8148

91
Ц-31

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

388

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԿԻՍԱԳՆԴԱԿ
ԱՐԵՒԵԼՅԱՀԱՅ ԿԻՍԱԳՆԴԱԿ
ԱՇԽԱՐՀԱՑՈՅՑ

91
Ա-31

ՓԱՂԱՓԱԿԱՆ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՆԿԱՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏԿԵՐՕՔ

ՀԱԻԱՔԵԱՑ

Հ· ՂԵՒՈՆԴ ՄԱՐԳ· ԱԼԻՇԱՆԵԱՆ

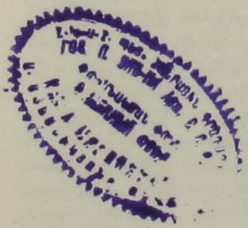
ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ

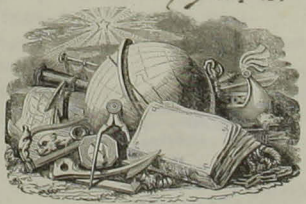
ՏՊԱԳՐԵԱԼ ԾԱԽԻՒՔ

ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԱՄԻՐԱՅԻ

ՏԱՏԵԱՆ

№ 67m.
№ 443ռ.
1901ա.

1768

Ի ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՄԽԻԹԱՐԱՑ ՎԱՆՈՅ Ի ՍՈՒՐԲ ՂԱԶԱՐ

ՌՅԳ=1853

- 4 FEB 2013

8148 ик

6054
39 9

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

ԳՐՈՑՍ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ԻՏԱՆԵԳՈՑՆ 'ի հրահանգս մարդկան եւ հասարակաց դիւրահաս՝ յետ Պատմութեան, մանաւանդ թէ եւ զղջ նմին ասել՝ զդիտութիւն քաղաքական կարգաց եւ վիճակաց երկրիս, նա եւ ընդ իմաստասիրագոյնն իսկ դասել ընդ առանց սխալանաց կարծեմ. քանզի ծայր եւ հաւ գիտութեանց զծանօթութիւն մարդոյս ինքեան վկայէին զվաստաւորը փիլիսոփայիցն. արդ պատմութիւն յիշեցուցանէ զինչ ազգս մարդկան 'ի սկզբանէ ժամանակի գործեաց, եւ աշխարհագրութիւն՝ զ'ուրբ կամ զհանդիսարանս գործառնութեանց ազգացն անցելոց եւ որք 'ի նոսա կայուսն քաղաքավարեալք յերկրի. եւ հզօրագոյն իսկ քան զպատմութիւն ընձեռէ սա զնոսին հաւաստիս, տարրական արձանօք վկայից եւ շինից. որով ոչ միայն վկայ հաւատարիմ կայ առաջնոյն, այլ եւ ստուգէ եւ ուղղագրէ զթերութիւն առ 'ի նմանէ աւանդելոյն, եւ զզանխուլս նորա՝ յանդիման կացուցանէ յետնոց, 'ի քննութիւն եւ 'ի գիւտ անցից անցելոց ընդ երկիր եւ ընդ բնակիչս նորա։

Սակս այսորիկ որք անդստին 'ի վաղ ժամանակաց քուռն հարին ձառել զազգաց՝ անանձատ ունէին եւ զաշխարհագրութիւն. իսկ յաձել բազմանալ ձառելեացն գործոց, հարկ լինէր այնուհետեւ եւ ուրոյն առանձինն գիրս առնել զաշխարհաց եւ զգաւառաց. որոց ինացուածք գրուածոցն՝ անքաւ երախտեօք պատուին արդ յամենայն բաւնասիրաց եւ հնասիրաց, հաւասար գրուածոց վիպագանիցն, թերեւս եւ առաւել իսկ։ Օր օրինակ Ստրաբոն ամասիացի՝ ծաղկեալն սուղ ինչ յառաջ եւ զկնի գալստեան Յիսուսարին մերոյ յաշխարհ, որոյ եւ բաց 'ի միոյն՝ անկորուստ մնան եւ թեւնեւտան գիրք երկրագրութեանցն, ոչ միայն թագաւոր աշխարհագրաց հնոց ձանաչի, այլ եւ ընդ առաջինսն 'ի կենցաղոգուտ եւ օրինակագիր արանց՝ մեծարի յամենայն իմաստնոց։ Ա.յսպէս եւ այլքն հետեւողք նորին շաւղաց առ Հելլենս կամ առ օտարս։

Յորոց եւ մերս Հայաստան աշխարհ, որւսոի ինչ 'ի մնացորդաց յիշատակարանաց գոյ ուսանել, ոչ անձաշակ երեւի մնացեալ եւ յայտ բարգաւաճանաց մասին. այլ եւ կրկնում վիճակեալ բաստից, եւ ընդունելով յինքն եւ ընծայելով յինքենէ կամ 'ի սահմանացն՝ արս անուանիս յուսման՝ զորմէ ձառս է. Թէպէտ եւ գրուածք նոցա չերեւին այսօր 'ի միջի. եւ յոլովք 'ի սոցանէ յառաջնումն նախ քան զՔրիստոս կե-

ցեալք դարու . որպէս բազմահմուտն Տիրան վարժապետ Աստաբռնի եւ նորին հայրենակից , հայր դիւանացն Հռոմկլայեցւոց , եւ Իսպիկրատ դարձեալ նոցին քաղաքի քահանայի , եւ Աեդրոտոս Ակեսպեան պատուեալն ի Տիգրանայ Արշնոյ եւ գործոց նորա վիպասան , եւ Պողոդոր Ըրտիմեդացի՝ զոր կարծեն ոմանք յերկրէն Պանայ , եւ այլք , որք ամենեքին տիեզերագիրք Ձանասին . Թող զյիշեցեալսն ի մեծէ պատմէն Մերմէ ի Մովսէս Խորենացւոյ : Սա ինքնին , առ որ դառնայ կարգ բանիս , առաջ ջնոյ արդ առ մեզ ինայ գրատոր աշխարհագիր , եւ զհեղինակութիւն նորա չեն բաւական սուտ ցուցանել վարկաբեկի փաստք Ակն-Աարդենայ գիտնոյ գաղղիացւոյ . եւ վաստակ նորա ծանօթ է եւ առ եւրոպէացիս յեղեալ ի լատին եւ ի փռանկ լեզու : Յետ նորա զԱաթուսաղայ Ասիանեաց եպիսկոպոսէ լուաք գրեալ զստորագրութիւն Հայաստանեայց , եւ ոչ գիտեմք որպիսի ինչ իցէ գրածն , կամ թէ նոյն արդեօք սուղ ինչ ընդարձակին գրելոյն ի Մովսէս , զոր եւ ունիմք ի ձեռին , եւ աշխարհագիրս եւ հեղինակս արտաքոյ տպագրելոյն առ ի մէնք ի մատենագրութեան Խորենացւոյն , գտանեմք առ սմա , որպէս Վէտրոս Ամիացի (գուցէ Պիտդորոս) , Պպոպքոս՝ զոր եւ Աթաբռն յիշէ յաձախ , Պիտհիսիոս եւ Պպողն եւ Աարինոս Տիւրացի , եւ այլք , զորոց ոչ է տեղւոյս յերկարել : Սակ ի յետին ժամանակս Աարդան ոմն վարդապետ՝ զոր կարծեն ոմանք զՎարձբերդցին յԱՊ դարու , գրեաց աշխարհագրութիւն , յաւելեալ զիւրոյ ժամանակին անուանս ի յիշատակեալն ի քերդողահօրէն . յոր սակաւ ինչ տողս յաւել եւ Ծովմաս ոմն Կիւլիկեցի զիւրոյ աշխարհէն : Պտա նին առ մեզ եւ համառօտ բառագիրք աշխարհաց ոչ անպիտանացուք , որոց միոյն հաւաքող զԱբբսէս Ամբրօնացի ասէ հայագէտ ոք , այսպէս տեսեալ ի մատենս ամենայն Ձջմիածնայ : Պոն առ մեզ եւ ի լատինականէն Թարքմանեալ աշխարհագրական գիրք երկիւրիւր ամք յառաջ , աւելի կամ պակաս : Իսկ առաջին ի հայ տիպ գրոչմեալ աշխարհագրութիւն , զՅակովբայ Ալեան զսպատրիարքէ Ծոստանդնուպոլսոյ , եւ զՇ ամիրայ ուրումն ի Հնդիս , եւ զմեծատարած եւ զգեղեցիկ պղնձագիծ տախտակս Ծովմայի Ամանդեցւոյ ի մայր քաղաքին Հոլանդացւոց (1695) , գիտեմք :

Ապայ վերագոյն ամենայնի այսոցիկ ընծայեցաք ի սկիզբն դարուս Ձհարհագրութիւն ընդարձակ եւ ճոխ բանիւք յերկոտասան հատորս , յաւաքողէդ իսկ Ուխտիս Մխիթարայ , յաստուածասպասիս արքեպիսկոպոսէն եւ աբբայէ Ստեփաննոսէ Ագնց , եւ ի նորին գործակցէ ի Տ . Պ ուկայ վարդապետէ Տձիձեան , որոյ եւ առանձինն տեղագրութիւնքն Հին եւ Նոր Հպայաստանեայց եւ Խուզանդիոնի , ոչ միայն յապգիս այլ եւ առ գիտունս Եւրոպայ ծանօթացեալք են : Յետ այնոցիկ համառօտ աշխարհագրութիւնք ի պէտս ուսման Համբակաց ընծայեցան եւ աստուստ եւ ի Մխիթարեան վանս Ալեննայ : Ձյժ զի սոքա համառօտութեամբն եւ առաջինն հնութեամբն եւ ընդարձակութեամբ եւ թերութեամբ մասին , ոչ կարեմ լռել զիդեմ այժմու բանասիրաց զարգացելոց , ի դէպ եր միջաշխիլ լինի կարգել գործ , ձեռնմատոյց եւ հաւրակաց եւ վարժելոց , ստուգապատում առնելով զբաղաքական վիճակ այժմեան աշխարհի , եւ զանցելոյն եւ զհնոյ՝ համառօտել զդէպս : Եւ յայս իր՝ յոր ձեռն արկեալ եր մեր բազում ամաք յառաջ , կրկին յորդոր եղեւ մեզ ուսուցմասեր եւ բազմաշխ այրն Յովհաննէս աւիրայ Տատեան . որոյ ոչ շատացեալ գեղեցիկ եւ մեծածախ Ալոյսան եւ Լրկրանկար գնտոյն , զոր եւ յօրինել ի ձեռն քահանայ ոմանց ի կրկին վանացս Մխիթարեանց , կամեցաւ եւ երրորդ զՁհարհագրութիւնս զայս տալ ընծայել ի լոյս . եւ զուգակիր գտեալ ախորժակի նախ առաջարկոզաց գործոյս , հաւանեցաւ եւ նկարագոյզ պատկերօք վայրաց , շինից եւ իրիք իրիք սովորութեանց՝ ճոխացուցանել զսա , յառաւել օգուտ եւ ի զբօսանս վարելոյն սովաւ :

Իսկ մեր զառաջինն օրինակ կալեալ էր գործոյս՝ Թաղքմանօրէն զաշխարհագրու-
Թիւն Շ. Ջարայ եւ Մ. Ինչոյ գաղղիացւոց,[1] զորոյ եւ զպատկերսն գաղափարեցաք.
այլ՝ի յապաղել յայնժամ տպագրութեանն եւ քաղաքական փոփոխութեանց՝ի վե-
րայ հասանել, ապախտ արարաք զնովաւ, եւ գրեաթէ վերստին ձուլեցաք զայս վաս-
տակ քննութեամբ ստուգագոյն եւ նորագոյն մատենից, զոր ի ըստ միոջէ բերաք՝ի
ձեռս. Ի գաղղիականացն ունելով առընթեր զյետին տպագրութիւնս Մալդրպէօ-
նի[2] եւ Մ. Պալբեայ[3] զանհատս աշխարհագրաց, եւ զնոր Տարեկանն անուանեալ
Լրկուց աշխարհացն[4]. Ի գերմանացեաց՝ զՊլանք եւ զՄենեվիդդեր[5] եւ զվիճակա-
գրական տախտակն Հիւնեբայ.[6] յանգղիացւոյն՝ զմեծ եւ զանուանի եւ զնորատիպ
բառագիրս աշխարհագրութեան Ուաքեր Քէլլըբայ,[7] եւ զնորագոյն Ընձեռն աշխարհա-
գրութիւն Հիւսայ[8] զկաճառոցդի Ընդարհագրաց ժողովոյն Լրտիտիից. եւ յիտա-
լացւոյն զկրտերոյն Պալբեայ զԱգիմեայ համառօտութիւն աշխարհագրութեանն.[9]
Հանդերձ ժամանակացոյց տարեդրձեն Նոթայ[10] եւ այլովքն. յորոց յամենեցունց քըն-
նեալ եւ հաւեմատեալ զվիճակագրականն եւ զայլն միանգամայն, ընտրեցաք զլաւն
ըստ մերս դատողութեան. Թէպէտ եւ առ խուռն բազմութեան անուանց տեղագրու-
Թեանս, եւ սղութեան ժամանակի եւ ուղեւորութեան՝ի մէջ անկելոյ, ոչ ժամանե-
ցաք զամենայն մանր ձշդել. Նա զի եւ պատուականք եւ նորագոյնք՝ի մատենից ոչ ան-
գէն միանգամայն՝ի սկզբանն հանդիպեցան մեզ.

Մինա եւս գժուարութիւն մեզ՝ի գործս յայս, զորոյ ամենայն աշխարհագիրք ըզ-
փորձ առնուն, բայց առաւել մեք արեւելեայքս, ստուգութիւն առոգանութեան ա-
նուանց զանազան աշխարհացն էր. զի յոլովք յազգաց Լրոպիոյ՝ Թէպէտ եւ արտա-
սանութիւնս զանազանս ստացան՝ այլ նոքին գրանշանովք վարեալ, եւ միով օրինակաւ
գրեն զնոյն անուանս, ոչ ինչ փոյթ ունելով գձայնն ճշմարտել յընթերցողին. ապաս-
տան արարեալ. զոր յաձախ եւ նա եւ ոք գրեացն՝ սայթաքեալ ծեքսբանեն. իսկ մեզ
զի չարկ՝ի վերայ կայ՝ի հայ գիր փոխել զառանն՝ ստիպիմք եւ՝ի ձայնն, ուղիղ գը-
տաւաւ առանդել Լրդ Թէպէտ առ այս ձանապարհ բացեալ էր մեզ Լրկաւորող Ա-
տլասին բազում ջմռութեամբն լեզուաց եւ քննութեամբ, այլ զի յոլով չատութեամբ
նորանոր անուանք՝ի գործս յայս մտանէին, չարկ եղեւ մեզ եւ՝ի խնդիր ստուգու-
Թեան սոցին մտանել եւ այլոցն ոմանց յառաջնոցն. առ որ սակաւ ինչ՝ի կենդանի
ձայնից աղգայնոց եւ սակաւ ինչ՝ի գրոց Պլանքայ գերմանացւոյն եւ զառաւելն օժան-
դակեցաք՝ի բառարանէ արտասանութեան աշխարհագրական անուանց Պոլտուինայ
Ամերիկացւոյ,[11] գործ կարի քաջ պիտանի եւ նպաստամատոյց. քանզի յածեալ հեղի-
նակին յամենայն ազարանս դեսպանաց եւ հիւպատից Մ՝իաբան նահանգաց Ամերի-

[1] H. Chauchard et A. Müntz. Cours Méthodique de Géographie. — Paris. 1839.
[2] Malte-Brun. Géographie Universelle, revue par I. I. N. Huot. — Paris. 1844.
[3] A. Balbi. Abrégé de la Géographie. — Paris. 1844.
[4] Annuaire des deux Mondes. — Paris. 1851. 1852.
[5] F. H. Ungewitter. Neuste Erdbeschreibung und Staatenkunde. — Dresden. 1848.
[6] Otto Hübner. Statistische Tafel aller Länder der Erde. — Leipzig. 1851.
[7] I. R. M.ᶜCulloch. A Dictionary Geographical, Statistical and Historical. — London. 1851.
[8] Wil. Hugues. F. R. G. S. Manual of Geography. — London. 1852.
[9] Eug. Balbi. Nuovi Elementi di Geografia. — Torino. 1851.
[10] Almanac de Gotha. 1852. 1853. 1854.
[11] Th. Baldwin. Universal pronouncing Gazetteer, with Appendix and Supplement. — Philadelphia. 1850.

կոյ՝ յիւրաքանչիւր տոհմէ զիւրեանց քնիկ երկրին զսեփական անուանս ուսեալ եւ ա-
ւանդէ կանոնաւք անվրէպ ընթերցանութեան. բայց միայն խորագոյն արեւելեայցն եւ
Ձնոյց եւ սահմանակցաց անուանք եւ կողմանց Ֆիրիկիոյ՝ տակաւին քննութեան կա-
րօտին, եւ ոչ ուրեք գտաք զսոսին Ձնմարտեալ։ Ասկս որոյ եւ վասն որ ՚ի սոսա սպրդե-
ցոյ վրիպակացն եւ որ յայլեն եւս՝ ակն ունիմք ներողութեան հմտիցն. զի մեր արդ պղ-
չաի բաւեալ յետ այսորիկ եթէ մեք եւ եթէ նոքա առնեցուսցուք զուղիղն եւ ուղես-
ցուք զթիւրն, եւ լինիցիմք միմանց երախտապարտք, որպես ես նախ պյուցն։ Ոչ աղբ
առնեմ մի նորալուր ինչ եւ խորթ համարել զնոր ընթերցուածս ինչ անուանց գաւա-
ռացն հնադանդելոց Ասպանիոյ եւ Ոչխտանիոյ, եւ Հոլանդացւոց եւ Շուետաց եւ այ-
լոց ոմանց, զի քննութեամբ եդեալք են։ Ոչ առ առաւել հաւատարմութիւն, միանգա-
մայն եւ ՚ի գիւտ անուանցն յօտար լեզուաց գիրս, եդաք առընթեր հայումն եւ զերօ-
պական քնիկ գրուածս ըստ իւրաքանչիւր լեզուաց. ցանկալի եր մեզ եւ զըլաւեանցն եւ
զարեւելեայ ազանց անուանս՝ սեփականաբք նոցա տառիւք դրոշմել, բայց ոչ յաջողեաց
մեզ գիւտն այն։ Հնչեցուցաք ատանօր եւ զայն, զի եւ ուրեք ուրեք ՚ի թարգմանելն
զանսովոր անուանս անանոյց ինչ կամ մասանց ձարտարութեան եւ չինից՝ առընթեր ՚ի
փակագծի կարգեցաք զյորջորջումն նոցին ՚ի փոանկական լեզու, որ արդ քան զայլսն
ծանօթագոյն է մերազնեայց։ Ասկսեալ եւ ՚ի չափս տեղեաց՝ զնորին ազգի ընտրեցաք,
զհասարակ փարսախ նոցա որ է 25ի մանն աստիճանի, կամ թէ 4444 մեդր ըստ տաս-
նորդական չափուց. մերթ եւս վարեմք զհինին աշխարհագրական կամ ճովային, որ
հասարակ է Ռուսաց, Ֆրդիայց եւ Պանիացւոց, եւ է 60ի մանն աստիճանի,
կամ 1853 մեդր. իսկ զմեդրս՝ որ սուղ ինչ աւելի է քան զերեք ոտք գաղղիական՝ դուն
ուրեք վարեմք ՚ի փոքր չափս, կոչելով մեդր կամ չափ գաղղիական։

Իսկ ՚ի դրադարձութիւնս ալփաբետացն՝ ոչ զայս կալայ, զնրբագոյնս նմանաձայն
տառից եւրոպեականաց՝ նրբից մերոց պատշաճեցուցանել զձաւսն Թաւից եւ զվինակ-
սըն միջակաց. եւ ոչ ըստ յաձախեալ սովորութեան՝ զամենայն Թարգմանել ՚ի Թաւ
տառս մեր. արդ այսպէս եդի յաշխարհագրութեանս յայսմիկ զհայս առ եւրոպականս.

տ առ d		պ առ b		կ առ g	կամ gh
դ	t	բ	p	գ	c
թ	th	փ	ph	ք	k, q

քանզի եւ խոհր է առ նոսա ընդ նայն եւ ընդ խաժն, եւ անտեղի Թուեցաւ մեզ
միօրինակ փոխել զսոսկ տառս նոցա եւ զզոյգն հագագայնոյն (որ է h). օրինակ ինն,
զThun եւ զThurgau (Թիւ 624. 630) գրեմք Թոյն՝ (ի)ունն եւ (ի)ուրկաւ, եւ զTorino
եւ զTudela (Թիւ 1041. 1000) գոյն՝ Վորինոյ կամ Վուտելին եւ Վուտելա. այս-
պէս իմս եւ զայլն։ Ասայ Թերեւս համազգեաց մերոց ցրուելոց առ օտարաձայն ա-
զինս՝ մաքն իցէ ծեքել զսոսին եւ յաւելի ինն կրթել ՚ի նրբութիւն կամ ՚ի Թաւու-
թիւն. արդարեւ ստոյգ, այլ մեզ զիմքդ հնար է զանազան չրթունս ունողաց զնոյն
զմի տառ զնոյն ձեւ օրինակի տալ արտասանել. լաւ Թուեցաւ մեզ բնական զօրու-
թեան տառիցն հետեւել աստ՝ քան պէսպէս փոխաբերելոյն։ Ասկսեալ եւ զբուվան-
դակ հնչուն անուանն՝ ըստ անուանելոյ կամ ըստ առոգանութեան ազգայնոցն եդաք,
զսեփականն, եւ ոչ փոխադարձութեամբ ըստ նախնեաց կանոնի, զի յայսմիսի նոր
անուանս՝ եպերական է հնուքը կանոնացն վարուն. որպես եւ ցուցեալ է պյուց զայս
պյուց.[1] բայց միայն զառ ՚ի հասարակաց սովորութենէ ՚ի հայ կամ ՚ի հին ձեւ կըր-
թեալ անուանս՝ Թողաք ըստ նմին։ Ասկայն եթէ յայսմ կանոնի եւ եթէ յառաջ-

[1]) Բազմավէպ. Զ. 32.

նումն մանաւանդ՝ նորաձեւս ինչ թուիցիմք ումեք արարեալ, գիտասցէ՝ զի ոչ օրինս այլոց աւանդեմք եւ ոչ զայլոցն աղաւտեմք, այլ որպէս ինքնագիր առաջի առնեմք զեբեւեալն մեզ բարի՝ փոձողաց եւ ընտրողաց. մինչեւ հասարակաց զայսպիսիս գրողաց յազգիս՝ լիցի՛ի մի հաւանութիւն գալ, եւ մեք եւ նոքա ընկալցուք զարժան հրաման յայեալն։

Ի պատրաստութեան կամ՛ի նախաշաւիղս անդ Աշխարհագրութեանս՝ համառօտս յոյժ անցաք ընդ բնական դիտելիս օրինաց երկրի եւ գրեաքն՛ի սպառ զանց արարաք զտիեզերականաբն. այսինքն են գՈՒնական եւ գՈՒսումնական անուանեալ աշխարհագրութեամբք. զի օտար՛ի մերոյ դիտմանէս համարեաք զնոսին, եւ զի ըստ կարի բաւականին աւանդեալ էր յառաջագոյն զայնցանէ եւ՛ի մերոց ստի Հարց[1] եւ՛ի Ա ենոյի վանից.[2] մեր առաւել ուշ նպատակի՛ի քաղաքականն էր, կամ՛ի տեղագրութիւնս եւ՛ի վիճակս աշխարհաց։

Աչ զի յոմանս քաղաքականի՛ նորութիւն գիտելեացն եւ ներկայ հանգամանաց՝ պատուի, եւ գործս մեր յերկար է, որով եւ յապաղէ ամբոխ նորին յերեւումն, եւ կասկած ինն եւ շուխդն շփոթութեան քաղաքական կարգաց եւ սահմանաց ահ արկանէ՛ի ժամանակիս, սակս վիճակ երկուց մեծամեծ ինքնակալութեանցն Ոստոց եւ Օսմանեանց, պարտ եւ արժան դատեցաք հրապարակել՛ի լոյս զտպագրեալսն ցարդ, Ա՛ջաքին Ա՛ան անուանեալով, զնկարագիր Աւրոպիոյ եւ զԱ՛ֆրիկէայ, մինչեւ հասեալ մեծի իրիք փոփոխութեան. զի ոչ որպէս այլքն՛ի մասանց տիեզերագրութեան՝ (բնականն եւ ուսումնական) հաստատուն կան քաղաքական կարգք եւ մարդկային կենց ցաղք, այլ յար՛ի աղաղաման եւ՛ի փոփոխման. մերձ ընդ մերձ անձէ եւ նուազելոյ, եւ ստէպ սահմանափոխութիւնք եւ այլայլութիւնք վարչութեանց, ըստ խնամոյն խորին վկայութեան, “Ա՛զգ երթայ եւ ազգ գայ եւ երկիր յաւիտեան մնայ.,, Ասուղ ինչ պակաս երկու ամբ լինին ահա՛ի սկսանելոյ տպագրութեան մատենիս, յետ երկ ամեայ խլրտմանց եւ խռովութեանց Աւրոպիոյ, եւ՛ի սմին իսկ միջոց ժամանակի երեւեցան նոր յեղափոխութիւնք եւ վիճակագրութիւնք. Ֆրանկաստան տակաւին հասարակապետութիւն էր՝ յորժամ նկարագիր աշխարհին սկսաք գրոշմիլ, եւ չեւ աւարտեալ նորուն՝ ընկերդաշտութիւնն՛ի տասնամեայ նախագահութիւն փոխեցաւ, եւ յետ ամի՝ յինքնակալութիւն չքնեցաւ. Թիւ բնակչաց աշխարհին՝ զոր հաւանաբար կարծեաք իբրեւ 37,000,000, ստուգեցաւ նոր աշխարհ՝համարաւ լինել պակաս քան զ36 միլիոն (35,782,000). յայտ է զի՛ի սակս յետնոց խռովութեանց աշխարհին եւ զաղթականութեանց՝նուազեալ է զարգացումն ժողովրդեանն, որպէս յայլ աշխարհս։ Աչ Ռորգոգալաց աշխարհին քնակիք՝ զոր հաւանական կարծեաք եդաք 4,000,000, ստուգեցաւ՛ի նորոյ՝ լինել սուղ ինչ պակաս, այսինքն 3,820,000։ Ի՛ոկ Ռրուսաց ժողովրդեան Թիւ՝ զոր յետին աշխարհագիրն գումարեր՛ի 16,350,000, եւ մեք ըստ աՀմանն ժամանակին եդաք 16,500,000 յամին 1852 գտաւ աՀեցեալ, 16,935,000։ Աչ այսոքիկ շատ լեզին առ՛ի ցոյց փոփոխութեան եղելոյն կամ կարծեցելոյ վիճակի ազգաց։ Ֆողոյզ եւ զփոփոխութիւնս շինից, կամ յաւելմամբ Ձարտարութեան, որպէս արդ բազում ուրեք Աւրոպա ձգեցան եւ ձգին նորանոր երկաթուղիք շոգեվար կառուց, եւ շինք մեծամեծք՛ի Համար հասարակաց պետից՝ օր ըստ օրէ կանգնին ընդհանուր, կամ աւերմամբ եւ բարձմամբ նոցին պէսպէս օրինակաւ, զոր օրինակ աւերած

[1] Ներածութիւն Ազգասի. — Վենետիկ. 1849։
[2] Հ. Ալիքսանդր Վ. Պալճեան. Բնական եւ Ուսումնական Աշխարհագրութիւն. և Ձրահանդք՛ի վերայ Երկրագնտոյ. — Վենետիկ. 1850։

զբեաթէ սպառսպուռ՝ Ամբեայ քաղաքի Յունաց ՚ի սահմանութենէ երկրի եղելոյ յայսմ ամի, եւ որ ինչ այլ ըստ սոցին սակի։ Այնւս եւս փոխոխութիւն պիտանի մնաճանեն յաչխարհագրութիւն՝ նորանոր գիւտք եւ տեսութիւնք հնասիրաց եւ ուղեւորաց։ որոց գոչիր ականատես իմն վկայ Տանգիպիցյաս մեզ լինել յընթացս տպագրութեան մատենիս, հարկաւորեալ յուղեւորութիւն Աղիպտիս, յորում ՚ի մայր քաղաքացն ՚ի կացուրդս նշանաւոր ընկերութեանն Աչխարհագրաց, ամսոյ ամսոյ տեսանէի նորանոր ճանաւթութիւնս հասեալ ՚ի խորոց Աֆրիկիոյ եւ ՚ի հեռաւոր կղզեաց Ովկիանոսի, եւ գիտութք փոխոխէին եւ ուղղաձեւէին զտախտակս պատկերաց աշխարհին. ըստ որում եւ յառաջ քան զայն՝ բայց յետ հրատարակման մերոյ Պղտասին՝ ինչ ինչ ուղղեալ կէր յաչխարհագրացին Աֆրիկիոյ, զոր հրատարակեաց Վիլբերդ [1] գերմանացի յԼեյպ 1850 ամին, եւ մեր ՚ի տեղագրութեանս արդեալ էր ակն ՚ի նմա. իսկ գիւտք եւ հաւաստիք նորագունից ոչ ՚ի մէնջ եւ ոչ յայլոց կարծեմ տակաւին մատեալ լիութեանց գործ։ Այլ Թէպէտ յանհնարինս է զնետ ընթանալ յառաջադիմութեան ճանաւթութեանց եւ յառաժամայն յեռուն՚ի գիր, սակայն եւ այն չէ զերծ ՚ի բառանաց՝ Թէ զվաղուս հռչակելովքն զանց առնիցէ ոք կամ առ անփութութենէն կամ առ դանդաղանաց։

Ասդ մի՝ վասն այսց պատճառաց փութացուցաք զգործս զայս կիսատնմնեալ ՚ի լոյս, եւ մեւս եւս, զի զմերոյ սեփական աշխարհիս զՀայաստան կողմանց տեղագրութիւն՝ փոքր մի ոչնչով եւ ընդարձակագոյն կամիք աւանդել, որպէս արժանն պահանջէ եւ բանասէրք. եւ առ ՚ի քարկել զբուն մատենիս ոչ, միանգամայն եւ ոչ ոտնառել վասն այնր պատճառի՝ հուսկ ամենայն մասանց աշխարհի Թողաք զՀայրենեաց մերոյ գիտելիս, եւ զայլն յառաջեցուցաք. որպէս զի եթէ եւ ըստ ոչ կամաց մերոց՝ Տարկ լիցի սուղ ինչ Տատուած տալ տպագրութեանն, այլքն հրատարակեսցին անխափան. քանզի եւ մեծ մասն տեղագրին Աչխոյ արդ անցեալ է ընդ մամուլս, եւ մնացեալքն պատրաստք ՚ի նոյն։ Այս որպէս զմերոյ աշխարհիս ձառս, այսպէս փոքր ինչ յերկարեցաք եւ զայնց աշխարհաց կամ տեղեաց՝ յորս առաւել իմն հետազօտութեամբ բերին ընթերցասէրքդ, որպէս եւ նախ Եւրոպիա ընդհանուր եւ ՚ի նմա Փռանկաստան, եւ Պաղեստին Աչխա, եւ մեծամեծ մայրաքաղաքք նորք եւ հինքն աւերակք. այսպէս եւ Տաձկաստան կամ Օսմանեան պետութիւն, յորում մեծագոյն մասն ազգիս մերոյ վիճակեալ է. եւ զի զբաժառքին էր առ Եւրոպեացիս գտանել ստուգագոյն ինչ զսմանէ, զնման ի տեղագրութեան եւրոպական մասինն եւ զքաղաքական վարչութենէն՝ զձեռագիրս գործոյս առաքեցաք առ բանասէր սատարիչ սոցին՝ Յովհաննէս ամիրայ, եւ նորա ՚ի ձեռն գիտակաց ստուգեալ եւ յաւելեալ բազում ինչ զօրինաց Օսմանեանց եւ գործերական քաղաքին Խիւզանդիոնի, զարձոյց առ մեզ, եւ մեք ըստ մերում կարի ջանացաք զարդարել զայն եւ տեսլականօք վայրացն։ Տայց տակաւին առ լրումն ըղձից եւ մեր եւ բանասիրաց մերազնեայց՝ յեռանեալ գտանիմք ՚ի նկարագիրս վայրացն՝ յոր բնակենն նոքա Աւրոպա եւ Աչխա, եւ աղաչեմք իսկ ոչ ներող եւեթ առ այս լինել մեզ, այլ եւ ազդարար՝ կարևոր եւ պիտանի գիտելեաց, զի ուղղեսցուք կամ յաւելցուք առ յապայ։ Այս առաւել եթէ եւ զբուն աշխարհին մերմէ զՀայաստանեայց (զոր մէնջ բուռն Տարեալս է արդ յերիւրել զվաղ ուրեմն յօրինեալն) մանաւանդ զսակաւածանօթ եւ զանխնալ վայրացն, Թէ գիտիցէ ինչ ոք կամ ունիցի եւ կամիցի մանաւանդել մեզ, որպէս երբեմն արդ եւ փութաջան վարդապետքն Պօղոս Պետրոսեան եւ Նորբին եղբայր Պ. Աբրահամ վարժապետ, Աբել Վ. Մխիթարեան, Յովհաննէս Վ.

[1]) H. Kiepert, Africa. — Weimar. 1850.

Ա՛յլ արդան Ա՛. Օձնեցի, եւ՝ ի մտոյ Ձէր Աստիան երէց Երզնկացի, եւ այլք, ոչ զմեզ լոկ միայն երախտաւարս իւր կացուսցէ, այլ եւ զաղգ մեր համբերէն։ Ահա որ ինչ՝ ի դէպ ուղղագրութեան մեզ Թուխցին յայսոսիկ կամ յայլն առհասարակ յայժմու հրատարակեալքս, կամ նորանոր իրաց յայտնութիւն, կամ վերիպակք եւ անհամաձայնութիւնք ինչ տառից եւ Թուոց, եւ ցանկ անուանցն՝ ի դիւրութիւն գիւտի տեղեաց, զայն ամենայն յաւարտ Երկրորդի Աասին աշխարհագրութեանս՝ ի գալ մերձակայ տարւոյս (1854) տացուք՝ ի լոյս, զերկայնմտութիւն ընթերցանելացն արդ ժամելով։

Իսկ՝ ի վախճան յառաջադիր բանիցս՝ ի յիշել անդ զերախտիս հեռաւորաց, ոչ կարեմ խոպան լռել եւ յանօսր տառիցս՝ զմերձաւորացս, զիմոց հոգեկցորդ եղբարց, որք օժանդակեցին եւ օժանդակէնն ինձ յայս վաստակ, որ գծագրութեամբ տախտակաց որ՝ ի սմա, որ գիւտով պատկերացն, եւ որ գրչութեամբ կամ ուղղագրելով կամ ցանկելով. որոց անուանքք աստ սքօղեալք՝ աներկբայապէս գրոչմեալք են՝ ի վաւերականումն յայնմ տախտակի, յորում յօդեալք եմ ընդ նոսին եւ նոքա ընդ իս։

Բայց արժան է ինձ զԱրեզ, ո՛վ՝ ի վերնագոյն կացեալդ դասու հայրենասիրաց Հայոց, ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՄՈՒԱՑ ՏԱՏԵԱՆ լու՝ ի լու ազգի եւ ազգաց հռչակել, որ ծանեար եւ պատուեցեր զիմաստասիրութիւն. եւ արքանեկեալ նմին զդիւրաւանեալն, նա եւ զազգմանդ կորստեանն առիթ՝ զկարասի, ետուր՝ ի ստացուածս անկողոպտելի գանձուց. այսպէս՝ զառ՝ ի յոլովից զանակաւ ժամուց գինս զեղխութեան՝ փոխեալ յանաղտ եւ՝ ի յարակայ ձաշակս Արեզ եւ քոյոմ Ազգի՝ ի սիւնս. խաղոյկս լուսոյ հանճարոյ եւ մերս խմաստից առբերելով՝ ի ձեռն գրոց՝ ի վայելուչն զուարկ յայնցանէ ինացելոց բազմութեան ազգակցացս Հայորեցոյ. յորոց մի եւ այս մատեան Վաղարշապատ Աշխարհագրութեան, Օձր եւ ընկալցիս աղաչեմ անդրէն փոխատրապէս Արեզ՝ ի նուէր՝ Ա՛վետ տանս Աստիթարայ. եւ գրեացես Նմին՝ որ ինչ՝ ի սմա կամ սովաւ հաճոյ աչացդ տեսանի, եւ զերծին՝ շարագրողիս։

ի Ս. Ղազար. 15 Նոյեմբ. 1853.

Հ. ՂԵՒՈՆԴ Վ. ԱԼԻՇԱՆԵԱՆ

ԳԼԽԱԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ

Ա. ՄԱՍԻՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆՍ

	ԵՐԵՍ.
ՆԱԽԱՀԱՒԻՂ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ	1
ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ	–
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ	8
ԵՒՐՈՊԱ	17
ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ	17
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ	21
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՑՔ ԵՒՐՈՊԱՑԻ	23
ՀԻՆ ԵՒՐՈՊԱ	27
Ա. Բրիտանեան կղզիք	28
Բ. Գերմանիա	—
Գ. Սարմատիա	—
Դ. Գաղղիա	—
Ե. Լիւրիկէ	29
Զ. Թրակիա	—
Է. Սպանիա և Իթերիա	30
Ը. Իտալիա	—
Ա. Գաղղիա Այսրալպեան	31
Բ. Իտալիա Առանձնակ	—
Գ. Մեծ Յունաստան	32
Դ. Կղզիք	—
Թ. Յունաստան	—
ԱՆԳԼԻԱ	34
Բնական նկարագիրը	—
Քաղաքական նկարագիրը	36
Ա. Թագաւորութիւն Անգլիոյ	41
Ա. Թագաւորութիւն Կորնհիլլիայ	42
Բ. Թագաւորութիւն Մերսիայ	44
Գ. Թագաւորութիւն Խազինկիայ	48
Դ. Թագաւորութիւն Իսսէքսայ	49
Ե. Թագաւորութիւն Քէնդայ	54
Զ. Թագաւորութիւն Սրսէքսայ	55
Է. Թագաւորութիւն Ոէսէքսայ	—
Ը. Իշխանութիւն Ոէհէրէ	58
Թ. Կղզիք Անգլիոյ	59
Բ. Թագաւորութիւն Սկոտիոյ	60
Ա. Սկոտիա Հարաւային	62
Բ. Սկոտիա Միջին	65
Գ. Սկոտիա Հիւսիսային	66
Գ. Թագաւորութիւն Իռլանտայ	68
Լէյնդըը	69
Ըլսդըը	71
Գոննոգ	72
Մընսդըը	73
Կալուածք Բրիտանիոյ	74
Քաղաքական Անգլ Անգլիոյ	—
ՓՈՒԱՆԿԱՍՏԱՆ	80
Բնական նկարագիրը	—
Քաղաքական նկարագիրը	83
Նահանգք Գաղղիոյ	87
Գաւառք Գաղղիոյ	94
Ա. Հիւսիսային գաւառք	96
Բ. Հիւսիսային արեւելեան գաւառք	112
Գ. Հիւսիսային արեւմտեան գաւառք	117
Դ. Ափեմտեան գաւառք	120
Ե. Հարաւային արեւմտեան գաւառք	123
Զ. Հարաւային գաւառք	130
Է. Հարաւային արեւելեան գաւառք	136
Ը. Արեւելեան գաւառք	146
Թ. Կորսիկա կղզի	148
Կալուածք Գաղղիացւոց	149
Քաղաքական անցք Գաղղիոյ	—
Դպրութիւն Գաղղիոյ	159
ՊԵԼՃԻՒ	161
Բնական նկարագիրը	—
Քաղաքական նկարագիրը	162
ՍՏՈՐԻՆ ՆԱՀԱՆԳՔ	168
Բնական նկարագիրը	—
Քաղաքական նկարագիրը	169
Կալուածք Հոլանտացւոց	176
Քաղաքական անցք Ստորին Նահանգաց	—
ՉՈՒԻՑԵՐԻ	180
Բնական նկարագիրը	—
Քաղաքական նկարագիրը	182
Գաւառք Զուիցերեաց	184

ԵՐԵՍ.

Քաղաքական անցք Զուիցերիայ 193
Դպրութիւն 195

ԳԵՐՄԱՆԻԱ 196
Բնական նկարագիր —
Քաղաքական նկարագիր 199
Ցուցակ Դաշնակցաց Գերմանիոյ 201
Ա. ԲՈՒՀԵՄ 202
Բնական նկարագիր —
Քաղաքական նկարագիր 203
Ա. Բրուսիա առանձնակ 204
Բ. Բոզէն կամ Բոզիանիա 206
Գ. Դքսութիւն Բոմերանիոյ 207
Դ. Պրանտէպուրկ 208
Ե. Սաքսոնիա 211
Զ. Դքսութիւն Շլեզուոյ 212
Է. Վեսթֆալիա 213
Ը. Հաննոսեան գաւառք 214
Հոլլենցոլլէռն 218
Քաղաքական անցք Բրուսայ 219
Բ. Գ. Մեծ դքսութիւնք Մեքլենպուրկայ 220
Ա. Մեքլենպուրկ Շուերին —
Բ. Մեքլենպուրկ Ցրելից 251
Դ. Հեսսոնացիք 222
Ե. Դքսութիւն Պրունզուիքայ 224
Զ. Մեծ դքսութիւն Օլդենպուրկայ 225
Է. Ը. Իշխանութիւնք Լիպքէ 226
Ա. Լիպքէ Տետմոլտ —
Բ. Շաուենպուրկ Լիպքէ —
Թ. Իշխանութիւն Վալտէքայ 227
Ժ. ՍԱՔՍՈՆԻԱ 228
ԺԱ–ԺԴ. Դքսութիւնք Սաքսոնիոյ 231
Ա. Մեծ դքսութիւն Սաքս–Վայմար Այզենախ —
Բ. Դքսութիւն Գոպուրկ–Կոթա —
Գ. Դքսութիւն Սաքս–Մայնինկէն–Հիլպուրկհաւզէն 232
Դ. Դքսութիւն Սաքս–Ալթենպուրկ —
ԺԵ. ԺԶ. Իշխանութիւնք Ռոյսայ 233
Ա. Ռոյս Կրայց —
Բ. Ռոյս Ելայց —
ԺԷ. ԺԸ. Իշխանութիւնք Շուարցպուրկայ 234
Ա. Շուարցպուրկ–Սոնտերհաւզէն —
Բ. Շուարցպուրկ–Ռուտոլշտատ —
ԺԹ–ԻԱ. Իշխանութիւնք Անհալտայ 235
Ա. Անհալտ Տեսսաւ —
Բ. Անհալտ Պեռնպուրկ —
Գ. Անհալտ Գեօթէն —
ԻԲ. Հեսսէ Գասսէլ 236

ԵՐԵՍ.

ԻԳ. Մեծ դքսութիւն Հեսսէ–Տարմշտատայ 237
ԻԴ. Մարզկրեաւութիւն Հեսսէ–Հոմպուրկ 239
ԻԵ. Դքսութիւն Նասսաւայ —
ԻԶ–ԻԹ. Ազատ քաղաքք 240
Ա. Ֆրանքֆորտ —
Բ. Պրեմա 241
Գ. Համպուրկ —
Դ. Լիւպէք 242
Լ. Մեծ Դքսութիւն Պատենայ 243
ԼԱ. Վիւրթեմպէրկ 246
ԼԲ. Պատերիա 248
ԼԳ. Իշխանութիւն Լիխտենշտայնայ 253
ԼԴ. Աւստրիա 254
Բնական նկարագիր —
Քաղաքական նկարագիր 255
Նահանգք Աւստրիոյ 257
Ա. Բ. Արշիդքսութիւն Աւստրիոյ 260
Գ. Սալցպուրկ 263
Դ. Դքսութիւն Սթիրիոյ —
Ե. Թագաւորութիւն Իլիւրիկիոյ 264
Զ. Իշխանութիւն Դիրոլայ 265
Է. Թագաւորութիւն Պոհեմիոյ 266
Ը. Մարկրաւեութիւն Մորաւիոյ 268
Թ. Դքսութիւն Շլեզուոյ —
Ժ. Գաւառք Լիհայ 269
ԺԱ. Թագաւորութիւն Ունկարիոյ 270
ԺԲ. Դալմաշ և Մանն Սերուիոյ 273
ԺԳ. Խռուաթք և Սլաւոնիա —
ԺԴ. Մեծ դքսութիւն Տրանսիլվանիոյ 274
ԺԵ. Զինուորական Սահմանք —
ԺԶ. Դաղմատիա 275
Կալուած Աւստրիոյ 276
Քաղաքական անցք Գերմանիոյ 276
Դպրութիւն 281

ԻՌԵՐԻԱ կամ ԹԵՐԵԱՂԶԻ ՍԳԱՆԱԿԱՆ 284
ԼՈՒՍԻՏԱՆԻԱ կամ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԲՈՐԴՈՂԱՑ 285
Քաղաքական նկարագիր 286
Գաւառք Լուսիտանիոյ 287
Կալուածք Բորդոգալաց 290
ՍՊԱՆԻԱ 291
Բնական նկարագիր —
Քաղաքական նկարագիր 292
Գաւառք Սպանիոյ 294
Ա. Հին Թագաւորութիւն Կասդիլիոյ 295
Բ. Հին Թագաւորութիւն Արագոնայ 302
Գ. Թագաւորութիւն Նաւարրայ 305
Դ. Վիզգայա —
Կալուածք Սպանիացւոց —

ԵՐԵՍ.

Քաղաքական անցք Իթերիոյ 306
Դպրոցներ 310
Հասարակապետութիւն Ազատորայ 311

ԻՏԱԼԻԱ 312
Բնական նկարագիր —
Քաղաքական նկարագիր 314
Ա. Սարտենիա 315
Բնական նկարագիր —
Քաղաքական նկարագիր 316
Քաղաքական անցք Սարդէնիոյ 320
Բ. Իշխանութիւն Մոնագոյ 321
Գ. Լոմպարդիա և Վենետիկ —
Կուսակալութիւն Միլանու 322
Կուսակալութիւն Վենետիկոյ 325
Դ. Դքսութիւն Բարմայ 330
Ե. Դքսութիւն Մոդենայ 331
Զ. Մեծ դքսութիւն Տոսկանայ 332
Է. Վատիկան կամ Եկեղեցիոյ 336
Ը. Հասարակապետութիւն Սուրբ Մարինոյ 346
Թ. Նեապօլիս կամ Թագաւորութիւն Կրկնից Սիկիլիոյ 347
Ա. Նեապոլիս 348
ա. Կամպանիա 350
բ. Ապրուզք 354
գ. Ապուլիա կամ Բուլիա —
դ. Կալաբրիա 355
Կղզիք յափուն Նեապոլսոյ 356
Բ. Սիկիլիա 357
ա. Հովիտ Մացարայ 358
բ. Հովիտ Նոտոյ 360
գ. Հովիտ Տէմմնայ —
Կղզիք Իշխանութեան Սիկիլիոյ 361
Ժ. Անգղիական Իոնիա —
Քաղաքական անցք Իոնիոյ 362
Բանասիրութիւն և Գեղարուեստք 364

ՏԱՃԿԱՍՏԱՆ ԵՒ ՐՈՒՄԱՑ 367
Բնական նկարագիր —
Քաղաքական նկարագիր 368
Նահանգք և կուսակալութիւնք ի Բուժիլ, յԱնատոլ և յԱխթիկէ 378–380
Ա. Բուժիլ 381
Բ. Բուլղարք 399
Գ. Մակեդոնիա 400
Դ. Ալպանիա —
Ե. Թեսալիա 401

ԵՐԵՍ.

Զ. Կղզիք 402
Է. Պոնիա 403
Ը. Սերուիա —
Թ. Վալաքիա 404
Ժ. Մոլտաւիա 406
Քաղաքական անցք Օսմանեանց 407

ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ 410
Բնական նկարագիր —
Ա. Լիւատիա 411
Բ. Մոռէա 415
Գ. Կղզիք 417
Քաղաքական անցք Յունաց յետ ԺԵ դարուն 419
ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՈՏԵՏՈՒԹԻՒՆ ՅՈՒՆԱԿԱՆ ԿՂԶԵՑԻ 420

ՏԱՆՏՄԱՐԳԱ կամ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԴԱՆԵՑ 421
Բնական նկարագիր —
Քաղաքական նկարագիր 422
Կալուածք Դանեաց 425

ՍՈՒԵԴ ԵՒ ՆՈՐՈՒԵԿԻԱ 426
Բնական նկարագիր —
Քաղաքական նկարագիր 428
Ա. Թագաւորութիւն Սուէտաց 429
Ա. Բնիկն Սուէտիա 430
Բ. Կոթիա կամ Կեէթլանտ 431
Գ. Նորլանտ կամ Նորլանտ 432
Բ. Թագաւորութիւն Նորուեգիոյ 433
Քաղաքական անցք Սկանտինաւիոյ 434
Դպրութիւն 436

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ 438
Բնական նկարագիր 439
Քաղաքական նկարագիր 441
Ռուսաստան Եւրոպիոյ 446
Ա. Պալդիական գաւառք 447
Բ. Մեծ Ռուսք կամ Մոսկովք 449
Գ. Փոքր Ռուսաստան կամ Ուքրանիա 452
Դ. Թագաւորութիւն Ղազանի կամ Արեւելեան Ռուսք 452
Ե. Թագաւորութիւն Աժտերխանու 453
Զ. Ռուսաստան Հարաւային —
Է. Ռուսաստան Արեւմտեան կամ Լիթուանիա 455
Ը. Թագաւորութիւն Լեհաց 456
Քաղաքական անցք Ռուսաց 458
Դպրութիւն 460

	Երես.
ԱՓՐԻԿԷ	463
Բնական նկարագիր	—
Քաղաքական նկարագիր	468
ՀԻՆ ԱՓՐԻԿԷ	471
Ա. Մաւրիտանիա	—
Բ. Նումիդիա	—
Գ. Ափրիկէ Առանձնակ	—
Դ. Լիբիա արտաքին	—
Ե. Եգիպտոս	—
Զ. Լիբիա խորին	472
Է. Եթովպիա	—
ԲԱՐԲԱՐՈՍԱՑ ԱՇԽԱՐՀ կամ ՄԱՂՐՐԻ	473
Ա. Դարապուղազ	474
Բ. Դուզնուղ	475
Գ. Ճէղայիր	476
Դ. Մարոք	478
Ե. Սիակ Հէշամ	479
ՍԱՀԱՐԱ ԱՆԱՊԱՏ	480
ԵԳԻՊՏՈՍ	481
Բնական նկարագիր	—
Քաղաքական նկարագիր	482
Ա. Սորին Եգիպտոս	483
Բ. Վրտագանիէ	484
Գ. Սայիտ	486

	Երես.
ՆՈՒԲԻԱ	488
ԵԹՈՎՊԻԱ կամ ԽԱՓՇԻՆԻԱ	489
ՆԻԿՐԻՏԻԱ կամ ՍՈՒԱՏԱՆ	491
ՍԵՆԵԿԱՄԲԻԱ	492
ԼԻՊԵՐԻԱ որ է ԵՐԿՐ ԱԶԱՏԱՑ	493
ԿՈՒՆԵԱ	—
ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԱՓՈՒՐ ԸՆԴ ՀԱՍԱՐԱԿ ԾԱՒ	494
ԵՒՐՈՊԱՑԻՈՑ ԱՓՈՒՆՔ	495
ՀԱՐԱՒԱՑԻՆ ԱՓՐԻԿԷ	496
Ա. Գաղղականք գվխոյն	497
Բ. Քաֆրատան	498
Գ. Նագալ	—
ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԱՓՈՒՆՔ	499
ԽՈՐԻՆ ԱՓՐԻԿԷ	500
ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԿՂԶԻՔ	—
ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԿՂԶԻՔ	502
Քաղաքական անցք Ափրիկեայ	505
Ծանօթութիւն աշխարհաց Ափրիկեայ	507

ՀԱՄԱՌՕՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

վարս.	վարսախ.
մղ.	մղոն.
Հ. կամ հեւս.	հեւսիս, հիւսիսային.
Հր. կամ հար.	հարաւ, հարաւային.
ԵԼ. կամ արեւել.	արեւելք, արեւելեան.
Մ. կամ արեմտ.	արեւմուտք, արեւմտեան.
երկ.	երկայնութիւն.
լայն.	լայնութիւն.
բն.	բնակիչ.
գլ. Ք.	գլխաւոր քաղաք.
Ն. Ք.	Նախ քան ղԲրիստոս.
Յ. Ք.	Յետ Քրիստոսի.
□. և քառ.	քառակուսի.
մլ.	միլեան.
ֆր.	ֆրանգ.
°	աստիճան.
′	ոտք.

* * *

ԱՐՔԱԴԻԱՑՈՒՑ
ՄԱՆՐԱՊԱՏԿԵՐ

Տպագրված է Փարիզի Ց. Ղ. Տ. Մխ.

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ն Ա Խ Ա Շ Ա Խ Ի Ղ

ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

ԵՐԿԻՐ, վայր բնակութեան մարդկան ազգի, դասակից է ըստասւոր աշխարհացն՝ ղորս տեսանելիք ի հաստատութեան երկնից, և Աթեղս անուանեցաք. և մի ի Թուոց ամսի քսան և երից ցարդ Ծանուցելոց մերոցական աստեղացն, կամ արբանեկաց մեծի ըստասւորին արեգական, զորով ի հիւ. եկեալ Թաւալական Հոլովմամբ՝ պատին յերկինս նոսաս հանգերձ զայլով իւիք կենդրոնիս. ի վաթսնից և չատասւել ևս տարրական նիւթոց բաղկացեալ, և երկրաբոյիք խառն մասամբ ռասւելապես յայսմեսալ՝ ջրով և հողով. և արտաքոստ Թանձր բնութեանցն՝ նրբանիւթ խոնաւական և ոգեղէն տարերքք չջնաղատեալ՝ որ գործէն զգաս, կամ չԱՒՒՈՒՐԴ. և զի Թանձրագոյն և երևելի մասն նորա հողոյ տարերքն են, վասն այնորիկ և Հողածնաք կոչի:

2. Յարարչութենէն անտի կամ յորինաց բնութեան առեալ ուժի երկիր զեւ գնգական, որպես ուսուցմասկանն ցուցանեն տիեզերագրութիւնն. սոսկ ինչ Ձեղեալ (իբրև $\frac{1}{299}$) տասիարակ չերկուց ուսուեք հանդիսասաց կողմանց երեսացն՝ զորս սովոր եմք ՐՆԵՒ կոչել. որպես զի առանցք երկրի բևեռք ի բևեռ լինին 6865 մղոն աշխարհագրական, իսկ ծայրք ուղղահայեացք նոցին՝ որ են առանցք Հասարակածի՝ 6888. և է չափ չրջաբերութեան գնացն գՀասարակածի՝ 7200 փարսախ ծովային կամ աշխարհագրական. իսկ համերձին տարածութեան երեսաց նորին՝ ըստ նոր և տոհագոյն չափոյ՝ է 16,567,200 փարսախ □:

3. Սոսկ ինչ պակաս իբրու երեք մասունք երեսաց երկրի ծածկեալ կայեալ են ի ջուրց, և ջրաբորդ մասամբն միայնով գետին է ցամաք, տարածեալ ի մէջ ջուրց և հատուածեալ ի նոցանէ, և բազում ուրեք ի սպառ զատուցեալ ի կղզիսրութենէն այլոց ցամաքի. այսոքիկ անհատ և ջրաստացոյց մասունք՝ կոչին կղզիք, ուրեք մեկնակ ամբարձեալք ջուրցն միանամբք, և ուրեք մերձ առ իրեարս ցրուեալք, գործելով զատացեալ Աֆրոս կամ Պաս կղզեաց. մ. ծագոյնք ի կղզեաց և առանձինն աշխարէք կոչին, որպես տեսցի յառաջիկայ. Երեք ցամաք երկրի ուրեք բարձունս ընծայեն և ուրեք խորս, և բազմագոյն ևս հարիաստալ գետին, որոց տեսիլ հողեղէն բնութեամբք օրակացեալէ, կամ բուսաբեր գետնով և տունկք, կամ քարուտ և կամ աւազուտ և կամ այլ ինչ խառն և ձանձային վայրք. և փոքրս մասամբ ի քանզքաշխնութենէն մարդկան գրաւեալ: Իսկ ջուրք ընծայեն մեծամեծ ժողովս ագիս, և մանուսս՝ քաղցունց կամ այլ ինչ խառնաշամ ջրոց ժողովակս:

4. ԺՈՂՈՎ ՋՐՈՑ. — Ժողովք սուղ ջրոց կոչին Ծովք, որք և համատարած ոլորտացեալ պատեն զցամաքաձս, չերկուս սրոհելովք գնս ի մեծամեծ մասունս կամ ի Կնաձոնս երկրի. յորոց ոմն Հին կոչի և է երասամանեայ, այն է Ասիս, Եւրոպէ և Լիբիս կամ Աֆրիկէ, և ոմն Նոր աշխարհ՝ այն է Ամերիկս, որ և սա առանձինն չերկուս գրեաթէ հաւասար աշխարհս բաժանէ, զսակաւ ի Ծովէ ի միջոց իւրեանց. արտաքոյ սոցա միւս ևս Ամերիկ Ծովչին կոչի մեծ կղզին Նոր Հոլանտա՝ հանդերձ այլովք կղզեօք ի սիրեւս Ովկիանոս, ևանն այնորիկ և Ովկիանոս յորջորջեցաս հանգերձ Ծովայինն աշխարհ: Եւ ընդ Ծով յեղելոց ցամաքի պարուրեալ և միջակացեալ գատանի յատանձնակ ովկիանոս ընդգրաձակս և ի Ծովս մեջերկրեայս:

5. Հինգ Ծովք են մեծամեծք կամ Ովկեանոս ըստ հնոյն անուան, որք և չատմարութք կամ աւազանք ջուրց համարեալ լինին. և են երկոքեան Ծովքն որ ըզբևեռաք երկրի ճապաղեալք, ուր անհնարին ցրտոհ Թիւնն է, վասն այնորիկ և Սառնաշունչ Ովկեանոս կոչին Հիւսիսային և Հարաւային, և երեք ովկեանք զմիջագետ-

տոլը՝ Աթանթոխեան անուանեալ, Հնդկիոյն և խա-ղաղեան։— Ա. Յետոյս այս կղզի մեծ ովկիան, քան-զի և քան զամենայն ծովս առանձեամս ընդարձակա-գոյն է, և առաւել է տարածութեամբ քան զՀամբրէն ցամաք երկիր. երկայնութիւն նորա չարեալից չարեաց 2700. սահմանս ունելով զարեւելեան եղերս Ասիոյ, զԱմերիկոյ և զԼոյնս Հոլանտայ. ունի ծովս մեծերկայս բազումս, որպիսիք են ծովք Պէկրինկայ, Օխոտքայ, Քաքրնայ, Դեղինն, Կապոյտն, Հինգն, Սուտայ, Մորտեքեանն, Ճեւաւոյի, Հեչէնգն, Մինտորոյ, Բասոյ ծովին, և ծոցք Կալիֆոռնիոյ և Բանամայ։ Կղզիք ի սմա չեն յոյժ մեծամեծք և նշանաւորք, այլ խառնիս բազոյ ունի յոլովս։

6. Բ. Աթանթականին ովկիանոս չարեալից սահ-մանս ունի զԱրեւոտ և զԱփրիկէ, և չարեալից զԱմե-րիկա, և բաժանի ի հիւսիսային և ի հարաւային որ և Եթիովպական ովկիանոս. գարձեալ՝ Արեւմտեան ովկիանոս կոչի ընդ մէջ Եւրոպայ և հիւսիսային Ա-մերիկոյ. և ձգի ընդ երկայնութիւն փարատս 2800, և ընդ լայնութիւն 600-1800։ Ի հիւսիսային մա-սին բազումս ունի ծովս մեջերկրեայս, և մեսոս մե-ծաձեռ գետոց Ամերիկոյ, որոց և վաճառականու-թիւն մեծապես չարեալ ի նմա. և են ծոցքն՝ Պալ-գիսանին, Հիւսիսային, Խաղտեանին, Ծոցն Կան-քոնիոյ, Մինջերկրականն յատուկ՝ որ և Ծով մեծ ի Դիցս կոչեցեալ, և կից նմին Պոնտոս (Նչքիսինեան) կամ Սեաւ Ծով, Ջոնիական, Աղրիատիական, Ա-դրիականն, Ծոց Մէնիգոյ, Ամպրկեանն, Կուինեոյ, Հակիմացոյն և Արեւոյանեանն։

7. Գ. Հնդկիոյին ովկիանոս ընդ մէջ հարաւային Ափրիկոյ և Ասիոյ, չարեալից ունելով զԱրեւ-կաց, զԼոր Հոլանտա և զԼոր Օբլանոս. լայնու-թիւն նորա և երկայնութիւն գրեամբ զուգաչա-ար համարին 1500 փարատս. ունի ծովածոց մե-ծաձեռս զԱրնկալայն և զԱրաբիոյն, զՊարսից և զԿրիւ-սրեանն՝ որ ի կարմիր ծով. և կղզիք ի նմա բազում։ — Գ. Հիւսիսային ովկիան սահմռնէալ՝ հաղորդէ ընդ խաղաղականին և ընդ Աթլանտականին և բաժանէ զԱմերիկա Ասիոյ և Եւրոպոյ. մէջին չափ տա-րածութեան նորա է իբրև 800 փարատս. ունի ծովս առանձեամս զԱրկտական, զԲերինգեան, զԱլիւտեան, Օպեւց, Նեվիսկայ, և զԲէաւոյին ծով. և կղզիս մեծամեծս զԼոր Ջելնէա, Սրիցպերգի, և այլն։ — Ե. Հարաւային ովկիան անծանօթագոյն է քան զայլս. ընդ 56 աստիճանաս հարաւային լայնութեան հաղորդի ընդ խաղաղականին և ընդ 40°, ընդ Հնդկեա-նոյս. ի սմա որպէս կղզիք լուսակաք խաղան սահմռնք լեռնակոծմանք։

8. Ի ցամաքածովս կամ ի մեջերկրեայս ընդարձա-կագոյն է յարեմտեայքար կոչեցեալն Մեջերկրական, որ կայ ընդ մեջ Եւրիս մասանց հնոյ կիսագնդին, ունի-լով ընդ երկայնին փարատս 680 և ընդ լայնն իբրև 200. յարևմտից կողմանէ ձեւիպատչար նեղուց կոչ զնա ընդ Աթլանտականին, և Դարդանեանն նեղուց ընդ Պոնտոս ծովս. և ունի սահման կղզեաց մանուց այլ քաղաքաց, և խորս և ծոցս։ Իսկ Պալտիկ ծով ի ձեռն սահմանանաց հաղորդի ընդ ծովսն Հիւսիսոյ, և Քադիկադ նեղոյցով ընդ անուանեալ ծովսն Գեր-մանից, որ և ասս հաղորդի ընդ Հիւսիսային։ Յարև-ելեան մասին հնոյ աշխարհի կայ և այլ ծով Նզանաւոյ՝ Կասպից, եթէ արժան իցէ գասել զնա ընդ ծովս, քանզի ոչ ունի ընդ այլեայ հաղորդութիւն, և ղձին մեծի պաղոյ բերէ նմանութիւն։

9. Լսա այսեայ տարածս և ձեոյ տարածման ծո-վսն զամբաչս և սորա գրիցն՝ զանազանին և վայրագն կերպարանք և անուանք. զոր օրինակ կոչեն հոգեպաք զցամաք ի ջուրց պարապատեալ, և զառ ընթերակայ բաղմութիւն կղզեացն՝ Պարս կամ Արհաբս. բայց եթէ կղզին մով իւիք մասանցն կցորդեալ իցէ ընդ այլեայ ցամաքի՝ Թերևոյն կոչի կամ Յանդաւորի, որպիսի է աշխարհն Ափրիկէ և կիսին Ամերիկայք. Սպանիա, Իտալիա, Փոքր Ասիա, Մորէա, Քեբռոն, և մանուկք քան զոսս յոլովք. իսկ երկայնեալ թէև ցամաքին որ ձերկուսանին զոնգէ ի մի կոչի Պարս, որպիսի է Բանամայն ընդ Ամերիկայս, Կորինթոսին ընդ Մորէա և ընդ Լիւսոիս. իսկ ցամաք մեծնալի երկայնեալ ընդ ծով կոչի Նչքս կամ Բաղտ. և եթէ բարձրադայրեալ կարկառիցի ի ծով Հրուանդան կոչի կամ Սբ և կամ Գլուխ, որպէս Բարկյուսոյն Հ.Ափրիկէ։ Սման ծովս միջմտելի ի ցամաք Ծոց կոչի, և Ծովածոց եթէ կարի ընդարձակ իցէ, որիւակ ինն ծոցք Արաբիոյ՝ որ է կար-միր ծով, Պարսից, և Հինեակոյ, Ազաֆաս, Չոլհաեբ-գեայ, որք վասն այնորիկ և ծոցք կոչին. իսկ ծոցք ան-ձուկք և երկայնեալք ընդ մեջ կրկին ցամաքաց՝ Ջրանց կոչին, որպես Մանիկայն կամ Մանշ ընդ Գաղղիս և Անգղիս, Մալակայն, Մոռամպիքայն, և այլն։ Չկարի անձկագոյնան՝ Նեղուց կոչեցք, որպես և ոսպորներն Թրակիոյ։ Իսկ փոքրագոյն ծոցք կամ ապառաժածք ծովուս լեզուս ցամաքի՝ կոչին Խորշ, Գոփ, Նոռ-նոյս, և այլն. (և որուեսաւորէն տեղիք չինուեցան կամ պատման կամ հանդրուանաց նաւաց՝ Նաւահ-նանս և Նաւահանիս)։ Ծովածոցաց (bas-fonds) կոչին վայրք նուազագոյնք, կամ ուր ուրեք ժայռք ծովեայսառակք բարձրանան առ միանդրք և Ալեաց-նոյս (dunes) դէզադէզ գումարք աւազոյ. և խեղ-հոցի (banes) կուսակրանիան ծովեայն խեղճմոր-թեայ և քուսանման գոյից, որպես բուսոն որ ի պահ-բէյն ի Պարսկայն ծոցի, և Մանաար ի ծոցս հա-րաւային Հնդկաց։ Ժայռ և խոհի և Պարէքս՝ են կարկառք քարանց ի խորս ծովուս ծածկեալք ջրոքք, կամ յայտնեալք ընդ ջուրս։ Ի ժամանակս ժամանակս երբեմն և ծածկին ի ծովս կղզիք ոմանք, որպէս կա-տարք ծովային լերանց ի հրամոզ սառամանեայն վեր-ամբարձեալ և անդրէն սորոյեալ. այսպիսի ինն յամին 1796 երևեցաւ կղզի Ալէուտեանս, և ի 1811 Ա-սորեանս միւռ ի Ս. Մերպետէ, որ կրկին անգամ է-րևեցաւ յամին 1819 և գարձեալ անդնգասոյզ եղև։ Եւ ի ծովածոցն Ազաֆաս երկիցս երևեցան կղզիք յամին 1799 և ի 1814 և անհետք եղեն։

10. ՀՈՒԻՒՐ ՅԱՄԱՒԻ։— Շաւեմարայք ջուրց ցամաքի են գուբք ազբերաց, խորանիստ գոգք լճե-գերս երկրի կամ ի լերինս խոռոչացեալս, ուր ժո-ղովին ջուրք քաղցունք յամերց ցօղելոյ կամ հոսոյն

ծծմամբ և գոլորշեաց սլաթելոց անգրէն ի ջուր լուծանելով։ Ի հասարակի ջերմութիւն ջուրցն հասած լինի ի մէջն բարեխառնութեան կէտիցին, և յաւելու ի ձմերայնի վասն տրտանալոյ արտաքին օդոյն։

11· Բայց են և ձեռնադէտ-ք եռացեալք ի կենդրոնական ջերմութենէն երկիր, որպէս յայտ է ի տիրաբուխ սահմանս երկրի, և ի կրային և ջերմատած բովուց վայրս· զոր օրինակ Լիպարնոս բաղում են յոյժ ջերմագերձք, և գլխաւոր ի նոսա կէղձիր, որ առուս ա-ւազր առատանայ ժամս վեց և յայտ փրփուր մինչև ց՝300 ոտնաչափ ի բարձրութիւն հայթմամբ հանդերձ· անուանի են Լիպարոսա և Գաուլպատայն, և յորովք ի Չուիցերի, որպէս Պէրիքեր, Վայդնագերվ և այլն, և Վլնհայն Ասիա ի Հայս, հանդերձ այլովքն։ Գոտանին և լուսացայտ և տրաքառ աղբերք՝ խառնութեամբ ծծմբային նիւթոց և ջրածին ոգեաց· Բովս խառն կամ Հանդէպ աղբերք առնուն զխառնս բովուց վայրացն ուստի անցանեն, և սերեսս երկրի յանցս իւրեանց Թորուն գիրս· որով Կրային աղբերքն Գլեհանինայ ի Գաղղիս կուռեալ ունի յատկութիւն կիր ց՝240 ոտնաչափ ի բարձրութիւն, այսպես և Գառլըշպատն· Համամ-իւլ-Մկռիւթի այսինքն է Ջուառաց աղբերք՝ Ասլաս Լերինս Ափրիկոյ բերեն կրաքար ածիւս և ձեաւոր· Իսկ Խլանտատն և Աստեան աղբերք՝ գոլասխաղս· Ջանազանին աղբերքս Համով և որահաս ըստ այլ և այլ տարերաց խառնուածոյն ի նոսա· որպէս զի մարթի իմն Թեմուաղբերս կոչել զՔաղաչպատ, զԲիլպար, զՎիչիքեր, և այլն· Ազաղերքս՝ զՎիչվից, զՏուռնպատ, զԼէշնովկեր, և այլն· Ծծմաղ-բերս՝ զԵնիկիէայ, զԼա-լա-շպիէլայ, և այլն· և Կրայինս զՊամ, զՊրիսպէլ և այլն· Գաւանին ուրեք ուրեք և իւղախառն ջուրք, նոսաղ կամ առաւել, որպէս Նաւթի ջրհորքն ի Շերուան յեղեր Ծղուն կապպից· Ցծղոյք յայրեցոց ասի հանքայնոց կակղէն կամ լուծանեն զխորմիս, յորովայնիցք ևս պնդացուցանեն, նաև իմն քարեղէն պատեալ գնդոք՝ նաև ի քար իսկ փոխարկին· որպէս ի Ձիլէ ագրիւթ է որ զիայտ ի գայլախաղ փոխէ, և Գառլըպատայ ջուրք յոմն առուոցս կրային կեղևով պատեն զխորմիս· Այլ այսոքիկ ամենայն նոսաղագոյն իմն ևան ի ջուրց ցամաքէ և ոչ համարեալ ընդ անխառն քաղցունս, որպիսի են բազմագոյնք ի Լճաց և ձեռք առ հասարակ։

12· Լիճերն են լայնատարած ժողովք ջուց անհանգործ ծովու և ոտգուենեան նորա՝ ի հասարակի· են որք հեղեղս և գետս ընդունին և հանեն, որպէս լիճքն Կանադայ, Լատոկայ, Օնեկայ, Կոգանդայ, Պայքալ, և այլն· են որք ոչ հանեն առուս այլ ընդունին· որպիսիք են Արալ և ծովակքն Վանայ և Արմայ· և է որ ոչ ընդունի ջուր արտաքուստ և ինքն հոսէ առ այլ, որպիսի է լիճ Ոտդոնայ լերին Կորսիկայ, այլ Թուի ունել ագրիւթ Թաքուն· և բազումք այնք են որ ոչ այլուսաս ընդունին և ոչ առ այլ հոսեն· յորոց սակի արժան է գրել և զծգու և զՀամիճն և ջամնիցն ջերջեղջս անձուկս և ծանծաղս՝ որք ոչ համարին ընդ լիճս· Մարթ ևր և զծովս կասպից և զԱրեռևայն գրել ընդ այնս՝ ի լճից՝ որք ընկալեալ հոսանս և ոչ արտաքոհեն· այլ զի երբեք երբեք բարձրանան կամ նուազեն ջուրքն· յայս իմն առանն զի են և նոցա ելք ինչ Թաքուկք· Ըստ խառնուածեան մասանց տարերաց ի լիճն կոչին զանազանքն Քաղցուք, և այլք՝ Ալի կամ Աչքալեան· Մեհեանն ծով գառնագոյն է քան զամենայն լիճս և կապլային նիւթս բերէ, որպէս և այլ ոչ սակաւք յասեական լճից, և առաւել քան զնոսա լիճ մի ի Գրիհնասա կղզւոջ· իսկ Կաթրնան կամ Նաւթի լիճքն յԵգիպտոս՝ խառն են յաղէ և յաչքալոյ· Թուի յասպհանին յոլովագոյն լինել լճաց քան յայլժամս, զի բաղում են լճեք ցամաքեալք, և յոլովք ցամաքին ցերաշախ· են և որք մերթ երեսին և մերթ ծածկին, որպէս ևթէ հաղորդութիւն ին ունելով ընդ ստորերս հնոյ ագրերց, և ըստ բարձրանալ կամ ցածնալ նոցին ի ինքեանց առատանալ կամ նուազել։

13· ԳԵՏ-Ք երկայնաձիգ հոսանք են ջուրց ի ծովս կամ յայլ ծոցովս ջրոց, զորոնս ունելով իւրեանց հունս հոսանաց կամ հեռաստան, յաձախակի ի բաղ ձրաւեռգակ վայրս· բայց ոչ ամենայն գետոց յայտնի երեսին ակնագերքք, այլ ի ջրերըն ինչ ծածկեալ Թուին, որպէս Ամազոնեան գետոյն և Որինոքայ յԱմերիկա, և ՅԵրթոպէ՝ Հիւեվնայ, Տուինայ և Տինեբերայ՝ որք ի միջէ լճէ ելանեն· Յաստանէ կամ հունք գետոց ի յարաշոան ընթացին կամ ի ոտա-նուածեանց երկրի գոգացեալք են, և բազումք առ սակաւ սակաւ խոտորեալ լճենացին՝ յետ գալոց ցամաք երեսեցուածեն գնահին հունս իւրեանց· Ի յորգուենէն ջուրց անձրևաց՝ առատացեալ և գետոց ոմանց՝ զեղուն զամամբք իւրեանց, որպէս գետաչրեան կնիւղոս· Բազումք ի գետոց այնք են որ յընթաց իւրեանց ընդունին և այլ գետս մանուս, զոր Օֆահօ կոչեցք, կամ բաժանին յառաջս և ի Թիս՝ վտակս և գետակս գործելով, և է զի խառնին ընդ այլում՝ զոր գետոյ, և տեղի խառնմանն Գեֆահանահ կամ խահ-ր-ք գետոյ կոչի, զոր օրինակ Եփրատայ և Տիգրիսի խառնք ի սահմանս Պիջագետաց, Երասխայ և Կուր գետոյ մերձ ի Կասպիականն· իսկ սպառուած նոցա յանդգետ ի ծովս կամ ի լիճս մեծս՝ ԲԷրան կոչի· յորս խառնին Ձղձղիկետ և մերձակ տարածմունք· գուն ուրեք և ըստ առաջին ընթացիցն չզոր Թափով մտանեն ի ծովս, որպէս Ամազոնացն գետ՝ որ սրասերեալ Թափ անկանի յԱտլանդականն ովկիանոս՝ ալիս յարուցանելով լեառնաձևս 180 ոտս ի բարձրութիւն, զորս Պոր կոչեն։

14· Հզօրագոյնք ի գետոց ի ներում կիսագնտին են, և յետ նոցա ասկակաքն, և նիւղոս Ամերիկէ· ընդարձակագոյն և յորգաթոյր քան զամենայն գետս նախ յիշատակելոցդ է Ամազոնեացն գետ որ և Մարաննեան, որ Ամենան լերանց բղխէ հարաւային Ամերիկոյ, և հասեալ անցեալ ընդ բազում աշխարհս Թափի յԱտլանդեան, ընթացեալ ընդ հասնէին՝ փարսասս 1507· բայց երկայնագոյն են քան զնորայն ընթացք Միսիսիբեայ՝ 1687 փարսախ, որ ի Մեխիկոյն ծովածոյն Թափի· լայնագոյն քան զամենայն գետս և Որինոք, և լայնաբերան քան զմեսս յա-Թագա· ա-մենեքեան սոքա յԱմերիկա· յետ սոցա ըստ երկայնութեան նշանաւորք են,

Եղեռնագործութիւն		1611
Եռանգեալ յարեւելեան Ովկիանոս	,,	1480
Նիւղոս յԱմերիկէ, ի Միջերկր. ծով	,,	1458
Հոռանկոյղ ի Ձին՝ յարեւելեան Ովկ.	,,	1368
Օվկիանոս, յովկիանոսն բևեռային	,,	1300
Բլուդա յԱմերիկա, յԱլանդականն	,,	1080
Պրամաթուդրա ի Հնդիկս, ի ծոց Պենկ	,,	990
Վոլգա ի Ռուսաստան, ի կասպից ծով.	,,	985
Դանգէս ի Հնդիկս, ի ծոցն Պենկալայ	,,	832
Եփրատ յԱսիա, ի Պարսկային ծոց	,,	828
Դանուբ ի Գերմանիա, ի Սեաւ ծով.	,,	825
Ինդոս ի Հնդիկս, ի ծոցն Էօմենայ	,,	760
Օրենոք յԱմերիկա, յԱլանդականն	,,	720
Սենեկալ յԱմերիկէ, յԱլանդականն	,,	666
Տնիեսբէր ի Ռուսաստան, ի Սեաւ ծով.	,,	625
Կամպիա յԱմերիկէ, յԱլանդականն	,,	585
Ս. Լաւրենտ յԱմերիկա, ի ծոցն Լաւր	,,	531
Տուինա ի Ռուսաստան, ի բևեռային Ովկ.	,,	450
Տան ի Ռուսաստան, ի ծոցն Ազսով	,,	436
Հուենոս յԵրոպա, ի Հիւսիսային ծով.	,,	378
Էլբա ի Գերմանիա, ի Հիւսիսային ծով	,,	342
Տնիեսդէր ի Ռուսաստան, ի Սեաւ ծով.	,,	310

15. Բազում ուրեք ջուրք յԵրկիր ի լերանց ընդ վար, ըստ ի ընդ քարաժայռս և ուրեք ընդ սնուցական բարձրաւանդակս՝ սահանարար հոսեն, դորս երբէմ զասս ցեւս Սահան կամ զբոլորն և զ Ջրվէժս. են որք յոլոդութեամբ ջուցն երեւելիք են յոյժ, որպէս Նիլոսին, Կիսպացին յԱմերիկա, Գանգիսին ի Հնդիկս, Թորգոմայ ի Հայս, Հաւենոսի ի Շաֆիխուզ. և այլք բարձրութեամբ ևս, որպիսիք են յոլոսք ի Ջուվիզից Նոբուսեգոյ և Ջուվիցերեաց, յորոց յիշեցցուք զմինս.

Ախտ գետակ ի Պաւարիա, հոսէ ընդ ոստս		2000
Պերկէն ի Նորուեգիա		1600
Երասխայ քարաւազն ի Հայս		1300
Կաւառնիա ի Պիւրենեայս		1266
Կարիոքա ի Հնդիկս		1000
Էդաւապա ի Ջուվիցերի		900
Ռիւքեն Փոսսէն, ի Նորուեգիա		800
Ֆորթին, անդ		800
Սկըռվէյոյ ի Պիւրենեայս		800
Լուվեա ի Սուեւս		600
Դուքենատա ի Կոլումբիա		539
Ռիոյ Վանակոյ, անդ		369
Ռըեյ ի Սկովտիա		350
Բիասկավոյ ի Ջուվիցերի		300
Դեռնի կամ Վէլինոյ Լեռամբ		300
Մոնմորանսի ի Կանադայ		240
Պայքենպոս ի Ջուվիցերի		200
Կիսկարա ի հիւսիսային Ամերիկայ		140
Դիվոլի ի սահմանս Հռոմայ		50

16. ՅԱՄԱՌ ԵՐԿԻՐ. — Յերկուս բաժանեալ ի ծովէ ցամաք երկիր առաւելու ի հիւսիսակողմն հասարակածին. Հինն աշխարհ ի հարաւոյ արեւմտից ձգէ ընդ հիւսիսի արեւելից, 11,000 մղոնս ընդ երկայնութիւն, ի Դալարի ղեմոյն Ամերիկոյ մինչև ի նեղուցն Պէհրինկայ. Նորն աշխարհ ձգէ ի հիւսիսոյ ընդ հարաւ, մղոնս 9000։

17. Ջերեսս ցամաք երկրի անհաւասար կամ անհարթ գտանին բարձրաբերս կամ լերինս, և խորք հովտաց և ձորոց և խոռոչից։ Լերինք են մեծամեծ բարձրութիւնք երկրի. բարձրագոյնն ի նոսա համեմատի հարթութեան երեսաց երկրի որպէս $\frac{1}{683}$ առ չքնաքերութիւն երկրի։ Գոյն ուրեք անջատ և մեկնակ աստանդեաք կան լերինք, որպէս Եգանէ, կամ Բիւլ-որ-Տոմ և Հոչկնդաւճին յԵթովպիա, Ամպաքէ Եթովպիոյ, և այլն. այլ ի հաւաքակ աղեաղեալք ընդ երերաւոր ձգին ընդ հարուստ երկայնութիւն, և բաժանին յառաջս կամ ի թեւս, վասն որոյ և պարբ կամ Գոթիս լերանց կոչին. և անջրպետք նոցին գոգաձեն ձորս կամ վհորիս, վիրձս և վայրս։ Բարձր կոչին բարձրաքեր երկրի սոսկ քան զ 1000 ոտնաչափս։

18. Երկայնագիծ պարբ լերանց տարածեալ են յԱսիա և յԱմերիկա. ի սմա պարբ Ընտեղոյ ձգին ի հարաւոյ ընդ հիւսիս 1000 մղոն. իսկ յԱսիա Հիմալայեանք յաղեն բարձրութեամբ ամենայն լերանց երկրի. և չափին բարձրութիւնքն յերեսաց ծովուն ի վեր։ Սոյն չափոյ բարձրութեան նշանաւորք լերանց են սոսոն նշանակեալքս, թէպէտ և բարձրագոյն քան զնշանակեալսն թուսին լերինք ևս հիւսիսային Դիսկեդի, և ևս ձգեալք.

	Ոտ. բարձ.
Տավալագիրի ի Դիսկեդ	26,480 — 26,500
Քինչինճինքա ի Հիմալայա	24,436
Ճավահիր ի Դիսկեդ	24,162
Եմաւոն ի Հիմալայա	24,076
Շամալարի ի Դիսկեդ	22,500
Աքոնգակուա Տրաքուխ, ի Ձիլէ	22,431
Ի Հիմալայեանս են քանիոք չափ հասեալք բարձունք քան զոստս	20,000
Դաղհիկանի ի Դիսկեդ	21,282
Սահամա յԱմերեայս	20,971
Բաքինգոդա ի Պոլիվիա	20,670
Կոտալտէպէտլ, անդ	20,604
Բոմարաբէ, անդ	20,360
Ձիմիզորաշոյ, ի հասարակաւոտութեան հասարակածին	20,102
Քիլիմաճարոյ Ամերիկէ ընդ հասարակածիս	20,000
Նեւադայ սէ Սորագա, ի Պոլիվիա	19,974
Նեւադայ մ' Իլլիմանի, անդ	19,843
Ռեյա Կամ Համոր ի Ձին	19,706
Հինտուքուհ, ի Թաթարս	19,200
Գոյամակ յԱմերեայս Ամերիկոյ	18,420
Ազիսհանա Տրաքուխս, անդ	17,956
Գոդոգաիի Տրաքուխս, անդ	17,707
Էվերէսթ, ի Կոռկա	17,354
Մոնթա Ռոսա, ի Սանտուիչ	16,890
Բորոգադեբէդ Տրաքուխս, ի Մեխիկոյ	16,620
Մասիս ի Հայաստան	16,254
Նեվըն Լեռանտոս, յԱսորիս	15,000
Սոխաան Լեռամն (Մոն-Պլան), յԱլպեայս	14,807
Ջամպե, ի Մոքսայ երկրի Ամերիկէ	14,750

Տաբրա, ի Փաքր Ասիա	14,400
Վարդից լեռան (Մոնգէ Ռոզա) Ամպեզայս.	14,220
Աարհոռն, անգ	13,200
Արագած, ի Հայս.	12,871
Սաուլան, Ասորյատահան	12,197
Ազգէոս (Էրճիէզ), ի Փաքր Ասիա . .	12,145
Աալաս, Ամբրիկէ	12,000
Լիբանան	12,000
Դէնեբլիֆֆա, ի կանարեան կղզիս Ամբրի-	
կայ	11,400
Եմեէ ի Սիկիլիա	10,200
Ս· Կոդարտոս, Ամպեզայս . . .	9,442
Ոզիւմպոս, ի Տաճկաստան Եւրոպայ. .	9,150
Ֆրուբէ Ասորիս	8,454
Սինա, անգ	7,443

19· Բարձրագոյնք լերանց գրեաթէ առ հասարակ ասպառաժք են կրանիտայ քարանց, բազում ուրեք լերկ և ապալերկ, և ուրեք ուրեք դուշնաբեայ ծածկեալ հողով, մանաւանդ ի ստորոտան· իսկ գագաթունքն յաւերժական անլուծանելի սառամանիւք ձեանց պաղեալ պատեալ կան· իսկ զնատագոյնք Ճանապարհայ ունին զհոգային խաւան, և ոչ որպէս զառաջնումն ընդ երկրի սկզբնաւորեալք, այլ առ փոքր փոքր կամ մեծաւ ինչ փոփոխութեամբ, (որպէս ջրհեղեղատաւ և վերապատառմամբք երկրի) կերպացեալք են· են և կրանիտայք քան զքվարհեղոն կուսակ մունք երկրի, և առքս Ճանապարհք են քան զայլ լերինս· յորս առաւելապէս գտանին բոլք և բրածոյք·

20· Իսկ հարթ և տափարակ մասն երկրի՝ որ Գ֊ոչ կոչի՝ ի հասարակի ծածկեալ է բուսապոյր հողով և գալարացեալ տնկովք· սակայն գոն և անճարկ և անբեր և անհող ինն գաշտք ամպիք, զանազանեալք կերպարանիւք և բնութեամբ· որպիսիք են Լիւրոպիոյ Էրէ էրէի (land) Լիւնէպուրգայ ի հիւսիսային Գերմանիայ, և ի Գաղղիայ պրէ֊նէը (bruyères) անուանեալ սահմանք Պորտոյի և ստորին Բրեաուիոյ· ըրէ֊գաֆ֊նոբրոյն Կասգիլիոյ· ի Ռուսաստան և ի Թաթարս ռէ֊ն կոչին գաշտք խոպանք, և երէզն Մոզանայ առ Կասպից ծովու· ի Տարաւային Ծագս Ափրիկոյ սպառածեալ կան կոստեան գաշտք ֊ռրրո֊ (karrous) կոչեցեալք· իսկ յԱմերիկա ֊ոոոն (savanes) կոչին գաշտք ընդարձակք խոտաւէտք· նման են նոցա և ձէնիչ (djengles) գաշտք Հնդկաց, և ռէնէ կինեոյ· իսկ ի Կոլոմպիա են լ֊ոոն֊ (llanos) գաշտք խնձոտան և ոչ անդալարի· որոց նման են և գ֊ոպ֊ոյն֊(pampas) անուանեալ գետեզերք Ս֊ռերկոյ· Բայց ընդարձակագոյնք քան զսոսս են գաշտք աւազուտ՝ որ բուն Աֆ֊գ֊ոն֊ կոչին, յորս բազում այն է՝ զի ջիք բնաւ գտանել դէզ դալար, և ոչ ապրիւր ջրոյ, և ոչ իսկ չոմեչ կենդանի, զի բազում անգամ լինի անդ և խորչակ Թաուանիցոյիչ բնութեան· Այսոքա ի Ամերիկէ ծառաչալ են անասունքս, ի սմա մեծագոյն է քան զբնաւս Սահրայն անասոյա, և ի նմա Աւրոխոց անասունքն· Դուն ուրեք ի ծովմանն ցամաքուտան յայնոսիկ գտանին գալարաղուարճ կղզեակք երկրի, ի վտակաց ուստիք ջուրց ընդառաջելոց առաջեալք, միմիթարութիւն սարաչարհիկ վաճառատէր մարդկան, զորս Ո֊ֆ֊ֆ֊ կամ Օ֊ֆ֊ կոչեն· Մեթք ի ծովելեղրս ուրեք և ի գետաբերանս գտանին և ապատաղ տուկ վայրք սերմնընկալք, այսպիսիք են ֆ֊ոնէբ (polders) Հոլանտոյ և ֆ֊ոֆ֊ (kogs) Դանեայ·

21· Ոչ անփոփոխ զոյն կերպարանս պահեն և բնաք երկրի· զի հուր և ջուր անգուլ ներգործեն ի նմա և ընդ ժամանակս ժամանակս մեծամեծ յեղաբարբառութիւնս առնեն· գեաք փոխեն գՀնոս բերանց համ խոտորին, բաժանին ի նոր առուս, վարին գՀող և զնիոճ· ափունք լճից գիշատան խառ ի խառ Հողուվանիք ովկիանոս կոնեալ մաշեն զափունս իւրեանց, և գոգս անգամ ի քարաժայռ գործեն· այսպիսիք են քարափունք Տորկոմայ յարևմտեան Շեդլընտայ, ափունք Սկանտիոյ և Նորուեգիոյ, և պարերիզն մերձ ի Նոր Չէբտաուս· Եւ զի և տարօրինակ մրրիկք ուռուցեալ ովկիանոս՝ խառնյ և ծածկէ զնատագոյն ասհմանս երկրի, որպէս յամին 1225 յորդեալ զեղեալ ի Հոլանտս, և ի Հանսական Հողոց յետս ընկրկեալ հեռանալով ծածկեաց ընդ աչեօքն զմասն մի ցամաքին, և գործեաց զՀոլն կամ զՀոլանն Սէֆխաեր֊սէեայ· գարձեալ և յամին 1421 զՀարաւանդին աշխարհն ոլորեալ՝ ի Հնձորելն գործեաց զՀաճախանան Հոլն պիւս֊պօշ· Մեծագոյն ևս փոփոխութիւնք գործին ի սիրտս ծովու՝ կուտակումն Հողոյ և Թաւալմանիք ժայռից·

22· Հերոյ զորութիւն ի փոփոխել զկերպարանս երկրի յայսմանի ի ասասառնութիւնս և ի պատառումնս, յորոց և ծովս և նոքա վերաշնչէ, զնան որոյ և Հերոդոտ անուանին տեղիքն, որք ի լերինս բերանանան յամանեալ, և մերթ ծխեն, մերթ Հոսեն մեթբս ինչ կիզանուս զոր Խ֊յ֊ կամ Լ֊ոոն կոչեն· Ոմանք նայն կոմսանս երկրի սրտաբոյք են, այլ ոչ մերթիակ բորբոքին և շնչեն· Լերոպա 24 տրաբուռիք Հաշուեն, այլ 8 միայն նշանաւորք ի նոսա· բարձրածայնն Եմեէ ի Սիկիլիա, և Հանգեալ նորին Լոսալիա՝ ի Ստռոմբոլի, և ընդ մէջ նոցա ի Լիպարեան կղզիս՝ Սգրամպոլի, և Ստռոմբոլ և Վուլկան նկղմեալ կղզիս՝ Սգրամպոլի, և Ստռոմբոլ· և Հեգլա յԻսլանտա կղզւոջ· Յ֊ոմա ծանօթագոյնք են ի հրաբուխս կասպիականքն երկր, և հինգ կամ վեց առ Վասիեանգաս, և յոլովագոյն ի կղզիս Ովկիանոս, ընդ ամենայն 46 Թուով· Յ֊ամերիկէ 11 հրաբուխք են յերկրս կղզեաց նորին, յորս Հազար կաւոր է Դէնեբլիֆֆա ի կանարեան կղզիս· Յ֊ամերիկա 114 տրաբուխք Հաշուին, յորմէ ի նոցանէ են Ս֊ոտեան լերինս և ի կղզիս· բարձրագոյնք ի նոսա որք և քան զամենայն հրաբուխս լերինս են Աքոնգուկաս, Ընգիհանաս, Գոգոբաքի, և Բիչինգա· Իսկ յՈվկիանոս առաւել են քան զՀարիւր հրաբուխք· Ի կղզիս և ի ծովելեղերայս առաւելուն հրաբուխք քան ի ՀԷլերկրայս· յԱմերիկա նշանաւորն ի հրաբուխս Հեռագոյն է ի ծովէ 56 փարսանաս, բարձր Բոթոգագ֊եբեգ֊ի Սեվեիզոյ· բայց յԱսիա գտանին Հեռագոյնք ևս· Թամամեիս ևս են հրաբուխք գագաթունք կամ լերկնաք· ի Գաղղիս հարևրիս չափ ՁԸ֊տանին յայսմանեակ ասսի Ո֊ֆ֊ռանեը նահանգի, ի Սեվեն և ի Վիվարէ· գոն և ի կղզիս Ցունոց և ի Պաղեստին և ի հարաւային Իտալիս· Են ևս ոլք

գադաթեալ գաթս բաղուսի՝ յեղակարծուսին անդրէն վերածեալն . Վէսուպ որ յ՝79 Թուին Քրիստոսի ա-Հագին վերատաւտամամբ և Հրաւհատութեամբ ընկղզդ գաղաքաթ Նէապօլսոյ , ի գաղուց հետէ չկիսալ հա-մարեր . այսպէս համարեցաւ և յաւարտ ի՛ն գաղու մինչև ցամն 1630 , յորում միւսանգամ բորբոքեցաւ : Յառաջ քան զերկուասան-ամ Ա.յրարատեան Լեառնն ի՛ Հայս՝ յայտնի՛ նշան եղոյց զկանխագուց Հրաքուխս զօ-րութեանն , արձակելովք և ծուխ մշձկուա :

23 . Ի պատառել Հրաքուխց և՛ ժայռիքել զմեհեան, կամ՛ի կղզիս՝ նոցին և՛ ի զեձալ՝ ի տորբերկրեայ սորս, լինին մեծամեծ սասանութիւնք երկրի . ոչ միայն ի մերձաւոր կայս անգ հրաքուխ լերանցն , այլ և ի կարի բացական սահմանս ձգին տասանմունեաքն : Սասնոյն ուրեք պատահէ սասանութիւն , այլ առաւել ի ծով-եզերեայ գաւառս , որպէս ԱՄաորիս , ի կղզիս Ասիոյ , ԱՄաքրիկոյ , յափոնիս Մինչերկրականին և առաւել-քան զամենայն Իտալիոս . և Թուի ինն յայժմուս յաՀանախագոյն պատահել սասանութեանց քան ի՛ ևր-նուսն :

Հռչակաւոր և աղիտագործ սասանութիւնք յիշին , փոքուն Ասիոյ՝ յ՛17 Թուի Փրկչին , և ի 358 . — Վէս-պասիան յ՛79 Թուին , յորում Պոմպէի , Հերքուլանում և այլ քաղաքք կործանեցան . — Լիսաբոնայ Հայոց յ՛341 , յորս մեծամեծ պատահուածք եղեն . — Անտիոքայն ի՛ 115 - 526 - 580 - 1759 և ի՛ 1822 . — Երզնկայն՝ յաՀանախագինս ի՛ ԺԱ . դարէ ցԺ . — Լիզոնայնի՛ ի՛ 1775, որ զմայրաքաղաքն գետնիվեր հիմնայատակ ա-րար . — Կալաաբրիայ՝ ի՛ 1783 , որ զԱՀեաւնէ կործա-նեաց . — Անտիոքիոյ ի՛ 1766 . — Լիսաբոն վերստա-սան անգամ՝ ի՛ 1382 ամէ ցամն 1786 . — Բէրուի՝ ի՛ 1799 . — Ա.յրարատեանն ի՛ 1840 , — և կայծակ-ի՛ 1842 :

24 . ԱՐԱՐԱԾՈՑ ԵՐԿՐԻ . — Հաճելեն զանգուած Հողաշնորհս կուսոց լինի է անգործարան արարածոց և անկէրպարան նիւթոց , զորս ըստ բնութեան Թան-ձրութեանցն և նոսրածոցն բնաւորիցն ի՛ Թանձռնուս և ի՛ լուծականս , ի՛ պարան և ի՛ վիշրականս . կամ՛ի քարերն բնութիւնս և ի՛ հալականս (որ են մետաղք) , և յաղս , ի՛ նոյս , յածխայինս և ի՛ զինւ-բաւոր յիւղոսիսն նիւթս . որք միանգամայն Ռէ-ի և Հ՚ԽԽ կոյն . յորոց է ինչ որ և յերկուս երկրի մեքենալ երևի . և յորմէ ընդ վերին երեսաք նորին Թաղու-ցեալ կան , և՛ի Հարատարութենէն ձեռին ոչեղալ՝ դան յերկան և՛ի սէնս : Կարգ ըստ կարգի՛ քաջ ուսեալ նիւթոց կուսակիաքք և տարածեալք են գրերք . կամ՛ չեշտ յեռեալ յիրեարս . և ամենայն ուրեք նոյն օրինակ գտանին խուզե . գրեաթէ նոյն և նիւթքն յընդհա-նուրս , զի ոչ աղբէ՛ ի՛ նոսս արտաքին օդոյն զորս-Թիւն՝ որով զանազանին ի՛ վերայ երկրի կէ՛ս կամ նշանի , և ըստ նոցանէ և որակաց գործարանաւոր գոյիւ ըստ տեղեաց տեղեաց : Ա.ստն որոյ և գյեանոցս այսցանէ՛ որ երեւելիքս են և առընչագոյնք քաղաքա-վարութեան մարդկան՝ ձգտագոյն է մեզ առնել յիշա-տակ սակաւուք , քան զանազգ և զանշարժ տարերաց երկրի՛ զոր երկրաբանիկ յաւէտ արժան է քննել՝

Գործարարաւոր արարածք յերկուս յեղապետու-Թիւնս կամ՛ի բնութիւնս զասանին , յանշունչս և՛ ի շնչաւորս , կամ՛ի բուսականս և՛ ի կենդանիս :

25 . ԲՈՑՈՒՔ . — Ջմեռ մասն երեսաց երկրի , և եթէ ոչ խոտիանբ չինութիւն մարդկան , սուղ ինչ պակաս զբովանդակն ծածկեր բուսականն բնութիւն ամենա-կան և անտեսափոխ , իբրև զալարաւէտ իմն ձորձ ա-բածեալ զնովաւ : Ի բարձանց լերանց մինչև՛ ի յա-տակս խոր ծովուց անկեալ կան բոյսք . բայց ոչ ամե-նայն ուրեք ամենայն ինչ աղք բուսոց աճէ . այլ ըստ կենդանեաց և ըստ նուաղ կերմնութեան օդոց և ըստ Թանձրութեան կամ զոռութեան շոգւոյնաց նոցին , ըստ գրոց երկրի և ըստ խառնութեան մա-սանց հողոյ , ըստ յատկութեան և որակութեան ջրոց վայրացն , ըստ ընթացից հողմոյ և արեգական ճառագայթելոյ՝ զանազանին բուսոց գաւառք և ո-րակք . և յայնմանէ կոչին տանիք Ջրաեաբք կամ Ցո-վայինք , որք յերկրէ և ի յատակս ջրոց և ի ձորերն վայրս բուսանին , այլք Ջարաքարք և Ժամուռք՝ որք ի՛ քարինս և յանշող վայրս երբև մարթ կուսեալ բուսանին , այլք Ալեպատի և խոպան վայրոց բոյսք . գարձեալ Անտառայինք , որ են մեծամեծ ծառք փայ-տաթեաք . Պողատուք՝ որք միայն են մեծուքեամբ և բերէն պատղ՝ի կերակուր . Պատատուկք , Թռչիք և Մացառք , Բանջարք , և այլն : Ցորդ ոմն բիւր տեղք բուսոց Ծանուցեալ են , յորոց է ինչ որ առանց ձեռին մշակութեան՝ ի՛ բնութենէ մատակարարեալ բուսա-նին և ամեն յաղբս իւրեանց , և է զոր մշակութիւն մարդոյ հայթհայթէ , ընտելալ զկարեսրն՝ ի պարին կենաց իւրոց և պատապարութեան :

26 . Յերկեակ հանգամանս տեսս տրտին սեռք բու-սոց , զանազանեալք ի կուսս կամ՛ի սերմն իւրեանց . ԱՄնկուսս , որպիսիք են մամուռք և լոռք . և Ալիս-կուսս , զոր օրինակ արմաւ , ցորեան և այլ ինչ ընդե-ղինք . Երկիսկուսս , որպէս ոլոռն , բակլայ և Ծառաքեր պտուղք : Անկուսք նուազագոյն են ընդ հասարակս , ծիս քան յայլ կողմանս երկրի . և ի հակառակին յա-ՀաճախագոյնՀն են անդ միակուսքն . յորոց սակաւ ազգք անցանեն զայրերեալ գետերն և խոտորին ընդ հիւ-սիս . իսկ երկիսկուսքն սփռեալ են յընդհանուր : Հազուագիւտ և բազմատեսակագոյն է բուսաբերութիւն այրերեալ գետոյն , ուրանօր մեծագոյնք և պտղա-տուագոյնք ի՛ սակաց ազգին : Արևադարձեալ Հոմագոյն են բանջարեղինք . Բարեխառն գօտիք՝ ամենազան պտղօք և արմտեօք . Ռևեւոպին սահմանք բերգամն մայրեօք և յաւէտ մամռով և զոսպայիւ . Ասիս և Հարաւայինն Ամերիկա բերէն ինկեղինս , Համեմատեա և խժային Ծառս . Եւրոպա՝ Հարաւարձեալ մշակութեամբ բեր-ել զազանատեսս բոյս . ԱՄերձնիս Նուազելն անդադար բոյսք , և մերքիք ազգին անդ :

27 . ԿԵՆԴԱՆԻՔ : — Հաճարուեւսք յարարածս և բազմատեսք ի պետութիւնս բնութեան , ընտեսր մար-միք են , կենդանիք շարժունք , զանազանեալք և ան-նմանօրինակք ձեով և որակութեամբ , բնութեամբ և բնակութեամբ , և առնչակիցք մարդոյ քան զայլ ա-րարածս՝ ամենասուքեամբ բնութեան իւրեանց , թէ-պէս և հետի յոյժ ի նմանութենէն ներքին ածը-ութեան նորին : Ամենայն աչխարհ լցեալ է ընդով

կենդանութեան. Չէրմն և ցուրտ ոչ միայն գիտուա. սառնամանիք բեւեռաց աստիճական են նոցին, և խոր. շակաձեաց գաւառք հասարակապէ՛ ձնամիւք նոցա. և սկիան ոչ ինչ նուազ քան զայս իւր ունի զնաւսնս ընչաւորս՝ի խորանդունդս վէմք եւրոց, առաւել յոյժ յոյժ քան զանս և զթիւս ցամաքային կենդանեացս. այլ և օդոցն գաւառս ևս է կենդանեաք, զի և անձրևս բերկս ական մանրաձեայս ընդ տուբեսաս չնչոցս ձգելք՝ի մեզ յաճախս. և ընդ երկիսս բազում ձնիկք կեան, մանաւանդ՝ի գիշին վայրս. բայանդակ կանգնոց Թանձր ձրուձեամբ մանրամանր ձնիկք գոյնեաս նշմարելիք՝ խուռն և հոծ որպէս պիոյն զանգեալ տարածեալ գետս ընդ յատակաս։

28. Բազում գարուց հետացնեութեամբ հալիս տան կամ միասան բերս սերից կենդանեաց ծա. նեան մարդիկ, ընդ Զորքոտանին և ընդ Թռչուն, ընդ Ձուկն և Օձեռանս, Միջատս, Ձկիս, և կխանկնդան արարածս, որ զրուսց բերեն երևոյթ։ Մեռք ցամաքային կենդանեաց սիւռեալ են ընդ ամենայն երկիր, այլ յաղթանդամբ և ուժաւորք՝ որպէս և հասակա. գեղքն՝ի բոյսս՝ ընդ հասարակածիս բնակեան և՝ի սահմանս ինչ ծովելերեայս. և յոլովագոյն են անդ ձկունք քան յայլ կողմանս. և արանչելի ինն այս է, զի այլազան են սեռք ձկանց առ կրկին բեւեռաք. այլ և զե. ռուիք և միջոցք խուռն են առ հասարակածիսն քան առ բեւեռաք. դարձեալ և հաւք բազմագիք են անդա. նոր, և անուռասս չուեին հասան յաշխարհս հեռաւորս. բայց քան զամենայն կենդանիսն՝ սոքա սէրականագոյն ունին կրկնայս և վիճակս, և սակաւք են յայգա. նոցա որ հասարակ էցեն ամենայն երկրի։ Կենդանածիքն և մանաւանդ ընտանի անասունք՝ առաւել յատկապահս ծառայելով են յընդհանուրս, յայս է՝ի ընդ առաջ. նոց գաղձականաց մարդկան բերելոք՝ի զանազան աշխարհս։ Բայց մեք համառօտելով ընդ ելեալսդ ասասցուք որ բան հնգից մասանց աշխարհի զնոսիկ կենդանեացն։

29. Նբրապէս բան կենդանական աշխարհագրին յերբեք բաժանի մասունս, ՚ի հիւսիսային կամ բեւե. ռային, ՚ի միջին և ՚ի հարաւային։ Յառաջնումն, ծո. վային հնգ խուռնեւրամ երեւին ՚ի քարաժայռս և ՚ի ծերպս ալեկոծ վիհից. և առաւել քան զամենայն վը. տառ վտառ զեռան անգամոց ՚ՈՒՆՔ ձկունք, ընդ որս և այլ յիսուն կամ ութսուն ազգք ձկանց և կիսից հա. չուին. յիսուն և երկու տեսակք են Թռչնոց, և ութ ջրբրոտանեաց։ Ի միջոցսն՝ որ սկզբնաւորի զնաճսուն աստիճանիք հիւս. լայնութեան, զեռան ջրերք միջա. տաց յանտառս նոձից, յորս գարնն և միջատագան Թռչունք, անտի տակաւ ՚ի խոնարհ խաղացեալ բաշ. մանան հաւուց ազգք և այլ կենդանիք։ Յերկրբդումն՝ առաւելուն յոյժ ջրբրտանիք. փոխանակ սպիտակ արջոյ Թռչունին երևի անդ, և ընդ նմին գայլ, ա. զուէս, վայրենի կատու, և լուսանունք ՚ի սահմանս Սպանիոյ և Ալպեսից, վայրի մուկք, առիւք և այծ և. մունք, գոմէշ Լիհոյց, վարազ, խոզ, եզ և ձի ՚ի Բարբարոսոց մնձեալ. Լեւրոյ։ էլն (renne) որ և եղջերու հիւսիսոյ. յառաջ ժամանակաւ բազմաթիւ էին ազգք եւրոպեան ջրբրտանեաց։ Յայգս Թռչնոց յոլովագոյն են արծուի, անգղ, յոպոպ, մաշկաճիք և մոգպոցք. ընտանի հաւք, կաքաւ, լոր, բադ, ՚ի՚ե՚ (bécasse), կկու, ծիծառն, արտոյտ, բադ, ագռաւանդ (édredon) և այլն։ Ի դասս զեռնոց գիւսաորք են, կրայ, իժ, օձ, ասանդրոս, մողիկ, սալամանդր և այլն. և ՚ի ձկունս՝ ՚ՈՐԲԵ, օձաձուկն, ՚ՈՐՔ, մորէ և այլն։ խեղգեակ, խղտունկն, ոսորկ, պիճս, ասող ծովու և բուսս կարմիր։ Միջատք, Թիւնաւորիկ, Ճանճ, Ճպուռն, ծղրիդ, և պատճառիցն բազմագիք։

30. Ձերիս հասանի և կենդանացան աշխարհագիր Ասիոյ. առաջին, ՚ի հիւսիսային սահմանս, որ է Ուու. սատան աշխարհ, երկրորդ՝ ՚ի ձենաց աշխարհն միջ. նէ՚ի Պարս, երրորդ ՚ի Հնդիկս. իսկ Կովկասային գաւառք և փոքր Ասիա զեւրոպական մասին բերեն ընտանութիւն, և անշրջելս ընդ նոսին մարդ ՚ի համա. բեր զպատկառանս և գՀայաստան։ Միասհամուռ կարգեմք զերկոս ևս մասանցն սեփական կենդանիս. որք են, ոտքս միոյնի և կրկնաղեակս, ջիւս, ՚ՈՐՔՆԻՔ (antilope) կասս Անկիրեայց, վագր, ընձս, գայլ, մարգագայլ. վիճ, առիւծ Սիպերեայ, յոմաղ, էշամայրի, կապ. կուիք, ագռաւս, այծեմունք, մուկք, ցուկ վարիւ, ա. ռիւծ, ընձառիւծ, փիղ, և այլն։ Պոր, փասիան, ընտանի հաւք, արծուի, բազէ, անգղ, Թութակ, ագռաւ, ՚ՈՐՈՐՈՐ ոսկեվիսաւոր, հաւիքք, տա. տրակ վայրենի, կոցահաղ, ՔՐՈՆԻՅ (drongo), սիրա. մարգ, ջայլամն, Թռչնամանդ, ՈՐՈՒՆՔ քաղցրաբու. նիկ, և այլն։ Փոկ, կոկորդիլոս, գլխիկք գետնափոր, կարմրախայտ, տատրիս, և այլն։ Կրայ և գորտ և մո. ղէզ բազմատեսակ. պղտիպղտիս և բուսս և մարգարիտ և գաղտակուղք, խղտունկն, Թրթնուր, շերեփ, և այլն։

31. Ամերիկէ բաժանի ՚ի հիւսիսային, ՚ի հասարա. ձին, և ՚ի հարաւային. գազանք բազում են յամերկրի սոս քան յայլսն. յոլովս ունի անմարդի գաւառս ա. պատանեալս երէոց վայրենեաց. մին անդ փիղ, արջագէքիւր, առիւծ, յոմաղ, գայլ, այծեմունք, վիճ, ուղտ, ընձառյտ, ձիագեակ, բորտոն, ջիւս խայտ (zèbre), կոկորդիլոս, և այլն։ Ջայլամն, նուիրակ Թըռ. չուն (messagère), անգղ, ուրուր, ՈՐՈՐՈՐ, ձայնգող, խորդ, ՔՈՒՋՈՒՐ (bouzare), բազէ, կառնչ, ՔՈՒՔՈՒՆ (toucan), Թութակ, ագռաւս, բազ, սագ, ծիծառն, ՀՆՁԱղուիկք, հաւալուս, նուիրիգաձաս, ՔՐՈՆՔՈՒԼԻՆ (francolin) և այլն. մողէս, կրիայ, և այլն. ՊԵՒՔ ձուկն մեծ, հանդերձ պլտիկք, և բուսս, և կառաբրաք։

32. Ձերիս բաժանի և Ամերիկա, ՚ի բեւեռային, ՚ի միջին՝ որ ձգի մինչև ՚ի Մեխիկոյ, և ՚ի հարաւային. տասրասեռ են կենդանիք աշխարհիս և բազմացեալք. անթիւ ազգք են կապոց, որք Թռչուն և գազալ և սպիտակ և Թաւայծն, ըՔՔՈՆ (raton), սկիւռ, ՔՈՒՔՈՐ (kinkajou) գաղջահոս, կուգր, գայլ, ՈՐՈՐՔ (couguard կամ puma), առիւծ, ՈՐՈՐ (ocelot), ՈՐՈՒՈՒՔ (margay), ՈՐՈՒՒՈՒ որոյ է պարկ ընդ որովայնիւ՝ յոր ժողովէ զնաւս իւր և ձանկ, ՔՐՔԻՐ (tapir), վամբիր (vampire), լամա, վիգոն, բորտոն, և այլն։ Ի հաւս նշանաւորս են ՆՈՒՈՐ Ջայլամին, ՔՈՒՈՐ, անգղ, որբ, ՔՈՒՈՐՈՐՔ ոսկեգոյն, ՈՐՈՐ (sasa), ՈՒՔ (ani), ՔՈՒՔ. ՔՈՒՔՈՒ, և այլն. պապակաք, հաւալուս, ձնաքր, ձիագեակք, և այլն։ կոկորդիլոս պատասուն, ՔՈՒՆՈՒ, իժ

և օձ բազմապէսի, մողէք, և այլն. մինչաք որպես և այլ ամենայն սեռք կենդանեաց բազմեալ են սկսեալք են յԱմերիկա. անուանի է մեծաղլուխ փոսուռան: Ցնեբրոսկոյ մուճակ յայս աշխարհ ձի և արջառ, շուն և կատու և մուկն:

33. Ցովվիանիս սակաւագնեօքն ի հնդեակ մասունս աշխարհի, բազում նորանշան կենդանիք գտան. զոր օրինակ գոյիէ երկոտնի, ածխոյէ սեաւ, բոբոքեն, ջրային կապիկ, ոսխոյոս, գոխոյս (dasyure), վեղոյս, ֆալանգեր (phalanger), չղջիկներ, շուներ, և այլն. փոկք, փիղ ծովային. և այլն: Նշանաւորք ի Թագուհս են, դրամատուաւ, գասկիկն (cassican), շուարի, (chouscari), Թուքեակք, ազդ ազգ ձնհաղեաց, ապասնիք, կկու, և այլն: Ի գետուհս, օձք, իժ, կրնով վիճասարի, կոկորդիլոս, մողէզ, ալոյ, Թևըռն մանաթեայն, գոյլ գաղտակուր գետապատեան, և այլն. Թրթռուք և Թիղոտնիք սկսեալք:

34. Ի սկզբան լերանց ի խոր երկրի և ի քարանձաւս գտանին բազմայ ոսկերատեաց և Թուչնոց աննմանիք կենդանեացն ծանուցելոց. և խոշորագոյնք հատատանին վնիել յատաչնուհս և այլսեսև անասնոց, որոց սպառեալ է այժմ ցեղ. 3000 և առաւել ևս տեսակս հաշուին այսոցիսի չորքոտանեաց, հաւուց և ձկանց:

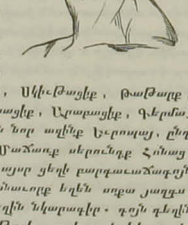
ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

35. Վ ևհագոյն ելոյ յերկրի հատատելոյ և ժառանգ իսկ նոցուն Մարդ է՝ քաղաքական օրինօք կենցաղավարեալ, յորոյ է ինչ զոր փոփոխ քան կամս իւր: Բազում Ճառից և քննութեանց պէտք էին մեզ՝ ի քէն բնութեան և բարուց նորին, եթէ ոչ էր մեր կամեցեալ անթակ պահել զոհ համառօտութեանս. այլ և յայսմիկ անխոտոր դնալով ընդ առնմեան զոր ընտրեցաք՝ սակաւուք ցուցից մարդկան ազգի, և զզանազանութենէն լեզուացն և գկրօնից, գքաղաքավարութենէ և գձարտարութենէն գլխատուրեացուզ գրանս:

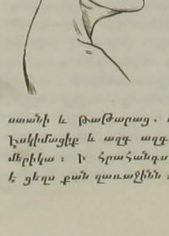
36. ՑԵՐԸՐ ՄԱՐԴԿԱՆ. — Ընդ ամենայն երկիր ծաւալեալ է ազգ մարդկան. բնակեալ՝ի կողս ովկիանոս լուծս արկանէ և ապատանիս ալեացն. ի սահմանին բնեւոց դեպերեալ՝ յայս ինն այնպես առնէ փոխոց ի կիսից զի իւր են և այն սահմանք. ընդ այլեայսծիս քրտնեալ սանձէ զինչ և զառիծ. և յեղեբս անասնոցից հարեալ գերան իւր՝ սասե ամենի գազանաց մի ևս յաւաղել ձգել զինչ աւերածոյս ձիրանացն՝ ի սահմանս գաւառաց բազգաւաճելոց:

Եւ քանզի՝ ի միոյ արմատոյ սերեալ համարէն ազգաց մարդկութեան, բայց ոչ ընդ սկզբ կերպարանաց ձեգբատատիպս ցուցանեն, և յայսոր վերոյ տողորեալ Թիւնս և լեզուս այլերինակս երևեցուցանեն, պարտ և արժան գտաեցաւ քնախօսիլ և աշխարհագրագ՝ի ցեղս ցեղս վերածել զմարդին, խոյս ընդ մէջ արկանելով կամ զդմանցն տեսիլ և զգունոյ, կամ զլեզուացն տարաձայնութենէն, կամ զկրօնից նոցա պատուոն, կամ զզանազանութենէն կերակրոյ որով սնանիցին, և կամ որ այլ ինչ զանազանութենէ յորոյ բազմութենէն մեծ մարդկան բովանդակեալ իցեն: Կարեւոր քան զամենայն Թուելոցս գլխոյն կերպարանաց պյաձևութենէն, ցեղս կոչելով զզանազանեալսն. այլ վերջ և հանգանակութենէն ի գարուց հետէ երկրագործ կացոյց զմարգապատուն, սմանց յերբս, այլոց՝ ի հինգ, և այլոց ի մեսասան կամ յայլ ինչ թիս սահմանել ցչեսն. այլ մեզ բազմոյն ընդունելի եղև կարգ յերբս նախնական ցեղս վերածել զոյնսսիկ ի կովկասոյն, ի Մոզոլեան և Նեգրոսյոյն, հանգերձ յաւելուածով երկուցն Ամերիկացւոյն և Պալասիացւոյն:

37. Ա. Կովկասոյնդ այս տեսք են կերպարանաց. մարմ սպիտակ, ձակատ բարձրագիր, երեսք ձուագնեւ, քիթ ուղիղ, անկիւն ծնօտից 80—90 աստիճանաց ունելով բացուած. սյաք խոշ ինչ ցցուելաք, բեբրան բաբեշաւի, շրթունք սեսար, աչք մեծաթացք և ուղղահայեացք, գեղ նուրբ, սղբրկ կամ գունաւ բնիկ գաւառ ցեղիս են հայրենիք մարգկութեան, Հայաստան և սահմանք կովկասու. շառաւեղք են սորին, Հայք, Վրացիք, Լազք, Սուանեթացիք, Եգեխյացիք, Քաղդեացիք, Ցղիք, Հռոմէացիք, Հնդիկք, Սկիւթացիք, Թաթարք, Սլաւեանք կամ Սարմատացիք, Կարապացիք, Գերմանացիք, յորոց և ամենայն նոր ազինք Եւրոպայ, ընդ որս և հիւսիսայինք և Պարսից սերունդք Հնոյ: Բարբարոս զրուեցին այսը ցեղիս բազաւաճագոյն է քան զայլսն, և նշանաւորք եղեն սոքա յաղբս:

38. Բ. Մողոլեան ցեղին նկարագիր. գոյն գեղին ձիմագոյն, հերք քաջաբուխ, սակաւ և խիստ, երբեք սափակ և ընդհակառակ ամիսփռեալ առ կրպակս, աչք նեղ և կորհայեաց, ունեաք սասփռեին, ականջք մեծք և բացակիպք, գլուխ քառակուսի ինն և ճնաք ուռուցեալ. հասակաւ կարճ են քան զկովկասայինս: Բնիկ հայրենիք ցեղիս յորմէ ծաւալեալ եղեն մարդիկն ընդ հիւսիսի Ասիոյ, ի Չինս, յարեւելեան Ովկիան, ի Ցապոն, ի Սիպերիա, ի Քոբա, ի սահմանս հնդկասանի և թաթարաց. ազգակից են սոցա Լաբոնք, Էսկիմոյիք և ազգ ազգ հիւսիսայնոց Ասիա և Ամերիկա: Ի հրահանգս բանականի մասին յեանեալ է ցեղս քան զառաջինն:

39. Գ. Ամերիկեան ցեղ ունի երեսս երկայն, ճակատ զուսպ, քիթ պզտուռնգին, բերան չափաւոր, շրթունս նման կոպկասցիոց, աչք մեծ և սեռական, վարսք թուխ-փայլուն և կարճ. մորթ լերկ պղնձագոյն. մարմին հպարտ, հուժկու և դիւրաշարժ. այսպիսիք յաւուրն են ամենայն ազգաց Ամերիկայ, բայ ի հիւսիսականացն։

Սոքա հանճարեղք են քան զՄողոլեանս։

40. Դ. Եմոլսկացի կամ խաչիկի ցեղին յատուկք են, մորթ թուխ, գիւսակ քաջազանգուր, ճակատ սեղմ և յետ կոյս բոլորեալ, աչք գիշային բոլորշի, քիթ մեամէջ և սուրուռնչ, շրթունք ծանր. սերունդք ցեղիս գրաւեալ ունին Ամերիկէ և զկղզիս ինչ Ովկիանոս. իսկ անապատակեաց ժողովուրդքն՝ ի կովկասեանց անտի սերեալք են. Վերջացեալ են սոքա ի կրթութենէ։

41. Ե. Մալայեցւոյն այս են տիպք. մորթ սեաւ գոյն, գէս գանգրահեր, ճակատ դաբ-քիթ կարճ, ստուար կամ սեղմ, բերան լայն, կարան ծամելոյն փոքր ի ոտռոտ ցեղ. երեսք սինդաքսեղծին, հարստահոյ, մի քահասակ. այս ցեղ սը փոխեալ է ի կղզիս Հընդկաստանի և խաղաղական ովկիանոս. գոանին ի նոսա ժողովուրդք բարեմարդիկ, այլ են ևս թերացեալք և զուրկք յամենայն բարեմասնութենէ կրթութեան։

42. Սերունդք ի խառնութենէ ցեղիցս ընծայեալք զանազանին անուամբ. առաւել քան այլ ուրեք Ամերիկա գոանին հառնածինքս բազմապատիկ յորջորջմամբ. ծնունդ Եւրոպացւոյ և սեաւ կնոջ կոչի Մուլատ կամ Բաբդոյ. ծնունդ Եւրոպացւոյ և Հնդկի՝ Պետէյոյ կամ Քրէի կամ Մանիլոյոյ. ծնունդ խաչիկի և Ամերիկացւոյ՝ Ղոգոյ, Ստոյ, Թոբիոյոյ, Քաբոլոյ. ծնունդ Հինացւոյ և Մալայեցւոյ՝ Գեէյ. Հնդկի և խաչիկի՝ Քոլոնէզ. ասիատկի և Ամերիկացւոյ՝ Գոմիզ. Գէնէլ կոչին Եւրոպացիք ծնեալք Ամերիկա. իսկ ովկիոյոյ որ են Սպէտակամորթք Ամերիկոյ, և Պետէնեայց և Գոէրէնա Վալտաց, ոչ են ցեղք յատուկ կամ խառնուրդ ինչ, այլ պատահք ինչ բնակաւք։ Խորը ցեղիցս հանելի ծագեալ ի շառաւիղաց երից որգոց Նոյի, հանգերձ տարբերութեամբ ներգործութենէն կլիմայից և անդեան և կենցաղավարութեան ազգաց ազգաց։

43. Թէ հանդերձ բնակչաց երկրի ոչ երբեք ծաղռուցաս ստուգիւ, վասն զի բաց ի Եւրոպայ և Ասիա երկոյ չորս մասունս երկրի ոչ առնին աշխարհահաս մարք ձշդիւ. սակայն որչափ ինչ ի յետին լոյս Ասիոյ և ի ծանօթութենէ ճանապարհորդաց և յեւրոպական վիճակագրութենէն մարթ է հաւաստել, առաւելուս բանիցդակ բնակիչք երկրի քան զՀազար միլիոն, թերեւս և հարիւր միլիոն աւելի, վասն զի կարի անտեղեակ են բազմութենէն բնակչաց խորին Ափրիկոյ և Ովկիանոս աշխարհին կամ Աւստրալիոյ. արդ ի սոցա մարգածութեան անհաւատ աշխարհագրաց հետեւակ համարիմք մեք համարէն երկրի բնակիչս 1,050,000,000 բաժանեալ ըստ հետեւեալ մասանց նորին այսպէս.

Ասիա	625,000,000
Եւրոպա	273,000,000
Ափրիկէ	70,000,000
Ամերիկա	52,000,000
Ովկիանիա	30,000,000
	1,050,000,000

44. ԼԵԶՈՒԻ. — Լեզուս յայտարար և նշանակիչ մտաց, որոյ ոչ և ազգաց մարդկան և կոյն ընկ-ընդարաս՝ զոր խօսիցին մեծ բազմութիւն մարդկան, կամ ևթէ ածանցեալք կոյցեն անտի այլ սեռական լեզուք, որ և Բաբէլեան կոչին, և որոյ չիցէ երեւելի համանմանութեան ընդ այլեայ լեզուի. իբրև 2000 լեզուք համարին լսել ի վերայ երկրի, և բաբառք նոցուն եռասպարիկ և քառասպարիկ առաւել։

45. Ասիական լեզուք արտին ի Սեմական, որպէս, Արաբացին և Եբրայեցին, Քաղդեացին, Ասորին և Փիւնիկեցին. ի Կովկասեան, որպէս Հայն և Վրացի, Ոսսեթին, Ավխազն, Չերքէզն, և այլն. ի Հնդոսեան, որպէս Սանսքրիտ, Բալի, Հինդուստանի, և այլն. Պարսիկ, Քաթտ, Քհըլըճ, Զենդ. Լեռնեցիքն, որք են Դիվեհ, Զին, Բաբան, և այլն. ի Թիւրս, որպէս Մողոլ, Մանչուս, Թունքս և այլն. ի Սիբերեան, Սամոյեդացին և Քուրիլացին, և այլն։

46. Եւրոպականք Յիբերեան, որ է Պասք Լեզուս. ի Կելտոյ Լեզուս, յորմէ Գաղատացին, Կիմբրեանն, Սաորին Բրետոնացի, և այլն. ի Յունական, յորմէ Հելլէնն, Լատինն, Իտալականն, Գաղղիացին, Սպանիացին, Բորդուգալացի, Ազգանիացին, և այլն. ի Գերմանական, յորմէ Նոր Գերմանացին, Անգղիացին, Հոլանդացի, Սուեվ, Դանիացի, և այլն. ի Սլաւեան, ուսմէ Ռուս, Լեհ, Չեխ, և այլն. Ալպանացին, այսոքիսք է Լաբոնացի, Ֆինացի, Ունկարացի, Լիվոնացիքն, և այլն։

47. Ափրիկեացիք ի Նիգրեան, զոր օրինակ Եգիպտացին, Գխոի, Նուպացին, և այլն. Լեռնեցիքն, որ

պէս Աշխարհային կամ Ամքովի, Դիպլոպ, և այլն. ԱՒԷրիկեան հաւատոյ, զոր օրինակ Գանկոյ, Լանկոյ. Ի Նիւէրեքեան ծովային, զոր օրինակ Փամփնկոս. և Ի Նիւէրեքեան Նեբբին, զոր օրինակ Պոռնու, Դոմ պուգրու, և այլն:

48. Ամերիկեանք Ի բազմապատիկ ոտս հաստանին, Ի Հաւատոյ, Ի Ընդհանուր, Ի Պէնսիլուան. Ի Մէնի քեան. Յիսուսականս կամ Ազնուական. Ի Կոնեկտիքան, ԱԱԷիսխիանան. Ի Գոլոմպեան. և այլն, և այլն:

49. Ովկիականք Ի Մոսկուէի, ընդ որում Մահմետեան և Յաճախին:

50. Ի հոյլս բազմազան լեզուացս երկրի հնդետասանիք լոին Ի հաստրէն երկրի, և են սոքա. Չին, արաբացի, Թուրք, պարսիկ, Երբայերէն, սանսքրիտ, գերմանացի, անգլացի, գաղղացի, սպանիացի, լուսիտանացի, լատին և խոսացի, յոյն, ռուս, մալդեկի: Մարթի է յաճելոլ Ի սոսա և վերոյ ազգիս սեփական հայեցի լեզուս, վասն ընդ ամենայն երկիր ցրուածեան լինելոյ մերոյ:

51. ԿՐՕՆՔ. — Զա ամենայն ազգս և ժողովուրդս ծանուցեալ է էութիւն բարձրելոյ կամ արարչական և ինամիչ ընթացեան, և յամենեցունն պարտն ընկալեալ. պաշտօնն այն Կրօնք են. Ծանեան ամենեքին զԱստուած, այլ սակաւք զՀշմարիտն և բան նմին զպաշտօնն մատուցին. վասն որոյ և բան կրօնիցն բաժանին մարդիկ յաստ-ծապաշտս կամ Ի ձագ-ծեան և յաստ-ծեան կամ Ի թէյ-ոդ-ոչ:

52. Դիցապաշտք են. Ա. Տ-ուբ-ոլ-ոչ, որ ատաուա. Ծական պաշտ ընծայն նիւթեղոց և կենդանեաց առ-ջատակ կամ առ երախտեաց. և այս կրօնք են այժմ վայրենաբարոյ ազանց, յաւելս Ափրիկեացոց. ընդ որս և Շխամանք և Գիջուտք, և որ Ի սոցին ասկի: Բ. Սբ-ԷՒ-ոչի, որք ախտաբոյց և լուսաւորոյց երկնից պաշտն մատուցանէին, և հնոգոյն է ազանդ սոցա քան զյոլոլս և Ծառայեալ մինչև Ի Ռնբու: Գ. Մ-ոչ-ՔԷՒ-ն, կամ Ջրագաչալ դեւն. բազում մասամբ նման վերոնգոդ, զոր ունին փաքսի կամ ԱԿսար Ժողովուրդ Ի Պաղսկատան և Ի Հնդկաստան. Դ. Պ-ըռ-ոհ-ոլ-ան ազանդ, կամ Բրահմանեան և հարաւային Ասիա, Ի Հնդկիս, որք զԱրարչին Աստուած ասեն, և Ի բազում կերպարանս մտեալ կամ մարմնագնեցեալ. Հանդոյն սմին, Ե. Պ-ոչ-ոչեան, որ նոյնպէս Ի հարաւակողմանս և Ի միջ. Նաշխարհն Ասիոյ Ծառայեալ է, հանգերձ արեւելեան կողմանեաք նորին: Զ. Կ-ոնֆ-ուչեան, Սիրեան, Նանեցեան, և այլն, ազանդք, նման են Հնդկացոցն, յորոյ ունի խառնուրդ և Ի մահմետականութենէն ընդ ասա և Դուգիի ազանդ Զինաց:

53. Աստուածազուարք են, Հրեայ, Քրիստոնեայ և Մահմետական:

Ա. Հրեայք, որ զհետ երեքեան վարգապետութեան Մովսիսի ըստ հնոյ ուխտին առ Յահաուսեան Հրելոյն. ուխին ազանդս զատուցեալս, որպէս Գաղտնիքք, Բարուշեանք կամ Թալմուտականք, Հունգերեանք:

54. Բ. Քրիստոնէութիւն միայն Հնդկիս և կինդանարար կրօնք զոր Ինքին յաճախեան և անհրելոյ գլուխ նորին ՔՐԻՍՏՈՍ ՅԱՍՏՈՒԱԾՈՑ Երեսից բնութեան նորին, և քարոզելով յաշակերտսդ նորա, և Ի նոցուն յաջորդսդ՝ Ծառայեալ է զգդ գրեանէ ընդ ամենայն աշխարհ: Ցերթս եկեղեցիս բաժանի զգդ քրիստոնէութիւն, Ի Կաթ-ոլիկ, Ի յոյնոյն և Ի Նեստոր:

55. Ե. Կամուրկիկ կամ հաւատեական ուղղափառ եկեղեցի՝ Ծառայեալ ընդ ամենայն աշխարհ և Ի յոլովից՝ քան այլքն առաջ Ի պատուն, գլուխ երեւելի ունի զյաջորդն Պետրոսի առաքելապետի զահիւթերական հայրապետն Հռոմայ որ Պապ կոչի: Միաբանք Ի բան հաւատոյ՝ ծիսիս յերկուս տրտհին, ԱԱրեւմտեայ եկեղեցի՝ որ գրաւէ զամենայն Եւրոպա և զնոր հաստատեալս ԱԱմերիկա, ԱԱֆրիկէ և ԱՈվկիանիա. և ԱԱրեւելեան եկեղեցի, յորում են Ասորիք՝ Քաղդեացիք անհաւանեալք, Մարոնիտք, Հայք, Վրէք, Մէլքիտք, Դիմիք՝ միաբանք Հռոմայ, Հոլօհաւեք յԻսրայելացիւք պատրիարգաց:

56. Բ. Ցուհանիտն որ և Արեւելեան եկեղեցի՝ գրաւէ զամենայն քրիստոնեայս արեւելից, գաւազանք

հին. և զիրկութիւն սակաւուց նախասահմանելոց միայն. Մերժին և ամենայն սպաս եկեղեցական. զոյս աղանգ դասանեն բաղումք ի Հելուետիա, Հոլանտա, Գերմանիա և Նորաղանգք Գաղղիոյ, որք երբեմն Ո-ւգենոտ (Huguenots) կոչեին։ — ը. Երիցկանք կամ Բրեսպիտերեանք նման կալվինականաց ունին վարդապետութիւն, այլ ունին հովիւս երիցունս և ըստ նոցա. իսկ ոմանք հակառակ նոցին խոտորելով զառաջ նորոգ կոչեն զնիւթեանս Յովսէպեանս, որ միաբանեալ Թեամբ սահմանեն զինգիրս իւրեանց. և բաղումք ի սոցանէ են ԱՆգղիա և ԱՄերիկա։ Նման սոցա են և Մաքրաներգեն (Puritains) կոչեցեալք, հակառակորդք անգղիական վարդապետութեան։ — ը. ԱՆգղիական եկեղեցի, որ սահմանի պահէ զրաղում ծէսս և աղօթս հռոմէական եկեղեցւոյ, այլ ունի վարդապետութիւնս կալվինականս և արմինեանս, և պաշտելոյ է ԱՆգղիա և ԱՄերիկա. կոյն սա և Եպիսկոպոսական, զի ունի և եպիսկոպոսունս որք կարգեն քահանայս։ Ջանգվիականեանս ասասի և ի կալվինականէն զատուցեալ եղեին և այլ բազում եկեղեցիք. զոր օրինակ։ — է. Արմինեանք՝ յանուն Արմինիոսի կամ Հարմանեայ՝ որ յայրեսս հակառակ վարդապետութեան կալվինոյ զնախասահմանութենէն. աղանդ նորս պաշտի ի Հոլանտա և ԱՆգղիա։ — ը. Մեննոնիանք կամ Մկրտականք, որք զհաւհաստս միայն մկրտեն, զկն ամենեին ոչ առնեն, թեպետ ոչ երդնուն, մերժին զոյլ ամենայն հրաւհանգ հաւատոյ և զծէս, չատացեալ ընթերցմամբ աստուածաշունչ գրոց։ Սոցա զհետ երթան բազումք ի Միաբանութեան հնահանգս Ամերիկոյ, ի կղզիս Ովկիանոս. ԱՆգղիա և ի Բրուսիա։ — է. Գուակերք (Quakers) կամ Երերիկոք, և քան իւրեանց կոչման Բարեկեաք, որք մերժին զպատարագ նաև զկիրառութիւն, թէպէտ և հաւատան ի Մարգարէութիւն Քրիստոսի, և նման է վարդապետութիւն նոցա Մեննոնեացն. սկզբագ են յորժ հաղագս Թեան. բազում անգամ յաղթեցան իւրեանց դանդաչելով երգին և աղօթեն, վասն այնորիկ Երէբոփոխ կոչեցան, ապանդ սոցա պաշտի ի Միաբան հնահանգս Ամերիկոյ և ԱՆգղիա։ — ը. Մորաւեան եղբարք, որք հաստատին մերձենալ առ Աստուած ներքին լուսով ի ներ կամ խորհրդական զգացմամբ, և պատարագսմատոյց նոցա չեռնալ է մեծին և խորհրդագործ բանիւք. ապա՝ յորժ լսողք են երիցանց իւրեանց, և գասանողք են գերմանացիք և Հելուետացիք. Դանիք և Անգլիացիք սակաւք։ — թ. Մենթոնիտք այս ինչն կարգադրեալ կամ չամաւորք, զի միշտ չափով և կարգաւ ասեն վարել կեանս, բայց ոչ ընդունին զպաշտանութիւն բնաւ Թեան մեջբ Ադամայ և ոչ զվերածորդութենէն ի Քրիստոսէ, և բազում մասունք վարդապետութենէն՝ նման են գուակերաց. և սոքա ԱՆգղիա և ի Միաբան հնահանգս Ամերիկոյ և ի կղզիս Ծաւալեանք են։ — ժ. Միահանք (Unitaires) կամ Սոկինեանք որք մերժեն զերրորդութիւն աստուածային անձանց, սոքա Ծաւալեալ են ի Տրանսիլուանիա, ի Բրուսս և ԱՆգղիա՝ զգասաս։ — են և այլ բազում աղանգք, զորս ոչ է յիշել տեղւոյս. բայց ոչ Թոդոքսք անյիշատակ զԻւզեվեիտս, զհետևողս Բիւզէի նոր աղանդ դասորէ, որոյ վարդապետութիւն ունի բազում ինչ միջնադարը ուղղափառ կաթուղիկէ հաւատոց. և բազումք հետևին նմա ԱՆգղիա։

58. Գ. Մահմետականք, որոց առաջնորդ եղև Մահմետ արաբացի, ի 611 Թուին Քրիստոսի հրապարակեաց զօրինս իւր, և ի նմանէ սկիզբն առ Հեձիրայ կամ Հիջրեդ Թուականութիւն Հագարացւոց. գլխաւոր աղանգք սորին են, Ալլեան, Սիւննի, Շիի։ Ընդ Մահմետականս համարին և Տրիւզք կամ Տիւրզիք, Վահաբիք, Եզիտիք, որք և հեթանոսական ազանդս ունին։

59. Ջհինս գասանողաց միոյ միոյ ի կրօնիցս՝ մարթէ գումարել այսպես.

Ա. Աստուածապաշտք

Քրիստոնեայք	Կաթոլիկեայք	170,000,000
	Արեւելեայք	80,000,000
	Ղորաղանդք	84,000,000
Հրեայք		6,000,000
Մահմետականք		120,000,000

Բ. Դիցապաշտք

Տարրապաշտք, Մոգք, և այլն	100,000,000
Պուտտեան աղանդք	340,000,000
Պրահմանեանք	115,000,000
Սինք, Կոնֆուկեանք, Դաւդիք	35,000,000
	1,050,000,000

60. ՔԱՂԱՔԱԿԱՐՈՒԹԻՒՆ. — Ի բնութենէ առեալ մարդկան զբերումն բարուց առ ընկերութիւն, ի սկզբանէ անսի հնարեցին կարգս և օրէնս միաբանութեան կենաց։ Միաբանութիւնք նախին ժողովրդոց միոյ գլխոյ և պետի անսային, ընթերցուլ զայն ի ծերացեալ աւագաց կամ ի քահանայից կամ յիմաստնոց արանց կամ յորժուց նախ եղելոց իշխանաց. և այսպէս Միապետութիւնք կամ Թագաւորութիւնք կերպարանեցան. և գրեանք անփոփոխ մնաց զնոյն օրինակ առ արեւելեայս։ Ցակաս յառաջադիմութենէ ժամանակի իշխանութիւն միապետին բաժանեցաւ և ընդ ժողովրդեան, և ազատական օրէնք ի ներքս անկան, և Հասարակապետութիւնքն կանգնեցան, որպէս յԵլլադա և առ Հռովմայեցիս։ Սորա իբրև տերապետեալ ին էին բազում մասանց աշխարհի, ազգք խուժադուժք, ժողովուրդք հիւսիսական տրամադրեալ խաղացին ընդ Եւրոպա, և պատահեցին զաշխարհն ի գասաս գասաս, և կերպարանափոխ եղեալ նահին կարգաց՝ յարեան նոր Թագաւորութիւնք և գքուռնիւնք, և հաստատեցին զայազատական իշխանութիւն, սա կասուց տհմիկ սեռականեալ զկալոսածս գասաց. յորմէ ժողովրդեան անհման և անտացած միաց ցեալ, և իբրև սարսուռ սեարց գասաց, տմիոկ անհարին վնեբ ոչ միանգամ հաստատութիւն գոհն օրէնքս այսորիկ. վասն այնորիկ և բազում քրտամբ և արեամբ աշխատ եղեն քառնալ զայն, և հաստատութիւն առնել, որոց ամենայն ժողովրդեանն։

Ցաւարա անցելոյ գարուն ե ի խոովութենէ գաղ

զիոյ՝ գրգիռ նոր եմուռ առ բազում ազինս հաստատել հաւատարմութեան առնիոյն մարդոյ. յայսմանէ բազումք ի միապետութեանց ամերիկեցին զիշխանութեան իւրեանց կամ հաղորդեցին և ժողովրդեանն, որով կերպարանեցան Պարլամեաւոր կամ Սահմանաւոր միապետութիւնք, մանաւանդ զինի 1848 ամին ի խլրտել գաղղիոյ, Գերմանիոյ և Խոալիոյ: Բայց կոյ մանք Ասիոյ և այլքն հնաւանդ սովորութեամբք իւրեանց քաղաքավարին, սակայն և ի բաբեբարոյ կենցաղավարութենէ և ի կրթութեանց արդի եւրոպացան ազանց զուրկք են:

61· Արդ պէտ-ութիւն կամ պէտ-ութիւն կոչի երկիր՝ որոյ բնակիչք միոյ իշխանութեան անան, և նոցին ընկերական օրինօք վարին. և մեծութիւն երկրին կոչի պատ-ութիւն սեռութեանն: Վարչ-ութիւն կոչի զգուշութիւն իշխանական պահպանիչ ընկերական օրինաց և սահմանաց: Բազում ազգք են վարչութեանց, որպես թագաւոր-ութիւն, յորում մի ոք կայ նախնեական, և դաղէպ-ութիւն կոչի յորժամ բացարձակ հրամանատան լինի. — Մի-հնգեան պէտ-ութիւն կամ Խնդհալոս-ութիւն, յորում բազում ազատարչաց և սեռութեանց մի ոք ազատ իշխան կայ, որպէս ի Շուիս, ի Տատճկաստան և ի Ռուսաստան: Իսկ այնց միապետութեանց ոք ոց իշխանութիւն հաղորդեալ է մասամբ ազատականաց, կամ ընդ առեին ժողովրդեան Ազ-ա-ոյ կամ Սահմանու-ր (Constitution) կոչի սահմանութիւն, որպիսի է Անգղիոյ, Բրուսիոյ, Սաքսենիոյ, և այլն:

Հասարակապետ-ութիւն է յորում իշխանութիւն ի ձեռս ժողովրդեան է, և նախընտրեան առաքանանակեալ կարգեալ հաւատարմեալ նորին, որպէս այժմ գաղղիոյ: Աբեսոգեր-ութիւն, որոյ կառավարք են սահմանեալ ինչ առնմէք և ազատ մարդիկ. այսպիսի էր երբեմն վարչութիւն Վենետկոյ և Գենուայ: Ռոմպոպեռ-ութիւն կամ Ընկերապետ-ութիւն, որոյ վարիչք են միաբանութիւն ժողովրդեան, կամ առ ի նոցանէ ընտրեալ ոք, որպէս Մեսացեալ պահանգայն Ամերիկոյ, Հռիկիցերեայ, և այլն: — Ժառանգապետ-ութիւն, յորում իշխանութեան ժառանգ կարգի անդրանիկն կամ մի ոք ի սերնդոց արքայական տոհմին: Իսկ Ընկերապետ կոչի պետութիւն, որոյ նախագահն ընտրեն աւագորէքն. այսպիսի էին երբեմն Լհհոյ Թագաւորք և կայսերք Գերմանիոյ:

62· Սահմանաւոր պետութիւնց են Աթենէ կամ Խորհրդարան որ են ժողով ազատանեղ կամ ժողովրդեան, առ առաջարկել, քննել և ապ հաստատել օրինաց, զոր վերնա Թագաւորին կամ պետին հաստատ. ռամկավարութ առնին երեսփոխանք Ներ-ղ-ոյ կոչին. իսկ ազատանեղն որ բարձրեց են յանեանս, Աթենէ-ք, կամ ըստ յորջորջելոյ իւրաքանչիւր ազգաց Բաճ և Լորդ կամ Ա-ռ պրնեղ-ք. են պետութիւնք որոց գան կրկին տաներք, և են որոց մի միայն, բայց զանդի երկրորդին ընդ ի տոս առանձին ժողով պաշտօնէից պետութեանն ընդ նախագահին:

— Սենատ և ազատանեղ կոչին գործակալք պետութեանն, և որդիք ձեռնից կամ ազատաց: — Ի նշանակ ազատականութեան և արգելանց կարգեալ են Նշան-ղ-ոյ կամ Ասղեպ-ութիւն:

63· Ցերեկ բաժանի իշխանութիւն վարչաց յՕրէնդրութիւն, որով զբերնս ասն. ի Դատաստան, որով քննին և մեկնին զբերնս. և ի Գործադիր, որ տայ կատարել զհրամանս օրինաց:

Օրէնդրութիւն և Դատ և կամ Թագաւոր գործոյն կոչին բովանդակութիւն օրինաց և կանոնաց որով տեղութիւնն վարչի: Առ ի զգուշութիւն նոցին և աշխարհին և ժողովրդեան յարաւքին և ի ներքին խռովութեանց և թշնամեաց, կարգին ի սերութենէ ըստ պատահարք և պաշտպանեալք, որք են Զինադրական դասք, ցամաքային և ծովամարտիկ, որ և Զինադրութիւն առնանեալ և Ռազմ զբ-ութիւն. յորմէ և Զինադրութիւն կամ Ա-ղ-ոյ և Նաւահանգիստ կոչին, ուր կայցեն զզօսկանք ի պահպանութիւն աշխարհին, և նաւատորմիղն պատերազմիկ: Ի պահպանութիւն զգուշութեան և ի անուանութիւն ամենայն կարեւոր իրաց սեռութենէն, կարգեալ են Հ-ռ կամ Էյնհոպ սեղութենէն, հարկ արկեալ ի վերայ ժողովրդեան աշխարհին կամ տատանորդեալ զերս երկրին, կամ այլ ինչ բաժս և մաքս, որ զանազան օրինաց ուղղին յիւրաքանչիւր պետութենս, որպես և այլ ամենայն օրինք քաղաքավարութեան: — Պատ սեռութեան կոչին ամենագ գրամոց տոկոսականաց կամ յօտար ազգաց և ի պետութենց առեալ փոխ, զոր յարգէ պետութեանն և ծախէ ի անտեսութեան աշխարհին հատուցեալ և զտոհսիս:

64· Այլ այս ամենայն զոր ատացաքս բաբեկերք ազանց սեփական են, կամ այնոցիկ որոց է հատատուն երկիր, և պարապին յերկրագործութեան և ի առբուկանս. քանզի են և բազում ժողովուրդք Ասիա և Աֆրիկէ և ի ծագս Եւրոպայ և Ամերիկոյ և ի կղզիս Ովկիանոս, որոց ամենեքին անձանօթ են այսպիսի վայելուչ օրինք: Ակօք չտեսնեակք են և խաչ նագատանեք, որք պատարագք իւրեանց տեղի ի տեղ ջրջէ փոխոխին, զոր օրինակ Արապացիք, բազում տոհմք Թաթարաց, Քիւրդք, Լաբանացիք, և մասն մի ժողովրդեանն Ամերիկոյ. իսկ այլք յեսնագոյնք քան զսոսա՝ Բարբարոսք կոչին, յորս ոչ լոյս գիտութեանց նշոյլ և ոչ արուեստք դիւրութեան մասուցանեն կենաց, այլ զրսորգութեամբ նեղ պարենաւորին ձկամբ և երկոյ վայրենեաց, խժդժագոյն գազանի բարուք և յոյժ վերջացեալք ի վնասական ազնուութենէ մարդկային բնութեան, այսպիսի են յոլովք ի բնակչաց նորագիւտ կղզեաց, և ազգք ինչ Ամերիկոյ և Աֆրիկոյ:

65· Գործ-ութիւն են մասն ժողովրդեան եւրոպական պետութեանց առաքեալք ի տալ աշխարհս զրոս նուաճեալ են և կ-ո-ծ իւրեանց կոչին, առ ի բազմացուել զվաճառան զանազանի քաղաքականութեամբ և վաճառականութեամբ:

66· Բաժանումն կամ տրոհումն երկրի բազմապատիկ է, ըստ բնական գրից աշխարհին, ըստ քաղաքական որոշմանց, որ գան զգնաւան կարեւորագոյն է, և ըստ եկեղեցական օրինի (Եպիսկոպոսութիւնք, ի Թեմս, ի Ժողովրդապետութիւնս, և այլն): — Ի քաղաքական բաժանման են ըստ պետութեանց պետութեանց Կոմ-ս-ութ-իւն, որ են մեծ մասն մի երկրին,

'նահանգք, գաւառք, դաշխ, Շրջանակք, Վիճակք, Մարզպանութիւնք, Ոստիկանութիւնք, և այլն. որք են մասունք ինչ երկրին չափաւոր ընդարձակութեամբ:

Քաղաք է մեծաժողով բնակութիւն մարդկան՝ վաճառականութեան և արուեստից և ուսմանց բարգաւաճեալ:— Գեղջ թեպէտ և մեծամեծք այնոքիկ ևս՝ որ զուրկ իցեն ի բարեմասնութեանցս, և անպարծեալք:— Աւանդ՝ մասամբ հաղորդք են նմին՝ քաղաքի:— Մեր-է տեղեաւ կոչին ի հասարակի պարզ պատրքն և բերդաւորք. — Մայրաքաղաք է, ուր գլուխ վարչութեան ընդհանուր պետութեանն.— Գեհեռոյ տեղ՝ ուր նետի կեսասկալ գաւառի երկիր. Եթէ այլոյր նետիցի վարիչն՝ այն քաղաք կոչի Իշխանական. — Գաղեակ՝ (château) կոչին ապարանք ի հասարակի ամուրք և անձաւք ի քաղաքէ. — Աբեր-ձյան՝ երկիր գեօք իմն արտաքոյ քաղաքին, այլ մասունք հատեալ նմին:— Թաղումք յիշել զմնոր բաժանմունս քաղաքի և զդիւաւոր շինուածսն, որպէս հրապարակք, շուկայք, խիճանք և այլն:

67. ՃԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ. — Հնարագիտութեամբ հանճարոյ որ սեւեական շնորհ է մարդկան՝ պահարեն զամենայն զկարեորն և զպայեւոյ կենաց իւրեանց ոեսոյից. և արգասիք հարատեւութեան նոցին՝ Ճարտարութիւն կոչին: Երեք արուեստ են ճարտարութեան. Երկրագործութիւն, Հնարագիտ և Վաճառականութիւն:

68. Երկրագործութիւն աստուածատուն արուեստ մարդոյ, կարևորագոյն է քան զամենայն, սկիզբն և զօրութիւն արուեստից. Հնակութիւն, հաշուագրմանութիւն, որսորդութիւն, ձկնորսութիւն՝ չառաւելագ են նորին, և բաւականք ի մասամբարել զպարկեշտ կենաց: Բոլոր հայական և բրածոյ նիւթոց՝ լցուցիչք կարօտութեան և վայելչութեան կենաց, հարատարութեան պէտս ունին ի հայհոյանութիւն, և նէ ցուկք են արուեստից և ձեռագործոց, զի զկարևոր նիւթս մատակարարեն:

69. Հնարագործք հարաշատ ծնունդք են հարատարութեան մեաց մարդոյ, որով զանկերպարան և զանդադար նիւթս ի ձև և ի կերպ մտեծանել, և զարհամարհ և զանպետս ինչ՝ բազմապատիկ փոփոխութեամբ յարմարութեան հանել. Հարատարութեան ձեռագործք կիսայնութիւն են բարգաւածեաց ազգի. և որ չեանեալ է ի մասինս, ընդ գեաակիրճս կամ անկիրճս համարեալ է: Մեծասպետ սատար և դիւր եղև արուեստից և պատճառք զարգացման ի գարուս յայսմիկ, Թէպէտ ջրանշին շոգւոյն տզրբ արքանեկութիւն: — Գործարան կոչեցք զնէ. Նուածանն ուր յարդարին արգասիք բնութեան, ի նոր կերպարանս ըստ պէտս մարդկան, և ըստ այսմ գործարանք չորեսքի, ապահոյ, զինուց, և այլն: Ուր ուրք բազում իցեն գործանոցք և բարգաւածք՝ Ճարտարութիւն կոչեցք կամ բարգաւած յարուեստս զայն քաղաք կամ գաւառ:

70. Վաճառականութիւն առուրեսա է կամ փոխառական գնավաճառ գոյից և կերոց. և օգուտ մեծ և գովելի է նորա ընդ կեպրօտութեան զանազան գաւառաց և կողմանց, յորս յամենեսին անմարթ էր գտանել կամ հնարել զոյս պատուականս և կենցաղ օգուտս որ այնուր գտանիցին. սովաս ամենայն երկրի ընդայնին վայելք բերոց ծագաց նորա: Ընտանի վաճառք որք առուրեսուին փոփոխութեամբ ըստ ոեսոյ քաղաքի՝ ասպականաց արանց գարման և ձոխութիւն մատուցանեն, իսկ օտար և եկամուտ վաճառք, միաբանութեան մարդկան և ազգաց և տեղուրեանց գլուխին: Ի յաջողութիւն վաճառականութեան՝ կարևոր են ասպետով և հարիւ ճանապարհք, ջանդք, կարասանք և նաւարկութիւնք, այնոքիկ հանգերձ, զորոց զպահս ընծն արդ լինիլն ընդհակիրճ նաւք և կառք:— Ընդոյն կոչի վաճառականութիւն՝ յորժամ վաճառքն մատակարարիցին ի նմին պետութեան որք հարկ հայհոյեին. — Աբեր-ձյան, յորժամ յօտար պետութիւնս առաքիցին. — Վաճառ-ուրդ կոչին քաղաքք ցամաքի կամ ծովեզերեայք՝ ուր մեծիցի մեծ առուրեսա, կամ ուր մեծիցին վաճառք ածելոք այլոտ, կամ ասահ առաքիցին այլուր. — Ընդհանուր վաճառականք են միաբանութիւն վաճառականաց ի բարգաւածանս արուեստին և ճոխութեան հարկանց և պետութեանն, ազատ կամ պաշտպանեալ ի տեղուրենէ. — Ժողովարան կամ հրապարակ վաճառականաց (bourse) է տեղի գոյեցոյ սեզանաւորաց կամ վաճառականաց. — Վաճառ-ատուն կամ Սեղանատեղիս (comptoirs, échelles) կոչեցաք զմիեբանոցս վաճառուց ևբ բոպացուց յափունս կամ ի քաղաքս ուրեք արևելեայց և հեռաւոր կողմաց խուժից: — Ծովային վաճառականութիւն որ է մեծ և գլխաւոր վաճառականութիւն՝ ունի պէտս նաւաց, և մեծութիւն նաւաց վաճառականաց համարի ըստ ծանուցանելոյ զոր ասացիս. — Ափ-նաւ-ատեղիք են՝ ուր նաւք վաճառաբերք յամենայն ազգաց գան առանց ինչ վճարելոյ մաքս կամ բաժ. — Ափ-այ-ծի (cabotage) կոչեմք զնաւարկութիւն և զվաճառականութիւն որ լինիցի չըջաքայրութեամբ յափանց յափունս կամ նաւաստանաց ի նաւահանգիստս:

71. ՈՒՍՄՈՒՆՔ ԵՒ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ. — Սեփհականագոյն ձիր մարդկայինս սեռի հանճար մտացն է, և Նպատակն Նորին գործ է զարգացուցանել և զարգարել զմիտս ազգի ազգի գիտութեամբք բնական օրինաց պետեղեաց և քաղաքավարութեան, ընկերութեան և կրթից: Լսա ամենն կամ ծանալելոյ մանկացութեանց ի ժողովուրդս յատաքաղեմք և բարեկիրթք կոչին. առ ի յաջողել չիրիս յայսմիկ ի վաղեմ ջուց իսկ ժամանակաց հաստատեցան ուսեք և սեղք հրանդարութեան մտաց և մարմնոյ, զորս հասարակ անուամբ կոչեմք ուսանարան և կրթարան. յաղեղեալ օրինակ առեալ Յունաց և Հռոմէացւոց առաւել ևս ուղղելոյն զուսումնասիրանն, բայց ոչ ժամանեցին ի կատարելութիւն կարևոր գործոյն: Ի հանգարտեցուցանել կարոտալի մեծի ընդհարման յատպատակելենէ բարբարոսաց՝ արծարծեցաւ և լոյս գիտութեանց յաշխարհի անդ նոր իմն ոճով. յայնժամ կանգնեցան մեծամեծ ուսումնարանք առ ի խուռն աշակերտութիւն ցանկացողաց նմասութեան, վասն որոյ և Հռոմէացիք կոչեցան, դուն ուրեք ե-

բևեռին և մանր կամ հասարակ վարժարանք. որով սա կաւուց միայն էր հասանել ցանկալի գիտցին. վասն որոյ առ ի լուծն կաթուղիկեան Ժողովրդեանն և ի բարգաւաճանս պետութեանց, ի սկսանելոյ Նորոց դարուց մինչև ցայգ հնարս հարկին ածնուցանել և բազմայեղանակ գործել զուսումնարանս յոգուստ հայորդւոցն Ժողովրդեան կամ թէ առաւելագոյնի մասին, և տակաւ կերպարանին Նորանոր վարժարանք և օրինակք ուսանոց, չև ևս հասեալք ի կատարելութեան և ի բաւականութիւն: Զայս սակս և ըստ զանազան ազգաց զանազանին ոճք և օրինակք հասարակաց կրթութեանն և ուսանց, Նոյնպէս և անուանք ուսումնարանաց. այլ զի ոչ ամենի գործս մեր ուրոյն առանձինն ճառել ընդունիմ, որպէս և ոչ միոյ միոյ ուսանց տալ ներկայիցս, համառօտիւ յիշեցուցք զանուանս վարժարանաց գիւղաքաղաքին և մասնիւս առ իմացուած զանազանութեան նոցին, առ որեմն և զգազմական յորջորջմունն կարգելով:

72. Ի հասարակի զարգս և զդպրն գիտութեանց ուսումնարանս կոչի Դպրոց կամ դպրոցք (école) և զբարձրագունեցին՝ Վարժարք (collège): Բազումք յաջորդի ազգաց զհասարակաց գիտութիւն յերիս ասոիճանս կամ դպրոցս որոշեն, ի Նախակոյս, Երկրորդական և ի Վերին. Նախնական (école primaire) կամ Տարրական (élémentaire) է ուսումնարան վերծանութեան, գրութեան, հայոյ և բարդական կամ կիրճնական վարդապետութեան. մարթ է ընդ սմին գրել և զՄանկանոց (salles d'asile կամ asiles de l'enfance), ուր զմանր տղայս կրթեն: Երկրորդական դպրոց (école secondaire), ուսումնարան է գիտութեան բեմիկ լեզուի և օտար լեզուաց, սկզբանց պատմութեան, աշխարհագրութեան և ուսուցութեան, կամ այլ ինչ յատուկ մակացութեան: Վերին դպրոց (école supérieure) ուսումնարան գիտութեանց, երկրաչափութեան, գծագրութեան, բնական գիտութեան, բժշկապատմութեան, երգոց, հանդերձ ուսմանքիք երկրագործական դպրոցաց: Բայց են և միջնադասական դպրոցք ընդ սոսս և ընդ վերնագոյնն վարժարանս, յորս ուսմունք սուղ ինչ զանազանին. այսպէս, Վարժարան (école normale), ուր համրակք կրթին ի վարժապետութիւն. — Վարժարան նախնական (école normale primaire) վասն վարժապետութեան ի նախնական դպրոցս. — Վարժարան յատուկ (école spéciale) առ ի կատարեալ գիտութիւն հասարակաց ուսանց կամ մասնաւոր ինչ մակացութեան. — Բազմատեսակաց կամ վարժարան արուեստից (école polytechnique), ուր կրթին համրակք ի սպասաւորութիւն քաղաքական և զինուորական. — Կրթարան (institut) ուր ուսեալքն ի կատարելութիւն հանեն զգիտութիւն իւրեանց, կամ վարժին ի մի ինչ առանձին. ըստ այսմ Կրթարան գեղարուեստից (institut de beaux arts), Կրթարան արուեստից (institut կամ école d'arts et métiers). — Կէտերիսարան կամ սեմինարիա (séminaire), ուր մանկունք ևկեղեցւոյ ուսանին. — Մարզարան կամ Երիտասարդաց (gymnase) կրթարան մարմնոյ յազգս ազգս լարժուածոյ խաղոյ և զինուց, հանդերձ ուսմամբք հասարակ գոլոցաց. — Ճեմարան կամ Ակադեմիա (académie), որ է միաբանութիւն գիտնոց ի բարգաւաճանս գոլոթեանց, արուեստից, ուսանց, գեղարուեստից, հնագիտութեան, և այլն, վերագոյն է սա յուսումնարանս. — Համալսարան (université) Ժողով վարժապետաց բարձրագոյն ուսմանց, որպէս իմաստասիրութեան, աստուածաբանութեան, իրաւագիտութեան, բնական գիտութեանց, բժշկութեան, և այլն, հանդերձ գոլոշմամբք. — Լարան (lycée և athénée) որ և Լիւկէոն կամ Ակադեմիա ի յատկանիշ առեալ յանուանց ինչ մասանց Ակադեմոսեցոց քաղաքին, և են սոքա գամարձակ կամ Ժողով իմաստից պատրաստից ի գոլոթեան կամ ի բարգաւաճանս բանասիրական ուսանց. — Մուսեան (musée) յանուանէ Ժողովատեղւոյ իմաստնոց յԱղէքսանդրիա, և է տեղի ուսման արուեստից և հաւաքարան արուեստից ուսանելոց և գործեալց և անօթից. — Թանգարան (cabinet), հաւաքարան բնական գոյից, այս ինքն է արգասեաց բնութեան, կամ գործեաց կարողութեան յուսումն ինչ: Հանդերձ այսոքիւք են և առանձինն վարժարանք որպէս և Թանգարանք միոյ գիւտից ուսման կամ արուեստի, յորս նշանաւորք են զինուորութեան, հրացինութեան, ծովական զինուորութեան, նաւարկութեան, նկարչութեան, հանքաբանութեան, բժշկութեան, անգամահատութեան, անասնաբուժութեան (vétérinaire), անտառագիտութեան (forestière), ճանապարհից (des ponts et chaussées), նաւագործութեան, վաճառականութեան, անտեսութեան, իրաւագիտութեան, լեզուագիտութեան, և այլն: Օժանդակք և ծառայիցք ուսանց են տպագրութիւն, մատենադարանք, և չքմեղական մատեանք՝ օրագիրք պետպես և լրագիրք:

73. ՐԱԺՒՆՔ ԵՐԿՐԻ. — Երկակի բաժանի երկիր ըստ մասանս մասուն, այլ ըստ բնական գծից և այլ ըստ քաղաքական վարչութեան պետութեանց օր իշխեն տեղեացն: Զբնական մեծամեծ բաժանմունսն նորա յիշեցաք և ի սկզբան, ի հեգեակ մասուն ասկմանեալ ըստ աշխարհագրոց, ատանոր կարգեցուցք և զչափ ընդարձակութեան նոցա ըստ քառակուսի մղոնաց:

Ընդհանուր ցամաք երկիր, մղոնս □ .	37,673,000
Հին աշխարհ	23,427,000
— Ասիա	12,118,000
— Աֆրիկէ	8,500,000
— Եւրոպա	2,793,000
Նոր աշխարհ	11,146,000
Ովկիանիա.	3,100,000

Նորին աշխարհ առանձինն բաժանի և յերկուս. իսկ այլոց սակաւ և անհամեմատ են բնական բաժանմունքք, որք ի ծովոց և ի լերանց կամ գետոց անարկաց, և ոչինչ կարի պետանացուք ի քաղաքավարական պետութեանց:

74. Իսկ ըստ քաղաքական օրինաց որոշի երկիր յայնքան մասունս անհնամս որքան ազատք յիւրեանց պետութիւնք եղեն յաշխարհի, որք համարին իբրև 120 ընդ ամենայն երկիր, յորս գլխաւորքն յիւրոսպա-

կան աղգաց՝ ոչ ի միում միայն բնական մասին երկրի վիճակս ունին, այլ և յերկուս կամ յերիս կամ ի բազմաց եւս, տարաձայնս յերերաց և բացական վայրս, որոց գլխաւոր Անգղիացիք, Ռուսք, և այլք։ Արդ ըստ այսմ քաղաքական տեսութեան՝ մեծագոյն բաժինս երկրի ունին՝

Ռուսք, մղոնս □	5,916,000
Անգղիացիք՝ առաւել քան	4,500,000
Չինք, յԱսիա	4,070,000
Պրեզիլիա, յԱմերիկա	2,253,000
Միաբանութիւն Ամերիկեան Նահանգաց, առաւել քան	1,600,000
Օսմանեան պետութիւն	1,450,000
Մեխիկոյ, յԱմերիկա երկրէ	1,000,000
Բլատա, յԱմերիկա	683,000
Բորդոպաք	430,000
Բերու, յԱմերիկա	373,000
Դանիք, երկրէ	340,000
Պարահաստան, յԱսիա	330,000
Պոլիվիա, յԱմերիկա	310,000
Վենեցուելա, յԱմերիկա	303,000
Հասարակապետութիւն Հասարակածի յԱմերիկա	280,000
Դաղղիացիք	258,000
Սպանիացիք	255,000
Ն. Կրանադա, յԱմերիկա	245,000
Հոլանտացիք	243,000
Սուէտք	223,000
Ասպրիացիք, յԵւրոպա երկրէ	200,000
Ցաբոն, յԱսիա	180,000
Պլիման, յԱսիա	153,000
Սիամ, յԱսիա	152,000
Լահոռ, յԱսիա	130,000
Մարոգ, յԱֆրիկէ	130,000

և այլ վճռ պետութիւնք արտաքոյ Եւրոպիոյ, որ ունին առաւել քան զ100,000 մղոնս քառակուսիս. յետ նոցա Բրուսիա յԵւրոպա՝ առաւել քան զ82,000։

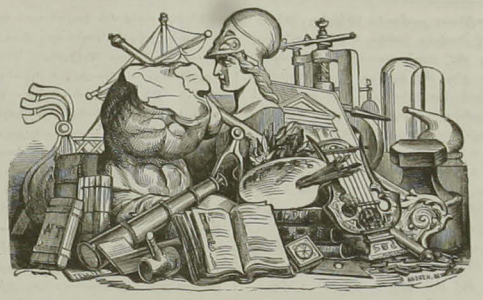
Արդ մեր ըստ բնական բաժանմանն առեալ ի նը-կարագիրը զՆոեմական մասունս երկրի, Հաւասարաչափ ըստ քաղաքական բաժանմանց միոյ միոյ ի նոցանէ առանձին, յատուկ վիճակ բազմամանեայ պետութեանց՝ զայն աշխարհ գրելով յորում հաստատեալ իցէ աթոռ ընդհանուր վարչութեան նոցա, որ է Եւրոպա, և զայլ մասունս նորին պետութեան՝ այս ինքն է զկալոնածան՝ տեղագրեցուցեալ յիւրաքանչիւր բաժնի աշխարհաց։ ըստ կիսոյն առնելով յԵւրոպիոյ, որ թէպէտ և փոքրագոյն է ի հնգեսին մասունս աշխարհի, այլ երկրէ չ'2000 ամաց հետէ նախապատիւ և նշանաւոր լեալ քան զայլսն զօրութեամբ և ամենայն բարգաւաճմամբ քաղաքավարութեան։

Հատ. Ա. Ի. Խալաթեանցի Տպարանից

ԵՒՐՈՊԱ

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

60ԿՂ
89

75. **ԵՒՐՈՊԱ** որ և Եւրոպիա, Եւրոպէ կամ Բոպէ բարգաւաճագոյն մասն աշխարհի, գրեթէ համարէն ընդ բարեխառն գօտեաւ զբիւրն ունի, սահման ինչ և ընդ ցրտայնովքն. և տարածեալ կայ ընդ մէջ 63° արեւել. երկայնութեան և 12° արեւմտ. և ընդ 35° 71° հիւս. լայնութեան։

Սահմանիք նորա են ի հիւսիսոյ կողմանէ սառնապատ ծովն բեւեռային, յարեւմուտ Ատլանդական ովկիանոս, ի հարաւոյ Միջերկրականն և Պոնտոս ծով, և նեղուցք Ճիպրղաբոյ և Կոստանդնուպոլսոյ. իսկ յարեւելից կողմանէ Ուրալեան լերինք և գետ, և գետակն Քարա և ծովն Կասպից որով ընդ Ասիոյ կը յորդի։ — Երկայնաձիգ տարածութիւն նորա ի Ս. Վինչենցիոս գլխոյ որ ի Բորդոգալ, մինչև ի սահմանս Սիպերիոյ՝ ունի մօտաւ իբրև 3000. իսկ լայնութիւն մեծ ի Նոսքինն (Noss künn) հրուանդանէ Ֆինմարք գաւառին Ըռւեւատց մինչև ցՄագաբան սար Ցուռնաստանի 2400 մղոն։ Միջահասարակ տարածութիւն երեսաց երկրին 2,793,000 մղոն □։

76. Ծովեր, Ծովածոցք, Նեղուցք. — Ջարմանեան կողմանէ Եւրոպայ տարածեալ է Ատլանդեան ովկիանոս, վասն որոյ և Արեւմտեան կոչեցաւ ովկիան, և խաղացեալ ի մէջերկրեայս բազմապատիկ յորջորջմունս առնու. որպէս,

Ա. Հիւսիսային կամ Գերմանեան ծով, ընդ մէջ Նորուէգիոյ, Գերմանիոյ և Գաղղիոյ. յորմէնս Մաորին Նահանգաց և Գերմանիոյ գործէ զծովածոցն Տուբր և Սէյտ-էէյտ (Zuider see). ման մի ծովլուս ընդ մէջ Կորուէգիոյ և Դանեաց կոչի ծով Տանիարդ, յորում և ծոցք Սուիէյ-բաւ և Քրիսթիանիա. ընդ մէջ Սուէտիոյ և Նուրլանտայ կոչի Քոտէնիոք կամ ծով Սէնէնթոյ. ունի և զծոցսն Պոսէն և Պերնիւ, և զնեղուցս Սունդ և Պելտ։

Բ. Սիանթիսեան ծով յայնկոյս Սպեաց սարաւանդին Կորուէգիոյ։

Գ. Մանչ կամ Մանիխ ընդ մէջ Գաղղիոյ և Անգղիոյ. նեղուցն կոչեցեալ Անցք Գալեոյ հաղորդէ զմանչ ընդ ծովուն հիւսիսոյ. — ծով Իռլանդոյ ընդ մէջ Իռլանդայ և Անգղիոյ. — ծով կալեդոնիոյ ի հիւսիսի սկովտիոյ. — Նեղուցն Բենդլենդոյ ընդ մէջ Սկովտիոյ և Որկադեանց. — ի հարաւոյ արեւմտից գաղղիոյ գործէ ընդ ծոցն կասկոյոյ, և զնորայն պիսքոյոյ ի հիւսիսի Սպանիոյ։

Դ. Պոռէի ծով կամ Աբենէնեան ծով ընդ մէջ Պանեաց, Բրուսիոյ և պալգիական գաւառաց Ռուսիոյ. նշանաւոր են ի սմա ծոցքն Գիւնեան, Գիւնեաբեան, Բիւոյ, Լիւնեին և Տանոյ։

Ե. Միջերկրեայն ծով հարաւոյ, որ բուն իսկ մէջերկրական կոչի ընդ մէջ Եւրոպիոյ, Ափրիկոյ և Ասիոյ, ձիպրղաբաւաս հաղորդեալ ընդ Ատլանդականին. այս է Ծովէ Ձեր որ ի Գիբռս լսի։ Սորա մասունք են Պալէարեան լերանցն առ Սպանեաս, ծոցքն Լիւնի, Գենոայ, ծով Դոռիանոյ ընդ մէջ Կորսիկայ, Սարգինիոյ և Իտալիոյ, Ցանիոնի ծով ընդ մէջ Իտալիոյ և Ցու-

Նաստանի, Ծոյն Տէրեթոյ յափունա Սիկիլիոյ, Մէսթ-Նեան Նեղոյ ընդ մէջ Ծովուց Յանիոյ և Սիկիլիոյ · Երէսեան Նեղոյ ընդ մէջ Ցունաստանի և Նեկիրոպոնտի, Ծոյն Պոթոսոյ ընդ մէջ կղզեաց, Ծոյն Կրէթոյ կամ Լէդանոսի, Ծոյն Ազրիոյ ընդ մէջ Խոպիոյ և Ցադրիատիկոյ, յորում Ծոյք Վենետոյ և Գրիներոյ և Ծոյն Գոռնեղոյ ընդ մէջ Երկրին Խոպիոյ, Ունգարիոյ և Խոռուասոյ · Աւրէնէզեան ընդ մէջ Ցունաստանի և կղզեաց Նորուն, և Ծոյք ի սմա Դոնիկոյ և Եգինոյ կամ Աքինոյ, Գոնդեան և Որքանոյ ի Մակեդոնիա, Սոռոս ի Թրակիա · Դարդանեան Նեղոյ կամ Ձանոք Գալիպ և Նեղոյ Կոստանդնուպոլսոյ որ և Վռոդոր, Երկրքին և ընդ մէջ ասիոյ Փոքուն Ասիոյ և Հնոյն Թրակիոյ · Մարմարեան Ծովկամ Մարմոռա ընդ մէջ Թրակիոյ և Փոքուն Ասիոյ ·

Զ · Սեաւ Ծովկամ Պոնտոս զոր Մարմոռա և Վռոպորոց Հաղորգեն ընդ Աբշիսկեազսոին, յորում են Ծոյք յԱխա՝ Օֆեսոս և Բերէսոք որ և Օշտոբոս, և մեծ Ճահիճն կամ Ծովակն Ազոթեան · Երիթևէն Նեղուց ընդ մէջ Սեաւ Ծովու և Ազոթեան ·

Խոյ Ովկիանոսն բևեռային ոտին զՍպիտակ Ծովչ և ի նմա Ծոյս Քոնոսէսոյս, Օնէյս, Մեչէն և Տոբնոս կամ Աբշիսկեազ · Ծովածոյն Վնդո-Քիջոքեն ընդ մէջ Լօքհատն կղզեաց և Գինմարքայ, Վրոնէն Գիջոք ի Գինմարք · Ծոյ Զեֆցոյս ընդ մէջ Նոր Զեմլեայ և ափանց Ասիոյ և Եւրոպայ · Նեղուցն Վայիոյ կամ Քոնոյ ընդ մէջ Նոր Զեմլեայ և Եւրոպեան ափանց ԱՆբիսկեկէ ·

77 · ԳԼՈՒԽՔ, ՀՐՈՒԱՆԴԱՆՔ · — Ցահլուսն բևեռային Ովկիանոս սարք Ծովազհատկաք են ՃԸՆ · ի հիւսիսի Նոր Զեմլեայ · — Գ · Ե Նորթ որ է Գրունս հիւսնոյ ի Մակկրնզէ կղզւոջ Գինմարքայ · — Նորթոպեն կամ Նորթ-Քէյ · ե սպառուած հիւսնոյ Եւրոպայ ի Գինմարք · Ցահլուսնգաւանին Նշանաւորք են Սէռվէն ի հիւս · Նուռգեանոյ · — Հ · ա Մարկնէս · — Վ · Ե ի հիւս · Նուռգեանոյ · — Լ · Ե Նորթ Գինէրեէր որ է ասել Ուն ը Երկրի Ա Ն գ լ ա · — Ր Ե Ր Յ Ա Ն ա ս · — Գինէրեէր ի Կալիցիա Սպանիոյ · — Ռ ե ո ս ի Բորգոգաել Ցեզը Հարաւոյ Եւրոպայ · — Ս · Վ Ե Ն Ի Ն կամ Ս · Վ Ե Ն Ի Ն ե ո ս Ա Ն Գ լ ո ս ա ք ս ո ն Բորգոգաել · Ի Մէջերկրական Ծովու են, կազ և Փ ա ս ս · և Ս · Մ ո ր ո ք Ե Ն և Գրեջ ամնէզքին ի Սպանիա · — Գ ո ս · Ե հիւսիսի Կորսիկոյ · — Ա ջ ո յ · յիշեանուէթեան Հ ա ռ ա վ ո յ · — Գ ո ֆ ֆ ո ն Լ ա ն, Ս Ե ա ք ր Ե Ի Ե ն ե ր ս, Բ ո ր ս ս, Բ ա ս ս ո ր ս, Գ ո ւ ն ն Ե Ե (որ է Սիներ), Լ Ե Ի ֆ · սոքա ի Ն Ե Ա պ ո լ ի ս և յ ա փ ա ն ս Սիկիլիոյ · — Մ ո ր է ք ո ս, Մ ո ւ Ե ո յ կամ Ս · Հ ե ւ ե ֆ ո ս և Գ ո ւ ն ն Ե ի Ճ ո ւ ն ա ս ս ո ն ·

78 · ԹՆԻԱԿԱՉԻՒՆ, ՊԱՐԱՆՈՑՔ · — Ընդաքաղաքացի է ի Թնիակզնա Սկոտիոյ-նեան, յորում են աշխարհք Սուէտաց, Նորուեգիոյ և Լաբոնիա, Նուռգեանոյ ման Դանեաց աշխարհն · — Սուոնիան, յորում Սպանիա, Բորգոգալ և Ալտորրա · — Խ ո ւ Լ Ի · — Ց ո ւ ն ա ֆ ո ս յորում առանձինն Պերզոգին Նէս կամ Մուռա կորնթեան կղզիս Կղեալ ընդ Ցունաստանի ·

79 · ԿՂԶԻՔ · — Գլխաւորք յԵւրոպական կղզիս ԱՆբիսկեազսոին այսոքիկ են · Բրիտանիա և Իռլանտա և կղզիք նոցա մանունք · — Ֆ ո ր է ք ե ր կղզիք Դանեաց · Ո ս ո ւ Ե ր ք ե ր (Walcheren), Նո ւ ք և Ա ե ք ո ւ ե ր ք (Noord, Zuid) ի կղզիս Հոլանտայ · — Ձ ո ւ Ե ի, և Կ ե ա ն Ե ի, յափունա Գաղղիոյ · — Ռ ե և Օ ւ է ո ս, անդ · Ա ս ո ր է ա ե Բորգոգաելոց · Ի Մէջերկրականին, Պ ա ե ա ր է ա ե, Կ ո ր ֆ ի ս ս, Մ ո ր ե ի ս ս, Սիցիլիա, Մ ո ւ ս ս, Ի ս ս · Ցունիաներ որք են Գ ո ր ֆ ո ս և Կ ի ֆ ս ի ա ս ս, Կրէթ կամ Գանդիա, և այլն · Ա ս ր է ա ե ե ի ա ե կղզիք և Ա ե ր է ի ա ե ի, որպիսիք են Լ է ս ս ո ս, Գ ո ս ֆ ո ս, Պ ո ս ֆ ո ս, և այլն · Ի Պալտիկ Ծովու, կղզիք Դանեաց Սեելանտ կամ Սե ա ն ա ի ա (Sjalland) և Ֆիւնիա, Լ ո ւ ն ի ա, Ֆ ո ս ֆ ո ե ր, Գ ո ն ն ո ս ֆ, Կ ո ր ն ի ա, Օ ւ ն ի ա, Տ ո ի ս, Օ ւ է ւ · Ի բևեռային ովկիանոս Լ ա ֆ ֆ ո ն և Մ ի է ր ե ի ե կղզիք, յորս գլխաւորք Հ ի ս ի ե ն և Ո ֆ ո ե ա ի ե ի, Ռ ե և ի ս ի ե, Ն ո ր Զ ե մ լ ե ա, Վ ա յ ի ս, Գ ի ր են կամ Ա ր ք ի ե ց կղզի, և Մ ե ի ս ի ե ի, զոր ոմանք Ա մ ե ր ի կ ա ման համարին ·

80 · ԳԵՏՔ · — Գլխաւոր գետք Եւրոպայ որք հոսին յայլ և այլ Ծովս, այսոքիկ են · Ի կասպիական Թաիրն Ո ւ ր ա ւ, Վ ո ւ լ կ ա զգրի ի գետս Եւրոպիոյ, Խ ո ն, Թ ե ր է ե, Ո ֆ · Ի Սեաւ Ծով Տ ո ն որ Թաիր յԱզախ, Տ Ի Ն Ե Ր Ե և Տ Ի Ե Ր Ե ր, Դ ա ն Ո Ի և Գ ի · Ի Մէջերկրական · Մ ա ն ի ս և Վ ե ր ա ր Ա ի ր ի ա ե ա գ ե ա · Բ ո և Ա ի ե ի և օ ճ ա ն գ ա կ ք նոցա Ա ֆ ֆ ս և Օ ւ է ո ս Գ ր ե ա կ ա ն ն · Տ Ի Ե Ր Ե ի ս, Ա ս ե ո ւ, Ի ս ի կամ Հ ա ֆ ս ի ս և Հ ա ֆ ն ի ա · Ի Մէջերկրական · Ց Ե ա ն ի ա ն գ ա կ ա ն ո վ կ հիանս մանանն կ ա ֆ ֆ ա ե ի ե ի ք, կ ա ֆ ֆ ե ի ս ս, Գ ո ի ց, Տ ո ի ք, Մ Ի Ն ո ւ, և և Լ ո ֆ ֆ, կ ա ֆ ֆ, Ս Ի ս ս, Խ ո ի ց կամ Շ ե ի ս ս, Մ ե ի ւ, Հ ե ի ս ս, Վ ե ի ս ս, Ի ս ի ս, Գ ո ի ֆ և Հ ե ի ք ե ի, ս ո ք ս յեանիցս Թաիրն ի Ծ ո ի ս Հ ե ւ ե ի ս ս յ · Կ ո ի ն ի ե և կ ո ք ե ի ե ի ե ի ի Գ ե ր ի ա ն ի ա կան Ծ ե ի, Խ ի ս ս կամ Ռ ո ի ս ի ս ս, Ա ի ե ի ք ա ն, Ռ ո ի ս, Լ ո ւ ե ի ս, Գ ո ի ս ի ս, Ն ի ս ս, Տ ո ի ս, Ն ի ե ի ե ի, Վ ի ֆ ո ի ս ի ս, Օ ֆ ե ր, Վ ո ի ֆ ե ի ս · Ի ս ա ո ի ա ի ա ի ս Ծ ո ի, Գ ա ն ս, Բ ե ւ ե ր ս, Գ ո ս · Ի ս ի ա կ Ծ ո ի Օ ֆ ե ի ս, Տ ի ֆ ի ս, Մ ե ւ ե ի ս ·

81 · ԼԻՃՔ · — Մ ե ծ ագ ո ւ թ ե ա ն Ճ ա ն գ ի Եւրոպիոյ են, ի Ռուսաց աշխարհի և ի Սուէտս · Լ ո ֆ ի ս, Ս ի ֆ ս ս, Բ ա ֆ ս ս, Օ ի ե ի ս, Բ ե ի ֆ ս ս, Վ ե ի ս ս, Վ ե ր ե ի ս ս, Մ ի ե ի ս ս · Իսկ լճեն կ ո ֆ ո ի ս ի ի ի

Մ[illegible]ն ի նեբատասյ ուռնի 10,950 ոտս բարձրու-
թեան։ — ը. Գաղղիական լերինք, յորս գվեաւորք
Սեբեն որ և Սեաւ լերինք ի հարաւոյ կողմանէ, Ե-
բէյեոս, կասիւ, Վէյեոբ, Դոբ-մ'օր, Ֆոբէյ, Վ-
(Vosges), Օվեռնեբ, Ֆորէյ, Հոմպոբէ։ և այլն։
բարձրագոյն է ի սոսա Բեյ ու Սոսի յօվեռները
լերինս։ — ձ. Ալվեսյաբ, բարձրագոյն և մեծասա-
բած պարբ լերանց Եբոպայոյ բաժանեալ ի բազում
առաջբ. որպես, Ոռվէնէյեոն Ալպեայ, Ջուռնեռն ի
մէջ Դուռնինայ և Աղսպայ. Պենինեռն, ընդ մէջ Աս-
դայ և Սաւոյայ. Հէյռենեռն ի Ջուխյերն. Հոե-
դէյենեռ ընդ մէջ Դիբոլայ և Ջուխյերեայց. Նոռե-
յենեռ Ալասբիա. Եռոբ լերինք ընդ մէջ Ջուխյերեայց
և Գաղղիոյ. Ազենեռն որ ի Սաւոյայ ձգին մինչև ի
ծոցն Մէռսեյայ. այլովք հանգերձ։ Բարձրագոյն է
Ալպեկայս և յամենայն լերինս Եբոպայոյ Մոնէ Պեռ-
ճ (Սպիտակ Լեառն) ի պենինեռնս 14,806 ոտս,
Մոնէ Ռոզ 14,479։ — ը. Արևելեան Ալպեայք,
որ են լերինք Սլաւեան գաւառաց և Ցուհաց. Տէռ-
բեռն ի Խռուսաս և ի Դաղմաթիս, Կեռռռռկոբ
և Կոռպոբեն ի Պոնիս և յԱլպանիս, Ձէբ բռէբ և
Խյոհռ բռէբ ի Սերվիս և ի Մահեդոնիս, և այլն.
Բռահռ բռէբ, Աբհռ, Տեհբռ բռէբ որ է Հռոդոպէ
ընդ մէջ Մահեդոնիոյ և Թրաիկոյ, Ուխպռ, և լե-
րինք որ ի կողմս Ցուհաց։ — է. Կարպաթեան լերինք
ի սահմանս Գերմանիոյ, Լէհաց և Տաճկաց. Հեր-
կինեանք ի Շռոբզվէտ, յորում և Սեռ լերինն որ և
Սեռռ Ակռռ կոչի. Բռան Կարպոմեռեն ընդ մէջ Դրան-
սիվանիոյ, Ուհգարաց, և այլն. Սռոբէ կամ Ռիդէն
(Հսկայից) լերինք Շլեզիոյ և Պոհեմիոյ. Երզ լերինք,
և այլն։ — ի. Սլաւեան լերինք, յորս գվեաւոր է
Վլտաւէյ, և առ հասարակ ցամաքեայ են։ — է. Սկան-
թինաւեան լերինք ի Նորուհգիա և ի Լաբոնիա և
յամենայն հիւսիսի Եբոպոյոյ. Լաֆկֆիբ կամ Թռռ-
լէռան լերինք ի Նորուհգիա, Տուբֆիբ անդ, Ռէսլեն
կամ Ռիւնէ՝ի մէջ Նորուհգիոյ և Սուեհաց. Մանելյա-
ի Ֆինլանտ, Ուլեռն, Լաֆռաֆե՝ի կողմս։ — ը. Բրի-
տանեան կամ Կալեռոնեան լերինք ի կղզիս Բրիտա-
նիոյ, Ռոռ, Կլէմիյեն, Պլեռ Նեռե՝ի Սկովտիա, Շէ-
Վիռտ (Cheviot) ընդ մէջ Անգղիոյ և Սկովտիոյ. Ան-
գղիա և Լիանտռաս և ի կղզիս բլուրք ևեթ գռն։ —
Թ. Լերինք Կորսիկայ և Սարտինիոյ, Ռոբռնոյ և Օբոյ
ի Կորսիկա, Ձեհռաֆենբռ ի Սարտինիա։ — Ժ. Բևե-
ռային լերինք, որ են լերինք Սէհռոեբռիայ, Սեռռն և
Պռոնռա և Հռնդբէյ։

83. Հրաբուղխ լեառն ի ցամաքի Եբոպոիոյ Վե-
ռռռռ մեծն է ի նեռասպնս. իսկ Եթնռ կամ Մռն ձի-
ռեւռոյ ի Սիկիղիա կղզւոջ. Վռլկռնոյ, Վռլկռնեռյ և
Սէբռոռյսի ի Լիպարեան կղզիս. Սռիխնի՝ի Նոր Ձևմ-
լեա։ Գռն և յԱյռնտա հրաբուղխք։

Իսկ բարձրաւանդակ գաւառք երևելիք են Մեծին
Ռուսաստան իբրև 180 ձողաչափ բարձր յերերաց Ծո-
վու. Սպանիա մինչև 270–480 ձողաչափ, Ջուխյերի
300–600, Բրեմենդ 100–300, Պաւիերա 260, Մի-
ջին Գաղղիա 250–500, Տաճկաստան մինչեւ 150–450։

84. ԴԱՇՏԻ, ՀՈՎԻՏԻ։ — Դաշտաւայրք Եբոպ
պոյ կամ տափարակ տեղիք յոլովք են և ընդարձակք,
յորս գվեաւորք Դանուբայն, որ գրաւէ զԱլպեզիա
և զԲուղարս և զՈհգարիա. — Հովիտն Բոյ գետոյ
ընդարձակագոյն յԱս Դանուբայ. — Հաբենոսի գաշտք
ի Ջուխյերի, և Տրաւայ ի Կարինթիա. — Հո-
վիտք Սկովտոյ և Նորուհգիոյ անձկագոյնք են. —
Յետ սոցա Նշանաւորք են Հովիտք Սաւոյայ, Պրեյոյ,
Դիբոլայ, Պեռնայ, Կրիզենոնայ և Արագոնայ, Կրա-
նադայ, Կաւարրայ և Սպանիս. — Պէյրայ ի Բոր-
գոգալ. — Տաճիննայ ի Գաղղիս։ Ալլ դաշտ լայնա-
տարած մաբթ է համարել զամենայն երկիրն որ ի
հիւսիսոյ Գաղղիոյ ձգի ընդ Մոտրին նահանգս, ընդ
Գերմանիա վերին, ընդ Լեհաստան և Ռուսաստան
մինչև ի սահմանս Ուրալեանց։ — Ի միջի և ի հա-
րաւային գաւառս Ռուսաց՝ երկիր բազում կուսակա-
լուբեանց, որպես Քիեւեայն, Բոլղաստն, Դուբայն
և այլն, իբրև 370,000 մղոն □ ի տարածուբիւն ծած-
կեալ է արգաւանդ հողով տարբացեալ ի բուսական
Նիւեթոց, և քաղաքաբ է յոյժ։ — Ձեր անասուս ուս-
զուս յԵբոպա, այլ խոպանք և կուձուռս գաշտք ի
Ռուսաստան։ Ռեչ կոչեցեալք, և յՈհգարիա Բոռ-
չէն, ի Նորս Լաճա Լաբտնիոյ, ի Հաճնովեր և ի
Բռանդենիա Բրուսաց, ի Լաճա գաւառս Գաղղիոյ և
ի Նեսպոլիս երկիրն Պոբէ։

85. ԲԵՐԲ. ՀԱՆԲԵՐ. — Պատուականագոյնք ի
բոլս ոսկի և արծաթ և գոհար սկուռնքս նուագ են Լե-
բոպա, բայց այլքն ի կարևորաց կարի առատ. և գը-
տանին ի սոցանէ Ոսկի, ի Բեբմ և յՕբենպուրգի Ռու-
սաց. ի Դրանսիլվանիա, յՈհգարիա, և ի Բիեմինդ։
— Ագծաթ. յՈհգարիա, ի Պոհեմիա, ի Դրանսիլվա-
նիա, ի Սաքսոնիա, ի Մահեդոնիա, յԱլպանիա,
ի Հաճնովեան գաւառս Բրուսաց, ի գաւառս ինչ
Ընգղիոյ և Գաղղիոյ, ի Նորուհգիա։ — Պղինձ. ի
Գոռնուբլ. Հնդկըսի, Տիվըն գաւառս Ընգղիոյ. ի Բեբմ
յՈհգարիա, ի Լեհաստան, ի Սպրեբա. ի գաւառս
Նորուհգիոյ, ի Մահեդոնիա. ի Հաճնովեան գաւառս
յԱլպանիա ի Սպանիոյ. ի Գաղղիա և ի
Բրուսիոյ, յԱլպատյանս Սպանիոյ. ի Գաղղիա և ի
Հաճնովեր սակաւ։ — Երկաթ. ի Կռլեա, Սգեֆ-
ֆըբա, Ճոռք, և ի Սկովտիա. ի Բեբմ, յՕբենպուրգի,
Դաճպոյլ, Կիբնի Կռլկըռտա, Քաբնտա, Ոլընեց, և
այլն, Ռուսաց. ի Մառնը Վէրին, ի Մեշլ, ի Տուս,
և այլն, Գաղղիոյ գաւառս. ի Շլեզիա, Պրանտե-
պուրգ, Հաճնոյս Բրուսաց. յՕբեպրոյ, ի Պոզար-
Բոբբարպուերգ, Գաուչքաստ, Ուբռաբա, և այլն, Նո-
բուհգիոյ. ի Սպիտիս, կարինթիա, Պոհեմիա, ի Ան-
գարիա, և այլն, Աստրիոյ. յԻչլոպ Դանիայ. ի
կազանիա, յԱբաճոն, Նաաբրա, Աստուբիա, և
այլն. Սպանիոյ. ի Ռուղարիա, ի Պոմիա և այլն։
— կապար. ի կրանագա, Պոտյուռնա, կագալ-
նա Սպանիոյ. ի Տընպկ, Ֆլինդ, Գրմպերլենա,
Նորսհընպերլենա, Ճոռք, և այլն, Ընգղիոյ. ի կա-
րինթիա, յՈհգարիա, Պոհեմիա. ի Շլեզիա Բրուս-
սաց. ի Սաւոյայ. և այլն։ — Ընագ. ի Պոհեմիա.
ի Սաքսոնիա և յԱնգղիա։ — Մնդիկ. ի Գաճձիոլա
Աստրիոյ. ի Մահինա Սպանիոյ. ի Հաճնոս Պաբիե-
բայ։ — Ձինկ. յԱնգղիա, ի Պլեզինա, ի կարինթիա
Աստրիոյ, ի Շլեզիա Բրուսաց։ — Ագծաթ հանքաց
ի բազում գաւառս Ընգղիոյ և Սկովտիոյ. ի Գաղղիա,

ի Պելճիա, Աւստրիա և ի Բրուսիա ։ — Ազ երկրի և ծովու և ազային ջրոյ · ի Սարագոզ, Բէբմ, Տաբրիա, Աստրախան Ռուսաց · ի Կալիցիա, Դրանսվէնիա, Սայցսուրկ, Դիրոլ, Վէնէտիկ, Դալմատիա և այլն, Աւստրիոյ · ի Շարլեմ տարբն, Մէսրմ, Նուբա, Լուսա և այլն, Գաղղիոյ · ի Կագալոնիա, Կրանադա, Սեւիլիա, և այլն, Սպանիոյ · ի Սգուալ, Ֆիլիէբա, և այլն, Բորդոգալոց · ի բազում գաւառս Անգղիոյ, ի Բրուսիա, և ի գաւառս գաւառս Խոսլիոյ և Ցուճաստանի և Կորուճգիոյ ։ — Բայց դին · ի Բէրմ Ռուսաց ։ — Ագամանդ · ի Բէրմ ։ — Ազգ ազգ պատուական քարանց · ի Պոհեմիա, Դրանսվլվանիա, Ունգարիա Աւստրիոյ · և ի Սաքսոնիա ։ — Մարմարիոն · Լիտալիա, ի Գաղղիա, ի Սպանիա, ի Պելճիա, ի Գերմանիա ։ — Ծծումն · Լիտալիա և ի Սպանիա ։

86· ԲՈՒՍԱԿԱՆՔ · — Քանզի հեռի է Եւրոպայ ի հասարակածէն և բևեռին հպատոր, զուրկ է և ի բարգաւաճագոյն բուսաբերութենէն արեւելից · սակայն հարաւային կողմանք ըստ մերձաւորութեանն Աֆրիկէ, քաջաբերագոյնք են քան զայլ կողմանս · յատուկս Միջերկրականին՝ ծովային կամ ազային տունկք ուռճանան բարւոք, և անտի և ի վեր նարընջենիք և ասկք և ոլեանդր, և նուռն և նշենի · և տակաւ յառաջեալ ի վեր, թզենի և ձիթենի և եղեւնք և թուռմ, և յատմիկ և խնկունք ։

Ի միջին գաւառս Եւրոպայ աձեն ծառք անառաւ, կաղնի և կնձնի, կասկենի և գանգրուճենի, գիշի և կաղամախ, այլովք հանգերձ · և արմտիք բազում, ցորեան և վարսակ, գարի և կորեակ, գետնախնձոր, մսկիղ, տորն · և ի վերինս եղևիկք և այլ տունկք ցրտին գաւառաց · գարձեալ ըստ գաւառաց գաւառաց այգիք և վուշ և կանեփ և միրգք ։

Ի հիւսիսային մասին Եւրոպայ բուսանին ձիւնասէր տունկք, քարաքոս, մամուռք ազգի ազգի, և փայաք անառաւի, բարսի և առճի և եղևին և կաղամախ, կաղնի, ընդուզի, և այլն · Ցարմտեաց վերի ածգ գարի և վարսակ · — Բազմաթիւ են և տարասեր տունկք յհետ-

լոր, ղեֆ--, բադ, խորդ, փափկափետուր կամ ազռամազ բաղ, և կկու, յոսկոյ, կարապ, ծիծառն, և ազգ ազգ ձնձղուց · — Ի զեհնոյ և ի սոզնոյ ոնձի զկոյ ցամաքային և զկոյ ջրային · օձ և իժ, մողէզ, սալամանդր, գորտ, ոստանդորա, տզրուկ · — Մինչա տաց բազում են ազգք յհետոյ, մանաւանդ պատենաքներ, բզեզք, տարգ, ԹիՒռուճկք, ձճուձ և մզլիտն, մեղու, չերամ որդ, ծղրիդ, կարիճ, և այլն · — Խեցեփորքք, խեչափառ, բամշտաճի և խեցգետ, ոստրէ, խղոչքն, և այլն · բուսս կարմիր և ազգ ազգ կենդանարուսոց · Զկունք բազմաազք են ի ծովս Եւրոպիոյ, որպէս --ին--, --մն, օձաձուկն, վանձանուկն, սղոցաձուկն, --ոքն, այլոցին հանդերձ ։

88· ԿԼԻՄԱՑ · — Ցրտուճիւն բևեռային կողմանց և ջերմութ տասն ամիսքնեան ամսմանց և հոգմանուժ ամբոխմունք օդոց յերբեսց Ասլանդականին՝ երբակի գէմս կլմայից տան Եւրոպոյ, որ ըստ գրից բաթձրումենան և խորուճեան երկրին զանազանի ըստ գաւառս գաւառս · այլ ի հասարակի ցրտուճիւնն ամրք յամանց Ասլանդականին ի հարաւոյ կուսէ, և յասկան կողմանց յարևելից կուսէ՝ մինչև ի վեր ի գաւառս բևեռին, ուրանօր ամրք ձմեռն յաւերժ · իսկ ջերմուճիւն պատի զհարաւային ծայրիւք աշխարհին և տակաւ պլայլի ի ծովեղերս · բայց բարեխառն են օդք ի միջին և ի տաղրն կողմանս, քանզի ընդ մէջ բարեխառն գոտեաց տարածեալ կայ Եւրոպէ ։

89· ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ · — Բազում մասամբք զանազանեալ է Եւրոպա ի նմանութենէն այլոց մասանց աշխարհի, և նախ առաջին կէսպատարագրեցն · զի Ասիա և Ամերիկէ և Ամերիկայք կրկին լայնածաւալ ցամաքք են, իսկ սա Միջերկրեայ ծովուք և լայնաբաց ծովածոցովք ձորձկեալ ի կղզիս և ի թերակղզիս հատեալ բազումս · իսկ հանդամանք երկրին յամենայնի զիջին չափ ունին, որպէս ի վերադրեալ համառօտ տեսութենէնդ է ուսանել · քանզի լերինք նորա սորուն են ի բարձրութեան քան զայլոց մանց երկրի, և երկրաւոռք վերամբարձեալ զնատագոյն գործեն զմիջոց աշխարհին · և գետք բազմաթիւք, այլ ոչ այնպէս անարիք և երկայնաձիգք որպէս նոցայքն, վասն և դանուբ ևեթ են գետք երջանիկք Եւրոպա · ղեկման հիւսիսայինս արդարև մարթէ ընդ լայնատարած ասել, եթէ ոչ աղատաղուկք ինչ ծովուց թուէին · իսկ կենդանեաց սեռք և բուսոց մեծաս մասամբ գաղթականք են յօտար աշխարհաց · և ի վերոյ ասացեալ մերոյդ Ամերիկոյ, և գաղանքն ընդ զուարք ոմանք առ սոսկալիքնայ հրեշտիւք Աֆրիկոյ և Ասիոյ · Ա յասկս և կլիմայ երկրին չէ գաճան · զի ոչ երկարատևք են յոյժ ձմերուճք նորա և ոչ տաստեպ տատղագք որպէս ընդ ասկերկոյ · ոչ խորշակք մրրկածին լերինան և հնդկային աշխարհաց փոթորկին Եւրոպա, և ոչ գիւրանցիկ փոփոխմունքք տատղ և ցրտոյ, որպէս Աֆրիկէ և Ասիա պատահեն ի սմա · Լուսատիալ և կենդանատիպ պատառուճեան հատարակեին ասպեղն ոչ երևի Եւրոպա, այլ ընդ ծոմն կարձեալ են ի սմանէ և տարա-

փոխիկ սեռով հոյլք և սրածռուիթիւնք ահաւորք, որք ասէիք խառնիճ ղԱփրիկէ և ղԱրաբս, և տենդն դեղին որ Ճարակի յԱմերիկա։ Պակասեն և լրջասասպարէզ հովանիքը ծառոց պլղոց աշխարհաց, սակայն ընդ նոսին բարձեալ են ասել և ահ գալոյ և վհատիք զեռնոց և կասկած Թշնամոյ։ զի ոչ այնպէս դեղեցիկ և ցանկալի Հանդիսանայ Եւրոպա բնական սեռոց Թեամբն, որչափ բարգաւաճեալ Եւսոյ բնակչօք, որպէս և յայտ լինի ի քաղաքական նկարագրիս։ Կլիմային բարեխառնուիթիւն և քաղաքակրթութեան վայելուչ օրէնք՝ անկասկած և բարգաւաճն կացուցին ընդերոյեցիս, և անգուլ յառաջադիմութեան նորին սահաւորք են։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

90· ՑԵՂՔ ԲՆԱԿՉԱՑ։ — Ցերրորդս բնակիչն 273,000,000 մարդկան, որոց նախնական ծագմանն երկու են արմատք կամ առիւք, Գերմանականն և Սլաւեան, և եկք տարաշարհիւք սակաւաթիւք։ — Գերմանականին շառաւիղք են, Ազամանք կամ Գերմանացիք վերին կողմանց աշխարհին Գերմանիոյ, և ցեղք նոցին են Սաւսաք, Պաւարք, Ասաբրիացիք, Վերին Սաքոնիք, և այլն· Սաորին Ազամանք, որք են Վեսգիալացիք, Սաքոնիք, և այլն· Փրիգիք բըղնակեաք ի վերնակողմանս Գերմանիոյ և ի Դանիա· Նէերլանդք, որք են Հոլանտացիք և Ֆլամանք պէլճիոյ· Նորուեգիացիք, Դանիք, Սուեդք և Անգղսացիք։ — Սլաւեան կամ Սկլաւացին առաւելագոյն են Լիթուինիացիք, որք են Պոմիրացիք, Սերբիայիք, Դալմատացիք, Բոհէմացիք, և այլն· Ռուսք, Խոհուտք, Պոհէմացիք, Վենդք Ասաբիոյ, Լիթուանացիք Ռուսաց, և Լեհք կամ Լօհվէյք ի Ծայրս Ռուսաստանին։ — Ազատաբոյ սոցին և տունչք կէլտաց, որոց սերունդք կան յԻռլանտա և ի կղզիս Անգղիոյ· Կիմրիք կամ Գաղատք ի Կալլիս Անգղիոյ։ — Տոհմ Ցունալասեան կամ Թրանկասկէլտացիք, յորմէ՛ Ալպանիացիք կամ Ազնաուտաք, Ցոյիք, Հռովմայեցիք որոց բազմատոհմք են ի Սպանիա և ի Գաղղիա· Իտալացիք, Գաղղիացիք, Պորտուգալք և Վլահք կամ Ռոմունիք։ — Ուրալեան տոհմն, և ի Նմանէ Ձոնալք կամ Ֆինացիք, Եսթոնացիք, Սամիք կամ Լաբոնք, Մարիք կամ Չէրեմիսք, Ռումիք, Բերմարիք, Վոկուլք, և այլն, ամենեքին ի Ռուսաստան, և Մաձառք կամ Մաձառք, որք են Ունգարացիք։ — Սամոյեաց տոհմն Սիբերականէ։ Իակ Հնդկական ազանց՝ Թուրքք կամ Տաձիկք, Թիւրքմէնք, Թաթարք և Մողոլք բազմացեալք· Չէրքէզք կամ Եգերացիք, Ավխազք, և այլն· Հրեայք, Հայք և Գնչուազք որք ի Սանսքրիթ ազգաց հնդկաց Թոհմն սերունդք, սփռեալք յաշխարհս աշխարհս։

91· ԼԵԶՈՒՆՔ։ — Բնիկ բարբառք Եւրոպիոյ ի վեց բովանդակին Լեզուս։ — ից· Պասք, ի կողմանս ինչ Գաղղիոյ և Սպանիոյ· — ք· Կելտական, յՆգղիա· — ֆ· Ցունա-Լատին, որոյ բարբառք են Լիթուինիացին, Ալպանիացին, Եսթոնեացին, Հէլենական և Հռոմին, Լատինացին, Իտալական, Գաղղիական, Սպանիական, Բորտուգալ, Վալաք կամ Վլահ· — ֆ· Գերմանական, որոյ բարբառք են Տևտոն, հին և նոր Գերմանացին, կիմբրական կամ Սաքսոն, Ֆրիղեան, Գաւտեան, Անգղլական, Դանեաց և Հոլանտացւոց և Նորուեգիացւոց բարբառք· — Ֆ· Սկլաւային կամ Սլաւեան, որոյ բարբառք, Սկլաւեն, Ռուս, Սերվիայի, Խոհուտ, Վենդ, Պոհեմեան, Լիթուանացի, հին Բրուսացիս· — ֆ· Ուրալեան, որոյ բարբառք Տամարին Ֆինեան, Եսթոնեան, Վոլիպեան, Օսթեան, և այլն· իակ ասիական ազինք նախայիշեալք ունին զիւրաքանչիւր բարբառս։

92· ԿՐՕՆՔ· — Քրիստոնէութիւն Հասարակաց կրօնք են յԵւրոպա յերիս բաժանեալ գաւանութիւնս. ի Հռովմէական որ գրաւէ զԻտալիա, զՊոլէնիա, զԼեհաստան, զԱստրիա, զԲաւարիա ազգն և զՍպանիա, զԲորտուգալ, և ոչ սակաւ մասունս պետութեանց Գերմանիոյ և Ազգիոյ և Օսմանեան գաւառաց· ի Յունական կամ Յունաբաւիղեան եկեղեցի, որ ունի զՌուսաստան, զՅունաստան, զՍերվիա, զՄոլտաւիա և զայլ գաւառս Օսմանեանց և Աւստրիոյ· ի Նորաղանդս կամ Բողոքարկուս զանազանեալ ի բազում հերձուածս և ծաւալեալ ի Գերմանիա, յՆգղիա, ի Նորուեգիա և Սուեդս, ի Տանիմարգս, ի Բրուսիա, յԱստրիա, ի Հոլանտա։

Արտաքոյ քրիստոնէից կան Մահմետականք ի Տաձկաստան և ի կողմանս ինչ Ռուսաստանի· Հրեայք· Լամայեականք որք են Դալայիւք· իակ Կռապաշտք գըտանին ի վերին Ծայրս Եւրոպիոյ և Ասիոյ լայնաբաւիսկ, վայրաւանին ժողովուրդք սակաւաւորք։

93· ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ, կամ ԳԵՏՈՒԻԹԻՆՔ· — Ի բնական մասունս գծուարին է բաժանել զԵւրոպա ըստ քաղաքականին յարմարելով· բայց եթէ յԱրեւելեան և յԱրեւմտեան, յառաջնումն կարգելով զՌուսաստան, զՅունկաստան, զՁուռնաստան և զՆղգիան, և յերկրորդումն բովանդակեալ զՇնացորդս Եւրոպայ· Բայց ըստ քաղաքական օրինաց բաժանեալ է Եւրոպա ի 56 պետութիւնս· և են սքանչ սկսեալ յարեւմից և խաղացեալ ի միջոգաւառս, իբրև ելով ի հարաւ և աւարտեալ ի հիւսիսի։

Ա· Թագաւորութիւն Նգղիոյ·
Բ· Հասարակապետութիւն Գաղղիոյ·
Գ· Թագաւորութիւն Պելճիոյ·
Դ· Թագաւորութիւն Հոլանտայ·
Ե· Դաշնակցութիւն Ջուիցերեաց (ւ)·

(ւ) Ջուիցերեաց որ է միաբանութիւն 22 ազատ նահանգաց, մարթ է և ըստ Թուոյ հոցին յուրոյն պետութիւնս գրել, որպէս զԻտալիանան, և փոխանակ յիսուն և վեցից, հօմանասուն և եօթն գրել զպետութիւնս Եւրոպիոյ, նա մանաւանդ 82, զի 27 պետութիւնք են ի Ջուիցերի·

Գերմանիա

Զ· Թագաւորութիւն Բրունսիոյ.
Է· Մեծ դքսութիւն Մեքլենպուրգ Շուերին.
Ը· Մեծ դքսութիւն Մեքլենպուրգ Սդրելից.
Թ· Թագաւորութիւն Հաննովերի.
Ժ· Դքսութիւն Պրունզուիքայ.
ԺԱ· Մեծ դքսութիւն Օլդենպուրգայ.
ԺԲ· Իշխանութիւն Լիպբե Տետմոլտ.
ԺԳ· Իշխանութիւն Լիպբե Շաումպուրգ.
ԺԴ· Իշխանութիւն Վալդեք.
ԺԵ· Թագաւորութիւն Սաքսոնիոյ.
ԺԶ· Մեծ դքսութիւն Սաքսոնիոյ Վայմար.
ԺԷ· Դքսութիւն Սաքսոնիոյ Մայնինկէն.
ԺԸ· Դքսութիւն Սաքսոնիոյ Գոտպուրգ-Կոթայ.
ԺԹ· Դքսութիւն Սաքսոնիոյ Ալտենպուրգ.
Ի· Իշխանութիւն Ռոյս-Կրայց.
ԻԱ· Իշխանութիւն Ռոյս-Ճլայց.
ԻԲ· Իշխանութիւն Շուարցպուրգ-Ռուտոլշտատ.
ԻԳ· Իշխանութիւն Շուարցպուրգ Սոնհաուսհաւզէն.
ԻԴ· Դքսութիւն Անհալդ-Ցեսսաւ.
ԻԵ· Դքսութիւն Անհալդ-Պեռնպուրգ.
ԻԶ· Դքսութիւն Անհալդ-Գեօթէն.
ԻԷ· Կայսրընտրութիւն Հեսսէ-Կասսէլ.
ԻԸ· Մեծ դքսութիւն Հեսսէ-Տարմշտատ.
ԻԹ· Մարզրաւութիւն Հեսսէ Հոմպուրկայ.
Լ· Դքսութիւն Նասսաւայ.
ԼԱ· Ազատ քաղաքք Ֆրանքֆորդ
ԼԲ· ——— Պրեմա
ԼԳ· ——— Համպուրգ
ԼԴ· ——— Լիւպեք
ԼԵ· Մեծ դքսութիւն Պատէնայ.
ԼԶ· Թագաւորութիւն Վիւրդեմպերկայ.
ԼԷ· Թագաւորութիւն Պաւիերայ.
ԼԸ· Իշխանութիւն Լիխդենշդայնայ.
ԼԹ· Կայսրութիւն Ալսաթրոյ.

Խ· Թագաւորութիւն Բորդոգալայ.
ԽԱ· Թագաւորութիւն Սպանիոյ.
ԽԲ· Հասարակապետութիւն Անդորրայ.

Իտալիա

ԽԳ· Թագաւորութիւն Սարդինիոյ.
ԽԴ· Իշխանութիւն Մոնագոյ.
Թագաւորութիւն Լամպարտիոյ և Վենեսկոյ (ւ).
ԽԵ· Դքսութիւն Բարմայ.
ԽԶ· Դքսութիւն Մոտենայ.
ԽԷ· Մեծ դքսութիւն Թոսկանայ.
ԽԸ· Վիճակ Եկկղեցւոյ.

(ւ) Թագաւորութիւնս այս մարզ է Ալսարիոյ պետութեան, բայց յիշեցաւ առանձին զի՛ի կարգի այլոց իտալական աշխարհաց տեղագրի։

ԽԹ· Հասարակապետութիւն Սան-Մարինոյ.
Ծ· Թագաւորութիւն Հէլվետոյ և Սկիվիոյ.

ԾԱ· Ինքնակալութիւն Օսմանեան.
ԾԲ· Թագաւորութիւն Յունաց.
ԾԳ· Հասարակապետութիւն Յոնիական Կղզեաց.

ԾԴ· Թագաւորութիւն Դանեմաց, ընդ որով և Հոլշտայն և Լաւենպուրգ (ւ).
ԾԵ· Թագաւորութիւն Կորուեգիոյ և Սուետիոյ.
ԾԶ· Ինքնակալութիւն Ռուսաց, յորում և Պոլոնիա կամ Լեհաստան։

94· ՎԱՐԶՈՒԹԻՒՆ. — Թէպէտ և բազում ազգք են վարչութեանց յԵրոպա, այլ սերին մարթ է արդեզ ընծոյն, ի բացարձակ միապետութիւն, ի պայմանաւոր միապետութիւն և ի հասարակապետութիւն. ինն հասարակապետութիւնք են յԵրոպա, որ են Բ, Ե, ԼԱ, ԼԲ, ԼԳ, ԼԴ, ԽԲ, ԽԹ, ԾԲ (թիւք պետութեանց)։ Բացարձակ միապետութիւն այժմ դիտեացն և վենետոյն միայն մարթ է ասել, և յետ նոցա զՕսմանեան և զԱւստրիական ինքնակալութիւնս և զՀռովմայ պետութիւն. իսկ այլքն ամենայն պայմանաւոր միապետութիւնք են, որ շատ և որ սակաւ չափաւորեալ իշխանութեամբ. այլ ոչ է մարթ զարգիս առնդիս ասհմանել զսոսա, քանզի յամին 1848 դրեհաթէ բնաւք յանձն առին զծայմանաւոր օրէնս, զոր յետոյ ոմանք ամենովիցին և այլք տակաւին պատրաստին ի յերկրին զբերնս վարչութեանն։ — Իսկ բան անուանից կամ պատուոյ ի միապետութիւնսն՝ 3 ինքնակալութիւնք կամ կայսերութիւնք են, այս ինքն ԼԲ, ԾԱ, ԾԶ (պետութիւնք), 15 թագաւորութիւնք· Ա, Գ, Դ, Զ, Թ, ԺԵ, ԼԶ, ԼԷ, Խ, ԽԱ, ԽԳ, Ծ, ԾԲ, ԾԴ, ԾԵ· 7 Մեծ Դքսութիւնք, Է, Ը, ԺԱ, ԺԶ, ԻԸ, ԼԵ, ԽԶ· 10 Դքսութիւնք, Ժ, ԺԲ, ԺԸ, ԺԹ, ԻԳ, ԻԵ, ԻԶ, Լ, ԽԵ, ԽԶ· 9 Իշխանութիւնք, ԺԲ, ԺԳ, ԺԴ, Ի, ԻԱ, ԻԲ, ԻԳ, ԼԸ, ԽԴ· մի Մարզպետութիւն, ԻԹ· մի կայսրընտրութիւն ԻԷ, և մի Եկեղեցական պետութիւն կամ Աստուածպետական, ԽԸ։

Հինգ ի պետութեանցս գլխաւորք կամ մեծամեծ պետութիւնք Եւրոպիոյ կոչին, և են Ա, Բ, Զ, ԼԹ, ԾԶ· ընդարձակագոյն քան զամենայն պետութիւնս Ռուսացն, որ և բազմամարգագոյն քան զընաս. իսկ փոքրագոյն՝ Ս· Մարինոս, այլ սա հնագոյն է քան զամենայն պետութիւնս Եւրոպիոյ։

Մինչեւ ցայսմ ի ճառս միոյ միոյ ի պետութեանցս կարեւոր վարկանիմք նախակարգել հակիրճ տեսութիւն դքաղաքական անցից, կամ զղաստմունս ընդհանուր Եւրոպիոյ ի սկզբանէ և այսր, Թողեալ զնիմ մանրագոյն ճառել զերկրագնչիւր պետութեանց յատուկ աշխարհագրական նկարագրին նոցա· ցետ պատմական տեսութեանն կարգեացոյգ և զառ ի վե-

---

(ւ) Որք գտաւոք են Գերմանական Դաշնակցութեան։

նոց ծանուցեալ մասունս կամ գՀին աշխարհագրութիւն Եւրոպայ, առ ի բովանդակութիւն քաղաքական աշխարհագրութեանս և առ ի քաջին ևս խնամոտութիւն և համեմատութեան նորոց բաժանմանցս Եւրոպիոյ։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՑՔ ԵՒՐՈՊԻՈՑ

95. Եւրոպիայք անուն ասի կոչեալ սմա ի վերնիկեացոյ՝ իբրու Եւրկոյեան աշխարհ կամ Արևմուտք, որպէս և Ասիա՝ Արեւելք. կամ ակս սպիտակութեան բնակիցսն Ռոքս կոչեցեալ, որ է սպիտակ. Թողումք զառասպելն Ցունաց զԱստղայն և զԵւրոպիոյ առքիան. բայց առաջին կարծիք հաւանա՛ն Թուի. իսկ նախնիքն բնակիչք աշխարհս՝ եկք էն յորոց Յաբեթի, եկք ընդ Կովկաս լերինս անցեալք և այք ընդ կասպից ծով և ամենք էս ընդ Միջերկրականն. որպէս և բարբառք իսկ Եւրոպական ազանց յայս առնեն զաղտակցութիւն իւրեանց ընդ Յաբեթեանացն Ասիոյ կամ ընդ Արիական և Հնդիկ ազգաց։ Ոչ է յայս ստուգիւ ժամանակ գալաքան գաղթականացն, մանաւանդ հնագունիցն. այլ միայն հաւանութեան է գի ի Դամբայ յանդրանկանէն Յաբեթի ծագեալ է մեծ ազգն Գերմանացոց. Թերևս ի Գամրայ փոքուն Ասիոյ հաւատացեալ այսր, կամ յասիանց կնճռեան վասնորոյն և Տաբլիոյ, խառնեալ ամէն ընդ Սկիւթական ցեղից՝ որք և նոքա ազդակից են սոցա ի նմին Յաբեթեայ սերելով. այս ազգ ելից ցանաչին բնակութեամբ Հիւսիսականին Եւրոպիոյ՝ զԱկանթիեանան աշխարհ և տարածեցաւ գինքն երկրաւն՝ յայժմեանս Գերմանիա, և մինչև ի կողմանս Հոյնականաց և Գալղիոյ. ի Գերմանացոց ասեն էին և Գոթք, հզօրագոյն զանազ քան զբազումս ի ցեղից նոցա։ — Ի Սկիւթացոց սերեցան և Սլաւեան ազինք Սարմատացիքն անուանելագ առ նախնիս, որք զառաջինն բնակեին ընդ մեջ Կովկասու, Վոլգայ, և Տանայ, և ապա սփռեալ զՏնաս գետով լցին զԼիւսատան և զԼեհաստան. ի սոցանէ ծագեցան Վենդք և Ի գարու յետ Քրիստոսի. խառնեցան սոքա ընդ Գոթս և տարածեցան յեզերս Ադրիականին և այժմեան ծովի ելերեայ գաւառաց Աւստրիոյ և Տաճկաստանի։ — Իբերացիք կամ Վերիացիք բնակեցան նախ Լիբերական Թերակղզին, այն է՝ ի Սպանիա և ի Բորդոգալ, և անտի Լեռալիա և ի Գալղիա, որոց հաստատ սերունդք են արդ Պասք բնակեալք ի Սպանիա։ Ընդ սոցա խառնեցաւ և ցեղն Կելտաց կամ Կաէլ ազգ, որք անցին և ի Բրիտանիա։ — Զորրորդ ազգ հզօր ի Յաբեթէ՝ ի Յաւանայ սերեցաւ ազգն Ցունաց, որք զառաջինն բնակեցան ի Տարաւոյին ա. ելեալ կողմանս Եւրոպիոյ, առաջնորդեալք ի Պելասգոսէ ումենիէ, ուստի որոյ և Պելասգեանք կոչեցան նոքա, և ապա Հելլէնք՝ յանուն Հելլենոսի, յորմէ և Նլլադա։

96. Յոյնք յառաջ քան զայլս բարգաւաճեցին քաղաքական օրինօք, մարզեալք ի փիլիսիկեցւոց ի ծովայնիկ վաճառականացն Ասիոյ, որք եկին կալան զափունս Միջերկրականին և զԱլամանդական Ովկիանոս ընդ մէջ Սպանիոյ և Գալղիոյ։ Իբր 2000 ամք նախ քան զՔրիստոս հաստատեցին ի Ցունաստան Թագաւորութիւնք Արգոսի, և Կորնթոսի, և յետ նոցա Սպարտա, Աթենք և Թեբք։ Զառաջինն ի տեղիս բահչական արարս քաղաքական անցից՝ գործեցին Յոյնք Տրոական պատերազմս, իբր 1200 ամք յառաջ քան զՔրիստոս, համարեն գաշնակցութեամբ ցեղից իւրեանց արշաւեալ յեզերս Ասիոյ և զԻարդանեան Թագաւորութիւն և զքաղաքն վկանդեալ անտի։ ի վերադարձեալ անտի քաղաքին ասի Ենեաս նախաօրն Հռովմայեցւոց եկեալ Լեռալիա։ Մինչև գործ ազնուիի Թեպէս և առաւել ևս ախտն, արշաւանք Արգոնաւորդաց իցեն ի Յեքսինեան պնտոս կամ յերեզս Սեաւ ծովու, ի Կոլքիս և ի Խաղտիս Հայոց, իբր 250 ամաւ զինի տրոական մարտին։ Ցետ այսց գործոց զրացան և հարաւացան Յոյնք և հաստատեցին քաղաքս և պետութիւնս անուանիս ի Բիւզանդիոն, ի Սիրակուսա, ի Տարանտոս, ի Նեապոլիս, և յեզերս Սպանիոյ հանդեպ Աֆրիկոյ, և մինչև Լիբառաս ի Պարսկաստան ծոցի (Պարսկից)։

97. Ի բարգաւաճել Յոյնն՝ հիմնարկեր և յիսալիա մեծն Ցաւոմ (753 նախ քան զՔրիստոս), որ ապա զանձնայն Եւրոպէ և գրեամբէ զաշխարհն Նբաւանեաց, միասնեալ նախ զԻտալիա ոչնչէ, յոր սկիզբն լինէր վեց գարուս նախ քան զՔրիստոս՝ եւ ըստ Տրոական հիւսիսական խուժադուժ ազանց Եւրոպիոյ (590)։ Մինչդեռ Փոկիացիք (600) գաղթականան հաստատեին յափունս Գալղիոյ՝ ի Մէսալիա (Մարսելիա), նախահաստիք Կաբքեդոնի. որ և գումարեալ սփռեալ ընդ ծով գայր մաքառէր ընդ վաճառաշահ մանկանց Ցունաց։

Ջայնու ժամանակաւ Ցունաստան եհաս ի մեծ փառս. քանզի միաբանութեամբ Սպարտայ և Աթենայ եթէ զաշխարհակալ զորութիւն Պարսից (500), և ի մեռն Սկզբնատայ ընդդիմանալը Կաքքեդոնի (489)։ յայսմ գարս և ի յետագայսն ին կացին ամենայն նշանաւոր օրինք Ցունաց, զորավարքն և հանդուգնք և մասնագիրք։ այլ գժտութիւն և նախանձ Սպարտայ և Աթենայ չարի և քանդման պատճառք եղեն Ցունաստանի, որով ոչ կարացեալ խափանել զքանս միապետութեան Փիլիպպոսի Մակեդոնացւոյ՝ խնայս նուաճեցաւ յորդոյ նորա Աղեքսանդրէ Մեծէ։ Սա երթեալ զինեալ ի Լիսանութիւն Պարսից որ սիրեր չարեալս (330), և զՏիւրոս քանդեալ զԱղեքսանդրիա Եգիպտոս կանդնեաց նախանձորդ նորա, որ ապա՝ և Աթենայ։

98. Հռովմ՝ ի մեծ վտանգէ գաղղիացւոց արշաւանին զերծեալ (389) միա գներ առանին քարգաւաճանաց, ոչ զոր ոտնելով դիմագրել մերձաւոր. այլ ի հեռուստ յառներ նմա ոստս կարգեալ ի մեռն գոս զրահարացն (268)։ բայց պարտեալ յառաջնում Պունիկեան մարտին՝ (242) Թողոյր սա բերքազգին Հռովմայ Ազիկիլիա և Ազարտեին։ և մեռն

արկեալ միւսանգամ ի մարտ (218) առաքեր զԱննիբաղ ընդ հարուած և սարսեցուցիչ Հռոմէացւոյ։ այլ ա յաջողեալ ի ձեռն Սկիպիոնի գնացելոցն պաշարեր և յետս նշանելալ զԱննիբաղ՝ ինքեր փառաւք և վերկրօղն պոռնիկեան պատերազմին (201)։ և յետ ա մաց քառասուն և հնգից (146) վախճան հատուցաներ կալբեդոնական պետութեան և շահատակ քաղաքն։ ի նմին ժամանակի ձեռներեց լիներ Հռոմ և Լիկիացիս։ յետ սակաւ մի մեր ի գաղղիա և ի փոքր Ասիա։ բայց ի վերուստ սահմանց ի պալգիական կողմանց խաղային խուժք սկսեր ոտաւալ փառացն Հռոմէացւոց, մինչև Մարիոսի խաղաղեալ զերս նոցա ցիր և ցան առներ (101)։ սակայն ի նմին ժամանակի խլրտեին և Սիւրիք, և Գերմանացիք և Հռոք խաղալ մերձ Լեբրոպա և իջանել ի Տարաւահղանս։ Հռոմ ի ծայր զրուծեան հասանեալ ի գարուն նախ քան զբրիտաս, ընդ ձեռամբ արարեալ Ղեբրոպէ՝ հրաման տայր և յԱսիա։ ուր յետին ամբարտակ յառաջախաղացութեան նորա ամ բառնայր Միհրդատ պոնտացի ահագնակեալ ԱրշակՀռնդանն Հայոց Տիգրանայ։ ընդդէմ որում խաղացեալ Լուկուլլեայ մինչև Երասխ ժամաներ։ և զսկզբնաւորբեալն ի նմանէ աւարսեր Պոմպէոս, զՄիհրդատ վտանգարկեալ (63) և զՏիգրան խոնարհեցուցեալ։

Հռոմ զինուք նուաճեալ զաշխարհ՝ ի զբաղարաց իւրոց տագնապէր, և զեռապէտութիւնն կամքեր պոմպէոս, ընկերարս և ընդարասուկ։ սա ի Պարթևաց վտանգարեալ և սպանեալ՝ հակառակորդս անհաշտս Թռոմպը վերկոսան բարձակիցն, յորոց կեսար արբեալ քաջութեամբք և նահատակութեամբք ի գաղղիա, ի Գերմանիա և ի Բրիտանիա, յորոցէր զքաղաքական պատերազմին միապետութեան Թևին ածել, և զպոմպէոս բեկեալ ի փարսաղեան գաշտին (48)։ այլ ի կռասկոյաց նորա ի մահ վարեալ և ինքն (44)։ բարեբասին Աւգոստեայ Հոկաւխանու ունալով միապետութիւն Հռոմէայ և տիեզերաց պարտեալ Թեամբն Անտոնիոսի Մկսոկական մաքուին (31)։ որով և ընդհատացոցին Պտղոմեան Թագաւորութիւնն ի բարձ։ և սահմանք ինքնակալութեանն եղեն ի հիւսիսոյ կողմանէ՝ Հաենոս, Դանուբ և Սեաւ ծով, յարևելից՝ Եփրատ, ի հարաւոյ՝ անապատք Եթովպիոյ, և յարևմտից՝ Աւղանդականն։

99։ Զելրիս կամ չորս գարս քանաց Հռոմի զնբրոպէ ընդ իւրև ունեալ։ այլ առանին բարուց զերծմանեք, ինքնակալացն վատթարութիւն և զրահանեին ապստամբութիւն ոչ միայն զԱսիա ընդվզեցուց, այլ և յԵւրոպէ անբաւական ազաւ զնա ունէին հիւսիսական ազանց, որք գամ քան զգամ յառաջ խաղային ոգևորեալ ծածկել զհարուածին աչերսին։ Հռոմի փոխանակ միաբանելոյ ընդդէմ նոցա՝ պատակեր ի բազմիշխանութիւն. և կեսարք ի զանազան կողմանս շուռ գնելն անձանց. յաջողէր Կոստանդիա. Նուռ Մեծին՝ միապետել, և զգաց ինքնակալութեանն փոխեր ի Բիւզանդիոն, բաժանելոյ զերկրութիւնն ի կոստանդնուպոլիս միաժամեայս. քաջութեամբ առ վայր մի կասեցոյց նա զՊարսս յարևելս և զբարբարոսն յարևմտից. ապայն առ որգւովք նորա ա նարգել յառաջ խաղացին սոքա առ ասն կախելով զՀռոմէական արծուիս. Հռոք միացան ի սահմանս Գերաց (374) որ զՏիեերբեռա նստեին յարևելից և յարևմտից (վասն որոյ և Ասորոգոնք և Վիսիգոթք կոչեին), և սոքա խաղային ի վայր մինչև ի Դանուբ և ասՙ արևմտեին արևելեան կայսերութեան, քանզի Թէոդոս յերկուս բաժաներ զինքնակալութիւնն, ի Բիւզանդիոն՝ յարևելս և ի Հռոմ՝ յարևմտեան (395), այլ յաճախագոյն ի Հաւենոս և ի Մեդիոլան նստեին սորայս կայսերք։ Սակայն միշտ ևէր վախճան պետութեանն. քանզի ամենուստ խլրտեին խուժք նուաճել զաշխարհս հրահանգեալս։ Անգլիացիք և Սաքսոնք յարևմտ ելեալ իշանեին ի Բրիտաննիա. Փռանկք և Բորգոնիացիք ի Գաղղիա, Վանդալք, Ալանք և Սուեւիք ի Սպանիա, Վիսիգոթք յԻտալիա և ի Յունաց կողմանս. Վանդալք նուաճեին և զԱփրիկէ (439)։ Հնոք նեղեալք ի Գաղղիա՝ յարձակեին յԻտալիա վերին և յարևմուտ յաւերք գարձուցանեին՝ առաջնորդեալք յԱտիլա սոյն։ յորոյ երեսաց խոյս առեալ Վէնետք՝ Հողալրեին ի Ծովալճակ Ադրիականին և անդ ամբառնայր ի նոցանէ յետ ժամանակաց՝ հոյակապն Վենետիկ։ Յետս նըշանելալ Աստիղոյ (453) սասպարեզ բանայր Հերուլ և Ալանոց, որոց ի գլուխ կալով Ոդոակր՝ գայր առնոյր զՀռոմ և բառնայր զինքնակալութիւնն (476)։ Բայց Ասորոգոնք վտանեին զՀերուլս և Նուաճեին զԻտիկիա, զԼիբրիկ և զՊաղիա (493)։ և ինքեանք հարեալ վտեին ի Նէրբոսեք զորավարէ ապետեան կայսերաց (554)։ և կողմնապես նուաճ ի Հաւենոս (567) զգուշանալ խոալից։ Բայց յերկրգոյժ իակ ամին՝ Լանգոբարդք իջեալք ի վերին կողմանց Դանուբայ սիրեին մեծ մասին խաղղոյ. Ռուղղերք այլուստ յառալ անցեալ հասանեին մինչև ի գրունս իակ կոստանդնուպոլսոյ. յետ որոց հասանեին և Ալարք՝ և առեալ ոսկի բազում՝ դրաժարեին ի ձեռնամուխ լինելոյ ի քաղաքսպառնս մեծ։ Ջոյնոս ժամանակաւ ի գաղղիա բարգաւաճեր Թագաւորութիւն Փռանկաց հաստատեալ ի Կլտովիկոս (481)։

100։ Հերակլ կայսր յաջողեալ վանել զՊարսս յարևելս, և զԱվարս յարևմուտս (622)։ սակայն յաջորգաց նորա հարուած մեծ յասնելոյ ազգն Աբարացոց մահմետական գնելոյ քաղաքերեալ և ի նոյն նուաճեալ զպարսպեան։ Թափեալ և Յունաց զԱսիա և զԱփրիկէ անցանելն սոքա և ի Սպանիա (711) հարձակելով զԱլխոգոթս։ մեծին մինչև ի գաղղիա, այլ հարկաներ զնոսա Կառնին Կարոլոս (732)։ յաջորգ սոցա Պեպինոս հատաներ զՀաւենոնս ի Յունաց և սոցա ժառանգութիւն քահանայապետացոց Հռոմից (754), որով լիներ սկիզբն և աշխարհական իշխանութեան պապից (754)։ իսկ Կարոլոս մեծ՝ նուաճեալ զԻտիզմեանցիս՝ յաջորգ զՀնգոբարդացիս յԻտալիա (774), հաւելր ընդ Աւգուստոս ի Սպանիա և ընդ Ավարս առ Դանուբաւ. պապկեր ինքնակալ արկանից (800) ի Հռոմ և հիմներ պետութիւն մեծ. որ ի մահուն իւրում (814) բաժաներ յերկս, ի Գերմանիա, ի Փռանկիա և յԻտալիա. յայնմ

հետե խափաներ անուն գաղթոյ (որ տակաւին առ մեզ լսի ի Հայս) և Հաւմայէցւոց, ընդ նոսին և բարբարոս ազանց Եւբոսլոյ։ Բայց ի վերին ծագաց Սկանդինաւեոյ յառնէին յԵլըզակաք ի ծով, և վաւնէկք Նուաձէին զՈւրաւայ աշխարհ, Նորմանք ինքեանէին յարիամեան Եւբոպա։ Սակաւանք հաստատէին իշխանութիւնս ի Պոլտիա և ի Ռուսս (870)։ Ուն. գարացիք ի մէջին Եւբոպա (884)։

101. Զայսոսիկ ժամանակաւ սկիզբն լնէր յԵլբէնէն պետութիւնս Գերմանիոյ, Քոնռադաց և Խաալիոյ՝ Պայազատական իշխանութեանց (féodalité), այսինքն՝ բաժանման գաւառաց յառանձին տէրութիւնս ինքնիշխան, ի Տարիկ ծագայրէութեան կացուցանելով զընակիսն ի Նոսին որպէս զարբանս։ Ինքնակալութիւնն Հռովմէական սեփականեցաւ Թագաւորաց Գերմանիոյ (919), և Ոթոն Ա. հաստատեաց զՀռոմ. Մագդեմանացի տէրութիւն (973)։ բայց ոյրմէլի լնէր յետ նորա վիճակ Եւբոպայ. քանզի քաղաքական մարթ սակս յուշէին, բազում չնէք յաւերժ դառնային և մարոկոցք և բերդօրայք կանգնէին հանգառակութեան նշանակք։ Աւրաքացիք զբացեալք ի Սալահէտ միջառուխ լնէին և ի Սիկիլիա, Դանիք յՆիգլիա, զՀետ որոց և Նորմանք անգր (1066) և ի Սիկիլիա։ Յայնժամ մեծագործ քահանայապետն Գրիգոր Ե. ձեռնէրեց լնել Լեւբոպա (1077) և հրամանատար կայսերացն Գերմանիոյ, յորմէ բազում գերագործութիւնք եղեն գաւս ազգին։

Յայլ ինչ մեծ ձեռն արկ Ուրբանոս Բ., լուծանել զՀայածանս և զպաղատանս քրիստոնէից արեւելից Նեղլոյց ի Սարակինոսաց, հրաւէր կարգաց իշխանաց Եւբոպիոյ (1095) Հաստնել յոգեւոր ի եղբարցն վասն ցեղոյ. և գումարեցաւ աշխարհակոչ բանակն Ուռաքինի Խաչակրաց անուանեալոց, որք առաջնորդութեամբ Կոմսին Պուլյոնի խաղացին ընդ Կոստանդնուպոլիս յԱսիա և առին զառաջ քաղաքն Երուսաղէմ (1099) յանհաւատից։ Ի Նմին ժամանակի կամեցեալ Պաղտիացւոց տմարց օգնել Սալահէտացոց առ ընկէնէ Նուռ զարձ Աբաքացոց, ոչ յաջողէին, բայց կանգնէին զՀագատարուքեան Բորդոգալաց (1139)։ Ցառ Նուռ Սալահինոսաց վերստին զԵրուսաղէմ՝ Երկրորդ բանակն Խաչակրաց գումարեր ի Գաղղիացւոց և ի Գերմանացւոց, այլ ոչ որպէս զառաջինսյա Քոզէր տմս (1149)։ Սալահէտին միւսանգամ ի բուռն առնէին զերուսաղէմ, վասն որոյ և Երրորդ բանակն Խաչակրաց Հարեր առաջնորդութեամբ կայսերն Գերմանիոյ. այլ ի մեռանել տորա չէ զգործն վճարեալ, Տարի լնէր Ձորրորդ անգամ Խաչակիրս յարուցանել (1197)։ որոց օգնութեամբ վերնեանց առեալ ըզԿոստանդնուպոլիս՝ հաստատէին անդ կայսր ի Ծառնգաց, և յառաջի եգեալ գործոյն կոսէին։ ոչ յաջողվեր և Հինգերորդ Խաչագունդն (1217) որ ընդարարեցւոց Թագաւորին առաջնորդութեամբ, իսկ վերջերս վարեալ ի Փրեսերիկեայ Բ. Գերմանացւոց կայսերէ՝ առնոյր զերուսաղէմ և կորուսանէր ընդ Տուպ (1229)։ վասն այսորիկ Եօթներորդ անգամ զբաժռոյլ լնէր Ս. Լուդովիկոս արքայ Գաղղիոյ (1248), յաղթեր զառաջինն Եգիպտոս, յաղթեր և գերի առնկներ ապա, և ազատեալ ի Ռհերոդ և յԱքն անգամ զոր խաղացուցեր (1263), և ինքն ընդ պատուարաքս Դունեփեայ յԱրիքիկ բազմութեամբ զբաւոյն ի զրօնութենէն վախճաներ։

102. Զայսմ գարու հաւաքականութեանցն վերնեաց, պիպլ և Գերմանոյ ընդեն զՄիլներկրական վաճառաքարշ նաւագ, և յԱսիա ընդ մէջերկրեայս խաղային, մանաւանդ յեսիպտ, չնեզ[illegible] ուրեք ուրեք և կարաւանատունս կամ ամրոցս և շահատանս։ հաստատեին և գերմանիացք և այլ քաղաքք զվաճառականական գաշինս (ligne anséatique)։ — ի Նմին ժամանակի ազգն Մողոլաց նուաձեալ զԱսիա մեծիւ և յԵւբոպա, ընդ ձեռամբ արքային Պոլոնացւոցն և ղԼիկնա (1225), տասնապահերէ և յԱնգարիա (1241)։ — Յայնչ Թաթէից զկաստանդնուպոլիս ի Լատինաց (1263)։ և Թուրքք մտանէին յԵւբոպա (1270)։ — Ի Գերմանիա՝ առնին Նւսարոյ ի բարձ հասաներ (1282)։ Հելուեթացիք Թօմաթէից զրուծն գերմանական (1308)։ ի Հռոմ տասպ խռովութիւնք լնէին, վասն որոյ քահանայապետք խոյս առեալ գաղղերէն ՀԱՀինեան (1323-1377)։ Սկիզբն լնէր (1340) մարտից ընդ Գաղղիացիս և Անգղիացիս և այլոց ընդ երկար։ — Հելուետային պետութիւնք կրնէին ի քաղաքականութեան, յառաջադէմ լնէին և ի, մինչ գեռ զհռաս տանքեր լուծն Մողոլաց։ — Ցաջողէր Լօսմանեաց տալ և Սալահիացոց Հալածել զԱրաբացիս ի վերջ կոյս ԺԴ դարու. և այնուհետև մեծագործ յառաջ խաղային ի բարգաւաճանս և ի զբօսնութեան, և տորմիզ ի ծով Հանին՝ փորձել շահս անփորձս ընդ անգունդս Լայանգանին և բանային զդրունս շահատան քաղաքաներն Հնդկաց։

103. Մինդեռ արծարծանէր յարեւմտեան արեւ-Թիւն և կրեռնԹիւն, և գաղութիւնք և գեղարուեստք յԱրեւելեան աշխարհին, արեւելեանն կայսերութիւնն տագնապեալ յՕսմանեանց և ամրափակ առ փոքր փոքր ի մայրաքաղաքն իւր, առանձ նորին յԻ Մէկ Հեռնեայ հպատակ լնէին (1453)։ Երկրորդն Հռոմ տեղ լնէր Թուրքաց ցեղի և ազգականացն գնէին։ Կերպարանափոխ նին տանէին զԵւբոպա չորեքին այս գեղք։ Օսմանեանց ետուն ի կոստանդնուպոլիս և յոշնայն մտահնից ծաւալել յԵւբոպա, Տրնաքք տպագրութեան (1440), գիւտ նորոյ աշխարհին կամ Ամերիկոյ ի Կոլոմբոսէ (1492) և Նորպատգին ծագումն ի Մարտինսէ Լուտերոյ (1525)։ Չայնու ժամանակաւ զրանայր Կարօլոս Ե մինպեռաեալ զԱպահոս և զՎենետիս, նուաձեալ զԱտալիա, պարտեալ զՎալոյացիս. մազաւեալ ընդ նորատգնդս որք տպա Ռոդերգրիւսքն կոչէցան. այլ չաջողգք նոքա ոչ չաջողէին զնոյն փառս կանգնել։ — Փոխանակ Սպանիացոց յառաջադէմ լնէին Անգղիացիք նաւարկութեամբ ի ծովս, նոյնպես և Հոլանտացիք. այլ և Ռուսք ձեռն արկանէին ի վերոյ Սիպիրիոյ, իսկ Օսմանեանք ահարկու լնէին Ռուսից։ Կանգնէր և Գաղղիա զերծանս իւր ուրուեին արուեստից եւ ընդհարի գ. և Թեկն ածեալ զաւագութեան յԵւբոպա Ձարտարութեամբ ծերանակիր պաշտօնեին Ինչպէսյ ընդգեմ յառներ Աւստրիոյ և տայր մարտս ի

Սպանիա, ի Հոլանտա և Լիսաբոա (1635)։ Մարտ յոլզբր ընդդէմ Աւստրիոյ և ի Սուէտաստ կողմանէ, և յերկարեին Երեսնամեայ պատերազմունքն մինչև վախճան տանելը վ Հոգ Քալեանն Հայոտուհին (1648)։ — Մրցէին ընդ միմեանս և Լեհք և Ռուսք. սըքա մերկանալով զբարբարոս բարս և ատելով ի զորուԹիւն, ՝ողբա առանին կանառակուԹեամբք անչքանալով։ ԽռովուԹիւն մեծ լինելը յայնմ ժամանակի և յԱնգղիա. Գրոմուէլ արկանէր յաթոռոյ և կառափնատէր զԹագաւորն Կարոլոս Ա, և հաստատէր հասարակապետուԹիւն (1651–59), որ ընդ հոսով գառ, նայր յառաջին միապետուԹիւն։

104. Սկիզբն լիներ Գաղղիացւոց ոսկեղէն գարուն առ Թագաւորութեամբ Լուդովիկոսի ԺԴ (1661) որ ի ձեռն քաջաց զրավարսաց յաղթուԹիւնս տարեալ Իսպանիա և ի Գերմանիա և մինչև Աւձերի Ալբիկոյ, տվեաց փառաքրուԹեամբ և անօգուտ պատերազմունս, խոնջեցուցեալ և հատեալ զգանձս իւրոյ իսկ աշխարհին. մինչև Անգղիացիք խորտակեցին զնաւատոմսին նորա և կալան զնշխանուԹիւն սպանց (1692) և ձեռն տուեալ Աւստրիացիոյ՝ տվեցին զնա ի հաշտուԹիւն. այլ իրրև գարձեալ հնարեցաւ նա յիւրոյ սանէն կարգել Թագաւոր Սպանիոյ՝ (1700) բացաւ գուռն աղետալի մարտից՝ որ կոչի ՅաջորդուԹեան Սպանիոյ, որ փոքր միւս ևս բնկանէր զզորուԹիւն Գաղղիոյ՝ եԹէ ոչ ածանգարէր նմա Անգղիա։ — ԺԸ գար նշանաւորը լիներ պայծառուԹեամբ Ռուսաց ՅաՆիւք Մեծին Պետրոսի որ ոչ միայն քաջուԹեամբ եբեկ զզորուԹիւն Սուէտաց և զդէմ կացաւ Օսմանեանց, այլ զազգ իւր գլխովին՝ ի խուժ բարբարոս եմոյծ յօրէնս բարեկիրթ ազանց։ Պայծառացաւ ի գարուս և Անգղիա Նաւական զզօուԹեամբն և խորագէտ քաղաքավարուԹեամբ մերձ գրգռելով և մերձ ի հաշտուԹիւն կրԹելով զայլս ի պետութենից և զՀզօրացեալսն խոնարհեցուցանելով. ի միաբանել Աւստրիացւոց ընդ Գաղղիացիս ընդդէմ Բրուսիացւոց յԵօԹնամեայ պատերազմին՝ (1756) ձեռն տուեալ ի փեսերիկոս Մեծին՝ ապրեցուցանէր զիւսս և զաշխարՀ նորա, ոՀրով և Բրուսիա տակաւ ի բարձ ածաւ պետութենից մասցէր։ Ալլ առաւել ևս զզոյացր Ռուսաստան, գոռալով ընդ նախանձորդս իւր ընդ Օսմանեանս և ընդ Լեհս. նոցա յաղԹեր, և զսոսա ընդ Լեռլ արքայեր, բաժանեալ զաշխարՀն ընդ Դաշնակցացն ընդ Աւստրիոյ և Բրուսաց (1780). գժամակերց Գաղղիա այլ ոչ կարէր ընդդիմանալ, քանզի գանձք տէրուԹեանն վատնեալ և ժողովուրդն անհնազան էր ընդ յաՀըրդս Լուդովիկոսի ԺԳի. և սոսի սկիզբն եառ տիեզերահռչակ խռովուԹիւնն Գաղղիոյ (1789) զԸրդևռեալ և ի սադրանաց ազատամիտ և անօրէն սրանց։

105. Գարմանի ասնել Թերութեան վարչուԹեանն կամ[ել՝ փոխանակ ուղղոյց չարագուՀիկ Թիւրեցաց մաներ Գաղղիա. օրք նապաստ խռովէին գժոգովուրդն, բառնային զնիապետուԹիւն ի մաՀ վարեալ զԹագաւորն Լուդովիկոս ԺԶ, և գուռն բանային քաղաքական պատերազմաց. և ի միաբանել այլոց պետուԹեանց յօգնական օրինաւոր պետութենն և ի զատ[ալ առ]նել չարեաց՝ բաղնեին ընդ նոսա, և քաղուԹեամբ զօրավարացն զդէմ ունեին Եւրոպայ։ Յայնժամ յառներ մեծագոյնն ի զօրավարս՝ Նաբոլէոն Պուոնապարդէ և զԳաղղիա անհնազն պահեր ի մեծամեծ մարտս (1797, 1799) և արարեալ իւր անուն մեծ՝ ձարտասրուԹեամբ ի բոնն առնոյր և զմիապետական իշխանուԹիւն ինքնակալ անուանիս (1804). Գնդետասան ամ՝ ի տագնապի կացուցաներ զՀնարքն Եւրոպա, բազում անգամ Հարեալ բեկեալ զզօրուԹիւն Աւստրիոյ, և զգերմանական կայսերուԹեան Թագն բարձեալ ի նմանէ՝ Հաստատեր զՀանձնեան ԴաշնակցուԹիւնն (1806) որ ապա փոխեցաւ ի Գերմանական դաշնակցուԹիւն. Հարկաներ և զԻրերաս դաշնակցքն Ռուսաք, մինչև և Լիսաբոա և ի Սպանիա և ի Հռոմ. յԱրդոյ Հարազատաց Թագաւորս առաքեր. այլ զԱնգղիա անխոտանելի Հանապատոր գառներ և նորին սաՀրանեաք միանգամայ դաշնակիցս ընդդէմ իւր զՀոտս՝ զորս ոչ կարաց ըստ ցանկութեան իւրում Նուազել, զԱստղիացիս և զԻրերաս և զՈստիա, և ոչ կարացեալ զդէմ ունել՝ Նիզակակցութեանն՝ Տրամադրեր յանձնազն (1814). գամ մի ևս ազատութիւն գտեալ յարգելանաց՝ ի զէն գիմեր վերջին խռովել զԵւրոպե. այլ վաղ կալաբ ի յաջողութենէ և ի յոչնչ՝ պարտեալ յՈւաթերլոյ (1815) և տարագիր լեալ՝ ի կղզի մի անդնդոց Ովկիանոս։ Ի ԺՈղով գուռներեին Դաշնակցեալքն ընդդէմ Գաղղիոյ ի վերնոս և Հաստատեին օրինս վասն ամենայն պետութենց և խաղաղութեան Եւրոպիոյ։

106. Ի խաղաղել Հասարակաց առանին խռովք յաչէին ի Սպանիա և յերկարեր քաղաքական պատերազմն ամ բազում. կորուստներ պետութիւնն զնձամեծ կալուածս իւր յԱմերիկա, այսպէս և Բորտուգալ։

Օսմանեանն պետութիւն որ նուազեալ յառաջին չքոյն անկասով կայր առ Ղաբոլէոնիւ՝ Հակառակորդ ահաւոր ուներ Ռուսս, և նոցին օժանդակութեամբ և Գաղղիոյ և Անգղիոյ՝ զնաւատոմսին իւր կորուստներ, և զՀոյնս տեխուր Թողուլ յազատութիւն և կանգնել զՀելլենական Թագաւորութիւնն (1827)։

107. Հնդեստասան ամ Հանդարտեալ Գաղղիացւոց ընդ նախկին Թագաւորացն՝ խլրտեալ մերձեցին գզեղն Պորպոնեան (1830) և զՕռլեանեանն ամբարձին ի գահ Հաստատեալ զլուքսեմպուրգ միապետութիւն. շարժեցան և այլ աշխարՀք, Պելգիա զատաւ ի Հոլանտայ, Խաւիս և Լեհք ընդվզեալ վորձեցին ի սեփականաց իւրեանց և ոչ յաջողեցան։

Յօսմանեան պետութեան յԼա պատերազմացն ընդ Ռուսս՝ փոխարքայն Եգիպտոսի գլուխ ամբարձ և նըՀաստեցաւ ի Թագաւորէն Հնազանդութեամբ Եւրոպացւոց։ — Լեհք դէմսին փորձ ազատութեան փորձեցին (1846) և ոչնչով չյաՀեալ՝ փութացուցին և զըբնակիչք բարձումն Գրաքովեան Հասարակապետութեան։

108. Ի բազում Պիոսի Թ յամեռս առաքելապետին և ի շուրՀել ազատութիւն յանցաւորաց ոմանց, կարծեաց խռովիս Նշան ազատութեան. և ի ծագել նորըս խռովութեան ի Գաղղիա (1848) որով միապետեցաւ և Օռլեանեան տոհմն և Հասարակապետութիւնն Հաս-

ՊԵՏՐԱՐՔ ԹԱՒՈՒԹ
ԻՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Մերիդիան Գրինվիչեան

Մերիդիան Պուլկովոյեան կեդրոն

Հրատարակութիւն Մեծի Հայոց Ընկերութեան

տատեցաւ, ազատութեան ոգի գրեաթէ յընդհանուր տարածեցաւ. և ամենայն պետութիւնք խռովից և գնդմանից ի պայմանաւոր կամ ի սահմանադիր օրէնս փոխեցին զիշխողութիւնս. տեսեալ զազատութիւն եղբարցն՝ գլուխ ամբարձին Լոմպարտացիք և Վենետկեցիք ընդդէմ Աւստրիոյ յեցեալ ի կարծրոյս թագաւոր Սարդինիոյ. այլ երիցս հարեալ նորա յԱւստրիացոց խնամարկեցաւ ի հաշտութիւն (1849) և ի տալիս հնազանդեցաւ ընդ բռնկ տերմանէն. և Հռոմ որ ի խուսել Պապին հաստատեալ էր հասարակապետութիւն՝ նուաճեցաւ ի գաղղիական զօրաց, որք ցարդ պահ ունին քաղաքին, որպէս և այլոց քաղաքաց նոր բին՝ Աւստրիացիք։ Սոցա տագնապ մեծ հասուցին Ունգարացիք վտարանդեալք՝ մինչև Ռուսաց յօգնութիւն հասեալ զերծուցին զԱւստրիա ի վերայս վտանգէն։ Գերմանիա յուզեալ ի խռովս աստ՝ տակաւին ջանայ յերիւրել զերկիր Դաշնակցութեանն, և ընդ դառնեայ վիճի վասն գբաւութեանց Հոլշտայնայ. և համբերն վճռակ եւրոպայ չէ եւս եգիտ զկնիռ հանդարտութեան. մանաւանդ զի ի յուզման կայ դեռ գաղղիա, յետ յեղափոխութեանն (2 գեկ. 1851) յորում Լուդ. Նաբոլէոն շրթեաց յանձն զերծ խռովութիւն նախագահութեան Հասարակապետութեանն։

ՀԻՆ ԵՒՐՈՊԱ.

109. Սահմանս Եւրոպիոյ Ճանապէին հինք յարեւելից կողմանէ զՄէոլտով լիճ՝ (Ազոփ) և զՁանայիս (Տան). յայլոց կողմանց զծովն՝ Բևեռային, զՍուտոպղկեանն և զՄէջերկրական, և զմանուն՝ զԳերմանականն (Հիւսիսային), զԼբեռնեան (Խաչանիոյ), զԲրիտանեան (Մանչ), զՏիւռենեան (մասն Միջերկրականին ընդ մէջ խռալոյ, Սիկիլոյ և Կորսիկայ), զԱդրիականն՝ որ և վերին, զՅունիականն, զԵգեան (Արշիպելագոս), զՊոնտոսեան (Մարմարա), զԵբեսինեան Պոնտոս (Սեւ ծով), և զՄէոլտով։ — Նէղուցք անուանիք, գաղղիական (Մոյգ Գալեայ), Հերակլեան կամ Գադեան (Ճիպրալդար), Տաիռաս (Պոնիֆաչիոյ), Սիկիլեան (Մեսսինայ), Եղէսպոնտեան (Զանաք Գալէ կամ Տարտանէլլէ), Վոսպոր Թրակեան (Նէղուց Կոստանդնուպոլսոյ) և Վոսպոր Կիմմերեան (Ենիգալէ)։ — Ծոցք. Կոգանեան կամ Սուէվց ծով, Ակուտանեան կամ Կանտարբոյ (Կասբոնիոյ), Գաղղոյ ծոց (Լիոնայ), Լիգուրիոյ (Գենուայ), Տարենտայ կամ Աւսոնիոյ, Կորինթոսի (Լէպանդեայ), Սարոնիկայ (Եգինայ), Թեղմսիկ (Թեսաղոնիկոյ)։ — Կղզիք. ՅԱթլանդեան ովկիանոս՝ Թուլիս, Բրիտանիա, Իռլանդիա, Կասսիտերիդեան (Սորլինկ)։ Ի Միջերկրականին՝ Կորսիկա, Սարդինիա, Սիկիլիա, Պիտիուսեան կղզիք (Իվիսա), Բալէարեանք, Մոհկագ (Հիբր), Իվյա կամ Եթնալիա (Էյսա), Մէլիտէ (Մալթա)։ Ի Կոգանոս՝ Անանտիւանք, որք են Դանիք և Սուէտք կղզիք կարծեցեալ առ հինն։ Ի Տիւռենեանն՝ Եւտրուանք (Լիպարեանք)։ Ի Յոնիականն՝ Կորկիւրա (Գորֆոս), Լեվկադիա (Ս. Մաւրա), Իթակէ (Թեաքի), Կեփալոնիա, Զակինթոս (Զանթա)։ Ենգեան Ծովալ՝ Թասոս, Սամոթրակէ, Խիոս, Լեմնոս, Սկիւռոս (Սքիրոյ), Եւբիս (Նեգրոպոնտ), Սաղամիս (Քոլոբի), Կիւկղադէք, Եգինէ, Կիւթերէա (Չերիկոյ), Կրետէ (Գանտիա)։ — Հրուանդանք. Պողբեան (Լէվնտօյնս). Չերեան (Ֆինիսդէր), Սուրբ գլուխ (Ս. Վինչենցիոս) ի Տարաւակողման Սպանիոյ, Հերակլեան (Սպարդիվենդոյ), Սալենտեան (Լէւգա) ի Յոգա Իտալիոյ, Տենարեան (Մադաքան) ի Տարաւոյ Պելոպոնէսեայ, Սուննեան (Գալոնիոն) յԱտտիկէ, Արտեմիսեան՝ յԵւբէա։ — Լերինք. Հիւպերբորեան և կամ Բևեռային լերինք, Ուրփեանք ի Սարմատիա, կարպատեանք, Էմոս (Պաքան), Սկարդոս (Զար տաղը), Հեմոդոպէ (Տեսբոզ տաղը), Պինդոս, Ոլիմպոս, Ասպետյէ, Սպինեանք, Նուբիա կամ Նուբասոս (Jura), Պիւրենեայք։ — Լիճք. Լեմնոս (Ձիմնեւաս), Վերբանոս (Լիձն Մեծ), Լաբիոս (Գամդ), Բենակոս (Կարտա), Տրասիմեն (Բեռուձիա), Վուլսենեան (Պոլսենա) յԻտալիա, Կոպայիս (Դոպոլիաս) ի Յունաստան։ — Գետք. Հաեմոս, Սեկոտանա (Սենա), Լիգեր (Լուարա), Մոզա (Մեզ), Սկալդիս (Էսգդ), Գարոնտիա (Կառոն), Դուբրոն (Տուերդի), Տահոս (Դահդ), Ալմա (Կուատալուպա), Բետիս (Կուատալքիվիր), Տիբերիս, Պադոս կամ Երիդանոս (Բոյ), Ադեսես (Ադիձէ), Ալփէոս (Ռուֆիա), Պինեոս (Սալեմպրիա), Եբրոս (Մարիցա), Խաոբ կամ Դանուբ, Տիւրաս կամ Դանաստեր (Տնիեսդեր), Բոբիսթենէն կամ Դանաբրիս (Տնիեբեր), Տանայիս (Տան), Մոզեղա, Մատրոնա (Մառնը), Եսիս (Ուազ), Տառնիս (Դառնը), Տիբերնոս (Դիչինոյ), և այլն։

110. Գլխաւոր մասունք կամ աշխարհք Եւրոպիոյ առ հինն էին, Բրիտանեան կղզիք, Սարմատիա, Գերմանիա, Գաղղիա, Լիբերիկ, Թրակիա, Սպանիա, Խոալիա և Յունաստան։ Յոցիք և Փիւնիկեցիք և Եարուբացիք բարգաւաճեալ Ծաղկեցուցին զԵւրոպա։

111. Ա. ԲՐԻՏԱՆԵԱՆ ԿՂԶԻՔ

ՅԱմաձնդական Ովկիանոսէ՛ն հեռախայի՛ն բաժի՛ն եւ բոպիոյ, բնակեալ նախ՛ի կեղտաց տպա՛ի Բրետտոնց որ՛ի Գերմանիոյ անգր Հաստատեցան. Ծանօթք առ հինն հին Ծոցքն Խառնեա (Սոմմէյ), Մորիկամ, Սալբրիանա (Պրիսդըլ), Տուէսիա (Մերբրէյ), Ռոգոսրիա (Էսթիմոքրի), Մէնսորիա (Ուոշ)։—Գէոգն. Սալբրիանա (Սէվըռն), Սէնոս (Շէյնըն), Տալա (Թէյ), Տամեսիս (Դամիզ), Աբոս (Հըմպըր)։— Ղորք գԸԼ խաւոր մասունք էին աշխարհին. Բրետանիա, յորում 22 ժողովրդա հաշուէն բնակեալ. Կալեսոնիա որ է Սկովտիա, որոյ բնիկք Պիկտանք կոչէին, իսկ Սկովք յԻրլանդիոյ ելին. Իբեռնիա (Իսպանիա), և Մասը կղզեակք շրջապատիւք, որպիսիք են Որկադեանք, Եպուդեանք (Հեբրիդք), Մենաւիա (Ման), Մոնա (Անկլսէյ). Կասսիտերիդք. Վ.կոիս (Ուայթ), և Թուլիս անծանօթն, որ Թուլէ Հիւլլիա կամ Իսլանտա։ Քաղաքք անուանիք. Եբորակոն (Եորք), Կամալոդոնը (Քըլչեսթըր), Լինդինոն (Լոնտոն), և այլն։

112. Բ. ԳԵՐՄԱՆԻԱ.

Հաճնոս, Դանուբ և Վիսդուլա սահմանք էին աշխարհիս, ընդ որսմ Համարեր և Սկանանիապիա սահմանաձոյլ յոյժ, անառատամբ էր երկիրն, և ժողովրդք բարբարոք և քաջամարտիկք, որք սմանեցան ընդ ժամանակս ժամանակս՝ ի բազում կողմանս Եւրոպիոյ։ Հիւսիսակողմն ապարհին ունէր զնկան. ամենաբա և զբիւրանեան կիսբրեան որ և Եռուզլանա, իսկ հարաւային զմծծն Գերմանիա. յորում ցգոյր բաժանուածն քաղաքական և ոչ բաթեչէն բնակութիւն ըստ օրինի ընկերաժողով մարդկան. վասն որոյ զժողովրդոյն ևԼԹ մարեր է Տաճէս. Ապրՙ ի հիւսիսի արեւմտից Գերմանիոյ բնակիչն Քրիզոնք ի մասին մնում Հոլշտանիոյ. Գաւկիանք ի գերմանիական Ծովեզերս. Բրուկտերք ի հարաւոյ Քրիզոնից. Ուսիպեաք կամ Ուսիպետանք և Տենկտերեանք յամբն Հաճնոսի. Մարսիիք՝ տահմանակից սոցա. Սկիամբրացիք բնակեալք ընդ միջ Հաճնոսի և Վիսդեաւ, կերբուսեանք, փռանգք՝ որք նուաճեցին զՂաղլիա,— ի հարաւոյ արեւմտից. Կասք, ի տահմանս Վիսդեաւ և Մենայ, Ալամանիք ընդ միջ Հաճնոսի, Դանուբայ և Մենայ, յանուն սոցա կոչեցան յետոյ ամենայն ազգք Գերմանիոյ։— Հիւսիսայինք. Կիմբրացիք, Տեւտոնիք, Սաքսոնք, Լոնգոբարդք բնակեալք ի կողմանս Պրանտենպուրկայ, Վանդալք ի տահմանս Պալտիկ ծովու, Հառուգեանք, Վաճիներք, Ռուգոդոնտեանք, Հերուլեանք, յորոց տանիք յասկան ազանց ծագուցին առեալ, և խմբաթոյր արշաւեցին Եւրոպա ի գարս դարս։— Միջնաշարհին ազինք. Սուեվք, Սեմնոնք ընդ միջ Ելբայ և Օտեթայ, Մարտիներք, Ռուբեանք, Կոմինեանք, և Լիւկեանք բնակաւորք կողմանց Լիհայ։— Հարաւայինք. Հերմունդուրք՝ ի հիւսիսոյ Դանուբայ, Նարիսկեանք տահմանակիցք նոցա, Բովինոք՝ բնակեալ ի Պոհեմիա, Մարկոմանք՝ տահմանակիցք սոցա, Կուադեանք՝ բնակեալք ի Մորաւիա։— Իսկ Սկանտինաւեայ ժողովուրդք էին Գոթք, Վիսիգոթք որ ի արեմտեան Գոթք, Սուեիտանք բնակիչք Սուեալոյ, Իւլեանք և Տարաւոյ Սուեվայ, Ներիկեանք որք են Տօրվեկկացիք, Փինեանք՝ յարեւելս Պալտիկանին։

113. Գ. ՍԱՐՄԱՏԻԱ.

Ընծանոթք էին հիւսիսային տահմանք աշխարհիս. ալ ի Մ. ոռներ ղծոյն Սուեվաց և զԳերմանիա. ի Հար. զԲոհեմիա, ընդ որմինեանն և զՎիսդուեան լեռ. յԵ. զԼոլշա, և զՏանայիս։ Սակաւ ինչ գիտին Նահանգք զԲուռԹնէ երկրին, բայց ազգս մեսսան Ծանեան ի նմա, յորս գլխաւորք. Վենեազք առ Պալտիկ ծովուն, ուր և Եսաեանք, Գելտնք և Ռուգինք, Ցաղիկք, ՍկիւԹացիք բազմացեղ ժողովուրդ, Սարմատք, և այլն։

Քաղաքք Ծանուցեալք յարիստա Եւբոպիեան Ծովու. Ոգեսու մերձ՛ի բերան ՌուբէսԹենայ, Ոլբիա կամ Միլետոպոլիս (Հոլա՛ի Գերման), Տափրէ (Բերեզոզ), Թէոդոսիա (Կաֆա), Խմրիկա (Հոլա՛ի Կերչ), Պանտիկապէս (Կերչ) մոյր քաղաքաց Վոսպորոնին առ Մէոտիսաստաս։

114. Դ. ԳԱԴԻՍ.

Ովկիանոս և Միջերկրական ծով և լերինք Ալպեայք և Պիւրենեայք հանդերձ Հաճնոս գետով պարբերեին զՂաղլիա, յորում համարեր և Հոլանտա, Պելգիա, Զուրիքերն, Սաւոյա մասամբ Գերմանիոյ. կոչեր սա Գաղղիա Անգրայսկան յայնկոյս գետոյ Ալպեայց, իսկ Ալպոյսկան Գաղղիա էր հիւսիսային մասն Իտալիոյ։ Նահանգ բնակիչք ազգսն կելտ որ և Կալչ, Կիմբրեանք որ և Առմորիկեանք, Բելգեանք որ են Պելգիք. Ղորք գլխաւոր գաւառք որոշեցան ի Գաղղիա, այսոքեան են Բելգիա, Կելտիա որ և Լիւն, Ակուիտանիա և Կարբոնա։

115. Ի Բելգիա բնակեին Սեկուանացիք, Հելուեթացիք, Ռաուրակք, Տրեւերք, Հաեմանիք, Կագալաունեանք, Սուասսոնեանք, Բելլովակք, Ներվիացիք, Նեմետք, Եբուրոնիք, Պաասեացիք, այլոք հանգեցն։ Քաղաքք անուանիք նոցա. Վեսոնտիկն (Պըզանսոն), Աեձնոկոն (Աեձոր), Սալոդորոն (Սոլեօր), Օգոստ Ռաւրակաց (Օկըզդ), Օգոստ Տրե-

Վրաց (Դրեւց), Վերոդանան (Վերտէն), Մեծիս կամ Մեգիոմագրիկէ (Մէց), Հաւմէ (Ռէմէ), Կաստալեան (Շալտ առ Մառնոյ), Նոյիոդան կամ Օգոստէ Սուէսոնաց (Սուասոն), Օգոստոմոկոս (Սանլի), Ամբիանի (Ամիանս), Նեմետական կամ Ագրեբաս (Աձա), Բանոնաս (Պուլոնէզ), Կամարական (Քամպրէ), Արգենտորատեն (Ագրապուրգ), Պորպետոմակոս (Ռօմա), Մագուսեաս (Մայանս), Կոլոնիս Ագրիպպեան (Գոլոնէզ), Բանս (Պան), Լոգդոն Պաուսաց (Լէյս), և այլն։

116· Ի Լիոն՝ Սեկոտեանք, Ամբատացիք, Եգուեանք, Լինդոնեանք, Վէլիոկաք, Լէքսովեանք, Տուրոնք, Ռէմբրիանք, Վենետք, Սէնոնք, Կաղնուաք, Պարիսեցիք, և այլն։ Քաղաքք՝ Լուգդոն։ (Լիոն), Բիբրակտ կամ Ագրոտոդունոն (Օդէն), Կաբալլինոն (Շալն առ Սաոնայ), Մոտիական (Մասոն), Հիվեռնոն (Նեվէրս), Լինդոն (Լանկը), Ռոտոմակոս (Ռուան), Արբրինկա (Ավռանշ), Տուրոնք (Թուր), Բեգոն կամ Կոնգաս (Ռէն), Բրիվատէս պորտուս (Brivates Portus, Պրէսգ), Տարիորիկ կամ Վենետա (Վաննէ), Կամնետ (Կամնթ), Սէնոն կամ Ագեռոմիկոն (Սան), Ագարիկոն (Շարթը), Ագեռնոն կամ Գենաբոն (Օռլէանս), Լուտեւտիա կամ Պարիս (Բարիզ), Մեձլէր (Մոյ), Տրիկասէս (Դրուա)։

117· ՅԱկուիտանիա· Լեմովիկեանք, Արվերնեանք, Հռուդենք, Դապաղք, Պիկտաւեանք, Սանտոնք, Բիտուրիգեանք, Բոռլենք, Տարբելենք, Սոսիատք, և այլն։ Քաղաքք սուս· Ագարիկոն կամ Բիտուրիգ (Պուրժ), Լեմովիկ (Լիմժ), Արվերնէն (Կլերմոն Ֆեռրան), Ագրիա (Ագրի), Պիկտաւիա (Բուատիէ), Սանտոն (Սէնդ), Իվուլիսա (Նիվոլէմ), Պուրդիգալա (Պոթոյ), Ագինոն (Աժան), Լապատրան (Պայան), Ելուզա (Օկ), Ասկի կամ Կլիմբերիս (Օշ) Իլուրոնէն (Օլուռոն), և այլն։

118· Ի Նարբոնիս· Վոլչեանք, Ալլոբրոգք, Մեձդալենեանք, Վոկոնեանք, Տաւրեանք, Մասիլեացիք, Սալլուվեանք, Ագրիկեանք, Կաուռիգեանք, Նանտուատացիք, և այլն։ Քաղաքք սուս· Տոլոսա (Դուլուզ), Ելբերիս կամ Հելենի (Կլեր), Նարբոյ (Նարպոն), Պեւետա (Պեզիեր), Նեմաւսոս (Նիմս), Ալեննա (Ալեն), Գաբեւս (Ժեվոդ), Վալենտիա (Վալանս), Արաւսիոն (Օրանժ), Ասենիոն (Ավինեոն), Մասիլիա (Մարսէյլ), Սիքաուեան Ջուրք այս է Ռոդ Սէ֊ոդիլ (Կս), Փորկիս Յուլեան (Ֆրէժիւս), Երբոդոն (Աղտպերն), Բրիգանտիոն (Պրիանսոն), Հերակլեան Մոնեկ (Մոնագոյ), և այլն։

119· Բ· ԼԻՒՐԻԿԻ

Ի հիւսիսոյ և յարեւելից Դանոբ գետ պատեր զաշխարհաւս· ի Մ· Խաւլիա և Ագրիպպոն· ի Հար· Թրակիա և Յուճասոան· մասն Լիբրիկոյ համարեր և Բեսեան երկիր· — կղզիք՝ ի Տովզիերին Լիբրիկոյ կոչէին Աբոսթրագենք ի Փլանտարկոս (Գառնէյոյ) Տովսոցի· Զորք գաւառք էին աշխարհիս, Բեսիա, Նորիկա, Պաննոնիա և Լիբրիկ առանձնակ։

120· Ա· Հռեսիա կամ Բեսիա, որ պատէր Դանոբաս և Ալպեան լերամբք Հելուետոյ և Գաղղոյ· ազգք բնակեալք ի նմա Լեպոնտեանք, Վէննոնք, Գենաւնեանք, Եբագանեանք, Բրիգանտեանք, և այլն· Քաղաքք նոցա· Կուրիա առ Հռետոռիս, Տրիմետոդոն, Բրիգանտիա (Պրեկանց), Բեկինա Կաստրա (Regina Castra, Ռաթիսպոն), և այլն։

121· Բ· Նորիկոն, որոյ սահմանք էին ի Հ· Դանոբ· յԱ· Պաննոնիա· ի Մ· Հռետիա· ազգք բնակեալք ի նմա Բոյացիք և Տաւրիսկեանք· Քաղաքք· Բոյայ քաղաք (Ռեշտաու), Լաբեկոն (Լերկս), Յուվաւիա (Մաչպուրկ), և Վինոնտն (Վրեկենֆուրդ), Նորէա (Ս· Էձենպուտ)։

122· Գ· Պաննոնիա· սահմանք ի Մ· Նորիկոն, ի Հ· և յԱ· Դանոբ· ի Հար· Լիբրիկ· ի ս բովանդակեր և Դաղմատիա մասամբ Լիբուռնիոյ· որոյ բնակիչք ի կէսսաց ձգիկն զծագումն· Քաղաքք· Կաուռնոնան առ Դանոբաս, Վինդոբոնա (Վիեննա), Սիսկիս (Սիսէք), Սաբարիս (Սարվար), Բիւգետոն առ Դանոբաս, Ակինկոմ (Պուատա), Մուրսա (Էսզէք), Սիրմին (Հուպ ի Մերթովից)։

123· Դ· Լիբրիկէ առանձնակ սահման ունէր ի Հ· զՊաննոնիա· ի Մ· Զխաւլիա և զԱգրիպպոնն· յԱ· զՄեսիա· ի Հար· զերին գետ· ազգք երիցին ի Սարմատացւոց և ի կէսսաց սերեալ երեսին։ Ցերկուս բաժանէր Լիբրիկէ, ի Լիբուռնիա և ի Դալմատիա, որք են խոռոգք և Շկլաւոնք։ Քաղաքք· Մեսոլկն (Մեսլին), Փլանոնա (Փիանոնա), Տաւսբա (Դոթթա), Սկարբոն· յԻլլիկոդրէն· Տրակոբուռն (Դրաւ), Սալոն, Դալմինիոն (Սալիսսա), Արգուսա (Ռագուսա), Եսիդաւրոս, Սկոդրա (Աբուտարի)։

124· Զ· ԹՐԱԿԻԱ

Կարպաթեան լերինք սահման էին աշխարհիս ի Հ· խոկ ի Մ· Լիբրիկէ և Սարմատիա· ի Հար· Մակեդոնիա և Պրոպոնտոս· յԱ· Եբեռինեան Պոնտոս· և գրաւեր զԼիբանիկեանին մասամբ Ռէձգալոյ, Ըստեպտոպիա, Զմոյռսիա, զԱլազքիա, զՊուէզոպոս, զԼիմնոս և զնան Ռուսիկոյ· Ազգք անուանիք ի Թրակիա, Թրակացիք, Դակք, Մեսիացիք· և այլն· Նշանաւոր գետք և առուք ի Թրակիա՝ Եգոս, Նեսոս (Դարասու), Մարգոս (Մորաւա), Աձուսա, Արարոս (Սերէթ), Տոնոս (Դանձա), և այլն· Եղերք մասունք էին Թրակիոյ, Դակիա, Մեսիա, և Թրակիա առանձնակ· և կղզիք Սամոթրակէ, Իմբրոս, Լեմնոս, և Թասոս։

125· Ա· Դակիա· Սահմանիք ի Հ· Կարպաթեանք· ի Հար· Խաւր· յԵ· Եբեռինեան Պոնտոս· բնակիչք Դակք և Կեդք· Քաղաքք· Ուլպիա Տրայիանու (Ալպոիպա), Տիբիսկոս (Ծիմբշէար), Զուռնենս (Զեռնեց),

յերկրի աստ էր կեդաց անապատն ընդ որ անց ԴաթէՃ, Կովկասոյն (Բրնացոնէ) լեառն սրբանուէր։

126· Ռ· Մեսխա· ասհմանք՝ի Հ· Խաւէր՝ի Մ· Սկաթ-դաս· ՝ի Հար· Որբերդս և Հեմոս· յԵ· Եւբսինեանն։ Գվնաւոր ցեղք Մեսխացոց կոչէին Տրիքաք, Սկիւ-Թացիք, Կրօբխանք, Դարգանեանք, և այլն· Քա-ղաքք· Սինգիդոնէ (Պելգրատ), Մարգամ (Բասարա-վից), Տաքհաուս կամ Տանտաս (Դագալաս), Նոպիս (Նիսաս), Ակոնս (Վարաժդ), Սարդիկէ (Սոֆեա), Նիկոպոլիս (Ակռլա), Տոմս (Դերմըշ-վար) առ Եւբսինեան Ծովս, Դիւռաս (Վառնա)։

127· Գ· Թրակիս առանձնակ· ասհմանք՝ի Հ· Հեմոս՝ի Մ· Նեստոս՝ի Հար· Եգեան Ծով՝յԱ· Եւ-քսինեան՝ի Ժողովուրդս Թրակիոյ անուանի էին Ոգրիւսեանք, Բեսեանք, Տրաւսեանք, Սիկոնացիք, և այլն· Քաղաքք· Փիլիպոպոլիս, Ուսկուդամա (Սգանիմաք), Եպդերա (Բոլղադիս), Մասոնեա (Մարոնեա), Դիդիմոտիկէ, Տրայանուպոլիս, Անքիա-լոս՝ի Ծոցս Եւբսինեան Ծովս· Կապիւէ (Սելիմիոյ), Աւգուստոս (Սիլեմպրի), Սարիւանուպոլիս, Սաուիա-դեսոս (Մրսաս), Դերկոն առ Եւբսինեան Ծովս, Բիւզանդիոն, Սելիմբրիա (Սիլիվրի), Հերակլէա կամ Պերինթոս, Բիւզանդի որ և Հռաւեագոս, Ենոս՝ի բե-րան Հերբեայ, Կարդիա, Լիւսիմաքիա, Կալիոպլիս, Եզիա, և այլն։

128· Հ· ՍՊԱՆԻԱ, ԵՒ ԻԲԵՐԻԱ.

Կոչիը աշխարհս և Եսպերիա վերջին· ասհմանք Նորա՝ի Հ· Պիւրենեայք՝ի Մ· Աղջանդականն՝ի Հար· կիրճն Գադէս· յԱ· Միջերկրական՝ի Ս Սպանիա Երկ-շանաւոր էին Իպռերեան լերինք (Ակրա սՕպա) և Մարիանոս (Մորենա)։—Գետք· Մինիոս (Մինհոյ), Մուռնդա (Մուռսեկոյ), Դաւեր (Սեկուրա), Տուրիս (Կուատալվիվր), և այլն։—Կղզիք· Բալէարեանք, յորոց երկոքք կոչէցան Մեծ և Փոքր, այս է Մա-յեորգա և Մինորգա· Պիտիուսեանք, որք են Եսպե-սոս (Իվիսա), Ոփիուս կամ Կոլուարարիա (Գորմին-գրա)։ Ցերկիր գաւառս բաժանեալ էր Սպանիա՝ի Տրաքոնիա, ՝ի Լուսիտանիա և ՝ի Բեգիկ։

129· Ա· Տրաքոնիա որ և Սպանիա յայս կուսէ, գրաւէր զմեծագոյն մասն այժմեան Սպանիոյ և Լու-սիտանիոյ, և բնակէին ՝ի Նմա ազգք Կալլայիկք կամ Կելտք, Աստուրք, Կանտաբրիք, Վակկէոնք, Վաս-կոնք, Լակետանք, Աբեակիանք, Կարպետանք, Որեսանք, և այլն· Քաղաքք Նշանաւորք· Լուկոս և Տիւգիս առ Միխոս գետով, Կալլէ (Բորդոյ), Աս-տուրիկա, Պաղանհա, Պիտոիս (Վալեատոլիտ), Կա-լագուրիս (Գալահորա), Պոմպէուպոլիս (Բամբլո-նա), Ոկա (Հուեսկա), Բարկինոն (Պարցելոնա), Տարրակոն յեզր Միջերկրականին, Գերունդա (Խե-րոնա), Նաւսմանհա, Սեգեսիկա, Սեգուէնտա, Տո-լետոն, Սալդուպա որ և Կեսար-Օգոստէ (Սարա-կոսա), Սագունտոս (Մուրվիեդորոյ), Վալենտիա, Տորտոսա, Հին Կարթեգոն (Գարթիա վիեխա), Ո-րեսոնէն (Օրեզոյ), Սիսապոնէն (Ամասէն), Իլերկիս (Լորքա), Նոր Կարթեգոն, Դենիան (Տենիա), և այլն։

130· Ռ· Լուսիտանիա գրաւէր զհիմագոյն մասն Բորդոպալաց մասամբ ինչ Սպանիոյ· Ժողովուրդք երկրին Լուսիտանացիք, Կէստոնք, Կելտեանք· Քա-ղաքք· Եմերիտ (Մերիտա), Կոնիմբրիգա (Գոյիմ-պրա), Ոլիսիպպոս (Լիզաբոնա), Նորպա-Կեսարիս (Ալկանդարա), Սալմանտիկա (Սալամանկա), Եբորա (Էւորա), Լակոբրիգա (Լակոս), և այլն։

131· Գ· Բեգիկ, այս է գաւառն Պետականոյ, մասամբ Կաթոլիմատոյ, Նորոյն Կադիկնոյ և Բոր-դոգալաց· ազգք բնակեալք ՝ի Նմա Տուրդետանք և Բաստուրք· Քաղաքք· Հիսպալիս (Սեվիլիա), Իկի-պուա (Խերեզա), Խոսիկա (Հին Սեվիլիա)· Կորդուբա (Կորոտվա), Ուլիս (Մոնթէ Մայոր), Գա-դէս (Կատեսէ), Եղիբերիս (Խէվիր), Բեդտի (Պոլո-նիա), Կարտէա ՝ի մուտս Ծոցոյն Գադէսի, ուր կայ Կապէտս (Հիսպալտար) լեառն և հանդէպ նորին Ա-սպիս յԱֆրիկէ, և սոքա են գերսդասկքն Արձանք Հերակլեան· Մուրգիս (Ամբրիա), Մալահա, և այլն։

132· Ը· ԻՏԱԼԻԱ.

Ալպեանք և Հռեետիա ձգէին զհիւսիսիւ և զարև-մտիւք Խալլոյ, և Ծով պարփակէը շուրջանակի· կո-ղեցաւ և Եսպերիա փոքր և Աւսոնիա և Սաուսունիա· նաեւնի բնակիչք Համաւելոյ աշխարհիս յայգոյց աղ-գաց սերեալք էին, որպէս Սիկուլք, Վենետք, Լի-բուռնացիք, և այլն· Ծովք զնաւելաւ կոչէին Լի-գուրեան, Սիկուլեան, Սարդոնեան· ՝ի կիրճս ա-նուանի յոյժ նեղ Սիկիլեանն վան կոչին պարիսպն Սիկիլէ (յարիւնս Խալլոյ) և կարիպդիս ՝ի Սիկիլ-իա (Գաւիոյ ու Ֆաւրոյ), որք յորձանուտս մեծ գոր-ծեն առ տեղեաւն։—Ծոցք· Կրատեր (Տնեապոլոյ), Պեսսեան Ծոց (Սալերնոյ), Տերինեան (Սանգ Եօֆիւ-միա), Ուրիաս (Մանֆրեդոնիա), և այլն։—Քաղաք· Պոտուլոլիոն (Բոմմոլինոյ) Լիպուրբիա, Միսենոն, Ագինայ սար (Գաէտանեզա), Պաղինոլը (Բալինուրոյ), Լաւինիոլն (Գոլոննէ), Լիլիբէան (Պոէոյ), Պելոլը (Գաւրոյ), Կարգանոլիս (Բոնհա Սարաչինա), և այլն։—Լերինք· Կիմինոս (Գոլանոյ) և Տորահաես Լեպուբրիա· Սրբազան և Լուհրեեաեան լերինք մերձ ՝ի Հռոմ, Աղդիտոս, և այլն· Վեսուվ, Գաւրանոս և Վեզուսուր (Ագելդ լեառն)։Պոտուէա, Եռոնէ, և այլն։—Լիճք· Ռեգիլոս, Պոտոլենան Հռոմիկ Լատիո-նի, Աբենանոս՝ մերձ գԻտիոյ Համարեալ, Լուհրի-նոս։—Գետք· Մակրա, Մերդոն, Լիրիս (Կարլիա-նոյ), Վուլտուռնոս, Ոփիտոս (Օֆանտոյ), Տիբերնոս (Դիբերնոյ), Տրուենտոն (Դրոնդոյ), Ռուբիկոն (Բե-զանեզոյ), Պագոս կամ Երիդանոս (Բոյ), Տարտարոս (Դարգարոյ), Աֆիեսիս (Աֆեճ), Մէդոակոս (Պագդե-լոն), Մեդոակոս մեծ (Պրենդա), Պլուտիս (Բիաեճ), Տիլաւեռոս (Դալիամենդոյ), Սոռնոս (Իզոնցոյ)՝ ի

Սիկիլիա՝ Հիմերա (Դերմիդի), Կամիկոս (Բլագդանի), Աքինարոս (Ալպիասոյ), Ընագոս (Ընաբոյ), Տաւրոմենիոս կամ Պնորալա (Ալքանդարա), և այլն։

Ձորք գլխաւոր մասունք էին Խոյնոյ, Գաղղիա յայսկոյս Ալպեացց, Խոյնա առանձնակ, Մեծ Յունաստան և Կղզիք։

133. Ա. Գաղղիա Այսրալպեական

Սահմանք. ի Մ. Ալպեացք. ի Հ. Հաւեսիա. ի Հար. Ռուբիկոն գետ. յորք գաւառք էին ի սմա.— Ա. Գաղղիա յայնկոյս Պադոսի (Տրանսպադան), որ է մասն Սարգենիոյ և Լոմպարտիոյ. և էին ի նմա ազգք. Սալասեանք, Սեգոսիսեանք, Տաւրինեանք, Լիբիկեանք, Խնսուբրեանք, Որոբեանք, և այլն։ Քաղաքք. Օգոստէ պրետորեան (Աոսգա), Ոկելոն (Ուլը), Տաւրասիա կամ Օգոստէ Տաւրինաց (Դուբրին), Վէրկելլա (Վերչելլի), Մեդիոլանոն (Միլան), Լաւս Պոմպէա (Էին Լոտի), Պերգամոն (Պերկամոյ), Պրիքսիա (Պրեչիա), Կրեմոնա, Մանտուա, Բեդրիակոն՝ ընդ մէջ Մանտուայ և Կրեմոնայ։

134. Բ. Վենետիա. գոլով ի սահմանին Բենեվենտի, Պադոսի, Ադրիականին, Լիբիկիոյ և Հաստրոյ, որոյ բնակիչք. Վենետք, Կառնայիք և Խոտրեանք։ Քաղաքք. Վէրոնա, Վիկենտիա, Պատուիսոն, Ծարիս, Փորոն Ցուլիայ (Ցրիուլի), Վէգենոն (Ոտինէ), Ակուիլէա, Տերգեստ (Դրիեստ), Եմոնա (Լայպախ), Նէսակտոն (Րէֆոնդի)։

135. Գ. Լիգուրիա. որ է հարաւային մասն Թագաւորութեան այժմեան Սարգենիոյ. և բնակեալ ի նմա ազգք, Վագիենեանք, Յատտիէլլեանք, Քրիհասք, Ապուանք, և այլն։ Քաղաքք. Օգոստէ Վագիենաց (Վասգոյ), Պոդլենոմա (Ռոքլենա), Աստա, Ալբա Պոմպէա, Յատտիէլլեան Ջուրք (Ակուի), Կարիտասոս (Գարոզիոյ), Կլաստիդոն (Գասագնձոյ), Սաբան, ի Տովածոցին Լիգուրիոյ, Գենուա, Ապուա (Ասլա կամ Բոնգրեմոլի)։

136. Դ. Գաղղիա յայսկոյս Պադոսի, զատուցեալ գետոյս ի միւսոյն, բնակիչք. Ալեսանեք, Լինգոնք, և այլն։ Քաղաքք. Պլակենտիա, Բրիքսելլոն (Պրեչելլոյ), Պարմա, Հաեգիոն Լիսիգեայ (Րէջճիոյ), Մուտինա (Մոտենա), Բոնոնիա (Պոլոնեա), Սպինա (Սբինացցինոյ), Հաաւեննա, Փաւենտիա (Ֆայենցա)։

137. Բ. Իտալիա առանձնական

Բնիկն Իտալիա գրաւեր զՏոսկանա, զման մի արգեան Հաւմայ և կեսաղարդ, և եր բաժանեալ ի գաւառս գաւառս.

Ա. Եթրուրիա (Տոսկանա). Նահանի ժողովուրդք աշխարհս համարին գաղթականք Պելազգեանց և ոմ. բրիացիք ոմք ի բաղում ցեղս զատուցան զնին, և ըստ անուանց նոցին յորջորջեցան քաղաքանի նոցուն. Վոլատերրա, Արրետիոն (Արեցցոյ), Սենա, Վետուլոնիա (Դորրէ Վէգգիա), Կորտոնա, Կլուսիոն (Գիուզի), Պերուսիա, Վոլսինիա, Տրոսլ (Դրոսսոյ), Տարկուինիա (Դարգինոյ), Փալերիս, Վէյա, Կերէ, Սուտրիոն (Սուգրի), Պիստորիս (Բիսթոյա), Լուկա, Պիզա, Փլորենտիա, և այլն։

138. Ե. Ումբրիա, ընդ մէջ Գաղղիոյ յայսկոյս Պադոսի, Եաբուրիոյ, Ագրիականին և Սաբինացւոց. բնակիչք ի նահին Գաղղիացւոց։ Քաղաքք. Արիմինոն (Րիմինի), Պիսաուրոն (Բեզարոյ), Սենա Գաղղական (Սենեկալլիա), Փորոն Սեմպրոնեան (Ֆոսսոմպրոն), Ուրբինոս (Ուռպինոյ), Կամերինոն (Գամերինոյ), Նուկերիս, Մուանիս (Գելուանեայ), Սպոլետոն, Իճուեզիում (Գետուն), Ամբրիս (Ամպիա), և այլն։ — Ընդ մէջ Ումբրիոյ և Սաբինացւոց երկրին, կայր Պիկենոն գաւառ, յորում Անկոնա, Փերմոն (Ֆերմոյ), Ասկուլոն (Ասքոլի), Ագրի (Աթրոնի)։

139. Զ. Սաբինիա. սահման ունեալ յԱ. զԱպէնենեանս. ի Հար. զԱնիոյ. ի Մ. զՏիբերիս. ի Հ. զՈմբրիա. Սաբինացիք բնիկք Իտալիոյ սերեցին բազում ցեղս, կոչեցան և Կուրիքիոք կամ Կուրիքինեանք ի Կուրիոյ քաղաքէ։ Քաղաքք. Նուրսիս, Մուտուսկա (Մոնդէ Լէոնե), Ռեաատէ (Րեգի), Կուր (Գորրեզէ), Նոմենտում (Մենտանա), Կոռնիկուլում (Բալլոպարոյ), Անտեմնէ Հռոմ ի գետասահմանին Տիբերի և Ալանոյ։

140. Է. Լատիոն. սահմանք նորա՝ ի Հ. Տիբերիս և Անիոյ. ի Ա. Սաբինոն. ի Հար. Կամպանիա. ի Մ. Տիւռենեան ծով։ Լատինացիք բնակիչք երկրիս սեռ ըստ ազգ ի նահին Խոալցւոց ընդ որս ազգ Հռոմէացիք եին Նեկուսիք, և ի նոցանէ ելին Եկուսացիք, Հեռնիկեանք, Հառուգուբեանք, Վոլսկեանք, Աբորիգինեանք, և այլն։ Քաղաքք. Հռոմ, Ոստիս, Լաւրենտոն (Դորրէ տէ Բագհեռոյ), Լաւինիոն (Բրաթեբա), Ալբա Երկայն կոչեցեալ (Բալացցոլոյ), Տուսկուլում (Գրասգադի), Պրենեստ (Բալեստրին), Լաթիկոն (Գոլոննա), Տիբուր (Դեւոլի), Գաբիս, Սորա, Արդեա, Անտոն (Անցիոյ), Սեռամ (Սեցցա), Ակուինոն, Ասպինոն, Պրիվերնոն (Բրեներոյ), Ասինա (Ագնոյ), Փոմետի (Ֆոնտի), Տարրակինա (Դերրացինա) որ և Ածսուռը, Ամիկլէս (Ամիքլեա), Կայետա, Փորմիս (Մոլա), Աստնս, Մինտուրնէս (Դրայեգդոյ), և այլն։

141. Ը. Կամպանիա, որոյ սահմանք. ի Հ. Լատիոն. ի Հար. Լուկանիա. յԱ. Սաբինոն. ի Մ. Տիւռենեան ծով։ Քաղաքք. Վէնաֆրոն (Վէնաֆրոյ), Կոլէս (Ռաւլի), Կապուա, Գաղատիա (Կոստայցոյ), Լիմատեռնոն (Բագրեա), Կուման, Միսենոն, Բայա, Պուտէոլիս (Բուեցցոլ), Նէապոլիս, Հերքուլանոն (Րեզինա), Պոմպէա, Սաարէա (Գասգելլամարէ), Նոլա, Աբելլա, Մաբրինոն, Սալեռնոս, Պիկենտիա (Բիչենցա), Սաալիկոլա (Գալերդա Վեգգա), Ակերրա։

142. Զ. Սամնիոն. սահմանք, ի Հ. Պիկենոն. ի Հար. Լարգուլիա. ի Մ. Լաթիոն։ Գրաւէ զպժմեան Ապրուցք և զՏրիկերն գրծոյ. ի Սաբինացւոց սեռեալ ազգք, Մարսիկք, Վեստինեանք, Սամնիացիք, և այլն։ Քաղաքք. Ալբա՝ Փուչինեան կոչեցեալ, Տճատ (Դիեզի), Առեռնոն (Բեսագարա), Կորփինոն

(Թևինոյ), Մուշեղն (Մուշեղեան) Ռովհաննէն (Պոյանոյ), Օսիփէն (Ասլիհանեան), Տէվլեխա (Դևլեխ), Բէնեվէնտան, Կասդհոն (Աբրիոլա), Կոմպայա (Գոնդցա), Հռոմուվէա (Պիզացէխա), Ակուիլոնիա (Լազետանեա)։

143. Դ. ՄհՆ Յուհաստան

Կոչէր և Հարաւային Իտալիա, ուր գաղթականք Յունաց կառուցին բնակութիւնս. Էին ի նմա գաւառք.

Բ. Նպատլիա, որ ունի զայժմուս Պարի, զԴրաքոզ, զՊռաքիկգազ և զԱբրիդատոզ գաւառս Նեապօլոյ, և Էին ի նմա քաղաքք. Տէանոն Նպուլեան (Ձևիվիգան), Սեպտոնան յոտս Գարգանեան լերին, Լուկէբրիա, Հէրդոնէա (Որատնա), Սալպէր), Ակուզոն Ապուլեան (Ասգոլի), Կաննէ, Վէնուսիա, Փերինոն (Փորինցա), Բրունդուսիոն (Պրինտիզի), Տարէնտո, Հիդրունտն (Ոգրոնգ)։

Գ. Լուպանիա, որ է այժմեանս Պաղիլիգազ և մասն Կալաբրիոյ. յորում քաղաքք. Պեսատն կամ Պոսիգոնիա, Եղէա (Գաագելլամարէ ու Պրուգա), Հերակլէա (Մերձ ի Բուիգորոյ), Սիւբարիս (Տորրէ Պրոսնենեագոյ), Բուքանեան (Բուլիքասդրոյ), և այլն։

Դ. Բրուդեան, որ է մասն մի Կալաբրիոյ, և ի նմա. Պանդոնիա (Մենկլոնա), Կոնսենիա (Գոնձցա), Պեսուլիա (Սգրոնկոլի), Կրոտոնա, Սիպէրսիկոն (Շիլլոյէ), Մասիբոնի (Ոմփիսոյ), Հաեգիոլիս (Րէձձիոյ), Լոկրիս (Պրուցցանոյ)։

144. Դ. Կողիք

Յողմէ ի Կղզեաց Իտալիոյ մասն համարիին Մեծին Յունաստանի, ընդ որս և Սիկիլիա.

ՌՆ. Սիկիլիա ի նախնումն համարեալ բնակութեամբ լինել Կիկլոպացց և այլոց հսկայից, և զնոսին անուամբ ի ձեռս Սիկիանացոց, Կարքեդոնացոց, Հռոմայեցւոց. և քաղաքք բազումք կառուցան ի նմա. Դրէպանոն (Դրեպանի), Սեգեստա (Հռոմ ի Գաղղիայէն ու Կոլշիոյ), Պանորմոն (Բալերմոյ), Հիմերա ի Ծովէզերին հիւսիսակողմն, Տիւնտարիս (Գինտարոյ), Մեսանէն, Լիլիբէոն (Մարսալա), Սելինոս (Դորրէ ու Բոլոշէ), Ակրագանդ, Գելա (Հռոմ ի Գերրա Նովա), Կամարինա, Կենդուրիպէ (Ձենդորպի), Հիւբլա Մեծն, Էննէ (Գաագոյ Ֆիովանին), Կասսանա, Էքսոնոն (Լէնգինի), Սիրակուսա, Տրոտիկէ, և այլն։

Բ. Մասը կղզւոյ Սիցիլեան Յունաստանի. Եաղելանք ողբ և Հրաբղխի. Սգրոնկիվէ (Սգրոմպոլի), Լիպարա, Հիերա (Վուլգանոյ)։ Եգեստանք. Սէլինէ (Մալգա) յորում Գաալտա (Կոզցոյ) քաղաք. Ովգիպէոն յորում կալնպտեան կղզին։

Գ. Խաշտեան կղզին։ Կորսիկա զոր Յոյնք կոչեցնոս կոչէին, յորում քաղաքք. Նիկիկա և Ալերիա Սարդինիա, յորում Տիւրսալ (Լոնկոդ-Սարսոյ), Կոռնոս (Դոռնենգոյ), Կալարիա (Գալեարի)։ Իլլա կամ Եթալիա (Էլլոպա), Պլանասիա (Բիանոզա), Պոնտիա (Փոնցա), Պանդատարիա (Վանտաէնա), Պիթեկուսա կամ Ենարիա (Իսքիա), Պրոկիւտա (Փրոչիտա), յորում Կասպրէա (Գասբի)։

145. Թ. ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ

Գերագհամարեալըն Յունաստանի սահմանք էին ի Հ. Լիւրիկէ. Միւսիա և Թրակիա. և Յովք այսոցս պարսկեցին զնուաս. ի հիւսիսային կողմանց Թուին նախին բնակիք Յունաց գաղթեալ այսր, ի Հնգհազարամանցի աղգաց, և գլխաւորք ասհմք նոցա են Պելասգեանք, Հելլէնք, Լելլեկանք կամ Կաբէսք, յորոց շառաւիղեցան բազմացեղ Ժողովուրդք Յունաց։

Ծովք Յունաստանի՝ Ցռիկական և Եգեան, յորում Կրետացին և Միւրտոյնեան Ծովակք. — Կիրճք Ծովու. Եւրիպոս (Նեգրոպոնտ) և Պաղտիս. — Ծոյք. Ամբրակիոս (Արտա), Մեսինայ (Գորոն), Լակոնեան Ծոց (Գոլքերիգնա), Մալեական (Զէյդոնն), Պելասգեան (Վոլոյ), և այլն։ — Գետք. Լուսս (Վոյուսա), Թեւսամիս (Գալատաս), Ախեղոոն (Մավրոզոգամոս), Աքեղոոս (Աբբրոզոգամոս), Եւրէնոս (Գիփասրի), Պենէոս (Կասգոտնի), Ալփէոս, Պամիսոս, Եւրոտաս (Իրի), այսոքիկ ի Յունիկանն Թաքէին Ծով. խակ յԵգեանն. Ինաբոս (Չէրթոս), Կեփիսոս, Նսոսոս, Պինէոս Թեսալեան (Սալամպրիս), Ասիական (Ինձէ Գաղասոս), Կնոսոս (Մէնդոյ). և վտակքն Կոկիտոսի, Նիլոէոս (Սագալձէ), Եւրիգոն (Վ.ֆագրկա)։ — Լիճք. Լիւգնիտոս (Օգրիգա), Պգիսմիսլոս (Զաբագա), Լեռնեան լիճ (Մուլին), կոպայիս ի Բեոզոնիս. — Լերինք. Ակրոկերաունեանք՝ Աթոս (Մոնդէ Սանդոյ), Պինգոս, Ոլիմպոս, Պիերոս, Ոսսս, Պելիոն, Խպս (Անինոս), Պառնասոս (Լիաքուրաս), Ելիկոն (Զագարա), Կիւթերեոն (Ելլոմեա), Պենտելիկոս, Հիւմեթ, Լաուբիոն, Երեքին սորա յԱտտիկէ, Կիւբելնէ (Չէրբեր), Երիմանթոս (Գելմոյ), Տայիգետոս (Մաինս), Խոռմ (Վ.ուլգանոյ), Տիքասս (Լազսերիզ)։

Տասն նահանգք էին Հնոյն Յունաստանի։

146. Բ. ՄԱԿԵԴՈՆԻԱ. — Սահմանք. Ց. Թրակիա. ի Հ. Լիւրիկէ. ի Մ. Պինգոս. ի Հար. Ակրոնեփիա։ Քաղաքք նշանաւորք. Հերակլէա Լինկեստաեան, Եդեսսա կամ Եգէա (Վանինա), Թեսսալոնիկէ, Ամֆիպոլիս (Խոզոլի), Խոն ի բերան Սարիսմոն գետոյ, Եղեհա (Կրեշոյ), Սեհոն (Լէուգերտորի). Պիգոնա կամ Պիտրոն (Գիգրոս), Բերէա, Պատիգնա որ և Կասսանդրիա, Ոլիւնթոս (Ա.յա Մաննա), Տորսն, Ականթէա (Երիսաս), Ստագիրս (Ոգալգոս), Տիւսականի (Տուբացցոյ), Ապոլոնիա (Փոլինա), Աբդոն, և այլն։

147. Բ. ԵՊԻՒՌՈՍ. — Սահմանք. ի Հ. Լիւրիկէ յանտական. ց. Պինգոս. ի Հար. Ակրոնեփիա. ի Մ. Յունիական Ծով. Քաղաքք. Կիմմէր յորմէ

Ակրոկերաձեան լերինք, Պուէրտոն (Պուէրինդոյ), Գվեգիա (Կվեքի), Նիկոպոլիս (Բրնվեզա վէրգիա), Ամբրակիա (Արգա), Դոգոն (Ի հիւսիսոյ Նանեայ), և այլն։

148. Գ. ԹԵՍՍԱԼԻԱ. — Սահմանք՝ ի Հ. ու Լիմպոս. յՀ. Եգեան ծով՝ ի հար. Իպա. ի Մ. Պինդոս. Բաղում Ժողովրդոց նշանաւորեալ հայմամբ Թեսսալիա, որպէս և Էպիրեցւոց և Մարգոլոցւոց։ Քաղաքք. Դոմոկի առ. Պիներան վտակաւ, Տրիկկա (Դրիքալա), Գոմֆոս (Կոմֆկա), Լարիսա առ Պինեայ, փերքա (Վէրքագիա), փարսալիս (Սաթալճը), Մելիբէ յոյս Ովսոյ լերին, Պագասէս ձոր Նաւն Արգոնաւորդաց կառուցաւ, Լարիսա Կրեմաստեան, Փթիա, Աքոսկիւռա, Լամիա (Զէյթունն), և այլն։

149. Դ. ԱԿԱՈՒՆԱՆԻԱ. — Սահմանք՝ ի Հ. եպիւռոս. յԵ. Թեսսալիա՝ ի հար. Եւռոդիա՝ ի Մ. ՅՀնի ականն։ Քաղաքք. Ակոռոն (Ագիոյ), Անակտորիոն՝ ի հարաւոյ Ակոռոնի, Արգոս Ամֆիլոքեան, Ոլիմբիա Հուպ յԱրգոս։

150. Ե. ԵՏՈՂԻԱ. — Սահմանք. ի Հ. և ի Մ. Ակառնանիա. յԵ. փռվկիս՝ ի հար. Ծոց Կորնթոսի. Քաղաքք. Կալիւդոն, Թերմոն։

151. Զ. ՓՈՒԿԻՍ. — Սահմանք. ի Հ. Իպա. յԵ. Ռէովտիա՝ ի հար. Կորնթեան ծոց՝ ի Մ. Եւռոպա։ Քաղաքք. Դելփիա (Դաադրի), Նէյաոիա (Դուբրօնորիոյ), Դաւլիա, Կրիսա առ Ծովէզերն, Կիւռա և Անտիկիւռա առ երի։

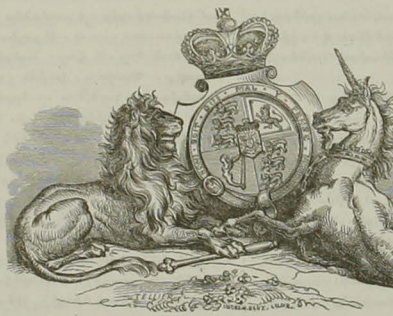
152. Ե. ԼՈՒՐԻՍ. — Յերկուս բաժանէր գաւառս յարեմտեան և յարեւելեան, որոց սահմանք Եւռոպա, Փռվկիս, Կորնթեան ծոց, Թեսսալիա, Ռէովտիա և Եգեան ծով։ Քաղաքք. Ամֆիսա (Սալղնա), Նաւպակտոս (Լէբանդոս), Ոպոս (Հուպ՝ ի Դալամոսա), Թրոնիան (Մերձ ի Ռոմանի), և այլն։

153. Է. ՌԷՈՎՏԻԱ. — Սահմանք. ի Հ. Լոկրիս. ի Հար. Ատտիկէ՝ ի Մ. ծոց Կորնթոսի. յԵ. Ակրոն Եւբիպոսի. Քաղաքք. Թեբէ (Թիվա), Որքոմէն (Ագրիքոս), Քերոնէա (Գաբրանու), Կորոնէա (Դոմարի), Ազիարտոս ի հարաւոյ կոպպիս ձմի, Լեւադէա (Լիվատա), Ակրա (Կէսոխորիոյ), Թեսպիս (Հուպ յԵրմոյ Գաագրոյ), Լեւկտրա (Բարարոձիա), Պլատէա (Հուպ ի Գոգա), Դելֆոն (Տրասիդի), Ասկրա (Մերգրոյ Վաթի), և այլն։

154. Ը. ԱՏՏԻԿԷ. — Ատտիկէ Թերակղզի էր, և սահմանք նորա, ի Հ. Ռէովտիա. ի Մ. Կորնթոս, և Ծովը յայլոց կողմանց։ Քաղաքք. Ազիէք, Մարաթոն, Հեռաւիոս (Ագաւրոյ Գաագրոյ), Դեկելիա (Պիալա Գաագրոյ), Եղեւերեվիս (Հուպ ի Գոնաուրա), Եղեւսիս (Լէքսինա), Լաւրիոն (Լէկրանդ), Մեգարա։

155. Թ. ՊԵԼՈՊՈՆՆԷՍ. — Որ ագի Մոռէա կոչի, կիրճէ Կորնթեան հաղորդէ զնա ընդ Ատտիկոյ, Ծովը պատ գոլով աւնեւսւս։ բնիկք երկրին էին Աքէացիք կամ Արկադացիք. և բաժանէր պեղոպոննէս ի գաւառս գաւառս. — ա. Աքայիա. սահմանք, ի Հ. Կորնթեան ծոց՝ ի հար. Եղիդէս, յԵ. Մեգարա։ Քաղաքք. Պատրաս, Եգիոն (Վօստիցա), Սիկիոն (Վասիլիգա), Կորնթոս որ երբեմն Եփիւռա կոչէր, Փլեոն՝ ի հար. Սիկիոնի։ — բ. Եղիդէս. սահմանք, յԵ. Աքայիա, ի հար. Մէսենէ, ի Մ. Յունիական։ Քաղաքք. Եղիս (Բալէօրիս), Ոլիմպիա առ Ալֆեոսիս, պիսա՝ Հուպ յառաջինդ, Սիկիւռա ի հար. Ոլիմպիոյ՝ գետ Քսենոփոնի, Պիւլոս Տրիփիւլիական։ — գ. Արկագիա, ի մէջս պեղոպոննեսեայ, կոչէր ի Նաճնուռնի պեղոպոննես։ Քաղաքք. Կարիէ Հուպ ի լճէն Սաւրմիալոյ, Սաւրմիալ (Գիրնիա), Որքոմին (Դալբագի), Մանտինէա (Ի հիւսիսոյ Տրիբոլիցայ), Տեգէա (Բիալի), Մեգալոպոլիս (Սինանոյ)։ — դ. Արկոլիգա. սահմանք, ի Հ. Աքայիա, ի Մ. Արկագիա, ի հար. Լակոնիա, յԵ. Եգեան ծով։ Քաղաքք. Արգոս, Նաւպլիա, Տիւրինթ ի հար. Արգոսի, Միւկինէ, Նեմէա, Եւոիգաւրոս, Տրեզէն (Տամալա), Հերմիոն (Մերձ ի Գաագրի), Թիւրէա (Անյիսա Անտրէասս)։ — ե. Մեսենէ. սահմանք, ի Հ. Արկադիա, յԵ. Լակոնիա, ի հար. և ի Մ. Յոնիս։ Քաղաքք. Մեսենէ, Պիւլոս (Հին Նաւարին), Սոեւ Նեւկլաբոս (Նիսի), Կարոն, Մեթոն կամ Մոտոն։ — զ. Լակոնիա. սահմանք, ի Հ. Արկադիա, ի Մ. Մեսենէ, ի հար. և յԵ. Յոնիս։ Քաղաքք. Սպարտաս կամ Լակեդեմոն, Սեզասիս՝ ի հիւս. Սպարտայ, Ամիւկլէս (Ագըսլօսորիոյ), Եւրս (Սկիլի), Եւսիդաւրոս Լիմիրեան (Հին Մալոյազի), Կիւթիոն (Գոլոգիթիա) առ Լակոնական Տոցոլ։

156. ՀԱ. ԿՂԶԻՔ ՅՈՒՆԱՑ. — ա. Յոնիական կղզիք. Կորկիւրա (Գորֆու), Լէւկադիա (Ս. Մաւրա), Իթական (Թէաքի), Կեփալղնիա, Զակինէթոս (Զանգա) յորում քաղաքն համանուն, Սաւրտիգա (Սդրիվալի)։ — բ. Եգեան կղզիք. Սկիաթոս (Աքիսդոյ), Պեպարէթոս (Բիբելի), Սկիւռոս (Աքիւրոյ), Եւբիս (Էյրիպոզ կամ Նէկրոպոնտ)՝ յորում խալկիս քաղաք և երեսփոխ (Բալէոյ Գագդրոյ), Միւրգոս (Գարիսդոյ), Սաղսմիւս (Ռէզուրի), Եգինէ, Կիւթէրէա (Ձէրիկոյ), և այլն։ — գ. Կիւկլադեաք որ և Շրջապատիւքն զՆէլոսիւս. Անդրոս, Կէոս (Ձէա), Գիւարոս (Նուրա), Տենոս (Դինոս), Կիւռնիոս (Թերմիա), Միւկոն (Միգոնի), Դէլոս (Սդիլի), Սերիփոս, Պարոս յորում անուանի քարահատաք ասկիսակ կոչոյ, Նաքսոս, Մէլոս, և այլն։ — դ. Սպորադէանք Եւբոյեան. Սքիրգոս, Թերմս (Սանդորինի), Ասիւպալէ (Ագամբալի)։ — ե. Կրետէ (Գանտիա), յորում քաղաքք, Կիւդոնիա (Գանէ), Կնոսս առ Ծովէզերն, Հեթակէնոն (Գանտիա), Գորտիւնա երկու փառաւոր հեռի յիւթոյ, Լիւկաստոս (Լասդի)։

Ա Ն Գ Ղ Ի Ա

կամ

ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

Մ Ե Ծ Ի Ն Բ Ր Ի Տ Ա Ն Ի Ո Յ

Տարածութիւն 15,800 *փարսախ* □. *Բնակիչք* 27,000,000։

157· Ի ՆԿԻ աշխարհ ծովակալ Թագաւորութեանն Անգղիոյ որ նուաճեալ ունի ընդ իւրև գրեթէ զուրթերորդ մասն երկրի և զվեցերեակ մասն համարէն բնակչաց նորա, է Մեծն Բրիտանիա կամ Բրիտանեան կղզիք, և կայ ընդ 0°, 35′–13° աստիճանաք արեւմտեան երկայնութեան, և ընդ 50°–61° հիւսիսային լայնութեան։ Կրկին մասունք են աշխարհիս, Մեծ մեծ կղզիք, մին Բրիտանիա մեծն, յորում Թագաւորութիւնք Անգղիոյ և Սկովտիոյ և Իշխանութիւնն Կալլէս կամ Ուէյլզ· և միւսն Իռլանտա, և շուրջ զաղաք կղզիք մանունք· որոց միահամուռ չափ տարածութեան է 15,800 փարսախ □։ Առաջնականն ովկիանոս պատէ շուրջանակի· բայց սահմանք նորա հեռաւորք են ի հարաւոյ կողմանէ աշխարհն Գաղղիոյ, և յարեւելից Ջանիմարգա, իսկ յարեմտից և ի հիւսիսոյ նոյն ինքն ովկիանոսն· որ և յարեւելակողմն աշխարհին կոչի Ծով Հիւսիսոյ կամ Գերմանիոյ, և Մանիկա՝ ի հարաւոյ։

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

158· Չբնին Անգղիոյ տաք ասա զնկարագիրս երկրին, զայնչափ երկայն մասանց Թողուլ զկնի· բայց զբերս նոցա յիչեացուք ասա։

Անգղիա որպէս և հարեւան Բրիտանիա երկիր գաչտային է, բլուրս նեթ ունելով մանուռնս և յայլով, մանաւանդ յարեւմտեան և ի հիւսիսային կողմանս· լեռնաշէտ է գաւառն Տըրպի (Derby) և Նըշանաւոր է ի բարձրութեան լեառն Բիք (Peak)· իսկ ի հարաւային կողմանս ամբառնան կաւուտ սարաւանդակք սպիտակափառք, յորս սակս և աշխարհն Ալբիոն առ հինն և մինչև ցարդ առ քերդողս՝ կոչի, որ նշանակէ Սպիտակ· լեռնային է և իշխանութիւնն կալլէս։

159· ԳԵՏԻ ԵՒ ԼԻՃՔ·— Բազմաթիւ են գետք Անգղիոյ, այլ ակոյք և մանուռնք· գլխաւոր է Գաճէ որ քան Անգղիացոց Թեէմզ (Thames) և քան հնոց Տամեսիս և Խոս, որոյ զհարաւային կողմանէք պատեալ և անցեալ ընդ մայրաքաղաքն Թաճի՝ ի ծովն Հիւսիսոյ· ի նոյն ծով Թաճի և Հըմըռը (Humber) որ է խառնուրդ Ուզ (Ouse) և Դրէնդ (Trent) գետակաց·

Վ֊֊ըֆ (Warf), Էր (Air), Տէր֊֊ըէ (Derwent) վըտակք հառնին յԱԷվ, և Տըվ (Dove) ի Դրենդ. Մըրսէյ (Mersey) առևալ յինքն զԸր֊֊էյ (Irwell) և զՈ֊Է֊էր (Waver) հասե ի ծովն Իռլանտայ. Սեվըռ (Severn) հզօրագոյն ի գետս Անգղիոյ անցեալ ընդ կալէա և ընդ բաղում գաւառս Անգղիոյ և ընկալեալ զՈ֊֊յ (Wic) յաջմէ և զԷյվըն (Avon) ի ձախմէ հոսէ ի ջրանցս Պրիստըլի. — Ձկը ԱՆգղիա վէմ մեծ, այլ մանուկք և գեղեցիկք ի գաւառն Ռէսթըրլանա, Գրմոըրըլանա և Լէքէսթըրզ։

160. ԿԼԻՄԱՏ· ՀՈՂ. ԲԵՐՔ. — Բարեխառն ևամարի կլիմայ երկրի և մասանց Բրիտանիոյ առ աշխարհագրական դրիւքն, և ձմեռն մեղմագոյն է ի Լոնդրա քան ի Բարիզ· գուն ուրեք պտղի Դամիղ և ձիւն այն ինչ նստեալ և հալի· բայց խոնաւութեան սեվոյն արգասիք են բազմահանութիւնս, զի երկինք յաճախ մառախլապատ են անդ և անձրևք ասեկոսս իսկ խոնաւութեան օգոց և նուազութեան ջերմեռնեան՝ ոչ սոսրացուցանէ զբոյս ԱՆգղիա, և ժողովրդեանն Թռէի ասակ զմիամտոյին բնաւորութիւնն ձգէ (զոր ևոքա ֊էյն (spleen) կոչեն), և զիաժուկ կազմած մարմնոյն՝ որ վաղ ախեղծանայ։

161. Բայց երկրին արգասաւորագոյն է, Թէպէտ բազում են խոպան դաշտքն և ևողակոյտք վառելիք զոր գ֊ի (bog) կոչեն, և մշակութիւն քաջ բարգաւաճեալ· այլ արգիւնք երկրին ոչ բաւեն ժողովրդեանն, վասն որոյ ամի ամի ցորեան բազում բերեն ի պարզիսան գաւառաց· ոչ սակաս են և անվաուէրս արտք ևորա։ Փոքու իւիք զանազանին բերք Բրիտանական կղզեաց· ի բոլոր մասունս երկրին խառնապէս և ընդհանրական գտանին ծառք պտղաբեր. առատագոյն են և խնձոր և տանձ ընսիր յոյոց և օշոկաս գործեն· չիք անգ այգի, այլ որիք ձողաբաղէք, և բազում խնամոց կարօտք, վասն որոյ զգինի ի Գաղղիոյ և ի Լուսիտանիոյ առնուն։ Առանձինն խնամով պահեն ի ջերմանոցս և բազում տգղա ատրաստ բուսոց Ասիոյ և Ամերիկոյ, և համարեն 3,300 տգղա բնիկ անկոց համարին բնակօք ԱՆգղիա։

162. Ի կենդանիս պատուական են խաշինք և արջառք, մանաւանդ ոչխարքն գեղմնաւորք յոյոց առանձնագծեն տգղեղագիի հիւսուածս կերպասոյց. և երկիրքդ գեղեցիկք և ընսիրք, յոյոց զքաշքեղեցկիս բազում ծախուք և խնամով բուծանեն և վարժեն յարշաւ. ի տիրեցեալք զրօսանք և զուարճալի յոյժ պարապուձին է ԱՆգղիացւոց· լինի ԱՆգղիա և այծեամն և եղջերու և գոնէ· ի վարրնէ կենդանեաց ոչնի պաղուկս և գպիս, գիսատս և գշուն։ Ի հաւուց՝ աքաղաղ ընսիր, զոր հանդգոյն երկրիսդ կռուեցյանցն ի հաւամարտս, սրածայր ճանկեք և մոյակեք վնասել զկոճս նոցա. ոչնի և լոր և սպիրք և փասիան և գրաստահաս ԱՆսխոյ թերեալ. և ի գեղս տիէ հաւուց զարձուի և զծովածուի և զանգղ։ Ի սեռս միջատաց մեղու և Թիւճենդիկ անասնի են ի Բրիտանիա. և ի ձկանց արծիկա և սալմոն, և ոսպրէ և ժժմանիք և ծովաբոյսք։

163. Հանիքք առատ են ի Բրիտանիան կղզիս և առատեալ քան զայլն աղի և սպիծոյ և կապարի, ի գաւառան Չէսթըր, Դըմոըրըլանա և ի Կալլէս· առատագոյն ևս անտ, քայց զերկաթ ի Մաէնտոյ բերեն զի նուազ և անպիտան է երկաթ Անգղիոյ· լինի անդ և մասիս կ֊ի֊է առատեալ, որով զպատկերս անդ բնաց գործեն, և կապար բրածոյ, և ֆ֊ըֆ֊ի (castine) որ է քարնման ֆ֊ըֆ քարի, կարծրագոյս և քաջ մագուցի, յորմէ անօթս լինին։ Այլ առատ և շահաւետագոյն քան զանձնայն ածուխն հանքային գըտանի լերանցն և յերիր մասունս աշխարհին, և ասուար մեծ լինի գերբաեձեան և բարգաւաձանաց ազգին՝ ի Նարտարութիւնս՝ ածխագեկերով մեքենայից, և զայն վառնաւանեան ևեձեան յանելով· ոչ միայն ի գործարանս վարեն զածուխս, այլ և ի պէտս լուսաւորութեան, զոմանք անոի զգին գերազոտ զանուա նեալն ի֊ը և ամիսիկալ յընդունասան մեծ, կապալեալ խողովակաք խառնացուցանեն ի փողոց և ի տունս և ուր ուրեք և կամիցին. և զանկալ ածուխն ֆ֊ը կոչեցեալ (coak), ի կրակարանս վառեն։

164. ՌԱՀՒ· ԵՐԿԱԹՈՒՂԻ· — Ի գերբութիւն և ի բարգաւաձանս վաձառականութեան յարգարեալ է Անգղիացւոց ռահս բազումս ի հեղս և յերագ երթևեկ, և չիք ևերթոյս բաց ի գաւառաց ուսուեք խուսիոյ աշխարհ որոյ իցեն ոչխարն գերազանալի հարի ձանապարհք որպէս ԱՆգղիա։ Այլ գերութիւն մեծագոյն մասունչին ի ձանապարհս Հորդութիւնն երկաթուղեաց (railways) չոգեհոյր կառաց, զոր նախ ի Կալլէս հնարեցին առ ի պէտս վաձառիոյ բովանց, և յայնմանէ տակաս ի կատարելագործութիւն եկեալ արուեստին ընդ աշխարհն Համերէն յարգարեցան, յորս նշանաւորք են որք ի Նիւթքասըլ և ի Կլըմերդէն, և շահիւն ընդ Քարպիֆ և Մըրթը֊Տիվուռէլ (Cardiff, Merthyr Tydwill), շահիւն ընդ Լիվըրբուլ և Մէնչեսթըր, շահիւն ընդ Պըրմինկհամ և Պրիսթըլ. շահիւն ընդ Լիվըս և Մէնչիլ, շահիւն Լէյտըրսյ ընդ Եարտսյ, ընդ Քէմպրիճ, ընդ Պըրմինկհամ, ընդ Կրենիֆ, ընդ Պրիսթըլ, շահիւն ընդ Քարլէյլ և Նիւքասըլ։ Ի Սկովտիա, շահիւքն ընդ Քիլմառնոք և Դրուն, ընդ Պերիք և Կլասկոյ։ Ձհաձնտա, շահիւ ընդ վ֊ուռդըքիրըլա և Լիմերիք։

165. ՁՐԱՆՑ·Ր. — Բազմաձիս են և ջրանցք ի Բրիտանիա և գերբաեձեան մեծ ընծայեն երեսնեկից· ամենեքին ուղղեալ ձգին ի քաղաքս ինչ գլխաւորս և բաժանեալ ի բազում գարձուածս պատեն զքաղաքսն· շատք ի տոցունց տձռեալք են և ոչ խոտնիսք, այլ են և խորագոյնք, որք երերն և ձուլն· կենդանեք կամ ուսարնք ջանացեալ են ի չորեսին ածանուցը քաղաքն Մէնչեսթըր, Լիվերբուլ, Լէյտսյ և Պըրմինկհամ, յորս մարձի է յաւելուալ Պրիսթըլ և Չէսըլ։ Ի ջրանցս Մէնչեսթըրայ գլխաւորք են Ուէյ֊ֆէյ որ ի Մէնչեսթրայ ասանի ի Հեվինկհամ, Պրիջ֊֊ըէյ որ բաժանեալ յերիս առաձս Համրոքի ընդ ջրանցն Բրէնդպյ և Մըրզէյայ. և այլն։ Ի Լիվերբուալի ջրանցս գլխաւորք են Էլլէսմէր (Ellesmere) բաժանեալ ի յորս Թևս, Շէ֊֊ըշըրի, Դրէնթ֊Մէրճի, Տէրոի, և այլն· Լոնդրայեն, Ասրօ֊ֆոի ջրանցն, Բնէ֊ֆֆինֆըն, Մ֊ո֊ռնեան անուանեալ ջրանցք, և այլն· ի Պըրմինկհամ, Ջրանցս Պըրմինկհամ, Գեղչեսթր, Ո֊ոռոսֆո,

և այլն։ Ի Սկովտիա անուանի են Ջանդքի Կալեթ-Նեան, Գլոյտ և Փերթ, Գրինկն (Crinan), Եքսինկեն-թընել (Քոռնէլ Լրանդ) ընդ Ֆորթըրկի և Լոխմոլըրի, և այլն։ Յուանտաս, Աբեռնի Լրանդն ընդ Տըպլին և Թարմընսթեգի (Tarmonbarry), Մէնի Լրտըռնըն ընդ Տըպլին և Պէնեգկըր (Banagher), և այլն։

ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

166· ԲՆԱԿԻՉՔ.— Թէև համօրէն բնակչաց պետութեանն Բրիտանիոյ հանրի սրդ $27\frac{1}{2}$–28,000.000· յաշխարհագրի 1851 ամին (յ30 մարտի) գտան անբնակին մասունս պետութեանն 27,435,328 ոգիք, յորոց 17,905,834 Անգղիա, 2,870,784 ի Սկովտիա, 142,916 ի Կղզիս, և 6,515,794 Յրլանտաս. ի յետնումն տասն ամաւ յառաջ իբրև երկու միլիոնաւ աւելի էին բնակիչք, այլ ի սովոյ և ի ատելս գաղթականաց ՅԱմերիկա՝ նուազեցին։ Անգղացիք և Սկովտիացիք ի գերմանական ազանց սերեալք են, իսկ Յրլանտացիք (Ա.յեռ), Կիմրացիք Կալլէսի, Կալեռնեանք Սկովտից, Ման և Հերբրիտեան կղզեաց բնակիչք՝ ի Կելտաց ազգէ են։

167· ՀԱՐՏՈՒԹԻՒՆ· ՎԱՃԱՌՔ.— Թէպէտ և երկիր Անգղոյ ոչ է ի կարի արգասաւորաց, այլ յերկոց դարուց հետէ բարգաւաճեալ մշակութեամբ առաւել քան զկարծիս տեսողացն։ չիք ազգ որ իբրև զԱնգղացին գիտաց զբերս աշխարհին իւրոյ ի հաց և յօգուտս սրկանել։ ընդ ամենայն գաւառս պետութեանն կարգեալ են գործարանք ամենազգեղ, որք և օր քան զօր ի յառաջադէմն ընթանան։ Այլ ամի իբրև 2,000.000 տաեղ. լերկից տուեալ հիւսածք գործեալ առաքին ընդ ամենայն աշխարհ, և իբր 500.000 գործաւորաց վաստակին յայն գործ· Գաղղացիք, Պելճիացիք և Գերմանացիք միայն հաւասարեն սոցա ի մասինս. բամբակ տարեւոր 130.000.000 լիարաչ մեռանէ ի մեքենաւոր գործարանս Անգղոյ, յոր վաստակին 160.000 ոգիք, և գին գործելոյ բամբակաց՝ 30.000.000· և ոչ ոքիք գտանի մանած բամբակի ընթեր քան զԱնգղոյ· բայց ի կերպասեսցս՝ Գաղղացիք գերազանցեն նպաստիւք օդոյ աշխարհին իւրեանց։ Ի գործ ջանալոյ մեռազոց 380.000 անձինք պարապեալ են և չաշ տարեւոր ի հոգուն 20,000.000· ի ձեռն 160.000 գործաւորաց հանեն ի տարւոջ 6,000.000 տակառաչափս ածխոյին հանքոց, և ի բոլոր ազի հանեն 51,000.000 գրօսիս և զ40,000.000 առաքեն յօտար աշխարհս· գործեալ և պղինձ առատութեամբ ելանէ ՅԱնգղոյ։ Բայց հանքերէն Վաճառուց սիրելոց՝ ի գործարանաց Անգղոյ ընդ ընդհանուր օրինակ ելոյն պատճէն 1831 ամին, յորում առաքեցաւ անտի ի գրօս, տառեղէնն 5,000.000 լիրայից, բամբակ անգործ 13,000.000, բամբակ մանածոյ 4,000.000, ապանելիք իբր 400.000, զէնք 24,000, տպագիր մատեանք 94.000, տպակիք 385.000, կտաւիք 2,000.000, մեքենայք 208.000, չոքար 1,288.000, պղինձի անօթք 1,078.000, գանակք և նմանիք 1,412.000, ըստ սմին և այլքն։ Վաճառագործ նաւուց գումար համարիս յԱմի 1832 ամին 95.000 որք տանէին միաշտամեռս 2,620.000 տակառաչափս, և նաւատոմ 162.000· Իսկ ի 1834, հանին վաճառս 42,000.000 լիրայից։

Իսկ յերեսին	Վաճառք բե-	Վաճառք հա-
յետին ամեաց	բելոք·	նելոք·
1848 Լ· սա·	90,921,866	146,167,146
1849	93,547,134	150,985,794
1850	105,874,607	190,101,394

Վաճառքս առաքելոք արտաքս՝ արգասիք են Հարստատուն Բրիտանիոյ, իբրև ըստ ծերեբերգ մասամբ միայն բերք են գաղթականաց և օտար աշխարհաց։

Ցամին 1849 առաքեցին արտաքս՝

Հանդերձս· · · գնոյ ստեղինաց	772,200
քաշիք · · · · · ·	500,700
անօթս մետաղեայս · · · ·	2,270,000
բամբակ · · · · ·	100,000,000
բամբակ հիւսեալ · · · ·	13,300,000
գանակ, սրզպատս · · · ·	10,818,000
կտաւ · · · · ·	6,910,000
գերձան · · · · ·	985,500
տառզէ · · · · ·	2,574,600
մեքենայս · · · · ·	700,500
համեստս · · · · ·	602,300
մետաքսեայ · · · · ·	1,434,500
չաքար զուտ · · · · ·	593,000
անագ գործեալ· · · · ·	726,200
կտաւ վշոյ· · · · ·	14,902,080
Թել վշոյ · · · · ·	685,600

168· Սահմանս վաճառականութեան Անգղացւոց մարթ է ասել զսահմանս երկրի· յամենայն կողմանց զպետութեանցն և զաշխատեան բերելով հաւաքեն. ի Սուետեայց, ի Ռուսաց և յայլոց պալտիական կողմանց գնայս, զերկաթ, պղինձ, կանեփ և ցորեան· զայս ի Գերմանիոյ, յԻտալոյ և ի Սպանիոյ· զբամբակ յերկրացուն ի Հնդկաց· զթէ ի Չինաց աշխարհէ մատճանեն յԵրոպա և զմանուշեղս ի կրկին Հնդկաց· Երևելիք ի վաճառաշահ քաղաքս Ծովեզերեայս Անգղիոյ են, Լնտոպա, Լիվերբուլ, Պրիսթըլ, Հըլ, Նիւքաստլ, Փլիմըտհ, Սըռեհմփթըն, Սընտերլենտ, Փորթսմըտհ, Եարմըտհ, Աքսբրիտջ, Տարթմըտհ, Բռել, Սուռնիսի, Կլոսթըր, և այլն։ Ի Սկովտիա՝ Եդինբըրկ և Լայտհ, Կրընիք, Պլասկոյ, Տընտի, Էպէրտին, Կրէհրմըտհ, և այլն։ Յրլանտաս՝ Տրպլին, Պէլֆաստ, Քորք, Նիւրի, Լիմըրիք, Վաթռկըրհըրտ, և այլն։ Շահաստանք ի ցամաքի Պըրմինկհամ, Մէնչըսթըր, Շէֆիլտ, Լիես, և այլն։

169· ՓԱՐԹԱՄՈՒԹԻՒՆ.— Այսպիսւոյ պետութեան որ յամենայն մասունս աշխարհի գաւառս ընդարձակս ունի և վաճառականութեամբ և գումարք առաքք նաւուց յօրացեալ է՝ Թուի ինն այնպես Թէ

և քան զբնաւս երջանկագոյն ի գէպ էր լինել. և են ի նմա արդարև ընդարմնդ փարթամք ոչ սակաւ. 50 գերդաստանք են ի նմա, որոց տարեկան մուտք են առաւել քան ₹350,000 ստեղիս, որ է առաւել քան ₹8,600,000 ֆր., և հարիւրաւոր տունք որոց մի կամ երկու միլիոն ֆրանգք. սակայն առ սոքօք տուայտանք մնանկաց մեծագոյն ևս են, և ԹԷչէ ամ ըստ ամէ հաւաքին ի պէտս նոցին 200 միլիոն ֆրանգք, այլ ի վերայ այսորիկ հազիւ զոգեպահչին պարէն ժամանեն հայթհայթել. և բազում մարդասէր սրտից ձգնեալ ոչ քաւելոյն դարման յարեացն գտանել. և պատճառք աղէսին այն են զի ոչ ունի ռամիկն անգ. գնացի կալուածս առանձինն, այլ երկիրն ամենայն ժառանգութիւն է սակաւուց ոմանց ազնուատոհմն ոմանց. և սակ հարկին ծանր է ի հասից մշակութեան, վասն որոյ և աւք գործոյ Թոզեալ զերկիր ի ծով և ի վաճառականութիւն տան զմնձինս, կամ յարուածս՝ յորս առաւելագոյն յաջողութեան և չահու գուչ ցոյս. սակայն բազում և այլ մարդիկ վճռեալ յայսցանէ չէռնուհայն դանդաչել: Հրիսակ տերութեանն ի 1831 եղոյց յԱնգղիա և ի Սկովտիա տունս 961,000 պարապուաս յերկրագործութիւն, 1,500,000 ի վաճառականութիւն և յարուեստս, և 1,500,000 արուեստ սոցուն:

170· ՀԱՍԱՐ· ՊԱՐՏՔ· — Միահամուռ հաւք տերութեանն համարին իբրև 1,300 միլիոն ֆրանգք· սուղ ինչ նուազ լինին ծախքն տարեկր· իսկ պարտք հաստատուն և անհաստատ իբրև 21 միլիար: Մուրհակ 1852–1853 ամին հաստատեաց զՀասս պետուրութեանն ի 51,625,500 լ· ստե· զոմս ի 51,163,979 լ· ստե· բաժանեալ այսպէս·

Հասք

	լ· ստե·
Մաքս	20,572,000
Բաժ վաճառուց	14,604,000
Կնիք լաթոց, Թղթոց, և այլն	6,339,000
Հարկ	3,090,000
Բաժ եկամտից	5,187,500
Թղթաթերք, և այլն	938,000
Կալուածք պետուրութեան	235,000
Այլ և այլ հաւք	660,000
	51,625,500

Ծախք

Վաշխ պարտուց	30,550,000
Թոշակք պաշտօնէից, և այլն	4,182,086
Ծովային զինուորութիւն և Թղթատուրք	6,493,000
Ձինուորութիւն	6,491,893
Հրարուեստ զինուորութիւն	2,437,000
Դաւթք պատերազմին Ափրիկիոյ	1,010,000
	51,163,979

171· ՁԻՆՈՒՈՐՈՒԹԻՒՆ· — Մեծ զօրութիւն Անգղիոյ ի նաւականն է, որով գերազանցէ քան զամենայն պետութիւնս. Նաւահանգէս Նորա բազմազոր է քան զաորիվիղ համբերն ամենայն ազգաց Եւրոպայ. ընդ մեծ և ընդ փոքր առաւել քան հազար նաւք են Նորա, Թէպէտ և յոլովք չայիցանէ անշարժք ի նաւահայս անդ փաթալ ապականիցին. կարգք նաւացն ըստ Թուոյ հրանօթոցն կրելեաց՝ անուանին, Նաւք նախակարգականք՝ որք ստանիցին 80–120 հրանօթս, երկ կարգականք ցվեցկարգեանս՝ որոց հցեն 20–80, և որոց նուազ քան զքսան՝ ի լեզուս նոցա կոչին ֆրէյէթ, ցրիկ, ֆրէյտ, ֆրիգէյթ, և այլն· Թայլ երբէ 500 նաւք ընդ մեծ և ընդ փոքր կազմք կան, յորս են և 150 չոգեվար նաւք՝ և հրանօթք 17,000· Ի մարտի ժամանակս նաւատորմին Անգղիացոց պէտք են 100,000 նաւասեւեռ և 40,000 նաւամարտուց· ի խաղաղութեան ժամանակի 30,000 է նաւասեռն· սակայ նաւուցն նախապատրաստ են քան զյամաքազօրուն սպայս· ընդհանուր հրամանատուն կոչի Ծ·ֆրէդ, որ է ծովապետ· և որ ջոկատիք միայն հրամայեն՝ տեղապետք կոչին ծովապետի, և երեք գաղթ են նոցա կ·ոմոդ և կ·ոմոդոր և Ծաբ·ոն·տ· Առաքելոյն գնդի յակամուտս կոչի Գ·ոնէռ, և նաւաց Թրպաքանչիւր՝ Գէրէն, որ է նաւապետն, և ընդ իշխանութեամբ սոցին են սպայք և նաւատեաց գլուխք· Ազգովք ինքնայօժար կամք գրին ի զինուորութիւն ծովային· այլ ի ժամանակս պատերազմի արքունի հրամանաւ կոչին ի ծառայութիւն զինուորին վաճառականաց, և անխափ զամենայն որ յաջողակ իցեն յարուեստն· Առ ի պահպանութիւն նաւուց և նաւաստեաց և ամենայն կալուած կազմածոց՝ ծախին ամ ըստ ամէ իբր 5 կամ 6 միլիոն ստեղիս· Ձինուորական կայարանք նաւահանգիստից գլխաւորք՝ են Էճէմբրտ, Վուլիչ, Չէտհէմ, Շըռնէս, Խորդսմուտ, Բլիմըտհ, Էմարմըտհ, Ա՛նկղլա· Իսկ Ա՛ռաքինոտ՝ Գորք, Վատորըմիքըս, Պէնգըլ, և այլն· և ի Սկովտիա Լէռհ և Ինվէռնէս:

Ի ցամաքային զինուորութեան այժմ 145,000 զբանակաք են, յորս 15,000՝ հրանօթոց սպասիկք· ԳԷլ խաւորք յամրական քաղաքս են Տուվըր, Ֆէլչըռհ, Խորգրամհամ Հզոր քան զքնաւս, Շըռնէս, և այլն· Փորթ Ձորճ՝ ի Սկովտիա, և Գորք և Ենիսիքըլէն յԻռլանտա· և արուարձ Բրիտանիոյ՝ Ձիսլուգհամ, Մաչգա, Լիվկրըլնա:

172· ՕՐԷՆԳ· ԴԱՒԱԳ ՄԱՐԴԿԱՆ· ԿԱՐԳԱԳ ՊԱՏՈՒՈՒՑ· — Մի՛ ի հնագունից անաի և չարչատ կանոց Ճանաչի սահմանագրութիւն օրինաց Անգղիոյ· որ զիշխանութիւն օրինագրութեան և զնաւակալութեան բաժանէ ընդ Գաղատուրն, ընդ առնեղակալս և ընդ ժողովս հասարակաց· Թագաւորն ընդհանուր գլուխ է պետութեանն և ընդ օրինօք գտուատանի ոչ անկանի, անմեղանչական համարեալ· վասն որոյ ասի բան առ նոսա Թէ «Թագաւոր ոչ մեղանչէ,,, (King can do no wrong) այլ ի պատմանէից նորա համարս պահանջեն ընդ նորա· Կրթս միայն է իշխանութիւն գործադիր, և նա ինքն է գլուխ Ռեհենակալացն, և կոչի Դատաւոր գերագոյն և յանուն Նորա հատանին գատաստինքք· Հօրինաց անուն իրաւունս ունի ընթերցել առ ամենայն իշխանութիւն արս յաչխարհական և յեկեղեցական կարգէ, պատերազմին հրատարակել,

դաշինս հաստատել, զինագրել առնել կամ՝ ի հաշտութիւն խօսել, առեան գործարել և լուծանել զսեան և ընդհանս թագուհեանն առնել։ Հաւտիճ թագաւորի հանգանակի՝ ի քաղաքաժողովել սրոց՝ զոր սահմանեն Առնեակաք յընտրութեան թագաւորին և հաստատուն գնոյն օրինս ունել ցմահ նորուն. և է այժմեան թագաւհոյն հաւտիճ սուղ ինչ պակաս 10 միլիոն ֆր. իսկ թագաւորացանց հաւք ի տերութենէն՝ նէն ուսելալ լինին. և լինի հանգանակն այն որ ի Բրիտանիոյ և ի թագաւորութենէն Հանովայ լոր 36 միլիոն ֆր. որ հաղիւ բաւէ ի հատուցանել զծախս և զծախս պատճառակաց և դեսպանաց և գաւառաւորաց։

173. Նէրքին կարգադրութիւնք պետութեանն որ վասն օրինաց և հարկաց՝ հաստատութեամբ կրկին ժողովով վճարին. յորոց առաջինն է ազատականն, որք Բիր կամ Բառն կոչին և Առնեակաք՝ ի մէնջ, և ժողով նոցա Բաբրլաթնէ՝ Առեան մեծ. իսկ երկրորդն՝ Առեան նուիրակաց կամ հատարակաց. (Chamber of Peers կամ Lords, և Chamber of Commons). Վերնատ առեանին երիք գասք առենակալաց են, ժառանգաւորք՝ որք են իշխանազունք, ցեղապետք, արքեպիսկոպոսունք, և այլն. Ընտրեալք՝ որք յԱյրլանտայ և ի Սկովտիոյ ազգէն, և Կարդէալք՝ յարքունուստ. զարդիս 434 առենակալք են, և նախագահ՝ի նոսա մեծ քարտուղարն պետութեան։ Իսկ առեանին հատարակաց 658 նաւերդակք են՝ որք զԼօնդն ամ միայն վարեն զգործ պատճառն հրեանց. 471 ի նոցանէ՝ Անգղացիք են, 105 Իռլանտացիք, 53 Սկովտիացիք և 29 ի Կալլիսէ. նախագահ ժողովոյս կոչի «Էքսէր (speaker), այս է բանասաց կամ Առնեակաս. որ և առաջի արկանէ ժողովոյն զգրէնս ինչ կարեւորս, և եթէ ունիք յոմնինդրացն կամք իցեն խօսել՝ տեղի տայ նմա բանասացն, և այսպէս մի ըստ միոջէ երկուս և չորիցս քննեալ նոցա զառաջարկեալն ինդիր բան առ բան, ուղղելն և չարդարելն, և ապա գառնայ առեանցն ոք ի տեղի իւր և նախաձառն բազմի յիւր գահ։ Յորժամ ընդունելի լինիցի պետանն (bill) քաւէնք, անցանէ առ առեանն վերին, որպէս և սորայս առ երկրորդն, և երկրորդքիք հատատեալ ընծայի ապա առ Թագաւորն. և ի հաստնել նորա՝ հրատարակի հաստատակ յանուն նորա, և այնուհետև ընդ օրինս հաստատի՝ կոչելով նմին Հրաման կամ Գործ Առենին մեծի (Act of parlement).

174. Սահմանադրութիւնք օրինաց Անգղիոյ են, ա. Մեծ գաղանց Յովհնոն 1215 ամին (Magna carta). բ. Պահանջք իրաւանց (Petition of rights), որ առեներակալաց ապ զիրաւունս հարկահանութեան. գ. Պայմանք առանձին ազատութեան քաղաքացեաց Անգղիոյ (Habeas-corpus-act). դ. Յայտաբարութիւն իրաւանց (Declaration of rights), որ հատատեալ զիշխանութեան առենակալացն. ե. Պայմանք յաջորդութեան Թագաւորաց (Act of settlement). զ. Դաշն միաբանութեան, որով Սկովտիա ընդ Անգղիոյ միացաւ. է. Դաշն միաբանութեան Իռլանտայ ընդ Անգղիոյ. ը. Կորգորացիոն օրինաց 1832 ամին, որ ուզղեաց զօրինս ընտրութեան առենակալաց. իսկ հին պայմանն (Test-act) տարագրութեան ուղղափառաց յատնէն՝ ընկեցաւ ի 1829, և ազատութեան ընդ հեգաւ նոցա։

175. Զորք կարգք են աւագ պաշտօնէից, օձնականք արքայի և յանձնառիչք իրաց տեղապետին. ա. Նէրքին կամ առանձին խորհրդականք (the privy council), և են սոքա արքայազունք, և երկրքին արքեպիսկոպոսունքն, առեներսեան Հաւտարակաց ժողովոյն և եօթն աւագ պաշտօնեայք տերութեան. Հանդերձ սովիմբ և յընտրութենէ Թագաւորին մասնեն և այլք ընդ սոս հաճելիք։ բ. Խորհրդականք տեսչութենան աշխարհին, յորս նախապատիւ է Գանձապետն մեծ. գ. Գանձապետք հատարակաց կամ հարկաժողովք (the Exchequer). դ. Ծովիշխանք (the Admiralty), նաւական արուեստին վերակացուք։

176. Յօրինաց և ի սովորութենէ ի կրկին գասս բաժանին Անգղիացիք, յազնուական (nobility) և ի ռամիկ (commonalty). յազնուականաց անուն են որ ազատագինք են, որպէս գուքս (Duke), մարկիս (Marquis), կոմս (Count), վիսկոմս (Viscount), և պարոնայք. որոց պատիւ անուան յաջորդութենամբ առ անդրս նիկս անցանէ, և սոքա կոչին Լորդ (Lords) որ են սեպուհք. և են որ կրեալք համարին, որպէս ղինուհք (Squires), ասպետք (Knights), ընդ որս գասին և այլ արքունի պաշտօնեայք, և խնամուհք, ուսուցիչք, վաճառականք և միջնաւորք, որք առհասարակ կոչին ՋԷՆԹԼՄԷՆ (Gentlemen): Ըստ սոցանէ են գասք գասք արուեստաւորաց, Հարտարապետ և գաւառապետաց, և հոգևկ ամենեցուն լինականք կամ արուարձանեայք, յորս են գործատուքք, ծառայք, և այլն, և որոց միանգամ չիցէ տուն առանձին։ Այլ երբեմն հասարակ են առ ամենայն գասս մարդկան. և ոչ ամն քան զոմն յորոյեալ ազատութենէ։ Ի պրոցաորութենան սովոր են կոչել զարս «Ըր (sir), այն է Տէր, և այս հասարակաց է պատիւ ի Թագաւորէն ցգործիչ լինականն. բայց զաւագս Լորդ անուանեն, զմարիշնս և զկինոցս Լէյտ (lady), զորիորդս Դ» (miss), և զառնականացս Դ»ՏՏԷ (mistress): Արքային պատուոյ կոչումն է՝ Թագաւոր Մեծին Բրիտանիոյ և Իռլանտայ, պատչան Տաճարաց. և վերտառութենամբ մակդիր ի գաղղիականէն առեալ Dieu et mon droit, որ է Ա»»»Ա Ե Իր»»»Ա Ի՛։ Արքայորդիքն Ժառանգ գաւառիկն կոչի Գուքս Գառնուալայ և ապա Իշխան Կալլսոլ. իսկ հասիր որդիքն զգեսի անուն Ժառանգին, որպես գուքս Եօրքայ, գուքս Գէմպրիճայ, և այլն։ Ժառանգքն զինագն և գաւելք եթէ չգոցէ արքայի որդի սրոյ։

177. Զորք կարգք ասպետաց են յԱնգղիա. ա. Կարգ Ժարտէնին (the garter), հաստատեալ ի 1349, զորոյ գլխն կրեն ի ծունր ահենին, և ասպետք կարգին ազատք միայն լինեն։ բ. Կարգ Պաթայ (bath), հաստատեալ ի 1399 և երեք աստիճանք են սորին։ գ. Սկովտիոյն կարգն Ս. Անդրէի, զոր հաստատեալ Յակոբոս Ե, որպայ Սկովտիոյ ի 1540։ դ. Կարգն Իռլանտայ Ս. Պատրիկ կոչեցեալ (Saint-Patrick), հաստատեալ ի Գեորգայ Գ, յամին 1783, և ասպետք կարգիս են Իռլանտացի առեներակաք։

178. ԿՐՕՆՔ. — Նորաղանգն կրնայ ծաւալեալ են ԱՆԳղիա և ի Սկովտիա, իսկ Յրլանդիա ուղղափառ կրնայ սիրեն. Իբրև 7 միլիոն ուղղափառք Հաշուին ի Բրիտանիա. ամենեցուն ընդհանուր է յորինոց ընդհանուր Քրիստոնէից, այլ եկեղեցին անգլիական կամ եպիսկոպոսական որ և Բարձր կամ Մեծ եկեղեցի (High chruch), զոր գաւանի արքունական տունն, Համարեալ և կրօն պետութեան, և հետեւին նմին իբր 16 միլիոն անձինք. վարդապետութիւն կրօնից յիրս իրս զանազանի յայլոց աղանդոց և համանձն է ի գլխաւոր մասունս, բայց միայն ղի երևին ի նմա տակաւին բազում հետք կարգաց հնամենական եկեղեցւոյն զոր յառաջն խոստովանէր աշխարհն այն. անգլիական եկեղեցւոյն գլուխ է Թագաւորն, և յետ նորա պատուականք են արքեպիսկոպոսունք, եպիսկոպոսք, վարդապետք նոցա, և այլն. և քանզի ամենեքին սոքա մեծատունք են ընդհանք և ազատորդիք, ոչ քաջ պարապին ի խնամել զհօտն. վասն որոյ և բազում այլ ազանդք հերձեալ ելին ի նոցանէ, զորս զամենեսին հանդերձ ուղղափառօք և Սկովտիացւովք՝ հերձեալսն համարին նոքա (dissenters). Գլխաւոր հերձուած է ի նոսա Կաթոլիկ՝ (Ռէոմէթ) կոչեցեալսդն, հնարեալ յանցեալ դարուն, որք ոչ զիշխանութիւն եկեղեցւոյ ընդունին, ոչ զապաշխարութիւնն և ոչ զաղօթս, այլ ի քարոզութիւնս միայն և յերգս պարապին. սոքա հաստատեցին ըզ վարդապետութիւն Կիւրակէից, զի ի տերունական աւուրս ուսուցանեն զառաքին, և յայս գործ փուլ թաղանթ են յոյժ:

Միւս ևս աղանդ երևելի է ԱՆԳղիա Գուաքերացն (Գուէյքըր Quaker), որք ինքեանք կոչեն Քրիստոնեական ընկերութիւնն բարեկամաց, և յայլոց Երեքականք ձայնին. Գերոյ ոմն Ֆոքս յուսնգործ առաքինորդ եղև աղանգոյս ի 1650, և ուսուցանէ, ամենայն քրիստոնէի որ ըմբռնմամբ ինդրիցի զՀոգի սուրբ՝ յայտնութիւնս ընդունել, և զնորին ուղղութիւն եղծուցոյ աւետրոյ համարի. չկք ի Հոգևորական նոցա սեղան կամ պատկեր կամ Ծիրանոցք, և ձայն երգոյ և զանգակաց ոչ լսի, այլ ի տաճարանալ ինչ Հանուս աւուրն Հոգևոյն անգր և կան բազում գլխով անչշուկք, մինչև յայտնեսցի ուրիք տեսիլ, և սկիզբն ապրացեալ պատմել զպատգամն, և ամենայն Հոգևորին լսե զոյնոյ կամ քարոզութեան տաճառագրեցիկ ածեն. և ուրիք զի յանկեզեզա տարուբերիլ և չարժել նորա, և եկեղեցին համարէն զնոյն օրինակ գանգաչէ, և ասասի նորա երերականք յորջորջուածն. չկք նոցա պաշտօնեայ կամ քահանայ կարգեալ, զի ում և չնորհիցի յայտնութիւնն եթէ առն և եթէ կնոջ մարդոյ՝ նա է քարոզիչ Հաստն. սակայն են նոցա և ընտրաեալք նահանգիք ինամով քարոզիչք առաքեցեալ յորմէ ազգս. Կանոնս բարոյականս ունին գժտաբերիս. Հրաժարեն յերդմանց, ի ռազմամրթնեանց, ի հանգանակաց, ի զինուորութենէ, ի վաճառականութենէ, և յամենայնէ որ յառաւել ինչ գիւրութիւն կենաց և ի չհայրենութիւն մխիցէ. և փոխանակ զինուորութենեանն հարկին արծաթ զարգել տերութեանն. — Ոչ սակաւ տարածի արդ ԱՆԳղիա և վարդապետութիւն Քուակէի, որ ի բազում ինչ իրս հետևի հռովմէականին:

Ալլք յաղանգոց, որպես Միլոտականքն՝ որք զաւ-փասաս միտեն և ոչ զերախայ մանուկ, Մորաւեան եղբարք՝ որոց վարդապետութիւն նման է կարգաւ նակացն, և այլք՝ փոքու իւիք զանազանեալք են յանդղիականէն և ի սկովտիացւոյն:

Սկովտիացւոցդ եկեղեցի Երիցական կոչի (Բրէզ-թէրէեան) կամ Մաքրական. և գաւանողք նորին ոչ ատան տասանորդս անգղիականին, որպես այլքն. սոքա գնան զնեա վարդապետութեան կայնիոյ, և ոչ ընդունին զքահանայութիւն և զպատարագամատոյց եպիսկոպոսականաց, այլ Ժողովուրդն ընտրէ ինքեան քահանայս և օգնական նոցա զգաս ներընտրեացն, որք միասին յանձնանին զհոգս վիճակաց իւրեանց:

179. Խաղաղասիրք գրեա ԹԷ ամենեքին ուղղափառք են, և յերկրիս ոմանց հետէ հալածեալք էին ԱՆԳղիացւոց, որք արդ Լրանին զնոսա ի հասարակաց պաշտամանց, և ոչ խոչ Թագուհին նոցա սոսկալ կալուածս սեփականս. և ի Ֆրնեչ նոցա Թեթևաթեռնել զանձինս ի լճոյ անոթ, խոտագոյն կամ Ծանրագեաք լինէին, մինչև ի սկիզբն գարուս. յորում ծանրեալ քաջն Ճարտասանին Օքռնէլն խռլանեացւոյ պարտեցան Նախանձայոյզքն (Torys), և շնորհեցան խաղաղասցւոց Հրաւիրք քաղաքական Ընդհանուր. և օրինեալ ի 1829 հաստատեցին զազատութիւն նոցա, որով համարձակեալ մնանէին արդ յատեանս և հասանեին յատագոհութիւն պաշտամանն: Զարդիս ԱՆԳղիա ինքեին բարձրագոյնս լինին կաթոլիկէ հաւասք, և հաստատին աճեալք եպիսկոպոսութեանց ի նմա, հանդերձ նախագահ արքեպիսկոպոսաս Ռէաոսիինիսոպայ որ հաստատեցաւ յեղս 1850 ամին, ընդ որով են 13 եպիսկոպոսունք. Յհագնաս յաձաքարդն իսկ կային 22 եպիսկոպոսունք և 4 արքեպիսկոպոսունք:

180. ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱՑ. — Կրթութիւնք ըստ արժանի բաւականին ոչ գոն ԱՆԳղիա, քանզի տերութիւնն զՀամալսարանաց և զարուեստարանաց և զանհատուց արքունի գոլոցաց խնամ տանի, և այնք ևս ըստ կամի մեծատանց որք զնոսա կառուցինն՝ կառավարին: Ուսումնարանք նորոգ հիմնեալք և նշանաւորք ի բարձր մակացութիւնս են, Նոր Համալսարանն Լրնդարձ հաստատեալ ի 1830 ըստ ոմն գերմանացի Համալսարանաց, և արքունի գոլոցն (Kings college) զոր Նախանձայոյզքն կառուցին հակառակ համալսարանին՝ որում պատկան կայր Տերհռետն Ագատացն (Whigs), զի յայս երկուս հերձուածս որոյն գլխաւորք Ժողովրդեանն: Ալլ զաւանին տեսի ի համարն վարժարանս աշխարհին ուրնին համալսարանք Օքսֆըրտի և Գեմբրիճայ, ընդ որոց խնամարկութեամբ կան միայ միայ 40 գոլոցք, և համալսարանքն որ յԼոնտոնդրի և ի Պլակոյ. ի հասարակաց գոլոցս նշանաւորք են Ուեսմինսթրին, Ռուճեսթրայ, Ա յաքնայ, և այլն. և ի գոլոցս նախատիպ ուսանող տղայոց՝ Լրնտոնին, յորում 1100 մանկունք վարժին: Բայց զնորին ասկորութիւնս անփոփոխ պահելով զորդիք են յարգեանս գիւրամատոյց բարգաւաճանաց. են նոցա և ըստ տեղեաց տե-

ղեաց սեփական ուսումնարանք յատուկք միոյ երիք մակացութեան. այլ աղնուականք ի ձեռն առանձին դաստիարակաց կրթեն զմանկունս իւրեանց։ Աղքատ ազգ մանկունք բարձի Թողի կան ի բաղում կողմունս. ի գեղս դուն ուրէք գտանի գպրոց, և թէպէտ այժմ ի Լոնդրա և յայլ գլխաւոր քաղաքս կառուցեալ են ոչ սակաւ դպրատունք, այլ և այնքին չէն բաւական ժողովրդեանն։ Սկովտիացիք քաջախրատ հանդիպ են քան զԱնգղիացիս։

Յուսումնական ընկերութիւնս անուանիք են, Արքունի ընկերութիւնք բնական գիտութեանց Լոնդրայ, Հնութեանց ընկերութիւն հաստատեալ առ Եղիսաբեթա և բարեկարգեալ յամին 1824, Աշխարհագրական, Ասիական և Եգիպտական ընկերութիւնք, Լինննեոսեան և Միհեան ընկերութիւնն, Երկրաբանական Մէկքըլըջ-յայ (Macculloch)։ Աղբունի ձեմարան գեղարուեստից, որոյ 40 կամաւորգք են և վարժապետք չորք ինկորչութեան, Յարատապետութեան, ընդօրինակութեան և անգամհատութեան, և այլն։

181. ԴՐԱՄՔ. ԿԵՒՒՔ, ՉԱՓՔ. — Ցմէգրնա գրամք հաշուոյ են Լիւէր կամ Բ-ունդ Սթ-ըլ (Liver, pound Lst.), շիլլի (shilling), բէնս (pences), բէննի (penny) և ֆ-ըրթին (farthing). սա փոքրագոյն է ի գրամս և չորրորդ մասն միոյ բէննեայ. բէննի երկաթաձեւորդ մասն է շիլլին, բէնս չորեքականն է բէննեայ. շիլլի քառներորդ մասն սահեալին կամ միոյ լիբրայ. իսկ սահեալին արժէ բան գաղղիական գրամ՝ 25 ֆրանգք, սուղ ինչ աւելի, և իբր 110 գահեկան սամանեան։ Ցիրական գրամս վարին յԱնգղիա, պղինձք՝ ֆարտինն, կէս բէննի, բէննի, բէնս և կըրկնաբէնս. Արծաթիք՝ եռաբէնս, քառաբէնս, վեցաբէնս որ է կէս շիլլին, շիլլին, ֆրաուն կամ Պաակ (Krown) որ է 5 շիլլին քառորդ սահեալին, և կէս քրաուն. Ոսկիք՝ Բ-ունդ կամ սուվերէն (sovereign), որ է սահեալին, գինի (guinee), որ է 21 շիլլին, կէս կինի, կըրկնակ կինի, եռակ կինի, քառակ կինի։ Բայց ի տուր և առս չամախագոյն վարի Թղթեայ գրամ։

Կշռոց միութիւնն է Անգղիա լիարն Տրոյ (troy), որ ունի 12 ունկիի, ունկին՝ 20 Բէննի ուէյթ (weight), և սա 24 դրէնուքի. և համեմատի լիարս առ գաղղիական քիլոգրամ 0,373202. գոյ և բեռանց լիար 0,453544։ — Ընդունակութեան չափք են կալլըն (gallon), կէս կալլըն, ուշերեակ կալլընի որ կոչի բիւշ. բէթ որ է կրկնակ կալլըն, պուշել (bushel) որ է ութ գալլընի, սաք (sack) որ է ութ պուշել, և չէլդրըն (chaldron) որ է ութ սաք. և է կալլըն գաղղիական լիտրս 4,543457։

Երկայնութեան չափ է ֆ-ութ (foot) որ է ոտն (0,304794 գաղղ. մեթրի), և բաժանի յ12 բոյթ. եարդ (yard) որ է կանգուն, և է 3 ոտք, ֆեյհըմ (fathom) որ է երկկանգուն, բէրչ կամ բ-ոլ (perch, pole) որ է 5½ կանգուն, ֆըռլըն (furlong) 220 կանգուն, մղոն (մայլ) որ է 8 ֆրըլըն (1,609314 քիլոմեթր). լիկ (league) որ է փարսախ ծովային (5,592369 քիլոմեթր)։

Տարածութեան չափք են՝ բ-ոդ (rode) որ է 1 □ ձողաչափ. բ-ոդ 1200 կանգ. □. է-ըր (acre) որ է 4 բոլա □։

182. ՎԱՃԱՌՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԿԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ. — Ցերիս Թագաւորութիւնս բաժանի Բրիտանիա և երեքին ևս՝ գաւառս գաւառս, որք չէր (shire) կոչին ի լեզու նոցա, այս է՝ Սասունք, և սոքա ևս ի վիճակս փոքունս։ Իւրաքանչիւր գաւառաց՝ որ և կոմսութիւնք կոչին, կարգին զանազան վերակացուք. որպէս Շէրիֆ, որ է գաւառի և միջնորդ խաղաղութեան առ արքայի և պաշտօնեայ վերին առնին գաւից. սա ընտրի ի Թագաւորէն ի ձրի կայ ի պաշտաման զամ մի աւեղ. Աբենաման, որ պահէ զիւանս առնին և առաջնակայ գաւին առնին խաղաղութեան. Նուիրեալ խաղաղութեան, որ առաքէ զՀրամանագիրս և հսկէ ի կատարումն նոցին, և ընծեռնուս յասնին ըզպատգամս. Գոբրոյբ (coroner), և կոչին այսպես ջորք կամ վնց պաշտօնեայք ընտրեալք ի կոմսութենից առ ի քննել զդիակունս մեռելոց, բնականաբ եթէ բռնաւ կան սպհու մեռեալ. Գոռնդոռալ մեծ և փոքր, և գործ սոցա է հսկել ի պահպանութիւն խաղաղութեան ի վիճակս գաւառացն, վասն որոյ խնամոտ թիւն ունին ի բանս արկանել զնաւամարտս։ Իսկ գաւառական օրէնք Անգղիոյ նորոգինակ կին են. այլ են գաւառորք նոցա և այլ իրաւարարքն կոչեցեալք. 15 միայն գաւառորք են Անգղիոյ, որոց ապարանք են ի Լոնդրա, և զանն ողջոյն չորին ի կոմսութիւնս երկից կամ երկոցս այլ եւեալ միոյ միոյ և տեսանեն զգաւառ ի գլխաւոր քաղաքս իւրաքանչիւրում, և զրան մեծ յանձնեն ի տեսութիւն Առենակալացն. իսկ իրաւարարքն են գաւառորք խաղաղութեան գաւառացն։ Բայ ի սոցունն են և այլ երեք տեսչաք, Թագաւորին, Գանձապետին և Առեան գաւի հատարակաց, և վերագոյն քան զսոսին Առեան քարտուղարին, որ և է տեսչան վերին բոլորոց, և այս տեսչան միայն բայ է հանապազ։ Բայց զարգիս հատատուն նոր օրէնս գատաստանայ և տեսչից։

Ա. ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԱՆԳԼԻՈՑ

Տարածութիւն . 7,380 փարսախ □ . Բնակիչք 20,000,000 :

183 . Սահմանք Թագաւորութեանս որ է բուն Անգղիա և Իշխանութիւնն Կալլէս հանդերձ կղզեօք, են յարևելից կողմանէ Ծովն Հիւսիսոյ , ի Հար . Մանչ , ի Մ . Ծովն Խաղաղասէր որ և Լրանցք հիւսիսոյ անուանի ընդ Ջէջ Խաղասէր և Սկոտիոյ և Լրանցք Ս . Գէորգեայ ընդ Ջէջ Խաղասէր և Կալ Լէսի , ի Հ . Սկոտիա . Ցառաջ քան զերկրակալու-Թիւն Նորմանացւոց (1066) յիսնին Թագաւորու-Թիւնս բաժանէր Անգղիա . և զարդիս ի 40 գաւա-ռս , և իշխանութիւնն Կալլէս ունի առանձին 12 գաւառս : Ըստ երկուց այսոցիկ որոշմանց կարգեցք զտեղագրական ծանօթութիւնն ի հետեւոյ ընդ հա-րաւ դնալով, թէպէտ և հին բաժանումք ըստ Թա-գաւորութեանց՝ միայն յիմացումն սլատմութեանց սատարիցէ :

Գ Ա Խ Ա Ս Ի Ա

ԱՆԳՂԻՈՑ ԵՒ ԿԱԼԼԷՍԻ

Ա . Թագաւորութիւն Նորտումբրլանդայ .

Ա . Նորտումբրլանդ (1) . Դ . Տըրըմ .
Բ . Գըմպըրլանդ . Ե . Լէնքէսթըր .
Գ . Ուէսթմըրլանդ . Զ . Եօրք .

Բ . Թագաւորութիւն Մերսիայ .

Է . Լէնկըն . ԺԳ . Մոնմըտհ .
Ը . Նօթինկհեմ . ԺԴ . Սթէֆըրտ .
Թ . Տըրպի . ԺԵ . Լէսթըր .
Ժ . Ջէսթըր . ԺԶ . Ուըրչէսթըր .
ԺԱ . Շրօփշըր . ԺԷ . Նորտհէմփթըն .
ԺԲ . Հերէֆըրտ . ԺԸ . Ռաթլընտ .

ԺԹ . Ռաթլընտ . ԻԳ . Հարթֆըրտ .
Ի . Կրմսթըր . ԻԴ . Պէտֆըրտ .
ԻԱ . Օքսֆըրտ . ԻԵ . Հընթինկտըն .
ԻԲ . Պըքինկհեմ .

Գ . Թագաւորութիւն Իսթհինկլիայ .

ԻԶ . Քէյմպրիճ . ԻԸ . Սըֆֆոլք .
ԻԹ . Նորֆոլք .

Դ . Թագաւորութիւն Լասէքսայ .

ԻԹ . Է՛սսէքս . Լ . Միտլսէքս .

Ե . Թագաւորութիւն Քնինդայ .

ԼԱ . Քէնթ .

Զ . Թագաւորութիւն Սրսէքսայ .

ԼԲ . Սըսէքս . ԼԳ . Սըրրէյ .

Է . Թագաւորութիւն Հէսէքսայ .

ԼԴ . Հէմփշըր . ԼԸ . Սըմըրսըթ .
ԼԵ . Պըրքշըր . ԼԹ . Տէվըն .
ԼԶ . Ուիլթշըր . Խ . Գոռնուըլ .
ԼԷ . Տորսէթ .

Ի Խաւսոտրիս կալլէսի .

ԽԱ . Ֆլինթ . ԽԷ . Բէնպրը .
ԽԲ . Տէնպի . ԽԸ . Քարմարթընշըր .
ԽԳ . Գըրնարվընշըր . ԽԹ . Բէմպրոք .
ԽԴ . Է՛նիըսլի . Ծ . Գըրմարտընշըր .
ԽԵ . Մէրիընիդշըր . ԾԱ . Պրէքնոք .
ԽԶ . Մոնկոմէրիշըր . ԾԲ . Կլէմոռկըն .

Կղզիք Անգղիոյ .

Ա . Մէն . Գ . Նորմանեան կղզիք .
Բ . Սիլէ .

(1) Ասկ համառօտութեան ի բաց Թողաք ուրեք ուրեք զգաւառանուէ յորըրդումդ ՚ (shire) ի վերջս անուանց գաւառացդ , զոյն և յանգղիարէն գրուածն յառաջկայդ ի կարգին :

Ա· ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՆՈՐԹՀԸՆՊԸՐԼԸՆՏԱՑ

184· Ա· ՀՈՐԹՀԸՆՊԸՐԼԸՆՏ (Northumberland)· — Նորթումբերլեա ըստ Հնոց· սահմանակից է Սկոտիոյ, և անընդհատ ընդ նա ունի զգետն Դուտա· երկիրն ոչ է արգաւանդացող զի բրլաւէա է· ունի ածուխ հանքային առատ· Ի սմա քաղաքք անուանեալք են·

ՆԻՒՔԱՍԼ (Newcastle)· — Գ·· Ր· վաղեմի և ընդարձակ, Գաբրոսենտն կոչեցեալ առ Նամինս· գեղեցկայարդար են փողոցք նորաչէն մասին քաղաքին, այլ Հնոյն գեռեւ է տեսիլ· Նշանաւոր է ի նմանօ սորա աշտարակ եկեղեցւոյ Ս· Նիկողայոսի Ճարտարագործ գոթացի ոճով· և կամուրջն հոյակապ ևօթնաձիք ձուաձև կամարօք ի վերայ Դայն (Tyne) գետոյ· յորում ունի և նաւահանգիստ, ընդ որ ամի ամի հանեն 400 նաւս և 42.000.000 կենդանեաց ածխոյ հանքաց, զի առաւօտեամբ լինի ածուխն ի դաւառին և յորում բիւրք գործաւորաց են ի բռնի· հանեն ասի և երկաթ և կապար· ընդ ամենայն իրս 200.000 տակառաչափս բեռանց առաքէ նիւթապատ աքսոր, վասն որոյ երկրորդ նաւահանգիստ համարի սա յԱնգղիա· Աքսուարձան նիւթապատ հաստատեալ է ԿԷյտհէա (Gateshead) յայգամ Դայնոյ գետոյ ի դաւառին Տըրըմոյ· ընդ մէջ սորին և քաղաքիս նշմարին ահաւորագործ Քեթհասուոլ կոչեցեալ տրմոյ, զոր Հռովմայեցիքն կանգնեցին ընդդէմ խաժաքարոյ հինից Ժողովրդեանն Պիկտք կոչեցելոյ· Թիւս բնակչաց նիւթապատ և ԿԷյտհէասյ 75.000·

185· ՈՒՈ՛ԼՋԷՆՏ (Walsend), ՆՈՐՋՀԻԼՏՍ (North-Shields), ՍՈՒՋՀԻԼՏՍ (South-Shields), Բնակիչք 30.000· և ԴԱՒՄՈՒԶ (Tynemouth), Բն· 25.000· — Ի գետեզերս Դայնոյ, քաղաքք մանուկք նշանաւորք են վասն առաւաւթոց հանքաց ածխոյ· ի Դարնմըտայ մինչև ի նիւթապատ խառնել է գետն ածխակիր նաւակօք, և Ժողովուրդ վայրացն պարապեալ է ի գործս յայս·

ՊԵՐՒԻՔ (Berwick)· — Քաղաք փոքրիկ ի հիւսիսակողմն նիւթապատ՝ անուանի վասն պատերազմացն Անգղիացւոց ընդ Սկովտիացիս· զարգացեալ է վաճառականութեամբ, և առաւել ձուկն սալմոն ի Լուն. սորա բազում յոյժ· Ցիշատակաց արժանի է ի սմա շղթայակապ կամուրջն ի վերայ Դաւհասյ (Tweed), որ սահի ի Սկոտիա· Բն· 16.000·

186· Բ· Գ՚ՄՊԸՐԼԸՆՏ (Cumberland)· — Կապ յարևմտից վերնոյ գաւառին, լեռնային է և հաբուտ ի բերս բոլորշ· սակ գոհարի մասին ընտիր· գեղեցկանիւթք և զարմանալիք են գիւղերքն Նորա խիտ ընդ խիտ հովսոյց և ընդակայ ընդ մէջ անկաձևովք· բայց երկիրն անպտուղ է և անմշակ· Խոշոր տեսակ ծուլ յարևմտից և ի հիւսիսոյ պատեալ զովաւ գործէ զծոյն Սոլուէյ (Solway), ընդ մէջ Անգղոյ և Սկոտիոյ· Գաղաքք երևելիք ի սմա·

ՔԱՐԼԱՅԼ (Carlisle)· — Գ·· Ր· Գեղեցկի և հին, ունի գործարանս բամբակի յոլովս· Բաց ի Պիկտեան պարսպացն զոր արդ ևս յիշեցաք, կան ի սմա բաղում և այլ մնացուածք հռովմայեցի շինուածոց, և կոթող Դրուիդաց կոչեցեալ Մէյ Ն դ-ոբէր Խ-ր (long Meg and her daughters), որ ի կարկառ բոլորակցոյս աւերակ վիմաց· Բն· 36.000·

ՈՒՕՓՀԷՒՕՎՆ (Whitehaven)· — Քաղաք զուարճագեղ ձոխ ի բովս ածխոյ, յորոց չաւք ձգեն 160 գիրկս ի խոր, և 2.400–3.000 ամանաչափս աւորև քան զբերսս ծովու· Բն· 30.000·

ՓՈՐՐՈՒՆԴԷԼ (Borrowdale)· — Լճան հռչակեալ, վասն ընծիր մատոյին, զոր հանեն յերկրէ, և գործեն ի Քեզուիք (Keswick) քաղաք մատակայ, որոյ Բն· 3.000·

187· Գ· ՈՒԷՍԹՄՈՐԼԱՆՏ (Westmorland)· — Ի հարաւոյ Գումբրլընտայ առ ծովեզն Իռլանտայ, որ գործէ աստանօր զդոն Մ՚ոբէմ (Morecambe)· Երկիր լեռնային է և են ի նմա լիճք գեղանկար տեսարանաւք, յորս նշանաւոր է Ուինդըրմիր (Winandermeere)·

Ե՚ՓԼԱՊԻ (Appleby)· — Գ·· Ր· առ եզր խոշն (Eden) գետակի· Բն· 3.000·

ՔԵՆՏԷԼ (Kendal)· — Աքաղաքն է վասն գործարանաց չուխայի որ ի նմա· Բն· 35.000·

188· Գ· ՏԸՐԲԸՄ (Durham)· — Գաւառս այս յարևմտից կողմանէ ունի զլերինն և ի հիւսիսոյ բլոր-տրաշխարհիկն· և ծովիս հիւսիսոյ պատի զնովաւ յարևելից կոսկ·

ՏԸՐԲԸՄ· — Գ·· Ր· գեղեցկի կառուցեալ ի բլրի ընդ որ անցանէ Ուէր (Wear), է ի սմա եպիսկոպոսական եկեղեցի մեծ, և եպիսկոպոս քաղաքիս հարստացոյն համարի քան զամենայն եպիսկոպոսունս Անգղոյ· գեղեցիկ է և բանտ քաղաքին (country gaol)· Բն· 40.000·

ՍԸՆԴԸՐԼԱՆՏ (Sunderland), և ՈՒՕՐՄՈՒԶՏ (Wearmouth)· — Առ ամին Ուէրայ, երկու քաղաքք ի մի հաւելեալք երկաթի կամրջաւ, որոյ է բաժանրուեալին 100 ոտնաչափ· սոսա են մեծ երեքսանեակ ածխոյն զոր ի սահմանաց գետոյն հանեն ամի ամի իբր 30.000.000 կենդիներ ի ձեռն 30.000 գործաւորաց· Բն· 58.000·

189· Ե· Լ՚ԱՆՔԱՍԻՐ (Lancaster)· — Ի հիւս. սահ ունի զԱՀԱՎՈՐԵԱՆ և յարևելից գծոյն Իռլանտայ· Երկիր լեռնային է և անպտուղ, այլ բովս երկաթի և ածխոյ ունի բազումս, և յատաչագիւտ է ի վաճառականութեան և ի ձարտարութեան, և բազում ջրագործք անցանեն ընդ սա, յորս նշանաւորք են Պրիճուոթըր, ունի զդոն Մըրքըմըվ և նաւահանգիստս ի բերան Բիվըլ և Մըրզէյ (Ribble, Mersey), գետոց· Ի գաւառի սոսո բնակեն աւելի քան զտասն բիւր կաթոլիկեայ քրիստոնէից·

ԼԻՆՔՈԼՆՔՐ· — Գ·· Ր· չահաստան մեծ էր

երբեմն. արժանի յիշատակաց են՝ի սմին ջրանցքն և ագուցեալք՝ի վերոյ Լոյնայ (Loyne), և բանտն մեծ: Բն. 35,000:

ՐՈՒՏՈՆ (Preston). — Բազում գործարանս ունի բամբակի: Բն. 78,000:

190. ԼԻՎԼԸՐԲՈՒԼ (Liverpool). — Քաղաք մեծ, անուանի և հռչակաւոր՝ի բերան Մըրզըվյայ, ուր և ունի նաւահանգիստ ընդարձակ, որ երբորդ համար ըստ ընդ համարին Անգղիա բաղմութեամբ վաճառականը նաւուց. են նորա 25 ծովակք կամ աւազանք՝ի սէաս նաւաց կառուցման և կայից. Ծովային վաճառականութիւն է նորա ընդ Ամերիկայ և ընդ արեւմտեան Հնդկաց, և գլխաւորք՝ի վաճառս բերեալք՝ի Լիվըրբուլ, են ծխախոտ և բամբակ զոր առաքին՝ի Մինջսթըր, զի սորա նաւահանգիստ համարի Լիվըրբուլ. և առ՝ի համառօտել զմանաւանդն որ ընդ կրկին քաղաքս այսոսիկ, ծանր աշխատութեամբ յօրինեցին շաւիղ երկաթի ընդ վայր գետնատրամ, ըզձոր և զձայնիմ հողաբլրովք հաւասարեալ և զլերինս պատառեալ և անցեալ. գարձեալ բացին և ճանապարհ սոսրերկրեայ (tunnel) իոր ոտնաչափս 6,700՝ի գոգ բլրին՝ յորոյ վերայ կառուցեալ է քաղաքն Լիվըրբուլ, առ՝ի ստանել զվաճառս գէպ ուղիղ՝ի նաւս հանդիման որ՝ի սորա, և վաթսերեայս գործս այս մեծ յամս վեց (1825–1830): Նշանաւորք՝ի լինուածս Լիվըրբուլայ են եկեղեցիք Ս. Պօղոսի և Ս. Գեորգայ, վաճառափողոցն զորոյ գրասենս բառնան 120 մոյթք ձուլածոյք, Թէատրոնն, հաւաքակաց ժողովարանն (town-hall), հրապարակն վաճառականաց կառուցեալ ըստ ձևոյ հրապարակին Ս. Մարկոսայ որ՝ի Վենետիկ, և է՝ի նմա կանգնեալ երկաթեայ յիշատակարան մեծ Նելսընի Ծովակապետի, բանտ քաղաքին (borough-gaol), նոր մաքսատուն, անկեալ նոցն, լուկեռնն, աթենէոնն, Լիվըպիք չոգեկառաց, լապտեր նաւահանգստին, և բազմիք յարմարս Մըրզէյայ: Են և բամբակապահիկ ուսումնարանք՝ի Լիվըրբուլ, և պարտէզն անկաքանուածոյն անուանի է ընդ ամենայն Անգղիա: Ի վաճառս քաղաքիս սոքոնանի են քան զայլն կատար և քարմարցանկ: Բն. 300,000:

191. ՄԱՆՉԷՍԹԸՐ (Manchester. Մանգուեսսըռ). — Գետն Իրուէյայ (Irwell). կենդրոն վաճառականութեան և մարգաշատ քան զամենայն քաղաքս Անգղիոյ յԼօնդոնայ, և մի յայնոցանէ որ՝ի սահմանի բարգաւաճեալ անուանի յայժ կղզեն. առ այս օժանդակեաց քաղաքիս ջրագործելն յոլովութեամբ, և առատ բովք ածխոյ և գործարանք ամենազգիք, զի՝ի բազմութեան գործարանց նոց առաքին քաղաքս Ամանչի սա յաչխարհ. գլամբաղն զոր՝ի Լիվըրբուլայ ածէն՝ փոխեալ ասատիոր յազգս ազգս պատուական կերպասուց՝ գործուածս. նէն գաղեալ՝ի Լիվըրբուլ և անտի սփռի ընդ ամենայն աշխարհ. առ որ ամ յամէ 12,000 նաւակք բեռնաւորք տարեալ լինին: Բազմութիւն գործարանաց գաղաքաւն տարածեալ է, սակաւ՝ի միջին գոլով. են անդ 350 մեքենայք չոգեշարժք և 30,000 թակէ՝ի թելարանս: Նշանաւորք՝ի չէնսն են հասարակաց ժողովարանն (town-hall), հրապարակն վաճառականաց, վաճառանոցն մեծ, երաժշտատունն, կաքաւաւանդն, անկեւտնոցն, բանտն և վարժարանք: Ունի և ընկերութիւնս բանասիրականս, յորս նշանաւորք է Հնախուզիցն Լիվըրպըրայ և Բըժէյայի Մենչըսթըրայ: Բն. 320,000, յորոց 58,000՝ի մեծ ատան Սալֆըրտ:

192. ՊՈՒԼԹՈՆ (Bolton). — Քաղաք մեծ այլ ոչ բարեչէն, և նշանաւոր վասն ընդարձակ գործարանաց բամբակեղինի: Ատ զառաջին մեքենայն հիւսուածոց հնարեաց Ըրքրայթ (Arkwright): Բն. 100,000:

ՊԼԷՔԲԸՐՆ (Blackburn). — Եւս սա մեծամեծ գործարանս ունի բամբակի: Բն. 75,000:

ՊԷՐԻ (Bury). — Հռչակեալ քաղաք վասն ատուեայ և բամբակի կտաւոցն: Բն. 78,000:

ՕԼՏԷԼԻ (Oldham). — Վաճառաշատ քաղաք գործարանօք ատուս, բամբակի, գլխարկի, և այլն. ունի ծովահագին բովս ածխոյ՝ի սահմանս իւր և քարահատս արգելանի քարէ: Բն. 68,000:

ՌՈՉԴԷԼ (Rochdale). — Գեղեցիկ քաղաք, յորում են գործարանք բրդեղից (ֆլանէլ) յոլովք, և բաւականք առ՝ի սէաս տանիցն Անգղիոյ: Բն. 60,000:

Սաֆաէ ինչ հեռագոյն՝ի Պլէքբըռնայ կայ Սթոնիհըրսթ (Stonyhurst), նշանաւոր վարժարան Ցիսուսեանց, մեծագոյն՝ի կրթարանս ուղղափառաց Անգղիոյ:

193. Զ. ԵՕՒՐ (York). — Ընդարձակագոյն՝ի գաւառս Անգղիոյ, յարմանից սահման ունի ըզԼիվըրբուլ և՝ի հիւսիսոյ զԸրըմ, ՝ի հիւսիսակողման անդ գաւառին են վայելչանիստ հովիտք և լերինք, յորս բարձրագունք են քան զամենայն լերինս աշխարհին Ուառնեայտ (Wharnside), Ինգլբուրըը (Ingleborrough) և Բէնինկենգ (Penigant), երբև 4,000 ոտս՝ի բարձրութիւն. այլ ներքին կողմն գաւառին գաղտ է արձակածաւալ, և հարաւակողմն ձախնայեն և մերձաւ, և ծովափունք ապալերք. և գետ մեծ՝ի սմա է Հիլբը: Յերկու վիճակս բաժանի այս գաւառս, և քաղաքք՝ի նմա երեւելք այսոքիկ են.

ԵՕՒՐ (Եբուրական). — Գլ. Ր. և աթոռ երկրորդի եպիսկոպոսին Անգղիոյ, նշմարեալ և երկրորդ քաղաք է իշխանութեան Թէսէա և փոքրիկ. նշանաւոր են՝ի նմա ժողովարան կոմսութեանն, և մայր եկեղեցին (Minster), գոմեացի Նորտումպերատութեամբ. յորում ամի երբև ամ կատարի մեծ Հանգիստ Յարութեան նուագածուածոց, երգեհոն նորա մեծ՝ ունի 3.000 հնչափոյս. մատենադարան մեծ, գիտանոց, թանգարան բնական պատմութեան, կըր Թարան լմնարաց և կուբաց, և գալոց ատառաձայնութեան՝ի Մենչըսթըրայ փոխեալ այսր յամին 1803. վարժարան օրիորդաց՝ի վանս ուղղափառաց, ընկերութիւն պահելոյ զազգային յիշատակարան: Ի քաղաքի աստ յամին 1831 ժողովեալ 350 իմաստնոց յամենայն կողմանց աշխարհին հատուածեցին զքրիստոնեական ընկերութիւն իմաստնոց առ՝ի ծաւալել զգիտութիւնս: Ի սմա նախ հաստատեցաւ առաջին Անգղիոյ յամին 1160: Բն. 38,000:

194. ՐԻՊՈՆ (Ripon). — Աթոռանի վասն գործա-

բանացին ասուռ և բամբակի, և գեղեցիկ եկեղեցւոյն և կամրջին՝ ի վերայ Եուր (Ure) գետոյ։ Բն. 6,000։

ՀՈՒՒԹԲՅ (Whitby). — Քաղաք փոքրիկ այլ նշանաւոր վասն նաւաշինդտոին և մեթերանոցայ և վաճառականութեանն և վասն հանքայ պարզելի։ Բն. 13,000։

ՍՔԱՐՈՒՔՐՀ (Scarborough). — Ունի նաւահանգիստ և յայնդ վաճառականութիւն, և բաղանիս յոր դան բազմութիւն օտարական մարդկան։ Բն. 10,000։

ՀՐԼԼ (Hull). — Քաղաք մեծ և գեղեցիկ՝ ի ձախ մէ Հըմբրայ, ՝ի՝ ջրից գլխաւոր վաճառաշէն նաւահանգստից Անգղիոյ, և առաջին՝ ի ձկնորսութեան պալենայ կէս ձկան. տուրնատ մեծ քաղաքիս է ընդ գաղթականացն Ամերիկոյ, և է իւր չուժարան վաճառականութեան ընդ հիւսիսի Անգղիոյ և Եըրոպայ։ Ունի գեղեցիկ զբօսարանս ծովամերձեայս, ամ բարանդս, և ջրանցս յորմէ որոյք ընդ նշանաւոր քաղաքս Անգղիոյ հաղորդութիւն գործէ։ Նշանաւոր են փողոցքն ՋՕրՋ-սթրիթ (George-street) և Չարլըզ-սթրիթ (Charlotte-street), մանաւանդ, Թատրն, հրաշ պարանի յորում է անգրլ Գ. Գուլիվէրսոն, գպրոց ծովային արուեստի և ծովակալն։ Բն. 52,000։

193. ԿՈՒԼ (Goole). — Նա ՈՒղ գետով հուպ՝ի խառնուրդս նորա ընդ Հըմբրայ, ունի չահավաճառ մեծ, և նաւահանգիստ նորա ըստ անաւուրեան հաւասար համարի Լըմոթայ, Լիվըրբուլայ և Տըպլն. Նայ. ունի և ծովակ մի գեղեցիկ և նաւակայս, և չուրջ զնորոք խանութս պէսպէից կառուցմանն նաւայ։ Բն. 20,000։

ՀԷՐՐՈՒԳԷՏ (Harrowgate). — Քաղաքագիւղ գեղեցիկ և վայելուչնա, յորում բազում ինչ անք են տուրնականաց եկելոց՝ ի ընդհանուր նորա, զի ունի ծծմբ բային ջուր ախտաբոյժս քան զամենայն Անգղիոյ։ Բն. 2,000։

ՊՐԷՏՖՈՐԴ (Bradfort) և ՔԷՅԼԷՅ (Keighley). — Մեծամեծ քաղաքաւանք, ունին անուանի վաճառատուն չուխայի, և գաղտնոցս մեծս որք կոչին Լոմուր (Lowmoor) և Պոլինկ (Bowling), յորս 1,500 գործաւորաց են և մեքենայ մի մեծ և երեսից չորեքչորիւ։ Բն. 82,000։

ՀԷԼԻՖԷՔՍ (Halifax) առ Գէլքր (Calder) գետով. — Ունի մեծ վաճառատուն չուխայի։ Բն. 110,000։

ՀԴՏԸՐՍՓԻԼԴ (Huddersfield). — Ունաւանի է նոյնպէս վասն գործարանաց չուխայի։ Բն. 110,000։

ՈՒԷՖԻԼԴ (Wakefield). — Քաղաք բարեգիր. նշանաւոր են ի սմա բանսն, վաճառատունն և չուխայն չուխայից, և գործարանք բրդից, քաշմիրայ, ցիսեաց, չուխայի, և այլն։ Բն. 46,000։

196. ՊԱՐՆՍԼԷՅ (Barnsley). — Քաղաք փոքրիկ, ունի գործարանս պղպղաձկի և գարբնոցս։ Բն. 12,000։

Փոքր ի հեռի՝ ի քաղաքէս կայ մեծ և գեղեցիկ դղեակն ՈՒէնթուըրտ-Հաուզ (Wentworth-house), և՝ նմա՝ ժողովածոյ հնութեանց, մասնեղարատ և յիշատակարանք նշանաւորք։

ՇԷՖՖԻԼԴ (Sheffield). — Քաղաք մեծ և վաճառաշէն՝ հուպ՝ի գետախառնուտս Շիֆայ և Տոնայ (Sheaf, Don), ագիւ է տեսչական Թափուր գոլով՝ի վայելուչ չինուածոց, բայց միայն անկելանոց մեծ ուղիս. բազում են՝ի սմա գարբնոցք և գործարանք պղպ. պատի և մետաղայ թելոց, դանակաց, անօթոց քնարանութեան, թիթղանց, երկաթի բանեաց և տունք բրտի՝ կան՝ի սահմանս սորա բովք երկաթոյ և ածխոյ։ Բն. 85,000։

ՏՈՆԹԷՅՏԸՐ (Doncaster). — Քաղաք փոքր և զբաղաքի. անուանի է ձիարշաւարան քաղաքիս և ձիամարտիկ խաղքն։ Բն. 10,000։

197. ԼԻՏՍ (Leeds). — Առ ափն էր (Air) գետոյ, քաղաք ընդարձակ և բազմամարդ. ՝ի սա յանդին ջրանցքն Լիտեան՝ յորոյ ՝ի ծագ կայ Լիվըրբուլ, վասն որոյ քաղաքս այս համարի կենդրան վաճառականութեան միջնադարեանացն հիւսիսային Անգղիոյ։ Անգրլայ է ուեսիլ հնոյ քաղաքին, այլ ՝ի նորումն կան հրապարակք և փողոցք գեղեցիկք։ Գործանոցք ասուեայց և չուխայի և բրդոյ բազմաթիւք են ՝ի քաղաքիս, և նշանաւորք են երկոքին յարկածածուկ վաճառատունք, մին սպիտակ չուխայի, յորում 1,200 կրպակք են և կաքաւատեղի չքնաղակերտ, և միւս՝ ներկեալ չուխայից 1,800 կրպակք. գարձեալ նոր չուխայն՝ որ ունի անդրատուս գեղեցիկս, և վաճառանոցն Բոլորշի անուանեալ վասն ձեղն, հրապարանս վաճառականաց, ապարանք գատաստերին և բանտն, Թանգարան բնական պատմութեան և մատենադարան։ Բն. 180,000։

Բ. ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՄԵՐՍԻԱՑ

198. Թագաւորութիւնս այս մեծագոյն քան զամենայն Թագաւորութիւնս Անգղիոյ ձգի ՝ի միջոցս խարհին։

Ե. ԼԻՆ Գ ՔՆ (Lincoln). — Կայ ՝ի հարաւոյ կուսէ Եօռքայ, ընդ մէջ Հըմբրայ, Դոնքնգայ և հիւսիսային ծովուն՝ որ պատէ զարևելակողմն աշխարհս. գաշտային և բարեբեր է երկիրն և պատարաս. նուտ. զնասագոյն են կողմանք արևմտից հարաւոյ և ուրեք ուրեք ձաճնային, վասն որոյ և Հռոմեացս Անգղիոյ կոչի գաւառս։ Են ՝ի սմա քաղաքք.

ԼԻՆԳՔՆ. — Գէշ Ս. հին և ամեռս եպիսկոպոսական նստեալն Թագաւորք կոզմնատացոյց ջամանակ մի. Երևելի է մասն եկեղեցի քաղաքիս գեղով և մեծութեամբ և բարձր աշտարակաւն։ Բն. 36,000։

Պ՛ՈՍԹՆ (Boston). — Նշանաւոր վաճառականաքաղաք մի Ծոցի Ուոշ (Wash), և վաճառականաւետ Թէաէնն, որ նաւք նորա երթան ի Պալթիկ ծով դէպ կանց։ Գնդեցիկ է ի սմա եկեղեցի Ս. Ռոտոլիսոի և բարեշէնագոյր աշտարակ նորա։ Բն. 36,000։

199. Ը. Ն Ո՛Տ Ի Ն Կ Է Մ (Nottingham). — Կայ յարևմտից վերնոյն, հարթածաւալ է և սա և յուսթի նման նմին. տեղափոխիկ վաճառականաւետիւն մեծագոյնս յայդրեալ է ի սմա վաճ մեծի ջրանցին Դրենդայ, որ զգետն գայն հաղորդեալ ընդ խառնուրդս Մըրվէյայ միաւորէ զնոսա հիւսիսոյ ընդ խաղտականին։

Ն Ո՛Ր Ի Ն Կ Է Մ. — Գ.· Ր.· մերձ ի Դրինդ առ ջրանցիւքն Կրէյտ-Դրընք (Grand-Trunk), վայելչագեղ ունի գիւղս և հայկապ չինուածս, փողոցս լայն և սալայատակս, հրապարակս գեղեցիկս և տունս ի վերայ վեմիվէն սեանց. երեկիլն են հրապարակին վաճառականաց, հասարակաց ժողովարանն, գրեակ գթոնն Նիւբաթոլյ, և կամարակապ սենեակքն հատուած ի վիմի. անուանի են և գործարանք դուլպայիցն, և յախճապակեայց և սալակաց և աղիւս գաղելոյդ։ Ալս միակ քաղաք է ի գաւառին Իւրտէ, վասն որոյ երկուս առաքէ ներքնոյս յաստեան։ Ալս ծնաւ Թրէնմըր (Cranmer) արքեպիսկոպոս ի 1489։ Բն. 34,000։

Ն՛Ուհէտ-Էպէյ (Newstead-Abbey). — Ամրանոց, նշանաւոր եղև առ մեզ, զի առ էին ամարանոցք գբօսանաց Պայռընի մեծի բանաստեղծի։

Ն՛Ա քաղաք. Ն Ե Ո Ր Ք (Newark). Բն. 10,000. — Ո Ր Ք Ս Ո Ր Ը (Worksop). 6,000։ — Մ Ա Ն Ս Ֆ Ի Ե Լ Տ. 11,000։

200. Թ. Տ Ը Ր Ը Պ Ի (Derby). — Յարևմտից վերնոյն, երկիր լեռնային, գեղանկար տեսլեամբ, և վայելչանիւթ բլուրք, և նշանաւոր քարանձաւք։

Տ Ը Ր Պ Ի. — Գ.· Ր.· գեղաշէնաքաղ. ունի գեղեցիկ եկեղեցի ամենայն սքեղց, բանաւոր, անկեալեաց մեծ. Հաստատութիւնն մեծ է քաղաքիս ի գործուածս մետաքսեղէն գիւղակաց և յախճապակեղէն ըմպելը որպէս զՊինաց, և կճեայ ձեռակերտից զոր ի քարաչատից գտանելն հատանէն։ Ի գործել գլխոցաքն վարի մեքենայ ինչ հնարեալ յԱռլիս և քաջ յարգարեալ յԱնգղիա, մի միայն անիւ հզօրվ չղնամանս բամբակոյին զանազանս չարժեցնէ, և ի մէն մի բոպեակ երկուս գտանայ անիւն և ի քեմեէլ անգ ա կան 660,000 ոանոյաւոր Թել մետաքսի հիւսի յատէյս կերպասից։ Բն. 35,000։

Գ Ր Ը Մ Ֆ Ը Ր Տ. — Քաղաք փոքր համաչափ վասն հարուստիւնեան արուեստից և վասն մեծի ջրանցիյն որ հաղորդէ գնա ընդ Կոգրիկէմայ և ընդ երկաթիճ չաղին։ Ի քաղաքիս յայսմիկ Ալբըրտոյ հաստատեաց ի 1774 գիպերնայն բամբակահիւս, որով ինքն հարստութիւն բազում գտնէանց և Անգղիոյ հասս մեծի հարստութեան ընծայեաց և չահաչահաս մեծ յոյժ։ Բն. 8,000։

Չ Ե Տ Ը Ր Ֆ Ի Լ Տ (Chesterfield). — Քաղաք փոքրիկ և անուանի վասն հանքայ կապարի և ածխոյ, գեղեցիկ անօթոց, գործարանաց մետաքսի և բամբակի հիւսուածոց։ Բն. 6,000։

Պ Ե՛ Յ Ո Ր Ե Լ (Bakewell). — Ուխի բոլոր կապարի, ածխոյ, գնկղի և քարաչատաս։ Ընդ երկի քաղաքիս կայ ամենեն Չէկսուըրտ (Chastworth) յորում սրգեալ գնդոյն Սկոտլոյ Մարիամ Սգուստա զամն վերջասան տրամնատ ազգակցին իւրոյ Եղիսաբեթի Թագուհւոյն Անգղոյ։ Բն. 2,000։

Պ Ը Ք Ս Ք Ո Ն (Buxton). — Ուխի սա ծծմբային ջերմուկս, և երեկեակ մարդկան յամենակ անգր. Տեղա կայ են առնք բաղանեացն զոր կառոյց գուքս Տեվոնշայրեալ, և երկաթի շուխն որ հանէ ի Դերբիքերտ։ Բն. 2,000։

201. Ք· Չ Ե՛ Ս Թ Ը Ր (Chester). — Ի հիւսիսոյ արևմտից Տըրպիայ մերձ ի կալէա առ ծովուն խաղտայոյ. երկիր մերատ և Թիտտա, ունի և մարմանդս յուսթիս արօտականաց։ Ի գաւառի սոա գործի բաղնեաց պանիրն Չեսթըր։ Ի սմա են և բերանք գետոցն Մըրզէյ և Տէյ (Dey), որ հատանեցիկոս ընդարմանս յարդարեն ի գետրսեիւն վաճառականեաց։ Վայրք նշանաւորք ի սմա.

Չ Ե՛ Ս Թ Ը Ր. — Գ.· Ր.· հին և հռչակաւոյն հետ, անանաւոր ի Հարաւորսեիւն և ի չահաչահաս որ յաջողեալ է ի ձեռն բազմաթիւ ջրանցիցն. ի սմա է Հանրաքաղաք Չեսթըր պանդոյ և աղի ի պէտս գաւառին։ Ի չինուածոն երեկեի է բանան և կամուրջն ի վերայ Տէյայ որոյ բացուած լայն է 200 ոանոյաւի տեղացի։ Ի քաղաքէ սասի անցանեն յիռլանտա։ Բն. 66,000։

Ս Տ Ո՛ Ք Բ Ո Ր Տ (Stockport). — Քաղաք մեծ և գեղեցիկ ի վերայ Մըրզէյայ, որոյ հանաւետ են սոսկաւոն և գործարանք բամբակի յորոց չատ էն ի զուարճագեղ հովոն որ անցանէ ընդ այս քաղաք և սահի յՕլտըմ և յԱշթըն (Asthon), յորս են 50.000 Թէպրաքաք։ Բն. 86.000։

Մ Ա Ք Լ Ս Ֆ Ի Լ Տ (Macclesfield). — Քաղաք վաճառաշահ, ունի գործանոցս սրսուրի, գարբնոցս և բազում ձեռագործս մետաքսեղինաց, և ըստ այսմ մարդ երեկեի է քան զայլ քաղաքս։ Բն. 28,000։

Ն Ո՛ Ր Տ Ս Ե Ո Ւ Ի Չ (Northwich). — Քաղաք փոքրիկ, չտեմարան ազդ Ռեվըզայ (Weaver), յահեկում վճռակիզ են ակունք ազի և յաջողակ ազահանք. ի 1824 ամէ և այսր առատացան յոյժ յոյժ բերք նորա։ Բն. 3,000։

Ն Ե Ն Ի Ո Ւ Ի Չ (Nantwich). — Գեղեցիկ քաղաք փոքր որոյ առատ են հանք ազի։ Բն. 6.000։

202. Ժ.Ա. Շ Ր Օ Փ Շ Ը Ր կամ Ս Ա Լ Ո Փ (Shropshire). — Ի հարաւոյ կուսէ Չեսթըրայ սահմանակից կալէսի. զբաղմամբ է երկիրն և դերս գեղագիտական ունի ոչ սակաւս.

Շ Ր Ո՛ Ս Պ Ե Ր Ի (Shrewsbury). — Գ.· Ր.· մեծ և հին՝ այլ ոչ գեղեցկաշէն, որոյ և առնք ըստ մասին փայտակերտք, ըստ մասին նկարէնք և հռչակաւոյք քանդակք. բայց սրուհսանից Տարաբուհիւն մեծ է ի նմա։ Ընդ սա անցանէ գետն Սեվըռն յորոյ վերայ կամուրջք կրկին ձգեալ կան հոյակապք։ Ի չինն երեկեի են սոսկաւոյք գոտեաւորին, եկեղեցին Ս. Չէա (Chad), գործատուն սրգեալատաց և սիւն մի հոյակապ բարձր 133 ոան յորոյ վերայ կանդնեալ է առնաստակերտն հիւք (Hill) ղրսանաբն։ Ի քաղաքէ

ատ է գլուխ քաղաքի Ե՛լլսմիըրայ (Ellesmere) որ ղՀե-վըռն ընդ Մըրսէյայ Կայըռգէ : Բն . 25,000 :

ՈՒԷ՛լլինկթըն (Wellington) . — Ո՛ռի ածուխ հան-քային և գաբընոյս : Բն . 10,000 :

Օ՛զվեսթրի (Oswestry) . — Աշուանի են ի սմա ձե-ռագործք ատու , բամբակի և կտաւի : Բն . 10,000 :

Է՛լլզմիըր (Ellesmere) . — Գաղաք փոքրիկ , յո-րում է անուանի քաղաքն Է՛լլսմիըր , զոր ագուգապ կրկին՝ որոց միայն 1,000 ոտնաչափ է երկայն և բարձր 125 և մոյթք սուտաւորք 181 , տանին անգր քան զՀի (Dee) և Չըրք (Chirk) , ի կալքս : Բն . 7,000 :

203 . ՀՒ . Հ Է՛ՐԼՔՓՐՏ (Hereford) . — Ի հա-րաւոյ վերնոյն սահմանակից կալքսի , և բնուԹիւն երկրին նման է Շրոպշայ :

Հ Է՛ՐԼՔՓՐՏ . — Գ՛Լ . Ր . յորում Բն . 35,000 :

Լ՛էոմ՛ընՓր (Leominster) . — Վաճառք սոքա են յո-րեան և հ՛՛ոլՀ բոյս յորմէ գործեն օշարակ : Բն . 6,000 :

204 . ՀՒ . Մ Ո՛Ն Մ Ը Լ Տ Հ (Monmouth) . — Ի հա-րաւոյ կողմն Հէրեֆըրտշայ , է սահմանակից Կալքսի , բարեբեր և գեղեցիկ տեսարանօք վայրայ :

Մ Ո՛Ն Մ Ը Լ Տ Հ . — Գ՛Լ . Ր . չուէի ինչ նշանաւոր : Բն . 6,000 :

Չէ՛ըսթո (Chepstow) . — Գաղաք փոքրիկ ի բե-րան Ուայայ , անուանի վասն հաստատանսն ի ջը-րանցս Պրիսթըլէյայ , և գեղեցիկ մԹերանոցացն և յաւէտ սակս մեծի տեղատուԹեան ծովուն որ առՀ անդանօր երբեմն մինչև ց՛30 ոտնաչափ , որպես ոչ լինի այլուր մի Ներբողս : Բաղադ անգամ ի բարձրա-նալ ջուրցն ըստ չափ , բաղնեն և վառնգին գնա-մուրք գնացն : Բն . 6,000 :

Դ՛ինթըռն (Tintern) . — Գիւղ յորում են ասբերակք մեծի ապնասանի գործացի ՃարտարպետուԹեամբ :

205 . ՀՒ . Ս Թ Ա՛Ֆ Ը Ր Տ Տ (Stafford) . — Ի հարաւոյ արեւելից Չեսդըրայ . արուեստք բարգաւաՀ են ի գաւառիս յայսմիկ և հանքք բազում . է ի նմա վիՀակ մի երկրի որ բերէ կաւ ընծր , և 60,000 բրուտք են անդ , և անոնք խեցեղէնք ազգի ազգի տարածեալ դեհն ընդ բազում մասնս : Եւ բազմաՀիւն գործա-տրայ են երկիրն , անագեայ և կապարեայ ձեռա-գործոց՝ զի են անգամօր Հանք նոցին : Գաղաքք է-րևելից ի սմա .

Ս Թ Ա՛Ֆ Ը Ր Տ Տ . — Գ՛Լ . Ր . փոքրիկ չայ՛ողակ ի չա-ՀավՀատուԹեան , սա ընդ Պըռմինկհէմայ Հաղոր-գուԹիւն ունի ջրագործիք . Բն . 8,000 :

Պ Ը՛Ռ Ս Լ Է Մ (Burslem) . — Սա քաղաք է գլխաւոր կառուսն երկրին . և թէպ ընդ թէպ գնումս բազում գնօք են գործատրայ բաւալ խեցեացն : Բն . 15,000 :

Եթրու՛ռիա (Etruria) . — Գիւղ յորում յորինեն զա-նուանի բաւալ խեցեղէնս Ո՛ւէյճ՛ուդ (Wedgewood) , սասցեալ յանուն կառուցողի Հալըցացն :

Լ Ի՛չֆիլտ (Lichfield) . — Գաղաք Եպիսկոպոսա-նիստ , որոյ է գեղեցիկ մայր եկեղեցի գոԹացի Ճար-տարպետուԹեամբ , և ականաւոր ի նմա արձան ՆՀնդ-մանկանցն գեղեցկագոյն ի քանդակս Չէնդրէյ (Chan-trey) Ճարտարի . և մարզասանն կառուցեալ ի Զ. Եդուարդայ : Բն . 8,000 :

ՈՒԼՎ Ը Ր Հ Է՛ մ Բ Ռ Թ Ը Ն (Wolverhampton) . — Ա-նուանի է ընդ ամենայն Ընգլիա վասն Ճարտար-արուեստ առնելոյ և վաճառանց որ ի սմա գործեն , և ի ՃարտարուԹեան մասին չէ տարբ քան Պըրմին-կէմ : Բն . 50,000 :

Պ Ի՛լ Ս Թ Ը Ն (Bilston) և Ո՛ւ Ա Լ Ս Ա Լ (Walsall) . — Ե-րեքեքք վասն մետաղեայ գործածոց : Բնակիչք միոյ միոյ ի սոցանէ 16,000 :

206 . ՀՒ . Լ Է՛ Ս Թ Ը Ր (Leicester) . — Ցարևելից կայ վերնոյն . երևելի է վասն յատկուԹի արօտիցն և ագ-նիւ պաղրոյն . ի սմա Է՛ն .

Լ Է՛ Ս Թ Ը Ր . — Գ՛Լ . Ր . յորում է գործանոց մի մեծ բրդեղէնս գուլպայից . ընդ այս քաղաք անցանէ պղտորապ հին Հաւանեայեցի , յորում գտանին և հնու-Թիւնք ոչ սակաւ ի պատուարան : Ընկերութիւնք երկու են ի քաղաքի ասա գործուԹեանց և երկա-գործուԹեան : Բն . 31,000 :

207 . ՀՒ . Ռ Ը Ր Լ Է՛ Ն Տ (Rutland) . — Ցարևելս Լէսդըրայ , փոքրագոյն ի գաւառս Ընգլնդ . և քա-ղաքք երևելիք և մարգասյաքք չեն ի նմա :

Օ՛ Ք Ը Մ (Oakham) . — Գ՛Լ . Ր . բնակիչք 4,000 :

Ը Փ Փ Ռ Ա Ռ Մ (Uppingham) ի Գէմբրռս (Cathros) բա-րեբեր հովտի , մերձ ի սահմանս Լընճոնին , Բն . 2,500 :

208 . ՀՒ . Ն Ո Ր Տ Հ Ե Մ Բ Ռ Ը Ն (Northampton) . — Ի հարաւոյ արեւմտից Լէսդըրայ . արդաւանդ է երկիրն և քաղ մշակեալ . Գաղաքք երեւելիք ի նմա .

Ն Ո Ր Տ Հ Է Մ Բ Ռ Ը Ն . — Գ՛Լ . Ր . գեղեցիկ , սակա-Նաւոր սակս հնուԹեանն և վաՀառաչահուԹեան . ի սահմանս որոց է գղեակն Օլտհորբ (Althorp) , մե-ծաւ և հղյակով գահ՛ճաւ զարդարեալ պատկերօք , և մատենագարան մեծ . Բն . 28,000 :

Ռ Ե Տ Ը Ր Պ Ը Ր Ը (Peterborough) . — Փոքրիկ քաղաք Եպիսկոպոսանիստ , անուանի է ի նմա մայր եկե-ղեցին յորում է դամբան Մարիամայ Սգուաբայայ : Բն . 7,000 :

Ի գաւառիս ասա էր գղեակն Փէռհէրըինկէյ (Fort-heringay) , յորում եկեաց Մարիամ Սգուաբայ զյե-տին ամս կենացն և անդէն գլխատեցաւ ի 1587 . այլ որդի նորա Ցակոբոս Ա՝ ի Թագաւորելն Եա կոր-ծանեալ և ընդ կին առեալ :

209 . ՀՒ . Ո Ի Ա Ր Ի Ք (Warwick) . — Ցարև-մտեան վերնոյն . դաշտային է երկիրն բայց անբեր . և Ճանճախուռն և խոպան , ոչ և հոգակոչս վա-ռելիս , բայց ՃարտարուԹիւն արուեստից բարգաւա-ձեալ է ի սմա : Գաղաք երեւելիք .

Ո Ի Ա Ր Ի Ք Տ . — Գ՛Լ . Ր . Ճարտարարուեստս ի բար-ձրադունդակ քարաժեռի կառուցեալ է ամբոց կոմ-սին Ռոբերայ , չինուած մեծագործ միջին դարու յարգ անագրեալ միացեալ անգրեալ լայնարձակ հատեալ ի ժայռի հանեն յատուն . և կան ի նմա նկարք քանդակագործք և ժողովածոյ ազգի ազգի պա-տուական նիւԹոց : Բն . 9,500 :

Ս Թ Ր Ա Թ Ֆ Ը Ր Տ-ՕՆ-Է՛ յ Վ Ը Ն (Stratford-on-Avon, այս-ինքն առ Էյվըն գետով) . — Գաղաք փոքրիկ , յո-րում ծնաւ մեծանուն քերԹողն Շէքսպիր ի 1564 . և ըստ ամենայն հաւանեայ ժամանակի մինչև ցարգ ժողովին անգր ՆեՀնծանոյք մեծի բանաստեղծին ի

Ներքոյիվ դնա, և գամարձակ նոցա կոչի Հէքսփըր-Գլըպ (Shakespeare-Club)։ Բն. 6,000։

ԿՈՎԷՆԹՐԻ (Coventry)։ — Քաղաք եպիսկոպոսա-նիստ։ Բն. 32,000։

210. ԲԸՐՄԻՆԿԻՄ (Birmingham)։ — Երևելի քան զամենայն քաղաքս գաւառիս, և առաջին քաղաք Անգղիոյ ի ձարտարութեան մասին. գործածք նորա ամենայնիվ են և գեղեցիկք, ուստի մեծ գործառնութիւնոց տերութեանն և չոգեշարժ մեքենայս աղիւս և երկաթի խոշոր կահուց։ Այս քաղաքս կենդրոն համարի քաղաքաց Թագաւորութեանն Անգղիոյ, քանզի բազում ջրանցիւք հաղորդակ է ընդ երեսին քաղաքաց։ Շէնք քաղաքին չեն հաւասար Նոխտոհեամ բնակչացն, տունք մանուքք են և անպատշոյթ, և տապան կալ է բնակութիւն անդաստր սակս ծխոյ ածխոյն և անդադար դղրդման մեքենայիցն։ Ի հասարակաց շինուածս նշանաւորք են Թաուրն, Եկեղեցիքն Բրայտ-Չըրչ և Ս. Գէորգ, և մատենադարան քաղաքին որ ընդ ականատուրն համարի ի Սոհոյ (Soho) գեղ մերձակայ՝ են ընդարձակ գործարանք Պոլդընայ (Boulton) և Ուոթայ (Watt), յորս բազում քաղաքացիք մեքենայիք են կարևորք, և գերարհեստ կին նոցա գամակոփ մեքենայն, որով ի ժամս հասանեն երեսուն կամ քառասուն հազար լուսոյս։ և գործաւորքն անդ գործեն ոչ վասն Անգղիոյ միայնոյ այլ և ի պէտս այլոց պետութեանց։ Վաճառք նոցա ընդ բազմապատիկ ջանիցն առաքեալ ի զանազան քաղաքս սփռին ընդ ամենայն աշխարս։ Ամենայն սահմանք քաղաքին ծածկեալ են բոլորք և չայրոցիք, և ամենայն ուրիք է տեսանել անխոչ ի մեքենայս, և չարժուծին և շառաչուն և հուր և ծուխ անդադար, վասն որոյ Անգղիացիք գիծոյց գաւառ կոչեն զնոսին։ Բն. 185,000, ուր հարիւր ամաւ յառաջ 4,000 եւեթ ոգիք էին։

211. Ը. Ո Ր Ս Ը Ս Թ Ր (Worcester)։ — Ցարև. մուտս առաջնոյն. բարեբեր է երկիրն և արուեստք բարգաւաճեալ ի նմա. Սկվըռն գետ անցանէ ընդ գաւառս։

ՈՐՍԸՍԹՐ։ — Գ. Ր. Եպիսկոպոսանիստ, Նշանաւոր է կամուրջ նորա ի վերայ Սկվըռն գետոյն, բանան, անկէնանցն, Թէաուրնն, և ի վեր քան զսուս գոհացի կամուղիկն, յորում քանգակք տրաշալից բազումք են, որպէս չիրճին Տիկնոջ Ելէյզէյ (Elise Digby) կառուցեալ ի Չեդերէյսյ և չիրճին եպիսկոպոսին Հոփայ (Hough), զոր կանգնեաց Ռուպիլյան։ կայ անդ և եկեղեցի մի սաղարերեայ։ Ի գործածս քաղաքին անուանի են ձեռքն և չոխանակին։ Բն. 28,000։

ՏՐՈՒՅԻՒՉ (Droitwich)։ — Անուանի են սորա ազի աղբերակունքն քան զԱնգղուէյն որ ի Չեդերը. ամէ ամի չահին անտի 3,000,000 ֆիւնք։ Բն. 3,000։

ՏԸՏԼԷՅ (Dudley)։ — Քաղաք գեղեցիկ և կարևոր վասն հանքացն ածխոյ, վասն ապակեայն և վասն գործատոց երկաթի ձանկաց։ Ի սահմանս սորա է գաղթեցոյն Պրատլէյայ (Bradley), որ համարի մասն Սգէֆըրտհայ։ Բն. 25,000։

212. Ի. Կ Լ Ո Ս Թ Ր Ը (Glocester)։ — Ի հարաւոյ վերոյն. ընդ գեղեցկագիր գաւառս Անգղիոյ համաձայնել է և սա, զի խիս ընդ խիս ըլլոյ և հովասուց գիւակք գեղեցիկ գործեն զանազանս նոքին. և երկիրն կարի քաղ արգասաբեր է, բերէ պտուղս և արօտ ընթիր ի դարմանի պանձարաց. Սկվըռն և Էվըն մեծ ջրագործք անցանեն ընդ նա, ի սմա են և ակունք Դասիլայ՝ որ Աչխան կոչի անանուղ. (Խմբ.)

ԿԼՈՍԹՐԸ։ — Գ. Ր. Եպիսկոպոսանիստ, անձուկ սահմանաւ. գործարան մեծ է ի նմա գինուսպանց, յորոց տարեկան շահ հաշուի 25,000 ֆիւնք։ Ունանի է կամուղիկն, ապարանք դատաստանին և քարաչէն կամուրջն որ հանէ ի Սկվըռնայ յՕվէր։ Բն. 27,000։

ՉԷԼԹՆԷՄ (Cheltenham)։ — Ցառաջն փոքր էր յոյժ և մի միայն փողոց էր ի նմա. բայց արդ ընդարձակեցաւ վասն բարեչէնն գրիցն և չերմուցն՝ յոր ամի ամի 12,000 օտարականաց գան։ Բն. 40,000։

ԳԼԻՖԹՆ (Clifton)։ — Հոսպ ի Պրիսթըլ, Տամբաւեալ ի ձեռագործս։ Բն. 12,000։

213. ԻՒ. Օ Ր Ս Ֆ Ը Ր Դ (Oxford)։ — Ցարևելս կլոստըրայ. քաղաք երևելիք ի նմա.

Օ Ր Ս Ֆ Ը Ր Դ Ս։ — Գ. Ր. փոքրիկ, եպիսկոպոսանիստ, գեղեցկաչէն և զուարճալի. կառուցեալ ի բարձրաւանդակի շուրջ պատեալ մարմարիոնէ ի գետահանումս Չարուէլայ (Charwel) և Աչխոյ։ Ցառաջ ժամանակաւ ի սմա նստէին Թագաւորք Անգղիոյ, և այժմ անուանի է հին համալսարանաւն, յորմէ սկս սկս գոյից հաւաքմունք են, բայց յոլովանիսն մասին սորուն է քան զհամալսարանս Գաղղիոյ և Գերմանիոյ. 19 վարժարանք կամ գպրոցք և շորք դահլիճք (hall) են ի նմա հռչակաւոք. անուանի են վարժարանքն Սկինդ-Ճոն (Saint-John), Քրայսդ-Չըրչ (Christ-Church), Գուէնս քոլէճ (Queen's college) և Նիւս քոլէճ (New college), Օլ սոուլ քոլէճ (All Souls college)։ Ի մատենադարանին երևելիք են Ռատքլիֆեան (Radcliff) և Պոտլէյան (Bodleian) 300,000 տպագիր և 30.000 ձեռագիր գրուք։ Դարձեալ անուանի է յՕքսֆըրտ տպագրատունն Գլարընտն, Էշմոլեին (Ashmolean) Թանգարանն, գանձերէն նկարուց և հինգերն ի գրասենս տիկնոջոջ-Թեան Անգղիոյ։ 8.000 համակաց աշակերտին ի համալսարանին։ Բն. 22,000։

ՎՈՒՏՍԹՈՒՔ (Woodstock)։ — Քաղաք փոքրիկ բարգաւաճեալ յարուեստս։ 2,000 բնակչաք։ Ասա է ի սա Պլէնհըմ-հաուզ (Bleinheim-house) դղեակ Մարլբորըը (Marlborough) գթի, և ի պարտիզն նոքունն ամբարձեալ կայ կոթող 130 ոտնաչափ բարձր, ունելով զանգրի սպարապետին, և ի խարսխին գրուած գեալ են պատկերք չպղեհական չահատակութեանց նորա որոց վասն արժանի գատեցաւ չատնեակալացն այսպիսւոյ պատուոյ։

214. ԻՒ. Պ Ը Ք Ի Ն Կ Ի Մ (Buckingham)։ — Ցարևելս Օքսֆըրտայ. դաշտային երկիր է բերրի, ընդ որ անցանէ գետն Դասիվ և վտակք նորա. և մեծ ջրանցք կցորդութեան ընդ Օքսֆըրտ և ընդ Լոնտրա։ Քաղաքք նորա չեն ի նշանաւորագոյ սակի։

ՊԼՄՒՒՒՆԿԻՄ ։ — ԳԼ · Ռ · ի վերայ Ուէլզ · որպ առ երկի կառուցեալ է Սթոու (Stowe), տուն գթասա-նաց իշխանին Պըքինկհամայ, գեղեցիկ և հոյակապ անուանի յոյժ ։ Բն · 7,000 ։

ԻՒԸՆ (Eaton) ։ — Ցորում է համանուն վարժա-րանն Էթնէլի որդւոց ազատացն Անգղիոյ ։ Բն · 4,000 ։

Սլո··· (Slough) ։ — Գեօղ, յորում է ամրոցատան և դիտանոց մեծի աստղաբաշխին Հերշէլի որ մեռաւ ասա յամին 1828 ։

215 · ԻԹ · ՀԷՐԴ ՓԸՐՏ (Hertford) ։ — Ի հիւ-սիսի արեւելից առաջնոյն · և յինք ի սմա նշանաւոր ինչ ։

ՀԱՐԴՓԸՐՏ ։ — ԳԼ · Ռ · համաբաւալ վան գը-պրացին արուեստից և ձարտարութեանց, և վան մեր-ձաւորութեան Հէյլսպըրի (Haileyburry) ուսուցիա-բանի մանկտւոյն մարդկոյց ի անտեսութիւն Հնդ-կական ընկերութեան ։ Բն · 6,000 ։

ՍԷՆԹ-ՕԼԲԷՆՍ (Saint-Albans) · — Երեսելի է սակս հնութեանն և արբայարանին ։ Այս ծնաւ Պապն յոր-ջորիքն վերուայր, զի այսպէս լսի անուն քաղաքիս ի Լատին բարբառ ։ Բն · 6,000 ։

ՈՈՒՏՐ (Ware) · — Փոքրիկ քաղաք, յորում է գլուխ Նը Գէթ (New-river) ջրաբաշխիցն որ ածէ ջուր ի Լընտրա ։ Բն · 4,000 ։

216 · ԻԹ · ՊԷՏՖՈՐԴ (Bedford) · — Ի հիւսի-սոյ արեւմից Հարթիքրաայ · անուանի է վան ա-ռատ բերոյ ցորենով և ընդ ալինաց ։

ՊԷՏՖՈՐԴՏ · — ԳԼ · Ռ · Բն · 8,000 և ՈՒՈՒԲՈՌՆ (Woburn), յորում է գղեակ դքսին Պետֆըրտոյ (Woburn-Abbey), ուր ամէ ամի չինական խրախուն-քին, և պարտկաց բաշխոյք առ քաջս յերկրագոր-ծոց ։ Բն · 2,000 ։

217 · ԻԵ · ՀՈՒՆԹԻՆԳՏՈՆ (Huntingdon) · — Ի հիւսիսակողմն վերնոյն, երկիր դաշտային, ընդ որ անցանէ Ուզ գետ, քաջ մշակեալ · գրասոք գաւա-ռիս ընծայիք են ։

ՀՈՒՆԹԻՆԿՏՆ · — ԳԼ · Ռ · ի վերայ Ուզոյ ։ Ի սմա ծնաւ Գրոմուէլ Օլիվըր (Cromwel Oliver), ի 1603 ։ Բն · 4,000 ։

Սթիլթըն (Stilton) · — Գեօղ անուանի վասն ընծիր պանրոյն ։

Գ · ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԻՍԳԼԻՆԿԼԻԱՑ

218 · Կրիչք գաւառք են ի Թագաւորութեան Խա-գհնկլիայ՝ որ Թագաւորն Արեւելեան Անգղիա ։

ԽՋ · ՔԷՅՄՊՐԻՋ (Cambridge) · — Քաղաքիս Հընգլինկամայ · երկիր Հարնկային, ջրագրէք բա-զումք են ի նմա և Թուէմբք որպէս ի Հոլանտա, և յեղբօր սորա է ընդարձակ գոգն Ուզ (Wash) ի հիւսիսային Ծովուն ։ Քաղաքք Էթնէլիք ի սմա են ։

ՔԷՅՄՊՐԻՋ · — ԳԼ · Ռ · Եպիսկոպոսանիստ, բարգաւաճեալն ի գպրութիւնս, սակս մեծահամբաւ համալսարանին ։ Նշանաւոր են ի նմա վարժարանքն Ս · Պետրոս, Թագուհւոյն, Էմմանուէլի, Տաուընին, կայ (Downing), և ի վեր քան զայլսն Երրորդու-թեանն · յորում դոյ մատենադարան 400,000 մա-տենից և աթոռնի մատուռն (King's chapel) , և ժո-ղովարան ծերակուտին ։ Այս համալսարան հորմոր բաբելկարգութեամբք բարգաւաճեալ տակաւ հաւա-տարի Էթնէլի համալսարանաց Եւրոպոյ ։ Կայ ի քէյմ սրճէ և գիտանոց, և պարտէզ տնկաբանութեան ։ Բն · 25,000 ։

Ի՛ԼԻ (Ely) · — Քաղաք փոքրիկ եպիսկոպոսանիստ, նշանաւոր է ի գեղեցկութեան կաթուղիկէն մեծ՝ որպէս ընծաքան և զարձասքրեայ ։ Բն · 6,000 ։

ՆԻՒՄԱՐՔԷԹ · — Նշանաւոր է վան ձիարշաւ կրկինից և վաճառոյ երկվարաց ։ Կէս մասն քաղաքիս համարի բաժին Սըֆֆըքսոյ ։ Բն · 3,000 ։

219 · ԻԵ · ՆՈՐՖՈՂՔ (Norfolk) · — Ցարևելս գՀեմպրիճայ · ծովիս հիւսիսոյ պատճ զոս յարևելից և ի հիւսիսոյ կուսէ ։

ՆՈՐԻՉ (Norwich) · — ԳԼ · Ռ · եպիսկոպոսա-նիստ առ Եար (Yare) գետով · Հեռագործք բազում են նորա և ի վաղուց հետէ հռչակեալ է վասն ա-սուեղէն հիւսուածոց ։ Ի ի նմա մուտքն, մատե-նադարան հասարակաց, և ի չինն Էթնէլի է Եկե-ղեցին մեծ, և ջրաբաշխքն ի գիւրութիւնն հաղորդու-թեան ընդ Եարմըտոյ և ընդ Լուսագոհիայ ։ Ցայս քա-ղաք յամենեքին հետապնդն բուսաքանչ ։ Բն · 63,000 ։

ԼԻՆ-ՌԻՋԻՍ (Lynn-Regis) · — Քաղաք անուա-նի, զի է նորա նաւահանգիստ ի ծոցն Ուզոյ ի բե-բան Ուզոյ, և նաւարկութիւն յաջող, զի գՀնդից գաւառաց վաճառք ընդ որս կցորդեալ է գետով և ջրանցիւք ընդ սա հանեն ։ Բն · 18,000 ։

ՈՒԷԼՍ (Wells) · — Քաղաք փոքրիկ որոյ է և նա-հանգիստ · Ընդ երի քաղաքիս կայ տունն երկրա-գործութեան Հոլքըմ-հոլ (Holkham-hall) · և վերա-կացու նորա ամբոխ խրախճանս չինական կազմէ և հանդիսասցէյնէ զարարիոց արդասիս բարգաւա-ճանաց արուեստին ։ Բն · 3,000 ։

ԵԱՐՄՈՒԹ (Yarmouth) · — Անուանի յոյժ եր յա-ռաջն, զի մասն արքունի նաւահանգիստին կայր ի նաւակայս սորին · այլ այժմ խզով և աւազով կռե-սակեալ վասնզ ապառնայ մեծամեծ նաւաց · վասն որոյ աշտարակս վեց կառուցին ջահակիրս առ ի ըզ-գուշութիւն ի գիշերի · Գեղեցիկք են ծովահայեաց ՀեմՀիլքը նորա · Այսր բերեալ լինին ձեռակերտ վա-ճառք Նորիչոյ և մասն մի վաճառոյ ապառնոյ ձկանց՝ յորմէ մեծ չահ է Անգղիոյ ։ Բն · 25,000 ։

220. ԻՊ. Ս ՈՒՖ Ֆ ՈՂ Ք (Suffolk). — Ի հարաւա. կողմն Նորֆիքքայ. Ծովը Հիւսիսոյ գնալ ընդ արևել. Լեան կողմն գաւառիս, որոյ այս են ականաւոր տե. ղիք.

ԻՔՍՈՒԻՉ (Ipswich). — ԳՂ. Ք. որոյ են նաւա. հանգիստ և մեծապանոյք. չէնք նորա վաղեմիք գրաա. գեալ քաղաքիք և արձանիք յոյժ ածէն ղնաթնի փառս նորին: Բն. 22,000: Ասո ծնաւ կարդինալն Ուոլզէյ (Wolsey):

ՊԷՐՍԻ-ՍԷՆԹ-ԷՏՄՈՒՆԴՍ (Bury-Saint-Edmund's). — Ընտանի է վան վաճառոյ գրաստուց, որ ի նմա լինին: Բն. 15,000:

ԼՈՒՈՍԹՈՖ (Lowestoft). — Քաղաք փոքր, յորում բազմաչխատ վաստակօք գործեցաւ նաւահանգիստ ձեռագործ, յոր յանգին կրկին երթևեկք նաւաց ընդ քաղաքն յածեալք. յորինուած ծովակին աւարտե. ցաւ ի 1830, ձգեալ ընդ երկայնն և ընդ լայն 250 ոանաչափս, մեծագործ են երկաթի գրաւիչն ծովա. հայեացք, յորոց մէն մի ի բազաքանչելիք կշռեն տասնաս. ւափս 80, և տարածութիւն երեսաց նորա 1650 քա. ռակուսի ոտք անգլիական. կամուրջն ձոյլ երկաթոյ ի վերոյ կապանին երկայնիկ ամբառնալ ոանաչափս 50 հուն անցի տալ նաւուց. կէս մի կամրջին կշռէ 125 տասնաւաչափ, և այլ ոք միայնակ բանալ զայն դիւրութեամբ յերկուս վայրկեանս: Բն. 12,000:

Դ. ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԽՍԻԽՈՍԱՑ

221. Երկու ևեթ գաւառք են ի Թագաւորու. Թեանս յայսմիկ.

ԻՍ. Է՛ՍՍԷՔՍ (Essex). — Ի հարաւոյ Սբիքք. քայ. յորում մասն մի երկրին որ ձգի մինչև ի բե. րան Գաղիպոյ՝ քաղ մնակեալ է և վաճառաշահ յոյժ. ի սմա են քաղաքքս,

ԳՈՒԼՉԵՍԹԷՐ (Colchester). — ԳՂ. Ք. փոքր, բարգաւաճ վաճառաշահութեամբ, որոց նպաստաւոր է նաւահանգիստն. ընթեր է յոյժ ոսոթէ զոր անաի հանեն: Բն. 20,000:

ՀԱՐՒԻՉ (Harwich). — Քաղաք փոքրիկ. ասի նա. ևեն Թրհամաոար նաւքն ի Հոլանտա, ի Համպուրգ և ի Սուէտա: Ի մեծանոյս նորա կառուցանեն կազ. մածս վասն ալքօսնի նաւահանգիստին: Բն. 18,000:

ՉԵԼՄՍՖՕՐԴ (Chelmsford). — Փոքրիկ քաղաք գե. ղեցկանիստ ի գաշտի ուրէք, ուր ձիընթացք լինին ասեպ: Բն. 6,000:

222. Լ. Մ Ի Տ Լ Ս Է Ք Ս (Middlesex). — Ի հա. րաւոյ արևմտից, գաւառն փոքր է այլ երևելի քան զայլսն ամենայն, զի ի նմա է մայր քաղաքացն Անգղիոյ,

ԼՈՆԴՈՆ, կամ ԼՈՆՏՈՆ և ԼՈՆՏՐԷՆ ըստ անգ. ղիացի հնչման, և ըստ Լատինաց՝ Լունտինոն (Londres, London, Lundinium). — Մայրաքաղաք Բրիտանիոյ ընդարձակագոյն և բազմամարդագոյն քան զամենայն քաղաքս աշխարհի. կառուցեալ ի կրկին գետափունս Դամիզոյ, որ յերկուս զատանէ զքաղաքն յանդհատ. սար մասունս, ի հիւսիսային՝ որ լայնածաւալն է և ի հարաւային՝ մասն անդուն: Յառաջնումն մասին ևն հին քաղաքն (the City), և Ուէստմինսթր (West. minster) որ ուրոյն քաղաք էր և նա յառաջն և Թաղն Ուէսթ-Էնտ (West-End), իսկ երկրորդ մասն Լունտայ կոչի Սրսոնդբր (Southwark): Չէ մարթ առ. նուէ ճշդութիւ զքանի տարածութեան քաղաքին, զի ոչ դրուիք են նորա և ոչ պարիսպք շուրջանակի, վասն որոյ երթալոյ երթայ և ընդարձակի: Թիւ բնակչացն ի մարդահաւութեան 1841 ամին գաւառ 1,870,727, յետ երից ամաց (1844) գասն 2,007,550 ոգիք. իսկ ի մարտի 1851 ամին 2,363,141 ոգիք:

Անշահ է ի միտ պատկերի նկարել քաղ զանբոյ, քանզի երեցուն մասանց քաղաքին որիշ ո. րիշ բաժանմունք են: Միջնաքաղքն որ է հինն, կա. ռուցեալ է ի վաղուց ժամանակաց, մեծին է տես. լեամբ և աղտեղի. Ուէստմինսթր երևի քաղաք նորա. կերտ, և տունք ըստ արդեան ոճոյ Յարտասրատու. Թեան կառուցեալք, և փողոցք նորա լայնարձակք. իսկ Սբտ՚ընդբք որ փոքր է քան զայլսն, բարգաւա. Ճագոյն է ի Յարտասրատեան ազգի ազգի գործա. բանեք: Ի միջնաքաղքին է ամոռ վաճառաշահու. Թեան, և ամենայն ձոխից վաճառականաց անդ են սեղանատունք: Ուէստմինսթր է բնիկ մայրաքաղքն, յորում են արքունիքն և ապարանք ազգանոյն և ձոխից և վաճառականաց. ամենայն ինչ անդ հոյակապ է և չքեղաշուք, փողոցք ուղղաձիգք, լայնք և սալայատակք, և լուսաւորեալ ի գիշերի կազի. գոր. ծին պայծառ յոյժ: Բայց չքնաղագոյն յորինեն զա. տեսիլ Լոնտոյ քառակուսի հրապարակն Սգուէըր (square), որ են մարմնոյք խիտ ընդ խիտ ծառաս. տանեք և շուրջ պատեալ երկաթի վանդակօք. այսպիսի մարգագեղեն հրապարակք՝ բաց ի հասարակաց հրա. պարակացն՝ առաւել քան զԵօնհանասուն հաշուին ի Լոնտոս, և գեղեցկագոյնք ի նոսա են անուա. նեալքն Կրոսվընր (Grosvenor), Սօհ՚ (Soho), Լէյս. դըր (Leicester), և այլն: Պալատք ոչ են գեղեցիկք արտաքուստ տեսանելով որպէս զայլսն ականատ քաղաքացն Եւրոպայ. գրեաթէ համակ ագիւսակերտք են և անբուռն, զի և Թեամեան ի սպառ ի ծխոյ գոր. ծելոյն. դուն ոչբեք է տեսանել անդ տունս և. ոայարկս, և ըստնուճիեն նոցա տանի երես կամ առ առաւել պատուհանս չորս. այլ նեղքին մաքրութիւն, բարեկաղաքութիւն կաչխոյ և կարասեաց և վայելչութիւն զարդուց պանչացուցանեն և զբարեկեցիկս անգամ ի ձոխից այլոց ազխարհաց. բայց և չնուռաքն զաղ-

Լոնտրա

փայփայե են յանօրուԹենէ օրմոց, զի ի տեղւոջ Թիւն 40 կամ Թէ շատ 80 ամաց կառուցեալ են տունք. քանզի գեաներն փարԹամաց կալուած է, զոր բնաւ ոչ վաճառեն, այլ փողոցս նորաձև շինեալ ըզտունսն տան ի վարձու. և ասի ի սակաւ ամս կերպարանափոխ լինին դիւրք Թաղիցն և ոզջոյն քաղաքին։

Շինուածք երևելիք չեն ինչ յոլով ի Լոնտրա քան մեծուԹեան քաղաքին, այլ և ոչ անհնչակ ոմանք. կայ ի հասարակաց շինուածոց՝ 300,000 տունք են, 14,000 փողոցք, հրապարակք, և այլն. իբր 700 եկեղեցիք և մատուռք, 250 հասարակաց դպրոցք, 1,500 առանձնական դպրոցք, 500 անկեանցք հիւանդաց և կարաւտից, 4,400 պանդոկք, 1,700 կապէլայք, քաֆէի տունք, 22 Թատերք, 14 բանտք։

223. Ա. ի Միջնաքաղաքին (the City) որ ի վերոյ ժամանակաց կառուցեալ է, երկու աԷԹ են նշանաւորք չէիք, տաճարն Ս. Պօղոսի և կոմպտն մեծ Աբեան կոչեցեալ։ — Եկեղեցին ի միջակի քաղաքին կառուցեալ կայ ի բարձրաբանգամի ուր զառաջինն դոյր այլ եկեղեցի գոհացի, որ ի 1666 հրոյ ճարակ եղև, և նորս այս յօրինեցաւ ըստ ձևոյ մեծի տաճարին Հառվիայ Ճարտարապետութեամբ քարէն Քրիստոս փորի Վրէնայ չատ երեսուն և հինգ (1675–1710), և է սա եկեղեցագործն քան զամենայն շինուածս Լնդհանր. 500 ոտնաչափք են երկայնութեան նորին և 250 լայնութիւն, բարձրութիւնն 340, և հրաշալեկտ գիրեմին 148 ոտք են չբնձանակի. բայց զգեղ մեծի եկեղեցւոյս ոչ սակաւ խանգարեն արտաքոյ չքնաղ տունքն, եսկ ի ներքուստ ամենևին մերկ է ի զարդոց որպես և ամենայն եկեղեցիքն Ագգիդ, և չյամենայն ի սա ժողովրդք, զի ոչ է եկեղեցին Թէմսեան. ի յեսին ժամանակս կառուցին յեկեղեցւոյն մահարձանս անուանի արանց, որպես Վրէնայ Ճարտարապետի տաճարին, Ծովագլաւին Նէլսընի և Հռուբրտայ հռչակելոյն առ Նոսա ի մարդամարտութեան, և այլոց։ Իսկ Աբեանն է սիւն գերայի բարձր 200 ոտնաչափ և առաւել, կառուցեալ ի Նմին իսկ Վրէնայ ի յիշատակ մեծի հրգէհին եղեալ ի 1666 ի սեպտ. յորում հրկէզ եղեն 13,000 տունք. սանդուխք ի ներքուստ ի սեանն դործեալ հանեն ի գլուխ նորա դաշնապատ։

Բայ յերկուց այսի յիշատակելի են ի հասարակաց շինուածս, Աշտարակն Լնտրայ (The Tower of London), յարևելեան ծագ քաղաքին, որ է միջնաբերդ իմն բազում օթևանօք, և չոբոչ դիմաւոր իրամ լայն և չքնաղ. աշտարակս այս կառուցաւ յաւուրս աշխարհակալին Գուլիելմոսի, և էր յայնժամ մարտկոց փոքրիկ. եղև նա բնակութիւն սրբազան մինչև ի ժամանակս Եղիսաբեթայ դշխոյին, և յետ այնորիկ փոխեցաւ ի բանս սերսութեան։ Ճաշատարակի անդ կայ այժմ զինատան Ծովային Ժողովածոյ վաղեմի զինուց, սպասք Թագաւորութեան հանդիսից, և գաղանի գիւանք սերսութեանն, և փակատունն անանուց։ Ցեկեղեցւոջ նորին են գերեզմանք Թագաւորաց և Թագուհեայց նախնի սրբազնի տաճին, և տեղք բանտարգելեալ երևելի մարդկան, պահպանք աշտարակին ցայսօր գրհնուն ըստ տարազաւ ատենից Եղիսաբեթայ դշխոյի։ Ուստի մի շինուածոցն հրկէզ եղև յամին 1841։ — ԵՒս ընթեր աշտարակին և ի նմին գետեղը Դասիրայ են մագազանն մեծ (the custom house), կառուցեալ ի 1817. գրամատուն (mint) Ժողովեցոյ վաճառականաց (royal exchange) մեծ և հռչակաւոր ի միջակի քաղաքին, տուն լուսաւորութեան չէիք անհեղեղ գեմ յանդիման հրապարակին վաճառականաց, ապարանք ընկերութեան Հնդկաց, ապարանք քաղաքապետին (the mansion house), նամակաց տուն (the general post office), հուսկ եկեղեցին Ս. Պօղոսի.

Աշտարակն Լոնտրայ

Նիւկէյթ (Newgate), բանտ մեծ ուր արկանէն գանձագործս քաղաքին և զգաւառին, քաժանեալ ի կապատանս արանց և կանանց, և ամենեցուն ըստ յանցանաց ուրոյն են արգելանոցք. անկեանց Ս. Ղուկայ ուր նախին յիմարքն, և է ածղ տեղի 300 անձանց, զոհս տեղւոյն վնարեն սոսկականք կամաւորապէս: Իբր 30 ամաւ յառաջ առ երի անկելանոցին կայր յիմարանոցն ռամկաբար Պէդլըմ կոչեցեալ (Bedlam): Ի մէջ նաքաղաքի ասա յարքունի գղեկի ուրեմն որ հրկեզ եղև յամին 1666, բնակիչ Լեոն Ջ յետին Թագաւոր Հայոց, (ի փողոցն որ այժմ կոչի Cannon-street):

224. Ռ. Ի Թաղին Ուէստմինսթրայ հռչակաւոր է քան զամենայն չէնս աբբայարանն Ուէստմինստր (Westminster abbey), ոչ լինչ հեռի ի գամղայ, որ գասի ընդ գեղաշէն չինուածս գոթացի ձարտարապետութեան. անդ են գերեզմանք Թագաւորաց և գնդապից այժմու արքունական տոհմին: Ի տաճարի մեծի վանացն երկար կանգնեալ են մահարձանք ականաւոր արանց Անգղից, բայց քանզի անհնարին և անհատասար են յօրինուածքն՝ եղծանեն ղգեղ ջնջաղկերս եկեղեցւոյն. հանդէպ սորին յարին Գամիզայ կառուցեալ կայ գահլիճն Ուէստմինստր, ուր հանդէսք և խրախճանք լինին ի ժամ Թագադրութեան արքային. իսկ յայլ մասունս նորին գտանատանարանք են աղգի ազգի գաղից: Հասոյ ի սոսա յերկր գեղոյն կառուցաւ նոր տուն Ներկից Անգղոյց, ընգարձակ և հոյակապ յոյժ, համակ քարակերտ գոթացի նուրբ գրուագօք և ձոխ զարդուք, մի ի կարի նշանաւոր ապարանից Եւրոպիոյ. յորոյ շինութիւն գահձ սասակի ծախեցաւ, և չէ ևս ի սուրբ տեալ չինածն, կանգնեն և աշտարակ բարձր ի նմա: — Ի Թաղն սոա է պալատն Ս. Ցակոբ (Saint-James), մեծին և անգղկեալ, յոր յամին 1698 փոխադրեցան արքունիքն ի հրկիզեալ Հուայթ-հոլ (Whitehall) պալատանից, գեղաշուք է ի ներքուստ. այլ ի քան սմաց հետ տուն Թագաւորին բնակէ ի Պալատն գշնոյն ասացեալ (Queen's house, կամ Buckingham-palace), որ մերձ է ի բուն արքունիսն Ս. Ցակոբեայ: — Սըմըրսէդ-Հաուզ (Somerset-house) ուր լինի ժողով Ազատարանին գիտութեանց. ամենաշարունակ Թանգարան Բրիտանիոյ մասնեագարանիս հանդերձ, յորում վեց բիւրք ձեռագրաց են և հաւաքմունք ջրաշաղագիտ նիւթոց. ընգարձակ սրահք կամ սենեակք համալարանի լցեալ են ամենայն կարևորքն ի պէսս մակացութեանց:

Գ. Ի Թաղին Սըսհոլբըրք չորք միայն են չէնք հասարակաց լիշատակաց արժանի. պալատն Լէմպեհոյ (Lambeth) ուր է ապարանք արքեպիսկոպոսին Կանդուարէյ. բանտն պարտապանաց (King's-bench), և նոր յիմարանոցն փոխանակ Պետլըմայ. և Ս. Գէորգ եկեղեցի հաւմիմանակաց:

225. Ի Թաղերս Լոնտրայ երկու են գլխաւորք, Գովընդ-Կարդըն (Covent-Garden) և Տրուրի-լէյն (Drury-lane) յՈէստմինստր. երեսին է և Իտալական Թատրերգարանն (King's theatre), և Թատրն ի Հայմարքէդ (Haymarket), անգղկան Թատրերգարանն, արքունի կրկեսն, և լուսաշոյլ տեսլարանն: Գլխաւոր եկեղեցիք բաց ի Սրբոյն Պօղոսէ և յՈէստմինստրայ են եկեղեցիքն Ս. Մարտին, Ս. Մարտինոս, Ս. Գոլոմբ, Ս. Ցոհաննէս Ուէստարնիէյ, Ս. Պօղոս միւս: Հրապարակք սակաւք և փոքունք են և ոչ որպէս գԼոնդրան լիշատակարանիք և անգրեպ զարգարեալք, սակայն և ոչ ամենեին Թափուրք. կամար յաղթական կանգնեալ կայ վասն Հակառամարտութեան Ուոդերլու (Waterloo-monument) հանդէպ պալատին Ուոդերլու. արձան Ջիաւոր Կարլոսի Ա՝ ի հրապարակին Չերին-Կրոս (Charing-Cross). արձան Ցակոբայ Գ. Գէորգեայ Բ՝ ի մարգագետին հրա-

պարահին կրոսվըր (Grosvenor), Գուլիւէմսի Գըմ-պըրլենտացւոյ ի Գէվենտիշըյի, արձանն Ցակոբայ Ֆոսսյ, և արձանն Գէորգայ Գ: Գլխաւոր և գեղե-ցիկ փողոցք Լընտրայ այսքիկ են. հոյակապ փողոցն արքունի՝ Րիճենդ–Սգրիգ (Regent–Street), փողոցն Օքսֆըրտ, Բիքէտիլի (Piccadilly), Բէլ–Մէլ (Pall–Mall), Հայ–Հոլպըրն (High–Holborn), Ս. Ցակոբ, Բորթլէնտ–Բլէյս (Portland–Place): Կրպակք Ճոխա-հարուստք և երեվելի չքնաղ կառաց յատկըն ղնուք պղտոտայինն. Ժողովատեղի է աղնուականաց արքունի փողոցն: Իսկ ի գլուսաբանս Ճեմելեաց նշանաւոր են անուանեալ պարտէզքն կանաչ, Ս. Ցակոբ, Հայտ և Ըռըջէնի պարտէզ, որ են մարմնդք արձականիւքը անկեալ ծառոք՝ այլ ոչ զուգաչափ հեռաւորութեամբ, առուակաք և ուսա-ղանիք և լայն Ճե-մելեաք. ի գլուսա-րաքս յայտսին գե-ղազարձ է Ար-քունական անուա-նեալն (Regent's–Park), Թող գնա-ւարակաց վանդա-կապատ պարտէզս երեսնից չափ:

Բիրմինկհայ պալատն

Ճառանձնական չինուածս նշանա-ւոր են ապարանք Ուէսթմինդրըմի գըբ-ոյ, յորոյ չինու-թիւն ծախեցան 5 միլիոն ֆրանգք, և առ երի Նմին տիճնայք Լընտրայ կանգնեցին ի բարձրատունգակ կառնիտակս պատուան-դանի անդրի Ուֆիւլլեայ, բերելով գնդըպատիս զը-րանարին Անգլիացւոյ: Բազում և այլ գեղից մեծա-գործ պալատք են ի Լընտրա:

Նշանաւոր է վաճառանդն անանուղ և հոյակապ ընդ ամենայն աշխարհ, 224 գորացի սեամբք ոզք բաս-նան զմարգակս գոմոյն. 100.000 լիրայ սահուկիք ծախեցան ի կառուցումն տեղւոյս:

Ի Հայս–Բաքը կառուցաւ յամին 1850 Բիւրեղեայ պալատն անուանեալ տաճար մեծ և հանդիսարան Ճարտարութեան ամենայն քաջաց արուեստաւորաց աշխարհի. 620 չափ եր գաղղիական՝ երկայնութեան հանդիսարանին և 150 լայնութեան, և ձեղունն գըմ-բեթայարկ ամբարձեալ ի վերայ 3,500 երկաթակուռ սիւնանաց, համակ ապակեաք պատեցեալ, վասն որոյ և Բիւրեղեայ կոչեցաւ. որոյ և նիւթ չինուածոյն և ըն-դարձակութիւն, հարաւորութիւն մեծագործ և չքնաղ արգասեաց հանդիսացելոց անդ յամին 1851, ընդ հրաշալիս աշխարհի դասեցան, և անգղիական Ճոխա-թեան և մեծագործութեան վկայ: Ի միւսում ամին (1852) քակեալ զպալատն փոխադրեցին արտաքոյ քա-ղաքին հանդիսարան կարգել Ճարտարութեան Անգ-լոյ: — Ընդ տարօրինակ մեծագործ չինածս գասէին և գունան կամ բոլորակ տաճար աշխարհագրական ի Լէսդըր հրապարակի, որոյ 65 ոտք են արամադիծ, 180 շրջաբերութիւն, և հինգ գասիկոնք կամ յարկք են ի նմա առ ի վերին կալոյ. քանզի աշխարհացոյցն ի միջին կողին բոլորակին գործեալ է բարիզեան գա-Ճիւ և գունեալ և գծեալ. 14 ոտք ծախեցան ի շի-նուածին Նորա և 6,000 քառակուսի կանգուն գա-ճի. ւարտեցաւ յամին 1851:

Թաղք քաղաքին ի կրկին գետափունս Դամիզայ՝ հաղորդին ընդ երեսս վեցեակ կամրջաք, յորոց յոգք քարաշէն են և երկուքն երկաթի. և են սոքա Վաքսհոլ (Vauxhall) երկաթի. Ուէսթմինսթար՝ քարաշէն եր-կայն 1223 ոտնաչափ և լայն 44 ոտս. Ուոթերլոյ քարաշէն քան զյայնն կառուցաւ ի 1817 կառնիտ քարամբք և է ուղղագիծ եր-կայն 1242 ոտնա-չափ և լայն 42. Կա-մուրջ Դոմինիկեանց կամ Սեաւ եղբարց (Black–Friars) քա-րաշէն 1,000 ոտնա-չափ. Սըսէքսըք եր-կաթի կառուցեալ ի 1829. և Կոր կամուրջն Լընտրայ արկեալ ի 1830 փոխան հնոյ կա-մըրջոյն. Գոյ և այլ կամուրջ ապա-ղեալ ի վերայ աշ տարակաց երկուց ի գետն, չինեալ յամին 1845: Ցարևելակողմն Լըն-տան կարկըղն գետն Դամիզ տարածեալ ընդլայնի հնոյ գոլով բերանոյն. և տեղատուիեամբ Ծովուն առա-ւել ևս առճ, վասն որոյ նաւաց վաճառականաց նա-ւահանգիստ է յաջողակ և Թերևս ապահովագոյն քան զամենայն նաւահանգիստս աշխարհի. երկուս-ւեք յօրինեալ է արուեստաշէն նաւակայս (Docks), որոց հաղորդութիւն է ընդ նաւահանգստին ի ձեռն ագուցային զրոս ըստ կամի բանան և փակեն. և ոտնին Ծովակքն մէն իրրև 200 նաւս վաճառակա-նաց. յատուկս Ծովակացս և Դամիզայ գոն ուրեք Ճեմելիք Ծովահայեացք և համբարանոցք. Ճար-տարութիւն ժրքայն է որոց ի նաւահանգստի կամ ի Ծովակն կամ յափառնան կան, առաւել քան զբիւր անցագարձի նաւակք և շոգենաւք համաշ-խարհիկք տանին և բերին զվաճառս և պարենս մարդկային հանդերձ: Այլ քանզի կարևոր էին յոյժ անցք յարեւելից կուսէ կամրջին Լընտրայ, մտաբե-բեցին ի խորհուրդ գիւտարարաձեռնարկելի՝ Ճանա-պարհ սաղրեկրկայ բանալ ի հաղորդութիւն կըր-կին ափանց գետոյն, այն է Դրընեէլ (tunnel) ընդ մէջ Ոտբին և Ռոտրհայիճ աւանաց. յայս գործ ձեռն արկ ի 1825 Պրնեէլ Ճարտարապետ գաղղիա-ցի. և պեղեցին ընդ գետոյնն չափիս երկուս զու-

գաՀեռախաՀս որոց Երկայնութիւն էր 1300 ոտնաչափ, լայնութիւն 14 և բարձրութիւն 20. այն ինչ ի կէս հասեալ շինութեան անցեալն յետ բազում վճռանգաց գտաբերեաց գործն վասն ծանր ծանր ծախուց. մինչև հայՀայՀեալ նոր գումարս գրամոց միաւանգամ ձեռնամուխ եղեն և ի գլուխ հանին յամին 1843։

226. Ուսումնարանք յորով են ի Լընտրա, գըլխաւորք ի նոսա, նոր համալսարանն կանգնեալ ի 1830 ըստ գերմանացի ոՃոց. արքունի վարժարանն, կանգնեալ ի նմին ժամանակի, համալսարանն հին, որ է իբր սեմական ուսումնարան քանաՀրութեան և աստուածաբանութեան, և և ծովային արուեստի, բժշկութեան և օրէնգիտութեան. վարժարանքն Սիոն, Չարդեր–Հաուզ (Charter–house), Կրէշէմ (Gresham) գոլոյնքն իրաւագիտութեան. վարժարան զինուորութեան Պլէքուոթըր (Blackwater), կրթարանք արուեստից և ձեռագործոց. ուսումնարան հընոմեան և վարժարան խլից և համբոյ։

Քնկերութիւնս կենցաղագուստս որ բազմութիւն ի Լընտրա քան յայլ մայրաքաղաքս՝ նշանաւորք են Ուրքունի ընկերութիւնն Լընտրայ հաստատեալ ի 1650, ընկերութիւն չափաբանից. ընկերութիւն հնախուզից, արքունի Ռեմարան արուեստից, արքունի Ռեմարան նկարչութեան, ընկերութիւն Լինէոսեան, արքունի ուսումնարան Ռեմին Բրիտանիոյ հիմնեալ ի 1797, ընկերութիւնք հանքաբանութեան, բժշկութեան, Ճարտարպետութեան. արքունի Ռեմարան նուագաբանութեան, ընկերութիւն մշակութեան պարտիզից. ուսումնարան Լընտրայ հիմնեալ ի 1819. ընկերութիւնն աստղաբաշխութեան, աշխարՀագրութեան, ծաւալութեան կարևոր գիտելից, ծաւալման Ս. Գրոց, ուսումնարան մեքենաբանից, աԲենէզեր, ընկերութիւն ծաւալութեան զՃարտարութիւն ի տեբութեան Ազգերայ։ Բաղում են և Թանգարանք, մասնաւորաբար ի վանս ընկերութեանցդ ոյգոցկի, յորս գերաՀաչակ ի ձոխութեան՝ Թանգարանն Բրիտանիոյ անուանի ընդ ամենայն աշխարՀ, և նշանաւոր են ի պահեստս նորա բնագիր մեծի գաւազանի Թիթոյի 1218 ամին. և հաւաքածոյ բնական պատմութեան և գրամոց և հնութեանց Հռոմայեցւոց, Յունաց և Եգիպտացւոց, և զնոք ովկիական ազանց, և հաւաքումն լրագրոց սկսեալ ի 1603 ամ մինչև ցայՀմ անընդՀատ շարաչարութեամբ առաւել քան զ6.000 հատորս. և այլն։ Փակարան անասնոց, և Թանգարան ընկերութեան կենդանաբանութեան, և Թանգարանն յորում են պատկերք ամենայն երկրի հին շինուածոց յորներեալ ի մնոյ, Թանգարանն ծովայնութեան և զինուց, այլոյն Հանգերձ։

Անկեանցդ բազմութիւք և տունք բարեբարուքեան, ի հասարակի առաս ի կարևոր, սակայն անբաւականք են բազմութեան անտնկաց և կարօտելոց մեծի քաղաքին ուր են իբր 100.000 մարդկան նստաւորաց։ Անկեանցդ երեսիվք են, հիւանդանոցն Ս. ԲարԹուղիմէոսի, առ որով է և Ձրի կրծարան Տազար տղայոց և Տազար աղջկանց, և անկեանցդ Ս. Թոմաս, Կայ, Մխոլըսէքս և Լընտըն։ — Բաց ի սոցունց են և ազգի ազգի ընկերութիւնք բարեբարութեան, որպէս կրթութեան որդւոց չանցատրաց, Նպաստից կարօտ տարաբախտաց, մոլորելոց մըտաք, և այլն։ Ի Լընտրա և չարաբարձանս նորա իբր 1200 գրասՀաճառք են, յորս ակամատոր է վասն բազմագրոց հրատարակելոյ ընկերութիւնն Լինկէն կոչեցեալ, և Մըրէյ (Murray), և այլք։ Տպարանք գրոց առաւել քան զ350, լրագիրք օրական 50. 240 ազգ բանասիրական Ճաձից ամսոյ ամսոյ հրատարակեաք, և հարիւրիւ չափ ըստ երից ամսոց կամ ըստ չաբաթոց չաբաթոց։

227. ԲարգաւաՃ վաճառաչահութիւն Լընտրայ իբրև եռատպաւիկ առաւել է քան զըսղրըտն Բրիտանիոյ։ Բաղում ժողովք վաճառականաց ունին ատենիսին շնորՀս մենաշնորՀութեան. մեծ և երեսից ի ժողովքս է՝ ընկերութիւնն Հնդկաց հաստատեալ ի 1600 առ Եղիսաբեթաս, որ առ սակաս սակաս ամՃեալ ի Ճոխութեան և յիշխանութեան՝ այժմ յայսմ ևեսից Հնդկաս ունի կալուածս և ժողովուրդ հաւասար սակեզերածաւալ տէրութեանց, գաւառացն այնոցիկ և 140.000,000 բնակչաց նոցին 24 վերակացուցուք կառավարք կարգեալ են, Հանդերձ գործակալք և բազմագունդ զըրջք. զՃՃ վերակացուցն միայն Հնդկաց՝ որոյ է իշխանութիւն անտեսութեանն և պատերազմի՝ ընտրէ Թագաւորն Անգղիոյ, իսկ ծախքն նորա յընկերութենէն վճարին։ Լընտրա առաջին քաղաք է վաճառաշատ ի բովանդակ աշխարՀն. ծովային վաճառականութիւն նորա և վաճառք նորա Հանենալք անտի զուգաՀաւասար են վաճառաց բովանդակ Գաղղիոյ և Միացեալ Նահանգացն, որով առաւելուն գըլխովին քան զայլոց պետութեանց։ Երկևէկեալ շրջէ նաւաց ի Բրիտանիա և յափոյն ի Լընտրա մեծապես բարգաւաՃեալ արուեստն։

Լընտրա ի լուսաւորութեան կալվ ի գիշերի յայլ եՃ ամենայն քաղաքաց. ընդ ամենայն իբրև 300 մըղոնք լինին պատ ի պատ խողովակք նրբաշաւիղ փողոցաց և ամենայն վայրաց, ընդ որս գնայ կաղ։

Ի գործարանս Լընտրայ հայՀայՀի ամենայն որ կարևորն է ի պէտս կենաց և ի շորք և ի պերճանս, շահաբեր նմին ի վեր քան զայլսն համարին գործարանք օշարսիկ, զի այս տավղական ըմպելի է Անգղնացոց, և երկու ազգ են նորին, Բորթըր (Porter) զուարճարար և կենաբեր, և Էյլ (Ale) բարկ և Ճմրթեցուցիչ. զաւրաքեն ընդարձակ են յոյժ և մեքենայ չոգեխոյ չարժէ զնոսա. զշրարկն կամ զգալ բնչըսէն նոր ընտն ի մեծամեծ տակառս որ տանին ետբս 500.000 մինչև յորոց գեպ եղէ պայծել միոյն և ողողանել զտունս։

Տուրնատուիքնջ կրպակատերացդ որ կոչին Շոփքիքըր (Shopkeeper) ոչ համարին առ մեծ ինչ. իսկ վաճառականս զնոսա ասեն որ մեծ և բազում ինչ վաճառիցեն միանգամայն։

Քաղաքապետն Լընտրայ կոչի Լորս–մէըր (Lord–mayor) առ նոսա. ընդ որոյ ձեռամբ են այլ երկու ատենաքե գաւառացդ, այն է Առեան խորՀրդոյ գաւառացդ և Առեան ծերակուտին, գոքա յեօթնեքե վերակացու են միոյ միոյ ի 26 մասանց քաղաքին.

ընդ ձեռամբ Նորա են և իշխանք Ուեստմինսթրայ և Սըտֆըրքսյ։ Այս ամենայն վերահսկողութ ընտրեն յաջորդանեայսն։ և քաղաքապետին ընտրութիւն լինի ամի ամի ի 29 սեպտեմբերի ի Կիլտհոլ (Guildhall) դատաստանարանին առ երի ապարանից քաղաքապետին։ և քաղաքապետք լինին ի Հռոմից անտի որ զք առաւել քան զայլսն ծախս արասցէ առ ի բերել ի ձեռս զսպառիւն։

228. Ի չըքնակայ վայրս մայրաքաղաքին չիք գեղեցիկ տեղի նշանաւոր, բայց միահութեան ինամով միս եգեալ է անդանօր. բաղում են գեօղք, ասանք և իրենանք սիւրս. ծաւալեալ չորքնանկի մինչև տասնից նոցա խառնել ընդ Լընտրայ մի ևեթ կայցուցանել քաղաք լայնածաւալ։ Ի սոցին սակի են.

Չելսեա (Chelsea)։ — Ասան երեւելի վան մեծ անկեանոցաց զորաց ցամաքի, և վան կրթարանի որդոց զինուորաց. յորում 1200 մանկունք են, և վան գեղեցիկ պարտիզին ընկերութեան բժշկաց Լընտրայ։ Բն. 36,000։

Քենսինկթըն (Kensington)։ — Ի սմա է պալատ թագաւորական, բնակութիւն արքայազնից ոմանց, անտառք և բուրաստանք գեղազուարճք և ամարաստան զբօսանք։ Բն. 24,000։

Հէյնէյ (Hackney)։ — Գեօղ մեծ, յորում են անուանի մատաղատունկք պարտիզպան Գոնրատայ Լօդտիճայ (Conrad Loddige)։ Բն. 32,000։

Պրէնթֆըրտ (Brentford)։ — Քաղաք փոքրիկ, ջրընանցք Կրճնա-Ընդքցըն (Grand-Junction) ասակ ընկերն առնու ընթացիցն։ Բն. 10,000։

Հէրրօ (Harrow-on-the-hill)։ — Ընտանի է վան դրիցն ի բարձրադոյն բլուր գտանին իւրոյ. և վան վարժարանին յորում դատաստանեցաւ Լորա Պայռն։ Բն. 3,000։

Չիսվիք (Chiswick)։ — Դղեակ մեծագործ՝ բնակութեան դքսին Տիվընայ։

Են և այլ դղեակք արքունի և նշանաւոր տեղիք միջի մայրաքաղաքին ընդ այլով սահմանեալ գտանաւ, վան որոց և տեսցին ի նոսին. իսկ բնիկ մասուհիք քաղաքին համարեալ են Հայոցն 250,000 բնակչաք. Ֆինսպըրի, 380,000։ Դոտըր Հէմլէգս (Tower Hamlets) 390,000, Լէմհէթ 300,000։

Ե. ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՐԵՆԴԱՑ

229. Ի Թագաւորութեան սոա մի միայն գաւառ է։

ԼԱՒ. ՐԵՆԴ (Kent)։ — Ի ծագս հարաւոյ արեւելից Անգղից, երկիրն բերէ ցորեան առատ, ոսկի և անտառախիտ ծառաստանս.

ԳԷՆԹԸՐԲՐԻ (Canterbury), որ և Կանդուաբիա կամ Կանդաբրիկէ։ — Գէ. Ր. ասա Նոսի մեծ արքեպիսկոպոսն Անգղից, որ կոչի Նախագահ Անգղից և առաջին աստեղական սէրութեանն, նշանաւոր է քաղաքս վասն միացուածոց հռոմայեցի հնութեանց, և վասն մեծի մասր եկեղեցւոյն խառն ոճով Նորմանեան և գոթացի, ընդ որով է և այլ եկեղեցի սատրերկրեալ յորում մինչև ցայսօր պաշտեն կաւարի. ի մասր եկեղեցւոյդ անդ է գամբան արքայորդւոյն Եդուարդայ Սեաւ իշխան անուանելոյ (մեռեալ ի 1376) և գերեզման արքեպիսկոպոսին Թոմասի Պէքէդ (Becket), որ անդէն խողխողեցաւ ի 1170։ Բն. 15,000։

Մէյսթսթըն (Maidstone)։ — Ջարմանագիր դիրս ունի քաղաքս, և անուանի է ի սմա բանան ընդարձակ։ Բն. 33,000։

Մարգէյթ (Margate)։ — Համարեալ ընդ գեղեցկադոյն քաղաքս Անգղից. ունի բաղանիս ծովային յոր ամի ամի 30,000 կամ 40,000 օտարականաց գան։ Բն. 14,000։

Տո՛վըր (Dover)։ — Քաղաք փոքր, վաղնջի և քաջ ամուր. ի փոքու նաւահանգստի սորին որ ի յեղք Մանչայ անցանէն ի Գաղղիա և անտի այսր. ունի բերդ ամուր ի քարաժեռի։ Բն. 25,000։

Շիրնէս (Sheerness)։ — Ի կղզւոջն Շէրբէյ (Sheppey) ոսատի ընդոր գաղտակուղք եւյանեն. ունի մեծ բանդոց կազմածոյ արքունի նաւահանգիստն. և են ի նմա ամուրք ի պաշտպանութիւն մտից Դամիզոյ և Մէտուէյ-յայ (Medway)։ Բն. 2,000։

Ռո՛չըսթըր (Rochester)։ — Քաղաք եպիսկոպոսական. գեղեցիկ է մայր եկեղեցին և քարաշէն կամուրջն. ի 1824 թուին ջրանցս մի ի քաղաքի սաս, որոյ տասերկրկեայ անցք 40 ոտնաչափ բարձր և 27 լայն մեծագոյն են քան զամենայն ջրանցիցն Անգղից։ Բն. 10,000։

Չէ՛թըմ (Chatam)։ — Որ միջակից է Ռոչըսթըրայ, և են ի նմա նաւաշարաք, մեծանոցք, համբարանոցք և ամրոցք։ Բն. 18,000։

230. ԿՐԸ՛ՆՒՉ (Greenwich)։ — Փարախաւ և կենսոյ հետ ի Լընտրայ, անուանի է վան անկեալ նոցին ծովամարտ ղօրաց որ ընդ ունի 2,400 արս, աստնանի ևս է գեղեցիկ դիտարան աստղաբաշխից յորմէ սկսանին Անգղիացիք համարել զմիջօրեայն, և հոյակապ օրասրան. ի հրապարակի ուրեք տեսցես ձաս արձան Հարսարագործ չիշատակարան չալմոնեան նաւամարտին որ ի Դրաֆալկար չամին 1805։ Բն. 76,000։

Վո՛ւլուիչ (Woolwich)։ — Ի բերան Դամիզոյ ստնանի վան պահարանի հրանօթոց և զինարանի և մեքենայից։ Ան երի Նորա կայ նոր գործոյն զինուորական Հարտարապետութեան, չքնաղակերտ զինուորանոց և ուսարան մեծ ի կրթութիւն լուղորդաց

նաւատեառայ։ Ունի է և գործատուն մի մեծ արուեստանոցին հրամանատարի կամ վերատեսչայ։ բն. 24,000։

ՏԷՖՓՕՐԴ (Deptford). — Ուան մեծ առ ափն Դարիվայ մերձ ի Լոնտրա, յորում են մեծերանոցք արքունի նաւատեառնդհոսին և անկէ ընդ մի մեծ 3,000 նաւատեառայ և ընտանեայ նոցին։ բն. 26,000։

ԿՐԷՎԶԷՆԴ (Gravesend). — Քաղաք փոքրիկ, որ ի բերան Դամիզայ ուղի նաւատեառնդհոսի, և առաջին մաքսատունն Անգղիոյ, ուր քննին զգեր անցից նաւելոյն ի Լոնտրա. գետ յանդիման նորին ամրատեառ ամրոցն Տիլպուրի (Tilbury) որ պատսպարէ զՔաղաքս յերբեսայ Ծովուն։ բն. 6,000։

Զ. ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՍՐՍԷՔՍԱՑ

231. Երկու միայն գաւառք կան ի Թագաւորութեան սոա.

ԼՒ. ՍՐՍԷՔՍ (Sussex). — Ի հարաւոյ արեւմտից ԱՀնգիայ, ի հարաւակողմն աշխարհին Անգղիոյ. ի սմա քաղաքք երեւելիք այսոքիկ են.

ՉԻՉԸՍԹԷՐ (Chichester). — Գ. Ս. եպիսկոպոսանիստ, աւազակ զանգակաց մայր եկեղեցւոյն գեղեցկագոյն է ի շինուածս քաղաքին։ բն. 9,000։

ՊՐԱՅԹՆԸՆ (Brighton). — Մի ի յաճախ հոյակապ քաղաքացն Անգղիոյ, վերահանդեսալ ի Դ գետը գեայ մինչ չև Թագաւորեաքն էր. ունի գեղեցկաչէն բաղանիս Ծովու, ուր յաճախեն բազմութիւն եկաց. քաղաքն կառուցեալ է յայսմիէր ժայռի առ ափն Ովկիանոս, և զքանչելի է անդաձօր տեսարան Ծովուն և աւազին և պարսպացն մերձ ընդ մերձ չերբր լեռնէլոց. տունք առ հասարակ քարագեղբք են և ձարտարապետութիւն բան ամենայն ոձոյ դասուն ի նոսա. հրաշալի քան զամենայն և չքեղաշուք է պալատն կառուցեալ ի նմին գեղարդեայ զարգարեալ գմեծիզք և տանձերանէք տաճկական աշտարակօք. հոյակապ են ի բաղանիան անուանեալն Լաճուձէա, գրասարանքն Ծովք ափնեայք, շինուածք Թաղին Քեմփ-Դաուն (Kemp-Town) և եկեղեցին Միաբանական կոչեցեալոց ազան. գաւառաց. չէք այլ քաղաք նման սմին զարգարեալ բարեչէն ի ներքոյ, և պատաքուստ պատեալ ամրայութեամբ աւազին։ բն. 50,000, այլ բան երեսնեւկուէեան եկեղեցին ի բաղանիս ազէ կամ նուազէ թիւ նոցա։

Յեզերս Մանշայ կարևոր նաւահանգիստք են Ե-

ՐՈՒՏԵՐ, ՆԻՒՀԷՎԷՆ, ՌԱԾ, և այլն. (Arundel, Newhaven, Rye)։

232. ԼՒ. ՍՐՐԻԹ (Surrey). — Ի հիւսիսոյ Սրբերէայ ի ծագ հարաւակողմն Անգղիոյ. սահմանք սորա ձգեն մինչև ի Լոնտրա.

ԿԻԼՖՈՐԴ (Guilford). — Գ. Ս. բն. 5,000։

ԳՐՈՒՅԴԸՆ (Croydon). — Ընտանի է ի սմա երկաթի շաւիղն. և առ ընթեր նմին զինուորական վարժարան յԵսթհաքրմայ (Addiscombe), ուր կրթին 120 մանկունք ի հրաղէնս և ի ձարտարապետութիւն զինուորական վանն ընկերութեանն Հնդկաց։ բն. 13,000։

ԷՓՍՈՄ (Epsom). — Ընտանի է ընդ ամենայն Անգղիա վասն ջրերին։ բն. 4,000։

ՔԻՆԳՍԹՈՒՆ (Kingston). — Քաղաք հին, յորում պահէին ասպետացի Թագաւորք նորմանեան։ բնակ. 5,000։

Սըրպիթըն (Sorbiton). — Հուսկ ի քրիստոսէն, տեղի էր սակաւաքակ, զոր ասանացոյց հայկազնի Աղէքսանդր Ռաֆ. Պալամեան, նուիրակ անգղիական ատենին, ուր և մեռաւ ի 1850։

ՌԻՉՄՈՆԴ (Richmond). — Քաղաք փոքրիկ և զուարճալի առ Դամիզայ մերձ յանտառ մի մեծ և հին. գեղեցիկ տունք զբօսանաց են ի նմա, զի զուարճալի ունի գիրս, և ազատորեաբն ասա բնականան։ բնակ. 8,000։

ՔԻՈՒ (Kew). — Է ի սմա գիւտանոց մի և պարտէզ անկաքանաբերեաց։ Մերձ է ի սա Դբրնհըմ-Կրին (Turnham-Green), գրասան ընկերութեանն վասն մշակութեան պարտիզաց։ բն. 7,000։

Է. ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՈՒԻՍԷՔՍԱՑ

233. Վաւառք եօթն են ի Թագաւորութեանս յայսմիկ.

ԼՒ. ՀԷՄՓԸՇԻՐ (Hampshire). — Ցարեմեառս Սբերբէայ ի ծագ հարաւակողմն Անգղիոյ.

ՈՒԻՆՉԻՍԹԷՐ (Winchester). — Քաղաք փոքրիկ եպիսկոպոսանիստ, որպ անուանի է մօր եկեղեցին և վարժարանն կառուցեալ ի 1837։ բն. 10,000։

ՍԱՈՒԹՀԷՄՓԹՆ (Southampton). — Ունի նաւահանգիստ և վաճառականութիւն բազաւած. է ի նմա գոլոց պրուեսակից վասն 300 մանկանց զինուորականաց, և գեղեցիկ բաղանիս Ծովու։ բն. 28,000։

ՓՈՐԹՍՄՈՒԹ (Portsmouth). — Ա. ափն Մանշայ հզօրագոյն քաղաքաց Անգղիոյ անուանի ընդ հաստերէն աշխարհ վասն ամրութեանն, և առաջին Ծովային քաղաք Անգղիոյ, կառուցեալ ի Թէրսկզէոյ առ Ծովածոցիս մեծաւ, յորում է նաւահանգիստն ընդար-

ձակ յոյժ և անվտանգ՝ պատսպարեալ մեծերանոցօք, յորս կան ամենայն կահք և կազմածք կարեւորք ծովական արուեստին, և վարժարանք նաւագին. ի նաւահանգիստն 3,000 կամ 4,000 գործաւորաց են ի ժամանակս հաշուառելեան, ի պատերազմի կրկնապատկի. ի մուտս նաւահանգստին նորին Սբիհէտ (Spithead) դիւրք ծովային վաճառականութեան. յերկուս մասունս զատանի քաղաքն, ի Բնրգամշոյ որ փոքրիկ է և չէնք երեսիւք ցցոն ի ծով, և ի Բորտօ (Portsea): Բն. 64,000:

ՈՒՅՀԷԻԼ (Weyhill). — Անուանի է ի սմա վաճառանուանց:

ԼԻՄԻՆԳՏՈՆ (Lymington). — Ի ծովեզերին ունի բազմութիւն. անտառն որ գնդակս ձգելոյ ընդ երկայնութիւն եօթն փարսախս և կէս՝ մեծագոյն է քան զամենայն անտառս Անգղիոյ: Սբիհէտ զատանէ ի Բորտսմուտոյ զկղզին Ուայթ (Wight) որոյ տարածութիւնն է 25 փարսախս քառակուսի, ափունքն նորա տպատաս ժոտս. այլ արգաւանդ է հողւն և բարեմշակ, և քաղ դարմանեն անդ զնաքս: Գլխաւոր քաղաքք կղզւոյն է՝ Նիւբորդ (Newport), յորում է արգելանոց գործաւորաց. և են նորա Բն. 7,000: իսկ կղզւոյն 36,000:

234· ԼԷ· ՊԸՐՔՇԸՐ (Berkshire). — Ի հիւսիսոյ առաջնոյն ոստոգեալ ի Դամիզոյ.

ՌԷՏԻՆԿ (Reading). — ԳԼ· Ռ· ունի գործաբանս ասուռ և կաւոյ: Բն· 20,000:

Ո՛ՒԻՆՏԶԸՐ (Windsor). — Քաղաք փոքր և զուարճագեղ առ Դամիզաւ. յոլովակի Թագաւորք Անգղիոյ ասա ընակին, և առ մեբք կարի յոյժ ընդարձակեալ զարդարեցին զապարանս իւրեանց, յորում փայլեն յարկք պայտպտնք յարդարեալք յոյժ, և գաբեւանդ մի մեծ, գրասիք և որասիք: Բն· 8,000:

ՈՒՈՆԴԷՋ (Wantage). — Քաղաք փոքրիկ, յորում Նշմարին հնաք քառակողմն բանակեառեղ Հռոմայեցւոց, և առ երի նորա է հովիտն Սպիտակ երեսիւք անուանք. նեալ զորով ձգին կաւուտ բլուրք, և մի յայնցանէ մերկ ի գալարեալ՝ ըերէ զձև օգտագործի երիվարի, և համարին զա արձան կոթողեալ ի յիշատակ յաղթութեան Ալֆրետոսի ի վերայ Դանեայս յամին 871, քանզի ներան գրօշոյ նորա էր ձի ձերմակ. և առ յիշատակէ ամի ամի ընակիչք վայրացն մեծահանդէս ածին. գնան խլել զվիրընձիւղեալ բոյսս ի վերայ երիվարին: Բն· 3,000:

235· Լ.Ջ· ՈՒԻԼԿՇԸՐ (Wiltshire). — Ցաբեմասս առաջնոյն· քաղաքք երեսիւք ի սմա·

ՍԱԼՋԲՐԻ (Salisbury). — ԳԼ· Ռ· եպիսկոպոսանիստ գեղեցկաչէն մայր եկեղեցեաւ, որոյ աշտարակ զանգակաց բարձրագոյն է քան զամենայն աշտարակս Բրիտանիոյ, զի 410 անգղիացի ոտս ունի: Ի հիւսիսակողմն քաղաքիս սակաւ մնացեալք ի բազեայ կայ Ստոնհէնճ (Stonehenge) արձան մի Տրուիդաց, և է այն կարկառ քարանց ի զառ ի վայրի ուրեք, և ի վերայ նոցա եդեալ վէմ մեծ ուղղաբերձ և չաբղնաձև. նակի այլ շարք քարանց փոքունց և դամբանաց· այս պիսի արձանք դոն և ի Գերզ և այլուր յԱրեւմտեան: Բն· 10,000:

ՊՐԻ՛ՏՅԸՐՏ և ՈՐՈ՛ՈՒՈՐՏ (Bradford, Trowbridge). — Ունին գործարանս չուխայի և կազմրայ. և են նոցա ի բաքաքնչիբ: Բն· 12,000:

ԳՈՒՆ (Colne). — Են և սորա նոյնպիսի գործարանք: Ի շրջակայս սորա ի կաւոտ բլրի արձանացեալ կայ երիվար կաւեղէն անճոռնի մեծութեամբ երկայն 157 ոտնաչափ անգղիացի, որ փոքր է քան զվերոյիշատակեալ. արձան սպիտակ մերկ: Բնա. կիչք 5,000:

Ո-Ի՛ԼՏԷ-հՈՒՏ (Wilton-house). — Ջուարճալի գիւղ կոմսին Բեմպրոքայ, յորոյ ի գղեակին պահին ընծուր ընծուր հաւաքածոյ գրոց: Բն· 2,000:

236· ԼԼ· ՏՈՐՍԷԴ (Dorset)· — Ի հարաւոյ արեւելից վերնոյն յափունս Մանշայ. գրասիս Անգղոյ կղզի գաւառս այս: Ծովափունքն գեղաւարամս տոյգք են, և նաւահանգիստ ապահով միայն է Լիմ-Ռէճիս. քաղաքք նորա նշանաւորք.

ՏՈՐՉԸՍԹԸՐ (Dorchester). — ԳԼ· Ռ· եպիսկոպոսանիստ: Բն· 3,000:

ՔՈՒԼ (Poole). — Ի սորա նաւահանգիստ բաքաւաձ ի վաճառականութեան ծովու: Բն· 6,000:

ՈՒԻ՛ՄՈՒՏԶ (Weymouth). — Քաղաք փոքրիկ, որոյ մասն մի նորաչէրտ և ընդարձակագոյն Մէլքոմպ-Ռէճիս (Melcombe-Regis) կոչեցեալ գեղեցիկ է. բաղանիք նորա ծովային և նաւահանգիստն կարեւոր են: Բն· 6,000:

Ի Թեմզակղզին Բորտլենտ և Բըրսլէք (Portland, Purbeck) են քարաչաւք կճոյ և այլոց քարանց ի պէտս սալայատակաց և չինուածոց լաւագոյն և այլոց քաղաքաց: Ի Բըրսլէք կան հանքք ընծոր կաւոյ ըբերանց ըբո առաքեն ի Լիվերբուլ և անտ ի գործարանս Սթեֆըբուռայ: Ծովափունքն Բորտլենտայ գեղաւրբինք են նաւայ ճոտելոց, վասն որոյ կրկին պատրաստ կանթէղակիրք կառուցեալ կան յափունսն ի լուսաւորութիւն:

237· ԼԸ· ՍԸՄԸՐՍԷԴ (Somerset). — Ի հիւսիսոյ արեւմուտ Տորսէդայ. ջրանցքն Պրիտգըլայ ընթանան ի հիւսիսոյ գաւառիս. երեսիւք քաղաքք սորա·

ՊԱՏՀ (Bath). — ԳԼ· Ռ· գեղեցիկ յոյժ և եպիսկոպոսանիստ. յաւուրզ անտի Հռոմայեցւոց առնանի էրե ա՛ւ վասն ջերմուցս ուր յաշխարհն օտարքանիք առաւել քան յայլ քաղաքս Անգղոյ. աղբերքն ջուր է գաղջ և ծծմբային. ի գարնանի և յաշնանի բանին բազանիքն, և ըստ իւրաքանչիւր վճռից մարդկան սեփհական են տեղիք: Քաղաքն կառուցեալ է յանծուկ հովտի ի ձև ամփիթեատրոնի, և բազանիքն կան ի միջավայրի հորոյն, առ ի միատարած կառուցմանէ մահկանձն ձգին զնաքսն ընդ միով. ի չէնսն երեսիւք են մարգարէիսն հրապարակ Թագուհւոյն, կրկեսն արքունական, սպարանք գաւառին, չուխայի արեւելեան, Թատրն, Ըբբըր (Upper) անուանեալ տաճարն, բազանիքն, մայր եկեղեցին: Բն· 70,000:

238· ՊՐԻՍՏՈՒԼ (Bristol). — Առ էյվըն գետով երեսիւք վիրապաձեւ հեռւ ի ծովէն ունայ նորա ընդ Մէվըռնայ՝ որ ի քաղաքէ ասա գործէ գեղոյն և ի սորա ջրանցք Պրիտգըլայ կոչեցեալ. ընդ առաջին քաղաքս

Ընդհանուր գասի սա վան Ճարտարութեան արուեստին և վաճառականութեան. անուանի են յոյժ գործարանք ապակեայ, գարշնոջք, ձուլարանք և բրուտքն. և մի է ի լաւից վաճառատեղ նաւահանգիստ քաղաքացն Ընդհանուր. ունի ընդհատ եւր ի վերայ բազում բլուց, բայց փողոցք նորա հնաշէնք՝ մեծիք և նրբիկք են. գեղեցկագոյն մասն քաղաքին է նորա շէն արուարձանն Գլիֆֆդոն (Clifton). ի չնուռատն նշանաւոր են եկեղեցին Ս. Մարիամ-Ռեդքլիֆ (Radcliff), գեղեցիկ չուկայն արևելեան և նոր դատատուն. նաւահայոց կամուրջն 240 ոտնաչափ բարձր ի վերայ Էյվընայ՝ ընդ որով գնան և դառնան մեծաք. ի քաղաքի սոս բազմաթիւ են մեծատուն անհատ անհատ ապահարզոք, որ կրնասրուեթեամբ և հրահանգութեամբ կիւրակիզ գալոցաց զբաղ գործարուց ժողովրդեան ի կրթութիւն ածէն. ի սմա է աթոռ եպիսկոպոսական, և համալսարան մի հասատատել ի 1829. ունի առաւել քան զ 120,000։

Ֆրոմ (Frome). — Անուանի են սոցա գործարանք չուխայի և կազմիայ. բն. 26,000։

Ուէլս (Wells). — Ունի գեղեցիկ եկեղեցի մի գեղեցկ և բերդ հին. բն. 8,000։

239. Լ. Տ Է Վ Ը Ն (Devon). — Ցաւեմուտս Աստրզրոշայ, երկիր թափուտ, ի հարաւոյ նորա անցանէ Մանչ և ի հիւսիսոյ Լուանջքի Պրիսդրլըսյ։

Է Ք Ս Ը Ր Ը Ր (Exeter). — Գէ. Ռ. հոյակապ կառուցեալ ի գաղղի. եպիսկոպոսանիստ, գեղեցիկ է մայր եկեղեցին, և նոր աղբատանոցն, լիմարանոցն և նոր կամուրջն քարաշէն. Ջրամղիչք կցի քաղաքս ընդ Դրզրշմայ (Topsham) փոքու քաղաքի յորում է նաւահանգիստ ուսի առաքին արտաքս գնեւագործս նորին։ Այս քաղաք ի վաճառատեղութեան մայր անուանի արևմտեան գաւառացն. և յառաջ քան զայլ բարպատեութիւն Նարմանաց արքայանիստ էր. բնակիչք 32,000։

Տ Ա Ր Տ Ը Ս Տ (Dartmouth). — Երեւելի է վաճառ. նաւահանգստին և ծովային վաճառականութեան. յոգունք ի բնակչացն ձկնորսք են և ունին նաւս բազմաս. բն. 5,000։

240. Փ Լ Ի Մ Ը Ս Տ (Plymouth). — Քաղաք մեծ նաւս, հանմբեալ նաւահանգիստ պատեպատմական, միացեալ վերից քաղաքաց յառաջագոյն զատուցելոց. նաւահանգիստն ի գեղեցկագունից անուի որ Եւրոպա ամփոփալ է ամբարտակք որոյ 7,000 ոտնաչափ երկայնութիւն և և 300–400 Ծանէպրութիւն, և երկին աշտարակք կանթեղակիրք ի վերայ նորա. երեք փարախաւոր հեռի յափանց անուի ի պարեհին Էտտիպդն (Eddystone), կայ միւս այլ աշտարակ 80 ոտնաչափ բարձրութեամբ, գեղեցիկ յոյժ և Ճարտարաչէն. ի նաւահանգստի սոս կայ ի ժամանակի խաղաղութեան մասն մի նաւահանգիստին Ընդհանուր. ընդարձակք են նորա և պահարանք նաւական կազմածոց. ի չնուռատս քաղաքին երեւելի են Թաարն, աթենէումն, անկլեանոց նաւազին, գինուորանոցն, եկեղեցին Տէվընփորդայ, նաւարանն արքունի նաւատորմիղին, նաւակայքն, մեհենադիցն, կոթողն մեծ բարձր 112 ոտնաչափ կանգնեալ ի ս Ր Ա. տակ նորդունեան Տէվընփորդայ որ մեծ և գեղեցիկ մասն է քաղաքին, ընդունարանն ջուրց ի ծոցին Պովկսենա (Boveysend) ի սկսս չկաուն նաւուց մեծաց. բն. 80,000։

Դ Ե Վ Ո Տ Ո Ք (Tavistock). — Քաղաք փոքրիկ անուանի գործարանօք ասա, և բոլոր անապ և պղծոյ որք գնա ևս գանալ են. բն. 6,000։

Ճարեէլմորդն գաւառիս կայ անուանեալ Տարթմուր (Dartmoor) անուտա, որ է երկիր ձախճային և թափուտ, և բնակիչքն Մուրմեն յորջորջեալ, այն է Մորմաորդք կամ բնակք մորից, յառաջագոյն բրբոտագոյնք և տխմարք էին քան զամենայն Ընդհանուր. երկրագործութիւն բարգաւաճէ արդ երկիրն անդ։

Դ Ի Վ Ը Ր Տ Ն (Tiverton). — Գործարանս մեսաքսի ունի։ բն. 11,000։

Է Ք Ս Մ Ո Ւ Տ Հ, Պ Ա Ռ Ն Ս Տ Ե Պ Լ, Պ Ի Տ Ֆ Ո Ր Տ (Exmouth, Barntaple, Bideford). — Ունին նաւահանգիստս ի ծովս և բնակիչս հինգ կամ վեց հազար։

241. Խ. Գ Ո Ռ Ն Ո Ի Ր Լ (Cornwall). — Ցեղս սահմանաց հարաւոյ արևմտից Ընդհանուր. են ի սմա լերինք և ծովախիտ ժայռք ապառիքք, հողիաք զբաղագնեալք և անբերք, սպասանդակք կրկին Լիզըրտ և Լէնտվէնտ կամ Ֆիլինդէլ որ են չետին սահմանք գաւառին. Լէնտվէնտ ժայռ է սեպատոր բարձրերօք կոծեալ ի լեռնացեալ ալեաց, ափունք զբաժանարատոյցք և վտանգաւորք են նորա, և գասնին ի նոսա անձաւք և քարածերպէք խորացեալ մինչև երեք կամ 4,000 ոտնաչափս ի սերտ ծովս. բնակիչք գաւառին արուարձանք են, և բարբառ նոցա յառաջն էր կիմերեան լեզու՝ որ ածանց է ի կելտաց լեզուէ, բայց այժմ ոչ լոի բարբառն այն։ Եւ լեռնքն վայրք գաւառին այսպիսիկ են.

Լ Ա Ն Ս Է Ս Թ Ո Ն (Launceston). — Գէ. Ռ. ունի աւերակ բերդ մի։ բն. 5,000։

Սէ՛Ն-Օսըլ, Հէ՛լսթըն, Ռե՛տրուտհ (Saint–Austle, Helstone, Redruth) հռչակաւորք վան բոլոց պղծոյ և անագի. բն. 9,000, և 3,000, և 3,000։

Ֆե՛լմութհ (Falmouth). — Որոյ է գոգ մի գեղեցիկ, յորում կան բազում յարքունի նաւացն. ի նահանգիստ նորա մեկնին ճեղհատար նաւքն ի Վալենիա, ի Բոդդոպալ և ԱՆոթկեան կղզիս Ամերիկոյ. բն. 8,000։

Բ Է Ն Զ Ե Ն Ս (Penzance). — Շահեմարան բոլոց գաւառին, ունի ծովղնացոյց մեսաքսոց Բրիտանական արքունի զործոց, և ընկերութիւն հանքարանից. բնակիչք 9,000։

Սէ՛Ն-Ջը՛ստ (Saint–Just). — Մերթ պղծոյք (Botallack) հանքացն պղծոյ, որոյ գոգք ձգին ի խորս ծովս ընդ հարիւրաւոր ոտնաչափս. բն. 5,000։

Ը. ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒԻԼՅԻՋ

242. Ա՛ստ՛ամբք իշխանութեանն Ուէյլզի (Wales) որ յոտոտաց կալչէ կոյր ի յարեւելից Անգլիա, յա-րեւմտից ջրանցք Ս. Գէորգեայ, ի հիւսիսոյ՝ ծովն Իռլանդեայ, ի հարաւոյ ջրանցքն Պրիսդըլայ։ Լեառնային է երկիրն և սիզաւէտ, վասն որոյ մշակութիւն ոչ այն-պէս յաջողէ անդ որպէս համեմատութիւն. հանդք առատաբեր են երկրին, ոչխոյ և պղնձոյ։ Անգղեացի ձա-նապարհորդք գեղերկրին յատկաւն առանձինս՝ ի տեսիլ զբօսանաց գեղեցկագիրս և զուարճալի վայրացն որ միշտ ընդ միշտ ընդ առաջ լինին, և ափափաչ լերանցն հիւ-սիսոյ զոր Ալպեայս Բրիտանիոյ սովորեցան կոչել։ և հռչակաւոր ի մասին ասի է հովիտն Գէբըլ-Կէ-ռիկ (Cappel-Cerrig) ուստի բղխէ Ուէնըլ (Wenol) վտակ և խոնաջհագոյն ուրեք գործէ սահանս ջըր-վիժից 70 ոտանաւոր բարձրութեամբ, որոյ ցայտուկք ջրոյն ձգին 40 ոտս ի լսելութիւն։ Ի հարաւային կողմանս որ ոչ լինչ նուազ գեղեցկիք են և քաջա-բերք բազում հին բերդոցիկ աւերակք գտանին անդ, և նշանաւոր ի նոսա Քըրռու-Քասլ (Carrew-Castle)։ Ի գաւառի ասս են ակունք գետոյն Սէվըռն, Տէյ և Ուայ (Dee, Wye) որոց զուարճալի են ափունք։

Ուալլընք բնակիչք երկրին իրրև միլիոն մի, սե-բուհն են նախին Բրիտանոց ոչք ապականեցան այսր յաղթիկ անդ Անգղոյ յերեսաց Սաքսոն-Անգղիա-ցւոց. և ամրութեամբ լերանցն պատապարեաք ընդ-երկար կացին ազատք ընդ առանձինն իշխանաք, մինչ բազում անգամ և ահ եկ արկանել Անգղոյ. բայց յամին 1282 Եդուարդ Ա. Նուաձեաց զնոսա, և առ Ս. Եղիկսաբէ ի 1536 միացաւ ի սպառ գաւառն ընդ Անգղոյ, այլ մինչև ցայսօր վաղեմի սովորութիւնք անփոփոխ պահին անդ և խօսին ի կիմիրեան բարբառս. գոհանին ի նոսա և երգիք ջրջոյք հին լեզուաւն։ Բայց քաղաքավարութեան նոցա չէ կիրճ որպէս ղԱնգ-ղիացւոցն, պղերգք են և աղաղակք. ագաստ և զբ-ծուծ է տեսիլ քաղաքաց նոցա, և տեսարան ողոր-միացուցի ի չէնսն։ Բազումք ի բնակչաց ծովա-փանցն մինչև ցայսօր յերկազգութեամբ կեան։

243. Երկոտասան գաւառք են յիշխանութեան Ուէյլզ. այս ինքն,

ԽԱ. Ֆ Լ Ի Ն Դ (Flint)։ — Ի հիւսիսոյ յափն ծովուն Իռլանդեայ, յարեւմուտս Չեսդըրայ։ Ի սմա քաղաքք, Ֆլինդ, որոյ է նաւահանգիստ. բնա-կիչք 4,000։

ՀՈԼՅՈՒԷԼ (Holywell)։ — Ունի հանք պղնձոյ, մագ-նիսի, կապարի. բն. 10,000։

ԽՌ. Տ Է Ն Պ Ի (Denbigh)։ — Յարեւմտեաս Ֆլին-դայ առ ծովուն Իռլանդեայ։ Քաղաքք, Տէնպի. բնա-կիչք 8,000։ Ռէհըսէմ-Ռէհըսհոս (Wrexham), բն. 7,000։

ԽԳ. Դ Ը Ր Ն Ա՛ Ր Վ Ը Ն (Caernarvon)։ — Յարև-մտեաս Տէնպիեայ, ջրանցք Ս. Գէորգեայ քերէ զարև-մտահայկմամբ սորին.

ԳԷՈՒՏՎԷԼՏ. — Գ. Ք. Ծովահայեաց։ բն. 9,000։

244. Խ Ր. Է Ն Կ Ը Լ Ա Ի (Anglesey)։ — Կղզի ի հիւսիսի վերնոյն ի ծովուն Իռլանդեայ, ունի բովս ընտիր պղնձոյ. 50,000 բնակչաք։ Ա՛ստ՛ամբ բաղկաւ ցա-մաքի անջատեալ ի կղզիս Անգղոյ, և ընդ ծովս-վին կցորդեալ է շրթայարակ երկաթի կամրջով մե-ծաւ, որոյ 300 ոտանաւոր երկայնութեամբ է կախեալ ի 100 ոտանաւոր բարձրութեան ի վերոյ ծովուս, 32 ոտանաւոր լայնութեամբ՝ յորում այլ հինգ են կառաց և այլ ոտանաւորաց։ Ի քաջկի ևս գիւղու-թիւն անգղ ի հերուն բացաւ նոր Ա՛ստ՛ամբարձ հրա-շակերտ, կամուրջ հոդովակաւոր երկաթագործ, 1492 ոտք անգղային յերկայնութիւն, 15 ոտք ի բարձրու-թիւն և 30 ի լայնութիւն, յափանց կողզոյն յեզը ցամաքի Դըղնարվենայ, բարձր որպէս զվիւս կամուրջն՝ առ ի Թեղուզ ազատ գլխոյս մեծամեծ նաւաց, հաս-տատեալ ի վերոյ հեգից խարխոյց կամ աշտարա-կաց. յորոց երկոքեք գլուխք են կամրջայն ի ցամաքս հանդիպակաց, երկոքեք ի ծովու հիմնացեալ և մի-ջինն ի վերոյ ապառաժ կղզեկին ի ծոցին Մընէյայ, որ կոչի Բրիտանիա, և յանուն նորա և կամուրջն. որոյ Տաղտասրակեա եկաց Սթէֆենսըն, և հառոյց յամս չորս, ծախեալ ի բովս 17,000,000 ֆրանգս. յա-մենն մարտի 1850 ամին սկիզբն եղև շոգեմուղ կա-ռաց ընթացից ընդ այն։

Ցանուցս հինաւուրցս որ ի կղզւոջ ասա՛ հին եր-գիչքն Դրուիտք զաղջամոմիս դերին խօսեանց կա-տարին, քանզի և քահանայապետս նոցա ասա՛ գա-գաթեր. և հետք կրնին նոցա նշմարին ի կարկառա-կոյտս բլրոց և քարանց։ Գլխաւոր քաղաք կղզւոյս է Պոտրթս (Beaumaris) 3,000 բնակչաք և ունի նաւա-հանգիստ։ — Ա՛ռմ՛ուէյ (Almwich), ուր ընկերութիւն պղնձահանման յարդարեաց նաւահանգիստ հաստեալ ի ժայռի. բն. 5,000։ — Հանդկղզւոյս կայ կղզեակ մի Հոլիհէա (Holyhead) անուն ուսուի նաւեին յԱթլանտա. բն. 5,500։

245. Խ Ե՛ Ր Ի Ո Ն Ե Թ Ը Ր (Merionethshire)։ — Ի հարաւոյ արեւելից Տէնպիայ, ջրանցքն Ս. Գէոր-գայ անցանէ յարեւմտից հուսէ գործելով զծոցն Հար-լէք (Harlech)։ Քաղաքք, Տոլկէ՛լի (Dolgelly) բնա-կիչք 3,000։ — Պալա (Bala) բն. 2,500։

ԽՁ. Մ Ո Ն Կ Ո՛ Մ Ե Ր Ի Ը Ր (Montgomeryshire)։ — Ի հարաւոյ արեւելից առաջնոյն, ոռոգեալ ի Սե-վըռնայ։ Քաղաքք. Մոնկոմըրի, բն. 2,000։ — Ուէլշ-Բուլ (Welshpool) բն. 3,000։ — Լլանիդլոս (Llanydloes). բն. 3,000։

ԽԵ. Ր Ա՛ Տ Ն Ը Ր (Radnor)։ — Ի հարաւոյ վեր-նոյն։ Քաղաք գլխաւոր Նիու-Ռէհըսըր. 2,500։

ԽԸ. Կ Ա Ր Տ Ի Կ Ն (Cardigan)։ — Յարեւմտեաս Ռէհընբրայ, ասա՛ամանիկ ծովուն յարեւմտից կողմանէ։ Քաղաքք. Կարտի՛կըն, ունի նաւահանգիստ և վա-

Ճառախանութիւն Ծովային : Բն. 4,000 : — ԷդԻՒՈՒԻՏՀ (Aberystwith), քաղաք Ծովեզերեայ : Բն. 5,000 :

246. ԽԹ. ԲԷՄՊՐՈՒՔ (Pembroke). — Ի հարաւոյ արեւմտից վերնոյ պատեալ ի Ծովէ յերից կողմանց :

Քաղաք, ԲԷՄՊՐՈՒՔ. — Ի խորն Միլֆըրսայ՝ որ Նաւահանգիստ անձեռագործ յարդարէ անդ զնաւս յոյժ, պատսպարեալ ամրոցաւ և կամարակիր աշտարակաւ : Բն. 5,000 : — ՄԻԼՖՕՐՏՀԷՒԷՆ (Milford-haven), յորում է խորն համանուն : Բն. 3,000 : — ՀԱՒԷՐՖՕՐՏՈՒԻՍ (Haverfordwest). — Քաղաք Ծովահայեաց, 4,000 Բն :

Ծ. ԳԱԷՐՄԱՐԾԷՆ (Caermarthen). — Քաղաքեւ Բէմպրոքայ : Քաղաք, ԳԷՐՄԱՐԾԷՆ, Գ.Լ. Ք. փոքրիկ՝ որ մայրաքաղաք համարի հարաւային ՈՒԷԼԶ զի, կառուցեալ՝ի հարաւակողմն առ Ըզս համանուն խորին. հանգք ածխոյ ի՝ շրջակայսն, և քաղաքացիք մարմարիոնի : Բն. Նորա 10,000 : — ԼԱՆԷԼԼԻ (Llanelly), Բն. 7,000 :

ԾԱ. ՊՐԷՔՆՈՒՔ (Brecknock). — Քաղաքեւ ա. ռաջինոյն : Քաղաք ՊՐԷՔՆՈՒՔ. Բն. 8,000 :

247. ԾԲ. ԿԼԷՄՈՒԿԸՆ (Glamorgan). — Ի հարաւակողմն վերնոյդ, ջրանցք Պրիսդըլսոյ անցաՆէ ի հարաւոյ սորա. բովք հալոցաց նորա անուանի են քան զամենայն բովս արշխլեզաքին Անգղոյ. ի սմա կան քաղաքք,

ԳԱՐԴԻՖ (Cardiff). — Ի բերան Դէլսայ, աստ ակաւուն ջանգքն մեծ, որ 36 կապանեաք Ելանէ ցգարձ. րութիւն 500 ոանաչափից. անուանի է նաւաշանգիստ քաղաքիս, յոր ամի ամի 30,000 արկղ կռեաղ երկաթոյ գայ ի մեծ գործարանէն ՄԷլին-կրիֆֆին (Melyn-Griffin) և 100,000 ձոյլ երկաթոյ : Բն. 7,000 :

ՄԸՐԹՀՐԸՐ-ԴԻՏԻՒԻԼ (Merthyr-Tydvil). — Ուր. նի հալոցս բովուց մեծագոյնս քան զբնաւ Անգղոյ, Թէրևս և բոլոր աշխարհի, սմ ըստ ամէ ձուլի անդ երկաթ իբրև միլիոն մի կէնդնիար. գաղտն յորում նստեալ է քաղաքն լի է հանգքք ածխոյ և երկաթի, և գործատոգք բազում միշտ վաստակին անդ : Բն. 30,000 :

ՍՒՈՆԶԻ (Swansea). — Գեղեցիկ քաղաք փոքր, կարևոր նաւահանգստաւս յոր կգին երկաթի շաւերք և ջրանգք առ ի բերել զմեսաղս գաւառին. են ի նմա և բարեչէն բազանիք ծովու յամաքեալ յամբարսին : Բն. 40,000 :

ՆԷՒՏ (Neath). — Առ համանուն գետով. ունի բովս երկաթոյ, պղնձոյ, պողպատի : Բն. 8,000 :

Թ. ԿԱԶՄԻՔ ԱՆԳԼԻՈՑ

248. Ա. Մ՚ԷՆ (Man). — Ի խորս Խաղանատական Ծովուն, ի հիւսիսակողմն ՈՒէլզի՝ յարևմուտս Գըմ. պըրլընտ գաւառի. ափունք նորա ժայռք են անմատոյց, այլ երկիրն բարի է ի մնուցդ պաշարոյց և յաչէս մաքեաց. տարածութիւն կղզւոյն է 28 փարաս քառակուսի. Բն. 45,000. որոց արհեստ գլխաւոր է ձկնորսութիւն արծնկայ : Ցառաջ ժամանակաւ առանձին Թագաւորութիւն էր կղզւոյս, բայց յետ ժամանակաց նա՛ի ձեռս Դանեայց, Նորմանեայց, Սկոտացւոց և Անգղիացւոց. և մինչև ցամն 1765 դուբաք Ասհըլայ իշխանք էին կղզւոյն և Տարկս հարկանէին Անգղիացւոց, որք և գնեցին զայն յայնմ ժամանակի և մարդ եկաց տէրութեան իւրեանց : Ժողովրդք երկրին որ Մանք ասին սերեալ՚է Բրետանաց խոսին գլեզուն նէ՛ որ բարբառ է կելտացն. ունին բաղում սեփական ընդրկս ազատութեան, և կառավարութիւն նոցա յանձն է ի 24 առնեականս Ջէ ա. նուն, որ ի նոցանէ ընտրին, իսկ գնախագահ նոցա կարգէ արքայն Անգղոյ :

ԳԱՍՏԼԹՏՆ. — Ի մայրաքաղաք կղզւոյն որոյ է նաւահանգիստ : Բն. 3,000 : Բայց քաղաք գլխաւոր է Տըվլըս գեղեցկագիր, ուր նստի անգղիական եպիսկոպոսն Մէնայ և Սոմըրսայ. բարգաւաճ է վաճառականութիւնն նորա և ձկնորսութիւն արծնկայ, և այլ ևս ձկանց : Բն. 7,000 :

249. Բ. ԱՐՇԻՊԵՂԱԳՈՍ ՍԻԼԼԻԵԱՆ կամ ՍՈՂԼԻՒՍԿԱՆ ԿԱԶՄԻՔ. — Հանգէսք Լէնտզէնց հրատարակեն. և են սորա Ժողով 145 կղզեկաց, յորոց վեց միայն բնակեալ են ի ձկնորսաց և՚ի նաւաստեաց իբր 3,000 անձանց, գլխաւորն և մեծ՚ի նոսա է Ս. Մարիամ՝ յորում կայ գլխաւոր քաղաք արշխլեզաքին Նիւբըրն (Newton) կամ Հաուղըն (Houghton), Բն. 800 : Սորա են անուանի կղզեքն Կասսիտերիդեան կամ Անագի կղզեք՝ առ հինս, ուր գային ի վաղ ժամանակս վաճառականք Փիւնիկեցիք բառնալ զանագն :

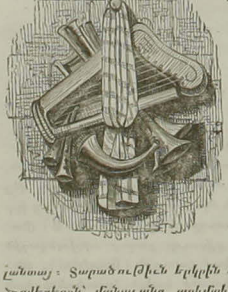
250. Գ. ՆՈՐՄԱՆԴԵԱՆ ԿԱԶՄԻՔ. — Դէմ յանգիման Նորմանեաց ափանց Գաղղիոյ : Բն. կըղզեացս Թուով 80,000 գաղղիացիք են ազգաւ և խոսին յոլովք զբարբառ հնոյն Նորմանիոյ. ասքս ոչ հարկին Անգղոյ, այլ ընդ իշխանութեամբ երկուց արքունի վերակացուց վարին ըստ օրինի և ըստ սովորութեան իւրեանց, ունելով և առաքակաս՚ի Նուէրս բակաց և յեկեղեցականաց՝ և՚ի գատաւորաց անտի իւրեանց որ՚ի ժողովրդենէն ընտրին. միայն բաժին ինչ՚ի հասկ իւրեանց տան Անգղոյ : Ամենայն առն քաղաքացւոյ անհրաժեշտ պարտք են՚ի գլխաւորել տարւոյն պատմել տոհւգութեամբ որչափ ինչ ժողեալ իցէ յողորմութիւն՚ի տարւոջէն, զի ըստ այնմ տացէ զսակ հարկին : Նորաղանգք են կթսիւք բաղանք՚ի նոցանէ և կալլիականք ոչ սակաւք անկան անդր

առ ՃԳ· Լուսովկոսիա։ Լեռնային է երկիր նոցա և արգաւանդ, բերէ արմտիս, պտուղս և արօտս։ Բաղմամբ ի ժողովրդենէն կեան ի խարդախելոյ մաքսին ընդ Անգղիա և Գաղղիա, և շահին յոյժ։ Երկու կուսակալութիւնք են կղզեացս. այն է Կըռնզի (Guernsey) յորում է կղզին Համանուն և գլխաւոր քաղաքն ամբոր Ս· Պետրոս· բն· 20,000· և Ճըրզի (Jersey) յորում է համանուն կղզին մեծագոյնն Նորմանեան կղզեաց, և ի նմա գլխաւոր քաղաքն Ս· Հելիէր (St. Helier's) բն· 22,000։ Ոչնի ազատ նաւահանգիստ։

Ընդ Նորմանեան կղզիս համարին և կղզեակքն Սարք կամ Սէրկ և Օլդըռնի կամ Օրլնեի (Sark, Alderney կամ Aurigny), և ի սմա է քաղաքն Ս· Աննա։

Բ· ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՍԿՈՏԻՈՑ

Տարածութիւն· 4,055 ֆարսախ □· Բնակիչք 2,900,000։

251· Սկոտիա, ըստ Անգղիացւոց Սքոթլանտ և ըստ Լատինաց Կալեդոնիա կամ Սկոտիա՝ է վերին մասն Բրիտանիոյ՝ Թերակղզի ընդ մէջ հիւսիսային ծովուն և ատլանդեան Ովկիանոս, ի հարաւոյ արեւելից կցի ընդ Անգղոյ. և ՃՔան. ցիւրն հիւսիսոյ զատուցեալ կայ յԻռլանդայ։ Տարածութիւն երկրին 4,055 ֆարսախ □։ Դովլեզըրն՝ մանաւանդ արեւմտից կողին ահագոյրք են ափախիչք և հրաւանդանք բաղմամբ ի նոսա, յորս անուանի են Տընքեհզըլզ (Duncansby) ընդ հիւսիսոյ արեւելից, Քիննեյրտ (Kinnaird) հանդիպակաց մեծի ծոցին Մըրըեյայ՝ որ ձգի ի ծոյնս հիւսիսոյ ընդ մէջ կրկին հրաւանդանիցս, Բատհ (Wrath) ի հիւսիսի արեւմտից, և ի հարաւոյ արեւմտից գլուխք կրկին են Մըլլ օֆ Գէնդէր (Mull of Cantire) և Մըլլ օֆ Կէլլէյ (Mull of Galloway) ի ծագս հանդիման կղզեաց ի ջրանցս հիւսիսոյ։ Ըս յամէնաբնեան խորշոց լճաց և գետոց հաղորդութիւն ջուածարձիւք յաջող է յաշխարհի սոսա։

252· Լերինք բաղումք են ի Սկոտիա, յորս գլխաւորք Չեվիըդ (Cheviot) ի հարաւոյ, և կրէմփրներ (Graumpian) ի միջնագաւառին· բայց բարձրագոյնք և տեսանելիք ի հիւսիսական մասին գտանին և կոչին Հայլընտ (Highland) որ է Բարձր երկիր, բարձրացեալ ի նոսա Պէն-Նեվիս 4,100 ոտնաչափ։ Դիմք գետաձորոյ և գլխաւոյք ընդ առաջ վերին յամենայն կողմանս լերանցն, զորոց յատկութիւն զգեզ խիտ ընդ խիտ ծառազումն ընկոյց և սահանք ջրվիժից· ի լերանն անուանի է յոյժ Լըք-Լոմընտ (Loch-Lomond) ի հարաւակողմն ազարտին, յորմէ են երեսունն կղզեակք ծառախիտք։ Գետք գլխաւորք են Դուիտ (Tweed), Դէյ (Tay), Գլույտ (Clyde), Սբէյ (Spey)։

253· Կլիմայ և հանգամանք երկրի հարաւային մասին նման են Անգղոյ. են ի նմա հարուստ բովք երկաթի և ածխոյ· Ջարտարութիւն և վաճառականութիւն ոչ սակաւ բարգաւաճեալ է, և ի գիւղն վայելչին բնակիչքն։ Հիւսիսակողմն Սկոտիոյ ցուրտ է յոյժ, երկիր ապառ և իբր ամենի գլխովին, բայց միայն զի գեղեցիկ տեսարանս ունի վայրագ և յիշատակարանս հնութեանց՝ որ զարհուրանսն ի միտս զգէպս անցից և զառասպելեալ ասանդութիւնս։ Մերկ և արմտիս սակաւ բերէ երկիրն. և փոխանակ վայրի ի կրակ վառեն գՀոզոկոչս վառելի· մարդիկ երկրին ալքասք են և կեան ձկնորսութեամբ։

254· Ծովակողմն· — Ցառաջնումն զատուցեալ կին Սկոտացիք Անգղիացւոց և բարուք և օրինօք և սովորութեամբք, և յարդ իսկ հիւսիսայինքն որք ի Հայլընտ զխոսիմի սովորոյթսն ունին· լեռնարնակ կոչին զոսա Ուգհլացիք, իսկ ինքեանք զանձինս կոչեն Կէլ (Gael) իբրու թէ Կելտք, և զաշխարհն Կալետոնիա ասացաս· խոսին գԷրս կամ գԿալետոնիա ասացաս· խոսին գԷրս կամ գԿալետոնիա ասացաս· խոսին գԷրս կամ գԿ

Ձանաչի տէր վիճակաց Իւրոյ առնիին և բաժանէ վերկիրն նահապետաց նոցին և նոքա գլխաւորացն, և այսպէս մի ըստ միոջէ որով պահին առ նոսա հին օրէնք պայազատութեան, բայց առ ազատհոգեան և խառնեցեան Լչքասաց՝ ժողովրդոցն մերձեալ զրկեան տակաւ զանգրկական ընդունել։ Կա և ի զգեստս հայրենեաց՝ ան տարազս վարին, պատմեաձան նոցա ի չորից գունոց անկեալ, ի կարմրոյ, ի կանաչէ, ի կապոյտ և ի սպիտակէ. և տառաւոյն խորհուրդեայ ի վերոյ պատմեաձանին իքսանէ մինչև ի ծունկս Ալիքսկէկ (philibeg) կոչեցեալ. ածէն և գօտի՝ զորմէ կախի վառակաւրն սպրը (dirk) կամ զոյգ առրձանակաց, և վերարկու՝ ի նիւթոյ ատառաւրին ունին գաՀեակ թէկամբն, յոր պատառին ի ներքին կամ յամպրոպայրզս օդոց։ գլխարկ նոցա է փակեղն կապուտակ չորեքգունեան ծայրագիրեք և մէնամ փետրով Տաւուց։ ագանէլք ոսկեն են գունդոյ կապի և սանդաչք սրտակ (brogue) պատառեալ չորեքգունի խրտչիւք, իսկ ապրաստք բոկոտն չըլին։ Զև զդեստս կանանցն սակաւ ինչ ընդհատ է ի սոցուն։ Ականան սովորութիւնս ունին լեռնաբնակ արնգաՀպուն կոչեցեալք, Պէկ-փայփըբս, (bag-pipers) որք յառաջն ընդ ժառանգաւոր տոհմից Լչքասաց էին և ընդ նոսա չըվէին։ և ցայսօր իսկ մի անգամ ի տարւոջ ժողովին նոքա Լչխոմլըվկ՝ ի մրցանս ներքաշնակութեան և երգին երգս ըստ հին նուագաց զարարս գնեալ և զվէպս ասացին, որ անգիր ագանդութեամբ իվէալ ի նահապետաց մերոյն, մինչև յաքեալ յամին 1766 Մաքֆերլսըն Սկոտացին և հրատարակեաց ԱՀգովեցին բարեառ որջոյ ինչ մարթացաւ ժողովէլ ի հաՀներգութենեանցն հնոց՝ ամենայն Օսիանի (Օչչեն) Բարդի (որ է քերԹող) վերընծայեալ և ասէր գնոսին գտեալ ի հին ձեռագրի կամ ի լոյս առեալ ի Սկոտացւոց անտի. և ոչ ինչ անկասկած Թուի Թէ քերդուածքն իցեն պարերգք վաղեմի յայլ և այլ գարս յօրինեալ՝ զոր Մաքֆերլսըն Թարգմանեաց ոչ սակաւ փոփոխութեամբք և յաւելուածով. անուն Օսիանայ մեծաՀարիւք է առ լեռնային՝ որպէս և Փինգալայ հօր Ոսիանայ քաջի դիւցազին, զոր որդին պանծացուցանէ յերգս իւր։ սմա ընծային ամենայն յիշատակարանք՝ որ ի հնուց ժամանակաց կանգնեալ ի Սկոտիա։

285. ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ։ — Հառմայելիք որ զառաջինն ծանօթս եաուծն զբնակչաց Թերակղզւոյս Պիկտս և Սկոտս անուանէլով, յորս խառնեցան ապա և կիմ բրացիք ևկելաք Ա՝ՀՀելտեան, խճաքարայրս, կառապետս և աւերածուս տանն Ոլոտա։ որք և ի պատապարել յերեսաց ապատանեաց Թեձանց կառուցին առ Ա՝ՀրիմՀոսիս կայսերք զպարիսպն մեծ ընդ մէջ Անգղիոյ և Սկոտիոյ՝ որոյ հետք ցարդ ևս երևին։ այլ ոչ կարացեալ արգելուլ զնոսա խաչաձեւ սահուիցան Թեղուլ Ազնգղիա՝ ի Ե։ դարու (448)։ յայնժամ Սկոտացիք սկան արձակ խաղալ ի վերոյ Անգղիոյ, բայց և առ անձին ամն բաղումս մղէցին քաղաքական մարտս Պիկոք և Սկոտք մինչև սքա յհարձրս յաղեցական գասն լիննեբորդ գարու (823)։ և առ նմին ՔենՀեաթ՝ այդ (Kenneth) տիրեաց բոլորումին Սկոտիոյ մինչև ցՅԴ։ գար։ սակայն վասն անգուլ ընդ Անգղիացիս կռիւ յուզելոյ և յասպատակել յԼուզաչացն Դանեաց՝ ոչ պարապեցին կարգել օրէնս վարչութեան կանոնաւորս։ Ցաւարս ՅԴ։ դարուն իրրև մեռաւ Ալիքսանդր Գ։ անձնա մեաց ՔենՀեաթեան տոհմ, և հակառակ ամբարձան տունքս կրկին Պելիոլ և Պրուս տիրել ի վերայ երկրին, յաղթեաց Պրուս (1305–1314) օժանդակութեամբ Գաղղիոյ, այլ և ցեղ նորա զարձեալ ընդ Հակառ առ Դաւիթաս Պրուս (1371)։ յայնժամ քեռորդի նորա Ռոպերտ Ագաւրտ ամբարձաւ ի Թագաւորութիւն, բայց ոչ Հեռացան ազէսք ի տանէ նորա, զի բազումք ի Թագաւորացն ջարանաՀ էլին յաչխարՀէ, և եղբարկան քան զամենեցուն եղև մահ Մարիամայ զվնդի և Ա։ Կարոլոսի։ Մարիամ դուստր Ցակոբայ Ե։ ազբայի Սկոտիոյ՝ մնեալ յարքունիս Գաղղիոյ եղև կին Փրանկիսկոսի Բ։ որդւոյ Ա՝Ելիսի, և յարուցանէին ընդեղ առնն գարձաւ ի Սկոտիա և յայնմՀետէ բազում եղեն տառապանք նորա։ ընդհեմ գարձաւ նմա Ժողովրդին, զի Յառագով կալը նա ուզուպատուութեան, և գաղղիացի պառնձանեաք նազէր, և յաչս զի ամուսնացաւ ընդ Պոռնուէլեայ ի մահ երկրորդի ամուսնոյն Տաուն-Լէյայ՝ զոր գառաձնուԹեամբ սպանեալ աւելին ի Մարիամայ, յրմբռատանալ նոցին Հարկ եղև գՀնդկին ներառնուս Թագաւորութեան Թողու առ Տառապ օրևայ որգեանն իւր և ապաՀինել ԱՀնգղիա, ուր Թագաւորին Ելիսաբեթ կարող ազգական իւր զամս 19 բանտեաց զնա ի գիւսաՀոլ, և յանցանս ինն Համարեալ զՀիգն բարեկամաց նորա առ ի գերձուցանել զնա՝ գառապարտեաց ի մահ, և գվնասեցաւ նա ի ֆոթսՀրնկէդ-քասլ (1587)։ Որդի նորա Ցակոբ Չ. Թագաւորեաց Սկոտիոյ, և և Անգղիոյ յետ մահուան Եղիսաբեթի ի 1603, և յայնմՀետէ միացան կրկին Թագաւորութիւնքն, բայց վերջ ոչ միներեցան ի Սգուարտեանց, քանզի և որդի Ցակոբայ Չ. Կարոլոս Ա։ գլխատեալ սպանաւ ի Գրոմուէլայ, և անդրանկին նորա Կարոլոս Բ։ Հաղիւ անարան զնի մահուն Գրոմուէլայ եՀաս Թագաւորութեան, և մեռեալ անորդի պայազատեաց զաՀոռն եղբայր նորին Ցակոբոս Ի։ որ և արկաւ յանոգայ ի ձեռն աներայ իւրոյ Գուլիելմոյ Օրանժայ և մեռաւ ի Գաղղիա, յետ ընգերկար անպատասի լինելոյ առ ի վերսին զբազմբ ածել զնորուսեան խնամոՀութեան, նոյնպէս և որդիք նորա վայրապար Ճնեցան, յորս Կարոլոս-Եդուարդ զառաջինն յաջողել սկսաւ այլ պարտեալ ի 1746, գնաց ի Հռոմ և անդ մեռաւ ոչ Թողուվ ժառանգ, նոյնպէս և եղբայր նորին որ եղև ծերանալոր Ենռքայ և անդ ի Հռոմ մեռաւ ի 1807, և չնչաւ ի սպառ Ճրագ Սգուարտեան վյանիկր տոհմին։ Ցամէն 1604 ցամն 1706 Թէպետ և մի Թագաւոր կայր ի վերոյ կրկին տերութեանցն։ այլ տեմական առեանս օրինաց ունէին, որ ի 1706 միացան և առ ի բառնալոյ զվէՀ երկրաբեանն՝ առ մնեցին կոչել զԹագաւորութիւնն՝ Միացեալ Թագաւորութիւն Մեծին Բրիտանիոյ։ Ներկայ Սկոտիոյ յառեին առագաՀնորն են 46 առեւակոլք, յառեին նուերակաց 53, որով բազմեք հռուսլ է քան զԱնգղիոյն։

256. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿ. — Թէպ բնակ-

չաց Սկոտիոյ ի մարդահամուի 1851 ամին գտաւ 2,870,784։

Ըստ բնական գրից երկրին և բնութեան բնակչացն Սկոտիա յերկուս բաժանի, ի վերին Սկոտիա յորում է Հայլենտ լեռնային ի հիւսիսի, և ի Տաորին Սկոտիա՝ որ է միւս ընդարձակ մասն աշխարհին։ Բայց ըստ հասարակ սովորութեան յերիս զատանի ի Հարաւային, ի Միջին և ի Հիւսիսային, և ըստ վարչութեան յ'33 գաւառս կամ կոմսութիւնս, որ Սդիւարդրի (Stewartrie) կոչին որպէս և գաւառապետքն Սդիւարդ (Stewart)։ Ընդ գաւառաքն համարին և կղզիք մերձաւորք նոցին, և այս են գաւառքն։

Հարաւային Սկոտիա.

Ա. Մերկին Լոահիէն.	Ե. Ռոքսպուրը.
Բ. Աբեւտեան Լոահիէն.	Զ. Սելքըրք.
Գ. Աբեւտենան Լոահիէն.	Է. Բիպլըս.
Դ. Պէրիք.	Ը. Լէնոքը.

Թ. Տըմֆրիս.	ԺԲ. Էը.
Ժ. Քըրքուսպրիդ.	ԺԳ. Ռէնֆրու.
ԺԱ. Ոէվկըզը.	

Միջին Սկոտիա.

ԺԴ. Փայֆ.	ԻԱ. Բըրոյ.
ԺԵ. Բինրոս.	ԻԲ. Էնկըս.
ԺԶ. Բլաքհիդըն.	ԻԳ. Մոռն.
ԺԷ. Սդիրլին.	ԻԴ. Էպըրթին.
ԺԸ. Տըմպրդըն.	ԻԵ. Պէնֆ.
ԺԹ. Պիռւդ.	ԻԶ. Մորլ.
Ի. Ա՛րկայլ.	ԻԷ. Նէոռն.

Հիւսիսային Սկոտիա.

ԻՀ. Ինվէռնէս.	ԼԱ. Սըտհերլընտ.
ԻԹ. Ռոս.	ԼԲ. Գէթնէս.
Լ. Գրոմարդի.	ԼԳ. Օ՛քքնի.

Ա. ՍԿՈՏԻԱ. ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ ՅԻՆ

237. Ո՛Հարաւային Սկոտիա յԱրգիլոյ անկըրպետեան Հիվրդ Լերինք և դէտն Դուբիա, որ ի ծովն հիւսիսոյ Թաֆի, և Էսք (Esk) որ ի հանդիպոյ մասնէ ի ծոցն Սոլուէյ։ Երկու այլ ծոցք են ի մասինս, ծոցն Խոմպըրկոյ յորում է Ֆրիտհ օ՛ֆ Ֆրըտհ, (Frith of Forth) և հանդիպակաց նմին ծոցն Գլայտ (Clyde) և ի նմա Ֆրիտհ օ՛ֆ Գլայտ, այս է նեղուց Գլայտոյ։ Մշակութիւն երկրին, արուեստս և վաճառականութիւն բարգաւաճ է ի սմա հաւասար Անգղիոյ։ Երիքտասան գաւառք են յայսմ բաժին։

258. Ա. Ի՛ ՏՒՄՊԸՐԿ կամ Ի՛ ՏՒՄՊԸՐԸ, որ և Մոտ Լոզէնէն, այսինքն է Մոտիս Լոզէնէն (Edinburgh, Mid-Lothian) առ համանուն ծոցանին որ ի հիւսիսական ծովուն. Երեւելի քաղաքն ի նմա,

Ի՛ ՏՒՄՊԸՐԿ կամ Ի՛ ՏՒՄՊԸՐԿ։ — Գեղ. Քաղաք գաւառին և մայրաքաղաք Սկոտիոյ, մեծ և գեղեցիկ, կառուցեալ ի վերայ երից բլուրց առ ծովածոցին ի բերան Ֆըրտհոյ. քարաժեռք վախուսք ամենուսս պատին զնովաւ բաց ի հիւսիսոյ կողմանէ, և ձոր ի միջի յերկուս բաժանէ զքաղաքն, ի հին՝ որ ի հարաւակողմն, և ի նոր՝ որ ի հիւսիսի, և զայս ևս մասն այլ ձոր բաժանէ ի Դալ դըն-հիլ (Calton-hill) Թաղէ, որ նորոգ չինեցաւ ի համանուն բլրոյն։ Ի հաղորդակցութիւն երեցուն մասինս կառուցան երկեակ մեծագործ կամուրջք որ կոչին հիւսիսային, հարաւային և Ուոթըրլու։ Վասն ուղղութեան գահճոյն, և գեղեցիկ հրապարակաց և վայելուչ չինուածոց՝ քաղաքն նոր գասի ընդ ջնջող մայրաքաղաքս Եւրոպայ. գեղեցկագոյն ի չինն Էտինպըրկոյ է Հոլիրուա գղեակ (Holyrood) կառուցեալ ի ծագ հնոյ քաղաքին յարեւելակողմն, յորում նստէին Թագաւորք Սկոտիոյ, և է այն ընդարձակ ապարանք քառակուսի և ի գլուխս լորից անկեանցն մեն մի աշտարակք են, յերկրորդում գըրուիկին են յարկքն Մարիամայ Սգուարտայ։ Երկիցս յայս ամոյ առանձնացաւ կարօտու ժ. արքայ Գաղղիոյ, զառաջինն առ խռովութեամբն ընանեցք իւրովք, և երկրորդ անգամ յետ անկանելոյ ի Թագաւորութենէն յամին 1830։ Աշտատութիւն տուեալ է պարտականաց որոց չկարեն հատուցանել ղպարտս իւրեանց ապատանել ի բերդս այս, և ոչ զք կարէ ձեռն ձգել ի նոսա ցորչափ անդ իցեն. ի Թիկանց ամրոցիս ամբառնայ բլուրն Ա՛րտհըր'ս-սիդ (Arthur's-Seat), 800 ոտնաչափ բարձրութեամբ, և է անդի դիտակ գեղեցիկ տեսց շրջակայիցն. Գէմ յանդիման բլրոյս ի հանդիպակողմն քաղաքին ի ժայռի բարձրս 400 ոտ՝ կառուցեալ կայ հին գղեակն Էտինպըրկ ուր նստան սպատնացի Թագաւորք, և ցարդ պահին անդ անձինք Նշանք Նոցին։ Ընկնք Նշանաւորք ի հին քաղաքին են մեծ եկեղեցին անուանեալ Սենդ Ջայլսըրչ, հին տաճարն տաճնուկալաց որ է այժմ հասարակաց ժողովարան և է ի նմա գեղեցիկ արձանին Կալրոյսի Բ. և իջևանք համալսարանին։ Ի նոր քաղաքին են եկեղեցին Ս. Գեորգեայ, գիւանն, Թաղն, նոր հրապարակ վաճառականաց։ Իսկ ի Գալդըն-հիլ կայ գիտանոց մի գեղեցիկ, սեւեռն Սելքրկի 108 ոտնաչափ բարձր, և ի միջի կրկին յիշատակարանացս տաճար մի ըստ ձեւոյ Պարթենոնին Աթենայ, կանգնեալ ի պատիւ Սկոտացւոց անկելոց ի վերջին պատերազմին վասն հայրենեաց։ Հռչակաւոր են

Էդինբուրկ.

ուսումնարանք Էդինբուրկայ, որպէս համալսարանն կանգնեալ ի 1581. յորում անուանի է վարժարանն բժշկութեան, լինկէոնն, և յեա սոցա Թանգարանն բնական պատմութեան, անկաքանութեան սպառ տէղն, վարժարանն արհեստից, կրթարան խլից և համրից, մատենադարան փաստաբանից յորում 100,000 մատեանք են. գարձեալ և անկէանոցքն Հէրիոթ և Վաթեան, յոր բազմութիւն աղքատ մանկտւոյ մնանին, և միւս անկէանոցն Մըրչընգ-Միւրն (merchaunt-maiden) յորում արուեստս ուսուցանին օրդւոց մնանկաց։ Ի Միաբանութիւնս խնամատոց անուանի են Ազբռնի ընկերութիւնն Էդինբրկայ հիմնեալ ի 1738, ընկերութիւնն հնասիրաց, արքունի ընկերութիւն բժշկաց, և ընկերութիւն հանքաբանութեան վէճնէբեան մականաւորեալ յանուն վէճնէբրայ հանքաբանի, արքունի ընկերութիւն բնաբանից կամ տարբալուծութեան. յորոյ երեք մեծահռչակ է անուանեալն Դիմակ կամ Վէբսթեա Էդինբրկայ (Edinburgh-review)։ Հարաբերութիւն արուեստից բարեսաստիկալ է Էդինբրկի քան ամենայն գիւղս, և նոյնպէս Յաղկեալ է վաճառականութեան նպաստիս ջրանցիցն Էտնէրն-գըռնէլ որ զքաղաքն զայն Հաղորդէ ընդ Ֆըքիրըքայ, և անտի ի ձեռն ջրանցիցն Ֆրըսհ և Գլայտ ընդ Կլասկոյի։ Ածին ջուր Էդինբրկի ընդ ադրւոյս ուր մըրն երկաթուղեաւ։ Ուսուալ քան զ2,000 դառանք են ցքւոյ ՈՒԻՍՔԻ (whisky) կոչեցեալ Էդինբրկի, քանզի փոխանակ գինւոյ սպառի սա ի Լեռնականացն։ Բն. 190.000։

259. Լ ԻԹ Հ (Leith)։ — Կիւղ ընդ Էդինբրկայ երկայնաչաղ կարգաւ տանց, և է գեղեցիկ քաղաք առ Ֆըրսհ Ծոցով յորում ունի նաւահանգիստս, և յաւելնայն կողմանց գան անգր նաւք և գնան։ Նշանաւորք են ի նմա նոր ժողովեանն վաճառականաց, մաքսատունն, անկէանոց նաւաստեաց, նաւակաբք, մեհեանք, և առաւել քան զսուտ հրկին Թումբք նաւահանգստին. մեծ և գեղեցիկ չոգենաւ անգղիացի երթևեկ առնէ ընդ Լիտհ և ընդ Լոնտոն, որոյ է սրահակ 110 ոտնաչափ երկայն։ Բնակիչք 30,000։ Փարախոք ինչ հեռի ի նմանէ ծովածոցի կայ միւս այլնաև հանդիստ

ՐՌՏՈՆՏՆ-ԲԵՆՆ (Preston-pans)։ — Աստուածնի ընդ ամենայն Անգղիա վանն գաղտակրօնից և գորմանաց արքայական։

260. Բ. ԼԻՆԼԻԹՏԿՈՎ կամ ՈՐԵՆՏԼՈՏՏԻՆ այս է ԱՐԵՒՄՏ-ԼՈՏՏԻՆ (Linlithgow, West-Lothian)։ — Ցարևմտեաս վերնոյն, յորում են քաղաքքս,

ԼԻՆԼԻԹՏԿՈՎ։ — ԳՀ. Ր. Բն. 6,000։ Ի գղեկի սորա Ծնաւ Մ. Ստուարտ (1542)։

ՊՈՐՈՒՈՒՆՏՆ (Borrowstownness). — Ուխի նաւահանգիստ կարևոր։ Բն. 8,000։

ՄՔՄՍԲԼԳԲՐՔ (Musselburgh)։ — Բն. 8,000։

261. Գ. ՀԱԴԻՆԳԴՏՆ կամ ԻՍՏ-ԼՈՏՏԻՆ որ է ԱՐԵՒԵԼՏԱՆ ԼՈՏՏԻՆ, (Haddington, East-Lothian)։ — Ցարևելից կոյս Էդինբրկայ առ հանուն ծոցուին։

ՀԱԴԻՆԳԴՏՆ։ — ԳՀ. Ր. յաին Դայնայ, ուր նի վաճառս արմտեաց։ Բն. 6,000։

ՏՀՆԲԱՐ (Dunbar)։ — Քաղաք ծովաքնեայ. Բն. 5,500։

Գ. Պ Ք Ր Ի Ք (Berwick)։ — Ի հարաւոյ առաջ նոյն, յարևելից սահմանակից հիւսիսային Տվոլոյ։

Կ Ր Ի Ն Լ Ո Ճ (Greenlaw)։ — ԳՀ. Ր. Բն. 2,000։

ՏՀՆՍ (Dunse) և ԳՈՒԼՏՍՏՐԻՄ (Coldstream)։ — որոց մէն ունին Բն. 4,000։

ՊԵՐԻՒ. — Ցեղք հիւսիսոյ Տվոլոյն։

262. Ե. ՈՒՔՍԲՐՐԼ (Roxburgh)։ — Ի հարաւոյ վերնոյն, յարևմտեաս Կոլդսթրիմայ։

ՃԷՖՖԸՐԸ (Jedburgh)։ — Գ.։ Ռ.։ ունի հանքաղբեր, և գործարանս կապրբամ։ Բն.։ 7,000։

ՀԱՒՒՒԿ և ՔԵԼՍՕ (Hawick, Kelso)։ — Որոց իւրաքանչիւր Բն.։ 6,000։

Ջ.։ ՍԷԼՔԻՐՔ (Selkirk)։ — Յարևմտեայս վերնոյն։

ՍԷԼՔԻՐՔ։ — Գ.։ Ռ.։ Բն.։ 4,000։

ԿԷԼՕՀԻԼՍ (Galoshiels)։ — Բն.։ 1,500։

Ե.։ ԲԻՊԼՆԸՍ (Peebles)։ — Ի հիւսիսոյ արևմտից վերնոյն։

ԲԻՊԼՆԸՍ։ — Գ.։ Ռ.։ Բն.։ 3,000։

263։ Ը.։ ԼԱՆԱՐՔ (Lanark)։ — Յարևմտեայս վերնոյն, ընդ սա անցանէ Գլազկա գետ։

ԼԱՆԱՐՔ։ — Գ.։ Ռ.։ փոքրիկ, առ որում են Ջրվէժք Գլազկայ։ Բն.։ 9,000։

ԿԼԱՍԿՈՒ (Glasgow)։ — Գեղաշէն մեծ և գեղեցիկ առ Գլազկայ։ բարեչէն տաճար լայն և գիւղ փողոցիւք, վաճառատեղիք, թատրն, հասարակաց ժողովարանն, ժողովեալ վաճառականաց, մայր եկեղեցին, եկեղեցին ուղղափառաց, կոթող Նելսընի 140 ոտնաչափ բարձր, գրանիք և գեղամարմնաց Ջեմկիք Գլազկայ։ Համալսարանն հիմնեալ ի 1454՝ յորում 1700 համակաց ուսանին, ուսուն գրամոց, պարտէզն բուսոց, ուսուցիչարան Նիւեըսըն (Anderson)։ Հրեշարան խոյս և հանքոյ, մասնաճիւղարան 130,000 մասնիներ։ ընկերութիւն բնաբանութեան, գրականութեան, վարժարան գործատուրաց կառուցեալ ի 1820։

Կլազկոյ առաջին քաղաք է ի Սկոտիա յընդարձակութեան, ի մարգաշատութեան, ի վաճառականութեան և ի ճարտարութեան՝ իմս յաչէ ի հիւսս բամբակեղինաց՝ 42,000 ոստայնարանք են նորա, յորոց բիւր մի չորեքտրիք։ Հաղորդութիւն ունի ընդ կրկին ծովուքն ի ձեռն անցից Գլբրատչայ և Գլազկայ, և ի նմա յանկին ջրանցքն Մըկկըմնտ և Ենտրոսըն, (Monkland, Androssan), միոյեւ առնու գնարեալ հանքային ածուխն, միւսոյն հաղորդել ընդ համանուն նաւահանգստին։ Ի քաղաքին և ի շրջակայսն 170,000 գործատարաց են, և յորվութեամբ ծովաքեր վաճառուց հրկրորդ քաղաք է ի Սկոտիա։ Նաւք մեծաքանք գան ի նաւահանգիստն Կլազկոյ։ Բն.։ 280,000։ ուր 200 ամք յառաջ 8,000 անձինք էին։ — Օչ-Մըշլըն վիճակ փոքրիկ։ յորում են ջրանցք մեծ, հանքք ածխոյ և բրուտք։

ՀԱՄԻԼԹՈՆ (Hamilton)։ — Գեղաշէն փոքրիկ յորում է գղեակ գեղեցիկ գիսին Հեմիլթընայ։ Բնակիչք 9,000։

264։ Թ.։ ՏՐՄԳՐԻՍ (Dumfries)։ — Ի հարաւոյ չորից վերընշանակեալ գաւառացն, ի հարաւոյ կուսէ ունի գՈսրէյ ծովածոց։

ՏՐՄԳՐԻՍ։ — Գ.։ Ռ.։ կարևոր վաճառատեղեան, վաճառաշահութեան, և նաւահանգստին։ Բն.։ 15,000։

ՄՈՖԳԵՆ (Moffat)։ — Չքմեղիկք սորա հանքայինք անուանի են քան զամենայն չքմեղեբս Սկոտիոյ։ Բն.։ 3,000։

265։ Կ.։ ՔԸՐՔՈՒԴԲՐԻ (Kirkudbrigh)։ — Ի հարաւոյ արևելից վերնոյն առ ծովախին։

ՔԸՐՔԸՔՊՐԱՑԻ կամ ՔԸՐԲՈՒՔՊՐԻ։ — Գ.։ Ռ.։ որ ունի նաւահանգիստ մի։ Բն.։ 5,000։

ՀՒԱ.։ ՈՒԻԳԸՆ (Wigton)։ — Յարևմտեայս վերնոյն, ասէիաճակից հիւսիսոյ ջրանցքի յարևմտից և ի հարաւոյ կողմանէ։

ՈՒՒՏԿՈՐՆ։ — Գ.։ Ռ.։ ծովվերնեայ։ Բն.։ 3,500։

ՊՈՐԹ–ՊԱՏՐԻՔ (Port–patrick)։ — Գեղաշէն փոքրիկ։ ի նաւահանգստի սորա համառօտագոյն է ճանապարհ անցից Լիվերպուլ ի Ցանկալի քաղաք, և քան այսմ նշանաւոր է քաղաքս։ Բն.։ 4,000։

ՍԹՐԱՆՐԱՒԷՐ (Stranrawer)։ — Բն.։ 5,000։

266։ Հ.Ռ.։ ԷՐ (Ayr)։ — Ի հիւսիսի առաջնոյն, յարևմտից ասէիաճակից Գլազկայ ծովցին։

ԷՐ։ — Գ.։ Ռ.։ ծովավիհեայ՝ յորում է գործ վաճառականութեան 300 համրակաց։ Բն.։ 9,000։

ՔՐՈՒՒՆ (Irvine)։ — Գեղաշէն ծովվերնեայ փոքրիկ, երեկեվ քան զամենայն քաղաքս գաւառին, զի բազում են բամբակամանք ի նմա։ Բն.։ 7,000։

ԿԻԼՄԱՐՆՈՔ (Kilmarnock)։ — Գեղաշէն գեղեցիկ, որ ունի գործարանս յորվով չուխայի, բամբակի և սառ։ Բն.։ 18,000։

ԱՆԴՐՈՍՍԱՆ (Androssan)։ — Նշանաւոր վան նաւահանգստին և ջրագործիցն որով հաղորդի ընդ Ռէյնիյայ և ընդ Կլազկոյն։ Բն.։ 1,000։

267։ Հ.Ռ.։ ՈՒՆՖՐՈՒ (Renfrew)։ — Ի հիւսիսի վերնոյն ընդ մէջ Գլազկայ և ծոցոյ նորուն, յորում են քաղաքքս։

ՈՒՆՖՐՈՒ։ — Գ.։ Ռ.։ առ Գլազկայ Բն.։ 3,500։

ԿՐԻՆՔՔԸՐ (Greenock)։ — Ի բերան Գլազկայ մեծ և գեղեցիկ քաղաք, յորում են գաղանք շաքարի, գործարանք ծխամի և գործվածք, և ի նաւահանգստին բազում մեհեանոցք։ մի ի վաճառաշահ քաղաքաց անտի Բրիտանիոյ Ճանապի և սա։ ունի ընդարձակ ընդունարանս ջրոյ ի պէտս բնակչաց։ Բնակիչք 36,000։

ՊՈՐԹ–ԳԼԱՍԳՈՒ։ — Գեղաշէն փոքրիկ յահեկի գեսաւիին Գլազկայ։ Նշանաւոր է վաճառաշահութեամբ և նաւահանգստիւն յոր գնայ առնուն նաւք որ գնալ ի Կլազկոյ։ Բն.։ 6,000։

ՓԷՅԼԷՅ (Paisley)։ — Վաճառաշահութեամբ և մարգաշատութեամբ երրորդ քաղաք է Սկոտիոյ, ունի գործարանս ասուէ բամբակի, ձուլարանս և գործարանս ի քիմնասնն նշանաւոր են ինացուածք հոյակապ ապրանսարի, ծովավարանն հասարակաց և նոր բանուն։ Բն.։ 60,000։ կրկին ջրանցիք հաղորդեն սա ընդ Կլազկոյ և նաւահանգստին Էնտրոսընայ։

Բ. ՄԻՋԻՆ ՍԿՈՏԻՍ.

268. Միջնյան Սկոտիս՝ ի հիւսիսակողմն կայ հա-րաւայնոյն և անջատի Գլայտ գետով և Տովանոցոյն Էտինբուրկայ։ Քաղաքք երեսիք՝ ի մասին անուանի են միայն սակս պատմական անցիցն, և են՝ ի նմա դաւառք չորեքտասան։

ԺԱ. ՖԱՑՖ (Fife). — Ունի ծոցովք Էտինբուրկայ, չարեւելից հատ՝ ի հիւսիսային Տով.

ԳԻՒՊԵՐ (Cupar). — Գ. Ր. Բն. 7,000. ունի վարժարան Ճեմական։

ՍԷՆԹ-ԷՆԴՐՈՒՍ (Saint-Andrews). — Նշանաւոր վանն Համալսարանին հնոյ քան զամենայն Համալսարանս Սկոտից, և երեսիք յաստուածաբանական ուսումնս. յառաջ քան զնուագումն նորազանգին սրբեալ եպիսկոպոս քաղաքիս նախագահ էր Սկոտից. աւելորակք բազում եկեղեցեաց և մատենից հաւատոյ ան վնասին պայծառութեան նորս, որ անչքեցաւ ի յոյզս Սկոտից վանն կրճնական իրաց. ունի նաւահանգիստ՝ ի հիւսիսական Տովսն. Բն. 8,000։

ՏԱՖՏԱՐՄԼԻՆ (Dumfarmline). — Ունի գործարանս կտաւի շատ։ Բն. 20,000։

ԿԱՐՔԱԼԴԻ (Kirkaldy). — Քաղաք Տովահայեաց հարաւնա Տովային վաճառաւք, որոյ՝ ի շրջակայս են հանիք ածխոյ։ Բն. 6,000։

269. ԺԸ. Ր Ի՛ՆՐՈՍ (Kinross). — Ցարհմուս փոքրիկ։

ՔԻ՛ՆՐՈՍ. — Գ. Ր. Բն. 5,000։ Կայ առ սուտ լճիւ գեղեցիկ և կղզեակ՝ ի նմա, յորում աւերակք գղեկին յոր արգելաբս Մ. Մգուարա՝ ի 1567։

ԺՋ. ԿԼԱՔՄԱՆ՛ՆԸՆ (Clackmannan). — Ցարհմուս վերնոյն։

ԿԼԱՔՄԱՆ՛ՆԸՆ. Գ. Ր. Բն. 5,000։

ԱԼԼՕԱ (Alloa). — Առ գետակոյ Էրեսիք քաղաք գաւառին, ունի նաւահանգիստ, Բն. 7,000։

ԺԸ. ՍՏԸՐԼԻՆ (Stirling). — Ի հարաւոյ արեւմտից վերնոյն։

ՍՏԸՐԼԻՆ. — Գ. Ր. փոքր և գեղեցկագիր. Բն. 9,000։

ՖԱԼՔԻՐԿ (Falkirk) առ Գէրրնայ (Carron). — Անուանի վան վաճառու գրասուաց՝ ի սմա յանգին ջանգքն երկու Էտինբրն և Գլայս-Գիբրաչ։ Ի մերձակայ վայրս քաղաքին կան մեծ ձուլարանք երկու Թոյ և հանիք ածխոյ։ Բն. 15,000։

ԳԷՐՐՆ-ՈՒՈՐՔՍ (Carron-Works). — Ունի գործնոյ մեծ։ Բն. 3,000։

270. ԺԸ. Տ ԸՄՊԱՐԴՐՆ կամ ԼԷՆՆՐՔՍ (Dumbarton, Lennox). — Ցարհմուս Սգիլրինոյ.

ՏԸՄՊԱՐԴՐՆ. — Գ. Ր. ունի նաւահանգիստ՝ ի Գլայտ. անուանի են՝ ի սմա միջնաբերդն, և տղայկաս ագռաւագոյք ջանգիցն Գլայտ-Գիբրաչայ, մերձ յայնցանէ 278 ոտնաչափ երկայնութիւն է և խորութիւն 85 ոտն. Բն. 5,000։

ԿԻԼՊԱՏՐԻՔ (Kilpatrick). — Քաղաք փոքրիկ և նշանաւոր վան գործարանացն Թղթոյ, գարձնոցաց և հանքաց ածխոյ որ ղնուաւ գտանին. Բն. 6,000։

ԺԹ. ՊՈՒՏ (Bute). — Ի հարաւոյ կողմանէ վերնոյն. մասունք են այսր գաւառի կղզեաց.

ԷՐՐՈՆ (Arron) և ՊՈՒՏ. — Հանգերձ այլ ևս կղզեկաք հանդիպ բերանոյն Գլայտայ. Պիւտ անուանէ և սակս ճարտարութեան արուեստից. Էրրոն լեռնային է և քարանձաւք բազումք են՝ ի նմա. յայսմ կղզւոջ ասանկն լեալ չնախանձայ բնակութիւն. Քաղաք յատաքնումն Ռոտսէյ և լերկրորդին Քիլմարնէ. (Rothsay, Kilbridge). Բն. 5,000 և 6,000։

271. Ի. ԱՐԳԱՑԼ (Argyle). — Ի հիւսիսոյ կուսէ կղզեացն.

ԻՆՎԸՐՆԷՐԻ (Inverary). — Գ. Ր. փոքրիկ, գործակից ձկնորսութեան արիներ, ունի և գեղեցիկ ջրաղարձ որ յԱյսկերին գնայ. բերդ գեղին Արկայլայ, ուր ինչ կարի հեւսկ է՝ ի սմանէ։ Բն. 3,000։

ԿԷՄՊԷԼՏՈՆ (Campbeltown). — Բարգաւաճեալ վաճառաշահութեամբ, որոյ է և նաւահանգիստ՝ ի վերայ Աթլանդեանն ովկիանոս։ Բն. 10,000։

Ի միջնադարեան ան հովիտն Գլենքոյ (Glencoe), և բլուրն փինկալ զոր յիշէ Ոսիան, իսկ յատուկն՝ կղզեկ յորմէ և անուանի՝ ի նոսա,

ՄՔԼԼ (Mull). — Բն. 16,000, յորում է քաղաք Դոպրոճոր (Tobermore), որոյ նաւահանգիստ գառաջին աեղին ունի՝ ի բովանդակ Բրիտանիա՝ ի բարեութեան ձկնորսակ նաւաց արիներոյ։

ՍՏՓՖՖ (Staffa). — Կղզեակ նշանաւոր վասն քարանձաւին փինկալայ, որ մի է՝ ի զարմանալեաց բնութեան, քանզի շարք անձեռագործ սեանց են՝ ի նմա՝ ի սերտակ կոյղ կամ պալպղէզ, և գերեզ՝ ի վերոյ՝ ի նմին հեւթոյ, 300 և առաւել ոտնաչափք են երկայնութեան գաւթին, և սեանցն բարձրութիւն չ՝17 ոտնաչափ մինչև չ՝170. անմարթ է տեսանել վասն ծովոյն գնալոյ՝ ի ներքս՝ ի քարայրն՝ բայց միայն յորժամ ծոխ գնասուալ լոյժ չայժ. Ձոյլ ձեղուածն միասին նկարուած նմանի. Նովին քարամբ չատակալ է և գեղին, որպես և կղզին ոչ ոչն, զոյս անձաւս բան գեղոյց եգիս Խոշնաւոյի ոմն չամին 1772։

ԱՅՈՆԱ կամ ԱՅՕՒԸՄՔՈՒԼ (Jona, Icolmkill). — Հաչակեալ անգամին՝ ի Ջ. գարէ, իբրև առաջին վանք քրիստոնէից և ուսումնարան առ Սկոտացիս. Նշմարին՝ ի նմա տակաւին փլատակք մայր եկեղեցւոյն կառուցելոյ չամին 863 և մենաստանին հնոյ։

272. ԻԱ. ԲՐՐՏՏ (Perth). — Ցարեւելս առաջ նոյն և զաւառիցեալ՝ ի նմանէ կրճմբիկն լերամբք.

ԲՐՐՏՏ. — Գ. Ր. ի վերայ Դէյայ, գեղեցկաչէն և զուարճալի տեսարանաք. էր երբեմն զի՝ ի սմա նատէին Թագաւորք Սկոտից, անուանի է արդ Ջորտարութիւն նորա մանաւանդ՝ ի գործածս բամբակի

և կաւաշէ : Ընծաների է՛ի վինուածան՝ ապաքանք գաւառօրին, կամուրջն՝ի վերայ Դէյայ, զինուորանոցն և ժողովեղ ազնուականաց : Բն · 22,000 :

ԳՐԻԹ և ԳՒՈՒՐԸԼ–ԼՆՆԸՍ (Crieff, Cupar–Angus) · — Քաղաքք փոքունք · Բն · 2,000 և 3,000 :

273 · ԻՒ · ԷՆԿԼՍ կամ ՖՕՐՖԸՐ (Angus, Forfar) · — Ցարևելից վերնոյն , յարևմտեաս Խաչանատայ ծովուն :

ՖՕՐՖԸՐՍ — Գ.· Ք · Բն · 9,000 , ունի լիմ համանուն :

ՄՕՆԴՐՈՍԷ (Montrose) · — Գեղեցիկ քաղաք վաճառաշահ , ունի նաւահանգիստ վայելուչ , և նաւակաց երկուս և մասնենագարան մի : Բնակ. 14,000 :

ԱԲՐՕՒ՚ՏԱ կամ ԱՅԲԵՐՈՒՐՕՏՀՈՒԻ (Arbroath, Aberbrothich) · — Որոյ է նաւահանգիստ · Բնակ. 8,000 :

Դէմ յանդիման Թովմասն Դէյայ ի պարեխ մի ծովուն կայ Բելլէլի ամբարտակն կանթեղաւկիր Պէլ-ռոք (Bellrock) անուն , այսինքն է զանգակաց ժայռ , բարձր ոտս 115 , որոյ 70 ոտնաչափ պարսպեալ է որմաչար վիմօք , և տարև կայ գուան ամբարտակին . ընդ որ ելանեն չուանեայ սանդուխք · ի վերնայարկին ուղղեալ է մեքենայ՝ որ միով չարժմամբ հոլովէ լապտերս բոլորշիս և հնչեցուցանէ դրնգդնգիս :

ՏԸՆՏԻ (Dundee) · — Քաղաք գեղեցիկ և անուանի վիւրում գաւառի , վասն վաճառաշունչութեան · ի քենէն՝ սիլասոակելի են Թաւրն , նաւակաց և լիմաթանդն : Բն · 64,000 :

274 · ԻՒ · ՄՒՐՆ (Mearn) կամ ՔԻՆԿԱՐԴԻՆ (Kincardine) · — Ի հիւսիսի ֆօրֆըրայ առ հիւսիսոյ ծովուն · որոյ գլխաւոր քաղաք կոչի ,

ՍԻՈՒՀԷՎԷՆ (Stonehaven) · — Բն · 5,000 , ունելով և նաւահանգիստ :

ՊԷՐՎԻ (Bervie) · — Բն · 1,500 :

ԻՒ · ԷՊԸՐԴԻՆ (Aberdeen) · — Ի հիւսիսոյ արևմտից վերնոյն , յարևմտեաս հիւսիսի ծովուն .

ՆԻՒ–ԷՊԸՐԴԻՆ այս է նոր Էպըրդին · — Գ.· Ք · վաճառէն՝ի բերան Տի (Dee) գետոյ · վաճառաշահութիւն նորա կարի յոյժ բարգաւաճ է , և ձարտարութիւն՝ի նիւթս բամբակեայ կերպասուց՝ յոր պարապին և որ շուրջ զքաղաքեան բնակիչք · է՛ի նմա համաքարան մի 1000 համակաց , երաժշտանոց և մարզատուն · անուանի է չինուած թիմոյն՝ի ծովու , ապաքանք դաւառօրին , յիմարանոցն և կամուրջն՝ի վերայ Տոնայ : Բն · 70,000 :

ՕԼՏ–ԷՊԸՐԴԻՆ · — Ի սմա է հէն մասն համալսարանին Կինգ–Էպըրդինայ , քանզի և քաղաքն արուարձան համարի նորա , ունի և սա նաւահանգիստ :

ՓԻՏԸՐՀԷՏ (Peterhead) · — Ունի կարևոր նաւահանգիստ և լիմտակ : Բն · 8,000 :

275 · ԻՒ · Պ Ի Ն Ֆ (Banff) · — Ի հիւսիսոյ առաջ նոյն , հիւսիսակոյսին սորա ծովիզերեայ է ·

ՊԱՆՖ · — Գ.· Ք · գեղեցիկ , որոյ նաւահանգիստ և վաճառականութիւն ընդ ծով համբաւեալ է · Բնակ. 8,000 :

ՓՈՐՏՈՈ (Portsoy) · — Բն · 4,000 :

ԿԱՐՄՈՒԹ (Garmouth) · — Բն · 2,500 :

ԻՋ · ՄՐՐԻ (Murray) · — Ցարևմտեաս վերնոյն , ի հարաւոյ ծովուն .

ԷԼԳԻՆ (Elgin) · — Գ.· Ք · ունի նաւահանգիստ · Բն · 8,000 · Դոյզն ինչ հեռի է ասի Մաէնոյքն կոթող քանդակեալ անանուղ կերպարանիւք , Դանեաց ձեռագործ :

ՆԷՅ · Ն Է Ռ Ն (Nairn) · — Ցարևմտեաս Մըրրայ ի ծովածոցի նորուն · ունի գլխաւոր քաղաք ի համանուն փոքու նաւահանգստի · Բն · 4,000 : Առ ընթեր մեծի ծովածոցին Մըրրայ կայ Քըլլոդէն (Culloden) , ուր պարտեցաւ սուան Կարոլոս Սգուստոս յամի 1746 :

Գ · ՍԿՕՏԻԱ ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ

276 · Կայ մասն որ և Հայկեան կոչի պարփակէ զՀիւսիսակողմն արևմտից Սկոտից · երիվք համակ լեռնային , յորում բնաւ գիւղութիւն կենաց Անգլիացոց ոչ երևի , ոչ արածեղք դոն ի նմա , ոչ պանդոկք և ոչ իսկ տունք վայելուչք բաց ի բնակութեանց Լէյրատն , այլ հիւղք աղքատին գոնեայ անպատահանք , անգամիճք , և որովք անտրուեստք կուտակք են մանուածատ քարանց · և ծուխ հոլանոցին զոր պրեն՝ արձակի ընդ դուռնն և ընդ երդիս տանէ · կերակուր բնակչացն է կաճեն և ձուկն և գետնախնձոր · իսկ հաց վարսակի և գլարուին ·· ի ·· մ ծածախ ինչ համարեալ է առ նոսա · փարեմամբ հացմարին որոց բաղում լինեն արջառք և ոչխարք և այծք . արծաթ դուն ուրեք ի կիր արկանէ , այսպիսեաւ պարզուկակ կենցաղավարութեամբ և անգործ քաղաքավարութեամբ զատուցեալ լեան են իրրև ի դլխովին Անգղիոյ , և զնահին իւրեանց պահեն անփոփոխ բարս և դիզգիս · Վէց գաւառք են ի մասին ·

277 · ԻՒ · ԻՆՎԸՐՆԷՍ (Inverness) · — Ի հիւսիսոյ արևմտից Արկայլայ յարևելս Խաչանատայ ծովուն ·

ԻՆՎԸՐՆԷՍ · — Գ.· Ք · բարեչէն չայնամ Նէսայ (Ness) ի բերան նորա , առ ծովածոցին Մըրրայ · վաճառաշահութիւն ի սմա բարգաւաճ է , քանզի լեռնաճանապէն սատ փոխանակին զբերս իւրեանց ընդ վաճառուց Անգղիոյ · ի չինուածան

անուանի են հասարակաց ժողովարանն և տուն իշխանին, անկէ աւանդոյն, բանտն և վարժարանն։ Կալեւոնեան ջրանցքն ղեկոլը հիւսիսոյ կողն ընդ Խաղաղականին հաղորդելով ընդ հինգ լիճս որ ձգին յանջըրպետ ծոցիցն Մըրբիայ և Լիննէյայ (Linney)։ Երկայնութիւն ջրանցքին է 24 վաստակ, և խորութիւն բաւական՝ ի տանել նաւս մեծամեծս, ի կրկին ծագս նորին մեն մի բերդք կառուցեալ կան. առ միով յայոց երկին ծացուածք ապարանից Թագաւորացն Գալեոնիոյ։ Բն. 18,000։

278. Ընդ այսու գաւառաւս անկաին բազում կղզիք Խաղանահատ ծովուն, յորս գլխաւորք են՝

Սգեցի (Skye)։ — Բն. 20,000. յորում է աւան Բօրդրի և ծացուածք չինուածոց Դանիաց։ — Լեվիս (Lewis), Բն. 15,000, որոյ հիւսիսակողմն ընդ Ռոս գաւառաւս անկանի, գլխաւոր քաղաք սորա կոչի Սգոռնոուէյ (Stornaway), որ անուանի է վասն բազում նաւս արձակելոյ յորս արինկայ։ — Սաուտ-Վ Էսք, Բն. 4,000, Նորտ-Վ Էսք. Բն. 5,000, և Սէնգ-Բրիլտա, Բն. 150, անմատոյց իսն են, և ի նոսա ապաստան նաւոնք որսորդաց ծովային հաւուց։

279. Ռոս. Ռոս (Ross)։ — Ի հիւսիսի վերոյն, ի միջակայս ծովուցն երկոցուն.

Գէյն (Tain)։ — Գլ. Ք. ունի նաւահանգիստ փոքր և ինչ ինչ չինուածս։ Բն. 3,500։

Ըլլըբոուլ (Ullapool) և Գէռըն (Carron)։ — Որոց անուանի է նաւահանգիստ սակս նաւուցն երթեւեկից յորս արինկայ, և յաւելջնումն անգ է ժողով ընկերութեան ձկնորսացս։

Լ. Գ Ր Ո Մ Ա Ր Դ Ի (Cromarty)։ — Ցարևելս Ռոսայ.

Գ Ր Ո Մ Ա Ր Դ Ի։ — Գլ. Ք. Բն. 5,000։

Լա. Ս Ը Տ Ե Ր Լ Ը Ն Տ (Sutherland)։ — Ի հիւսիսոյ Ռոսայ ի միջի երկուց ծովուցն։ Գլխաւոր քաղաք սորա Տոռնոուհ (Dornoch), ունի հանդէս ածխոյ։ Բն. 3,000։

Լա. Գ է Թ ն է Ս (Caithness)։ — Ի հիւսիսոյ վերոյնն՝ զոր նոյնպէս քերեն կրկին ծովքն.

Ո Ի Ք Ը (Wick)։ — Գլ. Ք. ունի նաւահանգիստ նաւաց արինկայ։ Բն. 10,000։

Թ Ը Ր Ս Ո (Thurso)։ — Ցարևմտեաս գաւառին, ունի նաւահանգիստ. անուանի է վաճառականութիւն քաղաքիս այս փոքրկան և բարգաւաճեալ երկրագործութիւն, զոր զարգացոյց Ճոն Սինքլէր (John Sinclair), որոյ կալուած է յոլովագոյն մասամբ գաւառն և բերդ մի քաղաքակէս ի նմա։ Բն. 6,000։

280. Լ Գ. Օ Ր Կ Ն Յ (Orkney)։ — Ի ծագ հիւսիս սոյ Սկոտիոյ, կրկին սփիւռք են կղզեաց՝ միոյն անուն Որկադք (Orcades) ի վաթսուն և եօթն կղզեաց գումարեալ որ ի Սկոտիոյ բաժանի կրճիւն Ջէնդլենտ (Pentland), միւսոյն Շէդլենտ (Shetland) ի հիւսիսի Որկադեանց գումար ութսուն և վեց կղզեկաց. յորոց շատք սակայն անմարդաբնակ են.

Յ Ո Ր Կ Ա Դ Ե Ա Ն Ս. — Բն. 40,000, են սերունդք Նորուեգիացոց՝ որ յառաջ տեսաքն էին կղզեցին. քաղաքաւս և ապառաժք են կղզիքն, ունին և մարգագետս քաջ ի սնուցիս խաշանց, և կայսեաս ձկնորսաց։ Գոր ծարսն մեծ է անդ ֆէլէ անուանեալ ագռալի մեխ, որ՝ զոր հանեն ի ծովային խոտոց։ Կլիմայ վայրացն խոնաւայոյզ է և մերկաբեր. ի ձմերայնի սիւն տեւէ հալիւ. ժամս վեց։ Գլխաւոր կղզեացն է Մ Կ Ի Ր Լ Ը Ն Տ կամ Պոմոնա, ունի քաղաք Ք Ի Ր Ք Ո Ւ Ո Լ (Kirkwall) Բն. 3,000, յորում նաւահանգիստն և մայր եկեղեցին արձանի են յիշատակելոյ։ — Ս տ ր ո մ ն է ս (Stromness) ուրանօր զկայ առնուլ շրջհնուն որ երթեւեկէ ընդ Խոխմըբրկ և ընդ կրինըք։

281. Ի Շ Ե Տ Լ Ա Ն Տ կղզիս 30,000 հաշուի Թիւ ժողովրդեան ըստ մասին ի նոցուն ի Կորուեգիացոց սերեալ. և սոցա գլխաւոր պարապուսն է ձկնորսութիւն և հանել գքէլբ։ Դարմանին և խաչինս որոց ընծայ է սար, և երկիրս մանուս ոչ ինչ մեծս քան զանգլիացի խոյս։ Գլխաւոր ի կղզիս յայսոսիկ Մ Կ Ի Ն Լ Ը Ն Տ կամ Շէդլենտ, յորում է Լ Ե Ր Լ Ք Ը (Lerwick) քաղաք փոքրիկ յորոյ ի նաւահանգիստ գան յամբարի նաւք ձկնորսացն արինկայ յամենայն կողմանց։ Անգլիացոց միայն 12,000 նաւք են և 150,000 ձկնորք։

Ընդ Մ Ը Որկադեանց և Շէդլենտեայ անկաւնի կղզեակն Ֆէր (Fair) յանդիման պարելինն՝ յոր հաբեալ խորտակեցաւ Ա ր մ ա դ ա նաւ ծովապետի տորմիղին Փիլիպպոսի Բ. Սպանիացոց արքայի, զոր առաքեր նա ի 1588 ընդդէմ Եղիսաբեթի դշխոյի։

Ր· ԹԱԳԱԽՈՐԻԽԻՆ ԻՐԼԱՆՏԱՑ

Տարածության 4163 փարսախ □ · բնակիչք 6,515,794 :

282· ԻՐԼԱՆՏԱ (Ireland), Ք՛րին կամ Ա՛յրէնգլանտ՝ ի ընակչացն անուանեալ յորմէ և հին անուանքն Եռնէ, Ինվեռնա, Ովեռնիա, Իբեռնիա, Երկրորդ կղզի Բրիտանիոյ, Իռլանտական Ծովոյն բաժանի Անգղիոյ, և նոցն անջրպետ կոչի Չ՛անացք Ս· Գէորգեայ, իսկ որ ընդ Սկոտիա կոյ անջրպետ՝ կոչի Չ՛անացք Հիւսիսոյ: Երկիրն յոլովագոյն մասամբ հարթաձգաւալ է և ձախճային, և ասի որոյ և օդն խոնաւ քան զԱնգղիոյ· Լերինք նորա չանցանեն բնա բարձրութիւն 4,000 ոտից, բայց ունին երկաթոյ, արճձոյ և կապարի, իսկ ածուխ հանքային քան զի չէք բան բաւականին գՀողմկոյան գիւրաւառ վառանն ընդ նմին: Չ՛բարեբեր երկիրն անմշակ թողեալ, խառնիճամուսնիք ժողովրդոյն գնանախնեօրով ևեթ չատանան ի կերակուր· սերմանեն առատ գխնձի և գվուշ, և մեծ չահավաճառ Իռլանտացւոց ի կաւսի գործուածոցն է· գարմանին և անասունս ոչ սակաւ· բայց միւս ևս չահավաճառ նոցա մեծ է ձկի նորսութիւն սալմոն ձկան ի գետոց, և ի ծովէ առնիկ:

283· ԳԵՏԻ· ԼԻՃԻ· — Գետակք և լիճք բազումք են ի խորս աշարհին Թէպէտ և մանուկք· գվաւոր է ի նոսա Շէնըն (Shannon) որ անցեալ ընդ երիս լճս Ն՛էլն, Ռի և Տըրկ (Allen, Ree, Derg), Թաքի ԱՅաղնեգան ովկեան, և է բերան նորա լայն և խոր մինչև մեծամեծ պատրաստիկ նաւաց նաւել ընդ նա ց՛30 փարսախ: Ալ գետակք՝ Լիֆի (Liffey), Պոյն (Boyne), Պէռռ (Barrow), և այլն: ի լճէն անուանի է Նահանգն վերոյ ակէտլէն, Լ՛ըխ՛ (Lough-Neagh), ի հիւսիսակողմն արեւմտից 7 փարսախ ընդարձակութեամբ, և լճէն Քիլ՛ըռնի (Killarney), ի հարաւոյ արեւելից գեղաձիճալ ափամբք:

284· ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ· — Իռլանտացիք ազգակից են Լեռնաբնակ Սկոտացւոց, և լեզու նոցա նոյն էրս բարբառ է, բաժանեալ ի տարաձայն գաւառական լեզուս:

Չ՛իռլանտա հինք անուամբ չափ գիտեին· քանզի Հռովմայեցիք ոչ ժամանեցին մտանել անդր· բաժանէր ի հնումն Իռլանտա ի փոքր Թագաւորութիւնս (riagh) որոց գլխաւորն կոչէր Թագաւորացց Թագաւոր (andriagh):

Ի 6 գարուս ծանօթացաւ աշխարհն, քարոզութեամբ Պալլադիոսի և Ս· Պատրկայ (431) ողք և մուծին անդ գքրիստոնէական կրօնս, վասն որոյ և Ս· Պատրկի համարի պաշտպան Իռլանտայ: Բարգաւաճեաց անդ հռւսլ ընդ հռւսլ ընդ քրիստոնէութեան և քաղաքավարութիւն, մինչև յարշաւանս Նորմանտաց (807) և Դանեաց ի ժ· գարուս, յորում վերստին ի Նահին բարբարոսութիւնն գտձաւ, և եկաց ի նոյն դամենայն ժամանակս տիերիմ գժուռթեան Անգղացւոց և Նորմանտաց· Իսկ ի 1172 Անգղիացիք Նուաձեցին զկղզին առ Հենրիկոսիս Բ· և առաքեցին գաղթականս պարապել յերկրագործութիւն, այլ առաւել քան զերիս գարս աչխատ եղեն ի նրաւաւցանել զաղմուկս և զապստամբութիւնս: Իսկ Նորագնդն ի ԺԶ գարուս առաւել ևս բորբոքեաց զխռովն ընտանի պատերազմաց· Անգղիացիք Չ՛առաքինական ուղղափառս կրօնս, պաշտպանութեամբ տանին Կաթոլիկաց· յերկպառակութենէն ասսի կրծից և քաղաքավարութեան ծագեցաւ տաեղութիւն մեծ ընդ Անգղացիս և ընդ Իռլանտացիս՝ որ հակառակամարտ մրցմամբ տևեաց յաւուրս մեր· յամին 1641 առաւել քան երկու բիւրք Նորագնդից սպանան ի կղզւոջն, բայց Անգղիացիք դառնագոյն ևս լուծին զվրէժ քինոյն· ի 1782 Թուլացան փոքր մի տաեղութեանն մեծութիւք, այլ իբրև Իռլանտացիք վաստնջել մասբերելին գրգռեալ ի խռովութենէն գաղղիացւոց և օժանդակել ի զրացն Հնդկաց ի Քրիստոս, պատճառս տուին Անգղիացիք միանգամ խաղացուցի ի վերայ նոցա, և զնոսա զրուեցմամբ նաւուցեալ զնաւբրս մտնան, փոխոխեցին զսահմանագրութիւնս նոցա, քանզի ցայնժամ որիշ տաեան էր Իռլանտայ և վաբեր փոխադրչաբ, և յամին 1800 տաեան նոցա խառնեցաւ ընդ Անգղացւոցն և ի տոցունց տաեաբեցաւ անդ կուսակալ Երեսփոխան անուամբ մեծագոյն իշխանութեամբ· որով ի սպառ գրաւեցաւ ազատութիւն Իռլանտացւոց· և մեծաձայն տաենախորհք ի Նորագանդից անտի լինել, իսկ ուղղափառաց Թէպէտ և բազմաթիւք էին, մի ելանել բնաբ յիշ-

խանութներն ինչ և ոչ խոկ ի բեկին աշխարհին իւրեանց, և տասանորդել կղերացն անդրկանոց. այս հարկ կայ միայ ի վերայ նոցա մինչև ցայսօր, և այլ բռնութիւնք կարձեցան ազատագրութեամբ ուղղափառացն յամին 1829. և յիշխանական պաշտաման կոչին արք և խաչանացեք։ Օձոնըլ մեծ անուն փառաւորն նոցա և Լատագով ուղղափառաց բազումս վաստակեցաւ յազատութիւն հայրենեացն։ Ի հակառակութենէ առաի ոչ յայտնեաց Խաչանայ յատաջագէմ վինել յարուեստս և ի քաղաքավարութեան, յոր բնական գիրք աշխարհին պատկանագոյն են քան զՆգղիոյ. զի նա ահասնգիտաս բազումս ունի ի ծովէրեան և երկիրն գիւր և յայոդ ի չինութիւն ջրանցիչ և արահետ պղտոտացից. դարձեալ և օգտոյն բարեխառնութիւն և ջուրը առատութիւն ոչ ինչ սակաւ նպաստամատոյց են ի բարգաւաճանան Տարտարոսութեան. բայց որպէս ասացաք մինչև ցարդ յեռնեալ է յոյժ քան զՆգղիա բան ամենայն գլխոց։

285. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿ.— Ի մարգաճուփ 1841 ամին (6 յունիսի) Թիւ բնակչաց Խաչանայ գաւառ 8,175,124, իսկ յամին 1851 (31 Մայ.) 6,515,794. քանզի երբ 2 միլիոն անձինք ի յետին չորք ամաս (1848–51) գաղթեցան յԱմերիկա զքաղաքացիութիւնս։ — Ըստ քաղաքական վարչութեանն ի չորս նահանգս բաժանի Խաչանաս, այսինքն են, Լէյնսդըր, Ըլսդըր, Գանոդ և Մընսդըր. և սոքա յերկուսն և երկու գաւառս կամ ի կոմսութիւնս (county)։ Որք են.

Լէյնսդըր.

Ա. Տբպլին.	Է. Գուին'ս գաուէնդիշ.
Բ. Քիլտէր.	Ը. Քրինկ'ս գաուէնդիշ.
Գ. Ուիքլոյ.	Թ. Ուէսթ միտհ.
Դ. Ուէքսֆըրտ.	Ժ. Լոնկֆըրտ.
Ե. Գարլոյ.	ԺԱ. Իաթ միտհ.
Զ. Քիլքէնի.	ԺԲ. Լաուհ.

Ըլսդըր.

ԺԳ. Տաուն.	ԺԸ. Մոնըղհըն.
ԺԴ. Ադրոս.	ԺԹ. Գէլուէյ.
ԺԵ. Կ'նդրիմ,	Ի. Ֆերմանա.
ԺԶ. Լէյտրիմտերի.	ԻԱ. Տանեկիըլ.
ԺԷ. Դերոն։	

Գանոդ.

ԻԲ. Լէյտրիմ.	ԻԵ. Մէյոյ.
ԻԳ. Սլիյկոյ.	ԻԶ. Կոլուէյ.
ԻԴ. Ռոսկոմըն.	

Մընսդըր.

ԻԷ. Գլէր.	Լ. Գորք.
ԻԸ. Լիմըրիք.	ԼԱ. Ոհոդըրնելըս.
ԻԹ. Քէռի.	ԼԲ. Դինըլըեերի.

ԼԻՑՆՍԴԸՐ

286. Լէյնսդըր նահանգն հարաւային արևելեան մասն է Խաչանայ և ունի գաւառս 12.

Ա. ՏԸՊԼԻՆ (Dublin). — Յարևելեան ծովեզերին սահմանակից ջրանցիցն Ս. Գէորգայ.

ՏԸՊԼԻՆ, — Գ. Ր. գաւառին, և մայրաքաղաք Խաչանայ կառուցեալ ի գեղազուարճ վայրի առ համանուն գոգովառ եզր Լիֆէյայ՝ որ յերկուս հազ պալազկայ (Balacleigh) և մի է ի գեղեցկագունից քաղաքաց Բրիտանիոյ։ բոլորակ ենն ունի ձև, ձեռագրեալ հոյակապ են գեռասիանց Լիֆէյայ յորոյ վերայ ձգին կամուրջք եօթն ահկայանք. հին Թագաւորին վաճառք է շինուած, նորոցն ապին և բարեկարգ։ Հրապարակ անուանի ի Տըպլին է Մարմանդոր Ս. Սաեփանոս ընդարձակ յոյժ. արքունի կըրկեսն, յորմէ բաժանին առաջք փողոցաց՝ յորս գեղեցիկ է Սէք-քուիլ-Սթրիտ (Sackville-street), յորոյ ի միջի կառուցեալ կայ յիշատակարան Վէլըզլէի, և կայ Ճանապարհն ընդ չքնաղ պարտէզսն Լային-ին-սըթրէլ (Lying-in-Hospital) ուր յամարայիկ զբօանուն յաճախ. է և միւս այլ Ճեմելիք Ֆիինկըս-քարք (Phœnix-park) յորում է սիւն 210 ոտնաչափ բարձր կանգնեալ ի պատիւ գործոյ Ուէլլինկթընայ և տուն գբօսանաց փոխարքային։ Շինուածք վինկթընայ և տուն գբօսանաց փոխարքային։ Շինուածք Տըպլինայ գեղազարդ են գեղեցկագեղութիւն և բարեձև Ճարտարապետութեամբ քան զլոնտոնի և Ընձեռ Ճարտարապետութեամբ քան զլոնտոնի և Ընսխըբղկայն. յերեսելեաց սակի են մեքսաուսէնն, սիմ

Տբպլին.

Տբպլէն և Համալսարանն որ միակ է Յովսեփեանց Երեսելի, հիմնեալ ի 1591, գործոց բնական պատմութեան, պարտէզ անկաբանութեան, մատենադարան 100.000 հատոր գրոց, արբունի ձեմարան նկարչութեան, գործատուն վիրաբուժութեան, գեղարուեստից, արհեստից, ուսումնարան խլից և հաւերց, և մատեան: Իսկ ի Ժողովս խմասնոց հաշակաւոր են արբունի ձեմարանն Խամանտայ, արբունի ընկերութիւն Տբպլինայ, Խամանտական ընկերութիւն, ընկերութիւն Ս. Գրոց, ընկերութիւն հրահանգութեան աղքատաց: Ի Տբպլէն Նաեին արքեպիսկոպոսք ուղղափառ և անգլիացի. առաջին քաղաք է Խամանտայ ի մասին վաճառականութեան և արուեստից, և ընդ առաջինս ի մարգարտառութեան. գործարանք տակաւին ոչ են բաւական ուղղելոյ ի սմա, այլ առևտուր և վաճառականութիւն ընդ Ծով կարի քաջ յաջողեալ է: Բն. առաւել քան 310,000:

287. Նշանաւոր տեղիք ի սահմանս Տբպլինայ են՝ որպարան գիւղն Չարլըմոնդայ՝ Գլընդարդի (Clontarf) աւան յորում բազանիք են Ծովու. Ֆինգլաս (Finglass) գետ յորում ջրմուխիք գոն. Կլասնիվին (Glassnevin) որպ է գեղեցիկ պարտէզ անկաբանութեան. Տընկըրի (Dunleary), ուր բազում աշխատանոք գործեցին Նաեանգանիա՝ ի պատապարութեան Նաեուց ի վտանգաց գոգոն Տբպլինայ:

288. Բ, ՔԻԼՏՆՒՐ (Kildare). — Ի հարաւոյ արեմտից Տբպլինայ, յարեմտեան ջրանցքէն Ս. Գէորգայ.

ՔԻԼՏՆՒՐ, — ԳԼ. Ր. Բն. 6,000, աթոռ է ուղղափառ և անգլիացի եպիսկոպոսաց:

ՄԱՆՈՒՈՒԹ (Maynooth). — Քաղաք փոքրիկ և առաջին ուսումնարան ուղղափառաց Խամանտայ. Բնա. կիչք 2,000: — ԷԹԻ և ՆԱՒՍ (Athy, Naas), որպ երբեմն աթոռանիստ Բն. 4,000:

Գ. ՈՒԻՔԼՈՒ (Wicklow). — Ի հարաւոյ Տբպլինայ, յարեւելից ունի զքանցս Ս. Գէորգայ.

ՈՒԻՔԼՈՒ, — ԳԼ. Ր. որում է նաեանգիտ լսարանարան. Բն. 3,500:

ԱՐՔԼՈՒ (Arklow). — Ի և սորա նաեանգիտ. Բն. 2,000:

289. Գ. ՈՒԻՔՔՐՍ (Wexford). — Ի հարաւոյ վերնոյն, Ծովահայեաց ի հարաւոյ և յեւից կուսէ.

ՈՒԻՔՔՐՍ. — ԳԼ. Ր. գեղեցիկ և վաճառաշահ, ունի նաեանգիտ լսարանական բայց Ծան. Ծաղուտ. կամարք նորա վայտաշէն յօրինեալ. Ամերիկա ընդ երկայնագոյս հաճարեալ է ի կամուրջս Բրիտանիոյ: Բն. 12,600:

ՆԻՒ-ՌՕՍ (New-Ross). — Ունի նաեանգիտ վաճառաշահ: Բն. 9.000:

ԷՆՆԻՍԿՈՐԹԻ, (Enniscorthy). — Ունի գործարանս երկաթի կահագ և գաղջնոցս: Բն. 7,000:

Ե. ԳԱՐԼՈՒ (Carlow). — Ի հիւսիսոյ արեւմտից առաջնոյն, կոյս և գաւահերքս (Gatherlagh).

ԳԱՐԼՈՒ. — ԳԼ. Ր. գեղեցիկ, Ճարտար յարուեստս. լսարան կղերկոսաց մի է յընդարձակ գպրոցաց ուղղափառաց: Բն. 10.000:

290. Զ. ՔԻԼԿԷՆՆԻ (Kilkenny). — Ցարեւմտեան վերնոյն.

ՔԻԼԿԷՆՆԻ. — ԳԼ. Ր. գեղեցիկ, յորում նշանաւոր է մայր եկեղեցին Ադգվսացւոց. է ի նմա և վարժարան մի: Բն. 30,000:

ՊԵՆՆԷՏՍԲՐԻՋ (Bennetsbridge). — Գեօղ, ունի սահմանարան ջրհոս ցժատոյ:

ԹՈՄԱՍԹԱՈՒՆ (Thomastown). — Բն. 2,000։ Մերձ է՝ սա քաղաքին Տընմոր (Dunmore)։

ՔԱՍԼԸ-ԳՈՄԸՐ (Castle-Comer). — Ի սմա են ՀԱծագոյն ածխահանքեք Իռլանտայ։ Բն. 2,000։

291. Ի. ԳՈՒԻՆ'Ս ԳԱՈՒՆԴԻ (Queen's county, այս է Գուինյի գաւառ). — Ի հիւսիսի վերնոյն.

ՄԷՐԻՈՊՐՐԸ (Maryborough). — Գլ. Ռ. որ և Գուինյի քաղաք կոչի (Queen's town) իմա՝ Մարիամ Սգաւորյայ։ Բն. 4,000։

ՄԱՈՒՆԹ, Մ'ԷԼԻՒ և ՄԱՈՒՆԹՐԱՏ. — Փոքր քաղաքք. 5,000 բնակչք։

Ը. Ռ. ԻՆ Կ'Ս ԳԱՈՒՆԴԻ. — Ա յսոցքն է Թագաւորի գաւառ՝ ի հիւսիսոյ արեւմտից առաջնոյն.

ՓԻԼԻՓՍԹԱՈՒՆ (Philipstown). — Գլ. Ռ. Բնա. կիչք 2,000։

ՊԱՆԱԳԸՐ (Banagher). — Հոսէ՝ ի Մեծ Ջրանցան. Բն. 3,000։

ԴՈՒԼԼԱՄՈՐ (Tullamore). — Ուռի ՀԱԹերանոցս առ Ջրանցիւքն. Բն. 6,000։

Թ. ՈՒԵՍԹ-ՄԻՏՏ (West-Meath). — Ի հիւսիսակոյսին վերնոյն.

ՄՐԼԼԻՆԿԱՐ (Mullingar). — Գլ. Ռ. ուռի վաճառս ասուեղինաց. Բն. 6,000։

ԼՏՀԼՈՆ (Athlone). — Քաղաք ամուր, յերկուս բաժանեալ՝ ի Շէներն գետոյ։ Բն. 12,000։

292. Հ. ԼՈՆԿՖՐՐՏ (Longford). — Ի հիւսիսի արեւմտից վերնոյն.

ԼՈՆԿՖՐՐՏ. — Գլ. Ռ. բերդաւոր։ Բն. 6,000։

ԺԱ. ԻՍԹ-ՄԻՏՏ (East-Meath). — Ի հիւսիսոյ արեւելից Լինկֆըրսայ.

ԴՐԻՄ (Trim). — Գլ. Ռ. աթոռ և ուղղափառ եպիսկոպոսի։ Բն. 2,000։

ՔԷԼՍ (Kells). — Ա՛ա Սեաւ Ջուր (Blackwater) վտակաւ. և սա աթոռ և ուղղափառ եպիսկոպոսի. Բն. 6,000։

ՆԱՎԱՆ (Navan). — Ա՛ա խառնրդովք Սեաւ Ջրոյ և Պոյնայ (Boyne). ուռի գործարանս Թղթոյ. Բնա. կիչք 7,000։

ԺԲ. ԼՈՒՈՒՆՏ (Louth). — Ի հիւսիսոյ վերնոյն, յարեւելից կուսէ ծովեզերեայ է.

ՏԱՆՏԱԼՔ (Dundalk). — Գլ. Ռ. գեղեցիկ վաճառաշէն, Ճարտարարուեստս, ի նաւահանգստէ սորա հանեն ցորեան բազում վասն Աղգոյդ։ Բն. 16,000։

ՏՐՈՒԻԴԱ (Drogheda). — Ա՛ա Պոյնայ, ուր ի ժայռի ուրեք կառուցեալ կայ բազում 150 ոտնաչափ ի բարձրութիւն արձան յաղթութեան Գուլիէլմոսի Գ. որ անդ սպառեաց զՅակոբոս Բ. վերջին Թագաւոր Սգաւորութեանց (1699). ուռի և նաւահանգիստ. Բնա. կիչք 22,000։

ԳԱՐԼԻՆԳՖՈՐԴ (Carlingford), ծովեզերեայ քաղաք. Բն. 5,000։

Ը Լ Ս Գ Ը Ր

293. Կ՚ա նահանգ կայ ի հիւսիսակողմն Լէյնսդրըայ և գրաւէ զհիւսիսի արեւելից Իռլանտայ. ուր նի գաւառս իննն.

ԺԳ. ՏԱՈՒՆ (Down). — Ընդ հիւսիսի Լաուտայ յարեւելից առ. Ջրանցիւքն հիւսիսոյ.

ՏԱՒՆ, կոչի և ՏՈՒՆ-ԼԱՒՐԻԱ, զի ի սմա են նշխարք Ս. Պատրկայ։ Գլ. Ռ. փոքրիկ. Բն. 5,000։

ՏՈՆԱԳԱԴԷ (Donaghadee). — Քաղաք փոքրիկ բազաւաճառ, ուրի նաւահանգիստ գործեալ կրկին քարաշէն ամբարտակք որոց 720 ոտնաչափ է երկայնութիւն. խուռն կան անդ տարմիք նաւաց, քանզի ասսի անցանեն ի Սկոտիա, և տանին անդր արջառ բազում. Բն. 5,000։

ՆԻՒՐԻ (Newry). — Գեղեցիկ քաղաք, ուրի նաւահանգիստ և չոգաբեր գործարանս կաւի հիւսուածոց և գաբեռոցս։ Բն. 16,500։

294. ԺԴ. ԱՐՄԱ (Armagh). — Յարևմտեան Տաուն՚այ.

ԱՐՄԱ. — Գլ. Ռ. փոքրիկ. ուրի գեղեցիկ մայր եկեղեցի և ապարանս գաւառապետի, գեւաբան, մայր զաւուզն, մատենագարան. առ նոսի նախագահ արքեպիսկոպոսն Ամենայնի Իռլանտայ և արքեպիսկոպոս կաթոլս ուղղափառ. Բն. 10,000։

295. ԺԵ. Ի՚ԱՆԴՐԻՄ (Antrim). — Ի հիւսիսի առաջնոյն, հանգեպ ծոցոյն Կլոյտայ.

ՊԵԼՖԱՍ'ՈՒՏ (Belfast). — Ի համանուն ծոցին գըլ. խաւոր քաղաք գեղեցկաշէն և վաճառաշահ, ուրի գործատունս կտաւի և բամբակի, և մայ ապաժոյ գործատունս կտաւի և բամբակի, և մայ ապաժոյ զոր առաքեն յայլ քաղաքս։ Ի վենուածան երեւելի են զոր առաքեն յայլ քաղաքս։ Ի վենուածան երեւելի են եկեղեցիքն Ս. Գէորգ և Ս. Անդրէ, ժողովեալն վաճառականաց, վաճառատեղի կաւեայց։ Բն. 56,000։

Ի սահմանս սորա է լճանն մեծ Լոխին (Lough-Neagh).

Ի՚ՆՆՐԻՄ. — Քաղաք փոքրիկ ի լճափունս Լոխ-Նէայ, ուրի Թափիչս և աշտարակ մի բարձրաբերձ բոլորշի, որոյ ներ և այլ աշտարակք Իռլանտայ։ Բն. 3,500։

ԼԻ՚ԶԲՐՐՆ (Lisburn). — Քաղաք գեղեցիկ յափն Լագանայ (Lagan), ուրի Թափիչս և գործատունս բամբակեղինայ՝ ուսոի շահ մեծ է։ Բն. 7,000։

ԼԱՐՆ (Larne). — Ուրի ապահաւն և նաւահանգիստ։ Բն. 5,000։

Ի կողմանս հիւսիսոյ կայ կղզի Ռէհէվլին (Rathlin) անուն, հարաւակալ յերգս Ոսիանայ. ԲՆ. 1,200, որոց բարբառ համարի հին լեզուն Էրս կամ Ագոա (Iress).

296. ԻՕՂ. ԼՕՆՏՕՆԴԷՐԻ (Londonderry). — Գաւառաւոս վերնոյն ի հիւսիսոյ ծովափնեայ կ. ԼՕՆՏՕՆԴԷՐԻ. — ԳՂ. Ր. յորում և աթոռ. ուղղափառ և նորաղանդ եկեղեցական, գեղեցիկ և քաղաքն և վաճառաշահ. նշանաւորք են ի հինն համարքին վաչտակաց հինեալ ԱՒՄերիկա, ապարանք դատաւորին, բանան, մայր եկեղեցին. ԲՆ. 18,000։

ԳՕԼԵՐԷՆ (Coleraine). — ԲՆ. 7,000։ ՈՀ ինչ կարի հնաւ ի քաղաքին կայ մեծագործ ամբարտակն Հակոյից, որ են կարգք սեանց սեաւ կճոյ, 15–36 ոտն բարձր յերեսաց ծովու, ձգին ուրեք ընդ լայնութիւն 140 ոտնաչափս և յերկայնութիւն 600 ոտս։

297. ԻՕՂ. ԹԻՐՈՒՆ (Tyrone). — Ի հարաւոյ վերնոյն.

ՕՄԱՒ (Omagh). — ԳՂ. Ր. ԲՆ. 4,000։

ՏՕՆԿՆՏՕՆ (Dungannon). — Գաւառակագլխի Լօնդնեայ. զաւարակը օշարակի, ասասյանակք. ԲՆ. 7,000։

ԻՕՂ. ՄՈՒՆԱՂԱՆ (Monaghan). — Ի հարաւոյ վերնոյն.

ՄՈՒՆԱՂԱՆ. — ԳՂ. Ր. ոստայնանկք. ԲՆ. 5,000։

ԻՕՂ. ԳԱՎԱՆ (Cavan). — Ի հարաւոյ ա. բեմեից վերնոյն.

ԳԱՎԱՆ. — ԳՂ. Ր. ունի վարժարան ազատ. ԲՆ. 4,000։

Ի. ՖԱՐՄԱՆ (Fermanagh). — Ի հիւսիսոյ արեմտից վերնոյն.

ԷՆՆԻՍԿԻԼԼԻՆ (Enniskillen). — ԳՂ. Ր. գեղեցիկ և ամուր, կառուցեալ ի կղզւոջ ի լճին Լօնայ (Earn). ունի վարժարան ճոխաշարուածս. ԲՆԱ. կիչք 8,500։

ՑՈՒՆԱՆ լճին երեքարիւրիւ չափ կղզեակ են գեղատեսիլք և զուարճալիք։

ԴՈՆ. ՏՈՒՆԿԼԱ (Donegal). — Ի հիւսիսի վերնոյն, պատեալ ի ծովէ յերից կողմանց.

ՏՈՒՆԿԼԱ. ԳՂ. Ր. ԲՆ. 4,500։

ՊԵԼԼԻ-ՇԷՆՆՕՆ (Bally-Shannon). — ԲՆ. 9,000. յափուկնս սորա լճին ձկնորսութիւն մեծ սպրդն ձկան։

ԳՕՆՆՕԳ

298. Գաւառաւոս երկուց վերին նահանգաց կայ այս նահանգ, և գրաւէ զհիւսիսի արեւմտից խոլանայ. և են ի սմա գաւառք հինգ.

ԼԷՏ. ԼԷՏԳՐԻՄ (Leitrim). — Հանգկով Լըսգերայ.

ԳԷՐԻՒ-ՕՆ-ՇԷՆՈՒՆ (Carrick-on-Shannon). — ԳՂ. Ր. ունի ածխահանս. ԲՆ. 2,500։

ԼԻ. ՍԼԱՑԿՕՑ (Sligo). — Գաւառաւոս վերնոյն.

ՍԼԱՑԿՕՑ. — ԳՂ. Ր. վաճառաշահ և հարատար արուեստս. ունի նաւահանգիստ գեղեցիկ հաղորդ գետ ընդ Շէնոյայ ի ձեռն լճացն Կիլ, Գլին, Էլլէն և Պոյլ (Gill, Clean, Allen, Boyle). ԲՆԱ. կիչք 15,000։

299. ԼԻ. ՌՕՍԿՕՄՄՈՆ (Roscommon). — Ի հարաւոյ վերնոյն.

ՌՕՍԿՕՄՄՈՆ. — ԳՂ. Ր. բերդ ամուր. ԲՆԱ. կիչք 4,000։

ՊՈԱՏ. — Ունի գործոց պինաւորութեան, ասէբակս հին մենաստանի և ազատարան մի գանեցի Հարատարպետութեամբ. ԲՆ. 6,000։

ԻՆ. ՄԷՅՕ (Mayo). — Գաւառաւոս վերնոյն, սահմանակից Ծովու. ի հիւսիսոյ և յարեւմտից.

ԳԱՍԼԲԱՐ (Castlebar). — ԳՂ. Ր. ասս պարբ տեցան Ագգլեացիք ի Գաղղիացւոց ՌԿԼՂ յօգնութիւն խոլանայցւոց յամին 1798. ԲՆ. 6,000։

ՔԻԼԼԱԼԱ (Killala). — Աստ կղին Գաղղիացիք ի 1798. ԲՆ. 3,000։ ԱՅԾոս անգղիացի և ուղղափառ եպիսկոպոսաց։

ՊԱՉԼԻՒՆ. — ԲՆ. 7,000։ — Ա. քով (Achill) կղզի յարեւմտակողմն, ունի աշտարակ կանթեղակիր.

300. ԻՕՂ. ԿԱԼԼԻՆԻՑ (Galway). — Ի հարաւոյ չորից վերնոյ գաւառացն, երկիր անձրեւ.

ԿԱԼԼՈՒՆԻՑ. — ԳՂ. Ր. կառուցեալ երբեմն ի մի. ջակի արեւմտեան ափանց որոց առաջին քաղաք է սա շահավաճառ և մարգարտաս. ունի գործատունս հիւսուածոյ ասուի և կտաւի. է նորա և նաւահանգիստ ոչ ինչ կարի խոր. ԲՆ. 36,000։

ԼՕՒՐԻ (Loughrea). — Քաղաք գեղեցիկ անուանի Հարատարութեամբ, է ի սմա ջրանցք որով հասկ ունի ընդ Պէլլինրոպպ (Ballinrobe) որ ի Մէյոյ. ԲՆ. 7,000։

ՊԷԼԼԻՆԱՍԼՕ (Bellinasloe). — Ունի վաճառս արտ ջառոյ անուանի յամենայն խոլանայս, ի հոկտեմբեր երեք հազարք ձիոց վաճառեալ ընդ 120,000 և 40,000 եզանց. յընկերութենէ երկրագործութեան որ ի Տըպլին վարձս առնուն քաջք ի խոշնագործութիւն. ԲՆ. 9,000։

Մ Ր Ն Ս Գ Ր Ք

301 · Ա՛յս նահանգ ձգեալ ՚ի հարաւոյ Գոնն. գայ անկաքի ՚ի հարաւակողմն արեմտից Լաքանայայ, և ունի գաւառս վեց ·

ԻՆ · Գ Լ Ա՛ Ր (Clare) · — ՚ի հարաւոյ կողմէ յարեւելից Տոմնն, առ Շէննընայ որ Թափի ՚ի Տոմ մրձ ՚ի գլուխն Լուբայայ ·

Է՛ՆՆԻՍ (Ennis) · — Գլ · Ռ · ունի նահանգիսա և բն · 12,000 ·

ՔԻԼՐՈ՛Շ (Kilrush) · — Ա՛ա լայնատարած բերա. նովն Շէննընայ քաղաք վաճառաշէն · ունի բազա. նիս Տոմս · բն · 4,000 ·

302 · ԻՄ · Լ Ի՛ Մ Ք Ր Ի Ք (Limerick) · — ՚ի հարաւոյ կուսէ վերնոյն գաւառեցեալ Շէննէն գետով ·

Լ Ի՛ Մ Ք Ր Ի Ք · — Գլ · Ռ · մեծ · ունի նահանգիսա ՚ի Շէննէն, յորոյ վերայ արկեալ կան կամուրջք հինգ · յերկու Թաղս բաժանեալ է յերկնէն Թաղից գետոյն, որք կոչին քաղաք Իռլանդայայ · քաղաքն Անգղիոյ, և քաղաք Նորՙ որ գեղեցկագոյն է քան զերկուս առաջինն, և աճեալ կամեալ կեաց և անգղիական եպիսկոպոսաց · Հոյակապ են ՚ի սմա ապարանք գաւառիցն, մանաւանդ, եկե. ղեցին Դոմինիկեանց, բանան, անկեանցն, զբաս. նեան, Բերիքպէլը, կամուրջն Ռէնկէյլ, ունի և կամաղանաւոր բուրաստան, և ուսումնարան · Կա. բի յոյժ բարեբեր է հող քաղաքին, և մանաւանդ նորա գաւառիցը են ապուխտ ազատոյ, մերճ երէոց, կա. գի, յորենւոյ, կաւու և չաքարայ · Նահանգիսան չորք բոլոր է յԻռլանսա ՚ի մասին վաճառականութենան · բն · 70,000 ·

303 · Ի Ր Ք Ր Ի (Kerry) · — ՚ի հարաւոյ արեմտից վերնոյն յարեւելս Տոմսն որ գոյձէ անդ զգոգան Տինգլ և Քէնմար (Dingle, Kenmore) ·

Թ Ր Լ Ի Լ Ի՛ (Tralee) · — Գլ · Ռ · գեղեցիկ, քաջ վաճառաշէն · բն · 10,000 ·

Վ Ա Լ Ե Ն Տ Ի Ա · — Կաւուցեալ ՚ի համանուն կղզւոջ, գեղեցիկ նահանգիսա · սա ընդ երկար ՚ի ձեռս Սպանիացւոց եկաց · բն · 2,000 ·

Տ Ի Ն Գ Լ · — Ասա ՚ի Տնումն գաղթականք Սպանիա. ցւոց Նաեսին, որպէս և ՚ի շինութենանց քաղաքին գու. շակի · Ունի նահանգիսա առ համանուն գոգոլիս · բն · 6,000 ·

Ք Ե Ր Ն Ա՛ Ռ Ն (Killarney) · — Նշանաւոր է վասն երկուց ՚ի համանուն կղզւոջն, և ամի ամի բազում եկեք գան ՚ի տեսութենէն զարմանագեղ վայրացն · անդ է կղզին Ինիսֆալլէնն (Innisfallen) յորում է ջուր վեմ սահանաց 70 ոտնաչափ բարձր, լեառնն Մ Ք Ն. Ձ Ե Ր գ Ն (Mangerton), բանան Օ ա Ռ ն ա հ ու (O' Donaghoe) · բն · 8,000 ·

304 · Լ · Գ Ո Ր Ք (Cork) · — ՚ի հարաւոյ վերնոյն առ Տովելգերին, քաջարեր ՚ի բերս ցորենոյ ·

Գ Ո Ր Ք · — Գլ · Ռ · առ Լէյայ (Lee), ՚ի Տովելգոյն ուրէք որ գոյձէ անդ նաեսհանգիսա գիպան. այս քաղաք երկրորդ է յԻռլանսա աւագութեամբ, և կառուցեալ կայ ՚ի վերայ կղզեաց անկանն յորէ. նաւահով. ՚ի շինուածան գլխաւորքն են հասարակաց Ժողովարան քաղաքին, Ժողովող վաճառականաց, եկեղեցի Ս · Ննայի, Թաղն, ապարանք գաւառա. բերն, զբաղնիան, վաճառանոցն և վաճառատեղին կուսոց · գլխաւորք ՚ի վաճառն են մեա ազած, կա. գի, ձարպ և ցորեան և այլ այսպիսիք զորս առաքէ ՚ի Իսլանսիա · ունի և գործատունս, նաւահանգիստ նորա ամրացեալ է մարտկոցաք · բն · 130,000 ·

Գ Ո Վ (Cove) · — ՚ի նահանգսեին Գորքայ ՚ի կղզւոջ, ունի մեծ մեհենաց ալքոյնի նահապետ. գեղոյ որ յառաքէն ՚ի Քրիստ պաշէր · բն · 10,000 ·

Պ լ ա՛ ն ի ա ս ա լ (Blarneycastle) · — Գեղ փարեմ, ունի Թափիչս կաւուց, մամուռ Թղթոյ և գործ անոց կասւի Թէլոց ·

Ք Ր Ա Ն Տ Լ (Kinsale) · — Ունի միջնաբերդ և նա. ւահանգիստ, նշանաւոր է վասն Տովակացի և մեհեա. նոցաց և վասն գրից իւրոց · բն · 8,000 ·

Պ է՛ ն տ ե ն (Bandon) · — Ունի գործարանս կասւի, սաւս և բամբակի · բն · 14,000 ·

Ֆ Ի՛ Ր մ ո ի (Fermoy) · — Առ Սեաս Ջուր վասկի, ունի մեծ զբաղնիաս ցամաքային գինուորաց · Բնա. կիչք 6,000 ·

Ց ո՛ ղ Հ (Joughall) · — ՚ի բերան Սեաս Ջոյ, ունի նաւահանգիստ · բն · 10,000 ·

Մ Ի՛ Շ Է Լ Տ Ա Ն (Michelstown) · — Ունի Տաճաս. տան մեծ սպիտակ Թեզոյ · բն · 4,000 ·

305 · Լ Ա՛ · Ո Ի Ո Գ Ե Ր Ք Ե Ր Տ · — Յարեւելս վեր. նոյն ·

Ո Ի Ո Գ Ե Ր Ք Ե Ր Տ · — Գլ · Ռ · մեծ ՚ի բերան Սե. ուոյայ (Suire) որ գոյձէ անգամբոր նաւահանգիստ լայն և խոր · վաճառականութիւն քաղաքիս նոյն և նման է Գորքայի և Լիմերիքայ · Նշանաւոր են ՚ի նմա Ձ Ե Մ Ք Լ ք Տովափանցն, ապարանք գաւառորէն, մայր եկեղեցին անգղիական, Երրորդութենէն եկեղեցին ուղղափառաց, պալատ անգղիացի եպիսկոպոսին · Դիրք քաղաքին պատկէ է յոյժ ՚ի բարգաւանման · բն · 60,000 ·

Լ Ի՛ Զ Մ Ո Ր (Lismore) · — Յորում է գեղեցիկ ամ. րոց գ.քին Տէվենշըրոյ · բն · 4,000 ·

306 · Լ Ե՛ · Թ Ի Փ Ե Ր Ք Ի՛ Ր Ի (Tipperary) · — ՚ի հիւսիսոյ Ռոդերփերսոյ ·

Գ Լ Ո՛ Ն Մ Ի՛ Լ (Clonmel) · — Գլ · Ռ · Ձարպար յարուեստս · ՚ի սմա է չաՀմարան մեծ կոգւոյ առա. քեալ ՚ի վաճառս · բն · 19,000 ·

Գ Ե՛ Ր Ռ Ո Ֆ — Ս Ո՛ Ր Ռ Ո Ե (Carrick-on-Suire) · — Բաղաւաձ վաճառաշահութենամբ · Նշանաւոր է առատաբեր երկաթի չափն որ ընդ Ռոդերփերսո և ընդ Լիմերիք · բն · 8,000 ·

ՏՀԸՐԼԸՕ (Thurles). — Ի վերայ Սիւռբայ, ա. Թոռ. ուղղափառ. արքեպիսկոպոսի. ԲՆ. 6,000։

ԳՆՀԸԼ (Cashel). — Փոքրիկ քաղաք գեղեցիկ. չէն, ուր նստի արքեպիսկոպոս մի Անգղիացի։ Գեղեցիկ է մայր եկեղեցին ըստ արդեան ոճոյ, ուսի և մատենադարան մեծ։ ԲՆ. 9.000։

ԴՈՒԲԼԻՆ. — Մերթ՝ի Սիւռբ, վաճառք ասուոյ, և պաղպեխց։ ԲՆ. 8.000։

ԿԱԼՈՒԱԾՔ ԲՐԻՏԱՆԻՈՅ

307. Անգղիական պետութիւն ունի լայնածաւալ կալուածս յամենայն մասունս աշխարհի.

ՑՏԵՐՈՒԱ, ա. Կղզին Հելիկոլէնա (Heligoland)՝ի սահմանս Դանեայ. բ. Կղզիք Միջերկրականին Մալթա, Կոձծոյ, Գոմիինոյ, և Գոմինոդոյ. գ. Ամրոցն Ճիպրաղար յարեւմտեան ափունս Սպանիոյ յԱնտալուսիա. դ. Ցամիական կղզիք՝ որոց պաշտպան Ճանայի Անգղիա։

Ցասիա, ա. Ընդարձակ աշխարհք Հնդկային ընկերութեան. բ. Սկյան կղզի. գ. Ադէն քաղաք Արաբիա. դ. Սինկապուր կղզի. ե. Հոնկ–քոնկ կղզի՝ի Ձինս. զ. Կղզիք ինչ յարեւելեան Հնդկաց։

Ցափրիկէ, ա. Երկիր Բարբարուայ. բ. Կղզիքն Ս. Հելենէ, Համբարձումն, Մաւրիտանիա կամ Կղզի գաղղոյ. գ. Սենեկամբիա և վերին Կոնկոա. դ. Սէյէլ և Մագդալա կղզիք։

Ցամերիկա, ա. Ընդարձակ աշխարհն Նոր Անգղիա՝ի հիւսիսոյ Միացեալ Նահանգաց, յորում են Կանադա, Նոր Պրունզուիք, և այլն. բ. Կուբանա՝ի հարաւային Ամերիկա. գ. Կղզիք ինչ յԱնտիլեանց և արեւմտեան Հնդկաց։

Ցովկիանէա, Ընդարձակ գաւառք և վիճակք՝ի նորն Հոլանտա, կղզին Վան–Տիեմէն, Նոր Զելանտա, Փոքլէնտ, և այլ բազում կղզիք։

Միանամտութեամբ երկրի և սեփական կալուածոյն, և գաւառաց հնդկային ընկերութեան հարկատուաց և պաշտպանելոց՝ առաւել է յոյժ քան զհամարկն Եւրոպա, և՝ի նոսա իբրև ԲՆ. 150,000,000։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՑՔ ԱՆԳԼԻՈՅ

308. Անգղիա զառաջինն բնակեալ՝ի կաէլայ կամ՝ի կելտայ, և ծանօթացաւ նախ փիւնիկեցւոց վաճառականաց, որք գնային անդր զանագէ։ Խիլհեն Նաւատես Կարթեդոնացի եւ յԱնգղիա՝ 509 ամաւ նախ քան զԵրիստոս. և հաստատեաց բնակարանս։ Ցետ նորա կիմրացւք՝ի Գերմանիոյ արշաւեցին այսր, յորոց խոյս հաստն բնակիչքն՝ի մէջերկրայս։

Ցուլիոս կայսր 55 ամաւք յառաջ քան զԵրիստոս նաւեալ՝ի Բրիտանիա գրաւեաց զմասն մի աշխարհին՝ յորում բնակեալ էին ազգ խճադուձք՝ի սէրբնդոց անտի կելտաց. և յետ նորա ինքնակալքն հռոմէացիք տիրեցին բոլորումն Անգղիոյ բաց՝ի Կալէդեան, և զամս 400 ծառայեցուցին զաշխարհն. բայց զԿոտիա ոչ կարացեալ նուաճել՝ի պաշտպանութենէն ասպատակութեանն Սկոտաց և Պիկտաց որ տիրէին երկրին, կառուցին (140) զպարիսպն ահագին՝ի սահմանագլուխս Անգղիոյ և Սկոտիոյ, զոր և յԱնգղիա յաշարհագրէ նկարագրութենանս։ Մեսմեծիս Սեւերոս (210) զերացաս առ վայր մի նուաճել զապստամբսն, այլ ընդ հուսկ ընդվզեցեալ խուժքըն. մինչև կարասխոս գաղղիացի զաղաս զերազոյն հռովմայեցի՝ ընդնախալի անուամբ նուաճ՝ի Բրիտանիա (287)։

Ցաջորդեցին նմա Ալեստոս (293) և Կոստանդ Քլորոս (295) և Կոստանդիանոս. առ որով՝ի հինգ գաւառս արտերս աշխարհն, որ են գլխաւոր կեսուրեան, Բրիտանիա Ա, Բրիտանիա Բ, մեծ կեսուրեան՝ որոյ մայրաքաղաք Եւորք, և վալենտիա՝ որոյ մայրաքաղաք՝ի Լիմորիա (Մագըրին)։ Թեոդոս մեծն հաղածեաց զԱկտոս և զպիկտս անդր քան զվիճ պրեսպն, այլ բռնաւորն Մաքսիմոս եհեղ զաշարհն յաստատակութիւն բարերարուած (395), որք և հա. մարձակ արշաւեցին անդր, և ոչ կարացեալ Բրիտանաց միայնակ դիմել ունել՝ նոցա՝ կուբցին յօգնականութիւն Անգղիա–Սաքսոնս, որ էին՝ի Գերմանացոց անտի բնակելոց յայժմեան Հոլշտայն և Շլեզուիգ գաւառս. և խաղացին ազգս իրենի՝ի Բրիտանիա. և խաղացին ազգս իրենի՝ի Բրիտանիա նմա (449) առաջնորդութեամբ երկուց եղբարցն Հենգիստայ և Հորսայ, և քաջութեամբ իւրեանց հանոյ գտեալ յաչս Բրիտանացւոց՝ մարգարեալս ժողովեցան՝ի Նոյանէ։ Բայց Սաքսոնք գրժեալ ոսխոի հիւրընկալութեան քան եգին տիրապետել

Երկրին. յարեան անդադար և Բրետոնք, և յետ երբ կար և բուռն պատերազմաց յաջողեր Սաքսոնաց, որք և բանագատեցին զԲրետոնացիս անձնատուր լինել ի Տաճայոթիէին կամ փախչել անկանել յանբնակելի ծովս։ և պատերազմունս սոսա մեծ Տաճէս առաքեցաւս Արծնոյր արքայ Բրետոնաց և այլք յաստիճանաց՝ որ զնին ուրեմն հռչակեցան ի վիպասանիցն յերգս գիւցազանց։

309։ Ի վեցերորդ գարէ և անդր բարք և սովորութիւնք և լեզու Սաքսոնաց փոխանակեաց զերբեմնացն ընդ ամենայն Անգղիա, բայց յիշխանութենէն ոչ։ Եւ յորում յոր խուսեալ էին նահանի իշխանացուցքն, բայց Սաքսոնացիք զառաջինն անմիաբանք լեալ յիշխանս՝ հատան յեօթն տէրութիւնս, այն են Թագաւորութիւնք Քէնգայ, Նորտհընպրըընսայ և այլն։ և Եօթնիպետութիւն կոչեցաւ տէրութիւն աշխարհին, որք և անդրէ՛ի մարսն էին ընդ Բրետաս, մինչև յարեաւ Եկպերտոս արքայ Ուէսէքսայ և զամենեսին նուաճեաց ընդ իւրև լինն գարէ (827), գրաւեալ զամենայն հարաւակողմն Բրիտանիոյ բայց ի կալլեալ՝ որ առանձնակ Անգղիա կոչեր յայնժամ։ Ի միաբանութենէ անտի և ի վերայ հաւելոյ քրիստոնէական կրօնից բարգաւաճեաց յոյժ տէրութիւն Սաքսոնաց, և սահաւել ևս զարգանալոյ արդէօք ևեթ ոչ անգադար ներքին գնոսա նորընծայիցք պատերազմաւ։ որք և յաղթութեամբ խաղացին ի խորս աշխարհին՝ Թէպէտև քաջ ընդդիմացաւ նոցա ևս փրետաս մեծն և ձգտաբար քաղաքավար որ մեռաւ յամին 900։ Ի սկիզբն ԺԱ գարւոյ խորհեցան Սաքսոնացք Թօթհափել ի սպառ զլուծ նոցա, և ընդ սուր հանին զամենայն Դանիս բնակեալս ԱՆգղիա (1002), ընդ որ ի ցասմի եղեալ Սուէն Թագաւոր Դանեաց և Նորուեգիոյ դիմաց զբօքն ինդրել զվրէժ մահու համազգեացն, և ընդ չեռ արկեալ ԱՆգղիա, եչ խան կացոյց Նմին զորդի իւր Քանուդոս և ինքն գարձ արար յերկիր իւր։ Բայց իշխանութիւն Դանեաց ոչ եղև երկարաւոր, քանզի զնի մահուան Քանուդոսի Եդուարդ իշխան Սաքսոն խոստովանողն անուանեալ՝ որ խուսեալ էր ի Նորմանիա, գարձ արար և տիրեաց գահուն, այլ քանզի ոչ եՒԹող նա զաւակ, մէջ ազգին գարձեալ ընտանի պատերազմունք սակս յաջորդութեան, որ ըստ իրաւանց ազգականութեան և ըստ ինդրոյ ժողովրդեանն անկաներ ի Հարոլդ քեռայր վախճանելոյն, բայց Գուլիելմոս քաջագոր իշխան Նորմանաց առ որ ապաստինեալ էր Եդուարդ ի բռնանալ Դանեաց, փոխարէնս հներդնելոյ ի ԱՆգղիա՝ յետ երկար պատերազմաց յորում էր Հռչակաւոր հատասար սրիացան՝ իրրև միասք ի մարտին Հաստինկայ Հարոլդ՝ (1066) պապազասաց զաներդուելին Անգղոյ։

Ի Թագաւորել գքսից Նորմանիոյ ԱՆգղիա՝ զոր Թէսա վերստին ատելութեան Սաքսոնաց, և երկիրն բաժանեցաւ ի 60,000 կալուածս՝ զորս Նորմանաց ոչք գրաւեցին, և ի վերայ անվերաւութեանն յաւելեալ միւս ևս՝ բուռն առնէին բնակչացն վարել բարբառով և սովորութեամբ և օրինօք Նորմանացաց։ յայնժամ ըմբռնացան Սաքսոնք և օգնական գտեալ զեմն մի աղնուականաց և զկղերից ի Նորմանացց անտի որոց նոյնպես տուեալ էր միաբնական տերութեանն բանեալնեն՝ ընկալան ազատութիւնս ժողովեան՝ որով չարդ եակ վարին Անգղիացիք։ տոհմ Գուլիելմեան որ քաջացողն կոչեցաւս՝ պատուեցաւս ի մահս Ենրիկոսի առաջնոյ, երրորդի Թագաւորի ի Նմին տանէ յԱ.Ք. գարս (1135)։

310։ Յետ այնորիկ վիճակեցաւ Թագն գաղղիացի տոհմին Բլանդաժընէի, քանզի զդուստր Ենրիկեայ զՄաթիլդա առեալ էր ի կնութիւն Կոմրեսաս Բլանդաժընէ գոգբ Մէնայ և Անժիոյ, որդի սոցա ենրիկոս Բ. Թագաւորեալ ի 1154 տասնիւն եղև Թագաւոր Անգղոյ յերկրէ տոհմի յատելեալ ի Նոյն և զգաւառան Գաղղիոյ զնորմանիա, զԲրետոնիա, զԱՆժուս, զՄէն, զՏուռէն, զԼիմն և զԳասկոյս։ ասա և զԳաթսոնաս յաջողութեամբ պատերազմի գրաւեալ (1172)։ բայց այս ամենայն աշխարհակալութիւնք պատճառաւ եառն անգուլ և տաղտկի պատերազմաց ընդ Անգղեացիս և Գաղղիացիս, և զամենայն ժամանակս Թագաւորութեան տոհմի Նորս մարտք պատգրեալս և խռովութիւնք ի ներքուստ վտղոխեին զաշխարհն։ Որդի սորա Ռիչարտ Առիւծասիրտն անուանեալ միաբանեալ ընդ արքային Գաղղոյ փիլիպպոսի Օգոստեայ՝ յարոյց խաչակիր զօրս, այլ գրգռութիւն առնկալ ընդ նա և ընդ Փիլիպպոս ի գերև եղ վախճան զրաժամոյնդին, և ինքն ի բանս արկեալ՝ ի գործն Ասարիոյ՝ կռանեաց ասկի փրկանս անձին, և գարձ արարեալ ԱՆգղիան եգիտ անդ տէրացեալ գահուն զեղբայր իւր զՅոհաննէս, զոր վանեալ ի բաց՝ մեռաւ յետ ժամանակաց ի պատերազմն Գալեայ ի Գաղղիա, և Յոհաննու սպանեալ յայնժամ զզրկի նորին միանգամ Նասաս յաԹոռն, և գժտեալ ընդ եկեղեցական գասուն՝ անկաս ընդ նզովիչ Ինոսկինտեայ Գ. ապա իբրև ի գահէն ևս զրկեր ի ձեռն արքային Գաղղիացւոց ի վերայ յարուցելոյ՝ հնարեցաս հաշտել ընդ հայրապետին Հռոմայ, տալով զՇոտան ի նուիրական Նորս, և ի ձեռանն Նորին անգրէն ընդունելով իրրև զժառանգութիւն ինչ Հռոմայ խոստացեալ հարկիկ ամ ըստ ամէ հազար ոսկիս (Տուէ)։ ընդ որ գրժհամակեալ աղնուականացն և ձանձրացեալ ի բռնաւորութենէն Նորս, զի և ոչ միոյ օրինաց ոչ ածէր անկն հչամարհելն զնա սասակիս և բուռն արարին ջնել զգաշնս իւր, և Նոյա սահպեալ գտեաց զերևեալն զայն գիր գաշնց որ կոչի առ Նոսա Մեծ Թուղթն ազատութեան 1215 ամին, որ եղև անփոփոխ սահմանագրութիւն Անգղիացւոց, զի այնուհ ազնուականք նոց և կրեսոց առատ ազատութիւնք և Թագաւորին նուազեաց ինքնիշխանութիւն։ Այրնջացաս ընդ այն Յոհաննէս, այլ և զուր ձգնեցան և ինքն և յաջորդք իւր միանգամ զառաջին ինքնիշխանութենէն ի ձեռս բերել, զի առաւել ևս յամառեաց ազատորեսն։ Նա որդւով Յոհաննու առ Ենրիկեայ Գ. սկիզբն գարուն (1268) պատգամաւորս առաքել ի քաղաքաց առ ազատորեսն՝ որք զառաջինն յայնժամ նոյն կոչեցան ատենականք (Բառլըմենդ)։ Ձեռ

այնօրիկ ի Թագաւորութեան Եդուարդեանց Ա, Բ, Գ, (1272–1373) տիրելին Անգղիացիք Ուէլզի և Սկոտիոյ, և առձեռնգրութիւն նոցա առաւել պատճառացաւ յանձնաշար մարտն որ ընդդէմ Գաղղիացւոց· առանձինքն որոց պէտս ունէր Թագաւորն ի ժողովել զսակ ծախուց պատերազմին առին իրաւունս և ի վերայ օրինաց տերութեանն և առ սակաւ սակաւ յարդի պատճն օրինաց փոխելին։ Եդուարդ Ա· տիրեաց Ուէլզի և Սկոտիոյ· Եդուարդ Գ· մեծամեծ յաղթութեամբք ի վերայ Գաղղիոյ քաջ հանդիսացաւ· ի յաղթութենէնս սորա և որդւոյ սորին Եդուարդայ Սեւ Իշխան կոչեցելոյ (քանզի Թեսդին սպառազինութենէնս առնոյր զանձամբ) անուանք են ճանաչառիքդրքն որ ի Գրեսէ (1346) և որ ի Բուատիէր (1356), զի առաջինքն գալէ անկաւ ի ձեռս Անգղիացւոց և երկրորդսն գերի վարեցաւ Ցռվհաննէսն ազքայ Գաղղիոյ· յորում ժամանակի և առնաւորս կին Եդուարդայ Գ· փիլիպպինա Հէնոզ յաղթանակ կանգնեաց ի վերայ Սկոտացւոց գերեալ զԹագաւոր նոցա զԴաւիթ Պրիւս· Յաւուրս սորա Յովհաննէս Վիկլիֆ սկսաւ դատանութեամբ կշտամբել զբասրելի գնացս եկեղեցականաց, և ըզնորհեան ազատութեան եղելոց առ կղերս· սա առաջին զսուրբ գերս յանգիտացի էջել բարբառ· և ինքն նշանակեալ տարապայման նախանձաւորութեամբն, և նզովեալ վասն հերետիկոսութեանն ինքնին Ճէօվհաց զնոյն իսկ (1384–7) և զիական նորա զինի 40 ամաց հանեալ այրեցաւ։ Եդուարդայ Գ· յաջորդեաց Թոռն նորա Ռիչարտ Բ· զի հայր սորա Սեւ Իշխանն տարաժամ մեռեալ էր։ Ռիչարտ չորեքամարտաց անձինն քանացեալ հանձն կնքէ առելի գոսա առ ազգն, որոց առեալ զՆերկիոս գոքա Լէնկեսդրայ զմիջնաւոր ազգական նորա՝ Թագաւորեցոյնն փոխանակ նորա։ Յաւուրս սորա բազում ամուկք շփոթի եղեն մանաւանդ ի ժանեն Եօգքայ՝ որ ազգակից գոլով Ռիչարտայ՝ կռուէր ի վերայ Հառանդեաձն ազնուի, և յաղթուկս անդ բանտարկեալ մեռաւ Ներկիոս։ Որդի սորա Ներկիոս Ե· քաջն յաստէճան պանծալի գոսա արուեստիցք յաղթութեանց ի գաղղիա· ուր պատրաստեր նմա խրատել լա կին կարօտալ Զ· զորոյ և զդստեր առեալ ի կնութիւն Հառանդ Նմին կարգեցաւ, բայց կանխեալ մահուն չկարաց մտանել ի Հառանդութիւնն (1421)· որդի նորա Ներկիոս Զ· մանուկ իննամեայ Թագաւոր կարգեցաւ Անգղիոյ և Գաղղիոյ· առ Թագաւորութեամբ սորա ոչ սակաւ ամս 39 կորուսին Անգղիացիք զամենայն զոր գրաւեալ էին յաշխարհին Գաղղիոյ բայ ի Գալեայ· և Թագաւորն ապրկոր բազում անգամ արկեալ յամեռանդ և հաստատակամ ի վերջն սպանաւ ի բանակ ուր նորա արգելեալ զՆերքարա։

Յայնժամ Ռիչարտ դուքս Եօգքայ կացուցաւ պաշտպան Թագաւորութեանն· և այն ինչ Թագ կոչեր՝ սպանաւ ի մարտի (1460) զոր տղէր ընդդէմ տոհմին Լէնկեսդրայ· բայց պատերազմին այն յաջողեաց որդւոյ իւրում, զի Թագաւոր կացուցին զնա ի Լոնտոն Եդուարդ Գ· անուանեալ· սակայն տուն Լէնկեսդրայ ոչ գագարեր ի կռուիլ և ի խռովել զաշխարհն իւր, և անտի հակառակութիւն և պատերազմունք գծիգակք ընդերիր ընդդէմ միմեանց զինեցին զտոհմն զերկոսին, և կռիւք պատերազմին այն կարմիր և Սպիտակ վարդից, քանզի նշան տոհմին Լէնկեսդրայ էր վարդ կարմիր, և Եօգքայնն սպիտակ· ի 25 ամն գահընութեան մարմին ազնուազունչն Անգղիոյ անձնատ եղեն ի պատերազմունս, ի բանս և ի գրաւոյթս կառավարման, և գերեալ ոչ զք զերծաւ ի մահճակէ ի տանց ոսոխացն· ի մեռանել Եդուարդայ Գ· էդուարդ Նորին Ռիչարտ Գ· սպան զորդիս և զդստեր Նորա (1483)· առ սովաւ երկուք ամենք միասեալ էին ի Թշնամեացն բայ յաջողչէն, այս են Եղիսաբեթ Եօգքայ՝ գուսոր Եդուարդայ Գ· և ի հակառակացն Ենրիկոս Լէնկեսդրը մանկունակեալ Դուստր· սա իբրև լուաւ եթէ Ռիչարտ վասն անգթութեանցն և բռնութեանց տանջի եղիս ժողովրդեանն՝ գործ արար Անգղիա և յարեաւ ընդդէմ Նորա սպան ի մարտին Ոսզորբրդայ, և ինքն ի Տանեաւ անդ մարտին ալբանակալ ի Թագաւոր՝ կոչեցաւ Ենրիկոս Գ· և զնդաւթէն ածեալ հնութեան վանական արար բազմամեայ դժուարեանցն որ տերութեանն զամբոնեցին զսին ի ներքոյ և արուարձ· միայն տանեան կալայն յաջողեր հաստատել զիրիկոնս յիշխանութեան իւրեանց։

311· Երկիցս ձեռն տմբարձին ի վերայ Նորոյ Թագաւորին ալբ տանիք ոլբ տանէն զանձանց սերեալս ի տոհմէն Եօգքայ, այլ համարեցան խաբէբայք և գաղտիրք· և Ենրիկոս պատճառանց զկուսակցացս նոցա յաղեռնականացն· Որդին սորա Ենրիկոս Ը· (1509–1547) անասունչ և բռնաւոր բարուք պատճառս եւս ծագման հերձուածոյն Անգղիացւոց՝ յորմէ ծագեցաւ եպիսկոպոսական եկեղեցի· զառաջինն իրրև հիմնարկիս Ժողովրդեան բանիւ և գրով ընդդէմ զինեցաւ աղանգորդն Լութերի, վասն որոյ Պապացման հատատոյ կոչեցաւ ի քահանայապետէն Հռոմոյ, որպէս և ցայսօր անուանեն զնա համագլխէն· բայց ապա գծիգամակեալ ընդ նմա վասն չհաւանելոյ նորա ընդ պրծակէլ զկին իւր զԱրագոնէլա զդստեր արքային Սպանիոյ՝ գլուխ եկաց անգղիական եկեղեցւոյն, և հաւատոյ Թշնամեացմէ վարեցաւ և ընդ կուսակիցս սրբազան հայրապետին և ընդ Թևարկուս Նորա աղանգ կրճնից· արձակեաց զկաղապէլ ի 1532 և եած ի կնութիւն զԱննա Պոլէն, զոր և զինի չորից ամաց գատապարտեալ որպէս զանկրեալ եւս կառափնատել· ապա եաս իւր և այլ կանայս չորս մի ըստ միոջէ· Եդուարդ Զ· ծնեալ ի Ցոհաննայ Սէմուրայ յաջորդեաց զնա գոլով ամաց իննի· առ մանկութեամբ Նորա գոգան Սըմերսդայ որ Թագաւորաց հայր կարգեցաւ և արքեպիսկոպոսն Կանդուարբայ բարեկարգ ինն չափաւորութեամբ խաղաղացուցին զընթացիկսն ի տերութեան անգղիական կրճնից· որոց և ի հիւանդութենէ մանկանն Թագաւորի գիտացեալ զի ոչ ապրի ընդ երկար՝ առ խեղ կասկածանաց չաջորդեցաց նմա քեռ Նորին Մարիամն գասեր խլապէլցեայ որ զՀեռ եր սերտիւ կամեցուիկէ կրճնից, սահմանեցին ընդդատարդ անճամանգել զնա անիրաւութեամբ և

ընտրել իւր յաջորդ յայգակատաց իւրոց զՅովհաննա Կրէյ, զոր և զնի մահուան Թագաւորին՝ ամբաստ-ձին ի գահ յակատաց Նորա. բայց Մարիամ պաշտպանն գտեալ զժողովուրդն Իրլանդ իւրոյ, զնի ա-ւերը տասանց Թագեաց ի նմանէ զաճուն, և ըս-պան զՅովհաննա և սկսաւ Նեղել զնորազանդ անգ-լացիս. վասն ամենայնի այսոցիկ և վասն ամուս-նանալոյս Նորա ընդ Փիլիպպոսի Ր. աղքայնի Սպա-նիացւոց, ևս և ի կորուսանել Անգլիացւոց զՆորւէ ի Գաղղիա՝ ընդդէմ գարձան Նմա ժողովուրդն. բայց վայ մեռաւ Նա ի 1558, և քոյր Նորին Եղիսաբէթ ձնեալ ի Պղնձեայ որ յաջորդեաց աթոռոյն, ոչ միայն չահեցաւ անգրէն զկորուսա Անգղիացւոց՝ այլ Նաև առաջին պանծացոյց զքաջասրութիւնն Նոցա և յաջորդ փառս սկսաւ մուծանել, և առաւել ևս ամենայն միտ եդ բարգաւաճանաց վաճառականութեան, ա-րուեստից և Նաւարկուէթեան. սա պաշտպան եկաց Նորոյ կրօնին և եկեղեցւոյն Անգղիոյ կարգեաց կա-նոնս որով և ցարդ վարին. և ի մուծանել զկարգ քահանայապետութեան ուղղափառ եկեղեցւոյն ի Նմա, յերկուս բաժանեցաւ ժողովուրդն ի միաբա-նեալս և յերկրական անուանեալս, և ազատութիւն շնորհեալ ամենեցուն յընտրութիւն կրօնից կարէնաց զվէձն և զկռիւս՝ որ առ յաջորդաջ Նորին գարձեալ զորացան: Յաջողակ գոյա ևս և ի վարչութեան ընդ օտարաց. քեռայր սորա Փիլիպպոս Ր. Թշնամա-Թեամբ գոլով ընդ Նմա եհան գումարապատ Նաւաց հարիւր յիսնից որ Մեծ ծովինն կոչեցաւ. և զնեալ սրս հինգ բեւր արձակեաց ի վերայ Անգղիոյ՝ ըս-պանդացեալ Նուաձել զաշխարհն (1588). բայց ի գերև ելին հանգերձանք նորա Նաւահանգստեացն զամպիք Սկոտից, և ի հնարիմաց Ճարտարութենէ Անգղիացւոց և Դանեաց. բայց Անգղիացիք առ վերէ քինուն զնի 10 ամաց տիրեալ Գաղիկեայ յաւար Տարին զվեհերանգս Նորա և եղծին զնաւահանգիստն. ասսի ապա մեծասէր Թրտիւսեցին Անգղիացիք ի Նաւական արուեստս, և յայնմ ժամանակէ խորհեցան գաղթականս առաքել ընդ այլ աշխարհս, որովք ապա զՀոն փոքրամասնութիւնն ժառանգելին. և ի ծագաց անտի Լայպատորայ յԱմերիկա մինչև ի Վիրգինիա սփռելին զգաղթականն, Թէպէտև և ոչ սակաւ սպաս կրեին զառաջինն: Առ Թագաւորութեամբ գըՀ Թրիս կրկին ատաղձ յառաջանալոյ վաճառականու-Թեան և Նաւարաբերութեան Անգղիացւոց՝ եղեն բնեկ-րութիւնն Հնդկական հաստատեալ ի 1600, և հաս-տատութիւն յԱնգղիա Սպանիական Նաւարարացն Տալու Նեղոց ի հայրենեացս սակս կուսակցութեան իւրեանց ընդ գբօն Ալեզոյ: Առ Եղիսաբէթաս Ր. կացին Հէքսբիր մեծ քերդող տրամախոս և փրանկիսկոս Տրէյք մեծահռչակ Նաւավար. փառաւորագոն և մեծեր արդեաք տերութիւն Նորին, Թէ ոչ պատաւա-րեր զգան սպանմանբ ազգականին իւրոյ Մարիամայ Սգուհւոյ: Այլ որ Մարիամ սպան՝ ժառանգ իւր կացոյց կասկաս զՅակոբոս որքայ Սկոտից զորգի Մարիամու, և ինքն մեռաւ ի յուսահատ կիրս ամաց եօԹանասնից:

Առ Յակոբաս Ա. Հրատարակեաց զերեքին կրօ-նից, յոր յաւելաւ և քաղաքական հերձուած Դորի (Tory) և Ուհիկ (Wigh) անուանելոց, յորոց մի գուժգն Ջատագով էր և միան հակառակ փոփոխութեանցն հղելոց յԲոս կրօնի և վարչութեան. ի հակառակու-Թենէ ասոի բարձան կեանք Կարոլոսի Ա. որ որդի և յաջորդ (1625) էր Յակոբոս. քանզի սորա սեւեռալ զերկսպառակութիւն առնեակացն՝ իշխեաց ինքնին Տալով հարկանել ամ միասան ընդդէմ օրինաց Անգ-ղոյ և իրաւանց առեղին. ընդդէմ կացին նմա առա-ւել քան զայլսն Սկոտացիք որ երիցականք էին կրօ-նից. քանզի կարելոս զանգղիական եկեղեցին Նահա-պատիւ գտեալ. ի վատարանէլ Սկոտացւոց գիմեաց կարգելոս յօգնութիւն առեղնակացն. բայց քանզի և յառեղն անդ մեծազօր էին երիցականքն՝ խոտոր-Թեամբ ընդդէմ գարձան Նմա առեղնակաց, և Նա խորհեցաւ զինու պատրաստել անձին. արձակեաց ընդդէմ Նորա առեղնն զօրագ զԿրոմուէլ և զՖէրֆէքս (Cromwell, Farfax). զամս երիս առեղոխս եղև Անգ-ղա յընտանի պատերազմաց, և ի վախճանի զօրացան առեղնակքն յաղԹութեամբն ի Հէսպի (1645) և կարգս փոԹացաւ փախչել ի Սկոտա. Սկոտա-ցիք վասն գնոյ 800,000 առեալ գնաւ զնա ածին ի Լէնտա, և անդ քինեալ գատապարտեցին զնա ի մահ, (1649) և հանին ի տեղի կառափնի, ուր և մեռաւ անվնաս Թէ արուեստիւ. Որդի Նորա Կարոլոս Ր. զօրաժողով եղև ժառանգել զՀայրենի աթոռն, բայց խորտակեալ ի Գրոմուէլեայ անկաս ի Գաղղիա երկուցեալ զնաց Տալն մեռանել: Յայնժամ Թագա-ւորութիւնքն Բրիտանիոյ երկեակ հաստատագե-տութիւնք անուանեցան՝ կառավար գաւեռնական Համարեալ կամ լաւ ևս զնոյն ինքն Զրոմուէլ, զոր և կոչեցին Պաշտպան Անգղոյ, Սկոտոյ և Իռլան-տայ: Ալ ոս այս Օլիվէր Գրոմուէլ աղնուատոհմն էր սերնդեամբ, և Ճարտարութեամբ և բնաւորութիւք համարոյն ամբաստեալ յաւագութիւնս. զառաջինն անուանի եղև որպէս Նախանձաւոր կուսակից Ուհիկ առեղնակալաց, ապա Համբաւեցաւ որպէս զի որ ի քաջագ ի զօրս առեղնակացն, և յետ ամենայնի ի-բրև յաղեցան ի Նա զօրքն սիրով բռնացաւ Նա և ի վերայ առեղնակացն գլխովին, զորս զինու Տալա-Տեալ զնոսա, և յայնմ օրէ ան յապա իբրև միապետ ինքնիշխան սիրեաց Անգղոյ՝ անուանեալ զանձն խոնամակալ աշխարհին, և օժանդակեաց ոչ սակաւ բարգաւաճանաց Անգղոյ. քանզի զարգացոյց զա-րուեստս և զվաճառականութիւն յաշխարհին, և ար-ուաբոյ պանծացոյց զտերութիւնն յաջորդոյն պատե-րազմաբ ի Սպանիա, ի Հոլանտա և ի Գաղղիա, և աշխարհակալութեամբ ի Հնդիկս. յայն փառս և Նա զի որպէս ի Թագաւորէն ամենայն իշխանք ան-գոնեին և գժկամակեին ընդ Նմա՝ ի մահուն սպացին զնա որպէս զի ոք յօրինաւոր ժառանգաց պետու-Թեանն: Արդ իբրև մեռաւ Նա ի 1658, որդի Նորա Ռիչարտ կոչեցաւ Պաշտպան ընդ Նորա, այլ զերկ գոլով ի Ճարտարութենէ ժնդկամայն և ի գահա-սրութենէն Տօրն կամվին հրաժարեցաւ յիշխանու-Թենէ անտի ի գառնալ ածին: Առեանն ևս կոչէ ի Թենէ անտի ի գառնալ ածին: Առեանն ևս կոչէ ի Գաղղիոյ ղԿարոլոս Ր. սա ոչ ինչ խրատեալ յերե-

րական վախճանէ Հօրն և ի պանդխտութենէն իբրև մէ՛ յետ սակաւուց տուելի եղև սակս դեղոսութեանց և անգթութեանց իւրոց, գրժեաց և խոստման անյիշաչարն լինելոյ սպանչաց Հօրն, և պատուհասական ծարաւ զգաւաշանան և գառն տուելութեամբ տալոցն ձերբեցականս, յորոց բաղումք գունդագունդունդ նաւեալ յԱմերիկա՝ անդ սկիզբն արկին ընկերութեան Մուսաիթեան նահանգացն՝ որ յապայան եղև աերութիւն մեծ նոցին անուամբ։ Ցակոբոս Բ. եղբայր նորա յաջորդեալ զաս ի 1685 առաւել ևս տուելի եղև ամենից ցուն, քանզի կամբր հաստատել զուղղափառ կրօնս. ասասի գժտութիւն ընդ ուսկին ծագելոյ ընդ Հռոմ, քանզի և արքայորդին որ սակաւին մանուկ տղայ էր՝ անկաս ի ձեռն Հօրն. յայնժամ ամենքին զայս իւրեանց եղեն յերկասին գասերս Թագաւորին, յորս երեքն Մարիամ՝ տուելալ էր ի կնութիւն Ուլիելմոսի Օրանեժայ ասելկանի երկրին Հոլանտացւոց, և կրեցին Աննա՝ Գէորգեայ Դանեայ իշխանի։ Երն Ուլիելմ մոս Հանգերձ Մարիամա և Թագաւորեալ կոչելոցաս Ուլիելմոս Գ. (1688)։ իսկ Ցակոբոսյ ոչինչ ցուցեալ ընդդիմութիւն մեծիցաս ի Գաղղիա։ Թագաւորութիւն Ուլիելմոսի ի խռովս էր յերեսաց պատերազմի Գաղղիացւոց՝ որ ձեռնասու և պարտական էին Ցակոբոսյ և ատն Նորա։ Ուլիելմոս և Մարիամ մեռան անորդի, և յաջորդեաց զնոսա Աննա քոյր Մարիամոս ի 1702. առ սովաս եղեն Գաղղիացւոց մարտք ընդ Գաղղիոյ, Սպանիոյ և Հոլանտայ, և ընդպարագլուն Մրլորըըոյ (Marlborough) պանծացոյց զԱգղիացիս մեծամեծ յաղթութիւնք մինչև ի թլեթցաս դաշն հաշտութեան յԱտրեքտ՝ յամին 1713, որով ընդարձակեցան սահմանք աերութեան Անգղիոյ, և հաստատեցաս մի ոսկի ուղղափառի ի Մգուաթանից տանէ Ալանէ՝ ի գահ։ Յամին երկրորդի մեռաս Աննա ոչ Թողեալ զաւակ, և ըստ օրինի Ժառանգութեան ընտրեցաս նմին յաջորդ Գէորգ կայսրընտիր Հաննովերի ի տոհմէն Պրունզուէյսյ, զի սա էր մերձաւոր ազգակից նորաղանդ տանն Ագուաթայ։

312. Առ հարատութեամբն Պրունզուէյսյ Անգղիս համբարձաւ ի մեծ զօրութիւն և ի փառս և ի յաջողութիւն որով ընդ երեսիւն պետութիւնս աշխարհի դասի. չափաւորութեամբ Թագաւորացն և հաստատուն պահպանութեամբ օրինաց յամի անտի 1714 ցառաջս մեր անվրդով եկաց աշխարհն և ի բարեկարգութեան։ Գէորգ Ա. և մեծ պաշտպանաց Նորա Ռոպերդ Ուոլքոլ սկիզբ կալեալ և հաստատեալ զայս սկիզբն քաղաքավարութեան յանկուցին յիւրեանս ընդ սերս Ժողովրդեանն, և այսոր յաջողեցաս որդւոյ Նորա Գէորգեայ Բ. վանեալ ընդ ազատութիւն որ պայազատս Ագուաթանից կարծեր և երկիցս օգնութեամբ Գաղղիացւոց դիմեալ գայր Անգղիա. պարտեալ վանեալ Նորա տեղի եառ և մեկնեցաւ, և իբրև Անգղիացիք յաղեցան ի Նաւամարտի ի վերայ Գաղղիացւոց՝ Տաճատանեցան պայմանիք խաղաղութեան յԱխ-լա-Շաբէլ ի 1748, որով և Գաղղիա զիջաւ օրինաւոր Ժառանգ Համարել զտոհմին Պրունզուէյսյ։ Մերձ ի վախճան Թագաւորութեան Գէորգեայ Բ. յարեաւ նոր պատերազմի ընդ Գաղղիա և ընդ Անգղիա, որ և տեւեաց յաւուրս Թոռին Նորա և յաջորդի Գէորգեայ Գ. և հաշտութիւնն եղև ի Բարիզ յամին 1763, և զայս ևս նուազ յօգուտ Անգղիացւոց՝ զի տարածեցան տահմանիք կալուածոց նոցա յաւէտ յերկասին ի Հնդիկս։ Զիրի ամաց երկոտասանից (1775) ապստամբութիւն դաղթականաց ի հիւսիսային Ամերիկա՝ վերծանին ի մարտ կոչեալ Անգղիացիսա՝ ոչ միայն ընդդէմ Ամերիկացւոց՝ այլ և կուսակցաց նոցա Գաղղիացւոց, Հոլանտացւոց և Սպանիացւոց. և դաշնագրութեամբն Վերսալեայ յամին 1783 ապստացաս Անգղիա ազատ Թողուլ զմիաբան նահանգսն Ամերիկոյ, բայց փոխանակաց դնաուն նոր երկրակալութեամբ յարեւելեան Հնդիկս։ Ցամին 1793 միւսանգամ գրգռեցաս մարտ մեծ ընդ Գաղղիոյ որ և զամենայն Եւրոպա յաբոյց յոտս, և ձգեցաս համաշխարհական պատերազմին ցառաջս հասարակապետութեան Գաղղիոյ և ինքնակալութեանն՝ մինչև ի վերականգնել գահն Պրոպոնեանց յամին 1815. ի պատճառս պատերազմացս Թեպետ և պարոք Անգղիացւոց աձեցին յոյժ, բայց զրօսութիւն նոցա նաւական սիրելցաս ընդ ամենայն ծովս, և բարգաւաճեաց յաշխարհին Հարստութիւն և վաճառականութիւն։ Բայց ի հաստատութենէն գինի պատերազմացս՝ ծագեցան միւսանգամ հին ինդիրքն վասն Նորատանց կրօնից. Գէորգ Դ. որդի և յաջորդ Երկորդին՝ ոչ ինչ ոչ նպաստեաց նոցա. բայց յամին 1829 առեանն էա գինեալ պատուհասն ուղղափառաց, և յայնմ հետէ զերծան խռչտանգիք ի հարցաստուերենէն Անգղիացոց։ Գէորգայ Դ. յաջորդեաց եղբայր նորա Գուլիելմոս Դ. յամին 1830. որ օժանդակ եղև ամենայն բարեկարգութեանց ըստ պիտոյից գարուն բարգաւաճելոյ։ Զայս պայազատեաց գուստր նորա Վիկտորիա (1837) առաւնտեալ ընդ Ալպէրտոսի իշխանի ի տանէն Սաքս Գոպուրկ Կոհարա տոլաս առաւել ևս պայծառացաս Անգղիա յարուեստս և ի զբոսութեան, աշխարհագծալալ հաւարկութեամբ և վաճառականութեամբ. ընդ Ձինաց մարտ առեալ (1844) տպիսպեաց զզգէն այն բանալ դնաւահանգիստս իւր առ վաճառականս Եւրոպիոյ. յետ երկուց ամաց (1846) ընդ Հնդիկս մարտաբեալ գրաեաց զնոսն մի Լահոռայ։ Իսկ յԵւրոպական խռովութիւնս 1848-49 ամաց՝ կացեալ յանդորրու՝ ապահովական եղև պարտեզոյն և վտարելոց. և յերկրորդում ամին պարտաւոսեալ զտնագործն հանդիսի համաշխարհական Ճարտարութեանց ի Լոնտոն, իսպեաց անդր ի հերուն (1851) հանդիսասեաս յամին նոյն աշխարհաց հաւարոյց։

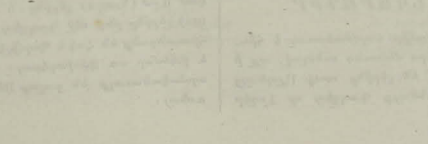
313. ԼԵՉՈՒԻ ԵՒ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ ԱՆԳԼԻՈՑ.— Նախկին բարբառ բնակչաց Բրիտանիոյ էր լեզուս կելտաց, յոր ոչինչ աւանգեալս ի դէր, բայց միայն երբեք Բարբ անուանեալ երգեցոյն կամ Քրմաց յորս մեծաձգակ են քերդուածք Ոսիանայ՝ զոր ասեն կացեալ միշտ ի բերանոյ գ. գարուս։ Առ սերասէտս Թեամբ Հռոմայեցւոց եմուտ ուսումն ի Բրիտանիա Լատին լեզուի. և իբրև Հռոմայեցիք մինչեցան ի կրճղեաց անտի օտար ազինք մուծին զերբեանց բարբառս նաև Աթբոնիք, ապա Դանիք, ապա Նորմանտացիք, և յետոյ գաղղիական լեզուն ձուեաց զնոր լեզուն։

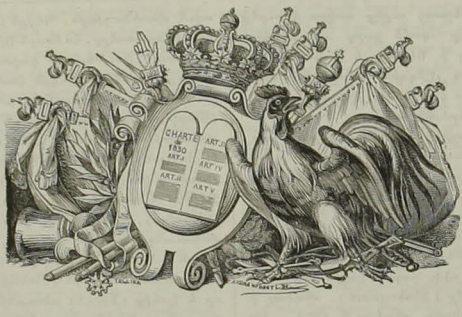
Իսկ հին բարբառն կելաց ուրեք սակաւ և ուրեք շատ փոփոխութեամբք պահլ ցարդ առ բնակիչս Ուէյլզի և Հայլենայ՝ ի սկոտիա և ի դաշտս Լուանայ. և այս բարբառ Անգղիա կելու ձայնի, կոչ լինի՝ ի սկոտիա և Էրս կամ Էրլիք յիռլանիա, և ոչ սակաւ խորհ է ընդ երեսին սոսա։

314. Բայց անգղիացի լեզուն որ այսօր լսի և զարգացեալ է ընդ բարբառաձ լեզուս Եւրոպայ՝ ի ծնդ դարու արևմ. ընդ գրով, և գպրութեան Անգղիոյ ոսկի դար առ Ալֆրէտ եղև՝ ի սկիզբն ԺԸ դարուն։ Առաջին յանուանի բանաստեղծս նոցա Կոփրեսոս Չոսըը (Chaucer)՝ մեռաւ՝ ի 1400։ Ի ԺԶ դարու պայծառացաւ ի քերդուածեան Սբէնսըը Էտմունտ (Edmund Spenser)։ Իսկ ԺԸ դարու կացին մեծանուն բանաստեղծքն Շէյքսպիր (Shakespeare), մեռեալ՝ ի 1616, և Միլտըն (Milton), մեռեալ՝ ի 1674։ ԺԸ դարու Տրայտըն (Dryden) քերթող մեծանուն առաջին եկաց՝ ի բարեկիրթ գրիչս, և ղէտ նորա եկին Բոփ (Pope) և Թոմսըն (Thomson), որ երգեաց զերեզմանակաց տաւրաց։ Եռնկ (Young) գրեաց զվիպս իւր կամ զդիւրս։ Իսկ ԺԹ դարուն բանաստեղծք առնուանիք կացին Գաուբըր (Cowper) քնարերգակ և թատրերգու։ Ուըրտսվըրտ (Wordsworth) անուանի պարերգակ։ և ի վեր քան զամենեսին Լորտ Պայրն (Lord Byron) որոյ անուն ընդ ամենայն Եւրոպէ ըզհամբաւի հարաւ։ Ի նկարագրական մասին երևելիք եղեն Գէմրըլ, Սաուտհէյ և Գոլերիճ՝ (Campbel, Southey, Coleridge)։ Իսկ Թոմսա Մուր (Moore) իգաստացի քաջահանճար քերթող է նրբամիտ. և Գէօրգ Գրէպ (Crabbe) զոր ասվկսիս քան զամենայն արդի բանաստեղծս Անգղիոյ մարթ է կոչել. քանզի զնա սարակաց և զառանին կենաց նկարագիրս տայ և երգէ։

315. Կացին յԱնգղիա մատենագիրք ականաւորք և յարձակ բան. և յետ գաղղիականին, որ առաջնորդ անգղիացւոյն եղև, անգղիականն բարբառ զառաջին տեղին ունի՝ ի պարզ և յատակ արտայայտութեան բանից։ Մեծագոյն սատարք եղեն բարգաւաճմանց լեզուին և դպրութեան՝ յեօթնևասան գարուն իմաստուն մատենագիրքն, Պէկըն (Bacon), Հոպս (Hobbes) իմաստասէրք, հռետորն Սիտնի Էլճրնոնըն (Sidney Algernon)։ Յոթևասան գարուս՝ յուսմունս մեծ չափաբերն իսահակ Նիւտըն կամ Նիւտոն (Newton), իմաստասէրն Լոք (Locke), բնախոհն Հընֆրիի Տէվի (Humphry Davy), բառմագէտն Ճոնսըն (Johnson)։ Ի պատմութեան՝ Դաւիճ Հիւմ (Hume), Ռոպէրթսըն (Robertson) և Կիպըն (Gibbon)։ Ի անուանականին՝ Ռոպերդ Ուոլբոլ (Walpole), Էտմունտ Պըրք (Burke), Չէթհէմ (Chatham), Ֆոքս (Fox), Բիտ (Pitt) Շէրիթսըն (Sheridan), և այլք։ իսկ ի գեղեցիկ գպրութիւնս՝ մանաւանդ ի գիւտս հանճարոյ՝ Սթիվլ (Steele), Էդմոնսըն (Addison), Սուիֆթ (Swift), Ռիչարսըն (Richardson), Ֆիլտին (Fielding), Սթէռն՝ (Sterne) որ և Եօռիք (Yorick) անուանի, Սմոլէթ (Smollet), Կոլսմիտ (Goldsmith)։ իսկ առ մեք Վալտր Սքոտ (Walter Scott), գերահռչակ վիպասան, և հետևող նորին յաջող Եդուարդ Պուլվըր (Bulwer)։ և այլ երկուք նախանձորդք նոցին Ուոշինկդըն Իրվին (Washinghton-Irving) և Դոսբըր (Cooper), որ վէն բնիկ Անգղիացիք, այլ ի Միացեալ Նահանգս Ամերիկոյ ուսան էր և զգօն իմաստասէրն Ֆրէնկլին Բէնիամին։

316. Իսկ ի նորագունիկ և ի մերոց ժամանակացս յիշեան արժանի են բանաստեղծքն Դևննիսըն (Tennyson) և Պրաուհին (Browning)։ առաջինն գովելի են եղեր երգութիւնքն և իչխանուհի քերդուածն, երկրորդին՝ ձրագալոյցն Շինդէան և Չաուխն։ Պէյլի (Bayly) որոյ քերդուած կոչի Աշխարհ հրեշտակաց։ Ի վիպասանս նշանաւորք են Տիքենս (Dickens) և Թէքըրի (Thackeray)։ Բայց ի հասարակի գեղեցկին գպրութիւն յետնեալ Թուի յԱնգղիա յայսմ ժամանակի։ և փոխանակ նորին զարգանալ հնանալ Թուի, բանաւորականք և աչխարհագրականք։ բազում նորանոր և ցանկալի գիւտք պատմականք և աշխարհագրականք եղեն ի ձեռս Անգղիացւոց՝ ի յեօթն ամս՝ յարևելս, ի փոքրն Ասիա և ի հին աչխարհս Բաբելոնի և Նինուէի, այլ և ի հարաւային Ափրիկէ, ի Սէյլան և ի կղզիս Հնդկաց։

ՓՌԱՆԿԱՍՏԱՆ

ԿԱՄ

ԻՆՖՈՒԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

ԳԱՂԼԻՈՅ

Տարաճոխութիւն 26,720 *փարս.* □. — *Բնակիչք* 35,800,000:

317· Ա՛ՆԵՊԱՆ աշխարհի տերութեան փառաւոր սահմանք են ի հիւսիսոյ՝ Մանչ և Անգլ Գաղեայ, որ և անջրպետ կոյ ընդ Անգլիա, Պելճիա և Հոլանդա. յարևելից՝ Պատէն, Զուրիցերի և Սաբգեաիա. ի հարաւոյ՝ Միջերկրականն ծով և Սպանիա. յարևմտից՝ Ատլանդեանն և Մանչ. և է տարածութիւն երկրին 26,720 փարս. քառակուսի. զեռեղեալ ընդ բարեխառն գօտեաւ ընդ 42°–51° հիւսիսային լայնութեամբ, և ընդ 5° արևել. երկայնութեամբ և 7° արևմտեան երկայնութեամբ միջօրէին Բարիզու. տարածութիւն աշխարհին ընդ երկայնն ի հար. կող մանէ ձգի ընդ հիւսիս 250 փարս. իսկ ընդ լայն 200:

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

318· ԼԵՐԻՆՔ. — Երկիր հարթածաւալ է հիւսիսակողմն Գաղղիոյ բլուրս մանուսն ունելով, այլ ի մասին հարաւոյ բազում են լերինք ոսոք Ալպեայց և Պիւրենեայց. Պիւրենեայք Գաղղիոյ որ Լոդէր (Lozère) անուանին՝ բաժանին յերկուս, յՕվեռնիը և ի Սեվէն (Auvergne, Cévennes). յառաջինն բարձր է Մօն-տ'Օր (Mont-d'Or) լեառն Ոսկւոյ իբր 5,900 ոտնաչափ. Գանդալ իբր 5,700 և լերինքն Բիւի–ոլը–Տոմ (Dome). երկրորդն առ հիւսիսիւ Սար ոսկեզէն (Côte d'Or) յորջորջի և ձգի ի սահմանս Անպեայց. իսկ Ալպեան լերինք որ զԳաղղիա յհասալոյ բաժանեն՝ ձգին ի միջնաշարհն և կոչին Ծովլերեայ Ալպեայք, որք և հատեալ զԻրովանա դնան մինչև ի Միջերկրական. յորս բարձրագոյն քան զամենայն լերինս Գաղղիոյ ամբառնայ Ասբին 12,637 ոտս: Դարձեալ և ի հիւսիսոյ հատուած Ալպեայց լերինքն Ժուբա (Ճուրասոս) անջրպետեն զաշխարհն ի Զուրիցերեաց. սահմանակից են նորին վոգեսեան կամ Վոժ (Vosges) լերինք. և սոցա՝ Ատէն (Ardennes) լերինք ընդ մէջ Գաղղիոյ և Պելճիոյ:— Երեսք հրաւանդանք են հոկ և Պարիզէօր առ Մանչայ, Իաղ և Բէնամր առ Փիւիսգէրայ: իսկ բարձրաւանդակք արձակածաւալք են դաշտք Սէնայ, Լուառայ և Կառնայ:

ԲԱՐՁՐՈՒԹԻՒՆՔ

ԳԼԽԱՒՈՐ ԼԵՐԱՆՑ ԳԱՂԼԻՈՑ

ՅԵՐԵՍԱՑ ՈՎԿԻԱՆՈՒ

ԱԼՊԵՆԱՑԻ

a Սպիտակ Լճաւն ։

ԳԱՂԼԻԱՒՆԱՅ ԱԼՊԵՆԱՑԻ

1 Բևէտ։
2 Վինչ։
3 Օլան ։
4 Մաւրիենան Լճաւն ։
5 Լճաւն Թրենտա ։

A. Պատանոց Սէչաոյ ։

ՊԻՒՐԵՆԵՆԱՑԻ

b Նշմար եամ Մալատեզզա ։

6 Կարուանոյ Լճաւն (Mont-Perdu).
7 Մէնեթար ։
8 Մար Տաւուզ (Pic-du-Midi) ։
9 Մաւն ։
10 Քանֆրա ։
11 Մանդիֆր ։
12 Պիկմիջ ։

B. Նաւարհանգիստ Օդ ։

ԿՈՐՍԻԿԱՆ

13 Ռոգնոզ ։
14 Օրդ ։

ՍԼՎԵՆԻԱ

15 Թիւրաբաւանի ։
16 Քոանիզ ։
17 Թրէռ-գիւ-մոդէ ։
18 Մանդէն ։
19 Թէզպիէ-լաշման ։
20 Լաքէռ ։
21 Թիւրաբ-Տար ։
22 Լճաւն Դաւար ։

ՆՈՒՐԲ

23 Ռէքմէյէ ։
24 Քալմաիէ ։
25 Լաճաւզ ։
26 Շալամ ։
27 Մեծ Ցուլ (Grou-Taureau) ։
28 Լճաւն Շալդ ։
29 Լճաւն Լաղաս ։

ՎՈՂՆԵՍԱՆՑ

30 Օլաղարկի Սուլթայ ։
31 Հաճս ։
32 Օլաղարկի Լիւրայ ։
33 Մեծն Տաճան ։
34 Դաղդդ ։
35 Լճաւնաղարաքի Լաճկայ
36 Լճկինք Ալդէայ ։
37 Սեաւ Լճկինք ։

319· ԳԵՏԻ· — Գետք մեծամեծք և մանուկք յոլով են ի Գաղղիա, և քաղաքն որ Տաղտրգեն գնուսս ընդ իրեաս· են որք Թափին Ալալանգեանն ով կիանոս, որպէս, Ադուռ (Աուռբս), Ժիրոնտ (Աիրոնտ), որոյ ակունք են Ալբան Տր Պատենոյ, և բաժանի ի բազում վտակս· — Լուառ (Լուարը) Լիգեր կամ Լիճիս առ հինս, որ ի Սեւէն լերանց բղխեալ առ երի Դանիելեայ մտանէ ի Տոլիս, և բաժանի յառաջս բազուստս, որպէս Պայէն (Մեհուա նա), Սարթ, Ավիճ (Էշաւէր), և այլն· — Սեվրը Նիորդեզէ (Sèvre Niortaise) որ Թափի ի Տով յերի Մառանայ· — Շարանդ (Կարտնդն) որ Տուպ ի Ռոշֆորը մտանոյ ի բազում Տոմըռն· — Կառոն (Գորոննա) որ ընդունի զԴասրը (Տասրնա), զԼօ (Ալոս), զՏորտոնեը (Դուբարնս), յեւ այլը մտանոյ ընդ Ժիրոնտայ·

Իսկ ի Միջերկրականն հոսին, Հոռն (Rhône) որ ի Ջուրիցերեաց գայ, անցեալ ընդ լիճն Ճինեւսայ և ի Թափմանն բաժանի ի բազում վտակս, և են նոքա առաջք յոլովք· — Օա (Aude Աղաքս) որ ի Համանուն Հռէն Պիւրենեաց ելանէ· — Հէրոյ (Hérault, Աբաբնս) որ ի Սեւէնայ բղխէ· — Վար (Վարնա) որ ի Տովի ալբերայ Ալպեացն բղխէ և ընդ Տանայ ընդ երկիր Մարգնիոյ· Թափին ի Մանշ, Սէն կամ Սենա (Seine, Սեկուանա), որոյ ակբերայքն է ի հովիտս Լանկրեայ և են Նորա առաջք՝ Օա (Ալուիս, Aube) և Մառնը (Մասրնա) և Իոն (Yonne, Իւնեն), Իւօռ (Eure Էաբրս), Սոմ (Somme, Սամնա) որ ի Բիկարտիա բղխէ· են և այլ գետք որք ի Գաղղիոյ խառն յօտար աշխարհս, որպէս Էսգոդ (Escaut) որ և Շելտա (Սկալդիս) ի Բիկարտիա բղխեալ ընթանայ ընդ Սաորին Կահանգս և հոսի ի Ծովն հիւսիսոյ, Մէօզ (Meuse) որ և Մասա (Մոզա) բղխեալ ի Լանկրը լերանց Թափի ի Նդն Ծով, Հոէնոս (Rhin) գայ ի Հելուետիոյ և յարեւելից Գաղղիոյ սահեալ Թափի Նդնպէս ի Ծովն հիւսիսոյ· սոցին սահի են և Ալսա և Մոզել (Moselle, Մոզելա), Մէօրթ, Սասր (Մարսելնս), այլոյքն հանգերձ·

320· ԿԼԻՄԱՏ, ՀՈՂ· — Կլիմայ Գաղղիոյ ի հասարակի բարեխառն է և ախորժելի, այլ ուրեք ուրեք ի սահմանս Ծովուն և Մորենոց օտարանայ ի բարեխառնութենէն· յուրաս սահմանի գոտն ուրեք լինի անգ, Նդնպէս և ասծին ի հարաւակողմանս լերանցն Լովեռնայ· բայց միայն ի հարաւային գահառս լնի հողին խոլշակաբեր Դէյէ կոչեցեալ, մրրկածին և ցամաք ջեռուցեալ կենդանեաց և բուսոց, ընչէ նա յահէս ի գարնանի և յաշնոն ի Բրովանս·

Երկիր Գաղղիոյ արգաւանդաձոյ և բազմաբեր, ունի պարարտասուն դաշտս, յոտնէի մարմնոյս ընքնարջոյս և անմեղս և անասս ոչ բազուէ· գոտիին և անճաղ վիճակք և խոպան աւազուտք ի Պրոպոյ, ի Սոլոնեը, և կաւուտ դաշտք Շանքանեայ և ամուռք Գիլիոգերըայ, և այլն·

Ընդ ամենայն 45,500·000 հեկտարք կամ հեկտար է երկիրն Գաղղիոյ, որոյ կեսով չափ երկիրք մշակեալ· 20,000·000 ծառատունկք, այգիք, մորմնդակ, և այլն· 400,000 մրգք, Նաստիճք· 220,000 հինգ· 4,000·000 խոպան երկիրք·

321· ԲԵՐԻՔ ԵՐԿՐԻ· — Բազում աղգս բերոյ ընծայէ Գաղղիա, և Նոխագոյն արմատ, գինի բազմատեսակ, մեսքս, կանեփ և կտաւ, հոգեղէն բոյս օշարակի, Նխամուտ, գեռնահնձոց, արմատս ներկոց և իւղային անկոց և օտիից, ընդգնիոց և բժշկական խոտոց, այլոցն հանգերձ· ի հարաւոյ կողմանս Լովեռնեան լերանց անուանի են՝ բերք գինեաց, շագանակի, Նշոյ, կիսորնի, Նարնջոյ, փաղոյ և ի վեր քան զսոսա Տիճենեաց· Իսկ ի հիւսիսի պահկասն գինեաց տեսակք, և Նարինջք ոչ բաւուք Նասնանան, շագանակ վան փայտ ևէճ անկի· Անուանի աղգք գինեաց Գաղղիոյ են Պորթոյ, Պուրկոնեը, Շանբանեը·

Ի կողմանս հիւսիսոյ արեւմտից ուր պակասէ գինի ըմպեն զթաղտոս ինձոյոյ և ասնէ, զի բազում են անդ Ծառք պտղոյս և անուանի է օշարակ ինձոյոյն Նորմանեայ· Պշակութեան պտղոյ ինամի բազում զբաղնշոեմբ, և ասծեն ընթիր ընթիր միրգս որպես ասնէ, սալոր և այլն, և ցամաքեցուցեալ ի Տուր կամ չորեսս առաքեն ընդ աշխարհս Նբրոպա· — Ի բերոյ Տիճոյ շաՆք մեծ է Գաղղիոյ, բազում Տիճասասնեք են ի Բրովանս, և ընթիր ի յոյժ անասպակ Տիճեն Բրովանսոյ, միշտ փոխան կոգտոյ վարել զայն ի հարաւակողմանս Նբրոպայ՝ ուր Նոտա զուիճուն իւղ ընծանի անասնոյ·

Ոչ ինչ ընդհատ ի Տիճոյ կարևոր և շահաբեր է գարման չնոյոյ· բայց մեսքսն Գաղղիոյ ոչ է ընթիր որպէս վաստիոյ·

Շահավաճառ մեծ է և շաքարոյ զոր ի Տնիցեզէ հանեն·

Բայց անտառք Գաղղիոյ ի 50 ամոյ Տետ Նոտա զեղուն Նոտաքեն, և ըստ Նոտաքէ Նոցին պակասէ և երէ վայրի որ յառաջն լինէին գոտիք ի Նոսին· քանզի անտառք ազնուականոյ էին կալուածՔ և ոտ միկն յոտներ իշխանութիւն որսոյոյ անգ· իսկ ի բառնալ օրինացս պայազատութեան ազատութիւն եղև որսորդութեան· ապայն ցարդ գոտին անգ վարագ, գայլ, ազուէս, եղջերու, այծեամն, նապաստակ, Տագար, և այլն· և ի հատուց փոխան, կաքաւ կարմիր և գորշ, լոր, սկեպա հաւ, պարտիզպան և այլն·

322· Բոնք ի Գաղղիա չեն առատ, և պատուկանքն սակաւք յոյժ· ոսկի սակաւիկ ի գոտին ԱԼպէյճ, ի Պալա, ի Հէրոյ, ի կար և ի Սեզ· Տանք կապարի էին ի Պոժ լերինս՝ զոր գրեն ի 1829 առ սակաւութեան բղխոյն, են և ԱԼպեան՝ բայց և առ Նոտաքեաք· պղինձ երևնի ի Շէսեայ, ի Սառբրեն Պիւրենեայց, այլ և ոչ ի պէտս աշխարհին բաւէ, Նոյնպէս և այլ ուրեք գոտիին գուշաքեայ մեսաքք կապարի, բայց երկաթ առատ գոյ ի Մէօզ, ԱՊրենէ և ի Մառնը Վէբրին· ածուխ հանքային գոյ ի Լուառ և ի Պէշֆոյ սահմանս· ի Պիւրենեան գաղղոյ են քարասէաք մարմարիոնի բնոյր՝ որպէս գԻսբարան, անդ և ալաբաստր ազնիւ· գոտիին և յայլ լերինս ծարիր, ետղ և ծծումբ, և Տախճէզ Տարատա ի Տանքս Ռոմանեայ· ի Սէն են բնոյր

վեմք երկանի · իսկ գալլախաղն որ ի Շանքաանը, ի Բիկաբտիա և յՕռլէանս ընտիր է յոյժ և չահաբեր ի տուրևառս, վասն որոյ և բազմաթիւ են քարա-չառքն · ի հունս գետոցն Լուառայ և Կառոնայ դառնի կաս ընտիր ի պէտս յախճապակեաց · աղ հանքային չեք ըստ բաւականին, վասն որոյ գեօղային առնուն ի կիր, մայն ի Մէօրթ են աղահանք որոյ քժուարք Թափանցիկք և պայծառք են և կանխաւոր ձևով · Գոն ի Գաղղիա և Ջերմուկք հանքային աղ բերաց օգտակարք ի բուժուն ախոյ·

323· ՁԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ · — Ցերեսուն ամաց հետէ Ֆարտաւրէթիւն և վաճառականութիւն Գաղղիոյ բարգաւաճէն յոյժ յոյժ ի ձեռն գործարանաց և ձեռագործաց և նըրբահիւսք մեքենայից · կերտուածք նոցա հաւասարին գործեցեալոյն յայլ ամենայն տեղերէնիւս, և ըստ գլխոյ ինչ առաւելուն քան զնոսին · և ի վաճառականութեան՝ քան զԱնգղիա մայն սաղն գառնի · Մետաղեա յառաջնոյ անդ ձեռագործն կազմիրայ, Ժամացուցի, խեցեղէն անօթոց, բամբակի հիւսուածոց, գուներան Թղթոց, երկաթեղէն կազմածոց, հասման և լղկելը բիւրեղոյ, զինաթրութեան, և այլն ·

Արդասիք երկրին և ձեռագործք են վաճառք Գաղղիոյ, և տուրևառ է նորա ընդ ամենայն տերու-Թեանց, առաւելապէս ընդ Անգղիոյ և ընդ Միաբան Նահանգաց Ամերիկոյ · Վաճառք բերելոք արտադրուած ի Գաղղիա են երիվար, դրաստ, մեսաբս անգործ, սար, փայտ ներկոյ, կապար, անագ, պղինձ, ոսկի, արծաթ, ըմպելիք և ձուկն · իսկ որ ի Գաղղիոյ ա-ռաքին են՝ գինի, ցքի, ասղնեգործք, չուխայ, կերպաս մետաքսի, կտաւ, Թուղթ, գիրք, կաշի, զարդ ամենազգի, ժամացոյց, յախճապակի, գլխարկ, բիս-րեղ, գանակ, և այլն · Տարեկան բերք երկրին Գաղ-ղիոյ և անանոյց համարին իբր 5,000,000,000 ֆրան-գաց · արդասիք արտահանից 1,803,000,000 · ներ-քին տուրևառք Գաղղիոյ 6,476,000,000 · արտաքին՝ 850,000,000 · վաճառք առաքեալ ի Գաղղիոյ ար-տաքս՝ 4,000,000,000 · վաճառաշահ նաւահանգիստք Գաղղիոյ են՝ Մարսելիա, Պորտոյ, Պայոն, Հաւր, Կանէթ, Սէն-Մալոյ, Գաւր, Պուլոներ, Ռոշէլ, և այլն · իսկ հաճախագոյն քաղաքք՝ Բարիզ, Լիոն, Ռուան, Սդրասպուրկ, Դոնքուէրկ, Լիլ, Նիմ·

324· ՀԱՆԱՊԱՏԱԿՔ, ՓՈՂՈՑՔ, ԵՐԿԱԹՈՒՂԻՔ · — Ջրանցք Գաղղիոյ առաւելագոյն մասամբ յօրինեալ յետ 1789 ամին, են արդ ինննին չափ, յորս գլխա-ւորք են Ջրանցքն արքունի կամ հարաւային՝ որ գործեցաւ յաւուրս ՃԺ· Լուդովիկոսի, սա զԱտ-լանդեանն ովկիանոս հաղորդէ ընդ Միջերկրականին ի ձեռն կառնայ, ձգի ընդ երկայնութիւնն փար-սախս 50, ունի 62 կապարս, 72 կամուրջս, և ջուա-դարձս 55, յորս անուանի է Աէս · ի պէտս այսր ջուա-ցից պեղեալ է լիճն Սէն Ֆերեօլ որոյ քառակուսի փարախաս է տարածութիւն · — Ջրանցք միջին՝ (du Centre) որ գլուխս ընդ Սառնոյ կոչ, երկայն 26 փարախս · — Ջրանցքն Մոսիէօ (Monsieur) որ զՍառն ընդ Հաճնոսի և զՄիջերկրականն ընդ հիւսիսոյ ծո-վուն հաղորդէ · — Ջրանցք Պուրկոնեայ որ զՍառն ընդ Ծնոյ հաղորդակցէ և այնուհ զՄիջերկրական ծով ընդ Մանչոյ, առ սահմանօք Բուրկնոյ անցանէ սա ընդ լեառն մի իբր ընդ երկայնութիւն մոյ փարա-խի և ե հոյակապ կառոյց ստորերկրեայ կամարին, որոյ 3.000 չափք են երկայնութեան · — Ջրանցք Պրիար որ զՍէն ընդ Լուառայ հաղորդէ · — Ջրանցքն Լոէն, Սէնքանդէն, Ուրք, Պրըզանիը, Կ—է—ռանս, Նիվեռնէ, Լուառ, Պէռի·

Ռահվ արքունիք 28 են ի Գաղղիա, 37 ձանա-պարհք վճռական, բայց սակաւք են բարելիք · — Իսկ յերկաթուղիս նշանաւորք են Մայրաքաղաքին Բարիզու որք ընդ գլխաւոր քաղաքսին անցեալ հին ի ծովեզերս կամ ի սահմանակից աշխարհս, այս-պիսիք են երկաթուղին որ ընդ Պորտոյ տանի ԱԼՀ-լանդական, ի Մանչ ձգի չափիլն ընդ Ռուան, Հաւր, Տիէբ, և ընդ չափիլն հիւսիսոյ, ընդ Ամիան, Պուլոներ, և ընդ Լիլ ի Գալէ և ի Տէնքերք · ի Պէշիա հանէ չափիլն ընդ Գլէռմոն, Ամիան, Աառ, Տուէ, և Լիլ ի Կանա, կամ Վալանսիէն ի Պրուս-սէլ · ի Գերմանիա տանի Արեւելեան երկաթուղին ընդ Էքէռնէ, Դուշ, Նանսի, Սաւէռնը և Սդրաս-պուրկ · ի Միջերկրական տանի երկաթուղին ընդ Լիոն և ընդ Աւինեոն ի Մարսիլիա · ի բուն քաղա-քին՝ Սէն-Ժէրմէն · յայլ քաղաքս՝ Սէնթ Էթիէն (Ս· Տեեփանոս) ի Լիոն · և այլ ի Լուառ · Ալէ ի Պասէր · Տուէնբերեան (Li-torale) ի Կիմ· Պորտոյն՝ որ տանի ի Սեդ · և այլն · Այս ամենայն ջանիք և փողոք և չափիք դիւրին գնանապարհորդութիւն և զհաղորդութիւն գաւա-ռաց Գաղղիոյ, և զայլազգութիւն վաճառականու-Թեան ·

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

325· ԲՆԱԿԻՉՔ · ԼԵՋՈՒ · — Թիւ բնակեալ Գաղղիոյ ի յետնում աշխարհագրին 1846 ամի գառաւ 35,400,486· իսկ ի յառաջագոյնն, զի ըստ հնից ամի առնեն աշխարհագիր ի Գաղղիա, գտան

ի 1841, ոգիք	34,173,274
1836	33,540,910
1831	32,569,223
1826	31,558,937
1821	30,461,875

Վասն որոյ տեսանելութեան Թուի Թէ այժմ չիցէ հնուազ քան զ37,000,000·

· Ոչ մի ծագումն է Գաղղիական ժողովրդոյ · այլ զնակիչն բնակիչս աշխարհին զբուն Գաղղիացիս՝ փո-խանակեցին փաղանգք որք բնակէն այժմ ի միջնաշ-խարհին մինչև ի սահմանս հիւսիսոյ, յորոց անուն համարին աշխարհն և պետութիւնն կոչի փոխանակա-

ման կամ Փրանկիա, Ֆրանս (France), բայց առ մեզ սովորութեամբ հին անուանն Գաղղիա լսի տակաւին։ Կողմնատացիք սեփական ի հին կողմնատացից։ Բնակիչք Ալսասաց, Ֆլանդրայ և Լոռենից բան մանն գերմանացւոց սերունդք են Թուով իբր 1,500,000։ Իսկ Բրետանք որպէս և յանուանէն գուշակել լի նի՝ Ծագումն ունին ի Նախին բնակչաց Բրիտանիոյ և յաչէս յերկրէն կալեալ, և են առասել քան զ1,200,000։ Կապտնացիք շառաւեղեալ ի Սպանիացւոց, իբր 150,000։ Իսկ բնակիչք Բրոմնտայ յԻտալացւոց։ բայ ի սոցանէ դուն և Հրեայք 80,000, Գնչուք 9,000, Գրզդենք կամ Գահոդք 8,000։

Լեզուն Գաղղիական քաղցր ի լսել, յասակ և պարզ ի բացատրել ծագէ ի Կելտաց, ի լսանն և ի գերմանական բարբառոց։ ընդ ամենայն աշխարհ ծաւալեալ է արդ և քան զամենայն բարբառս բարձաձ։ Են և Նորա գաւառական բարբառք բան տեղեաց տեղեաց, որպէս Բրետանք զկնկեսաց լեզուն խոսին ազատաբեալ։ բնակիչք առ Պիւրենեան լերամբք խոսին զլեզուն Պասք։ յԱլսաս և ի Լոռէն բաղուկք գերմանականին բարբառին։ և սահմանագիծքն Պէզենոյ գրարբառն Վալոն ծագեալ ի Նախին գաղղիականէն, և տասրացեալ ի Նորոյն յոյժ, մինչև անհնանալ գոլ Գաղղիացւոց, որոց ցկեն կիրճ ի Ժնեվու։

326· ԿՐՕՆՔ։ — կրօնք ազատ եալ և գլխաւոր ի Գաղղիա են կաթոլիկէ ուղղափառ հաւատք։ յոհաննէն Թեմս բաժանի աշխարհն, յորս 15 ազ Թոռք են արքեպիսկոպոսաց և 65 սեռռ եպիսկոպոսաց, ընդ ամենայն Թեմիս կայ վիճակ մի կամ երկուս։ արքեպիսկոպոսաց չեք իշխանութիւն ինչ առասել քան պիսկոպոսացն։ և ոչ ուրուք իշխանութիւն քաղաքական։ 175 աթոռակալութիւնք են, 660 կանոնիկոք, 3350 Ժողովրդապետութիւնք, և 29,330 ծածկոցեալք նոցա, և իբրև 43,000 քահանայք։ Իսկ միաբանակեաց ազք և կանայք ընդ ամենայն առասել քան զ60,000։ Վկեղ լսարանք են ասառաձա բանութեան ի Գաղղիա, հասասաեալ ի Բարիզ, Ռուան, Պորտոյ, Լիոն, Էս և Դուէազ։ կրեալք ուսանին յեկեղեցական գործս որ ընդ պաշտպանութեամբ եպիսկոպոսաց են բան վիճակաց վիճակաց մի մի կամ երկուս։ իբրև 13,000 ուսանողք են ասառաձաբանութեան։ Երկուս միայն միաբանութիւնս կրօնաւորաց գործեն աերութիւնն զՂազարեանս և զՔրօջսյս յոսոր աշխարհս։ իսկ կանանց 21 միաբանութիւնք են։

Թուղթն գաշնց ազատութիւն ընդհանուց ի սլաց կրնից։ իբրև 4,000,000 հոգաղանգք են ի Գաղղիա, կալչնականք ի միջնադարեանք, լութերականք յԱլսաս։ որոց երկոցունց միանգամայն են եկեղեցիք առասել քան զ120, և երկուսքն 660։ Հրեայք յառասէ քան զվեր հասուածութիւնն ազատ էին միայն ի Մեց, յԱլսաս և ի Պորտոյ, իսկ այժմ ոչնչին զերասուհին քաղաքացւոյ, և են Թուով իբր 80,000։ ունին 70 սինագոկսյս, նոյնչափ և ռաբբունիս։ Ի Թուխ կամ Թուղթեկեաց կրօնից պետութիւն ոմն ոմն ծախէ իբր 40,000,000 ֆր։ վասն այլոց կրօնից պահաս քան զ2,000,000։

327· ՈՒՍՄՈՒՆՔ։ — Ի Գաղղիա կենդանի ուսումնարանաց համարի համալսարանն Գաղղիոյ որ է միաբանութիւն 27 ՀԻմնարանաց։ և միոյ միոյ ՀԻմարանի է վարիչ մի և սեռուչք երկու և սեռռագ զանազան ուսմանց։ իշխանութիւնն նոցա ձգի ի վերոյ միոյ կամ սեչի ևս գատասաց, և նոքա ունին զՀոգ հասարակաց գործոցս և զհամատորսց, զկրօնաւորացս քրիստոնէից և զգպրոցանց տղայոց։ Իւրաքանչիւր սեռռագ ՀԻմարանին են գահերեց մի և ուսուցչք։ Ժողով վարչաց, սեռչաց, գահերէցանց և ուսուցչաց ՀԻմարանացն գումարին զհամալսարանն Գաղղիոյ որոյ գլուխ է սլաչտնեայն կարգեալ ի վերոյ ուսմանց հասարակաց։ Եւ են ՀԻմարանքս ի քաղաքս յայտնիկ, Բարիզ, Պորտոյ, Լիոն, Ռուան, Մպրոպոլիկ, Դուէուզ, Կրընոպլ, Մեց, Էս, Ալիան, Պրըզանսն, Ընանբը, Պուրժ, Գաէն, Տիժոն, Գահոռ, Պլէհմին, Ցուէ, Լիմոժ, Մոնբելիէ, Պիսս, Կանսի, Օռլէան, Ռէնս, Բասադիէ, Բոյ, Ալյաչիոյ։

Համալսարանն յերթս գասս վերածէ զհասարակաց հրահանգս ուսմանցն, ի հրահանգս առաջինս, յերկրորդական, և ի վերնի կամ բարձր։ Ի պետս առաջնոյն 60.000 գպրոցք են ի բովանդակ Գաղղիա։ Երկրորդական հրահանգն տղոցն ունի ի վարժարանս պետութեանն և ի հասարակաց գպրոցս և ի մասնաչորս, որ ընդ ամենայն 1.300 հաշուին։ Իսկ բարձր հրահանգն յանձն է սեռռագ ՀԻմարանացն։ յորս են սեռռագ հրաչագիսաբեանն են յայլ և այլ քաղաքս, և 7.000 համրակք։ երեք սեռռագ բժչկութեան և ուսանողք 4.000։ Ութ սեռռագ մանկաւարժանց, և քննութիւն լնի միայն 150 մանկանց։ վեց են սեռռագ գպրութեան, յորոյ 3.002 համրակաց լնի քննութիւն։ ամի ամի ի Գաղղիա իբրև 14.000 անձինք ընծային զանձինս գրիչ ընդ կանաչորդս ՀԻմարանաց, այլ ընտրին ցնոց հազարիւ չափ։ Միսս հանուռ տեսուչք, վարժապետք, հոգաբարձուք համալսարանին առասել են քան զ80.000, իսկ ուսանողք իբրև 3.400.000, որ ե ասսել տասներորդ մասն Ժողովրդեան Գաղղիոյ։ Որոց վասն ծախք լնին ի սերութենէ իբր 20.000.000 ֆր։

328· ՕԻՆՈՒԱՐՈՒԹԻՒՆ ՅԱՄՈՒՆ ԵՒ ԾՈՎԱՆ։ — Ըստ գինուորութեան օրինաց Գաղղիա ի 21 մասունս բաժանեալ է՝ որոց իւրաքանչիւր է ընդհանուռ սեղակալ մի վերակացու և Նահապետիս զինուորական, մարզպետք, գասաւորք և ասեան խորհրդոյ։ Թիւ ցամաքային զօրաց միասնական իբրև 390.000 սրանց, և 88.000 երկիմոյց։ յորոյ 75.000 արք և 17.000 երկիմոյք վասն Աշխարհակ գինուորին։ Յաւելուս այս Թիւս կամաւոր զինուորութեամբ և կամ կոչով։ ամենայն պատանեյ ժամանելոյ ի տիս 20 ամաց պարտ էն զինուորել վիճակաւ ընտրեալ ի հասակակցացն, և կան ի զինուորութեան զամս 6-ծին։ Ի ցամաքային զինուորութեան գերազոյն աստիճան է մարշալական Գաղղիոյ, և են նոքա Նահապետասան, ի ներքոյսն վեց միայն։ Վասն հասորէն ցամաքային բանակին՝ ծախք գնասեն միտին մի ֆրանգ առուր առուր։ Իսկ քաղաքապահք կամ

պահպանք ազգային են ոսկի 6,000,000 սուղ ինչ պակաս։

Նաւարանք և վարժարանք նաւագնդութեան են ի քաղաքին Ռէն, Տիէր, Սդրասպուրկ, Դուալոզ, Տուէ, Մէց, Կրենոպլ և Վալենսա։ Կրնարանք Տարասք-սիւռէնեան և Տրանշիւռզ են ի Մէց, Մոնբելիէ, Ազաս. իսկ ի Բարիզ են մարզասանք զինուորաց, աշխարհագրաց վասն բանակի, և անվնասնոց զօրաց։ Դիտմանարկն 32,000 զինուորք են, իսկ նաւատորք և այլոցք պահպանելոք առաւել քան զ'100.000, Նաւք ի ժամանակի խաղաղութեան ընդ միմ և ընդ փոքր 328. յորոց երկու մասանց և աւելի կազմք կան. բայ յայսցանէ կան ի պահեստի իբրև 30 նաւք միմանք։ Մէնագոյն պատիւ ի ծովային զինուորութեան հաւասար մարտչախոյն ցամաքի է ամիրայն կամ ծովապետ, և երեք միայն են ծովապետք, ընդ նոքօք են ծովակալք և փոխանակք նոցա։ Ըստ ծովային զինուորութեան ի հինգ մասանս բաժանի Գաղղիա՝ որոց մէն մի վերահսկուցիչ են իշխանք ի վերայ բազում նաւահանգստաց, և են անոքօք վերահսկուցուցք ի Շէրպուրկ, Պրէսդ, Լորիան, Ռոշֆիոր և Տուէլոն։ Ի սահմանի 390 ծովային փարաստասաց՝ 260 նաւահանգիստք են Գաղղիոյ ընդ միմ և փոքր։ Ծախք վասն ծովային զինուորութեան և գաղթականաց լինին ամի ամի սուղ ինչ պակաս քան զ'110,000,000 ֆր։

329. ԴՐԱՄՔ. ԿՇԻՌ. ՁԱՓՔ. — Ի վերջ անցելոյ գարուն ի միմ յեղափոխութեան աշխարհ հին Գաղղիացիք բարձին զառաջին օրէնս չափուց և կշռոյ, և նոքա հաստատեցին դիւրինս ի հաշուել, տասնորդական բաժանմամբ. այսինքն է վիճումիեան մի չափոյ բաժանել կամ կրկնել ի տասն հատասար մասունս, և գարձեալ զնոյն ի տասն տասն կոտորել կամ բարձել, ըստ այսմ և զդրամն ուզղեցին, Թէպէտ և զոյգս զհին անուանս պահէն։ Արդ միմիեան կամ հաշուարար դրամց է Ֆրանգ արծաթեայ, որ արժէ իբրև 4 դահեկան օսմանեան և 18 բաթս. Ֆրանգն բաժանի ի 100 հարիւրեակս (centimes) պղնձիս, զոր և հինգհարիւրեակ պղինձ որ փող կոչին, տ կամ sol, sous). հրկնափոյք, որ են տասնորդ մասն Ֆրանգին։ Արծաթի դրամք վարին 10 փող և 5 փող որ են կիսակ և քառեակ Ֆրանգի. 18 փողոյ, որ է Ֆրանգ և կէս. կրկնաՖրանգ, հինգՖրանգ։ Իսկ ոսկի դրամք կան, տասնՖրանգեան, քսանՖրանգեան, քառասնաՖրանգեան, հարիւրՖրանգեան. քսանՖրանգեանն ըստ դրամի պատկերին կոչի Նաբոլէոն ոսկի կամ Լուի ոսկի. բայց հին Լուի արժէ 23 ֆր. 55 հարիւրեակ։

Սմանայն չափուց միաբնեին կամ արմատ համարի Մէթրն կամ Չափ (Mètre), որ է տասն միլիոներորդ քառորդի արտաքնի երկրիս, կամ $\frac{443}{1000}$ գծաչափ բարիզեան, որ է սուղ ինչ աւելի քան զ'3 ոտնաչափս. այլ ամենայն չափք և անուանք նոցա առաւելապէս կամ նուազականք են մէթրի. զառաջինն ցոյն գործեն յօտնականէ, զնուազականսն լսականեան բառիւք Թուոյն տասն, Հարիւր, Հազար և բիւր. և տասն դէքամէթր (decamètre) որ է տասնմէթր, հեկտոմէթր՝ հարիւրմէթր, քիլոմէթր՝ հազարմէթր, Միրիամէթր՝ բիւրմէթր. իսկ դեցիմէթր (décimètre) տասնամէթր, այսինքն է տասներորդ մասն միոյ մէթրի, սանթիմէթր (centimètre) հարիւրամէթր, միլիմէթր՝ հազարամէթր։ Մեթրք չափին երկնաչուութիւնք. իսկ տարածութեան չափք նոցին համեմատութեամբ՝ միուներին ունին զանք (are) որ է տասն-մէթր □։ Թանձրութեան չափոյ միուներին կոչի մէթր (stère) որ է մի մէթր խորհասոյ։ Հեղանիւթոյ չափ միուներն է լիտր կամ լիթր (litre), որ է մի խորհատարդ տասնամէթր, կամ 50 խորհատարդ բիմաշափ բարիզեան։ Իսկ կշռոյ միուներն է գրամ (gramme) որ է ծանրութեան միոյ խորհատարդ հարիւրամէթր ջրոյ զաղց, և որպէս զնոյն բարձի և սա, զոր օրինակ՝ դեցիլիտր հազարլիտր, հեկտոլիտր հազարտոնս կրամ, այսինքն հազարորդ տասն միոյ կրամի, և այլն։ Դաչէկանն Ֆրանգ կշռէ 4, 5 կրամ արծաթոյ զաղց. Նաբոլէոնն ոսկի՝ 11,6129 կրամ ոսկւոյ զաղց։

Բայց յիշելն և վարին ևս տասկաւին հին չափք կրկնութեանն, զոր օրինակ հան աշխարհագրական որ է վաճառներորդ մասն միոյ աշխարհագրական տասնհանի, այսինքն 21,600 մասն շրջաբերութեան երկրի, և ըստ տասնական չափոյ՝ 1,851851 հազարմէթր. Ֆոյոնէ (lieu) որ և հազարակ փարահս կոչի, և է եռասիոն, այսինքն երեքհազարկին մղոնի. այս երկու չափովքս վարիմք մեք յաշխարհագրութեան ասս մերում յաճախակի. գոյ և փարահս ծովային որ միջ է քան զհազարակին, և է 5,555555 հազարմէթր։ Իսկ ոսկ բարիզեան է 0,324,840 մէթրի. վեց ոտք գործեն մի Ձող (toise). և ինքն ոսկ բաժանի ի 12 մասնաչափ, և մասնաչափն 12 գծաչափ։ Իսկ կշռոյ հին չափ է ֆունտ, որ է 0,4895 հազարկրամի. և բաժանի լիպրայն ի 16 ունկիա։ Գրամն ցորեոյ կշռէ 156,0994 լիարդ։

330. ՀԱՄՔ. ԴՈՒՖՔ. — Հասք սեւռէնեան Գաղղիոյ զարգիս առաւել են քան զ1,350,000,000 ֆր. Ծախք սուղ ինչ աւելի քան զայն. պարտք իբրև 6,000,000,000։ Վասն 1852 տարոյն առեանն ելեալ մասից կամ հանդերձասանս աշխարհին Գաղղիոյ սահմանեաց հասս կամ մուտս 1,382,663,416 ֆր. Ծախս 1,372,978,828 և անտոլոր Ծախք 74.112,268։

331. ՕՐԻՆՔ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ. ԿԱՐԳՔ. — Պայմանադրք միապետութեամբ վարեալ Գաղղիոյ յետ խռովութեան 1830 ամին ցասն 1848, յաստանեան վերադարձալ միջնադարեան տրադարկեաց հասարակապետութեան և հաստատեաց զնոյն ի Նոյեմբերի, յորում աւուր ազգային ժողովով հաստատեաց Նոր սահմանադրութեան օրինագ սեւռէնեանն. որ զամենայն քաղաքացի Գաղղիոյ հաւասար հասարի յիրաւունս, և ամենեցուն մարթի է ելանել յիշխանութիւն. գերագոյն սեւռէնեան ազգին ի հասարակութեան քաղաքացեան յեցեալ է. և իշխանութիւն օրէնագրութեանն՝ ի ժողովի երեք փոխանաց (Représentants) ժողովրդեանն (որ և ժողովի ազգային կոչի, Assemblée Nationale) ընտրեալ ի բիւրէ ի 40,000 ազ, որովհետև թիւ նոցա 750։ Ընտրողք համարեին ամենայն Գաղղիացիք անցեալք ընդ

քանեմիամիճիւբ և բնակեալք ի վիճակս գաւառաց աշխարհին, և ընտրելեացն պարս էր առ նուազ 25 ամեայս լինել: Բայց եթէ հարկ լինիցի քննել զառհմանագրութիւնս պետութեանն յաւելուս թիւ երեսփոխանացն ցիւնհարիւր. քան երից երից ամաց առհմանեալ էր ընտրութիւն երեսփոխանաց: Գործս դիր խխանութիւնն յանձն է ի կառավարս Հասարակապետութեանն, զոր ընտրէ աշխարհախումբ ժողովն քան չորից ամաց, և ոչ է մարթի հաստատել զնա երկից ի նախագահութեան՝ բայց եթէ վճիռ չորից եւս ամաց անիշխանութեան նորա: Առաջին նախագահ Հասարակապետութեան Գաղղիոյ ընտրեցաւ Լուդ. Նաբոլէոն Պոնաբարդէ եղբօրորդի աշխարհաբարդ ինքնակալին Նաբոլէոնի, ի 20 դեկտ. 1848 ամին: Նախագահն ընծայեցուցանէ զոր կամի յանձնաժոյս իւր (Vice-Président), և Ժողովն աղգային հաստատէ. գործեալ նա ընտրէ իւր պատասխանեայս (Ministres) յանձնաձանաց իրաց պետութեանն և են պատմեալքն՝ Հաղարապետ պետութեան կամ Ոստիկան ներքին անտեսութեան աշխարհին (Intérieur), Ոստիկան արտաքին իրաց տեսչութեան (Affaires étrangères), Ոստիկանք Արդարութեան (Justice), Հասարակաց վաստակոց (Travaux publics), Ուսմանց և կրթութ (Instruction publique et cultes), Վաճառականութեան և Երկրագործութեան, (Commerce et agricolture), Ելից և մտից (Finances), Չինուորութեան և Ծովային արուեստի (Guerre et Marine), որոց է ընդհանուր քարտուղար և փոխանակ քարտուղարի: Կայ և Առեան տերութեան (Conseil d'État) ի քննել զրբէնս պետութեանն առաջարկելիս ի հաստատութիւն, 40 հոր հրգականք (Conseillers d'État) են առեներն և 50 ունկնդիրք (Auditeurs) և առաջարկուք (Maîtres des requêtes), որոց նախագահ է Ա[ռ]ջնակալ հասարապետութեանն. յերից դասս բաժանի առեանն, երիր մասն 40 առենակալացն ունին զհոգ օրէնսդրութեան, երիր զանառութեան, և երիր զելի և մտի հասից. պաշտօն առաջին վեց ամ այլ ի նոր ընտրութեան ազգային երեսփոխանից՝ կէս առենակալացն վերստին ընտրին: Այսօրիկ յառաջ քան զերս 1851 ամին, իսկ յետ այնորիկ զբաժանեալ նախագահին Նաբոլէոնի զիշխանութիւն աշխարհին, բազմաթիւ քուէիւք ժողովրդեանն Գաղղիոյ, տրաւա-

բակաց զանձն նախագահ Հասարակապետութեան տասն ամաց, և հինն իւր կալեալ զիսխին Սահմանադրութիւն զերասարակացն Ինքնակալէն մինչ, նորաստր օրինօք սկսաւ կառավարել զաշխարհն (1852):

Յետ պաշտօնեիցս այսոցիկ՝ նախապատուութիւն ունին ի Գաղղիա դասուորք Բարիզու, մարաքսեանքն, ծովապետք, վերակացուք Չինուորական անկեղանոցին մեծի (Gouverneur de l'hôtel des invalides) և մեծ քարտուղար Լեգեոնական պատուոյն (Grand-chancelier de la Légion d'honneur): Զպատիւս զոյս հաստատեաց ինքնակալն Նաբոլէոն՝ բարձեալ զամենայն նախնի կարգս և ասպետութիւնս, և զնոյն հաստատեցին Լուդովիկոս Փիլիպպոս Օռլէանեան և նոր հասարակապետութիւնն, լինել միայն նշան պատուոյ զանազանեալ ի դասս դասս:

332· ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ· ԲԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆ· — Ըստ քաղաքական վարչութեան և գաւառութեան՝ գաղղիա որ յառաջ քան զմեծ խռովութիւնն բաժանէր ի նահանգս երեսուն և երկուս՝ անուն և այսր բաժանեալ է յոեմսուն և վեց գաւառս, որոց անուանք յորվագունիցն առեալ են ի սահմանակից լերանց կամ ի գետոց: Գաւառաց իւրաքանչիւր է պէս մի (préfet) իշխան. և բաժանին գաւառքն ի շրջանակս կամ ի փոխապետութիւնս 363 (sous-préfecture). շրջանակքն ի գեհս 2846, և գիւղքն յ'37,040 վիճակս (canton, commune). ամենայն վիճակ ունի առանձինն առեան գաւառական որոյ է վերակացու մի և օգնականք, առքս ամենեքեան ընտրեսիս կարգին այժմ: Դարձեալ մեն մի ի գաւառացս բաժանի ի շրջանակս գաւառական և նոքին ի բազում մասունս, և ամենայն գաւառքն միահամուռ ի 27 տեսանս (cours) տրոհին, որոց ամենեցուն վերհգոյն է տեսանն բանդու (Cour de Cassation):

Իսկ վերինիս կալուածոց իւրոց յԱլճերիս, և զգաղթականսն յայլ աշխարհս՝ կառավարէ Գաղղիա ընդհանուր կոմիսիոներաք կամ փոխանորդիւք նոցա:

Մինչև առեալ խօսել զմիոյ միոյ ի գաւառացս կարեւոր գտեցաք համառօտիւ ծանօթս տալ զնահանգսն զոսս հին բաժանմանն, որոց գիտութիւն հարկաւոր է ի վերծանութեան վիպաց անցիցն անցելոց յառաջ քան զամն 1789:

ՆԱՀԱՆԳԱՑ ԳԱՂԼԻՈՑ

333. Յերեսուն և յերկուց նահանգաց այսր Գաղղիոյ վեցք վերջ հիւսիսային անուանեն, վեց արեւելեան, վեց հարաւային, վեց արեմտեան և ուրն միջակայք. բայց յերեսից և երկուցն կայր երեսներորդ երրորդ նահանգ՝ Կորսիկա կղզին. գտցեալ և գաւառն Ազ. Նիսն զոր ի 1791 Պապն Հռոմայ ընծրհեաց Գաղղիացւոց։ Ի հիւսիսակողմ անտի սկսեալ յաւազ մատնիւք սալ զնկարագիրս միոյ միոյ։

334. Ա. ՖԼԱՆՏՐ (Flandre) կամ ՖԼԱՆԴՐԻԱ, որ և Հէնոյ (Hainaut) և Սաորին նահանգք Գաղղիոյ, քանզի յառաջագոյն մնան էր Սաորին նահանգացն Հոլանտայ, և յետ բազում փոփոխութեանց Լուդովիկոս ԺԴ. էառ զայն աշխարհակալութեամբ։ Դաշտ տային է երկիրն ջրաբեր արգաւանդաչող և մշակեալ. բերէ առատ ցորեան, վուշ և ծիխտատուշ։ Քաղաքք անուանիք և ամուրք ի նմա, Լիլ, Տէօնքէրք, Վալանսիէն, Տուէ, Գանդրէ։

335. Բ. ԱՐԴՈՒԱ (Artois)։ — Մասն էր և սա Սաորին նահանգացն, և որ առ ԺԳ. Լուդովիկոսիւ վիճակեցաւ Գաղղիոյ. Հանգամանք երկրին նման է Ֆլանտրայ. գլխաւոր քաղաքք Ասա և Սէնէք-Օմէր։

336. Գ. ԲԻԿԱՐԴԻԱ (Picardie)։ — Իշխանութիւն կարեգի Թագաւորին Գաղղիոյ ձգէր ի վերայ այսր նահանգի միջնոյ Հանգերձ Օռլէանաւ և Իլսըֆրանսաւ. մարթք բաղումք մտեցան ի սմա ընդ Անգղիացիս՝ որք և յալեանակ մեծ կանգնեցին երկիցս ի Դրէսի և յԱզինկուր. դաշտային է երկիրն և բերբի, ունի ցորեան առատ։ Քաղաքք գլխաւորք Ամիան, Սէն-Գանգէն, Պուլօնիը, Ազէվիլ, և ամրոցք Բէրոն, Սիվ, Լաֆէր։

Տարազ զգեստուց Նորմանաց

337. Դ. ՆՈՐՄԱՆԴԻԱ (Normandie)։ — Յափունս Մանչայ, յառաջագոյն Հիւսերիա յորջորջէր. յԹ. և Ժ դարուս առ անզգը Թագաւորքն Կարլովինեան ձեղին յեղյեղակք հիւսիսայ հինաբար եկեալ յաստրս վտրեցին զափունս նահանգին, մինչև յանդգնել մեկ նաւակօք իւրեանց ի Սէնա և նաեւել ելանել ի Բարիզ. Կարգաւ Պարզամիան անուանեալ յամին 912 բռնագաւեցաւ Թողուլ ի նոսա զիհիսարիա, վասն որոյ և նահանգն Նորմանիա կոչեցաւ յանուն սիրտղացն որք Նորմանն կոչէին, այս ինքն է Ազգք հիւսիսայ. յայնմ հետէ Նորմանդացի գունքք սկրեցին նմին հարկաւոր գոլով Թագաւորացն Գաղղիացւոց։ Անգղիացիք առին զայն ի ձեռանէ, և ի մեկնել նոցա ի Գաղղիոյ առ Ը. Կարլոսիս. ետուց Նորմանիա ի ձեռս Գաղղիացւոց մինչև ցայսր։ Աբգաւանդաչող է երկիրն և քաղ հետ, ունի պաղաքեր ծառս յամենայն սահմանս իւր։

և մնուցանէ անասուն բազում. բայց գինի ոչ բերէ, վասն որոյ ըմպէն անդ ինձոցովի և սահմանի. երկվաղք նորա և գրասոք ընծիւ են և յաղթանդամք։ Ի ծովեզերս գտանին ձկունք ազգի ազգի և գաղտակօր առատ և ընծիւ։ Կղմնտատցիք յաջողք են ի նաւավարութեան, ի ձկնորսութեան և ի վաճառականութեան ի ծովս։ Նովաֆունդ կղմնտատիոյ ընծայեն զսահմն որոյ ալ կարևոր է ի պէտս վինութեան ապակեաց։ Քաղաքք գլխաւոր ի կղմնտատս են Ռուան և Գաեն, և ծովահայացքն Տիեբ, Հաւր, և այլն։ և Նաւահանգիստն Շէրպուրկ զոր ծանր ծանր ծախուք և աշխատութեամբք կառուցին երբև զդար մի ազգայն վատատևալ ի նմն, քանզի անընդունէին ծովքն հզօր է անդ և հարկ ի վերայ կայ նաւուց արկանել հարեխա 12 կամ 15, և ի վերայ այսր ամենայնի 30 նաւս ևեթ ամեն պատերազմիկս ծովակն։

338. Ե. ԻԼ ՏԸ ՖՐԱՆՍ (Ile de France). — Դաշտայնն է երկիրն, մշակեալ այլ ոչ արգաւառբ. ի նմա է մայրաքաղաքն Բարիզ, և հայակալ գեղակաղ

արքունի, որպես Վենսան, Սէն-Կլու, Մալմէզոն, Վերսայլ, և այլն. Սէն-Տընի, Լաոն ի վերայ Ժայռի, ասանն Սէվռ։

339. Զ. ՇԱՆՓԱՆԵ (Champagne) կամ ԿԱՄՊԱՆ. — Մինչև ցմէկ. գալ սերբէն նահանգիս գոլքաք և կոմք ազատք, յամին 1386 առ Գևղեցկին Փիլիպպոսիս միացաւ ի Թագաւորութիւն Գաղղիոյ։ Դաշտայնն է երկիրն գլխովին, ի հեւսախակղին ևեթ կայ անտառն Լաէյե, անցանէն ընդ սա գետքն Սեղա, Մառնը, Մէօզ և այլն։ Բերրի են գեռաբուծքն, մանաւանդ գառան Պրի. բայց միջնաշարշն անփայտ է և անջուր, վասն որոյ Երկիրը փռչոյ (Champagne pouilleuse) կոչի ի բնակչացն, ոմանք քարինս կառուսս որով կառուցանեն զտունս իւրեանց։ Գինի նորս առնուին գտանի ի կողմանս ինչ որպես ի Ռէմս, Էբերնէյ, և այլն։ Քաղաքք անուանիք Ռէմս, Տրուա, Շալոն առ Մառնայ, Սէտան, Մեզիէր։ — Յամին 1814 բազում պատերազմունք մղեցան ի նահանգի սոս առ Կաթղէոնիս։

340. Է. ԼՈՒՌԷՆ (Lorraine). — Կոչեցեալ յանուն

Տարազ գղեատուց Լոռենայց

Լոռերի Թագին Կարոլոսի մեծի. առ յաջորդովք նորա սերբին նահանգիս գոլքաւոք Գերմանիոյ, բայց Գաղղիացւոց անգուլ ձիգն էր գրամբ ազատ։ գաղտաբս ինչ նորուն ժառանգելոյն ի գաշնագրութեան Վեսթֆալիոյ, և Փրանկիսկոս Մաքսիմոս յետին գուքս նորին՝ այրն Մարիամու Թերեզիայ էս նոցս զայն առեալ փոխարէն Դքսութեանն Տոսկանոյ։ Մաս մի երկրին լեռնային է, այլ բերրի և բարեխառն կլիմայիւ, բերէ ցորեան, գառուղ և գինի. ի լերինն գտանին փայտք անուտաւէ, երկաթ, ջերմուխք և հանքք ոսկի։ Գլխաւոր քաղաքք Նանսի, Լիւնեվիլ, Մեց, Տուլ, և այլն։

341. Ը. ԱԼՍԱՍ կամ ԱԼՍԱԿԻԱ (Alsace). — Յառաջս Վեսթֆալեան հաշտութեանն (1648) Աստրիոյ և Գերմանիոյ մասն էր նահանգս, զինի երեսնամեայ պատերազմոյն քաղաքք ինչ նորա ազատ կացեան, և մասն մի երկրին առաս Գաղղիացւոց ընդ պայմանիք ինչ, բայց ընդ հետ խոպան սերասելոցեցին նոքա, Թէպէտ և շատք ի բնակչացն ցարդ Գերմանացի բարբառին։ Երբրն է երկիրն և բազմաժողովուրդ, բերէ առատ ցորեան, գինի, ընդեղէնս և ամենագրեի պտուղս և ծխախոտ. Են անդ և միասաք որպէս երկաթ ի վեր երկինս և քարատեսաք մարմարիոնի, մարմանդք սիզաւէտք և խոշինք

Տարազ գեհտուց Ազատացւոց

ընծեր ։ Քաղաքք անուանիք՝ Սգրազղուրկ, Գոլմար, Մխիզողէն, և այլն ։ և ամրոցքն Լոպան, Լոբի, և այլն ։

342 · Թ · ՖՐԱՆՇ-ԳՈՆԴԻ (Franche-Comté) կամ ՖՐԱՆԿՈՆՏԻՈՆ · — Ջօր յառաջն կառավարէին կոմք ընդ Թևարկուբեանս Գերմանիոյ · ի ԺԴ · դարս դաւթք Պաղկոնեայ Ժառանգիցին զայն և կոչեցին Բարձր Պաղկոնիա , և ի սպառել տոհմի նոցա՝ Ա֊ռաքացւոց անկաս նահանգն՝ առեալ անդրէն զնահին յորջորքուսին, և միացաս ընդ Սաորին Նահանգս · սակս Սպանիացիք կային նմա տէր , և յետ ամենեցուն անկաս ի ձեռս Գաղղիացւոց առ ԺԴ · Լուդովիկոսիս · Լեռնային է երկիրն առ սահմանօք Հելուետիոյ , բե֊ռէ փայտ բազում և անասունս և ալ և երկաթ , և ձի ընտիր , ուսի և ցորեան և գինի · Ի քաղաքին յի֊շատակելի են Պղղանսն , Տոլ , և Մոնպելլիար՝ որ յառաջ քան զամն 1789 էր՝ի ձեռս ազատ իշխանաց ի Վուրգեմպերգեան տանէն ։

343 · Ժ · ՊՈՒՐԳՈՆԵԼ (Bourgogne) կամ ԲՈՒՐ֊ԳՈՆՏԻՈՆ · — Որ երբեմն մասն էր Հանճոնուն Թագա֊ւորութեանն և զնէր՝ բաժին եղև սերունդեան Գաղ֊ղոյ · ապա միւսանգամ տուեալ գերիզ Պաղկոնեայ՝ յամին 1477 մարզ ակաց Գաղղիոյ ի սպառել եր֊կրորդի զարմի գերիցն այնոցիկ · Երկիրն Լեռնային է և անտառամոյ , վասն որոյ և օգք փոփոխական և ձնաւիչ են անուանի գինեացն զոր բերէ Նահանգն յոյգեստասնա Ոակի անուանեալ Լերանց , և բազում ապուք են Նորա , որպէս Մաքոն , Պոն , Բոմոր , Շա֊ալիճ , և այլն · բերէ և ցորեան , Ժտաքս , երկաթ , ունի ընդարձակ մարմանդս և անտառն պատուական · յամսոյ գաշտ ուրեք ի սահմանս Օթէնայ կառուց֊ին ձուլարանս երկաթոյ և հալոցս ապակեայ կա֊րևորս · Գլխաւոր քաղաքք , Տիժոն՝ ուր ի նախնումն Նատին գոլքք Պուրկոնիոյ , Օթէօն , և այլն ։

344 · ԺԱ · Լիոնէ (Lyonnais) կամ Լիոնեան · — Նահանգ զոր Գեղեցկին փիլիպպոս ստացաւ զնոս զ֊բուելեամբ յամին 1312 · երկիրն ուրեք լեռնային է և ուրեք գաշտային և բերրի · Ձարատուելիւն արուես֊տից բարգաւաճ է յոյժ ի Նմա · Քաղաքք անուանիք , Լիոն , Սէնդ֊Էդիէն , Դաբար ։

345 · ԺԲ · ՏՈՓԻՆԷ (Dauphiné) · — Որ է Դալֆին գաւառ , զի կիւ Է · գոքա Վիէնայ , Լշան Նորին , ունէր ի սաղաւարան Նշան զդելին · յետինն ի յա֊ջորդս Նորա կրճատուրեալ եհաղ աղքային Գաղղիոյ զնահանգն , պայման եգեալ զի անգրանիկ արքայորդ֊դին Ժառանգիցէ զանուանն և զդէնս Նշանաւ տոհմին ։ Յետ ժամանակաց արքայն Գաղղիոյ կոչեցաւ Տոփէն Վիէնայ և միացաւ Նահանգն ընդ սերունդեան Նո֊րա յամին 1344 · Լեռնային է երկիրն , ընդ որ ե֊րթագաւոր անցանեն Իտալ և Տրմմ գետք Իշնալ յԱՀ֊պէայ լերանց՝ բազում ուրեք ողղելով զերկիրն · ա֊բեւելայողմանէն քարուտ են , ունին փայտ և բանս , որպէս կապար , պղինձ , երկաթ , բերբերդ և ազգս ազգս քարանց · Իսկ ի հարաւակողմն և յարևմտեան լերին ցորեան առատ , ձէթ , ընկոյզ և մեսաքս և գինի ազ֊նիւ · Քաղաքք անուանիք՝ Կրընոպլ · Վալանս , և այլն ։

346 · ԺԳ · ԲՐՈՎԱՆՍ (Provence) այն է ՊՐՈՎԱՆ֊ՍԻԱ · — Արևելեան մասն միջին Գաղղիոյ ձգեալ ընդ ՄՀ֊Լոն և Վար գետոց , սահմանակից Կաալոյ · Հասկ մայեցեալ 114 ամբ յառաջ քան զԵրիստոս սերեալ տոհմն կոչեցին Ռոմկիչիա , որ է ասել Երկիրս պղտոեալ · Ի հինգերորդ գարու Վիսկոտքք սերեցին Նմա և գրանիկք հանին զայն ի Նոցանէ · վերհակալ ապա այլոց էշ֊խանաց յամին 1481 հաստատեցաւ ակաց ի Թագաւո֊րութիւնն Գալղիոյ · Ի նահանգիւ սոտ սկիզբն առ լարգաւաճեալ նոր գպրութիւն Եւրոպայ · Լեզու ըզ֊նակաց նահանգին որ Բրովանսիալ կամ Գաւառա֊

կանն անուանի՝ Խառն է յիսալական, ի գաղղիացի և ի սպանիական բարբառոց, և յաչէս դիմանոյս բերէ նմանութիւն. անգամն ի ԺԴ դարէ՝ մինչեւ ուղիս ուսմանէն ուներ զոլ կողմանս Եւրոպայ՝ սասանօր ծաղկեր բանասիրութիւն և գովելին յոյժ քերդողք նորա հարք արգի բանասիրելոյս Դրուպատուր ա նուանեալք կամ գոլիք, յորոց օրինակ առնի երդիք Գերմանացոց և խոտացոց, և սակս ի ԺՉ դարու գաղղիականս բարբառ յօրինելոյ սակաւ փոխանակեաց զգաւառականն քաղցր և ներգաշնակաւոր լեզուս: Աչխատեալ երգիչք տարածանին ընդ կողմանս ինչ գաւառին, վասն որոյ ցոյսս է ածն, իսկ ի միջնադարին բարեհառն է և ի հարաւակողմն Ջերմն. ախուեք նորա քարտս են և աւագուտ, և է ի նմա դաշն ընդարձակ երբաս անուն որ ծածկեալ է ողորկ խճիւք, այլ ոչ է ցուրկ ի կարևոր արգասեաց. ի բարձունն գտանին նշենիք և մրկաբեր ծառք և անուանի ջուրն Պիրենեայ. ի ջերմ գաւառսն անուանի են ազգք ազգք գինեաց, Թուզ և պտուղք և ձիթենիք, որոյ իւղ ազնուագոյն համարեալ է քան որ այլուր յԵւրոպա լինի. բաղումք ի ժողովրդենէն պարապին ի գարնան չերմոց և ի հիւս մեռոքսի. ձիուք գետոց և ծովու առատ են ի սմա: Ի ձմեռնային գաշտս գամարիայ ընթեր արօտք են անասնոց: Քաղաքք գլխաւորք Մարսէլլ, Դուբլեն, Ռաէլս, Նս, Գրէժիւս և Գանն:

Տարազ զդեստուց Լանկտոգաց

347. ԺԲ. ԼԱՆԿՏՈԳ (Languedoc). — Ի բազում գաւառս բաժաներ Նահանգս ընդ Լշանոնեթեամբ գթսյն Բրսլանապ, Ժառանգեցեն զայս Գաղղիացիք յամին 1271. բարբառ բնակչաց ածանցեալ է ի գաւառականէն, Առ Պիրենեան լերամբք լեռնային է երկիրն և բերք միայն չագանակ և խոտ. իսկ ծով սահմանին արտասրուկք են և անպիտանք. բայց դաշ առնայրքն բարերերք ունին ամենս գինի, ձէթ, մեսաքս, մանր, ծխախոտ և ընթեր ընթեր միրգս. այլ առ պահասեթեան փայտ ոչ հատանեն բոլս: Քաղաքք անուանիք՝ Դուբլոզ, Նիմ, Մոնպելիէ, Նարպոն, և այլն:

348. ԺՈ. ՌՈՒՍԻՅԼՈՆ (Rousillon). — Նահանգ փոքրիկ ըստ Լուդովիկոս ԺԳ. եառ ի ձեռաց Սպանիացոց. երկիրն մերձ գոլով Պիրենեանց՝ լեռնային է գլխովին, բայց յարևմտակողմն գտանին դաշտք որ ատն զբերս ըստ բերբ և Լանկտոգ և գինի ամենեւ: Քաղաքք սոքա, Բերբերնեան և Ոսիվզոզ:

349. ԺԶ. ՖՈՒԱ (Foix). — Գաւառս ընդ Պիւռնայ հայրենի Ժառանգաւորեան կր Նիրկոսի Դ. ըստ միոց. ախուեք նորա քարտս են և աւագուտ, և է ի նմա դաշն ընդարձակ երբաս անուն որ ծածկեալ է ողորկ խճիւք, այլ ոչ է ցուրկ ի կարևոր արգասեաց. ի բարձունն գտանին նշենիք և մրկաբեր ծառք և անուանի ջուրն Պիրենեայ. ի ջերմ գաւառսն անուանի են ազգք ազգք գինեաց, Թուզ և պտուղք և ձիթենիք, որոյ իւղ ազնուագոյն համարեալ է քան որ այլուր յԵւրոպա լինի. բաղումք ի ժողովրդենէն պարապին ի գարնան չերմոց և ի հիւս մեռոքսի. ձիուք գետոց և ծովու առատ են ի սմա: Ի ձմեռնային գաշտս գամարիայ ընթեր արօտք են անասնոց: Քաղաքք գլխաւորք Մարսէլլ, Դուբլեն, Ռաէլս, Նս, Գրէժիւս և Գանն:

350. ԺԸ. ԿԻԹԵՆ ԵՒ ԿԱՍԳՈՆ (Guyenne, Gascogne) կամ ԿՈՒՄՈՒՆ և ԳԱՍԿՈՆՔ. — Նահանգ ընդարձակ ի միջնեան Գաղղիա, որ չատաչն ի բազում գաւառս զասուածս և առ մեծ կարողսբս միով անուամբ Ակուիտանիա կոչեցաւ: Ազան էր չամք սերեեն աշխարհին չատաչնուեն, ապա ժառանգական Ազգակցիք և վնիկ Գաղղիացիք առ կարողսբս է: Երկիրն ընդ հիւսիսի լեռնային է և բերբ միայն չագանակ և ցորեան Թխագոյն. միջնագաւառն և չատ գետափունքն կաուսայ, Տորտոնեայ և Ստուրայ բարերեր են յոյժ, և անուանի է ի բերան գինի որոյ մեծ տուրքս է ի Գերմայ; իսկ հարաւակողմն երկիրն այլազգ հանգամանս ունի, ի սահմանս Պիրենեայց լինի փայտ, մորմրուն, ածուս չաքարային և անկենի. չարևմտեան լերանցն է գոյս մեծ ամայի աւազուտ անբեր, յորում գտն ուրեք նշենիքն գեօդք և տարատարք ցիր և

Տարազ զգեստուց կիւէնայց եւ կասգոնացւոց

ցիր · յափռնս խոպան երկրին են նաւակայք փոքունք նաւուց ձկնորսաց։ Դահանգա այս կայ ի միջակին Գաղղիոյ և յամենայնի անհման է հիւսուածականացն և հանգամանօք երկրին և բնաւորութեամբ բնակչացն, որոց բարքառ նման է Սպանիացւոցն և գաւառականին. իսկ առ ոսամբ Պիւրենեանց բնակչքն զոյազոյ խօսին լեզուս։ Կապրանացիք եռանդունք են և մեղկաբարոյք և անապրծիկք · գլխաւորք ի քաղաքս նահանգիս են՝ Պորտոյ, Պայոն, Աժան, Դարպ և այլն · Պառէժ և Պիկոր՝ որոց ջերմուխկ են կարևորք։

351 · ԺԹ · ԱՆԿՈՒՄՈՒԱ (Angoumois) · — Սա ընդ կիւէնայ անկաւ ի ձեռս Գաղղիացւոց ի ԺԵ · դարու · բերէ գինի, ցորեան և արօտս։ Քաղաքք, Անկուլէմ, Գոնեաք։

Ի · ՕՆԻ ԵՒ ՍԷՆԴՈՆԺ (Aunis, Saintonge) · — Երկոցուն սոցա մի իշխանութիւն էր, որոց կարգս ե · ի ԺԴ դարու սկզբանց · ունի գինի առատ։ Քաղաքք, Ռոշէլ և Սէնգա։

ԻԸ · ԲՈՒԱՏՈՒ (Poitou) · — Եւ զսա կարգս ե · յաւել ի սերութիւն Գաղղիոյ, յերկուս բաժանի ի վերին և ի տորին · բարեբեր է երկրին, Ծովափունքն աղտաղտին։ Բնակիչք սորա վանգէացի առնահանիքք յարուցին ոչ սակաւ խռովութիւնս ի սկիզբն գարուս։ Քաղաքք անուանիք՝ Ռուագիէ, Նիոր, և այլն։

352 · ԻԸ · ՊՐԸՏԱՆԵՐ (Bretagne) կամ ԲՐՏՈՆՆԻՍ · — Երկիր Նորմանաացւոց որ սերեալ Բրիտանիոյ զանուն նորին եգին ի վերայ նահանգիս, և զերութիւնն եաւէն դարձ մերձաւորաց Անգղիոյ և

Տարազ զգեստուց Բրետոնաց

Գաղղիոյ, Գաղղեացիք ժառանգեցին ի 1491 իբրև յԱնն դքսուհի Նահանգին եղև ի կին Թագաւորին Գաղղիոյ։ Բրետոնք սերեալ են ի բնակեաց Բրիտանիոյ և Կալլէոն, որպես ի բնաւորութենէն կամ և ի բարբառոյ նոցին քաջայայտ երևի։ Երկիրն պատեալ է յԱլանդեան ովկիանոսէ յերից կողմանց, անմատոյց է թէպէտ և բարեբեր, ունի վուշ, գինի և պատուղս, և ձի ընտիր այլ ոչ որպես զՆորմանեացին։ Բնակիչք նահանգիս խոշորակեացք և գեղեցիկք են քաջք ի հեծելազօրութիւն։ Քաղաքք անուանիք՝ Ռէնն, Սէն-Մալը, Կանէթ, Պրէսդ, Լորիան։

353. ԻԴ. Անժոու (Anjou). — Ի ԺԵ դարու յաւելաւ սա ի Գաղղիա. երկիրն վայելչանիստ է բարեբեր և գինեպտղ։ Քաղաքք ի նմա, Անժեր և Սոմիւր։

ԻԴ. Մէն (Maine). — Եւ սա ընդ վերինսն առ ԱՆ. Լուգովիկոսիս միացաւ ընդ Գաղղիոյ. բերրի է երկիրն, ունի ընտիր կանեփ և վուշ։ Քաղաքք, Ման, Լաւալ, Մէյէն։

ԻԵ. Օռլէանեն (Orléanais). — Ցառաջ քան զկղզիս էր ի սմա Թագաւորութենէն Օռլէանայ, ընդ որով էին բազում դաշտագէտ և նահանգ. գուար ձալի է երկիրն և արգաւանդաչող մանաւանդ մասին Պոս (Beauce) անուանեալ. ի վայելչագէտ գեղս փունս Լուառայ են այգեստանք ընտիր գինեաց։ Քաղաքք անուանիք՝ Օռլէան, Շարդրը, Պլուա, Տրէս։

354. ԻԶ. Թուրէնէն (Touraine). — Ջոր ի 1202 դքսուհյն Գաղղիացիք, երկիրն բերրի է գեղեցկանիստ և ձոխ, վասն որոյ Դրախտ Գաղղիոյ կոչեցաւ։ Քաղաքք՝ Դուբ, Շինոն և այլն։

ԻԸ. Պէռիի (Berry). — Ջաս Փիլիպպոս Ա. գնեաց յամին 1100. բարեբեր է և ունի սեզ յուռեմի ի անուանդ պատարաց։ Քաղաքք՝ Գուրժ, Շաթրու, Խաուէօն։

ԻԸ. Նիվեռնէն (Nivernais). — Ջաս Լուդովիկոս ԺԴ. ժառանգեաց, լեռնային է երկիրն և անտառամոլ։ Քաղաքք՝ Նեվըր, Շաթոյ-Շինոն։

ԻԹ. Պուռբոնէն (Bourbonnais). — Որ կաբուած էր Պուբպոնեանց, փրանկիսկոս Ա. էառ զսա բռնի ի գունդստապլէն յամին 1531 ընդ Օվեռնեայ և Մարշոյ. են ի նմա անտառք մեծամեծք և ջուրք հանքային։ Քաղաքք՝ Մուլէն, Վիչի։

355. Լ. Մառը (Marche). — Լեռնային է և ամայի, անբեր, ունի յուռեմի մարմանդս յարօտ պատոյ։ Քաղաքք՝ Կերէ, Օպիսոն։

ԼԱ. Լիմուզէն (Limousin). — Ջաս ստացաւ կարոլոս Ե. Հանդամանք երկրին նման է Մարշոյ, բերէ շագանակ և ցորեան թեթագոյն, ունի և գրասաբս և երկաթ ընտիր։ Քաղաքք՝ Լիմոժ, Դուբ։

Տարազ զգեստուց Օվեռնեայց

ԼԲ. Օվեռնեն (Auvergne). — Ի նահանգի աստ են բազում Լերինք, որպես Ոսկւոյ Լեառն, Քանդալ, Բիւյ-սը-ատ, յորս նշմարին հեռուք չինչալ հրաբղխից, քանզի ի ապերիք կոլոհամ և ջերմուկք բազում են ի նոսա։ Բնակիչք նահանգիս վաստակաւոր և ժրագուխք են, գունդ գունդ չուեն գնան յայլ նահանգս օգնել ի հունձս և ի կուլիս։ Շագանակ և կաղին բազում գտանի ի Լերինսն և այլոք սակաւք, վասն որոյ և արածականք ընտիր են և կաճեն նոցա պատուական, յորմէ գործեն պանիր և կոգի ապրեալ, գաւազ և հովիւք գեղեցկիկ ստորին մասինն բերեն ցորեան և միւգ և գինի. ունի և թթենիս չատ, վասն որոյ ինամով գործանեն անդ գլերսոյ։ Գլխաւոր քաղաքք՝ Գլերմոն-Ֆէրրան, Ռիոմ, Սէն-Ֆլուր, Օրլյաք։

356. Արուաքոյ երեսուն և երկու նահանգաց,

ՎԵՆԷՍԻՆ (Venaissin) Գաւառ՝ի Բրովանս որ յառաջն կալուած էր Հայրապետին Հռոմայ, և նուիրակ նորա նստէր յԱվինիոն, յամին 1791 եւ զայն՝ի Գաղղիացիս: Իսկ իշխանութիւնն Օրանժայ որ՝ի սմա՝ յառաջագոյն էր ընդ ձեռամբ իշխանին կայսերացայ, յորմէ հաւ Լուդովիկոս Մեծն: Հանգամանք գաւառիս և բնակչաց նորա համառօտին են Բրովանսայն: Բաղուխ անցք երկոցելոցդ անցին՝ի սմա: Քաղաքք անուանիքք՝ Ավինիոն, Օրանժ, և այլն:

357· ԿՈՐՍԻԿԱ կամ ԳՈՒՌՍ (Corse). — Կղզի ընդ մէջ ափանց Իտալիոյ և Սարդոնայ: Հռովմայեցիք աւերեցին կղզւոյս զառաջինն, ապա Արաբացիք, և յԹ դարու Գենուացիք. այլ՝ի ծանրանալ լծոյ սոցա Կորսիկացիք յապստամբութիւն մտաբերեցին՝ի ԺԶ. դարու, իսկ Գենուացւոց զիաղղիացիս և զԳերմանացիս յօգնութիւն առեալ նուաճեին զնոսա. յամին 1736 գերմանացի ոմն Թէոդոր Նայհոֆ անուն Թագ կապեաց՝ի վերայ կղզւոյն, բայց հալածեալ՝ի Գաղղիացւոց անկաւ յԱնգղիա: Ալ Կորսիկացւոց

Տարազ զգեստուց Կորսիկացւոց

հանապազ ատելութեամբ եղեալ ընդ Գենուացիս ոչ հանդարտեին մինչև տուաւ կղզին՝ի ձեռս Գաղղիացւոց, ընդ սոցա ևս մարտ եդին բնակիչքն՝ որոց անիշխան ազատութեան ուշ եգեալ էր, և զիրի բաղուխ արիական պատերազմաց բռնացան Գաղղիացիք և ըզ-Բաթաքալ Բաղի զբաւալոր Կորսիկայ հանին՝ի կղզւոյ անտի: Կորսիկացիք Ծոյլք են և գործատեացք և անհնարին ոխակալք արիւնախանձք, որպէս զի եթէ ոք անիրաւեալ տուն նոցա փախիցէ՝ի ձեռաց նոցին, զվեճըն յազգականաց նորուն լուծանեն, և եթէ ոչ յաջողեսցի նոցա՝ առժամայն մեծերն պահեն զոհն ցամս և ցգարս: Լերինք բաղուխք են՝ի կղզւոյն յորս բարձրագոյն է Բոլորակ Լեառն (Մոնդե-Ռոտոնոյ) 8000 ոտնաչափս հանապազ ձիւնախառնուց: Դաշտավայրքն Ճախինիք են և օդ վատառողջ, մշակութեան խնամ ոչ է տարեալ. բերք երկրին են փայտ, ձէթ, գինի և շագանակ որով կերակրին բնակիչքն: Ի նէապոլ Պոնիֆաչիոյ կամ Վենիփակիոս, որ անքըրպետ կոչ ընդ Կորսիկա և ընդ Սարդոն՝ որոյ բուռս գեղեցիկ: Բնակիչք կղզւոյս են իբրև 250,000, ի քաղաքն անուանիքն են Այաչչիոյ, Պաստիա, Գաւլի, Պոնիֆաչիոյ:

358· Այս բաժանումն է Գաղղիոյ ըստ նահանգս, իսկ զնոր բաժանումն յ'86 գաւառս կարգեացուք յառաջիկայդ՝ զատուցեալ զնոսին յուրի բաժինս ըստ աշխարհագրական կողմանց, նշանակելով առ նոքօք և զնահանգն որոց մասն էին՝ի հնումն գաւառքդ, սկսանելով՝ի հիւսիսոյ և եղերեալով յարևելս, հուսկ ամենեցուն կարգեալ զանջատեալն՝ի Գաղղիոյ աշխարհէն զկորսիկա կղզի:

	ԳԱՒԱՌՆԵՐ ԳԱՂՂԻՈՑ		ՏԱՐԱԾՈՒԹԻՒՆ ՄԱՐՄՆՈՎ □	ՔԱՂԱՔԱՑԻՔ	ԳԵՂՔ	ԲՆԱԿՉՈՒԹԻՒՆ	ԹՒՒ ԲՆԱԿՉՈՒԹԻՒՆ 1846 ԹՎԻՆ	ՀԻՆ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐ
	ՀԱՅԵՐԷՆ	ԳԱՂՂԱԲԱՐԷՆ						
	Ա. Հիւսիսային							
Ա.	Նոր	Nord	103	7	60	661	1,132,980	Փլանտրա
Բ.	Անցք Գալեայ	Pas-de-Calais	120	6	43	903	695,756	Արդուա
Գ.	Սոմ	Somme	112	5	41	832	570,529	Բիկարթիա
Դ.	Ուազ	Oise	105	4	35	599	406,028	Իլ-սը-Փրանս
Ե.	Սէն	Seine	8	3	20	81	1,364,467	Նոյն.
Զ.	Սէն-եւ-Ուազ	Seine-et-Oise	102	6	36	684	474,955	Ն.
Է.	Սէն-եւ-Մառնը	Seine-et-Marne	107	5	29	539	340,212	Ն.
	Բ. Հիւսիսային Արևելեայք							
Ը.	Էյնը	Aisne	134	5	37	840	557,422	Շանբանէը
Թ.	Մառնը	Marne	149	5	32	684	367,309	Ն.
Ժ.	Արտէն	Ardennes	95	5	31	479	326,823	Ն.
ԺԱ.	Մէօզ	Meuse	113	4	28	588	325,710	Լոռէն
ԺԲ.	Մոզէլ	Moselle	110	4	25	612	448,087	Ն.
ԺԳ.	Մէօրթ	Meurthe	117	5	29	714	445,991	Ն.
ԺԴ.	Սոորին Հռէնոս	Bas-Rhin	90	4	33	543	580,373	Ալսաս
	Գ. Հիւսիսային Արեւմտեայք							
ԺԵ.	Սէն սոորին	Seine-inférieure	109	5	60	759	757,990	Նորմանթա
ԺԶ.	Գալվատոս	Calvados	101	6	37	796	498,385	Ն.
ԺԷ.	Մանչ	Manche	104	6	48	640	604,024	Ն.
ԺԸ.	Էօր	Eure	107	5	36	791	423,247	Ն.
	Դ. Արեւմտեայք							
ԺԹ.	Էօր-եւ-Լուար	Eure-et-Loire	107	4	24	435	292,337	Օռլէանէ
Ի.	Օռնը	Orne	110	4	36	513	442,107	Նորմանթա
ԻԱ.	Սարթ	Sarthe	113	4	33	392	474,876	Մէն.
ԻԲ.	Մէյէն	Mayenne	93	3	27	275	368,439	Ն.
ԻԳ.	Իլ-եւ-Վիլէն	Ille-et-Vilaine	122	6	43	347	562,958	Բրետանիա
ԻԴ.	Կոտնար Հիւսիսայ	Cotes-du-Nord	135	5	48	376	628,826	Ն.
ԻԵ.	Ֆինիսթէր	Finistère	126	5	43	282	612,151	Ն.
ԻԶ.	Մորպիհան	Morbihan	123	4	37	232	472,773	Ն.
	Ե. Հարաւային Արեւմտեայք							
ԻԷ.	Լուառ-սոորին	Loire-inférieure	128	5	45	206	517,365	Բրետանիա
ԻԸ.	Մէյն-եւ-Լուառ	Maine-et-Loire	131	5	34	376	504,963	Անժու
ԻԹ.	Ինտր-եւ-Լուառ	Indre-et-Loire	111	3	24	282	312,400	Թուռէն
Լ.	Վիէն	Vienne	125	5	31	299	308,391	Բուատու
ԼԱ.	Սեվռ-Կրնակ	Deux-Sèvres	101	4	31	353	320,685	Ն.
ԼԲ.	Վանդէա	Vendée	123	3	30	294	376,484	Ն.
ԼԳ.	Շառանդ	Charente	107	5	29	453	379,031	Անկուտեա
ԼԴ.	Շառանդ-սոորին	Charente-inferieure	130	6	39	480	468,103	Օնիս և Սէնկոմէժ
ԼԵ.	Ժիրոնտ	Gironde	196	6	48	544	602,444	Կիյէն և Կասկոն
ԼԶ.	Տորտոնը	Dordogne	166	5	47	583	503,557	Ն.
ԼԷ.	Լոտ-եւ-Կառոն	Lot-et-Garonne	97	4	35	312	346,260	Ն.
ԼԸ.	Լանտ	Landes	170	3	28	339	298,220	Ն.
ԼԹ.	Ժէր	Gers	114	5	29	470	314,885	Ն.
Խ.	Բարձր-Պիւրենեայք	Hautes-Pyrénées	84	3	26	479	251,285	Ն.
ԽԱ.	Սոորին-Պիւրենեայք	Basses-Pyrénées.	136	5	40	630	457,832	Պէառն
		ԳՈՒՄԱՐ –	4,734	192	1,467	20,697	20,135,960	

	ԳԱՒԱՌԻ ԳԱՂԱՂԻՈՑ		ՏԱՐԱԾՈՒԹԻՒՆ ՔԱ. ՄՐԱՀՈՎ	ՇՐՋԱՆԱՑԻՔ	ԳԻՒՂԵՐ	ՊԱՏՄՈՒՆ	ԹՒԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹԵԱՆ ՕԳՈՍՏ. 1846 ԱՄՍՆ.	ՀԻՆ ՆԱՀԱՆԳԻՒ
		ՆԱԽԸՆԹԱՑ ԳՈՒՄԱՐՔ –	4,734	192	1,467	20,697	20,135,960	
		Ջ. Հարաւային Լուարայի կողմանք						
ԽԲ.	Լուարէ	Loiret	122	4	31	348	331,633	Օռլէանէ
ԽԳ.	Լուարէ-եւ-Շէր	Loir-et-Cher	109	3	24	296	256,833	Ն.
ԽԴ.	Ինդրը	Indre	127	4	23	248	263,977	Պէաի
ԽԵ.	Շէր	Cher	134	3	29	293	294,540	Ն.
ԽԶ.	Նիէվրը	Nièvre	124	4	25	316	322,262	Նիվէռնէ
ԽԷ.	Ալիէ	Allier	135	4	26	320	329,540	Պուբսոնէ
ԽԸ.	Գռէօզ	Creuse	105	4	25	266	285,680	Մարշ
ԽԹ.	Բարձր Վիէն	Haute-Vienne	102	4	27	199	314,739	Լիմուզէն
Ի.	Գոռէզ	Corrèze	108	3	29	290	317,569	Ն.
ԻԱ.	Բիւյ-տը-Տօմ	Puy-de-Dôme	145	5	50	445	601,594	Օվէռնը
ԻԲ.	Գանթալ	Cantal	104	4	23	260	260,479	Ն.
ԻԳ.	Լոյ	Lot	72	3	29	307	294,566	Կիէրէ և Կասկոն
ԻԴ.	Աւէյռոն	Aveyron	170	5	42	259	389,121	Ն.
ԻԵ.	Դառն-եւ-Կառոն	Tarn-et-Garonne	67	3	24	192	242,498	Ն.
ԻԶ.	Դառն	Tarn	104	4	35	319	360,679	Լանկոտգ
ԻԷ.	Բարձր Կառոն	Haute-Garonne	112	4	39	593	481,938	Ն.
ԻԸ.	Օտ	Aude	114	4	31	433	289,661	Ն.
ԻԹ.	Արևելեայ Պիւրէնէ.	Pyrénées Orient:	74	3	17	227	180,794	Ն.
Կ.	Արիէժ	Arriège	87	3	20	336	270,535	Ֆուա
		Լ. Հարաւային Արեւելեայք						
ԿԱ.	Եօն	Yonne	134	5	37	482	374,856	Պուրկոնէը
ԿԲ.	Ոսկիաճռաք	Côte-d'Or	159	4	36	726	396,524	Ն.
ԿԳ.	Բարձր Սաոն	Haute-Saône	97	3	28	581	347,096	Փռանկկոնթէա
ԿԴ.	Տուպ	Doubs	95	4	27	640	292,347	Ն.
ԿԵ.	Ժիւրա	Jura	91	4	32	580	316,150	Ն.
ԿԶ.	Սաոն-եւ-Լուարէ	Saône-et-Loire	156	5	48	593	365,019	Պուրկոնէը
ԿԷ.	Էն	Ain	106	5	35	442	367,362	Ն.
ԿԸ.	Հռոն	Rhône	49	2	25	255	545,635	Լիոնէ
ԿԹ.	Լուարէ	Loire	86	3	28	315	453,786	Ն.
Հ.	Իզեռ	Isère	153	4	45	556	598,492	Տոֆինէ
ՀԱ.	Բարձր Լուարէ	Haute-Loire	90	3	28	265	307,161	Լանկոտգ
ՀԲ.	Լոզէռ	Lozère	93	3	24	213	143,331	Ն.
ՀԳ.	Արտէշ	Ardèche	100	3	31	331	379,614	Ն.
ՀԴ.	Տրոմ	Drôme	118	4	28	360	320,075	Տոֆինէ
ՀԵ.	Բարձր Ալպէաք	Hautes-Alpes	100	3	24	189	133,100	Բրովանս
ՀԶ.	Սապրէն ——	Basses-Alpes	125	5	30	256	156,675	Ն.
ՀԷ.	Վոքլիւզ	Vaucluse	64	4	22	148	259,154	Աւինեան
ՀԸ.	Կառ	Gard	109	4	38	347	400,381	Լանկոտգ
ՀԹ.	Էրոյ	Hérault	124	4	36	326	386,020	Ն.
Ձ.	Հռոնայ Բերանք	Bouches du Rhône	109	3	27	106	413,918	Բրովանս
ՁԱ.	Վար	Var	132	4	35	193	349,859	Ն.
		Ը. Արեւելեայք						
ՁԲ.	Օպ	Aube	111	5	26	447	261,881	Շանբանէը
ՁԳ.	Բարձր Մառնը	Haute-Marne	113	3	28	550	262,079	Ն.
ՁԴ.	Բարձր Հռենոս	Haute-Rhin	69	3	29	490	487,208	Ն.
ՁԵ.	Վոժ	Vosges	106	5	30	548	427,894	Լռէն
ՁԶ.	**Թ. Կորսիկա**	*Corse*	159	5	61	355	230,271	
		ՀԱՄԱՊՈՒՄԱՐ –	9,697	363	2,854	36,938	35,200,485	

Ա. ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԳԱՒԱՌՔ

359. Ա. Հ. ՈՐ (Nord) որ է Հիւսիս, գլ կայ ի Ծայր հիւսիսակողման Գաղղիոյ. — Մասն է Նահանգին Ֆլանդրայ. Ջարտարութեամբ և վաճառականութեամբ ընդ բարգաւաճեալ գաւառս Գաղղիոյ գասի. բերէ արմաիս առատ, ձիթապտուղ, ընդեղէնս, Ջարակ գրատուղ, ծխախոտս, վուշ, կանեփ, սաեպղին, հուալդն, ձի ընտիր, արջառ, ոչխար ևն. երկաթ, ածուխ, կիճ յատակի, հող վառելի, դաբեր կաւս, մանուածս բամբակի և վշոյ և ասու, յուխայ, կաւս Ֆլանդրայ, գարեջուր, իւղ, ապակի. ունի և զտարանս, գործերոցս, հնոցս, կազմածս կարևորս վասն ձկնորսութեան.

360. Լ. (Lille), որ և Ռ. (Ryssel) ըստ Ֆլանդրացւոց. — Գլ. Ռ. ի միջավայրի գաւառին առ Ցէօլայ (Deule) և Ջրանցկին Սանեէայ (Sensée), 58 վարսախաւ հեռի ի Բարիզոյ. յառաջն մայրաքաղաք եր Ֆլանդրայ, կառուցեալ գեղեցիկ յօրինուածով ի լայն և ի բարիեբեր դաշտի. մեծ է վաճառականութիւն սորա բամբակի և բրդեղէն մանուածոց, ասղնեգործից և Թելից. Անուանի է քաղաքս

Լ Ի Ւ

և յամրութեան. զամուրան և զվիշնաբերդն կառոյց Վաուան Ջարտարապետ. Ի քաղաքի աստ կան դրամանոց, արքունի Ջեմարան երաժշտութեան, Թատրան բնական պատմութեան. և ի շէնսն անուանի են Ժողովարան հասարակաց, շտեմարանք ցորենոյ, կամուրջն արքունի, Թատրն, հասարակաց անկիւնացոյն, կրկէսն, և այլն. Ի դաշտս յԼիլայ աշխն առատապէս իւղաբեր պտուղք յորոց իւղ բազում հանին ի քաղաքին. Բն. 80,000:

361. ԱՐՄԱՆԹԻԷՐ (Armentieres). — Ունի մեծ գործարան կաւոյ և բամբակեայ կաւոյց. Բնակիչք 6,800:

Գ. (Comines). — Ունի գործարանս ժապաւէնի և Թելոյ. Բն. 5,400:

ՌՈՒՊԷ (Roubaix). — Ի վերայ համանուն ջրանցկի. ունի գործարանս Թելոյ, բրդեղէն և բամբակեայ կաւոյց. Բն. 24,000:

ԹՈՒՐԿՈՒԱՆ (Tourcoing). — Ունի գործարանս սբդեղէն սեպհնոյ, մանղիլնաց, շաքարի և օղւոյ. Բն. 22,000: — Շրջակայքն սորա ունի վարսախ պարագայիս բազմամարդ են բնակութեամբ քան զայլ ամենայն մասունս Գաղղիոյ: Ես բազում ամուր քաղաքք են անտեսիր, որպես Ավեզնը. Մոպեօժ, Լանաքրօն, Բէձնոյ:

362. ԳԱՄԲՐԷ (Cambrai, Կամբրական). — Ի վերայ Լիլայ առ Էսգդ գետով (Escaut), քաղաք ամուր և անուանի Ջարտարութեամբ, ունի գործարանս ապրի ապրի կաւոյց և առուելնոյց. Ֆենելոն պայծառացոյց գերպիսկոպոսական աթոռ քաղաքիս, որ այժմ արքեպիսկոպոսարան է. Բն. 32,000:

ՏՈՒՒ (Douai) · — Քաղաք ամուր ի վերայ Գաթ-
բայ (Scarpe), բարգաւած վաճառաշահութեամբ ·
Երթեւեկ ի սմա յամենէ ի ձեռն ջանդից Սանեայ
ընդ ամենայն կողմանս գտանելի և ի Սաորին նա-
հանգս · անուանի են ի սմա արքունի վարժարան
հրապարակութեան, ճեմարանական, մատենա-
դարանն, պարտէզ բուսաբանութեան, վարժարան
նուագածութեան, ամրութիւնքն, Ժողովարանն հա-
սարակաց, եկեղեցի Ս· Պետրոսի, զինարանն մեծ քան
զայնս որ ի Գաղղիա, յուսարան տպաւորիչ · Սա
ծնաւ արձանագործն Ճոհաննէս Պուլոնէր · Բնա-
կիչք 23,000 ·

363· Տեննթրթ (Dunkerque), Տիւնքիրքեն (Dün-
kirchen) ըստ Գերմանացւոց, և Տիւնքերքէրքեն (Dün-
kerken) ըստ Հոլանտացւոց · — Աս ծովեզերին ի վե-
րայ համանուտ ջանդիցն, առ երի կոչակոց ասացոյց ·
վաճառականութիւն նորս բարգաւած է յոյժ վասն
կից գոլոյ ջանդիցն Պերկայ · Փիւռնայ և Պուրգուր-
կայ · ունի ամրութիւնս և նաւահանգիստ գեղեցիկ
յորմէ կապանաւք ինն ի բաց նշանակին զնաւագնին
աւազոյն, և անաի նաւեին Լինգլիա · ի Հոլանտա և
յայլ կողմանս · Սա ծնաւ Ճոհաննէս Պաթ · Բնա-
կիչք 27,000 ·

Հազերբրուք (Hazebrouck) · — Ցարևմտեան Լիլայ ·
Բն · 8,000 ·

Գասէլ (Cassel) · — Նշանաւոր վասն Հակառամար-
տից տիւլոց առ սովաս · առաջին առ Փիլիպպոսիս
Ա· յամին 1070 · երկրորդ յամին 1328 յորում Փի-
լիպպոս Վալուա յաղթեալ Ղլամանացոց աւերեաց
զքաղաքն · երրորդ ի 1677, զի Փիլիպպոս Օռլէան
յաղթեաց իշխանին Օռանժայ · Բն · 4,500 ·

Վալանսիէն (Valenciennes) · — Քաղաք վաղնէ-
ական, մայրաքաղաք Հենդի Հէնոյ, առ Էսքոլդ ·
անուանի են անկուածոյք սորա և դէղէոք կաուճ
որ Հաւասարի կուսուզ Սաորին Կամձագոյ ի գե-
ղեցկուԹեան · Սա ծնաւ վիպասանն Ֆրուասար ·
Բն · 21,000 ·

Անձէն (Anzin) · — Ցորում են մեծագոյնք ի բովս
գեանածխոյ ի Գաղղիա, բովուց ինչ Նոցին 300 չափ
խորութեան է, 15,000 գործաւորաց գործեն անդ,
և ամ ամի հանեն ածուխ կենդինարս 4,000,000 ·
Բն · 16,000 ·

364· Բ· Գ Ա լ ե ա ն Ն ն ց ե Ր (Pas-de-Calais) ·
— Որ է կիրճ ծովու ընդ մէջ Գաղղիոյ և Անգղիոյ ·
Ասան Արգուա և Բիկարթիա Նահանգաց · Երկիրն
գաղասային է և բարեբեր, ունի ընդ եզեր ամենագի,
ձիեմատուռ, մարմանդ, ձի, գրասա, պատուս օշա-
րակի, ձանկեղ, կոպի պատուական, ծխախոտ, հո-
պահոյա վառելի, գեանածուխ, գաղտխաղ, մարմա-
րիոն, և հանքային ջուր · և յարգասեաց արուեստի
կիսածխոյր, կպմիոյր, Թուղթ, Տալտյա, խաղախա,
և որս ձկան ·

Ասիւ (Arras, Նէմետական, Ատրեպատոն) · — Քա-
ղաք ամուր առ Ագաթոյ, 46 վարսախաս Հեռի ի Բարի-
զոյ, ի Տիւնկի մայրաքաղաք Արգուայ · Նշանաւոր է ի
սմա մայր եկեղեցին, Տաճարակաց Ժողովարանն և
միացեալ Սէն-Վաաստ միաստանի · ունի վարժա-
րան զինուորական Տաճատպետութեան, ընկերու-
Թիւն ուսանող, պարտէզ բուսաբանութեան, գրա-
տուն Տաճարական · յորում են ընտիր ընտիրք հին ու
նեոից մենաստանին · վաճառականութիւնն բարգա-
ւած է սակս Նաւարկութեան ի Պարիզ · վաճառքն
են բամպակ, ապրեզորձք, դէղէոք կաուճ, շաքար
և անօթք մշակութեան · Ի քաղաքի սոս յամին 1435
կարգոյս էր ընդ դիմի Պուրկունեայ դաշնագիր եղև
վասն վաճելոյ զՊնգղիացիս ի Գաղղիոյ · Բն · 25,000 ·

365· Պեթհիւն (Béthune) · — Քաղաք ամուր · Բնա-
կիչք 7,000 ·

Լէնս (Lens) · — Ի հետևոսի Լաասի · սոս իշխանն
Գոնաէ յաղթեաց Սպանիացւոց ի 1648 · Բն · 7,000 ·

Պուլոնէզ (Boulogne, Պոլընիա) · — Ի վերայ Մանչ
չայ քաղաք ամուր և շահաստան, դիսան Նաւահան-
գիստ անցանելոյ յԱնգղիա · յերկուս մասունս բա-
ժանի, սոսորին բարեչէն է և ունի հոյակապ բաղա-
նիս ծովու, և վարժարան նաւարկութեան, ընկերու-
Թիւն մշակութեան և վաճառականութեան, Թանգա-
րան հնաբերանց և բնական պատմութեան · անուանի
է ձիերարութիւն քաղաքիս · Բն · 35,000 · — Ի սահ-
մանս Պուլոնէզ երկին հետք Հակառամարտի զոր
յարդարեր Կաթոլիկն ընդդէմ Ութգղիացւոց որ ան-
գործ մնաց, այլ սիւն վիմեղէն կոթողեցաւ ի սե-
լանէն ի յիշատակ ձեռնարկին · Ի չրջանակի քաղա-
քիս կայ նշանաւոր պարտէզն բուսաբանութեան
Գաւրսէ (Coursel) ·

366· Գ Ա լ է (Calais) · — Ի հետևոսի Պուլոնէզ առ
Մանչայ, քաղաք քաղաքացւոք և վաճառաշահ, նաւա-
հանգիստ նորս յաճախեալ է յոյժ յերթեւեկէ նա-
ւուց, զի այս է հանկերձ ճանապարհ ընդ մէջ Ութգ-
ղիոյ և Գաղղիոյ · մուտք նաւահանգստին է ջրանցք
հասեալ յաւազին, ի պարզութեան օդոյ նշմարելիս
են ափունք Ութգղիոյ որ հօմին վարսախաս հեռի են ·
Եգուարդ Գ· ի 1347 պաշարեալ զքաղաքն սովոյ նե-
ղեաց և էառ, և պահանջէր արս վեց յաւագանի
գալ ի մահ ընդ ազատութեան քաղաքին, և չգտաս
առ նա Եւստաքեոս Սէն-Բիեր հինգ ընկերօք եգեալ
զանձինս ի փրկութիւն հայրենեաց · զորս ազատ ա-
րար գնդոյն Ութգղիոյ · Բն · 12,000 ·

Մոնթրէօյլ (Montreuil) · — Քաղաք ամուր կա-
ռուցեալ ի բլուր միոջ երկեք վարսախաս հեռի ի Տո-
վէ · Բն · 4,000 ·

Ազինքուր (Azincourt) · — Գետ անուանի վասն մե-
ծի հակառամարտին (1415) յորում ենդրկաս Ե· յաղ-
Թեաց Գաղղիացւոց ·

Սէնթ-Օմէր (Saint-Omer) · — Աս եղբ Աա ջրոյ,
քաղաք ամուր և բարեչէն, յորում են աւերակք մե-
նաստանին Սէն-Պերտէն · ունի գործարանս չուխայի,
կապերոյց, կղմինոյ · Բն · 22,000 ·

Սէնթ-Բոլ (Ս· Պոլոս) · — Ցարևմտեան Լաասի · ու-
նի հանքային ջուրս · Բն · 4,000 ·

367· Գ· Ո ւ մ (Somme) · — Ցանուն գետակին
որ յարեւելից կուսէ հոսէ ընդ արևմտեան · մասն է
Բիկարթիոյ · երկիր գաղասային է, ունի յոլովիկ մար-
մանդս, անտառս և պատղաստկս · ընդ եզեր ազգի
ազգի, ձիեմատուռ, Հանկեղ շաքարոյ, փրդա չաշ-

բակաց, վուշ, կանեփ, հոպոպ, փայտ, խոտ սեր-մանելու, անասուն ընելը, երկվար, մեղու, երկ, ձուկ բռնելու և գետոց, կաս բրտի, հող վառելի, չուխայ, կերպասէ բազմատեսակ, հասարակ կտաւ, բամբակեղէն, այծենի, սեկ, երկաթեղէն, գործիք ձեռնոցաշինելու, կառոյցք նաւուց:

ԱՄԻԱՆ (Amiens, Ամբիանոն որ և Ամանթոքբիւս). — Գ. Ր. ի հիւսիկ գաւառին առ ափն Սոմայ.

Մայր եկեղեցի Ամիանայ

31 վարսախ հեռի ի Բարիզէ, ի հնուէն մայրաքաղաք էր Բիկարտոյ. ունի ճեմարան համալսական, դպրատուն 45,000 մանեղիւք և պարտէզ անկաքանոնաւորելեան. մայր եկեղեցի ֆիրմէնի գոթացի հարատեւութեամբ ընդ գեղեցկագոյն տաճարս գաղղիոյ գասի, և ձեղունն նորա բարձր է քան զամենայն եկեղեցեաց աշխարհին. ունի գործարանս կերպասուեց, կաւելի և ձեռնոց, և շահավաճառ մեծ: Յամին Ջրհեղեղ գաղնեպրելեան հարաւելեան ի 1802 ընդ Գաղղիացիս և Անգղիացիս: Ասա ծնան Վոլտաիր, Կրըսէ, Տըլանպրը ստորագրչաք: Բն. 50,000:

368. ԱՊԲԱՒԻԼ (Abbeville). — Քաղաք մեծ և վաղեմի մերձ ի բերան Սոմայ. ունի գործատունս նորոք չուխայի և ձեռնոց կամ Թաս կտաւոց Ուգրքեզգայ: Բն. 20,000:

Գրէ-ի (Crécy). — Ասան՝ յորում ի 1346 Փիլիպպոս Վալուա պարտեցաւ յԱնգղիացւոց:

ՍԷՆ-ՎԱԼԵՐԻ (Saint-Valery). — Ի հնումն Սոմայ ի Մանչ ունի նաւահանգիստ փոքրիկ: Բն. 4,000:

ՏՈՒԼԱՆ (Doullens). ՄՈՆՏԻՏԻԷ (Montdidier). — Քաղաքք փոքունք մէն 4,000 բնակչաք:

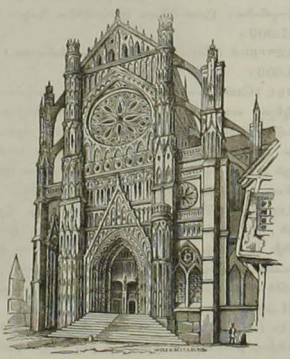
ՌՈՅ (Roye). — Քաղաք փոքրիկ ունի մեծ վաճառս ցորենոյ, գարւոյ և այլն: Բն. 4,000:

ՊԷՐՈՒՆ (Péronne). — Առ Սոմայ քաղաք ամուր՝ զոր բազում անգամ պաշարեալ Սպանիացւոց ոչ կարացին առնուլ: Ասա եգեալ ի գիպուհոջ կարծես Պարզամանի մեռաւ յանէվրեմեակ սրտին յամին 929. գաթմեալ և Լուգովիկոս ԺԱ. ասա գերի անկաւ, և Եկրիկոս Գ. յամին 1576 ասատաւոր ազաւ զհամաւաւոր գաշնագրութենէն ընդ գթոին Կիվայ: Ասի գործարանս ապրի ապրի կաուսաց: Բն. 4,800:

ՀԱՄ (Ham). — Քաղաք ամուր, ի սմա ի 1830 ար գեղան պաշտանակաց Կարծոսի ժ: Բն. 2,000:

369. Ո Ի Ա Զ (Oise). — Ընուանակիր գետոյն որ ի Նմա՝ մանն նահանգին Իլ-ալ-Ֆրանսայ. ունի արմտիս, կանեփ, վուշ, լեմոն, հաւ, գրասա, երկ, հող վառելի, ասալ պիտանի ի շինուելեն քեռ բեղ, գորգ գեղեցիկ գուշով և նուրբ, չուխայ, ցիսէ, անկաւածոյգ, կաուիք:

ՊՕՎԷ (Beauvais, Բեզվալէ). — Գ. Ր. ի վերայ Թերէնայ (Thérain), անուանի վան ալաբաստի գործատանց գորգոյ, կաուսաց և բրդեղինաց. Նշանաւոր է ի սմա մայր եկեղեցի հիասքէն այլ գեղեցիկ տոյժ, պանչելի քանգակօք և վայելուչ ջարակ յուելեամբ և բարձր գմբեթաւ, հոյակապ է և գուռնին

Մայր եկեղեցի Պովէայ

Յամին 1474 իբրև Կարլոս Յանդուզն գուքս Պուրկունեայ պաշարեաց զսա՝ կանայք քաղաքին առաջնորդեալ Յովհաննայ Հաշեթայ (Hachette) խուզ արարեալ վանեցին զԹշնամիս: Ասա ծնան Ռեսթոյ (Restaut) քերականն և Վիլիէր (Villiers) առաջնորդ ոմանի Մարգայ: Բն. 15,000:

370. ԳԼԷՐՄՈՆ (Clermont). — Առ Պուկէայ, ունի ամուղ մի գեղեցիկ առ որով զբաղարաիքն անուանեալք Քաթելիէ (Catelier), Հովհաննէս Ծուռաստաղ: Բն. 4,500:

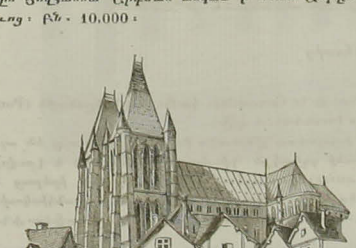
ՍԱՆԼԻ (Senlis). — Կաուսգեալ ի զառ ի վարի բերի մերձ յանտառս Շ-ի-թէլի և Էրմենոնվիլ. Նշանաւոր է մայր եկեղեցին գեղեցիկ գոթացի ճարտարապետութեամբ, բարձրածայլ կառուսրաւ. ունի գործատանս կաուսաց և ասղնեգործից: Բն. 6,000:

Գ–ԷյԼ (Creil). — Յահեկուժ Ուազայ, Նշանաւոր վասն գործարանաց չախմախակոյ ժամանակաց անգլիական ազակէսէն. ի գեղջս յայսմիկ և ի սահմանս նորա են գործարանք 180 և գործաւորք 8,000, և ապրանքն չահ լինի 46,000,000 ֆր։

Շ–ՆԹԻյԻ (Chantilly). — Վ.իճակ է պատասական տուէութ իշխանացն Գոնտէ, ախոռն միայն մնայ հին գղեկին գեղեցկաշէն յոյժ, գեղեցիկ ևս է օրսարանն։ Բն. 2,500։

ԷրմԷնՎիլ (Ermenonville). — Գեօղ գեղեցիկ, յորում է գղեակ զուարճալի բնակութիւն զբօսանաց մեծ ի Բարիզ. անդ առանձնացեալ մեաւ փիլոսոփայն Ց. Ց. Ռուսոյ (1778). և գերեզման նորա կայ ի կղզւոջն ասացեալ կաղամախեաց։

371. ԳՈՆՔՒԵՆԸ (Compiègne). — Քարևէլից Պօվէայ առ Ուազ գետով, ունի գղեակ արքունի գեղեցիկ յոյժ, կառուցեալ առ ԺԴ. ԺԵ. ԺՉ. Լուդովիկոսէ, և զինի խառնուածեանն նորոգեալ ի Նպոլէոնէ, անուանն Համանուն կալուած Համարի նորին. գեղեցիկ է Ճակատ հասարակաց ժողովարանին գոթացի Ճարտարապետութեամբ, ևկեղեցի Ս. Կուզ. Նեվիոսի յորում բազում Թագաւորաց դամբանք են, և կամուրջն նոր 13 կամարօք։ Ի քաղաքի ատ օրիոր գըն Յովհաննա Արգեան անկաւ ի ձեռս Անգլիացոց։ Բն. 10,000։

Մայր եկեղեցի Նուայոնայ

ՆՈՒԱՑՈՆ (Noyon). — Ի վերայ Ուազայ քաղաք փոքրիկ, յորում ծնաւ Կալվին ազանդապետ. Նշանաւոր է ի սմա մայր եկեղեցին կառուցեալ ԺԲ. դարու խառն ի ՃարտարապետութԷամբ. զսա Ճարտապետութեամբ Նորոգեաց յաւուրս մեր (1835) Դանիէլ Ռամէ Ճարտարապետ։ Բն. 1,500։

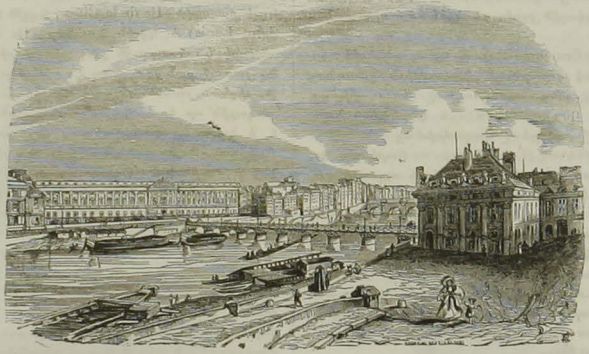
372. Ե. Ս Ի Ն (Seine). — Ցանուն գետոյն իւրոյ, մանն ե Նահանգին Իլ–ը–Վիլենայ. ունի ընդեղէն տախտ, պտուղ և բանջար բազում, գառ ընտիր, վէմ, այծ քաշմիրայ. ի մասին Ճարտարութեան և ի բարգաւաճման յառաջադէմ է յոյժ ըստ ամենայն գիւղոց, քաղաք ի սմա է մայրաքաղաքն Գաղղիոյ։

ԲԱՐԻԶ կամ ըստ Գաղղիացւոց ԲԱՐԻ (Paris). — Գ. Ռ. վիճակին և մայրաքաղաք սերուԷթեանն Գաղղիոյ, մի ի բազմամարդագոյն, լընդարձակ, ի հոյակապ և յանհամար քաղաքաց աշխարհի և բազում մասանբ գեղազանգեալ զինուԷբք, կառուցեալ յափունս գետոյն Սենայ, որ յերկուս հատասոք մասունս հատեալ զոյն յերկու կղզեակս սրոտնէ, այս է՝ Կղզի քաղաքին (Ile de la Cité), Կղզին Ակն–Լուի (Ile Saint–Louis) և Կղզին Լուվիէր (Ile Louviers), որ անճառակ է։ Նագուստն քաղաքիս կարի յոյժ վաղեմի է. յառաջ քան զգալուստ Հռոմէացւոցն ի Գաղղիա Բարիզեան տոհմն կէլտաց Գաղղիացոց բնակեր ի քաղաքին՝ որ կոչեր յայնժամ Լ–ոՒԷՒԷ, վասն որոյ և ի ՆուամՇէլ Հռոմէացւոցն կոչեցաւ Լուտեթիա Բարիզաց. Նոքա շինեցին անդ ջրմուղ մի և բաղանիս։ Իսկ ի Թուէն 360 Ցուլիանոս Ուրացողն կառոյց անդ պալատ և հաստատեաց ի Նմա զընակուԷթիւն իւր. իբրև անցին այլ ևս ամք 100 փառանգք սրբեցին Նմա և արարին զայն իւրեանց մայրաքաղաք յամին 508. արքայն Կլովիս Նոտաւ յապաքանս Բազանեացն՝ որոյ հետք երևին ի փողոցին Լա–Հարբաց. շինեցին յայնժամ անտառօր եկեղեցիս ի Ծուալէլ, քրիստոնէութեան, և յՀ դարուն մեծն Կարոլոս հաստատեաց վարժարանս ուսանց՝ ուսոի Ծագեցաւ արդեան հռչակաւորանն։ Ի կէս Թ դարու Նորմանդացիք յաւարի առին զքաղաքն, իսկ Հիւկոս Կապէդ կոմս Բարիզու Թագաւորեալ ընդարձակեաց զքաղաքն, բաժանեալ զայն ի Թաղս չորս. յամին 1190 առ Օգոստեաս Փիլիպպոսիս յատակեցին զփողոցսն, և եղեն յայնժամ քաղաքին Թաղք ութ և գրունք 15, որ յառաջն ե. րեք ևԷՒ էին. առ Փիլիպպոսիս Վալուայ էին իբրև 150,000 բնակիչք ի Բարիզ, որք ի ԺԴ. դարու իբրու կիսով չափ նուազեցան ի սրածուԷթենէ. իսկ ի 1365 ի 16 Թաղս զատաւ քաղաքն և ի 1418 ի սրածուԷթենէ և յերկաւորէ մեաւն իբրև 100,000 անձինք, և զինի երկուց ամաց Անգղիացիք ռանևկոիս արարին զքաղաքն. այլ սակայն և առ ԺԱ. Լուդովիկոսիս 300,000 բնակիչք էին ի Նմա. իսկ յետ Գրանկիսկոսի Ա. և Դ Ենրիկոսի՝ որ քան զոր առաւէլսւ ընդարձակուԷթիւն քաղաքին և բազմամարդուԷթիւն. ի պարագայս 60 ամաց (1615–1672) շինեցան բազումք ի հոյակապ հասարակաց շինուածոցն, յորս յաւէլ ինչ ինչ և Լուդովիկոս ԺԴ. այլ առ խառնուԷթեամբն խափան եղև շինուԷթեանցն, մինչև յարեաս Նաբոլէոն և յօրինեաց գեղեցիկ զբօսայգեան գետափանց, և փառաւորդ շինուածս. և յետ այնորիկ միւանգամ գագաթեաց շինուԷթիւն առ կուռ զէտս իրերաց հասելոց խառնուԷթեանց. իսկ այժմ անգրէն վերսին ձեռն ի գործ արկեալ է նորոգ շինուածոց և յառաջագոյն սկսելոյն։ Շուրջ զքաղաքաւն պատ պարիսպ 87 գրամբք յորս յաւէլան և ամրուԷթիւք յառաջ քան զամս ինչ, որով եղև ընդարձակագոյն քան զամենայն բերդաքաղաքս։

373. ՇինուԷթիւն քաղաքին ի հասարակի քարուք է, այլ ոչ կանոնաւոր. տունք քարաշէն, այլ փողոցքն մանաւանդ որք ի հին Թաղսն՝ նրբինք, մթինք և աղտեղիք, ի սակս անգագար անցուդարձի կառաց առ

առուակաք որ անցանէն ընդ քաղաքն, յորմէ տամնա-
նայ գետին և օդն գինքանայ. բայց գետնեցիկ են փո-
ղոցքն Ռիւնէլ, Գոտէլնոյ և Ռ (Paix, Խաղաղու-
թիւն). ջուրս եա յերինէլ Նաթոլէոն, և փողոցք 22 պա-
տուարացն որ բաժանեն զքաղաքն յարբարձա-

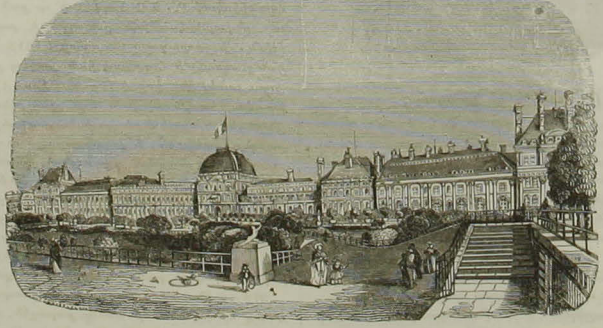
նաց իւրոց՝ են զարգք երկուսակք և Ռեմիլք ծառաս-
տանաց: Դեմատուածք Սենայ կամուրջք վեցք յատա-
կեալ են, 23 կամուրջք են ի վերայ նորա, և երեւե-
լիք ի հոսա՝ Ասգերլից երկաթածոյլ կառուցեալ առ
Նաթոլէոնիւ, Արգոլ (Pont d'Arcole) կոչեալ զեր-

Կամարջն Ալրճատից

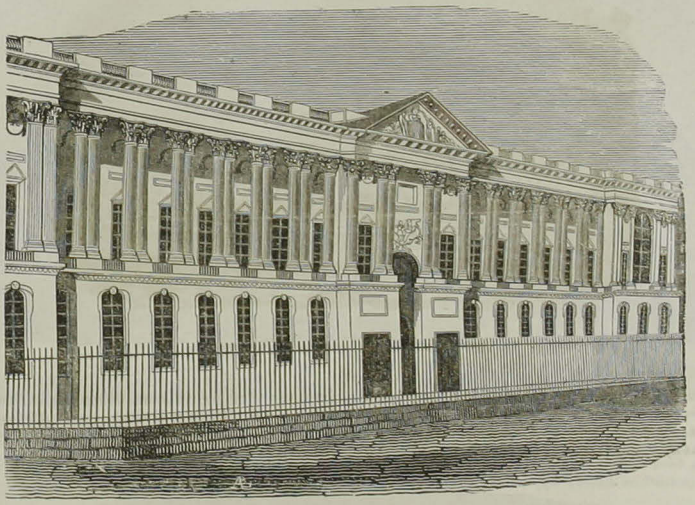
կաթի շղթայից, կամուրջն Նոր՝ լայն և երկայն որոյ
յատուրս Գ. Ներիկոսի սկսաւ շինուիլն և աւարտեցաւ ի 1674. է առ Նովաս արձան Դ Ներիկոսի,
պատկեր հիծելոյ, կամուրջն Արհեստից (Pont des
Arts), վան հետևակաց երկաթածոյլ, կամուրջն
Ս. Հարց, (Pont de Saints-Pères), Աքքոշի կա-
մուրջն, կամուրջն Միհայաւոտեան ասացեալ,
(Pont de la Concorde), կամուրջ Ընկերանոցին (Pont
des Invalides), և այլն:

Ի հոյակապ շինուածս Քարիզու գլխաւորք են ար-
քունի գղեակքն Դիւլիրեան (Tuileries) և Լուվրը
(Louvre) կառուցեալ դէմ յանդիման իրերաց և
Թեա ձգեալ երկուսակք. զԼուվրը առ Փրանկիսկոսիս
Ա. սկսան կառուցանել յամին 1528, Լուդովիկոս ԺԴ.

Դղեակն Դիւլիրեան

և առաւել ևս ԺԴ-ին զարգարեաց զայն յոյժ վայել-չապէս, յօրինելով զսիւնազարդ դասիճան Ճարտարապետութեամբ Ռերոյալ։ Իսկ Դիւիլըրէասյ չինուիլն սկսեալ առ Կատարինէայ Մեդիկեանց յամին 1563, յերկարաձգեցաւ առ Դ. Ներիկոսիս և ԺԴ. Լուդովիկոսիս։ Ի կողմանէ Թէ մի զուգահեռական Սենայ գետոյ կառուցաւ Տաղտրգէլ ընդ Լուվրայ, և Կաբուչէան սկսաւ միւս Թէ ի Հանգիստոյ կառուցանել նման նմին։ Կցեալ ընդ նմա զԼուվրը և գործել պալատ մեծ և երեսելի ընդ ամենայն Եւրոպա, կոչելով

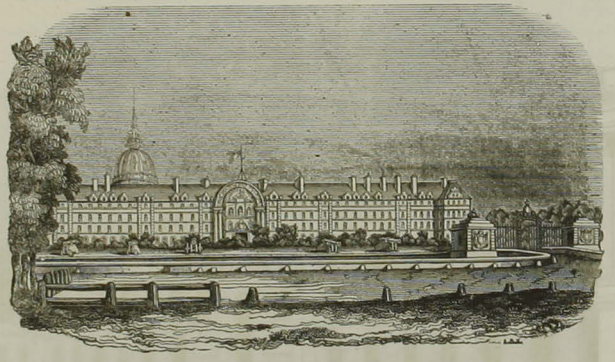
Դղեակն Լուվր

զայն Պալատ Գառուղէլայ։ Յանուն յաղթական կամարին զոր կառոյց անդէն։ արքունական բնակութիւնն Տաստառեցաւ ի Դիւիլըրէն, իսկ ի Լուվրը Թանգարանք Գաղղիացւոց, յորս են բազում հնութիւնք և նկարք, որովնետ չէք այլ Թանգարան յաշխարհի, Թէպէտ բազում ինչ որ առ Նաբուլէոնիս Տասաքեայն անդրէն առաքեան յաշխարհս ուսան բարձեալ էին. անդ ի հերուն յաւելեալ և Թանգարանն կիմուէական վան արձանացն զոր յաւելուկաց Աստիւսաանի բերին։ — Ձմին Լուվրայ և Դիւիլըրէայ անուանի են պալատքն Ռոքոնի (Palais-Royal) և Լիւսանպուրգի (Luxembourg). առաջինն հուպ ի Լուվրը նշանաւոր է վան ընդարձակութեանն և փառացն և յաւէտ վան պատմական անցիցն որ ի նմա. զան կառոյց Ռիշըլիէօ, վան որոյ զառաջինն Պալատ Ծիրանաւորի կոչէր. այլ ապա առեւալ զայն ի Թագաւորէն արքունի եղև բնակութիւն. առ Կաթոլիկեանս կոչեցաւ պալատ Տրիբունիկ. չինուած պալատանն պարզունակ է և վայելուչ. յերկուս ապարանս բաժանի յորս են յարկածածուկ դասիճք և ի նոսա խանութք ամենայն կարևոր սպասից և զուարճութեան. ի միջի կրկին ապարանիցն ձգի վայր զուգահեռագիծ յորում են պարտէզ և ճեմելիք զբօսանաց աղնուականաց։ Լիւսանպուրգ կառուցեալ ի 1612, առ Խոսովութեամբն եղև բնակութիւն գործակալացն, և յետ Կաթոլէոնի առն աստենն գաղերգ առնակալացն։ Նշանաւոր են մեծ անդուղիք պալատանս գեղեցկաշէնք յոյժ. կրկին գասիճանք Թևոց նորա նկարօք քաջաց պատկերաց Հանից Դաղղիոյ զարգարեալ. պարտէզ պալատանն հասարակաց համարի և ունի հովանաւոր ճեմելիս որ առանի հանէ ի գիւտանոցն։

374. Բայց յայսցանէ անուանիք ի գեղեցիկ շինուածան այսոքիկ են. յաշեակ գեղարուեստ Սենայ, մեծ պարտէզն անկոց (Jardin des plantes) ընդ ականաւորան որ ի Եւրոպա յաւէտ հռչակեալ վան փակարանին կենդանեաց և Թանգարանի բնական պատմութեան. հուպ ի սա առ առուակին Պիեվայ կայ երեսելի գործատունն գործոց Կոպլէն անուն, զոր քառնուԹեամբ սուռ և մետաքսի հիւսեն գեղեցիկ նկարապատ ծոյտ. գործարանս այս է ընդ ճեռամբ Կոպլէն ասմին այլ ծախք յարքունուստ լինին։ — Դիտանոցն

(Observatoire) նորոգեալ ի մեծ. — Գերեզմանք տորերկրեայ՝ որ յառաջն քարահատք էին. — Տուն ուսումնարանին որ յառաջն կոչէր վարժարան չորից ազգաց. — Տուն դրամոց, որոց չքնաղ է Նարտարպէտ-

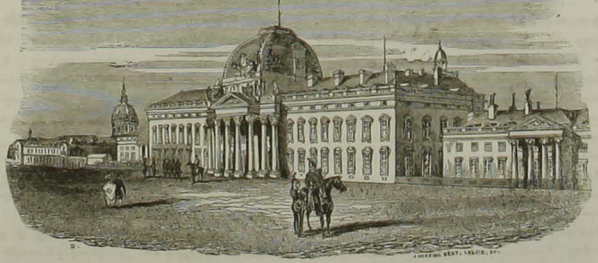
տուԹիւն. — Պալատն Պուբլոն որ առեան կալ-գեցաւ Նուիրակաց. — Մեծ զինուորական Անկեա-նոցն Հիւանդաց (Hôtel des Invalides) կառուցեալ առ ԺԴ Լուդովիկոսիւ, որոյ գմբեԹ եկեղեցոյն Նար-

Զինուորական անկեանոցն Հիւանդաց

տարաշէն է և զարդարեալ նկարուք. առա գարմանին հիւանդ զրակաք Թուով իբրև 2000. այլը յա-մին 1840 փոխեցին զմարմին Նաբոլէոնի ածեալ՝ի Ս. Հեղինեայ կղզւոյ: Ճեմելիք զուարճալի և անդուլիք

հոյակապ անտի Հանեն յեզր Սենայ. — Զինուորա-կան գոլորցն (École militaire) հուպ Անկեանոցն՝ի ծագ քաղաքին Հանդէպ հրապարակին Արեսի՝ (Champ de Mars), ուր ընդն Հանդէպք մեծի զրա-

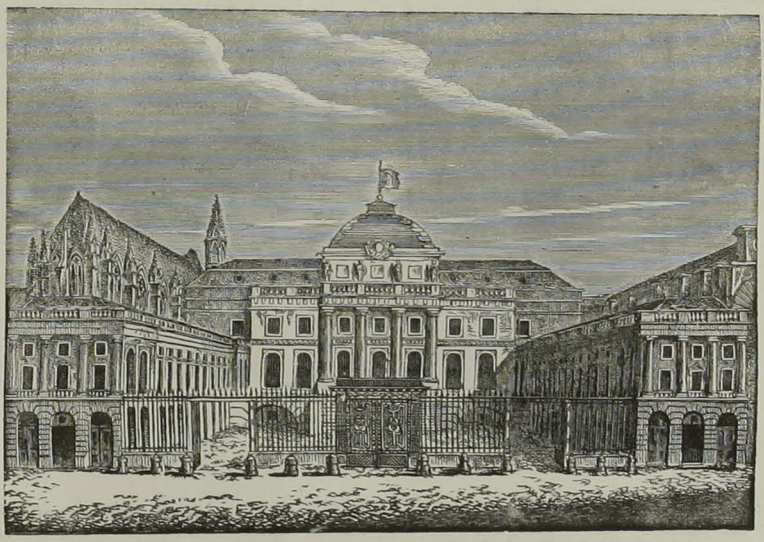

Զինուորական դպրոցն

ժողովոյ և Ճեմելիք. շուրջ զսովաւ պատեն բլրակք և Ճեմելիք:

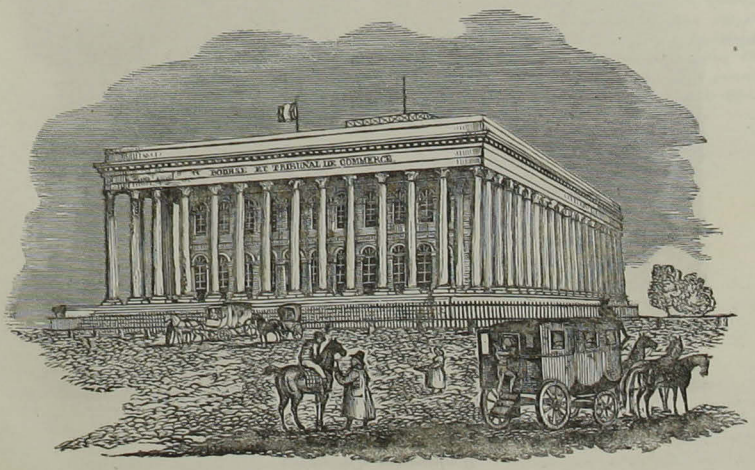
Խակ յաջորմն Սենայ, Ժողովարան Հասարակաց (Hôtel de ville) զինուած վաղեմի՝ի հրապարակին Գրեւայ, որ էր տեղի կառափման. — Հրապարակ վա-

Ճառականաց (Bourse) հոյակապ զինուած գեղեցիկ քան զամենայն Ժողովեալ վաՃառականաց՝ Լեզրա-պա, կառուցեալ ըստ տարազու քառակուսի տանն Նխմեայ Նուրբ քանդակօք և նկարուք գրուագեալ. — Պահարան զգեստուց (Garde-meuble) Թագաւոր-

Սպարանք դատաւորին

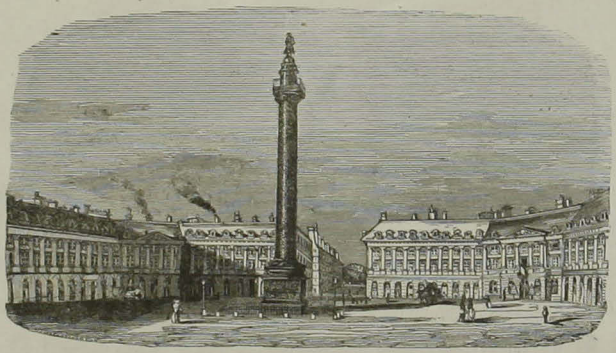
Թեան. — Ապարանք համարակալին (Hôtel du ministère des finances), *ուր են դահնէք հասարակաց և անհատուԹիւն հարկաց, և այլն.* — *Ի բուն քաղաքին՝* Ապարանք դատաւորին (Palais de Justice), *յո-*

Հրապարակ Վաճառականաց

բում է վերին տեսանն և տեսանն բազրքոյ · ի սմա յառաջն բնակէին Թագաւորք Գալղիոյ : — Մատուռն սուրբ (Sainte-Chapelle) Ննարտարաշէն է · կից է պալատանն՝ Գոնսիէրժըրի (Conciergerie) տուն բանտի :

375 · Ի Հրապարակս Բարիզու անուանի են, վան-

Հրապարակն Վանտոմ

տոմ՝ (Vendome) գեղեցիկ քան զայլն զարգարեալ շուրջանակի հոյակապ շինուածովք բան այժմու ոճոյ · Հրապարակ Յաղթութեանց՝ (Place des Victoires) յո-

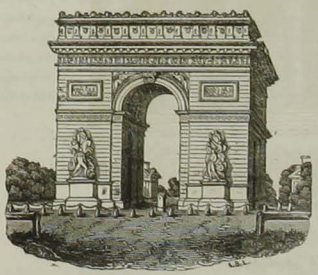
րում կայ պղնձաձոյլ անգրի ԺԴ Լուդովիկոսի · Արքունի հրապարակն յորում կանգնեալ է անգրի ԺԴ Լուդովիկոսի · Հրապարակն ԺԵ Լուդովիկոսի

Մոբատեան Վարժարան

որ այժմ կոչի Միաբանութիւն (La concorde)՝ գե-
ղեցկաչէն և ընդարձակ, յորում է կօթռոն Լուքսո-
բայ, Պաստիլ (Bastille)՝ յանուն միջնաբերդին քան-
գելոյ առ խռովութեամբն, ի սմա կանգնեցաւ սիւն
ի յիշատակ խռովութեան 1830 ամին. ՛քեղաղ հրա-
պարակն Ժողովատեղ վաճառականաց. հրապարակ
Պանթէոնին և Շադըլէ (Châtelet) յորում է աղբիւր
և առ նովաւ սիւն Նշանաւոր Յաղթութեան։

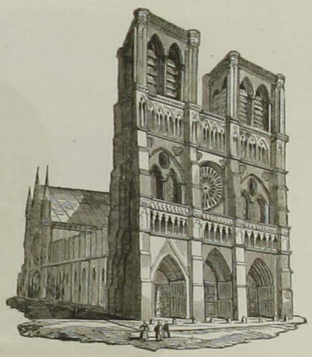
Ի Հասարակաց յիշատակարանս և չինուածս՝ նշա-
նաւորք են՝ սիւն Կաթոլիկոնի ի հրապարակին Վան-
տոմայ ի յիշատակ պատերազմաց 1805 ամին, զոր
ձեոյ կօթռոնին Տրայանոսի որ ի Հռոմ, բարձրու-
թիւն նորա ի խարսխէն մինչև ցծագ անգրսոյն ունի
138 ոտնաչափ, յամենայն երեսս նորին քանդակեալ
են նշանաւորք արարք Գաղղեացւոց ի պատերազմունս
ժամանակին, և սղնձէ նորին է ձոյլ հրանօթիցն զոր
ի պատերազմունս կողոպտեցին ի Թշնամեաց անտի.
ի գլուխ սեանն կանգնեալ է արձան Կաթոլիկոսի. —
Յաղթական կամարն Գարուզէլ՝ զոր նմանութեան
կամարին Կոստանդիանոս որ ի Հռոմ. — Կամարն
Ատեղ (Arc de l'Étoile) կոչեցեալ զոր սկսաւ շի-

Կամարն Ատեղ

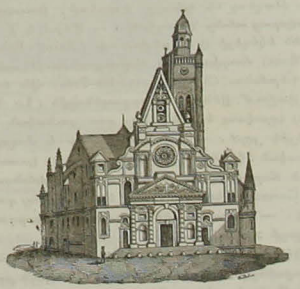
նել Նաբոլէոն և աւարտեցաւ յետ նորա՝ հոյակապ
և աշխիւ Ճարտարապետութեամբ, 137 ոտնաչափ է
բարձրութիւնն, մի միայն է կամար Ճակատուն 87
ոտնաչափ բարձր և 47 լայն։ — Դուռն Ս. Դիոնէ-
սիոս՝ որ է յաղթական կամար կառուցեալ ի 1672
ի պատիւ ԺԴ. Լուդովիկոսի. — կօթռոն Լուքսոր
կամ Կղեոպատրայ՝ (Aiguille de Cléopâtre) զոր ի
Թեբեայ ածին՝ ընկալեալ ի փոխարքայէն Եգիպ-
տոսի։

376. Եկեղեցիս Քարիզու ի բուն քաղաքին Նշա-
նաւոր է մեծի եկեղեցին Տիրուհւոյն Կոդրը-Տամ
(Notre-Dame) հնագոյն քան զամենայն եկեղեցիս
քաղաքին և ի գոհացի Ճարտարապետութեան երկ-
ելի գեղեցկութեամբ, կառուցեալ յԺԲ դարուս. ան-
դրիք բազումք և զարգք 48 մատրանց և սեղանոց էին
ի նմա՝ այլ առ խռովութեամբ ապականեալ կայտե-
ցան. կից էր ատաճարիս պալատ արքեպիսկոպոսին՝

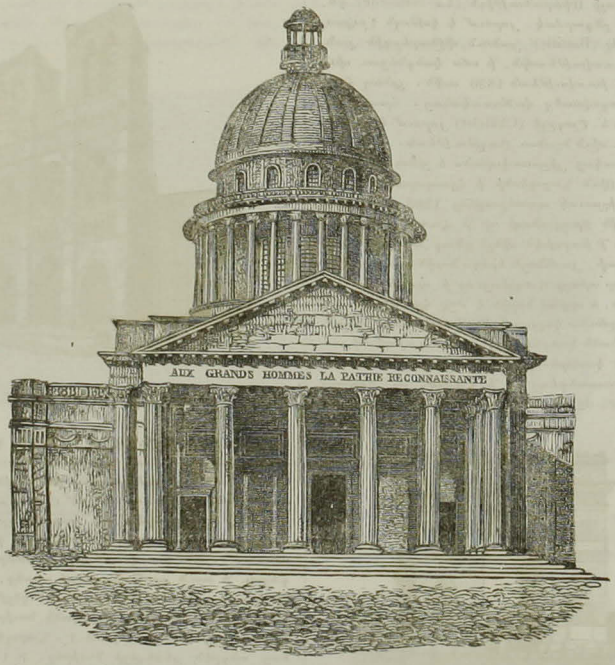

Եկեղեցին Նոդրը-Տամ

որ աւերեցաւ յամին 1830։ Ի ձախմէ Սենայ եկե-
ղեցին Ժընըվիեւ կամ Պանթէոնն (Geneviève, Pan-
théon) Նմանեալ ամենասրբոց տաճարին Հռոմայ,
տաճար մեծագործ զոր Նուիրէ Ազգս ականաւորաց
հայրենիք երախտագէտ, զի այսպէս գրուածեալ է ի
Ճակատուն (Aux grands hommes la patrie reconnaissante). առ խռովութեամբն տաճարս այս կոր-
ծեցաւ ի տուն դամբանաց արի արանց, յետ խռո-
վութեանն անդրէն փոխեցաւ յեկեղեցի. և յեսոյ
միւսանգամ առաքինի մարգկանն Նուիրեցաւ տուն
յիշատակաց. իակ ի հերուն Լ. Նաբոլէոն հրամայ-
եաց անդրէն յեկեղեցի Նուիրել։ Ի 1764 սկիզբն
եղև չինուածեան սորին օրձաքար վիմօք և կորնթացի
սեամբք զարդարեալ, ի գմբէթին փորագրեալ են
գեղեցիկ արուեստ սրբուհւոյն Ժընըվիեւայ. քառա-
թեւ է յատակն ըստ ձեոյ յատենական խաչի։ Ի միջ-

Եկեղեցի Սրբոյն Ստեփանոսի

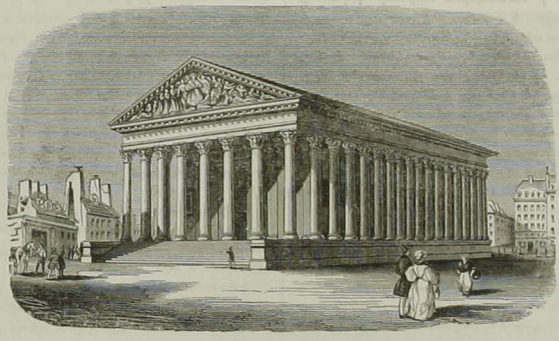
Պանթէոն այսպէս Սրբոյն Ժընեվիեւ

կին ամբաւնայ գմբէթին. ի սորբկրկեայ դահլիճս նորա թաղեալ են նշանաւք Վոլդեռի, Իւսոյսի և զօրավարաց ոմանց Նաբոլէոնի։ — Մերձ է ի պանթէոնն եկեղեցի Ս. Սուլփանոսի (Saint-Étienne-du-Mont) մաբիսանացի Ճարտարապետութեամբ. — Ս. Գերմանիս (S.t Germain-des-Près) հին եկեղեցի։ Յաջորմ Սինայ, Մադդաղինացին (La Madeleine) հոյակապ եկեղեցի նոր քան յունական ոճոյ, գեղեցիկ յոյժ. — Ս. Հաւքաս, որ է Ժողովրդապետական եկեղեցի Դեկրիզեանց. — Ս. Եւստաքիոս խառն Ճարտարապետութեամբ և Ս. Գերմանիս միւս (S.t Germain l'Auxerrois) առ երի Լուվրայ գոթացի ոճով. — Ասառատածին-Լաբրեաճի զարդարեալ խառացի ճոխութեամբ։

Ընկերանոցք քաղաքացեաց են 12, զինուորաց 5, և հիւրանոցք 13. յորս գլխաւորք, մեծագոյն քան զամենեսին Օգէլ-Տիէս (Hôtel-Dieu) անուանեալ յորում 1,500 մահիճք են հիւանդաց. և անկեանոցքն որ ազգի ազգի անուանս ունին քան ազգս ազգս հիւանդաց և կարօտելոց բնակելոց ի նոսա, ընդ որս են և անկեանոցքն կոյրաց, համրոց և խլից, և այլն։ Վասն ջրաբաշխութեան 86 աղբերք են հասարակաց ի Բարիզ և 500 առանձնաւորաց. բարեհամ է ջուր ջրմղին Ուրքայ (Ourcq) քան զայլսն։

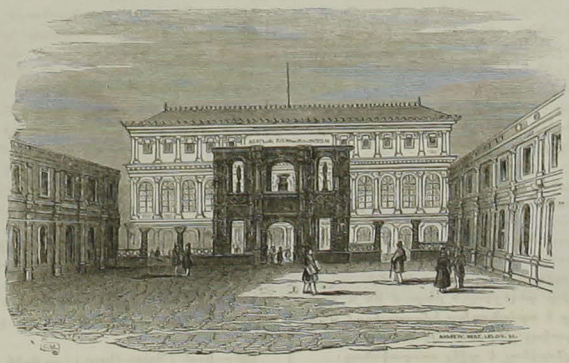
377. Ի հաւաքածոյ նիւթս ուսումնական իրաց և արուեստից նշանաւորք են քան զամենայն նախայիւսանակեաքդ Լուվրը, Լիւսանպուրկ և պարտէզն որոց յատկութիւն նշանաւոր են Թանգարան նկարաց քաջ պատկերահանից, Թանգարան հնութեանն՝ Եգիպտական և Ասորեստանեայ հնութեամբք, մնացեալն նաւաց։ Բայց ի սոցունց անուանի են առն հրաշինուց, պահարան պատերազմական կահուց, պահարան արուեստից, տուն անդամահատութեան, բժշկութեան, դահլիճ պատկերաց դքսին Օռլէանայ յարքունի պալատին, դահլիճ հանքարանութեան, Ճարտարապետութեան, և այլն։

Ընկերութիւնք և շինուածք ուսումնական ամենան են ի Բարիզ, յամենեսին ի նոսա գերագոյն է

Եկեղեցին Մագդալենացի

Ակադեմիան (Académie) կամ Իւսումնարանն ազգային զոր հիմնեաց Ռիշելիէօյմին 1663, որոյ չորս մասունք եին յառաջին, այս է՝ Ակադեմիան Գաղղիոյ, Ակադեմիան արձանագրութեանց և քանաստիրութեան, Ակադեմիան մաթեմատիկայ և Ակադեմիան գեղարուեստից. և յետ փոփոխութեանց մինչ ի 1832 յաւելուած և հինգերորդ Ակադեմիան բարոյական և քաղաքական ուսմանց. — Համալարան արքունի և ազգային՝ ընդ կառավարութեամբ մեծի հոգաբարձուին ուսմանց և արքունի խորհրդարանին. — Ակադեմիան Բարիզու յաճախեալ քան զամէն, յորում 8.000 համարակք եին ի 1836, բաժանի ի հինգ բաժանս, այսինքն՝ սուրպոնեան աստուածա-

Վարժարան Դեղարուեստից

բանութեան, իրաւանց, բժշկութեան, գիտութեանց, բնական ուսմանց. — Մուսէոն բնական պատմութեան. — Դպրոց համաբուեստից՝ որոյ վինուած օրինակ եղև ի գլխաւոր քաղաքս Եւրոպայ, ի սմա ուսուցանեն բնաբանութիւն, բնաքանդագութիւն, տարրաբուժութիւն և որ մինչ միանգամ կարեւոր եղէ ի գիտութիւն շար-

ժառաքեաց վինուորական և քաղաքական. — Մարզարան վարժարեաց՝ ուր կրթին գաստուերք ի սէաս համալարանին Գաղղիոյ. — Վարժարան գեղարուեստից նորոգ կառուցեալ յաւուրս նկարչութեան, արձանագործութեան և ճարտարապետութեան, վինուած վայելչագեղ, ուսի սրահաց ուր ժողովին հանդիսա-

տեսք կամ դնին ի տեսութիւն հարտար գործածք քաջաց համբակացն. ի վարժարանի ատս նշանաւոր է Հարտարարուեստից Դուռանն կէյլըն (Gaillon) գղեկին. Ըզպարտք գեղարուեստից, երաժշտութեան, վառնականութեան, արեւելեան լեզուաց, արձանի Թըղթոց. Բաց յայսցանէ են և այլ եօթն ականաւոր վարժարանք և բաղում գպրոցք ի պէտս մանկանց և աղջկանց. Ընդ օրս արժան է յիշատակել և զվարժարանս օտարազգեաց ի Բարիզ, որպիսի էր Եգիպտականն և Օսմանեան, և Հայկական վարժարանն Մուրատեան հաստատեալ անդ յամին 1846, որիւք Սամուէլի Մուրատեան վաճառականի Հայկազնոյ, ընդ տեսչութեամբ Մխիթարեան Հարց Վենետկոյ Վանից։

Ի Մասնիզդարանս անուանի է Ազգուեհարանն, Ճոխագոյն քան զամենայն գրատունս աշխարհի, զի են ի նմա իբր 1,000,000 տպագիր մատեանք ընդ մեծ և փոքր, 80,000 ձեռագիր և 20,000 բաղմալեզուեան գիրք, յորս նշանաւոր են հնդամատեանն յունական գրեալ ի Դ դարու, և Փառնակեսլատցի գրուած ե դարու։ Թանգարան հին գրամոյ 1,510,000 ազ, յորս 80,000 հնոց ազանց, պատկերք տպագրեալք իբրև 1,400,000. այսոքիկ ամենայն ի մատենադարանի անդ են։ Նշանաւոր են և մատենադարանք Ձիերաբանին, Քաղաքին, Լուսնայ, և այլն։

378. Թատերք 24 են ի Բարիզ յաճախեալք, յորս երեւելիք են Թատրն Գաղղիացւոց (Théâtre français), Թատերգրաբան մեծ (Grand-Opéra), կամ արքունի Ակադեմեան Դուռանգածուեան, Ոտեան (Odéon) Թատերգրաբան Խաւսացի, Կրկէս Ոլիմպիական (Cirque Olympique), Թատր գրան Ս. Մարգիտոսի։ Ի գրասցանս Բարիզու որ ասին են Թուղ այլ գեղեցիկք՝ ականաւոր է յոյժ պարտէզն Դիւելըզ-ռեայ, որում կից են Էղիւսեան գրասքաղն Ծառանոխիտ (Champs-Élysées), անուանն Պուլոնիէ՝ ուր Ձիերն կառաք և երիվարք. պարտէզն Լիւսանպուրկեայ զարգարեալ մարմնոյիւք և անդրէքք, պարտէզն անկոց, պատուարքն քաղաքին (Boulevards), և այլն։

Ի կենդանագուռս շինուածոն յիշատակաց արժանի են վաճառանոցքն Վալէ, Ս. Ղերմանոս, Ս. Ոնորիւրիս, շուկայքն պահեստի, վաճառատեղիք, որպէս ցորենոյ՝ որ է բոլորովի շինուած մեծագործ գրմէ բեմաս, գինետուն մեծ, մեքենագործ փայտի, և գամ բանարանին յորս նշանաւոր է Թէր լա Շէզդոյ յարեւելից մէջ կոչած քաղաքին ի ծագուածս և ի Թիւռս ԲԸԼ-ՐԻ, յորում չերեք գեղեցկաչէն բաղատ են և իրրև 30,000 տապանք և արձանագիրք խնամալից։ Յայս ամենայն հասարակաց շինուածս Հրի և մարգասրուեամբ մուտս շնորհեալ է չքնել օտարականաց։

Ի վաճառանուածութեան մի ի յաւէտ ծայրագնեաց և շահասան քաղաքաց աշխարհի է Բարիզ. ամի ամի գործեն տեսանօթ ցնծուի 15 միլիոն արժէից, ժամացոյց 6 միլիոն, և հանեն ի քաղաքէն կազմած 50 միլիոն արժէից. ամենայն ազգք գործարանաց գոյանին ի նմա, տարեկան կազմուած քաղաքին առաւել է քան զ50,000,000։ Ընդ աշխարհ է յաշխարհի Բարիզ ի գրաւճառուեան, 80 տպարանք են ի նմա, յորս տպագրեանն և մեծ առաջին է ընդ ամենայն աշխարհ, 600 գրավաճառք, առաւել քան զ300 օրագիրք և գրագիրք։

Ըստ քաղաքական վարչութեան յերկուասան շրջանս նման բաժանի Բարիզ և ի 46 Թաղս։ Բնակիչք մարդաքաղաքին են իբրև 1,100,000։ — Շրջակայքք Բարիզու ի հասարակի դաշտայինք են բարեբեր և գեղեցիկք։

379. Յահենկուստ Սենայ նշանաւոր տեղիք են.

Շուա-լը-Ռուա (Choisy-le-Roi). — Ընտանի գիւղ, զի են ի նմա գործարանք նաւոբ յախճապոս կուոյ ըստ անգլիացի տարազու, աշտաի և սեկի այծից։ Բն. 2,000։

Պիւէթրը (Bicêtre). — Դղեակ հին, որոյ կէս՝ բընակութիւն է անմանկաց ծերոց և յիմարաց, և կէս՝ բնակութիւն բանտագտ գործաւորաց, որոց այժմ միաշամուռ Թիւ է 6,600։

Սօ (Sceaux). — Քաղաք փոքրիկ, յորում կան մեզնացորդք պալատան և պարտիզից գքսին Բանթիեվայ, ունի ժամավաճառ արքատոց ի պէտս Բարիզու։ Բընակիչք 2,000։

Վաղիրար (Vaugirard). — Աւան մեծ որմնակից պատուաց Բարիզու, ունի գործարանս տարբրաշուածական նիւթոց և զտարանս շաքարի և վարժարան մեծ։ Բն. 10,000։

380. Յայնկի Սենի գեղոյ գլխաւոր տեղիքն են.

Շարանթօն (Charenton). — Ի գեղախառնուածս Մատնայ և Սենայ գեղս մեծ, անուանի վանն յիմարանոցին և ձուլարանաց շրգեշարժ գործուց։ Բն. 3,000։

Ալֆոր (Alfort). — Իշխանիք մեծ որ ունի գպարոց բժշկութեան անասնոց։

Վէնսէնն (Vincennes). — Կշռանաւոր է ի սմա գըղեակն յորում նստան Թագաւորք Գաղղիոյ, ունի որարան որմնափակ, վարժարան հրաղնեութեան, դաշնիՀ զինուաց, և դամասն գբոն Էնիկիէնի որ սպանաւ ի խորխորատս գղեկին ի 1804։ Բն. 6,000։

Պէրսի (Bercy). — Գեղ մեծ, շտեմարան գինւոյ և ցքաղ ի պէտս Բարիզու։ Բն. 7,000։

Շարոնն (Charonne). — Գեղ, յորում է գպրոց վաճառականութեան և արուեստից։ Բն. 4,700։

Պելէվիլ (Belleville). — Կառուցեալ ի բարձրատակի, են ի նմա տունք գբաւանաց, քարաչհաւք և ծառաստան նորատունկ ծառոց։ Բն. 19,000։

Մոնմարթրէզ (Montmartre). — Ի վերայ բարձրադունին ի բերբո Գաղղիոյ, տեղի մարտիրոսութեան Ս. Դիոնեսիոսի պաշտպանին Գաղղիոյ, կամ տեղի մեհենին Արեհի. ի բարձրեալ նոցա երեի գեղազարշ տեսարան մարքաքաղաքին և ափանց Սենայ։ Բնակիչք 6,800։

Սէնթ-Ուէն (Saint-Ouen). — Ունի ամրոց գեղեցիկ յորում Լուգդվիկոս ԺԸ. հրատարակեաց գյայտարարութիւնն անուանեալ Սէնթ-Ուէն, են ի գեղ սոա գործարանք բաղում, համբարանոց ընգերնոց և բուժանդին ոչնչ գեպիեան։

Սէնթ-Տընի (Saint-Denis, որ է Ս. Դիոնեսիոս). — Քաղաք անուանի վանն հին մենաստանին յորոյ ի գոմացի եկեղեցւոջն էին գամբանք Թագաւորացն Գաղղիոյ, ընդ որոց և մերոյ վերջնոյ Թագաւորին Ռոբերտեանց Լուսին, որք առ խաղաղութեամբն քահգեցան։

Եկեղեցին Սեն-Տրեի

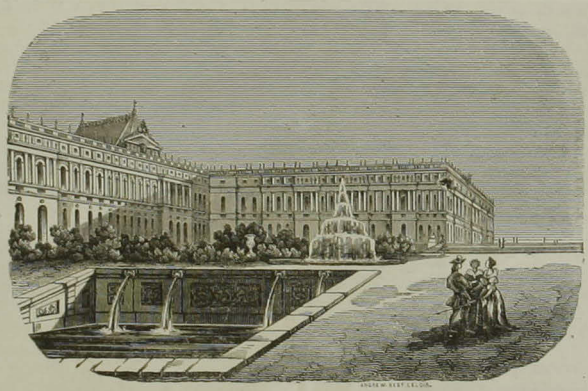
Նաթոլէոն վերանորոգեալ զայնս ի 1806. և այժմ ի վանս աթոյիցն հատատեցաւ գոլոց օրիորդաց գասեղ. ապետացն Լեգէոնի պատուոյ: Բն. 14,000:

Նէոյլլի (Neuilly). — Ոչնի կամուրջ ի վերայ Սենայ 780 ոտնաչափ յերկայնութիւն. նշանաւոր է գեղեցիկ սորա, ուր Լուգ. Փիլիպպոս վերջին Թագաւոր Դաղղիոյ զման մի ամարայնի անցուցանէր. Բն. 8,000:

Պ–է (Passy). — Լման սահմանակից Բարիզու, ուրի հանքային ապրեալ ցուրտ ջրոյ: Բն. 17,000:

381. Ջ. Սեն-եւ-Ուազ (Seine-et-Oise). — Ջի Սեն գետ անցանէ ընդ սա և Ուազ Թափի ի նա. ման Լշտ-Ֆռանսայ և Օռլէանայ. ունի արտիս, նաւելի ընթեր, մատաղատունկս ծառոց, անտառս, մարմանդ, երկ, ձոռին, պտուղ, ոչխար Գէրս, երկանագար, վերմիտրուքեան, կեչ, հող յախճապակւոյ, ապակի, գինի, և այլն:

Վերսայլ (Versailles). — Գլ. Ք. ի մէջ գաւառին, ջրիւք փարահաս և կիսով հեռի ի Բա-

Արքունի պալատն Վերսալլեայ

բիղէ, անուանի դէղեցկութեամբ և հարստութեամբ։ Լուդովիկոս ԺԴ՝ կառոյց ի սմա պալատ հոյակապ քանակաւ պղտղեաւի ամրոյն փոքրիկ։ առ խառնվուբեամբն անհնամ հնոց, այլ յեկեղ թագաւորն Լուդ։ Փիլիպպոս արաք ի նմին նորոգութեամբս ոչ սակաւ, հաստատեալ և գահլճաս հնութեանց և նոր կարուց և արձանս հարտարացն Գաղղիացւոց, յորս մարթ է գտանել զդրօնս նախնեացն և զարդեաց, որով և անուանի եղև ընդ ամենայն աշխարհ։ յաւէտ հնանաւոր են ի նմա երեք նորին որ հայրն ի պարտեզն կոյս, պանդելի նկարք Լամբէնայ ի գահլճին Հերակլեայ, գահլճին Բրիսի, գահլճին Հեփեստեայ, գահլճին մեծ՝ յորում Լըպրեան նկարեաց զմեծապանծ արարս Լուդովիկոսի ԺԴ, յորկ Թագաւորէն, մատուռն դէղեցկաչէն զարդարեալ պատկերօք և անդրեօք, գրասեղ նաղնքի կամ լեմնի, զոր յօրինեաց Մանսար, և են անդ ծառք երկու մին ձեռաստնի Փրանկիսկոսի Ա. և միւսն Դ Ենրիկոսի, պարտէզն մեծ զոր զարդարեաց Լընոդրը արձանօք պղնձեօք և հճեխօք։ բազում են անուանք դէղեցկի ասաղանք և շատրուանք, յորս նշանաւոր է Լատոնայ՝ յոր գայ ջուր ի Վերսալլեայ ի ձեռն Մառլի ջրանցեղի 645 չափս երկայն։ ի ծագ պարտիզին կան մեծն և փոքր անուանեալ Տրիանոն, չինուածք կառուցեալ ի ԺԴ և ի ԺԵ Լուդովիկոսէ։ այժմ անընդհատ են յոյժ փառք Վերսալլեայ զի ոչ ևս նոսին անդ Թագաւորք։ Ի քաղաքի սոս ծնան Լուդովիկեանք ԺԵ, ԺԶ, ԺԷ, ԺԸ, արքայն Էրէ, Տիւսի, և այլն։ Բն. 35,000։

382. ԿՐԻՆՈՆ (Grignon). — Հուսկ ի Վերսալլ, կայ ի նմա արքունի ուսուցչարան հաստատեալ վասն բարգաւանելոյ վերկրագործութիւն։

ՍԵՆ-ՍԻՐ (Saint-Cyr). — Ուխի զինուորական վարդոց 300 մանկանց ի հին մենաստանի, զոր Մենդենն տիկին կարգեալ էր ի բնակութիւն անանկ աղջկանց։ Բն. 1,700։

ԺՈՒՅ (Jouy). — Ուխի մեծ ձեռագործ նկարէն կատարուց։

ՄՍԻՍՈՆ (Malmaison). — Ամրոց անուանի վասն բնակելոյ ի նմա կայսրուհւոյն Յովսեփինայ, ինչ կաբուլեանի, որ և ինքն յամին 1815 սոս եկաց զաւուրս ինչ հրաժարեալ ի Թագաւորութենէ Գաղղիոյ։

ՍԵՆ-ԺԵՐՄԵՆ-ԱՆ-ԼԱԵ (Saint-Germain-en-Laye). — կայ ի սմա գղեակ կառուցեալ ի փրանկիսկոսէ Ա. ի գլաակ վայրի, և անուանւ մի գեղեցիկ շուրջ պատեալ որմով։ Ցակոբոս Բ. արքայ Անգղիոյ ի քաղաքի սոս մեռաւ։ Աստ ծնան Ենրիկոս Բ, Կարոլոս Թ, Լուդովիկոս ԺԴ։ Բն. 13,000։

ՊՈՒԱՍՍՈՒ (Poissy). — Ի ձախմէ Սենայ, ունի մեծ ամասվաճառ արքաւոց, ի պէտս Բարիզու, ամի ամի 1,400.000 ֆրանգաց չահ ի նմանէ։ Բն. 3,800։

ՍԷՒՐ (Sèvres). — Աստ փոքրիկ չահնկուժ Սենայ, ունի արքունի գործարան չախճապակեայ անուանի ընդ ամենայն Եւրոպէ, գեղեցիկ են անօթք նորա։ Բն. 4,000։

383. ՍԵՆ-ԳԼՈՒ (Saint-Cloud). — Ի վերայ բլրոյ ի հիւսիսակողմն Սեվրայ. անուանի է գղեակ սորին գեղեցիկ զոր նորոգեալ վարիչացոյց Նաբոլէոն ի բերնակութիւն իւր, զի սիրէր զաս քան զայլ ամենայն արքունիս ապարանս. պարտէզ նորա Հարտարութեամբ յարդարեալ ի Լընոդրայ անուանի եղև յոյժ։ Ի քաղաքի սոս ապրեալ Ենրիկոս Գ ի 1589. և գործեալ ի սմա յաւուրս խռովութեան ցրուեցաւ ժո-

ղով Հինգ Հարիւրոց ղոր խմբեալ էր Նաբոլէոնի։ Բնակիչք 3,400։

Մէօտօն (Meudon). — Ի հարաւոյ Սեվռայ, աւան գեղեցիկ կառուցեալ ի բարձրաւանդակի, յորում է պալատ արքունի՝ ուր բնակեցաւ Մարիամ Լուիզա կին Նաբոլէոնի և որդի նորա ի ժամանակի զի կայ բոլորն մարտ մղէր ի Ռուսաստան։ Բն. 3,200։

Գ Ո Ր Պ Ե Ի Լ (Corbeil). — Աւա Սենայ ի խառնուրդս Լուանայ՝ որ Հոլովէ անդաստր ջրաղացս առաւել քան զքառասուն. են ի քաղաքի սոա մեծամեծ չուեմարիք ալեր և ցորենոյ ի պէտս Բարիզու։ Բնակիչք 4,000։

Ռ Ի Ս (Ris). — Գեօղ ընդ մէջ Բարիզու և Գորպէյլոյ, յորում է ուսումնարան պարտիզագործութեան Գրոմոն անուն, և դասին անդ ազգի ազգի տունկիք։

Մ Ո Ն Լ Ի Ե Ր Ի (Montlhéry). — Ի զառ ի վայրի բլրի միոջ, յորում են միացորդք և աշտարակ գղեկի կառուցեալ ի 1015. սոա Լուդովիկոս ԺԱ. մեծաց ի 1465 պատերազմին մեծ ընդդէմ եղբօր իւրոյ դքսին Պեռեայ։

384. Է Ք Տ Ա Մ Բ (Étampes, Ստամպէս). — Ի վերայ ժիժինայ (Juine), ունի բազում ջրաղացս։ Բնակիչք 8,000։

Մ Ա Ն Տ (Mantes). — Ի ձախմէ Սենայ ի զուարճագեղ դաշտի վասն որոյ և քաղաքն Գեղեցիկ մականի։ ի չքնաղական նորա դասանին հնուքիներք կնիք ասց և Հռովմեցեացդ։ Փիլիպպոս Օգոստոս մեռաւ ի Մանդ ի 1223։ Բն. 5,000։

Ռ Ո Զ Ն Ի (Rosny). — Ընտանի է ամենց նորա յոբուսմ ծնաւ Սիւլլի, և վճռաւոր բարեփարտութեան ղոր ի կալուածս իւր կառոյց գքսուհին Պեռեայ։

Բ Ո Ն Տ Ո Ի Ս Ա Զ (Pontoise). — Ի խառնուրդս Վիոզնայ (Viosne) և Ուազայ, ունի ցորեան, ալիւր և աղբիս, և գրասս։ Ասա ծնաւ Փիլիպպոս Ճաղոգաւն։ Բն. 5,800։

Ա Ն Գ Ի Ե Ն (Enghien). — Ի գեղեցիկ դաշտին Մոնմորանսի, անուանի գեօղ, զի ունի բաղնիս ծծմբային ջուց։

Ռ Ա Ն Պ Ո Ւ Ի Լ Ե Ի (Rambouillet). — Կայ ի սմա գբշնակ արքունի՝ յորում մեռաւ փրանկիսկոս Ա. ի 1547. սոա և կարդացս ի Տրաճարեաց ի Թագաւորաբերնին յամին 1830. Նշանաւոր է պարտէզ սորա անգլիացի տարազս, յորում են ազգերք և գիտակ տեղք, և անտառն մեծակաց։ Լուդովիկոս ԺԶ. ի 1786 եա բերել այսր հօրան մի ճերմակ այծէկ, յորմէ ապա մեծ շահ եղև ձարտարացն։ Բն. 3,000։

385. Ի. Ս Ի Ն Ե Ի Մ Ա Ռ Ն Ի (Seine-et-Marne). — Ցանուն գեօղն երկոցուն. մասն Իլ-սը-Ֆրանսայ և Շանբանեայ. գաշտս բարեբեր ունի և անտառս գեղեցիկս՝ յորս անուանի է Ֆոնդէնբլոյ, և մարմանդս գեղեցիկ յարօտ հօսից յորոց կաթանէ գործեն զանուանի պանիրն Պրէ. ունի ցորեան բազմամ, միրգ, գինի, պտուղ ջաբակի, խաղող սպիտակ, երկանաքար ընտիր, կիմ յատակի, մասաղատունկ ծառատան, կաս նկարէն, երկաթեղէն և պողովատիկ, բուրդ, բամբակ, մոլթ, յախճապակ, և այլն։

Մ Ը Լ Ք Օ Ն (Melun, Մելւտնեան). — Գ. Ք. ի վերայ Սենայ յորմէ յերկուս մասունս բաժանի. Բնակիչք 9,000։

Գ Ո Ւ Լ Ո Մ Մ Ի Ե Ր (Coulommiers). — Ի Պրէ, ունի խազոխս, և ցորեան և ալիւր վասն Բարիզու։ Բնակիչք 3,600։

Պ Ր Ի - Գ Ո Մ Տ - Ռ Ո Պ Ե Ր (Brie-Comte-Robert). — Մայրաքաղաք հնոյն Պրիայ, ունի ամուսնացաւ ցորենոյ. են ի նմա աւերակք համանուն աշտարակին։ Բն. 4,000։

386. Ֆ Ո Ն Թ Ե Ն Բ Լ Ո (Fontainebleau, որ Թաղգմանի կայսրատակ ազրիւր). — Ի հարաւոյ Մըլէնսայ գեղեցիկ քաղաք փոքր, յորում է արքունի գղեակն կառուցեալ մեծաւ մասամբ ի Փրանկիսկոսէ Ա։ Գրիմանինէ գրեալ Սուէտիոյ անդ բնակեցաւ առ ժ. Լուդովիկոսիւ և եա սպանանել զՄոնթալաբերի։ Աւա կարդեցոնիւ Պիոս Ը քահանայապետ ամ մի և կես եկաց ի նմա. և անդ զառաջինն հրաժարեաց Նաբոլէոն ի գահէն ի 1814. զքաղաքաւս կայ անտառ մեծ յորս բազում մեծերք են կրղ ի պէտս յատակաց Բարիզու, և ի զբօսանենէ նոցին քաջ հասունաց. նայ անուանի խաղողն Ֆոնդէնբլոյնի։ Բն. 9,000։

Մ Ո Ն Տ Ե Ր Ո Ւ (Montereau). — Ի խառնուրդս Սենայ ընդ Լոննայ, սոա մեռաւ գոբսն Պուրկունեայ Անէրիւզն անուանեալ, խորհրդալ ի վերայ կամքին ի 1419. սոասնոր և ի 1814 Գաղղիացիք յաղթեցին Ռուսաց։ Բն. 5,000։

Ն ը ք տ ո ւ ր (Nemours). — Քաղաք գեղեցիկ ի հարաւոյ Ֆոնդէնբլոյնի։ Բն. 4,000։

Մ Օ (Meaux). — Ի վերայ Մառնայ, մայրաքաղաք Շանբանեան Պրիոյ, կարի գեղեցիկ, յաթոռ եպիսկոպոսութեան նորին ամարձակ մեծն Պոսիւէ. մայր եկեղեցի նորա գոհացի՝ անուանի է գեղեցկութեամբ. մեծ է տուրևառ արմանաց քաղաքիս որ ծաղկեն ի Բարիզ. ի սահմանս նորա կալմն և զանուանի պանիրն Պրէ։ Բն. 10,000։

Լ Ը Ֆ Է Ր Ո Ւ Ե - Ս Ո Ւ Ր - Ժ Ո Ւ Ա Ռ (La Ferté-sous-Jouarre). — Քաղաք գեղեցիկ առ Մառնայ. ունի վաճառս երկանի։ Բն. 4,000։

Բ Ր Ո Վ Ե Ն (Provins). — Ի վերայ Վ ը ւ ա լ ե ա յ քաղաք վաղնճի. անուանի են վաճառք ցորենոյն և ալերն. որպես յառաջն վարգի և մանուշակի. ունի հանքային ջուր և վարգ ի պէտս գեղոյ։ Բն. 7,000։

Բ. ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՐԵՒԵԼԱՆ ԳԱՒԱՌԻ

387. Ը. Լ Ա Ն Ը (Aisne). — Ցամռան գետայն որ ընդ նա անցանէ առնու զկոչումիդ, և է ման նահանգացն Շամբանեայ, Իլիկարտեայ և Իլ-ը-Ֆրանսեայ. ունի բերս ընդգղնաց և ձիթոյ, հունդսլոն, վուշ, կանեփ, անասուն, երկ և ձուկն, քարհատաս և գործարանս բիւրեղի, խեցւոյ բռնելոյ, կաւոյ բամբակի, անկուանդոյ դիպակաց:

ԼԱՆ (Laon). — Գլխաւոր քաղաք կառուցեալ ի մենաւոր լերին. նշանաւոր են ի նմա միացուածք մայր եկեղեցւոյն զոր վերնեայ Լուդովիկոս Նուամնեին կոչեցեալ: Ասա ծնան Լակէյըր և ասոնց նորա հակառակորդ Գուլիելմոս Շամբոյ, և նաւուղին ցակոթ Մարքերդոր որ եգիս զԻիսիսերի. ի չորեսասս սորա գահանի սառնորակ վանականին յորմէ վերնի բիւրեղն Սէնկոպէն: Բն. 19,000:

388. Շ Ա Տ Ո-Թ Ի Ե Ր Ի (Château-Thierry). — Որ լսի Բանակեալ Թէոդորիկեայ ի վերայ Մառնայ. յորում են վրատակք ամրոցին. վերնին սատ ամնաւ վաճառաք գեղջեաւոր խաչանց զոր ուսուկք ուսուկք ի գաւառացն բերեն: Ասա ծնաւ մեծ առակիսաս քերդոն Լաֆոնտէն: Բն. 5,000.

Լ Ա Ֆ Ե Ր Տ Է - Մ Ի Լ Օ Ն (Laferté-Milon). — Ասան փոքրիկ յորում ծնաւ մեծ քերդոն Ռասին: Բն. 2,000:

Սէն-Ք Ո Ա Ն Տ Է Ն (Saint-Quentin). — Ի վերայ Սոմ գետոյ առ Համեմոն ջրանցքին, ունի գործարանս ցքոյ, դոֆէոք կաւոյ, ապրնագործից, բամբակ կերկեն հիւսուածոց, սեաւ ածառի և արքասպային Թեթուտաի. ի չէնսըն նշանաւոր են հասարակաց ժողովարանն և կամարք ջրանցքին. ունի գպրոց վաճառականութեան և բանասիրական ուսմանց և արուեստից: Ասա ծնաւ իմաստասէրն Գոնտոսէտ: Բնա. կիչք. 21,000:

389. Ս Ո Յ Ս Ո Ն Ս (Soissons, Նովիոդունում). — Քաղաք վաղեմի առ ափն գետոյն Էյնեայ, երբեմն Թագաւորական քաղաք, որոյ եպիսկոպոս ունէր իշխանութիւն օծելոյ զթագաւորն ի չժամանել արքեպիսկոպոսին Ռէմսոյ. անդ էր և հռչակաւոր վանասանն Սէն-Մէտար (Saint-Médard) կառուցեալ յամին 843, ուր արքեալ Լուդովիկոս Տէպոնէր. մայր եկեղեցի քաղաքին կանգնեալ ի ժԱ դարու անանի է վասն ոճոյ Ճարտարապետութեան և հնութեանն: Պետինոս ի նմա օծաւ արքայ Գաղղիոյ: Բն. 9,000:

Վ Ե Ր Վ Ի Ն Ս (Vervins). — Քաղաք փոքրիկ անուանի վասն դաշնագրութեան Եվրիկոսի Գ. ընդ Փիլիպպոսի Բ. արքային Սպանիոյ յամին 1598: Բնա. կիչք 2,500:

Լ Ա Ֆ Է Ր (La Fère). — Քաղաք փոքրիկ, ունի զինարան և գպրոց հրաձիգ զինուորութեան: Բնա. կիչք 3,000:

Սէն-Կ Ո Պ Է Ն (Saint-Gobin). — Ցամռան գուսեայ (Coucy), ի սմա է մեծ և գեղեցիկ հալոց ապակեաց գաղղիոյ: Բն. 2,400:

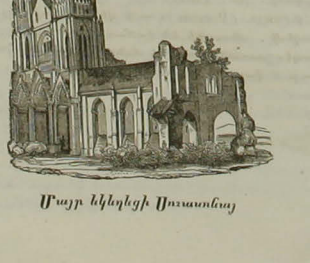
390. Մ Ա Ռ Ն Ը (Marne). — Անուանակիր գետոյն որ ընդ նա անցանէ. ման Շամբանեայ. առաւելագոյն մասամբ գաշտային է երկիրն այլ անբեր, բայց անկեն այժմ ի նմա նոճաս Սկոտիոյ բազում, ունի արմտիս, և գինի ազնիս, եղն Դիպերեանն, երեսիս բաղում, և երկնաքար, կիր, կաս, հողս կոշտ վառելի, ևս չուեայ կաղին, ցիսի, սիսեռ բրդեղէն, Թել, ապակի և չախճապակի անօթք:

Շ Ա Լ Ո Ն Ս առ Մառնայ (Châlons-sur-Marne, կամպալանում). — Գլխաւոր քաղաք առ եզը Մառնայ ուսոի և զանուն առնու. ի չինուածան նշանաւոր են մայր եկեղեցին խաչն Ջարապետութեամբ յուն. նահան և գոթացի. մենաստան Ս. Պետրոսի որ այժմ զրանիսա է, ապարանք պետին ժողովարան հասարակաց գեղեցկաչէն: Կայ ի Շալոն մեծահռչակ կրթանոց արուեստից երեսից քան զայլսն, Թանգարան բնական պատմութեան, մատենադարան հասարակաց 20,000 գրեհով, պարտէզ մանկաբանութեան. և արուսաբ քաղաքի են զուարճալի Ջեմպիզը զբօսանոց: Ասա ի մեծի գաշտին որ կայ ի հարաւոյ Շալոնայ հարեալ խորտակեալ Աւտիլասայ յամին 451 ի Հռոմայեցւոց և ի Վիսիգոթաց՝ որոց զօրավարքին Ա. էետիոս և Թէոդորիկոս՝ փախստական դնաց: Բն. 14,000:

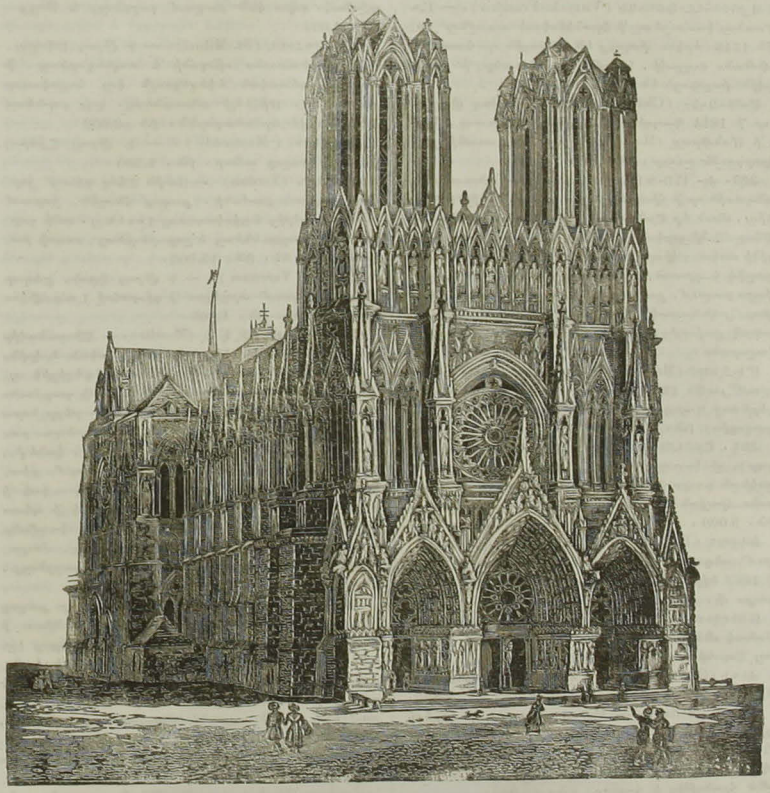
Է Փ Ե Ռ Ն Է (Épernay, Խրեռնիա). — Ի վերայ Մառնայ գեղեցիկ քաղաք փոքր, ունի գինի ազնիս: Բն. 6,000:

Լ Ե (Aï). — Քաղաք փոքրիկ առ ափն Մառնայ հանդիպակաց Էպըռնէյայ. անուանի են և սորա ազնիս սպիտակ փրփրագէզ գինիք: Բն. 2,800:

391. Ռ Ե Ի Մ Ս (Reims, Ռեմի, Տուբակտոսրան). — Ի հիսիսակողմն, ի վերայ Վեզլայ (Vesle), քաղաք վաղեմի յոյժ. բաղում են ի սմա նշանաւոր եկեղեցիք, բայց մայր եկեղեցին անուանի է

Մայր եկեղեցի Սուասոնայ

Մայր եկեղեցի Ռէյմսայ

քան զամենայն, գեղեցիկ գոթացի Ճարտարապետութեամբ կառուցեալ յԺԳ դարու, զնկարս Ճակատուս տաճարին որ ի 600 ամաց հետէ յապշեցութիւն կրեթէ զամենայն քաղաքակից հովիւս մի չանգանայի: Թագաւորք Գաղղիոյ ի Կլովիսայ մինչև ցԿարլոս Ը. ի քաղաքի սոսո օծեալ պսակեին, և սրբաւան Ըֆէ իւղոյն (Sainte-Ampoule) զոր ի ձեռն հրեշտակի սանեն բերեալ առ Ս· Հռեմիկիոս յօծման Կլովիսայ՝ մատակարարեր չիմն ինչ իւղոյ յօծումն ամենայն Թագաւորացն: Բայ ի սմանէ նշանաւոր է ի Ռէյմս ձիավարեալ տաճարապահկերն Լուգովիկոսի ԺԵ յաղթունի հրապարակին, ժողովարանն հասարակաց, և խոր գինետունքն ի նկուղս կրոց, անկաթանութեան պարտէզն, հասարակաց գրատունն յորում 25,000 մատեանք են և ընտիր ձեռագիրք, և գեղեցիկ զբօսարանքն: Ի Ռէյմս գտանին միացորդք հռոմէական չինուածոց ոչ սակաւք, որպէս յաղթական կամարաց, տաճարաց և այլն· վաճառականութիւն քաղաքին բարգաւաճ է, ունի ձեռագործս չուխայի և բրդեղէն կտաւոց· գինի որ ի մատաւոր սահմանն լինի անուանի է յոյժ: Ատ ծնաւ մեծն Գոլպէր: Բն· 43,000:

392· ՍԷՆԻ–ՄԵՆՇՈՒԼ (Sainte–Menehould)· — Ջատ ի 1652 ինքնին Լուգովիկոս ԺԳ պաշարեաց և խրամատ գործեալ եմուտ ի նմանէ, ունի գործնոցս և ապիկի անօթս: Բն· 4,200:

ՎԻԻՐԻ-ԼԸ-ՖՐԱՆՍՈՒԱ (Vitry-le-Français) . — Ա. Մառնայ կառուցեալ ի փրանկիսկոսէ առաջնոյ յամին 1548 . երկու փողոցք են քաղաքին որ հատանեն զիրեարս ուղղակի, և ամենայն չինուածք ի վերայ կրկին փողոցացն են : Բն . 7,000 :

ՇԱՒՓ-ՈՒԲԷՐ (Champ-Aubert) . — Գիւղ փոքրիկ ուր ի 1814 Գաղղիացիք յաղթեցին Ռուսաց , նոյն և ի Մոնմիրայլ (Montmirail) մերձաւոր ասանի յերբ կրօրգուզին ասուբ : Բն . 200 :

393· ԱՐԴԵՆ (Ardennes) . — Անուանակից անտառին որ ի հիւսիսոյ նորա . սահմանակից է Պելճիոյ , մասն էր Շամբանեայ . ընդ սա անցանէ գետն Մեզ : Ունի ցորեան բաւական վասն ընակչաց իւրոց , գինի սակաւ , կիտրոն , կանեփ , սեզ , երկիմայ պատրաստիկ և գրաստ , ոչխար , այծ գիսպեզեան և երէ , փայտ բազում , քարահատս մարմարիոնի , արդեհանոն քար , յախճապակի , երկաթ . և գործարանս զինուց , բարակ չուխայից , կաղմերայ և ցխեաց , դարբնոցս և ձուլարանս :

ՄԷԶԻԷՐ (Mézières) . — Գլխաւոր քաղաք ամուր , որում յամին 1521 ասպետն պայտա պաշտպանեաց յերկեսաց կարելոսի Ե : Մոնժ երկրաչափ ծնաւ ի քաղաքիս : Բն . 5,000 :

394· ՇԱՐԼԷՎԻԼ (Charleville) . — (կարոլոսի քաղաք) , զի կառոյց զա յԿզը Մեզոյ կարելոս Գոնզակեան դուքս Մանգուայ ի 1606 . ունի գործարանս հրացան զինուց , և չքեղ սպառազինութենից : Բն . 9,000 :

ՌԷԹԷԼ (Réthel) . — Ի վերայ Էշմոյ . սա բազում անգամ ի Սպանիացւոց գրաւեցաւ , և ապա ի 1663 ծերպանտուին Մազարէն կացոյց նմին իշխան դուքս մի : Բն . 9,000 :

ՌՈԳՐՈՒԱ (Rocroi) . — Քաղաք ամուր , ուր յաղթեցաւ մեծ կանգնեաց մեծ իշխանն Կոնտէ ի վերայ Սպանիացւոց յամին 1648 : Բն . 4,000 :

ԺԻՎԷ (Givet) . — Քաղաք ամուր ի սահմանս Պելճիոյ , հայրենիք Մէհիէլ նուագածուի : Բն . 5,700 :

ՍԸՍԱՆ (Sedan) . — Ամուր քաղաք , որ երբեմն գլխաւոր քաղաք էր Պուլիոնայ , և հայրենիք քաջին Դիւռէնայ . ունի գործարանս սեաւ չուխայի , կաղմիայ , կաուչուց : Առընթեր քաղաքիս են ձուլարանք մեծ հրանօթից և հաւոյգք : Բն . 15,000 :

ՎՈՒԶԻԷՐ (Vouziers) . — Ունի գործարանս չուխայի . Բն . 2,500 .

395· ԺՄ· ՄԵՈՋ (Meuse) . — Անուանակից գետոյն որ անցանէ ընդ նա . մասն Լոռենայ . ունի արմտիս , գինի ամենևին յայգեսեանս Օռլենայ (Orlenain) . ձէթ , հաղարջ և պաՏար բազում և երէ . երկաթ , քարահատս , և բամբակ , կաուչուկ , քաղցուկնիկ , անուշահոտ , չիչք ապտկեայ , դարբնոցք , հնոցք , պղղոմատիկ , երկաթ կառնեալ :

ՊԱՐ-ԼԸ-ՏՈՒՔ (Bar-le-Duc, Պարուճ-Տուքս) . — Ա. ամէն Օռլենայ գլխաւոր քաղաք գեղեցիկ , որ կանխաւ մայրաքաղաք էր Պարայ . անուանի են քաղցուկնիկք որ ի սմա գործին , սաս ծնաւ դուքսն Կիզ : Բն . 13,000 :

ԳՈՄԵՐՍԻ (Commercy) . — Ի վերայ Մեզոյ , ի չքեղանկս սորա կան բազում դարբնոցք և հնոցք : Բն . 4,000 :

ՍԷՆ-ՄԻՀԻԷԼ (St. Mihiel) . — Ի վերայ Մեզոյ , ունի գործատունս սինդոնի և ասպեգործաց . ի ժողովգապետական եկեղեցւոջն կայ հաչակաւոր դամբան Ս . Միհիելի անուանեալ . զոր գործեաց Լէժէ-Ռիշիէ արձանագործն : Բն . 6,000 :

ՄՈՄԷՏԻ (Montmédy) . — Ի վերայ Շիէրայ (Chiers) քաղաք ամուր : Բն . 2,500 :

ՎԷՐԴԻՕՆ (Verdun) . — Յամին Մէօզ գետոյ՝ յորմէ և յերկուս բաժանի . քաղաք հնադէն , յորում նստէր մի յերից եպիսկոպոսաց Լոռենայ . ունի գործարանս քաղցուճնեայց և չաքարեղինաց , ուսոի բազում չահ կը են : Բն , 15,000 :

ՎԱՐԻՆ (Varennes) . — Ի վերայ Էրայ , քաղաք փոքրիկ յորում արգելաւ ի դիպաՏոջ Լուդովիկոս ԺԶ . ի 1791 : Բն . 1,800 :

396· ԺՈ· ՄՈ ԶԷԼ (Moselle) . — Անուանիկեր գետոյն , մասն Լոռենայ և գերմանական երկրին : Լռենային է ի հասարակի , և ունի գեղեցիկ այգեստանս , անտառախիտ ծառաստանս ի բարձունս և զափաղբ Մոզելայ բարեբեր դաշտս . բերք նորա են արմտիք առատ , միրգ և պտղատու ծառ բազում , ընդհեղեն ազնիւ , կաղամբ վայրի , կանեփ , հուպլոն , կաղամբ ազնիւ , երկաթ բազում , գետնաձուխս , հանքային ջուրք , ալի ազբերք : Իսկ ի գործածան անուանի են չուխայ հասարակ ի ոչխոց զգեստիկին , կտաւ , Թուղթ գունաւոր , կաղմածք և կաշ երկաթի , կօշիկ , զէնք և զրահք , ձուլարանք հրանօթից , ապակի , յախճապակի , դարբնոցք , հնոցք , գարոլի , և այլն .

ՄԷՏ (Metz , Դիվոտորսն) . — Գլխաւոր քաղաք ի վերայ Մոզելայ 80 վարսախաւ տարածեալ ի Բարիզայ , ի յերից եպիսկոպոսանիստ քաղաքաց Լռենայ . ի Ց դարուս մայրաքաղաք էր Մեհոմոգրիկ անուանեալ կէտսայ . իսկ այժմ անուանի է ըստ ճարտարութեան , վաճառականութեան և ամբոխման . ունի արքունի ՀՒմարան գարուեհանց , մանգաստեհանց , արՀեստից և երկրագործութեան , ընկերութիւն բժշկութեան , տուն կաթսայարաց ըստ նիւթոյ արՀեստից , վարժարան զինուորական ճարտարութեան և հրանկնութեան , պարտէզ պտղաբանութեան , Թանգարան բնական պատմութեան , հասարակաց դրատուն 60,000 մատենից , յորս են և ձեռագիրք պատուականք : Իսկ ի չէնսն անուանի են զբանիսքն , զինարան , ապարանք գաստատրին , Գուասլէն (Coislin) հրապարակն , տեալբանն , ապարանք պետին , եկեղեցի Ս . Վիկենտիոսի և մայր եկեղեցին գեղեցիկ յօրինուած գոթացի զարմանագործ և ճարտարաչէն : Աստ ծնաւ մարքիսեան գիտակը : Բն . 40,000 : — Ի սահմանս Մէտսոյ կան ՀնացորդՔ հռովմայեցի ջրմղի որ բերբեր ջուր ի քաղաքն ի ոչխս բաղանեաց և ի Տանգէս նաւազմարսի :

ԼՈՆԳՈՒԻ , ՍԱՐԳԵՄԻՆԵՍ , ՊԻՉ (Longwy, Sarreguemines, Bitche) . — Քաղաք ամանաք , կարևորք վասն ամրութեանցն զի ի սահմանագլուխս կառուց-

ցեալն յարևելից Գաղղիոյ։ Բնակիչք միոյն 3,000, միւսոյն 4,500 և երրորդին 3,500։

ԹԻՈՒՎԻԼ, (Thionville), ՏԻԵՏԵՆՀՈՖԵՆ ըստ Գերմանացւոց, (Diedenhofen). — Ի վերայ Մոզելլայ գետոյ ամուր։ Բն. 6,000։ — Ասոի երկու փարախս Ճանապարհն է մինչև ի Հայանճ (Hayange) ուր են հալոցք գեղեցիկք երկաթի և կապմանք զսակից։

397· ԺՈ· Մ ԷՕ Ր Թ (Meurthe). — Ածանաձիրը գետոյն որ ընդ նա անցանէ որպէս և Մոզել գետոյն է Լոռենայ· ունի ընդգետնա, վուշ կանեփ, հուալդն, գետաձկնձոր, կաղամբ վայրի, միրգ ընտիր, մասմանդ գեղեցիկ, հանքային աղ, երկաթ, վէմ փորագրութեան, աղբիւր ապի, ջուխայ, կաուճ, Թուղթի գուշաւոր, խուզ. Ճանդեղ չաքարատու, ապակի և բիւրեղ։

ՆԱՆՍԻ (Nancy ըստ բնակիչն կանցիկ կոչէ). — Գլխաւոր քաղաք յարևմտակողմն գաւառին, առ ի Մէօրթիայ 85 փարսախ հեռ ի Բարիզայ և Հաղորդեալ ընդ նմա երկաթուղեաւ, մայրաքաղաք Հնոյն Լոռենայ· գեղեցկութեամբ վիճակածոյն ընդ գլխաւոր քաղաքս Գաղղիոյ գասի· գլխովս յայնցանէ կառոյց Սամիսլաւոս արքայ Լեհաց որ ասասնաւր օթագայեալ և մեռաւ (1766)· անուանի է արքունի հրապարակն՝ յորում է Ժողովարանն հասարակաց ի կինս երկուց փողոցաց որ ձգին ուղղակի յերկուս գրունս քաղաքին, ապարանք պետին, թէատրոնն, զբաղնիսքն, անկիանոցքն, հասարակաց աղբիւրք, Ճեմարանն Համալսարանի, գպրոց անասնակութեան որ միակ է ի Գաղղիա, մասնաճադարան, պարտէզ անկարատութեան, Թանգարան բնական պատմութեան· ունի և տունն գործս ամենազգի, զոզովաւորի գնաւոյս, ըմպելիս, և անթիւ յերկաթոյ, ի պղնձոյ և յանագէ։ Հայրենիք է քերդողին ՍԷՆ-ԼԱՆպԷռԱՅ, և Գալոգայ փիլիսոփային։ Բն. 40,000։ — Առ երի կանգնեալ են փորձառու վարժարանք երկրագործութեան։

398· ԲՈՒՆ-Ա-ՄՈՒՍՈՆ (Pont-à-Mousson). — Ի վերայ Մոզելլայ։ Բն. 7,000։

ՇԱՏՈ-ՍԱԼԻՆ (Château-Salins). — Այս է ևս բոց աղի, զի ունի աղահանս մեծ։ Բն. 3,800։

ՎԻԿ (Vic). — Ունի գեղեցիկ աղահանս և սա։ Բն. 3,000։

ԼԻՒՆԷՎԻԼ (Lunéville). — Գեղեցիկ քաղաք ուր Նաեղեն գոքաք Լոռենայ· բարեչէն են զբանիսաքն հեծելոց· սաս հզան գաղիք խաղաղութեան ընդ Աւստրիա և Գաղղիա յամին 1801։ Բն. 13,000։

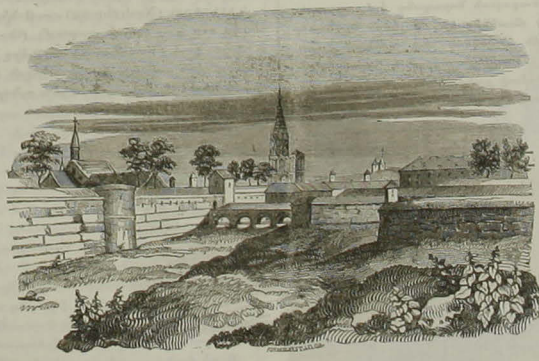
ՊԱՔԱՐԱ (Baccarat). — Քաղաք փոքրիկ անուանի վասն գործարանացն բիւրոյ։ Բն. 6,000։

ՖԱԼՍՊՈՒՐԳ (Phalsbourg). — Ամուր քաղաք, ուր նի գործարանս նուրբ հեղանիւթոց։ Բն. 4,000։

ԹՈՒԼ (Toul). — Ի վերայ Մոզելլայ, ի հնումն Տուլլիոն, և մայրաքաղաք Լեհիի Ժողովրդեան, մասն Լոռենայ· գեղեցիկ է մայր եկեղեցի նորա գոթացի Հարատապետութեամբ։ Բն. 8,000։

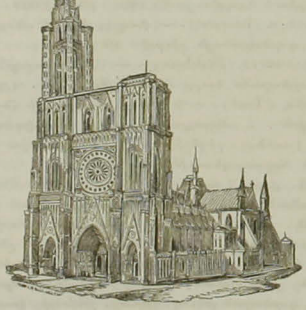
399· ԺՈ· ՀՈՒՆՆՈՍ ՍՏՈՐԻՆ (Bas-Rhin). — Ցանուն գետոյն որ անցանէ յարևելից կուսէ գաւառին· մասն է Լոռենայ և սահմանի Ալսասիոյ, երկիր բարեբեր· ունի արմտիս ազգի ազգի, ընդեղէն, կանեփ, վուշ, ձիթապտուղ, սեզ, ծխախոտ, տորմն, գինի սպիտակ, կապար, երկաթ, հանքային ջուր, գործարան զինւոց, կառաց, ջուխայի, կաուճ, գարձոցս և ձուլարանս։

ՍԻՐԱՍՊՈՒՐԿ (Strasbourg, Ագրաաս-Պուրգաս, Արքենաորաասն). — Դէ· Ռ· ի բարեբեր գաշտի առ Իլ (Ill) գետով, 120 փարսախ հեռ ի Բարիզայ երկաթուղեաւ Հաղորդեալ ընդ նմա· յառաջագոյն ազատ քաղաք էր Գերմանիոյ, Լուգովիկոս ԺԴ· գրաւեաց զսոյն ի 1681, և է այժմ քաղաք ամուր ի սահմանա-

Սիրասպուրկ

գլուխս. վաճառականութիւն նորա և ճարտարութիւն բազմաւաստն յոյժ, գործարանս բազում ունի կառոյց, գինուց, ծխախոտոյ, մետղոյ: Ի գպրութեան մասին ընդ առաջին քաղաքս գաղղիոյ գասէ. է ի նմա ճեմարան մի յորում են լսարանք գպրութեան, մանկացութեանց, աստուածաբանութեան նորաղանդից,

Մայր եկեղեցի Սդրազպուրկայ

օրէնսգիտութեան և բժշկութեան. գպրոց գեղակազմութեան, պարտէզ բուսաբանութեան. գիսարան, գպրոց խառն ուղղափառաց և նորաղանդից, եսիս կոպտական վարժարան կղերաց, մանկնագարան հասարակաց, մանկնագարան նորաղանդ կղերաց, որոց միոյ միոյ 60,000 մանկունք են. ի չինան նշանաւոր են մայր եկեղեցին հռչակեալ ընդ ամենայն եւրոպէ. եկեղեցի Ս. Թովմայի յորում է հոյակապ շիրիմ Մաքս մարշալիսի քանդակեալ ի Բիկալլայ, պալատն եպիսկոպոսական, տեղապահն, տպագրանք գաւառին, զինագունք, համբարանոցք ցորենոյ: Մայր եկեղեցին որ Սիւնագէր անուանի և եկեղեցին Կոլմիոյ քաղաքի գեղեցկագոյնք և մեծագունք են ի գաղեղացի չինուածս տաճարաց. անուանի է զանգակաիկր աշտարակ Սիւնագերայ բարձրութեամբն 437 և կէս ոտնաչափ, որոյ չինութեան ի 1278 սկսեալ աւարտեցաւ ի 1438, իսկ եկեղեցւոյն կառուցումն ի 1050 սկզբ. բնաւորեալ վերջացաւ ի 1273: Արուարձք քաղաքին են գլխաւորապէս երկու գեղեցիկք, որ կանգնեցին արձան Գլէկերայ և Տրեքի զօրավարաց ծնելոց ի քաղաքի սոս, և անուանի եղելոց ի պատերազմունս Եգիպտոսի առ Նաբալէոնիս. միւս այլ ի պատիւ Կուգդմիկերկայ որ ի քաղաքի սոս յայսմիկ հնարեաց զտպագրութեան արուեստս: Բազում և այլ սքանչելագործ ծնան ի քաղաքի սոս գերմանացիք և գաղղիացիք: Նաւահամարջ մի ի քաղաքի սոսկ հանէ ի գետոյն Պաուենայ ի Քնէկ յայնկոյս Հռենոսի: Բն. 75,000:

400. Հագուենօ (Haguenau). — Անուանի վասն մշակութեան տորձի և հռաւղանի և վասն վարժարանին եւրոյ: Բն. 10,000:

Պիշհուիլլէր (Bischwiller). — Ունի գործարանս չուխայի և ազդի ազդի կերպասուց: Բն. 6,000:

Սաւերնօ (Saverne). — Մերձ ի համանուն ջուռ ի վերայն հռչակաւոր: Բն. 5,700:

Շելէշդատ (Schelestadt). — Ունի Իլլ, երբեմն ազատ քաղաք յորում կարծի հնարեալ արուեստ բանից գրախնամսակի, ունի անուանի գործարան մետղի Թերթից. Բն. 10,000:

Ուիսսեմպուրկ (Wissembourg). — Ունի Լաւգեյ (Lauter), քաղաք սահմանագլուխ. յամին 1793 և 1794 բազում պատերազմունք մղեցան ի նմա: Բնակիչք 9,000:

Սուլց-սուր-Ֆորէ (Soultz-sous-Forêts). — Ունուն վան հանգոյ տպի և ածխոյ: Բն. 2,000:

Նիդերբրոն (Niederbronn). — Ունի բժշկական ջերմուկս ուր գայ ամբոխ բազում: Բն. 3,000:

Ֆորթ-Լուի (Fort-Louis). — Գետոյ յեզր Հռենոսի յորում էին ամրոցք զոր ի սկզբան խռովութեանն կործանեցին Ասարիացիք, և յետ այնորիկ ոչ ևս կանգնեցան:

Գ· ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԳԱՒԱՌՔ

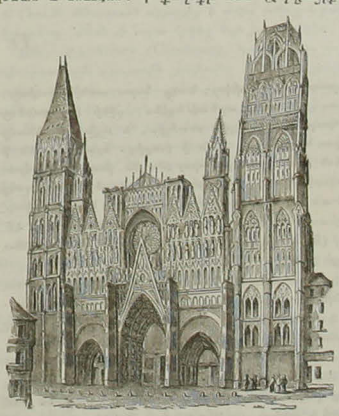
401· ԺԵ· **Ս**ԵՆ ՍՕՐԻՆ (Seine–Inférieure)· — Ի գաւառի սոս սպառի գետն և Թաւխի ի Մանչ· ման է վերին Նորմանդիոյ, զամենայն ազգ բերոց ունի վճռակս բաց ի դինւոյ· արմաւս, Հուալդն, վուշ, կանեփ, մարմանդ, արջառ, երիվար ընտիր, կով և պանիր, տաւձ և ինձոր վան օշարակի, ձուկն Ծովու և գետոց· անուանի են ձեռագործք նորա և վաճառականութիւն ընդ արտաքինս·

ՌՈՒԱՆ (Rouen, Ռադոմակոս)· — ԳԼ· Ջ· ի հարաւակողմն գաւառին առ եզր Սենոյ, 30 վարսախ

Ռուան

հեռի ի Բարիզոյ, յառաջն մայրաքաղաք Նորմանդիոյ· մի ի մարդաշատ և բարգաւած քաղաքաց Գաղղիոյ· ունի նաւահանգիստ ի վերայ Սենոյ յոր գան և նաւք մեծամեծք՝ վասն որոյ յայնոցիկ վաճառաշահութեան· Հանէն ասի ի վաճառ պտուղս, մրգ· ազի· յախճապակ, կտաւ, կերպաս, երկաթի կաղս· Երկաթի շահագոյն հաղորդի ընդ Բարիզոյ և ընդ Տիեբայ և ընդ Հաւրայ· Բազում են ի քաղաքի սոս գործատունք հեռնարուեստից և ի սահմանակից տանս և քաղաքացւոցս, վասն որոյ և Ճարտարութիւն նոցա Ռուանեան կոչի· Ի չինուածան նշանաւոր է մայր եկեղեցին գոթացի, որոյ են երկուստեք մեծ մի աշտարակք, այսինքն են Սէն–Ռոմէն երեսի վասն հին քանդակացն, և Գէորգ Անուանաղոյ յորում էր զանգակ մի մեծ, չանթաշար եղեալ յամս յայսմ սիկ և վերսին կանգնեալ· Եկեղեցին Սէնգ–Ուան (Տ· Ouen), որ էր ի համանուն վանսոյն հնագոյն քան զամենայն վանս Նորմանդիոյ, Ճարտարապետութիւն նորա գեղեցիկ և Ճարտարաշէն է գործ միջին դարու, նշանաւոր է բարձրութիւն նորա և պատուհանքն· Վաճառատեղի կատուց, անկիւնոց 650 հիւանդաց, Ժողովարան Հասարակաց որ մասն էր մենաստանին, Թատրոն Արհեստից, նոր կամարջի քաղաքին· Կայ ի Ռուան Ճեմարան համալսական, Գիշերոց բժշկութեան երկրորդական, լսարան աստուածբանութեան, գրատուն, սպարեզ բուսաբանութեան և մանկանց· Ի քաղաքի սոս Անգլիացիք ի

Մայր եկեղեցի Ռուանայ

հուր արիւն զբիտրդն Յոհաննա Արգեան։ Ասա ծնան Գոռնիլլեանք և Ֆոնդընէլ։ Բն. 100,000։

ՍԱ-ՍԷՒԷՐ (Saint-Sever)։ — Արուարձան մի քաղաքին յայն կոյս Սենայ։

Տ=ԱՐՆԷԹ=ԻԼ և Մ=Ր=Մ (Darnetal, Maromme)։ — Ասանք մերձաւորք Ռուանայ անուանիք ի Ճարտարութեան։ Բնակիչք առաջնոյն 6,000, երկրորդին 3,000։

ԷԼԲԵՈՒՖ (Elbeuf)։ — Ունի գործարանս նուրբ գործ գոց որպիսի է և Լուվիերայն, և ջուխայն, և չիք իրիւ զոցայն ազուռագոյն և մեծ գործարան ի գաղղիա։ Բն. 14,000։

402. ՏԻԷՊ (Dieppe)։ — Ի հիւսիսոյ Ռուանայ, քաղաք վաղեմի գեղեցկաչէն, շահաստան, նաւահանգիստ անուանի ի Մանչ. ասալ նաւերին ծովայուքն որ գոն զկուխնիա և ածին Ժանիս փղոց, վասն ոլոյ և ցարդ բազում ճարտարք են ի Տիէպ, որ գործեն զիպտակիեայս. ունի ջրմուղ մի և ալրիւրս. անուանի է խաղեսայս և նոր զբօսարանաց տեղիք, և բազանիքն ծովու յաճախեալ լեկոյ։ Բն. 18,000։

ԱՐՔ (Arques)։ — Ասա յաղթեայ Ենրիկոս Դ. դքսին Մայենոյ որ առաջնորդէր Դաշնակցացն։

ԷՕ (Eu)։ — Քաղաք փոքրիկ վաղեմի, ունի գեղեցիկ և անուտա մերձաւոր, Ժառանգաւորաց Թիւն առհմին Օռլէանայ։ Բն. 4,000։

403. ԼԸ ՀԱՒՐ (Le Havre)։ — Ցարևմտակողմն Ռուանայ յաջմէ Սենայ հուսկ ի բերան նորա, քաղաք ամուր, և վաճառաշատ յոյժ, երևելի է նաւահանգիստն ուստի նաւեն յամենաւոր նաւահանգիստս

ԼԸ ՀԱՒՐ

Եւրոպայ և Ամերիկոյ, նաւք նորա ամենին ջուխայ, կաւս, գլեարկ, արձանէզնս, գինի Շամբանեայ և Պուրկունեայ, ցից, ուսելիս, և այլն. չգենաւք նորա նաւեն ընդ Սեն ի Բարիզ. նշանաւոր են ի չէնսն կառուցմունք նորոյ Թաղին, խաղեսին, հրապարակ վենուց, այլոցն հանդերձ. երեք աւազանք են առ նաւահանգստին որ տանին 300 նաւս. — փարոսիսս հետ ի նաւահանգստեն ի հրուանգանին Հեվայ (Hève) են կանթեղակիր աշտարակք երիս։ Բնակիչք 30,000։

ԷՏՐԷԹ= (Étretat)։ — Գեղ անուանի վասն որսոյ ձկանն գաղտակրօրէց։ Բն. 1,600։

ՖԵԿԱՆ (Fécamp)։ — Ունի նաւահանգիստ ի Մանչ նշանաւոր է եկեղեցին հին Մինաստանին Բենեդիկտեանց։ Բն. 9,400։

404. ՊՈՒԼՊԷՔ (Bolbec)։ — Ցարևելս Հաւրայ, քաղաք փարթամ և շահաստան, ունի գործարանս բամբակի և ածխոյ զոր ի Ֆէքանայ հանեն. գործաւորքն գիշերեն ի մեռոսկայ գեօղս։ Բն. 10,000։

Լիլբոնն (Lillebonne)։ — Քաղաք վաղեմի, յոյսուամ գոան Թատրոն մի, բազանիք, անդրիք սլիձիք և մարմարիոնեայք, արձանագիրք, գրամք և այլ իշատակարանք Հռովմայեցւոց. ունի գործարանս ձեռակերտաց։ Բն. 4,000։

ՆՒՇԱՏԷՒԷԼ (Neufchâtel)։ — Ի վերայ Պէթիւնայ (Béthune), քաղաք փոքրիկ, անուանի է պանիրն որ ի միջաւուր գաշտավայրսն յորինի։ Բն. 4,000։

Օ=ՄԱԼ (Aumale)։ — Ասա ի մեռոսկ ուրեք վերաւորեցաւ Ենրիկոս Դ. ունի գործարանս ասուէ իրիք։ Բն. 2,000։

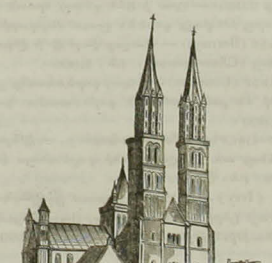
ՖՈՐԺ (Forges)։ — Հռչակեալ վասն հանքային ազբերացն։

ԻՎԸՏՈ (Yvetot)։ — Քաղաք անուանի վասն գործարանացն բամբակի կերպասուց։ Բն. 10,000։

405. ԺՕ. Դ ԱՒԼՎԱՏՈՍ (Calvados)։ — Ցանուն ազատագիտի որ հուսկ ի Մանչ, և ազբս աւրին զայս անուն ի հաւէ անտի ասրմինն Սպանիոյ զոր փիլիպպոս Բ առաքեր յԱնգղիա, և հարեալ ընդ

պարեհան խորտակեցաւ. մաճն է Նորմանական. ունի արմտիս առատ, պտուղս օշարակի, վուշ, կանեփ, ընդեղէն, կոգի և պանիր ամենից, ձի և արջառ բազմաթիւ, հաւ, էրէկ, ձուկն, գաղտակուղբ, արիեկա. և վաճառս գլխաւորի, ապրեցուցիչ, բրդեղինաց, չոր հացի, կաւառաց, և այլն:

ԳԱՆ (Caen). — Գ. Ր. առ Օռնայ (Orne) մերձ ի Տուվիլն 55 վարսախառ տարակաց ի բարիզայ, ի հնումն մայրաքաղաք սաորին Նորմանական. անուանի է վասն բարեկարգ շինուածեանն, մեծի վաճառականութեան, և իմաստուն ընկերութեանց. յորս նշանաւոր է Լսարան մանկացուածեանց և գպրոցեանց,

Մայր եկեղեցի Գանայ

լսարան երաւանց, վարժարանն, հասարակաց Ժողովքարան, գրատուն 40.000 մատենիւք, Ռեմպրան համալսական, սպարանք գաւազորեան, Ս. Պետրոս մայր եկեղեցին ամենայնէն ազգի ազգի ոճով գոմացի Յարմարութեան և հոյակապ յօրինուածով, արքունի պալատն, և զբօսարանք Ռեմպիւայ Թագուհւոյն. Լսա ծնան Մալերպ քերթողն (1555), Սըկուտ, Մալհիւերդը և Հիւե. Բն. 45.000:

Պեյեօ (Bayeux, Բայոկեա). — Լա գեառիլ Օռնայ. անուանի է հոյակապ մայր եկեղեցին և աւերակք գղեկի միոջ: Լսա ծնաւ ս՝Ալէն Շարթիէ: Բնակիք 10.000:

406· Ֆալէյզ (Falaise). — Լա գեառկին Ընդայ (Ante) ի բարերաբ գաշտի որ ունի մարմանդս և պրոսքաբեր ծառս: Լսա ծնաւ Գուլիէլմոս Ցաղթողն Նահապետ Բաղդաժընի տոհմի Թագաւորացն Անգղիացւոց: Տճաւալճառ սորա պիսպէ (Guibrai) ասացեալ յամենեան օգաստառի հռչակեալ է յոյժ: Բն. 10.000:

Լիզիէօ (Lisieux, Լիկսովիան). — Քաղաք հին կառուցեալ ի միջի սիզաւէտ մարգաց ի գետահատ. ծնաւն Որվեքայ (Orbec) և Դուբայ (Touques). ունի կուսս սպիտակ: Բն. 12.400:

Բօն-Լիվեք (Pont-l'Évêque). — Ա յս ինքն կամուրջ Եպիսկոպոսի. ունի գործարանս կաւաւոց: Բն. 2.500:

Հոնֆլէօր (Honfleur). — Ցահկում Սենայ հուսի ի բերան նորա որ ի Մանշ. ունի նաւահանգիստ գիսան և յամախեալ: Բն. 10.000:

Վիր (Vire). — Լա համանուն վտակին, ունի գործարանս հասարակ կտաւի. յատուկ փիլիպպոսի Օգոստեայ դղեակ մի ևեթ եր քաղաքս այս գեղեցիկ: Բն. 9.000:

407· Ժ. Ի. Մ ԱՆ Շ (Manche). — Ցանուանի ծովն որ պատէ զնովաս յամենուստ բաց ի հիւսիսոյ. մաճն սաորին Նորմանական: Երիկրն բերէ ցորեան, կանեփ, վուշ, սեզ յուռեթի, լեմոն, տորան, ընդեղէն քաղցր. ձի ընտիր, եզն, ոչխար, հաւ. հրաներա, արգելեան քար, գեանձաւս, հող վառելի. ունի և հիւթ նաւակաշինութեան, անօթս ձկնորսութեան և նաւարկութեան առ ծովեզերբք, կտաւ, ասղնագործք, բրւրեղ:

Սէն-Լոճ (Saint-Lô, Պրիովէրա կամ քաղաք Ս. Լաւրենտ). — Ի վերայ Վիրայ. անուանիք ի շինուածս սորա են մայր եկեղեցին գոմացի, Ռոխաֆորտա և գեղեցիկ, Ս. Խաչ որ լատգոյն է ի շինուածս սաքսոնացի Յարատարագեսութեան. ունի գործարանս Ժապաւենից, դանակի, նուրբ ասուի: Բն. 10.000:

Ավրանշ (Avranches). — Նշանաւոր է մայր եկեղեցի սորա հնաչէն: Բն. 3.000:

Կրանվիլ (Granville). — Ցեզր Մանչայ, բազում են ծովային վաճառք նորա, և կամուրջք ի սէտս գալեթականաց և ձկնորսաց, և մեծերանոցք վաճառականաց, նաւահանգիստ նորա կառուցեալ ի 1784 բարւոք է և անբոյժ. անուանի է օրսորդութեան գաղտակիրցն Գանգալ անուանելոց: Բն. 7.500:

Մոռ-Սէն-Միշէլ, այս է լեառն Ս. Միքայելի. — Ի հնումն ամենասան աբբայից և ապա ամրոց և բանտ կարգեալ. մաճն մի սորա հրկէզ եղև յամին 1834:

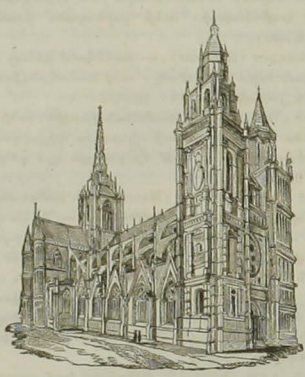
408· Շէրպուրկ (Cherbourg, Կարլեպոլն). — Ի հիւսիսակողմն գաւառին յատուկս Մանչայ. քաղաք ամուր և կարեւոր սակս վինուորական նաւահանգստին յորում կազմ կան մինչ 50 նաւք մեծամեծք, ուր ևն Թումբ ի ծովուն 1933 յոգնաչափ երկայն. իսկ ի նաւահանգստի նորա յատուկ անօթ ի՝ Լուգովիկոսի միւնէ. յայժմ կառուցանեն պետանացուս ընտուածք. և ի սմա գործոց նաւարկութեան, ընկերութիւն ձեմական, մանկան, գրատուն հասարակաց և մատենագրան ծովային արուեստից: Բն. 23.000:

Գուռնանս (Coutances, Կոստանդիա). — Մերձ ի Սուլ. մայր եկեղեցի նորա գոմացի անուանի է վասն տարաղոս շինուածոյն: Բն. 10.000:

Մորթէն (Mortain). — Ունի գործարանս անօթոց խեցւոյ և կճոյ: Բն. 3.000:

Վալուրնէ (Valognes). — Ի սմա բազում արուեստարանք ևն ձեռակերտից: Բն. 7.000:

409· ԺԸ. Է Օ Ռ (Eure). — Ընդ սա անցանէ Էօռ գետ և ի սահմանս նորա ընթանան Սէն և Ռիլլ (Rille). մաճն է Նորմանական, և երկիր գաշտային. բերէ ցորեան և մրգոյն. ունի երկիմբ և սպա-

Մայր եկեղեցի Լիմոժոյ

Ցորեն, երէկ և ձուկն, երկաթ, կէտ, ջերմուկ, ջուխայ նուրբ, կաղմիր, կտաւ, ասպնեզօրծեալս, գլխարկ, թել երկաթէ, և այլն։

ԷՒՐԷՕ (Évreux, Մեգիոլանում Եպրոիկեան)։ — ԳԼ։ Ր։ ի վերայ Իթռնայ (Iton)։ յորում են ձեռագործք լինչ հռովմէական թատեր և ջրանցից, նշանաւոր է մայր եկեղեցին կառուցեալ ԱՅգեղացւոց ի 1417 ըստ գոթացի և հռովմէական ոճոյ, ապարանք պեսքոպոսին և վարժարանն։ ունի գործարանս ստուէղնոց և խոշոր կերպասուց։ — Ազնիւեր քաղաքիս է մեծահռչակ ամրոցն Նաւառա (Navarre), որ էր ղեքսեցի Պուրպոնայ։ Բն։ 13,000։

410։ ԱՆԴԼԻ (Andelys)։ — Ունի գործարանս չուխայի և կաղմիրայ։ ի շրջանակի քաղաքիս է ձուլարանն պղնձոյ Ռոմիլլի (Romilly) անուանի ընդ ամենայն Գաղղիա։ Ի քաղաքի աստ ծնաւ Բուաէն նկարիչ և Պրիւնէ որ կառոյցն զասրերիրեայ անցս Դամիզոյ։ Բնակիչք 6,000։ — Աստ ի Սէն գետոյ օրսան ղեզէր ձուկն, որոյ թեփովք գործեն զուտս մարգարիտս։

ՊԷՌՆԷ (Bernay)։ — Փաղաքք վաղեմի ի վերայ Շարանտոնոյ (Charentonne)։ Բն։ 8,000։

ԼՈՒՎՐԷ (Louviers)։ — Որոյ գործատունք չուխայի անուանի են քան զամենայն գործատունս Գաղղիոյ։ Բն։ 12,000։

ԲՈՒՐ-ՕՏԷՄԷՐ (Pont-Audemer)։ — Մերձ ի բերան Սէնայ առ Ռիւլլ։ ունի գործանոցս կաւի և խալախս։ Բն։ 6,000։

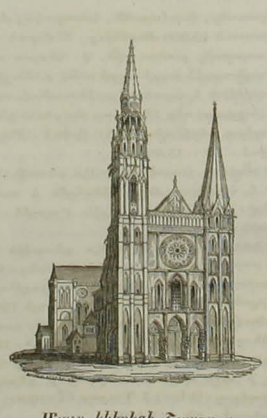
ԻՒՐ (Ivry)։ — Ազան, յորում յայտնեցաւ մեծ կանգնեցայ Ենրիկոս Դ ի վերայ Պալանիացւոց եկեղ. յօդնութիւն Թշնամեայ իւրոց յամին 1590։

Դ։ ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԳԱՒԱՌԻ

411։ ԱՒ։ ԷՒՕՒ-ԵՒ-ԼՈՒԱՐ (Eure-et-Loir)։ — Ման Օռլէանեայ նահանգի։ դաշտային և բարերեր երկիր։ ունի ցորեան առատ և ընտիր, արմտիս և մրգոյն, վուշ, կանեփ, ընդեղէնս, երկաթ, կէտ յատակաց, կաւ, փլմնել, կաւոս ազգի ազգի։ — Ի գաւառի աստ գտանին հնութիւնք Դրուիդաց։

ՇԱՐԴՐԻՆ (Chartres, կառնուտարում)։ — ԳԼ։ Ր։ ի միջակի վիճակին ի վերայ լերին կառուցեալ, առ որոյ ստորոտովք գնայ Լօռ. գետ։ սա էր մայրաքաղաք Պոատայ։ անուանի է յոյժ մայր եկեղեցին գոթացի ճարտարութեամբ գեղեցկաշէն և անաղաւաղ, մանաւանդ զանգակատունն։ Ընդ աստիճանօք քաղաքիս տարածին հայաւէտս գաղտք Պոատայ։ Հայրենիք է քաղաքս քերդողին Ռէնիէ, նկարչայ և Վոլնեայ Հաղթաբնոյ։ Բնակիչք 20,000։

412։ ՄԱՆԹԷՆՈՆ (Maintenon)։ — Առ Լօռ. գետով անուանի վան գղեկին և ջրանցիցն որոյ անկատար ձեայ չինութիւն։ — Մերձ ի սա ի գաշտի ուրեք կան քիւշատակարանք Դրուիդաց՝ որք անգանօր կարկանդակս քարինս անուանեն։ Բն։ 1,800։

Մայր եկեղեցի Շարտրայ

ՇԱՏՈՒՏՕՆ (Châteaudun). — Ցորեաւ՝ի բարձր ժայռի կառուցեալ կայ բերդն զոր կանգնեաց կոմսն Տիւնուայ։ Բն. 8,000։

ՏՐԷՕ (Dreux). — Առ Պլէզայ (Blaise), ունի գործարանս կաւոյ և նրբաթել սաւառ։ Բն. 7,000։ — Առ երի քաղաքիս յամին 1562 պատերազմեաց մեծ հաւուն ուղղափառք և նորադաւանք ընդ միմեանս, և գերեզման զօրաւորք երկոցուն ևս կողմանց։

ԱՒԷ (Auet). — Գեղ փոքրիկ ուր կառոյց գղեակ մի ներկիսս Բ. վասն Դալանայ հոմանուայ իւրոյ, որ և անդ մեռաւ ի 1566. այժմ սակաւ ինչ մնացուածք նորին երևին։

ՆՈԳԱՆ-ԼԷ-ՌՈՏՐՈՒ (Nogent-le-Rotrou). — Կառուցեալ ի միջի զուարճալի մարմանդից ոստիկանէ՝ի Հիւիլնայ (Huisne), ունի գործարանս նրբաթել սաւառ և խաբզան։ Բն. 8,000։

413. Ի-Օ ՕՒՆ Ն Ը (Orne). — Յանուն գետոյ որ բղխէ՝ի գաւառիս յայսմիկ. մասն Կողմանայ և Մենոյ. երկիր զնասագոյն և գիշին. ունի յատուկ արտս և ձի ընտիր նորմանեան, արջառ մեծ, երէ, ընդեղէն, վուշ, կանեփ, բանջար, գեանասնոյս, ինձորոյն, երկաթ, բիւրեղ, և ասղնեգործ, կաւ, ժայռ. ՀԷն, յախճապակ, հալոցք երկաթի, պղղավասիկ, բեւեռ, Թէլ, և այլն։

ԱԼԱՆՍՈՆ (Alençon, Ալէնսոնի)։ — Գլխաւոր քաղաք առ ամն Սարթայ, կառուցեալ վայելուչ գրիւք յարգաւանգահող գաղղի. ունի գործառուն կաւոյ և ասղնեգործս։ Ի սահմանս նորս կան քարաւհաք վիմաց որ յղկեալ վայելուչ յոյժ երևին։ Բնակիչք իբր 6,000։

ՍԷՋ (Séez, Սագէրայ քաղաք). — Ի հիւսիսի Ալանսոնայ։ Բն. 6,000։

ԱՐՃԱՆԹԱՆ (Argentan). — Ունի ասղնեգործ անուանի. երեք վարսաւոք հեռի են ասոնի արգունի հովուսվանցն Տիւ-Ռէնայ։ Բն. 7,000։

ՏՈՄՖՐՈՆ (Domfront). — Ի վերայ Վարէնայ (Varenne). քաղաքմ պաշարմանց Ժոճհալէնայց քաղաքս։ Բն. 3,000։

ՄՈՐԹԱՆԵԸ (Mortagne). — Ուխ ինչ կալի հեռի է ի սմանէ մեծահռչակ մինուասանն Պրաւ։ Բն. 6,000։

ԷՒԼԸ (L'Aigle). — Որ Արժուէլ Թարգմանի, յիւղ Ռիշլայ, ունի գործարանս ասպան և գնասպան։ Բնակիչք 6,000։

414. ԻԱ. Ս ԱՐ Թ (Sarthe). — Անուանակիր գետոյն որ անցանէ ընդ նա, որպէս և Լուառ՝ի հարաւ. ևս սորին ընդհանայ. մասն է Մենոյ և Անժուի. դաշտք որս բարեբերս և այգիս մեծամեծս ունի վիճակս այս, անտառս և ջրաբեր հովիտս և անբեր աւազուտս առ Սարթ, Լուառ, Պրէյ և Հէրիկը (Braye, Huisne) գետոցք, մարմանգք սակաւք են՝ի հնոս այլ արջառք չատ. ունի պատուս օշարակի, մամ ապխտակ, ցորեան, երկաթ, ածուխ, կաւ, քարինս։

ԼԸ-ՄԱՆ (Le-mans, կէնոմանի)։ — Գլխաւոր քաղաք՝ի վերայ Սարթայ, ի հնոսն մայրաքաղաք Մենոյ, ունի գործարանս խարբալի, և վաճառ մոմոյ և հաւուց։ Բն. 28,000։

ԼԸ-ՖԼԷՇԸ (La Flèche). — Առ Լուառայ. ևս ի նմա գպրոց զինուորական՝ի կրթութիւն որգաւոց անանկ ապահոյ և որոց իբրև յորիքեարիւրոց։ Են. բիկոս Դ. կառոյց զսա, և կարգեսիոս ուսաւ՝ի նմա։ Բն. 7,000։

ՄԱՄԷՐ (Mamers, Մամերսա)։ — Մերձ յԱլանսոն։ Բն. 6,000։

ՍԷՆ-ԳԱԼԷ (Saint-Calais). — Ի վերայ Անիլլոյ (Anille)։ Բն. 4,000։

413. ԻՒ. Մ Ե Յ Ն (Mayenne). — Անուանակից գետոյն որ անցանէ ընդ սա, մասն Մենոյ և Անժուի, արգաւանգահող է երկիրն, ունի ցորեան սահաւ, հաճար ածիւս, գարի, վարսակ, կանեփ, վուշ, գեասս, ոչխար մերինոսի, մեղս, լեմնն, երկաթ, արգելեանս քար, կաւոյ կռելեանս Լաւալ և Մէյէն, Թաւիլեայ, գաբելոց, Թուղթ։

ԼԱՒԱԼ (Laval). — Գլխաւոր քաղաք՝ի վերայ Մէյէնայ. ունի փողոց մի գեղեցիկ՝ի հանդիպոյ կամերջին և ապարանից պետին. անդ է և հին ամրոցն զբսից Լաւալայ՝ որ այժմս փոխակ է՝ի բանտ։ Գործարանք Լաւալ կաւոյ բազում են՝ի նմա։ Բն. 20,000։

ՇԱՏՈ-կՈՆԹԻԷ (Château-Gontier). — Ի վերայ Մէյէնայ, ունի գործարանս և Թաւիլս կաւոյ։ Բնակիչք 7,000։

ՄԵՅԷՆ (Mayenne). — Ի վերայ համանուն գետոյն, երբեմն քաղաք քաջամարտ, զոր յամին 1424 առին Անգղիացիք յետ եռամսեայ պաշարման՝ի նմա և հին գղեակ գբսից քաղաքին. ունի գործարանս կաւոյ։ Բն. 10,000։

416. ԻԹ. Ի-ԼԷ-ՎԻ-Լ Ի-Ն (Ille-et-Vilaine). — Զի ընդ նա անցանէն գետքն Իլ-և-Վիլէն, Նոյնպես և Ջրանգքն Իլ-և-Ռանս. մասն է վերին Բրետոնիոյ, վասն որոյ և կէսք՝ի բնակչացն զբրետոնացւոցն խոսին մինչև ցայժմ. ունի արմախս, ցորեան սեաս, վուշ և կանեփ բազում, մրգոյն, ծխախոտս, երիվար զրաւոր, կասպր, երկաթ, արգելեան քար, կիմ, մարմարիոն, հողակոչս վառելի, գայլասայ Ռէնայ որ զղկեալ փայլէ. կաւս առաջաստի և փաթաթելից, Թել վշոյ և բամպակի, գաբելոցք, Թաւիլք կաւոյ և սպիտակ մոմ, գործանոց ծխախոտի և կոգի Բրետվէլէյայ։

ՌԷՆՆ (Rennes, Հաէգոտեաս). — Գլխաւոր քաղաք առ ամն Իլէյ՝ի միջոի գաւառին՝ի գլուխ Ջրանգքացն Իլ-և-Ռանսայ, 88 վարսակ հեռի՝ի Բարիզոյ. սահմանն մասն քաղաքին Մենն է և ոչ բարեբէն, իսկ վերինն ընդ գեղեցիկ քաղաքս Գաղղիոյ գասն. երեկիք են՝ի չէնան ապարանք գաստատուին, հասարակաց ժողովարան և տրասպարակ նորա, եկեղեցի Ս. Պետրոսի. է՝ի սմա և գպրոց հրարուեստի և հրավարձութեան, ՀՇմարան համալսական, լսարան օրէնագիտութեան, ընկերութիւնք մանգաստութեանց, մատենադարան, մուսեոն, պարտէզ անկաքանութեան, և առն արգելաստ. Նաց. Հայտարարութիւնք մեծ է քաղաքին՝ի գործածս Թելոց, և վաճառաշահութիւնն նորա բարգաւանէ յոյժ Ջրանգքիցն որ երթայ՝ի Սէն-Մալը հնաւանգամա, և Վիլէնաէ որով հաղորդի ընդ Ռուսանայ։ Ասա ծնաւ քաջն Տիվէսքլէյն և իսաստանն Դուշրնիին։ Բնակիչք 40,000։

417. ՖՈՒԳԵՐ (Fougères). — Ի հիւսիսի արեւելից, փոքրիկ քաղաք ղետաշտաքիղ, ունի գործարանս կտաւոյ, ֆլանէլի և թղթոյ։ Ասա ծնաւ Շատոպրիան մեծատուկ մատենագիր դարուս։ Բն. 10,000։

ՄՈՒՖՈՐ (Montfort, այս է Լէտան ամուր). — Կաուղեալ ի զուարձալի բլրի ուրեք, ի խառնուրդս Մէօ և Շէլլոն (Meu, Chaillon) գետակաց։ Բնա. կիւք 2,000։ — Ի սահմանս Մոնֆորթ են ամայի դաշտերն Լէտան՝ զորոյ ի պատմութիւնս Բրետոնաց բազում բանք լինին։

ՌԵՏՈՒ (Redon). — Հաղորդութիւն ունի ընդ ծովուն ի ձեռն վիլէնայ։ ի սմա հատաքեն զվաճառս Ռէնոյ։ Բն. 5,000։

418. ՍԷՆ-ՄԱԼՈ (Saint-Malo, Մալոլվես). — Ցածուցս Մանչայ, քաղաք ամուր և գեղեցկաշէն. ունի գրասրանս զուարճալիս, և է կառուցեալ յԱբրան կղզւոջ, զոր կցէ ընդ ցամաքի Սկլըն Թուռքը երկայն 200 չափս։ Վաճառաշուկ մեծ է քաղաքիս մեր. Նաւահանդիստ ընդ ծով, որպէս և նաւարկութիւնն, և կազմած զնուռցն զոր առաքէ ի Հնդիկս, և ձկնորսութիւն տառեղ ձկան. յոր սակս Սէն-Մալոյ առաքէ վերիս տան համբերն ձկնորսակ նաւատորմին. Նաւահանդիստ նորս մեծ է և անբոյթ, այլ մուտք դժուարս, իսկ ի տեղատուութեան բարձրանայ յոյժ ջուրն. ի քարափուտս անդ ծովակոպրկաս պարս իւր շինուած Շատոպրիան և անդ թաղեցաւ։ Սէն-Մալոյ ունի նաւարան մի, և մեծերանոց չինուածոց ի պէտս վաճառականութեան, դրոցարան արդունի ծխախոտի, չուանի և կարթից։ Բնակիչքն կիրճ են ի նաւավարութեան և փառս և անուն մեծ ժառանգեցին առ ժԴ։ Լուդովիկոսէ ի բաղում ծովամարտս յաղթեալ գահեալ Աֆղղլացւոց և Հոլանտացւոց։ Ասա ծնաւ Ցակոբ Քարթիէ որ եգիտ զԱմերսա, Տիւկէյ, Թրուէն և Մոյնբրեհէն։ Բն. 14,000։

419. ՍԷՆ-ՍԵՐՎԱՆ (Saint-Servan). — Հասկ ի Սէն-Մալոյ, ունի նաւահանգիստս երկուս, մի վասն պատերազմի նաւատորմիղն և միւս վասն վաճառականն նաւուց, ունի և կարող կազմածս վաճառապատ նաւուց ձկնորսութեան։ Բն. 10,000։

ԳԱՆԳԱԼ (Cancale). — Փոքրիկ նաւահանգիստ, ուսուի հանեն ոստրէ աղիւս և առաքեն ի Բարիզ բազում յոյժ։ Բն. 6,000։

ՎԻՏՈՒԷ (Vitré). — Քաղաք փոքրիկ կառուցեալ առ Վիլէնայ ի վայելուչ դիրս՝ այլ ոչ բարեչէն. 9000 բնակչաք։ — Փաստաբան հեղի է ի Վիքտեայ բնակարան Սէվինեայ տիկնոջ յանուանեալ Երկրին Քարաժէուից (Terre des Rochers)։

ԳՈՄԲՈՒՐ (Combourg). — Ի հիւսիսի Ռէնոյ, վասն զի բնակութիւն Շատոպրեան առհասին։ Բն. 5,000։

420. ԻՒ. ԱՓՈՒՆՆԵՐ ՀԻՒՍԻՍՈՑ (Côtes-du-Nord). — Զի հիւսիսակողմն նորա տարածի զԱմանշ, իսկ ի հարաւոյ սահմանիկ է ջրանցքն Բրետանիոյ, սա է վերին Բրետանիա. ունի արտիս բազմատեսակ, մարմնդս, մրգոցի, ձի, գրաստ, վուշ, մեղր, կանեփ, ձուկն, կապար, երկաթ, արգեսեան քար, մարմարիոն, կրանիտ, ձկնորսութիւն անուանի, աղած ձուկն, ֆլանելէ, կոաս Բրետանիոյ։

ՍԷՆ-ՊՐԻԷՈ (Saint-Brieuc). — Գլ. Ք. առ համանուն խորշին ի Մանչ. ունի նաւահանգիստ ի կուէ (Gouet) ուսուի նաւեն նաւք ձկնորսութեան ընդ կողմանս կողմանս. լինին ի քաղաքէ աստ ձկորսչաք յամենայն յուելիսէ։ Բն. 12,000։

ՏԻՒԱՆ (Dinan). — Ցարեւելս վերնոյն. լինի ի սմա տօնավաճառ զոր կոչեն Լիէժ (foire du Liége) գրաստոց, կանեփոյ և վլոյ։ Բն. 8,000։

ԴՐԷՏԻԷ (Tréguier). — Ի խորս ուրեք բազ. կաձև ծովուն. ունի նաւահանգիստ փոքրիկ։ Բնա. կիւք 35,000։

Են և այլ բազում ստանք և գեօղք ի գաւառի աստ, որոց բնակիչք քաջնկիրթք են ի նաւարկութիւն. այսպիսիք են Պինիկ (Binic) Բն. 2,000։ Լամպալ (Lamballe) 4,000։ Կէնկան (Guingamp) 7,000։ Լանիոն (Lannion) 6,000, և այլն։

421. ԻԵ. ՓԻՆԻՍԻՆ (Finistère). — Այս ինքն է ծագերկիր, զի կայ ի սպառատած արեւմտից գաղղիոյ, և է Թեղակղզի պատեալ յովկիանէ և ի Մանչայ. ի հնումն Սաորին Բրետանիա կոչեր. և է յոլովագոյն մասամբ ատաքատ. ունի ընդեղէն, պտուղ, ծովային բոյսս, խոտ սերմանեալ, ձուկն և հաւ ծովու. ձի մեծ, գրաստ, մեղր, կապար արծաթագոյն, մարմարիոն, կրանիտ, կաւ, չաքար, ձուկն աղած. ժողովուրդ գաւառիս ձարտարք են ի նաւարկութիւն և ի ծովամարտս։

ԳԻՆԿԼՐ (Quimper, Կոբիսոպիս). — Գլխաւոր քաղաք առ Օռէ (Odet) ջրով. ունի նաւահանգիստ փոքրիկ և վաճառականութիւն մեծ։ Բն. 12,000։

422. ՊՐԵՍՏ (Brest, Կասթրըհաւթ). — Ցարեւմտեան կողմն առ համանուն խորշին, ամուր քաղաք, որոյ նաւահանգիստ անբերկան է քան զամենայն նաւահանգիստս Եւրոպայ, և պահին անդ կազմածք մեծի նաւահանգիստ. երեսիկ է նաւարանն, մեծերանոցքն, համբարանոցք և գործատունք հանդերձանաց նաւուց անուանի են յոյժ ընդ ամենայն գաղղիս հասասալ Դուբլինի, եկեղեցին Ս. Լուդովիկոս, ձեմելիք ծովեզերեայ, ասպնիք հինգ որոց չորք ի ժայռի հատեալ են, արգելարան գործատարաց կառուցեալ ի կատար բլրի որ ամեի 4,000 անձինս, բուսաբանոցն ի սմա պարտէզ, մատենադարան նաւատորմիղին, Թանգարան բնական պատմութեան։ Բնակիչք 50,000։

423. ՈՒԷՍԱՆ (Ouessant). — Կղզի, յարեւմուտս Պրեստոյ, ունի աշտարակ կանթեղակիր. մերձ յԱբեսան տիեզաս նաւամարտ ի 1778 ընդ Անգղիացիս և Գաղղիացիս։ Բնակիչք կղզւոյս զինուին Բրետանոյ բայս ունին գրեանք անփոխն։

ՇԱՏՈՒԼԻՆ (Châteaulin). — Ի վերայ Օձնոյ (Aulne), անուանի է ձկնորսութիւն սալմոն և սարգին ձկանց։ Բն. 1,600։

ՄՈՐԼԻՔ (Morlaix). — Ունի նաւահանգիստ և խորշ անբոյթ. զոս երկիցս առին Անգղիացիք, (1374 և 1522). ունի գործատուն մեծ կտաւոց առաջատ։ Բն. 10,000։

ԳԻՆԿԻՐԼԷ (Quimperlé). — Ցարեւելս գինքբըլէյ։ Բն. 6,000։

են և այլ ևս աւանք և քաղաքագեօղք մարգասաւոք յայտ գաւառի, որպես Ս· Պօղ Լէոնայ (St. Pol de Leon)· Բն· 6,500· Գոնդաճոնդ, 2,000· Լանտէա-նոյ, 5,000, և կղզիքն Քէսան (Quessant) և Սէյն (Sein) միասամուռ 3,000 բնակչօք որք Քրիստոնեայ կամ զկիմբրեան լեզուն խօսին։

424· Ի·Ջ· ՄՈՐՊԻՃԱՆ (Morbihan)· — Ցահուկաւէ Ջանդղին որ հանէ ի ծոցն Վանայ, մասն Սաորէն Բրետանիոյ· հիւսիսակողմն լեռնային է և մացառախիտ, իսկ ծովակողմն ատաղտա, ձախնային և ազատաւոտի, ունի ազգս ազգս ընդելունայ· լե-մուն, վուշ, կանեփ, մարմանդ յոտաթի, գրաստ, երկվոր ընտիր, ոչխար ալիւռ, մեղր և մեղրամոմ պատուական յոյժ· երկաթ, կապար, բիւրեղազար, յոսխոյ, կապա Բրետոնիոյ, առղեգործք, դարբ-նոցք և հնոցք։

ՎԱՆ (Vannes)· — Գլխաւոր քաղաք յանուանակիր ծովածոցին, որոյ է նաւահանգստա ջանդիլեան Մոր-պիհանայ հաղորդեալ ընդ ծովու, ունի և մեծեա-նոցս ի կառոյց վաճառաբարձ նաւաց· կայ ի սմա վարժարան նաւարկութեան, ընկերութիւն երկար-գործութեան և մատենագրատան հասարակաց· Ասա ծնաւ Լը Սաճ· Բն· 12,000։

425· ԼՈՐԻՈՆ (Lorient)· — Ի հիւսիսոյ արևմտից Վանայ ի նաւակայս Սէն-Լուի կոչեցեալ կառուցեալ յամին 1720 առ ի համբարել զվաճառս Գաղղիացի ընկերութեանն Հնդկաց· ունի գեղեցիկ և լայնար-ձակ ճեմելիս ծովահայեացս, փողոցս և չինուածս, յորս նշանաւորք են հրապարակն զինուց, մեքենայն կանգնելոյ զկայմն, ծովակը, նաւակաչք յարկածա-ծուկք, խաղեղոն· է ի սմա և գալոց մի ծովային հար-տարուեստութեան, և գալոց նաւարկութեան, գի-տարան, և բաղանիք պատճառապար զբրականաց· վա-ճառականութիւն քաղաքիս բարգաւաճ է յոյժ, թէ-պէտ և նուազեալ քան զառաջինն, վաճառք բար-ձեալ ի նմանէ ելն ուտելիք, կերպասք, երկաթի կահք, և այլն· Բն· 22,000։

ՀԵՆԵՆԲՈՆ (Hennebon)· — Առ Պլաւէդայ, ունի նաւահանգիստ և գարբնոցս· Բն· 4,700։

426· ԳԱՐՆԱԿ (Carnac)· — Հուսկ ի Թերակըղ-զին Գիպըրոն (Quiberon) հռչակաւոր վասն սիրա-տակարանացն Դրուիդից, որ են կրանիս քարա-ժայռք առաւել քան զ5,000 հատեալ անարուեստ ի ձև կոճողոյց, և գլխիվայր վարեալ ի գետին՝ անցս ի կողմանէ Թոզով· Բն· 4,000։

ԳԻՊԸՐՈՆ (Quiberon)· — Ի համանուն Թերակըղ-զնջէն· յամին 1796 բազուկք ի գաղթելոց առաջ նորգուժեամբ Հերվիլեայ և Սոնպրեյալ ընդ պաշտ-պանութեամբ անգլիական նաւատորմին անկան ի սա-յալ ի մեկիզ տորմին ոմանք ի նոցանէ խոհրոմե-ցան ի խռովացն Գաղղիոյ, և այլք զանձին ծովա-մոյնս արարին։

ՊԵԼ-ԻԼ (Belle-Ile, որ է Գեղեցիկ կղզի)· — յԱվկնանու, բարեբեր է երկիրն և օդ ախորժելի· ունի ամրոց ի պաշտպանութիւն· Բնակիչք նորա միասամուռ իբր 10,000։

ԲԼՈՒԷՐՄԵԼ (Ploërmel)· Բն· 5,500· — Առ երի քաղաքիս եղև մեծագոչակ մենամարտութիւն երե-սուն Բրետոնաց ընդ երեսնից Անգղիացոց յա-մին 1351։

ՊՈՆԹԻՎԻ (Pontivy)· — Առ Պլաւէդայ· Բնա-կիչք 7,000· Առ Նաբոլէոնիւ յանուն սորա կոչեցաւ, Քաղաք-Նաբոլէոնի (Napoleonville)· Մերձ ի սա կայր անուանի յիշատակարան Բրետոնաց կէսն ամբարտակ Նշանաւոր վասն գրիցն և հնութեան յօրինուածոյն որ առ մեջ կործանեցաւ, (La Tour de Guern)։

Ե· ՀԱՐԱՒԱՑԻՆ ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԳԱՒԱՌՔ

427· Ի· ԼՈՒԱՐ ՍՈՒՐԻՆ (Loire-Inférieure)· — Ի սմա համանուն գետն Թափի յՈվկեան, մասն է Վէրին Բրետոնիոյ· բերք երկրին են արմտիք, գինի սպիտակ, շագանակ, երկվոր ընտիր, երէկ, ձուկն բազմատեսակ, ածուխ, գետն-ածուխ, հողակոշտ վառելի, արգելանոց քարի, ջրլեզուղ աղի· գարձեալ կերպաս հասարակ, կապ վշոյ և բամբակի, ֆլանէլ, զարան շալաքրի, երկաթ գոր-ծեալ, գաղբնոցք, հալոցք, ձուլարանք հրացինուց, կառոյցք նաւաց· Երևելի է գաւառս այս վասն բար-գաւաճանաց մշակութեան և ձեռագործոց։

ՆԱՆԳ (Nantes, Նամնետեաան նաւահանգիստ, Portus Namnetum)· — Գլ· Ք· կառուցեալ յաջակո-Լուարայ, 96 փարսախաւ հեռի ի Բարիզայ յորմէ ձգի այսր երկաթուղին ընդ Օռլէան և ընդ Դուբ· գեղեցիկ է ինատ քաղաքին և բնակութեամբ մար-դաշատ քան զամենայն քաղաքս Բրետոնիոյ· ի հա-սարակի բարեկարգ են և չինուածքն որ ի նմին և զբօսարանք ծովահայեացք վայելուչք· Նշանաւորք են ժողովատեղին վաճառականաց, սալարանք պետին, Թէատրոնն, ժողովարան հասարակաց և նկարք իւր, և միացուածք պալատան գբսիցն Բրետոնիոյ· Ի ի նմին գալոց վիրաբուժութեան և անդամահատու-Թեան, գալոցք նկարչութեան, վաճառականութեան, Թանգարանք հնութեան և բնական պատմութեան, պարտէզ անկպատութեան, գրատուն և գիտանոց· Ի վաճառականութեան ընդ գլխաւոր քաղաքաւն գաղ-ղիոյ դասի նմին, և ասուրեամբ մեծ են նորա ընդ հնդկաց և ընդ Սպանիոյ, բեռնարարձ նաւքն բերին զկարասին ի Բենդէօղի, և անտի մանր նաւակաք հեր-տեսա ածեն ընդ գետն ի քաղաք անգր· կառու-ցանեն ասա մեծամեծ նաւս վաճառականաց և մա-

Նանդ

նունն ի պէտս տեղւոյն ։ Ի սմա է յանեմարան պաշարոյ և ամրութեան նաւահանգստին Պրեսթ , Լորիան և Ռոշֆոր ։ Ասա ի Նանդ յամին 1898 Ենրիկոս Դ . եհան զմեծ հրուալարտանին Նանդեայ ա նուանելով ի նպաստ Նորալանդից , զոր ջրեաց Լուդովիկոս ԺԴ . ի 1683 ։ Ի խռովութեան Գաղղիոյ յամին 1789 բազում անցք ազետալիցք և գժգոհք անցին ընդ բնակիչս քաղաքիս ։ Բն . 92,000 ։

428 . ՍԷՆ-ՓԻԼԻՊԵՐ (Saint-Philbert) . — Առ կրանկիէս լճաւ ։ Բն . 3,800 ։

Անսէնիս (Ancenis) . — Ցաջորմ գետափին Լուարայ , ուրանօր յօրինեցաւ կամուրջ մի ի վերայ գետոյն ի տեղւոջ ուր ի մի յանդին Ճանապարհք իննն ։ Բն . 4,000 ։

Շատոդրիան (Châteaubriant) . — Ի հիւսիսակողմն ։ Բն . 4,000 ։

Բէյմպէօֆ (Paimbeuf) . — Ի բերան Լուարայ , ունի նաւահանգիստ նաւուց մեծաց օժանդակ Նանդեայ , որով և վաճառաշահ ։ Բն . 4,000 ։

Սեվէնէ (Savenay) . — Կառուցեալ ընդ մէջ աղի ջրէզրիկ ուսոի բազում չահք են ։ Բն . 5,000 ։

Գրուասդի (Le Croisic) . — Նաւահանգիստ փոքրիկ ի խորն Բանպրոնայ ։ Բն . 2,500 ։

Կերանտ (Guérande կամ Quérande) . — Առ երի աղի ջրէզրիկն , որոյ է աշխու աղ սպիտակ ։ Բնակիչք 9,000 ։ — Բազում և այլ աւանք և գեօղք են ի գաւառի սոս մարզպետութ ։

429 . ՒՐ . Մ Է Ն-ԵԻ-ԼՈ Ի ԱՈ (Maine-et-Loire) . — Ցանուն Լուարա և Մէյէն գետոց , որ մէն կոչի առ ասհմնոքս . մասն վերին և սոսրն Անժէյ . երկիր արգաւանդ , բարեբեր և ձոխ . ունի ի բնոյ և ընդ գեղջկի , յորոց ամի ամի 30,000 առաքեն ի Բարիզ , երկաթ , գեմնածուխ , արգելսխա պատուական յոյժ , կիմ յատակաց , կաւ , և շրէդ (chollettes) կաւ ինչ , չուխայ , ֆլանէլ , շաքար , հացոցք և այլն ։

Անճիէր (Angers , Անգեկաւխս) . — Գվխաւոր քաղաք ի վերայ Մէյէնայ . անուանի է մայր եկեղեցի սորա գոթացի Ճարտարապետութեամբ , հին դղեակն գբսից Անժուայ առ Մէյէն գետով , գայտն Արիսի , խաղեղ գնամակաց . ի քաղաքի սոս կայ Ճեմարան համալսական , մատենս , գրատուն 23 հազար մատենից ։ Ասա ծնան Մենաժ բազմահմուտ ստուգաբան , Պեռնիէ բժիշկ և Ճանապարհորդ անուանի , Ցովհաննէս Պոսէն այլ խմաստուն ։ Բն . 40,000 ։

430 . Պոժէ (Baugé) . — Առ Գուանոնայ (Couanon) , ունի ձիճաշոս ։ Բն . 4,000 ։

Պօբրէօ (Beaupréau) . — Առ Էօրժ գետակաւ , ունի գործարանս խաղաթղց ։ Բն . 4,000 ։

Սօմիւր (Saumur) . — Ցահեկուտ Լուարայ ի զառիվայրի բլրի միում յորոյ ի կատար կառուցեալ է բերդ ամուր ։ Անուանի է ի սմա գպրոց հեծելոյ և կամուրջն ի վերայ Լուարայ ։ Բն . 12,000 ։

Տուէ (Doué) . — Առ երի Սոմիւրայ , ի սմա գտանի աւերակ ամիիիեէատրոնի հռոմէական ի Ժայռի յորում մարթի կալ 15,000 արանց , հնախոյզք ոմանք կարծեն զսա լինել սկզբան Ակսէտանեան Թագաւորաց որ ի Կարլսվինեան ցեղէ ։ Բն . 3,000 ։

Սեգրէ (Segré) . — Ի վերայ Ուսանայ , ունի վաճառս գլխատուց ։ Բն . 1,500 ։

Շոլէ (Cholet) . — Ունի անուանի գործարանս կաւատուց ։ Բն . 9,000 ։

431 . ԻՒ . Ն Տ-ԵԻ-ԼՈ Ի ԱՈ (Indre-et-Loire) . — Ըստ անուանց երկիին գետոցս ընդ նս անցելոց , մասն Դուանէնայ . արգաւանդագոյղ երկիրն , ունի ազնիւ արմաս և միրգ , շոր և նուշ բնոյր , սեզ , չերամ , երկաթ , վառօդ , քար աղորեաց , վէմ փորագրութեանձունձ , ֆլանէլ , մետաքս , շաքարատու ճակնդեղ ,

ԹՈՒՐ (Tours, Տուրսիկ) · — Ի միջակի գաւառին, յահեկնէմ Լուարայ, 57 վարսախաւ հեռի՛ ի Բարիզէ · գլխաւոր քաղաք վաղեմի և յառաջնումն մայ. բաքաղաք Դուքեանայ, կառուցեալ ՚ի բարերեր և վայելուչ դասուի · ունի նաւահանգիստ ի վերայ Լուարայ, վաճառատուն և քաջարուեստ, առաջին գործա. բան մետաքսի ՚ի քաղաքի սոս հաստատեցաւ յա. մին 1470 և հռչակաւոր եղև յոյժ · Գոյնպես և խո. ղոր կերպասն որ յանուն քաղաքին Դուր կոչի · ու. նի և չուեմարան մեծ գամնի · ի չէնսն նշանաւոր է մայր եկեղեցին բարձրաբերձ գմբէթիք, պալատ արքեպիսկոպոսին, կամարքին ՚ի վերայ Լուարայ, արքունի փողոցն լայնարձակ, զորով են բարեչէն կերը. պակք և պանդոկք · մատենագարանն, մատչեն նկատ. չութեան, ունի և ընկերութիւն բժշկաց · Ընդհակառակ նորա վասն արգաւանդութեան երկրին՝ գրասիս գազ. ղոյ կոչին · սոս յաղթեաց Կարլոս Ա.ձն Սաթա. կիոսաց յամին 732 · Բն · 30,000 ·

432 · ԱՆԳՈՒԱԶ (Amboise) · — Ունի քաշաղակերտ գղեակ յորում յանկարծամահ եղև Կարլոս Ը. · ունի գործարանս պողպատի և խարտոցի հաւասար գործարանացն Ընգղէոյ և Գլերմանիոյ · ի քաղաքի սոս եղև անուանի դաշնակցութիւնն կնքոյ ընդ Բ Փրանկիսկոսի յամին 1560 · Բն · 6,000 ·

ԲԼԷՍՍԻ–ԼԷ–ԹՈՒՐ (Plessis-lez-Tours) · — Ապա. բանկը Լուդովիկոսի ԺԱ · ուր նստաբ նա ՚ի ծերու. թեան իւրում ·

ՄԱՐՄՈՒՏԻԷ (Marmoutier) · — Անուանի վանս. տան ՚ի սահմանս Դուբայ ·

ՇԻՆՈՒ (Chinon) · — Քաղաք հին ՚ի պաղատաբոյս և գեղեցիկ գաւսի կառուցեալ, առ Վիէնայ · սոս ծնաւ Ռաուլէ երեց Մէսոտոյ · Բն · 80,000 ·

ՌԻՇԼԻԷՕ (Richelieu) · — Գեղ էր փոքրիկ և ան. լուր՝ յորում ամրոց հոյակապ կառոյց Ծիրանաւորն Ռիշլիէօ · Բն · 3,000 ·

ԼՈՀ (Loches) · — Ցորում ծնաւ Ագնէս Սորէլ · Բն · 5,000 ·

Լ–ՀԱՅ (La Haye) · — Քաղաքագեղ յորում ծնաւ Ռընէ Տեկարտ որ է. իմաստասէրն Հռենոսաոս Կարգեսիոս յամին 1596 · Բն · 1,500 ·

433 · Լ· ՎԻԵՆ (Vienne) · — Ցանուն գեղոյն Իւրոյ, սա է Նահանգն Բոտագու. երկիրն ունի և բլուրս և գաւսս և Թիւսաս և մարգագետինս · լինք Նորին ընդեղինք, գինի, պտուղ, շագանակ պատուական, գեսամիսեղոյն · Տէր՚ֆ ընսիր, եղն, ջորի, ոչխար, երէ մանր · երկաթ, գեսամագուխ, երկանաքար, վէմ փողագրուԹեան, յեսանաքար, հանքային ջուր, կաուս բղեղէն, անկուսծոյ կասւք, գաղանկ, գաբզնոյ, խաղաս, զառան ջբայ ·

ՒՈՒՆԱՏԻԷ (Poitiers, Վիկաւիան) · — Ի խառ. նուրդս գաւառիս և Գվէնոյ (Boivre, Claiu), 88 վարսախաւ հեռի ՚ի Բարիզէ, քաղաք վաղեմի և ՚ի հնուսն մայրաքաղաք Համանուն Նահանգին · են ՚ի նմա միացորեք Տասվեցեսի չինուածոց, որպես յաղ. Թական կամարք, ամփիԹեսարանի, և այլն · ՚ի չէնսն նշանաւոր են մայր եկեղեցին, եկեղեցի Տիրամօր՝ Տասվեցեսի ՃարտարպետուԹեամբ, Ո՚ն մեկնէն Պո. սաք (Blossac), Թաղն հեռնելոց · ունի և գպրոց մի իրա. ւանց, պարտէզ բուսաբանուԹեան, Թանգարան հը. նուԹեանց, գրատուն հասարակաց · Նա քաղաքաս այսուհի արքայն Ցովհաննէս գերի վարեցաս Անգ. լիացւոց ՚ի 1356 · գարձեալ ՚ի սմա հրձիգ եղև ա. ապագերէզն Ոբբեանոս Կրանաիէ յամին 1654 · Բն. կիւք 28,000 ·

434 · ՎՈՒՒԼԻԷ (Vouillé) · — Նա Օզանապ (Auzance) · սոս յաղԹեաց Կլովիս Վ.խիգոԹից յա. մին 507 ·

ՇԱՏԷԼԷՐՈՒ (Châtellerault) · — Նա վիճապ, ունի կամարքի գեղեցիկ զոր կառոյց Սիլլի, կայ ՚ի նմա գործարան դանակի անուանի յոյժ և զինուց · Բն. կիւք 10,000 ·

ՍԻՒՐԻ (Civray) · — Ունի վաՀան մեծ չուգանակի և ՏէՒ–քի · Բն · 3,000 ·

ԼՈՒՏՈՒՆ (Loudun) · — Սոս Նորաղանգք բազում Հոդուս արարին և սոս վՀեցեսս դաս Ուրբանոսի Պրանսիէ՝ որ էր ՀոդևվԹապետ սեղոյն · Բն. կիւք 5,000 ·

ՄՈՆԹՈՒՐ (Moncontour) · — Նա Տիւայ (Dives) · սոս Էնրիկոս Գ · միեղչև Թագաւորեալ էր յաղԹեաց Գողինեի Ծովակեսի յամին 1569 ·

ՄՈՒՏՈՒԱԼԼ (Montmorillon) · — Նա Կարգան. բայ (Gartempe), յորում գամն Նորաձև վՀեսած, զոր Հնագէսք սսեն տաՃար լինել կելսաց · Բն. կիւք 4,500 ·

435· Լ.Ս Ս Ե Վ.Ռ–Կ Բ Կ'Ն Ա Ի (Deux–Sèvres) · — Ա.յսպէս սասցաս զի առաւք երկու անցանէն ընդ նա՝ Սեվռը Կանդէլ և Սեվռը Նիորդէլ · ման Բուսագիոյ · ունի լերինս անտառախիտս և մարմանդս սեղաբեսս · է Նորս ընդեղէն, գինի, պտուղ շատ, բոյսն Ա.ֆէՒ.ս, վուշ, կանեփ, երկաթ, գարձոյց · ձեռնէք, մուշտակ, կերպաս բամբակի և բրդոյ · և Հոզի ընսիր զոր առաքեն ընդ ամենայն գաղղիս և ի Սպանիս ·

ՆԻՈՐ (Niort, Նիորդոն) · — ԳԼ· Ր · մեծ, այլ ոչ բարեչէն · Նշանաւոր է ՚ի նմա Հոդևվարանն Վա. սարակաց որ յառաջն էր պալատ Ելէոնորայ Ակուի. տանացւոյ, բաղանիքն, զբօսնիսքն, պարիւրն Վ.խիճ, մայր եկեղեցին գոՀացեալ · ունի մեծ վաՀան մարմոյ այծեման և ասու · Նոս ծնաւ Մ.նդ.ընն սիկին և Ֆոնդրնան · Բն · 20,000 ·

ՍԷՆ–ՄԷՔՍՈՒՆ (Saint–Maixent) · — Ցարեկեալ Նէո. բայ · Բն · 5,000 ·

ՊՐԷՍԻՒՐ (Bressuire) · — Նա ափն Արժանդնայ, որ ՚ի պատերազմունս Վանդեացւոց Հանգարեցաս · եկեղեցի մի և տուն մի ևեՀ զերման յաւերաժոյն · Բն · 2,000 ·

ԹՈՒՌԱՐ (Thouars) · — Ի վերայ Թուէ (Thouet) գեղոյ ունի գղեակ մի գեղեցիկ, զոր առ ԺԳ Լու. գովիկոսիս կառոյց Գուէմոպէլ սիկին · Բն · 2,500 ·

ՄԷԼ (Melle) · — Քաղաք սմուր վաղեմի · Բնա. կիւք 3,000 ·

ՊԱՐՓԵԹԵՑ (Parthenay) · — Նա Թուէ գեսով, ընդ որ բազում անցք անցին ՚ի Վանդեացւոց · Բնա. կիւք 4,800 ·

436· ԼԲ· Վ.Ա.Ն Դ Է Ա (Vendée). — Ցանուաեէ առուաՀին որ Տոմի ընդ Նա, յարեւմտից սահմանաՀ կից է Ովկիանու, ման Բուաղիոյ· մասամբ անաս-ադին է և արգաւանդ և մասամբ դաշտային և քաջ մշակեալ բերկրով ցորեան բազում· և երկրորդ մանեն արտադրին, որ յառաջն սահման էր Տոմսո· ունի արմտիս բազմազան, ընդհեղէն ընտիր, գինի, վուշ, կանեփ, մարմանդ· և ծիր, ջրիղ, արջառ բազում, ջնարին հատ, կապար, երկաթ, չուխաս և կաուս հասարակ, աղ և ձուկն Տոմսո, կառույց նաւուց·

ՊՈՒՐՊՈՆ-ՎԱՆԴԻ (Bourbon–Vendée)· — ԳԸԼ-խաւորը քաղաք առ Եծն գետով, աւերեալ ի պա-սեբաղնաց առ Խառնո-Լեթեանն՝ վերստին կառուցաս յամին 1808 յորում Ժամանակի 800 ևեթ բնակիչք Հնացեալ էին՝ ի Նմա· կարդէն վճռեաց տալ 3,000,000 ֆրանկս ի Տամս չինուԼեանցն, և զանուն իւր եդ քաղաքին վասն որոյ կոչի Նա և Կաբդէոն-Վանսէ· Բն· 7,000·

ՖՈՆԹԵՆԷՅ-ԼԷ-ԳՈՄԹ (Fontenay–le–Comte)· — ԳԷզը Վանսեի քաղաք գեղչիկ, ունի վաՃառ գրասո տուց հաշակաւոր· Բն· 3,000·

ԼՈՒԿՈՆ (Luçon)· — Եպիսկոպոսանիստ քաղաք, որ երբեմն եղև ընդ ձեռամբ Ռիշըլիէօ ծերաքահորին· Բն· 4,000·

ՍԱՒԼԷ–Տ'ՈԼՈՆ (Les Sables–d'Olonne, որ է ասել Աւազուտք Օլոնայ)· — Ունի նաւահանգիստ յեզր Ովկիանոս, ուր կառուցանին նաւս վաՃառականաց, և վաՃառս աղի· Բն· 5,500·

ՆՈՒԱՐՄՈՒԹԻԷ (Noirmoutiers)· — Կղզի ի հիւսի-սոյ արեւմից գտնաւին· Բն· 7,000·

437· ԼԲ· ՇԱՌԱՆԳ (Charente)· — Ցանուն գետոյն որ բղխէ և գնայ ի Նմա· են և այլ գետակք ինն ի սահմանս գտնաւիս որ է հին Նահանգն Ան-կուէմայ և ման Ակինդուժայ· Երկիրն ուրեք հարթ է և ուրեք բլուրաքեղ· ունի արմտիս առատ և գինի· յորմէ ղուին և օղի անուանի, միրգք ազգի ազգի· դրիւճ, սեղ սերմանելայ, ձի ընտիր, արջառ, յետա-նաքար, երկաթ, կապար, յատնքար, Թուղթ Ան-կուէնայ, զտարան ջրոյ, տակառ, ձուլարան տրա-ղինուց և երկաթոյ, ի պէտս նաւաշինուԹեան·

ԱՆԿՈՒԼԷՄ (Angoulême)· — ԳԼ· Ի· առ Շա-ռանդ գետով 118 փարսախ հեռի ի Բարիզոյ· ա-սեն զնա կառուցեալ 580 ամք յառաջ քան զԲրիս-տոս ի հիւսիսոսէ ումեմնէ Անգլեաց Մարիոս ա-նունս· ՏաքսարուԹիւն քաղաքիս մեծ է ի գործս Թղթոյ, յախՃապակւոյ, ասղնագործից, բրդեղինաց և ջրոյ· անուանի է յԱնկուլէմ արքունի դպրոցն ՆաւարկուԹեան, վարժարանն, կամարքն ի վերայ Շառանդայ և մայր եկեղեցին, մառնեագարանն, Թանգարանն բնական պատմուԹեան և բնաբանու-ԹեաՆ· Ասա Ծնան Պալզակ հին մառնեագիր, և Տաքսարարական Մանգալամպէռ· Բն· 18,000·

ՊԱՐԲԷԶԻԷՕ (Barbezieux)· — Շարեմոտս Անկու-լէմայ· Բն· 3,000·

ԳՈՒԵՒԱ (Cognac)· — ԵՒս Շառանդայ, անուանի է օղի սորա· յամրոցին Նորա Հնուէ Ծնաս Ֆրան-կիսկոս Ա· ի 1495· Բն· 4,000·

ՃԱՐՆԱՃ (Jarnac)· — Ի վերայ Շառանդայ, ասա յաղԹեաց Եպիսկոպոս Գ· Մինգրեա ևս գոբա էր Ան-ժէյ՝ կալՃեականայ առաՋնորդելոյ յիւլհանէն Գոն-տեայ· Բն· 3,000·

438· ԼԲ· ՇԱՌԱՆԳ–ՍՏՈՐԻՆ· — (Cha-rente–Inférieure)· — ԵՒս Տոմսոցոյն Կասկոնիոյ ա-նուանակիր գետոյն որ Թաւիլ յՈվկիան Տուայ ի Ռո-շըՇոր սահմանակից Ովկիանոս· ի հնումն ժաժա-ներ ի Սէնդոնժ և յՕնիս նահանգս, ունի գինի ա-ռատ, ցորեան, կանեփ, ձի ընտիր, երէ, ոսպիկ կա-նաչ, ձուկն սպասին, երկաթ, խոշոր կերպաս բրդե-ղէն, գլխարկ, խաղալս, փայտ նաւակառուցից, զտա-րան ջրոյ և չաքարի, աղ Տոմսոյին, գործարան Տը խախտուի·

ՌՈՇԷԼ (La Rochelle, Ռուշելլա)· — Ի հիւսիսա-կողմն գաւառին առ Տումբզերին, 124 փարսախ հեռի ի Բարիզոյ, յառաջնումն մայրաքաղաք Օրիայ· ի քաղաքի սոա Իրբև ի յետին ապաստանարան խռե-սեալ նուաեին նորաղանդք առ Լ.Գ· Լուդովիկոսիս, որ պաշարեաց զայն զամիսս 13· և ի սովել քաղա-քին անձնատուր եղեն ի Տերանատուրն Ռիշըլիէօ, սակայն յառաջն քաղաքին Տանեցան երեսուն միլեոն ֆրանկք· ի Տանձնաժողով Տումբզերին նշանարին տա-կաւին ձեացորդք ամբարտաւին զոր կառույց Տերանա-ւորն յարգելով վերթեԼեկ նաւաց Ընդդէմ· նաւա-շինական Տգի ընդ Տգ Երկուց աշտարակաց որոց եօԹն Տողաչափ է անջրսեան և չղնաց երկաթի պր-կեալ ընդ նոսա, փակէ զմուտս նաւահանգստին ի գի-չերն· ի չէնն անուանի են պըրտուի Տէմարանն, հասարակաց գրատունն, տուն գրամոց, Թանգարան բնական պատմուԹեան, պարտէզ անկաքանուԹեան· ընդարձակ Տոմսին, նաւահանգիստ, տրտպարակ գղեկին, Տոմբս բազանիքն, Տոզուվարան հասարակաց, Տոզուվարչ վաՃառականաց, և ՀՀմփլիք գնահատիչն· բազում տուՀք են ի Ռուշել գեղեցիկ կամարակաս անդաստակաբ, վաՃառաշուկ մեծ է գաբոյ ի սմա· Ասա Ծնաս բնահասն Ռէօմիւր· Բն· 18,000·

439· Ի–ՏԸ–Ռէ (Ile–de–Ré)· — Կղզի յարեւմուտս Ռուշելայ մերձ ի Տոմսէզն· արգաւանդաՀող և գինե-վէտ· Հաճախցեալք զաս տեղի աքսորանայց կարգեալ էին·

ՄԱՌԱՆ (Marans)· — Ունի ազատն լճին և վա-Ճառս ցորենոյ անուանի յոյժ· Բն· 5,000·

ՃՈՆԶԱՔ (Jonzac)· — ԵՒս ապին Սէնեայ (Seugne) ունի գործարանս ասուս, ֆլանելէն և բրդեղինաց· Բնա-կիչք 3,000·

ՄԱՌԷՆ (Marennes, Մաառինէս)· — ԵՒս Տոմս ափամերձ, ուսանի Տանէն աղ առաս և ոսպիկ ընտիր· Բն· 5,000·

440· ՌՈՇԵՖՈՐ (Rochefort)· — Ընդ մէջ Ռուշե-լայ և Մաառինայ և կղզեացն Ռէ և Օլերան, քաղաք ամուր և երեսելի, և մի յերից նաւահայից նաւատոր-միոն, կառուցեալ յԼ.Գ· Լուդովիկոսէ յամին 1664· ունի Տուլարան հրանոթից, գործարան մոլորց, մեծ բանոց կալմածոյ նաւուց, անկէլանոց ընդարձակ և երեսելի ընդ նշանարանն որ յԻ·բրոպա, Տոմսի ի սմա նաւուց Նորոգութեան, նաւաբան, տուն ար-գելարան գործաւորաց երբև 3,000 անձանց, վար-

ժաման բժշկութեան նուաղելի, պարտէզ բուսաբանութեան, Թանգարան բնական պատմութեան, մանաւանդ Հասարակաց գաղիաց անգրեաց և փոքրագիր կաղապարաց ուր գտանին ամէնայն կարեւոր օրինակք նուագց։ Ի քաղաքէ սոսկ Տիւներ կայ բոլորն յամին 1815 Նաւերէ Լիվերբիկ, և ոչ յաճախէ անձնատուր եղև Լինդղիացիս։ Բն. 20,000։

ՍԷՆԴ (Saintes). — Ուռ Շառանդով հին մայրաքաղաք Սէնդոնժից և յառաջն ազգին Սանտոնաց, երևին ի սմա բազում ահեղակք Հռոմայեցի շինուածք, որպէս յաղեղական կամարն կառուցեալ մեծաշարան յաղթանակին Գերմանիկոսի առ Տիբերեաւս։ Բն. 10,000։

ԴԷՅԼԶՊՈՒՐ (Taillebourg). — Առ եզր Շառանդայ։ Հուսկ յայն տեղի ուր Մ. Լուդովիկոս յաղթանակ կանգնեաց ի վերայ Անգղիացւոց յամին 1242։

ՍԱՆ-ԺՈՒ-Տ'ԱՆՋԷԼԻ (Saint-Jean-d'Angely). — Ի վերայ Պուդոնայ (Boutonne). յատուկ պատերազմացն որ վան կրօնից բաղում տառապեցաւ քաղաքս՝ զորոյ զգեղեցիկ ամուրս եւ ի բարձունս բերաւ Լուդովիկոս ԺԳ. յամին 1621։ Բն. 6,500։

441. ԼԻ. ԺԻՐՈՆՏ (Gironde). — Ստուանակից գետոյն որ անցեալ ընդ Նարմի Յովհաննու, մասն կիենայ. բերէ ցորեան սակաւ, գինի քաղցր, փայտ, կանեփ, միրգ, ձուկն Ծովու և գետոյ, ալի վնձ, հողակոշտ վաճելի. ունի օձառ և զառապան շաքարի, առձի ծովային, բեւեռի, խեժ, չուան, պողպատ, հալոց, կազմածս նաւուս։

Պարտէզ

ՊՈՐՏՈՑ (Bordeaux, Բուրգիկալայ). — Գլխաւոր քաղաք ի միջակի գաւառին, յահեկամ կառուցեալ, հեւռ ի Բարիզոյ 155 փարսախաւ. յատաքաղաքն մայրաքաղաք էր Կիենայ, մեծ և գեղեցիկ, վաճառաշէն և բազմաժողովուրդ և մի յերեսելի քաղաքաց Գաղղիոյ. ունի նաւահանգիստ հոյակապ՝ յոր գան և նաւք մեծամեծք ի բարձրանալ գետոյն, բայց ի խառնուրդս կառնայ և Տորտոնեայ վտանգաւոր է նաւել. ի նաւահանգստէ նորա հանեն զանուանի օղին Գոնեաք և զգինին Պորտոյին, ևս և զգինի Սպանիոյ, և առաքեն ընդ ամէնայն աշխարհ. արձակին ասոի և նաւք ձկնորսութեան պալենայ և այլոց ձկանց։ Ի մուտս նաւահանգստին կայի ամրոցք երիս, յորոյ մին աւերեալ ի 1797 փոխեցաւ ի գեղեցիկ զբօսարանս և շինուածս, և միւսն կարգեցաւ ի բանտ։ Ի բազմապատիկ գործս բանս Պորտոյին անուանի են գործատունքն յախճապատկոյ, ինկոց, ըմպելեաց, բորակային թթուաւորի, քացախոյ, շաքարի, բամբակի հիւսուածոց, և ձեռագործ գորգոց, կապերտից, թղթոյ, թիթաղից վաճառի։ Քաղաքն բաժանի ի հին և ի նոր. փողոցք հնոյն են նեղք և հրապարակք անպատեհք։ Իսկ ի նորումն, մանաւանդ ի Թաղս Ինչ, են ոչ սակաւ շինուածք հոյակապք ականաւորք, որպէս մայր եկեղեցին գոթացի, Թաղն մեծ ընդարձակ և վայելչագեղ յոյժ, ժողովեալ վաճառականաց՝ որոյ գեղեցկաչէն է գմբեթ, պալատ արքեպիսկոպոսին, արքունի պալատն, պալատն Տոիլինայ, հրապարակն զինուոց, կամուրջն ի վերայ կառնոյ, Ռեմիզիք Դուռնիոյ. է ի նմա գարոյ մի վաճառականութեան, տաճիկներն, հասարակաց գրատուն՝ յորում 85.000 մատեանք են, մանաւանդ պատկերաց, Թանգարան հնութեան, պարտէզ բուսաբանութեան, և Թանգարան բնական պատմութեան։ Ի գործոյ նշանարին ոչ սակաւ միացուածք հռոմայեցի շինուածոց, որպիսի են պալատն Գաղղիոսի և գետնի պատ անուանեալ։ Կան ծնան Աւսոն բանասէրն հին, Մոնթէսգիէօ, Պէրքէն, և Տըսէզ Յատագով Ա.Ջ. Լուդովիկոսի։ Բն. 120,000։

442. ԴԵՒ-ՏԸ-ՊԻՒՏ (Tête-de-Buch, որ և Եղնագլուխ). — Մերձ ի ծովակն Ագաշան։ Բն. 3000։

— Ափունք ովկիանոս՝ ի սահմանս սորա անմշակ են և ամայի, մերձակա և ձգնային. անգ է ծովային Ար-գաշեն, առ որով յորինեն ջանցս։

Պլայե (Blaye)։ — Առ ժիրոնա գետով, ունի նա-հանգիստ վարուց, ուրանոր Թագիսալ նաւաց ըզ-հրամոյնն Թեղեագեան նաւեն ի Պորտոյ։ Հանգէպ Պլէյայ է համանուն միջնաքաղաքն։ Բն. 3,000։

Լիբուրնը (Libourne)։ — Քաղաք վաճառաշահ, ունի նաւահանգիստ։ Բն. 10,000։

Գուրտուան (Cordouan)։ — Ի մուտս ժիրոնայ է կամնեզակիր աշտարակ գեղեցկագոյն բնաւիցն որ յԵւրոպա։

443· Լ.Ջ· Տ Ո Ր Տ Ո Ն Ե Լ (Dordogne)։ — Ցամաքն գետոյն որ ընդ նա անցանէ, որպէս և գետքն Լ-վէզեռ և Տրոն գնան ընդ սա· և է սա Բերիկոր Երկիր լեռնային· ունի արմտիս սակաւ, և գինի բա-զում, մանր, ՃՒ-Ք, հաւ, երէ և ձուկն ընտիր, շագանակ, ընկոյզ, միրգ, հանք երկաթոյ, քարաս-տանք երկանաքարի, Թուղթ, գործոնք։

Բեր Ի կ Ի Ե Ո (Périgueux, վ Էսմէնա)։ — Գլխա-ւոր քաղաք· միացորդք հռովմէական շինուածոց գը-տանին ի սմա ոչ սակաւք, որպիսի է աշտարակն վէ-սուն, ամփիԹէատրոնն, այլոքն հանգերձ· քա-ղաքս այս բազում անգամ յաւար մատնեցաւ բար-բարս ազգաց, հռչակեալ են խաշմանքք կաքաւուց և հնդկահաւուց զոր ասա հանգերձեն։ Բն· 14,000։

Պերժերաք (Bergerac)։ — Ի վերայ Տորտոնեայ քա-ղաք վաճառաշահ։ Բն· 12,000։

Սեն-Միշել (Saint—Michel)։ — Ի սմա նշանաւոր է ամրոցն ուր ծնաւ Մոնթէնէը փիլիսոփայ։

Նոնտրոն (Nontron)։ — Առ Պանոխայ· Բնա-կիչք 5,000։

Ռիժերաք (Riberac)։ — Առ Տրոն գետով· Բնա-կիչք 4,000։

Սարլատ (Sarlat)։ — Առ Երկ Տորտոնեայ· Բնա-կիչք 6,000։ — Ի չորեստասն քաղաքիս յայսմիկ է դղեակն յորում ծնաւ Ֆենելոն (1651)։

444· Լ.Ե· Լ Ո Ց-Ե Ի-Կ Ա Ր Ո Ն (Lot-et-Garon-ne)։ — Ցամաքն գետոց՝ որ գնան ընդ նա· մասն եր կիենայ Աժենուա կոչեցեալ· ունի արմտիս ա-ռատ, ծխախոտ, ունկն, շլոր անուշահ, ձուկն և երկ բազում, երկաթ, հող վառելի, կաւ առագաս-ոի, և նկարուեց, ասուի նուրբ, գաղձոնդս և խա-ղախս, գործանոց Թղթոյ և ծխախոտի։

Ագեն (Agen, Ակինեն)։ — Գլխաւոր քաղաք յաջմէ կառուոյ, յատկութ մոլորակացոյց եր Ա-ջե-նուաց· ի ի վաղնջից քաղաքացոյ անուն Գալղիոյ, յա-զում բազում հնութ հնութեանց են մինչև ցայսօր· հնկեզեցիք Սէն-Գաբրէլ և Լա՛ այժմ մոլորակաց և գործարարաց ապատանաւորեալք են· անուանիք են ապարանք պետին, կամարքն Աժենոյ, արևելեան և արևմտեան բաղանիքն յայնմանս կառուոյ, Ճեմա-ւիքն կռապէտ գեղեցիկ յոյժ· Ասա ծնան Ցովհաննէ ԱքալէՃեր, Բենեդոքտ Բաւիսի, Լաւերնա որ ասար-տեաց դպրապետաւոր գերս Պետիթին։ Բն· 16,000։

445· Մ Ա Ր Մ Ա Ն Տ (Marmande)։ — Առ կառն գե-տով· ասի դքաղաքս կառուցեալ յԵլուզակաց Ծո-վոս· անուանի է վաճառաշահութիւն նորա, ունի գործարանս գլաբուկի և սեկի, և վաճառս չորի, ցքէոյ և ցորենոյ, Բն· 8,000։

Ներա (Nérac)։ — Առ եզր Պեզոյ (Baise) ունի դղեակ ուր Նաւարեն երբեմն Թագաւորք Նաւարայ և գուքք Ալպրեթայ· առ գրամբք քաղաքին գտանին նշանա-ւոր Տնութիւնք հռովմկականք, ունի շահաւճառ մեծ ցորենոյ և Լերդի պարարելոյ անուանի յոյժ· Բն· 8,000։

Վիլնէօվ-տ'Ագեն (Villeneuve-d'Agen, այս է Նոր քաղաք Աժենոյ)։ — Ի հիւսիսակողմն Աժենոյ առ Լոյ գետով, յորոյ վերոյ կայ Տնաչէն կամարքն 108 ոտնաչափ լայնութեամբ մեծի կամարին և ՃՅ բար-ձրութեամբ։ Բն· 12,000։

446· Լ.Ը· Լ Ա Ն Տ (Landes)։ — Այս է Նաւազուտ ամայի երկիր, մերձ չափուն Ովկիանոս· և է ա-րևմտեան մասն կասկոնիոյ, ընդ որ Տանն Աստուր գետ և վտակք նորա· ունի ցորեան, գինի շատ, քերքում, մուշտակ, ձի ընտիր, պահար, խէժ և ձիւթ զոր յեղնեանց Ժողովէն ի լերինս, երկաթ, ածուխ, Տղ վառելի, վէմ փորագրութեան, կուպր, աղի և Տանքային ազբեստ, կաւ, կաւազաւ, ցքէ, գոր-ծնոցք, Թաղիքք։

Մոն-Տը-Մարսան (Mont-de-Marsan)։ — Գլխա-ւոր քաղաք առ Միսոզայ կառուցեալ ի Թուին 1140 ի պետրոսէ կոմսէ Մարսանոյ· Նշանաւոր են ի սմա ասպարանք պետին և օթեվանք արուեստագի-տաց, Տանքային ազբեզք սորա գՏամասի Տարեալ եին և ի Տնուեն։ Բն· 5,000։

Տաս (Dax, Ագուէ Դարպէլնէզէ, այս է Տարքէ-զեան ջուրք ըստ Լատինաց)· — Ցեզր Աստուց քա-ղաք վաղեմի, որոյ Տանքային ջուրց ազբեզք Ծանուա-ցեալ եին ի Հռովմայեցոց· Հայրինեզք Ս· Վ.ինկեն-տիոսի Պաւլոյ· Բն· 5,000։

Սեն-Սեվեր (Saint—Sever, Սեվերոպոլիս)· — Առ Ասուրայ· Բն· 6,000։

Սեն-Էսփրի (Saint—Esprit, որ է Ս· Հոգի)· — Հանգէպ Պայոնայ յորմէ բաժանի ի Ձեռն Ասու-րայ· ունի միջնաբերդ յատրուեթիւն իւր և Նաւա-Տանգստին Պայոնայ· Բն· 8,000։

Էր (Aire, Վ.ինգուս Նուվիուս, այս է Ցուվեան ա-ւան)· — Ի վերայ Ասուրայ, 5,000 բնակչաք· Ա-պրիկոս արքայ Գոթոց Նստաւ ի քաղաքի սոս առ ժամանակ մի· ի սմա ծնաւ Մաքլոպանչ փիլիսոփայ։

447· Լ.Ց· Ժ Ե Ր (Gers)։ — Մասն կասկոնիոյ, երկիր· քաղ մշակեալ, բերբ արմտիս և գինի առիւռ-առատութեամբ· ունի և ջուրս և գեղմնաւոր պահար, բաց, երէ, մարմարիոն բազմագունի, սիրամ քար, ցքէ, անօթ բրուի, կաւ խողոր։

ՕՇ (Auch, Կլեմբերիս և Աւսկ)։ — Առ աին Ժէր գետոյ, երբեմն մայրաքաղաք Արմանեաքայ, կա-ռուցեալ ի կառաք բլրի բարձր, բաժանի ի բար-ձրէ մինչև ի խոնարհ ի վերին և ի տուրէն մա-ռատս, ընդ որս Ձգին Ռոտոգերայ տանգուրք 200 ասահմանաք· ունի գործարանս կերպասուց և բրդոյ· գեղեցիկ և մայր եկեղեցին շինեալ ըստ գոթացի և ըստ նոր Տարաստրակտուեթեան։ Բն· 12,000։

ԴՈՄՏՈՒ (Condom) · — Աւ. Պէզայ, աստ չափա-
բանն զգօրեան և զքէի գաւառին: Բն · 8,000:

ԼԷԿՏՈՒՐ (Lectoure) · — Ի վերայ ձէրայ, գտանին
ի նմա արձանագիրք և յիշատակք Հռոմայեցւոց: Բնա-
կիք 7,000:

ԼՈՄԲԷԶ (Lombez) · — Բն · 2,000:

ՄԻՐԱՒԶ (Mirande) · — Բն · 3,000:

448 · Խ · ԲԱՍՔՐ–ՊԻՐԵՆԵԱՑ (Bas-
tes–Pyrénées) · — Աւս. ոտանէ լերանցն Պիւրենեայց
որ քան զայլն հեռագոյն են ի ծովէ, է մասն
Կասկոնիոյ · ի հարաւային կողմանն են ձիւնախա-
ղաց լերինք, իսկ ի խոնարհագոյն կողմանս նոցին
գտանին հեացեալ անտառք՝ ուսոի հատանեն փայտ
ի պէտս վինուելեան, և արտաք գեղեցիկ ոչխարաց
և եզանց · բերք երկրին են արմտիք ամենագոյն, մար-
մանդք, երկինար ընտիր, գրաստ, հաւք, մեղու, եր-
կաթ, զինկ, պղինձ, ազդ ազդ մարմարիոնից, քար-
մունկք անուանիք, բրդեղէն, կտաւ:

ԴԱՐԲ (Tarbes) · — Գլխաւոր քաղաք մերձ յԱ-
տուր ի գեղեցկահիաս դաշտի, յատուկ իսկ կեան-
քու Տարբելլի կոչէր · ունի գործարանս Թղթոյ,
դանակի, խալաթի · և է նա չափաբար բերոց գա-
ւառին · անուանի է և ծանաւաճառ նորին: Բնա-
կիք 15,000:

ԱՐԳԷԼԷՍ (Argelès) · — Կառուցեալ ի զուարճա-
գեղ տեղւոջ վայելչագիր · Բն · իբրև 2,000:

ՊԱՆԵՔՈ–ՏԸ–ՊԻԳՈՐ (Bagnères–de–Bigorre, որ
է ասել Բաղանիք Պիկոռայ) · — Ի գեղեցիկ գաշտին
Գանքանայ առ Լուտրայ · Քերմուկք սորա անուանի
են յոյժ ընդ ամենայն Գաղղիա, վասն որոյ և օտա-
րականք գունագունդք գան այսր: Բն · 10,000:

ՊԱՐԷԺ և ԳՕՒԼԴԻ (Barèges, Cauterets) · — Ի լե-
րանցաձէրս, ունին հանքային ջուրս · անուանի է նորս
սարն Պաձէժ անուանեալ յանուն քաղաքին:

449 · ԽԱ · ՍՏՈՐԻՆ–ՊԻՐԵՆԵԱՑ (Bas-
ses–Pyrénées) · — Ցոյս լերանցն մերձ ի ծովէ, մասն
Սաորին Նաւարրայ և Պէառնոյ · երկիր լեռնային և
ցամաք · լերինք մանուք, բլուրք անտառախիտք,
դաշտք բարեբերք և այգեստանք գինեձէք բազում
են ի գաւառի սոս · ունի և հաձար, մոլիկ, ցո-
րեան, պտուղս ոչաբակի, վուշ, փայտ, գինի կո-
ձեցեալ ձիւրսոնեան, ձի ընտիր ի պէտս Թեղեագէտն
զորու, գրաստ, գխտոր, պղինձ, կապար, երկաթ,
մարմարիոն, պատպագր, արգելեան քար, կտաւ,
բուրդ · ձկի ածէն յորջորջեալ, ջնքոլոդ · ապուխտ
խոզենի · են ի նմա և ջերմուկք:

ՊՕ (Pau, Պաւն) · — Աւ. Համնանուն հեղեղատին,
հին մայրաքաղաք Պէառնոյ · նշանաւոր է ի սմա
ամրոցն յորում ծնաւ Ենրիկոս Դ · (1553) · ունի
գործարանս վարշամակի, սինամին սեղանոյ · Աստ
ծնաւ Պեռնատոտ որ Թագաւորեացն ի Սաւեռիա յա-
ւուրս Կարոլէոսի: Բն · 13,000:

450 · ՊԱՅՈՒՆ (Bayonne) · — Յարեմտակողմն առ
Ովկիանոս ի վերոյ հիւսայ և Լուտրայ որ յերիս
մասունս բաժանեն զնա, այս է Մէձ Պայոն, փոքր
Պայոն և արուարձանն Ս · Հոգւոյ որ անկաքի ընդ
գաւառաւն Լանսայ · բարւոք է չինուելիւն քաղաք-
քին և չինուածք ականաւորք ի նմա՝ են մայր եկե-
ղեցին, տունս գրամոց, զբօսարանք ծովակայից,
նաւահանգիստ գեղեցիկ ի բերան Լուտրայ, այլ
մեծք նորա գծուարին առ կուսակալութեան աւագին,
ուր յորինեն նաւս վասն նաւահանդիստն և ի պէտս
վաճառականաց: Աւազին քաղաք է Պայոն ի գա-
ւառի Լուրսի ի վաճառականութեան, Տարտարու-
թեան և մարդաշատութեան · գլխաւորք ի վաճառն
են գեղձն Սպանիոյ, ձկի, գինի, չիրքոլատ, փայտ
կառուցման, և կայք զոր յանտառսն Պիւրենեայց
հատանեն, և ապրեստ խոզենի · ի քաղաքի սոս
հնարեցաւ աշտէն որ յանուն նորին Պայոնէդ կոչի:
Բն · 20,000:

451 · Պ–ԷՒ (Biaritz) · — Գեղ գեղեցկագիր ա-
նուանի վասն բազանեացն ծովու:

ՍԻՈՒՐ և ՍԷՆ–ԺԱՆ–ՏԸ–ԼՈՒԶ (Cibourre, Saint–
Jean–de–Luz) · — Աւ. ծովեզերին · ի միջի գալս ի
սոցունց էլանէին բազում նաւագք ի ձկնորսութիւն ·
իսկ յԱԼԵ · գարուս զայն ձկնորսութիւն Ընդհանրիք
և Հոյանապահք ժառանգեցին: Բն · 4,000:

ԱՆԴԱՅԷ (Andaye) · — Ի բերան Պիտասոայ (Bidassoa)
անուանի առան վասն գործարանաց օղւոյն: — Աւ. Լրի
սորա կայ կղզին Գ–Ը–Ֆ–Ռ–Ե–Ն (Ile de la Conférence)
անուանեալ, զի անդ եղան դաշինքն Պիւրենեան յա-
մին 1660 · Բն · 600:

ՄՕԼԵՕՆ (Mauléon) · — Բն · 1,600:

ՕԼՈՒՄ (Oloron, Իլլաբրն) · — Աւ. հեղեղատին
Կապայ (Gabas) · ունի տուրհառս բրդոյ և վաճառ
փայտի և ձիոյ: Բն · 2,000:

Օ–ՊՕՆ (Eaux–Bonnes) · — Աւ. ի Բարի Ջուրք,
զի են նորս բժշկական աղբերք յատկանեալ չկայց:

ՕՐԹԷԶ (Orthez) · — Հուսկ ի հեղեղատն Բօ:
Բն · 8,000:

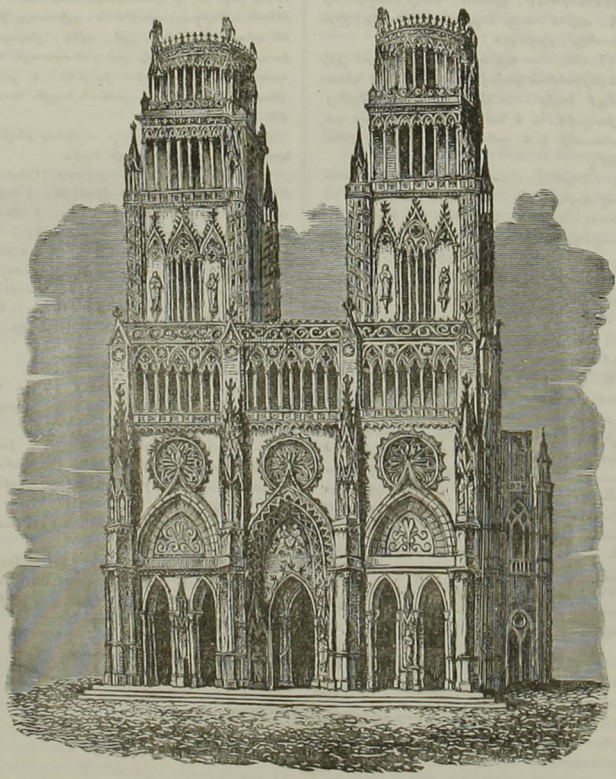
ՍԱԼԻ (Salies) · — Ունի աղահանս սպիտակ աղի
աղբիւր յոյժ: Բն · 9,000:

ՍԷՆ–ԺԱՆ–ՊԻԷ–ՏԸ–ՊՈՐ (Saint–Jean–Pied–de
Port) · — Որ է ասել Ս · Յովհաննէս առ ստորո-
տով պահակի, զի հեռագեալ կայ ի կերշս ուրեք
Պիւրենեան լերանց:

Զ. ՀԱՐԱՒԱՑԻՆ ԳԱԼԻԱ

452. ԼՈՒԻՐ (Loiret). — Ցանուն Հա-մանուն վտակին որ հոսի ի Լուառ. անցանէն ընդ նա ջրանցքն Պրիար, Լէնկ, Օռլէան. սա է բնիկ գա-ւառն Օռլէանայ. երկիրն բերէ ցորեան բաւական, միրգ ընթիր, քերթում և Ճանկդէղ ի պէտս ջաքարայ, ցքի, քացախ, մեղր և մոմ. ունի և արօտս և անասուն բա-զում և երկ, դեղձաւոր պաՃարս, լուծայ, գլխարկ, և այլն:

ՕՌԼԷԱՆ (Orléans, Ըռլեզհանն). — Քաղաքամ Լուառայ, 29 փարսախաւ հեռի ի Պարիզէ, երկաթ-ուղեաւ հաղորդեալ ընդ նմա. երբեմն մայրաքա-ղաք Օռլէանեան նահանգին. նշանաւոր է մայր եկեղեցի նորա անկատար յորինուածովք քառաս-ռայց գոթացի, վաՃառատեղին ցորենոյ, նոր գբօսա-բանք գեսպինեայք և կամուրջն Լուառայ որով կցի ընդ Բորգըրոյ արուարձանին կառուցելոյ յահեկոտմ գետոյն. ի քաղաքի սատ եղեն բազում ժողովք. Թէպէտ և զնախին վառան կորոյս, այլ և արդ մեծ է վաՃառաշահութիւն նորա և Ճարտարութիւն. գըէ խաւոր վաՃառքն են ցորեան, ջաքար, բամբակեայ

Մայր եկեղեցի Օռլեանայ

և բրգելին մանածք։ Ի 1428 պաշարելին զաս Ընգլեացիք և զնին երկար դիմակալութեան օրերուն Յով. Հանիս Աքրեան էրթալ զպաշարութիւն, և առ յիշատակ քալի օրերուն կանգնելին անդրի, որ առ խոտովութեամբն կործանելցաւ. ի մեծ հրապարա-կին կայ միւս այլ անդրի նորան։ Ի յՕռլեան ձե-մարան համալսական, մատենադարան և պարտէզ անկաքանութեան։ Բն. 45,000։ Ասո ծնաւ իրաւա-գէտն Ռոդիէ։ — Ընդ հիւսիսի և ընդ արեւելս ձգի համանուն անտառն մեծ՝ ընդ որ անցնի և ջրանցքն։

ԺԻԷՆ (Gien)։ — Առ Լուարայ, շահաստան։ Բն. 6,000։

ՊՐԻՈՒՐ (Briare)։ — Առ Լուարայ, ի ծագ ջրանց-ցին Պրիարայ։ Բն. 4,000։

ՄՈՆԹԱՐԳԻ (Montargis)։ — Հին մայրաքաղաք կա-դնելեայ, յորում ջրանցքն Պրիար միանայ ընդ Լուա-նայ (Loing)։ Բն. 8,000։ Վասն առողջասուն օդոյն ի նախնումն այսր գային Թագուհիք Գաղղիոյ ան-ցուցանել զաւուրս երկանց, վասն որոյ հանդարուիք որգւոց Գաղղիոյ կոչեցաւ քաղաքն։

453· ԽԳ· ԼՈՒԱՐ-ԵՒ-ՇԷՐ (Loir-et-Cher)։ — Ցանուն վտակաց յորոց ոմն ի հիւսիսոյ և ոմն ի հարաւոյ գաւառին Տուռն, և ի միջոյ անցանէ գետն Լուառ· մասն է Օռլէանայ, երկիրն դաշտային է մեծաւ մասամբ, և ունի արմտիս առատս, գինի բա-զում, կանեփ և բուրդ, արջառ, ձի ընտիր, ձուկն և երէ շատ· զաւառանս և գործարան քացախոյ, երկաթ պատուական, քար հրաշեղ, հող մետլեի, չուխայ, բամբակ, ձեռնէք, չաքար Շանիդելի։

ՊԼՈՒԱՆ (Blois)։ — Գէ· Ք· վաղեմի և գեղեցիկ, որոյ է կամարք ի վերայ Լուառայ, ընդ գեղեցիկ կամարքըս Էբերպիոյ դասեալ, կառուցեալ յամին 1717։ Ասոի սկսանին գեղեցիկ ամբարուակք գետա-փանց Լուառայ առ ի զգեմ ունել յորգոցեհան նորին։ Ասո ծնաւ Լուդովիկոս ԺԲ· և կաթոլոսի Թ· ի 1588 աքբունելք Փրանկիսկոսի Ա· և կաթոլոսի Թ· ի 1588 Ներիկոս Գ· գահաժանութեամբ կոչեցաց զնիել զը սոխ իւր յամսոյն Պլուայ և սպան զնա և զնիրա-նաւոր զեղջայր նորա, և յարդ ցուցանեն զանենակն Սեւ՝ յորում անցին այս անգամ։ Բն. 16,000։

454· ՌՈՄՈՐԱՆԹԷՆ (Romorantin, Ռիվուս-Մո-րանդինուս, ըստ Հռովմայեցւոց որ և Ավին Մորան-ինեան)։ — Ի գետահառնուն Սոլոթայ և Մորան-գինայ (Sauldre, Morantin)· յառաջագոյն մայրա-քաղաք էր Սոլոնեայ, ունի գործարանս չուխայի և հիւսուածոյ կերպասուց։ Բն. 18,000։

ՎԱՆՏՕՄ (Vendôme)։ — Առ Լուառայ, ունի թերդ՝ յորում նստէին գուքք Վանտոմայ· է ի սմա գպրոց մի անուանի։ Բն. 9,000։

Շանպոր (Chambord)։ — Յարեւելս Պլուայ, ամրոց հզօրագոյ կառուցեալ յԱ· Փրանկիսկոսէ· գեղե-ցիկ քան զամենայն գոհացի չինուածս Գաղղիոյ, որ ունի 400 սենեակս և սխոռ 1200 միոց։ Բնա-կիչք 300։

455· ԽԴ· ԻՆԴՐ (Indre)։ — Ընդ որ գնայ համանուն գետն· մասն է Պէռեայ և Դուռէնոյ՝ ունի անտառս, լճեր և մերս, ազգս ազգս արմտեաց, կե-ռասս անուանի և գառնիս դէ-ի անուանեալ, ձուկն, շագանակ, սագ, երկաթ, քարինս աղորեաց և վեմ փորագրութեան, կրանիտ, բոլս երկաթոյ, չուխայ, կաւս, մանածս վշոյ, Թուրէն։

ՇԱՏՕՐՈՒՆ (Châteauroux)։ — Ա յս է քանակեալ Ռոտոլփեայ, զի կառոյց ի սմա ամրոց մի՝ Ռոսուլ Ա· յամին 950։ Վաճառաշահ մեծ է սորա սատեղի-նաց և ի չորկայս նորա են չարտեք ընտիր երկա-թի· ունի և գործարանս չուխայի։ Բն. 16,000։

ՎԱԼԱՆՍԷ (Valençay)։ — Ի սմա երբք մի գե-ղեցիկ զոր Տաբոլէան տուեալ էր ի բնակութիւն Փերիհանտոսի Ե· Սպանիացւոց Թագաւորի։ Բնա-կիչք 2,500։

ԻՍՍՈՒԷՕՆ (Issoudun)։ — Գեղեցիկ քան զամե-նայն քաղաքս գաւառին, առ Թէօլ (Théols)։ գետով։ Բն. 12,000։

Շատր (Châtre)։ — Ուխի ղուարձագիւղ գրօսա-րանս և աւելուկս ամրի միոյ և մեծ համարանոց շա-գանակի և գործանոց խալաֆոգաց։ Բն. 4,800։

Պլան (Blanc)։ — Առ Գրէօզայ, ունի վաճառ փայսի և հալոցս։ Բն. 5,100։

456· ԽԵ· ՇԷՐ (Cher)։ — Որ է անուն գետա-կի անցելոյ ընդ գաւառն· յարեւելից սահմանակից է Լուառայ և Ալիէների և է մասն վերին Պէռեայ և սորին Պուրպոնեայ, որով կայ ի միջնաբերին Գաղղիոյ· ունի ազգս ազգս ընդելունայ, պատուղ բազում, գինի ընտիր, կանեփ աղնիւ, գրաստ, ոչ-խար աղնիւ վասն գեղմանն և մսոյն, այծ գեղե-գեան, ձերամ, երէ, ձուկն, երկաթի պատուական, երկանաքար, կիր, կաւ ի պէտս ձուլելոյ, բեւեռս, կաւս, չուխայ, Թաւիչք։

ՊՈՒՐՃ (Bourges, Ռիտուրիկոն)։ — Գէ· Ք· ի գետահառնուն Օրոնայ և Եւռայ (Auron, Yèvre)· 54 փարասխաս հեռի ի Բարիզէ, մայրաքաղաք Պե-ռեայ, բաժանի ի հին և ի նոր քաղաքս, այլ ա-մենայնիւ կարեւոր է բնակութեամբ· Նշանաւոր է մայր և կեղեցին գոհացի՝ կառուցեալ ի Ս· Ուրսեղինոսէ, ունելով աշտարակս երկուս, և Ձակատն պարնելի քանդակաց գրուագեալ, Ժողովարանն հասարակաց որ յառաջագոյն էր առն Ձակոբայ ուրուսին Գեօր մանկտուսելոյ փարեմտ վաճառականի և լուսեցաւ փոխ է· կարգոլսի, եգիպտացի կոթողն է պար-սելի արքեպիսկոպոսին, Ջրհորն արգելեան, արքու-նի Ձեմարանն, երաժշտութեան գպրոցն, ընկերու-Թիւնն մշակութեան, գրատունն հասարակաց· Ասո ծնաւ Լուդովիկոս ԺԱ· և Ժեանուն քարոզիչն Պաւ-ղոս· ի ԺՀ գարու էր ի սմա գպրոց օրինագի-տութեան երեւելի ընդ ամենայն Եւրոպա· Բնա-կիչք 28,000։

457· ՍԷՆԴ-ԱՄԱՆ (Saint-Amand)։ — Առ երի Շերայ· քաղաք վաճառաշատ, զի ի սմա վաճառն ղընդելընէս, ղգինի, ղչիայս, ղաքանակ և ղգրաստս մասին միոյ գաւառին։ Բն. 8,000։

Պրէ-էզ (Bruère)։ — Գեղ, առ որով կանգնելալ կայ բուրգն ի ի նշանակ կերպանի երկրին Գաղղիոյ։

ՍԱՆՍԷր (Sancerre, Սագրում-Շերբի, Sacrum-Cereri, այսինքն է Դից Դեմետրեայ նուիրական)։ —

փաբահաւէ հեռի յահեակ գեաւմիէ Լուսաւոյ։ Ցամին 1573 կրեաց սով ահեակալի, զի կարօղս Թ. պաշարեաց զկալվինականան ի սմա, և յետ բազմ. օրեաց ժամանակի՝ առեալ զայն քաղեաց զամուրան. ունի մեծ առուրեան կանեփոյ և չահանակի։ Բնակ. կիչ 4,000։

458· ՆՕ. · Ն Ի Վ Ր Ն Ը (Nièvre)։ — Ցամուան գետ ոտ որ Յաւմի ի Լուսաւ., որ և սա ընդ Էջնայ և ընդ Ջանդիսն կիվեհանեայ անցանէ ընդ գաւառս, որ ի հնումն էր Նիվեռնէ. ունի առատ արմաթս և գինի առատել ևս, փայտ և երկաթ, գաշտս տիպաւէտս, երկիար բազում, և գրաստ. պտուղ, էրէ-ք, կաներէի, կապար, գեանձոտիս, մարմարիոն, երկանաքար, գեղմահող, հանքային ջուր, գաբերոցք, հնոցք, գործարան գանձի, կերպաս, ասուի խոյրը և նուբք։

Նեվեր, Նիվեռնան)։ — Գ Ւ · Ր · ի հնումն մայրաքաղաք Նիվեռնեայ, կառուցեալ յայնմ Լուսաւայ ի ձև ամիիթէաթրոնի, անուանի է վաճառաշունհաւելն նորա և ձեռագործքն յանճասյս կաց և ապակեայ, գեղեցիկ է կամարքն քարաչէն ի վերայ Լուսաւայ · զբաղիսաք հնեցեալ. հին ամրոց գբսիկն Նիվեռայ, և ճեմգուսանք ինչ Հաղվիայեցի չինուածոց · հնագոյն եկեղեցիայ սորա է Ս · Մարիամնան զոր կառոյց ի ԺԱ · գարու Գուլիելմոս եպիսկոպոս քաղաքին։ Ասա ծնաւ Ագամ՝ մանկաուսանեալն հետն Նիվեռայ։ Բն · 16,000։

459· ՇՏՈՒՈ–ՇԻՈՒՆ (Château–Chinon, Castellum Caninum, այս է՝ Շինաբերդ)։ — Հին մայրաքաղաք Մորվանայ, հուպ յահեակ գեաւմիէ Էջնայ։ Բն · 3,000։

Գ Լ Ա Մ Ե Ր Ս Ի (Clamecy)։ — Ի գեաւթաառնունա Լոննայ և պիսվաճոյ։ Բն · 6,000։

ՇԱՐԻՏԷ–ՍՒՒՐ–Լ Ո Ի Ր (Charité–sur–Loire)։ — Ի լաճինական բաւէս Էրէ-ք, որ է սեր կամ մարգասիրութիւն, զի կային երբեմն ի սմա վանք բենեդիկեանի կրօնաւորաց որք հանգուցանէին զՆանաւարդս։ Են ի սմա ճեմգուսանք ամրոցին զոր կառոյց յամին 1364 պրաքն Ցովհաննէս։ Նիկոլեցի Նորա կառուցեալ ի 1056 մեծագործ յօրինուածով Հաղվհական Ճարտարապետութեամբ բազում գեղեցիկ գրուագս ունի։ Բն · 5,000։

Տ Ե Ր Ժ Ե (Decize)։ — կառուցեալ ի Ժայռի ի կըղզւոյ ոլորք Լուսաւայ ի գեաւհաառնունա Էրնայ ի բերան ջանդիսի Նիվեռնայ · ունի ամրոց կառուցեալ ի գբսիկն Նիվեռնայ։ Բն · 3,600։

460· Խ Ր · Ա Լ Ի Ե (Allier)։ — Ցամուան գետոյն որ ընդ նա անցանէ, և է սա հին նահանգն Պուրպոնե, մասն Լիմնայ, ի հիւսիսոյ սահմանակից է Լուսաւ գետոյ։ Բերք գաւառիս են արմաթ, գինի առատ, ձիթապտուղ, այնք յորոց սակաւ գործեն գկաղմիր, երէ և ձուէն բազում, և փայտ ի պէտս նաւաշինութեան. ունի և բոլս երկաթոյ, կապարի, ածխոյ, քարաչէաս մարմարիոնի, կիր և կիր · են ի նմա և ջերմուկք և ճանիճք · գործարանս ունի ժապաւիճից, դանակի, Թղթոյ, յախճապակւոյ։

Մ Ո Ւ Ի Ն Ս (Moulins)։ — Գ Ւ · Ր · կառուցեալ վայելչապէս յայնմ Ալիէ գետոյ · Նշանաւոր է ի սմա հասարակաց Ժողովարանն, կամուրջն, Ռեմիլիք զբօսանաց, զբանիսան հեծելոց և հոյակապ գամբանն Ներիկոսի Մոմմորանսեայ՝ որ գլխատեցաւ ի Դուբուէլ։ Ապրեցաս յոգունց ի բնակչացն է գանապատգործուճիւն։ Ի քաղաքի սոս ծնան մարդպետաքն Պերուէ և Վիլլար։ Բն · 18,000։

Պ Ո Ւ Ր Պ Ո Ն–Լ Ա Ր Շ Ա Մ Պ Ո Ւ (Bourbon–l'Archambault)։ — Գաղաք փոքրիկ որ ունի ջերմուկս հանքային։ Ցաննասնէ սոյս Ցաւգաց պետպոնեանցն անուն որոց նահապետք նոսքն ի Սուվինեի (Souvigny), ընդ մէջ Մուլէնայ և Պուրպոնայ։ Նշանաւոր ի սմա են գոճացի եկեղեցին և ճեմգուսանք գղեկին Պուրպոնեանց նահապետից Թագաւորական տոհմին։ Բնակ. կիչ 4,000։

461· Խ Ր · Գ Ր Ի Օ Զ (Creuse)։ — Ցամուան գետոյն խորոյ, և է սա մասն Մարշայ · Լեռնային և ցամաք է երկիրն · ունի ցորեան սակաւ, հաճար, վարսակ, պտուղ, շագանակ, գեանձոտիզոր, բուկ, սեղ, արջառ, ձուէն և երէ, գեանձոտիս, կրանիտ, յոսնաքար, ֆէ-քար, գորգ և կապերտ պատուանգանաց, հիւսուած բամբակի և էֆ-քաս։ Քանս հաղար գործատորաց, հիւսուիք, առատձագործք, և այլն, ամ ամի եբանեն առաի յամաբարին, և յաձեալ ընդ ամենայն կողմանս գաղղիոյ ինդրել վաճառ, գարձ առեներ ձմերել ի նմին։

Կ Ւ Ր Ի (Guéret)։ — Գ Ւ · Ր · ի վերայ կարգանքայ, ի հնումն մայրաքաղաք Մարշայ, և երբեմն, որպէս ասի, մենաստան էր կառուցեալ ի կլսաեթայ ԱԼ · գարու։ Բն · 6,000։

Օ Զ Ե Ր Ս Ի (Aubusson)։ — Աա գաձօղայ, ունի գործարանս գորգոյ։ Բն · 6,000։

Պ Ո Ւ Ր Ժ Ա Ն Ե Օ Զ (Bourganeuf)։ Բն · 3,000։

Ֆ Ե Լ Ե Ր Ի Զ (Felletin)։ — Ի վերայ Գաձօղայ, ունի և սա գործս։ Բն · 3,200։

462· Խ Թ · Բ Ա Ր Զ Ր–Վ Լ Ե Ն (Haute–Vienne)։ — Ի գաւառիս բղսի գեան Վ Լ Ե Ն · Ցման Լիմուձենայ և Մարշայ · ունի ցորեան սակաւ, կորեակ, ընգձղէն, շագանակ, մուշտակ, ձի գեղեցիկ և ընտիր, Ջորի, եղն, անաց, կիճաքարիս, կապար, երկաթ, մարմարիոն, կրանիտ, յախճապակի, ապակի, Թուղթ, բամբակ, կտաւ, գաբերոցք։

Լ Ի Մ Ո Ժ (Limoges, Լիմոձկէս)։ — Գ Ւ · Ր · ի հնումն մայրաքաղաք Լիմուձենայ · ունի գործարանս յախճապակւոյ և ասուի · անուանի են ձիաթոյնք քաղաքիս ի գայ ժողովուրդ հնուց մերձակայ գաւառաց ի տեսիլ հանդիսին։ Ցա է շաբաթան վաճառուցն Դուբուզայ և հարաւային գաւառաց Գաղղիոյ · կառուցեալ է քաղաքս ի բլրի առ որով հոսէ Վ Լ Ե Ն, շուրջ գնովաս բոլորեալ են գեղեցիկ գբօսանբանք և հրապարակք յորս նշանաւոր է Օրսէյ · մայր եկեղեցին կառուցեալ չափ գարու և ոչ ատարեալ փառաձեալ և չքնաղ յօրինուածոք · նշանաւոր են և եպիսկոպոսարանն, եկեղեցի Ս · Միքայելի Ալեձոյց ասացեալ որոյ զանգակատուն Ճարտարապետն է յայժ, հռոմիայեցի հնութիւնք յորս երեսիկ է ջերմուկն որ ածէր ջուր յԱկուլէն տաղերէ · ունի Լիմոժ Ճեմարան մի հանրապետական, ընկերութիւն մը-

չահութեան, մասնեղարարան, Թանգարան բնական պատմութեան և հնութեան և մեքենական արուեստ. բն. 32.000։

Սէն–Լէոնար (Saint–Léonard). — Ունի գեղեցիկ գործատուներ Թղթոյ և պղնձի կահույց. բն. 7.000։

Պէլլաճ (Bellac). — Ի վերայ Վիենոնայ, ունի գործածնոց խաղաթի և Թղթոյ. ի շրջանակի քաղաքիս է Վալըի (Vaulry) հանք անագի. բն. 4.000։

Ռոշէքուարտ (Rochechouart). — Ունի հանք կը. կաթոյ և գարշոցս ի սահմանս իւր։ բն. 4.500։

Սէն–Իրիէյս (Saint–Yrieix). — Ի հարաւոյ Լիմոժոյ. ունի ընդարձակ երկիր յախճապակւոյ։ Բնա. կիչք 7.900։

463. Ս. Գ Ո Ի Ս Զ (Corrèze). — Ցառուն գետոյն որ հոսէ ընդ նա, որպէս և Վեզէր և Տորտոնէը. սա է սաղրիւն Լիմոժըէն։ Ունի սակաւ մի գաղի, հաճար, մանէ, պտուղ առատ, վուշ, կանեփ, ընդեղէն, չաքանակ, ընկոյզ. տէր–Ֆ, մարմանդ, յի ընաբ, այծ, խոշ, ձուկն գետոյ, երկաթ, կապար, պղինձ, գնամածուխ, կրանիտ, մարմարտ, քար արդեսեան, գեղք, կերպաս Թուղթ, ապակի, հնոցք։

Դիւլ (Tulle, Տուէլլա). — Գ. Ք. առ Գռանգոյ, Ծագումն առեալ ի մենաստանէ կառուցելոյ յԱ գարու. Կաշնաւոր է մեծի եկեղեցին բարձրաբերձ գոմեզաց և կարելիներան Ճարտարապետութեամբ. ունի գործարանս հրացինուց և սաղեզործ անուանի տէր Լ կոչեցեալ. Բն. 10.000։

Պրիվ (Brive). — Վայելչաձիստ քաղաք առ Գռանգոյ։ Ասո Ծնաս Տիւպուա ծիրանաւորն։ Բնա. կիչք 9.000։ — Փարասիաս հեռի է ի սմանէ գեղն Բանբասուար, ուր գործեանի անասուն բազում։

Իւսէլ (Ussel). — Ցային Սարսոնայ ի սօթագին Լերանցասիքն. ունի կամուրջ մի Ճարտարապետն ի վերայ գետոյն։ Բն. 4.500։

464. Պույ–Տը–Տոմ (Puy–de–Dôme). — Ցառուն բարձու Լերին որ ի մէջերկրական տնկոյի, ունի գետ ջրվէժ. հիւսիսային մասն է սա Օվեռնեայ. ունի արմտիս, գինի ազնիւ, մարմանդ պտըտաւոյս, անասուն, յի, երկաթ, կապար, գեանաձուխ, մարմարիոն, երկանաքար, լաւս և այլ բազմոյն ի հրաղեկից. Ջուր հանքային և ջերմուկս. կաւս ազգի ազգի, Թուղթ, երկաթեղէն կահս և վառօսն պղնձոյ։

Գլէրմոն (Clermont կամ Clermont–Ferrand, Ագռաւոս–կլէմոն). — Գ. Ք. հռով ի լառն Բիւյ–որ–Տոմ, 95 փարասիաս հեռի ի Բարիզոյ, մայրաքաղաք Օվեռնեայ. Նշանաւոր է ի հինս սորա մայր եկեղեցին, խաղտուն, հրապարակքն Բոդէռնը և Ձլու անուանեալք, անկեյանոցն, պղրիր էէլին Լէոյ. աղբիւր քաղցրագեղ Ջոյ Ս. Ալիւրայ որ ա. Նուանի է յոյժ։ Ունի քաղաքս ընկերութիւն ուսմանց, Թանգարան հանքաբանութեան, գպրոց ու բուսագրութեան ի պէտս արուեստից, պարտէզ բուսաբանութեան, մասնեղարարան հասարակաց։ Ձրիք ի գաղղիս այլ քաղաքն նման սմին գնդապետական գրիւք, զի կառուցեալ է ի կատար լերին, և շուրջ զնովաւ ազգի ազգի հոգք հրաբղխից գունակ գունակ կերպարանս ընծայեն. աղբիւրք քաղցրագեղիչ գործեալ է որմ քարեղէն 200 ոտս յերկայնութիւն, և ի ծագ նորա կայ կամուրջ ի կամուրջ Ջուրցն քարաշէից։ Ասո Ծնաս Բաղաքալ խմասասէրն։ Բնաս. կիչք 36.400։

465. Իսոյոդր (Issoire, Խոդորոն). — Մերձ յԱլիէ կառուցեալ առ Հռովմայեցւոց։ Բն. 5.800։

Մոն–տ'որ–լէ–Պեն (Mont–d'Or–les–Bains). — Այս է Ոսկի լեառն բազանեաց, զի ունի անուանի Ջերմուկս և պանիր ընտիր։

Ռիոմ (Riom, Ռիկոմագոս). — Քաղաք անուանի վան Նորբ կառուցն և երկաթի անօթոց։ Ասո Ծնաս Ս. Գրիգորիոս Դուբրայ։ Բն. 14.000։

Վոլվիճ (Volvic). — Քաղաք վարդիկ կառուցեալ առ հռանտաք լաւայի. բազմաթիւն գործաւորաց վաստակին ի քարաչասս անդ։ Բն. 3.400։

Թիէր (Thiers). — Ունի գործարանս ածիւս Թղթոյ և գանակի. Բն. 12.000։

Էյգըբէրսը (Aigueperse). — Ունի աղբիւր ցուրտ Ջոյ որ պղպջայ որպէս հեզեալ ի կիր։ Բնաս. կիչք 3.400։

466. Ս. Ք Ան Դ Ալ (Cantal). — Ցառուն սահ մանակից բարձու լերին, և է ասա Վերինն Օվեռնիոյ. Լեռնային է երկիրն, ունի պարարտաբոյս գաշտս ի մնոնդ եղանց և մանր և հաւկիս. երկարաց, ցորեան սակաւ, խոյ սեաւ, երէ մանր և մեծ, ձուկն գետոյ չատ, պղինձ, յանիաքար, ածուխ, մարմարիոն, կրանիտ և ագռ ագռ քարանց, կաւս կանեփոյ և վշոյ, սաղեզործք, պղնձեղէն կահք, սղոց, Թուղթ։ Ասի ամ իբրև 7.000 անձինք ի լեռնաբնակացն գնան յայլ և այլ կողմանս գաղղիոյ ի ծառայութիւն, կամ ի վաճառականի զբաղման։

Օրիճալ (Aurillac, Աբրեղիանոն). — Գ. Ք. հին առ յոռոմանայ, ունի գեղեցիկ փողոցս և ՃեմԼիս և խաղեաղ գեղեցկաչէն և սասպարէզ ուր յամէսան մայիսի լինին ձիարշաւք։ Ասո Ծնան յԵրպէր և մարաջահան Նուայ։ Բն. 12.000։

Մօրիւճ (Mauriac). — Ցոռս Քանգալ լերին։ Բն. 4.800։

Սէն–Ֆլուր (Saint–Flour). — Մայրաքաղաք վերին Օվեռնեայ, ունի գործարան մի պղնձեղինայ անուանի. Բն. 6.000։

Շօ–Իյ (Chaudes–Aigues, այսինքն՝ Ջերմաջուրք). — Ասան ի հարաւոյ Սէն–Ֆլուրայ, ունի հանքային աղբիւր։ Բն. 2.000։

467. Նդ. Լոճ (Lot). — Ցառուն գետակին Լուսոյ, ընդ որ անցանէ և Տորտոնէը ի հիւսիսոյ կողմանէ. Ման է կիենայ Փեռսի կոչեցեալ յաւազին. Երկիրն բազում ուրեք քարուտ է, այլ բերէ պտղիս առատ, ունի և այգեստանս, ընկոյզ, ծխախոտ, միրգ, քաքաւ, Թուղթ սպիտակ, տէր–Ֆ, ունի և երկվար ի պէտս Թեթևագնէն հնձելոյց, հաւեղէնս. Եւ երկաթ, ածուխ, մարմարիոն, վէմ փորագրութեան, չուխայ խոշոր, մետաքսեայ և ասղեղործ կերպաս, բամբակեղէն, կաւս առագաստի, զտարան ձգելոյ և խոպոպս։

ԳԱՀՈՐ (Cahors). — Գ. Ս. զրով Լուսաւ գետ ընդ պարապատակի. զոր յամին 1580 Եպիսկոս Դ. Ինչ էրն Թագաւոր Նաւարրայ՝ հաւ մարտիս։ Ի սմա ծնան կղեմէս Մարտ և պապն Յովհաննէս ԻԲ։ — Ի սահմանս սորա գործի գինին Գահորայ։ Բն. 13,000։

ԷՍԿԱՐՈՒԱ (Escayrac). — Ի հարաւոյ Գահորայ, ունի աշտարակ մի և հին աւերակս։

ՖԻԳԱԿ (Figeac). — Ա. Սբլէի, ուր ծնաւ հնաւխոյզ մատենագրածն Շանբոլիոն կրտսերն, որում առ յիշատակ համաքաղաքացիքն կառուցին կօթող։ Բնակիչք 7,000։

ԿՈՒՐՏՈ (Gourdon). — Ի կողմանս հիւսիսոյ աւրմանից։ Բն. 6,000։

468. ՆԻ. ԱՒԵՅՐՈՆ (Aveyron). — Անուա նակից գետակին որ ընդ նա անցանէ. մասն եր կիւնայ. երկիրն լեռնային է և ունի հանգս ածխոյ, երկաթի, պղինձոյ, սպիտակ կապարի, պաղպղի, մարմարիոնի, և աղբի աղբի քարանց, բայց շատ ի բուլոյն անգործ Թողեալ կան։ Ամենակ է հողն և քերէ ցորեան սակաւ, կորեակ, մսիզ, հաճար, սեաւ ցորեան, գինի, շագանակ, տէւ-ջ, սունկ, նուշ, սեղ յուռեքի, դառն և մաշ, և պտիղը անուանի Ռոքֆոր կոչեցեալ։

ՌՈՍԵԶ (Rhodez). — Գ. Ս. որ երբեմն մայրաքաղաք էր իշխանութեանն Թուէրկոյ. Նշանաւոր է մայր եկեղեցին՝ գեղեցիկ գոմացի ձարտարապետուԹեամբ և աշտարակաշարդ զանգակատուն Նորին յորմէ երևին շրջակայքն հասարկեն։ Բն. 10,000։

ՄԻԼՀԱՈՒ (Milhau, Եմիլհաուն). — Ի վերայ Դառնայ, ունի վաճառս նշոյ, մուշտակի և ձեռնէից։ Բնակիչք 10,000։

ՍԷՆԹ-ԱՖՖՐԻՔ (Saint-Affrique). — Ցորուտ բաղմամ բնակարանք են գոմացի ոճով կառուցեալ։ Բն. 6,800։

469. ՆԵ. ԴԱՒՆ-ԷԼ-ԿԱՌՈՆ (Tarn-et-Garonne). — Մասն կիւնայ, կապտնայ և Լանկոտոյ. երկիր բարեբեր. ունի ցորեան գինիս և առատ, գինի աղինէ, վուշ, կանեփ, Թեղենի, արջառ, ջորի, երէ, ձուկն, մեղու, շերամ, երկաթ, ածուխ և քուխայ, կաւ, գլխարի մեսաքսեայ, գործարան դանակի, զառան ցքեղ, և այլն։

ՄՈՆԹՈՒԱՆ (Montauban). — Գ. Ս. առ Դառնայ, ունի գործարանս բաղումս մեսաքսի և կապտեղէն կերպասուց, յորոց շատ մեծ է նորա և առուր. Լաւ անուանի է ի նմա աթոռ առաջնորդանուԹեան նորաղանդ եկեղեցւոյն, ընկերութիւն մակացուԹեանց և գրատուն։ Նշանաւոր վիճաբանք յոլով են ի նմա, ընդ որս գասին և Ճարտարապետութեան գրութք քաղաքին։ Կալենականք ժամանակս բաղումս պաշտպանեցին քաղաքիս ընդդէմ պաշարեալ, որպէս և ի 1621 Մրգաբաժանականացն անուանեալք քաղուԹեամբ ղեմ կալան Լուդովիկոսի ԺԳ։ Բն. 26,000։

ԳՈՍԱՍ և ԿԵՅԼՈՒՍ (Caussade, Caylus). — Փաղաքք մանուկք, որոց միաձմուռն բնակիչք 12,000։

ԳԱՍԵՆԷ-ՍԱՐԱՋԻՆ կամ ՍՈՒՐ-ԱԶԻՆ (Castel-Sarrasin, Castel-sur-Azine). — Այս է ի վերոյ Ազին գնտոյ որ անցեալ ընդ նա Թաիլ ի կառն։ Բն. 8,000։

ՄՈՒՍԱԿ (Moissac, Մուսիակն). — Փաղաքք վաղուհի առ Դառն գետով. ունի շահավաճառ ածխոյ, քերթոյ, ալեր, գինւոյ և ասուռ։ Բն. 10,600։

470. ՆԱ. Դ ԱՒՆ (Tarn). — Մասն է վերին Լանկոտոյ, ունի առատ արմաթս, վուշ, կանեփ, գինի, Թիթենի, սեղ, փայտ, քերթոյ, լեղակ, գինձ, անուռն, անիսոն, կապար, երկաթ, չուխայ, կտաւս, հիւսուածոց բամբակեղէնս, սիդոն, ոլոզպատ, հաղոյս, և այլն։

ԱԼԲԻ (Albi, Ալբիկա). — Գ. Ս. առ եզր Դառնայ, անուանի վասն Ալբիկացոց աղանդոյն որ ի նմա Ջարակեցաւ, և պատերազմացն և Ժողովոյն որ եղև յամին 1176։ Ունի գործուածոց կապուայ և ընտիր մանոյ, նշանաւոր են ի չէնսն առաջնորդական եկեղեցին և ապարանք պետին։ Աստ ծնաւ Լա-Բերուզ Ծովազնաւ։ Բն. 12,000։

ԳԱՍԻՐԸ (Castres). — Ա. Ակու գետով, ունի բազում գործարանս չուխայի և բամակի կերպասուց։ Բն. 19,000։

ՍՈՐԷԶ (Sorèze). — Ի հարաւոյ Գահրայ, անուանի է վասն վարժարանին իւրոյ։ Բն. 3,000։

ԿԷՅԼԱՔ (Gaillac). — Ունի մեծ վաճառաշուկ գինւոյ։ Բն. 8,600։

ԼԱՎՈՐ (Lavaur). — Ունի գործարանս մեսաքսեղէն կաշուոց տան։ Բն. 8,000։

471. ՆԵ. ԲԱՐԶԲՐԱ-ԿԱՌՈՆ (Haute-Garonne). — Գետն կառն անցանէ ընդ սա. մասն է Լանկոտոյ. Տարաւակոյտն երկրին լեռնային է, իսկ դաշտային կողմանքն բարեբեր յոյժ. ունի ցորեան և ընդեղինս ամենայնի, ձի ընտիր, յուռեքի մարգ, անասուն՝ որ սայ փայտ ի պէտս նաւուց կառուցման, երէ, ձուկն, չերամ, երկաթ, կապար, պղինձ, գինի, փշուրս ոսկւոյ ի Սալա և ի Կառն, հանքային ջուրս և ջերմուկս, մարմարիոն, կրանիտ և յուռեայ, մեսաքս, ցքեղ, Տալըգաք։

ԹՈՒԼՈՒԶ (Toulouse, Տոլուսա). — Գ. Ս. ի հիւսիսակողմն գետառին, առ ափն կառուսայ ի ըստ պատուան Ջրմղին Լանկոտոյ, 181 վարսախաս տարաւձքատ ի Բարիզոյ. յատաջագոյն մայրաքաղաք եր Լանկոտոյ, քաղաք հին և անուանի, պայծառագեալ առ կայսերաց Հռոմայ՝ որոց բազում շինուԹեանց մնացորդք կան ի նմա. ի միջին գարս հին ի նմա մեծագոյն լսարանք. յամին 1324 հրաւիրեմամբ եօՀն բանաստեղծից, ամենայն բանաստեղծք արևմտից գումարեցան ի նմա ի հանդես բանաստեղծից երջանկաՀռետ Ժամոյ

են լսարանք իրաւաբանութեան, բանասիրութեան և գրականութեանց, աստուածաբանութեան ուղղափառաց և նորադաւանից, ճեմարան Յովկաբեր խաղաղի, մուսեան հնութեան, արքունի ճեմարան նկարչութեան, գպրոց երաժշտութեան, մասնաւորաբար հասարակաց։ Տուրհաս մեծ է Դուռլուքայ ընդ Սպանիոյ յորմէ առնու զգեղմն, ունի գործարանս խարտոցի և յօտոցի։ Ասա ծնան Կղեմէս Խաբրցի, Քիւժա և Սկիքար։ Բն. 90,000։

Սէն-կոտօն (Saint-Gaudens)։ — Ա՛ւ. Երի կառաւնայ, ունի մեծամեծ գործատոգս կերպասուց։ Բնակիչք 6,000։

Վիլֆրանշ (Villefranche)։ — Մերձ ի Ջանցան հարաւոյ։ Բն. 3,000։

472· Տ՚Ը. Օ Տ (Aude)։ — Ցանուն գետակին որ գնայ ընդ Նա, սա է սոսրին Լանկոդոզ· ունի արմատս առատս և խոտ սերմանեալ, գինի անուանեալ Պլանքէդ տը Լիմու (Blanquette de Limoux), մանիք, գեանահանդոյս, յիմայաստուղ, տուֆ-ք, ոչխար, ձիերամ, մեղու, երկ, ձուկն Ծովու և գետոյ, կապար, պղինձ, գեանագործս, մարմարիոն ի պէտս անգրեցոց, արգեսիս և գարբնոցք, հովտացրանք պղնձի, յուխայ, քուրդ, Թուղթ։ Վաճառականութիւնն բարգաւաճ է վասն բազմալ Ջանցիցն։

ԳՈՒՐԱՒԱՒՈՆ (Carcassonne)։ — Ա՛ւ. Քիչին Ջանցիցն, դղեակոյր քաղաք հին բարեչէն բաժանեալ յերկուս ի ձեան Օտ գետոյ· ի վերնում մասին է Քիւնաքաղաքն և մեծ եկեղեցին· սոսրին Նորաշէն է, և ասա պարսպաբ նորին Ջանցիցն գործէն աւազան գեղեցիկ, ունի հին գործարանս յուխայի զոր առաւել լսակս առաքին յարեալս։ Բն· 20,000։

473· ԳԱՍԹԵԼՈՕՏԱՐԻ (Castelnaudary, Սոստոմկաս)։ — Ա՛ւ. Եզը Քիչին Ջանցիցն, քաղաք հին· Գոհաք ի Ժամանակի զի հասատուեցան ի Գաղղիա· ի կողմանեալ քաղաքին վերստին կանգնեցին և եգին նմա անուն՝ Նոր քաղաք Աբրնոսատաց, զի Արիոսեանք էին ազանդով։ Յամին 1632 պատերազմ մեծ տեղացա ասատնոք և պարսեցան կոստակիցք կապտնոյ գքսին Օռլէանայ։ Բն· 10,000։

Լիմուի (Limoux)։ — Անուանի է վասն սպիտակ գինւոյն· ունի գործարանս յուխայի և նորոք կերպասուց։ Բն· 18,000։

Նարոնն (Narbonne, Նարբոյ)։ — Ա՛ւ. Ծովեզերի մերձ ի Ճահիճն Սիճան և Պրիւնան (Sijean, Gruissan)· մայրաքաղաք եր յաւուրս Հռովմայեցւոց Տամանուն Նահանգի· գտանին ի նմա հնութիւնք բազում, ընդ որս Տաճարեալ է և զքրմուցն Հռոմի չէ նուազ Հռովմայեցւոց, որպէս կարծի· անդ են աւերակք ձիրանի փիլոպոսի· Շահաստանք ձիրանի ծանգուցն Ֆիլիպ

Ե. ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ ԱՐԵՒԼԵԱՆ ԳԱՒԱՌՔ

476 · ԿԱ· Լ՝ ՕՒ (Yonne) · — Ցանուն գետոյն որ ընդ նմին անցանէ, մանն է նահանգին Պուրկունեայ և Շանբանեայ · ունի գետի և առատ արմտից, ոտառս և արօտականերս, փայտ բազում, վէմ փորագրութեան, երկաթ, և այլն ։

ՕՍԵՐ (Auxerre, Աձախտոտրան) · — Գ· Ք· ի միջնագաւառին · վաճառաշահ մեծ ունի գիւղեաց և փայտի · Նշանաւոր է ի սմա մայր եկեղեցին գոթացի Ս· Ստեփանոս վեհափայլ և մեծագործ · Առ ծնաւ Աքսէն արամեաս · Բն· 13,000 ։

ԱՒԱԼՈՒ (Avallon, Աքալըն) · — Քաղաք հին յաջամայ գուշեայ լեռ հովտի ուրուք, յորում գիւղեբը բլրակք են · կան ի նմա անգրիկ և հնութիւնք հռով մեկանք · Բն· 6,000 ։

ՎԷԶԼԷՒ (Vezelay) · — Ընտանի է հոյակապ և նոր եկեղեցի Մագդաղէնացւոյն կառուցեալ յամին 1011 · և ի շրջակայս նորա նշմարին մեացուածք մենաստանի կառուցելոյ յամին 868 ։

477 · ՖՈՆՏԷՆԷ (Fontenay-près-Vézelay) · — Անուանի վանն մեծի Ցանկատարացւոյն զոր եռաւն ընդ միմեանս որդիք Լուդովիկոսի Տէրունեայ յամին 842, յորում անկան տասն բիւրք Գաղղիացւոց ։

ՍԱՆ (Sens, Սենսին) · — Քաղաք վաղեմի, յորում են մեացուածք բազում հնութեանց · եղեն ի սմա ժողովք ինչ յորս մեծագոչակ է գումարեալն յամին 1140, յորում դատապարտեցաւ Աբէլյար · Ի գոթացի մայր եկեղեցւոջ սորին է հոյակապ մարմարիոնեայ գամման անգրանիկ արքայորգւոյն Ժե· Լուդովիկոսի · Բն· 10,000 ։

ԹՈՆԵՌ (Tonnerre, Դեռնոտրան) · — Հուպ յԱրմանսն, ունի աղբիւր Ֆոս–Եօն (Fausse–Yonne) առնուն՝ բղխեալ ի ժայռից և ջրաղացք ի գետս նորա ։ Բն· 5,000 ։

478· ԿԲ· Ո Ս Կ Ի Ա Փ Ո Ի Ն Կ Ք (Côte d'or) · — Ցանուն լերանցն որ բերեն զհանգեստ գինին Պուրկունեայ · մանն է Պուրկունեայ · ունի արմտիս առատս և զընտիր գինիս, մեղրապտղ, երէ, ձուկն, մարմանդ, երկաթ, ածուխ, մարմարիոն, վէմ փորագրութեան, շաքար, քացախ, ջուր մանանեխի, հաստ, դարբնոց, հնոցք ի գեռափունս Դիւյոյ, Ուշայ և Սենայ ։

ՏԻԺՈՆ (Dijon, Տիվնն) · — Գէ· Ք· ի միջի գաւառին 75 վարսախաւ հեռի ի Բարիզայ · մայրաքաղաք Պուրկունեայ, կառուցեալ ի բարեբեր դաշտի զոր ոռոգին Ուշ (Ouche) և Սիւզոն (Suzon) · քաղաք վաճառաշատ և բարեպատեհեալ երթեւեկաց եր· կաթուղեացն որ ամենի ի Բարիզ, ի Լիւն, ի Սթրասպուրգ, ի Մեւլհոզեն · ի չինն անուանի են ապարանք պետին, հին պալատ պետութեան, արքունի հրապարակն, մեացորդք հին գղեկի գբօրցն Պուրկունեայ, եկեղեցի Ս· Բենինեայ՝ որոյ Ճարտարապետն է զանգակատուն 300 ոտն բարձրութեամբ, եկեղեցի Տիրամօրն սքանչելի յօրինուածք գոթացի Ճարտարապետութեան՝ որոյ է ժամացոյց զոր հնչեցուցանէ ածգրի շարժուն · Ս· Միքայէլ եկեղեցի յորում ի Ճարտարապետութիւն հնգից ևս կարգաց, խաղտոն, Ճեմելիք պարտիզին անկեալ ի Լընդրայ · Ունի Ճեմարան համալսական, լսարան իրաւանց և գպրոց իրաւանց և մանկավարժութեան, առանձնաւորաց դպրոց գեղարուեստից, պարտէզ բուսաբանութեան, մատենադարան հասարակաց՝ յորում են հաւաքածոյք դրամից, Թանգարան նկարուց և հին և նոր յիշատակարանաց · Առ ծնան Փիլիպպոս Լոռն, Յովհաննէս Ռնեփիւէն, Պոսիւէ, Գաէսպիէռեն, Բիւրոն, Ռամոյ Ռուագածոս, և այլ բազում արք ազնուանիք · Բն· 30,000 ։

479· ՊՈ· (Beaune) · — Ընտանի է գինի սորա · Բն· 10,000 · — Ընդ մէջ Տիժոնայ և Պոնայ են այգեստանք գինեցան Պուրկունեայ՝ յորս ազնուագոյն են անուանեալքն Շանբըրդէն, Ռոմանէ, Նիւիւ, Վուճոյ, և այլն · (Chambertin, Romanée, Nuits, Vougeot) ։

ՇԱԹԻՒԼՈՆ–ՍՒՒՐ–ՍԵՆ (Chatillon-sur-Seine) · — Ի սմա են հալոցք Սէյն–Գոբոմոն և գարբնոցք ըստ անգրկական սարազոս · Բն· 5,000 ։

ՍԷՄՈՒՐ (Semur) · — Եկեղեցւոյ Գ· այոր փոխագրեալ զասեանն Տիժոնայ առ խոռվութեամբ գաշնագրացն ։

ՍՕԼՅԷՕ (Saulieu, Սոլյուկն) · — Հին քաղաք փոքրիկ, ունի գեղջկի եկեղեցի հռովմայեցի Ճարտարապետութեամբ · Բն· 3,000 ։

ՄՈՆՏԱՐ (Montbard) · — Առ ջրանցքաւ Պուրկոնեայ, հայրենիք Պիւֆոնի · Բն· 3,000 ։

ՕՒՈՒՈՆ (Auxonne) · — Առ Սաոնայ, ունի վարժարան հրազինութեան · Բն· 5,500 ։

480· ԿԳ· Բ Ա Ր Զ Ր–Ս Ա Ո Ն (Haute–Saône) · — Ցանուն գետոյն որ անցանէ ընդ գաւառն, և սակաւք իսր չեն ինչ հեռի անտի · մանն է Ֆրանկոնտոյ · երկիրն լեռնային է և գաշտային և բարեբեր, ունի արմտիս, գինի, բալ, սեզ, գրաստս, պահար, անասուս ընդարձակս, հանք առատ երկաթոյ և ածխոյ, կիր, աղբիւր ազի, ջերմուկ, հալոցք և գարբնոցք, պողպատակերտ, ժամացոյց, կաւս նկարուց և հասարակ կաւս ։

ՎԷՍՈՒԼ (Vesoul) · — Գ· Ք· ի վերայ Տիրաժոնայ, ի թեկնոց սորա ամբաձոյ լեռան սպեհեաս կոչեցեալ Մոթը–որը–Վ Լսուէլ (Motte–de–Vesoul) · ուր նի մեպատմի սպեհակ · Բն· 7,000 ։

ԿՐԷ (Gray, Կրասիկան) · — Ի վերայ Սաոնայ ունի աղբիւս ազիր, և նաւահանգիստ մի ուսոի բառնան զբերս վաճառուց մեռակայ գաւառացն և առաքեն ի Լիոն · Ի վաճառուց ցորենոյ չահ մեծ է քաղաքին · Բն· 8,000 ։

ՇԱՓԼԻԹ-ԵՒ-ԼԸ-ՊՐԷԼՈ (Champlitte-et-le-Prélot). — Ցորւոյ են մեծամեծ ամբարանոցք ցորենոյ ի պէտս սահմանակից գաւառացն և յաւէտ վան վերին Պառնոյ : Բն. 3.500 :

ԼՒՒՐ (Lure, Լուռեբս). — Քարևէլս Վ.ըսուլայ առ Ուանեծայ, ուր էր վանեմի վիճաստան ազնուականն երկրացդ. ունի վաճառս բալ օղոյ և գլխարկ յարդի : Բն. 3.000 :

481. ԿԻ. ՏՈՒՊ (Doubs). — Ցառնուն գեռոյն որ յարևելից կուսէ անցանէ. սա է նահանգն Փրանկոնոյոյ և գաւառն Մոնպելիար. ունի ընդհանուր, արմատս գերոյ ի լերինս, մարգագետին պարարտ, արօտ, գրասս բեռնաբուծ. հանք երկաթի, արծաթի և ածխոյ, քարահատուն մարմարինի, սալապատրի, արդեսիոյ. գործնոցք, հնոցք, հալոցք, պողպատ, ժամացոյց, ազ, և այլն :

ՊՐՕԱՆՍՈՆ (Besançon, Վեսոնսիոն). — Գ.Ւ. Ի. յարևմտեայս գաւառին ի վերոյ Տուապ. 98 վարսահաս հեռի ի մայրաքաղաքէն. քաղաք ամուր և վաղեմի, նշանաւոր են ապարանք պեսին, մայր եկեղեցին և եկեղեցիք Ս. Ցովհաննու և Մագդաղենաց. ցոյց, և աւէրակք հինաւրեանց Հռովմայեցոց, որպիսի է ջրանցքն, յորմէական կամարն Աբերեսիոսի, և այլն : Կայ ի Պրզանսոն Հեմարան համալսական, լսարան գպրոցեանց, ընկերութիւն երկրագործութեան, Թանգարան բնական պատմութեան, գրատուն հասարակաց 50.000 մատենիւք և գործարանք ժամացուցի և վառնաց երկոսեան : Բն. 31.000 :

ՊՕՄ-ԼԷ-ՏԱՄ (Baume-les-Dames). — ԵՒս երի Տուապ, յատաքնումն կոյր ի նմա վանք ազնուազգի կուսանաց : Բն. 3.000 :

ՄՈՆԹԷԼԻԱՐ (Montbéliar). — ԵՒս Տուապ, սեփհական քաղաք էր իշխանաց ոմանց Վուրթեմբէրկայ, և ի 1776 միացաւ ընդ Գաղղիոյ : Ասա ծնաւ Դիւվիէ : Բն. 5.500 :

ՊՈՆԹԱՐԼԻԷ (Pontarlier). — Շահասան քաղաք առ ափն Տուապայ հուպ ի Եւրսա լեռան առ որով են անդք ի Հելուետիա : — Փարսախաւ հեռի է ի սմանէ ամրոցն Ֆոս : Բն. 5.000 :

482. ԿԵ. ԺՈՒՐԱ կամ ԵՒՈՒՐԱ (Jura). — Ցառնուն բարձր լերանցն որ զգաւառս զոյս բաժանեն ի Հելուետիոյ. ի հիւսիսոյ սորա անցաև գեռն Տուպ և ի հարաւոյ կն գեռ. էր սա հաբաւային մասն փրակկոնոյոյ : Երկիրն ունի արմատ բազում, և Ցաղակ յոտաքին ի լերինս, գինի, եզ, կով, մարմարիոն, երկանաքար, աղի աղբիւրս, փայտ անտառի. ի վաճառան անտառին են երկաթի և պղնձեղէն անօթք, հրացինք, ունի և Հալոցս, գործ նոցս և պանիր ազնիւ :

ԼՈՆ-ԼԸ-ՍՈԼՆՈՒԻ (Lons-le-Saulnier, Լէսոյ Սո լենորիու). — ԵՒս Վալուեցոյ, քաղաք վաղեմի և վայելչանիստ այլ ոչ բարեչէն, աղբերք ազի ջրոյ բազում են ի նմա և չտեմասան ազի : Վասն որոյ և քաղաքն Աղային կոչեցաւ. բլուրք որ շուրջ զնա վաղ բերեն սպիտակ գինի ընտիր : Բն. 8.000 :

483. Տ.Ջ (Dôle, Դոլա Մեկուանոց). — ԵՒս Տուապ. ի սմա են հնացուածք հին քաղաքին, Թէաթրոնիկ և այլոց շինուածեանց. շուրջ գնովաս պատ գաշտ գեղջին Հովիս սկոյր կոչեցեալ. ունի գործ ծաթանս տարբերայծ գործեաց : Բն. 10.000 :

ՓՈԼԻՆՅԻ (Poligny). — Փաքրիկ քաղաք վայելչագեղ, ունի գործարանս յսահմանակաց : Բն. 6.000 :

ԱՐԲՈՒԱ (Arbois). — Ի շրջակայս սորա գոյ ազ նիւ գինի : Բն. 8.000 :

ՍԱԼԻՆ (Salins). — Քաղաք կառուցեալ ի միջի կրկին լերանց, յորս են հանքային ջուրք ազի, վասն որոյ և քաղաքն Սալէն (Աղային) կոչեցաւ : Բնաւ կիւք 8.000 :

ՍԷՆ-ԳԼՕՍ (Saint-Claude, որ է Ս. Կղդիոս). — Կառուցեալ յամպիս լերանց ի վայելուչ դիրս. ունի գործատուն փայտեղէն գործեաց և խեցեաց : Բն. 6.000 :

484. ԿՋ. ՍԱՈՆ-ԵՒ-ԼՈՒԱՐ (Saône-et-Loire). — Ցառնուն գեռոց ընդ նա հոսելոց, ընդ որս և ջրանցքն Միջնի և ջրանցքն Տիվնոյ. սա է նահանգն Մոգոնէ և Շարոլէ Պուրկունը. անուանի է ի հշակոսէեան և ի վաճառականութեան. ունի գինի ազիւս, մրգս և արմտիս առատ, անտառ, արօտ, երկաթ, կապար, ածուխ, հանքային ջուր, վէմ փղագրութեան, մարմարիոն, կտաւ, կերպաս, բրդեղէն և բամբակի, բիւրեղ, ապակի, հալոցք և հնոցք :

ՄԱԳՈՆ (Mâcon, Մասիոնեն). — Գ.Ւ. Ի. յաջակ Սաոնայ, բազում հնոց հետանուց երեքէն ի նմա. մայր եկեղեցին Հնաշէն անուանի է վասն զարգուզն հնացելոց յատուրց անտի փիլիպպոսի Օգոստոսայ, որ էառ զքաղաքն և Հռիսցոյց զեկեղեցիս նորա. գինի բազում ելնուէ ի սահմանաց նորա և սիսի ի գաղղիա և յայլ աշխարհս : Բն. 15.000 :

ԳԼՈՒՆԻ (Cluny). — Ցորւոյ էր հին միաստան մի գեղեցիկ ուստի բազում հայրապետք կացին Հռովմայ, և եկեղեցւոյն նորա միայն երկու աշտարակք կան մնան այժմ ուրհանկիւնի ձևով և որմունքք խարխուլ և մասունն մի : Բն. 5.000 :

485. ՕԹԷՕՆ (Autun, Ագուստոդունեն). — Միաց ցորգք հնութեանց յոլովայն գոտնին ի սմա քան յայլ քաղաքս Գաղղիոյ, յորս երեւի տաճար մի Ցանուսի կառուցեալ ի յեղին սմա տերութեան Հռովմայեցւոց, երկու հայակաւ գրուածք, միւսին նկարք, վէմք քանդակեալք և այլ կանք քարեղէնք, յորոց մարմեր է գուշակել զբաղաքացիանս արուեսիոյ յատուրս Հռովմայեցւոց. ունի գործարանս կապերակից պատանդանաց : Բն. 12.000 :

ԳՐԷՕԶՈՒ և ՄՈՆՏԸՒԻ (Creusot, Monteenis). — Ցամայի գաշտի, ուրանոր են հալոցք և գործարանք բիւրեղի :

ՇԱԼՈՆ-ՍՈՒՐ-ՍԱՈՆ (Châlons-sur-Saône, Կաղիլոնեան). — Ի գլուխ Միջնի ջրանցիցն, քաղաք վաղեմի. ունի տանալաձառս երկաթի և պղնձոյ և մեծ վաճառ գինւոյ : Ասա ի Շալոն ի Թեփոյ ՈՀՁԲ ձկան Ստանայ գործեն փոշի ի յղկիչ զկնդե մարգարիտս : Բն. 16.000 :

ՇԱՐՈՒ (Charolles). — Ցորւոյ անուն Միջնի ջրանց, քէն Շարոլէ կոչեցաւ : Բն. 4.000 :

ՊՈՒՐՊՈՆ–ԼԱՆՍՈՒ (Bourbon–Lancy). — Ա. Լուա-ռայ քաղաք փոքրիկ վաղեմի, ունի հանքային աղբեր և ջերմուկ։ Բն. 5,000։

Լուհաս (Louhans). — Ա. ամէն Սէյլոյ (Seille) ու նի դարբնոցս կարեւոր։ Բն. 14,000։

486. ԿԼ. Ի՛Ն (Ain). — Անուանակից դեպարէն իւրոյ, սահմանակից Խամպոյ և գեռոցն Հռոնոյ և Սաոնոյ. մասն էր կանխաւ Նահանգին Պուրկոնեայ, ու երկրին վաստաբեր է յոյժ առ բազմութեան լճից և մերից, բերէ երկրին արմտիս առատ, գինի, կանեփ ազնիւ, մարմանդ, մախշ, ձուկն ընտիր և հաւ։ Են ի նմա և հանքք ածխոյ, մարմարեղին, երկաթոյ, պղնձի և պատուական քար փորագրութեան, ունի և գործարանս կաւատուց, շուխայի, բրդեղինաց, փոսկերի և եղջեր և ատաղձից։

ՊՈՒՒՐԿ (Bourg). — Գլ. Ք. վաղեմի զոր Հռոմ. մայեցիք Դամիուզ–Պուրկուս կոչէին. Պուրկոնեացիք նախ տիրեցին նմա և ապա Փրանկք ապա կայսերք Գերմանիոյ, ապա գոքքք Սաւոյեայ, յորոց Կարոլոս Էմմանուէլ Լա զան Գաղղիացւոց ի 1601. ունի վաճառս գաբեղ և ընդեղինաց։ Լաս ձնան ժիւպեր զբաղար, Լալանտ աստեղաբաշխ և բիքէ քարոզիչ Կանագացւոց։ Բն. 11,000։ — Ա. երի քաղաքիս կայ զարմանագործ եկեղեցի սիրամարն Պրուայ, որ յառաջինումն էր ի միւսոսանի ուրեք Օգոստինեան կրնաւորաց. 2,000,000 ֆիւանգք ծախեցան ի 25 ամս շինուելեան նորա, և ամենայն ազգ Ճարտարապետութենից երևին ի նմա, և բազում ա. նուանի Ճարտարապետաց գործք սքանչելիք։

487. ՊԵԼԵՔ (Belley. Պելիկա). — Եբ զան ընդ վերնոյն գոքքն Սաւոյեայ եա Գաղղիացւոց։ Բնակիչք 5,000։

ԺԷՕ (Gex). — Սահմանակից Ջուրկերբեայ, ունի դիւս գեղագիտակս ուսան երևին լճէն և քաղաքն Ձիներեայ, լերինք Սաւոյեայ և լերինք Եուրա և Լեառն Սպիտակ։ Բն. 3,000։

ՖԵՐՆԷ (Ferney). — Ա. լճին Ձիներեայ գեղ փոքրիկ, անուանի վասն բնակելոյ ի նմա Վոլտեռի ի Ծերութեան իւրում, անդ է և գամման նորա։ Բն. 1,200։

ՆԱՆԹՈՒԱ (Nantua, Կանդուատիս). — Կառուցեալ ի միջոցս երկուց լճաց. յեկեղեցւոջ Բենեդիկտենից որ ի սմա Թաղեցաւ արքայն Կարոլոս Ճատղաս։ Բն. 4,000։

ԴՐԵՎՈՒՈ (Trévoux, Տիվուբտիոն). — Ճահեակ գեսապին Սաոնոյ, հին մայրաքաղաք Տոմպ (Dombes) գաւառի, էր ի սմա յատաջագոյն անուանի վարժարան մի Յիսուսեանց։ Բն. 3,000։

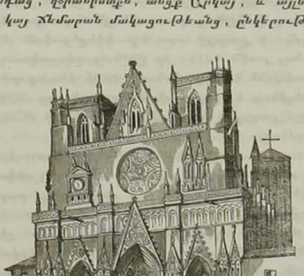
488. ԿԼ. Հ Ի Ո՛Ն (Rhône). — Ճանուն գեսապին որ յարեւելից կողմանէ Հռոմ. այս է հին Նահանգն Լիոնէ կամ Լիոնեան, ի վաճառականութեան, ի Ճարտարութեան և ի Հոխութեան անուանի յոյժ. ունի գինի ազնիւ, յորեան սակաւ, պանիր հռչակեալ վասն բարեհամութեան, ընտիր գեղին այծից Ոսկոյ լերին, Թեթնէի, պղինձ, կապար, ածուխ, կերպաս մետաքսեայ, ազգ ազգ նուրբ գիպեակաց, մուշտակ, շղոշատեա, Ժապաւէն մետաքսի, ոսգուս, գլխարկ, և այլն։

Լիոն

Լիո՛Ն (Lion, Լուգդուն). — Գլ. Ք. վաղեմի, առ Հռոն և Սաոն գետոցք, 119 վարսախաւ հեռի ի Բարիզոյ։ Ագբիպպաս զբաղար հռովմայեցի չորս առաջս եվից գինուորաց զատոյց ի Լիոն. առ Օգոստես վաճառն առնվք կէսւոյց համահաւաքեալ կանիճեցին նմա բագին անուանեօք. յատուբս Կալիգուլայ անուանի էր Ամֆիէան քաղաքիս յեմասուսթեան, և այժմ երկրորդ քաղաք է սա Գաղղիոյ ի վաճառականութեան, ի Ճարտարութեան, ի Հռխութեան և ի մարգաշատութեան, երկաթուղեք հասրզի ընդ Բարիզոյ, Մարզպոլոգիոյ, Պըզանսոն, Աւինեոնոյ և Լուսանոյ. երեք կամուրջք են նորա ի վերոյ Հռոնոյ և սան ի վերոյ Սաոնոյ, գեսսարանք գեսասիանցն զուարճալիք են յոյժ և

վայելչագիտակ, 56 հրապարակ են ի նմա, յորս ընդարձակագոյն է և գեղեցիկ Պէլ–գուրն (Belle-cour) անուանի ընդ ամենայն Եւրոպա, յորում է անգրի Լուգովիկոսի ԺԴ· և հոյակապ շինուածք· գեղեցիկ է և Դէձա (Terreaux) հրապարակն, ի հասարակաց շինուածս անուանի է հասարակաց ժողովարանն գեղեցիկ քան զայլս որ ի Գաղղիա, մայր եկեղեցի Ս· Յովհաննու չքնաղ շինուած գոթացի խառն հռոմ. ձեացի ՖարուարպէտուԹեամբ, եկեղեցին Ս· Ղիվիէ կառուցեալ ի ԺԴ· գարու ի տեղւոջ մեհենի Հռոմ. մոյեցւոց, պալատն Ս· Պետրոս կամ Տաճն արհեստից, պալատ արքեպիսկոպոսին, արքունի գրադրոցն՝ մեծ Թատրն, հիւրանոցն Ընդհէկլ, գերեզմանքն՝ Լուսյաս, և անկեվանոցք երկու, մին վանն Ծերոց՝ որոյ ծախիւք գործեցան և որք մանկունք և չինականք, երկրորդն որ մեծագոյն է քան զամենայն հիւանդանոցս գաղղիոյ՝ ունի 1800 մահճակս հիւանդաց, զրամխաքն, անգք Արկայ, և այլն· ի Լիոն կայ Ռնմարան մանգատեւանց, ընկերութիւն

Մայր եկեղեցի Լիոնի

ծաւալման ուղղափառ հրծնից, ընկերութիւնք երկրագործուԹեան և իրաւաբանուԹեան, պահարան արուեստից, հաւաքածոյ նոր յիշատակարանաց Լիոնի, մատենի նկարուց, Թանգարան բնական պատմուԹեան, գրատուն հասարակաց 100.000 մատենիւք և բաղում ձեռագիր գրեանց, պարտէզ անկոց· Իակ վաճառք նորա և աղբիւր Ռոմանեանն են ազգ. ազգ. կերպասուց, ժապաւէնք ոսկեթել և արծաթի, և մետաքս պատուական, ևս և ապակեթել գեղակս· Ցամին 1793 երկամեայ պաշարմամբ մատնեցաւ քաղաքս ահարոյց, և զնին ի 1830 և ի 1834 գործեալ ոչ սակաւ նեղեցան արուեստաւորք նորա, յորմէ ետեւս մեծ եղև բարգաւաճանաց վաճառականուԹեան· բաղում ամրոցք են Լիոնի՝ յորս նշանաւորագոյն է Բիէր–Ընսիզ (Pierre–Encise) բանս տերուԹեան· Ի քաղաքի առ ծնան բաղում արք ականաւորք, որպէս կայսերքն՝ Կղոդիոս, Մարկոս Աւրելիոս և Կարակալլա, Գուսգու և Գաղղվոյ պետիդագործք, Ֆիւսիէռ քուսաբան, Բուաւկը և Դոզիէ երկրագործութեան վարդապետք, Ժորան Կամիլ և Սէյ· Բն· 160,000· — Ի սահմանս Լիոնի երեկոյ հեռք ջրհոլից Հռոմմայեցւոց գործեալք վան բերելոյ ջուրս ի Փորէ լերանց, Թեպէտ և գեռք և վտակք գային ի քաղաք անդր·

Գռոսս–Ռուսս (Croix–Rousse)· — Ցառաջն ազգաբաժան Լիոնայ· Բն· 20,000·

Կիլտիէր (Guillotière)· — Եւ սա արուարձան մի է Լիոնայ· Բն· 28,000·

489· Պարպ (Barbe)· — Կղզի Սառնայ հուպ ի Լիոն, վայր գեղեցիկ· կայ ի նմա կամարք մի կանխալ երկաթի շղթայիւք, և գոմարին անգ ծիացորդք կենդանակամարի քանդելոյ յատուկս մեծին կարգ. լոսի·

Գոնդրիու (Condrieu)· — Ընտանի վան ազնիւ գինեացն որ ի նմա լինի· Բն· 4,000·

Ժիվոր (Givors)· — Ուրի գործարանս ապակեայ շիշի և բաժակի· Բն· 8,000·

Վիլֆրանշ (Villefranche)· — Հուպ ի Սաոն, մայրաքաղաք հին գաւառին Պոժոլէ, ի միայն վաղոյ է սորա երկայնագիծ· ունի վաճառս բամբակի կատուոյ որոյ գործարանք ի մեռակայ լերինն կառուցեալ կան· Բն· 8,000·

Դարար (Tarare)· — Ի վերայ մեծի Ճանապարհին որ ի Լիոնէ տանի ի Բարիզ, յոսս Դարար լերին քաղաք անուանի վան նորոք կատուացն և վաճառաշահուԹեան· ի սահմանս նորա իրրև 60.000 ոսոխանակաց և բարակամանից են· Բն· 8,000·

Շէսի (Chessy)· — Գեօղ յորում են մեծագոյն պղնձահանք գաղղիոյ·

Պոժէս (Beaujeu)· — Ի վերայ Ասիէբայ, ուսոր էառ յորդորելոյն գաւառն Պոժոլէ, ի չորկայս նոր բա կան բաղում այգեստանք· Բն· 3,200·

490· կԹ· Լուարն (Loire)· — Ընտանիքը գետոյն որ ընդ նա անցանէ· մեան է Լիոնայ և Փորէզյանմէակ է երկիրն, վան որոյ և ոչ ունի արմենս բան պետութեան բաւականին· ունի շագանակ բնակը ևնենան կոչեցեալ, կանեփ, տորն, գինի ազնիւ, ածուխ առատ, երկաթ, կապար, հողակոյտ վառելի, և ի սոցանէ բաղում շահ են քնակչացն· գործանոցք զինուց երկաթեղինաց· բամբակի ապրեգործ ծաց, ժապաւէնի, խոզոր չուխայի, երկաթեի և պղղոմակի տնօրեաց·

Մոնպրիզոն (Montbrison, Լէտան Բրիսոնաց)· — Գ· Ք· առ Վիզեզնայ (Vizezi), էրբեմն մայրաքաղաք Ֆոռէզայ· ի սահմանս սորա գտանին հանքային ջուրք· Բն· 7,000·

Ռոան (Roanne)· — Առ Լուարայ քաղաք վաճառաշահ, որ ի սկիզբն ԺԴ· գարու գեօղ ևեթ էր աննշան· Բն· 12,000·

491· Սէնթ–Լիէն (Saint–Étienne, որ է Ս· Ստեփանոս)· — Առ Ֆիւռան գետով որոյ ջուրք բարի են յոյժ ի մանէ գերկաթ· քաղաքս մեծ, գեղեցիկ և վայելչագէս վաճառականուԹեամբ ընդ անուանի քաղաքս Գաղղիոյ գասի· Ունի գեղեցիկ գործարանս զինուց, մետաքսեայ ժապաւէնից և բամբակի հիւսուածոց, համբաւեալ են պղղոմակք նորա և երկա-

թի անօթք, ներք և բեւեռք։ Ի՛ նմա գոլոյ մեծաղաղութիւ, վաթսարան երկրաչափութեան և չորք ժաքանոլեան՝ ի պէտս արուեստից և գրատուն հասարակաց։ ունի հանքային ածուխ՝ ի շրջակայսն։ ի քաղաքի սոս յորինեցաւ առաջին երկաթի շոգեկաղնիս, որոյ սկիզբն է յԱնտրէզիէզոյ առ Լուսաւոյ և աւարտ՝ ի Լիոն, և երկայնութիւն նորա ձգի չափ 55,000։ Աճք յառաջ 50,000 գործաւորաց կին՝ ի քաղաքին և գիւղ վաճառաց ձեւագործաց նոցին 75,000,000 ֆրանգաց։ ԲՆ. 55,000։

492. Լը-Շամպոն (Le-Chambon).— Ունի գործարանս բեւեռաց, ժամսաւինի, ծոպից և այլոց այսպիսեաց։ ԲՆ. 4,500։

Ֆիրմինի (Firminy).— Գեօղ, 4,000 բնակչօք, որոյ նշոյն Ֆարաւրօնիէնն է որ ինչ՝ ի Շամպոն։

Սեն-Շամոն (Saint-Chamond).— Ունի վառարիս ժիւրայ, ունի բազում գործարանս ժապաւինից և դարբնոց մի անգղոյնի յորում ամի ամի 6,000,000 ֆրանգաց երկաթի գործոյ։ ԲՆ. 9,000։

Ռիվը-տը-Ժիէր (Rive-de-Gier).— Ունի գործարանս երկաթի տախտակաց, հալոց մի և հանքս ածխոյ։ Ջրանցքն ժիւրոյ հաղորդեն զոս ընդ Համպնուն Նաւահանգստին որ ի վերոյ Հաւոյ, և ի սոյն մասն մի գեօղն ժիւրայ։ ԲՆ. 10,000։

493. Հ. Ի Զ Ե Ռ (Isère).— Յանուանէ գետոյն որ ընդ նա անցանէ, և զեան Հաւն պատ գնդակաս՝ ի հիւսիսոյ և յարեւմտից կողմանէ։ այս գաւառ յառաջագոյն էր նահանգ Տոփինեայ։ ունի արմաս և գինի ազնիւս։ սէդ պարարտութեա, ջորի, ձի, խաշն, երէկ, չերամ բազում, պղինձ շատ, կապար, երկաթ, ածուխ, հանքային ալբեւր, մարմարիոն, կիր, կաւս, ձեռս, չուխայ, գարբնոց, պողպատիկ, պահեր, ըմպելիք։

Կրէնոպլը (Grenoble, Գրատիանուպոլիս).— Առ Իզեռաս 140 փարսախաս հեռի՝ ի Բարիզոյ, գլխաւոր և սոսոր քաղաք վաղնջի, մարզպետութիւ Տոփինեայ, զոր գեան Իզեռ լերկուս անհատասոր մասունս բաժանէ։ Ռազմարուեստից մեծ է արուեստարարքն յաչէս՝ ի գործարանս ձեռակից և հետևեալոց։ ի չէնս սմա անասնի են ապարանք պետին, մայր եկեղեցին, պատուարքն կառուցեալք որպէս զնոսոցալուրս առ բարերիս գաշտաս միով և զբօսարանք կրնկլի ձեմելեաց։ ունի քաղաքս միջնաբերդ սոսոր։ ի Կրենոպլը կայ ձեմարան համալսական և գոլոյ երեսաբանութեան, մասնեղագարան, մուզեում, Թանգարան բնական պատմութեան և հնաւելեաց և բուսաբանութեան պարտէզ։ ի սմա ծնան պայար ասպետն, վիգոնտան, Գռնոպլեանք, Մասպէն և Պառնաս։ բնակիչք 30,000։ — Մերձ՝ ի Կրենոպլը կայ անասնի կառուրջն Գրէ (Claix) ՝ի վերոյ Տրոք գեօղոյ, որոյ մի միայն է կամար 140 ոտնաչափ՝ ի ծագէ կամրջին մինչև՝ ի ծագ նորուն և բարձր 20 ոտնաչափ։

494. Ս-Ժ-ծ-է (Sassenage).— Գեօղ փոքրիկ՝ ի հարաւոյ Կրենոպլոյ, անասնի վան ազիւս պարսպի և վան եղերոյ քարանձաւաց, յորոց կարծէ ոմանիկ Թէ լինիլ գուշակել զառաւոտեան և զնուազաղեան հնձոց տարւոյն։ ԲՆ. 1,600։

Կրան-Շարթրէզ (La Grande-Chartreuse).— Որ ևս մենաստան կառուցեալ հնոտ՝ ի Կրենոպլը՝ ի ժն դարս՝ ի Ս. Բրունոնէ յամայի գաշտի ուրեք, և կոչեցաւ Շարդռան մեծ յանուանէ մտաւոյ գեղջն։

Դուր-տը-Բէն (Tour-du-Pin).— Քաղաք փոքրիկ։ ԲՆ. 3,000։

Բոն-տը-Պոզուոյզէն (Pont-de-Beauvoisin).— Այս է կամուրջ գրացոյ, զի սահմանագլուխ է քաղաքն Սաւոյեայ և Տոփինեայ և կամուրջն հասարակաց է։ ԲՆ. 24,000։

Սեն-Մարսելլին (Saint-Marcellin).— Ունի գործ. ընդ պողպատի և կաւեղինաց։ ԲՆ. 3,100։

Վիէնն (Vienne, Վիէննա Ալոբրոգաց).— Առ Հաւոյ, քաղաք վաղնջի և սկանաւոր յաշուրս Հռոմէացեաց։ բազում ինչ հնութիւք գտանին անդ, յորս երեսիւք է բարձր բարձր 72 ոտնաչափ Եկիղէ կոչեցեալ։ Յառաջ նահեր արքեպիսկոպոսս՝ ի քաղաքի սոս, և մայր եկեղեցին նորա գեղեցիկ է յոյժ կառուցեալ՝ ի միջին դարու գոթացի Յարութեան տաճարն։ Թէ. ի քաղաքի սոս եղև եկեղեցական ժողովն Վիէննայ յամին 1311, որ ընդ նշանաւոր ընկերութիւն Տաճարականաց։ Ունի ձեռագործս երկաթեղինաց և պողպատի և երասխալաց, և ի շրջակայսս քաղաքին են այգիք Ռոդը-Ռոդի (Côte-Rôtie) գինեայ։ ԲՆ. 18,600։

496. ՀԱ-ՔԱՐԶՐ-ԼՈՒԱՐ (Haute-Loire).— Ի սմա են սկովք գետոյն։ Սման է Լանկոգոյ և Օվերնեայ։ լերկային է և ցուրտ բայց բարեբեր է հողս։ ունի արմաս առատ և ընդեղէնս, շագանակ մեծամեծ, գինի սակաս, մեղր ընտիր, չերամ, ձուկն, երկաթ, գեանաձուխ, կիր, ամեթիստս, և ի լերինսն պատառաւոր տրաքսիկ երևին։ ունի ի գործածութի անկուածոյս, ժապաւէն, շար, բուրդ, խալաթս, յախճապակի, գեանաձոյ և կառոյցս նաւակաց և ջորի կերթի ի բեռնաւորութիւն։

Լը Բիւյ (Le Puy, Ռոդիտն).— Գլ. Ք. ի մէջ ջանի գաւառին յահեակ գետափին Լուարայ, մեծ և գեղեցիկ, կառուցեալ ի ձև ամֆիթէատրոնի յոսս ժայռի Գոռնէլլայ, որոյ մերձ են և այլ կարկառք ի տրաքսիկ կերպասրեալ, որպէս Բոլնեանք, Սեն-Միշէլ, և այլն։ Նշանաւոր է քաղաքս վասն գրիցն և վասն Ճարտարութեանն, գլխաւոր վաճառք նորա են անկուածոյսդ ասպեզործք և ըոժոյք։ ի չէնսն առնանի է մայր եկեղեցին գոթացի ընդարձակ, յորում է պահեզ Տիրամօր Բիւյայ, որոյ եկին յայցելութիւն բազում Թագաւորք Գաղղիոյ և Սրբազան Հայրապետք, և ի այն պահեզ փայտեայ որպէս կարծի՝ գանգակեալ ի քրիստոնէից Լիբանան լերին, և յԼ գարձ բերեալ անտի՝ ի Գաղղիս։ ԲՆ. 18,000։

Պրիուռս (Brioude).— Յահեակ գետափն Ալիէրայ։ ԲՆ. 5,600։

Իսսենգոս (Yssengeaux).— Առ ամի Լիմեռնայ, յորոյ ի սահմանս գտանին հանքք պղնձոյ։ ԲՆ. 8,000։

497. Հ-Ռ-Լոզէռի (Lozère).— Անասնակից բազում լերինն. մասն է Լանկոգոյ Ակեռասն կողմէ։ լերկային է և երկիրն, ունի զիւս անտառաւեալ դաշտս, որք բերեն ցորեան սակաս և չաքանակ և

Ծխախոտ, ունի և մուշտակ ապրիլ, ջորի և խաչն բազում, երէ և ձուկն առատ, կապար, սպիտ, երկաթ, ծարիր, գեանաձուխ, մարմարիոն կրանիտ, առուխ նուրբ, կերպաս հասարակ, բրդեայ գործած: Շատք ի Ժողովրդենէն վաստակին ի բոլո և բազումք դնան ի միջնաշխարհն գարմանել ընդեարք, և օգնել ի հունձս գալոց և անգոց:

ՄԱՆԾ (Mende, Մէնտէս). — Ա՛ր Լոզ գեաղ. գլխաւոր քաղաք, կանխաւ մայրաքաղաք Գեւոտանոյ, անուանի են ապրելք սորա և մայր եկեղեցի բարձրացեալ. ունի գործարանս նուրբ առուխ (serges de Mende) զոր առաքեն Յունաստան և ի Գերմանս: Բն. 6,000:

ՖԼՈՐԱ (Florac). — Ի վերայ Դառնոնայ: Բնակ. կիւղ 2,200:

ՄԱՐՎԷՋՈԼ (Marvejols). — Ի վերայ Գօլանեայ ի ղուարձագեղ դաշտ. յատուկ քաղաքական մարմնոց և ի կռիւս որ վասն կրօնից բազում ինչ անցք անցին ընդ քաղաքս. յամին 1586 Հաս զոն գուքան Ժուայեօսլ ի ձեռաց Կալվինականաց և հրկէզ արար քանզեալ և զաւարիսան: Բն. 5,000:

498· ՀԳ· ԱՐՏԷՋ (Ardèche). — Ցանուանէ գեառկին այսպէս կոչեցեալ, յարևելից սորին ընթանայ Հառն. մասն է Լանկոդայ. բերէ երկիրն ցորեան, Թուզ, Տիմեապտուղ, շագանակ, կանիճ, բրինձ, մեղր, խաղ, չերամ և զանուանի գինին Հառն. ունի և կապար, ածուխ, մարմարիոն, կէտ գործելոյս և գործարանս չուխայի, բամպակի, մեռապտի, և այլն:

ՒՐԻՎԱՆ (Privas, Պրիւասիոն). — Ի վերայ Ուէվզեայ (Ouvèze) ի միջակի գաւառին. յԱյի գարուս Կալվինականք Գաղղիոյ ի սա անկեալ ապաստանեցան, իսկ Թագաւորն Լուդովիկոս ԺԳ· պաշարեալ Հաս զքաղաքն ի 1629· վաՀառաչասՀավԼիւն մեծ է քաղաքիս ի մեռապտի, չամխոյ և ի մրջնոց: Բնակիչք 5,000: — Ի Լուվլէ (La Voulte) աւանի որ մերձ է ի սա՝ լինին մեծ ուռկանաձոյք արջառոց, ասուս, և այլն:

ԼԱՐԳԱՆՏԻԷՐ (Largentière). — Գաղաք վաղելչ. Նիստ առ Լանեայ գետակաս: Բն. 3,000:

ԴՈՒՐՈՒՈՆ (Tournon, Տուռնոս). — Ի վերայ Հառնոյ, Հաղորգեալ երկաթեղէն կամրջաս ընդ Դէնոյ (Tain), ունի գործարանս ապլոմոյ, խաղխոց և ասուեղէն կերպասուց. ի սմա են աւերակք կամրջին կեսարու և առ ընթեր սորա բլուրն գինեբեր Երմիտաժ (Ermitage): Բն. 4,500:

ԱՆՈՆԷՅ (Annonay). — Ունի ձեռագործս թղթոց. ի սմա ծնաւ Մոնկոլֆիէ գոակ օգապարիկ գնոն և ջրաքաշական բաղպրին: Բն. 10,000:

ՍԷՆ-ԷՐԱՅ (Saint-Peray). — Ընդ մէջ Դուռնոնոյ և Բրիվոյ, ունի գինի ընտիր: Բն. 2,500:

499· ՀԴ· ՏՐՈՄ (Drôme). — Ցանուն գեառկին որ անցանէ ընդ Նա. սա է սորին Նահանգի Տօֆիհնէ. երկիր լեռնային և անտառախիտ, վասն որոյ սրտմտիս սակաւս ունի, այլ բերէ գինի ընտիր և ածուխ, յորս պատուականագոյն է էրմիտաժն. ունի և շագանակ, Տիմեապտուղ, նուշ, չերամ, մեղր ընտիր. երկաթ, ածուխ, մարմարիոն, Տող ապակւոյ, ընկոյզ, Տէթ, կասւ Նկարելոյ.

ՎԱԼԱՆՍ (Valence, Վալենսիա). — ԳԼ· Ք· առ ափն Հառնոյ, յատկագոյն մայրաքաղաք Վալենտինեայ. ունի միջնաբերդ Տղոյ: Ի քաղաքի սասն մեռաւ յամին 1799 առաքելի Տայրապետն Պիոս Ը· և գերեզման Նորա է ի մայր եկեղեցւոյն: Բն. 15,000:

ՏԻ (Die). — Ի վերայ Տրոմոյ: Բն. 4,000:

ՄՈՆՏԷԼԻՄԱՐ (Montélimart). — Ի Տարաւոյ վաՀանայ Տոհալ ի Հառն ի մեծի գաշտի, որ ունի ԹԹԷՆԻս և Նարինջենիս: Բն. 8,000:

ՌՈՄԱՆ (Romans). — Ընդի կամուրջ միակամար ի վերայ Իզէասյ. են ի սմա տասնք ձեռագործաց: Բնակիչք 10,000:

500· ՀԻ· ԲԱՐՁՐ-ԱԼՊԵԱՑ (Hautes-Alpes). — Ցանուն լերանցն որ անջրպետեն զնա ի Բիէմոնտեայ, ընդ սա անցանէ Տիւռանս (Durance). մասն է վերին Տօֆինեայ և Բրովանսայ. մշակութիւնն բարգաւաՀ է, ուր ուրեք չիցէ ձեան և Տաղնց սպառնալիք. ունի գինի, արմտիս, գեանաձնոյ ածիս, չաքաղնակ, գեանաձնոյ, Տիմեապտուղ, կիսորեն, նաբինջ, նուշ, գինի, Տամպունս, մեղր, չերամ, սեղ յոլովի, եղն և ոչխար, էշ, ջորի, այծեամն, երէ, ալպեան մուկն (marmotte), մարմարիոն, կրանիտ, պորբիւր, արգելեան քար, գործարանս գլխարկի, մեռապտի, չուխայի և Թղթոյ:

ՏԻՆԵԼ (Digne, Աֆրոտասիա գիցուհի). — ԳԼ· Ք· առ սորոտով Ասլեայց առ երկ Պլէոն (Bléone) Տեղեացասիճ, քաղաք վաղելչ, առ որով է բերան Տրաքսիի ջրելոյ և Տանքային աղբերք բժշկական ջրոյց որ գոլութեամբ յիւրմէ ի Պլէոնիոսէ և ի Պազոմեայ: Բն. 7,800:

ՊԱՐՍԵԼՈՆԷԹ (Barcelonnette). — Ի վերայ Խոսէ-

յայ (Ubaye) ըղր կառոյց Խայմինա Պէռանիժէ գուքս Բրովանսայ յամին 1222 : Բն . 2,500 , յորոց բաղուքք ի Ձմերայնի գնան ի Բարիզ տարեալ ընդ իբրեանս միանա Ալպեայց և խալ արարեալ հայթայթին զպատ րէն կենաց , զի աղքատք են ընդհուք :

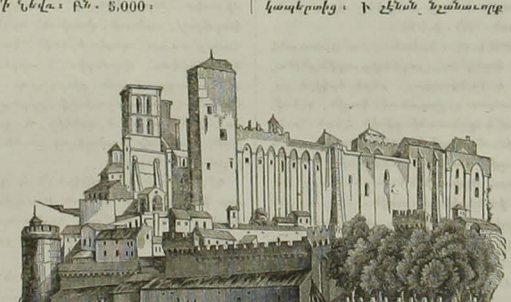
502 . Գաստելլան (Castellane) . — Ունի գործա րանս հասարակ չուխայի : Բն . 2,300 :

Ֆորգալքիէ (Forcalquier, Ֆորքալքիէ), որ է Փորձն կրոյ) . — Քաղաք հին կանգնեալ ի վե րայ լերին միոյ առ Լայայ (Laye) . ունի գործարանս գոյ ասացեալ ասուի : Բն . 2,500 : — Բաղում մարդք մղեցան զաւեալ ի ժամանակս հակաճառութեանց վան հաւատոց . ի 1793 ի սկզբէ զերկիր վան արձ կելըզ այդիս , գոան ընդ հողով 1,500 գանկք տո զեալք կարգաւ :

Սիստրոն (Sistron, Սիկուագէրոն) . — Ի վերայ Տի ռանայ , ունի ամրոց , յորում արգելաւ Կալխիր Ե . ի 1668 , որ յառաջն ծիրանաւոր էր . ապա Թագա ւոր Պալնիոյ , զնի աբբայ և յետոյ սոսկական քա ղաքացի . մեռաւ ի Նեվռ : Բն . 5,000 :

503 . Հէ . Վ Ո Գ Լ Ի Ո Զ (Vaucluse, Խոսալաա Նէն Վալքիուզա (Valchiusa) որ է Հովիտ փակեալ) . — Ցամուն մեծահռչակ ազբերն առ երի Աւխիւեանայ , Հոան և Տիռանու գետք անցանեն ընդ սա . և է սա վընհուէն կոմսութիւնն . ունի ազգս ազգս արմտեաց , գինի ընտիր , պատուղ , տորոն , քրքում , բոյս գեղոց , մեղս , չերամ , երկաթ , ածուխ , հանքային ջուր , յախճապակի հող , և մեսաքս , կաւ նկարչի , բրը դեղէն , ձէթ , ցգել , և այլն :

Աւինեոնն (Avignon, Աւինիոն) . — Գ . Ռ . առ Հոան գետով 150 փարսախաւ հեռի ի Բարիզոյ . մայ րաքաղաք Աւինեոն գաւառի , մինչև յամին 1792 ժա ռանգութիւն էր Հայրապետացն Հռոմայ , որք և նոտան առաւ ի 1305 ամի յամին 1377 . սորա կառուցին ի նմա մենաստանս կրօնաւորաց և զանգակատուն յորով վան որոյ յետոյ կոչեցաւ քաղաքն ի Ռասպէայ քեր դոյէ . շուրջ պատեն զնովաւ գետնջրեայ մարմանդք , ծա ռաստանք և այգիք , վաճառականութիւնն որա և ճար տարութիւն արուեստից մեծ է , յաւէտ ի գործուածս կապերտից . ի չենն նշանաւորք են կամարքն ի

Դղեակն Ս . Հրէշտակ

վերայ Հռոնայ , դղեակն Ս . Հրէշտակ (Saint Ange) կոչեցեալ որ էր բնակութիւն Հայրապետացն , մեծ և անհնգետ գոթացի ոճով . մայր եկեղեցի Ս . Ա փ րիկոդոսիոսի , խալեղն կառուցեալ ի 1824 , ան կեղծոցն զինուորականն ուր գտանին հիւանդք ո րոց օգ բարիզու չկէ կենսաւէտ , եկեղեցին Գոր ծոլիէ յորում է գամբան Լաւրայ ըզր յերդս իւր գրուատեաց Պետրարքա մեծ քերդող Իտալացի : Են ի քաղաքիս ընկերութիւն երկրագործութեան , Թան գարան հնութեանց և նկարուց , Թանգարան բնական պատմութեան , գրատուն հասարակաց 30,000 տպա գրեալ և 500 ձեռագիր հին մատենից , պարտեղ բուսաբանութեան : Ասա ծնան Փոլար որ գրեաց ըզ զինուորութենէ և Յովսէփ Նկարիչն : Բն . 35,000 :

504 . Վ ո ք լ ո ւ զ (Vaucluse) . — Գեղ զուարճագեղ ի վայելուչ հովիտ Սորկայ . անդ է հռչակաւոր աղ բիւրն Վ ո ք լ ո ւ զ ըզր յերդան գովաբանէ Պետրարքա :

Գավէյոն (Cavaillon) . — Առ Տիռանայ , հնա նաւոր է վան հնութեանցն որ գտանին ի նմա , և վան ամենասքանչ մեսաքսեղինաց . Բն . 8,000 :

Ափ (Apt) . — Առ Գավէյոնայ , բաղում ինչ հը նութիւնս ունի : Բն . 7,000 :

Գ ա ր պ ա ն տ ր ա (Carpentras, Կարպանտարակէ) . — Յոտս վանդու լերին հռով յՕղոն , ունի ամենավաճառ քրքմոյ և պարենից , և գործառուն բարակային Թը թուղաւ : Բն . 11,000 :

Բէռնէ (Pernes) . — Քաղաք փոքրիկ , յորում ծնաւ Ֆրէշէ :

Օռանժ (Orange) . — Ի գեղեցիկ դաշտի , յառաջ մայրաքաղաք էր ազատ իշխանութեան միոյ , որ ապա

տուեալ առՀին Կասասայ՝ ցորդ տուն մի Նորին Օձանէ կոչի: Կայ ի քաղաքի ասա յաղթական կամար հին 60 ոտնաչափ բարձր և լայն 66 ոտնաչափ կառուցեալ ի յիշատակ յաղթութեան Մարիոսի ի վերայ կիմբրացւոց և Տեւտոնաց. վաՀճանականութիւն քաղաքիս բարւոք է: Բն. 9.000:

505. ՀԸ. ԿԱՌ (Gard).— Ճանուանէ կառ կամ Կառասուն վտակէ, յարևելից սահմանակից Հռոնեայ. մասն է սաորին Լանկուեդոց, հիւսիսակողմն և միջին մասունք երկրին լեռնային են, հարաւայինն տկարեալ և բերրի. ունի արմաս և ցորեան, գինի ընտիր, ձէթ, Նուռն, Թուզ, տորան, չերեմ, փշրուկ ոսկոյ ի գետս, կապար, ածուխ, մարմարիոն, մեծաքար, կապս, ջրաղբիք ազի: Ի գաւառի սոտ գտանին բազում ինչ ՀնացուածՔ մեծագործ չինուածոց Հռովմայեցւոց:

ՆԻՄ (Nismes, Նէմասոս).— Գլխաւոր քաղաք ի Տարասկոնի գաւառին, 172 վաթսնասա Հեռի ի Բարիզայ, և երկաթուղեաս Հաղորդեալ ընդ Մոնբելլեայ և Պոգերայ: ԵՒս Հռովմայեցւոցի բազմատաՀեալ էր յոյժ որպես ի բազմապատիկ ուէրքակոց չինուածոցն ի գուշակել. յորս նշանաւորք են աշտարակն մեծ՝ որոյ բուն քաղաքին՝ եօթանասնիւնի խարխաս և ուԺանկիւնի կատարած՝ որոյ անցայտ է ժամանակ կառուցման, տունն քառակուսի որ յառաջագրեալ էր տաՀար կառուցեալ մեծամեծ որձաքար վիմօք, սիւնս կոլնԹացիս 30 շուրջանակի ունելով, գործ Տարասրացոցի, զոր նորոգեցին Լուդովիկոս ԺԻ և ԺԸ. ուէրքակը տաճարին Ապոլեմայ արտաքոյ քաղաքին, ամփիԹէատրոնն՝ որ է կրկէս մեծագործ 1080 ոտնաչափ չրջանակաւ, երկկարգի կամարօք հազիւք և քանիւք, և տանի Թատրն իբրու 20.000 անձինս. յաղթական կամարն կամ դուռն կեսարու և արտաքոյ քաղաքին անուանի կամարըն կոչայ՝ որ յաղշուԹեան կրԹէ գոնացոյս վասն գԺուարակերպ կառուցմանն, էին ի նմա և ագուցաքար քուրց առ ի տանել զշուր արտէրն Օձայ ի Տվալ նաւատարան հնոյն Կեմասասայ (Նիմ) ընդհին փարասս երկաթուԹիւն անցեալ ընդ գետն կոտն ընդ հռանկարգ կամարս մի զվիվ. վերինն՝ որոյ 36 կամարք էին՝ տասեր զշուրն. երկրորդն էր կամարքն 11 կամարօք 60 ոտնաչափ ի բարձրուԹիւն, երրորդն 6 կամարօք և 60 ոտնաչափ որպէս զվերինն, բառնայր զերկուսն ևս. կամարքն այս մինչև ցարգ վարի որպէս յառաջն: Ի Նոր ժամանակս նշանաւորք են ապարանք գառաւորին, անկեալնացն, ապրիւրն, Հանդիսարանն կամ խաղատն: ՎաՀճանաշուԹիւն քաղաքին բարգաւած է յոյժ ԹեԹևս և ոչ որպէս յառաջն. ունի մեհեանգործս մեսաքսեղինաց, ֆլանելի, բամբակի և բրդոյ. և ցիսի, Թաշկինակ, Հաւհաւնուս և գեղարսս և զգե. ի նմա ՀնՀարան Համալսարան, մեհեան Մարիամ ած ԹեԹևզոյ, Թանգարան բնական պատմուԹեան և գրատուն հասարակաց: Բազում վէմք և խաղ վոնԹիւնք եղեն ի քաղաքի սա վասն ինքոյ կրնից և ի 1815 ոչ սակաս արիՀնհղուԹիւն եղև ի քաղաքական հեղձուածս: Բն. 50.000:

506. ՊՈՔԵՐ (Beaucaire).— Մերձ ի խառնուրդս համանուն ջրանցիցն ընդ Հռոն գետոյ. ա նուանի է վասն ժամավաճառին որ լինի անդ ամի ամի (Յուլիս 23-28) ՀամաւաՀեալ և ընդ ամենայն Եւրոպա: Բն. 10.000:

ԷՄԱՐԳ և ԷՒԳ-ՄՈՐԴ (Aimargues, Aigues-Mortes).— Ի Տարաւակողմն Կնմայ, յառաջն ի ծովէ եղերի անդ էին, իսկ այժմ մին երկաք փարասաբք և միսն փարասաբ միով Հեռի են ի ծովափանց: Ս. Լուդովիկոս ընդ խաչակիր զօրն նաւեալել յԷգԻգ-Մորդ: Բն. առաջնոյն 3.000. երկրորդին 4.000:

ԱԼԷ (Alais).— ԵՒս աքին կառանայ, գտանին ի սահմանս սորա Հանքայինն ջուրք և ածուխ. ունի քաՀաՀաստ մեծ մեսաքսի և ժամսաբնի: Բն. 14.000:

ՎԻՒԱՆ (Vigan).— Ունի գործանոցս գլխարկի: Բն. 6.000:

ՒՒԶԷ (Uzès, Ուհկեսիա).— Ի հիւսիսոյ Կնմայ քաղաք վաղեմի, ունի գործարանս խոշոր մետաքսի և անգլիական մագաղաԹի որ յարգոյ համարի յոյժ: Բն. 7.000:

ՔՈՆ-ՍԷՆԹ-ԷՍՊՐԻ (Pont-Saint-Esprit, այս է կամուրջ Ս. Հոգւոյն).— Ի վերայ Հռոնոյ ուր է կամուրջ մի 23 կամարօք զարմանագործ չինուած: Բնաբ կիչք 6.000:

507. ՀԵՐ. ՀԻԵՐՈՑ (Hérault).— Անուանակից գետակին Իւրոյ՝ ի հարաւոյ սահմանակից Միջերկրականին. մասն սորին Լանկուեդոց. բարեբեր է երկրին, ունի ցորեան առատ, գինի ամիւս, ձէթ, Նուռն, Թուզ, Թուզ, Թուզ, չերեմ, Տուրն, կապար, երկաթ, ածուխ, մարմարիոն, ազի աղբիւր, մեհեր հանքային և չուխայ, աՀատ, ցգեր, շաքար և այլն:

ՄՈՆՊԵԼԻԷ (Montpellier, Մոնս Բասւոյանուս, այն է Լեառն Պասւուքանեան).— Քարևլեա գաւառին, յարեւնս Միջերկրական Ծովու 185 վաթսուն հեռի ի Բարիզէ, կառուցեալ ի ըլբի ուսոի երևին ծովը և մասեայց լերինք. վասն բարգաւած վաՀճանականութեան սասպականք և եկք յաՀանէն ի սա. գործեն անդ նրբաՀեղ կաւս և բամբակ գուՀասր, չուխայ, ՀագՀագս և ագս ագս գեղարկից. չի և անգ և լսարան բժշկութեան հաստատեալ յԺԹ գարս, յորում ժամանակի արքայն բժիշկք եկեալ ի Սպանիոյ ուսուցանէին զարուեստն: Ի փ գարս սասն մի փորձիկ էր քաղաքս և յաՀեցածոյ Մարքելեայ ծովահայեաց քաղաքի ընդարձակեցաս. Նշանաւոր են ի սա տաճարակ գաղս մի ընդարձակ, զրօսարանք ՀեՀիքեացն Ռեյնոս, աս տրոյ է ջրանցք երկկարգեան կամարօք. եկեղեցի սրբոյն Պետրոսի, սպարանք պետին, հոյակապ Ժողովարան վաՀճանականցն, ՀեՀարանն Համալսարանի, գպրոց գեղարուեստից Տարասրպետութեան, գպրոց գեղարուեստից, անկաբանական պարտէզ, մուսեոն նկարչութեան, մասնաՀանգստեան համալսարանին և քաղաքին և գիտանոցն: ԵՒս ծնան Պլիւչէս և Ռուչէ քերԹողք, Վալեն նկարիչ, Շափլէ կոմսն և Գամբասարէ քարտուղար: Բն. 40.000:

508. ԼՒՆԵԼ (Lunel).— Բերէ մշկասատ գինի: Բն. 7.000:

ՖՐՈՆԹԻՆՅԱՆ (Frontignan).— Ի վերայ ջրանցիցն

Էտանյ (Étangs), և սա ունի ալինիւ գինիւ։ Բնակ. 2,000։

Սէտ (Cette)։ — Ի բաղուկ ցամաքի ընդ մէջ ծովն և թօ (Thau) լճի, ուր Թաւիի Հէրցի· վաճառաշահութիւնն սորա բարւոք է· ունի նաւահանգիստ մի յոր ամի ամի գան առաւել քան հազար և երկերիւր նաւք օտար աերուվեանց։ Բն. 13,000։

Պալարուգ (Balaruc)։ — Աւան յարմարաւոր ֆիրնդինեանց· ունի հանքային ջուրս թժշկական։

Պէզիէր (Béziers, Պեզիեա)։ — Գեղեցիկ քաղաք զուարճալի նստիւք առ Օրպայ (Orbes)· վան գեղցի քաղաքիս առակ եղև ասել, Եթէ կամ էին Աստուծոյ յերկրի բնակել, բնակեր արդեօք ի Պեզիեր։ Բն. 18,000։

509· Բէզէնաս (Pézénas)։ — Աւ երկ Հերցեայ ի հիւսիսոյ Պեզիերայ· ի քաղաքի սոս զառաջինն Մոլիեր ձեան կարկ հանդիսացուցանել զնատակեր· գոռնիանս իւր։ Բն. 9,000։

Լոդէվ (Lodève)։ — Աւ ափն երկայ (Ergue), քաղաք վաղեմի, զոր յանուն Հերցին կոչեին Հռով մայեցիք· գեղեցիկ գործարանս ունի չուխայի և բրդեղինաց ազգի ազգի։ Բն. 12,000։

Սէն-Բոն (Saint-Pons)։ — Ցանուն Բան գքահն Դուբոզի որ եկաց ի ԺԶ դարու, և ե կառուցեալ յամայի գաշտի։ Ունի գործարանս չուխայի, զոր առաքին յարևելս։ Բն. 10,000։ — Աւ սահմանք սորա գտանին քարահաղ մարմարիոնի։

510· Ձ· Հ Ո Ի Ն Ա Ց-Բ Ե Ր Ա Ն Տ (Bouches-du-Rhône)։ — Բազում առաքք են գետոյս ի գաւառի սոս· ի հիւսիսոյ անցանէ և Տիւռանս գետ, իսկ զնաբուռվպատի Մրջերկրական ծով· սա է Մարսիլ Բաւվանս· ընդեղինս սակաւ ունի, այլ միրգ և գինի շատ, ձիթապտուղ, նուշ, Թուզ, տարտն, կապպար· ոչխար բազում և այծ, շերամ· ածուխ, քարահաղ մարմարիոնի, արդեսիա, կիր· իսկ ի Ձարտարութենէ արուեստից բերէ օճառ, ձէթ պատուական, ջեի, ծխանելիս, աղաջ ձկան։

Մարսէյլ

ՄԱՐՍԷՅԼ (Marseille)։ — Գլխաւոր քաղաք յափն Մրջերկրական ծովու, 206 վարսախ հեռի ի Բարիզայ· Հնագոյն քաղաքացն Գաղղիոյ, զի 800 ամաւ յառաջ քան զՔրիստոս կառուցին զսա Փռակեացի Ցոյնք, Նկք Փոքրուն Ասիոյ, և կոչեցին Մասիլիա· Հռոմայեցիքեք բաղուն ազատ լեալ Հարիւռ առ կեսարս աերեցին Նմա, որ Թէպէտ և բազում անցս կրեաց ի նոցունց, որպէս զնին ասրեցին և ի բարբարոս ազգաց, այլ ի Ձոխութեան վայելէր միշտ վան բարգաւաճ վաճառականութեանն, և ցայսօր կայ հաստատեալ ի Ձոխութեան և ի վաճառաշահութեան և ի մարգարտութեան· կառուցեալ կայ ի զառ ի վայրի բլրոջ առ գոգով, և նիք այլ ի Գաղղիա քաղաք նման դրից սորա· Նաւահանգիստ Նորա տանի իբրև 900 նաւս վաճառականաց, բայց ոչ կրէ զպատերազմիկ նաւս, զի ծանծաղ է· երկաթուղիօք կցորդութեան ունի ընդ Նշանաւոր քաղաքաց ազգարուն· Հին քաղաքն որ է վերին մասն՝ նեղ և մթին փողոցս ունի· Նորն ի ստորև, ըստ արդեան սնոյն չինութեան բաբելարդ և վայելուչ է· լայնաբակ փողոցն Դ·որ·երկուասեք ձեմելիք ծառոց՝ բաժանեք վերկին Թաղն, զուարճալի են և զբօսարանք ծովա փակեն· Գլխաւորք ի չինուածսն են մայր եկեղեցին, Ժողովարանն հասարակաց, մեծ Թատրն Նման Ռաէռնին Բարիզու, հրապարակքն Գաւաւէյան և Գանըպիէր· փողոցն Գանըպիէր, առ որով կան գեղեցիկ տունք և Համբարանոցք, նոյնպես և փողոցն Էս, Հառմ, Մէյլան, Թանդարանն Հնութենից քաղաքին· գթարեալ վարժարանին, գպրոցքն նաւ չխութենան, երաժշտութենան, վաճառականութենան· ա Թենէոն Նորոգ հաստատեալ, գպրոց արեւելեան լեզուաց՝ օժանդակ Բարիզուն· արքունի ձեմարանն, կցորդութենան ունի ընդ Նշանաւոր քաղաքաց աշխարհին· Հին քաղաքն որ է վերին մասն՝ նեղ և մթին փողոցս ունի· Նորն ի ստորև, ըստ արդեան սնոյն չինութեան բաբելարդ և վայելուչ է· լայնաբակ փողոցն Դ·որ·երկուասեք ձեմելիք ծառոց՝ բաժանեք վերկին Թաղն, զուարճալի են և զբօսարանք ծովա փակեն· Գլխաւորք ի չինուածսն են մայր եկեղեցին, Ժողովարանն հասարակաց, մեծ Թատրն Նման Ռաէռնին Բարիզու, հրապարակքն Գաւաւէյան և Գանըպիէր, փողոցն Գանըպիէր, առ որով կան գեղեցիկ տունք և Համբարանոցք, նոյնպես և փողոցն Էս, Հառմ, Մէյլան, Թանդարանն Հնութենից քաղաքին· գթարեալ վարժարանին, գպրոցքն նաւ չխութենան, երաժշտութենան, վաճառականութենան· ա Թենէոն Նորոգ հաստատեալ, գպրոց արեւելեան լեզուաց՝ օժանդակ Բարիզուն· արքունի ձեմարանն,

գիտանոց նահանգաց, պարտէզ տարաբեր բուսոց, պարտէզ անկաքանուԹեան, հասարակաց մատենադարան 30,000 գրովք, Թանգարան նկարուց և հնուԹեանց անուանի յոյժ, Թանգարան բնական պատմուԹեան։ Ի սահմանս քաղաքին կան բարեմիտ անդք և այլեք և գործատունք և տունք զբօսանաց հինգ հազարից չափ։ Եկեք օտարականք յամախեն ի Մարսէլլ վասն բարեխառնուԹեան կլիմային և սակս վաճառականուԹեան։ տուրքառ նորա է առաւելապէս ընդ Ասիացիս և ընդ հիւսիսի Ափրիկոյ։ ունի ազատ ի պէտս գործատանց մեսաքսեայ կերպասս ամենազգի, չուխայ, շաքար, ապակի, յախճապակ։ ի քաղաքին և առ նահանգապետն են ամրուԹիւնք կարևորք, և մարքսան գեղջկի՝ կառուցեալ ի Բոմնկ (Pomègue) կղզւոջ առ նահանգապետին, յետ աղետալի պատճառուԹեանն ի 1720, նաև Ա՛նթոյ և Ա՛նթրիկոյ եկեալք անդր՝ կան յարգելք զքաղաքացւոցն առ երքեր։ ի մեծ բանդս նորա կալմն նաև վաճառականաց ոչ սակաս։ Ի քաղաքի աստ ծնաւ Պետրոնիոս հին քերԹող երգիծաբան, Մասքարոն, Տիւմարսէ և Բիւֆֆ անդրմանագործն։ բն. 165,000։ — Զորիւք փաստաթղթօք հետ է ի Մարսէլլէյ ի֊Ֆ (If) կղզի առ որով զկայ առնուն մեծամեծ նաւք։ անդ է հին բերդն ի֊Ֆ, ամրոց հզօր յետ Միջերկրականին, որ էր բանտ աքսորելի յառաջն, և ի նմա արքեպս Մրեպայոյ։

511· Էս (Aix, Ա՛քուէ Սէքստիէ, որ է Ջուրք Սէքստեան)։ — Ցառաջագոյն մայրաքաղաք Բրովանսայ կառուցեալ յաջորդ Արքայ (Arc)։ ի գաղղի զոր պատճէն չուրջանակի բլուրք՝ անուանի է վասն բժշկական ջուրցն։ ի չէնսն վասն ձարտարապետուԹեան և արձանագործուԹեան նշանաւոր են մայր եկեղեցին՝ յորում գեղեցիկ է մրտատունն կազմեալ աւեբակեալ հռոմայեցի տաճարի միոյ, աշտարակ ժամացուցեին, աղբերք հրապարակաց և զբօսարանք։ Ի քաղաքի աստ կայ լսարան օրէնագիտուԹեան և լսարան աստուածաբանուԹեան, ընկերուԹիւն մանաց ուԹեանն, ընկերուԹիւն քաղաքավարուԹեան, Թանգարան պատկերաց և հնուԹեանց, Թանգարան բնական պատմուԹեան, մատենադարան մեծ 120,000 հատոր գրոց։ Աստ ծնան Դուռնեքիոր, Վանլու նկարիչ, Առանտն և ՎոլԹեռի։ բն. 30,000։

512· Ա՛րլ (Arles)։ — Ի հիւսիսակողմն գաւառին ի բաժանմունս երկուց առաջինն Հռոնոյ, քաղաք վաճառաշուկ այլ ոչ բարեչէն և մարգաշատ։ յառաջագոյն մի էր յիշեալ քաղաքաց Կելտաց։ յամին 1231 փոխեցաւ ի հաստատակայուԹիւն, և վկին հարիւր քան ամաց միացաւ ընդ Բրովանսայ։ կան ծնան բազում ինչ յիշատակարանք նախնի պանծանաց, որպես մեծ ամփիԹէատրոն երկայնգեան կամարք, որոյ իւրաքանչիւր 60 կամարք են։ և ս սա մեծագոյն ի Թատերս գաղղիոյ, զի կարեն կալ ի նմա 30,000 անձինք, կոմսին յարեւելեան կողմն ասէ 50 ոտնաչափ բարձր, զոր Լուգովիկոս ԺԴ. ետ Տանձ ի Տղոյ ուր հետախաղալ լեալ էր զբաղումք գաւս. Ջրմուղ, աշտարակն Ռոլան, մեսոյորգ մեՀեՀոց երկուց և յաղԹական կամարք, և սեղանիկ սկ գեղեցմանքն։ Իսկ ի նոր չինուածսն անուանի է Ժողովարան հասարակաց՝ զոր կանգնեաց Մանսար։ մատենադարան հասարակաց և տուն հնուԹեան։ ՇԸրջքաղաքին բարեբերք են, այլ օդ գառնաշունչ վասն աղաղտուկ ծովեզանից։ ունի վաճառս ցորենոյ, գինւոյ, պտղոյ, ձիթոյ և խճուղի։ Ջրանցք յօրինեալ ի ծովու գիւղին գնաւորեալ ի վասն գաւառ ապառնաս Հռոնոյ։ բն. 23,000։

Դ֊ԱՐԱՍՔՈՆ (Tarascon)։ — Ցեզր Հռոնոյ, հանդէպ Պոգեռայ ընդ որում հաղորդուԹիւն ունի երկաԹի շղԹայական կամրջաւ։ ի գեաւիին կայ ասէրակ ամրի միոյ կառուցելոյ ի Ժայռէ։ բնակուԹիւն էր կոմսին Բրովանսայ։ գեղեցիկ է տեսարան նորա Հայելով՝ի վերայ գամարկայ և բերանոյ գետոյն Հռոնոյ և արգաւանդարեր դաշտացն Լանկեդոյ։ ունի գործարանս կտաւոց և մետաքսղինաց, զարսան ջերմ և կառոյցս նահապ։ բն. 12,000։

Գ֊ԱՄԱՐԳ (Camargue)։ — Մեծ կղզի մերձաւոր պատեալ՝ի կրկին բազում Հռոնոյ։ անուցանէ եղինս և երիվարս և խաչիս բազում։

513· Զ֊Ա֊Վ֊Ա֊Ր (Var)։ — Ընդ որ անցանէ Վար գետ և Ծաւի՝ի Միջերկրական, ի հարաւոյ ծովախցեայ է։ Տան Սաորին Բրովանսայ։ կլիմայ վիճակին բարեխառն է և գեղեցիկ գան գյոգուզից գաւառաց Գաղղիոյ։ բերէ ցորեան սակաս, միրգ չատ, նռէ, նարինջ, լեմոն, նուռն, ձիթապտուղ, գինի առատ, արմատ գեղոյ, յուշապ, մեղու, շերամ, ձուկն, երկաթ, պղինձ, գեսնաձուխ, Թաւ, աՀան, ըմպելիք, խոյ, և այլն։

ՏՐԱԳՈՒԻՆԱՆ (Draguignan)։ — Գ֊Ւ֊Ի֊Վ֊Ե֊Ր֊Ա֊Ն֊Ի֊Ա֊Ն, յորում նշանաւոր է պարտէզն անկոչ՝ ուր գտանին ջնաւորիկ բոյսք, և բերէ պարտիզն զձև ամփիԹէատրոնի, ունելով հռոմանաւոր ՀՀմիւնս։ ունի մեսաքս, չուխայ խոշոր, խոշ։ բն. 10,000։

Ֆ֊Ր֊Է֊Յ֊Ո֊Ս (Fréjus)։ — Ի հարաւոյն ծովասոցի Միջերկրականին։ Ցուվնս կենաւ յանուն իւր կոչեաց զքաղաքն Ֆորում֊Ցուվի (Ֆորոյնս Ցուվեայ)։ Նահանգիստ նորա անվար է։ Աստ ծնան Ագրիկոլա և Կոռնելիոս Գալլոս, որոյ ընծայէ Վիրգիլ զՀ։ Հոլովերգութիւն իւր։ բն. 3,300։

Ա՛ՆՆ֊Ֆ֊Ո֊Ր֊Ո֊Ի֊Ե֊Ր (Saint֊Tropez)։ — Մերձ ի գոգ մի ծովու յորում լինի բազում գեղեցիկ։ ի նահանգ գրասին ուր յաճախեն նաւք ձիերոյսց՝ ի ամրոց մի։ բն. 4,000։

Պ֊Ր֊Ի֊Ն֊Ե֊Օ֊Լ (Brignoles, Բրինոնիա)։ — Անուանի են սորա վաճառք ցամաքելոյ պտղոյ և գառնի։ Նշանաւոր է հոյակապ ալբիւրն որ ի Գարամի անուանեալ հրապարակին։ բն. 6,000։

Կ֊Ր֊Ա֊Ս (Grasse)։ — Գեղեցիկ քաղաք, ունի ձէթ, ինկեղէն, աՀան, ըմպելիս։ բն. 15,000։

Ա՛նթիոյ (Antibes)։ — Ի ծովեզերի ունի նահանգիստ և ամրուԹիւնս։ սա է Ա՛նթիպոլիսն հին զոր փոխկացեալ Մարսէլիոյ կառուցին և Հռոմայեցիք զարգարեցին։ բն. 7,000։

Գ֊Ա֊Ն֊Ն (Cannes)։ — Ցաջոնս Միջերկրականին, ունի նահանգիստ փոքրիկ ուր եւ կաթոլիեն ի 1815, գաւտ արարեալ Լեվպա կղզւոյ։ բն. 5,000։

Լ֊Ե֊Ր֊Ի֊Ն (Lerins)։ — Կղզեք, յորս անուանին և մեծն

Է Ս · Մարգարիտա, յորում էր երկաթագիծակ սատ. ցեալ իշխանն յԱՒէ դարձ, զորմէ աւելին ոմանք լինել զԱՒեմիք պատրիարքն Հայոց կատանդեռնզօրսյոց։

514 · ԴՈՒԼՈՆ (Toulon) · — Քաղաք մեծ և ա. մուր և երեսփի քան զամենայն քաղաքս գաւառին Ըե. ղեց · յորում նշանաւոր են գեղեցիկ վիճուածքն ի պէտս նաւատրաստութեան, ծովափնեայ շէնքն, ա. ազարակք, մեծերանոցքն և նաւարանն՝ յորում գտա. նի ամենայն որ միանգամ կարելոր են ի պէտս նաւա. հանդիսի, ձուլարարքն, հասարակաց ժողովարան և տուն արգելական գործաւորաց նաւարանին որ տասն 4–5,000 անձինս · վաճառականութենէն նորա մեծ է և ընդարձակ յոյժ · ի 1793 ի պաշարման սատ Դուլընի մինչդեռ քաղաքն էր ի ձեռս Անգ. լիացոց՝ նաւորիչն հրամանատար գոլով հրազինա. սպային՝ քաջ հանդիսացաւ։ Բն · 48,000։

ՀԻԷՐ (Hières) · — Ցարեւելակողմն Դուլընայ · ուան բարեխառնութեան օդոց տեղւոյս բազում Ճեկք գան բնակել այսր · նարնջենիք նորա անուանի են ընդ ա. մենայն գաղղիս, ունի և անտառս նշանենեաց, ձիթե. նիս և կիսորն, հանդերձ այլ բազում ծառովք։ Ասս ձնաս Մասիլիոն։ Բն · 10,000։

ՀԻԷՐ · — Կղզիք ի հարաւոյ կողմանէ քաղաքին. ունին ամրոցս, այլ անբնակք են, ծառաստան նարն. ջենի ընդարձակ է անդ։ Չկղզիս զայսոսիկ Հռոմէացիք ցիչ Սահակ կոչէին։

Ը · Ա Ր Ե Ի Լ Ե Ա Ն Գ Ա Ի Ա Ս Ֆ

515 · ՃԲ · ( ) պ (Aube) · — Ցանուն գետոյն ի. քոյ որ հոսէ ընդ Նա և Թասիի անդ ի Սէն · սա է բուն նահանգն Շամբանիը՝ մասամբ բարեբեր է երկիրն, և մասամբ անբեր և աւազուտ · ունի ար. մտիս առատ, վարսակ, գինի ազնիւս, ոչխար հէրէ. Նս, հաս, երէ, ձուկն · ունի կաս սպիտակ ա. նուանի ընդ ամենայն նշխոյսս · կիմ յատակաց, վէմ փորագրելոհեան, մարմարիոն նմանեալ կոշեցեալ, Թռուղէ, գլխարկ, կաս բամբակի, կաս գուձեալ։

ԴՈՒՈՒՆ (Troyes, Աւգուստոպոնա) · — Գլ· Ք· ի վերայ Սենայ, երբեմն իշխանանիստ գաղղ Շամ. բանեայ, ընդարձակ այլ ոչ բաղէշն · Նշանաւոր է ի վաճառականութենէն և ի հարաւարութենէն, և գոմացի չինուածովքն, որպիսի է և մայր եկեղե. ցին · ունի գործարանս գլխարկի և սեկի, մասնաւ. դարան մեծ յոյժ · Ասս ձնան ժխրանան, Մինեալ նկարիչ, Ուբրանոս Դ որ կառոյց զեկեղեցին Ուբրա. նեան · Բն · 20,000 ·

ԱՐՍԻՍ-ՍՒՒՐ-Օ9 (Arcis-sur-Aube) · — Ի վերայ Օպայ առ որում է գալա մեծ, ուր յամին 1814 բազում պատերազմունք տիլեցան · Բն · 27,000 ·

ՊԱՐ-ՍՒՒՐ-Օ9 (Bar-sur-Aube) · — Ի վերայ Օպայ, ունի գինի ընտիր· զքաղաքս զայս քանդեաց Ատիլլաս. և ի 1814 Ճակատաբար մեծ եղև առ սովաս · Բնա. կիչք 5,000 · — Ի հարաւոյ կուսէ քաղաքիս կայ Գէբվոյ (Clairvaux) կամ Գիւթրավալլէ ըստ նոա. լականին, այսինքն է Պայծառ հովիտ, որ էր մենաս. տան անուանի կառուցեալ ի Ս · Բեռնեդիկտոսէ յամի դարու և այժմ է արգելանոց գործաւորաց ·

ՊՐԻԵՆ-ԼԷ-ՇԱՏՈ (Brienne-le-Château) · — Գաղաք փոքրիկ, յորում կայր վիճուորական գպրոց ուր Տրահանգեցաւ Նապոլէոն, և անդ ի 1814 յաղ. Թանակ մեծ տարաւ · Բն · 2,300 ·

ՊԱՐ-ՍՒՒՐ-ՍԵՆ (Bar-sur-Seine) · — Ի հա. րաւակողմն գետահին · Բն · 2,300 ·

ԼԷ ՌԻՍԷյ· (Les Riceys) · — Որք են երեք աւանք 7,500 բնակչօք և անուանի այգեստանեօք ·

ՆՈԳԱՆ-ՍՒՒՐ-ՍԵՆ (Nogent-sur-Seine) · — Նշա. նաւոր է ի սմա մայր եկեղեցին, յորոյ ի ծագ աշտա. բակին կայ արձան Աթաթաչոյ սակր ի ձեռին և մահիկ գրկեալ · — Ա՛ւ երի սորա են աւերակք Բարագլէ (Paraclet) վիճաստանին, ուր եկաց Աբպէյլար · Բնա. կիչք 3,400 ·

516 · ՃԳ· ԲԱՐ Շ Ր-Մ ԱՒՒՆ Ը (Haute-Marne) · — Չ ի սմա բղխէ գետն որպէս և Մէջ և Օպ · մասն Շամբանեայ, Լոռենայ և Պուրկունեայ · ունի ցորեան և ազգի ազգի արմաս, գինի, սեզ, գրասա, ոչ. խար, առատ հանդ երկաթոյ, երկանաքար, կիմ· և յարուեստից Տարտարութենէ՛ ձեռս, գանակ, ըն. տիր Թուղթ, խաղտիս, երկաթեղէն ամենայն, պղղ. վատ, որոյ 253 հաւրգք են և 83 հնոցք ·

ՇԱՈՒՄՈՆ (Chaumont, Գալլատս Մոնս, այս է Ձաղատ Լեառն) · — Կառուցեալ ի վերայ լերին առ Մարնայ, կանխաւ մայրաքաղաք Պասիսնայ (Bassigny) · ունի գործարանս ձեռնիոց· Ասս ձնաս ան. գրագործն Պուշրանոն · Բն · 8,000 ·

ՆՈՒԱՆ-ԼԸ-ՌՈՒԱ (Nogent-le-Roi) · — Ունի գոր. ծարանս գանակի · Բն · 3,000 ·

517 · Լ՝անգր (Langres) · — Ցակոտնս Մարնայ ի լերին բարձրս կանդնեալ, հին քաղաքամայր Լին. գոնաց, մեծ և հռչակաւոր, իսկ այժմ գիւղ է փո. քրիկ անուանի վասն գործարանաց դանակի որ ի սահմանս նորա· Բազում հետք հնութենից երեսին ի նմա, մայր եկեղեցի նորա հնութեամբն անուանի է ի գաղղիս · Բն · 8,000 · — Ա՛ւ երի գեղջս են քարահաւոք մարմարիոնի որ առաքին ընդ ամենայն Եւրոպէ ·

ՊՈՒՐԲՈՆ-ԼԷ-ՊԱՆ (Bourbonne-les-Bains) · — Ցա. բեւելս Լանկրայ քաղաք փոքրիկ քիաղպէտն · ունի ջերմուկս բուժիչ անգամուածութենէն և վերաց հրա. շինուեց · Բն · 3,800 ·

ՎԱՍՍԻ (Vassy) · — Ի վերայ Պլէզայ, սատ յա. մին 1562 եղև կոտորած հոգևորականաց ·

ՍԷՆ-ՏԻԶԻԷ (Saint-Dizier) · — Ա՛ւ եղբ Ժառանգ

ուր գետն լինի նաւարկելի, նշանաւոր է քաղաքս վասն գրիցն, վաճառաշահութեան և ձարտարուեստից։ Բն. 6,500։

ԺՈՒՆՎԻԼ (Joinville)։ — Ցահելուած Մառնայ, աստ ծնաւ Ժերանաւորն Լուդովիկոս, ի սմա են գերեզմանք իշխանացն Ժուանվիլայ, յորոց մի ոմն ուզէ կից լեալ Ս. Լուդովիկոսի յարևելս ընդ խաչակիրս և գրեաց զպատմութիւն նորա։ Բն. 3,400։

518. ՀԱՒ-ՌԱՐՁՐ-Է ՌԵՆՈՍ (Haut-Rhin)։ — Օդի անցանէ ընդ այս գաւառս գետն յարևելից կուսէ, և բաժանէ զայն ի Պատենայ. մասն է վերին Ալսասից և Միւլհոզէնայ, բերք նորա են արմտիք, վուշ, կանեփ, գինի, ծխաստոյ, կապար, պղինձ, երկաթ, հոլ վառելի, մարմարիոն, բիւրեղաքար. ունի և չուխայ, կտաւ, մետաքս, նկարեն, բամբակ, գործածք բրդեղինք, հալոցք։

ԳՈԼՄԱՐ (Colmar, Կոլմարիոն և Խլուր Արեսի)։ — Սա վաճառի Էպոյ ի գեղեցկահնտ գաշտի, երբեմն ազատ քաղաք Գերմանիոյ. անուանի է վաճառականութիւն նորա և ձարտարուեստիւն. յիշատակ արժանի է ի սմա գրատունն, վարժարանն և եկեղեցին Դոմինիկեանց։ Ի սմա ծնաւ գերմանացի քերդողն Փէֆֆել։ Բն. 20.000։ — Հուսկ ի Գոլմար կայ գեղեցիկ հովիտ մի Միւնդէր յորում են գործարանք Թղթոյ և Նկարելն կատուց։

ՊԵԼՖՈՐ (Belfort)։ — Ունի գեղեցկի ամրոցս։ Բն. 6.000։

ԱԼԹԻՐՀ (Altkirch որ Թարգմանի ի գերմանա կանէն՝ հին եկեղեցի)։ — Ի կասաս բլրի յորմէ իջանէ իշ, կառոյց յԱԻԻ դարու. փեդերիկոս Բ կոմս Ֆելդդաց. ունի քարահատս և չուխավաճառ կանեփոյ։ Բն. 3,000։

519. ՄՈՒԼՀՈՒԶ կամ ՄՈՒԼՀՈՒԶԷՆ (Mulhouse, Mülhausen)։ — Քաղաք անուանի ի ձարտարուեստիւն Թեան. վաճառականութիւն նորա Թեպէտ երկիցս (1828–1837) ձախողեաց, այլ անդրէն հաստատեցաւ. շահաւոր վաճառք նորին են հնդկակտաւ և չիամկատաւ, հիւսուածք բամբակի և բրդոյ, և կտաւք նկարուց. ի սկզբանց աստ ամի ամի 30 միլիոնից շուք լինին։ Ի քաղաքի աստ են վերին գպրոց նախկին ուսմանց բարձրագոյնից յոյժ, ընկերութիւն ձարտարուեստից, ընկերութիւն փորագրութեան։ Եւ ի նորակերտ Թաղն քաղաքին բազում են հոյակապ շէնք։ Բն. 26,000։

ՍԵՐՆԷ (Cernay)։ — 3,000։ ԹՈՒ (Thann)։ — 8.000։ ՈՒԷՍԵՐԼԻՆ (Wesserling)։ ԿԷՈՒՒԻԼԼԷՐ (Guebwiller)։ — 4,000։ Ցահելեսին ի սոսա են ոչ սակաւ գործատունք նպաստիչք ձարտարուեստից Միւլհուզայ։

ՍԵՆԹ-ՄԱՐԻ-Օ-ՄԻՆ, (Sainte-Marie-aux-Mines, որ է՝ Սուրբ Մարիամ Հանքայց)։ — Ի վերջ, ի ձոր ի նմա հանքք կապարի և երկաթոյ, ունի և գործարան ոսկի ոսկի բրդեղէն կերպասուց։ Բն. 12,500։

ՀՈՒՆԻՆԳՈՒ (Huningue)։ — Քաղաք փոքրիկ ի վերայ Հռենոսի, յորում յառաջն էին քաղամարտ տեղիք։

520. ՁԵ. ՎՈՖ (Vosges)։ — Ցանուն մասնակայ լերանցն. մասն համանուն նահանգին և Լոռենայ, ըստ մասին լեռնային է, ցամաք և քարուտ, և ըստ մասին գաշտային և բերրի. ունի վուշ, կանեփ, սեղ, գեանաքնձոր՝ որ զառաջինն աստ անկեցաւ ի գաղղիա, փայտ, օշարակ, մարմարիոն, կապար, երկաթ, գեանածուխ, կրանիտ, կիր, հանքային աղբիւր և ապրնեգործք, նուագարան, Թուղթ, կաճք երկաթի և պղղոմաս, գաբրնոցք, հնոցք։

ԷՊԻՆԱԼ (Épinal, Սբենալեան)։ — Շահաստան քաղաք գլխաւոր, ունի գործարանս կառաց և զբանիսաս, պարտէզ մի գեղեցիկ յորինեալ և յարգաբեալ, մատենադարան հասարակաց, Թանգարան հին պատկերաց, աւերակս ամրի միոյ և ի սահմանս իւր գործատունս յախճապակւոյ և Թղթոյ։ Բն. 12,000։

ՊԱՆ (Bains, որ է Բաղանիք)։ — Ի գաշտի յորում կառուցեալ է՝ գոն Լերմուկք, ունի անուանի գործարան երկաթի ոսկեայ հնագոյն քան զնաս ի Գաղղիա։

ՄԻՐԿՈՒՐ (Mirecourt)։ — Ունի գործարան նըւագարանաց և անկաճոյս։ Բն. 6.000։

ՆԷՕՇԱՏՈ (Neufchâteau, որ է ասել՝ նոր ամրոց)։ — Ի քաղցր հնացուածոց հնութեանց որ ի նմա՝ կարծի սա լինել հին քաղաքն զոր Անտոնինոս Ղեոգրաֆրատ կոչէ, այսինքն է՝ նոր բերդ։ Բնակիչք 4.000։

521. ՏՈՄՐԻ (Domremy)։ — Գեօղ անուանի, զի աստ ծնաւ օրիորդն Ցովհաննա Արքեան, և ցարդ կայ անշուք տնակ նորա, յորոյ ի բարաւորի անդ գրուածոյ է յիշատակ առաքմանն ի փրկութիւն Գաղղիոյ, գրեալ ի 1461. ի 1820 ի փոքրս հրապարակին կառուցին նմա յիշատակարան արձանագրութեամբ. Արձան Ցիշատակի Ցովհաննայ Արքեան, նուիրեալ գաւառն Վոժ. (A la mémoire de Jeanne d'Arc, monument voté par le département des Vosges)։ Բն. 320։

ՌԵՄԻՐԵՄՈՆ (Remiremont)։ — Սա Մոզէլայ, ուր ժողովարան մի էր աշնուական կանոնիկոսաց։ Բն. 5,600։

ՊԱՒՍԱՆ (Bussang)։ — Մերձ յակաւնս Մոզէլայ, ունի հանքային աղբիւրս։

ՊԼՈՄԲԻԷՐ (Plombières)։ — Եւ սա ունի հանքային ջուր անուանի, և գործարանս երկաթեղինաց և պղղոմասի ապրնեգործից։

ԱՅՈԼ (Ajol)։ — Վայելչագեղ հովիտ իրրև 6.000 բնակչօք։

ՍԵՆ-ՏԻԷ (Saint-Dié)։ — Սա Մեօրթայ, ունի գործարանս Թղթոյ և գաբրնոց։ Բն. 8.000։

ԺԷՐԱՐՄԷՐ (Gérardmer)։ — Ի լերանցամէջս կառուցեալ, ունի պանիր ապրնեբ։ Բն. 6.000։

Թ. ԿՈՐՍԻԿԱ ԿՂԶԻ

522. ՋՂ. **Կորսիկա** (Corse). — կղզի է ի Միջերկրական ծովու բաժանեալ ի Սարդինիայ վտ. Նեփակեայ նեղուցովը, կայ ի հարաւոյ Բրովանսայ, երկիրն ի սպառ լեռնային է, ի ծովափունն կան խորչք և պարոյրք անբոյնի նաւահանգիստք և հինգ մեծ նաւահանգիստք։ Լերինքն արօտաբերք են և արձակին հեղեղս բազումս, և առուգանն զերկիրն, որ բերէ ցորեան, գինի, նարինջ, նուռն, խաղող, ընդեղէնս ազնիւ և առատ, ձէթ, մեղր, մոմ, տորոն, շագանակ, ձի վայրենի, ջորի ընտիր և փոքրիկ, ոչՓՂՈՑ անասուն, մեծաքոյ ընտիր, այծ՝ յորոյ կաթանէ գործի պանիր ազնիւ, երէ, ձուկն գոն, մարմարիոն, կրանիտ, քոպալ, զմրուխտ, յակինթ, հանքային աղբիւր, երկաթ և գաղտնոցք, խաղախ, կտաւ և կերպաս խոշոր, ըմպելիք։ Գտանին ի Կորսիկա նոռնիք բարձրաբերձք որ բարձր է քան զամենայն ծառս Եւրոպայ, և յանուտաս նոցին կարգեալ են արգելանոցք ի զգուշութիւն ժանտախտի։

523. ԱՃԱՉԻՈՑ (Ajaccio). — Գլ. Ք. յարևմտակողմն կղզւոյն ի համառուտ ծովածոցի 256 փարսախաւ հեռի ի Բարիզէ և 65 ի Դուլնայ։ Հաւմայելիք ուրկինոն կոչէին զքաղաքս վասն խեցեղէն

Աճաչիոյ

անօթոց գինւոյ որ ի նմա գործեն։ Նշանաւոր է ի սմա մայր եկեղեցին, խաղողն, նաւահանգիստն և ՃՒՄՂԸՔՆ ծովախնայք։ Ասա ծնաւ Մեծն Նաբոլէոն Պոնաբարդէ յամին 1769, (15 օգոստ)։ Բնակիչք 11,000։

ՊԱՍԹԻՈՑ (Bastia). — Ի հիւսիսակողմն. ի հնումն սա էր մայրաքաղաք Կորսիկայ, ունի գեղեցիկ նաւահանգիստ ամրոցիւ հանգերձ։ Բն. 14,000։

ԳՈՒԼՈՒ (Calvi). — Ի հիւսիսոյ Աճաչէոյ, ունի նաւահանգիստ գիպան և ամրոց հզոր։ Բն. 2,500։

ԳՈՐԴԻՔ (Corte). — Առ Դաւիթեանոյ գետովտաս նստեր Բասլի զօրավար Կորսիկացի։ Բնակիչք 4,000։

ՍԱՐԴԵՆ (Sartène). — Առ Դաւաբիայ, հուպ ի ծոցն Վալինգոյ ի հարաւոյ կղզւոյն։ Բն. 3,000։

ՊՈՆԻՓԱՉԻՈՑ (Bonifaccio). — Ամուր քաղաք և նաւահանգիստ ի հարաւային ծայր կղզւոյն առ հանտունն կրճիւն։ Բն. 3,600, յորոց շատք որսորդք են բնտոյ։

ԿԱԼՈՒԱԾՔ ԳԱՂԹԻԱՅԻՈՑ

524. Յախա, ա. Բոնգիչէբի և Քաբիքալ յափունս Գորմանոէլայ՝ ի Հոգևաստան. բ. Ջանգեռ. նախր և սահմանք նորա՝ ի պէնկալա. գ. Մահէ գաւառան և գալիքուզ՝ ի Մալաբար. դ. Գործառնք համարակալաց՝ ի Մոքա և ի Մաչկաթ Արաբիոյ։

Յափրիկէ, ա. Ձէզայիր և սահմանք նորա զափամբք Միջերկրականին. բ. Կղզին Կորէ և Վիճակ Ս. Լուգովիկոսի՝ ի Սենեկալ. գ. Պուբայն կղզի՝ ի Հնդկային ովկիանոս. դ. Ս. Մարիամ կղզի յարեւելս Մատասկարայ։

Յամերիկա, ա. Մարդինիկա և կուատալուբա կղզիք Անտիլեանց. բ. Մարի-Կալանդ և Սբբոց կղզիք. գ. Արևելեան մաս Ս. Մարգինոս կղզւոյ և Տէզիրատ. դ. Կղզեակն Ս. Պետրոս և Միկելոն առ Նոր Երկրաւ. Ե. Մասն մի Կիւպեր կղզւոյ։

Յովկիանիա, Մարգիզ կղզիք և այլք մանուք։

Ամենեցուն սոցա միասնութ. 3,700 մղոն է քառակուսի և բնակիչք 4,000,000, յորոց աւելի քան զերիք միլիոն Անգրիկէ։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՑՔ ԳԱՂԹԻՈՑ

525. Ախահաղք և առաջին բնակիչք Գաղղիական Ժողովրդոց կալ կամ կասէ կոչելեացք՝ շառաւիղք էին հին ազգին Կելտաց կամ Կելտաց որոց երկիր բնակութեան էր ընդ միջ Ովկիանոս և Հաւնոսի, և ընդ միջ լերանցն Ալպեայ և Պիւրենեայ, և կոչէր Կոլ յորմէ Կալլիա և ըստ միոյ Գաղղիա կամ Գալատիա։ Առաջին որ զազգս զայսմանէ զրոյց արար Ցուլիոս Կեսար՝ անհնարին պատերազմեաբս ասէ գնասս լինել, յեղկեղուկս, գործառեացս, հիւրասէրս, գիւրահաւատս և անուսոյցաս, հնազոյ գրոհիդաց քրմաց խրեանց։ Էին նոցա Թագաւորք և վարիք, և ամենայն այր մարդ իշխան էր կնոջ կնոքն և որգւոց. առնէին մարգաղոհս ըստ սովորութեան խժից, և Ճանաչէին զի Աստուած գերագոյն։ Կամեցեալ Հռովմայեցոց Ճանապարհ հորդել ընդ ցամաք՝ ի Սպանիս որում տիրեալ էին՝ խորհեցան և զԳաղղիա նուաճել, զայն որ ընդ միջ Ալպեան և Պիւրենեան լերանց. և մինչ յաչխարհ անդր 128 ամբ յառաջ քան զԲրիստոս՝ յաղթեալ Ալլոբրոգաց, և բնակեալ Օվեռնեայ, որ հզորագոյնք էին ի տումն Գաղղիացւոց, և ունէին Թագաւորս և օրէնս արբունեաց և երդիւս. աչխարհն նուաճեալ կոչեցաւ Պրովինկիա, այս է ըստ Լատինաց Բրովինչիա որ է Ցաղիոպատա, յորմէ ապա ծագեցաւ անունն Բրովանս, յոր անուն և զանհնայն գաւառս սովորեցան կոչել ապա ժամանակաւ։

Ցետ ամաց եօթանասնից՝ առաջեալ անդր Ցուլիոս Կեսարս՝ ի դէրաբդևանչս, խորհեցաւ և բոլորովին ուրիշ Գաղղիոյ, և զամս ինն բազում ձգմամբ և արեանց հեղութեամբ տարաւ ի գլուխ զնեանորին, 50 ամաւ նախ քան զՔրիստոս։ Ցառաջնումն իրրև եհաս անդր եգիտ զԳաղղացիս նեղեալս ի Գերմանացւոց ազանց և ի Հելուետացւոց, զորս ի բաց վանեալ եգիտ ընդհաս յայս Գաղղիացւոց և տակաւ զզոսս իւր սփռեր ընդ աշխարհն և պերճանայր. անագան ուրեմն ծառուցեալ նոցա զի սիրասէռեալ Ձիղի որ դաշնակիցն կարծիւք՝ արիական քաջութեամբ զդէմ կալան կեսարու, այլ նկուն եղեն ի կրթութենէ հռովմական զինուորութեան. իրրև 100 բիւրք քաջաց անկան ի մարտս ի պաշտպանութիւն հայրենեաց. Վերջին կեսորիքս վերջին Թագաւոր նոցա որ յամառեալ Ժուժկալեր պաշարման Ալեսիոյ (հռով ի Տիժոն) տեսեալ զի ապառնացուս կոտորի ազգն՝ անձնասպան եղև ի կեսար և աշխարհն մարզ եկաս Հռովմայ։

526. Օգոստոս կայսր և յաջորդք նորա հաստատեցին զնշանաւորութիւն իրրեանց անդր առաքելով գաղթականս բազմաթիս, և ընդհետևով Գաղղիացւոց իրաւանս քաղաքակրթութեան Հռովմայ։ Յայնժամ սկսան Գաղղիացիք Թողուլ զանազան և զգրսիդս իրրեանց և ընտելանալին ի բարս Հռովմայեցոց. Լեզու նոցա բարբառն կելտաց՝ խառնեալ ընդ լատինականին՝ կերպարանափոխ եղև, նմանապէս և սովորութիւնք և օրէնք տակաւ փոխանակեցին զՀռովմկանսն։ Ի ժամանակին յայնմիկ բնիկն Գաղղիա՝ Ալպրոպեան կոչէր, այսինքն Է՛ յայնկոյս Ալպեայց, և միւս մասին Գաղղիա Խաչելոց կամ յայսկոյս Ալպեայց կամ Ալպալպեան. գաղթեալ էին և այլ գաւառք Գաղղիոյ որպէս Գերմանացի ասացեալ, զի երկայնհասկեր էր ժողովուրդ երկրին, և Գաղղիա ապրանքանոց առաջեալ, զի երկին բնակիչքն ձեռնէ. ընդ Գաղղիոյ

անուանբիւ մարդի է իմանալ և զայժմեան Հոլանտա, զՊելճիա, զՀելուետիա և զդէսպարին Հռենոսի ընդ ահեղէ։ Այս ամենայն գաւառք տրոհեցան ի կռե. սակալութենէս յորս։ — Ե. Յովհաննէս, ընդ մէջ կառնայ և Պիւրենեայց, որոյ մայրաքաղաք էր Պորտոյ։ — Ը. Բելգիա, որ է Պելճիա ընդ մէջ Ռհենի, Հռենայ և Հռենոսի, որոյ դիւաւոր քաղաքք էին Պրզանսոն, Տրեւս, Սդրասպուրգ, և այլն։ — Է. Գաղղիա կէսայց, ընդ մէջ Սենայ և Լուարայ մինչև ի Սեվէն լերինս, յորում քաղաքք անուանիք Լիոն, Ալվեզ, Օգէօն և Բաղիզ։ — Ը. Գաղղիա Կարբոնեան, որ է հին գաւառն Բրովանս ընդ մէջ Պիւրենեայց և Ալպեայց Խառնից, և ի սմա քաղաքք երեւելիք Կարբոն, Դուլուզ, Մարսէլլ, և այլն։

527. Յետ այնորիկ հասուսածեալ ի Գերմանացւոց ազգն Փռանգաց արշաւանս եգին մեծի ի Բելգիա և անառակս խոշտանգին ի Գաղղիա և ռանկոնին պարսին զբազում գաւառս։ Այսպ ի սկսանել արշաւանաց հիւսիսային ազգաց՝ Ալանք, Վանդալք և Սուեւք մինչ երթային ի Սպանիա՝ ռանկոնս պարսին զԳաղղիա. և յետ մեկնելոյ նոցա եկին Վխիգոթք և հաստատեցին Թագաւորութիւն յԱկուիտանիա. զԳաղղիա կէսայց գրաւեցին Բուրգինեանք և եգին անդ աթոռ Թագաւորութեան. Առաջնիկեանք կայ Բրեանիք եկեալ ի Բրիտանիոյ և պատէշ առեալ գոյզ ինչ աշարհին, եգին ուրեք ուրեք լճանս գոլս յինքեանց՝ և այսպէս ի կես Ե. դարու մնաց Հռովմայեցւոց միայն Նաբնի գաւառն իբրեւ կաթրոնեանն գաղղիս. այլ ընդ հետ յարեաւ Աւտիլա գինակ Հոնաքն (452) եւս քանդեաց զՄէս և զայլ քաղաքս մինչև յՕռլէան. այլ և ինքն ի գարս Շալոնայ՝ որ յափռնեա Մառնայ՝ հարաւ խորտակեցաւ յՍկեսիոսէ և ի Թեղոդորիկոսէ Գոթաց արքայէ։ Յետ Նորա ամ բարձաւ կլովիս պետ Փռանկաց, որ հար վանեաց զՀռովմայեցիս, ընդ լծով պարս զՎխիգոթս, տիրեաց Գաղղիոյ և հաստատեաց նոր Թագաւորութիւն և յայնհետէ կոչեցաւ աշարհն Փռանկաստան կամ Ֆրանչիա։

528. Մերովիկեան տոհմ. — Փռանկք զառաջինն զանդի առին առ Հռենոս և վերհաս գետոյն, վասն որոյ և Գերմանիայ Փռանկք կոչեցան. և ոմանք ի նոցանէ առ Սալ գետով Գերմանիոյ դադարեալ կային Սալեանք. և գրաւեալ սոցա յետնոցս գԲելգիա և զՀելուետիա՝ մնեցան և ի Գաղղիա մերձ իբրև Թշնամի Հռովմայեցւոց և մերձ Նիղակակից նոցին կարծեցուցանելով զանձին. այլ տայս Հանճարեակ ի մարս մտեալ ընդ Նոսա զանս բազումս, ի վերջ կլովիս Մերովիկեան զբարեր փառասիրական տարաբ. Հռովմայեցիս առաջի իւր Տարեալ առասիկ պատերազմս զԱիկկլիոս և զզբս Նորա մերձ ի Սուասան, 486 ամբ յետ Քրիստոսի։ Ապա Նոսա Հեաց Նա և զԲուրգունս յԱստրիկ և զՎխիգոթս յԱկուիտանիս. և յառաջ խաղացեալ անց ընդ Հռենոս արկ ընդ լծով զԱլաման ազգ. Գերմանիոյ և զՀեռատէ. Նեայ Փռանկս. և յետ հաշտարարելոյ ընկալաւ զհաւատս քրիստոնէութեան, որպէս կին Նորա Կլոդիլտէ դուստր արքային Բուրգինեացւոց կանխաւ եւս քրիստոնեեալ էր. Մկրտեցաւ և օծաւ ի Ռէմս ձեռամբ Հռեմիկիոսի եպիսկոպոսի։ Հայրապետն Հռոմայ առ Մեծի Թեոդորէայ Յորդեհաց նմա զփառաւոր անունն Ամենաքրիստոնեայ և Անդրանիկ կոչէ յորդիս եկեղեցւոյ։ Տարառութիւն Մերովինեանց ձգեցաւ քան ամ 250 յետ կլովիայ. այլ չէզն ինչ նպաստաւորեալ ինքնակալութեանն։ Առ որդւովք կլովիայ տէրութիւնն յերկուս բաժանեցաւ յԱրևելեան և յԱրևմտեան, գարձեալ և արևմտեանն յերիս, յՕռլէան, ի Սուասան և ի Բարիզ. և յետ այնորիկ ըստ բաժանութեան արքայորդւոց յաւէլուր և Թիւ Թագաւորութեանցն, այլ ընդ Նոսին և անդ Թուիթիւք և արիւնհեղութիւն բազում, և ենէ հազարապատուացն էէր ինամ տարեալ՝ վաղս իսկ արքունի տոհմին անձիս լեալ էր և տէրութիւնն խաւսա քաջքայեալ. ազա ընդարձակելին և զսահմանս տէրութեանն և զբացեալ ի Թագաւորութենէն՝ Ժառանգութեամբ զպատանին զայն ունէին որդի ի Հօրէ, զսպանէ միայն Թողեալ Թագաւորացն, իսկ զնշխարուներիւն չինքեանս գրաւեալ։ Պետինոս Վերինասչ մի ի Նոցանէ յաղթութեամբ քաջութեան Նուաճեալ զերկիր Ֆրիզոնաց՝ հաստահեին տարացոյց զնշխարուներիւն իւր. իսկ որդի Նորա Կարոլոս ի Տարկի կացուցեալ զԱսքսոնս և Տարեալ մարտիս զԱրաբացիս մերձ ի Պուա (732) կոչեցաւ Ռաւն. և ի մեռանել Նորա՝ հղնանուներիւն անկաւ որդւոց իւրոց Կարլոմանայ և Պեպինոսի՝ առ որոյք Թագաւորեաց Կլիտերիկոս Գ. յետ ամաց Կարլոման հրաժարեալ յաշխարհէ կրօնաւորեցաւ. և Պեպինոս Ժողով եպիսկոպոսաց գումարեալ ի Սուասան հաւանութեամբ նոցին եգաւ զԹագ Կլիտերիկոսի (752) և Տամոյ Թուեցաւ Գաղղիացւոց գործն։

529. Կարլովինեան տոհմն (750–987). — Թագաւորութեան զոր հիմնեաց Պեպինոս կարճին անուանեալ (Bref), Կարլովինեան կոչեցաւ յանուն որդւոյ իւրոյ Կարոլոսի Մեծի, որ զերծոյց զՊապն յահէ Լոմբարտացւոց Նուաճեալ զԹագաւոր Նոցա և զԹագաւորութիւն. Տամատաեաց Լճնան մի մարզպետ (մարկրաւէ) յայն կոյս Պիւրենեանց ձգեալ զսահմանս Նորա մինչև յԿաղոյ զի զդէմ կայցէ ասպատակութեան Սարակինոսաց. զնաքանս որ խլեալին ի Նոր քաջա ձեռին Գաղղիացւոց՝ եօթն անգամ Տարեալ ի պատերազմի Նկուն արար և ետ Նոցա ընդունել զբրիստոնէութիւն. զՍլաւեանս Գերմանիոյ կացոյց ի հնազանդութեան և զՆաքոյս ազգն սաբսկոյց. տասմինչ տէրութեան Նորա ձգէին մինչև յԿաղոյ գետ Սպանիոյ, և անդր քան զԴանուբ ի Տարաւային ծագաց Կաղոյ մինչև յԱկսէր գետ Գանեաց։ Փոյթ յանէն կալաս Կարոլոս բարեկարգել զընդարձակ պետութիւն իւր, կարգեաց կոմս և դուքս ի վերոյ քաղաքական պաշտամանց և զրաց, և գաւառս. բաժանեաց զպատասան ի Թեմս կամ ի վիճակս եպիսկոպոսաց և արշիեպիսկոպոսաց, յաստիճան վիճակի Տասամսեալ վարժարանս գղերաց և մանկտաց. կարգեաց ցրիներաց և մասեան օրինաց ի գլուխս գլուխս բաժանեալ զբիներն. Տասատասեաց Ձեմարան մի կրկնաւ անգր գամենայն Նմասուածս Ժամանակին, կարգեաց ուսումնարան և յիւրաքմ պալատան. Տրամայեաց լատ-

նախանձաւն վարել՝ի հասարակաց Ժողովս և յօրինւածս՝ որ ինքն՝ի հասակի ծերութեան ուսաւ զնշանն զայն հանդերձ կաթսաւ գիսաւեձեամբք, վասն այսր ամենայնի իրաւամբ կոչեցաւ նա Մեծ. և հայրապետան Լէոն Գ. ընդհեանց նմա կոչիլ ինքնակալ Հռոմայեց և Արեւմտից, վերանորոգելով զինքնակալութիւն հնոյն Հռոմայեցւոց ոձեաւք զնա կայսր՝ի Հռոմ յամին 800։ Սմա եղեն որդիք չորք. Կարոլոս որ էառ զինքնակալութիւնն և զաներեմութիւն գերմանիոյ, Պեպինոս որ Թագաւորեաց Լոմբարտիոյ և Լուդովիկոս Թագաւոր Ակվիտանիոյ, որ և յետ ժամանակի միաչեծան կալաւ զաներեմութիւնն և կոչեցաւ Բարեմտոյն՝ (Debonnaire), այլ զի անբաւական էր՝ի վարչութիւն լայնածաւալ պետութեանն, սկսան գլուխ ամբառնալ եչխանքն, և նոքին խակ որդիք իւր երեքին Լոթարեոս, Կարոլոս և Լուդովիկոս, որք և յետ մահու Տջոին (840) զամս երիս մարտուցեալ ընդ միմեանս՝ ապա գաշնագրութեամբն՝ի Վերդէնն՝ սահմանեցին զի Լոթարեոս կոչեսցի Ինքնակալ և կացե իւր բաժին գհռաւմս, Լուդովիկոս Թագաւորեսցէ Ալէմանիոյ, և Կարոլոսի Ճաւ զանն անուանելոյ լեզի բաժին Գաղղիա։ Ընդ սոյնս՝ի տարաւպայման Տարկաց գբանց և կռնից ակաթացաւ Թագաւորական իշխանութիւնն. իսկ առ որդւով նորա Լուդովիկոսիս Բ. անուն լոկ միայ Թագաւորի՝ Լուդովիկոս Գ. որդի նորա Միաեալ անորդի եեղեզ ժամանդ վերջալոյ իւր Կարոլոս մանուկ Տնգամեայ, վասն որոյ տուաւ Թագն այլոյ իշխանի՝ի Նմին ցեղէ Կարլովինեան Կարոլոսի Յոյր (Gros) կոչեցելոյ և նախ ե. զեղոյ կայսր Գերմանիոյ. զոր զնի երից ամաց արեկեալ յանձառոյ Թագաւորեցուցին զԼիմոն ոմն կոմս Բարիզու զոյր Տզոր (888)։ Իսկ Կարոլոս Գ. եղբայր Գ. Լուդովիկոսի՝ Պարզամեան (Simple) յորջորջեալ՝ օգնականութիւնն գտեալ՝ի ձեռս երեր գՏարերի տերութիւնն. բայց Տառքերգ կամ Ռոսպերտ եղբայր Ոնձոի յարեաւ հակառակ նմա և սպանաւ՝ի Կարլեսէ, այլ սա ոչ զերծաւ՝ի յաչաղկոսաց, քանզի Տամբարձաւ Հուկոս Մպիտակն որգի Հառքերգի և կալեալ զնարոլոս պահէր՝ի գիսաւոցն մինչև չոր մահուն։ Ջայնու Ժամանակաւ Տորմանեանցիք յեղուզակեր սկսանեիւաձեանք որ յաւուրց անտի մեծին Կարոլոսի հինաթար ասպետականէին՝ի Գաղղիս մինչև՝ի Բարիզ՝ առ Գ Կարոլոսիս մանկան յարևտեանն Գաղղիս որ և Կեւաարիս, որ և յանուն նոցա կոչեցաւ յայնժ հետ Նորմանիա։ Իսկ Հուկոս կոմս Բարիզու և դուքս Գաղղիոյ, զնաւագաւորութիւն աչխարհին Եեղոյ՝ի Ռաուլ գուքս Ռոբերտնիոյ. և՝ի մեռանել Նորա՝ որդի Պարզամանին՝ Լուդովիկոս Տուանգիին (d'Outre-mer, զի՝ի Բրիտանիա մնեալ էր) Նաւաս յանեռս Տարդ Եւրոց (936), և յետ նորա որդի իւր Լոթաբրեոս (954). և սորին որդի Լուդովիկոս Ե. Ննգործ (Fainéant) մանանուանեալ (986)։ բայց ասագ Եչխանք Գաղղիոյ բանագեալ եին՝ի վերայ գաւառաց տերութեանն, և ազիկամի կարգէին Եւբնանց Թագաւորութիւնս և գքաւելիութիւնս Տաստատելով՝ի Գաղղա զերբառնս պայազատական տերութեան. և իբրև մեռաւ Ե. Լուդովիկոս, կոմսք Բարիզու մերժեցին զաոն նորա և Տաստատեցին Եւբնանց Թագաւոր՝ի ամենն Հուկոսի՝ զորդի նորա զՀուկոս Կաթեդ (Hugues Capet)։

530. ԿԱՌԵՒԵԱՆ ՏՈՄ (987–1328).— Սա նախասկիզբն նորոյ ատկի Թագաւորացդ ոչ ինչ յիշատակաց արժանի գործս, որպէս և ոչ որդի նորա Ռոպերտ և և Թոռնն Կռլիոս Ա. բայց որդին Կռլիոսի Փիլիպպոս Ա. որոյ իւր անուն, քանզի առ սովաս սկիզբն եղև խաչակիր անուանեալ զնաւագաւորեանց որ զամս իրբ 200 գուամբեալ խաղային գնոսին յԱրեա ազատել զգերեզման Փրկչին և զնշրուսաղէմ քաղաք՝ի ձեռաց Մահմետականաց. այսպիսի կամաւոր պանդխտութեամբ յոլով յաղնուականաց Գաղղիոյ տարաշխարհիք լեալ՝ ազգալինչ եղեն, և Ժամանակագրիչքն նոցա բան օրինի իրաւանց վիճակեցաւ Թագաւորին, և այլք կամաւ վաճառելոյն զնաւագանս իւրեանց զի յաչխարհ օսար դէմ եգեալ էր նոցա երթալ, և բազումք պատաղեալ՝ի հոգս խաչակրաց անհոգի արարին զիրաւամբք բնութեանց, իսկ պրուպրանեանցդ քաղաքացն որ երրորդական պետութիւն կոչին (tiers état) զբազում՝ի վաճառականութիւն և՝ի պաշտպանութիւն տերութեանն տեսեալ զԹագաւորն Փիլիպպոս Ա. նուիրեցին, Տամբ Թուեցաւ օգնել՝ի նպաստ ազատութեան զոր կրեալ էր սակս Ժամուց Ճանապարհի երթելոցն յԵրուսաղէմ, և յայսմանէ յաջողեալ հաստատութիւն ազատացն Փիլիպպոսի։ Որդի նորա Լուդովիկոս Չ. տեսեալ եեթէ յարուսաղանեայցն չաՏ եղև Տզոն՝ պատրաստ եկաց նոցա և ինքն՝ կարձակ զնշխանութիւն ազատացն և զզորացեալս յիշեաս նուաճեաց զնաստանս, զնիմակս կամ զգեհս քաղաքացն (comune)։ ԵՒա որդւով նորա Է Լուդովիկոս Է (1137) սկսան պատերազմունք ընդ Անգղիաց, ի պատճառս գբնից Նորմանիոյ որ Թագ կռպեցին յԱնգղիա, և Տակառակութիւն Նահանձանն արմատացեալ անչնջելի միաց, զի Հուլիէլմս Ցաղ Թանձն որ տիրեաց Անգղիոյ՝ գուքս էր Նորմանիոյ և քան երաւանց Տպատան էր Լուդովիկոսի Է որ Ջանուկն կոչի (le Jeune), այլ Նիրիկոս Բհան գաժշնէ առեալ ինր կին զարձակեալն՝ի Լուդովիկոսէ զՀառանգ Կինէայ և Ռուագիոյ՝ գրգռեաց զատերութիւն ընդ նմա, երբև զերիր ման Գաղղիոյ յինքն տարեալ, Տանդերձ Թագաւորութեամբ Անգղիոյ. վերՀիմնդիր եղև Լուդովիկոս զինանցն և յաղոյց՝ի վերայ Անգղիոյ պատերազմ սաստիկ, որ յերկարեալ Տգեցաւ և առ Թագաւորութեամբք Փիլիպպոսի Բ. Օգոստոսի, Լուդովիկոսի Ը, Լուդովիկոսի Թ, Յանդուգն (le Hardi) Փիլիպպոսի Գ, Գեղեցկին (le Bel) Փիլիպպոսի Դ, Լուդովիկոսի Ժ. Երկայն (le Long) Փիլիպպոսի Ե. և Կարոլոսի Դ. Սպարք որ առ սոքօք մեծացն գուռն բացեն Ինձագնեմից և պատերազմ առ Տարուստութեամբ տոհմ գնոսին և պատերազմ առ Տարուստութեամբ տոհմ մին Վալուայ։ Բայց առաջարիութեան մատենիս ոչ

լոլս Դ. Բբլև մեռաւ անորդի, Եգուարդ Դ արքայ Անգլիոյ վասն ծերն ազգականութեան ընդ Թագաւորին Գաղղիոյ՝ ինդրեաց Բբլև օրինաւոր Ժառանգ առնուլ զնոցա աշխարհին. այլ մերժեցաւ յայսմ ամենէն քան օրինաց Սալեան (1) որ արգելոյր զգ կանայս և զսերունդ նոցա էլանել յանոռ Թագաւորութեան Գաղղիոյ. և տուաւ Թագն փիլիպպոսի Վալուայ որ էր ի զաւակաց կրսեր որգւոյ Ս. Լոր ղովիսի (1328): Ոչխարհակալ ընդ այս եղեալ. գայ մեռեալ ի Գաղղիա զհնոս զորութեամբ եղա նել ի գահ, և աղէտս բազումս հասոյց աշխարհին, զի եաև զԲրիպարտա և անդ սպառ. զԼեծ յաղեաս. Նաեն ի Գռեսի, սովոս նեղեալ սիրեաց և Գալէի, մինչդեռ և սխտ սրածութեան ոչ սակաս կոտորէր զբնակիչս Գաղղիոյ. փիլիպպոս գառնութեամբ սըրտին էր ի գիրգման (1350). առ որգւով նոցա Յով հաննէսիւ՝ իշխանն Սեաւ որ է որդի Դ Եգուարդայ տասնապետ ղեկաղիա. 12,000 զրոջ եհար զնոցա բիւրս Յովհաննու և ի Ղանսատաքարին Մորեղրեսի մերձ ի Բուաղիէ գերի վարեաց զնոսն ինքն զՅով հաննէս: Ի չքոնս առնուել պատերազմացն անիշխա նութեան սպրդէր ի Գաղղիա. տոհմք ազնուացն պատեհ առեալ զարմուկն՝ ձեռն արկին ի Ծառայու թեան կացուցանել զչխնականս, և նոքա առ աննչ ազատութեան գաշնս միաձուռելեան ընդ միմեանս կռէին, կռելալ զանձինս Բարեմարդիկ Ցակոբեանս և անգիոնեմեանք չեղին զորիւն սերեալ իբրեանց:

Յայսցանէ ոչ սակաս նուաղեալ բազմամարդու թիւն աշխարհին մանաւանդ Նահանգին Կ՝ուը-Գիտն. սայ: Յովհաննէս գարձ ազաւ յԱնգլիոյ առաւել Եգուարդայ զերբորդ մասն աշխարհին Եւրոպ ընդ որս և զնկէն, և փրկանս անձին խոստացաւ տալ և 3000 ոսկի վաճառագրելն յամս վից, այլ ոչ կարացեալ Հաւաքացնել առ կարօտութեան ժամանակին գար ձաւ անդրէն յԱնգլիա ի գերութիւն և անդ ոչ յերկարեալ զկեանն մեռաւ (1364): Որդի նորա և յաջորդ Կարոլոս Ե. Խնաստուն (le Sage) մեռ նուանեալ քան կարի գործմն տարաբ հիասուցն եղե ևոց առ Տարբ Իւրով. սպարապետ նորա գունդս տասապետ Պերդրան Տիւկեսդվկէն Հալածեաց զԱնգլիացիս յա ձնեայն գաշառացն զոր Յովհաննու տուեալ էր նոցա. որով պարսպ էառ Կարոլոս յանձնձնել զնեղեցն աշխարհին: Բայց որդի նորա Կարոլոս Զ մանուկ տիզք (1380) ոչ էգէ նմանող նմա. Տօրեզ բաղք նորա զառաջինն մեռաւկին ընծայելով զան ձինս ի հնամեայ նմին, մինչև ընթերցաբ յայն գոբան Ալժիզ՝ որ է հնաս բազում ինչ յաբբուն գանձէն: Կարոլոս յաբբունս հասեալ զգէմ կա լաս ապատանեացն որ խառ նարկանեին ի Բարիզ վասն ծանրութեան հարկացն. և ինքն չեա սա կաւագ մասեծամ եղեալ մերժեցաբ յերբեմ իսկ կնոջէն Յովանկայ որ զնեցաբ նորա ընթերաց վա ւիչ երաց սերութեանն, բայց Յովհաննու Ալեք.

(1) Զի Կլովիս առաջնորդ Սալեան վասնկաց եգ զբնեան:

կիւղն գոբաբ Բուբդոնիոյ ընդգէմ ամբարձեալ նմին՝ յինքն կոչեաց զմանուկ որդի Կարոլոսի Զ. և ի հաշտութիւն խոստեցեալ ընդ գբսին Օռլեանայ՝ գա ւաՀանութեամբ սպան զնա. որդի սպանելոյն օգնա կանութիւն գտեալ ի գբսէն Ալնանագաց՝ ինդրեր զնկէմ մահու Տջին. և անսի ծագեցաբ Տամաձայ նական պատերազմն ի Գաղղիա, յերկուս բաժա նեալ Ժողովգեանն որք կոչէին Արմանագեանս և Բուբդոնեանս (1411), և զնոսին առաւել զայրա ցուցանէր Իշապէչ Թշնամութեամբ գոլով ընդ որդ բարեց, և անբարեան գնա ասելով ի գործ տես ութեան՝ ընծայեաց զնոսն Եկրիկոսի և արքայի Անգլիոյ զոր փեսայացուցեալ էր ի դեսար իւր. դնմանց Եկրիկոս ի Գաղղիա և յաղթանակ մեծ տա բաբ յԱզինկուրտ (1415), այլ ոչ ինչ օգտեալ ի յաղ թութենէն անտի գարձաբ անդրէն յեսս, իսկ Իպա պէչ ընկերկիոն Յովհաննէս Տանեալ ի բանակ Նբա տոյց յաՀոռ Թագաւորութեանն. Եկրիկոսի միւսան գամ գարձ արարեալ ի Գաղղիա սիրեաց Տօրման անոյ և ընթերցաբ Թագաւոր ի Տեղեռաժոյն Արմա նեգաց և յայլոց բազմաց. և նմին ժամանակի սպա նեաբ և Յովհաննէս (1419), և Եկրիկոս Տաւանու թեամբ որգւոյ նորա և Իպատկեալ կարգեցաբ հոգա բարձաբ Թագաւորութեանն և չքեղ Տանդիսիւ եմուտ ի Բարիզ. Մեաբ նա յետ երկոց ամաց, քան զնմանէ և կարօտս Զ. սպա առեալ զորդի Եկրիկոսի և զնէ րիկոս Զ մանուկ իննամեայ պսակեցին ի Բարիզ և գոբան պէսՀորս կացուցաբ իննամեայ. Բայց որ դի Կարոլոսի Զ ոչ սպասեա պրոյ զերաւանիք Եւրոպ, կոչեաց զանձն Թագաւոր Կարոլոս Ե և սկսաբ կռե սանիցս գումարել և վանել զՀակառակորդսն. բայց զոր երեալ յԱնգլիոյ եՀաբ զնա և ի նեղ արկ յՕռ լէան քաղաքի. և ան չայնմ ամենմանէ ժա մանակի ի վեր երեեր Յովհաննու Ազդեան օրհոդ Տղիս և գոբը իբրև յաստատական կռմնանէ ի փրկութիւն Գաղղիոյ, և մաբեր զարձութիւն քաղու թեան ի սիրս զբահանին Վճաեէլոյ, որով Օռլեան զերծաբ և պաշարմանէն, Անգղիացիք Տարեալ վաա Թարեցան, և Յովհաննու քան խոտոնան Եբբում զնացաբուն ի բաց ի միջոց Թշնամեացն տաբեալ և բերեալ ի Ռէմս քաղաք՝ անդ տայր օծանել զնա Թագաւոր Գաղղիոյ: Եհա սակաւուց Յովհաննու (կոչեցեալն այնուհետև Օրլեորդ Օռլեանայ) ան կեալ ի մեռս Անգղիացոց որ սիպային ընդ նմա, և գառապարտեալ որպես Թէ իբրև վշոհ ի Տրապա բահին Ռուանայ ի Տոր արկաբ (1431). ոչ ինչ Թուլացան այնու Գաղղիացիք, խոլոսակեցին վանե ցին զԱնգղիացիս, որոց Գալէ մեծ ևս կայր ի ձեռին յաՀին 1451: Պատերազմեալքս այսոքիկ պատճառս եռուն զբանալոյ Թագաւորացն Գաղղիոյ յԻլանուռեմեան խբեանց, քանզի ազատանին և ա բուբդանեալքն Նուռագեալ յինչից՝ յաղեալին ի վե բայ Տասելոյ՝ մեռագիբագոյնս Տարձանեցին Նոցա, և Նոքա ազատութեամբ Տարկանէին Տարս: Լուգովի կոս ժԱ յաջորդեալ Կարոլոսի Է (1461), Տձգեցաբ առաւել քան զՏայր իւր Տատատաեալ զինագետս

Թիւն ազատ և կարձել զանձնազատեալ Թիւնն, և առ այս ի պատերազմեան և ի գործս հասարակաց պատուիրեցաներ զնշխանն. սակայն ոչ չատացեալ սոքիւքը՝ ձեռն էարկ և ի հնարս խորամանկութեան և անգթութեան, և ասէր Թէ կեղծաւորէն իցէ Թագաւորիկ յաղթեալց նա գաշնագրելոցն յօգուտ բարւոյ, որպէս անօրանեցին վիրաբանութիւն իւրեանց կնքանքն Պուրկունիոյ, Բրեմոնիոյ, Պուրպոնի և Պետռայ, և յասել ի Թագաւորութիւն իւր զանձնաւոն Կորմանեան, զԼրմոնա և զՍնեժա. և ի մեռանել գքսին Պուրկունեայ խորհեցաւ գրաւել և զկալւածս նորա՝ որ էին Քլանսը, Քրանչգոիէ, Սաորին Նահանգք, Հոլանտա և այլն. և յայս սակս կամէր ըզրկել իւր ամուսնաւորել ընդ Մարիամա դստեր և Ժառանգի գքսին. այլ նա ընտրեաց լինել կին Մաքսիմիլիանոսի կայսեր Գերմանիոյ. և Լուդովիկոսի տեսեալ զի բաւեցաւ ի յուսոյն՝ զըրգռեաց պատերազմ ընդ տանն Աւստրիոյ, յորմէ բազում աթեան հեղմունք եղեն ի Գաղղիա և ծանր մեծամեծք: Ա՛ս որդւով Նորա Կարոլոսիւ Ը (1483–1498) առաւել և ահեցին Թշնամութիւնքն զի մանկայր Կարոլոս ընդ Մաքսիմիլիանոսի վասն բանի ինոքին, յորոյ ի մեռանել գործեալ գրգռեցան ընդ միմեանս վասն ձգելոյ ի հնութիւն զՆիւս դհնոյ Ընգդիոյ. սատ յաջողեալ Կարոլոսի էառ զնա իւր ի կին և Բրիտանիա միացաւ ընդ Գաղղիոյ: Կարոլոս միջեալ և յԻտալիա կամեցեալ գրաւել զկնճռոտելս զոր Ժառանգութիւն Համարեր գահոյն Գաղղիոյ, իբրև զի Ուրբանոս Դ առաւել էր զայն եղբօր Սրբոյն Լուդովիկոսի (1260). զառաջինն յաջողէր նմա, բայց զզոք իւր զորս Թողեալ էր Յիտալիա Հարան յԻտալացոց սագրածոք արքային Սպանիոյ, և յետ սակաւուց մեռաւ Կարոլոս, և ընդ նմա զրաւեցաւ անդրանիկ տոհմն Վալուայ: — Լուդովիկոս ԺՒ որ յայնժամ գոեալ էր Օռլէանայ՝ Թագաւորեալ ընդ նորա՝ ինամ տալաւ պաշտպանութեան օրինաց և ժողովգեան, վասն որոյ կոչեցաւ Հայր ժողովրդեան. Նա զարգացոյց զքաղաքավարութիւն և զբարեաս հասարակաց. այլ քաղի բարուք պատերազմաէր էր յոյժ պատճառք եղեն վայրապար մահու քաջաց երիտասարգացն Գաղղիացոց. խաղաց Յիտալիա, էառ զքաւառն Մեգիոլանու, և ապա Նուամճեալ և չնեռապոլիս բաճանեցաւ զայն ընդ արքային Սպանիոյ Ֆերդինանտոսի, որ ապա զբոլոր աշխարհն յինքն տարաւ. անուսա և Ցուլիոս Բ հայրապետ Հռոմայ միաբանեալ ընդ Աւստրիոյ, Ընգդիոյ, Վենետկոյ, Սպանիոյ և Սուեւտաց՝ էառ զՄիլան, փախցան գաշնակիցքն ի Գաղղիա, սպրկեցաւ Լուդովիկոս խօսել ընդ Նոսա ի հաշտութիւն յամին 1514, և ի դառնալ տարեդն մեռաւ անդրէն: — Յաջորդ Նորա Փրանչիսկոս Ա առ ի Թաթել վերսին ՁՒՒլան ի ձեռաց գաշնակցացն էլ յԻտալիա. անդ Սուեւտաց գաշնագրութեամբ ֆերդինանտոսի Սիրոցայ կռիւ տասնեակ յաչեալ ընդ Նմա զաւերս երկուս հարան խորտակեցան ի Մարինեան, կորուսեալ 45.000 արս (1515). էառ Փրանչիսկոս ՁՒլան և պարս խաղաղութիւն ընդ Պապին և ընդ Գենուացւոց: Ի մեռանել Մաքսիմիլիանոսի կայսեր Գերմանիոյ՝ Փրանչիսկոս Թէն ածեալ ինքնակալութեան ջանացեալ լինէր յանկուցանել զինքն զկայսրընտիրսն, այլ ընդդէմ կացաց նոքին ընտրեցաւ Նահանգորդն իւր արքայն Սպանիոյ Կարոլոս Ե. ընդ որում առեալ Թեամբ միծաւ գոռայր Փրանչիսկոս. վասն զնա ի Բրուվանոյ, այլ յԻտալիա կորոյս ՁՒՒլան, և զրկալար իւր գոնդագասպալն Պուրպոն Տաճուածեալ առ կարօղս յանհնարինս տագնապեցոյց զնա, վասնեալ զԳաղղացիս յԻտալիոյ, առեալ զԻտալոն և պաշարեալ զՄարսելլ. Փրանչիսկոս զերծոյց զքաղքն և զԲրեշանս ի վերայս վտանգէն, դիմաց միւսանգամ յԻտալիա և ի Նիճռնամիչի պաշարեաց զԼոմբարդ, այլ ընկճեալ ի բազմութենէ զօրաց կայսերն նկուն եղև և քաջութեամբ պաշտպանեաց անձին ընդ երկար, ապա անձնատուր եղև ի Թշնամին (1525), և բերեալ ի Մատրիտ էգիտ զերկուքեան պայմանս. Նա մեհնելոյ էսպառ Յիտալիոյ, և ի բաց կալոյ ի Քլանսոյայ, յԱրդուայ և ի Պուրկունեայ, և Տաոուցատելոյ 2000 վահանպարոյին ոսկի. այլ յետոյ գաշնագրութեամբն ի Գամպրէ (1529) զերջաւ կատարսն պահանջեալ ի նմանէ զբարձն նէթ: Բայց Փրանչիսկոսն ոչ Տանգրժեալ անգործ կալ պատճառանեալ եմուտ գարձեալ Յիտալիա և էառ ՁՒՒլանոյ. յաջիժամ և կարօղս Ե դիմեալ ի Բրուվանս պաշարեաց զՄարսէլլ. միջնորդ եկաց Հայրապետն Հռոմայ և արարին զհնագրալ 10 ամաց (1538): Այլ Փրանչիսկոս յաւել միւսանգամ առաջել զզօրս իւր Յիտալիա, վասն որոյ կարօղսի միաբանեալ ընդ Անգղիացոց ապատատկաց էառ զԻրկաբտաս և զդՇանրանեա, և զգրգռեալ զհատղութիւն Գաղղոյ. և քանզի ի նմին ժամանակի յուզեին վէրք ի ներքոյ կրծից ի Գերմանիա վասն նորատնդնին՝ կարօղս ի հաշտութիւն խօսեցաւ ի Գրէսբի (1544) և գարձ արար յետս: Չկին երկոյ ամաց միաբան Փրանչիսկոս. որ եթէ ընդ պատերազմացն քաջ ևս միտ եգեալ էր և չնուճեան աշխարհին, ի միջ չափ բարգաւաճանաց հասեր արդեօք զԳաղղիա. Նա տէր միեաց զվարչութեան և զմասնեղագործն Գաղղոյ, զգաղղիացի բարբառ եմոյծ յատենական հանգեսս, զՇակոբ Գագիէ առաքեաց յԱմերիկա որ եգիտ զնանագա. այլ Ծանր Ծանր հարկօքն նեղեաց զժողովուրդն, և անուղղայ վարուքն գայթակղեցոյց զնա որպէս և յանողորմն կտորել, զնորպատնդան:

— Երբիկոս ի կալաս գՀեաս Հաւոյ Հօրն և յաքեզնեաց, Նա պատերազմի ընդ Կարոլոսի և ընդ որդւոյ նորա Փիլիպպոսի. Հաս Վրհս, Վրհաւ, զՀբանեան և Զհալե, ուր բռնացեալ էին Անգղիացիք յերկեբիւր ամաց հետէ: Չկին Նորա Թագաւորեցին երեքին որդիք իւր Փրանչիսկոս Բ, Կարոլոս Թ, Երբիկոս Գ, Թշուառական Թագաւորուհեամբ. Նորա զանգգն Կալվինականք՝ որ Հիւգինոգ կոչէին զրուցան և ի Գաղղիա որպէս ի Գերմանիա, և ի սակս նոցա հերձուածք և անդիմելիք բազում եղեն. Թագաւորքս երեքին Թուլասրեցք և սակիկք անուղղելիս չիոմեիոյ ազգայոյն՝ ոչ Թոյին զատակ յաջորդ Թագաւորութեան, և անկաներ աթոռն

ըստ իրաւանց Ենրիկոսի Պուրպոնի մերձաւոր ազգականի նոցա որ Ժառանգ էր Թագաւորութեանն Նաւարրայ, այլ կրօնիւք Նորազանդ. յայնժամ գըշխոյ մայր Թագաւորացս Կատարինէ Մեդիկեան գաչինս կռաւց ընդ գրօնեցն Կիւսյ որ ի տանէն Լոռենայ և կամէր նոցա Ժառանգելոցանել զսերունս Թիւնն, վասն այնորիկ սկիզբն եղև վիճից և կռուոյ վասն կրօնից գրօնեցն Կիւսյ ընդ Պուրպոնեանս զորս յաղթահարել Ջանային, և անտի արիւնհեղութիւնք և գոյս սպանութիւնք խռովեցին զնոյնորոսութիւն Գաղղիոյ. կեղծաւորեցան գոլոքն ի հաշտութիւն խոստանակելով դաւաճանել և ի միասէ առուր ընդ ջինջ առնել զամենայն կռնապիցս Պուրպոնեանց։ Ի միաւանել Փրանկիսկոսի Ի՛ յաջորդեաց գնա եղբայր իւր Կարոլոս Թ՛ ի տասնամեայ սիս. առ նոսիս ա. գնաւել մարքն եղեն, և յետ 12 ամաց Ենրիկոս արքայ Նաւարրայ առաւել ի կին գթոյր նորա եղեն ի Բարիզ, և մինչդեռ ակնկալեք էին ցանկալի խաղացըզութեանն, ահա յեզակարծուեն ի գիշերին պահ 1572, օգոստ. 23–24) հնչեցին զանգակք ազգարար խողխողման նորազանդից Բարիզու. անդ անկաս նահ քան զամենեսեան ծերունի զըւարճն Գօլինեի և անարգեցաւ գիաին նորա. այս կատրած ի նմին ժամու ըստ նմին օրինակի և յայլ քաւառսն լիներ ի գաղղի տրամանագ գաւագրացն, այլ մարգաւեր եպիսկոպոսունք և գաւագրք ուղղափառագ երացադեք լեալ բանիցն՝ ուրեք ուրեք գտարարեցուցին զմոլեկան նահանձն, այլ և այնպէս ի միասէ գիշերի անդ (զոր գաղղիացիք Ս. Բարթուղիմէոսի գիշեր կոչեն, և օտարք՝ Հարսանիք արեանց Բարիզու.) սպանեան 80,000 անձինք. զայս գործ երաւացի գրեաց առեանն Գաղղիոյ յայնժամ։ Իսկ կարցուս թ որ ուրեմն զգացեալ գժպատիճ երացն, տարբացաւ յանձն իւր և յանկնկնեին սրտին մեաւ կարձորեալ։ Ի լուր մահու նորա եղբայր նորին որ Թագաւորեր ի վերայ Լէհաց եին ի Վարսաւիոյ և Նաւառ ի գաչ Գաղղիոյ. սա այս Ենրիկոս գ եղև վերջին չառաւելդ Վալուայ. քաղաքական կռիւք ոչ դադարեցին և առաջաւոյ. Ենրիկոս կիզ Պալամիւէ կռնեցեալ պաշտպան ուղղափառագ և գլուխ դաշնագրութեանն (Ligue) ընդ Սպանիոյ՝ զորացեալ օր քան զոր մերս կա և զիագաւորութիւնն զբամբ ածեր, եթէ Ենրիկոսի գ չէր սպանեալ զնա ի Պլուա (1588)։ զնա յաջորդեաց Մայեն եղբայր նորա։ Իսկ Թագաւորին տեսեալ զի խռովութիւնն երթայ և արմատանայ՝ առաջ սեր հաշտութեան ընդ Ենրիկոսի ազգականին իւրոյ որ կոչէր Պեառնէ։ Ընդհանարեալ և ասպետպետութիւն բռնացեալ էին յայնժամ ընդ ամենայն կողմանս Գաղղիոյ և՝ ի մայրաքաղաքն իսկ ի Բարիզ. և մինչդեռ Ենրիկոս գ ընդ Պուրպոնեանն Ենրիկոսի գիմեին պաշարել զքաղքն, Ց. Կղեմէս (J. Clement) գոնիկեան փախած խելագ՝ ի մի հարուած դանակի սպան զԹագաւորն (1589), և ընդ նմա չիջաւ ազգին Վալուայ։ Ենրիկոս Նաւարրայ օրինաւոր յաջորդ նորա անդէն կոչեցաւ Թագաւոր Գաղղիոյ, այլ զամենքրս վասակ եղև ի հաստատութիւն Թագաւորութեանն, զի Բարիզ և ուղղափառք առեին զնա վասն նորազանդ հաւատոցն. նա հետ զբազքան Մայեն Ռովեի, պաշարեաց զԲարիզ առաքելով սպրեհս սովի լցան, և ի վերջ ընկալեալ զուզղափառ կրօնս՝ հնազանդեցոյց զգաղքան, օծաւ ի Շարդրը, և եհաս փառաք ի Բարիզ (1594)։

532 · ՊՈՒՐՊՈՆԵԱՆՑ ՏՈՀՄՆ (1587–1789)։ Հաստատեալ Ենրիկոսի ի Թագաւորութեան իւրում փոյթ յանձին կալաւ բարեկարգել զներքին տերութիւնն և զարաքերին. միաբանեալ ընդ Անգղիոյ և ընդ Հոլանտայ ընդդէմ Փիլիպպոսի Բ արքային Սպանիոյ՝ սահմանաց զնա ի հաշտութիւն պարգեալ շահաբերս գաղղիոյ։ Այս ձեռն էարկ պատուհասական առնել զնաւավարսն և զձեարհաւս անձնանձնութեան և զդաւագիրսն. ուղղեաց և զանաւատութիւն եկեղեցի օգնութեամբ Սիբէյեայ պաշտօնէի իւրում որ Ձարատութեամբ իւրով ի սուղ ժամանակի նաւս զեղոյց 330 միլեան լիրայ ի հասարակաց պարտուց, և 40.000.000 լիրայ յաւել ի գանձն։ Լուեցոյց և զաղմուկս վասն կրօնից մեծահռչակ հրովարտակաւն Նանդեայ՝ որով ազատութիւն եաս նորազանդից համարձակ պաշտել զազանդ իւրեանց (1598)։ Յետ այսորիկ խորհուրդ մի մեծ խորհեցաւ Թագաւորն առնել միաբանութիւն գաշնագրութեան ընդ ամենայն պետութիւնս Եւրոպայ առ ի խաղաղութիւն հաստատուն, և միչ նա գեռ ձերբեր զնորհուրդն յառաջ տանել, Ռոմայրաք ոմն միանձն ազան զնա ի քաղաքամէջն ի Բարիզ ի կառս անդ իւրում (1610) սուգ անշնարին ածել Գաղղիացւոց՝ զի սիրելի էր Ժողովրդեանն՝ որպէս թէ ոչ այլ ոք ի Թագաւորաց Գաղղիոյ։

Քանզի յաջորդ նորա Լուդովիկոս ԺԳ. Ազգաւ վերջաւորեալ պետականաբար՝ մանուկ էր տեղք, մայր նորա Մարիամ Մեդիկեան էառ զանձն վարչութեան տերութեանն, այլ ոչ վարեր որպէս զայր իւր. արձակեաց զՍիւլի և վանեաց զդանձն զոր նորա Ժողովեալ էր, զաւոր սերս միաբանութիւն ընդ Սպանիոյ. յայնժամ ազատանին ընդվզեալ առաջնորդ ունելով զդուքն Պուրբոն՝ յարուցին միաւանգամ ազմուկս և խռովութիւնս. Ծովակալն դասիակ Թագուէնդն որ և պաշտպանեալ էր նորին՝ անբաւական ի գիմակալութեան անհնազանդեցին, սպանեաս հրամանաւ Լուդովիկոսի ԺԳ. Նոյնպես և կին նորա. յաքսորս առաքեցաւ և գշնոյն, և ի բանս արկաս գտնաւ նշ. Թանն գլուխ ապստամբ Կալվինականաց։ Այնժամ յարեաս կարդինալն Ռիշելիէ, գիամեաս անհնազանդեցին, ահ սպրդեցեալ զամենայն ասագաւթան. սա ինքն էս աքսորել Մարիամ Մեդիկեան որ հակառակէրն ինքեան, զկալնկանաս օր ապստամեալք էին ի Ռոշել պաշարեաց զամիս 11 և էառ զքաղքն (1628)։ Մեծ պատերազմն ընդդէմ Գերմանիոյ, Սպանիոյ և Սրգեվինոյ զոր և պարտեալ յօգուտ Գաղղիոյ չնչեաց զՀաւատն Թիւնն եղեալ ի Գերեզաքոյ (1630)։ Դուքսք Օռլեանայ և Մոնմորանսեայ գրգռեալ ի Մարիամայ յապստամբութիւն մասքերեցին. զգացեալ Ռիշելիոյ նաւաշնաց և գնաս ի Գասդեշնոսաբ։ Յամին 1633 Ծագեցաս պատերազմն ընդ Գերմանացիս և Սպանիացիս զորս վանեաց Ռիշելիէ ի Գաղղիոյ, այլ բազում

ծախք եղեն վան մարտիցն և պահասեաց արքունի գանձն. մեռաւ Լուդովիկոս ի 1643:

Լուդովիկոս ԺԴ՝ հնգամեայ կացուցաւ Թագաւոր և կարգեցան նմա խնամակալ Աննա Աւստրիայ՝ մայր նորա, և Ծերակուտն Մազարէն աշակերտ և յանդրդ Ռիշելիոյ. գաստիարակութեամբ սորա զինքնիշխան միապետի ուսաւ Լուդովիկոս զվարչութիւն. ազատութիւն առաջնորդութեամբ Ծերակուտին Ռէնայ ընդհակադրաձայնոցա՝ բողոքելով զմիապետական բռնութիւնէն Մազարինայ, որպէս եթէ զերաւանս ազատութեան և զազատութիւն գաղղիացւոց կարձիցէ. սակայն և բողոքարկուացն յաչէս զինքնաութեամբ Թեւին ածեալ էր զան օգտին գաղղիոյ. վան որոյ անդրդուելի եկաց Մազարէն շնաչ իւր (1661). ծիբանաւորն Ռէնայ էլ՝ ի գաղղիոյ և լռեցին կռուա. կիցք նորա որոց միաբանութիւն կոչէր Ֆրոնա (La Fronde): Հաշուութեանցն վ իսդիվիոյ վախճան եղև երեսնամեայ պատերազմացն և յաւելուա Ըլսաիս ի գաղղիա: Ձեռ մահուան Մազարէնի՝ Լուդովիկոս Թագաւորեաց ինքնիշխան. և քանզի պատերազմաւերք էր՝ զամս յոլովս մարտ յարձարէր ի ձեռն քաջազ. բաւեալացն որպիսի ոք էին Դիւռէն, Գոնտէ, Գաղենա, Լիւսանպուրգ, Վիլլար: Նախ ընդ Սպանիա. ցիս էա պատերազմն զի կաճէր գրաւել զՍաորին Նահանգս, այլ իբրև դաշնակցեցան ընդ Թշնամուն Անգլիացիք և Հոլանտացիք և Սուէտք՝ արար հաշուութիւն յԱ-լա-Շաբէլ. Թագեալ զՍաորին Նահանգս՝ բաց ի քաղաքաց ոչ նաեէին զբրբ իւր. բայց զպատերազմն շրջէաց ի վերայ Հոլանտացւոց նիզակակից իւր տարաբալ զԱնգլիացիս և զՍուէտս, իսկ Թշնամուն օգնական էին Սպանիացիք և Գերմանիացիք, և զնին եօթնամեայ կռուոյն Թաւեաց զիրանշգոնդէ և գաղաքս ինչ Պելճիոյ և զնան մի Ալսակիոյ. երկոքին քաջ զօրավարքն Դիւռէն և Գոնտէ մեռան ի մարտի (1675): Ձեռ ամաց Լուդովիկոս պատճառալ նոք յաջիւսակեաց զԱգրազդուսբի քաղաք և զայլս ի սահմանագլուխ՝ օրում ոչ ընդդիմացան առ ժամն Սպանիա և Գերմանիա վան ընտանի հաւատոյ Թեանց զնուագուէ 20 ամաց արարեալ ընդ նմա. ապայն նա գրժեաց ուխտին և յետ յորից ամաց յարձոյ պատերազմն ի վերայ նոցա և ի վերայ Անգլիոյ. Հոլանտայ և Սաւոյեայ զամս 10, յորում Թէպէտ և բազում յաղթանակս կանգնեցին Գաղղիացիք՝ այլ չահ և ոչ մի. զի Հաշուութեամբն ի Ռիսուիք (1697) յետս գարձոյց Լուդովիկոս զքաղաքն զորս Հատեալ էր յօտարաց, և զնէաս այնմ կամակոր՝ զի գէտ ակն կալեալ էր զողջոյն իսկ Սպանիա գրաւել ազգականութեան Լովի ընդ իշխող նորա: Քանզի ի մեռանել անորդի Թագաւորի ազնարչին Կարլոսի Բ, աճառն անհաներ Կարլոսի Աւստրիացւոց. Լուդովիկոս Քանահնդ և. զնալ զմոռն իւր Փիլիպպոս Ա Ընժոս կացոյց Թագաւոր՝ որպէս զի այնու զգաստ ածցէ զՍպանիա. բայց Կարլոսոս միաբանեալ զՆնգղիա ընդ Աւստրիոյ միասնագամ ի մարտ ձգեաց զԼուդովիկոս և կռուեցաւ այն Պատերազմն յաջորդութեան տեւեալ 11 ամ. Գոլվեր երեսելի պաշտօնեայ Լուդովիկոսի մեռեալ էր յայնժամ և եկամուտք նուազեցին. ի զբաղարաց անոնի Վիլլար միայն կեայր. Մինչդեռ Թշնամեացն առաջնորդելի քաջքն Մարլպորոյ և իշխանն Եւգենիոս, վան որոյ ի պատերազմունս յայսոսիկ ձախողեցին գաղղիացիք և Լուդովիկոս արար երից հաշտութիւն յԱրիսբէք, ի Ռաստատ և ի Պատեն (1713–1714) բայց տուժեաց ոչ, նա մանաւանդ հաստատեցաւ Թոռն իւր ի Թագաւորութեան Սպանիոյ կոչեալ Փիլիպպոս Ե. այլ ծախք անհաղիք եղեն իւրև միշտ միշտնից, աղքատութիւն զբռացաւ և սկաս ներել Թագաւորն, զի ոչ բան կամացն եք իշտն վճարելեն. յայս յաւելան և ցաւ մահու որդւոց իւրոց և Թոռանց, և ինքն գառնացեալ անձկութեամբ սրտի ղէնս չգաւ նոցա ի գամբան ի 1715. և մեաց ի տանի նորա Լուդովիկոս ԺԵ, որդի Թոռին իւրոյ մանուկ հնգամեայ: Բայց ինքն Լուդովիկոս ԺԴ կոչեցաւ Մեծ, այլ մեծութեանն բաժանորդք համարին աքք անուանիք որ առ նովաս կացին. սպագանեին զան վան ջրելոյ վերովսացն Նանդեաց՝ զի այնու 50.000 դերագաս տանք գաղղիացւոց մեկնեցան յտաքս աշխարհս. եպէս բերի գտաս և վան անհնարին ծախուցն ի պէտս անդուլ պատերազմացն, ի պահպանութիւն մեծի նահանգութեանն որ ահագնացանէր զծուս, ի քաղաքական հանգէսս, ի բարգաւաճանս վաճառականութեան և ի հիմնել գաղթականս. ցորչափ գոլվեր կենդանի էր ճարտարութեամբ իւրով հայհոյեցեր զպէտս գրամոցն, այլ երբև նա մեռաւ ի մեծ կարօտութիւն եհաս տերութիւնն. բայց իրաւամբ ոսկի գար կոչեցաւ Թագաւորութիւն նորա վան բարգաւաճանաց գարուս Թեան, զի առ նովաս կացին մեծամուտ մտանեցաւորք. արուեստաւորք, նկարիչք, արձանագործք և ձարտարապետք, որոց անհնարին նպաստաստատուց լիներ. առ նովաս կառուցան և յոլովք յանուանի հասարակաց շէնութեանց, որպիսիք են ամրութիւնքն զոր վարան էա կանգնէլ, մեծարանցք և ամրոցք Պրեզդայ, Ռոշըֆորայ, և այլոց ծովահայեաց քաղաքաց, և ջրանցքն Լանկոդայ առ նովաս սկզբնաւորեցան:

Լուդովիկոս խնամակալ կարգեալ էր Թոռնորդւոյն իւրոյ զդուքն Անժոյ իւր, ընդ որ դչպարեալ դբսին Օռլէանայ որոյ անկանէր այն պատուհ՝ ժողովուրդ ահագնակարգն ջրեաց զնասկ Լուդովիկոսի ԺԴ. գաստ յատուրսն յայնոսիկ և կըտակ գբսին Պուրկունդայ ետր նորոյ Թագաւորին, և ժողովրդեանն Տահոյ Թուեցաւ բան կանոնաց նորա վարէլ, այլ կանոնքն ոչ ըստ բաղձանացն եկին, զի նախ քան զանհնարն զամկին կամ ըզ ազնուականսն մեր. ժեր յատագ պաշտամանց. Տէրպուս Տատատուեցաւ ի պաշտաման՝ քանզի յատաքն ոչ ուղղութեամբ էին գնացք նորա. յատէյան խռովք ի ժողովրդեան և անկարգութիւն յարքունիս. կարգեցաւ Տահարաքալ Լավ սկսացի որ մեծամեծս խոստանայր գրծել և այնու առ վայր մի խաբեաց զժողովուրդն: Լուդովիկոս ԺԵ յայսպիսի շնչոթութեան Թագաւորել կսլաս մեկ և անձնիւբ բարոք, գնացել ընդ հետս Թերութեանց նախասահանն և ոչ հետևող առաքինութեանցն եղեալ. գնդձուսն բարուց և կրնկից վճռովը զնացուիս, Թագաւորին պատիս երեսից և նըշաղերը, և ժողովուրդն աղքատացեալ էր յոյժ. և

ամեակ մեծ նորոց խմասասիրացն և Յանսենեանց ընդ Յեսուսեանս՝ վիճիլ և խռովութեամբ ելից զնիկերս. Թիւնս, և ապահովութիւն տերութեանն՝ ի վտանգի կայր պատգոտս։ Յայսպիսում ժամանակի ընթերաց իւր պարտեալ գնացուածս զնեբրնեի Տիրամարդ Քիչօրի, և նա ըստ խոհեմութեան իւրում՝ քանզի զարմանի տանել ջնասուց Գաղղիոյ և զնչերոցա ի խաղաղութեան պահէր (1726–1743)։ և զպատերազմին որ ծագեցաւ ընդ Աւստրիոյ զնէջոյ նա Տաշտաթեանցն Վիէննայ՝ որով Սառնիալատոսի անեղբոր Լուգովիկոսի ԺԵ տուաւ զքսութիւն Լոռենայ՝ զպահս ի զինի մեռանելոյ նորա՝ Ժառանգութիւն նորա Գաղղիոյ մերացեալ բաժին։ Ի 1740 վերսին ծագեցաւ գրգիռ մարտի վասն զինեալ զՄարիամ Թերեզա յաճառոյն Աւստրիոյ, և ի պատերազմունս յայսոսիկ ոչ յաջողեցան Գաղղիացիք, և մեռաւ Քիչօրի ի Ժամանակին յայնմիկ։ քայլ մարքայական Սաքս մեծաւ յաղթութեամբն ի Փոնդընոյ և այլ ուրեք ուրեք կանգնեաց զանուն Գաղղիոյ և էած զՏաշտաթեանն Էսլա–Շաբէլայ (1748)։ Մաշ Քիչօրեայ և ծանօք մարտին զարձեալ զդանձն սպառեցին։ Բանբասուբ սկիզն գերելոյ զսիրա արքային գամենայն ըստ կասաց Լուրց սայր գործել, և սեպեալ զի սպառեցաւ գանձն անխորհուրդ չհայրութեամբք արքունեացն՝ խոտոտեցր համարձակ ի գիրս եկամտից զի հայՀայթեայք դրամ ըստ բաւականին։ Յամին 1754 մերս Ծովայնի ընդ Ագիղացիս Եգաց, և զիրի երկուց ամաց ցատաբել ընդ Երգիծանս մեծին Փրեսերկիոսի արքային Իրանաց՝ գրգռեաց զԱշտարիս ընդդէմ Նորա, և Նա այց ի վերայ աշխարհին Նոր ազգաս. զի ի 1757 Փրեսերկիոս կանդնեաց յաղթանակ փառաւոր ի Ռոզպախ, և յետ եօթնամեայ կռուոյն ի Նոսա և ի ցաս. մարի Ինքեցաս Տաշտաթեանն Բաւիղաս (1763), որով ամենեցաս Գաղղիս տալ Աննգլիացիս զնայուածան բաղուսն զոր ունէր Աննգլիա։ Եետ այսոցիկ գոյբան Ըռասպէալ կացեալ առաջին պատանեալ՝ սպնորեթեամբ Բանբասուբայ ձեռն էարկ լուեցուցանել զնաղայոյզ վէրս ազատաց ընդ եկեղեցականաց, և նա Թագաւորին Հալածել զՅեսուսեանս ի Գաղղիոյ։ և ապա ոչ էգ բարեկարգութեան եկամուից։ սակայն երբև Տիւպադի կոմսուհին յաջորդեաց զՔանբասուբ, քաջ տուգարն Մորես և այլք տմենք յատկագործ Թշնամացեալ ընդ Ըռասպէալայ՝ բարձին զնան ինչ գանձան զոր հաւաքեալ էր նորա և զնա արկին ի պատուան և պարտեցին զնանձակալ Նմին զդաբան Եկկլէսն զնի ի գաւագրայ Նորին։ յայնմ օրէ արմատացաւ առելութիւն աղգին ընդ Թագաւորին։ և զայրացաս յոյժ յոյժ յորմէ նոր զատանան Ելից (1771)։ և Համարձակ Երգիծարանութեամբ և խաղրկութեամբ սկսան եպերել զնա, մինչև ի մեռանել նորա (1774)։ Ուր տուաս կացին գնէնէյ Փրանկիսկոս որ գրեաց վասն քաղաքական մատակարարութեան, որոմ աշակերտացան ասպ Դիւպոյ, Նէպերե և Մերսպոյ և. բեցի, Գոնտոռասէ, Տիւրգ և ա՛Ալանպէռ և այլք ոմք յորինեցին զանանուանը Հանրագիտակ բառարանին, և ըստ նոցանէ Վոլտէռ և Ռուսոյ ոմք Թերի վարագ սեռութեամբ ուսուցին ծաղր առնել զաղազրական և զեկեղեցական իշխանութեամբք, և անգամին յայնց Ժամանակաց Նուեթեին զառիճ Խռովութեանն մեծի։

Լուգովիկոս ԺԵ. բարեբարդ և մարդասէր այր, ոչ էր բաւական յայնմ խռովայոյզ Ժամանակին վարել զանձն Թագաւորութեանն։ սա զԹորքսա կոմս կարգեաց մեծ Տալքարակա և զՆիւերոյ Համարակալ և օգնական Նմա զԱպէրով որք առաքի պարերն կանուս ինչ բարեկարգութեան. ընդ որ Տաճանեալ և խորհրդով նոցին վարեալ ոչ գտաներ Տաճոյ առնալացն։

Ի Ժամանակին յայնմիկ յապատամբել Ամերիկացոյ Աննգլացոյ Գաղղիացիք զնեան եառնէ ի Նոսա զբազավորեն Լաֆայէթ, Ռոշամպոյ, Լամոդ և Լաքոբ–Մոպուբ. և երբև Տաճատեցաս տերութեան Միացան Նահանգացն Եղին բաղումք զայս ի մտի եթէ Տաճարակաս պետութիւն էցէ ազնուագոյն ի վարչութեան պետութեանց, և պարիսի միաբանութիւն նիզակակցութեան ընդ Նորոյ տերութեանն. բայց ընդ Ագիղացոյ գրգռեալ ի մարս Ծովային յաւելան պարոյ Տաճարակաց և արարատ Տաշտաթեան ի վերսայ յամին (1783)։ Ազերպատ Կէպերը ի պատան Համարակալութեան և յոտացոյցանելը մեծամեծս վնասել, բայց քանզի Նա յառաքն սեղանատոր էր՝ չեղէ Տաճոյ և փոխանակեալ զնա յետ այլոց Գալոյն, զնչեա Նորա այնք, որոց ոչ կարացեալ օգտել ինչ պատճառք ևս եղեն բաղում խռովութեանց. և խորհուրդ ուրեն գուսարել զազգային մեծ (états généraux) որ խնբելը յերից գասուց, այսինքն է յազատաց, ի գղխաց և ի ռամիկ Ժողովրդենէն ի մեծ Նուեթեանց։

533· ԽՈՒՈՎՈՒԹԻՒՆՆ ՀԱՄԱՆԱԳԱՑ (1789–1804)։ — Երբև բազում վէրք յուսկին ընդ երիս կարգ ազն պատգամաւորք Ժողովրդեանն կամ արուարձանեացն Սիէյէ և Մերսպոյ կրեցին զնիզեանս Ազգային Ժողով սահմանադիր կամ կանոնագիր, և Տաճատեցին մի լուծանել զժողով Երբեմն մինչև սահմանաս օրէնս ինչ. գՔգխամակալ արքայն ընդ անմիա բանութեան նոցա տրամայեաց լուծանել զժողովն. Նահանգացան գնդերն և ազատանին, այլ Մերսպոյ Համարձակ գոչեաց եթէ չէլանեմք մեք տասի բայց եթէ զնոսա բանութեամբ. և Թագաւորն խոնարհեալ գարձոյց վերսին զգնդերն և զազատանին ի Ժողովս։ Եետ աւուրց Ընձեքեր արկ ի պատասանին, յոր կրկին կարգեալ էր. զայն երբև գնաց Ժողովարդն ամենս արարեալ գնմանց կատարել զզնիս մեծի գնոսա բանի անկնեալցին և գրաւեաց զամրոցն Պաստիլ. փոսնեացաս Թագաւորն և երկրորդիք եղաբերք եւ բովք յանդիման եղև ազգային Ժողովոյն, Տրամայեաց եա կոչել վերսին ընձեքեր, և ի Նշանակ Տաշտութեան ընդ Ժողովրդեանն ընկալաբ գնոսն եառաջին. և Տաճոյ գնաս Նոցա. այլ յետ աւուրց ի վնեէ սակաւ գնէն ի Տեռին գնմաց գարձեալ ամրոն ի Վերսայլ զորս Տաղիս կարաց Լաֆայէթ զրաւորն մեծ Տանդարաբեալ. Եետ այնորիկ սահմանեցաս զի Ժողովն լնցի ի Թաւիլ, և տաւաբ վնհա բառնալոյ զամենայն առանձնաբ. Ընորհատեթեան առն գազգնասցոյ, Տամանեալ զՏաս բաց և Տաստատեալ գրամ Թագնեայ։ Գեկերսրդատամանն ի տարեգարձի առման Պաստիլայ, (1790· Յուլ· 14)

արարին ամն մեծ և 100,000 քաղաքապահաց զինեալ ի հրապարակին Արիսի՝ երգուան հաւատարմութիւն օրինաց, ազգին և Թագաւորին. և Թագաւորն երգուաւ ինամել զժողովրդին և զգուշանալ կանոնացն որ կալ. գիցին։ Ի միւսում ամին բազումք կասկածեալ զՀնո հեկեղց լարեացն՝ սկան սեղի տալ մինիչ ի Գաղղիոյ. զնոյն և Թագաւորն խորհեցաւ ածել, սեպեալ զի չառնէին երես արքունի պատուոյն, բայց ձերքակալ եղև մինչ դեմ եգեալն էր գնալ ի Վերմանիա, և գարձուցին զնա ի պալատն Տիւիլըրի և կարգեցին զնովաւ պահապանս։ Լուծաւ ազգային Ժողովն կա. Նանագիր և ահմանեցան սահ ազատութիւն ոտմ կին ամբառնալոյ յատագութիւն, բառնալ զսեփական պայազատութիւնս և զուխտ կրճատութիւնն, տալ ազատութիւն յընտրութիւն կրօնից, կարգել զօրս ազգային պահապանաց, որոցն հանդերձ և հասոս. անցաս Նոր Ժողով կոչեցեալ Օրենսդիր. Նա բուռն սրար Թագաւորին կոչել ի Գաղղիս զնչխանն մեկ նեալս, այլ չէաս յանձն ըստ յորդորելոյ Ժողովին գրաւել զինեալ նոցա և զգերեաց. իսկ չուեալքն ի Գաղղիոյ, յորս և երկոքին եղբարք Թագաւորին և իչխանն Գոնտէ օրդւոցիս և Թռեամբ՝ միաբանեցին ընաւորիա և զիրաւս և զԲրուսացիս ընդդեմ Գաղղիոյ. ասասան և պզպտին Ժողովն առաջորկաս. Թեամբ Տիւմուրայ հասասեաց զղատեցաքին (1792)։ Ձեռ ատուրդ Թագաւորն արձակեաց զերիս ոմանս ի պաշտօնէից իւրոց, ընդ որ ցասուցեալ խառնէհաղան. ջին խուժիլն մոն ի Վերսալըհ՝ մինչև Թագաւորն ինքեան ելեալ ամբ բանիւք խաղաղացոյց զնոսա. իսկ ի միւսում առնուալ նոցա զանդոյն՝ ապատասխեցաս. Լուգովիկոս յայգային Ժողովն. որ ետ գնա բանալ սամբ խրով ի Դանբըք։ Յայնժամ սկան մարաք վանդ գեայոց ի նպաստ Թագաւորին՝ որ քաջալեհամբ մարտեան ընդ խռովիչսն և անկան բազումք ի պատ. պանալեհին հայրենեաց։ Ա. յնուհետև անօրէն օրեն. նսալեհին համարձակ ամբարձաս յառեան, և արշա. վիքք տագաւեցան զառաքինեաք. զատուս չորս գոր. ծեցաս ոտրմ կոտրած 12,000 արանց գղերաց, աղ նատականաց և միաբանակեցաց ի Բարիզ, յՕռլեան և ի Վերսալ. իսկ արագաքս վինեին պատերազմանքք ընդ Ա. ստրիացիս և Պրուսացիս։ Բայց զրկեցաքիր Ժողովն փոխանակեաց Ազգային միաբանութիւնն (convention)։ յորում հերձուած եր, զի կէաք ձիրմանէաք սահեին վան բազմաց ի մերձոս վիճակէ գոլոյ և էին սոքա կռասկիչք չամեալ հաստատակամութեան. և կէաք մագոյն, զի յաճաչն սոքա Ժողովէին ի վան ճակրեանց. սոքա անիչխան խռովարարք էին և անուանի ի սոսս Ռոպեսքիեր, Տանդոն և Մարա. որք վճռեցին ջնդնցին զնագաւորական իչխանութիւնն և ընդ Նորա գհաստատակեաւթեանն կարգեցին, փոխեցին գնռուկանն և գսինքեն սարտն, և վճռե. ցին տաեղիչ գառարբադրիկ Թագաւորն զոր և արարին տուէաս նմա ջաստգոմս երիս վիճակեր, գնաչելրով և գնջսեզ՝ որ խոսեցաս ճառ ի պատասա. նութիւնն նմին, և ինքն Թագաւորն խոսեցաս վան անչ. էին իւրով բանս պատասխան. այլ Միաբանութիւնն պարտաւոր վճռեաց գնա պատասխեան ազգին և ան. րութիւնն. և չետ երկուց աւուրց հասին ի վերայ Նորա վճիռ մահու ոչ ընդհատելով և ոչ աւուրս ինչ կենաց ետին ինդրոյ Նորին, և իրքն տագնապական պարտասութեամբ կալ կայր (ի 2 յունուարի 1793) առեալ ածին գնա քահանայիսն հանդերձ ի տրապա. բակ խռովարարացն. եւ նա գեղեցիկ արիութեամբ ի բարձրանդակին կառափնան և բանս յանդուգնս խօ. սեցաս ընդ ժողովրդեանն, այլ ի հայն Ճմրկաց հեղ. ձուցին գբարբառս Նորա, և չասէ ցնա քահանային "Որդիդ Ս. Լուգովիկոսի ամբարձիր վերինս,,, հա. տաս անկաս գլուխ Նորա։ Ձետ ուրիմ ամաց Նորին. օրինակ մահուամբ գնչխան չգնաս նմին կին իւր Մա. րիամ Անդուանեէ։

Ա. ջատիացիք, Անգղիացիք, Բրուսք, Հոլանտացիք հանդերձ այլովք Նիւթականքք միաբանեցան ընդդեմ Գաղղիացւոց. իսկ յաշխարհի անդ քաղաքական պա. տերազմունք մղեին Վանդէացւոց, Բրեատանց, և քա. ղաքաց ոմանց որ Թագաւորութեանն կուսակիցք էին, զոր օրինակ Լիոն, Դարլն և այլք, որք անկեալ ի ձեռս հասարակապետութեան անոգորմ սրոյ Ճարան եղեն։ Ժագոպէիք յաղթանակեալ ի վերայ Ֆիրն. ակնաց գամենայն ըստ կամի գործէին ի Միաբանու. Թեանն, ի ձեռն առաջնորդաց իւրեանց, յորոց ըզ. Միարս ղանգրեան սպան աղջիկ մի, զհասպետքերը և վերնեսին ի գլխատ ընկերաց նոցա ելութեանք իսկ դատապարտեցին երկուցեալ զնմ ի խչխանութեամբ յորպետ ընկենացին զանձին։ և Ճահճուտիս նոցա գտարեալ զյորդին անգրեան խռովութեանցն և մա. հուանց անմեղաց. ընդ հակ և Միաբանութեանն ազ. գային վհաբեցաս կարգեալ Գործակալս հինգ ի վարչութիւն պետութեան և առեանս երկուս Նա. խարանին և հինգհարիւրից։ Ի ժամանակին յայն. միկ (1793) մեռաւ արքայորդին Լուգովիկոս ժէ. ի բանտի, և Տօգիրգայր Նորա հաս զանուն Թագաւո. րութեան յօտարութեան անդ։

Ի բազմանալ արարքին պատերազմացն՝ զինաթար. գե նաղոլէոն որ յառաջն Դուլոնի քաջ հանդիսա. ցեալ էր և ի խաղաղել գյարուցեալն Ժողովեան ընդդեմ Միաբանութեանն, կարգեցին զբարձր խոս. լական գնգին, որոյ իշխեալ յիտալիա ի սուզ ժամա. նակի (1796) կանգնեաց վհասատ յաղթանակս ի Մոնգենոգե, Միլանէփմս, Մանտուի, Լոսի, Գաս. գիլիոնե, Ասրգոլ և Ռիվոլի, որով գշխատանագործն խռովիչ նուաստաց զառաքինին, ապա և զՄանրուա և զՎնքնա և զվհնեանկ առին գաղղացիք, և կար. գեցին զհատարակապետութեան Ճաշկոցս Ալգերայ կոչեցեալ. իսկ տերութիւնք սարին մասին խռովիչ Թանկագին արարին հաստատութեան ընդ նոսա։ Ի միին ժամանակի և զրավարքն Մորոյ և ժողոսան ի Գեր. մանիա մարտ յարդարին, այլ յետ բազում Ճակա. տաց չարեաց յաղթեցան կարդ ասք՝ հարկ եղև գննաբարգել գնիկ անգր ի Գերմ., և զհարցս յետս նահանջել մինչև մերձ ի վհնեա և ապա սարդ հաստատութեան ընդ Աստրիոյ ի Կամբոյ–Ֆորմիոյ՝ որով Պիշեգիա և Լոմբարտիա տուաս Գաղղիոյ, և վհնեանկ Աստրիոյ։ Ցետեալ Գործակալացն զքաջ. արութիւնս գննաբարգեի, երկեան մի գոհչ ձեռն

երեց վրի հաձոյ գտեալ յայս ժողովոգիանն, և առաքեցին զնա Լեգիսլաոս 49,000 զրահակոք (1798), ուր գրաւեալ նորա զՄպրահանգրիա, առ բրգամբք Եգիպտոսի կանգնեաց զՄեծաձեալակ Հակառամարան Բրգաց և էառ զԻտալիոյ, ապա և զոյլ քաղաքս Լեգիսլաոս և զԱսորիս. բայց նաւք նորա Տարեալ խորտակեցան ԱՆգղիացւոց Ազգոցբիս: — Մինչ գեռ նա ՄԱբրիկէ էր՝ Ռուսք միացեալ ընդ Աւսարիոյ գիմեցին ի վերայ Գաղղիոյ, և յաղթեալ Թշնա յարեալ Սուվարովայ՝ ապա գարձան յաշխարհ իւրեանց: Պնաբարգէ կասկածեալ վրիմ Գաղղիոյ գարձաւ Լեգիսլաոսէ, և յառաջ քան զամենայն օգնականութեամս եղեալ Իւրոյ Լուսիանոս՝ սի որ նախագահ էր Հինգհարիւրոցն՝ երարձ զԻործակալն և զերկուս առեանս, և ընդ նոցա տասնառեաց երից Հիւպատս որոց ինքն եղև առաջին, և առեանս երիս, այն է Տրիբունից, Ծերակուռին և Ժողովոյ օրինագրաց: Ի սկիզբն Տերոյ գարուն՝ ի գրգռեալ Խաչական մարտից՝ միւսանգամ խաղաց նա Հոլոլիա, և Տուալ ի Մարենգոյ գաղաց յաղթանակ մեծ ի վերայ Աւսարիացւոց որոց առաջնորդէր Մելաս. ի Նմին ժամանակի և Մորոյ ի Գերմանիա յաղթող գառնէր, վասն որոյ գարձեալ ի հաշտութիւն զնջաւ Աւսարիա դաշնագրութեամբ ի Լիւնեվիլ և ԱՄիան: Իրրև գարձաւ Պոնապարդէ ի Բարիզ գաւաձանել զնա խորհեցան, և յայս սակս եա նա զՄորոյ աքսորել և զայլս ոմանս սպանանել, և ինքն կացոյց իւր Թիկնապահս յապահովութիւն. ծերակոյսն շնորհևաց նմա պատիւ լինել առաջին հիւպատոս զամենայն կեանս իւր: Ի Նմին ամի (1802) սլաբ նա գայն ուխտ ընդ Պապին և հաստատեաց զուղղափառ կրօնս ի Գաղղիա. գարձեալ ի տարւոջն յայսմիկ հիմնեաց զՊարզեն Լէգեան պատուոյ կոչեցեալ: Ցամին երկրորդի տպատաս ողորմ մահու գուքն Ենիկինայ ածեալ յերկրէն Պատէայ, ընդ որ յայր ի ցասին եղեն տասը տերուԹիւնք:

534· ԻՆՔՆԱԻԱԼՈՒԹԻՒՆ ՆԱՊՈԼԻՈՆԻ (1804-1815). — Յայնժամ գրևաց Պոնապարդէ առ Լուգովիկոս Ա՛Լ տրաժարել ի Թագաւորութենէն զի ինքնին Թագաւորեսցէ, այլ նա չՀՈՂՈ վերատնտես լար· յայնժամ առաջարկևաց ոմն ի տրիբունից ընծայել նմա զկայսերական շուք և հաւանութեամբ ծերակուռին ընտրեսցա ինքնակալ և օծաւ և սրբաւ զան հայրապետէն զոր կոչեալ էր ի Բարիզ յամին 1804 և կոչեցաւ Նաբոլեան Ա: ԱՆգղիացիք, Ռուսք և Աւսարիա գարձեալ միաձագամ պնդեցան ընդդէմ Գաղղիոյ· խաղաց Նաբոլեան ԱԱսարիա ի վերայ մայրաքաղաքին որում և տերեաց, անուն Լինջալ ի գաղն Աւստերլից սլաբ յաղԹութիւն փառաւոր, որ կոչեցաւ պատերազմն երից Կայսերաց, զի անդ էին Ալեքսանդրէ և Փրանչիսկոս ինքնակալք Ռուսաց և Ծերմանիոյ, որք պարտեցան (1805). Ցամին երկրորդի տգեաց մարտ ընդ Բրուսաց և գրաւեաց զաշխարհն, և ի 1807 խաձեցաւ ի հաշտութիւն ընդ Ալեքսանդրի ի Թիլսիթ, ըերան առ բերան խաձից եղեալ ընդ նմա, և գտեցոյց զնմա աշխարհին Բրուսիոյ ի Թագաւոր իւր: Նոյնաձեալ այսպէս զնաս՝ խորհէր և ՀՂՈՂական խոնարհեցուցանել, բայց քանզի չկարէր ի Ծովս գալ ընդ Նմա ի վէգ՝ խորհեցաւ զԱՀաձասականութիւնն Նորա կարՃել և այնպես պարագուցանել զպատութիւնն. վասն որոյ հրամանս եհան առ ամենայն ազգս Եւրոպոյ մի ևս առնուել վաՃառս ԱՀգղիոյ: Տեսեալ Լիսիսաս Նայոց եՀԷ այնու չնաս մեծ վնաս ինքեանց՝ մերժեցին զՀրամանն. առաքեաց Նաբոլէոն ի վերայ Նոցա զԱիւնոյ որ էառ զԼիսպոնա, ապա եա և զՀոպենհա գրաւել (1808) որ ի խառնուածս կայր, և սերեալ մայրաքաղաքին կացոյց Թագաւոր զեղբայր իւր զՅոզեֆէն, և զՄիւրա կարգեաց Թագաւոր Նեապոլոյ· բայց Սպանիացիք պրոՏԹեամբ զդէմ կացան Գաղղեացւոց ժամանակս բազումս, յոր Տպրեցեալ Լիսիսաճանեցւոց կոչեցին և ինքեանք ի Թիկունս ՀՂՈՂպատիս. Եկեալ Ռեչէլինգթոնի Թափեաց զջամբ քաղղին ի Գաղղիացւոց: Ի միւսում ամին (1809) գարձեալ վերատին գրգռեցաւ մարտ ընդ Աւսարիոյ· գնմա գնաց Նաբոլէոն և սերեաց երկրորդ անգամ Վիեննայ, և զհին պանծալի յաղԹութեանց յՕսպէնապերկ, Աբբիւլ, Աբպհիկ և ի Վակրամ ինքեսյա հաշտութիւն ի Վիեննա: Ջամս երկուս գարաբեաց Նաբոլէոն յաշխարհին, անգուլ ի ձեռն զբաղարդեալ մաքառելով ի Սպանիս. իսկ ի 1812 խաղաց ի վերայ Ռուսաց փոխանակ զի սպասիս աքարին զբանիս Նորա չառնելոյ տուրևաս ընդ ՀԳՀղացիս. էառ զՄոչկուա զոր Ռուսք յաՀնէն գարձուցին ի գեՀերն, և յառաջ ևս խաղացեալ առ Պոռոտին գիտիս Ճակատեցան ի մարտ բանակաց երկոցին, և ի վերէ յերկոց կողմանց բազում աբեանՏԳութեան՝ ուր ոչՀնին գաղղիացիք առին ըզբանակիսպ Ռուսաց, ապա խաղացին առին և զՄոս կուա զգասաւրկացեալն ի բնակաց, որ և ի գիՀերի անդ մնացեալ ի Տուր ի Ռուսաց անտ՝ որպէս Ամպհոսն, և զաւերս հինգ Տրով մաՀեցաս: Բայց ի գեՀերել Նաբոլէոնի անտանօր վայրապար եՀաս ձմեռն ասասկասագոյց և սով մեծ, յորմէ բանագատեցան գաղղիացիք գառնալ յետս, այլ սակաւք ոմանք ժամանեցին ի Տպրեհիան, բազմաց կոտորեալ ի սովոյ, և սպառնեցին և և ցրուց: Գետ պնտրիկ միւսանգամ միաբանեցին Ռուսք ընդ Բրուսաց և ընդ Աւսարիոյ, Հանդերձեցաս և Նաբոլէոն Ժողովեալ զկաց մեաց բանակին և գեՀակրէն զբռս, և ոչ յաջողեալ ի Լայբցիկ յետս ընդ կռուիկն գարձաս. իսկ յաղԹականացն յառաջ անցեալ մտին ի Բարիզ (1814, մարտ 31), և զՀրամիկոս ԺԸ Տրամասցին յաՀռա Հաղբօ Իւրոյ. և սակաւ Նաբոլէոնի Տրաժարեալ ի Թագէն ի Ֆոնտենպլօ ի 11 ապրիլ. և առաքեցաս ի կղզին Էլբա· այլ ի գառնալ սաբէն խուսեաց անտի և էլ ի Գաղղիա (ի 1 մարտի), բայց յետս 100 աւուրց Ռեչէլինգթոն և պլուխեր առաքեալք ի գաշնակից ազգացն յաղԹեցին նմա ի Վաթսանամարին Ռուագերլու և առին զԲարիզ. Յայնժամ Նաբոլէոն գէմ եգ փախչել ԱՆգլերկա ի Մեսան Կաղնագս, բայց ոչ ժամանեալ անձնասուրը եղև ԱՆգղիացիս, որք առաքեցին զնա յաքսորս ի

Ս. Հեղինէ կղզի, ուր և մեռաւ ի 1821 ի հինգ Մայիսի, և մարմին նորա՝ Թաղեալ նախ անդաստր, յամին 1840 մեծաւ փառաք բերաւ ի Գաղղիա և հանգուցաւ ի հոյակապ դամբանի ի Բարիզ՝ի մեծի զինուորական անկեղծոցին։

535· ՎԻՐԱԿԱՆԱՑՈՒՈՒՄՆ ԹՈՒՂԱՒՈՐԻԹԵԱՆ. ՕՐԱԿԱՆԱՑՆ ՏՈՀՄ և ՀԱՍԱՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ. — Երկրորդ անգամ եմուտ Լուդովիկոս ԺԸ՝ի Բարբոն և հաստատեցաւ Նորոգութիւն գահոյն Պարպոնեանց· զի յամին 1824 յաջորդեաց եղբայր իւր կարգալ զ առ որով ապստամբեաց Աքերլի յԱրիւկէ, և Նուաձեաց զայն Պուրպոն։ Իսկ յամին 1830 յամենայն յուլիսի հրատարակեաց Թագաւորն հրամանս՝ հակառակ իւրոց խոստմանց, վասն այնորիկ խառն Բարիզացիք զաւազս երես, (27-29 յուլ.) յայնժամ հրաժարեաց կարգալ ի Թագէն. և Գաղղիացիք կացուցին ընդ նորա նախ տեղապահ և ապա արքայ զԼուդովիկոս Փիլիպպոս Օռլէանեան, որ մինչ եդ չնուռնեանց յարգարել զնոյրաքաղաքն և ած զնովաւ պարիսպ հզօր· այլ ա. զատասեաց բազում անգամ գաղանեցան կենաց նորա. Թէպէտև պայմանաւոր էր միապետութիւն նորա և Թագաւոր Գաղղիացւոց կոչէր և առեանգ հրկիզն հաստատեալ կային, այլ յոյն զիջանել նորա ի կամս իւրեանց՝ խառն մեծ յարուցին ի 24 փետրուարի 1848 ամին, որ և վտարեալ և զհերմանիա գաղգեցոյց, Թագաւորն առնացն ոտն իւրով փախեաւ յԱնգղիա, և անդ մեռաւ (1850)։ Իսկ Գաղղիացիք յետ իննամեայ տեղական իշխանութեան՝ կարգեցին Հասարակապետութիւն, նախագահ ընտրեալ զԼուդովիկոս Նաբոլէոն զեղծարարի մեծի ինքնակալին. որ յետ երից ամաց (Դեկ. 2. 1851) բռնաբարեաց զիշխանութիւն վարչութեան ազատին։

ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ ԳԱՂՂԻՈՑ

536· Զանիւղն բարգաւաճանաց Գաղղիական գաւրութեանց մարթի է համարել յԱԻԹ գարէ. յորում Դիվղոլ կոմս Շամպանեայ (մեռեալ ի 1253) յորէ. նեաց գեղջես ինչ. կիլլամ Լոռի և Ցովհաննէս Մէհղ գրեցին զերգն վիպասանական Վարդ ասացեալ, յորում զբարս ժամանակացան քաջ նկարագրեն։ Ի ԺԴ գարս անուանի էհղաց ժամանակագիրն Ֆրուասար Ցովհաննէս (1333-1419), որ զղարմանալի և զզիւաւոր գէպս ժամանակին պատմէ օրագ միանգամ ականջալուր եղեալ։ Ի ԺԵ գարս Փիլիպպոս Գոմին (մ. 1509), ժամանակագիր գաւասատանաւ և ոճով գրեալ զպատմութիւնն և ոչ որպէս զիրուսասր վեր ի վերոյ։ Մարտիալէս օվերնեացի գրեաց զանուանեալ Հսկումանն ի մահ Կարոլոսի Ե։ Ալէն Շարդիէ (1386-1458) արար բանասեղծութիւն ի լատին և ի գաղղիացի բարբառ, Կլոդիոզէ Սիւրվիլլ, մայր որդեաբր, արար երգ ի ներքոյ անգրանական խրատու։ Կարոլոս Օռլեանեայ քերդող, Վիլլոն Փրանկիսկոս՝ որ զառաքինոյն զպշաբանական և զվնասակարական ասացուածս եբարձ ի գրութենէ։

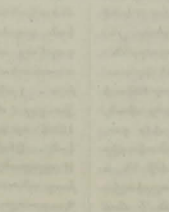
Ի ԺԶ գարս Մարոյ (1495-1514) առաջին է կայ քաղ չափաբեր բանասեղծ, որոյ անուանի են վերսաուածութիւնք, պարոյրք և Նամականի. Ռոնսար Պիեռոս (1524-1585) բանասեղծ չափաբեր, գնաց ազատաբար ընդ նոր շարիղս յարեւեան, և եղև անուանի յոյժ առ իւրովքն, այլ ոչ այնպես և առ յետագայիսկ. Մալերպ (1555-1628) անուանի քերդող որ ի մեծ չափ ազնուութեան եհան զբանաստեղծական լեզու յարգարուն ոճով։ Ռոթրեհէնե Ռոբերթ (1573-1613), գրեաց երգիծաբանութիւնս և Նամականիսկ ազգաս ոճով։ Ռաբլէ (1483-1553) արձակախօս յանդգնութեն և երգիծարան, զարձակ գաղզիաբանութիւնն նախ վարեալցոյց։ Մոնդէնեը (1533-1592) իմաստասէր մանրաքննին։ Ամիոտ (1513-1593) Թարգմանիչ Պլուտարքեայ։ Շառան իմաստասէր (1541-1603)։ Տիւ Պըլէյ, գրեաց ի վերոյ գաղզիական լեզուի դանօթութիւնս։ Պրանթոմ պատմիչ (1527-1614)։ Տը Թու (1553-1617) գրեաց զպատմութիւնս անցից իւրոյ ժամանակին անկողմնասեր բանիւք։

537· Ի ԺԷ գարս որ կոչեցաս գար Լուդովիկոսի ԺԴ կային մեծամուտ մտաերագիրք Գաղղիացւոց որ զգպրութիւն ազգին պանծալի յորինեցին. անանուններք ի բանասեղծս Ռոգարս (1603-1650) Թաարերգակ, Ռաբան (1589-1670) Հովտերգակ· Շաբըլէն (1595-1674) որ արար քերդուած յօրիորդն Օռլէանայ· Գոռնէյլ Պիեռոս (1606-1684) ողբերգակ անուանի որ զսաղացափութիւն գաղզիական եհան յանդուգնութիւն մեծ. Մոլիէր (1622-1673) կատակերգակ անուանի քան զամենայն համարուեսաս իւր· Դիվոլ (1635-1688)· Լա-Ֆոնդէն (1621-1695) անուանի քան զամենայն առակագիրս. Ռասին (1639-1699) վեմ է վայելչախօս ողբերգակ քան զԿոռնէյլ· Գոռնէյլ Թովմաս (1625-1709)· Ռէնեար (1655-1709) անուանի կատակերգակ· Իակ յարձակարան, Պալլաք (1594-1654) առաջինն բարեյարգար ոճով գրիչ· Կարդեսիոս կամ Տեկարտ Ռընէ (1595-1650) որ վերհանակ Արիստոտէլեան ոճոյ նոր ճանապարհ եհիւծ· Պէզ Բասգալ (1623-1662) մեծահանճար մտաերագիրք խիստասեր և ուսումնասիրական, զարձակաբանութիւնն գաղղիական յղկեալ յարգարեաց առաւել ևս· Աքոտն Ըաննը (1612-1694) առատաձեռնատ մեծ· Նիկոլ (1625-1695) բարոյախօս· Լաֆոնթէն (1616-1695) քերական· Ռոշըֆուկոյ (մ. 1680) առատաբան· Լա-Պրույէր (մ. 1696) որ գրեաց զբնաւորութեանց և զբարուց մարդկան· Սեվինէ (մ. 1696) տիկին նամականիր· Մալեպրանշ (1638-1715) բնազանցախօս· Պերռաչխօսք անուանիք և վարդապետք Պոսիւէ (1627-1704), Ֆենէլոն (1632-1704), Ֆլեշիէ (1632-1710) Ֆէնելէյոն (1651-1715), Մասիյլոն (մ. 1742)։

538· Ց. ԺՀ գարս վերջ էառ բարգաւաճումն գաղղիական Լուդովիկեայ։ Ֆոնդենէլ բանասէր (1657-1757)

դրեաց զբազմաւորութենէ աչխարհաց· բանասաեղծք դարուս Ց· Մ· Ռուսոյ (1669–1741) քնարերգակ, Դռէսդիլեան (1674–1762) ողբերգակ, Մարիվոյ (Մ· 1763)· Լուգովիկոս Ռասին (1692–1763) որ գրեաց քերդուած զկրօնից և զԸնօրհաց· Բիրոն (1689–1773)· Կոբսէ (Մ· 1777)· Մալֆիլադրը (1733–1767)· Վիլկէր (1751–1780)· Վոլդէա (1694–1778) որ զամենայն ոճոյ գրուածս եհար և մանաւանդ բեաց զամս եօթանասուն։ Յարձակագիրս նշանաւոր են վէրդոյ (Մ· 1735) և Ռոլէն (1661–1741) պատմաբանք, Լը–Սաժ (Մ· 1747) կատակերգան Վիլասան· Վոլնարկ բարոյախօս· Տ'Օվրոյ (1668–1751)· Մոնդեսգիէօ, որ գրեաց զոգեղէն օրինաց և զպատճառս մեծութեան և անկման Հռոմայ, ա նուանի գոյաբ քան զամենայն մտաւեղագիրս իւրոյ դարուն· Ց· Ց· Ռուսոյ (1712–1778) Ճարտարախօս խմաստասէր, իցիւ Թէ և յամենայնի ողջամիտ· Գոնաիլլեաք (1715–1780), Պիւֆոն (1707–1788) բնագաւառիմ մեծանուն։ ԵՒս խաւսութեամբ անուանի էին բանասաեղծն Շէնիէ Անդրէաս (1763–1694), Պարթելըմի (1716–1795) որ ի Ճանապարհորդութեան Անաքարսեայ տայ գեղեցիկ նկարագիրս զգեցուածոց և զկնոց ազգաց· Ռայնալ (1711–1796) գրեաց զխմաստասիրական պատմութիւնն Հնդկաց· Պոմարշէ (1732–1799)· Տըվլ (1738–1813) բանասաեղծ երևելի· Սէն–Բիէռ Պեռնարտէն, գրեաց գիրս ըզբնութենէ և զանուանի վիպասանութիւնն Պօղ և Վիրգինիա։

Ի սկզբան ԺԹ դարու, սիկիին Սգաէլ և Բենիամին կատանդ մատենագրեցին առ հինգակալութեամբ Նաբոլէոնի, և յետ նոցա մինչև յաւուրս մեր ա նուանի եղեն բանասաեղծքն Պեռանժէ, Լա–Մարդին, Վիկտոր Հիւկոյ և Վինեի Ալիբեա· Տէպորա Վալմոր և Դասդիւ սիկնալք· Լըպրէօն· Սէնդ–ալէվ, Սուվէ, Տըլավինեը Գրիպ կատակերգակ· Վինպագիրք Կիզոյ, Օգոսթինոս Թիէրի, Մինիէ և Թիէր, Ամրան Գառէլ գրիչ զքաղաքական կրաց· Փրէյսինոս սքոտաղան Հաեսորը· Լա–Մըրնէ՝ գրեաց վկրօնից այլ ոչ միշտ ողջամիտ· և ի վեր քան զամս և երիցագոյն Շադոպրիան համարեալ առաջին արձակախոս իւրոյ գաղուն· գլխաւորք ի գիրս նորա են Ոգի քրիստոնէութեան, Մարտիրոսաց քերդուածն արձակ բանիւ, Ճանապարհորդութիւնք ի Բարիզէ Երուսաղէմ, Ճառք, պատմութիւնք ինչ և վիպասանութիւնք· Բանավէպք՝ Վինեի, Պալզաք, Տիւմա, Սիւ, Սանտ սիկին, և այլն։

ՊԵԼՃԻԱ

ԿԱՄ

ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

ԲԵԼԳԻՈՅ

Տարածութիւն 8,580 *մղոն* □. *Բնակիչք* 4,400,000:

539. Ամէնէն Թագաւորութեանն Պելճիոյ են ի հիւսիսոյ կողմանէ՝ Հոլանտա, յարեւելից՝ Գերմանիա, ի հարաւոյ Գաղղիա, յարեւմտից՝ Ծովն Հիւսիսային: Եւ կայ ընդ 0° 15′–3° 46′ արեւելեան երկայն. և ընդ 49° 32′ և 51° 28′ լայնութեան:

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

540. Լերինք. Գետք. — Աշխարհն Պելճիոյ երկիր գաշտային է. բլուրս ևեթ ունի, և լերինս սակաւ և ցածունս ի գաւառին Լուքսեմպուրկ, որ ոտք են Ալաւէն լերանց Գաղղիոյ. այլ և ոչ մի ի նոցանէ անգամ ժամանէ 3′2,000 ոտս բարձրութեան: Իսկ գետք և վտակք յոլովք են, և քաղ քան զբազում աշխարհս ուռոգանէն զնա, և ամենեքեան Թափին ի Ծովն Հիւսիսոյ, բաց ի վտակաց ինչ Հռենոսի. հզօրագոյն գետոցն է Էսգոյ կամ Ճէլտա, որ ի Գաղղիոյ գայ և անցեալ ընդ բազում գաւառս Թագաւորութեանն մտանէ ի Հոլանտա. օժանդակք նորա են Տէնտեր (Dender), Ռիւբել (Rupel), Տիլ (Dyle), Սէն (Senne), Լիս (Lys), և այլն: Ի Գաղղիոյ գայ և Մոզա կամ Մէօզ, և ընթացեալ ընդ Նամուր, Լիէժ, Լիմպուրկ, մտանէ յերկիրն Հոլանտայ, ընդունելով օժանդակ զՈւրթ (Ourthe) և զՍամբրը:

541. Քրիստոնէից. Երկաթուղիք. — Նշանաւորք և պիտանիք ի վաճառականութեան գիւրութիւն են Քրանցքն Պելճիոյ գեղեցիկք, որպիսիք հաղիւ և ի մեծամեծ պետութիւնս գտանին. այսպիսիք են հիւսիսային ջրանցքն ընդ Անվերսա և Ալաւս, որ զԸնեալս ընդ Մեօզայ հաղորդէ. Լիէժայն որ զՄեզ ընդ Մոզելայ հաղորդէ. Շարլերուայ ի Պրիւսսէլ. Դէնտենջայն որ երթայ ի կանդ. և Նդենտայն որ երթայ ի կանդ՝ անցեալ ընդ Պրիւժ:

Իսկ երկաթուղեաց յաճախութեամբ գերազանցէ Պելճիա զամենայն պետութիւնս աշխարհի, և ոչ ուրեք այնպէս գիւրեալ է երթեւեկ վաճառականութեան որպէս ի նմա. Մալին քաղաք կենդրոն է շոգեվար

չաղացն, յորմէ ձգի չաւիղ մի ընդ հիւսիս յԱնվերսա, չաւիղ ընդ արեւմուտս յՈպենհաս անցեալ ընդ Դեբռմտոտ, ընդ կանդ և ընդ Պրիւժ. չաւիղ մի ընդ հարաւ ի Պրիւսսէլ, և ընդ արեւելս հարաւոյ ի Լուվէն, Լիեժ և Վերվիեր. ի Պրիւսսէլայ ձգի երկաթուղի ընդ հիւս. մինս, Քրիվըրէն և Լեանէ ի Գաղլա ընդ Վալանսէն. և այլ ուղի ընդ կանդ և ընդ Գուբրէյ հանէ ի Դուռնէ և ի Լիլ ի Գաղղիա. իսկ երկաթուղին Վերվիերայ ընդ Ռենեան-Վեստֆալեան տանի ի Պեռլին: Ձգին և այլ նոր երկաթուղիք ի Լիեժայ ի Նամուր, և ի Նամուրայ ի Լուքսեմպուրկ. և այլ ուղի ընդ մէջ Սամպրայ և Մէօզայ:

542· ԲԵՐՌ· ՎԱՃԱՌՔ· — Ըստ հարեւանեան երկրին և արգաւանդագոյղ է և յոյժ բարւոք մշակեալ. կարի քաջ բարգաւաճեալ են ի նմա և մշակութիւն պարտիզաց, և խաղնդարմանութիւն. զայս կատարելութիւն փայտից անտառի ընդ առաս գեանա. ծուխն և հող վառելի. գոմարն ի հարաւակողման գաւառան և հանքք երկաթի, կապարի, պղնձի, ընկի և քարանց: Ցառաջացեալ են և հարարութիւն և արուեստք, անուանի են ասղնեգործքն Պեռլինոյ, կոտաք, բամբակեղէնք, գորգ, Թուղթ, չօրեայ, ժիրք, երկաթի կահք և զտարանք. շահ մեծ բերին նմա վաճառք ցորենոյ, գեանածխոյ, գաբեջոյ, ասղնեգործացց և առաւել քան զսուս գրեանն, զի ամենայն որ ի գաղղիա հրատարակին մատեանք՝ տպագրեալ և աստ գիւտագնի վաճառեն: Ցայլոց աշխարհաց ընդունի գինի, միրգս, և որ ինչ այլ կարեւոր ի գործան պետոյից· վաճառականութիւնն ի ծովս ի տան ամաց հետէ երթայ և բարգաւանէ: Ցայնոյ է և տուբ. և առ վաճառաց սակս յաճախութեան հարբ ճանապարհացն և ջանացից և երկաթուղեաց· յամին 1848 առաքեաց Պեռլինս արտաքս 182 միլիոն ֆրանգաց վաճառս և ընկալաւ արտաքուստ առաւել քան զ220 միլիոնից: Ի միւսում ամին (1849) եհան վաճառս 225 միլիոնից և եմոյծ 236 միլիոն ֆրանգաց:

ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

543· ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ· — Բնակիչք աշխարհին որոց Թիւ է իբր 4,400.000 (զի ի սկիզբն 1849 ամին գտան 4,359.090 ոգիք), սերեալ են ի կելտաց և ի Գերմանացւոց· բարբառ նոցա Ֆրանսն կոչի և ծագեալ է ի Հռովմայացւոց լեզուէ, ուրեք ուրեք լսի և Վալլոն գաւառական լեզուս գաղղիացի, ուրեք ևս գերմանեկանն, իսկ յատնէն գաղղիականաւն վարին: Կրօնիկ ազատութիւն է, բայց հազիւ բիւրք մի նորադարձից են ի Պեռլինս, այլ ամենայն բազմութիւն ժողովրդեանն ուղղափառք են կաթուղիկեայք, որոց են արքեպիսկոպոս մի և հինգ եպիսկոպոսունք, և իբր 4,500 քահանայք:

544· ՕԲԼՆԻՔ· ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ· — Ի 1831 ամէ և այսր զաւուցեալ ի Հռովմայայ հաստատեցաւ Պեռլին ի միապետութիւն պայմանաւոր· Թագաւորին է իշխանութիւն գործադիր, և են նորա պաշտօնեայք ոչք ընդ իւր համարս պահանջին· երկուս են առանձինք որ հաստատեն զօրինս, Ծերակուտին՝ յիսուն և մի անձանց, և Նաւերական՝ ոչք են Թուով 102· — Հասք տեղեաց են իբր 120.000.000 ֆր· գեանթէ նուիչ չափ և ևս· իսկ պարտք իբր 100.000.000· Ձինուորութիւն Պեռլինոյ ունի 90.000 արս կազմս, և նուիչ ի կարեւոր ժամս կարող է զինել· իսկ նաւք պատերազմիկք են նորա 15 կամ 20· — Երկու Նշանք պատուոյ կամ վարգք են Պեռլինացւոց, Լէոբոլտեանն՝ հաստատեալ ի 1832 և Պղնձեայ Խաչն· Ձափք և կշռոց և գրամք գաղղիականք վարին ի Պեռլինս:

545· ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ· — Ցինն գաւառս բաժանեալ է տեղեաց Պեռլինոյ և գաւառ իւրաքանչիւր ի չորեանակս և ի վիճակս, և կուսակաւք հոգաբարձուք կարգեալ են ի վերայ միոյ միոյ ի գաւառացն, որոց այս են անուանք, և Թիւ բնակչաց ի սկիզբն 1849 ամին:

Գաւառք	Բնակիչք
Պրանդենբ·	711,400
Ցետնորտա արեւելեան·	781,200
Ցետնորտա արեւմտեան·	626,900
Հէնոյ·	723,600
Նամուր·	268,200
Լիեժ·	460,700
Լիմպուրկ·	185,700
Անվերսա·	414,000
Լուքսեմպուրկ·	188,000
	4,359.700

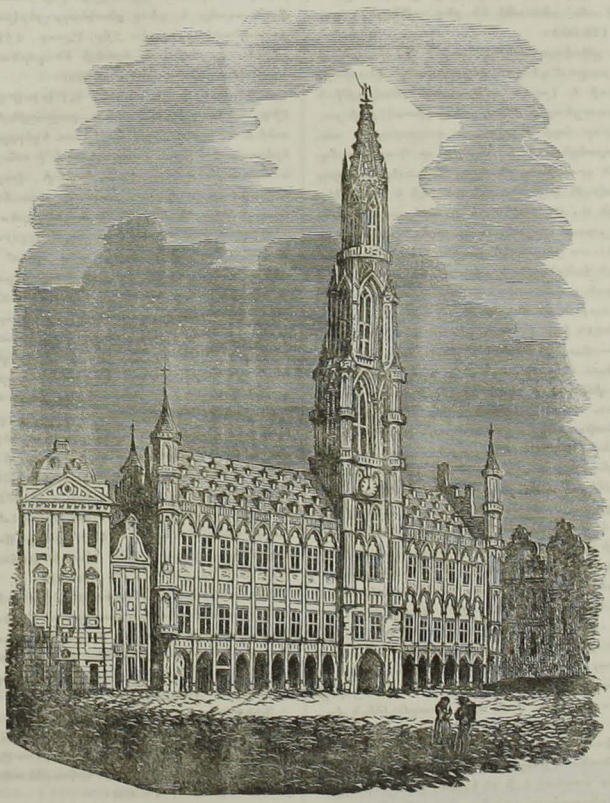
Վասն Լուքսեմպուրկայ բաղում վէմք եւրն ընդ հոլանտացւս և յերկուս պատառեցին զգաւառն, երկուս մասն Պեռլինոյ առաւ և մի մասն որ և բազմամարդագոյն մնաց հոլանտաց:

546· Ա· Ր Ա Պ Ա Ն Դ (Brabant)· — կոչի և հարաւային Պրապանդ, զի հիւսիսային մասն նորա ի հոլանտաս է· կայ ի միջնաշարհին, բարգաւած ի մշակութեան և ի հարստութեան արհեստից, յորում քաղաքք անուանիք այսոքիկ են·

Պրիւսսէլ

ՊՐԻՒՍՍԷԼ կամ ՊՐԻՒՍԵԼ (Bruxelles, Brüssel)· — Մայրաքաղաքն առ եզր Սէն գետոյ՝ որ վասն է Շէլտայ, բաբւէլեն և գեղեցիկ, յոր սակս կոչի Բաբիլ փոքրիկ· ի չինուածան նշանակութիւն հասարակաց ժողովարանն՝ հոյակապ և ընդարձակ պալատ գոհացի՝

Ժողովարան հատարակաց ի Պրիւսել

կառուցեալ ի ՅԵ դարու, պալատ դատաւորին, և ընդ ՄԷջ երկոցուն սոցա ձգի վաճառափողոցն ՄԾ՝ ուր յամին 1568 գլխատեցան Էկմոնդ և Հօրն կոմսք· հին պալատն ասպնջական և ատաւրիացի կուսակալաց որ այժմ փոխեալ է ի մատենադարան և ի Թանգարանս· Նոր պալատն արքունի, ՄԾ պարսպէն զատ պարսպեալ անդրէնք, ՃեմՃէնէք, աղբերբք և պարագայ տամբք· Եկեղեցի Ս· Կուդուլայ կուսի որ կառոյց Լամպերտոս գուբս գաւառին ի 1047, յորում երևելի է մատուռն Ստուածածնայ ի սեաւ և ի սպիտակ կճոյ, ապակիք նորա ունին զպատկերս Թագաւորաց Սաորին Նահանգաց և քանդակք փայտեայ ամբիոնին կերպարանն զվէպս աստուածաշունչ գրոց· Հրապարակքն արքունի և Ս· Միքայելի, պատուական քաղաքին, Դիվոլի գթասանաց վայր, բանան, անկլանոգք, և այլն· Նշանաւոր ի Նուագարանն վաճառականութիւն անուանեալ, որ տանի նաւս 400, ի կենցաղօգուտ ընկերութիւնս անուանի է համալսարանն, ազգային մուսէոն Ճարտարութեան արուեստից և անուանի յոյժ, և ուսումնարանն աշխարհագրութեան զոր նոր հաստատեաց վանտեր Մաելն, յորում են դասխնդք զանազան զարգարեալ աշխարհագրական նկարոք և գործեօք, և բնակարան համակաց, աշխարհագրաց, նկարչաց, փորագրողաց· Գործարանք ասղ

ղեկագործից, նկարչէն կտաւուց, թղթոց, կառաց, և այլն, որ ի սմա անուանի են ընդ ամենայն Եւրոպա։ Բն. 128,000։

547. Ի շրջակայս մայրաքաղաքին ի զուարճալի դաշտ կան բազում դեղք և գերդաստանք. էէս փարախաս հեռի է Լաքէն ամարատան բնակութիւն արքայի կառուցեալ ի վերայ գեղագիտակ բլրի յամին 1784, որ հայի ի շրջապատ դաշտորայն. առ նմա և պարտէզն մեծ և ձեմելիք որ Դալարագեղ վերածային զրօսարանք բնակչաց Պրիւսսէլայ. յորոյ ի հարաւակողին կայ անտառն Սոանէի և ադրնեթը նորա գեղջն Ս. Ձոհաննէս, և Ուաթէրլու (Waterloo) գեղ՝ յորում պարտեցաւ Նաբոլէոն յամին 1815 (յունիս 18). առ յիշատակ յաղթութեան իւրեանց՝ դաշնակիցքն կանգնեցին ի տեղւոյ ճակատամարտին պատուանդան քարակերտ 60 ոտնաչափ բարձրութեամբ և առիւծ մի մեծ ի վերայ նորա։

548. Լուվէն կամ Լէօվէն (Louvain, Leuven, Լը վանիոն)։ — Քաղաք վաղեմի և ընդարձակ առ ափն Տիլայ. մեծաւ մասամբ անբնակ է արդ և անհնամ, և փղոյգք փոխեալ ի պարտէզս և ի դաշտակս. ի միջին դարս Ճարտարութիւն նորա ի գործուածս ջուխայի համբաւեալ էր ընդ ամենայն Եւրոպա, այլ ապա ի բռնութենէն Սպանիացւոց և յաղետից ընտանի պատերազմաց և ի գաղթելոյ բնակչացն նուազեցաւ Ճարտարութիւն. այժմ բազում են ի նմա գործատունք մրգոյզոյ։ Համալսարանն կանգնեալ ի 1426 Նշանաւոր է վասն բազում հակաճառութեանց որ անդ եղեն ի Ժ. դարու յաստուածաբանական խնդիրս, և վասն նորոգութեանցն եղելոց ի միաբանութեան Հոլանդայ ընդ Պելճիոյ. ի ժամանակի անդ 6,000 հարկաք գային անդր։ Բն. 32,000։

549. Բ. ՓԼԱՆՏՐԱ ԱՐԻՒԼԵԱՆ։ — Յարևմտեան կոյս պրապանդայ, գաւա լայնածաւալ ընդ որ գնայ Շէլտա. մշակութիւն բարգաւաճ է յոյժ ի նմա, վասն և կանեփ շինիր և առատ, յորոց կատ ածիւս գործէն, վասն որոյ և բամբակեայ ժողովրդեանն ոստայնանկ է։

ԿԱՆԹ կամ ԿԻՒՆ (Gand, Gent)։ — Գ. Ք. ի գետահանդնեան Լիսայ և Շէլտայ, բազմապատիկ ջրագործիւք հասեալ է ի 25 կղզիս, զորս յարակցեն կամուրջք. ընդարձակագոյն է քան զամենայն քաղաքս Պելճիոյ, և ի միջին դարս բազմամարդագոյն ևս էր և վաճառաշատ, այլ ի պատճառս քաղաքական պատերազմաց և հակառակորդ նախանձու Անվերսայ՝ նուազեցան փառք նորա, թէպէտև և ցարդ իսկ նշանակի է վասն գործուածոց ջուխայի, կաւի և բամբակի։ Ի շինուածսն երևելի են մայր եկեղեցին, հասարակաց ժողովարանն, ապարանք սպանիացի գաւառապետի որ կոչի պալատ Կարոլոսի և վասն ծնեալ նորա ի սմին (1500), ուր և կատարեալ նա զմիջնաբերդն յամրութիւն քաղաքին. ասացանն մեծ ի միջնակ քաղաքին որ տանի նաւս առաւել քան զ400։ Ի բազմապատիկ ուսումնական ժողովս նշանաւոր է համալսարանն կանգնեալ յարքային հոլանդայ։ Բնակիչք 105,000։ — Յայսմ քաղաքի հանդիպ է սկիզբն ԺԱ. Պարու Ս. Մահար եպիսկոպոս հայկազն։

Ի գաւառի աստ չիք այլ քաղաք անուանի, բայց միայն ասանք և գեղ բնակեալք յերկրագործս և յոստայնանկաց, որպէս Զէլ, Ալոսթ, Վէթերէն, Լը քերէն, ի յետնումս երեւելի են գործարանք ազգի ազգի կերպասուց։ Բն. 16,000։

550. Գ. ՓԼԱՆՏՐԱ ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ։ — Ընդ միջ գաղղիոյ և Ծովուն, դաշտային և բարեբեր, ունի և ածաղուս կորդ երկիր առ եղերբք գաւառին երկրագործութեան զարգացեալ է ի սմա յոյժ յոյժ, և առաս ընծայէ ցորեան, կանեփ, վուշ, հնոպըն և ազգս ազգս մրգոյ. բազումք յարուեստագիտացն ոստայնանկք են և յօրինեն ասղնագործս։

ՊՐԻՒԺ կամ ՊՐՈՒԿ (Bruges, Brügge)։ — Գ. Ք. ածականաբ հեռի ի Ծովէն ընդ որում հաղորդի ի ձեռն ջրանցիցն ընդ որս գան նաւք ի քաղաքն, և մի ի նոցանէ գնայ եւեթէ ի Կադ. վաճառականութեան քաղաքիս բարգաւած է, այլ ոչ որպէս ի ԺԴ և ի ԺԵ դարս. հոյակապ են շինուածքն հասարակաց և նշանաւոր ի նոսա մայր եկեղեցին, եկեղեցի Տիրամօրն յորում է գաւթան կարոլոսի Յանդգնի կոչեցելոյ որ յետին եկաց գունքս Պուրկունիոյ, հասարակաց ժողովարանն, ապարանք գատաւորին, պալատ եպիսկոպոսին, անգամատանք մեծի վաճառափողոցին, և նաւահաց աւազանն. կայ ի Պրիւժ ճեմարան նկարչութեան, արձանագործութեան և ճարտարապետութեան, գպրոց նաւարկութեան, մեքենագործ և ամրութիւք։ Նա ի Պրիւժ փիլիպպոս Բարի հաստատեաց ի 1430 զկարգ ոսկեգործան։ Հայերինք ի քաղաքս մեծի նկարչին Յոհաննու վանէյք մականուանէլոյ։ Բն. 50,000։

551. Օսթենդ կամ Ոստենտ (Oostend, Ostende)։ — Ծովալճակեայ ամուր քաղաք, որ ի ձեռն ջրանցից հաղորդութիւն ունի ընդ բազում վաճառաշատ քաղաքաց. են ի նմա բազանիք ծովու։ Բն. 15,000։

Նիւփորթ (Neuport)։ — Փոքրիկ քաղաք ամուր և շահաւետ։ Բն. 3,000։

Ֆիւրն կամ Վէօրն (Furnes, Veurne)։ — Փարսախաս հեռի ի ծովէ քաղաք վաճառաշատ։

Իփըր կամ Իփրըն (Ypres, Ypern)։ — ԵՒս ահմանեալ Գաղղիոյ, քաղաք անուանի ամրութեամբ և ճարտարութեամբ։ Բն. 18,000։

Գուրթրէյ կամ Քըրթրէյք (Courtrai, Kortryk)։ — ԵՒս Լիսաս ի գաւառակիցն, անուանի յոյժ ի մանսին ճարտարութեան. առս լինի ոտնակոխ կաւուց երկուց գաւառացն Քլանթրայ։ Բն. 23,000։

Հայնօ (Hainaut, Heunegau)։ — Յարևելս վերնոյն սահմանակից Գաղղիոյ, ունի արգասաբեր վիճակս և անասուս յԱՀատեն լերինս. կան ի նմա առատ հանքք ածխոյ ուր վաստակին 15,000 գործաւորաց և չոյ մեծ է անուն. ոռոգմանն դաւառս գետոյն Շէլտա, Սամոր, Հէն, և այլն. բնակիչքն են վալլոն ազգաս։

Մոնս կամ Պէրկէյն (Mons, Bergen, որ Թարգմանի Լեառն)։ — Գ. Ք. ամուր առ Թրուէլ (Trouille) գետակաբ որ խառնի ընդ Հէնոյ. Յարաւարեւելեան մեծ է քաղաքին վասն հանքաց երկանաքարի և ածխոյ զոր հանեն ի գետոյդն Թրամըրի. Քիւնէն,

Տուր, և առաւել՝ Հռոնֆլայ (Frameries, Quievrain, Dour, Hornu), ուր մեքենայք են չոգեշարժք։ Բնա. կիչք 25.000։

553· Դուռնէ կամ Տուրնուա (Tournai, Doornik, Տուրնուայեն)։ — Քաղաք ամուր առ Ջերմա, ձեռա. գործք նորա անուանի են քան զբնաւ քաղաքացն Պել. ճիոյ, և գործք ալինիք գործին ի նմա։ Բն· 30.000։

Շարլերուա (Charleroy)· — Քաղաք ամուր առ Սամբրայ, անուանի Ճարտարութեամբ· ունի ապա. կոյ գործարանս և չուղոյս երկաթի։ Բն· 8.000։ — Առ խռովութեամբ դադղիոյ և առ ինքնակալու. թեամբն՝ ի գաւառի աստ բազում պատերազմունք տղեցան, որպես ի ժամանակս (Jemmapes) (1792)· ի Ֆլեօրիւս (Fleurus) (1794)· ի Լինեի (Ligny) և ի Սկեդ—Աման՝ ուր Նաբոլէոն յաղթեաց Բրուսացւոյ յեր. կրորդում ինքնակալութեանն։

554· Ե· Ն Ա Մ Ո Ւ Ր (Namur)· — Ձաղէլիք կոյս Հէնոյի սահմանակից Լուքսեմպուրգոյ, ունի զԱառնէն լերինս· երկիրն բերրի է և քաղ մշակել, ունի գե. նեզեր բլուրս և փայտ անառատ, չանիք ածխոյ, եր. կաթի, կապարի, խանդումանդի և քարանց· Մէջտ գետ ընթանայ ընդ գաւառս և խառնի ընդ Սամբրայ· Վայրէնք են ազգաւ ժողովուրդք այսր գաւառի։

Նամուր· — Գէ· Ռ· ի խառնուրդս անդ Մէօ. զայ և Սամբրայ, ունի ամրութիւնս, և գործարան զինուց, դահակի և խոպոպի· վարժարան իրից և հաւերց· Բն· 25.000։

Ֆիլիպերվիլ կամ Փիլիպոպոլիս (Philipperville)· — Փոքրիկ քաղաք ամուր, մերձ ի բովս երկաթոյ· Բն· 1.600։

Ռոշֆօր (Rochefort)· — Քաղաք փոքրիկ առ ո. րոյտ կայ Հան քարանձաւ խոր· Բն· 1.300։

555· Ջ· Լ Ի Ե Ժ կամ Լ Ի Ի Ճ Ի Ե (Liége, Luyk, Lüttich)· — Ի հին. սիմ Նամուրայ, Հանդամանք երկրին և բնակչացն Նման է նախայիշատակեալ գաւառիդ։

Լիեժ· — Գէ· Ռ· ի խառնուրդս Մէօզայ և Ուրթայ· ի միջին գտուս հաշակեալ սա վան քա. ղաքական ամբոխին· զարդիս նշանաւոր է վան գոր. ծարանաց չուխայի, թաղախի և յատէա վան զինուցն, զի յամին 1835, 3.000.000 ֆրանգայ զենք գործե. ցան անտառս։ Ունի Լիեժ համալսարան հիմնեալ ի 1817, կրթարան իրից և հաւերց, անկելնոց, հիւանդանոց և այլ բազում ուսմանց տեղիս և գեղե. ցիկ շինուածս· ի սահմանաց նորա ամի ամի հանէն 9 միլիոն կենդիներ գետնամթերս, ևս և պղպեղ, խան. դումդում, գայլախաղ, յեստնաքար, երկանաքար· Բն· 76.000· — Ի հարաւոյ կուսէ քաղաքիս ոչ հին կայի հեռի կայ անուանի հանքային ջուր Շէլմոնդ. բիւրն կոչեցեալ (Chaudefontaine), և սրա գեղ (Spa, Spaa) զուարճալի՝ ի վերածայեալս և ի կիրճս կառուցեալ· ի չերմուկս սորա գոյնին ազգ ազգ պիտանի քարանց։

556· Վ Ե Ր Վ Ե Ր (Verviers)· — Բնակիչք սորա և առընթերակայ գեօղից գործեն չուխայ և կապիչ ընտիր· են ի սմա և բազում գաբրիոգք և տուլ. բանք չոգեշարժ մեքենայիկ· Բն· 24.000։

ՍԹԱՎԼՈՒ կամ ՍԹԱՎԼՈ (Stavelot, Stablo)· — Քաղաք անուանի Ճարտարութեամբ, ունի գործա. բան սեկի։

Մարշ—ան—Ֆամեն (Marche—en—Famine)· — Ի մի. ջի լերանց բնակութիւն գործաւորաց մեծակայ գործ. նոցան· Բն· 2.000։

Սէն—Հիւբէր (Saint—Hubért)· — Ել սա ի լե. րինս Առաէնայ կառուցեալ է, անուանի էր առ հին. սին միաստան սորա ուր բազում ուխտաւորք գնա. յին· Բն· 1.500։

Հերսթալ կամ Հերսթոպալ (Herstall, Héristal)· — Քաղաքագեօղ վաղիմի ի վերայ Մէօզայ, յանուն սորա կոչեցաւ Պեպինոս Հայր Մեծին կարոլոսի· Բնակ. կիչք 6.000։

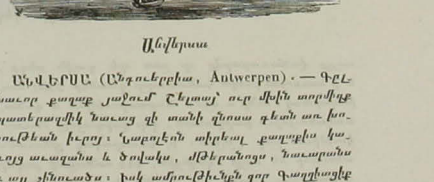
557· Ե· Լ Ի Մ Պ Ո Ւ Ր Կ (Limbourg)· — Ի հիւ. սիսակոյսն Լիեժայ, որոյ ընդգաւակագոյն մասն է ի ձեռս Հոլանտացւոց· ի սմա գնան գեօք Ռոեր, Նիեր և Նեեր (Roër, Niers, Nèer), որ թափին ի Մէօզ· արգասաբեր է երկիրն, և առատ հանքս ածխոյ ունի, իսկ ի հիւսիսակոյսն կան մացառք և Հոլ վառելի· Բնակիչք գաւառիս են Հոլանտացիք, Ֆլա. մանք, Գերմանացիք և Վալլոնք։

Տոնկերլ (Tongern)· — Գէ· Ռ· ունի ցորեան և սեկ· Բն· 6.000։

Հասսել (Hasselt)· — Շահաստան քաղաք Տոհ. Բն· 6.000։

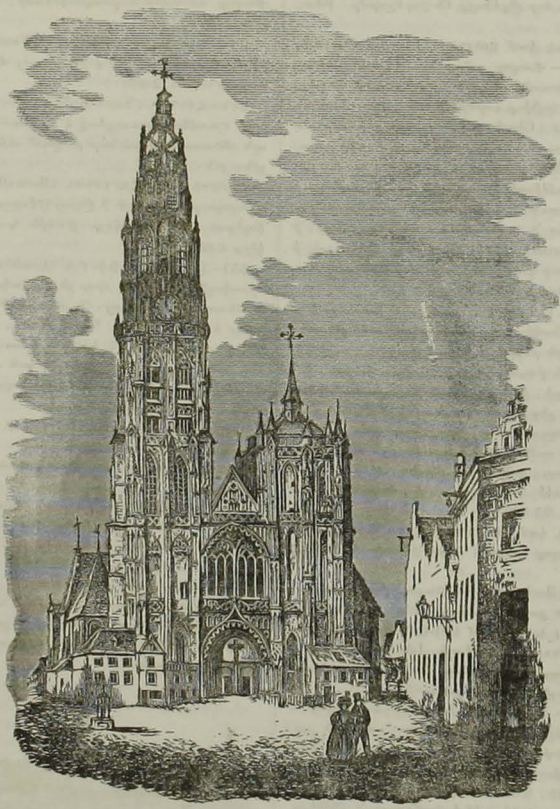
Սէն—Տրոմ կամ Սէն—Տրուէնցէն (Saint—Tron, Saint—Truyen)· — Ունի գործարանս զինուց և շահավաճա. բարք ի ձեռս Հոլանտացւոց· Բն· 9.000։

558· Ը· Ա Ն Վ Ե Ր Ս (Anvers)· — Ցարմանալու Լիմպուրգոյ· երկիր բարեբեր և քաղ մշակել, ունի ոչխար բազում և մեղու, գոհանին ի նմա և մացառա. խիտ վայրագ և հող վառելի· Ընկալս և Ռուրթ գեօք ոռոգանին զգաւառս, վաճառականութիւն ծաղկեալ է ի սմա։

Անվերսա

Անվերսը (Անդուերբիա, Antwerpen)· — Գըլ. խաւոր քաղաք յաջակ Ընկալոյ ուր մերին տոլմիք պատերազմիկ նաւաց զի տանի զնոսա առ խո. րութեան իւրոյ· Նաթալէոն տիրեալ քաղաքիս կա. ռոյց աւազանս և ծովակս, մեծարանս, նաւարանս և այլ շինուածս· Իսկ ամրութիւնքն զոր գաղղիացիք գործեցին ետնան ի Հոլանտացւոց ի 1832· Ի ժե և ի ԺՉ գարս Անվերսս առաջին էր ի վաճառա. կանութեան յամենայն քաղաքս աշխարհի, 200.000 բնակիչք էին նորա, և բազում քաղաքք դաշնա. կիցք և օժանդակք իւր· 500 նաւք ընդ ծով և 500

Մայր եկեղեցի Ազվերսայ

սայք վաճառաւարձք օր ըստ օրէ գային անգր, և ի նաւահանգստին հանապազորը գտանէր 2500 նաւ խարսխեալ. ունի և այժմ ճարտարութիւն և վաճառականութիւն բարգաւաճ, զոր զարգացոյց նաւարկութիւնն ընդ Հնդիա։ Ի հասարակաց շինուածս անուանի են մայր եկեղեցին, ՀՀՀ ոտնաչափ բարձր աշտարակաւ, որով գրէ զամենայն բարձր շինուածս Ծովք Եւրոպիոյ։ Հասարակաց ժողովարանն գեղեցկաշէն, հրապարակ վաճառականացն կառուցեալ ի 1531 ըստ ձեւոյ օրինակի Լոնտոնին և Ամստերդամայ, հին ինեաստանն Ս. Միքայէլ որ արդ ամբարանոց է վաճառուց, ապարանք վաճառականաց Գերմանիոյ։ Կան ի նմա և հեմարան մակացութեանց և արուեստից, տուն նկարուց ֆլամանեան նկարչաց, որպիսիք են Ցան-Տէյք, Դ-Ունկեր, Ռիբպէնս որ Թաղեցաւ յեկեղեցւոջն Ս. Ցակոբ, ուր կան գեղեցիկ պատկերք նկարեալք ի նմանէ, և Օգդոյ Վէնիուս վարժապետ Նորա. յեկեղեցիս Ս. Վերայ գտանին յոլովութեամբ նկարք սուրբ և քանդակք ճարտարաց։ Բն. 90,000։

559. ՄԱԼԻՆ կամ ՄԵՀԷԼԷՆ (Malines, Mechelen). — Աւ. Տէլ գետով և առ ջրանցիւքն որ ընդ Անվերսա և ընդ Լուվէն, քաղաք գեղեցիկ, ունի գործարանս կտաւոյ և ընտիր ասղնեգործից. է ի սմա աթոռ

արքեպիսկոպոսի, մայր եկեղեցի գեղեցկաշէն, չեմարան գիտութեանց, և համալսարան գրերաց նորոգ կառուցեալ: Բն. 30,000:

Լիլլը (Lillo). — Ամրոց յաին Ըհլաայ խոնարհագոյն քան զԱնվերսա: Բն. 1000:

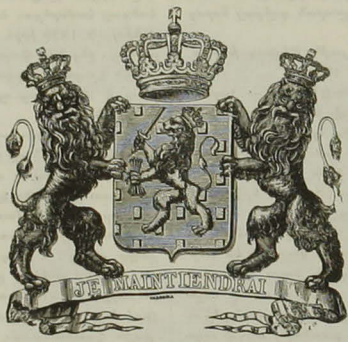
560. Թ. ԼՈՒՔՍԵՄԲՈՒՐԿ. — Երբեմն դքսութիւն մեծ զոր Հոլանտացիք և դաշնակցութիւնն Գերմանիոյ ջանային յիւրեանս ձգել. սահմանք սորա են Պելճիա, Գաղղիա և Բրուսիա հանենական, Ասաէն լերինք անտառախիտք ձգին ընդ նա, և Տոսնի գետքն Մոզել, Ուրթ և Սուր (Soure). Երկիրն չէ բարեբեր որպէս զՊելճիա, այլ տայ առատ փայտ և մետաղ և անասուն: Բնակիչք գաւառին սերեալք են ի Վալլոնաց: Յառաջ ժամանակաւ կալուած էր Գերմանիոյ Լուքսեմպուրգ, և ի գթոյ Նորա ամբարձան ոմանք ի կայսրութիւն. ի սպառել տոհմի Նոցա դուքսք Պուրգոնիոյ դնեցին զերկիրն և համարեցաւ ընդ Սորին Նահանգս. յետ բառնալոյ տոհմի սոցա ժառանգեցին զԼուքսեմպուրգ Գերմանացիք և ապա Սպանիացիք, և ի Նոցունց միւսանգամ ի սկիզբն ԺՀ. դարու էանց գաւառն հանգերձ Պելճեաւ ի ձեռս Գերմանացւոց. ի վախճան դարուն Գաղղիացիք գրաւեցին զայն և իշխան կացին ամն 20, այլ ի բառնալ ինքնակալութեանն՝ միացաւ Պելճիա ընդ Հոլանտայ, և Լուքսեմպուրգ իբրև մասն Սորին Նահանգաց համարեցաւ և ընդ դաշնակցութեանն Գերմանիոյ: Ի 1830 իբրև բաժանեցաւ Պելճիա ի Հոլանտայ, ընդ նմա միաբանեցին և բաղումք ի ժողովրդենէն Լուքսեմպուրգիայ. բայց զկէս գաւառին գրաւեալ է Հոլանտացւոց և զզօք Բրուսաց նսեմն ի քաղաքին մեծի:

ԱՌԼՈՆ (Arlon). — Քաղաք փոքրիկ յորում նսեմ կուսակալն պելճիացի: Բն. 4,200:

561. Ի գաւառի աստ առ սահմանօք Գաղղիոյ կայ դքսութիւնն Պուլլոնայ ընդ ձեռամբ Հոլանտացւոց, որ յառաջն ժառանգութիւն էր կպրերտոսի Պուլլոնայ, այն որ առաջնորդ եկաց առաջնոյ խաչակիրն զորաց, և ի գնալն յԱսիա՝ երկիր իշխանութեան նորա անկեալ ընդ բազմապատիկ փոփոխութեամբք, ի 1815 գրաւեալ ի Գաղղիացւոց տուաւ Ոռհանայ ուսեմն իշխանի, և նա վաճառեաց արքային Հոլանտացւոց: Գլխաւոր քաղաք նորա Պուլլոն կառուցեալ ի վերայ քարաժեռի բարձու ունի դղեակ հին: Բն. 3,000:

ՊԱՍՏՈՆԵՐ (Bastogne). — Մերձ յանտառն Ասէննայ, երբեմն գլխաւոր քաղաքաց Լուքսեմպուրգայ, այժմ անչքացեալ է յոյժ: Բն. 3,000:

ՍՏՈՐԻՆ ՆԱՀԱՆԳ

ԿԱՄ

ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

ՀՈԼԱՆՏԱՅ

Տարածութիւն 9,800 մղոն □. Բնակիչք 3,300,000:

462· ՀՈԼԱՆԴԱՑԻՈՑ աշխարհն՝ որ սակս ի խոր. ռոչ կալոյ և զնստագոյն քան զծովն գոլոյ կոչի Սորբին Նահանգ կամ Սորբական երկիր (Neerland) ունի իւր սահմանս՝ զԳերմանիա ի հարաւոյ, զԴեր. մանիա՝ յարևելից, և զծովն Հիւսիսային՝ ի հիւսիսոյ և յարևմտից, և կայ ընդ 1°–4° 48′ արևել. երկ. և ընդ 51°–53 լայն: Ընդարձակութիւն երկրին 9,800 քառակուսի մղոն:

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

563· ԵՐԿԻՐ· ՋՐԱՆԳԱՐ· — Հարթածաւալ և տափարակ է աշխարհն հաճերէն, և ի ջուրց ողղոյն ի վերանալ ծովուն, ոչ գոյ գտանել անգամ նօր անտառս և ոչ քարաժայռս և ոչ ալրեբուր: Բայց հարաւարևելեայ և Ժրուեթևեայ բնակչացն խազադեալ կայ աշխարհն և ընդ բարգաւաճագոյն տեղուն Թիւնա աշխարհի կշռի: Բազում ձգամբք և ծախիք կառուցեալ է նոցա բազում ուրեք ամբարտակս ընդդէմ ալեաց ծովուն զորոց ստէպ նորոգին զաւերածս, այլ և ծովը ինքնին ուրեք ուրեք ընդլայնացեալ զինէ և զաւազ՝ գործէ Թուսքս բարձունս մինչև 180 ոտնաչափ, զոր և ևս ամրացուցեալ բնակչաց երկրին կան աներկնչանք: Ոչ ծով միայն, այլ և գետքն Հռէնոս, Մոզա և Շէլտա բազում ինս հասուցանեն երկրին տարապայման յորդութեամբ, վասն որոյ Հոլանտացիք առուս խիս ընդ խիս հատին առ ընդունելոյ զաւելորդ ջրոցն, և եղեն նոցա ջրագործքն ի ճանապարհ երթևեկի նաւաց: Գիւաւոր ի ջրանցն է Ամստերդամայն 20 փարսախ յերկայնութիւն, որ ունի Թուսքս գեղեցկիս և երկնատեսք զուարճալի ծառաստան Հնից լեաց, նաւակք նոցա ձգեալ ի գրաստուց ի միում ժամու երկու փարսախ ճանապարհի հատանէն. ի նաւահանգիստս և ի ծոցս են նոցա առագաստաւոր նաւք պէսքիշիֆիէ (Beurtschiffe) անուանեալ: Նաւակք նոցա բարեկազմք են և մաքուր, այլ նաւագինա-

ցուրեթիէն տաղտուկ ածէ զի ամբարտակք բարձունք ջրանցին ծածկէն յաչսդ զերկիր՝ յամարտի՛ ի տապոյ՝ նեխին ջուրքն և ապականեն զօդս, թէպէտ և Հոլանտայիք ջրազգս բազում հաստատեալ են ի յոգուսին ջուրց, և ի ձմերայնի պղտին ջրագործքն և մարմանդք, մինչև սահմոք գնալ ընդ տառն։ Ջրանցքն հիւսիսոյ հազուրգէ զնաւահանգիստ Ամստեդտամայ ընդ Նիեուվէրեքայն։ Ջրանցքն Սէօբեր–Ուիվէր Ուասադ ձգի ընդ Ալջ Գուազերիւսայ և Մահեզրիխգայ։ Ի ջրանցից տասի, ի գետոց և ի ծովէ՝ բազում կղզիք գործեալ են յաչխարհին Հոլանտացւոց, որպիսիք են Քադանտա (Kadzand), Պէվէզանտ հիւսիսային և Տարաւային, Ուալխերէն, Թոլէն, Ուտորն, Դէբսէլ, Վլիէլանտ, Ամիլանտ, և այլն։ Ունի և լճիս բազում, որպէս Հարլեեմին՝ որ և Տով առաջին, Գուրդանի, Բէեէլ (Peel) և այլն։ Իսկ գետք Հոլանտայ են Էյսդոյ կամ Շէլտա, և առաջք նորա Հռնոյ, Հռենս, Իմս, Մէօզ կամ Մասս, և ժամադուխ Նորա Ուասալ, Հուինս։

564· Բեւրեր։— Դովերնէրք Հոլանտայ և գետափունք Հարնայիքը և արուսանդաւորք են, վասն որոյ և մշակութիւն քաջ բարգաւաճէ· և լինի անդ ցորեան առատ, մրգ և խաղող· իսկ միջնաշարհն ուրեք աւազուտ է և ուրեք մացառախիտ և կորագեալ վառելի Տղոյ, բայց հարատարութիւն մշակացն դիպէ և զայնս արդիւնաւոր յարդարել։ զի յորժամ Հանեն զՏղն վառելի ցամաքեցուցանեն զտեղն և պատնիշախիտ պատեալ անկեն մարմանդս և արտաս ի Տնս։ բազում են այսպիսի արտք ի Հոլանտա և ի Փրիզանտ գաւառս, զորս կոչեն բուեր։ Ի Թէ. փուտս բուճանեն Հտոս և Մեղու։ և յաւազուտս դարմանեն բոյս ըստ բնութեան երկրին բազում ջրագործութեան ոռոգանելով զնոսին։

Սո կակղութեան երկրին չէ հնար կանգնել ի Հոլանտա տունս հաստակառոյց, վասն որոյ ուր կամք իցեն տունս կառուցանել՝ վարանն ցիցս ընդ գետին և ի վերոյ ձգեն հեծանս ընդ երկայնութիւն և ի վերոյ նորին կառուցանեն զտունն ազիւականեա, և ազիւս նոցա գործեալ է ի կաւոյ և ի տապոյ գեաղ։ իսկ փոխանակ կրոյ զպատեանս խեցեմորթաց ժողովալ ի ծովափանց՝ ցամաքեցուցանեն ի հուր և մանր լսանալ աւազախառն գործեն զանգուած մածուցիկ, ի կառոյցս ամբարտակաց գետոց խառն վարեն և ըզ չալախ էրս անուանեալ՝ որ է լաւա կարծր ի լերանց բերեալ, և զի ոչ բանեն զբմնտնս ատից, և զնրեաս նոցին ի ջրանցան կոյս հայեցուցանեն՝ խրձիկ է տեսիլ փղոցացն, այլ մաքրալարգութիւնն տանց Հոլանտացւոց համեատեալ ի յոյժ առ ամենայն ազինս, քանզի և ջրագործք յոգնութիւս և օգք մատաղանալ ցամաքացուցանեն զչինուածս, և ի ներմոջ ամարայիկ պատահէ տեղ ազետալի, վասն որոյ տակաւ անկ է արբել և մաքրել զտունս։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

565· Ժողովուրդ· ՃԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ·— Ժողովուրդ Հոլանտայ որպ Թիւ է 3,300,000, ի գերմանական ազգայ ունին զնագուն, որպիսի են Հոլանտք, Փրիզանք բնակեալք ի հիւսիսակողմն և Ֆլամանք, իսոնն զՀոլանտացւոց լեզու գրեանք և ամենքեան նոքա, բայ ի սահմանակցացն Պելճիոյ որոց բարբառ Ֆլամանն է։ Ազատք գոլով Հնտարանիք կրօնիք՝ բազում ազանդք են առ նոսա, և Հասարակաց է կալվինական։ Նորածնդեք Համարին իբր 1,840.000, Հռոմէական ուղղափառք 1,162,000, Հրեայք 59.000։ Հոլանտացիք մեղուսային բարս ունին, բայց ժրագլուխք և առևտրք են, և մտագիրք ի գործս իւրեանց, Հանգարտաբարբառք, անպռնդիք, խաղաղասէրք, գերգաստան նոցա ի քաղաքի և ի գեօղս միօրինակ անշուք է և փոքրիկ, և փարթամութիւն աւագաց ոչ երևի առ արտաքս· իսկ ի նպաստ աղքատաց և ի կարճել զաղքատութիւն 10.000 ընկերութիւնք բարերարք Հաստատեալ են ի Հոլանտա, յորոց 2.000 Մարկաւագութիւնք կոչին ըստ իւրաքանչիւր կրօնից։ Յայնոցն են ի վաճառականութեան, յերկրագործութեան, ի Տարատրութեան և ի գործութեան իսկ· բազում գիւտս կենցաղոցս գտին և չատ ևս զպղեց Տարս զարգացուցին, որպիսի են Հնոտրատութիւն կետ և արծիւս ձկանց, կերատութիւն տորնի, արհեստ Թափուց, զտարանք չաքարի և ալի, սղոցք ջրաշարժք և ջրաղացք, գբի և ոգիք ըմպելեաց, անկուածոյք, Թուղթք, և այլն։ Են օրք և զազագրութիւն տանն ի Հարկեմ Հնարեալ, զի յոյժ զարգացեալ էր ի նմա ազրաւեան ի սկզբան անդ, վասն այնորիկ և օրք ի Հայոց մոնծին զարթեսան՝ ԱՄսեերդամ նախ ուղղեցին տպագրարան վայելուչ։

566· Գիմաւոր վաճառք նորա են ազգ ազգ կաուուց, պանիր, կոգի, ադած, Թուղթ, Համեմունք, տորն, Թախտու, իւղ, Տաղկոնք, քրքում, մորթ, բրտակ, և այլն։ Իսկ արտաքսեա ընդունի փայտ, գինի, ցորեան, եղջիս ի պարարել և Տեռախ ի Թըղ–Թաղնուածին։ Յամին 1843 ընկալաւ վաճառս իբր 600 միլիոնից ֆրանգաց և առաքեաց իբր 400 միլիոնից։ Ի գիւր երեմնեկի և վաճառականութեան յաճախեալ են և երկաթուղիք, որոց կենդրոն Համարի Ուտրեք, յորմէ ձգեն չափուք ընդ Ամստերդամ, Հարլեմ, Լէյտեն և Հասակ, ևս և ի Ռոտդեբտամ և յԱնհէյմ, և ասսի ձգին այլ երկաթուղիք ի կազմնկնէն, ի Վլեթէ, և այլն։

567· Օրէնք· ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ·— Հոլանտացւոց պետութիւնն է պայմանաւոր· Թագաւորն ունի խորհրդականս և պատգեսայս որ ընդ իւր ասն Համարս, և իշխանութիւն օրէնսդրութեան բաժանեալ է ընդ երկուս ատանս· առաջնոյն ատենակալք կարգեն յազատացւոց և ընտրեալք և վարեն կենցաղ վերնատանութիւն իւրեանց· երկրորդին ատենակալք ժողովով գաւառացն ընտրին վասն եռամեայ

ժամանակի. ամենայն գաւառի են գաւառապետք ընտրելոք յազատաց և ի քաղաքացեաց, և ամենայն քաղաքի վարժարան ընդրութեան իշխանաց։ — Արքունատունն է ի տաճկէն Կաստաս–Օրանժայ և Թագաւորանոցն կոչի իշխան–Օրանժայ. յաջորդութիւն անցանէ և յէգս ի պակասել արու զաւակի։

Հաւաք Թագաւորութեան են իբր 150,000,000 ֆր. Ծախք սուղ ինչ պակաս, իսկ պարտք իբր 3,000,000,000։ Թիւ ցամաքային զօրաց առաւել է քան զ'40,000, և նաւք մարտիկք 100, և 6,000 ծովմարտիկ զօրք։ Կրկին պատուանշանք են Հոլանտացւոց, Ուիլիէմեան՝ զոր զօրականաց և կարգն Ոռանժ՝ զան քաղաքացոյց։ Երկոցունն ևս քառեակ դասք են։

568· ԴՐԱՄՔ· ՁԱՓՔ ԵՒ ԿՇԻՌ· — Մէնէթիւն դրամց Հոլանտացւոց է կոչեն կամ Ֆլորէն որ արժէ իբր 2 ֆր· և 11 հարիւրեակ դաղղիոյ· և բաժանի ի 100 հարիւրեակս (cents) կամ ի 20 ոբէ–վէր (stuiver)· այս դրամ բաժանի ի 16 ՔԱՆԷԻ հոգետեան։ Իրական դրամք ոսկեղինք են՝ հնգաֆլորէն և տասնեաֆլորէն, արծաթեայք՝ բ–յ–ո–ո–ս–ե–ր որ է 50 ոքիվէր, ե–ր–ե–ս–ե– (Թագադրոյ) որ է 30 ոքիվէր, ֆլորէն և կրկնակք նորին։ Հարիւրեակքն և կէս հարիւրեակք արծաթիք են։ Գոն և հին դրամք, որպես ասկի ռ–ո–ֆ–ո–ֆ իբր 12 ֆրանգաց, արծաթի տուգդ 6 ֆր· 85 հար· բ–ո–ս–ե 5, 50 ֆր· և այլն։ — Ձափք Հոլանտայ զանազանին ըստ գաւառաց, բայց զորգիս պետութիւնն կամեցաւ ի գաղղիական չափս յարմարել և ցնորսն, վասն որոյ միւոէթիւն եզաւ կանգունն (elle) հաւասար մէտրի, որ տանեական կանոնաւ չաւելու կամ նուազանայ. ի չափս տարածութեան վարի ռ–ո–ֆ–ե որ է 10,000 □ կանգուն։ — Ա.յսպէս և կշիռք տասնորդական կանոնք են. միւոէթիւն է բ–ո–ֆ ըստ գաղղիական կշռոց միւոէթեան, որ բաժանի ի 1000 կրամս (wigtjes)։ Ի հին չափս Մղոնն (mille) Հոլանտացի հաւասար է 18034 գաղղիական ոտից, կամ 5,515,515 քիլոմէդրի, և փարսախն 6,216,374 քիլոմէդրի։

569· ՔԱՂԱՔԱՑԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ· — Քէրկոտասան գաւառս բաժանի Հոլանտա հանգերձ մասամբ Լուքսեմպուրգայ և Լիմպուրկայ. և են սոքա, հանգերձ Թուով բնակչաց ի սկիզբն 1851 ամին։

Գաւառք	Բնակիչք
Հոլանտա հիւսիսային·	479,566
Հոլանտա հարաւային·	568,872
Ձելանտա·	161,495
Պրապանդ հիւսիսային·	398,433
Ուդրէք կամ Իւգրեխդ·	150,127
Կելդր·	374,734
Օվեր–Այսէլ·	218,702
Տրենթ·	83,675
Ֆրիզ·	249,769
Կրէնինկէն·	189,180
Լիմպուրկ·	206,600
Լուքսեմպուրկ·	187,000
	3,268,153

570· Ա· ՀՈԼԱՆՏԱ ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ (Nordhollande)· — Որ է ցամաքակղզի գործեալ ի Հիւսիսային ծովէն և ի Սէֆիւաերդէէ ծովածոցէ (Zuyderzée, զոր այլք և Ջուիտերզէ կոչեն, և որ է ըստ հնոց Փլեւեան լիճ, Flevo lacus) որ խաղայ ընդ Ամէրկրեայն, և գժուարագնաց է նաւուց, վասն մանր մանր կղզեկացն և կուսակեալ ածանցն, ամփոփեալ ի հարաւոյ արևմտից կոյն ջրանցք Բահրաս և առ Ամստերտամաս Ա յ անուանի (Y), իսկ անտի և անդր Լէացեալ կոչի ծով Հարլէմայ· Ֆէխդ (Vecht) և Ուտէ–Ռինն (Oude-Rhijn, Հին Հռենոս), բազմակի Հռենոսի ի գաւառի աստ Թաֆին ի ծով, որ բազում ուրեք բարձր է քան զդաշտն, վասն որոյ կառուցեալ է ամբարտակս արուեստաւէն ուաղագոյսս և ջրանցս խուռն և խիտ, սակայն և այնպէս չէն զերծ ի վտանգէ յորդելոյ ջրոյն, այլ զարմանալի Ձարտարութիւն Հոլանտացւոց յար ի կատուի ընդ բնութեանն՝ այնպէս բարգաւաճ կացուցին զդաշտսն՝ մինչև անուանի լինել ընդ ամենայն աշխարհ· զի զոր ծով անապատացեալ կացուցանէ երկին բնակչաց փոխէ ի պարտէզ ամենաբեր· Ծառաստանք վարսաւոր հովանի առնեն ագռաւից, ի ձեռաստունկ մարմնոց արտ ծանան նախիրք յաղեղն գեղեցիկ տեսլեամբն և հօտից Հերմետից· տունք և պալատք, գեօղք և ծաղկոցք գեղեցիկ ընդոյնէն ամենուրեք զտեսանին· Հարուստ Ճոխութիւն, մաքրութիւն և անդորրաւէտ երջանկութիւն ժողովրդեանն ի զարմանս բմբռնէ զտեսանող եկս, և այնչափ առաւել՝ որչափ զի ամենայն յաջողութիւնքս ձգանց և վաստակոց արգասիք են։

571· ԱՄՍԴԵՐԴԱՄ որ և ԱՄՍՏԵԼՏԱՄ կամ ԱՄՍՈՏԵԼԴԵՏԱՄ (Amsterdam, Amsteldam)· —

Ամստերտամ

Գ·Ր· գաւառին և մայր քաղաքացն Հոլանտայ· մինչև ցայգ զար ասեն մի ևեթ էր բնակութիւնն ձկնորսաց, ի գալ վաճառականաց Վենետայ և բնակել անդր ծաղկեցաւ և ի սկիզբն ԺԷ դարու վաճառականութեամբ և փարթամութեամբ առաջին կարգ քաղաք յաշխարհի· ապա ի սակս պատերազմացն որ կուռ գիմիանց գՀնս ևկին, վասն փոփոխութեանց եղելոց ի տէրութիւնս Եւրոպայ և վասն ծաղկելոյ վաճառականութեան Լոնդրայ՝ նուազեցաւ յառաջին փառացն, այլ և ցարդ ընդ երևելի վաճառաշատ քաղաքս աշխարհի համարել է իրաւամբ· Կառուցեալ է լուսնաձև յափունս Ա յ ջրոյն, յորում ուրի նաւահանգիստ, այլ նաւք մեծամեծք ոչ կարեն մխել

անգր, վասն որոյ Ջանցս Երկայն Հասին ի մակ անտի Ջրոյն մինչ ի մուտս Կիմաէվէոիբայ (Nieuwe-Diep) ի ծովին Հիւսիսոյ 20 փարսախ երկայն. և 80-120 ոտ լայն. շոգենաւք գիշերն զանց և զդարձ երթեւեկին: Ամսոցիլ գետոյ յերկուս բաժանել զՄադերտամ ի Հին քաղաք՝ որ յարեւելս կոյս, և ի Նոր յարեւմտեան, և բազմութիւն Ջանցից իւրեանիւ չափ կղզեակս գործեն 300 կամրջաք ի մի միացեալս. Ջանցքս այս յօգուտ կարգեալք բարեաւձաճաց վաճառականութեան՝ ապահանին զօրս մանուանդ յամարայնի. Լուր նոցա ոչ վարի յարբուն վասն խառնուածեան Ջրոյ ծովուն, և քանզի չգան աղբերք և Ջրհորք քաղքահամ՝ զքիւր անձրևոյ ի գուբս ժողովին. իսկ մեծաւոյնք և որք բազում Ջրոյ պէտս ունին՝ ասի բերել ի Ցեխիգետեակէ որ ոչ ինչ տակաւ հեռի է անտի: Գեղեցկիկ

Ժողովարան հաւատարմաց

է տեսիլ Ամսոցիլ ի մուտս նաւահանգստին առ Ամսոցիլայ. փողոցք սալայատակք են և մաքուրք, Ջանցք հովանաւոր ծառուք, տունք պարզունակք և միաձեք. ի չէնն նշանաւոր է Ժողովարանն հասարակաց (Stadthuys), կառուցեալ ի կէս ԺԷ դարու. Յարտարպետութեամբ Վան Գամբենայ, անգրեաք և պատկերօք զարգարեալ ի ներքուստ և արտաքուստ, են ի նմա գաւիթք կամարաձք. և գահլիճ տաներին առ Լուդովիկոսիս Պոնապարդեիս առ եղբարբ մեծի Ինքնակալին յարգարեալ՝ գեղեցկագոյն է քան զամենայն արքունի գահոյս Եւրոպայ: Սա ինքն եղեալ Նարբէզեան նաեր ի պալատ ասա, իսկ այժմու Թագաւորն նասի ի Լա Հայ. ի տարերքիցեայ կամարակապ յարկս նորա պահին առանձք հասարակաց գանձուց: Նշանաւոր է և հրապարակ վաճառականացն կառուցեալ ի վերայ հնոյ կամարաց՝ ընդ որովք հոսէ Ամսոցիլ. իքնվաք երկու Հեղկաց ընկերութեան, Նաւարանն, Դրիքբէնհիւյս (Trippenhuys), որ է տուն գեղարուեստից և գպրութեանց: Ի բազմաթիւ եկեղեցիս հոյաստկաց է Աւետքերք (հին եկեղեցի) յորինուած հին ոճով, յորում կան գամբանք քաջաց հոլանտացի ծովակալաց. ի նոր եկեղեցւոյն Նեօվքերքք՝ կայ շիրիմ Ռիւյտէր ծովակալի ասանելոյ ի Նաւամարտին Ակուագայ յամին 1676: կենդանագուա ընկերութիւնք ուսումնականք և ասիճք արուեստից յոլով են յԱմսոցիլ. յանկիւնացս և ի տունս բարերարութեան՝ նշանաւոր է գեղով չինուածոյն՝ աղջատանոցն, վարժարան աղջատաց, և 40 գպրոցք յորս գաստիարակին 6,000 որք: Ժողովուրդ Ամսոցիլայ համբաւեալ է ի Ճարտարութեան, և յառաջատուն նորահնար գիւտից, որպիսի է այժմ առ նոսա իւղոյ անուշից խառնուրդ. կինաբարիս, ոգի Ջրոյ, սպիտակագեղ, ագամանդի յակուտի՝ յորմէ չահ մեծ է Ամսոցիլայ՝ զի և ոչ այլուր բայց յԱնգղիա միայն կան գիտակք արուեստիս. անուանի են և գործարանք բամբակի և բրդոյ: Բն. 228,000: — Ի Ա.Ջ. դարու յամենայն հին յԱմսոցիլայ վաճառականք Հայոց. և հաստատեցին անդ եկեղեցի և տապան, և ցարդ հայ եկեղեցի նոցա:

572. Ջամսոցիլայ շուրջ պատեն բազում ծառաստանք և Ձիւղիք և պարտէզք գեղեցիկք, մարմանդք, Ջգաթրէք, գեօղք և գերդաստանք: Սաարդամ կամ Ջսանդէամտ որ և Սաանտամ (Saardam, Zaandam) գեօղ հանդէպ քաղաքին յահին Ա.յոյ. գեղեցկութեամբ, Ճոխութեամբ և Յարտարութեամբ բնակչաց առաջին գեօղ աշխարհի համարի, յորում մեծն Պետրոս կայր Ռուսաց գահիս տասն ընդ գործաւորս վաստակէր ի կառոյցս նաւաց, և մինչև ցարդ պահի անդ փոքրիկ տուն նորա և կահք նորին. Նշանակեր է այս գեօղ և վան բազում հողմաշարժ մեքենայիցն ի զանազան պէտս, որպէս սղոցք, գործիք թղթակոփք, գործարան իւղոյ, ծխախոտի, սապոնի, և այլն: Բն. 13,000:

573. Ի հիւսիսակողմ Ամսոցիլայ յայտնագոյն գաւչին Ուաթէրլանտ՝ կայ գեղն Պրուք (Broeck), պանչելի մաքրութեամբ. ամենայն տունք նորա ներքուստ և արտաքոյ իւղանաւն ներկով ներկեալ, և յատակեալ գեղին ալիւտով զոր յամենայն աւուր լուանան ինամով. վան Ջօսից և գրաստուց ուրոյն Ճանապարհ զատուցեալ կայ ի փողոց, նոյնպես և գրուէք ելից նոցա ի գաշտ. գոմք և ախոռք յատակեալ են. Նմանօրինակ և մուրք նոցա և սանդուխք և ամենայն փայտակէն անօթք ներկեալ. այլ ներքին մաքրութիւն տանցն զարմանալի ևս է. առ գրտնս տանց եգեալ կան մուշակք որովք ելանեն ի վեր՝ հանեալ զկօշիկսն, զոր և օտարական եկաց նոյնպես տան առնել, ասալ ի դէպ է գուշակել զկարեւորութիւն բնակչաց:

Ի բերան Գնեխպայ ի Ակօհաւերսէե կայ գեօղն Միւյտեն (Muyden) անուանի վասն բազում կապանաց Ջանցից, զոր յամին 1672 բացեալ և արձակեալ զքաւր ընդդէմ զբոց Լուդովիկոսի ԺԴ՝ զերծուցին զաշխարհն ի գաղղիացոց:

574. Հաարլէմ կամ Հաարլէմ (Harlem, Haarlem). — Վեց փարսախաւ հեռի ի մայրաքաղաքէն յեզս առուոյ միոջ որ Թաւի ի ծովն Հարլեմայ. չինուածք տանց և փողոցաց նորա նման են Ամսոցիլայ, և է փարթամ և գեղեցիկ. Նշանաւոր ի չէնն է մայր եկեղեցին ընդարձակ և հոյակապ որ ունի երգեհոն մեծ 8,000 եղեգնափողից. ի հրապարակի որթէք քաղաքին արձան կանգնեալ է Լաուրենտիոսի Փոստգերայ զոր Հոլանտացիք գտին տպագրութեան հաստարին: Չինուածի է վարժարանն գասատիարակեան մանկանց ի Հարլէմ, յորում ընծային վարժապետք գերազոյնց որ ի գաւառս իւրեանցին, Ճեմարանն գեղարուեստից, պարտէզ անկոց, տպարանն Ենչէայ,

և այլն։ Բնակչաց Ազատատրութիւն մեծ է ի գործ ման պատուոյ և ծաղկանց և յարուեստս Թափչաց, մինչև յԱնգղիոյ և ի Գերմանիոյ առաջել վկայեալ այսր առ Թափիչս. զսպակատրութիւնն զայն ներգործէ բնութիւն ջրոյն և մտաց կաթին զոր խառնէն, այլ գիւղա-

Հարլեմ

նակ լուացմանն ոչ ուսուցանէն այլոց։ Ի վաղուց եկ սովորութիւն էր ի Հարլեմ գործանել զկակաչ և գլանիներ ծաղիկ որ շատ բազում բերէր նոցա, զի աղուռանքը ժամանակին հակառակս իրերաց ջնայնին ծաղկոյս զուարճալիս յարգարել, և յայնց ժամանակաց մինչև յարդ մշակութիւն բուսոց և սերմանց անուանի է անդ։ Առքնեներ Հարլեմայ կայ անուանմ և ի նմա գրչակ ալքսանի։ Բն. 25,000։

575. Էտամ (Edam). — Առ Սէհիտերսէհայ, ուրի պանիր պատուական որ առաքի ընդ ամենայն կողմանս Եւրոպիոյ։ Բն. 5,000։ — Նըղնպես և սահմանակից քաղաքքն՝ կառուցեալք ի գեղեցիկ մարգագետինս, ի կոգայ և ի պանրոյ՝ վարքամատութիւն մեծ առատան. այսպիսի է Ալքմար քաղաք՝ որ ի պանրոյ ամի ամի շահի 9,000,000 ֆրանգս, և Բուքերընտամ գեղ հաւասար նմին։ Հոռոմ՝ ուրի նաւահանգիստ, և բնակիչք 11,000, իսկ Ալքմար 10,000։

Էնքհուիզեն (Enkhuizen). — Ուրի նաւահանգիստ որպէս և այլ քաղաքքն, յորմանս Սէհիտերսէհայ։

Հելտեր (Helder). — Գեղ ի ծագ հիւսիսակողման գաւառին՝ ուր ծովն Հիւսիսոյ մտեալ ի Սէհիտերսէհ ընդ մէջ ծովախին և Դէքսել կղզոյ գործէ ըղ Մարսդիպ (Marsdiep) նեղուց գծուարաշնալի նաւաց, վասն որոյ նաւատղիք ի կղզւոյն կամ ի հեռաւոյ առնուն առաջնորդս։ — Առ երի գեղջն կայ լանսատիբ նաւակայք՝ ուր գոմարին նաւք մինչև ի չոր անկեալ. իսկ կիեւվէնիբ նաւահանգիստ է յոր յանգին ջրանցքն Ամստերատամայ, և անդ կառուցեալ կայ աշտարակ կանթելակիր։

576. Դեսհուէլ (Texel). — Կղզի 3 փարսախաւ ի տարածութիւն, 6,000 բնակիչք ի վեց գեղս, որք կենան լիութեամբ յորոյ ձկանց, ի խաշնագործմանէն, և յառաջնորդելոյ նաւաց. յաւագկոյտ Թասէլան որ երէք յոյն (Ս. Էյերլանտ, Eyerland) կոչի՝ բունէն ծովային հաւք ի Թուխս։ — Առ կղզեկաւս մը դէնան նաւամարտք անուանեալք որպէս ի 1653 ընդդէմ Անգղիացւոց, ուր սպանաւ Դրոմբ քաջն յետ ամանելոյ երեսնիւ չափ յաղթանակս ի ծովամարտի։ Բազում և այլ կղզիք և աւազակոյտք կիսաբոլոր ինն ձևացուցանեն զհիւսիսակողմն Սէհիտերսէհայ և վտանգաւոր գործեն ղնաւարկութիւն. ապահովագոյն են անցք Մարսդիպայ և Հեդվիկոյ գան զայլս (Hetvliet)։

577. Բ. ՀՈԼԱՆԴԻԱ ՀԱՐԱՒԱՆԳԻՆ. — Եւ սա Թագաւոր և ամբարտաւանք ամրացեալ է յերեսաց ծովուն Հիւսիսոյ. Մէօզ կամ Մերուէ և Ալսէլ, Լէք (Yssel, Leck) և Գեխդ վասիք Հռենոսի և ջրբանցք բազումք հաղորդեն զնաւատնս գաւառին ընդ իրեարս. Հանդամանք երկրին և բնակչաց և Ճոխութիւն նման է հիւսիսային Հոլանդայ։

Ռոդդերտամ

ՌՈՒԴԵՐՏԱՄ (Rotterdam). — Գ. Ֆ. ի խառնուրդս Ռոդդեր և Մէօզ գետոց, ուր գան նաւք վաճառականաց. վասն որոյ շահաստան է քաղաքն ընդ ընդարձակագոյն. գեղեցիկ գործատունք են ի նմա զանազան արհեստից, և էհիք հոյակապք, որպիսի է հրապարակն վաճառականաց՝ գեղեցկագոյն քան ըզ մայրաքաղաքին, ապարանք ծովակալին, եկեղեցի Ս. Լաւրէնտիոսի՝ յորում կան դամբարք ծովապետաց Հոլանդացւոց, կամուրջն մեծ ի վերայ Մէօզեայ և ի վերայ նորա անգրի երկաթիսի մեծի բանասիրի ԹՕ. գարու. զրօսարանք ծովայեաց զարգարեալ ծառօք. Նշանաւոր է ընկերութիւն ջրգնաւատղոց, որք կառուցին ջրգնաւս անչեզեգ մեծութեամբ Ալսաս անուն՝ յորում երկաք ջրգեմուղ մեքենայք են և միոյ միոյ ի նոցանէ 100 երիվարաց ոյժ է։ Բնակիչք 90,000։

Լա Հայ

578. Լա Հաե կամ Հաագ, որ և Ս'ԳՐԱՒԷՆՀԱԳԷ (La Haye, Haag, S'Gravenhaage). — Ուր բնակէին ի յառաջն իշխանք ծանր կառաւարչ և ցարդ են անդ ի սերնդոց նոցին, Թագաւորն և իշխանք իւր և գեսպանք սոսո բնակին, որպէս և յառաջն մինչդեռ

Հոլանտա և Պելճիա մի տերութիւն էին՝ թագաւորն Յիսիրը՝ ի Հաակ և զամառն՝ ի Պրիւսել անցուցանէր. գեղեցիկ է յոյժ չինութիւն քաղաքին փարաւոսաւ հեռի գալով՝ ի ծովէ, ջրագարշիք, ձեմելիք և պարտիզք զարգարեալ, և օդք վասն բարձրութեան դրիւն առաջաւորն քան զայլոց քաղաքաց աշխարհին։ Գիւղաւորք՝ ի գեղեցիկ չինուածսն են պալատն արքունի և գեղական արքայական որ ժողովարան իշխանացն յորմէորքի. յերկոսին՝ ի սոսա պահին նիւթք Հարաւորացն Հոլանտացւոց և Թանգարանք բնական պատմութեան։ Բն. 70.000, որք՝ ի հաւարակի գաղղիարէն խօսին։

579. Շուրջ զքաղաքաւն կան գեղեցիկ դերդաստանք, ամարաւանք և զուարճալի գեօղեան. ընդ որս և անուանն Պոչ և Դպեանի արքունի՝ Տուն յանտառին վերաճայեալ (Thuiss in den Bosch), յորում նշանաւոր է գահկնճն պատկերաց և յարկն զարդարեալ ըստ Ձինաց տարազու, զորոյ գնաւ առաքեաց իշխանացն Ձինաց։ Ձանազարշ ուղիղ փարախաւ երկայն յորիւքարգեան Տուանաստանաւ տանի՝ ի Շէվենինկեն գեղ փարեմամ և անուանի վասն բազմութեաց Ձողու որոյ բնակիչք 6.000։

Ր-ւյէ (Ryswik). — Գեօղ նշանաւոր վասն դաշնադրութեանն որ եղև անդ՝ ի 1697 ընդ Հոլանտայ, ընդ Գաղղիոյ, ընդ Անգղիոյ և ընդ Սպանիոյ. ուր Գուլիելմա Օրանժ իշխանապետ Հոլանտայ՝ թագաւոր Անգղիոյ համարեցաւ։

580. Լէյտ կամ Լէյտէն (Leyde, Leyden, Լուգդունում Պատաւացւոց). — Ա. Հաէնսոիւ, մի՝ ի գե-

Լէյտ

ղեցիկ քաղաքացն Հոլանտայ և բարձրագիր իրուն զԱմստ, որոյ տունք և փողոցք զուգաչափ և յարմար գործեալ են, մանաւանդ փողոցն որ Լայն կոչի. այս քաղաք՝ ի գարուց հետէ զշմարտի Տարաւ յարհետս և յուսմունս գիտութեանց՝ պայծառացեալ համալսարանաւն կառուցելոյ՝ ի 1775. իմաստուն սրտմբք որք՝ ի յիմից և՝ ի բնիկ Ժողովգեղէն Հոլանտայ, և ընկերութեամբ գիանց. նկարիչք անուանիք ծնան՝ ի քաղաքի աստ. Ռեմպրանտ, Գերար, Միէրիս, Տուռ, և Նաճանձատորն գերմանացւոյն Տուրերայ Ալպերտ Լէյտացի որոյ գծագ պատկերք սքանչելի զՀաստակաց Ժողովարանն. աստ ծնաւ և Յոհան-Նէս Պէգոլդ գերձակ, որ տղանգագետ կոչեալ իշխանց զանձն Թագաւոր կոչել և մտանել սպանաւ։ Աստանաւի են նաւերք չափագէտ քաղաքին որպէս և՝ ի հնումն, և վաճառականութիւն կերպասուց և բրդեղինաց։ Բն. 50.000։

Ք-ւյ-ւյ (Kattwyck). — Գեօղ, ուր բաղումս վասանկեան վասն ուղղելոյ զընացս Հաէնսոիւ՝ ի ծովն։

Ն-ւրդ-ւյ (Nordwyk). — Քաղաքագեօղ գեղեցկաչէն, ունի վաճառս բժշկական սրմատոց։

581. Տելֆթ կամ Տելֆ (Delft). — Քաղաք մեծ և գեղեցիկ առ ջրանցիւքն որ գնայ՝ ի Մերուէ, յառաջիմեան բարգաւաճեալ էր յոյժ վաճառականութեամբ. ի քաղաքի աստ՝ ի պալատան ուրիք Գուլիելմա Օրանժ մի յարտասարաց Հոլանտայ սպանաւ՝ ի 1584, և գերեզման նորա կայ՝ ի ժեղի եկեղեցւոյնէն, որպէս և շիրմք Գրոմայ ծովակալի և բանասիրին Գրոտիոսի՝ որոց Հայրենիք է քաղաքս. ունի Տելֆթ ամրութիւնս և գործարան զինուց։ Երկու փարախաւս հետէ՝ ի քաղաքէս, կայ նաւահանգիստն Տելֆթսհաւէն (Delftshaven) համարեալ մասն քաղաքին։ Բն. 20.000։

Տորտրեխթ կամ Տորդ (Dordrecht, Dort). — Ոմն ուսումնական շահաբեր գիտուց և փայտի որ գան՝ ի Գերմանիոյ ընդ Հաէնոս գետ. քաղաքս այս կայ՝ ի ժողովս Պիէսվոլ կղզեաց՝ յորոց շատք կոյսք էն ուսուցք և Թումբք ծովու Հարիւր քառասնիւ չափ. ի 1619 ժողով մեծ կալիքսահանաց եղև ի սմա։ Բն. 24.000։

582. Պրիէլ (Brielle). — Եւ սա՝ ի միամ՝ ի կղզեկացն հաւատացեալ, ունի ամրութիւնս և նաւահանգիստ մի. սամամբ ամրոյն Նորա (1572) սկիզբն եղև ազատութեան Հոլանտայ։

Հելլեվօետսլուս (Hellevoetsluys). — Ի կղզւոջն Լանտ-ֆան-Վուռհէ (Land-van-Voorne), յորում և Պրիէլ ունի զինուան, հաւատացք սորա անուանի են, զի անտի հաւեն յԱնգղիա գեղապղիր՝ ի Տարուբ։

Կուդա կամ Գերդուա (Gouda, Tergouw). — Ա. եղ Հայելայ քաղաք փարեմամ. աստ յորինեն զաղեան՝ ի ապոյ Բայելոյ և զամանս ծխափիղ գաւազանաց (լիւլէ), յոր գործ վաստակին 15.000 գործաւորաց՝ ի բնակեաց քաղաքին և՝ ի ամմանաց Նորա, այսպէս և՝ ի Կորքում (Gorkum) քաղաք յետ Մերուայ. իսկ ապոյ՝ ի բնակեացն պատրաստին՝ ի զանէ դպրին և՝ ի ձիոցոսութեան արենկա ձկան. հաւատացան մեծ ձկնորսակ հաւատն և վաճառիրկեն՝ ի բերան Մէզայ։ Համարեալ են այս քաղաքի և բնակեացք Շէէտասայ։ Բն. 12.000։

583. Գ. Միէլլանտ կամ Զեէլանտ (Zeeland). — Յարմատս Հարաւային Հոլանտայ. կղզեք մանուկք են մասունք գաւազաթս գործեալ՝ ի Շէլտս գետոյ. ի խոնաւութենէն երկրին ախտաճաւք են օդք, յաձս յամառնային եղանակի, բայց երկրին քաջ մշակեալ է և բարեբեր և Ժողովուրդն փարեմամ պարապեալ յերկրագործութիւն և՝ ի գարման անաս նոց։ Ի կղզիս Սէէլանտայ գլխաւորք են,

Ուալխէրէն (Walcheren). — Մեծագոյն քան զայլս. և՝ ի նմա է գլխաւոր քաղաքն Միտտէլպուրկ, վաճառաշատ և ճոխ, յորում կայ Ժողովոյ վաճառականաց և հասարակաց Ժողովարան գեղեցկաչէն զարգարեալ անդրեաք գեղոյն Օլէանտայ։ Բն. 16.000։

584. ՖԼԷՍՍԻՆԳ (Flessingue). — Քաղաք ամուր ծովեզերեայ, ի հնամանսանէ սորա մեհենին պատերազմական նշանք Հոլանդայ։

ՊԷՒԼԱՆԴ ՀԻՒՍԻՍԱԿԱՆ (Noord Beveland) և ՊԷՒԼԱՆԴ ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ (Zuid Beveland). — Գաւառք ի կէս (Goës) քաղաք։

ՇՈՒՈՒՆ (Schowen). — Անուանի վանս մխալուԹեան տարոյն, և քաղաք նորա Սիրիքսէէ (Zierikzee) ծոխ է, և է նորա նաւահանգիստ բարւոք և ապահով ազիւս։

ԹՈԼՈՒՆ (Tholen). — Ունի քաղաք համանուն, ուր են գործարանք Թելոց և կանեփի ընդհ։

ԳԻՐԹԼԻՒ (Biervliet). — Աս. Շէլտայ, աստ ծնաւ Ուիլհէմ Պէգքէլս որ ուսոյց զարհնիկս ձուկն ցամաքեցուցանել ի ԺԴ. դարս, վասն որոյ արձանն այն յանուն նորա կոչի ի Հոլանդացւոց Պէյէլհէ։ — Դարձեալ ի մասին անդ Գլանարայ կան Սաս-Քանկէնգ ամրոց և Աքսէլ որոյ անուանի է որս խեցեմորթաց, և Ալայս նաւահանգիստ։

585. Դ. ՊՐԱԲԱՆԴ ՀԻՒՍԻՍԱԳԻՆ (Noord Brabant). — Ցարեալս Ակէլանայ ի սահմանագրուԹեան Պելճիոյ. յաւուրս հաստատակատարուԹեան Հոլանդայ վճռակ հաստատակց անուանէր սա իբրև հարկրդ եօԹանեցուն գաւառացն. երկիրն բարեբեր է, ԹէԹևեա և մասամբ Ճահիճային և Թիփաս։ Բնակիչք գաւառիս Հռոմէադաւանք են, և պարապին ի գիւղագործուԹիւն և ի հաշուադարձուԹիւն։

ՏԷՆՈՊՈՇ կամ ՀԵՐՏՈՒՆՈՍՊՈՒՇ ըստ գերման. և ՊՈՒՍԱԼԷՏԻՒՒ ըստ գաղղ. որ Թարգմանի՝ Անտառ Դպօլ (Denbosch, S'Hertogenbosch, Herzogenbusch, Bois-le-Duc). — Գ. Ք. ամուր առ վտակաւն Տոմել և Ման, ունի ժողովարան հաստատակց, և եկեղեցի գեղեցիկ Ս. Յովհաննէս անուն, պնուտանի են և գործարանք կապարոյ ի նմա։ Բն. 25,000։

586. Ի գաւառի սոսա են բազում ամուր քաղաքք կանդնեալ առ հաստատակատարուԹեամբ Հոլանդայ, որպիսի է Պրեսա յարեմտակողմն Տենպոշայ որ ունի Ճեմարան գինուորական, և ի մայր եկեղեցւոջ նորին են գիրիք եղեկլեբրայ Ք Թագաւորի և կնոջ նորա և արձանք նոցին որ Համարին քանդակեալ ի Միքելանձելոյ։ Բն. 15,000։ — Պերկ-որ-Զոոմ (Berg-op-Zoom) Բն. 9,000։ — Հայսուէն առ Մէօզայ, և կէսդրեսյէնպոսքրի հուպ ի Պիէսպոշ, (Heusden, Gertruidenberg).

587. Ե. ՒՏՐԵՒՏ (Utrecht). — Ի հիւսիսի Պրապանդայ ընդ Ալէհոլանդ որ ի բազում առաջս բաժանի ասասնօր. երկիրն Ճախ Ճախուտ է և խոռոչիս յարևմտակողմն, ի հիւսիսի ցամաք և բարձր և բերրի, և յարևելակողման առաջս անբեր, ունի ցորեան, և ցորեան սեաւ և ծխմխաս, և ոչխար ընդհր, այլ ի Հարաւարևելեան մասին լեռնեալ է։

ՒՏՐԵՒՏԻՒ կամ ՈՒՏՐԵՒՏ. — Գ. Ք. առ Քրոմ-Իսյն (Kromme-Rhyn) գեղապաս որ մտնի ի Հռենոսի և կոչեցաւ քաղաքս այսպէս ի Լատինականէն (Ultra Trajectum) այսինքն է անդր քան զանց Հռենոսի, ի բարձս կառուցեալ կայ. և նման ի սմա ալքեպիս կոպաս մի Ցանեանեան։ Ունի Ուղղիք և Համալարան հիմնեալ ի 1636, ալքոնսի գղեակ, Եպիսկոպոսական եկեղեցի, տուն փողոց, վանք նանիի ասպետացն Ցեռնեանս, և Ճեմելիք Ծառազարդ, ալքիւրք բարեհամք յորոց Նաւազք տանին Ջուր Ամստերդամ։ Յամին 1579 աստ կնքեցան դաշինք միաբանուԹեան եօԹն գաւառացն ընդդէմ Սպանիացւոց և առ յիշատակ արձան կանդնեցին ի Սպտհ (Zeyst) գեղջ. գարձեալ և ի 1713 աստ վճարեցաւ դաշնագրուԹիւնն որ վասն յաջորդուԹեան ալքայից Սպանիոյ։ Բնակիչք առաւել քան զ30,000։

ԱՄՄԵՐՍՖՈՐԴ (Ammersfoort). — Գ. Ք. Ճոխ, որոյ բնակիչք պարապին ի ձկնորսուԹիւն ալիկայ. յաւարակի եկեղեցւոջ սորին կայ զանգակ Ճշմարիտ մեծուԹեամբ։ Բն. 10,000։

588. Զ. ԿԵԼՏԵՐՆ կամ ԿԵԼՏՐ (Gueldre, Geldern). — Ցարեալս վերնոյն ընդ ՄԷ Սեփհուերսէեայ, Մէօզայ և Ալսէլայ, ոռոդեալ ի Հռենոսէ. ընդարձակագոյն քան զայլ գաւառս՝ այլ ի ՃոխուԹենէ և յարդասաբերուԹենէն Նուազեալ. յարևմտակողմն գաւառին են գեղապուԹք և բլուրք որ բերեն ծխախոտ, մրգս և բոյսս ալշոյ, բազում կողմանք երկրին մացառախիտ են, և գեղջկի պրոջք Ճօռից. իսկ ի բնակչացն յոլովք ռոմայնանկք են։

ԱՌՆՀԵԱՄ կամ ԱՈՒՆՀԵՒՄ (Aruheim). — Գ. Ք. ամուր և գեղջկի կառուցեալ ի միջի բլուց յաջն Հռենոսի որ գործէ անդ Նաւահանգիստ. յեկեղեցւոջն մեծի են գերեզմանք գթոցն Կէլտերնայ։ Բն. 16,000։ — Ի սահմանս նորա կան մեքենայք Թղթագործաց։

589. ՆԻՄԷԳԻ կամ ՆԻՄՈՒՆԷԳՆ (Nimègue, Nymwegen, Nijmegen, Նոյմուագեն). — Քաղաք ամուր առ վահալայ, ունի Նաւահանգիստ վաղեմի և տուրառատ մեծ ընդ Գերմանական գիտալ գոն զրաստանդի բլուրք, անաստ մի գիալվերոյզք անուն և գեղջկի Ծառաստանք Ճեմելեաց. ի միում ի բլուրց կան մեացուածք գղեկին Ֆրանքենհոֆ (ամրոց բանէից) որ ասի ի մեծէն Կարոլոսէ կառուցեալ, բնակուԹիւն նախնի գբանի Նիմեկայ. ի ժողովրդի նիմեկայ բազում ինչ հնուԹիւնք են հռոմ. մատեանս։ Բն. 20,000։ — Ի միջնաբաւանին կայ արքունի գղեակն Լու, և ի նմա պարսպէ և որսարան ի մացառախիտ վայրս։

ՀԱՐԴԷՐՎԻՒՔ (Hardérwik). — Ամրոց է կիսաւեր։ Բն. 6,000։

ՍՈՒՅՏԷՆ (Zütphen). — Քաղաք հին առ ափն Ալսէլայ։ Բն. 12,000։

ԷԼԲՈՐԳ (Elburg). — Կաւահանգիստ ի Ակօիւ տեղւէ։ Բն. 3,000։

590. Ի. ՕՎԷՐ-ԱՅՍԷԼ (Over-Yssel). — Ի հիւսիսի կէսրայ ընդ ՄԷ Սեփհուերսէեայ Գերմանիոյ, Ալսէլ և Գելդռ և բազում ջրանցք անցանեն ընդ նա. անբեր է ասքառ և այս գաւառս քան զամենայն մասունս Հոլանդայ, Հող վառելի և մացառք պատճէ վերնոյս նորա, մշակութիւն յախտնս Ալսէլայ ևեթ յաջողէ։ Ի բնակչաց ոմանք ազգաբախք են և այլք Պալենական, և պարապուսին նոցա Հանել գՀող վառելի, մեղուաբուծութիւն և ձկնորսութիւն։

ՍՈՒՈԼ (Swolle, Zwoll). — Գ. Ռ. ամուր, ջրաբաժիք հաղորդակ ընդ Ամսթլայ և Գրոնինգայ, ի բերի ուրեք առ երի քաղաքին կայր ի հնումն ՄՀասան Օգոստինեան կրօնաւորաց, ուր ելայ Թումաս Գեմբացի կարծեցեալ դրող ոսկեզնիկ մատենին որ կոչի Նմանութիւն Քրիստոսի։ Բն. 19,000։

ՏԵՎԵՆԹԵՐ (Deventer). — Քաղաք ամուր առ Ամսթլայ։ Բն. 12,000։

ԿՆԵՆԻՄՅԷՆ (Genemuyden). — Աւան անուանի վան խաղալիկացն զոր անդ չինեն։

591· Ը. ՏՐԵՆԹ (Drenthe). — Ի հիւսիսի վերնոյն, և հանգամանիք նման նմին։ Նշանաւոր է ի գաւառի սոտ գաղթական տնանկացն զոր ի 1818 ած Փեսերիկոս որդի Թագաւորին ի մշակութիւն կոզք երկրին, և յայն սակս կանգնեաց ընկերութիւն մարդասիրական, որում յանձն է ինամ աղքատացն՝ սալ նոցա տուն և կալուածս և երկիր մշակելոյ հանգերձ կարասիք կահուք և զորիս նոցին մնուցանել ի գալոյս և ուսուցանել արհեստս պիտանիս. այսպիսի տեղիք աղքատաց են յերկոսին ի գաւառս իրրև 22 Թուով, յորս 20.000 անձինք վայելեն ի բարօրութենէ։

ԱՍՍԻՆ (Yssen). — Գ. Ռ. առ Սմիլա ջրանցիւք։ Բն. 2,500։

ԳՈՒՎԷՕՐԹԷՆ (Koeveerden). — Ամրոց ի հնախնային վայրի։ Բն. 3,000։

592· Թ. ՓՐԻԶ կամ ՓՐԻԶԼԱՆՏ (Frise, Friesland). — Ցարմանալ վերնոյն, զոր Մեհեանէր. սէկ անջատեալ ի հիւսիսային Հոլանտայ, և հանգամանիք երկրին և բնակչացն նման նմին են. ունի և Թուսբա և մարմանդս բնական և արուեստաստեղծ և ջուրցս յոդնաճիս։ Գրասո և անգլեայք Փրիզայ ընծիր են յայժ, այսպէս և կոտաք ազիս։ Բնակիչք կիսով չափ կաԹուղիկեայք են և կիսով Նորազանդք, լեզուաս տարբերեալք ի Հոլանտացւոց ոչ բարբառ սոցա նման է Անգղիա-սաքսոնին։

ԼԻՕՈՒԱՐՏԷՆ (Liewerden, Leeucoarden). — Գ. Ռ. Նաւացեալ վաճառականութեամբ կաուռւց. հասարակաց ժողովարանն գեղեցկագոյն է յայժ որպէս և այլ վնուածք քաղաքին, որ և ի ձեռն բազում ջրագործից ունի հաղորդութիւն ընդ գլխաւոր նաւահանգիստս աշխարհին։ Բն. 24,000։

ՓՐԱՆԵՔԵՐ (Franeker). — Երկու փարախաւ հնոն ի Ծովէն Հիւսիսոյ առ եզր մեծի ջրանցիկ, կայր ի նմա աթենէոն որ յառաջնումն համալսարան էր հինեալ ի 1515։ Բն. 5,000։

ՍՆԻՒ կամ ՍՆԷՒ (Snits, Sneek). — Քաղաք առ համանուն լճաւն։ — Հէերենռէն (Heerenwen), զորով կայ երկիր վարելի։ Բնակիչք 2,000։

ԱՄԷԼՍՑ և ՇԻՐՄՈՆՆԻՈՈԳ (Schiermonnikoog). — Կղզիք, ուր որսան փոկս կամ չունս ծովային։ Բն. 6.000։

593· Ա. ԿՐՈՆՆԻՆԳ կամ ԿՐՈՕՆԻՆԿԷՆ (Groningue, Groeningen). — Ցարեւելից կուսէ Ֆրիզայ հանդէպ Գերմանիոյ. ծոնք Հիւսիսոյ գործէ առ սովաս ծոցս կրկին զՏոլարտ և զԼաուէրսէէ (Dollart, Lanwerzee). երկիրն առ սակաս սակաս ընդարձակի տեղի տալով ծովուն, ցիրիզայ և զհանգամանն ունի. ի միջի կողմանս գաւառին գոն Հախ-Հախուսք և հող վաւելի ի նոսա. ի 1815 ի թուս ուրեք վաւելի հողոյն գաւառ կամուրջ մեծ փայտեայ կամ Թումբ երկայն փարախս երեք և 12 ոանաչափ լայն, զոր կարծեն ի Գերմանիկոսէ չինեալ առ Տիբերիւս, և առ ծառերուն մնալ զուգակ։

ԿՐՕՕՆԻՆԿՆԻ. — Գ. Ռ. Ռոխ և գեղեցկաչէն ի հառնուրգս Աա և Հունս (Aa, Hunse) վտակաց, ընդ որս գան Նաւք ի քաղաքն և ընդ այլ ջրանցս գնան մինչ ի Տոլլար և ի Ցրիզ. կենցաղոգուտ ընկերութիւնք կրոնական անուանի են, որպիսի է կրեթարան խրից և Տաճերոյ ուր 200 Համբակք գոն. ունի և Համալսարան կանգնեալ ի 1615, ժողովարան Հաւատակաց ի մեծի հրապարակին, եկեղեցի Ս. Մարտինոսի, ժողովեալ վաճառականաց, ապարանք գաւառապետի, կամուրջ Պոգերինկ-հօկ (Botering-hoog), իրրև վաճառատեղի։ Բն. 35,000։

ՏԵՖՍՏՕԼ (Delfzyl). — Նաւահանգիստ և ամրոց առ ափն Տոլլարայ։

594· ԱԲ. ԼԻՄՊՈՒՐԿ. — Ջորմէ եղեն բանք կանխաւ ի նկարագրի տերութեանն Պելճիոյ. ի մասնս Հոլանտացւոց գլխաւոր քաղաք է ամենուն Մաստրիխտ (Maastricht), ի Լատինականէն Վէրէ Ուլէ (Trajectum Superius), յորում գործէ սեկ ազիւս։ Բն. 25,000։

Հուպ ի քաղաքն կայ Ռեգէրզվէրկ որ է Լէառն Ս. Պետրոսի յորում է բերդ վաղնջի ի կատար ապառաժ վիմաց, և ի նմա քարաշատ մեծամեծք և բաւիղք ինն տասրերկրեակք ցվեց փարսախ յերկայնութիւն, յոր ապաստանին բնակիչքն ի պատերազման քաղաքին։

ՌՈՒԷՐՄՈՆԴ (Roermonde). — Քաղաք ամուր և վաճառաշատ առ Մէօզայ։ Բն. 5,000։

ՖԷՆԼՕ (Venloo). — Ամրոց, ունի Նաւակամուրջ ի Մէօզ։ Բն. 1,000։

595· ԱԲ. ԼՈՒՔՍԵՄՊՈՒՐԿ. — Որոյ մի մասն ընդ իշխանութեամբ Պելճիոյ է, ուր և զնկատիւր Նորոյն կարգեցաք։

ԼՈՒՔՍԵՄՊՈՒՐԿ. — Գ. Ռ. ի գաւառին և մասին Հոլանտացւոց, կառուցեալ ի քարաբլրի և խոնարհեալ զԱյգեկ կամ զԼեց գետոյ, ընդ անառիկ քաղաքաւ դասի։ Գոլեն և ի սմա սեկ ազիւս և կոտաք ընծիր։ Բն. 15,000։

ԿԱԼՈՒԱԾՔ ՀՈԼԱՆՏԱՑ

596· Յաստ, ա· կղզի Եաւա· բ· Սումատրա կղզի· գ· Պոռնէոյ· դ· Չելէպէ· ե· Մոլուքեանք և այլ մանր կղզիք· զ· գաւառք ինչ ի Հնդկաստան, յորս բնակիչք իբրև 18 միլիոն։

Յամերիկա, ա· Սուրինամ, Կիւյան· բ· Անտիլեան կղզիքն՝ Գուրասաաւ, Ս· Եւստաքէոս, Ս· Մարտինոս։ Բն· 91.000։

Յամերիկա, ամրոցք բազումք յափռնս Կարիբէոյ։ Բն· 100.000։ — Միահամուռ տարածութիւն կալուածոցն յերիս աշխարհն 233.000 մղոն քառակուսի· յորս առաւել քան զ200.000 Հայք։ բայց յառաջնումն ընդարձակագոյն ևս էին կալուածք Հոլանտացոց։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՑՔ

ՍՏՈՐԻՆ ՆԱՀԱՆԳԱՑ

597· Յաւուրս Յ· Կեսարու Հարաւային կողմն Սաորին Նահանգաց՝ Բելգիա Գաղղիոյ անուաներ, և Ժողովուրդ դաւառացն ըստ վկայութեան նորին Յուլեայ քաջամարտիկք էին քան զամենայն գաղղիացիս· Լակ ի հիւսիսակողմն աշխարհին բնակէին Պադաւացիք և Ֆրիզիք, և երկիր նոցա մասն համարէր Գերմանիոյ· Համաւասել էին սքա ի Հարթաթար Նաւարկութեան, և ընդէրկար տոկացին ընդդէմ Հռովմայեցւոց և անագան քան զԲելգիացիս մտին ընդ լծով նոցա· այրուձին Պադաւաց քաջ հանդիսաւոր և ի բանսարկ Հռովմայեցւոց· Ի բարձման սերութեանն Հռովմայ՝ միաբանեցին ազգքս այսքիկ ընդ վրանկաց, և ի պատակաւել սերութեան նոցա յամին 888, Բելգիա՝ գաղղիոյ վճակեցաւ, իսկ այլ գաւառքն Գերմանիոյ։ — Բայց ի ժամս նոսա ժամանակս վաթսունեքսալ կանգնեցին գաւառք Բելգիա ի Բելգիա անգաստն ի ժ և ի ԺԱ դարսն, որպիսիք են գաւառ Պրապանդ, Կելտերն, Լիմպուրկ, Լուքսեմպուրկ, և կոմսութիւնքն Ֆլանդրա, Հոլանտա, Սելանտա, Սիւֆֆեն, Հենոյ, Արդուա և Կամբր, և հպատակական վիճակն Իւդրեխտ ընդ որով էին և գաւառքն Կաբենհենկեն և Օվեր-Այսել, իսկ Ֆրիզ կանգնեալ ազ նուապետութեան առանձինն։ Ի սուղ ժամանակի բարգաւաճեցին սերութեամբ և Հոլանտա բարեկարգութեամբ և վաճառականութեամբ և ստացան Հնդկութիւն մեծ քաղաքք անուանիք, որպէս Պրիւժ, Կանդ, Անվերսա։

598· Յոլովք յիշեալ ազգաց միացան ընդ կոմսութեան Ֆլանդրայ, և ի բառնալ ցեղն կոմսից ի ԺԻ դարս՝ դուքսք Պուրկոնիոյ ժառանգեալ զայն՝ էղեն փարթամք քան զամենայն իշխանս Եւրոպայ, և ազատութիւն բազում շնորհեալ Բելգացւոց յանկուցին զսերս նոցա· այլ իբրև սպառնաս կարգաց Ցանդուգն ի 1477 ոչ Թագուհի Մարիա բայց գուսար մի որ էղև կին Մաքսիմիլիանոսի կայսեր՝ 17 գաւառք սերութեանն վճակեցան Գերմանիոյ՝ ընդ Հնգեակ Պուրկոնիոյ անուանեալք· Կարգաց և Թոռն նոցա Մանգուսիայն Ժառանգեալ զմեծ գաւառութիւնն Սպանիոյ· զՍպասպուհիւն Գերմանիոյ և զՊուրկոնը, խստութեամբ գնաց ընդ բնակիչս Սաորին Նահանգացն փոխանակ զի Թոթաֆեալ էին զնոսա լուծ Մաքսիմիլիանոսի և բանսարկեալ զնա ի Պրիւժ, և պատճառանաք վաթսելոյ զազանգաւորս կալվինականս և լուծերականս սպան ի Նոյեմբեր 70.000 ոգիս· Փիլիպպոս Ա որդի Նորա առաւել քան զՀայր իւր ի Նեղ արկ զնոսա ի չեռն ծերս նաւորին կրանվելայ՝ Թէպէտ և քոյր Նորա կարգեալ տեսուչ աշխարհին ի Կարլոսյան, յաջողեցաւ խաղալ զնոսա ընդ միմեանս, յամերեցաւ խաղալ զնոսա ընդ միմեանս, յամերեցաւ խաղալ զնոսա ընդ միմեանս, յամեր

գոյ ի վերայ Իբրահից, փախստական գնացին յայլ աշխարհս, որով անչքացան Ստորին Նահանգք ի պակասել Ճարտար արուեստաւորացն. տեսեալ զքաջասէրսն Թէ ոչ հնազանդի աշխարհն կամովին հրաժարեաց յիշխանութենէ, և գուքան Ալբայ նուաստ ձեալ զաղգատոհմն մահու գատապարտեաց զանձնդն յանդգնութիւն, ընդ որս և զիմեան Եկմենդայ և Հռոճնայ գլխատեաց ի Պրիւսել (1568)։ Իսկ Իշխանն Օրանժայ անձնասպան եղեալ ի Գերմանիա, գումարգ կազմեալ ի գաղղիականացն եմուտ ի Պելճիա և զգուշութեամբ ընդդիմանայր բազմութեան սպանիացի զօրացն, յորմէ երիսունեակ ի բնակչաց հիւսիսակողմանն զերան մեծ հասուցին նաւատորմին Սպանիոյ, և առեալ վերիւրէ և զնչեսսին, անդէն գիշերանն Օրանժայ ընդարձակ ընդդէմ առաջնորդ ի վերայ քաղաքացն Հոլանտայ և Զելանտայ։ Ի նմին ժամանակի յետս կոչեցաւ գուքան Ալբայ և փոխանակ նորա եկին այլք և ոչ յաջողեցան, զի առաւելաքէն երեքեայնի և զրանային գաշնադիր եղեալ ի կնիգ (1576)։ գուքան Բարմայ Նորաբար գաւանեաց օգնեաց զՊեաչիս ի գաշնակցութենէն անտի և արար ընդ ձեռամբ իւրով, բայց զգացեալ նոցին խաբեութենէն անդրէն ձեռն ետուն ի դաշնակիցն և կոչեցաւ այս Միաբանութիւն Իւդրեխտայ (1579)։ Հինգ գաւառք էին յատարեալն միաբանելոյն և յաւելան ի նոսա և այլք, և նոքօք ի 1581 խոպան Թեոդոսիոյն զրուծ Սպանիացւոց և կոչեցան Հասարակապետութիւն Ստորին Նահանգաց, որ յետոյ յանուն մեծի գաւառն Հոլանտա կոչեցաւ։

599։ Բայց գուքան Բարմայ սպառնալիք Նորոյ Հասարակապետութեանն բազմութեամբ զգացոյն զոր որս մերձեալ Գուլիելմոս կարգեալ սպարապետ Հոլանտացւոց, ի Ծովս և ի ցամաքի, և իշխանութիւն տերութեանն, մինչև սպանեալ ի 1584։ Յայնժամ կարգեցին յաջորդ նմին զորդի Նորին Մաւրիկ պատանի 18 ամաց, որ յաջող գտաւ և ի վարչութեան տերութեանն և ի մեղ զպատերազմեալ, որ և եհար զզօրս Սպանիացւոց ընդ Ծով և ընդ ցամաք մինչև յամն 1609, զի յայնմ ամի Փիլիպպոս Գ արար ընդ նոսա զինադադար 12 ամաց։ Ի վերայել ժամանակի հաշտութեանն՝ Սպանիացիք միւս անգամ փորձ փորձեցին գրաւել զՏօքանաս, այլ ապարդն ի հաղորդութեան ժամանակին յօրոցելալ զօրութեամբ ոչ միայն պաշտպանեաց Նորոյ տերութեանն իւրոյ, այլ և Սպանիացւոց ապարդին ապատնայր յաղթական զօրքն. վասն այնորիկ ամենայն Սպանիացիք խոսել ի հաղորդութիւն գաշնագրութեամբն ի վերադիպիս, որով Ծանուցաս Հասարակապետութիւնն տերութիւն ազատ, իշխան Ստորին Նահանգաց և կալուածոց Լուսիտանիոյ զոր գրաւեալ էր Հոլանտացւոց յԱսիա, յԱֆրիկէ և յԱմերիկէ, և ի Ծովս չգոյր յայնժամ պետութիւն չզօր քան զՀոլանտացւոցն, և ոչ ի վաճառականութեան զբ հաւասար նոցին, զի ընդ Ջինս և ընդ Ցապոն և ընդ Հնդկաստան նաւագ նոցա առնէին երկնեկս։ Բայց Վերջացող նախանձալ ընդ փառս Հոլանտացւոց որում յատկէն պարտպանէին, ի ժամանակին յայնմիկ ի հասարակապետութիւն յեղափոխել զսէրսութիւն իբրեանց ի ձեռն Գրոմուելայ՝ զոր տարապարտուց գուռն պատերազմի բացին ընդդէմ Հոլանտոյ։ Երկուսաքեք կռուեալ ընդ Ծով և ընդ ցամաք առաջնորդելով նաւատորմին Հոլանտոյ քաջն Գրոմբայ և Ռիւդերայ՝ յաղթողքն գան զՄիդլսիա և ի լինել հաշտութեան ի 1673՝ յոգուտ նոցա կիրթեցան պարտքեր։ Լուգովիկոս ԺԻ. եթագ պատերազմ նոր և չոյժ ի նեղ արկ զՀոլանտա. յայնժամ արձակեալ նոցա զքաւրս կասկածոյն ընդդէմ Գաղղիացւոց և ազդելոյ զերկիրն յետս դնացն զնացս, նոյնպես և յաղթութիւնք նոցա ի Ծովս և նախանձ ազգաց Եւրոպայ ընդ Գաղղիացիս՝ ի գերև տանին զանկանելոյն Լուգովիկոսի. և յետ գաշանց հաղորդութեան ոչ ինչ նուազեաց ի կալուածոց Հոլանտայ բայց վաճառականութեան և Ծովուքեան նոցա ոչ իրրև զառաջինն բարգաւանէր։

600։ Ազնուաբոր եղև Հոլանտայ գրգռիւ ընտանի պատերազմացն՝ յերկիցեկել Ժողովգանն, կիսոց կռնակիցք Օրանժեան տանն գոլով և կիսոց հաւատակից զինեալ զի մի ֆարտացեալ տանին բռնանալ ի վերայ աշխարհին, և զբազեալ սոցա յամին 1650 իբրև զի ժառանգ տանն Օրանժայ մանուկ մինչ էր՝ ետուն զնաւրէնութեան տերութեանն յարս տանեաց ընտրանաւ կարգեալ և կացուցին նոցա զոմն մեծ գլուխ Բուլաւոյ կոչեցեալ, որում անուն էր Յովհաննէս Վիթ, որոյ օգնութեամբ եղբօր իւրոյ կոռնելիոսի զանձնդն բարեբ տնտեսալ զամս 22, և տկալ պատերազմն ընդդէմ Ազգդացւոց, ապա զեղծաս իշխանութեամբ և առելի եղեալ սպանեալ եղբարքն Տանդերն։ Յայնժամ Գուլիելմոս Գ ժառանգ տանն Օրանժայ կացեալ իշխանապետ վասնեաց զզօրս Լուգովիկոսի ԺԻ. յաշխարհէ իւրմէ. և իրրև ընտրեցաս նա Թագաւոր Բրիտանիոյ ի 1688, օգնեաս մեծ եղեր Հոլանտայ միաբանութեամբ հակառակորդ ազգին ընդ նմա. այլ իրրև նա մեռաւ (1702) միաւանգամ ընթացաս մեծ Թշնամութիւն Հայնրիոս ոմն յաւագոց աշխարհին, և վերեալ նա զիշխանութիւնն ամն 20։ ԵՒս սակաս եղև կռիւն մեծ վասն յաջորդութեան Թագաւորին Սպանիոյ, և գաշինքն Ութրեխտայ ի 1714։ Յետ Նորա ի 1747 Գուլիելմոս Դ Օրանժեան տանէ եկաց իշխանապետ զամս չորս, և ևՀոգ ի մահուն զիշխանութենէն որգաց իւրում Գուլիելմոսի Ե, որ եք մանուկ երկոց ամաց, ինամակալ նմին կարգեալ զդուքն Պրունզուիքայ՝ որ զամս 30 կացեալ էր ի սպասս տերութեանն և յայնմ հետէ վասն ծերութեան Հասանին ոչ ժամաներ Հոգալ զգործ աշխարհին։ Ըստ սպարապետալ Հանճարեղագոյ Օրանժայ խորհրդոյն ազգովին վարելոյ զառհին յաշխարհէնն. սահման գոնեզ զրոյց յօգնութեան հասեալ ի Բրուսիոյ (1787) պատերազմ չարուցին ընդ նոսա և ընդ դիւանակիցս նոցին ընդ Գաղղիացիս։

601։ Յամին 1795 Բիշեգրիւ զրահաւոր գաղղիացի տիրեաց Հոլանտայ, յաջողութեամբ յաճախ բազում գնալ ընդ աշխարհն, քանզի ի ցրտոյ պատեալ էին ջրանցքն և ձիովք անցանելի ընդ այնս։ Իշխանապետն

ամենայն ասոր հարով փախեաւ Ա՛նգղիա, և տէրութիւնն Հոլանտայ եղև դաշնակից գաղղիականին առեալ յօրէնքուքեան Հասարակապետութիւնն պատեաւ։ Փոխեցաւ վարչութեանն օրինակ, միացան ի մի պետութիւն եօթանեքին դաշտուքն, իշխանութիւնն օրինաւոր տուաւ նուիրակաց և իշխանութիւն գործադիր հնգից ոմանց։ Գաղղիա խառնութեամբ իւրով խառնեաց և զՀոլանտա բռնացուել ի վերայ ասոր քաղաքաց աշխարհին և հարկս արկեալ 200.000.000 ֆրանգաց։ Նիկոլակիոսութեամբ Հոլանտայ ընդ Գաղղիոյ՝ և ևս Թշնամեացն ընդ նմա Անգղիացիք, և գրաւեցին զամենայն կալուածս Հոլանտացւոց որ յոստս աշխարհս։ ի զոր Շիմմել բէնինք միջ Թռչակաւորն կամ իշխանական և իշխանք աշխարհին ձգնեն հաստատել զսահմանեալ սեպութիւնն և զնաճառականութիւնն, և յայնմհետէ Թշուառութեան ժամանակի Ա՛ստրէտն կարգեաց Թագաւոր Հոլանտայ զեղբայր իւր զԼուդովիկոս ի 1806։ — Իակ Պէշիա անգամն ի ժամանակաց Բ Փիլիպպոսի անջատեալ ի Հոլանտայ զառաջինն կոչեցաւ Սաորին Ա՛նհանգ Սպանիոյ, և ի սկիզբն ժԸ դարու դաշնագրութեամբ Իտրեխտայ մասամբ վերահնեցաւ Գաղղիոյ և մասամբ Աւստրիոյ, մինչև զանձնայն գրաւեցին Գաղղիացիք ի 1792, և յոմն վերահաս բաժանեցին զաշխարհն, և հատան կամք Պէշիացւոց միաբանեալ ընդ Գաղղիացիս յօդուտ քան զՀոլանտա։ Լուդովիկոս բազում ինչ հնարեցաւ վասն բարգաւաճանաց աշխարհին, այլ ոչ եդիտ հնարս երանի, քանզի Նաբոլէոն արգել խափս չառնել տուրքսն ընդ Անգղիացւոց, և նոքա կալեալ զանձնայն նաւս Հոլանտայ խլին զաղբիւր ծախուքեանն նորա, ընդ որ ոչ ևս Հանդուրժեալ Հոլանտացւոց ակաան գաղտ առնել ընդ Նաոս տուրհասիկ փոխոխմունս, զոր իմացեալ Նաբոլէոնի բազուքն առ Լուդովիկոս և նորա ոչ կամեցեալ առնել անչգուքեան աշխարհին զրուտ սեր կարգալ էր հրաժարեցաւ ի Թագաւորութենէ ի 1810, և Հոլանտա յանէ Լեալ ի Գաղղիա, բաժանեցաւ յանի վերակս, և փոքր մի հանգարտեաց երկիրն։

602. Ձեռ պատերազմունն Լիքսիոյ՝ ի 1813 վերջ Թրուայ և Ռուսաց մտին ի Հոլանտա, անդրանա և Անգղիացիք եկին նաւուք և Տահմոնեանք ժողովրդեանն կոչեցին Ա՛նգղոյ զԱուգուստոս զորդի Գուլիելմոսի և զորդի Գուլիելմոս ե, որ Ա՛նհանգրատ ընթերցաւ իշխան Նասպես Հոլանտայ. ի Նմին ժամանակի և ժողովեցան Ա՛ննոյ հաստատեաց զՊէշիա և զՀոլանտա Տարել տէրութիւն ազատ, յաւելեալ յեօթնեասան գաւառս նոցուն զԼիէժ և Ա՛նգուսթոգորդի, և կացեալ ժառանգն Օրանժայ Գուլիելմոս Ա Թագաւոր Սաորին Ա՛նհանգայ, Իշխան Լիէժայ և Մեծ դուքս Լուքսեմպուրգայ, և յայնմ հետէ միաբանութեամբ Թուէր յանդորրոտ վայելել աշխարհն, և յաւադաւել վաճառականութեանն, ընդ խնամոտն զեկավարութեամբ Գուլիելմոսի, որ ինամ ածէր և արձակ սից և գիտութեանց և վաճառականութեան և բանտեսութեան ժողովրդեանն։ Բայց Հոլանտացիք բան վաղեցուց ատելութեանն ընդ Պէշիացիս ոչ հաճեին հաւասարս համարել նոցին, և Թէպէտեր լինէին առ Թագաւորն, որ բնիկ Հոլանտացի էր։ և նա հրամայեաց ընդ ամենայն գաւառս տէրութեան իւրոյ զՀոլանտացի լեզուս հաստատել ուսնել և միավորեալ ընդ Պէշիացւոց որ թարգման և կրօնիւք մերձաւորք են Գաղղիացւոց՝ երիւղեալ ևս զի մի հալածանս ինչ կրեսցեն և վասն կրօնից իւրեանց ի նորատգից անտի կայնի ի տագնապս։ և ի լինել խառնութեան ի Գաղղիա ի 1830, խռով հարեն և ինքեանք նախ ի Պրիւսէլ, զաւուրս երիս խռովեցան ի բաց վանեաց զպահակսն զօրուն, և ըստ նմին օրինակի բնակիչք գլուխոր քաղաքացն անթոխ արարեալ խոշտանգէին զպահակսն մաքառասանն և զզօրագործ մեքենայիցն ուղղէս։ Հասեալ համբաւն յականին Գուլիելմոսի առաքն ընդ Հանուր ժողովս կազմեալ ի Լա Հայ և նոքա փութեցաւ առաքել գունդ զօրաց ի Պէշիա ի ձեռն իշխանին Օրանժայ որ և եմուտ ի Պրիւսէլ յառաջնումն սեպտեմբերի, և սեպեալ զի ոչ ե մարի խաղալի զաչ խարէն առանց ժողովոյ գործոյ առ Հայր իւր ի Լա Հայ, և անդ վաճեցաւ ի 29 ամսոյն անջատել Պէշիոյ ի Հոլանտայ յօրինագրութեան մասին և ի գործս պաշտամանց։ զայս Տասուսեալ Թագաւորին առաքեաց գեսպանս զգուշութեամբ հրատարակել գհրամանս ժողովոյն։ Բայց Պէշիացւոց և ոչ այնմ հաճանեալ՝ վանեցին զպահապան զօրս քաղաքաց ոչք ի Հոլանտացւոց անտի եին։ փեսաքրիկս եղբայր Թագաւորին բազում ձիամբ եմուտ ի Պրիւսէլ և զաւուրս երիս մարտուցեալ ի քաղաքին սանդարեցաւ անգրէն յետս գառնալ ի 26 սեպտեմբերի։ Այնուհետև համարձակ գլուխ ամբարձին և այլք ի քաղաքաց և ընդ հալ ամենայն Պէշիա ընդվզեալ ի չորրորդում աւուր հոկտեմբերի ժողովով հասաւ անաց ինքինչման տէրութիւն լինել յայնմ հետ։ Ի զօր միաւորեալ Լանահնդ եղև ազգայորդին հաշտեցուցանել զնոսա ընդ Հոլանտացւոց և ըստ կամս նոցա վարել։ Պէշիացիք ժողովով հաստատեցին ոչ ևս հնազանդել ամին Օրանժայ և ինդրեցին իւրեանց Թագաւոր զորդի ազգային գաղղոյ, զոր չեռ յանէն փիլիպպոս Լուգովիկոս. յայնժամ Պէշիացիք ընտրեցին փոխանակ նորա զԼեոպոլդ իշխան ի ազնէն Սաքս-Գոպուրգեայ որ Թագաւորեան չորս եմուտ ի Պրիւսէլ ի 22 յուլիսի 1831 ամին։ Խնդացաւ պետութեանց Եւրոպայ զի մի արգելոք խռովութիւն Սաորին Ա՛նհանգայ ազատ ձեացի և յայլ աշխարհս ազատչին զՆիդգիացիս միաբանեալ ընդ Հոլանտա և ընդ Պէշիա։ և ժողովեալ Լանահնդ հաւանեցաւ Պէշիոյ կալ ինքնիշխան ընդդէմ կամց Հոլանտացւոց, վասն որոյ իշխանն Օրանժայ փութացաւ եմ զզօր ի Պէշիա եհար զընդդիմացսն ի Փետրվարի հոկտ ի Լէօվէն։ Յայնժամ առաքեցին Գաղղիացիք զնէրօր զզօրք ընդդէմ նորա։ Նա ընդ կրունկն գարձաւ, բայց զՆէրօրա քաղաք կալեալ պահէին Հոլանտացիք։ վասն որոյ ի գալ ամին երկրորդի (1832) միաւորագամ անգր գարձաւ ձերբ և պաշարմանբ էառ զքաղաքն, որով խոպառ տեղի եառուն Հոլանտացիք հաւանեալք

ընդ անջատումն երկոցուն աչխարհացն, որք և ի խաղաղութեան վայելէին արդ և բարգաւաճէին։ Յամին 1849 յաջորդեաց Գուլիելմոս Գ զհայր իւր որ և Գուլիելմոս կոչէր։

ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՆԿԱՐԶՈՒԹԻՒՆ

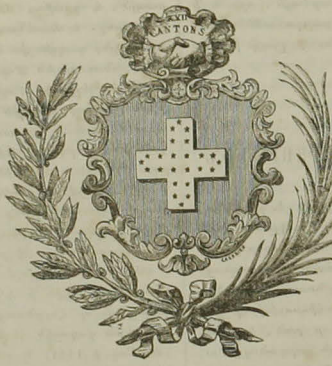
603. Հոլանտացւոց լեզու բարբառ է գերմանական՝ ի սաքսոնականէն ծագեալ, և Ֆլամանն կամ Ֆլամանան բարբառ մերձաւոր է Հոլանտացւոյն։ Ի ժէ դարէ սկիզբն եղև գրութեան հոլանտացւոց. զի յայնժամ Թարգմանեցան առ նոսա աստուածաշունչ գիրք, և ասկական բանահիւսութիւնք ինչ երևեցան յարձակ և յոտանաւոր բան, և անուն սկիզբն կալաւ բանաստեղծութիւն զարգանալոյ, առաջին գերազոյն կացին ի սկիզբն ժէ դարու Յովհան Տուտա և Դանիէլ Հայնսիոս. և յետ նոցա Գադ (Cats) որ Լաֆոնդէն հոլանտացի կոչեցաւ. Ջան տեր Ջոնտել (Joost Van der Vondel), Հիւիկէնս, Տէքեր, և նոր գերգոյն Գէթ, Պիլտերտիյք, Դօլ լէնս։ Արձակ շարադրութեան ոչ այնչափ միտ դնէին Հոլանտացիք՝ զի իմաստութիւն նոցա ի լատին և ի գաղղիացի մատենագրին, բայց մակացութիւն ազգի ազգի գիտութեանց բարգաւաճեալ ի ԺԸ դարէ և այսր մանաւանդ ի համալսարանին Լէյտէյ. յայնմ դարու անուանի եղեն Ակրիգոլա և Եըազմոս։ Իսկ ի ԺԹ դարու՝ Ուհոս Գրոտիոս (H. van Groot) այր մեծահամբաւ, անուանի եղև ի բազում ազգս գրութեանց. իմաստասէրքն Ցուստ-Լիբս, Դանիէլ և Վիկոզայոս Հայնսիոս, Կրոնովիոս, Աբռահամ, Հերմեզերուայս, Ուիթդէնպախ. իրաւաբանն Պիկերքոյք, երկոքին չափաբերքն Շէլ. բնախօսքն և աստղաբաշխք Հիւիկէնս որք զՅովհաննէն Տնարեցին. Լէօուենհէկ, Սամմերտամ հանքաբան, և մեծ բժիշկքն Գոեբհաւ և Ջան Սուհքեն. անուանին Սպինոզա փիլիսոփայ՝ հրեայ ազգաւ և մոլոր մոգ։

604. Պէլճիա յամենայնի սաղև գասաւ քան զՀոլանտա. քանզի ի գաղղիական գրութենէն ևեթ պատրաստեալ, և զքաջագ մատենագրաց նոցին գիրեանն սպագրել. և մատենագիրք նոցա Պոֆոր և իլյանն Լիեր ընդ գաղղիացիս համարին։ Յարդեացս և ի նոցոյ նշանաւորք են Մոք (Moke), որ գրեաց զպատմութիւն Պելճիոյ. Բոլէն գիւանապետ՝ զպատմութիւն Լիեժոյ, Գէրլին՝ զԲլանթրայ. ի գեղջկի դպրութեան և ի վիպասանութեան՝ Տէլմէդ, Կրանկասեաժ, քերդողքն Ռիսվկ (Riswyck) և Վաօսէնրաատ (Waostenraad). Թատերգակքն Վէզ (Vaez), Վաքէն, Կիլլիամ, Վիխոր Հիւկ, Սմիդ (Smits), Լաւրի. կատակերգակք Լապար, Ռոմմերի։ Ի հարերէն Պելճիա 100 օրագիրք հրատարակին, յորս 38 հանապազորեայք. 32 յօրագրացն՝ ի Պրիւսէլ։

605. Աստուածի յոյժ եղև Հոլանտա և Ֆլամանդ նկարչաց որ կային ի ԺԴ և ի ԺԵ դարու յերկուց գպրոցացն որ Հոլանտացի և Ֆլամանդ կոչին։ Ֆլամանդական գպրոցին հեղինակ եղև Ցոհան Ֆան Այք (Մեռեալ ի 1441) և սմա ընծայի գիւտ իւղաներգ նկարից. Նկարք ոսկեզօծեալ գպրոցիս համարեալ են վասն կենդանասիրեալ երանգոցն և կերպարանաց. պատկերահանք անուանիք այսր գպրոցի են Մեքայէլ Ռոքալ որ Ռոհիպէնի Ֆլանթրայ կոչեցաւ, Ֆրանք-Ֆլորիս Ֆարասր ևս քան զնա, Ագրասանուս, Գալ վանդ քալ քան զառաջինն. Պ. Պ. Ռուպէնս մեծահամբաւ և զարմանալի նկարիչ զի են նորա իբրև 4,000 նկարք. Վէնֆս, Դէնդէն Մէգոս, Ինայաբս, Դենիէր Հայրն և որդի որ զառակական կենաց տեսիլս գեղջկի նկարեցին. Յօրանիս՝ նահանձորդ Ռուպէնսայ, Ջան Տիք կամ Տայք որ Թագաւոր առնուանեցաւ. Կենդանագիրք պատկերահանաց. Իսկ հանգստի գործոցին աշակերք անուանի են ի նկարս առաքինի բնութեան և ընտանեկան կենաց. հեղինակ վարժարանին եկաց Ղուկաս Լէյտայ ի ԺԵ դարու. և աշակերտեալքն՝ Պլեմմերդ, Ռեյնհագա, Ռեմմրանս, Ռիյստէլ. Դերզաուրկ, Աբկիր, ԺԷ դար Տօու, Ջան Լայր, Վաուսերման, Կրիֆֆեր, Պերկեմ որ Թեհկրիտան կոչեցաւ նկարչաց և Հերպեդ և Հիյսդամ նկարիչք ծագանց։ Աս մեք անուանի են Ջան Օա, Ջան Սբեհմանք, Հէհֆեր, Ռինհման, Ջան Պրէկ, Ուռնաեր և Շոգել։

Գիւղական Հովանաւոր

ՉՈՒԻՑԵՐԻ

ԿԱՄ

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ՀԵԼՈՒԵՏԻՈՅ

Տարաճոռիւն 1,933 փարս. □. Բնակիչք 2,400,000 :

606. Ալեզնագոյն աէրուռթիւն աշխարհին Օտուիցերիայ կայ ընդ 45° 50′ — 47° 49′ ասաիճանաք լայնուռթեան հիւսիսոյ, և ընդ 3° 43′ — 8° 5′ արեւել. երկայն։ Սահմանս ունի ի հիւսիսոյ կողմանէ՝ Գերմանիա, Պաւարէն, զՍուրգենմարկ, և այլն. յարեւմտից՝ Գերաղիա, ի հարաւոյ՝ Պասալիա, յարեւելից՝ Ղուան և երկու Հանդեք են աշխարհին դաշնակցութեամբ միացեալք վանն Հասարակաց օգտի, Թէպէտ և ուրոյն առանձին օրէնք են վարչութեան միոյ միոյ, և ամենեցուն հասարակապետական է բայ ի «Գեօֆքադելլ» որոյ Թագաւոր համարի արքայն Բրուսայ։

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

607. Լերինք. ձԱՆԱՊԱՐՀՔ. — Օտուիցերի բարձրագոյն է և լեռնային քան զամենայն աշխարհս Եւրոպայ բայ ի Սաւոյեայ. կրկին պարք են լերանցն. մի՛ւրա՝ յարեւմից կուսէ, և Ալպեսայք՝ յարեւելից, ի հարաւոյ և ի հիւսիսոյ պարփակեն զաշխարհն. սոքա են բարձրագոյնք լերանց Եւրոպայ և ի սոցանէ ձգին ասոք լերանց յայլ աշխարհս. լեառն վարդիզ (Ռոզա) որ բարձր է քան զայլս՝ ոտի 14,380 ոտնաչափս. Ֆինսդեր Աարհառն լեառն 13,428 ոտք։ Ի բարձրէր վայրս այգիք առնին մինչև յ՝2,400 ոտնաչափ բարձրութեան լերինց ծովու, պտղատու ծառք յ՝4,000. իսկ ցորեան մինչև ի 4,600, և անտառք մինչև ի 4,900. կան և ազգք ինչ եղևին ծառոց որ լինին մինչև ի 6,300 ոտս բարձրութեան. մարմանդք գեղեցիկք են ի Լերինն, ուր և յամարայնի բազմութիւնք հօտից անդէոց Ճարակին և պանիր ամենից լեռնի ի կաթանէ մարքայն. ի բարձրաւանդակս անդ և հուպ ի սահմանս առատանայ գոռնին հանգրուանք հովուաց և ապահէնք Ճանապարհորդաց. յ՝7,000 կամ 8,000 ոտնաչափ բարձրութենէ և ի վեր ձգին ձիւնախաղացքն. գագաթունք յոգունց ի լերանցն ձիւնապատք են անդուծանելիք և ոմանք ապառաժուտ որ ի Ճառագայթից արեւու վառեալ փոգիզեն ի գրօսանս սեւսանելեաց։ Լերանցունք ի ձմերայնի ձիւնաթաղաք՝ հալեալ ի տօնոյ ամառան ընծայեն յուռթի Ճարակս անդէոց, բայց կա-

տարբ նոցուն միշտ ձիւնացեալ են և Սառույցէն կազին: Ի Լերինս ասս են ակնագոյք մեծամեծ գեւտոց Եբրայոյ, որպիսիք են Հաճնաս, Հասն, Բոյ և Դաճուռբ. Ի լուծանել սառամանեաց հեղեալ յորդաջրեալ ջուր հոսանաց իջանեն ի Լերանցն և է ուրեք զի ձոյլ մեծ սառն խորասիեալ յեղկանալ ջուրցն չուրջ. Ջանաքի ահագին գղզդմամբ ձորձանալ և զան ի Թափս և վախս զարհուրելիս գործէ ի տեղալ միւսանգամ ձեանց, և ի սորոց անաի պատառելոց սառիցն վերայնէն ցրտագին սողոքաք. բայց սառոյցքն ամի ամի ածեն և ոչ նուազեին հալելովք. է ի ահագին ծանրութեամն և զժայռս գահավիժ գլխեն. յորս հարիւրիւք չափ սառոյցս հաշուեն ի Չուիցերի, որ միահամուռ գրուածն իրրև 140 փարատիս տեղւոյ: Վերագոյն մեծ է ձմեռապարտիրդել ընդ Լերինն Թէպետ և կիրճ ոք ուղիցի առաջնորդ. և վտանգ առաւել քան զամենայն բերեն հիւսքն կամ ուսինք ձեանց որ են կոյս մեծագանգուած սառին կամ ձեան որ ի բարձրութենէ լերին գերծեալ անկանի ի խորս, և յանկման իւրում առ ի Թաւալ ընդ իւր ձուլէ ժայռս և սառոյցս և անչեզնգ ծանրութեամն բազում անգամ յեզակարծուց ի վայրկենին կործանէ ծածկէ զլճին և զմարգին և զանասուն. զնոս նոցա գան և գառնաս չուձիչ հողմանէ և սիրտն միշեւ ցչարուստ հեռաւորութենէ: Ի գարնայնի յամառն պատահէ անկումն հիւսոյ, զի ի սկսանել ձեանցն հալելոյ պատառ մի սառուցի կամ քար փոքրիկ սահեալ ի վերուստ ընդ հողոլելն և առձէ և լեռնակուսակ իմն մեծութեամբ. Ժամանէ ի խոնարհ. վասն որոյ ուղևորք բազում զգուշութեամբ գնան ընդ այնպիսի ձանապարհ, և ոչ իսկ աղաղակաւ բարբառիւն ի մի օգոյն չարժմամբ խլրտեսցի հիւսն. և առ ի փորձելոյ զհաստատութիւն ձեանն սովորեցան արձակել հրացանս որպէս զի եթէ ոչինչ խլրտասցին լեզի՝ աներկիւղ է ձանապարհն. բայց յանկանել հիւսոյ իրրև ազդարար կարգացեալ նմին հնչէ ձայն ծանրաւոր որպէս զրոտման, զոր լուեալ ուղևորաց փութան ծանգամառ լինել կամ անկանել ի ձեւագործ անձաւս որք ուրեք ուրեք ի գժուարութեան հատեալք են. Լինին հիւսք և ի ձմերայնի հողմական բերեալք ի վայր, բայց վասն կակղութեան ձեանն ջնասին սակաւ: Լինին և զարհուրելի սասանութիւնք յաշարհէս սաս և ձոյն երկրին փլուզեալ ի բարձրաւ ծածկէ զառագայթս, որպէս ի յեմին սասանութենէն որ եղև յամին 1806 ի Ըշուից հնձանդի՝ զան ի վայր կող մի Ռոփխոյ Թանձր 100 ոանաչափ՝ գեղս յորս տասերեսուց ի գաշարս կոչտապ և Պուղնկենայ:

608. Ի վերոյ ասյոր ամենայնի գեղեցկութիւն գրից և վայրաց աշխարհին Ըշուիցերական յորդոր լինի ամի ամի բազմաց ճանապարհորդել ընդ աշարհն. այն զի կառուցեալ կայ նա ընդ ամէն գաղղիոյ, Գերմանիոյ և Իտալիոյ, և ճանապարհք պատճեռք գոն ի նմա որպէս այն զոր Նաբոլէոն յարդարեաց ի լեռնն Կենիսս այն է Ձեներ կամ Սրնի և որք ի Սաւոյեա և ի Վէներան և որ ի Վալէ: Ցեա այնորիկ բացան և այլ երկու ճանապարհք, այս է Սբլիեհէն ի Կրիզեն որ հանէ ի լճէն Գոմոյ, և միւսն ի Դիզորզոյ ի սանմանս Հելուետիոյ ընդ ամէն Ասիճէ և Ասաս գնաց: Ի մասոյ գործոցդին և երկաթուղիք ի գիւրութիւն երթեւեկի, որպիսի գործեալ կայ է ընդ ամէն Ցուրիկայ և պատճայ, որ մասն համարի մեծ չափն սկզբնաւորելոյ ընդ պազիլեա և Ռոմանոհոռն որ առ լերին Գոսոտոցայ անցանելով ընդ Պրուգ, Պատեն, Ցուրիկ, Ութինգերմոյր, Ֆրաուենֆիլտ: Եակ ի պազիլեա հանեն երկաթուղին Ալզակիոյ ի Գաղղիոյ, և պատեպն: Ալզաքրակալ է և երկաթուղի ի Լիոնէ Գաղղիոյ մինչև ի ձմեռեւան:

609. Գետք. Լիճք. — Ցորդոռնիւն ձեանցն իջելոց յԱլպեսոյց գետս և առուս և լճես յարեւցան նեն բազումս, որոց յաձախ յերազելոյ հոսանան պատահել և բախեալ ընդ ժայռս՝ սահանս ի խոնարհ և ցցասուկս փրփրոյ և կարկաչանս ջրվիժից զնայնոցիկս ասց և մարմնիցեցնիս ոտիկան ընդ ծայրեցայնեն. առուք մանուկք ի լուծանել ձեանց առատացեալք վարեն զխոտ և զքար ի հոսանան, բայց առ լեռնոտիք խոտորեալ ի լճես՝ զաւազախառն ըզգ գիրան Թոզան ի նոսա և զտեալ անտակիս ելանեն յատակ խոզան. բայց որոց չգուցէ լճէ ընդունելոյ, յորոց սակ է և չափ՝ հեղեալ պատճառն ինքսաբերս: Լիճք Ջուիցերեաց հարեւանալ են և վասն գեղեցիկ գրիցն և տեսարանաց, յորս գվատարքն են լճէն ձճիւեալ որ ի հնուեն Լէմանու կոչեր ընդ միշ Հելուետիոց և Սաւոյեայ. լճէն Գոսոտոցայ կամ Կոստանդեայ զոր Գերմանացիք Պոտենսէե անուանեն, ընդ միշ աշխարհին Իւրեանց և Հելուետիոյ. ընդ այս լճէ անցանէ Հաճնաս. լճէն Ցուրիկայ ընդ որ անցանէ Լիմմաթ (Limmath). լճէն Լուչեռնայ ընդ միշ չորից նահանգաց տարածեալ, և ընդ սա գնայ Ռայս (Reuss). լճէն Կնեօֆշատելյ և Պիեննայ որ ընդունին զՈրոտ. լճէն Թունի (Վանգալիկոս), Պրիենց, Լուգանոյ, լճէն Մյեռ որոյ վերին մասն Լոգառնոյ կոչի. լճէն Վալքենչատա ի Սեկկալ, զոր պատեն ժայռք 6,000 ոանաչափ բարձրութեամբ. և լճէն Ցուկ առ սոսրոտով Ռիհի լերին:

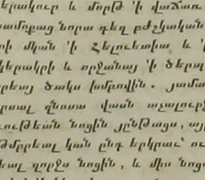
Ջորեքին գեղեցիկ մեծամեծք զոր ի վեր ասիր սչեցաք ընկալեալ զվտակս որ ի լերանց անտի բղխեն, գնան ընդ գանգան աշարհս և Թափին յայսպիսի ծովս: Բայ ի մեծաց սասի գեւտց գնան ի Հելուետիա և մանուկք, որպէս Թուր, Ռեն, Դեսեն որք ի Գերմիոյ և Ալր որ ընկալեալ գԱար, գԹիեղ, գԱրա և գԼիմմաթ խառնի ի Հաճնաս:

610. Բերք. — Կլիմայ Հելուետիոյ ցրտագին է ի լերինս, և ձորավայրս կարի իսկ ջերմ, և բարեխառն ի միջավայրսն. ըստ զանազանութեան տատիճանաց ջերմութենէն ածեն և ազգ ազգ բուսոց. ի հասարակի արգասաբեր է երկիրն և քաղ մշակեալ, այլ մեր բաւական բերեն Ժողովրդեան երկրին, վասն որոյ ամի ամի գնեն ցորեան յայլոց աշխարհաց. առատ է անգ չաղանակ և կերասս և ընկոյզ և պտղիք որ բերեն անուշահամ գինի ի սահմանս լճին ձեներեւայ. անասունք բազում են և 200 ազգս ծառոց հաշուեն ի նոսա, որոց փայտ կարելոր է ի շինուածս և յայլուսեն. բայց քան զամենայն ինչ չահաբեր են պարարտացեալ մարմնիցքն ուր յամարայի արածին

հղիք անգլաց և գրասաք և այնք անհիւ ի բազմաթիւնե. գին պանրոյ և կոգաց որ ամի ամի ելանէ յաչխարհէն համարեալ է իբր 40.000.000 ֆրանգք։ — Հանիք երկամոյ և կաղարի և այլոց կարևոր միասնոց ոչ գոն ի Հուհերի, մի միայն են և ազատիք ի վօտ նահանգի, յորմէ հաղիւ 22.000 կենդիներ ամի հանեն ի տարւոջ. այլ ազգք մարմարիոն և գոճնագոյն քարանց գտանին շատ, ևս և բիւրեղազարդ պղծոտ, յորս գտանին բեկորք 8.000 և 9.000 վարպետիք կշռով. անդ գտանին և քարն զոր Լ–ին կոչեն, իսկ Հռովմայեցիքք ֆոր Դոմէ, ուսանի անօթս միասնս ի հնոյս։

611· Գտանին ի Հուհերի անասունք որք ոչ երևին ի սահմանակից աշխարհն, այսպիսի է այծեամին Շամուա, որ ի Լերինս Ալպեայց երամովին շրջին ի յուսոթի արօտս, վազեն զմեծ վախոք զի են իակ երագոտուիք և օրսորդախարք զի այս ունին քաջասուրս, և ի անանկել զնորդ սուր ձագինս ազդ առանն ընկերոջ և գնան ի վախուստ. վասն որոյ օրսորդագ փոյն մեծ է քանզ արկանել զնոսա ի խորչս սահմանի կամ յանձաւս կամ յանդնապի վախս, և անգ նետաձգ առնել. այլ բազում այն է զի այծեամինն ընդոստացեալ գահավիժի ի խոր անդունդս. բարեբէ է մի նորա ի կերակուր և մարթ ի վաճառ. լինի և խաղաց ինչ տատմերաց նորա դեղ բժշկական։ Մորթ ազգ է վայրի միան ի Հելուետիա և ի Սաւոյեա որ խոտով կերակրել և որջանայ ի ծերպս լերանց և ի տորերկրեայս ծակս խորովին. յամառապին անմարթ է որսալ զնոսա վասն աչալուրջ զգուշութեան և երագութեան նոցին յընթացս, այլ ի ձմերայնի յորժամ Թմբրեալ կան ընդ երկրաւ ուներին զնոսա հեռաւորեալ զրկէս նոցին, և մի նոցա մանուածոյ ձագուն բաղի է ի կերակուր։ — Կապասատանն Ալպեայց Նման Ճագարի ընդ երկրաւ բնակէ և բաղեհամ է մի նորա, որս ի ձմերայնի մարթ ի գոն սպիտակութեան փոխի։ — Գառնագլեան անասունն Նեալ անգղ Ալպեայց (gypaëte, laemmergeier) մեծագոյն քան զամենայն հաւս Եւրոպիոյ բունկ ի լերինս անգ ի բարձունս, և ուժիգ յաւշտակել զգառն և զմանուկ սղայ, է զի և ընդ որսորդաց կուռէ։

Իսկ այլ գազանք որպէս ազուէս և արջ և երկ վայրի երեան և նուագեն վասն սպառնալոյ ձագանաց յարածականացն բազմութենէ։

Շամուա

ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

612· ՌՆԱՒԶԳ· ԼԵՋՈՒՆ· ԿՐՕՆՔ· — Բնակիչք Հելուետիոյ որ ըստ աշխարհահամարի մարտ ամսեան 1850 ամին՝ գտան 2.391.000 ոգիք. սերեալ են ի չղջանական ազգացն. Գերմանականք բնակին ի հիւսիսակողմն, յարևելեան և ի միջին գաւառս, և են նոքա $\frac{3}{10}$ ման Ժողովրդեան. իսկ Ակիաք՝ որ են $\frac{1}{10}$ ման՝ բնակին յարևմտակողմն. Իտալացւոց՝ որ նուազ են Հռոմ քան զնոսա՝ ի Վալսէն և ի Կրիզոն հաստատեալ է զինակութիւն իւրեանց։

Ի հասարակի գերմանական լեզուաւ վարին, բայց և գաղղիացին և իտալական լսին ուր ուրէք. բնակիչք ի գաղղիացւոց և յԻտալացւոց սերեալք են. երրորդ մասն Ժողովրդեանն Կրիզոնայ զհաղիւսիցի լեզուն խօսին, որ է բարբառ մի լատինականին և համարի ծագեալ յեղծուբարացւոյն լեզուէ։

Կրօնիւք յոլով են կաթոլիկականք քան զհաղիւսիկայս, զի որքա համարին 972.000 հոգի, և ունին եպիսկոպոսանս հինգ ի պաղիլէա, Գուար, Ս· Կալլա, Լոզանեան և Սիոն։

613· ԲԱՐՔ· — Ի հաստատ մարմնոյ Հելուետիոյ կորովք են և տոկունք ի գործս վաստակոց, հաւատարիմք և պարկեշտք, և սիրեն զհայրենիս ոգով չափ, և Թէպէտ շատք պանդխտին յօտար աշխարհս վասն առուտրոյ, այլ միշտ հայրենեացն յիշատակիք սիրտին և գարձ առնեն շահուք ոչ ընդ երկար յապաղեալ արարոց, զի ի բուռն կրկ սիրոյ ծնեալքն վայրացն՝ բազում իսկ ախտանաւ զսխտ զոր նոքա հայրենացաւ հայկն (heimweh) կոչեն։ Բազմաթիւն Ժողովրդեանն պարապի ի հնդկուԹիւն և ի հովուուԹիւն, և այլք ի ձեռնարուեստս. վաճառք զոր հանեն ի Հելուետիոյ այսքիկ են՝ եղն, կով, կոգի, պանիր, միրգ, օշարակ կեռասի և ըմպք, ևս և կաւճիք, կերպաս, անկուածոյք, ժամացոյց, մասանի։ Ի նեսֆչագելայ և ի Ճիւնեւսայ առաքին ժամացոյցք ի բազում կողմանս Եւրոպայ։

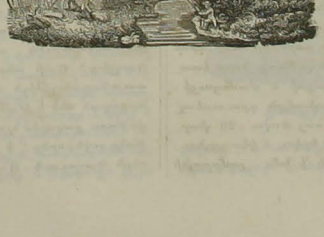
614· ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՕՐԻՆՔ· — Օրինք գաղ նակոնաթեանն Հելուետիոյ հաստատեցան յամին 1813, որով 22 նահանգք կամ գաւառք աշխարհին առանձինն կարգօրք և օրինօք վարեալք առանձին գործ բանին յօգուտս հասարակաց նիզակակցութեամբ՝ ի մարտ և խորհրդակցուԹեամբ՝ ի կարևոր իրս։ բայց յառաջ քան զամս ԹիՀ յուզեցան՝ ի նոսա վասն կրօնական և վասն քաղաքական իրաց վէՀք և կռիւք, վասն որոյ վերսին յերկրէրցին և հաստատեցին նոր դաշնակցուԹիւն յ'12 սեպտ· 1848 ամին· որով գործեալ մասնաւորին՝ ի մի դաշնակցուԹիւն նահանգք 22, յորս 27 ուրոյն տերուԹիւնք են, և գործեն զհոգոյն Դաշնակցուց, որ յերկուս բաժանի Ժողովս կամ ատեանս, Լաւեան ազգային (Natconalrath) և Լաւեան պետուԹեանց կամ ի Նեբսկոյս. առնեակաք ազգային առնին են նուԹիրակք ընտեալք մի ի 20 հազարաց, որով լինին յայժմեան 111 այր, և ի

նահանգէ ուր ամէնէ ժողովուրդն քան զբիւր մի ևս առաքի նուիրակ մի աւելի. իսկ ծերակոյտն ընտրի յիւրաքանչիւր նահանգէ երկու երկու այր։ Դաշնակցական ժողով ընտրէ յայգագային ժողովոյ այս ևօթն, և կարդէ զԱհեան Դաշնակցաց եւառեայ պատասխանէ. նախագահ Դաշնակցութեանն և տեղակալ նորա ընտրին ամ ամի։ Բայց Դաշնակցութեանն միանոյ այսինքն է միաբանութեան երկուց առեներին իշխանութիւն է հրատարակել պատերազմին կամ առնել հաշտութիւն, պատգամաւորիլ ընդ օտար պետութիւնս, ժողովել զՀարկ հասարակաց և ահմանել զբիւ զորաց։ Դարձեալ ունի Դաշնակցութիւնն քարտուղար մի որ նախագահ է առենի 11 գաստառորաց և 11 տեղապահից նոցա. որթա գառեն զգալոքական վճռս նահանգաց և զնոցանէ նոցա ընդ Դաշնակցութեանն։ Մինչև ցյաւին դաշնագրութիւնն ելբէ զգնաւոր քաղաքք տարեկան փոխանակաւ իշխանանիստք համարբեին, Պեռնա, Ցուրիկ և Լուչեռնա. իսկ ի 1848 հաստատեցաւ Պեռնա ի մայրաքաղաք Դաշնակցութեան, ուր գումարին ժողովք Դաշնակցաց (Bundes-Versammlung) և Առեանն Դաշնակցաց (Bundesrath)։ Պաշտամունք Դաշնակցաց առենին են՝ Արտաքին տեսչութիւն, Կերբին հաղարապետութիւն, Իրաւարարութիւն, Չինուորութիւն, Համբակալութիւն, Վաճառականութիւն և Փոստ, Հասարակաց վաստակ և Թղթաբերք։

615. Եկամուտ հասարակաց բաց յառանձին վճռակաց հասիկ է իբր 13.000.000 ֆրանգք, սուղ ինչ նուազ են ծախքն՝ի պետս հասարակաց վարչութեան և հրահանգութեան մարզից. ամենայն վճռակի իշխանութիւն է բարեկարգել զնահանգ իւրոց, Տարկ ժողովրդեանն չէ ինչ ծանր առ այլովք սերութեամբք Ելբրապայ և ազատութիւն առաւել է նոցա, քանզի ռահվիրատական են պետութիւնք նոցա։ Թիւ զբոյց որ կազմեն զբանակ դաշնակցաց՝ գումարի այժմ 64.020 արանց յամենայն գառաւել ըստ չափու տարածութեանն ժողովեալ. սոքա կոչին կանոնաւոր և սահմանեալ զբոխառութ (Bundes-Auozug)։ որք ի 20 ամենից մինչև ի 30 ամեայս։ պահեսած զբոյ են նախորդք նոցա յ'34 ամենից յ'40 ամեայս. և աշխարհախումբ բանակ ամենայն արանց զինակոց (Landwehr) յ'44 ամեայս, որոց թիւ առաւել լինի քան զ'200.000 արանց։

616. ԴՐԱՄԲԻ. ՉԱՓՔ. ԿՇԻՌ. — Առանձինն չափք և կշռոք վարեին իւրաքանչիւր նահանգք Չուիցերաց, գրեամբ և գրոմբք, բայց ի 1850 հաստատեցին միաբանել և յայրոմի, յերկրելով ըստ գաղղիական չափոց, միութիւն հաշուագրամի եղեալ զիրահան։ Հին ֆրանգն արժէ 1.48 ֆր. գաղղ. և բաժանի ի 10 դեց. և պայն՝ ի 10 բոբ։ Ոսկի գրամք հինք են առեգամբ պաղիլեան որէ 10.72 ֆր. Բիւդոլ պաղիլեան՝ 23.43 ֆր. Բիւդոլ ձիներեւոյ՝ 20.20 ֆր։ Արծաթիք՝ դուբլ, 6 ֆր. Բուժին ձիներեւոյ՝ 5.05 ֆր. Ֆիորին Ցուրիկայ 2.35 ֆր։ Երկայնութեան չափոց միութիւն է՝ Ոան հելուետեան, 30 հարիւրամեզր. հեռաւորութեան՝ ժամաչափն, որ է 16.000 ոտք. տարածութեան՝ ըմալարն (Jachart) որ է 40.000 □ ոտք։ — Կշռոց միութիւն է ֆունդ՝ որ կշռէ կէս քիլոկրամ գաղղ։

617. ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ ՓՈՂԱՓՈԽԱԿԱՆ. — Որպէս և կանխաւ ասացաք հելուետիա բաժանեալ է ի 22 գաւառս կամ նահանգս, յորս մեն կամ երկու կամ երիս հասարակապետութիւնք են, վասն այնորիկ ընդ ամենն 27 լինին պետութիւնք։ Կէսք ի գաւառացն առաջինք կոչին վասն միաբանութեանն, և կէսք հինք որք յետ նոցա ընդ նոսա միաբանեցան, և այլք նորք։ Արդ այսոքիկ են գաւառքն ըստ աշխարհագրական կարգին որով մեք տեղագրելս հանդիպեալ եմք, և պետութիւնք նոցա և թիւ բնակչաց միոյ միոյ ի նոցանէ, որպէս էրն ի մարտի ամին 1850։

	ԳԱՒԱՌ·	ՏԱՐԱԾ· ՄԱ· ՓԱՌ·	ԲՆԱԿԻՉ·	ԹՈՒՄԱԿԱՆ ԴԱՏՈՂԱԿ ՏՈՒԹԵՍԱՆ·
Ա·	Ճինեւրա·	69	64,146	1815
Բ·	Վօտ կամ Վաատ·	893	199,585	1803
Գ·	Նէօֆչադէլ կամ Նայէնպուրգ·	211	70,753	1815
Դ·	Պեռնա·	1,933	458,225	1353
Ե·	Պազելքա Քաղաքային·	139	29,698	1501
	Պազելքա Գաշտային·		47,885	
Զ·	Արկովիա կամ Աարկաւ·	379	199,852	1803
Է·	Ցիւրիխ կամ Ցուրիկ·	517	250,698	1351
Ը·	Շաֆֆհուզ կամ Շաֆհաւզէն·	86	35,300	1501
Թ·	Թուրկովիա կամ Թուրկաւ·	203	88,908	1803
Ժ·	Ս· Գալլոս (Սէն–Կալ)·	565	169,625	1803
ԺԱ·	Աբբէնցել Ք. Բաթարին·	115	11,272	1513
	Աբբէնցել Կէրքին·		43,621	
ԺԲ·	Կրիզըն Գորշ (Կրաւպիւնտ)·	1,938	89,895	1803
	Կրիզըն Աստուածատուն (Կոդդէսհաւսպուհնա)·			
	Կրիզըն Տաճարաւեան (Ձէհնիկրիհդսպուհնա)·			
ԺԳ·	Դէսին·	781	117,759	1803
ԺԴ·	Վալէ·	1,254	84,059	1815
ԺԵ·	Ֆրիպուրգ·	374	99,890	1481
ԺԶ·	Սոլէօռ կամ Սոլօթուռն·	192	69,674	1481
ԺԷ·	Լուչեռնա·	443	132,846	1332
ԺԸ·	Ունդէրվալտէն Վերին·	198	13,799	1307
	Ունդէրվալտէն Կէրքին·		11,339	
ԺԹ·	Ուրի·	318	14,505	1307
Ի·	Կլարիա·	211	30,213	1352
ԻԱ·	Շուայց·	256	44,168	1307
ԻԲ·	Ցուկ·	64	17,463	1352
		11,139	2,395,178	

618· Ա· ՃԻՆԵՒՐԱ (Ginevra) ըստ խոսուածական ձայնի, ժընէվ (Genève) ըստ գաղղիականին

Ճինեւրա

և կնիք (Gonf) ըստ դէրմանականին, որ է Դէնուա ըստ հնոց· — Կայ լիւր սահմանագ Ջուրիցիւրեայ, ընդ մէջ Գաղլիոյ և Սաւոյեայ· գաղղիախօս են բնակիչքն, և յոլովք կաթոլիկաքը· երկիրն բարեբեր ոչխի գինի առատ և պտուղ· անուանի են վաճառք նորա կաւոյ և բամբակի, սեվի, մետաքսի և ժամացուցի· Լիճն Ճինեւրայ դեղեցիկ ափամբքն գրաւուածալ 1150 րանաչափ բարձր է յերեսաց ծովու, 20 վարսախ է երկայնութիւն նորա, երկու և կէս լայնութիւն, և չորեքտասք երեքհարիւր ոտնաչափ խորութիւն և մակընթացութիւն զարմանալի վիճ անդ· — Վարչութիւն գաւառիս հասն է յաշնուապետութիւնէ և ի ամմապետութիւնէ, երկու տասնեակք են նորա· Կուիրակայն երբ 300 անձանց ողբ օրինս կարգին և Աաբնականայ երբ 30 ից ոչբ զբիւնն հաստատեն· և ոչբ ընտրուտա կարգին ի ձեռն իշխանաց օրոց յանձն է ընտրութիւնն·

619· ՃԻՆԵՒՐԱՆ· — Գ· Ք· յեզր լճին յատ վիճաբայ և Ալբերտայն Սաւոյեայ, երկու առաջք Հռոն գետոյ անցանեն ընդ սա· անուանի եր քաղաքս և առ հասովմայեցւոցք վասն ամրութեանն որ և զդէմ կալաբռնութեան Հելուետիացւոց, և առ սիրատարուեթեամբ գեղմանացւոց եկաց ազգա քաղաք· ի ժ·Ը դարս· Նպաստաւոր գտաւ սա Նորատիղից և ընդդէմ եկաց գթոյն Սաւոյեայ· ի 1815 խոտնեցաւ ի դաշնակցութիւն, առ Կաթոլիկութիւ ման եղեալ Գաղղիոյ· Ունի անուանի համալսարան ուր զաւառաբանութիւնն ուսանին կալվինականք, և մասնաւոր մեծ և Թանգարան բուսաբանութեան· Ի վաճառս քաղաքիս նշանաւոր են ժամացոյց և պաճուճանք ոսկեգործք· Ի քաղաքն սա ծնան խոստաւոյն գաղափարք, Ց· Ց· Ռուսոյ փիլիսոփայ, բնա-

խոպէ Պռնէ, Սօսիւռ, Տըվիւռ, և մեծ պաշտօնատարն Գաղղիոյ Նէքէր։ Բն. 32,000։ — Ի չըքնաղ սահմանս քաղաքիս գեղեցիկ դրօսանդ տեղիք և գեօզք վայելուչք եկաց բազմաց ընակուողիսն են. Նշանաւոր է Գալվինէի գեօղ, ուր ընակուեցաւ ի նմա Պօզաքնէ և Ց. Միւլքէրի։

620. Բ. Վ Օ Տ կամ ՎԱՒԱՏ (Vaud, Vaadt). — Ի հիւսիսի ձիւնեւոյ ընդ մէջ լճին և Գաղղիոյ. լեռ նային է երկիրն, այլ բլուրք և դաշտք բարելիւք բազում են ի նմա, գինի և պտուղ ազնիւ լինի յաւէտ ի հարաւակողմն. ունի գործարանս ժամացուցի, երկաթի գործոց, չուխայի և սեվի։ Գերագոյնանք և ամարաստանք ի բլուրս անդ առ լճաձև խիտ առ խիտ ծառալին և զուարճագեղ դաշտս, ուր բազմաբնակ տարագանց գայ ի բնակուելիւն։ Վօտ անջատեալ ի սերմանելենէ Հռովմայեցւոց վիճակեցաւ Փառնկաց, ապա Գուելֆոնից և յետոյ Գերմանից. յԱԳ դարուս գոլոքաւ Սաւոյեայ գրաւելցին զայն և ի նոցանէ առին Պեռնացիք. յամին 1798 վերծեալ ի նոցանէ եկաց ազատ և ի 1803 միաբանեցաւ ընդ գաղեակցութեանն. Տէլուէթիէն ռամկապետական է։

621. Լ Ա Զ Ա Ն Ն Ա (Լաւանա). — Գ. Ր. գեղեցկահաս յամին Լճին առ լեռնոտիւք. եկք տարաշարիկք սերեն յոյժ զբնակուելիւն քաղաքիս. են ի սմա գործարանք ժամացուցի համաձեւոյք և ձեմարան մի. գեղեցկաչէն է մայր եկեղեցին կանգ. Նեալ ի ԺԳ դարու։ Բն. 16,000։

Վ Է Վ Ա Ց կամ Ֆէվէյ (Veray, Վևվիսկոն). — Լինի գինի ազնիւ ի սահմանս սորա։ Բն. 5,000։

Ն Ի Ո Ն (Nyon, Նվիռոռնէռն). — Ջոր Ցուլիոս կեսար կառոյց։ Բն. 3,000։

Գ Ո Ր Ր Է Ի (Coppet). — Ուր կայ գղեակ յորում բնակեցաւ Նէքէր և դուստր նորա բանաւոր Սգաել։

Ի Վ Ե Ր Տ Ո Ն կամ Իվէռդէռն (Yverdun). — Են ի սմա հռովմայեցի հնութիւնք. ի գղեակի սորա ի 1805 Թեագալոյցի կարգեաց կրճեպառնս մանկաւոյ։ Բնակիչք 3,500։

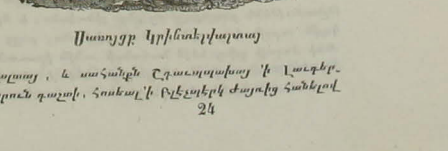
Ա Վ Ե Ն Շ (Avenches, Ավենշիսկն). — Ուր գտանին յեշասակարանք Հռովմայեցւոց։ Բն. 1,200։

Կ Ր Ա Ն Ս Ո Ն կամ Կրասսոնէն (Granson). — Առ երի նէօֆշատէլայ, ասա պատերազմ Կարոլոս Քանգուզն. ի Նշանակի ասա են ազատնալն Հելուետիոյ։

622. Գ. Ն Է Օ Ֆ Շ Ա Տ Է Լ (Neufchatel). որ է Թերգ Նոր, իսկ ըստ գերմանականին Նէուենպուրգ (Neuenburg), այս է Նոր Լեառն կամ Քաղաք. — Ընդ մէջ Գաղղիոյ, Վօսայ, Պեռնայ, Ֆրիպուրգիայ. քառակուսի իմն ձեով։ Լերինք ժիրայ ձգին ի սմա հանգերձ ձորակօք և մարգագետնօք, և չերեք այլ բերս բաց ի գինւոյ և ի սակաւ պտղոյ։ Լիճն Նէօֆշատէլայ ունի 9 վարսախ երկայնութիւն, և 2 լայնութիւն։ Ընտանի են գործուածք կաուչուց գաւառիս և բամբակեղինաց և ասղնագործից և ժամացոյցք. և յոգուէր ի բնակչաց յայսոսիկ պարապին յարուեստս, մանաւանդ ժողովրդք Լըլէյ և Շօյ-սը-Ֆոնայ. ինամով յարգասաբերութիւն աձեն ցամաքի և զբաստաշունչ անկան, անդ գոյեն ձեռակա կաշեայ, բմպելիս ի մրգոց և ի խաղող։ Նահանգ յառաջնումն ժառանգութիւն էր տանն Օրանժայ ապա առաւ արքային Բրուսացոյ, յորմէ առեալ Նաղոլէոն ետ ցդզրպալար իւր Պերթիէ, այլ յետ անկման նորա՝ միւռանգամ դարձուցաւ առ արքան Բրուսիոյ, վասն որոյ միաւէտական լինի է ազգութիւն վիճակիս և իշխանքն ընտրին ի Թագաւորէ անտի, այլ զրկեան ինքեանք կարգեն։

Ն Է Օ Ֆ Շ Ա Տ Է Լ. — Գլ. Ր. առ եզր լճին, ունի կրճեպառնս և անկեղծոցս։ Բիւրի Դաւիթի կառոյց զնոր ժողովարանն Հասարակաց, որ գեղեցկագոյն է քան զամենայն ձիւռասեռս Հելուետիոյ. իսկ Բուրգալէ անն կառոյց հիւրանոց մեծ Հասոյի կարգեալ նմին 800,000 ֆրանգ. արժանի է յիշատակաց և մայր եկեղեցին հինեալ ի ԺԱ դարու և յիշատակարանն Ֆարէյայ Գուլիէլմոսի նորատեղի։ Բն. 7,000։ — Լըքլ (Locles) Նահապետականագ ունի 7,500, և Շօյ-սը-Ֆոնա (Chaux-de-Fond)՝ 10,700 բնակիչս։

623. Գ. Պ Ե Ռ Ն Ա. — Ի հիւսիսոյ սահման ուղիղ զԻնդրիա, յարեւելից՝ զՊալիէնա. զԼուսէռնա և այլն, ի հարաւոյ զԼալէ, և յարևմտից՝ զՎօտ և զՆէօֆշատէլ։ Սա առաջին և մարգաշատ է քան զամենայն նահանգս Ջուիցերիոց. Լերինք ժիրայ ի հիւսիսոյ կողմանէ ձգին ընդ սա, ունելով բերրի բլուրս զոր առդամեն գեռաւկի Եմ, Աար, Տուպ և այլ ևս վտակք։ Կան ի սմա և լճեք թուն, Պիեն, Պրիէնց։ Բնակչացն արհեստ է չուխայագործութիւն, Ներկարարութիւն, մշակութիւն և խաշնագործութիւն։ Ի Տարաւակողմն ազարչին ուր բարձրերն Լերինք տարածանին յաՀռնէն Ձանապարհորդք. զի գեղեցկի նորաձորք և լճեք խիտ առ խիտ սփռեալ կան անառնոր. այսպիսի է լճէն թուն, և անդր քան զնա Ունդերսէն քաղաք փոքրիկ և առ երի ամրոցն Ռիդերլաֆէն՝ որ Թարգմանի ընդ մէջ լճից, ի լերանցաձիջս, և ի վերոյ քան զնա Պրիէնցայ լճէն, առ որով Հազիվ (Hasli) դաշտ լայնագալ որ ձգի մինչև ի սոցոտ կրնդլէյայ. եօթն ժամուց Ձանապարհ է գժուարագոհս և ափսոյ աստ մինչև ի հիւռանոյն կառուցեալ ի միջի քարաժեռից, և բարձր լերեանց Ծովու. ասս 5,700. Տուպ ի սահմանս Վալէին կան առոյգք մեծամեծք յորոց յորդէ Աար և այլ առուք որ ի Հռոն խառնին. ի գաշնին Հազիվ Հուպ ի Մայրինկէն գեօղ՝ դոն Ջուիչեք գեղեցկիք, յորս անուանի է Ռոյնհէռնալս. զուարճալի են տառոյգքն Կրինտել

Տառոյգք Կրինտելվալտայ

վալտայ, և տահանդն Շգտատպատայ ի Լաւգերպրուն գալոյ, Հռոեալ ի Բէլլինցերի ժայռից հանելով

փրփուր ձիւնափայլ և աւազանման մանր, վասն որոյ ա-
սացաւ Շգաւսպսիա,
այսինքն է վտակ փո-
ւոյ. են և այլ քան
սահանք ի գաշտի
անդ գեղազօսրանք։
Տէրութիւն պիւռնայ
ամպապետական է,
կրկին առնելիք։ Այս
նահանգ եմուտ ի
դաշնակցութիւնն յա-
մին 1353։

Շղաւսպսիա

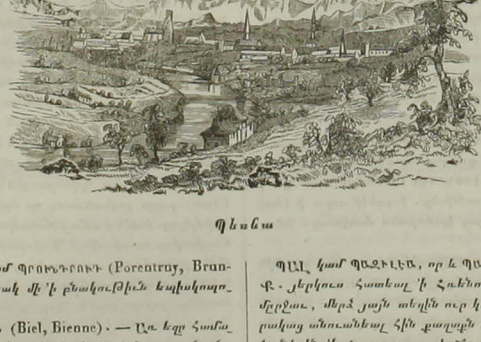
624. ՊԵՌՆԱ.— Գլ. ր. առ Լարայ որ շուրջ պատեալ զքաղաքսն գործէ ցամաքակղզի. տունք քաղաքին առհասարակ ունին պատշգամս յամենայն կողմանց գեղեցիկ դրուագք. առ խաւղուխեամբն կա-
լան գաղղիացիք զայս քաղաք, որ արդ մայրաքաղաք անուանեցաւ Հելուետիոյ. ունի ՃԼ տարան, գրատուն 30.000 մատենիւք և ձեռագրօք և հին գրամոյ հաւաքածոյ. գեղեցիկ է մայր եկեղեցին կառուցեալ ի ԺԱ դարու։ Լայ ծնաւ Հալլեր բնասէր։ Բն. 25,000։

Հօֆ-էլ (Hofwil).— Վիճակ է երկրի երիւք փարախօք հեռի ի պիւռնայ անուանի վասն մշակու-
թեան գեանդն և կրթարանին Ֆելէնպերկայ։

ՏՐԼԷՄՕ (Delémont).— Քաղաք փոքրիկ առ որում կայ անուանի անդքն հաստեալ ի քարաժեռի ի Հռոմէացւոց վասն տառնելոյ ի Հելուետիա։

ԹՈՒՆ (Thun).— Քաղաք գեղեցիկ յորում է կըր-
թարան վիճաւորաց գաղնակցութեանն։ — Սահման Թունայ Օպէրլանտ կոչի, այն է՝ բարձր երկիր, և գեղագիտակ Համարի քան զամենայն կողմանս աշ-
խարհին Ջուիցերլանդ։

Պ-ո-ր-ի-ո-ւ կամ Պէրնհուտ (Burgidorf, Berthoud).— Գիւղաւոր տեղի գաշտին Էմմէյ որոյ ազիւ է պահիր։ Բն. 2,400։

Պիւռնա

ԲՈՐԷՆՏՐՈՒՏ կամ ՊՐՈՒՆՏՐՈՒՏ (Porentruy, Brun-
trut).— Ոտի դղեակ մի ի բնակութիւն եպիսկոպո-
սաց։ Բն. 2,700։

ՊԻԷԼ կամ ՊԻԵՆ (Biel, Bienne).— Ւա եզր Համա-
նուն լճին յորում կայ կղզեակ Ս. Պետրոս անուն։
Բն. 2,800։

625. Ե. ՊԱԶԻԼԷԱՆ կամ ՊԱԼ (Basilea).— Ընդ մէջ Հաւնոսի, Գաղղիոյ, Պաստնայ և Պիւ-
նայ. ի լերինս Ժուրայ որ ի սմա գոն մարմանդք սպարաւորաբոյծ և բոյսք տակաւորիւք յայլ կողմանս. բերէ ցորեան և գինի և պտուղ առատ. բնակիչքն պարապին ի վաճառականութիւն և ի գործել Թուղ-
թոյ և կերպաս մետաքսի և բամբակի, սեկ, և երկաթի գործիս, և Ժապաւէն մետաքսահիւս։ Ի խառնուր-
թեան 1830 ամին յերկուս բաժանեցաւ Պասիլէա ի Թշնամութենէն քաղաքացւոց ընդ չինականս, և երբ-
կրին ուրոյն կացուցին խըրհուրդս իշխանս, բայց ի մեծի Ժողովի ամենայն հնգետասան իշխանութիւն։ Ի մանր քաղաքն ևեթ է անձուկ տահմանեալ, միւսն գիւղորայքն։

ՊԱԶԼ կամ ՊԱԶԷԼԷՐ, որ և ՊԱԶԷԼ (Bâle).— Գլ. ր. լերկուս հատեալ ի Հռենոսէ և միացեալ կա-
մըրջեալ, մերձ յայն տեղին ուր կայր Աւգոստա Բաւ-
րակաց անուանեալ հին քաղաքն զոր բարբարոսք կոր-
ծանելոյն ի Ե դարու. վանահականութիւնն նորա անուանի է յոյժ թէպէտ և ոչ որպէս զառաջինն. ի մայր եկեղեցւոջն որ ի ԺԱ դարու հիմնեալ, կայ գերեզման Էրազմոսի, և ի զինարանի նորին պահին դինք Ցանգուզն Կարոլոսի։ Համալսարանն հաստատեալ ի 1459 յետ ընդելարար անջրդութեանն այժմ միւսանգամ զարգարի. է ընկերութիւն մի ի քաղաքիս առաքելութեան նորաղանդից և տարա-
ծելոյ զաստուածաշունչ գիրս։ Ւա ծնաւ Պետուչլի և Եւլէր ճարտարք և մեծ նկարիչն Հոլպայն, որոյ նկարք ի Ժողովարանի քաղաքին պահին։ Ի ԺԵ դա-
րու (1431–48) Ժողով մեծ եկեղեցական գումարե-
ցաւ ի Պասիլէա։ Բն. 23,000։ — Ւա երի քաղաք-
քս կայ ըլուր մի Ս. Յակոբ անուն ուր յամին 1444 արք 1,200 մարաւան քաջութեամբ ընդ 30,000 Դաղ-
ղիացւոց որոց առաջնորդէր Լուդովիկոս ԺԱ. է

անկան դէն ի ձեռին սպանեալ սրս 8,000 յօսոմացն գնդէ · առ յիշատակ նոցին գինի բերոյն կոչեցաւ Աբիւն Հելուետաց, և յաւուրս մեր կանգնեցին անդ արձան երկաթաձոյլ։

Լիխտ-էլ (Liechstal) · — Քաղաքագիտ դաստակերտ Պազիլեայ ի բարեբեր հովիտ · ԲՆ · իբրև 2,700 ։

626 · Զ· ԱԱՐԿԱՒ կամ ԱՐԿՈՎԻԱ (Aargau) · — Ի հիւսիսոյ սահման ունի զՀաւնիոս և զՊաահէն, և յոյսոց կողմանց զՑուրիխ, զՑուգ, զԼուչերնա, զՍոլոթօր և զՊասէլ· բերրիք և լեռնակաք ձիւթոյ պըճնեն զյաւառս, որ ոռոգեալ ի Հաւնիոս, Աար, Լիմմաթ և ի Ռոյս գետոց բերէ առատ արմտիս, բազում է և վաճառականութիւն նոցին բազմութեամբ գործատանաց։ Ռամկապետական է վարչութիւն տեղուեացն կրկին առնիւք ։

ԱԱՐԱՒ (Aarau) · — Գ· Ք· վաճառաշահ յերդ Աարոյ ։ ԲՆ · 5,000 ։

Ի գաւառի սոս անուանի են բազում տեղիք յիշատակիք նշանաւոր անցից · Վիխիր գետ և ի տեղոջ Վիխտրիխսա քաղաքի՝ զոր Հռովմայեցիք կոչեցին ի պաշտպանութիւն սահմանաց իւրեանց ։

Պազէն (Baden) · — Քաղաք, ի գրկի սօրա Նատէին արշիդուքսիք Աւստրից · և ի յինաւոսանին որ այժմ Աբբաէնի գաշս կոչի սպան Յոհաննէս Սուապ ՁԱՀպրեհտ որդի Ռուտոլփոսի Ա· ԲՆ · 2,000 ։ — Յափռնս Լիմմաթայ անուանի են ծծմբային ջուրք պատենայ յաւուրց անտի Հռովմայեցւոց՝ յոր գան բազմաՀիւանդք ի բաղանիս։ Ասա ի պատէն երկև տաշտաՀիւն ընդ գաղտնս և ընդ Աւստրիա ի 1714։

ՁՈՒՐՑԱՑ (Zurzach) · — Ուր երկիցս ի տարւոջ լինի տանաւաՀատ մեծ, անդ է և աւերակ ամրին Հապսպուրկայ որոյ գոյքս էր Ռուռոլփոս նահապետ Աւստրիական կայսերաց ։

ՇԻՆՏՆԱՀ (Schinznach) · — Ուրէն ծծմբային ջուրս որպէս զպատէն ։

627 · Ի· ՑՈՒՐԻԽ կամ ՁՈՒՐԻԽ (Zurich) · — Ընդ մէջ վիճակացն Արկովեայ, Ցուգայ, Շուիցայ, Շաֆֆհուզայ և պատէնի մեծի գաւառիցն · բազբերբ ե երկիրն և ջուրբք և քաջ մշակեալ· ունի առատ ցորեան, արմտիս, գինի, պտուղ, և Ճոխութիւն մեծ հայթհայթել ի հիւսուածոց բամբակի, մետաքսի և ի ներկանոցաց ։ Լիճն Ցուրիխոյ գեղեցիկ տեսլեամբ կայ ի հարաւոյ կողմանէ 10 վերաստն երկայնութեամբ և լայնութիւն Նորա վերասին և կէս· գեօղք և գերդաստանք խիտ առ խիտ պատկեր զարմանս Նորա · և ի միջի ամբաստոյ կղզեակն Ուֆհնաւ ուր մեռաւ Իւլրիխ Հուգդէն բանաստեր կուսակից Նորատան գից · Ցիւրիխ միտչ ցամն 1798 Նախկինան էր ի դաշ Նակից Նահանգաց, յետ այնորիկ բազում անգամ փոփոխեցաւ վարչութիւն Նորին, իսկ այժմ ռամկապետական օրինաք վարի կրկին առեալք ։

628 · ՑՈՒՐԻԽ (Zurich) · — Գ· Ք· ի հիւսիսային ծագ Լճին յափռնս Լիմմաթայ, Հռովմայեցիք Թուրիկոն կոչէին զսա · ի սկիզբն ԺԶ դարու Ջուինգլիոս Ուլրիկոս քաղաքաց սոս ընորաձնդն · և ի նմին դարս արշէսաք և գիսուածոցք սկիզբն առին զարգացնել անդէն, գործատանքն բամբակի ուր 30.000 գործաւորաց վաստակէր անուանի էին ընդ ամենայն Հելուետիա և շահաբեր յոյժ, այլ ի փոփոխել տարբոյս վարչութեանն՝ գագաթեցաւ շահն և արհեստն հասարակ եղև ամենայն գաւառին · Ի 1799 բազում անգ անցին ընդ քաղաքս յաւուրս պատերազմացն Գաղղից, և սոս Մասենա զրաւաւոր յաղթեաց Ռուսաց · Ի մասենագարանի քաղաքիս 60.000 մատենագիր են, և Հեագրէնն ի ձեռագիր օրինակս գրոց կաղնտաբլանոսի, նամականի կրկայ առ Պռոթինկեր ազանգաւոր, և գրութիւնք լինչ Ջուինգլեայ հանգերձ Նորին կենդանագրով։ Համաստատանն ծաղկեզարգիս ի ձեռն գերմանացւոց աբաբերէզոց ի Հարթեձեաց իւրեանց, 200 համբակք են ի նմա · լսարանն բժշկութեան երեսիւ է յոյժ ի բոլանգակ նշտրպա · են ի Ցիւրիխ և այլ ընկերութիւնք ուսումնականք։ Ի շինուածսն նշանաւոր են մայր եկեղեցին որ Համարին կառուցեալ յառաջ քան զժամանակս Մեծին Կարոլոսի, ժողովարանն հասարակաց, որբանոցն, յիմարանոցն ։ ԲՆ · 16.000 ։

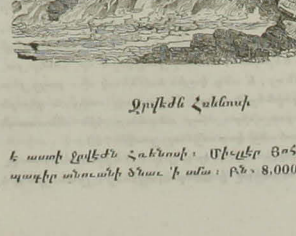
ՈՒՒՆՏԵՐԹՈՒՐ (Winterthur) · — փոքրիկ քաղաք բարեշէն, ունի գործարանս կտաւի, բամբակի, պաղլեզի, ներկատուն ։ ԲՆ · 4,600 ։

Ո--ուեդնշուիլ (Waedenschwil) · — Ասան մեծ առ լճին Ցուրիխայ, ունի գործարանս խաղտիի և ձեռարուեստից · ԲՆ · 5,100 ։

Լաուֆէն (Laufen) · — Դղեակ առ երկ սահմանացն Հաւնիոսի, որ ի 60-80 ոտնաչափ բարձրութենէ ժայռից բաժանեալ ի հինգ առաջս հասէ որոտաձայն շառաչմամբ ընդ 300 ոտնաչափ ի լայնութիւն · և է սա մեծագոյն ի Քրիստիա Եւրոպայ ։

629· Ը· ՇԱՓՓՈՒԶ (Schaffouse) , և ըստ Գերմանացւոց ՇԱՖՖՀԱՒԶԷՆ (Schaffhausen) · — Ի հիւսիսակողմն Հելուետիոյ պատեալ ի պատնիայ ԴԸքաղաքէնէն և ի Հաւնիոս գեայ· երկիրն բերագիվ և բարեբեր է · շատ ի ընակչացն խաղողագործք և երկթագործք են · Վարչութիւնն ռամկապետական ։

ՇԱՓՓՀԱՒԶԷՆ (Schaffhausen) · — Գ· Ք· յոյժ Հաւնիոսի, վաճառաշահ և Ճարտար յարուեստս · Ընշանաւոր է ի սմա գրատունն · կէս փարախատ հեռի

Ջրվէժն Հաւնիոսի

է աստ ջրվէժն Հաւնիոսի · Միւլլեր Յոհաննէս վիպագիր անուանի ծնաւ ի սմա · ԲՆ · 8,000 ։

630 · Թ· ԹՈՒՐԿԱՒ կամ ԹՈՒՐԿՈՎԻՒ (Thurgau) · — Յարեմտից ունի սահման գԶուրիխ, յորմէ՛ից և ի հիւսիսոյ գՀաւնոս և ղԼիճն կոստանդ, և ի հարաւոյ գԼիճ-կալ։ Երկիրն գաշտային է և բլուրս մանուռս ունի պարարտասոս, ծառս պտղաբեր և այգիս, արտիս առատս և վուշ և կանեփ · ա֊փոխք լճին կոստանդ բերրի են քան զամենայն մասնս գերմանական Հելուետիոյ։ Կերպասք մեծաքան և բամբակի և նուբրք կտաւք սորա անուանի են յոյժ · կոստանդ կամ Գոտգանցա (Պրիկանտինն) լճին 18 փարսախ երկայնութիւն է և լայնութիւն 2-3 · ընդ որ վաճառաքարշ նաւք առնեն երթևեկ ընդ Հելուետիա և Գերմանիա։ Վայելութիւն գաւառիս առատ կապեասական է, յառաջ քան զամն 1798 բաժանեալ էր երկիրս սորա յոտի վիճակս։

ՖՐԱՒԷՆՖԻԼԴ (Frauenfeld, այսինքն է Կանանց Դաշտ) · — Գ· Ր· յամին գհռոմկոյ որ Թաւիի ի Հաւնոս · ունի գործարանս մեծագոյն · բն · 2,500 ։

631 · ՀՈՒԵՆ-ԿԱԼ կամ ՍԿՈՏ-ԿԱԼԼԻՆ (Saint-Gall) · — Գաւառս այս ընդարձակ յարևելից սահմանս ունի զՀաւնոս որոլ բաժանի ի Դիրոլայ, ի հիւսիսոյ զԹուրկաս, յարևմտից զՅեւբրինն և զՂիրեան · բարեբեր է երկիրն ի հասարակի, այլ Հարաւակողմն լեռնային է և ապառաժոտ · գաշտն Հաւնոսի (Ռայն-Թալ) պարարտագոյն է քան զամենս գաւառն, բնակիչքն անուանի են ի Հարաւարուեստն և ի գործս անասնոց։ Ոամկապետական է այս տէրութիւնս ։

ՍՒՆ-ԿԱԼ (Saint-Gall, որ է Ս· Գալլոս) · — ԳԼ· Ռ· առ Եգեդացիս գեղով, երկու վաթսունաբ հեռի ի լճէն կոստանդ, անուանի յոյժ ի վաճառականութեան և Հարաւարուեստն։ Կաւաք և նուբք կերպասք նորին ա֊նիկ են։ Մենաստան քաղաքին հռոմ բաւեալ էր յոյժ ի միջին գարս վասն հմտութեան աբեղայիցն · Ս· Գալլոս կառոյց զայն յԼ֊ գարս ա֊ւետարանելով ի Հելուետիոս գերմանուհետիւն · ի մենաստանէ սմա հանան ընթեր ընթեր ձեռագիրս մատենից լատին օրինակագրաց և Պսակաբանիկն գերմանացի գեշտոնեբրգակ քերթուածոյն։ Կան ի Սկ֊Կալ գործատունք և ձեռագործք գեղեցիկք · Բնակիչք 12,000 · — Մենաստանի են և բաղում ա֊նուք վիճակս ի մասին Հարաւարուեստն։

ՖՖԵՅՖԵՐ (Pfeffers) · քան գաղգ· ՖԱՒՖԵՐ · — Ոճոի ախտաՀաւան ջուրս ի լերանցմէնէ, բղխեալ ի խաւարտատ քարանձաւաց սեպագելոց որոց 300 ոտնաչափ է բարձրութեան, ի ներքոյ ինքնէ հեղգասան Դամպնոյ ահել շառաւիղաբ։ Նախ քան զՅԻՒ գար հիւանդք եկեալք ի բժշկութիւն բազում ազատութեամբ իբրև մտելի գնային ընդ 700 ոտնաչափ տեղի յաՀաւոյ ձեռամբ ձեռնասու տարելոյն ի տեղի յատակ ջրոյն։ Ոչ ևս ելանեն ևՀեռ ոչ ոք ի մարդկանէ

ասաս առ ժամանակ մի պարապել յարուեստս։ Կառավարութիւնն ռամկավարական եղև յամին 1831։

ՊԵԼԼԻՑՈՆԱ կամ ՊԵԼԼԷՆՑ (Bellinzona), ԼՈՒԳԱՆՈ կամ ԼՈՒԻՍՈ (Lugano), և ԼՈՒԿԿԱՐՈՆՕ (Locarno), համարին փոխոխակի գԼՒխաւոր քաղաքք մի ըստ միոջէ զանս վեց։ առաջնոյն 1,500 բնակիչք են, երկրորդին որ մեծագոյն է 5,000, երրորդին 4,000։

635· ԺՈ· ՎԱԼԼԻՍ կամ ՎԱԼԼԷ (Walles)։— Ընդարձակագոյն կոտ Պեռնայ և կրիզնայ, կայ ընդ մէջ Սաւոյեայ, Բիւմինդի, Դիվինոյ, Պեռնայ և վտոյ։ գալեան Հռենոսեան սկսեալ ի լեռնատանէ Ս· Կոդգարտոսի ձգի ընդ աա, և լերինք բարձունք Հիւսէհոյոյ սպասակաւոտ գագաթամբք բոլորին ընդսովաւ։ ի սաորոտս ձիւնախաղաց լերանց գոահին ա֊ռնադգի բոյսք երբև զբօսիտ գարմանեալ։ առ կոզուց ասալեր քարաժեռից որ ի միջոյ ձեանցն երևին, ձգին և հովիւք՝ ուր ամեն նանեներք և Թռուչ նշենի և այգիք անուշահամ գինեաց։ կան և գաղաք յորս հանձք ի հոկտեմբերի լինին և պտուղ երկրին ոչ հասունանայ։ Ի լերինն գոահին այծեամունք և եղջերաս, լեռնատկն ճանէք, գայլ, լուսանուներք և արջք, և հաւք վայրենի բազում ի կերակուր։

636· ՍԵՄՊԻՈՆ կամ ՍԻՄՊԼՈՆ (Sempione, Simplon)։— Յարեւելակողմն գաւառիս, անուանի է վան Ճանապարհին որ ընդ մէջ Խաղնոյ և Հելուետիոյ։ Հաբատակալն լերինն ընծայէ ահաւոր և զարմանալի տեսարանս։ հին Ճանապարհն ձգի ի Պրիկկայ մինչև ի ծագ լերինն յատաջոյ հիւրանոցին։ իսկ նորն զոր Նապոլէոն յարգարեաց ի կվնայ գնայ ի Բիկմինդ ի Տոմոյ ս'Օսսոլայ տեղե։ զՃանապարհ Ս· Կոդգարտոյ հատեալ զնոչ և զնաւթ գիւրագնալի ազարին, կամբջք և կամրջեք հարթեալ և հուր ի գիշերի լուսանեալ։ բարձրագոյն տան Ճանապարհին 6,174 ոտնաչափս ունի յերեսաց ծովու։ Երկեղի է և Ճանապարհ Ս· Բեռնարդոսի ի սաորին Վալլա սահմանակից Աոսգա

Լիսաս Պրոյի Բնակարդոսի

դաշտին։ ընդ այս ուղի Հռովմայեցիք մանն ի հիւսէսեա և ի Գերմանիա, և յետնոցա զոյք այժմեան տերութեանց։ իսկ գնաբարդ 30,000 զոյք կահիք և սպրիւք անց ընդ գժուարատ վայրսն յատուկ հնոյ ձեանց զարմանալի յաջողութեամբ։ Գերագնակ հիւրանոցն Ս· Բեռնարդոսի յորում բնակին Օգոստինեան կրօնաւորք, 7548 ոտնաչափ բարձր յերեսաց ծովու, կայ ի վերոյաս Ճանապարհին։ այս է բարձրագոյն ամենայն բնակարանաց Եւրոպիոյ, ուզնորոց գիտուն լինին անդ կերակուր և ինքնանա։ ի ձմեռ

բայնի և ի քաթէթս միանձունքն եկեալեն ի վանացն առնելով ընդ իւրեանս չուկա մեծամեծս, որ ի հոսոց ձգեալ գառանէն զմիջօրեայ Ճանապարհորդս և ածէն ի մենաստանն կամ առ կրծնաւորսն. իսկ զնեռելոցն դիակունս և զորս հանեն ի ներքուստ սառամանեայ կանգունն ի քարայր մի հուսկ ի վանան, ուր սակս ցերմուտեան օդոյն անապական մնան, որպէս զի նշմարել և արօշել զկերպարանս դիմաց նոցա և չետ ժամանակաց անցանելոյ. չեկանցեալ գարու ի պատերազմունս հելուետից 180 գաղղիացիք գրաւեցին զՏիւրմոնցն զամ մի, և նեղեալ յԱստուածոյ մարտ եդին զմի օր ազգին և վանեցին զնոսա. ի մարդան հիւրանոցին Թալեցաւ Տքսէ զրպարտ որ ի Մարեկնեան գաշնին անկաւ։ — բնակիչքն չեանեալ են յոյժ ի կրճուելենէ. և է ի նոսա ազգ մի կամ առմ Քրէտէն անուանելոց որ են խուլ և համր և ապուշ և անգեղեալ մարդիկ սակաւակեացք. օդոյն խառնելեան և սօձոյ խորաձորացն համարին զայս արգասիս։ Ռամկապետական է սէրուճելին բաժանեալ յ13 հասարակութիւնս որք տասնեակք կոչին։

637. ՍԻՈՆ, ըստ Գերմանացոց ՍԻՈՆԷՆ (Sion, Sitten). — Գ. Ր. վաճաչէն, առ Հռոնայ, մայր եկեղեցի նորա վանն հնուելեանն անուանի է. աստ նստի եպիսկոպոսն։ Բն. 3,200։

Յոստ ձեմի լերին առ Լէճք (Leuk) աւանաւ կան ծծմբային ջերմուկք. որոց միւսոյն 41 աստիճան ջերմուելեան է ըստ Ռէօմիւրի, և 26 ազգք ալն են ի նմա։

ՍԷՆ-ՄՕՒՐԻԿ (Saint-Maurice). — Ունի նաւահանգիստ ի Հռոն ի Հռովմայեցւոց գործեալ որպէս ասի. առընթեր քաղաքին ձգի հովիտ անձուկ ընդ որ անցանէ գետն ընդ հոսն ժայռից։

638. ԺԷ. ՖՐԻՊՈՒՐԿ (Fribourg). — Ընդ մէջ պեռնայ, վ֊ցայ, Նէօֆչադէլայ և լէմն նորա. ունի լերինս և երկիր բարեբեր ոռոգեալ ի Սան կամ ի Սարին գետոյ որ յԱար հոսէ. կէս լեզին Մորադայ մասն սորա համարի. ժողովուրդն պարապի ի հովուելութիւն, յերկրագործելութիւն և ի պանրագործելութիւն։ Կառավարութիւնն ռամկապետական է։

ՖՐԻՊՈՒՐԿ. — Գ. Ր. եպիսկոպոսանիստ յաղին Սանայ կառուցեալ մասամբ ի գաչտի և մասամբ յապառաժի. ունի ընկերութիւնս իմաստնոց, յորս նշանաւոր է գործոցն ցիստուսեանց. ուր մենաստանք են ի նմա. և աչխարհ մայր եկեղեցւոյն 365 ոտնաչափ բարձր՝ գէզ զամենայն զանգակատանցք չերևեսխոյ։ Բն. 9,000։ Նչանաւոր են առ սովաս և երկրագին առ ի կախ կամուրջքն։

ԿՐՈՒՅԷՐ (Gruyères). — Անուանի ընդ ամենայն Եւրոպա վասն աղիւս պարզոյն որ ի նմա գործէ։ Բնակիչք 350։

ՄՈՐԱԴ (Morat). — Քաղաք փոքրիկ առ համանուն լճաւն. աստ չերևեսխացիք յաղեցին Քանդգուդն Կարլոսի ի 1476. ի քաղաքի աստ պահէին ի հանգստարանի ոսկերք Բուրգունեանց անկելոց ի ճակատամարտի, զոր Գաղղիացիք ասերեցին և ի բաց տանցին ի 1798, այլ առ յիշատակի կանգնեցաւ անդ կոթող բարձր 70 ոտնաչափ։ Բն. 1,400։

639. ԺԲ. ՍՈԼԷՕՐ կամ ՍՈԼՈԹՈՒՌՆ (Soleure, Solothurn). — Ընդ մէջ պեռնայ, Պաղէլայ և Արկաւեայ. գոսի ձիւրա լերանց անցանէ ընդ սա, և գտանի ի նոսա պարարա Ճարակ անդէզոց. ժողովուրդն անփոյթ արարեալ զնաՃառականութենէն միա գործելոյ և ոռոգելոյ զաչտս։ Ռամկապետական է վարչութիւնն։

ՍՈԼՕՐ կամ ՍՈԼՈԹՈՒՌՆ (Soleure). — Գ. Ր. առ Արայ զուարճալի գրիւք, աստ բնակէ եպիսկոպոսն Պազէլայ, որպէս և յառաջ քան զնաւովութիւնն Գաղղիոյ՝ գեպսանն նստէր ի սմին. ունի մայր եկեղեցի գեղեցիկ կառուցեալ չանգելսեան գարու, ուսուսիարան մի կերկրկոսաց և մենաստանս հինգ։ Աստ բնակեցաւ քաջն Գուշուսքոյ Լէհացի և մեռաւ ի 1817։ Բն. 4,700։ — Հուսկ ի Սոլեօր անուանին Ռոմայեչդային և Հաղէնտոգ լերինք գեղադիտակ աեսարանօք, յորոց երևին լերինք Ալպեայց մինչև ի Գիւրլ և Սաուցեա, բաղուկք Արայ և լեզին Մորադ, Պիէն և Նէօֆչադէլ։

640. ԺԲ. ԼՈՒՑԵՐՆ (Lucerna). — Ընդ մէջ պեռնայ, Ցուհայ, Արկաւեայ, Ունդերվալտայ.

Լուչեռնա

ունի բարեբեր ըլուրս և ջրարբի հովիտս, և լե-
բինս ի հարաւոյ կողմանէ · անդ է լճակն Համա-
նատն որ և կոչի Լուճ ջրից նահանգաց, լիճն Սեմ-
բաս (Sempach) և Ռայս գետս · բնակիչքն երկրա-
գործութեամբ Հայթհայթին զբաղուին եւբերանց, վասն
որոյ անիրացի են զնաճառականութենէ և զարհես-
տից, միայն առուրեաւս առներն ի վերայ Ճանապար-
հին Ս · Կոդարտոսն · Հայրենասէրք են սքանչ յոյժ
և զինանուէրս ատենս անփոփոխ պահելն Հանդերձ
վաղեմի սովորութեամբք, և գրեթէ ամենեքին ուղ-
ղափառ են կրօնիւք · Վարչութիւնն համկապետա-
կան է ·

ԼՈՒՉԵՐՆԱ · — Գ· Ս · յարձանս լճին և Ռայս
գետոյ որ ելնէ ի լճէ անտի առ քաղաքաւն · յո-
րում նախ նուիրական հայրապետին Հռոմոյ · կայ ի
քաղաքի աստ ուսուցիչարան եկեղեցականաց, եկեղե-
ցիս բազում, զինարանն յորում պահին զէնք և գրոյք
ինչ միջին գաւրս · և ի տան ուրիք ազարտցոյց
պահին մի 12½ ռանդաչի երկայն · և 12 տան լայն ·
որ յանկիման առնէ զտեսարան Ալպեայց ընդ Ս-
լուչերնայ և Ս · Կոդարտոսի որ է միջոց 165
փարսախաց · սուղ ինչ հեռի է ի քաղաքէս արձանն
յիշատակի զոր կանգնեցին վասն Հելուետացւոց ան-
կելոյց ի 1792 առ Դիւիլքրճի պալատաւ ի պատսպա-
նութիւն Լուդովիկոսի Ի·Զ·, և է այն առիւծ վէմ-
խարի 26 ոտնաչափ յերկայնութիւն նետասոյր և օր-
հասական ոտնկալ առաջի վահան զոր չկարէ պատ-
պանել · զայս արձան հաստի ի ժայռի առաջնորդու-
թեամբ մեծի արձանագրչին Դանեաց Թորվալսեան-
ի · Բն· 8,400 : — Ի հարաւոյ քաղաքին կայ Լեառն
Պիլատոս կոչեցեալ ի լատին բառէն Բիլէագուս որ
է պզտեալ, զի ամպք պատեն զդէպս նորա · բայց
ասկիկք յանուն Պիլատոսի կարծեն և
յօգնեն տեսմարական առասպելս · գեղջկիկ են տես-
լարանք նորա որպէս և Ռիճի լերին, որոց կէս մասն
վճակ է Շուիցայ ·

Սեմբաչ (Sempach) · — Ալան առ հոմանուն լճակն·
սաս վերջանեցին Աւստրացիք ի 1386 ·

641· ԱԲ· ՈՒՆԴԵՐՎԱԼՏԷՆ (Underwal-
den) · — Մի լերից միաբանելոց նախ նահանգաց ընդ
ամ Լուչերնայ, Պեռնայ և Ուրեայ · լերինք բարձունք
անցանեն ընդ սա, յորս Գիդլիս 10.300 ոտնաչափ
բարձր է · երկիրն լերկուս բաժանի ի վերինն Օտվալ-
ռէն (Obwalden), և ի ստորինն Նիտվալտեն (Nidwal-
den), թարգ ունելով զանուանս մի · Ալս և Մէկք գեաք
ոտգոյն գնան · Վարչութիւնն ոչ ռամկապետական
է և ազատ լիբերաց · բայց զբերնս միաբան հաստնու-
թեամբ կարգեն երկաքանչիւր տերութիւնքն · Ի
Մէկքթալ գաղթի Օտվալտենայ կան ժայռք 6.000–
8.000 ոտնաչափ բարձր · անդ Ծնան Վաճոլ Մեկք-
թալցի և Գլաուս Վոն Ֆլիս Աշուտոլն որ միաբանեաց
զդաշնակիցսն յեաչաղնութենանն ի վերայ Յանգուզն
Կարլոսի ·

Սաքսէս (Sarnen) · — Գլխաւոր ատան Օտվալ-
տենայ առ Համանուն լճակն · Բն· 4.000 : — Ին-
կէլտերկ ատան, որոյ անուանի են աքբայարանն և
նշխարատունն · Բն· 2,000 :

Ստանց (Stanz) · — Գլխաւոր ատան Նիտվալտենայ
ի գեղջկիկ մարմանդի յորում կան յիշատակարանք
յաղթութենացն զոր տարան ի միջին գարու · ընդ
որս են և արձանք վիրքերծայ և Գլաուսայ · Ատ
մղեցաւ պատերազմ սասանի ընդդէմ գաղղիացւոց ի
1798 : Բն · 4.000 :

642· ԱԲ· ՈՒՐԻ (Uri) · — Ընդ Ամ Ուիդեր-
վատայ, Պեռնայ, Վալեայ, Կրիզնայ և Շուիցայ ·
Լեռնայնի է երկիրն · ոտի գաշտ միայն որ ի Ս ·
Կոդարտոսէ ձգի մինչև ի լճէն Լուչերնայ · Ս ·
Կոդարտոսս որոյ բարձրածայր գագաթն ամբառնայ
քան զբիւր ոտնաչափս՝ կայ ի միջոցի Ալպեացն
Հելուետիոյ · Են ի նմա 30 լիճք, 8 սառոյցք, և ա-
կունք գետոցն Հռենոսի, Հառդանոսի որ և Հաոն,
Ռայսայ և Դիվչնոյ · Ճանապարհ Ս · Կոդարտոսի
ի գնացս Ռայսայ վարուն է ընդ Ամ Դերմանիոյ և
Իտալիոյ, 14 փարսախ երկայնութեամբ որ անցանէ
ընդ ամայի վայրս, որոց Հարթեցան գժուարութիւնքն
ի 1829 ամի · Ի վերոյս կամրջին որ Սատանայի

Կամուրջ Սատանայի

կոչի, շինեալ ի 1118 ի կիրալտոսէ աբբայէ, անցա-
նէ սահանք Ռայսայ որ ի ժայռից անտի բարձանց
բղխէ · ի 1829 կառուցաւ կամուրջ նոր ի վերոյ քան
զոյն բարձր ոտս 27 , որում ամ ընդհեր կայ ատաբե-
կրեայ բարկ հաստեալ ի կրանիտ վիմի 210 ոտնաչափ
երկայն և 18 ոտնաչափ բարձր և լայն · Բնակիչքն
գարմանին անասունս ի պարարտութիւն գաշտն և
պարապին ի առուրեաւս ի Ճանապարհն անդ · ընդ
որ յառաջ քան զերթագումարիլն 15,000 ուղևորք և
բեռնակիր գրասոք անցանէին ամ ամի · Համկապե-
տական է վարչութիւն գաւառիս ·

643· ԱԼԹՈՐՖ (Altorf) · — Գլխաւոր ատան Հոլա
ի լճէն Լուչերնայ · անդ ցուցանի տեղին ուր Գու-
լիելմոս Դէլ ազատարար Հելուետիոյ հնար գնդակոր
եգեալ ի գլուխ որգւոյն, ըստ ատանգելոյ նորին ·
Բն· 2.000 : Բազում և այլ պատմական անցից նշա-
նաւոր տեղք են ի գաւառիս յայսմիկ · զոր օրինակ
ի Պիւրգլէն գեղջ կայ մատաւան ի տեղւոջ բնակու-

թեան Դէպ յայն կողմն լճին Լուչեռնայ է ժայռ մի Դէպ կոչեցեալ՝ ուր ոտեւառ քայլն , ասեն , ի նաւէն որով ատենին գնա բանտել ի գղեակն Կէդլերայ , և ի հանգիպոյ յարեւելակողմն լճին կայ անուանի մատմանդն Կրիւդլի կամ Բիւդլի (Grütli) , ուր հաստա-

Կրիւդլի

տեղին ազատիչք Հելուետիոյ զնորհուրդ ապստամբութեանն ի 1307 · և յետ վեց ամաց անդ ուխտեցին նահանգքն երեքին Ուրի , Շուայց և Ունդերվալտէն պահպանութեան խրնամոյ անցակ պահել ։

644 · Ի · ԿԼԱՐԻՍ կամ ԿԼԱՐՈՒՍ (Glaris) · — Ընդ մէջ Շուայցայ , Ուրեայ , Կրիղնեայ և Սէնդ-Կալ լէնայ · լեռնային է և ձիւնապատ ի կողմանս կողմանս , վասն որոյ ունի միայն Ճարակ անգէտց · բայց յահուսս Լինթայ կամ Լիմմաթայ սփաին գաշտք գեղեցիկք · գետակն այն հոսէ ի լճէն Վալենշտատայ ընդ ջրագրաւս զոր ի 1816 թուին ։ Վարչութիւնն պարզ հանրապետական է ։

ԿԼԱՐԻՍ կամ ԿԼԱՐՈՒՍ · — Գլխաւոր ատան առ նզր Լինթայ , ունի 4,800 բնակիչս · անուանի է վասն գործարանաց բամպակի , որ կան և ի Մոլլիս գեղջ։ — Մերձ է ի սա Նաէֆիել ուր մղեցաւ Ճակատամարտ և պարտեցան Աւստրիացիք յամին 1388 ։

645 · ԻՒ · Շ Ո Ի Ց 8 (Schwitz) · — Բազմամարդագոյն երկիր նահանգս , և յորոյ անուն կոչեցաւ ամենայն դաշնակցութիւնն Շուայց կամ Ջուիցերլի · կայ ընդ մէջ Ունդերվալտայ , Ուրեայ , Կլարիայ , Ցիւրիխայ , Ցուկայ և Լուչեռնայ և սահմանակից լճացս ։ Լերինք սորա ոչ են ձիւնախաղացք , և բերեն Ճարակս անասնոց ։ Վարչութիւնն ռամկապետական է ։

Շ Ո Ի Ց 868 · — Գլխաւոր ատան կառուցեալ ի բարեւդիր բերդի բլրակի ։ Բն · 5,200 ։

Այնսիդլեն (Einsiedeln) · — Ատան , յորում կայ հին միաստան Բենեդիկտեանց անուանի ուխտատեղի Մինչև ցայժմ Ասա ազանդապետն Ջուինգլիոս հովիւ էր ուխտաց մինչև գնացեալ ի Ցիւրիխ ։ Ասա ծնաւ և մեծացաւ բնախոս պարակելսոս ի 1493 ։

Քիւսնախտ (Küssnacht) · — Գեօղ , մերձ ի տէրն ուր խոցեաց Դէդ գԳիսլեր ։

Ռիկի կամ Ռիգի (Righi) · — Լեառն անուանի վասն գեղեցիկ տեսարանին որ երևի ի բարձանց նորա , ուր կան և լիճքն Ցուկայ և Լուչեռնայ · տեղացիքն ի 5,700 ոտնաչափ բարձրութենէ գագաթանն նորա լեառն փիւրայ և Ալպեսյքն և անտառն Սէաս , ման մի գեղմանիոյ և 17 լիճք ։

646 · ԻԲ · Ց Ո Ի Կ (Zug) · — Փոքրագոյնն ի գաւառս կայ ընդ մէջ Շուայցայ , Ցիւրիխայ , Արկաւայ և Լուչեռնայ · ունի դաշտս և բլուրս բարեբեր · կառավարութիւնն պարզ ռամկապետական է ։

ՑՈՒԿ · — Գ Լ · Բ · գեղեցկանիստ առ անուանի լիճ Ցուկ որոյ ջրոս վարսակ երկայնութեան է և լիր Ճարակ որոյ ջրոս վարսակ ի մէջ լճին և ի վարսակ մի լայնութեան , և հարաւային մասն նորա վիճակեալ է Շուայցայ · Բն · 3,400 ։

Յափունս լճին Եգերեայ կայ Ճառն Մորգարտէն (Morgarten) անուն , առ որով խորտակեցաւ բանակ Աւստրիացւոց յամին 1315 ։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՑՔ ՀՈՒԻՑԵՐԵԱՅ

647. Ինձանօթ է ի ձեզ սիրգն անցից Հելուէտոյ մինչ յաւուրս պատերազմաց Հռովմայեցւոց. որք հարիւր ամաւ յառաջ զբիւրաւոս մեեցան ի Հելուետիա յարեալից և ի հարաւոյ նորա, ուր բազմամարդ էր բնակութիւն քան յայլ մասունս աշխարհին՝ արգելուլ կամելով զարշաւանս Կիմբրացւոց և Տեւտոնաց, որք անցեալ Ազպեացս ասպատակ կային ի գաղղիա ահ արկանելով և խուճապ, ընդ որս հարեալ Հռովմայեցւոց խորտակեցան յոտիռնս Լճին Լեմանոսի. ընտիրք ի զրահաւէն և զրավաքն սպանան։ Իսկ եղև Հելուետիացւոց նիզակակցաց պնդեալ ընակութիւն ի գեղեցիկ գաւառսն ուր զպատերազմն մղեցին. և առ ի հասատատուն պահելոյ զոր խորհեցանն՝ միաբան հաւանութեամբ ժողովեալ գաղթականացն հրկեզ արարին զաւանս իւրեանց և հասատատեցին զերկոսս ի հարաւային Գաղղիս. անդ հարեալ և վտաքարեալ ի Ցուլեայ կեսարէ յետս ընդ կրունկն նահանջելոյն, գարձան ի հայրենիս իւրեանց և յաղթականին եղեն հարկառուք։ Ընդ լծով Հռովմայեցւոց ոչ սակաւ բարգաւաճեցան աշխարհն և չինեցան յայնժամ ի նմա քաղաքքն Վիեննեայ, Օգոստ Բաւրակաց, Հանգերձ այլովք բազմօք։

648. Յետ կործանման տերութեանն Հռովմայ՝ հելուետիա ոտնակոխ եղև ի հիւսիսային ազանց յաբեա ի Գերմանացւոց. իսկ ի Ջ. գարուս Փառնկք սիրեցին աշխարհն. և առ յայսմ ժամ ինն Կարոլոսի ի սատ կանալ խռովութեանց վասն ժառանգութեան կայսերական ի Գաղղիա, գոբան Սաւոյեայ և այլ իշխանք գրաւեցին զՀելուետիա բռնադատ, բայ ի գաւառացն յայնցանէ որ մինչև ցյ. գար կացեալ ընդ իշխանութեամբ կայսերն՝ սպա ընդվզեցին միաբանեալք ընդ երեսս։ Ընտանի գաւառ ի սոսա գաշնակցութեան երից նահանգացն Ուրի, Շուայց և Ունդերվալտին որ նեղութեան բազում կրեալ ի սահմանս կից պետութեանցն՝ մանաւանդ ի տանէն Հապսբուրգ՝ որոյ վճռակեցուն կայսերութեան Աւստրիոյ։ Ոտոյ Ա ինքնակալ տոհմին ընդ երկար մնալաստակ եղև միաբանել զնոսա ընդ իւր. իսկ Ազպերգոս Ա որդի նորա կամելով իմն սերնդի ընծայեցուցանել նոցա զնեղութեան իւր՝ առաքեաց ի նոսա կուսակալս տասրազգիս՝ որպէս զի նեղեալք ի նոցանէ յանձն առնուցուն զօրէնս իւր։ Յայնժամ արք երկք յազատաց գաշնակից նահանգացն Ա.Հուներ Շգաւմիսխեր, Վալտեր Ֆիւրսդ Ադդինկհաւզէն և Կոն Հալտէն որ և Առնոլդ Մելքթալայ, խորհուրդ արարին համախմբելով ընդ իւրեանս և այլ ևս արս երեսուն ի գաշին Կրեադլի Թեմաթիէ՝ ի սպառ զլուծ կայսերն, և յաջողեաց նոցա այսպես։ Կեզերս ոմն կուսակալ Ալպրեխայ (1307) հարեալ ի ձոլ դիտակ գըլխարկ մի զարգարեալ ասւտրիական զարդուս գլխոյն՝ կանգնեաց ի հրապարակի, և քարոզ կարգոյր ամենայն որոց անցանիցեն առ նովաս խոնարհել նմին ի պատիւ. որոմ ոչ անսացեալ Գուլիելմոսի Տէլլ ձայնելոյ՝ վէրս խիտ ընկալաւ կամ առօրին ի մահ մատնել, կամ Թէ նեռամիտ լինել ի նպատակ դժուարակրեա, ի խնձորն եդեալ ի վերայ գլխոյ սրբոյ նորա հարուստ խորոցաւ բացակայելոյ և այնպէս ազատիլ. Ճարտարութեամբ մեծաւ յաջողեալ Գուլիելմոսի եհար չնշտ զնպատակն ոչ ինչ մեղանչելով որգոյն. սակայն կեզեր գրժեաց խոստմանն և կապեալ զնկել ասաներ յամուր խր. այլ ի Ճանապարհի յատնուս Լճին Լուչեռնայ հանգլեակաւ փոթորկի՝ ժամ գնոյց եգեա Դել զերծանել ի կապանաց և զնա ինքն զբռնաւորն սպանանել։ Ի լուր գործոյն եղելոյ գաչնս կռեցին յամենայն գաւառս և ի գիշերի առաջնում ասւոր նորոյ ամին (1308) սեպտեմբերի ամսոյն չարաձեցին և սպանին զնշխանն առաքեալս ի կայսերէ։ Ոչ ժամանեաց Ալպերգոս ցածուցանել զաղմուկ նոցա, քանզի սպանաւ ընդ հռւսկ և յաջորդ նորա արար խաղաղութիւն ընդ ապստամբսն. բայց Լեոպոլդ որդի Ալպերգոսի երկու բիւրօք եկն եռման ի Ցուկ. գաշնակիցքն գնգաւ փոքու պատրեալ զնա ի կիրճս լերանց՝ մեծամեծ քարանք գլորք արարին զերս նորա. այս եղև յամին 1315. և չետ այնորիկ յաւելան ի գաշնակիցն և այլ գաւառք ընդ ամենայն ութ Թուով մինչև ի 1353. և յայնմ ժամանակիկ սկիզբն կալան կոչել զանբութիւն իւրեանց Դաշնակցութիւն Ըհաւյայց կամ Ջուիցերիա։ Իսկ իշխանք այլոց գաւառաց աշխարհին խնթիւ հայեցին ընդ նոսա, և ի 1386 կազմեցան ի մարտ. միաբանեաց ընդ նոսա և Լեոպոլդ գոբան Աւստրիոյ եղբօրորդի առաքնոյն և վրէժինդիր պատուհասեան նոցին, որոյ խաղացեալ բանմնեցմամբ իւրոցն և ածառաք աշխարհին յուսով մեծաս մասր ի սահմանս գաշնակցացն, յորոց արք Թուով 1,400 երթեալ նզնամանյամբոր բարձանս Սեմբախայ մասլով Թշնամաց՝ որք 4,000 հեծելազմք դիմեալ գային ի վերայ նոցա. և չետ բաղում արիական մաքառմանց ոչ կարելով գաշնակցացն տանալ բանմնեցեան նիզակաւորացն իբրև ուժգնագոյնք լինէին, գոչեաց Առնոլդ Վինքելրիտ, Հապա, եկայք զնին իմ. և անկեալ Թափով ի վերայ հեծելազորն՝ կորզեաց զնիզակս որոյնք և ձեռնէաս եղև խլել ի նոցանէ և նոքինքն հանգերձ տապատա անկան. խրտնութեամբ ընկերացն հորդան եռման գիմեցին պուռնդին գգունդ հեծելոյն, որոց

Ծանը սպառազինութեամբ բեռնաւորեալ և անջատեալք յերկրաքաղ ոչ ժամանելով ի փախուստ սրոյ Ճարակ եղեն. ընդ նոսա անկաւ քաջութեամբն և Լեւոն։ Ձեռ երկուց ամից Միւանդամ յաղթանակ կանգնեալ գաշնակցաց ի Կաէֆէլա՝ համբաւեցան յոյժ ի Ներսոպա վասն քաջութեան նորա և յաջեղութեան ի գաշնակցութենէն նոցա Աբբէնեզէ, Կրիզէն, և Վալէ, ընդ որս և Արկովի նուաճեցաւ։

649. Ամբ յետուն անցին ի վերայ, և ի լինել գծաւութեան նահանգին Ցիւրիխայ ընդ այլն, փեսերիկոս Գ կայր ժամ գիպող վարկաս օձնաւ. Թեամբ Գաղղիացւոց գրաւել անգրէն ղէէլեւէտիա։ Կարացա և առաքեաց սրս 30,000 ընդ ձեռամբ Լաւդովիկոսի ԻՒ մինչև Թագաւորեան էր։ և ի չգոր կառէ եղելոյ յարձակս Պիրոյ (1444) զահի հաբեալ Նորա յարկութենէ գաշնակից մարտական խոստացաւ ընդ նոսա ի հաշտութիւն. ոչ ինչ յաջողեցաւ և Ներսիացւոց յամն որ գինի ի բաղում պատերազմունս, և գաւառն Թուրկաւ անկաւ ընդ ոտն Բաւեմամբ գաշնակցութեանն։

650. Ցամին 1476 Կարացա Ցանգուզէն զօրաժողով եղեալ մեծաւ ի սահմանս մերձակաց պետութեանց, և վայր մի սահմանալ յընդդիմութենէն կայսերն և արքային Գաղղից, ապա 60,000 արամբք եմուտ ի վօտ նահանգ, և տասնօրեայ պատերազմամբ էառ զամուրն Կրանսոն որ առ Լճին Նէօֆշաթէլայց, և զրամեալ ընդ բազմաձիսն ազնատուԹիւն յառնէն նորին՝ զերբագրաւսան սպան չարաչար մահու, զոմանս ջնասդղ առնելով և զայլս ընդ փայտ կախելով։ Դիմեցին զրամատեամբ 20,000 քաջք ի գաշնակցաց և յաղթեալ ամենայն բազմութեան զզաց գթին ի բանակէնդն։ Կարելոյն ոչ հանդուրժեալ հանահատնացն յետ ամաց գարձ արար զզոյս ծանոյ քան զառաջինն և միւսանգամ պարտեցաւ ի Մարաք յ34,000 արանց գաշնակցաց, ուր և անկան յիւրոցն արք 48,000, և ինքն մազապուրծ գերծաւ. իսկ յերկրորդում ամին Հելուէթացիքն գարձեալ Հարին զնա առ Կանտի քաղաքաս և սպանին։ Ձեռ Կարոլոսի ոչ ոք նեղեաց պատերազմաս զՀելուէտեացիս, բայց միայն Մաքսիմիլիանոս կայր (1499), սակայն և սոքա ոչ ընգերկար և ոչ ինչ ղեսպանց գաշնակցացն, որոց զզայեալ օր գան զբր ձեռնաու լինելի և մարտնչին զպատերազմն օտոր ազգաց վասն ազատութեան. և յաջեղութիւն եսոյր գաշնակից. 13 գաւառք եին Նոցա մինչ ի 1798։

651. Սակայն եղեն և առ Նոսա բնասէր խռովութիւնք մանաւանդ ի ԺԶ գարս, և վասն կրօնից Կառնագուիւթիւնք. զի Ուլրիկ Զուինգլեաս հումիս Ցիւրիխայ աղանգաւորս կոչեալ որպէս զԼուԹեր՝ յաջողց ի վերայ Նահանգին չորս գաւառաց գՀանասա. կողն Նորոյ վարդապետութեան. անկաւ Նա ի մարմին. և բարեկամք Նորա և համախոհք ոչ գագարեցան ի խռովս յուզելոյ և ի սպառնալից զաղղնդն. յետ բազում պատերազմաց սրարին խաղաղութիւն սյսու պայմանս, զի որոց Ձաձոյ ելեն կալ յուղղափառ հաւատս խրնամոց կացցեն, և այլք ի Նորա զանգն, և կամ յերկրէն ևս խոտ ելեն ի գաւառս ինչ։ Այսմ միջոց յաւարտ խռովութեանն գաղղոյ վայելեալ յանվերժ խաղաղութեան՝ զարգացան զերկրագործութիւն և զարուեստս և զգիտութիւնս. առ խռովութեամբն եղեն և առ Նոսա վէրք վասն չօրանալոյ ուսագոյ ոմանց յիշխանութեան իւրեանց, և բազքեցին գաւառքն յարեալ ի գաղտակցութիւն Նոցա որպէս զի լիցի ընդ Նոսա հաւատս բուեթիւն երաւանց. և ի լինել Հանգարակութեան ընդ ռամիպատուսնս և ընդ Ջատագովս Հարիւնեաց, գաղղնացիք սերեցին Հելուետից և զվարչութեան սչխարհին անուամբ միոյ Հաւատարմատեսութեան յանձն արարին Հնգից վերահսկողաց. այլ ոչ Նմանգաւորին գաշնակիցքն և անջատեալ ի միմեանց Ձեռն հասուցանել և այլ սկսուածներ յորժամ Ռուսաց և Աւստրիացիք ընդ Գաղղնացիս մարտ դնելին ի սահմանս Իւրեանց։ Կարօրէն միջնորդ հաշտութեան կացեալ ի 1803՝ հաստատեաց Նոցա օրէնս բան նախ նի կարգին և բաժանեաց զՀելուետիա յինն և տասն նահանգս. իսկ յամին 1815 յաւելեալ ի Նոսա և Նոր հանգոյն կՀօֆնշաթէլայ. Վալէի և Ձիւնեւադայ եղեն ընդ ամենայն 22, և Ծանուցաւ գաշնակցութեան Նոցա լինել աղաս դիմովին յայլոց սերուեթենից։

652. Նոր սահմանագրութիւնք լինչ եղեն ի 1830 ի խռովութեանն յուլիսի, առաւելապէս ի Պազել նահանգի, որ յերկուս հերձաւ ի քաղաքային և ի գաղաքային յետ երկար քաղաքական վիճմանց. որում և այլ գաւառք լինչ եղեն հետևողք։ Բարձան ամենայն սեփական շնորհք, հաւասարութիւն հաստատեցաւ գաւասանեաց և ազատութիւն տպագրութեան։ Բայց յետ ամաց ոմանց Նորոգանդ բնակիչք գաւառին Արկաւեայ զրկէ կամեցան զկոնֆեդերկացիայ յիրաւանց հաւասարութեան. իսկ կամաւորկք Նոցին Նայ և Նոքա ընդդէմ Նորազանդից ամբարձան և կամեցին զՅիսուսեանս հաստատել՝ ի համալսարանին զոր փսխանակ երկուց վանրերից քակելոց ի հակառակ կողմացն կանգնեցին. ասսի ծագեցաւ պատերազմն քաղաքական, գաւառք վից միաբանեցան ընդ Լուցեռնայ և գաղիքն Նոցա կոչեցան Սոնդերպունտ՝ իբր թէ գնգակապէ, ընդդէմ որոց յարեան 13 գաւառք, և յետ բազում ամաց արբունական մարտից՝ պարտեցաւ Լուչեռնայ (1847, Նոյեմբ.) և քակեցաւ Նեղակցութիւնն։ ի միւսում ամին ի խառնեցաւ Գաղղոյ և Խոսլոյ՝ Թագեցաւ գաղեալ վուԹեան

Ցամին 1850 յուզեցան խնդիրք վան զօրացն ղնուռ-
բելոց ի Ծաւայուլթիւն Թագաւորութեան Կեա-
պոլոյ. զի ընդհէմ ազատութեան Խոտլացւոց ասէին
մարտուցեալ նոցա. և հաստատեցին՝ չառաքել այ-
նուհետև զօրս ի սպաս այլոց ազգութեանց. բայց
Հաճոյ Թուեցաւ կիսոց՝ ընդել այժմեան զինուորե-
լոցն զժամանակ զինուորութեանն իւրեանց և ապա
դառնալ յեաս:

ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

653. Դպրութիւն դաշնակցեալ ազգին Հելուետիոյ
վերայի ի գպրութիւն մերձակայ յազգացն յորոց լե-
զու և մատենագրին. վասն որոյ Գաղղիացի Համարին
Ց. Ց. Ռուսոյ, Նեքքեր, Սոսիւռ, Պոնէ, Տըլուգ,
Տըգանսոլ. իսկ գերմանացի՝ Հալլեր Մեծն անուա-
նեալ ընասոս և քերդող սեռանացի, Պոտմեր և Պրայ-
դինկեր, Կեսներ անուանի բանասէղծ. Լաւագոյր ա-
տուածաբան և գտակ գիմաքին գիտութեան. Բես-
գալոցցի մանկավարժ, և Յովհաննէս Միւլլեր ի Շաֆ-
ֆհուզայ անուանի պատմագիրն գերմանացի:

Զարդիս 210 օրագիրք հրատարակին ի Հռիւգ-
բի, յուսումնականս անուանի է Ճիներեւայ օրագիրն
որ ամսոյ ամսոյ հրատարակի ի գաղղիացի լեզու. 157
յօրագրացս՝ գերմաներէն են, 47 գաղղիերէն, 3
իտալերէն և մի ի romանա լեզու (romatsch) ի Կրի-
զոն:

ԳԵՐՄԱՆԻԱ

ԿԱՄ

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ԳԵՐՄԱՆԻՈՅ

Տարածութիւն 37.000 *քառակ.* □. *Բնակիչք* 45.500.000։

654· Լեռնեռնել աշխարհն Գերմանիոյ որ և Ալեմանիա յառաջ Ալամանաց ազգի, և ըստ բնիկ ժողովրդեանն յորջորջեալ Տայչլանտ (Deutschland) իբր Երկիր Տեւտոնաց՝ կայ իբրև ի կենդրոնի եւրոպիոյ· բնակութիւն լեալ Երբեմն բազմաւոհմն ազանց Գերմանացւոց և արդ յ'36 պետութիւնս սրտնեալ, այլ քաղաքական դաշնակցութեամբ միացեալ, յորոց 32 պետութիւնք գլխովին ի դաշնակցութեան են, ընդ որս և Բրուսիա ինքնակամ հաստատեալ ի նոյն· իսկ Աւստրիա՝ յարդ մասամբ միայն գաւառացն յօգտակալ է ի նոյն· և Դանիք և Հոլանտա գաւառս ինչ միայն ունին ի նմին, որոց միահամուռ երկիր տարածանի ընդ 2° 30′ և 17° արեւելեան երկայնութեան, և 45° 30′ և 55° հիւսիսային լայնութեան· ունելով այժմ աւելի քան զ'37.000 քառակ. □ տարածութիւն։ Սահմանք նորին ի հիւսիսոյ են՝ ծովք Հիւսիսային և Պալտիկ և Դանիք· յարեւելից կուսէ՝ Լեհք, Կալիցիա և Ունգարիա· ի հարաւոյ Ազրիական ծով, Իտալիա և Շուիցերի· յարեմտից Գաղղիա, Պելճիա և Հոլանտա։

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

655· Հող· Կլիմայ· — Գերմանիա բաժանի ի հարաւային կամ ի վերին և ի հիւսիսային կամ ի Սորբին· յառաջնումն որ մինչև յ'51° ձգի բազում են լերինք ընդ որս և բազուկք Ալպեայց և Կարպաթեանց· և վասն զրիոյն բարձրութեան մեծամեծք ի գեռոց, բաց ի Դանուբայ, ինքնին ընդ հիւսիսակողմն· և կլիմայ երկրին համանման գտանի հիւսիսակողմանց Գաղղիոյ և Պելճիոյ, և հողն բազմաբեր· հիւսիսային Գերմանիա գաղա է ընդարձակ մանուանս ունելով միայն լերինս զթիւրինկեայ և զՀարցայ· կլինայ ցրտին է ի ծովեզերան ուր հողմք և մեգք յաճախ պատահեն· Թերրի է հողն և ասա, այլ ընդ հիւսիսի արեւմտից ձահճային և աւազուտ է երկիրն, որպես և յարեւելակողմն ուրեք ուրեք աւազուտ գտանի գոն· Իսկ Լիւնեպուրկ որ ի Հանովր, և կողմանք ինչ Բրուսիոյ՝ մացառախիտք են և ամայիք։

656· Լերինք· — Ցերիս շարս մարթ է տրոհել զլերինս Գերմանիոյ· — Ա· Լերինք մերձաւորք Հաճոսի, յորս են· — 1· Սեաւ Անտառն կոչեցեալ (Schwarz-Wald) յաջակողմն գետոյն որ երկայնալ ձգի ի Հելուետիոյ· Ֆելտպերկայ՝ որ բարձրագոյն է ի գագաթունս նորին 4,600 ոտք են· — 2· Օաէնվալտ, և սա յաջուտ՝ ի հիւսիսակողմն ընդ մէջ նէքարայ և Մէնայ· — 3· Վոժ, յահեկուտ զուգահեռական Սեաւ Անտառին և Օաէնվալտայ, որոյ հիւսիսային ծայրն Լեառն Շանեթռնէրգ (Donnersberg, Տաննեբասկերկ) կոչի առ Գերմանացիս· — 4· Դաեռնուա, զոր հովիտք Մէնայ բաժանեն յՕաէնվալտայ ի հիւսիսոյ· — 5· Հունսռրիւք (Hundsrück) այսինքն է Շան կարկառք, ի ձախմէ Հռենոսի ընդ մէջ նորին և Մոզելայ· — 6· Վեռեբլալտ, յաջակողմեան մասին· — Բ· Կարգ լերանց են մանն Ալպեայց Չուրիցերեայց որ անցանեն ընդ Գերմանիա հասեալ զՀաբաւակողմն արեւելից մինչև ի Դանուբ ձգեալ ընդ հիւսիս· ի սմա են· — 1· Ալպեայք Դիրոլայ, յորս բարձրագոյն է Օրտլեր 12.000 ոտք· — 2· Ալպեայք Սալցպուրկայ, յորոյսմ բարձր է կրոս-Կլոքներ (Gross-Glockner)՝ իբրև 12.000 ոտնաչափս· սոքա ձգեալ յարեւելակողմն կոչին Ալպեայք Սգիերայ, յորս յանգի ի հիւսիսոյ արեւելից Աւստրն Վէննայ, որ է լեառն յաճախ Դանուբայ մինչև ի Վէննա երկայնեալ· — 3· Ալպեայք Կարինթիոյ, որք բաժանեալ ի Դրօ-

լեանց, որպէս և Ոգիբլոյ Լերինքն, ձգին ընդ հարաւակողմն արեւելեան ի Կարինթիա, բարձր է ի սոսա Դերկուռ 12,000 ոտք. Ալպեացքն Ցուլեան ի հաւատոյ յարեալ ի սոսին՝ տարածին մինչև ցՎերիա կանն։ — Գ. Շար Լերանց որ ի վերգեհմերկեայ մինչև ի Մորաւիա ձգէ կերգրն ունի զքեան Օխսենքոպֆ (Ochsenkopf) ի սահմանս Պոհեմիոյ և Պաւարիոյ. չորս բաղուկք են նորա մեծամեծք ընդ չորս կողմանս երկայնեալ.— 1. Ֆիխդելկեպերկէ (Fichtelgebirge) այս է Լեառն Սոռեաց, ի հարաւ, և բարձրագոյն ծայր նորա Ընկելպերկ (Schneeberg)՝ որ է Ձեան լեառն, 3,250 ոտնաչափ. — 2. Սուսաւ Պոհեմիոյ ի հարաւակողմն արեւելեան. — 3. Երզգեպերկէ (Erzgebirge), որ է Բռնոզոց լեառն, ի հիւսիսակողմն արեւելից, ձգէ մինչև ի Մորաւիա, և չայնմ կողմանէ ի ձեռն Քրամերբոհոյ անուանին դնայ մինչև ի Ֆիխդելկեպերկէ. սահմանակիցք են լերանցս այսոցիկ և Լերինքն Սիեսէդ ի սահմանս Շլեզիոյ և Մորաւիոյ, որ ունի գՇնեէքոփ (Schneckoppe) Ձեան կառոյ կամ գՌիսենքոփ (Riesenkoppe)՝ որ է Հասկից Սար, 5,000 ոտնաչափ բարձր, և կոչ նա ի կաղապարեանս որ անցանեն ընդ Կալիցիա և ընդ Ռունգարիա. — 4. Սուսաւ Թուրինկիայ, որոյ բարձրագոյն գագաթն է Շնեէքոփ (Schneekopf)՝ Ձեան կառոյ 3,100 ոտնաչափ. իսկ Հարց լեառն կամ Հերկինեեան (Harz, Hercynius), կայ ընդ ձեզ Հանովեայ և Պրունզուիքայ, է բարձրագոյն ի նմա գագաթն Պրոքէն կամ Պլոքսպէրկ (Brocken, Blocksberg) 3,500 ոտք. Սուսաւ Թուրինկիայ և Հարց ձգեալ ընդ հիւսիսի արեւմուտս զսփոփեալք գեղոյն Վէհերայ մինչև ի Վեսֆալիա՝ յանուն գեղոյն յորջորջի, անտի և անդր ձգի լեառն Տեւտոպուրկ հոսպ ի հիւսիսային սահմանս աշխարհին։

657. Լիճք.— Լիճք և ոչ ի անուանի և մեծ դդ ի Գերմանիա, բայց միայն լիճն կասանդայ որ հիսով չափ Օրուիցերևաց վերձակի. իսկ ոչ այլ լիճքն են մանուկք՝ ի հարաւակողմն և ընդ հիւսիսի անկանին. հարաւայինքն յորդաջուրք, խորինք և գեղեցկագիրք են վասն զի ի բարձոյ Ալպեայց ի ժայռից և ի վախից անկանին ի նոսա գեղք. այսպիսի են Քէնեին, Խիմ, Վօրմ, Ամեր ի Պաւիերա. Ազգեր. Դրաւն, Զերքինցերբ Լաչեարիա, (Koenig, Chiem, Wurm, Cirknitzer): Հիւսիսայինքն լիճք ծանծաղք և մեռեալք են և մանուկք, այլ յոլովք ձկնաբեր։ Հանդերձ այսոքիւք և գեղք մեծամեծք ի Թաքինն եւրեանց ընդլայնեալ լիճն ինն մեծամեծս գործեն, որպես Էլպայն և Վեզեր. և այլք նաւահանգիստս ընդարձակ, որպիսի է Տօլպօ ի բերան Էմսոյ և Պրանսուհաֆ ի բերան Օռեբոյ։

658. Գեղք.— Գեղք ի Գերմանիա հաշուին հնդաթերեքիւ. չափ, յորս հինգ մեծամեծք են և իբրև վաճառուն նաւարկելիք։ Եւ են այսոքիւ մեծամեծքն. — Ա. Հաճնոս, որ վասն ջուրցի յատակութեան, և ամենաքիր զուարճագիզ ափանցն գեղեցկի համարի քան զամենայն գեղս Եւրոպայ. բղխե նա ի Չուճերբեր և մտանէ ի Գերմանիա ի պաղիչայ, անկողմանէ ընդ գաղղիա և ընթացեալ ընդ պատմականաձոյն տան Գերմանիոյ մտանէ ի Հոլշտատ. անուանի է նաւարկութիւն գեղոյս մանաւանդ հոգինաւոք. և սա խառնին գեղք մանուկք, ի ձախմէ նահանգէ և Մորէլ առ երի Գոպլենցայ. յաջմէ նկեքոյ կամ նկեքէր՝ որոյ ակունքք են ի Սեաւ Անտառին, Մէյն կամ Մայն որ բղխեն ի Ֆիխդելկեպերկէ, Լաչեն (Լագանա), Սիկ, Լիբբեն։ — Բ. Վեզեր (Վ.հաուբոգեա) հառնէրգ Վերրոյ և Ֆուլտայ, որ և ի Հաննովր առեալ յաջմէ զԱլբեր և յահկէ զՀունդ՝ մեծատատ Թաիի ի Տոնէր Հիւսիսոյ. ասաղակղապ որ ի նմա խախտին զգնացս նաւոց մեծամեծաց։ — Գ. Էլպա (Ալպիս) որոյ ակունք է ի Մորաւիա Հոսպ ի Շնեէքոփ լեառն Ռիզենկեպերկոյ, հատեալ անցեալ զԱպատնիա և զՀաննովր՝ և համագոյն հառնին ընդ Տոլպօն և ունի տեղատուելիսն մեծ, Թաիի ի Տոլ առ Ռիզենկոդեէլ քաղաքաս. բերան գեղոյն ի Տոլէ վասն ասաղոյն կոտակելոյ խափան լինի ընթացից նաւոց, վասն որոյ ի Հեկլոլատ կղզոյ գան նաւուղիքք առաջնորդել ի մուտս Էլպայա գեղխառնին Մորաւա. Էկէր և Սասլ որ ի Ֆիխդելկեպերկոյ գան. Խէր՝ ի Ռիզենկեպերկոյ, Հաեէլ. Սիեհէնից, և այլք։ — Դ. Օաեր (Վ.հաբրոս) ի Մորաւոյ բզդխեալ անցանէ ընդ սահմանս Բրուսիոյ և Նաւարկելի է ի Ռագիսլոյայ և անդր. ի Բռնսուինա յերկուս առաջս բաժանի, աչեհկուսին անուն է Օաեր, այլին Մէյ Ռհկելից որ և ընդ լիճն Տամէր անցեալ միանայ ընդ Օաերայ. լիճ մեծ գորձէ գեւսս ի Թաիման խարուտ Բաբենվասեր և Հէ կոլեցեալ, երկեք բերանք են նորա Տիւեհնոփ, Սուին և Փէեն (Diwenov, Swine, Peene) խորոց անկանելով Ուզեռոտ և Ուօլլին (Usedom, Wollin) կղզեաց։ Խառնին ի սա Նայա վերին և տասրին, Օհլա, Քացսլաս, Պոպեր, Ուբեր և Վարթա որ ի Պոզնիոյ գայ։ — Ե. Դանուբ կամ Դանոբ, որ և Տանաս՝ երեկի քան զամենայն գեսս Եւրոպայ և սրընթաց յոյժ. վասն գնն զնաւս բռնութիւն հասանգն և պարիսք որ ընդ ջուրըք Դանկեալք ի նմա. բղխե սա ի Սեաւ Անտառն, նաւարկելի լինի առ Ուլմ քաղաքաս, անցանէ ընդ Վ.հրգեհմերկոյ, Պաւիերա, Աւստրիա և ընդ մասն ինչ Եւրոպական Տաճկաստանի և Թաիի ընդ մասն ինչ Եւրոպական Տաճկաստանի և Թաիի Հնգաբեսան ի սեաւ Ծով, և վասն մեծի ուժգնութեան Թաիմանին քաղցրութիւն ջրոյն անխառն մնայ ի Ծովս մինչև 3՝17 փարսախ. բազում են նաւք որ խառնին ընդ նա. զոր օրինակ, ի ձախմէ կողմանէ Ագգմէլ, Նայ, Ռեկէն, Մարին կամ Մարաւա. և յաջմէ Խլեր, Լէխ ընդ Վերգախայ, Իգար, Իհն, Իհա. Լա և Տլաա. Սաա, Ռաասլ։

659. Բաց յայսցանէ անուանի են և գեղք Էմս (Ամիսիա) որ Թաիի ի Ծոցն Տոլպոյայ ընդ ակի Հոլլանդայ և Գերմանիոյ ի հիւսիսային Ծովուն, տեղատութեան Ընդայ ձգէ մինչև ցվեց փարսախ ի մէջերկեայս. Ասիհէ՝ Էչ (Etsch) ըստ Գերմանացւոց և ըստ նախնեայ Աթեսիս որ ի Դերոլայ բղխէ, և է նաւարկելի յԱռալիա, Թաիի յԱգերիանան Տուպ ի Գասանելա։ Նաւարկութիւն գեղոյս մեծ ևս օգուտ բերէ Գերմանիոյ եթէ Հատանէին ջրանցս յոլովս

660. ԲԵՐՔ. — ՀԱՒԲՒ. — Գերմանիա Ֆրան-
ցեաւ բաղում բարեմասնութեամբք ունի առաւա-
պէս և ազգս ազգս բոլոց, վասն այնորիկ Գերմա-
նացիք նախ առաջին անուանի գոան ի գոքան մեծա-
պայ Սեբաստիա, և ցարդ իսկ Հարաւոյն յա-
րուեսոյին։ Բայց ոսկի սակաւ ե յաշխարհի անդ, որ
և գոանի միայն ի Սալցպուրգ և ի Հունս գետոյ։
Արծաթ առաւատգոյն քան զոսկի և բազք նորա
Սերցկկախրկէ, և Հարց, և Շլեզիա, և ԱԼԱսաբիա.
սակայն յամաց ևեսկ նուազելով նուազի և սա։ Իսկ
պղինձ, երկաթ և կապար գոանին յամենայն Լերինս
աշխարհին առատ յոյժ. Ջնկ եղանէ ի Շլեզիա և
ԱԼՅՔԷԼ Լերինս Հանենան Բրուսիոյ։ Գոյ անդ
և սնդիկ և անագ որ սակաւ ուրեք այլոցը գոանին
Սերցոպ, սնդիկն ուրեք ածխաձև եղանէ ի ծերպս
վիմաց, և ուրեք խառն ընդ ծծմբոյ գործեալ ածա-
բարս, որպէս Լեգրիա Հուպ ԱԼՀասարիա և ի Տեօ-Բան
(Deux-Ponts), և է ուրեք ի միասոյ ընդ այլ մետաղս
մանաւանդ ընդ արծաթոյ։ Ածագ ի Պոհեմիոյ և
ԱԼՅՔՀԱԼԻՐԻԱՅ Հանի։ Քարերք պատուականք, որ-
պէս տպազիոն, կրանիս, զմրուխտ, ածեծոմս, և
այլն, լինին ի Պոհեմիա, ի Սալցպուրգ, ի Սաքսո-
նիա, ի Շլեզիա. ակաթ Պոհեմիոյ կոչին Բիւրե-
ղաքար, և յոլիեալ ղազանդիկ բերեն զնեբոպատաս։
Գեանածոյն Թէպէտ և առատ իցէ այլ սակաւ ի
կերպ արկանելի վասն յօղովածութեան փայտի. օրպէս և
ուրեք ուրեք փոխան փայտի գործեալ հոդն ի կերպ
առնուն։ Եւ ծծումբ եղանէ յամենայն Լերանց մերթ
անխառն և մերթ միասոյ ընդ երկաթոյ և ընդ պղ-
ղինձոյ։ Աղուհաղ և ազդերք հանիցին ջրոց բազում
են. յառաջինն անուանի է Խոյհենհալ (Reichen-
hall) ի Պաւիերա, Շէհնէբեկ (Schoenebeck) մերձ
ի Մագեպուրգ, Հալլոյն ի Սալցպուրգ, են և
ԱԼՅՔՀԱԼԻՐԻԱՅ։ ՀԼՓՓուխք ամի ամի բազմանան ի Գեր-
մանիա կամ նորանորս գտեալ կամ բազմիս կառուց-
ցեալ, անուանիք յոյժ և յամենախաք լինկոց են
Գաձլցպատ, Էմս, Վիլպադեն, Բիլրմոդ, Էօ-Լա-
Շապէլ և Պաճէն, և ջուր նոցա բարեբոյ և յոգեպարի
նուաիւնե։

661. ԲՈՒՈՒԱՆԵՐ. — Անասունք որ ի հնումն ծած-
կէին զամենայն երեսս աշխարհին նուազեալ են այժմ
ի բազմանալոյ բնակչացն և ի բարգաւանձելոյ երկ-
րագործութեան. Նոյնպես և Լերինք կապուին ի զար-
դուց ևրբեանց, զի ի Գերմանիա զվայս վարեն փո-
խան ածիոյ և ի ձուարաս իակ և ի բոլս միասոյ
և ի գաբնոցս. և ի վերայ այսր ամենայնի մինչև
յայժմ անուսաալեսս է Գերմանիա քան զբազմա-
յաշխարհս Եւրոպայ, ծագք բարձրութ անասունացն
են կաղին և կապաստս և հնձոի այլոցին հանդերձ.
Իակ ուր ուրեք խիտ առ խիտ ածկն ծագք, հնար
Հաբեալ հանեն ի նոցանէ գիտելիսն Բուքս և ա-
ւաքսեն ընդ Հաենաս ի Հոլանտա և յայլ քաղաքս
որ առ Պալտիկ ծովուն, և յոլովակիի յոլն զբաձա
եղևնեաց ուսան կայսն յոլնեն։ Բեւրե Երկիրն և զա-
մենայն ազգ արմեռեաց, յորմէ շահ մեծ է և վաճա-
ռականութեան վասն բարեբոյ երկրագործութեանն։
Ազգենասանք անուանիք այժմ կան ի սահմանս Հան-
նոսի, Մոզելլայ, Մենայ, Նէքքարայ, Դանուբայ։
Դարձեալ շահ մեծ բերէ կանելի Թէպէտ չէ ընտիր
քան զԻտալացսանին, և վուշ պատուական յոյժ մա-
նաւանդ ի կողմանս Շլեզիոյ և Վեսդֆալիոյ, յորմէ
և կոսա ածինս գործեն, և զնուն ի վար արկանեն
անդ ամենայն ուրեք։ Լինի անդ և բազկ պատրաս և
իւղահամ. ծխախոտ գոանի ի Բալագինա, ի Տես-
սաս, ի Բոանքանիա, ի Պրանտենպուրգ և ի սահ-
մանս Նորմենպերկայ։ Հունդն ընտիր յորմէ զըմպե-
լին Հանեն լինի ի Պոհեմիա և ի Պաւիերա։ Կան և
այլոցոյք երանգոց տորն և բաղեալ։

662. ԱՆԱՍՈՒՆՔ. — Գազան և երէ ի բազմանալ
մարգկան և ի բարգաւանձել մշակութեան պակա-
սեաց ի Գերմանիոյ։ սակաւ ուրեք գոանին ցուլ,
վայրի, էշ, ջիրկի, արջ և գայլ. բայց նուազա-
սակ և կոքաս յոլովագոյն են։ Ջընասնի անա-
սունս գորմանեն քաջ. երեմեք Մեքլենպուրկայ.
Վեսդֆալիոյ և Հոլշտայնոյ ընտիր են, և կարևորք
վասն պատերազմի. Ձաքսի գրատուց մանաւանդ ի
հիւսիսակողմն և յաւելս ի Փրիզ բարբք ե յոյժ։
Կան ի Գերմանիա ազգք ազնիւ գառանց, և գեղմն
գառանցն Սաքսոնիոյ նրբութեամբ և գեղով այժմ
մեծապեալ ե քան զնոսանիոյ. բուծանեն և խոյ քա-
զուժ մանաւանդ ի Պաւիերա և ի Վեսդֆալիա ուր
Ձաքսկին նոքա յանասուս կարծեաց. և ապուխտ խո-
զերոցն Վեսդֆալիոյ անուանի է յոյժ։ Այծ և եչ
և մեղս սակաւ են. իակ գոմսին չերամ որպոյ ոչ
քաջ չաքոյի չաչխարհն անդ վասն կլիմային Թէպէտ
և շատ քանահնարք լինին վասն այնր, և միայն ի հա-
րաւակողմն Ալբպեայոյ չաջողեալ է. Ձոհին ապատ է
ի Գերմանիա մանաւանդ ի լինս հիւսիսոյ. և ի
դէսս ինչ Սաքսոնիոյ և Պաւիերայ գոանին գաղտա-
կուղք մարգարտաբերք։

663. ՐՆԱԿԻՉՔ· ԼԵՉՈՒ· ԿՐՕՆՔ. — Բնա-
կիչք Գերմանիոյ Թէպէտ և չամախ գաղթականս ա-
ռաքեն ԱՄԱԿԻԿԱ, սակայն և ի բնիկ աշխարհին չա-
ւելուն ամ ամի իբրև Հարիւրերորդ մասամբն։ Այժմ
հաշուեին առաւել քան զՅԵ միլիոն ի գաղնակչու-
Թեանն, որոց կրկին ե ծագասուն, Գերմանական և
Սլաւեան. յեսիկեք որ նուազագոյնք են, բնակին
չաքսկաչխարհն աշխարհին և յեզերս Պալտիական ծո-
վուս, և են Քասուբք, Վանդք, Սերպք, Ձհէք,
Սլովաքք, Խազուգք, և այլն. եզերս նոցա բարբառք
են Սլաւեան որպէս զիտացաւն և գլխաց. բայց գեր-
մանական սաքսոնեան

չաց հիւսիսային Գերմանիոյ զոր Տոյչկ կամ Սաքսին գերմանացի կոչեն (ըլպգ–սաչս, platt–deutsch) և նման է Հոլանտացւոյն և անգլիականին, և միւս՝ հարաւային Գերմանիոյ զոր վերին գերմանացի կոչեն (օպեր–սաչս, ober–deutsch), յորում ապրուածգոյն հատարի Աաբահասլին՝ գրոյ բարբառ, զոր և Բաջէր գերմանացի կոչեն (հոհ–սաչս, hoch–deutsch)։

Կրթիւ բնակեալ հարաւային մասին կամեռվիկէ հատաբք են ի հասարակ հիւսիսացոց՝ նորատնգն։ առաջինք համարին $\frac{2}{3}$ մասն ժողովգեանն, իսկ ի յետինդ բազմանիւ են լուսերակաբք։ Աշխարհս կան և յուսնդաւանաբք։

664· ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ։ — Ամենայն ազգ գպրոցեանց և մանկտեղեանց ծաւալեալ է ի Գերմանիա և սարաղ հրահանգութեան աշխարհին տակաւ ընդունելի լինի գրեա ևեթ ամենայն եւրոպական ազգաց։ բազում արք անուանիք և քաջք յամենայն մասանս ուսանեալ եղեն ի Գերմանացւոց և բազում գոյիք ի ժամանակիս ընծայեն անոի քան յայլ աշխարհաց։ մանաւանդ ի հանրաքանոնեան, ի փիլիսոփայութեան, յաստուածաբանութեան, ի գիտութեանն, ի լեզուաբանութեան և ի պատմութեան։ Գրանեւերեք համալսարանք են ի Գերմանիա, գլխաւորքն ի Պերլին, ի Պոն, ի Վիեննա, ի Հալլէ, Դիւպինկէն, Լայպցիկ, Վյմար, ի Կեդինկէն, ի Միւնիք և Հայտելպերկ։ և մասնաւորաբար ա նուանիք ի Միւնիք (հասորք գրոց 600,000), Վիեննա (350,000), Կեդինկէն (300,000), Պերլին (300,000), Տրեզդա (220,000), Համպուրգ (200,000), Պրեսլաւ (200,000), Ընդուգկարա (200,000), և այլն։

Ազգ ժաման գերմանական մանկտին գրեաթէ առ հասարակ գիտէ ընթերնալ և յայտ սակաւք են որ գրել ոչ գիտեցեն։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

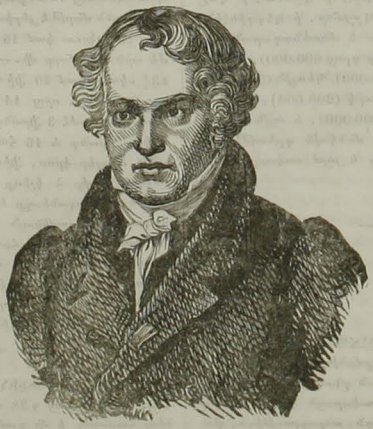
665· ԱՐՈՒԵՍՏ ԵՒ ՎԱՀԱՒՐ։ — Ի հարատրութեան արուեստից Գերմանիա տարեւ է քան զԱնգղիա և ի մասին ինչ քան զՖրանգիա և զՊելճիա։ Թէպէտ բազում ինչ յօգտակարացն ի Գերմանիա հնարեցաւ, որպիսի է վառօդն, տպագրութիւն, փոքագրութիւն ի մետաղս, ժամացոյց, Ճոխարակ մանուածոց, ընթերցոյ, յախճապակի, ներմաշակ գործէ յարգարեալ, արւագիտակ, և վիմագրութիւն, և այս ամենայն վկայ են հանճարոյ ժողովգեանն, այլ ոչ բան ևոքին յատաքանելին և արուեստք՝ սակայն մարդ է բազում մասամբ երկրորդ սերունդին հասարել զԳերմանիա ի մասին Ճարտարութեան։ Մանաւանդ ի Նիւնա կարելոյս բնակչացն առաւելու քան զամենայն սերունդին։ չիք ոչ ոքեք հատասար կատաւոց նոցա գտանել, և երկաթեղինաց միայն Անգղիա հատասրկէ, Ճոյք երկաթոյն մանաւանդ Բրուսիոյ՝ քան զԱնգղիոյ ևակ լատագոյն են։ յախճապակի Մինչ նոյ, Պեռլինոյ և Վիեննայ գոռնով և նկարուք և նիւթով ի վեր են քան որ բնաւ այլուր, ոչ հասարելով ընդ նոսին զԱհաւասի Ճարտարան։ Ձեռաւ գործք ապրի ապրեի կերպասուց և կտաւեայց յ'30 ա մաց հետէ առաւելուն յատութեամբ, յատեւ յԱնգլիա սրիա, ի Բրուսիա և ի Սաքսոնիա։ Վաճառականք նոսին յատեն ի քաղաքական խոսվուծոց նը հաղելոյ՝ այժմ բարգաւաճի, մանաւանդ ի քաղաքն Համպուրգ, Պրեմ, Լիւպեք, Գրանքֆորդ, Լայպցիկ, և Գրլիտաս Աւստրիական մասին, և յայս մեծ ե առաւել ևս բարգաւաճանաց ի յաճախել երկաթի չատաց և ի կանոնել յամենայն ուրեք գնա. տասարարեին մեքսի յոր սակս միաբանել է Բրուսա ևոքն Պաւերեայ և ուրգեմպերկայ և Սաքսոնիոյ, Պրունզուիկայ, Պատենայ, Դասսաւայ, Գրանքֆորդ, Հեսսի, և այլոց մանանց պետութեանց, միաձա մուռ 20 պետութեանց, յորս 30,000,000 բնակիչք են, և միաբանութեան նոցա կոչի Մաքսամիութեան Ցոլվերէյն (Zollvercin)։

666· ԴՐԱՄ· ՉԱՓՐ· ԿՇԻՌ· — Քաղաքական բաժանումն Գերմանիոյ որ գպրոցեան օժանդակէ արգել եղև ցարդ միաբանելոյ բովանդակ աշխարհն ի վարել նոսին չափով և կշռով և դրամիք։ Բազում պետութեանց են սեփական դրամք։ այլ ի հասարակ դամենայն մարդ ևքերիս վերածել է։ — Ա· Հանովայ, որոյ $10\frac{1}{2}$ սկուա կամ 15 ֆիորին և 45 քրայցար արժէ արծաթի մարք մի։ — Բ· Դաշնագրութեան, որոյ $13\frac{1}{2}$ սկուա կամ 20 ֆիորին է արծաթի մարք մի։ — Գ· Բրունսիոյ, որոյ 14 սկուա է մարք մի· սկուա Բրունսիոյ արժէ 3 Ֆրանգ 71 հարիւրեակ· ֆիորինն՝ երկու Ֆրանգ և 16 հարիւրեակ· սկուան բաժանի յ'30 սիլպեր–կրոս, ֆիորինն ի 60 քրայցար։ Այս չափ և չափք և կշիռք բան սերունդեանց սերունդեանց զանազանելոյք են։ միայն մունն Գերմանիոյ հասարակ է յամենայն աշխարհին, և է չափ Նորա 15 ման սասիճանի հասարակածին, որ է ասել 25 վարսախ Գաղղիոյ· և այս չափ ի գերս ևեթ վարի ի հաշիս։ Մաքսամիութիւնն հաստատեաց իւր միաձ թիւն կշռոյ զԸհաւասի որ է 500 կրամ գաղղ· 100 ֆունտ՝ առնէ 1 կինդինար· ֆունտն բաժանի յ'2 մարք, ի 16 ունկի, յ'32 լոթ, ի 128 գրաքէ (quentchen)։

667· ՎԱՃԱՌՈՒԹԻՒՆ։ — Ժողովք Վիեննայ յամին 1815 սահմանեաց զ'38 ազատ սերունդեիս Գերմանիոյ համարել ի մի գաշնակցութիւն հանդերձ Թագաւորք Աւստրիոյ, Բրուսիոյ, Դանեսց և Հոլանտայ, զի ունին գաւառս ինչ ի Գերմանիա։ Ամենայն գաշնակցի պարտք եղան պաշտպանելոյ և պահելոյ զաղատութիւն և զերաւունս հասարակաց, այլ ըստ կամ. անորինել զերս յիւրաքանչիւր սերունդեան և ընդ այլ ազգաց վարել որպէս և գիտէ, այնմ ևեթ միտ եգեալ զի մի ինամ ինչ հասուսցէ ուսիք ի գաշնակցացն։ Ամն պյսորիկ հատատեցաւ գաշնակցաց ժողովին և սեպի ժողովոյն քաղաքն Փրանքֆորդ–Մայնայ· ուր ժողովեցին գործակալք ամենայն սերունդեանց առ գլխաւորն Աւստրիոյ· 69 քուսք կարգեցան ժողովոյն, զի գլխաւոր սերունդիւք արկանէն

չորս, և ըստ նոցանէ այլքն երիս և երկուս և մի, իսկ մանր պետութիւնքն Հայոց երկոքեան մի ևեթ։ Եգաւ և այլ Ժողով 17 քառեից վասն մանուանց երից. իսկ ի մեծ Ժողովն որ վասն օգտի միոյ կամ ումանց ի գաշնակցաց՝ պահանջի հաւանութիւն բոլորից։ — Ի պաշտպանութիւն հաստատից ամենայն սեպուհ թիւն կազմեաց գունդ զօրաց ըստ թուոյ համեմատութեան Ժողովրդեան իւրոյ, և միահամուռ առնեցուն թիւ գումարեցաւ յ'303,493. իսկ ի պատերազմի ի ներքուստ Ժողովոյն՝ տալ կիսով չափ աւելի։ Մխրութիւնք գաշնակցութեանն եղեն Լուքսեմպուրկ, Մայենցա կամ Մայնցա, Լանտաւ։

Ա յսու օրինաք քաղաքավարեցաւ Գերմանականն Դաշնակցութիւն ցամն 1848, յորում ի ծագել խռովութեանց Գաղղիոյ և Խտալիոյ, վտռվեցաւ և Գերմանիա, մանաւանդ ի չիտնս Աւստրիական ինքնակալութեան։ Վասն այնորիկ Ժողով գումարեցաւ ի Ֆրանքֆորդ ի խաղաղել զաշխարհն և ի յերիւրել վերստին զսկզմանս Դաշնակցութեանն, որում գլուխ կարգել կամէին զթագաւորն Բրուսիոյ, այլ ի հակառակել Աւստրիոյ, և յոմանց ի սա և յայլոց ի նա միտել, առաջարկեցան բազում հարցք, այլ ոչ եղև հաւանութիւն, մինչև մեծի երկպառակութեան լինել։ կասած և պատերազմի Աւստրիոյ ընդ Բրուսաց։ Բայց ապա ի խաղաղութիւն զիջեալ տակաւին չանհնար լինին և չև ևս է հաստատութիւն առեալ նոր օրինաց դաշնակցութեանն։ Բայց ի Ժողովն Ֆրանքֆորդայ առաջարկեցաւ և հաւանեցաւ յաւելուլ զնիս զօրաց Դաշնակցութեանն, փոխանակ միոյ երկուս տալ արս առ հարիւր։ Դարձեալ նուազեցաւ թիւ պետութեանցն, զի ի հերուն (1880) երկոքին իշխանութիւնքն Հոհենցոլլեռնայ Հեխինկէն և Սիկմարինկէն՝ եւուն զերկիր և զիշխանութիւն իւրեանց յաքսին Բրուսիոյ. և սա եմոյծ ի Դաշնակցութիւնն և զայն գաւառս իւր որ չէին նմին մասն։ Արդ 36 մեացին պետութիւնք Դաշնակցութեանն, և են այսոքիկ, ըստ կարգի աւագութեան և ըստ թուոյ զօրաց և սակի զոր պարտին Դաշնակցութեանն։

Հումպոլդ

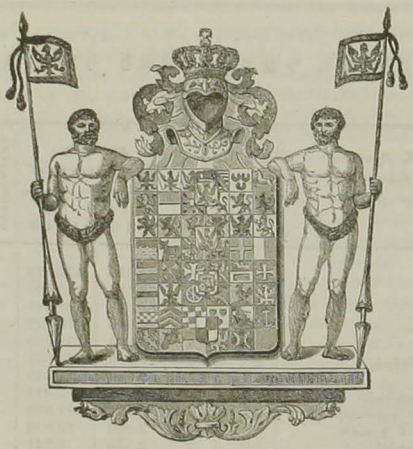
668. ՅՈՒՅՑԱԿ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԳԵՐՄԱՆԻՈՅ

Տե՛ս. Աւստրիա և Բրուսիա նոյան ի՛ կարդդիս վասն միաձակացն որ ի՛ Գերմանիա:		ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԹԻՒՆ Ի ՔՈ.	ՀՈՒՆԷ Ի ՄԵԾ ԹՈՂԱՒԱՅ	ՋՕՐՈՒԹԻՒ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆՑ		ԱՆՏԵՂԵԱԿԱՆ ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՄԵԼԻ ՄԱՐԴԻՆԵՑՆ	ԹՈՂԱՒԱՐԻՐ
				ՏՈՍ 1815	ՏՈՍ 1848		
Ա·	Աւստրիա	Ա·	4	94,822	236,529		12,700,000
Բ·	Բրուսիա	Բ·	4	79,484	270,000	·	16,500,000
Գ·	Պաւիէրա	Գ·	4	35,600	90,097	·	4,550,000
Դ·	Սաքսոնիա	Դ·	4	12,000	36,728	·	1,900,000
Ե·	Հանովր	Ե·	4	13,054	36,000		1,800,000
Զ·	Վիւրթեմպէրկ	Զ·	4	13,955	35,050	·	1,810,000
Է·	Պաւէն	Է·	4	10,000	27,349	·	1,370,000
Ը·	Հէս–Կասլրհիւէր	Ը·	3	5,679	15,094	·	760,000
Թ·	Հէս–Մէճ դքսուԹիւն	Թ·	3	6,195	17,059	·	860,000
Ժ·	Հոլշտայն և Լաւէն	Ժ·	3	3,600	10,839		530,000
ԺԱ·	Լուքսեմպուրկ	ԺԱ·	3	2,536	3,721	·	187,000
ԺԲ·	Սաքս–Վայմար	ԺԲ·	1	2,010	5,150	·	262,000
ԺԳ·	Սաքս–Գոտա–Կոթա	ԺԲ·	1	1,116	2,941	·	150,000
ԺԴ·	Սաքս–Ալտենպուրկ		1	982	2,591	·	132,000
ԺԵ·	Սաքս–Մայնինկէն–Հիլտ		1	1,150	3,210	·	164,000
ԺԶ·	Պրաունշվէյք	ԺԳ·	2	2,096	5,380	·	275,000
ԺԷ·	Նասսաւ		2	4,039	8,354	·	430,000
ԺԸ·	Մէքլէմպուրկ–Շվերին	ԺԴ·	2	3,580	10,480		537,000
ԺԹ·	Մէքլէմպուրկ–Սթրելից		1	718	1,925		98,000
Ի·	Օլէնպուրկ		1	2,829	5,577		280,000
ԻԱ·	Անհալտ–Տեսսաւ		1	529	1,260		65,000
ԻԲ·	Անհալտ–Պեռնպուրկ		1	370	976		51,000
ԻԳ·	Անհալտ–Գէօթհէն	ԺԵ·	1	325	794		44,000
ԻԴ·	Շուարցպուրկ Սոնտէր		1	451	1,172	·	61,000
ԻԵ·	Շուարցպուրկ–Ռուտոլշտատ		1	539	1,374	·	72,000
ԻԶ·	Լիխտէնշտայն		1	55	127		6,500
ԻԷ·	Ռայս երէց		1	223	2,242	·	36,500
ԻԸ·	Ռայս կրաեր		1	522		·	80,000
ԻԹ·	Լիպբէ–Տեթմոլտ	ԺԶ·	1	721	2,420	·	106,000
Լ·	Լիպբէ–Շաումպուրկ		1	210	576		29,000
ԼԱ·	Վալտէք		1	519	1,146		58,500
ԼԲ·	Հէս–Համպուրկ		1	200	488		25,000
ԼԳ·	Լիպէք		1	407	940		55,000
ԼԴ·	Ֆրանքֆորտ	ԺԷ·	1	693	1,200	·	71,000
ԼԵ·	Պրեմա		1	485	1,295		78,000
ԼԶ·	Համպուրկ		1	1,298	3,560		190,000
			68				45,323,500

Վիճակք Աւստրիոյ ի Դաշնակցութեանն այսոքիկ են, ԱրշիդքսուԹիւն Աւստրիոյ, Ոգիրիա, ԿարինԹիա, Գաուհիոլա, Դրիւեսա քսան մասին, Տիրոլ, Պոհեմիա, Մորաւիա, Շլեզիա, Աւշվից և Զադոր մասունք կաւեցոյց· որոց միահամուռ 10,410 վարսաւս տարաժողովեան է, զորոց Հաւասցուցք յետս այլոցն գաշնակցեալ պետութեանց (1)։

Ժաներ Գերմանիա ի 10 Շրջանակս, զի այսպէս կոչեին նահանգքն, և էին — Ա. Վերին Սաքսոնիա (մասն Բրուսիոյ)· — Բ. Սաորին Սաքսոնիա (Հանովր, Հոլշտայն, Մեքլէմպուրկ, Օլտենպուրկ, և այլն)· — Գ. Վեսթֆալիա· — Դ. Ռուդդոլֆիա (Սաորին Նասհանգք)· — Ե. Սաորին Հաւենոս (գաւառաք Բրուսիոյ)· — Զ. Վերին Հաւենոս (Հէսսէ, Նասսաւ, և այլն)· — Է. Պաւէրիա· — Ը. Ֆրանքֆորտ· — Թ. Սուապ, (Վիւրթեմպէրկ, Պաւէն, և այլն)· — Ժ. Աւստրիա։

(1) Ի տեղեկութիւն Գերմանական պատմութեանց կարեւոր է գիտել, զի ի 1512 ամ. յամի 1806՝ բա-

Ը. ԲՐՈՒՍԻԱ

կամ

ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

ԲՐՈՒՍԱՑ

Տարածութիւն 14,164 *փարսախ* □. *Բնակիչք* 16,500,000։

669. Ը ԱՐԹՈՒՐՀՆ Բրուսացոց անջրպետեան յերկուս ընդարձակ մասունս պետութիւնքն Պրունզուիք, Հա. նովը և Հէս, յարևելեան՝ որ յայնկոյս Վէզերայ, և յարևմտեան՝ որ յայսկոյս. արևելեան մասն սահմանն ունի ի հիւսիսոյ՝ զՄէքլենպուրկ և զՊոզիկ, յարևելից՝ զԻուսաստան, ի հարաւոյ՝ զԼհաստան և զԱւստրիա. յարևմտից՝ զՓրա մասն ԲԸ. որոյ սահմանակից է ի հարաւոյ Գաղղիա, յարևմտից՝ Հոլանտա և ի հիւսիսոյ՝ Հանովը. որոյ տարածութիւն միանգամայն 14,164 փարսախ, հանդերձ Հռհինոյզ լեռնաւ. Ե՛ կայ ընդ մէջ 3° 30′ և 20° 30′ երկ. արեւել. և ընդ 49° և 56° լայն։

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

670. ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ ԵՐԿՐԻՑ. — Արևելեանն Բրուսիա գաւառային է և գիւտագոյն առ Պալդիա կանաւ, իսկ զհարաւով ունի լերինս, զՀարց, զՍիւտեդ, զԹուրինկիա։ Անքեր է հողն յաւէտ ի գաւառան որ ձգին յերկայն գետոյ Վիսլէ ի սահմանս գլուխս հիւսիսոյ արևմտից, ուր բազում ճգամբք հանգիս ուրեմն սակաւ ինչ բերս ժողովեն, զի կանխաւ երկիրն այն ծածկեալ էր ի ծովէ. բայց ի Ընդհակառակ և ի Սաքսոնիա Բրուսիոյ գետնին վիճակք բարեբերք և անուանիք ի բոլոր Գերմանիա. ափունք Պալդիկ ծովուն աւազուտ են և չիք անդ նաւահանգիստ անքոյթ։ Արևմտեան մասն յափունս Հռենոսի պատաքեր է թեպետ և լեռնային, որպիսի են լերինքն Հռհնասրիւք. Ահիէլ, Վէսդերվալտ և լերինք

մերձաւորք Վէրերայ, գաշտայինք են հիւսիսակող-մանքն։

671· ԼԻՃՔ· ԳԵՏԻ· — Բազում լիճք և ձկնիճք են ի Բրուսիա, յորս գլխաւորք են Քուրիչ-Հաֆ, Ֆրիչ-Հաֆ, Ճգեդգիներ-Հաֆ, Սբէրմնիկ, Մաուեր, և Լեպա։

Իսկ գետք որ գնան ընդ աչխարհն Բրուսացոց են Նիեմեն կամ Մեմէլ, Բրեկէլ, Վիսդուլ կամ Վիսի-սեէ, Օաեր, Իլլա, Վէգերը, Լմա, Մէզդ, Հեմենտա, և բազում գետակք և վտակք· զորոց ՃԱՆԱՉՈՂՔ զինի ի տեղագրութեան միոյ միոյ ի գաւառացն, ուր-բանօր և զբերոց երկրին։

672· ՀՂԱՆՑԻ· ԵՐԿԱԹՈՒԼԻ· — Հղանցք սակաւք են ի Բրուսիա, այլ կարևորք· զի Հարցրէնն զգետս և զվտակս, որպէս զնշեցաք ընդ Հաւէյա և ընդ Սբրեայ, զՕաեր ընդ Վարթայ և ընդ Նէցայ, զՎիսդուլա ընդ Պրաչայ։ Իսկ երկաթուղիք ոչ սա-կաւք յարգարեալ կան, որոց կէնդրան է Պերլին, յորմէ չուիղ մի անցեալ ընդ Բոդտամ, Մահիեդարվի, Պրուճգուիք, Հանովր, և այլն, գնայ մինչ ի Լիեժ Պելճիոյ· չուիղ մի գնայ յԱՒՏՀաղ, ի Գասսէլ և ի Տրէզտա· չուիղ մի ի ֆրանքֆիորդ Օաէրայ և ի Լի-նեից· չուիղ մի ընդ Գիւսդրին ի Լոյբաց· իսկ ի յեանոյ ասսի երկաթուղիք յորք ձգին ի Բոդէն, ի Քէօնիկսպէրգ, ի Մահեպտուրկ և ի Տիրշաւ։ Դար-ձեալ և այլ երկու չուիղք ձգին ի Պերլինայ, մին ի Սգեդգին, միւսն յԱՒՏՀաղ։

ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

673· ԺՈՂՂՎՈՒՐԴ· ԿՐՕՆԻ· — Թիւ ժողովրդ-գեան հանգերձ գաւառաց տերութեան Բրուսիոյ հա-սանէ ց'16 միլիոն և կէս, յորս 14 միլիոն Գերմանացի և 220.000 Սլաւեանք են, 215.000 Հրեայք։ Մեծ մասն ժողովրդեան նորաղանդ է, և եկեղեցի նոցա աւետարանական կոչի, Թիւ կաթուղիկեայ ուղղա-փառաց չէր 1849 ամին գոսա 6.046.292· որոյ են վեց եպիսկոպոսունք և երկու արքեպիսկոպոսունք, ի Պրեզլաւ, Գոլոնիա, Մինդէն, Գոսլր, Էրմլանտ, Միւնսդեր, Բաստերպոռն, Դրէսա· Ի հրամանդա ոսմանց կարի յատաչաղեմք են Բրուսք, յամենայն գաւառս նոցա կան համալսարանք և 160 մարզատունք և վարժարանք և գոլորդք երկու 25.000, յորս ուսա-նին 2.500.000 մանկունք և օրիորդք։

674· ՃԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ· — Ճարտարութիւն ա-բուեստից և երկրագործութիւն բարգաւաճեալ է ի Բրուսիա, այլ յաւէտ ի գաւառս Հռենոսի, ի Սաք-սոնիա և ի Շլեզիա, և քաղաքք անուանի յարուես-տս այսոցիկ են, Պեռլին, Էլբերֆելտ, Պարմեն, Պրեզլաւ, Գոլոնիա, Էս-Լա-Շապէլ, Մինտեն· և ա-Ճառաչահ Նաւահանգիստք՝ Քէօնիկսպէրգ և Բիլլաւ, Տանցիգ, Էլպինգ, Սգեդգին, յորոց արձակին երթ 1.500 Նաւք վաճառականիք ընդ միմ և ընդ միոք, և յոգենաւք 30· Գլխաւոր ձեռագործք աչխարհին են ասր և բամբակ, կտաւիք, մետաքսեայք, երկաթե-ղինք, չուխայ, ապակի, զայսոսիկ առաքին ի վա-Ճառս· իսկ արտաքսեալ առնուն՝ ոսկի, անագ, գինի, Թէյ, խահուէ, շաքար, և այլն։

675· ՎԱՐՔՈՒԹԻՒՆ· ՕՐԻՆՔ· — Վարչու-Թիւն Բրուսիոյ միապետութիւն է պայմանաւոր, ունի և գաւառական ժողովս երբէ խորհրդակցաս· օրինք և հրամանք մինչև հրատարակեալ քննին ի ժողովոյ տերութեան, որոյ ժողովականք են տունն արքունի, պաշտօնակալք, զօրավարք, նախագահք գաւառաց, և իշխանք, որք հաւանութեամբ արքայի վճռեն։ Օ-րինք գաղղիոյ վարին միայն ի գաւառս Հռենոսի և ի Բոզէն· յառաջդիմութիւն Թագին տուեալ է ա-բուսց և ի գաց· Ցետ խռովութեանց 1848 ամին՝ գործուեցան և օրէնք ի Բրուսիա, և վասն միջնից գեր-մանական Դաշնակցութեանն միան տակաւին գՀաս-տատութիւն առնուլ· Հաւք տերութեանն են իբր 270.000.000 ֆիորնգք, գրեա Թե հաւասար և Ճախքն, և ասելի ևս յամս յայսոսիկ, իսկ պարտք հասարա-կաց են իբր 600.000.000· — Ի Բաղաղութեան ժո-ղովականի 220.000 զբակայք են Բրուսիոյ, ի ժամա-նակս պատերազմի՝ 500.000· ի կարևոր Հարկի զի-նին և քաղաքապահքն իբր 600.000 զոր Լանդվէհր կո-չեն, յորոց մի մասին պահ ունին յաչխարհին, իսկ ի միջի և վատնգի ի զեն կոչի ամենայն այր կարող յԵօթնեհատնամեայ մինչև յհնամեայս· Ամեր զո-զաքք Բրուսիոյ են Գերմանքն, Սլաւեանք, Կաց, Կլոնկ, Սլեզվերդերկ, Բիլլաւ, Թոռն, Գոլդերկ, Տանցիգ, Մինտեն, Գոսլչենց, և այլն։

676· Նշանք պատուոյ ի Բրուսս են՝ Սեաւ արծուի՝ հաստատեալ ի 1701· Կարմիր արծուի՝ ի 1744· Ազգանց պատիւ՝ ի 1740, ի Մեծէն Ֆեռերիկոսէ, Կարգ Ցովհաննեայ՝ ի 1812· Պղնձի խաչ՝ ի 1813, հաստատեալ վասն արիացելոյն ի պատերազմունս ժամանակին· Լուսինեան կարգ՝ ի 1814, վասն կա-նանց առաքինացելոյց ի հնամեայ հիւանդ զօրականին։

677· ԴՐԱՄԲ· ՀԱՓՔ· ԿՇԻՒԻ· — Ի 1823 ամէ և այսր՝ հաշուեն ի Բրուսիա գաչէնաբ, որ արժէ 3,71 ֆր· գաղղիացի, գաչէնն բաժանի յ'30 արծաթ ի---, կրոսն յ'12 ֆենն՝ վարի և արծաթ ֆիորին, հինն որ և պրանեպուրգիոյն արժէ սուղ ինչ պակաս քան ց'3 ֆր· իսկ նորն իբր 2,86 ֆր· Ոսկի գրամք են ֆրեդերիս 20,80 ֆր· սուգաթ 12,72 ֆր· — Չափոց միութիւն է ոսն հաւնեան որ հաւասար է բարիեան ոտից, տարածութեան չափ է մէթրն որ է ձող □· հա-ֆ՝ որ է 30 մարկէն· երկայնութեան չափ՝ մղոն՝ որ է 7 և կէս քիլոմէտր· Կշռոց միու-թիւն է լիպրան՝ որ նուազ է քան զկէս քիլոգրամ (0,467.711)· Լեֆքեն իբրև 55 քիլոգրամ։

678· ԲԱՆԱՒՆՈՒՄՆ ԳԱՂԱՒԱԿԱՆ· — Ցոյժ հաշանդս բաժանի Բրուսիա, որք ի 25 գաւառս զատուցեալ են, և միաշամուռ սրտչեալ ի վճռակս 328· Ազատք սոցին է Հռչենցոլլեան գաւառ, երբ-եմն որիշ պետութիւնք կրկին ի Գերմանական Դաշ-նակցութեան, միացեալք ընդ Բրուսիոյ ի 1849· յորում ժամանակի համաքեացան ի Դաշնակցութիւնն և յատուկն Բրուսիա և Բոզէն։

	ՆԱՀԱՆԳԻՍ	ԳԱՒԱՌՆԵՐ	ՏԱՐԱԾՈՒԹԻՒՆ ՔԱՌ. ՓԱՐԱՍ. ՄԻԱՒՈՐ	ԲՆԱԿԱՉՔ Ի ՍԿԻԶԲՆ 1850
Ա.	Բրուսիա յատուկ	1. Քէօնիկսպէրկ. 2. Կումպինէն. 3. Տանցիկ. 4. Մարիէնվէրտեր.	3,272	2,488,000
Բ.	Բոզէն	5. Բոզէն. 6. Պրոմպէրկ.	1,495	1,352,000
Գ.	Բոմերանիա	7. Սդէդդին. 8. Քէօսլին. 9. Սդրալսունտ.	1,575	1,200,000
Դ.	Պրանտէպուրկ	10. Բոդսդամ. 11. Ֆրանքֆորդ–Օաէրայ.	2,008	2,130,000
Ե.	Սաքսոնիա Բրուսիոյ	12. Մակտէպուրկ. 13. Մէրսէպուրկ. 14. Էրֆուրդ.	1,070	1,782,000
Զ.	Շլեզիա	15. Պրեսլաւ. 16. Լիկնից. 17. Օբբէլ.	2,050	3,062,000
Է.	Վեսդֆալիա	18. Միւնսդէր. 19. Մինտէն. 20. Աշենպէրկ.	1,010	1,465,000
Ը.	Հաւէնոսեան գաւառ	21. Գոլոնիա. 22. Տիւսէլտորֆ. 23. Գոպլէնց. 24. Դրէէն. 25. Էս–Լա–Շաբէլ.	1,360	2,812,000
	Արուարձ. սոցին Հոհէնցոլլեան		72	70,000
		ԳՈՒՄԱՐ	13,932	16,361,000

Արուարձ. գումարի տարածութեան երկրին մեծ հնոքիչագիծ և վիճակը ինչ ի Սաքսոնիա. և արուարձ. մարդահամարով՝ 46,170 զբաղականաց՝ որք արուարձ. սահմանաց Բրուսիոյ գտանէին։

Ա. ԲՐՈՒՍԻԱ. Ա.ՌՈՒՆՁՆԱԿ

679. Ընդհանրական նահանգն Բրուսիոյ, որ ոչ էր մեծ Գերմանական Դաշնակցութեանն յառաջ քան զերիս ամս, կայ մէջ Պալդիականին, Ռուսիոյ, Բոզենայ, Պրանտէպուրկայ և Բոմերանիոյ։ Ժողովուրդն Գերմանացի է ազգաւ, բայց յարեւելակողմն բնակեն և Լիթուանիացիք, որպես և Լեհք յարեմտակողմն. երկիր մեծ Ժողովրդեանն ուղղափառ է. այլք նորադաւանք աւետարանականք, են և 30,000 Հրեայք։

Դաշտային է երկիրն առհասարակ, և բարձրագոյնն ի բնութ նորա 600 ոտնաչափ ևեթ ունի. աւազուտ և աղտաղտուկ և կաւուտ է հողն. ծովափունք պատսպարեալ թմբովք. բայց ամուրք գետոց և ընդ բարեբերք են. նոյնպես և ծոցք, յորս անուանի են Ֆրիշ–Հաֆ (Frisch–Haff)՝ 20 վարսախ յերկայն. և 3 վարսախ ի լայն. որ ծանծաղ է և անհարկ լեզուաւ զատուցեալ ի ցամաքէ. Կուրիշ–Հաֆ (Curisch–Haff)՝ մերձ ի Մեմել 22 վարսախ երկայն և 10 լայն. Բաւ-

յգեբր–Վ.լբ (Pautzker–Wiek), որ մոբը է քան զայլան։ ՆաստրուԹիւն սոցա գԺուարին է վասն կուսակուԹեան աւազոյ։ Ի վեՀան անուանի են Շբիբրինկ 22 փարախ տարածուԹեամբ, Տրաւբէն, Մաւբր կամ Ընկերստոբկ · ի գետս՝ Կեմբէն կամ Մեմէլ՝ որ ի Պոլոնիոյ ելեալ յերկուս բաժանի առ Դիլբիգաբ ի կիլկ և Ռուս (Gilge, Russ), որք միացեալ Թափին ի Գուբրէ–Հափ · Բրևկէվ միացեալ յերից գետակաց Թափի ի Փրէբ–Հափ առ Քէնիկկզբերկաբ · Բասսարկ (Passarge)՝ Թափի ի Փրէբ–Հափ · Վիսդուվա մեծագոյն քան զայլս գայ ի Պոլոնիոյ, բաժանի յերկուս առաջս ի Կոնգագ և ի Վիսդուվ, ա՛ս ի Պագիկ հոսի և նա ի Փրէբ–Հափ · Գլխաւոր ջրանցք, Նոբ կիլկ՝ ընդ որ գնայ Համառուն առուն, մեծ Փրէսաբլբգ–Կրասէն, որբր Փրէսաբլբգ–Կրասէն որ Հաղորդէ ընդ կիլկայ գնեանին։

680 · ԿԼԻՈՒՆԱՅ · — Բրուսիա յորմէն է յոյժ, վասն որոյ գուն ուրէք գտանին ի Նմա այգիք · այլ և Նուբ և կային Նուագեալ են յաչխարՀէ անտի, քանզի ի պակասել անասուց առէ յրուսԹիւնն և արձակ պրէակ հնչէ հիւսիսային հողմն · Գլխաւոր բերբ երկրին են յորեան և այլ ընդեղէնբ, փայտ, կանեփ, վուշ, հուպղն, և այլն · արջառ, և երկնար ի ԼիԹուանիա · Ձուկն առատ ի լճիս և ի ծովափունս, ի մասնաւ Կաբոսնեայ (Caporne) գտանի էլան սակաւ ընդ ՄԷջ ծոցից Փրէբ–Հափ և Գուբրէ–Հափ · բայց ցուկն վայրի պակասեալ է ի հարիբբ ամց և այսբ · Յամենից Բրուսիոյ էլանէ և սաԼ գեղին զբր յետ անցանելոյ Մրբկաց ժողովին ի բոյսս ծուխ յատկելն, յորմէ 70.000 ֆիռնգաց շահ ընծային ամի ամի · Գործարանք սակաւ են ի գաւառի սոսո ·

681 · Ժողովուրդ բնիկն Բրուսիոյ ի Լատինաց Պրուսք ձայնեալ սերեալ է ի Լեռաց ազգէ, որք ի ՀեԹանոսուԹեան կային ցԳԴ գար · ԹէպԷս և ի ԺԲ գարէ Պոլոնիացիք սկիզբն արարին առաջելոյ առ Նոսա քարոզիչս, և հաջաՃեալ ի Նոցանէ պատերազմաբ՝ (1228) յոգեՒուԹիւն կոչեցին զասպետս Տեառն Նեան կարգին ի վենեսիոյ · որոց զամն 53 մարտս յեալ Տաճիս ուրեմն յաջողեցան գրաւել զաշխարՀն անմարդիացեալ, և մեռեալ անգր զբրիատեական կրօնս · Կարգապետ Նոցա Նոսաս ի Մարիենպուրկ · ապա եկեալ գաղԹականաց ի Գերմանիոյ և ի Լեհաց լցին զաշխարՀն բնակուԹեամբ · զբայսաս և կարգապետացն որ ի ԺԲ և ի ԺԵ գարս տիբբ և Նայմարքայ, Լիվոնիոյ և Եդտոնիոյ, բայց ի սակս պատերազմացն ընդ Լեհաց և վասն խոտուԹեամբ գնալոյ ընդ Նպատակս՝ ակարացաս իշխանուԹիւնն Նոցա, և ի 1440 միաբանեցին ամենայն քաղաքք ընդդէմ կարգապետին օգնուԹեամբ Լեհաց՝ որք գրաւեցին զամենայն կաշտածս հակառակորդին՝ Թողեալ Նմա զաբնելեանն ևԷՁ Բրուսիա · բայց ի 1525 կարգապետն ԱլբերԷդ ընկալեալ զնորադաւանդ կրօնս Էաս զերբուսիա երբէն կալուածք սեփական դքսուԹեան անուամբ · Նոյ որ ոչ հաստեցան ընդ այն ասպետքն՝ մնեցեան ի Գերմանիա · ի մեռանել որգւոյն ԱլբերԷդայ ի 1618 կալուածք Նորա վիճակեցան իշխանացն Պրանդէնպուրկայ · յամին 1657 ի գաշնագրուԹեանն Վեստփալիոյ կայսրընտիրն մեծ Լեհան զգաւառն ի ձեռանէ Լեհաց և յետ ժամանակաց յաբելաբ ի Նա և արքմատեանն Բրուսիա ·

682 · **Արևելեան Բրուսիա** ·

Երկու են գաւառքն որ ի սմա, Քէօնիկսպերկ 850.000 բնակչաբ, և Կումպինէն 633.000 բնակչաբ ·

Ա · Ցաւաքիուսն կայ գլխաւոր քաղաբ Համերէն Նահանգին

ՔէՕՆԻԿՉԲԵՐԿ (Koenigsberg, որ Թարգմանի՝ Արքայի Լեառն) · — Աբ Բրևկէվ կառուցեալ յամին 1255, միաբեամբ քաղաքացն Ալդշտատ, Լէսսէնհոֆ և Քնայբհֆ կոչբ · փողոցս և շինուածս հոյակապս ունի ոչ սակաբ, և արուարձանս չորս և աւանս · Ի շինուածոն Նշանաւոբ են մայբ եկեղեցին կառուցեալ ի 1332, յորում կան գերեզմանք Տեառնեան կարգաստացց · արքունի պալատն՝ որ է գատաւորաց ապարանք, ժողովեալ վաճառականաց, Թեատրոնն, տունբն Քրեսեբբեքսպուրկ, որ այժմ վաճառականաց օԹևան է · Համալսարանն հիմնեալ ի 1544 յԱ· ԱլբերԷդայ, զոր վայելացոյց մեծ իմաստասէրն Իմմանուել Քանդ (մեռեալ ի 1804), 50.000 մատեանք են ի գրատան Նորա · գիտանոցն, պարտէզ անգաբանուԹեան, վարժարան արուեստից, անկէտանոցն մեծ, կրԹարան հրոց և հաձերց և կալբաց, յիմաբնոց · Բն · իբբ 80.000 ·

683 · ԲԻԼԼԱՒ (Pillau) · — Ի բերան Փրէբ–Հափայ յոտս մի ցամաքին Համբի Նահանգիսն Քէօնիկսպերկայ, զի Նաւք ոչ ժամանեն մինչև անգր և ի մուտս Նաւահանգստին կայ միկնաբերդն և լոտսեր · Բն · 6.000 ·

ՄԷՄԷԼ (Mémel) · — Քաղաք մբձաբբ սահմանց հիւսիսոյ ի Գուբրէ–Հափ · ունի ամրոց մի և Նաւահանգիստ բաբի գեղեցիկ լոտսեբաս · Նստանի են վաճառքն արքատոյ, ցորենոյ, փայտի, կանեփոյ, և այլն · Շբբակաց վայրքն աւազուտ և ալտաղին են և ուրէք մերձաս · Բն · 12.000 ·

Ալև քաղաքք գաւառիս՝ և Նշանաւոր տեղիք են՝ Բրաուսբէրգ–Ալլաս (Preussich–Eylau), ուր՝ ի 1807 Գաղ Բրաուսբէրգ արքատոյ · — Ֆրաուէնպուրկ (2.000) ղեացիք յաղԹեցին Ռուսաց · — Ֆրաուէնպուրկ (2.000) ղեացիք յաղԹեցին Ռուսաց · — Պրաունսբերկ, յորում տասպան կասկածելեաց · — Պրաունսբերկ, (8.000) · — Պաթգենդգան, Հալբէրգի, Շամլաննէն, Բրայսբէր–Հոլանդ, Սոլտաս, և այլն ·

684 · Բ· ԿՈՒՄՊԻՆԵՆ ·

ԿՈՒՄՊԻՆԵՆ (Gumbinnen) · — Գբ · Ք· ա Բնակաց · Բն · 7.000 · — Ինսթբուպորկ, Լիք, Կոլտաբ, և այլն ·

ԳԻԼՍ կամ ԳԻԼՍԻԹ (Tilse, Tilsit) · — Ի Հոսանս Դիլսայ ի ՄԷմէլ, անուանի է վասն գաշնագրուԹեանն զոր արաբ ատա Նապոլէոն ընդ Ռուսաց և Բրուսիոյ յամին 1807 · Բն · 13.000 · — Խոնարհ գրգռ քան զքաղաքս կայ վիճակ մի բարեբեր 30.000 բնակչաբ, որ յատաբն բաժին էր Ծոլա ·

685 · **Արեւմտեան Բրուսիա** ·

Ի սմա են գաւառք երկու, Տանցիկ և Մարիենվերտեր ·

686· Գ· ՏԱՆՑԻԿ· ԲՆ· 184,000։ — Գլխաւոր քաղաք մասին

ՏԱՆՍԻՔ կամ ՏԱՆՑԻԳ կամ ՏԱՆՑԻԿ (Dansk, Dantzick, Danzig)։ — Ա՛ւ վիճակալ՝ի բարեբեր դաշտի երկու փարախաց հեռի՝ի պարսիկ ծովէ քաղաք վաճառաշահ և ամուր· բայց փողոցք նորա նեղք և մըթինք են և չինուածք ոչ հոյակապ· ամուրս բազումս ունի չորքջանեակի, նոյնպես և՝ նաւահանգստին զոր գործէ ջանգըն կոչիմաբրվատէր։ Պայծառացեալ էր սա՝ի ԺԻ դարու առ Տեւտոնեան ասպետք և վաճառականութեամբ փառաւորեցաւ յոյսպան· և՝ի ձեռս Լեհաց՝ ունէր ազատ վարչութիւն· ի 1793 տուաւ Բրուսաց և՝ի 1807 անկաւ՝ի ձեռս Գաղղիացոց, յետոյ սահմանեցաւ լինել քաղաք ազատ, և՝ի վերջ տերեցին նմա Բրուսք· բայց յաւուրս անդ խռովութեանցն և պատերազմաց՝ տնաս մեծ եհաս վաճառականութեան և կորուստ անթուական, մինչև զայդ դիս վերսին բարգաւաճեալ զանցոյց զԲՀենիկղպէր կաս· վաճառք նորա են ցորեան որ՝ի Պոլոնիոյ, փայտ՝ի սկաս չինուածեան, ցից, կանեփ, վուշ, մեղր, և այլն· ունի և գործարանս, և վարժարան մի նաւարկութեան· Մարզպատան, ընկերութիւն բնակեան գիւտութեան և պատմութեան գիտանոցաս հանդերձ· Բն· 68,000։

ԷԼԳԻՆ կամ ԷԼԳԻՆԿԷՆ (Elbing, Elbingen)· — Երկու վարսախաս հեռի՝ի Գրիշ-Հաֆթայ, նահանդի վաճառականութեան և ճարտարութեան Տանցկայ, ունի 42 նաւս, որպես և Տանցկի 82·կան՝ի նմա չինուածք կենցաղոգուտք· Բն· 24,000։

ՄԱՐԻԵՆԲՈՒՐԳ (Marienbourg)· — Ի վերայ բլրոյ միոյ յափն Նոսկադայ յայթէ·՝ի սմա կան ճեպուածք դղեկին մեծի բնակութեան Տեւտոնեան ասպետաց զոր արդ նորոգեցին, և գերեզմանք նոցա, և հոյակապ է չինուածն այն՝ի ճարտարապետութեան զանձնայն չինուածս գաւառիս· Բն· 6,000։ — Շրջաւ վայրք սորա և էլվինկայ որպէս և Մարիենվերտերայ բաբեբերք են և պտղաբեր։

Այլ քաղաքք և աւանք Տանցկայ՝ Միւնտէ, Օհրա, Հէլա, Բերբերն, Պգարկարտ, և այլն։

687· Դ· ՄԱՐԻԵՆՎԵՐՏԵՐ· Բն· 300,000։

ՄԱՐԻԵՆՎԵՐՏԵՐ (Marienwerder)· — Գ· Ր· փոքրիկ առ վիճակալայ, յորոյ վերայ ունի նաւակամարջ· Նշանաւոր է կաթեդրալիկէն մեծ։

ԿՐԱՏՏԵՆՑ (Graudenz)· — Ամուր քաղաք յափն Վիճակալայ· Բն· 10,000։

ԹՈՌՆ (Thorn)· — Գեղաքաղ ամուր և շինավաճառ առ Վիճակալայ· աստ ծնաւ Կոպեռնիկոս մեծանուն աստղաբաշխ (մեռեալ՝ի 1543) և յիշատակարան կանգնեցաւ նմա յեկեղեցւոջ Ս· Յոհաննու։ Բն· 13,000։

ԳՈՒԼՄ (Culm)· — Ունի վարժարան նաւագնի, և աշխոյժ է եպիսկոպոսի, թէպէտ և եպիսկոպոսն՝ի Բերբերն նստի։ Բն· 7,000։

Այլ քաղաքք գաւառիս՝ Իոզենպուրկ, Գոնիգ, Էսագրով։

Բ· ԲՈԶԷՆ կամ ԲՈԶՆԱՆԻՍ.

688· Սահմանս ունի զԲրուսիա, զԼեհս, զՇլեզիա և զՊրանտենպուրկ· Թեպէտ և յոլով՝ի բնակչացն մանաւանդ հիւսիսակաղքն Գերմանացիք են ազգաւ, բայց հասարակաց լեզու է Լեհացն· երկու մասամբ առաւել է Թիւ կաթուղիկէ ուղղափառաց քան ընդհանրապետից, և ոմք բերք Հրեից են՝ի սմա· երկիրն գաշտային է և բարեբեր, Թեպէտ աւազուտ· Վիճակալս դեռ անցանէ առ սահմանօք գաւառիս· Իսկ Վարթա՝ որ՝ի Լեհաց բղխէ ոտոգէ զանձնայն գաւառն, և ընդունի յինքն զԲրոսցնա և գնէց յեմինս այս նաւարկելի է, և՝ի ձեռն ջանցիցն Պրամպէրկայ հաղորդութիւն ունի ընդ Պրահայ, և սա ընդ Վիճակալայ և սա ընդ Օհերայ· Գլխաւոր բերք երկրին են ցորեան, և վուշ և կանեփ· բայց մշակութիւն, արուեստք և կրթութիւն յետնեալ են՝ի նմանեցն սատ առ այլսմբն, Թեպէտ և ջանք տերութեանն ոչ սակաւ՝ի յառաջադիմութիւն նկրտին· Վաճառականութիւնն՝ի Հրեից ձեռս է· Երկու գաւառք են սորա, Բոզէն և Պրոմպէրկ։

689· Ե· ԲՈԶԷՆ· Բն· 900,000։

ԲՈԶԷՆ կամ ԲՈԶՆԱ (Posen, Poznan)· — Գլխաւոր և ամուր քաղաք Բոզնանիոյ կառուցեալ յահեկուտ վարթայ մեծաս մասամբ· Նշանաւոր է՝ի հանդիպակոյսն գոթացի մոյր եկեղեցին· Մինաստանք, եկեղեցիք և աշտարակք բազումք են, և երիցս ամենավաճառք լինին՝ի սմա· բայց գործարանք սակաս· ունի և մարզատուն, լսարան վարժապետաց և քահանայից· Ասա նմանի արքեպիսկոպոսն և մեծ գաւառն։ Բնա. կիք 42,000։

Այլ քաղաքք գաւառիս, Մէսերից, Շրուբերն, Ֆրաուշտատ, Պիլինպաում, Պոյանով, Նոյմի· Բեմբեն, և այլն· և իշխանութիւնն Քրոտոյնի որ է սեփական կալուած Թունի և Դաքսիս իշխանի։

690· Զ· ՊՐՈՄԲԻՐԿ· Բն· 450,000։

ՊՐՈՄԲԻՐԿ (Bromberg)· — Գլ· Ր· Համանուն գաւառին առ Պրահաւ, ի սիկղբն Ջանցիցն Պրամպէրկայ· Ունի մարզատուն և լսարան վարժապետաց· Բն· 9,000։

Այլ քաղաքք գաւառիս, Շէնեյնիք, ունի գործարան չուխայի· Բն· 4,000։ — Ինովրացլաւ, զոր վան Ճարտարութեանն փոքրիկ Պրէզլաւ կոչեն· Բնակիք 4,000։ — Շնայսմիւլ, 4,500։ — Զարնիքով, 4,000։

ԿՆԵԶՆ (Gnésen)· — Հնագոյն քաղաքաց Լեհաց·

'ի ՄԷ բլուղ և լՀաց, ունի վաՃառ մեծ արՁառադ և ձիոյ · 'ի նախնումն նախագաՀ եպիսկոպոս ԼեՀաց ասա նատեր, և 'ի նմա ծծանէին Թագաւորք · 'ի մեծ եկեղեցւջն պահին նշխարք Ս · Լասպղերդեայ, որ եղև քարոզիչ ԼեՀաց · Բն · 6,500 ։

Գ · ԴՐՍԻԹԻՆ ԲՈՄԵՐԱՆԻՈՑ

691 · Ա՝այ է հին նահանգն Պոմերանիա հանգերձ մասամբք նայմարքայ · ասՀմանս ունի շուրՋանակի ՁՄՀքելեմպուրգ, պՈաղտիկ ծով, ՁԲրուսիա և ՊՐանենբուրգ · 'ի բնակիչսն բիւր մի միայն ուղղափառաց են և իբր 9,000 Հրեաք, այլքն ամենայն նորադաւանք · ասկաւաՀնակք են ՎիՃակք սորա վասն անհպատուհեան երկրին և գառն օդոյն · և սերեալ է ժողովուրդն 'ի Սլաւեանց և 'ի Գերմանացւոց · 'ի հիւսիսակողմանս բնակէ ազգն Քասուպ որ ՁԱնդ բարբառ խօսի, և յաւուրց անտի եօՀնամեայ մարտից անուանի ԳՁ-տան 'ի քաջութեան և 'ի հաւատարմութեան առ իշխանս իւրեանց · ՎինակՀք սորուկք Համարեալ են Թեպետ և ՁԳրէնս սորկութեան բարձին յամին 1806 ։

Առագանեն ՁնահանգՁ գետքն Օաեր, Ռեկա, Բեր ամագ, Սգոլբ · 'ի հարաւային մասին են լիճք բազումք և երեսիլի 'ի նոսա Պասիւս (Maduc), իսկ յաՀաղուտս ծովափունս պայդիականին՝ կան ծոցք որպիսի է Սգեգդինայ՝ ընդարձակ և բաժանեալ 'ի ծովէ կղզւո կղզւո աւազով · Բերք՝ ցորեան, փայտ բազում, վուշ, շաղգամ, պտուղ, արՁառ, ոչխար ընտիր և սագ ազ Նիւ · ՀուՀն Դ—ՆԷ՝ ուստի չաՀ մեծ է ժողովրդեանն ։— Այս գաւառ 'ի հնումն մասն էր սերուբ Թեան Վանդայ, յՀՒ դարու Հկաց ՆիքՒՀեան 'ի Հեռս ԳՁսից ոմանց, և 'ի սպառել առՀմի նոցա 'ի 1687, Հայր գաւառին մինաալ ընդ պրուսեպոլը կայ, բայց ՍուէՁք Համին գլուաձգին մասն նորա, որ առ Օաեր գետով Առաջին Բոմերանիա կոչեցեալ, և զմիւս մասն Թողին պրուսեպոլրկայ · բայց 'ի 1720 ղհԷս Առաջին Բոմերանիոյ առին Բրուսք 'ի ՍուէՁից և 'ի 1815 զանձնային գլուաՁեցին հանգերձ Ռիւկէն կղզեաւ տալով նոցա այլ երկիր · Երեք գաւառք են Բոմերանիոյ, Սգեգդին, ՔՁոլին և Սգրայստնա ։

692 · Ե · Ս Տ Ե Տ Ի Ն · Բն · 563,000 ։

ՍՏԵՏԻՆ կամ ՁԻԵՏԻՆ (Stettin) · — Գլխաւոր քաղաք, ամուր և վաՃառաչուկ 'ի մէջ ասա Օաեր գետոյ 'ի ծոցն Սգեգդինայ որոյ 12 վարսախ լայնուԹեան է · ՀինՀած քաղաքին և կրԹարանքն որ 'ի նմա բարեյարդար են · ղբերս ՁՀլոյոյ և պրանեգպուրկայ ասեի Հանեն, և ածէն ընդ նոցա վաՃառս կաթսրս 'ի գաղղիոյ, յԱնգղիոյ և 'ի հիւսիսային կողմանց · այլ վաՃառականուԹեանն բարւոքաՃանայ խափան մեծ լինի նաւահանգիստն Սուինեմիւնայ կուտակմամբ ասացոյ · Բն · 42,000 ։

Ա՛յլ քաղաքք և ածանք գաւառիս՝ Բասսեվալք, Կոլնով, Տեմնին, Անգլամ, կղզիքն Վսեամ և Վոլին ։

698 · Ը · Ռ Ե Օ Զ Լ Ի Ն · Բն · 450,000 ։

ՔԻՕԶԼԻՆ (Koeslin) · — ԳՀ · Ք · գաւառին հուսկ 'ի պաղտիկ ծով, առ ոտս կողնեպերի բլղի որոյ 300 ոանաչափ է բարձրուԹեան և կայ 'ի կատար նորա մահաբեր չրՀատակաց անկուղնի 'ի մարտի յամին 1813 և 1814 · Բն · 8,600 ։

ԳՈԼԲԵՐԳ (Colberg) · — Աա ԲերսանԳաւ, կիսով փարսախաւ Հեռի 'ի բերանոյ նորա ուր գործէ նաւաՀանգիստ կարևոր · քաղաքս ամուր է և քաջուԹեամբ գԳՀ կալաւ պաշտպան 'ի 1807 · Բն · 9,000 · — Ի սահմանս նորա կայ ազահանք ոսահի 60,000 կենդանեաց աղի Հանեն ամ յամՀ ։

694 · Թ · Ս Տ Ր Ա Լ Ս Ո Ւ Ն Տ · Բն · 187,000 ։

ՍՏՐԱԼՍՈՒՆՏ (Stralsund) · — ԳՀ · Ք · ԼրԷՀն Սուէտացոյ 'ի Բոմերանիա · զոր ՆեղուցՒ կԷզլէն բաԺանէ 'ի ՌիւկԷն կղզւոյ, լիՃք և ՂրՃՀքք պատեալ պնոտաւ անառիկ գործէն, որպէս և զնորա առին զամ բուԹեան նորա Վալլէնչդայն և կարլոս ԺՒ · չառք յաջորդաց նորա քանդեցին վերանորգին այժմ · ա նուանի է վան վաՃառականուԹեանն և շրՀնաւուՀ որ գնան 'ի Սուէտս · ունի մարզատուն և բաղանիս ծովու · Բն · 20,000 ։

ԳՐԵՖՍՎԱԼԴ (Greifswalde) · — Քաղաք մերձ 'ի ծով, առ ՈՒՀք գետով · ունի համալսարան հին · Բն · 10,000 ։

695 · ՌՅՅՆԷՆ (Rügen) · — կղզի 50 վարսախ տաբածուԹեամբ և 40,000 բնակՀքք, անուանի է ընդ ամենայն գԵրմանիա · զի կարծի առ հինն աստա նոր հաստատեալ ղպաշտօն գիցն ՀերԹայ՝ որ է Երկիր, որպէս նշմարի ցարգ 'ի Տիացուածոց ինչ չինուածոց · ծովածաց մի երկայնեալ հատանէ զկղզին 'ի բաղում մասունս · 'ի ցամաքակղզւոջն հիւսիսոյ որ կոչի ԵաստՏնէս՝ կայ հրուանգանն ԸգուսպԷն-ԳամՄբր 563 ոանաչափ բարձր, գեղագիտակ գրիՀք և անտառաթիսա գագաԹամբ · 'ի խորս ուրեք անտառին կայ լիճն Սեաւ, ուր 'ի բանից Ցակիտոսի գուշակի գՀանգԷս աստուածուՀոյն ՀերԹայ կատարել հեԹանոսաց · Ի վերգոյ Թերսակղզւոջ կայ ԱրգՀնա սար որ է հիւսիսային ծագ գԵրմանիոյ, ուր կան նշխարք ինչ մեծի տաճարի նահնի բնակչաց կղզւոյն · սոքա երկաբեան կղզեակքս բերրի են քան զայլ մասունս կղզւոյն որպէս և քան զրոյր գաւառն · ԳԲլ խաւոր քաղաք կղզւոյն է ՊերգԷն (Bergen) յոտն ՌուկաբլերԷն 3,200 բնակչաք · եկք և ՀանապարՀորդք յամաՀս գան 'ի ՌիւկԷն վան գեղջկի տեսանքանաց գրԷցն, վան վաղեմի չիշատակաց և բաղանեաց ծովու · ՁաՃաչքագոյն 'ի Հեռս Դանեաց էր կղզին, և Սուէտաք տիրեցին նմա 'ի 1648 ամ մինչև յամին 1815 ։

Դ· ՊՐԱՆՏԷՊՈՒՐԿ

696· Յառաջնուն՝ մասն էին Նահանգիս և գաւառաւն Ալզասեզը և Կոյմարեզը որոց փոխան ապա միացան ընդ Նմա սոցրին Լուսաւոր և մասունք ինչ Շաֆզնոյ և հին Սաքսոնիոյ· սահմանս ունի զՄէքլէմ պուրկ, զՌոմերտին, զԲրունսվա առանձնական, զՌոզոկն և զՍնհագէտ· բնակիչքն նորաշէնք են, բայց միայն 34,000 ուղղափառք կան ընդ նոսա և 17,000 Հրեայք· Ժողովուրդ արևելեան կողման սերեալ է ի Վանդաց· Դաշտային է երկիրն և բերս իսկ սակաւ ունի 400 կամ Թէ շատ 700 ոտնաչափ ի բարձրութիւն· Բերք նորա փայտ և ցորեան, վուշ, տորն, Ծխախոտ, միրգ, ընգերչէն և Ձուխն առատ· Արուեստք բարգաւաճեալ են յոյժ ի գաւառս սոսա մանաւանդ գործուածք ապ գի աղգի կերպասուց և մետաղից· շատք ի գործատրանցն կառուցան ի Գաղղիացւոց գաղթելոց ի 1685 վասն հրովարտակին Նանդեայ· Գեղք ոչ սակաւ գնան ընդ գաւառս այս, Էլզա, Հաւէլ, Շբրէէ, Օաէր, Վարթա, Նէց, Ջօանդք Ֆրեաեբրկ-Գուլիելմ մասի որ զՕաէր ընդ Շբրեայ հաղորդէ, Ջօանդքն Ֆիննոյ ընդ Օաէր և Հաւէլ· Մեծ Ջօանդքն՝ 18 փաղասխ երկայն, և Ռուբբին Ջօանդք· Թողեալ զայլս մանուսնս որ դէպս և զիշն հաղորդին ընդ իրեար, և սբբեն զոգ երկրին զասկանեանն երբեմն մեռեալ Ջօրջ Ֆիլիպ-բաղումք յայսցանէ ինամով մեծին Ֆեաեբրկոսի գործ ծեցան որպէս և մշակութիւն սահմանաց Օաէրայ· Ցերկուս կուսակալութիւնս բաժանի Պրանտէպուրկ, ի Բոդսամ և ի Ֆրանֆֆորդ Օաէրայ·

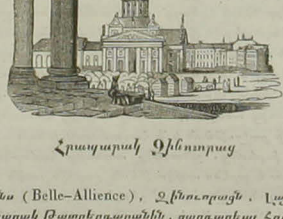
697· Ժ· ԲՈՑՍԱՄ· ԲՆ· 1,269.000·

Գերլին (Berlin)· — Գլխաւոր քաղաք Պրանտէպուրկայ և մայր քաղաքաց Համօրէն Բրուսիոյ· անծանօթ են պատճառք անուանն և շինողն, բայց Թուի կառուցեալ յ՝ԺԻ դարու· և բարգաւաճեալ բնակութեամբ Գերմանացւոց և գաղթականաց Սառբին Նահանգաց, և ի ԺԵ դարու լեալ նշանաւոր կայսրընտրաց· Ջյոլովս ի գեղեցիկ շինուածոցն կառուցին Ֆեաեբրկոսանք Ա և Բ և ինչ ինչ յաւուրս մեր շինեցաւ· որով եղև նա քաղաք պանծալի և գեղեցիկ և բաղկանան, չորք փարսախք են շրջապատու· Թեան նորա հանդերձ երկաթուղի արուարձանքն և պարտէզքն· 15 դրունս ունի և անուանի է ի նոսին

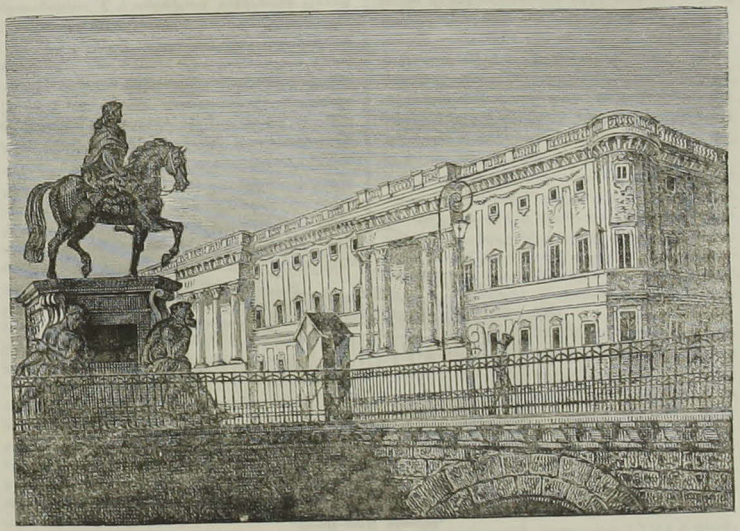
Դռանն Պրանտէպուրկայ

գուռն Պրանտէպուրկայ ըստ սէուենզարդ աթենեան անգաստանին կառուցեալ ի Ֆեաեբրկոսէ Բ, 6 սիւնք են նորա կորնթացիք 44 ոտնաչափ բարձրութեամբ, և ի վերայ նոցա կառք յաղթականք քառաձի պրղնձաձոյլ· Հրապարակք երեսիքք են Բարիզուն, Պէլ–

Հրապարակ Ջինուորաց

Ալիանս (Belle–Alliance), Ջինուորաց, Լայբցիկ, հրապարակ Թատրերգարանին, զարգարեալ հոյակապ շինուածովք և արձաններ զբաղեալքն Շարնհորդ, Պիւլով, Պլիւխեր՝ որոյ անդրի քաջ Յարտարագործ է 11 ոտն բարձրութեամբ՝ի վերայ 13 ոտնաչափ բարձու պատուանդանի· հրապարակ վիճարանին Լուտեր-Կարդէն՝ յորում է Թանգարանն, պալատն արքունի, և այլն· հրապարակ Ֆրեաեբրկեդան, ուր կրկին գեղեցիկ եկեղեցիք են և Թատրն· հրապարակ Գուլիելմեան ուր կան անդրիք զբաղեալքն Տէսսաւ, Շուէբրին, Վինդերֆիլտ, Ջիմէն, Սպոլվից և Բայէ, որք պատերազմեցան յԵօթիամսեայ մարտին· Ի փողոցս քաղաքին նշանաւորք են Ձեմիլիքն հովնտացեալ սաղարթաձեղ ծառոցք, որ ի գոնեէն Պրանտէպուրկայ մինչև յարքունիս անցանելով և ընդ հրապարակս ինչ· անդ կառուցաւ կօթող յիշատակաց Ֆեաեբրկոսի ի ըստ նմանութեան արձանին Տրայհանոս որ ի Հռոմ· գեղեցիկք են և փողոցքն Գուլիելմս և Ֆրեաեբրկ· զբօս ի գիշերի լուսաւորեն կազու· Ի կամուրջն նշանաւորք են Կամուրջն Երկայն և ի նմա արձան հետևոյ Ֆեաեբրկոսի Ա, և նոր կամուրջն Ֆեաեբրկոսի ուր կամաքոյ, և այլ ևս 35 կամուրջք ձգեալք ի վերայ հոգից բաղնաց գետոյն որ բաժանեէ զքաղաք ի վերայ հոգից բաղնաց գետոյն որ բաժանեէ զքաղաքն· Երեկելի են ի շինուածս, պալատն արքունի՝ կառուցեալ Ա Ֆեաեբրկոսէ ի ձեռն Շլիւտերսոյ Ձարտարապետի, ուր բնակին իշխանք և պաշտօնեայք սեբուրեանն· Թանգարան արուեստից՝ շինուած նոր և հոյակապ քան զամենայն շինուածս քաղաքին, զնարանն՝ յորում նշանաւոր են յաղթանակքն, Թատրերգարանն զոր կատզց Ֆ Ֆեաեբրկոս, մեծ Թատրն, Ս· Մարիամ եկեղեցին, եկեղեցին ուղղափառաց՝ի ձև ամենապրոց սահարին Հռոմմայ, և գինուորաց եկեղեցին, որք Թաղուած են ի գեղեցիկ զարդուց, հանդիսաւորին ուր գործք Ձարտարաց ի հանդէս տե–

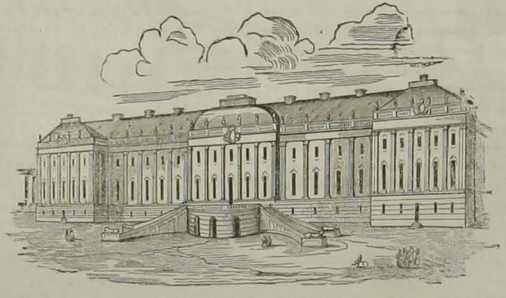
Պալատն Այրուհի ի Պեռլին

սուԹեան կարգին · և են անդ Թանգարանք բնական պատմուԹեան ։— Ձեմարանն և դիտանոց իւր· գրատունն 500,000 մատենիւք · Մանաւիժու գրեանն ա պարանք Թագաւորին, անպատճոյ չինուԹեամբ · հիւ րանոցն փետերբիկեանց · անկէլեանոցն ի փետերբիկո սի և պանդոկք բազումք ։ Ի բազմադիմի կրԹարանսն գլխաւոր են՝ համալսարանն մեծ քան զամենայն հա մալարանս Գերմանիոյ, ուր ուսանին 2,000 համ բակք, և բուսաբանուԹեան պարտէզ 15,000 տա բատեռ անկովք · Ձեմարան մանգուԹեանց և գոլրու Թեանցզոր Լայպնից ուղղեաց ի սկիզբն ԺԻ դարուն, և վայելացոյց մեծն փետերբիկոս · Ձեմարան արուեստից, գոլրոցք բժշկուԹեան և վիրաբուժուԹեան, վար ժարան զինուորուԹեան, ուսումնարան զինուորական ՃարտարպետուԹեան, կրԹարան արուեստից և ձեւա գործոց, կրԹարան փորձառու հմտուԹեանց, վար ժարան խից և համերաց, կրԹանոց կուբաց, մար զատունք վեց, գոլրոց քարտղաց, գոլրոց ուսուցչից կանանց, Ձեմարան երաժշտուԹեան, և բազում ըն կերուԹիւնք կենդանագրուԹ սլաոյից ։ Անկէլեանոցք և օրբանոցք են երք 30, և անուանի է ի նոսա մեծ հիւրանոցն կամ անկէլեանոցն ուր ամի ամի 6,000 հիւ անդք առաքին և երբեմն ցերեւ մի· անկէլեանոցն փետերբիկոսի, և զինուորական անկէլեանոցն որ ունի մականգրուԹիւն լատին (Læso et invicto militi) վի րաւորելոյ և անյաղԹ մարտիկ ։ Արուեստ և վաճա ռականուԹիւն մայրաքաղաքիս զարգացեալ է յոյժ, և օրպէս ի Բարիզ գտանին ի նմա ամենայն ազգ ձե ռագործոց և արհեստից · անուանի է յոյժ ի կատա րելուԹեան՝ գործարանն յախճապակւոյ, և ձուլարան երկաԹեայ, հիմնեալ մին ի 1759 և միւսն ի 1803, և երկոքին տերուԹեան են ։ Ընդ ամենայն 33 երկեղեցիք կան ի Պեռլին, յորոց մին Գաղղիացւոց է · 3 Թա տեռք, առաւել քան զ'250 գոլրոցս զանազան ուս մանց, 60 գրավաճառք, իբր 200 մամուլք տպագրու Թեան ։ Վասն ազգ ազգ ուսումնական ընկերու Թեանց և իմաստուն օրագրաց և գիտնական արանց բնակուԹեան՝ Աթենք Գերմանիոյ կոչի Պեռլին ։ Բնա կիչք 450,000 ։

698 · Ընդհակառակ Պեռլինայ աւաղուտ և գաշտային են, և կան ի նոսա ամարաստունք ոչ սակաւ, նշա նաւոր է Քօթայսկերկ ի հարաւակողման ուր է Դի վոլի և ի նմա յիշատակարան մեծ (Kriegs-denkmahl) պատերազմացն Եղելոց ի 1813 և 1814, բուրգն գո Թացի 22 արձանաւք որ գլաղԹուԹիւնս Բրուսացւոյ ան գիման առնեն · յարևմտից հարաւ կայ Թիէր-Կարգէն անտառ զուարճալի հազար Ձեմելիք երկու փար սախ չրջանակաւ · անտի Ճանապարհ գեղեցիկ և

լուսաւորեալ ի գիշերի՝ հանէ ի ջաւղդգենպուրկ, յորում են երկու գղեակք աքբունի, որսարանն, դամբանք և հոյակապ շիրիմ գշեոյին Լօսիոյ որ մեռաւ ի 1810. այս քաղաք մերձ է ի Պեռլին փարախաւ Ճանապարհի, և ունի բնակիչս 7,000։

699. ՊՈՏՏԱՄ (Potsdam). — Եօթն փարախաւ հեռի ի Պեռլինէ, երկրորդ քաղաք աքբայանիստ և կայսեր իշխանատանց. գիրք նորա և չինուածք վայելուչք են. գետն Հաւել պատէ գիւս և գործէ Լճակս. կայ ի նմա և ջրմուղ մի և կամուրջք ի վերայ երկոցուն առուց, Նշանաւոր են պալատ Թագաւորին, Ժողովարան հասարակաց, եկեղեցին զինուորաց, զոր կառոյց Փեոերիկոս Գուելհելմոս և ի տապանատան նորա Թաղեցաւ, ուր և Փեոերիկոս Բ, որդանդն զինուորաց՝ զոր սոքա կառուցեալ վայելչացուցին, որ բանդ պալատակալաց (ի 1822) և մեծ գործատուն գինուց։ Ի հիւսիսակողմն քաղաքին կայ պարտէզ ընդարձակ ուր են ձեռագործք գինուց, ուր և գետերիկոս Բ կառոյց գղեակս երկուս, զմին անպատկառ Ճարտարութեամբ յորինեալ՝ կոչեաց Սան-Սուսի

Դղեակն Սան-Սուսի

(Sans-Souci), այս ինքն է Անդբաղ, և անդ նստէր, զմիւսն՝ Պալատ Նոր, որ այժմ լքեալ է. կան և այլ պալատք և զբօսարանք ի քաղաքին աստ, որպէս պալատն մարմարիոնեայ, կղզին սերամոգայց, և այլն։ ԲՆ. 38,000։ — Սահմանք քաղաքին ասպզուած են, բայց և բլուրս անառաքեխաս ունին և Ծառս պտղաբերս, և այգիս սակաւ։ — Ընտանի են գործարանք քաղաքին մանաւանդ կերպասուցն, և կրճեպատներն։

ՍՊԱՆՏԱՒ (Spandau). — Քաղաք ամուր ի խառնուրդս Հաւելոյ և Շբրեայ ջրերաց վարախաւք հեռի ի Բոյտամայ, Նշանաւոր է միջնաբերդն, և գործատունք հրացանաց և պղպեայ, ևս և տուն բանադատ գործաւորաց։ ԲՆ. 10,000։

ՊՐԱՆԵՆԳՈՒՐԳ (Brandebourg). — Հնագոյն յամենայն քաղաքաց նահանգին ի վայելուչ սահմանի, ունի Ճեմարան զինուորական, վարժարանս ինչ և ԲՆ. 18,000։

ԱՀԼ քաղաքք և տեղիք գաւառիս Բրէնցլով, ունի գործարանս կերպասուց. ԲՆ. 10,000։ — Նպաստաւոր ունի գործարանս. 4,000։ — Շգրաւաւ, Շէօնհաւզէն, Ռիւտէրստորֆ, Դեհեվ, Ֆրանկֆուրտ-պուխհոլց, Գէօրլից, և այլն։

700. ԺԱ. ՖՐԱՆԿՖՈՒՐՏ. ԲՆ. 86,000։

ՖՐԱՆԿՖՈՒՐՏ Ի ՎԼՐԱՅ ՕՏԵՐԱՅ (Frankfurt an der Oder). — Համաւաճառ վան երից ամենամեծառացն. Համալսարան քաղաքիս փոխեցաւ ի Պրեզլաւ յամին 1810։ ԲՆ. 32,000։

ԿՈՒԳԷՆ (Guben). — Լչ սա անուանի վան չորեայի գործարանացն։ ԲՆ. 8,000։

ԳՈՒՍՏՐԻՆ (Custrin). — Քաղաք ամուր ի գետաւանունս Օտերայ և Վարթեայ։ ԲՆ. 9,000։

Բաց ի սոցունց են այլ ևս ոչ սակաւ քաղաքք մանուկք և ասանք բարգաւաճեալք Ճարտարութեամբ արուեստից. և ունին անուանիք վան անդ գործատանցն գազգեացաց, և վան որ ի սահմանս նոցա մարտիցն եղելոց, որպիսիք են Միւլհոյզ, Դրեսդէն, Յիւլիխաւ, Վիեհ, Լիւպզէն, Լոբքաւ, և այլն։

Ե· ՍԱՔՍՈՆԻԱ

701· Ա՛ռան է սա հնոյն Սաքսոնիոյ, տուեալ Բրուսաց յամին 1815, և սահմանեալ նորա՝ Հանովը, Պրանտէպուրկ, Անհալդ, Սաքսոնիա և Պրուսզուիք: Ի Ժողովրդեանն 112,000 են ուղղափառք, են և 5,000 Հրեայք: Հիւսիսային և արեւելեան կողմանք երկրին դաշտային են, յարմարեալն ձգի բազում Հարց լբրին, և ի հարաւակողմն անառատն Թուրինկիա, և ձգի ընդ նա բլուրն որ անջրպետ գործելի ի Հարցայ. սորա բարձրագոյն կառար է Պրոքէն: Ուռաղահառն է Հողն յաջմէ էլբայ, բայց յահեկէ պտղաբեր յոյժ. Բերք գլխաւորք են ընդեղինք և արմտիք, վուշ, տորն և պատուղ, և հանդք պղնձոյ, երկաթի, ածխոյ և աղ առատ: Գետքն Սաալ և էլբա հանդերձ այլովքն որ ի ծայրս սահմանացն հոսին, ոռոգանեն զգաւառս զայս. կայ և ջրանցքն Բլանկենայ զոր փեւերիկոս սկսաւ բանալ ի հարզրգուելիւն Հաւելայ և Էլբայ, ընդ որ լինի նաւարկութիւն ընդ Պեռլին և Մահակեպուրկ: Ջարքառ և մանաւանդ զարգացեալ գառինս ինամով գարմանեն ի Սաքսոնիա· կերպասք նորա ընտրելագոյն են քան զԲրանտէպուրգայն, բայց կտաւքն ոչ հաւասարեն կտաւեաց Շլեզիոյ: Յերկիս մեծ գաւառս կամ կուսակալութիւնս բաժանի գաւառս· ի Մահակեպուրկ, Մերսեպուրկ և Էրֆիւրդ·

702· ԺՈ· ՄԱԿՏԷՊՈՒՐԿ· ԲՆ· 692,000: — Ի սմա է գլխաւոր քաղաք

ՄԱԿՏԷՊՈՒՐԿ (Magdeburg)· — Ի ձախակողմն էլբայ ի բարերբեր գաշտի, ունելով հրապարակս և փողոցս վայելուչս· ի հին վաճառաշխոյզին կայ անդր ՈՓՀոի Ա որ չինեաց գեղեցիկ մայր եկեղեցին (Տոմքերիսէ) գերմանացի Ճարտարապետութեամբ, երկուս աշտարակքն նորա 332 ոտնաչափ բարձունք են· այս եկեղեցի վերծաւ ի հրկիզութեան քաղաքին ի 1631 ի ձեռն Դիվլէայ· կան և եկեղեցիք երկու գաղղիական գաղղիացւոց և վալլոնաց· տուինք կրթարանաց, արուեստից, վաճառականութեան և բարեբարութեան ոչ սակաւ են ի սմա: Կշռանաւոր է միջնաբերդն և Ֆիւրսդհնվալ պատուարքն, մաքսատունն, վենտանն, և այլն· բն· 58,000·

Շէօնեպէկ (Schoenebeck)· — Փարախաքը երկու բացակայ ի Մահակեպուրկայ և երկաթուղեաւ հեռաւ ընդ նմա, առ էլբայ, յորում կայ մեծ աղահանքն Բրոնեպէյ, յորմէ ամի ամի 600,000 կենդինար աղի հանեն· Ոչխի և գործատուն մեծ տարրալուծական նիւթոց· բն· 8,500·

703· ՀԱԼԲԵՐՇՏԱԹ (Halberstadt)· — Ի բարերբեր վիճակի առ լերամբն Հարցայ· ունի գեղեցիկ մայր եկեղեցի, վարժարանս և գործարանս· Այս քաղաքի գաշնագրութեան վ ետ ֆիալիոյ յամին 1648 տուաւ պրուսեպուրկայ· բն· 20,000·

ՔՈՒԵԴԼԻՆՊՈՒՐԳ (Quedlinburg)· — Հսկագոյն ևս առ լեառն Հարց· ի վերայ լերին առ երի քաղաքին կայ եկեղեցի յորում է դամբան Ենրիկոսի Ա. հակչառաքին մերձ ի պրեհլ կայ մահարձան մեծ բանաստեղծին Քլոպշդոքայ, որ ծնաւ ի քաղաքի սատ· Բնակիչք 14,000, որոց արհեստ է հասարակաց զբել ղգի· են անդ և քերթուածք·

Վերնիգերոդե (Wernigerode)· — Յոտին Հարցայ ի մուտս գեղեցիկ հովիտ քաղաք փոքրիկ· ի վերոյ քան զնա կառուցեալ է ի վերին գիտակ ամրոցն կոմսին Սթոլպերկայ, որ ունի պարտէզս վայելուչս և գրաստուն 40,000 մատնիից և Թանգարան բնական պատմութեան· — Ի սահմանին անդ է լեառն Պրոքէն կամ Պլոքսպէրկ անուանի ի գերմանացի դիցաբանութեան·

Ալթ-Հալդենսլեբեն (Alt-Haldensleben)· — Գետ, յորում կաթսայսիս մարգասէր կանգնեաց գործարանս և վարժս ազատաց և բարգաւաճեաց յոյժ· — Այլ տեղիք, Կրոսայգա, Պարսլ, Գալպէ, Շգասիբուրգ, Հոմնահպատրկ, Շգրէնօվգե, Թալէ, Սգէնսալ, Դանհերմիւնտ, և այլն·

704· ԺԴ· ՄՔԵՍՊՈՒՐԿ· ԲՆ· 742,000· — Սորա գլխաւոր քաղաք է,

ՀԱԼԼԷ (Halle)· — Ցաշքակողմն Սաալայ· ունի աղաՀանքս և կենդաղգուտ ընկերութիւնս, և առնուանի համալսարան հաստատեալ ի 1694 ի փեսերիկոսէ Ա և ընդարձակեալ ի 1817 Ֆրէդերիկոսէ Ա. համալսարանին վիճակեցեալ 1300 համալսարանական ուսանողք ի նմա, ի մատենադարանին 50,000 մատենք են· Օգ քարոզիչ և վարժապետ ուսանող բաժանեցեալ ընկերութիւնս կարևորս· Հերման Ֆրանք, յաւարտ ժԻ գարու, կառոյց աղքատանոց և որբանոց մեծ, գըրոց պրոց և գեղարուն աղքատաց, վարժարանս, գպրոց փորձառու հմտութեանց, տուն կրթութեան, ուսուցչարան քարոզչաց, գործարան հաստատութեամբ մանկից և ձրիատուր աստուածաշունչ գրոց, և այլ անթիւս այսպիսիս· Մեռաւ նա ի 1729· Ի քաղաքէ ասի աղ տաբեկան էլանէ 280,000 կենդինար· Շինութիւնք քաղաքին չեն բարեկոչք, լաւագոյնքն ի նոսա են եկեղեցին որ կարմիր աշտարակ կոչի, շինուածք ինչ համալսարանին և որբանոցն Ֆրանքայ· բն· 30,000· Բարերբերք են սահմանք քաղաքիս·

705· ՎԻՏԵՆԲԵՐԳ (Wittenberg)· — Ցաջմէ էլբայ, պատասպարեալ ամրութեամբ յամին 1813· ի քաղաքի առատ հնարեցաւ նորաձևութիւն· վասն որոյ ի 1824 պերքի պընդի կանգնեցին աղանձապետին Լուբեցերի ի խարխիս կրանիտեայ, գերեզման նորա և Մելանքթոնի են յեկեղեցւոջ գղեկին· Համալսարան սորա միացաւ ընդ Հալլեայ· բն· 10,000·

Դոռգաու (Torgau)· — Գաղաք ամուր ի ձախմէ էլբայ· բն· 8,000·

Մերսեբուրգ (Merseburg)· — Այս է աթոռ կուսակալին, երկու փարախաւ հեռի ի Հալլէ քաղաք·

քէ, ուրի մայր եկեղեցի նշանաւոր, որքանոց չինեալ ևան որդւոց անկելոցն ի պատերազմունս 1813–1815 ամացն. դրախտ մեծ ծառանկոց, և կոյաք արքունի երիվարաց: Բն. 10,000:

ՆԱՒՊՈՒՐԴ (Naumbourg). — Քաղաք վայելչաշէնութ ի գետեզերս Ունշտրութայ (Unstrut) և Սաալայ, գեղեցկաչէն մայր եկեղեցեաւ: Բն. 12,000: — Փարախաւոր հեռի է աստի համբաւաւոր վարժարանն Շուլ-Փորտ, ուր ուսան բազումք յերկրէն մանկտագոյ գիմնասիոն. յառաջագոյն մենաստան էր տեղին և կառուցաւ անդ դարձի ի 1543:

ՇՈՒԱ (Zeitz). — Քաղաք անուանի վասն կրթասիրացն և տանց բարերարութեան: Բն. 8,000:

ԱՅԶԼԻԲԷՆ (Eislèben). — Ասա ծնաւ Լուտեր յամին 1483, և մեռաւ ի սմին ի 1546. տունն յորում ծնաւ՝ զարդիս գոլով ի աղքատաց: Բն. 8,000: — Ի սահմանս Այզլէպէնայ կան հանքք, զոր գործեն բնակիչք քաղաքին:

ԼՈՒՏՑԷՆ և ՌՈՍՏԱԽ (Lützen, Rossbach). — Ասնանի տեղիք վասն որ ի նոսա անցից պատերազմաց. յառաջնումն վճռ մի մեծ կոյ Նշան տեղւոյն ուր անկաւ Կուստաւս Առոլիոս արքայ Սուէտաց. յերկրորդումն յաղթանակ կանգնեաց Փեսեերիկոս մեծն ի 1757:

Այլ տեղիք գաւառիս՝ Լաւնդատ, Տիւրքէնպէրկ, Փորդա, Վայնհէյիէլս, Մանսֆիելտ, Վէրգին, Բրեգդին, Տիւրէն, և այլն:

706· ԺԴ· ԷՐՖՈՒՐԴ. — Գաւառ, 350,000 բնակչօք, ասան և Հնդն Թուրինկայ:

ԷՐՖՈՒՐԴ (Erfurt). — Քաղաք ամուր և վաղեմի առ ափն Կերայ, երբեմն ծաղկեալ յոյժ և վանառականութեամբ անուանի գտեալ յաւուրս անտի մեծին Կարոլոսի, այժմ անուանի է վասն գործարանաց, և կրթարանաց, որպիսիք են՝ ճեմարանն կարևոր գիմնասիոնց, վարժարան ուսուցչաց խլից և Համերց, և մասնեղարանն, մայր եկեղեցին գոհացի Հարտարապետութեամբ նշանաւոր է վասն մեծի զանգակին որոյ կշիռ է 275 կինդինար, յորքանցին որ յառաջն մեծ նասան էր ցուցանէն ցարդ զնեհակն յորում բնաւ կեցաւ Լուտեր դամս եօթն: Համալսարան քաղաքիս բարձաւ ի 1816: Բն. 30,000:

ՄՈՒԼՀԱՒԶԷՆ և ՆՈՐԴՀԱՒԶԷՆ (Mülhausen, Nordhausen). — Ընծաւանիք ի Հարտարութեան, ունին 12,000 բնակիչս առանձինն:

Զ. ԴՐՍՈՒԹԻՒՆ ՇԼԵԶԻՈՑ

707· Սահմանք գաւառիս, են պրանտէպուրգ, Բաղէն, Պոլոնիա, Մորաւիա, Պոհեմիա և Սաքսոնիա: Բնակիչքն կիսով չափ Գերմանացիք են և կիսով ի Սլաւեան ցեղէ և ի Վանդաց, և Լէհք բնակեալք յափունս Օտերայ. և կրօնիւք կիսով ուղղափառք են և կիսով Նորաղանդք և 30,000 Հրեայք: Շլեզիա կանխաւ մասն էր Լէհաց, ի ԺԴ դարու եղև գաւառ Պոհեմիոյ և ընդ նմին մարզ եկաց Աւստրիոյ. ապա դերից Նորա սպառեցաւ ԺԱ դարու. Փեսեերիկոս Ե գրաւեաց զայն և էառ ի կայսրէ. Հնդն Մարիամայ Թերեզիայ: — Օտեր գետ անցանէ ընդ սա ի հարաւոյ ընդ հիւսիս և Նաւարկելի է ի Ռագիպուրայ և անդր. լերինս հաւասար մասունս բաժանէ զերկիրն աննմանս հանգամանօք, զի աջա. կողմն կամ մասն Լէհայց աւազախառն է և անբեր, ձախակողմեան մասն գերմանացի լեռնային բարեբեր և քաջ մշակեալ. յառաջն բաժանմունքն Օտերայ կոչին Վէրին և Սաորին Շլեզիա: Սահմանք պղտնիոյ և պրանէնպուրկայ տափարակք և հովտայինք են. թակ հարաւակողմն և արևմտեաք ընդ մէջ Մորաւիոյ և Պոհեմիոյ՝ ունին չարս ամսի լերանց, յորս են բարձունք իբրև 5,000 ոտնաչափ. ապա են լերինքն Սիեռեէդ: Գետառատք ի բերս Շլեզիոյ են ցորեան, վուշ, տորն, Ծխախոտ, և վաճառք կերպասուց և նուրբ ասուեղինաց որ ընդ ամենայն Եւրոպս գնան. հանքք անուանիք երկաթի, զինկի և ածխոյ, և ի արջառ.

Յերբս գաւառս բաժանի Շլեզիա, ի Պրեզլաւիա, ի Լիգնից և յՕբբէնը:

708· ԺԵ· ՊՐԵԶԼԱՒԻԱ· Բն· 1,175,000·

ՊՐԵԶԼԱՒ (Breslau, Վրոտիսլաւիա). — Գլ· Ք· Շլեզիոյ և երրորդ Թագաւորանիստ յահեկոտ Օտերայ ի հատուածս նորա ընդ Օդեւայ. հին ամրոցք նորա ի 1814 փոխեցան ի պարտէզս և ի Ճեմելիս. մայր եկեղեցին Ս· Յոհաննու կառուցեալ է յԺԲ դարս. դղեակն այժմ տուեալ համալսարանին. զնաղանք, հրապարակն Պլիսխերայ՝ ուր և պղնձի արձան նորին կանգնեալ կայ. համալսարանն որ ի Ֆրանքֆորդ այսր փոխեցաւ ի 1811. ունի վարժարան համբաւաւոր, և գիմանոց և պարտէզ բուսաբան. Նուէթեան և Թանգարանս և մասնեղարան 200,000 գրոց, և այլն. կրթարանք և տունք մարդասիրութեան և ուսումնասէր ընկերութիւնք և վաճառականութիւն բարգաւաճ, և վասն այսր ամենայնի Պրեզլաւ երկրորդ քաղաք է կարևոր ի տերութեան Բրուսիոյ: Բն· 120,000·

Քրեյճլաւ (Krieblowitz)· — Գիւղ ուր մեռաւ Պլիսխեր յամին 1819, որոյ ի մերձակայս արձան մեծ կանգնեցաւ նմա:

Այլ քաղաքք Պրեզլաւիոյ՝ Պրիկ առ Օտեր աւ, ուր նասի ասպիական վիճակին բոլորոց: Բն· 12,000: — Տիւնֆիլդ առ, ունի տպագրատուն հրեական: Բն· 1,300: — Նոյրգէն, առ որով Լեառն Համանան և ոսկատեղի ի նմա: — Միւնսդերպէրկ, Պլաց, Սիլեզերպէրկ, քարաւոր գղեկաւ: — Ֆրանքֆիշդայն, Ռոյսիենդայն, և այլն:

709· ԺԶ· ԼԻԿՆԻՑ (Liegnitz)· Բն· 966,000·

ԿԼՈԳԱՒ (Glogau, որ և Կրոս–Կլոկաւ). — Ի ծոխ. Ա Օտերայ, գլխաւոր քաղաք ամբոր Լիկնիցայ։ Բնակ. կիսք 16,000։

ԼԻԿՆԻՑ (Liegnitz). — Առ. Քայլպատիայ. ունի ա. նուանի Ձեմարան զինուորական։ Բն. • 12,000։

ՎԱՀԼՏԱՏ (Wahlstadt). — Գետղ առ երկ. Լիկնիցայ, ուր պատերազմն գոնքք Շվեդիոյ ի Մողոլայ ի Թուին 1241 • և աստ գարձեալ յամին 1813 յաղթեաց Պլիւխեր Պրաքտինալայ։

ԿԷՕՐԼԻՏ (Goerlitz). — Առ. Նայսայ, ունի գործարանս և շահավաճառ կաւոփ և չուխայի, վարժարան, և եկեղեցի մեծ Ս• Առաքելոց։ Բն. • 15,000։

ՀԻՐՇԷՖԵՐԿ (Hirschberg). — Գեղեցկավոր աւերակ բանականաց կայ երգեհոն մեծ յոյժ։ Բն. • 8,000։ — Վարմոլուն (Քերմարքիբ) ունի քերմուխս։ Բնակ. կիսք 2,000։ — Շրայսկերկրեայս ասան մեծ, յորոյ վինեն Նուագարանս երգոց։ — Լանտշուգ, առ որով Կրիւսսաս աքթայարան կիսատերանց կին։ — Լաւ. սան։ Մուտքաւ։ Սակաւ, իշխանական Քուրլանտեան գքսուհւոյն։ Բնակիչք 6,000։ — Կրնան. պերկ, անուանի Ճարտարուեստիք։ Բն. • 10,000։ — Պայմէն, կալուած իշխանաց համանուն տոհմին։

710 • ԻՒ • Օ Բ Բ Ե Լ Ն • Բն • 921,000։

ՕՒԲԵԼՆ (Oppeln). — Գլ• Ք• գաւառին առ Օտերաւ, ունի վարժարան կանոնց գայեկայ։ Բնակիչք 8,000։ — Կլայվից քաղաք, որոյ են բնակիչք 5,500։ — Լէռպուշից, կալուած իշխանին Լիխնէվ. գայեայ։ Բն• 5,000։ — Նայս, ունի գործարանս չուխայի յոլով։ Բն• 12,000։ — Բլիս, կալուած գքսին Ազնէաղ Գեօթզինայ։ Բն• 2,000։ — Դարնովից• Բն• 3.000։ Առ սովաս քովք են երկաթոյ, մագնէսի, կապարի և արծաթոյ։ — Պալատան և Քէօ. նիկհոլտա գեօղք, ունին հալոցս և գաղթնոցս։ — Քոզել, Ռադիվոր, Սիւզ կամ Պիւլի, և այլն։

Ե• ՎԵՍՊԱԼԻԱՆ.

711 • Այս նահանգ ի բազում մասանց և յէջ. խանուելենաց մանուկ խմբեցաւ, որպիսի են Մինեն, Իաուէնզպերկ, Դեզելնեսորկ, Լիպէկն, Միւնեն. դեր, Բաւերպուռն, գքսուելիեն Վեսֆալիոյ, և այլն • սահմանք նորա են՝ Հանովր, Հոլանտա, Հաճնեան գաւառք և Հես։ — Ի ժողովրդեան նորա 810,000 ուղղափառք են, 620,000 նորազանգք և իբր 15,000 Հրեայք։ Հիւսիսակողմն նահանգին գաշտային անթեր աւազուտ է, հարաւակողմն ունի գմասունս Վեսֆալեոյս լերանց՝ որոց են հովիտք բարեբերք և գեղեցիկք • ի ծագս հիւսիսոյ ի Թև մի Վեսէր լերանց կայ համաւաւոր պահարն Վեսֆալիոյ ընդ մէջ երկուց լերանց գոգեալ հոսանօք Վեսէրոյ։ Գետք որ գնան ընդ այս գաւառս են Էմս, Վեսէր, Լիպէ և Բուր (Lippe, Ruhr)։ Բնակիչք Վեսֆալիոյ բոլորնին գերմանացիք խօսին զբարբառն Սաքսին գերմանական ասացեալ, և սերունդք են Սաքսանց որ մարտնուան ընդ Մեծին Կարոլոսի։ Ի մասին ինչ նահանգիս գեօղք ոչ գտանին, այլ գերդաստանք ևեթ անջատք ընդ եկեղեցական ժողովրգապետութեամբք • չինանք բազում ինչ ի նմանի սովորութենից ազգին անփոփոխ ունին։ Ամի ամի բազմութիւն աղքատաց մարգկան ի կողմանց կողմանց միագունդ գումարին ի Հոլանտա վաստակել ի հունձս խոտոյ և ցորենոյ և ի հոգակոչս վառելիս, ոչ անփոյթ առնելով և զընակութեամբ իւրեանց երկրին, որ բերէ ցորեան, վուշ, կանեփ և այլ այսպիսիս • են անդ և հանքք ածի, երկաթոյ, կապարի, ածխոյ, պղնձոյ • արջառ և խոշ բազում • անուանի է ապրիսք խոզենոյն Վեսֆալիոյ և քաղցրահամ հացն սեաւ Բումբերնիկել, բայց գվաւսւոր վաճառք Վեսֆալիոյն են կամուք • Ցերիս գաւառս բաժանի Վեսֆալիա, ի Մինդեան, Միւնսէն և Ալբէնզպերկ։

712 • ՄՈ • Մ Ի Ն Ս Ե Ր • Բն • 422,000։

ՄԻՒՆՍԵՐ (Münster). — Գլ• Ք• սկզբ Սպ ոչինչ կարի հեռի յԱմմայ, կառուցեալ յԱ. դարու, յորժամ մեծն կարոլոս հիմնեաց անդ մենաստան, յորմէ և գանուն էառ քաղաքն • Ընակիչ է գեղեցիկ. Թեամբ մայր եկեղեցին, հաստատեալ Ժողովրանն՝ վան եպիսկոպոսին ուր վճարեցաւ Դաշնագրութիւնն Վեսֆալիոյ ի 1648, ուր և պահին կենդանագիրք գեսպանացն որ ի Ժողովի անդ էին • ի տեղւոջ հին ամրութեանցն այժմ պարտէզք և ձեմելիք են, և փոխան միջնաբերդին կառուցաւ գղեակ մի ի ընակութեան աւագաց • Համալսարանին մեծ ի 1818 փոխեՔեցաւ ի լսարանս աստեղաբաշխութեան, փիլիսոփայութեան, վիպաբանժողութեան և բժշկութեան ա. նանց • Ունի և մարզասուն, կրճեպան խրիզ—հա. մերգ, և այլն • Ի Ա• Դարու բազում խռովութիւնք եղեն ի քաղաքի աստ ի Ծագիչ ազանդոյ Կրկնահնուքի հերետիկոսացց, և ցարդ պահին ի գագաթան աշտարակի եկեղեցւոյն Ս• Լամպերդոսի՝ վանդակք երկաթիք ուր արկեալ կախեցան երեք ի գլխաւորաց ազանգաւորացն • Ի հասարակի գեղեցիկ է ընակութիւն քաղաքիս, և կայ ի նմա ածուռ. ուղղափառ եպիսկոպոսի • Բն • 28,000։ — Շքայնիքաւոր աւան, կալուած իշխանին պլենթայոյ • Բն • 2,500։ — Ռհինա, գղեակ իշխանին Ալոյզեքայ • Բն • 2,700։ — Պոխոլդ (Bocholt) գղեակ իշխանին Սալմ-Պոխոլդայ. Նշանաւոր են գործարանք կաւաուեղն • Բն • 5,000։

713 • ԱՒ • Մ Ի Ն Տ Ե Ն • Բն • 464,000։

ՄԻՆՏԵՆ (Minden). — Գլ• Ք• առ Վեզերայ, յո-

րոյ վերայ ունի կամուրջ քարաշէն մեծ և գեղեցիկ. Նշանաւոր են վարժարանք սորա. բն. 12,000։ — Մերձ է ի Մինտէն վէսդֆալեան պահանին, ընդ. մէջ Լաքսպուրկի և Վիգդէքնասպերկ լերանց, ի վերոյ յետնոյս աշտարակ կանգնեալ է, և կոթող առ ստորոտով ի յիշատակ վիգդէքենեակոյ։

ՊԻԼԷՖԷԼԴ (Bielefeld). — Նշանաւոր են կտաւք սորա և ծխամիգք ածխոտ մակիւղոյ, զոր ծովու փոխադ կոչեն։ բն. 6,000։

ՏՐԻՊՈՒՐԳ (Dribourg). — Առ որով կարծի կանգնեալ Իրմէնսուլ դիցանուէր բագինք Սաքսոնաց, զոր կործանեաց մեծն Կարոլոս։

ՊԱԴԷՐԲՈՌՆ (Paderborn). — Քաղաք հին և մեծն. մայր եկեղեցին է գեղեցիկ ի ներքուստ. ընդ. որպ յատակատ գեղջուկ բառեր գեռ. կայր յատաջագոյն հատմարաան մի և ի սմա, այժմ վարժարան մի միայն կայ հրեբիկսոսաց և գաղղ մի. աթոռ եպիսկոպոսուէ. Թեան քաղաքիս հաստատեալ է յՀՀ. գարուս. ատա ժողով գումարեաց Կարոլոս մեծն յ777, և ատ ընդ

Սաքսոնաց մարտուցեալ արար հաշտութիւն։ Գարձեալ ի սահմանս սորին Հերման եհար ղերգեան զբաց Վարոսի։ բն. 10,000։

714. Ի. ԱՐԷՆՍԲԳԻՐԿ. բն. 580,000։

ԱՐԷՆՍԳԻՐԿ (Arensberg). — Գ. Ռ. ի վերոյ Բուրայ։ բն. 3,400։

ԱԼԹԷՆԱ (Altena). — Ոստի գործանոցս երկաթի Թելոց, ասղանց, և այլոց։ բն. 4,000։ — Հակեն ատան և այլ բազում գեօղք և ատաք մերձ ի սա ուղին գարբնոցս և Հալոցս։

ՇՎԻՒԼՄ (Schwelm). — Ոստի ջերմուկս, և անձաւ մի Քրոգերդ բաղնեայ պրիւք։

ՏՈՐՏՄՈՒՆԴ (Dortmund). — Ոստի ջերմուկս, և անձաւնանս ի Հէօրսե (Hörde). բն. 5,000։ — Մոհսդ, Սասսէնսորի, վերջ ոստին ազատնս։ — Միւսանկ գեօղ, ոստի երկաթոյ, պղնձի և արծաթոյ բովս։ բն. 800։ — Ուշխար, առ որով աղտաքոյ Քէմիկա պոռնայ։

Ը. ՀՈՒՆՈՄԱՆ ԳԱՒԱՌՔ

715. Այս նահանգ զոր առաջ Հունոս ոստի ղմեծ մասն հին գքսուԹեանցն Թիւրինգ. Գլեւս և Պէրկ, և զԿլեվսյայ և զՎոլֆենիյ և զՏերեսյ եպիս. կոպոսուԹեանց, զնաարպորգայ, և այլն. յորս 82 ազատ իշխանուԹիւնք էին յատաջն զորս միաբանեալ Ժողովք Վիեննայ յամին 1815։ Ի բնակիչն 668,000 Նորպատգք և 28,000 Հրեայք գոն, այլքն ամենայն կաթոլիկ ուղղափառք են։

Յերկուս մեծ մասունս որոհեալ է նահանգս, յաւաքնուսն երկու գաւառք են, Կոլօնիա և Տիւսսէլ տորֆ, յերկրորդումն երկք՝ Գոպլենց, Էս-լա-Շապէլ և Տրեւ։

716. ԱՈՒՏՔՆ ԱՀԱՆ. — ԻՒԻԼԻՒՐ-ԳԼԷՒԻՍ-ՊԷՐԿ։

Ջայս վիճակ յերկուս հատանէ Հունոս, որոյ ուրեք ուրեք 3,000 ոտաչափ է լայնուԹեան ատանօր. ի ձախմէ գետոյն բարեբեր է երկիրն քան զնախագիսկոյնն. ի հարաւոյ և յարևմտից ոստի զԱլիքել լերամբ և զՎեսդերվալտ լերինս. հիւսիսակողմն գաշտային է գլխովին և է ատան Սաորին ատաչեալ Գերմանիոյ։ Ի Հունոս խառնին գետատքն Սիկ, Վիրբեր, Ռուր, Լիբբ, Էրփդ։ Բերք երկրին են ցորեան, վուշ, շաղգամ, ծխախոտ, պտուղք, և հանքք ածխոյ և երկաթի. արջառ բազում, և վաճառք կերպասուց և մեծաղ ոնեղոց։

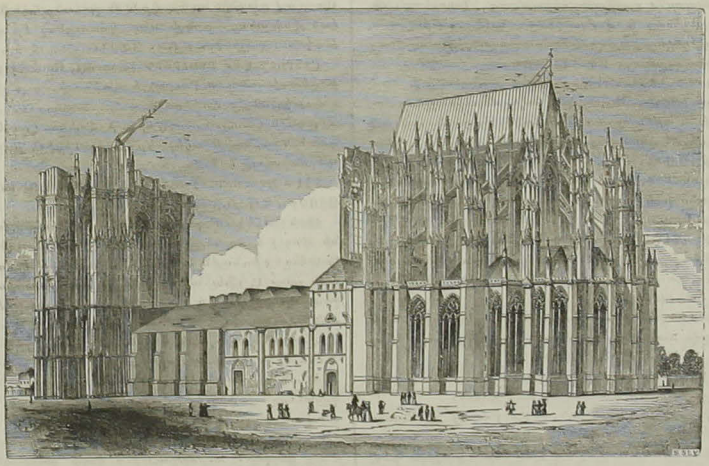
717. ԻՒ. ԳՈԼՈՆԵԸ կամ ԿՈՂՈՆԻՒՆ և ըստ Գերմանացւոց ՔԷՕԼՆ (Cologne, Colonia, Koeln), որ գաղղիական Թարգմանի, քանզի Ագրիպպինէ կին կղզեակ կայսեր բնակեցոյց ի քաղաքին և ի սահմանն գաղղիական։ բն. 500,000։

ԳՈՒԼՊԻՒԻ (Colonia). — Գ. Ռ. գաւառին կայ ի ձախմէ Հունոսի, ամրոց է և աթոռ վարչաց և

Գոլոնիա

արքեպիսկոպոսի, հնագոյն քաղաքաց Գերմանիոյ. ի միջին գարս բազմաշէնք էր յոյժ ՆարատարուԹեամբ, բայց ի նուազել ժողովգեան յ'ԺԷ գարուց հատաս չահավաճառն. վորոյք քաղաքին Թիւրք և մեծք են. անուանի է ի նմա մայր եկեղեցին մեծ քան զամենայն շնուեալս գոԹացի ՆարատարապետուԹեան. կառուցեալ յետ Հունոսի յատարս ԺԳ գարուս զամս 50, և ցարգ անկատար է շնուԹեանն, միայն գան ատարեալ է, ոստի բարձրուԹիւն 200 ոտնաչափ և աշտարակ նորս 250 ոտնաչափ. Հարիւր սեղք գեղեցիկք բառնան զմատրակապ գըմբեԹեն. երկայնուԹիւն եկեղեցւոյն է 400 ոտնաչափ և լայնուԹիւն 180-230. Նշանաւոր են և քանդակք, ապակիք և նկարք որ ի նմա. Նրեկլի են ի գոլոնիա և եկեղեցի Ս. Կերտնի, հատաքանդ հնութեանց վայրաշէնք, մատենադարանք, և այլն. վաճառա-

Մայր եկեղեցի Գոլոնիոյ

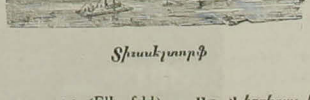
կանութիւն նորա յայջողեալ է վան պատշաճ գրիչն, շոգենաւք գան և գնան անտի ստէպ։ Անուանի է Գոլոնեան ջուրն անուշահոտ ի վաճառս քաղքիս։ Այս անաւ Ռուպէնս ի 1577 · հրաշալին ի նկարս նորա՝ նահատակութիւն Ս · Պետրոսի կոչ յեկեղեցւոջ անդ պրծոյն։ — Կաւահանքով Գոլոնիա ընդ Տոյց քաղքի փոքու որ ունի ամրութիւնս և բնակիչս 4,000, որով միահամուռ Գոլոնիոյ բնակչիք 100,000։

718 · Պոն (Bonn) · — Քաղաք վայելչանիստ յահեկում Հռենոսի · Երեսիւն է համայարան նորա բարեկարգ յարդարեալ ի 1818 · 70,000 մաեանք կան ի մաենագարանի նորա · և համարիկ 900 ուսանին անդ։ Ուշանաւոր են և մայր եկեղեցին, ժողովարանն հասարակաց, մարզասունն, վարժարան վաճառականութեան, ձեմարան բնաիսաց, և այլն։ Բն · 16,000։

Ալգինպերկ մերձ ի Գոլոնիա, անուանի արբայարան և հայկապ եկեղեցի։ — Բորբեյսորբի մերձ ի Պոն, անուանի գրեակ և պարտէզ անկարանութեան և այլն։ — Ցիւլբիխ (Դոլվկակն) ուր Կլովիս արքայ Փռանգաց յայրեաց Գերմանացւոց։

719 · Իհ · Տիւսսէլ Տ ո ր ֆ · Բն · 907,000։

Տիւսսէլ Տ ո ր ֆ (Düsseldorf) · — Ցայվի գեղոյն գիմաւոր քաղաք վաճառաշէն · կրնարանս և առանս մարգասերութեան ունի յոլովս, գոլոց մի որ յաոայն ձեմարան էր նկարչութեան և ճարտարպետութեան, և հանգիստարան արքաեանց արուեստից · ուր կան պատկերք և նկարք բաղուած և շատ ևս անտի փոխեցան ի Մունիք · գեղեցիկ է սա քան զամենայն քաղաքս որ յահեռս Հռենոսի, և բաղում երկաթուղեաց կենդրոն։ Բն · 30,000։

Տիւսէլտորֆ

Էլպերֆելտ (Elberfeld) · — Ան վիթեքեայ կենդրան ձեռագործաց կերպասեղինաց բոլոր գաւառին, ունի ժողով վաճառականաց և կայանս Հռենոսեան ընկերութեան վան վաճառականութեան ի ծովս, և Գերմանական ընկերութեան վան հանքաց Ամերիկոյ · ի ճարտարութեան և վաճառաշահութեան ընդ գիմաւոր քաղաքս Գերմանիոյ դասի · դին ձեռագործաց սորին, Պառմէնայ, Ռեմշայայ և Սոլինկինայ՝ համարի առաւել քան վ100,000 ֆր · ի տարւոջ · ունի գարոյց, վարժարան փորձառու հմտութեանց, գոլոց ճարտարութեան, գոլոյց վաճառականութեան, ընկերութիւն նորաղանգ քարոզչաց և անկլեանց։ Բն · 40,000։

720 · Պառմէն (Barmen) · — Խոնարհագոյն քան զԷլպերֆելտ յետս գեայն · կից համարի ընդ նմա վան որ զճանապարհն լինուածոցն, և է գումար

հնգից աւանաց, և նախանձորդ էլպերֆելտայ, ունի գործարանս բամբակի կերպասաց, կտաւեաց, մետաքսեղինաց և ժապաւինաց։ Կրթարան իսկից–համալից, գոլոց քարտղեաձև նորաղանդից, ժողովեալ վաճառականաց։ Բն. 40,000։

Գրէֆէլտ (Crefeld)։ — Քաղաք անուանի ի ճարտարութեան, ձեռագործք նորա մետաքսեղինաց, աւտլ., և այլն, որպէս և մերձակայ վայրացն, ամի ամի 30 միլիոն ֆրանգաց վաճառս հայթհայթեն։ Բնակիչք 30,000։

Ռէմշէյտ (Remscheid)։ — Ի սահմանս սորին կան գործընտիր և գործարանք մեծաւոր անօթոց։ Բնակիչք 12,000։

Վէզէլ (Vesel)։ — Ի խառնուրդս Լիբբայ ընդ Հաւենոսի յայնմ սորին, քաղաք ամուր և վաճառաշահ։ Նաւահամբոյկ կայ ընդ բերդին պլուխբերայ։ Բն. 15,000։

Գլէվս (Clèves)։ — Կառուցեալ ի դեղեցիկ վիճակի. քաղաք Ճարտար յարուեստս, ջրանցիւք հաղորդեալ ընդ Հաւենոսի։ Բն. 8,000։

Լէննէր (Lennep)։ — Ի գործարանս սորա գործին նուրբ ջուխայք գաւառին։ Բն. 8,000։

Միւլհէյմ (Mülheim)։ — Առ Բուբայ, ելիեն աստ մեքենայս չղեչարժս։ Բն. 8,000։

Ռէմփէն (Kempen)։ — Ասա ծնաւ Թովմաս Գեմբացի ի 1380։ Բն. 4,000։

Բազում և այլ տեղիք կան ի դաւառի աստ անուանիք վասն ազգի ազգի Ճարտարութեանցն բարգաւաճելոց. որպէս Սոլինկէն կաւուցեալ ի լեռնավայրի. ի գործանոցս նորա ամի ամի առաւել քան զ'300,000 երանգ սուսերաց գործին, և ելք 10,000,000 դահեկանք և մրրաք։

Քսանթէն կամ Սանթեն (Ksanten, Santen)։ — Առ որով դասին աւերակք և մնացուածք հռովմէական չինուածոց. քանզի անդ կառուցեալ էր դաղթական Տրայեանոս։ Բն. 3,500։

Բուհրորտ կամ Բուհրորտ (Rourort, Rouhrort)։ — Ի գետաբառնուկս Բուբայ և Հաւենոսի, ուր չինեն ղնաւակս անցից Հաւենոսի։

Մէօրս (Moers)։ — Մերձ ի Հաւենոս յահեկէ. դասին առ նովաս աւերակք Ասկիբուրգիոն քաղաքի Գերմանացւոց։

721. ԵՐԿՐՈՐԴ ԴԱՇԱՆ։ — ՄԵՆ ԴԱՐՍՈՒԹԻՒՆ ՍՏՈՐՆ ՀԻՆԵՆՈՍԻ։

Ձգի յահեկոյս գետոյն, ընդ որ յարևմտից խառնի Մոզէլ և յարևելից վխտ. հակ Ռոեր գետ թափի ի Մէօզ։ Լեռնային է երկիրն, և ի հեսոսի Մոզելայ կան շարք Ալպիկ. ամայի լերանց յորս դասին շինչ. հրաբուխք, և Ֆայճ լերինք. ի հարաւակողման՝ Հաւնսրուք, Վոյճ և Հարդ (Hardt), և այլք։ Հովիտք միայն բարեբերք են և այնք յաւէտ յահեկոյս Հաւենոսի և Մոզելայ, որոց գեղեցկութեան ամի ամի ձգէ անդր զրաղումն Ճանապարհորդաց. բերք դիմաւորք այսորիկ են, վուշ, կանեփ, վարսակ, սերմանդ, և գինի, և գինի՝ 300,000 կենդինար ի տարւոջ, երկաթ, կապար, գեանաճուխ, երկնաւաքար և այլ քարինք. Ճարտարութիւն կարի զարգացեալ ոչ ժամանակ Տուսելդորֆայն. բայց էտիքսից գործելոց տարեկան գինք են 60,000,000։ Ցամին 1834 յայս վիճակ յաւելաւ և իշխանութիւնն Լիխդենպերկայ որ մասն է Սաքսոնիոյ։

722. ԽԱ. ԳՈՊԼԷՆՑ. Բն. 500,000։

Գոպլէնց կամ Գոպլանս (Coblentz, Coblence)։ — Քաղաք ամուր և բարեշէն ի ձախմէ Հաւենոսի ա-

Կաստրչն ի վիրայ Մոզելայ ի Գոպլենց

Թոռ մեծի կուտակալի Հաւենեան գաւառաց. Նուաղեալ ի Ճարտարութեանն, ունի վաճառականութիւն գինւոյ շահաբեր. Նաւահամբոյկ ձգեալ ի հանդիպակոյսն հանի ի ժայռ 800 ոտնաչափ բարձր յորոյ վերայ կառուցեալ է բերդն Էհրենպրայդշտայն (Ehrenbreitstein), կործանեալ առ Նաբոլէոնիս և վերստին կանգնեալ ի 1815. ամրոցս այս և որ վերոյհաւն են գործեն առուր բանակ պատնէշակաւ բաւական 100,000 զօրաց։ Գեղեցիկ է յոյժ նիստ Գոպլենցայ, և ի սահմանս իւր յանգի հովիտն անճուկ ի քարուտ լերանցսյանկիւս ընդ որ անցանէ Հաւենոս, 12 վաթսուն ընդ երկայնութիւն, սկսեալ ի Պինկենայ, և յափուկս նո-

Ա. Ցրկեպրայդիյան

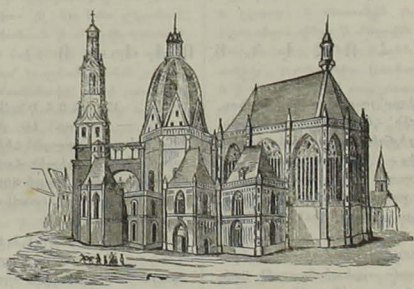
բա կան գեօղք և աւերակք գղեկաց · իսկ Հովիան տա-
ղանդեալ ի գնալէդ գաշտ մեծ գործէ : Նշանաւորք
ի չինուածսն են՝ եկեղեցի Տիրամօր, Թաղարն, պա-
լատքն Պուս, Մէգդեպուիք և Լէյդէն, կամուրջն նոր,
մատրաստուն, և այլն : Բն · 25.000 :

723 · ՆԱՒԱԴԱՏ (Neuwied) · — Յարձակ Հաւնոսի, քա-
ղաք փոքրիկ գղեակ իշխանին Կայվիայ · անուանի ի
Ճարտարութեան · Ժողովուրդ քաղաքիս Հաստալ են
ի բազում ազանդս · Մորաւեան եղբարց են անդ
կրթարանք երկու : Գործին ի սմա զարգք ասղնա-
գեայ, պղտվախիկ, կերպաս ընծիր, և այլն : Թան-
գարան Հռովմէական և գերմանական հնութեանց գը-
ղեկին՝ անուանի է ընդ ամենայն Գերմանիա : Բնա-
կիչք 6.000 :

ՈՆԴԵՐՈՒԱԽ (Anderoach, Աւստռնակոն) · Բն · 4.000 :
— Սուզ ինչ խանարհագոյն քան զսա ի վերանց գար-
ձեալ Հոսէ Հաւնոս ընդ այլ Հովիտ զուարճագեղ և
գնայ մինչև ի Պան, ուր փարախս Ճանապարհի : Կը-

չանաւոր է և ի սմա Թանդարան հնութեանց, և
քարաշտաք երկանի, և հողաքարն տրաս (trass) զոր
խառնեալ ընդ կրոյ գործեն շաղախ և քար անընդ ի
ջուր, պիտանի յոյժ վասն ջանգից Հօրանապ :

724 · ԽԻ · Ի Ս–Լ Ա–Շ Ա Բ Է Լ · Բն · 110.000 :
Ի Ս–Լ Ա–Շ Ա Բ Է Լ, որ է Ա Ի Ք Լ Ա Շ Ա Պ Է Լ Ն կամ Ա Խ-
Ե Ն (Aix-la-Chapelle, Aachen) · — Քաղաք վաղեմի ի
գիսպան տեղւոջ ի սահմանս Լիէժոյ · անուանի էր
ի ժամանակս Հռովմայեցւոց վասն ջերմուցն, և առ
Կարլոսիս մեծաւ եղև աբգայանիսա, յաջորգք նորա
առս օծանէին ի կայսր մինչև ցամին 1858 · Ճարտարու-
Թեամբ և վաճառականութեամբ ամբարձաւ յաղառա-
Թիւն և ի ծախուԹիւն, բայց ի քաղաքական կռուոց և
ի խռովուԹեանց ի պատճառս կրօնից, բազումք չալա-
ծեալ ի մասակս տեղիս անդր փոխեցին զարուեստս
իւրեանց և անբարգաւաճ քաղաքն : Ի տեղւոջ պալատին
մեծին Կարլոսի կայ այժմ հասարակաց Ժողովա-
րանն, և ի կողմանէ՝ մայր եկեղեցին մասամբ շի-

Մայր եկեղեցի Լա–Լա–Շապէլայ

նեալ ի նմին իսկ կարգսակ, յորում կան գահոյն
նորին անշօշափ, աթոռ հաստեալ ի վիմի երբեմն ի
պէտս օծութեան կայսերաց, և նշխարք սրբոց ջըք-
նաղագիւտք, որ վանգամ ի գարձ եօթն ամաց գինն

ի տեսիլ Ժողովրդեան · կան անդ և այլ ոսկերք վճիռ-
խարի զոր Կարլոսի մեծին տան լինել · յանդիման
Ժողովարանին ի գեղեցիկ հրապարակի վաճառանո-
ցին կայ անգրի Կարլոսի մեծին ոսկեզօծ յաւազան

չաթաւանի. անուանի են ազբեթք Նօրա Հանքայինք՝ յորս վեց Ջերմուկք են ծծմբային և ազբեւթ մի ցուրտ (8Ճ0ւս Ջուղ. ունի կրճաթանս և տունս մաղտասիրաս-Ճեան, գործարան չուխայի և սապան։ Ընտանի է դաշնագրութիւնն եղեալ ասա՛ի 1748։ Բնակիչք 55,000։

725. ՊՈՒՐՇԱԾ կամ ՊՈՐՍԾԻ (Burtscheid, Borcette). — Կիսով փարսախաւս Հեռի՛ի վերնոյն, ունի բաղնիս կարեւոր քան զնորայն, և հաւասար է նմա գործարանք չուխայի և սապան։ Բն. 6,000։

ՆՕՒ կամ ԷՒՐԷՆ (Neau, Eupen). Բն. 41,000։ — ՏՒՐԷՆ (Düren). Բն. 7,000։ — ՄՈՆԹՈՒԱ (Montjoie). Բն. 3,000։ — ՍՏՈՒԼՊԷՐԿ (Stolberg). Բնակիչք 3,000։ — Սոքա ամենեքին գոլեալ են Հարաւակողմանէ և ունին գործարանս չուխայի և անօթոց սրաքի։

ԺՈՒԼԻԷՐ (Juliers). — Քաղաք ամուր առ Ռոէրայ։ Բն. 6,000։

ՄԱԼՄԷՏԻ (Malmedi). — Ունի խաղախս։ Բնակիչք 4,500։ — Ընդ մէջ Մալմէտեայ և Նէյայ կան պարք լեռնաքարայ՝ Տզոյց լերինք կոչեցեալ, որք յար մառախլապատք երկին ընդ այգս և ընդ երեկս, և ձիւնապատք ի ձմերայնի, և բազում մարդկան ձանապարհորդաց կորուսս գործէին. վասն այնորիկ ի հանգրուանին Մինքէլայ եղին զանգակ աղգարար ուղեւորաց։

ՎԷՏԼԱՐ (Wetzlar). — Յաւին լաճնայ քաղաք փոքրիկ զաւուցեալ՝ ի գետառէն, կայ ընդ մէջ Կասսաւայ և Հէս-Տարմշտատայ յարեւելս Հռենոսի. աստ դատարքն մեծ առեան կայսերի՛ ի 1691 ամէ ցամին 1806։ Բն. 5,000։

726. ԻԷ. Դ Ր Է Ի. Բն. 492,000։

Դ Ր Է Ի կամ Դ Ր Է Ի (Trèves, Trier, Augusta Treverorum). — Քաղաք հին Բելգիացւոց, յայնմ Մոզելայ յորոյ վերայ կայ կամուրջ որպէս ասի՛ ի Նոյանէ կամ ի Հռովմայեցւոց շինեալ. և են անդ բազում ինչ հրնոմելիութիւք միայնակք առ ի Նոյանէ. մասնաւորապէս յորում 70,000 գիրք են, և սա սքանչելագոյնն. յառաջ ժամանակաւ քաջ ևս բարգաւաճեալ էր քաղաքս։ — Նշանաւոր է եկեղեցին Ս. Պետրոսի՝ շինեալ Հռովմայեցւոցն և բիւզանդեան. եկեղեցի Տիրամօր մեծագործեալ. շինեալ գերմանացւոց՛ ի 1227–1243։ — Սքաւ Դուռնն, ի բելգիացւոց շինեալ և յեկեղեցի փոխեալ՛ ի 1035։ և արդ Թանգարան մեծ առ նովաւ։ Բն. 22,000։

ՍԱԱՐ–ԼՈՒԻ (Saar–Louis). — Քաղաք ամուր՝ ի ձախ մասն Սարայ, զոր Գաղղիացիք կառուն՛ ի 1815։ Բն. 4,600։

ՍԱԱՐ – ՊՐՒՒՏՐԻՒՆ (Saar – Brücken). — Քաղաք փոքր և գեղեցիկ սահմանակից վերնոյն, ունի Հանքս ածխոյ անսպառս, և շաւիղ երկաթի ձգի աստի մինչև ի Մրլշտատ քաղաք Գաղղիոյ առ ի փոխադրութիւն ածխոյ։ Բն. 8,000։ — Մերձ ի Սաար–Պրիւքէն, կան Հանքք ածխոյ Տագելայերայ՝ որ վառեալ ի տրոյ բոլ. բաքի չ'70 ամաց չեաւ։

Բ–Լ Է Ն (Palien). — Գեղ մերձ ի Դրէս, ուր քարանձաւս հաւեալ է ի բնակութիւն, և քարակատրէլ հաւեալ ընդ մէջ կրկին ժայռից։

ԻՒԷլ (Ighel). — Գեղ, յորում աշտարակաձև վիթխարի Սկիւնդեան տաճարն Հռովմայեցւոց։

ՆԱԷՄԱԿՒՆ (Naemaghen, Նոյխմաքեն). — Կայ և ի սմա աշտարակ մեծ, գործ Հռովմայեցւոց։

ԷԳՐԱՆԳ (Egrang). — Ունի գարնոց մեծ։

Հ Ո Հ Է Ն Յ Ո Լ Լ Է Ր Ն

727. Վաւառս այս փոքր՝ յորում կրկին իշխանութիւնք էին ցեղս 1843 ամին՝ Հէնինկէն և Սիկմարինկէն՝ կայ ընդ մէջ Վէսթրէմմերկայ յարեւելից կողմանէ և Պատէնայ յարեւմտից, և ի հարաւոյ սահմանակից է Ջուլիերեաց։ Սուակ լերինք տարածանին ի սմա և Դանուբ և Նէքեր ուսոգանեն զերկիրն, որ բերէ վուշ և կանեփ, և փայտ անտառի, ունի և երկաթ, և արճառ։

Ժողովրդին իբրև 70,000, ուղղափառք են կրօնիւք և կան ընդ իշխանութեամբ արքեպիսկոպոսին Ֆրիսպուրկայ։ Իշխանք երկրիս ազգակիցք են արքունեաց ասի Բրուսիոյ, յորմէ զատան չորս դարու. և ի ԺԶ դարու՝ յերկուս իշխանութիւնս բաժանեցան։

728. Ա. Հ Ո Հ Է Ն Յ Ո Լ Լ Է Ր Ն Հ Ե Ի Ն Կ Ի Ն. — Գաւառ՝ 16 փարսախ քառակուսի. յորում գիւղաւորք քաղաքն՝ Հէնինկէն իբր 4,000 բնակչօք. որում միւռ է գեղական Հոհէնցոլլեան հայրենիք հանանուն տոհմին, ի բլրի 800 ոտնաչափ բարձր։

Կ ր ո ս ս ե լ ֆ ի ն կ է ն (Grosselfingen). — Ասան։ Բնակիչք 1,500։

Բ. Հ Ո Հ Է Ն Յ Ո Լ Լ Է Ր Ն Ս Ի Կ Մ Ա Ր Ի Ն Կ Ի Ն. — Գաւառ՝ 56 փարսախ քառ. որոյ գիւղաւորք քաղաքն է փոքրիկ՝ Սիկմարինկէն։ Բն. 2,000։

Ա յլ քաղաքաւանք՝ Տրոխթելֆինկէն (Trochtelfingen)։ Բն. 1,300։ — Հայկերտ։ Բն. 1,400։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՑՔ ԲՐՈՒՍԱՅ

729. Իրենց ազգ ի Սարմատացոց ազանց Թուխ հասուած եկեալ և խառնեալ ընդ այլս ի Գերմանական ազանց, և ի գարս բազումս անջատեալ վար կենաք կեցեալ. Պրանտենպուրգ հնագոյն մասն աերութեանն, ընդ չջնակայ գաւառացն ի սկիզբն և դարուն գրաւեցին բարբարոսք և ընդարձակեցին զանարհակալութիւն իւրեանց մինչև ի Սաալ և անդր ևս. միւս եգեալ երկագործութեան, մայրաքաղաք կարգեցին իւրեանց Պրանդենպուրգ որ ապա Պրանեպուրգ կոչեցաւ։ Կարգութիւն մեծն բազումս արկաս ի դեալ զբրհատնութիւն ծաւալել ի նոսա և հաւանեցուց զինակից ափանց Իլլայ որ Ա.Լէդմաբք, և կարգեաց ի պատգամաւորութիւն զՄարտենհայմ ասացեալ Կոնտակտութիւն Սաքսոնիոյ և Սուէվեաբոյ։ Ներիկոս Ա և Ոթոն Ա կայսերք անգեալ ընդ Իլլայ և առեալ պրանդենպուրգ, կանգնեցին եպիսկոպոսարան ի Պրանդենպուրգ և ի Հաւելդերգ. բայց բոլոր գաւառն սերեաց յԱրեւ գարու Ալսբերդ և Արջ ձաղեալ յԱպռանեան տոհմէ, յորմէ սերեալ և տոհմն Ներկայից, և կոչեցաւ նա Մարկաւ Պրանդենպուրգայ։ յաջորդք նորա ընդարձակեցին զսահմանս սերութեան իւրեանց ի մերձակայ գաւառս, բայց ի սպառել տոհմին նոցա հասան և գաւառքն ի սերութենէն անտի նոցա, յորս զբացան քաղաքական խառվածիւք զամենայն աւարս իշխանութեան տանն Պաւիերայ և Լանքենպուրգայ, մինչև սերեաց տոհմն Հոհենցոլլեան. քանզի ոչ կարելով հասուցանել Սիգիսմունտայ կայսեր զպարտս իւր առ կոմսն Նուրենպուրգայ՝ Փեսերիկոս Զ. էտ նմա զՊրանդենպուրգ և զկայսրութիւնս մանկանն ի Ժողոլն Կոստանդեայ, պայման եգեալ զի Տարկեացի 400.000 ոսկիս։

730. Հոհենցոլլեան կամ Տոլլեան տոհմն յանուն ասրին որ ի Սուաբ, ի ժամանակ անտի բաժանեալ յերկուս ցեղս. յերկրորդէն շառաւիղեաց ազգաձի զարմն Բրուսիոյ, որոյ նահապետք ընդարձակ կալուածս ունէին ի Ֆրանքոնիա, զՍուաբս և զՊայրոյթ. յորմէ ասրեալ և Նուրենպուրգ առ Զ. Փեսերիկոս. սա եգեալ կայսրնակոչ կոչեցաւ Առաջին. յաջորդք նորա անդրէն սերեցին Լուսատիոյ և Կայսերքայ, այլ կալուածք նոցա ի Ֆրանքոնիա վիճակեցան այլոյ զարմի ի նմին ցեղէ։ Յովհաննէս Ա ուսումնասիրէն կանգնեաց զՀամալսարանն Ֆրանքֆիորդ-Օնաւեր ի 1506։ Յովհաննէս Բ որդի նորա եմոյծ զնորանուանդն ի 1536։ Ա. Յոհաննու Միքիսմունաս յաւելաւ ի Պրանդենպուրգ զբաւեցիչն Բրուսիոյ ի 1618, և կէս Գլեւս-Ժիլվերեայ ի 1609։ Փեսերիկոս Գուլիելմոս մեծն անուանեալ կայսրնակոչ որուեցաւ քաջութեամբ փոխարինեաց վասուցն Եղիւոց յերկնաձայ պատերազմունեան, Թագաւորեալ ամս 48, յամի 1688։ սա զՔոմերանիոյ մեծագոյն մասն, զարքեպիսկոպոսութիւն Մագեպուրգայ, և զեպիսկոպոսութիւնս Հալպերշտատայ, Մինդենայ և Գամինայ, և զգաւառ Թիւն Բրուսիոյ եհան ի ձեռաց Լեհաց։ Որդի նորա Փեսերիկոս Ա ի 1701 կոչեցեալ Թագաւոր՝ ընդարձակեաց զսահմանս Թագաւորութեանն Ժառանգելով և գնոց գնելով կալուածս յոլով. որգոյ նորա Փեսերիկոսի Գուլիելմոսի Ա վիճակեցաւ ի գաղտ գրաւեանն Ռաբերեդայ (1713)՝ Լիմպուրգի հանդերձ կնով մասամբ Կելդրայ։ Սուեվք 2 միլիոն ֆր. առանն նմա զՀամերանիա մինչև ի Ռհէն. այլ առաւել ընդարձակեցաւ սերութիւնն առ ի և Մեծն Փեսերիկոս. ի 1740 ելբև ընդգիմանալոյ նմա Աւստրիա զան գրաւելոյ զգաւառն Ընդ Սաքսոնիոյ՝ նա ի սպառ սերպատեաց Սաքսոնիոյ, և քաջութեամբ ընդդեմ կալաւ ամենայն գաղնակցաց Աւստրիոյ. ի 1744 Ժառանգեաց զարևելեան Ֆրիզ, և ի 1772 զհան մի Լեհաց, այս է զարեւմտեան Բրուսիա և յերկրորդում ամին գնեց։ Աս յաջորդաս նորա ի Փեսերիկոս Գաւրիելմոսիս յաւելաւ ի Բրուսիա Անսպաս, Պայրայճ (1791), Տանցիկ և Թորն և այլ մասն մի Լեհաց, և ի 1795 Ալարաւիա։ Իսկ յաջորդ սորա Փեսեր. Գաւրիելմոս Ֆ յաւեալ շահասակութեանց ծաղկանի կորոյս զբացում գաւառս պետութեանն, և ի գաղնագրութեանն Վիլսիգայ բարձաւ ի նմանէ կէս աշխարհին և ամենայն գաւառքն որ ընդ Ալ Հաւնոսի և Լիպայ, և մասունքն Բոլոնիոյ բաց յարևելեան Բրուսիոյ. մինչև ի Ժողովն Վիեննայ, ի 1815. գարձուցաւ անդրէն նմա Բոզնն, Գնեզնեգիէ, կէս Սաքսոնիոյ, Բոմերանիա Սուետաց, ամենայն Հաւնոսի, և ի Վեսթֆալիա՝ բաց յաւանէն կալուածոցն՝ Մինդեն, Պերկ, Տրիէ և Կոզնիա, բարձեալ ի նմանէ զՎանգաս և զՊայրայճ, զՎիրիզ, զՀելտեշհայմ, Տանգերժ մասամբ Միւնդեբերգ. որոյ սաքսածութիւնն երկրին Նուաչոպ փոքր մի։ Ի 1840 Թագաւորեաց Փեսեր. Գաւրիելմոս Դ, որ ի խառն Գերմանիոյ ի Տերուն յանէն առ զիսպատեաւելիսն պայմանաւորել, և Տեռնամսին եղև ի խաղաղել զայնարսն կամ վերսին յարգարել զբերնս գաղնակցութեանն։ Ի սկիզբն անցելոյ ամի (1850) երկոքին իշխանք պայմանաւոր Հոհենցոլլեանայ՝ եռամն գերկիր և գիշխանութիւն իւրեանց ի Թագաւորն Բրուսիոյ, գնոս ասն իւրեանց պահեալ և գործ, յորս յաւել Թագաւորն և այլ հասոյթ և սահմանս զգաւառանն։

Բ. Գ. ՄԵԾ ԴՔՄԱԹԻՆ

ՄԷՔԼԵՄՊՈՒՐԿԱՅ

731. Առ ամառս Մէքլեմպուրկայ յորում կրկին մեծ դքսուհիք են Շուէրնի և Ագրևլից, են Բոմերա նիա, Պրանտէպուրկ, Հանովր, Հոլշտայն և Պալդհա կանն. երկոցուն ևս գաւառացն դաշտային է երկիր, կաւուտ և աւազուտառատ. ունի լիճս բազումս, զոր օրինակ Շուէրնի, Բլաւէն և Մոէրից. գետ նաւարկելի՝ ի մէջ նաշխարհին վառնով ևեթ է, Էլպա հոսէ ի սահմանս Հանովայ և գքսուհեանցս ընդ որ գընան և դնելով և Բէքնից. օդն մառախլամած է և շըրջապէս, բայց ոչինչ չիապէ ցորենոյ և չոգեմսի և վշոյ և ծխախոտոյ նորա. ընդ արգասաբեր գաւառս հիւսիսային գերմանիոյ համարեալ է Մէքլենպուրկ, մշա կութիւն և խաշնարդմանութիւն բարգաւաճեն ի նմա. անուանի են երիվարք նորա մեծամեծք ընդ ամենայն Եւրոպա. և յարգաւեաց գործարանացն ընծայի պատուական կաւճ՝ի վաճառականութիւն ընդ ծով քաղաքքն Ռոշտոք և Վիսմար նշանաւորք են:

732. Ժողովուրդն յոպտոբիսեան ցեղէ վանգաց սերեալ և գերմանացի բարբառ ընտելացեալ, խօսին զատարինն գերմանական բարբառ և առ հասարակ լուծելականք են. գլխաւորք ի կրթարանս նոցա են հայմայտարանն Ռոշտոքայ և ին վարժարանք: Մի ևեթ առեան է երկոցունց տերութեանցս հասատեալ ի վաղ ժամանակաց՝ նուիրակաք ի քաղաքաց. վիճակիք ցարդ ևս ի տարութեան են ատագաց: Աքքունի առ՝ նոյն սերեալ է ուղղակի յԱ Բրիպոլսեաց որ վերջին եկաց ի Թադաւորս Պոտոբրսեանց և առաջին իշխան հարկատու Մէքլեմպուրկայ ի 1167 ընկալեալ զքրիստոնէական հաւատս. առ յաջորդաք նորա բաժանեցաւ աշխարհն պէսպէս բաժանմամբ և այժմ յերկուս տրտնեալ է անգամին ի 1701 ամէն. ի ըստ պատկ առ՝ին տերութենէն ըստ պայմանին եղելոյ ի 1442, մնայ անցանել ի տուն Պրանտէպուրկայ:

Ա. ՄԷՔԼԵՄՊՈՒՐԿ ՇՈՒԷՐԻՆ

733. Տարածութիւն 633 փարսախ քառակուսի. բն. 536,000. բոլանգակէ սա զքսուհիանս Շուէրինայ և Պլեադրովայ և զնշանաւորիսնս Ռոշտոքայ և Վիսմարայ: Հաւք պետութեանն են իբր 12 միլիոն ֆր. Նոյնքան և ծախք. Զօրք 3,560: Նաւք վաճառաբերք ընդ բնաւ 760:

ՇՈՒԷՐԻՆ կամ ՇՈՒԵՐՈՆ (Schwérin). — Մայրաքաղաք, կաուցեալ մասամբ յակառնս լճին Շուէրինայ և մասամբ ի կղզւոջ միւսմ նորա. ունի անուանի Թանգարան պատկերաց, մեծ գրնակ գքսի, հոյակապ մայր եկեղեցի, յիսմարանոց, ուսումնարան բժշկութեան անանց: բն. 18,000:

ԼՈՒՏՈՒԻԳՍ–ԼՈՒՏՈՒ կամ ԼՈՒՏՎԻԳՍՈՒՏ (Ludwigs–Lust). — Քաղաք փոքրիկ կառուցեալ իբր 80 տարի յառաջ՝ի մէջ պարտէզաց անուանաց և գաղատանաց որ սերեցն զնշանակութիւն նորա, վասն որոյ և գոքսն առա նասի: բն. 6,000: — Նշանաւոր է Թանգարանն Սլաւեան հնութեանց, զոր ժողովեցին յատեղական առաջարին Հաբեպոյ:

ՌՈՇՏՈՔ կամ ՌՈՍՏՈՔ (Rostock). — ԵՒս վառնով գետով որ գործէ ստամոքր ծոց, բազմամարդ քան զամենայն քաղաքս Մէքլենպուրկայ և անուանի վաճառաշահութեամբ և արտաքսութեամբ. ունի զնաւահանգիստ վառնեմիւնտէ ի ծոցին վառնովայ որ յաջոզէ զերծեալն ընդ հեռաւոր քաղաքս: Ասա ծնաւ Պլիւխէր զօրավար որ մարեաւան ի Ուատերլոս ընդ Նաբոլէոնի, և անդրէն նորին կանդնեցաւ ի համանուն հրապարակին. իսկ յեկեղեցւոջն Ս. Մարիամ կայ գերեզման Ուկոսի Գրոտիոսի մեծի բանասերի. ի համալսարանին հիմնեալ ի 1419 կայ գրատուն 80,000 մատենից, և աշակերտի ի նմա 150 ուսանողք: բն. 22,000:

ՎԻՍՄԱՐ (Wismar). — Երկրորդ նաւահանգիստ Մէքլենպուրկայ, սա վճռով դաշնագրութեանն Վեզֆալիոյ տուաւ Սուէտացւ յորմէ միւսանգամ գնաց գրկեն ի 1803: բն. 12,000:

Տոդեբան (Dobberan). — Փարախաւ հեռի ի պաղգիականէն, առան անուանի վասն բաղանեացն ծովու ի գնդեցիկ տեղւոջ զրկեն ունելով: բն. 2,400:

ԿՒՍՏՐՈՎ (Güstrow). — Երբեմն աթոռ անուանեալ կը գքսին: բն. 9,000:

Ա՛Լ քաղաքք Շուէրինայ, Բարչիմ. բն. 6,000: — Վարէն 5,000: — Կրապով 3,500: — Սիւզ 2,300 ունի ազատանս, և այլն:

Բ. ՄԻՒԼԵՄՊՈՒՐԿ ՕԴԲԵԼԻՑ կամ ՇԴԲԵԼԻՑ

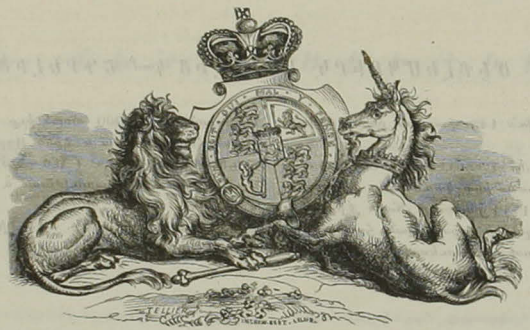
734. Տարածութիւն 145 փարսախ քառ. և իբր 98,000 բնակիչք։

ՍԴՐԵԼԻՑ կամ ՆՈՐ-ՇԴՐԵԼԻՑ (Neu-Strelitz). — Մայրաքաղաք և իշխանանիստ կառուցեալ աստղաձև ուրվանկիւնի յամին 1740 յափունս լճացն Տիրքայ և Կլանպէքայ, ի պալատան գքսին կան հատաքածոյ հնութեանց և արգասեաց արուեստից. ունի մատեանդարան մի 50,000 մասեներէք։ Բն. 13,000։ — Մասն համարի Նորա և Հինն Սդրելից։

ՆՈՐ-ՊՐԱՆԴԷՆՊՈՒՐԿ (Neu-Brandebourg). — Ա. Նուանի վան Ճարտարութեան և ձիւնթայից հանդիսի։ Բն. 8,000։

ՖՐԻՏԼԱՆԴ (Fridland). — Ունի ծխախոտ։ Բնակիչք 4,500։

Դ. ՀԱՆՈՎԷՐ

ԿԱՄ

ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՆՈՎՐԱՅ

Տարածութիւն 1,930 *փարասախ* □. *Բնակիչք* 1,800,000:

735· Տէրութիւնս այս կանգնեցաւ յամին 1814 միւռթեամբ բաղում զաւառաց· որպիսիք են հին կայսրընտրութիւնն Պրունզուիք, Լիւնեպուրգ և արև. ելեան Փրիզ, Հիլտեշհայմ, այլովք հանդերձ· սահմանակից աշխարհք նմին են Հոլշտայն, Մէքլենպուրգ, Բրունսուա, Պրունզուիք, Հես-Կայսրընտր, Հոլանտա, Օլտենպուրգ և Տոյնը Հիւսիսոյ: Տարածութիւն երկրին է 1,930 փարասխ քառ., ղոր Պրունզուիքեր կուս բաժանեն, ի հիւսիսային մասն՝ ընդարձակ և դաշտային, և ի հարաւային լեռնային և ի սմա են Հարց Լերինք յորս դուն բովք բաղուածք· և արուեստաւորաց անդ Ճարտարութիւն մեծ է· ամ ամ հանէն 4 կամ 5 լիար ոսկւոյ, 25,000 լիար արծաթոյ, 80,000 կենդիներ ելրամեղ, 100,000 կենդիներ կապար և քարմարգանկ: Գլխաւոր գետք հաւարկելիք ի Հանովրեր են Իլմա՝ յոր մտանէ Լիմհնաւ· Վէզեր բղխեալ ի խառնիդոց Վէրրայ և Ֆուլդայ, յոր թափի Ասէր հանդերձ Լէյնաւ· Եմս որ գործէ զծոյն Տոլարայ· յարևելեան Փրիզ և ի Պրեմ կան ջաղարթք, և ի ծովախուռն ամբարտակք ի խորտակել զզբուրթիւն ծովուն: Երկիրն քաջ մշակեալ բերրի է ի սահմանս Հարցայ և յեղերս գետոցն և ծովուն, այլ մեծաւ մասամբն աւազուտ է և խոպան մանաւանդ ի Լիւնեպուրգ, ուր անուանի են գառնիքն հաչագեղս ասացեալ և մեղրք, յորմէ չահավաճառ մեծ է բնակչացն· կան և ջրերջք ի կոմսին կողմանս և հոզակոչոյք վառելի: Բերս ունի ցորենոյ, վերց· չոզդամի, և այլն· արջառ և երիվար ընթեր ի Լիւնեպուրգ, ի Հոյա, յարևելեան Փրիզ, և այլն:

736· ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ· — *Ժողովուրդ* Հանովրայ իբր 1,800,000· Աւաջանացիք են ազգաւ, սակաւուք հանդերձ ի Փրիզոնաց և ի Վանդաց· քաղաքացիք խասին զբարձր գերմանացի· չինականք զտորինն· լուծերականք են կրծիւք, բայց միայն 215,000 կաթուղիկոսաք են ի նոսա, 12,000 հրեայք, և իբր 90,000 կալվինականք· Ճարտարութիւն և վաճառականութիւն Հանովերայ չև եա ի քաջ բարգաւաճել· Հասարակաց արհեստ է ոստայնանկութիւն և վառտակ բովուց· Ձուսուցիական մասին ունի Հանովեր զանուանի համալսարանն Կէօդինկենայ, վար

ժարանա ուսուցչաց. 20 գպրոցս բարձր ուսմանց, և այլն։

737. ՎԱՐՁՈՒԹԻՒՆ. — Աբբայական տունն Հաննովերայ սերեալ է Լիւներկոսէ Ադէձեն կոչեցեալ որ էր գոքս Պաւիերայ և Սաքսոնիոյ և նահապետ տունը նոցա մինչև ցայսօր, մեռեալ ի 1198. առ յաջորդեաց սորա բաղում փոփոխմանէք և բաժանմանէք եղեն ի տէրութեանն, մինչև ի Ֆ. Ջ. գարս յերկուս ամիրութիւնս ի Պրունզուիկ և ի Պրունզուիկ Վոլֆենպիւտդէլ որ այժմ մասն է Պրունզուիկայ. ի 1692 առաջինն եղև կայսրութիւր և ի 1714 ի նմանէ եկաց Թագաւոր Ջորջ Դ. յորմէ և յաջորդեաց նորա, և կայսրութիւնը կամ Թագաւորը Հաննովերայ մինչև ի 1837. յորում ամի մեռաւ Գուլիելմոս Դ և գոքան Գուիլիելմոսայ Թագաւորեաց ի Հաննովեր. առ Կաթոլիկներէ Գաղղիացիք սերեցին Հաննովերայ: Միասեռական է տէրութիւնն, այլ ունի առեանս պատուհիկ և խորհրդարան պետութեան: Թիւ զբաց Հաննովերայ իբր 22,000, էր յամին 1848: Հաւք իբր 20 միլիոն ֆր. ծախք՝ սուղ ինչ պակաս. և պարտք առաւել քան 270 միլիոն։

738. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ. — Ի վեց գաւառս կամ ի կուսակալութիւնս բաժանի Հաննովեր (Landdrosteien), որոց կուսակալք կոչին Տրոսարդ (Drossart). և յոսոկականութիւնն մի Բոլուց երկրին կամ Գլաւշթալայ. և են այսոքիկ գաւառքն և բնակիչք նոցա ըստ մարդահաւի 1848 ամին (յուլիս ամսեան)։

Գաւառք	Տար. Մղ. □.	Բնակիչք
Ա. Հաննովեր	1,760	340,000
Բ. Հիլտեսայմ	1,294	360,000
Գ. Լիւնեպուրկ	3,262	327,000
Դ. Շթատ	1,966	266,000
Ե. Օլնապրիւք	1,822	258,000
Զ. Աւրիխ	840	175,000
Է. Գլաւշթալ	184	34,000
	11,128	1,760,000

739. Ա. ՀԱՆՆՈՎԵՐ. Յորում

ՀԱՆՆՈՎԵՐ կամ ՀԱՆՈՎԸՐ (Hanovre). — Մայրաքաղաք բարեշէն յատազուտ գաւառի միւռ՝ ի խառնուրդս գետոյն Ինն և Լայն՝ (Ihn, Leine) որ հնաբերելի է ասասնոյ. շինուածք անուանիք ի սմա են արքունի պալատն, և պալատն Ռէյմպրիհտ, խաղասրահ, վենուարան, մատենագարան, և այլն. ի հրապարակի մատենագարանին կայ արձան Լայպնիցայ և արձան յիշատակաց Ռազելրւոյ. Ճակատամարտն կոթող 162 ոտնաչափ բարձրութեամբ. անուանի են կրճեպուրքն և մարգարէրեան տունք, որպէս, լիճկէն, գպրոց վիրաբուժութեան և բժշկութեան անանոյց, արուեստարան, վարժարան վենուրութեան. և յարուեստս անուանի են գործածք ոսկւոյ և արծաթի: Ասո ծնաւ աստղաբաշիճն Հերշել ի 1738: Բն. 42,000. — Ի սահմանս սորա կան պալատք գլուխանաց Մոն–Պրիլյան (Mont–Brillant) և Հերբենհաւզէն՝ յորում նշանաւոր են գարաստանք նարդեն ջինեաց և մատաղատունկք ծառոց և շուրջանն որ ոտնաչափս 185 բարձրացուածէ գլուխ: Բաղում էր կաճուռեաց կենդրոն է Հաննովէր։

Համելն (Hameln). — Ի վերայ Վէզերայ, ունի մեծ արգելանոց բանագատ գործաւորաց: Բն. 6,000։

Սալցհեմենտորֆ (Saltzhemendorf). — Ունի աղա հանս: Բն. 1,000։

740. Բ. ՀԻԼՏԵՀԵԱՅՄ. Յորում

ՀԻԼՏԵՀԵԱՅՄ կամ ՀԻԼՏԵՀԵՍԻՄ (Hildesheim). — Գլխաւոր քաղաքն հին եպիսկոպոսութեան, նշանաւոր է եկեղեցի նորա յորում կայ և գրչեալ մի նախնի Աւետարանաց Խրիստոսէլէ ասացեալ. ունի կրճարան խլից – հանքից, յիմարանոց, վաճառս կատեաց, և այլն: Բն. 18,000։

741. ԿՈՒԴԻՆԳԵՆ կամ ԿԷՕԹԻՆԳԷՆ (Goettingen). — Քաղաք հին ի գեղեցիկ դաշտի առ Լայնայ. անուանի է համալսարան նորա հիմնեալ ի 1734 ի Գէորգեայ Բ կայսրեսարէ, երբեմն լիրաւազանական և ի պատմական ուսմանս առաւելն ի բոլոր Գերմանիա. 900 ուսանողք են նորա. մատենագարան նորա բաբէ կարգ ունի ընծիր մատեանս 300,000 տպագիրս և 5,000 ձեռագիրք, ունի և հաւաքածոյս ուսումնական նիւթոց: Դիտարանն, պարտէզն տնկաբանութեան, մուսէում, Թանգարան բնական պատմութեան Պրոֆեսիորսայ՝ կարեւորք են վասն ուսուցչաց, ընծերգաստան օրագրաց, ընկերութիւնն արքունի գիտութեանց՝ զոր կարգեաց Հալլէր ի 1751՝ հրատարակէ զգեստարան և զուսումնական ծանօթութիւնս կէօթինկէնայ: Ի չէնս նշանաւոր են մատենագարանն, դիտանոցն, անկեղծոցն կանանց, տպարանք քաղուածարերն, տուն անդամահատութեան, և հոյակապ համալսարանն. է ի քաղաքիս և վարժարան մի, և գպրոց բժշկութեան անանոյց, և գպրոց արուեստից: Վաճառականութիւնն և Ճարտարութիւն քաղաքիս կարի բազմաւաճ են: Բն. 14,000։

Մյունդեն (Münden). — Քաղաք վաճառաշէն և անուանի ի Ճարտարութեան. նստեալ ի խառնուրդս Ֆուլդայ և Վերրայ ի գեղեցկագիր տեղւոջ: Բնակիչք 5,000։

Գոսլար (Goslar). — Յոռոմ Հարեայ, քաղաք ամուր երբեմն ազատ և կայսերանիստ. ունի հնութիւնս ինչ միջին գարու և բուռ երկաթոյ, պղնձոյ և արծաթոյ: Բն. 8,000։

Օսթերոդ (Osterode). — Ձեռագործք սորա ասուի, բամպակի կերպասուց երեսիլն են ի տէրութեան Հանովերայ: Ունի մեծ հաճարանոց ցորենոյ ի պէտս գործաւորացն Հարցայ՝ առ որոյ սուգուտուիլ կայ: Բն. 5,500։

742. Գ. ԼԻՒՆԵԲՈՒՐԿ.

ԼԻՒՆԵԲՈՒՐԿ (Luneburg). — Գ. Ք. առ Լյունեաւայ, ի խոպան գաշտի. ունի վարժարան ազնուականաց (Ritterakademie), և մեծ աղբիւր աղի, յորմէ շահ մեծ է պետութեան: Բն. 14,000։

Ցելլէ կամ Սելլ (Zelle, Selle). — Առ Ալլերայ. աճառ տաւնի բանագատ գործաւորաց: Բն. 12,000։ Առաջ սկսեալ խոպանել Լիւնեպուրկայ ձգի 17 վարսահ յերկայնութիւն մինչև ի Լիւնեպուրկ։

743· Դ· ՇԴԱՏ·

ՇԴԱՏ (Stade)· — Քաղաք ամուր· Բն· 6,000· Հաբերդություն (Haarbourg) 5,000· Երկոքին ևս ի բե-րան Էլպայ անուանի ի փոխանցիկ վաճառականու-թեան· — Ընդհակ բերանոյն Էլպայ և Վէզերայ ան-կանի հին դքսութիւնն Պրեմայ, երկիրը տափարակ որ ունի հողակոյտս վառելիս·

744· Ե· ՕՋՆԱԳՐՈՒԿ·

ՕՋՆԱԳՐՈՒԿ (Osnabrück)· — Գլ· Ք· Եպիս-կոպոսանիստ· Երբեմն մանր էր շրջանակին Վեսգ-ֆալիոյ· ունի գործարանս կտաւուց· ի հաստատուց Ժողովարանին կինգտաւ դաշնադրութիւն Վեսգֆա-լիոյ ի 1648· Բն· 14,000·

745· Զ· ԱՒՐԻԽ·

ԱՒՐԻԽ (Aurich)· — Գլ· Ք· ունի լիկէոն, և վաճառս երկիրացս· Բն· 4,000·

ԷՄՏԷՆ (Emden)· — Ի Ֆրիզ արևելեան, յերկիրը մերում և գնաւոյն նման Հոլանտայ· ի վաճառա-կանութեան առաջին քաղաք է սա ի Հանովերը, զի ունի նաւահանգիստ յինս գՏոլաբր· բայց ոչ որպէս զառաջինն բարգաւաճ· կայ ի քաղաքի աստ և դարտց նաւարկութեան· Բն· 14,000·

ՆՈՐԷՆ (Norden)· — Ունի նաւահանգիստ և մեծ բանոցս փայտի· Բն· 6,000·

ԼԷՐ (Leer)· — Անուանի է և սորա վաճառակա-նութիւնն ի ծովս և մեծ բանոցքն· Բն· 7,000·

ՊԱՊԷՆԲՈՒՐԳ (Papenbourg)· — Ունի և սա մեծ բանոցս, և հող վառելի ի մերում դաշտի· Բնակ-իչք 4,000·

746· Ե· ԳԼԱՒՍԹԱԼ կամ ՈՍՏՈՒԱՆՈՒԹԻՒՆ ԼՈՒՆԱՆՑԻՒՆ (Clausthal)· — Որ է վիճակ լեռնային Հարց լերանց, ուր բազում բուք են·

ԳԼԱՒՍԹԱԼ (Clausthal)· — Գլ· Ք· ունի վար-ժարան գիտութեան բուժուց և անուանաց, գրամա-տուն, և Հարտարարքին ջրմուղ վան բուղուցն Դորո-թեա առաքինեաց· Բն· 9,000·

ԱՆԴՐԷԱՍԲԵՐԳ և ԱԼԹԷՆԱՆ (Andreasberg, Altenau)· — Ունին բուս արծաթոյ և կապարի·

ՔԷՆԻԳՍՀՅՈՒԹԷ (Koenigshütte)· — Ունի գաբբ-նոց մեծ·

Ե· ԴՔՍՈՒԹԻՒՆ ՊՐՈՒՆԶՈՒԻՔԱՅ

747· Դքսութիւն Պրունզուիքայ որ և Պրաունշ-վայկ ըստ Գերմանացւոց, ժողով է մանուկ գաւա-ռաց, ձգեալ զՀիւսիսային կողմէ Հարցայ ընդ մէջ Բրուսիոյ և Հանովրայ 203 վարսախ քառակուսի· ժողովրդք երկրին իբր 276,000 ի Աաքսոնաց սե-բեալ է և խօսի զասորին գերմանական, և կրօնիւք լուտերականք են, իբր 2,800 կամուրիկեայք միայն գոն ի նոսա և 1,600 Հրեայք, գործօնք և Հարաւոք, և բազում ի նոցանէ ոսկերչականք են արուեստիս· Հանիք և քարինք և փայտ առատ են ի Պրունզուիք· երկաթ 120,000 կինդինար ի տարւոջ· Երկիրն բերէ ազգիազգի ընդեղէնս և իւղային բոյսս որպէս վուշ և այլն, և հունալսն ընծոր· Կան մանր նորին պար-ոնիքք և անդրանիք մշակեալ է, և այլ կէսն անտա-ռային է և Հարալ անգէտից· Պրունզուիք ի սկզբան դարուս մանր Վեսգֆալիոյ Համարեալ էր, յամին 1814 տուաւ ոտՀին Պրունզուիքի Վրիդերիդդեայ որ ի տանէն Հանովրէրայ·

Հասք պետութեանն և ծախք են իբր 5 միլիոն ֆր· պարտք իբր 22,000,000· Զօրք, 2,476 այր, իսկ ի պատերազմի իբր 5,000·

Ի վեց շրջանակս կամ դքսութիւնս բաժանի Պրուն-զուիք, որ են

Գաւառք	Բնակիչք
Պրունզուիք	67,000
Վոլֆենպիւթդել	54,000
Հելմշտէտ	44,000
Հոյզմինդէն	46,000
Կանտէրհայմ	43,000
Պլանքենպուրկ	22,000
	276,000

748· ՊՐՈՒՆԶՈՒԻՔ կամ ՊՐԱՒՆՇՎԱՅԳ (Brunswich կամ Braunschweig)· — Ցեղը Աքերայ, մայրաքա-ղաք գեղեցկաձիսա· Երբեմն մեծագոր յոյժ վան դաշնա-կից վաճառականութեան, անուանի է և այժմ ի Ճոխ-քան զքաղաքս քաղաքս հիւսիսային Գերմանիոյ· Ի չինուածսն գեղցիկք են պալատ գքսին որ հրդե-հեալ մասամբ ի խուովութեան 1830 ամին՝ նորոգե-ցաւ նոյնհետայն վայելչագոյն ևս· պալատ սերու-թեանն· հին պալատ գքսին յորում կայ առիւծ վիճ-ակի պղնձակոյտ յիշատակ Առիւծն վերաձայնեալ Ենրիկոսի, Թատերգարանն, զինարան, մուսեոն· Ունի և ուսումնարանս անգամսհատութեան և վիրա-բուժութեան, և դպրատունս, յորս նշանաւոր է

Կարողներեան և գալրոյն Ճարտարութեան. անկեալ նոց աղբատաց և այլ ևս տուիք մարդասիրութեան։ Ընտանի են տանալաճառք քաղաքին Երկիցս ի տարւոջ։ Բն. 40.000։

749. ՎՈԼՖԵՆՊՈՒԹԵԼ (Wolfenbüttel). — Ա. Օ. քերայ աթոռ վերին առևին բովղոյ, քաղաք գեղեցիկ, յորում անուանի է գրատունն 200.000 մատենիքը և 10.000 ձեռագրովք. անդ կանգնեալ կայ անգրի բանասիրին Լէսսինկայ (մեռեալ ի 1781) գեղանապետի մատենադարանին։ Տուն բանագատ գործաւորաց։ Բն. 9.000։

ՀԵԼՄՇԹԷԴ (Helmstaedt). — Երբեմն անուանի վան համալսարանին հիմնելոյ ի 1576 որ բարձաւ յաւուրս Թագաւորութեան Վեսդֆալիոյ յամին 1809։ Բն. 6.000։

ՊԼԱՆԿԷՆՊՈՒՐԿ (Blankenbourg). — Գոհին Հաղցայունի մարզպատուն, վարժարան անգրիագործութեան. Բն. 3.600։ — Ա. Երի քաղաքիս ի քարաժԼեալ որոյ 1038 ոտնաչափ բարձրութեան է՝ կայ զբօսանոց պատեան Լուվիզնպուրկ։

Դքսին Պրունզուիքայ կալուած է իշխանուհիւնին Էօլսայ (Oels) ի Պրեզլաւ Շլեզիոյ և սերուհիւնին Մէձիպոր (Medzibor), յորս 325 գեօղք են և 8 քաղաքք, ընդ իշխանական իրաւունս արքային Բրուսիոյ. Նոյնպես և Լուսալիցիոյ և Կուդէնգակ յՕբբէնը գաւառի։

Ը. ՄԵԾ ԴՔՍՈՒՀԻՆ

ՕԼՏԵՆՊՈՒՐԿԱՑ

750. Լ՚ԻՐԵՔ մասունք են սերուհիանոս անհատապաք և անջատեալք. — Ա. Դքսուհիւնին Օլտենպուրկայ. — Բ. Իշխանուհիւնին Լիւսէք՚ի Հոլշտայն. — Գ. Իշխանուհիւնին Պիրքէնֆէլտ՚ի Ձախակ Հռենոսի ընդ միջ Մոզէլայ և Սարբոյ. որոց միաշամուռ 324 փարսախ քառ. է տարածութեան։ Օլտենպուրկ կայ ի բերան Վէզերայ ընդ միջ Հանովերայ և Հիւսիսոյ Ծովուն, գնատագոյն և գաշտային, վասն որոյ ամբարտակք ամրացեալ է յերելսաց ովկիանոս. մշակութիւն յաջողի ի կաւուտ ծովափանս և ի գետեղերս, բայց առաւելագոյն մասն երկրին թափուր, աւազուտ և ձախձախուտ է և երկիր հողոյ վառելոյ. բնակիչքն պարապին ի դարմանի արջառոց և մեղու. Վէզերը և Հունդ գետ գիւրին ի վաճառակութիւն, և վաճառք գլխաւորք են՝ արջառ, փայտ, ցորեան, կտաւիք։ Թիւ ժողովրդեան է 280.000, որք լուտերականք են կրօնիւք, բայց իբրև 66.000 կաթոլիկկայք գոն ի Նոսա, և Հրեայք 700։

751. Ջարմ գքսին Օլտենպուրկայ սերեալ է ի նահնոյ ցեղէ Սաքսոնաց. և ըստ ոմանց ի Վիտգէքինոյ. ի ԺԵ դարու մի ոմն ի գքսից Օլտենպուրկայ եկաց Թագաւոր Դանեայ և ի սերնդոյ նորին ցարդ կան Թագաւորք աշխարհին. ի 1667 ի պատկասէլ արեւել յաջորդի գահոյն Օլտենպուրկայ՝ վճռակեցաւ Երկիրն արքային Դանեայ, որ ի 1773 ետ զայն ի Պօղոս կայսր Ռուսաց առեալ ի նմանէ զՀոլշտայն, և Պօղոս ետ ցեպհակոպան Եկաթինայ ցիւր ազգականն, և յայնմ հետէ ազգակիցք նորա վարեն զսերուհիւնն անուամբ մեծի գքսութեան։ Նաթոլէոն յամին 1810 զքոյնն Օլտենպուրկ ման Գաղղիոյ կարգեալ էր։ Ի սկիզբն 1849 ամին նորոգ յերիւրեցան օրէնք սկաուհեանն՝ որ միապետական իմն է։ — Հասք պետութեանն են 6 միլիոն ֆր. ոզրականք 4.084։

752. Դքսուհիւն Օլտենպուրկայ բաժանի ի վեց շրջանակս կամ գաւառս և ի սերուհիւն մի. յերիս պայազատուհիւնս որոհեալ է և Պիրքէնֆէլտ։

Գաւառք	Բնակիչք
Ա. Օլտենպուրկ	40.000
Բ. Կայէնպուրկ	35.000
Գ. Օլդենպուրկ	29.000
Դ. Տէլմենհորտ	34.000
Ե. Վէխտա կամ Ֆէհդա	34.000
Զ. Քլոբբենպուրկ	33.000
Տէրութիւն Եէվէր.	20.000
Իշխանուհիւնն Լիւսէք.	22.000
Իշխանուհիւնն Պիրքէնֆէլտ.	
Ա. Պիրքէնֆէլտ	10.000
Բ. Օսերբրգային	13.000
Գ. Նօհֆիելտեն	8.550
	278.550

753. ՕԼՏԵՆԲՈՒՐԳ (Oldenbourg). — Մայրաքաղաք առ Հունդայ. ունի գեղեցիկ գղեակ արքունի, որաբան, զինուորանոց, Թանգարան հնութեանց: Բն. 9,000:

ՎԻԼՏԵՀԱԶԷՆ (Wildeshausen). — Ունի կրթարան խլից-համրոց: Բն. 2,000:

ՎԷԽԱ (Wechta). — Ունի մարզաւոյն ուղղափառաց: Բն. 2,000:

ԵՒՎԼԻ (Jever). — Գ. Ք. համանուն տիրապետեանն, կարի քաջ բարգաւաճեալ է: Բնակ. 3,600:

ԱՒԳՒՍ կամ ԵՒԴԱ (Eutin). — Գ. Ք. Լիւսէքաղ: Բն. 2,800: Բնակուիչն եղև Վլադ և այլոց խմաստնոց:

ՊԻՐԿԷՆՖԷԼՏ (Birkenfeld). — Գ. Ք. համանուն նահանգ իշխանութեանն. ունի դպրոց լատին լեզուի: Բն. 1,700:

754. Ընդ միջ գաւառաց Օլէնպուրկայ ի հարաւոյ Եմվերայ առ Եահդ (Iahde) գեաւղ, կայ փոքրիկ վիճակն Քնիփհաուզէն (Kniphausen) յամին 1826 անկաւեալ յՕլէնպուրկայ և անկախ տիրապետութիւն լեալ. որոյ տիրէ կոմսն Պենդինքայ. իբրև փարատիս մի քառ. է վիճակն, և բնակիչք ի նմա 3,100. և գիւղաւոր տեղի գղեակն Քնիփհաուզէն 50 բնակչօք. բայց կոմսն նատ ի Վարէլ կամ Ջարէլ կալուածս իւր յՕլէնպուրկ: — Սա է փոքրագոյն քան զամենայն պետութիւնս Եւրոպիոյ. վասն այնորիկ և ի բաղմաց ընդ դբսուհեանն Օլէնպուրկայ ի մի համարեցաւ:

Լ. Բ. ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆՔ ԼԻԲԲԷ

755. Արդ իշխանութիւնք են Լիբբէայ. Լիբբէ Տեգմոլտ և Շաումպուրկ Լիբբէ:

Ընդ միջ Հանովէայ, Բրաւնշէյ և Հէս Կասսըլընթրի է երկիր հրկին իշխանութեանցս, և ունի հովիտս բազմերես անտառախիտ բլուրք. երկիրն ընկոյզ ի մացառս Տեգմոլտայ, վաճառ կատուց. կարի քաջ բարգաւաճեալ է կրթութիւն իշխանութեանցս: Վերջին բոլոր տասնի տուս վճռի յատեան Վըշիֆենպիւդէլայ ի Պրանդոնբուրգ: Տեգմոլտայ 820 արք են զօրու, Շաումպուրկայ 432. Հասք տուաջնոյն են իբր 1,100,000 ֆր. երկրորդին՝ իբրև 580,000 ֆր:

Ա. ԼԻԲԲԷ ՏԵԳՄՈԼՏ

756. Տարածութիւն իշխանութեանս 54 փարսախ քառակուսի: Բն. 106,000, որք միաֆանաւ կալչնականք են:

ՏԵԳՄՈԼՏ (Detmold). — Ի աթոռ իշխանին: Բն. 2,600: — Ընդ միջ Տեգմոլտայ և Բասէրսոռնայ յանտառին Տեւտոպուրկայ կարծի պարտեալ Վարոսի ի Գերմանացւոց, ընդ ամս յաւաջ քան զՔրիստոս:

Ընդ համբրն 145 գիւղք են իշխանութեանս, ազանք 5 և քաղաքք 6 և կէս, քանզի կէս Լիբշտատ (Lippstadt) քաղաքի վաճառեցաւ Բրաւնշ. յ'17 մայիսի 1850 ամին, 9,000 դաչէռ հասոյթ առեալ ընդ այն:

Բ. ՇԱՒՄՊՈՒՐԿ կամ ՇԱՒԵՄՊՈՒՐԿ ԼԻԲԲԷ

757. Շաումպուրկայ կամ Շաւեմպուրկայ տարածութիւնն է 23 փարսախ քառակուսի. Բն. 29,000, որք լուսերակաւք են ազանդով:

ՊԻՒՔԷՔՊՈՒՐԳ (Bückeburg). — Գ. Ք. և իշխանանիստ 2,300 բնակչօք:

Վիլհելմշտայն (Wilhelmstein). — Ամրոց փոքրիկ Տարատարաշէն ի լճի միում կառուցեալ ի Գուլիելմոյ միջնեան դքսէն, որ և զբաղար եկաց Լյուսթատանացւոց, (մեռեալ ի 1777):

ԹԻ. ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ՎԱԼՏԷՔԱՅ

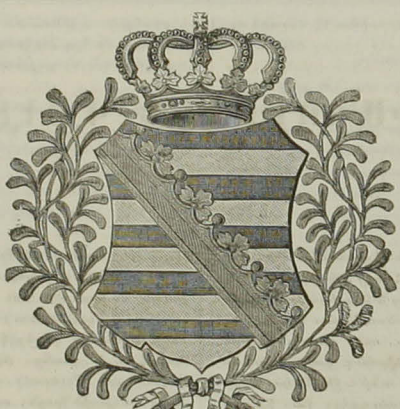
738. Իրաւ մասունք են իշխանութեանս, վալէ տէք՝ ընդ մէջ Բրուսիոյ և Հէսայ, և Բիրմոնդ՝ ընդ մէջ Հանովէայ, Պրունզուիքայ և Տեգմոլտայ. որոց ընդ քնաւ 60 վարսախ է տարածութեան: Լեռնային է երկիրն մանաւանդ վալտէք, ունի անտառս և երէ, բովս երկաթի և պղնձոյ: Բիրմոնդ դաշտ է զուարճալի ընդ որ գնայ Էմմեր, ունի և ջերմուկս. վերին տեսեան սորա է՛ Ըրլիֆենպլուդել: Բն. 58,500, դաւանութեամբ՝ աւետարանականք:

Ի վեց պալատութիւնս բաժանի վալտէք, որ կոչին Դուփհագէ (Twiste), Տիմէլ (Diemel), Իտէր, Վէրքէ, Ադղէնպէրկ և Բիրմոնդ (Pyrmont): Հասք պետութեան են իբրև 800,000 ֆրանգք:

ԱՐՈԼՍԷՆ (Arolsen). — Գլ. Ք. իշխանանիստ, ունի գրատուն դէղեցիկ, թանգարան հնութեանց պոմպէյայ և դրամոց: Բն. 2,200:

ԲԻՐՄՈՆԴ (Pyrmont). — Աւ. Էմմերայ, անուանի ւան հանքային ջրոցն, ուր գան բազմութիւն մարդկան. դէղեցիկ են սահմանք նորա շուրջանակի: Բնակիչք 3,000:

ՀՈՒ ՍԱՓՍՈՆԻԱ

ԿԱՄ

ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

ՍԱՓՍՈՆԻՈՅ

Տարահոսքիւն 973 փարսախ □. Բնակիչք 1,900,000:

759· Սահմանք պետութեանս այսօրիկ են Բրուսիա, Աւստրիա, Պաւիերա և գետութիւնք Սաքսոնիոյ· որոյ տարածութիւն է 973 փարսախ քառ: Հարաւային մասն երկրին լեռնային է և մայրեղը· գլխաւորք ի լերինն են Էրծկէսիրկ լերանց պարք, 3,800 ոտնաչափ բարձր որ զՍաքսոնիա ի Պոհեմիոյ բաժանեն և յարևելից կուսէ յանգին ի լերինն Կոչիցեալս Հերուսիա Սաքսոնիոյ յորս տարածանին հովիտք վայելուչք· հիւսիսակողմն զետատափն է և ջրիր մասն երկրին անտառային· գետ մեծ յաշխարհի սոսկ գնայ էլբա, և ի նա խառնին ամենայն գետակք որ յերկրին Սաքսոնիոյ· Էլգեր, Շբրէ, Մուլդա և Բլայս, բայ ի Նայսայ որ մտանէ յՕտեր: — Ընդատաբեր գաւառք տերութեանս հատան ի հնձանէ ի 1815, վասն որոյ բերք երկրին մեծագնէլոյ չեն բաւական և ժողովրդեանն, թէպէտ և մշակութիւն ծաղկեալ է անգ, մանաւանգ ի հիւսիսային կողմանս ուր առատ է պտուղ և վուշ· բայց շահ մեծ է ի հանքացն յորս 12,000 գործաւորայ վաստակին· տարեկան արծաթոյ հանեալ լինի 32,500 լիտր, երկաթ՝ 80,000 հինդնարք, գոպալ՝ 5,600, անագ՝ 3,000, և հող ընդեր յահռչակ, որոյ միայն համուռն գին է 6 միլիոն ֆր· ընդեր են և արջառք և ոչխարք Սաքսոնիոյ, և գերգին գաւառացն անուանի է որպէս զոպանիոյ: Անուանի է Սաքսոնիա և ի ճարտարութիւն· յամենայն քաղաքս նորա գտանին գործարանք ասուի, կըտաւի, բամբակի, մետաքսի, ասղնեգործոց, յահճապակւոյ, մետաղի անօթոց, և այլն:

760· Բնակչաց թիւ հաշուի 1,900,000· որք գերմանացի են ազգաւ, բայց միայն 50,000 վանդիք են ի սահմանս Շլեզուոյ յարևելից կուսէ էլբայ: Ըստ դաւանութեան՝ աւետարանական լուսերականք են· 34,000 կաթոլղիկեայք միայն են ի նոսա և 1,000 հրեայք: — Մինչև յժ դար Սորպք որ ի վանդայ՝

տիրին Երկրին Սաքսոնիոյ. Հենրիկոս Ա հալածեալ զնոսա ի սահմանացն որ ընդ մէջ Էլպայ և Սաալայ՝ հաստատեաց զՄարկգրաւ Իլանուռեիւն Մինիոյ. որ վոխանդեալ ի ձեռս բազմաց, ապա ձագ ի ատենն Վէտդինայ յորմէ սերեալ են ամենայն իշխանք Սաքսոնիոյ որք և տիրեն ի վերնոյ Իւրեանց. յԻՒ դարս ի Նուռանէլ Առիւծն Ներիկոսի զդքսութիւնն Սաքսոնիոյ Բեռնարդոս Ասկանիոս կամ Ածկեղ. Ժառանգ այնը զքսութեանն ոչ կարելով Թագիլ զայնոսն Նորին կոչեաց զհւր զԱգաւորութիւնն՝ զԱքսոնիա Բրուսաց այլովք հանգերձ. ի զաւել տոհմին Վէտդինայ, Փրեաերիկոս–Մարտին Լանդգրաւ Թուրինկիոյ տիրեաց կալուածոց Նորին և ի Նմանէ այժմեան իշխանք սերունդք են. յամին 1483 յերկուս ցեղս բաժանեցաւ զարմ Նորա. անդրանկանն՝ որ կոչի Երնեստ վիճակեցաւ Թուրինկիա և կայսրընտրութիւն. կրտերդն՝ որ Ալպերդ՝ անկաւ բաժին Մերնիա և զքսութիւն. ի սմանէ ոտին ըզ Ծագումն Թագաւորք Սաքսոնիոյ, իսկ իշխանքն յանգրանկանէն, որոյ տոհմ յառնութեամբ Կարոլոսի Ե ի Միւհլպերգ (1547) վառնարանալ յաւել զիւառս միւսոյն: Թագաւորական տոհմին ուղղափառ են կրօնք ի 1697 ամ անտի: Յամին 1806, Կայսրընթերն Սաքսոնիոյ յետ պատերազմին Ենէնայ Թագաւոր եկաց ի ձեռն Նաբոլէոնի և դուքս Վարսաւիոյ, բայց ի 1815 և զքսութիւն և զկէս երկրի Նորա բարձին ի Նմանէ:

761. Հասք տերութեանն են 30,000,000 ֆիորնգք: Նախք ևս Նոյնչափ. իսկ պարտք 90,000,000: Զօրք 26,283:

Ի չորս շրջանակս կամ գաւառս բաժանի ազգ Սաքսոնիա.

	Գաւառք	Բնակիչք
Ա.	Տրէզդա	482,000
Բ.	Լայբսկ	430,000
Գ.	Զուէքաու	695,000
Դ.	Պաուտիսին	290,000
		1,897,000

762. Ա. ՏՐԵԶԴԱՆ. Յորում

ՏՐԵԶԴԱ (Dresda) • — Մայրաքաղաք գեղեցիկ առ լեռնոտամբ, յափունս Էլպայ, կամարձ մեծ

Տրէզդա

1,400 ոանաչափ արկեալ ի վերայ Նորա կցորդէ ըզ կրկին մասունս քաղաքին. ամրութիւնք Նորա քանդեաք փոխեցան ի պարտէզս. Երկուս հրապարակս ունի գեղեցիկս և շինուածս հոյակապս ոչ սակաւ. Նըշանաւոր է ի Նոսա եկեղեցին ուղղափառաց, եկեղեցի Տիրուհւոյն, որքունի գղեակն՝ ուր կայ պահն Կանաչ կուչեցեալ. Թանգարան քարանց և արուեստա. կերտ Նիւթոց. պալատն Պրիւլ և գեղեցիկ պարտէզ Նորա առ Էլպայ, պիտանեան, Թատրերգարան, տուն պատկերաց առաւել քան զՀազար հինգհարիւրից պարծանք քաղաքին, զի չկը Նմին հաւասար ի բովանդակ Գերմանիա, և գտանին անդ բազում երեսիք Նարատարաց նկարք. ի տարին յարկի Նորին կան 800 պատկերք գառնեալք երեսիք անգրեայց հին Նարատարաց: Ի Յաբտնեան պալատան՝ որ Օգոստէոն կոչի այժմ՝ կայ մատենադարան 250,000 հատոր գրովք, հաւաքուեալ հին ու նորագոյն. ի Զուէնկեր 200,000 պատկեր փորագրեալ, Թանգարան բնական պատմութեան, և այլն: Են ի Տրէզդա և Նմանեան նկարչութեան, փորագրութեան և արձանագործութեան, ուր ուսակերտին բազմութիւն ուսանողաց. անուանի են և կրթարանքն և տունք բարերարութեան, և գործարանքն ուսուցիչական անօթոց և զարգուզ. և վան հաւարման արգաւաց արուեստից և գեղեցիկ Նմանեացն և զուարճագեղ վայրան և վան մերձաւորութեան Համբաւեալ բաղանեացն Պոհեմիոյ և դիւրին Ճանապարհաց, քանզի կենդրոն երկաթուղեաց է Տրէզդա, ամի ամի բազմութիւն օտարական Նոց գան ի Տրէզդա: Նշանաւոր եղև յաղթութիւն Գաղղիացւոց առ ի 1813: Բն. 91,000:

763. Գեղեցիկք Էլպայ՝ մանաւանդ աքահղին պարտիզք և տունք զբաղարեալք են. յորս մերձ կայ հովիտն Բլաէն, և չորիւք փարախաք Հեռի Սաքսոնեան Հելուետից լերինք, յորս կան Ժայռք և վէմք անճոռնի տեսլեամբ, և ամայիք և խորագորք ընդ մէջ Նոցա. ի Ճանապարհի անդ կայ գղեակն արքունի Բիլնից յաջմէ գետոյն, անուանի վան գաղնագրութեամն եղելոյ ընդ Բրուսիա և ընդ Աւստրիա ի 1791 վան զդէմ ունելոյ Գաղղիացւոց: — Ա. Բեռնա քաղաքաւ. (Բն. 5,000). ի Ճախմէ Էլպայ, կայ ամրոցն Սաննէնշտայն և ի Նմա յիմարանոց մեծ. իսկ խոնարհագոյն ի Նարաւակողմն կայս կայ զարմանագործ բերդն Քէօնիկշտայն կառուցեալ ի վերայ ժայռի 1,400 ոանաչափ բարձր, կիսով փարախաւ շրջապատուելիւն Նորա. ունի անդաստանս և չորհոյս 1,000 ոանաչափ խորութեամբ. և ե սա միակ բերդ ի Սաքսոնիա, չընդալայրք Նորա գեղագիտակ գիրս ընծայեն մանաւանդ ի հանդիսակոլին ի լերինս Սաքսոնեան Հելուետից, որպէս և յամենայն իսկ պարու լերանցս է տեսանել զայն:

Մ՚ԱՒՍԷՆ (Meissen) • — Քեզք Էլպայ հուպ ի Տրէզդա, անուանի վասն սաքսոնեան չախմայական ձեռագործոց, 600 գործաւորք են ի գործարանին զոր Պեօդիքէր գտիչ ապակւոյն այնորիկ արքունի ծախիւք կառոյց ի 1740. արգելուլ խափել ի սերուցեան անդ մի ոսկիք յայտնել զարուեստն, բայց յետ սակաւ ամաց չհնեցան գործարանք նման նմին և յայլ սերուցեան Գերմանիոյ և ապա ի Գաղղիա և յԱնգղիա. Նեպէա ոչ ուրեք գտաւ հասատար ապահոյն Մայսէնայ. զնան սպիտակ յորմէ գործի չախմայական՝

հանէն յԵրծկէպիրկէ վերանց։ — Ընդ մէջ Տրէզտայ և Մայսէնայ կան ոչ սակաւ այգիք։ Բն. 8,500։

764. Բ. ԼԱՑԲՈՒՒԿ։ — Ցորեամ գիւաւոր քաղաք

ԼԱՑԲՈՒՒԿ կամ ԼԻԲՈՒԱ, ԼԻԲՈՍՈՒԱ կամ ԼԱՑԲՈՒՒԿ

Ժողովարան հասարակաց ի Լայպցիկ

thaus). Օդոստէոն համալսարանն, վարժարան փորձառու հմտութեան և կրկին հրատարակչ վաճառականաց։ Անուանի են երեք ամսավաճառք քաղաքիս և սկիսանացուք դաշնակցութեանն, վաճառականք ի զանազան աշխարհաց գան անդր՝ ի Պոլենիոյ, ի Ռուսաց, ի Ցուծաց, ի Հայոց և յայլոց կողմանց ապրանիւք, և համարի գին վաճառացն ածելոց անդր 250 միլիոն վր։ Լայպցիկ նշանաւոր է և իբրև կնիք գրոց գրոց Գերմանիոյ, են ի նմա 120 գրանոցք և 220 մամուլք տպագրութեան. համալսարանն՝ հիմ. Նեալ ի 1409՝ ունի ընդարձակ շինուածս ի սիտս զանազան ուսմանց, համակաք 1,000 ուսանիւն անդ, և ի գրատան նորա 400,000 մատենից են. անուանի են երկու վարժարանքն, Ջեմարանն արուեստից, որ պրոց փորձառու գիտութեանց, դպրոց վաճառականութեան, և կինգասդուտա ընկերութիւնք. գործարանք մետղոյ և զարդուց։ Ցամին 1850 ի Լայպցկի կարգեցաւ մեծ հանգիսարան Հարտարութեան ամենայն Գերմանիոյ։ Սա ծնան Լայպնից, Վեբոդներ և այլք ոմանք արք անուանիք. սա կուտգառա Ատոլիոս յաղթեաց Դիվլեայ ի 1631, և սա պարտեցան Գաղղիացիք ի 1813 ի մեծի պատերազմին զատուրս երկու քաղաքիս կռուելով, զոր Պատերազմն ազգաց կոչեն անդ (Völkerschlacht), խոյ վիճակարի կանգնեալ կայ ի Հակառատեղւոյն. և յսոն Էլզոէրայ կանգնեցաւ ի զուարճալի պարտիզի արձան քաջի արքայազնին Լ. Հայոյ Բանեագովքեայ։ Բարգաւաճանք Տրէզտայ յահսկեցին երկաթուղեաք նորա որ ընդ Մակաեպուրկ, Գեռլին, Գասսէլ, Նորնմպերկ, և այլն։ Բն. 60,000։

765. Գ. ԾՈՒԻՒԱՒ։ — Որոյ գիւաւոր քաղաք

(Leipzig)։ — Ի համօտուրս Էլզոէրայ, Բլայսայ և Բարտայ մի լերդարձակ և ի վաճառաշահ քաղաքաց Գերմանիոյ. անուանի է ի շինուածս նորա Եկեղեցին Ս. Նիկոդայոս, գիւղն Բլայսենպուրկ դիտատեղի Նոցան Հանդերձ, Հասարակաց Ժողովարանն (Rathaus). Օդոստէոն համալսարանն, վարժարան փորձառու հմտութեան և կրկին հրատարակչ վաճառականաց։ Անուանի են երեք ամսավաճառք քաղաքիս և սկիսանացուք դաշնակցութեանն, վաճառականք ի զանազան աշխարհաց գան անդր՝ ի Պոլենիոյ, ի Ռուսաց, ի Ցուծաց, ի Հայոց և յայլոց կողմանց ապրանիւք, և համարի գին վաճառացն ածելոց անդր 250 միլիոն վր։ Լայպցիկ նշանաւոր է և իբրև կնիք գրոց գրոց Գերմանիոյ, են ի նմա 120 գրանոցք և 220 մամուլք տպագրութեան. համալսարանն՝ հիմ. Նեալ ի 1409՝ ունի ընդարձակ շինուածս ի սիտս զանազան ուսմանց, համակաք 1,000 ուսանիւն անդ, և ի գրատան նորա 400,000 մատենից են. անուանի են երկու վարժարանքն, Ջեմարանն արուեստից, որ պրոց փորձառու գիտութեանց, դպրոց վաճառականութեան, և կինգասդուտա ընկերութիւնք. գործարանք մետղոյ և զարդուց։ Ցամին 1850 ի Լայպցկի կարգեցաւ մեծ հանգիսարան Հարտարութեան ամենայն Գերմանիոյ։ Սա ծնան Լայպնից, Վեբոդներ և այլք ոմանք արք անուանիք. սա կուտգառա Ատոլիոս յաղթեաց Դիվլեայ ի 1631, և սա պարտեցան Գաղղիացիք ի 1813 ի մեծի պատերազմին զատուրս երկու քաղաքիս կռուելով, զոր Պատերազմն ազգաց կոչեն անդ (Völkerschlacht), խոյ վիճակարի կանգնեալ կայ ի Հակառատեղւոյն. և յսոն Էլզոէրայ կանգնեցաւ ի զուարճալի պարտիզի արձան քաջի արքայազնին Լ. Հայոյ Բանեագովքեայ։ Բարգաւաճանք Տրէզտայ յահսկեցին երկաթուղեաք նորա որ ընդ Մակաեպուրկ, Գեռլին, Գասսէլ, Նորնմպերկ, և այլն։ Բն. 60,000։

765. Գ. ԾՈՒԻՒԱՒ։ — Որոյ գիւաւոր քաղաք

ԾՈՒԻՒԱՒ (Zwickau)։ — Որ ունի լիկան և մատենագարան մեծ։ Բն. 18,000։

ՀԷՄՏՈՒ (Chemnitz)։ — Ցերծկէպիրկէ, կենդրոն բամբակեղէն կերպասուց ի սկիս Սաքսոնիոյ, գործատղոք և մեքենայք հիւսից բազմաթիւք են ի նմա, և տարեկան չաշ բամբակին 8 միլիոն։ Սատ ծնաւ Հայն բանասեր մեռեալ ի 1809։ Բն. 10,000։

ՖՐԱՑԳՊԵՐԿ (Freiberg)։ — Եւ սա յԵրծկէպիրկէ, աթոռ հոգաբարձուին հանքից. ունի ձեմարան հանքարանութեան զոր պայծառացուցին վ. Հռնէր (մեռեալ ի 1817) և այլ վարժապետք ձեմարանին. ի սահմանից նորա ելանէ արծաթ առատ։ Բն. 12,000։

766. Դ. ՊԱՒԱՑԻՆ կամ ՊՈՒՏԻՍԻՆ։ — ՊԱՒԱՑԻՆ (Bautzen)։ — Քաղաք վաճառաշահ ի վերին Լուսատիա. ունի գործարանս չուխայի, բամբակի և կտաւուց։ Գաղղիացիք ի 1813 սատ յաղթեցին Ռուսաց և Բրուսաց։ Բն. 12,000։

ԶՒԳԱՒ (Zittau)։ — ԵՒս Նայայ. Բն. 10,000. ի վերին Լուսատիա։ — Բլաէն, 10,000, ի Վայկլատ, վաճառաշահ յոյժ։ — Շնէպէրկ, 8,000։ — Ալնապէրկ, 7,000։ — Զոբաս, 5,500. սոքա յԵրծկէպիրկէ. և այլ ևս քաղաք մանուկք որ նշանաւոր են վասն ձեռագործոց։

ՀԵՐՆՀՈՒԹ (Herrnhuters)։ — Քաղաք փոքրիկ, առաջին աթոռ է Մորաւեան կամ աւետարանական եղբարց, զոր հաստատեաց ի 1722 Ձինզենդորֆ կոմս, 200 քարողիչք են նորա որ գնան աշակերտել զՀեթանոս, և ազանդաւորք ընդ ամենայն 65,000։

ԿԱՄՏՆ (Kamenz)։ — Հայրենիք Լեսսինգայ, առ Սեաւ Էլզոէրաս։ Բն. 4,000։

Նշանաւոր են բազում դաշք ի Սաքսոնիա վասն չզոր Ճակատամարտից ի նոսա տղերց։

ԺԱ–ԺԲ· ԴՔՍՈՒԹԻՒՆՔ ՍԱՔՍՈՆԻՈՅ

ՎԱՅՄԱՐ, ԿՈԹԱ, ՄԱՅՆԻՆԿԷՆ, ԱԼԴԵՆՊՈՒՐԿ

767· Դքսութեանցն այսոցիկ սահմանք են Բրունսուիկ, Թագաւորութիւն Սաքսոնիոյ, Պաւիերա, Իտալիա, և այլն. և են ի Թուրինկեան անտառին և ի սահմանս նորա, հովտային և ըլլագեղ և բարեբեր է երկիր նոցին, բերէ ճարակ առատ ի անուռնգ պահանց· ունի անտառս մեծամեծս ի կոթա, ի Հիլդպուրկհաւզէն, Ա՛ալդենախ· և բարեբեր վիճակս Ա՛ենպուրկ, ի Գոտուրկ և յախճունս Սաալըֆ· գետս այս և Սալտաֆն էլզդեր, Վերրա, Իլմ և Իգ (Ilz) առուգանն զերկիրն· Ժողովուրդն բարեկիրթ է և գործօն, լուսեթերական աղանդով, բնակիչք Ալգենպուրկայ զվաճսի սովորութիւնս իւրեանց անփոփոխ պահեն ցայժմ, և են սերեալք ի Վանդաց, Եվենայ համալսարանն և տաճանն վերին բազըրց՝ հասարակ է ջրիցն ևս պետութեանց։

Ա· ՄԵՆ ԴՔՍՈՒԹԻՒՆ ՍԱՔՍ-ՎԱՅՄԱՐ-ԱՁԷՆԱԽ

768· Տարածութիւն երկրին է 186 փարսախ քառակուսի· Բն· 262,000· յորս 10,600 ուղղափառք, և 1,500 Հրեայք· Երկու գլխաւոր մասունք են սորա, Վայմար՝ յանտառն Թուրինկայ ի հիւսիսի արեւելից բաժանեալ ի 16 պայրութիւնս, և Ա՛ղլենախ՝ ի հիւսիսի արեւմտից ի 10 պայրութիւն· Մեծ գործքն որ զայս անուն հառ ի 1815 գլուխ է Երիսեատեան ժողովն· Հաւք պետութեան իւր 6 միլիոն ֆիրանգք, նոյնչափ և ծախք· պարտք 15 միլիոն· զորք 5,150·

ՎԱՅՄԱՐ (Weimar)· — Ա՛ռ Իլմայ ի գեղազարդ հովտի, մայրաքաղաք իշխանանիստ, ունի գեղեցիկ վէմնաշէն և տունս ոսմանց և արհեստից, և կուեցյաւ Ա՛ֆնիք Գերմանիոյ զի ի սկիզբն գարուս անգ նահանին խմաստուին Կէօթէ, Շիլլեր, Հէրտեր և Վիլանտ այլովք հանդերձ, յորոց հին Ամէնայ գըշխոյն· Կէօթէ եկաց առաջին պաշտօնեայ տէրութեան ցմահ իւր, և փառաւորեաց յոյժ զվաստն Վայմարայ· Ունի անուանի ուսումնարան աշխարհագրութեան, բնիկերութիւն ճարտարութեան, մատենագրան 130,000 գրովք· Բն· 12,000· — Օսմանչէտ գեօղ, յորում չերիմ Վիլանտայ·

769· Եէնա (Jéna)· — Ա՛ռ եզր Սաալայ անուանի վան համալսարանին հիմնելոյ ի 1548, ի սկզբան գարուս երեսելի եղև յոյժ ի մասին փիլիսոփայութեան, 4 կամ 500 ուսանողք յաշխատն անդր, և նորա մատենադարան մի 100,000 գրոց, պարտէզ բուսաբանութեան, դիտանոց և այլ ուսուհական վնոտաձք· Դպրոցք բժշկութեան անանոց, գեղաբանութեան, և օտարականաց· Ատեան վերին բազըրց դքսութեանցս և իշխանութեանցն Ռոյսայ ի քաղաքի աստ է· Պշանաւոր է պատերազմն զոր աստ մղեաց Նապոլէոն ի 1806 և նկուն արար զՊրուսիա· Բն· 7,600·

Աձէնախ (Eisenach)· — Ա՛ռ եզր Նեսայ, հայրենիք Մեքսասիանոսի Պախայ մատենագրի· Բնակիչք 10,000· — Ի սահմանս նորա ի վիմի բարձու կայ հին դղեակն Վարդպուրկ աճուռ մարդկութեան կամ Լանակրաւացն Թուրինկիոյ, ուր նստաւ Լուտեր զամս 10 յեա գաւտպզտութեանն, և աստ սկսաւ նա վերադմանութեան աստուածաշունչ գրոց·

Բ· ԴՔՍՈՒԹԻՒՆ ԳՈՊՈՒՐԿ-ԿՈԹԱ

770· Տարածութիւն սորա 97 փարսախ քառակուսի· Բն· 150,000· Ի գլուխ նոցա են բարձրացեալ գագաթունք Թուրինկեան անտառին· Լերկուսս լճանանեալիցս բաժանի ի Գոտուրկ և ի Կոթա՝ որ մեծագոյն է քան զմիւսն· Հաւք պետութեանն 3,800,000 ֆր· ծախք նոյնչափ· պարտք 11,000,000· զորք 2,200·

ԿՈԹԱ (Gotha)· — Մերձ ի Լայն գետ· Գ· Ռ· ունի մատեան անուանի յորում կայ մատենադարան 150,000 գրոց և հաւաքումն 75,000 գլամոց և այլ

Թանգարանք։ Նշանաւոր է՝ գրաւոր արգասիք՝ Տաբեգրութիւն կամ Վիճակագրութիւն կոթայ՝ որ՝ ի 1764 ամէ և այսր հրատարակի (Almanach de Gotha)։ Բն. 14,000։ — Իբրև մընաւ հեռւ՝ ի քաղաքէս՝ ի Սէհայկրկ լերին կայ դիւանոց՝ ընդդ միջօրէ լմաստունք Գերմանիոյ յաճախակի առաջին հաշուէն։ Մերձ՝ ի գեօղն Ազհենպէրկայ կան՝ ի բլրի ուրեք աւերակք հնագունի եկեղեցեացն Սաքսոնիոյ, զոր կառոյց Ս. Վոնիփակիոս աւետարանիչ Գերմանիոյ՝ ի Թուին 724։

ԳՈՊՈՒՐԳ (Cobourg)։ — Մայրաքաղաք Լանանահատ՝ ի դիպան գաշի։ Ամրոցն որ՝ ի մերձակայ բլրին՝ քանդեալ փոխեցաւ՝ ի տուն զբօսանաց։ Բն. 9,000։

Գ. ԴՔՍՈՒԹԻՒՆ ՍԱՔՍ-ՄԱՑՆԻՆԿԷՆ-ՀԻԼԴՊՈՒՐԳՀԱՒԶԷՆ

771. Տարածութիւն երկրին 120 փարսախ քառակուսի։ Բն. 164,000։ Հասք տերութեանն 3,200,000 ֆր. պարտք իւր 10,000,000. զորք 2,400։

ՄԱՑՆԻՆԿԷՆ (Meiningen)։ — Մայրաքաղաք առ Վարրայ որ անցանէ ընդ գաւառն ոզջոյն. ունի Թանգարանս գրամոյ և տպագիր պատկերաց. մերձ՝ ի նա անառանի է Ռեմարանի գիտութեան անատաց։ Բնակիչք 5,600։

ՍԱԼՏՈՒՆԿԷՆ (Salzungen)։ — Ունի աղահանս։ Բնակիչք 3,300։

ԼԻՊԵՆՇՏԱՑՆ կամ ՍԱՒՏՐՈՒՒՆ (Liebenstein, Saverbrun)։ — Ի զուարճալի տեղւոջ, ունի բաղանիս հանքային ջրոց։

ԱԼՏԷՆՇՏԱՅՆ (Altenstein)։ — Ամրոց գեղեցիկ յապառաժի ամարաստան դքսից։

ՀԻԼԴՊՈՒՐԳՀԱՒԶԷՆ (Hildburghausen)։ — Ի վերայ Վարրայ. ունի տորա կրթարանք, և գպրոց արուեստից։ Բն. 4,000։

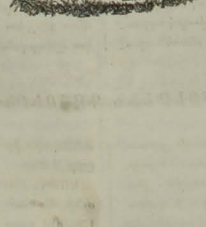
ՍԱԱԼՖԷԼԴ (Saalfeld)։ — Ընտանի վանս պատերազմին՝ ի 1806։ Բն. 4,000։

Դ. ԴՔՍՈՒԹԻՒՆ ՍԱՔՍ-ԱԼԴԵՆՊՈՒՐԿ

772. Տարածութիւն երկրին 69 փարսախ քառակուսի։ Բն. 132,000։ Հասք տերութեանն 2,100,000. գրեաթէ հաւասար է ծախք. պարտք 5,000,000։ — Գաւառ բարեբեր է ոռոդևալ՝ ի Սաալայ և՝ ի Ըլսայ. բարեկեցիկք են բնակիչքն նորա։

ԱԼԴԵՆՊՈՒՐԿ կամ ԱԼՏՆՊՈՒՐԳ (Altenbourg)։ — Նա Իւայսայ մայրաքաղաք. անուանի՝ ի սմա են կրթարանքն և Ճարտարութիւն արուեստից։ Բնակիչք 15,000։

ՇՄԵԼԼա կամ ՇՄԷԼՆ. Բն. 3,000։ — Լուգքա 1,300։ — Ալվենպէրկ 1,300։ — Ռոննեպուրկ 1,700, ամենքին տգա բարգաւաճք են՝ ի Ճարտարութեան։

ԺԱ· ԺՉ· ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆՔ ՌԱՅՍԱՅ

773· ՕՂՈՒՔՈՒՄ Ռայսայ, որոց միահամուռ տա-
րածութիւն է 78 վարսախ քառ· մեծ դքսութիւնն
վայմարայ հատանէ յերկուս անհաւասար մասունս,
որոց սահմանք են Բրուսիա, Սաքսոնիա և Պաւիե-
րա· անասուն թուրինկայ անցեալ ընդ նոսա կոչի
անուամբ Ֆրանգոնիոյ· ունի գետս զԱալ և զԼէդեր
Սպիտակ· են ի նմա հովիտք բարեբերք, անուամբ
և հանդք երկրագոյ· բնակիչքն պարապին ի մշակու-
թիւն, ի գործն անանոց և ի գործել զազգ ազդ
կերպասուց· Լուսերակունք են կրծիւք· երկու սե-
տուերիանք և ցեղք են ոմանք Ռայսայ, անդրանիկն կոչի
Կրայց, կրսերն Շլայց՝ որ և բաժանի ի Շլայց Լը-
սէնդայն և յԱլտենբուրգի տոհմս· իշխանքն տանս
այսորիկ ամենեքին Էնրիկոս կոչին և առանձին նշա-
նեքն ի միմեանց ընտրին· ցեղին Կրայայ իշխանք
կարգաւ անուանին ցՀարիւրորդ և ապա անդրէն հա-
շուի առաջին, և այլն· իսկ Շլայցայ ի սկզբան նո-
րոյ դարուս սկսանէն նոր ազգ·

Ա· ՌԱՑՍ-ԿՐԱՑՑ

774· Սորա համարէն բնակիչքն են 36,500·
ԿՐԱՑՑ (Greiz)· — Ի վերայ Սպիտակի Էլսդե-
րայ, քաղաք իշխանանիստ· ունի վարժարանս և գոր-
ծարան կերպասուց· Բն· 7,000·

Բ· ՌԱՑՍ-ՇԼԱՑՑ

775· Ընդարձակագոյն է գաւառ կրաերոյ տոհ-
մին, և բաժանի յերիս վիճակս, որոց միահամուռ
80,000 բնակիչք են· — Հապաք պետութեանն 400,000
ֆր· Իսկ կրայցայ կիսով չափ նորին·

Ա· ՇԼԱՑՑ· Ցորտմ է

ՇԼԱՑՑ (Schleiz)· — Քաղաք իշխանանիստ, որ ունի
վարժարանս և ձեռագործս կերպասու· Բն· 5,000·

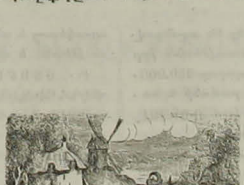
Բ· ՌԱՑՍ-ԼՈՊԷՆ ՇԴԱՑՆ-ԷՊԷՐՍ-
ՏՈՐՖ· Սորա է

ԼՈՊԷՆՇԴԱՑՆ (Lobenstein)· — Քաղաք իշխա-
նական եւ անուանի ի ճարտարութեան· Բն· 3,000·

Գ· ՏԷՐՈՒԹԻՒՆ ԿԷՐԱՑ ԵԻ ՍԱՆԱՎ-
ՊՈՒՐԿԱՑ· Այս մասն վիճակեալ է երկուց զար-
մից ցեղին Շլայցայ· և է ի նմա

ԿԷՐԱ (Gera)· — Աս Սպիտակ Էլսդերայ, երևելի
քան զամենայն քաղաքս Ռայսայ, ունի վարժարան մի
և ձեռագործս· Բն· 9,000·

ՔԷՍՏՐԻՑ (Koestritz)· — Քաղաքաւան որ կա-
լուած է այլոց իշխանի տոհմին Ռայսայ, ընդ պաշտ-
պանութեամբ երկոցուն տոհմիցն·

ԺԱ· ԺԱ· ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՇՈՒԱՐՅՊՈՒՐԿԱՅ

ՍՈՆՏԷՐՍՀԱՒՋԷՆ ԵՒ ՌՈՒԻՏՈԼՇԴԱՏ

776· Իրարու իշխանութիւնք են երկրին Շուարցպուրկայ, մին կոչի Վէրին և է՛ի հիւսիսակողմն անտառին Թուրինկայ, միւսն՝ Սոոլրին՝ ի հարաւոյ հարցայ, որ պատէալ է՛ի Սաքսոնիոյ Իրուսաց, և է բարբեր յոյժ, վասն որոյ և մասն մի նորա Դաշտ Ոսկւոյ կոչեցաւ. իսկ Վէրինն պատէն դքսութիւնք Սաքսոնիոյ, և են՛ի նմա հովիւք զուարճալիք։ Երկոցուն միանգամայն 98 վաթսուն է երկրին։ Ի ԺԶ դարու հաստատեցան իշխանութիւնքս բաժանեալ զերկիրն հաւասար ընդ նոսա։ Առեան Վէրին բողոքոյ կրկին իշխանութեանցս է՛ի Ներուդէ որ՛ի դքսութեան Տհսսաւոյ։

Ա· ՇՈՒԱՐՅՊՈՒՐԿ-ՍՈՆՏԷՐՍՀԱՒՋԷՆ

777· Մ՛իահամուռ բնակիչք գաւառիս հաշուին իբր 61,000, որք լութերականք են աղանդով։ Հասք պետութեան իբր 600,000 ֆր· Ծախք սուղ ինչ նուազ, եւս պարտք՝ 850,000։ — Ցերկուս տերութիւնս բաժանի՝

Ա· ՍՈՆՏԷՐՍՀԱՒՋԷՆ· Որոյ է ՍՈՆՏԷՐՍՀԱՒՋԷՆ (Sondershausen)· — ԳՂ· Ք· և իշխանանիստ, մերձ՛ի խառնուրդս Վիբրեբայ և Պէպէրայ։ Բն· 4.000։

Բ· ԿՈՄՍՈՒԹԻՒՆ ԱՌՆՇԴԱՏԱՑ· Ցորում

ԱՌՆՇԴԱՏ (Arnstadt)· — Ամրոցանիստ կոմսին, ունի հոյակապ եկեղեցի մի և մարզատուն· սորա վաճառականութիւն մեծ է ցորենոյ։ Բն· 5.000։

Պրայթենպախ (Breitenbach)· — Ընտանի են սորա գործարանք յախճապակւոյ և երաժշտական գործեաց։ Բն· 2,600։

Բ· ՇՈՒԱՐՅՊՈՒՐԿ-ՌՈՒԻՏՈԼՇԴԱՏ

778· Բնակիչք սորա լութերականք են աղանդով և հաշուին իբր 72,000։ Հասք պետութեանն իբր 600,000 ֆրանգք, ծախք 550,000, պարտք 250,000· զորք 809։ — Ցերկուս տերութիւնս բաժանի և սա՝

Ա· ՎԷՐԻՆ ՏԷՐՈՒԹԻՒՆ կամ ՌՈՒԻՏՈԼՇԴԱՏ· Ցորում է քաղաքն համանուն

ՌՈՒԻՏՈԼՇԴԱՏ (Rudolstadt)· — Որ ունի տուն պատկերաց և անդրեաց, Թանգարան բնական պատմութեան, և այլն։ Բն· 5,000։

Բ· ՍՏՈՐԻՆ ՏԷՐՈՒԹԻՒՆ կամ ՖՐԱՆԿՆՀԱՒՋԷՆ· Ցորում է

ՖՐԱՆԿՆՀԱՒՋԷՆ (Frankenhausen)· — Ի վերոյ Վիբրեբայ· մերձ՛ի սա են հանքք ածխոյ։ Բնակիչք 5.000։

ԺԱԹ. Ի. ԻԿ. ԴԻՍՈՒԹԻՒՆԻՔ ԱՆՀԱԼԴԱՅ

779. Լիովին ազատ դիսուրթիւնք են Անհալդ. Տէսսաւ, Պէռնպուրկ և Գւոթլէն, շրջափակեալք ի գաւառաց Բրունսիոյ. գէպքն էլպա, Սաալ և Մուլտա անցանէն ընդ նա. մի միայն բարձրաւանդակ է նորա ի Հարց, այլն ամենայն գաշտայինն է և բարեբեր, մանաւանդ ափունք էլպայ յահեկէ, զի յայնկոյսն աւազախառն է երկիրն և երիզուտ. ի մասին անդ Հարցայ գտանի երկաթ և կապար և արծաթ. — Տուն Անհալտայ մի ի հնագոյն իշխանութեանցն է Գերմանիոյ, որ յԱԲ դարու անուամբ տան Ասկանիոյ՝ տիրեր և դքսութեան Սաքսոնիոյ և Պրանտենպուրգայ. յորում ժամանակի երկաթ և բաժանուին տանին Սաքսոնիոյ ի տանէն Անհալտայ։

Ա. ԱՆՀԱԼԴ ՏԷՍՍԱՒ

780. Որոյ տարածութիւն է 46 փարսախ քառ. երկիրն անտառային է. բն. 65,000, յառաջագէմք ի քաղաքավարութեան. Հասք պետութեանն իբր 2,200,000 ֆր. Նոյնչափ և ծախք. պարտք 3,000,000։

ՏԷՍՍԱՒ (Dessau). — Ի վերայ Մուլտայ, փարսախաւ հեռի ի ձախմէ էլպայ, գլխաւոր քաղաք իշխանութեան, ունի բարեկարգ շինուածս ի միջի և ի սահմանս իւր, կրթարանս և տունս մարգասիրութեան։ Ասա ծնաւ Մենտելսոն հրեայ իմաստասէր և գերմանացի մատենագիր։ Բն. 13,000։

ՎԷՕՐԼԻՑ (Woerlitz). — Երիւք փարսախաւք հեռի ի Տէսսաւայ, ունի պարտէզ մի անուանի գեղեցկութեամբ. բն. 2,000։

ԶԵՐԲՏ (Zerbst). — Յայնմէ էլպայ, ունի վարժարան մեծ և զաւեան վերին բողոքից տերութեանցն Շուարցպուրգիայ և Անհալտայ։ Այս քաղաք երբեմն որիշ դքսութիւն էր Անհալդ Զերբսդի անուն. ասոտի էր կատարեալ Բ կայսրուհի Ռուսաց։ Բնակիչք 10,000։

Բ. ԱՆՀԱԼԴ ՊԷՌՆՊՈՒՐԿ

781. Տարածութիւն 45 փարսախ քառ. Բնակիչք 51,000։ Այս գաւառ կայ ի կիրճս անդ Հարցայ ուր բնակեն 20,000 մարդկան. ունի հանքս և փայտ անտառաւ։ Հասք պետութեանն իբր 2 միլիոն ֆր. Նոյնչափ և ծախք. իսկ պարտք իբրև 5 միլիոն։

ՊԷՌՆՊՈՒՐԿ (Bernbourg). — Առ եզր Սաալայ, գլխաւոր քաղաք։ Բն. 5,000։

ՊԱԼԼԱՆՏԱԷԴԹ (Ballenstaedt). — Ի Հարց, իշխանական։ Բն. 4,500։

Գ. ԱՆՀԱԼԴ ԳՒՈԹԷՆ

782. Տարածութիւն 43 փարսախ քառ. Բնակիչք 44,000։ Հասք պետութեանն իբրև 1 միլիոն ֆրանգք։

ԳՒՈԹԷՆ (Koethen). — Գլ. ր. առ Նիթայ (Ziethe)։ Բն. 6,500։

Դքսիցն Տէսսաւայ և Գւոթլէնայ են կալուածք ի Շլեզուա Բրունսիոյ, ընդ իւրաքանչիւրում թագաւորին։ Բնակիչք երեցուն ևս դքսութեանցս նորազանգք են. 2,500 հրեայք գոն ի նոսա, և իբր 2,000 կաթոլիկկեայք։

ԻՆ· ՀԷՍՍԷ ԳԱՍՍԷԼ

ԿԱՄ

ԿԱՅՍՐԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ ՀԷՍՍԵԱՅ

783· Սահմանք Հէսսէ Գասսէլայ, որ և Ասսիա ըստ իւսլականին՝ ի Բրուսիա, Հաննովէր, դքսու. Թիւնք Սաքսոնիոյ, Նասսաու, և այլն։ Փոքրագոյն 577 են տարածութեանն երկրին· բազմութիւնն անուանի թուբինկայ և Վեսթերվալտայ տարածեալ յաշխարհի սուտ գանազան անուամբք՝ լերանցին յարգարեն գնա· ուն դեսս ի հիւսիսոյ զՀեսէր, զԲուլտա՝ յոր խառնի Էսթեր, և զՀերթա· կակ ի հարաւոյ զՄայն։ Պլմանն ցերմին է և երկիրն քարուտ, բարւոք ի մնուդ պահանջոց այլ ոչ ի մշակութիւն· սակայն լինի անդ ցորեան բաւական ի պէտս բնակչացն, վուշ, կանեփ, ծխախոտ, պտուղ և գինի ի Հանաու· անասուս մեծամեծս ունի, բուն երկամեղ, գոռ, արծաթ, և առատ քան զսուսս գեանձուխ թիանեղոյ, որբէք ևս ազահանք· վաճառաշահք են քաղաքքն Գասսէլ և Հանաու· ոսոպնակութիւն հասարակ է ամենայն քաղաքաց։

784· Ի բնակիչն որք են առաւել քան զ760,000 իւր 460,000 կաթլիականք են, լութերականք 180,000, կամուսղիկեաք 110,000 և 10,000 Հրեայք· ամենքին գերմանացի ազգաւ, միայն 3,000 գաղղիացիք դոն ի Նոսա ի վաթսունդ և ևս ԺԴ· Լուգովիկոսիս· ի հրամանագ կրթութեան հաւասար է սահմանակից պետութեանցն· Հզօրք և կորովիք են Հէսսացիք սեբեամբք ի Կադուս ազգէ, զորոց զօրաց առնեն Հռոմ մայելեք· երկիր նոցա երբեմն մասն գաղութեան Ֆրանգոնիոյ, ապա Թուրինկիոյ, վոխնեցաւ յիշխանութիւն մարզպետութեան կամ Լանտկրաւի յԱԳ դարս· ի ձեռն Էնրիկոսի Պրապանդայ, որ և արմատ առնին Հէսսայ· Ֆիլիպպոս Վեհանձն ի տանէ առ ոտ շառաւեղալ ի ԺՉ դարս պաշտպան եկաց Ռոբաղանգին և ի կատարս արկաւ ի Ե Կարոլոսէ, նա հիմնեաց զհամալսարանն Մարպուրկիոյ· առ որդւոջ նորա եղեն բաժանմունք սերունդեանն և որոշեցան երեքին սերունդքն որք և ցարդ տիրեն ի Հեսսէ· Մարզկեան Գասսէլայ կոչեցաւ Կայսրընտիր ի 1803 և հաստատեցաւ ի Նմին պատուի ի 1813, յորժամ անդրէն ի ձեռս երէց զաւակաց տերութեանն զանկեալն յայլոց ձեռս առ Կարոլէնեան։ Յամին 1850 իսկ ուժգնացաւ աշխարհն ի հակառակութենէ ժողովրդեան ընդ պաշտօնեայսն՝ վասն ծանրութեան հարկաց· և միջնորդութեամբ Աւստրիացոց հանդարտեցաւ։

Վարչութիւն է միապետական սպայնաւոր, միավառնէին։ Հաւք պետութեան են իբր 44 միլիոն ֆր· պարտք երկր մասամբ նուազ։ Ի չորս գաւառս բաժանի ըստ վարչութեան, որք են Հէսսէ Նասրեան և Շաումպուրկ, Հէսսէ Վերին, Ֆուլտա և Հանաու։

785· ԳԱՍՍԷԼ (Cassel)· — Մայրաքաղաք ի Նասրին Հէսսէ, առ Ֆուլտայ, երեւելի վանդեղկեան գրիւն ի բարձրաբլակի, և վանն հայկապ շինուածովն և հրապարակաց, յորս անուանի է հրապարակն Ֆրեդերիքեան 3,000 ոտնաչափ չուրջանակաւ, յորոյ ի միջի կայ անդրի մարզկեան, և ձեմելիք ասսի և անտի, և գնովաւ պալատ կայսրընտրին, եկեղեցին ուղղափառաց· մուսեան Հոմ՝ յորում և մատենադարան 70,000 գրոց, երբեմն ընդ ձեռամբ Եոհաննու Միւլլէրոյ· Գադդենպուրգի պարտիք իշխանազանց՝ որոյ չէ ևս աւարտեալ է շինութիւն· տուն պատկերաց իբրև 1,200 նկարուց, զինարանն, տուն տաճնից, դիսանոցն և անկիլանոյն մեծ· կան և այլ բազում պալատք ի Գասսէլ տունք զբօսանաց և գրասէրք նարնջենեաց և պարտիզք յամենայն կողմանս քաղաքին· կամարքէն քարաշէն՝ որ զերկոսին մասունս քաղաքին՝ զՀինն և զՆորն միակէզ· անուանի են և կրճպարանքն և տունք մարդասիրութեան, որպէս Նեմարանն արուեստից, լինկան և գպրոց հասարակ արուեստից· Ճարտար են արուեստաւորք Գասսէլայ ի յօրինուածս զգեստից և պատճանաց· Բն· 40,000։

786· Փարսախաս հեռի ի մայրաքաղաքէն առ ոտամբ լերին միոյ կայ Վ իչելըս-հէօհէ (Wilhelms-hoche) ա· մարասուն իշխանացն, որ ունի պարտէզ հրաշակերտ յարդարեալ ջրվիժիւք և շարժուածոք գեղեցիկ քան զվերոյլ ի տնպարանս բնականին, վանն որոյ յանուն իւր կոչեաց զայն Կարոլեան առ Թագաւորութենէն Վեսթֆալիոյ· սահմանք ջուրցն ձգին 3,900 ոտնաչափ, ի 40 ոտնաչափ լայնութեան ի զառ ի վայր լերինն, և չուրեան մի բարձրացուցանէ զջուրն 190 ոտնաչափ· կայ անդ և հայկապ բուրգն, զոր պյշտիքն ամենքեանցմէ սկսաւ շինել Մարզկեան Կարոլոս ի սկիզբն ԺԸ դարու։

787· ՄԱՐԳՈՒՐԳ (Marbourg)· ԳԼ· Բ· Վերին

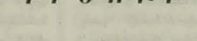
Հէսսեայ առ Լահնայ՝ի գետ՝ի կող. լերին. համալսարանն հիմնեալ՝ի 1527 ունի մատենադարան 100,000 մատենից և ուսումնարանս երեսելիս, յորս նշանաւոր են բժշկարանքն. յեկեղեցւոջ Ս. եղիսաբեթայ՝ ընդ մարզպետին Թուրինգիոյ՝ նշանաւոր է գամարն նորին. Լուտեր և Զուինգղիոս՝ի քաղաքի աստ խոսեցան վասն բանի խորհրդոյն Տեղագրութեան: Բնակ. կիւք 8,000:

Հանաու (Hanau). — Գ. Ռ. համանուն գաւառին՝ի խառնուրդս Գինդիկայ և Մայնայ՝ի բարերիս վճռակի, անուանի քան զամենայն քաղաքս պետութեանն՝ի ձեռարուեստս. ունի գործարանս ատուէղէն, բամբակի և մետաքսեայ կերպասեաց, յախճապակի, գործածս ոսկերչի և արծաթի, և այլն: Ասա՝ի 1813 նաբոլէոն յաղթեաց Պաւարացւ: Բն. 18,000:

Կելնհաուսեն (Gelnhausen). — Քաղաք փոքրիկ ոչ ինչ կարի հեռի՝ի Նամանէ՝ի կղզւոջ միում Գինդիկայ՝ կան աւերակք պալատան Կարմրամօրուսն Փռեթերիկոսի. Բն. 4,000:

Ֆուլտա (Fulda). — Կա ամէն անուանակիր գեղատեսիլ, երբեմն աթոռ իշխանազուսն աբբայի, գլխաւոր քաղաք է մեծի գքսութեան Գուլտայ. յեպիսկոպոսանիստ եկեղեցւոջ անդ նորին կայ գերեզման Ս. Վոնիֆակիոսի աւետարանչին Գերմանիոյ ըզր Գրիգորիոս պապին յամին 755: Բն. 10,000:

Շմալկալդեն (Schmalkalden). — Ցանուսաին թուրինկայ ընդ մէջ կոթայ և Մայնինկիայ. աստ էր քանք Գերմանիոյ գաղն կաւեցին՝ի 1531 զդէմ ունելոյ կարոլոսի Ե: — Ի սահմանս սորա կան հանգք երկաթոյ և գարբնոցք: Բն. 6,000:

ԻԹ. ՄԵԾ ԴԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՀԷՍՍԷ ՏԱՐՄՇԴԱՏԱՑ

782. Այսոքա մեծի գքսութեան Տարմշդատայ ընդարձակեցաւ՝ի 1803, և բաժանի յերկուս մասունս, այս է՝ի Հէսսէ վերին որ՝ի հիւսիսի, և՝ի Սգարքէնսլուրի հանգերձ Հաւնոսեանն Հէսսէ որ՝ի հարաւակողմն, որոց միահամուռ տարածութիւն է 425 վարս. քառ: Առաջինն որոյ սահմանակից են Հէսսէ կասլըլնաիը, Նասսաւ և Վեդֆալիա՝ ունի զքաղաքս մասունս լերանցն Գոհլեսպէրկ (Թաշնոյ լեռան), Դաւնոս և Վեգբրվալտ, առագեալ՝ի Լահնայ և Գուլտայ. կլիմայն ցրտին և հող քարուտ, բայց միայն Վեգեբաւիս բարերիք է՝ի նմա: Երկրորդն Հաւնոս գեռով յերկուս բաժանեալ՝ սահմանս ունի զնասաւ, զՀէսսէ Գասսէլ և զմիջակից նոցին պետութիւնս. կլիմայ նորս ոչ յոյժ ցրտին է, և հողն բուսաբեր որպէս զնասաւական Գերմանիոյ. յաջմէ գետոյն կան ծառք պտղաբերք և՝ի ձախմէ այրեք որ բերին զՀաւնոսեանն գինի. և ունին ԲՄՀԵՐ ոչ սակաւ. յարեւելից գաւառին Սգարքէն պտղաբեր ձգին Օանենվալտ շարք լերանց, յորս մի միայն գտանի գազաքն բարձրացայր 2,000 ոտնաչափ. Մայն և նէքար անցանեն զսահմանք գաւառիս:

Ի բարգաւաճութեան գալոյ[ե]նց Տարմշդատ զուգահաւասար է մերձաւոր պետութեանցն. մշակութիւն, գարման պատճառաց և ճարտարութիւն ոչ սակաւ զարգանան՝ի նմա:

789. Ժողովուրդն ազգաւ Գերմանացի 860,000 մարդկան, հիմն լուսերականք, 220,000 կաթոլիկ կեսք, և իբր 170,000 այլ նորաղանդք և 30,000 Հրեայք: Պետութիւնն պայմանաւոր միապետական է, և կրկին ատեանս ունի: Հաւք պետութեանն են իբր 18 միլիոն ֆիորնգք:

Յերիս գաւառս բաժանի և ըստ վարչութեան ըստ վերոյիշեալ կերպիւ, ՝ի Սգարքէնպուրկ, ՝ի Հէսսէ Հաւնոսեան և՝ի Հէսսէ Վերին:

790. Ա. ՍԳԱՐՔԷՆՊՈՒՐԿ. Որ Թարգմանի՝ Քաղաք քաղաք:

ՏԱՐՄՇԴԱՏ (Darmstadt). — Մայրաքաղաք գեղեցիկ նորաշէն յատակատ գաշտի, ունի հրապարակս և տունս վայելուչս, փողոցս նորաշէնս և ուղղաձիգս, գրատուն 120,000 մատենից. Թատերգարան ազնուական, վաճառատուն և գպրոց գործնական գիտութեանց. և շուրջ երկաթի մինչև՝ի Հեբրենհայմ: Բն. 30,000:

Օֆֆենպուրգ (Offenbach). — Ի վերայ Մայնայ, ազնուանի՝ի ճարտարութեան և՝ի վաճառաշահութեան, որք օրըստօրէ բարգաւանձն՝ի նուսալել Քրիստիոնեայ յորմէ փարախատ ևեթ կայ հեռի. անուանի են՝ի սմա գործարանքն ծխախոտի, կառաց, զարգուց, խաղալկաց և որ այլ այսոսիսիք: Բն. 12,000:

Վիմրհեն (Wimpfen). — Կա նէքարայ՝ի սմա

գաւառ ազահանք մի՛ ի 1818, յորմէ հանեն՛ ի տարւոջ 130,000 կենդինար աղի։ Բն. 2,600։

Էրպախ (Erbach)։ — Ունի դղեակ մի յորում պահին զինք և զգահէ ականաւոր արանց ոմանց միջին դարու։ Բն. 2,000։

791. Բ. ՀԷՍՍԷ ՀՈՒԵՆՈՍԵԱՆ. Յորում նշանաւոր է

ՄԱՑԵՆՑԱ կամ Մայնց (Mainz, Մոգունտիա կոն)։ — Գլխաւոր յարմրութիւնս Գերմանական Դաշնակցութեան, յաին Հաւնոսի գէմ յանդիման խառ-

Մայնցա

նման նորա ընդ Մայնայ, քաղաք հին և նրբափողոց չնեալ՛ ի Դրուսոսէ, որ էր եղբայր Տիբերեայ կայսեր, սա ընծայեն և զհռովմայեցի ջրանցան, որ աւերակք ևեթ մնան՛ ի նմա. վաճառականութիւն նորա բազագաճեալ յաւուրս Հաւնոսեան դաշնակցութեանն՝ նուաղեցաւ առ խռովութեամբ Գաղղից, սակայն և այժմ երևելի է յետ Գոլոնեայ՛ ի սահմանս Հաւնոսի։ Ի չինուածս քաղաքիս անուանի են մայր եկեղեցին, մի՛ ի վեցից աշտարակաց նորա բարձր է ոտնաչափս 390, եկեղեցի Ս. Խդնատիոսի, ապարանք մեծի դքսին առ եզերբ Հաւնոսի երբեմն աթոռ Տեւտոնեան կարգին, զինարանն, և այլն. հրաշարան զինուց, հրացարան Կուդենմպերկ. հաստատուն քաղաքիս հիմնեալ՛ ի 1477՝ բարձաւ՛ ի 1802. ՛ի գրատանն բաց՛ ի 20,000 մատենից կան հաւաքմունք հռովմայեցի հնութենից. արքեպիսկոպոս կայսրընտիր նստէր աստ, այլ՛ ի սկզբան դարուս եպիսկոպոս հաստատեցաւ ընդ նորա, ընդ որով է ուսումնարան կղերաց և վարժարան մի։ Ազան հոյակապ կանգնեալ է աստ Կուդենմպերկայ, որ ծնաւ՛ ի սմին, և հնարեաց զտպագրութիւն՛ ի 1440 ի Սգերազուբկ քաղաքի։ Բն. 35,000։

792. Գասսել (Cassel)։ — Դէմ յանդիման Մայննայ փոքրիկ բերդաքաղաք հզօր որ՛ ի կարգս ամրութեանց Մայնցայ գասի. ՛ի սմա՛ ի վերայ Հաւնոսի կայ նաւահամուրջ երկայն 1,800 ոտս։ Բնակիք 2,500։

791. Բ. ՀԷՍՍԷ ՀՈՒԵՆՈՍԵԱՆ. Յորում նշանաւոր է

ՄԱՑԵՆՑԱ կամ Մայնց (Mainz, Մոգունտիա կոն)։ — Գլխաւոր յարմրութիւնս Գերմանական Դաշնակցութեան, յաին Հաւնոսի գէմ յանդիման խառնակ ընդ Մայնայ, քաղաք հին և նրբափողոց չնեալ՛ ի Դրուսոսէ, որ էր եղբայր Տիբերեայ կայսեր, սա ընծայեն և զհռովմայեցի ջրանցան, որ աւերակք ևեթ մնան՛ ի նմա. վաճառականութիւն նորա բազագաճեալ յաւուրս Հաւնոսեան դաշնակցութեանն՝ նուաղեցաւ առ խռովութեամբ Գաղղից, սակայն և այժմ երևելի է յետ Գոլոնեայ՛ ի սահմանս Հաւնոսի։ Ի չինուածս քաղաքիս անուանի են մայր եկեղեցին, մի՛ ի վեցից աշտարակաց նորա բարձր է ոտնաչափս 390, եկեղեցի Ս. Խդնատիոսի, ապարանք մեծի դքսին առ եզերբ Հաւնոսի երբեմն աթոռ Տեւտոնեան կարգին, զինարանն, և այլն. հրաշարան զինուց, հրացարան Կուդենմպերկ. հաստատուն քաղաքիս հիմնեալ՛ ի 1477՝ բարձաւ՛ ի 1802. ՛ի գրատանն բաց՛ ի 20,000 մատենից կան հաւաքմունք հռովմայեցի հնութենից. արքեպիսկոպոս կայսրընտիր նստէր աստ, այլ՛ ի սկզբան դարուս եպիսկոպոս հաստատեցաւ ընդ նորա, ընդ որով է ուսումնարան կղերաց և վարժարան մի։ Ազան հոյակապ կանգնեալ է աստ Կուդենմպերկայ, որ ծնաւ՛ ի սմին, և հնարեաց զտպագրութիւն՛ ի 1440 ի Սգերազուբկ քաղաքի։ Բն. 35,000։

792. Գասսել (Cassel)։ — Դէմ յանդիման Մայննայ փոքրիկ բերդաքաղաք հզօր որ՛ ի կարգս ամրութեանց Մայնցայ գասի. ՛ի սմա՛ ի վերայ Հաւնոսի կայ նաւահամուրջ երկայն 1,800 ոտս։ Բնակիք 2,500։

ՊԻՆԿԷՆ (Bingen)։ — Առ սուլա ձգի Ռայնկաւ հովտ զուարճալի փարոսաս վեց յերկայնութիւն, յորում կան աւերակք հին գղեկաց, և այգիք պտուղաբեր կանք։ Բն. 5,000։ — Պինկեր-լոխ (Binger-loch) կերդ գոգաձեալ լերամբք Պինկերայ՝ արգել վիներ նաւարկութեան անտանելիս յառաջ քան զերեսուն ամ, վասն որոյ խլեցին բարձին զայն։

ՎՈՐՄՍ (Worms)։ — Ի սահմանս իշխանութեան Պալատինայ կառուցեալ՛ ի Հռովմայեցւոց, անուանի՛ ի միջին դարս և ազատ քաղաք, յորում ժամանակի վեց բիւր բնակչաց կէին՛ ի նմա. գեղեցիկ է մայր եկեղեցին հիմնեալ յԸ դարու։ Ասա եղև ժողովն Վորմայ՛ ի 1521, որ վտարեաց զԼութեր՛ ի 1689՛ ի պատերազմին հրկէզ եղև քաղաքս՛ ի Գաղղիացւոց։ Բնակիք 9,000։

793. Գ. ՀԷՍՍԷ-ՎԵՐԻՆ.

ԿԻՍՍԷՆ (Giessen)։ — Առ լայնայ, ունի հաստատուն հիմնեալ՛ ի 1607, յոր համարեակք 300 պատրաստին, և այլ վարժարանս։ Բն. 8,000։

Կրոս-Լինտեն (Gros-Linden)։ — Ասան՛ ի տեղւոջ համանուն քաղաքի կործանելոյ յամին 1248։ Բնակիք 1,000։

ՊԻՏԵՆՏՈՖ (Biedenkoff)։ — Առ ոտս լերին, յորում ունի երկաթահանս, և ոստայնանկս։ Բն. 4,000։

ՊԻՒՏԻՆԳԷՆ (Büdingen)։ — Վաճառաշատ և բարգաւաճ քաղաք փոքր։ Բն. 3,000։

ԻԹ. ՄԱՐԶՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

ՀԷՍՍԷ—ՀՈՄՊՈՒՐԿ

794. Ի ՏԱՐՄՇՏԱՏ հաստատեալ այս տոհմին Հէսսեայ՝ ի 1817 եմուտ ի Դաշնակցութիւնն. և պատուանուն իշխանութեանն կոչի Լանտգրաւ, այն է Մարզպետութիւն։ Կրկին մասունք են երկրին, իշխանութիւնն Հոմպուրկ՝ գետառ փոքրիկ ընդ մէջ Հէսսեայ և Կասսաւայ, և իշխանութիւնն Մայսէն-Հայմ՝ ընդ մէջ Հռենոսեան գետառայ Բրուսիոյ և Պաւիերայ, ընդ որ անցանէ Հոմպսբիւք լեառն, և անդ վիհին գետնածուխ, երկաթ և գինի. միաշտ. մուտ. փարս. քառ. 24, և բնակիչք 25,000 նորաշէնդք, 3,000 միայն կաթոլիկեայք։ Պետութիւնն միապետական է, այլ ունի տաճան նուիրակաց հաստատեալ ի 1850։ Հասք երր 650,000 ֆրանգք. զորք 488։

ՀՈՄՊՈՒՐԿ (Hombourg). — Գլ. Ք. իշխանական. անուանի է ի նմա աշտարակն Սպիտակ Ձայն՝ նեալ ի գղեկին. և ճեմարուածք վիհուածոց Դրուսոսի և Գերմանիկոսի։ Բն. 3,800։

ՄԵՍՍԷՆՀԵՄ (Meissenheim). — Ձ.ԼՂ. Կանտոն. Բն. 1,800։

Մարզպետին Հոմպուրկայ են կալուածք 22 գիւղորիից ի Սաքսոնեան գետառս Բրուսիոյ։

ԻԲ. ԴՔՍՈՒԹԻՒՆ ՆԱՍՍԱՒԱՅ

795. ԱՌԱՄԱՆՔ կասսաւայ են Բրուսիա Հռենոսեան, Հէսսէ և Ֆրանքֆորդ-Մայնայ, 250 փարսախ է տարածութիւն երկրին, որ լեռնային է. ի հիւսիսակողմն ունի զՎէսթերվալս լերինս, ի հարաւոյ զԴասնոս 2,600 ոտնաչափ բարձր, և ի սմա է հովիտն Ռայնկաւոյ մերձ ի Հռենոս. յարևմտից և ի հարաւոյ սահմանեն Հռենոս և Մայն, դարձեալ և Լահն որ ունի դաշտ գեղջկիկ յոյժ։ Թէպէտ և հիւսիսային գերմանիոյ մասն է կասսաւ, բայց կլիմայն՝ մանաւանդ յահուսնս գեառցն՝ բարեխառն է որպէս զհարաւային մասանցն. ունի գինի Հռենոսի ամենից և պտուղ շատ. ի լեռնակողմանն կան անասունք մեծամեծք, ունին բուս արծաթոյ, երկաթոյ, կապարի, ածխոյ և ագռի ազգի քարանց. և ջերմուկս երբէք քան անուանիս քան զամենայն տեղս Լեռնոյ։

796. Ի բնակիչսն՝ որ են իբր 430,000, գոն 225,000 նորաշէնդք աւետարանականք, 198,000 ուղղափառք, և 7,000 հրեայք։ Հրամանատրութիւն կրթութեան ծաւալեալ է ընդ ամենայն պետութիւնն։ — Զարմ գլխոյն շահաւիղեալ է ի հին տոհմէ Ֆրանգոնեան տան, որ յԱԳ. դարու յերկուս զատաւ. ի կրսերոյն շառաւիղեցան Թագաւորք Հոլանտայ, և յերիցուն դուքս Նասսաւայ։ Վարչութիւնն միապետական է պայմանաւոր կրկին խորհրդարանաւք։ Հասք պետութեանն 7 միլիոն ֆր. Ծախք առաւել քան զայն. զորք 7,317։ — Ըստ քաղաքականին ի 28 վիճակս կամ Պայուրթիւնս բաժանի Կասսաւ, որք են. Պրաւսպահ, Տից, Տիլենպուրկ, Իլդվիլլէ, Հախենպուրկ, Հասսմար, Հերսրոտն, Հոհհայմ, Հէխոզ, Խոշտայն, Քէմնիից, Դայն, Լանկենշվալպահ, Լիմպուրկ, Մարբնպուրկ, Մոնդապոր, Նասսաւ, Նասսէդգէն, Ոայհելշտայմ, Ռհենհերտոս, Ռուտեշտայմ, Րուէքհել, Ս. Կոաբհաուզէն, Սէլտէբս, Ուզինկհէն, Վալքրոտ, Վէհհէն, Վայպուրկ, Վիլպպահէն։

797. ՎԻՍՊԱՆԷՆ (Wiesbaden). — Մայրաքա-

ղաք, ի գեղեցիկ վիճակի, փարախաւոր երկու հեռախ ի Մայենցայ. անուանի ընդ բոլոր Եւրոպա վասն ծծմբային ախտահալած ջրոյն, ուր յաճախէ գալ բազմութիւն մարդկան ի բաղանիս բժշկութեան, որ Քուր-Սաալ կոչի. հոյակապ են պանդոկն Զօրից Հզանակաց, Թէատրոն, ամրոցն, մատենադարանն, և պալատք որ ի նմա: Բն. 14,000: — Արժանի են յիշատակաց և հռովմէական հնութիւնքն որ ի սահմանս քաղաքիս. որոյ գերեզմանաց նորա որ յարեւելից կողմ կուսէ 650 ոտք յերկայնութիւն, 20 ի բարձրութիւն և 10 ի Թանձրութիւն հայկեհնաւէր (հեթանոսաց որոյն) կոչեցեալ, մասն է ամրոցին զոր կանգնեաց Դրուսոս. Ֆահլիրապէն՝ որ է պատուէշ և խրամ գործեալ ի Հռովմէացւոց, որ ի Գերմանիայ յափանց Դանուբայ ձգի մինչև ի Վիք և Տուրդետ որ ի Հոլանտա. հոլադամբանք՝ յորս դառնին սա-

փոքք, անօթք արտաստաց, նիզակք, կանթեղք, դրոմք, և այլն, ոչ Հռովմայեցւոց և Գերմանացւոց միայն, այլ և անծանօթ ժողովգեան. և աւերակք բազում ամրոցաց և գղեկաց:

798. ՊԻՊԵՐԻՒ կամ ՊԻՊՐԻՒ (Biberich). — Ի Հռհենոսի, ի սմա է գղեակ գքոին: Բն. 3,500:

Ընտանի են և ջուրք Փաշինկենայ, Սէլցերսայ, Շալպախայ, Շանկենպատայ, Խմայ, Կայլնաւայ, Վայլպախայ. Սելցերս կամ Սելց ամի ամի 200,000 ֆր. շահ բերէ, զի ի ջուր նորա առաքին մինչև ի Հնդկաստան: Հռենոսեանին գինի ընծիր լինի ի Յովհաննիսպերկ գեղջ, որ ունի այգեստան շատ և գեղական մի. նոյնպես և ի Ռիւեհեաչայ. Բն. 2,500: Կայսերհայր, 2,500. Մարքեպուրգ, Հռքայր. ամենքեքն սոքա բաց ի Հռքհայրայ են ի հովնին Հայնկաս:

ԻՕ—ԻԹ. ԶՈՐԵՔԻՆ ԱԶԱՏ ԿԱՂԱՔՔ

799. Ա ԽԶԵՒ ցամն 1803 ի Գերմանիա կային 51 աղատ քաղաքք սեփական օրինօք քաղաքավարեալք որք միայն վճռոյ դաշնակցութեանն անապէն. որք և բաղում անգամ դաշնադիր եղեալ ընդ միմեանս ի միջին դարս գործեցին բազում ինչ ի նպաստ ազատութեան հնդկոց, և ի բարգաւաճութիւն արհեստից և ուսման. այժմ չորք ևեթ մնացին յաղագս քաղքացի, այսինքն են Ֆրանկֆորդ-Մայնայ, Բրեմա, Համպուրգ և Լիւպեք, երեքին յետինքս վաճառակից կոչին:

Ս. Ֆրանկֆորդ

800. Ֆրանկֆորդայ երկրին 7 փարախ տարածութիւն է և 71,000 բնակիչք, յորս 7,000 ուղղափառք, նոյնչափ և Հրեայք. անկանի սա ընդ մէջ հեսեայ և Նասսաւայ. վարչութիւնն խառն է սակաւ. պետական և ռամկավարական, սահմանադրութիւնն նոր հաստատել կամեցան ի հերուն, հապ պետութեանն են այժմ իբր 5 միլիոն ֆր. ծախք աւելն ևս. պարտք իբր 14 միլիոն. ղրքք 1024 այր: Գաղափ մի և 8 գեօղք են պետութեանն:

ՖՐԱՆԿՖՈՐԴ-ՍԱՅՆԱՅ (Frankfurt-am-Main). — Օքի կայ յաջում գեօղս՝ մի է ի հնագոյն քաղաքացն Գերմանիոյ, մասն մի նորա մեծին և անհուվի փղոցաք, և մասն մի նորագէն գեղեցիկ, շուրջ պատեալ պարսպիւքք. ի չինուածան գվեստրք են՝ հաստարակաց ժողովարանն Ռեմեր, յորում կան կենդանագիրք ամենայն կայսերաց Գերմանիոյ և բնա-

գերն Ռոկի անուանեալ հրովարտակին Կարոլոսի Դ 1356. մայր եկեղեցին ուր օծանէին կայսերք, պալատ իշխանին Թուր և Դաքսիսայ. ժողովեալ Գերմանական Դաշնակցութեան, ուր և յամին 1848 ժողով գումարեցաւ նախագահութեամբ Արքիդքսոյն Յովհաննու եղբօր Հաւոյն կայսերն Աւստրիոյ՝ զոր ՏեղակալՀ անուանեցին ինքնակալութեան. մատենադարան 100,000 գրոք, խաղեաղ, անկէլանօցի Սենքենպերկեայ հանգերձ պարսպիւք անկաքանութեան և գաղձաւ անդամահատութեան. ուսուցիարան Մգհաէլյ՝ ուր կան հատաքանդաք ձեռագործոց, գպրոց գեղարուեստից: Կրթանոցք և մարքասրութեան տունք բազում են ի Ֆրանկֆորդ. զոր օրինակ՝ գպրոցն բժշկութեան, Թանգարան բնական պատմութեան, գպրոց և վարժարան գործնական գիտութեանց, կրճարան ինչ և համերց, և կենդան-

օդուստ ընկերութիւնք ոչ սակաւ։ Ի վաճառականութեան երևելի է յոյժ ի Գերմանիա, անուանի են և ծանուածառքն վերացամնեայք թէպետ ոչ որպէս յառաջն. այլ վաճառք փոխանակագրոց լինին մինչև ցարգ ամ ամի իբր 140 միլիոն ֆիորինաց։ Ասա ժողով արար բաղում ազգաց մեծն Կարոլոս յամին 794. հայրենիք է քաղաքս կնէքեի որ ծնաւ ի 1749. Նապոլէոն ի 1806 կարգեաց գիմրանքիարդ ի մեծ գերմանութիւն։ — Ընչական վայրք քաղաքին բարեբերք և զուարճալիք են և ճանապարհք յարգաբերալք ձգին ի բազում քաղաքս. նշանաւոր են երկաճանուին որ տանի ի Վիզպատեն և ի Մայենցա. և այլք ձգեալք ի Գասսել, Մանհայմ, և այլն։

Բ. Պրեմա

801. Պրեմա հասարակապետութիւն է ընդ մէջ Հանովեր և Օլտենպուրկայ, 10 փարսախ քառակուսի իբր 78,000 լուսերական բնակչօք, յորս իբր 2,000 կաթոլիկկնեայք. յամին 1850 հաստատեցաւ նոր սահմանագրութիւն և առաքեալ երկու, ծերակուտին՝ 16 անդամ և ներկայաց 300ոց. Հասք պետութեանն իբր 3 միլիոն ֆր. Ծախք աւելի կա։ Ցամին 1850՝ էին Պրեմայ 236 նաւք վաճառաբերք։

802. ՊՐԵՄԱՆ կամ Պրեմ (Brema). — Քաղաք կառուցեալ առ կղզի Վէսերայ 25 փարսախաս հեռի ի Հիւսիսոյ Ծովուն. չէ բարեչէն այլ վայելչացեալ գեղեցիկ ձեմելիօք և անուանի վասն վաճառականութեան. զսա մեծն Կարոլոս կառոյց և կարգեաց ի թեմ եպիսկոպոսի յամին 788. ի չինուածան երևելի է մայր եկեղեցին, ընդ որով անապական պահին գիւտուքը ի կապարեայ անուանեալ դամբարանս։ Ի կրօնքս թաղանան գլխաւորք են վարժարանն, գպրոց Ծովային վաճառականութեան, դիտարանն՝ զոր վայելացոյց Օլպերս աստղաբաշխ ի սկիզբն դարուս. ունի գոր. Ծարանս շաքարի, Ծխամաքսի, սալամակագործի։ Կաւք մեծամեծք գան ի Նաւահանգիստն Պրեմք–Հաֆէն, որ 12 փարսախաս հեռի է ի Պրեմայ, ի վիճակի անդ փոքրք զոր տերութիւնն Հանովերայ ի 1827 եա ի Պրեմա. յամին իբր 1000–1200 նաւք վաճառաբերք գան բերելով վաճառս 45–50 միլիոն ֆր. և տանին վաճառս 30 միլիոն ֆր. տուրհատ վաճառականութիւն Պրեմայ է ընդ Անգլոյ և ընդ Հնդկաց։ Բնակիչք 55,000։ Երկաճուղի ձգի ի Պրեմայ ցՀանովեր և Մինտէն։

Պրեմեր–Հաֆէն (Bremer–hafen). — Գեղեցիկ նաւահանգիստ։ Բն. 2,500։

Գ. Համպուրկ

803. Համպուրկ հասարակապետութիւն ընդ մէջ Հանովեր, Հոլշտայնայ և Ծովուն Հիւսիսոյ, 10 փարսախ քառակուսի, 190,000 լուսերական բնակչօք, 4,000 կաթոլիկկնեայք միայն և 8,000 Հրեայք. յորոց 150,000 ի քաղաքին և յերկոսին արուարձանս նորա, և 50,000 ի վիճակին։ Վարչութիւնն քան օրինաց հաստատից ի հերուն՝ ազատպետութիւն է 15 ծերոս. նեաց և 192 ատենաբանից, որք ընտրեն երիս ատենապետս ի գլուխ իշխանութեանն։ Հասք պետութեան 13 միլիոն ֆր. Ծախք աւելի քան զայն. պարտք իբր 60 միլիոն։

804. ՀԱՄՊՈՒՐԿ կամ Ամպուրկ (Hambourg). — Քաղաքն հեռի է ի Ծովէն Հիւսիսոյ 30 փարսախաս, յաջմէ Էլբայ և առաջին շահատան ի Գերմանիա, երեւելի և յայնոյն Եւրոպա։ Կարծի ի միջին կարգի հիմնեալ. յամին 1814 ի պատերազմն Գաղղիացւոց արեցաւ մասն մի քաղաքին, նոաղեցին բնակիչք և վաճառականութիւն, բայց միւսանգամ զարգացան յետ այնորիկ. կրկին հրաձարակ լեալ գրեամբ երիւք մասամբք յամին 1842, Յարաբերեալ թէպետ բնակչացն և օժանդակութեամբ Գերմանացւոց ի սակաւ ամս վերսին զարգարեցաւ. չինեցաւ և երկաճուղի ընդ Պերկորֆ՝ որ է վիճակ հասարապահուին Լիւբեքայ և Համպուրկայ յորմէ ձգի շոգեկառ մինչ ի Պերլին։ Քաղաքիք բաղկանի և գեղական Ալքեր գնան ընդ քաղաքն ունելով 80 կամ մոբրքս. Նորակերտ մասն քաղաքին բարեչէն է, և բարձրաբերձ տամբք. գլխաւորք ի չինուածան են և կեղեցի Ս. Միքայելի, որոյ է աշտարակ 402 ոտնաչափ բարձր, անկեալնացն ուր ամի ամի 4 կամ 5,000 ախտաժէտք մեռանին, որոնոց իբր 600 մանկանց. հրատարակն և Ժողովատեղի վաճառականաց, Թատրոն, կրճեարանք անուանիք, երկու վարժարանքն, գպրոցքն վիրաբուժութեան և անդամահատութեան, դեղատանութեան, ձեմարան վաճառականութեան, վարժարան գիտնոյութեան, կրճեարան խրից և համերգ. գիտարան, եօթն մատենագրանք հասարակաց. յորոց ի միում կան 200,000 հատորք գրոց, Ծոն պարտեզ բուսաբանութեան, հատաքիւնք ուսումնական նիւթոց, ընկերութիւն սուրբ գրոց, ընկերութիւն քա-

րոզաց և այլ մարդասիրական ընկերութիւնք։ Երկու նաւահանգիստք են Համպուրկայ յոր ի մակընթացութեան ծովուն գան և նաւք մեծամեծք անվնաս անդք ի բարձրակուտակ ալաղայն էլլայ, յորս գան ամի ամի բիւրք նաւուց. յամին 1850՝ նաւք վաճառաբաձք 4,050 մտին ի Համպուրկ, և ելին 4,120· ի ձեռն չգնեցուց լինի երթևեկ ի Լընդոն, Հուլ, Ամստերտամ, Հաւրը, Հասրպուրկ։ Տալու գաղղիացի զբաւալ ի 1814 կառուցեալ էր կամուրջ փայտեղէն ընդ Համպուրկ և ընդ Հասրպուրկ քաղաք Հանովրայ 14,394 ոտնաչափ երկայն, որ եկաց ցամին 1818։

Սահմանք Համպուրկայ ի հասարակի բարեբերք են. ի բերան Էլպայ ի ձախմէ կայ Գուքսհաֆիէն նաւահանգիստ և լապտեր, և բաղանիք ծովու, և բնակիչք 1,000։

803· Ցելերս Շէզվիկայ հանգէպ բերանոյ Էլպա, վէղեր և Ա յտեր գետոց, կայ Հելիոլանտ կղզի, որ է պարբեր 200 ոտնաչափ բարձր և է ի ձեռս Անգղիացոց· ունի աշտարակ կանթեղակիր, նաւահանգիստս երկուս և ամրութիւնս։ Բնակիչքն 4,200 հոսին գերիզմանց բարբառ և ունին օրէնս սեպհականս· սոքա առաջնորդեն նաւուց ընդ գժուարին անցս էլպայ։

Դ. Լիւպէք

806· Լիւպէք, ընդ մէջ Հոլշտայայ, Մէքլեմպուրկայ և Պալդիականին, 19 վարսախ քառակուսի, 55,000 լուծեբերական բնակչօք, ընդ որս խմս և զմանպերկոտիպայ· վարչութիւն սորա հասարակապետական է, 20 ատենակաք են ծերակուտին և 120 նուխ. բակք արուարձանեայց· հաւք պետութեանն են 1,600,000 ֆրանգք, նոյնքան և ծախք, իսկ պարտք զարգիս 25 միլիոն· զբօք 940 այր։

807· Լիւպէքի կամ Լիւպեկկէ (Lübeck)· — Վեց վարսախաւ հեռի ի Պալդիկ ծովէ առ ափն Դրաւայ նաւարկելի գետոյ, բարեշէն և երեսելի վան ծովային վաճառականութեան, երբեմն մայրաքաղաք վաճառականց դաշնագրութեանն, կառուցեալ ի բլրի, որոյ ստորեցին Գաղղիացիք յամին 1806· ի չինուածս նըշանաւոր են, մայր եկեղեցին և եկեղեցին Աստուածածնայ յորս կան յիշատակարանք ոչ սակաւ, ժողովարան հասարակաց, ուր պահին գիւանք վաճառականից գաշնագրութեանն· ունի վարժարան մի, գրատուն, յիմարանոց, ընկերութիւն մարդասիրական, գպրոցս նաւարկութեան, արհեստից, ուսուցչաց, դանձարան իմայութեան, հանգիստարան ճարտարութեան արհեստից։ Առևտուր վաճառականութեան քաղաքիս է ընդ պալդիական դաւառաց· բաղում նաւք են նորա, և ի նաւահանգիստն Դրաւ–Միւնտայ յաճախեն նաւք· չգնեաքն գնան ի Գոբենհակ և ի Բեգերսպուրկ, բն· 30.000։

Դրաւ–միւնդէ (Trave–münde)· — Ա՛ն Դրաւայ, ունի լապտեր և բաղանիս ծովու։ Բն· 2,000։

Լ. ՄԵԾ ԴՔՄՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏԷՆԱՅ

808. Պատմութիւն այս մեծ ձգի ընդ երկայնութեան 100 վարսախ ի հարաւոյ ընդ հիւսիս, ընդ միջ գաղղիոյ, Պաւիերայ, Վիւրդեմպէրկայ և Հեսլոհէյնոյ. գետն Հռենոս գնայ ի սահմանս արեւմտից և հարաւոյ. ի հանգիստոյ նորին և ալ ժամանց յաբեւելից կուսէ ձգին լերինք Սեաւ անուանեն, յորս բարձրագոյն է Ֆելտպէրկ 4,700 ոտնաչափ, և յայն կոյս նէկարայ ի սահմանս Վիւրդեմպէրկայ կոչին ազգս Օռենվալտ. 765 վարսախ է տարածութեան երկրին: Ամենայն գետք և առուք ի Պատէն Թափին ի Հռենոս, որպէս Մուրկ, Բիւնկիկ, Նէքար. Մայն ուռգանէ զհիւսիսակողմն, և դանոնք բղխեալ առատաւոր հասոյ ի Վիւրդեմպէրկ. լճէն կոստանցայ սահմանակից է հարաւակողման արեւելից: Ի հասարակի լեռնային է Պատէն, և գաշտավայրք սակաւք են յահուսնս Հռենոսի, բայց հովիւք վայելուչք բազմք ի գետափունս նէքարայ, Մուրկայ և Բինկիկայ: Բարեբեր է երկիր Պատէնայ և ազգ քաղցրաշունչք. այլ միայն ի բարձունս Սեաւ լերին տիրէ ցրտաբեխութ, և երկրագործութիւն անդ ոչ յաջողի. ի գետեզերկ անտառաց նորին վայս հասեալ չինեն ճօճանակս ժամացուցի և յարուեստ անսի շունչ մեծ են: Վիճակք Հռենոսի ասի առաւ և ընտիր ցորեան, կանեփ, վուշ, ծխախոտ, սորուն, պտուղս, և գինի. իսկ անտառքն անուցանեն երէ բազում, և ձուկն շատ ելանէ ի լճէն կոստանցայ և ի Հռենոսէ. են և հանքք երկաթի, պղինձոյ, արծաթի և ոսպ, և ջուրք ախտահալածք: Երկրագործութիւն, ոստայնանկութիւն, և գործք անասից ազգերք են շահից Պատէնայ. այլ ձեռագիտայ ճարտարութիւն չե ևս ի քաջ ծաղկեալ անդ: Ի պէտս հրահանգութեան ունի համալարանս երկու, վարժարանս և բազում գպրոցս:

809. Թիւ ժողովրդեանն 1,370,000· յորս 908,000 կաթոլիկեկեաք, 24,000 Հրեայք, և այլք նօթասդանք: Ազգութիւն տոհմին սերեալ է ի մարզպետաց Պրիսկասայ ի Դէհրինկէն կոմսէ· ոմք ի ծն գարս կոչեցան Մարկրաւք Պատէնայ: Յետ բաղում բաժանմանց և անցից յամին 1527 կացին երկու ցեղք Պատէ-Պատէ և Պատէ-Տուրլսախ, և ապա յամին 1771 միացան ա միանայն կալուածք նոցա ընդ միով տէրամբ. յետ այնորիկ ի սկիզբն ժե դարուս յաւելան ի Դոսա և այլ գաւառք, որով ոչ սակաւ ընդարձակեցաւ տէրութիւնն: Կարօտս փեսերիկոս ի 1806 զառաջինն կոչեցաւ Մեծ դուքս, որպէս և յաջորդք նորա այժմ, որոց պարտականք միպետական է իշխանութիւնն երկու խորհրդարանք: Հասք պետութեան են 43 միլիոն ֆր. Ծախք աւելի կամ հաւասար. պարտք այժմ առաւել քան զ120 միլիոն. զօրք 27,350:

810. Ի չորս գաւառս կամ շրջանակս բաժանի Պատէն՝ ի Հռենոս վերին, Հռենոս միջին, Հռենոս ստորին, և ի Լճէն. կամ այլազգ՝ յերիս ևեթ մասունս, ի Մերկին, ի Հարաւային և ի Հիւսիսային:

Ա. Ի միջնումն կայ մայրաքաղաքն

ԳԱՐԼՍՐՈՒՀԷ (Carlsruhe, Կարոլոսի Հանգիստք). — Վեղեցկաչէն և պարթիզք պահակաւ. մեծ փողոցքն յանգին ի պալատ գթոյն, զոր հիմնեաց Կարոլոս. բաց ի պալատանէն երեսիւք ի չէնս են՝ նէկ. ի վեցին նորաշինգից և նիկոլեցին ուղղափառաց. ի կրթարանս՝ գպրոցն բազմարուեստից, վարժարան ղնուագրութեան, կրթարան խղից և Համերց, մանուածագործին, պարտէզ բուսաբանութեան: Բն. 28,000:

— Շրջակայիք քաղաքին աւազուտք են: Երկաթուղեաւ հաղորդի ընդ Մայնհայմայ, Հայտելբերկայ և Պազելեայ:

Տուրլախ (Durlach). — Փարախաւ հեռի ի մայրաքաղաքէն, ի հնումն սա էր իշխանանիստն. ունի գպրոց մի և ուսեր գրամոց: Բն. 6,000:

811. Փհորզհեյմ (Phorzheim). — Ի Ձարտարութեան անուանի քան զամենայն քաղաքս Պատէնայ. ասա ծնաւ Բոյխլին իմաստասէր անուանի, մեռեալ ի 1522: Բն. 8.000:

Պրուհսալ (Bruchsal). — Ունի բերդ ընդարձակ: Բն. 5,000:

Ռաստատ (Rastadt). — ԵՒս եզր Մուրկայ քաղաք

փոքր, անուանի վան գաշնագրութեան Եւգինէոսի իշխանի ընդ Վիլլարայ յամին 1814. և վան Ժողովոյ Եւրոպական իշխանացն յաւարտ ԺԵ դարուն: Բն. 6,000:

ՊԱՏԷՆ (Baden). — Ջոր Հռոմայեցիք Աբելվա Ադուենսիս կոչէին. քաղաք վայելչանիստ, անուանի է այժմ վան ծծմբային ջերմային և զուարճագեղ վայրացն, յոր սակս ամի ամի առաւել քան զբիւր մի օտարականաց գան այսր: Բն. 4,800:

ԼԱՀՐ (Lahr). — Անուանի՛ ճարտարութեան ձեռագործուածից: Բն. 8,000:

812. Ռ. Ի հարաւային մասին,

ՖՐԻՊՈՒՐԿ կամ ՖՐԻԶԳՈՒՐԿ (Freiburg). — Կառուցեալ ի գեղեցիկ սահմանի, երևելի է վան կըթարանացն և հոյակապ գոթացի մայր եկեղեցւոյն, որոյ աշտարակ բարձր է 356 ոտնաչափ և սքանչայր, կաթուղիկէ նորա լուսամուխք զարգարեալ: Համալսարանն ուղղափառաց՝ ուր իբր 450 համբակք ուսանին՝ նին կան 100,000 մատենից, նշանաւորք են և կրթարանն արուեստից, մուսէոնն նոր, թատր, մարզատուն, պարտէզ անկաթնութեան, և այլն: Ասի նաև արքեպիսկոպոս մի: Բնակիչք 16,000: — Ազնիւք քաղաքիս կան աւերակք Ռէհրինկեն գըղեկի:

ՀԻՆ-ԲՐԵԶԱՒ (Alt-Breisach). — Ցառաջն ա նուանի էր վան ամրութեանցն որ քանդեցան առ խաղաղութեամբ Գաղղիացւոց: Բն. 4,000:

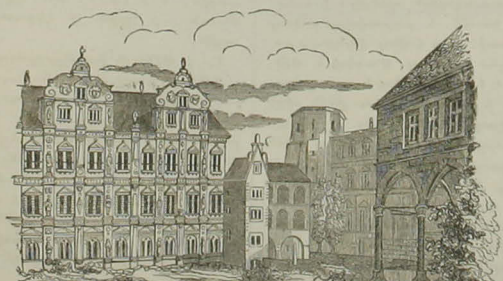
ԼԷՕՐԱՒ (Loerrach). — Քաղաք փոքրիկ և գեղեցիկ մերձ ի Պազէլ. ի սահմանս սորա Մորոյ զբաւալար գաղղիացի արար զմեծահռչակ նահանջ գնդին Իւրոյ, յամին 1796: Բն. 2,500:

ՏՈՆԱՒ-ԷՇԻՆԳԷՆ (Donau-eschingen). — Ի վեա անառուին՝ ի պալատանէ գղեկին Նորա տեսանին առ կոմսք Ֆաւնուբայ: Բն. 4,000:

813. ԿՈՍՏՆԱ որ և ԳՈՍՏՆԻՑ (Costnitz). — Ցափըն հարաւակողմեան համանուն լճին. երևելի է մայր եկեղեցին և ապարանքն ուր Ժողովեցան կարդինալք վան մեծի Ժողովոյն կոստանդեայ՝ ի 1414–1418, և բանան մենաստանին Գոմինիկեանց, յոր արգելաւ Հուս զամիս ԼՕՇՆ և ապա արկաւ՝ ի հուր. լնկեռնն և նահանջեան՝ ի վերայ լճին: Բն. 6,000:

814. Գ. Ի հիւսիսային մասին,

ՄԱՆՀԱՅՄ (Mannheim). — Ի խառնուրդս Հաբնոսի և Նէքարայ, հրկէզ ապարեալ՝ ի հրամանէն Լուդովայ՝ վերսին կառուցաւ վայելչագոյն ևս՝ ի 1689. երկրորդ անգամ է գրկեցն, որպէս յառաջն մայրաքաղաք էր Բալագին կայսրընտրաց: Անուանիք՝ ի բազմաթիւ չինուածան են ամրոցն և եկեղեցին ՅԻսուսեանց. ի տեղւոջ ամրութեանց նորա՝ ի 1806 անկեցան ծառայութեանք և պարտէզք. Նաւահամբոյք և սահմանս քաղաքիս կան՝ ի վերայ Նէքարայ և Հաբնոսի. վաճառականութիւն և ճարտարութիւն Մանհայմայ կարի բարգաւաճեալ է. աստ գործեն ղէֆնդան անուանեալ բաղադրութիւն հրահալելեաց: Ունի վարժարանս, դիւարան, մատենադարան, պարտէզ բուսաբանութեան, Թանգարանս, գինարան, էբաժշտարան, մաքսատուն, գպրոց վաճառականութեան. ունի երկամեայ ընդ Պազիլէա: Բնակիչք 30,000:

Հայտէլպէրկ

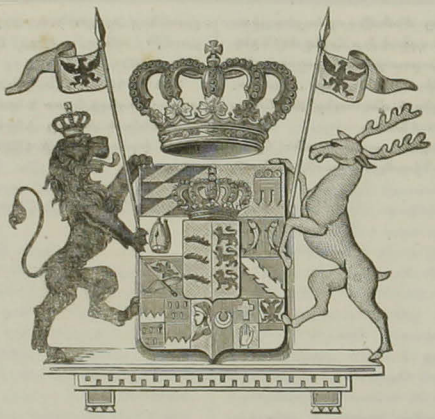
815. ՀԱՅՏԷԼԳԷՐԳ (Heidelberg). — Ան ամն Նէքարայ, կայ սորա գղեակ մի մեծ աւերեալ յաւգնի Թէրակայ հովտին. Համալսարանն կառուցեալ՝ ի 1386 անուանի է ևս վան հնութեանն, ուսանին՝ ի նմա համբակք 600–1000. ի մատենադարանին բաց ի 100,000 գրոցն, կային և ձեռագիրք պատուականք, զոր ի ժամանակս երեսնամեայ պատերազմացն բարձեալ Մաքսիմիլիանոսի Պաւիերայ ընծայեաց սրբա-

զան հայրապետին · յորոց մնան մի դարձուցաւ յետս ի 1816 · Հայտնվելերկ և դղեակ իւր հրկէզ եղեն ընդ Մանհայմայ ; — ի միում յարուարձանաց քաղաքիս կայ տակաւ մի մեծ որ տանի 450,000 լտեբս , զսա յաձախս արկին բանաստեղծք և վիպասանք Գերմանիոյ ի սկիզբն դարուս · բն · 15,000 ։

Շ-ուէյնհէն (Schwetzingen) · — Աւան մեծ երկու փարսախաւ հեռի ի Մանհայմայ , անուանի է ի սմա զբօսանաց պալատն և պարտէզն անգլիացի , ուր գտանին ամենայն ազգք Ասպետ անկոց ։ Բնակիչք 2,500 ։

ՓԻԼԻՓՍԳՈՒՐԳ (Philipsbourg) · — Ան հռենոսիւ , յառաջն ամրոց էր սա Գերմանիոյ կայսերն , անուանեալ եղև վասն մարտից ԺԴ և ԺԵ Լուդովիկոսի · ամբողջքն կործանեցան ի 1800 ։

ԼՂ. ՎԻՒՐԳԵՄՊԷՐԿ

ԿԱՄ

ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

ՎՈՒՐԳԵՄՊԷՐԿԱՅ

Տարահոտբիւն 1,600 *փարսախ* □. *Բնակիչք* 1,810,000։

816. Վ ՒՒՐԳԵՄՊԷՐԿ կայ ընդ ամէն պատկանեայ, Պաւիերայ, Հոհէնցոլլէռնայ և Լիճին կոտանդեայ, 1,600 փար. ի տարածութիւն է, երկիր լեռնային է, ոչնի հովիտս գեղեցիկս. յարևմտից կողմանէ ձգին լերինք Սեաւ անտառին ի միջնագետնան. ի հարաւոյ. Սուսալ լերինք՝ որ միանգ ի պաւիերա երկայնակաղ գնան։ նեքար գետ բղխեալ ի Սեաւ անտառին հոսի ի Ջանդաւա նաւարկելի է. իսկ Դանուբ ի սահմանս անգ աշխարհին միայն նաւարկելի լինի մերձ Ուլմ, և ի նա խառնի լճէը իջեալ ի Գիրզլեան Ալպեայց։ Բաբերեր է երկիրն մանաւանդ ի հովիտս Դանուբայ և Նէքարայ. գլխաւոր բերք նորին են պտուղ, ցորեան և գինի. և ի լերինս անտառք բազումք յորոց առաքի ի Հոլանտա վասն ոչ սակաւ. գոմանի անգ և երէ շատ, և ուրեք սերեք լինի վաճ և կանեփ։ Ունի և բոլս երկաթոյ և աղի և ջերմուկս։ Արուեստք և Տարտարութիւն բարգաւաճեն հասատար Պատկեայ, վաճառք ըստ հանեն ի վիւրդեմպերկայ են՝ բերք երկրին, և արջառ և կաւ ի վերչ, չուխայ և կաշի։

817. Վիւրդեմպերկայ մասն է նահանի գքսութիւնն Սուապ՝ յորմէ Հոհէնցոլլէռնի ցեղ կայսերական. կոմսքն Վուրդեմպերկայ էին ընդ իշխանութեամբ նոքին, միանգ ի վախճան ԺԵ գարու, յորում նպերհարտ Երևելին անուանեալ՝ կռնչցաւ գոքս, և կալուածք նորա սեփականեցան օրգոց նորին միանգ յաւարտ ԺԸ գարուն, յորում ժամանակի յաւելան ի նոսին և այլ ընդարձակ գաւառք. և կայսրընտրին փեսերիկոս Թագաւորութեան անուամբ եմուտ ի դաշնակցութիւն Հռենոսի. և այժմեան վարչութիւնն է միաղեսութիւն պայմանաւոր, կրկին ունելով աթեառս։

818. Ժողովրդեանն Թիւ է իբրև 1,810,000, որք առաւելագոյն մասամբ լուտերականք են կրօնիւք, ընդ որս և տուն արքունի, Թիւ կաթուղիկեայց

53,000 . և իբրև 12,000 Հրեայք : Հասք պետու-
թեան 26 միլիոն ֆր . Ծախք հաւասար կամ աւելի,
պարագ իբր 118 միլիոն . զորք 8,020 , իսկ ի զօրա-
ժողովս մարտի 19,170 : — Երեք պատուհասնեք են
Վիւրթեմպերկայ՝ Հինաւրեայնին , Աբբայնեանն և
Ֆրեսեօրիքեայն , երեքին ևս այծաւենիք :

819 . Հոգը հոչակաւոր կամ գաւառք են Վիւրթեմ-
պերկայ ,

Գաւառք	Բնակիչք
Նէքար	508,000
Սեաւ անտառ	490,000
Դանուբ	413,000
Եաքագ	400,000
	1,811,000

ՇՏՈՒՏԳԱՐՏ կամ **ՍԹՈՒԹԿԱՐՏԱՆ** (Stuttgard). — Մայրաքաղաք ի գեղազուարճ հովտի , բազում են ի նմա հինգ հոյակապք , յորս գլխաւորք է աքբունի դը-
ղեակն կառուցեալ կրանիտ քարամբք և պարտիզք
հոջակաւոր , մայր եկեղեցին , Թաւրերգարանն , ա-
պարանք սեբուհեան . և ի կրթարանն՝ վարժարանն
և գպրոց գործնական գիտութեանց , գպրոց ա-
րուեստից և Ճարտարութեան , գպրոց բժշկութեան ա-
նասնոց , կառարիներան ուսումնարանն օրիորդաց , մա-
ծենադարան հաւարակաց 200,000 գրովք , ընդ որս
են և 8,300 աստուածաշունչ մատեանք յեօթանա-
սուն լեզուս , որպիսի ոչ գտանի այլուր . գիւանոց ,
պարտէզ բուսաբանութեան , Թանգարան բնական
պատմութեան և հանգիսարան արուեստից , հանդերձ
մարգասիրական ընկերութեամբք . բարգաւաճ է և
վաճառականութիւն քաղաքիս և Ճարտարութիւն ի
յորինուածս զարգուց և պահանջանաց : — Ի շրջակայս
քաղաքիս կան ամարաստանք և պարտէզք և գրախք
և ծառաստանք մատղաստունկք , որպէս Ռոզինշ-
գարն և Հոհէնհայմ , յորում կայ և գպրոց մեծ ի գի-
տութիւն պետական և անտեսութեան : Բն . 48,000 :
Շաբիղ երկաթի ձգի ի մայրաքաղաքիս գիւտիսային
սահմանիք :

820 . Լուդվիգսպուրգ (Ludwigsbourg) . — Եր-
կրորդ քաղաք իշխանութիւն վայելուչ , ի բարերար
դաշտի յափուռնս Նէքարայ , կառուցեալ ի 1718 , ունի
պալատս և պարտէզս . վարժարան մի , զինարան , գըր-
պոց զինուորութեան , ձուլարան տրանօթից : Բնա-
կիչք 12,000 :

ՔԱՆՇՏԱԹ (Kannstadt) . — Նա նէքարայ , հռչակ ի
Հռուգկարտ . երևելի է վան վաճառականութեան
և վան հանքային ջրոցն . գտանին և ի սահմանս նո-
րա աւերակք հռովմայեցի շինուածոց , և բրածոյ ոս-
կերք մեմուռ գաղանի մեծի : Բն . 6,500 :

ՀԱՅԼԲՐՈՆ (Heilbronn) . — Ի վերայ նէքարայ , վա-
ճառաշահ և անուանի ի Ճարտարութեան . ունի քա-
րահատս և գամ : Բն . 10,000 :

ՀԱԼ–ՍՈՒԱՊԱՆ (Hall en Souabe) . — Քաղաք վա-
ղեմի . ունի պատուական աղհանս : Բն . 8,000 :

821 . Ի հարաւակողման աշխարհին կան

ԹՈՒԲԻՆԳԱՆ (Tübingen) . — Նա նէքարայ , քաղաք
անուանի վան կրթարանացն . համալսարանն՝ կառու-
ցեալ ի 1477՝ ունի համրակս 7 կամ 800 . կրկին ա-
թոռք աստուածաբանութեան են ի նմա , ուղղա-
փառաց և նորաղանդից : Բն . 10,000 :

ՎԻԼԴԱՍ (Wildbad) . — Ի սեաւ անտառին , ունի
բաղանիս յաշխատեալ յեկաց : Բն . 2,000 :

ՌԱՏԼԻՆԳԱՆ (Reutlingen) . — Ցառս Սուապ լե-
բանից , հռչակեալ վան գործարանաց խարգաս տպա-
գրութեանց : Բն . 12,000 :

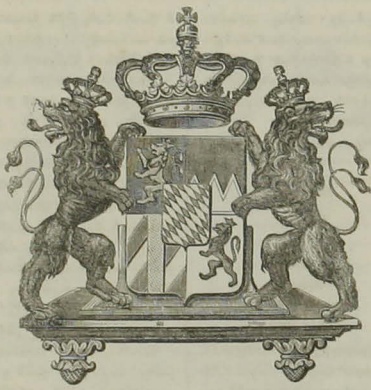
ՈՒԼՄ (Ulm) . — Ի ձախմէ Դանուբայ հանգէպ
սահմանաց Պաւիերայ . երևելի էր յառաջնումն և
բազմամարդ . և զարգիս անուանի է վաճառականու-
թիւն նորա և Ճարտարութիւն արուեստից . և ի

Մայր եկեղեցի Ուլմայ

չէնան նշանաւոր է մայր եկեղեցին գոթացի որպ ձե-
ղուն ընդարձակ և բարձր է քան զամենայն եկեղե-
ցեաց գերմանիոյ : Բն . 16,500 : Շաբիղ երկաթի ձգի
յԱլմայ ի Ֆրիտրիխսհաւէն :

ԿԷՕՊՐՈՒՆԳԷՆ (Geoppingen) . — Բն . 6,000 : — Նա
եբլի քաղաքիս ի լերին կան աւերակք Հոհէնշտաֆէն
դղեկին քանդելոյ ի 1525 , ի ժամանակս քաղաքական
մարտից :

ԼՐ. ՊԱՒԱՐԻԱ

ԿԱՄ

ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՒԻԵՐԱՅ

Տարածութիւն 3,860 փարսախ □. Բնակիչք 4,550,000:

822. Երկոյ անհաւասար մասունք են Թագաւորութեանս. մին ընդ միջ Ալսաթիոյ, Սաքսոնիոյ, Հեսսեայ, Պատէնի, Վիւրդեմպէրկիոյ, որ և մասն է հին չորանականացն Պաւիերայ և Ֆրանգոնիոյ և Սուապայ. միւսն՝ ի ձախմէ Հաւնաոսի ընդ միջ Գաղղիոյ, Բրուսիոյ, Հեսսեայ և Պատէնայ, և է երկիր Տէօ–Բան գրքոսուԹեան, մասն Ալսաքիոյ, և կալուածք Սիրիայ և Սպիսկոպոսին: Ի 60 ամաց հետէ ընդարձակեցաւ տերութիւն Պաւիերայ, մանաւանդ յետ մտնելոյ ի դաշնակցութիւնն Հաւնոսի յամին 1806 Թագաւորութեան անուամբ. և յետ դաշնադրութեանցն ընդ Աւստրիոյ ի 1809 և ի 1815. և ունի այժմ 3,860 փարսախ քառ.:

823. Հանդամանք երկրին. — Կիսով չափ լեռնային է երկիրն. ի հարաւոյ ձգին Ալպեայք Տիրոլոյ, Սալցպուրգիայ և Ավստրայ ձիւնախառնցք՝ որք մանեալ լերանց Հելուետիոյ. բարձրագոյնք ի նոսին են Ցուկերբից, Վացման, Վէդդելշտայն խրև 10,000 ոտնաչափ. յարևելից կողմանէ կան լերինք Աստահին Պոհեմիոյ ուրեք ուրեք 4–5,000 ոտնաչափ բարձրութեամբ. իսկ ի հիւսիսի՝ Ֆիխտելկեպիրկէ, Սբէսսարդ, Ռհէն և Դժուարուտ Անտկայքն: Յարևմտից ընդ արևելս տարածեալ ձգի մեծ դաշտն Դանուբայ, հարաւակողմն գետոյս երկիր բարձր, անպտուղ և ձահճային է. հիւսիսակողմն քաղցր օդով, բարեբեր բլրոք և դաշտովք զարդարեալ. այլ գետափունք Մայնայ պտղաբեր են քան զամենայն Դանուբայ: Ի դաւառս Հաւնոսի ձգին վեց և հուինսբիք լերինք, ունին դաշտս և հովիտս քաղաքեալս:

Ի բնակին Պաւիերայ երկու ևեթ կան գետք գլխաւորք, Դանուբ որ գնայ ընդ ամենայն աշխարհն և ընդունի յայնմ ոմանս, Լէխ, Իսար, Ինն. և յահեկէ ընդ միւս, Կայ, և Ռհէնէ. երկրորդ գետ մեծ է Մայնն որ բղխէ ի Ֆիխտելկեպիրկէ և յարևելից յարևմտեան ընթանայ, յահեկէ առեալ զԼիմենից և յայնմ զկնաւ: Հաւնոս գետ պատէ զդաւառան որ կոչին յանուն,

և յորդէ զքուրս Լաւգերայ և Գուալթայ։ — Լիմք են ի լերինս որ ի հարաւոյ Դանուբայ, որպէս Գիմ սեէ, Վոյմմեէ, Իւրաքանչիւր Յ փարս. քառ. Քեսնիկսեէ՝ երեք փարսախ երկայնութեամբ. սահմանակից է և կոստանդպոլ լճին։

824. ԲԵՐՐ. ՅԱՐՏՈՒԹԻՒՆՆ։ — Պաւիերա մշակեալ քաջ բերէ ցորեան և ընդեղէն, հունդս, ծխախոտ, վուշ, պտուղ և արտս անասնոց, և գինի ի գաւառս Հաէնոսի և Ֆրանգոնիոյ, փայտ անտառի շատ, և երէ. երկաթ, աղ, ածուխ Հանքային, և անդրկ։ Ի Նարտարութեան տակաւին ոչ հասասարի Բրունսէոյ, Աւսբուրգ, Սաքսոնիոյ, Մորաւիոյ և Պոհեմիոյ. վաճառք նորա անուանի՝ մրգողն, ապակի, մետալ Թիղոյնք, բիւրեղ, գործեալ սեաւութեան, և այլն. առ ի բարգաւաճանս վաճառականութեան ձեռն արկաւ ընդ դասուսը և ընդ Հանեայս հաղորդութիւնն գործել ի ձեռն Ալգմիւլայ, Ռեգինիցայ և Մաչաայ, յոր ձեռն արկեալ էր կարդալսի մեծ։ Ընդ նիւրեմբէրկ և ընդ Ֆիւրթ կայ շաւիղ երկաթի վրաւոն յոյժ. դարձեալ ընդ Մունհագ և Աւկուստա, և յԱվգուսթայէ ի Հոֆ և ի Լինտաւ և ի Տոնաւերթ, ի Պամբերկայ ի Ֆրանքֆորդ Մայնայ, և այլն։

825. ԿՐԹՈՒԹԻՒՆՆ. ԿՈՒՆՔ. — Թիւ ժողովրդեան Պաւիերայ համարի 4,350.000, քանզի յաշխարհագրի 1849 ամին գոաւ 4,520.000։

Դպրութիւն ուսմանց անագան սկսաւ ծաղկել ի Պաւիերա, Թէպէտ էին նորա համալսարանք երեք և վարժարանք 60. դպրոցք Ֆրանգոնիոյ բարեկարգք են քան զՀարաւային Պաւիերայ։ — Ընդ ամենայն երբէ 4,600 դպրոց են ի Պաւիերա։ Ըստ կրօնից 3,200.000 ուղղափառք կաթուղիկեայք, 1,280.000 նորաղանդք, և 70.000 Հրեայք. ուղղափառաց երկու են արքեպիսկոպոսք և վեց եպիսկոպոսունք. առաւել ի բնիկ Պաւիերա ծառայեալ են ուղղափառ կրօնք, ի Ֆրանգոնիա՝ նորաղանդն, որպէս և ի Հաէնեան գաւառին։

826. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՑՔ. — Պաւիերա գրեա թէ բոլոր գաւառ էր Հռոմէական պետութեանն վիճդելիկա կոչեցեալ. և զի բնակեցան անդ Պոյեան կամ Բոյեան ժողովուրդք հալածեալք ի Պոհեմիոյ, երկիրն Պոյոարիա և ապա Պաւարիա կամ Պաւիերա ևս և Պայեան կոչեցաւ. ի բառնալ ընդհակառութեանն՝ Ոսգրոգոնքք և ապա Փռանկք տիրեցին գաւառին. բայց Պաւիերա ունէր սեփական գոբս և տոհմ ազնուական Ագիլոֆինկեր անուն. սահմանք նորա ձգեցին մինչև յԱնհալթիա պարփակեալ զամենայն Աւստրիա։ Յետին իշխան ազնուական զարմին պատսպան կացեալ Տաթիբոյ էր իւրում Լոմպարտացւոյն արքայի մարթիւ պարտեալ ի մեծէն Կարոլոսէ արգելաւ ի ձեռնասանել. և յայնմ հետէ իշխան կացին Պաւիերայ կոմք և գոբքք, յորս անուանի եղև տոհմն Վիտգելսպախ. այլ յԻ գարու ընդրկեցին Դ կապտեալ զդքսուԹիւնն ի Նեմոէ ևս Կուելֆեայ կոմսին։ Ի տանէ նորա ելին արք անուանիք (որպէս ընդրկոս Ռուբէն) որք ընդարձակեցին զսահմանս տերութեանն. բայց փեսերիկոս Ա անդրէն գաղթոյց զվերաւԹիւնն ի տուն վիտգելսպախայ յԻԲ գարս. և ի յաւելուլ ի նա գաւառին Բալադինայ յերկուս ցեղս զաւառ առնեն ի Պաւարացի և ի Բալադին. առաջինն երեկիլ եղև յամս երեսնամեայ պատերազմացն և վիճի գաղնակից գաղղիոյ լինելով ընդդէմ Գերմանիոյ, և սպառեցաւ ի 1777. յայնժամ օգնեցեալ Բրունսիոյ յաջորդեաց նմին առ մին Բալադինեան։

827. ԱՌԱՋԻՆՈՒԹԻՒՆ. — Մխալեռական է վարչութիւնն, և առանձ տերութեանն յաղթայաղանց և ի պաշտպանալաց գումարի։ Հասք պետութեանն են իբր 40 միլիոն Ֆր. Ծախք սուղ ինչ աւելի. պարտք զարգիս առաւել քան զ200 միլիոն. զորք 57.839։ Ուրի կարգք կամ ասպետութիւնք են Պաւիերայ, Հուսկերդեանն (1444), Ս. Գեորգեան (1729), Մաքս-Յոզեֆեան (1806), Ռաւռաքեան արդեանց (1808), Լուգովիկեան՝ յիւնամեայ վաստակոց վարձ (1827), Ս. Միքայէլեան (1693), Թերեզեան՝ վասն սիրեայց (1827), Եղիսաբեթեան՝ վասն սիրեայց (1766)։

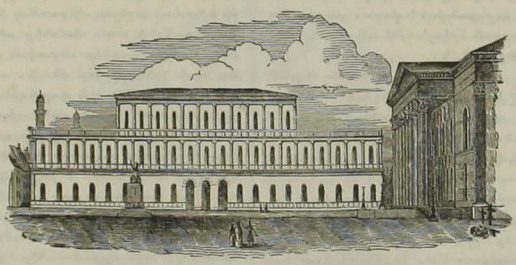
828. ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ. — ՅուԹ չորեսակս կամ ի գաւառս բաժանի Պաւիերա, որք և այսքիկ են բոլ. նակաքն իւրեանց։

Նոր բաժանումն		Հին բաժանումն
Ա. Վերին Պաւիերա	Բն. 720.000	Իզար
Բ. Սաոքին Պաւիերա	550.000	Սաոքին Դանուբ և մասն Իզարայ
Գ. Բալադինա	620.000	Հաէնոս
Դ. Վերին Բալադինա և Ռատիզպոնա	470.000	Ռեկեն
Ե. Վերին Ֆրանգոնիա	500.000	Վերին Մայն
Զ. Միջին Ֆրանգոնիա	830.000	Ռեզատ
Է. Սաոքին Ֆրանգոնիա և Աշաֆենպուրգ	590.000	Սաոքին Մայն
Ը. Սուապ և Նյայպուրգ	364.000	Վերին Դանուբ

Ի տեղագրութեան սաս ունիմք զկորգ հին բաժանման Պաւիերայ, ոչ ունելով առաՀեան Ձչգիւ զասհանս նորոց գաւառաց։

829. Ա. ԻՉԱՐ.

Մ ի ւ ն ի ւ ի ք կամ Մ ի ւ ն ի ւ խ է ն, որ և Մ ա ն ա հ ո ե ն ըստ իտալականին (Munich, München). — Մայրաքաղաք ի ձախմէ Իզարայ. ընդարձակ գաշտի. ունի գեղեցիկ շինուածս, հրապարակս և լայն փողոցս, զորոց գլխովս կառոյց հրաժարեալն Հայր այժմեան Թագաւորին որ էր յոյժ սիրող գեղարուեստից. Նշանաւոր են հրապարակքն Մաքսիմիլեանոս, Վիկտուալիաց, Գարոլին, Արքունական, և Մաքսիմի-

Արքունի Պալատն Միւնիքայ

լեանս-Յովնէից · ի չինուածսն՝ արքունի պալատն՝ մի յերեսելեաց յԵւրոպա, գոլատուն ցիսատեանց՝ որ այժմ Ձեմարան է ուսմանց և արուեստից, գրատուն 500,000 մատենիւք, յորոյ ի գրացիրս կայ և աւետարան մի գրեալ ձեռամբ Յովհաննու արքեպիսկոպոսի եղբօր Ա հերձմոյ Հայոց Թադեաւորի · համալսարան, տուն քանդակաց կառուցեալ ի 1816, գերզեցիկ յօրինուածով 22 մարմարիոնեայ յունական սեաւքք, ուր պահին ընտիր ընտիր արձանք և քանդակք հին և նոր անդրիադործ քաջաց · տուն նը. կարուց կառուցեալ ի 1826, և ի նմա կան նկարք ձարտարաց Գերմանիոյ · ցեկեղեցիս անուանի են պալատանն, Ս · Պետրոսին, և կաթուղիկէն · հանդերձ այսոքիւք՝ Ձեմարան ուսմանց հաստատեալ ի 1759, պարտէզ բուսաբանութեան, դիտանոց, ուսումնարան անդամահատութեան և տարրալուծութեան, Ձեմարան արուեստից և թանգարանք պէս. պէսք · ի համալսարանին ուսանին 1,300 համբակք · Պատկերահանք Միւնիքայ երեւելի են զարգես, յաչէս վան նկարուցն ի վերայ ապակւոյ · Սենեկիցեր տեր հնարեաց անդ զվիմագրութիւն ի վախճան անցելոյ դարուն · Գործիք աեսուղեան չինեալ ի Միւնիք ընտիրք են · բն · 110.000 ։

830 · ՆԻՄՓԷՆԲՈՒՐԳ (Nymphenbourg) · — Աստ է ամարաստուն Թագաւորին, ուրոյ որսարան մեծ, և գործարան յախճապակւոյ · փարսախաւ հեռի ի Միւնիքայ · բն · 1,300 ։

Շլայսհայմ (Schleissheim) · — Երիւք փարսախօք հեռի ի մայրաքաղաքէն, դղեակ երեւելի, յորում պահին նկարք հին պատկերահանից Գերմանիոյ, որ կոչի Հաւաքումն Պռուսերեան եղուարց · բն · 500 ։

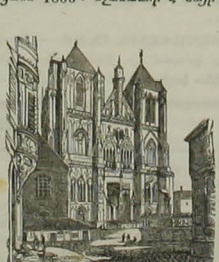
Լանտսհուտ (Landshut) · — Քաղաք գեղեցիկ առ Իզարայ և այժմ դիւաւոր քաղաք Սորբին Պաւարիոյ · ի սմա հաստատեալ էր համալսարանն Միւնիքայ յառաջ քան զ1826 · Նշանաւոր է եկեղեցի սորա՝ 454 ոտք բարձր աշտարակաւ · ունի ուսուցմարան ուղղափառ կղերաց և գոլոյց վերաբուժութեան · բն · 11,000 ։ — Ի սահմանս Աւստրիոյ ի վայելչագեղ գաւառի կան փոքրիկ քաղաքքն Պէրխդէսկաեէն, կամ Պէրխդոլսկաեէն և Ռայխէնհալ, որք ունին ազատանս, ուսոցի ամի ամի ելանէ 700.000 կենդինար աղի ։

831 · Բ · ՍՏՈՐԻՆ ԴԱՆՈՒԲ ·

ՊԱՍՍԱՒ (Passau) · — Ի խառնուրդս Իննայ և Դանուբայ շահաստան քաղաք ամուր, երեւելի է մայր եկեղեցին և դղեակն, եպիսկոպոսական եկեղեցին, և կամուրջքն · առ եղև ի 1552 դաշնադրութիւն կայրոլոսի Ե ընդ Մորիկայ Սաքսոնիոյ վասն ազատութեան կրօնից · բն · 13,000 ։

832 · Գ · ՌԷԿԷՆ ·

ՌԱՏԻՒՕՊՈՆ (Ratisbonne, Ռէկէնսպուրկ ըստ Գերմ.) · — Ի ձախմէ Դանուբայ երթեալ ազատ քաղաք, յորում էր աթոռ գերմանական Ժողովոյն ի 1662 ամէ ցամին 1806 · Նշանաւոր է մայր եկեղեցին

Մայր եկեղեցի Ռատիզպոնայ

և գամբան Ջէփլէրայ որ մեռաւ ի 1630 · այս քաղաք առաւ ի Գաղղիացւոց ի 1809 · բն · 28,000 ։ — Փարսախաւ հեռի ի Ռատիզպոնայ ի Սալվադոր լերին հնին արի Թագաւորն Հոյակապ տաճարի Վալ-

հալա կոչեցեալ, նաեւ բերեալ ականաւոր արանց գերեզմանիոյ։

ԱՄԳԵՐԳ (Amberg). — Ունի գործարան զինուց։ Բն. 8,000։

ԻՆԳՈԼՇՏԱԴ (Ingolstadt). — Ամուր քաղաք ի վերոյ Դանուբայ, յառաջնումն աստ էր համալսարանն Լանտհուտայ։ Բն. 7,000։

833. Դ. ՎԵՐԻՆ ԴԱՆՈՒԲ.

ԱՒԿՍՊՈՒՐԳ (Augsbourg, Օգոստէ Վինգելիկաց). — Քաղաք հին և ի ԺԶ դարու Հռոմայոյն ամենայն

Աւկսպուրգ

քաղաքաց Գերմանիոյ, կառուցեալ ի զուարճալի դաշտի ընդ մէջ Լէխայ և Վերդախայ. բազում են հոյակապ շէնք և տունք ի սմա. յորս նշանաւոր է հասարակաց ժողովարանն կառուցեալ ՌԻ դարու. մանեներդարանն՝ ուր կան ոչ սակաւ յուշական գրչագրեք. մայր եկեղեցին, եկեղեցիքն Ս. Ուլրիկ և Ս. Մորիկ. տուն նկարուց իբրև հազար պատկերաց. ապարանքն եպիսկոպոսին յորում մատուցին կարգս լսի և զբան հաւատոյ զկոչեցեալն Դաւանութիւն Աւկսպուրգայ՝ շարադրեալ ի Լուտերէ և ի Մելանքթոնայ։ Մարդասիրական տունք բազումք են ի քաղաքի աստ, և գլխաւոր ի նոսա՝ Փուկկերայ տասցեալ Թաղն՝ որ է 106 տուն տուեալ աղքատաց սակաւ վարձու, չինեցին զայս վաճառականք Փուկկեր տոհմին որք ի ԺԶ դարու ունէին զկոմսութեան պատիւ։ Վաճառականութիւն և ձարտարութիւն Աւկսպուրգայ բազմաւաճ է և զարգիս. երեւելի են գործարանք ժամացուցի, արծաթի և ոսկեղէն գործուածոց, ագամանդի և տպազարդ բամբակոց. ի վերայ այսր ամենայնի յոյժ տարբ է քան զյաջողուածս ԺԵ, ԺԶ և ԺԷ դարուց, յորժամ ընդ արուեստից տուրեաւ մեծ վաճառականութեան ունէր ընդ Խաղիոյ և Արեւելից. գիւտ Ամերիկայ և Նորոյ Ճանապարհի Արեւելեան Հնդկիա՝ նուազեցին զփառս Աւկսպուրգայ։ Բն. 40,000։

ԼԻՏԱՒ (Lindau). — Փոքր քաղաք վաճառաշահ լերզ Լճին կոստանդայ։ Բն. 3,000։

834. Ե. ՈՒՉԱՊ.

ԱՆՍՊԱԽ (Ansbach). — Անուանի ի ձարտարութեան, ունի գղեակ մի, վարժարան, մատենադարան, դահլիճ նկարուց. յառաջն աստ նստէին մարկրաւք Անսպախայ և Պայրայթայ։ Բն. 16,000։

ԷՐԼԱՆԳԷՆ (Erlangen). — Ունի համալսարան հաստատեալ ի 1743, և գրատուն 100,000 մատենից։ Բնակիչք 14,000։

ՖԻՒՐԹ (Fürth). — Երկու փարախաձ հեռի ի նիւրեմպէրգայ ի ձարտարութեան նման նմին, և երկաթի շուքաձ հաղորդեալ ընդ նմա. կայ ի սմա ուսումնարան Հրեից։ Բն. 18,000։

ՇՈՒԱԲԱԽ (Schwabach). — Եւ սա երեւելի ի ձարտարութեան մասին։ Բն. 8,000։

835. ՆՒՒՐԵՄԲԵՐԳ կամ ՆՈՒՐՆԲԵՐԳ (Nüremberg).

Տան Ալբրեհտ Տիւրերայ ի Նիւրեմպերգ

— Ա՛ր Բէկնէյայ (Նօրիկեան բերդ), ի ԺԲ դարու բազմամարդաբոյն էր և ազատ և բարգաւաճեալ որպէս զԱվկսպուրկ։ Ի Ճարտարութեան և յարուեստս յառաջագէմ դտաւ յոյժ, որպէս քաջայայտ երևի յեկեղեցեացդ և ի շինուածոց հասարակաց. այսպէս են եկեղեցիքն՝ Ս. Սեբաստ., Ս. Լաւրենտիոս, Ս. Եգիտիոս. նշանաւոր է յառաջնումն մահարձան Ս. Սեբաստեայ զոր գործեցին Վիչէր Պէհորս և Հենէքէն որդիք նորա ղամս հնգետասան. Երեսէն է և հասարակ ժողովարանն և դղեակն ի վերայ լերին շինեալ՝ ուր նստէին քաղաքապետք (պիւրկրաբք) նէրեմպէրկայ՝ նախնիք Թագաւորացն Բրունսէյ։ Ի քաղաքի աստ ծնան Հանս Սախս քերթող, Ալպրեհտ Տիւրեր ականաւոր նկարիչ՝ որոյ տուն կանգնուն կայ մինչև ցայսօր, Վիչէր անդրէանտագործն, Պէհայմ նաւուղղող Ճանապարհորդ, ամենեքին սոքա յաւուրս Ծագմանն Նորաղանդին, այլովք հանդերձ։ Ի քաղաքի աստ հնարեցաւ Ժամացոյց՝ որ կոչէր ի սկզբան Ձու Նիւրեմպէրկայ, արդր, գալարափող գործիք երաժշտական և այլն։ Կան ի Նիւրեմպէրկ ընկերութիւնք մարդասիրական, ուսումնական և կրթասնորական. և հին ընկերութիւնն երգահանից. մատենադարան մի 80,000 մատենից. ի վաճառան անուանի են զարդք և խաղալիկք, և վաճառականութիւն յաջող։ Վալ. լենշդայն պաշարեաց զայս քաղաք ի 1632։ Բնակ. 46,000։

836· Զ· Վ Ե Բ Ի Ն Մ Ա Ց Ն ·

ՊԱՅՐԱՑԹ (Baireuth)· — Գ· Ք· ուր նստէին մարկրաբք Պայրայեայ· աստ բնակէր բանաստեղծն Ռիչհեր։ Բն· 18,000։

ՊԱՄԲԵՐԳ (Bamberg)· — Ա՛ր Բէկնէյայ ի գեղատ. զարշ դաշտ ընդ գեղեցիկ քաղաքս Պաւէերայ գաւառ· յառաջնումն կայր ի սմա եպիսկոպոսարան մի և համալսարան։ Բն· 22,000։

ՀՈՖ (Hof)· — Ի Ճարտարութեան նշանաւոր։ Բնակ. 8,000։

837· Ի· Ս Տ Ո Ր Ի Ն Մ Ա Ց Ն ·

ՎԻՒՐՑՊՈՒՐԿ (Würtzbourg)· — Ի կրկին ափունս Մայնայ յայգեաւէտ դաշտի· ի սմա Ս· Վենիփակիոս առաքեալ Գերմանիոյ հաստատեալ էր եպիսկոպոսարան ի Թուխն 741· ի համալարանին որ հիմնեցաւ ի 1403՝ ուր 400 համալիք ուսանին՝ անուանի է լաւարանն բժշկութեան· ի չէնսն նշանաւոր են հին ապարանք եպիսկոպոսացն և հոյակապ անկեալնոց մի։ Բն· 28,000։

ԱՇԱՖՖԵՆՊՈՒՐԳ (Aschaffenbourg)· — Ցեզը Մայնայ· ունի գեղեցիկ դղեակ մի։ Բն· 8,000։

838· Ը· Հ Ո Ւ Ն Ո Ս ·

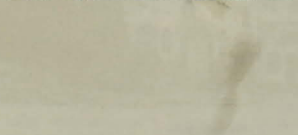
ՍՊԻՐ կամ Սբեյեր (Speier, Օգոստ. Նեմետց)· Ա՛ր Հռենոսիս, կայր սա և առ Հռոմայեցւոցք, և յաւուրս եղև ազատ քաղաք, զոր Լուդուա եւս հրձիգ առնել մայր եկեղեցեաւն Հանգերձ զոր ի ԺԱ դարու կառուցեալ էր Կոնրադոսի Սալիենոսի, աւերացան յայնժամ և գամբարանք ուր կայսերաց և երից կայսրուհեաց որ էին ի նմին։ Ասա եղև Ժողովն ի 1529, որում ընդգէմ կացեալ նորաղանդքն՝ կոչեցան Բողոքարկոսք (Բրոդէսդանդ)։ Բն· 10,000։

ՖՐԱՆԿԵՆԹԱԼ (Frankenthal)· — Ի ԺԴ դարու վաճառանդիք Սպորին Նահանգաց վան կրօնից՝ կառուցին զքաղաքս զայս անուանի ի Ճարտարութեան· Բն· 6,000։

ՔԱՅԶԷՐՍԼԱՒՏԷՐՆ և ՔԻՐՄԱՍԷՆՍ (Kaiserslautern, Pirmasens)· — Փոքրիկ քաղաքք, ուր մարտեան Բրուաք ընդ Գաղղիացիս սաստիկ պատերազմաւ ի 1793 և ի 1794։

ՏԷՕ–ՒՈՆՍ որ և ՑՈՒԱԻ–ՊՐՒՒԿԷՆ ըստ Գերմ. (Deux-Ponts, Zwei–Brücken, այն է՝ երկու–կամուրջք)· — Անուանի եղև վան դեղեցիկ տպագրութեանց գրոց Ցոյն և Լատին մատենագրաց։ Բն· 8,000։

ԼԱՆԴԱՈՒ (Landau)· — Բերդ ամուր Գերմանական գաշնակցութեան 7,000 բնակչօք· ղամս 100 ետկայ սա ընդ իշխանութեամբ Գաղղիացւոց։

ԼՒԹԴԷՆՇԴԱՅՆԱՅ

839. Փոթրագոցն՝ ի պետութիւնս Գերմանիոյ՝ յետ Քնիբշաւզինայ. Լիխդէնշդայն կայ ընդ մէջ Սէնդ-կալչէն գաւառի Հելուետիոյ և Տիրոլոյ. Լեռնային վիճակ է իբր 40 մղոն քառ. ղորով փարի Հռէնոս գետ։ Թիւ ժողովրդեանն իբր 6,500, որք կաթուղիկէ ուղղադաւանք են։ Վարչութիւնն միապետական է պայմանաւոր։ Ջօրական 55 այր։ — ԳըԼ

խաւորը չէն է վաւուց կամ Լիխդէնշդայն ասան յեզր Հռէնոսի իբր 1,500 բնակչօք։

Շէլէնպէրկ դղեակ, և այլ երկու գեօղք միայն են Լիխդէնշդայնայ. բայց իշխանն ունի մեծամեծ կալուածս ի Մորաւիա և ի Շլեզիա Աստրիոյ. և ինքն յաշախ ի Վէննա բնակէ։ Հասք իշխանութեանն են 60,000 ֆր։

ԼՂ· Ա Ի Ս Տ Ր Ի Ա

ԿԱՄ

Կ Ա Յ Ս Ե Ր Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

Ա.ԻՍՏՐԻՈՅ

Տարածութիւն 34,000 *փարսախ* □. *Բնակիչք* 38,000,000:

840· Կայսերական պետութիւն Աւստրիոյ ընդարձակութեամբն երկրին երրորդ է՛ի պետութիւնս Եւրոպայ, և բազմամարդութեամբն երկրորդ· իբրև 34,000 փարս· քառ· են տարածութեան նորա, և սահմանք նորա՛ի 49° և 51° հիւսիսային լայնութեան, և՛ի 6° և՛ի 24° արեւելեան երկայնութեան: Սահմանք նորա՛ի Հ· Ջուխերբի, Սաքսոնիա, Շլեզիա· յՀ· Լեհաք, Մորաւիա, և այլն· ի Հար· Տաճկաստան, Վալաքիա, Սերվիա, և այլն· ի Մ· Սարդինիա, Պաւիերա, Ջուխերբի: Երկայնութիւն երկրին՛ի խառնիւրդոց Բոտորձայ ընդ Տներեսդերայ՛ի կալնցիա մինչև՛ի Սենդոյ Լամպարտիոյ-Վենետիոյ՝ 750 մղոն է, և լայնութիւն՛ի Դրաւայ Դաղմատական սահմանց մինչև՛ի Սաաց Պոհեմիոյ՝ 442·

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

841· ԼԵՐԻՆՔ·— Ցոլովք՛ի գաւառաց Աւստրիոյ լեռնայինք են· գաշտք լայնածաւալք կան միայն՛ի կալնցիա հիւսիսային, և՛ի Լամպարտիա և յՍենիկարիա· երիք գլխաւոր գօտիք լերանց անցանեն ընդ աշխարհն· — 1· Ալպեսեայք՛ի հարաւոյ Դանուբայ որ ձգին՛ի Դիրոլ, յԱւստրիա, և՛ի Լիւբինիկ մինչև յՍենիկարիա, և անտուստ մինչև՛ի սահմանս Տաճկաց· — 2· Կարպաթեանք՛ի հիւսիսի Դանուբայ որ գնան ընդ հիւսիսակողմն Ցենիկարիոյ· — 3· Սիւտեդ՛ի հիւսիսի Դանուբայ որ միացեալ ընդ Կարպաթեանց պատն զԳոհեմիա և զՄորաւեաւս· Ի լերինս յայսոսիկ բարձրադոյնք են Օրդլեր, Սրիճ և Կրոս-Վլքեր՛ի սահմանս Դիրոլայ 12,000 ոտնաչափ·

842· ԳԵՏՔ·— Գետ մեծ Աւստրիոյ և գլխաւոր՛ի բովանդակ Եւրոպա է Դանուբ, որ ընթացեալ

ի Բասսաւայ մինչև Յորսովա՝ անցեալ զառաջեաւ 12 մեծամեծ քաղաքաց յերկուս հատանէ զաշխարհն և Թափէ ի Պոնտոս. խառնին ի նա յօշմէ ինն, Դրաձն, Էնս, Ռատպ, Տքուա, Սաս, և ի Ֆախէ Մորաւա, Թասյս և այլք. Բոլ որ է Պագտս, Աղի. ձէ, Պրնդաս, Բհալէ, Դալքամնդոյ սոքա ամենեքին յԱսալիա. Քէքքաս, Ռաբենդաս՝ ի Դալմատիա. Էլէյա ընդ Մոլոսաս՝ ի Պոհեմիա. Տիհեսդէր՝ ի Կալիցիա. Օաեր և Վիսդուլ՝ ի Մորաւիա. Կաւարքկելքեն՝ ի գետոցս և Ադրիականն ծով օժանդակեն վաճառականութեան Ասորւոց. Ի Լոմպարտիա, յԱսաորիս և յՈմնկարիա գտանին լինջ ընդարձակք և ձկնաբերք, զորոց զնին յիւրաքանչիւր գասառս լիցին բանք.

843. ԿԱՒՈՒԱՑ ԹԵՐՔ. ՁԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ. — Ոչ մի կրնայ է հաւասար մեծասպրած պետութեանս, այլ ի հարաւակողմն՝ որ է մասն ընդարձակագոյն՝ բարեխառն և ջերմին, իսկ ի հիւսիսի հովասուն: Երկիրն բարեբեր է ամենայն ուրեք և մեուշանէ անաս սուն շատ. գլխաւոր բերք նորա են ընդեղինք, գինի, պտուղ, փայտ, վուշ, կանեփ, հունդն, ծխախոտ, ներկ, և այլն. երկիմար ընտիր, արջառ և ոչխար բազում: Ի բոլոր ոսկի տարեկան 2,000 լիտր, արծաթ 50,000 լիտր, մեղկ 1,500 կենդինար, ալդնձ 60,000 կենդինար, երկաթ 1,300,000 կենդինար, աղ 6 միլիոն, և այլն. Հանքային աղբերք Քուրց կան ի Պոհեմիա, յՈմնկարիա և ի Լոմպարտիա:

Ձարտարուեստիք արուեստից ծաղկեցաւ յԱսորիս յատուցը Ցովսեփոյ Ք և իտալական գաւառացքն նախնդրէ է երևելի տերութեանց Եւրոպայ. անուանի են ձեռագործք կտաւոց, ասու, մետաքսի, երկաթեղինաց, ապակեաց, և այլն. Աբզիգքսուրիւն Ասորւոց և Պոհեմիա և Լոմպարտիա առաւելուն ի ձարտարութեան, Ոմնկարիա ի բնական բերս երկրի. ի ցամաքէ չահաստանք են վէնետ, Բրապա, Բենդ, Ջեմդին, Պրոտի, Լինդ, Կրաց, Միլան, Էաէնպուրկ, Քաուչքատա, Պրիւն, Օլմից, և այլն. ի Ծովու Դրիևտա, վէնետիկ, Ֆիրուզէ, Ռակուզա, Ռագվինիոյ, և այլն:

844. Ծովընաբ բազումք գնան ընդ Դանուբ, ընդ Բոյ. և յԱդրիական ծովուն: Ցերկաթի շահիւք նըշանաւորք են Կիմնասիոյ 45 փարատս երկայն, ի Պուռվայսայ մինչև ի Կիմնասէն որ գՂանուբ ընդ Մոլսաւայ հաղորդէ ի ձեռն Լինցայ. հիւսիսայինն ի վէննայ մինչև ի Պոհեմս քաղաք կալցիոյ անցեալ ընդ բազում այլ քաղաքս: Ագև երկաթուղիք ի վէննայ ցՈրաայ, ի վէննայ ցՆայշդաու. մեծ շահիւն ընդ Մելան և ընդ վէնետիկ որ չև ևս է ապատեալ, նոյնպես և շահիւն ընդ վէննա և Պրեհտա, վէննա և Տրեզտա, և այլն: Ի ջուրեան նշանաւորք են Ֆրանց ընդ Դանուբ և ընդ Թայս, ջրանցքն վէննայ ընդ Նայշդաու, Պելայ ընդ Դեմնս Դանդաբայ. իսկ յԱսալիա բազմաթիւ են ջրանցք:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

845. ԲՆԱԿԻՉՔ. ԿՐՕՆՔ. ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ. — Ի տերութեան Ասորւոյ բնակին առաւել քան զ38,000,000 ոգիք պյալեզուք. յորս Պաւանք յօլովագոյն են քան զայլս և առաւել քան զ15,500,000. Գերմանացիք 8,000,000. Մաճառք 5,500,000. Խաւլացիք և Ֆրուալք 5,500,000. Վալաշք, Մոլոսաք և Ցոյնք են 2,800,000. Հրեայք 750,000. Գնչուք 100,000. Հայք 17,400: Գերմանական լեզուս ծաւալեալ է ընդհանուրս, միայն ի Լոմպարտիա խաւլացին լսի և լատին յԻնկարիա. հինգ բարբառք են պյաւեան լեզուին, և լեզուս Վալաշաց խառն է ի լատինէն և ի Տաճկաց: Կաթուղիկէ ուղղափառ են կրօնք տերութեանն, և ի Ժողովոքեանն իբր 31 միլիոն ուղղափառաց են, որոց գոն 15 արքեպիսկոպոսք և 82 եպիսկոպոսք և 41,400 Ժողովրգապետութիւնք. 3,500,000 նորադաւանք, և 3,200,000 յուդայադաւանք:

846. Կրթութիւն և ուսումնք չև ևս որպէս յայլ տերութիւնս Գերմանիոյ բարգաւաճեալ են յԱսորիս, սակայն ջան մեծ է ինամ տանելոյ հրահանգութեան ոմանից, և առաւել փոյթ տանին բարեկեցիկս լինելոյ քան ուսուցմացքեաք: Ընդ ամենայն ինն համալսարանք են, հինգ ի մասին Գաղղիացւոյ Գերմանիոյ և չորք արտաքոյ:

847. ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ. — Կայսերութիւն Ասորւոյ այժմ պայմանաւոր միապետութիւն է ըստ օրինադրութեանն հրատարակելոյ ի 4 մարտի 1849 ամին, յորում ուշ եգեալ է ի միութիւն ինն ազգաբնակ մասունս պետութեանն պահելով և զանձինս իւրաքանչիւր միոյ միոյ ի զանազան աշխարհացն, որոց վասն և առանձինն օրինադրութիւնք սահմանեալ ունին, և ոմանք սահմանեացն իսկ:

Կայսերութեանն ժառանգութիւն անցանէ և ի գերս տէրս ի պակասել արու զառակի. կայսեր պատուոյ վերաբաշխութեամբ կոչի Առաքելական Վեհափառութիւն, որպէս կոչեին Թագաւորք Ունկարիոյ. եղբարք և եղբօրորդիք կայսեր կոչին ազգ գուբարք կամ արշիդուքք և արշիդքսուհիք. իսկ յատուկ մականիք չքոյ անուան կայսերին են Ինքնակալ Ասորւոյ և Թագաւոր Ունկարիոյ, Պոհեմիոյ, Լոմպարտիոյ-Վենետկոյ, Դալմատիոյ, Խաուսգաց, Սկլաւոնիոյ, Կալիցիոյ, Լոդոմերիոյ և Լիւբլիոյ, արշիդուքք Ասորւոյ, գուքս Սալցպուրկայ, Մգիբրիոյ, Կարինթիոյ և Գառնիոլայ, մեծ իշխան Դրանսիլվանիոյ, մեծ Վոյվոտս Սերբիոյ, մարկուս Մորաւիոյ, գուքս Ճլեզիոյ, Աւշվից և Զագրայ, Դեզվնայ, Ֆրիուլիոյ, Ռագուզայ և Զարայ. կոմս Հապսպուրկայ, Դիրոլայ, Ֆիկտարկայ, Կեդցայ, Կրատիքայ. իշխան Դրնեգայ և Պրիքսենայ. մարկրաս Լուսատայ և Խարիոյ, կոմս Հոհենեմսայ, Ֆելտքիրխայ, և այլն, և տէր Դրիեստայ, Գաղարոյ և Վնդաց: Ժառանգ նորս կոչի իշխան Կայսերական և Թագաւորական: Ցառաջ քան զնահատութիւն 1848 ամին, ի վերայ յոգունց նահան-

գաց պետութեանն վարիչք կայնի ի կայսերական տա-
նէ, իսկ այժմ տակաւին զինուորական օրինաք վարին։

Ազգութիւնք կամ պատուհասիչք Աւստրիոյ են՝
կարգ Ոսկի գեղման հաստատեալ ի 1430· Եղիսա-
բեթ Թերեզեան (1750), Ս· Մաքսիմոսեան կարգ
Ընծկարաց (1764), Լէոբոլտեան կարգ հաստատեալ
ի փրանկիսկոսէ Ա (1808), և Արդեանց կարգ հաս-
տատեալ յայժմու կայսերէն (1848)։ Են և ասպե-
տութիւնք կրծնականք, որպէս Գերմանական ասպե-
տացն (1840), Մալթայ կամ Ս· Յովհաննու Ասպե-
տաց, Կարմրատաղ խաչի կարգ, և այլն։

848· ՀԱՒԱՔ· ԶՕՐՔ· և այլն· — Ցայս վերջին
խոտորութեանցն երկրաւոր հարկի պետութեանն տա-
կաւին ոչ ուղղեալ· հասք ի յեսին ամբո հաշուե-
ցան ց'380 միլիոն ֆր· բայց ծախք 160 միլիոն և ա-
ւելի եւս քան զմուտսն, որով և պարտք տէրութեանն
յաւելցան ց'2,500 միլիոն։

Զօրաց կրկին գասք են ի կայսերութեան Աւս-
տրիոյ, մի վիճակագրութեամբ ժողովելոցն, և միւս՝
ծնելոցն ի զինուորութիւն, որպէս ի սահմանս խո-
ռասղաց, և այլն· որք միւս կազմեն բանակ 100,000
և աւելի եւս արանց։ Ի խաղաղութեան ժամանակի
երբէ 420,000 զօրաց են Աւստրիոյ, իսկ այժմ 492,000·
բայց ի պատերազմի ժամանակս 630,000 զօրս խմբէ,
և աւելի եւս։ Ամբոխ քաղաքաց Աւստրիոյ են թերելի-
ենդատ, Բեզդելպրաուի, Գոմոռն, Գադդարոյ,
Գառլսպուրկ, Լէոբոլդգատ, Մանդռա, Վերոնա,
և այլն։ Ամբոխ նահանգիստք՝ Ծարա, Վենետիկ,
Սբալագրոյ, Ռակուզա, Բոլա, և այլն։ — Նաւա-
խումբն Աւստրիոյ ունի 40 նաւս և չոգենաւս մեծա-
մեծս և միջակս, և 115 նաւս մանուսս։

849· ԴՐԱՄՔ· ՉԱՓՔ· և այլն· — Միութիւն
դրամոյ ԱՒստրիա՝ ֆիւրինն է որ արժէ 2։59 ֆր·
Գաղղոյ· ֆիւրինն բաժանի ի 20 կրուս կամ ի 60
գրուչէս· Կրկնաֆիւրինն կոչի ռիսդալ կամ դուկա-
տ· յոր ծամբի գրամս բաց ի յիւբերդտ վարի և ոսկեայ
քանսնակ, զի արժէ 20 քրայցեր, գոյ և գուկատ և
հինգ արծաթի· իսկ պղնձէք են գրայցեր· Յատուկ
կան գասուս քանսնային բաժանի ի 100 հարիւրեակս
(լէնդէնի) պղնձիս· Ոսկի գրամ վարի ուէնտն որ է
14 ֆիւրին, և կիսասովրան· Յունկարիա՝ ոսկին ուն-
իր որ արժէ 4 ֆիւրին և 20 քրայցեր· Վարի ու-
րիք և գուկատ ոսկի որ արժէ երբէ 12 ֆր։ — Ի չափս
վարի Ռոն (Գռաս) որ է 0.316103 մէդրի· մղոնն
ծովային՝ 1,851851 քիլոմէդր, մղոն հասարակ
7,586456 քիլոմէդր· Կշռոց միութիւն է Մարկ
Վենետ որ է 0,280 քիլոկրամ, և բաժանի յոտի
ոնկ· Քառք որ է կրկին մարք։

850· ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ· — Աւս-
տրիա ի գասուս գասուս մեծամեծս կամ յաշխարհս
առանձնակս բաժանի, յորոց կէսք ի Գերմանական
Դաշնակցութեան հասարի են, և այլք ոչ, և են սոքա
բոլ հին բաժանմանն

Ա՛ռնուաս ի Դաշնակց. Գերման.

	ԳԱՒԱՌՔ	ՏԱՐԱԾՈՒԹԻՒՆ ՔԱՌ. □.
Ա·	Գասուք Լինաց	
	Կալիցիա, Լոտոմերիա, Պուքովինա, Գրաքովիա·	4,360
Բ·	Գասուք Ունկարիոյ	
	Ունկարիա, Խռուադք և Սկլաւոնիա	11,600
	Դրանսիլվանիա	2,380
	Զինուորական սահմանք	2,360
	Դալմատիա	640
Գ·	Լոմպարտոյ–Վենետիկ	2,370
		23,710

Մասն Դաշնակց. Գերման.

	ԳԱՒԱՌՔ	ՏԱՐԱԾՈՒԹԻՒՆ ՔԱՌ. □.
Ա·	Աւստրիա և Սալցպուրկ	1,950
Բ·	Սգիրիա	1,110
Գ·	Լիւբլիկ, Խաթիա, Գառնիոլա, Գարինթիա	1,500
Դ·	Դիրոլ	1,465
Ե·	Պոհեմիա	2,655
Զ·	Մորաւիա և Շլեզիա	1,400
		10,080

Իսկ բոլ նոր բաժանման որ չև ևս յարդարեալ է
դիմովին, ի բազմագոյն ևս նահանգս զատացաւ պե-
տութիւնն, և ի բացառիկսիբ նահանգք ի շրջանակս
կամ ի գաւառս, և գաւառքն ի գնդագետութիւնս
կամ ի վիճակս· Խոռուադք և Սկլաւոնք զատան յՈՒն-
կարիոյ, Սալցպուրկ յԱւստրիոյ, այսպէս և այլք ո-
մանք յուրոյն կուսակալութիւնս հաստատեցան· Եր-
կոտասան նահանգաց ծանօթք են մեզ բաժանմունք,
և վերջինն՝ անխախտ պահէ, զոր և ի նկարագրու-
թեան խօսելոյ սեացոյք· իսկ չորիցն՝ չև ևս է կա-
տեալ զի ևս կամ ի մեր դիտութիւն հասեալ։

	ՆԱՀԱՆԳԸ	ԲՆԱԿՈՒԶԸ	ԳԱՒԱՌԸ		ՎԻՃԱԿԸ ԳԱՐ ԳԴՈՒԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ
Ա.	*Աւստրիա ստորին*	1,500,000		17	Հիցինկ, Գլոյդեռնայպուրկ, Պրուք Լայթայ, Քռոնայպուրկ, Ինցերստորֆ, Բոհատորֆ, Հոլէսպրունն Վերին, Վիեն Կայղատ, Կայնֆիրխեն, Քրէմս, Ցուէդլ Հոռն, Վայտհոֆէն առ Թայայ, Ս. Բէօլդէն, Շէյպս, Վայտհոֆէն Ի՛ասայ, Ամպէդդէն։
Բ.	*Աւստրիա վերին*	710,000		12	Լինց, Կրայն, Ֆրայդատ, Բորսպահ, Վէլս, Ֆեզքլապրուք, Կիրխտէն, Բիա, Շէրտինկ, Պրաւնաու, Սդէյէր, Քիրխտորֆ։
Գ.	*Սալցպուրկ*	160,000		3	Սալցպուրկ, Տէլլ, Վերֆէն։
Դ.	*Սդիրիա*	1,000,000	Կրաց	7	Կրաց, Հարդպէրկ, Ֆէլտպահ, Ռաթքէրսպուրկ, Լայսինց, Սդէնց, Վայց։
			Պրուք	6	Լէօպէն, Պրուք, Եուտէնպուրկ, Մուրաու, Լիցէն, Իրտինկ։
			Մարպուրկ	6	Զիլլի, Մարպուրկ, Վինտիշ-Կրէց, Լոէդդէնպէրկ, Բէդաու, Ռան։
Ե.	*Լիւրիկիա*	1,300,000	Կարինթիա	7	Գլահֆէնֆուրդ, Ֆեօլքերմարքդ, Վոլֆսպէրկ, Ս. Ֆայթ, Սբիդալ, Ֆիլլախ, Հերմակոր։
			Գառնիոլա	10	Լայպախ, Ըգայն, Քրայնպուրկ, Ռատմաննստորֆ, Առեւլապէրկ, Վիքթախ, Կարդէտ, Դրէֆֆէն, Կոդչէէ, Զէրնեմպլէ։
			Կորիցիա և Կրառոիսկա	3	Դոլմայն, Կորիցիա, Կրառիսկա, Սեսսանա։
			Դրիեստ		
			Իսդրիա	7	Գառց ա՛Խագրիա, Վոլոսքա, Մոնդանա, Բիչինոյ, Րովինեոյ, Տիննեանոյ, Լուսին։
Զ.	*Տիրոլոյ և Ֆորարլպէրկ*	900,000	Ինսպրուք	6	Ինսպրուքը, Շուաց, Քուֆշտայն, Քիցպուհել, Լանտէք, Խմդ։
			Պրիքսհեմ	5	Պոցէն, Մերան, Պրունեքէն, Լինց, Պրիքսէն։
			Դրինեղ	6	Դրինեղ, Պորկոյ, Գաուլհեզ, Գլէս, Րովերեատոյ, Դիմոէ։
			Ֆորարլպէրկ	3	Ֆելտքիրխ, Պրեկենց, Պլուտենց։
	ԳՈՒՄԱՐ	5,570,000			

	ՆԱՀԱՆԳՔ	ԲՆԱԿՉՔ	ԳԱՒԱՌՔ		ՎԻՃԱԿՔ ԳԱՄ ԳՆԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆՔ
	ՆԱԽԸՆԹԱՑ ԳՈՒՄԱՐՔ	5,570,000			
Է.	*Պոռնտիա*	4,700,000	*Բրակա*	8	Սմիռով, Ալլէ, Քարտիճէնթալ, Ռաքռնից, Շէլն, Մէչնիք, Բրցեպրամ, Հորցովից։
			Պոռտվայս	9	Պուռվայս, Քրուժաս, Քաբլից, Նայհաւս, Դասլոր, Մուռհաուզէն, Բիլքրամ, Պէնեչաս, Վոդդից։
			Բաբտոռպից	11	Քոլլէն, Շուարցդոռդէլից, Քուգդենպէրկ, Լէաեչ, Տայչպրուս, Գռդիսլորթ, Բաբտուպից, Գրուտեմ, Հոհէնմաւթ, Լայդոմիշ, Լանտաքրան։
			Կիլյին	16	Քէռնիկկրեց, Քէռնիկկինհոֆ, Դրաւդենաս, Պրաշնաս, Ռայխէնաս, Սէնֆդէնպէրկ, Նայչդաս, Կլէյն, Հորդից, Հոհէնէլպէ, Բռոխպրաս, Նայպկոլտով, Դուռնաս, Սէմիլ, Եուշկպուռնցաս, Նէմպուրկ։
			Պէռհմիշ–Լայբա	10	Ռայխէնպէրկ, Ֆրիտլանտ, Կասկէս Դէդշէն, Ալասկ, Շլուքէնաս, Ռուռմպուրկ, Պէօհմիշ–Լայբա, Տաւպա, Լայդմիրից։
			Լիկեր	12	Դեբլից, Պրուքս, Սաաց, Քաաաէն, Գառլսպաա, Կրապլից, Լուաից, Եօաքիմսթալ, Լիկեր, Ֆալքենաս, Դոխաս, Բլան։
			Բիլսեն	13	Բիլսէն, Ռոթիցան, Քրալովից, Քլադդաս, Բրցեսդից, Պիշչֆդայնից, Դաւս, Շուդդենհոֆնէն, Վինդերպէրկ, Բրսխադից, Բիլզէք, Շաբաքռնից, Պրծեցնից։
Ը.	*Մորաւիա*	1,850,000	*Պրուն*	12	Պրուն, Դրուսպաս, Պասքովից, Վլչաս, Կայա, Ասբից, Խլաս, Տագչից, Նայդգաստ, Զնայմ, Քրոմմաս, Նիկոլսպուրկ։
			Օլմից	13	Օլմից, Սգհռնպէրկ, Շէօնպէրկ, Հոհէնզգաս, Լիդգաս, Նայդիգչայն, Վայսքերխէն, Մխոգք, Վալը–Մէսերից, Հրաուիշ, Քրեմզիր, Հոլնէշաս, Ոչնկարիշ–Պրոտ։
Թ.	*Շլեզիա*	500,000		7	Դրոբքաս, Քրայվալտաս, Նեկկռնտորֆ, Քրայսէնթալ, Դեչէն, Ցրիսեկք, Պլից։
	ԳՈՒՄԱՐ	12,620,000			

	ՆԱՀԱՆԳԱՐ	ԲՆԱԿՈՒԶԱՐ	ԳԱՒԱՌՆԵՐ		ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ԳԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆՔ
	ՆԱԽԸՆԹԱՑ ԳՈՒՄԱՐՆ	12,620,000			
Ա.	Յոռուստանց և Սկլաւոնաց Երկիր	950.000	Յոռուստք	4	Ակրամ, Վարազտին, Բրայց, Գիրուէ։
			Սկլաւոնիա	2	Էսեէք (Յորոսմ Գեղեցց և Սիրմիա), Բոզնկա։
ԺԱ.	Սերուիա և Գլոնկ	1.460,000	Պագա–Պոտրոկ Թոտոնթալ Դրմնդ Գրաասոյ		
ԺԲ.	Գրաւնսիլվանիա	2,000,000	Գաազդպատրկ	5	Տեւա, Հացէկ, Քէօրէօշպանեայ, Քաուշպուրկ, Պոլաշֆելվէյ։
			Գրատզենպատրկ	4	Թորթաա, Քոլոշվար, Զիլըյ, Տեէժ։
			Ոէդդէկ	4	Լօրաս, Ռէդդէկ, Զեկէ, Կէօրկէնը։
			Ոտմարնէյ	4	Վաշարհէյ, Ուաշվորհէյ, Զիքսեբէնտոր, Ս. Կէօրճ։
			Գիմրտոյ	3	Գոկորոշ, Ուադա, Բէրշան։
			Հերմաննշդատ	12	Պոռոշ, Միւլդախ, Ռայսմարք, Հերմաննշդատ, Մէտիաշ, Շէղպուրկ, Ռէբա, Կրոշչէք, Լէշքիրլեէն, Քրոնշդատ, Պիսդրից և Եվզաչէնշդատ։
ԺԳ.	Կալիցիա, Պոքովինա, Գրագովիա	5,400,000			
ԺԴ.	Դալմատիա	430.000			
ԺԵ.	Ռաձկարիա	8.300,000			
ԺԶ.	Զինուորական Սահմանք	1.230,000			
ԺԷ.	Լոմպարտիա և Վենետիկ	5,960,000			
	ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐ	38,350,000			
	Զօրականք	492,000			

Արդ Թէպէտ աստանօր կարգեցաք զդաւառագրացն ըստ Նորոյ բաժանման աշխարհի պետութեանն Աւստրիոյ, սակայն առ չգիտելոյ Ձեզիւ զսահմանս գաւառացն և վիճակացն զատուցելոյց, տեսլիք բաղում ուրեք Հնոյն վարիլ բաժանմամբ, և զանց զդաւառացն արտրեալ դքաղաքանուն տալ Ծանօթութիւն։

Ա. Բ. ԱՐՇԻԴՍՈՒԹԻՒՆ Ա. ԻՍՏՐԻՈՑ

ԿԱՄ

ՍՏՈՐԻՆ ԵՒ ՎԵՐԻՆ ԱԻՍՏՐԻԱ.

851. Ինչպէս գաւառք պէսպէսներեան Ասորիոյ են երկրքին այս նահանգք, յորոց մին կոչի Արեւելեան Ինդայ կամ Մոորին Ասորիա, և միւսն Արեւմտեան Ինդայ կամ Բարթը Ասորիա, և է յընդարձակ գաշտին Դանուբայ, զոր ի հիւսիսոյ պատան Լերինք Պոհեմիոյ և Մորաւիոյ, և ի հարաւոյ՝ Թիզ Ալպեան Լերանց։ Հարաւային կողմն երկրին լեռնային է և բազում ուրեք ձիւնապատ, ունելով և դեղեցիկ հովիտս. անդ է Կրոս-Կլոքներ լեառն 12,000 ոտնաչափ բարձրութեամբ, և Վիսպախեռն 11,000. արեւելեան կողմանք հարթաճաւալ են և քաջ մշակեալ, թէպէտ ոչ յոյժ բարեբերք։ Մերձաւորագոյն ի մայրաքաղաքն Վիէննայ է Էբօրլոսսդերկ լեառն Վիէնբվալոայ որ մասն է Նորիկեան Ալպեացց։ Ի Դանուբ Թաւիին Էնս, Սալցախ, Էնն և Դրաւն՝ որ անցանէ ընդ Հալշդատ և ընդ Դրաւնսեէ լիճս, և ունի ջրվէժ 60 ոտնաչափ բարձրութեամբ առ Լամպախայ։ Կլիմայ փոփոխական է յարեւելակողմանս, ցուրտ յարեւմտեան։

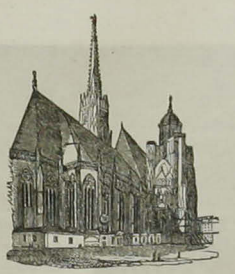
852. Ա. ՍՏՈՐԻՆ ԱԻՍՏՐԻԱ. **Վիէննա**, կամ Վիեն և Վիէննա (Wien, Վիէնաւոնա). — Մայրաքաղաք ինքնակալութեան Ասորիոյ առ աջին Դանուբայ ի ձախմէ, ուր ի բազում առաջս բաժանի, և դեռևին Վիէն խառնի ի Նա. չէ հաւասի ժամանակ չինութեան քաղաքիս, զի և անուանն յոյժ յԱ-ին դարու յաւուրս Պապէնպերկայ դբսէյն սկսաւ պայծառանալ, մինչև Մաքսիմիլիանոս Ա հաստատեաց անդ զԹոռ տերութեանն. երկիցս պաշարեալ յՕսմանեանց, յառաջնումն կարծիս ե ազատեաց զայն, յերկրորդումն (1683) Ցոլհանէս Սոպիեսքի պոլսոյ Լէհաց. ամրութիւնքն որ առ երեսնամեայ մարտիւքն չինեցան՝ յետ 1810 ամին փոխեցան ի պարտէզս. երկիցս էառ գթացաքս և Նաբոլէոն. իսկ յամին 1848 խռովիւք Ասորիոյ կալան զայն ի Մինիչ ինքնակալին, և պատրամամբ և ոխրահաւրութեամբ տիրեցին նմա գործեալ զբիք կայսերն։ Փոքրիկ է միջնաքաղաքն, և են նորա 34 աբուարձանք բաժանեալ Վիէնն գետով. որպէս և առաջք մի Դանուբայ զատուցանեն զնա ի Էբօրլոշդատայ, ընդ բուն քաղաքն և ընդ արուարձանս նորա ձգի ծառասանն կլասս։ Ի միջնաքաղաքին 60,000 անձն բնակիչք են, փողոցք նորա անձուկք, հրապարակք փոքրունք և տունք բարձունք մինչև չեօրէնսպերկս. ի միջնոյր քաղաքին կայ հրապարանն կրապէն, և ի նմա անուանի սիւն Երրորդութեան. յիշատակելի են և հրապարակքն Ամֆոֆ, Նայմարքդ և հրապարանն Ցովսեֆայ Ա՝ ուր կանգնեցաւ նմա անդրի հինգերորդ ի 1806. հրապարակն Չհնուց 400 ոտնաչափ երկայն, որ յանգի որպէս հրապարանն Ցովսեֆայ ի պալատն ազգունի որոյ է անդաստակ լայն 228 ոտնաչափ, երկուսակք Ֆեմիլք և գրասոք են հրապարակին։ Երեւելի է Պուրկ պալատ կայսերն, յորում կան ազգի

Պուրկ, պալատ կայսերական

ազգի Թանդարանք, և նշանաւոր է ի նոսա յոյժ գրամոն, որում արդեօք չիք հաւասար ի Հռոմէական յամենայն Եւրոպա. Թեակից են պալատանն ապարանք քարտուղարին, Թատրն Մեծ, ձիարձակարանն, կաքաւարանն, մասնադարանն՝ յորում կան 360,000 հատոր գրոց, 12,000 ձեռագիրք, 300,000 պատկերք ապագրեալք, ամենեքեան որքա չինուածք հոյակապք։ Ոչ ինչ կարի հեռի ի պալատանէն կայ դղեակն դբսէն Սաքս-Դէչէնայ, և Թատրն՝ Մեծ քան զարքունականն Թատր. նշանաւոր են և ապարանք անուանեալ՝ քարտուղարին Ռընկորիդ, տունն գրամոց՝ որ յառաջն բնակութիւն էր Եւգինէսոի իշխանին, հասարակաց ժողովարանն, զինարանն կայսերական, զինարան քաղաքին, և գարպատք իշխանացն Լոպքովից, Շուարցենպերգ, Ֆէրդինանդ, Ֆրանից, Լուդերյաղի, և մանաւանդ Լիխտենշդայն իշխանին ընծեր գրատանք։ Ընդ հասցէին 123 պալատք են ի Վիէննա բաց յայսպանիկ պետութեան, 60 եկեղեցիք և մատուռք, 15 մենաստանք, 2 եկեղեցիք նորաշաղկից, 2 Ճեմնոց, 2 սինակոկայք, 370 ըզօսատունք խաղոյ և գաւիթք, 1,300 պանդոկք, կապելզք, 5 Թատերք, և այլն։

853. Մայր եկեղեցին Ս. Ստեփանոս հռչակեալ է ընդ ամենայն աշխարհ, յԱ-ին դարու սկզբնաւորեալ՝ ի ԺԵ աւարտեցաւ չինութիւն նորա, աշտարակ զանգակաց

Մայր եկեղեցի Ս · Յոհաննու

նորին գեղեցիկ և ճարտարարուեստ, 420 ոտնաչափ բարձր։ Նշանաւոր են և եկեղեցի Ս · Լաւրենտիոսի չքնաղ գոթացի ճարտարապետութեամբ։ Եկեղեցի Օգոստինեանց, յորում կայ մահարձան Փրիտերիկոս արքունի քանդակեալ՝ ի Գանովայ։ Եկեղեցի վերարաւորացն ուր են գերեզմանք կայսերական տոհմին։

Եկեղեցի Ս · Լաւրենտիոսի

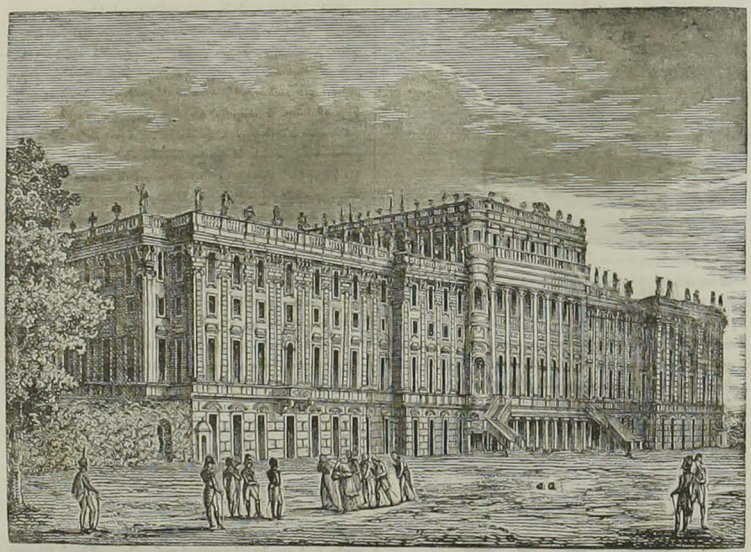
— Ի համալսարանին՝ որ հաստատեցաւ ի 1365՝ նշանաւոր է գրատունն 90,000 մատենից, գիւանացն, պարտէզ բուսաբանութեան, և լսարան բժշկութեան։ Ի 1821 յաւելաւ ի նա ուսուցմարան աստուածաբանութեան նորաշինից։ 2,300 համարակք են համալսարանիս։ Աշնուանի է ի Վիեննա ուսուցմարանն բազմարուեստից, ձեմարանն արուեստից լեզուաց, ձեմարան գեղարուեստից, պահպարան երաժշտութեան, վարժարան բժշկութեան անասնոց, ձեմարան ազնուականաց, Թանգարան մեծ բնական պատմութեան, մատենադարանք բազումք։ բաց ի սոցանէ անկիլանոցն Ցովսեփայ ԲՌ 2,000 հիւանդաց, ուր ամի ամի մտանեն 15–17,000 ախտաճէպք, վերնորոյց անկիլանոցն 800 անձանց, որբանոցն մեծ։

Նշանաւոր ի մերազնեայ յիշատակարանս՝ մենատանն Մխիթարեան Հարց Ս · Պաշտպան Աստուածածնի կոչեցեալ՝ գեղեցիկ և ճոխ տպագրատամբ և Թանգարանք։

854· Արուարձանք քաղաքին բարեշէնք և ղուարճալիք ևս են. ընդարձակագոյն ի սոսա է Լէոբոլդսդատ ի հիւսիսակողմն ի կղզեկի ղոր Թէա մի Դանուբ այ չքնաղատէ, և յափունս նորա կան բազանիք յորս գլուաղրն յանուն Անահտայ վերամբոյն, նշանաւոր ի կղզեայ անդ է մարմանդն Բրադէր զարգարեալ հոյակապաւ ձեմիւքեք և կրպակօք և պանդոկաւ, այս է զբօսանաց տեղի ժողովրդեանն։ և միւս պարտէզն Ակարդէն՝ վայելուչ ևս զբօսարան առաւօտին ձեմից· յարձականդ է և Թաար ժողովրդեանն։ Յաբուարձանսն Էրապէրգ, Վայսկերպէր, Լանաշգրաբէ, ղոր բաժանեն ի քաղաքէն Վիեն, Պլասս և Ջուանգբէն, կան անկիլանոցն զինուորաց, վայելչագիտակ սալարանք զբօսանաց կայսերի՝ յորում կան պահարանք հաւաքածոյ զինուց և կերտուածոց, պալատն և պարտէզ հաւաբակաց Ըուարցենպէրգայ, պարտէզ բուսաբանութեան, գեղեցկաչէն եկեղեցին Ս · Կարոլոսի Պոռոմէոսի կառուցեալ ի 1716 ըստ ձևոյ Ս · Պետրոսի որ ի Հռոմ, և Թատրն մեծ քան զամենայն Թատերս Վիեննայ։ Ի Մարիահիլֆ արուարձանի կայ պարտէզն Էմպէրհաղէ, ի Կայսրաս և ի Ըոդգէնֆիելտ՝ գործարանք կարևորք, յԱլբէր և ի Վէհրինգէր են անկիլանոցն Ցովսեփայ Բ, որբանոցն և մանկանց բացընկեցիկ տղայոց, և տունք բժշկութեան. ի Ռուսաս՝ պալատն և պարտէզ Լիխտենշտայն իշխանին, և գործատուն յախճապակւոյ։ Ի գործարանս և ի տունս ձեռարուեստից ընդ ամենայն 80,000 արուեստաւորք են, գլխաւոր գործ է նոցա յորինուած զարգուց, և բամպակի, ասու, պղնձոյ և մետաղից տարբեր։

855· Անուանի է և վաճառականութիւն Վիեննայ ընդ Տաճկաստանի, Խաղիոյ և Ռուսիոյ· քան յամենայն քաղաքս Գերմանիոյ ի սմա հնարին զբօսանաց նիւթք· ի գեղարուեստս անուանի է երաժշտութիւն նորա և սիրելի Ժողովրդեան· Հայան, Պարոյր և ՊէէԹովէնն երգահանք հռչակեալք զամս յորովս կեցին ի Վիեննա։ — Կլիմայ քաղաքին բարւոք է, այլ օդք փոփոխակաք ի սակս մերձաւորութեան կաթսպաթեան լերանց՝ յորոց սաստկ հողմունք հնչեն· երբեմն և ցրտիք յամառնամուխ։ ոչ ինչ կարի հեռի է ի քաղաքէն Քահլենպէրգ այգեւէտ լեառն Վիէննայ։ Բնակիչք առաւել քան զ'420,000։

856· Նշանաւոր տեղիք ի շրջակայսս մայրաքաղաքին են Շէօնպրուն (Schœnbrunn)՝ արքունի սպասրանք զբօսանաց՝ փարախաւ հեռի ի Վիեննայ, որ ոմնի գեղեցիկ պարտէզ բուսաբանութեան և փանարան երեից· և ամարատունն Լաքսենպուրի փարախաւ և կիսով անջատ ի քաղաքէն ի վայելուչ գաշտի, քնքաղաքրդ է պարտէզ նորա, յորում կայ շինուած նորաձև Փրանցէն-Պուրի անուն գոթացի ոճով, և ի նմա հաւաքուն ընծայը կահուց և զինուց, նկարուց և ազգի ազգի անօթոց ոմանց գարու, և որմանք իսկ շինուածոյն և գրուագք առեալ են յաւերակաց և ի քարանց հին գղեկաց։ Ընդ ՄՀ կրկին կայսերական գղեկացն կայ Պրուհլ գեղ զուարճալի

Շհեօնպրան

'ի գԼղեցիկ հովիտ՝ ուր յաճախէ Ժողովուրդն յատուկ տանից։ — Մերձ է 'ի Վիէննա և Պատէն քաղաք վաղբիկ, 2,000 բնակչօք, որ ունի բաղում ջերմուկս և զբօսալից վայրս շուրջանակի։ — Լոպաւ կղզի և գեօղն Վակրամ անուանի եղեն վասն պատերազմից 1809 ամին, որպէս և Էսլինգէն։

857· Ընդ նահանգ Համբրէն անուանի է յամենայն Գերմանիա՝ 'ի Տարտարութեան ձեռարուեստից. առ ի բի Հէմպուրկայ (Haimbourg) կայ գործարան մեծ ծխախոտի։ — Ի Կայշդատ. Բն. 18,000· գործատուն ատուաղեղոյ, յախճապակւոյ, զտարանք շաքարի, և այլն։ — Ի Քլըդէր-Նայպուրկ· Բն. 4,000· մեներանոց 'ի պէտս կառուցման նաւից և գործարան անկուածոյ կաւուց։ — Ի Կայֆատ մեծ գործարան բերբերի։ — Ի Կլաւտորֆ, գործարանք գործեաց տարրալուծութեան։ — Ի Բոդկհտորֆ, գործատունք Հիւսուածոց բամբակի, այսպէս և կտոր գեօղս և յատանս. ձեռագործքն բամբակի երևելի են քան զամենայն զգեստս գաւառաց տէրութեանն։

858· Բ· ԲԱՐՁՐ ԱՒՍՏՐԻԱ· Ի սմա գԼեխաւոր քաղաք է

Լինց (Lintz)· — Յայնմ Դանուբայ, ունի կամուրջ մեծ, գործատունս բամբակի և ասուեղէն կերպասուց, և շուրջ զերբեւս աշտարակաձև ամրութիւնս 'ի պաշտպանութիւն բանակի միոյ· ունի մարզատուն, լիկէոն, ընկերութիւն երաժշտաց։ Ընդ Լինց և ընդ Պուտվայս ձգեալ է շուխլ երկաթի որ գնայ մինչև 'ի Կմիւնտէն 'ի հարաւակողմն Դանուբայ, ուր կայ շտեմարան մեծ ազի։ Բն· 30,000։

Շդեցէր (Steyer)· — Ունի հռչակաւոր գործարանս երկաթեղէն անօթոց։ Բն· 10,000։

Կմիւնտէն կամ Միւնտէն (Gmünden, Münden)· — Անուանի վասն ազահանկին և երկաթի շաւղին։ Բն· 1,000։

Քրեմսմիւնսդէր (Kremsmünster)· — Ցորում նշանաւոր է միաստանն հին, դիտանոցն և մատենադարանն։ Բն· 1,000։

Գ· ՍԱԼՅՊՈՒՐԿ

859· Այսանգամ այս բնական հանգամանքին նման է հարաւային Աւստրիոյ, և մասն իսկ նորա ձանաձիւր, և լեռնային քան զնա։

Ի խորս գաւառին ի լերանցամէջս, և ի սահմանս Դրաւնաեկ և Ադդերսեկ լճից կայ Սալց–Քամմէր–Կուդ վիճակ ուր բազում աղսհանք են· և բնակիչքն 30,000 մարդիկ ի գարմանոյ պաճարաց և ի հանքաց ալի հայթհայթին զապրուստս կենաց· իսկ աղն զոի ի Հալեգատ առ համանուն լճաւն։

ՍԱԼՑՊՈՒՐԿ կամ ՍԱԼԻԶՊՈՒՐԳ (Salzbourg, այն է Քաղաք աղի)· — Գլ· Ք· կայ ի մէջ լերանց 1,394 ոտնաչափ բարձր յԱրեւսց ծովէ, գուռն մի քաղաքին հատեալ է ի ժայռին՝ որ պարսպէ զքաղաքն ընդ 420 ոտնաչափս ձանապարհի· Ս· Հոբերտ հիմնեաց առ Լսպիկոպոսարան յ'716 Թուին· յամին 1732 հալածելոյն սասի Նորաղանդք պանդխտել սկսան։ Գեղեցիկ են մայր եկեղեցին, պալեսպիսկոպոսին սպարանք, և արտաքոյ քաղաքին ամարաստունք Լէոբոլդսբրոն, Հելլբրուն, և այլք։ Հայրենիք է քաղաքս Մոզարտ քաջի երգահանի։ Բն· 18,000։

Սալցպուրկ

ՀԱԼԼԵՑ (Hallein)· — Ցեղր Սալցախայ որպէս և Սալցպուրկ, լերինք փարախոք հետի ի նմանէ, ունի աղահանս մեծամեծս, որ ընդ Սալց–Քամմէր–Կուդայ տան ամի ամի 1,200,000 կենդինար աղի։

Դ· ԴՐՄՈՒԹԻՒՆ ՍԱՒՐԻՈՑ

860· Սգիրիա և ըստ գերմանացւոց Շդայէրմարք (Stayermark), երկիր լեռնային է, և բաղուկք Ալպեսեայ երկայնին ի հիւսիսոյ կողմանէ, որոց բարձրութիւն չանցանէ զ'9,000 ոտնաչափաւ· հարաւակողմն մեմ օգով, ունի բլուրս պտղաբերս և արգեւէաս· Բերք Սգիրիոյ են երկաթ ընդհէ, աղ և գեանածուխ· Մուր և Տրաւ գետք անցանեն ընդ Սգիրիա, և յՈՒնկարիա խառնին ի մի· Սաւ անցանէ ի հարաւային սահմանս, և Ռաւսպ գնայ յՈՒնկարիա· Արուեստաւորք գաւառիս պարապին ի շինել հրացանս, հրանօթս և երախակալս երկաթիս և այլս այսպիսիս։

861· ԿՐԷՑ կամ ԿՐՕՑ (Graetz)· — Մայրաքաղաք Սգիրիոյ տարածեալ ի կրկին ափունս Մուրայ յորոյ վերայ արկեալ կան կրկին կամուրջք· ի բազում հեղուկսկայ շինուածսն երևելիք են դղեակն ի վերայ լերին, եկեղեցին Ս· Կաթարինեայ յորում կայ մարմարեայ գերեզմանոցն Բ, և անկեղանցն Բ ծովսեփայ կանգնեալ ի 1787· համալսարանն հիմնեալ ի 1586 և կրկին հաստատեալ ի 1827· գրատունն 100,000 մատենից, և Թանգարանք մեծամեծք· ունի և գործարանս ոչ սակաւս, և ոտնավաճառս երկիցս ի տարւոջ· Բն· 52,000։

ԼԷՕԳՆ (Leoben)· — Քաղաք փոքրիկ· աստ եղև դաշնագրութիւնն պոնապարտեի ընդ Աւստրիոյ ի 1797· Բն· 3,500։

ԱՁԷՆԵՐՋ կամ ԻՆՆԵՌՆԳԵՐԳ (Eisenerz, Innernberg)· — Ունի երկաթահանս մեծ և անուանի ի 1000 ամաց հետէ· յորոց ամի ամի հանեն 280,000 կենդինար երկաթոյ· Բն· 1,900։

Մ–ՐԷԼ–ՅԷԼ (Maria–Zell)· — Գեօղ յամայի և ի խրթին տեղւոջ, ունի եկեղեցի գեղեցիկ՝ մեծարգոյ ուխտաւորի, ուր մինչև 100,000 անձինք գան ի տարւոջ· պատկեր Տիրամօր փայտեղէն է, յորմէ նշանք և յաջողութեամբ մատան· կայ անդ և լքեալ աբբայարան Բենեդիկտեանց, որ ունի բնակարան 1,200 անձանց· Բն· 1,100։

Ե. ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԼԻՒԲԼԻԿԻՈՅ

862. Կամ Կաթոլիկական գաւառք հարաւակողման Սաւայ կոչեցան միով անուամբ Լիւբլիկ. այլ յետ 1814 ամին միւսանգամ վիճակեալ Աւստրիոյ կոչեցաւ Թագաւորութիւն Լիւբլիկիոյ յաբելեալածով գաւառաց կաթոլիկոց, Գառնիոլայ, Ֆրիուլայ, Խդրիոյ և Դրիեստայ: Լեռնային է երկիրն, ունի և գաշտս բարեբեր. Սաւցպուրկայ և Գառնիոլայ լերինք տարածանին ի բազում կողմանս գաւառին, յորս Դերկլոս ի Գառնիոլ բարձր է 10.000 ոտս. Գարագ կրաքեր լեառն տարածանի զծովեզերբն. ի լերինս անդ գտանին անմաաք քարացեալ ջրոց, յամենս պատահէն անդանօր սասանութիւնք, և առուակք մերթ հետս խաղալ ծածկին և մերթ յերևան գան: Տրաւ, Սաւ և Իզոնցոյ գլխաւոր գետք են Լիւբլիկոյ. և ի վերնն նշանաւոր է Ձիրքնից հանապաղագնաց ջրովք: Ի ծովեզերս Լիւբլիկոյ յԱդրիականին կրկին ծոցք են ընդարձակք, մին Դրիեստայ յարեմուտս, և գառներոյ յարևելս կոյս, և յերկուցն միջի կայ լեռնայայզ Թերակղզին Խդրիոյ: — Հովիտք գետեւէտք բազում են ընդ բարւոք կլիմայիւ, ծովախանդ օդ ևնդհան է խոալիոյ: Բերք նորա՝ գայտ անհատի, արմատք, պտուղ, գինի, պղինձ, կապար և անդիկ: Ժողովուրդն խառնուրդ ինն է բազում ազգաց, որպէս խոռուագք, Վլինք, Ռայգք, և այլն:

863. Ի գառնիոլա գաւառի գլխաւոր քաղաք է ԼԱՅԳՈՒԱԽ կամ ԼՈՒԲՈՒՃՆ (Laybach). — ԵՒս Սաւա գետով. մայրաքաղաք Լիւբլիկոյ և շահատան, գեղեցիկ է մայր եկեղեցին: Ունի լիկեան, մարզատուն, ընկերութիւն երաժշտասիրաց, ընկերութիւն երկրագործութեան և արուեստից Գառնիոլայ: Բնակիչք 20,000:

ՔԼԱԳԵՆՖՈՒՐԹ (Klagenfurt). — Գլ. Ք. կարին Թիոյ բաղնէն. ունի գրատուն 40,000 մատենից. լիկեան, մարզատուն, վարժարան օրիորդաց. և այլն: Բն. 16,000: — Փարաքաս հեռի ի քաղաքէս պահի մարմարիոնեայ նստարանն ուր գուքաք կարինթիոյ զգեցեալ զգեստ հնութեան երդնուին հաւատարմութեամբ հակել ի վերայ իրաւանց ազգին:

ՎԻԼԼԱԽ (Villach). — Քաղաք փոքրիկ առ Տրաւայ, ի սահմանս նորա կան հանքք կապարի և հանգուստանգիի և մարմարիոն պատուական: Բն. 5,000:

ԻՏՐԻԱ (Idria). — Ի մէջ լերանց, ունի հանք սնդիկի անուանի ընդ ամենայն Եւրոպա վասն առատութեան, Թէպէտ և այժմ նուազեալ է և տայ ի տարւոջ 1,500 կենդանեաւ: Բն. 5,000:

864. Ի գաւառին Դրիեստոյ

ԴՐԻԵՍՏ (Trieste, Տերգեստ). — Ի խորշ համանուն ծովածոցին ի հիւսիսի Ադրիական ծովու, առաջին վաճառաշատ ծովեզերեայ քաղաք յԱւստրիա, պայծառացաւ նա յաչս յանչքանալ վենետկոյ: Ի չինուածս նորա քաց լեկեղեցեաց նշանաւոր են ժողովեալ վաճառականաց, մաքրարան, Թէատրոն, կամերզակիր ազատարակ երկու, գործարանք մետաքսի, զտարան շաքարի, սասոնի, և այլն. գպրոց ծովագրութեան, գպրոց օրիորդաց, Թանգարան վերծանութեան Մրնեղէն Հայեալ, հրապարակն վաճառականաց ապակաթելոյ ձեղունաձ: Իբր 10,000 նաւք մտանեն ի տարւոջ ի նաւահանգիստ Դրեստոյ, յորոց շատք յարեւելից եկեալ: Ատ ի 1768 սպանաւ հետևողն Վինկելմանն և յիշատակարան նորա կանգնեցաւ անդ. ջրմղալորք քաղաքին լեռնային են և բարեբեր: Բն. 76,000:

865. ԿՈՐՈՑԻՈՒ կամ ԿՏՕՐՑ (Goertz). — Ի Ֆրիուլ առ Իզոնցոյ գետով, ունի գործատունս ձեռագործ ոգ կտաւոց և մետաքսի. սատ նոսի արքեպիսկոպոսն Լիւբլիկոյ և Դալմատիոյ: Կարոլոս Ե արքայ Գաղղիոյ մեռաւ ի Կորիցիա և անդ ընակեր երբեմն Թոռն նորա Ենրիկոս Ե: Ֆրիուլացւոց բարբառ նմանագոյն է լատին լեզուի քան իտալականին: Բնակիչք 10.000: — Անուանի է առ սովաս Մոնդէ Սանդոյ բլուր գինեաձոյ:

ԱՔՈՒԻԼԷԱ որ և ԱԿԼԵՐ (Aquileia, Aglar, Ակուիլէա). — Գետոյ ի սահմանս Խաւիոյ կիսով փարսախաս հեռի ի ծովէ, ի հնումն քաղաք եր անուանի ի վաճառականութեան և յամրութեան և երկրորդ Հռոմ անուաներ. Առաջին հին ի վեր կործանեաց գթացաքս ի Թռուին 452, և վերծանքն անտի կառուցին զվենետիկ քաղաք ի ծովակոյս Ադրիականին: Բն. 1,500: Ըստ սակաւ հնութիւնք ի փլատակաց նորա երևին:

ԿՐԱՏՈ (Grado). — Նաւահանգիստ համարեր Աքուիլէայ, և անդ նստեր պատրիարքն վենետկոյ ցկէս ԺԷ դարու:

866. ԳՈՓՈ Տ'ԻՍՏՐԻԱ (Capo d'Istria, այս է Գլուխ Խդրիոյ). — Ի ցամաքակղզւոյն, ունի նաւահանգիստ, անդ պատրաստեն զալ ծովային: Բնակիչք 7,000:

ՐՈՎԻՆՈ (Rovigno). — Ունի կրկին նաւահանգիստս, վաճառականութիւն յաջող. Բն. 12,000:

ՊՈԼԱ (Pola). — Ընտանի առ կայսերաք Հռոմայեցն ի նմա մեհեանք երկու, ամփիթէատրոն Հռոմայեցի և յաղիական համար. նշանաւոր է և մայր եկեղեցին զարդարեալ սեամբք. ունի նաւահանգիստ զինուորական:

Զ· ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ԴԻՐՈՂԱՑ

867· Վերպարանք նմանագոյն է Դիրոլ Հուիցերլանդ, վասն որոյ և մարդ է մասն ասել զսա աշխարհին. բարձրաբերձ և ձիւնախառնաց սառնապատ լերինք Ալպեսյ տարածեալ են ի նմա. կլիմայ, բերք և բարք ընակչացն նոյն ընդ Հուիցերլանդ։ Հռաքինական Ազգաց որ ձգին ի Կրնձիսն գաւառէ յարևմտից ընդ արևելս՝ երկայնեալ ի Դիրոլ հատանեն զնա ի հիւսիսային և ի հարաւային մասունս. բազուկք նոցա սփռեալ ընդ ամենայն կողմանս հովիտս մարգաստս 29 Թուով յարգարեն ի սիրեւս. բարձրադոյնք լերանցն են Օրզլեր 12.000 ոտք. Ջեմիկվալտ հաւասար նմին։ Գետք գլխաւորք Ինն՝ որ գայ Լինդադինայ, Իլ, Աարձ և Ալլոյք։ երիք են ճանապարհք որ ի Դիրոլայ տանին Լիտալիա, մին Վերմայրէ, միւսն Ամբեզցոյն (որ ի Բուռդեր-Թալայ տանի ի Վենեսիկ), երրորդն Մծագոյն և զարմանալի հատաւ Նեղով զլերինս Սգելլեայ՝ ի Մբենդեր-Թալայ հանէ ի Գորմիոյ։ Ալիմայ Դիրոլայ օդ է միօրինակ ամենայն ուրեք, հիւանդութիւն անբեր է, հարաւակողմն հովիտք բերեն գինի և պտուղ և նարինջ խոտ. բայց երկիրն ինամով մշակեալ է, մինչև յամայիս և ի ժայռս խոտ արկեալ է հոդ բուսական. չոհաբեր են Դիրոլայ անասունքն, պահանդք և հանդէպ արծաթոյ, սրը ղինոյ, կապարի, ազի· բայց գործածողք միայն ի սահմանս իշխելոյ գտանին։ Ազգ ի վերայ այսր ամենայնի չեն բաւական արգասիք երկրին ի սնունդ բնակչացն, վասն որոյ ամ ամի երիք կամ չորք բիւրք մարդկան ելանեն գնան յտասր աշխարհս ի գործ վաստակոյ, կամ ի վաճառականութիւն և յարուեստս, որպես ի հիւսնութիւն, ի հովուութիւն, և այլն. և ապա գառնան ի հայրենիս իւրեանց։

868· Բազմութիւն ժողովրդեանն Գերմանացի է, կան և 250.000 Իտալացիք ի հարաւակողմն. բարբք պարկեշտք և հաւատարիմք են, գործոնք, հայրենասէրք, ազատասէրք. գործեն զվաշ և զբուրդ, գորգս և կապերտս, և փայտեղէն անօթս. Ճարտարք են ի կրծել զքեղանիկ թռչունս, անվրդովք ի հարուած հրացան զինուք, յաջողակ որսորդք այնմանց, և սխրող երջոց և պարուց։ Եւ զգեստք են նոցա պատմուճան գոնեագոյն ժայռաւինեալ, վարտիք սեաւ և նեղ, գլխարկ թաղեալ լայն ժայռաւինեք և փետրազարդ, և կօշիկ նեղակռուց։

869· Դիրոլ յաւուրս Օգոստեայ կայսեր միացեալ էր ընդ Հռոմեան, վինդելիկեան և Նորիկեան հանգաց. յանցանել Հաննիպալ ուրեքն և յետ ընդ ձեռամբ բարբարոսաց անկանելոյ՝ ի Գաւղոմինեան պետութիւն խառնեցաւ. ի միջին դարս բազում տեղաք ինքնիշխանք մարտնչէին ի վերայ նորին, մինչև յաւարտ ԺԻ դարու բոլորովին տիրեաց Մէնհարտ, և Թոռն նորա յանձնեաց զայն ի տուն Աւստրիոյ, որ ընդհանուր ազատութիւնս զի մի ապստամբեսցին. արուեստիւն քաջութեան նոցա քաջ հանդիսացաւ ի 1809 ի պատերազմին ընդդէմ Գաղղիացւոց և փառաւորեաց յոյժ Անդրէաս Հոֆէր։

870· ԻՆՆՍՊՐՈՒՔ կամ ԻՆՍԲՐՈՒՔ (Insbruck).

Ինսպրուք

— Մայրաքաղաք առ Ինայ, պատեալ լամայի և ի բարձր լերանց. ունի կամուրջ գեղջիկ, համալսարան հիմնեալ ի 1672 և հաստատեալ վերստին ի 1826. յորում կան լսարանք բժշկութեան, փիլիսոփայութեան, իրաւաբանութեան և Թանգարան բնական պատմութեան. յարբունական եկեղեցւոյն Նշանաւոր է մահարձան Մաքսիմիլիանոսի Ա, շիրմէն և անդրի Անդրէասայ Հոֆէրայ։ Գործարանք սակաւք գտնի ի սմա, այլ առաքսառք վաճառուց բարւոք ընդ Իտալիոյ։ Բն. 15.000։ — Ամրոցս գղեակ գեղեցիկ հեռի է ի քաղաքէս փարսախաւ Ճանապարհի։

Հօլ (Hall)։ — Կաւուցեալ կայ ի սեղանոյ ուսի սկաւառի Ինն հաւարկելի գոլ։ Բն. 5.000։

Պրիքսէն (Brixen)։ — Ի վերայ Ալլախ գեղոյ քաղաք ամուր։ Բն. 4.000։

871· Պոդզէն կամ Պոլցանոյ (Bolzen)։ — Եւ սա ի վերայ Ալլախայ, ունի գործարանս միապաւի· տնձաղաճանաք լորիցս վերին առ ի տարւոջ։ — Հուսկ ի սա կան քարահանք սպիտակ մարմարիոնի։ Բնակիչք 9.000։

Դրէնդ կամ Դրէնդո կամ Դրէնդոյ (Trient, Տրիտենդոն)։ — Քեզը Աոիճէ գեղոյ· անուանի եղև

վան վերջին ինկզիսյան ժողովոյն որ խոհեցաւ ի Ս. Մարիամ Մէծն Եկեղեցւոջ (1545–1563)։ Նշանաւոր է չհնաւած եկեղեցւոյն այնորիկ, հրատարակին, պալատ եպիսկոպոսին, գործարանք մետաքսի, և այլք ի շրջակայս. ունի և վաճառականութիւն։ Բնակիչք 15,000։

ՐՈՎԵՐԵՏՈ (Roveredo). — Ուր Ադիճէի, ունի մետաքսի գործարանս։ Բն. 8,000։

872. Ի Ֆորարլպէրգ (Vorarlberg) նահանգին որ է մասն Դիւրոլայ (123 փարս. տարածութիւնամբ) բնակեն 110,000 մարդկան, և գլխաւոր քաղաք ի նմա

ՊՐԷԿԵՆՑ (Bregenz). — Ցածին Հնին կոստանդպոլ. ուր յեսնեալ ի Տարասարութենէ։ Բն. 2,500։

Տ-ՈՒՆԲԻՐՆ (Dornbirn). — Ասան մեծ և արուեստաւորս։ Բն. 3,000։

Ե. ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՊՈՀԵՄԻՈՑ

873. Պոհեմիա կամ Պէօհմ, այս է Պոյաց տուն (Bojheim, Böhem, Bohemia), ի վերանց բարձանց պատեալ, ի խորոյ նսեմ. ի հիւսիսոյ պարսպին զնա Սլաւէդ և Երծկէպիրկէ Լերինք, ի հարաւոյ Մօրաւեանք և Պոհեմեանք. բարձրագոյնն ի սոցանէ չանցանէ քան 4,300 ոտս. Երկիրն հասարակ զառ ի Թաքի խոնարհեալ է ի գետն Էլպայ, բերդաձև ըլլաջ։ Գետ մեծ ի Պոհեմիա է Էլպա որ ի խառնուրդ մեծասան վտակաց ի Ռիվենկէպիրկէ Լերինն, ի նա մըտանեն Լվէր, Մոլտաւ և Էկեր։ Կլիմայ միջնաշխարհն լաւագոյն է, եղերացն ցրտին, և այգի գետնի միայն ի Մէլնիք. արգասաբեր է հող երկրին, բերբ առատ ընդհղնաս, և պտուղ, հուսկն պատուական քան զամենայն երկրի. անտառս երեց և լեռն ունի ձկնաբեր. բայց քան զոտս չահաբեր են հանքքն արծաթոյ, կապարի, պղնձոյ, երկաթի, ածխոյ, աղագի, մասիս քարի և քարանց շաքիւղայ, տպալիս, յակինթի, և այլն. որք ի լերինս և ի գետս գըտանին ի սահմանս Շէլեզիոյ, այլ ոչ որպէս զչերնոջ կան պատուականք են. գոն և աղբերք հանքային ջուրց ոչ սակաւ։

874. Զգան մի Ժողովրդեանն ի Սլաւեանց շահաւելեալ Լեզուէ նոցին, և բնակեն ի գաշտաւայրս և ունին լեզու սեփական, են ընդ նոսս և 70,000 Նորպաղպագք և 70,000 Հրեայք. կրիստոնէին Ժողովրդեանն ի ձեռն խնամոց Գերմանացւոց յաջողի, զի Ճարտարամիտք են և երաժշտութեան սիրողք. արուեստս հիւսուածոյ և մանածոյ վայ զարգացաւ յամս յայսոսիկ ի Պոհեմիա մինչև հաւատարել ընդ Շէլեզիոյ. ունի և գործարանս առատ, բամբակի, սաղնեգործոց, գլխարկի, և զտարանս շքաջորոյ Ճանդեղի, գարձակ և գաբէջուր ապրեալ, և ապակի ընտիր ոչ ինչ շատ տարբ քան զՇէլեզիոյ։

875. Նախնի բնակիչք աշխարհս կոչէին Պոյի կամ Բոյք յորոց աշխարհն Պոհեմիա, որք և յԱ դարու Թուին Քրիստոսի հաւանեցան անուն. ի Ը դարուն Շէնք տիրեցին նմա, և գոգաբք յորոց Բրցեսլէ Լեռ խանին Լուբանց կալան զերկիրն մինչև ՅԱՒ դար, գրաւեալ և ղՇէլեզիա և զՄորաւիա և առեալ Թագաւորական պատիւ։ Ընտանի գոտւ ի Նոսա արուեստից ոգգաբար որ յամբոխ խռովութեան Գերմանոյ տիրեաց Աւստրիոյ, Կարինթիոյ և Սդիրիոյ, այլ ապա պարտեալ ի Ռուդոլփոսէ Հեռաւ յետոյ ի մարտ։ Ի սպառել արուեստական տանիմս ընտրեցաւ Թագաւոր Յոհաննէս Լուբանեմուրկոյ քեռայր վերջ Նոյ Թագաւորին. սորա որդի Կարոլոս Դ Ինքնակալ պայծառացոյց զՊոհեմիա և կանդնեաց զհամալսարանն Բրակայ։ Ընդ որդւոջ նորա բազում աղմուկք եղեն ի տակս հերետիկոսացոյ. քանզի Սիգիսմունդ կայսր ետ կենդանւոյն արել զՀուս Յոհաննէս, և կռուիկոք ազանդապետին զանն ուխտաւորն գունդ կազմեալ խռովէին զաշխարհն, մինչև կորեան։ Ալբ ի յառնել նորազանդին ի ձեռն Լուբերի՝ գարձեալ ծագեցան չնորհքն և ամենայն աշխարհն աշակերտեցաւ նմա։ Աւստրիա հակառակեալ ընդ Նոսա՝ պատճառ եղև ծագման երեսնամեայ մարտիցն, Պոհեմիացիք ոչ կամէին հնազանդիլ Փերտինանտոսի Բ Աւստրիացւոյ, զկայսրընտրին Բալտգին ընտրեալ իւրեանց ի Թագաւոր, այլ պատերազմին Բրակայ ի 1620 ի գերև եղան զՀնգին նոցա, և բազում ազնուականք գործք գործեցան ի հակառակութենէն անտ, շատք ի բնակչացն պանդխտեցան ի Սաքսոնիա և այլուր, և շատք ևս նուաճեցան ընդ ձեռամբ Աւստրիացւոց մինչև ցայսօր. Թէպէտ և ի խռովութեան Աւստրիոյ յամին 1848 վերսաներ ի նմանէ փորձեաց և ման մի Պոհեմիոյ, և ոչ յաջողեաց։ Գլխաւոր տեղիք են.

Բրահա

876. ԲՐԱՀԱ կամ ԲՐՈՒՀԱ կամ ԲՐՈՒԳ (Prague). — Մայրաքաղաք յանձնակ Հովիտ յափունս Մոլտաւայ զրոս ի մի կզե կամուրջ 1,790 ոանաչափ երկայն.

յերկու բաժանի քաղաքն, և արուարձանները հանդերձ ունի 120,000 բնակիչս. զարմանալի ինի է ի հեռուստ տեսիլ Նորա Նստեալ ի բլուրս և աշտարակս ունելով բարձրաբերձս. նշանաւոր յամենայն չինուածս քաղաքիս է պալատն Հրաշալին ի հոմանուն լերին, յորում են 400 սենեակք կամ յարկք և դահլիճք մեծամեծք, 22 աշտարակք էին Նորա յորոց այժմ չորք Լեռ կան. ասա բնակեցաւ Ժամանակս ինչ Կարոլոս Ե. Ընդ երի ամրոցիս կայ մայր եկեղեցին. և ի նմա հոյակապ մատուռն Վինկելաւայ արքայի, հանգուցարան Ս. Ղեփոմուկինայ, և գամբանք իշխանաց. զայս տաճար չինեաց Յոհաննէս Լուքսեմպուրկայ ի ԺԻ դարու. 157 ոտք են երկայնութեան Նորա, 144 լայնութեան և 116 բարձրութեան: Բազում և այլ պալատք դոն Մերձ ի Հրաշալին զարգարեալ պարտիզօք, յորս երևելի է Վալենշտայնայ: Ի հարաւոյ փղոյս մասին քաղաքին կայ գեղադիտակ լեառն Ս. Լաւրենտիոս ծառօք, ծաղկոցօք և այգեօք զարգարեալ, որ հայի ի քաղաքն և ի հովիտս Մոլտաւայ: Ի հասարակաց չէնս յիշատակելի են եկեղեցի ժողովրդապետական, խաղատուն, հասարակաց ժողովարան, համալսարանն՝ կառուցեալ ի 1348 անուանի ի Գերմանիա 3,000 ուսանողք, դիտնոցաւ և կայսերական գրատամբ, յորում 130,000 մատեանք գոն, Ճեմարանք գիտութեանց և արուեստից, ուսումնարան բանմարուեստից, Թանգարան Պոհեմիոյ, պահարան նուագածուներան, և տուն բարեբարութեան. գործարանք նկարագ ոսկւոյ և արծաթի, վշոյ, ասու, կտաւի, ապակեաց, և ծխախոտ: Բրա կա կենդրան է վաճառաշահութեան Պոհեմիոյ. շաՓղ երկաթի ձգի ասի մինչ ի Բիլսէն: Յամին 1848 ապստամբեալ Լաւարիոյ՝ ռմբահարութեամբ նուաՃեցաւ Բրակա: — Փարատեալ անկնա ի քաղաքէս կայ Սպիտակ լեառն, ուր պատեցաւ Փրեոեռիկ Ե Բայաց գին Լաւարիացւոց, և ի հանդիպոյ յայնմ գեառնի՝ բանակեցան ուր Բրուպք յաղթանակ կանգնեցին ի 1757, ուր և անկաւ զօրավար Նոցա մեծ Շուեբերն:

877. Սահմանք Շլեզիոյ և Սաքսոնիոյ անուանի են ի գեղեցկութեան, ի մարգաշատութեան և ի ձորութեան. են և բազում բանք յոտս էրծկեսիրիկ լեռանց յԷլբէ գաւառս, անդ են և համբաւաւոր բաղանիքն Գաուշլպատաց, յանձուկ հովտի ի կիրճս քարուտ լերանց. 3,800 բնակիչս ունի քաղաքն. ուր ընդարձակութեամբ են, յորս ամ ամ 4,000 և առաւել ճկք գնմեն. անուանի են և վաՃառք երկաթոյ ի գառըզատս, շրջակայքն Նորին ամպիք և ասպառաժուռք են:

Էգեր (Eger). — Կա անուանակիր գետոյնէ, ունի ամրաւթիւնս վաղնմի բերդի. առընթերը վաՃառանոցին կայ տուն քաղաքապետին ուր ապանաւ Վալենշտայն: Բն. 11,000:

Ֆրանցենսբրուն կամ Ֆրանցենսպատ (Franzensbrunn). — Որ է աղբիւր Թթուաշահ ջրոյ մերձ Յէգեր, ուր գոանին և այլ հանքային ջուրք, որպէս և Մարիենպատ:

Դեպլից կամ Դեպլիցե (Toeplitz). — Ի զուարՃալի հովտի առ սահմանաք Սաքսոնիոյ, ունի բաղանիս հանքային ջրոյ և պարտէզ գեղեցիկ Բլորի էջ խանին: Բն. 3,600:

878. Ռեյխենպերգ (Reichenberg). — Ի սահմանս Շլեզիոյ ի Ճարտարութեան երկրորդ է մայրաքաղաքին, ունի գործարանս հիւսուածոյ և Թելից բամբակի, բրդոյ, վշոյ և յուխտի, և անգլիացի գործ ծեաց, յորոց տարեկան շահ 20 միլիոն ֆլորինք: Բն. 13,000:

Պրաւնաու (Braunau). — Եւ սա հուսկ Շլեզիոյ սահմանին, ունի գործարանս. սաս կորձանմամբ եկեղեցւոյն զոր կանգնեալ էր Նորոգանդիոյ՝ Ծագեցաւ երեսնամեայ պատերազմին: Բն. 3,500:

Բիլսէն (Pilsen). — Կա Պերաձայ, քաղաք վաՃառաշահ և ի Ճարտարութեան յառաջադէմ: Բնակիչք 10,000:

Պուտվեյս (Budweis). — Կա Մոլտաւայ. ունի գործարանս յուխտի: Բն. 10,000:

Ամրութիւնք պոհեմիոյ ի կողմանէ Շլեզիոյ են Բրակա, Թէզնիկ-Կրաց, 8,000 բնակչաք, և Եոզեֆ-Էգատ: Ի Սաքսոնիոյ կողմանէ Թերեզիեն-Էգատ: Բազում ասանք և գետոյք կողմանցս այսոցիկ անուանի եղեն յանցս պատերազմաց, մանաւանդ առ Բ Փետերիկոսիս:

Ը. ՄԱՐԿՐԱՒՈՒԹԻՒՆ ՄՈՐԱՒԻՈՑ

879. Ի Մորաւ գետոյ առնու զանունն գաւառս այս որ ի Գերմանացւոց Մէհրէն կոչի (Maehren), յերից կողմանց լերամբք պարփակեալ, որք են Սիւաեդ, Մորաւեանք Պոհեմիոյ և Կարպաթեանք, որոց բազուկք տարածանին ի խորս գաւառին, որպէս զի ի հարաւակողման միայն գոնին գաշտավայրք. Օաեր և Վիսդուլ գետք բղխեն ի սմա և ելանեն արտաքս հասեալ դոցին ինչ սահմանս ի նմա. բերք և հանդամանք երկրին նման են Պոհեմիոյ, այլ բովս ոչ ունի բայց միայն երկաթոյ և ածխոյ, սակայն գործածեալք առաւելուն ի սմա մանաւանդ յօսիայէ և կաւուց: Կլիմայ բարեխառն է ի միջոցս գաւառին և ի կողմանս հարաւոյ, ուր լինի պտուղ առատ, ևս և այգիք:

880. Ձորք ցեղք են Սլաւեան ժողովրդեանս, Հաւնաք, Սլովաք, Քրովաք և Բոծուլաք. ընդ որս և 40,000 Հրեայք, և Նորազանգք 80,000: Աշակերտեալքն Հուսայ Տալծեալ ի Մորաւոյ չգան ի Լուսաւորիա և անդ հաստատեցին միաբանութիւն ինչ, որ կոչեցաւ Մորաւեան եղբարցն: Մորաւիա յառաջ նուճն ինքնակալութեան մեծ էր, և ի ժ դարու պատառեցաւ ի բազում պետութիւնս, և ապա միացաւ ընդ Պոհեմիոյ:

881. ՊՐՒԻՆ կամ ՊՐՈՒՆՕ ըստ Սլաւեանց (Brünn, Brno). — Ի գետախառնուն Շուարցայ և Զուիդդաւայ մայրաքաղաք Մորաւոյ. ունի բարձր կրթարանս և տունս մարգասիրութեան, գործարանս ասուի, սապոնի, ծխախոտի, չուխայի և բամբակի. և է կենդրոն վաճառականութեան գաւառին, ուր լինի չորիցս ամենավաճառ, յոր գան բազուկք ի Լեհաց աշխարհէ: Բն. 43.000: — Յարևմտակողմն քաղաքիս կայ Սբիլպերկ ամրոց, բանս արգելանաց, յոր արգելուաւ և խաւարտի հեղինակն Սիլվիոյ Բելվեդոյ:

Աւսթերլից (Austerlitz). — Գեղ համբաւեալ վասն մեծի յաղթութեանն զոր տարաւ Նաբոլէոն անդ ի 1805 ի վերայ Աւստրիացւոց և Ռուսաց. և կոչեցաւ Ճակատամարտ երից Ինքնակալաց: Բն. 3.300:

882. ՕԼՄՈՒԾ, ըստ Սլաւեանց՝ ՀՈԼՈՄՈՒԿ (Olmütz Holomauc). — Վաղաք ամուր առ ափն Մարքայ. ունի համալսարան, մատենադարան, Թատր, զինարան, գործարան կաւուց, և վաճառս արջառոյ զոր տայ Ռուսաց և Մոլտաւիոյ: Բն. 19.000: — Աքքեպիս. կոպոս Օլմիցայ Նոսի ի Քրէմզիր գեղեցիկ քաղաք վաքրկի, որ ունի գղեակ մի և 6,500 բնակիչս:

ԻՎԼԱՒ (Iglau). — Աս անուանակիր գետոյն յամայն և ի լեռնայայս սահմանս Պոհեմիոյ. ունի գործատունս ձեռագործ չուխայից և վաճառս ընդհանուց: Բն. 18,000:

Թ. ԴՔՍՈՒԹԻՒՆ ՇԼԵԶԻՈՑ

883. Ի Շլեզիա Աւստրիոյ են կոմսութիւնքն Դէչէն, Դրոբբաւ, Նեյկէնտորֆ և այլ մանր տէրութիւնք: Լեռնային է երկիրն. բնակիչքն Ճարտարք են ի գործուածս չուխայից և յոստայնանկութեան:

ԴՐՈՒԲԲԱՒ (Troppau). — Գլ. Ք. ի վերայ Օբա գետոյ, քաղաք վաճառաշատ, 15,000 բնակչաք:

Դէշէն (Teschen). — Ընտանի ի վաճառականութեան, 7,600 բնակչաք: — Աստ եղև դաշնագրութիւն ի 1779, որ վախճան արար կռուոյն վասն տէրութեան Պաւիերայ:

884. Դքսութիւնն Աւշուից և Զադոր որ ի կալիցիա՝ մասն են դաշնակցութեան Գերմանիոյ, և սահմանակիցք Շլեզիոյ, վասն որոյ և այսր նշանագիր քաղաքական մասունք համարին: Գլխաւոր քաղաք է Նոյին

ԱՒՇՈՒԻՑ (Auschwitz, Օսվիցիմ). — Աս վայրկեան: Բն. 2.500:

ԱՆԴՐԻՒՇՈՎ կամ ԱՆԴՐԻՒՈՎ (Andrichau). — Ունի գղեակ ամուր, և ոստայնանկս: Բն. 3.000:

Ժ• ԳԱԻԱՌՔ ՊՈԼՈՆԻՈՑ ԿԱՄ ԼԵՀԱՑ

885• Ի նահանգիս այսմիկ որ է մասն Լեհաց աշխարհի՝ այլ և այլ գաւառք են, կալիցիա, Լոդոմերիա, Գրադովիա և Պուքովինի՝ որ և ուրոյն նահանգ համարի• ոտք յառաջագոյն կոչէին և կարմիր Ռուսք• Կալիցիա և Լոդոմերիա հատան ի Պոլոնիոյ ի 1772 և ի 1795, և համանուանաբար կալիցիա կոչեցան, յաւելաւ ի նոսին ի 1777 և Պուքովին զոր ածին ի Տաճկաց• ոտք և յետ պատերազմին Վակրամսյ անկեալ ընդ փոփոխութեամբ՝ յամին 1815 դարձան անդրէն առ Աւստրիացիս• Իսկ Գրագովիա նշխար թագաւորութեան Լեհաց ի 1815 ամէ ցամին 1846 առաս հասարակապետութեամբ քաղաքավարեալ, այնուհետև մարդ եկաց Աւստրիոյ•

886• Թիվունք կարգագրեան ըերանց ի հիւսիսոյ ձգին ընդ աշխարհս այս, յարևմտից Ծանկէն զՊուքովին, և յարևելս կոյս խոնարհեալ դաշտանան և պատուրին ի Պալտիկ Ծովէ• Երկիրն բերրի է Թէպէտ ոչ քաջ մշակեալ և բազում ուրեք աւազուտ• Գետք մեծամեծք վխտալ և Տնիեսթեր ընդ որս և Սան ռուգանեն զնա• իսկ Բրուէ և Մոլտաւա հոսեն ի սահմանս Տաճկաստանի• Կլիմայն ցրտին է ի հասարակի, վասն որոյ երկիրն չքերէ պտուղ, բայց միայն ընդհակին, ինչպես և այլ սակաւ հանքք• ընծայ երկիրս Պուքովինայ, արջառ և երէ, արջ և գայլ բազում և ցուլ վայրի•

887• Ժողովուրդն սերեալ է ի Սլաւեանց և երկու ցեղք են նորին, Պոլոնիացիք կամ Լեհք և Ռուսնեակք, հանդերձ սոքօք 320,000 Հրեայք, 70,000 Գերմանացիք, և 160,000 Վլաշք ի Պուքովին• Բազումք ի սոցանէ յաշխատասէրք են, և ուղղափառք ոչ սակաւք, յորս են և Հայք գաղթեալք անդր ի ժամ գաղթ• Ի կրթութենէ յետնեալ է ժողովուրդ գաւառիս, բայց ոչ որչափ Պոլոնիացիս Ռուսաստանի• Հրեայք և Հայք վաճառականութեան միա գնեն յապրուստեանէ•

878• ԼԷՄՊԵՐԿ, ԼՎՈՎ, ԻԼՎՈՎ որ և ԼԷՈՑՈՒՍ (Lemberg, Lwow)• — Մայրաքաղաք վաճառաշահ, երբեմն մայրաքաղաք Կարմիր Ռուսիոյ, ունի հազարան կանդնեալ ի 1816, ուր ուսանին 1,300 հաստիկք• ասա Նաճն եպիսկոպոսք երեք Լատինացոց, Հայոց և Ցունաց, նշանաւոր է եկեղեցին Դոմինիկանց, եպիսկոպոսարանն Հայոց, ազգային մուսեան• Մերին և անձուկ է քաղաքաձիչն այլ արուաձաքն գեղեցիկք• Բն• 76,000• Ցամին 1848 և Էմ պերլ գրգռեցաւ ի խռովութեան ժանն Աւստրիոյ, և նկուն եղև•

ՊՐՈՏԻ (Brody)• — Ի վաճառականութեան երեւելի է ի քաղաքս գաւառիս, չինութեամբ վաճառք• ի 25,000 բնակիչս սորա՝ 20,000 Հրեայք են, որոց տուրկառ է ընդ Տաճկաց, ընդ Ռուսաց և ընդ Գերմանացոց•

889• ՎԻԵԼԻՉԿԱ (Wieliczka)• — Ունի աղ հանքային առատ քան զամենայն հանքս աղի որ յընդհանուրս, և յԻՒդ դարէ անտի ցարդ ամի ամի հանեն 700,000 կենդինար և ոչ պակասի• Մեծագոյն աղահանքն համարին 8,000 ոտնաչափ խոր և 4,000 լայն, մարդ ի իջանել ց'700 ոտնաչափ ի խորութիւն, ուր յայն հատեալ է յարկս և մատրունս ուր և պատարագք մատչին, չտեմարանս, կաքաւարանս, ախոռ, և այլն• որոց ի լուսաւորիչն տեսարան հանդի ընծայի աչաց• 1,000 ասահինաք իջուցանեն անդր, և 900 գործաւորք կան ի գործ• Բն• 7,000• Շաբաթ երկաթի ի վաճառս ձգի ասա անցեալ ընդ Գրագովիա•

ՊՕՉՒՒՏ (Bochnia)• — Եւ սա անուանի է վասն հանքացն աղի, եւթն վարասիաւ հեռի ի միմեանց ի սմանէ հանեն 230,000 կենդինար ի տարւոջ• Բնակիչք 6,500•

890• Պուքովինն անագան ուրեմն սկսաւ գալ յօրինս բարւոք քաղաքավարութեան, գլխաւոր քաղաք ի նմա է

ՉԷՌՆՈՎԻՑ (Czernowitz)• — Աս Բրուէթայ, վաճառաշահ• է ի սմա վարժարան մի փիլիսոփայութեան և աթոռ յոյն եպիսկոպոսի• Բն• 12,000•

891• Ի Գրագովիա գլխաւոր քաղաք է

ԳՐԱԿՈՎԻԱ կամ ԿՐՈՒԱՏԱ (Cracovia, Krakau)• — Ի ձախմէ վխտալայ, որ և մայրաքաղաք էր Լեհաց ցՅԺԴ դար, և ապա ազատ քաղաք ցամին 1846• Շինութիւն քաղաքին մեծին է, այլ բազում են ի նմա հոյակապ շինուածք և եկեղեցիք առաւել քան զԵռնաւուն• յորս նշանաւոր է մայր եկեղեցին, յորում տապանք Ս• Սամիսլաւոսի, Քոշիուշքոյ, Բոլեսլաւովքեայ, Յովհաննու Սոպիեսքոյ և այլոց թագաւորաց բազմաց• եկեղեցւոջ Ս• Պնին կայ մարգեան կոպեռնիկոսի• Նշանաւոր է և համալսարանն կանգնեալ ի 1343, և կրկին հաստատեալ ի 1833• Մասնաւորարան, պարտէզ տնկաբանութեան, և այլն• Բն• 45,000•

Ի սահմանս Գրագովիոյ կան բովք գեանածխոյ, զինկի և երկաթոյ• Ի բովի ուրեմն կանգնեալ կայ գեղեցիկ մահարձան Քոշիուշքոյ•

ԺԱ. ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՈՒՆԿԱՐԻՈՑ

892. Ունգարիա կամ Ունկարիա և Հունգարիա, որ է Պանոնիա ըստ Հնոց, պատեալ է Կարպաթեան լերամբք՝ ի բազում կողմանց. բարձրագոյնք՝ ի նոսա են Քրիսան և Աչմեաղ և այլք, իբր 8,000 ոտնաչափ. յարևմտից կուսէ Ձգին և Ալպեայք Մեհրիոյ և կոյն՝ ի սմա Վետառք Պաբոնեայ. ընդ մէջ առցա՝ ի հարաւ և՝ ի միջնադաւառս տարածանին դաշտք լայնածաւալք, են որ արգաւանդք և են որ մերձաւ և աւազախառն. Գլխաւոր գետ Ունկարիոյ է Դանուբ որ առ ակամբք Մոթաւայ կամ Մարբ գետոյ բաժանեալ՝ ի բաղումս առաջս գործէ զկղզին Շիւտ, զոր վասն պղտգեբուեան սովորեցան կոչել Դրախտ ոսկեբեր. անտի ընթացեալ յարևելս կոյս գառնայ և հասեալ ընդ հարաւ ընդ վարսախս 60 և միւսանդամ ընդ աբևելս խաղացեալ կայ անջրպետս ընդ Տաճկաստան. ՚ի նա Թաւին գրեաթէ այլ ամենայն գետք Ունկարիոյ, որք են Լէյթա, Ռաապ, Սարվից, Տրաւ, Սաւ, որք գան ՚ի Ալպեացցն յաջակողմեան ասին գետոյն. ՚ի ձախ մէ՝ ինձեն ՚ի կարպաթեանց՝ վ.ագակ, Կրան, Թեպս։ Ջորք ջուրք են ՚ի Ունկարիա՝ Պեկա, Սարվից, Պերծաւա և Փրանկիկոսի ջուրք. Նաւարկութիւն յաձախեալ է ընդ Դանուբ և վաճառականութիւն ծաղկեալ, գետն այն համարի գեղեցկագոյն Ճանապարհ հասարակաց եղելալ Եւրոպա։ — Ի վհան անուանի են և ընդարձակք Բլադենսեէ կամ Պալատն 66 վարս. քառ., և Կայսրալբեսէէ կամ Ֆեյբր-Դոյ, որոյ աղի է ջուր, և Հրկոքին ևս ընդ մէջ ոստոյ Ա.Լպեան լերանց։ Ցամուտս Թեպսայ գոն ջրերք և Ճախ. Ճախուաք խիտ առ խիտ պուրակաք եղեգամբք և ջրային բուսովք, որք՝ ի սոքոյ ամարայնի նեխեալ ապակաք նեն զօգս։ — Կլիմայ Թէպսա ոչ միօրինակ յամենայն կողմանս՝ բարեխառն է և Քնքոյշ՝ ի հասարակի. ՚ի Լերինս հիւանդ չյաճախ երկրագործութիւն, այլ առ սաղրոսով նոցին պղտգեբելն և այգիք. Հարաւ.ակողմն տասպագին է յամարայնի, արևելայինն ջերմին ՚ի ձմերայնի, և օդ անառողջ վասն ջրլճջիլց. գաւառք լեռնոտանց և զառ ՚ի վայրըն լաւագոյնք են և օգով և արգասաբերութեամբ. բայց ՚ի մարախոյ և ՚ի սասանութեանց ոչ սակաւ չեան հասանէ յՈՒնգարիա։

893. Հողն արգաւանդ է յոյժ, և Թէ յուզութիւն բնակչացն չյաճախէր զարգաւաձանս մշակութեան՝ ընդ յոյժ բերրի գաւառս աչխարհն մաքոթ եր դասել և զոս. չաշ մեծ է նորա յընակ երկնից, արշաւոց և ոչխարաց. և և ՚ի բերդն երկրի, զոր օրինակ են ցորեան առատ, մանր, որիզ, և և հեղեղն չաքարի և բամբակենի, և ազգ ազգ պտղոց. բաղումք ՚ի լերանցն անառաձխիք են, Թէպես դաշտասէրք մերկ ՚ի վայելչութենէ ծառոց. վաճառք անուանիք են վուշ, կանեփ և ծխախոտ ընտիր քան զամենայն Եւրոպիոյ, գինի աչխ՝ զի մեաղրութեամբ հնամ տանին այգեաց. անուանի է գինի Դոբչայի և Դարբջալայ, և և Մեհնեայ, Հանգերձ այլոքն։ Ա.ուատ են և բուք և Հանքային ջուրք Ունկարիոյ. ոսկի տարեկան ելանէ անտի ոչ միով կենդինար, արծաթ 500, պղինձ, կապար, երկաթ, աղ և ածուխ շատ. լինի անդ և ակն ոմանք։

894. Բնիկ Ունկարացիք կոչեն զանձարչ Իւրեանց Մաձառս Օրցակ, որ է ՚ի երեսութիւն Մաձառաց, և են անձինք իբր 5,500,000, բաբեկաղմիք մարմնով, ա.ատրատհասակք և եռանդուն. ընդ սոսս համարին և Կումանացիք 75,000 և Կալնկք 48,000։ Երկրորդ ազգ Ունկարիա է Սլաւեանցն իբր 4 միլիոն, որք չինական կենաց պատպոլին, և բաժանին յերկուս ցեղս ՚ի Սլաւաք և ՚ի Խոռուաց։ Կան և գաղղիական Գերմանացիք Թուով 500,000 եկեալք ի ժ և յԺԲ դարս, որ ՚ի հիւսիսային գաւառս բնակեալ պատպոլին ՚ի բուս և յարուեստս, ուսին և ազատութիւնս։ Բայ ՚ի սոցունց յայսցանէ կան յՈՒնկարիա և Վլահք առաւել քան զ600,000, որ Թուին սերեալ ՚ի նախնի Դակաց ինամութեամբ Հռովմայեցւոց, բազումք ՚ի սոցանէ հովիք խաշանց են և սպյըրդք. Հրեայք 150,000, Պոհեմք կամ Գնչուաք 30,000. ազգս յեմինչս չունին բնակութիւն կայուն, վրանք չըքին, կեան ՚ի վաճառուց ձիոց և մեատի անօթոց, և են հնարագէտ գոլք. ՚ի ԺԴ դարս երեւեցան ազգս Ասրատա և Տաճկաս սոսա հանեալ որպէս Թէ քրիստոնեայք լցեն հալածեալք Աեգիպտոսէ՝ հիւրընկալութիւն գտին յամենայն ազգաց, այլ իբրև յայտնի եղև վաստութիւն նոցա և խաբէութիւն՝ հալածեցան ՚ի բարեկիրթ ժողովրդոց. Թուին ազգս սերեալ ՚ի Սուարա ազգէ արեւելեան Հնդկաց. զանազան անուանիք կոչին ըստ գաւառաց գաւառաց յորս բնակեն, ՚ի Սպանիա՝ Խիդանոս, ՚ի Գերմանիա՝ Ձիկայներ, յԱնգղիա՝ Ձիբսին որ է Եգիպտացիք, յԻտալիա՝ Ծրինկարի, ՚ի Տաճկաստան՝ Ձինկեանէ։

895. Թէպէս և ուրոյն լեզուս ազգացս այսոցիկ, Մաձառացն լեզուս և լսանին հասարակաց են. մեծ Ճառն ազգակից է Ֆինլանդացւոց բարբառոյն, և երկոցունս ևս Թուի Ծագումն ՚ի Մոզղաց՝ ՚ի բազմութեան ազգացս իբր 4,500,000 ուղղափառք կան, 3 միլիոն յունադաւանք, 600,000 ուղղակաս. Ցղիք, և Նորադարք իբր 3 միլիոն։ Հրամանագրութիւն նոցա տակաւին չեսեալ է յոյժ, Գերմանացիք աւեի կիրթք են յամենայնի։ — Գործառուեք բազմագիւ Ունկարիոյ Նուազ են քան զԱ.ենայի միայնոյ, այլ զարարիք շաքարի ՚ի Ճակղեդէ տակաւ բազմանան, զի ՚ի 1838 էին իբրև 900. Տպարաններ՝ ՚ի Ճեռս Գերմանացւոց վաթր, վաճառականութիւն ՚ի Հրեից, Հայոց և Սլաւեանց. վաճառք նորին են բերք երկրին։

896. Տէրութիւն Ունկարիոյ ցամեն 1848 էր միապետութիւն սահմանաւոր, որ ժառանգութեամբ

իշխանէր յաթուս և յեկս. ի սպառիլ արքունի զաւրմին, նոր Թագաւոր ընտրէին գաւք Ժողովրդեանն բաժանեալ յԱաեան վերին, (ռուղսպահս և յոյն կըղէրք), յԱաեան ներքնալայց, որք էին սաորին աղնուականք և կղէրք հանդերձ նուիրակօք 49 սգաւ քաղաքաց։ Երեսփոխան կայսերն կոչէր Բալադին արքայական որ նախագահ էր առաջնոյ առեղին։ Ժողովրդն բաժանէր յաղնուականս, ի քաղաքացիս և ի չինականս։ ամենայն իշխանութիւն առեալ էր աղնուականաց, որք ոչ հատուցանէին հարկս։ և չինականաց չէր իշխանութիւն գան վարելոյ ընդ նոսա, այլ իբրև սորուկք սպաս հարկանէին ազատաց, և ծառայէին նոցա աւուրս 104 ի տարւոջ։ և հասարական քաղաքացւոց տալին զսակ հարկին։ գործեալ և պարտականք էին մտանել ի զինուորութիւն, զի ազնուականք ի կարևոր հարկի անէծ զինուորելին, վասն այսորիկ և ճարտարութիւն և կրթութիւն ոչ ծաղկէր ի նոսա։

897։ Ընկերքիս ընդ տերութեամբ Հռովմայեցւոց Պանոնիա կոչեցեալ, և յասպատակէն Հունաց ի ե դարուս՝ Հունգարիա, ի քառասուն ինքնակալութեանն անկաւ ընդ բռամբ Կելտից և Աւարաց բարբարոս ազանց։ որոց յաղթեալ մեծն Կարոլոս և գործեալ ի հասատս Քրիստոսի կալաւ զաշխարհն մինչև ի Ուսաւ։ Յաւարտ ե դարուն Մահմադ առաջ. Նորգուներեանք Արաբացոյ ուրուն զամս տասն աշխատս լեալ կալան զաշխարհն և բաժանեցին իւրեանս՝ ի սարկութիւն վարեալ զընակիչսն։ Մոքս Ժամանակս բաղումս ի պատերազմի կենն վանականեալք գործոյ, մինչև ընկալան զքրիստոնէութիւն և զքաղաքակրթութիւն, և ուսան գործել զերկիր յելս ի դարուն, յորում Ժամանակի առաքեցաք նոցա Կէյսս, ուրոյ որդի Ս։ Սաեփանոս օծաւ Թագաւոր և ընկալաւ ի Քեռանէ Սեղբեսպրոսի Բ զՔաղն, որ մինչև ցամն 1849 պահէր առ նոսա։ սա բազում չինութիւնս արար ի տերութեան իւրում, հաստատեաց կոմս և օրէնս եդ, և ած գաղթականս ի Գերմանիոյ։ ի մեռանել նորա ցամս 80 կռնիք եղեն վասն յաջորդութեան, մինչև ի 1085 ամբարձաւ ի գահ Լասիսլաւս։ և սոպս Կելտս ի գարման տարաւ ինքսոյն եղելոյ ի պատերազմաց և յերթեւեկիկ խաչակիր զօրացն, ածեալ նոր գաղթականս ի Սորին Նահանգաց։ Այլ ընդ հուսպ ամենայն վայելչութիւն տերութեանն խանգարեցաւ՝ յասպատակել Մողոլաց ի 1241–1243, որ ի հուր և ի սուր գատեալ սպանեցին զընակարիս։ յամայեցեալ գաւառս նորա եկին բնակել այլ գաղթականք ի Գերմանիոյ և Լեհաստից, որք և զգեմ կալան երկրորդ անգամ արշաւանաց բարբարոսացն ի 1285։ Անգրեաս Գ մեռեալ ի 1301 վերջին եկաց ի տոհմէ Արպադոց։ Ի լինել շփոթութեանց վասն յաջորդութեան զի կային գեռ ևս սերունդք ի գաւելոց նորա, և ի ձեռն ամբառնալ բազմաց՝ զրպացեալ կալաւ զաշխարհն քաջութեամբ Կարլոս Ռոպերդ մինչև ի 1342։ որդի նորա Լուդովիկոս Մեծն անուանեալ վերադրեն և գահակալացաւ, ի 1370 եգաւ զՈպոլնիոյ և փառաւորեաց զերութերութիւն իւր։ եմոյ նա գաւերս երկուս, յորոց զերբեցն հաս Սիգիսմունդ կայսր ի հնութիւն և Թագաւորեաց, այլ յաւարտ նորա զրպացեալ Տաճկաց հասին բազում գաւառս զընկարիս։ Ցետ բազմամեայ պատերազմաց ընդ Տաճկաց, էր որ յաջողութեամբ և էր որ յանդարձ, կացուցին իւրեանց Թագաւոր զորդի քաջին Ցովհաննու Ընձիասայ զկորվին Մաթեաս Կորվինոս, որ Թագաւորեաց ցամ տեառն 1490, եհար խորասկաց զրպերութիւն Տաճկաց, տիրեաց և Ըշեղոյ, Մորաւիոյ, Լուսատիոյ, Վիեննայի և այլոց գաւառաց։ սա և ուսումնասէր գոլով կանգնեաց զՀամալսարանն Օֆենայ։ բայց յաջորդ նորա Վլատիսլաւ պոհեմիացի կորոյս զԱաստիա և զամենայն գաւառս որ առաջեալ էր Նախորդ իւր, և Վիեննակիցք տերեցին մեծի մասին Դաղմատիոյ, այսպես և առ որդւոյ նորա Բ Լուդովիկոսիս, որ գնաց ցեալ ընդդէմ Տաճկաց անկաւ։ ի մարտի (1526) ի Մոհաչ։ Ի լինել երկպառակութեան յաւագանիցն կէաք Ցովհաննէս Չապոլիա կամէին Թագաւորեցուցանել, և այլք զՖերդինանտոս և զԱաստրիոյ, որ և կալաւ տերութիւն Ընձկարիոյ և զՊոհեմիոյ։ բայց Նեղեալ ի Տաճկաց Եմոյ ի Չաթիա զնաւն մի երկրին, բայց ի 1687 անդրէն գարձաւ այն յԱաստրիա։ Ի ծագել Նորասանդին բազումք աշակերտեցան Թէպետ և չատ Ջանացին Ասաստրացիք յետս կացուցանել զնոսա, մինչև Բ Ցովսէփ ազատութիւն կրթից չնորհեաց ի 1781։ Ցայնմ հետէ միացեալ ընդ տանն Ասաստրիոյ՝ ի նմանէ ընդունելով զիսորհրդոյ իւր՝ քաղաքացւոցն սեփական օրինօք ցամն 1848, յորում՝ ի վերդովել ասաստրական ինքնակալութեան, և ի չհամանել ինդրոց ինչ առեին Ընձկարիոյ՝ նշմարեցաց աշխարհն և յարոյց զպատերազմն արիւնռուայ և զաշխարհամոեռի, և բեկեալ զզերութիւն ինքնակալութեանն՝ ընկճեցաւ օժանդակութեամբ ռուսական զինուոց, կարուսեալ և զիսախին ազատութիւնն։

898։ Ընկարիս յերկուս բաժանէր երբեմն ի Բարձր և ի Սորին, և յետ այնորիկ մինչև ցվերջին խառնութիւնն՝ ի չորս չրջանակս, որք են Ըրջանակ յայսկոյս Դանուբոյ (ի հիւսիսի և յարևելս կոյս) 13 կուսակալութեամբք։ Ցայնկոյս Դանուբոյ (ի հարաւ և յարևմուտս) 11 կուսակալութեամբ։ Ցայսկոյս Թայսոյ (ի հիւսիսի) 10 կուսակալութեամբք, Ցայնկոյս Թայսոյ (ի հարաւ և յարևելս կողմն) 12 կուսակալութեամբք։ բայ ի սոցանէ և չորք ազատ վիճակք էին Ընձկարիոյ առանձնակ, և վեց կոմսութիւնք խոռհադաց և Սկլաւոնիոյ, որք յետ պատերազմացն և նուաճելոյ աշխարհին՝ զատան ի նմանէ յատանձին նահանգս. և չորք չև է նորոգ քաղաքական զործանութեն տրատարակեալ։ վասն որոյ ընդգրկաւոր քաղաքն միայն յիշատակեցցուք։

899։ Բրեսպուրկ կամ Բռաչն (Presbourg, Պոսոնիոն)։ — Ի ձախակ Դանուբոյ քաղաք գեղեցիկ, կամարէլ շարժուն արկեալ կայ ի վերայ գետոյն։ մինչև ի 1784 մայրաքաղաք էր Թագաւորութեանն։ Ի չնուածս նորա նշանաւոր է պալատ արքեպիսկոպոսին Կրանայ՝ որ բազմեր նախագահ Թագաւորութեանն։ տուն առեին Ժողովոյն, եկեղեցին Ս։ Մարտինոս, Թատրն։ կան ի նմա և ուսումնարանք ինչ չճեմարան

սասցեալ միով անուամբ, մեծ մարզատուն, լիկեան աւետարանական, գրատուն, և այլն. վաճառակա- նութիւն ցորենոյ և գինւոյ նորա շահաբեր է նմա քան զշրջապատութիւն արուեստից. հեռի է ի վիճնէ նոյ 18 վարսախոք: Բն. 46,000:

900. Օֆէն որ և Պուտա կամ Պուտին (Ofen, Buda). — Ցայգմէ Դանուբայ վերջին մայրաքաղաք Ունգարիոյ, յորում նստէր Բալագինն իշխան նախագահ, և ի գղեակն նորա պահէր պահն որով պահակեցաւ Ս. Սաւափանոս առաջին քրիստոնեայ թագաւոր Ունգարիոյ, զոր Քրոյտէ ի փախստեան իւրում անցեալ արար: Ի վերայ Պէշտպէրկի վերին կոյ դիտանոց մի. ունի մեծ մարզատուն և գարոյս երկուս և բաղանիս. համեաւեալ է կարմիր գինին զոր տան ջրկակոյ այգիքն: Օֆէն ի 1541 ամէ ցամի 1686 եկաց ի ձեռս Տաճկաց: Բն. 50,000, մեծաւ մասամբ Գերմանացիք, որպէս և Բոզինոյ:

901. ԲէշԸթ (Pesth). — Դէմ յանդիման Օֆէնոյ յայնկոյս գետոյն և նաւահանգստիկ կղզոյդ ընդ նմա բազմամարդ և ծխագոյն ի քաղաքս Ունգարիոյ, վաճառականութեամբ և գործարանօք մեծաքոյ առաւելեալ. ի համալսարանի սորա որ յՕֆէնոյ փոխադրեցաւ ի 1784 երթևեկէն 1700 համրակք, և իբրև 700.000 ֆիորնգաց հասք են նորա: կայ ի ԲէշԸ և ձեմարան ունկարացի, մուտիան մեծ ազգային մատենադարանաւ հանգերձ. գոյզոյ բժշկութեան անուանց, մեծ անկէլանոց զինուորականաց, զրարիստ մեծ, Թատր մեծ, գեղեցկաշէն են և եկեղեցիք նորա. ըստ եւամանայ ժամանակի լինի անդ ամսավաճառ մեծ. 85.000 բնակիք են քաղաքիս ի զանազան ազգաց:

902. Տեբրէցին (Debreczin). — Ցայնկոյս Թայսոյ ի սահմանս Դրանսիլվանիոյ երեվելի է վաճառականութեան և ձարտարութեան արուեստից քան զամենայն քաղաքս Ունգարիոյ ի յիւսուն ամաց հետէ. ունի գործարանս չուխայի, սաւանի, խաղտոցդս, և այլն: Զայս Խոսք նուաստեցին յամին 1849: Բն. 55,000:

Ի հիւսիսի գաւառին բնակէն Գերմանացիք պարապեալք ի մեսալը. անդ կան

ՇԸմնէց, Մաձ. ՇԸլմեց-Պռնեռո (Schemnitz, Selmecz-Banya). — Գ. Ր. որ ունի ձեմարան հանքաբանութեան, և բոլո ոսկւոյ: Բն. 20,000:

Քրեմնէց, Քէօրմօց (Kremnitz, Körmocz). — Ա. նուաճի վան բոլոյն ոսկւոյ և արծաթոյ և վան գրամուց: Բնակիք 12,000:

Քրեմնիցի

ՆԸզոհլ, ՊէսդերցԸ-Պռնեռո (Neusohl, Besterncze-Banya). — Ունի առատ հանքս պղնձոյ: Բն. 11.000:

ՔոշՓ, Քօշ (Kaschau, Kasse). — Քաղաք ամուր և վաճառաշատ: Բն. 10.000:

903. Էփերիես (Eperies). — Ցայս կոյս Թայսոյ, յոտս Դապլոր լերին. ունի գործարանս կաւեայ և չուխայի: Բն. 9,000:

ԷրլՓ կամ ԷգԷր (Eger, Ակրիա). — Ունի ազնիւ գինի, կրթարանս, և բաղանիս, մեծ մայր եկեղեցի, արքեպիսկոպոսարան, համալսարան կքեալ, և այլն: Բն. 20,000:

Էդենպուրկ (Edenburg). — Ա. Նայոհեալ Լճաւ, ունի գործարանս չուխայի և բաճկաի: Բն. 12,000:

Ռաապ (Rãab). — Ա. Համանուն գետոյնէ. ունի կրթարանս. աստ մարտ մեծ մղեցաւ ի 1809, և ի յետին խառնուածեանն. ունի երկաթուղիս հաղորդութեան ընդ այլոց քաղաքաց: Բն. 18,000:

Կրան (Grann). — Հանդէպ խառնման կրանայ ի Դանուբ. աստ նստի նախագահն արքեպիսկոպոս. գեղեցիկ է մայր եկեղեցին: Բն. 12.000:

Պոռզց (Tokay). — Ընտանի գինեաւն: Բն. 4.000:

Միշ՛՛ց կամ Մի՛՛ց (Miskolz). — Ազան մեծ, ունի մարզատուն, և վաճառ գինւոյ, ցորենոյ, և այլն: Բն. 28,000:

Պէրկ (Berg). — Ազան. ի սահմանս նորա աշեն ծառք հսկայակերպք, կաղնիք 110 ոտնաչափ բարձրութեամբ և երկինք 210, և 6 ոտնաչափ շրջաբերութեամբ:

904. ՇԸուհլ-Վեսսենպուրկ կամ Աւգոս Բեռնէ (Stuhl-Weissembourg, Ազգս Թագաւորական). — Ի վերայ վտակի մոյ Դանուբայ. էր երբեմն ոմն աստ օծանձին և բնակիչն Թագաւորք: Բն. 20,000:

Նոմոպոր (Zombor). — Ընդ ամբ Դանուբայ և Թայսոյ յարգաւանդահողի վճակի որ բերէ գինի աղիւս, և ցորեան և սեխ: Բն. 20,000:

Նեզսէց, Նեզոլոգդ (Neusatz, որ է Նորատունկ). — Ցեզք Դանուբայ, վաճառականութիւն մեծ էր սորա ընդ Տաճկասանի: Բն. 20,000: — Ի պատերազմին 1849 ամի գրեաթէ խսպառ հրոյ ձարակ եղև. — Ի Տեմիշվարայ գեղջ կայ քարայր մեծ ի ոսկերատուի վիճակի գաղանաց:

ԴԻՈՆԱՅ կամ ԿԱՅԻ-ԴՈՄՊԱՅ (Tirnau, Tyrnau, Nagy-Szombat) · — Ցայս կոյս Դանուբայ · ունի վիճուրա-նոց մեծ, և վաճառս գինւոյ · է ի նմա տակառ մի ահեղ մեծութեամբ կրկին առաւել քան զչափեալ պէրկայն: Բն · 7,000 ։

ԹԵՐԵԶԻՒՆԿԴԱՏ կամ ԴԱՊՈՍՏԻ (Theresienstadt, Szabadka) · — Քաղաք մեծ և բարգաւաճ յարուեստս · Բն · 42,000 ։

ԾՈՄՈՐՈՒՆ, Մաճ · ԿՈՄԱՐՈՄ (Komorn) · — Ցայնկոյս Դանուբայ, ամուր և անառիկ բերդաքաղաք ի Շիւդ կղզւոջ է բերան Վագուայ որ հոսէ ի Դա-նուբ · ասա ի յեանում պատերազմին ամրացեալ կա-ցին Ռուկարացիք, և չկո նուաձելոյ այլոց ամենայն քաղաքաց, և անագան ուրեմն ի 27 մեպ · 1849 ամին, պայմանագրութեամբ ելլին յամրոցէն, մղեալ առ նուազ ահաւոր պատերազմունս յամենայն յուլի-սի · Բն · 18.000 · — Մերձ է ի նա և վայելչն, ուր պատերազմ սաստիկ մղեաց կէօրկէյ զքաւալր Ռու-կարացւոց ի 15 և 16 յուլիսի ընդդէմ Ռուսաց և սեպ. ետ, և քաղաքն նուաճեցաւ ի ձեռս բաքեւե-չայ ի միւսում աւուր ։

ԿՐՈՍՎԱՐԴԱՑ (Gross-Wardein) · — Գեղեցիկ քա-ղաք առ Քրորոյ · ունի բաղանիս · Բն · 18.000 ։

ՍԷԿԷՏՒՆ (Szegedin) · — Ի բերան Մորոշայ ի Թայս, շահաստան քաղաք · Բն · 33.000 ։

ԱՐԱՏ ՀՒ և ՆՈՐ (Arad) · — Հուսկ առ իրեարս և մի համարեալ քաղաք փոքր, ունի մեծ ամրավաճառ անառնոց · անուանի եղև սա ի վերջս ապստամբու-Թեան Ռնկարացւոց, քանզի սոտ Քոշուտ իշխանա-պետ զինւորութեան իւր յանձնեաց ի կէօրկէյ զօ-բավար (11 օգոստ · 1849), և նա յետ երկուց աւուրց անձնատուր եղև ի Ռուսս · Բն · 6.000 ։

ԺԴ· ԳՐՄՐՇ ԵՒ ՄԱՍՆ ՍԵՐՈՒԻՈՑ

906 · Ա՛յս նահանգ փոքր՝ զատուցաւ յետ պատե-րազմացն Ռնկարիոյ՝ ման գոլով շրջանակին կամ գա-ւառին որ յայնկոյս Թայսայ, յաւելմամբ մասին իշ-խանութեանն Սերուիոյ · Դրմրշ գետ ոռոգանէ զնո-կերն, որ և ընդ ջերմագոյն կլիմայիւ արգասաբեր է յոյժ, բերէ և որիզ և Թուէ և բամբակ · Քաղաք գլխաւոր յայսմ նահանգի է

ԴՐՄՐՇՎԱՐ (Temdeswar) · — Առ Դրմրշ կամ Դեմէս գետով · յեզր ջրանցից պէկայ, ի հարաւային վայրէ · անուանի են մեր ևկեղեցին և ամրութիւնն · Զայ Աւստրիացիք, յամին 1662 · կռնեցին գաշինս ընդ Տաճկաց, և առ սոսկ Տէմիսնօքի քաջ զքաւալրն Ռնկարացւոց պարտեցաւ յ'9 օգոստ 1849 · Բնակիչք 16.000 ։

ԺԳ· ԽՈՒՆԱԴՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՍԼԱՒՈՆԻԱ

907 · Ի հարաւոյ արեմտից Թագաւորութեանն Ռնկ-կարիոյ կան Լիբուռնիա կամ Խռուատագ երկիր, և Սկլաւոնիա կամ Սլաւոնիա, որոյ մասն մի գրաւեալ է ի վիճուրական սահմանին · բարեբեր է հոյ գետաւին, այլ բնակիչք բիրոք, հէնք յոտնագաւանք և այլք կա-Թոլիկեայք · կան անդ և գաղԹականք Գերմանիոյ և Մաճառաց · յատաջագոյն մասն էր և սա Թագա-ւորութեանն Մաճառաց ։

ԱԿՐԱՄ կամ ԶԱԿՐԱՑ (Agram, Zagrab) · — Գե-Ք · Խռուատագ առ Սաւա գետով, և աԹոռ փոխ-արքայի գաւառացն երկոցուն որ պան կոչի · այժ-մեան պանն Ելլաչիչ անուանի եղև ի վերջին պատե-ռազմունս · ունի կրԹարանս, ընկերութիւն երաժըշ-տաց, և վաճառականութիւն բարւոք · Բն · 17.000 ։

908 · ՖԻՈՒՄԵ (Fiume) · — Ազատ նաւահանգիստ, ի խորն Քուառներոյ կամ Գառներոյ Ադրիականին, և վաճառաշատ · ունի գործարանս ծխախոտի, շա-քարի և բամբիւ քաղցր օղոյ · Բն · 12.000 ։ — Երեք ճանապարհք նշանաւորք են ի լերինս անդ որ զծով բաժանեն ի ներքին գաւառէն, բազում ծա-խուս յարգարեալ ։

ԷՍՍԼԻՔ կամ ԷՍՏԵԿ (Eszek) · — ԳԼ · Ք · Սլա-ւոնիոյ և ամրոց հզօր ի վերայ Տրաւոյ · ունի զբաս-նիստ ընդարձակ յոյժ · Բն · 12.000 ։

ԺԴ. ՄԵՆ ԴՐՍՈՒԹԻՒՆ ԴՐԱՆՍԻԼՎԱՆԻՈՑ

909. Գրանսիլվանիա, որոյ անուն նշանակէ զԸ բաղմանթիւն անտառացն ի կարպատեանս՝ մանր եր ընկարիոյ ի 1526 ամէ ցամն 1849։ Մասնագ կազմեն զինս Հունգարիոյ-Օրցակ (Աստառային իշխանութիւն) և Գերմանացիք Սիկէն-Պիւրկէն (Եղեռնատեղ)։ Ամենատ լերինք պատեն զերկիրն հովիտս սակաւ ուրեք գործելով. ցրտագոյն է և կլիմայն, բայց եր կիրն ոչ անմատ ի կարևոր արգասեաց. ունի և բոլս ոսկւոյ, երկաթի, սնդ, և այլն. ի լերինս անդ որոց մինչև 8.000 ոտնաչափ է բարձրութեան՝ գոն ձմեռսարշէք, որ տաճին ի շրջակայ գաւառս. ունի գետս գՄորոշ, Ծամոս և Ալտգա։ Բնակիչքն են Մասնագ, Ռումէլի ազգ՝ որ ի Հունաց Թուի ծագեալ, և Սաքսոնք գերմանացիք. ընդ որս և Վլահք, Հայք, Ցոյնք, և այլն։ Ի ձմերարութեան յեանեալ ի հրա. Հանգութեան թերևս առաւելուլն քան զընակարացիս՝ մարդեալ ի Գերմանացւոց. ուղղափառք յամենայն ազգաց հաշուին 800.000, յունադաւանք 700.000, Լուտերք և Ջուինգլեոսի աշակերտք և Սոկինեանք 600.000։

910. Ի գաւառին Մասնագ գլխաւոր քաղաք է ԿԼԱՒՍԷՆԳՈՒՐԳ կամ ԳԼՈՒԺ կամ ԿՈԼՈՀՎԱՐ (Klausenburg, Koloswar)։ — Իշխանանիստ մայրաքաղաք Գրանսիլվանիոյ. ունի լնկէն ուղղափառաց, մարդասուն, գպրոց սքնոսականաց։ Բն. 25.000։

ՔԱՐԼՍԳՈՒՐԳ կամ ՎԱՅՍՍԵՆԳՈՒՐԳ (Kárlsburg, Weissenburg, Ակտա Յուլիա)։ — Մեր քաղաք առ Մորոշ. ունի տուն գրամց, գիւարան, ամրութիւնս և բոլս ոսկւոյ։ Բն. 7,000։

Վէրհէյ (Warbely)։ — Գեղ ի սեզւոջ Ջարիզիք. կերուսա մայրաքաղաքի Դակաց զոր Հռովմայեցւոց կործանեալ կանգնեցին զՈւլպիա-Տրայիանու, և գբաանին անդ գրամք և հնութիւնք հռովմկանք։

Ի հոյս մանուց քաղաքաց յիշատակելիք են հայաբնակքն Ճուռճով, Կերլա, Եղիսաբեթապոլիս կամ Իպաշպոլոց, յառաջադէպ ի ձեռագործս և ի վաճառականութեան. առանձին ազատութեամբ սեպհականն իշխանաց վարելին քաղաքս մինչև զչեխին խառնուածութիւն ընկարացուց։ — Ծամոս-Ուժվար կամ Արմենիստան, զոր 100.000 ոսկւոյ գնեալ Հայոց, յարքադրելին քաղաք վայելուչ։

911. Ի գաւառս Գերմանացւոց կամ Սաքսոնաց գլխաւոր քաղաք

ՀԵՐՄԱՆՆՇԹԱՏ կամ ՆԱԳ ՍԵԳԻՆ (Hermannstadt, Nagy-Szeben)։ — Ճարտար յարուեստս, ունի լնկէն և Թանգարան ազգային։ ԵՒս սոլաս պէմ զբաղար Ռնկարացւոց բաղնեցաս ընդ Ռուսաց (6 օգոստոս 1849)։ Բն. 22,000։

ԲՐՈՒՆԳՈՍ կամ ՊՐԱՍՈՒ (Kronstadt, Brassow)։ — Սահմանակից վալաքիոյ, կենդրոն վաճառականութեան Դրանսիլվանիոյ։ ԵՒս ուժգին բաղնեցաս պէմ ընդ Ռուսիացւոց որ պաշտպանէին զքաղաքն (25 յուլ. 1849)։ Բն. 30.000։

Գաւառին Սեքլեաց գլխաւոր քաղաք է

ՆԱՍ-ՄԱՐԻՈՇ կամ ՄԱՐՈՇ-ՎԱՍԱՐՀԷԼԻ (Neu-Markt, Maros-Varsahely)։ — Ի վերոյ Մարոշ, ունի գրամուն 60.000 մատենից, մարդասուն ուղղափառաց և գբարոց մի նորաշնորհից։ Բն. 13,000։

ԺԵ. ՉԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆՔ

912. Յայս անուն կոչին գաւառք վերոյգրեալ Նահանգաց սահմանակիցք Տաճկաստանի յահագ Ռումելական ծովու մինչև ի Մոլտաւիա։ Բնակիչքն խառնագոյ են և Լիւրիկեցիք, Մաշտաց, Վլահք, և այլն, յունադաւան կրօնիւք. ամենայն չինական զինուոր հասարի և պարտական զգուշանալոյ սահմանաց երկրին, ունի կալուածս երկրի, յորոց հարկին բաժ ինչ սակաւ, զՀանգերձ և զղէնս յարքունուստ ընդունին, այլ հնդաս միայն ի ժամանակս մարտի, ի խաղաղութեան ժամանակի երկու 45.000 զօրականք երկրին ի նոսա, ի պատերազմի գունդ կազմին առնուել քան զ100,000 պարագ։ Ի ԺԲ. գարուս հասատացան այս օրէնք զինուորութեան։ Բայց յուսամանց և ի հրահանգութենէ վերջացեալք են գԸնխովին։

913. Ի Լիւրիոնուս. Բն. 510.000։

ՉԵՆԿ (Zengh)։ — Գլ. Ք. և սալատ, որ ունի նաւահանգիստ Ադրիականին։ Բն. 5.000։

Ի ՍԼԱՒՈՒԻՍ ՉՈՒՐՈՒՐԱՑԱՍ. Բն. 268.000։

ՉԵՄԼԻՆ (Zemlin)։ — Գլխաւոր և մանր քաղաք, Հանգեալ Պելգրատոյ ի հարևուրգս Սաւոյ ընդ Դանաւր գետոյ. ասա նասի մեծ արքեպիսկոպոսի Ցուհաց, անուանի է վաճառականութեամբ ընդ Տաճկաստանի։ Բն. 11.000։

ՊԵՏԵՐՎԱՐԱՏԻՆ կամ ՊԵՏԵՐՎԱՐԱՑԻՆ (Peterwardein, Peterwaradin)։ — Քաղաք ամուր յաջմէ Դա-

նուբայ՝ ի մէջ քարաժեռից, հանդէպ Կայսրայ. ասո նասին իշխանք զինուորական սահմանին։ Ի 1716 Աւստրիացիք յաղթութիւն մեծ տարան ընդդէմ Տաճ կաց օգնականութեամբ Վենեակեցոց, որպես և ի վերջին մարտս Ռնկարիոյ բազում անգամ պաշարե ցան քաղաքս, և ի վերջոյ ասո ամրացան Ռնկարացիք և Եռուն յԱւստրիացիս ի 6 սեպտ. 1849։ Բն. 4.500։

ՑՈՒՆԿԱՐԻՈՒ ՀԻՆՈՒՐԱՑԱՆ որ և Պանդո. Բնակ. 260.000։

ՊԱՆՉՈՎԱ (Pancsova). — Գ. Ր. ուր Թամիշ Դրմբէ կամ ԴէմՖ ի Դանուբ։ Բն. 13.000։ — Մեհեանաւ աւան նշանաւոր է վան բաղանեացն։

Ի ԴՐՈՒԱՅԼԱՆԻՆ ՀԻՆՈՒՐԱՑԱՆ. Բն. 180.000։ Զկայ քաղաք նշանաւոր։

ՀՋ. Դ Ա Ղ Մ Ա Տ Ի Ա.

914. Պաղմատիա կայ յարեմտեան Տաճկաստանի, հանգերձ մատակայ կղզեաքն. կլիմայ չերմ է նոքա, վասն որոյ բերէ երկիրն գինի, ձիթապտուղ, Թուզ և ազգս ազգս ընկոյզ պտղոց. բայց ցորեան ոչ ունի զի կաւոտ է հողն և երիզուտ և անջրդի։ Բազմութիւն Ալպկայց ձգին ի Դաղմատիա ձիւնէն ի ծովեզերս, կապտաւէլ ի զարգուց անտառաց. յետին ի նոսա ի հարաւակողմն կոյս կայ Սեաւ լեառնն՝ (Մոնդէ–Նէկրոյ) անջրդիս Տաճկաստանի. Ձմեռապարհ պահեստք ոչ գոն ի նոսա, բայց միայն վասն գրաստուց գնալոյ։ Գետք մանուքք և սակաւք են ի գաւառի աստ, գլխաւոր ի նոսա Բերքաս անուանի վասն ջրվէժ սահանացն։

915. Բնակիչքն անկիրթք են բարուք, և չատք ի Սլաւեանց սերեալք. Մորլաքք որ ի Վլահաց՝ ընակեն յեզերս ծովուն. Հայտուք երբեմն համառաւք յաւազակութեան՝ կան ի լերինս, Սեաւլեռնցիք ի սահմանս հարաւոյ, և ի քաղաքս՝ ոչ սակաւ խռաչեցիք։ Վաճառք Դաղմատացւոց են ձէթ ընծոր, գինի և ձուկն, ի ձկնորսութիւն և ի տուրևառիկ վաճառս պարապի ժողովրդն, յարուեստից Ճարտարութենէն ամենեցին զուարկ գոլով. կրծնիք՝ չատք կաթուղիկեայք են, և սակաւք յունադաւանք։ — Ըստ Հռովմայեցւոյ գեղեցիկ բարգաւաճեր և Դաղմաթա. Յէ գարու գրաւեցին զայն հինք Սլաւեանք և ի ԺՀ գարու Վենեակեցիք բռնացան ի վերայ նոցա. յետ այնորիկ տիրեցին և Ռնկարացիք և Տաճիկք, և ապա ի Վենեակեցւոց բարձեալ վիճակեցաւ Աւստրիոյ, անցեալ և ի ձեռս Գաղղիացւոց յաւուրս Նապոլէոնի։

916. Քաղաքք գլխաւորք Դաղմատիոյ այսքիկ են՝ ի հիւսիսոյ ընդ հարաւ գիմելով։

ԾԱՐԱ (Zara). — Մայրաքաղաք ամբոր, ծովասպեաց, աճուռ իշխանի գաւառին. ունի ուսուցչարանս, և վաճառաշահութիւն։ Բն. 8.000։

Ոբրովացցո (Obrovazzo). — Գիւղ, առ որով ընդ ափսիպ և անգնդաձոր լեռնավայրս ճանապարհ մեծ յարգարեն՝ ի հաղորդութիւն Դաղմատիոյ ընդ Օլիներուական սահմանս։

ՍԵՊԵՆԻԳՈ (Sebenico). — Քաղաք փոքր ամրացեալ՝ ի շրջապատ ժայռից. անուանի են ձկնավաճառք նորա, և հուպ ի սա գեղեցիկ ջրվէժն Բերքաս։ Բն. 6.000։

ՍՊԱԼԱԴՐՈՒՈ (Spalatro). — Շահաստան ծովափնեայ. մեծ մասն քաղաքին շինեալ է կրնգարձակ ապառանս Դիոկղետիանոս կայսեր, որոյ կան ցարդ գահլիճք

Սրահ պղծոյ

ի կրանիտ քարանց և տաճար մի որ այժմ մայր եկեղեցի է։ Բն. 9.000։ — Փարոսախառ հեռի է գհուն Սալոն, ի հնումն Մարտիս–Յուլիս քաղաք, ուր անկագործութեան պարսպեր Դիոկղետիանոս կայսր հրաժարեալ յիշխանականութենէ, և անդ մեռաւ ի Թուին 313։ Յաւերակս Սալոնայ գտանին գրամբ հինք և կաֆ ոսկեդէզք և արծաթիք, հայելիք, չխչխ, անգրիք, մանեակք, և այլն։

917. ՌԱԳՈՒԶԱ կամ ՏՈՒԲՐՈՎՆԻԿ (Ragusa). — Ամուր քաղաք, ունի նաւահանգիստ բարի. յարևմտեան Սլաւեանց բնակիչք Սալոնայ և Եպիտաւրոսի կառուցին զքաղաքս զայս յԺ գարու, որ յաւգտից պայծառացաւ յոյժ. մինչև անկեալ ընդ ձեռամբ Աւստրիացւոց՝ ազատ քաղաք էր կամ հասարակապետութեան փոքր. անուանի է վաճառականութեամբ, և վաճառք սաղմնի նորա։ Բն. 6.000։

Գաթթարոյ (Cattaro). — Ի մասին Ալպանիոյ, ունի նաւահանգիստ անքրմի և ամուր, և վաճառականութիւն յաջող։ Բն. 3.000։ — Առ սովաւ վտակք Թամին ի գագ ծովու, վասն որոյ և քաղաքն կոչի Բերքանք Գաթթարոյն (Bocca di Cattaro)։

Խակ կղզիք որ յեզերս Դաղմատիոյ լեռնավայրք են առ հասարակ, բերրի միայն են Ուրկ, Պրացցա, Գորցոլա, Լեզինա և Բակոյ՝ որ ունի ազահանս և քաղաք համանուն։

ԿԱԼՈՒԱԾՔ ԱՀՍՏՐԻՈՑ

918. Ձեք ուրեք Աստրիոյ կալուած արտաքոյ, բայց միայն Լոմպարտիա և Վենետիկ, բայց ի սահմանէ Նորա իշխանք կան մանուանց պետութեանց Իտալիոյ. և ի քաղաքս ինչ ուրեք Նոցա ունի իրաւունս կարգելոց պահպանութեան, որպէս ի Ֆեռրարա Հռոմայ, և այլն։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՑՔ ԳԵՐՄԱՆԻՈՑ

919. Յապատակող ազանց արևելից Թուին եկեք Նախահարք Գերմանացւոց, որք Տևտոնք կամ Տայչք կոչէին զանձինս յանուն Դուխդայ աստուածոյն իւրեանց, կոչեին և Գերմանք՝ իբր Վեհր-ման՝ որ է Ճշմարիտ մարդիկ, և Ալամանք՝ իբրու Համագունդ ազգ, որք յափանց Հաինոսի և Դանուբայ՝ մինչև ի Սարմատաց սահմանս բնակէին՝ իբրև միով գաղթս յաղագս քան զԲրիտաս՝ Տևտոնք և կիմբրացիք բաղխեցան ընդ Հռոմայեցիս՝ որոց առաջնորդէր Մարիոս. և յետ Նորա հարեալք ի մեծէն Կեսարէ՝ Նիզակակցութեամբ հաստատեցին առ ի ղեմ ունել Հռոմէական զինուց. Հերման կամ Արմինիոս զօրավար Նոցա առ Օգոստոսիս յոյժ ազգասիրացեալ զնոսա և ՀԲ գաղթս Բրիտասի զօրացան Սաքսոնք, Սուեվք, Փռանկք, Լանկոպարտք և այլք և կալան զանազան կողմանս Եւրոպայ, քաջագոյն մասն հասեն ընդ Հռոմայեցս և կործանեցին զինքնակալութիւնն Արևմտից։ Ոգեւորք իշխան Հերուլաց՝ ի վերէ քննու Հայրենեացն՝ արշաւեալ սիրեաց և Թագաւորեաց յԻտալիա ի Թուին 476։ սուղ ինչ յետոյ կլովիս փռանկ ազգաս սիրեաց Գաղղիոյ և միոյ մասին այժմեան Գերմանիոյ, ընկալաւ զքրիստոնէութիւն ի 496 և եթող զինի իւր զՄերովինկեան Թագաւորութիւն, որոյ յաջորդեաց Գաւոլովինկեանն յ752։ կարօտս մեծս յայնեալ Աթոռոյն և ծեալ ինքնակալ Արևմտից ի սկիզբն Թ դարուն, ընդարձակեաց զսահմանս իւր Լիպար գետոյ մինչև ցՕտեր և Լոտարիոյ մինչև ցՎլտաէր։ Թոռունք Նորա բաժանեցին յիւրեանս զընդարձակածաւալ տերութիւնն ի հնգասակօր դասընդրութեանն Վերտենից։ Լրթարիոս կալաւ Լոտարիա և Վերինս կամ Զլոթարինկիա։ Կարօտս Կռնատ՝ զԹագուիս, և Գերմանիա վիճակեցաւ Լուդովիկոսի պատարագոյ, Ցառաջ քան զնոսա Ս։ Վենիփակիոս սկսաւ զԳերմանացիս կրթել ի քրիստոնէութիւն։

920. Ի սպառել Գաւոլովինկեան առհմին (911) Գերմանիա անկաւ ընդ բռնակալութեամբ գքսից Սաքսոնիոյ, Պաւարիոյ, Սուաւսայ, Փռանկոնիոյ, և առնակոս եղև ի բարբարոս ազանց։ Նորմանեացիք ընդ հիւսիսի ասպատակէցին, Վանդք արևելից սպառնային, և Ունկարացիք խաղային հասն մինչև ի Հռենոս։ Յայնմ ժամանակի Կոնրադ Սալիենոս ամբարձաւ ի Թագաւորութիւն, այլ ոչ կարաց զաղմուկսն հանդարտեել. մինչև առհասն Սաքսոնիոյ էառ զԳերման (919)։ Երիկոս Հաւորան ասացեալ՝ վանեաց զՆորմանացիս, զՎանդս, և զՈունկարացիս խորտակեաց առ Մերսպուրգ (933)։ կառոյց բերդս բարս և ամրոցս յոլովս ի քաղաքս քաղաքս, կարգեաց զկրքթութիւն հեթենոսութեան, և յաւել զՔրիստոս ի Գերմանիս։ Նմանող եղեալ նմին Մեծին Ոթոն որդւոյ Նորա՝ հնար զՈունկարացիս և տարածեաց զիշխանութիւն իւր մինչև ցգետն Օտեր։ ընդդէմ Վանգաց հաստատեաց զեպիսկոպոսական Թեմս Պրանանբուրգայ և Հաւելսպերգայ, Նուսհենաց զԱսպալիա, և կոչեցաւ կայսր Հռոմայ (962)։ յետ Նորա և եւս պայծառացոյցին զսահմանս իւրեանց յաջորդք Նորին Ոթոն Բ, Ոթոն Գ, Երիկոս Բ։ Սոցին յաջորդ եկաց Գրիգոր Նիոյ առհն (1024–1125)։ յորմէ նախ Թագաւորեաց Կոնրադ Բ, և ապա Երիկոս Գ որք ինքնիշխան պերճութեամբ հանեին հրաման ընդ բովանդակ Գերմանիա և Իտալիա։ պատկառ կային Նոցա և եկեղեցականք։ Բայց Երիկոս Գ ոնաչնացաւ ի յաջողութեանց աստ։ Գրիգոր ի Տալրապետ Հռոմայ ընդդէմ կայր Նմա որ մի լեզի ձեռներէց ըստ կամի բաշխել եպիսկոպոսութիւնս, և յանապատէն ընդ բաներ գառնայր յաթոռն անհնալ ի ձեռս հակառակորդաց, և մեռաւ Նա ի Լիեժ (1106) կրկին բանագրեալ, և Նեղեալ յորդւոյ իւրմէ Երիկոսէ Ե։

Սա յետ սակաւ ինչ ընդդիմութեանն հրաժարեցաւ յիշխանութենէն բաշխելոյ ակնդեցականաց զնաւ և զթեմ եպիսկոպոսութեան (1122)։ բայց վասն այսր կռուոյ երկպառակեալ էր աշխարհն ամենայն, յոր յաւելուաւ և նոր հակառակութիւն կուսիւթենոց և կիպե-լինաց, զի Վայոյվնկիզ տոհմն Սուսաղոյ տայր պատեզաղմ ընդ Վեչիեան գթոյց Պաւարիոյ ի վերայ ինքնակալութեանն, ի սպառել անդ տոհմին Փրանգիպանոյ։ Յետաքին կուսակից էին Պապին կուսիւթենից, և կայսերացն՝ կիպելինք։ Լոթարիոս Բ Սաքսոնացի յաջորդեաց Ենրիկոսի Ե, և յետ նորա (1137) ամբարձաւ ի տոհմէն Վայոյվնկից կամ Հոհենշտաւֆենի՝ Կոնրադոս Գ։ Փեսաներկոս Ա (1152–1190) եղբօրորդի նորա յաղթեաց Ալեածն Ենրիկոսի տաճիորդի կուսիւթենից, նուաճեաց զպատասխս Խաղիոյ, և ինքն մեռաւ յարեւելս երթեալ ընդ խաչակիրսն. սա է Փեսաերկոսն Շիլհամբրուս (Պարպա-րոսսա)։ Ենրիկոս Զ որդի նորա զնեալսլիա յաեղ յիշխանութիւն իւր, որդի նորա Փեսաերկոս Բ (1197–1250) կրնաց զանց Ենրիկոսի Գ։ կոնրադոս Գ որդի և յաջորդ փեսաերկոսի մեռաւ դեղեալ, և կոնրադին նորին որդի կառափնաւեալ ի կարմրուսկ Ընծաս՝ չինաս ճրագ-ատեան Հոհենշտաֆինաց, և մինչև ի Համբաւնալ Ռուդոլփոսի Հապսպուրկայ՝ անիշխանութիւն զբաս-ցաւ յաշխարհին (1268–1272)։

921. Յետ բառնալոյ Գաւրվիլհելմ ցեղին՝ Թա-գաւորութիւնն ընթացութեամբ անցանէր ի յաջորդս, և որք որդի ի հօրէ առնուին զիագն բաղում ան-գամ այլոց պաշտպանութեան և ապահանոց կաթո-ւածին. իսկ ի չիոնա Գ Ենրիկոսի և ի հակառա-կութեան Կուելփենից և Կիպելինաց, տեսոյր վէճա-կաց որ ընդ նոքօք՝ ժողովոյ թագաւորի Ֆրանգ-ռեին զկաղուածս իւրեանց և տակաւ ինքնիշխան տրա-մադիր ի տերութեան իւրեանց, մինչ Թագաւորացն երթալով կարճէր իշխանութիւն. սակաւուց ոմանց միայ իշխանութիւն ընթերկոյր զնագաւոր և չետ ժա-մանակաց ամբոխիցաւ չեսնին իշխանս ևեթ։ Եւ ի յառնել աղետալի պատերազմացն Կիւսք ի Ժողովրդե-նէն յամրոցս գիւնալ յաճախեցին հաւաքանալ երերո-քայս ի վերին և ստորս, և այլք զքաղաքս ամրացու-ցանէին և զինեին զինակիսն. ասպին և ի չարուհա-տից և ի տուրևաւիկ չահավճահաւոնեներն ոչ չետ-նեցան. բայց քանզի ի յաճախս մարտիցն վատնց դա-րանէր յարքունի ձանապարհս՝ գլխաւոր քաղաքացն հնաբեր զանձին ապահովութիւն, ասսի սկիզբն եղև յ'ԺԻ դարս հաստատութեան Դաշնակցութեանն Հանեաոսի ընդ քաղաքսն Սդրազպուրկ, Սբեր, Մա-կոնցա և Գոլոնիա, յորս յաճախն զինի և այլք բա-զումք, այսպէս և Դաշնակցութիւն վաճառականաց ի հիւսիսի Գերմանիոյ, նախ քաղաքացն Լիւպկէ, Համպուրգ և Պրեմա, որոց յաջողեալ էր վաճառա-կանութիւն, և ընդ հուպ բարգաւաճեալ ընկերու-թեամբ 80 քաղաքաց որ ի Գերմանիա և արտաքոյ, նաւ-նողին գնային յԱնգղիա, ի Գաղղիա և յսփոփս Ռուսաստանի և Սկանդինաւիոյ, մինչ զի ի ԺԵ դա-րս՝ մարտիկ նաւուքն ծածկել և զպաշտիկ ծուլ, այլ յետ գիւտի Ամերիկոյ և զրանալոյ Ընդգնոյ և Սաորին կանգնաց անչքացաւ գաշնակցութիւնս և միացին միայն երեք քաղաքքն միաբանք։

922. Յետ անիշխանութեանն Գերմանիոյ ընտրե-ցաւ Ռուոոլփոս նախայոյր այժմու ինքնակալացս Աս-պրուց, որ էր ասպետ սոսկական և ունէր կալուածս ի Սուսաղ և ի Հելուետիա, վասն որոյ ոչ որ ընդ-դիմացաւ նմա. բայց միայն Ոդոգարար արքայ Պոհե-միոյ արհամարհեալ գնաված ոչ հնազանդէր. և Ռո-ոոլփոս մարտեալ Հարեալ գնա զերկիր նորա ընդ որ-դեան բաժանեցաւ (1278). և ապա հնարեալս խաղա-ղել զանձարն, քանեալ զամարս բազումս պատու-հասեալ զանհնազանդսն։ Բայց իշխանացն Նասաան-ձեալ ընդ փառս նորա, յաջորդ կարգելն նմա (1291) զՎոոոլփոս ի կասուսաց. իսկ Ալպրեհտ (Ալբրեխտ) որդի Ռուոոլփոսի արարեալ կուսակից իւր զամենս յիշ-խանաց՝ տիրեաց գահոյն և Վոոոլփոս մեռաւ ի մարտի ի Վորմս (1298)։ սակայն Ալպրեհտ վասն անյագ ագահութեանն առելի լեալ ազանաս յեղբօրորդ-դոյն ի 1308։ Ընտրեցաւ ընդ նորա Ենրիկոս Է լուքսեմպուրկեան, ազգաս չգոր զօրութեամբ այլ առքսաս յընչից, առ որով Թագ Պոհեմիոյ վճռակիցաս որգուոյ իւրում. մեռաւ նա Թագաւորեալ գամս հինգ ի զոր չանացեալ յԻտալիա հաշտեցուցանել զվուէզ-վենս և զվիսկելինս։ Յայնժամ Ալսաթրացիք ըն-տրեցին ընդ նորա զԻեոեոբրիկոս, և տուն Լուքսեմ-պուրկոյ գլուխ Պաւարիոյ. և ի լինել պա-տերազմաց հակառակութեանն յաղթեաց Լուդովիկոս և հաշտեալ ընդ Փեսաերկոսի հաղորդ պարս զիա իշ-խանութեան իւրում. բայց իբրև զորդի իւր կացոյց տասնամեայտ իշխան պրանդենպուրգոյ՝ զարեալ իշ-խանաց Գերմանիոյ ընդ չուք տանն Պաւարիոյ խոռվե-ցին գլուդովիկոս, և կէսք զարքայն Պոհեմիոյ կոչէին Թագաւորել ի վերայ իւրեանց, այլք գԻհաՀեր ոմն ի Շվարցպուրկայ ընտրեցին ի մահն Լուդովիկոսի, որ և պատգամաւորս բարձեալ, տիրեաց Համբսկ Գերմանիոյ կարգոյս Դ (1347–1378)։ սա լուեցոյց զամբոխս Պոհեմիոյ և ծաղկեցոյց անդ զարուեստ հը-րաշանգս, հիմնեաց զՀամբսպարանն Բրասլոյ (1347) որ եղև առաջին ի Գերմանիա. կարգեաց և առանձ-նագրութիւն բաժանգակ աշխարհին. ի Նաբրեմբերգի հրատարակեաց գԻսկի կոնգան ի 1355, յորում օրինագրէր յայնմհետէ եօթն ևեթ լինել ընտ-րողաց Գերմանիոյ. այսոքիկ են Եպիս-կոպոսք Մայնցոյ, Դրեւսոյ և Գոլոնիոյ, և իշխանք Պոհեմիոյ, Բաւարիոյ, Սաքսոնիոյ և Պրանտե-պուրգոյ։ Վերնեչ որգի նորա անստամբ չեղև Տե-ոեսոզ Ջանիցն հայրենականաց, եթեզ անփութա-թեամբ զիշխանն Բաւարիոյ կարգել ընդ իւր հո-գաւարձս Թագաւորութեանն, զոր և փոխանակեաց Թագաւորն Ալնհարիոյ Սիգիսմունդ։ Սիգիսմունդ ոչ կարացեալ տիրել խաղաղութեամբ Պոհեմիոյ մե-ռաւ ի 1437. և իշխանութիւնն գարձաւ ի տուն Ասարիոյ։ Ալպրեհտ Բ տիրեալ սմա երկուս չիարոց ուղեալ, զոր միանգամ կամեցն վասն խաղաղութեան աշխարհին և ընթութեան պապին։ Փեսաերկոս Գ (1439–1493) արհամարհ եղև յաչս հպատակացն և որ չուրջ զնովաս պետութիւնքն։ մարթ իշխանաց ընդ

իշխանս յաշխատեցին յոյժ առ նուաս։ Բոսիսպրատ ամպատմբեցոյց զՊոռնեմիա և Մատթեոս Կորվինոս զՈՒնկարիա։ որոց ոչ համբաւակեր փեսեբրիկոս զգեմ ունել։

923. Որդի նորա Հզօրն Մաքսիմիլիանոս Ա՝որ Թագաւոր Հռոմայ կարգեալ էր ի 1486, վայելուչ յարգարեաց զաներութիւն. առեալ ի կնութիւն զՄարիամ զԹագաւոր Բուրգունդոյ յաւել զայն յիւր աշխարհն որպես և զՊոռնեմիա և զՈՒնկարիա. կարգեաց իմաստուն օրինս Գերմանիոյ և գագաթեցոյց զպատերազմսն իշխանաց. ա և ըստ խորհրդեան Ալբրեհտ Դայ Բ բաժանեաց զՕերմանիա նախ ի վեց և ապա ի տասն չրջանակս, հաստատեաց զՆաեան տէրութեանն առ ի կարճել զբռնութիւն ազատաց և ի պաշտպանութիւն Ժողովրդեան. թնամ կալաւ և զարքայն Նաղն դարձութեանց, և յորոց եղև Մելգոնայ Ֆին ցինկայ հետեր գթերգուածն այլաբանական թագաւոր, յորում պատմէ զանցս և զարուեհնիս Մաքսիմիլիանոսի ի սիս պատանեկութեանն մինչև յառնուել նորին ի կին զՄարիամ։ Ա՛ս սուաս ծագեաց նորա զանգն Լուձեերի, Թէպէտ և յառաջ քան զնա կացեալ էին աղանդաւորք Ալբիկենք և Վաճեցիք ի Գաղղիա, Ուիքլէֆ՝ Անգղիա, և Հուս՝ ի Գերմանիա. էին էին նոցա և այլոք որք իբրեւ իսկ յաճագովել զնոսա, վասն այնորիկ և ի Ժողովս որ ի գաբս անդ եղեն՝ փոյթ եր ըմբեռանելոյ զնոսա, միանգամայն և ուսմանց տարաձելոյ և խափանելոյ զչեշտուսն վարուց եկեղեցականաց զոր ծաղրելին ազանդաւորքն։

924. Ի հրատարակել Լէոնի ժ հայրապետի Հռովմայ ըներողութիւն սակս չինութեան մեծի եկեղեցւոյն Ս. Պետրոսի՝ ծրարաւոր եպիսկոպոսն Մոգոնտինոյ յանձնեաց Դոմինիկեան քահանայի Ցովհաննու Դեչելլոյ յերկրում Թիմին հրատարակել զըներողութիւն, որ և առեալ զայն պաշտօն անցեալ զքաղաք քաղաքաք եհաս ի Վիդենպերգ քաղաք Սաքսոնիոյ. ուր ուսուցիչ աստուածաբանութեան եր յայնժամ Լուձեր Մարտինոս հայր նորազան. գից. սա ծնեալ ի 1483 յաղթաս և ի բարեկրօն ծնողաց ԱՒղլենկեն, անուցեալ թնամով առաքեցաս յուսուսն ի Մանեեպուրկ, և անտի գնացեալ ԱՒղլենախ զաւուրն պարէն գաւառիր երգելով տաղ. ժոս ի գրուն տանց. մտեալ ի համալսարան Էրֆուրդոյ եգիտ զաստուածաշունչ գիրս և վառեալ յընթերցուսն սուրբ գրոց եմուտ ի կրօնս Օգոստ. նեանց ի 1505, ուսանեալ զաստուածաբանութիւն. յետ երից ամաց կոչեցաս ի Վիդենպերգ, և անդ դաս ասէր աստուածաբանութեան և քարոզէր, մինչ ցուցեալ Քաղաքով Պապին. իբրև եհաս անդ Դեչել ի հրատարակել ըներողութեանն, զրպերաս Լուձերի զի ոչ ինքեան յանձնեցաս մատակարարել զայն, ընդգէմ դարձաւ նմին և խոտեաց զնորհաւրդս քրիստոնէութեան, և հաստատեաց ի մտի գնալ ընդ նոր շուտ, զի բուռն և յանդուգն եր բարուք, չկրմ յաշխոյժ, ճարտարաբան և պերձախօս, և յամառ ի կարծիս։ Ի վերջնում աւուր Հոկտեմբերի 1517 ամին, կախեաց զդրանն եկեղեցւոյն Վիդենպերգիայ զռումբս 95 առաջարկութեանցն զոր գրեաց ի վերայ ներողութեան. և ի չանալ նորա ուղղափառ վարդապետաց որ կշտամբեին զմոլորութիւն նորա՝ գրեան նորա արևան ի հոր ի Գողտիա, և ինքն ընդ բանիւ եղև. յայնժամ և նա ժպրհեցաւ զկնդակ բանագրանաց իւրոց պրել և անջատել զանձն յեկեղեցւոյ։ Մաքսիմիլիանոս զգաստին ոչ ինչ ընդդիմացոյց Լուձերի, և ոչ փեսեբրիկոս խնամատուն իշխանն Սաքսոնիոյ որ կալաս զանձս Մաքսիմիլիանոսի, որով ոչ սակաս յաջողէր առնել. յաբեան ոմանք պաշտպան իսկ կալ նմա, յորս Ուլրիք Հուդդենեան և Ջուինգլիոս գրիցին ըստ մտաց նորին։ Բայց իբրև կարծոյս եր Թոռն Մաքսիմիլիանոսի ամբարձաւ յիշխանութիւն, արար Ժողով ի Վորմս (1521) և եա անել տիգր զՄարտեր, որ ձն. ռամբանութեամբն որպացաս զանձս յիշխանաց. և փեսեբրիկոսի կայսրընտրին Սաքսոնիոյ երկուցեալ զի մի գնասս ինչ հասցե Լուձերի՝ որում համահաւն եր, դարս հած զնա ի գղեակն Վարդպուրի հռով ԱՅՀզենախ. անդ ձեռն արկ ազանդաւորն յերգով զսուրբ գիրս ի գերմաներէն բարբառ, և անուտաս չոգաս ի Վիդենպերգ և ծաւալեր զաղանդ իւր. Համարձակութիւն գտեալ յատուրս պատերազմաց կարգոյսի եր ընդ Փրանկիսկոսի Ա։ Բրուտիա, Սաւեզք և Դանիք, Ցովհաննէս կայսրընտիր Սաքսոնիոյ, Փիլիպպոս մարգ պես Հեսսոյ աշակերտեցան մոլորութեանն. և ձեռն արկին ուղղել կրծոս ըստ մտաց իւրեանց, փակեցին զմենաստանս, և Լուձեր ինքն Ցողեալ զձև Օգոստինեանց, կին հած զկատարինէ զոմն հաւաստաւոր։ Իսկ ուղղափառք զպրեալ Ժողովով եատուն զնահան ուղիղ հաստատ հաւանել այնմ ամենեցուն. այս եղև ի Սրբիտ ի 1529. և որք ոչ անացին այնմ՝ կոչեցան Բրոտեստանդ այն է Բողոքարկութք կամ Ընդդիմադողք, իբրև հակառակողք գաւանութեանն. որք ի Ժողովն Աչխպուրկոյ (1530) և առաւ գիւաւանութիւնն Ասկսպուրկոյ անուանեալ զորք յորինեալ էր Մելանքդոնի մանրիմ բարեկամին Լուձերի, որ մերժեաց կայսրն կարգոյս և ընդ նմա ա. մինայն ուղղափառք. յայնժամ դաշնագիր եղեն նորազանդք (1536) օգնական լինել պաշտպանել զինքեանս ի ծագել Ընձսմանութեան, որպես և եղև իսկ զինի մահտան Լուձերի (1546). Կարգոյս պատեհ առեալ զազանգանաս նորազանդից զրաժողով եղև, դիմեաց եհար զնավմանենս ի Մուրվպերկ և արկ զնա ի բանս, ապա և Փիլիպպոս գաւաձանութեամբ անկաս ի ձեռս նորա, և լուծաս միաբանութիւն նորազանդ իշխանացն։ Գաւն գործեր Կարգոյս բարեկարգել զկնդակսն և միայն աւազատան Ժողովրդեան Տրիսենդոյ։ Մինչդեռ նորազանդք տարակուսեալ կային, Մորիկ գոչաս Սաքսոնիոյ որ նիզակակից եր Կարգոյսի ձեռն ետ ի նմա. և մինչ Կարգոյս յինդրոյք եր վասն ռահատութեանն՝ Մորիկ պաշարեաց ի նեզ արկ զնա, և սոխսեցաս Կարգոյս դաշնագրութեամբն Բասասաց Թոզոյ նորազանդից համաձակ պաշտել զդեն իւրեանց, որ և հաստատեցաս ի Ժողովն Ասկսպուրկոյ ի 1555, յորում ամի հրաժարեցաս Կարգոյս յիշխանութենէ և առանձնացաս ի Ս. Ցուստինոս վանատան յԻսպրկմատրոյ։ Իսկ

'ի Ժողովն Տրիանդրոյ' որ վճարեցաւ 'ի 1653՝ հերքեցան ամենայն մոլար վարդապետութիւնք նորադանդից։

925. Հակառակութիւնս այս ոչղղակառաջ և նորադանդից ոչ նուրբ Գերմանիոյ վայելել 'ի խաղաղութենէն. ընդ հնոյ բացաւ դուռն պատերազմի և բեւռուն ամաց (1618-1648), և խռովութենացն սկիզբն եղև 'ի Պոհեմիա. զի նորադանդք նեղեալ յոչղղակառաջ իշխանաց քողքեցին յատեան կայսերն 'ի Բրահա, և բազում անգամ մերձեալ անսի' Ծանրացաւսուն և զև կոմսն Թուռնայ և ամենն պարեալ զպազումն 'ի խորհրդականաց առեներն ետ ընկերանալ ընդ պատուհասն։ Ի ժամանակի առաջ մեռաւ Մատթիաս կայսր (1619) և յաջորդեաց զնա Գերդինանտոս Բ, որ բորբոքեաց զչորեքն առելութենէն, որոյ ոչ ևս հանդուրժեալ Պոհեմիոյ Թագաւոր իւրեանց կացուցին զՖրեդերիկոս Է զՀալցին իշխան, յայժմայ և Շվեզիա միաբանեաց ընդ Պոհեմիոյ, և բազմաց 'ի պատուհասից Գերմանիոյ սպառնալին 'ի կայսերէ. սակայն նա զուրեմբ զորավարսյ իւրոյ և խոհական խորհրդովին յաղթական գնաւ և զՖրեդերիկոս վտարեաց զնա 'ի Պոհեմիոյ. սպան զգլխաւորս ոմանս 'ի նորադանդից և հալածեաց 'ի հայրենեաց իւրեանց 30.000 գերդաստանս։ Ցանհնարս մտաւ նորադանդից աղերս արկին Քրիստիանոս արքային Դանեաց, որոյ յաջոգեալ գալ 'ի Թիկունս օգնականութեան, հարաւ 'ի զբաղարաց կայսերն 'ի Վալենշտայնայ և 'ի Դիլլեայ և չաղձական Նշանագնաց յաչխարհ իւր։ Վալենշտայն զնայ հան առ Ագրպլատեան ամրոցաւ, Գերմանիացոյս կարգեաց զնա Ծոմկաղ Պագշխանին և նուռմա զնալոցածս դքսին Մեքլեմպուրկայ որ գաղնակիցքն էին Քրիստիանոսի, չեգնալ ունին հայցուածոց Կուստաւսոփ Ադոլփոսի Սուեհայց Թագաւորի որ կարկոր ազգական էր զքսին. ապա 'ի 1629 Հնան զմեծ հրոմոյ. ապին Հաւոցգնան' որով հրամայեր Նորադանդից հաստացանել ևկեղեցւոյն Հռոմայ զամենայն հարկ խափանեալ 'ի 1617 ամէ. յորմէ և ուղղափառ իշխանք սկան ինեալ վասն ազատութեան իւրեանց, և բազում բարձին առ կայսրն. նա նա արգել միայն զնարտասհարութեան զրոյց Վալենշտայնայ. Յայնժամ մերձեալ չեալ ցասմամբ Կուստաւսոփ ընդ անարգանս հանգիպեալ նիցն Նորադանդից յամին 1630, հանց 'ի Ռուհկեն կղզի 14.000 մարդկաք և նուաստնաց զՀռոմբարնիա, բայց ոչ գտեալ օգնութիւնն յորոց կարծէր՝ բռնադատեցաւ տալ զՔրիստերն և զԱրնտաւսն 'ի Յոհաննէս Գուլիսեան, այլ գնաց յայրդեղին նմա մտանել 'ի Վիդենպերկ. Դիլլի պարապ գտեալ հան զՄակսենպուրկի յատուրց բազմաց և 'ի հոր բանեցաւ զնա առ քինու. յայնժամ Սաքսոնիա ձեռն ետ 'ի Կուստաւոս, որ և 'ի Նմին ամի (1631) ևհար զՏիլսպպրնեն Դիլլի 'ի Լայբցիկ և Հալածական տարաւ մինչև 'ի Լէխ, ուր և սպանան։ Յայնժամ կայսեր միաբանեալ փառաւորեալ զՎալենշտայն առաքեաց զորու Ծանոս, որ և զառաջս առեալ Կուստաւսոփ ասպատակ սփռեաց 'ի Սաքսոնիս, և 'ի 6 Նոյեմբերի 1632 ամին մղեաց զմեծ պատերազմն Լիւցենայ՝ յորում Կուստաւոս անկաւ քաջութեամբ և պատեցաւ Վալենշտայն։ Զօրավարք արքային Սուեհացոց, չկային յետս 'ի մարտ. իսկ Վալենշտայն առելի եղեալ սպանաւ յիւրոցն 'ի 1634. և 'ի Նմին ամի որդի կայսերն' այն է Ֆերդինանտոս Գ կարգեալ սպարապետ, տարաւ յաղթանակ մեծ 'ի Նէորլինկէն 'ի վերայ Սուեհացոց։ Յետ այսորիկ Սաքսոնիա գարձեալ Հաշտութիւն արար ընդ կայսերն, յորմէ ոչ ինչ զանգիտեալ Սուեհացոց' արիւգրոյն և մեծացան 'ի մարտ, զի և ձեռն Ռիշելիոյ Թուէր ընդ նոսա լինել։ Վասն որոյ և յաղթութիւն մերձ առ նուսա և մերձ առ սուա խոնարհեր, բայց խռովութիւն հաստատակ էր ընդ Գերմանիա։ Ջպյնոս ժամանակաւ Ֆերդինանտոս Գ ամբարձաւ փոխանակ հօր իւրոյ (1637–1657)։ զնուռոյեցան առ նովաս բազմութիւն մարդկան ոչ ասեն տրութեան և կրանից ինդրոյ ևեթ, այլ 'ի հարկէ և 'ի չքաւորութենէ տասկանք. Բեռնաւոռս Վայմարայ զորսվար Սուեհացոց' մեռաւ գերեալ 'ի 1639. Դորգենհան և Վաննկէ և Ռեհնիկսմարք բազում չաղնութենաւ օգնութենաւ Գաղղեացոց' փուռացուցին զհաշտութիւնն ցանկալի, յոյր սակս լինէին տասկ հրեշտակութիւնք մինչև հինգեաւ այն 'ի 1648 'ի 24 հոկտեմբերի և կոչեցաւ խաղաղութիւն Վեսդֆալիոյ։ Ասատրիա տուժեցաւ և 'ի պատերազմն և 'ի հաշտութենէն, զի բարձան 'ի Նմանէ Ալսատիա և Թեզե Գուբայ, Մետս և Վերտենայ, և տուան Գաղղիոյ վասն ձեռնտուութեանն 'ի Սուեհաս։ Սուեհք իսպառ բաժանեալ 'ի միաբանութենէ ինքնակալն տաճն գմասն մի Բոռիքանիոյ, զՎիլմար քաղաք, և զԹեմս Պրեմոյ և Վերտենայ և արտաքս բազում։ Պրանտենպուրկայ' տուաւ միայն Մակտեպուրկ և Հալպերշտատ. Հալտնաս Թոմասիեաց գլուխ Սպանիոյ. և 'ի Գերմանիա շնորհեցաւ ազատութիւն լուսերականաց և կալվինականաց. տկարացաւ զորութիւն իշխանութեան կայսերն, և պետութիւնք որ ընդ Նովաս բաժանեին 'ի միմեանց, և ամենեքին զնաքանչիւր զինուորութիւնս զրացուցանէին։ Բայց սակս բազմամեայ պատերազմին անապատական բազումք 'ի գաւառաց, գաղրութիւն և արհեստք անչքացան, վաճառականութիւն և զրութիւն բարձաւ 'ի Գերմանիոյ. Գաղղիա, Անգղիա և Հոլանտա գլեցին զնովաս. բազումք 'ի համայնապնաց և 'ի վարժարանս նոց կործան անհետ բարձան, որպէս և ուսումնասիրութիւնն ի.Ջ գարուն, և յԱյժ չեկաց ոք երևելի մատենագիր 'ի Գերմանիա։

926. Գերմանիոյտոսի յաջորդեաց Լէոպոլդ Ա (1657–1705)։ Լուգովիկոս ԺԴ, եհաս 'ի Նմանէ զՀրենա և զաւանս Հաւնոսի որպէս մատուցաս երբ կրկին որ տուեալն էր Գաղղիոյ 'ի Տաշտատն Վեսդֆալիոյ. ապա գրաւեաց և զՎերտզպուրկ ապա քաղաք։ Լէոպոլդ պատազեալ էր 'ի հոգս մարտի ընդ Տաճկաց և օգնութեամբ Սոպիեսկի Յովհաննու Լեհաց արքայի վերծոյց զմայրաքաղաք իւր 'ի վտանգէ մեծէ (1683)։ Բայց Լուգովիկոս ԺԴ իրրև ձեռն ձգելը և յիշխանութիւն Բանգիոյ պաշտպանելով ետն յանուն գքսուհւոյն Օռլէանայ' ընդդէմ եկաց կայսրն. յայնժամ Լուգովա պատճառակալ Գաղղիոյ յաեր և յաւար մատնեաց 40 քաղաքս և 130 աւանս և գեղս

ի Բալագին։ ի 1697 եղև խաղաղութիւն Ռայսվիքայ ընդ Գաղղիացիս. և յայնժամ ևս ոչինչ շահեալ Աւստրիոյ, Ծագեցաւ ապա և այլ պատերազմ մեծ, զի Կարլոս Բ արքայ Սպանիոյ կամէր զըրդէ կայսերն կարգել ժառանգ Թագաւորութեան Իւրոյ, իսկ Լուդովիկոս Քահանիար ընծէր ի Գաղղիայի որ հանել զժառանգութիւնն, և Եւրոպայ բովանդակ եմուտ ի մարտ սակս Յաջորդութեան ամուսնոյն Սպանիոյ. Եւ գինեալս իշխան զբաւական կացեալ Աւստրիոյ և Մարլբորուս Ընդդիմացաւոյ հարին բազում անգամ զԴաղղիացիսա. բայց իբրև մեռաւ կայսրն, և յաջորդ նորա Յովսէփ Ա (1711), աներեւութիւնն վիճակեցաւ Կարոլոսի Բ, այն որ ընտրեալն էր ի Թագաւորութիւն Սպանիոյ. խելացեալ Անդրնդացոց և Հոլանտացոց մի գուցէ միասնագամ հանդիպեսցին գէպք ընդառաջակծաւալ պետութեամբն կարոլոսի և հովացան յԱւստրիացոց. և յետ յաղթութեան Վէյլպարայ ի վերայ Եւգինէոսի ի 1713, յամին Երկրորդին արա-բին հաշտութիւն ի Ռաշդատ և ի Պաատն, յորում հաստատեցաւ ունել Գաղղիոյ զոր ունեցեալ էր ի Դեբմաներոյ, բայց Աւստրիոյ տուաւ Պելգիա։

927. Կարոլոս Բ յաջողութեամբ վճարեաց զմարմնոյն ընդ Տաճկաց, ի խաղաղութեան կալաւ զԳերմանիա, և չանացեալ կարգեաց յաջորդ իւր զՄարիամ Թերեզիա զդուստր իւր, և ինքն մեռաւ ի 1740։ Սակայն բազումք համարձան թիկնակրօք ինքնանալութեան, և հզօրագոյն ի նոսա գտաւ Փեռերիոս Գ արքայ Բրուսիոյ, որոյ վայելեալ յարգասիս բարեյաջողութեան աշխարհին իւրոյ, զոր հանդերձեցին նմա Փեռերիկոս Ա և Գուլիելմոս Ա նախորդք իւր, և ունելով ընդ ձեռամբ ութ բիւրս քսակիրճ զորաց որպէս թէ ոչ այլ ուրեք լինել նոցին հաւասար ի ժամանակին յայնմիկ, որիւաքն ոգւոյն և խորագիտութեամբ կանգնաւ գործուածոցն ի Բրուսիա զանձատեաւն ի նմանէ մանն Շարլոյ. ի 1740 վիճամուխ եղև ի գաւառն այն, յայթեաց երկկոյս ի Մոլվից և ի Յաղաւ, և պարտիլ հաշտութիւն ի Պրեսլաւ (1742) տրեւոց մեծի մասին Շլեզիոյ. և յերկրորդում նուագի պատերազմացն (1744–1745) կալաւ զբոլոն։ Փրեսերիկոս Գուլիելմոս էր ի պրանտենպուրգիոյ ընտրեալ էր կայսր Աւստրիոյ, որ և իմասուութեամբ վարեալ մեռաւ ի 1745. և ընդ նորա կոչեցաւ կայսր Փռանկիկոս գուգս Տոսկանայ ի տանէն Լորենայ, այրն Մարիամայ Թերեզիայ։ Գաղղիա և Իտալիա և ապա Սուէտք և Գերմանիա ոչինչ միաբանեցին ընդդէմ Բրուսիոյ վասն գրաւման Շլեզիոյ. որում յառաջանալով գոլով Փեռերիկոսի՝ յանկարծակի պահուն խաղաց ի Սաքսոնիա և զինակապուռ արար զամենայն զբօս որ ի նմա (1756). և այս եղև ի սկիզբն եօթնամեայ պատերազմին, յորում ինքնին զբալաքեր Փեռերիկոս, մարեւաւ սակաւուք ընդ բաղմաց, քաջութեամբ և ձարտարամտութեամբ զբմաղցդ վնասուցս, վերադարձ եւ հանդիսացեալ ի ձախողակ բաղդի փառաւորեցաւ յոյժ ի 1757, վասն բազմագէմ անցից մարտին. յաղթական գտեալ ի մեծ պատերազմին ի Բրահա, և զինի ամոլ բռնագաւեցաւ մեկնել ի Պահեմիոյ. Ռոսբաք և Աւստրիացիք մեծացան յաշխարհս նորա, ութերեքն Շլեզիոյ, փոխանցաւ նա և նմա զԴաղղիացիս ի Ռոսպախ, ապա զԱւստրիացիս ի Լոյթեն և ութեաց անգրկէն ամենայն սահմանաց իւրոց, բայց ի սակաւուց. և յամին որ զինի թէպետ և ոչ նոյնպէս յաջողեաց նմա, և Անգլիա դադարեալ յառաջելոյ նմա պարենս և զրկեն խոնջեալ ևս էին, սակայն և Թշնամիքն նորա տաղտկացեալ Թուլոյսան, և եղև խաղաղութիւն ի Հուպերդսպուրգ, ոչինչ կորուսեալ փեռերկոսէ։

928. Յովսէփ Բ փոխանակեալ զհայր իւր ի 1765, սիրեաց զրպէս զինաերկիրս առնել իւր անուն և զերերութիւնն փառասիրէ, բայց մայր նորա Մարիամ Թերեզիա նմա զլարչութիւն պետութեանն մինչև ի մահ իւր (1780)։ Յետ այնորիկ ձեռն էարկ Յովսէփ սեփ բարեկարգել զպետութիւն, այլ վայրկենից ի վայր պեաց յերս յերս. առեցաւ յեկեղեցական գասուէն զի երբէք զբազում միաբանութիւնս միանձանց, և նոր սովորութիւնս եմոյծ, յորմէ ըմբռնացան ունել կարապետ և պելգիացիք, որք չկամէին ընդ փոփոխութիւն օրինաց իւրեանց. Եթող նա զերերութիւնն ազգ մահուամբն ի 1790, եղբօր իւրոյ Լէոպոլդի Բ, մինչև վճարեալ զպատերազմն Տաճկաց և բարեկարգեալ զաշխարհն. ամենայն գաւառք ամբոխեալ էին և ամոլ չիեղիք խռովութեանն Գաղղիոյ հասեալ կայր ի վերայ։

929. Դաշնագիր եղև Աւստրիա ընդ ռանն Բրուսիոյ ի Բիլնից ի 1791 ընդդէմ Գաղղիոյ. ի ժամանակին յայնմիկ մեռաւ Լէոպոլդ և կալաւ զաթոռն Փռանկիկոս Բ։ Ի հրատարակել մարտին գուգսն Պրուգոլէյքայ ատաղիացի և բրուսացի գնգաս խաղաց ի Շամպանիա, և ոչ անագանեաց յետս գառնալ առ կարօտութեան պարենի և պահից Ձարակելոց ի զօրուն. ի Սաորին Կաշանդս եղեն պատերազմունք՝ որոյ կատարածն յաջողէր Գաղղիացոց, և ի յառնել ապատամբութեան Լէհաց ի Բրուսիա՝ խոսեցան ի խաղաղութիւն ի Պազել (1795). բայց Աւստրիացիք ապաւէն մարտնչէին, մինչև Պոնապարդէ գրաւեալ զՀիսպանիոյն մասն խաղաղ մեծացաւ ի սահմանս Աւստրիացոց, որք և խոսեցան ի հաշտութիւն ի գամբոյ-Փորմիոյ ի 1797. և ապագնք Հանիռոսի առան Գաղղիոյ։ Յամին 1790 Աւստրիա ձեռն ոգնականս Թեան գառել ի Ռուսաց միասնագամ խրախուսեաց ի մարս։ Սուվարով զբաղար ռուս Թաթեաց վտանգեալ ի Գաղղիացոց, այլ ի Նեղլ չերեսաց Մասեաց Նայ Գաղղիացոց զբարեկամ Ռոսբաք մեկնեցան յաշխարհս իւրեանց, և Աւստրիա անօգնական մնացեալ ոչ կարաց՝ զդէմ ունել Թշնամեացն. Պոնապարտէ յաղթութեամբն մեծաւ ի Մարենկոյ անգրկէն հռոմ-Ձեաց գնացաւ, և Մորոյ յաղթական գառել ի Հոհենլինտեն, բռնան արարին Աւստրիոյ զինեալ ի հաշտութիւն Լիւնեվիլեայ, յորում տուաւ ի հռ Վենետիկ, և Գաղղիոյ հաստատեալ Հելուետիոյն խոսեցոյ։ Գարձեալ մերձեցին Ռոսբաք ընդ Աւստրիոյ ի 1805 ընդդէմ Գաղղիոյ, Աւստրիացիք նախ միայնակ հարեալ ի Թշնամեաց, ապա և ընդ Ռուսաց

Աւագերիից, հաշուռԹեամբն Բրեզլաւրիայ լռեցուցին զմարտն, հանեալ ի ձեռաց իբրեւ ոչ ինչ. տիկ, զՆիլոսն և զամենայն երկիրն որ ի Սուսայ։ Բրուսիա հարկեալ տալ քաղաքս ինչ ի Գաղղիացիս, հանգերձեր ի մարտ ընդդեմ նոցին. բայց բաղումք ի պետուԹեանց Գերմանիոյ ի Գաղղիացիս ձեռն ուուեալ էին. և հաստատեալ էր դաշնակցուԹիւնն Հռենոսի, վասն որոյ լուծաւ գերմանականն, և Փրանչկիական կայսերացաւ (1806) ի կայսերական Թագէն Գերմանիոյ. Բրուսիք և Ռուսք հարեալ պարտեալ ի Նաբոլէոնէ՝ խաղեցան ի հաշուռԹիւն ի Դիւլիդ (1807), որով հասան բազում գաւառք Բրուսիոյ։ Բայց Աւստրիա պատեհ առեալ զպատերազմն Սպանիոյ յոր ուշ եղեալ էր գաղղիացւոց՝ վերստին գործ ձեալ մտաներ ի մարտ. սակայն և յայսմ յաղՁէր Նաբոլէոնէի. բարձաւ և յոյս յաղողուԹեանց Կարոլոսի եղբօր կայսերի, և Հոֆբէոյ ի Դիւլդ, և Շիլլոյ ի Բրուսիա. հաստատեցան պայմանք հաշտուԹեանն ի Վիէննա (1809), և զայս ևս նուազ ի տոյժ Աւստրիոյ, և յայնժամ ի Մարիա Լուիզա դուստր Փրանչիսկոսի փեսայացաւ յաղթողն։

Ի մեծ արշաւանս Նաբոլէոնի ի Ռուսաստան՝ նեզականիկ էին նմա Աւստրիացիք և Բրուսիացիք, այլ իբրև ցուրտ ձմերայնոյն կասեցոյց զընԹացս գաղղացւոց խորակեալ զբանակ նոցա, նախ Բրուսիացիք Թիկունս գործուցին ի նոցանէ, և ապա Աւստրիա. որք զառաջինն հարեալ և բաղում ուրևք ի պարտուԹիւն մատնեալ, յետ վերադարձ առնելոյ (1813) զամիս Երկուս՝ ձեռն արկին ընդ Ռուսաց ի մարտ՝ որ տակաւ յաջողեալ նոցա քակեաց զդաշ նակցուԹիւնն Հռենոսի ի միաբանուԹենէ Գաղղիացւոց և զինքնակալ նոցա մինչև ի Հռենոս սահմանս ընկրկել. և իբրև չէառ նա յամն ընդունել զպայմանս հաշուռԹեան, յառաջեցին դաշնակիցքն, և Բաբրիզ անձնատուր եղև ի Նոսս յ'30 մարտի ի 1814. այլ առ ի բաբևկաւրել զերս Եւրոպայ ժողով եղև դաշնակցացն ի Վիէննա, և անդ հաստատեցաւ լինել Գերմանիոյ միաբանուԹիւն պետուԹեանց, այս եղև սկիզբն այժմու դաշնակցուԹեանս յոր յոբնիսի ի 1815։ Աջգիացիք և Բրուսիացիք կանխեցին զառաջս առնուել Նորոյ հաւուրուԹեանց ի սմին ամի ի զերծանել Նաբոլէոնի յԻլլոյայ. և Գերմանիա հանդարտեաց ի բաղում պատերազմաց։

930. Յամին 1835 մեռաւ Փրանչիսկոս Ա, և յաջորդեաց որդի նորին Ֆերդինանտոս Ա, որ ի յոյս վերջնոյ խաղուԹեան աշխարհին՝ հրաժարեաց յաԹոռոյն, և կացուցաւ փոխանակ Նորա եղբօրորդի նորա Փրանչիսկոս Յովսեփ Ա, յԼԻ 1848 ամին, մինչդեռ խաղաղ և ընդկալիս ընդվզին յաւարիս կան պետուԹենէ. զորս և նուաճեալ օճախգակոչ Թեամբ Ռուսաց, փոյթ և չան ի կիր արկեալ է այժմ հաստատել նոր օրէնս և վարչուԹիւն հանդերձ պետուԹեանն և Գերմանական ԴաշնակցուԹեանն, քանզի բազումք ի դաշնակցացն անձամբ վարկան վրէԺել օրինաք կարգելոցք յամին 1815 յետ միանգամ խղճելոյ աշխարհին. այլ քանզի յերկուս հերձեալ է պետուԹեանցն՝ կիսոց ընդ Բրուսաց ձեռներիցս Թիւն հանձելով, և այլոց ընդ աւագուԹիւնն Աւստրիոյ, ոչ ուղղին իրք աշխարհին, Թէպէտև և ջրք ամք են ղի ժողովք լինին վասն այսոցիկ ի Ֆրանքֆորտ, որպէս և յայլ քաղաքս։

ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

931. Նագռուն գպրուԹեան ի Գերմանիա կանուխ է քան զբազում ազգաց, զի անգամին ի Դ դարէ Ուլֆիլաս եպիսկոպոս զսուրբ գիրս էյեզ ի բարբառ արևմտեան ԳոԹաց, յորմէ աւետարանքն չորեքին պահին և ցարդ. բայց քերդուածք որ ի ժամանակի անդ հիւանցան և որ ի մեծէն կարողուԹենէ հաւաքեցան՝ այժմ չկան ի միջի. հաւանած մի միայն կայ ի հնոց անտի բանահիւսուԹեանց, այն է՝ մեհամառուԹիւնն Հիլդեբրանտայ ընդ Հաւտուբրանտայ։ Ի գրուածոց որ ՂԹ և ի ԺԱ դարս՝ չորք ևեթ պահին, այս է Աւետարանն տաղաչափեալ ի գերմանացի ԱԳափրիտայ վայէնպուրեայ (840–870). Երգն ի յաղԹութիւն Լուդովիկոսի Գ ի վերայ Նորմանացւոց (879). ԹարգմանուԹիւնն Սաղմոսաց զոր արար Նոքերէ՝ որ մեռաւ ի 1022. և Կերդով Ս. Ան նանի եպիսկոպոսի Գոլնիոյ (մեռաւ ի 1075)։

932. ԵՒս ԹագաւորուԹեամբ ոտնիցն Սուսայ և Հռենդգաւիֆէն յաՀախեցին բանասեղծք. որ երգեին ի սուսայ լեզու և կոչին քերդողք Սուսայք կամ Սիրերգակք (Միննեզինկեր). յաւուրս խաչակրաց և պատերազմաց Սպանիացւոց ընդ Արաբացիս՝ ի հնարել ասպետական երգոց հանգեան ընդ այն և գերմանացիք և նմանող եղեն երգահանին Բրունան այ Դրեսպատուր կոչեցելոց, ամենայն իշխանք պատուէին զբանաստեղծս և ինքեանք յարուեստ նոցին պարապէին. անուանի գոան ի նոսա Վոլֆրամ Էշենպախայ, Հարդման ֆոն աուե (գաղտպային), Ուալթ Վիհելհզդայիայ, Գոտրատ Վիրցպուրգայ, Եոհրկոս Մայսէն, Բրիհոսը, և այլն։ Քնարերգակ քերԹուԹիւնքն սոցա քաղցր են և յարգասիրք, զոր միաՀամուռ ի միտ արձանացոյց զառաջինն Պոտմէր ի 1758. Սորա և զհնոց երգահանից գիւցազներգուԹիւնս ոճով հիւսեցին, որպիսի է անուանի գիւցազներգուԹիւնն Հիպելունկին և Մաուեանն Դիւցազանց, որ են պատմուԹիւնք և անգք քաջազանց և չաՀասակաց և անցից անցելոց յաւուրս Աստիղասայ և ԱարոգոԹայ, որոց քերԹողոց անճանօԹ մնաց անուն։ ԹարգմանուԹիւնք որ առ նոքօք եղեն՝ գնդն ազատ ոՀ գիեցեալ են. այսպիսի են Ենէականն, Պատերազմն Տրոյից, Ովիդիոս, և այլն. որոց ծանօԹ են և Թարգմանիչք։ Կացին ի դարս սուս և վիպասանք, զուարճաՀռչակ պատմաբանք. իսկ ի ժամանակագրուԹիւնս առաջաւորեալս անուանի են Կայսերական գրեալ յԺԻ դարս, և Աւստրիական ի ԺԻ դարս։

933. Իբրև խաղուԹիւն քաղաքական վեր ի վայր

յուզէր զԻբերմանիա, ընդ նմին անչքացաւ և գաղուռ Թիւն և լռեաց լեզու և ոգի բանաստեղծութեան ընդ երկար ժամանակս. մինչև Կարոլոս Ե հիմնեաց զՀա մալսարանն Բռնակ և ըստ նմանէ կանգնեցան այլք ի Վեննա, ի Հայտելբերգ, ի Գոլոնիա, ի Բերլին, ի Լայբցիկ, և այլն: Ի ժամանակին յայնմիկ (ԺԸ դար) ընդհակառակ ի Թեան եկեղեցականաց բա զմահիւղ գրեցան, յորս գլխաւորէ վիպասանութիւնն Աղուիսաւ, որ Թէպէտ ՅԱՒ դարու ի գաղղիացի բար բառ շարադրեալ էր, այլ Ներիկոս Ալբմար Նորդ յարգարեալ գրեաց ի գերմաներէն. Նոյնպէս և բա նահիւսութիւնն Նարբերնէիի (Հաւ յիմարաց) զոր շա րագրեաց Սեբաստիանոս Պրանտ, և կայսէր 110 խոս արար զայնմէ ի Մգրամպուրկ: Հանս-Սաչս անուանի գտաւ ի քերթողութեան և ի քարոզու Թեան:

934. Ի ԺԶ դարու խմասուածք Ցունց եկեալ յԻտալիա յետ առման Կոստանդնուպօլսոյ անդին ընդ իւրեանս ձեռագիրս և զանթրժակ ուսմանց. որով վառեալ և գերմանացւոց հետաքրքրեցան ընդերը ցուածոյ նախնեաց օրինակագրաց. Ռոյխլին (ծն. ի 1455. մեռ. ի 1522) արար անուն մեծ խմասուա Թեամբ և առացաւ աշակերտս յոլով. Էրազմոս հրմ տութեամբ գերազանցեաց զյոգուածսքը և ապա նովին զառածաւ. Ուրիք Հուտդենայ ևԹող ոչ սակաւ Ճառս հանճարեղս: Բայց օժանդակ մեծ եղև ի բարգա ւանման գալուածոյ Թեանց արուեստ տպագրութեան զոր Հնարեաց ի ԺԵ դարու Ցովհաննէս Կուտգեմբերգ (ծ. 1400. մ. 1468) և զարգացուցին զայն Ցով հաննէս Ֆուստ և ՀԷՖֆիքեր Պեարս:

935. Ց'ԺԷ դարու անուանի մասնաւորիքը կացին Ցաջորդս Պեօհմ և Ցովհաննէս Ա.անա երկցադրիք ժա մանակաւ. Ցովհաննէս ՔՒՓլէր աստեղաբաշխ մե ծանուն (ծ. 1571, մ. 1630) որ եգիտ զբերնս ըն Թացից մոլորակաց. Մարտին Օբից և Պօղոս Փլէմ միով քերդողասիրը կացին շնչեանն բանաստեղծից. Ցետ այսոցիկ ական ծառայաբար գաղղիացի մա ռնաւորաց հետևող լինել. ապա կացին Սքիւնէր (1635–1705). ՀԷրման Ֆրանք (1663–1727) որ կանգ նեաց զառնիս մատենագրութեան ի Հալլէ, և Նրին ծնողաբիկ իշան (1700–1760), Նահապիկրէն Մօրա. ւեան ընկերութեան, որոց գրուածք կրծնակարիք են ի հասարակի: Մոռհայմ (1694–1755) պերձախօ. սութեամբ երևելի, որալ իւր անուն եկեղեցական պատմութեամբն. Լայպնից (1646–1716) մտեներագիր բազմահմուտ որպիսի ականաբ ոմանք երևեցան յաշ խարհի, յամենայնի յառաջադէմ ծառա առ իւրոքեան, առաւելեալ ի փիլոսոփայութեան և ի տափաերու Թեան, զորս ի լուսին լեզու կամ ի գաղղիացի. Վոլֆի Բրլեասնանս (1679–1754) որ բացատանդյ ըզ գիւտս Լայպնիցայ:

936. Բանասաեղծութիւնն պայծառացաւ ՅԱՒ դա րու և քերթողք հմտասէրք, Հալեռտուն, Նէսլերդ Հալլէր (1708–1777), որ և բնակ է. Գոտմէր որ հրատարակեաց զՄիննեզինկերաց երգս առաջնոց երբ գաղանիկ. Կէսներդ առալսեաս (1715–1769). Կլայմ (1719–1803). Բլեյսդ, որ երգեաց զգարուն. Ռամլէր քնարերգակ: Բլոըշտոք 1724–1803 գերա զանցեաց զամբօք Մեսիական սրբազան երգովքն, և ընդ Վսայ համարեցաւ Հայր քաջաց տաղաչափից: Բան սոցանէ բազում և այլ բանաստեղծք և մա ռնաւորիքք կացին յատարա գարուն այնմիկ, յորս երևելի են, Լէսսինկ (1729–1781) որ զաղգասիրու Թեան ախորժակ վառեաց ի գերմանիա. Վին քէլման (1717–1768) անուանի ընդ ամենայն նէ րոսկ, զի արար պատմութիւն զարուեստից հը նուԹեան. Համանն խմասուածք նրբախոս (1730–1788), յորս սակս կոչեցաւ Մոգ հիւսիսոյ. Էմմա նուէլ Քանդ փիլիսոփայ (1724–1804) որ եմոյծ նոր ոՀ յիմաստասիրականս. Ֆիխտ, Շէլլինկ, Հէկել (մ. 1831). Շելյեգրմախեր (մ. 1834). Շգեյլլէնս, և այլ խմասուածք որ աշակերտեցան ուսմանց Քան դայ: Հէրսեր (1744–1803) աստուածաբան փիլիսո փայ և բանաստեղծ, գրեաց խորհրդածութիւնս ի վերայ պատմութեան մարգասիրական. Շեյլլինկ (մ. 1804). Լաւաթեր գիմխայլ (մ. 1801). Եա գոպի (1743–1819), և Կլաւգիոս (մ. 1815), սոքա ընդդէմ զինեցան փիլիսոփայիցն որ հակառակէին խոր հրդոց կրօնիցս սրբոցեան: ԵՒս սոքօք եղև ոսկի գար բանաստեղծութեան Գերմանիոյ. Վիլանս (1733–1813) ի հետևոցս անտի Գաղղիացւոց. Պիւրկեր (մ. 1794) գրեաց Թատերգութիւնս. Հէյնէ (մ. 1776) քնարերգակ քաղցրախօս. Վոս (մ. 1826) բա նաստ և քաջ Թարգմանիչ Հոմերի. Փրեաերիկ Շգոլ պերկայ (մ. 1809), Մարիսսոն (մ. 1830), Սաչիս, Կո վալիս (1772–1801) բարեպաշտիչս քերթող քաջախոհ. Դիւք և երկոքին եղբարքն Շէլհկէլ ուղղեցին զոՀ գարութեան անուանեալ յԻլին գարու:

Բայց Համբաւ ձգան ի վեր քան զսոսա ի յեսին ժամանակս Կեհէթ Վոլֆկանկ (1749–1832) և Փրե աերիկ Շիլլեր (1759–1805) բանաստեղծք անուանիք ընդ Համերն ազգս, յորոց երգուածոցն Հռչակեցան յոյժ երգերքն ևս. Հետևող Նոցին գան Վերներ (մ. 1823), Միւլլեր (մ. 1829), Ռքօռներ, որ մե ռաւ ի մայիս յամին 1813 ամաց գոլով 22 ի սէր Հայրենեաց տարապայման բարերքեալ. Միւլլեր (1752–1809) կոչեցաւ Հայր գերմանացի վիպագրաց, որոց զպատմութիւն Հելուետիոյ և այլ բազում գիրս. Ա տելչնիկ լեզուագէտ:

937. ԵՒս մեջ անուանի կացին ի քերԹութեան, Դիւք (ծ. 1773) Հմուտ և վիպասան: Ռեհլնաս (ծ. 1787), Շվոպ և Համիսսոյ քնարերգակք: Ցի մատասէրս երևելի են Շէլլինկ (ծ. 1775), ՇԹէֆ ֆէնս (ծ. 1773). Ֆիխտ հրատէր, Հելսպորգ, և այլք, յորոց շատք վարժապետք են և ուսուցք ուսմանց ի քաղաքս քաղաքս: Պատմաբանք, Հէերէն՝ որ գրեաց զլաՀատականութեանէ և զքաղաքականութիւնէ հնոց, Ռանկէր, Լէյդ, Ռանք՝ որ գրեաց զպատկան պատ մութիւն, Օդիքիս Միւլլեր որ գրեաց զհելից Ցոն նաց, Վառնհակեն՝ գրիչ վարուց Նշանաւոր արանց, Նեանդր տրեաց զաշատ ասատուածաբանութե Թան ի Պեռլին, գրեաց եկեղեցական պատմութիւն: Ամման, Տրեսեքէ, Թուլուք, և այլն, անուանիք ի սրբազան պերձախոսութեան: Համեմբ մեծահռչակ

բանասէր արևելեան, որ գրեաց զընդարձակ պատմութիւն Օսմանեան պետութեան։ Հռոմպոյդ մեծ երկրաբան և բնապատում, Ռիդգեր մեծ աշխարհագիր բանասէր։ Ի վերջին ամբս՝ լեզուաց քննութիւն և մանաւանդ արևելեայցն՝ բարգաւաճեաց յոյժ ի Գերմանիա. անուանի գան ի լեզուագէտ բանասերս՝ Աուէլունկ, Պոփ, Բեդգերման, և այլն. հաստատեցան Ճեմարանք և օրագիրք արևելեայ գիտութեանց, յաճախեցին և աշխարհալնին Ճանապարհորդք, և մտեանք բազմահմուտք հրատարակեցան. Պեռլին, Միւնիք, Վայմար, Նյոյթինկ, Հալլէ, Հանդերձ այլոք, առաւելեան քան զայլ քաղաքս ի մասին յառաջաման ուսմանց։

Շիլլէր

Ի Բ Ե Ր Ի Ա

ԿԱՄ

ԹԵՐԱԿՂԶԻ ՍՊԱՆԻԱԿԱՆ

Տարածութիւն 29,251 *փարսախ* □ . *Բնակիչք* 18,500,000 :

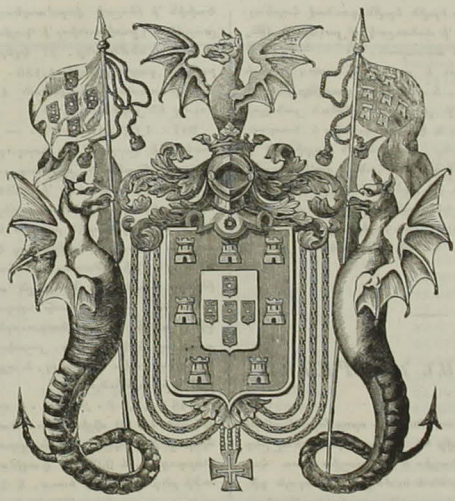
938 · Կ՚ընդգրկէ Թերակղզին ի սպառուած եւ բոպով ի ծագ արեմտից և հարաւոյ, տարածեալ ընդ մէջ 36°–44° լայնութեան հիւսիսոյ և ընդ 1° ա. րեւելեան և 12° արեմտեան երկայնութեան Խերիս կո չէր առ հինան, և և Սպանիա . գծաւորիւն ժողո վրդեանն յերկուս բաժանեալ գաշխարհն, յորոց ոմն Լուսիտանիա և ոմն Սպանիա կոչեցաւ, Թագաւո րութիւնք նախանձընդդէմք · այլ զի երկրին նոյն հան դամանք են՝ ի մի բոլանդակեմք զնկարագիրն :

Սահմանք Խերիոյ, ի հիւսիսոյ՝ Պիւրենեան լե ռինքն են, որով ի Գաղղիոյ անջրպետի, և Առլան դականն՝ որ ի սահմանս աշխարհին այնօրիկ կոչի Ծոց Պիսգայայ , յայլոց կողմանց շրջապատեն զնա նոյն ովկիանոս և միջերկրական ծով: Զեի ընդ եր կայն · 580 մղոն, և ընդ լայն · 502 մղոն :

939 · Լերինք · — Պիւրենեան լերինք յարևելից ձգին ընդ արևմուտս 90 փարսախ յերկայնութիւն և 20–25 փարսախ ի լայնութիւն, Թէպէտ յոլովք յայն ցանէ ձիւնապատք են՝ այլ Հանապարհք ապահեաք գոն ի Յուս ի հաղորդութիւն ընդ Գաղղիոյ · այս պիսի են, Ս · Յովհաննէս առ Լուչայ, և Ս · Յով հաննէս միւս՝ ի Ռոնսըվոյ · բարձրագոյր գագա թուէք ի Պիւրենեանս , կէթու կամ Մարաուեդա (Ասիծիկ լեառն), Կօրուեալ լեառն (Mont-Perdu) և Սար Հարաւոյ (Pic-du-Midi) ամենեքեան 9.000–10,700 ոտնաչափ բարձունք : Ի հիւսիսակողմն Թերակղզւոյն տարածանին լերինք Աստուրիոյ և Կա լիցիոյ , ուք ի սահմանս Լուսիտանիոյ կոչին Սերրա (պար) կերէսայ , ի միջնաշխարհին Սոմոյ Սիերրա (ւ) կամ Սիերրա-Էագրելեայ , և Սիերրա-Կադայ և Սիեր րա-Ջինդրոյ · ի հարաւակողմն՝ Սիերրա-Մորէնա կամ Սիերրա-Մօրէնք , Սիերրա-Կնատա կամ Սիերրա-Ռոնտա , և Սիերրա-տէ-լաս-Ալբուհարրաս · այս ամենայն լերինք կալեալ են ղերեսս աշխարհին, ի նեղքինս գետառոյն միայն Թողետ դաշտս տակաւս. բայց զտապ օդոյն բարեխառնէ հովուերիւն լերանցն :

940 · Գետք · — Խոշոր կամ Էալը (Տերրոս) գըլ խաւոր գետ է , յԱստուրիոյ բղխեալ Թափի ի Մի ջերկրականն · ջուր սորա ընդունի ջրանցքն Ալարկո նոյ գործեալ ի Կարլոսէ Ե , որ ի Դուռեէյայ մին չև ի Սարակոսա ձգի ընդ 30 փարսախ , բաժանեալ ի վտակս և յառուցս յարբուցումն անդոց : Այլ ամենայն գետք Թերակղզւոյս ընթանան յարևմտակող մըն · Մինհոյ կամ Մինեօ , Տուերոյ կամ Տոլոյ (Տուրիոն), Մոնտեհոյ, Դասիոյ կամ Դէյոյ և կամ Դա կոյ , որ է Տակոս գետ՝ յորում ոսկւոյ փշուրք լինին , Սաասոյ կամ Սաասոյ , Կուատիանա որ բղխէ ի Ջըր չերքէից ուստեք և հոսեալ ասպարէզս ինչ հետասա ղաղ ծածկի և ապա վերստին երևի ի Լճին որ կոչի Կուատիանայ ակունք, Դինդոյ որոյ գեղեցգոյն է ջուր և բերէ պղինձ մահացու ձևոց, Կուատալքի վիր (Բետիս) և Խենիլ որ հառնի ընդ Նմա : Լիճ երեևի չիք յաշխարհի աստ : Ի ջրանցս յետ Ալարկո նոյ կամ Կայսերական ջրանցից՝ անուանի են ջրանցք Հնոյն Կասթիլոյ որոյ մասն մի կոչի Հիւսիսային Ջը րանցք , որ և ընձկովիա հալորդել ասնի ընդ գոգն Պիսգայայ :

(ւ) Բառս Սիերրա՝ ի բարբառ Սպանիացւոց , հաւասար է առնելին ընդ Սերրա Լուսիտանաց , որ գոսիք լերանց Թարգմանին ըստ մեզ :

ԼՈՒՍԻՏԱՆԻԱ

կամ

ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

ԲՈՐԴՈԳԱԼԱՅ

Տարածութիւն 5,250 փարսախ □. Բնակիչք 4,000,000:

941. ԱՒՏՏԱԼՈՒՈՒՆ աշխարհն որ յանուն Բորդոգալ քաղաքի՝ Բորդոգալիա կոչեցաւ՝ ի նորումս, աբեմտեան մասն է Թերակղզւոյն, 5,250 փարսախ □ տարածութեամբ. հանդերձ Ասորեան և Մատերեան կղզեաք. ի հիւսիսոյ և յարեւելից՝ Սպանիա, ի հարաւոյ և յարեմտից՝ ովկիանոս Ծով պատին զնովաւ, և կայ ընդ 8°–11° մ. երկ. և 36°–42° լայն:

942. ԵՐԿԻՐ. ԲԵՐԴ. ԿԼԻՄԱՅ. — Ջերմին և երբեմն տապագին յամարայնի՝ բարեխառնեալ ամբք ի Ծովային առգիւից և ի հովոյ լերանց. ի ձմեռայնի անձրեւք յորդագոյն, այլ ձիւն ի գագաթունս ևեթ ուրեք լերանց նսեմ զամիսս ինչ. վասն որոյ չեք առ բաղումս ի բնակեալս կիրառութիւն վառարանի կամ մուշտակի, կամ ապակեւոր պատուհանաց: Գեաք բաղումք են Բորդոգալաց աշխարհն, որք Թագին Լասլանդականն, Մինհոյ, Լիմա, Տովրոյ, Վուկա, Մոնտեկոյ, Դուէյրա, և այլն: Պաղաքեր է երկիրն, Թէպէտ և ոչ բարւոք մշակեալ, և ուրեք յերաշտէ խոպանացեալ. ունի ցորեան և միրգս և գինի ազնիւ, որպէս Բորդոյին. և գրեաթէ հանդերձ ամենայն բերովք զոր բերէ Եւրոպա ունի և արմաւ, նարինջ, Թուզ և ձիթենի, և այլն. անկենի, կաղնի, հալուբ, կանեփ և Թզենի հնդկային, յորոց ցանկ գործեն պարսիկք, իսկ ի կանեփոյ անտի հնդկայ Թելս և ջուան հիւսեն: Բայց բաղում են և անգործ վիճակք մանաւանդ յԱլենտեյոյ դաշտաւին, ուր անտառախիտք

և ծաղկաձև կողմանք երփն երփն գունով հարեալ ի կարմիր, ի գեղին և ի մանուշակ և յաւէտ ի ձմեռային՝ քաղաղ ընծայն տեսանին։

943. Երիվար սակաւ է յաշխարհն սոա, ջորի և էշ շատ, և երէ վայրի, և ասրագելդ գաւառիք ընծիւք որ զաման արածին ի վերինս և գձմեռն յանմշակ վիճակս անգ. ճագար և կաքաւ կարմիր և նապատակ բազում գտանի անդ, և այծեամն վայրի մեծ ի Սերբա-կերէս։ Ձուկին առատ հանին յովկիանոսէ, առաւելապէս սաղոլն և գոն, ի նմանէ կերակուր աղքատաց ժողովրդեան։ Են յաշխարհն անդ և բուք երկաթի և կապարի և այլոց հրաշալիւնից, բայց անգործ Թուրաց. միայն հանեն զնգիվին, և զալ ի ծովէ։

ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

944. ԲՆԱԿԻՉՔ. — Բնակիչք որոց Թիւ համարի երբ 4 միլիոն, Իբերացիք են ազգաւ, խառնեալ ընդ Հռովմացիս, գերմանացիս և Արաբացիս. առ հասարակ կարճահասակք են և ուժիգք, Թխադէմք դիմօք զի ի բացի և յարևուտ չորին յոլովակի. ի Ճարտարութենէն և յարուեստից գիտութենէն յեռնեալք են. կլիմային ջերմագեղութեամբ զառձևն հայհոյեալ Թեալ պարէնս պիտոյիցն՝ ի գաստարկութիւն հատանին, վասն այնորիկ և անանկք և մուրացիկք բազում են ի նոսա. հիւանդանոցին լաւագոյն է ի մասին, զի ուսանին ՀՒԱդղացւոց զՃարտարութիւն և պարապել ի գործ։ Ճանապարհք անյարդարք են, ըզ-վաճառս ջրոյովք և բեռնակրօք տանին ընդ քաղաքս. վաճառականութիւն ի ծովս յաջող է, այլ Անգղացիք և Ամերիկացիք յաւէտ պարապին յայն. բարուք ազգասէրք են որպէս պիտանացիս, և հիւրասէրք. և մոլեալք որպէս զնոսա ի խաղս ցլամարտութեան։

945. ԿՐՕՆՔ. — Ըստ կրօնիդ կաթուղիկէ ուղղափառք են Լատինականացիք, այլ ընդհակառակ է և ազատութիւն կրօնից. 4 արքեպիսկոպոսք և 15 եպիսկոպոսունք և 6 աթոռակալք են նոցա. որոց Թուրկ են յարքունուստ իրրև միլիոն մի ֆրանգ։ Ի քաղաքական հատուցութիւնս անցելոց ամաց խափանեալ էր հաղորդութիւն Բորգոգալաց ընդ Հռովմայ, այլ յամաց հեաէ կրկին հաստատեցաւ։

946. ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ. — Լեզու Բորգոգալաց բարբառ մի է սպանիական լեզուէն, այլ անմշակ մասց, զի ուսուցիչատեաց է ժողովրդոյն. Թէպէտ և կարգեալ կայ պաշտօնեայ ուսմանց և ամի ամի 2,200,000 ֆր. ծախին ի Թուրկ վարժապետաց. մի միայն համալսարան է Լուսիտանիոյ ի Գոյիմպրա, 21 լսիկոնք են, 5 կամ 6 ձմեռամուք, 27 կղերիկոսապուք, վարժարանք և գպրոցք իրրև 1,150. վարժապետք 1,220. որք ի պէտս կրթութեան 4 միլիոն ժողովրդեան նուազ են յոյժ։

947. ՎԱՐՁՈՒԹԻՒՆՔ. — Պայմանաւոր միապետական է վարչութիւն Բորգոգալաց՝ հաստատեալ ի Դաշնից մասնաւն՝ յորմէ ետ յամին 1826 ի Տան Բեդրոյ և հաստատեալ ի 1834 և 1838. կրկին ատենապետ են պետութեանն, վերին տանէն տանեալք ի Թագաւորէն ընտրին և ժառանգաւորք են, տասրին տեսանն՝ նուիրեալց է ի ժողովրդենէն ընտրելոց. վեհ Թագաւորին հաստատ զառաջարկութիւնս տանէնցն. նա ինքն անուանէ և զեպիսկոպոսունս, այլ երդմամբ պարտաւորեալ է պահել զկանոնս կրօնս։ Թագաւորն կոչի Թագաւոր Բորգոգալաց և Ալկարուց, յայսկոյս և յայնկոյս Ծովոց Ատլանտեան, տէր Գուինէոյ և այլն. և Ամենահաստատ ըրիմ վեհութիւն։

948. ՀԱՄՔ. ՋՕՐՔ. և այլն. — Հասք պետութեանն են 80 միլիոն ֆր. Ծախք առատ և, իսկ պարտք 500 միլիոն։ Թիւ զօրացն համարի 28,500 ի Բորգոգալ. և 9,000 ի գաղթականս։ Նաւահասմբն, ոնձի ընդ ամին 36 նաւս, և 2,400 նաւասարտիկս։

Կարգք ասպետութեանց կամ պատուանշանք Բորգոգալաց են, կարգ Ս. Բենեդիկտոսի Աւիսյ (1162), կարգ Ս. Յակովբայ (1288), Յովհաննեան կարգ, Քրիստոսեան կարգ, Աշտարակի և Սուսերի կարգ (1459), Ընտրեալ Ցլութեան կարգ Վիլլայ Վիցոզայ (1819)։

949. ԴՐԱՄՔ. ՉԱՓՔ. և այլն. — Միութիւն դրամոց կամ հաշուեդրամ ի Բորգոգալս է ըէյ կամ ըէյս անուն, որոյ միլիոն մի առնէ մի ֆունտս. իրրև 166 ըէյս արժէ ի ֆրանկս. և գինգուն իրրև 6,000 ֆր։ Ցիրեան դրամս վարի արծաթեն ւէյնօզոտ որ է իրր 3 ֆր. և տեսդոն իրր 61 հարիւրեակ. ոսկի ֆոդրոս որ է 12,800 ըէյս, և կէս նորա որ կոչի ԷՒՈ. և քառորդքն։ Ի չափս երկայնութեան վարի փարասան որ է 18 ման աստիձանի միոյ, փարասան ծովային որ է $\frac{1}{20}$ աստիձանի, և մղոնն ծովային որ է երիր ման նորին. ի մարդ չափս Թիզն՝ Բալմ ֆրօ-Էյերս որ է 0,21859 մեդրի։ Ի կշիռս՝ ուրոբէ որ է լիարա և պակաս է քան զկէս քիլոգրամ. ֆանեղ՝ որ է 54 լիտր գաղղ. և ալ-ֆոդ կշիռ հեղանիւթոյ՝ 16 լիտր։

950. ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ. — Բորգոգալ բաժանի ի գաւառս ոմն և կղզիք նորա յերկու գաւառ, և միաժամուռ ի 21 վիճակս, որ են այսոքիկ, հանգերձ Թուով բնակչացն յամին 1841։

	ԳԱՒԱՌԻ	ՎԻՃԱԿԻ	ԹՈՒԱԿԱՆ Ի 1841
Ա·	Էսթրէմատուրա	Լէյրիա	132.895
		Լիսպոա	496.990
		Սանթարէմ	152.990
Բ·	Պէյրա Վերին	Վիզէյ	289.038
Գ·	Պէյրա Սորիին	Կոնարա	197.470
		Գասդելլոյ պրանգոյ	128.730
Դ·	Մինհոյ	Վիանա	182.015
		Պրակա	284.705
Ե·	Տուէրոյ	Բորգոյ	361.660
		Վէկրոյ	233.945
		Դուիմորա	244.303
Զ·	Դրաս–լոս–Մոնդէս	Վիլլարէալ	182.382
		Պուկանսա	118.458
Է·	Ալէմթէյոյ	Բորգալլէկրէ	86.071
		Եւորա	85.079
		Պէյա ,	105.440
Ը·	Ալկարվա	Ֆարրոյ	130.329
Թ·	Ասորեան կղզիք	Ասոր Արեւելեան	64.000
		Ասոր Միջին	88.600
		Ասոր Արեւմտեան	61.700
Ժ·	Մասէյրա և Բորգոյ Սանդոյ		116.200
			3.743.000

951· Ա· ԻՍՊԵՐԻՄԱՏՈՒՐԱ·— կայ ընդ ամէն գաւառացն Դրաս–լոս–Մոնդէս և Ալէմթէյոյ, ի սմա է

Լիզպոնն, որ և ԼԻՍՊՈՆԱ և ԼԻՍՊՈՒԱ (Lisboa)· — Մայրաքաղաք, յայնմ Դէյոյ կամ Դակոյ գետոյ, նաւարկ ի վերոյ ըստոյ սղպհս ամիսիթէաստրն գեղեցիկ, գեան տարածեալ կայ ի նմին երկու փալասախ լայնութեամբ, նաւուցն տորմիղ ամբոխեալ, ամրարատուիք և պատրաստ յահեկնած գետոյն· գրախաք նաւինջևնաց և ձիճենեաց, և ամայի և անհեգնգ տաքք Սերրա–Շինդրա լերանց նկարելոյց յատպարէզ ծովածաւալ Դակոյ չքնաղ և զուարճալի տարգարեն զտեսիլ քաղաքին, որ երեսաց ի ընդարձակի, զի պատրիպք կամ պատուարք ոչ գոն նորա, և գեղք և ամրատարձք ընդ նմա խառնին· բայց վասն անհարթութեան դժուարաշարժելի է գեսինն, մանաւանդ յանձրևու և ի փոթորկի· երեք գլխաւոր ըստոյք են քաղաքին· մին՝ յարևմտակողմն, հռետ ի կամարըն Ավգանդարայ, ուր բնակին եկք վասն քաղցր օգոյն և գրիչ պատեհութեան ի բարձրաւանդակի, միւսն՝ ի միջահին, բազմամարդագոյն այլ ոչ բարեչէն· երրորդն՝ յարեւելս կոյս, յորում կայ քաղաքն հին նրբաշաւիղ և նեհամփոփոց, անդ է միջնաբերդն՝ Մաւրիտանացւոց անուանեալ դղեակ· ընդ միջ սորա և երկրորդին իջանէ ձորակ որոյ տուիք հիմնայատակ եղեն ի միջի սասանութեանն եղելոյ յամին 1755· որ հկին կառուցեալ յարդարեցաւ, չքնաղ քան զամենայն մասունս քաղաքին· անդ է մեծ հրապարակն վաճառուց (Բրասա ուց գումբոյց) յորում կայ անդրի ցովանփայ և Ռոսիոյ, յոր հայի մեծաչէն պալատն արքայանուէնեան· Ընդ քան զբնակեալս կան արուարձանքն, յորս առաջին է յարևելից կուսէ Ալկանգարա, ապա Ճիւնքէյրա (Junqueira) և ապա Պելէմ, որ ի հնումն աւան էր Թագաւորանիստ, գերեզմանք Թագաւորաց կան ի մենաստանին անդ Պելէմոյ ըստ հիմնեաց Էմմանուէլ արքայն ի 1498, ի յիշատակ ծո վաշուէին Վասգոյ–տէ–Կամոյ ընդ գլուխն Բարեյոյսոյ· խակ այժմ Թագաւորն բնակէ ի Քվէլուզ (Queluz) գեղ մեծ յանշէն հովիտ հեռի ի Պելէմոյ երիւք վարսախք, և ունի ամրոց և պալատեզս· Ընդ նաւահանգստին որ ի բերան Դակոյի ի կայս ամրոց կառուցեալ կայ ամրոցն Պուգէրոյ և յայնմ գեամոյն ամուրքն Ս· Ճիւլիաս (S. Juliao) և Սանդոյ Անդոնիոյ· ի չինուածս քաղաքին սակաւ են նշանաւորք· մասնաւորապէս, յորում 300.000 մատնանք կան հանդերձ ձեռագրօքն և ժամանակագրութիւնք, ժողովեալ վաճառականաց գէմ յանդիման գրատանն, մաքսատուն յարի գետոյն· եկեղեցիք բազումք են և հարուստ զարդուք, այլ ճարտարաշէն և ոչ մի· Օգ բարեխառն և առողջարար է Լիզպոնայ, ցուրտ ի յոմնուարի միայն լինի, սասանութիւն յաճախ լինի անդ այլ ոչ սասուիկ· բայց ի 1755 մեռան անձինք 24.000 ընդ միասակաց· առ ի ջգոյէ ջրհորոյ ի քաղաքին՝ զնուրն ածէն ընդ ապուգայս, որոց երկք փալասախ երկայնութիւն է 35 կամարօք, որոց բարձրագոհնին 230 ոտնաչափ բացուած, բառնան զայն յԱլկանգարայ մինչև ի Լիզպոնա, ուր հասի յայրիբս, յորմէ հանեալ ջրակրաց վաճառէն ի տունս որպէս

Լիզպոնա

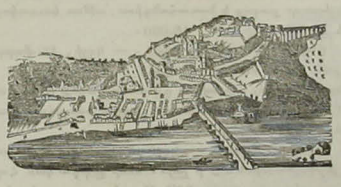
ի Կոստանդնուպոլիս. բայց զբաւն ցրտացուցանէն կամ ի տարին կամ ի թակոյկս կաւելցնս զոր դո-ւրս կոչեն: Զեն ի նշանաւորագ տակի ձեմարանին մակացութեանց, պարտէզն անկարանութեան, և ուսումնարանք նաւավարութեան, ծովային ճարտարապետութեան, և այլն: Տուն գիւանաց միայն անզուգական է յամենայն Եւրոպիա: Ժողովարանն անփոյթ է գիտութեանց և արուեստից այլ և զբօսանաց և խաղուց, մի կամ երկու թատերք են ի Լիզպոնա՝ և մի թատերգարան, զուարճութիւն միակ է նոցա տեսարան ցլուց ոգորելոյ, և այն ոչ հանդիսաւոր որպէս ի Սպանիա. սիրեն առաւել զկնճռեցական հանդէսս և թափօրս. ընդհակառակ է և ազատութիւն կրծից, և այն թերևս ի յաճախ ընտանութենէ Անգղիացւոց, որք ունին ի քաղաքի աստ տունս վաճառականութեան յատուկս, նոյնպէս և գիշերանոցիք. բազմութիւն գողոց և ստէպ արիւնահեղութիւնք Լիսաբոնայ խիթալի առնեն զինակութիւն: Ազատացն զբօսարուքք են գերգաստանք իւրեանց որ ի գեօղս, սակայն և անդ սիրեն զմիաւորս կենալս, պարտէզք նոցա և վիճակք բարձրաբերձ օրմովք պատեալ են. այլ ձեմելիք և զբօսանք նաց գրեթէ նոցա բարեկարգք և զարգարուն: Գիշերկեն են տեսարանք Ձիւգբա լերին, և ի գեղն որ գնորին կրկ անուն, գայ յամարայնի բազմութիւն եւ կաց և Ծնթեց Լիզպոնայ. ունի անդ և ապարանս Թագաւորն, և ի վերայ լերինն գտանին աւերակք, անդ և և մենաստան Մնկոյ անուանեալ, զի օրմունք նորա պատեալ են մնկով. որ խափանէ զնամաւորութիւն, հասեալ ի ժայռ: Բնակիչք Լիզպոնայ և արուարձանացն 300,000:

Մ-ֆ:- (Mafra). — Ւշան է յարեմտեան Ձինգբայ, յորում Ցովհաննէս Ե կառոյց պալատ մեծ հատասարել ինն ձգնելով Էդուարդայի որ ի Պատրիա. և կնճռեցի ի հոյակապ ի նմա և վանք ընդարձակք, և յ1866 մասունս բաժանին ապարանքն, որոյ են 5,200 պատուհանք. իսկ բնակեալց գեղջն հինգ հարիւր են և անկունք սիրաեալ իբրև միացուածք աւերակաց: — Ի հիւսիսի Մաֆրայ կան բաղանիքն Գալատա տա Ռայնեա (Rainha) ի գաշտի բարձր մշակելոյ այլ սահաբեր. ի մայիսի և ի սեպտեմբերի յաճախեն ի բաղանին: — Հեռի ի Լիզպոնայ 25 վարսախաչ կայ մենաստանն Ալգոստաս ի միջին ըլտոց զոր հիմնեաց ի 1184 Ալֆոնսոս Հինգերորդ առաջին Թագաւոր Բորտոգալաց. ի 1811 ի ժամանակի պատերազմացն այրեցաւ մեծաւ մասամբ և կորեաւ վաթսուն գլուխ գրոց մենաստան գեղեցկակերտ գոթացի ճարտարապետութեամբ, զոր կառոյց Ցովհաննէս Ա, վասն յաղթութեանն զոր տարաւ ի վերայ Սպանիացւոց ի Նմին տեղւոջէն և գերծոյց զաղաւրն ի հարատահարութենէ նոցա:

Սետուպալ կամ Ս-ուպես (Setubal, St. Ubes). — Գ. Ֆ-յեա Լիզպոնայ, ունի նաւահանգիստ ի վերայ Սաւալ գետոյ, տունք և փողոցք նորա անձուկք և աղտեղիք, բայց վաճառականութիւն գործոյ և աղի մեծ է անդ. առ նաւահանգստին գործեալ է աւազանս և ընդունարանս ջրոյ, զորս ընդ ծովը ի բարձրանալն, և ջուրն քամեալ յարևուտ մեայ ապի ևեթ զոր հանեն: Բն. 15,000:

951 · Բ· Գ· Վ Ե Բ Ի Ն Ե Ւ Ս Տ Ո Ր Ի Ն Պ Ե Ց Ր Ա·

Գ Ո Յ Ի Մ Պ Ր Ա (Coimbra). — Ւշաքին քաղաք է գտեաւոս, և իբրև ամիսիմեսարան կառուցեալ ի բլուրս յարեն Մանուելոյ գետոյ. ի սմա է համալսարանն Լուսիտանիոյ և ուսանող գիտութիւն առաւելուս աստ քան ի Սպանիա. ունի մատենադարան մի, պարտէզ բուսաբանութեան, և գաշնիճ գործեալոց բնագիտութեան, ուսանողք և ուսուիչք որ ի նմա զգեն նուն պատուհասն երկայն սևագոյն, համակեալ գլխոցաց չքնին ևս և յամարայնի, իսկ ուսուցչաց և խոյր

Գոյիմպրա

Նոյնպէս ի գրոյն սեաւ· Տան Տիեզ արքայ հիմնեաց ի 1291 զայս հանդերսարան, յորում աշակերտին 800–2000 համբակք· Բարբոք է և Ճարտարութիւն քաղաքիս· ի շինուածան գեղեցիկ է եկեղեցի Ս· Դեմբայ, յորում կայ տապան Ալփոնսոսի հիներկուքսեայ առաջնոյ Թագաւորի Լուսիտանիոյ· Բն· 18.000։

953· Ի ճահճ Մոնտեկոյ յանգիման քաղաքիս կայ Պարտէզն արտասուաց (Quinta das lagrimas) ասացեալ, ուր բղխէ ջուր կենդանի Ագրիւր արտասուաց անուն· ասա ասի բնակեալ Ինեզայ տէ Գաստրոյ սիրուհւոյ Տան Բեատրոսի որգւոյ Ալփոնսոսի Դ· որ եան սպանանել զնա· Ալ յետ մահուն Ալփոնսոյ Թագաւորեալ Տան Բեատրոս եւս հանել ի տապանէն զդիակն Ինեզայ և Թագիս պահակալ հրամայեր առաջնոյն իբրև զիւրեանցն Թագուհի զնա ոչնչնել։

ՎԻՍԷՈՒ (Viseu)· — Փոքրիկ այլ գեղաւէտ քաղաք վերին Պէյրայ, ունի ամենավաճառ անուանի ընդ ամենայն Լուսիտանիա· Բն· 9.000։ — Լամեկոյ (8.000), ասա հաստատեցան ի 1143 օրէնք Թագաւորութեանն և ընտրութիւն Ալփոնսոսի· — Օվար, ի ծովակողմն· Բն· 11.000։

954· Դ· ՄԻՆՀՈՑ· — Գրաչ մշակեալ է և բարգաւաճ, և բնակիչքն ժրագոյնք, որք գնան և յայլ գաւառս ի վաճառս։

ՊՐԱԳԱ (Braga)· — Ծ· Ս· հին, այլ աննշան· ասա նոյն արքեպիսկոպոսն· Բն· 16.000։

955· Ե· ՏՈՎՐՈՑ· — Յորում

ԲՈՐԴՈՑ կամ Օփորտոս (Porto, Oporto, Բորդեա գալէ կոչեցեալ առ Հռոմէացիս, յորմէ և աշխարհն Պորտոկալ կամ Բորդոգալ)· — Կաառւցեալ յանուն· ասա ասի բնակեալ Ինեզայ տէ Գաստրոյ սիրուհւոյ Տան Բեատրոսի որգւոյ Ալփոնսոսի Դ· որ եան սպանանել զնա· Ալ յետ մահուն Ալփոնսոյ Թագաւորեալ Տան Բեատրոս եւս հանել ի տապանէն զդիակն Ինեզայ և Թագիս պահակալ հրամայեր առաջնոյն իբրև զիւրեանցն Թագուհի զնա ոչնչնել։

Բորդոյ

ՊՐԱԳԱՆՍԱ կամ Պրագանսա (Bragansa)· — Եպիսկոպոսանիստ քաղաք Նշանաւոր, յորմէ սերեալ է արքունի տունն· Բն· 6.000։ — Միրանտա տէ Տուրոյ ամուր քաղաք· — Բերայ տա Ռեինոյ, մեծ աւան, յոյսամբ լինին ծաղաղաւոք գինւոյ։

957· Ե· ԱԼԵՄԴԵՑՈՑ կամ ԱԼՔՆԴԵՑՈՑ· — ԵՒյս գաւառ ընդարձակ և սակաւամարդ քան զայլս, զի ծառախիտ են վիճակք նորա որ մնուցանեն արջառս և այծս· գեղք անմշակք և գրեթէ անբնակք են։

ԵՒՈՐԱ (Evora)· Գ· Ս· հին, յորում նախ արքեպիսկոպոսն· Սերաորիոսի Հռոմէացւոցն ասի վիճեալ զքրանցս նորա երկայն եօթն փարսախ զոր նորա ցՈվիանոս Գ· կան և այլ հնութիւնք Հռոմէացոց շինուածոց, ընդ որս և տաճար մի Աստուծոյ որոյ գեղեցիկ սիւնք անվնաս մնացեալ են, բայց տաճարն սպանգանոց է այժմ· Բն· 15.000։

ԷՒԱՍ (Elvas)· — Ամուր քան զամենայն քաղաքս

Լուսիտանիոյ չորիք փարատիք հեռի՛ի պատայիսոզ. ամրոցէ Սպանիոյ՝ բն. 16,000։ — Ուրիք քաղաքագլուխ է, ուր Աքհոնսոս յաղթեաց Մաւրիտանացոց՝ի 1139 և հաստատեաց զթագաւորութիւն իւր։

958. Ը. ԱԼԿԱՐՎԱ. — Լճառն Մոնիք բաժանէ զայն յԱլեմդեյոյ, և յայլոց կողմանց Աալանդեան ովկիանոս պատէ. անթերք ամայի է երկիրն, պարէն և վաճառ բնակչաց է ձուկն ---ղին և թուղ, ի նաւարկութեան ձարտարք են նոքա։ Նշանաւոր է Ս. Վինկինտիոս հրուանդան, զի առ նովաւ յաղթեցին Անգղիացիք Սպանիացոց՝ի 1797։ — Լակոս, Ֆարոյ և Դաւիդ քաղաքք ունին ԻԲարքանչիւր 9.000 բնակիչս. յիշատակաց արժանի ինչ չիք՝ի նոսին, բայց ձկնորսութիւնն։

959. Թ. ԱՍՈՐԵԱՆ ԿՂԶԻՔ. — Սոքա ինն են Թուով ընդ միշ Եւրոպիոյ և Ափրիկոյ, որոյ և մասն համարեցան ոմանք. միաշամուռ 145 փարսախ քառակուսի. ոչ անծանօթ ինացեալ առ կարքերնայիս՝ յետ բազում դարուց կոնսալոս Վելոյ յամին 1432 գարձեալ ծանոթացոյց, և կոչեաց Ասոր (Asore) վասն բազմութեան բազիկ՝ի նոսա, զի ---ր կոչեն Լուսիտանացիք զՀաւն զայն. Թուի՛ի հրաբղխիկ վերապատահմանէ արտակիտեալ կրզգեացս։ Կլիմայ չերիկ և բարեխառն է, ի ձմերայնի ևեթ նստի ձիւն՝ի կատարս լերանցն. բերք երկիրն ցորեան, գինի ածիւղ, միրգ առատ. և ծուխ ոսոխէ և կայ և ձուխն շատ։ — Բնակիչքն իբր 220.000 սերունդք են Բորդոգալաց և սորուկք ազատագլուխք, բարեմարդիկ բարուք։

ԴԵՐՉԵՐՈՒ (Terceira). — Կղզի 30 փարսախ տարածութեամբ, և իբր 35.000 բնակչօք, ունի զՆկոյս գլխաւոր քաղաք և նաւահանգիստ, աթոռ կուսակալի և եպիսկոպոսի՝ բն. 16,000։

ՍԱՆ-ՄԻԳԷԼ (San-Miguel). — Կղզի, 45 փարս. քառ. իբր 80.000 բնակչօք. ունի ԼՀրմաղբերս և Նարինջ ածիւս. ի սմա է գլխաւոր քաղաք արևելեան Ասորեաց՝ Բոնդա Տելկատա, որոյ է նաւահանգիստ, և 15.000 բնակիչք։

ՖԱՅԱԼ (Fayal). — Կղզի լեռնալայր, 8 փարս. յերկայնութիւն և 3՝ի լայն. ունի զՕրդա կամ Հորդա գլխաւոր քաղաք միջին Ասորեաց. որոյ է բերդ ամուր, նաւահանգիստ շահաստան, վաճառիք և եկեղեցիք հոյակապք՝ բն. 6.000։

ՓԻՓՈ (Pico). — Կղզի, յորում կայ կոնաձև լեռն հրաբուխ չիշեալ, 7–8,000 ոտս՝ի բարձրութիւն։

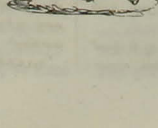
Իսկ այլ կղզիք են Գոռէրվս և Ֆլորէս, Կրացիոզա, Ս. Մարիամ և Ս. Գէորգ։

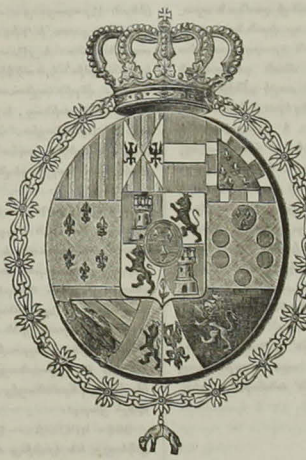
960. Ա. ՄԱՏԻՑԱ կամ ՄԱՏԵՐԵԱՆ ԿՂԶԻՔ. — Կրկին են սոքա, միմ՝ բուն Մատէյրա. 40 փարսախ տարածութեամբ և իբր 120.000 բնակիչք. զոս Լուսիտանացիք բնակեցուցին, քանզի անտառամոյ անապատ էր, թնամիք նոցին մշակեալ բերէ չարաչար և ազիւս գինի և ազգս ազգս մրգից։ Գլխաւոր քաղաքք է Նորա Ֆունշալ, ամրացեալ բերդօրէիւք. Նաև արևելեան Հնգկայ առ սովաս վեպ առնուն. ունի եկեղեցիս և մենաստան՝ բն. 22,000։ Երկրորդ կղզին է՝ Բորդոյ-Սանդոյ, փոքր, այլ քաղ. գիւղերբ. և բնակիչք՝ի նմա իբր 2,000։

Կան զոգիք և այլ կղզիք մանուք, այլ անբնակք. վասն որոյ և Ամայի կղզիք կոչին։

ԿԱԼՈՒԱԾՔ ԲՈՐԴՈԳԱԼԱՑ

961. ՅԱՓրիկէ. Դալարի գլուխ և Ս. Թովմաս. և Եղերք կուինեոյ. գաւառքն Գոնկոյ, Անկոլա, Պենկիլա, յարևմտեայսմին Ափրիկոյ՝ի Ծովեզերին, և Մոսանդիք յատկաւն արևելից։ ՅԱնթա, կամ գաւառ յարևելեան Հնգկիս, Մագայ կղզի յատկաւն Ձվենց, և մասն մի Դիմորայ և Սոլորայ։ Ունի և յովկիանիա գաւառս ինչ։ Որոց միաշամուռ 400.000 մղոն քառ. է տարածութեան, իսկ բնակիչք իբրև 2 միլիոն։

ՍՊԱՆԻԱ

ԿԱՄ

ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

ՍՊԱՆԻՈՅ

Տարահոսութիւն 24,000 *փարս.* □. *Բնակիչք* 14,500,000:

963. Սպանիա աշխարհին սահմանք են ի հիւսիսոյ կողմանէ՝ Ծոցն Կասքոնիոյ և Պիւրենեան լերինք, յարևելից՝ միջերկրական ծով, ի հարաւոյ՝ նեղուցն Ճիպրալտար որով յԱֆրիկոյ բաժանի Մերկուրական և Ովվիանոս և Բորգոգալ, և կայ ընդ միջ 36°–44° հիւսիսային լայնութեան, և 1°–12 արևմտեան երկայնութեան. տարածութիւն 24,000 փարսաք □ որով իններորդ է ի կարգի ընդարձակութեան ի տերութիւնս Եւրոպայ: Երկայնութիւն նորա ի Լէանցա Կադալոնիոյ մինչև ցԱյամոնդէ ի բերան Կաւախանայ՝ 580 մղոն. լայնութիւնն ի Բրիարէ գլխոյ Կալիցիոյ ցԿադա գլուխ Ալմերիոյ՝ 502 մղոն:

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

963. ԿԼԻՄԱՑ. ԲԵՐՔ. — Սպանիոյ բարեխառն է կլիմայ և քաղցր հաւասար խառնոյ և ցուրտ և տաքութեան, բայց ոչ միօրինակ ամենուրեք. զի ի հիւսիսի ցրտագոյն է, ի միջնաշարհս տապագին և ցամաք, հնձաւ և ջերմ ի հարաւ ի ծովեզերսն:

Երկիրն բերրի է այլ անհնամ չանփութութենէ երկրագործութեան: Երկվարք Սպանիոյ չամենայն գարս ընտիր ծանուցան, մի Ընտալուսիոյ գեղեցկագոյն է, աշխոյժ և համբոյր. բայց ի լերինս չորեք չքնին. հոյակապ և ոչխարքն նրբագեղին, որք Թէքսէս կոչին, որք Թէպկա և շահ մեծ բերեն տեարց իւրեանց ապագայ ազնուականաց և եկեղեցականաց, այլ բովանդակ աշ-

խարհին միասուռ պատճառք են . քանզի զամեն պա-
ծին ի լերինս, և զձմեռն ի դաշտս որ վասն նոցա պա-
տրաստեալ է , և այնու խափանին զբարգաւաճման
երկրագործութեան , զլաւագոյն մասն գաւառացն
յորոսս գրաւելով : Ընտանի են և բարկ գինեք Պա-
նիոյ , որպէս խոսքբեա ասէ լա Գրոնդերա (Xérès de la
Frontera) , Մալագա , Ալիգանդէ , և այլն , յորոց և
վաճառականութեան նպաստս մեծ է . ի հիւսիսակող-
մանս աշխարհին լինի ցորեան , սոխ , կանեփ , վուշ
ի Տարտ՝ նարինջ , Թուզ , հինենի , արմաս , և և
շաքարի եղեգն և բամբակենի : Բովք Սպանիոյ հրա-
կաեալ ի ժամանակս կարգեցութեացդ և Հռոմայե-
ցւոց և անգործ մնացեալ յետ գիւտին Ամերիկոյ ,
այժմ գարձեալ բացան և ասն անդիկ Ալմաստեն , որ-
ծած և սղոնձ ի նոյն ի Մորենեան լերինս , կապա՝
ՍԱլբուկարրաս , մինչև 800,000 կինգինար ի տարւոջ.
երևան՝ ի գաւառս պասքաց , անագ՝ ի կալիցիա ,
ածուխ՝ ՍԱստուրիա , աղ հանքային՝ ի գագաղներս ,
Թուղ զարն ծովու . մարմարիոն և ալաբաստր . բայց
քանզի վայս սակաւ է յաշխարհին՝ անմարթ է յեր-
կար վաստակել ի մեռաղս :

ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԱԽԱՐԱՏՈՒԹԻՒՆ

964 . ԲՆԱԿԻՉՔ . — Սպանիացիք , որոց Թիւ ժա-
մանէ ց՝14,500,000 , սերունդք են Իբերացւոց , յորս
խառնեցան կելտ , Փիւնիկեցիք , Կարքեդոնացիք ,
Հռոմայեցիք , Գերմանացիք և Արաբացիք . ազգա-
սեր բարս ունին որպէս Թէ ոչ ազ՝ի ժողովրդոց նէ-
րոպոյ հաւասար նոցա . հանճարեղք և ծանրաբա-
րոյք են . սակայն խոիր մեծ է ընդ բնակիչս գաւա-
ռաց և գաւառաց աշխարհին , քանզի հին կաղնիացիք
ամբարտաւանք ձանաչին բնաւորութեամբ , գործա-
սեացք , աւանդասէրք հնութեան , նոր կազդուրիչք՝
ճարտարք . բնակիչք Վալենցայ ժրաքրտիք և մեր-
ձաղնոք և խելացնորք , Մուրկիոյ՝ յամառք՝ ի սովո-
րութիւնս իւրեանց , Անդալուսիոյ՝ թեթևամիտք , ա-
րագահայի և աղնուաբարոյ ախորժակք . Գադալաներոյ՝
գործասէրք , խոչըտակեացք , խստակրօնք . Աթականցիք՝
ջարտՃՃիկք , Պասքք անձնասպարէզ և գործօնք , Նա-
ւարրացիք՝ գործնկ և ամարդիք . Աստուրիացիք՝ հա-
ւասարիսք , ոչք և գնան վասնակէ՝ ի վճռակս այլոց
որպէս Վնասղասցես . բնակիչն Կալիցիոյ՝ հարսակ և
կոպտաբանն է , և Նաւարեհասարբայն՝ վերկ՝ի ձար-
ատրութենէ և ոչրսմելի կենաց :

Ամենս սոսկական ժողովրդեանն ոչ աձեաց՝ի գա-
լուց հետէ վասն գաղթականացն որ ՍԱմերիկա գնա-
ցին , և յառաջ քան զնոսա վաղարդի հրեից և Մա-
րիսկացւոց . աղնուականք միջակութիք Հիսպանս կո-
չին , որովհետ են ամենայն այր պատ և Նաւարրա-
ցի , յորոց մին հարաստատ սերունդ Կանաթրիացւոց
Նահին բնակչաց Թերակղզւոյն Ճանապ և միան՝ի
Գեթաց սերեալ և ազատ կոչեալ՝ի տիրապետու-
թենան Արաբացւոց . ազնուականքն վերին բաժանին
յերկուս դասս՝ի Դիպղուատոս՝ այս է որք ունին պա-
տառնուանս . և ՍԱգագրեալք՝ որոց՝ի հանգէս ինչ
իշխանութիւն է ծածկեալ պլնով կալ առաջի Թագա-
ւորին . վերին ազնուականքն միայն կոչին Տուն որ է
Տան՝ ըստ Լատինաց , և ըստ մեր՝ Տէր . կայ և այլ խը-
տիր՝ի Սպանիացիս , հին և նոր քրիստոնէից , քանզի
հինքն պարծին որպէս Թէ հրեի կամ մահմետականի
չիցէ խառնեալ՝ի ցեղն Իւրեանց , այսպիսիք են Ա-
ստուրիացիք :

965 . ԼԵԶՈՒ . — Լեզու սպանիացւոց՝ որպէս և
Լուսիտանացւոցն ծագեալ՝ի լատինականէն՝ առեալ
է զոմ արաբացւոյն և գերմանականին : Կան և այլ
բարբառք որ ուրեք ուրեք լսին անդ , որպէս պաս՝
բնակացն յոտս Պիւրենեան լերանց , և լեզու Կա-
գալոնիոյ և Արահանայ և Վալենցայ գաւառաց՝ որ
յաւել զՀարաւային Գաղղիոյ բարբառոյն նմանու-
թիւն ունին : ՅԱբբուկարրաս բնակէն տասաւեին իբրև
40,000 Մաուրիտանացիք , և ի լերինս Մորենայ գաղ-
թականք գերմանացիք , սեպհական լեզուաս վարեալք
մինչև ցարդ :

966 . ԿՐՕՆԻՔ . — Սպանիացիք ուղղափառ կաթո-
ղիկեայք են կրօնիւք և պաշտօնատեղք յոյժ . 10 ար-
քեպիսկոպոսք են նոցա , յորոց երկուս՝ի գաղթականն
և 59 եպիսկոպոսունք և իբրև 25,000 քահանայք .
մենաստանք սրանց կրօնաւորաց յետ խռովութեանցն
յարբունիս գրաւեցան և իբրև 15,000 միանձունք ար-
ձակեցան՝ի նոցունէ . միայն մանկավարժ ընկերութիւն
մի միայ (Escolapios) և հիւանդապատիճ եղբարք Ս .
Յովհաննու . բայց կոստնորոյ են տասաւեին 660 վա-
նորայք և իբր 12,000 կուսանք : Թուրկ եկեղեցակա-
նաց և ծախք՝ի սակս կրօնից լինին ամի ամի իբրև
35 միլիոն ֆրանգաց :

967 . ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ . — Ի հրատնէշս ուսմանց
յեռանեալ են Սպանիացիք՝ վասն կանխակալ կարծեաց
որ կալեալ է զմիտս նոցա հրաժարելով՝ի նոր գիւ-
տից . համահաւասիկ ամենեին ոտիւ ի յուսմանց Թէ-
պէտ և են՝ի Սպանիս 10 համալսարանք , 10 մեծ ձեմարանք , 87 արքունի վարժարանք , 33 մասնա-
ւոնք և իբրև 16,000 գպրոցք և 52 մանկանոցք կամ
ապաւէնք ազգաց . որոց վասն չպրեհնուսաս ծախք
լինին 4 միլիոն ֆրանգաց :

968 . ՃԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ . — Ի ճարտարութեան
գաւառն կագալոնիա , Պիսգայա , Վալենցա , Ան-
դալուսիա և Նաւարհասիա միայն յատակագիծք են , ու-
նին գործարանս կատարեալ ասուեղինաց և կերպա-
սաց և բամբակղինաց : Վաճառականութիւն ծո-
վային՝ի ձեռս օտարականաց վճարի , և ցամաքային
ոչ զարգանայ առ նուազութեան բարեաց ճանապար-
հաց , Թէպէտ և այժմ քան եգեալ է յարգարել հա-
սարակաց ճանապարհս բազում ուրեք , յորս գլխաւորք
են այն որ՝ի Պայոնայ՝ի Մարրիս և որ՝ի Մարրիտ
՝ի Գաճիսն և՝ի Պասապիսս : Ցամին 1849 մուծան
՝ի Սպանիս և՝ի կալուածս նորա վաճառք իբրև 150
միլիոն ֆրանգաց և հանան 120 միլիոն ֆրանգք :

969 . ՎԱՃԱՌՈՒԹԻՒՆ . — Ցառաջնումն Թագա-
ւորք Սպանիոյ չկարեին ինչ վճարել առանց ազգային

Ժողովը որ Գորդէան կոչէր, այն է գումար աղատաց և նուիրակաց հեղինէական և քաղաքացի գասուց, այլ առ սակաւ սակաւ համաձայնութիւն առին Թագաւորը և՛ 1713 վերջին եղև Ժողով Գորդեայց. բայց յարդ պահէն գասագէ ինչ ընտանի սովորութիւնս իւրեանց. առ մեք յընդգէմ կալ ֆերմինանոսի էր միասնագամ զօրանալոյ Գորդէսից՝ բազում վէրք և յոյզք յարեան յետ նորա մինչև՛ 1834, յորում հաստատեցան երկու առեանք, այս ինքն են Բրոսպրէս, որ է ասագանի Թագաւորութեանն, և Բրոդուրատորէս՝ նուիրակք սահմանադրութեանս ամբոխագնաց բռնագատեցին հատանել վարչութեանն հաստատուոյ՛ի 1812, որոյ մի ևեթ էր առեան. յերկուստան բաժինս արտևեալ էր աշխարհն և իւրաքանչիւրոցն մի մի վարիչք էին. Թագաւորին պատուանուն առաջ վերհափառութիւն ուղղութիւն, Ժառանգին Նորա՝ Աստուրիոյ իշխան, և ազգականաց նոցին՝ Ինֆանդ։ Յետ նորոց ևս խռովութեանց և բազմամեայ մարտից՝ սուղ ինչ այլայլութեամբ գարձեալ հաստատեցաւ պայմանաւոր միապետութիւնն՝ վարեալ առենիւ պատուանակալաց։ Կրկին խորհրդարանք, Ծերակուտին՝ զոր Թագաւորն ընտրէ կենաց նոցին, և Նուիրակաց՝ որ Ժողովրդեանն ընտրութեամբ լինի, մի յ՝35ից, և են այժմ 350 նուիրակք։ — Թագաւորն կոչի Թագաւոր Լէոնայ, Կաստիլիոյ, Արագոնայ, և այլն, և պատուոյ վերադասութեամբ՝ Ուղղափառ Վեհութիւն։

Աստիճանութիւնք կամ պատուոյ կարգք են՝ Ոսկի գեղմանն, կարզոսեանն (1771), Լուիզեան կամ Տիկնոյց կարգ (1792), Խաչելեանն՝ վասն Ամերիկոյ (1815), և զինուորական կարգք Ս. Ֆերմինանեայ և Ս. Հերմենեկիլտոյ։

970. ՀԱՍՈՒ. ԶՕՐՈՒ. և այլն. — Հասք պետութեանն են առաւել քան ք՝300,000,000 ֆր. Ծախք՝ սուղ ինչ պակաս. իսկ պարտք՝ վասն բազում պատերազմանց ծանրացեալք՝ են այժմ իբրև 8,000 միլիոն ֆրանգք։

Ըստ զինուորութեան՝ Սպանիա բաժանի՛ի 14 վճռակ կամ գնդապետութիւնս, և բանակն ունի 6 սպարապետս, 80 զբաղարս, 220 սեղակալս, 260 ջնդապետս, 80,000 հետեւակաց են, 10,000 հեծելոց և 8,000 հրաձիգ զինուորաց. որոց վասն տարեկան ծախք լինին 80,000,000 ֆր։ Նաւազորութ գըլխաւոր իշխան է ծովապետ մի և 5 սեղակալք, 8 գնդապետք, 14 ջնդապետք, 67 նաւաստիք, 142 սեղակալք նոցա, մարտիկք 15,000, և նաւազն 10,000։ Նաւք ընդ ամէն 57։

971. ԴՐԱՄՐ. ՉԱՓՔ. — Դրամք Սպանիոյ հաշուին բնաւիւ, որ արժէ 27 Հարիւրեակ գաղղ. երկու բեալ է մի բնաւ ֆ բնաւ. 20 բեալ՝ դահեկան մի որ բնաւորութ կոչի. և արժէ 5 ֆրանգ և 50 հարիւրեակ. նոյնպէս և ոսկի. 5 ֆրանգ և 46 հարիւրեակ։

Աստիճան մի հատարակածին $17\frac{1}{2}$ փարատս է Սպանիոյ և $26\frac{1}{2}$ փարատս կագիլիոյ. ամենայն գաւառի է սեփական փարատս նոյնպես ասացեալ։ Ի փոքր չափս վարի նորս որ է ոան 0,835908 մեգրի։ Ֆունտ՝ արտաքսի է 64 լիտավար գաղղ։ Ի հնուառ վարի՝ լիտրայն 16 ունկեայ 0.460096 քիլոգրամ. Ֆունտ որ է 55 լիտր։

972. ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ. — Սպանիա առ հինն ի չորս յառանձին տերութիւնս բաժաներ, այս է՛ի Թագաւորութիւն կագիլիոյ, յորում էին նահանգք ինն, ի Թագաւորութիւն Արագոնիոյ, յորում նահանգք չորս. ի Թագաւորութիւն Նաւարրայ, և՛ի գաւառս Պասքաց, որք են նահանգք երեք։ Յամին 1833 վճռեցաւ յ12 կուսակալութիւնս բաժանել զսոսա և գարձեալ հատանել՛ի 48 գաւառս՝ և կոչել յանուն գլխաւոր քաղաքացն. բայց մինչև զյետին ամբս վասն անգադար քաղաքական խռովութեանց խափանեցաւ վճիռն, վասն որոյ և մեք ըստ հին բաժանմանն տեղագրեմք զաշխարհն նախագրելով ասատոր և զյուշակ նորոյ բաժանմանն հանդերձ Թուով բնակչաց նոցա որ յամին 1849։

	ԳԱՒԱՌՒՔ ՍՊԱՆՒՈՑ		ԹԻՒ ԲՆԱԿՉԱՑ ՑԱՄՍ 1849
	ՀԱՅԵՐԷՆ	Ի ԼԵԶՈՒ ՍՊԱՆԻԱՑՈՑ	
	Ա. Անտալուսիա		
1	Գուրտուվա	Cordova	348.956
2	Խաէն	Jaen	307.410
3	Կրանատա	Granada	427.250
4	Ալմերիա	Almeria	292.334
5	Մալագա	Malaga	438.000
6	Սեւիլիա	Sevilla	420.000
7	Գատիս	Cadiz	358.446
8	Հուելվա	Huelva	153.462
	Բ. Արագոնիա		
9	Սարակոսա	Zaragoza	350.000
10	Հուեսքա	Huesca	247.105
11	Տերուել	Teruel	250.000
	Գ. Աստուրիա		
12	Ովիեդոյ	Oviedo	510.000
	Դ. Նոր Կաստիլիա		
13	Մատրիտ	Madrid	405.737
14	Տոլետոյ	Toledo	330.000
15	Սիուտատ-Րէալ	Ciudad-Real	302.594
16	Կուենկա	Cuenca	252.723
17	Կուատալախարա	Gualdalaxara	199.746
	Ե. Հին Կաստիլիա		
18	Պուրկոս	Burgos	234.022
19	Լոկրոնեոյ	Logroño	185.519
20	Սանդանտէր	Santander	190.000
21	Աւիլա	Avila	132.936
22	Սեկովիա	Segovia	155.000
23	Սորիա	Soria	140.000
24	Պալեատոլիտ	Valladolid	210.000
25	Բալենցիա	Palencia	180.000
	Զ. Էսթրեմատուրա		
26	Պատախոս	Badajoz	336.136
27	Գաճերէս	Caceres	264.988
		ԳՈՒՄԱՐ	7.622.364

	ԳԱՒԱՌՒՔ ՍՊԱՆՒՈՑ		ԹԻՒ ԲՆԱԿՉԱՑ ՑԱՄՍ 1849
	ՀԱՅԵՐԷՆ	Ի ԼԵԶՈՒ ՍՊԱՆԻԱՑՈՑ	
	ՆԱԽԸՆԹԱՑ ԳՈՒՄԱՐՆ		7.622.364
	Լ. Կաթալոնիա		
28	Պարսկելոնա	Barcellona	533.695
29	Դարրագոնա	Tarragona	290.000
30	Լէրիտա	Lerida	197.445
31	Խերոնա	Gerona	262.594
	Ը. Կալիցիա		
32	Գորունեա	Coruña	511.492
33	Լուկոյ	Lugo	419.437
34	Որենսէ	Orense	380.000
35	Բոնդեվեդրա	Pontevedra	420.000
	Թ. Լէոն		
36	Լէոն	Leon	288.833
37	Սալամանկա	Salamanca	240.000
38	Սհամորա	Zamora	180.000
	Ժ. Մուրսիա		
39	Մուրսիա	Murcia	400.000
40	Ալպասեթէ	Albacete	195.531
	ԺԱ. Վալենցա		
41	Պալենցիա	Valencia	500.000
42	Ալիկանդէ	Alicante	363.219
43	Գաստելլոնա-տէ-լա-Պլանա	Castellona-de-la-Plana	247.741
	ԺԲ. Նաւարրա եւ Պիսգայա		
44	Բամպլոնա կամ Նաւարրա	Pamplona, Navarra	280.000
45	Վիտորիա կամ Ալաւա	Vitoria, Alava	81.397
46	Պիլպաոյ կամ Պիսգայա	Bilbao, Vizcaya	150.000
47	Ս. Սեբաստիանոս կամ Կիպուսգոա	Guipuzcoa	141.752
	ԺԳ. Պալէարեանք		
48	Պալէարեանք	Baleares	253.000
			13.958.500

Չհետ 48 գաւառացս յաւելուն միւս եւս գիանալ եան կղզիս, բայց քանզի Ափրիկոյ մասն համարեալ է նոցա, և մեք յայնմ մասին Թողաքե տեղագրել զնոսին: Ի կարգի տեղագրութեան Սպանիոյ յիշեմք և զՊիտիսզոզաս, զոր Անգղիացիք ունին:

Ա. ՀԻՆ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՍՏԻԼԻՈՑ

973. **Ի՝ՈՐ ԿԱՍՏԻԼԻԱ** (Castilla-Nueva, Գաստիլիա-Նոռվա). — Հինդ գաւառք են սորա. և կայ նահանգս ի միջակի Թերակղզւոյն ընդ մէջ կուսաստանի և Մորիճնա լերանց լընդարձակ գաշտի, այլ առ պակասութեան ջուրց անպտղաբեր է. յամառ բայնի ոտն սառուկ լինի, և ցուրտ՝ ի ձմերային. բնակիչքն ծանրաբարոյք և լուրջք, են սղղորդք այլ հաւատարմք և հանճարեղք. ի նահանգի սոսո լսի ընտիր բարբառն սպանիայի, զի և ի սմին ե մայրաքաղաքն։

ՄԱՏՐԻՏ (Madrid, Մանդռա կարպէտանացւոց կամ Մայթրիտն). — Ի ձախմէ Մանզանարէս գետոյ յամայի և յաւազուտ գաշտի, պատեալ բարձրաբերձ պատուարօք այլ զուրկ յանպարանից, ի գեօղից և ի պարտիզաց. Թուխ եին յանապատի սնկեալ դրախտ վայելուչ, զի արգասւոյ ընդ գեղեցկագունն ի քաղաքաց Եւրոպիոյ գասի. փողոցք նորա ընդարձակք են և քարայատակք, քաղ լուսաւորեալք ի գիշերի՝ յորս գլխաւոր է Ալքալա որ ծայր ի ծայր անցանէ ընդ քաղաքն, Դոլետ, Ֆուէնգարրալ, և այլն։ Իակ

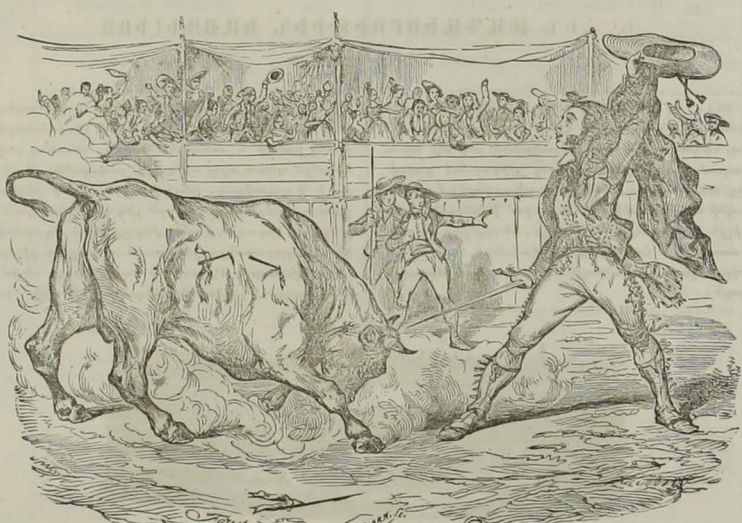

Մատրիտ

ի հրապարակս՝ Բլացգա-Մայոր (մեծ հրապարակ), Բուէրգա-սեէ-սոլ (գուռն արեւու). Բլացգա-սեէ-լա ցչէւառա (հրապարակ ընդեղինաց). յատկանուշին կան հոյակապ շէնք, և յերկրորդն յանգին ծայրք փողոցաց բազմաց, և անդ ժողովին ելք և գործատկք և հասարակաց կառք։ Երեսիվ են վնուէֆեաձբ իշէսանք Թղեաատրաց, մաքսատունն, և Թագադարանն բնական պատմութեան. եկեղեցիք ուշադիր ջուր զարգարեալ են նկարօք ևեթ. պալատք Թագաւորին արտաքոյ կան բուն քաղաքին. երեք Թատերք են ի Մադրիտ. ձեմարանք 13, մեծ պարտէզ բուսաբանութեան, պահարան արուեստից, ուսումնարանք, և մատենադարան արքունի յորում կան 150,000 միատոք և 200,000 հասորք գրոց։ Ամենայն ինչ Թանկագին է ի Մադրիտ, քանզի Կադիսեցիք յերկրագործ ծուխ ոչ պարապին, և զծառայական գործս Թողուն այլոց ոք ի գաւառաց ուսանք գան. բնակիչքք, ջուկիք, սպառաւորք, պանդոկապետք և այլն, ամենեքեան յայնմ նահանգս գան ի ծառայութիւն։ Ան քաղաքաւն կան տեղիք զբօսանաց զուարճալիք, որպիսի է Բրադոյ անուանեալ Թաղն ծառաստանօք և ճեմելիօք զարգարեալ, ուր ընդ երեկս գնան ճեմին գունդագունդ հեսի և հետեալ, ի սպառուած նորին կառուցեալ է պալատն հին Պուէն-Ռետիրոյ որ և սա ունի պարտէզս և ճեմելիս, ևս և գրասէր մի անկաբանութեան. գանձիճ նկարուց. գործատուն յախճապակւոյ, և մերձ է ի նա կրկէս ցլամարտի։

ՄԱՏՐԻՏ (Madrid, Մանդռա կարպէտանացւոց կամ Մայթրիտն). — Ի ձախմէ Մանզանարէս գետոյ յամայի և յաւազուտ գաշտի, պատեալ բարձրաբերձ պատուարօք այլ զուրկ յանպարանից, ի գեօղից և ի պարտիզաց. Թուխ եին յանապատի սնկեալ դրախտ վայելուչ, զի արգասւոյ ընդ գեղեցկագունն ի քաղաքաց Եւրոպիոյ գասի. փողոցք նորա ընդարձակք են և քարայատակք, քաղ լուսաւորեալք ի գիշերի՝ յորս գլխաւոր է Ալքալա որ ծայր ի ծայր անցանէ ընդ քաղաքն, Դոլետ, Ֆուէնգարրալ, և այլն։ Իակ

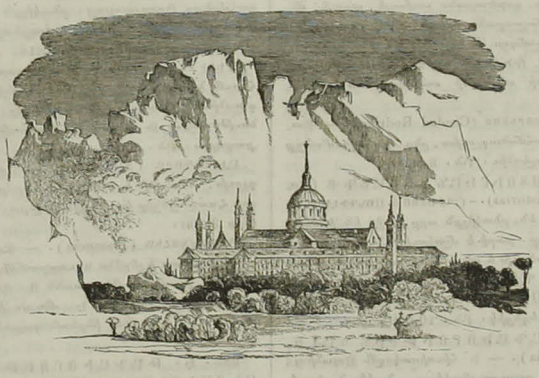
974. Քանզի զբօսանք Սպանիացւոց ցլամարտքն են, զոր և առնեն այսպէս. Ի լերանց կալեալ ցօվլ վայրենիս զհետ ձգելով ընդոց ցլուց ածեն ի քաղաքս ի կռիւ. ի Մադրիտ կրկէս ցլուցն կայ ի մէջ մեծի ամփիթէատրոնի, ուր վարձուք ունին զնստեանս հանդիսատեսք. մրցողքն ի հասարակի ճեմարանք Դոբէադորս կամ Դոբերոս կոչին, և են սեփական անուանք որոց հետի կամ երիվարած կռուիցին. ի ժողովել ամբոխն կռուողքն զգեցեալ զգեստ առաւօտեայ և յանդիման լինին ժողովրդեանն իբրև ի մեծարանս. ապա ոմն ի պաշտօնէից տերութեան տայ նշան և անգէն բանի գուռանն արձակարարինն և ցուլն դիմէ յասպարէզ. ի ծափահարութենէ և յաղաղակէ ամբոխին շուարեալ կառաւղ, մինչդեռ ժողովրդն անգուլ ազաղակէ առ շունս ԲՀԷՐՐՈ, ԲՀԷՐՐՈ, և ահա սկսանին ոգորիլ շունք ընդ ցլանս, և բազում այն է զի պատառեն զնա. մանկ յայնժամ և հեծեալ որ ի կռիւ և դէտ այն կայ պատեհ ժամանակ յորում ցուլն խոնարհեցուցանիցէ գլուխն եղ. ջերմեալ ընդդիմամարտն, և նոյնժամայն հարկանէ զնա նիզակաւ. է ուրեք զի վառեալ ցլոյն ի մէջ գին տաղերեթիւն առաջեալ տապատ արկանէ զերիվարն, և ի վերայս վտանգի անդ ժամանեն ոտանաւորքն շառաղոյն գրօշոք, յորմէ գրգռեալ ցլուն Թոզու-

Ցամարտ

գՀեՒեՆաՆ և գԻՒՆ՝ Ի վերայ Նոցին, իսկ Նոցա Թոդեալ զՊոչն փախչին, և զՀետ Նոցա գան այլ հետևակք պանտերիլեերս ձայնելաք որք ուՆին Նետս փայտեայ կարիթր ժապաւինօք փաթՈՒԹԵալս, են որք՝ Ի խուրջ Նետին գՆեն և լուցին դԻւրաքանչիւր չառաւել զպրօցացուՆին ցուցին, որք՝ Ի տես Նոցին ևս քան զևս կատղեալք հրացեալք փրփրացեալ չարձակին՝ Ի վերայ չայնժամ գՒՒաչսրն՝ Ի Նոսա որ Մադաւոր կոչի՝ պարզեալ զՒՒաքանայ գբօշն սուսերամբով չառաջ և հանէ զԻրկաԹԵն ընդ փող ցլուն, և ԵԹԵ անգԷն և անդ տապատա անկցի գազանն՝ Մադաւորն գոՒՒաանՈՒԹԻՒն լսէ՝ որպես գԻւացաքանչիւր ցուցեալ գործ, և չորրք պահապարզգք բառնան՝ Ի կրկնէն զաղիլ ցլուն, և գարձեալ սկսանի հանգԷան։ ԵրկիցյԻԹԵՆԷ լինին խաղք յամարտին, 18 ցուք կատրին առ Նուագ մի, վեց չառաւոտ և 12 չԻրէկոյ։ Սկրեն Սպանիացիք և վճաքաւ և զԻրաժշուՒԹիւն և ուՆին Ժողովս զոր ԴԷՐՔՆ անուանեն, ուր գումարին ընդ երեկս Ի կայԹըս և Ի պարէրտս։ չաՀաՆէն և Ի Թատերս։ Պալատք Թագաւորին որ՝ Ի չըՀնչոյրս Մադրիտոյ, էՒ Բարսոյ, Լա Գալա տէՒ Գամբոյ (Տուն Դաչտական), Ֆլորիտա (Ծաղկաձեմ), չեն ինչ Նշանաւորք, և գուն ուրէք բնակէ Ի Նոսա Թագաւորն։ Նոր պալատն զոր կառոյց Փիլիպպոս Ե՝ Ի 1713 չարեմուտս կոյս քաղաքին հանգԷպ Բրատոյի մեծագոյն է քան զամենայն ապարանս քաղաքին, և պահին՝ Ի Նմա պատկերք և ձեռագործք Ճարտարաց։ Ս։ Լյուեփոնս կամ Կրանիա (Granja) չոյն կոստատամա լերանց 20 փարասաս հեռի՝ Ի Մադրիտոյ է գղեակ արքունի ընդարձակ, ուՆի պարտէզս չարուստաք և զբօսանք չուրց զարգարեալ։

973։ ՒՒնուտնի է քան զրնաւս Խագորիան (Escorial) 10 փարասաս տարակաց՝ Ի քաղաքէն ապարանք ընդարձակ իբրև գղեակ և վանք, զոր չինեաց Փիլիպպոս Բ՝ Ի պատիւ Ս։ Լաւրենտիոսի, վասն որոյ և ձև իՒն կասկարայի չանագաւ տալ չինուածոյն (զի սուրբն՝ Ի կասկարայի տապակեալ վկայեաց)։ չորք Թևք են որ փակեն զքառանկիւն վայր, յորում կան երեք չԷք զուգահեռականք։ չորք ալաարակք՝ Ի ծայրս անկեանցն կերպարանեն զտաս տապակին և Թևն Նշանակի այլով չինուածով որ կայ չատաչին՝ միով՝ Ի կողմանց քառանկեանն։ չեկեղեցւոյն կան Նկարք Ճարտար պատկերահանից, և չերիմք կարելիս Ե, Փիլիպպոսի Բ։ ՄԷծ գուռն եկեղեցւոյն վանն Թագաւորաց ևԷՒ բանի և այն երկիցս, մի չաւուր միրուՒԹեան Նոցին, և միւս չաւուր յուշարկաւորուԹեան մահուան։ բայց տեսիլ Խագորիալայ և սահմանաց Նորա՝ տիրապետիք են քան ԹԷ զբօսեցուցիչք։ Ջուարձանի է քան զտաս Ապրանուէզ պալատ զոր հիմնեաց կարլոս Ե և վայելչացուցին յաջորդք Նո-

Էսկորիալ

րա, կառուցեալ յաչին Դակոյի ի գեղազարմ դաշ. ի ՝ի մէջ պարսպոյց։ Բնակիչք Մատրիտայ 210,000։

976. ԴՈՒԼԵ՛ՏՈ (Toledo, Տոլէտոն)։ — Ցեզր Դակոյի յանձուկ հովտի զոր պարսպին ժայռք և ապառաժն գործեն յամարան զոգ քաղաքին, որոյ և փողոցք անձուկք և խոտորք են. յառաջնումն նրատեին և աստ Թագաւորք Սպանիոյ, ի միջին գարու երևելի էր ամենայն քաղաքաց աշխարհին, որում վըկային և հղյակ շէնք նորին, որպիսի է մայր եկեղեցին՝ որ յառաջն ժամիի էր, գոթացի ոճով, և կան ի նմա գամբարք առաջին Թագաւորաց. ապըստիսկոպոսն Դուլետոյ նախագահ Սպանիոյ կոչի։ Բնակիչք 20,000, ուր ի ԺԴ գարու 200,000 բնակիչք էին։

ԱԼԿԱԼԱ՛ ՏԷ ՀԵՆԱՐԷՍ (Alcala de Henarez)։ — Համալսարանն զոր հիմնեաց ի սմա Ծերանաւորն Խիմինէս ի 1490, անուանի էր ընդ ամենայն Սպանիա. ի քաղաքի աստ ունաւ Սկերվանդէս որ գրեաց զքաջ Նահիտալիշն Տոն Գիխոդէ։ Բն. 6,000։

ԿՈՒԱՏԱԼԱ՛ԽԱՐԱ (Guadalajara)։ — Ուխ գործանոցս չուխայի։ Բն. 10,000։

977. Բ. ՀԻՆ ԿԱՍՏԻԼԻԱ (Գաւգիլիա լա Վիէխա, Castilla la Vieja)։ — Ի հիւսիսի Նորոյն, երկիր լեռնային և անիւթ, անմշակ և յեռնեալ յարուեստից Հարաւրուելնէ։ Բնակիչք նորա ծանրաբարոյք և աշխուժակիք են։

ՊՈՒՐԿՈՍ (Burgos)։ — Երևելին ընդ մայրաքաղաք համարեալ, այժմ ամայացեալ և խրթին. մայր եկեղեցին հղյակ է, և կան ի նմա նկարք Հարաւարաց և գամբարք Թագաւորաց Սպանիոյ։ Աստ ծնաւ Սիտ (Cid) կամ Տոն Րոդրիկ Տիաս տէ Վիվար քաջ ասպետ Սպանիացւոց ահարկուն Մաւրիտանացւոց, յիշատակարան արձանացեալ ցուցանէ զնի տան նորա, և մարին նորա հանգուցաւ ի Սան Բէտրոյ տէ Գարտէնա վենտասանի երկու փարսախաւ հեռի ի քաղաքէն։ Կայ և ի Պուրկոս համալսարան մի։ Բն. 15,000։

978. ՍԵԿՈ՛ՎԻԱ (Segovia)։ — Եւ սա երբեմն բարգաւաճ էր. ի վաղնի չինուածս նորա նշանաւորք են Ալքազարայ պալատ Մաւրիտանացի արքայից, որ այժմ վարժարան է Հարտարապետաց, մայր եկեղեցին և ջրմուղն ի վերայ երկկարդ կամարաց ածէ զջուրն ի բլոյ առ այլ բլուր, յորոց վերայ կառուցեալ է քաղաքն, ջրանցքս այս առ Տրայիանոսէ կայսերէ չինեալ են. բայց տունք քաղաքին և փողոցք մանունք նեալ են և ոչ բարեչէն։ Բն. 15,000։

ՍԱՆԴԱՍՏԷ՛Ր (Santander)։ — Ի ծոցն կասգոնիոյ. ունի նաւահանգիստ վաճառաշահ վասն հաղորդութեան ընդ Պուրկոս յայլոյ Ճանապարհաւ։ Բնակիչք 20,000։

979. Գ. ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԼԷՈՆԻ (Լէոն, Leon)։ — Ցարևմտից հին կասգիլիոյ, չէ լեռնային որպէս զաս, վասն որոյ և բարւոք մշակեալ և ծառաւէտ, բայց օդ ի ձմեռն ցրտին և խոնաւ է. բնակչացն բարք նման են հին կասգիլացւոց։ Բազում քաղաքք երևելիք են ի նահանգիս, որպէս Լէոն (8,000), Աստորիկա (4,000), այժմ կիսակործանք են։

ՍԱԼԱՄԱՆԳԱ (Salamanca)։ — Ցափուն Պորտիայ. ի հղյակայ շէնս նորա նշանաւորք են համալսարանն, և գեղեցիկ մայր եկեղեցին. ի համալսարան այն, կառուցեալ յամին 1239, յամենայն ազգաց Եւրոպայ գային ուսանել, վասն համբաւոյ իմաստութեանն, այժմ ուսանին անդ 400–500 համրակք։ Բն. 15,000։

980. ՓԱԼԱԴՈ՛ՏՈՂ (Valladolid)։ — Առ Բիսու-

երկայ, երևելի քաղաք որպէս և ի հնումն, ունի համալսարան, վարժարան հրաշինութեան, գեղեցկաշէն եկեղեցիս, գործարանս չուխայի, տուրի, մեսուրի. ի համալսարանն գնան 1,200 համրակ. ատ մեռաւ Կոլոմպոս ի 1506: Բն. 25,000:

ՄԵՏՐՆԱՆ ՏԵՂ ԻՒՈՑ ՍԵԿՈՑ (Medina del Rio Secco). — Ունի անուանի ռազմանոցս: Բնակիչք 8,000:

ՈՒՏՐՏՏՏ ՌՈՏՐԻԳՈՑ (Ciudad Rodrigo). — Քաղաք ամուր ի սահմանագրեալս, ընդ որ բազում անգ ան առ Նարոլէոնիէ: Բն. 8,000:

981. Դ. ԱՍՏՈՒՐԵԱՆՆ ՆԱՀԱՆԳԻ (Asturias). — ՕՎԻՏՈՑ և ՄԱՏՐԻԼՈՑ. — Լեռնալերք են, բնակիչքն արք քաջք են ի մարտի և գործասէրք. բարի է մշակութիւնն երկրին, որ բերէ պտուղ, ածուս և անասուն. օգք խոնաւ են և մահասպառ: Գլխաւոր քաղաք նահանգիս

ՕՎԻՏՈՑ (Oviedo). — Ունի համալսարան մի և մայր եկեղեցի գեղեցիկ: Բն. 10,000:

982. Ե. ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱԼԻՑԻՈՑ (Galicia). — Ի հիւսիսակողմն Սպանիոյ, երկիր լեռնային բարեբեր մշակեալ. բնակիչքն ժուժկալք են բարեբաղձ, գործունէապէս և քաջք ի պատերազմի. մշակութիւնն և հովուագործութիւն միա գնեն ի հայրենիս իւրեանց, և ամի ամի երբեմն մի մարդկան պանդխտին յայլ նահանգս Սպանիոյ և ի Բարգոգալս և ծառայեն օտարաց. և գրամքն որ ընդ նոսին գնեն կալուածս կամ վաճառս ի հայրենիս իւրեանց:

ՍԱՆ ԽԱԳՈՑ կամ ՍԱՆ ԵՒԿՈՑ ՏԷ ԿՈՄՊՈՍՏԷԼԼԱ (San Jago de Compostella, Ս. Յակոբ Կոմպոստելլայ). — Մեծ և անուանի ուխտատեղի. զի ի մարսրան մայր եկեղեցւոյն կան նշխարք Ս. Յակովբայ առաքելոյ որ նախ քարոզեաց ի Սպանիա, ուր և յաքսենչից գային բազում ուխտաւորք. յերկուս բաժանեալ է տաճարն, վերինն նոսիրեալ է Ս. Յակովբայ Մեծին, տաորինն Փոքուն: Ի համալսարանին որ հիմնեցաւ ի 1531 ուսանին 1,000 աշակերտք: Բնակիչք 30,000:

983. ԳՈՐՈՒՆԵԱ (Coruna). — Քաղաք ամուր և նաւահանգիստ մարսիկ նաւուց, կայ ի նմա աշտարակ կանթելապիր որ բազուկք ի հեագիտայ համարձակ ընծուած փխիիկեցւոց. ունի քաղաքս գործարանս կտաւուց: Բն. 15,000:

ՖԵՐՐՈԼ (Ferrol). — Լաւագոյն նաւահանգիստ պատերազմական նաւուց, ունի ամրութիւնս, զինուռ բանոցս, շարող նաւաշինութեան, և ծովակ գեղեցիկ վասն նորոգութեան նաւուց: Բն. 16,000:

ՎԻԳՈՑ (Vigo). — Նաւահանգիստ վաճառաշահ: Բն. 6,000:

ՕՐՆՍՍԷ (Orense). — Ի վերայ Մինհոյ, ունի գիւղս նեբեր անգաստանս ի սահմանս իւր: Բն. 6,000:

984. Զ. ԷՍՏՐԻՄԱՏՈՒՐԱ (Estremadura). — Ի հարաւոյ Լէոնայ, նահանգ ընդարձակ և սակաւամարդ, և անմշակ վասն ցամաքութեան երկրին և բազմութեան ջոտից ոչխարաց որ արածին ի դաշտս նորս. բնակիչքն ծանրաբարոյք և ժուժկալք, քաջք են ի մարտի:

ՊԱՏԱՒՈՍՀ (Badajoz). — Աա կուսաժանայ, գիւղաքաղաք ամուր, երկու փարսախաւ հեռի ի սահմանաց Բորդոգալոյ. բնակիչքն համբաւեալ են ի նենգս մարտից և նոքին Ռոմացիալ. Բն. 14,000: Ընգգրկացիք սիրելցին սմա ի 1812:

ՄԵՐԻՏՏ (Merida). — Աա կուսաժանայ, ատ ի հնումն նոտեր գաղղիական հեռվմայեցի բարեբաստիկ, գոսանին ի նմա բազում հնութիւնք հռոմայեցի ազնութենից. չթ գարուս 3 փարսախ էր չրջապատի քաղաքիս: Բն. 9,000.

ԱԼՔԱՆԱՏՐՈՒ (Alcantara). — Ամրոց սահմանադրեալ, անուանի է կամուրջն բարձր 200 ոտնաչափ ընդ հեռվմայեցիք կառուցին ի վերայ Դաւոյի: Բնակիչք 3,000:

ՐԼԱՍԵՆԻԱ (Plasencia). — Քաղաք փոքրիկ և գեղեցկաշինատ ի լերինս կուսարտայս, փարսախաք մի հեռի է ի սահմանէ Լեռնատանն Ս. Յակոբոս, ուր ա ռանձնացեալ կաթոլտսի Ե, մեռաւ ի 1558, կենդանեաւն առեալ ինքեան պաշտօն մեռելոյ: Բնակիչք 7,000:

985. Է. ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԲՆԻԿ ԱՆ ՏԱԼՈՒՍԻՈՑ (Andalusia). — Ջայս անուն էառ նահանգս ի վանդալացւոց որք տիրեցին նմա ժամանակս բազումս. կուսաստլքիվիր գետ ծայր ի ծայրէ գնայ ընդ նահանգս և զուարթացուցանէ գրաստրեալիւն նորս, որպ բարի է և կիմայ. սիերրաս Մորենաս լերինք անջրպետեն ընդ նա և ընդ Լուսրեմատուրա և Նոր կաստիլիա ի հիւսիսոյ, ի Տպանոյ սիերրաս Նեւատաս բաժանէ զայն ի կրանադայ. կան ի նոսա բազք անգորձք ոսկւոյ, արծաթոյ, կապարի և սղնձոյ. բնակիչք սերտնդք Պհգաց և Մաւրիտանացւոց՝ քաղցրաբարոյք, եռանդունք և մեծամտիք են: Համալսարան են երկուքք երկրիս:

986. ԳԱՏԻՍ կամ ԳԱԴԻՒԷ (Cadiz, կադիս).

Գատիսի

— Քաղաք անուանի և առ հինան, գեղեցիկ ունի գիպս ճեռնատ վաճառականութեան. Հոխոտութիւն քաղաքացւոց մերձակայից և կրթուածիւն քնակչացն զարգացուածոյց ազանց բերին երկրիս: Կառուցեալ է քաղաքս ի սպառուած կղզւոյն Լէոնայ. ընդ կղզին և ընդ ցամաքն հաւասարեալ ինն է ծովիս բաւական ի տանել և նաւս մեծամեծս, մտանողաց ի ցամաքին և ի կղզւոջն ամրացուածոնէն զայն, որ և կիրկաւս տրոհի, ի գոգ գաստհեալ և ի գոգ բոնի գալէայ. յամրոցն նշանաւոր են Պրոգատէրդ՝ զրամ տիրացան Գաղղիացիք ի 1823, և Բուրբոգի Ռեալ որ ունի մեծատոհոս ապի. նաւարանն և զինաւորանոցն և մեծագոյն նաւուց են ի կղզեկին գտան

քայ. Զուար ըմպելոյ ածէն ի գեղջկի գեղջէն Բօ-ւերդոյ տէ Սանդա Մարիա (16.000 բն.)։ Վաճա-ռառականութիւն քաղաքիս ընդ Ամերիկոյ մեծ էր յառաջնումն, զորդիս կարևոր և վան գաղթակա-նացն Սպանիոյ. կան ի նմա վաճառականք ի բա-զում ազգաց եւրոպայ. ունի ձեմարան գեղարուես-տից, գրոց նաւարկութեան. փողոցք նորա թէ-սիս և անձուկք այլ գեղեցկիք են և սուենք բարե-շէնք։ Գաղղիացիք զամս երկուս պաշարեալ ոչ կա-րացին առնուել զքաղաքս զոյս առ Նեպոլէոնիս. 150.000 բնակիչք էին ի նմա յայնժամ, այժմ 72.000։

ԻՍԼԱ ՏԷ ԼԷՈՆ կամ ՍԱՆ ՖԷՐՆԱՆԴՈ (Isla de Leon, San Fernando)։ — Ի կղզւոջն Լէոնի, քաղաք վաճա-ռաշահ։ Բն. 17.000։

987. ԽՍԷՐԷՍ ՏԷ ԼԱ ՖՐՈՆՏԷՐԱ (Xeres de la Frontera)։ — Հեռի տասն փարսախս ի գաւխահեայ ամուրի վան գինւոյն որ ի սահմանս նորա լինի։ Մերձ է ի քաղաքս բանակատն ուր Իտոլիկոս արքայ Գեթաց պարտեալ՝ յամին 712. եթեղ զպատիս ի ձեռս Մաւրիտանացւոց։ Բն. 40.000։

ՍԷՒԻԼԻԱ (Sevilla)։ — Քահկէ կռատաւքիվրայ, քաղաք երևելի և վաղեմի, կառուցեալ մաւրի-տանացի ոճով. Նշանաւոր է մայր եկեղեցին յորում 82 սեղանք են, արձանք և պատկերք Նաւարա-գործք բազում, ամք կայ և յիշատակարան Քրիս-տոփորի Կոլոմպեայ այսու վերադառնելոյ ընդ

Աքահնի՛ւ, և կասգիլեայ	A Castilla y Aragon
Կոլոմպոս՝ աշխարհ նոր ապա։	Otro mondo dio Colon.

Նշանաւոր են և խիրալաս աշտարակն 364 ոտնաչափ բարձր, յորում կան սանդուխք ոլորտապտոյտ մինչև ի կատար նորին, և հրապարակ վաճառականաց, գարպաս մի մաւրիտանացի, թէատրոնն, զուարճու-թիւնք, և գործարան ծխախոտի յորում 1700 գործաւորք են. Ջրանցք մաւրիտանացի 400 կամ-րջք. պարիսպք քաղաքին հռովմէական շինուածք համարին. ի Սեւիլիա կայ ձեմարան հաստատեալ ի 1504, ձեմարան գեղեցիկ զարուեստից և մասնա-գարանք. վաճառականութիւն քաղաքիս բարգաւա-ձեալ էր յոյժ ցորչափ վաճառքն ոչ ժողովէին ի Գա-ձիսէ. և այժմ կրկին արծարծի ընկերութեամբ մի շոգենաւորաց։ — Փարսախաւ հեռի է ի քաղաքէս գեօղն Սանդի Բոնդէ, յորում կան աւերակք խոս-լեկայ՝ ուր ծնան կայսերքն Տրայեանոս, Ադրիանոս և Թէոդոս։ Բնակիչք 120.000. էր երբեմն զի 400.000 անձինք բնակէին ի սմա։

988. ԳՈՐՏՈՎԱ (Cordova, Կորդուբա)։ — Քաջաքն

Գետտոմա

կռատաւքիվրայ, անուանի առ Հռոմայեցսվք, յորում ծնան Սենեկա և Լուկիանոս. յիշատակութեան Մաւրիտանացւոց մզկիթաքաղաք էր նոցին, յորոց ի չինուածոց կայ մնայ ցայժմ մզկիթն որ յա-ռաջն մզկիթ էր, ըստ որում և չորք Ա-ֆէ-թէ կո-չի, ուղղութիւն նմին է Մեքա, 19 խորանայարկք են նորա, 850 սիւնք կռնապք և 100 մատուռք։ Բնա-կիչք 50.000. իսկ երբեմն էին 300.000։

Ի սահմանս Գորտուվայ բնակեալ են զաղթականք Գերմանիոյ, զորս պանդխտեցոյց անգր Օլավիէս ի 1767, նոքա զամայն վերնկրէն յարգասաբերութիւն ա-ձէին, և կոչին առանք նոցա Գաղղիա, Գառլոդա, Լուիզիանա։

ԷՏՋԻՈՍ (Ecija)։ — Քաղք խէնիլայ, նշանաւոր է վան բուսոցն բամբակի։ Բն. 56.000։

ՍԱՆ ԼՈՒՔԱՐ ՏԷ ՊԱՐՐԱՄԷՏՈՒ (San Lucar de Barrameda)։ — Ի բերան կռատաւքիվրայ, համարի Նաւահանգիստ Սեւիլեայ։ Բն. 20.000։

ԳԱՐՄՈՒՆԱ, ՕՍՍՈՒՆԱ, ԱՐԿՈՍ ՏԷ ԼԱ ՖՐՈՆՏԷՐԱ (Carmona, Ossuna, Arcos de la Frontera)։ — Որոց էն 13.000 բնակիչք։

ԽԱՆ Է (Jaen)։ — Քաղաքն Սիերրա Կէւատա լերանց, որոյ է հոյակապ մայր եկեղեցի։ Բն. 20.000։

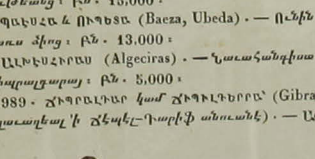
ԱՆԴՈՒՀԱՐ (Andujar)։ — Քայգէպէս և ձիթապէս գաշտի լեզու կռատաւքիվրայ, ունի գործարանս ա-նօթոց բրան որ առաքին ընդ ամենայն աշխարհն։ Բն. 13.000։

ՄԱՐԹՈՍ (Martos)։ — Ի սմա կան ճեպոտածք հը-նուելեանց։ Բն. 15.000։

ՊԱԷՍԱ և ՈՒՒԵՏԱ (Baeza, Ubeda)։ — Ունին վա-ճառս ձիոց։ Բն. 13.000։

ԱԼՃԷՍԻՐԱՍ (Algeciras)։ — Նաւահանգիստ առ ձիպրայդար։ Բն. 5.000։

989. ՁԻՒԳՐԱԼԹԱՐ կամ ՁԻՒՐԱԼԹԱՐ (Gibraltar, աղաւաղեալ ի Ջեպէլ-Թարիֆ անուանէ)։ — Ամուր

Ձիւրալդար

քաղաք ընդ իշխանութեամբ Անգղիացւոց ի 1704 ամ և այսր, առ նեղացեալ՝ որով Ափրիկէ բաժանի Լեւրո-պայ. բերդ նորին կառուցեալ է ի վերայ 1.400 ոտ-նաչափ ժայռի բարձու ի սեպագնեայ ծովու յորում չեք կառուսն ոտիւ, վան որոյ և անառիկ է. այս է կալ-պէ՝ մի յԵրեակղեան արձանացն Համբաւելոյ առ Ջբլթս-քաղաքն կառուցեալ ընդ նովաս ունի նաւահանգիստ բարի. պատսարքն Ս. Հռոքոսի բաժանեն զնա ի ցամաքակղզւոյն։ Անուանի եղև յոյժ պաշարումն քա-ղաքիս ի 1781 և 1782։ Բազում աչխատութեամբ

հաստեալ է յատակեր ժայռին՝ ձանապարհս հեռաւոր կաց և ձիոց և կառաց, կամարս և անձաւս, և մարտկոցս յարդարեալ յամենայն կողմանս. այլ և հողով ծածկեալ ուրեք ուրեք զերեսս վիմայն և պատուհասս յօրինեալ: Մաւրիտանացիք տիրեալ Նմին յամին 711 եգին զանուանդ, իսկ Սպանիացիք կոչեն Խոպալդար: ԲՆ. 20,000:

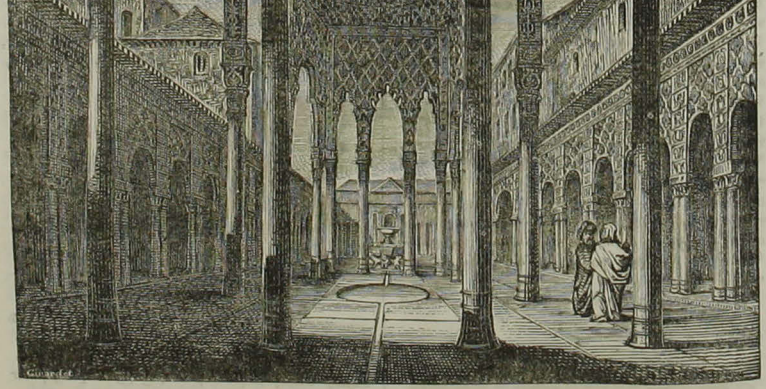
990. Ը. ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԿՐԱՆՆԱՏԱՑ. — Որ է հարաւային կամ վերինն Սպանիա, զորով վարի Միջերկրական, և լերինքըն Նեւատա և Ալբուխառաս ձգին ի Նմա. կլիմայ ամանց նահանգիս յար և նման է Ափրիկէոյ. լինի անդ բամբակ, շաքար, արմաւ, և այլ բոյսք Ջերմին աշխարհաց. ըստ որում և հողին տատպահան ընչից անդ Սոլանոյ կոչեցեալ. Ալբուխառաս լերինս բնակեն 40,000 Մօրիսքոսք, սերունդք Մաւրիտանացւոց. են անդ և կաղարաշատք:

ԿՐԱՆՆԱՏԱ (Granada). — Քաղաքն Սիերրա Նեւատայ, ի վերայ բլրոյ ոտից ծառագանն Խնիվէ և Տարըյ, երեսին եր յոյժ ի ժամանակս Մաւրիտանացւոց և 400,000 բնակիչք էին ի Նմա. մարթ է բաժանել զայն ի յորիս մասունս՝ ի բուն քաղաք յորում կան գեղեցիկ շէնք, հրապարակք և աղբիւրք, յամրոցն Ալհամպրա ի բլրի, և յերկու արուարձանն Ալբայիցէին և Ընդհեքեր՝ յոր բնակեն մեսաքսագործք և նմանիք նոցին. յամենայն տունս դվնաւորաց ըստ սովորութեան Մաւրիտանացւոց կան աղբիւրք և վանք կտաւիք: Նշանաւոր տեղի քաղաքին է բլուրն Ալհամպրա կամ

Ալհամպրա

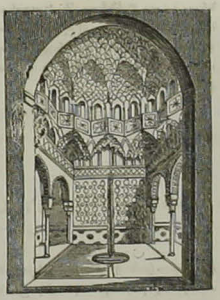
Ալհամպրա, ուր է դղեակն կառուցեալ ի Կարոլոսէ Ե այժմ կիսաւեր. անդ է Ալհամպրա պալատն մանրանաչի Թագաւորաց, զորմանալի վիճակաւ մանրանաչի, զորոյ քանդակաց կարելոս եմ զնան մի ի Նիւթ վիճակութեան խրոյ դղեկին, արտաքուստ ընդերի նշանաւոր ինչ ի Նմա բաց ի Թանձրութենէ օրմոցն

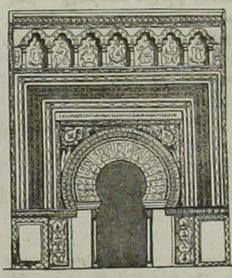
Դահլիճ Աթիծոց

և ստուար աշտարակաց, բայց ի ներքուստ ճոխութեամբ արուեստին հրաշալի է. են ի Նմա ընդարձակ դահլիճք երկու կճասաւք, զարդարեալ սեամբք և առաղաստք. անպարտ մնացեալ են և բաղանիքն և

գահլիճն Ամբասհախարհանց

Դահլիճն Ախենհահախանց

Դռնան պահարանի Կորանիհե

րոց վերին կողմն է գեղեցկաչէն մայր եկեղեցւոյն. համալսարան քաղաքս հաստատեալ է ի 1531, ուր ուսանին 800 հաճախակ. բն. 85,000։

991. ՄԱԼԱԳԱ (Malaga). — Ցեղը կոստալմեհոնայ է գեղեցիկ վճաւկի. աստ նաեի վարիչ նահանգին. ունի նաեահանգիստ ուսոի առաքելն զանուանի գինին Մալակայ և զիրգա ջերմին գաւառաց. բոլք կապարոյ Մալակայ ղոր սկսան

Մալակա

գործել ի 1823 ամէ և այսր, տան ամի ամի միլիոն մի կենդհնար։ բն. 52,000։

ՎԷԼԷՍ–ՄԱԼԱԳԱ (Velez–Malaga). — Եւ սա նահանգհիստ վաճառուց պաղղ։ բն. 15,000։

ՌՈՆՏԱ (Ronda). — Քաղաք կառուցեալ ի լերան ցամքիս ի վերայ երկուց քարաժեռից կամրջաձ միացելոց, ընդ որով չ'270 ոտնաչափ խորոշ անցանէ կուռատպրա գետ։ բն. 19,000։

ՄՈՏՐԻԼ (Motril). — Ունի ի սահմանս իւր եղեգնուտս չաքարի։ բն. 12,000։

ԱԼՄԵՐԻԱ (Almeria). — Նաեահանգիստ առ Մաեբիտանացւովք, վաճառաշատ չորք։ բն. 26,000։

ՊԵՐՃԱ (Berja). — Քաղաք փոքրիկ յոսին Սիերրա Կառոլոյ, առ մեք պայծառացաւ վան բովուց հապարոյ որ ի նմա։

ԱՆԴԷՔԷՏԱ (Antequera). — Ազատաշնորհ երկիր զատուցեալ ի նահանգին ընդ ամէն կրանատոյ և Սեւիլեայ · 40.000 մարդիկ են ի նմա, գլխաւոր քաղաք նորին Անդէքէտա 20,000 բնակչօք։

992 · Թ · ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՄՈՒՐՍԻԱՅ

ՀԻՈՑ. — Ի հիւսիսոյ արեւելից կրանատոյ, լեռնավայր է և անմշակ, հիմամբ նման է Անտալուսիոյ · արգաւանդ հող և բարեբեր է, հովիտն Սեկուրոյ բերէ ընդեղէնս և մեսաքս։

ՄՈՒՐՍԻԱ (Murcia). — Մաբրիտանացի ոճով շինեալ, անուանի է վասն գործարանացն մետաքսի, սանուիմիսն մեծ եղև ի սմա ի 1829։ բն. 38.000։

ԼՈՐՔԱ (Lorca). — Ունի կապարի և պղնձոյ բովս ի սահմանս իւր։ բն. 42,000։

ԱԼՄԱՆՍԱ (Almanza). — Քաղաք փոքրիկ, յորում

Ալմանսա

նշանաւոր են համանուն գղեկին աւերակք. Գաղղիացիք ի 1707 ասո յաղթանակ տարեալ, հասատեցին զայնքորդուհիւն Թագաւորութեան Սպանիոյ ի զարմ Պուրպոնեան: Բն. 6,000:

ԳԱՐԴԱԽԵՆԱ (Cartagena, Կարթեդոն Նոր անուանեալ). — Շինեալ ի Կարթեդոնացւոց. շահաստան նաւահանգիստ ի Միջերկրականի, երկրորդ նաւահանգիստ Սպանիոյ, ունի վարժարան նաւարկութեան. մեծ սասանութիւն եղև և ի սմա յամին 1829: Բնակիչք 38,000:

Բ. ՀԻՆ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԱԳՈՆԱՑ

993. ԺԴ. Ի բնիկ Թագաւորութեան Արագոնայ որ զտամբ Պիւրենեանց, են բազում լերինք յորոց միջի Էսար գետ գործէ հովիտ լայն, ի հիւսիսակողմն ան, կանի հրուանդանն Հարաւային կոչեցեալ լեառն 9,000 ոտնաչափ, և Լեառնն Կորուսեալ 11,000 ոտն. ի գուռնէյայ միոյնէ ի Սարակոսա ձգին ջրանցքն կայսերական զոր ետ գործել Կարլոս Ե, որ ոչ միայն Նաւարկութեան նպաստ, այլ և յոռգուծն անդաստանաց. կլիմայ երկրին ցրտագոյն է քան զկաստիլիոյ, բայց լինի անդ ցուրեան և ձէգ առաւ: Ցառաջնումն Թագաւորութիւն Արագոնայ ժառանգեցաւ իշխանէ, բայց Թագաւորին պարտք էին անտալ աղուսականաց և եկեղեցական գաւառ. առ այս և պաշտպանակալ ոմն կարգէր առ արքայի յուշաբար ազատութեանց հպատակացն, և յընտրութեան նորոյ Թագաւորի ասէր ցնա. "Մեք հաւասարքս քո՝ ,, ընտրեցաք զքէզ ի Թագաւոր մեր, դուն մեր է ,, դեալ, զի պատուռ կացցես և պաշտպան օրինացս ,, և իրաւանց մերոց. ապա թէ ոչ ,,: Եւ ցորդ ազատասերութեան բարս ցուցանէն Արագոնացիք, խրոխտք են և ի մարտի, և սոքա և կալվածագիք քաղաքդիք համարին քան զամենայն Սպանիացիս:

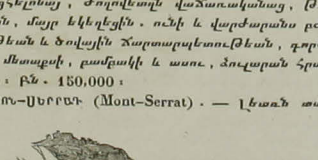
994. ՍԱՐԱԿՈՍԱՆ (Zaragoza). — Յաջմէ Էսար գետոյ, արքեպիսկոպոսանիստ քաղաք գղեաւոր, անուանի եղև վասն պաշարմանն զոր տարաւ ի զրոյց Նապոլէոնի. Բալաթիքա զբոլոր սակաւուք պահպանեաց պաշտպանէր քաղաքին. ի կործանել ամրոցն և պարսպաց նորին, յեկեղեցեաց և ի տանց կառուցին մարդիկն, յորս անուանի գոյն և աշխատանք ոմանք ի կառուցէ. մինչև Ճարակիալ տոլոյ և անկեալ մարտիկ զբոլորանին, ի սպառ աւերեալ անկաւ քաղաքն ի ձեռս Լանայ գաղղիացւոյ զբոլորի: Բայց յեղերսին անդ վերջին ամիս պատերազմին անկան 54,000 անձինք աստ և անտ: Կայ ի քաղաքին համալսարան հիմնեալ ի 1472 ուր ուսանին 1,000 հմտարուք, անդաման գեղարուեստից, գործարան կերպասի և կըտաւուց, պատկեր Առաւածածնայ հրաշագործ ի հոյակապ մայր եկեղեցւոյնէն. յաջոյ է ե վաճառականութիւն ի վերայ Էսպայ: Բն. 48,000:

ՀՈՒՍԿԱ (Huesca). — Ունի համալսարան մի 500 ուսանողաց հիմնեալ ի 1354: Բն. 10,000:

995. ԺԱ. ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ԿԱԴԱԼՈՆԻՈՅ (Cataluna, Կագալոնիա). — Յարեւելս Արագոնայ առ ոտամբ Պիւրենեան լերանց. ցրտին և փոփոխական կլիմայիւ. երկիրն բարւոք մշակեալ և ոռոգեալ ի բազմապատիկ ջրանցից բերէ ընդելգնս, վուշ, կանեփ, պտուղ, և այլն. արուեստից Յարատուութիւն մանաւանդ կատուեց ի Թղթոյ յատաջացեալ ե ի Նահանգի ատ քան յայլսն, և բնակիչքն գործունք են, քաջարիք, անխոնջք ի մարտ, սիրողք Հայրենատուր ատանդից և ազատութեանց, և անհաշտք Թշնամութեամբ ընդ կասկիլացիս:

ՊԱՐՑԵԼՈՆԱ (Barcelona). — Մի ի Գ. Ք. Սպանիոյ և ի վաճառաշահութեան երկրորդ, գիւղ Նորին և տահմանք իւր գեղեցկիք են. ունի միջնաբերդ և ապառն Մոնթ-Ժուի անուն, Նաւահանգիստ ազատ այլ ծանծաղ. Պարսկեղեցիք է արուարձան ծովափնեայ, բնակութիւն Նաւագին և ձկնորսաց. Նշանաւոր են ի քաղաքիս պալատն Նահին կոմսից Պարցելոնայ, ժողովատն վաճառականաց, Թէատրոնն, մայր եկեղեցին. ունի և վարժարանս բժշկութեան և ծովային Հարուստարուեստութեան, գործարան մետաքսի, բամբակի և ատուռ, ձուլարան հրացէնից. Բն. 150,000:

ՄՈՆ-ՍԵՐՐԱՏ (Mont-Serrat). — Լեառն ամայի

Մոն-Սերրատ

ապառաժոտ 7 կամ 8 փարսախաւ հեռի է ի քաղաքէ ատտ. են ի նմա իբր 12 Մենաստանք, յորոց մի է և ոսկետաղի հրաշագործ պատկերի Ս. Աստուածածնայ, յորմէ եւ Ս. Խաչատիս Լոյսլոյ հիմնագիր Յիսուսեան ընկերութեան յամին 1522: Ա նՆաբոլէոնիս Գաղղիացիք և Սպանիացիք կանգնեցին անդ ամրոցս:

996. ԴԱՐՐԱԳՈՆԱ (Tarragona, Տարրագոն). — Քաղաք ամուր ի քարուտ լերին առ ծովեզն, արքեպիսկոպոսանիստ. գաւանին ի սմա նշխարք Հռոմոյեցի քննասածոց. Բն. 12,000:

Պարցհլոնա

ՌԷՈՒՍ (Reus). — Քաղաք չինեալ արդեսեք Ճարտարութեանն, երկու վարսախաւ և կիսով հեռի ի ծովէ, ասան մի սոսկ էր սա 50 ամք յառաջ: Բնակիչք 30.000:

ԻԳՈՒԱԼԱՏԱ (Igualada). — Ունի գործարանս զինուց: Բն. 14,000:

ԴՈՐԹՈՋԱ (Tortosa). — Քաղաք ամուր և վաճառաշատ առ Էպրայ: Բն. 18.000:

ԼՒՐԻՏԱ (Lérida). — Ամուր քաղաք որոյ է բերդ յանմատոյց ժայռի: Բն. 16,000:

ՄԱՏԱՐՈՑ, ՕԼՈՒ, ՄԱՆՐԷՍԱ (Mataro, Olot, Manresa). — Քաղաքք նորաչէնք Ճոխացեալք ի շահս վաճառականէնէ մեռաքսի, բամբակի և կտաւուց: Բն. 25,000, 16,000, 10,000:

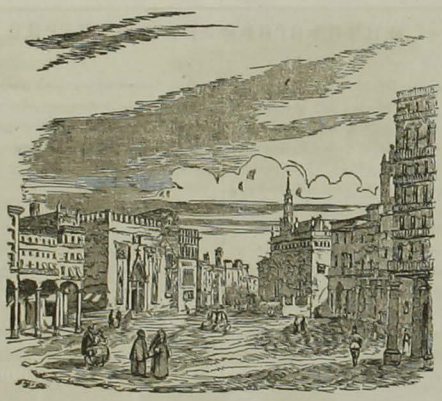
ԽԵՐՈՒԱ, ի վերայ Դևբայ, ՖԻԳՈՐԱՍ, ՌՈՍԱՍ (Gerona, Figueras, Rosas). — Ամրութիւնք կարևորք ի գլուխս սահմանաց աշխարհին: Բն. 15,000, 5,000, 1,800:

ՈՒՐԴԷԼ (Urgel). — Ունի ամուր բերդ ի պաշտպանութիւն անցից Բիւրենեայց ի վերայ Ճանապարհին որ ի Պիւրենեանս:

ԳԱՐԴՈՒԱ (Cardona). — Քաղաք փոքրիկ, անուանի վասն աղի բլրոյն որ ի սահմանս նորա 550 ոտնաչափ բարձրութեամբ և վարսախաւ շրջապատ նորա, բազմացունի է աղն և կարծր յոյժ, մինչև գործել անոր անօթս:

997. ԺԲ. ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՎԱԼԵՆՑԱՑ. — Ի հարաւոյ կաղաղնիոյ, անձուկ սահմանս ծովու, յորում չիք նաւահանգիստ անբոյթ. կլիմայ նորին բարեխառն է, մեղ և սառոյգք ոչ լինին անդ, բնակիչքն զուարթունք են, ժիրք, Ճարտարք, որք և զնահանդն ամենայն իբրև դրախտ յարգարեցին ի լբրնս ապաղբս տանելով հող բուսաքեր, իսկ դաշտք՝ մանաւանդ որ Հուերդաս կոչին պարուրեալք՝ բարեբերք են յոյժ ուռոգեալ ջրագարշիւք: Բաղում ազգք աղ նիւ գինեաց լինին աստ, յորս ընտիր է «Խ-ՀԵՐԷՍ գինի, նոյնպէս և չամիչ նորին. բերէ երկիրն ընդեղէնս, ձեթ առատ, որիզ, արմաւ, Թուզ, և մեռաքս բաղում:

ՊԱԼԵՆՍԻԱՒՆ (Valencia, Վալենցիա, Վաղենսիա). — Ցաջորմ կուսատալվիրայ ի դեղեցիկ դաշտս. փողոցք նորին նրբինք և խոտորք այլ մաքուրք են. ի շէնսն նշանաւոր է մայր եկեղեցին և Էլ Լեալ պալատ հին. գաւառան որ Ալամեստա անուանի տնկեալ նռնենեօք, նարնջօք և ազգի ազգի պտղաբեր ծառովք՝ զուարճագեղ է քան զամենայն արքունի Ճեմելիս Սպանիոյ. զբօսանք բնակչաց են հանդեսք եկեղեցւոյ, այլ ոչ անխառն ի Թաւեբական պատկերաց: Ի համալսարանին կառուցեալ ի 1404 և բարեկարգեալ ի յետին ժամանակս ուսանին իբրև 1500 հոգիք. ի գործարանս մե-

Պալենահիա

տաքսի 25,000 գործաւորք են։ Կաւահանգիստ Պալենսիոյ է ի խորը Կրաոյ գնաք, ուստի բառնան վառ Ճառակարք զգինի և զգբի։ Բն. 70,000։

998. ԱԼԻՓԱՆԴԷ (Alicante). — Ի ծովեզերին ուր կայ անբոյթ կայան նաւուց. յետ Պարցելընայ և Գատիսհեայ սա բարգաւաճ է ի վաճառականութեան, վաճառք նորին են չամիչ, գինի, ցգբ, մետաքս, սար նուրբ, գեղեցիկ են ջրջակայքը Ալիգանդայ, ուսումնարանքն ընտիր։ Բն. 26,000։

ՄՈՒՐՎԻԷԴՐՈ (Murviedro). — Գաղաք ծովեզերեայ, յորում աւերակք բազումք են. անգ էր Սագունտոն քաղաք բարեկեցիկ, զոր Անիբաղ աւերեաց, քաղաքացիքն ինքեանք յանհնարս մահու հաւր հարին և կամովին հրկեզ եղեն ի նմին. Հաւմայեցիք վերականգնեալ զքաղաքն առաւել ևս վայելչացուցին. ի միացորդս չինութենեանց նոցա նշանաւոր է Թէատրոնն, ուր հանդէս Թատերական արարին Սպանիացիք և յանցեալ դարու. ի բլուրս մերձակայս կան աւերակք եօթն ամրոցաց Արաբացւոց, սահմանքս այսքիկ բարք մշակեալ են։ Բն. 8,000։

ՍԱՆ-ՖԷԼԻՊԷ (San-Felipe). — Աւերեալ ի մարտիյամին 1707, և վերստին կանգնեցաւ։ Բն. 16,000։

ԱԼՔՈՅ (Alcoy). — Ունի գործարանս Թղթոյ կարեւորս։ Բն. 18,000,

ԴՈՐՐԷ ՎԻԷՅՈ (Torre Viejo, որ Թաղամանի՛ հին աշտարակ). — Գաղաք փոքր կործանեալ ի սաստնութեան երկրի 1829 ամին։

ԷԼՉԷ (Elche). — Ջոր պատեն արմաւենիք, նշենիք, Թզենիք և նարնջենիք։ Բն. 21,000։

ԳԱՍՏԵԼԼՈՒ ՏԷ ԼԱ ՊԼԱՆԱ (Castellon de la Plana). — Մերձ ի ծով ի բարեբեր վճակի, ուր լինի կանեփ ընտիր։ Բն. 16,000։

999. ԺԳ. ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱԼԵՈՐԳԱՑ. — Որ է ժողով կղզեաց, որոց վանդաք տիրեցին յամին 426, Մաւրիտանացիք յ'798, Սպանիացիք ի 1229, Նստան անգ և ինքն իշխան Թագաւորք առանձին. ի հնումն Հռովմայեցիք ընդ կարեքեղնացւոց կագեին ի վերայ Մալեորգայ և ի նորումն Անգղիացիք ընդ Սպանիացւոց։ Պալէարեան կղզին կղզեքն, Գիմենեսիա առ հինն կոչեցեալք, այն է Մալեորգա և Մենորգա, որոց բնակիչք ճարտար պարսաւորք կեին ի հնումն. Բիզիուսեան անուանին Իվիսա և Ֆորմենտերա։ Լեռնային արգաւանգաձոյղ են կղզեքս, մանաւանդ Մալեորգա. կլիմայ նոցին որպէս զվալենցիոյ։ Ժողովուրդն երկրագործութեան, ձկնորսութեան, խաչնագարմանութեան և վաճառականութեան պարապէ։

ՄԱԼԵՈՐԳԱ կամ ՄԱՅՈՐԳԱ (Mallorca, Մեծն Փալէարիս). — Գլխաւոր քաղաք կղզւոյս է Բալմա ամբոր, և վաճառաշատ ի ծովեզերին, ունի ուսումնարանս. զվաճառս սորա հանեն ի գաղարեաս (կապարիս) կղզեակ։ Բն. 33,000։

ՄԵՆՈՐԳԱ կամ ՄԱՅՈՐԳԱ (Menorca, Փոքր Փալէարիս). — Ոչ քաջ մշակեալ. գլխաւոր քաղաք սորին Բորդ-Մահոն (Մագոն), անուանի է ամրութեամբ և նաւահանգստիւ։ Բն. 19,000։

ԻՒԻՑԱ (Ibiza, Եբուսոս). — Ցորում գլխաւոր քաղաք համանուն։

ՖՈՐՄԵՆՏԵՐԱ (Formentera, Ոխիաս). — Ի կղզւոյս են գերդաստանք միայն անձինք։

Գ. ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՆԱԻԱՐՐԱՑ

1000. ԺԴ. Թագաւորութիւն Նաւարրայ ձգէր առ ոտսմբ արևմտեան Պիւրենեայց, 330 փարսախս քառակուսի. կլիմայ երկրին ցրտին է վան լերանցն, այլք ի լերանցամէջս ուրէք ևեթ կան. նշանաւոր է հովիտն Ռոնսըվլ (Ռոնցէս-Վալլէս), ղի ասս ասի ի գառնալ Մեծին կարոլոսի յաղթութեամբ ի մարտսէն Արաբացւոց, բնակչաց պիւրենեայց յանդգնասիրց յարձակեալ ի վերայ նորա և սպանեալ զարէ զաշտսային Ռոլան, զորմէ շատ ինչ պատմին երգագանք միջին դարուս: Թագաւորութիւն Նաւարրայ ձգէր յայսկոյս և յայնկոյս պիւրենեան լերանց, և վասն մասինն որ ի հիմն Գաղղիոյ՝ Թագաւորք Գաղղիոյ կոչեցան և Թագաւորք Նաւարրայ. միւսոյ մասինն ուրեակ ուղղափառն Ֆերդինանտոսի Թագաւորի Արագոնայ հաստատեաց զայն յայտնի Թագաւորութիւն Նաւարրայիկ ի Պասքաց սերեալ և զնոցին լեզու խօսին, կրօնվքե են և հանճարեկք. զբաղում ինչ ի նախնի ազատութենից պահեալ ունին ցարդ: Գլխաւոր քաղաք Նաւարրայ է

ԲԱՄՊԵԼՈՆԱ (Bampelona, Պամպելոն). — Աթ գեռոմէն Արկայ ունի կրկին ամուր բերդս: Բն. 16,000:

ԴՈՒՏԵԼԱ (Tudela). — Աթ Իպրայ ի Ծայր կայսերական ջրանցին: Բն. 8,500:

ԳՈՐԵԼԵՍ (Corella). — Ունի այգեստանս, ձիթենիս և անդաստանս կանեփոյ յափունս Էպրայ: Բնակիչք 4,000:

Ի Նաւարրայ ձգին ճանապարհք որ ի Պիւրենեանս անդ է և Պասգան հովիտ զուարճալի:

Դ. ՎԻՍԳԱՑԱ

1001. ԺԵ. Վիսգայա կամ Պասք երիք գաւառք են ի հիւսիսային սահմանս Սպանիոյ, Վիսգայա, Կիբուզգոա և Ալաւա, 390 փարս. քառ., Պիւրենեան լերանց ոստք սփռին ի նոսա, և Նաւարգական ովկիանոս պատ զհիւսիսիս. երկրագործութիւն և հովուութիւն յԱլաւա միայն յաջողեալ են, բնակիչքն Թուին որպիք կանդարթացող որ առ հառաւմայեցւովք ցուցին քաջութիւն մեծ, ուժիւք և ազատասէրք և եռանդուն են. գեղ ոչ գոյ ի սահմանս նոցա, այլ ի գերդաստանս նախնիս անջատ բնակեն. ամենայն այր Վիսգայացի կամ Պիսգայացի ազնուական համարեալ է. ազատութիւն նոցա յիրս երս և արուեստից բարգաւաճանք պատճառս եղեն զարգանալոյ նոցա. ունին և բովս և հալոցս մետաղաց, և բարւոք նաւահանգիստս վաճառուց:

ՎԻԼՊԱՈՑ (Bilbao, Փլարիսպրիգա). — Հնդիկ փարսախաւ հեռի յովկիանոսէ, ի վաճառաշուք Թեան անուանի է ի Սպանիա, ղի սա է կենդրոն ազնիւ զոր առաքէն յայլ աշխարհս: — Բորդովկէէդ նաւահանգիստ է քաղաքիս յԻվայշայվալ (Ibaichaval) գէտ առ որում կառուցեալ է քաղաքն: Բն. 16,000:

Ս. ՍԵԲԱՍՏԻԱՆՈՍ (S.t Sebastiano). — Ի ցամաքս կղզւոջ, նաւահանգիստ նորա չէ բարի, այլ ի Լոս Բասանկես փարսախաս հեռի ի քաղաքէն կայ նաւահանգիստ անձեռագործ պարսպակալ լերամբք և ժայռիւք անբոյժ գան գյուղս ի նաւահանգստաց: Բնակիչք 15,000:

ՖՈՆՏԱՐԱԲԻԱ (Fontarabia). — Ի բերան Պիտասաոյ. ամուր քաղաք ի սահմանին Գաղղիոյ, ունի նաւահանգիստ անբոյժ: Բն. 2,000:

ՎԻՏՏՈՐԻԱ (Vittoria, Վիկտորիա Յուլիոպրիգեան). — Քաղաք ամուր, ունի գործարանս երկաթի, և եբախակաք սրոյ որ գործին ի նմա անուանի են յոյժ լաւութեամբ: Բն. 8,000: Ասա մէնջաւ մարտն (1813) որ զԴաղղիացիս ստիպեաց էլանել ի Սպանիոյ:

ԿԱԼՈՒԱԾՔ ՍՊԱՆԻԱՑԻՈՑ

1002. ՅԱփրիկէ, Սեգտ, Մելիլեա, Բէնոն ոտ Վէլէզ և Ալուահեմոս քաղաքք գեմ յանդիման ափանց Աֆռաչուսիոյ, Գանարեան կղզեաց, Անապան, Իչմանի կղզի, Ֆերնանոսոյ ոտ Բոյ:

ՅԱֆռիկէ, Մանիլեան կամ Փիլիպպեան կղզիք, Մարիանեանք, Կարոլինեանք, Պաշէա, և Մինտանոյ:

Յամերիկա, կղզիքն Գուպա և Բուէրտոյ Ռիկոյ, և կղզիքն Աստուածածնայ որ ի փոքր Անտիլեանս. ի սոսա յամենեսին իբր 5,500,000 մարդիկ կան ընդ իշխանութեամբ Սպանիացւոց. յառաջն նահանգս ընդարձակագոյնս ևս ունէին նոքա և ժողովուրդ բազում:

ին Թուէին զնոսին յորդորելով անաչառս լինել յաւետնին արքայնութեան։ Այս առեան հաստատեալ էր ի 1230 ուան Ալբիգեանց գաղղիոյ։ Վերջապան առեանք էին արքայնութեանն ի Սպանիս և առեանքն նախանձայոյզք քան զամենայն ազգաց, քանի նէին ոչ միայն զամբաստանելոյն՝ այլ և զմեղաւորը ազգականս նոցին, և զսպասաւորս մահու պարտաւորը գրելին, ոչ առանց անգթութեան։ այս առեանք Սպանիոյ կացին մինչեւ ցամն 1808, յորում ժամանակի Յովսէփ եղբայր Նաբոլէոնի եբարձ զայն։ Վերջինեանս է վերստին հաստատեաց, բայց ի 1820 անգրէն բարձին զայն Գորդէսքի՝ այս է առաջորեարն։

1007։ Փերտինանտոս Ուղղափառ յետ առեան կրանադայ սիրեաց և Կեսպոլոյոյ հանգերձ Սիկիլեաւ (1503) և մեռաւ ի 1516։ Թոռն նորա Կարոլոս Ա, որ և Ե՝ ժառանգեաց ընդ Սպանիոյ և Սիկիլեայ զնոցորն Կաստիզա և ապա զԳերմանիա և եղև հզօրագոյն Թագաւորացն Եւրոպայ։ ած զինուց նորա տարածեցաւ մինչև յԱմերիկէ, Փրանկիսկոս Ա արքայ Գաղղիոյ գերի վարեցաւ ի Նամանէ, նոյնպես և բազումք ի նոսանք Գերմանիոյ։ յաւուրց անտի մեծին Կարոլոսի Իսբոլոսի չեկայ Թագաւոր փառաւորեալ իբրև զաս։ այլ ամենայն մեծութիւն նորին չեղև նման ի միմեանս, հրաժարեցաւ ի բոլորէն և եմուտ ի վանս Ս։ Ցուստոսի ուր կացեալ զամս ինչ ի սերութեանն մեռաւ ի 1558։ Առ որմէով սորին Բ փիլիպպոսիս կային տասուկին զօրավարք անուանիք, գոլքան Ալպայ և Ցոն խոսան անհաղթատ որդի Կարոլոսի Ե։ բոլք Ամերիկոյ հարկէին Սպանիոյ և փառք սորին հռչակեալ էր առ ամենայն ազինս, սակայն առ սակաւ սակաւ բնակիչք աշխարհին նուազեցան, Թուլացաւ զինուորութիւն, նաւատորմին խորտակեցաւ և պարծանք տերութեանն աղօտանայր։ և այս ամենայն չարեաց պատճառք բռնաւոր բազք փիլիպպոսի հայմարին, զոր և առ կինդանեան իսկ կոչեին Այս հաբասոյ։ գեռ ևս Թագաւորեալ Չանացաւ բառնալ զազատութիւնս Սորին Կահանգաց և հաստատել զաւետան արքայնութիւնն։ և ոչ միայն ոչ զիջանէր յայազանս և ի պատասխան Նեղելոցն՝ այլ և զօրու ծանոնս առաքեր ի վերայ նոցա զդուքսն Ալպայ զայր արեանաթոբոս, որ առ ի Նուազել զազգն՝ ընդ սուր եհան աւս 18,000 զնաղկեալ Տասակ մարդկութեան աշխարհին, որով չարագոյն ևս գինեցոյց զսիրտ հանցաւորացոց, որք առաջնորդութեամբ Գուլիելմոսի Օրանծացւոյ ի որդւոց նորին Մաւրիկեայ, քաջութեամբ զդէմ կացան և զբօին Ալպայ և Ռեգեսէնսայ և զքաջսին Բաքսոյ, անուանի զօրավարացն Սպանիացւոց։ ոչ ժամանեաց Փիլիպպոս հանանել որում ցանկայն, զի ի հաշուութեանն Վեսդֆալիոյ չամին 1648 ազատ ապրութիւն հաստատեցաւ Հոլանտա։ Սպանիս ընդ փառաց կորոյս և զսպասաւորութիւն մեռանդականութեան իւրոյ և զնոյնպէս արուեստին։ քանզի Թշնամիք նորին յորդորեալք ԱՆեհաբեԹոյ դշխոյէն Բրիանտիոյ զնաւատորն Փիլիպպոսի հարին չարաչար։ ընդ որ ցասուցեալ նորա կրկին կառոյց նաւս 150 ընդդէմ Անգղիացոց, բայց և սոքին ի հարտար ծովակալացն Հոլանտացւոց մասամբ խորտակեալ, մասամբ ծովակոր լեալ (1588) ոչ հասին խմբովին յԱնգղիա։ Իսկ Անգղիացիք ի քէն և յարհամարհանս նոցին ի գալ ամին միւսոյ Եկին մինչև ի Գատիսէ, հարին զնաւս Սպանիացւոց և յաւարի առեալ զգալացն գարձան։ այս ամենայն չեղև բաւական ի մեղմել ըզխստասրտութիւն փիլիպպոսի, այլ զառելըՔիւնն որ ընդ Հոլանտացիս ի սկիզբն Թագաւորութեանն, ի կատարած նորին գարձոյց ընդդէմ Մաւրիտանացւոց բնակելոց ի Սպանիա, կամելով իմն գարձուցանել զնոսա ի կրօնս իւր, և ի խլտել նոցին զնուազ նուաճեալ գյարուցեալան, վասն որոյ էլին գաղթեցան յայն ամ (1570) յաչխարհէ անտի երկք իրիւ 100,000։ Ի զարեալ արքունի տունին Բուրգունդացոց փիլիպպոս ի ձեռն գթին Ալբայ կալաւ զնաւատորութիւնն գայն, այլ գառնացոյց սմարդի բարուքն և զնոր չպասական։ կալուածք Լուսիտանացւոց յօտար աշխարհս անկան ի ձեռս Հոլանտացւոց։ մեռաւ փիլիպպոս ի 1598։ և պետութիւն նորա և ևս անչքացաւ առ յաջորդսն։ փիլիպպոս Գ յարուցեալ հալածանս ի վերայ Մաւրիտանացւոց առաւել ևս նուազեցոյց զԱրքանակութիւն աշխարհին գաղթականաքն ի 1609։ Առ Դ փիլիպպոսիս Բորդոգալ զամս 60 նեղեալ ի ւծոյ Սպանիացւոց Թեմատիաց գայն ի 1640 և հիմնեաց զպետութիւն իւր առաջին Թագաւոր յետ ազատութեանն կացուցեալ զդուքսն Պրականցայ որ կոչեցաւ Ցովհաննէս Դ։ Կարոլոս Գ մեռեալ անորդի յաջորգեաց գեղին իւրոյ սպառէր, որում փոխանակել կամելով Պուբպոնեանցն Գաղղիոյ և Աւսարիացոցդ յաբրուցին զմեծ պատերազմին որ վասն ժառանգութեան աթոռոյն Սպանիոյ անուանեցաւ։ Անգղիացիք և Հոլանտացիք ձեռն յԱւստրիացիս եռան, Կարոլոս որդի Լէոբոլտի որում անկ էր Թագաւորել Սպանիոյ ի յաջորդել մարմին երկիցս եմուտ ի Մատրիս և երկիցս հալածեցաւ ի Վանտոմայ դքսէն, և զնոի ամբարձեալ յաՔոռ Տօր իւրոյ տրաժարեցաւ ի գահէն Սպանիոյ։ Ի հաշտութեան Ուտրեխտայ ի 1713, հաստատեցան Պուրպոնեանք ի ժառանգութեան աթոռոյն Սպանիոյ ընդ Աւստրիոյ վերհանեցաւ Պելճիա և Նէապոլիս, և Անգղիացոյ՝ Ճիպրալթար։

1008։ Առ Թագաւորք Պուրպոնեան զարմին Սպանիա առաւել ևս վասնզարեալ իսպառ խրճեցաւ ի Նախնին փառացն և ի մեծութենէն մինչև ի ժամանակս խռովութեան Գաղղիոյ։ Ցամին 1792 միաբանեաց նա ընդ Թշնամիս Գաղղիոյ, և յետ պատերազմի ինչ ձեռն ետ ի նոյն իսկ ի Գաղղիա, յորժամ Բորդոգալք միաբանեին ընդ Անգղիոյ։ Նաբոլէոն կամեցաւ ընդ Սպանիա անցուցանել զզօրս իւր ի Լուսիտանիա, ընդ որ զարեաց ժողովուրդն զի ձկամէր ընդ տաղրի Թշնամութեան տալ ցոյս, և զինան զայն արկ զԱնտոնիս, որ էր պաշտպանեալ հաշտութեան և մանրիմ արքային Կարոլոսի Դ և Թագուհւոյն, որպէս Թէ ի ձեռն նորա յայն խորհուրդ եկեալ էին Թագաւորն, և ի լինել խռովութեան (1808) կարոլոս ե-Թող զԹագն որդւոյ իւրում Փերտինանտոսի Է, այլ յետ սակաւուց հաճաւեալ բռնաբարութեամբ իմն վերնել զերաժարումն գայն չոգաս ի Պայոն յասեան

Նաթալէոնի, որ ի գալ Փետրվարեան եւս ունէր ի գիւղահողջ գնա և զամենայն տուն Նորա, և կացոյց ի վերայ Սպանիոյ զՅունէֆ զեղբայր իւր մարթիւ բրնաւթեամբ, և ինքն Նաթալէոն եկն վասել զոչնչանալն Սպանիացոց, և սիրեաց ամենայն քաղաքակրվքն բաց ի Ճիվրալթարայ, և ի հարաւոյ Լուսիտանիոյ։ Իսկ զԻտալիսն ամրացուցեալ Գորգեասց տեսերիմ Թշնամեաց գաղղիոյ գաղթ գրգռելին յարուցանելին զժողովուրդն ընդդէմ Թշնամեաց, և յաջողեցան ընդ ամենայն տեղիս կազմել գունդս հայրենասիրաց Կուռիվիլաս անուանեալս, որք ոչ սային գուլ և գաղար Գաղղիացւոց, նա մանաւանդ օր քան զօր զօրացեալ Թռուով և ոխութեամբ՝ համարձակ ի մարտ մտին, պա. ռեն առեալ և զամսոցակ գնացս իրաց Նաթալէոնի ի Ռուսաստան, մինչև Ուէլլինկթըն անգղեցալ զօրս հասեալ ի Թիկուռնա՝ եհան ի Սպանիոյ զՆաղղիացիս զքնի յաղթութեանն Վիտրուիոյ ի 1813։ Փետրուարեան ի շնորհս ազատութեան և Թագաւորելոյ գԼուեւալ ի Նաթալէոնէ գարձաւ յաշխարհ իւր և իբրև գերեզմանի ընդունելի եղև յիւրայոցն, բայց ոչ հաւոյց ըստ սիրոյ նոցա, քանզի ունկն մատուցեալ անկ խորհուրդ խրատուաց՝ ապստամ արար զնոքա Գորգեսից, և կամէր զնոսինեաց իւրոց զմիապետութիւն զնոցին տերութեան հաստատել, զարս հայրենասէրս և գաղթութեամբ պայծառացեալս ի մարթէ՝ բանից, արատահմանութեանց և մահուանց մատնել։ զորոյ պատճառ եղև ի հետոյ ի 1813։ ապայն զորականն գումարեալ ի Լէոն կղզի ոչ առին յանձն երթալ ի մարտ, և ըստ խրատու Գիրոնա և Ռիեկոյ զորավարաց բռնօքեցին և ինդրէին զինք ունել զսահմանագրութիւն 1812 ամին։ այս եղև յառաջնում առուր ամին 1820։ Փետրուարեան ակամայ կամաք զնչեալ ի ինդիր Նոցա, բայց Գաղթացեալք մեծաւ ի Սպանիա պաշտպան կացին Նմա և խոնարհեցան Գորգեսք։ ի Ժամանակի ասա Բերու վտարանջեաց ի Սպանիոյ։ իսկ յետ մահուն Փետրուարեան քաղաքական մարան բազմագէմ տեւեաց ընդ երկար, քանզի Փետրուարեան որպէս և յառաջ քան զնա սահմանագրութիւնն 1812 ամին եւթարեւ զնաչնեան օրէնս չՀաճատուրելոյ կին մարգոյ ի Սպանիա, և հաստատեաց իւր յաջորդ զգուսար իւր Իպապելլա, երդմնեցուցեալ զնա ի հաւատարմութիւն առ ազգն (1833)։ Ընդ այս զարեալ Տոն Գարլոսի եղբօր Փերդինանդոսի յարոյց զմահ մի ազգին ընդդէմ Իպապելլայ և ինամակալի Նորին մօր Նորա Քրիստինեայ դշխոյի, և վերջալոյս զաշխարհն առաւել քան զտասն ամ. Էսբարդերօ սպարապետ դշխոյին զգէմ կալաւ Գարլոսեանց, մինչև Գարլոս փախուցեալ և արկեալ ի բանս ի Գաղղիա՝ հրաժարեաց յիշատակ իրոց և եθող զայն որդւոյն իւրոմէ։ Բայց յԸնկնել Գարլոսեանց՝ Էսբարդերօ յօրացեալ Իշխանութեամբն՝ խառնեցաւ վարեր և ազիակի, վասն որոյ և Քրիստինէ դշխոյ հրաժարեաց ի ինամակալութենէն դրստերն և եվ ի Սպանիոյ։ բայց և ինքն Էսբարդերօ սահեցաւ խոյս տալ յԱնգղիա, և գարձ արար Քրիստինէ։ և Իպապելլա հասեալ ի չափ հաշակեցաւ Թագաւորելոյ ի գալ Փետրուարեան եւս ունէր ի գիւղահողջ գնա և զամենայն տուն Նորա, և կացոյց ի վերայ Սպանիոյ զՅունէֆ զեղբայր իւր մարթիւ բրնաւթեամբ, և ինքն Նաթալէոն եկն վասել զոչնչանալն Սպանիացոց, և սիրեաց ամենայն քաղաքակրվքն բաց ի Ճիվրալթարայ, և ի հարաւոյ Լուսիտանիոյ։ իսկ զԻտալիսն ամրացուցեալ Գորգեսաց տեսերիմ Թշնամեաց գաղղիոյ գաղթ գրգռելին յարուցանելին զժողովուրդն ընդդէմ Թշնամեաց, և յաջողեցան ընդ ամենայն տեղիս կազմել գունդս հայրենասիրաց Կուռիվիլաս անուանեալս, որք ոչ սային գուլ և գաղար Գաղղիացւոց, նա մանաւանդ օր քան զօր զօրացեալ Թռուով և ոխութեամբ՝ համարձակ ի մարտ մտին, պա. ռեն առեալ և զամսոցակ գնացս իրաց Նաթալէոնի ի Ռուսաստան, մինչև Ուէլլինկթըն անգղեցալ զօրս հասեալ ի Թիկուռնա՝ եհան ի Սպանիոյ զՆաղղիացիս զքնի յաղթութեանն Վիտրուիոյ ի 1813։ Փետրուարեան ի շնորհս ազատութեան և Թագաւորելոյ գԼուեւալ ի Նաթալէոնէ գարձաւ յաշխարհ իւր և իբրև գերեզմանի ընդունելի եղև յիւրայոցն, բայց ոչ հաւոյց ըստ սիրոյ նոցա, քանզի ունկն մատուցեալ անկ խորհուրդ խրատուաց՝ ապստամ արար զնոքա Գորգեսից, և կամէր զնոսինեաց իւրոց զմիապետութիւն զնոցին տերութեան հաստատել, զարս հայրենասէրս և գաղթութեամբ պայծառացեալս ի մարթէ՝ բանից, արատահմանութեանց և մահուանց մատնել։ զորոյ պատճառ եղև ի հետոյ ի 1813։ ապայն զորականն գումարեալ ի Լէոն կղզի ոչ առին յանձն երթալ ի մարտ, և ըստ խրատու Գիրոնա և Ռիեկոյ զորավարաց բռնօքեցին և ինդրէին զինք ունել զսահմանագրութիւն 1812 ամին։ այս եղև յառաջնում առուր ամին 1820։ Փետրուարեան ակամայ կամաք զնչեալ ի ինդիր Նոցա, բայց Գաղթացեալք մեծաւ ի Սպանիա պաշտպան կացին Նմա և խոնարհեցան Գորգեսք։ ի Ժամանակի ասա Բերու վտարանջեաց ի Սպանիոյ։ իսկ յետ մահուն Փետրուարեան քաղաքական մարան բազմագէմ տեւեաց ընդ երկար, քանզի Փետրուարեան որպէս և յառաջ քան զնա սահմանագրութիւնն 1812 ամին եւթարեւ զնաչնեան օրէնս չՀաճատուրելոյ կին մարգոյ ի Սպանիա, և հաստատեաց իւր յաջորդ զգուսար իւր Իպապելլա, երդմնեցուցեալ զնա ի հաւատարմութիւն առ ազգն (1833)։ Ընդ այս զարեալ Տոն Գարլոսի եղբօր Փերդինանդոսի յարոյց զմահ մի ազգին ընդդէմ Իպապելլայ և ինամակալի Նորին մօր Նորա Քրիստինեայ դշխոյի, և վերջալոյս զաշխարհն առաւել քան զտասն ամ. Էսբարդերօ սպարապետ դշխոյին զգէմ կալաւ Գարլոսեանց, մինչև Գարլոս փախուցեալ և արկեալ ի բանս ի Գաղղիա՝ հրաժարեաց յիշատակ իրոց և եθող զայն որդւոյն իւրոմէ։ Բայց յԸնկնել Գարլոսեանց՝ Էսբարդերօ յօրացեալ Իշխանութեամբն՝ խառնեցաւ վարեր և ազիակի, վասն որոյ և Քրիստինէ դշխոյ հրաժարեաց ի ինամակալութենէն դրստերն և եվ ի Սպանիոյ։ բայց և ինքն Էսբարդերօ սահեցաւ խոյս տալ յԱնգղիա, և գարձ արար Քրիստինէ։ և Իպապելլա հասեալ ի չափ հաշակեցաւ Թագաւորելոյ ի գալ

գուհի ինքնիշխան, և հարմնացաւ ի հօրեղբօրորդի իւր, յոր սակս իսկ եղեն և խռովք։ բայց մեծ ևս տագնապս հասոյց որդին Գաղղոսի կոմսն Մոնթեմոլինայ, զորմանոր հակառակ Թագուհւոյն յարուցեալ զգոն Գաղղեբօս, որ ապստամբեցոյց զբազում գաւառս, և զամս չորս կռուեալ յետ բազում արեանց գլաս կողմն Մոնթեմոլինեանց, տեղի ետ Գաղղեբօս խորակեալ ի մարտ յամին 1849 (ապրիլ)։ և սկզսաս անդորրանալ աշխարհն Սպանիոյ յետ իբր 30 ամաց խռովութեանց և պատերազմաց։ ԵՒս Թագաւորութեամբ Իպապելլայ՝ պայծառեալ Նորա և զօրավար Նաթալէաց արար անուն մեծ, յամին 1851։

1009։ Որպէս Թագաւորք Սպանիոյ ընդ Գաղղիացւոց իշխանութեամբ անկան, նոյնպէս և Լուսիտանիա առ Թուլութեան Թագաւորացն՝ անկ ածէր ԱՆգղիոյ։ պայծառեալն Բռոմպոյ բազում փոփոխութիւնս գործեաց յօրէնս (1750–1777), որք անչաՅոյ էգեն ազագանչեան։ Ցաւոյս պատերազմաց Նաբոլէոնի իբրև գշխոյն Մարիամ անմոյն տատն չգաւ ի Պրեզիլ (1807)՝ Գաղղիացիք առին զԼիսպոնա, և յամին երկրորդի յետ մարտին Վիմէյրայ Թորզին։ յայնմ հետէ Բորդոգալ աշակցեալ Անգղիոյ ոչ դագարեաց ի մարտ մինչև մեկնեցան Գաղղիացիք ի սահմանաց ցամաքակզբէդն։ Ի Տատաւսեալ խաղաղութեան յԵրօպա՝ արքունի տունն եկաց Թուց ի Պրեզիլ, և Տոն Եուան որդի Մարիամու Նատեր անդ ի Ռիոյ Եանէյրոյ Թագաւոր գոլով Պրեզիլայ և Լուսիտանիոյ միանգամայն, զոր յանձն արաբէսալ էր ի ինամս Պէնս Քըրտայ Անգղիացւոյ կուսակալի։ ընդ որ գհամակեալ ժողովուրդսն ամմակ յուսեցին յամին 1820 ըստ օրինակի Սպանիացւոց առնել իւրեանց սահմանագրութիւն նոր, զոր և հաստատեաց Տոն Եուան գարձ արարեալ ամենայն տամն ի Լիզաբոնա, զանգրանիկ որդին իւր զՏոն Բեռրոյ Թագաւոր փոխարքայ ի Պրեզիլ։ այլ կին Եուանայ և կրսեր որդի Նորին Միկէլ հակառակ կացին Նորոյ սահմանագրութեանն, և կամէին զԹագաւորն մերժել յիշխանութենէն և ընդ Նոցա հաստատել զՄիկէլ։ յայնժամ Եուան յօդնութիւն կարգաց զԱնգղիացիս և զորգին կոչեաց ի գաստատան։ որոյ եկեալ և ներսէին իրեն գրեալ՝ հրաման ընկալաբ գնալէ ի Վէննա։ մինչև բան կամի յարդարեալ զամենայն օրէնս սահմանագրութեան մեռաւ Եուան յամին 1826, Իպապելլայ գըստեր իւրում յանձնեալ զկարգութիւն Թագաւորութեան իբրև տեղապահի Տոն Բեռրոսի որ ի Պրեզիլ կացեալ ինքնակալ, զգուսար իւր Մարիամ ընտրեր ի Թագաւոր Բորդոգալաց, և զնորայր իւր Միկէլ խորհեր կարգել Հոգաբարձու Նմին և փեսայ։ Միկէլ երդուաւ անխախտ պահել զսահմանագրութիւնն զոր հրատարակեաց Տոն Բեռրոս։ Բայց իբրև գրժեաց խոստմանցն և յինքն յանկուցեալ զոմանս յաւագոյ կարգեաց զՎորդէսս Լամեկոյ, և առ ոտն Տարեալ զսահմանագրութիւնն կոչեցաւ Թագաւոր ինքնիշխան. որք զԹագուհւոյն կողմն ունէին մեկնեցան ի Պերզէյրայ կղզի Նորեան և յանուն Թագուհւոյն կռգեցին հոգաբարձու զոմն տերութեան։ ի Նմին ժամանակի և Տոն Բեռրոս որ վասն խռովութեանց ինձ

եղելոց զինքնակալութիւն պրեզիլայ Թողեալ էր յորդի իւր՝ եէն յեւրոպա (1832) և ակաց գլուխ հառակաց եղեալ իւրոյ, և զքաւոր իւր եմոյծ ի Լիսպոնա և Թագաւորեցոյց, և ինքն մնաւ զինի ամաց երկուց։ Մարիամ ամուսնացեալ ընդ փերդինանդոսի դքսին Սաքս-Գոդուրկայ հաստատեաց նոր սահմանագրութիւն ազատական քան զկօրն։ Ի սկիզբն 1851 ամին հաղարապետ տան Թագուհւոյն դուքս Սալտանհա գժտեալ ընդ մեծի պաշտօնէին դքսին Թոմարայ, ապստամբեցոյց զմսան մի զօրացն և զժողովրդեանն, ստիպեաց արտաքսման առնել զնոսա, կարգեաց նոր պաշտօնեայս ոչ հաճոյս արքունի տանն՝ վասն որոյ և խաղաղութիւն աշխարհին կեղակարծելի է։

ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

1010 · Սկիզբն դպրութեան Սպանիոյ ի ձեռն Ա. րաբացւոց եղև, զի երբ և առաստելք յածեալք ի բերանս ռամկին առաջին շարադրութիւնք են առ նոսա. նաև Րոմանցա անուանեալքն երգք ի նոցունց հնարեցան. որք և յետ ժամանակաց արարին գնացողնական վիպասանութիւնս զքաջաց և զպատերազմացն որ ընդ Մարիտանացիս. վիպասանութիւնք սիտոն Ալէքսանդրոյ յորինեալ ի ԺԴ դարու հնագոյն են քան զամենայն նմանօրինակ դրութիւնս. ծաղկեալ էր յայնժամ և բանաստեղծութիւն որ առաւել ևս զարգացաւ ի սկիզբն ԺԵ դարուն յերից մեծաձանձար բանաստեղծից, որք են Լոբէցն տէ Վեկա Գարբիոյ (ծ. 1562, մ. 1633) որ անուն մեծ արար կենդանեաւն. ոչ որ ի քերդողաց գրեաց շատ քան զսա, զի ոջոյն կատակերգութիւն մի տեղծեալ գրէր ի միում առուր, և սակաւն ի գրէլոց նորին ի սիպ արձանացեալ եղեն 26 մատեանք ստուարք. ի վերայ այսր ամենայնի չեղև նա բանաստեղծ անուանի վասն հարևանցի և անոճ գրութեանն. Ցոն Քնարոյ Գալտերոն տէ լա Պարգա (ծ. 1601, մ. 1687) անուանի գլուաւ քան զամենայն բանաստեղծս Սպանիոյ, որոյ են իբրև 100 Թատերագրութիւնք լաւագոյնք քան զնբեցեացն. Միքայէլ Սկերվանդես Սաաւեդրա արար զանուանի բանահիւսութիւնն Ցոն Գիխոդէ (Don Quichotte) որ և ցարգ գովի և անչամեմատ գնաւարձախս երգիծաբանութիւն համարեալ է։ Են Սպանիացոց և այլ բանահիւսութիւնք նշանաւորք, որպես Ամատիս տէ Կաւլա, Ցոն Կուցման տէ Ալֆարաչէ, և այլն։ Ի պատմաբանս Սպանիոյ գլխաւորք են Մենտոցնա, Ցհուրիթա, Մարիխանա, Անդռնիոյ տէ Սալիս։ Իբրև Պուբլիցիստք ամբարձան ի գահ Սպանիոյ, գաղղիացի ոճ գրութեան եմուտ յաշխարհն։

Ի յարգեան ժամանակիս անուանի եղեն ի Սպանիա քերդողք՝ Ռիվասա, Էսբրոնսեդա Ցորիլեա, Թամարեդակք՝ Խէլ-ի-Յարագէ, Կարչիա Կուդիբեցն՝ պերձախօսք՝ Լոբեցն, Բիտալ, որ գրեաց և պատմութիւնս. պատմիչք՝ Լաֆուէնդէն, Ֆերրեր տել Բիոյ, Մարլիանի, Լիմգա (մեռ. 1850)։

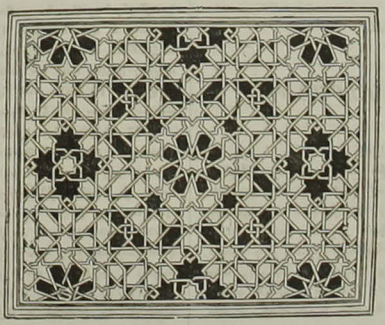
1011 · Իսկ Լուսխտանիա ի գպրութեան յեանեալ գտաւ քան զիսպանիա, և խռովք իսկ աշխարհին և օտարին սպառազարկութիւն խափան եղեն բարգաւաճանաց նորին. առ Մանուէլիս և առ Գ Ցոհաննես ևեթ կացին մատենագիրք ոմանք, յորս գլխաւորք են բանաստեղծքն Սա տէ Միրանտա, Անդռն Ֆերրեյրա, և վիպագիրն Ցոհաննէս Պաւոս. և համբաւեալ քան զամենեսին զսոսա Լուսովիկոս Գամոէնս որ արար զերդեցուածն գիւցազնական Լուսիադոք. սա եկաց և ի զինուորութիւն յԱֆրիկէ և ի Հնդիկս, ուր վասն յանցանաց ինչ պատրեցաւ ի Մագաոյ կղզի, և նաւաբեկութիւն դիպեալ ի չուն՝ զերդուածդ իւր միով ձեռամբ կալեալ պրաքոյ ջրոյն՝ մեւսուին հերձոյր զալիս և զերծուցանէր ընդ կենացն զՏունդ հանձարոյն, և զնոր հնգից ամաց գարձ պարտեալ ի Լիսպոնա հրատարակեաց զայն, յորում երգէ զգիւտ Գալնոյն Բարեյուսոյ ի Բորդոգալաց առաջնորդութեամբ վասկոյ Կամայ։

Բայց ի յետին ամսեր երեւելեան Ալմերտա Կարէգ բանասէր, Հերքուլանոյ պատմիչ, Ռեպելէոյ Սիրլա վիպասան, Բևրկյրա տա Գոնէնա, Գասպիլէօ, և այլն։

ՀԱՄԱՐԱԿԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

ԱՆՏՈՐԱՅ

1012. Փոթորկ սկսաւ Թիւնս այս կայ ընդ մէջ Փուայ գաւառն Գաղղիոյ և Ուրխելայ Սպանիոյ, ի հնամանդին Կաղալոնեայ, ի հարաւային ստորոտս Պիւրենեայց, ի հովին Անտորրայ, զոր ոռոգէ Պալիրա վտակ ածանդակ Սեկրայ. 25 վարսախ է տարածութիւն երկրին. և բնակիչք 16,000։ Վարիչք սկսաւ Թիւնսեանն են իշխանք երկու ընտրեալ ի քահանայից և ժողովրդեան. և պաշտպանք սկսաւ Թիւնսեանն են սերուԹիւն Գաղղիոյ և եպիսկոպոսն Ուրխելայ։ Ի վեց վիճակս բաժանեալ է Անտորրա, յորս են 34 գեօղք. գլխաւոր տեղի է Անտորրա քաղաք 2000 բնակիչք։

Միւսիոն յԱմպրա

Ի Տ Ա Լ Ի Ա.

Տարածութիւն 115,800 քառակ. □. Բնակիչք 26,000,000:

1013. Վենետիկ Խոալիա հանդերձ Սիկիլեաւ կայ ընդ ամէն 4° և 16° արևելեան երկայնութեան և 37°–47° հիւսիսային լայնութեան, շուրջ պատեալ ի Միջերկրական ծովէ, ի հիւսիսոյ կողմանէ սահման ունելով զԱլպեայս. տարածութիւն 115,800 քառ. □. երկայնութիւն նորա ի Բիցուդդոյ հրուանգանէ Կալաբրիոյ 91 ձեառն Սպիտակ 670 մղոն է, և լայնագոյն մասն ի բերանոյ Չէնիզիա գետոյ Տոսկանայ՝ մինչև ի Բոնդեպա Ֆերուլայ՝ 226 մղոն։

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԴԻՐ

1014. Ծովք. ԿՂԶԻՔ. — Ալ և այլ ազգք են Միջերկրականին ըստ տեղեաց տեղեաց Խոալիա, Ցիւրենեան ծով կոչի ընդ ամէն Սարդենիոյ և հարաւային Խոալիոյ, Ցոնիական՝ արևելակողմն կալաբրիոյ, Ադրիական՝ արևելակողմն հիւսիսոյ Խոալիոյ, Վենետոյ Մեսսինայ՝ կիրճն ընդ կալաբրիա և ընդ Սիկիլիա, Անցք Ոդրանտայ որ զՄերձիտա բաժանէ ի Տաճկաստանէ. ի ծոցս ծովուն գվսաղք են Գենուայն և Վենետկոյ ի հիւսիսի, և Տարենտայն ի հարաւակողմն։

1015. Գվսաղքք կղզեայ որ շուրջ զԽոալիաւ սրսփռեալք այսոքիկ են, ըստ կարգի դրելն ի հիւսիսոյ ընդ հարաւ, Էլպա ընդ իշխանութեամբ Դոսկանոյ, Կորսիկա՝ ի ձեռս Գաղղիացւոց, Սարդենիա ընդ հսմանուն Թագաւորութեամբ, Սիկիլիա մեծ քան զայլ ամայ Նեապոլոյ, և Մալդա՝ ընդ Ընդելացւոց տերութեամբ։

1016. Լերինք. — Հիւսիսակողմն Խոալիոյ մասն է Ալպեան գաւառաց, իսկ ի ստորն ցամաքակըզմոյն ձգին Ապենեան լերինք։ Նովաճինեայ Ալպեայք ի հարաւակողմն կոյս Սարդենիոյ ժամանեն մինչև ի Վիզոյ լեառն 12,000 ոտնաչափ բարձր. ուստի սկսանին Գոդդենեան Ալպեայք որ ընդ հիւսիսի. ի շարս սոցին է կենիսուս (Չենիզիոյ) լեառն բարձր 11,700 ոտնաչափ. Կրկեան Ալպեայք կան ընդ ամէն Սաւոյայ և Բիէմոնդի, յորս նշանաւոր է Սպիտակ լեառն բարձրագոյն լերանցն Եւրոպիոյ, 14,807 ոտս։ Ի սահմանս Հելուետիոյ անկանին լերինքն Ս. Բեռնարդոս, Կոդդարտոս և Ռոզա (Վարդից լեառն)։ Օրղէր և Ջէպրոս լերինքն Դիբոլըզյ սահմանակից են Խոալիոյ ի հիւսիսոյ արևելից Նորին, և բարձրութիւն նոցին ոտնաչափս 12,000։ Ռուն ցամաքակղզին սկսանի ի Թիկանց Ապենեան լերանց որ Նովիզերեայ Ալպեայց մասն են, յորս բարձր է կրան Սասսոյ և Վելինոյ երբ 8,000 կամ 9,000 ոտնաչափ և Շիմինէ 6,500։ Վեսուվայ որ ի սահմանս Կեապոլոյս 3,500 ոտք են բարձրութեան, Եթնայ որ ի Սիկիլիա՝ 10,400. իսկ հիւսիսակողմն արևելեան Խոալիոյ գաշտ իմն է ընդարձակածաւալ։

1017. Գետք եւ Լիճք. — Մի միայն է գետ հզօր Խոալիա, Բոյ, որ է Պագոս կամ Երիդանոս ըստ Նախնեաց, որոյ ակունք են ի Վիզոյ լերին և ուր բերանք նորա ի ծոցն Վենետկոյ. ի սա խառնին յահեկ Դիվինոյ՝ որ ի Ս. Կոդդարտայ գայ և անցանէ ընդ Լիճն Մեծ, Լատա՝ որ ի Հաեդիկեան Ալպեայց եկեալ անցանէ ընդ Կոմոյ լիճ, և Մինչիոյ. յաջմէ՝ Դառնոյս և Դրեմիա որ ի յԱպենեանց բղխեաք։ Իսկ գետք որ ոչ խառնին ի Բոյ այսոքիկ են, Խէր, Վար, Աոիճ որ Թափի ի Վենետկեան ծոց, Պրենդա, Բիաւէ, Դալիամինդոյ, Դրեւէ։ Ի բուն ցամաքակըզմոյն ի Տիւրենեանն ծով Թափին գետք Արնոյ, Օմպրոն, Տիբերիս որ երկրորդ է մեծութեամբ ի գետս Խոալիոյ, և Վոլտուռնոյ. յԱդրիականն մտանեն Բիզաղելլոյ (Ռուբիկոն) գետակ առ հինն սահման Խոալիոյ, Մեդարոյ, Օֆանդոյ. իսկ որ ի Սիկիլիա են վտակք ցամաքային ցամաքին։ — Լիճք Խոալիոյ հասարակաւ են վասն գեղեցկութեան գրոյց իւրեանց. Լիճն Մեծ (Լակոս Մաճիորէ) կայ յոտին Ալպեայց ի հիւսիսի 12 վարսակս երկայնութեամբ, լիճքն Գոմոյ, Կարտայ, Լուգանոյ, և Բերուձիոյ կամ Տրասիմէն, Վոլսինոյ կամ Պոլսենեան, Չեզենոյ կամ Ֆուչինոյ։

1018. Հող. ԿԼԻՄԱՑ. — Խոալիա բարեբեր է յոյժ մանաւանդ դաշտք հիւսիսակողմանն և ի հա-

բաշխուածին սահմանքն հրաբղխից · զառէլքն լերանց ձիթաստանեօք և այգեստանեօք պսակեալք են, կամ տունք նոցին մրտենիօք և որ տղին նման ծառք · սա կայն մշակութիւն ոչ է յատաջացեալ որպէս ի հնումն և ի գաւառս ինչ ՝ նէապօլոյ · յափուն երիկացնոսի և Ռաձոյ կան ջրելիք, և աղտպտուկք առ ի ենեակաս ։

Քաղցրութեամբ օգոյն խառնեա գրախտ Եւրոպայ կոչեցաւս, թէպէտ ոչ ամենայն ուրեք միօրինակ իցէ կլիմային, և ոչ սխալիցէ որչափ նկարագրին · հիւսիսակողմն և միջերկարին բարեխառն և կենսաւէտ է օդ, բայ ի սահմանաց պոնտիեան մերից · ի ձմեռայնի սաստիկ լինի ցուրտ, զի զամիս բազումս նրա տիւն յԱպենեանս և յաձախ ընդ հողին հիւսիսոյ · հնչապօլիս ջերմն է, և օդն անիւաս եթէ ոչ ընդիցէ լերկեան խորչակն որ երբեմն տևէ զաւուրս 20 · սաստուածիւք ի կողմանս հարաւոյ սակաւ լինին ի վէսուվիոյ և յԷտնայ · ոչ միայն ի սահմանս սոցին այլ և ի խորս խառնոյ գետնի հող հանքային և գիւբաւառ նիւթք · որպէս Բեզդա Մալա ընդ մէջ Պըրնեհոյ և Պոլոնեայ, և առ Պարիկացըդ գիւղիւ բոց հատանի բարձրացեալ յերկրէ ։

1019 · ԲԵՐՔ · — Հարուստ է խառնիւ ի բերս ցորենոյ և մրացորենոյ, այլ և սրիշոյ ՝ իսկապէս զաւառս հարաւոյ · Թէպէտ և ոչ քաջ տաճեն զայգիս որպէս ի Գաղղիա՝ սակայն լինին Լիտալիա աղիւս գինիք · զոր օրինակ են Մոնդէ Ֆիասգոն, Ալէճգէգոյ, Մոնդէ Բուչիանոյ և ասացեալն Լրտասուբ Վբիւսասի · ձիթենիի շահ մեծ բերէ աշխարհին առաուձեամբն, ընտիր է ձէթ Լուգգայ և Գենուայ · ի գաւառս, ուր ոչ գուցէ սյգի և ձիթենիք, լինի շահագնակ և ընդոյղ և կաղին · ի հնգաուղղութեանս հասունանան ի բացի նուռն և կիտրոն և նարինջ այլոցիքն հանդերձ · և ի կղզիս Սիկիլիոյ կայ արմաւենիք, քերչ և եղէգն շաքարի, անդ լինի և կապպար և ելքիւր ախորժահամ, և էրէաք աղիւս ։

Աճառուն ընտանի բազում է յԻտալիա, զոր ինքնամոլ գրամանէն մանաւանդ ի հիւսիսակողմանս, որք գարմանեն և ղչերամ որգ · ի պանիրս զոր ի կաթնէ մաքեաց գործեն ՝ ընտիր է էթրիճան անուանեալ պանիր Բարմայի · ի հարաւային գաւառս գոռեին վայրկ ցուրք զոր ընտելացուցանեն ի լուծ · եշ և ջորի փոխանակ ձիոյ վարի ի սահմանս քարուտ լերանց · իսկ ի հիւսիսի գոռեին ազգք երեսոց Ալպեանց հեղուկոտիոյ · Եշ ի ծուլէ ընծայի ձուկն առատ, ոսորկ ընտիր, և բուսոյ յեղերս խառնոյ, ընտիր է յոյժ բուսոյն վընիկական կրձին ընդ մէջ Սարձենիոյ և Կորսիկայ, և ի նեղուցն Մեսսինայ ընդ մէջ Սիկիլիոյ և Նէապօլոյ, և է բուսոն կառուալ ի խոպան ծառաձև և աշխնաձիւղ ի գոյն բոսոր կամ սպիտակ · Մինչառք վեսուիոյ որպէս ի ջերմին գաւառս յաձախ ֆեն յԻտալիա, կարճ և թաբախալ սարգ ի սահմանս Տարենտոյ, որոց խայթոց մահաբեր է եթէ ոչ գարման տարցի փութապէս ։

Բովք սակաւ են յԻտալիա, բայց յԱլպեան կղզի կայ երկաթի բազում, և ի քարաձաւս մարմարիոն սպիտակ և ազնիւ · ի սահմանս հրաբղխից գալս չոր վարէն փոխան քարի, զի կարծր է քան զնա, չինեն զնոսա և ամանս · լինի անդ և ծծումբ և բ...ղաքար, զոր ի ջրաբաշխական պէտս վարեն ։

1020 · ՀԱՐՏԱՐԱՊԵՏԻԿՆ · ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԻԻՆ · — Ի միջին գարու խռալիա բարգաւաճեալ եր ձեռագործաց Հարտարապետական քան զՀնդկերէն Եւրոպա, այժմ սոցուն է քան զբազում աշխարհս · գոն ի Նմա տակաւին քաղաքք անուանիք ի Հարտարապետական յաձէտ ի լոմպարտիա · վաճառք նոցին են կերպաս վ ենեակոյ, Միլանի, Դուռինայ, Գենուայ, Լուգգայ, Նէապօլոյ, Բալերմոյ, Պըրնեհոյ, Պոլոնիոյ · յուրայ, բարկ հեղանիւթք Պըրնեհոյ, Նէպոլոյ, և այլն · երկաթ Էլպայ, Կալբրիոյ, Բիւմինգէ, ձէթ Գենուայ, Լուգգայ, Նէապոլոյ և Սիկիլիոյ · և երկաթեղէն անօթք · ղինք Պրեշիայ · զարգք Հռովմայ, Պըրնեհոյ, Դուռինայ · Ժամացոյց Միլանու և վ ենեակոյ · գործիք տաբատուեցեան Մոտենայ, Դուռինայ · ապակի վ ենեակոյ · Ծաղիկ արուեստացէն, հիւսուածք սիրեգեայ, յաձառապակի Պըրնեհոյ և Դուռինայ · տալ կաբուռք ֆայենցայ, Բեզարոյն · անօթք բրան Պըրնեհոյ, պատպարզի անօթք Սիկիլիոյ · Կենայ անօթք Գարբարայ · բուտա Լիվոռնոյ, Գենուայ, Բիզայ և Նէապոլոյ · մանիկեք Հռովմայ, Լիվոռնոյ, Պըրնեհոյ և Նէապոլոյ · Յուրեակք Գրեմոնայ · լարք նըւագարանաց Նէապոլոյ, և միւսին Հռովմայ · Վաճառականութիւն խռալիոյ երբեմն բարգաւաճեալ յայժմեայ ուրբեսուբեցեանք արեւելեան ազանց, յետ գիւտի նորոյ աշխարհին և ճանապարհին Հնդկաց ընդ դլուխն Բարեյուսոյ՝ նուազեցաւ · բայց և ցարդ ոչ սակաւ վաճառս հանեն անտի ընդ երկրինայ, պատրոյ, նկարոյ, արձանոյ, և այլն · գլխաւոր նաւահանգիստք վաճառաշունչք են Գենուա, Լիվոռնոյ, Վենետիկ, Ագոնա, Նէապոլիս, Տարենտա, Ռեձճիոյ, Բալերմոյ, Մեսսինէ · շահաւոտն քաղաքք ի ցամաքի ՝ Դուռին, Ալեքսանդրիա, Միլան, Պերկամոյ, Պրեշիա, Վիչենցա, Պըրնեհոա, Լուգգա, Մոտենա, Բարմա, Պոլոնեա, Հռովմ ։

1021 · ՀԱՆԱՊԱՐՀԻ · ՋՐԱՆՑԻ · ԵՐԿԱԹՈՒՂԻ · — Ճանապարհ որ ի սկիզբն գարու գոջեցան ԱԼպեանս, անհնարք են գեղեցկութեամբ և գիւրաձեռնութեամբ · և են Ճանապարհք Սէմբրընի, Ս · Բեռնարդոյ, Սբլիսկեն, Ս · Կոձգարտոս, և Ճանապարհ Կենիսոս լերին զոր Նաբոլէոն գիւրագործի սրար յամին 1805 · ի կատար սորին կայ վանք միանձնից որ զՃանապարհորդս ձրի կերակրեն · անտի ընդ կողին Շամպերբեայ իջուցեալ Ճանապարհ մի ի Գաղղիս Ստեղծեալ կամ Ստեալ կոչեցեալ · զի յառաջ ժամանակաւ ստանդիալք էջանէին ի քարայր մի որ ի սահմանս անդ · Էմմանուէլ Բ, հարթեցաց զայն · Ճանապարհ ի 1770 և Նաբոլէոն յարգարեաց լաւագոյնս · Ճանապարհն Կալբրիոյ տաճի ի հաբատակոմանս Նէապոլոյ, Ճանապարհն Հռովմայ ցոյց, որ հանէ ի Պրինեպս, նոր Ճանապարհ ընդ Դուռաին և ընդ Գենուա, ընդ Գենուա և ընդ Լիվոռնոյ, ընդ սա և Կրոսեդդոյ, ընդ Գենուա և Նիցցա ։ — Ջրանցք նաւարկելիք բազում են յԻտալիա և

շատք ի վաղուց գործեալ. յոլովք յայնցանէ են ի Լոմպարտիա, յորս գնան արդ և շրջենաւք. են և ագուցպաք բաղումք ի պէտս ուռոյեան։

Երկաթի շուխք ոչ սակաւք յարդարեցան ոչ յառաջ քան զքաղաքս սոյն յԻտալիս. ի Սարտենիա կենդրոն է ուղևաց Դուռնի՝ յորմէ ձգի շուխդ ընդ Գենուա անցեալ ընդ քաղաքս, բայց այժմ ժամանէ մինչև ի Նսւէ. յԱղէքսանդրիոյ ևս ձգին այժմ երկաթուղիք՝ որք հաղորդեացին ընդ Գենուայ. ի Շամպերեայ ձգի շուխդ ի Հռոդանոս գետն կոյս և նովին հաղորդի ընդ Լիոն քաղաքի գաղղիոյ։ Ի Լոմպարտիա նշանաւոր է ֆերռինանտեան երկաթուղին ընդ Միլան և ընդ Վենետիկ, անցանելով ընդ կամուրջն ի Ծովակին Վենետկոյ. շուխդն ընդ Միլան և ընդ Մոնցա, շուխդ ընդ Մանդուա և ընդ Վերոնա, շուխդն Վենետկոյ ի Վերոնա՝ անցեալ ընդ Մեսթրա, Պատուա և Վիչենցա, և այլ ուղի ի Վենետկոյ ի Դրեւիզ։ Ի Տոսկանա՝ փլորենտիա կենդրոն է երկաթուղեաց, յորմէ ձգի շուխդ մի ընդ Բիզա ի Լիվոռնոյ, և շուխդ մի ի Բրատդ. ի Բիզայէ ձգի շուխդ ի Լուդդա. յԻմբոլեայ ձգի շուխդ ի Սիենա։ Ի Նեապոլիս՝ ձգի երկաթուղի ի մայրաքաղաքն ի Նոչերա, և այլ ուղի ի Կապուա։ Ի պետութեան Հռոմիոյ հանդերձի շուխդ ի մեծ մայրաքաղաքն ի Զիվիտավեգգիա։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1022. ԲՆԱԿԻՉՔ. ԿՐՕՆՔ. ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ.— Բնակիչ Իտալիա առաւել քան զ26,000,000 ոգիք, յումեանէն և գերմանացի ազգաւ, ի հասարակի եռանդունք և սիրողք գեղարուեստից. բայց ժողովուրդն հարաւակողման մեղկ է և գործատեաց, նէնդատոր, աւելորդասպաշտ։ Հասարակաց ուղղափառ են կրօնք կաթուղիկէ. բազմաթիւ են եկեղեցիք նոցին և վանորայք։ Ի հիւսիսի Իտալիոյ կան իբր 30,000 վաստիք կամ վարդապետք կաթնականք, 90,000 յումեագատան Ալպանիացիք ի հարաւային ափունս Նեապոլեոյ։ Գիտութիւն որպէս և Ճարտարութիւն արուեստից զարգացեալ է յաւէտ ի հիւսիսի. անուանի են համալսարանք Պատաւիոնի, Բաւիոյ, Դուռինոյ, Գենուայ, Բիզայ, Փլորենտիոյ, Հռովմայ, Պոլոնիոյ, Նեապոլեոյ, Բալերմոյ։

Իտալական լեզուս քաղցրալուր և ճոխ ծագեալ է ի լատինէ, և է ամենայն բարբառ վեհմանական լեզուին որով մատենագրեցին խնամուխք նախնեայն Հռոմայ, և որ ցարդ յամի առ խնամուխն գրիչս. բայց Իտալական լեզուս ըստ գաւառաց գաւառաց զանազանեալ է, և լաւագոյն համարի ի նոսա Տոսկանայ բարբառն։

1023. ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ.— Ըստ բնական գրից Իտալիա յերիս բաժանի ի վերին, ի միջին և ի ստորին, յորս կան ինն տերութիւնք.

	ՏԵՐՈՒԹԻՒՆՔ	ԲՆԱԿԻՉՔ
Ա.	Թագաւորութիւն Սարդենիոյ	5,000,000
Բ.	Գաւառք Լոմպարտիոյ և վենետկոյ ընդ Աւստրիական իշխանութեամբ	5,100,000
Գ.	Դքսութիւն Բարմայ	500,000
Դ.	Դքսութիւն Մոտենայ	600,000
Ե.	Մեծ դքսութիւն Տոսկանայ	1,760,000
Զ.	Վիճակք Հռոմիոյ	3,500,000
Է.	Իշխանութիւն Մոնագոյ	8,200
Ը.	Հասարակապետութիւն Ս. Մարինոյ	6,500
Թ.	Թագաւորութիւն Կրկին Սիկիլիոյ	9,000,000
	Աստուածոյ տուս	
	Կալուածք Անգղոյ, Մալթա, և այլն	130,000
	Կալուածք Գաղղիացւոց, որ է Կորսիկա կղզի	250,000
		28,754,700

Ը. ՍԱՐՏԵՆԻԱ

ԿԱՄ

ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

ՍԱՐԴԵՆԻՈՅ

Տարաճոռթիւն 3,500 *փարս.* □. *Բնակիչք* 5,000,000:

1024. Թագաւորութեան Սարգինիոյ կղզին մասունք ևն, մի ի ցամաքի ի հիւսիսային ծայր Իտալիոյ, որոյ սահման է ի հիւսիսոյ՝ Ջուիցերի, յարեւելից՝ Բարմա և Մոտենա, ի հարաւոյ՝ Միջերկրական, և յարեւմտից՝ Գաղղիա, միանգ՝ Սարտենիա կղզի ի հարաւոյ կողմիկայ: Որոց միաշամուռ տարածութիւն է իրրև 3,500 փարսաք □:

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1025. Լերինք. — Լեռնային է ցամաք երկիրն Սարտենիոյ, Ծովային Ալպեայք ձգին ընդ նա, յորս բարձր է Մոնգէ Բեւտոյ, Գոգդինեան Ալպեայք՝ յորս Մոնդէ Վիղը, Սեաւ Ալպեայք՝ յորս են Խլերան և փոքր ս. Բեռնարդ և Ջենիզիոյ, Պէնինեան Ալպեայք՝ յորս բարձրն Սպիտակ լեառն, Լեսընտեան Ալպեայք՝ յորս Վարդից լեառն և Սեմբլոն. և Լիգուրեան Ալպեայք: Վասն յաճախութեան լերանցս՝ գխաւոր գաւառ աշխարհին կոչի Բիեմոնդ կամ Բիեմոնդէ (Սարոյ լերանց):

1026. Գետք. — Գխաւոր գետ յերկրին Սարտենիոյ է Բոյ և օժանդակք իւր. Վարդ ի սահմանս Գաղղիոյ, և Հադդանոս, Մակրա, Դիրսոյ, և այլն: Ի լճին ոունի զՄէձն (Lago maggiore) և զնան լճին ձիրնեւռայ: Ի ծովեզերան ոունի զանուանի ծոցն Գենուայ կամ Ղիգուրեանն:

1027. Բերք. — Դաշտային գաւառք Սարտենիոյ՝ բերեն առատ ցորեան և որիզ, և միրգս. լեռնայոյրքն՝ գեղեցիկ պօսս, շագանակ և փայտ. առատ է գինի, ձէթ ի ծովեզերեայ գաւառս, շէրամ բազում, յորմէ շահ մեծ է աշխարհին. և ի ծովէ ձուկն առատ, և անասուն շատ: Վաճառք նորա են մետաքս, պաճար, ձէթ, որիզ, և այլն: Շահաւոտն քաղաքք նորա են Ջենովա և Դուռին:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1028. ԲՆԱԿԻՉՔ. ԿՐՕՆԻՔ. ՈՒՄՄՈՒՆԻՔ.— Թիւ Ժողովրդեան բնակաց Սարաեվոյ և կղզւոյն Ժամանեն այժմ ց'5,000,000, յաշխարհագրի 1848 ամին գոյան 4,917,000։ Ուղղափառ կաթոլիկեայք են կրօնիք, բայց միայն երբէք 23,000 Վօսոացիք ազանդաւորք են ի հովիտս Բիեեէրոյայ, որոց 16 ժողովրդապետութիւնք են և վարժարան մեծ ի Դորբէ, գոն և 9,000 Հրեայք։ Ուղղափառաց 7 արքեպիսկոպոսք են և 34 եպիսկոպոսք, յորոց 3 արքեպիսկոպոսք և 8 եպիսկոպոսութիւնք ի կղզւոջն Սարաեվոյ, ուր են և 106 մեհեաններք, իսկ ի ցամաքին առաւել քան ջ'320։

Ի հրահանգս ուսմանց ունին Սարաեվոյցիք համալսարանս լօրս ի Դուբրին, Ճենովա, Գալէարի, Սասսարի, 21 արքունի վարժարանս, 14 հասարակաց վարժարանս, 22 վարժարանս բանասիրութեան, 30 այլ վարժարանս, իսկ գալոցք ոչ են ըստ կարի բաւականի ժողովրդեանն. գոն և կղերկոսարանք 39։

1029. ՎԱՐՉՕՒԹԻՒՆ.— Պայմանաւոր վարպետութիւն է Սարաեվոյ վարչութիւնն, պաշտօնեիք Թագաւորի և առեվիւ Նուիրակաց. ունի պաշտօնակիք են պետութեանն, հաղարապետն Նեղքին, հանդերձապետն արտաքին գործոց, հարկաց պաշտօնեայն, պաշտօնեայք զինուորութեան և ծովային արուեստի, երկրագործութեան և վաճառականութեան, հասարակաց վաստակոց, արդարութեան և կրօնից, հասարակաց կրթութեան։— Թագաւորն կոչի Թագաւոր Սարաեվոյ, կեսարսի և Երուսաղէմի. դեպս Սաւոյեայ, Գենուայ, Մոնֆերրադայ, Աւստրայ, Էսպէյայ, և այլն. իշխան Բիւճանդի և Օնելեայ. մարկիս Խատլոյ, կոմս Մօրիանայ, սէր Վէրչէլէայ, Բինեերոլայ, և այլն։ Ընտելըն ոմանք պետականաբար կոչել զնա և Հայոց Թագաւոր երբեմն. զի ժառանգ էր Լուսինեանց տանն, յորմէ եկաց յետին Հայոց Թագաւոր ի Կիլիկիա։

Ասպետութեանց կարգք ի Սարդենիա են՝ Աբեան կարգ (1362), Ս. Մաւրեանոսի և Ղազարու կարգ (1434), Քինուտոսական կարգ Սաւոյեայ (1815), Խաչի կարգ (1824), Քաղաքական արգեանց (1831)։

1030. ՀԱՍՒՔ. ՉՕՐՔ. ԴԻՒՄՔ. և այլն.— Հասք պետութեանն Սարաեվոյ են երբէք 90 միլիոն ֆր։ Դրամք այժմ գրեամբ չորքր մասամբ առաւել, և պարտք երբէք 500 միլիոն։— Թիւ զօրաց Սարաեվոյ ի խաղաղութեան ժամանակի ընդ ամէն 52.000 արանց է. Նաւազօրուն երբէք 3.000 արք են. Նաւք ընդ ամէն 60։ — Դրամք ի Բինեմդ այժմ գաղղիական օրինօք վերին. և միութիւն գրամոյն կոչի Լիր. որ է հաւասար ֆրանգի. բայց վերին և հին լիրայն՝ որ առաւել է քան ջֆր. երբէք 18 հարիւրեակք. լիրա կղզւոյն Սարաեվոյ երբ 88 հարիւրեակք առելի է քան ջֆր. իսկ լիրայն Գենուայ արժէ միայն 83 հար։ Ունօթ կամ վահանեակն է 5 ֆր. հին վահանեակն 7 ֆր։ Ոսկի Բիւոթ՝ 30 ֆր. իսկ Գենուայն 20:82. Ցնովա ոսկին 89 ֆր. Գուլնոյ՝ ոսկի Սարաեվոյ կղզւոյն՝ 49:33 ֆր։— Ի յաւէտ վաթի ոսոն Բիւճանդեան որ է երբէք 34 հարիւրամեայք, իսկ ոսոն Աբրահամ առաւել է քան զկնի մեծք. մղոնն 2,466.072 քիլոմեթր։

1031. ԲԱՆԱՒՈՒՄՈՒՆՔ.— Կրկին բաժանմունք էին պետութեանն ցայժմ, ի քաղաքական ոստիկանութիւնս 14, և ի զինուորական՝ յորին, ըստ որում և մեք կարգեցք զնոցա գրութիւնս։ Այսոքիկ են ոստիկանութիւնք կամ գաւառքն ինուքք հանդերձ Թըւով բնակչացն ըստ 1838 ամի։

Գաւառք	Բնակիչք
Սաւոյա	564.137
Աոսգա	78.110
Նօվարա	542.728
Ալէքսանդրիա	595.563
Դուբին	873.310
Գունէոյ	566.181
Նիցցա	230.718
Գենուա	674.988
Սարաեվիա	524.633
	4.650.368

Ի խռովութեան անցելոց ամաց՝ 14 ոստիկանութիւնքն քաղաքականք զատուցան ի 52 գաւառս կամ վիճակս. և են ոստիկանութիւնքն այսոքիկ, և Թիւ բնակչաց նոցա ի 1848։

Գաւառք	Բնակիչք
Դուբին	627.026
Գենուա	545.182
Շամպէրի	313.302
Ալէքսանդրիա	452.316
Գունէոյ	600.872
Նովարա	453.958
Նիցցա	242.990
Ասթըի	270.510
Խրէ	249.893
Սաւոնա	240.101
Վէրչէլի	372.925
Գալէարի	276.133
Նուորոյ	123.934
Սասսարի	147.045
	4.916.187

1032. Ա. ՍԱՒՈՅԱ.— Ընդ ամէն գաղղիոյ, Հելուետիոյ և Բիւճանդի, լեռնային և բարձր քան զանենայն գաւառս Եւրոպայ, զի ի նմա է և Սպիտակ լեառն. ցուրեն է կիմային, բայց մշակութիւն յառաջագէմ չոյժ, զի և այգիք պտղաբերեն, այլ և այնպես բերք երկրին չեն բաւական բնակչացն որք գործասէրք և անպաղծոյք են կենաց. ամի ամի գաղթականք դնան անտի ի մերձակայ աերութիւնս և գարձ արարեալ տարաստութեամբ՝ գնեն կալուածս ի

հայրենիս իբրեւ թագաւորական յատաջագոյն էր ի Սաւոյա, և նախնիք Թագաւորաց նորին էին կոմք ի միջին դարու և ապա դուքս կոչեցան։

1033 · ՉԻԱՄԲԵՐԻ կամ ՇԱՄԲԵՐԻ (Chambéry). — Է գլխաւոր և յատաջնոյն մայր քաղաքաց Սաւոյեայ գեղեցկագիր, յարմունս էս և Ալպեանց վտակաց. ի սմա է վերին աստան և աթոռ արքեպիսկոպոսի. գեղան բնակութիւն նախին կոմից և դքսից այժմ կիսաւեր է. կայ ի Շամպերի վարժարան Թագաւորական, մուսէոն, մատենադարան, արքունի ընկերութիւն ձեմական որոց փոյթ է բարգաւաճել զնչակութիւն, զճարտարութիւն և զվաճառականութիւն. զբանիսա մեծ և անկիւնաց։ Բն. 19,000։

Էս (Aix, Ագուէ Ալպեդրոսում, որ է Ջուրք Ալ լորդագաց). — Հռով ի լիճն Գուբժէդ, ունի բաղնիս, և չինուածս ի ժամանակաց Հռոմէացւոց մնացեալս։ Բն. 3,000։

Սկեալէ (Scale, որ է Սանդուխք). — Ի տեղւոջ անդ սանդխոց այրին ընդ մէջ Սաւոյեայ և Գաղղիոյ, որ է ձանապարհ բացեալ ի սիրտ լերինն ընդ երկայնութիւն չափ 300 և 25 ոտն ի խորութիւն։ Բն. 1,100։

Աննեսի (Annecy). — Ունի գործարանս յօրինս բամբակի, ապակւոյ, և բուք երկաթոյ ի սահմանն նորա։ Բն. 8,300։

Շամուն (Chamouny). — Գեղ փոքրիկ ի համանուն բարձու և սառնորակ գաղտին յոտին Սպիտակ

Ճանապարհ ընդ լեառն Սպիտակ

և պիւէդ լերանց. ի գաղտնի անտի գործեալ է ճանապարհ գժուարուս ընդ լեառն Սպիտակ, յոր նախ երեսուն տարի առաջ գնացք են ի Շամունեայ մինչև անդր։

1035 · Բ. ԱՒՍԴԱ. — Ցարևելից Սաւոյեայ, յոտին Ալպեայց։

ԱՒՍԴԱ (Aosta). — Գ. Ք. փոքր, նշանաւոր վասն հնութեանցն որ ի նմա գտանին. աստ յանգին Ճանապարհք Ս. Բեռնարդոսի մեծին և փոքու. կայ Լատինա արքունի վարժարան մի։ Բն. 8,000։ — Ի տարաւահոյնն Սպիտակ լերին կայ Անդրեա (Entrèves) գաղա յորում են ջերմուկք. և ի կրեասն աւանի բուք երկաթոյ։

1036 · Գ. ՆՈՎԱՐԱ. — Ցարևելից կուսք Աոսդայ, ընդ մէջ Ալպեայց և Մեծի լերին, մասն է հին դքսուքեան Մեդիոլանոյ։

ՆՈՎԱՐԱ (Novara). — Գ. Ք. գեղեցիկ, եպիսկոպոսանիստ, ունի վարժարան արքունի։ Բն. 19,000։ — Ասա յամին 1849 (24 մարտի) պարտեցան Բիեմոնդեցիք յԱւստրիացւոց, և Թագաւորն կարելոս Ալպերտ հրաժարեցաւ ի Թագաւորութենէ։

Վիջեվանոյ (Vigevano). — Ունի գործարանս մետաքսի, սապոնի, և այլն։ Բն. 14,000։

Վերչելլի (Vercelli). — Քաղաք արքեպիսկոպոսանիստ, երբեմն քաջ ծաղկեալ. են ի նմա հոյակապ շինուածք ինչ և մատենադարան հասարակաց։ Բնակիչք 16,000։

1037 · Արոնա (Arona). — Ունի նաւահանգիստ և մեծ եպիսկոպոսական տեղի մի վաճառականութեան յաղագ. ասա ծնաւ Ս. Կարոլոս Պռոմէոս գերարդեակ կարդինալ արքեպիսկոպոս Միլանոյ ի ԺԶ դարու, անդրի պղնձի կանգնեցեալ նմա 66 ոտն բարձր ի վերոյ 45 ոտնաչափ պատուանդանի։ Դասք ձանապարհին Սեմպրոնի մերձ է յԱրոնա։ Բն. 5,000։

1038 · Կէս Մեծի լերին ի գաւառի աստ է. ափունք նորա զարձագնեցք են և զարգարեալ շինուածովք և ամաստատուն պատուաստ։ Ի լերին կան կրկնեցն Պռոմէան, զի իշխան ոմն ի Պռոմէան տանէ վայելեցուցեալ զնոսին, զամուլ ժայռս փոխեալ ի դաշտս պտղաբերս. յորս է խոլոս գեղս, արդարև բան աՆոման գեղեցիկ կղզի մեծագոյն ի Պռոմէանս, ունի դղեակ պատեալ զրամբոք նաղընչեներաց, գասիներաց և նռնձոց, որք մի զմիով ի տասն զարաւոս բարձրանան. յԻսոլոս Մաորէ (Մայր կղզի) եօթն գարաւոք կամ ազգք ծառատնկոց են. կայ և կղզեակ մի բնակեալ ի ձկնորսաց, վասն որոյ և Ձկնորսաց կղզի (Isola dei Pescatori) կոչի, գեղ մի միայն ունելով։ — Ցոսին Ռոզս լերին կան գաղաքն Լէզա և Սեզիա, յորում բնակեն Գերմանացիք որք ի բուս աշխատին։

1039 · Դ. ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻԱ. — Ի հարաւոյ բաժանի Բոյ գետով ի Նովարայ. մասն է դքսութեանց Միլանոյ և Մոնֆերրադայ։

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻԱ (Alessandria, մականաւանեալ Տելլա Բալլա). — Գ. Ք. ամուր, ընդ մէջ Դանուբոյ և Պօրմիտայ, ունի վաճառականութիւն յաջողակ և տանալաճառս կրկին. Նշանաւոր է հասարակաց ժողովարանն, մայր եկեղեցին, դիւանատունքն, Թեմարանն, Թագաւորական վարժարանն, մատենադարան, Ճեմարան գեռութեանց և արուեստից։ Բն. 46,000, պահպանեալքն հանգերձ։ — Մերձ է ի քաղաքս Մարենկոյ գետ, ուր յաղթութիւն մեծ կանգնեաց Նապոլէոն ի 1800։

1040 · ԳԱՋԱԼԷ (Casale). — Ցաջմէ Բոյ գետոյ, ի հնումն մայրաքաղաք Մոնֆերրադայ իշխանաց, ունի գեղեցիկ շինուածս և եկեղեցիս։ Բն. 19,000։

Աստի (Asti). — Երբեմն մայրաքաղաք Ասկի գերքսութեան, վաճառաշուկ և յարուեստից ծաղաքաքեան յատաջագիմ. անուանի էր ի միջին գարս վասն մեծի իշխանութեան եպիսկոպոսաց իւրոց։ Աստ ծնաւ մեծ քերդողն Թոմզերգսակ Ալիֆիերի ի 1749։ Բն. 24,000։

Գուգլարոյ (Cuccaro). — Դղեակ Հռոմ ի Գազա-Լէ յորում ծնաւ Քրիստափոր Կոլոմպոս ի 1442։

1041 · Ե· Դ Ի Ա Ի Ն · — Ընդ մէջ Ալէքսան-դրիոյ, Աղսայ, Սաւոյեայ և Գաղղիոյ, այս է իշ-խանութիւնն Բիէմոնդէ· խաչագաւազանութեան, մե-ծահռչակութեան և գարմանոյ չերտոյց ինամ մեծ տանին աստ, և մեսաքս սորին ազնիւ է յոյժ· Ալպեականք պատեն զչիւսիսիս գաւառին և գագուս գնայ ընդ նա։

Դ Ի Ա Ի Ն Ի Ն կամ Դ Ի Ո Ր Ի Ն Ո Ց (Torino, Օգոստ. Տաւրինաց). — Մայրաքաղաք պետութեանն, ի խաո-նարգս Պագոսի և Տուսարայ, աթոռ արքեպիսկոպոսի և վերին ատենի· քաղաքն նստեալ ի զուարճալի դաշտի յատս լերին Մոյ գեղեցիկ է քան զբազում քաղաքս Իտալիոյ, փողոցք ընդարձակք և տունք բա-րեշէնք մանաւանդ ի Կորն Դուռնին· Գեղեցիկք են և հրապարակք նորա, մանաւանդ Ս· Կարլոյս զո-րով են հոչակալ պալատք և ի մէջն անդրի պղնձի էքմանուէլի Փիլիպերդայ դքսին Սաւոյեայ· Գաագել-լոյ հրապարակ ընդարձակագոյն քան զայլս· Ի հին ամրութեանց քաղաքին միջնաբերդն լեռն կայ կան-գուն, ղի զայլն ամենայն քանդեալ փոխեցին ի պար-տէզս· Նշանաւորք ի շէնսն են, պալատ Թագաւո-րին, պալատ դքսին Սաւոյեայ մեծ և ընդարձակ, պա-լատն Գաբրնեան ուր նստի արդ տոհմն արքունի, Թէատրոնն, համալսարանն, մայր եկեղեցին՝ յորում կայ մատուռն Նշանաւոր Ս· Վարշամկին, եկեղեցի Ս· Լաւրենտիոսի մարմարիոնեայ, և այլն· ընդ ա-մենայն 40 եկեղեցիք են ի Դուռնին· Ի զբօսարան ձեմելիս քաղաքին գեղաւորք են պարտէզ գղեկին, ձեմելիք վալենթինոյ մի ի յաւէտ գեղեցկագ որ յի-տալիա, հրապարակին Ռոմաոյ ի վերայ Պագոսի· Հա-մալսարան անուանի՝ հիմնեալ ի ժե դարու, ձե-մարան զինուորական, ձեմարանք մակագոսեանց և գեղարուեստից, վարժարանք երկու, մատենագարան ի համալսարանին, մուսէոն եգիպտական անուանի և ձոխ քան զընաւս, նշանաւորք են ի նմա գեղեցիկ և վիճաբոյր արձանք Սէսոսթրի, Ոսիմանդիոսյ, և այլն· պաղիրք նշանագիրք, արձանագրութիւնք, և այլն· Թանդարանք հնութեանց և բնական պատմութեան, անկաքանութեան պարտէզ ի վալենդինոյ· վաճա-ռականութիւն և ձարտարութիւն քաղաքին մեծ է ի հիւսուածս մեսաքս· բն· 142,000։

1042· Գ Ի Ե Ր Ի (Chieri)· — Վաճառաշահ և ճար-տար յարուեսաս, անուանի եղև ի միջին գարս վասն քաղաքական անցից որ ի նմա· բն· 12,000։

Բ Ի Ե Լ Ե Ր Ո Ւ (Pigneról)· — Քաղաք վաճառաշահ· բն· 15,000։ — Ի սահմանս սորա ի գաշտս Բիէմոն-դեայ ի Լուչեռնա, ի Բերոզա, ի Սան Մարգինոյ, ի Գլուզոնէ բնակին վաւսացիքն որք գաղղիարէն խո-սին, յԹ գարէ անտի բռնադատեալք մինչև ի 1796՝ յամառեալ կացին յազգին իւրեանց։

1043· Զ· Գ Ո Ի Ն Է Ո Ց · — Ի հարաւոյ կող-մանէ Դուռնիոյ· մասն Բիէմոնդէ, Մոնֆերրադայ և Սալուցցոյ իշխանութեանն։

Գ Ո Ի Ն Է Ո Ց կամ Գ Ո Ւ Ի (Cuneo, Coni)· — Գ· Ր· վաճառաշահ, երբեմն ամուր· բն· 19,000։

Ֆոսսանո (Fossano)· — Ունի բաղանիս, գործա-րանս մետաքսի և թագաւորական Ճեմարան բանա-սիրութեան· բն· 14,000։

Մ Ո Ն տ Ո Ն Ի (Mondovi)· — Ունի գործարանս չու-խայի, կաւաւուց, բամբակի և Թղթոյ· բն· 17,000։

Ս Ա Լ Ո Ւ Ց Ց Ո Ց (Saluzzo)· — Հին մայրաքաղաք համա-նուն գաւառութեանն· բն· 14,000։

Ս Ա Վ Ի Լ Ի Ա Ն Ո Ց (Saviliano)· — Ունի գործարանս չու-խայի և կաւաւուց և մետաքսի· բն· 16,000։

Վ Ի Ն Ա Տ Ի Ո Ց (Vinadio)· — Գաղաք փոքրիկ, ունի ի սահմանս իւր բաղանիս և բովս կապարի։

1044· Ե· Ն Ի Ց Ց Ա· — Ընդ մէջ Գաղղիոյ և Ծո-վեզերեայն Ալպեայց· երկիր ջերմին և պաղաբեր· սա է հին կոմսութիւնն Նիցցայ։

Ն Ի Ց Ց Ա (Nizza)· — Գ· Ր· կաւաւուեալ յոսին սեպագեալ լերին առ Բալիոն ջրով, վասն օգոյն ա-ռողջութեան ձմերեն ասա եկք բազումք· ունի նա-ւահանգիստ մի, բաղանիս ծովու, ատեան վերին· բն· 34,000։

Վ Ի Լ Լ Ա Ֆ Ր Ա Ն Կ Ա (Villa franca)· — Ունի նաւահան-գիստ, և նաւակայս արքունի նաւաց և վարժարան նաւարկութեան· լեռան մի բաժանէ զսա ի Նիցցայ· բն· 3,000։

Ս Ա Ն Ռ Ե Մ Ո (San Remo)· — Գաղաք վաճառա-շահ, ունի նաւահանգիստ մի· և չուրջ զիւրև ծա-ռատունս նարնջի, և ձիթենւոյ և կիտրոնի· բնակ-կիչք 10,000։

1045· Ը· Գ Ե Ն Ո Ա կամ Ջ Ե Ն Ո Վ Ա· — Առ համանուն ծովածոցին, ի միջի գարու էր հասա-րակապետութեան ազատ· մշակութիւն ոչ յաջողի ի սմա՝ զի լեռնային է երկիրն, բայց լինի անդ շաքա-նակ և ձիթենի և այգիք և նարինջ· Ձիներարութիւն և վաճառականութիւն յաջողեալ է ի ծովու, այլ ոչ որչափ յառաջն յորժամ հակառակորդն էր ի լենեսկոյ, և յամենայն ծովելերեայ քաղաքս փոքուն Ասիոյ ու-ներ գործատունս, և կարաւանատունս ի միջերկրեայս իսկ աշխարհին և ի Հայս, և զվալտադա զա-րուարման կոստանդնուպոլսոյ առանձինն քաղաք ա-մուր, որպես և յայսոսք միացուածք չինուածոյ նոցին և արձանագրութիւնքն վկայեն անդ· Պահլ ցարդ ի գիւանս նոցա պարզագրիր լեռնի գ Թագաւորի Հայոց Ռուբինեանց վասն ազատ վաճառականութեան նոցա։

Գ Ե Ն Ո Ի Ա կամ Ջ Ե Ն Ո Վ Ա (Genova)· — Գ· Ր· Ծո-վեայեաց, մեծ և ամուր և վաճառաշահ քան զամե-նայն քաղաքս Սարտենիոյ, կաւուցեալ յեզր ծովուն

Ջենովա

գեղեցկաչէն պալատաքն, երևի որպէս ամբիծեալ մեծ վասն որոյ և Հոյակապ մականուանեցաս· բայց

քաղաքամէջն Նրբափողոց և անձուկ է, սակայն փողոցին Պալսի դեղեցկութեամբ զանցանէ զամենայն փողոցք հանուրց քաղաքաց, պալատք որ ի նմին համակ կճեպայ սեամբք և պատպատքուն մարմարիոնիւ կառուցեալք են, և Յարտարարուեստ քանդակօք և նըկարուք, Թէպէտ և յօրվոյ յաշխատէ արդ անբնակք են. գլխաւորք ի նոսա են Տուրացցոյ այժմ արքունի բնակութիւն, Ռոսսոյ, Տորիա, և պալատ նախնի դքսից որ այժմ առեան է բազմօրոյ։ Նշանաւոր է ի Գենուա և համալսարանն հիմնեալ ի 1812, աղքատանոց, հրապարակ վաճառականաց, Թէատրոն, Նաւարան, կանթեղակիր աշտարակ, Գաբրինեան կամարք, դանձարան վաճառականաց, մայր եկեղեցին Ս. Լաւրենտիոս, եկեղեցիք Ս. Կիւրա, Աննատուն, Ս. Աբբոսիոս, և Գաբրինեանն, և Ս. Բարթողիմէոս, ուր պահի Դաստառակն Քրիստոսի, բերեալ այսր ի Կոստանդնուպօլսոյ ի ԺԲ դարուէ և պահեալ ի վանս անդ միանձանց Հայոց, զորս փոխանակեցին Բառնաբեան միանձունք լստիկք. վարժարան Նաւավարուեան, կրճատարան խլից և համրոց, ձեմարանք ուսմանց և գեղարուեստից, չորք գրատունք հասարակաց. Նաւահանգիստն մասամբ ազատ համարեալ։ ունի ամբարտակս և մեներանոցս ի պէտս արքունի նաւուց. գլխաւոր վաճառք Գենուայ են մետաքսէղինք, մուշտակ, ծաղիկ արուեստաշէն, չիզոյագ և բազմօրինիք. կան ի Գենուա աթոռ արքեպիսկոպոսի, տաճան բազմօրոյ և աթոռ Ծովապետի։ Բն. 110,000։

1046· Բուրդուս-Մաուրիցիոս (Porto-Maurizio)· — Ունի Նաւահանգիստ և վաճառ. միջոց։ Բն. 12,000։

Սաւոնա (Savona)· — Ունի վաճառականութիւն բաւական, գործարան չուխայի, և միջնաբերդ մի։ Բնակիչք 16,000։

Գիւնարի (Chiavari)· — Ունի Նաւահանգիստ և վաճառականութիւն և ընկերութիւն անասնական։ Բն· 11,000։

Սբեցիա (Spezia)· — Կառուցեալ ի ծագ գեղածիկ ծաղ ծովածոցի ուր գործի Նաւահանգիստ անբոյժ. Գաղղիացւոց ձեռն արկեալ էր ամփացուցանել զսա վասն պատերազմի։ Բն· 10,000։

Պոպպիո (Bobbio)· — Քաղաք եպիսկոպոսանիստ անուանի վասն մատենադարանի վանացն հաստատեալ ի նմա յԼ դարու ի Ս. Կոլումպանոսէ, յորում են բազում հին ձեռագիրք։

Ցօսեֆեանութեան Գենուայ կան և կղզիք, որպէս Գաբրայա, Բալմարիա, և այլն։

1047· Թ· ՍԱՐԴԵՆԻԱ (Sardegna, Սարդինիա)· — Կղզի ի հարաւոյ Կորսիկայ, մի ի գլխաւոր կղզեաց Եւրոպայ 1,100 փարսախ տարածութեամբ։ Լերինք սեռին ընդ ամենայն կողմանս նորին այլ և անցանեն ըստ 4,000 ոտս բարձրութեան, ի հարաւայ կողմն գտանին հրաբուղիք շիջեալք· կլիմայ բարւոք է այլ օդ անհայատատ, լինի երբեմն երաչտ և ցամաքին առատքն, յորս գլխաւոր է Փիւմինդոզոյ և Օրիսգանոյ· Ծովափունքն վասն ալտաղոյն ջրոյն չեն բարի ի բնակութիւն· երկրին պտղաբեր է և Հոռվմայեցիք ցորեան բազում Հանէին անտի, այլ անմշակ արդ Թողեալ կայ, որպէս և վաճառականութիւն և Ճարտարութիւն նուազեալ յոյժ։ Բնակիչք կղզւոյն որ ի զանազան ազգաց սերեալք՝ պղերգք են բարոյք, սոպռ, տգէտ և աւելորդապաշտ և բազում մասամբ նման կրօսիկացւոց· պարապին ի ձկնորսութիւն և յորս բուռ և ի մետաղս։

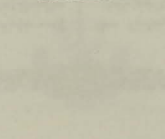
1048· Գալեարի (Cagliari)· — Գլ· ՔԱ· ի հանմանուն խորշին, ունի նաւահանգիստ և չանմարանս աղի, կառուցեալ առ ոտամբ բլրակի· ունի հոյակապ եկեղեցիս և պալատս· Նշանաւոր է մայր եկեղեցին և պալատ փոխադրչին, համալսարան, Թագաւորական ընկերութիւն երկրագործութեան, Թանգարան բնական պատմութեան և հնութեանց, մատենադարան հասարակաց, տուն գրանց· ի սմա է վերին ատեան գատողական ուր գումարի աւագանին· ի սահմանս նորին կան այգիք և պտղաբեր ծառաստան· բայց ջրոյ նուազութիւն է։ Բն· 30,000։

Սասսարի (Sassari)· — Երկրորդ գլխաւոր քաղաք արքեպիսկոպոսանիստ, ունի համալսարան մի և մատենադարան հասարակաց, և ապարանս գեղեցիկս։ Բն· 30,000։

Նուորոյ (Nuoro)· — Երրորդ գլխաւոր քաղաք է կղզւոյն։ Բն· 4,000։

Բազում հնութիւնք են ի Սարտինիա, յորս զարմանալի են Նուրակէզ անուանեալ շինուածք բրգաձեւք վիմակերտք եռայարկք իրր 600, բարձունք ոտս 50 և 90 ոտք շրջաքերութեամբ, կարծին ի պեղազգեաց շինեալ իրր ԺԲ դարուք յառաջ քան զՔրիստ Փրկիչն։

Շուրջ զՍարտինեաւ կան իբրև 40 կղզեակք, յորոց շատք անբնակք են։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՑՔ ՍԱՐՏԵՆԻՈՅ

1049. Ախթնիք Թագաւորացն Սարտենիոյ էին կոմսքն Սաւոյեայ, որ ի ԺԲ դարու ժառանգեալ և զբաւեմնից, զՍիցցա և զՎրճիվերդ կոչեցան գուքս. յԺԲ դարու սերեալ կղզւոյն Սարտենիոյ և մասին միոյ Միլանու կոչեցան Թագաւոր Սաւոյեայ և զնի Սարտենիոյ. առ Խռովութեամն Գաղղիացիք գրաւեցին զքաղաքս նոցա բաց ի կղզւոյն, այլ յետ կռիւոց ետուն զնոսա առ նոսա բաց ի բնիկ գաւառացն և Գենուա, որ և ցարդ ընդ Սարտենիոյ պահեալ է զանվական ազատութիւնս իւր զերս:

1050. Սաւոյա է նահանի երկիրն Ալըբրոգաց Գաղղիոյ, որ նախ ընդ Հռովմայեցւոց և ապա ընդ իշխանութեամբ անկաւ Փռանկաց, յետոյ Պուրկինեանց և գաղղիացի Թագաւորաց, և խռովարարացն ի 1792, և յաւելաւ ի Սարտենիա յամին 1814:

Բեւեռնիդ, Նիցցա և Մոնֆերրադ մինչև ի Ա. դար կրեցին զերծն անցս Սաւոյեայ, ապա անկեալ ընդ Գենուայեցոց իշխանութեամբ, միւսանգամ միացան ընդ Սաւոյեայ և ընդ նմին ընդ Գաղղիոյ և ապա Սարտենիոյ:

Զգքսութիւն Միլանու հաստատեաց զարձն Վիսկոնտի ի ԺԻ դարու, և կոչեցան իշխողքն սընդարձակել գաւառին գուքսք. ի կես ԺԸ դարու ի սպառել որգւոց Վիսկոնտեան տանն՝ Սֆորցա գրաւ հինս ժառանգեաց զգքսութիւնն զամս բազումս մարս ընդ Գաղղիացիս տուեալ վասն յաջո, և ի բառնալ ցերկիր նորին՝ անկաս տերութիւնն ի Սպանիացիս. ի 1748 յետ բազում հակառակութեանց Գաղղիոյ և Սպանիոյ և Աւստրիոյ, վերջինոցս վհձակեցաւ, և երբորդ մասն նորին տուաւ Սարտենիոյ:

1051. Նահանի պայազատք Գենուայ Լիգուրացիքն են, որք յետ կործանման ինքնակալութեանն Հռովմայ՝ ընկալան Թագաւոր Լոմպարդացի և նոքօք հանդերձ անկան ընդ իշխանութեամբ Մեծին Կարոլոսի. յետ մահու նորա Գենուա եղև ազատ քաղաք դաշնակից ընդ քաղաքս Լոմպարդիոյ, բարգաւաճեալ վաճառականութեամբ ձեռն ետ ի վէնետիկ, և լցեալ ծովս Թեմսի ձեռներէց եղև յաջորդականութիւն, և տիրեաց բազում գաւառաց այժմ Սարտենիոյ և Կորսիկայ և յԺԻ դարու սերեալ և Ղրիմու տարածեաց զվաճառականութիւն իւր ընդ Սեաւ ծով մինչև ի Հնդկաստան. բայց ի ԺԻ դարէ և առ յապա վասն հակառակութեան ռամկին և ազնուականաց անչքացան փառք նորա, մինչև յաղթեցին ազնուականք. 28 տոհմք կին հնոց ազատացն, որպիսիք են Գրիմալտի, Ֆիեսգի, Տորիա, և այլն, և 437 տոհմք նորոց ազնուականաց, և ընտրեցին իւրեանց գլուխ և վարիչ զքաց գուքս մի կամ տոհմ, 12 տեհեսականս և 8 գործակալս, որոց առ մի նուագ 2 տ ևեթ էր տուեալ իշխանութիւն. գուքսն նուսեր ի պալատանն հասարակապետութեան, և անդ Ժողով լինէր աւագանւոյն, ամենայն իշխանութիւն յանձն էր ի կրկին տասնեակ: Մէծի տեհերն պաշտօնեայք էին ամենայն ազատ գենուայի ի քառներկեմնից և ի վեր, փոքու տեհերին 100 տեհեսականք ընտրելոք յիշխանութիւն ցմահ. միաբանութեան երկոցունցի վէճերք ամենայն ինդիր. վասն մարսի և վասն հաշտութեան վճռէր փոքր տեհերն. ցամս 200 ի խաղաղութեան եկաց տերութիւնն արթուն պահպանութեամբ օրինացն. կաթոլեան արար և զգամին հաղորդ իշխանութեան, և յայժմ կոչեցաւ պետութիւնն Լիգուրեան հասարակապետութիւն. վճիռ ատաց երից միացաւ ընդ Գաղղիոյ և ապա յամին 1814 յաւելաւ ի Սարդենեայ տերութիւն: — Իսկ ի կղզւոյն Սարտենիոյ, յետ անցանելոյ նորին ի միջի ի ձեռս Պեղասգեանց, Փիւնիկեցւոց, Էտրուրացւոց, Կարքեդոնացւոց, Հռովմայեցւոց, Վանդալաց, Սարակինոսաց, Հայրապետաց Հռովմայ, Ինքնակալաց, Թէզացւոց, Գենուացւոց, Սպանիացւոց, և Աւստրեայ, առ խռովութեամբ Գաղղիոյ նոսաս Թագաւորն Սարտենիոյ, որ և առ հաշտութեամբն գարձաւ ի Դուբլին: Սարտենիացիք ունին ազատութիւնս՝ գաղանց Թղթովք իւրեք ԺԴ դարու որ կոչի Գարդոյ տի Լօիս:

1052. Ի սկզբան յետ խռովութեանց Խոպիոյ (1848) Թագաւորն Կարոլոս Ալպերդ ընորհեաց որպէս և այլ իշխանք Խոպիոյ՝ զահմանադրական ազատութիւն, և ձեռն ետ Լոմպարդացւոց և Վենետկեցւոց ազատագրելոյ Աւստրիոյ, ակն ունելով խոտնել զգաւառս նոցա յիւր պետութիւնն, որպէս և առ վայր մի զՀռոմպարդիա Համարեցաւ ընդ իւրև. այլ սակայնել Թողուլ զՄիլան յետ ամաոց՝ դինագուժ առար. և յերկրորդում ամին (1849) գարձեալ ի մարտ մսեալ ընդ Աւստրիացիս, և ձախողեալ առ որմտութեան եղևք և զիւր Թագաւորութիւնն և չոգաւ ի Բորդոգալ, ուր և մնաւոն. և տերութիւնն առժամայ Աւստրիոյ զձախս մարին: Կարոլոսի յաջորդեաց Վիկտոր Էմմանուել Բ, մինչ եգեալ ուղղել զնոր սահմանադրութիւն պետութեանն: Դաշինս վաճառականութեան կռեալ ընդ Անգղոյ արար զնոսքն իւր Թիկունս. բայց վասն Միգարտեան օրինաց ընդ աշխարհական առեւնիւ արկանելոյ զեկեղեցականս՝ հակառակեցաւ ընդ Հռովմական իրասանց:

Բ. ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ՄՈՆԱԳՈՅ

1053. Ֆոթբոլ իշխանութիւնս այս օրս երկրին ինն քառակ. մղոն միայն է տարածութիւն, և ժողովուրդ 7,200, զոյնպատեալ է ի ծովէ. ի հիցդա գաւառէ և յայլոց գաւառաց Սարտինիոյ, ընդ որս թագաւորին պաշտպանութեամբ կայ. զամս 500 ե. կաց ի պայազատութեան կրմալտի տոհմին, և յամին 1731 վճակեցաւ Մագիոնեան տոհմի գաղղիացւոյ։ Ցերիս վիճակս բաժանի ի Մոնագոյ, Ռոգբրիպրունա և Մենդոնէ։ Գլխաւոր քաղաք է

ՄՈՆԱԳՈՅ (Monaco). — ի հրւանդանի կարկառելոյ ի ծով. յորում ունի և նաւահանգիստ փոքր։ բն. 1,200։

ՌՈԳԲԱՐՈՒՆԱ (Roccabruna). — Դղեակ է ի գաւառի ուրմէնի։ բն. 500։

ՄԵՆԴՈՆԷ (Mentone). — Քաղաք ծովեզերեայ գեղեցիկ և բարգաւաճ, որոյ բնակիչք 5,000, յածին յափնածիր վաճառականութիւն և ի ձկնորսութիւն։

Գ. ԼՈՄԳԱՐԴԻԱ եւ ՎԵՆԵՏԻԿ

1054. Ցարտեղիոյ Սարտենիոյ կան գաւառք Լոմպարդոյ և Վենետկոյ, հաստատեալք Թագաւորութեան անուամբ ի 1815 ընդ իշխանութեամբ Աւստրիոյ, և են ման հասարակապետութեան Վենետկոյ, Մանդուայ, Միլանու և Վալթելլինայ նահանգին Հելուետիոյ։ Ալպեանք ի հիւսիսոյ կողմանէ ձգին ընդ սա, լեռն և գետս շատ ունելով, յորոց ոռոգեալ երկիրն բերէ արգիւնս իբրև զի ի յոյժ արգաւանդաղող մասանց աշխարհի։ Գլխաւորք ի գետոցն են Բոյ կամ Պադոս յոր խառնին Դիվինոյ ի Բաւիա, Օլընա՝ ի Միլան, Առուա, Օլիոյ, Մինչիոյ, Գանալ Պիանդոյ որ կոյսի և արևելեան Պադոս. միւս գետ մեծ է Աթիձէ որ ի Դիրոլայ եկեալ անցանէ ընդ Վենետկեան գաւառ և բաժանի ի բազում ա. ռաջս։ Լիճք անուանիք են ի տերութեան սուտ, լիճն Մեծ, և լիճք կարասյի և Գումյի։ Ամենայն բերք երկրին առատք են և մննդարարք. և խաշնարարմանութիւն և դարման շերամոյ կարի յոյժ բարգաւաճեալ։

1055. Ցերկու կուսակալութիւնս բաժանի Լոմպարդիա, ի Միլան՝ որ է յարևմտակողմն, և ի Վենետկ՝ յարևելակողմն, բաժանեալք ի գաւառս և կամ յոստկանութիւնս (Delegazioni), և մէն մի ի գաւառացն ստորաբաժանեալ ի վիճակս վիճակագլուխս իշխանացն ցամն 1848 եր փոխարքայն ի կայսերական տոհմէ, և առեան խորհրդոյ նորին ի Միլան, որ հաղորդ էր վերին առեան մի ի Վենետկ։ Իսկ յետ ապստամբութեան գաւառացն և կրկին նուաճելոյ Միլանու ի Նմին ամ., և Վենետկոյ ի 1849, նոր օրէնք հաստատեցան և ի սոսա, թէ և բաժանումնէն ոչ փոփոխեցան. բայց զնուռրական իշխանութիւն վարէ արդ զգաւառն իբրև ի ժամանակս պատերազմի, և անոնց իշխանութեանն հաստատեալ է ի Վերոնա. տեղակալք նմին ի Միլան և ի Վենետկ։

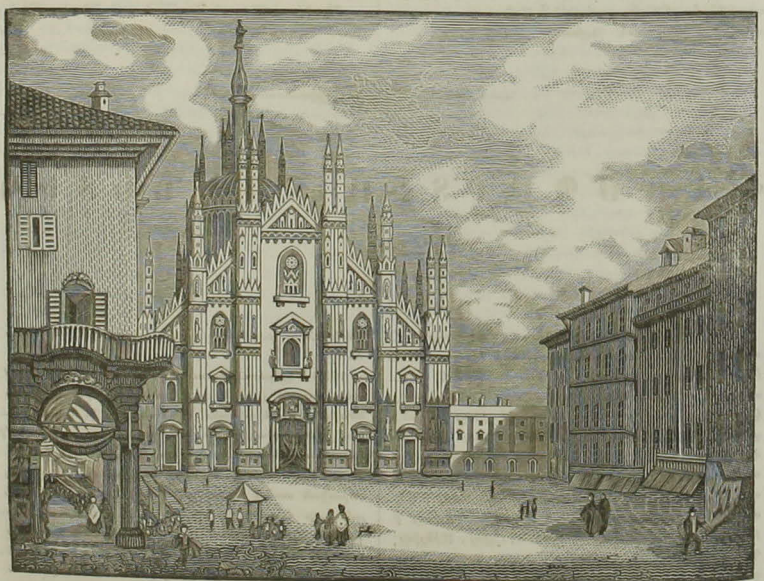
ԿՈՒՍԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ՄԻԼԱՆՈՒ

1056. Հնեակ գաւառք են Միլանու մի մի յանուն գլխաւոր քաղաքացն։

Ա. ՄԻԼԱՆ. — Յորում է

ՄԻԼԱՆ կամ ՄԵԴԻՈԼԱ (Milano). — Մայրաքաղաք Լոմպարտիոյ, աթոռ արքեպիսկոպոսի։ Յետ անկման ինքնակալութեան Հռովմայ կրեաց և սա զամենայն անցս որ անցին ընդ հիւսիսի Խաղկոյ ի բարբարս ազանց, մինչև ի Ջ դար, յորում եղև մայրաքաղաք թագաւորութեանն Լոմպարտաց, և յետ անկանելոյ ի ձեռս Մեծին կարոլոսի՝ մերթ ընդ մերթ մանաւանդ կայր և մերթ յաղաւութեան, եղեալ դաշնակից աղատ քաղաքացն Լոմպարտիոյ. Նշանաւոր դառնայ ի վէմս կռուելոյ նոցա ի վերայ կայսերացն և կիսկելինաց. ի ԻԴ դարու տոհմին Վիսկոնտի հաստատեաց գքաւութիւն ի սմա։

Կառուցեալ է Միլան յեղջ Օլինա առուի, և ի ձեռն ջրանցից հաղորդի ընդ Աւտայ և Գիլլիոյ որք տանին յԱդրիական ծով. շուրջ երկաթի ձգի ի մօնցա և ի վէնետիկ։ Գեղեցիկ փողոցք և չինուածքեամբք և վայելչութեամբ համարի առաջին քաղաք հիւսիսային Իտալիոյ. Նշանաւոր է կաթուղիկէն, մեծութեամբ երկրորդ յԵկեղեցիս աշխարհի ոչ ինչ ընդ

Մայր Եկեղեցի Միլանու

հաս և գեղոյն, հիմնեալ ի բարերաւանդակի Հանգէտ հրապարակին յորում են ապարանք աքեպիսկոպոսին. սպիտակ կճոյ շինեալ է ներքուստ և արտաքուստ. 232 ոտնաչափ է բարձրութիւն գմբէթին. 98 աշտարակք են նորին, յորս բարձրագոյնն՝ 335 ոտք. սիւնք բազմաք և 4,500 արձանք են նորա. և ազգ ազգ ոճոյ Հարտարպետութեան նշմարի ի նմա, զի ի ԺԴ դարէ սկսեալ չև ևս է ետարտեալ շինուածն։ Եկեղեցի Ս. Լաբրնտիոսի, որ էր առ հինն տաճար Հերակլեայ. Եկեղեցի Ս. Ամբրոսիոսի ուր կայսերք Գերմանիոյ պսակէին Թագուհն Երկաթեայ, յորում մի ի բեւեռաց խաչափայտին Քրիստոսի։ Ի պալատանն Պրետրայ, որ վարժարան էր Ցիսուսեանց և արդ արքունի ուսուցչարան, կայ մատենագարան մեծ, գահլէճ նըկարուց, դիմանոց, պարտէզ բուսաբանութեան. մեհատան Դոմինիկեանց, յորում կայ նշանաւոր պատ-

կեր ընթրեաց Քրիստոսի նկար Լէոնարդոսի Վինչեայ. ապարանք Տերակուտին. Թատրն Սգալա վեցայարկ 400 բազմաթնեք, որոյ մէծութեան սակաւք են հաւասարք ընդհանուր. կրկէս որ Կաթոլիոն եւս կ'ինել. անկէնոյց 4,000 հետանգաց. յաղթական կամար որ սկսաւ շինել Կաբոլէոն առ լիշտակէ Իւրոց յաղթութեանց Լիտալիա և Աւստրիացիք յամրոկ հանեալ զայն նուխրեցին խաղաղութեան, կամար Հաշտութեան կոչէրով (Arco della pace): Երկու լիկէոնք են'ի Միլան, երեք մարզասոնք, Ջեմարան մի գեղարուեստից, Թանգարան նուագարանաց, ուսուցմարան զինուորական աշխարհագրութեան, Աբբոսեան մատենադարան հռչակաւ գրչագրօք, Թանգարան հին գրասուց և Թանգարան բնական պատմութեան, և գպրոցք բազումք: Ի վաճառականութեան յառաջադէմ և իրր կենդրոն է հիւսիսային խաչելոյ, նոյնպէս և'ի Ջարտարութեան. ունի գործարանս ժապաւէնի, ժամացուցի, շղարշից, և ագղի ագղի կերպասուց. և վաճառ գրենոյ շահաբեր յոյժ քան զամենայն քաղաքաց Իտալիոյ: Բնակիչք պատանեօքն հանգերձ 200,000:

Ի սկիզբն խռովութեանց Իտալիոյ յարեաւ Ժողովուրդ քաղաքիս ընդդէմ Աւստրիացւոց՝ և զաւուրս հինգ (18–22 մարտ. 1848) կռուեալ վանեաց զզօրս սպարապետին Իտալիոյ, այլ յետ չորից ամաց և կէսոյ արբան Սարտինիոյ որ ընդ պաշտպանու. Թեամբ Իւրով առեալ էր գքաղաքն՝ եւ Թող դարձեալ յԱւստրիացիս, և բազում աղէտք ցաւալիք անցին'ի նմա'ի սակս պատերազմին:

1037. Մոնձ (Monza). — Գաղաք գեղեցիկ, որ երկաթի շաւիղ հաղորդէ ընդ Միլանու. 'ի սմա է հոյակապ ամարատուն արքունի և Ճոխ պարտէզ բուսոց նորին. գեղեցկալէն է և մայր եկեղեցին ուր պահի Երկաթի Թագն: Բն. 18,000:

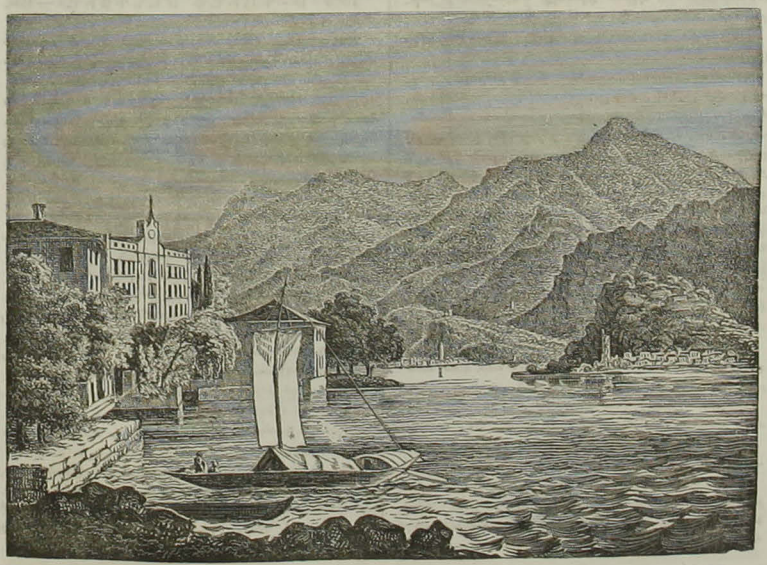
Սոմմա (Somma). — Գեօղ, յորում դան Հնացուածք հռովմայեցի հինուածոց և նոճի մեծ հաղարամեան որ ոմանք երր 2,000 ամաց ասեն:

Կարիանանո (Garignano). — Նշանաւոր է'ի սմա կարգուսեանց վանք կենդանատիպ նկարուք:

Սիմոնէթտա (Simonetta). — Ամարատուն քեզալ, յորում է պատուհան մի բարձր ընդ որ ձայն արկեալ կրկնի 36 արձագանգեք:

1058. Բ. Գ Ա Ի Ա Ն Գ Ո Մ Ո Ց. — Ի հիւսիսակողմն Միլանու.

Գոմոց (Como). — Գլ. Ք. առ Համանուն լճաձև. ունի հոյակապ մայր եկեղեցի կճեայ քարամբք, գործարանս չուխայի, գործեաց տեսարանաձեան, և վաճառականութիւն ընդ Հելուետիոյ: Բն. 18,000: — Օգնոփոլի ամարատուն առ լճաձև գեղեցիկ յոյժ: — Բազում և այլ ամարատունք և գեօղք են յակիւնս լճին մանաւանդ յարևմտակողմն, Նշանաւորք զարգու և գեղով և լիշատակք բազմադէմ անցեալն'ի նոսա'ի միջին դարու:

Լիճն Գոմոյի

1059· Գ· ԳԱԻԱՒ ՊԵՐԿԱՄՈՑ· — Ցաւբլեա Միլանու·

ՊԵՐԿԱՄՈՑ (Bergamo)· — Գ.· Ք· ամուր, կառուցեալ՝ի ձև ամփիթէատրոնի՝ի բարձրաւանդակում, ընդ մէջ պրեմոլոյ և Սերիոյ· յայղոլակ է վաճառականութիւն նորին և տօնավաճառն յօգոստոս ամսեան· ունի գործածնոցս չուխայի, մետաքսի, երկաթոյ, ուսումնարանս և հոյակապ եկեղեցիս· Բնակիչք 35,000։

ԱԼԶԱՆՈ ՄԱՃՃՈՐԷ և ԶՈՆԿՈ (Alzano maggiore, Zongo)· — Երկոսին ևս են անուանի վարժարանք աղջկանց՝ Բն· 5,500։

ԳԼՈՒՍԻՈՒ (Clusone)· — Քաղաք փոքրիկ բարգաւաճ գործարանօք չուխայի և երկաթոյ՝ Բն· 5,500։

1060· Դ· ԳԱԻԱՒՆ ՍՈՆՏՐԻՈՑ· — Որ է հին երկիրն Վալդէլլինայ՝ի հիւսիսի Պերգամոյ։

ՍՈՆՏՐԻՈՑ (Sondrio)· — Գ.· Ք· առ Ալտեայք և վիճն Մեծ, զուարճագեղ են սահմանք նորա և բարեբեր՝ Բն· 4,000։

ՊՈՐՄԻՈՑ (Bormio)· — Քաղաք փոքրիկ, անուանի են՝ի նմա բաղանիքն Ս· Մարտինու· առ ընթեր նոցա սկզբնաւորի բարձրագոյնն՝ի Ճանապարհս Եւրոպայ՝ի Սգելլիոյ լերինն՝ որ տանի յԻնսպրուք և՝ի Միլան, բազում ուրեք՝ի սիրա երկրի անդ գործեալ են և չատ ևս՝ի վախուս վայրս Ճարտարուս, Թեամբ յոյժ· 3 մղիւոն ֆրանգք ծախեցան՝ի չարգարուանն Ճանապարհիս։ Բն· 5,500։

1061· Ե· Գ· ԳԱԻԱՒՆ ՊՐԵՇԻԱ·— Ցարևելս Միլանու·

ՊՐԵՇԻԱ (Brescia)· — Գ.· Ք· ՝ի բարեբեր դաշտի· ունի լիկէոն, մարզատունս երկուս, աթենէոն, մատենադարան, հասարակաց ժողովարան մարմարայէն, երկու մեծ եկեղեցիս յորոց մին՝ չինեալ՝ի դարուս և պահի անդ ձեռագիր աւետարան գրեալ՝ի Ձ· կամ՝ի դարուս· Ճարտարութիւն ծաղկեալ է՝ի քաղաքիս, անուանի են գործարանք զինուցն և գանգակաց· Բն· 38,000։ — Արտաքոյ քաղաքին չինեն գերեզմանատուն գեղեցիկ, յորում այժմեան ամբառնան հոյակապ դամբարանք, մատուռն և կոթող բարձր լապտերակիր՝ի գիշերի· Նշանաւոր են և աւերակք ամփիթէատրի Վեսպասիանոս, ուր դասս արձան պղնձի ցաղթութեան գեղեցկագոյն վկայեալ զքան զնաս պղնձեայ անգրիս առ՝ի հնոց ժամանակաց առ մեզ։

ՏՍԷԱՆՏԱՆ (Desenzan)· — Ձուարճալի քաղաք փոքր յարևմտակողմն լճին կարասոյ· ուր կան աւերակք հռովմէական չինուածոց յանուն կատուլլոսի։

ԳԻԱՐԻ (Chiari)· — Քաղաքագեղ վաճառաշահ· ունի գործարանս մետաքսի և չուխայի՝ Բն· 9,000։

1062· Զ· Գ· ԳԱԻԱՒՆ ԲԱՒԻԱ·— Ի հարաւոյ Միլանու·

ԲԱՒԻԱ (Pavia)· — Գ.· Ք· վաղեմի, երբեմն մայրաքաղաք Թագաւորաց Լոմպարտից, յահեկէ Դիվինոյ, նշանաւոր է կամուրջ սորա յարկածածուկ և համալսարանն հիմնեալ՝ի ԺԻ դարս, ուր ուսանին երբէք 1,300 հմտակք· ունի և պարտէզ բուսաբանութեան, դիտանոց, Թանգարան բնաբանութեան, Թանգարան բնական պատմութեան, հաւաքումն՝ի պէտս անգամահատութեան· հոյակապ եկեղեցիք՝ Բն· 26,000։ Ընտանի է պատերազմն 1525 ամին, յորում փրանկիսկոս Թագաւոր Գաղղիոյ գերի անկաւ՝ի ձեռս կարլոսի Ե։

Չերթոզա (Certosa)· — Գեղ հեռի երկու վաթսնհատ՝ի Բաւիոյ, անուանի մենաստան կարթուսեանց, յեկեղեցւոջ նորին կան դամբարք դքսից Միլանու և վիսկոնտեան տոհմին։

1063· Ի· Գ· ԳԱԻԱՒՆ ԼՈՏԻ·— Ցարևելս Միլանու և Բաւիոյ·

ԼՈՏԻ (Lodi)· — Ան եղբ Աստայ, գլխաւոր քաղաք, ունի լիկէոն, մարզատունն, գործարան չախճապակւոյ և հիւսուքի, պանիր աղեր Բն· 20,000։

1064· Ը· Գ· ԳԱԻԱՒՆ ԳՐԵՄՈՆԱ·— Ցարևելից Լոտեայ·

ԳՐԵՄՈՆԱ (Cremona)· — Գ.· Ք· մեծ, ՝ի ժամանակս Պաղոսի, անուանի վասն աղբեսի նուագարանաց որ՝ի նմա գործին· Նշանաւոր են եկեղեցիքն և յատկեա մայր եկեղեցին գոթացի, տարածութեամբն և աշխարհական և քանդակօք ճաշատուն, որ կերպարանեն զզօգիակոս եգիպտացի· Բն· 30,000։

Դոռրի (Torri)· — Գեղ փոքր, յորում Ծոմին ամբարատուն զնարձակի գեղոյնորէն պատրաստեալ և ՀՆմիկեօք։

1065· Թ· Գ· ԳԱԻԱՒՆ ՄԱՆԴՈՒԱ·— Ցարևելս Գրեմոնայ·

ՄԱՆԴՈՒԱ (Mantova)· — Գ.· Ք· և յատկաչն մայրաքաղաք գքուէթեանն, ՝ի գանգակեան տոհմէն կառուցեալ՝ի լճին Մինչոյ՝ի ԺԲ դարու· Աւտրիացիք սիրեցին սմա յԻՀ դարու, և նաթոլէոն էառ՝ի ձեռաց նոցա, այլ ընդ հուպ գարձուցաւ առ նոսին· անուանի է Մանդուա ամրութեամբ, բայց օդ նորին ապականի՝ի մերուս ջրեղջից անսի գետոյն· Նշանաւոր են պալատքն Տրոյեան և Դէ կառուցեալ՝ի ԺՋ դարու՝ ի Ցուլիոյ Բոմանոյէ Ճարտարապետէ, և նկարուք զարգարեալ՝ի Նմանէ և յաշակերտաց նորին· մայր եկեղեցին ընդ գեղեցկագոյն եկեղեցիս Իտալիոյ գաւեալ· պալատն ազգային, Թատրոն և հրապարակն Վիրգիլեայ, յորում կայ հիասքանն նորա և սիւն կանգնեալ, ՝ի քերդողն մեծ ծնեալ Ա՝ն՝ն գեղջ քաղաքին որ այժմս Բիեդոլա կոչի· կայ՝ի Մանդուա և լիկէոն մի, մարզատունն, մատենադարան, և Ճեմարան Վիրգիլեան, մուսէոն· բնակիչք 36,000։ — Արտաքոյ քաղաքին յԼճին կայ գեղեցկաշէն եկեղեցի Տիրամօր Շնորհաց, ուխատեղի մեծ·

Գոնզագա (Gonzaga)· — Ան մեծ և մարգաշատ, նոյնպես և Գոռէնէօ Սէրվէնէսս ուր ծնաւ Ս· Ալոյսս Գոնզակեան·

Ս· Բենեդիկտոս (San Benedetto)· — Ան յայնկոյս Պադոսի, ՝ի հոյակապ եկեղեցւոջ նորա հանգուցեալ են նշխարք Ս· Սիմոնիոյ Հայկազնոյ որ՝ի սկիզբն ԺՀ դարու Ճգներ անդ, և պատուի ընդ աքանչելագործ տուրբա·

ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՎԵՆԵՏԿՈՑ

1066. Կ. այս կուսակալութիւն կայ ընդ միջ Մինչ. ջեոյ և Ադրիականին, յարևելս Լոմպարտիոյ. ունի գաւառս են նորին։

Ա. ԳԱՒԱՌ ՎԵՆԵՏԻԿ.—Ի համանուն ծովածոցին.

Վենետիկ (Venezia).—Մայրաքաղաք հասարակապետութեանն որ երբեմն իշխէր ծովուց, կառուցաւ ի Ե դարու. փախստեայքն յերկուց Հռնոց ազգ ազգ ժողովրդոց եկին բնակել ի լճակս Ադրիական ծովու, յորս յաւելան և վաճառդիք յերկուց Լոմպարտաց, և անդ գտեալ առեալ հասատատեցին ընկերութիւնս ոչք ի՛ Ե դարու ի մի հասարակապետութիւն միացան. իշխանութիւն օրէնսդրութեան սուաւ ժողովրդեանն, այլ գբօին կամ Տոժին էր գործադրութիւն. պաշտնակալք ընտրեին յազնականաց, և կոչեցաւ հասարակապետութիւնն յանուն քաղաքին. և վաղ բարգաւաճեալ վաճառականութեամբ անուանի եղև յոյժ յընդհանուրս ի ձեռն դաշնագրութեանց ընդ ինքնակալս Հռոմայ և Բիւզանդիոնի և կիւլիկեցւոց Հայոց. եկաց նա Թագուհի ծովու տարածեալ զնաւս իւր յԱդրիական և ի Միջերկրական, հովանացեալ և ի վերայ Խորիոյ և Դալմատիոյ. յայնմ ժամանակի վաճառականութիւն արևելից և հնդկաստանի և Եգիպտոսի էր ի ձեռս Վենետկոյ և գնեալ. տիրեցին Վենետկեցիք կիպրոսի և Ցռնիական կղզեաց և Մոռեայ և մեծի մասին Լոմպարտիոյ. Այլ ի ԺԲ գարու սկսաւ տկարանալ տերութիւնն վասն հակառակութեան աղնուաց և ռամկին, գբօին և պատճառականաց. ազատացան հզօր գտեալ զիշխանութիւն վարչութեանն սեպհականեցին սակաւուց ոմանց ցեղից և կացուցին սակաւապետութիւն իւրն, զանգանս տոհ միջն այնոցիկ գրոշմեալ ի մատեան մի որ կոչէր Ոսկի մատեան. որով ծառայեալ սիրտ ժողովրդեանն յիշխանաց և հնարեր խռովութիւնս բազում անգամ և ի մայրաքաղաքին իակ. գաւառք յարեալք ի նա գլուխ ամբառնային. հանդերձ այսոքիւք և վաճառականութեան անկումն եղև ի գտանել նորոց ուխարհաց և նորոց ճանապարհաց. և ի նմին ժամանակի աղէտք դառնագինք ևս ի վերայ հասին յամբառնալ տերութեան Օսմանեանց, զի կորուսին մի ըստ միոջէ զնաւսպանիա և զկղզիս Մեծամեծս. յարշաւանս իւրեանց Գաղղիացիք անաչխատ սիրեցին Վենետկոյ յամին 1796, պատեհ առեալ առ այս և զանմիաբանութիւնն ազգօրէնին։ Ցետ բազում փոփոխութեանց ի 1814 վերակեցաւ Վենետիկ և ամենայն գաւառք իւր տանն Աւստրիոյ։

1067. Վենետիկ քաղաքն զարմանալի և աննման չինութեամբ՝ ամբարձեալ է ի վերայ ցցոց ի հարիւր և յաւելի մանր կղզեակս, զորս ջրանցք անձուկք զատանեն յիրերաց և կամուրջք ի մի կցեն. ի ջրանցսն գլխաւոր է Մէծ ջրանցքն (Canal grande) որ յերկուս հատանէ զքաղաքն, և ի կրկին եղերս նորին կառուցեալ են հոյակապ քարաշէն պալատք, և ի կամուրջսն նշանաւոր է ի վերայ Մէծի ջրանցքին

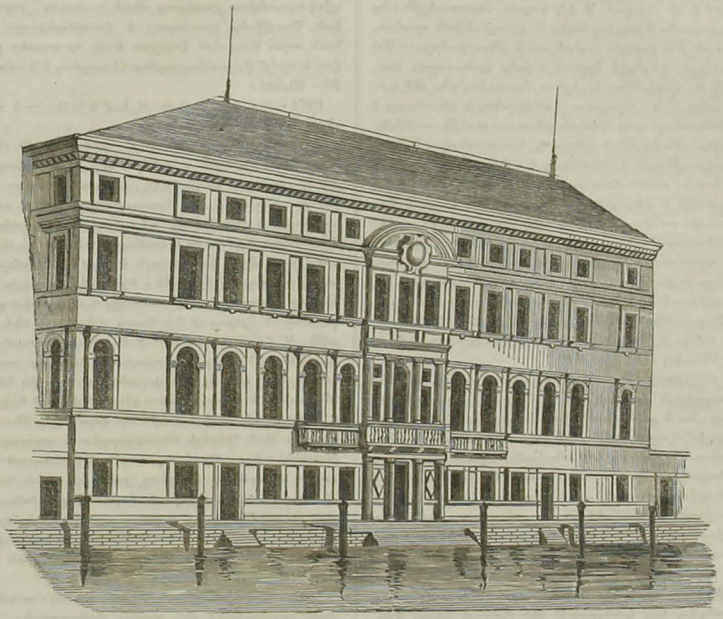
կամուրջն Ռիալտոյ

Ռիալտոյ որ կցորդ կղզիին մասունն. մի միայն է կամար նորին 90 ոտնաչափ բացուածով, 24 կրպակք են ի վերայ նորա կէսք յայս կողմն և կէս յայն. իակ մանր կամուրջք համարին իբրև 500. ի ջրանցսն զմանր կամուրջսն կառուցանեալ անուանեալք ի

կոնտոլա

պէտս անցուդարձի։ Ցանձկուձեան անդ քաղաքին, են ոչ սակաւ հրապարակք, յորս Ս· Մարկոսին հոյակապ և հրաշալի զառաջին տեղին ունի, յորին ծռվուձն, պատեալ մեծագործ քարաքանդակ չինուածովք· կից է նմին և փոքր հրապարակն Բիացեդզա անուանեալ· նշանաւոր են և հրապարակքն Ս· Սամֆռնոս, Ս· Յովհաննէս-Պօլոս, և այլն։ Ի չինուածս երեսին է մայր եկեղեցին Ս· Մարկոս չինեալ՝ի ժ դարս բիւզանդեան ոճով, գրուագք և քանդակք, սիմք առաւել քան զինիզ հարիւր վիմաց, միւսին նկարք և ոսկեձեղուն գեղեցք՝ի ներքուստ և արտաքոյ պճնեն զնա· ճոխ է և գանձատուն· հինգ գրունք են եկեղեցւոյն, ի վերայ միջնոյն կան յորք պընձաձոյլ երիվարքն յունականք զորս Տիրեթայ Հայոց Թագաւորի ասեն ընծայ բերեալ առ Ներոն, և կոստանգիանոսի փոխադրեալ՝ի Բիւզանդիոն, ուստի բերին Վենետկեցիք· առաջի գրանցն՝ի հրապարակին կոթողեալ կան՝ի վերայ պղնձեայ պատուանդանոց երեք կայմք բարձրաբերք, որք յառաջն կրեին դրօշս Թագաւորութեանց Մոռայի, Կրետեայ և Կիպրոսի· աշտարակն կամ զանգակատուն եկեղեցւոյն անջատ՝ի նմանէ նշանաւոր է 325 ոտնաչափ բարձրութեամբն· հանդէպ նորին՝ի վերայ կամարակալ մակ շուքային կայ ժամացոյց զորոյ զժամս հնչեցուցանեն պղնձեայ հսկայք երկու աստի և անտի բախելով զնոսա· Ի հոյսս գեղեցիկ եկեղեցեաց գըլխաւորք են Ցիսուսեանցն· Ս· Փրկին վերջաւորիմիանձից, Ս· Թեղեղիա, Ս· Գէորգ մեծն, Սալուձէ, Գողընդինեանց եկեղեցի, Ս· Մարիամ Ֆրարի՝ յորում կանգնեալ են մահարձանք Դիցեանու մեծի նկարչի և քանի անդրիադրծին Գանովայ· և այլն։ Կոր և հին անուանեալ Բրոգուբադիայքն ապարանք էին նահանի էնձանց դէմ ընդ դէմ՝ի մեծի հրապարակին Ս· Մարկոսի, զոր Կաթղերն միացոյց կառուցեալ պալատ արքունի։ Հին պալատ դբսին արգ գրատուն է հաւաբակաց, ի մուտս Նորին կայ անդրադիք մեծ Հսկայից (Scala dei Giganti) անուանեալ, ի վերայ աստիձանացն կային յառաջն առիւծունք մոլ պղնձեայ· յորոց բերանս արկանէին զմուրհակս վձռոյ առեղծն Տասանց· գահկնիք բաղումք են՝ի պալատանս զարդարեալ գեղեցիկ նկարոք, մանաւանդ գահկնիճ առենին խորհրդոյ, ուր են կենդանագիրք ամենայն դքսից և նկարք յաղթութեանց Վենետկեցւոց· ի պալատան ասա են արգելանք բանից Վենետկեցւոց, կէսք ընդ երդեօք յարկայ՝ որ կասարեալ բանքն կոչին, այլք՝ի ստորերկրեայ նկուղս որ Գուբք (Pozzi) ասին· կայ և այլ բանս տեղուեաց զոր կցէ ընդ պալատանս Կամարջն Հառաչանաց (Ponte dei Sospiri)· Նաւահանն ընդարձակ՝ երբեմն առաջին յաշխարհի, ունի ցամաքայն կալմած՝ի գնել զնաւատորիս, առ գրան Նորա կան առիւծունք մարմարիոնեայք, յորոց մին բերաւ՝ի գրանց Ալէնեայ յամին 1687, պահէ ցարդ՝ի նաւահանգիստն օրինակ Պուենայր հարմանալ՝ի ներքոյ կողմն նաւուս, յոր մշտանէր դուքսն յառաջ Համբարձման տեառն և զբն

Ռափայելեան Վայժարան

հայր Ղևոնդ Ալիշանորդի Մխիթար աբբայ այսր միոխեաց վիարանութիւն իւր՝ի Մուէյ, և հռչակեկեցաւ առ Էլբրոպացիս և յաղդիս Հայոց առաքելական քարոզութեամբք աշակերտացն, հայկական տպարանաւն և ձեմարանաւ. Նշանաւորք են տպարանն, և մատենադարանն ուր կանգնեցաւ յամին 1846 գեղագանգակ արձան Գրիգորի ԺԲ Նուիրեալն՝ի նմանէ, գործեալ՝ի Փապրիսայ անդրիադործէ, որոյ գործէ և կիսանդրի Մխիթարայ աբբայի՝ի նմին սպիտակ կհոյ. և հաւաքածուն հայ գրչագրաց, մումիայ եգիպ-

Ծովրբ Ղազար

տացի և զմռեալ Թագուհիք եգիպտականք, և հեռադիտակ մի մեծ:

1070. Մալամոքքո (Malamocco). — Քաղաք հին՝ի ծայր Լիտոյի, ուր յԺ դարու նստան տոժք.

ունի նաւահանգիստ վաղուն։ — Լաֆայէթէյ Ալֆոյս մերձ ի Ս. Ղազար, ի ԺԹ դարու հաստատեցին անգ. մաքրարանս եկայ յարևելից ի զգուշութիւն սպածուածեան, իսկ արդիս միանգամայն ի զինուորանոց։ — Սէն Սեբէստ, գեղեցիկ կղզեակ և վանք կրօնաւորաց կարգին Ս. Ցովհաննու կոչեցեալ Աստուծոյ ընդ մէջ ալեհնակոյ և Ս. Ղազարու, անկիլանոյ ե հիւանդաց և յիմարանոց, որոց միանձնուհիք սպաս տանին։ — Բէլլէ-էրլ՝, բնակութիւն ձկնորաց, նաւահանգիստ խզեալ, ուր յաղթեցին Անգլեկացիք Փռանկաց Պեպինոսի։ — Մէ՞տէ, ասան մարգարտաց առ որով անցանէ չուէիզի երկաթի և գեղեցիկ Ճանապարհք Դրեէվզայ և Բատոսայ։ — Ֆ՝ոնթէն՝, լեռը լճակին Վենետկոյ գլուխ Ճանապարհի ընդ ցամաք զոփանք Պրէնդայ գետոյ։

Գիոջգիա, (Chioggia, կղաւդեան մոյք)։ — Քաղաք փոքր Եպիսկոպոսանիստ, ունի մատենադարան և ուսումնարան կղերաց և մարզպետուն, դործարան աղի, ձկնորսութիւն և կառոյցս նաւաց։ Բն. 27,000։

1071. Բ. ԳԱՒԱՌՈՒ ԲԱՏՈՒԱ — Յարևմտեան Վենետկոյ.

ԲԱՏՈՒԱ (Padova, Պատաւիոն)։ — Գ. Ք. առ Պադդիլիոն վտակաւ, մի ի հնագոյն քաղաքաց Իտալիոյ, նա և քան զՀռովմ իսկ։ կարի ընդարձակ և յառաջադէմ հաղորդութեամբն ընդ վենետկոյ և ընդ Միլանոյ։ Նշանաւոր է ի նմա համալսարանին զոր կառոյց Պալլադիոն Թանդարանաւ բնական պատմութեան և բնագիտական գործոց, և գիտանոց։ հասարակաց ժողովարան դահլիճ մեծ Թեղաս քան զքնաւս յորում կայ յիշատակաց արձան Տիտոսի Լիվիոսի որ ծնաւ ի Բատուա։ ուխտատեղի եկեղեցի Ս. Անտոնի հոյակապ և ճոխ զարդուք և գանձարանաւ։ եկեղեցի Ս. Ցուստինեայ պանդխտի Ճարտարապետութեամբ, որոյ հանդէպ կայ հրապարակ մեծ իրագոյ տեսլեամբ վաղէն անուանեալ, յորում վտակն Պադդիլիոն մանր առնու և ընդոստ երկուքի անդրկը. կամուրջ մի երկաթի, Բեատրդէլ տուն քաջիւէ, պալատք Ճոխից ոմանց, և այլն։ կայ ի Բատուա ուսուցչարան կղերաց, մատենադարան, մարզպատուն, Ճեմարան գիտութեանց, պրուէստից և դպրութեանց, վարժարան բժշկութեան անանց. պարտէզք բուսաբանութեան և անասնական։ Ոչ է ի վաճառականութենէն և ի Ճարտարութեան չեմնեալ. են նորա ջրանցք որ հաղորդեն զՊադդիլիոն ընդ Աճէձէ և Պրենդայ։ Բն. 45,000։

1072. Նշանաւոր են ի սահմանս Բատուայ Ասպանդ և Պագալիա գեօղք վասն ջերմային և պաղալիա գեօղք վասն ջերմային և բաղնեաց։ — Ազրգուա, յորում գերեզման Բեդրարքայ։ — Գադայոյ, դղեակ փոքրիկ հուսկ ի Պադուա, յորում նշանաւոր է Թանդարանն հնութեանց դբսին Մոտենայ, և այլն։

Էսթէ (Este)։ — Քաղաք վաղեմի, բնակութիւն տոհմին Էսթոյ, յորմէ ծագէցան դուքք Մոտենայ, Ֆերրարայ և Պրունզվիքայ։ Բն. 9,000։

1073. Գ. ԳԱՒԱՌՈՒ ՌՈՎԻԳՈՅ։ — Ի հարաւոյ Պատաւիոնի.

ՌՈՎԻԳՈՅ (Rovigo)։ — Գ. Ք. յափն Ասիձէդդոյ. ունի մատենադարան, մարզպատուն, ձեմարան, և վաճառականութիւն յաջող։ Բն. 9,000։

ԱԻՐԻԱ կամ Աւրիա (Adria)։ — Մի ի վաղեմի եպիսկոպոսանիստ քաղաքաց անտի Եւրոպայ, յորում կան հնութիւնք Ետրուրաց և Հռովմայեցւոց։ յանուն սորա Աէդրիական կոչեցաւ ծոցն որ պատէր զնա, և այժմ փոքրաթեք ջրերք հեռացեալ է ի նմանէ։ Բն. 10,000։

1074. Դ. ԳԱՒԱՌՈՒ ՎԵՐՈՆԱՅ — Ի հիւսիսոյ արևմտից Պատաւիոնի.

ՎԵՐՈՆԱ (Verona)։ — Գ. Ք. առ ափն Ասիձէի. հին, բարեշէն և ամուր, զոր և ևս ամրացուցին Աւստրիացիք յամին 1848 յաստատեալ սկզբ քաղաքաց, և այժմ ի սմա հաստատեալ է սեծոռ սպառազինաց և ընդհանուր տեղակալի Լոմպարտոյ և Վենետկոյ. նշանաւոր է կամուրջն Գադդէլլո-Վեդդիոյ որոյ միջին կամար լայն է յոյժ. և ձեմարանն նուագարկուոյ գեղեցկաշէն. եկեղեցիք քաղաքին ՝ի կարուք Ճարտար պատկերագանից Լոմպարտիոյ զարգարեալ են, յորոց մի է և Պողոս Վերոնացի ծնեալ ի սմին. ի հրապարակս երևելի է Գոթոյ յորում կան հոյակապ շինուածք, հրապարակն Աւագաց յորում կառուցեալ է մեծ ժողովարանն ուր պահին նկարք Ճարտարաց և անդրկք կառուցվոյ, պինիսոի երկոցուս, Վարորւիոսի, Պ. Նեպոսի, որ վերոնացիք են. ատ ծնաւ և Սան Միքելի Ճարտարապետ և զարգարեաց զՎայրենիս իւր։ Պրա՛ ուր կայ ամփիթէատրոն քարաշէն անաղաղաղ Ճեպեալ յաւուրց անտի Դոմիտիանոսի, 24,000 մարդկան կարեն կալ ի նմա. լիրիսի Սպալիէրեաց, և Գաւեայ տոհմին. ձեմարանք և վարժարանք, ճեպեհոն հնութեանց, և այլն։ Ունի վերոնա ձեռագործս և վաճառականութիւն ընդ Գերմանիոյ։ Բն. 52,000։

1075. Աւրճոլի և Ռիվոլի (Arcoli, Rivoli)։ — Գեօղք յորս յաղթութիւն մեծ տարաւ Պոնապարդէ։

Վէսթէնա (Vestena)։ — Աւան փոքր, ուր գտանին քարագեալ ժժմակք և ձկունք հնացուցիչք բնաղինաց։ — Ընդ մէջ Բրուն և Գան գեօղիկ կայ անձեռագործ կամուրջն Վէյա։

Լեննեկոռ (Legnago)։ — Նաւահանգիստ յաջող առ Աթեձէ գետով։ Բն. 10,000։

Ինֆոֆֆի (Incaffi)։ — Գեօղ, ուր նշանաւոր է ուխտատեղի Տիրամօղն Գորոնա անուն յափափայլերին, և տուն Ֆրացասգորոյ քերդողի։

1076. Ե. ԳԱՒԱՌՈՒ ՎԻՉԵՆՑԱ. — Ի հիւսիսոյ Վերոնայ.

ՎԻՉԵՆՑԱ (Vicenza, Վիճենիոա)։ — Գ. Ք. վաղեմի, կարևոր վասն մեսոպաի գործարանացն. բազմաՀ են ի սմա հոյակապ շինուածք Պալլադիոյի որ ասա ծնաւ. զոր օրինակ՝ ապաթանք գատաստրին, Թատրն ոլիմպեան, դուռն մի քաղաքին որ կոչի Ձէմպլին գեղազարդեալ. պրատքոյ քաղաքին կայ մենաստան Տիրամօր ի լերին (Madonna del Monte) ուր հանեն սանդուխք 195 ըստնարձակ աստիճանօք, խորհրդարարի քարաշէն կամարօք, ասա ի 1848 բանեցան Թաւշագիք ընդ Աւստրիացիս. կայ լիճկան մի, երկու մարզանոց և մատենադարան մի ի վերնեցաս. գեղեցիկ է և գործատարան։ Բն. 32,000։

1077. Պասսսանո (Bassano)։ — Գեղեցկագիր քա-

ղաք փոքրիկ առ եզր Պրենտայ, ունի մարզատուն, պարտէզ մնկաբանութեան, Թանգարան հանքաբանութեան · հայրենիք Պասսանոյ քաջի նկարչի : Բնա. կիչք 10.000 :

Ռէֆ՝՝ոյ (Recoaro) · — Աւան մեծ, ունի ջերմաջուրս բժշկական :

Ի գաւառս Վիրոնայ և Վիչենցայ 90,000 Գերմանացիք բնակեն :

1078 · Զ· ԳԱՒԱՌ ԴՐԵԻԶ · — Ցարևելս լակողմն Վիչենցայ :

ԴՐԵԻԶ (Treviso, Տարվիսիոն) · — Գ· Ք· ունի գործարանս չուխայի, կաուշուց, սեկի, Թղթոյ և վաճառականութիւն բարւոք· գրատուն մի և աթենէոն, մարզատուն, ուսուցիչարան հղեղաց : Երկաթուղեաւ յարեալ է քաղաքս ընդ Վենետկոյ : Բն · 19.000 :

Չէննեդա (Ceneda) · — Քաղաք եպիսկոպոսանիստ· ասոի ձգի շաւիղն Նորաչէն հատեալ անցեալ ընդ լերինս և ընդ ձորս : Բն · 5,000 :

Ազոլոց (Azolo) · — Քաղաք փոքրիկ բարեգիր յոյժ, առ որով կայ Պարգոյ գիւղ և ի նմա մասունք ինչ գղեկի Կատարինեայ Գոռնարայ դշխոյին Կիպրոսի : Բն · 4,000 :

Բոսսանէոյ (Possagno) · — Գեօղ անուանի, ղի Գանովա անդրիագործ ծնաւ ի նմա և կառոյց հոյակապ տաճար ըսլորչի :

Գաստելֆրանգոց (Castelfranco) · — Վաճառաշահ քաղաք փոքրիկ, հայրենիք Ճիորձիոնէ նկարչի : Աստ հարին Գաղղիացիք զԱւստրիացիս յամին 1805 : Բնա. կիչք 4,000 :

1079 · Ե· ԳԱՒԱՌ ՊԵԼԼՈՒՆ · — Ի հիւսիսի Դրեւիզայ :

ՊԵԼԼՈՒՆ (Belluno) · — Գ· Ք· որոյ ի սահմանս են հանքք Ակորտոյ· Հայրենիք է քաղաքս քահանայապետին Գրիգորի ԺԳ· : Բն · 11,000 :

Ուրռոյ (Auronzo) · — Աւան · ունի հանք զենկի և անտառ եղևնեայց բարձանց՝ ոտս 150, հնգամեայ չրջաբերութեամբ : Բն · 3,000 :

Ֆելտրէ (Feltre) · — Քաղաք փոքրիկ · յոտս լերանց, ունի ուսուցիչարան եպիսկոպոսական : Բնակիչք 4,000 :

1080 · Ը· ԳԱՒԱՌ ՈՒՏԻՆԷ · — Ցարևելս Պելլունոյ և Դրեւիզոյ :

ՈՒՏԻՆԷ (Udine) · — Գ· Ք· բարեշէն, յառաջ նուին մայրաքաղաք Ֆրիուլոյ· ունի գործարանս կաուշուց, մետաքսի, ձեմարան երկրագործութեան, լիկէոն և այլ խնամատիրական ընկերութիւնս : Բնակիչք 23,000 : Ցամին 1848 նախմիր բաղում գործեցաւ ի սմա յապստամբութենն և յառմանն Աւստրիացւոց :

Գոմբո-Ֆորմիո (Campo-Formio) · — Գեօղ, յորում եգան պայմանք հաշտութեան ընդ Գաղղիա և Աւստրիա յամին 1797 :

Չուդատալէ (Cividale, Ֆորում Իուլիի) · — Գտանին ի նմա հնութիւնք հռովմայեցիք, միւսիոնք և գրամք և զենք և կահ բաղում· Բն · 2,500 :

Ի վիճակին Ուտինէի և Պելլունոյ անձրևէ յաճախ և յորդ, որպէս թէ ոչ ուրեք յԵւրոպա հաւասար նմին :

Դ. ԴՔՍՈՒԹԻՒՆ ԲԱՐՄԱՅ

1081. Աշխարհի դքսութեանս են Պարտենիա, Լումպարթիա և Մոտենա. իբր 250 փարսախ քառակուսի է տարածութեան նորին, և 500.000 բնակիչ. ընդ Բարմայի միացեալ է և դքսութիւն Բիաչենցայ։

Գետք որ անցանեն ընդ Բարմայ են Պադու, Դրեպպիա, Դարոյ և Բարմա. բարեբեր է երկիրն, սակայն մշակութիւն և Ճարտարութիւն ծաղիկ միայն ի գաւառս որ սահմանակից են Աւստրիոյ կալուածոյն։

1082. Բազքք Բարմայ յետ անկման Հռովմայեցւոց պետութեանն երբեմն ի ձեռս Գերմանացւոց, երբեմն յաղատութեան և երբեմն ի ձեռս դքսից Միլանու և Մոտենայ կացեալ, ի ԺԲ. դարու ի ձեռն Ցուլիոսի Գ հաստատեցան ի դքսութիւն մի, որ և տևեաց ՅԾԸ. դար ի տոհմի անդ Ցուլիոյ. ապա ժառանգութեամբ էանց առ Սպանիացիս և յետոյ առ Աւստրիացիս, իսկ ի 1814 Փրանկիսկոս ինքնակալ Աւստրիոյ եա զայն դաեր իւրում Մարիամու Լուիզայ կնոջ նա. բոլէոնի. եդեալ պայման զի ի մեռանել նորին՝ տացի անդրէն առ սպանիացի տոհմն դքսից Լուդդայ և կալուած սոցա անցցէ առ Դոսկանացիս. ի մեռա. նել Մարիամու Լուիզայ յամին 1847 (17 դեկտ.) դուքսն Լուդդայ կարգելոս Լուդովիկոս Բ եա զդքսութիւն իւր ի դուքսն Դոսկանայ և ինքն ստացաւ զԲարմա. այլ յետ ամաց ինչ ի սկիզբն 1848 ամին տոհպեալ ի ժողովրդենէն հրատարակեաց նոր օրէնս սահմանադրականս, ոչ ըստ կամաց նոցա, վասն որոյ և խոյս ետ հրաժարեալ յիշխանութենէն և Թողեալ յորդի իւր Փերդինանտոս կարգելոս Գ, որ և արդ տիրէ։

1083. Հասք պետութեանն են իբր 9 միլիոն ֆր. նոյնչափ և ծախք. պարտք 5 միլիոն. զօրականք 7636։

Ի հինգ դաւառս բաժանի դքսութիւնն, որք են Բարմա, Բիաչենցա, Պորկոյ Սան Տոնինոյ, Վալ տի Դարոյ և Լունիճիանա։

1084. ԲԱՐՄԱ (Parma). — Մայրաքաղաք առ համանուն գետոյնի, ունի համալսարան հիմնեալ ի 1423, վարժարան ազնուականաց, ճեմարան արուեստից, մատենադարան դքսին՝ յորում հաւաքուն հրեական գրոց. եկեղեցիս Ճոխս ընտիր նկարուք ականաւոր պատկերահանից, որպիսի ոք են Դոմրեճիոյ և Մացցուոլոյ. պալատն Ֆառնեզեան տոհմին՝ յորմէ էր Ցուլիոս Գ պապ, և Թէատրոն մի ի նմա մեծ քան զամենայն Թէատրոնս Խալիոյ. ունի ճեռագործս մետաքսի, և գեղեցիկ պարտէզս շուրջանակի. ի Բարմա անուանի է գրանցն Պոտոնի, որ ունի տառս 155 լեզուաց։ Բն. 42,000։

1085. ՊԻՃԶԵՆՑԱ (Piacenza, որ Թարգմանի Հաճուելին). — Կա Պադոսի. քաղաք բարեչէն բայց ամայի. ի միջնաբերդին նստին պահապանք Աւստրիացիք. ունի մատենադարան մի, պարտէզ բուսաբանութեան, լիկէոն, ուսուցիչարան կղերաց։ Բնակիք 32,000։

ՖԻՐԵՆՑՈՒՈԼԱ (Firenzuola). — Քաղաք փոքրիկ առ որով յայտնեցան նշխարք Վէրկէյայ հռովմկական քաղաքի կործանելոյ ի սասանութենէ հրաբղխից։

ՍԱՆ ՏՈՆՈՒՈ (San Donino). — Գիւղաւոր քաղաք համանուն գաւառին։ Բն. 4,000։

ՊՈՆՏՐԵՄՈԼԻ (Pontremoli). — Գիւղաւոր քաղաք Լունիճիանայ, եպիսկոպոսանիստ։ Բն. 3,500։

Ե. ԴՔՍՈՒԹԻՒՆ ՄՈՏԵՆԱՅ

1086. Մոտենա ունի իւր սահմանս զհարաւ, ըզ Լամպարտիա, զվ.ինչա եկեղեցւոյ, և զԻոսկանա. մասունք պետութեանս այսորիկ են և Ռեջճիոյ և Միրանտոլա գքաղաքիկ հանգերձ այլովք փոքր ևս. խանութեամբք. որոց միասին ամբարձութիւն է իբր 300 փարասս □։ Պահս գետ անցանէ ըզ սահմանսք Մոտենայ, իսկ ի գաւառսն հոսեն Գրոս. դոլըց, Սեգդիա և Բանարոյ, ամենեքին ոչքա խառ. նին ի Բոյ՝ որ է Պադոս, կայ և լճակ մի ի Մոտենա Սուրբ (Lago Santo) կոչեցեալ։ Արգասաբեր է հողն. մշակութիւն այգեաց, դարմանն անասնոց և չերմոյ կարի ծաղկեալ. և քարհանք գոն ի սահմանս Մասայ և Գարրարայ։

1087. Չգքաղաքիսս զայս հաստատեցին իշխանք Էգայ առհմին որ յառաջագոյն Մոտենայի լսելոյ տեառք էին. զվերջինն պայազատ նոցին Կարոլոսն մեծ Ժեալ յիշխանութենէ՝ զաշխարհ նորին խառնեաց ի նոր թագաւորութիւնն Իտալիոյ. այլ ի 1814 հասատեցաւ գարձեալ առաջին կարգն, մինչև ցամին 1847, յորում ի հրաժարել գքսին Լուգգայի յիշխանութենէն երկրին իւրոյ Ֆիլիպցանոյ գաւառ յաձեալ ի Մոտենա. և ի միանալ գքաղաքսդ Բարմայ՝ Կոլատալլա գաւառ նորին խառնեցաւ ի Մոտենա, և վճակք սորա Վիլլաֆրանգա, Դրեսդեդգոյ, Գասգեոլդի և Մուլազցա՝ տուան բարմայի. ի սկիզբն 1848 ամին ի խառնիլ Իտալիոյ բաղուածք ի գաւառաց Մոտենայ՝ մեռն Եւտն միանալ ընդ Դոմկանայ, և բնին Մոտենա ընդ Սարտենիոյ. խոյս ետ գոքսն Մոտենայ, այլ օգնութեամբ Աւստրիացւոց նուաճեալ զնովաթարս հաստատուաց զառաջին կարգն, միապետական վարչութեամբ։

1088. Թիւ Ժողովրդեան Մոտենայ համարի 600,000. զբակաւք 3,500, և 14,656 պահապան գունդն։ — Հասք և ծախք իբր 8,500,000 ֆր։

1089. Ցեղերն գաւառս բաժնի Մոտենա, որք են, հանգերձ Թուով բնակչաց յամին 1850.

Գաւառք	Բնակիչք
Մոտենա	204,491
Ռեջճիոյ	161,646
Կոլատալլա	50,859
Ֆրինեսանոյ	57,450
Կարֆանեանա	37,897
Մասսա-Գարրարա	56,867
Լունեձիանա	17,248
	586,458

1090. Մոտենա (Modena). — Մայրաքաղաք ընդ մէջ Սեգդիայ և Բանարոյ, ընդ գեղեցիկ քաղաքս Խաղիոյ գասի. նշանաւոր է պալատ գքսին ընծիր Ճարտարապետութեամբ, յորում կան նկարք Ճարտարաց և պարտէզք բոլորին զնովաւ. մայր եկեղեցին գոթացի և լսմպարտացի ոճով չինեալ ի ԺԱ դարու, ունի աշտարակ մի կիրլանթինա անուանեալ, յորում պահի Դոլըն առեալ ի Պոլոնիացւոց, զորմէ Դասատնի գրեաց գքէրգուասն մեծ Դոլ յափշտակեալ (La secchia rapita). ունի Մոտենա համալսարան, վարժարան ազնուականաց, Ճեմարան գեղարուեստից, գոլոց բժշկութեան անանոց, ընկերութիւն իմաստնոց։ Բն. 30,000։

1091. Ռեջճիոյ (Reggio). — Գլխաւոր քաղաք հին գքսութեան Ռեջճիոյ, բարուք է վաճառականութիւն նորին և Ճարտարութիւն. ասա ծնաւ մեծ բանաստեղծն Արիոստոյ յամին 1474։ Բն. 20,000։

Գառրարա (Carrara). — Գաղաք փոքրիկ, ունի Ճեմարան արձանագործութեան. ի սահմանս սորին կայ անուանի քարահատ սպիտակ մարմարիոնի, յորմէ մեր բան ամէ բանեան նուտ հարիւր։ Բն. 9,000։

Մասսա (Massa). — Հուպ ի ծով, և սա ունի քարահատ մարմարիոնի, Ճեմարան արձանագործութեան և նկարչութեան. Մասսա մայրաքաղաք էր Համանուն գքսութեանն։ Բն. 10,000։

Միրանտոլա (Mirandola). — Ամուր քաղաք և յառաջադէմ ի Ճարտարութեան։ Բն. 6,000։

Գանոսսա (Canossa). — Գեղ փոքրիկ, ուր Լամբերտ գՀոյ և կոմսուհին Մաթիլա ապաստանեցան, Նոյնպէս և Գրիգոր Ե։

Կուաստալլա (Guastalla). — Քաղաք գեղեցիկ։ Բն. 6,000։

ՉՈՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

ԴՈՄԿԱՆԱՅ

1093. Հիւսիսոյն և յարևելից սահմանք են մեծի դքսութեանս՝ Մոսկուա և Վլատիմիր, ի հարաւոյ և յարևմտից՝ Ծոլը Մինքրիական. տարածութիւն երկրին է 6,420 մղոն □։ Կլիմային քաղցրութիւն և երկրին արգասաւորութիւն, ընակչացն ժրութիւն բարեբասխիկ գործեն զսերբութիւնս։

1094. Գետք նորին են Ռանոյ և Օմպոն, իսկ Տիեբրիս և Բալիս բղխեն ի սմա. զՌանոյ հաղորդէ ընդ Տիեբրիսի ջրանցքն ի Գիանա գետակէ գործեալ, և հոսէ Ռանոյ և ի Գիւոզի ընդ գնայ ի Բալիս։

Հիւսիսային և արևելեան մասն երկրին վիճակեալ է բազում բարեմասնութեան, արգաւանդաճոյ և լեռնալայր գոլով. արևմտեանն և հարաւային անբեր, և օդք անառողջ վասն բազում մերկութ և աղտաղտին ծովափանց. բերրի վիճակքն ունին զանձնայն ազգ բերոյ խոպչոյ, յերկերս Ռանոյ լինի ցորեանն, որոյ յարդիւ շինեն զկերենսեանն անուանեալ գԼեխարկ։ Գաղղիկոնի լիձն՝ որոյ ափունք ապականեն զդէզ, հինգ փարսախ ունի զերկայնութիւնն. ի 1829 ամ և այսր ձեռն արկեալ է ցամաքեցուցանել զձախին վարան, և ածել զջուր Օմպրոնայ. լիձքն Գիւոզի և Բուզլիանոյ լերին ի մի համարին. բաց յայսցանէ կան և այլ բազում ջրանցք և ագուցաչք։ Մշակութիւն, դարման հաւոյ և չերամոյ և ձեռագործք մեսաքի ծաղկեալ են ի Դոսկանա։

1095. Դոսկանա կամ Տոսկանա ի հնումն Եթրուբիա անուաներ, և ծաղկեր նախ քան զՀռոմ. ընդ որոշ միացեալ՝ ընորին կրեաց և զանց մինչև Լոմպարտացիք տիրեցին նմին, և արարին զայն իւրեանց գաւառ. Տոսկիա անուանեալ։ Կարծեսս Մեծն ընդ Լոմպարտիոյ գրաւեալ ունէր և զսա, և կայսերք Գերմանիոյ կոչեցին ի սմա սահմանակալս և գոքսոս. բայց վերջ ի ժԲ դարուն բարգաւաճեալ քաղաքաց նորին և առաւելապէս Փլորինտիոյ, Բիզայ և Սիենայ, ըստ որինակի լոմպարտեան քաղաքացն ի ձեռս բերին զազատութիւն, և յաղթեալ ամենայն գժուարութեանց որ ի հակառակութենէ քաղաքացեաց, ի կառոյց կիսիշխանաց ընդ կուռչիեանս և ի նահանգուհ ազատ քաղաքաց, պահեցին զազատութիւնն զայն և տիրեցին ևս ի վերայ այլոց քաղաքաց, և ի ԺՃ դարուս հաստատեալ դաշն միաբանութեան ընդ միմեանս՝ նուաճեցին զամենայն երկիր հնոյն Եթրուրիոյ. բայց սակայն ընտանի խառնիք ոչ սակաս արգել լինէին բարգաւաճանաց հասարակապետութեանն. տոհմն Մեդիկեան յղփացեալ վաճառականութեան արգասեաք՝ ձեռնարկեց լինել յիրս վարչութեան, եչանաք նորին կոչեցին պաշտօնակիսք կամ վարիչք տերութեանն, մինչև Կոզմոս և հառ յինքնակալէն զգքսութեան անուն ի 1531. յայնմ հետէ եկաց յիշխանութեան անդ Մեդիկեան կամ Մէմիչի զարմն. ի 1737 ի սպառել արու զաւակի տուաւ պետութիւնս Փրանկիսկոսի գքսին Լորենայ որ ապա կայսր կացեալ Գերմանիոյ՝ խառնեաց ընտրութիւս յԱւստրիա։ Նաբոլէոն Թագաւորութեան չքով ետ զնորութիւս ի տուն Սպանիացւոց որ տիրեին Բարմայ. ի 1807 եղև գաւառ Գաղղիոյ, բայց Նաբոլէոն յետ ամաց երկուց ապատ արար զնա յոտից լծոյ և գքսոյր իւր զնմին կարգեաց գքսուհի։ Իսկ ի 1814 վճռեցաւ զի լինիցի նա ժառանգութիւն այնր արշիգքսի Աւստրիոյ՝ որոյ մայ անցանէ ի գահ ինքնակալին Լեռ անժառանգ մեռանիցի նա։

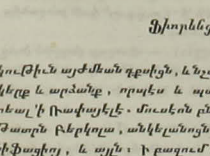
Ի վերջ կոյս 1847 ամին (11 հոկտ.) գքսութիւնն Լուքգաց ըստ վճռոյ ժողովոյն Վիեննայ (1815) և Բարիզու (1817) խառնեցաւ ընդ Դոսկանայ, և վիճակք ինչ սորա՝ տուան Մոսենայ։ Ի խլրտման խաղից՝ ի միւսում ամին՝ հրատարակեցան և ի Դոսկանա, սահմանագրական օրինք (15 փետր.) կրկին խորհրդարանօք, ծերակուտիւն և 86 նուիրակօք ժողովրդեան. և հաստատ կան այս օրինք այժմ, Թէպէտ ի խառնութենան անդ ձգնեցան սկսաւ պետութիւն հասատարել կամ ընդ Սարտինիոյ միաբանել, և խոյս ետ գոքսն առ վայր մի, և ապա դարձ արար օժանդակեալ յԱւստրիացւոց։

1096. Հասք պետութենան են 26 միլիոն փր. ծախք այժմ առաւել քան զայն։ Զօրականք 12,400 հանգերձ ծովամարտիք։ Նաւք վաճառարարք 780. և չորեներս մի պատերազմական։

Նօթին գաւառք են Դոսկանայ և երկու կուսակալութիւնք · և են այսոքիկ հանդերձ Թուով բնակչաց ի սկիզբն 1852 ամին ։

Գաւառք	Բնակիչք
Ֆիորենցա	594.629
Լուգգա	204.904
Բիզա	224.390
Սիէննա	184.840
Արեզցոյ	216.422
Բիւգոյա	153.331
Լիվոռնոյ	76.697
Էլպա	84.907
Կղզիք	21.020
	1.761.140

1097 · Ա · ԳԱՒԱՌ ՓԼՈՐԵՆՏԻԱ · ՖԻՈՐԵՆՑԻ կամ ՓԼՈՐԵՆՏԻԱ (Fiorenza) · — Ցաւ փուռն Առնոյ · մայրաքաղաք գեղջկի յոյժ , ըստ անուանն՝ որ Ծաղկաքեղ Թարգմանի · հոյակապ շինք յորմէ են ի նմա , և նշանաւորք՝ հին պալատն բնակուԹիւն դքսից , յորոյ ի մուտս կան հսկայանման անդրիք Հերակլէայ և ԴաւԹի , զմին գործեաց Պանտոլինելի , զմիւսն Միքէլանձէլոյ · պալատ պաշտօնակալաց , յորում կան երեւելի Ճարտարաց պատկերք և հնուԹեանց հաւաքուած , Մեդիկեան անուանեալ Աստղիկն , արձանն Վիրգէի՝ զոր յաբբէ յառաչին պալատն՝ կամարակապ սրահակ 600 ոտնաչափ երկայն , պարզունակ և մեծաչէն · սա է բնա-

Ֆիորենցա

կուԹիւն այժմեան դքսին , և նշանաւորն՝ ի նմա պատկերք և արձանք , որպէս և պատկեր Տիրամօրն նկարեալ ի Ռաֆայէլէ · մուԶեան բնական պատմուԹեան · Թատրն Բերկոլա , անկեղանոյն Ս · Մարիամ Նոր , Պանդիֆաչոյ , և այլն : Ի քաղաքս և հոյակապ եկեղեցիս Փլորենտիոյ գլխաւորք են Կաթետրկէն Ս · Մարիամ Ծաղկանց (Santa Maria del Fiore) ասացեալ , չինեալ ղամս 154 , զոր սկսաւ յաւագն ԱԻ դարուն Առնոլֆոս Լաթոյ Ճարտարապետ , հանակ մարմարիոնեայ , գմբեԹն ուԶանկիւնի 400 ոտնաչափ բարձր չինած է Պրունելլեսքեայ , և նոյնքին տաճարին արձանք և նկարուք պճնեալ է , մկրատարան Ճարտարգործ է յոյժ · յանուն այսր տաճարի քաղաքն կոչեցաւ Ֆլորենցա · եկեղեցւոջ Ս · Լաւրենտիոսի կայ գերեզման Կոզմոսի Մեդիկեան որ պայծառացոյցն զառիմ

իւր , կայ և մատուռն մի՝ի սմին՝ յորում են գամբանք այլոց Մեդիկեանց , Ճոխ և Ճարտար արուեստիւ Գերագեալ , վասն որոյ և կոչի Չարմանալիք Դոսկանայ , և յայլում մասին կան ուԶ անդրիք գործեալք ի Միքէլանձէլոյէ · Եկեղեցւոջ Ս · Խաչին , որ գեղով երկրորդ է յետ մայր եկեղեցւոյն , կան հոյակապ շիրիմք Միքէլանձէլոյ , Մագիավելլեայ , Գալիլէոսի , Վիվիանեայ , Ալֆիէրեայ , Տանդէի , Պրունի Արեզնոյ · գեղեցիկ են և եկեղեցիք Ս · Հոգւոյն և Աւետման : Չորք կամարքք են՝ի վերայ Առնոյն որ յերկուս հատանէ զքաղաքն : — Ի հրապարակին նշանաւոր է հրապարակ Դքսին՝ յորում կայ անդրի հեԹենական պատկեր Կոզմոսի Ա , հրապարակն Աւետման զարդարեալ կամարօք և անդրեաւ փերմինանտոսի Ա · հրապարակն Նոր Ս · Մարիամու , յորում կան կոԹողք կրկին , առ որովք ամի ամի առնեն ձիրնԹացս ըստ նախնեաց օրինի : ՀեԹանիք զբօսանաց փլորենտինոյ են՝ պարտէզն Պոպոլոյի գեղեցիկ քան զբազում պարտէզս Խոտոյոյ , գեռատունք Առնոյ , կասինեան ՀեԹանիք , և այլք : — Ի հասարակաց շինուածս երեւելի են համալսարանն՝ ի ԺԸ դարու հիմնեալ , ՀեԹանոսն Գրուագպոյ որ հրատարակեաց զանուանի բառագիրս իտալական լեզուի , գիտանոց , բուսաբանուԹեան պարտէզ , ՀեԹանոսն գեղարուեստից , ընկերուԹիւն տղեւոլոգիական , բարեպաշտիկ գաւրուգք (Scuole pie) , ընկերուԹիւնն Գալլամպրիա , մատենադարանն Մալիապեկգի՝ յորում կան 150.000 հատոր գրոց և 15.000 ձեռագրիք , Լաւրենցիանա գրատուն Մեդիկեանց 120.000 տպեալ , և 9.000 ձեռագիր մատենիք , Թանգարան բնական պատմուԹեան , Թանգարան Փլորենտեան , և այլն : ՎաճառականուԹիւն և ՃարտարուԹիւն մեծ է քաղաքս ի գործուածս մետաքսի : Ասա ծնան Ջանգէ , Մագիավելլի , Էգնատոյ տա Վինչի , Գալիլէոս , Պրունելլեսքի , և այլն · Բն · 115.000 ·

1098 · Շրջակայ վայրք Փլորենտիոյ գեղեցկուԹեամբ անուանի են և յԻտալիա իսկ , գեօղք և պալատք , մինաստանք և ամարաստանք , գրասք և ծաղկոցք , բլուրք և հովիտք զուարճալի յոյժ գործեն տեսարանս ազգիազգիս :

ԲՐԱՏՈԼԻՆՈ (Pratolino) · — Ի սմա է գերահռչակ պարտէզն ուր ամբառնայր ամարանոցն Պանգպայ Գաբելլոյ սինիորք · կայ ի նմա վիԹխարի արձան պատկերեալ վշակնին լերինս :

ՖԻԵԶՈԼԷ (Fiesole) · — Եպիսկոպոսանիստ քաղաք , ունի հնուԹիւնս հռովմայեցիս :

ԲՐԱՏՈ (Prato) · — Անուանի ՃարտարուԹեամբ յարուեստս , վասն որոյ և Մէնչքաթը Դոսկանայ կոչեցաւ · Նշանաւոր է մայր եկեղեցի սորին և ԲեԹգրագիան ՀեԹարանն : Բն · 12.000 ·

1099 · Բ · ԳԱՒԱՌ ԲԻՈՊՈՑԱ · — Ցաւրեայ համանուն քաղաք

ԲԻՈՊՈՑԻ (Pistoja) · — Վաղեմի և բարեշէն առ Օմպրոնայ , ունի մեծաչէն մայր եկեղեցի , գործբան երգեհոնի , յոռվայի , զինուց , և այլն : Բնակիչք 13.000 · ԵրկաԹուղեաւ հաղորդի ընդ մայրաքաղաքին :

ՎՈԼՏԵՐՐԱ (Volterra) · — Քաղաք հին , գառնին ի

Նմա Եարուբացի հնուԹիւնք, ունի քարահատս ալաւ պատգրի, և աղբիւր ասկերպակի, որ միակ է յԵւրոպա։

1100· Գ· ԳԱԻԱՒՈ ԱՐԵՑՑՈՑ· — Ցուրտ է մի ի վաղումի քաղաքաց Եարուբիոյ այժմեանս

ԱՐԵՑՑՈՑ (Arezzo)· — Գ· Ք· առ Գիամայ, Նշանաւոր է մայր եկեղեցին. ասա ծնան Բեդարքա ի 1304, Աբեզցոյ, և Բէսի ի 1626։ Բն· 12,000։

ԳՈՐԴՈՒԱ և ԳԻՈՒԶԻ (Cortona, Chiusi)· — Ք· ղաքաք մանունք յորս գտանին հնուԹիւնք Եարուբաց։ Բն· 5,000 և 3,000։

ՄՈՒԼԻ– ԲՈՒԼՉԻՒՆՈ (Monte–Pulciano)· — Ունի գիՒԷա այգիս։ Բն· 2,000։

1101· Դ· ԳԱԻԱՒ ՍԻԵՆԱ· — Ճախնային և սակաւամարդ։

ՍԻԵՆԱ (Siena)· — Գ· Ք· արքեպիսկոպոսա. Նիսա, ի վերայ երից բլրոց կառուցեալ ի բարւոք և զուարճագեղ վայրի, յառաջնումն մայրաքաղաք էր համանուն հասարակապետութեանն նախամեծարգ փլորենթիոյ, որպէս և հոյակապ չէնք նորին վկայեն. մայր եկեղեցին գոԹացի Ճարտարպետութեամբ. Ճոխ է զարդուք առաւել քան զամենայն եկեղեցիս յետ Մեղանուն. հասարակաց գրադարանն, աղբիւրն Պրանտա, Թատրն և բազում պալատք, և հրապարակն կիսաբոլոր ձեով ըստ նմանութեան գաղտակրի գեղեցկազարդ յոյժ. կայ ի Սիենա համալսարան հին, ձեմարան գիտութեանց, վարժարան աղուեսականաց, ձեմարան գեղարուեստից, մատենագարան, գործարան չուխայի։ Բարբառ Սիենացւոց համարի լաւագոյն քան զամենայն իտալացւոց։ Բնակիչք յառաջն 100.000, այժմ 30.000· բայց վերսոին քարգաւաճէ քաղաքս երկաթի չուղղէն։

1102· Ե· ԳԱԻԱՒՈ ԿՐՈՍՍԵԴՈՑ·

ԿՐՈՍՍԵԴՈՑ (Grossetto)· — Գ· Ք· ունի գիւղիս մերս և ազահանս· աԹոռ է եպիսկոպոսի· Նշանաւոր են մայր եկեղեցին, կղերիկոսարանն։ Բն· 3,500։

1103· Զ· ԳԱԻԱՒՈ ԲԻԶԱ·

ԲԻԶԱ (Pisa)· — Գ· Ք· յարեւմս Ազնոյ ի Ճախնային վայրի· Ի միջին դարու էր սորա ուրոյն հասարակապետութիւն, որ առաքիր և գաղԹականս յԱխա. բայց վասն բազում մարտից ընդ ԿուԷլփեանս և վասն խառնուԹեան իշխանաց իւրեանց՝ անկան ի զորուԹիւնէ և ի ՃԺ դարու ապաւինեցան ի պաշտպանուԹիւն Միլանեայ։ Ի ԺԵ դարու օդնուԹեամբ Կարոլոսի Ը արքային Գաղղիոյ՝ ի ձեռս բերին Բիզայ ձեզ զազատուԹիւն իւրեանց· այլ դարձեալ սակսեցան մարտնչել ընդ Փլորենտացւոց, որոյ ձեռնտու էր և Լուդովիկոս ԺԲ, և զԻնի տանուամբայ մարտին մանեցաւ Բիզա ի ձեռս Թշնամեացն Նեղեալ ի սովոյ· յայնմ հետէ Նուազեցան բնակիչք նորին և ամայացաւ քաղաքն· բնակիչն եղև Նաւահանգիստ նորին, և Ճոպեին յատակեալ գետափունք Ազնոյն հոյակապ պալատաք։ Մայր եկեղեցին բիւզանդացի Ճարտարպետութեամբ չինեալ ի ԺԱ դարու, կամարս և պրոիլիւր սեամբք և գեղեցիկ նկարուք Մարդոյ Ամէնդրեասոյ նկարչի զարգարեալ է, և գեղեցիկ է մկրտարանն, անուանի է յատկեա աշտարակ զանգակացն նորին Ճարտարարուեստ բոլորչի մարմարիոնե վիՒեալ գարեալ եօԹնկարգեան սեամբք, և սանդուխք նորին պաՒնչելարուեստ են, և է նշանաւոր վասն կորուԹեան 15 ոտնաչափ տարակաց գոլով ուղղուԹեան գագաԹանն ի խարխեն· բարձր է 180 ոտնաչափ· ի տեսլենէ սորին իմաստասիրեալ եգիտ Գալիլէոս զՒափ ժամանակի անկման մարմնոց· Նշանաւոր է և ընդարձակ գերեզմանատունն (Campo Santo) և գուռն նորա մարմարիոնեայ զարգարեալ գրուագք Միքելանձէլոյի, Ճիոդոյի, ՊուՃամագոյի և այլոց· Տող գերեզմանացն բերեալ է ի Պաղեստինոյ յամին 1228։ Ընդամէն է և համալսարանն վաղեմի, համալսական Ճեմարանն, յորում վարժարանք, մատենադարան, Թանգարան բնական պատմուԹեան, գիտացողաց, պարտէզ բուսաբանուԹեան, գործարան արուեստաՒէն Ծաղկաց։ Ասա ծնաւ Գալիլէոս ի 1564։ Ի սահմանս Սիենայ յաւուրց անտի խաչակիր զորագ պահէն երամակ մի ուղտուց։ Բն· 25,000։ — Ցոփին Ս· Ցուլիանոս լերին կան ջերմուՒեքն Բիզայի։

1104· Ե· ԳԱԻԱՒՈ ԼՈՒԿԱՑ· — Սա ի հնումն ման էր Եարուբիոյ, ապա կայսերք Գերմանիոյ իբրև զընիկ ժառանգուԹիւն իւրեանց վաՃառեցին զսա բազում անգամ, մինչև ի 1370 բնակիչք նորուն գնեցին զազատուԹիւն իւրեանց ի Ս Կարոլոսէ։ Կաթուղիոն եա զսա ի տոհմակից իւր Պաչչիոդե, այլ յետ ժողովոյն Վիենայի դարձուցաւ յառաջնն տէր նորին որ յաջորդին տանէն Սպանիոյ, և յամին 1847 միացաւ ընդ Դուսկանիայ։

ԼՈՒԿԱՑԻ կամ ԼՈՒԿԱՑ (Lucca)· — Գ· Ք· գաղաք առ Սերքիոյ, ի գաղարագուարճ դաշտի, զուարճագեղ Ներքոյ և արուարձան, աԹոռ արքեպիսկոպոսի· ունի համալսարան հիմնեալ ի 1802, Ճեմարան գիտուԹեանց, լիկէան, պարտէզ անկաբանուԹեան, և այլն· մայր եկեղեցի վաղեմի, ձեռագործս միտաքի, և վաՃառականուԹիւն բարեկամ ձիոյ։ Բն· 28,000։ — Ի միում յեկեղեցւոյ քաղաքիս պատուին նշխարք Տաւինոսի ուրումն հայկազն սրբոյ, որ Թուի Դասիւի կամ Չաւեն։

Մ·ոցցանոյ (Mozzano)· — Գեղ, առ որով ի լերինս, որ ոչ ինչ կարի հեռի են ի Լուգգայ՝ կան բաղանիք, յորս նշանաւոր է Գորսենոս։

ՎԻՈՐԵՑՑՈՑ (Viareggio)· — Քաղաք փոքրիկ ծագկեալ ամենայնիւ վաՃառականուԹեամբ։ Բն· 6,000։

1105· Ը· ԿՈԻՄՈՒԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ԼԻՎՈՒՈՆՑՈՑ·

ԼԻՎՈՒՈՆՑՈՑ կամ ԼԻՒՈՒՈՐՆԱ (Livorno)· — Քաղաք նոր և գեղեցիկ ի ծովեզեր Միքելրզականին հանդէպ Մէլորիա կղզեկի ազատ նաւահանգստիս և բարգաւած ի վաՃառականուԹեան քան զամենայն քաղաքս Իտալիոյ· յաղագաւորն գաշտ ուրեք կառուցեալ է և չուխի նշանաւոր ինչ չինուԹիւնս, բայց նաւահանգիստն անբոյժ, որոյ է 600 ոտնաչափ երկայն պատնէշ ամբարտակի, բերդ և կանԹեղակիր ՃրատարակՀ. Թագ մի նորին վասն բազում ջնարչեցն կոչի Նոր վենետիկ· վաՃառականաք չամենայն ազգաց յաՃախեն ի Լիվոռնոյ և ունին իբրեւ ազթեհատեղիս, և և Մահմետականք և Հրեայք՝ որոց սինագոկ

հոյակապ է յոյժ · վաճառականութիւն նորին առաւելապէս ընդ արեւելից յաջողեալ է : բն · 90.000 : Երկաթուղիք առաւել ևս բարգաւաճ կացուցանեն զքաղաքս · ցաշխեղին այսր և վաճառականք Հայոց , և գաղթական իակ հաստատեցին հանդերձ տպագրատամբ , և գեղեցիկ Ս · Գրիգոր եկեղեցեաւ , ուր և ցարդ պաշտեն մատուցանի Աստուածեան Հարց մերոյնոց : — Ցոտս լերին միոյ կայ մենաստան Մանդէ նէրոյ , ուր դնան ուխտաւորք բազումք առ հրաշագործ պատկեր Տիրամօր :

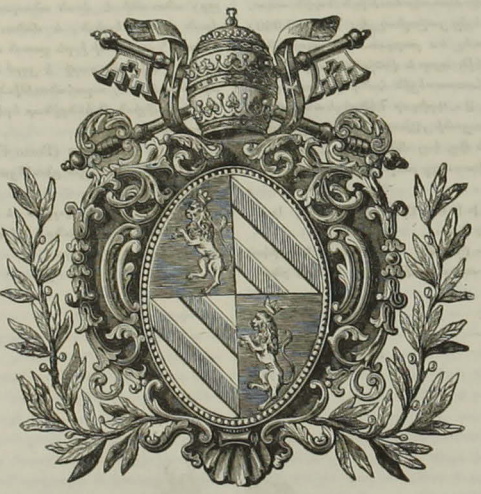
1106 · թ · ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ԷԼՊԱՑ ԵՒ ԿՂԶԵԱՑ ·

ԷԼՊԱ (Elba) · — Ընդ մէջ Դոսկանայ և Կորսիկայ կղզի է 20 վարս · տարածութեամբ , 10.000 բնակչօք · անուանի է վասն անսպառ բովուց երկաթոյ , վասն ամրութեանցն , և մանաւանդ անդր բնակութեամբ Նաբոլէոնի իբրև զսաստ ամիս · Հողն ոչ է բերրի , այլ կլիմայն բարի է յոյժ · գործ բնակչացն է ձկնորսութիւն , աղահանութիւն , և բովուց վաստակ · ամի ամի միլիոն մի կենդինար երկաթոյ հանեն : Սորա գլխաւոր քաղաք է

ԲՈՐԴՈ ՖԵՐՐԱՑՈ (Porto Ferrajo) · — Աստ յապարանս կողմնակալին բնակեցաւ Նաբոլէոն : Բնակիչք 5.000 :

Բանդէ , Ճիլիոյ , Կուրսա , և այլ կղզեակք , ձկնորսաց են բնակութիւնք : Ցետինս մասն է կուսակալութեան Լիվոռնոյ :

Ի· ՀՌՈՎՄ

ԿԱՄ

ՎԻՃԱԿԻ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Տարաճոռթիւն 2,225 *փարս.* □. *Բնակիչք* 3,500,000:

1107· Վիճակի Եկեղեցւոյն կամ Հռովմայ կան՛ի միջնում Խաչիդ, ի հիւսիսոյ՝ զՄոմակարտիա–Վենետիկ ոմն ունելով, ի հարաւոյ և յարեւելից՝ զԸնդրիականն և զնէապոլիս, յարեւմտից՝ զՄիլիջերկրականն· և են գաւառք հնոյն Հռովմայ, և Լատիոն և Ումբրիա և Պիկենոն և մասն մի Հիսրատանա կոչեցեալ Դաղղիոյ: Նպաստեան լերինք անցանեն ընդ աշխարհն տարածեալ յամենայն սահմանս նորին· բարձր են 7,000 ոտնաչափ գագաթունք Սիւբիլլեան լերանց· հովիտքն Նպաստեան բարեբերք են այլ անմշակք· կան և երկու լայնածաւալ գաշտք մերձաւք, մին՛ի բերան Պադոսի միւսն՛ի սահմանս Դոմանայ, յորում են վիճակքն Հռովմայ և մերք պտնտիենան· անդ յառաջուսին ծաղկեին քաղաքք ականաւորք՝ զորս հիմնեալ կործանեաց գոռոզն Հռովմ, մշակութիւն տերի ևս անտի, ընդարձակեցան ջրշեղք և ցուքք վայրենիք առ բաժին՛ի նմա:

1108· Գլխաւոր գետք՛ի տերութեան աստ են, Տիբերիս որ գայ յԵտրուրիոյ· Բալիա և Դեվերոն և Ներա և Դուբանոյ Թափին՛ի նա· Պադոս, Մոնդոն, Սաբիոյ, Ֆրոնդոյ, Մուրգոն: Ի լիճսն գլխաւորք են լիճն Բերուձիայ կամ Տրասիմենեայ, լիճն Պոլսենայ և Պրաչչիանոյ:

Բերք և հանգամանք երկրին նման են Դոսկանայ, բարգաւաճութիւն և մշակութիւն ստորև յոյժ քան զնորայն: Տարածութիւն բոլոր երկրին է 2,225 փարսախ քառակուսի:

1109· Վարչութիւն տերութեանն է միապետական օժանդակութեամբ ատենի խորհրդականաց· Պապն որ է փաստնայապետ ընդհանրական եկեղեցւոյ և գլուխ աչխարհական տերութեան Հռովմայ, ընտրի ցկեանս՛ի ժողովոյ ծերանաւորաց, այս է կարդինալաց, որոց թիւ չանցանէ քան զ70· սոցա մեծ պատիւ և իշխանութիւն է, առաքին՛ի գեսպանութիւն և

խորհրդակիցք են Պապին ի վարչութիւն պետութեանն և ի հնամն սրբոյ Հօսին. յընտրութեան Պապային առանձնանան ի վանս փակարան (Conclave) առնանալ ուսոի չելանեն մինչև ատրեալ գործոյն։

Աշխարհական իշխանութեան Պապին սկիզբն եղև ի Թուին 784 յորժամ Պեպինոս արքայ Գաղղից ետ հայրապետին զգետութիւն Հռոմայ գաւառացն հանդերձ. յետ այնորիկ յաւելան ի նոսին և այլ գաւառք մինչև ի 1631, յորմէ և անդր անփոփոխ եկաց սահման իշխանութեան Պապին, մինչև Գաղղիացիք ի 1797 տիրեցին նմին. և յետ ամաց ազատութիւն ընդհանուր անդրէն դրաւեցին ի 1808, և ի միւսանգամ ազատութեանն ի 1814 հաստի ի նմանէ զՎենետն և զՎընէսէն կոմսութիւնս որ ի Գաղղիա։ Ի սկիզբն քահանայապետութեան Գրիգորի ԺԶ. ազատասեալք խռովել փորձեցին զաշխարհն, այլ նուաճեցան գաղղիական և ապստրիական ձեռնտուութեամբ։ Իակ որ ինչ առ յաջորդաւ նորուն այժմու սրբազան քահանայապետաւս Պիոսիւ Թ գործեցան՝ աշխարհաքարող իրք են։

1110· ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ· ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ, և այլն·— Թիւ բնակչաց պետութեանն Հռոմայ Թուի լինել իբրև 3,500,000· յորս գոն 10,000 Հրեայք։— Ըստ կրօնից՝ աճառ իակ ուղղափառ գաւանութեանն է Հռոմ, բաժանեալ ի վեց Թեմս արքեպիսկոպոսականս և յ72 եպիսկոպոսութիւնս, և իբր ի 2,100 Ժողովրդապետութիւնս· իբրև 45,000 քահանայք են, և 8,000 միաձոյնք. մենաստանք արանց 1,800, կուսաստնոց 600։— Հրահանգք ուսմանց ոչ են ըստ կարի բաւականին ծաւալեալ ի ժողովրդեանն· բայց ի մայրաքաղաքն Հռոմ բազում են վարժարանք, ընդ ամին առաւել քան զ400· եօթն համալսարանք են ի պետութեանն, և 21 միջ վարժարանք։

Պապետութիւնք կամ պատուոյ կարգք Հռոմայ են՝ Գրիգորեանն հաստատեալ ի 1832· Ցովհաննու Մկրտչին (1319)· Ս· Սեպրեստրեան կարգ (1559)։

1111· ԴՐԱՄՔ· ՁԱՓՔ· և այլն·— Հաշուեբրամ Հռոմայ է վահանագրոշին ոսկւոյ որ արժէ այժմ 5։45 ֆիր· և բաժանի ի 10 բաւէ, բաւի՝ ի 10 պաղ՝ պայոգի՝ ի 6 գ-ոբչէ· բեւեռնէ որ է 30 պայոգ· երկոքին առքս պղնձէք են· իակ ի պղտինս վարի լիրայն՝ որ գրեաթէ հաւասար է ֆրանգի, և վահանեանն պղտինոյ սուղ ինչ առաւել է քան զՀռոմայն։ Ոսկի գրամք են բեւեռնն պիոսեան 17։27 ֆիր· չեխն 11։80 ֆիր։— Ի չափս՝ ոտք Հռոմայ ունին իբրև 30 հարիւրամեհրք· մղոնն 1,4890 քիլոմեհր։

Հաւք տէրութեանն են իբրև 40,000,000 ֆիր· Ծախք այժմ իբրև 50 միլիոն· պարտք առաւել քան զ100 միլիոն· զբաղ ընդ ամին 19,000։

1112· ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ ԳԱՂԱՓԱԿԱՆ·— Ցեղ խռովութեանն վիճակք Հռոմայ զատուցան ի չորս կուսակալութիւնս զոր ի Հռոմայ (Legazioni), և կուսակալութիւնքն ի գաւառս կամ ի կոզիսպասութիւնս (Delegazioni), և սոքա ի վիճակս և ի դեղս։ Ցառաջնում կուսակալութեանն են գաւառք Պոլոնիա, Ֆեռրարա, Ֆորլի, Ռաւեննա· յերկրորդումն՝ Ուրպինոյ, Բեզարոյ, Մաչերատա, Լորետոյ, Անկոնա, Ֆերմոյ, Ասկոլի, Գամերինոյ· յերրորդումն՝ Բերուձիա, Սբոլեգոյ, Ռիեգի· ի չորրորդումն՝ Վէլլեգրի, Ֆրոզինոնէ, Պենեւենդ· իակ ի վիճակին Հռոմայ են գաւառք՝ Հռոմ, Վիթերպոյ, Զիվիտա-Վեգգիա և Օրիեգոյ։ Մեք ըստ հին բաժանմանն կարգեմք զտեղագրութիւնս ի 20 գաւառս զատուցեալ, որք են հանդերձ Թուով բնակչաց ի 1843 ամին։

Գաւառք	Բնակիչք
Հռոմ	310,233
Պոլոնիա	348,652
Ֆեռրարա	218,786
Ֆորլի	202,315
Ռաւեննա	168,413
Ուրպինոյ և Բեզարոյ	237,966
Վէլլեգրի	57,517
Անկոնա	166,114
Մաչերատա	225,615
Գամերինոյ	38,415
Ֆերմոյ	104,116
Ասկոլի	84,217
Բերուձիա	210,316
Սբոլեգոյ	121,453
Ռիեգի	67,018
Վիթերպոյ	120,676
Օրվիեգոյ	26,141
Ֆրոզինոնէ	141,930
Զիվիտա Վեգգիա	24,312
Պենեւենդոյ	23,910
	2,898,115
և Հրեայք	10,000

1113· Ա· ԳԱՒԱՌ ՀՌՈՄ·— (Comarca di Roma)·— Ցարևմտակողմն Տիբերեանն Ծովուն, ի սմա են Հռոմ քաղաք և երկիր իւր և վիճակք Դիվոլի և Մուսիագոյ։

ՀՌՈՄ (Roma)·— Մայրաքաղաք աշխարհի ըստ մեծին ուղղափառ Հաւատոց, որպէս և ի հնումն իշխան աշխարհի քաղաքական զօրութեամբ, կառուցեալ ի վերայ եօթանից բլուրց ի կրկին ափունս Տիբերիս գետոյ, որոց անուանք են Կասիտոլինն, Պալատինոն, Կուիրինալ, Ավենտինոն, Կելիոս, Էսկուիլին և Վիմինալ· յետ ժամանակաց ընդարձակեալ նաւաս քաղաքն և ի վերայ այլոց ևս հնգից բլուրց. և կայ ի մեծի յամայի գաւտի· ի սկզբան հաստատութեանն Հռոմայ չկայր ի քաղաքին նշանաւոր չինուած բայ ի 14 բրանցիցն որ ածեին ջուր ի քաղաքն, և յուղղափառ փոզրացեն յորոց ոմանք կան ցայսօր ևս· առ ժամանակաք Սիզղայի և զինի ուրեմն առ Օգոստեաս եմուտ ի Հռոմ Տնօրէնութիւն և արուեստից պերճութիւն· և հրաշալի գործուածք ի քաղաքաց քաղաքաց անդր փոխագրեին, և Տարատաք ազգաց Նուաճելոց սպաս հարկանէին ջոյ նոցին, որով ի սուղ ժամանակի ի վեր երևեցան պաճ-

չէլի Թատերք և կրկէսք, ամփիթէատրոնք, տաճարք, կոթողք, Ծովակք նաւամարտից, աղբերք, կամարք և վաճառանոցք։ Երդևէն որ առ՝ւերոնիս եբարձ զքսել չուրհիւն քաղաքին, այլ կրկին փառաջ Ծխտացաւ նա յետ այնորիկ մինչև ի փոխիլ գահոյն ի Կոստանգինուպոլիս, ապա Նորանոր հրդեհք և աւարառուԹիւն բարբարոսաց խպառ անչքեցին զՀռոմ մինչև յԱՒգ դար. յայնմ հետէ խնամով Հայրապետացն միւսանգամ վերականգնեցաւ հոյակապ չինուԹեամբք քաղաքն անուանի, զոր և Յաւիտենական քաղաքն կոչեն ի մէջ այլոց քաղաքաց։

1114. Բուն քաղաքն Հռոմմայ կայ ի ձախմէ գետոյն, աջակողմեան մասն կոչի Լէոնեան քաղաք. ըղջ գեղեցիկ կամարջք արեւալ են ի վերայ Տիբեբեայ. 19 գրունք են պարսպաց քաղաքին, յորս գեղեցիկ է Ժողովրդեանն անուանեալ դուռն (Porta Popolo), զոր հինք Փլամինեան կոչէին։ Հրապարակք Թէպէտ ոչ յոյժ ընդարձակք վասն անհարթ գեւանոյն են 46 Թուով ի քաղաքին. Սուրբ Պետրոսին գեղեցկագոյն համարի հրապարակաց որ յընդհանուր տեսչեալս. յետ նորին հրապարակքն Կապիտոլիոն, Կուիրինալ, Գամբոյ Վէգիոյ, Տրայիանոսի

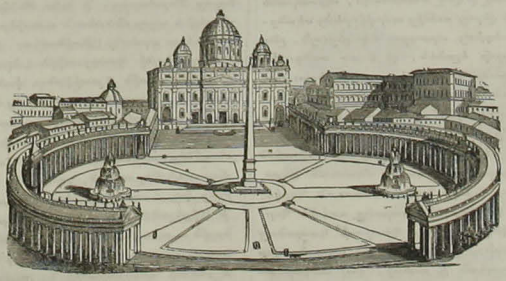
Հրապարակ Ժողովրդեան

Նոր հրապարակն ընդարձակ քան զայլսն, հրապարակ Ժողովրդեան՝ յորմէ ձգին ուղղակի Ճանապարհք երեք գեղեցիկ չինուԹեամբ զարգարեալք, մինչեւն առնուանի Գորսոյ (Corso) Ճանապարհ երիվարական և կառաբաշաւ ընԹացից որ դէպ ընդ ամենայն կողմանս քաղաքին. ի նմա լինին ձիընԹացք և հանդէսք բա-

Նաւոնա Հրապարակ

րեկենդանի, աջինն որ Ռիբեդգա ասի՝ հանէ՛ի գուռն մի քաղաքին, ահեկինն Պապուինոյ՝ ի հրապարակն Սպանիոյ · Նաւոնա հրապարակ, յորում գեղեցիկ աղբիւր, և այլն։ Եկեղեցիք 364 հաշուին ի Հռոմ, յորս հրաշալի է գեղով և մեծութեամբ քան զամենայն եկեղեցիս աշխարհի Ս · Պետրոս Վատիկանու ի

Ս · Պետրոս Վատիկանու

մեծի հրապարակին ի կողս բլրի միոջ. զնև սորա հը-
նարեաց Պլամանդ և չինուհիէն սկսաւ ի 1506 և
տևեաց դար մ. Ճարտարապետք անուանիք վաստա-
կեցան ի նմա, Ռաֆայէլ, Բեռուցցի, Միքելանձե-
լը, Վիննեզա, Խորտա. 240 միլիոն ֆիւռանգք եղեն
ծախք չինուհէանն. խաչաձև է տաճարն և ի միջակին
վերամբառնայ գմբէթն երկնանման զոր կառույց քաջա-
բուհան Միքելանձելը. ի վերայ գմբէթին կայ կա-
թուղիկէն կամ լապտերաձև շինուածն, պատուանդան
բրգանի յորոյ ի ծագ կայ գունտ մեծ և ի վերայ նո-
րա խաչն, որոց միասնաւոր բարձրութիւն է ի յա-
ւակէ եկեղեցւոյն 485 ոտնաչափ. Նեըբգին կողմն եկե-
ղեցւոյն, մատուռք, կամարք, խորանք և դրունք, զոր-
գարեալ են սեամբք, միւսոյն նկարուք և քանդակօք
և անդրնջք. աւագ բեմն մեծագործ քան զամենայն մա-
տունս տաճարին կայ ընդ գմբէթատն, ունի հովանո-
ցակ ի վերոյ չորից սլղնձամոլ սեամց 122 ոտնաչափ
բարձրութեամբ, ի սեղանի սոս միայն սրբազան հայ-
րապետն պատարագէ. և ընդ սեղանոյնը կայ մա-
տուռն սուրբերկրեայ խոստովանարան Ս. Պետրոսի
առաքելոյ. անդ պահին նշխարք նորին և Ս. Պօղո-
սի. կան և այլ նմանօրինակ մատուռք կամ այլք դամ-
բարանք սրբոց հայրապետաց Հռոմայ և աւագ իշ-
խանաց. նշանաւոր է յեկեղեցւոյն կղեմէնտեան մա-
տուռն, անդրնջք չորից Հարանց լատին եկեղեցւոյ և
վիրիճք հայրապետաց ոմանց: Հրապարակին որ առա-
ջի մեծի եկեղեցւոյն՝ երկայն է ոտնաչափս 700 և
լայն 550 ոտք. պետնեալ երկրագործ շա-
արուածոք, կոթողաւ մեծաւ զոր Հռոմէացիք յե-
գիպտոսէ բերին. և քառակողմեան վիճակաւ բոլորշի
սեամբք որ կիսաբոլոր իւն անդաստակ գործեն: — Ե-
կեղեցի Ս. Յովհաննու Լատերանու է մոդուլքագործ-
ական եկեղեցեաց որ ի վերոյ երկրի. անդ պը-
ատկի սրբազանն յետ շնորհաբերման Հոգւոյն Պա-
սկից. սկիզբն շինուհէան սորա եղև յաւուրս անդ կոս-
տանդիանոսի մեծին, գեղեցիկ արուեստիւ և ճոխու-
թեամբ պճնեալ. նշանաւոր է աւագ սեղանն յո-
րում պահին գլուխք առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի,
և չորք ոսկեքանդակ սիւնք վարդիմք զսկզանոյնը, մա-
տուռն Գորգոնի անուան գեղեցկութեամբ, պղնձի
մուտք գրանն շինեալ ի վաղ ժամանակս, միւսոցմանէ
և գմբէթ նորին ի վերայ ուրկից պորփիւրեայ սեանց.
մատուռն Ս. Սակրամենտոյ արտաքոյ եկեղեցւոյն, ընդ
որ ծնդաքրմեցիքն ելանեն, զի է սա սանդուխն
որ հանէր յասպանաս Պիղատոսի, ուր դասեցաւ գա-
ւազան ամենեցուն Քրիստոս: — Ս. Մարիամ Մեծն
(S.ta Maria Maggiore) կոչեցեալ, եկեղեցի հոյակապ ոչ
ինչ կարի հեռի ի Լատերանէ. 36 մարմարիոնեայ
յանիական սիւնք են ի նմա հրաշագեղք, միւսոյն
գրուագք ի ե գարուս գործեցաք. մատուռն Սէքս-
տոսի ե, ուր կայ մարմին նորա. մատուռն Պորկե-
զեայ կամ Պօղոսի ե, ուր են քիտարք ոտկին Պորկե-
կեզեան: — Եկեղեցւոյ Ս. Պետրոսի Կապանաց
(S. Pietro in Vincoli), զի անդ պահին կապանք զոր
ապրաւ առաքելապետն ի բանտի, կայ մահարձան
Յուլիոսի Բ, արարեալ ի Միքելանձելոյէ, և արձան
Նախամարգարէին Մովսէսի, ի նմին Ճարտարէ: —
Ս. Լաբեռնեռու և Ս. Սեբաստիանոս երեքելի են վան-
տորերկրեայ հին գամբարանացն ուր Նահատիքքրիստո-
նեայք կատարէին զպաշտամունս իւրեանց, օրք Դ-
է-ի-դեաք կոչին: — Ս. Մարիամ Մարթիրոսաց կամ

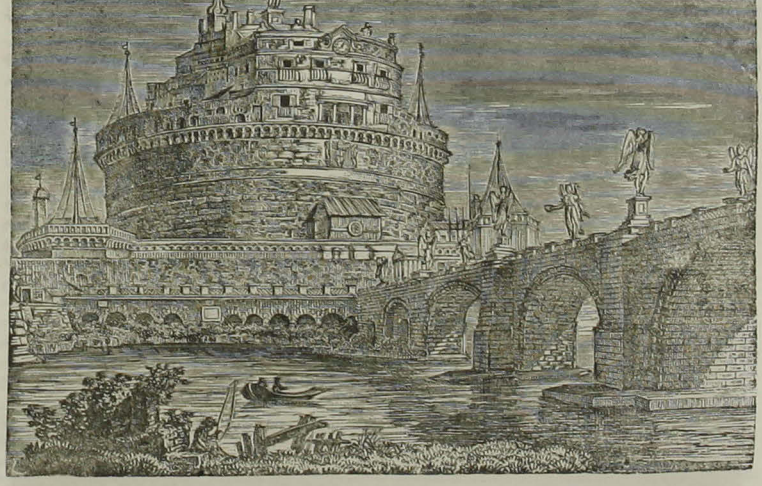

Պանթէոնա

Պանթէոնա, այն է Բոլորակ, զոր Ագրիպպաս կա-
ռույց և նուիրեաց ամենայն դից (Պանթէոն), ի ձև բո-
լորշի, կձեալ քարամբք և պորփիւրիս ի ներքուստ
յարգարեալ. սիւնք բազումք են ի նմա, և գմբէթ
համապարփակ և լուսաճոյղ ի կատար նորին զի ձգ
նորա այլ պատուհան. ի գահէին գրանցն 16 կամ-
նիս ստուար սիւնք կան. յեկեղեցւոյն ստս կանգնեն
մահարձանս երեքելի խաչակրաց որք ի Հռոմ մեռա-
նիցին:

Պալատք Հռոմայ երեքելի են ընդարձակութեամբ
իւրեանց և գեղեցիկ նկարուք, քանդակօք, հնու-
թեամբք, ձեռագործք որ գանձեալ են ի նոսին. գըլ-
խաւորք ի սոսին է վատիկան, ի մասին տաճարին
Ս. Պետրոսի, ոՀ չինուհեանն և ձև չ մթերիակ
յամենայն մասունս նորին: Կալուածս մեծս հնից սկզ
նին և հայրապետք Հռոմայ վայելցուցին. հին ի
նմա երեքեան, որպէս ասի, 11,000 սրահք և սենեակք.
վասն վառառողջ օգոյն ոչ միշտ բնակին ի սմա պապք,
այլ լինին հանդիպք ի նմին. սանդուխք մեծագործ
շինեալ ի պեռնինայ հաղորդէ զաս ընդ մուտս գը-
րանց եկեղեցւոյն Ս. Պետրոսի. չիք երբէ զվատի-
կան տաճար կամ գանձարան հարուստ գոյից և պա-
տուական նիւթոց, որպասեալ արուեստի հնոց և
նորոց Ճարտարաց. ի նմա են հրաշալի նկարք Ռա-
փայելի և այլոց մեծանուն պատկերահանից, հին և հրա-
շարուեստ արձանք Աստիճալեայ, Լաոքոնի, Ապողոնի
որ վերածայնի Պատշգամբին (Apollo del Belvedere)՝
զի յաչսի մասին վատիկանու կանգնեալ կայ, իւրաք
արձանի Ծպրատելոյ զարմանագործ արուեստիւ, և
այլք, և չիրիմ Սկիպիոնի. մատենադարանն Վա-
տիկանու անբաս հարստութեամբ տպեալ և անթիւ
մատենից անուանի է յոյժ. հանդէպ նորին կայ
մատուռն Սէքսեան, յորում ի հոյս հրաշալի նկար-
ուռց կայ և պատկեր յետին գառաստանին նկարեալ
ի Միքելանձելոյէ յորմն մի մատրանն, և այլ նկարք
նորին. առատաձեռ քաղցրալուր ներքաշնակութեամբ
նուագարանաց կատարեն զկարգ աւագ ջաքաճուն-
և յատագ հինգշաբաթի և յուրբաթիս լուսաւորին
զնա և զեկեղեցի Սրբոյն Պետրոսի: — Պապն յա-

Ճախակի քնակէ ՚ի Կուիրինալ պալատան կառուցեալ ՚ի ԺԴ դարու, ուր և լինի ընտրութիւն Պապի. ՚ի հրապարակի նորին կան երիվարք երկու պղնձէք վիթխարիք մեծութեամբ, յորոց սակս և տեղին կոչի Մանդէ Գավալլոյ (Ձիական լեառն), վերլեակք երիվարացս են կայսառ երիտասարդք որ նուաճել Թուին զնոս, մին փիդիասայ գործ է, միւսն Պրաքսիտեղէայ. — Կապիտոլիոն պալատ տաճար հնոյն Հռովմայ այժմ այլափոխեալ է, ՚ի տեղւոջ ուր նա կառուցեալ էր՝ չինեցան պալատք ճարտարապետութեամբ Միքելանձելոյի. ՚ի միջի հրապարակին կայ անդրի հեծելապատկեր Մ. Աւրելիոսի որ համարի գեղեցկագոյն յանդրիս հեծելոց առ ՚ի հնոց ճիւցեալս. ՚ի ստորոտ Կապիտոլիոնին ձգէ հրապարակն գամբոյ վեգդիոյ, երեւելի փորձն Հռովմայեցւոց Ըմբռոյն Սանդ Ընձելոյ (Սուրբ Հրեշտակ) զոր Գրիգոր

Ադրոցն Սանդ Ընձելոյ

նոս չինէր ՚ի գերեզման իւր, է թերդ հզոր բաւական առ զդէմ ունել պաշարման. գնանագաւիթք ծածուկք հաղորդէն զսա ընդ Վատիկանու, յոր ՚ի ժամանակս խռովութեանց ապաստանէին Պապք. ՚ի ծայր աշտարակի նորուն կանդնեալ կայ անդրի հրեշտակի ա. Նարի մեծութեամբ, յորմէ ամրոյն էառ զանուն իւր. ՚ի վերայ վինուածոց որ զաչտարակաւս են երկկոս ՚ի տարւոջ, յաւուր յարութեան զատկի և ՚ի տարեկանի պսակման Պապին, առնեն հանդէս հրարուեստից և լուսատորութիւն, որպիսի ոչ լինի այլ ուրեք յԵւրոպա. — Իսկ յառաջին պալատս մեծատանց նշանաւորք են Ֆառնէզ, Դօրիանա՝ որ ունի պարտէզս զարմանալիս. Տօրիա՝ որ ունի պատկերազարդ գահ ընձս. Պարպերինի՝ պճնեալ Նարարութեամբ գեղազարուեստից. Պորկէզէ՝ գեղեցկաչէն յոյժ, ունի երկ. շար սիւնս: ՚ի պարտիզազարդ պալատս զորս Վիլլա

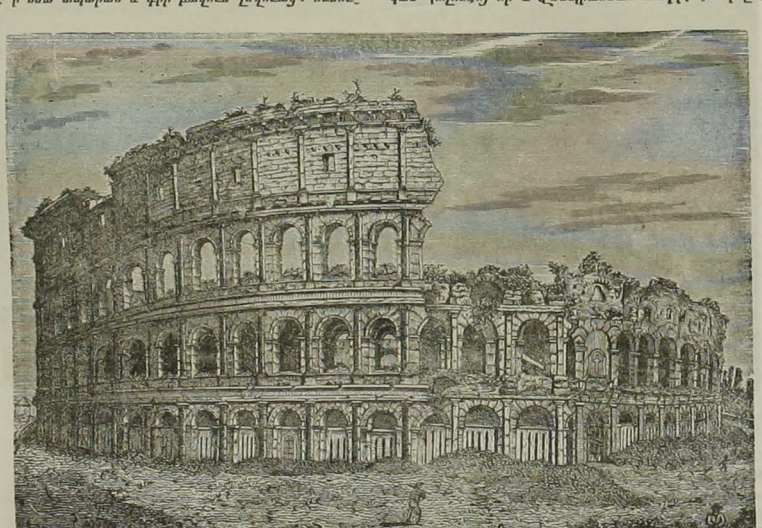

Վիլլա Պորկեզէ

անուանէն՝ նշանաւոր է Պորկեզէ, զորոյ զարձանս և զնկարս գնաց Նաբոլէոն և ՚ի յեսին խռովութեան եղծաւ. Ալպանի Ճոխ քան զայլս գեղարուեստից

արգասեաք, Մեդիկեան պալատ, որոյ գոյք գեղարուեստից փոխեցան ի Փլորենտիա, աստ ուսանին Գաղղիացիք զգեղարուեստս։

Թէատրոնք Հռոմայ 11 Թուով ի ձմերայի ևեթ բանին, գլխաւորք ի նոսա են Վալէ, Արձենդինա, Ալիպերդի։ Անկլանոցք և հիւրանոցք բազմաթիւ են ի Հռոմ, երևելի է հիւանդանոցն Հոգւոյն Սրբոյ ասացեալ, ընդարձակ և փարթամ, 1000 հիւանդաց ունելով մահիճս։ — Ցիմաստասիրութեան մասին ոչ սակաւ շինուածք են ի Հռոմ. համալսարան մի լինեալ ի 1303 որ կոչի ԽաստուԹիւն (Sapienza) զի գրչմեալ է վերստաւութիւնս այս ի նմա՝ Սկիզբն իմաստութեան երկիւղ Տեառն. վարժարան Ցիսուսեանց կամ Հռոմայ (Collegio Romano). ուսուցմունքն գերահռչակ Ծաւալման հաւատոց, այն է Բրոբականտայն, ուր ուսանին կղերկոսք յամենայն ազգաց և հանգերձին քարոզիչք գնալ յօտար ազինս. է ի սմա տպարան և գիր բազում լեզուաց. ուսուցմունքն կղերաց Հռոմայեցի ասացեալ, վարժարանք Կալարենոյ, Անգղիացւոց, Իռլանտացւոց, Սկոտիացւոց, և այլն, և այլն. կրԹարան խլից և համերց, վարժարան արուեստից Ռիբա Կրանտէ կոչեցեալ, Ճեմարան Ս. Ղուկասու վասն գեղարուեստից, Ազգեան Ճեմարան՝ կաՃառ իմաստնոց, Ճեմարան բնական պատմութեան՝ ուր կայ և գիտանոց, Ճեմարան աստուածաբանութեան, Ճեմարան հայրապետական գիւանագրութեան. գարձեալ Ճեմարանք Դիպերինա և Լագինա. մատենադարանն Վատիկանու հնագոյն քան զամենայն գրատունս Եւրոպայ. պարտէզ բուսաբանութեան, Թանգարանք պէսպէսք, գարոջք գեղարուեստից՝ ուր յամենայն ազգաց Եւրոպայ գան յաշակերտութիւն։ — Թէպէտ բազում անգամ յաւար և յաւեր մատնեցաւ Հռոմ այլ ոչ եղեն բնաջինջ յիշատակարանքն վաղեմից. յորս նշանաւոր է պանԹէոնն զոր յիշեցաք. Կոլոսեոն կամ Գոլոսէոյ որ և Վեսպիանեան ամփիթէատր ըն-

Կոլոսեոն

դարձակագոյն քան զամենայն շինուածս Հռոմայեցւոց, զի 80.000 արք կարեն կալ ի նմա. յԺԳ դարէ հետէ հայրապետք Հռոմայ աւերակաք նորա շինեցին զհասարակաց տպարանս, բայց տակաւին երիր մասն նորին կանգուն կայ. սկսան Տրայանոսի յ՝3Ն տուսաւր մարմարիոն արձանաց բարձրացեալ 141 ոտս և գրուագս ունելով շրջելոյ նաև գյաղԹութեանց Տրայանոսի ի վերայ Դակաց, զոր սորին նմանութեան ետ գործել Կաթոլէոն վիոմորոն Վանատոյ. սիւն Անտոնինոսի ի հրապարակին Սեան (Colonna). յաղԹական կամարք Տիտոսի, Կոստանդեայ, Սեպտիմոսի Սեվերոսի, Գալեդա Մաքսիմա, որ է ջրմուղ մեծ և լուսակք ի Տարկուինոսէ Գոռոզէ գործեալ, կամուրջն Եվինոսի

կամ Սանդ Անձելոյի Հրեշտակապետ չկնիալ չքնաղագեղ յոյժ, վերիմ Ադրիանոս՝ այն է Սանդ Անձելոյ,

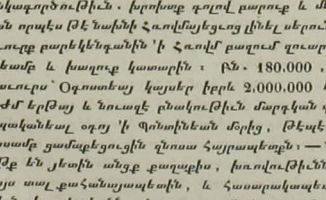

Ցաղրական կառավար Կոստանդիայ

աւերակք ագուցպիդ, ջերմից, տաճարաց և թատերաց, որպես և ի չորկակ վայրս քաղաքին որ Դաշտ Հռոմայ կոչի՝ կան միացորդք և կիսաւեր տաճարք, և գերեզմանք:

Ի Ճարտարութեան արուեստից և ի վաճառականու-Թեան յետնեալ է այժմիկ Հռոմ. գլխաւոր վաճառք նորին են պատկերք, արձանք և ժամացոյց, քանդակք և միւսոյնք, խաղաթ, հանճունք, և այլն. այլ ժողովուրդն անգործ՝ դարմանի ծախուք անհիւ տապանաց որ գունդագունդ գան տեսանել զչքնաղս. լիս քաղաքին. ի վերայ այսր ամենայնի մուրացկանս նաց բազմութիւն է ի նմա, և խուժանն ի հասարակի գործատեղիք և գինետունք են. միայն բնակիչք աջակողման Տիբերեայ պարսպին ի մշակութիւն և ի տնկագործութիւն. խրոխտք գոլով բարուք և մեծաբան որպես Թէ նահին Հռոմայեցւոց լինէր սերունդս. ասուք բարեկենդանին ի Հռոմ բազում զուարճանք Թեամբ և խաղուք կատարին: Բն. 180.000, իսկ յատուր՝ Օգոստեայ կայսեր իբրև 2,000.000 էին, այժմ երեսայ և նուազ բնակութիւն մարգկան վասն ապականեալ օդոյ ի պտնութենան մերկ, Թէպէս և մասամբ ցամաքեցուցին զնոսա հայրապետքն: — Նաև Թէ են յետին անցք քաղաքիս, խռովութիւնն, և խոյս տալ քահանայապետին, և հաստարակապետութիւն Թիւն ժողովրդեանն, և պաշարումն և առումն քաղաքին ռմրահոծութեամբ ի Գաղղիացւոց (1849, օ. գուստ.) և գարձ Պապին:

1115. ԴԻՎՈՒԻ (Tivoli, Տիբուր). — Առ Դիվոլի.

Դիվոլի

Նիւ, քաղաք փոքրիկ հինգ փարսախաւ հեռի ի Հռոմ մայ ԱԼպենեանս կոյս, զուարճալի գիրս և հնութ Թիւնս ունի նշանաւորս, որպես միացորդ տաճարին Սիբիլլեայ, Միկենեան պարտիզայ, ամարաստանն Ադրիանոս. բազումք յազնականաց ունին առնս ըզ բասանաց ի Դիվոլի, յորս գլխաւոր է պալատն Էսթայ ի կատար բլրոյն յորոյ վերայ կառուցեալ է քաղաքն. Ջրվէժ գեղեցիկ դորձեր Դեվերոն ի Դիվոլի, բայց ի 1835 փոխեցան հոսանք նորին այլուր. և այժմ քարավանք անձուկք մընան: Բն. 7.000:

Նախկին ջրվէժ Դիվոլիտոլի

Ալպանոյ, Փրապագնդի, Գասգէլ Կանտոլֆոյ յոյր յորում կայ ամառաստան Պապին, ա. մենքեան զուարճալիք և զբօսանաց տեղիք են: Գիրապագի է Նախնին Տուսկուլան յորում առած կիկերոնի, որոյ կան միացուածք ինչ:

Ոստիա (Ostia). — Ի բերան Տիբերեայ. անուանի ի հնումն որպես նաւահանգիստ Հռոմայ, այժմ քաքեալ է վասն օդոյն յոտնութեան. և է ընդ ձեռամբ երիցու ծերանաւորի Հռոմայ. 300 բնակիչք հազիւ Եթէ գոցին ի նմա, և նոքին ևս յամարայնի մնկինն անտի:

Դաշտն Հռոմայ (Campagna di Roma) ամայի և անբնակեալ օդով ձգի ի Ձիվիտա Վէգգիոյ մինչև ի Դերբաչինա. մասն մի և եթ նորին մշակեալ բերէ ցորեան, այլն ամենայն արօտ է անասնոց ի ձմերայնի:

1116. Բ. ԳԱՒԱՌ ՎԵԼԼԵԴՐԻ կամ ՇՈՎԵՏԵՐԵՑԻ ԳԱՒԱՌ. — Ի հարաւոյ կուսէ Հռոմայ մերձ ի Ծով. ունի ջրվէժս:

ՎԵԼԼԵԴՐԻ (Velletri). — Քաղկոյս Եպիսկոպոսական լեռնոյ. ի հնումն մայրաքաղաք Վոլսկեանց. ի սմա նշանաւոր են պալատքն Լանչելոտտի և Գրօշիա: Բն. 10.000:

ԴԵՐԲԱՉԻՆԱ (Terracina). — Քանառաջ վիճակի ի հնումն նաւահանգիստ Ծովափնեայ, ի հարաւոյ Պոնտինեան Լճից որոյ Օգոստեայ կայսեր ձեռն արկեալ էր ցամաքեցուցանել. 10 փարսախ է երկայնութեան նոցա. կան ի նմա հռոմայեցի հնութիւնք և մայր եկեղեցին գեղեցիկ է: Բն. 8.000:

1117. Գ. ԳԱՒԱՌՆ ՓՐՈԶԻՆՈՆԻ. — Ցարևելս Վէլլեդրեայ.

ՓՐՈԶԻՆՈՆԻ (Frosinone, Փրոսինոն). — Առ Գոզա գեառվի, գլխաւոր քաղաք. Բն. 8.000:

ԲՈՆՏԻ ԳՈՐՎՈ (Ponte Corvo). — Գ. Ր. Երկիր Գործոյ անուանեալ վիճակին Նէապոլսոյ, յորմէ զատաւ և տուաւ երբեմն Բեռնատոդայ զբաւվարի, այն որ եկաց Թագաւոր Սուեթիոյ: Բն. 7.000:

1118. Դ. ԳԱՒԱՌՆ ՊԵՆԵՒԵՆԴ. — Ի սահմանս Նէապոլսոյ, որոյ իշխան կացուցաւ Դաւիդ. ռան ի 1806–1815:

ՊԵՆԵՒԵՆԴՈՑ (Benevento) · — Գ.· Ռ· արքեպիսկոպոսանիստ · Երևելի է՝ մանաւանդ Ադրիանու և մայր եկեղեցին որոյ հանդէպ կանգնեալ կայ կոթող Եդիպտացի: Բն· 15,000:

1119· Ե· ԳԱՒԱՌ ՉԻՒԻՏԱ-ՎԵՔԳԻՈՒ· — Ցածին Ծովու՝ի հիւսիսի Հռոմայ:

ՉԻՒԻՏԱ-ՎԵՔԳԻՈՒ (Civita–Vecchia) · — Գ.· Ռ· և նաւահանգիստ ամուր՝ի Միջերկրականին ընդ մէջ Կեսպոլսոյ և Լիվոռնոյ, գոն՝ի սմա բազմութիւ, ամրութիւնք և նաւաստորեն Պապին ատ հանդիսանայ: Բն· 10,000: — Ի սահմանի քաղաքիս կայ Դուքս իա հանք պղպեղի:

1120· Զ· ԳԱՒԱՌ ՎԻՏԵՐՊՈՑ· — Ի հիւսիսի արեւելից:

ՎԻՏԵՐՊՈՑ (Viterbo) · — Գ.· Ռ· յոտս սպառած լեռին· ունի զուարճս շաքարոյ, ջերմուկս, պարտէզս, և 18,000 բնակիչ:

ՄՈՆԻԵ ՖԻԱՍՔՈՒԷ (Monte Fiascone) · — Ունի մշակուռ գինեաց այգիս, և զգուշալի Լուկիանոսի եղբօր Կաթոլիկոսի որ կոչեցաւ Լշխան Գանձոյ: Բն· 5,000:

Պ·ՆՆ- (Bolsena) · — Աւան մեծ՝ի գեղեցիկ տեղւոյ յեզր Պոլսենոյ լճի, որոյ տարածութիւն է 12 փարսախ:

1121· Ե· ԳԱՒԱՌ ՕՐՎԻԵԹՈՑ· — Ի սահմանագլուխս հիւսիսոյ:

ՕՐՎԻԵԹՈՑ (Orvieto) · — Գ.· Ռ· բարեչէն՝ի ժայռի ուրեք միւռ՝ի բալիս գետ: Բն· 9,000:

1122· Ը· ԳԱՒԱՌ ՌԻԷԴԻ· — Ի հարաւակողմն՝ի սահմանս կէսալպոյ:

ՌԻԷԴԻ (Rieti) · — Գ.· Ռ· ՝ի վերայ Վէլինոյ, ունի հիւսուածս մետաքսի: Բն· 13,000:

1123· Թ· ԳԱՒԱՌ ՍԲՈԼԵԹՈՑ· — Ի հիւսիսակողմն Ռիէգեայ:

ՍԲՈԼԵԹՈՑ (Spoleto, Սպոլետոն) · — Գլխաւոր քաղաք յեզր Մարեձձիայ, ՝ի սահմանս սորա լինի աղնիւ գինի և ձէթ և բրէ-ՙ: Են անդ հոյակապ ածգոգաւոյք ջրոյ: Բն· 8,000: Ընդ այս քաղաքի հանդ Ընդիքաղ:

1124· Ժ· ԳԱՒԱՌ ԲԵՐՈՒՃԻԱ· — Ի հիւսիսի Սբօլեդոյ:

ԲԵՐՈՒՃԻԱ (Perugia) · — Գ.· Ռ· առ Տիբեր ածս՝ի միջին գարու նախանձորդ Սիենայ և Հռոմոյ· ունի համալսարան հիմնեալ՝ի 1307, Թանգատան հնոտեքանից, եկեղեցիս զարգարեալ նկարուք Բերուճինոյ վարժապետին Ռաֆայելի, գործարանս ձեռագործոց մետաքսի և վաճառականութիւնն յաջողակ: Ի 1822 գոաս՝ի սմա մեծ արձանագրութիւն մի յԵաթուրացի բարբառ: Բն· 26,000:

ՖՈՒԼԻՆՈ (Foligno) · — Ցեզր Պոբինոյ, քաղաք վաճառաշատ, ղի լինին անդ երից տանավաճառք, մեծ մասն սորին կործանեցաւ սաստկութեամբ՝ի 1833: Բն· 16,000:

ԱՍՍԻԶԻ (Assisi) · — Ունի երևելի մայր եկեղեցի և մենաստան մի յորում կայ դամբան Ս· Փրանկիսկոսի՝ որ հաստատեաց կարգս փրանկիսկեան և վեզբաւոր կրնաւորաց, և է այն ուխտաւորի մեծ· Համբաւոր եկեղեցին Ասուածածնին հրեշտակաց ասացեալ կործանեցաւ սաստկութեամբ: Ասա ծնան սուրբն այն· և բանաստեղծն Մեդաստազիոյ: Բնակիչք 16,000:

1125· ԺԱ-ԺԲ· ԳԱՒԱՌԱՔ ԱՄԳՈԼԻ, ՖԵՐՄՈՑ, ԳԱՄԵՐԻՆՈՑ, ՄԱՉԵՐԱԴԱ·— Ի հարաւային սահմանս եկեղեցական վիճակաց, չունին քաղաքս նշանաւորս և բազմաժողովրդս· բայց միայն Մաչերատա քաղաք՝ի բաբեբեր տեղւոջ ունի համալսարան հիմնեալ՝ի 1548, երկու ճեմարանս և վարժարան մի աղուականաց· և 20,000 բնակիչս:

1126· ԺԲ· ԳԱՒԱՌԱՔ ԱՆԳՈՆԱ·— Ի հիւսիսի Մաչերատայ:

ԱՆԳՈՆԱ (Ancona) · — Գ.· Ռ· ամրիվեհատորս նաւսն երևելի քան զամենայն նաւահանգիստս Ադրիատ կանին և շահաստան ամենայն քաղաքաց եկեղեցական վիճակին· բայց բազմութիւն վաճառականաց նորին որպէս և Լիվոռնոյ հրեայք են՝ի միջին դարու բարգաւաճեալ եր յոյժ յոյժ, յամին 1742 սահմանեցաւ լինել ազատ նաւահանգիստ· շրջեմնաք երիվեկ առնեն արդ ընդ ցամաքական կղզիս և ընդ սահյնատակաց արժանի են մաքրարանն, գանձատուն վաճառականաց, յաղթական կամարք Տրայանոսի, և ՃԴ բնենգիկոսի և միացորդ հռովմայեցի ամփիթեատրին· զամբարտակն որ՝ի նաւահանգստէ անտի ձգէ 2.000 ոտնաչափ ընդ երկայնութիւն Տրայանոս կառոյց և բենեդիկտոս ԺԴ նորոգեաց, և այժմ ընդարձակ ևս գործեն· գեղեցիկ է մայր եկեղեցին Ս· կիրակոսի, յորում կայ և մարմին սրբոյ ուրուսն հայկազեան Լիբերիոսի կամ Լևոնի· կայ՝ի քաղաքիս և մենաստան Հայոց միանձնուհեաց Հռիփսիմեանց անուանեալոց·

1127· ԼՈՐԵՏՈՒ կամ ԼՈՐԵԹՈՑ (Loreto)· — Գեղեցիկ քաղաք փարսախաւ և կիսով հեռի՝ի Ծովէ, սիեզերահռչակ ուխտատեղի քրիստոնէից, զի՝ի մայր եկեղեցւոյն նորին պատուի տուն Տիրամօրն զքանէ ի Նազովրէթ՝ի Կաղարեթէ, յամին 1295՝ի սրբազան տաճարին կայ արձան Ս· Աստուածածնայ ոսկեհուռն և ականակապ, և շուրջանակի քան դակաչ՝ի գաղրատեան կճոյ պաշեն զտեղին· զմասն մի գանձուց տաճարին՝ի 1798 բարձին խոռոչեաց գաղղոյ· յառաջն Թէ ուխտաւորաց ժամանէր ց՝100,000 յամին· բնակիչք քաղաքին (8,000) յուխտաւորաց և՝ի վաճառուց սուրբ նշխարաց և վարդարանաց հայթհայթեն զպարկեն իւրեանց:

1128· ԺԶ· ԳԱՒԱՌԱՔ ՈՒՐԲԻՈՒՈՑ ԵՒ ԲՆԱՒԱՐՈՑ·— Ի հիւսիսի Ընդունայ:

ՈՒՐԲԻՈՒՈՑ (Urbino) · — Գ.· Ռ· ՝ի լերինս· արքեպիսկոպոսանիստ, յորում ծնաւ Ռաֆայել գեղարդոյն նկարչաց Իտալիոյ ՝ի 1483· ունի ճեմարան և գպրոց աղուեսականաց: Բն· 15,000:

ՍԻՆԿԱԼԻԱ (Sinigalia) · — Ծովեզերեայ քաղաք, որոյ տանավաճառք անուանի են քան զամենայն քաղաքս Իտալիոյ: Բն· 12,000:

ԲԷՋԱՐՈ (Pesaro) · — Քաղաք վաճառաշատ՝ի բերան Փոլէայ ոգր և նաւահանգիստ ունի· աստ ծնաւ

Ռոսսինի երգահան՝ կարապ ձեռքբերյի ձայնեալ։ Բն. 15,000։

Ֆանո (Fano). — Ունի և սա նաւահանգիստ. Հայրենիք է Գաւազանի երգչի։ Բն. 16,000։

Կոնդոթո (Gubbio). — Քաղաք փոքրիկ Ումպ. նեանս, անուանի վասն զարմանալի հնութեանցն, յորս նշանաւոր են եօթն ասիտաակչի նշագործեալք, լատին և հարուրապետ տառիւք գրոշ. մեալք, որ զնշենների պաշտամանց նորոգութեան ունին բանս։ Բն. 8,000։

1129. Ժ. Գ ԱՒԱՒՈ ՓՈՐԼԻ. — Ի հին. սիսի վերնոյ։

Փորլի (Forlì). — Գ. Ք. ընդ մէջ Ռաւեննայ և Մանդոնայ՝ ի բարեբեր հովիտ. վաճառաշրջոյ քաղաքին նշանաւոր է ընդ ամենայն Իտալիս. ի մէջ եկեղեցւոյն կայ գերեզման Գործիչ Լուսիկ Լուսոյ. են ի սմա համալսարան մի և Ճեմարան մանկաւարժութեանց. բազմութ է և վաճառաշունչ Հոգեթե։ Բն. 17,000։

Ռիմինի (Rimini). — Եպիսկոպոսանիստ քաղաք գեղեցիկ ի բերան Մարեգդինոյ, նաւահանգիստ նոր. ին խցեալ է աւազոյն կուտակմամբ. նշանաւոր է ի սմա յաղթական կամարն և կամուրջն Օգոստեայ և մայր եկեղեցին, և հասարակաց գրատունն։ Բնակիչք 18,000։

Ցեզենա (Cesena). — Գեղեցիկ քաղաք առ Սա. վոյ, ունի Ճեմագործս մեծաքանի։ Բն. 16,000։

1130. Ժ. Գ ԱՒԱՒՈ ՌԱՒԵՆՆԱ. — Ի հիւսիսակողմն Ֆորլեայ։

Ռաւեննա կամ Հռաւեննա (Ravenna). — Գըլ. խաւոր քաղաք արքեպիսկոպոսանիստ առ Մոնդոնայ, ի Ճահճային տեղւոջ. բազում կայսերք Հռոմայեցիք և Թագաւորք Գոթից և փոխարքայք արևելեան կայ. սերայ նստան ի սմա. անուանի էր ի վաճառականս Նաւթեան և առ Հռոմայեցւովք վասն նաւահանգստին, որ այժմ ոչ երեւի վասն ծովուն հեռանալոյ, յորմէ և աղաւաղին ափունք միացին ապա կանչէ օգոց։ Հին և նոր շէնք բազում են ի Ռաւեննա գեղեցիկք, զոր օրինակ ուղղանկիւն եկեղեցի Ս. Վիտալի, յորոյ ի մարբից կայ գամբան քարաքանդակ խառնակ Հայկայն իշխանի զորավարի կայսերաց Բիւզանդիոյ ԺԲ դարու։ Մկրտարան եկեղեցւոյ Ցօհաննու Մկրտչի գործեալ ի Ձ. դարու. բան նմանութեան եկեղեցւոյս կառոյց մեծն կարլոս զՄեծ եկեղեցին Էյ-լա-Շաբէլ. մայր եկեղեցին, բոլորչի տաճար Տիրամօր՝ որ յաւ. ուղն եր շիրմ դասեր Թեոդորիկեայ բան ձևոյ շիրմին Ագրիպանու շինեալ. և մատուռն Տանդէի որ մեռաւ ի քաղաքի աստ ի 1321. մատենադարան հասարակաց, Թանգարան հնութեանց, ձեռագործք մեռաքի։ Անուանի պատերազմն տղեցաւ աստ ի 1512, յորում անկաւ կապտն Ֆուսյ յազգէն Սպանիացւոց։ Բն. 25,000։

Ֆաենցա (Faenza). — Քաղաք բարեշէն առ Ամ. նայ, ունի Ճեմարան նկարչութեան. աստ հնարեցաւ ի Ժ.Ձ դարու յախճապակին, վասն որոյ և յանուն քաղաքին կոչի Ֆայենցա, յորում ևս կան ի նմա գործա. բանք, յորս պատապին յորոյք ի բնակացն. այդիք գինեբերք պատեն զքաղաքաւանն։ Բն. 20,000։

1131. Ժ. Գ ԱՒԱՒՈ ՊՈԼՈՆԵԱ. — Ի սահմանս գբուութեանն Մոտենայ, բարգաւաճագոյն և բազմամարդագոյն քան զամենայն գաւառս պետութեանն. որոյ բնակիչք այժմ առաւել են քան զ550,000։

Պոլոնեա (Bologna). — Գ. Ք. արքեպիսկոպոսանիստ ի զուարճագին վիճակի ընդ մէջ Սաւենայ և Ռենոսի առ ոտամբ այգեւէտ բլրոց Ապենինից. վաճառաշահ, Ճարատար յարուեստս և երևելի ի քաղաքս Հռոմայոյ, երբեմն մայրաքաղաք հասարակապետութեան. նշանաւոր է և վասն անցիցն որ ի միջին դարս. գլխաւորք ի շէնսն են՝ պալատն Հասարակաց, ապարանք գատաւորին, Ս. Պետրոս մայր եկեղեցի, եկեղեցիք կղզեսահնեանց և ուսուցչարանին և Ս. Պետրոնիոս. առն գրամոց, թէատրոն, պատրաստ ատգազ, աշտարակն Ազինելլի և Կարիզենտա, յորոց մին 3½ և միւսն 8 ոտնաչափ կրկայեալ են, և հրկպատ աղբիւրն Պոսիդոնի ի միջի հրապարակին։ Իսկ համալսարանին անուանի կառուցեալ ի 1158 երիցագոյն ի ժամանակս ի համալսարանս Եւրոպայ, և երևելի եղև ընդ երկար յիրաւագիտութեան մասին. պարտեզ բուսաբանութեան, ուսուցիչարան գրատամբ 150,000 մատենից, գիտանոց, Ճեմարան մանկաւարժութեանց, Ճեմարան գեղարուեստից, դասիւնք նկարուեց և անգրեաց, յորս կան զարմանալի պատկերք գլխաւոր նկարչաց Իտալիոյ, օրակս՝ Ս. Կեկիլիա հրաշալի նկար Ռաֆայելի, և Աստուածածին վարգարանի նկար Տամենիկինոյ. Ճեմարան հրաշագիտութեան, լիկէոն նուագարանաց։ Աստ ծնան անուանի պատկերահանքն Տամենիկինոյ, Ռենի կռիսոյ և Ալպերտ Գաւազնոյ. շուրջ գաղաքաւան կան պարիսպք և ծառատունկ Ճեմիք, և գերահզակ գետնամեառուն բազում մարմարիոք։ Բն. 80,000։ — Իբրու փարախաս հեռի ի քաղաքէն ի վերոյ լերին, յոր հանեն մեծագործ եօք 635 կամարք, կոյ ուխտաւորի Աստուածածնին Ս. Ղուկասու ասացեալ, քանզի համարի պատկերն նկարեալ ի Ղուկասյ ասէ. տարանէ։

1132. Ի. Գ ԱՒԱՒՈ Ֆ Ե Ր Ր Ա Ր Ա. — Ի սահմանս Լոմբարտեայ. բազում առաջք պագոսի տարածեալ ի գաւառի աստ Թափին ի Ծով, գործեալ Ճահիճս կամ ղլինն գոմագոյիոյ ձկնաբեր, որոց 12 փարախս երկաթուղեան է, և ապականիչ են օգոց. ի միջին գրոս մինչև ի Ծ.Ձ դար տաճն Էսթեյ տիրական Ալտոնեանց. Ճարատար արուեստ գործեալ ի քերդողք ամենուստ գային այսր. և յարդ ամենայն կահիւքն հանդերձ պահ տուն Արիոստոյին, և հրապարակ մի քաղաքին յանուն նորա կոչի, և ի մատենադարանին կայ արձան կանգնեալ նմա. ի քաղաքի աստ Գասսոյ մեծ բանասէրդ սիրելի և ասելի եղև իշխանացն և զամս եօթն արձկաւ ի խոր բանսին զոր ցուցանեն յարդ յանկեանցոյնն Ս. Աննայ։ Ի

չինուածքն նշանաւոր են մայր եկեղեցին, ապարանք դատաւորին, պալատ դքսին մերձ յաւերել, թատր, և եկեղեցիք որ են Թուով 100, համալսարան հիմ. նեալ ի 1264. մատենադարան՝ ուր պահին ձեռագիրք Դասսոյի, Արիոստոյի, Կռարինեայ և այլոց մեծանուն բանաստեղծից. Թանգարան հնութեան. միջնաբերդ գեղեցիկ և ամուր: Բն. 26,000. յառաջ. նուն 100,000: Ի միջնաբերդի սորա կան պահակապանք Աւստրիացիք: — Ջրանցիք հաղորդի Փերրարա ընդ Բոնդէ տի Լակոյ–Օագուրոյ գեղջ (կամուրջ Մոլոյ լճի) որոյ է նաւահանգիստ ի Բոյ. Նշանաւոր է և գերեզմանատեղի քաղաքիս: Բն. 2,000:

Ը. ՀԱՄԱՐԱԿԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

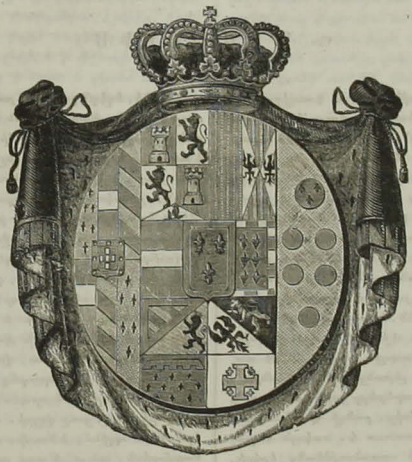
ՍՈՒՐԲ ՄԱՐԻՆՈՅ

1133. Փոքրիկն և հնագոյն ամենայն պետութիւն Եւրոպայ Սան Մարինոյ, որ է Ս. Մարինոս, կայ ընդ միջ Րիմինի, Չեզենա և Ուրպինոյ գաւառացն Հռովմայ, Ֆ փարսախ տարածութեամբ. յորում քաղաք մի և չորք գեօղք են: Սկիզբն տերութեան եղև ի Ձ դարու, Մարինոսի Ճգնաւորի ուրումն հաստատելով ռամկապետական օրէնս ժողովրդեանն բնակչաց անդր. երկու առաքեալ են տերութեան, մի մեծ 300 արանց և միւս փոքր երկոտասանից, որոց նախագահ կոչի Գլխաւոր. անփոփոխ ունայ տերութիւնս ի բազմադէմ անցս խաղից, և այժմ է ընդ պաշտպանութեամբ Պապին: Ի խառնութեան 1848 ամին՝ հաստատեցան և ի պետութեանս նոր օրէնք ռամկավարականք: — Միակ և գլխաւոր քաղաք նորին

Սան Մարինո (San Marino). — Կառուցեալ ի քարուտ Տիտան լերին. Նշանաւոր է ամրոց նորին ի քարաժեռի, և վիմափոր գերեզման Ս. Մարինոսի: Բնակիչք 600 անձինք. իսկ բովանդակ պետութեանն 6,500 են բնակիչք. և յոլով ժողովրդապետութիւնս բաժանի.

Հռովմ

Թ. ՆԷԱՊՕԼԻՍ

ԿԱՄ

ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

ԿՐԿՆԱԿ ՍԻԿԻԼԻՈՅ

Տարաճոխութիւն 5,510 *փարս.* □. *Բնակիչք* 9,000,000:

1134. Սահմանք Թագաւորութեանս այսօրիկ են Վիճակք եկեղեցւոյն ի Հռոմայ և յարեմտից, յայլոց կողմանց ծովիս որ կոչի ըստ Երից տեղեաց Ադրիական, Յոնիական, Տիւրենեան. ի Յոնիակաւն հին կայ ծոցն Տարենտայ։ Կրկին Թագաւորութիւնք էին յառաջնումն ի սմա, Նէապօլիս և Սիկիլիա զորս անջրպետեալ Մեսսինայ նեղուցն։ Տարածութիւն երկոցուն միանդամայն 5,510 փարս. □։ Գվնաւոր գետք Նէապօլսոյ են Կարիլիանոյ, Վոլտուռնոյ, և Սելէ որ Թափին ի Մինջերկրականն. Կրագէ, Պրանտանոյ որ ի Յոնիականն. Օֆանգէ, Ֆորտորէ, Բէսպարա, Դրոնտոյ, Ադրիականն, — ի Սիկիլիա՝ Սալսոյ որ հոսի ի Մինջերկրականն. Ակռարդգա ի Յոնիականն։

1135. Միապետական է վարչութիւն Նէապօլսոյ, Թէպէտ յամին 1848 ի 10 փետր. շնորհեցան սահմանադրական օրէնք. հասք պետութեանն Թուին առաւել քան զ'130 միլիոն ֆր. նոյնքան և ծախք. պարտք առաւել քան զ'800 միլիոն ֆր. զօրականք 63,000. նաւազօրն 6,000. նաւք առաւել քան վերեսուն։ Հաշուեգրամ և վարձն գրամ կէապօլսոյ է փոփոխ արծաթեայ որ արժէ 4:25 ֆր. և բաժանի ի 10 փոխ և ի 100 լբա. ոսկի գրամ է եռատուգաման՝ 13 ֆր. — ի հախս վարի Թիլն (0,263670 մէթր), և մղոնն (1,848690 քիլոմէթր)։

1136. Երկու գլխաւոր մասունք են տէրութեանս որպէս տեսաք, Նէապօլիս և Սիկիլիա որք կոչին Տէրութիւն յայսկոյս Պարսոյ և Տէրութիւն յայնկոյս Պարսոյ, կամ արևնակ Սիկիլիա, այսինքն է Երկու Սիկիլիայք. յորս միասամուռ 22 կուսակալութիւնք կամ գաւառք են, որք բաժանին յ'75 վիճակս։

Ա. ՆԷԱՊՕԼԻՍ

1137. Վեսպոլիս տորին ման է Խալիոյ, յոր երկոքին բազուկք Ապենեանց, և հուպ ի վէնոզա բաժանեալ ման մի նոցին՝ աւարտի ի Լևկան սար որ և Սալենտոնն. միւսոյ մասին ձգեալ ընդ հարաւ գործէ գշրուանգանն Սբաղևնեդոյ (Ջեփիւռից սար), որ է ծայր հարաւոյ Խալիոյ. ձգին և յարևմտեան մինչև ի կերձն Մեսսինայ. նաև Սիկիլիոյ լերինք ման են նոցին. բարձրագոյն կատարք նոցին են ի գաւառս Սարուցայ, Կրան Սասսոյք և Վելիգոյ, որոց 8,000–9,000 ոտնաչափ բարձրութիւն է. Կարմնոյ լեառն մեհեան յարեալս կոյս ոտին սարանդ որ հայի ԱԳրիասկանն, և բարձր է 8,000 ոտնաչափս յերեսաց Նորուն. Վեսաւլ հրաբուխ նոյնպես անջատ հուպ ի Նէապոլիս քաղաք 3,648 ոտնաչափ. կողք Ապենեան լերանց ամենից և անբերք են, բայց հովիտք և ձորք բարերերք յոյժ, մանաւանդ ի կողմանս հարաւոյ արևմտից, քանզի հիւսիսակողմն արևելեան անջրդի և մացառուտ է. սակայն հարաւային մասն կրէ պատ ի սասանութեանց երկրի, ծծմբային ծխովք և աղբերօքք պատեալ. անտառք ի կաղապրիա ևեթ գտն, որպէս Սիլա՝ ընդարձակ յոյժ:

1138. Ի ծովեզերին բազում ծոցք և նաւահանգիստք են, զոր օրինակ Մոնֆիլատոնիա ԱԳրիկանց՝ նին յաս Մոնդէ Գալլոն. ծոցն Տարենտաս և Սգուիլակևայ ի Բռնիսան ծովեզն. և ի Տևուեզ՝ նեանն Ս. Եւփիմիա, Բոլիգասգոյ, Սալեռնոյ, Կեաթզիա, Կաեդա.

Մի միայն է լիճ գլեաւոր, Զելանոյ, զոր Հռովմայեցիք Փուկինոս կոչէին, առ ոտամբ բարձրաբերձ լերանց Ապենեանց ԱԳրուցայք. յորվ գնաք են որ մտանեն ի լիճս յայս և ելք ոչ գոյ ի նմա, վասն որոյ յորգեալ ջուրն, և յայս սակս կոչեցիք նմանս կայսր Եա բանալ ջրանցս՝ երկու փարատս ընդ երկայնութիւն ընդ ՄՀ լերանց և ժայռից, և զջուրն տանել ի Կալիլիանոյ (Լիրիս). յետ բազում ժամանակաց սասանութեամբք երկրի արգելան ընթացք ջուրն ընդ ադրեալսն:

1139. ԿԼԻՄԱՅ. ԲՈՐՒ ԵՐԿՐԻ. — Քաղցր և ջերմկի են օդք Նէապոլսոյ քան զայլոց խոսկան գաւառաց. ձմեռն լերինք յաչխարհի ասս, բայց ի գաշտս և ի խոնարհագոյն տեղիս յեզանակին յայնիկ անձրեւք առատ, այլ բուսաբերութեան երկրին ոչ ինչ վնասք. ի բարձունս լերանց ևեթ խզանէ ձիւն, այլ և անդ ոչ տևէ յերկար. բայց տօթ արեգական զբանսոյ յամբայիի զամիս չորս, և ցամաքեցուցանէ զջուրս և զբոյս. մանաւանդ ևեթ հողին ի հարաւոյ արևելից ընկոյզ (վիրոդոյ), կամ ի հարաւոյ արևմտից (վնակեգոյ և կաբվեոյ), որ են խորշակք Սիրիկոյ. յայսք ամենայնի վերայ օդն բարի է յոյժ, և ձախինք որ ուրեք ապահանն զոյն չեն ինչ ընդ արմատներն, եղէգն չաքարի, բամբակ, եգիպտացորեն, մուրտ և այլք ծառք ջերմին կլիմայից, առանց գործանոյ պղտոքերելով. իսկ ի գեղեցկութեան դրից և տեսլարանաց երանելոյ աշխարհն Դրախտ էրթոպոյ. բայց մշակութեան անփոյթ են բնակիչքն, շինականք ի պղերգութեան և ի սարկութեան կան, երկիրն անգործ բաժանեալ է ի կալուածս ուսագոյ. բայց միայն չքջակայքն կէսպոլսոյ, այն է կամպանիա, կարի բարեպէս մշակեալ են: Գլխաւորք բերքն են ընդեղինք, գինի, ձէթ, և ամենայն ազգ պտղոյ զոր բերէ աշխարհն Սպանիոյ. յոսս վաճառվոյ կան այդեք աղինս և բարկ գինւոյն՝ որ կոչի Արասսուբ Քրիստոսի, և միս ևս որ Ցուհնոյ գինեասի. տրմեք, ծխախոտ, վուշ, բամբակ առատ, և այլն. երկինք, և սարագէղ գառինք՝ զոր ի լերինս և ի գաշտս արածեն որպէս ի Սպանիա. այծեամին, եշ, ջորի, խոզ, ցուլ վարշի. ոսպէ և ձուկն ծովս. երկաթ և պղինձ, ծծումբ, պղպեղ, աղ հանքային, մարմարիոն, լաւա, և ազգ ազգ քարանց: Մարմին և Թրմնոյ բազում զնան հասուցանեն երկրին, և առաւել քան զամենայն՝ սասանութիւնքն որ ի հարաւակողմանս. ահագին յոյժ եղև սասանութիւնն 1783 ամին, յորմէ այլափոխեցան իսին երեսք երկրին կալաբրիոյ, լերինք գետնասդղ եղեն և գաշտք լեռնացան, գետք փոխեցին ընթացս իւրեանց և հովիտք ընդացան, աւերեցան քաղաքք բազումք և 40,000 մարդիկ կորեան. և յետ այնորիկ ի վերայ հասին սրանձրեինք և անպատութիւն երկրի:

1141. ՒՆԱԿԻՏՐ. ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ. ՁՈՒՏԱՐՈՒԹԻՒՆ. — Թիւ բնակաց Նէապոլսոյ ժամանէ ց'6,650,000, որք ուղղափառք են կրօնիւք, 85,000 յունադաւան Ալպանիացիք բնակին ցրիւ յամենայն կալաբրիոյ և Բուլիայ. 16 արքեպիսկոպոսք են ի Թագաւորութեան կրկին Սիկիլիայ և 77 եպիսկոպոսունք, իբրև 33,000 քահանայք, 12,000 միաձոնք և 10,000 միաձոնուհիք: — Ի տրաձնդս ուսմանց յետ նեայք են Նէապոլսեցիք, 4 համալսարանք են նոցա, 4 լիկէոնք մեծք, գպրոցք և վարժարանք 3,000 ի Նէապոլսոյ Թագաւորութեան միայն: — Աբուսեսաք առաւել բարեաւաճեալ են. մշակութիւն և խաշնադարձութիւն հասարակաց է պարապուն. և բան գաւառաց գաւառաց գարման չերմոյ, մեղուք, ձեռագործք, վաճառականութիւն, տուրնաւրիկ ի ծովս. Շահատան քաղաքք են Նէապոլիս և Բալերմոյ:

Ապետութեանց հինգ կարգք են Նէապոլսեցեաց, Ս. Գեննարիոսի (Հաստատեալ ի 1738), Ս. Ֆիլիպինոսի (1800), Ս. Կոստանդեանոսի, կրկնակ Սիկիլեոյ, և Փրանկիսկոսի Ա (1829):

1142. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՑՔ. — Նախնի բնակիչք տորին Խալիոյ ազք անտպագք էին ի պետատեան սեբնդոց. ի ժամանակի հիներկրեան Հռովմայ գաղթականք Ցունաց բնակութիւն հաստատեալ

յափունս Նորըն հիմնեցին քաղաքս, որպէս Տարենտոն, Սիբարիս, Կրոտոն, Պոսիդոնիա, Լոկրիս, Հէլեզեան, որք և փոյթ ընդ փոյթ ծաղկեալ քաղաքավարութեամբ ծաւալեցին զնոսն և ի միջնաշխարհս, առ սակաւ սակաւ մուծեալ ի նոսա և զկրօնս և զբարս Հելլենացւոց, յորս սակս և Մեծ Յունաստան կոչեցաւ աշխարհն։ յանդգնեալ ամաց հինգհարիւրից Հռոմ մայեցեալ սերեցին Նոցա, և ի բառնալ ընթանալոյս Թեան Նոցին՝ Թագաւորք խաղային յաջորդեալ Ռոմուլոսէ, և յետոյ Գնաց Թագաւորք։ ի Յէրն Ջ. գարս կայսերք արևելից հալածեալ զԻտալս մայրզկաղաքն խաղացեալ ի հիւսիսոյ նուաճէին և գՅաբասկոզին խաղային։ յայնժամ հաստատեցան անդ իշխանք Նուճիանք և ապա գբուճիանք։ Ոչ յետ բազմաց ի վերս երևելեացն Սարակինոսք՝ որք կանխաւ իսկ սերեալ էին Սիկիլեոյ, և զետնոցա կայսերք Գերմանիոյ։ և կագէին յամէրտակէ յերեքաց զաշարայիք Յունք և Գերմանացիք։ իսկ ընակիչք երկրին կոչեցին ի Թիկուռնս գՅորմանացիս զաղգ Տղոր, որ գնա ևս բռնացեալ էին միոյ մասին Գաղղիոյ։ որք եկեալ հաստեցուցին զժողովուրդն և գաթան առատ վարձուք։ Ասի խրախուսեալ երկոտասան որդւոց Տանկրետեայ իշխանի Հոդվերայ գունդ կազմեցին մանն յԻտալիա։ Ռոպերտ Ռարտարագոյնն ի նոցանէ տեսեալ զի պատրաստ գժկամակի ընդ իշխանութիւն ոչ միայն Արաբացւոց այլ և Յունաց և Գերմանացւոց, խորհեցաւ իբրև ի ընդհանուս նմին աշխատել և տիրել Իտալիոյ։ և Հռոմէացիքն իսկ հայրապետին եղև նա դուքս կալաբրիոյ և Բուլեայ, և եղբայր իւր Ռոմեր գուքս Սիկիլեոյ, որ և երկայնակեաց լեալ ժամանակաց զաստիճան կալուածս եղբարց իւրոց յԻտալիա։ Որդի նորին Ռոմեր ի նուաճեալ և գհաստատակապետութիւնս նէապօլսոյ, գնապուսայ և գՀաստատակապետութիւնն ի Բալերմոյ։ Ի վախճան ժԲ գարու ապատեցաւ Կորմանեան ազգին, և ինքնակալք Գերմանիոյ Քանհէոդ լինէին իբրև ազգակիցք նոցին տիրել նէապօլսոյ, այլ պապն հնարս հնարեալ էտ զմագն ի կարգս Ընժու եղբայր Սրբոյն Լուդովիկոսի, որ և սպանեալ զՔոնրադին կալաւ զմագաւորութիւնն, բայց ոչ ոգ ջամբ. քանզի Թագաւորն Արագոնայ խնամի Հոհենշտաւֆէն ազնի, յորմէ եր սպանեալն, և ժամանակ նորին կարգեալ նուաճեաց գՍիկիլիա։ յաջորդք կապոլսոյ ի Գաղղիացւոց անտի սերեցին նէապօլսոյ մինչև ի սկիզբն ԺՋ. գարու, յորում ժամանակի Գոնսալվոս Կորգուայ զբովաքան Ուղղահան փերթ. Նանտոսի հալածեաց զնոսա յԻտալիոյ մինչև սասոիկ մարտս պատերազմի բազում արիւնահեղութեամբ։ յայնմ հետէ զամն 200 միացեալ Սիկիլիոյ ընդ նէապօլսոյ եկաց ընդ իշխանութեամբ Սպանիոյ կառավարեալ փոխարքայիւ։ ազնուականք և եկեղեցւոյն ոսկա յոյնացեալք Յունութեամբ գրաւեցին յիւրեանս զերկիրն, հարկաբ ծանուցք եդան ի վերայ ժողովրդեան, որ յետ ԺԷ դարուն Յունիոր Թեոֆոբեր լուծ իբր, որպես և ձկնորս ոմն Մազանիելլոյ անուն խռովս յարուցեալ փոքր մ'ևս ևս զբռնաբ ածէր զԻտալն։ Ի սկիզբն ԺՀ. դարու իբրև Գաղղիա և Աւստրիա կազդին վասն գրաւելոյ ղտերութիւն Սպանիոյ ի սպառ ոչ արգելի տոհմին՝ Թագաւորութիւն նէապօլսոյ վճռակեցաւ Աստղայ և ապա (1717) Աւստրիոյ, յիսոյ ի հաստատել Գաղղիացւոց ի Սպանիա՝ նուաճ գիման և զկնայսելիս ի 1733. բայց կարգոյս Գ. արքայ Սպանիոյ ի 1759 ետ զայն փերթիանտասի որդւոյ իւրում ազատ իշխանութեամբ. սա քանզսաւ բարեկարգէ զդեհատութիւն իւր, այլ առ խռովոյս Թեամբ Գաղղիոյ հանաւ յիւրմէ աշխարհն և կոչեցաւ Պարթենոպեան հասարակապետութիւն։ Նաբոլէոն ի հիւպատոսէն իւրում գարձոյց ի նա զաշխարհն և ապա ի 1805 վերսոին ի քաց առեալ ի նմանէ ետ եղբօր իւրում Յովսէփայ և ապա քեռասն իւրում Միւրադայ Յովսիմիայ, որ անկաւ յամոռոյ ի 1815 ի վտարել Նաբոլէոնի, սակայն կամելով անդրէն էլանել ի գահ ձերբակալեալ եղև և սպանաւ ի սրիկայից։ յայնմ հետէ փերթինանոս կալաւ գամոռն մինչև ի 1825. յետ Նորա որդի իւր Փրանկիսկոս Ա. և ապա որդի Փրանկիսկոսի Փերթինանոս Ե ի 1830։ Ի 1821 հաստատեցաւ առեան խորհրդականաց ազգայի, յորոց 16 Նէապօլսեցիք էն և 8 Սիկիլիացիք։ Սիկիլեոյ կղզւոյն կայր ուրոյն իշխան փոխարքայ, այլ կաւհեալ զատանիլ ի Նէապօլսոյ Նուաճեացս անգրէն յամին 1849։ Յաջորդութիւն Թագաւորութեան անգամեան յարուս և յեգս. Թագաւորն կոչի Ազբայ Կըրնակ Սիկիլիոյ և Երուսաղէմ. Ժառանգ Թագաւորութեան՝ Իշխան Կալաբրիոյ։

1143. Նէապօլիս յառաջ ժամանակաւ բաժանէր ի չորս մեծ նահանգս որք են Կամպանիա, Ապրուցք, Բուլիա և Կալաբրիա, յորս են այժմ 15 գաւառք. ի տեղագրութեանս զերկուսն ևս բաժանումն յանգիման անցոյգ, նախակարգեալ առ տեղեաս զգաւառան և զնոսա բնակչաց նոցին ի 1845։

Գաւառք	Բնակիչք
Ա. Նէապօլիս	780,434
Բ. Երկիր Գործոյ	721,971
Գ. Մօլիզա	353,083
Դ. Աապրուցք Ներքին	301,746
Ե. ——— Արտաքին Ա	216,486
Զ. ——— Արտաքին Բ	307,708
Է. Իշխանութիւն Արտաքին	384,507
Ը. Գնդապետութիւն	311,517
Թ. Իշխանութիւն Ներքին	537,606
Ժ. Պաղնիգագ	481,288
ԺԱ. Կալաբրիա Ներքին	414,932
ԺԲ. ——— Արտաքին Ա	306,328
ԺԳ. ——— Արտաքին Բ	372,281
ԺԴ. Պարի	491,331
ԺԵ. Ոգրանտա	401,488
	6,382,706

Ա. Կամպանիա

1144. Այս նահանգ որ կոչի և Երկիր Գործոյ (Terra di Lavoro), զի յոյժ արգաւանդաւոր է, առեմեան մասն է Նէապօլսոյ յափշտա Մինչերկրականին նին. Սպիներան լերինք յարեւելից կողմանէ ձգեալ գործեն ի նմա հովիտս բարեբերս և զուարճալիս. անդ են գեղահունք Կաբիլիանոյ, Վոլտուռնոյ և Սեբեայ. կօտակալուճիւք ջրիք են ի սմա։

1145. Ա. ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՆԷԱՊՕԼՍՈՑ.— Ա. Մինչերկրականին.

ՆԷԱՊՕԼԻՄ կամ ՆԱՒՈՒԼԻ (Napoli, ի հնումն Պարթենոպէ).— Մայրաքաղաք, աթոռ ամենայն իշխանութեանց տերութեանն և արքեպիսկոպոսի. գեղեցկութեամբ գրիչ և կլիմային նուազունս ոմնի հաւասարս իւր, յԵւրոպա ղնասանդնուալիս և

Նէապօլիս

գնալերմոյ ևեթ. կառուցեալ կայ իբրև ամիիթեատրոն մի յոյժ մեծագոյ գեաակի 50 հազարաւոր բարձր յերեսաց ծովու, ընդ մէջ գեղածիծաղ ծոցոյն Նէապօլսոյ և Պուէնեան լերանց, որոց երկայնակալ ի սահմանս ծովուն՝ ասի և անուն ամբառնան զարաբանդական Միզենա և Գամալելլա, շուրջ փակ առեալ ի գեղից, ի պարտիզս և յաւերակաց հոյակապ շինուածոց. յոր յաւելեալ և զբերրի և զդալարագեղ զուարճալիսն երկրին, գեղոլորգեանն երեւելիս, ընբարձրաւոյ վաճառականութիւն և զմեսաստրական տանց յոլովութիւն՝ ցանկալի յոյժ թուիցի Նէապօլիս ի բնակիլ. սակայն չենք ճարտարապետիք չգոն ի նմա որպես յայլ քաղաքս Իտալիոյ, նաև ոչ եկեղեցիքն (որ են 122) թէպէտ և ոսկով և նկարուեք պըճնեալք. տունք քառաչարի են և հնգայարիք են։ Նշանաւոր են արքունի պալատն գեղեցիկ կառուցեալ ի 1660. պալատ իշխանին Սալեռնոյ գեղեցկազարդ պարտիզք. պալատն լերին (Capo di Monte) որ է հին բնակարան Թագաւորաց. տունն զբօսանաց Թագաւորին պարտիզք հանգիստ, ուսումնարան, համալսարան, աքսաւանոց. Վիգարիա կամ Կաստուեան ամբոց՝ երբեմն բնակութիւն Կօրմանոացի Թագաւորաց, այժմ հասարակաց ժողովարան, և այլ ևս։ Մայր եկեղեցին Ս. Գեննարիոսի ունի կրկին ձոխ մատուռս, ի միում պահի հրաշագործ արիւն արբայս. Կայր եկեղեցի Ցիսուսի գեղեցիկ լեկեղեցս Նէապօլսոյ. եկեղեցի վանայ Ս. Գլարայ ուր Թաղին ննջեցեալքն յարքունի զարմին. Ս. Մարիամ Կարմրեան գեղեցկաչէն. եկեղեցին Վերաբերաց, ուր կան սաղարկերակայ կայանք կամ գեսնադամբանք նաեսի քրիստոնէից փո-

բեաք ի վիմ, յերիս բաժանեալ յարկս, առաջի մի և մատուռիք են ի նմա . — Ս · Փրանկիսկոս Պաւլի՝ որպ չև ևս է առաքեալ չինուհիւն այլ գեղեցկու-Թեամբ գերազանցիցէ զայլսիվն : Բայց ինկելոցեացն՝ են ի Կեսպոլիս 149 մենաստանք. յորոց ի միում ի կոստաստանի՝ պահին ցանկալի Նշխարք և գործք չարչարանաց Ս · Լուսաւորչին Հայոց, և պատուին ուԹերեսպ ռահանմարութեամբ ամ ըստ ամէ : Ցիմաստասիրեանս յիշատակելի են Համալսարանն հիմնեալ ի 1224, անուանի յաւէտ վասն իրաւագիտութեան լատրանին, լինկեոն Փրինչ անուն, վարժարան Նկարչու-Թեան և արձանագործութեան, ուսուն գաղափարելոյ զձեւագիրս գտեալս ի Հերքուլանում, զինուորական վարժարան, Ռէմարան Նաւատղութեան, պահարան Նուագարանաց, գպրոց բժշկութեան անանոց, գպրոց բազմարուեստի, արքունի աղքատանոց, պարտէզ ծառ-կաքաղութեան, երկու դիմանոցք, չորք մատենադարանք հասարակաց, յորս գլխաւոր է Պօպպոնեանն 150,000 հատոր գրոց · Թանգարանք Հանքաբանու-Թեան, բնական պատմութեան, բնաբանութեան, տարբաղաձեութեան · Թանգարան հնութեանց յատուկ Նարնիին, յորում կան բազում ձեւագիր մատենից հինք և պատկերք և անգրիք որպէս Հերակլեայն և Տաւրոսի կամ Ցէղի, որ երբեմն ի Հռոմի պահէին ի պալատան Փառնէզի, և անօթք և կահք, և այլն · Պօպպոնեան Ռէմարան հնութեանց, գեղարուեստից և գիտութեանց · տունք մարգասիրութեան բազումք : Ի Թատերս՝ որ են 17, նշանաւոր է Ս · Կարլոսն անուանեալ ընդարձակագոյն քան զամենայն Թատրոնս խօսելոյ և գեղեցիկ, նոյնպես և Տէլ Ֆոնտ և Սան Գաբրիելոյ : Ի հրապարակս, որոց ի հասարակի անանուն է ձև, գլխաւորք են՝ հրապարակն արքունի պալատանն՝ ուր Կարոլոսի Գ և Ֆերտինանտեայ Ա կան անդրիք, հրապարակ ուսումնարանին, հրապարակ բերդին հնգկողմեք պղպեջք՝ զբօսարան ազնուականաց : Ի փողոցս երեսիվ է Դոլեասիին անուանեալ լայն և երկայն որ գնայ ընդ ամենայն կողմանս քաղաքին, երկուստեք բարեշէն տանիք վայելչագեալ. փողոցն Գիայա՝ լայնի ծովուն, Գրոսոյ՝ որ հանէ հոյակապ կամրջաւ յարքունի դղեակն Գաբոյ ոե Մոնգէ : Ջբօսարանք Ռէմիլիչ՝ են Գիայա և արքունական գրանցան · Գիայա երանելագոյն հովանաւոր ծառք և վանդակք, մարմանդիք և նաղնիքներք զարդարեալ է · յարքունի պարտիզին կայ ուսարան կանխիմասպաղաղ. 55 ռանաչափ չքնաղատ նորին · Նոյնպես և յամբարատկին որ ի պաշտպանութիւն նաւատնգաստին կան Թաւերք և զբօսարանք ամրոխին : Աձաւել քան զ'400 պանդոկք են ի Նէապոլիս, նոյնքան և տունք քաֆէի, 700 կապելլաք և զբօսարանք, 46 անկէնոցք ազքատաց և հիւանդաց : Հինգ միլիոնաբնդք կամ ամրոցք են քաղաքին, յորս մեծագոյնն Ս · Ելմոս կայ յարեւմուտ քաղաքին, չինեալ յատուկ Կոլմնոտացի Թագաւորաց · Նոր Բերդն ամուր որ ունի յաղնեան կամար երեսիվ, ի նաւահանգստէն մինչև յամբարատկին ձգի, և է նաւարան իմն ունելով Կալերդուհիւն ընդ առաջնոյ ամրոցին սորոբրիոնոյ անցիւք · և այլ երկեր են առ արքունիւնք, առ չորկայիւն և առ նաւահանգստատեն : Ցարեւելից կուսէ և ի հարաւոյ ամբարտակն մեծ պաշտպանի գնաւահանգիստն, ի հիւսիսոյ ամբարտակին փոքր · ի սպառուած մեծին կայ աշտարակ լապտերակիր լուսատու նաւուց : Նէապոլիս կենդրոն է վաճառականութեան տերու-Թեանն · կայ ի նմա գանձարան և ժողովեաղ վաճառականաց · գործարանք ժամացուցի, մեաքսի, յախ-ճապակւոյ, օճառի, սուտ ծաղկաց, լարից քիսթաց, և այլն : — Խաղաքաղ ռամիկն յար ի վարդոյս կոչին, իբրև 80,000, բերսք են և անկիրթք, զարուեստս իւրեանց ըստ պատճի աւուրց յաւուրս փոփոխին, մերթ նաւավարք, մերթ բեռնակիրք, և մերթ ձկնորսք եղեալ, անվերարկու Թափառին յար ի վարդոյս որպէս և արուեստաւորք իսկ արտաքոյ կրպակաց և կաշայք ի գրունս տանց նսանին ի գործ · զտարիք և եռանդունք են բարուք, վեհմիդիրքք առաւել քան չարաճախաձք : Ռն · 417,000 ·

1146 · Շուրջ զքաղաքաւս բազում վայրք են նշանաւորք · յարեմտակողմն ի Ճանապարհն հրուանդանին Միզինոյ ձգի գաշտ մի լի ուեւրակոք տաճարաց, զբօսարան տանց Հռոմայեցւոց, ուր հինգն Համաւեէին լինել զմեսս գիծոյց · ի Ճանապարհի անդ կանգնեալ կայ և Պաւսիպիոյ լեռան ի հրաքղեից կերպարանեալ, խոռոչացեալ ի կողմ մինչև ի միս կող 2,000 ոտնաչափ երկայնոյ. Թեամբ իբրև պատ մի գողտրի 30 ոտնէ լայն և 50 ոտնաչափ բարձր · կոյն նա քառանձաւ Հռոզիչբերդ : — Դաման վիրգիլեայ, որոյ համար-

Քարանձաւ Հռոմիլիոյ

հալ է և տերեք ի Ճանապարհորդաց սպառեալ. — Լիճն Ագեռնոյ ի բերան քարայրին ի գոգ միջոց, որոյ ջուր ուրեք ուրեք եռայ առանց ջերմութեան · օդք վայրացն անառողջք են. — Խորութք կամ քրտնարաք Ս · Գենեարիոսի յեզերս ընձի, ուսանի ծխէ շոգի ծծմբային. — Քարայրն Շան որոյ ստորին մասն ցեալ է կաղուկ. — Ագռաւոյն հովիտ ընդ միջ ժայռից և զոսիւք նոցին ջերմուկք ծծմբային աղբերաց · — Սոլֆաթարա հրաբուխ վիրացեալ անբեր ամայի · կաւուտա և ապառուտա երկիր ծծմբային. — Ձանապարհ կամպանիոյ՝ յորում գտանին աւերակք հին չինուածոց և գերեզմանաց :

Ռուոցոլ, (Puzzol), Պուտեոլիս) · — Քաղաք 9.000 բնակչաք, յորում բազում աւերակք են նշանաւորք · զոր օրինակ ամֆիթեատրոնն (կոլոսէոն) մեհեանն Ադամաղաչ Սեբաստեայ, տաճարն Օգոստեայ՝ որ այժմ մեծ եկեղեցին է. և արտաքոյ քաղաքին յատուկ բլրի միոջ զբօսարան տուն կիկերոնի զոր նա Ակադեմիա և Պուտեոլանն կոչէ. — Նոր լեառն կոյր բարձր, որ յերիս աւուրս կերպարանեցաւ կան-

դնեցաւ ի սառնութեան 1538 ամին, յորմէ նուազեցաւ և ջուր Լուիզին էն որ ըստ վկայելոյ ովսաթոսի բերէր աշխէս ձկունս և ոստրէ, այժմ ձախէ է հոն նորին։ — Խորտիջ Տրիեսթոյ կամ Կերտնի ուսած ծխէ շտգի բարձր և ջերմ, կարևոր ի պէս բժշկութեան։ — Քարայրն (Grotta) ուր ըստ հնոց ա. ռասպելեաց Միթրիայն կամ Հարցուհին Կումայ պատգամախօս լինէր։ Սակաւք գեռ մնանէ ի սա, և ըստ առասպելին և սա մուտք է գետոյ։ — Աբեմեան լիճ ի լերանցանկէն, զոր Վիրգիլիոս աֆաւոր ինն և սերմանած նկարագրէ, պայծառ են ջուրք նորա և ձկնաշատ, 400 ոտնաչափ խոր, և չրջապատ նորա 1800 ոտք։ — Կումա, առ լճին, անուանի առ Հռովմայեցիս ի ժամանակս հարստութեան և զեղս բարոյից բնակչացն. անդ կայ Երջանիկ կամար (Arco felice) գուռն մի հին. Տաճար Հանայից (Tempio di Giganti) առ հին պարսպաւոյ կումայի։ — Աշտարակ Հայրենեաց (Torre di Patria) համարի գերեզման Սիպիոնի, և տուն զբօսանաց նորա նորա էր ի տեղւոջս յայսմիկ։ — Լիճն Ֆուզարոյ՝ այն է Աքերոնէ հնոց բանասացեղծից, որ ընդ անձուկ ջրանցս Թափի ի ծով, ի նա խառնի գետակն փոքրիկ Կոկիտոն ձայնեալ առ հինս։

1147. Պաձս (Baja)։ — Քաղաք անուանի ի ժամանակս Հռովմայեցւոց առ Ֆուզարոյ լճաւ, աւերակաք հոյակապ շինուածոց տեսանին ի նմա, փըլատակք պալատան Ցուլեայ կեսարու, և մեհենեաց Աստղան, Աննահատ և Վերնեայ. աւազանն որան չէրլի, հասոր մեծի աւազանի միոյ։ — Հարիւր սենեակք (Cento Camerelle) որ են ստորերկրեայ խորք և Թուխն բաղանիս լինելէ առ հինս։

Պաձս (Bacola, Պաւլի)։ — Գեղ փոքրիկ։ յոմին նորա կայ նաւահանգիստն՝ ուր Կերտն կամեցաւ ջըրահեղձոյց առնել զմայր իւր Ագրիպպինա, գերեզմանք շուրջ պատին զքաղաքաւն, յորս նշանաւոր է Ագրիպպինայն որ սպանաւ ի տան գերջին։

Լիճն Մեռեալ Ծով (Mare Morto), որ հաղորդեալ Թիւն ունի ընդ ծովու. յափունս սորա հինք դէպին զնաւհանան գաշտս ոգւոց երանելեաց։

Հրաւանդանն Միզենայ՝ ի հարաւային կատար Բուջ ցոլայ ծոցոյն. սա զանդ առնոյր նաւատորմիղ Հռովմայեցւոց պահ առնել ծովուց մինչև ի Հերա կլեան արձանս. ի սորա սարին կայր քաղաք մի զոր Լոմպատացիք և Վարակինոսք քանդեալ աւերեցին. մնայ լապաներն ի բարձու ի լուսաւորութեան նաւաց։

1148. Ցարեկլս Նեապոլսոյ, ի ծոցոյն մինչև ի գլուխն Գամբանելլա, գեղեցիկ է տեսիլ երկրին և նշանաւոր անդիք ի նմա, — Բուրեխէ, գեղ փոքրիկ բնակեալ ի 6,000 մարդկանէ հոգւով ի լեառն վեսուվ ի ղլուխ Հերակլեայ վայրի. կայ ի նմա մեծագործ տուն ազգունի, որոյ պատգեղ ձգին մինչև ի ծով ելքն. — Ռեզինա, աւան մեծ ի գեղջն, ի նմա է Ֆաւորիտա պալատ իշխանին Մալեձնայ. առ սմա և Հերկուլանոս (Hercolano)։ — Քաղաք որ ի սառնութեան մեծի ի Թուխն 79 ծածկեցաւ ընդ լաւային և ընդ ապեգործ քարամբք ոք փակեցին զնա 60 ոտնաչափ Թանձրութեամբ, և է Հերքուլանոն ընդ յատակաք Բորդիչի և Ռեզինա գեղոյ. ի 1711 զառաջինն ի փորելն ջրհոր գտան նշմարանք հին քաղաքին և ի 1738 սկիզբն եղև խոյղ և ինդիր առ նելոյ որ ի նմա ևիւթոցն։

Բոմբեի (Pompei, Պոմպէուպոլիս)։ — Կովին սառնութեամբ խորասուզեալ՝ գտաւ ի 1748, այժմ երևի ի նմա փորոնն կամ հրապարակն կամարակապ, տաձարք, Թատերք, տունք, չուեմարանք լի համբարք, և կահք, արձանք և անօթք որ գասեցան ի Պարոնեան Թանգարանս. ի Բորդիչի պահին 1600 պատկերք հանեալք ի Հերքուլանոնէ և ի Բոմբէեայ ջրախառն նկարոյ։ Ի Բոմբէի նշանաւոր է տուն կ. Սալուստեայ, և զքանչելի միւռեան յատակն որ Նըկարէ զմարտ Ազիքանդրի ընդ Դարեհի։

1149. Դուրբէ տէլ կրեճոռ (Torre del Greco, այն է՝ Աշտարակ Ցուլեայ)։ — Կէս փարախաւ հեաի ի Բոմբէեայ, ունի գործարան բաղոյ. յամին 1794 հնզեցք լաւայի աւերեցաւ գլխովին քաղաքս այս։ Բնակիչք 16,000։

Գաստէլլամարէ (Castellamare)։ — Ի հարաւոյ ափունէն ի գեղաշուքարձ վայրի, ունի նաւարան, մըԹեբանոցս, բաղանիս, գործարան Ֆաբրիկէ խմորոյ. քաղաքս այս մասամբ չինեալ է աւերակաք Սպասեալ հին քաղաքի որ կործանեցաւ ընդ Հերքուլանոնի և ի նմա հեղձամաշ եղև երեցն Պլինիոս։ Բն. 20,000։

Սորրենդոռ (Sorrento)։ — Քաղաք ի ձորսարուԹեան անուանի. հայրենիք բանասացեղծին Դասսոյի։ Բն. 6,000։

Սորրենդոյ

1150. Հուպ ի ծովեզրն կան կղզիքն Գաբրէա և Բրոչիսա և Խպիա։ Երեք փարախաք հեաի է ի մայրաքաղաքէն լեառնն Վեսուվ հրաբուխ բարձրացեալ ի բարերջոյս դաշտ ոստ 3,700 կոնաձև տեսլեամբ. Ճանապարհորդք ելանեն ի նա ի Ռեզինա գեղջէ և իջևանին ի Ս. Սրկիչ վանս, յորմէ և ի վեր սկսանի բոլոր լերինն լաւայիւ և մխրոյ և ազգի ազգի քարամբք գժուարադնալի յարգարեալ. ի կատար լերինն Խառնարանն բացեալ է կէս փարախս տասնեակաւ և 200-300 ոտնաչափ խորութեամբ. ի բազում գոյց ծխէ անդուլ շուէջ ծծմբոյ. ի խորս վեհն երևին կոյսք մխրոյ հրաշէկ, որպ գագաԹամբք կոչին բերանք հրաբղխին, յորոց ըստ ժամանակի ժամանակի ծուռանայ սէուն ծխոյ և բոցոյ և ահագին դղրդմամբ հրացան քարինք արձակին ցմեծ չափ հե-

Խառնարան Վեսուվիոյ

աւաւորութեան. իսկ ի ժամանակի վերափփման և ժայռքման հրաբխին տեսարանք աճապարագրիք պատահեն. մրրկակ ծխով և քարամբք պատի լեառնն. հեղեղք լաւայի հասանեք հրահալելեաց պատառեալ զկողս լերինն ընդ նոր սահմանս յորգեալ զկուն որպես գետք հրեղէնք, զուարթութիւն գաշտաց ընդ երկայն ասպարէզս փոխի յանապատ սիրտաեսիլ. յայսպիսոյ վերաշնչութենէ կործանեցան քաղաքքն Հերքուլանում, Բոմպէի և Սգապէա: Բայց կայք և շրջակայքն վերստին ցասան փորպան չուրջանակաւ գեղիւք և քաղաքօք, պարտիզօք և այգեօք վայելչացեալք են. անտի եղանէ ազնիւ գինին Արաասուք Բրիստոսի, և ծոյն գինի: Ցեւեան հրաշնչութենէք լերինս եղեւ ի 1850 (փետր. 12) և ի տարուջս (1852 սասանութիւն յեղս մարտի):

1151. Ռ. ԵՐԿՐՈՐԴՈՑ. — Երկիր բարեբեր որ ի հեսպերայ ձգի մինչև ի վիմակս Եկեղեցւոյն զեղերքք ծովուն:

ԳԱՂԵՐԴԱ (Caserta). — Բաժանեալ ի նոր և հին, գլխաւոր քաղաք. ունի պալատ մեծադործ. ջրանցս որ անցեալ ընդ երկուս լերինս և ընդ ձոր մի խոր 180 ոտնաչափ տաճի զջուր հեռի 10 փարսախաս. յարքունի պալատեան նշանաւոր է անգասանին 98 կամեայ սեամբք. գործարան մետաքսի Սան Լևչիոյ կարեւոր չորք: Բն. 20,000:

ԿԱՊՈՒԱ կամ ԳԱՊՈՒԱ (Capua). — Ուռ. Վուլտուռնոյ, ի հնումն մայրաքաղաք Կամպանիոյ, և անուանի Ճոխութեամբ և արգասեօք անդոյ. ունի մայր եկեղեցի գեղեցիկ: Բն. 8,000: — Հինին Կապուա յոլսում Ամերեաց Ընկերալ էր ի սեպտ. Սանգա Մարիա Մատչիորէ փոքու քաղաքի, ուր կան վիլատակք ամիփիթեատրոնի, և այլն: Բն. 9,000:

1152. ԱՒԵՐՍԱ (Aversa). — Ջուարճագեղ քաղաք մերձ ի Նէապօլիս, ունի լիմարանոց մի և որջանոց մեծ: Բն. 18,000:

ԿԱԵԴԱ (Gaeta). — Քաղաք ամուր ի հիւսիսակողմն. ունի նաւահանգիստ համառուտ, գիրք քաղաքին նըման են ձիպրղագոյց: Բն. 3,000: Այս նոտաւ այժմու սրբազան քահանայապետն Պիոս Թ խուսեալ ի Հռոմէ, ի 25 նոյեմբ. 1848 ամին ց'Ա սեպտ. 1849 տարւոյ:

ԱՐՓԻՆՈ (Arpino). — Քաղաք վաճառաշատ, հայրենիք կիկերոնի և Մարիոսի: Բն. 12,000:

ՄՈՒԴԻ ԳԱՍՍԻՆՈ (Monte-Cassino). — Աւաքին մենաստան Բենեդիկտեանց յաւաստաժուռ լերին, հոյակապ շինուածովք և կարեւոր գիւանօք. հիմնեցաւ ի 528 ի սրբոյն Բենեդիկտոսէ. աստ եկաց առ ժամանակ մի և կասպոդոր իւնան բազմահմուտ ի Ջ դարու:

1153. Գ. ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՆ ՆԵՐԻՆ ԿԱՄ ՄԵՐՋԱԴՈՑՆ (Principato Citra). — Ի ծովէ զերին, ընդ ամէն կէսապետոյ և կալաբրիայ. երկիր բարեբեր այլ անմշակ:

ՍԱԼԵՐՆՈՑ (Salerno). — Գ. Ռ. ի համանուն ծովածոցին, անուանի էր վանն համալսարանին հիմնեալ ի 1150, յորում երեսուն էր լարանն բժշկութեան. փոխան համալսարանին հիմնեցաւ լիկէոն ի 1817. մայր եկեղեցին շինեալ է առերակոք տաճարին պետանի, առքնեալ նորին կան ըղանատարը վիլատակք կիւդոպեան որմոց և յիշատակարանաց Ցուծաց և Հռոմոց: Ի սմա է շիրիմ Գրիգորի Է որ մեռաւ

Պալերմոյ

ատա Ի 1085 · Լինին ատա և ծծնավաճառք : Բնա-
կիչք 12.000 :

ԱՄԱԼՖԻ (Amalfi) · — Արքեպիսկոպոսանիստ քա-
ղաք անուանի յոյժ Ի միջին գարու ազատ նաւա-
հանգստատեղ : Բն · 3.000 :

1154 · Գ · ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱՐՏԱ-
ՔԻՆ ԿԱՄ ԲԱՑԱԳՈՒՅՆ (Principato Ultra) · —
Այն է Սամնիոն հնոց, ունի հովիտս բարեբերս,
բայց ոչ բարւոք մշակեալ :

ԱՒԵԼԼԻՆՈՅ (Avellino) · — Գլ · Ք · վաճառաշատ
և ձարտարարուեստ : Բն · 22,000 : — Ի տասնամեայ
Աբբայից փարթս քաղաքիս կան անուանիքն Ի վեպս
Հռոմմայեցւոց Կաւդինեան կամասանք :

ԱՐԻԱՆՈ (Ariano) · — Ուր որով կան գարանձաւք
ձեռագործք : Բն · 13,000 :

Բ · Ապրուզք

1155 · Այս նահանգ Ի հիւսիսակողմն լեռնային
է և բարի Ի մանաւանդ պաճարայ քան Ի բուսաբերու-
թիւն :

Ե · ԱՊՐՈՒԶՔ ԱՐՏԱՔԻՆ Ա (Abbruz-
zo Ulteriore I) · — Ի միջ Ապենեանց և Ադրիականին
Ի ծագս հիւսիսոյ, Ի ձարտարուեստն արուեստից
բարգաւաճ :

ԹԵՐԱՄՈՅ (Teramo) · — Գլ · Ք · ատ Թորնթե-
նոյ : Բն · 10,000 :

1156 · Զ · ԱՊՐՈՒԶՔ ԱՐՏԱՔԻՆ Բ
(Abbruzzo Ulteriore II) · — Ցարևմտեան վերնոյն, և
ևս լեռնավայր :

ԱՔՈՒԻԼԱ (Aquila) · — Գլ · Ք · ատ Բեսգարայ
ունի բերդ մի : Բն · 15,000 :

ՉԵԼԱՆՈ (Celano) · — Ուր երի համանուն Լճին
որոյ վրայ վարսակ երկայնութեան է, և թերի Ձուկն
առատ և ջրաներ Տաւս : Բն · 3,000 :

1157 · Ե · ԱՊՐՈՒԶՔ ՆԵՐՔԻՆ (Ab-
bruzzo Citeriore) · — Ի հարաւոյ կողմէ վերնոցն,
ունի վանկրոյ գետս :

ԿԻԵԹԻ (Chieti) · — Գլ · Ք · Ի վերայ Բեսգա-
րայ, արքեպիսկոպոսանիստ է · ունի վաճառս գի-
նեղ, ձիթոյ և Մետաքսի · ատ հաստատեցաւ միաբա-
նութիւն թէագին կրօնաւորաց : Բն · 16,000 :

Գ · Ապուլիա կամ Բուլիա

1158 · Դաշտային է այս երկիր քան զայլ մա-
սունս Ի՛տալոյ, ունի աւազուտս և ձախճախին
մօտս, և կայ Ի հարաւոյ Ապրուզացւոյ :

Ը · ՄՈԼԻԶԱ · — Ի հարաւակողմն Ապրուզաց
գաւառ բազմամարդ :

ԳԱՄԲՈՅ–ՊԱՍՍՈՅ (Campo-Basso, Ցած-Դաշտ) ·
— Գլ · Ք · ունի գործարանս պղտղամանկ : Բնա-
կիչք 10,000 :

ԱՆԵՈՒՆ (Agnone) · — Ունի և սա գործարան հրա-
զինուց և երկաթեղինաց : Բն · 8,000 :

1159 · Թ · ԴՆԱՊՏՈՒԹԵԱՆ ԳԱ-
ՒԱՌ (Capitanata) · — Ունի լայնածաւալ դաշտա-
յայս առագելալ Ի Ձերվարդ և յՕՖանդոյ գետոց,
այլ փոխանակ մշակութեան Թողեալ յարօտս արջա-
ոց և երիվարաց · Ի ծովեզերն դան լճէք և աղ
առաջինք որ տան աղ ծովային :

ՓՈՃՃԻԱ (Foggia) · — Ուր Ձերվարդիւս, գլխաւոր
քաղաք · ունի վաճառ շահաբեր, յորինոյ, գինւոյ,
ասու և ոստրէի · և ածնավաճառս : Բն · 26,000 :

ՄԱՆԳՐԵՏՈՒԻԱ (Manfredonia) · — Ուր անուանա-
խիտ կարկանոյ լերանց, ունի նաւահանգիստ և ա-
ԹոռԱրքեպիսկոպոսի : Բն · 6,000 :

1160 · Ի · ՊԱՐԻ ԵՐԿԻՐ · — Պաղպեր գա-
ւառ այլ անջուր, և Ի ձարտարուեստն մասին ոչ
յեանեալ :

ՊԱՐԻ (Bari) · — Ծովափայեաց գլխաւոր քաղաք
ամուր · ունի վաճառս ձիթոյ և բամբակի կերպասուց ·
լինէն մի և Թաւոր : Բն · 28,000 :

ԴՐՈՒՆ (Trani) · — Եւ սա ունի նաւահանգիստ,
միջնաբերդ, գեղեցիկ մայր եկեղեցի բարձր աշտա-
րակաւ զանգակաց և աթոռ արքեպիսկոպոսի : Բնա-
կիչք 16,000 :

ՊԱՐԼԵԹԴԱ (Barletta) · — Ի բերան Օֆանդոյ, վաճառաշահ նաւահանգիստ, ունի զարթանս ծովային աղի · Բն · 23,000 ։

ՊԻԹՈՒՏՈՑ և ԱԼԹԱՄՈՒՐԱ և Ի ծովափին ՄՈՆՏՈՊԼԻ (Bitonto, Altamura, Mondopoli) · — Երկրորդական պանիացող կառուցեալ · Իւրաքանչիւր խրճ 16,000 բնակիչս ունին ։

1161 · ԺԱ · ԵՐԿԻՐ ՈՐԱՆՏՈՑ · — Իբրև թեթակղզի մի · բարեբեր է հողի, ունի ընդեղէնս, ձիեղէնի, պարարտարօտ մարմանդս · Ագրիականի, Ջոնիցք Ոդրանտոյ և Ծոցի Տարենտոյ պատին զնովաւ ։

ԼԻՉՉԷ (Lecce) · — Երկու փարսախոք հեռի Ի ծովէ, մի Ի բարեչէն և գեղեցիկ քաղաքաց Իտալիոյ · Բն · 22,000 · — Ի սահմանս սորա լինի քարի համանուն, յորմէ գործեն անօթս ։

ՈԹՐԱՆՏՈ (Otrando) · — Ամուր քաղաք արքեպիսկոպոսանիստ, այժմ նաւահանգիստ նորա չէ կարեալ, որով և փառք քաղաքին խրճիթացեալ · Բն · 5,000 ։

ՊՐԻՆԴԶԻ (Brindisi) · — Ամուռ է արքեպիսկոպոսի · Նաւահանգիստ սորա տակաւ աւազովն կուտակմամբ անգործելի լինի նաւից · Ա յս է Իրունտուսիոն քաղաք Հռովմայեցւոց ուր կայր մասն մի նաւատորմին նոցա · Նաև Ի միջին դարս երեւելի էր վասն նաւասցն որ դէպ նային յարեւելս · առ խաչակիրք 60,000 բնակիչք էին Ի նմա, այժմ 7,000 անգ · ամենայն լինչ Ի քաղաքիս յետս ընդդէմ վաճառական է, և օգք իակ ապականեալ վասն ընդարձակելոյ հաճախցն ։

1162 · ԿԱԼԼԻՊՈԼԻ (Gallipoli) · — Նաւահանգիստ ամուր և վաճառաշահ Ի վերայ Տարենտայ ծոցոյն · Բն · 8,000 ։

ԴԱՐԱՆՏՈ կամ ՏԱՐԱՆՏՈ (Taranto) · — Արքեպիսկոպոսանիստ քաղաք առ համանուն ծովածոցոյնի, ուր ունի նաւահանգիստ ապահաւ և ոչ սակաւ վաճառաշահ · Հին քաղաքն, որ գան զայժմուս ընդարձակ էր, կանգնեցին Լակեդեմոնացիք 700 ամք յառաջ քան զՔրիստոս, 300,000 մարդկան բնակիչ Ի նմա մինչ ծաղկեալն էր · Գանձի անդ սարգ մեծ որ Ի նորին անուն գտեալ ասի · Բն · 20,000 ։

Ոդրանտոյ

Տարենտոյ

Դ · Կալաբրիա

1163 · Թերակղզի Ի կոշին հարաւոյ արեմտից, լեռնաւէր, անտառախիտ, բարեբեր և ջերմին ։

ԺԲ · ՊԱՋԻԼԻԿԱԴ (Լուկանիա) · — Գնաւն Պանդանոյ և Պասիենդոյ ոռոգեն զաս · պատեալ է յԱպենեանց և Ի ծոցոյն Տարենտայ · ամայի է և անբեր ։

ԲՈՏԵՆՑԱ (Potenza) · — Գէ · Ռ · Ի լերինս Ապենեանց ուր բաժանեալ նոցա Ձգին մասամբ յՈգրանս և մասամբ սաս Ի Կալաբրիա · Բնակիչք 10,000 ։

1154 · ԺԳ · ԿԱԼԱԲՐԻԱ ՆԵՐՔԻՆ (Calabria Citra) · — Լեռնային, անտառային, պարարտաբոյս և բերբի ։

ԳՈՋԵՆՑԱ (Cosenza) · — Քաղաք արքեպիսկոպոսանիստ, Ճարտար յարուեստս և վաճառաշահ մե-

Ցեսխ Ապենեանց Ի Կալաբրիա

Գաչտաւայրք Գոզենցայ

տաքսի վաճառուք. կայ յատին գրագիր վաճառ առ երի Սիլայ անտառի որոյ 28 փարասխ տարածութեան է։ Բն. 13,000։

ԳՈՐԻԼԻԱՆՈՑ (Corigliano, Կորիղլանոն). — Ի վե-

Գորիլիանոյ

ձակի ուրիք, ուր աձէն քաջ նաղնջենիք, կիտրոն, ձիթենիք և այգիք։ Բն. 6,000։ — Առ Տարենտայ ծոցին երևին աւերակք Սիբարիս քաղաքի, որոյ բնակիչք համբաւեալ էին ի զեղչութեան։

1165. ՀԻ. ԿԱԼԱԲՐԻԱ ԱՐՏԱՔԻՆ Բ (Calabria Ultra II). — Ի հարաւոյ կողմանէ վերնոյն։

ԳԱԴԱՆՅԱՐՈՑ (Catanzaro). — Գլ. Ք. ոչ ինչ կարի հեռի ի Սգուվիլաք ծոցոյ, ունի գործարանս մետաքսի։ Բն. 13,000։

ՄՈՆԴԷ ԼԷՈՆԷ (Monte Leone). — Եւ սա գործարանս մետաքսի ունի։ Բն. 10,000։

ՍՔՈՒԻԼԼԱՔ (Squillace). — Ունի գործարանս յախճապակւոյ։ Բն. 4,000։

ԲԻԶԶՈՒՈ (Pizzo). — Փոքրիկ քաղաք առ Ս. Եւփիմիոյ ծոցոյն. աստ արգելլին ղմիւրա ի 1815. յայնմ հետէ քաղաքն յորջորջեցաւ Հ—ո—ր—է, և ապահարկ արար զայն թագաւորն։ Բն. 5,500։

ԳՐՈՒՄԷ (Crotone). — Քաղաք փոքրիկ առ աւերակաք հնոյն Կրոտոնայ միջի՛ն ծով. որ էր Միլոնի ընչիցն հայրենիք։

Սգուիլաք

1166. ՀԵ. ԿԱԼԱԲՐԻԱ ԱՐՏԱՔԻՆ Ա (Calabria Ultra I). — Ի հարաւակողմն վերնոյդ, ջերմագոյն ի գաւառս կալաբրիոյ։

ՌԵՃՃԻՈՑ (Reggio). — Նաւահանգիստ վաճառաշատ ի նեղուցն Մեսսինայ. ի 1783 մեծաւ սաստուածեամբ կործանեցաւ քաղաքս. ունի ձեռագործս կերպասուց և կտաւեաց, և ոգեվից ըմպելեաց և ձէթ. սա է հռետիրիկն քաղաք կառուցեալ ի Կոզքսացւոց։ Բն. 22,000։

ՃՈՐՃԱՔ (Gerace). — Արքեպիսկոպոսանիստ քաղաք առ երի ծովուն չինեալ աւերակաք Լոկրիայ որ էր ինչ հեռի անտի։ Բն. 6,800։

Կրկին այս կալաբրիայք առ Հռոմայեցիս Բրուտիոն կոչէին, ուր Անիբաղ ընդերկար ձգնեցաւ ընդդեմ զօրութեան Հռոմայ. կալաբրիացիք յարուածեան անուանի են ի դէպս ընտեցիս։ Ի լերինս անդ նոցին բնակէ ժողովուրդ խաշնադարման սոպա և սիմար։

Կղզիք յատուկս Դեսպօղաց

1167. Ս. Յարեմտակողմն ի ծոցն կաէդայ կան

ՊՈՆԶԱՑ (Ponza). — Կղզիք վեց բարեբերք և հրաշկիք, ընդ կուսակալութեամբ Գործոյ երկրին, և Թանգարանք են վաճառուց նկելոց։

Ռ. Ի ծոցն դէսպօղաց ընդ նովին կուսակալութեամբ,

ԻՇՔԻԱ (Ischia). — Կղզի 7 փարասխ քառ., զուարճագիկ և բերրի, ունի ջերմուկս. և բնակիչս 25,000։ — Ցաւքիա փոքու քաղաքի կան բաղանիք։ Բն. 3,500։

ՊՐՈՉԻՏԱ (Procida). — Կղզի գինեբեր և պաղատիա, բարեբոյս։

ԳԱՊՐԻ (Capri). — Առ գամբանելոյ հրուանգաներն, հրակիր և ապառաժուտ. 4,000 բնակչաք, որոց պուտետ է ձկնորսութիւն և որս լորից. հոյակապ ապարանիցն Տիբերեայ կայսեր աստ նշմարին աւերակք. հրաշալեր և զարմանալի է անձաւն Ջաւերժատարածանց կոչեցեալ 125 ոանաչափ խորութեամբ ի ծովու, որ գտաւ ի 1826։

Գ. Ցաւքիոյ Ագրիպպայնին ընդ գինագետութեամբ են

ԴԻՐԵՄՏԻԵԱՆ (Tremiti) կղզիք չորք սակաւամարդք։

Բ. ՍԻԿԻԼԻԱ.

1168. Ազգաբնութիւնը Սիկիլիոյ մասունք են Սիկիլիա կղզի, բայ Հնոց Սիկանիա կամ Սիկիլիա կամ Տրինակրիա, և Լիպարեան (Եօլղեան) կղզիք, Ուսթիկա, Եգիատք, Բանդելլարիա, և այլք մանունք ի հարաւակողմանն • ի ցամաքին բաժանէ զՍիկիլիա նեղուցն Մեսսինայ որոյ կէս փարսախ է լայնութեան, և ի նմա են անուանի ժայռքն Ռեմա և Գալիփդոյ, որ են Սիւլլա և Քարիբդիս նախնեաց • Երկք հրաբանդանք են յերից կողմանց կղզւոյն, Փարոս, Բասսարոյ և Դրեպբանի • Լերինք պատեն զհիւսիսայ. կողին և բազուկ մի նոցին ի միջոյ երկայնի ընդ հարաւ և կուն Բորի կամ Կիպարոսի լերինք • բարձրագոյնք ի սոսա ժամանեն ց'3.000 ոտս բարձրութեան, Ս-Յուլիանոս (Երիքս), Սբարվերոյ կամ Պերուտերի • բայց Եթնա լեառն բարձր է 10.300 ոտնաչափ • Հովիտք բազումք տարածեալ կան ի գոգս լերանց բարեբերք յոյժ • — Գետք մանունք են Սիկիլիոյ, որք ուղղորէն ի Լերանց իջեալ ի ձմերայիկ յարուցանեն հեղեղս, այլ յամառան ցամաքին • գլխաւորք ի սոսա են ձիաբեդգա յարեւելակողմն և Սալսոյ ի հարաւոյ •

1169. Պնմոյ Սիկիլիոյ Նման է Պալաբրիոյ, և Քերմագոյն եւս, այլ բարեխառնեալ ի ծովային սողոսիկ, բայց Ջհանուային վայրացն ոչ են առողջարար օդք • Նաև լիճեխաման շուենչք Քերնակիոք չուէն սատ յերկար որպես ի Սպանիա և ի Պալաբրիա • բայց սակաւ սահմանութիւնք երկրի հասուցանեն ուռճատպս անհնարինս • Երկիրն արգասաւորագոյ բերբ գամենայն ազգ բերոց հիւսիսային Աֆրիկոյ և հարաւային Եւրոպոյ • գինի, ձէթ և մեսաքս քաղիկ եւս յարգասաւորութիւն գային • եթէ ժողովրդեանն մշակութեան խնամ կալեալ էր • առատ է և ի բերս ընդեղինոց, և հանքոց • Եղէգն շաքարի որ բնիկ էր Սիկիլիոյ այժմ յերկին գլխովին առ անհետութեան բնակեալ երկրին •

1170. Նշանաւորք են ի կղզւոջս երկքին հրաբուխքն, Եթնա, Մագալուպա և Գալանիդոյ • Եթնա որ և Մոնտիսկլոզի յարևելակողմն կղզւոյն սահմանեալ է. Նապատեէ, շրջավայրք նորա մինչև ի 40 փարսախ լայնչիւ. զանգեալ և յոյժ բարեբերք են, և գեօրգ բազմութ անգամոր • ց'6.000 ոտնաչափ բարձրութեան լերինն անեն կաղնիք և եղինի և այլ ծառք անտառք • անտի և անդր լերին դէղ գալար, այլ դէզք և խառ ի խառ լաւս և մտիւր և ձիւն, ուրեք ուրեք ամբառնան և բլուրք որպես զինոց ծխելով • ի կատար լերինն խառնարանն 2 փարսախ տարածութեամբ բացեալ, ցուցանէ գուբս կամ բերանս, յորս միջագուբն են 60 ոտնաչափ է շրջագայս և անգագաթ եղանէ անտի սիւն բոցոյ և ծխոյ և մտիւր • Հողին որոտաձիր, ասրաչէկ յատակ գետնոյն, և մրրկեալ ծուխ ծխմտոյն ոչ Թոզուն համարձակ նկատել զմիւնն • բազում վտանգ հասանէ կրել Ճանապարհորդաց որ կամիցին քննել զայն որպես զվէսուվիոն, որոյ զբօսալից և գիւղերն են եղբ • Յետնա ելանեն ի գագաթս քաղաքէ որ առ ոտամբ լերինն կայ, յորմէ մինչև ի հինգ-լոսի գետ գեղցիկ է ճանապարհն և այգեք պըճնեալ • բայց ի սպառուածոյ անտառացն մինչև ի սահմանս ձեանն երթալ և սեպանալ լեառնն, բլուրք քարուտք և լաւայի կոյսք խիտ առ խիտ ընդ առաջ ելանեն • իջևանք ուղևորաց են անձաւք երկու երկու

Կատար Էտնայ

փարախաւ հեռի լերկրաց, Քարայրն Ա.յծեմանց կամ Անգղացւոց և Քարայրն Գառնկլուսչիոյ • յերորդում իջևանին առ անուանեալ Աշտարակի Փիլիսոփային (Torre del Filosofo) կայ սխոռ ուր գարմանեն զջորիս ի վերելակս Եթնայ, որ և ոչ սակաւ աշխատութեամբ հասուցանեն ի գագաթ լերինն • անտուստ երևի լայնածաւալ սեւսարան, կղզին հարմրէն և որ զնովաւ պարք կղզեաց և Սաորին խոալիա, և ի պարզութեան օդոց նշմարին յայնկոյս Միջերկրական ծովուն ափունք Աֆրիկոյ • Սասանութիւնք և տրացանութիւնք սակաւ լինին Եթնա, և միայն բազում հասուցանեն, յաւուրց Հռոմայեցւոց մինչև ցայժմ ուշացուն անգամ անգին ազէտքս գառնացնելք, և չարաչար յոյժ եղև ի 1693, յորում Գագաձա և 40 քաղաքք ընդ նմին կործանեցան, և 100.000 մարդկան կորեաւ • յետին սասանութիւն եղև յամին 1831 և հասոյց զեան մեծ •

1171. Մագալուպա կայ ի հարաւակողմն արևմտեան հուպ ի ձիրձենդի, լեռնակ 300 ոտնաչափ բարձրութեամբ կուսակեալ ցամաք կաւոյ յամայութեան ուրեք • ի գագաթան նորա կան բազում գուբք ջոյ յետնադան, երբեք երբեք բարձրացեալ ջոցն իբրև 10 ոտնաչափ վարեն զտիղմն և զկաւ ընդ առաջ վայր ըղոյն • այս հրաբուխ կերպարանեցաւ ի 1777 ի սեպտ. Յահ3ի միւսմ • — Գալանիդոյ հուպ ի Մագալուպա առ երկի Ըհաքայ յային Ծովուն 1.000 ոտնաչափ բարձր, ի Թիկունս և ի կատար նորին կան փոսք ծխահանք ջերմինք, և յատս նորին աղբեր ծերմջրային ջոց •

1172. ԲՆԱԿԻՉՔ. — Սիկիլիացիք (2,300,000) ազգեաք են քան զԻհէապոլէսեցիս, արուեստ նոցա միակ է ասատյանակութիւն, առնեն վաճառականութիւն ի

Ծովը. իբր 58,000 միանձուկք և կրծնաւորք էին նոցա սակաւ ամք յառաջ բնակեալ ի 1,100 վանս. 78 գիւղաք և 1000 պարտչաք։ — Շաբաթաբան Հռոմայեցի անուանէր Սիկիլիա ի հնումն զայն ազգի ազգի բնակութեան. հաստատակամութիւնք նորա բարգաւաճք նաւաորմիդր հանէին ընդ ծով. այժմ խոպան անջատեալ է. բնակիչքն նուազեալք և գրեթէ հատասրեալ. Թուրք բնակեց երկուց միայն քաղաքացն՝ Սիրակուսայ և Ակրականդայ. տունք անպատասպարք և բնակք բոկ և մերկ. ի բազմաց ի քաղաքաց իջևան ոչ գտանի ուղևորի, գեղ և ոչ մի ի գաշտաավայրս, բայց հիւղք ազքատին. երկիրն ամենայն բաժանեալ է ընդ ազնուականս և ընդ եկեղեցւոյն ուխտ. և ճանապարհք անգամ արահետք ոչ գոյին յառաջ քան զամն 1832։ Սիկիլիացիք բարուք նրբամիտք և եռանդունք են, վեհմիտիդիք և պղերգք. աւազակք և յուլսզակք յոլով են ի նոսա, ղորս չէզև բաւական անհետ ածել տերութիւնն. բայց հաւատարիմք յոյժ համարեալ են ի խոստմունս իւրեանց, և անցանել զբանիւ ամեն մեծ է առ նոսա։

1173. Յառաջնումն հատուած ի հեղինակացուց բզնակեաց յափունս Սիկիլիոյ, և գաղթականք նորա անուանիք էին Սիրակուսացիք, Ակրականդացիք, կաձանացիք, Լէոնտանացիք, Մեսսինացիք, Սելինունացիք և Գելացիք. զնոքն երկրորդի պատիկեան մարտին Հռոմայեցիք հանին զսիկիլիա ի ձեռաց կարքագեդոնացւոց. յետ անկման ինքնակալութեան նոցին՝ Գենսերիկոս զառաջինն և ապա Թէլեսարիոս գրաւեաց զայն. յետոյ Արաբացիք ի Թունիս 827, և ապա Նորմանեանցիք ի 1072. և ի սպառել տոհմին նոցա ՝ի ձեռս ՚ի Հոհենշտաուֆեան Հոհենշտաուֆէն տոհմին. բայց ապստամբութեամբն (1282) որ Հսկիտանիք կամ Կախաստանին Սիկիլիոյ կոչի, առաջնորդելով Յովհաննու Բրոչիտայ տուաւ կղզին առ Պետրոս Արագոնացի. և ետկաց ընդ երկար ընդ եզ իսանուածութեամբ Սպանիացւոց, մինչև կրկին միացաւ ընդ Նեապօլոյ. և ի 1806 եղև իբրև Թագաւորութիւն անջատ, մինչդեռ Ֆերտինանտոս արքայ զրկեալ ի գահէն Նեապօլոյ նստեր ի կղզւոջս։ Ի վերջ կոյս 1847 ամին ինդրեցին Սիկիլիացիք ընդարձակ ստմանագրութիւն, և ոչ հաւանեալ տուելոյն՝ ի սկիզբն 1848 ամին ապստամբեցան քաղաքքն. և հաստատեցին վարչութիւնն առաջմանեակս՝ մերժեալ զառն Թագաւորին Նեապօլոյ, և կարգացեալ Թագաւոր զիւր յորդոյ Թագաւորին Սարտեներոյ. մարտ եռաւն անհնարին ընդ Նեապօլսեցիս և բազում աղխոց տալեալ նուաճեցան ի վերջէ ուրեմն։

1174. Ցերիս հովիտս բաժանի Սիկիլիա ի Մացարա, Նոգոյ և Տեմոնա, և յեօթն գաւառս, որք են Թուով բնակչաց յամին 1845.

	Գաւառք	Բնակիչք
Ա.	Բալերմոյ	465.169
Բ.	Ճերգենդի	233.764
Գ.	Դրեպանի	182.809
Դ.	Գալգանիսեդդա	176,298
Ե.	Մեսսինէ	349.183
Զ.	Նոգոյ	250.862
Է.	Կագանա	382.528
		2.040.610

Ա. Հովիտ Մացարայ

1175. ԺԲ. ՊԱՆՈՐՄՈՍ ԿԱՂԵՐՄՈՍ.— ԿԱՂԵՐՄՈՍ (Palermo, Պանորմոն). — Մայրաքաղաք Սիկիլիոյ, նման կեսապօլոյ ունի նաւահանգիստ վաճառաշահ և բազեղիր. մասն մի քաղաքին նորաշէն է և հոյակապ է, և մասն մի այլ հին և ապականի. Ճանապարհքն Դօլեսոյ և Մազեռա հատանեն զնոքա։ Բնակչաց թուի ՚ի տարեսկիզբն որ յայն սակս Ձորք բաժինք կոչի (Quattro Cantoni). դիմաւորք շինուածքն են արքունի դղեակն և հրապարակն, հրապարակն Ծովու շինուածոցն, անկեղանդն, մայր եկեղեցին, վանք վեղարաւոր կրօնաւորաց, ընդ որով եկեղեցական կանգնեն զդիակունս մեռելոց ՚ի խորշ գաղանաց և անփուտ տեղւոջ. եկեղեցի Ս. Յովսեփայ, և են 60 եկեղեցիք ՚ի Բալերմոյ և 80 վանք. Ճանաչանգաստին երկու ամրոցք են և գեղեցկասլաց Ճեմելիք. համալսարան հիմնեալ ՚ի 1394. դիւանագ, պարտէզ բուսաբանութեան, Ճեմարանք, երեք մատենադարանք հասարակաց, դրամատեղի, գործարանք մետաքսի։ Առքաղաքին կանգուն կան երկու բերդքն Գուլպա և Նիխա կառուցեալք յԱրաբացւոց. յորմէ Բելկինիոյ լերին զբօսանաց գղեակն Ֆաւորիտա, և այլք. ՚ի լերին անդ կայ մատուռն Ռոզալիայ կուսի պաշտպանի քաղաքիս և համբոյն Սիկիլիոյ, որոյ բազում և տարապայման հանդիսիս կատարի ամն յանխափ բնակչաց։ Բն. 180.000։ Ի յետնում խռովութեան և յապստամբութեան քաղաքիս՝ ոչ սակաւ վանդիսյաւ սա յառաջն իւրում ՚ի Նեապօլսեցւոց։ Փեսիկեցիք կառուցին զքաղաքս զայս, Կարքեդոնացիք բարգաւաճեցին և Յունք կոչեցին Պանորմոս (Համարատանդրուան), վասն բազմութեան նաւահանգստոյ որ ՚ի նմա։

1176. ՎԻԼԼԱ ՄՈՆՐԻԱԼԷ (Villa Monreale). — Ոչ ինչ շատ հեռի ՚ի Բալերմոյ և միացեալ ընդ նմա գեղեցկագոյն Ճանապարհաւ Սիկիլիոյ. ՚ի հնչիւն զանգակաց ամրոցի քաղաքիս սկիզբն եղև սպանութեանց Սիկիլիացի Հսկմանցն (Vesperi Siciliani) ՚ի 1282։ Բն. 14.000։

Դե՛րմինի (Termini). — Գողաֆայեաց քաղաք, ունի նաւահանգիստ, չափմարան ընդելինաց և հոյակապ մայր եկեղեցի. բն. 16,000։

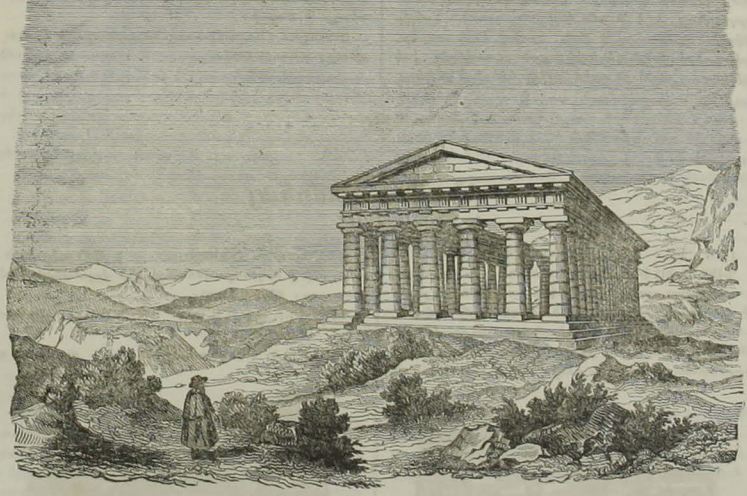
Գորլէոնե (Corleone, Ագրիգեսթրա). — Ունի տուն բանագատ գործաւորաց. բն. 16,000։

1177. ԺԷ. ԳԱԼԱՆԻ ԴՐԱՊԱՆԻ. — Ցորուք համանուն գլխաւոր քաղաք

Դրապանի (Trapani). — Որ ունի նաւահանգիստ ամուր և վաճառաշահ. յորմէ ի բնակչացն պարապին յորս բամոյ, յորմէ չինեն զարդս, նշոյսկս և յոգնեղէկ, ի սաթէ, յալաստադրէ, և այլն։ Բնակիչք 26,000։

Մարսալա (Marsala). — Ի պոէոյ սարի (Լիլիբէօն), նաւահանգիստ ունի այլ աւազով լցեալ. են ի նմա և զաւրանք ծովային ազն։ Բն. 24,000։

Ալկամո, Մազդարա, Գաստէլ-Վետրանո (Alcamo, Mazzara, Castel-Vetrano). — Ունին իւրաքանչիւր 8,000-13,000 բնակիչս. առ ընդեր սոցին կան

Աւերակք Սեգեստեայ

աւերակք Սեգեստեայ և Սելինոնդայ. ի սմա նշմարին փլատակք վեցից տաճարաց որ ընդարձակութեամբ առաւելուն քան զամենայն մեհենեայ Հռոմ մայեցւոց։

1178. ԺԸ. ԳԱԼԱՆԻ ՃԻՐՃԵՆԴԻ. — Ցորուք

Ճիրճենդի (Girgenti). — Համանուն քաղաք և նաւահանգիստ, չափմարան ընդելինաց. առընթեր քաղաքիս են աւերակք Ակրականդայ նախանձորդին Սիրակուսայ, յորում 800,000 մարդկան բնակեալ էր երբեմն. կայ ի նմա ճեացորդ տաճարին Ողիմպեանն Ադամազդայ որ համբաւէր առ հինան լինել մեծադոյն ի տաճարս Նուիրեալս հօրն գից։ Բն. 16,000։

Ալկադեց (Alicata). — Ի բերան Ալազոյ, ունի նաւահանգիստ և վաճառս ընդելինաց. և ի սահմանս սորին էր հին քաղաքն Գելա։ Բն. 14,000։

Շիաքքա (Sciacca). — Եւ սա ունի նաւահանգիստ և վաճառ ընդելինաց. ջերմ և ծծմբային ջուրս ի սահմանս իւր։ Բն. 16,000։

1179. ԺԹ. ԳԱԼԱՆԻ ԳԱԼԱՆԻՍԵՏԴԱ. ԳԱԼԱՆԻՍԵՏԴԱ (Caltanisetta). — Բարգաւաճեալ ի մարտարուեստեան արուեստից։ Բն. 16,000։

Գաստրոճո-Ջիովաննի (Castro-Giovanni). — Ամուր քաղաք, ունի աղահանս։ Բն. 12,000։

Դերրա Նուովա, այն է Նոր երկիր). — Ունի նաւակաց խորշ ի ծովեզերին։ Բն. 10,000։

Բ. Հովիտ Նորոյ

1180. Ի հնամենի աստ որ ի հարաւակողմանէ Են աւազուտ և քարուտ դաշտավայրք։

Ի. ԳԱԻԱՌ ՍԻՐԱԿՈՒՍԱՑ.

ՍԻՐԱԿՈՒՍԱ (Siracussa). — Եպիսկոպոսանիստ քաղաք ամուր յՈրթիւկեան կղզւոջ, ունի նաւահանգիստ երկուս վաճառաց ձիերոյ և գինւոյ. աւերակք հնոյն Սիրակուսայ, որոյ 10 վարսախ էր շրջապատ և բնակիչք ի նմա 1,200,000. գեռ ևս ցուցանեն զհետս հոյակապ շինուածոց, որպիսի են ամփիթէատրոն մի մեծ, թէատր վիմափոր. Լագոմիա, որ էր բանտ արգելանաց, և է ի նմա կոչեցեալ դուռնէն Լսելիք Դիոնիսեայ հառեալ ի վիմի, որպիսի են և տարբեր կրեայ գերեզմանքն գեղեցիկք քան զՀռոմայն. իսկ Աթենասայ տաճարն այժմ ի մայր եկեղեցի փոխեալ է։ Ի սմա ծնան քերթողքն Թէոկրիտոս և Մոսկոս, և Արքիմիդէս մեծն չափաբերաց. ի սահմանս քաղաքիս լինին աղիւս գինիք և պապիր ծառ որ այլուր Լեւրոպա ոչ գտանի։ Բն. 18.000։

ԱԿՈՍՏԱ (Agosta). — Քաղաք ամուր, ունի նաւահանգիստ և վաճառ աղի։ Բն. 14,000։

ՄՈԴՈՒԱ (Modica). — Ի հարաւոյ կողմանէ առ ծովեզերն, 28,000 բնակչօք, որ պարապին ի խաշնադարմանութիւն և ի մշակութիւն բամբակի։ — Հոսպ ի քաղաքս ի հովին խիտիգա կան գերեզմանք հաստեալ ի ժայռի։

ՌԱԳՈՒԶԱ (Ragusa). — Ընտիր գործարանս ասուէղինաց։ Բն. 16.000։

Գ. Հովիտ Տիւռնայ

1181. ԻԱ. ԿԱԻԱՌ ԳԱԴԱՆԻԱ.

ԳԱԴԱՆԻԱ կամ ԿԱԴՈՒԶ (Catania). — Ազբեսիս կոպոնանիստ քաղաք գեղեցիկ և շահավաճառ յոյժ. ի սասանութենէ 1693 ամին թէպէտ և մասամբ յաւեր գարձաւ և նաւահանգիստն լցաւ աւազով, բայց բնակիչքն վայելուչ և յարգարեցին զամենայն. ունի գործարանս մետաքսի և գեղին սաթի. համալսարան

Գադանիա

ՀԻՆԵԱԼ ի 1443, վարժարան, Ճեմարան արուեստից, Թանգարան Պիսգաբի էչանին, Թանգարան գրամոց, Թանգարան բնական պատմութեան, և Մենաստան Բենեդիկեանց. ի Մեացուածս հնութենեանն կայ ամփիթէատրոն մի ընդարձակ քան զկոլոսեոնն Հռոմ մոյ, և թէատրոն մի. Շրջնավայրքն բարեբերք են, թէպէտ հողն խառնեալ լաւայիւ։ Բն. 56.000։

ԱՃԻ ՌԵԱԼԷ (Aci Reale). — Աւ. ծովեզերին ի վերայ բլրոյ լաւայի, ունի գործարանս կապուտ, և տունավաճառս յոր գայ ամբոխ մեծ։ Բն. 16.000։

ԳԱԼԹԱՃԻՐՈՆ (Caltagiron). — Ի միջնաշխարհին, անուանի ի Ճարտարութենան, ունի վարժարան համբաւաւոր։ Բն. 22.000։

1182. ԻԲ. ԳԱԻԱՌ ՄԵՍՍԻՆԷ. — Ցոբոմ

ՄԵՍՍԻՆԷ (Messine). — Դէ. Ք. որ կայ յԵզը

Նաւահանգիստ Մեսսինայ

կրէին, նշանաւոր է վասն գրիցն և բարւոք նաւահանգստին. ունի միջնաբերդ և ամրոցս որ պաշտպանէն նմա. կործանեալ երկրաշարժութեամբ յամին 1783, գեղեցկագոյն նորոգեցաւ. նշանաւոր է Ս. Գրիգորի Մենաստանն և մայր եկեղեցին. ունի գործարանս ձեռագործոց մետաքսի, ոսկեվաճառս և որս ձկանց. աճառ է արքեպիսկոպոսի, և մայրաքաղաք էր Սիկիլիոյ մինչև ցվախճան ԺԵ դարուս։ Այս է Մեսսինա հին և ի նահնուքն Ջանկլէա քաղաք անուանի։ Բն. իբր 100.000. յառաջ քան ըզ-

խռովուԹիւն Սիկիլիոյ, յորում ռմբակոծեալ քաղաքէս ի ղորաց Թագաւորին յոյժ անչքեցաւ և աւերեցաւ։

ԳԱՍՏՐՈՒՈ ՌԷԶԱԼԷ (Castro Reale). — Բնակիչք 13,000։

ՊԱՆԴԱՏՋՈ (Bandazzo). — Ցօտին Եռանայ։ Բնակիչք 16,000։

ԴԱՈՐՄԻՆԱ (Taormina). — Ի ծովեզերին արեւելից, ունի քարահատս մարմարիոնի, ամփիԹէատրոն փորեալ ի ժայռի, և այլ հնուԹիւնս։ Բն. 4,500։

Կղզիք Հիւսիսային Սիկիլիոյ

1183. ԼԻՊԱՐԵԱՆ ԿՂԶԻՔ (Libari, Եօղեան). — Թուով մետասան, ի հրաբղխից արտաքինեաք. ի սոսա գլխաւորքն անուն է Լիպարի, 16,000 բնակիչք, և գլխաւոր քաղաք նորին համանուն ունի Նաւահանգիստ և 12,000 բնակիչս։

ՈՒՍՏԻՈՒԱ (Ustica). — Ի հիւսիսի արեւելից, 2,500 բնակիչք որք պարապեալ են յորս բռնոյ։

ԵԳԱՏԵԱՆ ԿՂԶԻՔ (Egadi). — Որ Հռովմայեցւոց արտասահմանուԹեան վայրք էին հանգիպ Դրեպանի սարին։

ՓԱՆԹԵԼԼԱՐԻԱ (Pantellaria). — Հպատուրեցին ԱՒգրիկէ քան ի Սիկիլիա, երկիր քարուտ. բերէ գինի, բամբակ, և ջաղիչ. 7,000 բնակիչք են ի նմա։ — Ի սասանուԹենէն 1831 ամին կղզի նոր կերպարանեցաւ ընդ միջ սորա և Շիթագօա ափանց կրկին փարսախաւ տարածուԹեան, և կոչեցաւ Ֆերտինանտէա։

Ա Ն Գ Լ Ի Ա Կ Ա Ն Ի Տ Ա Լ Ի Ա

1184. ԱՆԳԼԻԱՑԻՔ յեզերս Իտալիոյ ունին կալուած զերեսին կղզիան Մալտա, Կոձոյ և Գոմինոյ, որոց միահամուռ 23 փարս. քառ. է տարածուԹեան և իբր 130,000 Բն։ Գարուտք և ամայիք են կղզեքն, զոր բնակեցան փուԹանաւ հինաւ յարգասաւորուԹիւն ածին, բերելով հող ի Սիկիլիոյ. օգք ոչ են ջեռնակալ և երկիրն բերէ զպտուղս հարաւային Իտալիոյ, գինի և բամբակ առատ. ժողովուրդն պարապի ի վաճառականուԹիւն, ի ձկնորսուԹիւն և յերկրագործուԹիւն. յամին 815 Արաբացիք տիրեցին կղզեացս, որք ապա ի 1090 ամ. ցամին 1828 կրեցին զրաղդ Սիկիլիոյ. Կարլոս Ե ետ ընծայ ասպետաց կարգին Ս. Յովհաննու. ի 1798 Գաղղիացիք յԵգիպտոս նաւելով տիրեցին կղզեացս, և ի 1800 ամին և այսր Անգլիացիք յինքեանս ձգելով պահէն. բայց բնակիչքն զօրէնս իւրեանց անփոփոխ կալան։

1185. ՄԱԼՏԱ (Malta). — Փարախս 17 քառ. Բն. 110,000. կարևոր յոյժ Անգլիացւոց վասն նաւահարմին նոցա, Ճարտար նաւազք են և Մալթացիք ժիք և կորովք։ Գլխաւոր քաղաք նորին է Լաւալեթ դասեալ ընդ ամրագոյն քաղաքս աշխարհի, ուր Նաւթ կառավար կղզեացս. ունի Նաւահանգիստս կրկին վաՃառաշահս. ի մայր եկեղեցւոյն կայ չիրիմ Լաւալեթայ և այլոց մեծանուն ասպետաց կարգին. Նաւաթանք, հիւրանոց, լիկեան, գրատուն հասարակաց 90,000 մատենիւք, պարտէզ բուսաբանուԹեան,

Մալթա

վանք առաքելուԹեան քարոզչաց, և վարժարան անգլիացւոց յորում ընդունին համակս յամենայն ազգաց։ Ի ՃոխուԹեան և ի մաքրուԹեան հակառակորդ է Սիկիլիոյ քաղաքաց, և անգլիացի ախորժակք տակաւ ընդունելի լինին ժողովրգեանն։ Ընտանի է պաշարումն քաղաքիս ի Սիւլէյմանայ Բ, որում ըզդէմ կալաւ քաջն Լաւալէդ ի 1565։ Բն. 35,000։

— ՁԻՒՐ ՎԼԱՏԻՄԻՐ՝ որ է հին մայրաքաղաքն Մալեայ 6,000 բնակիչք։ Ի հնումն Մալդա կոչէր Մելիտինէ, և Ժողովուրդն ի փիւնիկեցւոց սերեալ էր։

1186 · ԿՈՋՈՒՈ (Gozzo). — Փարախս Ց քառ.։ բնակիչք 16,000։ Գլխաւոր քաղաք ամուր Կոլլայ 3,000 բնակիչք։

ԿՈՄՈ կամ ԴՈՄՈՒՈ (Comino). — Ժայռ աժայի, ունի թերդ փոքրիկ և երբ 1,000 բնակիչս։ — Ի 1798 կարգ Ս · Յովհաննու որ և Մալթայի փոխադրեցաւ ի կառավար Սիկիլեոյ և եկաց անդ առ ժամանակ մի։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՑՔ ԻՏԱԼԻՈՅ

1187 · Ձլխարհն Խաղիոյ կանխագոյն քան զբաղումն յաշխարհս մարգարեակ եղեւ, մինչև ասել ոմանց՝ յորդւոց Նոյի զաղթականս եկեալ անդր, և ոմանց բնիկս և ոչ եկս ասել ղհին բնակիչս Նորա։ բայց Թուխ յասիական ազանց Ծովիզներոյց նախ եկեալ բնակեցան Նաւուս և ապա ցամաքաբաւ։ Կնոտրոս ի պեղագիանց 1700 ամաւ նախ քան զԲրիտաոս ած Յիտալիա զաղթականս, որ կոչեցաւ այսպէս յանուն Խաղիոսի միոյ ի յաջորդաց Նորին։ Ցանոս՝ զոր ոմանք երկրորդ Նոյ կոչեցին՝ 1426 ամաւ նախ քան զԲրիտաոս եկեալ ի Թեսսալիոյ հիմնեաց զՈմագաւորութիւն Լատինի։ յետ երբ 60 ամաց՝ Եւանդրոս Արկադացի զՄալանդեան պեւռութիւն, և Տիւռնենոս Լիգացի զՏոբրուքացոյն կանգնեաց։ սորա յետ երկուց կոչեցան և Ռաղնեք և Տուսկեանք, որք կառուցին քաղաքս պարսպաւորս, և արուեստից և դպրութեանց և հմտից պարապեցան։ ընդարձակեցին և զիշխանութիւն իւրեանց, հասուսանելոյն զԻաշնակցութիւն 12 քաղաքաց, յորոց ոմանք կան ցայսօր Ժամանակի։ Ցառաջ և յետ Տրոյիոյ պատերազմին եկին և այլ զաղթականք ի Ցունաց և ի Փռիգիոյ Ասիոյ, յորոց և Մեծ Ցունաստան կոչեցաւ տարբերին Խտալիա։ ի նոցանէ եր և Ենէաս փախստական՝ ի Տրովադայ՝ որ զբաւմբ էած զՈմագաւորութիւն Լատինի (1260 նախ քան զԲրիտաոս), և ի նորին ժառանգ Հռովմիւլոս կանգնեաց զՀռոմ և զսիեզերահռչակ տերութիւն Հռովմայեցւոց (753 նախ քան զԲրիտաոս) որ յետ 250 ամ ի հաստատակատարութիւն հաստատեալ՝ տակաւ զըրացեալ ընդարձակեցաւ, կալաւ զամենայն Խտալիա, և ապա զամենայն ծանուցեալ աշխարհս Եւրոպիոյ, և զեզերս Ափրիկոյ և զարբգաւաճադոյն կողմանս Ասիոյ · զորոց տերութիւն միապետական Օգոստոս առեղ ինչ յառաջ քան զգաւառս Փրկչին յաշխարհ, հաստատեալ զինքնակալսն հարստութիւն։ Ընդ Հռովմայ քաղաքին սկսաւ պայծառանալ և Սիկիլիա առ Թագաւորեաց Սիրակուսայ, որ ապա ընդ կարքեգոնացոց անկեալ իշխանութեամբ՝ մարզ եկաց Հռովմայ։

1188 · Խակ Հռովմ եղծեալ զեղծեալ յարգասեաց բազում յաղթանակացն և յաւարէ աշխարհի ընդ լծով արկելոյ՝ Թուլացաւ յառաջին արուեստիւնէն, և յանառակութիւն հատաւ առ ինքնակալքն · վասն որոյ և յապստամբութիւն մտաբերին գաւառքն ի տար աշխարհս։ Ի սկզբան ի գարու՝ մեծ փոփոխութիւն աթար Կոստանդիանոս կայսր՝ ընկալեալ զբրիստոսական հաւատս և հալածեալ զդիս Լատինի · բայց զաճառ ինքնակալութեանն փոխագրեալ ի Բիւզանդիոն և զերուբինեան բաճանեալ յերկուս և չբիս մասունս՝ ոչ կարաց յառաջին զօրութիւնն հանել. և ոչ Ուրացողն Ցուլիանոս՝ որպէս յուսացին, որ արագամահ խակ եղեւ։ Ի վերջ կոյս ի դարու սկսան խլրտել Գոթք և Գերմանացիք և կուսակալք Գաղղիոյ, զորս առ վայր մի կասեցոյց մեծն Թէոդոս · այլ առ որգւովք Նորա խպաս անչքեցան վաղք Հռովմայ։ Ալարիկոս արքայ Վխիգոթաց (արեւմտեան Գոթաց) եմուտ յաղաքանակաւ ի Հռովմ՝ որոյ կայսր կարգեալ էր Ընորիոս որդի Թէոդոսի, և չարզոգք Նորա կապեցին զկայսերութիւնս մեծի քաղաքին։ Ցետ սակաւուց Գենսերիկոս առաջնորդ Վանդալաց՝ Թափեաց զՎրիկիկէ ի Հռովմայեցւոց · Աստիղաս Հռոմ արքայ ասպատակեաց ի Գաղղիա և աւերեաց զԱռալիա · (ի փախստականացն հիմն արկաւ Վենետկոյ քաղաքին և տերութեանն) · բայց զոր Աստիղաս եձոյ՝ մաշեաց սուր Գենսերիկոսի (455) որ ոչ խնայեաց և Հռովմայ · յետ Նորա զամս քսան փոխեցան բազում իշխանք ի Հռովմ, այլ բազգ Նորա երթային և խնարհէր · յետին իշխան կամ ինքնակալ եկաց Հռովմուղոս կամ Օգոստուղոս որդի Ովբեռեայ, ընդ որում զարթեալ Վխիգոթաց կոչէին զԱդուաքր առաջնորդ Հերուլաց՝ որ արկեալ յաձոյ Հռովմայ զՕդոստուղոս (476) եւարձ գահընկէծեաց Հռովմայեցւոց յետ 1229 ամի չհնութեանն Հռովմայ · և կոչեցաւ Թագաւոր Խտալիոյ։

1189 · Կամ յաջորդեաց նախանձաւոր Նորին Թէոդորիկոս արքայ Ոստրոգոթաց (արեւելեան Գոթաց) · յետ Նորա ինքնակալք արեւելից ջանացան ի ձեռս բերել զԽտալիա · Բելիսարիոս և հայկազեան կնքեսկս Պասրիկ զամս 17 մաբս եգեալ գաւաւեցին զքաղաքն (552) · բայց յետ ամաց ինչ (568) սահմռկեցան բաժանել զայն ընդ Լոմպարտացիս, յորոց բնակուվենէ

Լոմպարտիա կոչեցաւ հիւսիսի Իտալիոյ, եւ ի մասն որ ընդ իշխանութեամբ կայսերաց Բիւզանդիոյ՝ կարդեցան բգեաղիք։ Լոմպարտացիք առ սակաւ սակաւ տիրեցին բոլորումն Իտալիոյ եւ հաստատեցին զՀայրենի դգերմանական օրէնս իւրեանց. բաժանեցին զաշխարհն յերեսուն մասունս եւ կարգեցին դուքս ոգս և կոմս հպատակս Թագաւորին։ Յամին 773 Մեծին Կարոլոսի կալեալ զՔիսիէր զառաջնորդ նոցա զմոն բգեղեցին այլոյք հանդերձ գաւառաց՝ վճռակեց ցոյզ Պապին, և ինքն զինի կոչեցաւ Թագաւոր Լոմպարտիոյ և կայսր Հռոմայ (800)։ Որդիք նորին զամս 74 պահեցին զաշխարհն՝ այլ անվերնութեամբ ըստ կամս Ժողովրդեանն վարելով, և ի Թուին 888 իբրև Կարոլոս Ցոյր զրկեցաւ յաթոռս, յարեան նախանձ ընդդէմք յաիշատակել զԱգա Լոմպարտիոյ. Պհռանժէ Ֆրիուլայ մարկիս, կի Սբոլեսայ մարկիս, Լամպերդ և Լուգովիկոս Ալբեայ, Ռոտոլֆոս Ք աբբայ Պոբբիոնեայ, Հուկոս կոմս Բրովանսայ և որդի Նորա Լոթաիրոս, որք ընդ միմեանս մարտուցեալ յաջողեցան իրերաց յիշխանութեանն որ տեւեաց ամս իբրև 200։ Ջայս աղմուկ երկար խռովութեանց պարապ առեալ որ ընդ նոքօք հպատակ իշխանքն էին գլուխ ամբոխին. և հաստատեցան հաստատկութիւնք դիմաւորք քաղաքաց՝ որ են Միլան, Բահա, Փլորենց տիա, Բիզա, Գենուա, Նեապօլիս, և այլն։ Ի վերայ այսոցիկ յաւելան և այլ փոփոխութիւնք անցից, արշաւանք Ոլնկարաց ի հիւսիսի Իտալիոյ ի ժ դարու, Սարակինոսաց տիրել Նեապօլեայ և Սիկիլեայ, Յունաց ջանք վերստին զնուանիս նուաճելոյ և Նորմանացոց ի Նեապօլիս Թագաւորել։

1190. Թագաւորութիւն Լոմպարտիոյ յետ աղմըկացս տուեալ էր ՅՈՒԹան կայսր. այլ քաղաքք Լոմպարտիոյ ի ինդիր ազատութեան յարուցին մարտս դժնդակս ընդ երեսք բազում արիւնահեղութեամբ. զոր դառնութիւն առաւել ևս բորբոքեաց հակառակութիւն կուելիանց ընդ կիպելինս վասն յաջորդութեան կայսերաց Գերմանիոյ՝ ի սպառել ՈՒԹենեան զարմին, և կագ կայսերացն ընդ Պապին վասն կոչելոյ ինքնակալս Հռոմայ. յոյր սակս բովանդակ Իտալիա ղինեցաւ ի մարտ։ Յաջողեցաւ ի խռովութեան սատ Նորմանացոց տիրել Տարաւային Իտալիոյ, Գերմանացոց՝ հիւսիսոյ, և Տպրատպետացն Հռոմայ՝ միջնաշարհին։ Իսկ ի ԺԲ դարու ի ըսպառել Հոհվլիան զարմին երբև տուին Հոհենշդաուբ. ֆէնայ կամբր մառնել ի ժառանգութիւն Նորին՝ Պապին ընդդիմանալով յոսն կացին ամենայն պետութիւնք Եւրոպայ և վախճան գործոյն լիներ բարձումն Հոհենշդաուբ. ֆէնայ զարմին, միաբանել Լոմպարտեան ազատ քաղաքաց ընդդէմ կայսերաց, և կարգոսի Ընժուս տիրել Նեապօլեայ։ Բայց ի կարճել ձեռն ինքնակալաց ի հիւսիսային Իտալիոյ՝ սպրդեցին քաղաքական խռովութիւնք. ամենայն քաղաքի մէն մի թագաւոր կամ իշխան կայր յԱԻԻ դարու ինքնագլուխ. բայ ի հաստատակութեանց Գենուայ և Վենետկայ, և ամենեքին հակառակամարտք։ Ի ԺԻ դարու վերստին հնարեցան Գերմանացիք կորզել զիտալիա, և դարձեալ վառեցաւ հուր տեւելութեան կուելիանց և Կիպելինաց. բայց Ժողովրդեանն զայս նըշեաւ զգուտա իւր ինդրելով՝ ազատհովագուտին լիներ կուտակից. տակայն ոչ սակաւ գմարան վառեին գուռն ինքնակամ պինդքոր գինուորելոց, որ սպաս տանեին յորոց միանգամ առատութեամբ ընդունելին գիմաչան։

1191. Յայսքան մարտից և խռովութեանց ընդ յան բազում տոհմք ազնուականաց և ամբոխ ոչ սակաւ. անարգել ձեռներէց եղեն երեւելի զարքն Վիսգոնդի, Էսդէ, Մէսիլի, և այլն, կանդնել ղքաւսը Թիւնս Սաւոյայ, Միլանու, Մոտենայ, Փերարայ, Ռոպպինայ, Լուգգայ, Բարմայ, Դոսկանայ, սոփաս և բարգաւաճեալ պատճառաք եղեն վառնուանութեան և արուեստից և դպրութեանց. ի նոյն ջանս Թևակոխեալ և Տպրատետաց Հռոմայ հանդերձ կըրկին Ծովիչխան հասարակապետութեամբըն Գենուայ և վենեկայ՝ վերալիս պանծալի կացուցին փառաք յոյժ յոյժ առաւել քան որչափ առ Հռոմայեցւոյսն էր։ Բայց ոչ փոքր խափան լիներ յառաջադիմութեանցս հակառակութիւնն վասն յաջորդութեանց պետութեան Նեապօլոյ և Միլանու, զոր ի միմեանց յաւիշտակել Տնարէին Սպանիացիք, Գաղղիացիք և Աւստրիացիք՝ երբաքանչիւր յառաջ բերեալ զերաւութս իւր. Գաղղիացիք. առ Ը Կարոլոսիւ և ԺԲ Լուգովիկոսիւ տիրեցին և նոցունց և Գենուայ, յորմէ խիճացեալ Տպրատետացն հաստատեցին զմիաբանութիւնն Սպանիոյ, Գերմանացւոց, Ընդվզեցաց, վենեկայ և այլոց ազգաց ընդդէմ Գաղղիոյ. Նեապօլիս վերակից Փերտինանտոսի, Միլան՝ տանն Սֆորցայ։ Բազումս Տնարեցաւ գրանկիկաս Բ ի ձեռս բերել զկորուսեալ գաւառսն, երբէք էաս ղգրսութիւնն Միլանու, բազում անգամ յաջողեցաւ ի մարտի, այլ ամենայն յաջողուածոցն վախճան արար սպանութիւն Բահիոյ (1525) յորում և ինքն անկաւ ի ձեռս կարղոսի Ե. յետ այնորիկ խաղաղութիւն Տաստատեցաւ յԻտալիա գոր մի ոջոյն, և չերեն խռովք ի սպառել Իտալոյ տոհմիցն ի Փերարայ, և Ռոմբարդացն յԱբրպինայ, և գոնզագայն ի Մանդուայ։ Փերարա և Ուրպին տան եղեն վճռակին եկեղեցւոյ, և Մանդուա տուաւ կարղոսի Նեհերայ որում պաշտպան կայր գաղղիա։

1192. Ի սկիզբն ԺԸ դարուն գարձեալ միաբանեցան գոմ բորբոքեցան կռիւ և կռիւ վասն յաջորդութեան Սպանիոյ, և Բարմայի և Փլորենտիոյ, զի և ի տղուշց զարձեցան Իաուանդիք Փռանսեզաց և Մեդիկեանց, և զինի բազմադէմ անցից բաժանեցաւ մեծագոյն մասն ի տալիոյ ընդ Սպանիացիս, Աւստրիացիս և ընդ Սաւոյացիս։

Եւ խռովութեամբն ի 1792 Գաղղիացիք մխալ ի Սաւոյա մարտնչէին ընդ Աւստրիացիս, և ի 1796 Պոնապարդէ մեծանշան յաղթութեամբք տիրեաց հիւսիսային և մինչեն Իտալիոյ. Սարդինիոյ Թագաւորին կղզին ևեթ Թուրս. Սաւոյա, Բիեմոնդ, Նիցցա և Մոնֆերրատ ընդ Գաղղիոյ ի մի ամար գրեցան։ Մանդուա, Միլան, Բարմա և Մոտենա ի մի հասարակապետութիւն խմբեալ կոչեցան Ցալկոյս-Ալպեայց. եկեղեցւոյն վիճակ եղև հասարակապետութիւն Հռոմայ. Գենուա՝ հասարակապետութիւն

Լիկուրիոյ, Նեապօլիս՝ Պարթենոպեան Հասարակապետութեան։ Մինչ Պոնաբարդէ յեգիպտոս էր՝ Ասարիաքը ջնջեցաւ Ռուսաց Թափեղին գիտալիա, այլ նորա ընդ հուպ դարձ արարեալ՝ յաղթութեամբն Մաբենկոյի էառ զամենայն գերութեան, և նոր հաստատեաց վարչութիւնս տերութեան, զնա սահմանադրութիւնն Ցալկոյս-Ալպեացց փոխեաց յԻտալական հասարակապետութիւն, և զինի ի Թագաւորութիւն, որոյ ինքն էր Թագաւոր, և փոխարքայ իշխան եղ զՆեպիանեոս Պոհամնեզ զուարջոս իւր։ Ետրուրիա և Հռոմի միացան ընդ Գաղղիոյ, և Նեապօլոյ Թագաւոր տարս կացուցաւ։ Յետ անկման Նապօլէոնի ի Սարդինիոյ Թագաւորութիւնն յաւելաւ և Սաւոյայ, Լոմպարդիա տուաւ Աւստրիոյ և կոչեցաւ Լոմպարտեան–Վենետիկ, Ետրուրիա վերստին երկրորդի Ֆառանդի կայսերն. ի նմին ցեղէ կացուցաւ գուքս Փառմոյ. Բարմա և Բիաչենցա Մարիա Լուիզայ Եղեն կալուածք առ կենդանեան Լեմ։ և տեառք Բարմայ Ֆառանդ կացին Լուդովյ։ Նեապօլիս և Հռոմի զաբձան առ բնիկ իւրեանց իշխանս. և ամենայն կարգն առաջինք նորոգեցան, Թէպէտ և յոգունց ցանկալի էր միաբնեան պետութեանն բոլոր։ դակ խոսիոյ՝ զոր խորհէր Նաբոլէոն հաստատել, յորմէ յուսային և հին օրինացն գամ գտանել, ի ՝նպաստս իւրեանց, բայց ի հաստատել տերութեանցն որպէս յառաջ քան զնաւոլութիւնն՝ խաբեալ ի յուսոյ իւրեանց, ի 1820 ի լինել խռովութեան ի Գաճիսի, Նեապօլիս և Պարթենոպէ ազգաբնակ մերժել զսպանիական օրէնս վարչութեան իւրեանց, և յԱւստրիացւոց խափանեցան։ Եւ ի խռովութեան Ցուլիսի (1830) ազատասէրք խոսիոյ գարձեալ ապստել յաջրուցին ի Մոտենա և ի սահմանս Պապին, բայց և յայսմ Նուաձեցան յԱւստրիացւոց. ընդ որ զարեալ Գաղղիացւոց առաքեցին և ինքեանք զորս պահապանս նստել յԱնկոնա, զորս յետ ամաց յետս դարձին։ և առ միշտակէ զերծանելոյ քաղաքն յօտարազգի զօրաց, Գրիգորիոս ԺԶ Հայրապետ Հռոմայ հրամայեաց ի սահմանս տերութեանն իւրոյ կատարել զամն անուանս նակցին իւրոյ սրբոյ Լուսաւորչին Հայոց։

1193 · Բայց առ յաջորդսն նորին այժմեան քահանայապետիս թ Պիոսիւս՝ որ առ ի բարեբաստութիւն պետութեան իւրոյ՝ ձեռն արկ հաստատել նոր կարգս քաղաքական և Թագուհիութեան արար քրիստոնեայ ժողովրդեան նորա և զնա ինքն գՀայրապետն ստիպեցին խոյս տալ ի գահէն, և ձեռնամուխ եղեն ի պատերազմին ընդդէմ Ասարիացւոց՝ յաղթութեան Լոմպարտիոյ և Վենետկոյ, հաստատեցին հասարակապետութիւն ի Հռոմի. մինչդեռ և յայլ ամենայն ի տալեան պետութիւնս խռովք յուզեին գործեալք յազատասիրաց Հռոմիոյ և ի գաղղիական հասարակապետութեան նախանձու. Թէպէտ և պետքն ընդհեղին սահմանադրական օրէնս և առեանն նուիրեալ կաց ժողովգեան, այլ ի ռամկավար դիտմանէ նորա խնդացին. վասն որոյ կէսք զինու. զորութեամբ իւրեանց, այլք Ասարիացւոց օգնականութեամբ նըւաձեալ նստուցին զապստամբութիւնն. որոյ յաջողեալ և զեր կալուածոն յԻտալիա անդրէն զբռամբ ածել, զԻրիան յ'9 օգոստ. 1848, զՎենետիկ ի 22 օգոստ. 1849, Եմուտ և ի վիճակ Հռոմայ. հասին և գաղղիացիք և պաշարմամբ ի նեղ արկեալ առին զՀռոմ. գործ արար քահանայապետն յաթոռ իւր, ամփոփելով զնախ ընդհեալ ազատութիւնսն. տուգանեցաւ Ասարիոյ յաղթահարեալ տերութիւն Սարտինիոյ որ ապստամբելոցն Թիկունք լինէր. հանգարտեաց խռովութիւն Իտալիոյ, այլ ընդ զինուորական վարչութեամբ Նուաձեալ ոչ է գիտելի երբ ըզհաստատ խաղաղութիւն վայելեցուք։

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏ

1194 · Բանաստեղծութիւն յԱԲ դարու մեծաց Իտալիա յոՏ երգահանիցն Բրունետտոյ։ յԱԳումն սկիզբն եղև խաղերին գրելոյ, և յայնժամ հնարեցան ազգի ազգի երգս, որպէս զնուագս (Sonetto), զպարերգս (Canzoni), և այլն։ Տանդէ Ալղիկիերի բանաստեղծ անուանի նախ քան զայլսգրել զերգսն գերեզմանացն Աստուածային Տեսլեան (Divina Commedia) անուանեալ, յորում իմաստասիրութեամբ ին և խրթնութեամբ Ճառէ զիրենից և զքաղաքական իրաց որպիսի ինչ զպիտանին կարծիք էին նմանեալց և իւրոց ժամանակակցաց։ Առ նմանս և յետ նորա բեզերգսա արար նուագս և քնարերգակ երգերեցածս. և Պօգգաչիոյ որ գրեաց զՏեկամերոն անուանեալ գիրս 100 վիպագ արձակ բանիս որ և յորինակ ընծայեցաւ խաղական արձակ բանի։ — Ի ԺԴ դարուն գիւցազներգակ երգ Ճոգք կացին. Բուռչչի որ երգեաց զաւելշաբար զշահատութիւնս Նախկին Մորկանդէսի. Պուլտաղ զերերեցածն Որլանոս Սիրահար (Orlando Innamorato) և Արիոսդոյ բանաստեղծ մեծ գՈրլանոս Մոլեգին (Orlando Furioso), և երկ Որլանոսն մի՝ի քաջացն որ ընդ Մեծին կարոլոսի նահատակեցան՝ի մարտս. այս երերեցածն Արիոսդոյի ցարդ ևս մեծարի յոչ առ նուազեալս։ — Պետրառոս Դասոյ գրեաց ի ԺԶ դարուս զԱմահիմն երերեցածն և որդի նորա գերահմտացն Տօրկուատոս Դասոյ զերուսաղէմն Ազատեալ (Gerusalemme Liberata) որ անցոյց զանցոյց զամեներգսդրութիւնսք խաղալանք. սա յօրինեաց և զՀովուական երգն Ամինտա, որում յաջողեցաւ կատարելի յաղագս վերեր երգերեցածողին Հովիւ Հաւատարիմ (Pastor Fido)։ — Կատարեալ գիւցազներգութիւն հնարեցաւ ի ԺԶ դարուս. Դասսոնի որոյ երերեցածն Գոյլ յափշտակեալ (La Secchia rapita) յորում պատմէ զպատերազմն Մոտենացւոց ընդ Պոլոնիացիս՝ի պատճառս փայտեայ գուլի միոյ։ — Պետ-

Նի Ճարտար եւ կատակաբան գտաւ։ Սալվադոր Ռոզա երգիծագիր։ Դիապերտա քնարերգակ։ — Ցուցեր Առասն և յԱթ գարու անուանի կայեն քան զԼազուսին Բարիին և Ալքիերի, Մոնդե, Բիխեմմենդե։ Ֆոսկոլոյ և Նիկոլինի, որք և ողբերգակք են։ Մանչոնի այժմեան մեծանուն քերթող անգլիացի և գերմանական գարուհեան հետևող քան գաղղականին՝ որպէս նախորդք իւր արարին գրեաց զմեծահամբաւ վիպասանութիւնն Խօսեցեալքն (Gli Sposi promessi)։ Բայց Խոլացիք առաւել սիրեն զկատակերգութիւնն ազգական քան զայլ ազգս Քաղերգութեան, յայսմ անուանի եղեն Կոցցի և Կոլտոնի։

1195· Մակացութեանց կանուխ եմուտ Լիտալիա զարգացումն։ բժշկութեան աճեաց Սալեռնոյ և իրաւաբանութեան գարոյն Պոլոնիոյ ուր երբեմն 10,000 համարիկ ուսանէին եկեալ յամենայն ազգաց Եւրոպայ՝ անուանի յոյժ եղեն ի ժ և ի ԺԻ գարս։ և յետ այնորիկ կանոնեցան կային համալարանք ի բազում քաղաքս և ձեռնաուութիւնն իշխանաց և գթից ոչ սակաւ նպաստ լիներ բարգաւաճանաց գպրութեան։ մատենագիրք յոլովք յաջորդեցին յայնմհետ մինչև ցաւուրս մեր յազգս ազգս ուսանց, զոր օրինակ Վիլլանի (մ· 1348) պատմիչ Փլորենտիոյ· Մարսիլիոս Բիկինոս իմաստասէր Թարգմանիչ Պլատոնի· Բիբոյ Միրանդոլացի այր բազմահմտու· Գալիլէոս հանճարեղ աստեղաբաշխ գտիչ գիտակի· Դոլրիչելլի բնասէս գտակ Ծանրաչափի· Կոսիչլիարտինի վիպագիր· Մագդալեբլի (1469–1527) մեծ պատմիչ Փլորենտիոյ, և յաչս անուանի վան փիլոսոփայական և քաղաքական գրուածոցն, Նշանաւոր է մատենիս իշխան մականուանել յորում Քառասնամեայ պատմութիւն բռնական· Սաբելի գրեաց զգ պատմութիւն Տրիաներնեան Ժողովրդոյ· Տավիլա վիպասան գրեաց զքաղաքական մարտից Գաղղիացւոց· Ճանոն (Giannone) գրեաց զպատմութիւն Նէապոլ սոյ· Սաճառոլա, Վանինա, և Պրունոյ Տիորտա նոյ, որք վան ընդդիմանալոյ ուսմանն Եկեղեցւոյ ի դիր իւրեանց Տրոյ այրեցան· Գասսինի և օրդիք իւր աստղաբաշիք և չափաբաշիք· Բիաջցի աստեղաբաշխ· Կալմանի, Վոլտա, Գատալդի, Սբալանցանի, բնասէրք· Պեգգարիա և Ֆիլանձիերի օրէնսգէտք և խմաստասէրք· Եւ ի յետին ժամանակս աՆուանի եղեն Գրիմոր ՃՋ քառասնամեան գրուքն· ի պատմութեան, Պոդգա, Լիդգա, Պալպոյ, Տէնիննա, Միլպալի· Դոմանիոյ, Ռոզմինի և Ճիտպրգի ի փիլիսոփայութեան· ի բանասէրութեան՝ Բելլիդոյ, Գաբրէր, և այլն։

1196· Ցետ բառնալոյ արևմտեան ինքնակալութեան բարձաւ և գեղարուեստից գիտութիւն Լիտալիոյ· մինչև անադան ուրեմն յԺԻ գարուս վերատին երեւեցաւ· նկարչութիւն ծաւալեցաւ յընդհանուրս Խոալիոյ, և պատկերահանիք անմահացրք հիմնեցին զանուանի վարժարանն Փլորենտեան, Վինեկեան, Հռոմայեցի, Լոմպարտեան, և այլն։ Չքնորհնաեանն հատատուեաց Ճիմապուէ (1240–1310)· յաջորկերտութեան նորին անուանի եղեն Ճիոտդոյ (1270–1336), Լէոնարդոյ Վինչի (1452–1519) այր մեծահանճար, բանաստեղծ, արձանագործ, Ճարտարապետ, անպատրաստ երգիչ· Միքելանձելոյ Պունարոդդի (1568–1646) երևելի յոյժ և և ի Ճարտարապետութեան և յարձանագործութեան· Վանինոյ կամ Անգրեաս Սարտոյ (1488–1530)· Հռոմայեցի վարժարանին հիմնադիր եղև Պետրոս Վանուչչի կամ Բերուձիացի (1446–1524), աշակերտ նորին Ռաֆայել Սանտոյ Ուրպինացի (1483–1520) գերազանց զամենեքեանսիք· աշակերտ և հետևող բազումք եղեն սորա, յորս արժանի յիշատակութեան են Ճուլիոս Հռոմայեցի (1492–1546) և Դիչիոս Կարդիաղոյ· — ի Վենետկեան վարժարանին անուանի եղեն Պելլինոյ երկուս եղբարք, Մանդինեա Անդրեաս եւ երկուս որդիք նորա, մեծանունն Դիզիանոյ Վերչելլի (1477–1576), Պոլոս Վերոնեզի (1530–1588)։ — ի Լոմպարտեան վարժարանէ Գորրեձիոյոյ որ և Ալլեգրի Անտո, Ռոյալզիոի մականուանեալ Ֆրանչիա· Գարրաչչոյ երեք եղբարք յորս կրեսն Ննիբալ գերազգեցիկ· Կուիլոյ Ռենի· Դոմենիկոյ Տոմինիչինոյ (1581–1641), Գարաւաձձոյոյ Միքելանձելոյ (1569–1609), Սալվադոր Ռոզա (1615–1673) այր բանաստեղծ։

Ընդհանուր փորագրութեան ի ԺԸ գարու ծագիեցաւ· Ֆինիկուերրա և Ռայմոնդ զառաջինն անուանի եղեն, և յետ նոցա Ռաֆայել Մորկէն, Լոնկի, Պօռքի, Ալտեռլոնի և այլք բազումք։

1197· Առաջին արձանագործ երևելի Լիտալիա ի Նորոնձել ուսանի և գեղարուեստից Կնայ Ննիբալա Բիզանոյ ԺԻ գարու· ապա Կիսլերդի որ արար ըզ զարմանագործ գրուծս մրցարանին Փլորենտիոյ· Միքելանձելոյ մեծն· Տոնագելլոյ որոյ անուանի են երեք անգրիք Ս· Պետրոսի, Ս· Գրիգորի և Ս· Մարկոսի, ի Ս· Մարկոս եկեղեցւոջ Փլորենտիոյ· Պենէվենդոյ Շելլինի, միանգամայն և փորագիր և ժամացուցագործ· Գեհենիկ, Ալվարտ, Գոնծելլի, Ռոսպի, և Գանովա ի սկիզբն գարուս որ զբազմիք գերազանցեաց և յետ նորա չեղև որ հաւասար նմա։

1198· Միեւնոյն Նկարուց արուեստ հետիոտ էր ի նախնեաց, այլ Լիտալիա կրկին ԺԻ գարու մեծանաւ ի գալանոյայ ուսմենէ, բազումք աշակերտեցան առուեսանն· ԺԻ գարու անուանի եղև Պաղոս ահ Քրիսոգիորիս և աշակերտք իւր· կրկին են միեւնոյն Նկարուց արուեստ, Հռոմայեցի և Փլորենտեան՝ որ գծուարին է քան զՀռովմկական, և միայն մանր նրբկաղք գործին այսոր։

1199· Ճարտարապետութիւն ի ԺԻ գարու պայծառացաւ· առաջին Ճարտարապետ այժմու ոճոյն եղև Պրունեղեսքի (1377–1444), որոյ Ճարտար չինած է գմբեթ եկեղեցւոյն Փլորենտիոյ փոքր այլ գեղջկի քան զՍ· Պետրոսին Հռոմայ· Պրամանդ առաջին եկայ ի Ճարտարապետս որ վաստակեցան ի Ս· Պետրոս, յետ նորա Միքելանձելոյ, Ռաֆայել Ձիոքոնտոյ, Սան Կալլոյ և այլք· Պալլադիոն (1518–1580) որում ոչ ոք գտաւ հաւասար ի յետնոց։

1200· Երաժշտութիւն ևս Լիտալիոյ ծաւալեցաւ ի համարեն Եւրոպա· սկիզբն ազգի նուագածութեան մարդ է գնել զնուագս երգոց միաձայնութեան որ

ի վեցերորդ դարէ և այսր ի կառաւարչութիւն ածան։ Կուիտոյ Ագրեանոս հնարեաց վերաժշտական խազս ի ԺԱ դարու. յԺԴ և ի ԺԴ դարուս յաճախեաց նուագարանաց երգել, զոր յաւէտ ի ԺԶ-ին Բալեսթրինա (1529-1594) վայելչացոյց, վերածեալ յայն և զոր ըստ երգս, ընդունելի եղև ամենեցուն նորս այս ազգ երգոց, և ի նմանէ ծագեցաւ գլխի Թատերգութիւնն, անուանեալ Օբերա (Opera)։ յայս ազգ երգահանից անուանի եղեն Սգառլատդի, Տուրանդէ, Լէյդ, Եոմելլի, Սարդէ, Բիչչինի, Սագգինի, Բերկոլեզէ և առ մեջք, Ձիմարոզա (1754–1801), Բաիզիելլոյ, Սալիէրի, Ռիկինի, Ֆէրուալիի, Սբոնտինի, Ռոսսինի, Պելլինի։ Մեծապէս սատար եղև յաշխուժելոյ նուագերգութեան Յոսալիա և քաղցրութիւն իտալական լեզուին և ներդաշնակութիւն և երգչացն քաղցրաձայնութիւն, և բաղում Թանգարանք նուագարանաց կամ երաժշտանոցք։ ի դարուս յայսմիկ կացին ականաւոր երգիչք յարանց և ի կանանց, Ֆարինելլի, Գաֆֆարելլի, Մարգէզի, Գրեշենդինի, Պենելլի, Վելլուդի, Կարչիա, Դամպուբինի, Ռոսալինի, Լասլաշ, և ի կանայս՝ Մարա, Պորտոնի, Սեսսի քորք երկու, Գադալանի, Պորկոնեոյ, Բասդա, Բիզարոնի, Մալիպրան, Յուլիա Կրիզի։

ՏԱՃԿԱՍՏԱՆ ԵՒՐՈՊԱՅ

Տարածութիւն 25,000 *վարսախ* □. *Բնակիչք* 16,000,000:

1201· Սահմանք Տաճկաստանի են՝ ի հիւսիսոյ կողմանէ՝ Աւստրիա և Ռուսաստան, յարևելից՝ Սեաւ Ծով և Վրասպոր և Մարմարա, ի հարաւոյ՝ Եգէան Ծով և Յունաստան, յարևմտից՝ Ադրիական և Յոնիական Ծովք և Դալմատիա· ձգի ընդ միջ 38°–48° հիւսիսային լայնութեան, և 13°–27° արևել. երկ· իբրև 25,000 փարսախ քառակուսի, հանդերձ իշխանութեամբքն Դանուբայ:

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1202· Դիտել· Լիճք· Գլխաւոր գետ Տաճկաստանի է Դանուբ որոյ ուրեք ուրեք ի սահմանս աշխարհս 2 փարսախ լայնութեան է· սա յեօթն առաջս բաժանեալ Թաւիի ի Սեաւ Ծով· ի Դանուբ խառնին յայնմ՝ Սաւա գետ հուպ ի Պելգրատ որ ի Տինարեան Ալպեայց իջանէ, և Մորաւա որ ի Պալգան լերանց իջեալ գնայ ընդ Սերուիա, և Խքեր գետ որ անցանէ առ Սոֆիաւ· յահեկէ Արդա կամ Օլգ որ խազայ ի վալաքիա, Սերեդ որ ոռոգանէ զՄոլտաւիա, Բրուեթ որ զՄոլտաւիա հատանէ ի Ռուսաստանէ: Յետ Դանուբայ հզոր գետ

է Մարեյա (Երբոս)՝ որ անցեալ ընդ Ագրիանուպոլիս՝ Թափի Ալբլակեզադան. անդր Հոսին և Գարասու (Մարիսան) և Վարար, իջնալ ի Պազարայ Էրէբէան և. Սալամպրիա (Պիլէոս), որ ի Պինդոսէ իջեալ անցանէ ընդ Թեսալիա ընդ մէջ Ղրիւմպոսի և Ովսայ և մտանէ ի Ծոցն Թեսաղոնիկոյ. Ասբորդամաս (Աքէլոյս)՝ գնայ ի Ցոնիականն, Տրիւ՝ անցեալ ընդ Ալպանիա խառնի ընդ Ջուանցա Օգրանայ։ — ՁՏ-գրիական հոսին վարուստ կամ վէտաս, Ոգոմալի կամ Դոպլի որ և Տեվոլ, Պոյանա կամ Մորգագա, Ալպանիա, Կարեդա ի Դաղմատիա։

1203. ԼԵՐԻՆՔ. ՀՈՂ. ԿԼԻՄԱՑ. — Բա-զում են Լերինք ի Տաշկասան, ձիւնախաղաց և ոչ մի. ի սահմանս Ագրիականին Տիւարեան Ալ-պեայք, Պազքան (Հէմոս) որ ի Մոռգէննկրոյ ձգի ցեզերս Սեաս Ծովուն ի հրուանդան Խմիւկք. ի սոսա բարձրագոյն է Որսկոյռս և պարս Սարը-Տաղ Լերանց (Ոսկրգոս), 9,000 ոտնաչափ. հինգ Ճանա-պարհք անցի գործեալ են ի Պազքան Լերինս յոտե-սուն փարախս տարածութեան, Երկուքն տանին հանեն ի մայրաքաղքն և երեքն յԱգրիանուպոլիս. Եւտոս լաւագոյն է ի Ճանապարհս յայսոսիկ։ Ի հասա-րակի ափսիպայ են կողք Պազքան Լերանց, առատագոյք և խորոխք և անդնդախորշ ձորաձորատակք միշտ ընդ միշտ ընդ առաջ լինին ուղևորաց. բայց ի միջնամյուս ուրեք Լերանցն Ծաւալին գաշտք գեղամկաք խուռն վտակաց խաղալով ի սիզամէա գալարաձոյլ. ուրանօր և տաղաւարք ցիր ընդ ցիր սփռեալք և տուարածա-կան կենաց անսեթեւեթ տարազայք։ Բաղումք Լե-րանցն ընդ հիւսիսի Երկայնեալ ձգին անդր քան զդ-Դանուբ մինչև ի Կարպաթեանս, ի հարաւոյ զե-զերք Աբշլակեզադոյ մինչև ի Կոստանդնուպոլիս, ոտքս Ագրանտիս կոչին. Պազքան Լերկուս հաս-տար մասունս հատանէ զաշարհն։ Լերինք Ցուհնա-տանի ընդ հարաւ Տաշկասանի ձգին. իսկ ի Մակե-դոնիա կայ Լեառն Աթոս անջատ 4-5,000 ոտնաչափ բարձր։ Կարպաթեան Լերինք ի հիւսիսոյ արևելից աշ-խարհիս զԱլազքիա և զՄոլտաւիա ի Դրանսիլվանիոյ բաժանեն։ Ընտանք պահին զնատար Լերանցս, և հովիտք բարեբերք զլերանցամէիս. Թեսալիա ի վաղ ժամանակաց անուանի էր յարդասաբերութեան. Նը-մանապէս և ի հիւսիսակողմն Կարպաթեանց և ա-մենայն իսկ կողմանք Տաշկասանի արգաւանդագոյնք են։ — Պլմայ դաւառացն որ յայնկոյս Պազքան Լե-րանց՝ նման է Լոմպարդիոյ. իսկ որ յայսկոյս՝ հա-րաւային Խալիոյ. բայց ի Վալաքիա և ի Մոլտա-վիա ցրտագոյն է. զուարճալի է յոյժ կլիմայ Թեսա-լոյ և Մակեդոնիոյ։

1204. ԲԵՐՔ. ՎԱՃԱՌՔ. ՁԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ. — Տաշկասան Թէպէտ ոչ է քաջ մշակեալ՝ այլ բա-րեբեր է երբև զի ի բարգաւաճ աշխարհաց Եւրո-պիոյ. բերէ ընդհանրին, ցորեան, օրիզ, մալեզ, ար-մախ, բամբակ, ծխախոտ, վուշ, կանեփ, ոտրոն, միրգ և պտուղ և գինի և վայտ անտառի։ Ի բո-վանդ ընծայի ոսկի, արծաթ, կապար, Երկաթ, պը-ղինձ, ծծումբ, աղ և աղբղաք։ Ցանասունս Եր-կրին անուանի են Երիվար և Ջորի, հէշ, արջառ, այծէ և գառինք. ի Պուլկարիա և յայլ գաւառս ոչ-րեք վարեն և զուգա. Մեղու չատ բուծանեն ի գա-ւառս հիւսիսոյ Պազքան Լերանց, և չերամ ի հա-րաւոյ. գոանին և գաղանք ի Կարպաթեան Լերինս։

1205. Վաճառականութիւն ներքին չէ բարգա-ւած, այլ յայլոյ է ի ծովէն ի ձեռն եւրոպական ազանց. ի Տաշկասանի տանին զշամարս կարևոր պնոյից, և ածեն նիւթս գործելոյ. վաճառաշահ գաղաքք անուանիք են Կոստանդնուպոլիս, Թեսա-ղոնիկէ, Ագրիանուպոլիս, Փիլիպպուպոլիս, Վառ-նա, Պեկիրտա, Ռուսճուկ, Ջուրջև, և այլն։

Գլխաւոր արգասիք Ճարտարութեան են, խաղտս, սեկ, բամբակեղէն և մետաքսեայք, պղինձ գործեալ, և այլն։ Ջարդիս ի հաստատուն շղթեշարժ մեքենայից ի գվնաւոր քաղաքս պետութեանն՝ կերպարանա-փոխ լինի հին Ճարտարութիւն արևելեան, և տակաւ ի յոտաջադիմութիւն գնայ։

ԲԱՂԱՒԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1206. ԲՆԱԿԻՉՔ. ԿՐՕՆՔ. — Թիւ բնակչացն Եւրոպական Տաշկասանի համարի 16,000,000, յորս Տաշկիք կամ Թուրքք կամ Օսմանեանք ի Թուրք Թա-Թարաց հատուած եկեալ տիրեցին աշխարհին. և են Թուով իբր 1,200,000. — Յոյնք 1,000,000, յորոց ո-մանք ի կղզիս և յամուր Լերինս ազատաբար կեան, և են ի նոսա հէնք և յեղուզակք յանդգնութք. — Սլաւեանք 7,700,000 որ ի կրթութենան հռոմէական պետութեան գաղթեցան ի հիւսիսային գաւառս աշ-խարհիս, ոտքս են Մոռլագք, Պոմնացիք, Սերուխա-ցիք, Ռուլղարք, Խռուտագք և Սեաւլեռնցիք. — Ա-ռաւուրք կամ Ալբանիացիք որ ի Լիւրիկեցւոց ան-տի են 1,500,000. — Վալաքիացիք և Մոլտաւացիք որ Թուին ի Հռոմայեցւոց ծագեալ, վասն այնորիկ և Րումինք կոչին՝ 4,000,000. Թաճարք 230,000. Հայք 400,000. Հրեայք 80,000. Գնչուտք 80,000. Հա-սարակաց լեզուս աշխարհին է Տաշկացն՝ որ է բար-բառ Թաճարաց խառնուածեամբ արաբացի և պար-սիկ լեզուաց. յետ տաշկականին՝ յունականն լսի յա-ճախ։

Տաշկաց կրօնք են մահմետական օրինք և Սիւննի գնդ, զի 72 գնդս կամ աղանդս մահմետականս հա-շուեն. մահմետականք են և Պոմնացիք և մասն մի Ռուլղարաց. ընդ ընտ ի միլիոն մահմետականք հա-շուին. իբր 11,500,000 յունադաւանք. հայք 400,000. հռոմէականք 250,000։

1207. ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ. — Ի կրթանս ուսմանց յոյժ յետնեալ գտանէր Օսմանեան մինչև ցժամագա-րութիւն այժմեան ինքնակալին, Թէպէտ և գպրոցք կամ մանկանոցք չեն կարի նուազունք յաշխարհին, հանդերձեալք առ մզկիթք. այլ ընթերցանութիւն միայն և գիր ուսանին անդ մանկունքն. և կոչին գպրոցքն Մէքթէպ, և վարժապետք՝ Մէկտէպ, ուր բար-

Հրագոյն ինչ ուսանին: Զարդիս հաստատին ի մայրաքաղաքին վարժարանք սեպհական ուսմանց, ուր յամենայն աղգաց ընկալեալ լինին մանկունք և կրթին յեբրայական վարժապետաց. այսպիսիք են վարժարանք բժշկութեան, երկրագործութեան, պայազատութեան, զինուորութեան, և այլն: Յաճախեն այժմ և տպագրարանք և հրատարակին օրագիրք, որպէս Ազդարար Օսմանեան ի տաճկի և ի դաղղիացի, լրագիրն Ճէրիթէլ-Հէ-ոփ., գաղղիական օրագիրք Journal de Constantinople կամ Echo de l'Orient (Արձագանգ արեւելից), Courrier de Constantinople (Սուրհանդակ Կոստանդնուպոլսոյ), և յոյն իտալական լրագիրք ի Կոստանդնուպոլիս. հայերէնքն՝ Մասիս և Նոյեան Աղաւնի, յորոցանէն Դէլէ-Հա-ոփ. եւ Պ-ֆէ-ոյ, և այլն: Ի Զմիւռնիա հրատարակի Աւետյան տարօրեակ ի հայ լեզուս, Արեւելեան հրեարէն, գաղղիականքն Impartial, Amalthée, Journal de Smyrne: Գոն լրագիրք և յիշխանութիւնս Դանուբայ, և Մոլդաքսանդրիա Եգիպտոսի: Են և այլ բանասիրական օրագիրք Հայոց և Յունաց հրատարակեալք ի զանազան քաղաքս. ուրանօր ունին տպա, մանաւանդ առաջինքն գոլոյց բաղումս և ուրէք վարժարանս:

1208· ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԴԱՒՒ ՊԱՇՏՕՆԵՒԹ· — Միապետական է վարչութիւն Օսմանեանց. Թագաւորն է միահեծան տէր ի քաղաքսն և ի հաւատոյս, սէտ համբէն տէրութեանն և խամ մեծ մահմետական կրօնին. վասն որոյ կոչի Փառիշահ, Սուլթան, Հիւնքեար. այս ինքն՝ Թագաւոր, տէր և իշխան պետութեանն և կենաց և մահու. ի Թագաւորական տունն ասագագոյնն հասակաւ է յաջորդ Թագաւորութեանն. իսկ եգբ չուներն իրաւունս Թագաւորելոյ (1):

Դարձեալ կոչի խաքան կամ խան, այս ինքն՝ միահեծան կայսր կամ ինքնակալ ծովու և ցամաքի: Դարձեալ, խալիֆէ՝ ըստ հոգւոյ իշխանութեանն և հաւատոյ փոխանորդ Մահմետի (2), ոսոխ և է մեծ խամ իւրոյ կրօնին: Բայց յամի 1840, ըստ նորոգ սահմանագրական օրինաց (Թանզիմաթի խայրիէ), փոքու ինչ ամփոփեցաւ բացարձակ իշխանութիւնն Նորին, զի խոստացեալ է Թագաւորն ոչ գրաւել զինչս և զտացուածս աղատաց և պաշտպանակալաց որպէս յառաջն, որ կոչէր Մալի մուսաւերէֆ· որպէս չկամբէ գարձեալ ըստ կամաց սպանանել զոք:

1209· Նախ քան զարձումն Ենիչէրլուաց աւագրեթար պալատին ի բազում դասս կարգեալ էին, բայց այժմ տարբերքն ոչ սակաւ. նոյնպէս և զօրութիւն և ազդեցութիւն ունէին ի վերայ մեծի Դրան, մանաւանդ նեբքիշապան և երբեմն սենեկապան և երբեմն զինակիրն, այլ ի նոցանէ մարթի էր ընդ միս մտանել արքայի· իսկ զարգիս մանաւանդ յօդիենդրուքենէն որ ի սիրշէանէ, կամ ի թանզիմաթէ և այլոց, ոչ իւիք ունին զօրութիւն, բայց յորս յանկարծ իցեն պաշտամն իւրեանց որ ի պալատան: Եւ են ըստ այսմ դասակարգեալք:

Ա· Տարիւ սահաեթիւլ չէրիֆէ ազասը: — Նեբքիշնակետ, որ ունի զաստիճան միւշիրի, և միշտ կարգի յարիրկեցի սևոց. ունի զպատիւ վերատեսչութեան մզկիթացն մէբքեբէի և մէհմենէի, և է գլուխ ամենայն նեբքիշեացն արքունի կանոնացն: Նեբքիշնիքն են սպասաւորք արքայի ի կանոնացն, և են նոքա եւս աստիճանաւորք:

Բ· Խամի էվվէլ Հազրեթի չէհրիեարի: — Երէց կամ Մաթրանապետ (Aumônier) արքայի ի յառաջակայիցն Րումելի գաղէքեսրի, որ ունի զնայն աստիճան և պատիւ. Սա յատուց ուրբաթու ըստ կրօնական պաշտօնին առաջնորդէ արքայի մատուցանել զաղօթս ի մզկիթին և զերկրպագութիւն: Է և այլ ոմն երկրորդ սորա, խամի սանի կոչեցեալ, որ աստիճանաւ սորուն է քան զառաջինն, և ունի զպատիւ յառաջադաս մոլլայի:

Գ· Սէր դուրանի հազրեթի չէհրիեարի: — Սինեճկատէտ առաջին· ունի զաստիճան և զպատիւ փէշրիեի· և է իշխան պալատականացն, և տեսուչ դորոց նոցին: Ընդ տեսչութեամբ սորա են ամենայն իրք որ սեպհականք իցեն անձին արքայի, զոր օրինակ ընտրութիւնք և նորոգութիւն արքունեաց, որ ըստ օրէնս ծախք, և ծախք հանգրեցից և այլոց կարևորաց կանոնացն, և պահապան թէնիսպահ զրաց և երաժշտաց· և սեպհական պաշտն նորա է իհաւ ունել պահպանութեան կենաց արքայի: Դարձեալ և սա ունի զոմն երկրորդ դուբանա՝ միրկիլիյի աստիճանաւ և պատուով· և այլ ևս դուբանպէք գոն, որք երբեմն լինին ըստ հաճոյից արքայի չորս կամ հինգ, և ունին զաստիճան և զպատիւ միրի ալայի:

Դ· Մասպչին հէսէյդան պաշ քեաթիպլի: — Ասա՛ղին քարտուղար, որ է խորհրդեան գրիչ· ունի զպատիւն աստիճանին կարգի աւագորդրոյ դրան գրչաց (խալէմի)· պաշտօն սորա է գրել զամենայն հրամանս արքայի, և զամենայն գրուածս հրամանաց և պատասխանեաց եթէ առ գուռն և եթէ առ այլ աւագ պաշտօնակալս առաքել առ օրին· զի ի գնել սորա զնոր կնիք ի վերայ պահարանի թղթոցն՝ յայսոնի ընշանակ է թէ ի հրամանէ արքայի և նորա հաճոյ թեամբն է այն ծառայի: Ունի սա սասարս ընդ իւրև ի գործ սպասաւորութեան գպիրս չորս, որոց գլխով ի գրչաց գրանն, ունին զաստիճան երկրորդի կարգին:

Ե· Թաքտճան գրուածոց օտար աղգաց, զոր է երբեք զի կացուցանեն ի զինուորական կարգ, ի հրամանգելոյն յԵբերայս: Զարդիս ունի զպատճանն ոմն ի ֆէերիս փաշայից:

Զ· Մասպչին հիւմայուն միւտիր: — Ցնոսս տպագրի պալատան· երկրորդ աստիճանաւ· պաշտօն իւր է ամենեսեան և բարեկարգել զնախագիրսնոս տպագրեաց· և է իբր տեղակալ առաջնոյն սենեկապետին:

Է· Թէլթխոճի էվէլ: — Թղթաառար կամ սուրհանդակ

(1) Օսմանեանք ղտերութիւն իւրեանց ոչ եթէ մահմետական տէրութիւն համարին իբրև զՄարգ, և այլն· այլ տէրութիւն Մահմետի որ յատեանն կալոյ է աստեն· և ըստ մտաց նոցա տէրութիւնն իբրև Օսմանեան տէրութիւն կարէ կործանիլ, բայց իբրև տէրութիւն Մահմետի ոչ երբեք:

(2) Մէհմետ, Մէհէմետ, Մահմետ, և Մուհամմետ, Թեկսէտ և զնոյն նշանակիչեն, բայց Մահմետ և Մուհամմետ զբրենագրի միայն կոչեն:

արքային. որոյ է տանել զհրամանագիրսն ընդ արքային և՝ զդաշտան գրուածն արքունի առ վրացն կամ մեծ էսպարզոն, և զայսպարարութիւնն խորհրդա-բանին. և զգրութիւնան եկեալ ի դահլան աշխար-հաց տանել ի գրանէն առ արքայ : Ոչնի և առ զերբ կրօդ ոմն տասար իւր և օգնական :

Ը. Քաւուհնոյ քառասի : — Պաշտօն սորա է տա-նել զառանձին հրամանագիրս և զբանս արքային առ վրացն և առ աւագերեսս տերութեանն : Զար-ձեալ և սորա է երկրորդ ոմն :

Թ. Լաճապալ ամբրէ մեծարի : — Ախոռապետ, յորոյ ի ձեռն են ամենայն կազմածք ձիոց և կառաց արքունի :

Ժ. Քափուճըլար քէթխիւտասը : — Վէրտաեսուչ դռնապահաց :

ԺԱ. Խաղնէի հիւմայուն պաշ վէքիլի : — Տեղապակ դահնձապետի յառաջին կարգի. ոնենկասկա է սա արբ-քայի ի կանացոյն, և երկրորդ պատուով յետ ներ-քինապետին, և է իշխան ներքինեացն. սոքա լինին եր-բեմն ըստ հաձոյից արքային ի միոյ մինչև ի վեց. և կոչին Մուսայիվ տղաքարը, այն է սպասաւորք արքասորբաբք:

ԺԲ. Մէհտի իւլեայի սալճանաթի սէրհէ պաշ ա-ղասը : — Ես մի ի նախապահ ներքինեաց. առաջնոյն սորին է տոգիս քան զառաջնոյն. և պաշտօնն սէրհէա-պետութիւն մեր արքայի. ընդ իշխանութեամբ նորա են ներքինիք մարն :

ԺԳ. Խաղնէի հիւմայուն քէթխիւտասը : — Գանձա-պետն մեծ յառաջին աստիճանի:

ԺԴ. Պաղի սատեհիւլ ալիէ սալասը : — Իշխան ա-ռանգատանն ուր պահին գրօշն և հեղք ի մարուացն և աքեմն (խրտխայի չէրիք) Մահմէտի :

ԺԵ. Խաս օտա քէթխիւտասը, և խրտխայի սատ տէք սէր հատէմէսի : — Սենեկապետ ատանդատան և դղօվս սպասաւորաց տանն այնորիկ :

ԺԶ. Խաղնէի հիւմայուն պաշ քահէխլի : — Դերվ-բապետ դանձուցն արքայի :

ԺԷ. Եամլերի հարսկ : — Թնդնապահք արքունի, որք են ուխ անձինք յայլ և այլ աստիճանաց զինուորա-կան կարգի, յորս է գնդապետ մի հեծելազօրաց (Սիվլար միրի ալայը), և մի ոմն Սիվլարի ալայ էնինի, երեք Սիվլարի զօլ ալասը, մի ոմն Էրբեանի հարպ պին-պաշի, երկու փխտահ ալայ էնինի. և ամենեցուն սո-ցա են հեծելազօրք և զօրականք մինչև ի Զավնէշն :

1210. Ամենայն իրք պետութեանն կատարին ի ձեռս խորհրդական առնէից, զոր ինքնագիծ հրա-մանաւ Թագաւորին հաստատեալ դնեն ի գործ. քանզի իշխան է Թագաւորն միթէպ զխորհուրդս խոր-հըրդականաց, և ըստ կամաց նոցուց փոփոխել և բառ-նալ զպաշտօնս ամենայն պաշտօնակալաց և առնելոյ-ցաց օրական և զբնկանացն խլամէ կոչելոցդ :

Որովհետև Թագաւորն է պետ կրօնին Մահմէտի և պետ Թագաւորութեանն, ունի երկուս փոխա-նորդս. մի ԶՔէչխ-իւլ-Իսլամն, որ է գինապետ՝ դլուխ իւլամայիցն. և իւր օրինապահ կրօնական կարգաց և օրէնսգրութեանցն Մահմէտի, այն է Ֆէթհէյի չէ-բիքի, և իւր գաւառաւր ի գաւել ժողովուրդն և տալ վճիռս ըստ մահմետական օրինաց : Ընդ տեսչու-թեամբ սորա են ամենայն մոլլայք, նայիպք, քա-զիպք, խմամք, մուֆթիպք և մուեզզինք, մուֆէթ-թէյքն և վաղապէն և ֆէթհվա էմինին :

Երկրորդ ընդարաքսին, այս ինքն զնայպերան մեծ կամ զԱլգուն, իւր փոխարքայ· ն է իշխան և տրա-մանատար ներքին և արտաքին գործոց, և տեսուչ ամենայն իրաց պետութեանն, և կարգաւորութեան եկամտից և ծախուց և զբոլութեանց ցամաքի և ծովու. հսկէ իրաւանց ժողովրդեանն, և քննէ զնորհուրդս խորհրդականացն. վարձաւորէ զարժա-նաւորս և պատուհասէ զանցաւորս ըստ օրինաց սահ-մանագրութեանն, ի դիմաց արքայի գործելով զամե-նայն. յայն սակս կոչի Ա.էքիլն մուխթալք, և կրէ զնո-ւնիք արքունի: Երկոքին սոքա, այս ինքն դեներան և վքուէլն, են համամասնիք միմեանց և գերադոյն իշխանք պետութեանն յետ արքայի, մին ի քաղա-քական իրս, և միւսն ի կրօնականս և ի հաւատոյս :

Իակ ըստ դիւանական կարգի (թէշրիֆաթ) յետ սաղարաղանին զառաջին ոունին զարձ պատուոյ այնք ի կուսակալաց, որ ընդ կուսակալութեանն իշխանու-թեան ոունէին և զզաստիւ փոխարքայութեան առան-ձին միոյ մասին պետութեանն, որպիսիք են կուսա-կալքն փոխարքայք Եգիպտոսի, Թունուզի, և այլն :

1211. Ցետ սոցա են աւագ որեար պետութեանն որք կոչին Ա.իւթէլեյի սալճանաթը սէրհէ, այս ինքն բարձրագոյնք իշխանք և պաշտօնեայք մեծամեծ գոր-ծոց տերութեանն. որք են,

Ա. Սէրասկէրն մեծ. որ է ընդհանուր հրամանա-տար ամենայն զօրացն ցամաքի :

Բ. Քափտան փաշա : — Ծովակալն մեծ, ընդհա-նուր հրամանատար նաւատորմին և ծովային զորաց. յորոյ ի ձեռն յանձնանէին ամենայն ծովային էրք. և է վերատեսուչ ամենայն նաւաշինութեանց որք են ի կղզիս և ի սահմանագրութիս :

Գ. Ռէչլիղի ահչեամի սալիէ : — Կախտաքչին արքա-րութեան գերագոյն տանտէրն, ուր քննին ամենայն էրք ներքին գործոց, և բոլոր ժողովրդեանն և կարգ տեսչութեան կուսակալաց արտաքին գաւառաց. և հսկէ իրաւանց ժողովրդեանն ըստ օրինաց կրօնին և սահմանագրութեանն նորոց :

Դ. Խարճիկ նազըրի : — Վերատեսուչ արտաքին գործոց ընդ ամենայն պետութիւնս վերաբերելոց ըստ իւրաքանչիւր դաշնագրութեանց. և գործել է տե-սուչ ազգային գործոց ամենայն հպատակաց տերու-թեանն որք լինին հնազանդեալք օրինացն Մահմէ-տի. ունի ընդ իւրև հիւպատոսս յամենայն տեղիս :

Ե. Մալիէ նազըրի : — Գանձապետ և համարակալ եղեալ և մահց գանձուց պետութեանն. ունի ընդ իւրև ի-բրև խորհրդական և օգնական երկուս համարակալս, զմին եկամտիցն Ասիոյ մասին, և զմիւսն Բումելիի· ընդ որս երկոցունց Մուհասէպէճին (հաշուապար) գովիրք, և ըստ կարգի եղելոյ գալապակցին և գե-ղերք ուրոյն գործոց աշխարհին : Բայ ի սո-ցունց է և առեանն Մալիէ մեջլիսէ, ուր քննին ամենայն առարկայ և հաշիւք գանձատանն, և հաշուետուքն արտաքին գաւառաց առաքեալք ի կուսակալաց աշ-խարհացն այնոցիկ, և տուեալք ծախուց բանակաց,

և այլոց արքունի դործակալաց, յորոց առաքին ի ձեռս համարակալացն և հաշուաբարացն և դպրացն կարգելոց ի դանձապետէն և ի ժողովոց նահանդացն։

Սոքա հնդէքին համալսարանք են իշխանութեամբ և զօրութեամբ, և ձեռն նոցա ձգի ընդ ամենայն տեղս տերութեանն, և ունին զառաքին տեղի ներքին քոյն իսկ խորհրդարանի պետութեանն՝ որ կոչի Մէճլիսի խան։

Ի նախարարացս եթէ ոք յառաջադոյն սատրազամ էիցէ լեալ և կամ սեբասկէր, և կամ եթէ փեսայ էիցէ արքայի, և ասպա Թէսլէա ի սատրազդոյն ինչ գտանիցէ պաշտօն, նախապատիւ է ի հանդիսի։

1212 · Ալլ գիտել պարտ է աստանօր, զի ամենայն աստիճանք պատուոյ և իշխանութեան զինուորականին յարմարեալք են, վասն որոյ և զինուորականն նախադաս է քաղաքականին, և քաղաքականն կրձնականին։ զոր օրինակ՝ Ֆէրիք ի զինուորականն, Րիւթպէկ իւլա ի քաղաքականն և Գաղէսքէր ի կրձնականն համապատիւք են միմեանց, բայց զինուորականն միշտ նախադաս է։ ի Ճէքրիա տեղեկութիւն ասացելոցս, ահաւասիկ դնելք առաջի զբեսին կարգս աստիճանաց պատուոյ հանդերձ համեմատութեամբ նոցին ընդ իրեարս։

ՋԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆՔ	ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆՔ	ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆՔ
Միւշիր, Եռաթուղ } Փաշայք Ֆէրիք, Երկաթուղ } Փաշայք Լիւա, Միաթուղ } Փաշայք	Վէզիր, րիւմէկէ պալա	. . . . .
	Միրիմիրան, րիւմէկէ իւլա	Գաղէսքէր
	Միւրիւէ իմէրա, րիւմէկէ սանի միւէմէյիզլի	Սատմոզլ փայէսի
Միրալայ	Րիւմէկէ սանիճ, ըմեամոզլ ամիրէ	Մէքքէ փայէսի
Գայմագամ	Րիւմէկէ սալիճ, քարուճու պաշը	Մոլլա
Պիւյպաշը	Րիւմէկէ բայրա	Միւաէրրիս
Գէզ աղասը	Րիւմէկէ խամիճ	Գասը

Միւշիրք ի հանդիսի ուղին ի վերայ գլխարկի իւրեանց ի ճակատուն ոսկերչին և անդամանդեայ կիսալուսնաձև գաղնի և ի միջի Թուղա և գնան պաշտօնի իւրեանց, որպէս սէրասկէրն՝ զաբեդաին, Թոփհանէ միւշիրն՝ զՊիդաճօթ, և այլն։ Ըստ սովորութեան միւշիրք ի հնգազգէ նաւակս գնան ընդ ծով, և ի նշան որոշիչ նոցին պատուոյ են միշտ ընդ նոսա տասնապէսք (չավուշ) կրկին, հրացանս ուսն նեղով ի ձեռին։ Ֆէրիք փաշայք ունին երկուս տատասկս, այլ առաջ հրացանի։ իսկ լիւա փաշայք մի ևեթ ունին տատասկս անչրացան։

1213 · Չինի սոցա իբր երկրորդական համարեալ աւադանին · որոց տասիճանք են բարձր, կոչեցեալ Րիւմէկէ պալա, և են՝

Ա · Սասրի ալի միւշէկլարի։ — Խորհրդական և օգնական վզիին, և համարի փոխանակ եպաքոսին · զի ամենայն գէր խորհրդոց, կանոնագրութեանց, բռնադրոյ և յայտարարութեանց մեծի և փոքու տաեներ կալցան՝ ի ձեռն սորին աւանդին և կարգադրին · և առ պարտ անպակաս գտանել ի գրան, թէ և եպարքոսն չգտանիցի։

Բ · Էվքաֆի հիւմայուն նազըրլի։ — Վերատեսուչ եկամտից և ծախուց սեպհական կալուածոց արքայազնին մզկեաց և այլոցն և աղքատանոցաց, և առ հասարակ ամենայն կալուածոց որք են ի մասնաւոր պետս ժողովրդեան մեծի և փոքու · քանզի յատենէ սորա վճարին առ և ծախք տանց, պալատից, հրպակաց, արտարիից, և այլն · և ի նմանէ ընդունին զմուրհակս սեպհականելոյ գնսին · և ունի առեան ուր դատին և քննին վէճք գնալուածոց · զոր ձեալ ի կողմանէ արքային է անտես մզկեացն որ ի Մէքքէ և ի Մէտինէ, ի հոգալ զպետս նոցին և ինամել զնկեալսն ի կողմանց անտի · ունի ընդ իւրև գանձ, կոչեցեալ խազինէ էվքաֆի հիւմայուն։

Գ · Խազինէճի հասաս նազըրլի կամ Ջազպհանէճ նազըրլի։ — Տեսուչ գործերացոյն, և է տեսուչ սեպհական կալուածոց և եկամտից արքային և տեսուչ ծախուց արքունի հոգաբարձուին։

Դ · Թէճաբէճէ նազըրլի։ — Տեսուչ լրաց վաճառականութեան · ընդ իշխանութեամբ նորա է ժողովել վաճառականութենէն (Մէհթէսիբ Թէճաբէճէ), ուր գասին վէճք վաճառականաց և արհեստաւորաց, և է ինչն նախագահ ժողովոյն · գործէալ տեսուչ է չինուածեան հասարակաց ի մայրաքաղաքին և չորեքասան ձանեսյս · և ունի մանաւոր ժողով կոչեցեալ Մէճլիսի էսնիճէ։ Ունի զնոգ ինամոց և զարգացման արհեստից և վաճառականութեան, և առ այս կարգեալ կայ և ժողով առանձին Մէճլիսի նաճիաս կոչեցեալ։

Ե · Չաւուշիճ միւշիրլի։ — Ոը է քաղաքապետ և հսկող քաղաքին և արուարձանացն · ունի ընդ իւրև զինուորս 2,500 · ընդ սորա ինամիք է բանսի քաղաքական յանցաւորաց, և յաւուրն սորա գտանին յան-

ցաւորը և պատժին, ի մանաւոր ժողովի անդ որ կոչի Մեհենի զանաիե։

Բայց ի վիճաբանից կամ յաւադաբերոյս՝ յառաջին կարգ հնդեցուցեն և այլք երկրորդիս են և այլ վիճաբանք ի նախապատիւ անձանց, որպէս ե-թէ ի փեսայից արքային իցեն կամ ի նախկին եպարքոսաց, և կամ յաւագաց որք յորքունի ծառայութեանս վաստակեալ իցեն, կարգին ըստ կամաց արքային ի ժողով անգր խորհրդատանին պետութեան։

Ալլ զի սաորագանն է նախադահ ժողովոյս և նմին աեթե անկ է առնել զգահաբոյժին, վասն որոյ և զորս կամի ի յեռնոցս յայսցանե, զնոսին աեթե կոչէ ի ժողով։ Երկիցս գահաբոյ ժողովս յեօթնեկի, և ի նմա քննին վերսին ամենայն կարգադրութիւնք այլոց սաորնագոյն ժողովոց, յորոց զանգրծագրելսն Թագեւցեալս ինքեան մերժեալ և զընդունելեացն առնու ջնաստառութիւն յաքբայէ։

Սպքբ կալմի բարձրագոյն խորհրդարանն պետութեան ի գուռն արքունի կոչեցեալ Մեհենի խաս կամ Մահառա. և ի ձեռն նախագահի վճռորն ամենայն իրք պետութեանն ներքինք և արտաքինք ե-թէ կրծնակաք իցեն և ե-թէ քաղաքականք։

1214. Գոն և այլք որք են պաշտօնեայք և գործակալք սերուցեանն, և համարին գառաւորք և նախարարք, և որոշին չերիս գասս. ե. Սուտուրի իւլմին կամ Խւլամա (յառաջադահ օրինականաց)։ ե. Մէնասիան տիճան հիմայուն կամ Խահանձիկեանի տիճանի հիմայուն, կամ Ռէձալի տէվէճիի անձն, որք են պաշտօնեայք բարձրագոյն գրան։ ֆ. Ջաձիճանի ասկերիէ, պետք զորաց։

Սուտուրի իւլմին՝ այս ինքն յառաջադահքն յորինականաց դասէ, բաղկացեալ ի գառաւորաց և յաստնականաց ժողովոյն և գառաւարարացն Պօլսոյ, և են դասեալք ըստ այսմ կարգի. Կադզասկեր Էշխէֆն (գլուխն էմիրաց). երկրորդն գառաւորք Եւրոպակողմանն և Անթոլ (Աթաոլ և Րումելի գաղեսքերի). գառաւորն Պօլսոյ. և ին անձինք յայնցանէ որք կոչին Սուտուրի Րումելի. և ուճ անձինք որք կոչին Սուտուրի Ընտոլ. և քան և վեց ևս այնորիկ որք կոչին Սանաձել փաչէին։ Յերից ի յետին գասակարգէ օրինականաց տասա. վերաբերեալն ի գառաւորութիւնն Րումելիի, Անթոլ և Պօլսոյ, և են Թուռլ անձինք 47 Թէպէա և երբեմն առաւելուս և կամ պակասք Թիւ նոցա։

Մէնասիան տիճանի հիմայուն, այս ինքն պաշտօնեայք բարձրագոյն գրանն. բանկացեալ է ի հինգ կարգէ գրչռնի ասոիճանաւորաց, զորս կոչեն ըրիճպէն իւլա (բարձր ասոիճանաւոր). ըրիճպէնի Եվվէլ, ըրիճպէնի սանի, ըրիճպէնի սալիս և ըրիճպէնի բապո. և ասոիճանաւորքս այսոքիկ են, տիճանի տավի նազըրի, մասարիֆաթի նազըրի, Թերշհանէ նազըրի, Մէքեէպ նազըրի, սերասկեր միւշտէշլարի, ռէֆտեր էմինի, Թոփհանէ նազըրի, պէշլիկճի տիվանի հիմայուն, տիճան տիվանի հիմայուն, Թեշրիֆաթի, Թաթվիմհանէ նազըրի, ասաոլ ռէֆտերտարի, Րումելի ռէֆտերտարի, մէքեէոպ սաորի ալի, տահիլիէ քեաթիպի, խարճճիէ քեաթիպի, Թերշհանճի տիվանի հիմայուն իհԹիասպ նազըրի. և անդամքն գերագոյն ասոճնին արգայութեան, և գործք կոչ ի ցանազան պաշտօնս կարգեալք, որք հասանեն մինչև յ'200 անձինս, և երբեմն աւելի կամ նուազ։

1215. Խակ Ջասլիճանի ասկերիէ կոչեցեալքն (պետք զզրաց) կարգեալ են յայլ և այլ պաշտօնս պատշաճեալս առ գինուորութիւնն. որպիսիք են գիւրիք որք ընտրեալ են ի վերակացութիւն գինուրական գործոց, հիւանդանոցաց, գինուորանոցաց, և բերդարիւց. վերակացուն ռազմամթերից, արաբողական (Թէչրիֆաթճի) զրաց, և այլ գիերիք և լիվայք որք ի նահապետին ունին այլ և այլ պաշտօնս։ Ոչ ինչ Ճշդիւ սահմանեալ է վասն Թուոյ պաշտօնեայացս։

1216. Յօրինականն կամ ի գառաղականն (Սուտուրի իւլմին)՝ որոյ գլուխ է գենպեան, երևին երբեակ աստիճանք պատուոյ մի քան զմի բարձրագոյն, և են Միւշաղիմ, Միւհեբրիս և Մուլա։ Խակ աստիճանք կարգի ևս են երեք, որք են Գաղըի (գառաւոր), Միւֆթի (վճռատու) և Խամ (Ժողովգնպատու)։ Կան և ուսանողք կամ հաճախք որք Սոֆտա կամ Տահիշիէա անուանին, որոց աւարտեալ վկրօնական ուսմանն՝ մտանեն յայսոսիկ կարգս։— Մուհայրէթիէն բաժանի ի ստորնագրեալ այսպես. Նեվազ կամ Նայիպ, Գաղըի կամ Գառը և Մեվլոի կամ Մուլա։ Որպես և ի սորէ ի վեր երանէ ըստ այսմ կարգի. Տեվլեի, Մուհրէձէի, Գիլաոի Խամեի, Մէքքէքի միւքերրեմէ, Մէհմինէի միւհիվլերէ, Սոամմոլ գաղըսի, Ալաոոլու գաղեսքերի, Րումելի գաղեսքերի։— Խամանէթեան ևս են երեք ասոիճանիք, Գազղէմ, Միւհզղին, Խամ։ Արասքդ են սոցա Շէյիք և Տէվրիշք ի տարբեր կրնս և կարգս բաժանեալ։

Արդ Օսմանեան պետութիւնն ըստ օրինական կամ գառաղական սեաղութեանն՝ ունի վերին սաեան բազղդ՝ Ալրզ սաասր (անհնակ ծանուցման) կամ Հուզուր (ներկայութիւն) կոչեցեալ՝ որոյ նախագահ բազի գենպեան, և ստեինպլեն են Րումելի և Ընտոլու գաղեսքերին, Միւֆթեթիչքն, Գեղեմս էմինի, և վ.ագաս ֆֆէնտին, և այլ պաշտօնակալք գրան գենպեան։ Խակ ի պաշտօնատարաց բարձրագոյն գրանն՝ գառնի Տալի նազըրին։ Ալս սաեան գումարի երկիցս յեօթնեկի։

Բայց ի վերագոյն ասացելոցն են ընդ բոլոր Տաճկաստան՝ Ալեխա և յԵրզրում 24 գառաւորաց սաեթոզք Մեվլեվիէճ կոչեցեալք, և 110 սեղակալութիւնք Նեվապիէճ անուանեալք։ Ոչ են ի համարի սոցա Դանուբեան գառաւքն, զի յայսոսիկ ոչ առաքին գառաւորք։ Եւ 24 Մեվլեվիէճքն այսոքիկ են. 7 Տէվլեի, 10 Մուհրէձ, 3 Գիլաոի Խամեի, 2 Մէքքէ և Մէհմինէ։ Ընդ սեաղութեանց գառաւորացս են բազմապատիկ սեղակալութիւնք (Նեվապիէճ), զորս կարգեցք յառաջիկայ. յառաջնում գառազանի որ ի ձախմէ գնելով զՄեվլեվիէճս (գառաւորութիւնս) ըստ կարգի ասոիճանաց, և ի գառազանն որ յաջէ գնելով զնեվապիէճս (սեղապահութիւնս)։

	ԴԱՏԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԱՑՍ Է ՄԵՎԱԼԵՎԻԵԹ ԳԱՄ ՄՈԼԼԱ			ՆԱՀԱԳ	ՏԵՂԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆ ԱՑՍ Է ՆԻՎԱՊՈՒԹ ԳԱՄ ՆԱՑԻՈ
1	Մէքքէ	Ասիա	Ա. Կարգ	. .	
2	Մէտինէ	Ասիա		. .	
3	Շամ	Ասիա	Բ. Պէյտաի Խամէ	2	Երբքիւբ. Պասրա։
4	Մըսըր	Աֆրիկէ			
5	Պրուսա	փոքր Ասիա		12	Գըլաչի Սուլթանիէ. Երտէք. Պիւէնիք. Քիւթահիէա. Գարահիսարի ապլիկ. Ան կարա. Սինոպ. Չաֆքրանպոլու. Վիքան Հէնիր. Պոլու. Իզմիտ. Գաստէմունի։
6	Էտիրնէ	Եւրոպա		4	Քըրք-Քիլիսէ. Սիլիվրի. Թէքիրտաղ. Կէ ղիլոլու։
7	Ֆիլիպէ	Եւրոպա		5	Սիլիսարէ. Րուսճուք. Վառնա. Թըռնովա. Վիտին։
8	Էյիւպ	Կոստանդնուպոլիս	Գ. Մուխրէճի	4	Թէրքոզ. Ջաթալճա. Չէքմէճէի–Քիւչիր. Չէքմէճէի–Սաղիր։
9	Ղալաթա	Կոստանդնուպոլիս		11	Պէյքթաշ և յարուարձանս Ըսկյուտարի. Իւսկիւտար. և ի մայրաքաղաքին են նայիլպ ուժ ընդ գատաւորութեամբ Սատպօլ-գաղղիի։
10	Հալէպ	Ասորիք		1	Հէմա։
11	Գուշտուի Շէրիֆ	Պաղեստին		2	Ակքեա. Համիա։
12	Քիւտահիա	Ասիա		7	Հէքքիայի. Մուսուլ. Տիարպէքիր. Մէրզիֆոն. Խարբուրդ. Արապկիր. Մալաթիա։
13	Տրապիզոն	փոքր Ասիա		4	Գարահիսարի–Շարքի. Սամսոն. Ափսու. կիւմիւշխանէ։
14	Իզմիր	փոքր Ասիա		9	Գարասի. Ազվալըք. Մաղնիսա. Կիւղլ–Հիսար. Տէնիզլի. Մէնթէշէ. Խարբերթ Համան. Այթաքիա. Թէքէ։
15	Սէրաւիկ	Եւրոպա		11	Սէրոզ. Տրամա. Պողճա ատա. Լիմնէ. Միթիլլու. Սագըզ. Ըսատաքէոյ. Ռուտոս. Գըլիպըզ. Հաներա. Գանանիկ։
16	Եէնիշէհիր	Եւրոպա		6	Ռէսլի. Կարասա. Եանիա. Պէրաթ. Էրկլի. Թուհալա։
17	Սոֆիա	Եւրոպա		8	Խալիմա. Հիշ. Սամագով. Ռէսգրէնոիլ. Իսկիւպ. Փիրզէն. Փիրլէպնէ. Պէլիզրատ։
18	Պաղտատ	Ասիա	Դ. Տէվրիե	. .	
19	Թարապուլուսի Ղարպ	Աֆրիկէ		. .	
20	Պէյրութ	Ասիա		2	Թարապուլուսի Շամ. Տաղդիե։
21	Այթիւսպ	Ասիա		2	Պէհէռնի. Ուրֆա։
22	Էրզիրում	Ասիա		4	Զըլդըր. Գարզ. Վան. Մուշ։
23	Մարաշ	Ասիա		11	Ակսիա. Իկէլի. Գոռնեա. Նիճէ. Ակսարա. Թէքտաշ. Եօզղատ. Գայսէրի. Սիվաշ. Ամասիա. Տիվրիկի։
24	Պուսնա	Եւրոպա		5	Մոսթար. Իլվճանիք. Մոնաստիր. Ըշկոտրա. Օխրի։
				110	

1217. Ամենայն վէճք և բողոք Ժողովրդեան յառաջագոյն օրինական, կամ լաւ ևս ասել, կրօնական դատաստանաւ կատարէին. բայց զնոյն բարձման Եէնիչէրեաց սկիզբն էառ փոփոխութիւն առնելոյ, մանաւանդ ի 1840 ամ. ապա և ի հաստատութենէ թանզիմաթի՝ առ՝ արական կամ վաճառականութեան վէճք դատին յատանձին Ժողովս կարգելոյս վասն այնոցիկ. նոյնպէս յարուցանին գաւառս յերեսփոխանս Ժողովս կուսակալութեանց կատարին. վասն որոյ դատարանս երկուս որոշեալ են, մին յօրինական իրս և միւսն ի քաղաքական։ Օրինականքն են ըստ վերոյ գրելոցս. իսկ քաղաքականն է նախ՝ վերին ատեանն արդարութեան (Մէճլիսի ահչէամի տալիէ)։ բ. Մէճլիսի Թէճարեթի։ գ. Մէճլիսի փօլիս, կամ Չաղտիկէ (ոստիկանութեան), ուր քննին քաղաքական օրինաց յանցաւորք։

Ի մեծամեծ Նահանգս աշխարհաց (Էյալէթին էլ վիս կամ Սանճաք) կարգին կուսակալք, որք կոչին Սանճաք վալիի, կամ Էյալէթ միւշիրի, կամ Մութեասըֆին փաշայք. և ի գաւառս (լիվա) Նոցին՝ կարգին տեղակալք կամ կողմնապետք (քայմագամ), և ի վէճական (Նահիէ)՝ ոստիկանք (մուհասըլ) և ի գեհս (քաղա)՝ դատաւորեալք (միւտիր)։

Եւ ի կուսակալութիւնս ևս են ուրոյն ատեանք Էյալէթի կամ Սանճաք Մէճլիսի անուանեալ, յորս ա. մենայն իրք վէճական կուսակալութենէն քննին. և ժողովք դումարին ի նախապատիւ արանց ի տաճկաց և ի հպատակ ազգաց։

Ցարտաքին կուսակալութենէն եօթն գերագոյն ատեանք արդարութեան. երեք յասիակողմանն, այսինքն ի Շամ, ի Տրապիզոն և ի Խէռասկինճիկար. և չորք ևս երզրուպակողմանն՝ Յէրքինէ, Յէնիէա, ի Պօսնա, և ի Վլախիս։ Իւրաքանչիւրոցն ուրոյն են Նահագաչք կարգեալ ի Պոլսոյ ի վերին ատենէն, նոյնպես և ի Մալիէ Մէճլսէն համաձայնք։

1218. Որովհետև ամենայն իրք և գործք և գատաստանք յանձանձին տեսչութեանք Ժողովոյ ի Պօլիս, ուստի այժմ հաստատեալ են հնգետասան ժողովք, ուրոյն Թուելով և զնորընդարան տեղութեան և զվէճիսի խան և զատեանն բոլորոյն։

ա. Մէճլիսի վալիս ահչէամի տալիէ։ — Գնա գագին և վերին տաճան արդարութեան. կազմի ի միոյ Նախագահէ, յերկուց միոյնէ ի չորս միաչիւռաց, յերկուց և յերից վէզիրաց և ի միոյ միաժխիէ և յերից տաճ. Նագպայց, ի 10 կամ 12 տասնեմեասուորաց և յա. կանաւորաց։ ընդ ամենայն լինին ի 20, և երբեմն ի 22, կամ յառաւել և ի նուազ անձանց։ Ասա քննին զամենայն իրս ներքին գործոց, գատեն զբողբս Ժողովրդոց և զընթացս արտաքին կուսակալաց. Ժողովս հսկէ և պաշտպանէ զվարուցիս Ժողովրդեանն թէ ըստ կրօնական և թէ ըստ նորոգ տահմանադրական (Թանզիմաթ) օրինաց։

Ասա գումարին ամենայն տաճնակաչք և պաշտօնեայք խորհել և ցուցանել զկարևորս պաշտամանս իւրեանց, և կազմել ի կարևոր իրս մասնաւոր Ժողովս առաժամանակեայս ի քննել և հասու լինել ճշմարտութեան։

ր. Մէճլիսի մարուհիը ումումիէ։ — Ժողով հասարակաց կրթութեան և յառաջադիմութեան գիտութեան և զարգացման լեզուի. կազմեալ իրը ի քան չերեսիէ և ի նախապատիւ արանց և ի միոյ ա. ռենագպռէ, որոց հոգաբարձու են վզնուին, և արգարութեան տաճնին նախագահն և արտաքին գործոց վերատեսուչն։ Նախագահ Ժողովոյս է ոմն ի նախագահ օրինականացն (իւլեմայից), և յամենայն եօթնեկին երկոցս հատաքին ի Ժողով, որոյ տեղին է ի բարձրագոյն գրան։

գ. Եէնիչէրիին տահիչ։ — Ժողով գիտնոց բաղկացեալ ի 40 արանց երեսելեաց և ի նախարարաց և յօրինականաց, որք հսկեն բարեկարգութեան և յառաջադիմութեան գպրոցաց և զարգացման տամանեան գպրոցեանն և այլոց գիտութեանց։

դ. Մէճլիսի մալիէ։ — Ժողով յարգագս եկամտից և ծախուց տերութեանն, կազմեալ ի 20 և 21 արանց. ուր քննին տուեալքն և յայտարարութիւնք ի դրանէ սպարատներին և ծովակալին և Թնդանօթաձիգ զբաղպետին, մայր հաշիւք գանձարանին և հաշուետուութիւնք առաքելոց յարտաքին կուսակալութենէն. Նոյնպես և տուեալք ծախուց բանակաց որք առաքին ի գրանէ սպարատներին, որպէս և ի գործակալաց. որոց վասն կարգեալ են հաշուարարք (մուհասեպէճիք) և գործք։ Նախագահն է սպարատներին։

ե. Մէճլիսի սուրսի չուրսի ահկերիէ։ — Ժողով զի նուրսական տեսչութեան. ուր կարգագրին իրք զինուորական պիտոյից, վարձառ, թոշակաց, հանգերձից, բանակատեղեաց, և այլն. և գումարի յ'18 և ի 20 անձանց ի զինուորական դասուց, և ի միոյ միաժխէ և յատնագպռյաց։

զ. Մէճլիսի պահրիէ։ — Ժողով վասն ծովային զօրաց և նաւատեաց, և վասն պիտոյից տեսչութեան նաւահայանին և նաւահանգստից։ Ցերեքտասան արանց նաւատեաց և ձարտարապետաց նաւահայանին և ի միոյ միաժխէ և ի գպրէ։

է. Մէճլիսի Թահխանէի ամիրէ։ — Ժողով յարգագս տեսչութեան իրաց Թնդանօթաձիգ զբաց. այս ինքն բերդագրելից և երկուց նեղուցացն, և պատերազմական կահուց և կարասեաց. յոլով անձանց զինուորականաց, ի միաժխէ և ի գպրէ գումարեալ։

ը. Մէճլիսի զապտիէ (փօլիս)։ — Ժողով վասն պահպանութեան քաղաքին և արուարձանեացդ, յերեսուն և երեք արանց, ուր քննին ամենայն յանցաւորք քաղաքական օրինաց։

թ. Մէճլիսի սըհհիէ կամ թահաֆուս. — Ժողով վասն քառամսօրեայ զգուշութեան կամ մաքրարանին, վասն համբրէն երկրին։

ժ. Մէճլիսի Թըսպիէ։ — Ժողով բժշկականութեան։

ժԱ. Մէճլիսի Նաֆիա։ — Ժողով վասն օգտակար իրաց հասարակաց և վասն զարգացման արհեստից և վաճառականութեան. անդամքն են քսան Թուով։

ժԲ. Մէճլիսի Թիճարեթի։ — Ժողով վասն առևտրական իրաց և վիճից։

ժԳ. Մէճլիսի Էվկիաֆ։ — Վասն բարեկարգութեան չինուածոց և ձարտարապետաց գաւառքնութեան։

ՃԻ. Մէձլիսի Հասր կամ Ձլիւասի — Վասն յաղագս հաստատելոյն անկոց և երկրագործելոյն։

ՃԸ. Մէձլիսի Մասէն — Ժողով քննութեան հաճելոց։

Ընդ կաճառարդս ոմանց ի հնգետասան ժողովեցս աստի, այն է՝ ի ժողովս Մէձլիսի մալիէ, Մէձլիսի զապտիէ, Մէձլիսի նաֆիաս, Մէձլիսի Թիճարէթի, Մէձլիսի զիրաաթի, Մէձլիսի Կսիկէ՝ գոանին և քրիստոնեից ոմանք։ Իսկ ի Մէձլիսի սրհկիէ, Մէձլիսի Թրպպկէ, Մէձլիսի մասէն, մեծաւ մասամբ ի քրիստոնէից անտի են անգամքն, որպես և Լիհնիսմէնի ասացիք ընդարձակ կամ արտաքին։

1219. Պետութիւնն Օսմանեան, որպէս ասացաք, յերից դասս կարգեալ է զպաշտօնակալս. և եւրոքաղաքական են ասոքիսքն կոչեցեալք մի քան զմի բարձրագոյն։ Առաջինն՝ Օրինականաց դասուց կարգ, որոց ասոքիսնք չորք են։ Բուռվէի, Ալեաոզ, Սոամպէլ, և Մոլլայութիւն (Մեվլավա)։

Երկրորդն՝ Բարձրագոյն գրան պաշտօնէից դասուց կարգ. որոց վեց կարգ են։ Միւշիր, Րիւմէլիէի Իւլա (բարձր), Րիւմէլիէ Եվվէլ, ասկր, ասկեա, բասվի (այս ինքն ասոքիսն առաջին, երկրորդ, և այլն) և ընդ ամէն իւրաքանչիւր ասոքիսնոց կան միջակայինք կամ հետևակք (Միւհէկմիյիզ), այս ինքն ընդ ամէն առաջնոյն և երկրորդին, ընդ ամէն երկրորդին և երրորդին, և այլն։

Երրորդն է Չինուորական դասուցն կարգ. որոց են կրկին ասոքիսնք, քաղաքական և պատերազմական։

Պաշտօնեայք, բարձրագոյնիքն կոչակաւք և պետք աշխարհաց և պաշտօնեայք գրանն որք Միւշիր առնանին և Փաշայք, Միրիմիրանք, Գայմագամք, Քեա փուհլի պաշիք, են ի քաղաքական կարգէ. իսկ պատերազմականքն են ի միւշիրէ սկսեալ մինչև ցասնիասպետն ըստ կարգի և գասաւորութեան զինուորական օրինաց, որք ըստ եւրոպական զինուորութեանց կարգեալք են։

1220. ԿԱՐԳԱԻ ՊԱՏՈՒԻՈՒ — Գոն զարգիս և ասպետութեան կամ պատուոյ կարգք, և են բաժանեալ ի դաս դաս. զառաջինն կարգեաց Մուհ. Մահմուտ, և եգ ասոքիսն մի քան զմի գերագոյն, և կոչեցան Նշանի Իթթիֆաղ, Նշանի Խմիսաղ Չաթինէ Մախսուս. և յորինեալ էին ակամբք յերիւրեալ մի քան զմի առաւելութեամբ։ Իսկ ի 1852 զպետիկ յետս առեալ յասպետացն, և Տասառեցան փոխանակ նոցին նշանք ի ղեկտս. յայիժամ և չքանշանքն և այլով օրինակաւ փոխեցան, և նորանոր կարգք և պայմանք եղան։

1221. ՉԻՆՈՒՈՐԻՈՒԹԻՒՆ ՅԱՄԱՒԻ ԵՒ ԴՈՒՎԱՒՐ. — Յամաքային և ծովային մարզիկ զորէն Օսմանեան պետութեան Մուսաղաֆ կոչեցեալք, ժողովին վիճակելոցն կեցուցեալք (քուրսի) ի գաւառաց, և ի վեց բանակս բաժանեալ են. Խասս օթասուս. Տէր Սասանէի օթասուս. Բուռվէի օթասուս. Ալեաոզու օթասուս. Արաղեհան օթասուս և Խրթ օթասուս։ Չէն ի կարգս բանակացն և այլ 10,000 Թըրգանաձիգ զորք հետևակք և ձիաւորք, որք կազմեն գունդ առանձին ընդ հրամանաք Թոփհանէ-մուշլիրի և ունին զսահմանութիւն Տարսանելեայ և Վասպորականի։ Թիւ պատրաստական Թոշակաւոր զօրացն գումարի ի 116,600. Նոյնչափ ևս Իեսիֆ կոչեցեալքն, այս է՝ անձնոյակք զօրականք ի պահեստի. որք պարտական են հինգ ամ ծառայել տերութեան Թոշակաւ, և հինգ ամ ևս անձնոյակ ի հայրենիսն իւրեանց. և պարտին յամենայն երիս ամիս մեանգամ գնալ ի զօրաւորին և ընդ մարզ անցս նել. և ի պահանջել հարկի պարտին երեքամ ի բանակն իւրեանց առանձին իւրն զինուորս։ Վասն որոյ ամենայն զօրք ցամաքին ընդ հետեակ և ընդ հետևակ հանդերձ Թրգանաձիգ և պահեստի զօրքն գումարին ի 233,200։ Ցառաջնորդս սոցա և ի մարզիս են և ի Բրուսայ և ի Գաղղիացւոց։

Բայ ի վերից ասոնէ՝ ի Պոլիս և ի բերդօրայս գտանին իբր միոյ բանակի զօրք և զօրավարք և պահեստք և նահապետք, և կոչին աչքերա պուլուկն էմրի սակերիէ, և Թոփճու, լաղումճի, քումպարաճի, խասիհքեամ ալայի, իչմելեքճի ալայի, պահակ, և մեքհեկուլ Տարսիէ, և երկրաչափք, և ասկերի միհմմաճի Տարսիէ (ռազմամերիոց) և նահապետիկ զօրականք և զօրավարք որք կոչին, ասկերի պահրիէ. որոյք ընդ ամենայն զօրք տերութեանն լինին մեռազմաչի և րեսիֆ 253,000։

1222. Իսկ բանակատեղիքն են.

Բանակատեղի Խասասյի՝ Լիսկիւտար, և զօրանեստ՝ ի Չիհանճիա, ի Մահիա և ի Գիւմահանա, և այլն։

Բանակատեղի Տէր Սաատէթի՝ ի Պոլիս, և զօրանեստ՝ Ղալաթա, Եօզկյուղ, Խարիսե, Խասկիւղ, և այլն։

Բանակատեղի Բուռվէիի՝ ի Մանասթր, և զօրանիստքն՝ Սկօտրա, Եանեա, Սօֆիա, Սիլիստրէ, և այլն։

Բանակատեղի Անատոլուի՝ ի Խարբուի. զօրանիստքն՝ Տիարպէքիր, Մէրզին, Էրզրում, Պիթլիզ, և այլն։

Բանակատեղի Ասորեստանի՝ ի Շամ. զօրանիստքն՝ Հալէպ, Գերուճ, Աքբա, Մուսուլ, Թաթարազըսլի Շամ, և այլն։

Բանակատեղի Իրաքայ՝ ի Պաղտատ, և զօրանիստքն՝ Հիլլան, Սիլիհա, Թարագուլուի Ղարպ, և այլն։

Ցիւրաքանչիւր բանակատեղին կարգեալ են ժողովք զինուորական տեսչութեան (Օրտուի հիւմայուն Ջէնկիսի). և ունին ուրոյն նախագահ ի Փերիգաց, և միւսիվիի և գործ, ընդ ամենայն ուճ անձինք։ Եւ իւրաքանչիւր բանակացն միւշիրք որք և անուանին սերասկերք ուրոյն են ի միւշիրաց կոչակալութեանցն։

Իւրաքանչիւր բանակ կազմի ի միոյ միւշիրէ, կամ ի սերասկերէ, յերկու փերիգաց, յերիք հետևակ (փիւսէ) միրլիվլույից, յերկուց հետևակ (սիլսիլե) միրլիվլույից և ի միոյ Թրգանաձիգ միրլիվլույէ. և ի միոյ րեսիֆի միրլիվլույէ. և ի ներքոյ զօրավարութեան սոցա 11 գունդ (ալայ) Թոշակաւոր զօրաց (մուաղաճի) գումարին. և 11 գունդ պահեստի զօրաց ի հայրենիս իւրեանց։

Բայ յայսոցիկ բանակացն՝ ի Լեգիպտոս, ի կար-

քեզոն (Թունուղ) բանակ զրաց և առաջաստաւոր նաւք պատերազմակից, և ի նորումս ևս և ի պարս։

Ծովային զօրութիւն Օսմանեանց մի ի գլխաւորացն է ի պետութիւնս Եւրոպայ։ 100 նաւք են նորա ընդ մեծ և ընդ փոքր։ յորս նախակարգեալքն են՝ եռայարկ նաւք երկու (իւր ամպարիշ և գաւիթն), երկիայարկք ութ (իքն ամպարիշ և գաւիթ) և միայարկք (Քրկաճան) 18, որ կրեն 130–52 հրանօթս։ Իսկ երկրորդ կարգնքն են որք տանին 44–18 հրանօթս, և են, ըստ անգղիական անուանակոչութեանց, 8 քորվետք, 12 պրիկք։ Ցեօ սոցա դան և քշդերը և պռուիքը որ 14 Թուովք հաշուին։ Իսկ շղթայնաքն ընդ մեծ և ընդ փոքր 26 Թուովք են։ Ալլ ի նաւուցս կիսով չափ ի նաւաքանս կան անգործք և իբր չիսունքն միայն են ի գործ արկեալք։

Ծովային զօրութեանն 10,000 է նաւասին, որք ամ ումէ ի ծառայութեան կացեալ, այլ ևս ամս հինգ կան ի կարգս պահելոյ զօրաց (ռեսիֆ)։ Աբդուլ-Նաւաքարանին հրամանատար Ծովապետն մեծ այն է Գաբտուանը–Տէրեա (Քամիրըլ կամ Կրանա Ամիրալ)։ չետ նորա դան, ա։ Պահրիե–Փէրիգե (Ամիրալ)։ բ։ Գաբտուանէի–Հիւմայուն (Վիս ամիրալ) որ ունի զղաուիւ լիվա փաշայի, ի։ Բաղրնայի–Հիւմայուն (Գրնդր–ամիրալ) որ է աստիճան լիվա փաշայի։ ի։ Թիւրէ–Հիւմայուն (Գումտաոր) որ երբեմն ունի զղաուիւ փաշայի և երբեմն վիրալայի։ Իսկ սորունդքդն աստիճանքն բստ ցամաքային զօրացն յարմարեալք են։ Գան ի ծովային զօրուն և 400իւ չափ քրիստոնեայք որ ի սորին կարգի կացեալք ի տասնապետութենն ևեթ յաստիճան կալեն վերամառնալ։ Գոյ և ժողով առանձին ծովային տեսչութեան որոյ նախագահ է փէրիգ ոմն և անդամքն են ի փաշայիցն և ի միրալայից։ Ի նաւասին են և անգղիացի պաշտօնակալք ունելով և զպատուոյ աստիճանն փէրիգ փաշայի, լիվա փաշայի և միրալայի։

Տեսչութիւն սուրհանդակաց (փոստա) կանոնաւորեալ է, թէպէտ և ոչ հաւասար Եւրոպական տերութեանց։ այլ բան բաւականին յորոշեալ ատուրս ելանն և մտանեն։ Ի ցամաքի բաժանեալ է յասխակողմն, յեւրոպակողմն, և ի բաթելնակողմն ի զանազան Թես առաքնորդեալք։ Ասպէս և ի ծովս վասն Աբաթիոյ՝ ի Պերսէթ, և վասն Ափրիկոյ՝ յԵգիպտոս, և վասն Ասիոյ՝ ի Տրապիզոն, յԻզմիր, և վասն Եւրոպական Տաճկաստանի՝ ի Գալաս, ի Սելամնիկ։ Բայ յօսմանեան սուրհանդակաց՝ ընդ ծով և ընդ ցամաք երթևեկին շղթայնաք Թղթատարք յիւրաքանչիւր որոշեալ ատուրս Անգղիացւոյն, Գաղղիացւոց, Ռուսաց և Աւստրիոյ։

1223։ ՀԱՄՐ ԵՒ ՆԱԽՈՐ։ — Հասք և ելք տուրք տերութեանն համարին 350 միլիոն ֆրանգք, Թէպէտ ոչ կարեն ամ բստ ամէ Ճշդիւ Ժողովել չասնայն գաւառաց։

Հասք

Ի հարկաց (վէրկի) շէ·	220,000,000
Ի հարկաց հպատակ ազգաց (Ճիզիէ)	40,000,000
Ի մաքսից	86,000,000
Ցանուղրակի սրոց, այս ինքն ի սուրհանդակաց, ևս	150,000,000
Ի հասատատուն կալուածոց (վաքֆ)	220,000,000
Ցօրըշեալ սրոց Եգիպտոսի	30,000,000
Ցօրըշեալ սրոց գանուբեան երեք քրիստոնեայ իշխանաց	5,000,000
	751,000,000

Գրեա թէ և ծախքն ոչինչ պակաս են քան զհասն։ և են

Ծախք

Ալըֆայի (Հեզկի հէմայուն)	75,000,000
Մօրն և քերց	8,000,000
Կայսերական բանակացն ցամաքի և ծովու	300,000,000
Նաւակայանին	37,000,000
Թնդանօթարանին, վառօդարանաց, ռաղմամթերից	30,000,000
Վան հասարակաց ծախուց (քամասի, խայխմէի, սէհմի, և հասարակաց շինուածոց)	50,000,000
Ամսականք բռնկնոց և նախարարաց և այլոց պաշտօնէից	150,000,000
Ի պէտս մզկիթաց, հասատատուն կալուածոց ժառանգաւորս տերանց, և ուռնիկք	100,000,000
	750,000,000

Պարագք տերութեանն յամաց հետէ յաւելան գոյացս 100 միլիոն ֆրանգք։ Թէպէտ քանի նուազք ցուցանել, սակայն գժուարին լինի և այն, զի որպէս ասացաք, զկարգեալ հասն ոչ կարեն բստ օրինի ժողովել։

1224։ ԴՐԱՄՔ։ ԿՇԻՌ։ ՁԱՓՔ։ — Օսմանեան հաշուեդրամին է գահելիան այն է՝ չ---, որ արժէ բստ այժմեան ոսկի և արծաթի մէջիսկի գրամոյ բուն արժողութենն 0,333 միլիկրամ ֆրանգի գաղղեացոց կամ 233 հազարերորդն ֆրանգի, և բաժանի ի 40 ֆէզ կամ ֆ---ա և փուղ լերեք ս---ա կամ ա---ձ։ բայց լեռնս բարձեալ է ի միջոց։ զմեծ գուժարս հաշուեն ի ֆ---ա կամ ֆէզ որ է 500 գահելիան։ Ալժմ գէնթէ ոսկին է երկու, մինն 100 զուռուշի, և միսն 50ի, իսկ արծաթեայն է 20, 10, 5 և 1 զուռուշի։ գոն և պղնձիք 5 փողոյ և 1 փողոյ։

1225· Իսկ չափքն են երիք· մին վասն կերպասուց որ կոչի նաւ-ոչ, երկրորդն վասն բրդեղինաց որ կոչի լուհոճ-բրչէը, և երրորդն երկրաչափական որ կոչի դահէնաթ-բրչէը· Էնտաղէն բաժանի յ8 բոլոս և ի 16 ինբոնա, և է ըստ գաղղիացւոց, 0՞,6479, և չուհաճն արշընը բաժանի յ8 ըուսլս և ի 16 կերասն, և է ըստ գաղղիացւոց 0՞,6691· երկրաչափականն բաժանի ի 24 մատունս, և ի գիծս, և է ըստ գաղղիացւոց 0՞,76223։

Ի միւս ևս գ-ւ-ծ (գրկաչափ) անուանեալ· և երկայնութիւնն է 2,25 կանգնոյ երկրաչափական աբշընի· Ի և աբշ (քայլ) որ է չափ քայլի մարդոյ, և փոքու ինչ աւելութեամբ համեմատի միոյ հասարակ կանգնոյ· Տէնիմ (արտաւար) է տարածութիւն քառակուսի 40 կանգնոյ կամ քայլի չորեքկուսի· այս ինքն 1600 կանգնուն տարածութեամբ երես հողոյ։

Մղոնն սամանեան կրկին է, ցամաքային և ծովային· ցամաքայինն է երկայնութիւն 2,192 կանգնոյ, այս ինքն 1680 մեթր գաղղ· Իսկ ծովայինն երկայնութիւն կանգնոյ 1926, այս ինքն 1476 մեթր գաղղ· Ի և օ՞նաս (գծնաք), որ է ընդհանրապէս 7½ ժամուց ճանապարհ ուղտագնաց կարաւանի։

Կշռոց միութիւնն է Գ-ծ կամ Օ+++· որ է ըստ գաղղ· 1284՞՞: 825՞՞ և բաժանի ի 400 ոխրկնս· ոխրհմն ի 4 պնիս· և սէնին ի 4 չէրեկիս· և չէրեկին ի 4 ցորեան· Գանձուն է (կենգնար) 44 զբաս· գանձաթն գարձեալ բաժանի ի 100 մասն· որոյ մին Լ՞որ-կոչի, և 56:5 քիլոկրամի գաղղիացւոց համեմատի։

Ջէնի է չափ արմանաց 33 լիտր ծանրութեամբ, այս ինքն ⅓ կենգնարի· Ցարտաքին քաղաքս զանազանի մեծութիւն քիլէի, և չէ ամենայն ուրեք համաապրաչափ։

Ձնի է հչիռ փայտից և քարի· առաջինն է 176 զբաս, այսինքն 4 կենդնար· իսկ քարին 88 զբաս, այս ինքն 2 կենդնար· Իսկ չէքի ափիոնի է 176 սերհմ։

1226· ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ· — Օսմանեան պետութիւնն ըստ երից մասանց աշխարհի յորս տարածի, յերիս մեծամեծ մասունս բաժանի· եւրոպական մասն՝ կոչի Ռումելի, ասիականն՝ Անատոլու, իսկ ափրիկեանն ըստ զանազան գաւառացն զանազան անուամբ· Եւ ըստ արդի կարգագրութեան միաձուռն բաժանի ի 40 կուսակալութիւնս կամ ի նահանգս (էյալէթի էլվիա)· և նահանգք ի գաւառս (Լիվա), և գաւառք ի վիճակս (Գազա), և վիճակք ի գեհս (Նահիէ)· Նահանգապետն կոչի վալի կամ Միւթէսարիֆ կամ Մուշիր, այն է՝ Դոզ-ծապետք· Գաւառապետքն՝ Տէզդէրք (Գայմագամք) կամ Թոփկանք (Մուհասըլ)· Իսկ կարգադրողն յառաձին վիճակս տան զմեռն Միւտիր (վարիչ)։

Գաւառապետք ունին առեան վարչութեան, որոյ անդամք են գաւառուրք գաւառին, հաշարակցն և պատուաւոր անձինք ի տաճկաց և ի հպատակաց զառաձինն կոչեն վիւճուհ, և զքրիստոնէայն՝ Միւթէսէրրիֆ միւնէթ (մեծարգոյք յազգէն)։

Արդ այս են 40 նահանգք և գաւառք նոցա, նշանակեալք ի գիւանին արքունի։

ՐՈՒՄԷԼԻ

	ՆԱՀԱՆԳԻ ԿԱՄ ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ		ԴԱՒԱՌ
	ԱՆՁԱՆ	ԱԶԳ	
1	Զիրմէն	Թրակիա	Էսքրեճ · Թէքիրտաղ · Կէլիպոլ · Տիլիպէ :
2	Սիլիատրէ	Բոլղարիա	Սիլիստրէ · Րուսճուք · Վառնա · Թռնովա · Շումլու · Թուրլա :
3	Պուղտան	Մոլտաւիա	Եաշ :
4	Էֆլաք	Վլախիա	Պուքրէշ :
5	Վիտին	Բոլղարիա	Վիտին · Խալիմէ · Լոմ :
6	Նիկ	Բոլղարիա	Նիշ · Սոֆիա · Սամագով · Րէօսդէնտիլ :
7	Իւսկիւպ	Սպանիա	Իւսկիւպ · Փիլիէն · Փրիշտինէ :
8	Պէկրատ		
9	Սրիփ	Սերուիա	Գաւառքն ընդ ինքնագլուխ իշխանութեամբ :
10	Պոսնա	Պոսնիա	Պոսնասէրայ · Հէրսէք · Զվորնիք · Րիլնա · Թուզլա · Փէնալուքա · Պէհք · Եէնի վա- զար · Թրաւնիք :
11	Րումէլի	Մակեդոնիա և Սպանիա	Մանաստըր · Ըշխոթրա · Խկէնաէրիէ · Օխրի · Րէսնիէ :
12	Եանէվա	Եպիրոս	Եանէա · Պերաթ · Թըրհալա :
13	Սէևանիկ	Թեսաղոնիկէ և Մակե- դոնիա	Սէլանիկ · Սէրռ · Տրամա :
14	Ճէզայրի Պաների սէ- փիտ	Այրխկեղագեաւ կղզիք	Պոզճա (Թենեդոս) · Սագըզ · Ըսանքէյ · Ռէսոս · Մխելլու · Սուսամ · Լիմնի :
15	Կիրիտ		Գանտիէ · Րէթիմ :
16	Գըզըրըզ		Գըզըրըզ և այլն :

Ա Ն Ա Տ Ո Լ

	ԿՈՒՍԱԿԱՎՈՒԹԻՒՆՔ		ԳԱԻԱՌՔ
17	Գաստէմոնի	Պափղագոնիա	Գաստէմոնցի. Խզմիա կամ Քօճաէլի. Պօ-լու. Վ իրանշէհիր. Սինոպ։
18	Թիւռնավիտիկեար	Բիւթանիա	Պրուսա. Գարահիսարի սահիպ. Քիւթա-հիա. Պիլէճիք. Իզմէք. Պիզա. Գարա-սու. Ադվալըք։
19	Այտըն	Լիւդիա. Փռիւգիա. Յո-նիա	Խզմիր. Ըդդալա. Սարուխան. Տէնիզլի. Մէնթէշէ։
20	Գարաման	Պիսիդիա. Լիւկիա. Պամփիւլիա	Ղոնիա. Համիտ. Թէքէ. Ալայիա. Պօր-տուր. Կեվէհիր։
21	Ատանա	Կիլիկիա	Ատանա. Իչէլի. Թէրսուս. Պիլան. Գայաճ-սալի. Մարաշ. Ինջէիր։
22	Պօզօք	Կապադովկիա	Պօզըք. Ակկարա. Քանկըրը. Գայսերիէ. Ճիհան պէյլի աշիրէթի. Ճէպէլի քօլան։
23	Սվազ	Փոքր Հայք	Սվազ. Ամասիա. Զօրում. Եէնիխէ. Տիվրի-կի. Թոքաթ։
24	Տրապիզոն	Պոնտոս	Լազիստան. Տրապիզոն. Կիւնէյ. Ճանիկ. Կիւմիւշխանէ. Օրտու. Գարահիսարի-Շարքի։
25	Էրզիրում	Հայաստան	Էրզէրում. Զըլըզը. Ղարս. Պայազիտ։
26	Քիւրտիստան	Հայք. Կորդք	Մուշ. Վէրսէմ. Տիարպէքիր։
27	Հէքքեարի	Հայք. Կորդք	Վան. Մէրտին. Ճէզիրէ։
28	Թարբուրդ	Մոփք	Խարբուրդ. Մատէն. Մալադիա. Բէհէս-նի. Ագրաղիր։
29	Հալէպ	Ասորիք	Հալէպ. Այընթէպ. Ռումգալէ (Հռոմկլայ). Քիլիս. Պիրէճիկ. Ուրֆա։
30	Սայտա	Փիւնիկէ. Պաղեստին	Սայտա. Թարապուլուսի Շամ. Լաոդիքէիա. Աքքա. Դուսի Շէրիֆ։
31	Շամ	Ասորիք	Շամ. Համիս. Համա. Ռաշլուն. Պիքայիւլ աղիզ։
32	Մուտուղ	Ասորեստան	Մուսուլ (Նինուէ). Էրպիլ։
33	Պաղտատ	Բաղդէտ	Պաղտատ. Սիւլէյմանիէ. Քէրքուք. Պասրա։
34	Շէհրիզոր	Բաղդէտ	Տիվանիէ. Կէճէէտ։
35	Հապէշ	Արաբիա	Ճիտտէ։
36	Հարէմէյն	Արաբիա	Մէքքէ. Մէտինէ։
37	Եէմէն	Երջանիկ Արաբիա	Եէմէն. Մոխա։

Ա Փ Ր Ի Կ Է

	ԿՈՒՍԱԿԱՎՈՒԹԻՒՆՔ		ԳԱՒԱՌՔ
38	Թարապոշուռսի Ղարպ	Մաւրիտանիա	Թարապոլուս · Պէնղազի · Ֆէզզան · Ճէպելի զարպիւ · Խամս :
39	Թունուզ	Կարթիկոն	Թունուզ :
40	Մըսըր	Եգիպտոս	Պահրիէ · Ղարպիէ · Շարքիէ · Մէնիւֆիէ · Մէնսուրէ · Դըյումէ · Սէյիւէ · Գանէ : Ի վերայ 8 մեծամեծ կուսակալութեանց կամ գաւառաց յաջորդական իրաւամբ առհմին Մէհէմմէտ Ալէայ ունի իշխանութիւն փոխարքայական , հաստատեալ ի 1841 , դաշնադրութեամբ Ստեղիոյ , Գաղղիոյ , Ռուսաց , Աւստրիոյ և Բրուսիոյ :

1227 · Որպէս տեսանի ի նշանակիլդէ՝ մայրաքաղաք համարէն պետութեանն Կոստանդնուպոլիս է. և ջրհակայ վիճակաւն որ կոչի Գաղղիք Էրսպա , և գիւղօրեակին կերկոսին կողմանս Վոսպորոյ , արտաքոյ է 40 նահանգաց : Ւման նմին են և այլ վիճակք յարտաքին գաւառս , որպէս Պելգիա քաղաք ամուր՝ առանձին գաւառ և կուսակալութիւն համարեալ է : Երեք եւրոպակողմեան նահանգաց Պուլղարն , Էֆլաք և Սըրբ են ազատք ի վարչութեան իւրեանց և միայն հարկատուք են , որպէս և Գարատաղ կամ Մոնդէնեգրոյ , յետ վերջին պատերազմին (1853) միջնորդութեամբ Աւստրիոյ և Ռուսաց ընկալաւ զազատութիւն իւր · այսպէս և Արաբիա Յեմէա , և գաւառք որ Յափրկէ բաղում անգամ ապստամբեալ ինքնագլուխ լինին , և են հարկատուք միայն : Ի սոցանէ միայն զեւրոպակողմեանն գիշուք ասասիոր , զոյսն Թողեալ յիւրեանց կարգի դրեալ ·

Եւրոպեան Ցաձկաստան կամ Րումէլի , որպէս յիշեցաք , բաժանի ի 16 նահանգս . բայց մեք յինն առանձնակ աշխարհս բաժանեսցուք , որ և ի Հայ գայ նախնեացն աշխարհագրական բաժանման :

	Աշխարհք	Բնակիչք
Ա ·	Րումէլի (Թրակիա)	1,000,000
Բ ·	Բուլղարք	2,500,000
Գ ·	Մակեդոնիա	700,000
Դ ·	Ալպանիա և Թեսալիա	1,500,000
Ե ·	Կղզիք (եւրոպակողմն)	700,000
Զ ·	Պոսնիա և Հերձեգովինա	1,100,000
Է ·	Սերբիա	1,000,000
Ը ·	Վլախիա	1,500,000
Թ ·	Մոլտաւիա	1,000,000
		11,000,000

Ա· ՐՈՒՄԿԼԻ

1228· Ա՛յս նահանգ է հինն Թրակիա, ընդ մէջ Պալքան լերանց, Դարդանելեան կղզին, Արշիպելագոսի, Մարմարայ և Սեաւ Ծովու։ Ունի լերինս Էմբոդ տաղը (Հառդոզէ) առ սահմանաք Մակեդոնիոյ, Թեքիրտաղ, Ըսարանօղլու որ է Ըսարանձա· և գետս զՄէգրիճ, զՈւնձա։ Բերէ երկիրն ցորեան, մեղր, ծխախոտ, գինի, բամբակ, մեսաքս, կանեփ, ընդեղէնս առատ, և այլն։

Նշանաւոր է գիրք նահանգիս տարածմանէն ի Ծովս, որ բաժանէն զԱսիա Լեբրոպիոյ, և կրճիպէն որ հաղորդէն զծով։ յորս նշանաւոր են Հէլլեսպոնտոսն կամ Դարդանելեան նեղուցն, և Վոսպորոսին Կոստանդնուպոլսոյ· առաջինն կայ յարևմտից Մարմարայ Ծովակին, այն ինքն է Պրոպոնտոս Ծով ըստ նախնեացն, և Սպիտակ (Ճերմակ) Ծով՝ Աք ռէնիզ ի Տաճկաց կոչեցեալ, ի հակագրութիւն Սեաւ Ծովու, վասն զի կայ ընդ մէջ սորա և Արշիպելագոսի· չորեքհակեալ լեզերաց Եւրոպական Տաճկաստանի ի հիւսիսոյ, և Ասիական Տաճկաստանի ի հարաւոյ, իբր 52 վերսաստ ընդ երկայն· և կիսով չափ ընդ լայն· ունելով ի մէջն զՀամանուն Մարմարա կղզի 12 վերաստ շրջաբերութեամբ, և կղզեակս մանունս։

Դարդանելն նեղուց, Չանաք քալէսի, կամ Պահրի Սէֆիս պողազը, կամ Կելիպոլ պողազը ի Տաճկաց կոչեցեալ, իսկ Եւրոպացւոց՝ Տարտանելլէ (յառնուն Դարդանոսի և երկրին Տրոյադոյ), է գետս հռչակի առ յոյնս Հէլլեսպոնտոս ընդ մէջ կրկին ափանց Ասիոյ և Եւրոպիոյ, որ զԱրշիպելագոս հաղորդէ ընդ Մարմարայ· 20 վերաստ է երկայնութիւն նորա և 2 և կէս միջին լայնութիւն· և կոչեցաւ այսպէս ըստ առասպելացց յանուն Ելլէի օրիորդի անկելոյ ի նմա։ Ցանձկագոյն վայրն ի կրճին՝ կանձնելաւ էին Սեաոս Լեբրոպակողմն, և Ասիոբոսյասիակողմն, անուանեալք Լեզերական դէպս Էձոդրու և յանցս Քսերքսեսայ։

Բերդք յորս կանգնելաւ էին ի դիպուածութեան նեղուցին, երկուքն ի մուտս Արշիպելագոսին չՔ Մ·հ·էմեայ, և երկուքն չորիւք վաթսունք ի խոնարհ։

Սահմանք Ակելիոլէայ որ ի Բուժիլն, կոչէին ի հընոմէն Քէբոսն Թրակիոյ· Թրակիոյ նեղուց կոչէր և ջրանցն կալորոյ, որ է վտակն կամ վտակորսն կիրճ անտուկ զՄարմարա ընդ Պոնտոսի հյելով· և կոչեցաւ Վոսփոր՝ ի յոյն լեզուէ Անցք եղեն, իբրու զի Ցով լերինջ փոխեալ զԱրամազդայ անց ընդ այն, կամ զի եզանց ի լոյր անցանել ընդ այն մարտի է, և կամ յանուն Վոսոյ կնոջ Խաբէսի աթենացւոյ զորս վարի, որ Թռչեցաւ ի հրուանդանս խակիտարի։

Անձկագոյն է սա քան զԴարդանելան նեղուց, որով և ափունք Եւրոպիոյ և Ասիոյ մերձագոյնք էին միմեանս դէմ առ դէմ, և գեղեցիկ բլուրքն և պէսպէս նասիւք նոցին յոյժ զուարճասուս զվայրն գործեն։ Երկայնութիւն Վոսփորի ունի իբր 6 վերաստս· իսկ լայնութիւն առ առաւելն պակաս քան զիարեսասն մի, և առ նուազ պակաս քան զմի մղոն։

Լերինք Պալքանայ սարածանին գերազանական աֆսանք նորա, և Ռիւմնիոյ լերինք զասիականացն. Ուխտզոս լեռան ամառանայ յարևմից ի Մարմարայ կուսէ, և Հսկայի լեռանն (Ծուռա տաղ) յարևելից ի կողմանէ Սեաւ Ծովու։ Կրկին ափունք գեղեցիկ նեզուցիս գործեն զմայրաքաղաքն մեծ

1229· ԿՈՒՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ, ԽՈՒՄՊՕԼ, կամ Ստամպօլ (Constantinople)· — Գեղեցկագոյն քաղաքաց գրիչն ի մէջ Ծովուց, և ի վերայ եօթանց բլուրց, որոյ արտաքուստ վայելուչ տեսիլեան՝ միայն նկատելիս և Լիսպանա և Բալերմոյ ի կղզիս բերին Լեբրոպա, բայց հաւասարէ և ոչ մի։

Ի բերան նեղուցին ի Մարմարա կառուցեալ է բուն քաղաքն, ուրանօր և գործէ զգեբահաշակ նաւահանգիստն՝ զանբոյնն և զգեղեցիկ քան զամենայն նաւահանգիստս, որ ի վաղնջուց հետէ կոչի Ոսկեղջիւր, և է տարաձեալ ընդ մէջ կրկին հրուանդանիցն Ստամպոլու և Կալաթայ իբրև փարախ և կէս ընդ երկայնն և իբրև մղոնաւ լայն ի մուտն, այլ անձկագոյն ի միջերկրեայս· ատեն 1200 նաւս մեծս մեծս։ Ի վերին ծայր նորա հոսէ Լիկոս գետ, յոր անուն կոչէր և քաղաքն՝ Լիկոս ի հրուանդանի յորև մտեան եզը Ոսկեղջիւրն՝ եռանկիւնաձև ինն։ բայց ծանօթագաս քաղաքս չէ նուազեալն ի Բիւզանդիոն, որպէս և ցարդ կոչի առ բանասէրս։ Ցամին 320 Կոստանդիանոս կայսր զամոռ հաստ մեհեան ինքնակալութեանն փոխագրեալ այսր՝ հռչեաց նոր հռոմ, այլ և յիւր անուն կոստանդնուպոլսոյ, վասն որոյ և ի գրասն Օսմանեանց Կոստանդնակիւ կոչի մայրաքաղաքն։ Իսկ զի Ցոյնք առաւուեձամբ զքաղաքն զայն կոչէին Խոնիպոլի, անտի Օսմանեանք հնարեցին զնաւատոլգ անուն, զոր այլք խլամալով սուուգաբանեցին, իբրու քաղաք խլամաց (հաւատացելոց)։

1230· Երկու կողմանք եռանկիւնին Ծովամայեացք են, իսկ զամաքային կողին Կոստանդիանոս պարսպակաց օրմովք, զոր նորոգեաց և թեզոս կայսր· որ և բազում անգամ ապաւէնք եղեն արևելեան ինքնակալութեան ի պատերազմ քաղաքին, և ցարդ կան մնան կանգուն, իբր 50–60 ոտնաչափ բարձրութեամբ։ և են կրկին օրմանք՝ տղորբերը իբր 20 ոտնաչափ լայն ունելով՝ ի միջի, գորշագոյն և սպիտակ տաշածոյ վիմօք· խրամ լայն ձգէ առ պարսպօքն, այլ ցոլալ է այժմ և անատաձեալ տեղիք և փոխեալ ի պարտէզ· ածեալ է պարիսպս և Ծովակոմանն անգամին յատուցոյ Թեոդոսի փոքու, զոր բազում

անգամ Նորոդիցին և
կայսերք Յունաց և
Օսմանեանց. աշա-
րակք իրը 300 խո-
ան խոտամբառնային
ի պարիսպան, և ցոյդ
երեին ամանք քառա-
կուսիք, և այլք զոյգք
ի միչ կամարս կամ
գրունս ածելովչ յորս
գամանին և յատնարին
արձանագրութիւնք,
բայց բազումք ևս կոր-
ծանեալք կամ ի ծա-
ուց խափանեալ և ոչ
երեին. Սա է բան
քաղաքին Սաամնոզլ,
իրը Ա փարասխ շըր-
ջապատութեամբ չո-
րեամ են արբուհիքն,
հաւասարակաշինուածք
մեծամեծք, շուկայք,
իջևանք և միացուածք
նախին չինուածոց.
Բայց հասարկն այժ-
միան քաղաքն Սաամ
պոլ երկուս և պրքա-
ղաքս բովանդակէ. Ա-
զատագոյսրեցեալն
եզը Ասիեզբերն հան-
դեպ բուն քաղաքին
Եւրոպիոյ հան-
գերձ արուարձանօքն
Իւրովք, որք են Բե-
րա (Պէյօղլու), Թոփ-
հանէ, Սալը փաղար,
Գալաթայը և Գասպա-
թաշա. և ի նեղքին
կոզմն Գասպա փաշա,
Գերի փաշա և Խաս
գեղջ, և հանգեալ
սորին Էյուպ: Ե-
զեկիւսաղը, այն և
Խրիստապոլս, յա-
սիակոզմն Մարմարայ՝
հանգերձ արուարձա-
նօք Իւրովք մինչ ի
Գաւգկոնճաք և յա
բեալը հարաւոյ մերձ
Իսկիւսարայ՝ Գազ
կեգոյն, այն է Գա-
ղը քեզ, որ եր ե-
բեմն ի Հնումն գա-
ղաք մեծ և երևելի:
Բայց ի սոցունց գեօղեանն բազմաթիւ որ ի կրկին ա-
փունս Վոսպորուի մինչ ի բերան Նորա ի Պոնտոս:

1231. Ի բուն քաղաքն Սաամնոզլ քան զամենայն

տեղիս Նշանաւոր է Պալատն որ կայ ի Ծոպ Եռանկեանն ի սարաւանդակի կարկառեալ ի Ծով և կոչի Սարայ պուռնու. և է սարակն այն իրը երկու և կէս

Ասթայ պուռնու

մրջնաւ չքնաղատեսիլ եւ անկիւնաձեւ , որոյ խա-
րիսխն է պալատն արքունի , և լայնագոյն կողմն հայի
ի հարաւանգիտան ։ Այսպէս յերկոյ կոչմանց պա-
ւաւալ ի ծովէ , ի թիկանց ածի զքաղաքն մեծամեծ

Պարիսպ պալատաւն ի ծովեզրն

գմբեթօք մզկիթաց և նոցին բարձր նրբին աշտարակօք
(մինարէ) ։ Զպալատան զոր հասարակաբար կոչեն
Թովբափու սերայի , կանգնեաց Ի Մէհմէտ Գէ-
թիհ , որ էառն զկոստանդնուպոլիս , ածեալ նովին պա-
րսպաւ ի կոզմանէ ցամաքի
մինչև ցմէծ տաճարն Ա յիա
Սոփիա , և անտի մինչև ջր-
ծովեզրն ։ Ութ դրունք են
նորա ։ Ա ի ծովակողմն և
Ա ի ցամաքի , յորս գլխա-
ւոր է Արքունական դուռն
(Պապի Հիւմայուն)՝ ուր ի
հնումն Երբեմն գլխատէին
զբռնական յանցաւորս ի
պատուհասակաց , և գկա-
ռափնան գնեին առ երե-
Այս գուռն հանէ ի հրա-
պարակ Ս ։ Սոփիոյ ։ յո-
րում է գեղեցիկ ազբիւր
մի կռնեայ և բերքնեայ , և
ի ներքուստ ճակատման
գրանն արքունի ի գաւիթ
և ելեզնեցին Ս ։ Խաչեայ
կառուցեալ ի Կոստան-
դեանոսէ , որ այժմ է Թան-
գարան գինւոց , և Թան-
գարան (Musée) ուրոյն ի
նմա բազում հնութեանց
Տաճկաստանի ։ Տաճիկք կո-
չեն զանգին ճկպհանէ ։

Աստ պահին Հռովմէական զաւազ և զինք ։ Նոյնպէս
և զինք Թագաւորութեան Եգիպտոսի , և գրօշք Ա-
բեաց , և բանակի այլ և այլ քաղաքաց և բերդաքեից

որոց անուանքն Օսմանեանք ։ Հանդէպ նորա յայս-
կոյն գրան արքունի է դիւանն Համարակացն (Մա-
լիէ Գալէմի կամ Խաշեան) և գանձ աներեւութեան

ամփոփի ասո, ի վերայ գրանս մեծի կառուցեալ գանձարան՝ համակ տաշածոյ վիմօք։ Ի գաւթի ասո Պալի Հէսէյունի է գրամանոցն (Զաբարչանէ) յորում են կառուցեալ գանազան գործարանք և բոլք։ Ամէն ինչ յառաջ ի ձեռն քաջասահմին ճակերայ Հէլէպացի Ցեւդ յոգեշարժ մեքենայիք հանդերձ կարևորքն հաստատեցան ըստ եղանակի ճարտարութեան Ընդ դնացոց։ և գրամք յոսկւոյ և յարծաթոյ յորինեցան բարեձև և ըստ արժողութեան (այար) գրամոցն Ընդդնացոց։ Ապրս այս անանուր և սիրելի յաս արքայից բարեկարգեաց իւրով բնակիր հանճարով ջանսուքութեան ամենայն գործոց գրամանոցին։

Ի գաւթի ասո առ երի գրամանոցին է գիւանն տեսչութեանն հաստատուն կալուածոց (էվքաֆքի հիւմայուն Քեալմի կամ Կեզարլեթի)։ Ձեռ առաջին գաւթին է գաւիթն ներքին, և ունի գուռն որ կոչի Աք աղալար քափուսու, և մուծանէ ի բնակարանս արքունեաց որ շուրջ զգաւթին։ անդ է գանձարանն տեսչական արքայի և ատենադատաւոն ձորձոց Փաշմէի (Խըզեայի չէլէբի)։ Կոյնպէս յայսմ գաւիթի կայ մատենադարան և պահեստք ամենայն Թագաւորաց Օսմանեանց. ի մատենադարանի ասո են հնութիւնք և ձեռագիր մատեանք ի յոյն, ի լատին, յարաբացի և ի պարսիկ բարբառս. բայց ոչ ուշ մեք Թոյլ տան տեսանել զգերսն։ Են առ գաւիթիս և ապարանք Թագաւորին և Ձինէրլիկն (տօսոպխուսս) ուր բնակարանք են որդւոց Սուլթ. Թագաւորաց, արգելեալք չերանել անտի մինչև ի Թագաւորել իւրեանց, վասն որոյ Գաճիս (վանգակ) կոչէր տեղին։

Ցայմմ կողմանէ կայ կանանոյն արքունի (Հարէմի հիւմայուն) վանդակք և ամուր գրանք և ներքինեաց պահպանութեամբ զգուշացեալ. Հքեղ բազանեաք և գեղեցիկ պարիսպք և ագարկ ագարկ պահնակեան հանդիսեալ. և առ նովաբ բնակարան սեաս ներքինեաց և ներքինապետին։ Ապսպառ երկառաջ գան գրաքնումն նենգերեաց, իսկ այժմ բնակարանք են կանանց Թագաւորացն նախորդաց, որք երբ ի բանսի արքունեաքք են մինչև ցմահ։ Բազմինք Սելիմոյ Բ 32 կրձեայ սենեկօք, և Պաղտատ քեօշկիս, և այլ հքեղազարդ տեղիք կան անդէն, որոց անունն ի տեսիլ զարմանալի։ գեղեցիկ են յոյժ և պարտեզք և բուսաստանք պալատանն սէպսէկս ծառոյք, ազդերքք, չատրուանեաք, ասւազանեաք, հովանոցաք և պատշտամք յարգարեալ. յորս նշանաւոր է պատշտամն Շէհզատէ (ուրախութեան կամ զուարճութեան) և Սիւլէյման պատշտամ վարգնելոյ, ուր յամի 1839 Սուլթան Աբդիւլ Մէձիտ որ այժմ Թագաւորէ, ընծեցրաւ զնոր օրինագրութիւնն, տալով ազատութիւն հպատակ ազգաց, և ապահովութիւն կենաց և սեպհականութեան։

Ասո ի կողմանէ յընդարձակ հրապարակիս ի ծովակողմն կառուցեալ է զբաղնիսն Թիկեսպահ զբոյց (Խասսա սալերը) բաւական ի բնակութիւն միոյ գնդի, այսինքն 3.200 անձանց. և միւս ևս կառուցեալ ի ներքս հանդէպ Շէհզէյէ պատշտամին, նոյնպէս ի բնակութիւն միոյ գնդի Թիկեսպահաց։ — Ցեակոյս գրամանոցին նշանաւոր է Եշմինի քեօշկին քարաշէն և յախճապակեայ, ուր յառաջ քնակէին ազատորեայ պալատան, իսկ այժմ է Թահգարան զինուց և հանդերձից զրոց։ — Հազարաւոր է և գանձեն մեծի տաւնին կոչեցեալ Գասպէյ ալիզոր. որ է հոյակապ գմբեթապարկ գահլիճ. ուր ի վաղ ժամանակս գումարեր տեսակ մեծ օրինականաց և նախարարաց յընդունել արքայի ղանդանաս օսար տէրութենից։ Ես յաւուրս Պայրամից որպէս յառաջն նոյնպէս և այժմ ամենայն պալատականաբար պետութեանն համբերեն զոտս արքայի ի շնորհաւորութիւն տանին, և զինամանս իսկ ոսքագրեալ մնկնին։

Ի պարտիզի պալատան ի ծովակողմն՝ ի հնումն լիւտահիկն մենաստանք Ակուպիտ՝ այն է Ընբուն կրօնաւորաց, և միւս ևս Մանկտեան անուանեալ, որոյ միացորդ համարի կոթողն մարմարիոնեայ՝ կարծեցեալ տեղի ձգնութեան Դանիէլի Սկետակեցի, որ կայ ծովս կանգուն մինչև ցայսօր ժամանակ։

Ապարանք պաշտպանելոյ պետութեանն կոչի Դուռն վեհագոյն կամ բարձրագոյն, տաճկերէն Պապի Ալի, զոր Գաղղիացիք անուանեցին Սբեպլիմ-Բորթ (Sublime-Porte)։ Է չինուած ազնւագոյնս ընդարձակ և մեծակառոյց, ուր բազմի վզիրն, նախագահն գերագոյն ատենի արդարութեան, և տեսչութ արտաքին գործոց, և վարէն զտեսչութիւն իւրեանց ոքրըմլ պետութենին և խորհրդատուն. և իւրաքանչիւր պաշտօնեայք սենեակք և գիւանք անջնջեալ են ի միմեանց սրահիւք։ Դռնէն կոչեցաս, Թեքեա ըստ վաղնջուց սովորութեան արձակեալց, զի առ գրամբ յարկաց Թագաւորին կային։

1232 · Երեկիլ քան զամենայն չինուածս Սամպօլոյ է մեծ մզկիթն և հին տաճարն Ագիա Սոֆիա կամ Սրբոյն Խաստուածին կոչեցեալ. մի ի մեծագործ տաճարաց նուիրելոց Աստուծոյ, հանդէպ արքունի պալատան. չինեալ նախ ի մեծէն Կոստանդիանոսէ ի 325 և նուիրեալ Խաստուածին Աստուծոյ. և վերսին յետ տրկիզութեանն կանգնեալ ի Թէոդոսէ փոքրէ, և ապա ի Յուստինիանոսէ ի 532. և անաղարտ մնացեալ յերկուս բաղում տրկիզութենից և սասանմանց երկրի՝ նորոգեալ ընդ ժամանակս ժամանակս, և հնուկ ետոյ առ մեք յաւուրս քան զամն երկուս ի ձեռն Ճարտարապետին Ֆոսաթլի և ի 13 յուլիսի յամի 1849 կրկին բացեալ մեծապանդխտ չքով Թագաւորին և ամենայն ազգաժողովրդոյ ի նաւակատիս. տրաքալի և ներքին տաճարն՝ համակ քարաշէն, և մանաւանդ երկնաբերձ գմբեթն 100 ոտնաչափ լայն, և 180 բարձր, նախորինակ գմբեթի սրբոյն Պետրոսի Հռոմ՝ մայ և այլոց. և այլ մանր գմբեթք, զորս ամբառնան ոտ առաւար պօրթիբէյայ սիւնք, և 92 սիւնք մեծ նուիք յամենիս հնէից. 22 լուսամուտք են մեծի գմբեթին։ Ի գաւթիս նորս կան չիրիմք նշանաւոր արանց մանաւանդ։

Գնեղեցիկ է պատարտ տեսանելով և մզկիթն Սիւլէյմանիէ, որ ոչ սակաւ ընդանուելութեան բերէ Ագիա Սոֆիայի, պարտայի ոճով, ծոխ կոնիք, ասւազանաք և ագրեբրք։ Նշանաւորք են և մզկիթքն Սե-

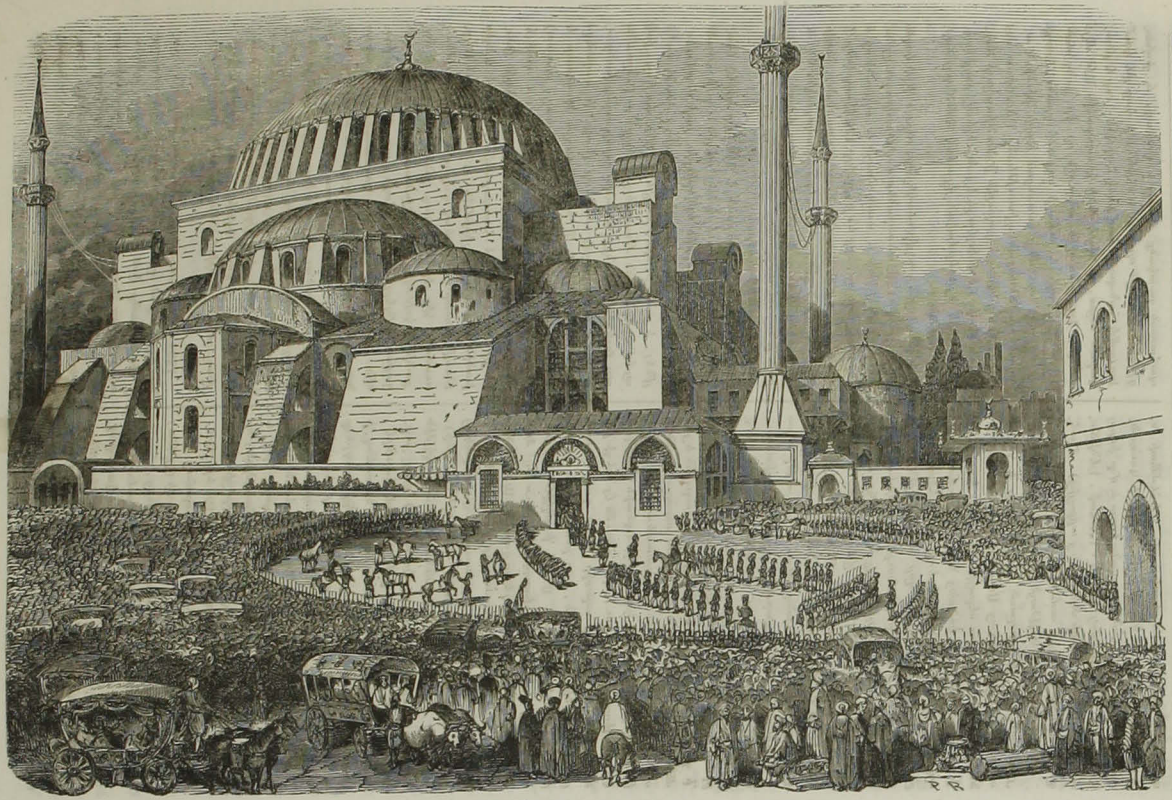
Պայազիտի պատուական սեռերէ· Սէ· Մէհէմմետ Բ, ի տեղւոյ Ասաքլէլոց Եկեղեցւոյն շինեալ ի կոստան· դեանոսէ, ուր են և Հանդստարանք Նորա և մօր իւրոյ Հէղինեայ· Սէ· Սելիմայ Ա, Սէ· Ասմահ, Եկեղեցա մին (Քիւչիւք Սոլդանի մօր երկուց աքջախից), Շահ· զատէ Ճամիէ, Տուբէ սամանիէ, և այլն։

1233· Ընդ մէջ մղեցաւն Սիւլէյմանիէի և Պա յազիտայ՝ կայ հին պալատն Էյսիի Սերոյ ի Տնուժն անուանեալ, զոր շինեաց Սուլթան Մէհմէտ Ֆաթիհ նախ քան զՔօթի գաւառ սերայիւն, և յետոյ կարգեցաւ ի բնակութիւն այրի կանանց նախորդ Թագաւորաց· այլ յետ բարձման Եկենիչէրեաց կարգեցաւ տեղի ընդհանուր սպարապետին զոր անուանէցին Պայի սերասկերի, ուր նստի ընդհանուր սպարապետն հան գերժ զինուորական պաշտօնեից, և խորհրդարանքն երկրաբուխք յորոց մին վասն զինուորական տեսչու թեան, և միւսն վասն պատերազմական իրաց (Էրքեանի Տարիի Միհլիսի օրտուի տեր սասահ(Թ)· կայ ի տե զըսէնի զրահիստ և հիւանդանոց· և ի գաւԹի սորա կառուցեալ է համակ քարաչէն աշտարակն գիտոցու թեան՝ բարձր իբր 200 ոտս, զոր կանդնեաց Սէ· Մահ մուտ Բ՝ յետ ձեռն հայկազնոյ Ճարտարապետի Սինէքե րիմոյ Պալէան ուր հսկեն պահապանք գիւշ և գզիշեր ի զինել զէրգէհս որ պատահիցեն ի քաղաքին և յա մենայն շրջակայս, և ազգ առնեն սպառապետին և սրընԹաց վաղիւզ այլոց պաշտօնեաւորց։ — Առջն Թեր Սիւլէյմանիէի է դուռն դենպետին որ կոչի ԷֆլաԹուլսատ գափուսու, որ ի հնումն էր տեղի բը նակուԹեան Եկենիչէրի ագասէի, իբրև դուռն այս րապետի եկենիչէրի զրուն, ուր բնակէին և այլ զ· րապետք նորին դասու։ Մերձ ի մղկԹի Մէհմէ տայ Բ կայ ի վաղուց ուխատաւորի միւս այլ ձոր ձոյ Մահմէտին, զոր նորոգեաց զորդիս Սէ· Մէհմա քարաչէն և հոյակապ շինուածովք յամի 1851։ — Ի Սառմայէ է մեծագոյն և նշանաւորն հրապարակաց մայրաքաղաքին ձիարձանական հին (Ա՛Ի հիպոտին), ի հնումն Իբրաատրօմաս անուանեալ, առաջի մղկԹին Ա՛Ի մեյտայ, երկայնաձև քառակուսի 250 քայլ սեր կային, և 150 ի լայն, շինեալ ի Սէերտսկ կայսերէ, և առաթեալ ի Կոստանդիանոսէ, և նորոգեալ ի յեմոց, գեղեցիկ անգաստակաք և գրաՀէ, անդրէզք և մահարձանք, յորոց խագան Թագուսէ է պիտ· երկք կօթողք միայն մնան· այն է՝ Եգիպտական կո Թողն Թէոդոսի մեծի, կիսաւէր մահարձանն կոստ. Պէրթհեոուժէնի, որ յատաքն պղնձապատ էր· և ձգապատ սիւնն պղնձի տասն ոտն ի բարձրութիւն, որ էր խարխս եւ ոտանաւոր զոր Ցոյնք նուիրեցին Ապո. ղոնի յետ յաղԹութեանն Պղատեայ։ — Առ երի հրա. պարակիս կայք առ Եկենիչէրեաք՝ դիւռոյանոց ՀԷ. պէՀի կոչեցեալ Եկենիչէրաց, որ էր վաղ մի (ՕրԹա) զօրաց կարգեալ ի պահպանութիւն զինուց, վառօ. դաց և ռազմամԹերից և այլ ամենայն կարաստից պա. սերազմի· և հարկանէին վասն ի բանակատեղւոջ պատերազմին, և չայն սակս կոչեցան ՀԷպէՀիք, այս ինքն՝ զինագործք կամ պահապանք զինուց։ Իսկ այժմ՝ ի տեղի նոցա կարգեցան գունդք կանոնաւոր զօ րաց, Ասաքիէի հարաւիկ կամ Խրյամիկ, այս ինքն՝ պահապան զօրակունք զինուց և վառօդոյ, և փոխա դրեցան ի տեղին որ կոչի Մէհմետիէի հարաւիկ կամ Խրյամիկ հանդստարի, կամ սակ Հարաւիկ· ուր է բնա կարան նոցա, որ կից է մեծի հրապարակին Ա՛Ի Ա՛յ ատանի։ Եւ յառաջին տեղւոջն որ էր յանդիման Ա՛յա Սոֆիայի և առաջի արքունի դրանն (Պապի հիւմայուն)՝ առ մեջ կառուցաւ Տարի Ֆիւնիւն ա նուանեալ Ձեմաան գիտութեանց (Académie des sciences) հոյակապ և քարաշէն ի ձեռն խոստի ձար. տարապետից· և Թէպէտ չև էյանգ էլեալ, բայց կաց ոյ ձեռագէ ի յաւարժական չիշատակ հանձարոյ ձար. տարապետին։

Ի զինանոցին զոր չիշատակեցաք, ուրոյն ի մի կողմն բացաւ յամին 1852 տեառնէն առաջին տարեգլուխ զդես տուց Եկենիչէրեաց և ասպահանոյն և արքունեաց և Տպատակ ազգաց, ուրք են ցարդ իբր 135 կիսարձանք ի մոմոյ և ի գաՀէ, պատուհասեալ իւրաքանչիւր ձևովք ագանէլեաց նոցին։ — Ա՛ա երի հրապարակիս են, և մեՀբանոց վասնոց և հանգերձանաց մարտի, և ու. րոյն ի նոցանէ մեՀբանոց հանգերձից զոյոյ՝ որպէս և գործատանեն սուտերաց։

Մերձ ի ձիարձակարանն է Պին պիր սերէկ (Հա զար և մի սեՀք)՝ սաղբերիկաց տեղին· որ ի հնումն էր ջրՀէզ· ուր երեսին երկերիբիս չափ մարմարիո. նեայ սիւնք, ընդ որում և այլ կարգս սեանց սանն լինել, և տանէր սանն տեղին 12,000 ոտս ջուց· իսկ այժմ է մանարան մեռաքսաց Թեզից։ — Բաղում և այլ ջրՀէզք և ջրանցք գտանին ուրՀք խանգա. րեալք· յորոց յոլովք անՀետք լեալ՝ ի պատճառս փոխել են այժմ· ի խանգարելոյն նշանաւոր է Սուլա պաՀման սերայ կոչեցեալն (ջասպղ պալաս) ընդարձակ ջրՀէզ տրեալ կարգեցաւ· ած. որով է բնակարանն արքունի սուբհանգակաց որ կոչին Թա Թարք։ — Կայ մերձ հրապարակիս յետկուսէ ՎէՀիր խանին վէցանկիւնի շրՀիմ Սէ· Մահմուտայ Բ և Մէք. ՀէՀի երասին կոչեցեալ գալոյ նախկերՀուԹեան ուսմանց՝ կից շրմին նորոգ չինեալ։ — Կան և այլ քանի մի կօՀողք, յորս նշանաւորն է և բարձր քան զոլոս Չէմսէրլի տեՀքի Թաշ, առաջի ՎէՀիր խա. նին· զոր կանգնեաց մեծն Կոստանդիանոս և պատ նաւակաւոր չինուԹեան քաղաքին և նուիրեաց զայն պաշտպանուԹեան սրոյ Աստուածածնի· ի հնումնս սրա սանն եգեալ ընձեաց կոստրոյն հացին ամին. փելոց ի զամբելոնն, և զայլ մասունս սրոյ։ — Գերլ Թաչք (կօՀոզ օրՀոզք), յորոյ ի գլուխն երևի տա պան, զոր սանն լեալ շրՀիմ օրՀոզի յազգէ Թագա. օղաց· է և յայլում վայրի Ավեմի փաղարի կոչե ցեալ տեղւոջ խարխս մահարձանին Պարկիսնօսի, և այլն։

1234· Ի հասարակաց չինուածս քաղաքին նշա նաւորք են քան զամենայն չուկայք և վաՀանաւոցք և Թաղարաք վաՀառուց (չարչը, փազար, սկէվռ տեն), յորոց չատք գեղեՀեցեալք են և ապահովեալք և ամրացեալք գրաՀք և գիշերային պահապանք· կէսք հանապազ բացք, և տճարք յատուս ինչ։ Ի ա. յսոնէ սկէզեսեցեալն են՝ ի վաղնջուց չինեալ՝ ի կայսե րաց Ցուստոս, և նորոգեալք ի ՏաՀկաց· ամենայն

Մզկիթը Ս. յա Սոֆիա

վաճառք դառնին ի նոսա, որք դան անպակաս ի զանազան աշխարհաց ընդ ծով և ընդ ցամաք. և են երեք, ձեվակիր պէղէստէնի, ուր վաճառին ականա. կուռ զարդք և ծանրադին զէնք և դիւտք, և այլն, և է մանգամայն ոսկերչաց տեղի անբոյճ առ. ի պահելոյ ի գիշերի զարկեալս խրճանց. ի վերայ գրան սորա երևի գրուժ արծուոյ երկգլխեան քանդակեալ: Սահասալ պէղէստէնի, ուր վաճառին մեռաքսեայ կերպասք, և այլն. և սոքա երկոքին են հանապատ միմեանց և նոյնաձև: Մըսըր չարչըսը կամ Փէթէնե պէղէստէնի, ուր վաճառին հասմիք, և այլն. և ինչ ինչ ի բերոց Եգիպտոսի: — Բաց ի սոցանէ կան բազմաթիւ խիւանք (խան) մեծամեծք և մանուքք քաղաքիս ընդհանրապես, և կրկնայարկք և բազմասենեակք. յորս երեսիլն են վաճեալ խան, վէզիր խան, Եէնի խան, և այլն, և այլն: — Վաճառականք և գերեզման յամենայն ազգաց և յաշխարհս երեմէեանի, և մեծերն ի նոսին զանազան վաճառս, և ագանին պանդուխտք յօտար աշխարհաց:

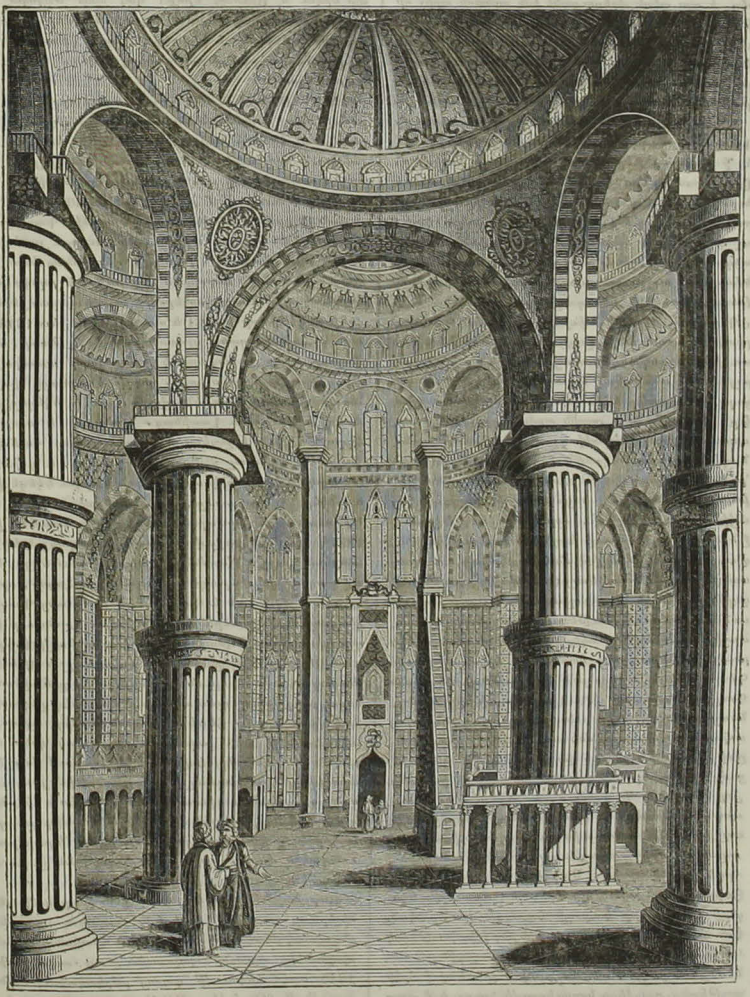
Բաղանիք 150ու չափ բան արևելեան տարազու քարաչէն և դմբեթաւոր, տղերաց առաւել քան 300: Մեծամեծ արքայական մզկիթք իբրև 100 և Մէչէիսք (փոքր աղօթատուն) իբրև 3,000, յորոց յոլով քարաչէնք են. վարժարանք և դպրոցք Տաճկաց բազմաթիւ են քան զմզկիթս և զՄէչէիսս: Իսկ նկէ. պեղեք քրիստոնէից ի բուն քաղաքին՝ 24 Ցուցաց, և 9 Հայոց, Հինգ Հայոց կաթուղիկոսաց հռովմէականաց, և 2 սիւնակօրեաք Հրէից: Արտաքոյ դրան Եէնի Գուլէի, ունին Հայք ընդարձակ հիւանդանոց և աղքատանոց բաւական ի գործառել 4–500 աղքատս և հիւանդս, յորում կայ և փոքրիկ Եկեղեցի Ս. Փրկիչ, և գաղոց ձրի յաղագս աղքատ և որք մանկանց. մերձ է սմին և հիւանդանոցն Ցուցաց: — Եկեղեցիս Ցուցաց երեւելի է Պատրիարքական ի Փէ. Նէգ, և արտաքոյ քաղաքին մերձ ի դուռն Սիլիվրի ի Պոլըգիր՝ Եկեղեցին Ս. Աստուածածնի, քառանուրի և հոյակապ, ի 1830 Նորոգ չինեցաւ ի հիմանց, որում և կայսրն Ռուսաց Նիկողոս նպաստամատոյց եղև. անգ է և Ալթարն (անկ ինքնաբուխ ջուր) հռչակաւոր ի վաղ ժամանակաց վասն կարմրախայտ ձկանցն, և է մեծ ուխտատեղի Ցուցաց. ուր ամ բան ամէ յառաջին ուրբաթու սրբոյ Ջառկին խուռն բազմութեամբ յաՀնդիսս. եաց ի նոյանէ և այլք յամենայն ազգաց, ունանք յոտիս և բազմագրիք ի զբօսանս և ի զնին տեսարանին. և առ ի զգուշութիւն երեմայ անգր և սպարապետ մեծ Ջզկաւթ զրաց և ասագրերով գրանն: Ցիշեալ կին լինել առաջոր ի Հնումն ապարանք և ՀՀմէլիք և պարտէզք կայսերաց, և առանձինն Վասլի կայսեր: Ի վերնի հինութեան գան ընդ երկրաբ հիմունք հին տաճարաց և չիրիմ Թէզևս ուրումն ի կայսերաց և կամ ի կայսերուհեաց:

1235· Բաց ի մզկիթաց ոմանց և յաղերբաց և ի չիրմաց և ի ՀՀացոյզաց հին եկեղեցեաց, և յասպրանիկ ինչ, կան ի Սառմալ գեղջին և վայելուչ չինուածք, քանզի տունք ի հասարակի վաղատչէնք են և մանուք, փողոցք նեղք և ոտանէից յորս Թափառին չունք անտերունչք. Թէպէտ յեւ բարձման եկեղեցեաց Պատմուտ ճ արքայ ըստ յաջակացեալ պատկերի քաղաքին օրէնս կարգեաց, զի ի հրձիգ լինել տանց, որ յաճախ պատահէ, լսելիացին փողոցք երկուտասք ըստ որոշեալ չափուն. և այժմեան Թագաւորն ի 1848 ընդրկեաց զպատուհասն զի ամենայն ոք եղեսցէ չինել զտուն իւր քարուվիր կամ յաղիւսոյ:

Քան և ութ գրունք են քաղաքին ի ցամաքն կոյս և ի ծովակողին, յորս նշանաւոր է Թափ գիտուն ի միջնավայր պարսպ ցամաքակողման, որ ի Հնումն Ս. Խոհանոսի գուռն կոչէր, առ անկաւ Կոստանդնուոս Բալէոլոգ վերջին կայսր ի պատպանել անդ զքաղաքս. սակայն բազումք ասեն ԼԹէ անկաւ նա ի հրապարակին զոր Մէֆա կոչէն Տաշղիք, և է ընդ մէջ մզկիթացն Ս. Մէչէիմեայ և Շահզատէի, մերձ ի մզկիթին Մէֆա Ջամիի, որ և կեղեցի էր ի Հնումն. և ցարգ կան ի տեղւոջն չիրիմք յորոց ի միում Թաղեալ կայ, ասեն, Բալէոլոգ և ի միւսումն խափչին որ սպան զինս յանգեաս. զոսա ծածկեն Տաճկիք ի տեսոց քրիստոնէից, և քան մեզր Լուբենց կարծեաց Թըլըզում լինել ասեն անգ: — Ախոռ գաճու, այսպէս կոչեցեալ՝ վասն մերձ լինելոյ անդր ագռնւի սխոռոյ: — Եէսի խուվէ (եօթն աշտարակք՝ յանուանէ բըրգանցն որ առ Նովաս) ի ծայր Հարաւոյ քաղաքին ընդ մէջ ցամաքի և ծովու. զայս Օքնոն կայսր սկզբնաւորեաց, և Կոմնենոսք աւարտեցին. այս գուռն մշտապաց է ի տուէ և ի գիշերի, առ որով հանին գիշերապահ զրահակիք. ի ներքնակողմն Ճանապարհն կայ ցարգ ի տեսիլ անցաւորաց անեղծ ի մարմարիոնի քանդակեալ արձիւ, գրոյր կայսերոց Թէոնն Ցուցաց: Ըստ աշտարակաջս կանգնեաց Թէոդոս կայսր Ոսկեգուռն կամար յաղիանակի վանեալ զՄաքսիմոս. երկու կիսախորան սիւնք կորնթացիք կան ցարգ առ տեղեացն. և գուռն ի Նմա փակեալ ցցուցանէ փառաւորութիւն ինչ, միայն հետք հետ. Թէոնցն յայս առնեն զհոյակապ չինուած առաջնոյն. զի ի պատրանս քաղաքին ի Գիւղէհէ՝ քանդեալ էին ամենայն: Ըստ Թագաւորէն Օսմանեանց առաջնոյ ի գիտասէր արիանէին զգեստանս տալոյ տերութեանց ի հրատարակիլ մարտ ընդ նոսա: Իսկ այժմ ի 1840 Նորոգեալ կարգեցին ի մեծ բանոց վառօդոյ, ուր հանին ի զգուշութիւն պահակք: — Պահնի գաճու, ընդ ծովակողին, որ Նոյնպէս գնաց բաց է: — Երիւք կամրջք հոյորդի քաղաքն ընդ արտաքս Հանեալոն. զառաջինն Թզեաց Սը Պաշմտատ՝ ի 1837, ի վերայ լսատի, յՈսկիմախանէ յԱզատ գաճուսի ի ծայր պարսպի Պալաթիայոյ, և կոչեաց Խոյրամ քեօփրիսի (կամուրջ բարեգործութեան), վասն զի ձրի երթեւեկին ընդ այն անցուդրձ. զերկրորդն Սուլթան Մէհմետ կառոյց ի 1845, Հզեալ առ երի Պահ. Ռ գաճուսին ի Գարաքէոյ գաճուսի Պալաթիայոյ. հետուս անցաւորք ընդ այս Հատուցանեն 5 փարա. հետեալք 25 փարա և տալք 5 զուտուշ: Իսկ երրորդն Հզեալ ի 1852 բաճանդրգութեամբ ի ձեռն ՀՀեղսկրէտան Մկրտչ տալի Հայկազեան. և է մերձ

Մզկիթ Ահմեդի

Ներքին տեսիլ Մզկիթին Այասոֆի

ի սպառուած Ոսկեղջերն յաւարտ Ծովակոմման պարսպի քաղաքին Ս.Վլանոսարայ։ Ի հանգիպել ի խառիւղ յարուածման Ղալաթիոյ։ Ըստ վերնոյն և աստ վճարին անցորդք, և միջավայր կամրջացս բա-

ցեալ վնիւ տալ անցս նաւուց։— Աջոյն կամրջի պահ-ՀՀ գափուսիին վկայ առնուն չոգենաւք սահանանց և Եւրոպացւոց տանել զնաւագնացան կանոնաւոր ժա-մանակաւ ի Վսպորոն, յԱկիւսար և յայլ գիւղս-

ըէս. և այս առվի յիշեցուցանէ իմն զանուն սրիչ որ ի վերայ Թայլէ գետոյ Ազղոյ. կամուրջքն կցորդեալ զքաղաքն ընդ արուարձանեայս գիւրացուցանեն բնակչաց ընդ ցամաք երթևեկել ի գալոյ ի կալա-դա, ուր են յոլով եւրոպացի վաճառականաց բնակութիւնք և սենեակք։

1236. Գալէդ, Գալէդ կամ Գալեռիս, յարեւմ. Դաղէմ փառ արուարձանի, և յարեւելից Թափչանէի, և ի հիւսիսոյ Բէբոյի. և էր քաղաք վաղուի որ Սիւէկ կամ Սիլէա կոչէր նախ քան զԲրիտտոս և Նորոգեալ ի Յուստինոսէ՝ էառ և զանուն Նորա. այլ առ յեռինս և չարգ իսկ կալաղա կոչի, ոչ ե չայս չոյր սակս։ Գենուացիք վաճառականաք անդաստին ի ԺԱ գարէ բնակութիւն հաստատեցին ի Նմա. և առ սակաւ սակաւ աճեցեալ Թուով և զօրաթեամբ առանձին իմն գաղթական կազմին. և ի ԺԻ գարու յամրութիւն իւրեանց և վաճառուցն, պա-րիսպս և խրամս առին զնովաւ եռանկիւնի իմն, ի-նչ առ իսի աշտարակիք ամրացուցեալ և գրամբք. յո-րոց ե ինչ աղաւտեալ և բաղում ևս կանգուն կայ չարգ՝ 12 գրամբք և 13 կամ առաւել ևս աչտարա-կիք, յորոց վերայ և լատին արձանագրութիւնք, որ-պէս ի վերայ աշտարակի գրան Մուամհանէի արձա-նագիրն յայտ առնէ յամին 1446 շինեալ զսպարիսպն ի բազատասերայ Մարուչիքոյ սրիտորէ, այն է յիշ-խանէ գենուացւոց։ Ի ծայր պարսպի կալաղայի կայ մզկիթն Ալթալ Ճամխի, զոր կառուցեալ է յառա-ջին արշաւանս Աւրքայի խալիֆին կամ ամիրէն Մա-վէի, և է առաջին մզկիթ մահմետականաց առ կող-մանդնատալոլիս կանգնեալ։ Օսմանեանք յառաջն քա-զաքին շնորհեցին նոցա ազատութիւն առ ի բարգա-ւաճանս վաճառականութեան, վասն այնորիկ և եւրո-պացիք յաճախեցին բնակել ի Նմա մինչև սկսեալ էին բնակել ի Բէբա, անդ կառուցեալ էր նոցա զսպերք գէորգ եկեղեցին, զոր յետ հրկիզութեան գետպանն Գաղղեոյ Նպաստիք ԺԻ Լուդովիկոսի վերանորո-նեաց յամին 1676։ — Ի ծայր պարսպոյ Կալաղայ ամբառնայ լայնաբոյր մեծ աշտարակն Գալաղա Գոս-լէպի, ի բարձրաւանդակ վայրի, չինեալ ի Գենուա-ցւոց ի միջնաբերդ ապատանարան քաղաքին իւրեանց, յոր անկանէին ի վտանգս, և ընդհարկոյս Ճանա-պարհս մտանէին և ելանէին անտի, բարձր առա-ւել քան զ150 ռանաչափս. և ե այժմ դիտարան և ազդարան մահց նառուց և զգուշութեան քաղաքին ի Տրգեհից. կապաբա ծածկեալ է գլուխ նորա։ Ցարուարձանի առա ե Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկե-ղեցի Հայոց, զոր կաթողի հայազգի վաճառականք կառուցեալ են ի Հնումն, ոչք էին ընդ իշխանութեամբ Գենուացւոց, նախ քան զառաւելն քաղաքին յՕսմա-նեանց. և բազում անգամ յաճախն լուծեալ ի հրկի-զութեանց, գարձեալ նորոգեցաւ ի Հայոց, և ի պատ-րաստութեան կոլոս Ցոհաննու ընդարձակեցաւ ա-ռաւել քան զառաջինն կառուցեալ քարուկիր կա-պարպարիս։ — Ի առա և Ս. Փրկիչ առքեպիսկոպո-սական եկեղեցի Հայոց Տեռվիչհանաց կանգնեալ ի 1834. և կից նմին տուն նախագահ եպիսկոպոսա-պետի նոցին։ Են ի Կալաղա և Լատինացւոց եկեղե-ցիք երկու և Ցունաց երիք։ Կայ առա Ժողովա-րան վաճառականաց (Bourse) և բաղում մեծարծոց վաճառուց և խանք և կրպակք։ Ասա է գառաջնին Գալաղա Մաշէքեհի անուանեալ աճուռ Գալա-դայ Մոլլասիին։

1237. Բէբա կամ Պեյօղլու, աշխուագիրն ա-րուարձանաց և ամենայն մասանց մայրաքաղաքին Իր-րև մղոնաս հեռի ի հատահանգստէն ի հիւսիսոյ Գա-լաթիոյ ի բլրի ուրեք 340 ոտնաչափ բարձր յերե-սաց Գալաղայի. և սա առաւելապես բնակին եւ-րոպացիք Թուով այժմ առաւել քան զ3,000։ Սիւ-լէյման Ա յամին 1535 շնորհեաց գետպանին Գաղղիոյ բնակել անդ. իսկ առ այժմ Թագաւորաւ յամաս-խեցին յոյժ բնակիչքն. յոլովք ի գետպանաց եւրո-պացոց կառուցին ապարանս վայելուչս, և յոլովք ի հպատակաց տունս քարակերտս և ապիակերտս յետ մեծի հրդեհին որ ի 1831 և առաւելապես յետ 1848 ամին. հաստատեցան և զբօսանաց տեղիք և Թատր, և փողոցք լայնք և ընդարձակ չքեղազարդ ապակա-փեղկ կրպակօք, յորս աղդէ աղդի եւրոպացի վա-ճառք վաճառուր առնին զվայրն։ Են և եկեղեցիք Հայոց և Ցունաց և Լատինաց. Նշանաւոր է սուրբ Երրորդութիւն կոչեցեալ եկեղեցին Հայոց Համակ քարաշէն սրբատաշ վիմօք մարմարիոնեայ, և գմբե-թայարկ. և կաթուղիկեայ Հայք ունին երիս եկեղեցի և անկեանց աղբատաց, եպիսկոպոսական գաղթոց, Աստուածածնի վարժարանն օրիորդաց Հաստատեալ ի 1851 ի Տիւզեան քաղաքացւ սեպհոց. գաղթոց Մխի-թարեան Հայց և Ցնտնեան Հայոց Լբրատնեայց, և այլ բազում վարժարանք եւրոպացւոց ի Հայոց, որ-պէս և Լազարեան և Դոմինիկեան միանձանց Գաղ-ղացւոց, և վանք եւրոպական ոսկեայ։ Կշռանաւոր է զբանիսան Թեզանեթաչիք զբոց կառուցեալ ի Սուլ-դան Սելիմ Գ և ընդարձակ նորոգեալ ի Մահ-մուտայ Բ և ի Սուլդան Մէճիտէ. և զառաջինս նորա չորգարեալ վանգակաւոս ասպարէզ ընդար-ձակ վան մարզից հեծելաց Թեզանեթաչիք զբոց. Նոյնպես և ի 1848 քարակերտ ընդարձակ գինուո-րական գաղթոն (Ազքեհէի Տարվիէ), յորում մարզին աշակերտք հրահանգեալ ի զբաղմունս հետեւակ ու-սանելոյ զսկսական գիտութիւնս։ Կոյնպես և հիւան-դանոցն մեծ և քարաշէն վան Թեզանեթաչիք զբոց, և հոյակապ գինուորանոցն հեծելազօրաց ի բաբժա-ւանդակին կառուցեալ, որոյ չինութիւնն չև ևս ե աւարտեալ։

Ցարուարձանի առա երկառաջ քան զբարձունն եկե-ղեցին ապարանն կոչեցեալ Գալաղա Սարայի, ընդարձակ բնակարան, կարգեալ ի հրահանգութիւնս պաշտօնէից արքունի պալատանն, այլ ապա յամին 1840 սահմանեցաւ ի գպրոց բժշկականութեան. բայց ի վերջին հրկիզութենէն և այսր (1848) կոյ մնալ աւերակ։ Ցետ ունի են և գամբարձք Տաճկաց ի տարուս բազոն Բէբայ, որպէս և այլ գերեզման-ատանդիք նոցա բարձրադայլ և տխրատեսակ նոճիովք և մահարձանք։ Ի ծայր մի Բէբայ կայ ջրաբաշխ աւազան Թագտիմ կոչեցեալ, ազբիւր անապակ ջրոյ հոսեալ ի Թմբոյ մեծէ որ մերձ ի Պեյնիարտ գիւղ

և կանգնեալ ի 1730։ Ցեհ մեծի հրգեհին որ ի 1831 ընդարձակեցան սահմանք արուարձանիս և գերեզմանատեղիք քրիստոնէից. զոր ապա մասամբ գրաւեցին բնակութեամբ, և չինեցաւ զբանդան մեծ, այն է Թաղն կոչեցեալ Բանկալթի։ Մերձ է ի Բերա և Թոփհանէ յունարնակ Թաղ կամ գեղ հին. յորում տակաւ բազմանան տունք բնակութեանց։ Անդ է և հիւանդանոցն կաթուղիկոսաց Տաճկական Հայոց յանուն Ս. Ցովհաննու Ոսկեբերանին։

1238. Ցարեւելից հարաւոյ Բերայ ի ծովեզերին են Թոփհանէ, Սալը փազար, Քընարգը, Գասպաշա։ Նշանաւոր է ի սոսա Թոփհանէ այն է ագարտանին. քանզի ի սմա է գինարանն և ձուարան հրանօթոց և կառաց, ուր կայ և զբանիսա հրաձիգ զբակարին։ Ձգտապարտեսա և գեղեցիկ են գործարանքն ըստ անգղիացի տարազաց, և զշգեշտիճ մինչեւնայս առ նուն ի կիր։ Մզկիթն Վլաբտխանէ (յասիական) կառուցեալ ի Մահմետայ Բ յամի 1827, ի ձեռն Հայկազուն արքունի Հարաստապետի Գրիգորի Պալեան ի լիւսաւոր բարձանն Եէնիչէրեաց։ Ազգիւրն հին ձեռացի Ջևով, և մզկիթն Թոփհանէ Ճամիի որ առ արքեան։ Շքեղազարդ յարգարեցաւ ի 1852 և գաւիթն արմարաքիսա, և նորագ չինեցաւ աշտարակն մեծ Ժամացուցիւ ի ձեռն Վհիզոպաշի Պալեան քաջի Հարաստապետին հայկազնոյ. նոյնպես և պատշգամն արքունի անգղիացի ոճով։

Ի վերին ծայրի արուարձանիս է Պայլոզն անուանեալ սպարանք նահնի Պայլոց կամ գեսպանաց հասարակաստանեան վենետկոյ, զոր այժմ ունին առաջորդիք, և անդ է նամականատուն Եւրոպացւոց։ — Սալը փազար, կից Թոփհանէի, ուր լինի առաւելագոյն յաւուրս երեքշաբաթից։ — Քընարգը, ի տոհմոս ձիհանկիր կոչեցեալ Թաղին, յորոյ ի բարձրաւանդակն կին կառուցեալ կայ համանուն մզկիթն յանուն միոյ ուրումն յաբթայորդւոց. կայ և ծովեզերին Քընարգըվիլ և մզկիթ Քընարգը Ճամիի կոչեցեալ, զոր չինեաց ոմն ի նահնի բգեշխից։ — Գասպաշա, ուր է նորաշէն հրանպարան. անդ է և պատնէշն Համակ քարաչէն, ի միջի ունելով ասագան ի պատպարտուիճն նահանգ յանկոծումեան, զոր ի չիւսաւոր Աթիվ գառնը Մահմետայ Բ արքայի չինեալ, և արձանագիր նդին ի վերայ կնճռոտի։ Ցաբաստիանին ասած և անգր ձգին գիւղորեաք ընդ երկաղնուիճն վասպրտին։

Իակ յայնմ կուսէ կալագայ, այն է յարեւմից հիւսիսոյ, կայ արուարձանն Գասբայ փազար յանուն միոյ ի հին բգեշխից չինեալ ի ձորավայրի. ուր գոն երեսնիւ չափ տունք Հայոց, և ունին եկեղեցի յանուն Սրբոյն Ցակոբայ Մծբնայ։ Ասա և և Կատարան (Թերբահանէ) և զբանիսա ծովային զբոյգ։ Ի բարձրաւանդակին կառոյց Սուլթան Մահմետ Բ. ի 1838 քարաշէն գպրոց նաւտզբաձիսան։ Կան և երկու ասագանք, յորս կաւուցանին և նորագին մեծաքանդ և փոքր նաւք. որպես և այլ գործարանք ձուլելոյ զերկաթ, մինչեւնայք սպղեալը զտահատակս, գործարանիք երկաթի գործելաց, առասանաց, և այլոց կարեւորաց նաւահայանին։ — Ի ծայր նաւահայանին է Ագիազը գասագ, ուր է պարտէզն սեպհական արքայի։ — Փերի փաշա, յանուն միոյ ի հին բգեշխից, բնակեալ ի Հրեից և ի սակաւուց Տաճկաց և Ցունաց որ ունին և եկեղեցի։ Ի ներքսագոյն ծայրս փերի փաշայի կառուցեալ է ընդարձակ և հոյակապ չինուածոյք մզկիթն փերէ փաշա, որ զարգիս Թռչելալ է անհնամ։ — Կից է սմին և Խոփէ, բնակեալ ըստ մեծի մասին ի Հայոց. ուր ունին և եկեղեցի վայելչագեղ և քարակերտ, յանուն Ս. Աստիածածնի նախավկայի. գոհին անգէն ոչ սակաւ Հրեայք և Տաճիկք։ Ի ծովեզերին Խասգիւղի է գպրոցն Հոգևորականաց Խասգիւղեցւոյ և զբոնիսա ռամկական զբոյց և գպրոցն զինուորական Ճարտարապետութեան, Նոյնպես առանձինն վայր ընա կուսեան անանուանեա զբոսանից. զոյսոսիկ կանգնեաց Սէլիմ Գ տատարութեամբ գաղղիացի Ճարտարապետ։ — Հանդէպ Խասգիւղի յայնմ կուսէ անձուկ նաւահանգստին կայ մեծ արուարձանն Կոստանդնուպոլոյ Էյուպ, զոր ասեն այսպէս կոչեցեալ յանուն դրօշակիրին Մահմետի, և անկեղց անգէն ի պատերազմն քաղաքին ի Սարակինոսաց ի 668, կամ ըստ այլոց Մարտակցի տոհմ Օսմանեայ. և Գեղեցիկ Մեհմետ անդրէն ի վերայ նորա չերմէ և մզկիթ հոյա կայ, ուր Թագաւորք Օսմանեանց ի բազմին յանուն Թագաւորութեան գան ածել զվիշտ զսուեր նահատակ իւրեանց։ Շերմին (զոր Տաճիկք Թիւրսի կոչեն) և որ շուրջ գնովաս չէնք, զարգարեալ են պեա պեա քանգակեք, Ձեմպէրք, Տաճուք, բուրաստանօք և ագարէիք։ Նշանաւոր է և ընդարձակ գաղանակայքն և առանձինն չերմէք և մահարձաք որանց անուանեաց։ — Բարուարձանի առա են երկու Թաղք Հայոց հեռի ի միմեանց, կոչեցեալք Ս. Նշխարի Թաղ կամ Սկզվիզ մահալէսն և Սրբոյն Աստուածածնի Թաղ կամ Զէշմեվի մահալէ. յանուանէ եկեղեցեաց իւրեանց. և զնաւսն զայնոսիկ և զեկեղեցիս յոյժ վաղնջական համարին։ Ասա են և արքունիք Ասիւէ գաւեր Մահմետայ արքայի, և առ նովաս արքունի գործատունն գառակաց (Գեհանէ) Հաւատատեալ ի Սուլթան Մահմետայ Բ, զոր մեծապես պայծառացոյց պէսպէս հնարիւք և Ճարտարութեամբ Ցովհաննէս ազգ Հայ յուսհնաւ յազգէս Հայոց, և ցայսօր ընդ տեսչութեամբ նորա յատաջագահ բարգաւաճէ (1853)։

Յամին 1828 ի վերայ բզոյն Եչտայայ յարեմտեան հիւսիսոյ, ի տեղւոջն Բաշիլ Չիվիլիկի կոչեցեալ (տգարակ Բաշիլայ), Սուլթան Մահմետ կառոյց զբոսնեան մեծ և ընդարձակ ի բանակեալ պատերազմին ընդ Ռուսս, ընդ ում ածել և զգոյզն Մահմետի. և եկաց անգէն մինչև ի լինել հաշուոյ Թեանն։ Ասելի զբանացնս կայ Թաղն Տաճկայ Թոփխըլար անուն, ուր է բանակատեղին Գեհենէայ, և զի ի նմին տեղւոջ եգեալ էր նորա զինգամեայ մեծ, վասն որոյ և յայն անուն կոչեցաւ վայրն։ — Ալ կարի ի բաղեայ կառուցեալ է և հիւանդանոցն զբոյց ի Մալթեզիէ կոչեցեալ վայրի, և հանգէպ նորին ի հարաւոյ ի բարձրավայրի զբոսնեան մեծ Տաւրէթ փաշա գԸՀ լաւ յանունեալ. ուր կր ի հնումն առաջին բանակեալ Եչիչէրեաց յԵլանեցն ի պատերազմ, և կայր սա-

որշդամ աքսայի, ուր երեսին թագաւորք հանդէս առնել զօրաց և յուղարկել զնոսին։ — Ի սաորոտս բլոյն ի ծովեզերին Մարմարայ կառուցեալ է արքունի վառօդարան և մեքենացոյն վառօդոյ։ Այս գործարան էր ի վաղուց անտի, և յետ բաղում փոփոխութեանց ի ձեռն Ճարտարացն Գաղղիոյ առ Սելիմա Գ., հակաց մեաց ընդ տեսչութեամբ Հեփեզճի Եչենիչէրեաց. այլ ի քառասնեամն 1826, Մահմուտ արքայ յանձնեաց զայն ի ինամս տեսչութեան հայկազնի Սիմոնի որդւոյ Մահեսի Տատ Աստքէլայ, և միացոյց ընդ տեսչութեանն միւոյ վառօդարանին, զոր Սելիմայ Գ արքայի հատաստեալ էր ի 1793 ի ձեռն Նորին մեծի առնն Մահեսի Տատայ առ Հնձակաս փոքրն Հէքմէճէի յԱղամաս Կռնկեցալ վարդ ի նահանգին Թէրգոզի, յորս ի ձեռն քաջափայլ Ցուվ։ Տատեան Ամիրայի՝ ընտրելացոյն գործի վառօդոյ հաւասար Մեզգլեանին։ — Ընդ մէջ հնոյ վառօդարանին և ընդ մէջ Եչէի բոլորի ի Դադ Վէլի Եչենիչ ա սացեալ մարդագեծերի ծովելզբա անդ կառոյց Սուլթան Ասփուլ Մէճիտ ի 1847 գործառուն կէրսասա գործուածեան (պատմահանէ) ի ձեռն Ցուվճանեան Ամիրայի Տատեան. և առ նովաս ի Չէլեթին պուռանի կոչեցեալ տեղւոջ միւս այլ գործարան ընդարձակ ձուլարանաց և երկաթի կերասուածոց՝ նոյնպէս ի ձեռն Ցուվճանեան Ամիրայի, ուր ըստ անգղեանն և գաղղիացի Պուլքընէի և այլ տեսուճիւնք Եւրոպոյ ձայն բարձակ և վերծինգիր կամին լինել, հաստատուած Թեամբ գաղն ուխտի կուեցին Օսմանեանք մի ևս բրև նադատել զոր յուզացուածին հաւատոց, և մի վասն այլոց ևս յանցանաց սպանանել առանց դատաստան նական և օրինաւոր քննուածեան։

ԵՒս ցամաքային պարսպոյ քաղաքիս ընդ արեւմտեան են ընդարձակ դերեզմանատեղիք Հայոց և Ցունաց. անդ է և չիբիմ երանելւոյ Տէառն Կոմիտասայ քահանայի, զոր վասն ուղղափառ հաւատոց գլխատեցին յանցելոցմ դարուս. ԵՒս գրասէն Ս. Խոմանոսի կոչեցեալ, առ հիւսիսակողմանէն յԱչոյի խառնուած է ջուրբաշխ աւազանն քաղաքին չինեալ ի Սուլթան Սիւլէյմանայ ուր հաւասին ջուրքն Հաղկալը գերք. անդ է և յիմարանոցն Ցունաց։ — Ընբակայ վայրք քաղաքին գերեզմանիք են և գբօսանաց տեղիք. որպէս մարգահանին Վէլի Էֆենիի, և մեռելոց գերեզմանքն, և ի ծագ նահանգասի Ակկերքէրն կայ ձորամիջն Քէհաճանէ (Թղմարան). Թեպետ զի կայր անգէն առ Հնոյ գործատուն Թղմոյ որպէս ասի. ուր և մարմանդ ընդարձակ և նահատասենի հովանի։ Վասնզի կրկին Ալի սկզբ քեչրէ սուլու և Քէհաճանի սուլու կոչեցեալք անցանէն ընդ մարգահատասանն և Թաքին ի ծով։ Գարնանի աստէն Ճարակին արքունական երիվարք, ուր և և առանձինն պատգամ արքայի։ Ցահանեան աստ ի գարնան և յաշնան խոտոն բազմութիւն ի գրասանս։

1239. Ցայնկոյս Նեղուցին Վոսպորոյ հանդէպ Սուսկոլու յատկացողն երբև տիրնաս տարանջատ կայ մեծ և բազմամարդ քաղաքն

ԻՒՍԿՒՏԱՐ (Scutari). — Ի նահանեաց Խրիստոսալզիա կոչեցեալ, և էր հին քաղաք Բիւզանդիոյ, որ ի յունականէն Քաղաք ոսկերէն ի մեր լոի. քանզի առեն եթէ պարսիկք անդ Հոգոլվէին զմարգահարսին կամ զհսա գառատին Բիւզանդացոյ. ուստի գեղջկի տղիներ և իշխանս օձից. քանզի այսր կան կարաւանք արևելից, և ածեն զաղնամաղիս հեռաւոր աշխարհաց, և փոխագրեն ի քաղաքն Սամսոյր, վասն որոյ մեծ շահատասն է վաճառուց. Թեպետ յամաց հետ ի պատճառս կանոնաւոր երթեւեկութեան շոգենաւուց Ազգոյ, Աւստրիոյ և Օսմանեանց, Արեւելեան ընկերութեան ի Պոնտոս ի Տրապիզոն և ի Սամսոն, և ի Մինքերկասին ի Պերութ, խափանեան առաջին կարաւանքն, և այժմ իջանեն արեւելեան վաճառք ի Նաւահանգիստն յայնոսիկ, և սակաւք ի ցամաքէ կարաւանք դան Ժամանեն յԻսկիւտար։ — Մեծ մասն բնակչաց քաղաքիս են յազգէ Տաճկաց, բայց ոչ սակաւք են և ի Հայոց և ի յարեւմտեան ազգաց որպէս. իսկ Ցոյնք և Հրեայք սակաւագոյք Թուով. Կրկին եկեղեցիք են Հայոց, սուրբ Խաչ և սուրբ Կարապետ կոչեցեալք, և կաղաքաձք առանձինն սահմանեալք ի պէտս վանից սրբոյն Ցակոբայ որ Յերուսաղէմ։ Նշանաւոր են ի շինուածս Խանկեարտու մղիքք ևս և պատշգամն արքունի Շէմսի փաշա. և զբանեան մեծ Խաստասի գրաց, և հիւանդանոցն։ Ի հարաւոյ արևմտից Խանկեարտու սուղ խարոյա հեռի ի ցամաքն կայ քարաժայռ կղզեակ, և աշտարակ կանթելակիր ի նմա, զոր Տաճիկք Կըզ գուլէսի, Եւրոպացիք Լէանգրա աշտարակ ձայնին, համարելով եթէ առաել անցին եղբարան գեսպ Լէանդրու։ Ցառաջ Կոմնէնոս արքայ կանդնեաց զաշտարակն և հաստատուաց շղթայս՝ ի փակել գնեղուցն։ Գեռ ևս Երևին ի ծովս հեռք քարաշէն ուղղոյ յաշտարակին Աշյատս իսկելն որ ի հանդիպոյ սորին, Թերևս զի ի հնումն բաժնի էր յատակ ծովուն, և կամ կայր անգէն կամուրջ քարաշէն։

ԵՒրուտրան է Խակիւտարու ի հիւսիսոյ ի ծովեզերին փաշա լմանը, որ հնգետասան ամաց յատակ կոչէր Եօթնաւ լմանը (Տասանհանիսա եղեն) և ապա կոչեցաւ Կասանհանիսա բզեշխի, քանզի առեն եթէ հնարաւոր է եղեն ի լոյղ անկեալ անցանել յափանցս յեւրոպակողմն յեզերս Պեշիքթաշու։ Այս է համարանոյն ցորեկոյ մեծահասոյց կանգնեալ ի Սելիմոյ Գ և յարմատս ծովուն ապարանք մեծամեծաց յՕսմանեանց։ Ասել սկսանին գիւղորայքն Վասպորնի յատկացմանէն ի Գեղջուկեձնաբեր. իսկ յարեւելից հարաւոյ արուարձանիս Խակիւտարու քաղաքիս ի խոնարհ մերձ ի ծովեզր Մարմարայ դէմ

Գեղեցկատեսիլ Տաճարակ Հայոց

յանդիման արքունական Թօփդափու ապարանիցն կայ Գաբըձէյ, որ է հինն Քաղկեդոն քաղաք, հնագոյն քան զԲիւզանդիոն. ի նախնումն անուանի էր վանն պատգամատուզըն Ապոլոնի, և ի քրիստոնէութեան հռչակաւոր եղև վանն սիւեղբաական չորրորդի սրբոյ ժողովոյն. ուր գումարեցան 636 հայրապետք հերքել զանգիտ Եւտիքեայ և զհամախոհսն ի տաճարի սրբոյն Եւփեմեայ. ուր դեռ ևս կանգուն կայ հին և փոքրիկ եկեղեցի։ Ի Քաղկեդոն սպանաւ Մաւրիկ կայսր հայկազն։ Ընկն և նաւահանգիստ փոքր, և եկեղեցի Հայոց Սուրբ Թագաւոր կոչեցեալ։ Ի յետ կուսէ է մարգագէսին հայտար փաշա ձայնեալ, ուր ի հերուն Ապոստիւ Մեծին Թագաւոր կառոյց ապարանս և Թատր. քանզի և այս վայր՝ մի է ի գլխաւոր զբօսաթեղեաց քաղաքին, և մինչև ի յիւսկիզբ տարւոյ ասի և անտի արքունի պողոտային են սրածայր հինաւուրց նոշիք, և քաղմաթիւ գեղեցկազարդ չիրիւք տաճկաց։ Խոնարհագոյն քան զՔաղկեդոն առաջին Մարմարայ մոր նաւ հեռի է և ի ֆեներ պահձէսի (պարտեղ լապտերի) վայր զբօսանաց քանզի յաւուրց Սուլթան Մահմուտայ Ա կանգնեալ է անդ լապտեր, լուսաւոր լինել ի գիշերի նաւուց եկելոց ի Մարմարայէ։ — Ասի ի խոնարհ է խաւ. եւ գիւղն. որոյ բնակիչքն են Տաճիկք. Հայք և Յոյնք. և համարի հանգերձ չորեակայ գիւղօրէիցն գեհ գաւառին Նիկոմիդեայ բիւրեղանացուց։

1240. Մինչև մասուցեալ ի հակիրճ նկարագիր

նշանաւոր վայրերուն ափսոյն ալ ըսպասարկէ՝ գլխաւորեա-ցուբ Զմուսանդեանցոլսոյ պետ Հանուքն։ Գլխաւոր չինուածք քաղաքին շրջակ և վերադրնդ. ասոնց, են մզկիթք, ընդ համերէն քաղաքն և յարուարձանն՝ առաւել քան զ'350, իսկ մանուկն և մկոնէսն քան զ'4,000. գեղեցիկ են յոգունդ ի նոցանէ կա-մարապատ բովանդակ գմբէթքն և բարձրածայր նուբբ աշտարակքն (մինարէ) մահկանձև կառուցք ոյք ձգեղ և վեղեցուկ երևեցուցանեն զքաղաքն ի բացատա-րութիւն և հոյակապ չիրիմք Թագաւորացն։ Պատե-նազարդք հասարակաց քառանիւս չուի, և նոյնչափ եւս վայրք բնակութեան մահմետական առանձնակեաց Տեղվիչ կոչեցեալց. և նշանաւոր ի վայրն համարի այն որ կայ ի բուն մայրաքաղաքին Մեհմետիան գոփուսին, զոր նորոգեցին Սուլթան Մահմուտ Բ և որդի նորա. և է ուխտաւորաց մահմետականաց ուր յաճախեն յա-ճախ հինգշաբաթիս, և Թագաւորն իսկ բազում անգամ գնայ յոտիս։ Բայ ի սոցունց կան ի բա-զում տեղիս քաղաքին և յարուարձանն վանք Մեվ-լեվիաց, որոց առաջնորդ ազանդին նստի ի Գալեա՝ Մոլլա Հիւսնքեար կոչեցեալ, և մեծ ուխտաւորի է մահմետականաց։ — Երկերիցիս չափ իջնեալք են. բազանիք առաւել քան զ'300. ազարէք Թէպկա կրկնա-պատիկ առաւելուն Թուով, այլ զի բազումք սակաւա-քուբ են՝ ուստի և անբաւականի ի ընուէ ղուկաս քաղա-քացւոց։ Հիւանդանոց մի մեծ Տաճկաց կառուցաւ յամին 1847 ի մերէ այժմեան Իւնկիսն։ Ունին և տպարանս առանձին Տաճկիք, Հայք, Յոյնք, Եբ-րայեցիք։ Հայոց երկու տպարանք են, յորոց մին որ յանուն Բոհաճեան Մխիթարեանց, դեղեցկագիր է և Հարատարուեստ. իսկ միսն վասնմ՝ յանուն Ա-բասեան Գէորգեայ։ Արքունի վարժարան բժշկակա-նութեան և գալրոցք պատրաստութեանց ոչ սակաւք, յորոց ոմանց չինուածից գեռ չեն ասարեալ։ Ն-բեք զրագիրք են Տաճկաց. Թաֆէնի Էֆէ—, Ձէ-ռէպէի հէ—ֆէ՝, այս ինքն օրագրութիւն լրոյ, և Թաֆ-Էնի Թէշդիէ, օրագիր բժշկական։ Երկու ի գալ-ղիականն. Journal de Constantinople, և Courrier de Constantinople։ Երկու յունարէն, մին յոյն գրով և լեզուաւ, և միսն յոյն տառիւք և ի առձին բար-բառ։ Երկու հայերէն, Մ—ի և Նշխան ազատի (1852)։ մի Բուլղարաց, և մի Հրեից. այսոցիկ մե-տասան օրագիրք են ի մայրաքաղաքին։

Վաճառականութիւն քաղաքին ոչ սակաւ բարգա-ւանէ առատութեամբ Եւրոպական ազգաց, և Հայոց և Ցունաց. և Տաճկի կեդրոն մեծ՝ արբաւաց Երից մասանց աշխարհի։ Արտադրուսա մեծեալ վաճառք, են ապ ապ չուխայից և կերպասաց, դիպակաց, Թուղթից, Մեռաղեայ կարճագ և զարգք, Տաճիներ, շալար, լեզակ, Ներկ, և այլն։ Իսկ ի քաղաքին Տա-նելեաց են սար, բամբակ, ասև այծեաց և ուրուս-դեղին մոմ, մուշտակ, գլաղնէղ, խուզ, գմնաս, խաշիկեղ, ափոսն, սարսն, մրգք, և այլն։ Ընդ Սեւս Ծով գնան վաճառք արեւելից. այս ինքն Հընդ-կաց և Տագաց Ասիոյ. և ընդ Դարդանելան Նեղուց մտանեն վաճառք Ափրկեայ, արեւմտեան Հնդկաց, և Եւրոպեոյ։ Վաճառականք անուանիք յեւրոպական նաւն են Անգղիացիք, Գաղղիացիք, Հոլանտացիք և Խաղսիք, և Տճիսացան սոքա յառնուրս, քանզի ի 1840 ամի ըստ Նորոգ կարգադրութեան սահմանեան պետութեանն, Ազատիւ Մէհմա արքայ եաս Եւրոպա-ցւոց բազմապատիկ արտօնութիւնս, և գաշինս կռեաղ ընդ նոսս եաս լինալի ազատութիւն վաճառականու-թեան, վասն որոյ և նոքա զբազան և մեծագան Տնօրէ-թեամբ. իսկ սահմանեան հպատակ վաճառականք և արհեստաւորք արհամարհեալ նոսան յանշուք ազա-տութիւն։ Սիսոյն գանուբեան և Տովհաբերաց գա-ւառք յերկրագործութենէ չահին փոքու իւիք սակս գիւղական նուագ որք փոխագրէն զարտոնս ի նա-ւահանգսին, իսկ երկրագործութենն ի ներքին կողմանս ազարչին անհնամ Թողեալ է առ գժուա-րութենան Տնտապարհաց և հետաւորութեան ի Տովէ։

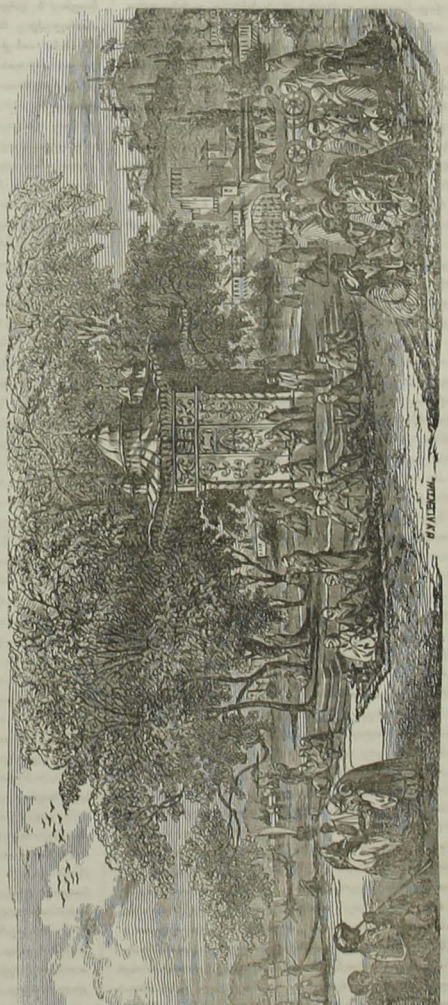
Մեսչական նահանգ արհեստք յետ բարձման Նէնի-չէրեաց, և փոփոխութեան զգեստուց և սահմանեան սովորութեանց, նոսմացան յոչ և գոգցես իսպառ անհետ եղեն, որով և ներքին վաճառականութեան երկրին բարձաս, այլ միայն գորգք որ մեծարոյ էին յայս Տարտարացն Եւրոպացւոց, քաշմէրեայք բար-գատաձեցան, և բազմացան արհեստաւորք ի Թիւ-Թանիս և ի Փարը Հայս։ Եւ Թէպկա Ալտիէ Մէ-Տիս Թագաւոր մարդասէր ինամք գամենայն փորձ և գնան ի մէջ առնուս բարգաւաճ առնել զարուեստս և գարօրութիւն յարգարել Ժողովրդեան իւրոյ, այլ գեռ ևս ոչ մեծ ինչ արդասիք երևին Ջանիցն Նորա և յօժարութեան։

1241. Թիւ բնակչաց մայրաքաղաքին արուարձա-նօքն որ առ Նուվաս, գոսմարին առաւել քան զմի մի-լիոն։ յորոց կէսք մահմետականք են. 130,000 Հայք. 16,000 կաթուղիկեայ հաւատական Հայք. 150,000 Յոյնք. 30,000 Հրեայք ևեք. իսկ արեւելեայք և ա-բեմեոնեայք յամենայն ազգաց 120,000. իսկ զգերեացն Թիւ ամանք Հանեն ի 40,000 Թէպկա և հաւանա-կան Թիւի առաւել սակաւատարս Հանգիլ գնոսա ի պատճառս նուագելոյ գերեացն առբիւսատութեան. վասն որոյ չէ մարի Տշդիւ ասել ինչ յապագս Թուոյ բնակչաց Պօլսոյ, զի և օր ըստ օրէ յաճախեն եկք և պանդուխք հաստատել Եբրանց բնակութեամբ ի քաղաքիս։

Ուր զի ամենայն ազգաց առանձին գաւանութիւն և կրօնից, վասն որոյ և ամենեցուն նոցա ուրոյն պետք են։ Ցունաց պատրիարքն կամ ազգապետ յաջորդ է Հնոյ ամենայն կաստանդնուպոլսոյ, որ և Երբեմն նահապետութեան գաւառաչէս սրբոյ Հոգւոյ տիեզերա-կան ամենայն. 80 եկեղեցիք են նոցա ի քաղաքին և յարուարձանն և ի գիւղորայս, և ոչ սակաւ ու-սումնարանք. յորս երեսիք են ուսումնարանքն կրկին ասհմանեալք ի կրթութիւն Տաճանգաւորաց եկեղե-ցւոյ, որոց միսն Տոմար յապէին մատակարարին, և միսն յեպկիսդասարանէ։ Այս վարժարանք հաս-ատեցան յամի տեառն 1840 ի Խաքի կղզւոյ որ կայ ի հանդիպոյ կաստանդնուպոլսոյ և իբր վեց մղ-ոնաւ հեռի ի Մարմարայ, ուր հրաշնագին Տան-կունք ի պէսպէս գիսութիւնս և ի լեզուս և յաս-տուածաբանութիւնս։ Հայոց ազբեարկապատական

կամ պատրիարքական իշխանութիւնն սկզբնաւորեցաւ առ Ժամանակաւ Փիլիպէ. և համարի պատրիարքն և քաղաքական գլուխ Հայոց Տպատա. կելոց Օսմանեան պետութեան. և ի 1847, կացուցաւ երկու Ժողով Հրամայական արքունի, ուստի հոգևորական և քաղաքական գործոց, որոց անդամք ընտրին ի Ժողովրդենէն և յերկուս ամն փոփոխին. և նախագահ է Ժողովոյս ինքն պատրիարքն. Իսկ հոգևորական իշխանութիւն նորա տարածեալ է ի վերայ ամենայն Հայոց ոչք ընդ տերութեամբ Տաճկաց են ընդ ամենայն Ասիա և Եւրոպայ. Բայց ի պատրիարքէ աստ, ունին Հայք անգամին ի վաղ Ժամանակաց և այլ պատրիարք Երուսաղէմի. որոյ առաջնորդութիւն է ի վանս սրբոյն Յակոբայ որ Երուսաղէմ. և նախապատիւ է քան կրօնականին քան զպատրիարքն Կոստանդնուպոլսոյ. Նա և այլ կրկին կաթուղիկոսութիւք, յորոց մին ունի զաթոռ իշխանութեանն Աղթամար Աղթրուանեայց գաւառի, և միւսն ի Սիս Կիլիկիոյ. այլ երկուքն կաթողիկոսն ազգին է Հնչմիածնի ի Վաղարշապատ Բազմաթիւ են եկեղեցիք Հայոց յԱսիա Տաճկաց. յորոց ինն են ի քաղաքին և այլ քան ի գիւղսըայս. Բազմանան և դպրոցք նոցա յամաց հետէ սատարութեամբ ազգասիրաց, և Թիւ նոցա Թէ ի քաղաքին և Թէ ի շրջականն՝ հասանէ յերեսուն և եօթն վանն գաստիարակութեան մանկանց և հինգ վանն օրիորդաց. յորմէն ի սոցանէ հասատառեալ են ընկերութեամբ ի զարգացումն հայկաբանութեան և զանազան ուսմանց և լեզուագիտութեան. և յատաջադէմն են Սահակեան ընկերութիւն ի Սամաթիա, Լուսաւորչեանն ի Խուսափուռ, Թարգմանչացն յՕրթագիւղ, Շնորհալեան ի Խասգիւղ, Արամեանն ի Պալատ, և այլն. Ունին և Թանգարան վերծանութեան յՕրթագիւղ զարգացեալ ապագիր և ձեռագիր մատենիւք և հնութեամբք.

Կաթուղիկեայ հռովմէական Հայոց աԹոռ արքեպիսկոպոսական հաստատեցաւ ի 1831 և պատրիարքական իշխանութիւնն ի դրանէ. որոյ են եւթն եկեղեցիք և եկեղեցասունք ինչ փոքունք և վարժարանք. Լատինաց ևս է եպիսկոպոս իբրու նուիրակ Հայրապետին Հռոմայ ի Թեղա. և եկեղեցիք և վանք իբրու 10 հան.

Ախօր սարայ.

գերձ վարժարանք։ Հրեայք ունին զրաբունական (խասամ պաշի) հրովարտակաւ արքունի, իշխանութեամբն հաւասար այլոց ազգաց։ — Ի 1850 կարգեցաւ ի գրանել առանձինն ժողովրդական Հայոց միաբոյս ի նորազանդութիւն։ Հայք պարապեալ են ի վաճառականութիւն և յարուեստս և ի զանազան ձեռագործս, ի սպաս արքունի, և ի սեղանաւորութիւն։ Նոյնպես և Յոյնք։

1242. Նաւակք որք երթեւեկէն ի գետոյդ սա, Թեթեղաձագք են, յորոց միանք վարին մի ոտի թիակաւ, այլք երկոքումբք, և պաշտօնակալացն՝ երիւք, իսկ աւազորելոյն հնգիւք։ Ի յետին ասքս յաւելան յոյժ Թիւք շոգենաւաց մանուց ի գետոյդ գիւղս գրեթէ ամենայն։ Կան նաև ի գետոյդ մանուկ

'ի Սեաւ Ծովէ · հինգ եկեղեցիք են Ցունաց, և Հայոց՝ Ս · Խաչ· Ծովեզերեայ ապարանք Թագուհեայ և ազատաց Օսմանեանց։

Ա՛ռ՝ե՛ռ՝ ե՛ղյ՛ե՛ · — Ի հնումն Միքայելեան, ևան Երևման Միքայելի հրեշտակապետի առ Կոստան. գիտնոս որ Նուիրեաց նմա զառաքար։ Ա՛ռ սաղո՛ առվ գեղջս կարկառի սար 'ի Ծով· ուր առ սատ. կուԹեան յորմանացն 'ի ցամաքէ յօտանառ Ձգէն ըզնաւասին 'ի վեր։ Են աստ ապարանք Ասիէ դասեր Մահմուտայ Բ։

Պ՛ե՛ղե՛ · — Կառուցեալ առ խորշին զոր Փիլե կոչեն Ցոյնք · բնակեալ 'ի Ցունաց և 'ի ռամկաւոց Տաճկաց· 'ի Ծովեզերին կայ հովանոյն արքունի և մզկիթ · Ի վերին կուսէ գեղջս յապառաժուս սարին, զոր Գաւյալար պուռնու կոչեն անձկանայ Նեղուցն 'ի հանգեալ ռամկավարսին ուր է և Գանթիլի գիւղ։ Ընդ քան զայս սար կայ Բուռնի հիսարին, այն է ամրոց Եւրոպակոյսն կառուցեալ 'ի Ֆիլիիկայ նախ քան զառաջին Կոստանդնուպոլսոյ. և 'ի միւսոյ կողմնէն Անասոլ հիսարի, չինեալ 'ի Սուլթան Պայազիտ Նըլդըրըմ, յառաջ քան զՔրիմ· և 2000 ամաւ յառաջ քան զնա Դարեհ արքայ Պարսից Նաւակամուրջ կապեալ անց ընդ այս։ Ծովեզերեայ կողին գեղջս բնակեալ է 'ի Տաճկաց, իսկ 'ի վառ 'ի վեր բըլրոյն են Հայք ուր ունին եկեղեցի քաչքայեալ յառնուն Սրբոյ Հոյն Սանդխոյ։

Պ՛ա՛ղա՛ Լ՛իմ՛ն · — Խորանիստ խորշ է Ծովու· ուր դուռարեալ կայր տորմիղ Ֆիլիկեայ առաջնորդելով Ծովապետի Նորա Պաղեա օղլուն, ուստի և 'ի Նորա անուն կոչեցաւ վայրն։ և ասէն Թէ խաղացոյց ընդ ցամաք զքոմ մի Նաւացն, զի շղԹայիւս կալեալ էր Ցունաց զանցս կրճին։ Ասեն և անգր է գեղջկի գոռն խտեհնեայ՝ ԼասՖենէս կոչեցելոյ յանուն սքարացուցն, շուրջ պատեալ ունելով բլուրս և հովիտս զուարճալիս։

Եէնի՛ե՛ն (Նոր գիւղ) · — Բաղմաբնակ, ուր են եկեղեցիք Հայոց և Ցունաց և գերեզմանատեղիք Նոցա։ Ի վերոյ գեղջս ձգի գեղեցկահաս հովիտն Գալենեզը, որ է տեղի զբօսանաց, ուր է և հովանոց արքունի։ — ԹաբաԽ՛ե՛յ, գեղ զուարճալի՛ ամառանոց դեսպանին Գաղղիոյ շնորհեալ 'ի Սեպտեմբ առ Լուդովիկոսի ԺԴ· և Նգղեցւոց շնորհեալ յայժմիան Թագաւորէս։ Ունի Թարապեայ և Նաւահանգիստ ձկնաբեր։ — Ասեի 'ի վեր 'ի Սեաւ Ծովին կայ առապիւր գիւղն է

Պ՛ե՛յ՛ե՛ · ե՛ե՛ղ (Ձոր մեծ) · — Առ լայն և խոր Ծովա Ծոցիւ, առան մեծ, ամարանոց Եւրոպացւոց և գեսպանին Ռուսաց · Նշանաւոր է մարմանդ Նորա ընդարձակ, յորում Ծառաստանին Կըըզլարաճ կամ Եգեսի քարաստ (ԵօԹն Եղբայր) որ են ասպիր մեծամեծք ինն Թուով կնաբարոյ ինն յորինեալ և յիրեսաց խառնեալ, որով զմիոյ միայնոյ Ծառոյ տան զանազիչ 42 ոանուագի ունելով, զարմանագիծ, յորոց Եըրորդն միայն ոչ՝ 'ի հիւսոյ կողմանէ՝ անչառս կայ, փորրագոյն զոլով քան զղնաւս՝ և 14 ոտն չորեսագան Նորա · առ ընձեր նմին է մեծաԾղնին 28 ոտն ունելով զչորեսագան · իսկ տարածուԹիւն կատարոյ նոցա միանգամայն առաւել է քան զ500 ոանուագի · յարմին մեծի Ծառոյն կայ փայտար մեծ խոռոչացեալ որ տանի զչոր հեծեալ· ընդ հովանեաս սորա տանէն բանակեալ զկոփրեսոս առաջնորդ նաւկին խաչակիր չորից 750 ամեր յառաջ։ — Կից է Ձորագեղջս Սարբեար և Եմի Մահալլե · 'ի սարէ գեղջս, գեմ յանդիման Սիւլիեմէ գեղջն անձկանայ Նեղուցն իբր ՃՀ մղոնի · Ի վերին կուսէ սոցին կայ բերդն Գաւզը հիսար կամ Բուռնիի գավազը · որպես և 'ի հանդիպոյ Նորին յատկացոյն է բերդն Ասիատ գավազը առաջնեայ մերձ 'ի Մահմուտ գալէսի։ Իսկ հուսկ 'ի սպառուած Նեղուցին կամ 'ի բերան Սեաւ Ծովուն՝ կան Երկուսեակ գեմ յանդիման և այլ կրկին գղեակք, բայց Եւրոպակողմեան ասէրեալ է, և սորք որ առ Նոքօք կոչին Ֆիլինեա (լապտեր)· առ Եւրոպակողմեան լապտերատն կան 'ի Ծովու բրգաձև Ժայռք Բէօքէ Թաշի ձայնեակք, զորս հինք Պէսանան կոչեն կոչէին։ — Ընդ մէջ Գավազի և Ֆիլենեի կայ Պէօյիւք լիման (մեծ Նաւահանգիստ անքոյթ) որ էր 'ի հնումն Նաւահանգիստ Եփեսացւոց։

Ի Ներքնակողմն Եւրոպական Ծովեզերեայցս 'ի յեա կոյս Պէօյիւք ակրեն, է Պէ՛նՃ՛ե՛ · կամ Պե՛յ՛ե՛ գիւղն որ ըզբնաւանեալ է անառատիս լերանցք և ձորովք · 'ի հովիտն անդ յաշ և յահեակ, կանգնեալ կան բարձր պատուարքն կամ Թուռքք կոչեցեալք ՊէՃու որք հինք են Թուով, չինեալք 'ի Սուլթան Սիւլէյմանայ Ա և 'ի յաջորդաց Նորին· յորոց զվին կանգնեաց մայր Սուլթան Սելիմայ Բ և զվերջինն յաւել Սուլթան Մահմուտ 'ի 1839, յորս Տաւարքն Ջուրք 'ի ձմեռն 'ի հեղեղաց, և ընդերկրեալ խողվակք հասին 'ի մայրաքաղաքն և 'ի Թեսս յաղբիւրս և յառանձին տունս · Երկուս են հոսանքն որք անքնաւեալք ուրոյն Ճանապարհաւ գնան, և մեծագոյն ասառարեն քաղաքին, զի յամարայնի առ պակասելոյ Ջուրց Նեղին յոյժ բնակիչք Եւրոպակողմանս · Նշանառոյ է ջրանցն Գեմեր կոչելեալ, կառուցեալ կրկին կամարօք բարձրաչէն · և ասեն են անգք ջրատարս ևասպանին որ մերձ է 'ի Պելիգրատ · Այլ այս պատառոյս չեն բաւական 'ի մատակարարել վարերոյ Ջուրք քաղաքին · վասն որոյ և յամս երաշտահետեան յառաջ Նուազութեան Ջուրց · — Ի Ներքին կողմանս յարևելեան կոյս միոջ յամիսս Սեաւ Ծովու յելս անառատիս սկսեալ 'ի Գրիլեզ կոչեցեալ բերգէն Ծառ. կեալ են բլուրքն յատակոյ · Նոյնպես և 'ի վեր 'ի Թերքեզ Լճակէն մինչև ցանառատիս լերինս Հարաւոտ սարաձուԹեամբ ընդ լայն և ընդ երկայն երկու և երեք փարսախ քառակուսի երեսք հովտաց և բլուրց Ծածկեալ են ասառով · որով և 'ի հեռուստ գնամ ՆուԹիան իմն բերեն զանազանկոյս անասունսն Ա֊փրկով և ԱսրաԽով։ — Թերքեզ անուանեալ լճակն 'ի գեղջէն Բուլղարաց առնու զանուն, զոր հինք Թերխան կոչեին, և մինչև ցայսոր մի է 'ի մեծագոյնսից ըստ Ցունաց, որոյ մեծագոյնն Նոսի՛ն Թարապիա և վճակք նորին են գիւղոլորտք յիշատակեալ Գաղղի էրկասն · Լճէն Թերքեզի յառնուն Սեաւ Ծովու հաղորդուԹիւն ունի ընդ Ծով· 'ի ձմեռնային հեղեղեալց յորդեալ հոսէ 'ի Ծով· իսկ յամսան զի բերան լճին լցեալ է յատազս, վասն որոյ և չուներ

կցորդութիւն ընդ Ծովուն. ի ձկունս նորա նշանաւոր է ախորժահամ ձուկն թէրեզ։ Աստ եթէ առ կայսերութեամբ Ցունաց նահապան և նահատակ գիտս էր վարս պատերազմիկ Նարուց։ Մերձ ընկեալ յաքսիմուս կոյս երից վարսախաց հեռաւորութեամբ յանտառս Օրմանդը, երեսին ջրանցք հին մինչև ցայսօր կանգուն և անեղծ մնացեալ և ի լեռնէ ի լեառն ձգեալ երեք բարձր և համակ քարաշէն կամարօք։ Նոյնպես ի բազում տեղիս երեսին ընդ երկրաւ ակունք ջրանցից լայն և բարձր։ Երեսին տակաւին մինչև ցայսօր հետք աւերմանն, որ ի Սիւլթանէ մինչև ի Սեաւ Ծով ձգեալ էր յապահովութիւն քաղաքին յարշաւանաց Ռուսաստաց, որոց երկրակալութիւն հասեալ էր մինչ ի Գըբը-Դիվեսէ։ Չմարտաց չքնաղագոյն կոստանդնուպոլսոյ ունիմք գրէլ յատաքինակսն։

1244. Անցցուք արդ յասկայորն Վլադարնի, նովին կարգաւ ընթանալով ի հարաւոյ ընդ հիւսիս. ի վերոյ Իւսկիւսարու և Նորին փաշա լմանի աւերակաւանին է Գոլգոթայ։ գիւղ հանգեալ Պէկիք-Թաշու. բնակեալ մեծագոյն մասամբ ի Հրէից, որ ունին սինագոգայս. են և ի Հայոց ոչ սակաւ, ունելով զեկեղեցին Ս. Լուսաւորիչ. և ի Ցունաց ոչք ունին և եկեղեցի։ — Ի վերոյ Նորին Նշոյ, և ի վերոյ Սաւրջուկ (Խաչ գիւղ) բնակեալ միայն ի Տաճկաց։ Աստ կից պէկլէրպէկի է պալատն արքունի, Սաւրջուկ կամ պէկլէրպէկի Սերայ կոչեցեալ. չինեալ ի 1828, ի Մահմուտայ արքայէ։ Առ երի պարսպի պալատանս երեսին մնացորդք հին չինուածոց, զոր Ցոյնք համարին եկեղեցի յանուն Սբոյ Խաչի։ — Պէյլէրպէյն, կայ ի գեղագիտակ վայրի առ լայն ծոցով Ծովու. գիտակ տեսողաւն ունի բերոց և առուակ ոռոգիչ հովտին։ Մշկիճին գեղեցկէն ամբառնայ կոչեցեալ յանուն տեղւոյն, չինեալ ի Հաճիսէ ի Տօրէ Մահմուտայ Բ։ — Ի վերոյ քան զսա է Ձեհնէլ Ւէյ, ի գոգ ինչ նեղուցին. և անցեալ ընդ այն ի զբօսնիստ հեծելոցն Խասայի, չինուած ընդարձակ. և ի վերոյ՝ Վէնի Ւէյ. և զառ ի վեր սորին ի կատար բարձրագոյն բլրոյ՝ Փէնան Թէփէ կայ հովանոց արքունի. ուսի երեսին ամենայն չքնաղապէս քաղաքին Ծոմի ի Ծով. և ասի Լօմեն անգամ Ճնդանօմա արձակեալ և ազգ առնեն քաղաքին և Լուսգորնին զերդիկ։

Գոխթէփէ, գիւղ հանգեալ Գայալար պուռնուի, բնակեալ Ազերպայջոց, ի Հայոց, ի Ցունաց և ի սահմանս Տաճկաց։ Առ Նովաս տարածանի գեղազարդ հովիտն կէաք սուլտ (Արլնագոյն Ջուր), ունելով գեղատակ համանուն՝ մատուռակ Ծաղկատեաց մարմանգիցն, որ զբօսանաց վայրք են։ — Աստ ընթեր գեղակիս ամբառնայ առ երի Քէյչէֆէլ գեղ (գոգ Ծովու) Ննասոլ հիսարին. և ասի ի վեր անցեալ ընդ զուարճալի գիւղերէս ոզք միշտ առ միմեանս գեղազիտակ բլուրս կաք և երանգանոցք, գտանելով ընդ սոքին մանաւանդ ի Ծոց Ձըրկիք հովտին, վայր զբօսանաց. կից նմին է գործատուն յախճապակեաց, որ է կալուած Փէֆիկ Ասկեռ փաշայի փեսայի Սուլտան Մահմուտայ. և ասի ի վեր գերելով ընդ Սուլտանիկ գեղջկի հովտին զբօսանաց և ընդ Պէյճէզ գիւղ բնակեալ ի Տաճկաց և ի Հայոց, որք ունին և եկեղեցի յանուն Ս. Նիկոզայոսի, և արքեպս յորգաբուխ չինեալ յԱթաք փաշայէ ժամանակ ի Նշանաւոր տեղին Հիւնքեար Խկեղեսի (Նահատապաց Թագաւորի) հանդէպ Թարապիայի, զբաղաքացի. հովիտ ծառատունկ, յորում ի արքունի գոմ ծառուն խաղողիդի չինեալ շոգեշարժ մեքենայիւք ի ձեռն Ցովհաննու Ամիրայի Տաճեան ի 1841։ — Ասի վերոյ նոյ ի վերոյ կայ գեղեցկատեսիլ սարն Սեկլի պուռնու (Հրուանդան Նռանց). ուր ի 1830 էզև բանակատեղի զօրացն Ռուսաց եկելոց վերջապատն պատերազմական Նաւուքք յօգնութիւն Մահմուտայ ընդդէմ արշաւանաց Մէհեմմետ Ալեայ զբգեղեցին Եգիպտոսի։ Ակս գեղք նշանաւոր եղեն, յորոյ լերկատակ կանգնեցին Ռուսք վէմ մի մեծ արձանագրով և մինչև մեկնեալ Ռուսաց գաշնիք կռեցան երկուսեքք, նաւուց Ռուսաց ազատ մնալ ուղնել ընդ նեղուցն Պոլսոյ. և կոչեցաւ գաշնագրութիւն հիւնքեար խկեղեսիի։ Ոչինչ կարի հեռի է անտի ի հիւսիսոյ կողմանէ՝ Նոհաս տաղի (լեառն Ցեռասայ), և ըստ Ցունաց Ակիկոսի Նահնոյ հսկայի կարծեցեալ. Տաճիկք Ցեռասայ համարին զգերեզմանն որ ի կատար լերին 60 ոտնաչ. ընդ երկայն, Բարձրութիւն լերինն է 600 ոտնաչ. յորոյ ի գագաթանէ երեսին զբօսանք կրկին ծովուցն։ Ի վերոյ Սարբերքն է Մահաւ գալէսի բերդն կանգնեալ ի Սուլթան Սելիմոյ Գ. և անտի ի վերոյ՝ Գաւազ հեսար, զոր Եօթը քալէսի կոչեն, որ է տեղի հին և Նշանաւոր, զի ի փախուստ յեղբօրէն Իլլեայ ասի անդ Ցունաւորեալ մեհեան Դիայ կամ Հայկն հսկայի (Որիոն) և պատուեալ Աւրգոնաւորդաց։ Ի վեր քան զսա Սիւռմէնէ և այլ տեղիք սակաւաքնակք. Խակ ի հնումն անուանիք էին վայրքս վասն Նաւահանգստաց և գաղթականաց յունական ազգաց եկելոց յեզերաց Պոնտոսի։ Բայց մեր չատ համարեալ զտեղագրեալքս անցցուք ի տես այլոց ևս Նշանաւոր քաղաքաց և վայրաց Բումելիի։

1245. ԱԴՐԻԱՆՈՒՈՂԻՍ կամ ԷՏՐՆԷ (Adrianople). — Աս Դումձաչիս, երկրորդ մայրաքաղաք Տաճկաց ՅԵւրոպա, պարսպապատ և բերդաւոր զոր կառոյց Ադրիանոս կայսր ի կայս Ուսկուտասից հնոյ քաղաքի, յափունս երից վտակաց, յորս գլխաւորք Էարոյ. բաղում անգք անցին ընդ քաղաքս առ Բիւզանդեան կայսերաք. ունի գործարանս գործոյ, սեղի, աշառոյ և ներկարանս, որով յայլոցն վաճառաւ կանուխին նորին. քառասուն մղիներք են ընդհանուր նուալիս և գեղեցիկ ի նոսա Սելիմոյ Բ չքնաղ ջամիսայն մղիներս Տաճկաց. գեղջկի են և կամորջք Դումձայ և Մարիցայ (Մերիձ), երկուս պալատք արքունի, ջրանցք մի, շուկայն Ալի փաշա։ Ջամս երբէք 100 ոտն Տասն Օսմանեան Թաքաւորք. ի սմա կիքեցաւ պայման հաշտութեան ընդ Ռուսս ի 1829։ Բն. 130.000 Տասի ի քաղաքին Մեծապոլիս Ցունաց և արքեպսկոպոս Հայոց. ասոյ են երկու եկեղեցիք Ս. Թէոդորոս և Ս. Կարապետ։ — Շրջակայքդ Ադրիանուպոլսոյ զուարճալի են բազաքերութեամբ և Տագնեռանդն գեռաւոքով, Տաշակեալ են յոյժ վարդենիք նորին և որ ի Նոցանէ անուշահոտ իւղն։

1246 • ՓԻԼԻՊԷ (Philippopoli, Փիլիպպոպոլիս) • — Ան. Մարիցա գետով՝ ի բարեբեր վիճակի, ուր լինի գինի ընտիր և որիշ • ունի գործարանս մետաքսի, բամպակի, ասու • Նոսի և՝ սմա արքեպիսկոպոս յոյն • Բն • 42,000 :

ԳԻՐԿ–ԳԻԼԻՍԷ (Kirk–Kilissé, Քառասուն Եկեղեցիք) • — Ան. տոտրոտով Սդրանոպոլա Լերանց, ունի կոգի և պանիր ազնիւ զոր՝ ի մայրաքաղաքն առաքեն : Բն • 20,000 :

ԽԼԻՄՃԷ կամ ՍԷԼԻՄՆԻԱ (Sélimnia) • — Ան. տատրոտով Պալքան Լերանց • ունի գործարանս չուխայի և հրազինուց • անուանի է ածխավաճառ քաղաքիս : Բն • 22,000 : — Ան. տովաս Տէմիր–Գարու պահանն Պալքանայ ձգի մինչև՝ ի Սգաբէքա քաղաք Բուլղարաց :

ԷՍԿԻ–ՍԱԳՐԱ (Eski–Sagra) • — Ան. Դոմնիձայ՝ ի բարեբեր վիճակի, ուր են հանքային ջուց ակունք : Բն • 20,000 :

ՏԻՄԵՏՈՔԱ (Dimetoca) • — Եզեր Մարիցայ, ունի տուճս բրամ, գործարանս կերպասուց, ասուի և մետաքսի : Կարծես ԺԲ արքայ Սուետաց եկաց զաւուրս ինչ՝ ի քաղաքիս յայսմիկ յամին 1713 : Բնակիչք 16,000 : — Անուանի է Ս • Գէորգ ուխտատեղի մենաստան Հայոց՝ ի սահմանս սորա :

1247 • Ի Թերակղզւոջն կէլիպոլու որ՝ ի նահանգին կղզեաց՝ առ Տարտանէան նեղցով կայ ամուր քաղաքն Ծովակայեաց ԿԷԼԻՊՕԼԻՆ • որ ունի գործարանս սկիմ անուանիս և վաճառականութիւնն մեծ • այս քաղաք առաջին անկաւ յԻւրոպա ընդ ձեռամբ Տաճկաց • Բն • 20,000 :

ՌՈՏՈՍՏՈ և ԷՆՈՍ (Rodosto, Enos) • — Երկաքանչիւր են յահին Մարմարայ ունին նաւահանգիստս վաճառաշատ : Բն • 30,000 • 7,000 :

ԴԱՐԴԱՆԷԼ կամ ՏՐՈՃԷԼԼ (Dardanelles, Տես 1228) — Անուանին երկու բերդքն հին կառուցեալ յանձուկ անց Ելեսպոնտոսի և երկու նոր բերդք՝ի բերան Աբրիպոպոտոսի • կան և այլ ամրոցք ինչ՝ի պատպանութիւն վայրացս, այլ հզօրագոյնք են առաջինքդ • Քիլիս–պահր կոչեցեալ Եւրոպակողմանն (Նովաքանալիք) և Սուլդանիէ–Քալէսի ասիականն :

Բ • ԲՈՒԼՂԱՐՔ

1248 • Բուլղարք կամ Պուլկարիա՝ առ նախնիս կոչէր Մոսիա, և է ընդ միջ Պալքանայ, Դանուբայ և Սեաւ Ծովու • ունի դաշտս և հովիտս ընդարձակ և արգաւանդ : Բուլղարք պարապին՝ի խաշնագործութիւն • Ժողովուրդն համարի լինել 4,000,000 : Սոքա յափանց վղղայ Եկին այսր, և յաւարտ ԺԴ դարու անկան ընդ լծով Օսմանեանց • զծանաւնակք և Թափառականք են արևմտեան դաշտացն Ժողովուրդք և բազումք՝ի նոցանէ ձիագործանք լինին Տաճկաց • իսկ արևելեանք խնամով պարապին յերկրագործութիւն և յարուեստս :

1249 • ՍՈՓԻԱ կամ ԴՈՒՏՏԻԱՆ (Sophia, Triaditza) • — Գլ • Ռ • մերձ խագբայ կամ Օագամ վտակի յոտին Պալքանայ՝ի տեղւոջ Նախնոյն Սարդիկեայ • ունի գործարանս և վաճառականութիւն բարւոք, բաղանիս և մզկիթս հռչակաւս : Բն • 52,000 :

ՎԻՏԻՆ (Vidin) • — Ամուր բերդաքաղաք առ Դանուբայ, եպիսկոպոսանիստ Ցուշաց : Բն • 26,000 :

ՆԻԿՈՊՈԼԻՍ (Nicopoli) • — Ի վերայ Դանուբայ ունի բերդ մի և սա եպիսկոպոսանիստ Ցուշաց և Լատինաց : Բն • 10–15,000 :

ՍԻՍՏՈՎԱ (Sistowa) • — Քաղաք շահավաճառ՝ի վերայ Դանուբայ : Բն • 21,000 :

ՌՈՒՍՃՈՒՔ (Routschouck) • — Ան. աին Դանուբայ քաղաք մեծ, ամուր և վաճառաշատ և յարուեստս՝ բարգաւաճ • առ նոսի արքեպիսկոպոս Ցուն • տաքսի : Կարծես ԺԲ արքայ Սուետաց եկաց զաւուրս ինչ՝ի քաղաքիս յայսմիկ յամին 1713 : Բնակիչք 16,000 : — Անուանի է Ս • Գէորգ ուխտատեղի մենաստան Հայոց՝ ի սահմանս սորա :

1247 • Ի Թերակղզւոջն կէլիպոլու որ՝ ի նահանգին կղզեաց՝ առ Տարտանէան նեղցով կայ ամուր քաղաքն Ծովակայեաց ԿԷԼԻՊՕԼԻՆ • որ ունի գործարանս սկիմ անուանիս և վաճառականութիւնն մեծ • այս քաղաք առաջին անկաւ յԻւրոպա ընդ ձեռամբ Տաճկաց • Բն • 20,000 :

ՌՈՏՈՍՏՈ և ԷՆՈՍ (Rodosto, Enos) • — Երկաքանչիւր են յահին Մարմարայ ունին նաւահանգիստս վաճառաշատ : Բն • 30,000 • 7,000 :

ԴԱՐԴԱՆԷԼ կամ ՏՐՈՃԷԼԼ (Dardanelles, Տես 1228) — Անուանին երկու բերդքն հին կառուցեալ յանձուկ անց Ելեսպոնտոսի և երկու նոր բերդք՝ի բերան Աբրիպոպոտոսի • կան և այլ ամրոցք ինչ՝ի պատպանութիւն վայրացս, այլ հզօրագոյնք են առաջինքդ • Քիլիս–պահր կոչեցեալ Եւրոպակողմանն (Նովաքանալիք) և Սուլդանիէ–Քալէսի ասիականն :

Բ • ԲՈՒԼՂԱՐՔ

1248 • Բուլղարք կամ Պուլկարիա՝ առ նախնիս կոչէր Մոսիա, և է ընդ միջ Պալքանայ, Դանուբայ և Սեաւ Ծովու • ունի դաշտս և հովիտս ընդարձակ և արգաւանդ : Բուլղարք պարապին՝ի խաշնագործութիւն • Ժողովուրդն համարի լինել 4,000,000 : Սոքա յափանց վղղայ Եկին այսր, և յաւարտ ԺԴ դարու անկան ընդ լծով Օսմանեանց • զծանաւնակք և Թափառականք են արևմտեան դաշտացն Ժողովուրդք և բազումք՝ի նոցանէ ձիագործանք լինին Տաճկաց • իսկ արևելեանք խնամով պարապին յերկրագործութիւն և յարուեստս :

1249 • ՍՈՓԻԱ կամ ԴՈՒՏՏԻԱՆ (Sophia, Triaditza) • — Գլ • Ռ • մերձ խագբայ կամ Օագամ վտակի յոտին Պալքանայ՝ի տեղւոջ Նախնոյն Սարդիկեայ • ունի գործարանս և վաճառականութիւն բարւոք, բաղանիս և մզկիթս հռչակաւս : Բն • 52,000 :

ՎԻՏԻՆ (Vidin) • — Ամուր բերդաքաղաք առ Դանուբայ, եպիսկոպոսանիստ Ցուշաց : Բն • 26,000 :

ՆԻԿՈՊՈԼԻՍ (Nicopoli) • — Ի վերայ Դանուբայ ունի բերդ մի և սա եպիսկոպոսանիստ Ցուշաց և Լատինաց : Բն • 10–15,000 :

ՍԻՍՏՈՎԱ (Sistowa) • — Քաղաք շահավաճառ՝ի վերայ Դանուբայ : Բն • 21,000 :

ՌՈՒՍՃՈՒՔ (Routschouck) • — Ան. աին Դանուբայ քաղաք մեծ, ամուր և վաճառաշատ և յարուեստս՝ բարգաւաճ • առ նոսի արքեպիսկոպոս Ցուն • [illegible] եկաց զաւուրս ինչ՝ի քաղաքիս յայսմիկ յամին 1713 : Բնակիչք 16,000 : — Անուանի է Ս • Գէորգ ուխտատեղի մենաստան Հայոց՝ ի սահմանս սորա :

1247 • Ի Թերակղզւոջն կէլիպոլու որ՝ ի նահանգին կղզեաց՝ առ Տարտանէան նեղցով կայ ամուր քաղաքն Ծովակայեաց ԿԷԼԻՊՕԼԻՆ • որ ունի գործարանս սկիմ անուանիս և վաճառականութիւնն մեծ • այս քաղաք առաջին անկաւ յԻւրոպա ընդ ձեռամբ Տաճկաց • Բն • 20,000 :

ՌՈՏՈՍՏՈ և ԷՆՈՍ (Rodosto, Enos) • — Երկաքանչիւր են յահին Մարմարայ ունին նաւահանգիստս վաճառաշատ : Բն • 30,000 • 7,000 :

ԴԱՐԴԱՆԷԼ կամ ՏՐՈՃԷԼԼ (Dardanelles, Տես 1228) — Անուանին երկու բերդքն հին կառուցեալ յանձուկ անց Ելեսպոնտոսի և երկու նոր բերդք՝ի բերան Աբրիպոպոտոսի • կան և այլ ամրոցք ինչ՝ի պատպանութիւն վայրացս, այլ հզօրագոյնք են առաջինքդ • Քիլիս–պահր կոչեցեալ Եւրոպակողմանն (Նովաքանալիք) և Սուլդանիէ–Քալէսի ասիականն :

Գ. ՄԱԿԵԴՈՆԻԱ

1251. Կաց նահանգ կայ յարևմտից կուսէ Բուլկեայ և սահմանի ամենուստ լերամբքն, գոլով լեռնային և ինքեան և բարեբեր, ոռոգեալ ի գարաս, Սգրուսմա և Վարտար գետակաց. ունի որիզ, բամբակ, ծխախոտ, Թեթենի, ցորեան, գինի և ասրագեղ գառնիս, իւղ, մեղր, և այլն: Բն. 700,000, յումնադասանեալ են. սերեալք ի նահին Մակեդոնացւոց, որք անուանի եղեն յազգս Յունաց յաւուրս փիլիպպեայ, և մանաւանդ Մեծին Ալէքսանդրի աշխարհակալութեամբք. և ապա արուեստիւ մարտեան և ընդ հռովմայեցիս:

1252. ԹԵՍԱԼՈՆԻԿԻ կամ ՍԱԼՈՒՒԻ (Thessalonique, Salonique). — Գ. ք. ի ծայր համանուն ծոցին բարելէն, ամուր և վաճառաշատ քաղաք, յոտս լերին միոյ. ունի նաւահանգիստ բարի, բերդ ևօթնաշարակեայ, մզկիթս, եկեղեցիս և ժողովրդանոցս հրեից, հնագործ չինուածս, որպէս կամարք Օգոստեայ և կոստանդիանոսի, և սիւն արձիւ կորնթացի. ձիարձակարան հին, և անդաստակք սիւնագաւիթք ներոնի, գործարանս կապերտի, մետաքսեայց, բամբակի, և այլն: Բաղում եւրոպացի փոխադրապանք նստին ասո. կայ ի սմա և ուսումնարան մի հրեից անուանի, ղի բազմաթիւ են ի սմա հրեայք: Բն. 75,000:

ԵՆԻՃԷ ՎԱՐՏԱՐ (Yenigé Vardar). — Ունի ծխախոտ առատ և արձիւ: Բն. 600: Առ սովաւ են աւերակք Պելլայ, ուր ծնաւն Ալէքսանդր, և էր մայր քաղաքաց նահանդի Մակեդոնիոյ:

ՍԷՐԷՋ (Sérès). — Քրդաբնակ և յամենազարմ դաշտի, որ բերէ բամբակ յոյժ, վաճառաշատ և բարդասաճեալ յոյժ յարուեստս: Բն. 30,000:

ԻՍԿՈՒԲ (Iscub, Սգօրլա). — Գեղեցկագիր քաղաք. աքսէսպակսպոսանիստ Յունաց. ունի սեկ աղնիւ: Բն. 15,000:

ՍՏՐՈՒՄՆԻՑԱ կամ ՍՏՐՈՄՑԱ (Strumnitza, Stromtza). — Ունի ջերմուկս:

ԲԵՏՐՈՎԱՉ (Pietrovich). — Ունի ծխախոտ աղնիւ:

ԿՅՈՒՍՏԵՆԴԻԼ (Kustendil). — Են առ սովաւ ծծըմբային ջերմուկք:

ՏՈԼՈՒՆ ՄՈՆԱՍՏԻՐ կամ ՊԻԹՈԼԻՒ (Dolu Manastyr, Bitoglia). — Ի սահմանս արևմտից նահանգին: Բնակիչք 16,000, բուլղարք. պարապին ի մանուածս բամբակի:

1253. Քաղիւդեան ցամաքակղզի ընդ մէջ Թեսաղոնիկեայ ծոցոյն և Օրֆանոյ, յերից բաժանեալ հոտուածս տարածի յԱրշիպելագոս. ի միում կայ լեառն անուանի Աթոս, Աչիոռոզ ասացեալ ի յունական ձայնէ այն ի լեառն սուրբ, իբրև 5,500 ոտ նայեալ բարձրութեամբ. են ի նմա իբրև 22 մենաստանք և 400 մատրունք և մենարանք բնակեալ յ'3,000 յոյն կրօնաւորաց, որք յերկրագործութիւն պարապին և յարուեստս. ունին վարժարան աստուածային բանութեան երևելի յոյժ յաղդի իւրեանց, և մատենադարանս զբաղդաց: Առ սովաւ խորատակեցաւ Խսէրսէսի Պարեհի. և որդի նորա Քսերքսէս եա հատանել զբազումն որ հաղորդէին զնա ընդ ցամաքի:

Ի Մակեդոնիա կան աւերակք Եգեսսայ և Փիլիպպայ հին քաղաքացն. ուր մինչեւ հազարաւոր պատերազմին ի սկիզբն ինքնակալութեան Հռովմայեցւոց:

Դ. ԱԼՊԱՆԻԱ

1254. Կոչ հինս Լիւրինկ և Եպիւռոս կոչէը Նահանգս այս ընդ մէջ Մոնդենեկրոյ յումնական լերանց, Յունական և Արշիպելագոս Ծովուց. Կիմմերեան Լերինք (Ակռոկերաունեանք) ձգին զծովափամբն. ունի բազում լերինս և անտառս, և բարեբեր հովիտս, որ տան գինի, բամբակ, ձէթ, վուշ, ցորեան, մեղր և ճարպիս անդէոց: Ապահասիցէք կամ Եպիւռուացիք որ այժմ կոչին Ալպանուացք, անուանի եղեն յոյժ առ հաստատակամութեամբ պիւռոսի, յետ որոյ նուաճեցան ընդ Մակեդոնացւոցն և ընդ հռովմայեցւոցն. զբազում դարս արիաբար զդէմ կալան բարբարոսաց, և ղինի ուրեմն Օսմանեանց: Կրօնիւք մահմետականք են ըստ մասին, բարուք խժդժագոյն, արիւնախանձ, կռուասէր: Տէրեանէղինի Ալի փաշայն Եանինայ իբրև միապետ իշխէր սոցա (1788):

Սենաբնակիչք կամ բնակիչք Մոնդենեկրոյ. Թուով իբրև հինգ կամ վեց բիւր, ապաւինեալք ի պաշտպանութիւն Ռուսաց և յանմատչելի լերինս իւրեանց, որք և յետ արիւնահեղ պատերազմի յամին 1853 ընկալան զազատութիւն իւրեանց միջնորդութեամբ Աւստրիոյ և Ռուսաց. կրօնիւք յունադաւանք են:

1255. ԵՆԻՆԻՆԱ կամ ԵՒՏՆԱ (Janina). — Գ. ք. հզօր և վաճառաշատ առ ևզր համանուն լճին ի բերրի դաշտի զշարաւակողմանէ գտանին. աստ ի գղեկի իւրում նստեր Ալի փաշայն անուանի. և բարդաստեղ զահամանս իշխանութեան իւրոյ. աստ ի

դղեակի իւրում առ ամին ՀՃԻՆ սպանաւ ի 1822. կայ ի քաղաքին ուսումնարան մի Յունաց։ Բն. 40,000։ — Ի գաշտի առս համարի լինել տեղի գերաշխարհիկ հարցկին Դոդունեայ։

ԲՐԵՎԷԶԱ (Prévésa). — Հզոր քաղաք ի մուտս Արգայ նեղուցին հանդէպ հակակաղ Ակտիոն հըրառանդանի։ Բն. 8,000։ — Մերձ ի սա նշանարին ամէրակաց Նիկոպոլեայ զոր Օգոստոս կառոյց։

ՍԱԼԱԳՈՐԱ (Salagora). — Ունի նաւահանգիստ ի ծոցն Արգայ. ունի աղ և ձուկն և փայտ առատ։

ԳՕՐՑԱ կամ ԱՔՍԷՐԱՑ (Croïa, Akserai). — Աթոռ Աքէնտեր սիկի. Բն. 6,000. Ժողովուրդ երկրին կոչի Միրտիդ, և հաւատացան է կրօնիւք։

ԱՐԳԻՐՈՒ-ԿԱՍՏՐՈՒ (Argyro-Kastro). — Քաղաք մեծ և երևելի ՍԼԱՎԱՑԻԱ։ Բն. 10,000։

ՊԵՐԱԹ կամ ՊԵԼԿՐԱՏ ԱԼԳՈՒԱՆՈՒ (Bérat, Belgrade-Albanaise). — Ի բարեբեր դաշտի. աթոռ յոյն արքեպիսկոպոսի. Բն. 12,000։

1256. ՏՈՒՐԱՑՑՈՅ (Durazzo). — Քաղաք ամուր. ունի նաւահանգիստ ամուր ի ծոց Վենետկոյ. այս է Տիւրրահիոն նահանեաց, ուսանի նաւէին ի Պրունտուսիոն յաին Խաղիոյ։ Բն. 10,000։

ՍԿՈՒԹԱՐԻ կամ ՍԿՈՒՐԻ (Scutari, Scodra). — Քաղաք ամուր և վաճառաշահ, առ անուանակիր լըճաւն։ Բն. 20,000։ Ունի աթոռ յոյն և հռովմէական եպիսկոպոսաց։

1257. ՉԵԴՆԻՆԱ կամ ՉԵՏԻՆԱՎՈՐ (Cetigna). — Գիւղաւոր քաղաք Սեաւլեռնայնոց, որոց գաշնակից են և Սերուհացիք ոմանք յոլնադաւանաց և հռովմէականք։

ՍՈՒԼԻ (Souli). — Գ. Ք. Սուլղաց, որք քաղքենեմբ ղեմ կալան Ալի փաշայի։

Ե. ԹԵՍԱՂԻԱ

1258. Յանուն կոչեցեալ ի Տաճկաց, ընդ մէջ Մակեդոնիոյ, Ալպանիոյ և Աքրկելզադոսի, զորով լերինքն անուանիք յատասպելս Ոլիմպոս բարձրաբարձորն քան զերաւս, Պինդոս, Իդա, Ովս և Պելիոն և Պենեան գետ որ այժմ Սալամպրիա կոչի. ի բարեբեր և յոտնեթի հովիտս նորա անուանի է գերագահարն Տեմպէ. անձկավայր կիրճ խրճիտեսիլ լերանց որոց կողք և խորադիտս հովիտն երկին երկին ծաղկաւոք ծիծաղին առագեալ ի պենեան վտակ, յորմէ արբ Պոմպէոս ի փախստեան իւրում յարիւնոտագ գաշոյց փարսաղոյ. բանաստեղծք զանազան գրախտին զգեցուցանեն Տեմպեայ. ի մայս մի նորին կայ արձանագիր լատին այսպէս. «Զուգիկոս կասպիոս Զանգիոս փոխանակն բգելչի էբայ զձանապարհ Տեմպեայ»։ Ժողովուրդն մեծաս մասամբ յունադգի է, Ալբաւոր քան զայլոց նահանգաց բնակիչս։ Բեզք երկրին, որիզ, ցորեան, գինաբոս, բամբակ, մեսաքս, վուշ, սեկ, և այլն։ Ընծիր երկրագք թեսաղիոյ պատճառս եսան առասպելին ձիամարդկան։ Այս է գաւառ հայրենի մարդասէրաց և Ղասիմ Թեայց, և հովանաւոր հանգիսարան Ծուսայից։ յաֆուսիս սորա կէզքս նաւահոծեալ մեսաւ, և կին նորա Ալկիոնէ գտեալ զդիակն նորա՝ ի լոյն, որպէս ասի, փոխեցան երկոքին ի ծովահաւս՝ որք ցարդ ալիւն կոչին. և ի Թուխս նոցա զեօթն օր հանգարտել ասի ծովս. վասն որոյ առասին. «Ալկիոնի աեսակ աւուրք»։ Ի մայրեացն Պելիոնի հասան փայտք ի կառոյցս նաւուն արգոնաւորդաց, և անտի Նաւեցին Լեգեսինեան Պհոտոս։

1259. ԼԱՐԻՍՍԱ կամ ԵՆԻՇԷՀԻՐ (Larisse, Yénischeir). — Ցամին Սալամպրիոյ. գլխաւոր քաղաք, աԹոռ յոյն արքեպիսկոպոսի. ունի գործարանս ծխախոտի, ագդի ազդի կտաւուց և ներկարանս. գեղեցիկ կամուրջ մի. մզկիԹս, և պարտէզս զուարճալիս, աւերակաք հանդերձ։ Բն. 30,000։

ԴՐԻՒԱԼԱ կամ ԴՈՒԱԼԱ, որ և ՏՐԻԿԱԼԱ. — Քաղաք ամուր. ի սահմանս սորա կան վիճակք բամբակի։ Բն. 12,000։

ՖԱՐՍԱ կամ ՍԱՏԱԼՃԷ, այս է ՓԱՐՍԱՂԻԱ (Farsa, Sataldjé). — Բն. 5,000։ — Ի գաշտին ուր հոսէ Ենիփնա վտակ մղեցաս Ճակատամարտն փարսաղեան, յորում Պոմպէոս պարտի ի կեսարէ։

1260. ՊԵԼԵՍԹՈՒՆԱ (Belestina, Pélès). — Գեղեցիկ քաղաք, յորում Ծառասսանք խիտ ընդ խիտ ամբառնան ի խոտն ամին։

ՄԵՏՍՈՎՈՅ կամ ՄԵԶՈՎՈ (Mezzovo). — Վաճառաշահ քաղաք. ունի գործս և եկեղեցիք և դամասկեան գեղեցիկ։ — Ձամուք Հեռի ի քաղաքէս ամբառնան սիմնաձև ապառաժք Մէտէորայ. յորոց վերայ կան վանորայք Յունաց, և երկայն պարանոք կապեալ էջանեն և իջանեն միանձունք, ընդ 300 ոտս ի բարձրութեան կախեալ ընդ օդ։ Ի մուսի ի վանացն կայ գերեզման Յովհաննու Կանդակուզինոյ և ձեռնագիրք Ս. Բարսղի և Ոսկեբերանի։

Զ. ԿՂԶԻՔ

1261. Կղզիք Տաճկաստանի ղորս ոմանք ընդ Ա-սիական մասին համարին՝ են ընդ վարչութեամբ Ծո-վակալին, բայ՝ի կրետեայ որ ընդ ձեռամբ փաշային Եգիպտոսի կայ։ Բնակիչք սոցա միասամուռ 700,000։

Ա. Ի հիւսիսակողմն Արշիպելագոսին.

1. ԹԱՍՈՍ կամ ԹԱՍՈՒ (Tasso). — Ցածուն Մակեդոնիոյ, անուանի առ հինս վասն գինւոյն և բովուցն ոսկւոյ և մարմարիոնի։ Բն. 6,000։

2. ՍԱՄՈԹՐԱՔԷ կամ ՍԱՄՈՍԻՏՐԻՔԷ (Samothrace). — Անուանի՝ ի դիցաբանութեան պաշտամանց գիցն կաբէրեանց։ Բն. 1,500։

3. ԻՄՊՐՈՍ (Imbro). — Այս է Խմպրոսն Նախ-Նեաց։ Բն. 4,000։

4. ՍՏԱԼԻՄԷՆԷ կամ ԼԻՄՆՈՍ (Stalimène, Lémnos). — Թուի՝ ի հրաղնէ արտակիսեալ։ Բն. 8,000։ Ունի քաղաք Զէմոյ (Մուդրոս)։

1262. Բ. Ցածական մասին.

5. ԹԵՆԵՏՈՍ այս է ՊՈՒԶԱ ԱՏՈՐ (Ténédo, Botscha). — Ունի գինեվաճառ այգեստանս։ Բնա-կիչք 7,000։

6. ՄՈՏԻԼԻՒՆ կամ ՄԻՏԻԼԻՆ (Métélin). — Որ է անուանի կղզին Լէսպոս, որոյ գլխաւոր քաղաքք է Մեթիլինէ կամ Գաւդրոյ։ Բն. 8,000։

7. ՔԻՈՍ կամ ՍԱՔԶ ՈՒՏԱՐ, որ է ԿԻՈՍ (Skio). — Երկայնի էր քան զամենայն կղզիս յառաջ քան ըզ-կատորան Ցունաց 1822 ամին. 130,000 բնակիչք էին ի նմա Հելլենք որ մշակին զայգիս ազիւռ գինեաց. 50,000 կէնդինար մաղտաքէ էլանէր անտի ի տա-րւոջ և մերդ առատ. ի մայրաքաղաքին Շէոյ կայր ձեմարան, և 20,000 բնակիչք. այժմ 20,000 ոգիք միայն յամենայն կղզւոջն։

1263. 8. ԻՊՍԱՐԱ (Ipsara). — Նոյն անուք և ընդ սա անցին ի 1824։

9. ՍԱՄՈՍ կամ ՍՈՒՍԱՄ (Samos, Susam). — Գեղեցիկ և բարեբեր կղզի ի Միջերկրական ծովուն։ Բն. 50,000։ Ջրանցք 875 քայլ յերկայնութիւն փորեալ՝ի լերին ածէն ջուր ի քաղաքն։

10. ՊԱԼՄՈՍԱ (Palmosa). — Այս է Պատմոս, յոր արտաստմանեցաւ Ս. Յովհաննէս աւետարանիչ։ Բն. 2,000։

11. ՊՈՒԱԶՈՒ կամ ԻՍՊԱՆԱԿՈՍ (Stanco). — Այս է Կով կղզի պղտաբեր, յորում էր մեծ տաճարն Ես-կուլապեայ, և Հիպոկրատ մեծանուն բժիշկ անդ է-կաց։ Բն. 8,000։

1264. 12. ՀՈՒՈԴՈՍ (Rhodes). — Կղզի մեծ գե-րահռչակ՝ի վէպս հնոյն Ելլադայ. կարևոր վասն անառասցն, յորս սակս են անդ մնձերանոցք փայտ մեծամեծք. ի 1309 ամ. ցամեն 1522 ասպետք Մալթայ տիրեին կղզւոյս, և ի նոցանէ Թաւիեին Օսմանեանք բռնեն պատերազմաւ։ — ՀՈՒՈԴՈՍ. Գլ. Ք. ուրի նաւահանգիստս երկուս ուր կան մասն մի նաւատորմին Տաճկաց։ Բն. 10,000։ Ի մուտս նաւահանգստին Հռո-դոսի կառուցեալ էր վիթխարի և մեծագործ արձանն Հադդոսի որ մի յեօթանց հրաշալեաց համարեալ էր, և յետ 874 ամաց կործանեցաւ ասասնաշարժեամբ՝ի Թուին Քրիստոսի 222։

13. ՍԿԱՐՊԱՆԴՈ (Skarpanto, Կարպաթոս). — Ի հարաւոյ Հադդոսի, սակաւամարդ։

1265. Դ. Ի հարաւոյ կուսէ Արշիպելագոսի ընդ իշխանութեամբ փոխարքային Եգիպտոսի.

14. ԿԱՆԴԻՒ կամ ԿՐԵՏԷ (Candia, Crète). — Յո-րում յառաջ քան զԵթոին մարտս Տաճկաց իբրև 300,000 բնակիչք կային, այժմ իբրև 100,000. ան-մշակ է երկիրն և արգաւանդագոյզ. բերք Նորին են ձէթ, մեղր և փայտ. անդ է փսկլորիդն որ է խաս լեառն անուանի յառասպելս Ցունաց, բարձր 7,200 ոտնաչափ։ Արթասցիք տիրեցին կղզւոյս ի Թուին 823, զոր անդրէն Թաւիեցին՝ի նոցանէ Ցոյիք յ'962 Թուականին, և ի 1204 վաճառեցին Վենետկեցւոց. յակ յամին 1669 առին Տաճիկք զնի երեքտասանամեայ հզօր պատերազմի։ Ի լերինս կրետեայ կան տունկք ինչ Ցունաց ազատք ի հարկէ։ — ԿԱՆԴԻՒ կամ ԿԻ-ՐԻՏ. գլխաւոր քաղաքք ղոր վենետկեցիք կառուցին և աւերեցաւ յորժամ՝ի ձեռաց Հանէին գնա. ունի գոր-ծարանս սապոնի. ի սահմանս սորին կայ աւերակ կնոսոսի։ Բն. 15,000։ — ԳԱՆԷ (Canée, կիդոնիա). Նաւահանգիստ վաճառաշահ։ Բնակիչք 10,000։ — ԱԳԻՈՍ ՏԷՈՍ (Hagios Deka, Գորդիւն). — Աբբեղիսկոպոսն Ցունաց որ՝ի սմա՝ նախագահ համարի ամենայն Եպարոսիոյ, իբրու զի առաքեալն Պողոս ասա կարգեաց յեպիսկոպոսութիւն զՏիտոս։ Այս սահման-նոք քաղաքիս կարծին վինել աւերակք հռչակաւոր բաղնեաց՝ յորոմ, ըստ առասպելին, Թեսէոս յաղթող լեալ Մինոսաւրոսի։ — ՍՈՒՏԱ (Souda). — Ունի ան-քոյթ և գիւղան նաւահանգիստ, ամրութիւնս և աղ։ — ՍՓԱԿԻԱ (Sfakia). — Գլ. Ք. Սփաքիոգաց ազատ և քաջ արանց՝ի նմին կղզւոջ։

Ե. ՊՈՄՆԻԱ.

1266. Պոմնիա հանդերձ Հերցեկովինա կամ Հերսեկի գաւառաւ մասն է Հնդն Պանոնիոյ կամ Ընկալբիոյ և կայ ի հիւսիսի Աւստրիոյ։ Տճնարեան Ազգեալք որ և Յուլիանեանք ձգին ի սմա և Սաւա գետ հոսէ և ընդունի ասա զԱնկնա, զԱբրպաս, զՊոմնա և զԵրինա. Երկիրն ունի մարմանդս և մարգս, բայց գաշա մշակութեան սակաւ. բերէ ցորեան առատս և գինի բարկ. արջառք բազումք են արօտականք ի Պոսնեա. կան հանդք երկաթոյ, կապարի և անգիի։ Ժողովրդեն 1,400.000 ըստ մեծի մասին Սլաւեան են, և քրիստոնեայք. երիր մասն ևեթ Տաճիկք են որք տիրեցին Պոսնիոյ յամին 1528, յորում ժամանակի հաստատեալ էր անդ Թագաւորութիւն ազատ. պաւերազմեալ են բարուք և աշխոյժք, և բազում անգամ ընդվզեալ խլտին ի ներքնաս Օսմանեանց. որպէս և ի 1851 ապստամբութիւն և մարդք յուզեցան յաչխարհին ի գաւառս Հերձեկովինայ։

1267. ՊՈՍՆԱ ՍԻՐԱՑ կամ ՍԱՐԱՑԵՎՈ (Bosna Séraï, Sarayévo). — Գվնաւոր և ամուր բերդաքաղաք վաճառաշահ, ունի գործարանս զինուց և մետաղի անօթից, ոսկերիչս, և գաբնոցք ի սահմանս նորա. 100 մղիներք են ի նմա։ Բն. 70,000։

ԴՐԱՒՆԻՔ (Travnik). — Ունի միջնաբերդ։ Բնակիչք 8,000։ ԶՎՈՐՆԻՔ (Zwornik). 14,000։ ՊՆԵԼՈՒԿ (Baynaluka) 15,000 բնակիչք։ — Ամուր և վաճառաշահ քաղաքք. յատաջնումն նոսի փաշային։

ՍԼԱՆԻՆԱ և ՖՈՒՆԻՆԱ (Slanitza, Foinitza). — Աւանք են. ի միումն կան բովք ոսկւոյ, յերկրորդումն երկաթոյ։

ԴՐԵԲԻԳՈՒՈ (Trébigno). — Ի սահմանս Դալմատոյ։ Բն. 10,000։

ՄՈՍՏԱՐ (Mostar). — Գ. Ս. Հերսեկայ, յերի Դալմատիոյ. Նշանաւոր է ի սմա քարաձէն կամարքն մեծ միակամար։ Սա ի վերջնում ապստամբութեան Պոսնայեաց ամուր ապաստան եղև նոցա և զդէմ կայսեր զորութեան Օսմանեանց։

ԴՈՒԶԼԱ (Touzla). — Ունի աղային աղբերս։

Ը. ՍԵՐԲԻԱ.

1268. Սերուխա կամ Սերպիա, և ըստ Տաճկաց Ազաֆ, է Մեսիա վերին առ նահանգս. կայ յարեւելից Պոսնիոյ, յարեւմից Վալաքիոյ, ի հարաւոյ Զինուորաց Սահմանաց Աւստրիոյ. ունի անտառախիտ լերինս և գետս զԴրինա, Դանուբ, Սաւա, Մորաւա, Դիմոք. բերք երկրին նման են Պոսնիոյ։ Բնակիչքն 1,500.000, յոտնդատաւոր են. գոն և սակաւ մարտ. մեսականք, և խաշնադարմանք են արուեստիւ. ամենեքեան Սերուացիք են կամ Ռացք որ ե աղուռական ցեղ Սլաւեան, որ ընակին սովորութիւնս խրեանց և զերգս պահեն յարգ. ի յոր գարու իշխեին սոքա և մասին միոյ Լիւբլիոյ և Պոսնիոյ և Մակեդոնիոյ, և բուռն պատերազմեաք Նուաճեցան ի Տաճկաց։ Ցամին 1801 Զեմերդ ոմն յարոյց ապստամբութիւն Տաճկաց վրայ ի Վիտին, յորում տեւեաց 18 ամ, և Միլոշ իշխան ընտրեցաւ վարիչ ապստամբութեանն, որ Նուաղեցոյց զՏարկս զոր առաքէին ի դուռն Օսմանեան. և յամին 1826 ազատ կացոյց զաշխարհն յիշխանութենէ Օսմանեանց. ի մարտս Օսմանեանց և Ռուսաց ի 1828 և 1829 ոչ յոք ձեռն էառ, և ի դաշնագրութեանն Ադրիանուպոլսոյ յաւելան կաղաւածք երկրի Նորա և իշխանութիւն. ի 1835 կարգեաց Նա օրէնս պետութեան, որով ընջեցան ազատութիւնք ազնուականաց և եղև հաւասարութիւն իշխանութեան ընդ մեծ և ընդ փոքր. յամենայն սահմանս նահանգիս ի պերկրատ միայն ունին Օսմանեանք ամրապահս։

1269. Տարածութիւն Սերուխոյ է 1800 փարսախ քառ. իշխանապետն՝ Վլադիսաւ կոչեցեալ ընտրի յաւագաց ազխարհին և հաստատի հաւանութեամբ Ռաբնակալին Օսմանեանց, որում և տարկս հարկանի երբեմն 3 միլիոն դահեկան, և զբաւականս պարտի 12.000. իսկ ինքեան իշխանին 2,500 զրահակք են, բայց ամենայն այր կարող՝ մարտիկ համարեալ է ի պատերազմութիւն ազգութեանն, որում վերկոչին պատերազմք համարին ընդ Օսմանեանց՝ Ռուսք և Աւստրիա։ Ցամին 1846 բաժաներ Սերուխա ի 1,151 մանր վիճակս. յորս էին 651 ժողովրդապետութիւնք, նոցին չափ և քահանայք, 300 եկեղեցիք, 38 մենաստանք. 265 վարժարանք, յորս հինգն միջանկեալ։

1270. ՊԵԼԳՐԱՏ (Belgrade). — Ի հաւանութենէ Սաւայ և Դանուբայ ամրոց անառնի երիւք պատեալ խրամովք, և վաճառաշահ քաղաք. ոչնչ նշանաւոր և բարգաւաճ յարուեստից մասին և յօտնմունս. 100 մղիներք և եկեղեցիք են ի նմա. 6.000 զրահ պահպանք նահին առ Օսմանեանց և փաշա մի. բազում անգամ պաշարեցաւ քաղաքս. հրաշակաւոր է յաղթութիւն Եւգենիոսի ասեն ի 1717։ Բնակիչք 32,000։

ՍԵՄԵՆՏՐԻԱ կամ ՍԵՄԵՆՏՐԻՈՅ կամ Ս· Անդրէաս (Sémendria, Séméndréwo, S. Andrea)· — Ամուր և գիւաւոր քաղաք ի գետափառնութիւն Էստովայ վտակի Մորաւայ և Դանուբայ, ունի ազնիւ դիրկ։ Բնակիչք 10,000։ Աստ նստի արքեպիսկոպոս Պոսնիոյ։

ՊԵԼԻՑԱ (Belitza)· — Անուանի է վասն հալոցացն ապակւոյ։

ՔՐԱԳՈՒՅԵՎԱՑ (Kraguyéwaz)· — Քաղաք փոքրիկ, ուր նստէր Միլոշ և այլ իշխանք։

ԿԼԱՏՈՎԱ (Gladova)· — Նա որով Երևին Ճապոնաձեռք մեծի կամրջին Տրայիանու։

Թ· ՎԱԼԱՔԻԱ ԿԱՄ ՎԼԱՀ

1271· Զհարն վլահաց որ սկսապէս հինգմեր կոչի և Վալաքիա, Եֆլաք, Ուլաս, Օլաս՝ ման է հնոյն Դակիոյ և կայ ի հարաւոյ Չինուօրական Դրանսիլվանիոյ և Մոլտաւիոյ, և յայլոց կողմանց ունի զՍերուիա և զայլ նահանգս Տաճկաստանի։ Տարածութիւն երկրին է 4,810 փարս· քառ։ Դանուբ գետ ոռոգանէ զնա հանդերձ ճահճակաք, որպիսիք են Տուռկովիցա, Եալովիցա, Սերեթ, Ալուտա, Արձիշ, Սիլ։ Ի կարգաթեանս վլահաց բաժանդոյն է Օմուլ կամ Գարա-խան առաւել քան զ8,100 ոռնաչափ։ Իբրև սխոտն ընդոմանկ են ի վլահաց երկիր։ Երկոցունն ևս իշխանութեանցն բարերոյս է երկիրը Թէ և անմշակ, բնակիչքն պարծին զնաչխնս յանտառս և ի մարմանդս· յարգասեաց երկրագործութեան ժողովի ցորեան և մանգ, գարի, գետնախնձոր, սեխ և գինի, և պայտ անտառի· բաց յայսցանէ արքառ և երկվար ընտր, երէ վայրի և ձուկն գետոց, աղ հանքային, և աղբորակ, և ոսկւոյ փոշուրք ի Ջուրց։

Պիտղականք Վալաքիոյ

1272· Ժողովուրդն միաձամուռ 2,400,000, որպէս և Մոլտաւացիք 1,300,000՝ սերեալ են ի սկիւթական ազանց, ի Հռովմայեցւոց և ի Սլաւեանց և ի Թուռնաց և ի Պոհեմիացւոց, գոն և Ընկարացիք իբր 100,000· գնչուքք իբր 200,000։ Բնակիք երկրին Հռովմայեցիս կոչեն զանձինս (Րումունի) և կրօնիւք յունադաւանք են, այլ են և հռովմէականք իբրև 150,000։ կրթութեամբ չեն ինչ ընդհատ ի սահմանակից նահանգս· բայց միայն իշխանք նոցին, որք պոյար կոչին, դաստիարակին Աստրիացւոց։ Կան ի վլահս որպէս և ի Մոլտաւիա առաւել քան զերիս Հայոց՝ ի հնոյդաց դաղթականին եկելոց յետ բարձման Թագաւորութեան Կիւրիկեոյ· յորս ձեռն արկ Սուլթանոս իշխան վլահաց յամին 1551 և սակաւեր գտանել յորմնս Ցուսաց, և բռնի գարձուցեալ իբրև հազար տուն, գառն հալածանս յարդոյ ի վերայ այնոց, սպան չարաչար տանջանաք զբազումս և կոզղոտեաց զինչս բազմագոյնից։ Ի վլահս են այժմ 66,000 եկեղեցականք և միանձունք, 4,000 եկեղեցիք և 190 միաբանութիւն· իսկ Մոլտաւացւոց 37,000 կրօնաւորք, 1,780 եկեղեցիք, և 122 վանք։

1273· Երեքտասանհերորդ դարուս եղեն նոցա ազգաց իշխանք, Հռոբոտաց կամ Վլղիտայ յորջորջեալ· յամին 1380 անկան ընդ իշխանութեամբ Լեհաց և ի ԺԶ. դարուս ընդ Օսմանեան պետութեամբ, որոյ հրամանաւ կարգէր իշխան նոցին, և ապա յԱՒ. դարուս զայն իշխանութիւն Ծանր գնոց գնեալ Ցուսաց Կոստանդնուպոլսոյ՝ գնային անդր ի սերասպետել· բայց ի 1829 սահմանեցաւ իշխանաց նոցին, որք պոյար կոչին, ըստ վաղնջուց սովորութեանն ընտրել զերբեանց վարիչս ընդ տեսչութեամբ Տաճկաց և ընդ պատգամաւորութեամբ Ռուսաց· Քիսսելեֆի զբաալար սոցա տեսուչ եկաց երկուցն ևս նահանգաց, մինչև ընտրեցաւ Ալեքսանդր Կիպսի իշխան Վլահաց յամին 1834· ի հրաժարել սորա յամին 1842 ընտրեցաւ Գեորգ Պիւիբեսկոյ· որ հակառակ կամաց իշխանացն և ժողովրդեանն իրս գործեալ տեսիլ եղև, և յամին 1848 հառնս յարուցեալ ի Պուգրէշ սահմանեցաւ հրաժարիլ յիշխանութենէ, ընդ որոյ կացուցաւ վարչութիւն առաժամանակեայ· այլ Օսմանեանք նուաճեալ զՊուգրէշ կամակրութեամբ Ռուսաց կարգեցին ի միջոցի ամ հոռոմոտաւ զերկդ եղբարսն Պիւիբեսկոյն զՎեմար Պարպոյ Ագիրպէշ, Հօթնամեայ սահմանեալ ժամանակ իշխանութեանն։ — Հասք սեռութեանն են իբրև 17 միլիոն դահեկան ոսմանեան· Ծախք իբրև 15 միլիոն· Զորք վաղաքիոյ մարզիկք են 4,665 այր, իսկ քաղաքապահք և սահմանապահք 36,000։

1274· Ըստ քաղաքական վարչութեան Վալաքիա բաժանի յութեասան վիճակս, որք են, բնակիչքն

Կայսրական տունն Մահուկ ի Պուգրէշ

Վերին Դասակ	Բնակիչք
Բուքիրէշ-Սարագ	114,000
Պուզէոյ	140,000
Սալմնէնի	122,000
Բրաիլով	132,000
Տուլչիովիցա	120,000
Մուսչէլու	125,000
Արկէս	140,000
Բուքիրէշ Վալչէա	128,000
Կօրձի	150,000
Մէհէհինդի	200,000
Ստորին Դասակ	
Տուլչի	140,000
Բոմանագի	130,000
Օլթու	116,000
Դէլէ Օրման	118,000
Վլասգա	103,000
Եալովիցա	112,000
Իլֆովու	180,000
Խալայիլա	96,000
	2,366,000

1275 · ՊՈՒԿՐԻՇ կամ ՊՈՒԿՐԷՇՏ (Boukarest) · — ԳԼ · Ր · յընդարձակ դաշտի առ Տուռնովիցայ, աթոռ հոսպոտար իշխանին և արքեպիսկոպոսի Ցուննաց, կարի վաճառաշահ · չինուածիւն նորա չէ բաւական, ունի եկեղեցիս հարիւր երեսուն և երեք, մեծ նաստանս քան և վեց, պանդոկս քան և իլլանս կարաւանից տան · մատենադարան հասարակաց, վարժարան Ս · Սաբայ, Թատր, վարժանոցս 8՝, տպագրարանս հինգ · Բն · 106,000 · յորս են երբեմն 2,000 հայք, որոց է և եկեղեցի Ս · Հրեշտակապետք, և վարժարան մեծ հաստատեալ ի Մխսաբեան սեպհոյ · Մանուկ սէյ հայկազն կարաւանատուն մեծ կանգնեալ էր յանուն իւր ի Պուգրէշ որ հրկէզ եղև ·

1276 · ԻՒՐԱՒԼ կամ ՊՐԱՒԼՈՎ (Ibraïl, Brailow) և ՃԻՒՐՃԷՎՈ (Giurgéwo) · — Առ Դանուբայ վաճառաշահ նաւահանգիստք և ամուր քաղաքք · Բնակիչք 13,000 · 18,000 ·

ԴԻՐԳՈՎԻՇՏԻ (Tergovista) · — Հին իշխանանիստ քաղաք · Բն · 5,000 ·

ՖՈՔՇԱՆ (Fokchan) · — Ի սահմանս Մոլտաւիոյ ըստ վճռակաբեալ է կնոյ մասաւթ, կարի վաճառաշահ · Բն · 6,000 · են ի սմա 100 տուճք Հայոց ·

ԱՐՃԻՇ կամ ԳՈՒՐՉԷՈՒ (Curteya) · — Ընդի մեծ նաստան մի և հոյակապ եկեղեցի · առ սովաւ անցանէ գարուընեան շաւիղն ·

ԺԱ. ՄՈԼՏԱՒԻԱ

1277. Մոլտաւիա, Պուղտան ըստ Տաճկաց՝ լեռնային եւ է քան զվալաքիա, 3,907 փարս. քառ. ընդ մէջ Պեսսարապիոյ Իւտաց, Կալիցիոյ Աւստրիոյ և Վալաքիոյ. ունի վերեւէ գետ, գԲրուտ և գԴանուբ, և ի լերինս զբարձրն Բիռնու՝ կամ Ձէբլիւ՝ բարձր 8,400 ոտս։ Իբրև 70,000 արջառոց և 30,000 երիվարաց առաքին ասի ամի յայլ Նահանգս։

1278. Կոյն անցք անցին ընդ Մոլտաւիա ի սկզբանէ որ ինչ ընդ Վալահաց. յամին 1834 առաջին ազատ հռոմեական ընտրեցաւ Մէքայէլ Սգուրցա, և խաղաղութեամբ կալաւ զիշխանութիւնն ցամին 1848. յորում ժամանակի աղատասերք խռովութիւն յուզեցին և ի Մոլտաւիա և ինդրէին նոր սահմանադրութիւն. նայոյց նա զաղմուին, բայց ի միւսում ամի ըստ պայմանացն եդելոց ի Պալտա Լիման ընդ Ռուսս և Օսմանեանս՝ հարկ եղև նմա հրաժարել յիշխանութենէն, և յաջորդեաց նմա Գրիգոր Կիգա։

1279. Հաւք Մոլտաւիոյ են 10 միլիոն դահեկան. ծախք իբր 8 միլիոն։ Զօրականք մարզիկք 2,800. քաղաքապահք 12,730։ — Բնակիչքն են 1,277,000 յորոց 1,000 տունք ի մերազնեայց են և զանազան քաղաք բաժանեալք։ — Ըստ քաղաքական վարչութեան յերկքասան վիճակս կամ ի գաւառս բաժանի Մոլտաւիա, որ են.

Վերին Գաւառք	Բնակիչք
Նեմցի	93,000
Տորոհոյի	82,000
Սուչաւա	72,000
Իոման	82,000
Գոդոշանի	150,000
Եասսի	130,000
Ստորին Գաւառք	
Պագէու	135,000
Բուզնա	125,000
Գոգիոլէն	70,000
Դաքուցի	88,000
Եազուի	86,000
Տուգովա	84,000
Ֆալտիի	80,000
	1,277,000

1280. ԵԱՍՍԻ կամ ԵԱԶ (Yassi). — Գ. Ք. ի սաղրատս բլրի մերձ առ Պագլուի վտակաւ, ընդարձակ այլ ոչ բարեշէն, փայտակերտ տամբք, Թէպէտ և յամաց հետէ վայելչանայնոր շինութեամբք, և քաղաքականութեամբ. հաստատեալ է անդ լիկէոն մի և Թաղր, ընԹերցատուն, տպագրարանք երեք, վիմագրատրան, վարժարանք իբր քսան. առաւել քան զեօԹասնաւոն եկեղեցիք են յԵասլ, յորոց մին կաԹողիկեայ հռովմէականաց, և մի Հայոց և մի Նորաղանդից. և երիս սինակոկայք են և մենաստանք երեքտասան, պանդոկք ութսուն, իլնանք ութ. Նշանաւոր է յԵկեղեցիս Երից-Սրբոցն, այս ինքն են Բարսղի, Ասուածածանին և Ոսկերբերանի, կառուցեալ որձաքար վիմօք ի 1622, այլ կրկին նորոգեալ յետ սաստկութեան մեծի։ Բն. 54,000, յորս 13,000 Հրէայք և 800 Հայք, որք և ունին ազգային կառավարութիւն և վարժարան, քանասկրութեամբ Պլըդչեան Բակրաձ։

1281. ԿԱԼԱՑ կամ ԿԱԼԱՀ (Galacz). — Ամուր և վաճառաշահ քաղաք առ Դանուբայ հուսկ ի բերանս ՍերեԹայ և ԲրուԹայ, և աղատ նաւահանգիստ, ուրանօր նաւք ի Դանուբայ զտեղի առնուն։ Բնակիչք 35,000։ են ի տուս 30 կամ 35 տունք Հայոց, և եկեղեցի մի, Ս. Մինաս։

ՕԿՆԱ կամ ՀՈՒՆԱ (Okna). — Քաղաք փոքրիկ, աղահանք տորս տան յամին $1^1/_2$ միլիոն կենդանիս աղի։ Բն. 1,500. յորս 40 տունք Հայոց և եկեղեցի մի։

ՀՈՒՀ (Houche). — Գեղեցիկ քաղաք, ուր կնքեցան դաշինք հաշտութեան ընդ Ռուսաց յամին 1711։

ՊՈՏՈՒՇԱՆ (Botouchany). — Վաճառաշահ յոյժ եր յառաջ քան զկերտին պատերազմունս։ Բն. 12,000. յորս իբրև 500 տունք են Հայոց. եկեղեցիք երկու, Ս. Աստուածածին և Ս. Խաչ. վարժարանք մանկանց և օրիորդաց։

ՐՈՄԱՆ (Roman). — Քաղաք փոքր, առ ափերա կօք Սերմնարուսյ քաղաքի Սլատինայ։ Բն. 2,000. յորս 100 տունք Հայոց, և եկեղեցի մի։

ԿԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՑՔ ՕՍՄԱՆԵԱՆՑ

1282. Ի Թուրքաց բնակիլը ընդ ՄՀ Պարսից և Թաճարաց ձգելոն Օսմանեանք զսկիզբն իւրեանց. Նախայայր նոցա Էրթողրուլ որդի Սիւլէյմանայ շահն որ կալածեալ ի Ճիմկիզ Խանայ ապաստաներ ի Հայաստան, օգնութեամբ Սէլճուգեան ազգայից հասատեաց ի փոքրն Ասիա պետութիւն փոքր զոր որդի իւր Օսման, (յորմէ յորջորջեցաւ Օսմանեանց), ընդարձակեաց առ սակաւ սակաւ քաղաքս բազումս հատեալ ի Ճուձաց, ընդ որս զԷնիկէհիր և զՊրուսա։ — Օրհան Ղազի որդի նորա զերկայր իւր Ալայեանին կարգեաց իւր փոխանակ՝ Վէզիր մականուանեալ, այս է Բեռնեցարձ, և խորհրդով նորին կարգեաց կանոնս զինուորական, հաստատեաց և զգունդն Ենիչէրից յորոց քրիստոնէից 1,000 արանց, որոց Թիւ զկնի յաւելեալ եղեն 40,000. ոսքոք էառ. Օրհան Ենիկիա քաղաք, և ապա ինդրեալ եած ի կնութիւն զդուստր կայսերն Կանտակուզինոյ. որդի նորա Սիւլէյման առ կենդանեաւ հօրն գառով և աշխարհակալութեամբ տէրնչէ անց յերրոպակողմն և տիրեաց քաղաքաց բազմաց, և մեռաւ առաջի հօրն։ — Մուրատ Ա կոչեցեալ Խուտաւենդիկեար յառաջ վարեալ զերկրակալութիւն եղբօր իւրոյ, տարածեաց զահ իւր ի Թիւզանդիոն, և ըստ կամաց իւրոց շարժէր զինքեանսն. մարտիւ խոնարհեցոյց զԱլայէտտին Սուլթան Իկոնիոյ, մարտեաւ և ընդ Գոմնացիս և Սերուացիս, և վերաւորեալ ի պատերազմի մեռաւ ի 1387։ — Պայեզիտ Ա արագ արագ յաղթանակօք տիրեաց Մակեդոնիոյ, Թեսաղիոյ և բազում գաւառաց Յունաստանի, վասն այսորիկ կոչեցաւ Եըլըլդըրըմ. պատերազմ և զհաստանդնուպոլիս զնչէաւ ի պատմութս հաշուոցն Յեսմն. ապա արշաւեալ Ասիա բազմեցաւ ընդ Լենկեմիւրեայ ի ստմնոն Գադաթիոյ, և գերի վարեալ ի Նմանէ, մեռաւ առ ջաւոց սրոյն։

Սիւլէյման որդի Նորա զերծեալ ի պատերազմէն ընդարեցաւ սուլթան Յունգրիանոպոլիս, և Թաճիաց զքաղաքն կորուսեալս Ասիա. այլ յաւուրս շուայտուէ Թեան մանեալ զանձն ի մարտ կոչեցաւ ի Մուսայէ յեղբօրէ իւրմէ և գառաճանեալ յիւրոցն մեռաւ։ — Մուսայի Թագաւորեալ ի նեղ արկ զԲիւզանդիոն, և Մանուէլի կայսեր յանհնարս մատեալ կոչեաց զՄՀՀմմէտ զեղբայր Մուսայի ի Թիկուռնս. և ի բանել եղբարցն ընդ միմեանս, անկաւ Մուսա և ՄՀՀմմէտ կալեալ զաճեռս նորա՝ արար հաշտութիւն ընդ Յոյնս, ապա և ընդ Վենեակեցիս յալ Թեալ ի նոցանէ ի ծովու, հանդարտեցոյց զաշխարհս յերեսաց Թշնամեաց և խռովից ոմանց որք առաջ նորք ունէին զՄուսայեան չէլեբ քարոզէին օրէնս հակառակ մահմետական գեղի, և ուր ուրեմն նուաճեցան բռնի։

Մուրատ Բ որդի նորա առ վերէ քինու կայսերն Յունաց ասպատակ սփռեաց ի Յունաստան, և ի պաշարման մայրաքաղաքին լուեալ զապտամբութիւն եղբօր իւրոյ Մուսթաֆայի՝ գարձաւ սպան զնա. և ապա գիմեաց ի վերայ Սերուիացւոց, Վլահաց և Մաճառաց, և հարեալ ի քաջէն Ռնիխատայ՝ խոսեցաւ ի հաշտութիւն. այլ ի գործել քրիստոնէից երդմանցն՝ յարձակեցաւ յասմամբ և արար կոտորած մեծ ի Նոսա հուպ ի Վառնա։ Ի ժամանակիս յայսմիկ Աքենսեր ոմն ելկ դլուխս ամբարեալ տիրեաց Ալպանիոյ և զգեմ կալեալ Օսմանեանց՝ իշնէր ազատօրէն։

1283. ՄՀՀմմէտ Բ Ֆեղիհ, որ և Քաջայաղիր, զարթոյց զնախկին յասումն ի վերայ Բիւզանդիոնի, ուր գիմեալ Երեսուն բիւր զրոք և հինգ հարիւր նաւուք պաշարեաց զքաղաքն. և զի շրջեայսակս կալեալ էր Յունաց գնուստ նահանգաւորն, ՄՀՀմմէտ խոստացոյց զնաւն ընդ ցամաք՝ սահեցուցեալ ընդ լասս օձեալս ի Յաղուղ, և յետ ընդերկար ընդդիմակալութեան Յունաց՝ անկաւ քաղաքն մեծ ի ձեռս Օսմանեանց, որք սպանեալ զաղատանին և գերի վարեալ բիւրս վեց ի Յունաց՝ յաւարի առին զքաղաքն. և Կոստանդնուպոլիս ամոռ եղև յաղթողացն՝ կոչեցեալ խաստղոլ. ՄՀՀմմէտ գարձ արաբեալ Ասիա նուաճեաց զապստամբսն, էառ և զկողմանս Տրապիզոնայ ի Յունաց Կոմնենեանց Ընկեալ զաղքատացին նոցա. յետ այնորիկ միւսանգամ արշաւեալ ի վերայ Եւրոպացւոց միաբանելոց ընդդէմ իւր բազում Ազգաց յաղթեաց Մաճառաց, Ալպանեացւոց և Վենետկեցւոց. բայց զՀունդս ոչ կարաց դըտանել առ քաջ գիմակալութեան ասպետացն Ս. Յոհաննու. և մինչ հանգերձէր միւսանգամ ի Ս. Յոհաննու. և մինչ հանգերձէր միւսանգամ ի մարտ յանկարծամահ եղև, յամի 1481, ամաց գոլով 52։ — Պայեզիտ Բ, Թագաւորեալ փոխանակ հօր իւրոյ Ջանահնար եղև հաճեցուցանել զեղբայր իւր Ճեմ, զի մի ի խռովութիւն մատնիցէ. և ինքն պարտեալ ի Սուլթանէն Կիւլիկիոյ գեղակուռ մեռաւ իւրոցն։

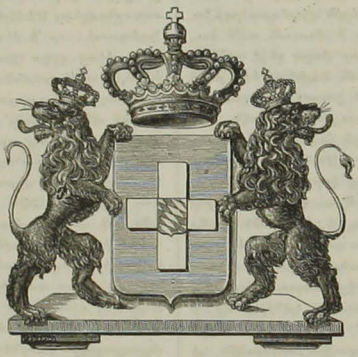
Սելիմ Ա, Եաւուզ, վառեալ ոգւով հաւուն իւրոց, դիմեաց ի պարս և ետար զՇահ Իսմայէլ, սպան զսուլթանն Եգիպտոսի, տիրեաց գաւառաց նորին և Արաբիոյ, և արար վախճան իշխանութեան Ամիրասլեանց և Մամլիւքաց. բայց վաղամեռիկ եղև յետ ութամեայ Թագաւորութեանն (1520)։ — Սիւլէյման Ա, Գանունի, արար յաղթութիւնս պանծալիս տիրեալ Հունգրոսի, Ռնկարիոյ, և աւերեալ զԱւստրիա, բայց զՎիէննա ոչ կարաց առնուլ. յաղթեալ գառաւ ի Պարսից, և սիրոյ վարեր ընդ յաղթելոցն. խորհեաց սպանդ Ամիրիկոյ, զորս կաղուցս ե վերս

Ծոյց ի նմանէ, այլ ոչ ունելով պարապ ընդերկար պաշտպանելոյ՝ խօսեցաւ ի հաշտութիւն ընդ Օսմանեանս։ Պայեզիտ որդի Մուրատայ ապստամբեալ ի հօրէն և երկուցեալ ի նմանէ՝ անկաւ առ Շահն Պարսից, և անդ տպաւաւ հրամանաւ նորա։ — Սէլիմ Բ Հաղիլ, նաւոյց զապստամբութիւն Արաբիոյ, էառ զկիպրոս ի Վենետկեցւոց և զարաբ հաշտութիւն ընդ նոսա, հարեալ ի Ծովամարտի. աւերեաց զերկիր Վլահաց և յետ ուրծ ամաց թագաւորութեան մեռաւ ի 1576։ — Մուրատ Գ, կալեալ զաթոռն՝ անդէն սպան զեղբարս իւր, ընդ Պարսից և ընդ Եւրոպացւոց ի մարտ մտեալ ոչ յաջողեցաւ, և ոչինչ գործ նշանաւոր գործեաց, այլ ի զեղխուսթիւնս պարապեալ մեռաւ ի 1595։ — Մեհեմմետ Գ, ըստ օրինակի հօրն՝ սպան զեղբարս իւր և յարձակեցաւ Յեւրոպա, այլ ոչ որպէս կարծէին յաջողեաց նմա, և Շահ Աբաս զերայ Պարսից դիմեր ի գաւառս Օսմանեանց. տարաժամ մահու բարձեալ Մեհեմմետայ ի կնոջ, յաջորդեաց զնա Աչմետ որդի իւր մանուկ տիպ. որ հաշտութիւն խօսեցեալ ընդ Գերմանացւոց, ուր կալաւ ցածուցանել զարմանս Ասիոյ և խորտակել զերկնութիւն Պարսից, և ոչ ինչ երկարեալ զկնաս իւր մեռաւ ի 1617։ — Մուսաֆա Ա եղբայր նորա թագաւորեալ չամիս երից, արգելաւ ապա յաջորդելոյ, և ընտրեցաւ Օսման Բ որդի Աչմետայ. բայց Եհենիչէրեաց երկակի եղեալ զի սա ՅՕրէլ կամի զդունդ իւրեանց՝ զՄուռադեան անդրէն արքայ կարգացին և զՕսման խեղդամահ արարին։ Բայց յայսուէ և յասկիսր իշխանութենէն նորին ընդ հուպ տաղտկացեալ միւսանգամ արկին զնա յաթոռ. ուր և ամբարձին զՄուրատ Դ զորդի Աչմետայ. որ ի չափ հասեալ հնոմաձեաց զապստամբս Ասիոյ և ըզՊարսս, և սպան արս բազումս խստութեամբ. և իբրև մեռաւ նա, թագաւոր կարգացին զեղբայր նորա Ջաւրահիմ, որ աշխարհին օգուտ ինչ չարար, այլ կնամարդի կենաց տուելի եղեալ՝ արկաւ յիշխանութենէն և չարեաւ։ Մեհեմմետ Դ տղայ մանուկ ամբարձեալ ի գահ, դիմեալ ի վերայ Լեհաց և չարհաւանս գործեաց. ապա առաքեաց զզօր պատրաստ զՎիեննա, զոր զերծոյց արքայն Լեհաց խորտակեալ զՕսմանեան բանակն, յորմէ խրախուսեալ Գերմանացւոց և Վենետկեցւոց ի բաց գարձուցին զնախնին գաւառս տէրութեան իւրեանց զգրաւեալսն ի Տաճկաց, և գլուխ ամբարձին Մոլտաւիա և Վալաքիա։ Չարեալ Օսմանեանց ընդ Մեհեմմետ, զի փոխանակ գարման տանելոյ միաւորեցան յորս և ի խրախճանութիւնս գեղգեղեր, արիին զնա յարգելան, և նստուցին յաթոռ զնիւէչխման Բ զեղբայր նորա, որ ոչ ժամանեալ գործ ինչ մեծ և կարևոր վճարել ՀրգՀղեալ մեռաւ յետ երից ամաց. Նմանօրինակ կենաց և մահուամբ էանց և յաջորդ նորա Աչմետ Բ։ Նմա Մուսաֆա Բ որդի Մեհեմմետայ ամբարձեալ ի գահ, դիմեալ ի վերայ Գերմանացւոց, այլ ի վախճանի չարեալ ի նոցանէ՝ խօսեցաւ ի հաշտութիւն։ Եւ ինքն վասն որ սասեր և համբոյր բարուցն լքեալ յիւրոցն՝ արգելաւ յաթոռութիւն, և չարեաւ ընդ նորա Աչմետ Գ խռովեալ կամաք Եհենիչէրեաց յամին 1703. սա ի սադրանաց Կարոլոսի Սուետացոց արքայի՝ առաքեաց զվէզիր իւր զզօրաք ի վերայ Մեծին Պետրոսի և եհար զզՌուսս, զվէզիր ապա ի պայմանս հաշտութեան։ Եւ սակաւ ածին զՊետրոսեան ի վէնետկեցւոց, և գաւառս բազումս ի Պարսից հասին, բայց պատերազմին ընդ Գերմանացիս ոչ յաջողեաց նոցա։ Բարբոնս ոմն մեջաւորի ազգասիրելոյց զսրճարբին և բարձրացոյց համարձակ, վասն որոյ առաքեցաւ ի վերայ նորա Ծովակալն Օսմանեան որ և սպան զնա։ Իսկ Աչմետ արքայ գարձեալ ապստամբութեամբ իւրոցն արկաւ յաթոռոյ և ետես զյաջորդ իւր զՄահմուտ Ա զորդի Մուսաֆայի Բ, որ խաղացեալ ի վերայ Պարսից եհար զնոսա հարուածս մեծամեծս, այլ յամբառնալ Ղուլի Գահմաղայ ի վերայ Պարսկաստանի տագնապ եհաս Օսմանեանց և ինդրեցին զհաշտութիւն։ Ցետ այնորիկ բացաւ գուռն մարտի ընդ Գերմանացւոց և ընդ Ռուսաց, և չարեաւ յաջողութեամբ հինգեցաւ հաշտութիւնն. մեռաւ Մահմուտ ի 1754, սիրելի յոյժ գոլով ևրոպն և սիրանի տէրութեանն։ Օսման Գ եղբայր նորա Թագաւորեալ ամս երիս՝ պաղ ուղղութիւնս ի կարգս պետութեան և վաղամահ եղև։ — Ջէնիկ նորա ամբարձաւ Մուսաֆա Գ Ղազի, որդի Աչմետայ Գ, որ չարձակեալ ի վերայ Ռուսաց՝ զառաջինն չարհանգոյց մաս, այլ ապա հարեալ չարաչար և զՂրիմ տալը տամբեալ տեսանելով՝ այն ինչ Քանդնար լիներ գաղան տանել չարեացն, արագավազման եղև. և կարգեաց ընդ նորա եղբայր նորին կրաբ Ապահիւ Հաճիսւ. ում անգէն ի սկզբան խաղաղութիւն արար ընդ Ռուսս, ցածոյց և զնուազութիւնս Եգիպտոսի և Պեղոպոնեսեայ. այլ միւսանգամ ի մարս գրգռեալ ընդ Ռուսաց վասն զի ձեռն արկանէին նոքա տիրել Ղրիմու, և ընդ Գերմանացւոց վասն Նիզակակցութեանն ընդ Ռուսս, զառաջինն չայրդնել, ապա հարան Օսմանեանք, և միչեւ վճարեալ պատերազմին մեռաւ Հաճիս ի 1789. և Թագաւորեաց Սելիմ Գ որդի Մուսաֆայ Գ զքոյ և խաղաղութեան սիրող այր, վասն որոյ ի հաշտութիւն խօսեցաւ ընդ Գերմանացիս, ապա և ընդ Ռուսս. բայց ընդ Գաղղիացիս ի մարս եմուտ վասն ախրելոյ նոցա Եգիպտոսի, մինչև օտար պետութիւնք Եւրոպայ զգէր կալան գաղղիացոց, և ապիկին զՕսմանեանս չվալ ի բայ ի պատերազմին ընդ նոսա, բայց Սելիմ ոչ անաց, վասն այնորիկ և գեսպանն Ընգղոյ ահ արկանէր կոստանդնուպոլսի. ուր ուրեմն գագարելին խոռվք Եգիպտոսի զոր յուզեցին Անգղիացիք կամելով նուազ ձեռ զաշխարհն, մինչև Մեհեմմետ Ալի պղպտիացի գնաւ եհար վաճառ զնոսա. յառաջ քան զամս ինչ Բաղուան օղլու ոմն փաշա ապստամբեալ ի Փոքրն Ասիա ոչ սակաս տագնապեցոյց զգուռն, զի ձեռն Գաղղիացոց էր ընդ նմա։

1284. Ալլ իբրև առ վայր մի խաղաղութիւն եղեալ Սելիմ, սկսաւ այնուհետև բան յառաջագոյն փափագանացն հրաշանգել զաղգ իւր եւրոպական տարազ զուգ, կամելով փոխոխութիւնս առնել ի դէպս

և վան այնորիկ ըմբոստացեալ Եչհիչէրեաց սրկին վրա յիշեանուածենէ և կարգեցին զՅօրեղրօրորդի Նոր Մուսգաֆա (1807)։ այլ ի միւսում ամին կռւսակաւն Րուսճուկացւ Ալէմտար փաշա զնջ սրկեալ բաղմաց ընդ անպարտ անկումն Սելիմայ, եկն բռնի Եմուտ ի Կոստանդնուպոլիս և յարքունի պալատն, և ինդրեր զնէլիմ Թաղասւորեցուցանել անդրէն. իսկ Մուսգաֆա զարեալ ընդ այն տրամադեաց սպանանել զնէլիմ և զեղբայր Նորա զՄահմուտ. սպանաւ Սելիմ, բայց Մահմուտ՝ արքայ կարգեցեալ ի համաքոհից Ալէմտարայ՝ անց բաղմեցաւ փոխանակ եղբօր իւրոյ. և Ալէմտար ընդունել ի վեզիր մեծ կամէր բազմապատիկ փոփոխութիւնս առնել, Նորոգել զհին կարգս Եչհիչէրեաց, հաստատել նոր գունդս զրազ, և զկամս իւր յառաջ վարէր իշխանաբար. վասն որոյ առեալ եղեալ իշխանաց՝ մանաւանդ Եչհիչէրեաց, ի յուզել քաղաքական մարտ՝ սպանաւ նա և իւրքն ցրուեցան. սպանաւ և Մուսգաֆա յարգելանին, զի հաւցին ամենայն պատճառք խռովութեան. և յետ երկար ամբոխութեանց Եչհիչէրեաց հանդարտեաց քաղաքն։ Բայց արտաքին խռովութիւնք ուստեք ուստեք յապատամբաց ոչ պակասեցին, յորս յաւելան և պատերազմն Ռուսաց՝ որք հանին յՕսմանեանց զզ Վրաստան և զայլ գաւառս, ապստամբութիւն ցՏփհէլէնդի Ալի փաշայի Ալպանիոյ, որ ոչ սակաւ տագնապեցուցեալ զնկեալն ընդդէմ իւր, ի վախճանի չարամահ եղև. ազատութիւն ցունաստանի օգնականութեամբ Եւրոպացւոց, և պարտութիւն Օսմանեանց ի միաբանութենէ հզօր տերութեանց Եւրոպիոյ։ Ղանաւուր եղև յառս Մահմուտայ բնաջինջ կոտորած Եչհիչէրեաց (1826)։ Յետ այնորիկ յուզեցաւ դարձեալ պատերազմն (1828-29) Ռուսաց. ընդվզեաց Մէհէմմէտ Ալի կռւսակաւն (1838-39) Եգիպտոսի, որ ի ձեռն որգւոյ իւրոյ Իպրահիմայ խորտակեաց զզօր Օսմանեանց, և բազում անգամ խնդարհեալ ի պայմանս հաշտութեան՝ յոգնաւ իւր, դարձեալ ի մարտ գրգռէր, մինչև սախեալ և յեւրոպական պետութեանց՝ խոստացաւ առաքել ի գունն գնարի տարւոր, այլ ազգաւ կռւսակալ կալ Եգիպտոսի։ Մինչև աւարտեալ իւրոց պատերազմին՝ մեռաւ Մահմուտ Բ Նոյն վերջամայեալ յամին 1839, և Նրա տաւ Նպոսիլ Մէճիկ յամին հոր իւրոյ. որ և ի նմին ամի արար զՀամաձևալ օրէնագրութիւնն Կիւլհանեի ի բարեկարգութիւն պետութեանն և յապահովութիւն ժողովգեանն. և ըստ օրինակի հօրն իւրոյ յաճախեաց առաքել յականաւոր մայրաքաղաքս Եւրոպիոյ գեսպանս և մանկունս առ յուսումն և ի հրահանգս զինուորական արուեստի. և յիւրում իսկ մայրաքաղաքին կանգնեաց վարժարանս, և բազում ինչ ուղղութեամբ յարգարեաց, հրատարակելով և զազատութիւն կրօնից և զՀաւասարութիւն իրաւանց հպատակացն։ Ի յետնում խռովութեան Եւրոպիոյ (1848-49) Տաճկաստան Ճարտար խորհրդականաք արքային անխռով եկաց. և փախստեիցն ի ձեռաց Աւսարիացւոց և Ռուսաց՝ էտ զերեզն ապաւէնի. բայց ի հերուն (1852) յայտստարեալ Սեաւ լեռնէայց յետ ջանալոյ մարտիւ Նուաճել զնսաս, զիւաւ ինդրոյ կըլկոց պետութեանցն՝ ընորհել Նոցա ազատութիւն. և զարդիս վիճի ընդ Ռուսաց քաղաքական օրինաք ի վերայ առաջարկութեան նոցա վասն սուրբ տեղեացն Երուսաղէմի, և վասն պաշտպանութեան քրիստոնեայ ազանց հպատակաց Դրանն (1853 Մայիս)։

ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ

ԿԱՄ

ԹՈՒՐԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆ

ՀԵԼԼԵՆԱՑ

Տարաճոքթիւն 2,450 *փարս.* □. *Բնակիչք* 1,032,000:

1285. Կ՚ԱՌՈՒ էր Տաճկաստանի՝ Թագաւորութիւն տիեզերահռչակն Ցունաստանի մինչև յամն 1829. և կայ ի հարաւոյ կողմանէ Թեսաղոյ և Ալպանիոյ. և յԱրշիպելագոսի են Նորա կղզիք յոլովք. սահմանք Նորա յարևմտից կուսէ ձգին մինչև ի Ցոնեական ծով, ի հարաւոյ յՄիջերկրականն, յարևելից մինչև յԱրշիպելագոսն որ և Եգիական կամ Հելլենական ծով. և է տարածութիւն երկրին 2,450 փարսախ քառակուսի:

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1286. ՀԱՆԳԱՄՈՒՆՔ ԵՐԿՐԻՒ. — Բազում ծովածոցք են յԵվբոս Ցունաստանի, զոր օրինակ Նաբոլի, Կորոն, Պատրաս կամ Լեպանդոս և Եգինէ զոր բաժանէ կիրճն Կորնթոսի՝ հէքսամիլի ասացեալ այժմ և զՄոռա ընդ Լիւսաթոյ կցորդէ: Գետք Ցունաստանի են Ելլադա ի հարաւոյ Թերմոպիլէայ, Աքերոդամոս (Աքեղոյոս) որ ի Պինդոսէ իջեալ մտանէ ի ծովն Ցոնիոյ հանդէպ կեփալոնիոյ. Ռուֆիա (Աչիէ) գլխաւոր գետ Մոռայի, ոզր կայ և Եւրոդաս գետ: Լիճ անուանի ի Լիւսաթոս՝ Դաբոլիաս անուն, այն է կոսպոյիս, 15 փարսախ տարածութեամբ, յոր մտանի Մաւրոնէրոյ (Կեփիսոս):

Երկիրն լեռնավայր է, զի պարք Հելլենական լերանց ձգին ի ցամաքի որոց բարձրութիւն հասանէ յ՚7,500 ոտս. ոտքս երկայնեալ ընդ հեւսակողմն Մոռայ՝ զանազան անուամբ յորջորջին, զոր օրինակ Տելլաքա (Ոդրիս), Մաւրոյ-վունի (Պելիոն), Գաւմպիդա (Խդա), Լիտգուրա (Պառնասոս). ի Մայնայ լերինս (Տաիկեդեանք) բնակէն Մայնացիք ազգ վայրագ և պատերազմունք որ ոչ դուռաձեցան ի Տաճկաց. ասորտ լերանցս ի հիւսիսի յանգի ի սպեն Մոռայեան, ընդ հարաւ՝ ի դլուխն Սանդ-Անճելոյ կամ Ս. Հրեշտակ; հովիտք ղուարճալիք իջանէն ի լերանցամէջս և դաշտք բարեբերք ի կողս նոցին: Բարեբեր են

համայն և կղզիքն · բերք նոցին նոյնք են որ ի Թեսաղիա , ի Սիկիլիա և ի Կալապրիա ։ Կլիմայ բարեխառն , և ախորժ ։

1287 · ՌՆԱԿԻԶՔ · — Բնակիչք Ցունաստանի սուղ ինչ ասելի քան զ1,000,000 յուսադատանք և յուսադրիք սերունդք են նախնի Հելլենացւոց և Ալբանեաց , խօսին զամենական հելլենացի բարբառ · և կեղեցին նոցա ի 1833 ամէ և այսր ազատ է յիշխանութենէն պատրիարքին Կոստանդնուպոլսոյ · կան ի Ժողովրդեանն և Ալպանիացիք , Վլահք , Հրէայք և Պաշարիացիք · Նուաղեցաւ յոյժ Թիւ Ժողովրդեանն ի յետին մասս ազատութեանն · Երկոտասան եպիսկոպոսիք են Ցունաց , բայց գոն այժմ և 26 եպիսկոպոսունք օժանդակք նոցուն · և առաւել քան զ2,900 Ժողովրդապետութիւնք , 3,450 քահանայք , 1,700 միաբանք , 160 կուսանք , 130 մենաստանք , 4 կուսաստանք · իբրև 26,000 հոգևվական Ցոյիք են , որոց է արքեպիսկոպոս մի ի Կաքսու , և 3 եպիսկոպոսիք ի Սիրա , Դիմոս , Սանդորին , 120 եկեղեցիք և մատրունք ։

Ի մարզս օսմանց տակաւին յեռանեալ գտանին Ցոյիք , գարոյք ընդ համրերն Ցունաստան չեն առաւել քան զ300 · Ամենք միայն բարբառաձեն արդ ի գիտութիւնս , և ազգի ազգի օրագիրք հրատարակին անդ ։ — Ըստ այսմ և երկրագործութիւն և արուեստք չև են բարգաւաճեալ առ Ցոյնս , այլ ի խաչնադարմանութիւն , ի ձկնորսութիւն , ի վաճառականութիւն և ի նաւարկութիւն կիրթք են ։

1288 · ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ · — Ազատութիւն Ցունաստանի հաստատեցաւ յամին 1830 յետ իննամեայ պատերազմի · Թևարկութեամբ Ռուսաց , Անգլիայ և Գաղղիացւոց ամբարձաւ յաթոռ Թագաւորութեան Ցունաստանի Ոթոն որդի արքային Պաւարիոյ · և Ժառանգութիւնն հաստատեցաւ յարուս և յեգս յորդւոց նորա · ի 1837 ընկալաւ առեան տէրութեանն զերաւունս օրինաց ինչ Գաղղիոյ և զապահ նոցին ի կիրառութիւն , Թէպէտ և ցարդ հաշուին Ցոյիք երեսից- որ արժէ 97 հարիւր · գաղղիական ։ Ի 1843 միաբանեալ իշխանաց Ժողովրդեան բռնաւարին արքայն փոխել զմիաբեւական իշխանութիւնն ի գաղնաւար ։ — Հասք տէրութեանն այժմ հաշուին իբրև 19 միլիոն դրահագք · գրեամբ նոյնչափ և ծախք · իսկ պարտք քառապատիկ առաւել ։ — Զօրք սուղ ինչ պահաս իբրև 9,000 , և նաեւ ընդ մեծ և ընդ փոքր՝ 30 ։

1289 · Ցերիս գաւառս բաժանի Ցունաստան ՝ի Լիւատիա և ՝ի Մոռէա , և ՝ի Կղզիս , որք միանգամայն ՝ի 10 վիճակս որոշեցան Կոմս ասացեալ և ՝ի 46 շրջանակս՝ Էպիթարքի · ԼԱՒԱՏԻԱ և աթոռ տէրութեանն ։ Դարձեալ և այլ ազգ բաժանեն յոլո նահանգս , որք են հանդերձ բնակչօքն ըստ նորոյ աշխարհահամարին ,

Ցունաստան երկիր	257,000
Կենտրոնդ	70,000
Մոռէա	330,000
Սպորադք հիւսիս ·	6,400
Սպորադք արևմտ ·	48,700
Կիկլադայք հիւս ·	63,200
——— միջին	39,000
——— հարաւ ·	18,600
	1,032,900

միք ըստ առաջնոյ բաժանմանն կարգեմք ցտեղագրութիւնս ։

Ա · Լ Ի Ի Ա Տ Ի Ա .

1290 · Լիւատիա ՝ի ծոցոյն Արգայ որ ի հիւսիսի՝ ձգի մինչև ՝ի ծոցն Վոլոյ կամ Օչէլոնէն , և ՝ի հարաւոյ մինչև ՝ի նեղուցն Կորնթոսի · լեռնային և ապառաժ է երկիրն ՝ի հասարակի · այլ բերէ ցորեան , գինի , ձիթապտուղ , բամբակ , ութխոտ արմատ կարմիր ներկոյ զոր գունէան առեն լինել քան զսորոն Եւրոպիոյ ։

1291 · Ա · ՎԻՃԱԿ ԱՏԵՒԿԷ ԵՒ ԲՆՈՒԹԻՒՆ · — Ատեղիք , բարգաւաճագոյն երկրեին քան զամենայն գաւառս աշխարհի և օրինակ ի հրաշակերտ գեղեցկիկ ձաշակաց , բովանդակին ՝ի տահմանի 700 քառ · փարս · կրկին պարք լերանց են ՝ի նմա · ՝ի հիւսիսոյ և յարևմտից , և բլուրք յոլովք ՝ի միջի , որով հաղիւ կէս երկիրն ընդունակ է մշակութեան · այլ չիք և ոչ մի ՝ի լերինս նորա և ՝ի դաշտս բարեբեր արգասաբեր , քանզի կաւուտ և քարուտ է երկիրն · Չիք ՝ի նմա գետ ոչ մեծ և ոչ փոքր · այլ առուակք մանուկք կամ հեղեղատք ինչ սակաւ · Լճակովտիս լճատիկ անջրպետեն փառնէս լերինք ՝ի հիւսիսոյ ասյնոցն · իսկ յարևմտեայս նշանաւոր է Հիւմէդ · երկիր դաշտային և բարելից է բնակիչս անվնասն Ասատիկոյ ։

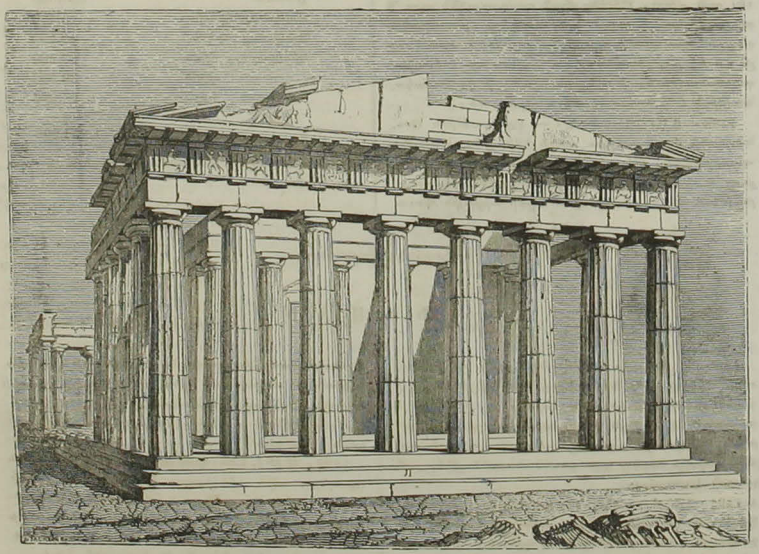
1292 · Ա Թ Ի Ն Ք (Athènes) · — Մայր քաղաքացն Ելլադայ , ահեղ սեղբաց , կայ յանգրծ դաշտի պատեալ լերամբք ամենեսեան , ՝ի հարաւոյ ունելով զծով , առ երի խրխեան և կեփիսեան վտակաց · ՝ի հոյակապ ահեռակայն արդ վերանորոգեալ յառնէ լինել քաղաքսայր նորոյն Ցունաստանի · Նշմարք նախնի չինուածոց մնացին յարձան յիշատակաց յաւերժական փառաց նորին , և ՝ի զարմանս աշխարհացին մարգկան : Ահեռակա այսոքիկ արտաքոյ կան այժմեա սահմանաց քաղաքին , որով երևի առաջնոյն ընդարձակագոյն լինել · Նշանաւոր արձանանայ ՝ի քարուտ բլրի Ակրոպոլիս միջնաբերդ Աթենայ բարձր 240 ոտ ·

նաչափ. յարևմտից կուսէ կան ճեացուածք անդաստակաց մինչ նորան որ Պրոփիլէային կոչէր, և երկայներ 170 ոտնաչափ, զիրկն մուտն ունելով 60 ոտնաչափ, բաժանեալ 6 դրացի փորածոյ. սեամբք խարխեալք ի վերայ չորից սասիճանաց, որք բարձեալ բերէին զդեղաքանդակ ճակատն. և երկոցուն

Ակրոպոլիս

Թևոց մինչ էին այլ մուտք երիւք սեամբք իբրաքանչիւր. կարմիր և կապուտագոյն կիմնք ի շուրս ածեալ էին երիւք վառէին ի ճակատ անդաստակին և ի կողս կողմնական մասին. յերկուց միոյն սեաց միջին մասին ձգեր սիւնազարդ ճանապարհ և հաներ ի դահլիճ կամարակապ, յորում ընդառաջ վճռէին հնգեակ պղնձի գրուանք որ էին մուտք քաղաքին. ատսի ելանէին պայծառ հանդիսիւ ի Համաթենական ոտին գնալ ի տաճար Աթենասայ Պոլիայ որ կոչի Ակրոպոլիս։ Ցաջակողմն Թևի անդաստակին կայր տաճարն Յաղթութեան բարձեալ ի վերայ կրկին ըմբիւ յարկական սեամբ. և յահեկէ՝ նկարապաճոյճ գաւիթ։ Ի ձախմէ մասէ քաղաքին ի բարձու խարխխի կոթողեալ էր հակայական պղնձի անդրի Աթենասայ Պրոմաքեայ 70 ոտնաչափ բարձրութեամբ, գործ Փիդիասայ, կանգնեալ դէմ յանդիման միջնաբերդին՝ դիտելով ղնուդեան ծով։ Խակ յայնմէ կառուցեալ կայր և յարդ ճան սիւնք նորին, հրաչակերտն Պարթենոն ի բարձրաւանդակում Ակրոպոլէայ. յարևելից և յարևմտից կուսէ էին նորա ճակատք ի վերայ ութից դորացի սեանց իբրաքանչիւր, և երկուտեք ասի և անսի եօթնեւտասն սեամբք. ութսուն ոտք էին երկայնութեան ճակատուցն՝ երկրորին ևս քառնեակ հրաշակայաձև անդրնեք զարդարեալ, ի միջակին ունելով արևմտեանն զպատկեր կոյս Աթենասայ ընդ Պոսիդոնի, և արևելեանն՝ զծնունդ դիցուհոյն. գոտիք

Պարթենոն

դրուագաւորք ըստ ըմբիւ բոլորէին զտաճարաւն ի ներքուստ ճակատուցն, գործած փիդիասայ և աշակերտաց նորուն. բայց զտաճարն խմբինս և կալնատարտոս կառուցին առ Պերիկղեաւ։ Յանջրպետս խոյակացն կախէին նուիրական վահանք ոսկեվառք քաջաց պատերազմողաց։ Մուտք տաճարին յարևմտից կողմանէ առաջի առնէր զսիւնազարդ անդաստանն, յորում գրուանք երկուք որք մուծանէին ի տաճարն յեր-

կուսանց ընծայեալ օրմով. յարեմտեան փոքրու գահլճին կային գանձարանք Աթենայ. յարեւելեայնէն և մեծագոյն զարմանագործ արձան Աթենասայ ոսկեձոյլ և փղոսկրեայ, կերտուած Ֆարատրուճեանն փեդիայ. յանուն գիցս՝ տաճարն կոչեցաւ Պարթենոն, իբրև Թէ բնակ կուսի գիցուհւոյն: Բայց լիակին տալ ընդ կարագիր համօրէն գեղեցիկ քանդակաց սորին՝ ոչ է տեղւոյս: Պարթենոն հանդերձ տաճարաւ Պոլիայն Աթենասայ և չքնաչխլեաւն՝ միանգամայն Երիկտեոն կոչէր առ հինսն, և սրբագոյն համարեր վայր Աթենիէից. զի անդ էին արձան Աթենասայ ի ձիճափայտէ, զոր աւետն յերկինց վայրաբերեալ, և վառեր առաջի նորա կանթեղ ոսկեձոյլ, ուր միանգամ ի տարւոջ ընձեւն վնաւ. անդ պահէին արծաթամանեայ գանձսն յորմէ դիտեր Քսերքսես զնաւորեան պատերազմին. անդ էր և աղի աղբիւրն՝ զոր բղխեցոյց Պոսիդոն, և ձիթենին զոր Աթենաս բուսոյց: — Ունգ առաջնորդեալ Յերեկխէոնէ տանի ցքարայրն Պիւսբայ՝ գաւեր կէկրոպայ՝ որ գահավէժ արար զանձն անդր ի բարձունէ: Մեծագի ի քարայրս կառուցեալ կայր Պէւսպոտրէ հողմացոյց և ժամացոյց, ձինուած ութանկիւնի ըստ ուրեք հողմոց, զորս և նըշանակեր գաւազան Տրիտոնին որ ի վերայ գմբեթի տաճարին կայր՝ անդրի պընդամբոյլ, որ ըստ հողմին շնչելոյ մանն առնոյր և գառնայր յերեսս պատկերաց հողմոյն, ընդ որոք կային սեպհ վասն ստուերաչափ ժամացուցի. իսկ ի գիշերի ջրով չափէին ժամք: — Աբերակք տաճարին Թեսէոսի կան ի բլրակի ուրեք.

Տաճար Թիւսեսի

վեց սիւնք էին կրկին երեսաց նորին և Թեւոյն 13 ի պինտելեան սպիտակ կճոյ, քանդակս ունելով ըզպատկերս չահաւակութեանց Հերակլի և Թեսէոսի: — Իբրև 300 քայլիս հեռի յԱկրոպոլեայ յարեմտից կուսէ երիվի Պինքս Ժողովարան Աթենացւոց՝ որձաքար վիմաք չքնաղապատեալ. յորում ի բեմ վիմեղէն աթոռաքանեին ութշրաժիսք Աթենայ առ. Ժողովուրդն: — Ընդ մէջ պինքսայ և Ակրոպոլեայ ամբառնայր բըլուր Արեսպագին, յոր ելանէին ընդ վիմափոր սանդուխս ի վէհավայր և չահաւորն առնէից Եղկադայ. ընդ բլուրոյն կայր բագին Եւմենիդեայց կատաղեայց: Առ երի Արեոսպագոսին կայ բոլորակ հրապարակն Ագորա, տեղի խորհրդոյ և դատաստանի, երիւք սեւ նագարդ գաւթիք. որոյ յանգիման կանգնեալ էին արձանք Արմոդեայ և Արիստոգիտոնի: — Ի հարաւոյ Պարթենոնի կայ կիսաւեր Թաարն Աթենայ հատեալ ի քարաժեռի. և տաճարքն մեծանգիւ գեւազանից և ականատես արանց. Օսէոն՝ բեմ բանասացութեան Պերիկլեայ, յորմէնեալ ըստ ձևոյ գահաւորակին Ըբսներքսեայ. տաճարն ողեւմական Արամազդայ, մեծագործ քան զամենայն տաճարս գիցասիոն: Ոչինչ հեռի ի տաճարէս յարձունս Իպիսոսի կայ Լիկէոնն ուր Արիստոտել գաս ասէր աշակերտաց՝ Ձեռնելով ի ծառաստանին, վասն այնորիկ և Ճեմական կոչեցաւ: — կան և Ճեացուածք Պերէոնի գերահռչակ Նաւահանգստին Աթենայ զոր Թեմիստոկլ սկզբնաւորեաց շինել, և Պերիկլէս կատարեաց. քարակերտ ամբուրձեամբք և օրմովք, որ ձգեալ ընդ մղտնս հինգ՝ Ճանապարհ գործէին ընդ քաղաքն և ընդ նաւահանգիստն: Կային և այլ նաւահանգիստք երկու Միւնիկեան և Փաղերեան, այլ ոչ նշանաւորք որպես զՊիրէոն. Բորգոյ Լէոնէ կոչի սա այժմ: — Այսորիկ ամենայն այժմ առ նորով տերութեամբ Ճուձաց նորոգին որ շատ և որ սակաւ: Ակրոպոլիս կարգեցաւ ի Թանգարան հնութեանց: — Ի նոր Աթէնս, որ և Աթինա, չիշատակելիք են արքունի ապարանք և պալատք փոխադրասպանաց Եւրոպացւոց. չուվալն մեծ, գործարանք կառուցելնոյ, սապոնի և ձիթաճաշք, ուսոսի մեծ շահ է ժողովրդեանն: Բազում ուսուձնարանք և օթագիրք են Աթենայ: Բնակիչք յԱթենս իբրև 32,000:

1293. Նշանաւոր են յԱմոփիէ և ի սահմանս Աթենայ կղզին և ծոցն Սաղամինայ, ուր կայ այժմ Ահեւոփ գիւղ անշուք և սակաւամարդ. ի նեղուց ծոցոյն մղեցաւ համաւեալ Սաղամինեան նաւամարտ, 480 ամք յառաջ քան զՅասարակ Թուականս, ուր 300 նաւք Ճունաց Ճարտարացն առաջնորդութեամբ՝ հարին զՅազատնաւեան տորմիղն Պարսից:

Լեփսիա որ ի Եւբոյսու. — Ի Ծովեզերին 11 մղոնաւ տարակաց յԱթենայ, ուր խորհրդական ժողք Դեմարքի և Պրոսերպինայ կատարէին ամի ամի յաշնայնի. սրբազան կոչէր Ճանապարհն որ Ելեւսեայ տանէր յԱթենս. ի Թրիասից քաղաքին ի գլուխ լերին ամբառնայր տաճար Դեմետրեայ, որոյ անդաստակք էին հանգուցաւոխ պտուիւքեան և գեմյանգիման նմին կանգնեալ ի նմին իսկ Պերիկղեայ, որոյ տակաւ ինչ հետք երևին արդ:

1294. Պիւէ. — Ամրոց յանցս կրճին եկալեան լերանց մերձ յԱթենս, ընդ որ էանց թրասեբուղոս վանեալ վերաւուն բռնաւորան Լակեդեմոնի. սա անաւելոր կայ:

Ակռոնիում (Acarnie). — Գիւղաքաղաք վեց մղոնաւ հեռի յԱթենայ, յայգեւէտ գաշտի. բնակիչք սորա ի մերձակայ լերանց քաղէին փայտ և գործեալ առնէս՝ վաճառէին:

Տեկելէա. — Ամրոց ի կատար բլրի ի Դադղի գեղջ, զոր Սպարտացիք ամրացուցին խրատուք Ալկիբիադեայ. տաւն տղոնաւ հեռի է սա ի պիւղեայ, և երկոքին սոքա էին ամրոսիմիշք Սաարկայ ի մէտս Բէոտիոյ, հաւասար հեռաւորութեամբ տարակացք յԱթենայ:

1295. Ոչ ինչ հեռի ի Տեփելեայ բարգաւաճեր Ադէ-նէի քաղաքի, հայրենիք Տիրտեոսի և Արմոգենայ և Արիստոգիտոնի. ասո Թագեաս Հեղինէ, և ծա-նուցաւ ի Դիոսկուրեայցին յերգարդ իւրոց: Կան ոմն և սորա աւերակք ոչ սակաւ:

Հ—ոս, այլ քաղաք աւերեալ իբրև 10 մղո-նաւ հեռի յառաջնոյն հուսկ ի ծովեզերն, ուր կա-ռուցեալ կային կրկին տաճարք Կեմեսեայ՝ հին և ճարտարագործ անգրեաք, որոց գոյն ինչ նշմարք ոմն ոչ եմ: որմունք կձեղքն պարսպիցն ընդոքք ի հնոյն և սրբանուէր անտառք ձմեռոց շրջափակիցն զամենայն:

1296. Մաթնէնան դաք վեց մղոնաւ հեռի կայ ի Հռաճիոսէ, բերէ զնև մահկի, ի կրկին ծագս իւր ունելով սարաւանդակս ծովահայեացս, և գոգն միջա-բաղը զդաշտին երկայնութիւն ունի վեց մղոնից, յոր Թեմփի վասն մի յերկուս հասանելով զՊարաթեն, և գեղ փոքրիկ ամբառնայ առ նովաս. ամայու-թեանց և միայնութեանց Թռուի վայր որ 490 ամաք յառաջ քան զբերիսթոս գոռայր ահագին պատերազ-մաս և ընկաղած ազատութիւն բարձրացուցանէր, ի ձեռն բիւրուն Աթենացւոց, որք առաջնորդեալ Ա-բիսթիդեայ, ի Թեմիստոկղեայ, ի Միլտիադեայ հա-րին վանեցին զքսաս և զաւերն բիւրս Պարսից: Շի-նուած քառակուսի և կիսաւոր ամբառնայ արգ ի մէջ դաշտին, և է Յիացորդ յայրեմանակին Միլտիա-դեայ, ընդ որով Թաղեան 182 Աթենացիք ան-կեալք ի Հակառաւ մարտին. և կոչի սա այժմ Բիրկոս, բուրգն կամ աշտարակ:— Հնդից ժամուց Ճանապարհ է ի Մարաթեռնէ մինչև ի Պենտելիկ լեառն անուանի սա հինս, վասն քարահատից սպի-տակ մարմարիոնի, որ ածին է քան զԻապրարեան և զՊարոսին. ասի հատան Նիւթք հոյակապ տաճա-րաց Աթենայ. ի լեռնէ ասի իջանէ գերահռչակն վասն կնփիսեայ, և առընթեր կայ համանուն գեղ, հարիւնիք և զբօսարան Մենանդրու. կատակերգուի, և գեղն Հ—ուխէ, որ է Հերմէիա—, ուր միայնա-բան եր Պղատոնի յայգեստանս և ի Տիմոստենս. և մես ևս գեղ Մ—ռ—ի անուն, զի ի նմա վիճա-կեր տաճար Անահտայ Ամարիսեան:— Հովիտ լայն տարածեալ ի Պենտելեայ տանի ի Մարաթոն լեառն Հիւմեթ, որ յ'2000 ամաց հետէ անուանի է վասն մեղուացն. ի հարաւային կողս լերինն կայ քարան-ձաձն նուիրեալ գից Պանայ, ուր ընծայեցաւ նմա Պղատոն ի ծնողացն:

Սունիոնիոն (Sumnion). — Ի բարձրաւանդակ լե-րին ի ծագս սահմանաց Աւտիկոյ, յորում կառու-ցեալ էր տաճար Աթենասայ, որ հայելի ծովի:

1297. Ի Բէոտեանս մասին անուանի է Եղիկան նուիրական լեառն գից և մուսայից, և ի պարս նո-րին կանգնեալ են ի բարձու քաղաքին Որոքոսն, Լեթտեէն և Քեռոնեէն, առ որով բազում մարտք մղե-ցան ի Քուշաց, ի Մակեդոնացւոց և ի Հռովմայ-եցւոց ընդ Միհրդատեանս.— Աղիւրտեն, ուր նորին պէս ոչ սակաւ պատերազմունք եղեն:

Թեսպիոն (Thespis). — Որոյ բնակիչք համբաւեալ էին ի հարատարութեան. անդ կանգնեալ պրաքսի-տելէս զդեղաքանդակ անդրին Սիրոյն. առ որ գայլն ի հանդէս ածին ի քաղաքաց քաղաքաց:— Ի Թես-պեայ ցՊլատեաս 7 մղոնից Ճանապարհ է ընդ հո-վիտ տարածեալ ընդ մէջ Ելիկոնայ և Կիւթերէռն մատնեալսպառ և մղին լերին. աւերակք քաղաքին կոչեալ են ի տարօրոս նորա: Ի դաշտս Պլատէայ միաբանեալ Քուշաց հարին ի Պարսից գնդէն 26 բիւրս մարդոց:

1298. Թիւզ (Thiva, որ է Նաեմնին Թեբէ).— Քաղաք անուանի կառուցեալ ի բլուր լընդարձակ դաշտի, երեսելի ի քաղաքս Բէոտիոյ, վասն քաջու-թեան և վայրերի բարուց բնակչաց. և մի ի նշանա-ւոր քաղաքաց վասն բազում անցից ընդ նա ի վեպս Քուշասատնի և առաքինի զրահաւորաց նորին: Բնա-կիչք 3,000:

Լիվադիոն (Livadia).— Մետրապոլիտանիստ քա-ղաք, 5,000 բնակիչք. մերձ ի՝ սա կոպալիս լիճ և էեր-գինեան վասն որ և Լեթեան և Մնեմոսեան, այս ինքն են ջուրք Մոռացութեան և Ցիշատակաց:

Եգինէ (Egine).— Կղզեակ և քաղաք ի ծոցն Ա-թենայ, ունի հնութիւնս ոչ սակաւ, և որքանց մեծ. բն. 3,500:— Ի հիւսիսի սորա կայ Քոլօսի կղզեակ փոքր, այն է Պաղատինէ, առ որով թեմիս-տոկղես խորատակեաց զամենի պարսկական նաւատոր-մին:

1299. Վ Ճ Ա Կ Լ Ո Կ Ր Ի Ս Ա Ց Ե Ի Փ Ո Վ-Կ Ի Ս Ա Ց.— Պահմանակից Թեսսալոյ, և հարող-դեալ ընդ նմա հռչակաւոր լերամբքն և գեռուձք. անուանի վայրք վճակացս՝ են, կիրճք Թերմոպիւ-լեայ ընդ մէջ Իտայ լերին և արեւելեան ծովափանց Եղևադայ, և կոչին Քերճագրոմք, վասն ջերմին որ բղխէ առ ստորոտով Իտայի և առնապատկեն Աթե-նասայ զայն ցայտեցուցեալ. բազում պատերազ-մունք մղեցան յանցս Թերմոպիւլեայ, նշանաւոր է յամենեցին արիական պաշտպանութիւնն նորին ի Լէո-նիդասայ արքայէ երեքհարիւրոցք Սպարտացւոցք, որք ընդդէմ բիւրոց Պարսից մնացեալ նահատիր մեծ գործելով զեղն ի ձեռն անկան "ի վերայ հայրե-նական օրինաց ,,:

1300. Գաստրի (Castri).— Գեղ, ի տեղւոջ Դելֆ-փեայ փովիսացւոց, որ յոտից Պառնասու լերին խո-նարհեր մինչև ի հովիտն. անուանի էր ընդ ամենայն ազգս Ցունաց և փոքուն այլ և մեծին Ասիոյ, որքա-վայր և մեծագունձ տաճարն Ապողոնի, կամ Պիւթեան հարցուցն Դելֆիայ՝ կառուցեալ 500 ամաբ յառաջ քան զքրիստոս, յորում՝ ի տորերիրեայց խոռոչէ եւանեին պատգամքն ահագորք վձիռ Տատանելոյ՝ վե-րայ բաղնի ազգաց և տերութեանց. անդ պահեր և վճռ մի՝ զոր Տահաբելին կենդրոն գոլ երկրիս. այժմ՝ և ոչ խոռն ինչ հետք ետին տաճարին: Յարևելից սո-րին կայ հովիտ յոր հոսէ ի Պառնասոյ հեղեղատ՝ կաստալեան աղբիւր անուանեալ առ հինս, և Ս-ֆոնանոյ առ միաբ, վասն մատրան նուիրելոյ առ նոյն սուրբ յայնմ ջրոյն: Ի սահմանս սոտ Դելֆիայ և Թերմոպիւլեայ լինեին տաճնաժողով Համգեաք Ամ-փիկտիոնի յամենայն ազգաց Ցունաց ի մի վայր ի կելոց:

ՍԱԼՈՆԱ կամ ԱՄՖԻՍՍԱ (Salona, Amphisa) • — Գ• Ռ• Փռվկեաց, ի բարեբեր դաշտի առ համա- նուն ծոցով, հուպ ի Պառնաս• ի հնումն կոչէր Ամֆիսա• ունի գործարանս բամբակի և ծխախոտի: — Ձեցթունւ կամ Խոտուէ, ամուր քաղաք առ ծո- վածոցին: բնակիչք 4,000: — Սթաւլ, ունի նաւա- կայս:

1301• Գ• Վ Ի Ճ Ա Կ Ա Կ Ա Ւ Ն Ա Ն Ո Ց Ե Ի Ե Տ Ո Պ Ո Ն Ի Ց• — Յարևմտակողմն Ելլադայ ի հա- րաւոյ ունելով զՊելոպոննէս• մասունք Աքայից և Եպիեռոսի, զորս անշքացեալ Աքեղոյոս գետ, որ այժմ կոչի Աթրոզոտամոս:

ՎՐԱԽՈՐԻ (Vrachori) • — Գ• Ռ• վիճակիս 2,000 բնակիչք• ընդ միջ լճայն Վրաչորի և Անկելը գաս- դրան, յորոց միջի կառուցեալ է կամուրջ մեծ երեք- հարիւր վեթսուն և վեց կամաթոջ:

ՍՏՐԱՏՈՍ, ԿԱԼԻՏՈՄ (Stratos, Galidon) • — Քա- ղաքաք հին, որոց աւերակք միայն մնան:

ԼԷՊԱՆՏՈՍ կամ ԱՆԱՊԳԱԹԻՐ (Lepantos) • — Ի հնումն կոչէր Նաւպակտոս, քաղաք ամուր առ հա- մանուն ծովածոցին հանդէպ մտից կորնթեան ան- ցից• անուանի է նաւամարտն որ եղև առ սովաս ի 1571, յորում միաբանեալ Եւրոպացւոց Տարին զնա- ւատորին Տաշկաց: բն• 3,000:

ՄԻՍՍՈՒԼՈՒՆՔԻ (Missolonghi) • — Ի բազուկ մի ծովելն երկայնեալ ի ծոց Պատրայ, անուանի եղև վասն քաջա- մարտիկ դիմակալութեան ցուցանց ի 1826 ընդդէմ Օս- մանեանց, որոց առաւել զայն կործանեցին: բն• 5,000:

Բ• Մ Ո Ռ Ի Ա

1302• Կայ է Պելոպոննէս գաւառ հնոյն Յու- նաստանի, պարփակեալ կորնթոսի միացեալ ընդ Նը- միի, Թեբակողի մեծ• երկիր անմարկ և լեռնային• բարձունք ի լերինս նորա են Տաիկեգէս և Մենա- ղէս, և գետք անուանիք Եւրոտաս և Ափէոս:

Դ• Վ Ի Ճ Ա Կ Ս Ա Ր Կ Ո Ւ Լ Ի Պ Է Ա Ց Ն Ե Ա Կ Ո Ր Ն Ը- Թ Ո Ս Ի• — Առաջինն գրաւեալ ունի զգաւառս Ար- գիացւոց, Զեվխաւոցս, Զքրէացն, և Զէնքրիոնիս• հովիտ լայնածաւալ իջանէ ընդ միջ լերանց Ար- կոլիցեայ• յորոյ ի սահմանս կան միացորդք հնոյն Միկինեայ, և գետք աղքատին սիրեալ են յերեսս գաշտին• ի բլրի միոջ ի գարվադի գեղջ կայ կիսա- ւեր Ակրոսոլիս կամ միջնաբերդ Միկինեայ• ի վե- րայ միոյ դրանց քաղաքին կան քանդակեալ սիւնք և առիւծունք, որք համարին արդ հնագոյն ատանդք ճարտարապետութեան նահանջն Ցունաստանի: Յայս հովիս հոսեն խնաքոս և Ելասինոս, որք բղխեն ի քա- րանձաւէ նուիրելոյ գիցն Պանայ և Բաքոսի• անդ է և լեռնեան ձահիճ անուանի:

1303• ԱՐԳՈՍ (Argos) • — Յարևմտեաս խնաքոսի և մղոնս վից հեռի ի Լեռնեայ և ի Նաւբղիայ• կան միանն և սորա հռչակաբեր վաղնջի չինուածոց, որպիսի է միջնաբերդն, որ կառուցեալ էր ի կատար բլրի բարձու և կոչէր Աղգիս, որ է Աղգար• և Թեա- տրոնն որ կայ առ ոտս բերդին: Հինն Ափգոս իբր 1800 ամբ յառաջ քան զՔրիստոս կառուցաւ• Ար- գիացիք անուանի եղեն ի ժողովուրդս Պելոպոննէ- սեայ ի հնումն, և զմիւսնացիս նուաճեցին մար- տիւ: բն• 10,000:

ՆԱՒԲԼԻՈՆ կամ ՆԷՊՈՒԼՈՒ ՌՈՄԱՆԻՈՑ (Nauplia, Naple de Romanie) • — Հեռի ի Միկինեայ 12 մղ- նաս• գլխաւոր քաղաք վիճակին, և զառաջինն մայ- րաքաղաք եղեալ Յունաստանի յառաջ քան զքնարութիւնն Ալթնեայ• ամուր և վաճառաշատ, ունի և նաւահանգիստ ի համանուն ծովածոցին: բնակիչք 8,000: Վէնետկցիք կառուցին ի սմա բաղուկ վէնուածս, և զմիջնաբերդն ի բլրին Պալամիդեայ, յոյր սակս ձիպարկեալ Արշիպելագոսի կոչեցաւ քաղաքն:

Ընդ միջ Արգոսի և կորնթոսի կան Ղռնիթոփրէա անուանեալ կիրճք ապառաժ լերանց, յորս էր ա- նուանի քարայր Նեմեան առիւծուն• ասա նախնիք մեծ գործեցին ի 1822 ցոյնք պաշարեալ զՕսմա- նեանս ի ձիուարին անցան• անդ ամբառնայր երբեմն տաճար Նեմեան Աքամազոյ, որոյ արդ լոկ սիւնք երեք կան կանգուն• յատրնԹեթակայ դաշտին կա- տարէին օղիմպական խաղք Նեմեան, և ասպարէզն երևի քաջայայտ:

1304• ԿՈՐՆԹՈՍ կամ ԳՈՐՏՈՍ (Corinthe, Cordos) • — Իբրև կապով փարսախաւ հեռի ի ծոցոյն ի հա- րաւոյ կողմանէ• ձիպարկեալ կոչեցաւ և սա վասն

Կորնթոս

քաջադէպ դրիցն և բարձու միջնաբերդին որ յ'3000 ամաց հետէ ամրացեալ ի գլուխ լերին իբրև 2,000 ոտնաչափ բարձու ի ծովէ, և կոչի ԱկրոկորնԹոս• Դիժուարին են ելք լերինն, մարախոցք և գրամբք և հրանօթովք ամրացեալ, և բերդն ունի շրջակայ պա- տուար ամուր• գագաԹնահերձ է լեռանն, և բար-

ձեալ ունի ի գաղաթունն զաւերակս տաճարին Աստղկան և զմշկիճ Տաճկաց. ի բարձու անդ բղխէ Պիրենես աղբիւր, յորմէ ասեն ըմպել Պիգասեայ և յարբման անդ յահչահակել ի Բելլերոփոնեայ։ Մեծ է մուտս քաղաքին տարածեալ կան աւերակք ամփի. Թէատրոնի. իսկ Թատրն հեւսի է բազում մղոնք ի

Ամփիթեատրն Կորնթոսի

քաղաքէն, առ որով կայ և Սուագիոնն հանդիսարան Խեմենեան խաղոց. անդ ամբառնային տաճարք Պոսիդոնի և Պաղեմոնի։ Ընդհանի է Կորնթոս և տակս աւերատրանութեան Աւաքելոյն ի նմա։ Բն. 10.000։

1305. Գայմ վիճակի են և կղզեաք Փ-ր-ս (Սփեբիա), որում կից է և Կ-ր-ի- ուր աքսորեցաւն Դեմոսթենես։ — Սէէ-ր կամ Ս-ւ-ճ- (Տիպսարնոս) յորում համարուն քաղաքն 7,500 բնակչօք, որք պատրաստին ի վաճառականութիւն։ — Հիթր կամ Հիթէ-

Հիտրա

ագահաժօտա և անմշակ կղզի, 25,000 բնակչօք, յարևելս Պելոպոնեսոյ. քաղաք նորա համանուն բարձաւձ է և մարգարտաց և գեղջկի քան զքաղաքս Ցուհաստանի. ունի վարժարան գինուորութեան, դանձարան վաճառականաց։ Բն. 18.000։ — Ժողովուրդ կղզւոյս ձարտարք և կիրթք են ի նաւարկութիւն յայգս Ցուհաց. և առաքինացան ի պատերազմի ազատութեան աշխարհին։

1306. Ե. ՎԻՃԱԿ ԱՌԱՑԻՈՑ ԵՒ ԵԴԻՏԵԱՑ։ — Առաջինն ձգի գկորնթեան ափամբք, երկրորդն՝ գոնիականաւն. բազում վաճք ի՛ քաղաքս և ընթացեալ ընդ Աքայիա Թափին ի ծոց Կորնթոսի։ Աքայեցիք անուանի եղեն յառաջ ժամանակաւ և առաւել քան զքաղաքն Ժողովուրդս Ցուհաց, և հաստատեցին զդաշնակցութիւն 12 քաղաքաց, որով տղերագոյիք հանդիսացան ի գործ։

ՊԱՏՐԱՍ (Patras). — Գ. Ս. կայ ի ծագ հիւսիսոյ արևմտից Աքայիոյ հուսկ ի Կորնթեան ծոց յայգևէտ գաշտի, ուր կան զգ. աւերակք տաճարաց Ապողոնի և Աստղկան, և բերդին առ որով կառուցեալ է ամրոց նոր. ի նաւահանգստի սորին հանեն ի վաճառս գնաղոլն Կորնթեան։ Ի քաղաքի ատ վկայեաց Ս. Առաքեալն Անդրեաս։ Բն. 10.000։

ՎՈՍԻԼՅԱ (Vostilza). — Ոմն նաւահանգիստ բարւոք. ի հնումն կոչէր Եգիոն և առ երկ նորին ընդ ստուղ ուրեք լինէին Ժողովք Աքայեցւոց։

Պ-ս-լ-ս կամ Վ-ս-լ-ս (Vasilica). — Գեղ ի կատար ծովեզերեայ լերին, ուր ի հնումն կառուցեալ էր Սիկիոն քաղաք, Ջոխ գեղարուեստիւք հանդերձ կառավորք Ապետնայ. Երևին մնացուածք Թատերն Նոր, ուր կանգնեալ էր անդրի Արատոսի քաջի զօրավարի սիկիոնացւոյ և առն իմաստնոյ։

1307. Յեղեակ ամառանայ Երիմանեան անտառախիտ լեառն, և էջանէն անտի համանուն վտակն և Պենէս. դաշտային և արգաւանդագեղ է երկիրն։ Առ բղխորածիր ոտս Կրոնիոս լերանց տարածի գեղահաչակ հովիտ Ողեմպեան, ընդ որ հոսէ Ալփեոս. ի հովտի աստ կատարէին ոդովմպիականքն խաղք ընծայից. գլուխ արձակարանին էր առ դամբանաւ Էնոմիմոսի. անդր քան զայն ասպարէզ ձգի ձիարձակարանն, ուր և կառարշաւք լինէին. ի միջոյ ասպարիզին ամառանայր հոյակապ տաճար Ոլիմպեան Աբամազդայ գործի կարգաւ Ֆարռաբակեան, 230 ոտնաչափ ընդ երկայն և 98 ընդ լայն, բարձր 68. յերկուս ծագս երկից տաճարին կանգնեալ էին անօթք ոսկեղէն, և ի ձախատն երկուասանք ոսկի անդրիք Ցաղնեաց և ասպարք. իսկ ի տաճարին կայր զարմանագործ անդրին Աբամազդայ յոսկւոյ և ի փղոսկրէ փիդիասայ գործած Թեղեա հրաշակառոյց քան զամենայն պատկերս գից և յարուեստի և ի Ճոխութեան։ Ի հաստատութեան հաղուստս սկիզբն եղև ոդովմպիական Թուականին, և ձգեցան խաղն չորեքամեայք զամս 1170։ Գրեթէ և ոչ փոքր ինչ Նշոյս միայ յամենայն չինուածոց անտի, որք միահամուռ Ալֆեոս կոչէին ի հնոսն։ — Ցայն կոյս Ալփեոսի կայր Սիկիոնս գեղ, ուր Քլեոնոյան զբաղաւ և մատենագիրք եկեաց գյանմանէ ամս վարադնի ծերութեանն։ — Ի կոտիլոն լերին ի գեղջ ուրեք Արկադիոյ Ախոիոնս Ճարտարապետ Պարթենոնի կառոյց զպատան անուանեալ տաճար Օգիական Ապողոնի, զորմէ վկայեն նախնիք գեղեցկագոյն լինել քան զամենայն չինուած ի Պելոպոնես. քանիակք ինչ սորա պահին այժմ ի Թանգարանս Ընդհանուց, և սիւնք ինչ կանգուն կան յաւերակս նորին։

1308. Զ. ՎԻՃԱԿ ՄԵՍՍԵՆԱՑ. — Ընդ մէջ Եղիտեայ և Լակոնիոյ. ունի զԻպտմ լեառն և վտակս բազում ուռոցեալ ուռճացուցանեն զդաշտին արտս և գծառս գաշտորեից։ Մեսսենացիք անուանի եղեն քաջ դիմակալութեամբն ընդդէմ Լակեդեմոնացւոց զամս բազումս. յԻթոմէ լերին կան աւերակք Հնոյն Մեսսենայ և ամրի նորա, կառուցեալն Էպամինոնդայ. ևս և մնացորդք Թատերն և ասպարիզին։

ՄՈՏՈ որ և ՄՏՈՒՆ (Modon, Methone) • — Չորիք փարախաք ՝ի հարաւոյ կայ Պիւլոսի, ՝ի բազկի երկայնելոյ ՝ի ծով, ունի և լուսակիր աշտարակ։ Ի քաղաքի աստ ՝ի սկիզբն ԺԸ դարու լուսանորդ Վարդապետն Հայոց Մխիթար Սեբաստացի վիճեաց վանս և հաստատեաց ղուխտ իւր, որ յետ 16 ամաց վանն պատերազմին Օսմանեանց, փոխեցաւ ՝ի Ս • Ղազար կղզեակ վիճեակոյ։

ԿՈՐՈՆ (Coron) • — Ալ քաղաք և նաւահանգիստ վաճառաշատ։

ՄԱՎՐՈՄԱԹԻ (Mavromathi) • — Գեօղ, ունի զտեղի հնոյն Մեսսենեայ, որոյ կան աւերակք ինչ։

ԱՐԿԱԴԻԱ (Arcadie) • — Նոմիզեղերեայ քաղաք և յայնոյ նահանգիստ։

1309 • Ի • ՎԻՃԱԿ ԼԱԿՈՆԻՑ, որ է ԼԱԿԵԴԵՄՈՆ • — Երկիր քարուտ, այլ հնամով մշակեալ, ունի գետ ղՏերդռաս և վտան զՏաճկիգեան • առ ստորոտով սորա կայ Մխադրա քաղաքագեօղ, զոր Խլոեհիմ փաշա յաւերս գարձոյց։ Փաւսանաւ և կիսով յարեւելից կողմանէ Մխադրայ՝ գնին աւերակք Սպարտայ գոռ քաղաքի, այլ բազում ինչ հնամեայցն չինուածոց են նշխարք։ Սպարտացիք հաւասար Աթենացւոց փառս ժառանգեցին, տարբերնակ ՀԱճախապարհաս քաղաքավարութեան • բրտաւ Թիւն բարուց և օրինաց նոցա ոչ ներելը պարապել ՝ի գեղարուեստս, վասն որոյ և ոչ ինչ գտանի նշանաւոր յերկրի նոցա յարգասեաց Հարատարութեան, բայց միայն յիշատակք լուրջք և ահաւորք։

ՆԱՓՈՒԼԻ ՄԱԼՈՒԶԱՒՈՑ կամ ՄՈՆԵՄՎԱՍԻԱ (Monenbasia) • — Ունի նաւահանգիստ, ուստի առաքեն զՄալուազեա գինի • Բն • 2,000 • — Առ սովաւ կան Հացոտածք Եկեղեցեայ Լիմերեան։

ՄԱՒՆԱ (Maïna) • — Երկիր անմշակ, բնակութիւն Մայնոտաց, ազգ վայրագ և հզօր, որք ազատ օրինօք կային ընդ ձեռամբ Օսմանեանց, Հարատար լեռնագործք են ՝ի ծովու, և անհնարին մարդիկք ՝ի ցամաքի • ունի զՄանիա քաղաք և զԲիւրիւս նաւահանգեստ • համարին լինել իւրեք վեց բերդք։

Ոչ ինչ ընդհատ են ՝ի ստացանէ և գագաթուիոտք բնակեալք առ Մագաբան գլխով։

1310 • Ը • ՎԻՃԱԿ ԱՐԿԱԴԻՈՑ • — Ընդ մէջ Ագքայիս, Մեսսենեայ, և Եղիսեայ • երկիր Հաւաճաէտ և արգասանգհոյղ պարփակեալ լերամբք, առագեալ պայծառ վտակօք • որոյ նահին բնակիչք երանելիք համարեալ էին քան զամենայն խաչնադարմանս, երգոց և պարոյց պարապեալ, և ոչ երբէք հեռանային ՝ի հայրենեաց • այլ և երկնայոյց իմն հաղորդ կարծէին զանձինս։

ԴՐԻՒՈՂԻՑԱ (Tripolizza) • — Գ • Ք • ուր նրաւեր երբեմն փաշայն Պելոպոնեսեայ • բայց հայժմ անքայեալ և ամայի կայ • Թուի Թէ սա էր Փանտինէա քաղաք անուանի, ուր Եպասխինոդ յաղթեաց Լակեդեմոնացւոց • Բն • 8,500։

ՍԻՆԱՈՒ կամ ՄԵՂԱԼՈՊՈԼԻՍ (Sinano) • — Ցափն ելիկոնի • հայրենիք Պողիւբեայ և փիլոպեմինի։

Գ • ԿՂԶԻՔ

1311 • Երբև 200,000 բնակիչք են կղզեացս այսոցիկ Յեգեան ծովու, որ է Արշիպելագոս, ընդ մէջ Յունաստանի, փոքուն Ասիոյ և Կրետեայ, մասն Միջերկրական ծովու։

Թ • ՎԻՃԱԿ ԵՒԲԻԱՑ •

1 • ԵՒԲԻԱ որ է ՆԵԳՐՊՈՊՈՏ կամ ԷՆՐՈՊՕՋ (Eubée, Négroponte) • — Մեծագոյն կղզեաց Արշիպելագոսին, զոր ՝ի Լիւսոիոյ զատանէ Եւրիպեան անձուկ նեղուցն անբեր և ամայի լերինք տարածին ՝ի նմա ընդ բարեբեր գաշտօրէից • ունի 50–60,000 բնակիչս, յորոց շատք Ալպանիացիք են • Յեւրիպեան կրճի ամբողջ և յորձանք ջրոյ լինին անկանոնք • — Ի կրճի աստ հանդիպ ալեաց բիւրաւոյց կայ փոքրիկ կղզեակն Աթալէ, զոր ասեն հաճարանոց ջրոյն արաբեալ Արտաշիսի Բ արքայի Հայոց, յորժամ նուաճեր զԵգիպտա, և ինքն անդ մեռաւ • — ԷՁՐԻՈՑ որ է ԽԱԼՔԻՍ (Egribos, Chalcis) • — Գ • Ք • Ճարտարարուեստ կամ մըրջեալ յարեալ ընդ ցամաքի • անուանի է յամրութեան, ունի նահանգիստս երկուս • Բն • 7,000։

2 • ՍՊՈՐԱԴԱՑԻՔ ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ (Sporades Septentrionales) • — Յեգերս փոքուն Ասիոյ ընդ մէջ Հռոդոսի և Սամոսի Սէֆրոս, Սէֆրոս, Տրօի և Սէֆրոս կղզեակք, յորս միահամուռ առաւել քան 50.000 անձինք։

3 • ՓՍԱՐԱ կամ ԻՄՈՍԻՈՒ (Psara) • — Ծաղկեալ էր յառաջ քան զյեղեն պատերազմեանս։

1312 • Ծ • ՎԻՃԱԿ, ԿԻՒԿԼԱԴԱՑԻՔ (Cyclades), որ է ՀՐԱՍՏԱԳԻՒՐ ԿՂԶԻՔ, պարառեալ ղԵվբոսիս։

4 • ԱՆԴՐՈՍ (Andros) • — Գեղեցիկ և բարեբեր քան զամենայն կղզիս Արշիպելագոսի • բերէ յոռետան, գարի, գինի, Թուզ, նարինջ, և այլն • Ի ցերեկուին կոչէր Գաւրոս և Լաթոս և Եպակրիս • — ԱՆԴՐՈՍ • — Գ • Ք • են աստ կրկին եպիսկոպոսունք, յուշտագան և կաթողիկեայ Հռովմէական։ Բնակիչք 6,000։

5 • ԴԻՒԼ կամ ԴԵՒՈՍ որ և ԻՍԴԵՒՍԻՒ (Tines, Tenos) • — Դաստարագուարձ կղզի 20,000 բնակիչք • բերէ ցորեան, գարի, մեղր, բամբակ, և այլն •

6 • ՄԻԿՈՒՈՍ (Mykoni, Mikéno) • — Բնակիչք սորա քաւքք ՝ի նաւարկութիւն • բերէ ձիթենի, Թուզ և մերգ բազում • Բն • 4–8,000։

7 • 8 • ՍՅՒՐԻ որ են ՓՈՒՏՈՒ և ՄԻՆ ԴԵԼՈՍ (Delos) • — Անբնակք, յառաջնումն կան աւերակք մեծա-

գործ չինուածոց ի պատիւ Ապողընի և Ընահատոյ, որք անդ ծնեալ համարեւին. և անուանի էր ընդ ամենայն աշխարհ տաճարն Ապողընի։

1313. 9. ՍԻՐՈՍ կամ ՇԻՐԱ (Syros, Syra). —

Շիրա

Լեռնային կղզի 50,000 բնակչօք յորոց շատք գաղթականք են Քիոսի, Իթարայ և այլոց քաղաքաց. երեւելի է քան զամենայն կղզիս Արշիպելագոսի վասն բարգաւաճանաց քաղաքական անուսումնութեան։ — ՆՈՒՈՍ ՇԻՐԱ կամ ՀԵՐՄՈՊՈԼԻՍ նորաշէն գիւաւոր քաղաք կղզւոյս և միւնլագեան վիճակին, քան զյոլով ի քաղաքաց Յունաստանի բարգաւաճեալ է, և է կենդրոն վաճառականութեան արեւելից. ունի նահանգիստ մեծ, մերանոց, ուսումնարան, երիս ընկերութիւնս նաւարկութեան։ Բն. 10,000։ — Ոչ ինչ ընդհատ յաջող է ի վաճառականութեան և հմուտ Շիրա։

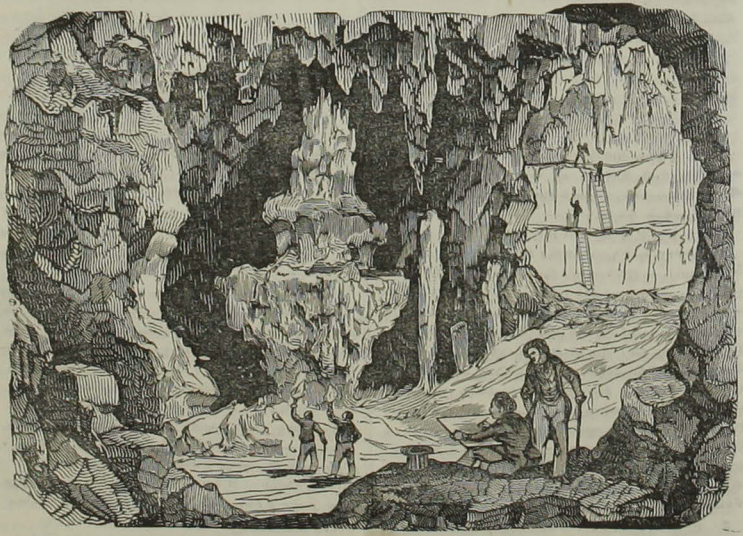
10. ՉԷԱ կամ ՄՈՒՐԴԱՏ ԱՏԱՄԸ (Zea, Կէոս). — Բարեբեր կղզի, անուանի են ի բերան գինի, բամբակ, մեղաքս և մեղրի կաղին ներկոյ, և խաղողք։ Բնակիք 10,000։ — Ատ գաւառ Պարոսեան կամ Օքսիքըմի արձանագրութիւնքն որ և Արուսեակեան վէմք և փոխագրեցան յՕքսիքըմ։

11. ԹԵՐՄԻԱ (Thermia, Կիւնդոս). — Արդասաբեր կղզի, որոյ քերմուկք անուանի էին ի հնումն։ Բնակիք 6,000։

12. 13. 14. ՍԵՐՓՈՓ, ՍԻՖՆՈՓ, ԱՐՃԵՆՏԻԵՐ որ և ՔԻՒՂԻՒՖ ՏԵՒՐՄԵՆՃԻՔ (Serfo, Սերիփոս, Siphno, Սիփանոս, Argentier, Կիմոլիս). — Կղզեակք մանունք։

1314. 15. ՄԻԼՈՓ կամ ՊԵՕՓԻՒՖ ՏԵՒՐՄԵՆՃԻՔ (Milo, Միլոս). — Ունի հանքային ջուրց աղբերս և քարահատս, պուռւղ պատուական՝ խաղող, թուղ, մեղապտղ. բայց բնակութիւն երկրին վատասերք է վասն չոգեացն ծխելոց յերկրէ։ Բն. 7,000։ — ՄԻԼՈՍ. — Գլ. Ք. որ ծնաւ Դիագորաս։ Բն. 2,000։

16. 17. 18. ՊՈԼԻԿԱՍՏՐՈՓ, ՍԻԿԻՆՈՓ, ԱՆԴԻՊԱՐՈՍ (Polykastro, Sykino, Սիկինոս, Antiparos, Ողկարոս). Կղզեակք. ի յեռանումս անուանի է քարայրն քարայեալ ջրոյ։

Քարայրն Ագիսպարոսի

19· ՊԱՐՈՍ (Paros)· — Անուանի է վան մարմարիոնին· Նշանաւոր է ի Նմա գեղջկի եկեղեցին Ամենայն սրբոց· ի մարմարիոնից սորին կանգնեցան մեծագործ տաճարք և անդրիք Ցուհաստանի· որպիսիք են՝ Ապոլոն Պատգամին ի Հռովմ, Աստղիկ Մեհեկեանց, և այլն· Հայրենիք Ճարտարացն Փիդիասայ, Պրաքսիտելեայ և Ալբեդոզոսի քերդողի·

20· ՆԱՔՈՍ կամ ՆԱՍՈՍ (Naxia, Naxos)· — Համանուն քաղաքաւն, մեծագործ ի կղզիս կիւկլադեայց և բերրի· ԲՆ· 13.000·

21· 22· 23· ՆԻՈՑ, ԱՄՈՐԳՈՑ, ՆԱՆՖԻՈՑ կամ ՆԱՆՖԻ (Nio, Ցով. Amorgo, Nanphio, Anaphi, Անաֆիա)· — Բաղեբերը կղզիք, որոց ընդ ամենայն իբրև բերր մի բնակիչք են·

24· ՍԱՆԴՈՐԻՆ (Santorin, Թերա կալխտաս)· — Հող կղզւոյս խառն է լաւախիւ և մոխրով ի խլբատմանց ստորջրեայ հրաբղխից· յորոց և կղզեակ նոր ի վեր երևեցաւ ի 1707 առ երի կղզւոյն 200 ոտնաչափ բարձր յերեսաց ծովուն· բերէ զնուրբ ասացեալ գինիսն ազնիւս քան զնիսրոսի գինիս· ԲՆ· 12.000·

25· ՍՏԱՄՊԱԼԻԱ կամ ԻՍՏԱՄԲՈՒԼԻ (Stampalia, Ասախալէա)· — Անուանի են լուղրդեք սորա և սպունգն ընտիր զոր հանեն ի ծովէ·

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՑՔ ՅՈՒՆԱՑ

ՑԵՏ ՀԻ· ԴԱՐՈՒՆ

1315· Ի բառնալ Օսմանեանց զյունական ինքնակալութիւն, սակաւք ոմանք ի Ցունաց ապաստան. Նեալ յանմատոյց ներին և ի կղզիս իւրեանց՝ վարելին ազատութեան օրինաք· բայց ազարքն հանդերձ հեծեր ընդ լծով նոցա· Վ ենեակեցիք յԼբս ԺԲ դարուս սերեալ Պելոպոնիսեայ՝ յետ ամաց երեսից անգրէն Թոզին զայն ի ձեռս Տաճկաց· Ի 1771 Ռուսք յաղթուցին խառնուածութեան, որ ի միասս ազարքին ազգեր և առին զԻրիբոզիացւս մայր քաղաքաց Պելոպոնիսեայ և զամուրսն Նորա գրաւեցին· ասոնի ծագեցաւ պատերազմն որ տեւեաց մինչև ի 1829 յամինայն կողմանս Ցունաստանի· քէն Թշնամութեան և սեր ազատութեան եղից զԹերութեան կրթութեան և նուաղութեան Ցունաց, որով զբոլոցան խորտակել ի բազում կողմանս զնաւս Օսմանեանց, կատարեցին զնոր կուռ բիւրս զրաց մխելոց ի Պելոպոնէս, պրութեամբ տարան երից պաշարմանց Միսսոլունկեայ· անուանի եղեն ի նոսա Միաւլիս և Գանարիս ի նաւամարտ, և ի ցամաքի Պոձոքարիս Մարգոյ և Պոձոքարիս Կոզոյ· Իսկ յամին 1825 Խարահիմ փաշա որդի փոխարքային Եգիպտոսի 22.000 այրուձիս զրահաւոր մտեալ ի Պելոպոնէս յաւեր գարձոյց զգաւառն ամենայն· Ձեռնտու եղեն Ցունաց զառաջինն գրամբք և օրինակաւ բազում ազատասեր պատանիք ի Գերմանացւոց, ի Գաղղիացւոց և յԱնգղիացւոց, այլ ապա և պետութիւնք գվովին Եւրոպայ յարեան ի պաշտպանութիւն նեղելոցն· Տօրմիզ Անգղիացւոց, Գաղղիացւոց և Ռուսաց միաբանեալ ի Կաւարին՝ խորտակեցին զնաւատորմիղ Խարահիմայ (1827)· և ի նմին ջուհաղեի կոմսն Գաբռոտիգրիոյ նախագահ ընտրեցին նորոյ պետութեանն· և Մէջեն զբազաւոր գաղղիացի հաստեր վարարհիմ ի ցամաքի· զՄիսսոլունկի կրկին առին Ցոյնք· և յետ յաղթութեանց Ռուսաց ի վերոյ Դանուբայ՝ հրաժարեցաւ Օսմանեան պետութիւն ի Ցունաստանէ (1830), և պայմանեցան՝ սահմանք նորոյ տերութեանն լինել ի հիւսիսոյ կողմանէ Աբբրոթոգամս գեալ և Վրագորեայ և Սալոլվից ցայ և լերանցն Աթոլինայ, Ազասոսի և Իգասայ և Չէյնճան ծոցոյ· կոմսն Գաբռոտիգրիոյ նուաճալ յաւտար երկրի ոչ բարւոք Թուէր կառավարել զաշարհն և զմիապետութեան կարծելով Թէկն ածել, իբրև ես սպանանել զպէկն Մաինացւոց զՄաւրոմիքալիս, սպա նին և զնա եղբայրն և որդի Մաւրոմիքալեայ, Գաղղիացիք զառաջս առին քաղաքական մարտից· և ըզ Թագաւորութիւնն Ցունաստանի եռաւն ի Լէոզոլս որ ի Գոլոպրի տանէ, որդի հրաժարեալ գինակեցյառ ապա ՈՒռնին կրսեր որդւոց պրիսին Պաւարեոյ, որ 3.500 զբազանիք և խորհրդականք եկն ի 1833 էլ ի Նաւոլի Ռոմանիոյ և անդ նուաճ զամն երկուս, ապա փոխեաց զաԹոռ տերութեանն յԱԹենս· Բայց մի հետ տակաւ գարուբեթիւն և քաղաքավարութիւն ծաւալն ի Ցունաստան ծանդակուԹեամբ Եւրոպացւոց· Ցամին 1843 խլլուեալ Ցունաց բռնագատեցին զԹագաւորն և հաստատեցին պայմանաւոր պետութիւն· Դաշնից կամ Օրինաց մատեանն հրատարակեցաւ յամին 1844 (30 մարտ), որ զյունական եկեղեցի համարի կրօնս պետութեանն, Թէպէտ և Թագաւորն հռովմէական է· Թագաւորն իշխանութիւն կարձեցաւ ատենիք ծերակուտին և նուիրակաց որոց Թիւ է 80· հաստատեցին Դաշինքն զի յանորգի ձեալ Թագաւորին, որպէս և է ցարդ ՈՒռն, յաջորդեցէ նմա եղբայր նորա կրսեր և տակաւ նորա·

ՀԱՄԱՐԱԿԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

ՅՈՆԻԱԿԱՆ ԿՂԶԵԱՅ

1316· Յօքն մեծ կղզիք Գորֆու, Բաքսոյ, Ս· Մաւրա, Իթակէ, Կեփալոնիա, Զանգա և Ձերի-կոյ, և այլք մանուք բովանդակին զհասարակապե-տութիւնս այս, իբր 780 մղոն քաղ· ջրափայք Ա-պանիոյ և Մոռայի՝ ի Յունական Ծովու· ամենէքեան լեռնայինք և բարեբերք· որոց կրնայ նման է կալ-պրիոյ և Սիկիլիոյ· բերք, պտուղ, ձիթապտուղ, խաղող կորնթեան, և այլն· առատ է և արուտ խա-շանց, ձկնորսութիւն և վաճառականութիւն յաջո-ղակ է· բնակիչք իբրև 240,000 արգաւ Յոյն և խառ-նուրդ խոպաշեաց և Ալպանիացւոց, խօսին զՀել-լենական բարբառ· ի դպրութեան և յարուեստս զար-գացեալ են քան զայլ Յոյնս·

1317· Կղզիքս այսոքիկ երբեմն ընդ իշխանու-թեամբ Վենետկեցւոց յետ ԺԴ· դարու մերձ ի Տաճ-կաց և մերձ ի սոցա ձեռս անկանէին· Գաղղիացիք տիրեցին նոցուն ի 1797· զկնի երից ամաց միայն կղզիքն ի մի պետութիւն Յունական կամ Եօթեն Կըղ-զիք ասացեալ ընդ պաշտպանութեամբ Օսմանեանց· ապա կրկին ի ձեռս Գաղղիացւոց անկեալ, յետս ա-մենայնի հաստատեաց Ժողովն Վենետկի ի 1815 զայժ-մու հասարակապետութիւնս ընդ պաշտպանութեամբ Բրիտանիոյ· Երկու ատենաւք են պետութեանս, ծե-րակուռն և նուիրակաց· վեց անդրիք են ծերակու-տին, զորոց նախագահ ընտրէ Թագաւորն Անգղիոյ, զայլս՝ Ժողովն օրինադիր՝ որ են Դուբրակէն· և հինգ ամ վարէ Ծերակոյտն զնշանութիւն· Դուբրակէն 40 ոգիք են, յորոց ցմահապան ընտրէ երեսփոխանն անգղլական պետութեան, և զՉՑ՝ ընտրող բնակիչք կղզեացն· գնահատական ընտրէ Ժողովն՝ այլ հաստա-տէ Անգղլացի երեսփոխանն· հինգ ամ տեւէ և պաշ-տօն ունայ· և երից միայն գումարին ի Ժողով, որ առ իւրաքանչիւր նուագ տեւէ ամիսս երիս· առա-ջարկութիւնք նոցա քննին ի ծերակուռն և հաստա-տին հաւանութեամբ Անգղլական տեսչին·

1318· Ա· ԳՈՐՖՈՒ (Corfu, Կորկիւրա)· — Բե-րէ ձէթ, գինի, Թուղ, ալ, և այլն· Բն· 75,000 են ի Նմա· — ԳՈՐՖՈՒ· Գ· Ր· վաճառաչուչ և ամուր, ուր Նի նաւահանգիստ· ամենայն առագք պետութեանն ասա Նաեին· կայ ի Նմա համալսարան մի հիմնեալ ի 1824, գիտարան, վարժարանք· Բն· 22,000· Ի քա-ղաքի ասա կան միացուածք վենետկեան շինուածոց· և հոյակապ ապարանք անգղլացի իշխանաց, և ձե-միք· — ԳԱՐՈՑ–ՊԱՆԱԳՈՑ (Լակիմիա), ուր Կորվիւ-բացիք կառուցին յաղթանակ վասն նաւամարտին ընդ Կորնթացիս· առ սովաւ ասեն լինել զպատապարան Կերկիտաց յաւերժ հարանց·

1319· Բ· ԲԱՔՍՈՑ և ՊԱՔՍՈՒՆՈՑ (Paxo, Anti-paxo)· — Բն· 5,100 են յերկոսին ի սոսա· — Ընդ-ՄԷ կղզեացս աւանդի Նաւել Թեմոսի ուրուն ի ժամ չարչարանաց և մահուան Քրիստոսի, և լսելի լինել ձայնից որ ողբալով կարգային, Թէ Մեռաւ մեծն Պան·

1320· Գ· ՍԱՆՏԱ–ՄԱՒՐԱ (Sainte–Maure, Լևկա-դիա)· — Բնակիչք 19,000· Գլ· Ք· Համանուն ա-մուր, որ ունի Նաւահանգիստ· Բն· 5,000· Նշանա-ւոր է ի Նմա Տուգադոյ կամ Լևկագեան սար եր-կայնեալ յալիս Ծովուն, ընդ որ անցոյս սիրահարք և Սափփով գահավէճ առնէին զանձինս· վասն այն-րիկ մինչև ցայսօր Նաւաղն Ցուհոց Տիհինդ սաբաւան-գակ կոչէ զտեղին· Ի հնումն կայր անդ տաճար Ա-պողոնի, և Նուբերք լինէին· մրտնիք և ինկահոտ բոյսք պտկին զայն·

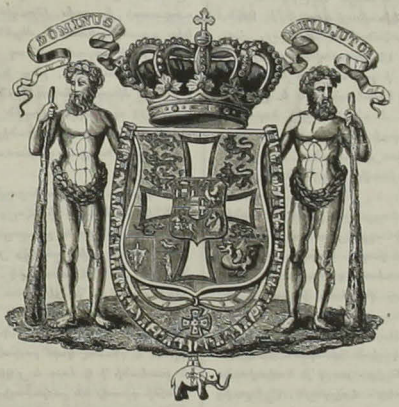
1321· Դ· ԹԷԱՔԻ, որ է ԻԹԱՔԷ (Theaki, Itha-que)· — Ունի ձէթ, գինի, խաղող կորնթեան· Բնա-կիչք 10,100· Այս կղզի հին հայրենիք է Թագաւորու-Թիւն Ոդիւսեայ բերէ ընկարագիրս Հոմերոսի, քա-րուտ ափամբք ուր յաւերժահարսունքն գեգերէին, և քարահարկառ Այեոյ լերամբ, ուր և աւերակք դղեկին Ոդիւսեայ, անկերպարան վիճք· Ունի քա-ղաք փոքրիկ Վաթի անուն և Նաւահանգիստ· Այս գտան 200 դամբանք ի 1811–14, յորոց հանին գրամս և մանեակս շատ և այլս այսպիսիս·

1322· Ե· ՔԵՓԱԼՈՆԻԱ (Céphalonie, Կեփալո-նիա)· — Բնակիչք 75,000· Է ի Նմա լեառն 5,000 ոտնաչափ բարձր· Գլխաւոր քաղաք և Նաւահանգիստ ԱՐԳՈՍՏՈՒԼԻ (Argostoli)· Բնակիչք 15,000·

Զ· ԶԱՆԳԱ (Zante, Զակինթոս)· — Կղզի բարե-բեր, սաստանութիւնք ստէպ լինին ի սմա վասն նիւ-Թոց հրաբղխի որ ի Նմա և ի մերձակայ կղզիս· Բնա-կիչք 42,000 են Նորա· յորոց 25,000 կան ի ՉԱՆ-ԴԻ գլխաւոր քաղաքի, որ է աթոռ յոյն և լատին և պիսկոպոսաց· ունի Նաւահանգիստ, ամրութիւնս, վաճառականութիւն յաջող և գպրատունս, մաքաս-տուն, գեղեցիկ եկեղեցիս, և այլն·

Ի ԿԻՒՆԷՒ որ մասն է կղզւոյս, գոն գոբք կարգ, առ որոյք ամբառնան մուրսն և նոճ·

Ի· ՉԵՐԻԿՈՑ (Cérigo, ԿիւԹէրէա), յորում Գաթ-սալի քաղաք և ՉԵՐԻԿՈՏԻՈՑ (Cerigotto)՝ ի Մէջեր-կրական Ծովու անբեր կղզիք· աւերակք հինչ սակաւք գոն ի Նոսա· Բն· 12,000·

ՏԱՆԻՄԱՐԳԱ

ԿԱՄ

ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

ԴԱՆԵԱՅ

Տարածութիւն 2,900 *փարս* · □ · *Բնակիչք* 2,370,000 :

1323· Տանիմարգա կամ Դանիք մի յերից Սկանդինաւեան անուանեալ Թագաւորութեանց, երիս ունի մասունս որք են· Տանիմարգա (Կիմբրեան Քերսոնեսոն), Ֆեըէօեր և Իսլանտա կղզիք, որոց 2,900 քառակուսի փարսախ է միահամուռ· Երկայնութիւն աշխարհին ժամանէ յ'233 մղոն, լայնագոյն մասն ց'95 :

Ցատուկ Տանիմարգա կոչի Թերակղզին որ ձգի 'ի հիւսիսոյ Գերմանիոյ և արշիպելագոսն իւր, ընդ մէջ 53°–57° հիւսիսային լայնութեան, և 8°–10° արեւել· երկ: Ի հարաւոյ կուսէ սահմանակից է Համպուրգ. կայ, յարևմտից և 'ի հիւսիսոյ՝ հիւսիսական Ծովուն, յարևելից՝ Պալտիականին և Մէքլեմպուրկայ:

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1324· Ծովափունք· Գետք· — Բազում անուանք են Ծովուն որ պատէ զԴանեզք· անգքն որ անջրպետեն ընդ Սուեթիա և ընդ Դանիս՝ կոչին Քագգեկագ (կոտան Ծոց), որ է գժուարանաւարկելի յոյժ· Երեք նեղուցք են աստ մինչև 'ի Պալտիկ Ծով, Փոքր Պելտ ընդ մէջ Ըլեզովիկայ և Ֆիւնիոյ, Մեծ Պելտ ընդ մէջ Սէէլանտայ և Ֆիւնիոյ, և Սուեթ կամ Եօրեսուեթ ընդ մէջ Սէէլանտայ և Սուեթիոյ· ընդ սա ևեթ դնան նաւք, զի այլքն ծանծաղուտք են և պարզն 'ի ձմերայնի· — Դաշտային և հարթաձաւալ է Տանիմարգա, և ծովափունքն զնստագոյն՝ ամբարտակեք ամրացեալ ընդդէմ բռնութեան ալեաց Ծովու·

1325· Գլխաւոր գետ Դանեաց է Ա յտէր (Eyder) որ յարևելից ընդ արևմուտս խաղայ, բաժանելով

զԷլեզուին ի Հոլշտայնայ, և անցս հաղորդութեան ընդ Պապիդին և ընդ Յովն Հիւսխսոյ գործէ ի Ռուն. տապուրկայ մինչև ի Նաւահանգիստ Քիլլոյ, հա. տեալ և զՇլեզուոյս մինչ, 12 վարսախ ընդ երկայ. Նութիւն և 100 ոտնաչափ ի լայնութիւն և տալ 10 խոր։ — Եւլայ ի Տարաոյ կուսէ անցանէ և զԱիգէ. նից յինքն ընդունի. և ի ձեռն ջրանցից նորա որ բացաւ յամին 1398, հաղորդի ընդ Պապիդին։

Կուսէն կամ Կուտենաա յԵրուզաղեմ, Թաւիի ի Պապիականն։ — Դրաւէ, Թաւիի ի Նոյն Յովն, առա. գեալ զՀոլշտայն։

Բազում խորշք և Յովածոգք կան յեղերս Տանի. մարգայ Ֆիորտին անուանեալք, յորս անուանի եր Լիվինքիւոյս յԵուրգաստա, 32 վարս. երկայն, որ բար. ձրացեալ ի մերկէ՝ պատառեաց զլեռնաթս և զհիւ. սիսային Յայր Եուրգաստայ փոխեաց ի կղզի, յա. մին 1825։

1326· ՀՈՂ. ԿԼԻՄԱՑ· ԲԵՐՔ. — Ի միջնա. գահաս Տանիմարգայ և ի կղզիսն Ֆիոհիա և Սկէլանտս կան բերբք ասացուք ամսոյիք· բայց ի Յովնասունս գոն արգասանգահող վիճակք· Հոլշտայն, Շլեզուիկ և Լաղլանտ բարեբեր են քան զամենայն գահաս պետութեանն· Եուրգաստա բերէ յուրեմի պրուտս։

Կլիմայ ոչ յոյժ ցրտագին այլ խոնաւուտս է և մրրկածին։ Գլեաւոր բերք ալեարհին են, արջառ և Երիվար ընտիր, ընդեղէնք, և ձուկն առատ ի Յովի, որպիսի է ուխնո. բայց պատուղ և փայտ ան. տառի սակաս է ի Դանիս, վասն այնորիկ բերեն փայտ ի քաղաքաց Պալթիականին և գնուազորէն նորին ընտն հանգային ածխով Պոռնհոլմայ և վառելի հո. ղով· ուրեք ի կիր առնուն և գյարդ· մի միայն աղա. հանք են յամենայն պետութեանն, Օլեհսըհէ ի Հոլշտայն, և այն ոչ մեծ ինչ։

ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1327· ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ· ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ· — Դա. նիք տոհմ են գերմանացի, որպես և Նորուեգիացիք և Սուէտք, և լեզու նոցին բարբառ գերմանական. առք բնակին յԵուրգաստա և ի կղզիս· ի Շլեզուիկ, ի Հոլշտայն և ի Լաւենպուրկ առաւելուն գերմա. նացիք քան զԴանիս և զՆորինս։ Ընդ բնաւ 2,370,000 է Թիւ. Ժողովրդեանն, որ լուտերական է կրօնիւք· 9 եպիսկոպոսք են նոցա, որոց նախագահ է եպիսկո. պոսն Սկէլանտայ· իբրև 2,300 կամաւորիկեաք միայն են ընդ նոսա և 1,800 նորալանդք, և 8,000 հրեայք։

Ի հրահանգս ուսմանց կարի յառաջագիմք են Դա. նիք· Համալսարան մի է ի Քոբենհաւէն, 7 ճեմարանք, 33 մարզատունք, 7 վարժապետարանք և իբրև 5,000 գպրոցք և վարժարանք։

1328· ՃԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ· — Ցաջողք են Դանիք և ի վաճառականութեան, այլ ոչ նոյնպես և ի Ճարտարութեան արուեստից· սակայն հայթհայթին ոչ սակաւ չուխա, մետաքս, յախճապակ, կտաւս ա. ռագաստի, խալաթս, Թուղթ, զէնս, գարեջուր, գոր. ծիս գեղանկարչական և մաքենական։ Երկրագործու. Թիւն յոյժ բարգաւաճեալ է ի Դանիս, մանաւանդ ցորենոյ և արտոյզ, ընդ նմին և խաշնարարութիւն. Թիւն և ձիագարմանութիւն· ամի ամի առաւել քան զ'40,000 պատանեք առաքին յԵուրգաստայ միայնոյ ի Համպուրգ· առաքէն Դանիք և ցորեան և գարի շատ. իբրև 2,000 նաւք են վաճառականացս Դանիաց որ գնան ընդ Յովս։

Ի գիւղուրէիս ցամաքային ճանապարհաց գործե. ցան երկաթուղիք ի Հոլշտայն և ի Լաւենպուրգ· գլխաւոր կենդրոն շաղկացն է ի Նայմիւնգէր քա. ղաք, յորմէ ձգին շաւիղք ԱԼԶՏՈՒա, ի Կիլոքշտատ, ի Քիէլ, ի Ռենտսպուրգ, և ասի՛ի Ֆլէնսպուրգ· Ձգի այժմ և ի Սկէլատս երկաթուղի՝ անցանելով ընդ մայրաքաղաքն։

1329· ԴՐԱՄՔ· ՁԱՓՔ· — Դանիաց հաշուե. գրամ է բխոռս կամ բոյնոռս, որ արժէ 2:80 ֆր· և բաժանի ի 6 մարկ և յ'96 օրէնիկ կամ էնիկ· ար. ծաթի գրամք են բոյնոռսէր, 5:66 ֆր· դոռ 3:34· ոսկիք՝ կոռնդ 11:86 ֆր· օրէնոռն՝ 20:95 ֆր։ — Ի չափս վարի Ոտն Դանիացի՝ որ է 31 հարիւրամեթր· մղոն (որ է 2,400 ձողաչափ) սուղ մինչ աւելի է քան զ7½ քիլոմեթր։ — Ի հշնաս վարի լիսպան՝ 425 կրամ· Ռոռնթ որ է 139 լիտր։

1330· ՎԱՐՁՈՒԹԻՒՆ· — Պայմանաւոր միապե. տական է սեփուհիւն Դանիաց ի 1849 ամ և այսր· Թագաւորն վարէ զաշխարհն ատենիս պաշտօնեից, և 7 պարտաւորեալք են սեփուհեանն, ներքին իրաց հանդերձապետն, հազարապետն արտաքին իրաց, ոստիկանք արգարութեան, հարկաց, պատերազմի, նաւարհեան, հասարակաց կրթութեան և կրօ. նից· Դքսութիւնն Հոլշտայն (որ և մասն է Գերմա. նական Դաշնակցութեան) ունի և սեփական օրէնս ինչ, նոյնպէս և Շլեզուիկ, այլ ոչ իսպառ ազատ՝ որպէս փաստաբերին սոքա, և զամն չորս մարտ ետուն վասն այնր և ոչ յաջողեցան· այլ ի հերուն (1852) սահ. մանեցաւ դաշնակիք ի Լոնդրա (8 մայիս) զի ի պա. կասել Ժառանգի յաղթուհի տոհմին՝ պայմանաւեցեալ Ժառանգ տանն Շլեզուիկ-Հոլշտայն-Սոնտեր։

Կարգք տապետութեան Դանիաց են փոխ կարգն Տատատաեալ յԺողովս գարու· ի Ջ. Քանդրոսէ, Տա. նեպրոկեան կարգ (ի 1219), Աբրէանց պատիւ։

Հասք պետութեան Դանիաց են իբրև 60 միլիոն ֆր· Յոյժ հատասար կամ սուղ մինչ աւելի, պարտք առաւել քան զ'300 միլիոն։ — Թիւ զօրաց Դանեաց ի խաղաղութեան ժամանակի է 25,000 արանց· մար. տիկ նաւուց՝ 30· և 113 Թիավար նաւուց։

1331· ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ· — Ընդ. հանուր ուրէ գաւառք են Դանիաց սեփուհեան, յորս բնիկն Տանիմարգա պրոհեալ է ի 20 Պալրո. Թիւնս, իսկ մանն ի Եուրգաստայ և մեծ դքսու. Թիւնքն յ'31 դքսութիւնս։

Գաւառք	Բնակիչք
Ա. Սէելանտ կամ Զելանտ կղզի	520,000
Բ. Ֆիւնիա կղզի	160,000
Գ. Լաոլանտ և այլ կղզիք	140,000
Դ. Եուտլանտ հիւսիսային	570,000
Ե. Եուտլանտ հարաւային կամ Շլեզուիկ	382,000
Զ. Հոլշտայն և Լաւենպուրկ	530,000
Է. Ֆերէօեր կղզիք	8,000
Ը. Իսլանտա կղզի	60,000
	2,370,000

Գաւառքն Դ, Ե և Զ մասն են Գերմանական դաշնակցութեան:

1332. Ա. ՍԷԼԱՆՏ կ. Զ. ի կամ ՉԵԼԱՆՏ (Själland, Սեալանտ). — Մեծագոյնն ի կղզիս արշիպելագոսին ընդ մէջ Սուէտայ և Մէծ Պելտայ. երկիր անհարթ և բարեբեր, ունի ուրեք անտառս կաղամախի: Քարւերկրագործն կղզւոյս Տօպ ի ներքուստ որ բաժանել զայն Լամք կղզւոյ, կան քաղաքք.

ՔՈՊԷՆՀԱԳԷՆ կամ ԳՈՊԷՆՀԱԳ, ՔՕՊԵՆՀԱՒՆ (Kopenhagen, Copenhague, Kiöbenhaven). —

Քոպէնհագէն

Մայրաքաղաք Դանեայ նշանաւոր ամրութեամբ, ի վերայ կղզւոյն ափանց ներգին. մասամբ ի Սէելանտ կղզւոջ և մասամբ Լամք կամ Լամպէրը կղզւոջ. նաւահանգիստ անբոյնի կայ յանցան՝ պաշտպանեալ բերդիւ և երկու մարտկոցք, և մուտք նորին են ի հիւսիսոյ կողմանէ, քանզի հարաւակողմն փակեալ է կամ մերձակայ ջրակելուզ դիւաւ առ ջուրսն Նուազութեան. առ տեղեաւն արձանագեալ կանգնի սիւն ի Ծոլտ և ի վերայ նորա Լէօ՝ յաղթանակ զոր առին ի Սըւեռացւոյ յամին 1611. երկու այլ կամուրջք կան ի վերայ անցից, և ցցուք բաժանեալ է ընդ երկայնաւ. Թիւն. Ծուլզվերք Ամենայ կայսրան են պատերազմիկ նաւաց, իսկ Սէէլանտայն՝ վաճառաբեր նաւաց. բազում ջրանցք ի նաւահանգստէն ձգին ի քաղաքամէջն, և ի ցամաքէ պատ ղարպէն լինի մի: Բաւրերք է լինութիւն քաղաքին և փողոցք և հրապարակք վայելուչք. փոխան հնոյ արքունեացն որ աւերեցաւ ի 1794՝ կառուցաւ Քրիստիանպուրկ ի մեծի հրապարակի ի մէջ ջրագործեց ի բնիկ Քրիստինեան մասին քաղաքին, որ ի Սէէլանտ բաժանեալ յերկուս Թաղս ի հին և ի նոր քաղաք. ի մեծի գահլերձին որ յանուն Նապեւաց կոչի, կայ գեղեցիկ քանդակ վիմեղէն գործ թորվալտսէնայ, որ կերպարանէ զմուտս Ազեքսանդրի ի Բաբելոն. և յայլ սրահսկան հնոյ արքունեացն հիւսիսային Ճարտարաց. առ երի նորին կայ արքունական եկեղեցին, և ոչ ինչ կարի մեկուսի մատենագարանն 500,000 հատոր գրոց: Ի Թաղս յայսմիկ նշանաւոր է և գեղեցկաչէն հասարակաց ժողովարանն. գանձատուն վաճառականաց ընդ մէջ կրկին ջրանցիկ հուսկ ի պատան արքունի, գոթացի ոճով. են նորա կամարակապ գաւիթք ստորերկրեայք ուր շտեմարանեն զվաճառս, ի վերնայարին կան խանութք և կրպակք. և առ երի Լուսմայախոխից սեղան. եկեղեցի սիրեմբն կառուցեալ ի 1811 զարդարեալ գեղեցկագործ արձանիւք թորվալտսէնայ, յորս նշանաւոր է վիմիարի անդրի Քրիստոսի և 12 առաքելոցն. եկեղեցի երրորդութեան, յորոյ վերայ կայ գիտանոց մի. և գրատուն համալսարանին 100,000 մատենիւք և Թանգարան հնութեանց հիւսիսական դաւառաց. ծննան համալսարանին: Ի նորում քաղաքին նշանաւոր է Թագաւորական հրապարակն, ուր կայ անդրի Ձոյլ ե Քրիստոսնոսի. Ճեմարանն արուեստից ի գիւաղդենպուրկ պալատան. և ի Թիվանց նորին բուսաբանութեան պարտէզն, և Թատրոն: Ի հիւսիսակողմն Թաղս են հին պալատքն Ռոչենպորկ գոթացի վիճուածով, յորում պահին զարդք Թագաւորութեան, և հասարքունի գրատուն և արքասիք արուեստից Ճարտարութեան, պարտէզն մեծ, Ճեմիքք հասարակաց փարեալ զպալատսան. իսկ յարեւելակողմն Թաղս որ գեղեցիկ է քան զայլ կողմանս (Ամալիենպուրկ) կայ հրապարակն փրեսերկիոսի և ի նմա պղնձաձոյլ անդրի ե փրեսերկիոսի. ուր անկիւնք են հրապարակիս և չորք պալատք ի չորիս կողմանս: Եկեղեցին Փրեսերկիոսի վիճեալ նորուհեգեան մարմարիոնիւ, անկեղանոյն փրեսերկիոսի, և անկեղանոց հիւանդաց և աղքատաց:

1333. Մասն Ամաքայ Քրիստիանսհան բարգաւաճ է ի մասին վաճառականութեան և նաւարկութեան. անդ են պալատքն Ամիանեան ընկերութեան, նաւահան մեծ, նաւակայք, մեքենագործ, և այլն. և գեղեցիկ եկեղեցի Փրկչին: Ամաք կղզւոյ 3 փարոսաս երկայնութիւն է և փարոսս և կէս լայնութիւն, երկիր դաշտային, բերրի, զուարճալի և յանուանաւոր. 6,000 բնակիչք են ի նմա սերունդք Հոլանտացւոց զոր Դանիք կոչեցին անդր յամին 1516, և պարապին ի անկագործութիւն. — Համալսարան Քոբէնհագենայ հաստատեալ ի 1478՝ յետ ծագման նորա զանդին կրկին ուղղեցաւ ի 1539, և զարգիս յաճախ ի նա և գալոց բազմալեզուեան. բաց ի համալսարանէն են ի Քոբէնհագէն Ճեմարան արուեստից, արքունի Ճեմարան գիտութեանց, ընկերութիւն պատմութեան և լեզուի հիւսիսականաց, վարժարան նաւագնութեան, և այլ ևս կրթարանք և ընկերութիւնք, և տունք բարեբարութեան: Գործարանք բազում են յորս գլխաւոր է յաճախագոյն, վաճառականութիւն նորին երկայնի եր յոյժ յառաջ քան զպատերազմունս որ ի սկզբան գարուս եղեն, և այժմ իսկ անուանի է. ունի 400 վաճառաբեր նաւս, և շոգենաւս որ երթեւեկեն ընդ ջրանցս ի Քիէլ, ի Լիւպէք և ի Տօպերան՝ որ ի Մեքլենբ-

պուրկ։ — Քոբենհաւէն գեօղ մի անկան եր մինչև յ՚ԺԲ դար. ապա ցամս 200 եկաց ընդ ձեռամբ եւ պիսկոպոսաց Ռէոսքիլտայ. ի ժէ դարու եղև քաղաք Թագաւորանիստ և յանմիեռանէ զարգացաւ և վերկ եաց. բազում անգամ հրկեզ եղև քաղաքս Թէպէտ ոչ ըստ բոլորին, ի 1807 ի պատերազմն նորին 400 տունք և 200 անձինք այրեցան։ Բն. 130.000։ — Կիսով փարսախաւ հեռի ի քաղաքէն ի բլրի միոջ կայ Քրիստիրկսպերգ դղեակ գեղազուարճ ձեւիւքեք. և այլ գրասարանք յայլ կողմանս, որպէս Սորկենհթայ (Անվիշտ), Թիր-Կարդէն, և այլն։

1334. ՀԷԼՍԻՆԳԷՕՐ կամ ԵԼՍԻՆԷՕՐ (Helsingöer, Elsenör)։ — Աւ. Սուէնսայսանձկագոյն կողմանն, վաճառաշատ քաղաք։ — Ոչ ինչ հեռի աստի կայ մարւոր դղեակն Քրոնպորգ ի մուտս անցից Սունտայ, ուստի անցանէն ամէ ամի իբրև 15,000 նաւք, և գին վաճառադ նորին իբրև 2 միլիոն ֆր։ Բն. 8.000։

ՌՕՍԻՔԻԼԴ (Röskilde)։ — Այսինքն է Աղբիւր հանգստեան. 100.000 բնակիչք էին սորա ի միջին գարս, և երեւելի էր ամենայն քաղաքաց Ցանհմարքայ. ունի մայր եկեղեցի հոյակապ, յորում կան տասներք 20 Թագաւորաց և Թագուհեաց, գեղեցիկ քան զամենայն եկեղեցիս Դանեաց։ Բն. 3.000։

1335. Բ. ՓԻՈՆԻԱ կամ ՖԻՒՆԷՆ կամ ՖԻՆ (Fünhen, Fyen)։ — Երկրորդ է Մեծութեամբ ի կղզիս արշիպելագոսին, մշակութեամբ և խաշնագարմանու. Թեամբ Ճոխացեալ։

ՕՏԷՆՍԷԻ (Odensée)։ — Գլ. Ք. վաճառաշատ և Ճարտար յարուեստս. կայ ի Նմա հաւաքումն ամենայն տպագրեալ մատենից Դանեաց։ Բն. 10.000։

1336. Գ. ԼԱՆԼԱՆՏ կ ՂՕԻՐ (Laaland)։ Բն. 55.000։ — ՓԱԼՏԷՐ (Falster)։ 33.000։ — ԼԱՆԳԼԱՆՏ (Langeland)։ 16.000։ — ՄՕՆ (Moen)։ 13.000։ — ՍԱՄՈՒԷ (Samoé)։ 5.000։ — ՊՈՒՆՀՈԼՄ (Bornholm)։ 28.000։ — Ամենեքին սոքա յարեալս կողզին Եուդլանտայ՝ բարեբերք ըստ բաւականին. ի պառնհոլմ կան քարաշատք ի պէտս շինուածոց, և հող յաճմապտիղ և ածուխ հանքային։

1337. Դ. ԵՈՒՏԼԱՆՏ կամ ԻՒԼԼԱՆՏ ՏԻՄՍՈՒԱՑԻՆ (Jütland, Jylland)։ — Որ է բուն Եուդլանտ. յորում կան քաղաքք

ՕՈԼԳՈՐԴ (Aalborg)։ — Աւ. Լիմֆիֆիորտայ։ Բնակիչք 7,500։ — ՕՈՐՀՈՒՍ (Aarhuus)։ — Աւ. Գադէ. կաձայ, երկրորդն ևս վաճառաշաչք, և ձկնաբերք։ Բնակիչք 7,000։ — ՎԻՊՈՐԳ (Wiborg) ի խորս կրկ. զոյն։ Բն. 3.800։ — Ի հիւսիսային ծայր Եուդլանտ. սայ կայ ՍՒՈՒՆԷՆ (Skagen) քաղաք, յորոյ անուն կոչի և հրուանգանն և ծուխ առ Նովաս գծուարագնալի, վասն որոյ և բազում նաւաբեկութիւնք ելեն անդանօր։

1338. Ե. ԵՈՒՏԼԱՆՏ ՀԱՐԱՒԱՑԻՆ (Söder Jylland) կամ ՇԼԵՋՎՈՒԻԳ որ և ՍԼԵՋՎՈՒԻԳ (Schleswig, Slesvig)։ — ԴիւսուԹիւն, յորում կան,

ՇԼԵՋՎՈՒԻԳ (Schleswig)։ — Գլ. Ք. Աւ. Շլէյ ծովածոցի պալեխականին, աՀռաւ իշխանի գաւառին և Հոլշտայնայ։ Բն. 12.000։

ՖԼԵՆՍՈՒՈՐԳ (Flensborg)։ — Եւ սա ի վերայ պալէկի ծովու, անուանի վասն վաճառականութեան, յառաջադիմութեան արուեստից, և վարժարանին Նաւուղղութեան։ Բն. 16.000։ — Ընդ մէջ կրկին քաղաքացս այսոցիկ է երկիր հայրենեաց Անգղացւոց՝ ուստի ելեն նոքա ի Ք դարու աշակցութեամբ Սաքսնաց տիրել Բրիտանիոյ։

Արեւմտակողմն Շլէզվիկայ գնստագոյն է և ամբարտաւեր պատապարի յերեսաց ծովու։ Կղզեակք մանուկք Թուով իբրև քսան սփռեալ են անտաւոր, որպէս ԻՒՈՒԷՕ, ՍԻՒԼԻՏՕ, ՆՈՐՏ-ՍՏՐԱՆԴ (Romöe, Sylt-öe, Nord-Strand). որ յառաջն կղզի մեծ էր և ի 1634 սուզաբ ի ծովուն կորստեամբ 6,000 արանց. այժմ իբրև 1300 անձինք են ի Նմա, յորոց 300 գաղղեացիք յանսնկանականք արտասահմանեալք։ — ԱԼՍԷՆ (Alsen)։ կղզի։ Բն. 25.000։ — ԱՐՈՒՏՕՒԷ (Arröoé)։ 10.000։ — ՖԷՄԱՐՆ կամ ՖԷՄԷՌՆ (Femern) 7.000։ բարեբերք։

1339. Զ. ԴՔՍՈՒԹԻՒՆ ԿԱ ՀՈԼՇԴԱՑՆ ԵՒ ԼԱՒԵՆՊՈՒՐԳ։ — Դաշնակցութեամբ գերմանիոյ։ Այսոքէտ բաժանէ զՀոլշտայն ի Շլէզվիկայ և Նշդա ի Հանովայ. արեւելակողմն և միջնաշխարհն անբերք ատաղձոք են, արեւմտակողմն կաւուտ և բարեբեր, անտառագեղ, սիզատէտ. շարք ամբարտակաց պաշտպանեն նմա ի բռնութենէ ծովու. բնակիչք գաւառին Տիճմարսէն կոչեցեալք ազգ կացին ցամս 1559 ի լծոյ Դանեաց։ Բերք Հոլշտայնայ են, ցորեան, չաղգամ, կանեփ, արկառ, և բիւրեղ ընծիր, ձուկն, հաւ ջրային. Հող վառելի և հրաշաքերձք սակաւ։ Ի Ճարտարութեան անուանի են միայն Փրիէլ և Ալգունա քաղաքք. բնակչաց բարբառ է գերմանացի և կրօնք լուԹերական։ Ցամն 1459 վիճակեցաւ Հոլշտայն Դանեաց, և կարգեցաւ ի դքսութիւն մինչև ի 1773։

1340. ԱԼՏՈՆԱ (Altona)։ — Երեւելի է քան զամենայն քաղաքս նորա, կիսով փարսախաւ հեռի ի Եէսպ. բարեչէն և շահաստան. ունի վարժարան մի, գրամատեղի և գանձարան վաճառականաց. ի չէնան նշանաւոր է լուԹերականաց եկեղեցին, հասարակաց ժողովարանն, որքանդն։ Բն. 30.000։

ԿԼՅՈԳԴՇՏԱՏ (Glückstadt)։ — Գլ. Ք. Հոլշտայնայ. իշխանանիստ, ի հիւսիսակողմն կոյս առ Եէ պպփռ։ Բն. 7.000։

ՌԵՆՏՍԲՈՒՐԳ (Rendsburg)։ — Ցամին Ալտերպ ի հիւսիսակողմն, ամուր քաղաք։ Բն. 11.000։

ԿԻԼ կամ ՔԻԼ (Kiel)։ — Ի ծովածոցի ուրեք ի պալտին, բարգաւաճեալ ի վաճառականութեան և յարուեստս. կայ ի սմա համալսարան հիմնեալ ի 1665, և վերին տաճն բողբոջ Հոլշտայնայ, Լաւենպուրկայ և Շլէզվիկայ։ Բն. 15.000։

1341. ՍԱՔՍ-ԼԱՒԵՆԵՊՈՒՐԳ։ — Ժառանգութիւն էր տանն պրունզուէլբ Լաւենպուրկայ ի 1689 ամ ցամն 1816, յորում տուաւ նա Բրունզուէ և սա ի Դանիա. սահմանակից է Հանովայ և Մէքլէմպուրկայ. հանդամանք երկրին նման են Հոլշտայնայ, նոյն և բնակացն։

ՌԱՏՋԷՊՈՒՐԳ (Ratzebourg)։ — Գլ. Ք. ի լճի

ուրիք։ Բն. 2,000։— ԼաՒՏՄՊՈՒՐԳ. առ Էլպայ և Սեֆքինկայ։ Բն. 4,000։

1342. Ֆ. ՓԱՐՕԻ կամ ՓԷՐՕ (Farōer, Färö)։— կղզիք (Թուով 25, յորոց 17 ևեթ բնակեալք, ընդ 62° հիւսիսային լայնութեան և ընդ 9° արևմտեան երկայնութեան, ընդ մէջ Ընդգլոյ, Նորուեկիոյ և Իսլանտայ. յոլովք ի նոցանէ ժայռք են սեպագեաք բարձրաբերձք մինչև 1,000 ոտնաչափ բարձր յերեսաց Ովկիանոս. չիք ի նոսա ծառատունկ, բայց հող վառելի և ածուխ հանքային. սակայն գարմանին ի նոսա և գառինս ոչ սակաւ. լինի անդ բաղ ադուսամաղ և այլ ջրաևէր հաւք։ Բը. նակիչքն Ֆարթար նաւագք են և իսօին բարբառ մի իսլանտացի։ Ջամիաս ինչ ի տարւոջ գագաթել երթևեկ ընդ կղզիս Ֆէրէօեան վասն խոտովութեան ծովուն և մրրկաց։ Մեծագոյնի կղզեացս է Սթրէօմսօ (Strömoe) 1,600 բնակչօք։

1343. Ը. ԻՍԼԱՆՏԱ.— կղզի մեծ ընդ 65°–70° հիւսիսային լայնութեամբ և ընդ 18°–27° արև. մտեան երկայնութեան. ի ծայր հիւսիսային սահմանաց Եւրոպայ, 200 վաթսնամբ հեռի ի Նորուեկիոյ, 50 վաթսնամբ մօտ ի կրէնլանտա, վասն որոյ ոմանց հաՀոյ Թուելցաւ մասն Ամերիկոյ ասել. Ցնդպիս։ Լեառնային է երկիրն և սահմանս տրաղիսի, ափունք նորին գալարագեաք երևին, այլ նեղքին կըղզւոյն 2,800 վաթսնամբ բառակուսի խապառ անապատ է և ապալեր. և է անդ տեսանել դաշտս լասայի սառնապատս, կամ բլուրս հիւնախաղացս, կամ հովիտս ծծմբոյ և տրատապ չոգոլիս, ուռնաս յորգաջրերս, ժայռս բարձրամերս, տրաբուղիս ծխեալս կամ ցնդեալս, ջրվեղքս և ալդերս հանքային ջրոց բազմատ։ Սնեֆիթէլ լեառն բարձր է 4,500 ոտք։ Հեկղա 4,300 ոտք, հրաբուղիս մեծ քան զայլ հինգ հրաբուխս կղզւոյն որ յԱՀ. գարէ և այսր ոչ խլտեցան։

Հեկղա

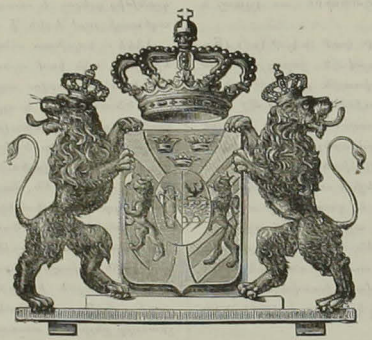
Կհղզիր 20 վաթսուն հեռի ի Ռէյքեաւկիքայ (Reikjavik) ազրիւր է ցնդմ ջրոյ որ բարձրացուցէ զջուրն 10 ոտն լայնութեամբ ց'100–300 ոտնաչափ, և երբեմն հանգարտի որպէս առու հեզասահ։ Ի սահմանս անդ յընդգրաց երկրի լսեն չռինգք որոտմանց որպէս զջռնձիոյ դիւոյց, և սասանութիւնք ստէպ լինին անդ. աղետալի յոյժ եղեն ի 1755 և ի 1783։

1344. Խալտատ ունի ոչխար և արջառ փոքր և երկնաթ, —ՆՆ կամ այծեամն հիւսիսային, փոկք և ձկունք և հաւ ծովու ազգի ազգի. հող վառելի, լաւա, ծծումբ, աղ, և այլն. գետնախնձոր, կաղամբ, բողկ, և այլն. զվերսերութիւն անասուց ընտն փայտիսկի զոր հոսանք ծովուն արկանեն ի հիւսիսային և յարևելեան ծովափանս։— Բնակիչք ի Նորմանատացւոց սերեալք են, խօսին զսկանդինաւեան լեզուս, որոյ բարբառ են Դանեաց և Սուեւսաց լեզուք. ամենեքեան բնակին ի ծովափունս սրևմտակողմն ի 550 վաթսնաս տարածութեան յանջատ գերդաստանս. պարապին ի թռչնադարմանութիւն և ի ձկնորսութիւն. առաքեն ի վաճառս կաւաեղէնս, փետուրս բազի, մամուռս խալտատան, և այլն։ Խալտատցիք չքաւորք ընդհակ և տառապեալք կենաք չառնեն անփոյթ զմարդկ ուսմանց. դաւանին զԱկսպսալոյն խոստովանութիւն, 300 եկեղեցիք են նոցա և 160 ժողովարապետք ընդ միով եպիսկոպոսաւ։— Ի միջին դարս խալտատ բազմամարդագոյն էր, այլ առ սակաւ սակաւ սմայացաւ վասն բարքսաւորիկ պատիժ հիւանդութեանց և տասանութեանց երկրի և յոլովվելոյ չեածոյ տառամանեաց։ Սուհտք, Նորուեկիացիք և Դանիք յետս թ դարու տիրեցին կղզւոյն. նըւաճեալ զգաղթականս Սկոտլանդացւոց և Խալտատցւոց, և ծառայեցին զքրիստոնէութեան կրօնս ի 1000 Թուին. ի 1261 Թագաւոր ոմն Նորուեկիացի գրաւեաց ընդ իւրև զամենայն կղզին, և ի 1387 ամ և առ յաստ եղև նա գաւառ Դանեաց տէրութեանն։ Բազում ինչ ի նահնի ատանգութեանց խալտատցւոց որ «ալ» անուանին՝ ձայ ցարդ ի գիրս. յորս նըշանակեալ է հին Խտաս քերդուած հիւսեալ ի ժամ գարու սկանդինաւեան առասպելարանութեամբ, և Խտաս լեանորդ, փոփոխութիւն առաջնոյն գրեալ ի 1200 ի Սնորրոյ-Սդուրլեսոնայ՝ որ պատ մութեան երկրի անուանի յոյժ։

1345. ՌԷՅՔՅԱՒԻԿ (Reikjavik).— Սա միայն խալտատա բերէ զնմանութիւն քաղաքի. յարևմտեան ափունս ունի նաւահանգիստ վաճառաշատ. ասեռ է մեծ գաւառսրին և եպիսկոպոսին. ունի գիմանոց, գեղանոց, կաձառ իմաստնոց և ընկերութիւն սուրբ գրոց ծաւալման։ Բնակիչք 600։— ԼԱՅՐԱ (Leiraa)։— Ի սմա կայ միակ ապարան խալտատայ։— ՊԷՍՍԱՏԱԼԷՐ (Bessastaðer)։— Գեօղ, ունի հաւահանգիստ բարբաք. ուսումնարան եկեղեցական դաւանի, ուր ուսուցանեն և ղայն և զերբայեցի լեզուս հանդերձ նոր լեզուօք Եւրոպայ, և զպատմութիւն և զաշխարհագրութիւն։

ԿԱԼՈՒԱԾՔ ԴԱՆԵԱՑ

1346. ՅԱմերիկա, կղզիք Ս. Թոմաս, Ս. Խաչ, Ս. Յովհաննէս, և վիճակք ինչ ի կրէնլանտ. յորս են իբրև 30,000 բնակիչք։ Իսկ զկալուածս իւրեանց որ յԱմերիկէ և ի Հնդիկս, սակաւ ամք են զի վաճառեցին Անգլիացւոց։

ՍՈՒԵՏՔ ԵՒ ՆՈՐՈՒԵԿԻԱ

Տարածութիւն 38,600 *փարսախ* □. *Բնակիչք* 4,800,000։

1347· Յերկրոյս լայնածաւալ մասանց միացեալ է պետութիւնս ի Թէրակղէոնէն Ականթինաւեան, ընդ մէջ բնական, հիւսիսային, Աղանդական, և պալտիկ ծովուց և Ռուսաստանի. կալով ընդ մէջ 4°-29° երկ. եր. և 55°-71° լայն. և է տարածութիւն երկրին 38,600 փարս. քառ. որոյ երկայնութիւն ի Ֆալագերպոյ մինչև ի Նորքէնն սար Ֆինմարքայ է 1025 մղոն, և լայնութիւն ի Շէդգընսայ պէրկէնայ մինչև յարևելեան ծայր Սդոքհոլմայ 436 մղոն։

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1348· ԵՐԿԻՐ· Լերինք· — Հիւսիսակողմն աշխարհին անթնակ է, քանզի յատերժական լերինք ձիւնէ պատեն զայն՝ ուրեք մինչև 5,000 ոտնաչափ Թանձրութեամբ։ Ջտանեերորդ մասն երեսաց աշխարհին գրաւեն ջուրք և լիճք, և երրորդ մասն երկրին բարձր է յերեսաց ծովու 2000 ոտնաչափ. ի ծոցն Պոթնիոյ ընդ մէջ Ֆինլանտիոյ և Սուետացւոց ծովն առկաւ զիջանի և նորանոր կղզիք երևին ի 100 ամաց և այսր։

Միայն ի հարաւակողմն Սուետիոյ և յափունս Պոթնիոյ կան դաշտք ի ճահ երկրագործութեան, այլուր ի մասին անդ և համերձին Նորուեկիա լեռնային և ապառաժօտա են, մերթ և աւազուտ։ Ի հարաւոյ արևմտից Նորուեկիոյ ձգին Սկանթինաւեան լերինք մինչև յՍվկիանոսն առուցեալ. երեք նոցին ի կողմանէ Աղանդականին դժուարուտ ափափայք են, բայց ի կողմն Սուետիոյ տակաւ հարթեալ ծաւալանան. Թէպէտ և բարձրութեամբ չանցանեն քան 8,000 ոտնաչափս, այլ խրթնատեսիլք և պակուցիք և բազմախմիկք են քան զբարձրաբերձ լերինս Ալպեայց։ Բազում են սահանք ջուրց, է որ բարձր 700 ոտ և է որ 1000. իսկ ջրվէժն Քէէլֆոս (Keel-Foss) 2,000 ոտ։ Բարձրագոյնք լերանցս են ընդ 62° հիւսիսային լայնութեան Սնէհեդդան (Sneehaettan) 7,700 ոտնաչափ և Ակագդօլս-Դինա (Skagtöels-Tind) 7,900· ի նոսա տարածանին տառամանեաց գաւառք, ուրեք մինչև 20 փարսախ յերկայնութիւն և 4 փարսախ ընդ լայնութիւն. Մերձագոյնք յատարս հիւսիսի Եւրոպայ են Քիոլէն (Kjölen) լերինք որ ձգին մինչև ի Դանա գետ Լաբանիոյ, այն որ ի Սառուցեալ ովկիանոսն Ծածկի։ — Ծովածոցք յոլովք են յափունս Սուետիոյ և Նորուեկիոյ, յորս արձանացեալ բազում ժայռից խափանեն զգնացս նաւուց. կան ի Նորուեկիա և կղզիք ապառաժք բարձունք մինչև 5,000 ոտնաչափս։

1349· ԳԵՏՔ· Լիճք· ՀՐԱՆՑՔ· — Շուք գետ մեծ ի Սկանթինաւիա, և որք են դժուարագնալիք են նաւաց, վասն յորձանաց բռնութեան և քարաժեռից· գլխաւոր գետակք են ի Սուետիա կեէթա-էլվ (Göe-

tha-Elf, Էլֆ՝ Թարգմանի՛ դէտ). որ Թաֆի՛ ի Ֆադ-դէկագ, Մարգալա՛ ի Պալդիկ, Տալ-Էլֆ, Ընկերման-նա-Էլֆի, Ռունեա-Էլֆի, Բիգեա-Էլֆի, Լուէա-Էլֆի, Դոռնեա-Էլֆի. սոքա ամենեքեան ի Ծոյն Պօթիեան, միայն Դոռնեա՛ ի Պալդիկ՝ Ի Նորուեկիա՝ կըսէն՝ որ ի Աքահեր-Բաք գործէ զհամբաւատու սահմանն Սար-բէն-Փալ։ — Նշանաւոր են՝ ի լիճս՝ Մէլէռ կամ Մէ-լառ (Mälar) հոսու՛ ի Սդոքհոլմ 100 փարս. տարած. յորում կան 1,300 կղզեակք, և ի նոսա աւանք, գեր-դաստանք և պարտէզք բարեբերք, որպէս և ափունք լճին բերրի են. այս լիճ հաղորդութիւն ունի ընդ Պալդիկ Ծովու. — Վէհէա՝ 34 փարսախ երկայն և 16 փարսախ լայն, և սա հաղորդի ընդ Պալդիկ Ծովու ի ձեռն ջրանցկին Կեէթա-Էլֆի, և ընդ Ֆադդէկագ, Կեէթա-Էլֆի դէտով. — Վէգդէա 36 փարս. երկայն. 8–10 լայն. զսա հաղորդեն ընդ Պալդիկ Ծովու Մո-դալա գետ և ջրանցքն Կեէթայ։ Ի հարաւակողմն Նորուեկիոյ կան լիճքն Միոզէն (Miosen), Ֆէմունտ (Faemund)։ — Ի ջրանցսն երևելի են ջրանցք Կեէ-թայ կամ Կոթեայ որ զՎէգդէա ընդ Պալ-դիկ Ծովու և զծալ ընդ Ֆադդէկագայ հաղորդէ. ջրանցք Դրոլհէդդան (Trollhaettan) հառեալ ի քարուտս, որով Կեէթա-Էլֆի հաւարկելի գործի. — Սգրէօմսոլմ՝ ընդ որ վերկաթ հանքացն Տալառնայ տանին ի Մէլառն. — Սէտէրգէվլէ որ զՄէլառ հաղորդէ ընդ Պալդիհանին։

1350. ԿԼԻՄԱՑ. ԲԵՐՔ. — ԵՒս մեծի ընդա-ձակութեան աշխարհս ոչ ամենայն ուրեք հաւասար է կլիմայ. մինչև ի 56° լինին տեղատարափք ահաբեկաց, մառախուղ և մէգ և արագ յօրերգութիւնք տապոյ

Հօտ Հիւսիսային Այծեամանց

և ցրտոյ. անտի և անդր սերէ ցուրտ կարեձմեան ընդ պարզ և անխոփոփ օդով երկնից, ուր ձիւն ծած-կէ զամենայն երեսս երկրին, զծորս, զլիճս և զրար-ձունս հարթ հաւասար խտացուցեալ՝ դիւրագնալի գործէ և առկ և կառաց. ամառն տապագին վաղ յաջորդէ ձմերայնին, և աւուրցն երկայնութեամբ հա-սուն ցորենագործութիւն երկրին. յերկու ևեթ ամիս յաշնային և ի գարնան օդն խոնաւային խափանէ զհանապարհորդութիւն. անդր քան զլրլանակ բեւ-ռին արևն զողջոյն եօթնեակս կայ անհուտ ի հորիզոնի և տապակեղ գործէ և տապտուկ զառիմեան մահաւանդ զմորից և զանտառաց, ուր խայթոցք մըժ-ղան և ծնոյ տագնապեցուցանեն զբնակիչս վայրացն։ Ի հասարակի գիտգակ է կլիմայ բարեխառն, զի կան ի նոսա և անտառք և պտղա-

բեր ծառք և անգաստանք. և ընդ նոսին լսյնու. Թեամբ աստիճանաց Կորուեկիա բարեխառն է քան զՍուետիա, պաշտպանեալ յասլեան հողմոց լե. ռամբք խրոված: Պաղատանին և կաղին և հեռասենի և վարդ, գոտիին յեզերս ևեթ սահմանաց Կորուեկիոյ և Շուետիոյ. հացի, հինձի և նմանիք, ևս և խնձորի և տանձենի մինչև ի 60° անուռւսս սակաւ յառա. ջեալ ընդ հիւսիս՝ ձգին անտառք և նոճիք և նռասղեն բնակութիւնք, բայց ի բևեռային շրջա. նակի ոչ բուսանի ծառ: Մարգագետինք ծաղիկ. բանդն պճնեն ամարանի ղնուստ անտառաց, գե. տանին ի նոսա բոյսք և սերմունք որ ոչ լինին յայլ հողմանս Եւրոպիոյ. իսկ ի հիւսիսի ի սահմանս ձեանց սփռի մամուռ ղբրեսոք երկրին և քարաբոս՝ որ ձմռան է արջառաց և մարդկան խոլ ի սովս:

1351 · Ի Շուեդն և ի Պլեքինկէն հարաւային գա. ւառս Սուեետոց հասունանայ ցորեան բաւական բը. նակեալ նոցին, իսկ զոլհաս այլոց գաւառաց արտա. քուստ ընտն. գարի և վարսակ բուսանի մինչև ի սահ. մանս 70°, այլ բազում անգամ յամենեսեան հինոց ի յուսիսի պալ երկիրն և ի գերև երանեն հունձք. գեռնախնձոր, խաւարտ, կանեփ, վուշ, հռասլան, ծխախոտ, և այլն, և վայտ: Ջանասնոց ունի աշխարհն զերծիլար մանը և ընտիր, արջառ, ոչխար, խոզ, այծ, երէ, հաւ, ձուկն առատ, և այծեամն հիւսի. սային՝ այն է ՝ւէն, որոյ ձարպ է մամուռն որ յիւր անուն կոչի, մի նոցա և կաճն կերակուր են նո. րուեկիացւոց. մերթ նոքա լինին մուշտակ և ի ստևոյ նոցա գործեն կաւս, և լարս ի մկանաց նոցա. վա. րեն զայծեամեան փոխան գրաստս ի բեռնակրու. Թիւն և ի լուծս: Ի Թաւ անտառս գտանին և արջք, գայլ, վարազ և ելեն գազան, այլովք հանդերձ: Բովք ազրերք են Հոխոլեան Սկանանինաւիոյ. երկաթ ընտիր ոչ ուրեք գտանի առատ որպէս ի Սուեետա. անուանի են երկաթահատքն Տաննեմորայ. և պղնձահանք գաղտն և Ռէօրոս՝ մին ի Սուեետա, միւսն ի Կորուեկիա. ոսկի և արծաթ և այլ մետաղք նուազք են, ածուխ հանքային նուազագոյն ևս, և լինին միայն ի Շուեդն գաւառն. կիմ և այլ բաղուստ ազգք քարանց գտանին շատ. և հուպ Լեֆտալէն ի Տալաստա կան քարահատք աղնիւ պորփիւրի յորմէ գործեն անոթս բազմատեսակ. մի միայն փորք աղա. հանք են ի վալոյ Նորուեկիոյ. հանքային ջուրք բազում են ի Սուեետիա այլ ոչ յոյժ կարևորք:

ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1352 · ԲՆԱԿԻՉՔ· ԼԵՋՈՒ· ԿՐՕՆՔ· — ԵՐ. կու տոհմք են Սկանանինաւեան ցեղին, Սուեոք և Նո. րուեկիացիք, առաջինք իբր 3,400,000, երկրորդքն 1,400,000, բազմաժամանակեայ տուելուեամբ և պա. տերազմաք հակառակ միմեանց· բարձրահասակք և բարեկազմք են մարմնով· քաջարիք, անկիղծք, կրծտ. ութք և հիւրասէրք: Սուեոք արարին անուն մեծ առ. կուզաւորիս Աստլիոսիս և առ ԺԲ Կարոլոսիս. բարքառ Նորուեկիացւոց և Սուեետաց և Դանեաց ծա. գեալ են ի Սկանանինաւեան լեզուէ· իսկ Լապոնա. ցիք և Ֆինլանտացիք բնակեալք ի հիւսիսի խօսին սեպհական բարբառս· ի սոսա տասնուին գտանին հեթանոսք, բայց ընդհանուր ժողովուրդ երկրին լութերական է· 11 եպիսկոպոսք են Շուեետաց և արքեպիսկոպոս մի Լնբսալա, և 2,400 ժողովրդա. պետութիւնք· Նորուեկիացւոց 5 եպիսկոպոսք, 400 ժողովրդապետութիւնք:

1353· ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ· ՃԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ· — Ի հրատնգաւ կրթութեան յառաջադէմք են Սուեոք, թէպետ և յետնեալք քան զՂեհմանացիս, մանաւանդ Նորուեկիացիք, այլ ի բարձր ուսմունս ըստ կարի զարգացեալ· Համալսարանին Ութսալայ անուանի եղև առ Լինիէոսիս և Պետրէնիոսիս· կան և այլ երկու համալսարանք ի Լունտ և ի Քրիստիանիա, և երեք ճեմարանք, 18 մարզատուն, 23 կղերկիսասրանք, 150 վարժարանք և 3,000 գպրոցք:

1354· Արուեսահց Ճարտարութիւն բարգաւա. ճեալ է յաւէտ ի Սուեետս· անուանի են գործա. րանք յուխտի, կէրնսատաց, ծխախոտոյ, սեկի, և այլն· — Վաճառականութիւն ծովային չալըղ է· ի Սուեետիա ևեթ ամի ամի իբրև 60 միլիոն ֆր· վա. ճառս ածէն, և աւելի ևս անտի առաքեն· Ճանա. պարհք ի ներքին գաւառս գերազինեալք են, և ըն. դհնուագ յաճախեն ի ջրանցս· իսկ երկաթուղիք ըն. դհակառակ չէ ևս են յարգարեալ, բայց առաքարկեալ է յամաց հետէ:

1355· ԴՐԱՄՔ· ՉԱՓՔ· — Հաշուեդրամ երկո. ցունց ևս աշխարհացն է ՝ւուէր կամ ըէօՒՒԼԷր, որ արժէ 5:60 ֆր· և բաժանի ի 48 ՝ւէՒՒԼԻՒ կամ էՒՒ. էԻ· այլ դուն ուրեք արծաթ կամ ոսկի վարի, ղի Թղթեայ դրամք վճարին զառ և զառուր· — Չափք են ոտն ֆ՚ոտ որ է 131 գծաչափ Բարիզու· մղոնն 36,000 ոտք, կամ 18,000 կանգուն (ըստ չափ· 10, 68843 քիլոմէտր)· Հարթաչափն է Հունկնահ 14,000 □ կանգուն· Կշռոց միաւորիւն է ՝ւէՒՒնահ (skål) իբրև 248 կրամ· Նորուեկիացիք յաճախագոյն գա. ղեաց չափով վարին· մղոն նոցա է 11,29846 քի. լոմէտր:

1356· Նշանք պատուոյ Թագաւորութեանս են՝ Սերովբեան կարգ հաստատեալ ի 1280, ուսագազ սե. փական· Սուսերի կարգ (ի 1523) զինուորաց սեփա. կան ի 4 գաս· Հիւսիսատեաց կարգ (ի 1748) քա. ղաքացոյց տասն, երկու գաս· Վասայի կարգ (ի 1772) յերկու գաս վասն քաղաքացեաց· Կարոլոսի ԺԹ կարգ (ի 1811)· Նորուեկիացիք ունին և այլ ինչ պատուանշանս:

1357· ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆՔ· — Երկու տրիշ Թագա. որութիւնք են Սուեետիոյ և Նորուեկիոյ, սահմանա. գրութեամբ օրինաց և ամենայն իրիք զանազանեալք յիրերաց, այլ Թագաւոր մի է ի 1814 ամէ և այսր· ազգագիր անուամբ կոչի Թագաւորն և Ազքայ Գո. թաց և Վանդալաց· Ազգ բաժանի Թագաւորու. Թիւն ի Սուեետ և ի Նորուեկիա·

կուզաւորիս Աստլիոսիս և առ ԺԲ Կարոլոսիս. բարքառ Նորուեկիացւոց և Սուեետաց և Դանեաց ծա. գեալ են ի Սկանանինաւեան լեզուէ· իսկ Լապոնա. ցիք և Ֆինլանտացիք բնակեալք ի հիւսիսի խօսին սեպհական բարբառս· ի սոսա տասնուին գտանին հեթանոսք, բայց ընդհանուր ժողովուրդ երկրին լութերական է· 11 եպիսկոպոսք են Շուեետաց և արքեպիսկոպոս մի Լնբսալա, և 2,400 ժողովրդա. պետութիւնք· Նորուեկիացւոց 5 եպիսկոպոսք, 400 ժողովրդապետութիւնք:

1353· ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ· ՃԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ· — Ի հրատնգաւ կրթութեան յառաջադէմք են Սուեոք, թէպետ և յետնեալք քան զՂեհմանացիս, մանաւանդ Նորուեկիացիք, այլ ի բարձր ուսմունս ըստ կարի զարգացեալ· Համալսարանին Ութսալայ անուանի եղև առ Լինիէոսիս և Պետրէնիոսիս· կան և այլ երկու համալսարանք ի Լունտ և ի Քրիստիանիա, և երեք ճեմարանք, 18 մարզատուն, 23 կղերկիսասրանք, 150 վարժարանք և 3,000 գպրոցք:

1354· Արուեսահց Ճարտարութիւն բարգաւա. ճեալ է յաւէտ ի Սուեետս· անուանի են գործա. րանք յուխտի, կէրնսատաց, ծխախոտոյ, սեկի, և այլն· — Վաճառականութիւն ծովային չալըղ է· ի Սուեետիա ևեթ ամի ամի իբրև 60 միլիոն ֆր· վա. ճառս ածէն, և աւելի ևս անտի առաքեն· Ճանա. պարհք ի ներքին գաւառս գերազինեալք են, և ըն. դհնուագ յաճախեն ի ջրանցս· իսկ երկաթուղիք ըն. դհակառակ չէ ևս են յարգարեալ, բայց առաքարկեալ է յամաց հետէ:

1355· ԴՐԱՄՔ· ՉԱՓՔ· — Հաշուեդրամ երկո. ցունց ևս աշխարհացն է ՝ւուէր կամ ըէօՒՒԼԷր, որ արժէ 5:60 ֆր· և բաժանի ի 48 ՝ւէՒՒԼԻՒ կամ էՒՒ. էԻ· այլ դուն ուրեք արծաթ կամ ոսկի վարի, ղի Թղթեայ դրամք վճարին զառ և զառուր· — Չափք են ոտն ֆ՚ոտ որ է 131 գծաչափ Բարիզու· մղոնն 36,000 ոտք, կամ 18,000 կանգուն (ըստ չափ· 10, 68843 քիլոմէտր)· Հարթաչափն է Հունկնահ 14,000 □ կանգուն· Կշռոց միաւորիւն է ՝ւէՒՒնահ (skål) իբրև 248 կրամ· Նորուեկիացիք յաճախագոյն գա. ղեաց չափով վարին· մղոն նոցա է 11,29846 քի. լոմէտր:

1356· Նշանք պատուոյ Թագաւորութեանս են՝ Սերովբեան կարգ հաստատեալ ի 1280, ուսագազ սե. փական· Սուսերի կարգ (ի 1523) զինուորաց սեփա. կան ի 4 գաս· Հիւսիսատեաց կարգ (ի 1748) քա. ղաքացոյց տասն, երկու գաս· Վասայի կարգ (ի 1772) յերկու գաս վասն քաղաքացեաց· Կարոլոսի ԺԹ կարգ (ի 1811)· Նորուեկիացիք ունին և այլ ինչ պատուանշանս:

1357· ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆՔ· — Երկու տրիշ Թագա. որութիւնք են Սուեետիոյ և Նորուեկիոյ, սահմանա. գրութեամբ օրինաց և ամենայն իրիք զանազանեալք յիրերաց, այլ Թագաւոր մի է ի 1814 ամէ և այսր· ազգագիր անուամբ կոչի Թագաւորն և Ազքայ Գո. թաց և Վանդալաց· Ազգ բաժանի Թագաւորու. Թիւն ի Սուեետ և ի Նորուեկիա·

Ը. ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՍՈՒԵՏԱՑ

Տարածութիւն 22,000 փարսախ □ . Բնակիչք 3,400,000 :

1358. Իբրև քառնևերիք գաւառք Սուէտիոյ կամ Շուէտաց ամայի են և անբնակ, իսկ բարեբերքն կան ի հարաւոյ կուսէ, Կոթի, Սիւաէբմանլանտ և Ութլանտ. տարածութիւն Սուէտիոյ է 22,000 փարսախ քառակուսի. ժողովուրդ 3,400,000 : Վարչութիւն Սուէտիոյ միապետական է և գաղնաւոր. ժառանգութիւն յարուս միայն անցանէ. յօրինադրութեան՝ Թագաւորին գործակից են և լուրք ժողովք ազնուականաց, կղերոյ, քաղաքացի և շինական նուիրակաց. յատուկ տէրութեանն յանձն են մեծամեծ պաշտամունք. չինականք ազատք են ի լծոյ ծառայութեան. ազնուականք ունին և առանձինն ընօրհս ազատութեանց:

1359. Ի զինուորութեան վարին օրինօք զոր կարգեաց Կարոլոս ԺԱ. 7,000 զօրականք են Թոշակաւորք, և 26,000 ազգային զօրականք, որք ունին սեպհական կալուածս և միայն ի ծառայութեան հասարակաց երթայ առնուն ռոճիկս. ամ ամի խմբեալ իւրաքանչիւր գնդից առնեն կրթութիւն իբրև ցամաքեայ մի ժամանակ կամ ևս նուազագոյն. ի ժամանակս պատերազմի կարէ արքայն ժողովել և այլ զինուորս 120,000. ամբար և զրահեաց քաղաքք են Քրիսթիանսդատ, Գաւլգրոնա, Նայ-Էքսիէսպորգ և Մգոքհոլմ. Նաւահանգիստ պատերազմի, Գաւլգրոնա, Մգոքհոլմ և Կոթէմպուրգ: Նաւք պատերազմիկք ԽԱ են մեծք և իրր 300 մանուանք: Հասք պետութեանն են 60 միլիոն ֆր. ոչ ինչ նուազ են և ծախք:

1360. Սուէտիա յերիս բաժանի ընդարձակ նահանգս, ի Սուէտիա բնիկ, ի Կոթիա և ի Նորլանտ ընդ որում և Լաբոնիա, որք բաժանին ի 24 գաւառս կամ կուսակալութիւնս (Լան կամ Լէն). բայց կրկին են բաժանմունքն, մի հին ըստ գաւառս 24, ըստ որում կարգեացոյց մեք զքաղաքացն նկարագիրս, և միւս նոր ըստ կուսակալութիւնս 24 և զայսոցիկ անուանս կարգեմք առս հանդերձ Թուով բնակչացն ի 1845 ամի:

Գաւառք	Բնակիչք
Մգոքհոլմ	201,552
Մալմէ-Լէն	234,207
Քրիսթիանսդատ	177,767
Հալմդատ	100,419
Գաւլսգրոնա	102,342
Վէքսիէ	129,186
Էնքէօբինգ	156,988
Գալմար	196,116
Լինքէօբինգ	214,628
Մարիէդատ	189,106
Վէներսպորգ	233,125
Կէէթէպորգ	176,696
Վիսպիկ	43,268
Ուբսալա	87,700
Վէսթէրաս	94,850
Կիլէօբինգ	118,664
Էօրէպրոյ	131,722
Գաւլդատ	209,596
Ֆալուն	145,333
Եվլէպորգ	119,175
Հէրնէսանտ	93,775
Էօսթերսունտ	49,077
Ոսիա	60,654
Բիդա	50,590
	3,361,536

Բայց յԵլս 1848 ամի գոյն ի Սուէտիս ոգիք 3,399,341:

Ա· ԲՆԻԿՆ ՍՈՒԵՏԻԱ.

1361· Վ[ա]շանգա Սուէլանտ (Svea-Land) կոչ-ցեալ ի բնակչաց, կայ ընդ ՄՂ կոթիոյ, Նորլան-տայ, Նորուեկիոյ և Գոթիոյ, և վեց կուսակալու-թիւնք են ի նմա։

Ա· ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՍԳՕՖ-ՀՈԼՄ· — Մասն է սա Ուբլանիոյ։

ՍԳՕՖՀՈԼՄ (Stockholm). — Մայրաքաղաք ի բերան Մէլառայ որ ի Պալտիկ հոսէ, կառուցեալ ի վերայ կղզեաց և բլրոց և հովտաց յոյժ գուարճալի տեսարանաւ, որով ընդ գեղեցկագոյն քաղաքս Եւ-րոպիոյ դասի, ընդ Կ[ա]ֆապօլոյ և ընդ Բիւզանդիոնի· գեղեցիկք են և չքնաղ, կամուրջքն, փողոցքն և հրա-պարակք, և հոյակապ գղեակն արքունի, եկեղեցի Ատոլիոսի Փրետերիկոսի, իջևանք ասպետաց՝ ուր կայ անդրի կուսգաւոսի Վազայ, Թատրէրգաբան, Նա-ւարան, գիւանոց, գրամատուն, անկիանոց, մեծ բանոց երկաթոյ· մայր եկեղեցին Ռիդդերհոլմ տըր-կեզ եղև յամին 1835, յորմէ վերծուցին 5,000 դրօշ

Սգոքհոլմ

ի պատերազմի տապետաւք, զորս պահէին ի նմին· ի հրապարակին կուսգաւոսի Ատոլիոսի կայ անդրի նորին· նաւահանգիստն գեղեցիկ և անբոյիթ պարսպ-պեալ ի ժայռից ոմանց յամրութիւն բերդս երկուս· կայ ի Սգոքհոլմ ձեմարան Սուէականոյ, ձեմարան մանկաւրիթեանց, ձեմարան արուեստից, մատենա-դարան արքունի 70,000 մատենիւք և 25,000 ձեռա-գրօվք, դպրոցք զինուորութեան և նաւաշրջութեան, ուսուցիչարանք արուեստից, վիրաբուժութեան, կուռ-բից, և խլից համերց, որքանոցք երկու· վաճառա-կանութիւն և առևտուր յաջողակ է, ևս և արուես-տից ճարտարութիւն· ի շրջակայսդ մայրաքաղաքին կան պարտէզք և ագարակք, զբօսարանք արքային և ազատաց· անուանի է ամարաստուն Թագաւորին Տրոդհինինհոլմ ի կղզւոջ միում Մէլառայ, որ ու-նի պարտէզս և գահլիճս նկարուց· ի քաղաքի ասա զառաջինն քաղուածով Թագուհանէսս ի լսոն լե-զու հրատարակեցաւ Պատմութիւն Հայոց Մովսէսի Խորենացւոյ, յամին 1723, ի Պրէնհէրայ ուսմնիւք ա֊ծանգակութեամբ Ցակինթոսի Դամինկեան միան-ձին, որ գիտէր հայերէն լեզու։ Բն· 94,000։

1362· Բ· ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՈՒԲ-ՍԱԼ· — Որ մասն է Ուբլանիոյ։

ՈՒԲՍԱԼ (Upsal, Ոսկեր Արոս)· — Քաղաք փոքր 18 վարսախաւ հեռի ի հիւսիսոյ Սգոքհոլմի· ա-նուանի է համալսարան սորա հիմնեալ ի 1477, ընդ ամենայն հիւսիսային Եւրոպա, ուսանին ի նմա իբրև 1,400 համբակք· մատենադարան 100,000 գրոց և

6,000 ձեռագրացույցս նշանաւոր է Արծաթեայ մատեան ասացեալ աւետարանն գոթացի լեզուաւ՝ Թարգմանուած Ուլֆիլայ եպիսկոպոսի ի Դ դարու, արծաթեայ և ոսկի գրով գծեալ. զայս մատեան Սուետք

Ուբսալ

առին ի Բրակայ քաղաքէ յետ երեսնամեայ մարտից. Թանգարան 12,000 գրամց, պարունակ բազմաբանութեան, Թանգարան բնական պատմութեան, դիմանոց, և այլն. Ճեմարան դիտութեանց, Ճեմարան տիեզերագրութեան. ի մայր եկեղեցւոյնէ՝ որ գեղեցիկն է քան զամենայն եկեղեցիս Սկանտինաւեայ պահին ոսկերք Ս· Երիկոսի որ պաշտպանն եր Սբ. Սեւեռաց. գամբան կոչտաւոսի Վազայ, և մահարձան Լիննէոսի մեծի բնագրատուի վարժապետի համալսարանին. ի սմա պահին Թագաւորք Սուետաց: Ի 1832 կանգնեցին կոթող յիշատակաց Ասոլփոսի Կուստաւոսի յԱբսալ. աստ նաեւ արքեպիսկոպոսն Սուեծիոյ: Բն· 7,000:

1363· Ի հինն Ուբսալա որ և Կամ Ո-ի-ա-լա կան դոյզն ինչ նշխարք մեծի տաճարին Ոտինոսի գից:

Տաննեմորա (Dannemora)· — Յանկս լերանց 10 փարսախաւ հեռի յԱբսալայ· ունի երկաթահանս մեծ, ուստի հանեն ամի ամի 270,000 կենդանիս երկաթոյ, և գործեցուս ի մտակայ գիւղորեայս· գվաճառորին անուն Լէֆֆա ուր 2,000 գործաւորք են:

1364· Գ· ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՎԵՍՏՄԱՆԱՆՑ·

Վէսթերաս (Westeraes)· — Վաճառաւոյ քաղաք առ Մելարա լճաւ, եպիսկոպոսանիստ· ունի վարժարան մի· Բն· 4,000:

Սալա կամ Սալպերգ (Sala, Salberg)· — Ունի արծաթահանք, յորմէ ի միջին դարու տասնապատիկ առաւել հանելին զարծաթ· Բն· 3,000:

1365· Գ· ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՏԱԼԱՌՈՅ կամ ՏԱԼԵՌԱՒԼԻ·— Գաւառ հովտային. որոյ բնակիչք անուանիք են ի քաջութեան և ի հայրենասիրութեան· ի գեօղն Օռնէս կայ անտի ուր Թաքեաւ կոտգաւոս վաղս յահէ Քրիստիանոսի Բ· Պարապին առքս ի մետալս և ի գաղտնագրութիւն, և չառք ի նոցանէ գնան վաճառել և յայլ կուսակալութիւնս:

Ֆալուն (Falun)· — Ի լերանցդմէջս, ունի մեծ պղնձահանս 1100 ռանաչափ խոր ի տիրս երկրի· է ի Ֆալուն և գալոց հանքագործութեան: Բն· 4,500:

1366· Ե· ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՆԵՕՐԻՒ· — Ընդ մէջ վէնէա, վէդգէա և հիւսիսային լճից:

Էօրեպրոյ (Oerebro)· — Յափն հիւսիսարեայ, վաճառաւոյ քաղաք և յարուեստից Ճարտարութեան բարգաւաճ· ունի վարժարան մի: Բն· 4,000:

Զ· ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՍԿՕՏԻՄԱՆԼԱՆՑ·— Ի հարաւոյ լճին Մէլարայ, երկիր բարերոյս:

Նիւքէօբինկ (Nyköping)· — Շահաստան փոքր առ պալդիկ ծովու· Բն· 3,000:

Բ· ԿՈԹԻԱ կամ կեէթԼԱՆՑ

1367· Տարաւային և բարեբեր նահանգ, յորում են տասն կուսակալութիւնք·

Ի· ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ԿԵԷԹԼԱԼԱՆՑ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ·

Լինկէօբինկ (Linköping)· — Փոքրիկ քաղաք վաճառաշահ, ունի մայր եկեղեցի գեղեցիկ և վարժարան մի հանդերձ գրատամբ· Բն· 3,800:

Նորկէօբինկ (Norköping)· — Ի բերան Մօգալայ ի պալդիկ, մի ի գլխաւոր քաղաքաց անտի Սբ. Սեւերոյ, 40 Նաւք են նորա ի ծովու, և 20 գործաքանք չուխայի անուանիք, առտի բանակ բարեկարգ· Բն· 13,000:

1368· Ը· ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՍՄՈԼԱՆՑ Ս (Smoeland)· — Ունի լերինս, մարգս և երկս Թաւհանք·

Եոնկէօբինկ (Jonköping)· — Ի ծայր հարաւակողման վէդգէդոն լճի, ի սմա է վերին ատեան կոմիոյ, և վարժարան մի: Բն· 4,000:

Գալմար (Calmar)· — Ամուր և վաճառաշահ քաղաք, 75 Նաւս ունի ի ծովու· ի սմա ի 1397 կընքեցաւ գաղն միաբանութեան ընդ երիս պետութիւնս Սկանդինաւեայ· Բն· 6,000:

1369· Թ· ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ԷՕԼԱՆՑ Ս (Oeland), և ԿՈԹԼԱՆՑ ԿՂՋԻՔ· ԿՈԴՂԼԱՆՑ (Gottland, այն է՝ երկիր բարի)· — Բաղեբեր է· կայ ի նմա վէջԳի քաղաք անուանի ի վաճառականութեան ի միջին գարու· Բն· 4,600:

Ժ· ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՊԼԵԿԻՆԿ· — Երկիր արգասաւոր·

Կարլսկրոնա (Karlskrona)· — Կառուցեալ ի վերայ կղզեկաց, նաւահանգիստ պատերազմական ազգին· ունի մեծերաններս և երկու նաւակայս փորեալ

'ի ժայռէ, նաւարան, բերդս երկու, և այլն։ Բնակ. 15,000։

ԳԱՐԼՍՀԱՄ (Carlsham)։ — Առ Պալտիականին, քաղաք վաճառաշատ։ Բն. 4,000։

1370։ ԺԱ։ ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՍՒԱՆԻԱ կամ ՇՈՒՆԷՆ, ՇԷՕՆԷՆ, ՍՒԷՕՆԷՆ (Skaene, Schonen)։ — Բերրի քան զլուս։

ԿՐԻՍՏԻԱՆՏԱԴ (Christianstadt)։ Բն. 4,600։ — ԻՍԹԱԴ (Ystad), 4,800։ — ՄԱԼՄՕ (Malmö) 9,000։ — ԼԱՆՏՍԿՐՈՒՆԱ (Landskrona)։ ամրոց, 4,000։ — ՀԵԼՍԻՆԳՈՐԻ (Helsingborg) 3,000։ — Քաղաք մանուկք, վաճառաշահ։ Երեքին յԱրիւնքէ հանդէպ ՍԷԼԼԱՆԱՅ կան 'ի Սուէտս։

ԼՈՒՆՍ (Lund)։ — Ունի համալսարան հիմնեալ 'ի 1668, ուր գնան 600 համարակք։ յառաջագոյն աստ նստէր արքեպիսկոպոսն Սուէտաց։ գեղեցիկ է մայր եկեղեցին հին սաքսոնացի ոճով Ճարտարապետութեամբ։ Բն. 4,500։

1371։ ԺԲ։ ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՀԱԼԼԱՆՏ։ — Ցորւոյ քաղաքք։

ՀԱԼՄՏԱԴ (Halmstadt)։ Բն. 2,000։ — ՎԱՐԳԵՐԿ (Varberg)։ 2,000։ — ԼԱՀՈՒՄ (Laholm)։ 1,000։ Ոչինչ նշանաւորք։

ԺԳ։ ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ԿԵԹԱԼԱՆՏ ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ։ — կարի բարեբեր։

ԿՈԹԷՄՊՈՒՐԿ կամ ԿՕՕՔԷՆՈՒՐԿ (Gothenburg, Göthoborg)։ — Երկրորդ քաղաք վաճառաշատ 'ի Սկանդինաւիա առ ԿԼԷՅԱ-ԷՂՓԱՅ և Քադեկագասունի նաւահանգիստս երկու, բերդս երեք, նաւարան, ժողովեալ վաճառականաց, մեքենացոյս, վարժարան, և այլն։ ընկերութիւն բանասիրաց, աթոռ եպիսկոպոսի։ վաճառ փայտի, երկաթոյ, բրինկ ձկան։ Բն. 30,000։

1372։ ԺԴ-ԺԶ։ ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՔ ՊՈՀՈՒՍԼԱՆՏ, ՏԱԼԱԼԱՆՏ, ՎԵՐՄԼԱՆՏ։ — Ընդ ՄԷՋ ՎԷՆԷՍԱՅ և Նորուէկիոյ լերանցին գտանք։ 'ի ՎԷՐՄԼԱՆՏ-գլխաւոր քաղաք է ԳԱՐԼՍՀԱՄ առ ՎԷՆԷՍԱՅ, որ ունի տաճարաձառ անուանի, դիտանոց, վարժարան մի, և 3,000 բնակիչս։

Գ. ՆՈՐԼԱՆՏ կամ ՆՈՐՏԼԱՆՏ

1373։ Սա է կէս հիւսիսակողմեան Սուէտիոյ, ուր հետք մշակութեան ոչ երեին այլ խաշնարածութեան, ձկնորսութեան, որսորդութեան, և ժամանակութեան վաստակոյ օտար գաւառաց՝ են պարապմունք բնակչաց։ Մանուկք են քաղաքքն, իսկ 'ի լաբտնիա հանդրուանք իսկ ոչ դոն։ կլիմայ բևեռային ձգէ 'ի պոթնեան ծոցոյ և անդր։ 'ի միջնագաւառն կան լերինք ամայիք, լիձք, ձահիճք և անտառք հինաւուրցք։

1374։ ԺԵ-ԻԹ։ ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՔ ԿԷՍԴՐԻՒՐԼԱՆՏ, ՀԵԼՍԻՆԿԼԱՆՏ, ՀԵՐԵՏԱԼԻՆ, ՄԵՏԷԼԲԱՏ, ԱՆԿԵՐՄԱՆԼԱՆՏ, ՎԵՍԴԷՐ-ՊՈԴԷՆ, ԵՄԴԼԱՆՏ։

ԿԵՎԼԻ (Geflé)։ — Ի կէսգիլքլանտ 'ի պոթնեան ծոցի, եպիսկոպոսանիստ քաղաք գեղեցիկ, ունի հասարակաց ժողովարան գեղեցկաչէն, վարժարան, գործարան ծխախոտի։ 'ի վաճառաշահութեան երրորդ է քաղաքս։ Բն. 9,000։

1375։ ԻԹ։ ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ԼԱՌՈՆԻԱ ՍՈՒԵՏԱՑ։ — Ցորւոյ երբէք 15,000 բնակիչք են, Լաբտնացիք, Ֆինք, Սուէտք և Գերմանացիք։ Դժուարէ գետ բաժանէ զերկիրս 'ի սահմանաց Ռուսաստանի։ երկրագործութեան չերեին անգամ 'ի նմա հետք։ Լաբտնացիք Թուղ երբ 10,000 Թուին սերունդք Մորլաց, յորոց ոմանք հեթանոսք են, և երեք ցեղք են նոցա, Ալֆէնիկք, (որք վարին զայծեամին ձէն)։ Ձկնորսք, և թափառականք որք լեռնաբնակք կամ անտառակեացք են։ 3,000 'ի սոցանէ բնակեն 'ի Սուէտիա և 2,000 'ի Ռուսաստան։ Նմանութիւն մեծ բերին ընդ Էսկիմացիս Ամերիկոյ։ — Ընդ ՄԷՋ Դ-ՈՒՆԷ և ԲԵԼՈ ԳԵՕ-

Վրան Լաբտնաց

ղէց Մօբերդիւի և այլ աստղաբաշխք գաղղիացիք արարին չափ 1736 քննութիւնս ընդ կլսիոսի Սբեւետաց չափարանի զձեոյ երկրի, զոր 'ի 1801 ուղղեցին Սուէտք 'ի ձեռն Սուանպերկայ ուսուցմանի։

1376։ ԿԱԼՈՒԱՆՔ։ — Սուէտք արտաքոյ Եւրոպիոյ ունին միայն զՍ։ Բարեթուխմեան կղզի 'ի փոքր Անտիլեանս Ամերիկոյ, 9,000 բնակչօք։

Բ. ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՆՈՐՈՒԵԿԻՈՑ

Տարածութիւն 16,000 մղոն □. Բնակիչք 1,400,000։

1377. Նորուեկիա ամայեզոյն է քան զՍուեթիա, ժայռք ամենուստ պատեն զնա և հրաւանդանս սեպաձեւս ի վերայ ծովուն երկայնեն. երկրագործութիւն ի հարաւային գաւառս բարգաւաճեալ է, այլ բերքն ոչ են բաւական պետութեան պահպանի, վասն որոյ բազումք ուրեք խառնեն ընդ ալիւր գմանուռս և գկեղև ծառոյ ապրուեալ. փայտ շինուածոյ, երկաթ, պղինձ և ձուկն անսպառ բերք են Նորուեկիոյ։

1378. Տարածութիւն Նորուեկիոյ 16,000 փարս. քառ. բնակիչք 1,400,000. ի հրահանգս յեանեալ են քան զՍուեթս։ — Ցերութիւնն առաւել ամպամած է քան զՍուեթիա, Թագաւորն ոչ կարէ ընդդիմանալ Սգորթինկ ատենի նուիրակաց եթէ երիցս կրկնեսցեն նոքա զնոյն բան, և այսպէս այս տեսան ի 1821 եթարձ զամենայն ազատութիւնս ազնուականաց. ի մեծել Թագաւորին յաշխարհէ ասած նասի փոխարէայ։ — Նորուեկիոյ 14,000 զօրականք են կազմք. և 10,000 պահեստի զօրք. նաւք 20 և նաւհնեար 130. հասք 13 միլիոն ֆր. նոյնպէս և ծախք։

1379. Ի հինգ եպիսկոպոսական Թեմս բաժանէր Նորուեկիա յառաջն, որք են Քրիսթիանիա, Քրիսդիանսանտ, Պերկէն, Տրոնգհայմ, Նորալանտ. իսկ ի նորոցս բաժանի յեօթն և տասն պաստուԹիւնս, որք են հանդերձ բնակչօքն ի 1845,

Գաւառք	Բնակիչք
Սմալէհենէա	73,622
Ակերհուս	109,432
Հէհէմհրքեն	87,118
Քրիսթիան	102,730
Պուսքերուս	83,918
Եարլսպերկ և Լաւրվիկ	63,070
Պրատսպերկ	72,891
Նէտէնէ	53,932
Մանտալ	61,918
Սգավանհէը	78,210
Պերկէնհուս հար.	116,989
Պերկէնհուս հիւս.	77,978
Րոմստալ	81,314
Դրոնտհիմ հար.	89,329
Դրոնտհիմ հիւս.	66,570
Նորալանտ	65,512
Ֆինմարքեն	43,938
	1,348,471

1380. Ա. ԹԵՄ ՔՐԻՍՏԻԱՆԻԱ.

ՔՐԻՍՏԻԱՆԻԱ (Christiania). — Մայրաքաղաք յերկայն և յանձուկ խորշ Քրիսթիանիֆիորդ ծոցոյն ի բարերբեր վիճակի, աճառ փոխարքային. ունի համալսարան հիմնեալ ի 1811, գրատուն 115,000 մատենից, դիտանոց, պարտէզ բուսաբանութեան, դպրոց զինուորութեան, դպրոց վաճառականութեան, մատեան, ընկերութիւն մարգարէական, և այլն.

Քրիսթիանիա

Երևելի շինուածք են գրնական արքունի, մայր եկեղեցին, ժողովեաղ վաճառականաց և գրատեղի։ Բն. 28,000։

ՖՐԻԵՏՐԻՔՇԱԼ կամ ՖՐԻԵՏՐԻՔՇԱԼՏ (Friederichshall). — Քաղաք ամուր ի սահմանս Սուեթոյ, աստ անկաւ կարոլոս ԺԲ ի 1718։ Բն. 5,400։

ԿՈՆԿՍԲԵՐԳ (Kongsberg). — Ունի արծաթահանք և գպրոց հանքաբանութեան։ Բն. 5,000։

1381. Բ. ԹԵՄ ՔՐԻՍՏԻԱՆՍԱՆՏ.

ՔՐԻՍՏԻԱՆՍԱՆՏ (Christiansand). — Հռով ի բերանս Դոբրհաւայ ի Քադրևկաք, ունի նաւահանգիստ ամուր և վաճառաշահ և մեծերանոց։ Բնակիչք 8,500։

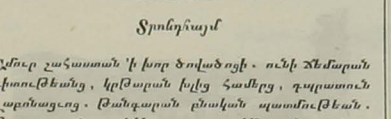
1382. Գ. ԹԵՄ ՊԵՐԿԷՆ.

ՊԵՐԿԷՆ (Bergen). — Ի վաճկիֆիորտ խորշի կառուցեալ յամին 1070, բազմամարդ և վաճառաշահ ամենայն քաղաքաց Նորուեկիոյ. ունի ամուր նաւահանգիստ, մեծերանոց, վարժարան նաւագնացութեան, երամշտութեան, մատեան, և այլն։ Բնակիչք 26,000։ Ի նաւահանգստի աստի սորա հանեն զաղած բրնկոյ և այլոց ձկանց, յորմէ իբր 12 միլիոն ֆր. շահք են նորա։ — Ի կողմանս Պերկէնայ նշանաւոր է Ֆօրինկա-ֆոս ջրվէժ յորդաջուր և սահանալից գրեաթէ քան զամենայն ջրվէժս երկրի, որ ի բարձանց 1000 ոտից վէշտակի հոսէ ընդ քարա-

ժեռա խոժոռա՝ի հովիտ խոր և լայն, գեսահեռելով ջնարբ խրև տան լճաց որ հատաքին՝ի գոգա ձիւ. նապատ լերանց։ Բազում և այլ ջրվէժք սահանաց են՝ի Նորուեկիա, որոց ջուրք՝ի հալել ձեանց երկայն ձմերանց աշխարհին, հատաքին՝ի բարձրատովիտս լերանց զոր կոչեն Ֆիվլա, և հուն գործեալ ընդ կողս լերանց զառ՝ի վայր խաղան երկայնաձիգ ընթացիւք, է զի 60–90 մետս, և թափին՝ի ծով, այլք՝ի խորա. հովիտս ցամաքի. և կոչին երկայնընթաց ջրվէժք ֆիորա։

1383. Դ. ԹԵՄ ՏՐՈՆԴՀԱՑՄ.

ՏՐՈՆԴՀԱՑՄ կամ Դրոնտհէյմ (Drontheim). —

Տրոնդհայմ

Ամառ շահաստան՝ի խոր ծովածոցի. ունի ձեմարան գիտութեանց, կրթարան խլից համերց, դպրատուն Լաբտնացւոց. Թանգարան բնական պատմութեան. Թագաւորք Նորուեկիոյ ասա պսակին. Բն. 15,000։

ՌՈՐԱՈՍ (Röraas). — Ի գժուարուսս Փիվլէն լերանց, ունի պղնձահանք մեծ։ Բն. 3,200։

1384. Ե. ԹԵՄ ՆՈՐՏԼԱՆՏ. — Ընդ բևեռային կլիմայիս անկանի գաւառս՝ի սահմանս սառուցելոյ Ովկիանոս և Ռուսաստանի. զամիս երիս արեգակն սուս գործէ ասա. Քիւլէն լերինք անցանէն ընդ նա, Լոֆոտէն և Դրոմհէոֆ կղզիք ընդ 68° և 69° լայն. պատեն զնովաս. կէս բնակ. ջան են Լաբոնք և Ֆինք որ ձկնորսութեամբ և յորս. սոյ կեան այդեմամբքն հանդերձ. յաւիտեան ծովուն և՝ի կղզիս որսան զկէտ և զ՚ուրիս. ձուկն, է զի 4,000 հաւ և 20,000 ձկնորսք գնան յորս և գառնան 16 միլիոն մեծամեծ ձկամբք, յորոց 22,000 տակառս լնուն խաղոյ, և 6,000 տակառ ձուոյ։ Փոթորկիք անհնարինք տեպ լինին ասա, և յորձանք մեծամեծք Մալէսգրուսիայ առ Վոգկէն կամ Ֆաոկոէ (Vaagoë) կղզեաք։

1385. ՀԱՄՄԷՐՖԷՍՏ (Hammerfest). — Գլխաւոր բնակութիւն՝ի կղզւոջ՝ Հվալէօէ կամ Գ՚ուալէօ (Hualöen, Quvalöe) այսինքն է կիտից կղզի, ունի տուբ. ևառ վաճառականութեան ընդ Ռուսաստանի, ուս. տի առնու զարիան։ Գործատուն մի է ասա Անգ. լիացւոց նորոգ հաստատեալ։ Բն. 500. աստի եկա. նեն յորս կիտից՝ի ծովը հիւսիսոյ։

Ի ՄԱՏՍՏՐԻՕՒ կղզւոջ Լոֆոտեանց հանդէպ Նորա. քին եղեր ցամաք երկրի նշանաւոր է հրուանդանն հիւսիսոյ (Cap-Nord)՝ի սպառուած հիւսիսակողման սկանաինաւելոյ սպառած երբև 1000 ռանուչափ բարձր յոր ալեահոջ և հովհակոծ. և 4,000 ռանուչափ բարձր լերինք ՍԷՏԼՈՒՍ կղզւոյ որ անդնակ է առ սասակոս. ԹԵՄ ցրտոյն։ — Վարաէօհուուս (Wardöhuus) ամ. րոց ընդ 70° լայն. քան զոր չիք ամրոց խորագոյն՝ի հիւսիսի երկրի. վան այնորիկ որք զամս յորս ծա. ռայեն անդ՝ ազատք լինին՝ի պինդորութենէ։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՑՔ ՍԿԱՆՏԻՆԱՒԻՈՅ

1386. Պատոյգք են պատմութիւնք անցից Սկան. տինաւոյ մինչև ցիս գար, և ոչ է մարթ գիտել հաւաստեաւք այց յառաջեալ էցէ՝ի բնակութիւն աշ. խարհին, Ֆինաց եթէ գերմանական ազանց. զնմէ բրացիս կամ Չիմբերաինս և զՏևտոնս համարին խոս. տունք եկեալս՝ի Շվեդրուկաց և Եուգլանտաց 100 ամաւ յառաջ քան զՔրիստոս Տեառն մերոյ. իսկ՝ի Ջ. գարու հինաքան յԵլշուակելով ազգ ազգ Սկանտի. Նաւեանց ահ արկանէին Եւրոպացւոց. յորոց կոչէին Նորմանաացիք կամ Դանիք կամ Խաթերլենկ կամ Վառինկեանք և Մաուրք. ամենեքեան հեթանոսք էին երեթեաք զհետ առասպելանաց որ պատմին Յհետոյն Խրանոսոյ, սասուածական ընծայեին պա. տիւ Ոթինոսի կամ Ոթին և Վտան կոչեցեալ գիւ. ցազին, որ՝ի վաղնմ դարս առաքինորեաց Գերմա. նական գնդի և կալաւ զաշխարհն։ Որսորդութեան և նաւարկութեան պարապէին քան մշակութեան երկրի։ Հռոմայեցիք Սուետոնիս և Գուեթս կոչէին զժո. ղովուրդս ինչ Սկանտինաւեոյ։

1387. Նորուեկիա զոր Պլինիոս Ներիկոն կոչ՝ բը. նակեալ էր՝ի Սուետացւոց. յամին 875 Հաւրլա Հաւր. ֆակրի Նուազճեաց զայն հանդերձ Ման և Օրքնէյ, Հերբրեան կղզեաք, այլ շատք՝ի բնակեաց Նորուե. կիոյ խոյս առեալ գնացին յԻսլանտա. սրգի Թոռին Նորա Օլաւ Գրիվկասոն սերեալ ամենայն ցեղից ծա. ւալեաց զբրետանեւերէնն՝ի 1000 Թաւականին մին. չև՝ի Սուետա յոր անգամին չթ գարուս սերմանեալ էր զքանն կենաց Ս. Անակար մանէն Քորիկ վա. նաց Վկաքիալիոյ. անգամն ուրեմն ընկալեալ զքրիս. տոնէութիւն տակաւ եկին զկրեթութեամբ և զպարու. թեամբ։

1388. Դանիք յաւուրց մեծին կարոլոսի տեսին

զոյս քրիստոնէութեան, այլ ոչ վայելելցին յայն մին-չև ի ժամանակս մեծին Քանութեայ որ և Քնուդ՝ ի ԺԱ դարու. յառաջ քան զնա և Արոյա և Թագա-ւոր նոցա յամին 930 բռնութեամբ փորձեաց ծառա-լել զքրիստոնէութիւն ընդ այլոց բազմ բարի կար-գաց. սպանաւ նա, և որդի նորա Սուենոն գթարեալ ի հեթանոսութիւն՝ սիրեաց Կորուեկիոյ և Անգղոյ։ Քանութ փառաւորեաց զաշխարհն քրիստոնեական կրօնիւք, խոհական կարգեք և աշխարհակալութեամբ. այլ յաջորդք նորին չէղեն նմին նմանութեամբ մինչև ի վաղ տեմար մեծ. զի և առ որդւով նորա Սուենոնիս, Մահնոս որդի Օլաֆայ սիրեաց Կորուեկիոյ։ Վաղուե-մար (1157–1182) էառ զՀոլշգայն, զՄէքլենպուրգն և զմոտն Բռանդենբուրգ. որդի նորա Քանութ Դ էանց ընդ Վիսդուլա և խաղաց մինչև Յեստոնիս. այլ առ Վալտեմարաս Բ վտարանջելցին Հոլշգայն և Պադեիա-կան գաւառք (1202–1241)։ ազնուականք և եկեղե-ցւոյն ոսխա ամփոփելցին զիշխանութիւն Թագաւորաց, ապա և զամն եօթն չեկաց զք Թագաւոր (1333–1340), և ի 1378 սպառեցաւ զաւակ արու յարքունի տա-նէ. յայնժամ գնաւոր Վալտեմարայ Դ որ գՀոլշ էր Սուենաց Թագաւորեցոյց զորդի իւր Օլաֆ կամ Օ-լաոս Դանեաց և Սուենաց, և երկոքին աշխարհքն ինացին ընդ միով իշխանաւ ցամն 1814 և իորև մե-ռաւ որդին՝ ինքնին Թագաւորեաց մայրն երկոցն և աշխարհաց, և կոչեցաւ այն Մխուրիւն Գաղմարայ (1389)։

1389 · Ձեռ մահու գՀոլշին Մարգարիտայ եղեն ամենայք խոովութեանց, Թագաւորք բազումք ըն-տրեցան ի բազմաց, այլ օրինաք ոչ ոք, մանաւանդ ի Սուենս այր զարամբ եկեալ բռնաւորին, և մեծաղոր հանդիսացաւ անդ Մագուրեան տոհմն քաջազունց· ընդ այս գժկամակեալ Քրիստոֆեռոսի Բ որ յՕլընպուրգի առնէ՝ հարեցեալ եմուտ ի Մդոցկոլմ՝ սպան 94 այր յաւագաց և զորդիս նոցին պատանդի ազգաւոր (1520) արգել ի Գոբենհակ · ընդ սոսին էր և Երիքսոն Կուս-գաւոս ի տոհմին Վազայ յազգականութենէ Թագա-ւորաց Սուենիոյ· սա փախուցեալ ի Գոբենհակայ անկաս ի Լուպեք, ուր մագասորուներն ի ձեռն կալուածին գտեալ եմուտ ի Սուենիա, մաքառեցեալ ընդ բիւր վաճգս և յայլակերպս չքջելով ընդ ամե-նայն գաւառսն հէնս ի Տալեքառլի, և յորդորելով վաճեալ զնիւսս արանց քաջաց և հայրենասիրաց և գնգաւ փորս հէպր եթէ վաճեաց զԻպիա, և Թագ կապեաց ի 1523։ Անգուստ և Գանիք տապալեցաւալ յանդգնութենէն Քրիստոֆեռոսի Բ հալածելցին գնա ի Սաորին գաճանգս և եռուն զԹագաւորութիւնն հօր-եղբօր նորին որ ի տանէն Հոլշգայն-Օլընպուրգի, Քրետերիկոսի ազգականին Կարլոսի Ե և երբեմն Ժա-ռանգ եղելոյ երկոցն ևս Թագաւորութեանց· որոյ անդրէն կամեցեալ ի ձեռս բերել Սուենիա՝ գե-րեալ արկաւ ի բանս տառապանաց զամս 36։ Մինչ-Թիւնն Գաղմարայ Քրեցաւ ի 1524։ Կոնագաւոս Վա-զա Թագաւորեաց մինչև ի 1560։ սա յաջորդեաց յոյժ զսիրութիւն իւր, և զԹագն եՒԹող որդւոց իւ-րոց, և մինչև մեռեալ հրամանս ետ ընդունելութեան նորազանդ կոնիոյ։ Եա յաջորդեաց նորա խաղաղու-Թիւն սերուԹեանն վերահիցաւ քազում անգամ, մա-նաւանդ առ Սկեֆսոռնեաւս որ և Լէհաց էր Թագա-ւոր, և կաճեր կրկին գոհզղուիտա կրօնս հաստատել առ Սուենս· յայս սակս արկին զնա յաճեռոյս և ըզ-կարոլոս թ ամբարձին· Սորին որդի արկն կռուագա-ւոս Աոոլփոս Բ անուանի եղև ի մարտս երեսնա-մեայ պատերազմին, և ինքն անկաւ ի Ճակատամար տին ի Լեհգէն (1632)· Քրիստինա գուստր նորա զակառեալ սերով գպրութեանց էտ զԹագաւորու-Թիւնն եղբօրորդւոյ իւրում կարոլոսի կռագաւա-սի· որ և սա արիացեալ պահէաց ընդ իւրև զՀոմե-բանիս և զԼիվոնիս, և զգաւառս ինչ Դանեաց (1654–1661)· որդի նորին կարոլոս ԺԱ միա եգ ներ-քին կարգաց, սահմանեաց զկարգ զինուորութեան բարեաց· այլ ընդ ազնուականս խստութեամբ գնաց և զԹագաւորութիւնն ինքնիշխանաբար վարեր։

1391· Ձաս յաջորդեաց կարոլոս ԺԲ անուանին ի Թագաւորս Սուենաց, արիական հանճարով-Թեամբք, նոր օրինակ արարողի և ձախողութեամբք· ի մեծ փառս վերացոյց զՏպրութիւնս իւր, այլ չեզ բաւական ի նոյն կայսիլ։ Մեեաս նա ի պատե-ազմն Քրիստիրիքզդանոյ ի մուտս Նորուեկիոյ յա-մին 1718, և ազնաբերն զորս գտաւեալ էր զաման ի տերութենէն նորին բաց ի մանրէն Բոմբարնիոյ և Գին-լանտոյ· զնա յաջորդեր Էլէանորա գուստր նորին Քրետերիկեաս արամբ Լերով, որոց յաջորդ կացին Աոոլփոս Քրետերիկոս և Կոնագաւոս Դ, առ որոյք և ևս ամփոփեցաւ ոտհման Սուենիոյ· վերինիս այս Թագաւոր սերելի էր Ժողովրդեան այլ առելի ազա-ռանէորն յորոց և գաւառնեալ ապաման ի Թաոեր յամին 1792, Ժառանգ Թագուվ զորդի իւր գեռաման-ակ զՎոլգաւոս Դ որ միաբանեալ ընդ պետու-Թեանց Եւրոպայ ընդդէմ Գաղղիոյ՝ ոչ միայն զՒոմե-բանիս և զՔինլանտիա տուժեցաւ, այլ և ի Թա-գաւորութենէն անժառանգելեաց որբևէքն հանդերձ (1809), և Տգուգայր նորա կալաս զանգի նորա Կա-րոլոս ԺԳ անուամբ· սա անզգաւակ գոլով որդեգրեաց զՔրիստիանոս ի տանէն Հոլշգայն Ավգուստէնսբուրգ, որ էեղև երկարակեաց (1810)· Ցայժմ ընտրեցաւ Ժառանգ Թագաւորութեան Պեռնատգ զրուալը գաղղիացի որ և Թագաւորեաց ի 1818, և կոչեցաւ Յովհաննէս կարոլոս ԺԴ· Նորուեկիա անջատեալ ի Դանեաց միացաւ ընդ Սուենիոյ յամին 1814։— Օակար որդի Պեռնատոտի յաջորդեաց զնա ի 1845· Ցամին 1848 ոգի խռովարար խլրտեցոյց և զՍուենս, այլ ընդ հուպ նուաճեցաւ ամբոխի։

1391· Իակ Դանիք չէտ մահուան Մարգարիտայ և խռովութեանց եղելոյ՝ կացուցին իւրեանց Թագա-ւոր ՀԲրիստոֆերը ի Պաւարեան տանէ, որ սերեաց ի Սուենաց· զնա յաջորդեաց Քրիստիանոս Առ Քրիստեան Ա կոմս Օլընպուրգայ (1448), որ ժա-ռանգեաց և զՀոլշգաինայ· Սուենք ա-պատամբեցին ի ներքոստ ձեռն նորա և Թագիցին զաշխարհն առ որդւովք նորա· Առ Քրիստիանոսիս Գ (1534) Դանիք ընդ Սուենաց ընկալան զազգեց Լու-Թերի· Եա յաջորդեաց Քրիստիանոս յուսելցան վերջ և մարտք ընդ գոգաս Հոլշգայնայ վասն սերտեաուս-

թեան երկրին, որ և տևեցին գարս բովանդակ, թէպէտ և մերթ ընդ մերթ պայմանաւք ի հաշտութիւն գառնային. ի նոյն սակս կարօտս ժԲ արքայ Սըւեսաց բաղխեցաւ և եբեկ զզօրութիւն Դանեաց, որ յայնժամ էրթայր և վատթարեր. Թէպէտ և ժողովուրդն խռով յուզեալ յամին 1660 յաւել զմիա պետական իշխանութիւն Թագաւորին, այլ ևս ինչ այնու բաւական յամրութիւն զօրութեանն։ Ի սկիզբն գարուս Անգղիացիք խսպառ բեկին զՀովլանդիս զօրութիւն Դանեաց՝ պաշարեալ զԿոբէնհակէն և գերեալ զնաւատորին (1801)։ իսկ յամին 1814 գատեցաւ Նօրուեկիա ի Դանեաց և առաւ Սուէտաց փոխանակ Ռիւգակգոտեան նոցա ընդդէմ Նաբոլէոնի և գաւառացն հատելոց ի Ռուսաց։ իսկ Դանեաց առաւ նախ Բոմիրանիա Սուէտաց, ապա փոխանակ նորին զքսութիւնն Լաւենպուրկայ և Սուէտա։

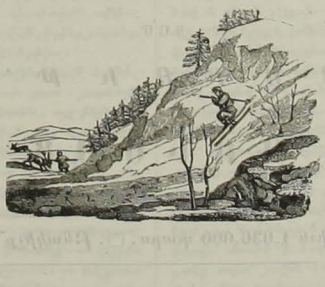
1392։ Իսկ ի վերջին ամս գարուեալ յուզեցաւ վէճ և պատերազմ ի Դանիա վասն գքսութեանց Հոլշտայնայ և Շլէզուիկայ։ որք անդաստին ի ժե գարէ ընդ Դանեաց Թագաւորութեամբ էին, այլ դուքսք Կոդդորբայ պայազատութեամբ կառավարէին զնոսին։ և Թէպէտ Թագաւորք Դանեաց բազում անգամ զնոսա զօրութեամբ Նուաճեցին զնոսա, սակայն և՛ յայնժամ և ի ժողովն Վէնեայ (1815) ուրոյն ետն կալուածք համարեին գքսութիւնքն, մանաւանդ զի Հոլշտայն և Լաւենպուրկ ընդ Գերմանական Դաշնակցութեան համարեցան. քանզի և բնակիչքն Գերմանացիք են ազգաւ և ոչ Սկանդինաւեան։ Ի ժողովն անդ Վէնեայ ընդունելի եղև ի պակասել արուժ Թագաւորին Դանեաց՝ Թագաւորել և իգայ, բայց վասն գքսութեան Հոլշտայնայ չեղեն ընդունելի օրէնքս այս։ Վասն այնորիկ ի մեռանել Ֆրեդերիկեայ Ջ (1839) բազում վէճք յուզեցան վասն իրաւանց յաջորդութեան գքսութեանն, և զպրացեալ վիճմանցն ի մարտ մեռաբերեցին գքսութիւնքն, մանաւանդ յորժամ և խլրտումն համերէն Գերմանիոյ յուզեցր զնոսա ի սկիզբն 1848 ամին։ յորում ժամանակի մեռաւ և Ֆրիսիանոս Ը Թագաւոր Դանեաց։ Գքսութիւնն Շլէզուիկայ յառաջ բերեալ զհին օրէնս Ֆրիսիանոս Ա (1460), ինդրեր միաւել ընդ Հոլշտայնայ (1844)։ և ի միջոցի ինդրոցն բողոքեցին Հոլշտայնեցիք զաստուածնել զերաւունս Դանեաց ի Գերմանացոց։ և իբրև զայն ևս մերժեաց առեան Թագաւորին իւր օրինաւոր ժառանգութեան ասելով զգքսութիւնն, Հոլշտայն բողոքեաց առ Դաշնակցութիւնն Գերմանիոյ (1846), առ որ և Թագաւորն բանագնաց եղև. և հաստուածեամբ ժողովրդոյն գոն գործէր հաձել զգքսութիւնս և ընդրհել զմիութիւն Շլէզուիկայ ընդ Հոլշտայնայ. այլ ի բանագնաց և ձեպել նոցա սպրծնայք Թագաւորն, և նոքա խոպան մերժէին զբերնս տերելոյ եկաց ի վերայ գքսութեանցն և ոչ ևս առաքին զնուբրակս իւրեանց ի ժողով տերութեանն։ Ի սկիզբն 1848 ամի Փետերիկ Ը (յունուար 20) Թագաւորեալ ընդրհեաց ժողովրդեան կամքն առեան Նուբրակաց, այլ ոչ զատոյց զգքսութենանցն ի Դանեաց, որպէս նոքա պահանջէին. վասն այսորիկ և ինքեանց ժողովուլ հաստատեալ զՇլէզուիկ խառնել ոչ միայն ի Հոլշտայն՝ այլ ընդ նմին ի Գերմանական Դաշնակցութիւն, ազդ արարին Գերմանիոյ և ապստամբեցան ի Դանեաց (մարտ 24) որով սկիզբն եղև եռամեայ մարտի. զառաջինն ձեռն ետուն գքսութենացն Բրուսք իբրև պաշտպանելով իրաւանց Դաշնակցութենն, և վանեցին զՈանիս որք նուաճէին զգքսութիւնսն. և Դանիք հրաժարակեցին պաշարումն Նաւահանգստոց Բրունսիոյ, և համարձակ ի մարտ մտին ընդ Գերմանացիս ընդ դաշնակիցս Բրուսաց, քանզի և Սուէտք խոստանային ի Թիկունս հասանել նոցա. և յետ պատերազմ ինչ երկուստեք զլքան զինադուլ առնել զամիս ևեթն, և կառավարել զգքսութենան իշխանքն ընտրելովք ի կրկին Թագաւորաց Դանեաց և Բրուսաց։ Դարձեալ սկիզբն եղև մարտի յամին 1849, ի կես նորին Ապրիլիանն պետութիւն միջնորդ եկաց հաշտութեան, Թէպէտ և գքսութիւնքն ոչ զլքան ի պայմանն հզելոյս. այլ Բրուսք յանձն առին ճանաչել զերաւունս Դանեաց, և ոչ ևս ձգնել զմիութիւն Շլէզուիկայ ընդ Գերմանական Դաշնակցութեան, բայց զի ընդ Հոլշտայնայ միացեալ կայցէ. զոր յանձն առեալ էր և Դանեաց։ Սակայն Դքսութիւնքն տակաւին պահանջէին զերաւունս իբրեւց միջև նուաճեցան զնոսա զօրութեամբ ի սկիզբն 1851 տարւոյ. յայնմ հետէ փոյթ է տերութեանն յանձն ձէ վերստին և հաստատել նոր կարգաւ զգքսութիւնսն հաստատեալսն Գերմանական Դաշնակցութեան, և ժողովրդն Լոնտոնի՝ որ յայս սակս։

ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

1393։ Ականատեսք ոչ եղեն յառաջադէմք իբրև զԳերմանացիս ի դպրութեան։ բայց քերդուածք նոցին հետեսք ի ԺԱ-ԺԲ գարս կարևորք են վասն պատմութեան առաստելեաց հետախականացն։ ի ժամանակի անդ կային Սուէտն ոչեհէն և Լանկ Սաքսոց գրամատիկոս և խնամասցին Մնորդոյ. և յետ գարուց զառաջինն անուանի եղև առ նոսա Հոլպէրգ (1684-1754) ի բանաստեղծութեան, անուանի են կատակերգութիւնք նորա. ի յետին բանաստեղծս նոցա երևելի են Էօհլենսլաեկեր (Oehlenschlaeger), Էվալտ, Թարուբ, Ռահկեզէն, Ինկեմանն. անուանի քան զամենայն խնամասնս Դանեաց եղև Դիդոյ Պրահէ (Tycho Brahe) ի ԺՋ գարս, աստեղաբաշխ մեծ, որ հնարեաց նոր դերս տիեզերագ զիտղմանն ուանգնացուցեալ. Թոլոմէոսեան առ մեք յարձանագործութեան անուանի եղև յոյժ։

1394։ Ի Սուէտիա գշխոյն Ֆրիստինէ եմոյծ ընձաշակ խնամասխրութեան. ԺՀ գարու զարգացաւ առ նոսա ուսուցն բնական պատմութեան. հռչակելի եղև յընդհանուրս բնապատումն Լինիէոս վարժապետ համալսարանին Ուբսալայ, յաւէտ վասն գասատրութեան տնկոց յուսումն բուսաբանութեան,

որում աշակերտեցան ամենայն բուսաբանք Եւրոպայ. յետ նորա անուանի եղեն Վալլերիոս և Գրոնդգաու հանքաբանք, Պերկմանն և Շէել (Scheele) տարրալուծք, և Պերղելիոս առաջին ի տարրալուծս այսր գաբրուս: Ընտանի եղև և Խմմանուէլ Սուէտենպորգ որ Ճառեաց զուամանց և ապա արար մատեան մի ի լսոին բարբառ իւրև մարգարէական աղդմամբ գրեալ բանս ցնորականս և ուրուք խմասանալից զինուելենէ, զկրօնից քրիստոնէութեան և զերկնից. բազումք ցարդ աշակերտին բանից սորա յԱնգղիա և յԱմերիկա: Ի քերդուածեան Սուէտք զհետ երթային գաղղիական ոճոյ, մինչև կոտորածս Գ և ՃԺմարանն Սուէտիոյ և յետ նոցա Պելման զարթուցին զոգի աղգային բանաստեղծութեան. ի 1803 յՈւբսալ բացաւ լսարան բանաստեղծութեան, յորում անուանի գտան Ատդերպոմ, Կայեր պատմիչ և Դեկներ քերդող եպիսկոպոս, նմանապէս և Վալլին և Ֆրանցէն եպիսկոպոսունք: Յարուեստատուրս Սուէտաց մեծանուն հանդիսացաւ Սերկել անդրիանադործ (մեռեալ ի 1814). ևս և Պեսդրեմ և Ֆէկկլվերկ արձանագործք. և աեսարանական նկարիչն Հէօրսդերկ (Hoerberg):

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ

ԿԱՄ

ԿԱՅՍՐՈՒԹԻՒՆ

ՌՈՒՍԱՅ

Տարածութիւն 1,036,000 *փարս.* □. *Բնակիչք* 70,000,000:

1398. Տիեզերածանուկ ինքնակալութիւն Ռուսաստանի տարածեալ է յարևելս Եւրոպայ, ի հիւսիսի Ասիոյ, և ի հիւսիսի արևմտից Ամերիկայ. տարածութիւն նորին համարի 1,036,000 փարս. քառ. 270,000 յԵւրոպա, 700,000 յԱսիա, 66,000 յԱմերիկա. չեկաց յաշխարհի հաւասար սմին պետութիւն ընդարձակ, որ գրաւէ զեօթներորդ մասն ցամաք երկրի և զ26 մասն բովանդակ հողագնոյս. հեռաւորութիւնն յարևմտեան ծագէն ի Պոլընիոյ մինչև ի նեղուցն Պէհրինկայ ընդ մէջ Սիպերիոյ և Ամերիկայ 3,500 հրաստաս է; ի մեծի տարածութեան երկրիս կան բազում ընդարձակ գաւառք ամայիք անմշակք, վասն որոյ ժողովրդոյն սակաւութիւ է առ երկրաւն:

Սահմանք Ռուսաստանի են ի հիւսիսոյ՝ Բևեռային ովկիանոսն առնվազատ, յարևմտից Նորուեկիա և Սըւեդք, Պալտիկ, Գերմանիա, Տաճկաստան. ի հարաւոյ Տաճկաստան, Պարսկաստան, Թաթարք, և այլն. յարևելից Ասիոյ՝ Սառուցեալ ովկիան և Պէհրինկ, յարևելից Ամերիկայ՝ Նոր Բրիտանիա կղզի. և կայ ընդ 16°–62° արեւմտից երկայնութեան և 38°–70° լայն: Եւ քանզի անմարթ է որոշել սահմանս երկուց մեծամեծ մասանց Ռուսաստանի՝ Եւրոպականին և ասիականին, մանաւանդ զի չկայ խոր և ի քաղաքական բաժանմանն, հարկ է մեզ զբովանդակ Ռուսաստանի միանգամայն տալ ընկարագիր աստանօր, բնական և քաղաքական, զտեղագրութիւն ևւեթ քաղաքացոյն Թողեալ բնիկ ասիական մասինն հանդերձ այլ ևս գիտելեաք ընծեին գաւառաց:

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1396· ԼԵՐՒՆԻ· — Ի հասարակի գաղաղին է աշխարհն Ռուսաց, բայց են ի նմա 12 տլուք լերանց, յորոց Նեբրոպա են – 1· Լերինք Լաբոնիոյ և Ֆին-լանտիոյ։ – 2· Վալաամի կամ Վղքանոքի (Ալանաս) ի սահմանս Կովկասի որ ի բարձրագոյն գաւառ միջնոյ Ռուսաստանի։ – 3· Բազուկ մի կարպաթեանց եր-կայնեալ գնեհեսգերաւ։ – 4· Տաբրիզեան լերինք որ ի Ղրիմ մինչև յահտնիս Սեաւ Ծովուն ձգին (բարձր 3,000–5,000 ոտք)։ Յնախ – 5· Կովկաս լերինք բար-ձունք և գեղեցկիք տեսլարանք յորս էչտուբղ բարձ-րածայրն քան զ17,000 ոտս, և կասպից լճաձև։ – 6· Արարատեան լերինք Հայաստանի, յորս բարձրն Մասիս 16,200 ոտնաչափ։ – 7· Ուրալ (հիւբերպո-րեան) լերինք որ անջրպետեն զնոր ասիական և զնոր եւրոպական Ռուսիս ձգելով 500 փարսախ ընդ եր-կայնութիւն։ – 8· Ալդայի լերինք յորս կան հանգք ոսկւոյ և արծաթի, որպէս և յՈւրալ ոսկի և բլա-դին. փոքր Ալդայի լճաձև գաւառային սահման Սև-պերիոյ բարձր է 6,500 ոտք։ – 9· Սայան լերինք ընդ Սիպերիս և ընդ Մոդղլ։ – 10· Նէրչինսքի լերինք՝ որ ի Սայան լերանց ձգին մինչև ի հիւսիսային ովկիա-նոս։ – 11· Օխոճսքի կամ Սդանովայի լերինք յարևել-եան Սիպերիոյ։ – 12· Քամչադքա յԱրկերկիս։

1397· ԼԻՄՆԻ· — Ի լճաձև առաջին մարի է գնել զկաւքեանն ծով 24,000 փարսախ քառ· յարևելից կոյկասու· յոր բազում գնաց հոանն, այլ ինքն որ-պէս կարծի ջուրն հաղորդութիւն ընդ այլ ծովս· 125 ոտնաչափս բարձր է քան զՍեաւ ծով, Թուի թէ յառաջնումն ոչ էր անջրպետեալ ի նմանէ և յԱ-րալ լճէ, ապացոյց նորա ցածունք են և ջուրն ձկնա-բեր, երից նուազ ապի քան զնոսա, և ի ձմերայնի սառի։ — Աբալ լճէ 3,000 փարս· քառ·։ — Պայքալ յԻրքուցք ի Սիպերիս· — Ձանի ի Դոմբ· — Ալդին յԱլդայի լերինս· — Իլմէն ի Նովկորոտ· — Ռէչքուս հոգալ ի Լիվոնիս· — Լադոգա 800 փարս· առ Ռե-գերսպուրկայ· — Օնեգա յՕշունէգ՝ ուր կան և 2,000 Հոգք· — Սարմա և Բայանա և Քոլքոս ի Ֆինլանտիա։

1398· ԳՆԵՏ· — Յորլքա և մեծամեծք են Ռուսաս-տանի յհեբրոպա և յԱսիա, որք հոսեն ի Ծովս Ծովս· – 1· Ի հիւսիսային ովկիան Թաիմին Բասուխին որ յԿ-նարալ լճէ գայ և ձևէ զսահմանս Սուբեաց և Ռու-սաց· — Ռուքա՝ որ ընդ ռուսաստանն Լաբոնիս ընթա-նայ· — Ռեչքուա՝ որ յԱրալեանց բղխել ի Ռեբրի և անցեալ ընդ Վլղոկայ և ընդ Նբրնանկէզ ընդունի զծագանակ զԱսա։ – 2· Ի Սպիտակ Ծով, Տուինա որ ծագանակ զԱսա։ – 2· Ի Սպիտակ Ծով, Տուինա որ և Տուինիա հիւսիսային գրաւեալ միութեամբ Սուխո-նա և Եուկ գետոց, Թաիմ ի Ծոցն Արհանկելսկ· ծագանակն զնա յաջմէ Վիչեկսա (Vitchegda) և Ռի-նեկսա։ – 3· Ի Պալգիկ Ծով, Դուինէ՝ որ ի Սը-վեասց գայ, Ռեմի, Ուչեա, Բիհշոյքի՝ որք ընդ Ֆինլանտիա ընթանան և Թաիմին ի Պոլճինեան Ծոց։ Ի նոյն Ծոց Թաիմի և Ռուսից, իսկ Ռիմէն կամ Ռուն-ձեկ՝ ի Ֆինլանտեանն· յայս Ծոց մտանէ և Նեւա որ ընդունի զՋուբս Լատոգայ լճէն և անցանէ ընդ մայրաքաղաքն Ռեդերբսպուրկ, և ծածանգակս ունի ըզ Սուբր, Վոլքսով և Վոքսա կամ Վուռդա· ի նոյն Թաիմի և Նարվա որ զՋուբս Ռեյքոնս լճէն ընդունի· — Տուինա որ և Տուինա Հարաւային անցեալ ընդ Վի-դեպսք և Ռիկա Թաիմի ի Լիվենեան Ծոց· — Կնեւ-մէն որ անցեալ ընդ Գրոդնոյ մտանէ յարևելեան Բրուսիա և ի Ռեմել կոչի անդ, ունելով ծածանգակ զՎիլիա ի Վիլնա· — Վիսդուլա որ յԱրաարիոյ ե-կեալ հասոյց ի Լեհաստան և մտանէ ի Բրուսիա, Թաիմի ի Փրէշ-Հաճի, և ընդունի ծածանգակս զՎիե-բրդ, զՈսկ, զՎարկ, զՎիլքաս և զՊեռուսս։ – 4· Ի Սեաւ Ծով, Դանուբ, Բրուտ որ սահման հա-տանէ ընդ Մոլդաւիա, Ցնիեսդեր (Պորիսթենէն) որ յԱշատորիոյ գայ և անցեալ ընդ Մոհիլեւ և Եկաթերնոս՝ Թաիմի ի Ծոցն· — Ցնիեսթեր որ սկսեալ ի Սմոլենսկայ հասոյց մինչև ի Քերսոն, ընդունելով յաջմէն զՊե-րեզինա, զԲորիսթէ, Դեսնէրով և Պոկ, և յահեկէ զՏետնա և զՎլղոսքա։ — Տոն (Դանապիս) որ յԱլա-խաս Ծոյնս Թաիմի, ընդունելով ծածանգակս յաջմէն Նեց և յահեկէ զՎլղոսքեան, Քերքեր, Սեաղմիտկա և Մանիչ· — Քուպան (Հիւազանէս) որ բղխե ի հիւ-սիսային կովկասոյ և ընդ Ազիմասք և Եչերս ըն-Թանայ, յերկուս բաժանեալ առաջս՝ մին ի Սեաւ Ծով և միւսն յԱզաս հոսի· — Ռիոն (Փասիս) ընդ ամբ Մնկռելոյս և Խեբեթիայ հասոյ ընդունելով զԲը-վերիմ և զՏիեհենա-ցխայն, և մերձ ի Բոպի հոսի ի Ծով։ – 5· Ի կասպից Ծով, Ուբղալ որ և Նաբիք կոչե-ցեալ, բղխե ի համանուն լերանց միջասահման ընդ Եչերոպէ և ընդ Ասիա, մերձ ի Կոսրիեֆ առանե ի Ծոյնս, ընդունելով զԱպաթարա յաջմէ և Ոիվեք յահե-կէ· Վոլգա որ և Եթիլ կամ Խաէլ որ բղխե ի Վլղ քոնցի անտառի Վալբայ և միջագոյն է գետոց Եւ-րոպայ, անցանէ ընդ բազում քաղաքս և ածէ քան զԱստրախան և Քրասնոյարսք բաժանեալ ի 65 առաջս կամ բան նահանգաց և ըստ մերոյն խոյնեցաց յ70 վտակս՝ մտանէ ի Ծոյնս գործելով կղզեակս· ածան-գակք սորա՝ յաջմէ են Օքա, Ուբաձնա, Մոսքուա, Քլեազմա, Սուբա· յահեկէ Դուբերյա՝ Մոլոկսա, Շէչքնա, Քամա որ հզօրագոյն է քան զայլ ածան-գակսն, և վերագաս և Պիեչկայա· — Ռուսս՝ որ ի հիւ-սիսային կողմանց կովկասոյ բղխե և առագանէ ըզ-փոքրն Նալպա և զՌուսմքայա, և ընդունի զԲրոտ-քումս որ խառայ ի Հերոնէսք· — Դերբէք որ բըզ-խե ի Մքինվալի կամ ի կաղբ լերանց, և խառայ ընդ Օսսեթ և ընդ Քասպատա, ընդունելով զՄուձնա, Աքասյի, Չերբէք, և այլն· — Սուլաք որ ընդ Ալար և ընդ Ենգերի խառայ և ընդունի զԲրոյս· — Սա-մուրա որ ի կովկասոյ գայ և ընդ Տաղստան խա-ռայ· — Կուր և Երասխ որ ի Հայոց լերանց բղխեն և ղՀայս և զԱլբս առագանեն, և խառնեալ ի սահ-մանս Պարսից Թաիմին ի Ծովն·

1399· ՀՐԱՆՑՔ· — Ոչ սակաւք են ի Ռուսաս-տան, Թէպետ և ոչ յորժ երկուքք և բազմառաջք· յորս զառաջին տեղին ունի Լատոգայ ըզանցքն՝ որ քերելով գափաքեք լճէն գնայ ի մայրաքաղաքն կոյս, ուրանօր երից առաջք բաժանեալ գնան ի Պալգիկ Ծով

և ի Կասպիական, և են սոքա Վիշին-Վոլոչք ի Դվին, Դիքվին ի Մոզոկա ձեռաւ, և Մարիա ի Բիակինք, երեքին ևս յանգին ի Վոլգա գետ։ Ի Բե-դրսպուրգայ ձգին այլ ջրանցք ի լիճս Լադին և Օնեգա և յԱրխանգէլ։ Երկու այլ ջրանցք հաղորդեն զՊետ-գիկ ընդ Կաթերից ծովու ի ձեռն Վիանց ժամանակի Վոլգայ, և Մարիա ջրանցիկ ընդ Սուխտայ գետոյ։ Իսկ զՊետգիկ ընդ Սեաս ծովու հաղորդեն երեք ջրանցք ի ձեռն գետոց Ոլոյ, Պերելինայ և Պոե-կայ։ Ձգին և այլ նոր ջրանցք ի Նիժնիյայ ի Լիպատ և Վիետաս Նաւահանգստաս, և ընդ մէջ գետոց Նիժ-նիյայ, Տուէայ և Վիազուէյայ։

1400 · Երկաթուղիք սակաւք են ցարդ ի Ռուսաս-տան · չափով մի ի Բելգրսպուրգայ տանի ի Բաս-լովաք, անտի մինչև ի Մոսկուա, և անտի մինչև ի Նիժնի-Նովկորոտ չտասնան ։ Ի Լէհս Վարսաւիա երկաթուղեաս հաղորդի ընդ Գրաքովիոյ ։ — Ի մեր-ձագոյն սահման Ցոնայ և Վոլգայ գործեալ է եր-կաթուղի ի դիւրութիւն հաղորդութեան կազդից և Սեաս ծովու։ Ցարգարի արդ և չափ՝ի Նուզպուրգի քաղաքէ սահմանակից Բրուսայ ընդ Լիպատ Նաւա-հանգիստ Պալթի ծովու։

1401 · ԿԼԻՄԱՑ ։ — Ի չորս գոտիս մարթ է զանա-զանել զկլիմայ ռուսաստան աշխարհացս ։ — Ա. Բևե-ռային գօտի ընդ 67°–76° հիւս ։ լայնութեան · սահ-ման գաշտաձև, յորում չիք երկիր արգասաբեր, ոչ անդաստանք և ոչ ծառք պտղաբերք և հովանաւորք։ Ձհասիձք գրաւեալ ուժին դմին ման երեսաց նորին, որ յաճախ ասահուցեալ և մամռալ պատ, և ի ա-պոյ ամարայնի եղկացեալ մառախլապատ գործեն զդէն։ Սակաւք տմանք Լաբնացիք և Սամոյետք և Ջուռք բնակեն ի տորերիրեայ դուռս, և կեան յոր-սոյ վայրի այձեմանց հիւսիսոյ, ի հաւուց և ի ձրկ, նորսուԹՒնէ ։ — Բ. Հիւսիսային գօտի, յորմէրայս ընդ 57°–67°, իակ յԱսիա ի հարաւակողմն ևս · և սա ան-մշակ է գաւառ ցրտին և հողմուտ · անտառք և լիճք և ձախՃախտաս ջրելոք տարածանին ի նմա · յԵՒ-րոպա երկրագործութեան կայքոյն մինչև ի 60°, իսկ նագարանութեան մինչև ի 64°։ ի մասին ասս բնա-կեն որարերք և ձնորոք ։ — Գ. Գօտի բարեխառն կամ Միջակ, ընդ 50°–57°, որ է եւրոպական գա-ւառք Ռուսաստանի բարեբերք քան զայլ մասունս աշ-խարհին, Թէպէտ և ցրտութեան առաւել է քան զա-բեսիեան գաւառաց Եւրոպիոյ ընդ նովին լայնութեան տատիճանք · ասիական ման գօտւոյս ցրտագոյն ևս է, բայց յարգասաւորութեան չէ տարբ քան վեր-բոպականն ։ — Դ. Հ֊երմ կամ Հարաւային գօտի, ընդ 38°–50°, որ է հարաւակողմն Եւրոպական Ռուս-տաներն · Թէպէտ և կլիմայն չիցէ գԺնգակ, բայց եր-կիրն անմշակ է և բազում ուրեք ամայի անասուն, խրճՀատեալ լերինքն Կովկասու անդ տարածանին · միայն ի հարաւակողմն Ղրիմայ կան պտղաբեր և գե-ղեր քաջք, այլ և անդ ձմեռն կարճձեռն է · ՅԱ-սիական մասին գօտւոյս խոպան անբեր են գաւառքն ։

1402 · Ի հասարակի որպէս տեսաք դասային և հարթածաւալ է Ռուսաստան, մանաւանդ ընդ հիւ-սիսիւ · լեռնաշղթայք ի հարաւոյ կողմանէ Լեհի կան և ի միջնաշարհին Ուրալ լերինք ամբառնան · սա-կայն երկրագործութեան ոչ յաջողէ վասն ցրտու-Թեան առատմանեաց ի հիւսիսակողմն, և վասն ա-ւազուտ անյարմարութեանցն (որ ի Դանուբայ մինչև յՈվ կիանոն հիւսիսոյ ձգին) ի հարաւակողմն · յԱսիա յայնկոյս Ուրալեանց գոն ուրեք նշմարի երկիր գոր-ծեալ · Նաև յԵւրոպա սահմանք Մոսկուայ չեն բար-ւոք մշակեալ, բայց այս ոչ երկրին Լեհ է Թերու-Թիւն այլ և բնակչացն ։

1403 · ԹԵՐՔ · — Բովք առատ են ի Ռուսաս-տան, յորոց տարեկան շահ լինի առաւել քան զ160 միլիոն ֆր։ Ոսկի առաւել ելանէ քան յայլոց պետա-Թեանց Եւրոպայ և Ամերիկոյ · Հանքք ոսկւոյ կան յԱլտայի և յՈւրալ լերինս · յՈւրալեանց յամին 1835 հանին 130 կենդանիս ոսկւոյ, որ է 22 միլիոն ֆր։ 400 կենդանիս արծաԹոյ, 35–40 կենդանիս բրասին։ — Պղինձ գտանի յԱլտայի, յՈւրալ և յՕՐենԹ · Եր-կամ յամենայն լերինս Սիպերիոյ և ի Կովկաս և ի Վարսայի · կապար ի Տիլիզնահա, ի Կերչինսքի, յԱլտայի և ի Լէհս, ուր կայ և զինկ և յանդհս-մանդ · աղահանք յոլով են ի Ռուսաստան, և աղի Հակ · որպէս Ելեցան լճէ առ Վոլգայ, և այլն · կան և աղրեալք աղի ջրոց, որպէս Սոլիքամքք, Մգարսայս Ռուսաս միջն յԱսին լճէ · Ջերմուկք և հանքային ջուրք գտանին ի բազում կողմանս Ռուսաստանի, բայց լճն յաճախեալ ի մարդկանէ կամ առ վայրացն գԴԷՒԼԵՒԹեան կամ վասն բնակչացն խորԹաբորյից · վասն այսորիկ ի Գանգահոնկորաք Ջերմուկս կով-կասու կառուցաք բերդ յաՐԼԵՒԹեան ցերեսաց աս-պատակաց · անուանի են բաղնիքք Լիբէցքայ 90 վարսախաւ հեռի ի Մոսկուայ · — Բազում ազգք քարանց են ի Ռուսաստան, կէՀ և ալապաստր և յասպիս և պրոփիւր և գիրուխս, կառնիս և ապա-գիտն, այլոցն հանդերձ · գտան և նշմարք ագամանդի յՈւրալեանս · — Գեմահածուխ առատ է · Ի հիւսի-սակողմն աշխարհն ի սահմանս Սիպերիոյ և այլոց գտանին ոսկերք մեծամեծք և կմախք անարի գազա-նաց ընդ ձեամբ, զոր առաքեն ի վաճառս ։

1404 · Երկրագիրն աւազոտք սահմանաց Ռուսաստանի ընդ հիւսիսի և ընդ հարաւ մերկք են ի Ծառոց, բայց միջնաշարհն անտառային է, որով փոխան ածից վարին գիպայս առատ · եղևլին և Նոճ և կազամախ և կաղին հնդեղէն նմանեալք տարածեալ Ժամանակին մինչև ի սահմանս սառամանեաց · — Ցորեան առատելու-քան զվերս բնակչաց, գործեն պինու օղի և առա-քեն ևս ի վաճառս ընդ Պալթիկ և ընդ Սեաս ծով · պատուղ սակաւ է յերկրին Ռուսաց և ի Գերմանիոյ առաքի անգր · այլ յԱՀտերխան և ի Ղրիմ և ի Կովկասեան գաւառս լինի առատապես · խաղող ի միջին գաւառս լինի առատութեամբ ի կերակուր քը-նակչաց · կայ ի Ռուսաստան և կանեփ, վուշ, ծը-խախոտ, Տուպայն, և խաղողեղ ի Սիպերիա ։

1405 · Ցանասունս երկիրացդ ցեղ ընտիր է ի ձա-րասային Ռուսաստան առ վրանաբնակ Ժողովրդաս, որք գարմանեն և զուգու · արջառք սակաս են, ի Լէ-հաստան Լեհ քաջ գործմանին · գառինք Թէպէտ և յոլով այլ անհնամ, վասն որոյ և գեղին սակաս տան։

Ի Ղրիմ կայ լաւագէտ ոչխար ներագեղին և գանդուր, և պարարտագոյն գառինք Սեպերիոյ և Կովկասու և Ղրիմայ։ Ի հիւսիսակողմանս որպէս և

Ձեռ

Սկանտինաւիա՝ այծեամն հիւսիսոյ (ռէն) վարի փոխան արջառոյ. և քաշելագոյն փոխան գրաստու վարեն զաղջ-ան զրաւոր ուժով։ Սեպերիացիք պարապին յորս գաղանաց և երեց յորոց մարթ իցէ գործել մուշտակ, զոր օրինակ են կզնաբխս, աղուէս,

Շուներ Քամչատկայ

ընջեղ ծովային, արջ, գայլ, կուղբ, նապաստակ, ագռ. սգռ. այծեամից, և այլն։ Լինին անդ և հաւք վայրենիք։ Ի ծովս հիւսիսոյ և արեւելից որսան զազգ ազգ կէս ձկանց յորոց հանեն իւղ, և ի կաստից ծովէ և ի ալզեայ ձուէն առատ յոյժ ի կերակուր։

ՓԱՂԱՓԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1406· ԲՆԱԿԻՉՔ· — Առաւել քան զ70 միլիոն մարդկան բնակին ի Ռուսաստան, յորոց ԱԵւրոպա իբրև 63 միլիոն, և իբր 7 միլիոն Ասիա, 65,000 Ամերիկա. և ամի ամի ածէ ժողովուրդն իբրև 800 հազարաւ, և շատ աք երկայնակեաց գտանին անդ։ Ի միջի բազմութեան ասի 1,420,000 ևԷի են ազնուական, 550,000 պաշտօնեայք եկեղեցւոյ ընտանեաք իւրեանց, 2,800,000 վաճառականք արուեստաւորք, 260,000 վաճառականք, 2 կամ 3 միլիոն ազատ գիւղականք և վաճառական ժողովուրդք, և առաւել քան զ45 միլիոն գիւղականք ստրուկք, կէսք յարքունի կալուածս ընդ ծառայութեամբ և կէսք յազնուականաց և սակաւուց ոմանց վաճառականաց։ Հաշուէին ի Ռուսաստան իբրև 100 ազգք և լեզուք, որոց

Գիւղօրայք Ռուսաց

ամենեցուն վեց գլխաւոր ցեղք են կամ արմատք ազգաց։

1407· Ա· ՑԵՂ ՍԼԱՒԵԱՆ· Որոյ ազգք են Ռուսք, Խազախք, Լեհք, Սերուխացիք, Մոլուսաւցիք, Լիթուանացիք, Գալըցիանացիք, և այլն, միաժամուռ 58 միլիոն մարդկան, բնակելոց յերկրին Ռուսաստանի յափանց Էլոյայ և Ագրիախանին մինչև յարեւելս Ասիոյ։ — Ռուսք սփռեալ են յամենայն գաւառս աշխարհին, միջահասակք են և կորովք, բնակիչք ներքին գաւառացն բարեբարոյք են և մարդասէրք, այլ ոչք ի սահմանս բնակին և ընդ այլոց ազգաց առնեն առևտուր խորամանկք են և ընչաքաղցք· Ճարտարք յոյսանեալ այլ ոչ ի հնարել· սիրեն զգինի և զգբի և ըզբաղանիս շոգեջերմ, յորմէ էլեալ մահանեն ի ջուր ցուրտ· Ազնուականաց իշխանութիւնն մեծ է ի վերայ ծառայից, բայ ի ապահանելոյ, յորմէ բազում անկարգութիւնք սպրդեալ են առ սխմարս յազնուականաց։

1408· Խազախք զնոյն բարս, կրօնս և զլեզուս Ռուսաց ունին· ապա ի Քրիեայ գաղթեցան ի սահմանս Լհհաց յափունս Տիխերերայ, և ազգականութիւն խառնեցին ընդ Չերքեզաց և ընդ Թաթարաց եկելոց· զառաջինն փոքր Ռուսք կոչէին և յեսոյ Խազախս կամ Քոզաք այն է Սպառազինք· ի սոցանէ ծագեցաւ տոհմն Զափոռոժսքի Խազախաց որ էր գունդ երիասաւրդաց զինուորելոց ընդդէմ Տաշկաց· և զնին այլ տոհմ Սլըպտա Խազախաց, որ կալան բերնակութիւն յամայն սահմանս ընդ ԱԷ Տան և Տըճնակութիւն յամայն սահմանս ընդ ԱԷ Տան և Տըճնկերեր գեացն։ Ի 1654 Նեղեալ Խազախաց ի Լեհաց անաի ընդ պետութեամբ Ռուսաց անկան, բազում անգամ Զափոռոժսքի Խազախք փորձ փորձեցին ընդվզել այլ կորուսին և զառաջին ազատութիւնս իւրեանց վասն գաւառաձնութեանն ի պատերազմին ընդ Օսմանեանս ի 1775։ Ոմանք ի Խազախաց ընդ երկար թափառական կենաք կեցեալ յարկայ տեղիս ի 1792 սատցան իւրեանց բնակութիւնն զգաւառն ընդ Տան և ընդ կերտ մի Ռուսաստաց ի սահմանս Կովկասու, և բնակեն անդ որպէս պահպանիք սահմանաց Չերնոմորց անուամբ։ Անուանի են արուեստիւք ի Խազախս բնակիչքն ի սահմանս Տոնայ ի 10,000 քառ· փարս· վայրի, ուր յառաջն Թաթարաց կայանք էին· ի սոցանէ էլին գաղթեցան յայլևայլ կողմանս Ռուսաստան Կրեմկեցիք Խազախք յափունս Դերբէքայ, Խազախք Օրենպուրգայ, և Խազախք Սիպերիոյ որ Ռուսաձեցին զերկիրն զայն ի Ժ.Ձ դարու· Խազախք Տոնայ պահեն անայլայլակ զկարգ զինուորութեան իւրեանց, ամենայն արուեստ մանուկ նոցա պարտաւորեալ է ի զինուորել· կարգ ըստ կարգէ փոփոխեն զպահպանութիւն սահմանացն, ինքեանք

ընտրեն զզջավաթս իւրեանց, միայն զԱթամանն որ է գլուխ նոցա՝ ընտրէ ինքնակալն Ռուսաց։ Խաղալիք Թուով իբր 600,000՝ ազատք են ի ծառայութենէ, պարապին յերկրագործութիւն, ի ձկնորսութիւն և յորսորդութիւն։

1409. Լինէ կամ պղտիկացիք, ՝ի միմեան, հաւասար Ռուսաց ունին զծագումն, զկրթութիւն և զբնին. զամս երկուս պատերազմել ընդ Ռուսաց՝ էր ոմն տեսիլ և էր ոմն որպես այժմ՝ ծառայք եղեն նոցին. և հռովմկացիք են կրօնիւք։ — Սերուիացիք, Ռուգք, Պուլղարք, Վլահք և Մոլտաւք բնակեալք ի սահմանս Տաճկաստանի 500,000։ — Լինէ ռուսինացիք իբր 2 միլիոն ազատք մինչև ի ԺԻ դար՝ անկան ընդ իշխանութեամբ Լիհաց և նոքօք հանգերձ ընդ Ռուսաց։ — Լեհք կամ Գուբրնացիք յԺԻ դարու նուաճեալ ի Ցեւառնեան ասպետաց՝ ընկալան զքրիստոնէական կրօնս. ապա եղեն ընդ ձեռամբ Լիհաց և Ռուսաց մինչև ի ժամանակս Մեծին Պետրոսի, որ նուաճեացն զնոսա. կրօնիւքդ յոլովք նորոգողք են. Ազգքանդերը կայր ազատ արար զնոսա ի սարկաքենէ։

1410. Ռ. ՅԵՂ ՖԻՆՆԱՑ. Ժողովուրդ բնակեալ ի Ֆինլանդիա և ի հիւսիսի Եւրոպայ և անդր քան զՈւրալեանս 3,500,000 Թուով. սոքա Թուին հաւատեալք ի Աստուածոյ ի գալուստ Քրիստոսի. Մահմետ միայն ի Ֆինեան ցեղի անուանի եղեն ի քաղաքականութենէն. բազում են տոհմք Ֆինեան ցեղին, յորս դժուար երեք Ֆինլանդացիք, Լիվլանդացիք, Էսթենացիք որ ունին հաստատ բնակութիւն։ Ֆինլանդացիք գործատէրք են և պարապին ի մշակութիւն ընդ ցրտաւառոյդ կլիմային. գաւազնին զԱՀպստերսկի խոստանալութիւն, սիրեն վերջս և զքերթութիւն և քաղցրաձայն է բարբառ նոցա. բնակարանք նոցա ազատութիք չունին ոչ պատուհանս և ոչ դնան։ — Էսթենացիք 400,000 ազգ բնակին յԷսթոնիա և ի մասն ի Լիվոնիոյ։ — Լիվոնացիք ի Լիվոնիա և ի Գուբրնանիա։ — Այլ ամենայն տոհմք Ֆինեան ազգիս և այնեմամբք իբրեանց առանձնական երթևեկին ի գաւառս սահմանեցեալս հնուսիսի, որսով և ձկամբ պարենաւորելոք։ — Լաքոնք յարեւնս Սպիտակ ծովուն 5,000 Թուով։ — Վօդկուք յայսկոյս և յայնկոյս Ուրալայ, 6,000։ — Չերեմիսք ի Տարաւակողմն, երկրագործք են։ — Վոգուակք 30,000, յորոց շատք տակաւին հեթանոսք են։ — Չուվաշք յարեւնս Վոլգայ, 100,000 ըստ մասին քրիստոնեայ և ըստ մասին հեթանոսք։ — Մորտուինք առ Օքա և Վոլգա գետովք Թափառական ժողովուրդ ունիցս 70,000, յորս 25,000 քրիստոնեայք կան։ — Պերգեաք 34,000 ժողովուրդ հեթանոս ի զանազան տոհմից։

1411. Դ. ՅԵՂ ԹԱԹԱՐԱՑ. 2,500,000. Թաթարք ազգակից են Թրքաց, յարմանց կապակից ծովու էգին ընդ Մողոլաց և էգին սերել Ռուսաստան. մասն մի նոցա ցարգ ևս ազատ է. անձինս գերք են մաքրասերք. ժուժկալք և գործօնք. կրօնիւք մահմետական։ — Ղազան Թաթարք յառաջն բազմամարիւք և զօրաւորք էին։ Թաթարք Ասիաբիսանու, Թաթարք Տաւրիդեայ, Կողոյի Թաթարք, Քուբմուք Թաթարք, Պաշքիր Թաթարք, յորոց շատք Թափառական կենաս վարեն. խրիզդք կամ Ղրիղզ խաղալիք Թափառականք, արք կատաղիք, սրեանոր բուք. երեք գունդք կամ տոհմք են նոցա՝ մեծ, միջակ և փոքր. — Եպագուզք բնակեալ յԻրկուզ ժողովրդի հեթանոս տասրացեալ ի բարուց Թաթարաց։ — Պուհարք սփռեալ ի Սիպերիա, են ի ազգանէ որք յափռնս Արալայ կեան ազատ կենօք։

1412. Դ. ՅԵՂ ՄՈՂՈԼ. Յորմէ 500,000 ազք միայն գան ի Ռուսաստան. երբեմն անուանի էր ազգդ Մողոլաց յաշխարհակալութենէն. կարճք են հասակաւ, մանր և երկայնաձև ակօք. գոշամորուք, խեղաճիւր գնացիք. ոտիզք, ածգոյնք. ամենեքին սքա զնամոյն օրէնս ունին և անառն կեան. յԻրգուզք բնակեն 7,000 Մողոլք որ ինքնակամ հնազանդեցան Ռուսաց։ — Ղալմուխք յրուեալ յափռնս կասպից, ընդ Տան ընդ Վոլգա և ընդ Ուրալ՝ վրանանակք են, գարմանեն զուգս և ուանն զմիս և ըզկաթն ձիոյ, 200,000 միայն ունցին ի Ղալմուխաց ի Ռուսաստան. քանզի շատք չուեցին գնացին առ Ձինս։ — Պուրեաք 100,000՝ յԻրգուզք և յափռնս Պայքալ Լճի։ — Մանչու, յորոց առնմ է ինքնակալն Ձինաց, յառաջագոյն բնակէին ի Սիպերիս՝ ուստի անցին առ Ձինս։ — Պուհարեաց յարեւելեան Սիպերիս, երեք ազգք են նոցա, Ձիաւորք, Ձկնորդք և Հովիւք այնեմամբ հիւսիսայնոց. 25,000 Դունկուզք են ընդ Ռուսաց պետութեամբ։

1413. Ե. ՌԱՆԿԱՐԳ ԻՒՆՈՒՑԻՑ ԳԱՒԱՌՈՒՑ. Ժողովրդեա այսոքիկ Թափառականք ի ծագս հիւսիսային սահմանաց յարեւելս Սիպերիոյ Թուին ի մոզղից սերեալ. կան ի սորերկրեայս նկուսս որսով և ձկնորսութեամբ և այնեմամբք իբրեանց, Հշոյ գիտութեան ոչ ծագեաց բնաւ առ նոսա. Տարիք Ռուսաց ամի ամի մերթս սահմանեն և այլ ազգ մուշտակս. Թուով են իբրև 80,000 և բաժանին ի բազում տոհմս, որոնցիկ են Սամոյեդք ազգ փոքրահասակք, սևագունք, գիմեսերք, ալաճոլիք։ — Օսթեակք Օպի և Օսթեակք Ենիսէի որոց այլազան է բարբառ։ — Չուցք և Գիլմուկք որ բնակեն ի հիւսիսակողմն արեւելեան Ասիոյ, կեաք ազատ և կեաք ընդ իշխանութեամբ Ռուսաց, յորոց գոհանին և յԱ-

այր

կին

Քամչատալք

մերիկա Ռուսիոյ։ — Քամչատալք որ ի հիւսիս քնակեն շատք հեթանոս, կերակրին ձկամբ և ձարպով ձկանց։ — Գուրիլք բնակիք կղզեաց մերձ յափռնս Ցաքոնաց, կեան յորսոյ և ի ձկնորսութենէ առաւե-

Տնակ Քամչատայում

լեալ ի գիւրութեան կենաց քան զայլ խաբարբոյ աշխիքս, են որ ընդ Ռուսաց իշխանութեամբ են և են որ ընդ Յաբոնաց։ — Ալէուդք որ Ալէուդեան կղզիս. զոսա Ռուսք վարեն յորոգութիւն ծովային ընդեաց, ազգ խնամի են քամչատալից։

1414. Ջ. ԿՈՂՄՈՍՈՒՆ ԱՋԽՈՒ. Իբր 3 միլիոն մարդկան ի բաղում ազգաց այլալեզուաց և այլագնից. ազգա մշակեն զվճաղս իւրեանց և յոլովք առաքակութեամբ ընուն զպահասութիւն պարենիցն. բազ ըեյազք են մարթով և քաջարիք, հանճարեղք, այլ զուրկք ի կրթութենէ. երբեմն ընդ պարսից և ընդ Տաձկաց իշխանութեամբ անկեալ. այժմ չտաք ազատք են և ըստ կամ ինքնակից լինին Ռուսաց. ազնուանի են ի սոսա Չերքէզք ազգ անձնագիւղ, կորովի, աւազակաբարոյ, մաշվուսական կրօնիւք. Չերկիրն ժառանգութեամբ ունին ազնուականք. և գործ սոցա է որսորդութիւն և աւազակութիւն, և պատերազմ ընդ Ռուսաց. Չերքիս զոր ըմբռնեն ի մարթի՝ վաճառեն Տաձկաց. բայց մարգասիրութեամբ հիւրընկալ լինին։ — Ոսեզք և Ինկուշք 200.000 բնակեալ ի Լերինս, նշմարի ի նոսա նշան ինչ քրիստոնէութեան ընդ աղօտ, այլ վարք նոցա հեռի են ի նմանէ։ — Ազգաց կամ Ախխազք 250.000 ի սահմանս Չերքէզաց խաչագրի քան զնոսա։ — Լեզգիք 650.000։ — Ի հարաւակողմն կովկասու բնակին Վիրք ոլոք զամբյոլով ընդգիմացան տիրապետութեան Պարսից և Տաձկաց, այլ յետ մահու Հերակլեայ Թագաւորի իւրեանց՝ հպատակեցան Ռուսաց ի սկիզբն գարուս. աւերակք եկեղեցեաց և քնուածոց վկայեն նախկին հոգւոյ Վրաստանի։ Սահմանակից և ազգակիցք են Վրաստանի Մընկրհաբ, Խիբլեթ, Կուբլեվ, ուսոի Տաձիկք ընտրեին զմարգագերն ի վաճառ, որոց միասնուռ թիւ է 600.000։

1415. Բաց ի ցեղից ազգաց այսոցիկ կան ի Ռուսաստան առաւել քան զ3 միլիոն տարազգիք, զոր օրինակ են Հայք 800.000, Յունք 50.000, Գերմանք 20.000, Հրեայք իբրև 1,500.000. յԵւրոպական ազգաց Գերմանացիք բազմաթիւ են քան զայլս իբրև 600.000 գաղթեալք ի ձանազան գարս, և կէսք հրաւիրեալ կոչեալ ի կրթութիւն և յարուեստս պարապելոյ. գոն և մուտք 35.000. Գաղղեացիք 6.000, և խաղացիք Նուազուշք։

1416. ԿՐՕՆԳ. — Եկեղեցին արեւելեան կամ յունական է կրօնք պետութեանն Ռուսաց, զոր դա-

ւանեն Ռուսք, Լիթուանացիք, Խազախք և Վլիքք և Հայք մասամբ. ի 1702 ամի և այսր կայսրն Ռուսաց համարի փոխանակ պարիսպքին կոստանդնու-պոլսոյ և գլուխ եկեղեցւոյն. յորոյ ուղղութիւն հաս-տատեալ է անուանեալն Սուրբ Սիւնհոդոս կարգա-գիր՝ ընդ գլխաւորութեամբ ինքեանցին և փոխանոր-դի նորա աշխարհակիր. իսկ պաշտօնեայքն են ե-րիս դասք պատուաւոր եկեղեցականաց, այսինքն են Մետրապոլիտք, արքեպիսկոպոսք և եպիսկոպոսունք. յետ սոցա այլ կրկին. 7 Մետրապոլիտք են Ռուսոց, 28 արքեպիսկոպոսք և 40 եպիսկոպոսք. պաշտօնեայք եկեղեցւոյ իբրև 120,000 և միանձունք 16,000. որոց են 880 Մենաստանք և կուսաստանք: Ի կրճուհիւն կղերաց 3 հնմարքանք են, 43 կղերիկասարքք, 150 վարժարանք: Յերիս արտի ուխտ եկեղեցւոյ նոցա, ի վերին՝ այն է կարգ եպիսկոպոսաց, ի մերին՝ որ է երիցանց, քահանայից և սարկաւագաց, և ի վեր-կանս՝ որ են միանձունք Բարսղեանք. զեկեղեցա-կան պաշտամունս ասեն ի լեզուս Հնկաւանաց կամ ի հին Սլաւեան. յԺէ դարուս անտառն յեկեղեցւոյ ասի ոմանք և կոչեցին զանձինս Դպրովիրեցի այս է դասանդաց հին կրօնից: Հռովմէացւանք են Լեհք և սակաւք յայլոց ազգաց իբրև 7,500,000, որոց երկու արքեպիսկոպոսք են, ի Վարսաւիա և ի Մոհիլեւ. և իբր 3,000 եկեղեցականք. 1,750 միանձունք, 1,880 եկե-ղեցիք և մատրունք, 150 վանք, 32 կուսաստանք: — Նո-ր ընդունեալ 3,500,000, որոց են 900 եկեղեցիք և աղօթա-տունք, 460 պաշտօնեայք: — Հայք ունին առանձին սիւնհոդոս ԺԲ Ջիւմաճին, և գլխաւորն նորին՝ գլուխ Իւրեանց: — Հրեայք 1,500,000, ունին 600 սինակո-կայս, 2,350 աղօթատունս, իբրև 1,000 բաբանի և 4,000 դպրոցս: — Մահմետականք են իբր 4 միլիոն, ունին 5,500 մզկիթս, 15,000 պաշտօնեայս կրօնից, 6,510 դպրոցս: — Հեթանոսք են իբրև միլիոն մի:

Ռուսք ընդ որս և Հայք և Յոյնք և Վլիքք հին ա-մարտուն վարին, որով խաղացումն տարւոյ նոցա 12 առաջեքք յեսին քան զկիրգորեանն, զոր համերն Եբրայա և Ամերիկա ընկալեալ է:

1417. ԼԵՋՈՒ. ԿՐԹՈՒԹԻՒՆՆ. — Լեզու Ռու-սաց բարբառ Սլաւեան, ազգակից է չկնասն, պա-հեմ և լեհ լեզուաց. Նշանագիրք նոցա են տառք յատնաց և հռովմայեցւոց խառնուածեմբ տասը տա-ռից ինչ. բայ ի Ռուսաց լեզուէ լսի ի Ռուսաստան լեհն, Ֆինեան, Թաթար, գերմանացի, մոլդ, ձեր-քեզ, և այլք յոլովք:

Յաւուրց Մեծին Պետրոսի ծագեաց լոյս գպրու-թեան և բարձր կրճուհեան ի Ռուսաստան և բար-գաւաճեաց յատուրս Ազեքսանդրի առաւել քան առ նախորդօքն նորա, և յետ նորա առաւել ևս յատուրս մեր. վարժարանք ի կրճուհեան և ի տունս ազ-նուականաց ի Գաղղիացւոց և ի Գերմանացւոց ան-մէ են, բայց տակաւին ոչ է քաջ ծաւալեալ ի Ռու-սաստան տրահնդ ուսմանց. 7 համալսարանք են ի Ռուսաստան, իբրև 60 մարզասուիք, և իբրև 3,500 դպրոցք: Օրագիրք իբրև 80 տպասարքին ի Ռուսս:

1418. ՃԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆՆ. ԱԶԱՏԱԿԱՆՈՒ-ԹԻՒՆ. — Արուեստից ձարաքուածին համար ի Ռուսս յաւուրս Պետրոսի Մեծի, առ որով 21 գոր-ծարանք կառուցան. այժմ կան առաւել քան զ7,000 գործանոցք և 500,000 գործաւորք, ընդ զանազան-ս որ ի զարմանս և ի գարհուրս. վաճառք որ յարուեստից նոցին հայթհայթին են իւղ կտաւատի և կանեփոյ, նաւթ, մոմ, օճառ, սեկ, կաշի, կտաւ, չուխայ, բամբակ, ապակի, երկաթ, պղինձ, ղէնք, և այլն, և այլն: Յոլովք ի գործարանացս են ի գա-ւառսն Մոսկուա, Վլատիմիր, Ռեզեքապուրկ, Ֆա-լուգկա, Օրէլ, Ռուբոք, և այլն: Ձարարուածին զոր ուրեմնից առաւել քան զառաւել զարգացաւ յետ 1823 ամին, յորում խնամ օրինաց արգելաւ չտնել վաճառս յօտար աշխարհաց. զառարիք ցքեղ յոք-նեմնէ են, քանզի ամի ամի 8 միլիոն տակառ ցքեղ ծախի ի Ռուսաստան:

1419. Վաճառականութիւն ի գարուս յայսմիկ յաճոյեցաւ ի Ռուսիս և վասն Ճանապարհաց գիւ-րութեան և խրախուսանաց Ազեքսանդրի կայսեր և Նի-կողայոսի. իբրև 100 միլիոն րուպլեաց վաճառս հա-նեն ամի ամի ի Ռուսաստանէ, և աւելի կամ նուն-չափ մտնեն. վաճառքն հանեալք են, ցորեան, վուշ և կանեփ, և սերմն նոցա. փայտ, երկաթ, պղինձ, տաճ խոզու. բաշ ձիոյ, փետուր, մուշտակ, կաշի, սեկ, չուխան, կտաւ, ալ բուտոց, ծիրանս, մոմ, և այլն: Գլխաւորք ի վաճառս որ բերին ի Ռուսաստան են, գինի, թէյ, կերպաս, շաքար, կաֆէ և անանձ, և այլն: Ի Ձինաց գայ թէյ և խաղո-ղեվ և Նանկին. ընդ Պարսից և ընդ Ձինս վաճա-ռաշաւ տուրեսուիք լինի ի ձեռն կարսանաց. ի մէ-ջին գարս նախ քան զգիտել Ամերիկոյ և Բարելուսոյ այսպիսի տուրեսուք կարի յոյժ յաճախեալք էին. Մոսկուա և Գօնկորտա հանդարտնոք էին վաճառուց մասին միայ Ասիոյ ի պետս արեւմտից Եւրոպայ, և զարգիս վաճառաշաւք են նոքա որպէս և Քազուկա, Օրէնպուրկ, Ֆուբոք, Քեբան, Վարսաւիա, Լոս-պլին, և այլք: Նաւաշհանգիստք վաճառաշաւք ի Պալթիկ են, Ռեզեքապուրկ, Ռիկա, Պպոյ, Ռեվել, Հելսինկիֆորս. ի Սեւս Ծովս՝ Օտեսսա, Քեբան. ի կասպս՝ Աժաէրխան. ի Սպիտակ Ծովս՝ Ար-խանկել: Ցամին 1849 ամին ի նաւաշհանգիստս Ռու-սաց 6,865 նաւք վաճառաքարք և էլին 6,620:

1420. ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ. ԴԱՄՔ ՄԱՐԴԿԱՆ. — Բացարձակ ինքնիշխան է միապետութիւն Ռու-սաց. բայց Ազեքսանդր կայսր կամեցաւ ընդ օրինք սրկանել զիամս ինքնակալ. հրամանք ինքնակալին Ուբաս կոչին. գվճաւոր պաշտօնեայք սեբուբեանն են Նահան ինքնակալութեան՝ որոց հինգ պաշտամունք են, և Նահան խորհրդ պետութեան՝ որոյ երկո-սասան պաշտօնեայք են: Նէրակոյն հակ ի վերայ օրինաց պահպանութեան, սինհոդոսն սրբազան՝ ի վերայ կարգաց եկեղեցւոյ. մասնաւ քաղաքավարու-թեան և պատժոյ յօրինելոյ է քան խրատս. Մեծա-համբաւ խրատարանիք Եւրոպայ: Ժառանգութեան աթոռոյն ի պահանջ սրտաց անցանէ և յէգս. ի Մոսկուա լինին հանդիսք օծութեան և թագադրու-թեան: Ինքնակալք Ռուսաց յաճախ կոչին Մեծ իշ-խանք, և ապա Ձար անուանեցան, Մեծն պետրոս

սեպհականեաց վկայոյ մակդիր և վնքնահաշի ամե-նայն Ռուսաց, յոր յարեն և այլ չքոյ անուանս, որ-պէս Զար Խաղանայ, Ասպրախանայ, Լիվոյ, տէր Բաքուվոյ, մեծ իշխան Սմոլենսքայ, և այլն. աքբայա-զունքն կոչին մեծ դուքսք և մեծ դքսուհիք:

Երեք գաղք աշնուականայց են Ռուսաց, աշնուա-կանք հին տոհմից, աշնուականք աւքօնուստ անուա-նեալք, և աշնուականք՝ պատճանեալք. սոքա յեսինքն բաժանին ի 14 գասս, որոց առաջին ուղ ժառան-գութեամբ Թագուն զաշնուութիւն: Աշնուականայց ընորհեալ է ունել սորուկս, այսինքն գինակիսն ի կալուածս իւրեանց. պետութիւնն ունի իրրև 17 մի-լիոն սորուկս. են աշնուականաց և այլ առանձինն ընորհք:

1421· Պատուանշանք կամ աստիտութիւնք Ռու-սաց են, Ս· Անդրէի կարգ՝ հաստատեալ ի 1698· Կատարինեայ կարգ՝ վասն սիկնայ (ի 1714), Ա-լեքսանդրի Նեւսքեայ կարգ (ի 1722)· Սպիտակ աք ծուղ կարգ (ի 1333 ի Լիվոյ հաստատեալ)· Ս· Աննայի կարգ ի 4 գասս (ի 1735)· Ս· Ստանիսլաո-սի կարգ յ՝3 գասս (ի 1765 ի Լիվոյ)· Ս· Գէորգ-գայ կարգ ի 4 գասս (ի 1769)· Ս· Վլատիմիրայ կարգ ի 4 գասս (ի 1782)· բայ յայսցանէ՝ ընորհն արգեանց պատիւք մեսալք ոսկեղէնք և արծաթեղէնք և խաչք:

1422· ՀԱՒՈՒ· ՋՕՐՈ· — Եկամուտ պետու-թեանն Թուի 550 միլիոն ֆր·, պարտք 5,380 միլիոն: — Թիւ համարէն զբոյց Ռուսաստանի համարի իբրև 900,000 արանց, յորս իբրու 150,000 հետեւոց, հրա-նոթք 1800· գաղթականք, աշնուականք, եկք և գի-տունք, և և վաճառականք ազատք են ի զինուորու-թենէ· իսկ այլք ցամս 20 կամ 22 կան ի զինուո-րութեան· ի 1820 կարգեցան ի գնդասոր քաղաքս զինուորական գաղթականք: Երեքեղի ամրոցք Ռու-սաց՝ ի Ֆինլանտիա են՝ Սվեասորգ, Հելսինկֆորս և Ֆրեդերիքքսամ· Քրոնշտատ ի կղզւոջ ուրեք Բեդերս-պուրկ· Ռիվկ և Ռեվել յերիերս բնակեալ ի Գեր-մանացւոց· Տիմնամուրկ ի Վիլկբաք· Խաչիկ և Պետեր ի Պետերպուխ· Զամոսք և Պոլեն ի Լե-հաստան և Վարաւիա: — Զինուորութիւն ծովային հաստատեաց Մեծն Պետրոս և տիրացաւ Պալթիկ և Սեաւ ծովուց· 50,000 նաւամարտք են Ռուսաց, 75 նաւք մեծամեծք եռակարգք և երկկարգեանք հան-գերձ չոգենաւուք, մինակք 150, մանուանք առաւել քան զ՝300· Հանդիսարանք նաւատորմին են Քրոն-շտատ և Սևաստոպոլ, ևս և Արխանկել, Աժակրխան և Կիրճոյսկ:

1423· ԴՐԱՄՔ· ՋԱՔՔ· — Հաշուեգրամ Ռու-սաց է ---ին արծաթեայ՝ որ արժէ 4 ֆր· իսկ Թղ-թեայ ռուբլի 1:12 և բաժանի ռուբլի ի 100 ---ես պղնձեայ: Ոսկի գրամք են Իմպերիան (imperiale) 10 ռուբլի· կէս կայսերական· — Բլատին գրամ՝ ---ը՝ 6 ռուբլի, և կէս սուգագ: Յաճախագոյն վարի Թղթեայ գրամն 5, 10, 25, 100 ռուբլեաց· — Չափ ճանապարհի Ռուսաց է Վերստ՝ որ է 104⅔ ման սաժէնի (1,0668 քիլոմէտր)· և է վերստն 500 ---ին կամ Յուղ, սաչէնն բաժանի յերիս կան-գունս, որ-ին· Ոտն ռուսական հաւասար է անգղա-կանին (135⅑ գծաչափ գաղղ·)· Կշռոց միութիւն է ֆունտ՝ որ է 409½ կրամ, և բաժանի յ՝36 լոթ կամ յ՝96 սոլոդնիկ և յ՝9216 ման (---ի)· 40 ֆունտ առնէ 1 բերկովէտ՝ որ է 16,374 □ մանուաչափ Բարիզ· հեղուկաչափ վեդրա 619½ մանուաչ· □:

1424· Ինքնակալութիւն Ռուսաց ըստ վարչութեան բաժանի յեօթանասուն և երիս գաւառս կամ ի կուս-ակալութիւնս· ոմոհեալ են և գաւառքն ի չորս-նակս կամ ի գնէս· յորս են գաւառք ինչ որ սե-փական օրինօք վարին, զոր օրինակ Ֆինլանտիա, Խա-զախք Տաթար, և այլն:

ՌՈՒՄԱՍՏԱՆ ԵՒՐՈՊԻՈՅ

1425. Ընդդեմ սա յԱսիոյ կովկաս և Ուրալ լերամբք և գարա գետով. ուր աշխարհք են ի նմա և 58 (1) գաւառք, և են այսոքիկ, Թուով բնակչացն յամին 1846.

Ա. Պայդիական Գաւառք

1.	Բեգեբսպուրկ	Բն. 643,700
2.	Նաթանէա	310,400
3.	Լիվոնիա	814,100
4.	Գուբլանիա	553,300
5.	Ֆինլանդիա	1,412,300

Բ. Մեծ Ռուսք կամ Մոսկովք

6.	Մոսկուա	1,374,700
7.	Սմոլէնսք	1,700,600
8.	Բաքով	775,800
9.	Դուբր	1,227,000
10.	Նովկորոտ	908,000
11.	Օլոնէց	263,100
12.	Արխանկէլ	253,000
13.	Վոլոկտա	822,200
14.	Եարոսլաւ	1,008,100
15.	Քոսդրոմա	1,054,600
16.	Վլատիմիր	1,236,500
17.	Նիժնի Նովկորոտ	1,178,200
18.	Դամպով	1,750,900
19.	Բեազան	1,365,900
20.	Տուլա	1,227,000
21.	Քալուգա	1,006,400
22.	Օրէլ	1,503,000
23.	Քուրսք	1,680,000
24.	Վորոնէժ	1,658,000

Գ. Փոքր Ռուսք կամ Ուքրաինիա

25.	Քիէւ	1,605,800
26.	Չեռնիկով	1,430,000
27.	Բոլդաւա	1,783,800
28.	Խարքով	1,467,400
	Գումար	32,013,800

(1) Ի սկիզբն 1851 տարւոյ յաւելաւ միւս ևս գաւառ 59 Սամարա անուն, ի մասանց Սարադովի, Սիմպիրսք և Օրէնպուրկ գաւառաց, և մասն մի ևս Սարադովայ խառնեցաւ ի գաւառ Աժտերխանու:

	Նախընթաց գումար	32,013,800

Գ. Միւսիսեան Ռուսք կամ Ղազան

29.	Բենզա	1,087,200
30.	Սիմպիրսք	1,318,900
31.	Ղազան	1,342,900
32.	Վիատքա	1,662,800
33.	Բերմ	1,637,700

Ե. Թաղաւորութիւն Աժտերխանու

34.	Աժտերխան	284,400
35.	Սարադով	1,718,600
36.	Օրէնպուրկ	1,948,500

Զ. Հարաւային Ռուսաստան

37.	Ղազախք Տռնայ	704,300
38.	Եքաթերինոսլաւ	870,100
39.	Տաւրիա	572,200
40.	Ղազախք Զեռնոմորսքի	124,100
41.	Քերսոն	842,400
42.	Պեսարապիա	792,000

Է. Լիւոնաւիա

43.	Վիդեպսք	790,000
44.	Մոհիլեւ	931,300
45.	Մինսք	1,046,400
46.	Վոլինիա	1,445,500
47.	Բոտոլիա	1,703,000
48.	Կրոտնոյ	907,100
49.	Վիլնա	863,700
50.	Քովնոյ	915,500
		55,522,400

Ը. Լեհաստան 4,860,000

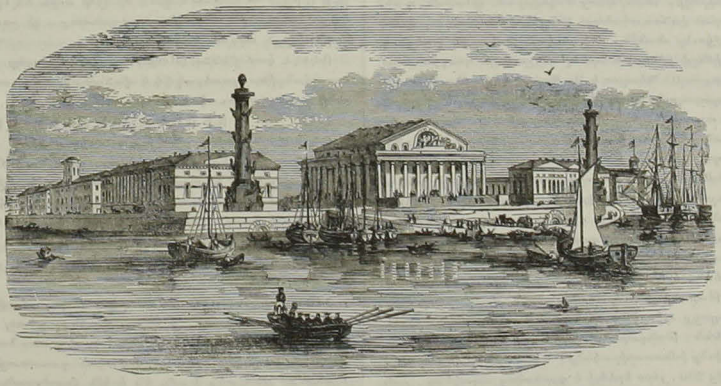
51.	Մազովիա	
52.	Քալից	
53.	Գրաքովիա	
54.	Սանտոմիր	
55.	Լուպլին	
56.	Բոտոլսքիա	
57.	Բլոք	
58.	Աւկուստով	
		60,392,400

Ա· ՊԱԼԴԻԱԿԱՆ ԳԱՒԱՌՔ

1426· Վաւառքս այսքիկ յԱԺՂ դարէ և այսր յաւելեալ՝ ի Ռուսաստան՝ ի վաճառականութենէն և ի քաղաքավարութեան յաւաջագիմ գոյն քան զայլ ամենայն գաւառս։

Ա· ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ԲԵԴԵՐՍ-ՊՈՒՐԿ· (Լենկրատ)։

ԲԵԴԵՐՍՊՈՒՐԿ կամ ԲԵԴՐՈՊՈՒՐԿ, որ է ՊԵՏՐՈՍԻ ՔԱՂԱՔ Սուրբ մականուանեալ (Petersbourg)· — Մայրաքաղաք ամենայն Ռուսաստանի առ նեղեայ գետով յարևելեան ծայր Ֆինլանտեան ծովի, չինեալ գեղեցկայարգար և մեծասարած յամին 1703 ի մեծէն Պետրոսէ և զարդարեալ առ Բ կատարելագոյն։ 12 թաղք են նորա յորոց ևեռնէք կան ի ջրագաթս նեղեայ ի հարաւոյ նորին· փողոցքն լայնք և երկայնք և ուղղաձիգք և առնէք նմանաչէնք՝ վայել չուԹեան կերպարանս ատ քաղաքին յոյժ, այլ վասն համակ միաձևուԹեանն տաղտուկ ածէն տեսանելեացս· տունք ազնաշէնք են ի հասարակ, յաճախք այլ ընդարձակք յոյժ· ի հոյակապ չէնսն նը-շանաւոր են լայնածաւալ և քառակուսի Ձմերանոց

Հանգանակ Վաճառականաց

պալատ կայսերն յԵրեայ, որոյ 462 ոտք են երկայնուԹեան և 344 լայնուԹեան· մեծ մասն հրկեզ եղև ի 1837, և կրկին կառուցաւ ի միւսում ամին· հանդէպ պալատիս կայ գորացի սիւնն Ալէքսանդրի Ա, միաստեղ կառնիս վեմ 84 ոտք բարձր, 12 ոտ-նաչափ տրամագծաւ· ի կողմանէ պալատիս կայ գաղտարան քնակուԹեան կայսերին՝ Բ Ermitage ա-նուանեալ, և տաբերդեան պալատն, յորս Թանգարանք է 2000 ընտիր նկարուց, ջնջող մատենից և զարդուց· Ազգարանքն Միխայէլովի և Անիչքովի, ա-պարանք ծովապետին, հանգերձ նաւարանաւ և մը-ԹերանոցՔ և համբարանոցաւ, և այլն, ի մեծի հրա-պարակի ուր հանդէպ զօրաց լինին· Ընդ նշանաւոր և հետաքրքրեն չինուածս քաղաքին համարեալ է և փայտեայ տանն՝ յորում քնակեր մեծն Պետրոս՝ ի չինուԹեան քաղաքին· Յեկեղեցիս նշանաւոր է զարդմանաչէն կառնիտեայ եկեղեցին Սուրբ Խաչակայ՝ որոյ չինուԹիւն չէ ահաբոեալ, և կայ նա ի մեծի հրապարակի խաչաձև, 278 ոտն ընդ երկայն, 153 ընդ լայն· գմբէԹ մեծ կայ ի միջակին և մատուռք չորք աշտարակաւորք ի ծայրսն, չորք Ճակատք են նորին սիւնազարդք· եօԹն գրունք, յորոց երեքն՝ 30 ոտնաչափ բարձր և 12 լայն· 343 ոտք են բարձրուԹեանն մինչև ի խաչ գմբէԹին· Մերձ ի տա կայ պղնձահալ վիԹխարի հեծելապատկեր անգրի Պետրոսի մեծի, 17 ոտնաչափ ի բարձրուԹիւնն, զոր կանգնեաց Կատարինէ Բ ի կռանիտեայ վիմի մեծի՝ մակագրեալ

Petro Primo Catharina Secunda MDCCLXXXII.

Մարմարիոնեայ պալատ ինքնակալին. կաթոլիկէ Տէրամօրն Ղազանայ ի Նեւսքի Բէրսբէգիվ՝ի գեղեցիկ

կաթոլիկէ Տիրամօր Ղազանայ

և ծառայարգար փողոցի քաղաքին։ — Ս. Նիկոդէոս եկեղեցի, անկեանց պետրուն մանկուց, Տանդանակ վաճառականաց, մատենադարան կայսերական իբր 450,000 տպագրեալ գրոց և 20,000 ձեռագրաց։ Հասարակաց ժողովարան, զինարան, գանձարան վաճառականաց. Մոլլեն մէնասան ուր 5,000 աղջկանց մնան։ Մեծ չուկայն Ձմերային կոչեցեալ Ջիհնայի Բինոք, և արեւելեան չուկայն Կոստինդիանովը։ — Ս. Պետրոս և Ս. Պօղոս եկեղեցի՝ ուր Թաղին արքայազուկք և պահին յայնմանակ դրօշուց, բարձր է աշտարակ նորա 340 ոտնաչափ։ Եւ պալատք իշխանաց բազմաց և պաշտօնակալաց, և ուսումնարանք, յորս գնաւորք են համալսարանին հինեւալ՝ի 1821. Ճեմարան գիտութեանց բարեկարգեալ՝ի մեծաւ հոգաբարձութեան Եւլերայ գերմանացւոյ, Ճեմարան բժշկութեան, գիտանոցք երկու, Ճեմարան արուեստից, գոլորշեաշարժաբանութեան, ուսուցիչներ իրաւաբանութեան, գոլորշեաշարժութեան, երկաթագործութեան, գոլորշեաշարժ նաւուն, վարժարանք չորս, գոլորշեաց օրիորդաց, և այլն, և տունք մարգասիրութեան, Թանգարանք ազգի ազգի նիւթոց, ընկերութիւնք իմաստասիրականք։ Գործարանք ձեւագործեալ 200, յորս երեսփի է գործանոց ապակեաց, յախճապակւոյ, գորգոց, և ձուլարանք. և վաճառականք նաւթիսկ յաջող. Նաւահանգիստ բնագործելոյ է Քրոնչլոտա, յորմէ չոգենաւք գնան՝ի Նաւահանգիստս Պալթիկականին։ Ի բերան Նեւայ կան իբրև 40 կղզիք զբօսանեաց և Ճեմարանք քաղաքին. և՝ի չորս կոյ եզերս պալատք զբօսանոց ինքնակալին, յորս երեսփի են Զարսկոյէ-Սիլօ՝ զոր կառոյց Եղիսաբեթ Հոյակապ չինութեամբ. և զարդիս գործեցաւ չուխղ երկաթի անգամբ. Բէկերհոմի մերձ՝ի Ծով որ հայի՝ի քաղաքն և՝ի Նաւահանգիստն. Օրանիէնպաում և սա հոսէ՝ի Ծովիզն։ Բայց շրջավայրք քաղաքին ամայի անապատք են, ուրիք ուրիք երեսին անտառք. ամենայն վայելուչութիւն քաղաքիս արդիւնք են Ճարտարութեան Մեծին Պետրոսի։ Բն. առաւել քան զ'800,000։

1427. ՔՐՈՆՇԼՈՏ (Kronstadt). — Ձանգիման մայրաքաղաքին՝ի Կոալին կղզւոջ կառուցեալ՝ի Մենչին Պետրոսէ (1703) քաղաք ամուր և Նաւահանգիստ Նաւատորմին, ունի մեծերառնոց, Նաւակայս և զինարան, վարժարան Նաւուղղութեան. երեք են Նաւահանգիստք մին պատերազմի Նաւաց, միւսն Հանդերձեալց և զինման Նաւաց, երրորդն վաճառաբերից, որ ուր նին աշտարակ լայնատերակիրս և մաքրարան։ Քանդք երկու անցանին ընդ քաղաքն չինեալք՝ի Պետրոսէ և՝ի կատարեհնաց. յերկուցն միւսն կայ խոտալանն պալատ, որ այժմ վարժարան է Նաւուղղութեան. կայ և անկեալեաց Նաւաստեաց 2,500 անկողնոյիք. Նշանակարք է և պարտէզն Ճեմելեաց, յորում գոն Ծառք Ճեւատունկք Պետրոսի։ Բն. 15,000, պահակաւք և զինուորք 40,000։

ՇԼԻՍՍԵԼՊՈՒՐԿ (Schlüsselbourg). — Ամրոց՝ի տեղւոջ ուր Նեւա ելանէ՝ի լայնակաց լճէ, ունի գործարանս բամպակի։ Բն. 24,000։

ՆԱՐՈՒԱ (Narwa). — Ւա՛ համանուն գեաւկին, ուր նի Նաւահանգիստ մի. ասա յայլմանակ մեծ տարաւ Կարոլոս ԺԲ՝ի 1700։ Բն. 6,000։

1428. Բ. ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՆ ԵՄԹՈՆԻԱ. — Գաւառս այս և որ գինի սորա են երկուքն՝ անուանին Գերմանացւոց գաւառք, զի շատք՝ի բնակչացն ազգաւ Գերմանացիք են։

ՌԻՒԻԼ կամ ՐԷՒԱԼ (Réval). — Ամուր քաղաք, և Նաւահանգիստ պատերազմիկ և վաճառական Նաւաց. ունի գործ ազնուականաց։ Բն. 30,000։

1429. Գ. ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՆ ԼԻՎՈՆԻԱ. — Կոչին բնակք գաւառիս սերեալք յԼիւեոնացւոց, ի Լէգաց և՝ի Լիվաց, զորս Նուաճեցին գաղթականք և ասպետք Գերմանացիք՝ի միջին գարս, և չետ նոցա Գանիք՝ի 1220 և ապա կրկին Գերմանացի կարգն Տևտոնաց. և 1561 կարգապետ նոցա Կոդհարտ Քեդլէր հնազանդեցաւ արքային Լենհաց և չետ ամաց լինչ Սուեդք տիրացան երկրին, յորոց էառ զայն Մեծին Պետրոս։

1430. ՌԻՒԱ (Riga). — Քաղաք ամուր յոյժ, վաճառաշէն և Ճարտար, ի վերայ Տուինայ գետոյ երիւք վարսաւոք հեռի՝ի Լիմնիոյ ծովէ. ասա նաեի վարիչ և տեղակալ երից գերմանական գաւառացն. Նշանաւոր չինուածք՝ի սմա են կրկին վարժարանքն, գիտարան, եկեղեցիք, մարբասուն, Թանգարան բրանական պատմութեան, մատենադարան. կառնուին մասնաւոր, ջանգք, Թաար, խանուարք վաճառականաց և զարան չաքարի, և այլն. ամի ամի 50 միլիոն ֆր. վաճառս հանեն ասա, և անեն 15 միլիոնից։ Բն. 75,000։

ՏՈՐՊԱՏ կամ ՏԷՕՐՊՏ (Dorpat, Dörpt). — Ի գեղեցկավարդ գաշտի յամուտս Էմնոպաց, անուանի է համալսարանն գերմանացի զոր կանգնեաց Կուստաւս Ադոլփոս՝ի 1632 և կրկին ուղղեցաւ՝ի 1802. ունի գիտանոց, մատենադարան, պարտէզ բուսաբանութեան, և այլն. վարդապետք են համալսարանիս Բառոդ և Աբելք որ եկին՝ի Ծասիս՝ի քննել զնաւանն, միւն՝ի 1829, միւսն՝ի 1845։ Ի համալսարանի սոս վարժին և հայազգիք ոմք՝ի սպասս Ռուսաց։ Բն. 15,000։

1431. Դ. ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՆ ԳՈՒՐԼԱՆԴԻԱ. — Բարեբեր, անասնային և ջրաբեր քան զայլ գաւառս. անկաս՝ի ձեռս Ռուսաց ՝ի 1795։

ՄԻՏԱՒ (Mittau) · — Գ.· Ռ· բարեչէն, ունի հրապարակ և պարտէզ, վարժարան, դիմանոց, դրատուն · Հուսկ ի քաղաքն կայ դղեակ հին ոճր պանդխտեցաւ Լուձովիկոս ԺԸ· Բն · 30,000 ։

ԼԻԳԱՒ (Libau) · — Նաւահանգիստ վաճառաշահ ի Պալտիկականին, ունի բաղանիս Ծովու· Բն· 12,000 ։

ԵԱՒՈԳՏԱԴ (Iacobstad) · — Քաղաք փոքրիկ, առ որով Սգրուվ չափեաց զվիջօրէականն · Բն · 4,000 ։

1432 · Ե· Մ Ե Ծ Ռ Ո Ւ Ս Տ Ա Ն Ի Ն Ֆ Ի Ն Լ Ա Ն Տ Ի Ա Ց · — Ընդ մէջ պալտիկականին, Նորուեգիայ և Արևմտկիւղ · լերինք բաղումք անցեալ ընդ գաւառս այս՝ յանդին ի Սկանդինաւեան Ալպեսյս · Հարաւակողմն բարեղք մշակեալ է և բազբերք · Բնակիչք Ֆինացի լուԹերականք են · ի բևեռն սահմանս բնակեն 5,000 Լաբոնացիք, որք զաւանչին գրաւեալ էին զամենայն զգաւառն, և յԹ դարու հալածեցան ի հիւսիս ի Ֆինեան կամ Զոմտի ազգաց, զորս զամենեսին նուաճեցին Սուէտք յԺԳ դարու և ապա Թողին Ռուսաց · Ցուբ հաղարապետութիւնս կամ ի գաւառս բաժանի այժմ Ֆինլանտիա, որոյ սեփական օրէնք և զրք և հաւք են, և մայրաքաղաք նորին Հէլսինկֆորս · և այս են գաւառք և Թիւ բնակչաց նոցա ըստ 1840 ամի ·

Գաւառք	Բնակիչք
Օպոյ Պիոռնէպորկ	252,000
Քուոռթիոյ	170,000
Ս · Միքայէլ	134,000
Նիլանտ	140,000
Դաւասդհուս	145,000
Ուվեսպորկ	126,000
Վազա	204,000
Վիպորկ	250,000
	1,421,000

1433 · ՎԻՊՈՐԿ (Wiborg) · — Ամուր քաղաք և նաւահանգիստ ի Ֆինլանտեան Ծովի, ունի վարժարան մի · սա էր յառաջնումն մայրաքաղաք Ռուսական Ֆինլանտոյ · Բն · 8,000 · — Ոչինչ կարի հեռի ի քաղաքէս կան Բիուդերլաք քարահաղ կառնիցի · — Կը շանաւոր է ի սահմանս Վիպորկայ և Ջուվէճի խմդրաքիլ 100 ոտք բարձր, զոր գործեն սահմանք Վրաստեայ ։

ՕՊՈՑ (Abo) · — Ի մուտս Պոթնեան Ծոցի ի Պիոռնէպորկ, քաղաք շահաշատ և բարգաւաճեալ յարուածոյ Հարտարութեան · յատաջագոյն մայրաքաղաք Ֆինլանտոյ · ի 1827 Եղև ի սմին հրդեհ որ Հարակեաց զհամալսարանն, զմայր եկեղեցին և 800 տունս · Բն · 16,000 ։

1434 · ՀԵԼՍԻՆԿՖՈՐՍ (Helsingfors) · — Ամուր նաւահանգիստ ի Ֆինլանտեան Ծոցի և մայրաքաղաք մեծի դքսութեանն, յատաջագէմ ընծանալ ի քաղաքավարութեան, յետ անշքանալոյ Օպոյի · Նշանաւոր է ի նմա նոր կամրուղիկն, ապարանք Տերակուտին Ֆինլանտոյ և Ժողովարան ազնուականաց · Բնակիչք 18,000 ։

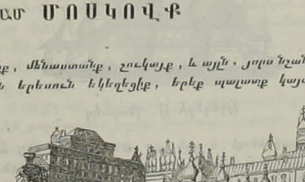
ՍՒԷԱՔՈՐՍ (Swéaborg) · — Ամրոց անառիկ ի վերայ ԵօԹն քարաժայռ կղզեաց, պաշտպանէ զմայրաքաղաքն · ունի մեՀերասոց և համբարանոց · առաջին քաղաք է պատերազմական ի Ֆինլանտիա, կառուցեալ ի 1749 · Ծախսեալ 12 միլիոն ֆր · Բն · 4,000։

1435 · Ի մուտս Պոթնեան Ծոցոյն կան Ալանդ քառասուն կղզիք ըստ բաւականի բարեբերք, յորս 80 կղզիք ևԹե են բնակեալք ի 44,000 մարդկանէ սերեալոց ի Սուէտացւոց, որք յաջողակ ի նաւավարութեան, և ամրոցս բազումս կառուցեալ է անդ Սբ. Աեւոյց, զի նոքա են տեարք արշիպելագոսն ։

Բ· ՄԵԾ ՌՈՒՍԻՔ ԿԱՄ ՄՈՍԿՈՎՔ

1436 · Զ· ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՄՈՍԿՈՒԱՑ · — Ըստ կարի բարեբերք, և ի Հարտարութեան յառաջացեալ քան զայլ գաւառս ։

ՄՈՍԿՈՒԱ (Moskwa) · — Քաղաքն համձնաւոր գեղոյն, նստեալ ի վերայ բլլակաց, առաջին մայրաքաղաք և երկրորդ աԹոռ ինքնակալին, կեդրոն վաճառականութեանն Ռուսաց և ցամաքի · Հինեցաւ բարեկարգ քան զառաջինն յետ Հրդեհի 1812 ամին · Ե փաբաս է տարածութեան նորա · չորիր մասին պարսպէ և մարգագետինք են · յոլովագոյնք ի տանցն փայտաշէն են · ի չորս Թաղս բաժանի, որ են Կրեմլ կամ Քրեմլին նախնի բնակարան ինքնակալին, Քիթայկորոտ, Պէլոյկորոտ (Սպիտակ քաղաք), Սէմլ եանօյկորոտ · Քրեմլին ունի խոտան և պատաւարս, և ի նմա են հին և մեծ ապարանք արքունի Քրեմլ կամ Քրեմլին Հայնեալ, զորոյ մեծ մասն ի հրկեզ արարին ի մուտս Նաբոլէոնի ի Մոսկուա · եկեղեցիք, մենաստանք, շուկայք, և այլն · յորս նշանաւորք են երեսուն եկեղեցիք, երիք պալատք կայսերա-

Քրեմլին

կանք, ժողովարան Տերակուտին, զինարան · ի միում յերից կամուրջիցն կայ աշտանակ արծաԹի 2,800 լիպայ կշռո, և ատ պահին ինքնակալ ·

Ժողովարան Երևակոյտին

յայլում կան դամբանք ինքնակալաց կացելոց յառաջ քան զՔրիստն Պետրոս և բարձր աշտարակն Իւանայ Վելիքի, և զանգակ մի մեծատարր 20 ոտնաչափ բարձր, 22½ տրամագծաւ. որ կշռէ իբրև 4,000 կենդինար. գմբեթք ոսկեվառաք պսակեալք զրար. ձուկն գրեմլինայ վսեմական ընծային զանսկ նորա։ — Ի Քրիստիկորս որ նշանակէ Քրիստոս քաղաք, նշանաւոր է կաթուղիկէն և մեծ շուկան 6,000 քարանձէն կրպակօք. ի Թաղի աստ են կայանք վաճառականաց։ Ի Պետրիկորս են բազում պալատք քարանձէն, կրթարանք, անկէանոց մեծ անտերունչ մանկտուց, գանձարան վաճառականաց, ձուլարան հրազնդաց, իբրևանք Թղթատարաց, Թատերք, 73 եկեղեցիք, և այլն։ Չորրորդ Թաղն պատի զերկբովքեան, և ի նմա են զինարան, մեներանոցք, վարժարան զինուորականաց, և 103 եկեղեցիք։ Արուարձանք 30 են քաղաքին և գլխաւոր ի նոսա Կնեզիզքայա Սլոպոտա որ ե ասել Կերմանացւոց արուարձան։ — Ընդ ամենայն 1,000 եկեղեցիք և մատրունք են ի Մոսկուա, գլխաւորի նոսա Ս. Փրկիչ, Ս. Բարսեղ, Վասն բնակութեան Մոսկուայ իբրև 60,000 արամբք, քանզի ազնուականք գան ձմերել ի նմա. բազմաթիւ են գործարանք ի քաղաքին և բազմութիւն գործաւորաց. անուանի ի գործուածան են բամբակ, լուխայ, գլխարկ, մետաքս։ ԲՆ. իբրև 400,000։ — Ի սահմանս մայրաքաղաքին կան պալատք զբօսանաց ինքնակալին և ազնուական տոհմից զարդարեալ զբաւարձալի գարձատեաք. անուանի է ճանապարհն դիր ընդ Մոսկուայ և ընդ Բեզբորոդ 160 փարսախ, իբրևանք հանդերձ. և չափով երկաթի, որոյ սաւաստեցաւ չինութիւն ի 1851։

1437. Մ-ա-ի-ս-կ, և Պ-ր-դ-ն-ո (Moschaïsk, Borodino). — Գեղաք անուանիք վասն յաղթութեան Կայսրեանն ի 1812, որով ազատ խաղաց եմուտ ի Մոսկուա։ ԲՆ. 48,000։

Դ-ր-ո-ց-ո-ց (Troïzkoï). — Քաղաք փոքրիկ. անուանի է վասն մեծի վանասանին Երրորդութեան անուանն Նեղց Դրոիցքոյի Սէրգիէս (Troïzkoï Sergiew) որ պատուալ է սատար պարսպաւ, 9 եկեղեցիք են ի նմա, պալատ մի կայսերական, լսարան աստուածաբանութեան 300 հոգեկաց, մատենադարան, և այլն. ի մայր եկեղեցւոյն կայ գերեզման Ս. Սարգսի և Թամկագին անօթք և սրբազան սպասք, և զանգակ մի 1,400 կենդինար։ ԲՆ. 8,000։

Ք-ո-լ-մ-ն-ա կամ Ք-ո-լ-մ-ն-ո-ց (Kolomna). — ԵՒս Մոսկուայ գեաոլ, վաճառաշատ և ի ձարտարութեան արուեստից բարգաւաճ. ԲՆ. 15,000։

1438. Ի- կ-ո-ի-ս-ա-կ-ա-լ-ո-ի-թ-ի-ն-ն Ս-մ-ո-լ-ե-ն-ս-կ-ո-ւ.

Ս-մ-ո-լ-ե-ն-ս-կ (Smolensk). — Ամուր քաղաք ի վերայ Տնիեբերայ, վաճառաշատ. պատերազմ մեծ եղև ատ և հրգեհ ի 1812. ի ժե դարու 200,000 բնակիչք էին ի նմա, ի ԺԷին առին զսա Ռուսք ի Լիթուանացւոց, և յայնց ժամանակաց երեկելի էր Ռուսաստանի։ ԲՆ. 16,000։

1439. Ը. կ-ո-ի-ս-ա-կ-ա-լ-ո-ի-թ-ի-ն-ն Բ-լ-ե-ս-կ-ո-վ.

Բ-լ-ե-ս-կ-ո-վ կամ Բ-ս-կ-ո-վ (Pleskow, Pskow). — Հին քաղաք մեծաւ եպիսկոպոսանիստ, ունի վարժարան կրերաց և մարզատուն։ ԲՆ. 13,000։

1440. Թ. կ-ո-ի-ս-ա-կ-ա-լ-ո-ի-թ-ի-ն-ն Դ-ո-ի-ե-ր.

Դ-ո-ի-ե-ր (Twer). — Գ. Ք. ամուր և բարեչէն ի խառնուրդս Դուբրցայ և Վոլկայ ի զուարճալի վիճակի. ունի կրթարանս և գործանոցս. և եպիսկոպոսարան, և տեղավաճառս։ ԲՆ. 25,000։

Դ-ո-ր-ճ-ո-ք (Torschok). — ԵՒս Դուբրց գետով, ունի գործարանս սեպհ։ ԲՆ. 16,000։

Վ-ի-շ-ն-ի-վ-ո-լ-ո-ճ-ո-ք (Wischeni-Wolotschock). — ԵՒս Դուբրցաւ ի գլուխ մեծի ջրանցին ընդ կասպից, ընդ Սեաւ և ընդ Պալթից ծով. ԲՆ. 10,000։

1441. Ժ. կ-ո-ի-ս-ա-կ-ա-լ-ո-ի-թ-ի-ն-ն Ն-ո-վ-կ-ո-ր-ո-ց.

Ն-ո-վ-կ-ո-ր-ո-ց վ-ե-լ-ի-ք-ի-ո (Nowgorod-Wéliki, այս է՝ մեծն Նովկորոտ). — Ի տեղւոջն յորում Վոլգայ ելանէ յԼիմն լճէ. ի միջին դարս ծաղկեալ վաճառականութեամբ դաշնակից գոլով վաճառական

քաղաքացն Գերմանիոյ, և 400,000 բնակիչք ևին Նորա. կայ ցարդ ի նմա Բրնեմէ, արքունի պալատ, և 62 Եկեղեցիք, յորս նշանաւոր է կաթուղիկէն Ս. Սոփիա պղնձի գրամբք. անդ գտաւ Ռուսաստան-Բրատաա մատեան օրինաց Եարոսլաւայ. Բն. 16,000։

1442. ԺԱ. ԿՈՒՍԱԿԱՂՈՒԹԻՒՆ ՕԼՈՆԷՑ. — Յորում 2,000 լինիք և Ճահիճք են և անտառք և կարկառք քարանց. ի լճանն գլխաւորք են Լատոկա և Օնեկա. բնակիչք ի ֆինեան ցեղէ։

ԲԵՏՐՈԶԱՎՈՑՍՔ (Pétrosawodsk). — Աւ. Օնեկայ, վաճառաշահ նաւահանգիստ, ունի ձուլարան հրանոթից։ Բն. 9,000։

1443. ԺԲ. ԿՈՒՍԱԿԱՂՈՒԹԻՒՆ ԱՐԽԱՆԿԷԼ. — Երկիր անապատ ընդարձակ քան զԳաղղիա, և ծայր հիւսիսային Ռուսաստանի յԵրոպա. գլխաւոր բերք նորին են փայտ անտառի, և երէ և այնեաեաւ հիւսիսային, և մուրտակ. ի բնակիչսն կան Լաբոնիք և Սամոյեդք 3,000։

ԱՐԽԱՆԿԷԼ կամ ԱՐԽԱՆԿԵԼՍԿ (Archangel). — Գլ. Ք. Նաւահանգիստ ի Տուինա 15 վարսակ հեռի ի Սպիտակ ծովէ. ունի մեծաքանոց, շուկայ մեծ, վաճառատուն. տուն մագնիսական, այսինքն է տեղի աստեղաբաշխական և ութեղերական քննութեանց. ընտարան աստուածաբանութեան, գպրոց նաւագնացութեան, ձկնորսութիւն արծնկայի և կիսի. աճուռ արքեպիսկոպոսի. երիք ժամք են կարճագոյն ասուր յԱրխանկէլ. Բն. 22,000։

1444. ՆՈՎԱՅԱ-ՋԵՄԼԻԱ (Nowaia-Semlia). — Երկու անբնակ կղզիք ի Սառուցեալ ովկիանոս, 14,000 փարսախ տարածութեամբ, զոր Հոլանտացիք գտին ի 1594, ձկնորաք և գրաւորք գան այսր որսալ վայրի հաւս, ղեկաս և զիսիկս. — Այնր քան զնովայա Զեմլեա ի նմին Սառուցեալ ովկիանոս կան վաճառք և ՀԱՒԱՔՈՑՆ կղզիք։

1445. ԺԳ. ԿՈՒՍԱԿԱՂՈՒԹԻՒՆ ՎՈԼՈԳՏԱ. — Ընտառային և Ճախճախուտ.

ՎՈԼՈԳՏԱ ի վերայ Տուինայ, ՈՒՍՏՅՈՒԳ ՎԵԼԻԿԻ (Wologda, Oustioug-Wéliki). — Սահմանակից քաղաքք վաճառաշահք յոյժ. միոյ միոյ են, բն. 16,000։

1446. ԺԴ. ԿՈՒՍԱԿԱՂՈՒԹԻՒՆ ԵՐՈՍԼԱՒ.

ԵԱՐՈՍԼԱՒ (Yaroslaw). — Ի վերայ Վոլգայ, ունի գործարանս սեպհ, կաւաուղ և այլս ևս. լճիկն անուանի զուգապատիւ համալսարանիւ, մատենագրան մեծ, ընկերութիւն Ռուս լեզուի. Բն. 34,000։

ՌՈՍՏՈՎ (Rostow). — Քաղաք վաղեմի ուխտատեղի. ի մոնաստանս նորա գան առաւել քան զ7,000 վաճառականս. Բն. 8,000։

ՌԻԲԻՆՍԿ (Rybinsk). — Ի վերայ Վոլգայ, համբարանոց վաճառուց զոր ասանին ընդ ծով ի Նիժնին գաւառս Ռուսաստանի. Բն. 10,000։

1447. ԺԵ. ԿՈՒՍԱԿԱՂՈՒԹԻՒՆ ԿՈՍՏՐՈՄԱ. — Երկիր բարգաւաճեալ մշակութեամբ և արուեստից ձարտարութեամբ, ունի գործարանս կաւուց։

ԿՈՍՏՐՈՄԱ (Kostroma). — Գլ. Ք. Մերձ ի Վոլգա. Բն. 12,000։

1448. ԺԶ. ԿՈՒՍԱԿԱՂՈՒԹԻՒՆ ՎԼԱԴԻՄԻՐ. — Սա յետ Մոսկուայ բարգաւաճեալ է քան զայլ գաւառս պետութեանն, մշակեալ բարեր. 200 գործարանք բամբակեայ կաւուց են ի նմա և սեպհ։

ՎԼԱԴԻՄԻՐ կամ ՎԼՈՒՏԻՄԻՐ (Wladimir). — Գլ. Ք. յատակնուն մայրաքաղաք եր Ռուսաց. Բն. 12,000։

1449. ԺԷ. ԿՈՒՍԱԿԱՂՈՒԹԻՒՆ ՆԻԺՆ-ՆՈՎԳՈՐՈՑ. — Գաւառ բարեբեր և յառաջադէմ ի քաղաքավարութեան. ի բնակիչսն կան 100,000 Մորտուինք, 300,000 Թաթարք, ևս և Չուվաշք և Չերեմիսք։

ՆԻԺՆԻ-ՆՈՎԳՈՐՈՑ կամ ՆԻՇՆԵՒՈՐՈՑ (Nischnei-Nowgorod, Nischégorod). — Քաղաք մեծաբ և վաճառաշահ ի խառնուրդս Օքայ և Վոլգայ. ի չնոյն նշանաւոր են՝ կաթուղիկէն, եկեղեցիք Հայոց, Մղիխի մի և Թէսարան և շուկայն մեծ 2,300 քարաշէն կրպակաք. որ ձանն յիշատակաց երկուց հայրենասիրաց կանգնեալ ԱԼԱՔՍԱՆԴՐԻ Ա. ՅԵԱ ՀԻՆԱԼԵԱՆ ՇՈՒԿԱՅԻՆ ի 1817 անդր փոխեցաւ. մեծ ուսնավաճառն Պաքսիրեայ որ յամենայն Օգուստոսի. յոր գան միոյ 300,000 ՆԿԱՐ յամենայն գաւառաց պետութենէն. ի 1832 ածեալ էին ի վաճառ 123 միլիոն րուպլէայ վաճառս։ Բնա. կիչք 30,000։

ՊԱՈՒԼՈՎՈ-ՍԵԼՈ (Paulowo-Sélo). — Քաղաքագիւղ ՀԷՐՄԱԿԵԱՅ կոմսի, ունի գործարանս երկաթի և պղնձակաւկի. Բն. 10,000։

1450. ԺԸ. ԿՈՒՍԱԿԱՂՈՒԹԻՒՆ ԴԱՄՊՈՎ ԵՒ ՌԻԱԶԱՆ. — Բարեբերք։

ԹԱՄՊՈՎ, ՌԻԱԶԱՆ (Tambow, Riaesau). — Գլ. Ք. բարգաւաճք. ի լեանսն ոչ սակաւ ուսուհարանք են. միոյ միոյ 20,000 բնակիչք։

1451. Ի. ԿՈՒՍԱԿԱՂՈՒԹԻՒՆ ԴՈՒԼԱ. — Բերէ ցորեան առատ.

ԴՈՒԼԱ (Toula). — Ի վերայ Ուպայ քաղաք գեղեցիկ և երեսելի. ունի գործարանս զինուց, հրացանս նուագ և այլ երկաթի ասեղոց, ձուլարանս երկու, գործ նոցս 600. գպրոց զինուորութեան. վաճառականս նուիրեալ յայնոյ. Բն. 53,000։

1452. ԻԱ. ԿՈՒՍԱԿԱՂՈՒԹԻՒՆ ԿԱԼՈՒԳԱ.

ԿԱԼՈՒԿԱ (Kalouga). — Վաճառաշահ քաղաք. ունի գործարանս յոլով կաւուց, շաքարի, և այլն. Բն. 36,000։

1453. ԻԲ. ԻԳ. ԿՈՒՍԱԿԱՂՈՒԹԻՒՆ ՕՐԵԼ, ԿՈՒՐՍՔ. — Բերէն ցորեան, կանեփ, վուշ. — Գլխաւոր քաղաքք նոցին ՕՐԵԼ (Orel). Բն. 32,000. ԿՈՒՐՍԿ (Koursk) 26,000. Վաճառատունք են. յափրէնս գեղոյ կաւուցեալ։

1454. ԻԴ. ԿՈՒՍԱԿԱՂՈՒԹԻՒՆ ՎՈՐՈՆԷԺ.

ՎՈՐՈՆԷԺ (Woronesch). — Անուանի է ի վաճառականութենէն, ունի գործարանս չուխայի և անկեալոց ծուխմարտիկ զզուաց. ՅՕրել կայ մարզատուն, լսարան կրկին, մեծ գործարան չուխոյ և բամբակեայ թելից. Բն. 46,000։

Գ. ՓՈՔՐ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ ԿԱՄ ՈՒՔՐԱՆԻԱ.

1455. Հաշարհս այս առատ է ի բերս ցորենոյ։ ԻԵ. ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՔԻԻՒ.

ՔԻԻՒ (Kiew, Քիովա). — ԵՒս Տիւրեքեր գետով շահաստան ամուր և երբեմն իշխանանիստ. յորք մասունք են նորա կանգնեալք ի վերայ բլրոյ. երբեմն ամենագիղ սրբարան էր քաղաքս, և ապա քրիստոնէութեան ծաւալոյ եղև Ռուսաց, ի հնոյնս հին ե. կեղեցւոյ Ս. Բարսղի գոան յոյն արձանագրութիւնք, յԳ դարէ. ի 1833 հիմնեցաւ աստ համալսարան փոխան համալսարանին Վիլնոյ. մայր եկեղեցի հին Ս. Սոփիայ, մենաստան Բէչերսքոյ՝ նահապատիւ քան զամենայն վանս Ռուսաստանի. ի սորբերկրեայ գամբանարանս նորա են 118 մարմինք սրբոց, վանն որոյ և անուանի ուխտաւորք. ժամանակագիրն Կիեւոյո՛ ի ԹԱ դարուս աստ բնակեր. ի 1551 աստ զառաջինն հանատեցաւ տպագրարան. և եպիսկոպոսն Զալուսքի գումարեաց 200,000 հատոր գրոց՝ որ այժմ են ի Բերլուրկ. ունի և գործարան մեկն և յսահմանակս։ Բն. 50,000։ Անուանի է տնտավաճառ սորա։

1456. ԻՋ. ԻԿ. ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՉԵՐՆԻԿՈՎ ԵՒ ՌՈԼԴԱՒԱ. — Ունին ընդարձակ վիճակս ցորենոյ և մարգարտոս խաշանց և արջառոց։

ՉԵՐՆԻԿՈՎ, ՌՈԼԴԱՒԱ (Tschernigow, Poultawa). Բն. 12,000, 16,000։ — Գլխաւոր քաղաքք անուանի է Բոլշաւա վան Ձակատամարտին յոր պարտեցաւ Կարոլոս ԺԲ ի 1709. վան որոյ և արձան կանգնեալ է Պետրոսի մեծի ի հրապարակին։

ՆՆՏԻՆ (Neschin). — Ի Չեռնիկով գեղեցկագիր քաղաք ի վերայ Օսդերայ, և ՔՐԵՄԵՆՉՈՒԿ (Krémentschouk), ի վերայ Տնիեբերայ. — Սոքա երկոքին ունին գործարանս ըմպելեաց և չաքարեղինաց։ Բնակիք միոյ միոյ 18,000։

1457. ԻԸ. ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ԽԱՐԿՈՎ ՈՐ ԵՒ ՈՒՔՐԱՆԻԱ ՍԼՈՊՈՏ. — Այս գաւառս հայրենիք է Ղազախաց։

ԽԱՐԿՈՎ (Charkow). — Գլ. Ք. ի վերայ Տոնեզայ, վաճառաշահ. ունի համալսարան։ Բնակիք 45,000։

Դ. ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՂԱԶԱՆԻ ԿԱՄ ԱՐԵԻԼԵԱՆ ՌՈՒՍՔ

1458. Ազան մի երկրին Ղազանի յայնկոյս Ուրալեանց՝ է յԱսիա, անուանք և ձահիճք պատեն զքաղաքամէ գաւառս երկրին. Խան Ք հատ զայս աշխարհ ի թաթարաց որ և Ռուշղաբք կոչէին։

1459. ԻԹ-ԼԲ. ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՔ ԲԵՆԶԱ, ՍԻՄԻՐՍՔԱ, ՂԱԶԱՆ, ՎԵՆԱԴԻԿ.

ԲԵՆԶԱ (Pensa). — ԵՒս Սուրայ։ Բն. 20,000։ — ՍԻՄԻՐՍՔ (Simbirsk). — ԵՒս Վոլգայ. 18,000. Երկոքին ևս բարգաւաճ քաղաքք։

ՂԱԶԱՆ (Kasan). — Ամուր և շահաստան քաղաք ի գետախառնուրդ Խազանկայ և Վոլգայ. ունի համալսարան հիմնեալ ի 1803. լսարան աստուածաբանութեան մեծ, դպրոց թաթարաց, տպագրարան տաճկի լեզուի. վարժարան զինուորութեան. հոյակապ և եկեղեցի համալսարանին. 10 մզկիթք են թաթարաց ի Ղազան. հրդեհ մեծ եղև աստ ի 1815։ Բն. 50,000։

ՎՅԱՏԿԱ (Wiaetka). — ԵՒս համանուն գետով, ունի գործարանս տապոնի, խաղաթղթի, համբարս ցորենոյ։ Բն. 11,000։

ԻՇ կամ ԻՇԵՒՍԿ ԶԱՒՈՏ (Isch). — ԵՒս Իշ գետով, ունի մեծ գործարան զինուց, 3,000 գործաւորաք որ ամի ամի 50,000 և առաւել զինս չինեն։ Բն. 14,000։

1460. ԼԳ. ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ԲԵՐՄ. — Գաւառս ընդարձակ և ցորեան, մանն մի սորա յաւակոտնի է, ունի անտառս և երկաթահանոյս, յորոց շահ մեծ է Ռուսաց։

ԲԵՐՄ (Perm). — Ի վերայ Կամայ, ունի լսարան աստուածաբանութեան, վարժարան, տուն հանքաբանութեան, և վաճառականութիւն բարւոք։ Բն. 25,000։

ԵԿԱԹԵՐԻՆԲՈՒՐԳ (Iekatherinbourg). — Ամուր քաղաք յարևելից Ուրալ լերանց առ խեդաւ, չինեալ ի մեծէն Պետրոսէ և ի կատարելեայ. ի սահմանս նորա են ոսկեհանք և այլ բովք։ Բն. 17,000։

Ե· ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԱԺՏԻՐԽԱՆՈՒ

1461· Լճակային և անապատ է համարէն աջ խարշս այս· յորում 100,000 Ղալմըռիք և Թաթարք Թափառին յամերիս երկրին· են նոցա 90,000 ուղտք, 500,000 երիվարք և 300,000 արջառոց· Իւան Բ տէր. բեաց գաւառիս ի 1557·

ԼԻ· ԿՈՒՍԱԿԱՒԼՈՒԹԻՒՆ ԱԺՏԻՐԽԱՆՈՒ· — Աւազուտ· ունի զՎոլկայ գետ·

ԱԺՏԻՐԽԱՆ կամ ԱՍՏՐԱԽԱՆ (Astrakan)· — Գլ· ՔՒ· Երբեմն Թագաւորանիստ Թաթարաց, ի կղզւոջ միում ի բերան Վոլկայ ի Կասպս, բարեչէն և յոյն փողոցօք· ունի միջնաբերդ, նաւահանգիստ և մեծաբնոյս· կամաւղիկ մեծ և շուկայս գեղեցիկ· մաքրաբան, լասրան աստուածաբանութեան, վարժարան, գպրոց նաւուղղութեան· վաճառականութիւն ընդ Ասիոյ բարւոք և ձկնորսութիւն· 23 եկեղեցիք Ցուներաց, 4 եկեղեցիք Հայոց, 1 լութերականաց, 16 մզկիթք, և կառաւնք Հնդկաց· և բնակութիւն Տրաքեան եղբարց վասն քարոզութեան առ Ղալմըխս· ԲՆ· 52,000·

ՈՒՐԱԼՍԿՈՅ (Ouralskoi)· — Նո անուանակիր գեղոյնի քաղաք Ղալմխաց, որ 4 մղիւն ֆրանգաց բերէ հեռի ամի ամի· ԲՆ· 18,000·

1462· ԼԵ· ԿՈՒՍԱԿԱՒԼՈՒԹԻՒՆ ՍԱՐԱՏՈՎԻ· — Ցորում ընդ բնկայն են և 70,000 եւրոպացիք·

ՍԱՐԱՏՈՎ (Saratow)· — Բարեգիր քաղաք առ Վոլկայ· ունի վարժարան և պարտէզ բուսաբանութեան· ԲՆ· 46,000·

ՍԱՐԵՊՏԱ (Sarepta)· — Ի գետախառնուրդ Վոլկայ և Սարեպտ քաղաք փոքր և բարեչէն, կառուցեալ ի 1765 ի Մորաւեան եղբարց· ԲՆ· 3,500·

1463· ԼԶ· ԿՈՒՍԱԿԱՒԼՈՒԹԻՒՆ ՕՐԵՆՊՈՒՐԳ·— Սահմանակից Ասիոյ· Ուրալեան լերինք և անապատք ծածկեն զնոսն մի գաւառիս, բարեբեր և միւս մասն նորա, անուշանիւ արջառս· են անդ և հանիքք·

ՕՐԵՆՊՈՒՐԳ (Orenburg)· — Նա Ուրալ գետով քաղաք բարեչէն կառուցեալ ի 1742, համբարանոց վաճառուց առաքելոց ի Թաթարս, ի Պուխարա և ի Չին, և առեւտրական ասիմանաց· ունի շուկայ մեծ, և պրոպոյ քաղաքին ընկճանս կարաւանս· վարժարան զինուորութեան· տուն բանագատ գործաւորաց· աճուռ զինուորական գաւառիդի· ԲՆԱԿԻՉՔ 20,000·

1464· ՈՒՖԱ (Oufa)· — Նա Պէլայայ, աստ նստի գենպետ մասնաւորական Ուռուիոյ· ԲՆ· 14,000· — Ի գետոյն Ուրալայ և անդր ընկերն հեռք եւրոպական քաղաքավարութեան· և խոպան անապատն ԽՀՐ խզի յԱմուերխանայ մինչև ի Չին, ի կասկից մինչև Կրգիչ գետ 90,000 փարախ տարածութեամբ· բնակեն ի նոսա Թաթարական ժողովուրդք ազատք յոր սակ գունդ Ղազախ զգուշանայ նոցին·

Զ· ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ ՀԱՐԱՒԱՑԻՆ

1465· Հաշխարհն աստ է բնակութիւն Ղազախաց Տոնայ և գետաւազն հասեալ ի Տաշկաց ի 1773 ամի և այսր· աւազուտ է ի հասարակի երկիրն, անուշանիւ արջառ և պարտաւատիակ գառնիս· կան և բեղմնաւոր վճակիք ընդ մէջ Տնիեսթրայ և Բրուբ. Թայ· բնակիչքն են, Ղազախք, Թաթարք, Ցոյնք, Մոլոտաւանիք, Հայք, Գերմանացիք, և այլն·

1466· ԼԸ· ԳԱՒԱՌ ՂԱԶԱԽԱՑ ՏՈՒՆԱՑ· — Որք սեպհական ազատութեամբ վարին, բայց այս 25,000 պարսին միշտ կազմ ունել ի զինուորութեան· պարապին ի ձկնորսութիւն և ի խաշնագործութեան· երկու քաղաքք են նոցին, Հին Ձերքազք (Vielle-Tscherskak, Մգարոյի Ձերքազք), յորում կայ փաթեմ եկեղեցի, և Նոր Ձերքազք (Nouvelle-Tscherkask, Նովոյ Ձերքազք) առ Դուլգովայ 13,000 բնակիչք չինեալ բարեկարգ ի 1805· այս է իշխանաստ քաղաք Ասիանին, որ է իշխան Ղազախաց· ունի վարժարան մի·

1467· ԼԲ· ԿՈՒՍԱԿԱՒԼՈՒԹԻՒՆ ԵԿԱԹԵՐԻՆՈՍԼԱՒ· — Կարի բարեբեր, ունի հանիք ածխոյ ընդարձակ քան զ30 քառակուսի փարսախ·

ԵԿԱԹԵՐԻՆՈՍԼԱՒ (Yékatherinoslaw)· — Ի վերոյ Տնիեսթրայ, անդր քան զՔրվիժս գետոյն· աճուռ արքեպիսկոպոսի· ունի լասրան աստուածաբանութեան, վարժարան մի· կասարինէ Բ վայելչագոյզ քաղաք, վասն որոյ և յանուն իւր կոչեցաւ· ԲՆ· 10,000·

ՆՈՐ ՆԱԽԻՃԵՒԱՆ· — Բաղմամարդ և բարգաւաճ ի քաղաքս գաւառին, ունի արքեպիսկոպոսարան Հայոց· գործարանս ասուռ, ցքեոց· ԲՆ· 13,000· — Հայք կանգնեցին զսա յամին 1780 առ կատարինէ· որոյ հրամանագիր Հայկական տառիւք պահի ի Ժողովրանի քաղաքին· Նշանաւոր է շուկայն յարկածածուկ և լուսաւոր·

ԴԱՂԱՆՐՈԳ (Taganrog)· — Ազատ նաւահանգիստ

շահաստան ԱԶՈՎԻ կամ ԱԶՈՎ, ունի մեթրանոցս և համբարանոցս. և մարզաուան վաճառականութեան. աստ մեռաւ Ազքսանդր Ա՛ ի 1825։ Բն. 24,000։

ԱԶՈՒ (Asow)։ — Ցորդ անուն ծովածոցի կոնչ-յաս, քաղաքագլխոյ ի բերան Տոնայ, յառաջնումն շահաստան էր։

1468։ Լ֊Ե֊ ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒ֊ԹԻՒՆ ՏԱՒ-ՐԻԱ ԿԱՄ ՂՐԻՄ։ — Ցորում կիմիթեանն Վոս-պոր և անապատն Կողպի ընդ Տիւեբեր և Ազոֆ, և Թեթակղին Տաւրիա որ և Ղրիմ, Դեբեքոր կրճաս բաժանեալ ի ցամաքէ. ի հիւսիսոյ նորին կայ ա-նապատ անջրդի և ի հարաւոյ լերինք և բարեբոյս հովիտք։ Թաթարք տերեին յերկրի աստ մինչև ի ժա-մանակս կատարիելոյ Ք ցամ տեառն 1783. ման մի բնակչաց ի թաթարաց անտի է, որք խաղաղա-կեացք, հիւրասէրք. և ման ի Ցունաց, Հայոց, Իտուայց և Գերմանացւոց։ Դիւաւոր բերք Ղրիմ-ն են մեղր, գինի, սեխ, նուռն. և արջառ. ուղտ և այծ գաղտիկ։ — Ի Ղրիմ կան աւերակք քնու-թեանց Սկիւթական ազանց, Ցունաց և Վէնեակե-ցւոց և Գենուացւոց։

1469։ ՍԻՄՓԵՐՈՓՈԼ, ԱՒՄԵՂԻՍ կամ ՍՈՒՐԱՍ ՍԵՐԱՅԻ կոչեցեալ ի թաթարաց (Simféropol)։ — Գ֊Ր֊ Փորրիկ յերկուս բաժանեալ մասունս, ունի մարզաուան և եկեղեցի մի յոյժ գեղեցիկ։ Բն. 9,000։

ՊԱՀՉԷ֊ՍԵՐԱՅ (Bahtché֊Séraï)։ — Երբեմն աթոռ Ղանից թաթարաց. Նշանաւոր են պըռնկի ապարանք նոցա, զոր վերանորոգեցին Ռուսք, բաղանիք, մզկիթք, ագուցաքար ջուրց աղբերաց, աղբերի փողոյն, չռ-կան մեծ. դամբանարանք, գործատուն գանակի, սեխի։ Բն. 13,000։ — Շուրջ զքաղաքն Ճոխից Ռու-սաց կառուցեալ է ամրանոցս զուարճալիս։

1470֊ ԼՈՒԻՒ ԼՈՐԸՄ֊Ի հնուն ՍՈԼԳԱՏ կամ ՍՈՒԼ-ՂԱՏ կոչեցեալ (Soulgat)։ — Բնակեալ է ի Հայոց, ո-րոց է մնասական յանուն Ս֊ Գէորգայ ի խարսան լերին։ Բազում ձեռագիր մատենից գտանին գրեալք ի մնասական աստ և ի քաղաքիս։ — Ի ծովեզերին նշմարին մնացուածք հնչ Ս֊ՔՈՒ֊ քաղաքի զոր յա-մին 1475 Տաճիկք առին ի Գենուացւոց. այժմ ի սահմանս նորա որպես և ՆՈՒՒԻՏ քաղաքի մշակին բարեբեր պտղիք, վասն որոյ և կրճաքան պղեղա-նուԹեան կարգեալ է ի ՄԱՒՐՈՔՈՒ մերձ ի նկեղեգս։ Բն. 800։

ՍԵՒԱՍՏՈՓՈՒԼ (Séwastopol)։ — Աւ. Ախթիար գեօ-ղիւ թաթարաց, ունի զսեղն հնոյ քաղաքի Հերա-կլեացոյնց. նաւահանգիստ ձմերոց ի տարմին Ռու-սաց ի Սեաւ ծովու. ունի բարւոք ամրուԹիւնս, մը-Թերանոցս, նաւարան, զբաղնիսս։ Բնակիչք եկեղ-ցեաց 43,000։

1471։ ԳԵՐԱՍՈՒ֊ՊԱԶԱՐ (Carasu֊Bazar)։ — ՔԸ-բանիք յոլովք անցեալ ընդ քաղաքս խոնաւ և տղմուտ գործեն. ունի բաղանիս, կարաւանատունս՝ յորս նը-շանաւոր է թաթարացն և Հայոց, գործարանս գա-նակի, պարտեզս, և տուրևաւ յաճղոյ։ Բն. 15,000. յորոց չորք՝ թաթարք։

Ի ծովեզերին կայ ԱՃԸ տաղը լեառն, յորում կոր-ծի մնալ տաճարին Աստուծոյ ուր եփիգենէ դուս-տը Ագամեմնեայ քրմուհի եկաց, և զամենայն նա-հապետս գոհեին անդ դիցուհւոյն։ Երևին անդաստը և նշխարք ինչ սակաւք հնոյն Քերսոնի ոչ ինչ կարի հեռի ի նորոյն, հանդերձ աւերակաք եկեղեցեաց, և տան Լամաքոսի փիլիսոփային Լանդրևայ որ յետին եկաց Ցունաւոյ Վարսպոյ։

ՊԱԼԸՔԼԱՒԱ, աւերակ Սիմֆոլոյն քաղաքի. այսը եը Ոգիսկս յերկիրը Լեպրիգոնաց կապեալ գնաւ իբր ի ժայռ, որ ըստ նկարագրին Հոմերի արձանացեալ է-րևի ցայսոր։ — Երևին աւերակք և առ ամրիւն Ման-գուբ որ կայ ի գլուխ լերին կառուցեալ ի Ցունաց և ի Գենուացւոց։

1472։ ԹԵՈԴՈՍԻԱ որ և ՖԵՈՏՈՍԻԱ կամ ԿԱՖԱ (Théodosia, Kaffa)։ — Անուանի և յառաջագէմ էր յոյժ առ Գենուացւովք և յաւուրս խանից թաթա-րաց. Մինչեացիկք ի հնումն կառուցին զսա և թա-գաւորք Վոսպորայ սահն ի նոցանէ. ի ԺԻ դարու. Հայք գաղթականք Անւոց զարգարեցին զնա հիւ-ղեցեաք և արուեստիւք, և վերջ կոյս մեծին Տաճկաք առին ի Գենուացւոց։ Չէ յոյժ յետնեալ և այժմ վասն ագատ նաւահանգստին և վաճառականութեան. Նշանաւոր են մզկիթն փոխեալ յեկեղեցի, մատեան, մասեղնադարան, պարտէզ անկաքանութեան, աւե-րակք դղեկին Գենուացւոց։ Բն. 7,000։

1473։ ԿԵՐՉ (Gherjd)։ — Ամբր և անուանի ի մե-ջին դարու, ունի նաւակաց անջոյթ և արգելան նա-ւից ի մուտս եչելոցն կրճին. ընդ սա Տաճեն ա-բրնկա ձուկն, աղ և ցորեան առատ. Նշանաւոր է յոյն եկեղեցին գեղեցիկ կառուցեալ ՄՔ դարու. և Թաթարաին հնութեանց Վոսփորոսին՝ բազմապատիկ գոյիւք։ Բն. 20,000։

Հուսկ ի կերչ ի Միհրդատեան բլրին կան աւե-րակք դերաշէնի քաղաքին պանտիկապէոյ, զոր Մի-լեսացիք պՀՏՈՒեցին և մայր քաղաքաց հնից Վոսպորո-նին. գտանին անդ անգրիք գից մանրեալք, արձա-նագրութիւնք, հողագամարիք յորս բազում ձոխ զարգք և անօթք և զնիք։ Չէ ինչ չատ հեռի ի սմա-նէ և Ոսկւոյ անուանեալ լեառն, սակս մեծի գա-նանին որ կոնաձև ամառնայ 100 ոտս ի բարձրու-թիւն, ստուար որձաքար վիմօք անմածուցիկ. յամին 1832 յայտնեցան մեռաք նորա և գտին ի նմա աշ-տարակ 35 ոտնաչափ ի բարձրութիւն, և 20 ի լայ-նութիւն, և վէմ մի մեծ տապարակ ի նմա՝ որ Թը-ւեր բարխս գագաղոյ ի բաց բարձելոյց։ Գտաւ և այլ չերմիկ մեծ ի Գիւլ֊Օվա, և գերեզման սկիւթա-ձև Թագաւորի և զարգք ոսկեզնիք ի նմա չատ։

1474։ ԵԷՒՒՔՈՒԼԷ (Yénikalé)։ — Քաղաք փոքրիկ նշանաւոր վասն բերդին ի վերայ հանմոտն կրճին։ Բն. 1,500։ — ԹԱՐԵՔՈՓ (Pérékop), ըստ Թաթարաց ՕՐՔՈՓՈՒ (Orcapou, այսինքն՝ Ոսկեդուռն)։ — Ունի սա բերդ ի վերայ իւրմանէն կրճին, և մեծերտոցս ագի, զոր Տանեն ի չրջական ագի Լճայ։ Բն. 900։

ՆՈՂԱՅՍԿԻ կամ ՏԵՒԼԱՒԿԱՏ (Nolaiski)։ — Բնա-կութիւն Նոգայի Թաթարաց, որք գործեն զերկիր։

1475։ Ի֊ ԳԱՒԱՌ ՂԱԶԱԽԱՑ։ — Սեաւ ծովու, չորեքկոյս Ազաւոյս։ Ղազախաց իբր 100,000 արանց կոչին։ Չեռնոմորեք և են հնացորդք

Զաֆոտժոքի Ղազախաց · գործեն զերկիր և պահպանեն զսահմանս Ռուսական յերեսաց Չերքեզաց։

ԵԿԱԹԵՐԻՆՕՍՏԱՐ (Ekatherinodar) · — Գ· Ռ· ուր նստի Ա[ռ]աման Ղազախաց · բն · 3,000։

1476 · Դաման կամ Դեվետ կամ Դամաբատ (Tamao) · — Ա[ռ]ան ի համանուն կղզւոջ, յորում գոն միացուածք բազում հինուԹեանց, և հնութ տախտակք յիշատակարանք տերապետուԹեան Ռուսաց ի միջին դարու։ բն · 1000։ — Ա[ռ]ա երի Դամանայ կան ՔՒՄՄԵՐԻԱ և ՖՈՆՏՈՒՐԻԱ կղզիք անուանիք ի հինուԹիս վան բարդաւած քաղաքացն որ ի նոսա։ Են ի կըղզիս յայսոսիկ և լերինք տղմայոյզք։ — Ֆոնտկորիա քաղաք կառուցաւ 640 ամբ նախ քան զքաղաստ Փրկչին։

1477 · ԽԱ· ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՔԵՐՍՈՆ·

ՔԵՐՍՈՆ (Kherson) · — Քաղաք ամուր ծովա[ս]հայեաց վհինեալ ի 1778 ի բերան Տիւնեբերայ յամսոյն տեղւոջէ · ունի նաւահանգիստ պատեղաքի, և մեծ բանուց, աՒոռ է հռովմէական եպիսկոպոսի։ Ա[ռ]ա երի քաղաքին կայ գերեզման և մահարձան Հաուըրտայ (Howard) որ շատ վաստակեցաւ ի բարեկարգուԹիւն բանտից · բն · 30.000։

ՆԻԿՈԼԱԵՒ (Nikolaiew) · — Ի հաւնուրդս գետկայ և բնկուղայ, գեղեցիկ քաղաք զոր վհինաց Բենդեռիքն ի 1789 · նաւահանգիստ պատեղաքի · աԹոռ ծովակալի · ունի գպրոցս նաւաստիուԹեան, մեծ[ա]նոցս հրազինուԹեան, մատենագարան, մուզեում, դիւանոց, և այլն · բն · 30.000։

1478 · ՕՏԵՍՍԱ (Odessa) · — Ա[ղ]ար և անուանի ի նաւահանգիստս գետոտէ · ի 1792 տակաւին ա[ռ]ան էր Թաթարաց Հաճի-պէյ անուն · յամի 1803 ուր հազար եւեթ բնակիչք էին նորա · գատարինէ Բ և գուբան Ռիշելեայ յարդարեցին զՕԹեսսա, և այժմ բազմաս[ք] ա[ռ]ատաւել քան զառաւել և յաւէտ ի վաճառակաս նուԹեան · ի հոյակապ չէնսն և ի կրԹարանս նշանաւոր են լիկէոն, գպրոցն արևելեան լեզուաց, Թանգարանն, գպրոց նաւուղղուԹեան, տուն վաճառականուԹեան, դրամատեղի, և հրապարակ վաճառականաց, ընկերուԹիւն հոգեբանաց գիտնոսի, հուանոն հրանուԹից · Թատերք երեք · յիշատակարան Ռիշելեայ որ քաղաքապետ էր Օ[ե]սսայ ի սկիզբն դարուս և գործարանք բազումք · բն · 82.000, յամենայն ազգաց ։

1479 · ԽՌ · ԳԱՒԱՌ ՊԵՍՍԱՐԱԳԻՈՑ · — Ընդ մէջ Տիւնեբերայ և ԲրուԹայ, մասն էր Մոլդաւիոյ զոր Օսմանեանք հառն Ռուսաց ի 1812 · վան որոյ և բնակիչքն են Մոլդաւք, Յոյնք և Պուլղարք, և այլք ։

ՔԻՇԵՆԵՒ (Kischenew) · — Գ· Ռ· իշխանանիստ, ունի գպրոց Հետանոս · Ա[ռ]ա ա[ռ]աջնորդ եկաց Հայոց՝ նկերաբ ե այժմու կաԹողիկոս նոցա · բն · 43.000։

ԱՒԵՐՄԱՆ (Akierman) · — Ամուր և վաճառաշատ քաղաք և նաւահանգիստ ի բերան Տիւնեսդերայ · ունի մեծ աղի · բն · 26.000։

ՔՈՏԻՆ կամ ՔՈՏԻՄ, պէնդէր, Խմայէլ (Chotim, Bendar, Ismail) · բն · 22.000 · ՔԻԼԻԱ (Kilia) · 6.000 · — Ամրոցք վոքունք ։

Ե· ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԿԱՄ ԼԻԹՈՒԱՆԻԱ

1480 · Գաւառք Լիթուանիոյ մասն էին Լեհաց պետուԹեան · կան ի նմա գաղաք ա[ռ]ագնա, Ճամնայինք և բարեբեր վիճակք և մարմանդք · Պիալովիցա է անուամբ մեծ, ուր գտաւրն գոմիչք վարելիք · Բնակիչքն պարապին ի ճաշնագործուԹիւն, ի յորսորդուԹիւն և յերկրագործուԹիւն ։

1481 · ԽԳ· ԽՒ· ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՔ ՎԻՒՏԵՊՍԻՔ ԵՒ ՄՈՀԻԼԵՒ · — Ա[յ]ս է ա[ռ]նուանեալն Սպիտակ Ռուսք ։

ՕՐՍԱՒԵՑ կամ ՕՐՍԱՅԱ (Suanietz) · — Գիւղաքաղաք գեղեցիկ եկեղեցեաց Հայոց կոփածոյ քարամբք ի ներքուստ ճարտար քանդակօք կառուցեալք յետս ժԸ դարու ։

ՎԻՏԵՊՍՔ (Witebsk) · — Ա[ռ]ա Տուհայ, ամուր քաղաք · բն · 18.000։

ՄՈՀԻԼԵՒ (Mohilew) · — Վաճառաշատ քաղաք, աԹոռ հռովմէական ա[ռ]քեպիսկոպոսի ուղղափառաց Ռուսաց · բն · 24.000։

1482 · ԽԵ–ԽԲ · ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՔ ՄԻՆՍԿԻ, ՎԱԼԻՆԻԱ ԵՒ ԲՈՏՈՒԼԻԱ · — Ի Մինսք կան լայնածաւալ ճահիճք · յայլ երկուսն վիճակք ցորեկով և ընծիր արջառք ։

ՄԻՆՍԿ, ՀԻՏՈՄՈՒՐ, ՀԱՀԱՍԱՆ, ՔԱՄԵՆԵՑ կամ ԿԱՄԵՆԻԵՑ ՌՈՏՈԼՍԿ (Minsk, Schitomir, Kaminiec) · — Են ի նոսա եպիսկոպոսարանք և գպրոցք · որպէս և ի Մոհիլեւ եպիսկոպոսարան Հայոց Կամենիցայ · բն · 22.000 ; 18.000 , 18.000 ։

ՊԵՐԴԻՉԵՒ (Berdyczew) · — Ի Վոլինիա, կենդրոն առևտրոյ Ռուսաց ընդ Գերմանիոյ · բն · 30.000 , յորս չաւք հրեայ են ։

1483 · ԽԲ· ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՔ ԿՐՈՏՆՈՑ, այս է ՍԼՈՒՒՍԿ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ · ՎԻԼՆԱ և ՊԻԱԼԻՍՏՈՒՔ կամ ՌՈՏԼԱՊՏԻԱ · ԿՐՈՏՆՈ (Grodno) · — Ունի ա[ռ]ևտրական ա[ռ]նուանիս, ճեմարան բժշկութեան, գպրոց գիտնոսրուԹեան, և գործարանս · բն · 16.000։

1484 · ՎԻԼՆԱ (Wilna) · — Ի հաւնուրդս վհինեալ և վհիլայ, Գ· Ռ· յաւանչնուն մայրաքաղաք Լիթուանիոյ · են ի նմա բազում եկեղեցիք յորս նշանաւոր է մայր եկեղեցին Ս· Սաուհելաւոսի, ուր

կայ չիրիմ և արծաթի տապանն Ս. Կազմիրայ, և պալատքն, համալսարանն հաստատեալ ի 1576 և գրեթէնէնց լսկեանն փոխեցան ի Քիեւ, և մատենադարանն 200,000 գրենօք՝ ի Բելգրոլուրկ. Ներմանք վիրաբուժութեան, և հռովմէական աստուածաբանութեան, երեք վարժարանք, գիմնազ, պարտէզ բուսաբանութեան. և վաճառականութիւն յաղագ: Բն. 55,000, երիր մասն Հրեայ:

ՊԻԱԼԻՍՏՈՒԿ (Bialystok). — Գեղեցիկ քաղաք վաճառաշահ, ունի դղեակ հոյակապ, և վարժարան մի: Բն. 10,000:

1485. Ծ. ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՔՈՎՆՈՅ.

ՔՈՎՆՈՅ (Chowno). — Գլ. Ք. անուն: Բնակիչք 9,000: — Ի սահմանս նորա նշանաւոր է Քրիստինոպէրկ (Խաղաղութեան լեառն) մեծ և հոյակապ միաստան կամարդուլենց, յորում արդ Ռուս միանձունք են:

Ը. ԹԱԳԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆ ԼԵՀԱՑ

1486. Լեհաստան որ և Պոլոնիա, և Լիթուանիա՝ կան յընդարձակածաւալ դաշտագետնի, որ ձգի ի Գաղղոյ ընդ եղերս Պալտիկ և հիւսիսային Ծովուց մինչև ի Քիեւեան լերինս. Երկիրն ուրեք բուսաբեր է ուրեք աւազուտ և ուրեք ճահճային, բազում ուրեք և անտառային և անմշակ: Վիճդուլա յոր խառնի Պուկ՝ յերկուս հատանէ զաշխարհն. Նիեմէն կամ Մէմէլ անջատ զոն ի Վիլնայ: Բերք Լեհաստանի նոյնք են որ հարաւային Ռուսաց, առաւելեալ երեսովք և արջառովք: Պիզան որ է ցուլ վայրենի գոյանի այժմ ի Լեհաստան միայն, և այն սակաւ: Ի բազում Լեհաստանի էլանկ ամի ամի 10,000 կենդանիս երկամեղ, 40,000 մաղնխել:

1487. Ի քնակիչսն 3,460,000 Լեհք են. 250,000 Լիթուանացիք, 100,000 Ռուսք, 350,000 Գերմանացիք, Հայք իբր 20,000 և 450,000 Հրեայք: Ցամաքագունք են առաւելքան զ100,000, նորաղանդք 200,000, այլքն հռովմէական ուղղափառք. ի կըրթութեան հրամանաց հաւասար են Ռուսաց:

1488. Լեհաց ազգ կոչեցեալ այսպէս յանուն Լեհի առաջնորդի նոցա որ ի բազկին Ձ գարս իշխէր. ի Սլաւեան տոհմէ հատուած է, որ և ընդարձակեաց զսահմանս իշխանութեան ընդ մեր Վլադուլայ, Նեցայ, Գրեպաթայ և Պոզերայ. ՅԹ գարս իշխանք ազնուականին հնազանդեցան միոյ գլխոյ գոքս կոչելով. ի ԺԱ գարս Պոլոնիա կոչեցաւ ազնուն իբրու Թէ դաշտային երկիր. Պրեմիսլաւոս Բ նախ կոչեցաւ թագաւոր ի 1295: Ձայնու ժամանակաւ գաղթականք Ազնուոյ և յայլոց ինչ կողմանց Հայոց եկին ի Լեհս, և Յարտարութեամբ իւրեանց ոչ սակաւ սատար եղեն ի բարգաւաճանս ազնուին: Կազմիր մեծն (1333–70) անուանի եղև քաջութեամբ և իմաստութեամբ. նա հիմնեաց գՀամալսարանն Գրակովիոյ: Ի ԺԵ գարս Լեհք գրաւեցին Ղլիթուանիա, և տէրութիւն նոցա ընդարձակեալ և զօրացեալ նշանաւոր լինէր Եւրոպա: Մինչև ցամն 1620 Թագաւորութեան Լեհաց սահմանք տարածէին ց՝30,000 վարստ քառ. և ի 1772՝ էր տարածութիւն նորա 38,000 վարս. և Ժողովուրդ 12,500,000. յետ այնորիկ յերիս բաժանեցաւ ընդ Ռուսս, ընդ Գերմանացիս և ընդ Բրուսս: Ի հաստատութեան Դիւանիդայ էդան պայմանք հաստատելոյ զմեծ դքսութիւն Վարսաւիոյ, որ և ի 1815 եղև Թագաւորութիւն ընդ ձեռամբ Ռուսաց. զորս հալածեալ Լեհաց ի 1830 ազատութեան ըղձալ-

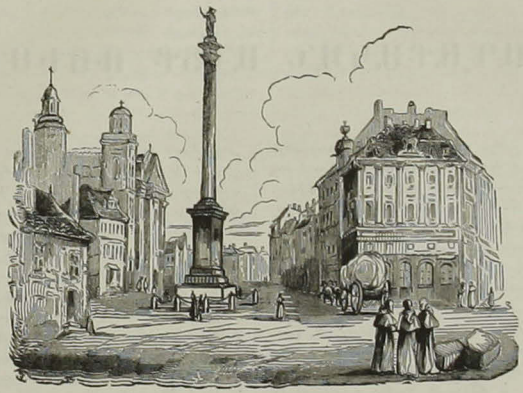

Պիզոն

լով՝ կորուսին ապա և զսեփական ազատութիւնս և զերկիրս: Ի սկիզբն 1851 ամի բարձաւ և դանազանութիւն մաքսից ի Լեհաստանէ և հաւասարեաց Ռուսաց: Ոճի վայելուչագոյ էին Լեհաց վարիչք, որք զնկի 1837 ամին համարեցան ի Թիւս կուսակալութեանց:

1489. ԾԱ. ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՄԱԶՈՎԻԱ.

ՎԱՐՍԱՒԻԱ կամ ՎԱՐՇԱ (Varsovie). — Մայրաքաղաք առ վիճդուլա գետով, յորոյ վերայ արկեալ է նաւակամուրջ՝ հաղորդութիւն մասանց քաղաքին, յորում ընդ հոյակապ պալատսաց և ընդ յորից բարեչէն արուարձանաց՝ կան և վաճառք տնակք. դղեակաւոր չինուածք են, եկեղեցիք, պալատն արքունի

Վարսաւիա

(Ձամէք Քրոլևսքի), և միս դղեակն Լածինեքի· պալատքն Պրիւլ կամ Կոստանդին, Քրացինսքի և Պացիվէլ, համալսարան, Ձեմարան՝ ուր և անդրի կո· պեռնիկոսի, զինարան, Թատերք երեք, անկեանց զինուորաց· յարուարձանին Գրագովոյ ամբարձեալ կայ արձան Բոնեագովսքեայ իշխանի անկելոյն ի մար· տին Լայբցիկայ, գործ Ճարտարին Դօրվալսոսէնայ· Մատեանք գրատան համալսարանին առաքեցան ի Քեգրսպուրգ· Երեք վարժարանք են քաղաքիս, լսա· րան մի աստուածաբանութեան, կրթարան իշխաց և հա· մերց· դիտանոց, Թատերք· Ձեմելիք հասարակաց և պարտէզք, և այլն։ Ի 1831 Ռուսք առին զքաղաքս, և կառուցին բերդ մի յահի վիճակոյ և առաւել ամրացուցին ի յետին ամս։ Յահնկէ գետոյն կայ արուարձանն Բրակա 4,000 բնակչօք, ի ծայր ամուր կամրջին ուր արիւն բազում եհղ Սուվարով ի 1794։ Վարսաւիա համարին համարի վաճառուց աչխար· հին։ Բն· 166,000։ — Վիլնա։ դղեակ է հուպ ի վարսաւիա, կառուցեալ ի Սոպիեսքեայ որ և մեռաւ ի նմին ի 1696։

1490· ԾՌ-ԾԸ· ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՆՔ ՔԱԼԻՇ, ԳՐԱՔՈՎԻՒ, ՍԱՆՏՈՄԻՐ, ԼՈՒԲԼԻՆ, ԲՈՏԼԱՔԻՒ, ԲԼՈՑՔ, ԱՒԿՈՒՏՈՎՈՑ·

ՔԱԼԻՇ (Kalisch)· — Ի վերայ Բրզնայ, դղեակի և բարգաւաճ քաղաք· ունի գործարանս չուխայի, մարզատուն զինուորաց· Բն· 12,000։

ԿԻԼՑ (Kielce)· — Գլ· Ք· Գրաքովիոյ, ունի գպրոց, լսարան աստուածաբանութեան, Ձեմարան հանքաբանութեան, գործանոցս երկաթի։ — Ի սահ· մանս Գրաքովիոյ յոլով են հանքք երկաթոյ, կա· պարի և արծաթոյ։ Բն· 6,000։

ՌԱՏՈՄ (Radom)· — Գլ· Ք· Սանտոմիրայ· 7,000 բնակչօք։

1491· ԼՈՒԲԼԻՆ (Loublin)· — Ունի անուանի տնայվաճառս, և առեան բաղաքոյ, գպրոց, ընկերու· թիւն գիտութեանց, լսարան բհարեան։ Բն· Բն· 15,000։

ԶԱՄՈՍՔ կամ ԶԱՄՈՑ (Zamosc)· — Քաղաք ա· մուր· Բն 5,000։

ՍԻԵՏԼԻՑ (Siedlec)· — Գլ· Ք· Բոպլաքիայ· Բնակիչք 5,000։

ՊԼՈՑՔ (Plotzk)· — Վաճառաշահ քաղաք առ Վիս· գուլայ, ունի յիմարանոց, վարժարան, ընկերու· թիւն խմաստասիրական։ Բն· 10,000։

ՄՈԴԼԻՆ որ և ՆՈՎՈՑ ՁԻՈՐՁԻՈՒՔ (Modlin)· — Ամուր քաղաք փոքրիկ ի խառնուրդս Պուհայ և Վիս· գուլայ։

ՍՈՒՎԱԼՔԻ (Souwalki)· — Գլ· Ք· Ակուստո· վոյ։ Բն· 5,000։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՑՔ ՌՈՒՍԱՑ

1492. Ձեք տոյդ տեղեկութիւն վՌուսաց մինչև ցդար Ե. յորում ժամանակի հաստատ ի Սլաւենից եկեալ այսր կառուցին զՔիջն Նովկորոտ, և զբիւնէ, և ընկերհաշտութեամբ վարէին մինչև ցԹ դար, յորում զիշխանն Խնկիոդ զՎիւրիք կոչեցին Իւրեանց ի Թիկունս և ի յանձնառնել զնոս աշխարհին. որպ եկեալ միապետական օրինօք կալաւ զաշխարհն մինչև ցամն 879։ — Օլեկ խնամակալ որդւոյ նորին Ինգոբայ այր հզօր և պատերազմասէր, Նուաճեաց զԲիւնէ, ուր նստեր ազգի գաղթականին եկելոյ ի Սլաւենից. և ապա ի Բիւզանդիոն արշաւեալ ի Նեղ արկ զքաղաքն մեծ, և արծաթի բազում ընկալեալ դարձաւ յետս։ Ի մահուան նորին վասնորհնեցին ընկերհաշտութիւնքն Նուաճեաք, զորս Խոր անդրեն ընդ Լճով արկ. և երկիցս դիմեալ ի սահմանս տերութեան Յունաց՝ յաւաջնումն նուաճէ հարաւ ի Վասպորան, յերկրորդումն ասպատակ սփռեալ ի Ղրիմ՝ զնաւս ի տուրս պերսիներաժանայ կայսեր, և զարձեալ յերկիր իւր խողխողեցաւ յիւրայոցն՝ վասն բարուցն վայրենութեան, Թագաւորեալ ամս 32. զորոյ զկնի մահուն լուծեալ Օլեկայի կնոջ Նորա գաւով և արութեամբ, հանդարտեցոյց զաշխարհն, և ապա գնացեալ ի Բիւզանդիոն մկրտեցաւ և կոչեցաւ Հեղինէ, զի յայնժամ հեթանոսք էին Ռուսք։ Բայց Սվեաթոսլաւ և որդի նորա ոչ հաւանեցաւ ընդ այն օրինս, այլ վայրագասուն կենօք կեայր և ի բազում պատերազմունս նահատակեր. և զորդիս իւր զերիս վերակացուս կարգեալ տերութեանն, յարձակեցաւ անխորհրդաբար ի վրայ աշխարհին Յունաց, և վանեալ անտի՝ յանդգնեցեալ Ճանապարհ հորդէր ընդ մէջ Թիշնամաց իւրոց, մինչև կորոյս զզօրս և զկեանս իւր։ — Սկզբանիկ նորա Եարոփոլք Ա յետ Թուլութեամբ կենդանի եղեալ իւրոց, բայց Վլատիմիր կրօներն օգնութեամբ գտեալ ի Վարեկաց ազգէ ՆեղգոռԹեամբ կալաւ և սպան զնա. և ինքն յետ բազում աշխարհակալութեանց և խիզճական գործոց ընկալաւ զնքրիստոնէութիւն, զորոյ ինքնակալին Յունաց ածեալ ի կնութիւն. զկինէն Յունաց կոչէր արքազան, և զԱնդողովորդ իւր՝ Անն. կառոյց քաղաքս և վարժարանս և արուեստարանս յոլով, և կոչեցաւ Մեծ. բայց զնշանաւորութիւն իւր բաժանեալ ընդ երկոտասան որդիս իւր՝ բազմազարմիկ խռովութեանց և ատելութեանց էտ պատճառս։

1493. Չկնի բազում անպատ արեանց զոր հՏեղ Սվեաթոսլաք Եղբօրորդի Վլատիմիրայ, Եարոսլաւ Ա պայազատեաց զՏայր իւր, ցածոյց զնուաճութիւնս, արար ուղղութիւն ի կարգս տերութեանն. բայց ոչ յաջողեցաւ նմա պատերազմն զոր ընդ Յունաց մըղէր, և ի վախճանի կենացն բաժանեալ զՌուսաստան յերեսին որդիս իւր մեռաւ ի 1054։ — ՉՏետ ընթանայր քաղաքավարութեան նորա խոնարհաբար Ա անգրանիկն իւր, բայց եղբարցք նորին յարուցին աղմուկ՝ ոչ եդեալ գահակալութեան, և նա անկեալ յաԹոռոյ գարձեալ ամպարտաւ, և հաշտեալ ընդ եղբարցն իւրոց, մարտեաւ և ընդ ապստամբ իշխանս. և իբրև յաղթական գառնայր ի մարտի՝ յանդգոյշս հարեալ ի Թշնամէ՝ մեռաւ։ Սա գրեաց Ռուսաց օրէնս գովելիս։ Ցետ նորա ամպարտեալ Վսեւոլոտայ Ա եգ օրէնս Թագաւորելոյ եղբարց ալբայի մի ըստ միոջէ, և յետ ամենեցուն որդւոց երիցս եղբօրն։ — Սվեաթոսլաք Բ եղբայր նորա զամենայն ժամանակս կենացն Տաճեալ ի մարտս ընտանիս, մեռաւ յետ 20 ամաց ի 1113։ — Վլատիմիր Բ որդի Վսեւոլոտայ, հանդարտեցոյց զաշխարհն, և կոչեցաւ սա առաջինՏաք, որ և ալբայ և տէր։ Ար Մարկուաբ որդւով նորա զարձեալ խռովութիւք եղեն, նոյնպէս և առ յաջորդսվքն, որք զերեսիք ելանէին ի յամփոփակել զդաւազանն. մի ի նոցանէ Եօրի Տոլկորուքի որդի Վլատիմիրայ կառոյց զՄոսկուա քաղաք։ Իակ առ Բ Եօրեաս յարձակեցան Թաթարք ի Ռուսաստան, և ի մարտի սպանին զաբայն։ — Եզբօրորդի նորա Ալեքսանդր Ա կեսաքի օգնութեամբ Թաթարաց յաջողեցաւ ի գործս իւր, այլ վաղամեռիկ եղև ի 1264։ — Ի սմանէ մինչև ցԻան մեծն որ և Վասիլեւիչ զամն 200 ոչ ինչ նշանաւոր դէպս ընծայել Ռուսաստան, բայց անխորհուրդ սղմուկս, գաւաճանութեանս անպարտ արիւնհեղութեամբ վան պայազատուԹեան գահուն։

1494. Այս Իան Գ Թաթեաց զաշխարհն ի բրռնութենէ Մողալաց, եթարձ զԹագաւորութիւն նոցա, էառ զնովկորոտ, Տռիսահարուստ զարգարեաց զՄոսկուա, և յօտար ազգաց ածեալ մարդիկս կըրթեր զազգ իւր. մեռաւ նա ի 1505։ Վասիլ Դ որդի նորա և յաջորդ մարտեաւ ընդ Թաթարս և ընդ Լէհս, յոլովակի յաջողեալ. իակ Իան Դ որդի նորա պատգոյդ գՏարն, նուաճեալ զՂազան, զԱժաբերխան և զՄիսիրբիա, տպատճեալ զնշանաԹիւն իւր յԱսիա. էտ պատերազմ ընդ Լէհս, ընդ Շուեդս և ընդ Թաթարս, գործեաց նախկին բազում և անդամ յաւելս եկեղեցւոյն և ի Տարսպատս իւր. և Տարեալ ի խղճէ կրօնաւորութենէնՏ կնքեաց զկեանս իւր ի 1584։ — Ար Ֆեոդորաս որդւով նորա՝ Ղազանէ ազատ կացուցին զՍիսիրբ, այլ միւսանգամ նուաճեցաւ ի Ռուսաց. ի Ֆեոդոր, զի ոչ եՏող զաակ, զրաւեցաւ տուն Բիւրիքեայ։

Տուաւ Թագաւորութիւնն Պորիսայ կոտունով եղ-

բօր հնոյն Փեստորի. սա յառաջ և զնի Թագաւորութեանն չարիս բազումս գործեալ, եւլոյծ զվերծին յետ եօթնամեայ Թագաւորութեան: Որպէսվիւր ոմն միանձն երևոյասարգ համբաւեալ զանձնէ լինել Դեմեար որդի Խանայ Դ., որ կարծեր սպանեալ ի Պորիսայ, սպան զորդի նորա և անց ի գահ նորին, այլ ընդ հուպ յայտնեալ գաւոյն՝ սպանաւ և ինքն չարաչար, և Թագաւորեաց ընդ նորա Շույսքի Վասիլ ոմն իշխան, զոր հաւանեցին այլք և մատնեցին ի ձեռս արքային Լեհաց. և յայնմ հետէ ոտնակոխ լինէր Ռուսաստան ի Լեհաց և ի Շուեհաց. մինչև անագան ուրեմն միաբանեալ իշխանաց՝ Թափելին զաշխարհն, և Թագաւոր կարգացին զՄիքայէլ Ռոմանով զորդի Փեստորայ մետրապոլիտ, որ արգելյական կայր ի վանս. և եղև նա նախահայր այժմեան Թագաւոր տոհմին Ռուսաց. և սա իսպառ խաղաղեաց զաշխարհն յերեսաց Լեհաց և Շուեհաց, և մեռաւ յանկարծամահ ի 1645: — Ի սկզբան անդ Թագաւորութեան որդւոց նորա Ալեքսի խռովեցաւ խաղաղութիւն վասն զշաբաթութեան և անբարի գործոցն հոգաբարձուաց իշխանաց իւրոց, մինչև մատնեալ զնոսա ի ձեռս ժողովրդեանն Հաձնցոյց զնոսա, զՈռոզով ևեթ զինամակալ իւր վերծուցեալ ի կոտորածէն. այս այր յօրինեաց զնամատեանն օրինաց. իսկ Ալեքսի պատերազմաւ հատեալ ի Լեհաց և ի Շուեհաց քաղաքս ոչ սակաս, ուշ եդ բարգաւաճեցնելոյ տերութեան իւրոյ, և մեռաւ ամաց 48: — Փեստոր Գ որդի նորա արար բազում ուղղութիւն ի կարգս իրաց պետութեանն և վաղամեռիկ եղև: Եղբայր նորին Խան Ե, տասնամեայ ջամս ինչ Թագաւորեալ առ փառամոլ հնարից քեռւ իւրոյ Սոֆիայ, յաձանձնութեան վճարեաց զկեանս իւր:

1495. Ասպարձաւ ապա ի գահ Պետրոս Ա եղբայր նորա կրսեր և ուշագնահատ, վերադարձ ինքնակալաց Ռուսիոյ՝ Մեծ մականուանեալ. 15 ամաց գոլով ուղղեր զանձ լսոյնածաւալ պետութեանն և ցածուցանէր զաղմուկս զոր Սոֆիա յուզեր. բազմապատիկ բարեկարգ օրինաք և գործով կերպարան. նախ զարգ ևնուասատան և զնախկին կնճռոտ վայրենութեան բարուց Ռուսաց եղոյծ. բարգաւաձեցոյց զարուեստս և զգիտութիւնս և մանաւանդ զներուական հրահանգս և յաւէտ զծովային. կառոյց զՔնքեբսկուրսկ քաղաք ի գիւրութիւն վաճառականութեան և ի յաջողութիւն զարգանալոյ Ռուսաց ի քաղաքավարութիւն բարեկիրթ ազանց Եւրոպիոյ. և յաջողեր ի գործան ինքնիշխան հրամանատուութեամբ. Զամս բազումս ճանապարհորդեալ յԵւրոպա և գեգերեալ յԱնգղիա միս գներ նաւահանգիստ և այլոց արուեստից, և գարձեալ ի հայրենիս՝ Ծաղ կեցուցաներ անգէն զնոյնս: Բայց ամենայնի վերայ մղեաց և պատերազմեցաս ոչ սակաս ի Թաղութեան տերութեան եւրոյ և ի չանս աշխարհակալութեան. ի Կարոլոսէ ԺԲ արքայէն Շուեհաց ի Նեղ մեծ անկեալ, ապա յազթական գառ նմա ի ծովս և ի ցամաքի. գրգռեալ ի մարտ և յՕսմանեանց՝ յետ արիապէս գիմակալութեան՝ տեղի ետ ի վերջ և զիջաս ի պայմանս հաշտութեան: Ապա միւսանգամ ճանապարհ հորդեալ չորեաս ի Գաղղիա, և գաղնագիր եղեալ ընդ օտար պետութիւնս՝ պարապեր այնուհետև ի խաղաղութեան կատարել զհրահանգութիւն ժողովրդեան իւրոյ: Բայց արկածք մահուն Ալեքսի որդւոյ իւրոյ զոր տարապարս ցտմամբ մատնեաց ի սպանութիւն վասն խեղութեան բարուց նորին, անշնարին վիշտ եղև սրտին զամենայն աւուրս կենաց իւրոց. և յետ այնորիկ ախտացեալ զգաս մահու մեռաներ ամաց 52 յամին 1725:

Կին նորա Կատարինէ Ա, հասատեալ դասն ուխտ ընդ Գերմանացիս, եցոյց իւր յաջորդ զՊետրոս Բ զորդի Ալեքսի սպանելոյ, և մեռաւ յետ երկամեայ Թագաւորութեան: — Սա մանուկ անագաղ Թագաւորեալ ընդ հնամանկալութեամբ Մենշիկովայ առն փառասիրի, իրրև ի վերայ եհաս մտաց նորին, պրոտասհման պրաւ զնա ի Սիպերիա, և ինքն հարեալ ի ծաղկի մեռաւ 16 ամաց: Ամբարձաւ ի գահ Անն նա դուստր Կատարինեայ ըստ կամի նորին, և ի ձեռն Լասչի և Մունիխ զօրավարաց իւրոց յորուեաց զնորհրուրդ կայսրնեորացն Լեհաց, պատերազմեցաւ և ընդ Օսմանեանս յաջորդելով, և մեռաւ Թագաւորեալ ամս 10, յաջորդ իւր կացուցանելով զիւան մանկիկ ընդ հնամանկալութեամբ մր նորա Անդայի դքսուհոյ. բայց զնոս տերութեան յանձնէր Պիրեն այր փառասէր, որ և զՄինչիքովայ բաժին ընկալաս տարագրութեանն ի Սիպիր: Ապա միաբան հանեանութեամբ իշխանացն և ըստ կամին կատարեն. Նոյ ամբարձաս Եղիսաբեթ դուստր նորին և Մեծին Պետրոսի, զՈեսգուշիվ հազարապետ ունելով Թագաւորութեանն, որոյ ոչ խոտորեալ ի ձանապարհէ առաքինոյն, ըստ նոցին օրինակի տարագիր եղև: Ա. Եղիսաբեթիս ընդ Շուեհաց և ընդ Բրուսաց մարտք մղեցան ոչ անյաջող եվիճ. և մեռաւ դշնոյն ի 1762, եղեալ սիրելի ժողովրդեան իւրոյ: — Ջա յաջորդեաց Պետրոս Գ որդի Աննայի դքսուեր Մեծին Պետրոսի, ի չորէ ծնեալ ի գթէն Հոլչդայնոյ. վասն որոյ և ոչ ընտանի աչքք հայեր ի վերայ Ռուսաց, և նորալանդ գոլով կառոյց և եկեղեցի ըստ կրնին իւրոց. ընդ որ զարգեալ ժողովրդեանն տեղցին զնա, և ընարեցին ինքեանց Թագուհի զկին նորին Կատարինէ. ի գէպ ժամուն և Պետրոս անկեալ ի ցաւս մեռաս, մինչև էր Թագ կապեալ ըստ օրինի: Կատարինէ Բ սիրեաց գնալ ընշաւելոյս Պետրոսի Մեծի. այն ինչ Թագաւորեալ լուաս զմահ Օգոստոսի արքային Լեհաց, և կացոյց փոխանակ նորա զսիրելին իւր Բոնեագովսքի իշխան: Ձեռ այնորիկ ծագեցաս պատերազմն ընդ Օսմանեանց, Ռուսք խաղացին մինչև ի սահմանս Դանուբայ, և ծովակալն Օռլօֆ եբեկ զնաւատորմին Տաճկաց ի Չեշմէ, և յապատամարեցին յորդորեցին զՅունս. Հաշտութեան պայմանք կնքեցան յամին 1774 ի շահ Ռուսաց: — Ցայնմ ժամանակի խռովութիւն եր ի Լեհս և Լատորիա ընդ Բրուսիոյ իանային բաժանել զաշխարհն միաբանութեամբ Ռուսաց, որպէս և ապարին խակ ի 1793. և վասն յաճախելոյ աղմկաց և սպրդ տարութեանց ի Վարսաւիա՝ Ռուսք կարգեցին անդ զօրս ի պահպանութիւն. և ի միասնագամ ճանապարհ հորդեալ չորեաս ի Գաղղիա, և գաղնագիր եղեալ ընդ օտար պետութիւնս՝ պարապեր այնուհետև ի խաղաղութեան կատարել զհրահանգութիւն ժողովրդեան իւրոյ: Բայց արկածք մահուն Ալեքսի որդւոյ իւրոյ զոր տարապարս ցտմամբ մատնեաց ի սպանութիւն վասն խեղութեան բարուց նորին, անշնարին վիշտ եղև սրտին զամենայն աւուրս կենաց իւրոց. և յետ այնորիկ ախտացեալ զգաս մահու մեռաներ ամաց 52 յամին 1725:

Կին նորա Կատարինէ Ա, հասատեալ դասն ուխտ ընդ Գերմանացիս, եցոյց իւր յաջորդ զՊետրոս Բ զորդի Ալեքսի սպանելոյ, և մեռաւ յետ երկամեայ Թագաւորութեան: — Սա մանուկ անագաղ Թագաւորեալ ընդ հնամանկալութեամբ Մենշիկովայ առն փառասիրի, իրրև ի վերայ եհաս մտաց նորին, պրոտասհման պրաւ զնա ի Սիպերիա, և ինքն հարեալ ի ծաղկի մեռաւ 16 ամաց: Ամբարձաւ ի գահ Անն նա դուստր Կատարինեայ ըստ կամի նորին, և ի ձեռն Լասչի և Մունիխ զօրավարաց իւրոց յորուեաց զնորհրուրդ կայսրնեորացն Լեհաց, պատերազմեցաւ և ընդ Օսմանեանս յաջորդելով, և մեռաւ Թագաւորեալ ամս 10, յաջորդ իւր կացուցանելով զիւան մանկիկ ընդ հնամանկալութեամբ մր նորա Անդայի դքսուհոյ. բայց զնոս տերութեան յանձնէր Պիրեն այր փառասէր, որ և զՄինչիքովայ բաժին ընկալաս տարագրութեանն ի Սիպիր: Ապա միաբան հանեանութեամբ իշխանացն և ըստ կամին կատարեն. Նոյ ամբարձաս Եղիսաբեթ դուստր նորին և Մեծին Պետրոսի, զՈեսգուշիվ հազարապետ ունելով Թագաւորութեանն, որոյ ոչ խոտորեալ ի ձանապարհէ առաքինոյն, ըստ նոցին օրինակի տարագիր եղև: Ա. Եղիսաբեթիս ընդ Շուեհաց և ընդ Բրուսաց մարտք մղեցան ոչ անյաջող եվիճ. և մեռաւ դշնոյն ի 1762, եղեալ սիրելի ժողովրդեան իւրոյ: — Ջա յաջորդեաց Պետրոս Գ որդի Աննայի դքսուեր Մեծին Պետրոսի, ի չորէ ծնեալ ի գթէն Հոլչդայնոյ. վասն որոյ և ոչ ընտանի աչքք հայեր ի վերայ Ռուսաց, և նորալանդ գոլով կառոյց և եկեղեցի ըստ կրնին իւրոց. ընդ որ զարգեալ ժողովրդեանն տեղցին զնա, և ընարեցին ինքեանց Թագուհի զկին նորին Կատարինէ. ի գէպ ժամուն և Պետրոս անկեալ ի ցաւս մեռաս, մինչև էր Թագ կապեալ ըստ օրինի: Կատարինէ Բ սիրեաց գնալ ընշաւելոյս Պետրոսի Մեծի. այն ինչ Թագաւորեալ լուաս զմահ Օգոստոսի արքային Լեհաց, և կացոյց փոխանակ նորա զսիրելին իւր Բոնեագովսքի իշխան: Ձեռ այնորիկ ծագեցաս պատերազմն ընդ Օսմանեանց, Ռուսք խաղացին մինչև ի սահմանս Դանուբայ, և ծովակալն Օռլօֆ եբեկ զնաւատորմին Տաճկաց ի Չեշմէ, և յապատամարեցին յորդորեցին զՅունս. Հաշտութեան պայմանք կնքեցան յամին 1774 ի շահ Ռուսաց: — Ցայնմ ժամանակի խռովութիւն եր ի Լեհս և Լատորիա ընդ Բրուսիոյ իանային բաժանել զաշխարհն միաբանութեամբ Ռուսաց, որպէս և ապարին խակ ի 1793. և վասն յաճախելոյ աղմկաց և սպրդ տարութեանց ի Վարսաւիա՝ Ռուսք կարգեցին անդ զօրս ի պահպանութիւն. և ի միասնագամ

Թեան լինել՝ի 1795 խսպառ նուաճեցին զաչխարհն և բաժին զիաղաւորական գաւազանն։ — Չկատարինէ յաչերդեաց Պօլոս Ա., որ գԺնդակ գաստիարաւ կուռելեամբ գԺնեայ ստացեալ էր բարս. առաքեաց զՍուվարով 100,000 զորք՝ի վերայ Գաղղեացւոց, որ յետ յաղթութեանցն իբրև՝ի պարտութիւն մատնեցեալ՝ի Հելուետիա, Պօլոսի կարծիս գաւաճանութեան առեալ զդաշնակցացն՝յետս կոչեաց զզօրս իւր. և խստութեամբ արգել մի և մի ինչ մուծանել նոր սովորութիւն՝ի Ռուսաստան առ առեւտրութեան խուսով արարացն Գաղղիոյ. ընդ որ յոյժ գԺկամակեցան Ռուսք և առթիւ յարուցեալ՝ի 1801 բուռն պարսին ինքնակալին իւրմէ կաթուածոյ, և իբրև չառնոյր նա յանձն՝ մահուամբ վախճան հասուցին նմա։ — Ալեքսանդր Ա որդի նորա զամենայն փոյթ ինամոց յանձին կալաւ՝ զաղգ իւր՝ի ծայրագոյն հասուցանել կրթութիւն, և կարգեաց օրէնս իմաստունս որպէս ոչ ոք՝ի նախորդաց իւրոց, և եղև սիրելի ամենեցուն որոց հաճոյ էր իմաստութիւն կարգացն. բայց զոր չարանախանձք գաւաճանութիւն մինչև նայէին նմա, որպէս յայտ եղև յետ մահուս նորա՝ի 1825. անուն սորա հռչակեցաւ առաջի ամենայն եւրոպայ վասն անցին պատերազմացն ընդ Գաղղիացիս։

1496. Ըստ կամին Աղեքսանդրի յաջորդ կարգեցաւ եղբայր իւր կրսեր Նիկոլայոս Ա., սա ձեռնտու եղև ապստամբութեան Ցուճաց. մարթ առնեալ ընդ Պարսից էառ զերկիրն՝ի ձեռն Բաքուեիչայ (1827) որ կոչեցաւն Երևանեան. յայնժամ էջմիածնի կաթողիկոսաւն Հայոց անկաւ ընդ տէրութեամբ Ռուսաց։ Ի 1828 ծագեցաւ պատերազմն մեծ ընդ Օսմանեանս, Տիպիէ զբոլոր յատաչ խաղաց մինչև Ադրիանուպոլիս և ահ արկանէր Կոստանդնուպոլսոյ, մինչև կինքեցան դաշինք հաշտութեան, որով ազատութիւն Ցունաց ընդունելի եղև Տաճկաց, և գաւառք ինչ Ասիոյ տուան Ռուսաց։ Ի 1830 Լեհք ապստամբեցին և եւռուն պատերազմ քաջութեամբ ընդ Տիպիէյայ՝ որ յաղթող դառեալ՝ի վախճանի մեռաւ ախտիւ հիւանդութեամբ. և Բաքեփիչ յամբոխ եհան զյաղթութիւնս նորա։ Այնուհետև ձեռն արկ Նիկոլայոս նուաճել զբնակիչս կովկաս լերանց զերբեք Պոնտոսի. այլ հզօր դիմակալութեան պատահեալ՝ի լեռնաբնակացն Չերքէզաց որոց առաջնորդ Շեամիլ, յերկարաձգի պատերազմին անագորոյն և գժարաթյաղթ։ — Յապստամբել Ռնիկարացւոց Ալեսպիոյ՝ յօգնութիւն կոչեցեալ՝ի սմանէ՝ զեղան գունդք Ռուսաց յինկարիա և զերծուցին զԱեսպրիա (1849). և առ վայր մի գրաւեցին զերբք և զինքնանութիւնս Դանուբեայ առ՝ի նուռուցանել զաղմուկ չիոթիից նոցա. ուր և արդ (1853 Յուլիս) մխել է նոցա՝ի սակս գԺառութեանն ընդ Օսմանեանս վասն ինդրոյ ինչ, որոց եղբ չև ևս են յայտ։

ԴՊՐՈՒԹԻՆ

1497. Ի Դպրութեան Լեհք՝ի ԺԵ դարէ անտի անուանի էին վասն համալսարանին Գրագումիոյ. և Ռուս անագան ծագեաց լոյս նորին այլ արագապես պայծառացաւ՝ի կիսոյ ԺԸ. դարու և այսր. բայց նեստոր ոմն միանձն՝ի ԺԱ. դարու եկաց ժամանակագիր։ Առ մեօք անուանի եղեն առ Ռուս, Քարամզին հետևող դպրիացի և անգլիացի օրինակագրաց, բանաստեղծ և պատմաբան մեծ. Սոփերքի՝ որ գրեաց զպատմութիւն 13,249 ականաւոր Ռուս անձանց որ կային՝ի 1553–1823. Շուվալով բանաստեղծ, Ճարտար և՝ի գաղղիացի տաղաչափութեան. — Կոլքով, որ գրեաց զպատմութիւն մեծին Պետրոսի։ — Ժուքովսքի, Բոգիլով, Բուչքին քերդողք. և այլք։ Ճեմարանն Բեգրպուրգեայ զոր կանգնեաց մեծն Պետրոս՝ի տասն ամաց հետե բարգաւաճէ յոյժ, մանաւանդ՝ի բանասիրական գիտութիւնս, ի պատմականս և՝ի հնաբանականս։

ԱՖՐԻԿԱ

Ա Փ Ր Ի Կ Է

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1498· **Ա**ֆրիկէ կամ Աֆրիկա և ըստ նախնեաց Լիբիա, հարաւային արեւմտեան մասն է հնոյ աշխարհի, և անծանօթագոյն ցարդ ժեացեալ ի նմա. ցամաքակղզի մի մեծ է, ընդ այրեցելով գօտեան տարածեալ, և ձգի իսկ անգր ևս քան զՀարաւ. հասարակածին. ընդ Հիւ 19° արևմտեան և 49° արևել. սահմանից երկայնութեան, և ընդ Հիւ 37° 21' հիւսիս. և 34° 50' աստիճանաց Հարաւ. լայնութեան։

Սահմանք նորին են ի հիւսիսոյ կողմանէ Միջերկրական ծովք, և Հելլեսպոնտոս նեղուց որով յԵրբոպոյ զատանի առ. Սպանիացւոց աշխարհաւ. յանբևեվից՝ Կարմիր Ծով, յորում Սիւէզայ ծոցն և նեղուցն Պապ-էլ-Մանդեպայ զատանեն զնա յԱրաբիոյ, և Հնդկային Ովկիանոս. ի հարաւոյ՝ Ովկիանոս Հարաւային, և յարևմտից՝ Աղանդեանն։ Երկայնագիտ տարածութիւն Աֆրիկոյ ի Սպիտակ տարէ (Capo Blanco) որ և Ռաս-էլ-Էնպիատ որ ի Դուռնիվ յԼեզու Միջերկրականին հանդիպ Սիկիլիոյ, մինչև յԱղուլհաս տար՝ (Capo Agulhas, Աղանց Գլուխ) որ ի սպառուած հարաւոյ երկրին Բարեյուսոյ, ունի երկն 4,400 մղոնս. լայնագիտ սահմանն ի Դալարի Գլխոյ (Capo Verde) որ յարևմտեան ծագ Աֆրիկոյ, մինչև ի տարն կարտաիգոն ի սպառուած արևելից աշխարհին յԼեզու Ծովոյն Արաբիոյ, ունի երկն 4,200 մղոն։ Միահամուռ տարածութեան երկրին չափ է 8,500,000 □ մղոնաց։

1499· ԾՈՎԱՐ· ԾՈՑԻ· ՆԵՂՈՒՑԻ· — Աֆրիկէ ցամաք է հարաւածալ ոչ ունելով ծովս մէջերկրեայս, այլ անջրպետս նեղք յԵրբոպոյ և յԱսիոյ զՄիջերկրականն և զծոցն Արաբիոյ որ է կարմիր ծով. չունի և ծովածոցս ընդարձակս, բայց եթէ հաձոյ ոմանք թուիցէ այնպէս անուանել զմանն Միջերկրականին զծոցն Սիւէզայ (Սիւեզեան) յեզէրս Տրիպոլեայ և զԾոդես որ է փոր Սէրթա, յեզերս Դուռնիվայ, և զծոցն Կոնկոյ յԱղանդեանին, որ բաժանի ի գոգս Պենկոյ և Պնգբոյ. բայց են նորա ծոցք անձուկք կամ խորք, անուանեալքն ծոց Սիւէզայ՝ որ ման է կարմիր ծովոյ, ծոցն Աբենոյ ընդ մէջ Արաբիոյ և Եթովպիոյ և երկրին Սոմալեայ. և

գոգա, որպես Սալիսբուրիի ջրվեժերը հարաւային Աֆրիկայ. Սան Գոլֆ (False-Bay) յարևելից հրուանգան ներն Բարեյուսոյ. որպես և գոգան Սուէզոյ ծոցի. Բևերլեյ, Լոնտոն կամ Ալեքսանդրիա յամուտս գետաբերանի. իսկ յարևմտակողմին Սենթ Հելենի և Ռուէլվիս (Walvisch): — Նշանագիր Աֆրիկայ երևելիք են Մասեղ կամ Պոռնեզիական Արաբացւոց (Դրունք Արասատաց) ընդ ՄԷ Ասիոյ և Աֆրիկայ. և նեղուցն Ճիբրալթարայ անջրպետ Եւրոպայ և Աֆրիկայ. իսկ անուանեալ նեղուցն Մադագասկարայ՝ ջրանցք է ծովու հնդկական ովկիանոս ընդ ՄԷ Մուտակագործ կղզւոյ և արևելեան Աֆրիկայ:

1500. ԳԼՈՒԽՔ. ՀՐՈՒԱՆԴԱՆՔ. — Բազում են հրուանգանք ծովեզերեայ Աֆրիկայ. Ի հիւսիսային գլուխքն Սէոուեն՝ ի մուտս նեղոյն Ճիպրալթարայ ՅԱսղանգանեին, և դէմ յանդիման Նորա Սեպտ սար, որ է Աբենըս առ հինս, և մի յԵբալկեան արձանացն. յորում և Պտղեմ և Պոմպոն՝ զեզերքս Աւռերեայ. Սպիտակ սար (Bianco) ի հիւսիսային ծայր Դոմինիայ. իսկ յեզերս Սահարայ՝ Նուն և Պլանկ և Պլոնքան. (Սպիտակ, Blanco) գլուխք. Դուրտ գլուխ կամ Կանաղ սար (Capo Verde) ի Սենեկամպիա որ է ունչ արևմտից Աֆրիկայ. գլուխքն Կորտ (Roxo կամ Rosso) և Վերլու, Մեզուրադոյ, Բալմ, Ֆիրմոզ, Լերեա ի կուռնեան. Նեղոյց (Սեաւ) և Ֆրեդ ի գոնկոյ. գերահռչակն Գլուխ Բուն յոյս (Capo di Buona Speranza, Cape of Good Hope) և Ալուա սար ի հարաւային եզերս Աֆրիկայ, որ է պարեխ սեպացեալ առաւել քան 400 ոստ ի բարձրութիւն: Իսկ յարևելեան ափսիս Աֆրիկայ նշանաւոր հրուանգանք են Գոյրինեա, Տելոդոյ, Օրֆուխ, Կոգոֆուխ՝ որ ըստ Արաբացւոց Ձեոգոհոֆուխ և ի արևելեան սպառատած Աֆրիկայ. Գոմբե ի Նուպիա:

1501. ԹԵՐԱԿՈԶԻՔ. ԿՈԶԻՔ. — Ջոր որի. Նակ չկան Աֆրիկայ Ջէբերկրեայ ծովք, այսպէս չկան և Թեբակողիք, բայց մանուք ինչ, որպէս Դուրտ գլուխ: Սակաւաթիւ են և կղզիք Աֆրիկայ. բայց ունի կղզի մի մեծ և երևելի ի Հնդկային Ովկիանոս ՀՄոռոլսոգոր, յորում են պարք լերանց և հոսանք հզոր գետոց. առ երի նորին կան Գոմբեան կղզիք. գարձեալ ի նմին Ովկիանոս են Փոռնիոց կղզին կամ Մորիւն, Պղոդոն կամ Մոգոբնեան, Սեչելէ և այլք. յափուշս Զանկեպարայ՝ Քիլոա, Մոմքիա, Զանզիբոր, Բենդա և Սոֆդորա հանդէպ գլխոյն կարասիոն: — Ի կարմիր ծովու գլխաւոր կղզեացն է Տուգ: — Ի Միջերկրականին Դոդոդեա յափուշս Դուռ Նեղոյ, Զերդի և այլք մանուք: — ԳԶալանդականն ովկիանոս կան սփիւռք Դուրէ և Մոռեոյ կղզեաց, Գոմբեան արշիպելագոսն, և Կուբա կղզի ի Սենեկամպիա. Պուռնու կղզիք կամ Պիռուա հանդէպ Թագմանի Մեծի գետոյն (Rio Grande). ի կուռնեան կղզիքն Անապա, Սթոմա, Իսաբել իշէլ և Ֆեռնանդոյ-Բոյ, և սորին կուռնեոյ բացագրին յոյժ ի ցամաքէ կղզիքն Հաբեռնոս և Սհեղինէ, որոց Անգլացիք իշխեն:

1502. ԼԵՐԻՆԳ. — Ցարդ չէս եւս են ծանուցեալ քաջ ոչ ջուիք բարձրութեան լերանց Աֆրիկիոյ և ոչ ընթացք նոցին կամ գոտիք, բայց միայն կղզեացն լերինք ծանօթագոյնք են. և Թէպէտ ի սակաւ ամաց ետեւ քաղաշ տեսազօտութիւնք լինին յԱֆրիկէ, այլ սակաւին ոչ յայտնեցան գերբ լերանց. սակայն մարթ է ի պարս հինգ տրոհել զնոսին ըստ հաւատարմագոյն գրոցն. — ա. Աբլոս կամ Աբլոնեան լերինք ի հիւսիսակողմին Աֆրիկոյ ձգեալ յափանց Աղանդականին ցծոցն գոգաէսայ, ընդ աշ խարհն Բարբարոսոց և ընդ Սահարայ. բարձրագոյն կատարք պարուս յարևմտակողմին են, յորս Մինոնեան բարձր է 1,700 ոտնաչափս, գոն և բարձրագոյնք ձիւնապատք չեն եւս չափեալք. իսկ արևելից կողմանն ցածանկք են լերինք. ընդ ՄԷ ծոցից գոգաէսայ և Սիսրայ՝ աւազոտս բլուրք կամ լեռնակք են. և յարևելից Սիսրայ՝ քարաբլուրք Պարզայ, յորս բարձր կատար է ևրբ 1,500 ոտն ևեթ. իսկ Տարաւային մասունք լերանց Աղրասայ Պետոնեան (Արմահենեայց գաւառ) ձայնեալք՝ անառաքինք և ջաշտուք են: — բ. Երեկեայ լերինք ի հիւսիսային արևելեան Աֆրիկէ. յորս Տարիներ և Լերինք Եգիպտոսի և Նուպիոյ և ափանց Կիւղոսի. բարձրագոյն կատարք պարուս են Լեռնամոյս, որպես Տեղի լեառն ի Սամեն կամ ի Սեմիեն գաւառի բարձր 14,160 ոտս. Ադդա ճոռեբ 14,000. զերբերք Կարմիր ծովու ձգին լերինք 6–9,000 ոտնաչափ բարձունք: — գ. Պարակեց Եթովպական լերանց Տամարին յարգեացս լերինք ասևելից Աֆրիկոյ Լուանդ լերինք (Ճեպել-էլ-Գումը) և ձգին զուգահեռաբար արևելեան ափանց ի 10° հեւասյան. ց'8° Տար. լայն. յորս են և անջուաք և գոտիք. բարձրագոյն կատար ի սոսա որ և ի բնաւ ծանուցեալն Աֆրիկէ է Քիլիմանջարոյ ի բարձրաւանդակին Մաքատայ մերձ ի Զամպրէ լիճ, ոստ 20,000 կամ առաւել, յաւելցիւք առաւանոնեք պատեալ. միւս ևս լեռն բարձր է Քենիա: — դ. Լուբեռեան լերինք, որ ի Տարաւային ծոգաց Լուանդ լերանց Թոռնի երկայնեալ ց'26° Տար. լայն. ցիսորէն Տեղակայ. Նեւեան լերինք (Nieuveldt) յարևելից յարևմտեան ձգին երբև ընդ 110 մղոն. յարևելից կողմանն ամբառնան ցբերբ ոտնաչափ Ձեռն անուանեալ լերինք. իսկ յարևմտեայն Տամարի է Բարեյուսոյ Տեռերոյ լեռնն: — Ե. Սպիտակ լերանց են արևմտեան Աֆրիկոյ, է որ անջատ և է որ գոտեւոր. ի հիւսիսոյ Տասարակածին կան Քոմի լերինք զուգահեռականաք ափանց կուրեզեոյ, այլ հեռագոյնագոյն 200 մղոնաչ ևաւի, չեն ինչ բարձունք քան զ4,000 ոտս. բայց յեզր արևմտից Թոռի Թէ բարձրագոյն յոյժ լերինք էցեն: Հուսկ ի գոգն Պիաքրայ ամբառնայ մեկնակ կատար Գաձեռն լերին երբև 12,200 ոտս ի բարձրութիւն: — իսկ ի կողմս բարձր է Աւռերեան լեռն Մատակագարայ 10,320 ոտս. ի Պուրպոն կղզւոջ Ձեռնոյ Տոռն (Piton des Neiges) 9,700 ոտք. Բիթոն ի Ֆերնանդոյ-Բոյ 9368'. ի Գոհոյ կղզւոջ որ ի սփիւռս Դասլոյի գլխոյ՝ կայ Տրաբուս լեռնն 8268':

1503. ՀՐԱԲՈՒԽ ԼԵՐԻՆԳ. — Ի ցամաքի Աֆրիկոյ չկան կամ չեւ են են ծանուցեալ Նշանաւոր հրաբուխ լերինք, բայց միայն Ատխա ի Շոա գաւառի

ԵԹովկիոց, և Սոգ-, Փ-Ժ-Ք, Վ-Ի-Ե-Ր-. Ջ-Ո-Ի յափուռնս Գուռնցայ գետոյ Ա-Ն-Կ-Ո-Ր-Ս-Ի սահմանս ։ Իսկ ի կղզիս նշանաւոր են հրաբուղիք Դ-Ե-Ն-Ե-Ր-Ի-Ֆ-Ֆ-Ի սեպաձերպն (Picco di Teneriffa), և Գ-Ո-Ր-Ա ի Լ-Ա-Ն-Ց-Ա-Ր-Ո-Տ կղզւոջ Գ-Ա-Ն-Ա-Ր-Ե-Ա-Ց, կատարն Ց-Ի-Ե-Ր (Հրոյ) լերինն ի Գ-Ա-Լ-Ե-Ր-Ի կղզիս. Հ-Ր-Ա-Հ-Ա-Ր լեառնն ի Պ-Ո-Ւ-Ե-Ր-Տ-Ո կղզւոջ, և մեծ հրաբուղիս ի Գ-Ո-Մ-Ե-Ր-Ա կղզւոջ Մ-Ա-Ա-Կ-Ա-Ա-Ր-Ա-Յ ։

1804. ԲԱՐՁՐԱՒԱՆԴԱԿՔ · ԴԱՀԱՏՔ · — Բ-Ա-Զ-Ո-Ւ-Մ և ընգարձակ բարձրաւանդակ գաւառք և բարձրահովիտք են Ա-Ի-Ե-Ր-Ի-Կ · որոց ԵԹովկիս ոմանք, և մեծ մասն Ա-Շ-Ե-Ր-Ե-Ա-Յ և Մ-Ա-Ր-Ք-Ք-Ա-Ր-Ե-Ա-Յ բարձրագաշտքն Պ-Ի-Ե, Գ-Ա-Խ-Ջ-Ա-Ե-Ե-Ա-Ց, Մ-Ա-Ի-Ե-Ի-Ա-Ն, Տ-Ի-Ա-Ր-Ա · Դ-Ա-Ւ-Ա-Ղ (Tulbagh) ի Գ-Ղ-Ե-Ի-Ն Բ-Ա-Ց-Ր-Ե-Ա-Ց · և գաւառքն Կ-Ի-Ե-Ր-Ի-Ն և Պ-Ա-Տ-Ր-Ի-Ե-Ի-Ա-Ն-Ա-Ց (այն է արևմտեան Կ-Ի-Ե-Ր-Ն) · են և ի Մ-Ա-Ա-Ա-Կ-Ա-Ա-Ր բարձրաւանդակք Պ-Ե-Ր-Ի-Ե-Ա, Ա-Ֆ-Ր-Ի-Ե, և այլն։ Բ-Ա-Ր-Ձ-Ր-Ա-Ւ-Ա-Ն-Դ-Ա-Կ-Ն-Ե-Ր-Ի-Ն Ս-Ե-Ա-Ն-Ց-Ա-Յ բարձրաւանդակն է Յ-Ե-Ե-Ո-Վ-Կ-Ի-Ս 1300–1600 ՃՈՂՔ-Ա-Ա-Ա

իսկ որ անսի ցհարաւակողին ի խոնարհ Թուին բարձրանագակք գալարիք, այլ չև ևս են ծանուցեալք Լեբրայեցի ուղևորաց։ Օգենգագոց սահմանք զման մի աորոյն գալարանի իրրև զի ի բարեբեր գաւառաց, այլ լերաշալի եղանակին փոխին և նոքա յանապատ աշատը, ոչքա են որ կոչին Քարբոս։

1506. Լիմ Ք. — Գվնաւոր լիճ յԱրիկիկ ծանու. ցեալ է Շոտ (Tchad, Schad, Chad) ի միջնամայր աշխարհին ի Սուտան, յայտնեալ յամին 1824, կարի ընդարձակ, այլ չև ևս ճշեալ տարածութեանն. բայց չէ խոր, և բաղում անգամ լերաշալի փոխի ի մօրս. ընդունի զԸ-ուբ գետ ի հարաւոյ կողմանէ և զԳ-ար-խ-ա-Գ-ազ-ա ի հիւսիսոյ. իսկ ինքն արձակէ զառուն Եղ յոր ծով ի Չատատ խառնուրդ Քօ-ուորրա գետոյ. են ի նմա և կղզեակք բնակեալք ի բաբարոս ցեղս ակայս։ Ցարևելից Չատայ կայ Ֆիէտրէ լիճ ընդարձակ յետ նորա, և ի հիւսիսոյ նորին Հ-ոգէ, նորագիւտք երկուքն ևս։ Ցարևմտակողմն Ագրիկոյ ի Թաքրուր կայ Ձէդ-- կամ Տիդդիէ (Djebu, Dibbie, Debo, Dibi) լիճ, ընդ որ անցանէ Ձ-ուԳա գետ։ — Գ-ու-նի Ք-ո-ֆք-ա, որ է լիճ մեծագոյ ի հարաւոյ Չամզի լերանց յերկրին Մ-ոլ-ա, որ զՄաղ-ոսիոս Մեհեծոյ ծովուն կերպարանս ունի. բազում առուք ելանեն ի լճէս և հոսեն ընդ արևմտեան որպէս Թ-ի ի Գոնիկոյ կամ ի Չադիր. ի նոյն սահմանս և Ա-ի-ս-ա-ն-ա-ա կամ Ա-ի-ս-ա-ա։ — Ցեգիպտոս նշանաւոր է Քէ-ո-ն կամ Պ-ր-ա-ե-ս-ի-Ք-ե-ա, որ է համբաւեալ լիճն Մերիսեան, զոր կարծեցին բազումք ձեռագործ եգիպտացւոց Թագաւորաց, բայց այժմ հաւաստի բնական լինել լճին և յարուեսեալ ընդ ծովեալ։ — Ցեթովպիա նշանաւոր լիճ է Տ-ի-ս կամ Ց-ա-ա, որոյ առաւել քան չ1,300 մղոն է ապրածութեան. անդ է և Ա-ա-ա լիճ աղի մերձ յամուտս Աբեչայ, 880 ոտս զնատագոյն քան զծով։ — Ն-Ե-ա-ի (N'Yassi) որ և Պ-ր-ի-Ք-ե-ա-ա, յորմէ կարծի բղխել գետն Համանուն, որ ինքն ել Ն-ի-ս-ա. — Զ-ր-դէ ի նոյն սահմանս ի գաւառն Խ-ի-ա սէմբ։ Իսկ ի Տարաւային Ագրիկէ գոյա յառաջ քան զառկաւ ամն լճէն Ն-ի-ա (Մեծ Քուբք) կամ Մ-ի-ս-ր, կարի ընդարձակ և բարձր լերինս Ծովու իրրև 2,500 ոտս, որ և արձակէ զԶ-ա-ի գետ ընդ արևելս կոյս. միւս ևս լճիմ Մ-ա-ր-ս անուանեալ առ այժմ, ի հիւսիսոյ Նկամեայ։ — ի Մաասկագաղ կղզւոջ կայ Ա-ի-ա-ա լիճ։

1508. Գ Ե Ց Ք. — Ձեր ինչ քաջածանօթք է ընթացք գետոց Ագրիկոյ. այլ որ յայտնագոյնքն են բան հոսանացն լերկս ծովս, այսոքիկ են. — Ա. ի Միջերկրական, Ն-ի-ա գերհամբաւեալ գետ ի հնումն և ի նորումս, աղբիւր Զոհատեեան Եգիպտոսի և միջնեան բազում աշխարհաց, անճանաչ ուներկ զահումն գրեանք ցմեր գալ, մինչև յառակս առնուել զնա ի վերայ անյայտ կողմ. այլ որպէս ի հնոց հետացիին ուղևորաց առուգեցաւ Նիւղոս ինքնէ ի հիւսիսային և յարևմտեան լերանց և բարձրատակաց եթովպիոյ, կրկին ունելով առաջս կամ բազուկս հզօրս, որք կոչին Պ-ր-ի-Ն-Ա-ի-ա (Կապուտակ գետ) կամ Ա-ղ-ի յարևելից կողմանէ հոսելով, և Պ-ր-ի-Ն-Ե-ա (Սպիտակ գետ) որ յարևմտից հոսի և համարի միջին անգք գետոյն. երկրին աուազքս խառնին առ Քարթում քաղաքաւ և գործեն ճնկեղոս, զի ի զզագոյն գետոց երկրի. Կ-ա-ա-ի գետ բղխէ ի լերանց 8000՝ բարձանց և անցանէ ընդ լիճն Ցեմպեայ որոյ իրրև 6000՝ են բարձրութեան. Սպ-ի գետոյն ակունք՝ որ և բնիկն Նիլոսոյ հեռագոյնք ևս են և որպէս Թուին ի հարաւոյ հասարակածին ի Լուսնոյ լերանց, ի Մանոյ Մեսի գաւառի, քանզի չև ևս ի յայտ եկին, յորմէ ցրեսան նորին լինին իրրև 1400-800 փարսախս ընթացից, որով գրեանքն երկարագոյն քան զթուսց և գետոց հնոյ աշխարհին լինին. բայց չունի օժանդակս ղբրս, միայն զՆաքաղզէ կամ զԱթպարա ընդունի յետ խառնուցոյն, և ուղղակի հոսի ի Մերկերոյ կանն. յորմէ հարկաւ մղձաւանջ և աւելի բացագոյն՝ լերկուս որոյն գետն բազուկս, ի Տամիադ և Ռոզեդգա որ ի Ռաչիտ, գործելով զեռանկիւնաձև սահման որ ըստ անոյն բերի զանուն յունական առաին Δ Տելտա. Հղբարգոյն է գետն ի սաորին կամ ի Հարաւային մասին և քաջ նաւարկելի և կարի լայն, բայց ի կողմանս Կոպտոյ ժայռք ունին ցնծուն, և կոչին Քարավանք Նիլոսոյ. որք ներձանեն զգետն ի բազում վտակս և վարեն զջուրսն ահել երագութեամբ. բայց յառաւոտեան գետոյն ծածկին ժայռքն ի մղկանանցն և մարձի ի չոգենասուն անցանել զնոքա. իսկ զառաւոտեանն ջուրքն բանք լինին ի նկարագրին Եգիպտոսի։ — Ձկք այլ գետ չզքս որ ի Միջերկրական հոսիցի, բայց վտակք որ յԱլեքսանդրիա հոսիցի, բայց վտակք որ յԱլեքսանդրիա հոսիցի, բայց վտակք որ յԱլեքսանդրիա

կամ ՃԷդ- (Djub, Dscheba), Վ.Էդէ, կ-Էա- կամ կէ-Վէն- (Webi, Gamana, Giweyna), Կ-Իւ-:

1508. ԲԵՐԲ. ՀԱՆԳԻՍՏ. — Պատուականագոյն քան զամենայն բերս բրածոյս Ափրիկոյ՝ ասկին է, զոր Հանեն ի գաշտս միջնոյն Ափրիկոյ և յարևելեան և յարևմտեան ափսից. և ի լերանց արևմտեան Սուտա. Նայ ընդ քաջահասն Ջուբդին՝ որ օժանդակեն զՄնեհկալ և զՔօռօրրա՝ ինքնի ուաղ ոսկիախառն. առաւտագոյն ևս գոանի ի լեռնադայր ափունս կուհնեոյ, վասն որոյ և Ոսկւոյ ափունք կոչին սահմանք ինչ նոր. գոանի ոսկի և յեղերս Պռասանիքոյ, յտմիոնս Ջամպեզեայ գետոյ և ի բարձրաբանգագաս Տարասչին Եթովպիոյ: Յոգուձք ի լերանցդ ոսկին և բովս արծաթոյ, երկաթոյ, պղնձոյ և կապարի, այլ չասք անդորձ ինան. առաւտագոյն գոանի պղինձ Լնաչաս լերինս և ի սահմանս Մարոք քաղաքի և ի հիւսիսի Օ. բանճ գետոյ և ի բաղում կողմանս Տարասչին Ա. ֆրիկոյ: Երկաթոյ և պղնձոյ հանդէպ ելին ցանապատն Եգիպտոսի ընդ միջ Նիւզոսի և Կարմիր ծովու. Ծանուցեալք առ հինեն. զերկաթ այժմ Հանեն Լնաչաս լերանց և յԵթովպիոյ և ի միջնոյն և ի Տարասչոյ Ափրիկոյ. և ի իսպանան Քարրոս գոանի Տող երկաթահառն: Բայց գլխաւոր բերոց Ափրիկոյ մարթ է ասել զաղ, որ առաւտագոյն գոանի յանապատագոյն կողմանս Նորուն, մանաւանդ յտմիսահան Մատարայ, ուսանի ասելն և ի միջնեն Ափրիկէ ուր ոչն գոանի. ի հովիտս Տարասոյ Աղուս լերանց բազում մերք են ազի՝ որ ցամաքելոյ յարևէ. ընդ այն ազի. և ի Նորումն ապահանք Աղնկրա Բեքտունիա կերձս յատկունս Տարասչին Ափրիկոյ:

1509. ԲՈՒՍԱԿԱՆՔ. — Բուսաբերութիւն աշխարհիս զանազան բան երից մասանցն, հիւսիսայնոյն, Տարասչինոյն և միջնոյն, յատաչուսն՝ բոյսք հովսոց և լերանց Աղսասոյ նմանք են բուսոց հարատևութեան Եւրոպայ որ ի հանդիպոյ Միջերկրականին, և լինին անդ ցորեան, որիզ, մանիկ, ձիճեռնի վայրի, Նարինջ, լեմոն, Թուզ, Նուռն, ոդգիք և եղինջերակնիք, և Նուշ, Թմենի, սեխակնիք և լոտոս ոտնի. եակ ի Գոանդ Նոռ և կաղնի և սոկիների և արմատներք. ընդոր արմատներն լինի ի Տարասչին և յարևմտեան զառիջս Աղսասոյ: Յոգուձս Նիւզոսի Մեգիսոս աշեն բամբակենի և չաքարեղէգն և քաջիք և գայպ և լեզակ. եակ ի վերինն Եգիպտոս և ի Կուսիս՝ ակսիս և գարշենիկ որ է կասիս, մոշոյ և պտղակառուկ, և գոանի որ է արմատիկն ասպոտեր. քաջիք յԵթովպիա անձրակ բուսանի ի վայրի, և յանապատս Նորա աշեն մոշաձեղինք. գարշենինք և ակսիս: Յանապատին Սահրայ Թուսք և դժնիկք և սեղ միայն գոանի. այլ ի ջրաբեր հովիտն աշեն գեղեցիկ արմատներք և հովանաւոր անապատի բնակութենից: — Ի միջնումն Ափրիկէ աշեն Ծառք անապատ, յորս ամբառնայ հսկայն Ծառոց գ---գ-գ և բերէ պտուղ զոր կապկասոց կոչեն և գոբմանին այնոյ. Սննդակամպտիցիք. Ծառն Թեղկա յանդանէ բան բարձրութիւն 80 ոսկից, այլ է զի և սառաբանոյ 3'30 ոտս չջրաբերութեամբ և հովանոցաձև տարածանէ զհասոյ իւր լայնատարած. լինին յայսմ մասին ազգ արմաւենեաց, յորոց և պատուականագոյնն իւղ արմաս (eleas guinccnsis). և խիճածառ յարևմտեան ափունս, ուր լինի և ամպխոզ: Ընդ հասարակածին աշեն ազգ պտղոց և պարարտ ընդեղինաց, որ սխալք են անուանեալքն գաստաս, եամ, բաթաթ, պանան, գոգոյ, անանաս և այլք բնիկք այնր երկրի. յորս և կոգեին կամ կոգուոյ Ծառ, զի կեղև Նորա սոյ հիւթ Նման կոգուոյ. լինի անդ և մալիզ և գապպէ, և այլն: Յարևելեան եզերս ի հարաւոյ Ծոցոյն Աւազեայ աշեն բալասասի Ծառք և խիժենիք և Համմամելք, որպէս գարշենինք, կինամին, գմուռս և խնկենիք, յորոց հինքն Արաբացիք բառնային վաճառս: — Իսկ հարաւայնոյն Ափրիկոյ սեմականք են ցասք, Տալուկ և Թանդիտաներն Թեւակ՝ որք ի ցղոյ մնանին քան յարմատոց ձգեն հիւթ, յաճախ են անդ և սոխաքեր տունկք: Իսկ Տուպ ի սահմանս գլխոյն Ցուսոյ զարմանալի ինն բուսաքերութեամբ զուարճացան են վայրեր, Թեպէտ և ոչ ի կարի պիտանացուցան են բոյսքն. զի և ցորեան և որձ Լեբրոպ սկսաղոց մուծան անդ և մշակին քաջ, և յսկիոմս արևելից Տարասոյ բաւական հնամով ասէ:

1511. ԱՆԱՈՒՆԻՆ. — Ափրիկէ Հոխագոյն է քան զայլ մասունս աշխարհի կենդանի արարածովք մանաւանդ Հզօրագունիւք. գրեաթէ չորիք մասն կենդանեաց ծանուցելոցդ բնիկ է Ափրիկոյ միոյնոյ. ի գազանաց գաւսէ յաճախագոյնք են անդ առիւծ, և ինձ և յօտազ, բորենի, ազուէս, գայլ, ընձառիւծ. սափեծուց երեք ազգք են զանազանք ի Բարբարոսոց աշխարհի, ի Սենեգամբիա և ի սահմանս Գլխոյն. վագր և արջ ոչ գոանի յԱփրիկէ. բազում ազգք են և Տիղոս միանգ որ գձուս սխոտանց ապահանէ: Յորոց Ծայնոց վնասուն ազգք վթիղ Տամարին մանաւանդ ի Տարասչին Ափրիկէ. ընձուղտ բնիկ է ազխարհիս և գոանի յախոց կարիսոյ ցասհմանս Սահարայ. գոմէշք գոանին ի սահմանս Գլխոյն. խոյք և այծք բազում ազգք գոն, այլ ոչ Թռուին բնիկք. ուզա ի հիւսիսային է ի միջնեն Ափրիկէ գոանի. Ի Թամբամոյրեցոց ազգէ գոանին Ափրիկէի փիղ և արջագիսիր և ձիագետ. առաջնոյն Ժանիք և երկրորդին մորթ յորմէ վաճառս գործեն և զրահս, պատուականք են յոյժ. երրորդն Ափրիկէի միայն գոանի ի խոզս յաղվից ի գետոցն և ընդ. և Ժանիք Նորա ազնուագոյն են քան զիզոնային. բնակիցք կողմանց Բաթէյուսոյ ուսանն և ման ինչ ի մոյ Նորա: Բնիկք են Ափրիկոյ միայնոյ և ցեղք խոյս (zèbre) և ----ի- որ գոանին ի միջնեն և ի Տարասչին կողմանս. գոանի և վարազ ոչ բազում. իսկ քառանձնանեայք սմբակաք են ընդ ամենայն աշխարհն: Բազում են Ափրիկէի և ազգք պանդ և կրծող կենդանեաց: — Ի Տաւոյ սեփական է Ափրիկոյ Լայնսն, զոր և ընտրացուցեալ գործանեն ի պատճառս փերազոյն պիտանեաց և Տաւը որսակոյք. իսկ յամանանոց ոչնի դնաւ Կուկ. Նեոյ բնիկ. վառեակք Լեբրոպոյ մուծեալ են ի Նմա. յանապատս խուռն երկինք Թռուիճակաց և գեղաբեռաւոր Թռչնոց. ընդ որս և յոտոյզ և պրաս. Տաւք անուանեալ մանրիկ Թռչնիկք: Ի սոզնոց ոչնի Ափրիկէ ազգէ ազգի ձև ի մուկ, և զշաղիկին

փիւճեան օձ քան ոտն յերկայնութիւն, և զկոկորդիս երկնկից յամենայն մեծամեծ գեաս։ Միջաւոք ևս բազմասերք են յԱփրիկէ, մասրախ բազում անգամ ապականէ զհիւսիսային գաւառս։ Ղեւտականարգոյն քան զնս է սպիտակ մրջինին արևմտեան Ափրիկոյ, որ չինէ բրգաձև որջս բնակութեան յարակից ի խորշս խորշս բաժանեալ, մեծամեծս յոյժ, մինչև ի հեռուստ չինածս մարգկան կարծել։ Գոյանին և մեղոք և բոզք, այլ մեղու ազնիւս միայն ի հիւսիսակողմն գտանի։

1511 · ԿԼԻՄԱՑ։ — Կլիմայ Ափրիկկոյ չոր և ջերմին է ընդհանուր, զի ընդ այրեցածութիւն կայ և ցամաք անապատքն անդրագարձ ցօղացմամբ պահէն և տածեն զսաստ արեգակնային ճառագայթիցն։ Ջերմագոյն սահման յԱփրիկէ և յընդհանուր երկրի է միջասփոյրն Սահրայ և անապատն ընդ ամէն կիւղսոյն և կաթին ծովու, հանգերձ հանգիսակաց մասամբքն երկրի յԱսիա. իսկ ցրտագոյն վայրք են ի հիւսիսի Ծոցոյն կուինեոյ և Սենեկամպիոյ. եղերք հիւսիսոյ Ափրիկիոյ զմիջերկրական գաւառաց Եւրոպիոյ բարեխառնութիւն ունին, սուզ ինչ առաւելեալ ջերմութեամբ։ Ի ամենագոյն սահմանս անդ մեծի անապատին առաւելու ջերմութիւն քան զ113° ։ Ցերկու ցնդանակս զանազանի կլիմայն, ի չոր և յանձրևային, կանոնաւոր ժամանակօք։ ընդ ամէն արևագարձիկ անձրևք սկսանին ընդ այրեցածութեան ցկէս սահմանի նորա սասի և անտի, բան բարձրանալ արեգական։ Իսկ ի կողմանս հիւսիսոյ և հարաւոյ աշխարհն սեղան անձրևք յորժամ արեգական ի հակառակ կուսէ հասանելն կածին ելցէ։ Սահմանք որ ընդ ամէն արևագարձիկ վաճառաշունդիք են ի բնակութիւն և մանաւանդ ի կաց Եւրոպացւոց։ Յածիւնս Սենեկամպիոյ և կուի. Նէոյ ընչեն կանոնաւոր հողմանք ցամաքային և ծովային առօրիք կոչեցեալք, ըստ տիրելոյ և հեռասելոյ տօթոյն ի վերայ երկրին. ընչէ ի նոսին երբեմն և խորշակ ինն տօթագոյն ի Սահրայէ փչեալ, զոր հարմատոք կոչեն, զաւերս բազում. իսկ յարևագալձից սահմանս ի սկիզբն անձրևային եղանակին՝ լինին աշաւոր մրրիկք փոթորկեալք, զոր Դոմպոս կոչեն Սպանիացիք։

առ ի չգոյէ հրաշանգութեան. քանզի բնիկք հասարակաւոտութեանն Լիսբոնոյ որ ի կոճնեա, ոչ սակաւ բարգաւաճեալք են ի քաղաքավարութեան, աղատական ունելով օրէնս։ Բնիկ սահման խաչիկ ցեղին է համարէն միջին Ափրիկէ, և որ ի հարաւոյ մեծի անապատին, և ափունքք ինչ արևելից և արևմտեան մասն յամենոյ Սենեկամպիոյ գ16° հարաւոյն. անուանիք են յազգս խաչիկաց Եօլօֆ կամ Եօլոֆք և Մանդինկոյք։ Յաւարտ բնակութեան խաչիկաց յարևելեան ափունս հոսպ ի գլուխն կարաւաճուխ բնակէ ցեղն Սոմալի կամ Սոմալի, ժողովուրդ խաշնագարման։ Հիւսիսային Ափրիկոյ բնակիցք յերիս ցեղս ղանազանին, որ են Պերսիզք կամ Բարբարոսք յորս և Քրասիք, Մորք կամ Մաւրիկք և Արաբացիք. առաջին երկուս ցեղքդ բնակեն յափունս Միջերկրականին և յԱսիա լերինս միայն, իսկ վերջինք սփռեալ է ընդ ամենայն հիւսիսային Ափրիկէ, և առՀմ մի նորին խառնեալ ընդ խաչիկս՝ կոչի Ֆելլան։ Պերսիզք բնիկք կամ երկրածինք Ասլասեանց համարին, և յանուն նոցա կոչմանէն՝ Բարբարոսաց աշխարՀ կոչեցան. իսկ Մաւրիկք որ և Մուռլիք խառնուրդ են Բարբարոսաց և ելեալ յափունց Միջերկրականին. Արաբացիք սերունդք են Համազգեացն բնակելոյ յԱրաբ, ուսանի եկին այսր աշխարՀականութեան ազգաց. Սոցին նման ելք են և Թուրքք բնակեալք յեգիպտոս և ի պետութիւնս Բարբարոսաց աշխարՀին։ — Առաձին և բնիկ ազգ է Ափրիկոյ և Ղիսիկ Ժողովուրդն, որ է սերունդ նահանի Եգիպտացւոց, Թուով իբրև 150,000 մարդկան։ Գոյանին և յԵթովպիա և ի Նուբիա առաձնակ տանձք խառնութեամբ Արաբացւոց և խաչիկ ցեղից. որպէս կալա տոՀմն որ ի Տարաւային Եթովպիա. իսկ կէսերք ի Դիվրէ և ԱմՀարայք, երկոքին ևս յԵթովպիա, ի սեմական ազանց սերեալք են։ — Ի Տարաւային Ափրիկէ առանձնակ տանձք են Օդինդացիք և Քաֆիրք կամ Քաֆիրատանեայք. առաջինք բնիկք են Գլնդոյն և Տոկտաց Կաբիեթայ, և խոգժադէզ են քան զամենայն Ափրիկէացիս, Թուով իբրև 200,000. իսկ Քաֆիրատանեայք քաջակիրթք են ի մարգալաոութեան, Տարածք անձամբ և կորովք ի կռիւ մարտի, և Թուով աւելի քան զ2 միլիոն. տոցա ազգք են Զուլուայք, Գեկանայք, Տամարայք, և այլն։ — Ի նորոց Եւրոպէական ազանց գտանին սերունդք Սպանիացւոց և Բորդոգալաց և Գաղղիացւոց, և Անգլուացիք ի գլխոյն սահմանս, Հոլանտացիք ի կղզիս, և Ամերիկացիք յափունս ուրեք Աալանգալանին։ — Կղզեացն բնակիչք ի Մալայեան ցեղէն են, և գԼիաւոր տանՀ ի նոսա Մատեգաս որ ի Մասալագար կղզւոջ. և Գալշանք կամ Գելլոգալք ի Սկիրլիանս։

1513 · ԼԵՋՈՒՆՔ։ — Թեպէտ և բաղում բարեաց լսեցին յԱփրիկէ, այլ անծանօթագոյնք են մեզ քան զայլսն ազատացեալ լեզուս։ Աւրիճին ծանալեալ է ընդ ամենայն հիւսիսի Ափրիկոյ և բազմաց լսելի. յետ նորա Մահոմետ լեզու զոր խոսին բնակիչք երկրին ընդ մէջ Գամկոյ լերանց և անապատին Մեծի. ի բարբարոսաց գաւառս լսի Պերսիզ բարբառ. Սահրա ի կուինեա. Բաւ և Եօլոֆ առ համանուն ազինս. Ան-

պուճաք՝ առ բնակիչս ընդ մէջ գոնկոյ և Մոսամպիքայ· Եթովպացւոց և Ղիտեաց առանձին բաբառք են, յորս գառնին և քրիստոնէական գրուածք ի վաղ ժամանակաց։

1514· ԿՐՕՆՔ· — Տարրապաշտութեան մոլորութիւն ծագալեալ ի Ամերիկէ, առ ամենայն ցեղն Խափչակաց և Պաուեթպաստաց և բնակչաց ափանց Կասպից գառնանին· առ յոգուածս յայտնեցին գառնի աղանդ երկուց սկզբանց՝ չարի և բարւոյ, և առ ոմանս՝ մարգաղտնութիւն իսկ· ոչ միայն զանբուժել տարերս այլ և զընչաւորս առնուն ի պատուս, և զանձնան որ նոցա աշաւորը կամ պիտանի Թուէիցի· և պաշտելն ի նոցանէ կոչի Ֆէէրէչ որ է Նուբիրական լինչ· զոր օրինակ ազգն Ուհասչ պաշտէ զօձ, Պիսասկոսք՝ զպաշտաղ, Պէնինք՝ զմողէզ· ապա յետինքդ և զառուեր իւրեանց Նուբիրական լինն համարին· իսկ Ակովք յԵԹՈՂ պիս պաշտն մասուցանեն ոգւոց գեւոյն Նիւբղոլ· ոմանք ի բնակչաց Նուպիոյ և գաւառաց Նիւբղոլ լուսնասպաշտք են, և բնակիչք կողմանց Մեզուբսաց գլխոյ ի Կուխնաչ՝ արևապաշտք· գառանին և կռապաշտք որ մարդագէտ պատկերս ունին գից· ուր նոքա և մեծ Հարցուկ ի Տակուսիպա որ ի խորին Կոսխնէա· — Յետ տարրապաշտութեան ծագալեալ կրօնք են մահմետականն, զոր գառանին ամենայն ազնարչն Մաբրիտանիոյ և Եգիպտոս և մեծ ոմանք Կիպրիսիոյ· Չեն սակաւաթիւք և քրիստոնեացք, այլ ի զանազան եկեղեցիս բաժանեալք· յարևելեայ կամ ի յունական եկեղեցւոջ համարին Պմիք և ԵԹովպացիք, Թեպետ և յեռիքդ ունին բազում լինչ ի հրեութենէն· — Հռովմէական ուղղափառ գաւանութիւն ի գաղղիական Սպանիացւոց և Բորդոգալաց և Գաղղիացւոց, և սակաւուց ոմանց Պմեաց· և Նորաստգիտ գաղղիականաց Անգղիացւոց և Հոլանտացւոց· Են և հրեայք ոչ սակաւք ցրուեալք ի Սահրա ազանդեան և Եգիպտոս· և Մոգք կամ Կէպրք սակաւքյաճունս Մոսամպիքայ։

1515· ԿԱՂԱՔԱԿԱՐՈՒԹԻՒՆՆ· — Հասարակ ազգք Ամերիկոյ յեանեալք են յոյժ ի բարեմարդկեայ քաղաքավարութենէն· տարրապաշտութեան, կամալութեան, բազմակնութեան, հնաթողութեան, գերեվարութեան, սպանումն օրգեաց, մարգազօհութեան, այս ամենայն խաժգագոյն մոլորութենէդ սիրեն ի հոգւոս, մանաւանդ ի խափչկի ցեղի, և այլոյն իսկ չեն զերծ ի սնոտի պաշտամանց և յանգթութենէն· և ոչ պատան անկրկնութեանք՝ անգ և ոչ մի բարի սովորոյթ կամ բարեգաստանք ի մեռոց հրաչանգս· Միայն յԱնգլիպատս և յԱԹովպիա սուղ լինչ նշոյլք գիտութեան ճառնանչեն· իսկ ի Մաբրտանացւոց աշաւորս և ի կողմանս լինչ Նիկրկոյոյ և Մաւտանոյ՝ Արաբացիք միայն պարսոյին ի վարժս և յատմունս, հետևողքն մահմետական գնոին· իսկ ի գաղթականս Եւրոպեացս՝ Գաղղիացիք առաւել քան զայլսն միտ գնեն զարգացանելոյ կրթութեան և մանկագուեանց ի վիճակս բարեաց։

1516· ՃԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ· — Թեպետ յեանեալք և ի Հարաստութենէան, այլ ոչ ամենեին նուազեալք են Ամերիկեցիք· Լեգիպատս և ի Բարբարոսոց աշխարհս գան Ճարտար կերպասագործեք և մարթեք գործք· անուանի է ընդհանուր սեղի Մաբրտանիոյ զոր և Նուբիք կոչին յանուն գառանին, նոյնպես և Դաքիլէդ գառանին՝ անգ և Քաբեյնայ՝ ի Գիպտոս· յայտ գեան զգործանս ի Մաորին Եգիպտոս բամբակահիւսութենէն· ի Չէլսոյի կղզւոջ Դուռնազայ գործին ընտիր ասուելոյք, կտաւք և ցիպիք· Օվա ազգ Մատակասգարայ Ճարտար է ի գործածս մետաղոց գրեաթէ հասասար Եւրոպացւոց· Խափչկիք Ճարտարք են յերկաթագործութենէն ի յսկկերբութենէն· Գուլաչք՝ ի հիւանութենէն փայտի և ի տարազագործութենէն· և բազում ազգք յատասանկութենէն· բնակիչք խորին Ամերիկոյ ոտասչանկէն՝ ի տերոյ սրտանէնեաց և ի բամբակէ· հռչակեալք են գործածք ոսկերչաց Աչխաբայ, Դոմպոգբոս, Տակուբայ, Շիխնաեայ, և այլն· յայնկոյս հասարակածին գան ժողովուրդք սղնճահաք և սղնճագործք· բնակիչք հարաւային Նիկրկոյոյ հիւանն գեղեցկի սիրեղս և կռոցոյս· իսկ Ուհասչ կաբնկոյ և Մոզուսչ Գոնկոյի գեան գործել և զանոնս պատուհանս· Բացում և այլ արուեստից հայթհայթանս մարի էր յոտասլ Ամերիկեցեաց՝ եթէ առ կիմայ աշաւորին չէին անպէտք· քանզի ջերմութիւն և ցամաքութիւն օդոց յատկապրաց համարի գյոգուծս ի ՝նը պատաց և ի ղոգուծս գեղբութենէան կենաց որ մեբ բուսիս և յայլ կողմանս ընդ կարևորս Ճանապէն կամ յարգին· Սակայն ոչ է պատ ժամել զի անթարի քաղաքավարութենէն բնակչացն գղեաւոր պատճառք են յեանելոյ նոցին և յամենայն հրաչանգս արուեստից և վարժից։

1517· ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ· — Ի վաղ ժամանակս անտ չաքղտեալ էր Ամերիկէ ներքին վաճառականութիւն, և ցարգ յատաքաւոտ ի կողմանս կողմանս, Թեպետ և չկին ի նոսին Ճանապարհք առնեղք որպէս յայլ աշխարհս· գիւաւոր չահատանք վաճառուց և կարաւանաց հանգրուանք են Գոմպոգբոս և Ճիրիէ ի միջին Նիկրկոյոյ, յոր գան վաճառականք ի Տագաց Ամերիկոյ փոխէզ վաճառս Ասիոյ և Եւրոպայ· Մասրզուբ ի Գէզզան և Գոպսկէ ի Տարֆուբ չամարին Նաւահանգիստք հիւսիսայնոյն և արեւելեան Նիկրկոյոյ· Գէզզանցիք և Գուբիրանք առ ընդ գաւառս ընդ միջին Նիկրկոյոյս և ընդ հիւսիսնեն գառնուսրն ընդ միջին Նիկրկոյոյս և ընդ հիւսիս և սայնն Ամերիկէ· բնակիչք Աշէնչայոյ ընդ Մաորք և սայնն Ամերիկէ· բնակիչք Աշէնչայոյ ընդ Մաորք և ընդ Նիկրկոյոյս և ընդ Եգիպտոս· Աբարացիք են վաճառականք ափանց Չանկիպայոյ· Գուլաչք, Սուսք և Մանանինք՝ վաճառականք Սենեկամանոյ, Տակուբայք և Աչնաեք՝ Կուխնէայ· ի Նիւբղոսան գաւառս գտնիրկ սիրեղբական քաղաք և վաճառանչահաբնեան ընդ համարին Ամերիկէ, և կենդրան տարաշխարհիկ վաճառուց· — Նիկրկոյ տուբնահաւիկ կամ վաճառք Ամերիկոյ են գնեք, ապակեայք, բամբա, կնայ կաուք, անօթք, սեկաք, Թուղթ, բուսա, աղ, խնկեղէնք, չամհամունք, և այլն· — Տարաշխարհիկ վաճառք մուծեալք են գեղակեք չնգկաց, չայք և երճառք մուծեալք են գեղակեք չնգկաց, չայք և երկաթեղէն կահք, չթի և ըմպելիք մեբբոպոյոյ· իսկ կաթեղէն կահք և ըմպելիք մեբբոպոյոյ չանին, են փբաարագնաց վաճառք՝ որ Ամերիկեայ չանին, են փբչուբք ոսկւոյ, փղոսկր, խէժ, փեռաւոր չայնեաներ,

որիշ, ցորեան, մանր, ալկոհոլ, ձէթ, արմատ, բամբակ, լեզուակ, մում, հալուէ, ալկոհոլ, աղ, սեւ, մանր, աքսակ, և գինի կղզեաց Մասեոյ, Գլխոյն, և այլն։ Հանգերձ այսոքիւք և ձուկն առատ զոր գտղ Թանկաք Բորդոգալք և այլք որոյ ի սահմանս գան նաբտանց։ Ընդ վաճառս Ափրիկոյ գրի և գժպհի վաճառ մարգագէրոյն, զոր Թէպէտ խափանել ջանան բարեբաղդ պետութիւնք Եւրոպիոյ, այլ տակաւին ոչ խափան արգելաք եղեալան գործն։ Բարբառոց պետութիւնք, Պաղսիկք և Թուրքք, և ժողովրդք ինչ հարաւայնոյն Ափրիկոյ և կղզեաց նոցունն՝ գնեն զաթրուկան։

Բնիկք Ափրիկեցիք ոչ առնեն տուրևառ ընդ ծով, բայց միայն նաւք մանուկք են ազգաց ինչ Պատառ կառաք կղզոյ և բնակչաց ոմանց ախանց արևելից, այլ և նոքա ախտացածիկք են կամ յետլուսակք։ — Եւ բնիկք չահատան քաղաքք են՝ Ֆէս, Մարքք, Մոկատար, Դանձերի և Կուն ի Մարքք։ Դուհուզ, Տրիբոլի, Մուրլոյք, Գասկիրճ, Ալէքսանդրիա, Բասակոյր, Տամեր, Մասսոնա ի տատկան Ափրիկէ։ Քաշէնա և Քանոյ ի Գերզան։ Ագձեր, Օրան, Մոսթականէմ, Կոստանդինա, Ֆիլիբբվիլ յԱձեր գաղղիական։ Դոմինգոգոս, Ճինիկ, Սենկոյ, Գանքան ի վերին և ի միջին սահմանս Քուորրայ գետոյ։ Ռապպա, Էկկա, Գալատար ի տարին սահմանս գետոյն։ Ընկոնու և Քուբա ի Պոռնու, Գուսմասի, Եամսի յԱչիանդ Կուինէոյ։ Դամագաւէ, Պոյնիա, Մազանկայէ ի Մատակատար և գլխաւոր քաղաքք կըղզեաց և ափանց ուր Եւրոպացւոց գաղթականս հաստատեալ է։

1818։ ՎԱՐՁՈՒԹԻՒՆ։ — Ի հաստարակի միտէ ձան պետութիւնք և ինքնակալութիւնք են Ափրիկեցւոց ազգաց, և ուրեք անչնարին բռնակալութիւնք։ բազմաց աստուածապետական է իշխանութիւն, գեղ, պետ և ազգապետ գոլով միանգամայն իշխանին, և որ ժառանգութեամբ և է որ ընտրութեամբ կալով ի պաշտամանն։ Իսկ ի պետութեան Պոռնուի կըրկին գահակալք են, մին իշխան պատերազմի, միւսն մեծարեալ ի հանգէս քաղաքականս։ Են և ազնուապետութիւնք, որպէս ի Գասերնի, և ի քաղաքն Պոնին ի Գերեաց ափունս, և Գավալի և Լահու ի ժանեաց ափունս։ Քաջիրաց չափաւորեալ միապետութիւնք են։ և առաւել ևս կոպարատը իշխանութեամբ՝ Բասիլայ, և Շիլլահաց Մարոքայ։ ժողովրդք ինչ անապատին և կողմանց Կարմիր ծովոյ՝ տանուտէրական օրինօք քաղաքավարին։ Ի Մասսակատար գան հաստատապետութիւնք, այլ բազում անգամ ընկճեալք յաշխարհակալաց կամ ի բռնատիրաց։ Ի գաւառս Տարկաստոս Օսմանեանց՝ տէրաստկեալ յանուն ինքնակալին վարեն իշխանութիւն, և բազում անգամ տիրագլուխ տղիկամի բռնանան։

1819։ ՔԱՂԱՔԱՑՈՒՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ։ — Դըժուարին է զատուցանել զԱփրիկէ և ի բնական և ի քաղաքական մասունս բացորոշ։ քանզի երկիրն լայնածաւալ, չուէի լարաբաժինս լերանց և ծովածոցոց կամ ցամաքակղզեաց։ Իսկ բան քաղաքականին՝ ոչ միայն աշխարհք ընդարձակք որ միով անուամբ Ճանապին՝ ի բազում մանր պետութիւնս կոտորեալք են, այլ և նոքին իսկ պետութիւնքն յար ի փոփոխման կան, մերթ միացեալք բազմաց ընդ միով գաւազանաւ և մերթ հատուածեալ ի բռնակալաց և նորանոր իշխանութիւնս առանձնական հատատուած։ վասն որոյ և աշխարհագիրք ըստ իւրաքանչիւր հատանութեան որոհին զաշխարհն։ յորոց և մեզ պատշաճ Թուրեցաւ ի դիւրութիւն քաղաքական տեղագրութեանս՝ հնդից տասան աշխարհս կամ վիճակս ցաժանել զԱփրիկէ, յորոց սակաւք առանձնակ գաւառք և պետութիւնք են, և յոլովք՝ աշխարհք որք միանդամաբար բազում պետութիւնս ունին յինքեանս։ և ի նկարագրի անդ ըստ կարի պատկառ կամք բնական գրից Ափրիկոյ, սկիզբն արարեալ ի հիւսիսոյ կողմանէ արևմտից յարևելս, և ապա ի վայր խոնարհեալ ընդ անապատն մեծ և յոր ընդ հովաւ երկրին Կիրկիսոյ որ և միջին Ափրիկէ յայսկուսէ հասարակածին։ ապա զարձմանեան կամ զառաջնդեան ափանց տամք նկարագիր, զկրկին ևս մասանց հասարակածին, յետոյ զարևելեան ափանց զորս Հնդկայինն ովկիանոս Թանայ, և ապա զվիճակագրման հարաւային Ափրիկոյ զանձանձեաքդոյն վայրացն, և հուսկ զբուն հարաւային մասանց աշխարհին։ և զարաքոյ սոցուն առանձինն զՄատասկասար կղզոյ մեծի, և որիշ զայլոց կղզեաց որք ի Հնդկայինն և որք Ատլանդեանն ովկիանոս, և զմանուածոց ինչ ի Միջերկրականին։ Եւ ես աշխարհք և պետութիւնք յորս զատուցեալ զԱփրիկէ՝ այսոքիկ։

Ա. Բարբարոսաց աշխարհ կամ Մաղրըպ։
Բ. Սահրա անապատ
Գ. Եգիպտոս
Դ. Նուբիա
Ե. Եթովպիա
Զ. Նկիրկոտիա կամ Միջին Ափրիկէ
Է. Անհնդկաստան
Ը. Լվերբիա
Թ. Կոկինէա
Ժ. Արևմտեան ափունք
ԺԱ. Եւրոպիացւոց ափունք
ԺԲ. Հարաւային Ափրիկէ
ԺԳ. Արևելեան ափունք
ԺԴ. Խորին Ափրիկէ
ԺԵ. Արեւմտեան կղզիք
ԺԶ. Արեւելեան կղզիք։

1820։ Յոգուցից յաշխարհացս՝ որպէս կանխեցաք ասել՝ են բազում առանձնակ պետութիւնք, Թեպէտ ընդ հասնիլն ոչ ինչ նուազ քան զհարիւր, զի և շատք այնք իցեն որ հասիլ անուամբ չափ ծանուցեալք, և այլք և ոչ յանուանէ։ Իսկ յոսար ազանց Եւրոպացւոց կալուածք են յԱփրիկէ՝ գաղղիացւոց, Պրտղհացւոց, Բորդոգալաց, Սպանիացւոց, Հոլանտացւոց։ իսկ յԱնգլիացւոց՝ Օսմանեանց և Խմամին Մասկատայ։ յԱմերիկացւոց՝ գաղթականն հասարակապետութեանն Լվերբիոյ հատատուեալ՝ զարգիս ազատ պետութիւն է։

Մինչև բուռն հարեալ ի ձառիվ զաշխարհացս, տացուք համառօտիւ գտեղեկութիւն հնոյ աշխարհագրութեանն։

ՀԻՆ ԱՓՐԻԿԷ

1521. Աֆրիկէ Լիբիա կոչեցեալ առ հինեան անծանօթագոյն ևս էր Նոցին քան առ մեզ։ Ի լերանց ղԱթլաս և ղՕրանի լերինս միայն ճանաչէին։ ի գեւոց՝ գնիալոս և գնիկերը, և գԱգաթսոս վտակ, և զայլս մանանս։ ի հրաւանդանս ղեպտերեան գլուխ, որ չէ յայսո այժմ որ սար ինչ։ Հերակլեան սար հը. րաւանդանաւն Ասիոյ, Հերմէն (Պոնտ), Փիւկոս (Բազան), Խնկոց սար (Կարտաքենի)։ Ի կղզիս՝ Երա. նելէացն (Գանարեանք) և Դիոսկուրեանք (Մոքթո. րա)։ Եւ այս աշխարհք էին յԱֆրիկէ. Մաբրիտա. նիա, Նումիդիա, Աֆրիկէ առանձնակ, Լիբիա ար. տաքին, Եգիպտոս, Լիբիա խորին, ԵթԷոպիա։

1522. Մ. Մ Ա Ի Բ Ի Տ Ա Ն Ի Ա.

Սահմանք աշխարհիս էին ի հ. Միջերկրական ծով, և կագիս նեղուց, որով ի Սպանիոյ անջա. տեր. Մ. Ալանդեան ովկիանոս. Հար. Լիբիա նեղքին. ե. Նումիդիա։ Բնակիչք երկրիս կոչէին Մաբրիկէ կամ Մաբրիտանացիք կամ Մաբրուսեանք։ Ի սմա գետակք, Մալա (Պէնի Թամար), Սուբուր, Լիկսոս, Մալվա (Մալուբա), և այլն։ Ցերկուս բա. ժաներ գաւառս.

Ա. Մաբրիտանիա Տինգիտանիա, յորում քաղաքք. Տիւթիս (Դանձեր), Լիկսոս (Լարաշ), Սալա, Ա. պիլա (Սէֆգա), Վոլուբիլիս (Կուասիլի), Բուսաթիր (Մէքէմսա)։

Բ. Մաբրիտանիա Կեսարիեան. Սիգա առ Մի. ջերկրական ծովուն, Կարգէնա (Մոգամանէմ), Կե. սարիա կամ Ցոլ՝ առ Միջերկրականին, Րուսուբբու. բու՝ հնով ԱՀՇԷր, Գոզա, Սիտիֆ (Սէթիֆ), և այլն։

1523. Բ. Ն Ո Ի Մ Ի Դ Ի Ա.

Նումիդիա՝ արևելեան մասն էր ՃԷզայիրայ. Նու. միդացիք ազգ Թափառական ըստ բարուցն անուանե. ցան Նումասք՝ որ Թափառիկք լսի. ընդ Նոսին, բը. նակէին և գնասուելանք։ Քաղաքք նշանաւորք ի Նումիդիա, Սիրգա (Կոստանդինա), Կուլլու առ Տրանգանաւն որ այդ կոչի Ռաս-ԻլՀաբկիր, Մի. լեվա (Միլեան), Հիւպպոնա հնով ի բերան Բու. բրիկադոս գետոյ (Սէհպուս), Տագաստէս ի Տարա. նոյ Հիւպպոնայ, Րուսիդդա առ Նումիդեան ծոցով (Ագրա)։

1524. Գ. Ա Փ Ր Ի Կ Է Ա Ռ Ա Ն Ձ Ն Ա Կ

Սահմանք ի հ. Միջերկրականն. Մ. Նումի. գիա. Հար. Լիբիա ներքին. ե. Լիբիա արտաքին. ընդ նմին կիշէին և Լուտատակերաց կղզիք (Ջերբի), Կերկինա (Քերքենի)։ Ժողովրդք բնակեալք յաշ. խարհիս Մագոխք, Ասանիք, Լուտատակերք, Նա. սամնք, և այլն։ Երեք գաւառք էին աշխարհիս։

Ա. Ջեկիսանիա. յորում քաղաքք, Կարքեդոն ի հիւս. արևմտից Դուննուզայ, Ուտիկէ հնով ի բերան Բագրադաս գետոյ և այժմ Բորջոյ Ֆարինա քա. ղաքի, Հիպպոն Զարիտոս (Պիսերթ) ի հիւս. Ու. տիկոյ. Վակա (Պայա), Տունիս (Դուննուզ), Կիս. պիս (Բալիսպա)։

Բ. Բիւզակենիա. Ադրումետոն մերձ ի Սուսա, Ջամա հնագոյ առուրց Ճանապարհաւ հեռի ի կար. քեդոնէ, Դասպոս առ Լիբիական ծովուն, Բիւզա. կիոն (Պէկին), Կափսա (Կաֆսա)։

Գ. Տրիպոլիս. յորում, Տակար (Գապէս), Սա. բրատա մերձ ի հին Տրիպոլիս, Էա (Տրիպոլի), Մեծ Լէպտիս (Լէպտիսա)։

1525. Դ. Լ Իբ Ի Ա. Ա Ր Տ Ա Ք Ի Ն

Սահմանք այսր Լիբիոյ որ կոչի և Ենատս ի հ. Միջերկրականն. Հար. Լիբիա խորին. ե. Եգիպ. տոս. այժմ կոչի Պարգա. և բնակէին ի նմա Նա. սամնք, Պսիլեանք. գաւառք ի սմա երիք.

Ա. Կիւրենական. յորում, Բերենիկէ (Պեկազի), Պտղոմայիս առ Ծովեզերին, Բարկա՝ հնով ի Պազո. մայիս, Կիւրենէ՝ սուղ ինչ հեռի ի ծովէ, բնակու. Թիւն գաղթականի Յունաց. Սասուսա որ և Ապո. ղոնիա ի հիւս. Կիւրենեայ և հնաւանդիսա Նորին՝ Դեւռնիա առ Միջերկրականին։

Բ. Մառմառիական. Ագիղա ի Միջերկրեայս, որոյ սահմանք անծանօթ։

Գ. Լիբիւդան. յորում, Պարեդոնիոն (Ել Պերու. Թուն) առ Միջերկրականին, Ամմոն ի գալարուան Սիւրայ։

1526. Ե. Ե Գ Ի Պ Տ Ո Ս

Սահմանք ի հ. Միջերկրականն. Մ. Լիբիա. Հար. ԵթԷոպիա. ե. Պաղեստին։ Ի վաղ ժամա. նակաց հեռի սովորութիւն էր լիբիա գաւառաս հա. ւանել զսա.

Ա· Սորբին Եգիպտոս, յորում քաղաքք անուանիք՝ Աղէքսանդրիա, Կանոպոս (Ապուքիր), Բոլբիտինէ (Բոզեդա), Սայիս՝ հուպ ի Սա-իէ-Հաճար, Բուսիս (Բուամ զալաթ), Նաւկրատիս (Բուրաթ), Բիւբլոս ի կղզւոջ միում Նեղոսի· Տանիս (Սան), Բուբաստ (Թէլ պաստա), Պեհեն՝ հուպ ի Պէլպեիս, Օն կամ Հելիուպոլիս (Մաթարիէ), Պելուսիոն՝ մերձ ի Թինէ, Բինոկորուրա (Էլ Արայիշ), Արսինոյէ որ և Կղէոպատրէ (Սուէզ), Նիտրիա՝ մերձ ի Նատրոն Ճախիա։

Բ· Եօթնանասանգն· Մեմփիս, Արսինոյէ որ և Տիտանոյ քաղաք՝ մերձ ի Փայում ընդ մէջ Նեղոսի և Մերիսեան լճին, Ոքսիւրինկոս (Պէհնեսէ), Մեծ Հերմոպոլիս (Աշմունեին)։

Գ· Վերին Եգիպտոս որ և Թեբայիդ· Տենտիւրիս (Տենտերահ), Կոպտոս (Քոֆթ) յայմէ Նեղոսի, Թեբէ կամ Մեծ Տիոսպոլիս որ է Դիցաքաղաք, Սիոյէն (Ասուան), Բերենիկէ։ — Ցանապատին Եգիպտոսի կրկին գաւառուաք Ճանապարհն Մեծն և Փոքրն։

1528· Զ· ԼԻԲԻԱ ԽՈՐԻՆ

Խորին կամ Նէրքին Լիբիա որ և Ման Եթովպիոյ՝ զԱլանդականն և զԵթովպիա և զԱլաս լերինս ու Նէր սահմանս, սակաւածանօթ յոյժ դոլով հանգամանացն, բայց սմին համարեին վիճակեալ զերանելեաց կղզիս և զԵսպերեանս և զԼեռնէ։ Բազաքք· Կարամա՝ յԱլանիա երկրի, և Նիդրիա՝ յահուին Սիճերայ։

1530· Է· ԵԹՈՎՊԻԱ.

Կրկին մասունք էին և Եթովպիոյ, Նէրքին և Վերին կամ Եգիպտական, առ երի կալով սորա Եգիպտոսի, և զԼիբիա սահմանակից ունելով, մասամբ պատեալ ի Ծովուց· Ժողովուրդք բազուքք բնակէին ի նմա, յորս գլխաւորք Նոպատեանք, Նուպկացիք, Տրոգլոդիտք, որք էն Դակատուք կամ Ընձաւաբանակք, և շատ խառնիճամանճ բարբարոսք· Քաղաքք նշանաւորք՝ Փիլէ (Ճէլիբէդ-իէ-Պիրակ), Նապատէ՝ յայնմ կիւղոսի, Մերոէ՝ յայնմ Նիւղոսի յերից կողմանց պատեալ գետոյք· Ագուլիս (Արքիքոյ), Աւկսոն, Աւալիս (Զէվիա), և այլն։

ԲԱՐԲԱՐՈՍԱՑ ԱՇԽԱՐՀ

ԿԱՄ

ՄԱԳՐԲՊ

Տարածութիւն 490.000 Մղոն □. Բնակիչք 15,000,000:

1529. Բարբարոսաց աշխարհ որ յանուն Պէրպէր Ժողովրդեան այսպէս կոչեցաւ ըստ մէջ և Եւրոպէացւոց, և Պարսպորըշ յարևելեայն առաջնի, կոչի ևս ըստ նոցա Մաղրըպ կամ Մուղրեաց աշխարհ, յանուն Մաւրիկ կամ Մօր ազգին բնակելոյ ի նմա ի վաղ ժամանակաց, Մաւրիտանիա կոչելով երկրի նոցա ի Հռովմայեցւոց, և Մարոք յարդեացս. և ձգի աշխարհս ընդ մէջ Միջերկրական ծովու և անապատին մեծ. յարևմտից զԱլճանդականն ունելով սահման և յարևելից զգաւառս Նիւղոսեան. ընդ մէջ 19° արևմտ. և 26° արևել. երկայնութեան, և ընդ մէջ 15°–37°. հիւսս. լայնութեան:

1530. ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ. — Լեռնային է երկիրն ի սահմանս Ալասեանց, այլ ի սաղրտից նոցա Լայնանդականն կոյս ձգին և գաղտք ծաւալք. ի Դարպսըլուս անապատք մերձին յափունս Միջերկ. կրականին. իսկ գաւառն Պարգայ բնաւ աւազուտ է, Թէպէտ և են ի նմա բերրի վճակք: Ցոյժ սակաւ ջուր է աշխարհս այս, և գետքն ինչ համառօտս ունին ընթացս. այսպիսիք են Մէհերտաց և Սէհպուղա՝ որ ի ճէզայիր. Ռուսմիէ, Աստղէ, Շէլիֆ, Մոլուճաց՝ որք ի Միջերկրականն հոսին. իսկ Լայնանդականն՝ Լուգդոս (Luccos կամ Aulkos), Սեպուէ (Sebue, Seboun), Օմմ-իւլ-Րէպիէ՝ գրեալ ևս Մորպէյա. Տարաղ և Դէնսիֆդ որ և Վատի-Մարաքէշ, այսինքն է՝ Գետ Մարոքայ:

1531. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ. — Թիւ հարկէն բնակչաց Բարբարոսաց աշխարհին համարի իբրև 15 միլիոն, աւելի կամ պակաս, որք են ազգաւ Պէրպէրք, Մուղրք և Արաբացիք. առաջինքն որ և քաղաքի կոչին՝ բնակեն ի հինս ի լեռնավայրս և գորձեն զերկիրս. Արաբացիք՝ վրանաբնակք են, Մուղրք միայն բնակեն ի քաղաքս, և արուեստից և վաճառականութեան միտ դնեն: Գոն և Թուրքք սակաւաւորք՝ որք երբեմն տեղք էին աշխարհիս, և հրեայք բազում. իսկ Լեւրոպէացւոց՝ գաղղիացիք, որք տեղք են ճէզայիրայ և գաղթական ի նմա հաստատեալ: — Ոչ սակաւ ճարտարք են Բարբարոսք յարուեստս ոտայնանկութեան և պէսպէս հանդերձից, բամբակղինաց, ասու, սեղի և գլխարկի, և զանազան պաճուճանաց:

1532. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ. — Հինգ պետութիւնք կամ առանձնակ աշխարհք են ի Բարբարոսաց երկրի, Դարպսըլուս, Դունուզ, Ճէզայիր, Մարոկ և Սիտի Հէշամ. առաջինքդ հարկատու կամ գաւառք համարեալք Օսմանեան պետութեան. միջինն՝ գաղղիոյ, յետինքդ ինքնագլուխք:

Ա· ԴԱՐԱՊՈՒԼՈՒՍ

1533· ԴԱՐԱՊՈՒԼՈՒՍ կամ ԴԱՐԻՐՈՒԼ, ՏՐԻՊՈՒԼԻ զոր Օսմանեանք մականուանեն Դարպ, այսինքն է Արևմտեան, կայ ի հարաւոյ անապատին մեծի, յաբևմտից Դաւնուզայ, ի հիւսիսոյ Միջերկրականին· Ծովափունքն կարի բարեբերք են· աւազք ձանապարհաւ հեռի ի ծովէ ընդ հարաւ ձգին կուբհանոյ լերանց, որք առ ծոցովն Սիտրիոյ խոնարհեալ յանդգին յաւազուտ բլուրս մինչև ի ծով, և յարևելից կուսէ անդրէն վերամբառնան ի բարեբերս Կիւրենէնն գաւառի· եսկ ի հարաւոյ Կուբհանոյ լերանց ձգին անապատք աւազոյ յորս գոն և գալարավայրք սակաւք· բայց օդն տաճիչ է և ոչ տօթածգին, ի հոկտեմբերի և ի նոյեմբեր անձրեւ յորգ· բերէ ազնիւ միրգս, որպէս ընդոր նուռն և արմաւ· գալանք սակաւ են ի սահմանս նորա· Բնակիչք են Արաբք վաճառականք և գործաւորք և մշակք· կան և Պեդեւի Արաբացիք ի լերինս ընդ իշխանութեամբ ցեղապետաց կամ էշխից, որք դասմանէն անասունս, և պարապին ի մարտս և յատարագութիւն, և քանի հարկին փաստին Դարպագուլուսոյ, որ Օսմանեան գրանէն կոչական կոչի գաւառս։

1534· ԴԱՐԱՊՈՒԼՈՒՍ կամ ԴԻՐԻՐՈՒԼ (Tripoli)· — Գլխաւոր քաղաք, կայ յանձուկ ցամաքի յաբևելից կուսէ ունելով նաւահանգիստ ամուր, և ի հարաւոյ զապարանս փաստին պարսպագաւառ· հասարակաց շինուածք քարաշինք են, այլ առնիք սոսկականաց միայարիք և մեծիք, որպէս և փողոցք անձուկք և խաւարչուտք· ի շինուածան նշանաւոր է մզկիթ մի միայն, և իջևանք երեսպատուց· վաճառականութիւն և արուեստից ձարպագործութիւն ըստ կարի բարգաւաճեալ է· Բն· 25,000։

Էրքեալները քաղաքին բարեբերք են և զարգարեալ պարտիզօք և զբօսանաց տանօք և ձեմելիօք· բայց ի հարաւոյ ձգին սահմանք աւազոյն· այսպէս և ճանապարհն ծովեզերին մինչև ի ծոց Սէդրոյ ուրէք գալարուտ է և այլուր աւազուտ· յատկանս ծովեզն լինի աղ պատրաստական ի վաճառս։

Յարևելից Սէդրոյ ձգի ԲԱՐԿԱ կամ ՊԱՐԳԱ (Barca, Կիւրենէ)· — Դաշտային գաւառ յորում գտանին և անտառք· յատկանշեալ բարբոք մշակել և բազմամարգ էր, այժմ պեդեւի արաբացիք Թաճաուրիի նմա։ — Գլխաւոր քաղաք ի ծովեզերին է ՊԵՆՂԱԶԻ (Benghazi) որ ունի նաւահանգիստ վաճառաշահ, կառուցեալ է սա յաւերակս ԲԷՐՆԻԿԷԻ քաղաքի· Բազում և այլ քաղաքք և գեղմայրեցիք աւերակք սփիւռ տարածեալ են ընդ երեսս ծովափանց· Բնակիչք 200։

ԿԻՐԷՆԷ (Cyrène) քաղաքք որ այժմ ՔԻՐԷՆ կամ ԿԻՐԵՆԱ ասի, կառուցեալ էր ի լերին կրոյ մերձ ի ծով· աւերակք նորա և գերեզմանք բազմաց և

Գերեզմանք ի Կիւրենէ

բերին անդ ի միջի մացառաց և ծառաստանաց մինչև ի սահմանս Տէրնէի քաղաքի։

1535· ՖԷԶԱՆ (Fezzan)· — Երկիր կայ ի հարաւոյ Տրիպոլեայ ընդ ՄԸ լերանց· ի հիւսիսոյ նորա բնակին Արաբացիք, ի հարաւոյ և յարևմտից Դուալրիք, յարևելից Դեպպոյք· Երկիրն աւազուտ է և տապաղեաց և անջուր· սակաւ ինչ վիճակք են ցորենոյ և մանրոյ և գարւոյ, և արմաւենի յերեսս գաշտին սակաւ ուրէք· այծ և ուղտ բազում է յերկրի անդ, արջառ և երիվար սակաւ· գոմանի անդ և ալ, ծծումբ և ալբորակ· կլիմայ ծանրատաղտուկ է վասն սաստկութեան տապոյ և ցրտոյ և տեպ մըրիկաց և աւազոյն փոթորկելոյ· Ժողովուրդն իբրև 80.000 ոգի, զարիք սեսանելով, սևագէմք, աղտեղիք, կնամարդիք, տուայտագէտ· բաց ի Կոբարեն ընդոծին և զհնգամատեանն, զաղմատս և զդիրս Սաղմանի· Աւազգան էրկրին հարկատուք է Դարապղուսոյ· Գլխաւոր քաղաք նորին է ՄՈՒՐԶՈՒՔ, հողաթղթով պարսպեալ, մեծաթիւ շինուածեամբ այլ շահաստան· բնակիչք 3.000· — Ընտանի են արմաւենիք ՍՈՒԴԱՆ՝ որոց պտուղ ընծոյ համարի քան զայլոց կոզմանց հիւսիսային Աֆրիկեայ։

Բ· Դ Ո Ի Ն Ո Ի Զ

1836· Այս է Նումիդիա Նահանգ Ափրիկոյ, իբրև 46,000 մղոն քառ· բարեբեր գան զԻրիբոլիս, ընդ մէջ Նորին և Ջեզայիրայ, Միջերկրական Ծովու և ա-Նապատին· Աղաս լերինք ի հիւսիսոյ կողմանէ ձգին մինչև ի գլուխն Բարի· Չհաս լեառն Աղատասայ ան-Ջերպեաէ ընդ բերրի գաւառն Արմաւենեաց այն է Պիլէա-իւլ-Ջերիա, որ ի հարաւոյ Աղատասայ ձգի մինչև յանապատն Մեծ· ՅԱղատասայ իջանէ Մեզիերթա (Բագրադաս) գետ և թաւալի ի Ծոցն Դուձուզի· Հանդամանք երկրին և բնակչաց նման են Դարբաղըզ-սայ· Վաճառականութիւն նորա բարգաւաճ է, կարաւանք ի Մաւրիտանացւոց աշխարհէ, յԵգիպտոսէ և ի Սուտանայ գան այսր·

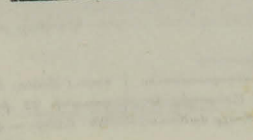
Իշխան երկրին է պէյ կամ միւշիր ընդ պաշտպա-նութեամբ Օսմանեան աւերութեան· Ե կամ 6,000 մահմետականք և քրիստոսուրաց ազգ են զօրուս նորա·

1837· ԴՈՒՆՈՒԶ կամ ԴՈՒՆԻՋ (Tunis)·— Մայ-րաքաղաք, կառուցեալ է յարևմտեան Ծովածոցին որ կայ ընդ մէջ Ֆարինա և Բարի հրուանդանին· ընդ քաղաքն և ընդ Ծովափն ձգի ազի լճէն Պողազ 12 փարսախ տալածութեամբ, որ Ծանծաղուտ է և ա-մարայնի ցնդէ վամպգարեր շրջիս· ընդարձակ է քա-ղաքն այլ նրբափողոց և մճին· գլխաւոր լճինք ի նմա Մղկիճք և պալատ Պէյին· բերդն ամուր հաստապա-տասցեալ այժմ ամայի է, իսկ ներսոյ ամրոց կէս փարսախաւ հեռի է ի քաղաքէն· կայ և միջնաբերդ մի ի Դուձիզ· Բնակիչք Դուձուզայ հաշուին տաս-ներ քան զ100,000, յորս 30,000 Հրեայք գոն· յա-մինսն ազգաց Եւրոպայ փոխադեսպանք նստին ի քաղաքիս·

Երկու փարսախաւ հեռի է ի հիւսիսոյ կողմանէ ամուր նաւահանգիստն ԿՈԼԵԴՈՒ, ուր կայ տորմիղ պէյին, են ի նմա մինչև ութ նաւակայք և լապ-տեր· Եւ ի հիւսիսոյ նորա՝ երկու փարսախաւ հե-ռի կան ջրացորդք մեծահռչակ քաղաքին Կարթա-գինեայ, ջրհորք և կամարք ջրանցից, միացուածք շի-նուածոց հռոմայեցւոց· ի սահմանս անդ նորա գոին գրամս և արձանս՝ ուրանօր կարծին աւերակք Ուտիկեայ, մերձ ի Բորդիյ Ֆարինա քաղաք·

1838· Երկիրն ամենայն ընդ մէջ Դուձուզայ և Ջեզայիրի աւերակաք քաղաքաց ծածկեալ է· իսկ ծո-վափունքն ի Բարի գլխոյ մինչև ի Ծոցն ի Գաւէս՝ քաղաքօք և վիճակ վայելչացեալ· Սուսա (Sousah) քաղաք, ունի պարսպօք ամրեցեալ· Բն· 10,000· Մոնաստիր և Սֆաքս (Monastir, Sfax), վաճառաշունչք և բարգաւաճ յարուեստից Հարաւարութեան, իւրա-քանչիւր 12,000 բնակչօք· — Գաւէս (Cabès) վաճա-ռաշահ Նաւահանգիստ· Բն· 20,000· — Ի միջնաշ-խարհին որ չէ քաջածանօթ համարին լճինք աւերակք վաղեմի քաղաքաց· կայ անդ քաղաք մի Արաբացւոց Քեռուան (Kairwan) անուն 50,000 բնակչօք, վաճա-ռաշահ· — Ջերպի (Gerbi) կղզի, ջրանցիկք վա-տեալ ի քաղաքէ, ունի գործարանս լուսխայի և շալի·

Պիլէս-Իւլ-Ջերիս (Bilèd-ul-gerid)·— Գաւառ որ ի հարաւակողմն՝ ոչ է անբեր գլխոյն, անուանի է արմաւենի նորա, յոյր անուն և գաւառն կոչի Եր-ֆէ արմաւ· ասի թէ գուցեն անդ քաղաքք և ամենք բաղումք, հեռք հարկատուք պէյին և այլք ոչ·

Գ· ՃԻԶԱՅԻՐ

1539· Ի հնումն Մաւրիտանիա կեսարիոյ կոչէր գաւառս այս, որ յափուռնս Միջերկրականին ձգի 220 փարսախ ընդ երկայնուրեան ի Մաւրիտանիոյ մինչև ի Դունուզ, և համարկն տարածուրեամն համարի իբրև 12,000 փարսախ քառ· բարձր է հարաւակողմն ուր Ատլաս լերան բաժանէ զգաւառն յանապատէն մեծէ, և բաղուկք նորա ծաւալեալ ընդ բազում կողմանս տարածանին մինչև ի ծով· ի լերանցանէնս կան ձորք և հովիտք ջրաբեր և բարեբերք· յարևելից կողմանէ 40 փարսախ է պտղաբեր երկրին, յաբրևմտից 15 ևեթ· իսկ յայն կոյս Ատլասայ աւազուտ է ամենայն երկիրն· Ալճիայ ի հասարակի բարուք է, և տապ անհնգուրժելի լինի միայն ի ընդեղ հովմոյն անապատի· ի նոյեմբեր ամսոյ մինչև ի յունուար իջանէ անձրև· յօգոստոս ամսեան զովրանայ տօթ ամարայնոյ և ապահանէ զջուրս ձաց, յորոց վտանգին մարդիկն մանաւանդ ահ Եւրոպացիք· Ջուրց առատուրեան զուարճալի ընծայէ զպաղաբերուրեան երկրին, զի բերէ ցորեան և գարի, որիզ, կաղնի, հիճենի, նարինջ, արմաւ, թուզ, նուշ, յոնճաղ, թթենի և այլոց· ի լերինս և յանապատս կան գազանք, առիւծ, վագր, յօտազ, վարազ, չաքալ և երէ վայրի և Ջայրանի· Ջորի և գրաստ, ուղտ և արջառ և ոչխար բազում· և ի բովուց՝ երկաթ, և կապար, և բուտս ի ծովեզերս·

1540· Ժողովուրդ Ճէզայիրայ հնուազեալ ի մարտից պատերազմաց հակառակորդ իշխանաց և ի սարսռալենի համարի այժմ իբր 3,500,000· Թուրքք տեսեալ էին երկրին յառաջ քան զտիրել Դաղղիացւոց և վայելչին յաղաւոտութեան· որդիք նոցա ծնեալ ի մաւրիտանացի կանանց մասամբ ևեթ Ժառանգէին զհարցն ազատութիւն· Մաւրիտանացիք յոգնամիս են քան զայլ Ժողովուրդս երկրին, համարձակ են բարուք և հնազ և անապաստք և կեղծաւորք· Պերպէրք որ և Քապսիլ, սերունդք Նոյ-Փիւգացւոց բնակեն յանջինս և ի լերինս, և ըստ ժամանակի ժամանակի ելանեն յասպահաց վրնից, պարապին ի մշակութիւն և Ճարտարք են ըստ բաւականի յարուեստս, բայց առեցողք եւրոպացի կարգաց· Մուզքիք և Պերպէրք պատուհեն զմարպուզն մինակեացս անապատատունս որ Տաճկիք առ խոտանս ուղին· Արաբացիք հովիւք խաշնց են և երկրագործք· Հրեայք վաճառականք և ոսկեգործք և արծաթագործք· տորուկք սեաք քաղմեթիս են այլ ոչ յոյժ ի գառն ծառայուրեան· գաղղիականաց Եւրոպեացւոց Թիւ ժամանէ ց՝130,000, որոց վասն հաստատեցաւ եպիսկոպոսարան յամին 1838· Ի Ճէզայիր լսի արաբացի լեզու և Թուրք, և ի ծովեզերեայ քաղաքս եւրոպական բարբառք·

1841· Երիք զինուորական կուսակալուրիւնք են ի Ճէզայիր ընդ ձեռամբ Գաղղիացւոց՝ Ճէզայիր, Օրան, և Կոստաղինա·

ԱԼՃԻՐ (Alger) ըստ Եւրոպէացւոց, ՃԷԶԱԻԻՐ կամ ԻԼՃԷԶԱԻԻՐ ըստ արևելեայց· — Մայրաքաղաք կառուցեալ ամիրիթէատրոնաձև ի բլուր միւռ ի գոգ մի Միջերկրականին, ի ցամաքին կուսէ պատեալ խրամով· Նաւահանգիստն ծածկալ ունի մարտկոցս և ամրութիւնս և ամբարտակ՝ որով կցի ընդ կղզւոյ միոյ· բաղուկք յամրոցաց քաղաքիս քանդեցան ի Նաւարտին Անգղիացւոց ի 1816 և ի Տաճկաց ի 1830· յորմէ ի փողոցսն Նորաշէնից ժիթիք և աղտեղիք են, սակաւք ևեթ նորակերտք և բարեյարդարք· ի միջնաբերդին բնակեր վերջին սէյ Ճէզայիրայ· Նշանաւորք են ի չէնսն ապարանք պէյից, հին զինուորաքանոցք, Նաւարան, մզկիթն մեծ, բանտք, չուխայն, դպրոցք· հրատարակին անդ և գաղղիացի օրագիրք· Բն· 90,000·

Ի հարաւակողմն Ճէզայիրայ կայ Պլիտն (Blidah) բարգաւաճ քաղաք, որ կործանեալ սաստնուեմամբ ի 1825, վերստին կառուցաւ· — Մէտէա կամ Մէ-

Պերպէրք բախտականեր

տէա (Médéa, Medeyah)· գլխաւոր քաղաք Դիգէրի գաւառի 22 փարսախաւ հեռի ի մայրաքաղաքէն· Բն· 6,000· — Փոքր Ատլաս լերինք տանին ի Պլիտայ

Ձեզայիր

ԿՈՍՏԱՆԴԻՆԱ (Costantine, Սիրգա) · — Քաղաք երևելի, մեծաւ մասամբ կառուցեալ ի վերայ քարաժեռի· Ռումել կամ Սուֆիմար (Roumel, Soufimar) խառնեալ ընդ Վէտ-իւլ-քէպիրայ (Oued-el-Kebir) փոքր գետրոցք քաղաքին· ատ նաեւր ալէյ մի մինչև յառաւօտ քաղաքիս ի 1837· Բն· 30.000· — Ի շրջակայսն սորա կան աւերակք հռոմայեցի շինուածոց, որպէս և կամուրջն կառուցեալ ի նոցանէ ի վերայ Ռումելայ կանգնեն կայ· ի քաղաքի ատ ծնան արքայն Մասինիսա և Յուգուրթա· Յարեւելակողմն քաղաքիս ի հովիտ ուրեք կան ջերմաղբիւրք·

ԴԻՒԵՐԻ գաւառ, յարեւելից կոստանդինայ անմերձ է, գտանին ի նմա հեաք հռոմայեցի շինուածոց ոչ սակաւք, և լիճ մի համանուն·

ՊՈՒՃԻԱ (Bugie) · — Ի խորշ մի ծովու ունի նաւահանգիստ և ամրոց· ի սահմանս նորին բնակէն պէդուէնք սրք վայրենիք· — Պն (Bone) ունի նաւահանգիստ· ոչինչ կարի հեռի ի տանէ ի բաթձու ուրեք կան աւերակք հիւպոնոյ· որոյ եպիսկոպոս եկաց Մեծն Օգոստինոս ի Ե դարու· վան որոյ փոխադրեցան անդր ի գաղղիացւոց նշխարք ինչ սրբոյն Լեւրոպիոյ· Բն· 7.000· — ՖԻԼԻՊՓԷՎԻԼ (Philippeville) փիլիպպեայ քաղաք· գլ ի Լուգ· փիլիպպեայ արքայէ գաղղիացւոց հրամայեցաւ շինուիլն նորա յաւերակս հնոյն Ռուսպիկադայ· Բն· 5.000· — Ֆորտ Օ-Լէան (Fort Orleans) անուանի ամրոց ի նեղքին Ձեզայիր· — Ռ-լ- (La Calle) քանդեցաւ ի 1824, տեղի եր գաղղիացւոց որսալոյ ղբուսս· — ԿԵԼՄԱ (Gelma) ի Ճանապարհին Կոստանդինայ·

Կոստանդինա

մինչև ի Մէտիյա, և ի Ճանապարհն անդ են անուանի կիրճքն Ցէնիա կամ Մուզայա և Պիսան·

1542· Օ Ր Ա Ն (Oran)· — Գաւառ յարեմտեայ Ձեզայիրայ· գլխաւոր քաղաք է նորա ՕՐԱՆ կառուցեալ ի գագ մի ծովուն· շինուածք հիմնեալք ի Սպանիոլոց կործանելոցն սասանութեամբ, և բնակուք Թիհեն նուաղեալ ի սակս պատերազմացն, բայց կան գումն կան տակաւին քարակերտ մզկիթանոցքն· Բնակիչք 10.000· — փարախաւ հեւսի յՕրանայ կայ նաւահանգիստն Մերս-էլ-Քեբիր (Mers-el-Kebir)·

ՄՈՍՏԱԳԱՆԵՄ (Mostaganem) բնակիչք 2.000· ունի սեռեր և վաճառաշահ նաւահանգիստ· բնակէն սոսո հրեայք· — ՄԱԶԱԳՐԱՆ (Mazagran)՝ ի բարեբեր հովտի, 3.000 բնակիչք· — Արզէ- (Arzew) անբոյճ նաւահանգիստ և գեղ 500 բնակչօք ի խորշ ծովու, ուր կայ և աւերակ հռոմայեցի քաղաքի· — ՇԵՐՇԵԼ (Cherchel) քաղաք փոքր և բարեշէն· — Սիտի Եֆրուճ (Sidi Efroudj) խորշ ծովու, ուր եղեն գաղղիացիք ի 1830· — ԹԼԷՄՍԷՆ կամ ԹԻՒՄՍԷՆ (Tlemsen, Trémécen), յոյժ լերին միոյ ի սահմանս Մաւրիտանիոյ, որոյ խրբ 10.000 բնակիչք են անուանիք ի հարատութեան· — ՄԱՍԿԱՌԱ (Mascara), երբեմն գլխաւոր քաղաքաց Աբդ-էլ-Քաատրայ՝ քանդեցաւ ի գաղղիացւոց ի 1835· ի սահմանս սորա գտանին աւերակք հին շինուածոց·

1543· ԿՈՍՏԱՆԴԻՆԱ· — Գաւառ յարեւելս Ձեզայիրայ, յորում գլխաւոր քաղաք

Դ· ՄԱՐՈԿ

1844· Մարոկ կամ Մաղրէպ, Մաւրիտանիա ըստ հնոց՝ բաժանի՛ ի Ցեխ և ի Մաղրէպ, յարևմտից հիւսիսոյ Ափրիկէի· սահմանք նորին ի հիւսիսոյ՝ Միջերկրական և Ջիբրալտար, յարևմտից Ատլանտեան ովկիանոս, յարևելից՝ Ձէզղիբ· Ասլաս մեծ ձգի յարևելից կուսէ· հիւսիսակողմն լեռնային է և ապառաժուտ, նոյնպէս և հարաւակողմն, ուր բազուկ մի Ասլասայ երկայնի մինչև ի Կիր հրուանդան Ատլանտեան ովկիանոս· Մուլվիա կամ Մալուձա գետ որ Թաֆի՛ ի Միջերկրական, յամարան նուազէ ի ջուրց· Ատլանտեանն մտանէն Սկսու կամ Լիկոս, Մորպէյա, Թենսիֆ, Սուս· իսկ որ յարևելից Ասլասայ են գետք հետախազալ ծածկին յաւազն· Ջերմագին է օդ երկրին այնորիկ, բայց պղտոր բաղեհառն է կլիմայն· ի բեր երկրին նշանաւոր է Տիմեհի ընտիր, և անտառք անկնենաց, խէժ Արաբիոյ, վարդ, յասմիկ, յակինթ· և Ատլաս՝ բոլք ոսկւոյ, արծաթոյ, պղնձոյ, կապարի, ազ և ծծումբ· Թիւ բնակչաց յոմանց 6 միլիոն համարի, յայլոց առաւել ևս, յոլովք ի սոցանէ վրանաբնակք են և փոփոխին տեղի զկայանս իւրեանց· և են ազգաւ մաւրիտանացի և արաբացի· Պուհաբիք ազգ խաչկաց կիրթք են ի զինուորութիւն· Պերպերք վայրենիք և անագորոյնք և Հելլուք բնակիչք ընդ հարաւ, Թշնամիք են Արաբացւոց· Հրեայք բնակին ի քաղաքս և առարհեալք են յամենայն ժողովրդենէն· կարաւանք որ գնան ի Սուսան և ի Դամիղուդու՝ անէն ոսկի և խէժ և սարուխ· Իշխան գաւառս միապետ է ինքնիշխան և կոչի փոխանակ Աւատծոյ կամ առաջնորդ հաւատացելոյ և յաջախակի Սուլտան ասի· մարտիս և կառուց յափշտակին զժառանգութիւնն որդիք նորա· զբանակք 25,000, յորոց չառք հետևակք են խափշիկք և Մաւրիտանացիք· յիւրաքանչիւրն արդիլեալ է առ նոսա, բայց ի ժամանակս մարտի սուլտանն ինքնին առաքէ զնէնս·

1848· Ա· Փ Ի Ս — Գաւառ ընդ Ալ Մորպէյա և Միջերկրական ծովու· գլխաւոր քաղաքք են

Դ·ԱՆՁԻՐ կամ Դ·ԱՁԻՐ (Tanger, Թինկիս)· — Քաղաք ծովեզերեայ 10,000 բնակչաք· յարևելս ծովացոյն ուր քաղաքն կառուցեալ է կան աւերակք հռովմայեցի քաղաքի·

ՍԵՒԹ (Ceuta)· — Դէմ յանդիման Ձիպրալտարայ ամրոց ի Ձեռս Սպանիացւոց, ուր առաքին զյանցաւորս իւրեանց· Բն· 10,000 :— Բնակ Ե Վ Հ Ե — Մ Ե Լ Ի Լ Ա — Ա Լ Հ Ո Ւ Ս Ե Մ (Penon de Velez, Melilla, Alhucemas) ամրոցք, տեղիք պաւոռանաց·

ԹՈՒԹՈՒԱՆ (Tétouan)· — փարաւանս հետևի՛ ի Ծովէ ունի նաւահանգիստ ամրոյծ՛ ի Միջերկրական և մղիճս հոյակապս· Բն· 16,000 Հրեայք և Մաւրիտանիացիք, որոց առ և տուր է ընդ Ամպղիացիս և ընդ Սպանիացիս· չքշավորք քաղաքին բերեն նարինջ ընտիր :— Ցաջոմնս Ատլանտականին կան ՍԱԼ կամ ՍԱԼԷՀ (Salle, Salé) ամուր քաղաք, երբեմն ապատէն յելուզակաց· այժմ ի ցնալ է նաւահանգիստ աւազովք· ագռաւք հռովմայեցի ածէ ջուր ի քաղաքն· Բն· 10–15,000 յազգէ Սպանիացւոց :— ՆՈՒՈ ՍԱԼԷ կամ ՌԱԲԱԹ (Nouveau-Salé, Rabat) կայ հանդեպ Սալէի, ունի նաւահանգիստ փոքր, ժԹերանոց և բերդ· Բն· 25,000·

1846· Ի Մէկնի գաւառս գլխաւոր քաղաք է Ֆէս (Fez) որ գեղեցկագոյն համարի ամենայն քաղաքաց Բարբարոսաց աշխարհին· գետն Ցեխ ծաւալի՛ ի քաղաքին ի բաղում վտակս բաժանեալ· պալատք և մզկիթք բազումք են ի նմա, բաղանիք ծբծծրային ջուրց, չաորուանք, պարտէզք, մատնագարան, գպրոցք, անկէլանոցք և իբր 200 Թշնամք կարաւանաց· յարևելակողմն քաղաքին կայ միջնաբերդն յորում է պալատն արքունի· փողոցք ապեղի և Նրբաշաւիղք· բնակիչք 90,000 անուանի են ի վաճառականութեան :— Ինն փարաւան-

Ձիաւորք Մաւրիտանացւոց

հեռի է ի ֆէսայ Մեքինէզ կամ Մեքինէզ (Méquinez) քաղաք՝ ի բա-
րեբեր հովիտ· կայ ի նմա արքունի
դարպաս, և 50,000 բնակիչք· և ի
սահմանս նորա ձիթենիք և այլ
մրգաբեր ծառք· և ի գաշտին որ
ընդ մէջ ֆէսայ և Մեքինէզայ առ-
բակք եգիպտացի չինուածեանց, յո-
րոց բարձեալ զսիւնս և զքարինս
վարեն ի պէտս շինուածեան մզկիթաց
և ապարանից։

1547· Ի· Մ Ա Ղ Ր Ե Պ· — Որոշ գիւղաւոր քաղաք է

ՄԱՐՈՒՔ կամ ՄԱՂՐԵԳ որ և ՄԵՐԱՔԵՇ (Maroc, Merakash)· — Մայրաքաղաք ամենայն Մաւրիտանիոյ 1500 ոտնաչափ բարձր յերկասց ծովոյ· ի ծագկաւետ և ի պտղաբեր գաշտի, կառուցաւ ի 1052· Առաջս լեառն պատապարէ զայն ի հզօրից անասպատն, ընդ մէջ պարսպացն ի քաղաքին կան պարտէզք և անա-
պատք և առերակք· գարպատ սուլտանին՝ ապարանք մեծ յարևելակոյսն քաղաքին ունի ձիմելիս, գը-
րախտս և հովանոցս· կան ի քաղաքին անկիւնացս մեծ, շուկայ մեծ, մզկիթք, և աշտարակ մի 200 ոտ-
նաչափ եօթնյարկեան Ճարտարագործ· գործարան Ճարտ մաւրիտանացի խաղասիոյ, ուր 1,500 գործա-
ւորք են· բն· 60 կամ 70,000։

1548· Ցեզերս Ովկիանոս, Մոգադոր կամ Սուէյ-
րա (Mogador, Soueyra) քաղաք կառուցեալ յամին 1760, ուր նաեղեն փոխադրեալք Եւրոպացւոց և մաւրիտանացի վաճառականք· բարի է շինուածն՝ քա-

Տարազ գիւղատուց Մաւրիտանաց ի Մոկատոր

զաքին և առևտուր յաջողակ ընդ Եւրոպիոյ· բնա-
կիչք 18,000, որ յայլոց քաղաքաց ածեն զապրեն պէ-
տոյից, և ջուր զբերոյ ըմպեն· — ի հարաւակողմն ընդ
մէջ սարին կիրայ և Սանգա Գրուզայ յամայի լերինս
բնակեն Շլլուխ՝ ի պարսպատատ աւանս, որք յեր-
կրագործութիւն պարապին և յաւազակութիւն։

Սանդա-Գրուզ զոր Ագադիր կոչեն Արաբացիք (San-
ta-Cruz, Agadir)· — կառուցեալ՝ ի բարձրաւանդակի,
ունի նաւահանգիստ յԱթլանտեան ովկիանոս· վա-
ճառականութիւն քաղաքիս բարգաւաճէր յայժ՝ ի
ձեռս Եւրոպացւոց զոր ապրագիր արար Սուլթանն
ի 1773 ի Մոկատոր քաղաք· — Թարուդան (Tarou-
dan) քաղաք վաղեմի՝ ի խորս աշխարհին· բնա-
կիչք 20,000· — Նուն կամ Ո-էննուն (Noun, Oued-
noun) ի ծագս հարաւակողմն՝ վաճառակից ընդ
Սուսանայ։

Ե· ՍԻՏԻ ՀԻՇԱՄ

1549· Ա յս գաւառ զատաւ ի Մարոքայ յամին
1810 ինքնակալութեամբ Հէշամայ ուրուքն, զորոյ
և անունն էառ, զի տան կը Սուսայ, յորոյ յարևել-
ից և ի հարաւոյ կայ յանապատն կոյս ձգելով։ Բը-
նակիչքն են Արաբացիք և Շլլուխք, ազգ կորովի և
ճարտարք ի վաճառականութեան, զի ի ձեռս սո-
ցա վճարի տուրքսան որ ընդ Մարոք և ընդ Դոմ-
պուբգուս։ — Գիւղաւոր քաղաք երկրիս կոչի Դուէննի·

Ս Ա Հ Ր Ա Ն Ա Պ Ա Տ

1550· Սահրա կամ Սահարա՝ ծովածաւալ անապատ է տարածեալ յամենայն Աղջնդականին մինչև ի գաւառն Նիւղոսի, ձգեալ ընդ երկայնութիւն 1000 փարսախ և ի լայնութիւն ուրեք 300 և ուրեք ևս նուազագոյն. համարին տարածութիւնն իբրև 220,000 փարս. քան. որ է առաւել քան զերիր մասն Եւրոպիոյ։ Արաբացիք կոչեն զնա Սահհրա-սկէլամա, այս է Անապատ անջրդի, կամ Սահաղ որ է Դաշտ, և այլս ևս անուանս սեփականեալ են մասանց նորին։

1551· Չբնական նկարագիր անապատիս տուեալ ի նախաշաւիղ նկարագրութեան Աֆրիկիոյ. յաւել ցոյզ յիշել ասասիոր՝ զի բերք ընդարձակ սահմանաց յոր գեղերին կարաւանք վաճառականաց, են՝ աղ, և բոյսք ինչ, որպէս, կանդառ և պատկառուկ, մանն. նա, Թրիւֆ, և այլ ինչ այսպիսի. բայց ի գաւարտս գաշտս գտանին արմաւ, ցորեան և մրգք հարաւային գաւառաց. յեղերս անապատին որջանան առիւծունք և կնիձ և յովազ. կայծակն և վիճ երևին և ի նեղըին անապատին։

Երկու ազգք են բնակչաց անապատիս, Մաւրիտանացիք և Պերսկերք. Մաւրիտանացիք բնակեն յարեւմտեան սահմանս, են՝ ի նոսա ցեղք ինամիք Արաբացւոց, Պերսկերաց և խափչաց. ի բազմաթիւ տոհմս նոցա նշանաւոր են Դրարղաս և Պրաքնաս՝ ի հիւսիսակողմն Սենեկալայ, որք անջրդաց և մինոակք աւազահունեան պարապին. հարկ ի վերայ կայ կառաւանից գնել զերբս երկրի միոյ միոյ ի ցեղից նոցին, ապա թէ ոչ մահու վտանգ ի վերայ կայ նոցա. վառաքնակք են և անդգեստք, ատանին քաղցի և ծարաւոյ, կերակուր նոցա է կաճի, կորեակ և արմաւ. չունք միայն ուղտոյ կամաքս անանին. ժուժ կալուածեամբ կենացն զերծ են՝ ի հիւանդութենէ և հասանեն ի խոր ծերութիւն. վաճառեն զաղ և ոչինչտուր ջայլամից, և սորուկս՝ ի Սուտան, յանդնակալ պահաս անկեալ՝ ի վերայ գեղջկէց խափչաց բնակելոց՝ ի հարաւոյ և յարեւմտեան գնան, կուռնս նոցա։ — Պերսկերից երկու ցեղք են Դուարլիք և Դիզպպոյք. Դուարլիք բնակեն՝ ի հիւսիսոյ անապատին և՝ ի հարաւոյ Ջէզայիրայ և Դարապլուսայ, պըն. դակազմք են մարձուով և քաջամարտիկք. են՝ ի նոսա սպիտակք որպէս զբնակիչս եղեերայ անապատին և սեաւք նման խափչից. զենք նոցա են սուր և նիզակ, և փոխան ձիոյ ուղտ յանդգուժաւոր. սորքա պաշտք են կրծիւք և սակաւք ոմանք մսկմետականք. բնակութիւնք նոցա անուանիք են կագ, Ասիր, Աստատա, Ակատ, և այլն. սորա տչակին և զգալարի դաշտս։ Դիզպպոյք բնակեալք յարևելս կոյս, գեղապաշտք ասին լինել և ճարտարամիտք, այլ աւազակք խժաբարոյք. պարէն նոցա արմաւ և բերք ծառից նորանց, զենք են նոցա նիզակ և սուսեր և գաղտն։ — Սահմանք անապատին առ Եգիպտոսի են ընդ ձեռամբ փոխարքային. անտի մինչև ի Տրիպոլիս ձգի Պարգա անապատ 12 կամ 13 փարս. ընդ լայնութիւն, յորում գտանին ծառագորդք վաղեմի քաղաքաց. Պետեւիք ջրջին յանապատ ատա և զուգաս իւրեանց մատուցանեն կարաւանաց։ Գիւաւորք ի գաղարաւայրս են։

1552· Սիուհաղ (Siouah). — Ընդ 29° հիւս. լայն. և ընդ 24° երկ. արեւելեան, 12 աւուրց ճանապարհ հաւ հեռի ի գահիրեայ, ելերինք կաւուտ 4 կամ 800 ոտնաչափ բարձրութիւն պատեն զնա ի հիւսիսոյ. 10 փարսախ է երկայնութեան նորա և լայնութիւն 8. մասն ի ևեթ նորա պտղաբեր է. 20 աղբեր քաղցր ջրոյ և նոշիչ գառինք դնան ընդ նա. յոլոթի մարդագետ, անասուք արմաւենիս, ծաղկատանք և պտղատուտ ծառք զուարճացուցանեն զերեսս երկրին. բայց ջուր երկրին չէ բաւական վասն ուղտոց. բնակիչք նորա Պերսկեր և Խափչկք նախանձայորդք են ի մահմետական դեղին իւրեանց և հարկին փոխարքային Եգիպտոսի. առնեն տուրեսու ընդ կարաւանաց որ անցանեն ընդ սահմանս իւրեանց. քաղաքաձի գաշտս պարսպատատ է և՝ քարաձեռի կառուցեալ. գիւաւորին՝ ի նոսա անուն է Սիուհ. մերձ ի սահմանս նորին երևին հնացուածք մեծադղակաչ տաճարին Ամմոնայ Ամմոնի՝ որում չայց եղ Ալեքսանդր մեծ. գտանին անդ և այլոց քաղաքաց աւերակք և գերեզմանք չատագոյժ հասեալ։

Աուճիլաէ (Audjilah). — Տանեօթևաց ճանապարհաւ հեռի չատաքինոյն յարեւմտակողմն, 6 փարսախ ընդ երկայնն, երիս գեղս ունի ընդ իշխանութեամբ սէչին Դարապուլուսայ. բնակիչք նորին վաճառականք են և ուղեցոյցք կարաւանաց։ — Օազաձեռական գաշտին Նիւղոսի ընդ 28°–29° հիւս լայն. կան գաւազանիքն.

1553· Էլուհաէ կամ Փոթր Ոազուհս (Elouah). — Վեց փարսախաչ երկայնութիւն և 3 ի լայն. որոյ կէսմայ չէ բարւոք. աւանք ջրոյ են ի նմա և աղբերք ջուրց ոչ սակաւ։

Թհաքէլ (Takel). — Օազաձեռի ևս է, ունի ծառաստանս և հանքային աղբերս։

Մեծ Ոազիս կամ Էլ-Ուահէ-էլ-Քեպիր (Grande Oasis, El-Ouah-el-Kebir). — Ի հարաւոյ կոսէ 20 փարսախ յերկայնութիւն և 8 փարսախ ի լայնութիւն. ունի աղբերս ջերմ և ցուրտ ջրոց. 4000 Արաբացիք են բնակիչք նորա. գիւաւոր քաղաք Էլ-Քարգէհ (El-Kargeh). յորում 2 տաճարք են եգիպտականք և աւերակք հռովմայեցի ամրոցի։

Ե Գ Ի Պ Տ Ո Ս

Տարածութիւն 24,000 փարսախ □. Բնակիչք 2,500,000։

1554. Ա.ՀՈՒԱՀ հին և բազմագիմ յիշատակաց Եգիպտոս Մեսրայիմ կոչեցեալ առ Աբրահամ, Մըսր առ Արաբացիս, կայ ընդ 24°–31° հիւսիսային լայնութեան, և ընդ 21°–33° արեւելեան երկ. ի հիւսիսոյ արեւելից Ափրիկոյ, ընդ միջ Միջերկրական և Կարմիր Ծովաց, Նահապետ և Լիբեական անապատին. երկայնութիւն նորա ի քարավանից Նեզոսի մինչև յեզերս հիւսիսակողմանն՝ 200 փարսախ, և տարածութիւնն համօրէն հաշուի 24,000 փարսախ քառակուսի։

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1555. Բուն Եգիպտոս կոչի գաշտն Նեզոսի զոր յարեւելից պատէն Մոքատտամ լերինք ձգեալք մինչև ի պարանոցն Սիւեզայ. ի գաշտէն Նեզոսի մինչև ի Կարմիր Ծով ձգին պարք լերանց և հովիտք. յարև. մակ կուսէ ամրառնան լերինք ապառաժք որպէս բարձրամուր պատուարք ընդդէմ լերինցն Հոզմոց. ի հիւսիսոյ արեւմտից չորք առեալ լերանցն մանուռց պարսիկն զհովիտ աչքալի ընկէց. ի հարաւոյ կողմանէ կրկին չարք լերանցս ի մի յանգին, և ընթանայ Նեզոս զարարակրկառ սահրատուիք նոցա. Ունին լերինքս կառնիտ և կիր և կիր. կաւ Նեզոսի կուսեալ յափուռս իւր խառ ի խառ յամոյ գարուց բազմոց՝ զանցանէ զբարձրութիւնեմբք լերանցն, և պղպեքեր է յոյժ։

1556. Նեզոս միակ գետ Եգիպտոսի ազբիւր և առաւութեան աշխարհին, որ առ երի Աստուածոյ մտանէ Յեգիպտոս և գործէ զնգիպտեանսն լիճ, ի հարաւակողմն առ յաշխատութեան գարաժեանց և կղզեաց բազ մամեանսած գերբիւք ընթանայ. Յեգիպտոս լայնութիւն նորա է 3,000–9,000 ռանուչափ. ի վերոյ կաւէ գեհերայ բաժանեալ յերկուս առաքս գործէ զԳՁեզոսն անուանեալ կղզի բարեբեր (վասն նմանութեան ձևոյ Δ տառի). յառաջագոյն եօթն վտակք ունէին Նեզոսի, այժմ երկուս ևեթ նշմարին, այլքն թերևս գեհերաւեզաք։ Տարեկան յորդութիւնէ հաւասար զոր Ջուրց Նեզոսի պատճառն զգուշաբերութիւն երկրին. ի չժամանել Ջուրցն ց'15 կանգուն ի բարձրութիւն կամ յանցանել զ24 կանգնաւ՝ միօրինակ ինաս գործեն երկրին և անպտուղ լինի այն ամ. առ ի բարգաւաճելոյ զգուշաբերութիւն ամենայն Եգիպտոսի ի վազ ժամանակաց անտի հատին ջրանցս, յորոց չաթք հանդարտեալք են զարգիս. գլխաւոր ի նոսա է Պահր Եուսուֆ կամ Յովսէփայ ջրանցք, որոյ սկիզբն առեալ ի լայնածաւալ մտանէ գաշտին Նեզոսի, քերեալ զվիթխական լերամբք խառնի յաբեմեան բազուկ Տիւեզայի. Թուամբք կառուցեալ են ընդդէմ յորդահզի առաւութեան ջուրցն, զորս ըստ ժամանակի բանան առ ի խաղացուցանել զջուրն ի հանարհագոյն սահմանս. սոքա և լարաթափին առնեն ընդ քաղաքս և ընդ գեօղս յորժամ երեսք երկրին ջրով ընծայեն։ Պատճառք յորդութեան Նեզոսի են հեղեալ անձրևաց և ձիւն լուծեալ ի լերանց Նուբիոյ և Եթովպիոյ որ ի ջրանէն ի գետն, և հոգին հիւսիսոյ արգելեալ զընթացս նոցա ի ծով գաղձացանէ զնոսա ի ցամաք։ Ի միջինն Եգիպտոս ջուրն սկսանի բարձրանալ ի սկիզբն յունիսի, ի վերնումն կանոխ ևս, և առնէ ջուրն մինչև ի 20 կամ յաւարտ սեպտեմբերի և ի նմին չափս կայ զառուբս 15. ի նուազելն գանդազագոյն է, և յամենայն մայիսի գայ հաւասարի յառաջին չափ բարձրութեանն։ Ցօրժամ ոչ ժամանի ինչ ջուրն ի 16 կանգուն, ոչ ուռադանի ամենայն գաշտն Նեզոսի, և յառաւելոյ անգ քան զ24 կանգուն՝ յամր զեղանի, որով չէ մարթ ըստ ժամանակին սերմն արկանել. յայս սակս բանան զձուռսն և զքրմուղս։ Խակ յորժամ խաղայ ինչ Նեզոս՝ յատակ և ականակիս է ջուրն և քաղցր յարբումն։ Սաորին Եգիպտոսի կամ Տիւեզայ պղպեքերութիւնն ի կաւոյ անաի գետոյն է. քան յաեզերս կաւոյն՝ գոգանայ հուն գետոյն և լինի նաւարկելի, վասն որոյ յափուռս նորին բազմանան փոքրկի նաւակաց։

1557. Ի լինն աշխարհին Եգիպտոսի գլխաւոր է Մեհեմըէբ կամ Դահիս առ առաւելն 3 ռանուչափ խոր. յորում կան պղպեքեր կղզիք, երեք բերանք են նորա ի ծով. յարևմտակողմն Նեզոսի կայ Պուրլոս կամ Կէմիս լիճ, 12 փարսախ երկայն, 6 փարսախ լայն, մի ևեթ ի բերան սորա ի ծով. — լիճն Նաթռս գործեցաւ ի 1801 պատուհասիւ զինուորն զոր կանգնեցին Անգղիացիք ի ժամանակս պատերազմին. — Մարեոտիս կամ Մարիութ լիճ մեծագոյն եւ յարեւմտեան կոյս՝ բաժանի ի ցամաքէ ասաղուտ անձաւկ սահմանեալ, ի հնումն զտարձանգիւղ էին ափունք լճին. այժմ լիճն համակ ասաղուտից ձգեալ ի ստորինն Եգիպտոս որ ընդն յատաստանեալ ի ստորինն Եգիպտոս որ ընդն յատաստանեալ Նեզոսի. այսպիսի է և մեծահռչակ Մերիսեան լիճն

որ այժմ Պիրքէդ Քարուն կոչի, զոր նախնի Եգիպտացիք յարգարեցին լընդունարան զեզման Նէզոթի:

1558· ԿԼԻՄԱՅ· ԲԵՐՔ·— Կլիմայ Եգիպտոսի կանոնաւոր է և միօրինակ· ի յունվար ամսոյ մինչև ի դեկտեմբեր ձմեռնային է անդ լեզամանի, օդ խոնաւ և մառախլապատ· ի տեղի տալ ջուրցն՝ հասանել գարուն և արկանեն սերմն որ ընդ հունպ յարգասաւորութիւն եկեալ գալարազգեաւս պսակէ վերեսս երկրին· ի դեկտեմբեր ամսոյ մինչև ի մարտ ասաստկանայ տալ ուռնջեան և զովգործէ ի գիշերի, ի մարտէ մինչև ի մայիս անբարթեանն է օդ, անտի մինչև ի յունիսակս ջուրցն աճման՝ ջերմն և անշնչաւս· Վերինն Եգիպտոս տապագին է վասն ասաղզուտ անապատին և լերանց· բայց հողմն հիւսիսոյ որ գամիս ուր չնչէ անդուլ անհէտ զգոյն չերմութիւն և վարէ զնաւս ի ներքս· տապագին է հաճախ, և նա չար խորշոմն յարևմտից հարաւոյ որ այլափոխէ զամենայն երեսս անապատին և զարևուն ճառագայթս գալոյեաց գործէ, և եթէ երեքարասն վիներ չոչնչ նորա՝ կորնչէին և կենդանիք և բոլաս կանք· ի սահմանս ծովուն վինի յորդ անձրև ի նոյեմբերի· բայց յերեսաց տապագին արևուն չէք պաշտպանութիւն ծառոց, զի աթմաւենի և ժանտաթեղնի միայն վինն անդ·

1559· Բերք և առուկք յատուկք Եգիպտոսի սա կաւացեղք են· վինն անդ ցորեան, գարի, օրիզ, տուռա, մահզ, կորեակ, ոսպ, բակլայ, ոլոռն, լոբ, պաս դառն, ընդեղինք· չաքար, պղպեղ, բազկ, մանանեխ, ծխախոտ, վուշ, լեղակ· բամպակ չատ, թեղինի սակաւ· ի պէտս չերամ որդոյ, պասպիր, լոթոս, վարդենի, ձիթենի· այդիք ոչ ի պէտս գինւոյ այլ խաղողս ևեթ գործանին, նոպալենի, հնդկատուզ ուրեք ուրեք անտառամոյ զառատենալ· առ պատկասուհեան փայտի ի վար արկանեն ի հուր զպարզ և զքակոր անասնոց· ի մշակութեան պիւտոս գործակից է երկրագործին· Գաղանք ոչ երևին ի դաշտ պիւտոսի այլ յանապատս որ ընդ վաճ, վիճք և առիւծուք, շնագայլ, և ջայլամն, կոկորդիլոս ի վերինն Եգիպտոս, օձք և մողնք, տիլօս, կոռնուկ, ձայ, քաջաճաս· ընտանի անասունք, ջորի, էշ, ձի, եզն, ցուլ, ոչխար ընտիր· աղաւնի և վառելակ չատ զորոց ղեռուն ի վուռն ածեն ի կենդանութիւն, սագ, բադ· մեղու· Ձուկնի բովս բայց քարաչատս կճղոյ և կառնիսի, և ալքալի կամ նագրան·

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1560· ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ·— Թիւ բնակչաց Եգիպտոսի համարի իբրև 2,500,000· Ղփտիք են սերունդք նախնի Եգիպտացւոց, որպէս և անուն իսկ նոցա յայտ առնէ և նմանութիւն դիմացն ընդ մումիայիցն· Ճարտարք և գործունք են, պարապուին ի վաճառականութիւն· քրիստոնեայք են կրօնիւք, այլ ընդունին և զհեփտաւութիւն, սրբեն զնաթի և զկիւրակէ· Նախագահ եպիսկոպոսաց նոցին, որ ասի պատրիարք Ալէքսանդրիոյ և Երուսաղէմի, Նստի ի Գահերէ· Խոսին արաբացի, այլ ըստբազան պաշտամանցն Նախնեացն լեզուաւն, որով օժանդակութեամբ մարթէ խնաստասիրել և ընթեռնուլ զնշանագիրս Նախնեաց Եգիպտացւոց· Դփտիք Թուով են իբր 150,000· — Արաբացիք եօթնպատիկ առաւել են քան զնոսա· ըստ այլազգի բնակիչս Եգիպտոսի, կէսք յանապատս բնակեալ և կէսք ի չէնս· անապատասէրք են Պետէւիք որք համարին զանձինս ազնուագոյնս քան զամենայն Արաբացիս· բազում են ցեղք ի նոսա և ցեղապետ նոցա ՇԷյխ յորջորջի, յար ի պատերազմի գոլով ընդ երեսաց· են ի սոցանէ որք վաճառակասնութեան պարապին և զուտս իւրեանց առաքեն ընդ կարաւանս· Շինականքն որ և Ֆէլլահք ազգատոք են յընչից, և արուեստից միա գնեն կամ երկրագործութեան· — Թուրքք յետ կոտորածի Մէնկիւքաց ազատ տիրք են երկրին· — Հոյնք և Հրեայք և Հայք ի վաճառականութեան սակս բնակեն անդ· ընդ որս և Եւրոպացիք ոչ սակաւ· սորունքք իբրև 40,000 ածեալ ի ներքին գաւառաց Ախրիկեոյ լընդառաջ են քան զդերելեալն վասն Ախրիկեոյ· — Մէմլուքաց գունդ սորկաց կարգեալ էր ի 1230, որոնց 12,000աց, որ ապա առ ընդելեալ Թուրքացան ի վերայ ազխարհին· Գաղղիացիք յաւարտ ԺԸ դարուս բեկին զզօրութիւն նոցա և Մէհէմմետ Ալի փոխարքայ Եգիպտոսի խափան նկուն արար և ջնջեաց զնոսա·

1561· Քաղաքք և գեօղք Եգիպտոսի ի բարձունս կառուցեալ են առ ջուրցն յորդելոյ· վինուածք ի հաստարակի վաճարքը և անկանոնք են· Խաղղովուրդն գեղուն է դալտասոյք, այլ և սակաւապետ· սիրեն հասել ի ժողովս հրապարակաց և ձգել զձուխ լսելոյ զվէպս աւանդութեանց և զանցից անցելոցս· Ախոյք Քարաւեաք յերկիրացս են սրամտութեան, և աչացաւ ի տապոյ և ի տեսոյ աւարտն·

1562· ՎԱՃԱՌՔ·— Եգիպտոս ազխարհ է երկրագործական արգասեաց· և չունի ձեռագործս, բայց միայն կապերտս և վշերկնս, անօթս բրտի· առաքէ վաճառս զբամբակ, որիզ, ցորեան, լեզակ, քաֆէ, խէմ, և արմատս դեղոյ· ընդունի արատքուստ զձեռակերտս Անգղիացւոց, Գաղղիացւոց և Գերմանացւոց, զմետաղեայս, և բմպակիս· Ալէքսանդրիա մեծ շահատան է Նորա· իսկ ի Նեղոսի Ալփրկիոյ ընդունի ոսկի և փղոսկր, և փետուր Ջայլամն· Նշանաւոր է Եգիպտոս ի վաճառականութեան և սակս հնդկային հանապարհին· քանզի վաճառք Հնդկաց Լեբրոպէ և աստի անդր անցանեն ընդ Ճանապարհն որ Ալէքսանդրիոյ ցՍուէզ·

1563· ՎԱՐՁՈՒԹԻՒՆ·— Եգիպտոս անուանի ի հին պէտուվթեան ազխարհի, անկաս մի լսա միջէ ընդ ձեռամբ Պարսից, Յունաց, Հռովմայեցւոց, և արևելեան կայսերաց· յորոց առին Արաբացիք ԺԸ դարու, Մէմլիւքք ի 1250 տիրեցին նմին և Օսմանեանք ի 1517· յետ անցելոյ դարուն գամ մի ըստնացան անդ գաղղիացիք· իսկ յայսմ դարու փոխարքայ Մէհէմմետ Ալի ինքնիշխանաբար վարէր զաշ

խարէն. սա նուաճեաց զՆուբիա և զՍոնկոլա, եբեկ զզօրութիւն Վահայի Արքայազոց, և ապստամբեալ յՕսմանեան գրանէն էառ. և զկղզիս ինչ ի Պեղոպոնէս, և որդի նորա Իսրահիմ Փաշա նուաճեր զԻոքրն Ասիա, և զամենայն Սորիս ի հարկի կացուցաներ. եւրոպական կարգաց հետևող եղև ի զինուորութեան և ի քաղաքավարութեան. կառոյց նաև ապա ԱԼեքսանդրիա, և բազում վարժարանս, և այլն: Որով վաճառականութիւն և արուեստից ձարտարութիւն և ուսումնք բարգաւաճել սկսին: Եհան և Ջանցս նոր ի 1819 առ ի հորգել ճանապարհ ԱԼեքսանդրիա ընդ Նիլոս: Գաւառաց և քաղաքաց իւրաքանչիւր կարգեցան դատաւորք և տեղակաք և պատգամաւորք. կանոնեցան և օրէնք պատժոյ, և գրամուց դին անայլայլակ սահմանեցաւ լինել: Նուաճեալ գարձեալ ընդ ձեռամբ Սուլթանին Օսմանեան, յանձն էառ ընդունել զնոր կարգս ինքնակալութեանն. յետ նորա պայազատեալ Թոռին իւրոյ Նովին կարգաք փոխարքայ կամ մեծ ԱՀզիր կոչեցաւ:

1864. ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ ԵՒ ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. — Ցերիս բաժանեին հինք զԵգիպտոս, ի Վերին՝ որ և Թեբայիդ, ի Միջին, և ի Սորին՝ որ և Տելտա. և ցարդ ըստ այսմ բաժանման կոչին երեքին մասունքն Սայիս, Վուսդանիէ և Պարիէ. որք ի 25 գաւառս տրոհեցան ի ՄԷՀԷմեան ԱԼեայ. իսկ յՕսմանեանց յ'12 վճռակս որոշին (վիլաս) և յետին կուսակալութիւնս: Մէք ըստ երից գլխաւոր մասանցն կարգեմք զանազանգրութիւնս:

Ա. ՍՏՈՐԻՆ ԵԳԻՊՏՈՍ

1865. Սորին Եգիպտոս կամ Պարիէ որ և Տելտա, հիւսիսային սահման է Եգիպտոսի և արևելեան և արևմտեան դէսաւփունք Նեղոսի. յահէկ դէսաղն յարևմտից կուսէ կայ մայրաքաղաքն

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻԱ որ և Աէքսէնդրիէ (Alexandrie). — Ցանձուկ ցամաքի, որոյ յարևելից կայ նոր նա-

Ալեքսանդրիա

ւահանգիստն և յարևմտից հինն, յոր մտանէ Մահմուտիէ ջրանցք հատեալ ի Նիլոսէ. պարիսպք և մարտկոցք և խրամ շուրջ պատեն զքաղաքատն և զնաւահանգստեան. ջուր ըմպելի գեղն ևԷի է. տանց ջինուհիւն զուրկ է ի բարեզարգացութենէ. իսկ յոլովք ի մզկիտաց յատաջագոյն եկեղեցիք էին: Վաճառականք յամենայն ազգաց և փոխադրեալք նըստ. ևՆԼեքսանդրիա. 6,000 եկք են ի նմա և 60,000 տնից ԱՆԼեքսանդրիա. 6,000 եկք են ի նմա և 60,000 բնակիչք բնիկք. ուր յաւուրս Օգոստոսի 700,000 բնակիչք էին. աւերակք և մնացորդք որ ի սահմանս և յաչս ի Տարաւակողմն քաղաքին զնախին վայելչութիւն նորին յուշ առնեն, ընդ որս է և սիւնն կոչեցեալ Պոմպեի 90 ոտնաչափ բարձր, և կոթող Կլէոպատրեայ երկոքին ևս ի կուանիս քարէ: Չերկքսանդրիա, որպէս և անունն ինքնին վկայէ, կառոյց Ալեքսանդր մեծ ի գիպան վայրի յեզր Միջերկրականին և դէսաղն մեծի Նեղոսի հանդէպ Պարոս կղզւոյ, որով վաճառականութեամբ և ՀոՒսուրեամբ երևելի եղև քաղաքն յամենայն ժամանակի. մարմին մեծի աշխարհակալին մեծաշուք փառօք բերեալ Թաղեցաւ յԻերակերտ քաղաքին, և տաճար մեծադանդաղ ամբարձեալ Պաղղմոս ի վերայ նորա: Նաւահանգիստն Եւնոստս կոչեցեալ կնաթոլոր ինն ձևով տարածեալ ի մէջ կղզս քաղաքին, և ամբարտակք ի մուտս նորա դիւրելին Նաւագ. յարևմտեան ծադ ամբարտակացս կառուցաւ սքանչելագործ աշտարակն լապտերակիր ի Պարոս կղզեակ սպիտակափայլ, և յանուն նորա ֆարոս կոչեցան ամենայն լապտերք նաւահանգստաց. 5,000,000 ֆր. ծախեցան ի չինուհիւն նորա, որ արդ ընդ աւազով և ընդ ջրով ծածկեալ, սիւնն ինչ սակաւս նշխարեալս ցուցանէ առ ամբոցիւն ըզր անդաստր կառուցին աւերածոցք Եգիպտոսի: Նշանաւորք ի չինուածս հնոյն Ալեքսանդրիոյ յոլովք էին, որպէս փողոցն լայն 2,000 ոտք որ ի Տրովասեայաց դրանէն տանէր մինչև ի կանոպեանն դուռն, և երկատեալք խոտ ընդ խոտ զարգարեալ էր տաճարօք և կոթողիւք և պալատօմբք. և ոչ ուրեք երևեցաւ փողոց հաւասար նմա ի վայելուչութեան. տաճարն Սեբաստեայ գրեաթէ հաւասարէր կապետոլիանի Յուպիտերի. մուսէոնն, հանդիսարան ուսմանց, տիւ. զերահոգի մատենադարանն 700,000 հատոր գրովք Տրիպտեալ: Չամն 1000 փառաւորեալ Ալեքսանդրիոյ ի 640 Թուին Գրիստոսի անաւ ի ձեռս Սարկինոսց, յորում ժամանակի, ըստ գրելոյ Ամրուի առուոյ քաղաքին, կային ի նմա 4,000 պալատք, 4,000 բաղանիք, 400 Թատերք, 12,000 կրպակք նպատաւաճառաց, պղտվք հանդերձ. և զմատեանս գրատանն վառառաց, պղտվք հանդերձ. և զմատեանս գրատանն մեծի պրեկին ի բազանիան: — Իսկ այժմ շրջակայքք քաղաքին աւազուտ և ամայիք են, և պեհուէք երԼեռնկեն ի սահմանս նորին. յարևմտակողմն Ալեք-

սանդրիոյ ի սպառուած անձուկ ցամաքին ընդ մէջ ծովու և Մարէոտիս լճի կան աւերակք քաղաքի մեծի և աշտարակն Աբթաքուց ուր նաւեալ եղ Պոնաբարդէ ի 1798։ Անտ մինչև ի Տրիոլիս 60 փարսախ ճանապարհի է, երկիր աւազուտ և անբեր ուր միայն պէտուիք գնան Թափառական ընթացիք։ Ի հիւսիսոյ արեւելից երկրին Ազէքսանդրիոյ կայ մուռը գեղն Ադ-ուէր՝ առ որով Նելսըն նաւամարտիւ մեծաւ յաղթեաց Գաղղիացոց ի 1798։ առ տեղեաքն նշմարին աւերակք կանգուղ հնոյ քաղաքի։

1566. Ռ Ո Զ Է Ն Դ Ա Ս կամ Ռ Ա Շ Ի Տ (Rachid, Բուլբմինէ)։ — կառուցեալ է բարձրաւանդակի անկանոն ոճով առ արեւմտեան վտակաւ Նէլոսի։ վաճառականաց նորին նուազեցաւ յետ գործելոյ պոր ջրանցն։ պտղաբեր են ասատանք ափունք Նէլոսի, այլ անապատն անբեր սահմանակից նոցին։ Բն. 16,000։ — ի սահմանս սոտ են լիճք վեց աքաչէզ, ուսոի կարաւանք մի քան միոչէ եկեալ առնուն և տանին գաղն։ Տելտա (Delta) լայնածաւալ դաշտ է բարեբեր ա-ռոգեալ ի յոգոյնց ջրագործից։ քաղաքք որ ի նմա չեն ի նշանաւորաց սակի։ անդ են աւերակք Սայիս, ստորերկրեայ անձաւք և գերեզմանք։ Ա մենեցուց ի հնումն կառուցեալ էր գաղաքս հանդերձ մեհենաւ Ա թ ե ն ասայ, որ կոչեցաւ խոս։ կայր ի նմա գամբան հոյակապ առն երևելոյ։ Անդ էր և վէմն արձան հատեալ յԵղիփանտինայ 21 կանգնոն յերկայնութիւն։ Ցաւերակս նորա գտան անգրիք, Նշանագրաց տախտակք, և այլն։

1567. Ափունք յաջմէ Նեղոսի միայն ի յորդուածեան ջուրցն պտղաբերեն, և յայնժամ գան մարդիկն ընակել անտանօր։ անտ և անդր տարածանի անապատն։ Ցարևելեակողման ափանցն գեւատը քաղաք է Տ Ա Մ Ի Ա Դ յանձուկ ցամաքի յարևմտից Մենզալէ լճի։ չքջամալք նորա Ճանճայինք են և օդ ձեռաղ, բայց երկիրն պտղաբեր։ ունի ամբարանոցս որիզոյ։ Բն. 20,000 պարապեալք ի վաճառականութիւն։ Ոչ սակաւ հեռի է ստտի տեղի հնոյն Տամիաթայ ուր էր Ս։ Լուդովիկոս ի 1249, և ի 1250 գերի անկաւ ի Մ Ա Ն Ս Ո Ւ Ր Ի Ո Ւ քաղաք փոքրիկ։

1568. Ի կրճին Սիւէզայ յանապատին կայ Ե Ր-Ա-յայիչ ամրոց ի Ծագ արեւելեան եգիպտոսի, այս է Բիւնկորուբա հնոց. կաւուտ և քարուտ բլուրք են սահման կրճին և Ձորք նոցին լցեալ աւազով. շատք ի նահնի Թագաւորաց եգիպտոսի փորձ փորձեցին հանել անցի գործել ընդ մէջ կրճին առ ի հաղորդութիւն կարմիր Ծովու ընդ Միջերկրականին, Թէպէտ և սա 30 ոտնաչափ վերատգոյն է քան զկարմիր Ծով։

Դ Ի Ն Է (Tinè). — Ամրոց է առ երի աւերակաց հնոյն Պելուսիոնի։

Ի հարաւակոյս կողման առ Ո՛րխատաւորաց անեւալ լճաւ կան աւերակք Օն կամ Հելիոպոլիս քաղաքի, որ է Արեգ քաղաք, յորում են աւերակք տաճարին արեւու, սիմնգս մի և կոթող մի բարձր 60 ոտնաչափ։ Սեսոստր կանգնեաց ի սմա կոթողս բարձրաբերս, յորոց գերկուս ի Հռոմի փոխադրեցին կայսերք։ Բուրթք քաղաքիս խմասունագոյնք համաբերին քան զբազում քաղաքաց, վասն որոյ և եկք տարապ կանք գային հալցանել զնոսա։ Ա մ ե ն ե ա Հելիոպոլեայ կամ Արեգ քաղաքի կայ արգ Մ-Ո-Ր-Ի-Է դեղ, առ որով ի գրասիկ ուրեք նարնջենեաց ցուցանի մոլաթզենի հին իբրև 6 գրկօք չրջապատ բնոյն, ընդ որով ասեն հատեալ Տիրամարն ընդ Ձովսեփայ ի փախստեան. և քայլ 50 հեռի տպրիւթակ անուշահամ աքանչելեօք բղխեալ։

Թ Ե Լ Պ Ա Թ Ա Հ. — Ի սահմանս հնոյն Բուբաստեայ քաղաքի, յորում մեհեան հոյակապ դիցն Արտեմիայ եգիպտացւոց, կերպարանեալ ի կատս քաջ։

Թ Ա Ն Ձ Ա Հ. — Վաճառաշահ քաղաք ի միջերկրա Տերէզայ։

Ֆ Ո Ր Ի Ա Ք. — Ա՛ր որով ամբառնայր Նաւկրատիս Նահանգիսա եգիպտոսի առ փարաւոնեան Թագաւորաց։

Բ. Վ Ո Ւ Ի Ս Դ Ա Ն Ի Է

1569. Ա ղաւդանիէ, որ է Միջին եգիպտոս, ըստկիզբն առնու ուր Նեղոս յերկուս առաջս բաժանի, և աւարտի ընդ 28° հիւսիսային լայնութեան։

Գ Ա Ձ Ի Ր կամ Ե Լ-Գ Ա Հ Ի Ր ուր և Մ Ե Ս Ր-Ե Լ-Գ Ա Հ Ի Ր Ի Ե։ — Այժմս մայրաքաղաք եգիպտոսի, յաւագս գաշտի 400 ոտնաչափ հեռի յաջմէ Նեղոսի։ անցանէ ընդ քաղաքն ջրանցք ի յորդութեան գետոյն և զջուր սորա ըմպելն բնակիչքն։ փողոցք անձուկք և մթինք են և տոհմք վատթար։ շատք ի հրապարակաց քաղաքին ողոզանին ի յորդել գետոյն, և մակոյկք առեալ ջահս նաւեն ընդ նոսա։ ի յոգնութիւս մզկիթս գոն և գեղեցկաշէնք, վարժարան մի է անուանի ի գահ հերե, մատենադարան, գպրոց բժշկութեան, շէրիմք մեծագործք, բազում գործարանք և բազանիք և քաղքին կրպակք։ զամուսթիւնս զոր Գաղղիացիք ձեռն արկին շինել Մ է հ է մ ա Ա լի ի կաւասրուճն էած։ ի բերդաքաղաքին որ ի Մոքաթթէմ լերին կառուցեալ է գղեակ փոխաբերչին, առանին գրամոց և գործարանք սակաւք։ Բնակիչք գահերայ համարին լինել իբրև 300,000, յորս կան Ցղնք և Հրեայք և Եւրոպացիք ոչ սակաւ, և վաճառական պէտ։ — Նահանգիսա գահերայ համարին Պուլաք ի հեւսիսոյ կողմանէ ի Նեղոս, յորում ընդ այլ կարևոր շէնս նշանաւոր են տպարանն արաբացի, վարժարանն և

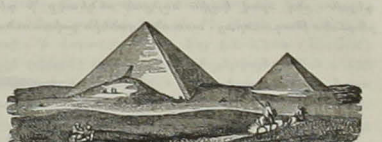
գործարանք. և Ֆ...ը կամ Հին Գայիր, կիսով փար. սախառ Հեռի ի քաղաքեն, գեղ բնակեալ ի Ղպ. տեաց. զսա, որպես կարծի, շինեցին Պարսիկք առ հին քաղաքաւն Լաթոպոլեաս, և եղև մայրաքաղաք

Գահիրէ

աշխարհին յետ Մեմֆեայ. Նշանաւոր են յաւերակս սորա կարծեցեալ ամբարանոցքն Յովսեփայ որմնադպա սեներակք անձեղոնք. և մեծ ջրանք ի վերայ 350 կամարաց. և ամրոցն ի ծայր, և ի նմա անուանի ջրհորն Յովսեփայ հասեալ ի վիմի 260 ռանաչափ ի խորութիւն, ուր գործեն աստեհանոք ելք լինին, և ջրհոնս ընդ այն իջուցեալ տային հոլովել անիւ մեծ դրլս անթիւս կախեալ, յորոց ջուրն վերայր յատ. գան վերին, և անտի յագուցային և յամրոցն ողջոյն. Սուլթանն Սալէհեաին եա փորել զջրհորս զայս. անդ է և սենեակն յորում կարծի բնակեալ Ս. կոյ. սին և պահէն զսա միանձնութիւ։ Սոյն մեծ եղև ի քա. ղաքիս և ի սահմանս սորա յամին 870 և սրածու. թիւն գնաց նորա, յորմէ ի սպառ անմարդացան բա. զում քաղաքք։ Ազգն Թևերը նորին կայ Ս. Գէորգեայ վանք ուր նասն պատրաստէն Աղէքսանդրիոյ։ — Դէմ յանդիման Փոստադայ ի Նիլոսս կայ Ի...ԷՀ կղզի յորոյ ի սպառուած Հարաւակողման կանգնեալ է Մէձբիա որ է Նիլոսոսյաւի կէսոյ սիւն, յոր Հային գիտել զյաւի բարձրանալոյ ջուրցն և ազգեն ժողո. վրդեան, ասե մեծ կատարի ի ժամանել ջրոյն ի չափն որում ցանկան, և յայնժամ տրամեան վերին բանալոյ դիռսբա ջրանցին։

1870. Ի սահմանս անդ յահկէկ գեղոյն կան յի. յատակարարք անուանիք. Հոլով ի ՃԻՉԷ (Gizéh) վա. Ճառչաս քաղաք, ի բարձրաւանդակի կանգնեալ կան մեծահռչակ ժամանակայորդի բրգոտիքն ջրոք անկործանելի արձանք եգիպտական մեծութեան. բարձրածայրեալն քան զամենայն շինուածս, առաջինին Կէոպսեայ՝ ՀԱՅ ոռս բարձր, լայնութիւն պատուան. դանի խարսխացն 733 ոտք. ջրերին սոքա համա. րին շինեալ ի Գէբիրենայ և ի Մինկերինեայ. ջրերքն են անճատաւորս կատուս քարտիք շինեալ, և ոչինչ անդիմադրաւորս վերելից մինչև ի կատարն, Թէպէտ և ի հնումն անելանելի էին և միապաղաղ մարմ. րնոնիս յարգարեալ. ոչ ինչ նուազ քան զԱՕ բիւրս մարդկան ասեն վատտակեալ ի շինուածիսն նորին ժամս 20. մուտք Կէոպսեայ բացան յառաջ քան զգալս ինչ, և է գուռնն ի կէս բրգանն ի միոյ կողմանէ, Նրբաշաւիղ անդք իջուցանեն անտի ի սաորոտ ԲԸՂ. գանն ի ներքուստ և ասպ ի վեր հանեն. 2 կամ 3 սենեակք մեծամեծք տեսան ի նմա և ի միում յայն. ցանէ տապան մի յոր համարի եգեալ զգի Թագաւո. րին կառուցողի բրգանն, բայց ի տապանի մեծի սե. նեկին գտան ոսկերք եղին, արդեօք Ապիսայ։ Յոտս

Բրգունք

բրգանն երկրորդի որ է Գէբիրենայ ի հարաւոյ կող. սէ կայ մեհենարն Սփինգս անհեղեղ և Ծայրատեալ, ի քարաժեռի. զբազում ամս կայր սա ընդհատեալ, պարանոյն և գլուխ ևեթ երևէին արտաքոյ 27 ոտ. նաչափ բարձրութեամբ. ի բառնել աւազոյն գտաս մեհեան փորիկ ի մէջ սրունկից նորա։ Պէյլոին հե. տախուզեալ քննեաց զսոսա ի 1818 և գտան արձա. նագիրք ի վերայ սեղիներինք։ Ասէի և ես ի ջուրս կոյս կան սաորերկրեայ գահլերք դամբա. րանք մումիայից. և ոչինչ հեռի անտի աւերակք Մեմֆիայ։

1871. ՄԵՄՓԻՍ (Memphis). — Առ հին եր. կրորդ մայրաքաղաք էր ըղձ յետ Թեբեայ կանգնելոյն Թագաւորք Եգիպտոսի և վտին բազմութիւն ջրանցից Նիլոսոսի առ նուազ՝ բարգաւաճեալ քաղաքն վաճա. ռաշահութեամբ, և կառուցք հոյակապ տաճարաց և սպասարկից անուանի արարին զնա ընդ ամենայն աշ. խարհ, վասն որոյ և Յունք գային այսր յոլովութիւն իմա. տութեան. ոչ ուրեք ըստ վկայելոյ հին աշխարհս գտաց երեսեաս քաղաք ձախ և հրաշակառոյց իբրև զՄեմֆիս. Ահեղութիւք գիցն ի հիացումն կարգեին զանասունս. Պարսիկք առ Կամբիսեսաւ և յետոյ Ա. քսանդրի անջայուցին զայն. ոչ ևս հնար այժմ գը. տանել զբնիկ տեղի քաղաքին. այլ համարի ոչ ինչ հեռի ի ձիզեայ ուր կան աւերակք, և բրգունք՝ յորս բարձրագոյնն 28 ոտնաչափ է՝ կանխեր քարանք կերտեալ. վեցարկ. են և կաւակերտ և ապիւսակերտ բրգունք խարխլեալք անդանօր։

1872. Ընդ 29° հիւսիսային լայնութեան ձգի գաշտ բարեբերդատունս Նեղոսի. այս է ՖԱՅՈՒՄՆ գաւառ ի հարաւոյ Պիրէէդ-էլ-Քարունայ որ է Մերիսեան լճ՝ հրաշագործ և աշխարհաշինութեան պատճառ քան զամենայն եգիպտական շինուածս վասն ջախա. օրելոյ զնեղոս. այժմ Ճանիճ է տումատ որ վարէ զայն յահռնս իւր ուր և ցամաքն յարեալ. ի յոր. դել Նեղոսի ծաւալանայ և լիճս. գլխաւոր քաղաք գաւառիս է ՄԵՏԻՆԷԹ-ԷԼ-ՖԱՅՈՒՄ (Médinet-ul-Fayoum) կաղի բազմաւաճ 10,000 բնակչաք. ի հեռ. սոյ քաղաքիս կայ Մէհմիհէդ, առ որով աւերակք Արսինոեայ կամ Կոկորդիլոսաց քաղաքի, կառուց. ցեալ յետ Մերիսեան լճի առ Ափրիանոսիս, ուր կան

սինք և արձանք, թաղր մի և հոյակապ գուռն մանց և փողոց մի։ Առ Արսինոյեաս յամին Լճին կառուցեալ էր հրաշագործ բաւիղն, զոր զարմանալի ասեն քան զբրգունն։ ուր 12 դահլինք միջամեջ 1,500 սենեկաք և բաղում սրահակաք յարգարեին անել արգելան։ ընդ որով կային նոյնքան սենեակք ի գետեզերեան թագաւորաց։ ասա մնուցանէին զանասունն պատրաստելալ Եգիպտոսէ։ Բայց ի վերնում բաւիղն էին գիւանք և գաւազանք։

ՄՈՒԻՏ, ՄԵԼԱՒՈՒ, ՄՈՆՖԱԼՈՒԻ (Minieh, Mellavi, Monfalout)։ — Քաղաքք յահեկոմ Նեղոսի։ — Պետիչ-էքէ գեղ անշուք սահմանակից Ալեքսիրնկեայ ուր ի Ի դարու բնակէին բիւրք միանձանց և կուսանաց։

Գ. Ս Ա. Յ Ի Տ

1373. Սայիտ կամ Վերին Եգիպտոս, երեսիւք է քան զայլ մասունս Եգիպտոսի վասն բազմապատիկ հնութեանցն որ ի նմա. կլիմայ երկրին լաւագոյն է, այլ բնակութիւն սակաւ։ Գլխաւոր քաղաք է

ՍԻՈՒԻՏ (Syout, Լիւկոպոլիս)։ — Յահեկէ Նեղոսի, ըստ կարի բարելէն։ այսր գուռարի կարաւանն որ ի խորս Աֆրիկոյ գնայ և անտ զաորուկս։ Բն. 15,000։

Ի վերինս որ ի հիւսիսոյ քաղաքիս են անձաւք կուտակեալք ի վերայ իրերաց որպէս զարկս տան, զոր Եգիպտացիք արարին ի գերեզմանս իւրեանց, նշանագրութիւնք բազումք գրուագեալ են ի նոսա, և ի քրիստոնէութեան ժամանակի՝ եղեն մենարանք ճգնաւորաց։ — Յաջմէ Նեղոսի առ Քաւ-ա-գեօղն կան աւերակք տաճարաց. և հուպ ԱԽՄԻՄ քաղաք աւերակք կենեկայ որ և Պանոպոլիս. ի շրջակայ վերինն բնակէն Պփեի միանձունք ի քարայրս։ Ի հարաւակողմն առ ՃՒՐՃԷ քաղաքաւ կան աւերակք Ապիտոսի ընդ ասացուվ, որ ախոյեան էր Թեբեայ ի փառս իւրում. մեծագործ պալատանց և չիրմայ մնացուածք։ — Տէնթէրահ գեօղ ի տեղւոյ Տենտիւրիս քաղաքի, ուր կան տաճարք վաղեմիք յորոց վերայ խորան հարեալ բնակեն Արաբացիք. ի միոյ ի տաճարաց ասսի հանաւ համաւեալ կենդանակամարն Տենտերացոյ՝ որ պահի այժմ յարքունի մատենադարանին Գաղղիոյ. յայլոսմ անկեան տաճարին կայ նկար երկնաձեայ հասասաուն աստեղքն կրկին մասանցն։ — Քէֆթ կամ Ջեֆթ գեօղ ի տեղւոյ Կոպտոսի, նշանաւոր է ի վաճառականութենէն։

1374. Թուրէ (Thèbes)։ — Քաղաք ընդ 25°. հնագոյն քաղաքացն Եգիպտոսի Ջիոսիոլիս կոչեցեալ ի Յունաց և Երեւելի յոյժ. առաջին մայրաքաղաք եղև Եգիպտոսի, 29 մղոն տարածութեամբ, հարիւրդռնեան վերակարգացեալ, և ընդ մէն մի գրունն հազար հազարս զօրաց կառք և երիվարք, և ձին պատրաստ սատկաբք 24 ոտնաչափ, անչքացեալ ընդ ել քանութեամբ պաղտչ և յաջորդաց Աղեքսանդրի՝ քանգեցաւ ի Գաղղոսն Կուռնելիոսէ 28 ամաւ յառաջ քան զԲերնատս։ Ի հիւսիսոյ դաշտի ապերասկաց՝ ձգին Լերինք մինչև ի Նիւղոս. կան ի նմա գեղեցիկ անշինք որպէս գառնաք և Լուքսոր և Լերկոսին ի սոսա կիսաւեր տաճարք ընդարձակք որ վերնութեամբ գլեն զամենայն չինուածոցք. ի ձախմէ գետոյն կայ աւերակ մեծի կրկնի և չիրիմ Ոսիմանդրեայ. յարեմտակողմն կամարք և գրունք և անդաստակաք, և շուրջանակի բեկորք սեանց, քարինք և նըշխարք որմոց ցրուեալ ընդ երեսս աւազին. յամենայսմ ի սոսա նշանաւոր են երկու արձանքն վիթխարիք որ կերպարանեն երկուս տմոնս նստեալս՝ որոց բարձրութիւն է 61 ոտնաչափ։ Առ երի նոցին են աւերակք Մեմնոնեանի և պալատան Հառմեսեայ, անդրին, սինք, գրուագք, և այլն, սիւնս ընդ գաղջ 1800 ոտնաչափ տարածութեամբ. անդ է և հռչակաւոր անդրի Մեմնոնի զորմ ասեն հինք ընդ արեգակս որպէս զքնալ հնչել. առաւ ամենեքեան ի կոյս և ի կարմիր կամ ի սեաւ կառնիս քարէ գործեալք են։ Յաջմէ գեօղոյն մերձ ի Լուքսոր կայնն կրկին կառնիսեայ կոթողք 72–78 ոտնաչափ բարձր, յորոց

Կոթողք Լուքսորայ

զիմերն ածեալ ի Գաղղիս կանգնեցին ի հրապարակին Միւաքոնութեան յամին 1836. կոթողաց այսոքիկ և արձանք կանգնեալ էին յանգաստակ պալատան մնձի, որոյ կանգուն կան ցարդ իբր 200 սինք։ Ի ձառնապարհին որ ի Լուքսորայ մինչև ի Քառնաք կան սիինգաք և կոթողք և անգրիք և սինք, և այլն. այսոսիսք է հազար ձողաչափ երկայն ձեմարան սիին. գեաց 600 Թուով և ձեմիւնք սեանց 70 ոտնաչափ բարձրութեամբ որ արգ կործանեալք են. գահլինք պալատանս մնձի երկայն է 318 ոտք և լայն 159, և զձեղուն նորա քառանն 134 սինք 70 ոտնաչափ բարձրութեամբ և 11 տրամագծաւ. յայլոսմ դահլճի կայ կոթող 100 ոտնաչափ բարձր. և ի միւսում պատ-

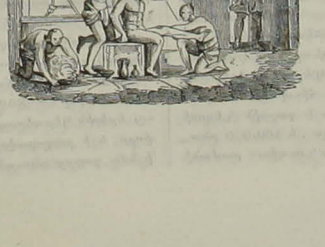
կերք Թագաւորաց անհեդեդք, և գրուածք չհասանելոնեանց Սեսոստրի և այլոց։ Ի հովիտ ուրեք լերինական լերանց կան գերեզմանք Թագաւորաց, որ են սրահակք և յարկք խորշորշեալ հատեալ ի ժայռի, և որմունք նոցին նշանագրութեամբ և նկարուք գրուագեալ։ Ի սրահական կան Յարտարագործ չինուիք և արձանագրութիւնք ոչ եգիպտականք միայն, այլ և յունականք, հնոց ուղևորաց, որք յ3000 ամաց հետէ երեան հրաշանալ անդ ընդ միմեանց գործուածք մարդոյ։ տապանք և բազում մումիայք։ Պեղելոյն ըզտապան մի յալապագր քարէ և զղջուխ կրսերոյն Մենեսեայ առաքեաց յԱգղիս։ Յաւերակս ասա բնակին Արաբացիք խաշամբ և տապացառնով։

1875. Իսնէ (Esnéh)։ — Քաղաք վաճառաշատ ի ձախոյս գետափին ընդ 25°, այս է Լաթոպոլիս քաղաք նախնի։ Ի հարաւոյ կուսէ նորա առ ընթեր Նէ-մի գեղք կայ լեառն անուանի վասն գոմաճանացն տաքարելոց մշտնս երկու ընդ երկայնութիւն։ յորս գերեանին անթիւք ի բազմութենէ մումիայք և կմախք կովուց և ցլուց, կասկաց, տիառանց, հաւուց և ձըկանց։ դեռանին և պապիրք, անգրիք և պատկերք գից, անօթք, չերիմք քանդակագործք, և այլն։ որմունք նոցա գրուագեալ և պատկերօք զարգարեալ։ տան ըզնկարագրութիւն ընտանեական կենաց և զսովորութեանց եգիպտացւոց։

Էդֆու (Edfou)։ — Գեղաքաղաք, յորոյ սահմանս կան տաճարք երկու կոփածոյ վիմօք և գրուագօք, աւերակք մեծի Ապողոնոպոլիս քաղաքի, իսկ աւերակք Օմպոսի, որ արդ Քոմ օմպու կոչի, կան ընդհատաղեալք յօրմէ գեղոյն ի հարաւակողմն կոյս. անտի մինչև յԱսուան անապատ է։

1876. Ասուան (Assouan)։ — ԵՒս երի Սիեննայ հին քաղաքի ի հիւսիսոյ կողմանէ, վաճառաշատ է։ — Աւերակք Սիեննայ կան ի զառիջս բլրի միոյ, յորոց վերայ Արաբացիք կառուցին քաղաք որ և այն աւերեցաւ։ ասի անդ լինել հնացուածոյ հռովմէացեցի չինուածոց, որպէս կայ բերդ մի կառուցեալ ի գաղղիացւոց։ լերինք վայրացն կռանիտեայք ածին ուրեք ուրեք անտառս արմաւենեաց և բնակուածիւն ի կողս նոցա, և բազումք ի ժայռից գրուագեալ են արձանագործութեամբ։ Հուպ ի Սիեն ի սահման մերձ Նիլոսի յեգիպտոս կայ Էլ-Սաղ (El-Sag) կղզի, այն է Եղեփանտինէ (Eléphantine), երկայն 4,000 ոտնաչափ և 2,400 ոտնաչափ ի լայնութիւն։ անուանի եր ի հնումն վասն քարահատացն կռանիսի։ հիւսիսակողմն կղզւոյն գաղարագիղ է և բարեբեր, իսկ ի քարուտս և յաւերակս քաղաքաց կառուցեալ են նոր քաղաքք և ուանք։ առ երի կղզւոյս են յետին սահմանք Նեղոսի։ ի հարաւոյ նորին կայ Էլ-Հէյֆ (El-Héif) կղզի (փիլէ) 1,152 ոտնաչափ յերկայնութիւն և 408 ոտնաչափ ի լայնութիւն, հիւսիսային մասն նորա որպէս և Եղեփանտինէ՝ գործեալ է ի կաւոյ գետոյն։ ի կռանիս քարաժայռս նորա կան աւերակք միաձոյլ տաճարացն Ոսիրիայ և Իսիայ և այլոց տաճարաց, հանդերձ սեամբք և կոթողիւք, և նշանագիրք և գրուագք Յարաարաց։

1877. Աբուհէլհան եգիպտոս ի գաշտէն Նեղոսի մինչև ի կարմիր ծով ապառաժուտ լեռնային է, ուր չեք բուսաբեր հող և ոչ չուէնք կենդանի։ են հովիտք և խորաձորք ընդ որս հանապարհ առնեն ի կարմիր ծով։ ի սոսա գլխաւորք են հովիտ Թիհէ ընդ Գայիր և ընդ Սիւէզ։ հովիտն ընդ միջ պեղխոսէիայ և վանորէից կոպտիայ լերին։ Քոսեյր հովիտ հանգաց զմիասց։ Ափունք կարմիր ծովու ապառաժուտ են և աւազն տապագին, և եզերքն գծուարանաւելք վասն խարակաց բաստ և ծանծաղուտս վայրաց։ երեսիլի տեղիք վասն վաճառականութեան են Սուէզ կամ Սուէզ (Suez) ի սպառուած անապատին, քաղաք սկսաւ սեսիլ ամայութեամբ պատեալ, զսկեալ ի գալարուց և ի ջուց։ զմշուելին ջուր ածեն յարեւելեան ափանց որ երկու փարսախաւ հեռի է ընդ ծով։ ցածուն և աղքատին են անկոնիք քաղաքին, և բնակիչքն կեսամերկ չըքին, կիսկեալ ի սոթոյ արեգական և ի խայթից մժեղաց։ Ի հնումն կոչէր սա Արսինոյէ և Կլեոպատրիս։ առ մեք անուանի եղև բնակութեամբ Պոնաբարդէի։ տուն նորա և սենեակն և կարասիք նորին պահեալ են ի ձեռս Ազգիացւոց։ զի գործակալ Հնդկային ընկերութեան նստի անդ։ և գործեն անդ երկաթուղի ընդ Դահիրէ և ընդ Սիւէզ։ — Քոսոսեցիր, որ առնու զպարէն պետիկ Աբարիոյ և ի Նիլոսեան դաշտին։ Նահանգիսա նորա չէ խոբայատակ, և չըքակաչ սահմանքն ամենքէ են։

Ն Ո Ի Պ Ի Ա.

Տարահոսքիւն 260,000 մղոն □ . *Բնակիչք* 2,000,000 :

1578 . Նոյեմբ ի հարաւոյ սահմանակից է Բ-դիպտոսի և ձգի յարմանց Նեղոսի մինչև յ12° հիւ-սիսային լայնութեան . էին քաջածանօթ ամենայն հանդամանք երկրին , ի հասարակի լեռնային է և տա-կաւ բարձրանայ Աւստուայ գնալով ընդ հարաւ մին-չև ի լերինս Նեթոլոյոյ . հովիտք և դաշտք որ ի նո-սա՝ էին տասպաշնացք որպես զնեգիպտոսին . Նեղոս արգաւանդ գործէ զահմանս իւր ընդ ջրանցս բազումս խառնելով ի դաշտոցդա , յարևելից կուսէ խառնին ի նա առուք ուստեք ուստեք , որովք լնացեալ ընթանայ ընդ ժայռս և ընդ քարուտ երկիր և ջրվէժս յօրոմս գործէ . անձրև գումն ուրեք իջանէ ի դաշտ Նեղոսի և տապն զարնայ ի տուէ , բայց ի գիշերի սերէ զո-վութիւն . կլիմային տաճիչ է , սրածուխիւն ոչ ձա-րակի յաշխարհի անդ , բայց ախտ ծաղկի կոտորած մեծ գործէ երբեմն :

1579 . Ընտանի անասունք Նուպիոյ են եզն , ցուլ , գառն , էշ , ուղտ , երիվարք Տոնկոլայ ընտիր քան զամենայն ցեղս ձիոց . և ևս՝ վիճ , նապաստակ , ընձ-ուղտ , առիւծունք , առիւծնուէծ , բորենի , ոընդեղջիւր և փիղ , կոկորդիլոս և գետաձի : Տաւնիկ և ծառք նուազագոյն են . ի բոլուց աղ միայն գո-տանի : Մանաւանդ է Նուպիա , վասն զի աւազուտ և անբեր է երկիրն բաց յափանց Նեղոսի . և գեօղս մանուն և ի կատարեալ յարգածածուկ տնկունս բը-նակէ ժողովուրդն :

1580 . Նուպիացւոց երեք ցեղք են , Խընուս բը-նակեալ ընդ հիւսիսի , Նուպաս ի միջնադաւառս , և Սենաարիս ի հարաւակողմն , որք միով անուամբ Պարապաս կոչին , և Թուին ի Բարբարոսաց ունել զծագումն . դուն ուրեք ելանեն նոքա ի հայրենեաց իւրեանց , և գնացեալ Եգիպտոս գառնան ձմռնա-Թեամբ : Ազարացիք Նուպիոյ բնակեն յափունս Նե-ղոսի , հզօր է ի նոսա Քուպապիչ տմմ Նոցին . բայ ի սոցունց կան և խաիչիկք կամ Սեաք , որք ամ-նեքին մահմետականք են դեպիւ : Մեհեմմետ Ալի զամս ուր մարտ տուեալ Նուազձեաց զաշխարհն ի 1820 , և այժմ հարկառու է փոխարքային Եգիպտո-սի . Վաղեմի Թագաւորութիւն Մերոլիայ ձգէր ընդ 16-18 ասպիձանաք լայնութեան հիւսիսոյ :

1581 . Բնիկն Նուպիոյ . — ի գաշտն Նեղոսի ձգի Աստուանայ մինչև ի Տոնկոլա , և 100,000 բնա-կիչք են ի նմա , և կոչի Մաորին Նուպիա , բաժանի ի հիւսիսային և հարաւային , կամ Ուասի-Իբ-Խը-Նուս և Ուասի-Նուպա : Ցախմունս գետոյն կան փա-տակք անծանօթ քաղաքաց և հոյակապ տաճարաց , ճարտար նկարուք առասպելից , յորոց շատք յա-ւուրս քրիստոնէութեան Նուպացւոց փոխեալ են յեկեղեցիս . կան և ի քարաժայռս տաճարք այսպի-սիք և գերեզմանք որպես Եգիպտոս . այլ երևելիք յաւերակս գտանին առ Քալապշի գեօղիս , և Լիպ-սամոլ , ուր կան երկու տաճարք հատեալք ի ժայ-ռի առ մեծաւն Սեաոսորիս , և յորք անգրիք վիճակ-ք 61 տանաւոր բարձրութեամբ կան ի մուտս միոյ տաճարին : — Գլխաւոր տեղի բնակութեան բնիկ Նուպիոյ է Տէր՝ աւան 200 տամբք :

1582 . Տոնկոլա (Dongola) . — Գաւառ ի հա-րաւոյ Նուպիոյ զահմամբ Նեղոսի , հինգ աւազերք ձա-նապարհ է երկայնութիւն նորա . սահմանք մեծի գե-ղոյն և կղզեակքն որ ի նմա՝ կարի պտղաբերք են . որպես Եգիպտոս և աստ բարձրացեալ Նեղոսի ար-բուցանէ զերկիրն , է զի և անձրևք անդագար տե-ղան զաւուրս ինչ . ի պատերազմին Մէհէմմետ ընդ Մէհմետ ապստամբելոյ այսր՝ յաղարտ վարեցաւ Տոնկոլա : Գլխաւոր տեղի ի նմա է Մարաքա կամ Նոր Տոնկոլա (Maraca, Nouveau-Dongola) յահեակ գեօղն : Բն . 6,000 :

Շահիկ Արաբացիք բնակեն ի խորս հարաւակող-ման լերկիր 35 փարսախ լերկայնութիւն . բազում ցեղք են նոցա , ամենեքին քաջարիք և հեծեալք , այլ ոչ կարացեալ զդէմ ունել հրազինուց փոխարքային հարկառու եղեն նմա . գոյանին անդ ընդ այլ ապե-րախս և բրգունք մանուկք :

1583 . Արևելակողմն գետափանց Նեղոսի ամայի անապատս ունի՝ ընդ որ անցանեն կարաւանք Սեն-նաարայ , որք և հասն ծանօթս զընակչաց վայրացն : Պէդուէնք բնակեն յարևելից կուսէ բաւեքեր ափանց Նեղոսի , այլք խորամանկք և լրբենիք . կեսք ի նոցա-նէ խաշնապարտիք են , կեսք մշակք և այլք վաճա-ռականք ձանապարհորդք . բնակեն ի բարիչն և ըն-դարձակ գեօղս . իշխան նոցա որ Մէհէք անուանի առնու բաժ ի վաճառականաց որք անցանեն ընդ սահմանս իւր : — Տամեր (Damér) քաղաք ի հարա-ւոյ երկրին Պերսէրաց , ունի սեմական պետութիւն փոքր , և ի քաղաքավարութեան յառաջագէմ է , կայ ի նմա գպրոց անուանի՝ ուր գան յուսումն մահմե-

տականք ի տար աշխարհաց։ Տունք 500։— Ի հարաւոյ Տամբայ ձգի ընդարձակ և բերրի դաշտն Ըհենաի բնակեալ Արաբացւոց. ի համանուն քաղաքին 6000 բնակիչք են, որ ի վաճառականութիւն պատրաստին. այս քաղաք կէս փարսախաւ հեռի ի Նեղոսէ՝ քանդեցաւ ի 1822. ասա զկայ առնուն կարեանք որ գնան ի խորս Ափրիկիոյ, և վաճառեն զմարգագիրին։ Աւերակք տաճարաց և քաղաքաց և բրգունք կան և յերկրի ասա, ուր էր Թագաւորութիւն Մերոյեայ. և ի վերոյ քան զԸհենի առ Քարկոս լճակ՝ համարի լինել քաղաքամայրն Մերոյէ։

Սուակեմ (Suakim). — Քաղաք, կայ ի կղզեօղ ի ծովածոցի ուրեք. ունի պուրտզան մի ի ցամաքի և 8,000 բնակիչս, որոց առևտուր է ընդ Սուեանայ և ընդ Արաբիոյ. նշանաւոր է վաճառանոցն սորից։

Ընդ մէջ ծովուն և Նեղոսի բնակին երկու ցեղք Արաբացւոց, Ապատէս ի հիւսիսի մինչև ի Քոսկէյր, Պիջարիս՝ ընդ հարաւ մինչև Յեթովպիա։

1584. Սեննաար (Sennaar). — Ձգի ի հարաւոյ գաւառացս այսոցիկ. մինչև ցաւուրս մեր բազում գաւառք կային հարկատուք սուլտանին Սեննաարայ, այժմ Սուլտանն ինքնին հարկի Եգիպտոսի փոխարքային։ Ի հարաւոյ կողմանէ սահմանակից է Եթովպիոյ և անձանօթ գաւառաց, յորս բնակին Ֆիւնձի կամ Նուպաս ժողովուրդ, ի դաշտի մեծի զոր ոռոգանեն Պահր-իւլ-Էսկեաս և Պահր-իւլ-Ազրեք գետք. բարեբեր է երկիրն և ջրաբեր, այլ հիմայ փոխեալ կան և օդք հողմաբեր և անձրևային և փոթորկածին. արմատ ոչ հասուննանայ անդ, այլ մանդ և տուռա ևեթ. յանուանս նորին գոանէն առիւծ և արնագեղձիւբ և բորենի և ընձուղտ, և ջայլեմանք ի գաշտն. բնակիչքն են խաժրնիք մահմետականք, և պետեր թափառականք։ Կարեանք որ գնան ընդ առ առնեն առևտուր առաւել, խիժի, փետրոց ջայլեման, փղոսկրի, և այլն, ի Ըհենի և Յեգիպտոս։

Սեննաար. — Մայրաքաղաք, կառուցեալ է ընդ 13° հիւսիսային լայնութեան յարին Պահր-իւլ-Ազրեք՝ քայ յահեկէ ի բերրի դաշտի. նշանաւոր է ի նմա տղիկն մի գեղեցկաչէն և ապարանք սուլտանին. բնակիչք Թուին իբրև 10.000 Թէպէտ և յոմանց 10 բիւր ասի։

Քհարտում (Kharlum). — Նշանաւոր քաղաք է ի Հալիճէյ գաւառի, մերձ ի խառնուրդս երկուց բազկաց Նեղոսի, ուր նաեւ կուսակալն Նուպիոյ կամ սեղանակալ փոխարքային Եգիպտոսի։ Բն. 16,000։

1585. Ընդ մէջ 12°–16° հիւսիսային լայնութեան կայ Քորտոֆան (Cordofan) երկիր կամ գաւառապետ, որոյ հիւսիսակողմն բարձր է յարտ անանց, հաստատուն լեռնային և անապատախիտ և բարեբերկրյոյժ։ Բնակիչք են կատպաշտ խաժրնիք, Նուպիացիք և Արաբացիք, երբեմն ծառայք Թագաւորին Տարֆուրայ, այժմ փոխարքային Եգիպտոսի, որ ի 1820 Նուպացնոց զնոսա աւերեալ զմայրաքաղաք նոցին զՕԳԻՏ. վաճառականութիւն գաւառիս յաջող է յոյժ, մանաւանդ մարդատերացն վաճառ։ Գաւառք և ժողովուրդ որ ի հարաւոյ և ի հիւսիսոյ Սեննաարայ՝ անծանօթք են մեզ ի գլխովին։ Բայց միայն Մոհ. էլԱմտեն-ալԿոլի, քաղաքէ կառուցեալ յամին 1838 ի Մէկհմմէտ Ալէայ, յաճոռ ասիկանի բովանդակայ որ ի վերինս Ֆազոգլ գաւառի։

ԵԹՈՎՊԻԱ

ԿԱՄ

ԽԱՓՇԻԿՔ

1586. Խաբէշ ըստ մեզ և Հապէշ կամ Հապէշստան ըստ Արաբացւոց կոչի Եթիովպիա կամ Եթովպիա սիա ասխարհ, Թէպէտ և բազումք Եթովպիա կոչեն զամենայն զնորին Ափրիկէ, որպէս և բնակիչն Ի. Թիոպիացան կոչին զինքեանս. ի հնումն չզոր պետութիւն էր Եթովպիա, այլ արշաւանք բարբարոսաց և ընտանի պատերազմունք բեկին զզօրութիւն նորա։ Ձգի ընդ 9°–15° հիւսիսային լայնութեան և ընդ 33°–40° արևելեան երկայնութեան. մի միայն ընդգրաւակ դաշտ է յերկրին. այլ ամենայն կողմանք լեռնալինք են, և հովիտք և ձորք ի նոսա բազում։ Ի հարաւոյ ձգին պարք լերանց որ ձիւնախառնեալք են ի սեպտեմբերի ամսոյ մինչև ի մայիս. գետք և աղբերք բազում են որ Թափին ի Նեղոս. որպէս. գետն կապույտ՝ այն է Պահր-իւլ-Ազրեք, որ անցանէ ընդ Ձանա կամ ընդ Տեմձկա լճէ, երկայն 15 փարսախ և լայն 3-12, և խառնի ի Նեղոս. Դաբաղձէ, և սա Թաբի ի Նեղոս. Հաւաշ, Ծածկի ընդ աւազով արտաքոյ սահմանաց Եթովպիոյ. են և այլ գետք որ հոսեն ի ծով։ Ոչ ըստ ջուրցն առատութեան բարե-

բոյս է երկիրն, քանզի առ ստորոտովք լերանցն տա-
ճարանին անասլաքք և ի հարաւակողմն Ճաշիճք. իսկ ուր խանարհագոյն է երկիրն՝ տասկ արևուն կի-
զիչ է, մանաւանդ ի հովիտս. բայց գիշեր զովացու-
ցանէ զամենայն կողմանս. յապրիլ ամսոյ մինչև ի հոկտեմբեր՝ յաճախեն փոթորիկք և տեղատարափք անձրևաց։ Ի սահմանս ասացին ղնձանոցիք բուսանի պտղահաս ածիկ խոս և այլ պատասրուկ բոյսք, որ ամ-
բարձան ց'40 ռանաչափ ի բարձրութիւն. վասին անդամօք ջայլամ, ընձուղտ, ցիռ. խայտ, առիւծ, բա-
րբառն, վիթ, փղ, ռնգեղջիւր, կապիկ, վարազ, գետաձի, կոկորդիլոս, պռա, օձ, արծուի, անգղ, բազէ, մեղու, մարախ, կարիճ, և այլն. և յաղթի անկոց՝ մոլաթղենի և քաջիճ վայրի, ցորեան, մանր, շաքարի եղէգն, կոճապղպեղ, նարինջ, կիտրոն, պանան, բամբակ, այլ ոչ յամենայն գաւառս. և մարմանդք պարարտաբոյք ի ձորակ գառանց և անդեց և այծեամանց. և ի բուլուց ոսկի և աղ հանքային և ծծումբ և ածուխ։

1887 · Բնակիչք Թեռով լբր և 4 միլեոն, ըստ ոմանց բնիկ Ագիրիկեցիք են, ըստ այլոց՝ Արաբացիք, և բա-
րեկազմք մարմնով. գոյն մարթոյ լեռնականացն սպի-
տակ է, դաշտայնոցն Թուխ. բարուք խորամանիկք և կեղծաւորք են և անկիրթք։ Տոհմ Թագաւորաց նո-
ցա հին է յոյժ, և ըստ ասից նոցա սերեալ ի գըշ-
խոյեն Սաբայ, որ գնաց տեսանել զՍողոմոն։ Ի դ դա-
րու տասից կալան զգահն և յԱԳ դարու միսանգամ օրինաւոր ժառանգեն. ի ԺԵ դարու Բորդոգալ
միջառիւս լեալ առ նոսա ջանացան հնազանդել զե-
կեղեցի նոցա հռովմէական եկեղեցւոյն և յաջողեցան յԺԻ դարու. բայց ի սակսէ ոչ ինչ հաստատուն և կոտորեաց զաւարտիչս Ցեսուսեանս. յետ այնորիկ կալեալ ազգ բարբարոս ոչ եհաղ զաշխարհն յանդոր-
ծու. և առ մեզ քաղաքական մարթք և երկպառա-
կեհաւիք վանդեցին զպետութիւնն զայն, որ յա-
ռաջնումն գողացուցանէր զմիջնակաս տերութիւնս։ Տգիտք են ի զինուորական կրթութենէ. Եւրոպացւոց և սակաւք վարեն հրազէնս. վաճառականութիւն նո-
ցա առևտուր ևեթ է ընդ բնակեալ ներքին գաւա-
ռաց Աբիսինեայ։ Բարբառ եթովպացւոց մերձաւոր է արաբացի լեզուի և կոչի Լեզանա-հիվ (ազատ լե-
զու կամ լեզու գաղթական). ի ԺԴ դարէ և այսր հին լեզուն կիվ և բարբառն Ագաբի ոչ լսի ի խոս-
է եթովպացւոց վաղեմի Թարգմանութիւնն Ս · Գրոց և եկեղեցական ազօթից և տարեգրութեանց։

Եթովպիա եւեթ Աբիսինիկ ոչ ընկալաւ զբերնս Մահ-
մետի. զքրիստոնէական կրօնս քարոզեաց Ս · Փրու-
մենտիոս ի Թուին 330, և է եկեղեցի նոցա հետևող եկեղեցւոյն Ալեքսանդրիոյ. ընդունին նոքա և զՏրեա-
կան ուանդս ինչ, ընդ որս և զԼնկատաութիւն, զՏրա-
ժարել ի խոզնուդ, սրբել զբաթ. Տաղորդին ընդ կրկին տեսակս. մեծաշնորհս կատարին զամն սըր-
բոց և յաւետ զՏիրամբն. խոտ են ի պահս. գը-
տանի առ նոսա և սովորութիւն բազմակնութեան և առնլոյ զկարճ և արձակելոյ կինն. թագաւորն հա-
մարի գլուխ եկեղեցւոյն, Թէպէտ և է նոցա Մտաբ-
պոլիտ Գլխի՝ Ապուննա կոչեցեալ, զոր ընտրէ պատ-
րիարքն Գահիրեայ. միանձունք ևեթ ամուրիք են առ նոսա. քահանայք և ժողովուրդք ոտիւք և աեւ-
լորդապատք. եկեղեցիք բազումք են նոցա, այլ մերկ ի վայելուչութենէ զարգուց։ Կան յԵթովպիա և մահմետականք և Հրեայք ոչ սակաս։

1888 · Ի բաղում Թագաւորութիւնս բաժանի Ե-
թովպիա · յորս գլխաւոր է

ԴԻԿԻՔ (Tigré) · — Ի հիւսիսի արևելից, և մայ-
րաքաղաք է նորա ԱՔՈՒԼՈՒ կամ ԱՔԱՇՈՒԱ, իբր 10,000 բնակչաք · հին մայրաքաղաքն էր ԱՑՈՒԱ (A-
dowa) ընդ 14° հիւսիսային լայնութեան՝ ի զառ ի կող բլրի մեջ · գեղք բազումք անցանին ընդ այս քա-
ղաք, յորում բնակեն 8,000 մարդիկ, որ գործեն կեր-
պաս բամբակեայ և ուանեն վաճառականութիւն յա-
ջողակ յոյժ · ի սահմանս նորա կան եկեղեցիք և ձե-
ռակերտ անձաւք հաստեալք ի քարածերպս · յարև-
մտից Ադուայ կայ աւերակ Ակսան (Axum) քաղաքի որ մայրաքաղաքն էր Եթովպիոյ · յաւերակս անդ նը-
շանաւոր են կոթողք կրկին կանգնեալք 60 ոտնաչափ ի բարձրութիւն, և յեկեղեցւոյն պահին ժամանա-
կագրական մատեանք · նշանաւոր է և մենաստանն։

Ասաս Տարտնս գաղա ազի, գնացք լսելոյ առաջ ընդ երկայնութիւն և ՝ վաթս · ի լայնութիւն՝ մա-
տակարարէ զաղ ի պէտս Եթովպիոյ ազգին · յաղէ անաի հատանէն մասանաւն 10 բթաչափ երկայն և ՝ լայն և վարեն փոխան դրամոյ։

ՍԱՄԵՆ (Samen) · — Գաւառ լեռնային անջրպետեալ ՀՂԿՐԷՀԱՀՀարայ · բնակեն անդ Հրեայք որ Թուխն գաղթեալք յաւերաց անտի գերութենեան Նաբուզը-
դոնոսորայ · Տղայք են և բաղմանիւ և կոչեն զանձինս Ֆալաշան, այս է Արտասահմանեալ։

1589 · ԿՈՆՏԱՐ կամ ԱՄՀԱՐԱ (Gondar, Amhara) · — Թագաւորութիւն յարևմտից Դիկրեայ, յորոյ ի միջակին կայ Ձամա լիճ · մայրաքաղաքն ԿՈՆՏԱՐ ընդ 12° հիւսիսային լայնութեան՝ կայ ի լայնածաւալ դաշ-
տի ի բարձրաւանդակի · աստ նոտերին երբեմն Թա-
գաւորք և բնակէին ի նմա 5 կամ 8 թիւրք մարդկան · այժմ իբրև 6000 են բնակիչքն · Նշանաւոր են եկեղեցիք սորա բազմաթիւ. Միաբանիւ և ապաւեալ զարգուզն ։

1890 · ՇՕԱ և ԻՖԱ (Choa) · — Գաւառք ի հարաւակողմն Աբիսինիոյ, բնակեալ են ի կալասաց · ջք ի նոսին նշանաւոր ինչ տեղի · Ի միջոցի լերանց Եթովպիոյ և ամենուտ գաւառաց ի Թաւուտ անտառս և ի քարայրս բնակէն վայրենի ազինք՝ զոր Շանկալլա կոչեն յԵթովպիա, յորոց չատք հեԹանոսք են, և յորոյ կեան · յանտառս նոցա գտանի փիղ և արջ-
գետնքիւր, որոյ մաղ կերպարիկն նոքա · Կալասք ըշշ-
նամութեամբ են ընդ Եթովպացիս և զբաղում գա-
տաս նոցա հատին, եւեթ ի կողմանց հարաւոյց յա-
մին 1537 · գանգրահերք են և սևագէմք · զառաջինն մերկ շրջէին և կեռով հագից իւրեանց գարմանէին · զնիւք նոցա վահան և նիզակ ևեթ էին · զարգիս շատք պատասին յերկրագործութիւն, և ընկալան զմահմե-
տական կրօնս · առաւել քան քան ցեղք են նոցա · որ յաճախ ընդ իրեարս մարտնչին · Ասեն Եթովպա-
ցիք ի սահմանս կալասաց լինել տեղը Թագաւորու-
թեան Հ---ր---ր անուն։

Բնակիչք Նարէա Թագաւորութեան սովրակա-
գեալք են, քրիստոնեայ կրօնիւք, և պատրաստեն ան-
ձանց ի բռնութենէ կալլասաց։

ՔԱՖՖԱ (Kaffa). — Գաւառ և պետութիւն ան-
տառային և լեռնավայր. և յարևելից Նորին Ծննդե-
ր Ո Ց կամ ՃԿԱՃԻՐՈՑ Թագաւորութիւն։

1591. ՍԱՄՀԱՐԱ (Samhara). — Տօթագին աւա-
զուտ յարևելս Եթովպիոյ, զոր պատեն լերինք երկայ-
նեալ ի ծով. ի գաւառս յայսոսիկ բնակէ Ցանքալի
կամ Ցանաքիլ Ժողովուրդ որ ունին զամենայն ծովե-
ղերս։

Ծ---ա. — Գետ ի Ծովեղերի մերձ ի հինն Աւտուլ,
որ համարքեր Նաւահանգիստ Աքսումայ. են անդ ա-
ւերակք։

Գտանին ի բազում գաւառս Եթովպիոյ և յաւէտ
ի Դիկրէ և ի Լաստա՝ վիմափոր եկեղեցիք և կո-
փածոյք գեղեցիկ գրուագեօք և պատկերօք Քրիստոսի
և առաքելոց և Ս. Գէորգեայ։

Ն Ի Կ Ր Ի Տ Ի Ա

ԿԱՄ

Ս Ո Ւ Տ Ա Ն

1592. Ք.ՁՍՈ աշխարհ լայնածաւալ ձգի ի լերանց
հիւսիսոյ՝ որ անջրպետեն ընդ Գոլորրա և ընդ Սե-
նեկալ գետս, և յանապատէն մեծէ ցասհմանս նու-
սիոյ ընդ արևելս և ցլերինս Լուանոյ ընդ հարաւ,
պարունակելով ՂՃատ լիճ և զլաղս Գոլորրայ. և
զի ունի զինքնավարն Ամբիկիոյ, վասն որոյ կոչի և
Մէյնն Ամբիկէ. ձգեալ ընդ երկայնն յարևելից յա-
րևմուտս երբէ 2,300 մղոն, և ընդ լայնն առաւել
քան Ձ500 մղոնս։ Երկիր հարթածաւալ է նիկրիե-
տիա, և հանդամանք նորին և կլիմայ՝ նման են ա-
նապատին։

1593. ՔԱՂԱՔԱՒԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ. — Բնա-
կիչք Նիկրիտիոյ՝ կէսք բնիկ սեաւք կամ խաիշիկք
են, և կէսք փուլահք կամ Գելլագայք, խառնուրդ
սևոյ և պէրպերայ։ Առքս յետինքդ էին քաջաթուիք
որպէս գիսաիշիկան, երկայնամազք են և ոչ քաջ գան-
գրահերք և տափաքիթք որպէս գնոսա, և բնակեն ա-
ռաւել ընդ մէջ Գոլորրայ և ափանդ Ձատայ. բաբե-
մոյիք են բարուք այլ ոչ սիրողք մշակութեան։ Իսկ
առաջինքն վայրենագոյնք են և անկիրթք ի քաղաքա-
կան օրէնս, բայց պարապին ի հողագործութեան.
սիրեն զերկս գուսանաց և զկաբաս. շահասէրք են
և Ճարտարք ի հայհոյութիւ զկարիս զբօսանաց իւ-
րեանց. գան ի նոսա և առրազագործք կաւեայց,
այլ և կերպասուց, զի չԱրաբիոյ կարասանաց ընդու-
նին զմեսաքս, և սակաւ մի և ինքեանք յարտարեն։
Վաճառականիք են ընդ հիւսիսային Ամբիկէայ, և ա-
ռաքեն ոսկի և փղոսկր, և փետուրս Ջաղնման և մար-
գահերսի, յորմէ շահ մեծ է տարդի գերեվաճա-
ռացն. այլ բազում անգամ և մարքք արիւնահեղք լի-
նին տոհմի ընդ տոհմի վասն գերեացն, զորս յաճըշ-
տակեն ի միմեանց առ ի տանել ի վաճառ ի Գահիրէ
և յայլ քաղաքս. և բազում այն է, զի ի վեց մա-
հու զօրավարաց իբրեանց ի սպանդ վարեն և զգե-
րեալսն։ — Բռնաւորական է վարչութիւն տոհմից
կամ տերութեանց նոցա և յաճախ փսիոխին սահ-
մանք գաւառացն յասպատակ բռնաւորագործութիւն։
Ըստ կրօնից՝ տարբասպազք են խաչվերիկք, բայց և
մասն մի նոցա և շատք ի Փուլահից՝ մահմետականք
են, գահանայք նոցա կամ վարգապետք՝ իշխանաբար
վարին ընդ Ժողովրդեան։

1594. ՔԱՂԱՔԱՒԱԿԱՆ ԲԱՅԱՆՈՒՄՆ. — Ոչ է
գիտելի քանիք իցեն մանր մանր պետութիւնքն որ
ունին զերկրս Նիկրիտիոյ. այլ ի ծանօթից անտի Թը-
ւեսգուք սկսանելով յարևմտից կողմանէ և յանգելով
յարևելս, զՊամպարա, ՃԻՆՆ, Դէմպուգէդա, որք
զվերին կողմամբ Գոլորրայ. Պոռնու, Ֆելլատա,
Նաաբերի, Նիֆի՝ զիիշնով գետոյն. Քաշնա, Քանոյ,
Մանտարա, Պոռնու, Լոկկուն, և այլն, ՂՃատ լճաւ
և զարևելակողմամբ. և հուպ յարևելեան կողմանս
Ամբիկոյ՝ վասի, Տարֆուր և Քորտոֆան։

1595. Ա. ՊԱՄՊԱՐՐԱ. — Թագաւորութիւն էր
հզօր, զորդիս Թուի պատառեալ ի բազում իշխա-
նութիւնս. գլխաւոր քաղաք նորին է Սեկոե, որ հա-
մարի ունել բնակիչս 20–30.000։

ՊԱՄՊԱՐՈՒ. — Քաղաք փոքր, այլ վաճառաշահ։
Երկաթին ևս սոքա առ գեամբ են։

Բ. ՍԱՆՐԻՆ ՊԱՄՊԱՐՐԱ. — Գլխաւոր քաղաք
է սորա՝ ՃԵՐՆԵ, իբր 10.000 բնակչաք. կառուցեալ
ի ծայր կղզւոյ գործելըս խառնմամբք ՃՈՒԻԳԱՅ և
Գոլորրայ. և է նա շահատան նշանաւոր։

1596. Գ. ԴԵՄՊՈՒՒԴԵՈՒՄ. — Եւ սա տերու-

Թիւն հզօր Ճանապարհը անգամին ի ԺԻ դարէ, այժմս նուազեալ է ի բարգաւաճանացն. այլ տակաւին քաղաք նորա համաձուն որ կայ յարձակ դաշտի՝ առաջին չահաստան համարի Աֆրիկէայ, և հանգրուան է կարաւանաց։ Բնակիչք 10-15,000։

Դ. ՊՈՒՆԻՈՒ. — Յորում բազում մանր իշխանութիւնք են և նիզակակից համարին. հզօրագոյնն ի նոսա ՊՈՒՈՅՈՒ ունի քաղաք համաձուն, յորում սպառնաւ մեծ Ճանապարհորդն Մունկոյ Բարք. բնակիչք 10-12,000։

1597. Ե. ՓԵԼԼԱՐԴ. — Ցերութիւն հզօր հասատատեալ չկոյր անցկոյց գարու. ունի զմեծ քաղաքն ՍԱՖԱՒՈՒ, յորում ասի 80,000 արանց բնակիչ, և է նա ի հ---- գաւառի։

ԶԱՐԱՆ. — Գլխաւոր քաղաք ՉԷկ-ղէկ առհվ, 50,000 բնակչաց։

1598. Զ. ԵԱՈՒՐԻ. — Եւ սա մի ի հզօրագոյն պետութեանց Աֆրիկոյ համարեալ է։ Ունի քաղաք համաձուն ի ձախմէ Դուբրայ։

Ե. ՆԻՖԻ. — Ունի զմեծ չահաստանն ՌԱՖԻԿ։

Ը. Թ. ԲԱՀՆԱՆ և ԲԱՆՈՑ. — Համաձուն քաղաքք սահմանակիցք են Հուսայ և վիճակք Ֆելլատայց. Քանոյ անուանի է յոյժ վաճառաշահութեամբ։

Ժ. ՊՈՒՆՈՒԻ. — Ինքնակալութիւն մեծ էրյաւեբեանն Նիկրիտիա, զարգիս նուազեալ. ունի զՆՈՈ ՊՈՒՆՈՒԻ քաղաք յարևմտից Ջատայ լճի, 10,000 բնակչաց. և ՉԱՆԿՈՈՒՆՈՒ իբր 30,000ոք։ — ՔՈՒՈՒ, հուպ ի Ջատ, աստ նստի ինքնակալն։

ԺԱ. ՎԱՏԻ որ և ՏԱՐ ՍԱԼԻՑ (Vadai, Waday, Dar-Saley), ունի քաղաք մեծ ՁՎԱՐՐԱ։

1599. ԺԲ. ՏԱՐ-ՓՈՒՐ. — Կայ ընդ մէջ Պռաունի և Քորոտֆանայ, յանապատին մեծի, զատուցեալ յամենայն գաւառաց, երկիր ցամաք և անջրդի, ունի լերինս սակաւս։ Գլխաւոր քաղաք է ՆՈՐԱ ԳՈՊՊԷ (Cobbe, Kobeih) 6,000 բնակչաք, և համարի չահաստան մեծ, յորմէ կարաւան գնայ ի Գահիրէ։ Ինքնակալն կամ սուլտանն նստի ի գեղջն ԷլՔՈՐ։

ՍՈՒՆՃԻ. — Վաճառաշահ քաղաք ՁՃանապարհայն Եգիպտոսի։

Համօրէն բնակիչք Տարֆուրայ համարին 200,000։

1600. ԺԳ. ՔՈՐՏՈՓԱՆ. — Այս գաւառ յամց հեռի մարզ եկաց Եգիպտոսի. և ունի գլխաւոր քաղաք ՁԻՒ ՕՊՆԻՏ, իբր 25,000 բնակչաք, և բարգաւաճ վաճառականութեամբ։

ՍԵՆԵԿԱՄՊԻԱ

1601. Սենեկամպիա արևմտեան եզր է Նիկրիտոյ և ներքին Աֆրիկոյ զսփամբք Ատլանդականին, և կոչեցաւ այսպէս յանուն Սենեկալ և Կամպիա գետոց հզօրաց, որք ի նոյն Ովկեան թափին, ուր և Ճոլիպա, ոսոդանելով զմիմի մի աչխարհին։ Կլիմայ երկրին ոչ է բարեխառն, այլ և մահաբեր Եւրոպացւոց, որոյ հաստատեալ է աստ բնակութիւն ի վաճառականութեան սակս։ Բնիկք երկրին են Սեաք, որք պարապին ի մշակութիւն. և առհմբ նոցա ԳԼԽաւորք որ և արքայեռորք, են Եալոֆք կամ Կիոլոֆք, Քայոր, Բեռուլ և Ուանտիկայք։

1602. Ա. ԵԱԼՈՓԱՑ սահմանք են զատորին Սենեկալաւ, և պատկան կան Գաղղիական իշխանութեան. քաղաք նոցա նշանաւոր է ՏԱՒԱՆ։

ՔԱՅՈՐ, ուրոյն պետութիւն է Եալոֆաց մերձ ի Գալարի գլուխ. և գլխաւոր քաղաք նորա ԿԻՒՒ։

Բ. ԲԻՈՒԼԻ որ և ՓՈՒԼԱՀՐ ունին զքանաքոմնան Սենեկալայ և զափունս կամպիայ. անուանք պետութիւնք նոցա են ՓՈՈՒՆ-ԴՈՐՈՑ, որոյ գլխաւոր քաղաք ՔԻԼՈՑ կամ ՁԻԼՈՑ (Kielogn, Tyilogn). — ՓՈՈՒՆ-ԿԻՒԼՈՑ կամ ՁԻԼԼՈՑ, որոյ գլխաւոր քաղաք է ԴԻՄՊՈՒ, իբր 10,000 բնակչաք։

ՄԱՆՏԻՆԿԱՐ ունին գաւառս ոսկեբեր, և պետութիւնս առանձնակս, յորս երևելի է ՊԱՄՊՈՒԻ, և գլխաւոր քաղաք նորա ՖԱՐՊԱՆ։

ՔԱՐՐԱ, վԱՒՈՒԼԻ, ԴԵՆՏԱ, և այլք, ուրոյն պետութիւնք են։

ԼԻՊԵՐԻԱ

ՈՐ Է

ԵՐԿԻՐ ԱԶԱՏ ՏԱՅ

1603. Ի դէմ մէջ Սենեկամարիոյ և Կուինէոյ կայ երկիր փոքրիկ, նշանաւոր քաղաքական օրինօքն, վասն որոյ և առանձինն աշխարհ կարդեցաք զնա. և է տարածութիւն նորա ընդ երկայն ձախակող Ատլանտականին պակաս քան զ100 փարսախ, և ընդ խոր իբր 25 փարսախ։ Յամին 1820 դաղթականք Մխտան նահանգաց Ամերիկոյ հաստատեցին զերկիրս այս ի բնակութիւն գերեալ ազատացելոց կամ ցանկացողաց յազատութիւն, ուր եգեալ յազատութիւն նոցին կրթել. վասն որոյ և կոչեցաւ երկիրն կամ հասարակապետութիւնն այն Լիպերիա, որ է Ազատաստան։ Բազում ջանիւ և տառապանաք յաջողեցան յապահովի կացուցանել զայն, և տակաւ առեալ և բարգաւաճեալ պետութիւնն, որ ունի զարգիս 250,000 բնակիչս, ամենեքին սեաւք. և յամաց հետէ ազատ աւերութիւն ծանուցաւ ի Բրիտանիոյ և ի Գաղղիոյ, և եգան ընդ նմա դաշինք վաճառականութեան։ Հասարակապետական է վարչութիւն երկրին, ըստ օրինաց Միացեալ Նահանգաց Ամերիկոյ. ունի նախագահ և ծերակոյտ և տեղեկոյտ ազգաց։ Նպաստակ և գործ և ջան սոցա է բառնալ զգերեզմանս վաճառ, ծառայեալ զկրթութիւն ի բնիկ Աֆրիկեցիս. և արդէն խնամք նոցա ձգին ի վերայ 2 միլիոն և աւելի ևս համազգեաց իւրեանց սեւոց։ Ունին նուազ փոյթ է նոցա և բարգաւաճանաց մշակութեան. և յայս մեծ է Աֆրիկոյ ի փոքուէ հասարակապետութենէ ասի, որ յոլովից անծանօթ մնացեալ, և քան զրազումս ի հզօր պետութեանց բարերար գտանի մարդկութեան։

ՄՈՆՐՈՎԻԱ. — Մայրաքաղաք է Լիպերիոյ ի ստոն Մէզուրատոյ, 10,000 բնակչօք։

ԿՈՒԻՆԷԱ

1604. Աց աշխարհ՝ կոչեցեալ յոմանց Ծովեզերեայ Նիկրիտիա, ձգի ի Լիպերիոյ և ի վայր ի հասարակածն կոյս, զսահմանք Ատլանդականին. և կոչէր առանձնաբար Վերին Կուինէա. քանզի և ափունք արևմտեայք որ ի հարաւոյ հասարակածին՝ Սորոին Կուինէա կոչէին, և ցարդ եսկ կոչին յոմանց։ Հանգամանք երկրին և բնակչաց նման է Սենեկամբիոյ. Գտուրըա գետ ոռոգանէ զերկիրն և Թափի սասի յԱտլանդականն միշտ ի սարն Ֆուտդա։ Գոն և լերինք ի ձկներկոյս, և ի հիւսիսոյ աշխարհին կայ Նշանաւոր Գլուխ Ամսաւեռնեայ (Բալմա)։ Ռոբդոգալք նախ առաջին կալան զափունքս, և ցարդ լսի անդ լեզուս նոցա. բայց այժմ գոն և այլ եւրոպեացիք, Թեզմա և ոչ բազմաթիւք։

Բնիկ տեարք երկրին են Սեաւք, և հզօր պետութիւն նոցա Աշանդի և Ցահոմէյ, և այլք. բայց առաջինքն սրոհեցին զերկիրն ի չորս մասունս, կոչեալ Ափունս ժանեաց, Ոսկւոյ, Սարկաց և Պէնինեայ. որք այժմ գոն ուրեք լսին։

1605. Ա. ԱՀԱՆԴԻ. — Հզօրագոյն պետութեանց Կուինէոյ ունի զինծ մասն Ոսկւոյ Ափանց. գլխաւոր քաղաք է նորա ԳՈՒԹԱՍՍԻ, 20,000 բնակչօք. և է չահաստան մեծ, յորմէ կարաւանք գնան ի Դեմպոզդու. է երեքք զի տասն բիւր մարդկան գան ի Գուամասի ի հանդիսի աւուրս։

ԼԱՀՈՒ. — Նովեզերեայ քաղաք է վաճառաշատ։

Ռ. ՏԱՀՈՄԷՑ. — Թագաւորութիւն ձգի յարեւելից Աշանդեայ ընդ մէջերկրեայս, և բնակիչք նորա թուին 2–300,000։ Գլխաւոր քաղաք նորա է ԱՑՈՄԵՑ 25,000 բնակչօք։

Գ. ԵԱՐԻՊԱ. — Մի և սա է ի հզոր պետու- թենց կուհնէոյ, և ունի զկպզէուքրուա քաղաք մեծ 50,000 բնակչօք ի բարերոյս դաշտի:

Դ. ՊԷՆԻՆ. — Նշանաւոր է և սա ի պետու- թիւնս կուհնէոյ. և քաղաքն նորա համանուն առ եզր Գուադրրայ, ի՛ր 20,000 բնակչօք:

1606. կան և այլ բազում քաղաքք ոչ սակաւ բար- գաւաճեալ յառևտուրս, ի՛ մեծ բնիկ Ափրիկեացոց. յորոց սակի են յԱխմունս ժանեակ ընդ մէջ Գվնոյն Արմաւենեաց և Աշանդեայ, Սենդ Լնոսիուս, Մեծն Լահու և Մեծ Պասսամ. Պատարկի ի Տոմինգերին, 10,000 բնակչօք. և յարևելից Գուադրրայ՝ Հին Դալա- պար, Դամերունս, և Կասլուն:

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԱՓՈՒՆՔ

ԸՆԴ ՀԱՍԱՐԱԿԱԾԱ

1607. Բրեհտեան ափունք Ափրիկոյ որ ի հա- րաւոյ հասարակածին, երբեմն Սորբն կնիկրնիա կոչեցեալ և կամ Գունկոյ, և յոմանց Հարաւային Նի- կրնիա, ի վերոյն կուհնէոյ ձգին մինչև Մերձ ի սահմանս Գվնոյն: Ջև ևս են քաջ Ծանուցեալ Հան- դամանք երկրին, զոր ոռոգէ Ջաիր գետ հզոր:

Ըստ քաղաքական վարչութեան բաժանեալ և հա- տեալ է աշխարհն ի մանր մանր պետութիւնս, յորս են և մեծագոյնք և զօրաւորք, որպէս Լուանկոյ և Գունկոյ, և յետ նոցա Գոմպա, Սալա, Մոլուա, Գասսանջի. են ևս հարկատուք Բորդոգալաց, որ- պէս Ընկոլա և Պենկուելա:

1608. Ա. ԼՈՒԱՆԿՈՑ. — Որ ի Լոբէս գլխոյ ձգի մինչև ի Ջաիր գետ: Ինքնակալն Լուանկոյ ունի ընդ իւրև մանր Թագաւորութիւնս. գլխաւոր քաղաք նո- րա է Լոանկոց կամ Պոռնուէս, 15,000 բնակչօք և բարգաւած վաճառականութեամբ:

Մանէմպա և Գանդեցա. — Ունին վաճառս մար- դագերոյ:

Բ. ԳՈՆԿՈՑ. — Ընդ մէջ Լուանկոյ և Անկոլայ, հզոր Թագաւորութիւն, որոյ իշխանանիստ է Պանդա- Գոնկոց, զոր Բորդոգալք Ս. Սալվադոր (Փրկիչ) կոչեն, և էին երբեմն տիրացեալ նմին: Բնակիչք Թուին 25,000.

Ի գաւառս Գունկոյ Ծանօթագոյնք են Պամպա, Սունտի, Բանկոյ, Պագդա, Բեմպա, և երկիր Մոս- սոսոյ:

Գ. ՊՈՄՊԱ. — Թագաւորութիւն, համանուն քաղաքաւ մեծաւ:

Դ. ՍԱԼԱ. — Թագաւորութիւն հզօր, որոյ մայ- րաքաղաք է Մոսսել (Մոնսոլ), հուպ ընդ հասարա- կածիւն:

1609. Ե. ՄՈԼՈՒԱ. — Հզօր Թագաւորութիւն ի հարաւոյ հասարակածին. որոյ կրկին մայրաքա- ղաքք Ճանաչին, Բանկոն՝ արքայանիստ, 45,000 բը- նակչօք, և Կոգոռոռո-Բանդոն (կանանց քաղաք) կամ Դանդո-Բանդո՝ գլխոյնիստ, 10,000 բնակչօք:

Զ. ԳԱՍՍԱՆՋԻ. — Համանուն քաղաքաւ առ վը- տակաւ միով Գուանկոյ. սա է գլխաւոր վաճառանոց մարդագերոյ համարին արևմտեան ափանց կողմանս:

Է. ԱՆԿՈԼԱ. — Թագաւորութիւն հարկատու Բորդոգալաց, որք ունին զամուր քաղաքն Լուանդա կամ Ս. Պօղոս Լուանդեցի, ուր նստի վարիչ գաւա- ռացն և եպիսկոպոս: Բն. 5,000:

Ը. ՊԻՆԿՈՒԻԼԱ. — Ի հարաւոյ վերոյիշեալ գա- ւառաց, յորում ունին Բորդոգալք զՍ. ՓԻԼԻՊՊՈՍ (Սան Ֆիլիփ-ան-Պենկուելա), քաղաք առ գոգով միով ծովուն, կիսաւեր ամրոցաւ:

ԵՒՐՈՊԱՑԻՈՑ ԱՓՈՒՆՔ

1610· Յամս անուն հաձոյ Թուեցաւ մեզ կոչել զկալուածս եւրոպեական ազանց որ յարեւմտեան ափունս Ափրիկեայ, յեզերս ինչ նահայիւեալ ասխարհացդ։ Ձորք սլեռունքիւնք են ոչք արդ ունին կալուածս յափունքս յայսոսիկ· Անգլացիք, Դաղնիացիք, Հոլանտացիք և Բորթոգալք· ունեին և Դանիք գաւառս ինչ յԱխունս Ոսկւոյ, զոր յամին 1850 վաճառեցին Անգլիացւոց։

1611· Ա· ԱՆԳԼԻԱՑԻՈՑ ԱՓՈՒՆՔ· Գլխաւոր ի կալուածս Անգլացւոց ի կողմանքս է Ց· ՍԻՍԵՐԱ ԼԻՈՆԻ· — Յամենաքաղցր լեռնային ի կուինէա, ի սահմանս Սենեկամպիոյ, իբր 200 մղոն քաղ· որ ունի անուանս և մարգս և երկիր բարեբեր։ Ասա զառաջինն յամին 1787 հաստատեցին Անգլացիք գաղթականս ի պաշտպանութիւն և յաղատութիւն գերեացդ· այլ ոչ օրպէս ղվիսլերիա բարգաւաճեաց և սա· զարդիս 40,000 բնակիչք են անդ ի սևոց անտի, սակաւք ոմանք և ի սպիտակաց։

ՖՐԻԹՈՒՆ (Freetown)· — Գլխաւոր քաղաք գաւառիս ի հիւսիսային ելս նորին, ուր նստի կուսակալն։ Բն· 10,000։

Իբր 20 վարսախաւ հեռի յափանցն կան Լոս կղզիք (Iles de Los), ուր ի սակս առևտրոյ գնան Անգլացիք։

Բ· ԿԱՄՊՈՑ ԳԱՂԹԱԿԱՆՆ յափունս կամպիոյ, ունի քաղաք գլխաւոր ՊԱԹՏՀՐՈՒՏ (Bathurst) ի Ս· Մ-ռ-ֆ կղզեկի որ ի բերան կամպիոյ։

ՖՈՐԴ-ՏԵՏՄՍ, յայլում կղզւոջ, և ՄԱՔԱՐԹԻ հեռագոյն ևս, շահաստանք են։

Համարին բնակիչք կամպիոյ համարին 4,500 ոգիք· յորս սակաւք ոմանք սպիտակք են։

Ֆ· ԳԱՂԹԱԿԱՆ ԱՓԱՆՑ ՈՍԿՒՈՑ ԵՒ ԳԵՐԵԱՑ· որ են կալուածք յափունս սահմանագ Ա-շանգեայ· ուր են Անգլացւոց ամուրք ևեթ գոյզն վիճակաք, և իբր 18,000 ոգիք։ — Գլխաւոր քաղաք և աթոռ կուսակալին է ԳԱՊՈՒՈ-ԳՈՐՈՈ կամ ԳԵՐ-ԳՈՍՏ-ՔԱՍԼ (Cape-Coast-Castle), ամուր և ծովագիտակ, 10,000 բնակչաք։

Տ-ռ-փ-ռ-վ (Dixcove) և Ա-ռ-ռ-ռ, ամրոցք են յարևմտից մայրաքաղաքին· իսկ յարևելից կուսէ Ա-ռ-ռ-ռ (Anamaboe), Ձ-ռ-փ-ռ և Ք-ռ-ռ-ռ-ռ-ռ, Ա-ռ-ռ-ռ· զկնի ի Դանեաց գնեցին Անգլացիք։

1612· Բ· ԳԱՂԼԻԱՑԻՈՑ ԱՓՈՒՆՔ· — Կալուածք Դաղղիացւոց յափունքս արևմտից՝ են զեզերք Սենեկալայ մինչև ի Դալարոյ Գլուխ· և երկու վիճակք են նոցա· Սեն Լուի ի համանուն կղզւոջ մտ ի բերան Սենեկալայ, և կՈՐԷԱ կղզի և բերդ ի հարաւոյ Գլխոյն Դալարոյ· յառաջնումն 12,000 բնակիչք են, Հարտար նաւագք և վաճառականք· յերկրորդումն 6,000 բնակիչք, նաւահանգիստ և երկու ամրոցք։

ԲՈՐԴՆՏՈՒ· — Ցերկրի Աչքատ խափչկաց չահասատն է, ուր դան Դաղղիացիք բառնալ զնիժ ծառոց ինչ անտառաց, և չուրին ի նմա բնակուիթին հաստատ։

Պ-ռ-ի ամուր, և սա վաճառատեղի է, և ամրոց հզոր ի խորս երկրին։

1613· Գ· ՀՈԼԱՆՏԱՑԻՈՑ ԱՓՈՒՆՔ·

Հրամիշտք ի Ֆրիդրըմ

Փոքրիկ կալուածք Հոլանտաց ՈՍԿՒՈՑ, յարևմտից Գաբոյ-Դորսոյ· ուր կայ ամրոց նոցին Էլ-Մ-ռ, ուր նստի կուսակալն։

Ա-ռ-ի, ամրոց, ընդ մէջ Տիքսդուվայ և Ասպոնիայ։

Ընդ բնաւ 100,000 բնակիչք են ընդ իշխանութեամբ Հոլանտացւոց, գրեթէ ամենեքին սեաւք։

1614· Դ· ԲՈՐԴՈԳԱԼԱՑ ԱՓՈՒՆՔ· են ի սենեկամպիա, փոքր վիճակք երկու, ԳԱՑԱՈՈ կամ ԳԱՑԷՈՈ ի հարաւոյ կամպիոյ, ամրոց փոքրիկ 500 բնակչաք, ուր նստի կուսակալն· և ՊԻՈՍԱՈՈ կղզեակ ի բերան Ռիոյ Կրանաէ կամ Ճէպա գետոյ, յարևելից առաջնոյն։

ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ ԱՓՐԻԿԷ

1615. Ի՞ր են Երկիր Գվնդն, ըմա Բարի յոլսոյ, որ սահման ունի ի հիւսիսոյ զԲոսօսի կամ զԱչաղոյ գետ ընդ 29° Կար. լայնութեան. յարևելից զՄիծ գետն Ձկանց. և յերից կողմանց շրջապատեալ է յովկիանոսէ։ Սահմանք Եւրոպացւոց սերմնելանց ձգին ընդ 200 փարսախ յիրկայնութիւն յարևելից յարևմուտս, և Կարաւոյ ի հիւսիս 55–105 փարսախ. և համարին տարածութիւն գաղթականացն 2,800 փարսախ։ Յերևելի արևմտեան ափանց Նշանաւոր տեղիք են Կաւակայք կամ գոգք Ս. Հելինեայ, Սալամանա և Սէզանոյ գոգն ուր կառուցեալ է քաղաք Հրուանդանն։ Ի ծայր արևմտից Կարաւոյ ձգի Թեբակղի լեռնային որոյ աւարտ կոչի Գլուխ կամ Գլուխ Բարի յոլսոյ. ի Կարաւոյ արևելից նորին կայ Սուտ անուանեալ գոգ և անդրագոյն ևս սարն Աղանց կամ Ակուլեաս. ևս և խորշք Ս. Սեբաստիանոս, Մոսսել Ակոս և Բլեգգենպերի։ — Երեք պայք լերանց են յայնկարին, Մերձագունին ի ծով չեք հասարակ անուն, բարեբեր է երկիրն ի Կարաւոյ կուսէ լերինս. Երկրորդ պար լերանցն է զուգահեռական առաջնոյն և ծովափանց և կոչի Չուարդպերի կամ Սեաս Լերինք. ընդ միջ կրկին պարու լերանցս ձգին աւազուտ հովիտք և գաշտք Կարուս անուն. Երրորդ պար Լերանցս ի հիւսիսակողմն են Նևատի այս է Ձեանց Լերինք իբրև 10,000 ոտնաչափ բարձունք։

1616. Գլխաւոր գետք երկրիս հոսեալք յԱլամեգաների, են Օրանժ զոր գործեն կիւին կարիբ կամ Դեպին գետ և Քիկարիբ կամ Սեաս գետ. Քուսոսի (Աւազոյ գետ), գետ Փլի, գետ Լերին որ Թեմիի ի գոգ Ս. Հելինեայ։ Յովկիանոսն հարաւային Թափին Պրէտ կամ Լայն Գետ, Կարից որ ի Սեաս Լերանց իջեալ հոսին ընդ Պիւֆֆել և ընդ Թաս և ընդ գետն Փլի միաս, Քամգուս ի Նևատեան լերանց իջեալ, Մանգակս կամ Կիւրակիկ գետ, Մեծ Ձուկն կամ Կրուեղիս, և այլն։ Մարուգա և Սապիս ի Հնդկային ովկիան մտանեն։ Ամենայն սոքա գժուաբանաւելիք են վասն կուսից աւազոյ, և ոչ ամենեքին բերին ձկունս։

1617. Մասն մի երկրին խոպան է (քարբուս), և բուսաբերք մասին իակ աւազուտ և կորդ, զոր յետ անձրևաց հազիւ մարթ է գործել. գլխաւոր բերք են ցորեան, մրգ և ծաղիկ, և արջառ և ոչխար, փիղ, ուղնգնդիւոր, առիւծ, յովազ, բորենի, շնագայլ, ցիռ, անթիլոպ, Ջայլամն, Հոգմամղ, ագռ ագռ հաւուց, ձուկն, ոսորբ. բայց նուազութիւն ի փայտ և հանքային ածխոյ։ — Կլիմայ աշխարհին բարւոք է բայց օդ փոփոխական և մրկաբեր. ի մայիս ամսոյ մինչև ի սեպտեմբեր եղանակ է անձրևաց. գարուն հասանէ յաչնանային միջում և ամառն ի ձմերային. ցուրտն սաստիկ է ի ձմերան, իսկ ամարանի գուն ուրեք անձրևէ։

1618. Բնիկք երկրին են Օդենդացիք և Քաֆիր ժողովուրդք. Օդենդացիք Քուսայքոյայ կոչեն զանձինս և նուաղեալք ի բանութենէ Հոլանտացւոց այժմ իբրև 30,000 Աւեթ Ճեայ ի նոցանէ. Թափգին են մորթով և ծածկ Տարտղով չիին ընդ փոչի, որով և ևս սեանան, Նրբահասերք են, և կիսամերկ չորին. զերք նոցա են գեղարդն հասարայ կոչեցեալ առ ի նոցանէ, աղեղն և նետ յաձախակի գեղեալ. ժանրն յԵւրոպացւոց ծխախոտ և ցքի՛ արբենան յոյժ, ամենեքին զուրկք են ի գիտութենէ, և զամս կենաց իւրեանց անգամ ոչ գիտեն Թուել. սակայն համբոյրք են բարուք և ընդունակք կրթութեան վերուց և ընծանի կենաց։ Պիւրբեսման կամ Պօսսեմէնք՝ ցեղ են Օդենդացւոց ազատ յիշխանութենէն, զորոյն ի մացառս յորմէ և Պօսսեմէն կոչեցան ի Հոլանտացւոց, որ է ասել Մացառազոյք. և ըստ ժամանակի ժամանակի ժողովին ի Քրուալ գեօղս. պարէն նոցա է միրգ վայրի և որս և որ յաւազակութենէ առ. վայրենիք են, Թեթևք ոտիւք յընթացս, աղեղնաւորք Յարտարք յաչարկութիւն ամենայն գաղթականաց։ — Քաֆիր կամ Քաֆիրասանեիկք հալածեալք ի սահմանաց Եւրոպացւոց Թշնամիք են նոցին. Թշնամորթք են գունով այլ սեսակաւ աննման խոփշկաց, բարձրահասակք և ուժաւորք, քաջք, ժուժկալք, անկնճռք, ի գարանի ոչ նսեմն և զէնս գերծալս ոչ վարեն. ունին գեղարդն և լախտ և վահան ի մորթոյ բօրոցնի. չորին մերկանդամ և պատրաստք, ունին արջառս որոց վաճառուք կեան. կանայք նոցա մշակեն սակաւ մի մսով և ծխախոտս և կորեակ և կանեփ, և զձենուն մորթ երեց. Լերս նոցա ասի քաղցրալոր վինել ունկան. Հասակաւկան է սերուցիւն նոցա, այլ իշխանութիւն Թագաւորին չափաւոր. սոքա ունին օրէնս Թվաւոր. Թեան, և քրիստոնէութիւն սրտ ծաւալի ի նոսա. բայց զարգիս Թշնամութեամբ և ի պատերազմի են ընդ Անգղացւոց։

1619. Ցերիս գաս մարթ է պրոկել զգաղթականս բնակեալս ի Գլուխն. Աւգեգործք՝ ազգաւ Գաղղիացիք, բնակին ի սահմանս քաղաքին Գլխոյ յանգորրու. Երկրագործք՝ Հոլանտացիք, որք յոլաբար գործեն զերկիրն. Խաշնագործիք, ժողովուրդ Խանիֆաղանձ յամենայն ազգաց և յամենայն վիճակէ. սոքա անասնեաք չորին գաւառ ի գաւառ տատասկալ կենօք, սայլից բարձեալ զտապանծ իւրեանց, զզերդք և զալանիքս են. սակս անգիծու-

Թեան սոցին Օդդենդոպլէք և Քաֆրաստանիկք վառեցան յատեւլուԹիւն Եւրոպացւոց յանհնարինս։ Սպառուիք խափչիկք և Մալացիք ղրօս Հոլանտացիք ընդ իւրեանս ածեալ էին ի ԾառայուԹիւն, Ճարտարք են այլ նենգաւորք · խափչիկք գործեն զերիվր և կան ի սպառս ի տունս և գաստիարակին զորդիս տեառց իւրեանց, Թուով իբրև 40,000, որոց չորիս մասն ի մայրաքաղաքին։

1620 · Բորդոգալք գտին զԸնկուին այլ բնակուԹիւն ոչ հաստատեցին ի նմա · Հոլանտացիք նախ առաջին կառուցին ամրոց մի ի 1610, և ի 1652 բնակեցան անդ · իսկ ի 1685 Գաղղիացիք պրատահմանեալք ի ջրել հրովարտակին Նանգի՝ եկին և անկեցին այգիս ի Գլուխն · ի 1795 Անգղիացիք առին զքաղաքն և անգրէն Թողին ի Հոլանտացիս ի 1803 · բայց ի յոյզս նորոյ կռուոյ կրկին առին զայն, և ի 1815 հաստատեցան յիշեալ ուԹեանց · յայնմհետէ բարգաւաճէն և զարդանան գաղԹականքն · որոց ԹիւՀ է իբրև 200,000, որոց կէս սպիտակք են և բազմաԹիւ ի նոսա Անգղիացիք և Հոլանտացիք · ԲազմաԹիւ ևս են բնիկքն Քաֆրաստանեայք և Կադալք ·

Յերիս աշխարհս կամ պետուԹիւնս բաժանի Հաբաւայիցն Աֆրիկէ, ի Գլուխն, ի Նադալ և ի Քաֆրաստան ։

Ա · ԳԱՂԹԱԿԱՆՔ ԳԼԽՈՑՆ

1621 · Երկու կուսակալուԹիւնք են ԳաղԹականացս, Արևմտեան՝ ի տան վիճակս բաժանեալ և Արևելեան՝ յիւն վիճակս ։

Ա · ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ · — Որոյ սահման է կաւերից գետ յարևելից, ի սմա է

ՎԻՃԱԿՆ ԳԼԽՈՑ · — Որ ի Ս · Հելինեայ մինչև ի Սուտ գոգ, երկիր փոքր այլ բարգաւաճ յամենայնի քան զայլ վիճակս գաղԹականին · Քաղաքն Գլխոյ կամ Հրուանգանին կառուցեալ է ի Հարաւոյ Սեղանոյ գոգոյն, ուստի նորա քարաշէնք են և փողոցք և հրապարակք ընդարձակք և գեղեցիկք · վասն մի ամենայն ընդ քաղաքն հանդիպ ջանցիւք յորոց ափունս արեւկեալ է Ծառոց ՃնՁիւեաց · Ե եկեղեցիք են ի նմա, ապարանք դատաւորի, Թատր, փակարան անասնոց, պարտեզ մի բուսաբանուԹեան, պանդոկ, վարժարան և գրվրոցք · վանք կուսականաց են ի հարաւակողմն քաղաքին · իսկ յարևելակողմն քաղաքին կառուցեալ է բերդն, յորում կան հանդարանոցք, զինուորանոց, անկեանոց որբոց · ՑամրուԹեան և ի վաճառականուԹեան՝ նշանաւոր է յոյժ քաղաքս · նաւք յամարայնի կան ի նաւահայս Սեղանոյ գոգոյն, ի Ճմերան ի Սուտ կամ ի Սալտանա · բն · 22,000 ։

1622 · Ի հարաւոյ քաղաքին վերամբառնայ ԴաՁիլպէրկ կամ Սեղանոյ լեառն (Table Mountain) բարձր 3,500 ոտն · երրորդ մասն նորին ի վերոյ գայլախաղաւատ է և ստորոտն կառնիս · արևմտեան լեառնն է բնիկ Սեղանոյ լեառն, արևելեանն կոչի Սատանայի լեառն · իսկ յարևմտակողմն քաղաքին կայ լեառն Առիւծուս կամ Լիւն · վերին Սեղանոյ բաղուկք ասարտին ի գլուխն Բարի յուսոյ · Ընդ մէջ Սուտ և Սեղանոյ նաւակայից առ Կոոքսէյ գետք են վերինք որ բերեն զնաւակեալ կոստանեան գինին ։

ՍԻՄՈՆԴՈՍ կամ ՍԻՄՈՆՏՈՂՍ (Simonstadt) · — Քաղաք փոքր առ Սուտ (Ֆօս) գոգով, ի վաճառականուԹեան նախանձաւորդ մայրաքաղաքին ։

1623 · ՍՏԵԼԼԵՆՊՈՇ (Stellembosch) · — Գլ · Ք ·

Գլուխ Բարւոյ Յուսոյ

համանուն վիճակի 2,000 բնակչօք · — Մորաւեան եղբարք հիմնեցին զգաղԹական կանգեղուկս, որոյ 1,400 բնակիչք են, յորմէ ի Քաֆիրաց անտի ։

Այլ գաղԹական հաստատեցաւ ի կրնգոուէ ի 1808, որ ի հիւսիսոյ քաղաքին Գլխոյ ։

1624 · Բ · ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ · — Յորում գիւաւոր քաղաք

ՖՈՐԴ-ԷԼԻԶԱԲԷԹ (Port-Elisabeth). — հիմնեալ ի 1820, յեզերս Ագկոայ խորշի, ունի նաւահանգիստ և շահավաճառ։

1625. Ի հիւսիսոյ դաւառին Գլխոյ Յոհի լայնածաւալ բարձրաւանդակէն Ափրիկեայ, այլ հանդամանք վայրացն անծանօթք են մեզ. յարևմտակողին կեան վանաբնակ Ժողովուրդք, յորս գլխաւորք են փոքր կամագք և Հոթանտաք, յարևելս Պուշմէնք. ի հիւսիսի գետոյն Օրանժայ բնակեն Մեծ կամագք, և Պեճուանք։

Բ· Ռ Ա Ֆ Ր Ա Ս Տ Ա Ն

1626· Լ՚ևխարհ Ռաֆրաց յարևելեան սահմանաց անտի Գլխոյն Յոհը ընդ ամենայն հարաւային արևելեան ափունս Ափրիկեայ. այժմ Ռաֆրաստան ամփոփեալ համարի ընդ մէջ սահմանաց Գլխոյն և Նադալայ. զորոյ և զսորին գաւառս հասին Անգլիացիք, այլ մարտ հակառակութեան մղի ընդ նոսա յերկուց ամաց հետէ, յեա լռելոյ մարտիցն յամին 1847։ Ի հիւսիսակողմանս երկրին Ռաֆրաց յայտնեցաւ յամին 1849 լիճն Նկամի և գետն Զուկա։ Բնակիչք կողմանցս զանազանին ի տոհմս տոհմս. որք ալէս Պեչուանաս, Զուլահ կամ Զուլահ, և այլն։

Ի հարաւային Ռաֆրաստան Անգլիացիք հաստատեցին զՔԱՂԱՔ-ՈՒՒԼԻՏԵՄՍԴՈՐՓ։ Իսկ քաղաքք բնիկք Ռաֆրաց ծանօթք՝ են Նորն ԼՈՆԴՈՆՈՒ 6,000 բնակչօք, որպէս ասի. և ՊՈՒՐՏՇԶԱՆ 16,000· ՄԱՏՈՒՆ, 10,000։— Քարողիչք Գաղղիացիք հաստատեալ են բնակութիւնս յափունս Սեաւ գետոյ և Գալետոնի, առաջինն փիլիպոլիս կոչի, երկրորդն՝ Գալեթան։

Գ· Ն Ա Դ Ա Լ

1827· Երկիր գաղթականին Նադալայ կայ ի հիւսիսոյ Ռաֆրաց և յարևելից հիւսիսոյ Գլխոյն, և յայնմանց հնդկային ովկիանոս. ձգի ընդ միջերկրայս երբ 100 մղոն. և համարեն տարածութիւն նորին երբ 5,000 փարս. քառ. արևմտակողմն երկրին բարձրանդակ է, և են անդ Տրաքենսպերկ կամ Վիշապայ լերինք, յորոց իջանեն գետք և բարեբոյս գործեն զերկիրն քան զամենայն մասունս հարաւայնոյն Ափրիկեայ. բարեխառն է և հղմաչն. բայց ծովակողմնին ջերմին չոյժ։ Գոնէին յերկրի աստ ամենայն բերք հարաւակողմանն Եւրոպիոյ, և անասունք ազգի ազգի, և ի բովուց՝ երկաթ և ածուխ և ազգ ազգ քարանց։

1628· Հոլանտացիք զառաջինն հաստատեցին աստ գաղթականս, և տեղի եռուն Անգլիացւոց. բնիկք երկրին են Զուլահ Ռաֆրաստանիկք, առաւել քան զ100,000։

Գլխաւոր բնակութիւնք Նադալայ են Տ՚ՈՒՐՊԱՆ՝ի ծովեզերին, ի Բորդ Նադալ գոգ, շահաստան. և ԲԻՐԴԵՐՄԱՐԻՏԶԲՈՒՐԳ, 45 մղոնաւ հեռի՝ի ծովեզերէն, ի միջավայրս երկրին, որ և աճեալ է կողմնակալին Անգլիացւոյ։

Ա Ր Ե Ւ Ե Լ Ե Ա Ն Ա Ֆ Ր Ի Կ Ե

1629. Ի ՍԱՀՄԱՆԱԳ անսի Կադալայ կամ՝ ի Գոդան Տելլակոպ մինչև ի Ծոցն Աբոնայ՝ հզիրք Ա-ֆրիկեայ զՀնդկային ովկիանոս՝ կոչին Ափունք արևելից, իբրև 1,000 փարսախ յերկայնութիւն։ Երկրի սատ գետս հզօր ընթանայ Զամբեզէ, որոյ ակունք անծանօթք են, այլ բերանք յայտնի՝ ի Ջանցս Մոզամպիքայ՝ քառասունք։ Այլ գետք, Լիմպոպա, Լոփֆիկ, Սապաթի, Կոկալ որ՝ ի Սոֆալ խաղայ, և այլն։

Բնակիչք Արևելից Ափանցս են խաչիւնք բարբարոսք. մանաւանդ Ծովեզերեայքն. կալլայք ազգ հզօր՝ ի Հիւերկրեայս բնակիչ. Սոմալիք բարեմարիք են, և են սոքա յետինդ մահմետականք. իսկ այլքն կռապաշտք։

1630. Ըստ քաղաքականին Արևելեան ափունքս Աֆրիկեեայ՝ ի բաղում աշխարհս և սերութիւնս կոտոր բեալ են, յորս գլխաւորք են Սոֆալա, Մոնոմոգաբա, Մոզամպիք, Զանկէպար, Սոմալի, Աբան. և այլն։

Ա. ԱՓՈՒՆՔ ՍՈՖԱԼԱՑ ԵՒ ՍԵՆԵԱՑ.— Որ՝ ի Լակոպ ձգին մինչև՝ ի բերան Զամբեզայ՝ որ գործէ ջրվէժս բազումս յերկրի սատ և ողողանէ յորդաջուր վտակօքն զբազում կողմանս, և գործեալ Տելտա մեծ ընդ 18° և 19° հար. լայն. մտանէ քառավաակ՝ ի Մոզամպիք. անտառք ոչ սակաւք կան՝ ի խորս գետափին։ Արաբացիք տիրեին սմա՝ ի գալ անդ Բորդոգալից, որ հալածեալ զնոսա խաղացին անցին՝ ի խորս գետանէ զրովս ոսկւոյ, այլ վերսկեցան՝ ի յուսոյ իւրեանց. փոքրիկ կալուած է նոցա ընդ մէջ սարիցն Գոբրինդ և Տելկաոյ և՝ ի ներքին սահմանս։ Առ Զամբեզայ կայ ամրոցն Դեգե՝ ուր ինչ համանուն գետոյն։ Սոֆալա սատ ունի բերդ մի։ ՔԻԼԻՄԱՆԷ՝ ի հիւսիսի Զամբեզայ նաւահանգիստ Բորդոգալից.— Սննդ կամ՝ Սենէ սատ Զամբեզայ սահման կոչինակալին 2,000 բնակչօք։

1631. Բ. ՄՈՆՈՄՈԳԱԲԱ ԵՒ ՄՈՆՈՄՈԶԻ.— Առանձնակ պետութիւնք են՝ ի մէջ երկրեայս. ընդ 16°–20° հար. լայն. առաջնոյն մայրաքաղաքն կոչի Զիմպաոե։

Մոնոմոգաբայ՝ ի հարաւոյ Մոնոմոգաբայ, և գետն Մանիկայ գնայ ընդ Նա, յորում գտանին ոսկւոյ փշրունք։

1632. Գ. ԱՓՈՒՆՔ ՄՈԶԱՄՊԻՔԱՑ. Ի Զամբեզայ ձգեալ մինչև՝ ի գլուխն Տելկաոյ՝ ափունք գժուարամատոյցք են, վասն կուտակեալ աւազանն. նեղուցն ընդ մէջ ցամաքին և Մատակասգար կղզւոյ՝ Մոզամպիքայ անցք ասացեալ, լայն է 100–130 փարսախ, ասպարէզ կէտ ձկանց, և քաղցըր ջրոց ակնաղբերք՝ ի Նմա, յորոց ոմանք բարձրանան մինչև յերեսս Ծովուն. բնակութիւն Ծովափանցն էջ բարի. բնակիչք ներքնագաւառացն Մաքաս կոչին, սևագէմք և զաղիրք են տեսանելով և քաջ պատերազմք։ — ՄՈԶԱՄԲԻՔ (Mozambique), քաղաք Բորդոգալաց, աթոռ է կողմնակալին և եպիսկոպոսի, կառուցեալ յաւազուտ կղզեկի մերձ՝ ի ցամաք. տունքն բարձրայարկք են, փողոցք մինչեւ՝ լինի անդ վաճառ մարդագիրուց և ոսկւոյ, բնակիչք իբրև 7,000։ Մէջ-ռիւ, ասան Նորաշէն առ խորշի Ծովուն, յոր խուսեն բնակիչք Մոզամպիքայ, զի չեն բարի օդք նորա։

1633. Դ. ԱՓՈՒՆՔ ԶԱՆԿԻՊԱՐԱՑ. Որ՝ ի գլխոյն Տելկաոյ ժամանեն ցամուտս Աչաշայ. և են՝ ի մասին սատ բաղում պետութիւնք Աբաթացւոց, է որ ազատ և է որ ընդ իշխանութեամբ իմում Մաշկադայ. բաղում են անտառք թաւուք երեոց և գազանաց բնակութիւն։

ՔԻԼՈԱ (Quiloa), կղզի հուսք՝ ի ցամաք՝ ի հարաւոյ, յորում ՔԻԼՈԱ քաղաք՝ երբեմն գլուխ քաղաքաց պետութեան մեծի, այժմ ընդ ձեռամբ Մաշկադայ իմում. ունի նաւահանգիստ գեղեցիկ։

ՄՈՄԲԱՍԱ, ի հիւսիսակողմն, քաղաք գլխաւոր՝ ի կղզւոջ Թագաւորութեանն Մոմպասայ։

Ընդ մէջ Քիլոայ և Մոմպասայ կան կղզեկ ՄՈՆՖԻԱ և ԶԱՆԶԻԲԱՐ, ուր երբեմն կային վաճառականք Աբաթացւոց, ընդ իշխանութեամբ Մաշկադայ իմում։

Ի բերան Քիլիմանի գետոյ կայ ՄԵԼԻՆԴԵ (Mélinde), քաղաք համանուն Թագաւորութեան, որ երբեմն բարգաւաճէր՝ ի ձեռս Բորդոգալաց։

1634. Ե. ԱՓՈՒՆՔ ԱՑԱՆԱՑ.— Անապատ մեծ չ3° հիւս. լայն. մինչև՝ ի սարն Կարատաֆուխ, գժուարամատոյց սակս մրրկաց. հիւսիսակողմն լեռնային է, անդ են սարք Կարատաֆուխ և Ֆելլխա։

Զ. ՍՈՄԱԼԻ.— Գետս ընդ Կարտաֆուխ և ընդ նեղուցն Պապ-էլ-Մանդեպ՝ յորում բնակեն Սոմալիք և Կալլայք և առնեն առևտուրս ընդ Արաբացիս և ընդ բնակիչս խորին Աֆրիկեայ. գլխաւոր քաղաք նոցա ՊԱՐԳԻՐԱ, 10,000 բնակչօք, ունի նաւահանգիստ լայնդ. մարդիկ կողմանցս Թիաձգիք և գանգրահերք են, բայց ոչ անգեղեցիք։

ԽՈՐԻՆ ԱՓՐԻԿԷ

1635· Ի ՄԻՋ աշխարհացն զորոց ցարդ Ճանաչեցաք, ի հարաւոյ Սուահանայ և ի միջի Արևմտեան և Արևելեան ափանց՝ սահմանի Խորին Ափրիկէ, յոր ցարդ Ճանապարհորդք ոչ իշխեցին հետախուզել վասն օգոյն ապականութեան և խժդժագոյն բարուց բնակչաց նորին, և բազմաց փորձ փորձեալ խաղալ ի ներքին գաւառս՝ կորեան չարամահ։ Բայց ի յետին ամեն նոր Ճանապարհորդք Անգլիացիք և այլք համարձակագոյնս սկան յառաջ խաղալ. և մի ոմն ի նոցանէ եգիտ զերկիրն Ճակկա (Jagga) յայնկոյս Մոնոմոտապայ, և զձիւնախառնուց լեառնն Քիլիմանճարոյ. և խորագոյն ևս ի մէջերկրեայն Ծանուցան Թագաւորութիւնք Գոջջամցեաց և Մրորոհումց։

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԿՂՋԻՔ

1636· Պատանեաց կղզիք որ յերկերս Ափրիկեայ մօտ կամ հեռի յարևմտից նորին, Արևմտեայք կոչին, և են յԱղանդական ովկիանոս. տակաւք ոմանք և մանուանք կան ի մէջերկրականին. այսպէս և որք ի Հնդկային ովկիանոս են կղզիք՝ Արևելեայք կոչին, զի յայնմ կուսէ Ափրիկեայ կան։

Ընդարմտեայս Ափրիկեայ համարեին և Ասորեաք և Պատեղրա, որք արդ մանն համարին Եւրոպական կալուածոց Բորդոգալաց· յորոց ձեռս են և ոմանք ի կղզեացս Ափրիկեայ, և այլք՝ Սպանիացւոց և Անգղիացւոց. և են առքս սկսեալ ի հիւսիսոյ.

1637· Ա· ԳԱՆԱՐԵԱՆ ԿՂՋԻՔ.— Եօթն մեծ և երեքտասան փոքունք. Նախնիք Երանելեաց կղզիս անուանէին զոսա. և քանզի կղզին Երկաթոյ համարելը խորագոյն լինել յարևմուտս քան զամենայն ծանուցեալ մասունս երկրի՝ անդ հաստատեցին զառաջին միջօրէին։ Ի գանարեանս ստեպ լինին սաստանութիւնք, բաղում են հրաբուխք ի նոսա, և որ չիջեալ և և որ ծխեալ. հողին և անդրև տաղտուկ ածէ, թէպէտ և կլիման բարի է յոյժ։ Արևելակողին կղզեացս տապագին է և ամպոտ, և վտանգեալ ի բազմութենէ մարախոյ. գլխաւորք ի բերան են գինի, ցորեան, պտուղք հարաւային աշխարհաց, և գեղձանիկ Թուրմն.— Կախնիք Թէպետ և ծանեան այլ անկոյծ արարին զկղզեաց. յամին 1344 Լուդովիկոս Սեբոա ի պարգևի ընկալաւ զնա ի Կղեմէս Զ, ապա պապք եւոան զնոսա Սպանիացւոց, որք ի 1478 առաքեալ նաւատորմիղ տիրացան կղզեացն ընդ սուր հանեալ զբնակիչսն, որք կուանչք կոչէին, արք ուժաւորք և որպէս Թուխ ի գերկոր ազգէ. ի քարայրս կղզեացն գտանին գիակունք նոցա անփուտ, այլ վաղ լուծանին օդառեալ։

Երեքին սոքա կղզիք Աձկերտանաց, Գւերս և Կրեցհրոզաց, ի հիւսիսակողմն ապառաժուտք են և ապատանարանք այնեմանց։

1638· Լանցերոդս (Lancerotta).— Ի հիւսիսոյ բնակեալ կղզեացն, անքեր և սակաւաքուր. ունի հրաբուխ լեառն։ Բն. 20,000· մայրաքաղաք Թեկոհէ։— Կառն Նաւահանգիստ։

Ֆորդեվենդուրդ (Forteventura).— Ի հարաւոյ Լանցերոդայ, 13,000 բնակչօք, երիզոտ, գինեվետ· մայրաքաղաք Սանդա Մարիա պեդենտուրիա։

Գանարիս (Canaria).— Ցարևմուտս վերնոյն, կղզի գեղեցիկ և լեռնային ձիւնախառնուց գագաթամբ ի ձմերսին. ունի ազբիւր ջուրց, արմաւենիս, գինի, ձէթ, ցորեան, մեսաքս. բնակիչք իբրև 80,000· մայրաքաղաք բարեչէն ցիտատ ել լաս Բալմաս, ածոտ եպիսկոպոսի և վերին աստիճան գանարեանց. Նաւահանգիստ նորա Բոնտորոս ել լա Լուռջ. բնակչք 10.000։

Դեներիֆ (Ténériffe).— Ցարևմտից հիւսիսոյ Գանարեանց գլխաւոր ի կղզիս արշիպելագոսին. բերէ գինի և մրգս հարաւոյ. սրածայր գագաթն Դենեբրիխայ բարձր է յերեսաց ծովու 11-12,000 ոտնաչափ, և է հրաբուխ հանապազ ծխեալ. ի գոլտմանն յետնում ի 1707 աւերեաց զնաւաքաղքեայ քաղաք և զնաւահանգիստ նորա, կատար նորին լասպիս կաղ

մեալ է, տրամագիծ խառնարանին 1325 ոտք. ի ձմեռնային ժեամբ ծածկի. ի հովտին Լաս Կուանքաս 100 կարգ խուզ ի խաղող լուսային են յորոց միոյն 100 ոտնաչափ ԹանդրուԹեան է: Բնակիչք 100,000: Ցամաքատ աւազուտ ի հիւսիսի արևելից կայ ՍԱՆԴԳՐՈՒՄ, մայրաքաղաք բարեչէն, ունի նաւահանգիստ և ամրոցս: Բն. 8,000. իսկ նահանի մայրաքաղաքն Կուանչաց ՐՈԴՐԻԳՈ՝ կայ ընդ հիւսիսի ի զաւարձալի վայրի: Բն. 7,000: — ԼԱՊՈՒՆԱ, ի խորս կղզւոյն ի բարեբոյս դաշտի, 12,000 բնակիչք:

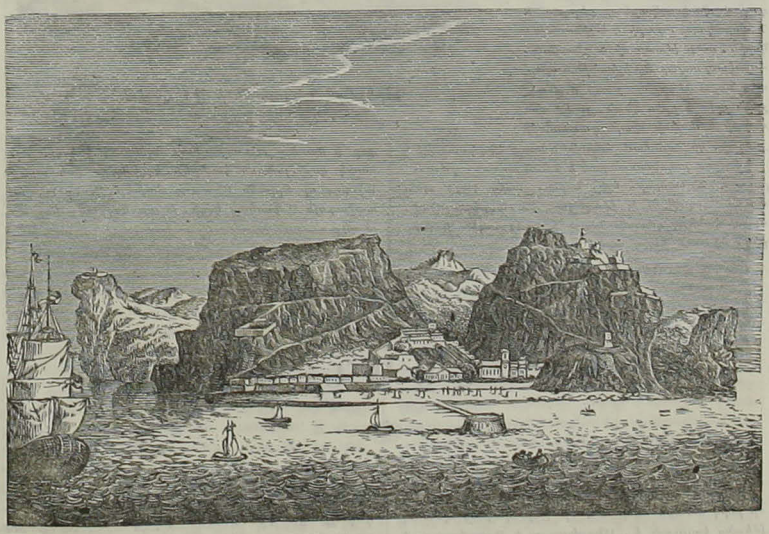
1639. ԿՈՄԵՐԱ (Goméra, Կապրարիա). — Անտառային, ջրաբեր, բարեբեր, յարևմտից կուսէ Դինեքրիֆայ: Բն. 9,000: Մայրաքաղաք Ս. ՍԵԲԱՍՏԻԱՆՈՍ, խորու 2,000 բնակիչք:

ԲԱԼՄԱ (Palma, Յունունիա). — Յարևմտից հիւսիսոյ կամերայ, բերբ մրգս, գինի, մետաքս և եղիգն շաքարի. 30,000 բնակիչք են նորա:

ԵՐԻԱՆՈՑ ԿՂԶԻ որ է ՖԵՐՐՈՑ կամ ԵՐՐՈՑ որ և ԲԼՈՒՎԻՒՆԱ և ՕՄՊՐՈՍ (Ile de Fer, Hierro, Pluvialia, Ombros). — Ամայի և անջրդի, սահաւաձիակ. միջօրեին հասատաեալ ի կղզւոյս 30՝ րոպէիւ խոնարհագոյն է յարևելս կոյս:

1640. Ռ. ԴԱԼԱՐԻ ԳԼԽՈՑ ԿՂԶԻՔ այն է (Capo Verde, Ilbas Verdas, Իչեաս Վերտաս). — Կազմած ԹագաւորաԹեանն Բորդոգալաց, երկիրն ամայի և օգն անառողջ. է երբէք՝ զի գետինք ոչ անձրևէ անդ, և լինի երաշտ և սով անհնարին, որպէս եղև և ի 1833, յորում երիս մասն բնակչաց կղզեացդ ոմանց գիտապատ անկան: Բնբք Նոցին են որիզ, մանգ, նարինջ, պտնան, լիմակ, բամբակ, և ազ ծառս առատ, վասն որոյ և ՏՈՑ ՍԱՏ կոչեցաւ անուն միոյ ի կղզեացն, որոյ Թիւ է 20, և բնակեաց Նոցին 50,000 Բորդոգալաց և խառնեաց. անդր աբարբեն Բորդոգալացիք գոտատապարտս. մայրաքաղաքն ՍԱՆ ԹԱՆԳՈՑ (San Thiago) լքեալ և տպաւորք է այժմ, զի կռղմնականն Նահ ի ԲՈՐԴՈՑ ԲՐՈՑՑ որ ունի հաւանդիստ բարի և ամրոց խարխուլ. — ՒՒՐԳԵՐԻ ՄԱՆ մականուանեալ ամոտ եպիսկոպոսի:

1641. Գ. ՀԱՄԲԱՐՁՄԱՆ ԿՂԶԻ (Ascension). — Իբր 300 փարսախաս հեռի յափանց Աֆրիկէայ. իբր 6 փարսախ տարածուԹեամբ. լեռնային և անջրդի. յորում գտանին տատրակք մեծամեծք և այեէմունք: Սպանիացիք գտին զկղզիս յամին 1501 յաւուր ծնեի Համբարձման Տեառն. այլ բնա-

Սորբ Հելինե կղզի

կիչ կայոր ի նմա, որպէս և ոչ այժմ. բայ ի սակաւուց Վագրացւոց, որք տիրացան կղզւոյն յամին 1815, և հաստատեցին ոճԹևան ի ձորձ Դոլնին ծովեղբի, վասն երԹևեկի նաւաց:

1642. Դ. ՍՈՒՐԲ ՀԵԼԻՆԷ. — Ընդ 16° հար. լայն. և ընդ 10° արևմ. երկ. կղզի տպառաժուա 8 փարսախ շրջապատաւ, 360 փարսախ հեռի յափանց Աֆրիկէայ. մեծահռչակ արգելարան Նաբո-

լճերի։ Մի միայն է լեռան կղզւոյս քարուտ, ուստի խալան ջուրց ազրերք և բլուրք գալարազգեստք երևին. անմատոյց են ափունք կղզւոյն բաց ի խորչէն Ճէյմեգորջին. բարձրագոյն ի սոսս կղզւոյս է Կասաան Անասկայ 2,700 ոտնաչափ, կլիմայ նորին բարձրք, երկինք անամպ, ջերմ ի մրրկաց և ի վոհմորկաց, այլ երբեմն զովիկ յանձրևոյ ցամս ինչ. այս ԹեբուԹեին նորին և բազմաԹիւն վայրի պտղոց ոչ ներբեն առոքանալ հասկաց ցորենոյ, բայց պտուղ բազում բերէ երկիրն. բարձունք նորին բուսաբերք են, հովիտք և սոսրոտք անբերք. գոտին անդ կաքաւ, քաղցրաձայն Թռչունք և ամենայն ազգ անասնոց մեծաւ և բնակիչք 7,000։ Գտաւ կըղզիս այս ի Բորդոգալաց յամին 1502 յաւուր ծնեան Ս. Հեղինեայ դըշխոյ. Հոլանտացիք ժառանգեցին զայն ի 1600, և Անգղիացիք ի 1650 առեալ զարքին զայն կայսրան Նաւացն ԵրեՔսնից յարևելեան Հնդկաց։ Ի միայն քաղաք է կղզւոյն Ձէյմսթաուընի ի գուարճագեղ հովիտ առ գոգով միով ամրացեալ բերդաւ և 7 մարտկոցաք. բարի է և չինուԹիւն նորին, ունի Թաղ մի և գիւանոց. հոյակապ ապարանք իշխանին և պարտէզ նորա գեղեցիկ. չտաք ի բնակացն ցրիւ և ցրիւ կեան, յամենեցուն մարտի և մայիսի միայն գառնան ի քաղաք, զի յայնժամ հասանին նաւք Հնդկաստանի։

Դերեզման Նաբոլէոնի ի Ս. Հեղինէ

Լինին բարձրաւանդակ է 2,000 ոտնաչ. գիւղաքաղաք ի Նաւեղն յԱմագրալիա։ Գլխաւոր ի կղզիս յայսոսիկ կոչի յանուն հանգերձն կղզեացն. իսկ այլքն՝ Բնդհանուր որ երբեմն Ամերիկոյ ձայներ, և Լինեւ, յաւելագոյն Սոհակաց կղզի, և այլ կղզեակք ինչ անբնակք։

1643. Ե. ԴՐԻՍԴԱՆ ՏԱ ԳՈՒՆՀԱ. կղզիք, յանուն գտողին իւրեանց, բայց Անգղիացիք Հանդստեան կղզիս կոչեն զնոսա. Նաւուղիղ մի ամերիկացի սոսգաւ զոսա ի 1811, և ապա Անգղիացիք ի 1813 հաստատեցին անդ գաղԹականս. պարսպին ի մշակուԹիւն քաղՔիւ և չաքարոյ. կան ի կղզւոջս վայրի այծ և խոզ. ի լերինն են ցուրտ աղբերք. նաւք Անգղիացւոց զկայ առնուն առ ստ քաք ի Նաւեղն յԱմագրալիա։ Գլխաւոր ի կղզիս յայսոսիկ կոչի յանուն հանգերձն կղզեացն. իսկ այլքն՝ Բնդհանուր որ երբեմն Ամերիկոյ ձայներ, և Լինեւ, յաւելագոյն Սոհակաց կղզի, և այլ կղզեակք ինչ անբնակք։

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԿՂԶԻՔ

1644. Ի ԿՂԶԵԱՑ սասի Հնդկային ովկիանոս, է որ բնիկ տեարս ունի և է որ Եւրոպացւոց պետուԹեամբ կալուած է, Անգղիացւոց և Գաղղիացւոց և Բորդոգալաց։ Չառաջին տէրն ունի ի Նոսա Մասակագաբ կղզի, որ ոչ միայն զանցանէ զմեծուԹեամբ հանուրց կղզեաց Ափրիկեայ, միանգամայն խոշ առելոց, այլ և մի ի մեծագոյն կղզեաց երկրի ճանապէ. վասն որոյ և առանձին աշխարհ մի Ափրիկեայ ասելի է զնա։ Զորք պարք են կղզեացս.

1645. Ա. ՄԱՏԱԿԱՍԿԱՐ. — Զոր Բորդոգալք Ս. Լաուրենտիոս կոչեցին և Գաղղիացիք ԿՂԶԻ ՏՈՓԵՆՏ, բնիկք երկրին Մատեգաս կոչեն, այս է Լուսնոյ կղզի։ Չև ևս է քաղ ծանուցեալ, բայց միայն եզերքն, ՈՒրդ Թուփ անտառախիտ և լեռնավայր. ի հիւսիսոյ կողմանէ ունի զվիճակորս լեառն, և ի հարաւոյ զՊոտգիմենի. երկարին ևս բարձր 10,000 ոտնաչափս. յարևմտակողմն կան Նաւակայք անբոյնք, յարևելակողմն՝ ծանծաղուտք։ Բազում են գետք

Մատակագարայ յորս զեւան կոկորդիլոսք. երկիրն արգասանդաւոր է մանաւանդ ի հիւսիսի, ունի և ձախճախուտս. կլիմայ բարեխառն, այլ անհաստիք համարի Եբրայեցւոց։ Մատակաք կոչին բնակիչքն, խառնուրդ Արաբացւոց, Պարսից, Խափչակաց և այլոց ցեղից. անտիտպաշտ հեթանոսք են, և ահագին Թիւնս ինչ մահճական օրինաց ունին, որպես ասի, ՀԱրաբացւոց ուսեալ, և լեզու նոցա յարաբացւոյն և ի մասն հառնակ բարբառ է. բարեկազմ են մարմնով Մատակաք, համբոյր բարւոք և հիւրասէրք. ունին բազում պետութիւնս ինքնիշխանս. Թատամս ոմն ի Հալաչ ցեղէ ձեռներէց լեալ կանգնեաց զիագաւորութիւն Մատակագարայ, և նուաճեալ զբազումս ի ցեղիցն՝ խորհեցաւ ածել զնոսա ի կրեռնութիւն. և յայս սակս դաշինս եդ ընդ Եւրոպացի ազգս. Թեանց, առաքեալ մանկունս ի Լատուն և ի Բաբիզ ուսանելէ զբէնս բարեկարգութեան. Թիւ էս ի 1816 Անգղիացի քարոզեալ բնակել յաշխարհն Իւրում, որք և հիմնեցին գաւրոցս և վարժարանս. յանէն առ բառնալ զբէնս սորկոռնեան. այլ ոչ ժամանեցան ցան բարեաւ կամացն ուղղել զամենայն, քանզի կին նորա սպան զնա և նստաւ յաթոռ նորին. և խռովեցաւ պետութիւնն։ Զօրովարդն համարի 4 կամ 5 միլեան, այլ սահմանք երկրին ընդարձակք են քան զԱգղիա։ Ի ներքին կողմանս կղզւոյն կան անտառք ազգի ազգի արմաւենեաց, և գ-ոյ-ոց և ոսպնեաց և փայտ էբենոսի. ի լերինն՝ արծաթ, պղինձ, անագ, երկաթ՝ զոր գիտեն գործել բնակիչքն. և գոհար ակռանք. յահիւնէ և զմուռսի և շաքիւլա և բեւբեղ։ — Զայս կղզի ի 1506 գտին Բորդոգալք, և յետ նոցա եկին Հոլանտացիք, այլ ոչ հաստատեցին բնակութիւն. բայց Գաղղիացիք ի 1665 ջնջէ կալան անգնաւոր և բնակեցան, ոչ ինչ խորչելով յանթաբերեսան օգոյն և յատելութենէն բնակչացն։

1646. Քան գառաւք են Թագաւորութենէն Մատակագարայ, և գլխաւոր ի նոսին ՀՈՎԱՀԱՆ ԵՐԿՒՐ, որոց մայրաքաղաք է ԴԱՒՄԱՐԻՈՑ ի բարձրաւանդակի, 12 աւուրց ձանապարհաւ ի խորս կղզւոյն, 25 կամ 40 հազար բնակչօք։

Ցարևմտեան ափունս կան ՍԵՒԱԼԻԱՒՀ գառաւք, յորս գործեցուած քաղաք նաւահանգիստ, ՄՈՒԶԱՆՏԱՀ որոյ 30.000 բնակիչք ասին լինել։ — Ցարևելեան ափունս գառաւք ԱՆԲԱՒՐԱՑ, ուր խորչեն ԱԳՈՒԱԻԻ և նաւահանգիստ ՇՈՒԶԵՏ ի ձեռս Գաղղիացւոց. ոչ ինչ շատ հեռի ասի կայ Ս. ՄԱՐԻԱՄ կղզի ի ձեռս նոցին Գաղղիացւոց. որոց ի ձեռս է և ՓՈՒԼ-ԲՈՒՆ քաղաք յերկրին ՊԵՏԻՄՄԱՐԱՒ. — ԴԱՒՓԱՒԻԼ մերձ ի սահմանս վերին քաղաքացն, առեալ աւերեցաւ ի Գաղղիացւոց ի 1829։ — ՆՏՕՒՐՈՒՆԴ քաղաք յերկրին ԱՆԴԱՀԻՄ։ — Ի հարաւակողման ափունս Ս. Լ-ուղ-ոյ գոգ ծովու և նաւահանգիստ ՏՈՒՆՈՒՑ, կալուած Գաղղիացւոց։

1647. Բ. ԳՕՄՈՐԵԱՆ ԿՂԶԻՔ լերք ի մէջս Մոզամպիքոյ անցեալ ի հիւսիսոյ. 50 կամ 60 փարսախաւ հեռի ի ցամաքէ. երկիր բարեբեր ընդ բարեխառն և զուարճալի կլիմայիւ, այլ սակաւ ջուրեակ վասն ասպատակութեան Սէգալացւոց՝ որ քանդէն զքաղաքն և գերի վարեն զբնակիչս նոցին։ Գլխաւոր ի կղզեաս կոչի ԳՕՄՈՐ 30.000 բնակչօք, այլքն՝ ՆՅՈՒՈՒՍ կամ ՅՈՒՈՒՆՆ, ՄՈՒՒԼԱ և ՄՈՑՈՂՈՒ. ՀՆՉուռաւան կայ փոքրիկ քաղաքն ՄՈՒՌԱՈՒՈ, ուր նստի սուլթանն, ունի բերդ և 3.000 բնակիչս։

1648. Գ. ՄԱՍԳԱՐԻՆԵԱՆ ԿՂԶԻՔ, յանուն Մադագարիաս լուսիանացի նաւապետի որ եգիտ զսոսա յամին 1505. կան յարեւելից Մատակագարայ, երբեմն էին ի ձեռս Գաղղիացւոց, որոց արդ ձեռք միայն ՊՈՒՐՈՒՈՍ կղզի 310 փարսախ քառակուսի. ունի սա լերինս բարձունս ի մէջերկրեայսն, յորս Ձեռնց կատար 9.000 ոտնաչափ բարձր է. ի հարաւոյ կողմանէ կայ հրաբուխ որ երբեք երբեք բորբոքեալ աւերածս ածէ. ի միջին լերինս կան անտառք և արեւբակունք. ափունք կղզւոյն միայն մշակեալ են և բերեն քաղիէ, ծխախոտ, մուշկ, չաքար, կինամոն, բամբակ, լեզակ, սպղպեղ, որիզ, մանր. գադաց. բայց չեն բաւական Ժողովրդեանն բերքս այսոքիւ. Ծովեզերքն քարուտք և ափաժայռ են, չեք անբոյթ նաւահանգիստ կամ նաւակայք ի նոսա. կիմայ բարի, այլ օդք մրրկածին. Ժողովուրդն հրզև 110.000, յորս 70.000 ստրուկք են. ի 1829 ածին անգր գաղթականս ի Չինաց։

ՍԵՒ ՏԵՒՒ կամ Ս. ԴՈՄԵՆԻՈՒ է մայրաքաղաքն բարեչէն ի հիւսիսակողմն կղզւոյն, 9.000 բնակչօք. Նաւակայք նորին չեն ապահով։

1649. Ցարևելից հիւսիսոյ կղզւոյս կայ ԳԱԼՂԱՈՒ կամ ՓՈՒՆԱՒՏԱ ԿՂԶԻ (Ile de France) որ այժմ ընդ իշխանութեամբ Անգղիոյ կոչի ՄՈՐԻՍ կամ Ս. ՄԱՒՐԻՏԻՈՍ. ունի հրաբուխս շիջեալս, ափունքն ապառաժս ժռաքս են, այլ ի միջակին ամբառնայ բարձրաւանդակ լերինն որոյ բարձրութիւն ժամանէ ց՛2.500 ոտնաչափ. գեաք և անտառք բազում են ի կղզւոջս, որ ըստ այլոց հանգամանաց նման է Պուրպոն կղզւոյ. փոքրիկք սակս լինին ի նմա, յորոց ի 1818 կործանեցաւ Բոր-Լուի քաղաք ի բուռն հողմոյ։ Ընդ Պուրպոնայ գառաւ կղզիս այս ի 1505, բայց Գաղղիացիք նաւ առաջինն ի 1715 բնակութիւն կացին անտանեաք, և յայնմ հետէ բարգաւաճեցաւ վայելչութիւն կղզւոյն. յամին 1814 առաւ Անգղիացւոց. որք զայսոցս խրթնաց ի կալկաթայ ածեն զայս։ Բնակիչք 180.000։ Գլխաւոր քաղաք ԲՈՐ-ԼՈՒԻ (Port-Louis) այս է՝ նաւահանգիստ լուգդվիկոսի կամ նաւահանգիստ հիւսիսի արևմտից. ի սմա է աթոռ կուսակալին, ունի նաւահանգիստ բարւոք և 26.000 բնակիչս։ — ԲՈՐ-ՊՈՒՐԴՈ, ունի նաւահանգիստ յաբեւելից հարաւոյ կղզւոյն. յայնկոյս նորին կայ ԲՈՐ-ՄԱՀԷ, և այլ քաղաքք մանուածք յայլևայլ կողմանս, ուր գնան վասն որոյ կրիայից։

1650. Ի սահմանս յայսոսիկ պատիճ պեղանդաւէն Սէն Բիեր վանեալ զարհածս պղոյս և վիրաւորեալ, և զաղէտալի նահանջութիւն նորին, որ Ձմեռատապեալ էակ եղև. և պատկեր եկեղեցւոյն Բամբակամասոյ՝ որ յիշատակի ի վիպասանութենէն՝ տեսցի ի միւս տոմ իջի։

Եկեղեցին Բամբլմուսայ ի Կղզւոյն Գաղղիոյ

1651։ Դ։ ԱՄԻՐԱՆԴ և ՍԻՇԷԼ, կամ ստուգագոյն ևս ՍԷՇԷԼ (Seychelles)։ — կղզիք ի հիւսիսի Մատակասգարայ. առաջինքն անբնակք են, իսկ ի Սէշէլեանս որ են Թուով 12 ընդ Ձեւամբ Անգղիացւոց, են 7,000 բնակիչք. գլխաւոր կղզին կոչի ՄԱՀ՝ լեռնային և անտառային, ուրէ նաւահանգիստ բարւոք, ուր գան կրեայք մեծամեծք։ Ի 1780 ամէ և այսր սկսան մշակել անդ զընդոյզ մշկոյ և զմեխակ։

Ընդ կղզիս Ափրիկեայ դասին և որք ի հարաւային Ովկիանոս անբնակ կղզիքն ԱՄՍՏԵՐԴԱՄ և Ս։ ՊՕԼՈՍ, յորս գան միայն ոչսորդք կիսոց։ — Իսկ ՍՈՓՈՐԱ կղզի որ հուպ ի գլուխն Կարտաֆուէ և ստորև Ծոցոյն, մարզ է խմային Մշկադայ, վասն որոյ և մարթէ ընդ Արաբիոյ գրել զնա։

Իշխան Աշանդայց

(թխ. 1603)

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՑՔ ԱՓՐԻԿԵԱՅ

1652. Մ՝եսարեմ կամ Մեծքայիմ և փուշ՝ որդիք Քանաց որդւոց Նոյի սերմանեցին զերկրագործ Ափրիկեայ։ առաջինն Լեգիպտոս՝ որ ցարդ կրէ զնորին անուն՝ Մըզր կոչէլով, և ի Նաւպիա և Աբեթովպիա և ի հիւսիսային աշխարհս. իսկ երկրորդն յարևմտակողմն և ի միջնաշխարհս. յորոյ սերնդոյ հաւանօրէն ծագեալեցան և ի հարաւային կողմանս աշխարհին. իսկ ի մերեւմնեանց՝ Թուխ Թէ արևէլեան բնակիչք ոմանք։ Բայց Եգիպտացիք միայն քաղաքական օրինօք անուանի եղեն ի հնումն, ընդ նոսին և Եթովպացիք, և երրորդ՝ կաբեդոնացիք եկեալ Լաւից։ Եգիպտացիք անհեգեգ առասպել մեծ աղօտացուին զսկիզբն պատմութեան իւրեանց, դիս և դիւցազունս կարգեալ նահապետս Թագաւորաց իւրեանց, և ապա մարգս. որոց առաջին հաւատին Ա՛հնէս աշխարհալէն և օրէնսդիր, 25 դարուբք նախ քան զՔրիստոս կեցեալ. և այլք բազումք, որոյ և ընծայեն չնուազս քաղաքաց և տաճարաց. բայց մինչև ց՝3,000 ամն նախաքրիստոսեան ամբողջ տասնդութեան հետս գտանիլ չեգիպտական վէպս. Թէպէտ և այն առանց երկայնութեան է, զի Եգիպտացիք հնագոյն կամ մի՛ի հնագոյն ազգաց երկրի կացին և չիշատակարանս հինս քան դյոգունց կամ զբնաւից Թոզին կանգուն. մինչև ոմանց զըզրգոնեան սահմանութ չեա ջրհեղեղին կարծել կամաւ, բայց բան այլոց ոչքննահեց կրնբագրիչք են, իբրև 12–18 դարուբ յառաջ քան զՔրիստոս։

1683. Ի Գիւս սուրբս առ Աբրահամաւ՝ սուղ ինչ պակաս 2,000 ամաբ նախ քան զՔրիստոս, չիշատակին Թագաւորք Եգիպտոսի Փարաւոն անուն, որ է մակդիր չքոյ և նշանակէ Արեգակն կամ արեգնաքան. զայնս ժամանակաւ Թուխ կանդնեալ Մեհիկաց մեծի քաղաքի. ուր հաւանելի է Թէ Յովսէփ Թոռնորդի Աբրահամայ՝ երկրորդ եկաց փարաւոնի 1,700 ամաբ նախ քան զՔրիստոս. և էին առքս ի կարգէ ԺԸ հարցասութեան Թագաւորաց աշխարհին. զի ի Մենեսայ ց՝1900 ամ նախաքր. համարին 17 հարսաւորիւնս կամ ցեղս Թագաւորաց կացեալ Լեգիպտոս, և Թագաւորս աւելի քան զ՝300, յայս է Թէ և ժամանակիցս և ոչ յաջորդս միայն։ Ժ՝ն հարսաւորիւնն կոչեցելոց, օտարազանց ոմանց էր հովանաց հիւկսոս կոչեցելոց, որք բազում աւեր ածին աշխարհին։ Սկսասորիս յԺԹ հարսաւորիւնն 15 կամ 16 դարուբ նախ քան զՔրիստոս՝ առաջին աշխարհակալ մեծ եղև Լեգիպտացիս, և կալաւ զմեծ տան Ասիոյ. այլ ոչ նա և ոչ որք ի յաջորդացն արքաւնին Լաւիս՝ պահեցին ընդ ձեռամբ զաշխարհս՝ յորոց վերայ բռնացան։ Ոչ ինչ մեծ կամ նշանաւոր լիշատակի լեա Սեսոսորիս Լեգիպտոս ցիչ դար նախ քան զՔրիստոս։

Ցայն ժամանակս Թուխ և Եթովպացոց Թագաւորս ունէլ առանձնակս. այլ ոչ է յայտ Թէ Ջարեհ որ ի Սուբը Գիւս սէզի լեա Սողոմոնի էգէ սասպ Եթովպիոց ասաի. ըստ աւանդութեան բնիկց երկրին՝ առաջին Թագաւոր եկաց անդ Մենիլիսեք որդի Սողոմոնի ի Սաբայ սիկնոջէ։ — Ա՛ս Նոքօք բարգաւաճեր և Թագաւորութիւն Մերոյեայ՝ որ է այժմեանս Շէնսի ի Նաւպա. զոր և ոմանք երկրագործն համարին և գայեակ տրահանգաց Եգիպտացոց. անդ պատ ասն մեծ ընդունէր Ամմոն աստուած, և քուրքն Նորա տեաղք էին երկրին. Թագաւորութիւն Մերոյեայ Թուխ պայծառացեալ յայժ յոսի գարուբ նախ քան զՔրիստոս. իսկ յետ հինգ գարուց՝ բռնաւորի ուրուսին ազգաս արարեալ զքաշանայսն՝ նուաղեր զաշխարհն։ Աւերակք հոյակապ չինուածոց Մերոյեայ գինն ցարգ յանապատացեալ աշխարհին ի զարմանս հետաքնին մարդկան. ուր երկու և երեք տաղար ամբ յառաջ կարասանք վաճառականաց գային Լեգիպտոսէ և ի Լիբիոյ և ի Կաբեդոնէ։

1654. Կաբեդոն՝ ասիական գաղթական՝ հատատեցաւ Լիբիոյ ի գաւառին Դուննազոյ, 872 ամբ յառաջ քան զՔրիստոս՝ ի Դիդոնէ կամ Դիդեսայ քեռէ պիգմալիոն արքայի Տիւրացոց, յորմէ խոյս տուեալ՝ կառոյց ատ գաւանն Պիրսա, և զնովաւ զմեծ քաղաքն կաբեդոն կամ կարթագինէ. որոյ բնակիչք Տարտարեացիք զանձնեան ընդ ձեռամբ ունէլով ընդ կաբեդոնի և զՈւտիկէ և զՏուբնես (Դուննազ) քաղաքս, ընդ սահման՝ ուր Լիպոսիս քաղաք, և ընդ Տարաբ՝ ուր Փոքր Լեպտիս և Թապսոս. այլ և յեզերս հիւսիսոյ Ափրիկեայ հաստատեցին բնակ կոլոնիաս. և ապա և յարևմտեան ափունս առաջ Նորգոնեացիք Ումնոի, վեց գարուբ նախ քան զՔրիստոս։ Վաճառականաբերութեամբ հետամուտք՝ ետուն զանձինս ի նաւարկութիւն, և ոչ միայն յարևմտեան փիւնիկեացոց և փ. Ասիոյ գեզերին, այլ միջտանիք լեալ ի Մինդերրականն՝ հատատեցին գաղթականս ի Սարդինիա, Կորսիկա, Սիկիլիա, Մալգա և ի Պալեարեան կղզիս Սպանիոյ։

1655. Գեօգեհերդ գարուբ նախ քան զՔրիստոս՝ Եգիպտոս խոովեցաբ քաղաքական պատերազմաբ, մինչև երկոտասան իշխանաց միաբանեալ տիրեցին նմին (671–656 ամ՝), և ապա փամմետիկոս միապետեալ աշխարհին և եգ զամոռ իւր ի Սայիս։ Յայնմհետ նորա նեբասով և այլք՝ մարտ ետուն ընդ Թագաւորս Բաբելացւոց՝ որք տերեին յայնժամ Ասիոյ, և մեծ յաղթեցան առ յետնոյն Թագաւորէ Գուգեայ. վասն որոյ և մեծ հատուած հրեից հանդերձ Երեմիա մարգարեիւ գնաց Լեգիպտոս՝ յառաձան երբասաղէմ։ Իսկ ի միւսում գարուբ իբրև պարսք բարձին զինուեալքն Լեգիպտոսի մեկնեան և Լեգիպտոս առաջնորդութեամբ Կամբիւսեայ որբայ Կիւրոսի, և բարձին զերկիր պատերազմեան Թագաւորութիւն Եգիպտոսի (525 ն. Քրիստոս)։ Նա ինքն կամբիւս ապաստակ սիրեաց և յաշխարհն եթովպացոց, բայց միայ մասին եւեձ նորուն յաջողեցաւ տիրել։ Ա՛նուհետև Եգիպտոս զամս երկերիւր՝ մերթ ընդ պարսից լծով կայր և մերթ ապստամբեալ՝ բնիկ Թագաւորօքն

տնտեսութ, մինչև Աղեքսանդրի Մեծի բարձեալ զԱրաբսից բանակալուածութիւն՝ ընդ ձեռամբ արաբ և ղեգիպտոս (332 Ն. Քրիստոս)։ և հինն արկ հռչակապանծ քաղաքին Աղեքսանդրիոյ, զոր պայծառացուցին պըտղութեան Թագաւորք՝ գարս երեք։ յետ որոյ Հռոմայեցիք մեծացան յԵգիպտոս, զառաջինն իբրև խաղաղաւորք գժաւելոց պայազատացն, և ապա իբրև տեառք, մինչև Օգոստեայ կայսեր բառնալ զԹագաւորութիւնն Կղեոպատերայ յետոյ Թագուհւոյ Եգիպտոսի (31 Ն. Քրիստոս)։

1656. ԵՒս Պողոսեան Թագաւորք՝ որք ի ժամանակի անդ բարգաւաճագործք քան զամենայն պետութիւնս դասեցին յինքեանս իմիաստասիրականս, և զանուանի մտաճնագարանն Աղեքսանդրիոյ կանգնեցին և զնիգիրս յերբայական լեզուէ՝ հառն յեղուլ ի հելլենական, պայծառանայր և կարգեցան Հռոմայեցիքն վառնառականութեան և զօրութեամբ ի ծովս. այլ շարժէր զնաւատն հզօրագունի պետութեան ազատի, զՀռովմական ընկերշաւութեանն. և երկոյն ի մարտ գրգռեալ ընդ նմա գերազանչակ պատերազմսն (264–241 Ն. Քրիստոս. 218–201 և 150–146), յորս յերկրորդում նուագին՝ Աննիբալ Հարտաագրդին զօրավարաց՝ արշաւելոյս սպառազուսս կորստեան սպառնայր Հռոմիոյ, երկոյս ևս տեղի տայր հակառակորդին, և յերրորդումն՝ անկանէր մեծն Կարքեդոն ի բռնէն Հռովմայեցւոց (146 Ն. Քրիստոս) և պատուհաս 17 յաւուր և յաւեր մատեր, և վաճառէին 70 բերս բնակչաց նորա. և երկիր նոցա մնոր կայր Հռովմական պետութեանն՝ Ափրիկեան գաւառ կոչելով։

Ի յետին գարս Կարքեդոնացւոց հարստութեան և յետ նոցա հաստատեալ կայնի ի հիւսիսի Ափրիկեայ Թագաւորութիւնք երկու մանուկք, Նումիդացւոց՝ յարևելակողմն Աղճերեայց և ի հարաւակոյս Դուռնեզաց, և Մաւրիտանացւոց՝ յարմատակողմն Աղճերեայ և ի հիւսիսի Մարդոյ. որք զնոյն զկարքեդոնի կատարած ընկալան՝ նուաճեալք ի Հռովմայեցւոց։ Ջնոցն բազդ ընկալաւ և կիւրեհնէ Թագաւորութիւն միոքս, յարևելակողմն Դարատպղոսայ, որ պայծառացնայր Հօթին գարուբք յառաջ քան զՔրիստոս, և յ'97 ամի (Ն. Քրիստոս) մարդ կնոց Հռովմայ. որ մի բան միոջէ բարձեալ զիշխանութիւն ափրիկեան պայազատացն՝ կալաւ զՀռոմերէն հիւսիսակողմն նորին՝ ի կրճեն Սիւրէայ ցՄաղրագաման, և հաստատեաց կողմնակալս ի գաւառս գաւառս, որոյք քաղաքավարեր աշխարհն ընդ ինքնակալքն մինչև մերձ ի կէս Ե դարս. և յայնմ ժամանակի պայծառանայր Ձեմարանն Աղեքսանդրիոյ և վարդապետութիւն նորոց Պղատոնականաց, և քրիստոնէից հարց։

1657. Ցամին 429 գնեմերկոս արքայ Վանդալց՝ եկեալ ի Սպանիոյ՝ կալաւ զԲարբարոսաց աշխարհս և հաստատեաց պետութիւն, որ տեւեաց գար մի, և բարձաւ ի Բելիսարիոսէ զրկաւորէ արեւելեան կայսերայ (533 յետ Քրիստոսի), որք ժիրեցին գարձեալ Ափրիկեայ՝ գար մի ոչ ևս։ Եւ ապա մնին Աբրաթայիք ԷԳիպտոսս (636), և յամս քան նուաճեցին զամենայն Ափրիկէ՝ զոր երբեմն կալեալ էր Հռովմայեցւոց. և յառաջ ևս անցեալ սփռեցան ընդ հիւսիս. բայց նզնէին ջնջեցին զյուսեական յիշատակս, ընդ որս և զմատենադարանն Աղեքսանդրիոյ, և ծաւալեցին զմահմետական օրէնս և զԱրաբացւոց բարս և լեզուս։ Ձսկիպտոս կառավարէր տեղապահ խալիֆային Պաղտատայ, որ նստեր ի Գահիրէ՝ զոր գիտդադ կոչէին Ալբաթայիք, զԼարբարոսաց աշխարհ՝ միւս տեղապահ՝ որ ի Քայիրուան նստեր, ի հարաւոյ Դուռնեզայ, և բարդաւաճէր աշխարհն այն յոյժ յոյժ, որպէս և ասերակք քաղաքացոյն վկայք կան։ Իսկ ի տկարանալ զօրութեան ամիրապետացն Պաղտատայ՝ ի կէս Թ դարու, կողմնակալք Բարբարոսաց և Եգիպտոսի՝ ազատ իշխանք եղեն. յատաջնումն հաստատեցան Թագաւորութիւնք, յորս հզօրագոյն ի Ֆէս. և յերկրորդումն տիրեցին մի ըստ միոջէ տոհմիք Դաբլուհեան, Ֆաթիմեան, Ալձհիւթեան, և յետ նոցա Մէհդիւթեաց, որք կային և առ հարստութեամբ Օսմանեանց։

1658. Օսմանեանք ի սկզբան ԺԲ դարու ձեռն արկին յԵգիպտոս, և տակաւ ի Բարբարոսաց աշխարհ, բաց ի Մարդոյ, որ ազատ մնաց սեփական Թագաւորութեամբ։ Նուաճեցան և Եթովպիա, որ վարէր բնիկ պայազատաց հնոյ Թագաւորութեան ի վազ ժամանակաց հետէ, ընկալեալ և զքրիստոնէութիւն ի Գ դարու. բայց բնիկն Եթովպիա վայելէրազ միշտ յազատութեան. ի Զ դարու (822) ԷՂեսեան կամ Եղեսացան Թագաւոր Եթովպացւոց եբարձ զիշխանութիւն Քամբրեանց յԱրաբիա. ի ԺՏ (960) Էզտա Թագուհի եբարձ զանհնոյն Թագաւորութիւնս Եթովպիոյ և միապետ կացոյց զորդի իւր ի Չագայեան տոհմէ, յորմէ էր և Լալիպալա Թագաւոր, որ էտ եկեղեցիս և մատուրնս յոլովս հաստատեալ յանձամս։ Իսկ յ'ԺԳ դարու պայծառացաւ հարցաւութիւն Սաղոմոնեան անուանեալ ազգայից, որք կոչէին զինքեանս Նեկուտ Սաթիոպիա, այսինքն է՝ Թագաւոր Թագաւորաց Եթովպիոյ, և զեկեղեցական իշխանութիւն ևս վարէին։ Ի Ժ.Ձ դարս Ծանոթացաւ Եւրոպացւոց աշխարհն Եթովպիոյ, բայց գեղագնութիւնք վաղ հասան. և աշխարհն գաղձալ յառաջին կրճս և սովորութիւնս միաց։ Այսպէս և հիւսիսային Ափրիկէ սեւաց միաց ընդ օրինօք Օսմանեանց. բայց միայն գաւառն Ձեզայիրայ անկաւ ի ձեռս գաղղիացւոց, որք և ոչ յառաջ քան զքազում ամս ընդարձակելին անդ զսահմանս իւրեանց։ — Ցեղս անցելոյ դարու պինաբարդ կալաւ զնոսն մի Եգիպտոսի, այլ Եթող ընդ հետ. միայն հնախրական հետաքննութիւնք խմասանոց զըրս ընդ իւր տարեալ էր՝ արշալոյսք եղեն ծանոթութեան զարմանալի շինուածոց և սրբագիր արձանաց Եգիպտոսի։ Ցետ նորա յայտ գարու՝ փոխոխութիւնս եմայծ յԵգիպտոս Մէհդիմեան Ալի փոխարքայ, որ և ազատարձակ յՕսմանեան գրանէն՝ մարթիւ ի ձեղ սակ զինքեանսն, և յերբորդական զըրութենն նուաճեալ հաշտեցաւ. և Թունս նորա ունի արդ զնաբջուքութիւն աշխարհին և զնաւոլոյ։

Այլ ինչ ինչ գէպք և ծանոթութիւնք աշխարհին Ափրիկեայ առանձինն տուրս, որպէս առանձինն ինչ անցք և աշխարհագրական ծանոթութիւնք

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ ԱՇԽԱՐՀԱՅ ԱՓՐԻԿԵԱՅ

1659. Որպէս և՛ տեղագրութիւնէ իսկ կողմանց Ափրիկեայ ծանուցաւ՝ աշխարհս այս ցարգ անծանօթ կայ ըստ մասանց մասանց, և ևս անծանօթագոյն՝ ի հնոյն էր, մինչև՛ կարգի առաւել առնուլ զայն. և ոչ միայն թէ աշխարհն, այլ և ծանօթագունին իսկ գեաոց՝ նիւղոսի ակունքն ընդ անգիտելիս համարեալ էին. ափունք ևեթ Միջերկրականին յայտնիք էին, և քաղաքական օրինօք վարեր անդ ժողովուրդն. իսկ ափունքն արևմտեայք և արևելեայք, և ամենայն հառաչանօք աշխարհին ի մեծէ անապատէն և ի վայր, բնաւին փակեալ ին կայր. բայց և սակս այնորիկ իսկ յորդորեր զՀեռաղաւռաքենէն բնաւքին մարգիան խնդրել բանալ զնաքոնեան. յոր սակս և անդամին ի վաղ ժամանակաց բազումք փորձեցին ճանապարհ բանալ ընդ անծանօթ երկիր, մերթ յաջողութեամբ և մերթ անյաջող եղեալ, մինչև ցմեր իսկ ժամանակս, յորում յաշխատին այսպիսի ուղևորութիւնք և տակաւ վերանայ ծածկոյթն Ափրիկեայ:

1660. Տիւրացիք և Կարթագինացիք առանց երկրաբանութեան ծանեան զաներս ինչ հիւսիսոյ և արեւելից Ափրիկեայ, այլ ոչ է յայտ ցոր վայր ժամանեցին կամ միջամուխ եղեն ընդ ցամաքն. կարծիս է բազում ի գիտից թէ և նաև Ոզոմանի գաշնակիցք Քիրամայ Տիւրացւոց՝ գային ի Սոփալա որ յարևելեայ ափունս Ափրիկեայ, այն է Սոպհալն Ս. Գրոց. Թէպէտ և ոմանք այլոյր սահմանեն զերկիրս զայս ոսկերերս:—Նեբաւոզ արքայ Եգիպտացւոց պատուիրեաց փիւնիկեցւոց նաւագնեն և պատեցին զամենայն Ափրիկեաւս, ի կարմիր ծովէ ընդ Հնդկայինն և ընդ Աղանդեանն նաւեսցեք՝ քերելով միշտ զափամբք և ելիւն ի Հերակլեան սրճանս, այսինքն է՛ ի Միջերկրական ընդ մէջ Ափրիկեայ և Սպանիոյ. բայց չէհաս մեզ սոյգ զինչ ի ցամաքի գոհն կամ ծանեան սոքա. բայ սմին օրինակի երկայնականք են և պատմագիր Հերոդոտեայ հետաքննութիւնք ինչ այլոց ոմանց. գարձեալ և Անտոնի Կաթրեգոնացոյ նաւագնութիւնքն զարևմտեայ ափամերձ Ափրիկեայ, ուր և հաստատեաց գաղղիական էրա, Թէպէտ և սոյգ է, այլ ոչ է յայտ՝ ուրն և աեղիքն, զի և ոչ մի յայտնուանցն զոր յիշէ նա՝ պատշաճին այժմու անուանց. ոմանք կարծեն թէ չէր նորա անգր քան զսիաննս Մաղքպայ ի վայր խաղացեալ, բայց բազմաց ընդդէմ նեղի է, թէ մերձ ի հասարակածն յառաջ խաղաց:

Մինչև ցժամանակս գաղղիացւոց ոչ ինչ նոր ծանուցաւ յԱփրիկէ. առ սոքօք փոքր մի լաւագոյն տառգիտական ծայրք հիւսիսային եղերայ աշխարհին, այլ հառաչանօքն համարեք անբնակ և մինչև ի հասարակածն ժամանել, և զզուշահետական իմն ձև ունել հիւսնակողմանն, որպէս է տեսանել ի տախտակս Ե. բառոսՓեներեայ: Ի վերջ կոյս Ա գարուն՝ սուզ ինչ ի ծանօթութիւն եկին արևելեայ ափունք Ափրիկեայ, որպէս է ուսանել ի Շրջանառութենէն Կարմիր ծովոն, որ զոմնում ժամանակաւ գրեալ իսկ է. և յԲոմ գարձ առաւել ևս ծանուցան մինչև ի Մոզամպիք և ի Տելկաոոյ, որպէս և գուշակէ ի Նկարագրութենէն Պտղոմէոսի. որ ստորագրէ և զնորին Լիբիա և քաղաքս բազումս ի նմա, անծանօթս մեզ. այլ Թուի Թէ այն ամենայն ի հիւսիսի մեծի անապատին էր և ոչ ի խորագոյնն Ափրիկէ. իսկ զարևմտեայ ափանց ամենեին անստոյգք են բանք նորա: Ցետ Պտղոմէոսի մինչև ի ժամանակս Արաբացւոց ասպատակութեան չէ գարուս, չյաւելաս ինչ նոր ծանօթութիւն զաշխարհէն:

1661. Սոքա ոչ միայն յափունս Միջերկրականին հաստատեցին տեղութիւնս բարգաւաճս, այլ և ի խորս Սահրայ անապատին, ուր և յարգ կան սերունդք նոցա, փոլղահք կամ Ֆելլղահս ձայնեալք. գլխաւոր քաղաք նոցա և չհաստատ էր կանս կամ Ղանս, այժմեանս Խանդ կամ Ղանդ, որ լցեալ էր գանձուք ոսկւոյ, զոր հանէին ի վանկարայ գաւառէ որ ի հարաւոյ կուսէ առ վտակաք Նիւղոսի. անտի ընդ արևելս սփռեալք հաստատեալք էին ի Գոնդու և Տիխամ. և յայնմ կուսէ ի Սաքքարու զոր Դաքքոր կամ Դոդոբոր կոչէին, որպէս և յարգ լսի անունք. բայց արևմտեանն Ափրիկէ չէր քաջ ծանուցեալ և Արաբացւոց իսկ: Ցետ բաղում գարուց Լէոն ոմն Սպանիացի մահմետական եաս ծանօթս ջաշխարհէն, և եգիտ զԻսիդորեան նախնչան և հզորագոյն քաղաքաց կողմանցն այնոցիկ, և յարևմտեայսն զՏինէ չհաստատ մեծ, զոր նա կինէա կամ կինոա կոչէ:

Ի ԺԵ գարս սկսան ծովայնք խուզարկութիւնք Ափրիկեայ. և Բորդուգալք զառաջինն գոհն և ծանուցին նորանոր ափունս և գաւառս. մինչև ի 1497 զգերասիդակ գլուխն Բարօղ Ցուսոյ ի ձեռն Վասգոյ ասկամայ, որով ճանապարհ նոր ի Հնդիկս բացին: Նոքա սկսան խաղալ և ՀԷջերկրեայս ի խնդիր Թագաւորութեան անուանեալոյն Ցովհաննու երկցու, զորմէ ի վաղնջուց ոմանց ճանապարհորդաց լսեալ էին Թէ բնակէ ի խորս աշխարհին և քրիստոնեայ է կրօնիւք. և էր նա Թագաւորն Եթովպիոյ, այլ ոչ գիտէին նոքա: Ժամանեցին մինչև ի Դիմ պուգրու և ի Ճէննէ. և յարիմասկոմէ ի Կամխիս և ի Կաֆիխս, որպէս յետոյ գաղղիացիք և Անգղիացիք գոհն անդ ազգս որ խոսկին զլեզու նոցա. հաստատեցին գաղթականս և ՀԱիուէնս ոսկւոյ և ԱՀԵմինս և ի բերան Նիլիբոյ զոր նոքա Ցօրմոզ կոչեցին, և և ի Գոնկոյ, ուր և յարգ կան: Իսկ ընդ ծով քերեալք զգլխով Բարօղ Ցուսոյ պատեցին զամենայն արևելեայ ափամերձ և անցին ընդ Կարմիր ծով գնալ ի Հնդիկս: Գալիլէամ ոմն որ առաջին առաքեցաւ այսր ի Թագաւորէն Բորդուգալաց, ի գաւչին իւրում եմուտ ԱեԹովպիա, և ծանոյց Թագաւորին, որ և առաքեաց անդր քարոզիչս և ընկալաւ դեսպան ի Թագաւորէն Եթովպացւոց զոմն Հայազ

գէ, զի ի վաղ ժամանակաց գաղթական Հայոց կամ եկեք վաճառականք գտանիէին Յեթովպիա, որք և յաւգուտ[թ]իւնս և յեկեղեցական բարեր աշխատանս ելանէին. բայց Խորհրդաբեր ոչ ետուն տեղդ ծանո[թ]ուի[թ]իւն զանխարէն, թէպէտ և շատ ինչ գրեցին զանմանէ:

1662. Լուեալ Անգղիացւոց եթէ Դիմոդէքդոս անկեալ է ի ձեռս ինքնակալին Մարոգայ յելս ԺԶ դարու, առաքեցին ի սկիզբն ԺԷ դարու Նաւս ընդ Նիկէր՝ գնալ ի շահաստան անդր. այլ ոչ յաջողեցան, և երկիցս և երիցս փորձեալ քան: Ի միւսում դարու գարձեալ եկին ի ներդիր ընթացից Նիկէրայ, և գարձեալ ոչ յաջողեաց: Իսկ Գաղղիացիք ԺԻ դարու հաստատեցին բնակու[թ]իւն ի Սենեկամիսս, և հետազոտեցին զերկիրն զպատկառս և զլեռն Տիվպիէ, առին ծանո[թ]ս և զԻմիդուզքդուէ:

Յելս կուսն ԺԸ դարու Անգղիացիք հաստատեցին յամին 1788 զԱխրիկէան ընկերու[թ]իւն ի քննու[թ]իւն աշխարհին. յոր և առաւել փութացուցին զնաւս տեղի կուս[թ]իւնք զոր լուան ի վաճառականաց ոմանց Ափրիկեցւոց եկելոց ի Լոնտոն, զՊոռնու գաւառէ և զՆիկէր գետոյ և զձանապարհէ կարաւանի որ ի Դարքաղնասայ գնայր Ա[ք]ադէզ: Յամին 1795 Մունգկոյ Բարք եւլեալ ի Կամպիոյ՝ ճանապարհ արար մինչև ի Քաարդա, և ապա մինչև ի Սեկոյ Մայրաքաղաք Պամպարույ. Նա զառաջինն ետես և եա սոսոյգ տեղեկու[թ]իւն զնիկերայ. յետ տասն ամաց միւսանգամ ճանապարհ արար և անց ընդ Դիմդուզքդու, որպես կարծէ, այլ Թագաւորն Եուրեայ գեռասկիժ արար զնա: Բաղումք և այլք յառաջ և յետ Նորա՝ սպանան ի բարբարոսաց ի հետաքնու[թ]եան իւրեանց: Զհին Բարքայ Նշանաւոր Ճանապարհորդ եկաց Պըրքհարտ որ յամին 1809 եվ ի գահերեայ և քննեաց զնաւոսիա: Իսկ յամին 1816 Անգղիացիք առաքեցին զնաւապետն Ոըքբէյ Նաւել ընդ բերան Գոնկոյի ի ՄՀբերկրայս և սոսոգել Թէ եցէ նա Նոյն ընդ Նիկէրայ. ոչ յաջողեցաւ նա ի գործն. իսկ Գէմբել որ ընդ Նիկէր Նաւէր՝ առ ի Նոյն քննու[թ]իւն, եմուտ յերկիր Գուալհայ. յետ Նորա Կրէյ Նաւապետ՝ ժամանեաց ի Կալամ: Ի վերջ կուս 1822 ամի Անգղիացիքն Տըն[ք]էմ և Գլաբբէրդըն ընդ Ոսոգուրաս խաղացին ի ֆէզզան և յանապատն մեծ, անցեալ ընդ տոհմն Դուարիք և Դիպպուս, և մտին ի Քաշնէմ գաւառ Պոռնուայ և ապա յայլս ի գաւառաց Նորա, յետ պատեալ զարեւելեայ ափամբէ Ղադայ լճին մեծի. ապա և ի Մանդարա Թագաւորու[թ]իւնն՝ որ ի լեռնապատ սահմանի, և ի Լոկկոն՝ որ սարածանի զՀարի գետոյ: Գլաբբէրդըն եմուտ և ի Հուսաս և ի մեծ քաղաքն Սաքքաթու, եաես զՀուսաքրամս գետ, և գարձաւ ի Պոռնու, անցեալ ընդ Գասմիս քաղաք: Յերկրորդում ուղևորու[թ]եան իւրում չոգաւ նա ի Եարրպա, և քերեալ զԲոնկ լերանիք անց ընդ Քիամա և Վաւա քաղաքս, և եկն ի Պուսսա առ Նիկէր գետով. և անտի ընդ Նիբֆիչ և Զէկզկէկ գաւառս ի Սաքքաթու, յորմէ մեկալ ի լուսեալ ըզԿուպէր երկիր, գաւեցաւ յասպնջականին իւրմէ ի Թագաւորէն Սաքքաթուի և անսակրեալ մեռաւ: Դաւադ Նորա Լէնտըր գարձ արարեալ ԱՆգղիա և ժամանակեալ ի պետու[թ]ենէն՝ յամին 1830 գարձ արար ԱՓրիկէ ի Պուսսա, կամելով սոսոգել Թէ ուր յանգկցին խաղք Նիկէրայ. և անցեալ ընդ Թագաւոր[թ]իւն Եուրեայ, մեծաց ի գեան, յորում եգիա զԴոակոզի կղզի, և զիասպսա քաղաք յամին գերասոյն, և խոնարհագոյն զԼկկա քաղաք բարգաւաճ. ապա հանդկեալսա ի խառնուրդս Ցասոսայ գետոյ և այլոց ևս, և մերձ եղև ի Ծոյն Պենինայ, մինչև ի քաղաքն Քիրրէ, ուր գերի վարեցաւ ի բնակեալ տեղւոյն, և տուեալ փրկանս՝ յառաջ վարեաց զնաւարկու[թ]իւնն և էլ ի Ծով. և այսպէս սոսոգեաց զի գեան Նիկէր Թափի ի Ծով. ինքն գաւաճանեալ մեռաւ յերկրի անդ:

Իսկ ի հարաւակողմն Ափրիկեայ՝ Հոլանտացիք նախ ի կէս ԺԷ դարու հաստատեցին գաղթականս ի Գլուխն Բարեյ Ցուսոյ, և մերձ ի սահմանս Քարբոս անասպատ. բայց Անգղիացիք ի վերջ կուս ԺԸ դարու խաղացին ի խորս ի սահմանս Քաֆրայց և սորոսանանայց Օդդենդացւոց. յամին 1801 Դրըդգէր և Ըմբըրվիլ գտին զնեն գետն Օրանժ և մտին ի Լադգաբու քաղաք Պոսհուանաց. յորմէ և ի վեր կամելով խաղալ այլոց ոմանց Անգղիացւոց առաքելոց ի պետու[թ]ենէն՝ սպանան ի բնակչացն. բայց քաղցրակիր Գէմբել եմուտ ի խորս երկրին և եգիա քաղաքս բազմամարդս: Ցետ Նորա Թոմբըն և այլք մերձեցան ի Նագալ և ի վիճակս Փուլուհաց, ուր և կամեցան Հոլանտացիք գաղթական հաստատել, բայց չառք չարչար կոտորեցան ի նոցանէ: Յամին 1822–26 հաստատեան Ռաբն (Owen) հետազոտեաց զարևելեայ ափունս Ափրիկեայ, սոսկ ինչ և զարևմտեայս, և ի 1837 ձէյմս Ալեքսանդր ընդ հետս. արևմտից Գլխոյն քննեաց զՁամբասս երկիր: Ցետ Նոցա բազումք Ճանապարհ արարին զնովին կողմանք մինչև ցահուրս մեր, որպէս յամին 1849 Լիվինկսթըն և ընկերք իւր գտին զվկայի լիճ, և յետ ամի Նոյն Ճանապարհորդ եգիա միւս եա լիճ, և հետևոյ Նորա, կըզ զիջք բնակչօվք, և գեա Դեռնճ որ Հարցրէ զերկոսին լիճսին: Այլ տակաւին բազում ընթացք գեռոց էև եւս են քաջ տեղագրելք, և ամենայն խորհրդն Ափրիկէ աչարշ անճանօթ է: Իսկ ի հետևոյին Ափրիկէ և յանապատին բազում ինչ տոսոգեցին Գաղղիացիքն Փուռնել, Ռընու, Գառէդ, և այլք:

Ա Ս Ի Ա

Բ Ն Ա Կ Ա Ն Ն Կ Ա Ր Ա Գ Ի Ր

1663. Ընդարձակագոյն ի մասունս աշխարհի և նախապատիւ առաջին բնակութեամբ մարդկան և հրաշալի անցից՝ Ասիա, կոչեցեալ յանուանէ գառաւի միոյ ի Լիւդիա կամ Ժողովգեան ազգաբանեան և Թորգոմեան ցեղից, կայ ընդ 24° Լ. և 172° մա. երկ. և ընդ 1°–78° հիւս. լայն. ունէ լոյս տարածութիւն 2,200,000 քառակուսի փարսախաց. երկայնութիւն նորա յԱրեւելեան Սարէն որ առ Պէհրինգեա մինչև ի սարն Ռաս-Պաա յԱրաբիա հաշուի 8,820 մղոն, և լայնութիւն յիւրալայ մինչև ի Գամկոնճա գետ՝ 3,780 մղոն։ — Սահմանս ունի ի հիւսիսոյ կողմանէ զծովս Պոնտոսի, Կասպից, Զուառուցեալ ովկիանոս, և զերկրագնդական Ռուսաստան. յարեւելից կուսէ՝ զՊէհրինգ և զմեծն Ովկիան. ի հարաւոյ՝ զծովս Հնդից և զՀնդկական ովկիանոս. յարեւմտից՝ զՊապ-իւ-մանդեպ և զկարմիր ծով և զկիրճն Սիւէզայ՝ որով ընդ Աֆրիկիայ կայ, իսկ մերձկարմրականացն և Դարդանեան նեղուցն անջատի յԵրոպայ։

1664. Ծովակ. Կիրճք. Հրուանդանք. — Զորք ովկիանք պատին զԱսիա։ — Ա. Սահմանք հիւսիսային ովկեան, տարածեալ ընդ մէջ արեւելք. ափանց Կորդին Ջէմչեայ և ափանց կուսակալութեան Դոպոլըգեայ, և գործէ զմեծ ծովածոցն Գոբոյ և զծոցսն կամ զդոգն Օպ և Ենիսէյ. իսկ ի ծագս հիւսիսոյ գործէ զդոգն Թայմըրսկայա, Թագվեսկայա, Խաբարով, այլովք հանգերձ։

Բ. Ովկեան կամ խաղաղական զարևելակողմանէ պատեալ գործէ միջածովս, որպէս պէհրինգ ընդ մէջ Քամչադեայ, Ափեռգեանց և հիւսիսային ծայրի Ամերիկեայ. Դարբասկի կամ Օխոտսկ ծով ընդ մէջ ըից Ամերիկեայ. Ճապոնեայ ծով ընդ մէջ Քամչադեայ, Օխոդսքայ, Գուրիլեանց և Խասղ. Արևելեան ծով կամ Թաղիմայ ընդ մէջ Գորէայ, Մանջուքայ, Ձինաց և հարաւային ծայրից ճաբոնայ. Մանի մի ծովակս Դեղին անուանի ծով կամ Հոնի. Ձինաց ծով ընդ մէջ Ձինաց և գաւառաց այնր կողմանն գանգիսի, և ունի զծոցս Թանկինայ և Սիամայ մանուանբք հանգերձ. ծովք Մալաքեայ ընդ մէջ կղզեաց միջածովք ի մերձկրկեանս հասարի։

Գ. Հնդկեայն ովկեան ընդ մէջ Աֆրիկեայ, Ասիոյ և Ովկիանիոյ, ունի զծոցն պենկալայ ընդ մէջ Հնդկաստանի և անդրագանգիսեան կողմանց, և զծոցն Էօմանայ ընդ մէջ Արաբիոյ, Պարսից և Հնդկայ. և ի մեջ

յեր, և ի հիւս. կուզերագայ կան ծոցք փոքունք Ա-ռաջայ և Ա-բ-ւոյ. իսկ ի մէջ Արաբիոյ և Պարսից Ծո-ր Պ-ռ-ւն, և յարևմտակողմն ընդ մէջ Արաբիոյ և Ա-փրիկեայ՝ Ծո-ր Ա-բ-ւիոյ որ և Կարմիր Ծով. են և ի պինդ գոգք կղզին, Մ-ւ-ք-ա-ն ի բերան Սալսուե-նայ և պնդ-ն-ա առ Մ-կ-նայ։

Դ. Աշխարհագրական ովկիանոս գործէ զԱիլ-ք-ն-ր-կրա-կան յատուկ որ և Եւրոպայ վիճակի. իսկ ի մէջ Ասիոյ փոքու և Ասորւոց երկրի գործէ զԱղէ-ա-ն-դր-ի-ոյ Ծոց. ուրաքոր են և այլ Ծոցք մանուիք. որ-պէս Ս-ք-ա-ն, Մ-ֆ-ր, Ջ-ր-ա-ն-ի, և այլն. իսկ Մար-մարա և Սեա Ծով յորինին յատկական կոչման Ծոցս և գոգս։

1665. Կիրճք անուանիք են, Պ-գ-ի-ա-Մ-ա-ֆ-ա ընդ մէջ Լ-ա-ճ-ի-ոյ և Կարմիր Ծովու. Ո-ր-մս կամ Հ-ր-մ-ւզ ընդ մէջ Լ-ա-ճ-ի-ոյ և Պարսկային Ծոցոյ. Մ-ն-ա-ր ընդ մէջ Սկ-յ-ա-ն-ոյ և Հնդկական ցամաքակղզւոյ. Մ-ա-ֆ-ֆ-ս ընդ մէջ Մալագդայ և Սումադրայ, և Սի-ն-ի-ոյ. Հ-ա-ն-ի ընդ մէջ Հայնան կղզւոյ և Գանդ-նայ. Ջ-ա-ց-գ Փ-ր-ն-ց-ոյ ընդ մէջ Փորտուգ-ի կղզւոյ և Ձինաց. Ռ-ր-ի-ա ընդ մէջ Ճաբոնայ և Քորէայ. Ծ-ա-ի-ր կամ Ս-ա-ի-ր ընդ մէջ Կ-ի-ֆ-ն-ոյ և Ե-ա-ոյ. Լ-ր-ի-ա-ն ընդ մէջ Ե-ա-ոյ և Դարաբայի կղզւոյ. Ա-ն-ի Թ-ա-ի-ա-ոյ ընդ մէջ Դարաբայեայ և Մանչուրաց. Պ-կ-ր-ի-ոյ որ կայ անջրպետ ընդ Ասիա և ընդ Ամերիկա։

1666. Հրուանդանք բաղում են ի ծովեզերս Ա-սիոյ. Ի Սառուցեալն ովկիանոս, Օ-ն-ի-ն, Թ-ա-ն-ա-ի, Ս-ե-ր-ա-ն-ի-ն-ի որ և Հ-ա-ն-ա-յին Ս-ր, Ս-ի-ա-Ն-ա՝ Հեպարուայ ի մեծն Ովկիանոս, Ա-ր-ի-ե-ն-ն գլուխ ի Պ-ն-ր-կին. Օ-ի-ա-ն ծայր Ռամչեադրոյ ընդ հարաւ, Ա-ա-ի-ա-ն ի Ռուսկինէն, Փ-ա-ա-ն ոչ ինչ կարի հեռի յառաջնոյն. Դ-ա-ն-ի-Պ-ա-ա-ս ի Մալագդա, և այլն. Մ-ա-ա-ր-ի Արաբիա ի մեծս պարսկային ծոցոյն, Ռա-ա-ե-ս-ի-ա-ե ի ծոգս ելից Արաբիոյ. Փ-ր-ի-ա ի հարաւոյ նորա. Ռ-ա-գ-ա-ի կարմիր ծովու. ի Միջերկրականէն Ք-ե-ի-ա-ն-ա ի հարաւային ափունս փոքուն Ասիոյ. Պ-գ-ա յարևմտեան ծոգս Ասիոյ Արշիպելագոսի. Ք-ե-ի-ն ի Ի-ն-ի ի մեծս ծովու. ի հիւսիսի Փ-ն-ոյ։

1667. ԿՂԶԻՔ են Թ-ր-Ա-կ-Զ-ի-ք. — Ա-բ-ա-ք-ա ոմանցն ցամաքակղզի մեծ է Ա-ա-ա, և յետ նո-ա Տ-ե-ն, Մ-ա-ֆ-ա, Ռ-ր-ե, Ռ-ա-ի-ա-ա, Զ-ա-ւ և Ս-ա-ի-ա-ա և Ռ-ա-ա ի Սիպերիա. յարևմտակողմն Ա-սիոյ՝ Փ-ա Ա-ա, և ի հարաւային ծոգս Ձինաց՝ Լ-ր-ի-ա. իսկ կղզիք, յովկիանն հիւսիսոյ՝ Պ-ե-ր-ի, Խ-ն-ա-ա-ն-ի, Ռ-ր-ե-ի և Ն-ր Սիպերիա, Ա-ր-ա-ի Հանգիստ բերանոյն Ռ-ի-մ-ա, յովկիանոս մեծի՝ Ս-Լ-ր-ի-ա ի Պ-ն-ր-կին, Ռ-ր-ի-ա-ն-ե, Ե-ա-ա, Դ-ա-ա-ա-ի, Ն-ի-ա, Ռ-ի-ա-ա, Սի-ա-ի, Ռ-ր-ե-ն-ե պարք, Լ-ե-ա-ե-ն-ա, Փ-ր-ն-ա, Հ-ա-ն-ի, Ց-ա, Փ-ն-ո-ի, և այլն. յովկիան հնդկաց՝ Ա-ն-ի-ա-ր-ս, Մ-ե-ի, Ն-ի-ա-ա-ր, Ա-ա-ա-ն-ի, Ա-ա-ֆ-ա, Ս-ի-ա-ի, Մ-ա-ի-ի, Լ-ա-ֆ-ե-ի-ի, Ի Ծոցն Պարսից Ռ-ի-ի, Հ-ե-ր-ե-ա, Պ-ա-ի-ն-ի. Ի կարմիր ծովու՝ Փ-ե-ի, Ճ-ե-ն-ե, Գ-ա-ա-ա, Ռ-ա-ի կղզիք և այլն. Ի Մի-ջերկրականին՝ Կ-ի-ա-ա, Հ-ա-ա-ա, Ս-ա-ա, Ա-ր-ի-ե-ե-ա-ա, և այլն։

1668. Ե-ն-Ռ. — Բաղում և հզօր գետք են Ա-սիոյ այլ ոչ որպէս զԱմերիկոյ անարիք. և ոչ մի ի գլխաւոր գետոցս ընդհանուր ընդ արևմուտս, այլ ա-ն-ի-ն-ի ընդ արևելս, կամ ի հիւս. և ի հարաւ. ի սոցանէ Թարիին յովկիան հիւս. օդ՝ յոր խառնի և Իր-ի-ս. Ե-ե-ի-ն-ի վտակս ունի յով-ս-ի-ն և ջրեր Ռ-ի-ի, խառնի ի նա և Ա-ի-ա կամ Վ-ի-ն-ի Դ-ա-ի-ա-ա, Է-ն-ա՝ որ գնայ ընդ Սիպերիա։

Յովկիանոսն Մ-ե-ի ի Հնդկականն հասին՝ Ա-ա-ր կամ Ա-ի-ա-ն-ի, որոյ վտակք են Ա-ր-ա և Շ-ա-ա, Հ-ա-ն-ի-ա կամ Ռ-ա-ա Մ-ա-ի-ն, Ռ-ե-ի կամ Ն-ա-ի-ե-ի-ի՝ որոյ երեք հզօր Թիք են Ռ-ի-ն-ե-ի-ի, Ե-ա-ե-ի-ի և Մ-ի-ե-ի-ի. Մ-ա-ա-ա-ի, Ս-ա-ի և Խ-ա-ա-ա-ի ընկնին ի Դ-ի-ի-գ-ա. Գ-ա-ի և Պ-ա-ն-ա-ր-ա որ և Մ-ի-ն՝ միասին Թարին ի Ծով. Խ-ա կամ Սի-ա-ի որ Թարի ևս. Ե-ր-ա և Տ-ի-ր-ի որ համանուանապար Շ-ա-ի-ա-ա կոչին և ի Պարսկային Թարին Ծոց. Ա-ր, Եր-ա ի կաղբից Ծովէ, և այլք, զորոյ ուրոյն լցեին բանք գիրք։

1669. Լ-ճ-ք. — Ծ-ի կ-ա-ի-ն իբր 17,000 փարսանս քա. զառաջին տեղի ունի ի լճէն Ասիոյ և համբերն երկրի ընդարձակութեամբ և գիւտագործ-ւով քան զնաւս, և ընդունի զկուր Եփրատայ հանդերձ. Ա-ր-ւ 1,300 փարսախ քա. ի Մ-տ-ր-քաստանս և ընդունի զԽ-ի-ն-ն (Գ-ե-ն-ն, Ա-ք-ս-ս) և զԻ-ի-ն-ն. Դ-ե-ի-ա-ւ ի Թ-ա-ր-ք-ա-ա-ն. Լ-ր կամ Լ-ա-ն-ա և Պ-ա-ե-ի ի գ-ա-ա-ս հնագանդեալս Ձ-ե-նաց. Պ-ա-ա-ն-ա-ր, Ռ-ա-ա-ն-ա-ր ի Ձինս. Ն-ա-ն ի Դ-ի-ի-գ. Ջ-ե-ն-ի ի Ր-ա-ա-ի-ջ. Պ-ի-ե-ի-ե ի Պ-ա-ր-սս, անգ և Ո-ր-ի-ա. Վ-ն և Ս-ա ի Հայս. Մ-ե-ա-ի Ծ-ի ի Պաղեստին, բաղում և այլ մանր լիճք ի կողմանս յայսոսիկ. Պ-ա-ա-ի ի Ռուսիա մեծագոյն յեա Կ-ա-ի-ի և կաղբից, Դ-ա-ր ի Սամոյետս։

Ջրանցք ի Ձինս և ի Հնդկաստան միայն են նա-ա-ի-ի-ք, ի Ձինս Ե-ա-ա կամ Ա-ր-ի-ի Ջրանցք երկայնագոյն է քան զամենայն ջրանցս, զի է 200 փարսախ երկայն։

1670. Լ-ր-ի-ն-ի. Բ-Ա-Ր-Ե-Ի-Ա-Ն-Դ-Ա-Կ-ի. — Լ-ր-ի-ք Ասիոյ ի հասարակի ձգին ընդ արևելս և ընդ մեծաս, և յելից անտի ցամաքս Միջերկրականին՝ գրեամբք անանձնական մեծամեծ պարք են ընդանց, զորս մարթ է ստուգել յերբեքամանի պարս, սկսեալ յարևելից սահմանաց հիւսիսոյ։

Ա. Ա-ա-ա կամ Ս-ա-ա-ի-ի Լերինք, որ ի ծոցոյն Պ-ե-ր-ի-ն-ոյ ձգին ցծոցն Ո-ն-ա-ա-ի-ոյ. այլ բարձրագոյն կասաք ի նոսա ստորև է քան զ4,000 ոտս։

Բ. Ռ-ա-ի-ե-ա-ս-ի Լերինք յարևելից Ա-ա-ն-ոյ, յորս են հրաբուխ Լերինք բարձունք, և գերագոյնքն ի նոսա Ռ-ի-ի-ա-ա-ի 14,800 ոտն. Շ-ի-ի-ա-ի հրաբուխ իբրև 10,000 ոտն. Ա-ա-ա-ա հր. 8,000։

Գ. Ա-ա-ա-ի, որ պատէ զաղբերակամբք Իրդիզայ և Ե-ն-ի-ի-ա-յ, և զանազան անուամբ կոչի բան տեղեացդ, յարևելից կողման կոյս Դ-ա-ի-ա-ա. ընդ մէջ Լճին Պայքալայ և Ռ-ա-ր-ա-ր-ա-յ Ս-յ-ա-ն-ի, և անգր քան զայն՝ Վ-ե-ի-ն Ռ-ե-ն-ե։ իսկ ի հիւս. արևելից խառնի Լ-ե-ա-ն-ի-ա-ե-ն-ի Լերինս. բուն և մեծն Ա-ա-ի կայ առ Ա-ր-ա-ն-ոյ Լճաւ, իսկ Փոքուն ա-ն-ա-ն-ա-ի Ա-ա-ի ընդ ինչ սահմանաց Ձինաց և Ռուս-ա-ց. կատարք սոցա չեն սրածայրք որպէս զԱլ-

պէսայս · այլ հովտամէջ, և բարձրութիւն նոցա չանցնի զ12,000 ոտիւք · Պիէս-Իս բարձր է 10,500 ոտս · Դոգոմոգոյի է Թև Ազգայեաց ընդ ՀԷՍ-սահմն և Պալնաշ Լճաց ։

Դ · Թէսե-սան այսոքիսի է Երիսէրէնս, յաշխարհն Ձիւնաց ի միջասահմանի Ասիոյ, երկիք բարձրագագաթամբք նշանաւորս, որք կոչին Պիսոս-տոս (լեառն սուրբ), Սիս-ըսան (ձիւնապերիք) և փէլան (կապոյտ Լեառն)· ընդ արեւելս ձգի Թեհնան ի Պարթեւ և խոնարհ յանապատն Քոպի, և վերստին ամբառնայ առ Հոանիկոյիս և կոչի կասպր · Եև մի նորա ընդ արեւելս յատաքեալ ճառնի ի լերինս Քոհեաց և Մահ-տոց · Ասս-թաս միւս Թև նորա ընդ հիւսիսի, և պատ որ ի հիւսիսոյ ընդ հարաւ գնայ, և են ի յետ նուազն կատարք բարձունք 20,000 ոտս ։

Ե · Քու-հն-Լոն կամ Քու-է-Լոնի, որոյ մերձագոյն տան ի Պոլոր կոչի Յ-ոհ-Լիի (Մոխոյ կամ Կապոյտ Լեառն), ընդ միջ Ազգայեայ և Հիմալայեայ, գոն և ի պարուրս կատարք բարձունք գան ի 20,000 ոտնաչափ ։

Զ · Յարևմտից որոյս ամբառնայ Հինդոս-տ և ձգի Թև սորա մինչև ի Պարպասոսան · իսկ Օքս-ոս անցեալ ընդ Հոանիկոյդ տանի ի Բուն Ձին · Թև մի լերանցս տարածանի ի Դիսէդ, և այլք ի Սիամ և Ս.ԱՆոտ. բարձրագոյն կատար պարուս է ի Քա-պոլ 18,990 ոտք ։

Է · Հիմ-ալա, յորում են բարձրագոյնք լերանց երկրի ի գաւառս Հնդկաստանի, գերազանցեալքն Քին-Լինձինս, Կոսն-թան և Տաքսէրի է անցանեն զ25,000 ոտիւք · արևմտեան տան Հիմալայեայ կոչի Հինդոս և ձգեալ ընդ Քապուլ և Խորասան ժամանէ ի Պարս · բազում Թևք են սորա անջոք տարածեալք ի գաւառս Հնդկաց ։

Ը · Կ-վա լերինք ձգին ի հիւսիսի արևմտից Պարսից և անջնանեն զԱսիա յԵւրոպիոյ · բարձրագոյն կատար է ի Կովկասեան Էլբուրզ 17,384 ոտս ։

Թ · Հայոց լերինք, յարևմտից լերանց Պարսից կամ Իրանայ որ Թևք են հինաւբնհայ · և են անջրպետք կամ պարակիպք Կովկաս և Տորոս լերանց · բարձրագոյն կատար լերանցս է Աբուբաեան Մասիս, 16,254 ոտք ։

Ժ · Տաւրոս կամ Տորոս լերինք յարևմտից լերանց Հայոց, տարածեալք ի Փոքր Ասիա և յԱսորիս · յորս բարձրագոյն կատար է Էրճիէս (Արդիսս) ի Փ · Ասիա 12,200 ոտք ՍԱՒԹՔՈՒՐՈՍ կոչեցեալ Թևի · միւս ևս Թև կոչի ԼԷՐՈՆ · 8,800 ։

ԺԱ · Աբուդիս լերինք, են որ զծովեզերբս ձգին ՀՒՕ-ՍԻնայ ցՄոկասոր ասր, են որ ի ՄՀլերկրեայս տարածանին ի Ռհքան գլխոյ մինչև ի աւհմանս Մէքքէի, և են որ ի հիւսիսի Շամոյ կոչեցեալ · Սոդեր լեառն յԱրին բարձր է քան զ10,000 ոտս ։

ԺԲ · Հինդոս լերինք կամ Կոշ, լայնածաւալ հովիտք գանգնեն, յնդոսի և ՀԷՍինայ բաժանեն զտոս ի հիմալայանից · Աբեխենտ կոչի, որք ի հիւսիսոյ ձգին ընդ հարաւ · համարին արմաքս համարեն պարսն և դնան ի գաւթեայ մինչ ի գոմորին գլուխ · ըստ սոցանէ ձգին Ազոս լերինք ԱՀՄԻր · իսկ Կոշ Աբեխենտ տարածանին ի Սալեմ, գաւառագիրք, Պալակք մինչև ի Գրիչնս · ընդ միջ երկոցուն Թևոցս կան ՆէվէՀ լերինք · ընդ միջ Դաւգեայ և Կոտալ վերոյ գետոյ կան Պէյոր լերինք · որպէս և ընդ միջ Գանգիսի և ՀԷՍինայ՝ Վինդհ լերինք · մարթ է և զլերինս ՍԷյհնայ յոյս պատ գտանել ։

ԺԳ · Ո-ըսէնս լերինք, վիճակեալք և Եւրոպոյ · գլխաւոր Թև նոցա ի Քարա Գլխոյ ձգի մինչև յերկիր Խըրղըզոց · իսկ բնիկ Ուրալեանք գնացանին յորջորջմանէ ըստ տեղեաց տեղեաց, բարձրագոյնք են Վէրխոտուի Ո-ըսէ · են և կղզեաց Ասիոյ լերինք բարձունք քան զ10,000 ոտս ։

1672 · Ա յսքանեաք մեծագոյն պարուրք լերանց ընծայէ Ասիա և բարձրաւանդակս լայնանիստս և վերամբարձս, որպիսիք են Մողոլեանն 3–4,000 ոտք, Դիսիեէտանք 15,000, Պուխարայն 6,000 ոտք, Հայաստանեայք իբր 6,000 ոտք, Պարսպասիրեանն ի Թուրքաստան, Ասորւոցն, Տէքանայն 2,000 ոտք, և այլք ։

Հարթաւանիք նշանաւորք ոչ գոն յԱսիա, բայց միայն ի Քհանչան, և աննշանք ոմանք ի Հայաստանեայ լերինս · յոլովագոյն են են ի կղզիս Հաբանաց, և և ի Ռուսիաստան, և ի Հնդկաց կղզիս կայ Պուբէն տրապայտ լեառն ։

1672 · ԴԱՀՏՐ · — Ի մեծաձիգ գաշտս և հովիտս նշանաւորք են Կերէլ, Նէբու, Պուխ, Դիսէր, Հայ-Խանն, Կուսայինն և Մոհոյ · և յետ այսոցիկ Հընդկանց և Ձինաց, և կողմանց Եփրատայ · իսկ անապատք և կապճաւոք կարի յոյժ ընդարձակ տարած են Ասիա, ոչքայն իսկ տան հիւսիսային Ռուսիոյ և մեծ տան հարաւային և կիս Թուրքաստանի և Խըզղազ աւազուտ է, անդ են անապատքն Խիւ, Գոպ, Խաբէվ կամ Խիվա, որ յարևմից Ռքսոսի, Գոբոտ · և Գոբեզ-ոմ, որք յարևելից Արալայ · ի Հընդկաստան՝ Աձիր, ի Պարսկաստան՝ Աձի, Կշան և Մէշհեդ · Պոբ-նը-Շամ յԱսորիս, և քաջածանօք ազգացաքն Արաբիոյ ։

1673 · ԿԼԻՄԱՅ · — Բազմադիմի է կլիմայ Ասիոյ ըստ ընդարձակութեան աւհմանացն, և վասն բազում բարձրաւանդակացն՝ ոչ զոհագոյութիւն գտանի բարեխառնութիւն օդոյն ընդ աստղաբաշխական գծերսն · հիւսիսային մասին ցրտի է յոյժ, մինչև անգիի և գետոց ջամիս ասն պղտիալ ձեալ · հասառէ և գետոց ջամիս ասն պղտիալ ձեալ · հասրաւականի ջերմին է, ոսրիք և բարեխառն, և երկու յեղանակք միայն են օգոց անք · մարտայինն և անձ, մինչև ընդ միջ 30°–80° լայն · յասկս ցրտին բնակին · միջինն ընդ միջ 30°–80° լայն · յասկս ցրտին է և ջեր, այլ արևելակողմն բարեխառն, արևելեան գաւառք բարեխառն ունին կլիմայ, բայց հիւսիսակողմն ցրտին և ծովեզերք մերկածաւիք · արևմտակողմանցն քաղցրագոյն է կլիմայ, որպէս զնոսա-էին Եւրոպիոյ · ի հար · Ասիա կանոնաւոր յերկա նակք իջանեն տարաւիք անձրևաց ջամիսս ոչքայն, զգեսս յարուցանեն և զջրանցս ընձն · Ընդ արևմտից գարնիւք ի հանապատ Թիւնէ ջուրքն ի սկզբ՝ ապա կանին օգք, այլ ի բարձունս՝ առատ քան է կլիմայն ։

1674 · ԲԵՐՔ · — Ամենամեծ ի Ասիա յայգս ազգս բերոյ անշնչից և ընչաւորաց · Բազմ հարուստք Թէսկետ և ոչ քաջ հետաքրքրեալք յասիոյն կողմանս մինչև ի Ռուսիա · Ասիա ունի զանազան ազգս մարդկան, որոց ոմանք են ի ծայրագոյն աստիճանի կատարելութեան, և ոմանք ի ծայրագոյն աստիճանի անկման · Ասիա է ծնունդ ամենայն կրից և ամենայն ազգաց մարդկան

մանն՝ որպէս յայլ աշխարհս, ընծայեն ազատանդ և գոհար ակունս՝ ի Սիսերիա, Հնդկաստան, Ձին, Պարսկաստան, Թուրքաստան, և ի կղզիս. — Ոսկի ի Սիսերիա, Ճաբան, Տաճկաստան, Հնդկաստան. — Ածաճ՝ ի Սիսերիա, Ձին, Ճաբան, Հնդկաստան, Տաճկաստան. — Կապար՝ ի Սիսերիա, Ճաբան, Սիամ, Արաբիա, Պարսք, Տաճկաստան. — Երկաթ և պղինձ՝ ի Սիսերիա, Ճաբան, Պարսկաստան, Տաճկաստան, Հնդկիք. — Ածաճ՝ ի Ձին, Սիամ, Մալաքդա, Հնդկիք. — Սնդիկ՝ ի Ձին, Ճաբան, Սէյլան. — Գեանածուխ՝ ի Ձին, Հնդկիք, Ճաբան, Պիրման. — Ալ՝ ի Սիսերիա, Ձին, Պարսք, Հայք, Հնդկիք, Արաբիա։

1675. Ի սէռս բուսականաց՝ հիւանդկոզին Ա. սիոյ ընծայէ մամուռ շատ և քարաքոսս, եղևին, նոճ, կաղամախ, կեչիի, բարտի, կաղնի, դանդրուեղնի, ղօր, գաբի, կօրեակ և այլն։ Մինչնագաւառքն աղքատ ազգս ծառոց և խաշդեղ, և խաւարտ ընտր։ Իսկ տատրին և հանդրէն հարաւային կողմանք բամբակ, շաքար, որիզ, պղպեղ, մեխակ, կինամոն, շաքարնէզեն, մշկաթոյս, քաֆէ, բալասան, պատկուռ, թէյ, խեղային և խիժաբեր վայտս, սանտալ, կասիա, այգիս, ձիթենիս, և ծառս և ծաղկունս յոլով։ Այս յետին մասն Ասիոյ բարգաւաճագոյն է բուսաբերիս. Թեամբ քան զամենայն կողմանս երկրի։ Ծառք անտառի աձեն ց'11,000 ոտս բարձրութեան, խոռք ց'17,000։

1676. Բազմասեռ են կենդանեաց ազգք Ասիա, և ի սմա գոնեն հզօրագոյնք ի լոքոտանիս, որպէս փիղ, ռընդգոմէշ, առիւծ, վագր, ուղտ, և բիվաւոք ընտրք, և այլն։ Բազմացեալ են և ասեաւոր կամ մուշտակի կենդանիք Ասիա, որպէս արջ, աղուէս, աքիս, գայլ, լուսանուքք, կատ-ոպոս, և այլն։ Քառասնեռնեայք ի հարաւային և ի հար. արևելեան կողմանս յաճախին. ուրեմնաբանի միայն ի Մալայեան Թերակղզւոջ և ի Պոռնէոյ և ի Սումատրա գոնեն։ — Հաւք չեն բազմացեալք որպէս զլորտոտնիս Ասիա, Թէպէտ և գոնեին ամենայն ազգք ընտանի հաւուց, քաջագանչ հաւք յարևմտեանն Ասիա, և գեղազանք յարևելեան կղզիս և ի Ձին, ուր ոսկեփետուր փասեանք, և սիրամարգ ի Հնդկիս։ — Ձկեղունք նուազագոյնք են Ասիա, բայց միայն ի հար. արևելեան կողմանս գոնեին շատ. ի Թերաքղզիս Հնդկաց գոնեի պէ-ճան և այլ օձք մեծամեծք։

Ցազգս միջատաց՝ մարախ շատ լինի յարևմտ. Ասիա և ցեան մեծ հասուցանէ բուսոց։ Ի հազար ազգաց ծանօթ կենդանեաց՝ 350 ազգք գոնեին Ասիա, յորս 200 նոքին սեփականք են. ի 4,000 ազգս հաւուց՝ գոնեին ի նմա 950 ազգք. և ց'300 ազգաց ձկանց՝ 80 ազգք միայն. յորոց 50՝ սեփականք են նմա. իսկ ի հաւուց 620 սեփականք։

ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1677. ՅԵՂՏ. ԼԵՋՕՒՒՐ. — Մեծ կէս բաղմութեան մարդկան բնակեալ է յԱսիա, Թուով իբրև 650—670 միլեոն, որք յոլովագոյն մասամբ յերկուց ցեղից են ի կովկասեանցն և ի մողոլեան. բայց և ման մի ի մալայեզացն, և սակաւիկ մի յԵթովպացոյն կամ ի խավշէն, որ ի Պոռնէոյ կղզւոջ։ Բայց ըստ կաղմածոյ կերպարանացն և լեզուացն տալ ծայնորութեան և քաղաքական բարուց՝ տրօրինի ի տոհմս մեծամեծս առաւել քան զնոսան. և են սոքա սակաւ յարևմտից կողմանէ, ուր առաջին ընկերութիւն մարդկան վկայի ի պատմութենէ.

Ա. ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ՏՈՀՄ. Բնակեալ ընդ մէջ Պոնտոս և Կաղբից ծովոց, ի լերինս կովկասոյ և ի հարևային սահմանս նորա. որք են Աբխազք, Լազք, Ոպք, Գիւաք, և այլն, Մինկաէք կամ Եգերացիք, Վիրք և Հայք. ըստ կազմուածոյ կերպարանացն ստքա նմանագոյնք են եւրոպականացն և գեղապատշաճ համարեալք քան զամենայն տոհմս մարդկան, բայց ի մտաւոր հրահանգս և ի քաղաքական կրթութեան չեն նմանեալք ոմանք. միայն Վիրք և առաւել քան զնոսա Հայք յառաջադէմք գոան ի բարեգաւաճանս. սոքա և առանձինն պետութեամբ վարեցան ծանօթ գոլով Հռովմայեցւոց և մեծամեծ պետութեանց Ասիոյ, և միայն ոմանի ազգային գոլութենէն և լեզուս բարգաւաճ և անմահ այլոցն կովկասոյ՝ բնիկ և հին, որպէս զանանկրիան և զարաբացին։

Բ. ՏՈՀՄ ԱՐԱՐՈՒԱԾ կամ ՍԵՄԱԿԱՆ. Որ են բնակեք Արաբիոյ, Ասորւոց և Պաղեստինոյ, յափանց կարմիր ծովու յարևելս Պարսկաստան։ Ի մտաւոր հրահանգս տոհմս այս մերձաւորագոյն գոան ընդրոպացոյց, զի սորա շատ ազգք են հրեայք, Ասորեստանեայք, Փիւնիկեցիք և Արաբացիք, որք ի վաղ ժամանակս անուանիք եղեն յերկրի, յեսիրեք և ի Միկին գարս, և քաղաքական գործովք և գոլուածեամբ. բայց ի գեղարուեստս և սոքա յետնեալք են քան ի ձարտարապետութենէ։

Գ. ՊՏՈՂԿՈՒԹԻ ՏՈՀՄ. Ընդ մէջ Կասպից, Պարսկային ծովոյ, Հնդկաց և հիւսիսային ազգաց Ասիոյ. Պարսիկք վայելուչք են կերպարանօք, այլ ոչ սիրագեղք. այժմեան Պարսիկք խառնեալ են յարաբացի և ի Թուրք տոհմից, վասն որոյ ղՀարացատ Պարսս արաբացի Պարսկաստանի ինդրելի է, և գոանին ի փարս կամ ի կէսը ժողովուրդ. Ի վաղ ժամանակս ընտեսացեալք եղեն պարսիկք քաղաքական օրինաց, այլ ոչ յոյժ բարգաւաճք գոան. ոմանիք և գոլուածեան, զի վկայ են բեւեռատառաքն յարձանս, և զանդիկ գերք չարագրեալք հինգ կամ երեք գարուք յառաջ քան զՔրիստոս։

Դ. ԹՈՒՐՔ կամ ՍԿԻԹԱՑԻ ՏՈՀՄ. Սփռեալ ընդ մէջ կասպից և անապատին Գոպեայ, և ընդ մէջ Հինոտուբուշայ և Ագռայի լերանց. ի հնումն Սկիւթացիք և Պարթեք կոչեին շառաւեղք տոհմիս, այժմ

Թուղթը և Թաթաղը, Թիւրքմէնը, Իւզլիկը, Տաշիկը, և այլն, որոց լեզուս Թէպէտ և ծագաբեալ է յընդհանուր տահմանս, այլ ոչ բարգաւաճեալ. և ամենայն տոհմն Թուղթ յեանեալ է ի հրահանգս։

Ե. Պեէլոռզ, Պոռէոռ և Տեէվար ՏՈՀՄ. Բնակեալք ի հար. արեւելից Պարսկաստանի, որոց են սեփական լեզուք. յեմենն միայն պարսկախօս է, այլ կէսպագրութեամբ քաղ ի բաց զանազանեալք են ի Պարսից. և կրթութեամբ յեանեալք քան զնախայիշեալ տոհմս։

Զ. Աֆղանք. Ի հիւսիսոյ Պէլուճաց, առանձին տոհմ են, և լեզուս նոցա ունի բազում բառս հնդիկ լեզուաց. արաբացի տառիւք վարին, և գպրութիւն նոցա նոր է յոյժ։

Է. Փէշքիր կամ Տուրս ՏՈՀՄ. Յարեւելից Աֆղանստանց, բազմաշառաւեղ, այլ սակաւածանօթ. գեղապատշաճք են և վարսաւորք, խաժակուռք, բնակեալք ի լեռնավայրս. ունին սեփական բարբառս, այլ գըպրութիւն Թուղ Թէ ոչ։

Ը. Հնդուճ ՏՈՀՄ. Ջոր մարթ է և ցեղ բազմատոհմ կոչել, սփռեալ յարեւելս կոյս, իբր ընդ երեսուն աստիճանս ընդ երկայնութիւն և ընդ լայնութիւն. որք տառաջ քան զբաժանմ ցեղս ի կրթութիւն եկին, այսպէս և ի գպրութեան երիցագոյնք են քան զյոլովս. ունին պարբերեալ բազմապատիկ և զարմանալի հին լեզուն սանսկրիտ. այլ չեն նոցա իմաստալից մատեանք։

Թ. Ճէխ կամ Սիկհ. Ի հար. հնդկաց, որբէ տոհմ են, և կերպարանօք և լեզուով, որ հինի բարբառ է։ — Առանձինն տոհմ մերձաւոր սոցա է հինտուսթանի։

Ժ. Պենգալեան ՏՈՀՄ. Յարեւելից առաջնոյն, սեփական լեզուաւ։ — Օրիս տոհմ. ի հար. պենգալեանց, որոյ լեզուս բարբառ Թուի սանսկրիտայ։

ԺԱ. Դեքէհնի ՏՈՀՄ. Ի հարաւոյ Օրիայ, բարձրաշասակ մարդիկ, որոց լեզուս խոշոր է և ածաղ ի սանսկրիտ. ունին և գպրութիւն, և պարապին ի վաճառականութիւն։

ԺԲ. Մահռաթտա. Յարեւմտից Դեքէհնից, փոքրանձն մարդիկ, սեփական բարբառով՝ յոր խառնեալ է սանսկրիտ. յոյժ յեանեալք ի քաղաքական հրահանգս։

ԺԳ. Դամոյէ, Դոյաձաձեր, Մաձդպուրէ և Չհոզըէ. Ի հարաւակողմն հնդկաստանի, ունին սեփական բարբառս. և անձամբ փոքրամարմինք են և Թխադէմք։

ԺԴ. Բաձի կամ Հնդկաձոն ՏՈՀՄ. Զի յայս առնուն գրաբին ժողովուրդք որ ընդ մէջ արևմ. սահմանաց Հինդ և արևել. Հնդկաց, որպէս Պերմք, Բենգոռ, Սիամ, Աննամ, Գամպոձա, և այլն. որոց են առանձին բարբառք, այլ յամենեսին իսկ խառնեալ է Բալի լեզուս, որ Թուի իանգար սանսկրիտայ. ունին և առանձին տառս և գպրութիւն, այլ ոչ բարգաւաճ որպէս զհնգկականն. 32 բարբառք կամ աղքք հաշուէին ի տոհմի սոտ։

ԺԵ. Չհոձ ՏՈՀՄ բազմասուր. որոյ լեզուս միավանկ բառս միայն ունի սուղ ինչ աւելի քան զ300, որք յորիւք զանազան չէչտիւք աճեն յ'1,300, և այնու կազմին 18 բարբառք Հինդ. Նոյնպէս և տառք նոցա Նորանչաձք են, և առաւել նշանակք ձևոց և իմաստից քան ձայնից. մի և այս տոհմ ի վաղագոյն ջարգացելոցն է ի գպրութեան և ի քաղաքական հրահանգս, այլ ոչ քաջ բարգաւաճեալ՝ սակս անհաղորդութեան ընդ այլոց. սակայն և բազմապատիկ կենդանագոյնս գիւտք նոցա՝ առանձին հնարեալ՝ սեփական պարծանք են նոցին։

ԺԶ. Ճձրոնձեր ՏՈՀՄ. Բնակչաց յարեւելեան եզերս Հինդ և ի Ճաթն կղզիս, որոց է ինչ նմանութիւն ընդ Հինդ, այլ բազում իւիք և զանազանութիւն. և նախ այն իսկ զի բառք լեզուի նոցա բազմավանկք են, և ունին աճուէայս՝ զոր Հինդ ոչ կարեն արտասանել. ունին այբուբեն սեփական, վասն որի և Հինացի կամ նմանեալ Հինացւոյն, այլ ի գըպրութեան և ի քաղաքական հրահանգս յեանեալք են քան զՀինս։

ԺԷ. Քորէացեր ՏՈՀՄ. Ի հ. արևել. Հինաց, ի ցամաքակղզւոջ. մարթիոյ կամուճածով վերհագոյնք համարին Հինաց և Ճաթոնացւոց, այլ ի քաղաքական նին նշանաձաք են. ազգային պատմութիւն նոցա իբր 3.000 ամաք հին է։

ԺԸ. Մոնղուլեան ՏՈՀՄԲ. Ցորս զառաջին տեղին ունին բուն Մոնղոլք բաժանեալ ի կրկին տոհմս՝ Մանջուք և Մանձուրք, և առանձնակ Մողոլք. Պուդք կամ Պուդաք, և Կերթայցիք՝ յորս գլխաւոր ազգ է Կորեացիք, և սահմանակիցք նոցին Մակաք, Կուրուկք, Ձարխաք, Կէւեաք, Մոբրիք, և այլն. Սիպերիացիք, որպիսիք են Դունկուզք, Պուրիաք, Վակուզք, Եաքուտք, Օսդիակք, Սամոյեդք, Ձուքչիք, Քորիաք, Քամչատացք, Ալէուտեանք, և այլն. որք յեանեալք են քան զամենայն տոհմս ի քաղաքական հրահանգս, բայց ունին բարբառս սեփականս։

1678. ԿՐՕՆՔ. — Որպէս ամենայնի խանձարուրք են Ասիա, այսպէս և կրօնից. զի անդ յայտնեցան Ձմարիտ կրօնք, անդ և Թիւրքն Հնարեցան և ընդունեալ են ցայսօր։ Քրիստոնէութեան բարգաւաճեալ, ընդ որ Հնդիկս, յետ ծաղկման մահմետական օրինաց և բռնութեան՝ նուաղելով նուազեաց. բայց տակաւին գոն քրիստոնէից արեւելեան եկեղեցւոյ գաւանողք, բազմաթիւք ի Փարսից և ի Հայս, ի Մինգաբեաս և ի Լեռնիս և ի Ռուսաց գաւառս. ընդ որս և տակաւ հռոմէական կաթոլիկ եկեղեցի և ի Հնդիկս և ի Ձեյնս։ Իսկ Նորազանդք ի կալուածս Անգղիացւոց և ի կղզիս ուրիք։

Երբեմն կրօնք ի Հրէից պաշտին՝ որ մինգամ և գաւանին տալա ,յաձախագոյն յՕսմանեանց պետութեան, և յԱրաբիա՝ ուր Հռոմբաբեանն Հրէայք ազատաբար կեան. գոն և՝ի Հնդիկս և ի Պարս և ի Թուրքաստան։

Քաղմեական կրօնք ծաւալեալ են քան զամենայն կրօնս Ասիա, ի բովանդակ արևմտեան, և ի միջին Ասիա, այլ և ի Հնդիկս։

Իսկ կռապաշտութիւն բազմագոյն ևս ունի պաշտօնեայս քան զանազան գենից. յորս գլխաւորեան ա-

զանդ զառաջին տեղին ունի բազմութեամբ աղանդաւորացն, որք յայնկոյս Գանգիսի, ի մեծ մասն մի Հինաց, ի Հաբան, ի Հովիտս Հիմաղայեայ, և այլն։ — Պահմանեան աղանդ տարածեալ է ընդ ամենայն Հնդկաստան։ — Կոնփուկեան դէն և հոգեպաշտութիւն, ի Հինս և ի Հաբան և ի Դոնկգինկ։ — Կաթնեբեան աղանդ՝ որ ունի ինչ ի մահմետական կրօնից, առ Հեխս կամ Սկիզբ տարածեալ է։ — Զրադաշտականն կամ Մոգուց աղանդ՝ ի կուռքերագործ նահանգի Հնդկաց և ի Պարս՝ ի Կէսպաց պաշտօն։ — Իակ տարբերալոյսք գտանին ի հիւսիսային գաւառս Ռուսաց, ի Դոնկուզք, Սամոյեդք, Զուզքիք, և այլն։ և ի կղզիս։

1679· ՀԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ· ԱՐՈՒԵՍՏՒ·— Ա-մենաբեր աշխարհն Ասիոյ գէր արդեօք գնմանութիւ և ի հայհոյեցեանս արուեստական նիւթոց, եթէ էր յեռնեալ ի քաղաքական հրահանգաց և ի պետանի մեքենական գիւտից, որոյք Եւրոպայս գերազանցէ զնովաւ։ Բայց տակաւին ունի Ասիա ոչ սակաւ ազնամաղն պատուական նիւթոց, որ յամաց հազարաւոր առաքին ընդ ամենայն աշխարհ։ Զինք հնադոյն քան զամենայն աղգս Հնդկաստանի արդ ի բարձրաձանս կինցաղոգուտս և բարեկեցիկ պետութիւց։ Մեսաքսեայ դիպակք, յախճապարիկ, աղդ ազդ ներկեալ, տիպ կտաւոց, փորագրութիւն ի տախտակի և հատատակի գրութիւն, անեծակ երանգք ներկոց, և այլ բազում ինչ այսպիսի, ի վաղուց ծանեցեր ազգս նոցա, և է ինչ որուտ ցարդ և ոչ Եւրոպեացիք հաճապարեն նոցա։ Սուզ ինչ ընդհաս ծաղկեալ են և Հաբրնացիք և փորեացիք ի նոյն արուեստս։ Իակ Հնդիկք զեբրազանցեալ են ի յօրինուած բամբակեայ կտաւուց և շալից, այլ և գործոց և սփրգաց, կերպասուց և ոսկեթել դիպակաց։ — Պարսից անուանի են անօթք և զէնք, և Թաղեայք, նկարչն կտաւք, և կալն և օճա-Նելիք։ — ՅՕամանեան գաւառս ի Հնդս Ցուձաց և Հայոց և Տաճկաց՝ հայհոյիցն ընտիր ընտիր գիսպակք մետաքսեայք և բամբակեայք, որպէս ի Հաէկս, Դամասկոս, Պրուսս, Մոսկուս, Տիարպէքիր, Զմիւռնիա, Թոքատ, Լմասիա, Մէքոին, և այլն։ ցիպակ Անիկերոյ· կապերտք Հալպայ և Դամասկոսի, Պրուսայ, և այլն· սեպք Դոնիոյ, Կէսարիոյ, Ուրհայ, և այլն· անօթք և գործեք Երզնկայ և Թոքատու։ Իակ երկրագործութիւն բազում ինչ մոլ բարգաւանձեալ է ի բուն Հինս և ի Հաբան և ի Պուէնթա, որպէս թէ ոչ այլ ուրեք Հաւասար նոցին։ Իակ յայլ կողմանս՝ ոչ նոյնպես։

1680· ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ։ — Ասիա ի վաղուց ժամանակաց կենդրոն էր վաճառականութեան աշխարհաց· այլ զարդիս յեռնեալ մեծ, ոչ միայն զնմանն ի կարևոր արգասեաց գիւտից, այլ և անդ զորդութեամբ բնակչաց, մանաւանդ յորոց կարևոր բազդն աղնամաղիք հայհոյիցն, որպէս Զինք, Հաբանք և Ազորգանիսանեանքն. որք միայն ի ներքինս յառաւելս և յախիսյաձիկ վաճառականութիւն պարապին· ի սակաւ ամաց հետէ բացան Անգղիացւոց նաւահանգիստք ինչ Զինաց· իակ ի Հաբոնս միայն Հնդ-Լանտացիք մերձնան, Թէպէտ և այժմ Ամերիկացիք հնարին գիւրահասիս գործել և զնոցա ափունս առ վաճառական նաւս աղգաց· Բայց արևմտեանն Ասիա և հարաւակողմն միշտ բաց գտան և Հանապարհ վաճառականաց, ուր կարաւանք ընթանան յառաջնոց գարուց մինչև ցայսօր· այժմ վաճառականութիւն վճարի ի ձեռս Ազրաւացոց ծովելերբայց և կէսպաց, Հնդկաց, Հայոց և Ցուձաց· և նա առաւել ի ձեռն ընկերութեանն Անգղիացւոց արևելեան Հնդկաց։

1681· վաճառաշաս նաւահանգիստք Զինաց են Շխանկ-Հայ, գանգոն, Ամոյ, Նինկ-Բոյ, Ֆուչէօ, Հոնկ-Քոնկ· ի հաստատ քաղաքս՝ Մոսմաղին, Եարքանտ, Լիհ, և այլն· ի Հաբոն նաւահանգիստք Օազաքա, Միյա, Սանկա, Ֆրքուրա, Մացմահ, և այլն· վաճառք որ ի սոցանէ և ի հաստատանց Անգրադանեան Հնդկաց բառնին, են մետաքս, բամբակ, Նանձին, լերակ, պղինձ, անագ, ղնին, բորակ, բուտա, շաքար, հասմիռնք, քափուր, կինամոն, խէժ, ազդ ազդ փայտից և գոհար ականց, և այլն։ — Ցարէմտեան և ի հար· Լսիա՝ նաւահանգիստքն Զմիւռնիա, Տրապիզոն, Բէտուդքալէ, Տարսոն, Տրիբոլի, Աքքեա, Եաֆա, Պասրա, Աստն, և այլն· Կալկադա, Մատրաս, Պոմպայի, Բամպայա, և այլն· և շահատանք՝ Երզնկայ, Թոքատ, Դամլրեժ, Պրուսս, Աստանա, Տիարպէքիր, Մոսուլ, Պաղտատ, Հալէպ, Դամասկոս, Համատան, Խոյանան, Շիրազ, Քանտահար, Սանա, Տրէհի, Ակրա, Բաղնա, Տաքքա, Կաֆրար, և այլն· վաճառք քաղաքացս գլխաւորք են ափիոն, բամբակ, ցիպակ, շալ, գորգ, քափէ, շաքար, սար, մոլթ, ատաղձ, սուտամ, կտաւատ, ձէթ, խէժ, հասմիռնք, արմտաք, գաղտ, պղպէ, սեղ, երկաթ, պղինձ· և անասունք, որպէս ուղտ, ձի, և այլն· — Գոն և ի Սիպերիա Ռուսաց շահատան քաղաքք, որպէս և ի կովկասեան՝ Ֆիֆիս և Ախալցխէ· այլ և ի Թուրքաստան աշխարհ, որպէս Պալխ և Սամարղանտ և Խիվա, և այլն։

Ծովային վաճառականութիւն Ասիոյ բարգաւաճի արդ ի ձեռն Եւրոպեական ազգաց, և շոգենաւուց նոցա որք ի տնիական կղզեաց, յԱգրիսանէն և ի գաղղոյ գնան ի Զմիւռնիա, ի Տրապիզոն և ի Կոստանդնուպոլիս· Բայց ի ցամաքի չկան բարեյարդար ճանապարհք, բայց միայն ի Զինս և ի Հաբոն, և ի կալուածս Ռուսաց և Անգղիացւոց· սոքա ձգեն արգ երկաթուղիս ընդ կովկասդ և Պոմպայի։

1682· ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ· — Ցոլովք ի բնիկ պետութեանց Ասիոյ միահեծան իշխանաք վարին, բայց ոչ ամենեին ինքնիշխան է Թագաւոր նոցա· քանզի և բազում գոն և ասեան և պատուհասիչ, յորոց ձեռն անտես քաղաքավարութիւն· Գոն և պայազատական ինն օրէնք առ ոմանս, որպէս ՀԱքիզանտան և ի Մահրաթս և ի Պոմպոյս· Բազում ուրեք աստուածպետական իշխանութիւն և վարչաց, որպէս ի Դիւպէդ և ի Պուգան, և ի Մաչկադ և ի Մէքքէ· Գոն և ազատակեաց ժողովուրդք ընդ առնմասիտեաք և ցեղապետաք, որպէս Արաբացիք, Քուրդք և Կովկասացիք։

1683· ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ· — Յայժ

գժուարին է որոշել զԱթիա մանը ըստ քաղաքական վարչութեան. զի բազում գաւառք ունին Թագաւորս և պետս առանձնակս, այլ հարկս հարկանեն այլոց հզօրագոյն պետութեանց, և ի սահմանս լայնածաւալ ինքնակալութեանց գտանին գաւառք և ժողովուրդք ինքնագլուխք: Բայց ըստ հասարակաց և դիւրամասոյց սովորութեան՝ պատկառ կալով և ըստ նման բաժանմանց և քաղաքական վարչութեան՝ ի տասն աշխարս որոշեմք զԱթիա, սկսեալ ի հիւսիսոյ կողմանէ և մեծալ յարևմուտս, ի միջնաշարհն, ի հարաւ, և աւարտեալ յարևելս և ի կղզիս. և այս աշխարհք են, հանդերձ Հայաստանեօք, զորմէ փոքր մի ճոխագոյն կամիմք ճառել ի վերոյ, իբրև զհայրենեացն՝ որոց մատենս է ընծայեալ:

Ա. Ասիա Ռուսաց
Բ. Ասիա Օսմանեան
Գ. Արաբիա
Դ. Պարսկաստան
Ե. Աֆղանստան
Զ. Պելուչստան
Ի. Թուրքստան
Ը. Հնդկաստան
Թ. Չինաստան
Ժ. Ճապան

Ի սոցանէ՝ Հնդկաստան բաժանի ի բազում պետութիւնս և աշխարս. իսկ յԱսիա Ռուսաց և Օսմանեանց՝ աշխարհք բազումք են, այլ պետութիւն միոյն ևս ոչ ոչ, բայց ոչ միջնեալ ազգաց է իշխանութիւն ինքնակալի սոցա ի վերոյ ամենայն աշխարհաց:

Մինչև մեծալ ի տեղագրութիւն աշխարհացս, առաջագոյն ճանաչելի Հնդն Ասիոյ որպէս նախ նկատ գիտելին և բաժանէին զոյն:

ՀԻՆ ԱՍԻԱ

1684. Ասիա անուն նախ կոչեցաւ ի վերոյ այնմ աշխարհի՝ որ և ցարդ փոքր Ասիա կոչի. հիւսիսակողմն և արևելեան աշխարհք Ասիոյ անծանօթք էին առ հինսն. և ոչ էր վաճառականաց կամ ճանապարհորդաց անցեալ ընդ սահմանս Հնդից և Սինեաց. զԻհնդուստան լիճ և զՃանապհս համարեին անընդհատս ընդ Եւրոպիա:

Աշխարհին Ասիոյ վիճակեալ էին ի ծովս՝ կասպիականն որ և Վրկանաց ծով. Մեռելոցն (Ազով) ճահիճ, Եւքսինեան Պնտոս, Պրոպոնտոս, Եգեան ծով. Մէջերկրեայն ծով, Երիթրեան ծով որ է կարմիր ծով. ծոցք Հնդկաց. գոյզն ինչ ծանօթութիւն էր և զԻվիկիանոս ծովիւ: — Ծոցք. Պարսկային, Աբաբիոյ և Պարեւկազա, որ է ծոցն Ջամրայայ: — Գվասարզք կղզեաց. Սպորադեանք, Կիկղոս, Հաւգոս, Տաբռոպանոս որ է Սէյլան: — Հրուանդանք. կարմռկիս ի հիւսիսի փոքուն Ասիոյ, Սիգեան սար (Եհնիչէհիր), Լէկսիոն (Պապա պուռնու), Սուրբ սար (Թրիլատոնիա) ի հարաւակոյս փոքուն Ասիոյ, Փաւան ի վերայ Արաբիոյ ծոցոյն, Կարպելա (Եսաք) ի հարաւոյ Գաւառանի, Կոմարիա (Ռոմորին): — Լէրինք. Կասկաս, Ալբրատեանք, Նպատ, Ամանոս, Տաւրոս, Լիբանան, Պարոպամիզ (Հինդու քուշ), Լերինքն Հնդից Խաուս կամ Եմաուն (Յումի—Լինկ լերինքն Հնդից Խաուս՝ առաջնոյն մերձաւորք, և Հիմալայա), Եմոտեանք՝ առաջնոյն մերձաւորք, կասպեան լերինք Աթաբղոյ:— Լիճք. Բզնունեաց ծով կամ Լիճ Վանայ, Որմիա որ և Սպատան կամ Կաւտան ծով և Մարկիանէս, Ջառիս (Ջեհէս) ի Պաբաս, Ոքսեան լիճ (Արալ), Ասիաղոնիդէ որ է ծովն Մեռեալ, Թոզ գմանանս:— Գետք. Եփրատ, Տիգրիս, Եղասխ, Դեհոն, Լիկոս (Ալիկա), Ալիս, Ինդոս, Գանգէս, Տանայիս, Էմիլ, Հանգերձ մեռոյք:

Եւ այս աշխարհք էին Ասիոյ. Սարմատիա և Սկիւթիա ի հիւսիսի. յարևմուտս և ի միջին կողմանս փոքր Ասիա բազում գաւառաք, Հայաստան, Ասորիք, Մեսոպոտամիա, Ասորեստան, Մարք, Պարսք, Բակտրիա, Սերիկք, և ի հարաւակողմն՝ Պաղեստին, Արաբիա, Հնդկաստան, Ճնդք և Սինեացիք:

Ա. ՍԱՐՄԱՏԱՑԻՈՑ ԱՇԽԱՐՀ

1685. Ասիականն Սարմատիա սահման ունէր զՏանայիս (Տան) գետ, զՄէոտիդա լիճ, զԿիմմերեան (Եղնիքաչէ) Վոսպոր, զԿասպից ծով, զԿովկաս, ի հիւսիսոյ ոչ գոյր նորա սահման: — Գետք՝ Հիւսպանիս (Քուպան), Էմիլ. Լերինք՝ Կովկասեանք. ասոնաւանի են յաշխարհիս Դրունք Ալանայ և Հոնոց, այս են անցք Դարբանայ, Բաքմանիս ազգք և ժողովուրդք բնակիչք լրնդարձակածաւալ աշխարհս, զորս յիմիս չափ համարէ մեզ խորհուրդ, այլ ըստ ճանաչելոցն ի նոսա են բասլցն ազգ կամ Բասլիկք, Հոնք, Խազիզք, Ասկազք, Ալանք, Սարմատք, Կասպք, Մազդուեիք, Մէոտեանք, Սինոք, Ագեաց ցիք, և այլք, զորոց և ի պատմութիւնս Եղիշէայ յիշատակք լինին:

Քաղաքք անուանիք. Տանայիս (Ազով) առ համանուն գետովն. Փանակրիա (ի Դաման կղզւոջ) ի Մեզևսացոց վաճառականաց կառուցեալ. Կորկոն-

տամա (Ի նմին կղզւոջ)· գրուածք Սիմոնեայ (Սուրճիք) առ Եաքսիեան Պետրոսիս· Հռնաց գվեսաւոր քաղաք Վառաչան լսի առ Խորենացւոյ, և Թագաւոր նոցա որպէս և այլոց հռմաեռ ազգաց՝ Խաքան յորջորջեալ։

Բ· ՍԿԻԹԻՍ.

1686· Սահմանք Սկիւթիոյ էին, յարևմտից կուսէ Սարմատիա, ի հարաւոյ՝ կասպից ծով, Բակտրիա և Հնդիկք, իսկ յարևելից և ի հիւսիսոյ չէին ճշդեալ սահմանք նորա· և գրաւէ Սկիւթիա մասամբ զերկիր ազատ Թաթարաց, Ղալմըխաց և Սիպերիոյ· և յերկուս բաժանէր աշխարհն Եմաւն լերամբք, այս է հիմալայա· Ազգք անուանիք ի Սկիւթիա այսոքիկ էին· Դահք՝ մերձաւորք Պարսից, Սակք ժողովուրդ կարի քաջ վաղեմի, Մազգուէթք՝ ազգ մարտիկ, Հեփթաղք, Սոգիք կամ Խաւառնիք, որք յայն կոյս Եմաւնի բնակէին, տիրանդեալ քան զայլ ազգինն՝ պարապէին ի վաճառականութիւն։ Արիմասպք ղորոց բազում առասպելք առ Յոյնս, Թուխարիք, և այլն։

Գլխաւոր քաղաքք· Խաւառն Սկիւթաց, Աբգասպիա (Աքսուս) առ Եաքսարտ գետով։

Գ· ՓՈՔՐ ԱՍԻԱ.

1687· Այս աշխարհ սահմանեալ Հայաստանեաւ, Միջերկրական ծովով և Աւորեաք, ի բազում գաւառս բաժանեալ առանձինն ըստանիք՝ բազմապատիկ ուղեր և անուանս։ Լերինք անուանիք ի Փոքրն Ասիա, Տաւրոս, Անտիտաւրոս, և Ամանոս գոտւոր լերինք· ի մնուցանն Իգա՝ որոյ գագաթունք էին Կոմիւզոս, Փալագրա և Գարգարոս· Ողիւմպոս, Ողկասիս ի Պափղագոնիա, Միմաս ի Լիւգիա և ի Կղազոմեն Թեքակղզւոջ, Տմոլոս ի Լիւգիա, յորմէ բղխէր Պակտոլոս, Սիպիւղոս (Պուզ տաղը) որ և կերաշտոս ընդ ձով Փռիւգիոյ և Լիւգիոյ· Միւկաղէս հանդեպ Սամոսոյ· Դիդիւմոս կամ Դենտիւմոս ի Փռիւգիա և ի Գաղատիա· Արգեոս (Երշիէշ) ի կապադովկիա, Լատմոս և Փիւնիկ ի կարիա, Դրակոս ի Լիւկիա։

Գետք Թաթիեաք յԵաքսինեան Պոնտոս· Թերմոդոն, Խաիս (Եչէլիլ ըրմաղ), Ալիւս (Գըզըլ ըրմաղ), Պարթենիոս ընդ ձով Բիւթինիոյ և Պափղագոնիոյ, Սանկարիոս (Զաքարիա) ի Գաղատիա· — ի Պրոպոնտոս հոսէին Լիւկոս կամ Հուրնաւկոս, ընդ Միւսիա և Բիւթինիա, և Գրանիկոս· — Յեգեան ծով· Սիմոյիս (Մէնտերէս), Հերմոս, Մէնդր (Պեյնիչ Մէնտէր)· Բայ ի սոցունն և վտակք ոչ սակաւ, որպէս Լիւկոսն որ Խոնի խառնի, Մակեստոս՝ որ ի Լիւգիոս, Սկամանդրոս՝ որ ի Սիմոյիս, Պահտոդոս՝ ի Հերմոս, և այլն։ Իսկ գաւառք Փոքունն Ասիոյ այսոքիկ են ի հիւսիսոյ խաղալով ընդ հարաւակողմն։

Ա· Միւսիա

1688· Սահմանք՝ ի Հ· Եզևսպոնտոս և Պրոպոնտոս ծովք· ի Մ· Եգեան ծով· ի Հար· Լիւգիա· ՀԵ· Փռիւգիա և Բիւթանիա· զարդիս մասն է կուսակալութեան Փիւթաստիոյ· Նախնի բնակիք գաւառիս էին Միւսիացիք, Պելազգեանք, Թրակացիք, Կրետացիք որք և Դարդանեանք, և Եւոլեանք· Ցերկիր որոշեցաւ մասունս· ի Տրովադա՝ որ յարևմուտս կոյս, ի Փոքր Միւսիա, և ի Մեծ· ափունք Մեծին Միւսիոյ կոչէին Եաոպիդէ։

Գլխաւոր քաղաքք ի Տրոյիայ· Տրովադա առ Սկամանդրոսիս հուսկ յԻդա, կոչեցաւ ևս Դարդանիա, Եղիոն, Տեւկրիա· Դարդանոս ի ծովեզր Եզևսպոնտոսի, Իլիոն կառուցեալ յԵւոզացւոց ի ծովեզերին· Ազէքսանդրիա Տրովայ, որ և Սիկիա և Ալեքսանդրիա՝ ի հարաւոյ մեծին Տրովադայ։

Ի Փոքր Միւսիա· Ադիւտոս յանձնուկս կրճին Եզևսպոնտեայ, ընդ որ Նաւակամրջաւ էանց Փաերքեաս յԵւրոպա· Լամպսակոն (Լամպսակէ) առ Պրոպոնտոսիս· Պարիոն, անդ· Կիզիկոն ի կղզւոջ Պրոպոնտեայ· Սկեպսիս։

Ի Մեծն Միւսիա· Անգանարոս առ ստորոտով Իդայ լերին· Աարտմիդէ ծովեզերեայ· Պերգամոն, Եղևս առ Եգեան ծովուն· Կումա, անդ· Փովկիա, ընդ մէջ սահմանաց Լիւգիոյ։

Բ· Բիւթանիա

1689· Սահմանք· Հ· Եաքսինեան պոնտոս· Մ· Միւսիա· Հար· Փռիւգիա, և Գաղատիա· Ե· Պափղագոնիա· Նախնին բնակիք գաւառիս, Միկոնիացիք, Թիւնացիք, Մարիանդինեացիք և Կաւկոնք։

Գլխաւոր քաղաքք· Պրուսա ողիւմպեան, Տասկիլոն, կիսս առ Պրոպոնտոսիս, Նիկիա, Նիկոմիդիա· Լիքիաս (Ճէմլըճէ), Քաղկեդոն (Քադը քէոյ) ի բերան Թրակեան Վոսպորոյ, Խրիսոպոլիս (Իսկիւտար) որ Նաւահանգիստ էր Քաղկեդոնի ի վասպոր Բիւթանիա, Հերակլէա Պոնտոսի առ Եաքսինեան ծովուն, վաճառաշահ· Մերձ էր ի սա Աքերուսիա Թերակղզի, յորում քարայրն և անդ մուտք Հերակլէայ ի գոհս։

Գ· Պափղագոնիա

1690· Սահմանք· Հ· Եաքսինեան ծով· Մ· Բիւթանիա· Հար· Գաղատիա· Ե· Պոնտոս· Մասն կուսակալութեան բնիկ Ընտոլոյ· Բնակիք գաւառիս՝ եկք Եգիպտոսի, Փռիւգիոյ, Յոյնք և վենետք·

Ազուանի քաղաքը. Ամաստրիս (Ամաստրա), Ցռնուպոլիս (Իրնէպոլի) ի Տովէզերս Եպքինեան Պոնտոսի. Սինոպ, առ համանուն գետովին. Գերմանիուպոլիս (Քասդեմոնի):

Դ. Պոնտոս

1691. Սահմանք. Հ. Եպքսինեան Ծով. Մ. Պափլագոնիա և Գալատիա. Հար. Կապպադովկիա. Ե. Հայաստան: Կուսակալուհիւն Տրապիզոնայ և Սվազայ: Նախնի բնակիչք գաւառիս սերունդք Ասորոց և Կովկասեանց՝ Մոսխենիք, Տրիլեանք, Մակրոնք, որք միաբան կաղուբեան կոչէին ազգ. Ցերիս սրոհեցաւ Պոնտոս առ Հռովմայեցւովք, ի Գալատեան, ի Պոլեմոնիական և ի Կապպադովկեան:

Ազուանի քաղաքը. Ամիսոս (Սամսոն), Թեմիսկիւրա առ Թերմոդոն գետով. առ սովաս ասեն լեալ զնախկի բնակուհիւն Ամազոնաց. Կոտիոր առ Եւքսինեան Ծովու. Կերասունտ (Քէրասունէ), գաղթեալ կան Սինոպայ. Տրապիզոնտ, նոյնպէս գաղթեալ ի Սինոպայ, մայրաքաղաք Կապպադովկեան Պոնտոսի. Պիմոլիս (Օսմանճըք), առ Ալիւս գետով. Մանիոպոլիս ի խառնուրդս Խալիս և Լիւկոսի. փաղհոն (Մարսըվան). Ամասիա. Նիկոկեսարիա (Նիքշհար), մայրաքաղաք Պոլեմոնական Պոնտոսի. Կուսանա. Զեղա, առ Սկիւլաքս վտակաւ:

Ե. Լիւդիա

1692. Սահմանք. Հ. Միւսիա. Ե. Փռիւգիա. Հար. Կարիա. Մ. Եգեան Ծով: Այս Լիւդիա ոչ է գաւառ Թագաւորութեան Կրէսոսեանց, այլ Մէոնեան երկիր՝ ասեն մի Նորուն, և բնակեալ նախ ի Ձոնիացւոց:

Քաղաքք. Թիւատիր (Աք հիսար). Սարդիս առ Պակտողոսիս, Զմիւռնիա և Մեծաղեչսի քաղաքք. Հիւրկանիա. Մագնեսիա Սիբիւլեան (Մանիքա) առ Հերմոսիս. Զմիւռնիա ի խորշ Հերմոսի, առ Մերմէս վտակաւ: Կազոմոն, զոր Ալէքսանդր Մեծ միացոյց ընդ Թեքուկզըղլն Կազոմոնայ. Երիվերիա, յորմէ մասկոմն Թեքուկզըղլն. Թէոս (Պէազրուն). Լեպէտոս ի Տովէզերին. Եփեսոս հուպ ի գեօղն Այասուլուգ. Կողոփոն մերձ Յեփեսոս. Փիլադելփիա (Ալա շէհիր). Պրիէն (Սամսոն), առ ոտս Միւկալէոյ լերին. Միոնդէս առ Մէանդրաս. Մագնեսիա Մէանդրեան. Տրալլես հուպ ի Մէանդր. Կիսա առ երի նմին:

Զ. Փռիւգիա

1693. Սահմանք. Հ. Բիւթանիա. Մ. Միւսիա, Լիւդիա, Կարիա. Հար. Լիւկիա, Պամփիլիա. Ե. Կապպադովկիա, Գալատիա. Ման կուսակալուհեան Ղոնիոյ և Անատոլիոյ. Նախկի բնակիչք Փռիւգացիք գաղթեալ ի Թրակացւոց կամ յԱլքանաղեանց. Ման համարեցաս Փռիւգիոյ Լիկոնիա կամ Լիկաոնիա:

Քաղաքք. Տորիլէոն (Էսքի շէհիր) առ Թիմբրիս (Պորսագ) գետակաւ. Կոտիէոն (Գիւթահիէ). Նակոլէա (Իչկիլիչքալէ). Ապամէա Կիւվոտոս (Ֆամիէ) առ Մարսիասաս. Կելենէս մայրաքաղաք Փռիւգիոյ ի բարձրաւանդակի հուպ յԱպամէա. Կողոսիա, առ Մէանդրեաս. Ցերապոլիս (Բամպուդ քալէսի), Լաոդիկէ. Կիպիրա. Ընտիոք Պիսիդեայ՝ որ համարի նախնին Թիմբրէ ուր Կիւրոս և Կրեսոս մաքառեցան. Լաոդիկիէ այրեցեալ, քաղաք Լիկաոնիոյ, ի հրաբուխ երկրի. Իկոնիոն, մայրաքաղաք Լիկոնիոյ. Լարանտա, ի հարաւային Լիկաոնիա:

Է. Գալատիա

1694. Սահմանք. Հ. Պափլագոնիա և Բիւթանիա. Մ. և Հար. Փռիւգիա և Կապպադովկիա. Ե. Պոնտոս: Նախնի բնակիչք Գալատացիք կամ Կելտք հատուած Թրակացւոց. յերկուս հատեալ էր գաւառս:

Քաղաքք. Պեսսինոնտ առ Սանգար գետով, Դադատանա, առ երի առաջնոյն. Գորմոն առ Սանգարաս, աճուռ Դորդիոսի արքայի, յորում հռչակաւոր հանգոյց կառաց նորին. Ամորիոն, համբեալ հայրենիքէ Եսովպոսի. Անկիւրիա, Եքսորկ առ Ալիւսաս. Տաւրոն. Գանգրա (Ճանկըրը):

Ը. Կապպադովկիա կամ Կատպատական և Փոքր Հայք

1695. Սահմանք. Հ. Պոնտոս և Գալատիա. Մ. Փռիւգիա. Հար. Կիւղիկիա և Սիւրիա. Ե. Հայաստան. Ման կուսակալուհեանց Սվազայ և Գարմանայ: Նախնի բնակիչք յԱսորեաց և ի Հայոց:

Քաղաքք. Կիւսա, առ ածն Ալիւսայ. Կարաւրա (Աք սերայ) առ ընթեր նմին. Ազքեշպիս (Ակսեքրայ?). Տիանէ (Կրկիսէ հիսար), առ անձուկս կրձիղ կիւղկիոյ. Գաստիա (Կիկոէ). Մաժակ կամ Կեսարիա. Ցիսարա, Արքեսոս Կիւղիկեան Միւսեայ. Նիկոսոլիս կամ Թեմիրկ (Տեմիրկ), առ Լիւկոսիս, ի Փոքր Հայս. Մելիտինէ առ Մելասաս, գլխատոր քաղաք. Կուսանա առ Մելասաս, գաւառ Հայոց տրոհեր Փոքրն Ալիւսաս: Ցերիս առանձնակ գաւառս տրոհեր Փոքրն Հայք, Առաջին և Երկրորդ և Երրորդ կոչեցեալ Հայք, որոց սահմանք բազում անգամ շարժեցան, տալ ի հասարակ մայրաքաղաքք ի նոսա ծնացին, յառաջնումն՝ Մաժակ կամ Կեսարիա, յերկրորդում Սեբաստիա, և յերրորդումն Մելիտինէ:

Թ. Կարիա

1696. Սահմանք. Հ. Լիւդիա. Ե. Փռիւգիա և Լիկիա. Հար. և Մ. Միջերկրականն. Նաւերն բնակիչք, բնիկք Երկրին և Դորպացի գաղթականք:

Քաղաքք. Միլետոս առ Լատմիկեան Ծոցով և լերամբ. Աղաբանա (Ալբայ հիսար). Աղիկառնոս (Պուրսուն) ի մուտս կերամիկեան Ծոցոյն. Միւսոսա առընթեր Նմին. Կնիդոս ի Ծայր Թերակղզւոյն ընդ ՄՀ կերամիկեան և Դորիքեան Ծովածոցիկ. Սորատոնիկէ (Էյքի հիսար). Ալինատ, և այլն:

Ժ. Լիւկիա

1697. Սահմանք. Հ. Կարիա և Փռիւգիա. Մերջերկրական յայլոց կողմանց: Նախկի բնակիչք կոչէին Միվիւսացիք, ապա գաղթականք ի Կրետեայ եկին անդր:

Քաղաքք. Տելմիսոս, ի ծոց Գղաւկոս (Մաքրի) Ծոցոյ. Քսանթոս, առ Համանուն ջրով. Պատարա Ծովեզերեայ քաղաք միջի ի բերան Քսանթոսի. Միրա առ Ակորաքի վտակաւ. Ողիւմպոս (Բորգոզ Վէգհիսդ) առ Միջերկրեայ Ծովուն. Փաղելիս (Փինոնա):

ԺԱ. Պամփիլիա

1698. Սահմանք. Հ. և Մ. Կարիա և Փռիւգիա. Հար. Կիւլիկիա և Ծոց Պամփիւլիոյ: Ի սահմանի աստ բովանդակեցաք և զՊիսիդիա և զԼիւկիա: Նախկի բնակիչք համասեռք Լիւկիացւոց:

Քաղաքք. Խաուրա, առ համանուն լճաւ. Լիւստրա ի հիւսիսոյ առաջնոյն. Քրմեաս ի Պիսիդիա. Սակաւաստ առ երի Նմին. Թերմեսոս. Պերգա (Գաբա հիսար). Ատտալեա և Սիդա Ծովեզերեայ քաղաք. Ասպենտոս ի քարաժեռի շրջափակեալ յուվխից Եւրիմեդոնի:

ԺԲ. Կիւլիկիա

1699. Սահմանք. Հ. Պամփիլիա, Կապադովկիա. Ե. Ամանոս. Հար. և Մ. Միջերկրեայ Ծով. Մասն կուսակալութեանց Ասորւոյ և Մարաշոյ: Հաստատ ԺԱրգիացւոց և ի Փիւիիկեցւոց ի վաղնջուց ժամանակաց բնակեալ եր ի գաւառս. և բաժանէր յերկուս, ի Լեռնային և ի Դաշտական:

Քաղաքք. Ոմնագա (Էրմէնէք) յարևմտեան կիւլիկիա. Լայեբա, ի լեռնակի հուսկ ի Ծոցն Պամփիւլիոյ. Կելենտերիս (Քէլէնտրի) Ծովեզերեայ, հուսկ ի Կիպրոս. Սելևկիա Տրապեան, առ Կալիւկադնոս (Կէզք սու) վտակաւ. Կոռիկոս, Ծովեզերեայ. Սեբաստուպոլիս, հուսկ ի նա. Սոլէ կամ Պոմպէուպոլիս յարևմտեան Միջերկրականին. Տարսոն յԱզր կիւդնոսի (Քարասու), Անանա առ Սարոսիս. Սիս, Անազարզա առ Պիւրամոսիս. Գեբսմնիկիա (Մարաշ) կոչեցաւ և Կեսարիա. Մոպսուէստա, Եդեսա (Այաս), Իսոս:

ԺԳ. Կողիք

1700. Ա. Կողիք Պրոպոնտոսի. Պրոպոնտեսոս կամ Եղպոնտեսոս (Մարմարա):

Բ. Կողիք Եգեան Ծովու. Դենտեսոս (Պոգչա) հուսկ ի Տրոյաս. — Լեսպոս (Մեհելին) առ Սարամիդեան Ծոցով, յորում քաղաքք՝ Միտիլինէ (Գադրոյ) ի հարաւոյ կողմանէ, Մէթիմնա (Մոլիվոյ) ի հիւսիսի, Անտիսա (Սիկրի) և Երեսոս յարևմտակողմն: — Եկատոնէս պարք կղզեկաց ընդ ՄՀ Լեսպոսի և ցամաքին. — Արկինուսա կղզեակք հուսկ ի Լեսպոս. — Քիոս հուսկ ի Թերակղզին կղզագմին. — Իկարիա, առ որով Ծովը Իկարեան կոչէր յանուն Իկարոսի անդ ծովահեղձիկ եղելոյ. — Սամոս որ և Պարթենիա, յորում և Համանուն քաղաքն. — Սպորատեանք, սիւնագ կղզեաց, յորս գլխաւորք Պատմոս, Կով, Հառդոս գլխաւորք կղզեացն, յորում և Ճան և Հասասան քաղաքն Հառդոս. Լինտոս և Կարպադոս:

Գ. Կղզիք Միջերկրականին. Կիպրոս կղզի մեծ, յորում քաղաքք Պափոս, Սողմս, Սաղամիւս, Կիտիոն, Ամաթոնտ:

Դ. Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն

1701. Սահման ունէր ի Հ. զՍոզքիս, զԱլբոս և զԱզուանս. ի Մ. զԾորը Ասիա. ի Հար. զՄիջերգեան, և զԱսորեստան. ի Ե. զՄարս և զՊարսս: Նախկի բնակիչք՝ Հայք յորոց Ցաբեթի, և եզ բարց Նորա եկամուտք յայգաց ազգաց ի ժամանակս ժամանակս: Էին Հայաստանն որ և Մեծ Հայք, առ զանազանուելեան փոքուն ընդ ընդ կապպադովկիոյ գաւեցաք, ի հնգետասան փոքր աշխարհս կամ Նահանգս բաժանեալ էր. և են այսոքիկ.

Ա. Բարձր Հայք. և ի նմա գաւառք էին. Դարանաղի, Առիւծ, Մելձոնք, Եկեղեաց, Մանանալի, Դերջան, Սպեր, Շատգոմք, Կարին. մայր քաղաքաց Թէոդոսուպոլիս որ և Կարնոյ քաղաք. այլ տեղիք երևելիք, Թորդան, Անի ամրոց, Երնիա, Թիլ, Զերմէս, Արծն, Սմբատաւան, և այլն:

Բ. Ձորդորդ Հայք. գաւառք ոմն. Խորձէն, Հաշտեանք, Պաղնատունի, Բալբահովիտ, Տոռիք, Հանձիթ, Դորբք, Դեգիք: Նշանաւոր տեղիք Հանձէթ կամ Անձէթ, Խարբերդ, և այլն:

Գ. Աղձնիք. գաւառք տասն. Արզն, Նփրկերտ, Բէղ, Կեղեկ, Տատիկ, Ազնուաձոր, Խերհենեն, Գղեզ, Սանոռոյ, Սասունք: Վայրք նշանաւորք, Արզն, Գոգովիտ, Տիգրանակերտ, և այլն:

Դ. Տուրուբերան. գաւառք վեցտասան. Խոյթ, Ասպահունիք, Տարօն, Աշմունիք, Մարգաղի, Դաս-

նաւորը, Տուարածատակ, Դալառ, Հարք, Վարաժ-
նունէք, Բղինունէք, Երեւարք, Ազիովիա, Ապահու-
նէք, կոր, Խոռխոռունէք։ Վայրք նշանաւորք Աշ-
տիշատ, Հացեաց դրախտ, Իննանիեան տեղիք, Մուշ,
Մէղտի, կորք, Հարք, Հայկաշէն, Մանազկերտ,
Խլաթ, և այլն։

Ե. Մոկք. գաւառք ինն. Իշայր կրկին, Իշոց գա-
ւառ, Առաւէնից ձոր, Մէջու, Մոկք, Ալբայից գա-
ւառ, Արգաստովիտ, Չէրմանոր։ Ի նահանգէ սոսո
եր ուխտն Ալարանից։

Զ. Կորճայք. գաւառք մեսասան. Կորդուք, Կոր
դրիս վերին, միջին և ներքին, Այտուանք, Այ-
գաւառ, Մոմթոզանք, Որսկրանք, Կարսմունէք, Ճա-
հուկ, փորը Ազիակ։ Սոսո Սաղամոս, և այլն։

Է. Պարսկայք. գաւառք ինն. Ալի կամ Կու-
ռիձան, Մարի, Թրապի, Ազուէրս, Ըռնա, Տամ
բերս, Ջարէհաւան, Ջարաւանդ, Հեր։

Ը. Վասպուրական. գաւառք երեսուն և վեց։
Ուշշուունէք, Տոսք, Ռոշգունէք, Արձիշակովիա, Ա-
զովիա, Կուշանովիա, Աբբերանի, Գաառնի, Ռոս-
ժունէք, Ամնոյան, Մնձևագիք, Առուսատունէք, Ե-
բիմունէք, Մարդաստան, Արտազ, Ակե, Ազգակ
մեծ, Ընձախաձոր, Թռնիսան, Ճոռաշ, Ռոտիրը-
ձունէք, Մեծձունէք, Պալունէք, Գուկան, Ազուան-
գրոսք, Պատպարունէք, Արտաշէղեան, Արտաւե-
նեան, Բաբան, Գաբիթեան, Գաղղիկեան, Տան-
կրիայ, Վարաժունէք, Գողձն, Նախճուան, Մա-
րանդ։ Ի սոսին Ոստան, Նարեկ, Ազիամոր, Վան
կամ Շամիրամակերտ, Արտամիա, Բերկրի, Հայոց
ձոր, Շաւարշան, Աբարայր, և այլն։

Թ. Սիւնիք. յարևելից Ալբարատայ. գաւառք երե
կոտասան. Երնջակ, Ճահուկ, Վայոց ձոր, Գեղա-
քունէք, Ստոզ, Ազահեձք, Ծղնակ, Հաբանդ, Բաղք,
Ձորք, Արեւելիք, Կուսական։ Ի սմա հին Հողոյիմ,
Թանահաի վանք, Գառնի, Տաճև, Մեղրի, և այլն։

Ժ. Արցախ, առ երի Սիսնեաց. գաւառք երկո-
տասան. Հաբանդ միւս, Վահունիք, Բերդաձոր,
Մեծկուռանք, Մեծնիրանք, Հարձլանք, Մուխանք,
Պիանք, Պանծկանք, Սիսական, Քուստիվանունէս,
Կողմ։ Ի սմա Հաղարծին, Գանձակ, Նմարատ, Դե-
զամիայս, և այլն։

ԺԱ. Փայտակարան, ի սահմանս կասպից. գա-
ւառք երկոտասան. Հրաքոտպերոժ, Վարդանակերտ,
Եօթնիմերականն բագիրք, Ռոտիքաղա, Բաղանռոտ,
Ածասպիժան, Հանի, Ամիլ, Բագարան, Սպանգա-
րանպերոժ, Ըրմդպերոժ, Ամևան։ այս Նահանգ կո-
չի և Նարպատական ընդ իշխանութեամբ անկեալ
Պարսից։ Ի սմա Տիգրանակերտ ատան, և այլն։

ԺԲ. Ուտի, ընդ մէջ Արցախոյ և Կուր գետոյ.
գաւառք ութ։ Ուտի առանձնակ, Ածանռոտ, Տուի,
Ռոտպագետ, Աչուէ, Տուքաստակ, Գարգման, Շիւ
կաչէն։ Ի սմա Գարտաւ, Խաղխաղ, Սանահին և
Հաղպատ, և այլն։

ԺԳ. Գուգարք, ի մտից Ուտից. գաւառք ինն.
Ձորափոր, Ծորափոր, Կոզբափոր, Տաշիր, Թափէք,
Կանգարք, Արտահան, Ջաւախք, Կղարջք։ Ի սմա
Գեղակ վանք, Լոռի, Շամշուդէ, և այլն։

ԺԴ. Տայք, սահմանակից Վրաց. գաւառք ինն.
Կոզ, Բերդացփոր, Պարսիզացփոր, Ճակք, Ռու-
խա, Ոքազէ, Ազրդ, Կախոր, Աբեացփոր։ Ի սմա
Կողբ, Ոսխթեաց քաղաք, Հաւատիչ, և այլն։

ԺԵ. Ալրարատ, ի միջնաշարհս Հայաստանեայց.
գաւառք քսան. Բասեան, Գաբէղեանք, Աբեղեանք,
Վահեւունէք, Աբշարունիք, Բագրեւանդ, Դաղկ-
ոտն, Շիրակ, Վանանդ, Արագածոտն, Ճակատք,
Մասեացոտն, Կոգովիտ, Ալոցք, Նիգ, Կոտայք,
Մաղազ, Վարաժունէք, Դրունի, Շարուր։ Ի սմա
Վաղարշաւան, Ակոսի, Բագարան, Արտագերս,
Բագրեան, Անի, Երազգաւորք, Կարս, Օշական,
Կուաշ, Երնան, Արմաւիր, Եղմիածին, և այլն։

Այսոքիկ յառաջ բերեաք ի խորենացւոյ։ յաւե-
լուն ի սոսա յետինք և այլ քանի մի գաւառս. բայց
և ոմանք ի նահանգացս ընդ ժամանակս ինչ մասն
համարեցան վրաց և Աղուանից, որպես և ոքա՝
գաւառք Հայաստանի։

Ե. ՎԵՌԻՆ, ԱՂԲԱՆԻՆ, ԿՈՂԲԻՆ

1702. Ի մի գլուխ բովանդակեմք զերեսին աշխարհս
քոս, որք երբեմն առանձինն, և երբեմն ընդ Հայաս-
տանի ի մի համար գրեին առ հինս։

Վեռին

Վեռին կամ Վրաց աշխարհ սահման ունէր ի հ-
ւիսովկաս. Մ. ղկովքիս. Հար. ՀՀայաստան. Ե.
ՀՀաղուանս. Կախին ընակիք անտառաբնակք յոր-
դոց Թաբէթի և դաղեստանեք Սարմատացոց։
Քաղաքք. Հարմոզկա (Ախալցխէ), Տփղիս,
Մծխիթա, Շամշուլդէ։

Աղբանիա

1703. Այս է Աղուանք. սահմանք նորա. հ. Կով
կաս. Մ. Վեռին. Հար. Հայաստան. Ե. Կասպիա-
կանն։ Վաղենջուց ընակիք կողմանցս նաջնադագիք էին.
անտառի էր ի ժողովուրդսն ազգն Լեկաց, որք արդ
Լեզղիք կամ Լազ կոչին։
Քաղաքք. Դարբանդ որ առ արտաքինս Աղբանա,
Քռսպաթ, Շամախի հին որ և Քամախիա։

Կողբիս

1704. Սահմանք, հ. Կովկաս. Ե. Վիրք. Հար.
Հայաստան. Մ. Գինաոս և Եւքսինեանն. գաւառ
անուանի ի վերայն առաջինս. Նախկի բնակիք Հայք,
Ափխազք, Լեկք, Խալտիք, և ըստ Յունաց՝ ևկք
Աքայեցիք։

Քաղաքք. Պիտիոնա, առ Եւբսիենան Ծովուն. Դիոսկուրիա որ և Սեբաստուպոլիս, անդ. երկրքին ևս ի գաղթականաց Ցունաց. Տանտար, Տուպ ի սա. Փասիս (Փոթի) ի բերան գետոյն. Քուլթայիս առ Ռիոնիս։

Զ. Ա. Ս Օ Ր Ի Ք

1705. Սահմանք. Հ. Տաւրոս և Ամանոս. Ե. Եփրատ. Հար. Պաղեստին. Մ. Միջերկրական Ծով: Ի Ս. Գիրս կոչի սա երկիր Արամայ, առ արտաքինն Սիւրիա, և զարդիս Շամ: Փիւնիկեցիք գաղթական հաստատեալ ի Ծովեզերեայս երկրին, բարգաւաճ կացուցին զնաւառականութիւն: Բաժանէր Ասորիք ի գաւառս գաւառս, որպէս կոմակին կամ Գոմաղենի, Սելևկիա, Փիւնիկէ, Պալմիրիա, Կելեսիւրիա որ է Սպիտակ Ասորիք։

Քաղաքք նշանաւորք. Սամուսատ առ Եփրատաւ. Պիռանենիոս, յարևմտից Սամոսատայ. Օլևկիա (Ռում քալէ?) առ Եփրատայ. Անկեսանդրիա Խոսեան, առ Խոսոս գետով յԱղեքսանդրէ կառուցեալ ի մեծէն. Սելևկիա առ ափն Միջերկրականին. Անտիոք առ եզր Որոնդեսի. Պալկէ ի հիւսիսոյ Անտիոքայ. Խմս, ի հարաւոյ Անտիոքայ. Յերապոլիս կամ Բամբիկ որ և Մմբէճ. Լաւոդիկէ առ Մեձերկրեայ Ծովուն. Ապամիա (Ֆամիէ) առ Որոնդեսիս. Եպիփանիա (Համա) ի Ս. Գիրս լսի Եմաթ, Տուպ յՈրոնդես. Եմեսա (Էմեզ) ոչ ինչ տարանշան ի նմին գետոյ. Պալմիւրա կամ Թատմոր յանապատին. Հելիոպոլիս (Պաալպէկ) ի Կելեսիւրիա. Դամասկոս: Խակ ի Փիւնիկէ, Ակիկա, Ասարտոս ի կղզւոջ, Բիւբղոս, Պերիթոս (Պէյրութ), Տրիպոլիս, Սիդոն (Սաիտ), Սարեփթա (Սարիֆէա), ամենեքին առ Ծովեզերին. Տիւրոս ի ցամաքի։

Է. Մ Ի Ջ Ա Գ Ե Տ Ք

1706. Երկուասեք ունելով զՏիգրիս և զԵփրատես, Ասորեստանիս, Հայաստանեաք և Ասորեաք սահմանեալ և անապատն Արաբիաս. Նախկի բնակք տեզուցն Արամացի ազգ։

Քաղաքք անուանիք. Եդեսիա (Ուռհա). Պիրգա (Պիր) առ Եփրատ գետով. Խառէս կամ Խառան. Մծբին կամ Նիսիպ. Հռեմին առ Քովքար գետով. Նիկեփորիոն (Բաքքա). Սինգար առ Հերմաս կամ Միկոռնիոս վտակաս. Ալբիա յարևմտից Տիգրեայ. Տասյակ, յայրում Եփրատայ. Նեհարտա ի կղզւոջ միում Եփրատայ։

Ը. Ա. Ս Օ Ր Ե Ս Տ Ա. Ն

1707. Սահմանք. Հ. Հայաստան. Մ. Միջերկրական Ծով. Հար. Բաբելոն. Ե. Մարք. այժմ Քիւրտիստան ըստ մասին: Դախկին բնակիք Ասորեստանեայք ի սերնդոյ Սեմայ: Կոչէր և Արուաստան և Ասորիա։

Քաղաքք անուանիք. Նինուէ մեծն, այժմեանս Մուսուլ մերձաւորք է նմին, կամ զնան մի ևեթ գնօրա գրաւէ. Աբբեղ (Էրպիլ). Ովպիս, Կորկուրա, Արտեմիդա առ Տիգրասաւ։

Թ. Մ Ա. Ր Ք

1708. Սահմանք. Հ. Կասպից Ծով. Մ. Հայաստան. Հար. Ըօշ և Պարսք. Ե. Պարթևք և Վրկանք. Նախկի բնակիք Մարք կամ Մեկք աղգակից Ասրեստանեայց վանաբնակք և խաշնարածք։

Քաղաքք. Գազա կամ Գաղակ որ և Գանձակ առ Սպաւտայ Լճաւ. Թերպարմա կամ Որմի (Ուրմիա). Հռագիւս. Եկբատանս, առ Որոնդես լերամբ։

Ժ. Բ Ա Բ Ե Լ Ո Ն

1709. Սահմանեալ Միջագետօք, Արաբիաւ, և Ասորեօք՝ Քաղդէացւոց երկիր ձգէր մինչև ի Ծոցն Պարսից. այժմ Իրագ Արապի գրաւէ զերկիրս: Նախկի բնակիք Ասորիք և Քաղդէացիք, որք Թուխն հաստուած տզղր ի Բաբելոնէ խաղացեալ այսր։

Քաղաքք անուանիք. Կումնաքսա ի ձախմէ Եփրատայ. Տիգրոն կամ Կտեսիփոն առ Տիգրիս գետով. Սելևկիա հուպ ի բերան Ցեղասայ առ Տիգրիսիւ, մեծն Բաբելոն առ Եփրատաւ. Վաղդես (Մեչհետ Հիւսէյին) ի հիւսիսոյ Բաբելոնի. Անկեսանդրիա կամ Հիրա (Մեշհետ Ալի) առ Պալմկոյզ վտակաւ Եփրատայ. Որդոե (Սամաւա առ Եփրատաւ). Տիկսպա որ և Ալամիա (Խուռնա) ի խառնուրդս Տիգրիսի և Եփրատայ. Թերեռոն հուպ ի Պասրա։

ԺԱ. Պ Ա Ր Ս Կ Ա Ս Տ Ա Ն

1710. Ցայսմ աշխարհի բովանդակին և սահմանակից նորին գասուաք, որք երբեմն ազատ իշխանք և օրինօք քաղաքավարեին. զորոյ և ուրոյն յիշխողսոցք զգաւառսն։

Ա. *Բուն Պարսք*

1711. Սահմանք. Հ. Մարք և Պարթևք. Մ. Ըշէ. Հար. Ծոց Պարսկային. Ե. Կրման. այժմ կոչի Իրագ Աձեմի հանդերձ մասանիքն Ջարսխաանայ և Լարիսաանայ, ի նախնումն կոչէին Ժողովուրդք Պարսից Ելնմտցիք և Աքեմենեանք և Արիք. և եղեն անուանիք յաղգս Ասիոյ։

Քաղաքք. Եկբատան Մոգուց (Կերման). Ասպահան. Պերսեպոլիս ի Պասարկաս, Թուխ Տիբէաւոր լինել այժմեան Ֆեզանայ։

Բ. *Վրկանիք*

1712. Ձգէր Հիւրկանիա կամ Վրկանիք ընկերսով և զարևելեան ափամբ Կասպից. և է այժմ Տաղստան կամ Մազանդարան և Թապարստան։ Ժողովուրդ Երկրին վայրագ և հզօր, Թուխ ինամի Սկիւթացւոց լինել։

Քաղաքք. Հիւրկանիա կամ Սիւրինկ (Խորհան). Ասագ. Ջաորակերտ (Սարի)։

Գ. *Պարթևիք*

1713. Սահմանք. Հ. Ոքսոս և Սկիւթիա. Հար. Մարք և Պարք. Ե. Բակտրիա և Արիք. այժմ Խորասան կոչի։ Նախնի Պարթևք՝ յազգաց Սկիւթաց են։

Քաղաքք. Նախ առ Ոքսոսիւ. Եկատոմպիւղոս այսինքն է Հարիւրադուռն (Տամղան) գլխաւոր քաղաք. Տարա։

Դ. *Այրիք*

1714. Սահմանք. Հ. Պարոպամիս լերառն. Մ. Պարթևք և Կրման. Հար. Տրանգիան. Ե. Պարոպամիս. Ման խորասանիկ և Հերադաց. Արիք կոչէին Քուստի Խորասանիք, որպէս Պարսք՝ Քուստի Նեմրոզք. ազգ հզօր և մեծ։

Քաղաքք. Մուս. Ալէքսանդրիա (Հերադ). Արիք կամ Արտահաւան (Փուշէնկ)։

Ե. *Պարոպամիս*

1715. Սահմանք. Հ. Լերառն Պարոպամիս. Մ. Արիք. Հար. Տրանգիան. Ե. Հնդիկք. Ման Հերադաց և Քասպուղաց. Թուխ և սոցա հմմայելոք լինել Սկիւթաց։

Քաղաք. Ալէքսանդրիա (Գանտահար) Ալէքսանդրէ կառուցեալ։

Զ. *Շօշ կամ Սուսիան*

1716. Սահմանք. Մ. Բաբելոն. Հ. Մարք. Ե. Պարսք. Հար. Պարսից Ծոց. այժմեանս Խուսխաստան կամ Խուժաստան։ Բաղում ազգք էին բնակեալք ի Շօշ, յորս և Եղիմացիք, որոց գաւառն է Լօրաստան։

Քաղաքք. Եղիմայիդ առ Պարսկային Ծոցով. Շօշ՝ որոյ դիրք էին քաջածանօթ։

Է. *Կրմանի*

1717. Սահմանք. Հ. Պարթևք և Արիք. Մ. Պարսք. Ե. Տրանգիան. Հար. Ծոցն Պարսից. Համասեռք Պարսից. Երկիրն մինչև ցարդ Կրման կամ Կրմանիա կոչի։

Քաղաքք. Կրման. Արմոսիա (Պէնաէր Ապասի) առ Պարսկային Ծոցով։

Ը. *Տրանգիան կամ Սագաստան*

1718. Սահմանք. Հ. Պարոպամիս. Մ. Կրման. Հ. Կեդրոսիա. Ե. Արաքոսիա. Սէձեստան կոչի այժմ։ Քաղաքք. Արիասպ, Պրոփթասիս (Ձելալապատ)։

Թ. *Արագոսիա*

1719. Սահմանք. Հ. Պարոպամիս. Մ. Սագաստան. Հար. Կեդրոսիա. Ե. Հնդիկք. Ման Աֆղանստանայ և Պելուչիստանայ։ Ի Սկիւթացւոց կամ ի Պարսից Թուխն սերեալ այս ազգիք։

Քաղաքք. Արախա. Ալէքսանդրիա, աննշան են տեղիք սորա։

Ժ. *Կեդրոսիա*

1720. Սահմանք. Հ. Սագաստան և Արագոսիա. Ե. Հնդիկք. Հար. Եղիերեան Ծով. Ման Պելուչիստանայ, Սահմանակից եր երկրիս գաւառ Զինակերաց կոչեցելոց։ Շամիրամ և Ալէքսանդր մեծն անցին ընդ գաւառաքս ի Հնդիկս խաղալով, և նոքա կառուցին զքաղաքանին։

Քաղաք. Ռուբա (Փորեկ). ուր տեղի կալաւ Ալէքսանդր յարշաւանին։

ԺԲ. ԲԱ.ԿՏՐԻԱ.

1721. Բազում գաւառք են և բակաւրիայ որպէս Պարսից՝ երբեմն ազատ աշխարհք, որպէս Սոգդիանք, Սերկ, և այլն. այլ սահաւածանօթք. Սահմանք նոցին ի Հիւսիսոյ և յԵ. ձգին զԱիւթացւովք. ի Հար. և Մ. պատեն զՄարս և զՊարս. և այժմ ման հա. մարին Պարսկաստանի, Ափղանստանի, Թաճարաց և Դիպեգաց: Նախկին բնակիչք համասեռք երևին Սկիւ. թացւոց և Արեաց, ի վաղուց կրթեալք ի քաղաքա. կան օրէնս, որպէս զի Կիւռոսի միջաւ պատրաստու. թեամբ խաղալ ընդդէմ նոցա ի պատերազմ: Գեան Ոքսոս յերկուս հասանէր զԲակաւրիա, յորոց մին՝ Սոգդիանք: Ի Բակաւրիոյ ծագէցաւ և Խորաշ. մեանցն ազգ:

Քաղաքք Նշանաւորք. Կիւրոպոլիս առ Եաքսարտ գետով, առ որով և Աղէքսանդրապատ. Մարականտ (Սմբրղանտ). Նահագ (Սեպղ). Աշտիք Մարգեան առ Մարգոս (Մուրղապ) գետով. Բակաւրիա (Բալխ) առ Բակաւրեաւ (Տէհաղ). Զարասպ, զոր ոմանք նոյն համարին ընդ Բակաւրիոյ: Սևրա ի Սերկիեան երկրի և Խուզդան, որք ընդ մէջ Թաճարաց և Չի. նաց համարեալ են:

ԺԳ. ՊԱ.ՂԵՍՏԻՆ

1722. Սահմանք. Հ. Ասորիք. Ե. Անապատ Ա. րաբիա. Հար. Ագահաժ Ագաբիա. Մ. Միջերկրա. կան ծով. Հարաւային մասն է այժմեան Ասորեաց կամ Սիւրիոյ: Կոչէր զառաջինն Երկիր Քանանու, վասն ազգաց սերելոց ի Քանանէ, և ըստ անուանց նոցա բաժանէր ի գաւառս գաւառս, մինչև Հրեայք տիրեցին վայրացն և ընդհեցին զնահին բնակիչս. — Լերինք անուանիք ի Պաղեստին՝ Թաբոր և Հերմոն, Կարմելոս, Ցեղայիկ, Գալաադ, Ագարիմ, և այլք մանուանք. — Գետք, Յորդանան, և հեղեղատաքն կի. սոն, Բեսոմը, Կեդրոն, Աշտոմն, Սորեկ և Ղեմն. տէս (Քասմիէ) գետ ի կեղեսւերիա. — Լիճք, Մա. րոն ի Գալիլեա, Գեննեսարէթ, Մեռեալ ծով որ և Ասփալտիտէ:

Ցեղ գերուեցեան Բաբելոնի Թողեալ զառաջին բաժանումն երկրին ըստ ազգաց խորհելի՝ ի քա. ռեակ մասունս հասաւ Պաղեստին. որք են.

Ա. Գալիլեա

1723. Ի գաւառի աստ էին վիճակք Ասերայ, Նեփթաղիմայ, Զաբուղոնի և Իսաքարայ. հարա. ւային մասն յորջորջէր սաորին Գալիլիա, միւսն վե. րին, որ և Գալիլեա հեթանոսաց:

Քաղաքք անուանիք. Դան որ յառաջն Լաիս՝ ի հիւսիսային ծագս աշխարհին. Կադէս. Պանէաս որ և Կեսարիա Փիլիպպեան, Յոզեփատ, Կիպագաղ որք ի ցուվեպոս յիշին. Յոպպէ, Աքքով կամ Պտո. ղոմայիս (Աքքաս). Սեփովրա՝ ապա Դիոկեսարիա. Կապառնաում, Կանա, Բեթսայիդա, Տիբերիա, Եմ. մաուս, Եփա կամ Պորփիւրիոն, Եկեատան, Նազա. րէթ, Նայիմ, Ցեզրայել, Ենտոր բնակութիւն վհկին առ որ ջոգաւ Սաուղ, Դովթայիմ, Բեսիղեա, Բեթսան, և այլն:

Բ. Սամարիա

1724. Ի գաւառի աստ էին վիճակք որգւոց Յով. սեփու. Քաղաքք. Կեսարիա Պաղեստինոյ, Մակե. դով. Սամարիա որ և Սեբաստիա, Թերէս, Ենոնի, Սիւքեմ, Սիւքար, Նայոդնեան, Աշտիպատրիս, Թաղմաթաթ, Բեթորոն, Սեղովմ, և այլն:

Գ. Հրէաստան

1725. Որ և Երկիր Յուդայ, զի զորս ցեղին և զԲենիամինի և գԴանայ վիճակն ունէ. Քաղաքք. Յոպպէ (Եաֆիա). Յամին (Ջամնա), Ազկարոն, Լիւդա մերձ ի Հովին Սայանայ, Արիմաթեմ, Մովզիիմ, Կարիաթարիմ, Բեթսամիս, Եմմաուս, Մասեփաթ, Գաբաւոն, Հռամա, Բեթել, Երիքով, Գաղգաղա, Ենգադդի Հուպ ի հիւսիսի միջերկրա. կանին, Աշտեմոթ. Երուսաղէմ, Բեթանիա, Սոկ. քով, Բեթղեհեմ կամ Եփրաթա, Բեզեկ. Ազովտոս, Գազա, Գեդարա, Ռափայ, Ասկաղոն, Լաքիս, Ղրը. նա, Սինկլաք, Եգղոն, Քեբրոն, Մաոնի, Բեբսա. բէ, Սոգոմ, Գոմոր, և այլն:

Դ. Պերէա

1726. Յարևելից կալով Յորդանոյ, ման ժառան. գութեան Ռուբինի, Գադայ և կիսոյ ցեղին Մանա. սէի. Երկիր բասանու, Գաղաադ այլոցք հանդիպէ: Քաղաքք. Գեբասա (Ջերաշ) ի հիւսիսի Հնին Գեն. նեսարեթայ. Գորազին, Աշտոթ, Կանագա, Կեգաս, Աստարովթ, Ռոսոր, Ռամովթ Գաղաադու (Ջար. քա), Յաբես, Փանուէլ, Յաղեր, Եսեբոն ի սոր. րոտս Աբարիմայ, Ամմոն, և այլն:

ԺԴ. Ա.Ր Ա.Բ Ի Ա.

1727. Թերակղզի մեծ է աշխարհս, սահման ու. նելով ի Տ. Վերերա և Ասորիս. Մ. Աւարթիոյ ծոցն և Հար. Վերիթրեան ծով. Ե. գՊարսից ծոց: Նախկի բնակիչք յորդւոց Ռուբայ և ի սերնդոց Սե. մայ, Խամայէացիք, Մադիամացիք, Եգոմացիք, Նա-

բատացիք, ես և Մարաիկեոզք, Աթրամիացիք, Օ. մանեանք, Խաղանեանք, Մադիանացիք, Մովաթա. ցիք, Ամմոացիք, Ամալեկացիք։ Յերես բաժաներ Ա. բաթիա Լևսատաժ, Լ'Ինպատա, Լեբրանիկ։

Քաղաքք. Մադիամ և Սեգովը, ոչինչ կարի հե. ռի՝ ի մեռեալ Ծովէն. Ռաբաթ Մովաբու (Հէլ Բա. զա). Պետրա գլխաւոր քաղաք Նաբատեանց. Ալի. լաթ. Գասիոնգաբեր որ ցիրի Բեբրնիկէ, Լէվկե (Մոյիլա) առ Ծովէզբրին. Յացրիպա (Մեքքէ)։ Մահոմետ կամ Մեհմետ կամ Փաղեհիմա (Մեքքէ)։ Սաբա (Սաեա)։ Մուսա. Մոգբա (Մաշկաթ), և այլն։

ԺԵ. ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ

1728. Լայնածաւալ աշխարհիս սահմանք էին ի Հ. Պարսպապին և Եմմատն Լերինք. Մ. Մալք և Պարաք. Հար. Հնդկաց Ծով. Ե. սնձանօթ կողմանք։ Նախկի բնակիչք անուանի ընդ հնագոյնս ազգաց, անձանօթ մնացին առ հինս և յետ աշխարհս կալուածանց իակ Ազիքացիդրի. ապանդք նոցին ի վաղնջուց ժամանակաց աւանդեալ էն ի նոսա։ — Դուս նօթք էին առ հինն Գանգիսեան Ծոց (Պէնկալա), Մէծ Ծոց, Թերես Սիամայ. ի գետս Իւդասայ, Եւսապլէս (Ռապուլ), Հիւպպինս (Կորա), Ցոմանէս (Ձէյհն), Գանգես. և ի կղզիս՝ Տաբռոպանիս (Սէյլան), Կորի (Ռամմանդորը), Սալինէ (Անտաման). Բարեբաղդ կղզի (Մասմագրա), Մանիոլեանք, Սինեանք, և այլն։

Ցերկուս որոշէր Հնդկաստան անջրպետ զՊանդէս ոտնէրով. և գետաց, Հնդիկք, Տաբինապատք (Տեքան), Աապէք, Կուրիք, Աբրաիթք, Ասիաբ, Տաքսիղ. Լիմիրիկա, Աբծամի և Ոսկւոյ գետաց. Բաղաքք. Արիհէոն առ Եւսապլէայ. Մասակ (Աշնակը). Կադար կամ Դիոնիսոպոլիս, Պատալա, Բըսիպէնոպոլիս առ Ինդոսիս, Տաքսիլա (Ադդբ), Կոզքի (Մանասը), Մոգուբա (Մատուբա), Սերենտա, Պալիպոդբա։

ԺԶ. ՃԵՆԱՍՏԱՆ ԵՒ ՍԻՆԷԱՅԻՔ

1729. Գրեաթէ անուանբ չամ միայն գիտէին հինք զաշխարհքս, և զսահմանս այժմեան Հնդկաց և Ճինաց իմանային։ Ի քաղաքս նոցա Հռոմիացիքդ յիշէն Պինէ, և մեր Խորենացի զՍիւռիա։

ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ ԱՆՑՔ

ԱՍԻՈՑ

1730. Ոչ է մարթ ի համառօտագիծ պատկերի բովանդակել զքաղաքական անցս կամ զպատմութիւնս ազանց և աշխարհագ Ասիոյ, զբազմաթիւն և զզանազանեալս ի միմեանց, զանհնարին եւրոպէական օրինաց. բայց ի թէ ուրոյն բան աշխարհի աշխարհի Ճառելով, և այն ի Ճահ գայ տեղագրութեան միոյ միոյ մասանց Ասիոյ, վասն որոյ և անացին անգր զիրի։ Իակ առասպոր ի սկզբանս, միայն զերևելի երևելի դէպս անցից՝ որ կերպարանափոխ առնեն զքաղաքավարութիւնն ազգաց՝ նշանակեցուցք։

Եւ զայն նախ՝ զի յայսմ մասին երկրի հաստատեցաւ մարդ. և առ գործել չափաւորեցաւ բնութիւն նորա յետ չհեղգնելոյն. և առաջ սփռեցան սերունդք Նոյի յԱզիրիկէ և յԵրբոպա, նա և յԱմերիկա՝ յանձնաժող Ժամանակս։ Առաջին բնակութիւնն մարդկան յետ ջրոյցն հաւաստի Թուի լինել յարևելեան և ի հարաւային կողմանս լերանց Հայոց՝ յորս տապանն հանգեաւ. և անտի սփռեալ մարդկան նախ ընդ արևելս, և ընդ հարաւ ի Բաբելոն, ուր լեզուաց չիոնեութեան, և ցրուիլ առաջնոյ գաղթականին և սիրզբն պետութեանց։ Առաջին պետութիւնք Ասորեստանեայց՝յԱսորաց՝ ի Սեմայ որդւոյ, Բաբելացւոց՝ ի Բելայ կամ Կերբոլձայ՝յորդւոց Քամայ, Մարաց և Հայոց՝ ի Մադայեայ և ի Հայկայ՝ ի սերունդս Յաբեթի, Բանարիացւոց և Պարսից, որոց սկիզբն Ծագման՝ անձանօթագոյն. եւս և Ձինաց և Հնդկաց, որոց սկիզբն առանց երկրաչափութեան հին է իբրև ըզ Բաբելացւոց և չքնաղագոյնց, այլ անձանօթ կամ անտեղեակ առանձնութեամբ։

Բաբելացիք առաջին ինքնակալք կամ բռնաւորք եղեն ԱՍիա, որպէս Թուի, 20-25 դարուք յառաջ քան ՔԲրիստոս։ Աորեստանեայք ի Ի դարու (Ն. Քրիս.) առ Կինոսիս աշխարհակալեցին զԱսիա. յորում ժամանակի ընթերք Աստուած զԱբրահամ Նահապետ Եբրայեցւոց և սեփական ժողովրդեան. Արամ Հայոց նահապետ ձեռն արկանէր յարևմտեան ի Փ. Ասիա. և երկոգոյիք յուսական պետութեանց կանգնէին անդ ի սերնդոց Յաւանայ և Աբգանազայ։ Իակ հինաթակոյն Ասիոյ յորդւոց Թորգոմայ բնակեալ լիներ զաւորին մասանցն, և ի վերնասն սփռեին Սկիւթացիք, ազգ քաջ ի բաց հին, այլ անձանօթ Ծագման և առաջին քաղաքականութիւնն նորին. ի նոցանէ սերեցան և Ժողովրդապք հիւսիսական Եւրոպիոյ. և այնուհետ մինչ ի առնմից նոցին Ասիան կոչեցեալ՝ կարծի Ասիոյ անուն, բան այլոց՝ յԱս ազգէ Կոլկասոյ նոյ. և Թէպէտ Ասիայ անուն ոչ դասանի առ արևելեայս նախինս և ոչ իակ առ Ցոյնս ի հռոմեացն գարու. բայց ոչ կրօնք քան զայն գար համարի. և բան զանազան կարծեաց բանասիրաց՝ կոչեցեալ նոքին յանուն Ասիայ կնոջ կամ մոր Պռոմիթեւսեայ,

կամ Ասիոսի Լիւդացոց արքայի, կամ Ամասիոյ Հայոց նահապարի. բայց ըստ ոմանց Լեզուաքննից՝ ԱՒՒ բառէ Թուի ծագումն անուանից, որ ի վաղնմի լեզուս լոի Բաշի-Բիւն կամ Բաշի-Բիւն։

1731. Յետ ազնարհակալութեանց Նինոսի և Շամիրամայ նորին կնոջ, մինչև ցթագադուման Կարտուզ-Թեան նոցին Աւորեսատանեայց Ը դարուք յառաջ քան զՔրիստոս, ոչ յիշատակին մեծագործ ինչ դէպք Ասիա, բայց միայն արշաւանք Սկիւթական ազգաց ի Հայս և ի Փ. Ասիա. Մեսոպոտ արշաւանք ի նոյն ասհմանս և մինչև Ասորեսատան, Ցունադ պրոմական պատերազմին. բարգաւաճանք փիւնիկեցւոց և Տիւրացոց վաճառական ազանց Ծովելերեայց Աւորեսոց. և Հրէից Թագաւորութեամբ Դաւթի և Սողոմոնի պայծառանալ։ Ազնորեսատանեայց ինքնակալութեան լուծեալ Բաբելացւոց՝ ըստ ոմանց յԹ դարուք նախ քան զՔրիստոս, Հաստատեցին իւրեանց նոր ինքնակալութեան, յորում ժամանակի և նիզակակից Նոցա՝ Մարք և Հայք՝ ինքնիշխան պետութիւնք եղեն։ — Կրկին կազմեցաւ և զօրացաւ բաբելական ինքնակալութեան ի Նաբոնասսարայ յամին 747 (ն. Քրիստոս) յորմէ և հռչակաւոր Թուականն, և միապետաց զԱսիա, բարձեալ և զինագաւորութեան Ցեղս։ — Ցետ երկուց կամ երից գարուց Պարսք միապետեցին զԱսիա ի ձեռն Կիւրոսի (537 ն. Քրիստոս). որք և ընդ Ցունաց մաքառեցան, և տիրեցին բազումք կողմանց Փ. Ասիոյ և Եգիպտոսի զամս իբրև 230. մինչև Ալէքսանդր Մակեդոնացի երթալ զինքնակալութեան նոցին (330 ն. Քրիստոս)։

1732. Ալէքսանդրի միապետեալ զՑունաստան և զԱսիա, խաղաղ կալաւ և զխոտ մի Հնդկաց. այլ արագահասիան լեալ բաժանեցաւ տիեզերական պետութիւնն նորա ի զօրավարս իւր. յորոց Սելեւկոս կանգնեաց զԱսորւոց կամ զսելեւկեական պետութիւն ԱՍիա և տիրէր չափանց Եփրատայ ցՀնդիկս։ Այլ յետ ոչ բազմաց գլուխ տմբարձին Բակտրեացիք, Պարթևք և Հայք, և կանգնեցին նոր Թագաւորութիւնս, յորս նախնիքն մինէր Պարթևացն՝ որ և Պարսից. որք և չառաջ խաղացեալ ձեռն արկին ի վերայ Ասորւոց և Փ. Ասիոյ, ուր Թագաւորք մնեալ տիրէին գաւառաց գաւառաց։ Ցաւալհնամ գարու որ նախ քան զՔրիստոս՝ Հայք և Պոնտացիք առաջնորդեալք ի Միհրդատայ և ի զօրավարսց Ցիգրանայ՝ սկսան Նեղել զՆուսս և զԱսորիս. և նոցա տպատնեալք ի Հռովմայեցիս, ձգեցին զնոսա յասպարէզ ընդդէմ Պարթևաց և Աբգակուն նոց. ուր գարս բազումս ոգորեցան իրրև անհնազան և անհնազան Թշնամիք, մերձ յաղթեալք և մերձ յաղթողք։ Հռովմայեցիք կալան զմեծ մասն Փ. Ասիոյ և զԱսորւոց, Պարթևք և Հայք զմիւս մասն Ասորեաց, և նոցա ընդ միմեանս զգօրութիւն յիրերաց խլելով։ — Հին տոհմն Պարսից մերձեալ զպարթևականն՝ ամբարձաւ ի գահ Աբեղենց, Ջանիւք Արտաշրի Սասանեանց, յորմէ և Թագաւորութիւնն այն Սասանեան կոչեցաւ, և ըստ օրինակի Պարթևաց՝ կռուեր ընդ Հռովմայեցիս ի վերայ Ասիոյ, և ընդ Հայս՝ զի Թշնամութեամբ էին ընդ Նմա վասն Պարթևացն ազգակցաց իւրեանց գաւառ Ծանուցեալ Թեանն և վատման, առաւել ևս ատելութեամբ ի փոխել Կռատանգիանոսի զամոռ ինքնակալութեանն ի Բիւզանդիոն, յորմէ դիւբաժաման լինէին զրքեր ի հանգէս պատերազմաց։

1733. Ի սկիզբն անգ զրանալոյ Պարթևաց և Հռովմայեցոց բառնալոյ բաց ի նոցայն զամենայն տեղութիւնս Ափրիկիոյ և Ասիոյ, կերպարանափոխ եղև ոչ Ասիա այլ և համօրէնս աշխարհ, հրաշափառագոյն օրինակաւ. Բանին Աւռուձոյ մարմնաւորութեամբ և տնօրինական կրիւքն ի Պաղեստին Ասիոյ, և յետ յերկինս համարձանին, առաքելոցն քարոզութեամբ զաւետարանն ընդ երկիր։ Քրիստոնէութիւն, որպէս և ամենայն օրէնք՝ բնական և գրաւոր, ԱՍիա նախ հաստատեալ, սփռեաց ի հնոսալ միտս նախնի ազանց աշխարհն զոյան նոր և անսպառ. և անդ յաբեղէս գարս չորս կամ հինգ՝ ընծայեցան եկեղեցւոյ յոլովացրիք ի վայրկ և քաջաց վարդապետաց առաւծաբանից. այլ յետ այնորիկ նէրտոպս գլեաց գնացվաս և Ասիա անջնջեաց։ Քանզի Կռատանգիանոսի հաստատեալ ի Քրիստոս լեցոյց զՀաւատոյն քրիստոնէից ՆԷրտոպս խոպան։ իսկ ԱՍիա՝ Պարսք յաստանեաք ի խաչարի հեթանոսութեան՝ ոչ ներեցին լուսոյն Քրիստոսի։ Վասն այնորիկ և յաւելին զՇնութեամբ իւրեանց ընդ Հայս և բարձին զՀաւատոյն Աբգարեանց (416 յետ Քրիստոսի)։ և յետ երկեքին ամի բարձան և ինքեանք ԱՐաբացոց (639 յ. Քրիստոսի)։

1734. Արաբացիք՝ մասամբ սերեալք ԱԻամայէլէ յորդւոյ Աբրահամու, և մասամբ յաստաքնոց սերնդոց Ագարայ, ազգ հին և յիշատակեալ յաւուրց իսկ Նինոսի, յանապատի անգ իւրեանց կեցին սեպհական և անփոփոխ օրինօք օրսկս և ցայժմ. ի սկիզբն Ե գարուս Քրիստոսի՝ յարեաս Մահմետ որ ասաց զինքն լինել մարգարէ և առաքեալ Աստուծոյ, և յօրինեաց զկուրանն մասեան գենի նորոյ, և սփռեաց ոչ ԱՐաբիա միայն, այլ և յամենայն Ասիա և ԱՒրիկէ, նաև ի Տարաւակողմն Եւրոպոյ, ի ձեռն յաջողգացն, զինուս զօրութեամբ ընգունելի առնէէ ընդ կրօնան. վասն այնորիկ և արգել զրազատասնան քրիստոնէութեան. Զնասանեանց տէրութիւն բարձեալ հաստատեցին Նոր պետութիւն ի Պարսս. այլ զաճառ հնչանութեան իւրեանց եղեն ի Պաղեստս առ աւետակեալ հնոյն Ռաբելոնի. և անդ նստեր խաչեցան՝ որ է յաջորգ Մահմետ։ Ջանս իբր 600 ձեռնարկեց եղեն Արաբացիք ԱՍիա, հաստատեալ իշխանութիւնս և կուսակալութիւնս կամ ամիրայութիւնս ի գաւառս գաւառս. բազում անգամ և ընդ կայսերսց Ցունաց Բիւզանդիոնի՝ կռուեալ։ Ի ժգարուս և ի հետեւեալն՝ ի կողմանց հիւսիսոյ և արեւելից արշաւանս եղեն Սկիւթական ազգիք և Թուրքք, և առ վերջ վերջ յառաջ խաղացին յարեմտեան, մինչև ի Փ. Ասիա. յայնժամ հաստատեցան ազգ Թագաւորութիւնք և իշխանութիւնք նոցա և Արաբացոց ի Հայս, ԱՒորիս, և այլն։

1735. Ց՝ԺԲ գարուս նշանաւոր եղեն արշաւանք խաչակիրք զզոյց Եւրոպէացոց յԱսիա ի Պաղեստին, յազատութիւն անօրինական վայրացն ի ձեռաց մահ-

մեռականաց. և բազմադիմի անդք և աղէտք անցին ընդ նոսա և ընդ քաղաքս Ասորւոց և փ. Ասէոյ ի պատճառս նոցա. Հատատուեցին զԹագաւորութիւն Երուսաղէմի, այլ սակաւաւոր եղև. փոքր ի յետ կարամեաց եղեն մանր իշխանութիւնք նոցա յետերս Ասորւոց: Այլ բռնութիւն մեծ հասանէր յԱրի դաբու ի Թուրքաստան աշխարհն, բանակի Մողղոց. Ձեհկիզեան բռնակալէալ զվերին կողմն Ասէոյ՝ առաքեաց զղերազարս իւր յարևմուտս. Հալածեալ եան երթալ զամիրապետութիւն Պաղտատու՝ առեալ զքաղաքն յամին 1258. այլ առ քրիստոնեայս մարդասէր գտաւ, որպէս և մեծ զանն թաճարաց, առ որ պատգամաւորք առաքեցան ի Թագաւորաց Երուսաղեմ, և ինքն Թագաւորն Հայոց կնքիկեցաց յաջողեալ առ նա և եդիս ձեռնս: Քանզի՝ ի սկզբանէ և բառնալ Թագաւորութեան Հայոց Բագրատունեաց, իշխանք Հայոց ցրուեալ ի սահմանս Ցուձաց ի փ. Ասիա, կէսք գաղամբ և գնով և կէսք քաջութեամբ բազում սիրանային քաղաքաց և ամուր վայրաց. յորոց և Ռուբէն ունէր յազգականաց Թագաւորացն Անւոյ՝ հասատատեաց իւր պետութիւն ի սորոտս լերանց Տարսոն՝ ի կիւկիկիա. և յաջորդք նորա քաջութեամբ ընդարձակեալ զսահմանս իւրեանց և հասեալ քաղաքս բազումս ի Ցուձաց, և զքաղէդն լեալ խաչազարդ և ընտելացեալ արևմտեայց, ի ձեռն նոցա հասին և Թագաւորական չքոյ յԼեւ ԺԲ դարու. և նոքա նախ առաջին մուտքն յԱսիա զսրևմտեան օրէնս և բարքս առանին, և անուանիք և հզօրք դառնէին քան զամենայն պետութիւնս կողմանցն սրտոցկ Ասիոյ: Այլ ի զբաղալ սուլտանաց Եգիպտոսի և՝ ի գագարել օգնականութեան Երուսաղեմ, նուաճեցան յԵգիպտոսէ և ցրուեցան և ոչքա, և այլ եբռնալան իշխանք. բարձաւ և Թագաւորութիւն կիպրոսի զոր հաստատեաց Լուսինեան տոհմն գաղիացի:

1736. Ի վերջ կոյս ԺԴ դարու յարեաւ աշխարհաւեր Լենկթիմուր և Թամեր զզօք սփռեաց հոգ և սուր յարևելս Ասէոյ և յարևմուտս, և զՀայաստան և զՔ. Ասիա ի սուր և յարիւն դառնեցաւ. յայլ Թեաց և Օսմանեանց որ ի նմին գարու ձեռն արկանէին ի վերայ փ. Ասէոյ, շառաւիղեալք ի Թուրքաց ազգէ, ազգապետ ունելով զՕսման (1325 յ. Քրիստոսէ). այլ ի բուն տեղի են Լենկթիմուր ի խորս Ասէոյ, արևմտեանն բարգաւաճագոյն և գեղեցկի մասն՝ առ փոքր փոքր նուաճեցաւ յՕսմանեանց, որք բարձին և զարևելեան ինքնակալութիւն Ցուձաց առեալ Կոստանդնուպոլիս (1453), և ի միւսում գարու Նըշանեանդնուպոլիս (1453), և ի միւսում գարու Նըշանեանդնուպոլիս (1453), և ի միւսում գարու Նըշանե

Յանօթա զարևելից Փ. Ասիոյ։ — Երրորդոտս առաջին ևս Յանօթա զարևելեան գաւառաց, տեղեկացեալ ի Բաթելոն, ուր գնացելոցաւ ամն ինչ և յիշէ նա զգաւառս ինքեանալուածեան պարսից մինչև ցՅնդկաստան. և ի հիւսիսի Ասիոյ՝ գնալոցիկ Յոմ, գնովնաս, և զազգս Սկիւթացոց։ Ի նմին ժամանակի ի դարձ աքսոյ առաքեաց զնիկիւքսս Կարիանդրացի նաւաբեկել ընդ Կասպիս և քերել զՏարաւսային ափամերձ և գառնալ ընդ Կասպիս Յոմ, զոր և կատարեաց նա յամս երկուս։ — Ասենոփոն զրնաւար և մատենագիր՝ ևս Յանօթա զնոցմանց կորդուաց և Հայոց և զափանց պտնասոի մինչև ի Թրակիա, առաքնորդելով Բիւրոսն յունական զօրաց յետադարձ ի հայրենիս։

ԵՒս Աղեքսանդրիս մեծաւ սատակագործն Յանօթաւթեամբ առան զԱսիոյ. մանաւանդ զնոցմանց գառնգեսի ի Հնդիկս, և ի հիւսիսի յետաքսաւս գետս. հրամանաւ նորա ՝ևբաբբոս նաեւեաց ընդ Ինդոս ի Պարսկային Ծոց և եւ ի Բաթելոն։ Սկևևոս յաջորդեալ զԱղեքսանդր յԱսիա՝ խաղաց ի Հնդիկս, և առաքեաց զՄեգասթենէս հրեշտակ ի Պալիբոթրա (Բալիբոտրա) և յաւելաւ Յանօթաւթեան կողմանց գառգեսի. նա ինքն առաքեաց և զՅովսեփան Պատրոկլոս յորջանաւելզԱսիա, զոր և ասէն կատարեալ նորա, և ի հիւսիսային ովկիանէ՝ մտեալ ի կազբիս կանն. այլ առասպելաբանն են վէպք նաւարկութեանն և ոչ ի սատգին գիտել յոր վայր ժամանեալ։ — Երատոսթենէս գիտնապետ Աղեքսանդրեան մատենագարանին՝ զառաքինին գրեաց աշխարհագրութիւն և աշխարհացոյց, յորում մեծամեծ վիճակք են, այլ կղզի առաքին Յանօթաւտս Ձինաց երկրի, զի յիչէ քաղաք Թինա, որ Ձինք կաձին։

1739. Հռովմայեցիք ոչ մեծցան անգր քան զՊարս. կատան։ այլ յաւուրս նոցա Հռովմ՝ ընդ ունէր ի վաճառականաց զկիրսպաս մետաքսեայ և անօթս յախճապակեայս, որովք յայտ է Թէ գոյր երբեմն վաճառականաց ի Հնդիկս և ի Ձինս։ Ասրիանոս գերեալ յԱՆ դարու չրջանաւութիւն՝ ստուգագոյն Յանօթաւթեամբք, մինչև ի Մալապար Հնդկաց, ուր գայիւ վաճառականք Յոյնք ընդ նեղուցն Պալի-եւ-Մանաեպալ. յիշատակէ նա և զՄասուլիբադամ և զբերանս գանգեսի, յիշատակէ և զկորեսե կամ զկոչկղզի, որ Թուի Սուսհարա կամ Պռոնեից. յիշէ և Ժողովուրդ մի որ Ժողովեին գՅաբիասրն տեբե, որ Թուի Թէյ. և Ժողովուրդն՝ յապտոց Ձինաց։ Պտղոմէոս յԲոտ դարու գրեաց զանուանի աշխարհագրութիւնն, յորում Յանօթաւթիւք կողմանց Հնդկաց ձգին ցԳոլնդիս և ցՏարաւսային կողմանս Ձինաց և ցՄալակա, զոր Սակեակ Բերսոնէս կոչէ. յիշատակէ և Յանապարհ կարաւանաց ի ցամաքի վաճառականացն Բիւզանդիոյ՝ ընդ Փ. Ասիա, Պարսք, Վրկանք, Ասիա՝ ցԲաՏէ, և անտի ի տեղի մի իջևանս՝ զոր Գարեղին աշտարակ կոչէ, և անտի Յանապարհ Եօթնամեաց ի Սկիա, մայրաքաղաք Սկղիկոյ կամ Յետաքսաբեր աշխարհին, որ է Ձինաց երկիր։ Ի տարաժամ զզրուելեան Հռովմայեցւոց և յաջրչաւել բարբարոսաց և Սարակինոսաց, խափանեցան Յանապարհք և Յանօթաւթիւնք հետաւոր աշխարհաց Ասիոյ մինչև ի տերասլեսուաեին Արաբացւոց։

Սոքա ընդարձակեցին զսահմանս իշխանութեան իւրեանց առաւել քան զՀռովմայեցիս, Տասատեալ պետութիւնս յահռնս Եփրատոյ և Քսոսի և ի Հնդիկս. բացին և Յանապարհ վաճառականութեան ի Ձինս, զորմէ գրով տեղեկութիւն Տատն յԹ դարս՝ վաՏակ ոմն և Խուանոսյիս։ Ի ինդիր ելին և ընդ հիւսիս Տարաւսային եւ ինդոս ի Յոգայ և Մագով, գայ հսկայից, և Տատն Յանօթա զՀռոմայեցիս Լերանց և Տատն ինչ ըմիսկերիոյ և զբնեռային Ովկիանոս։

1740. ԵՒս Երրորդեացիս ի Յանապաս խաչակրաց ընծայեցաւ Յանօթաւթիւն Ներքին կողմանց Ասիոյ, Թէպետ և Տարևանցի. իսկ ի յարձակել Թաթարաց Լեբրոպէ մինչև ի Շլեզիա՝ Տայրապետք Հռոմիոյ առաքեցին Տրեշտակս առ Դաւն ի Գարաքորում՝ զինաձոնման գաթերին և Բիւրոլիւքն, ոգք զառաքինն Տատն Յանօթա զգաւառաց Ասիոյ։ Ի նմին ժամանակի անգր դիմին ընդ այլ Յանապարհ և Տայկաղուքն Հեթում Թագաւոր և միւս Հեթում ազգական Նորա որ և ի գաղղիացի և ի լատին Տգաւարակաց զասիական աշխարհագրութիւն եւս։ Գարձեալ և Տատարապետութիւնք վՆեռակոչ և Գեներաց առաքեին վաճառականս ընդ Սկիւթիա, Փ. Ասիա, Պարսք և անգր ևս. անուանի եղև և առաջին Յանապարհորդիր Տամարեցւս Նորոց գարուց՝ Մարկոս Պոլոս վենետկեցի, ի վերջ ԺԳ գարու, որ զամս 24 Յանապարհ արար ընդ Սկիւթիա, Տայաստան, Պարսք, Թաճարք, Թուրքաստան, Հնդիկք և Ձինք, զորոց եթող և Յանօթաւթիւնս գրով. յիշէ և զՏաբան, զորմէ լուեալ եր։ — Յայնմ Տետ ի ԺԴ գարուս բաղումք ուղևորեցան ի Ձինս և Տատն Յանօթաւթիւնս, որպէս Յոհ. Գորվինոյ Մոնձն, որ եկաց ի Բեքին, զոր գամսկալուս կոչին Յանապարհորդիք, և գարձուցեալ զարշաւս ի Ժողովգենեն ի քրիստոնէութիւն՝ եղև եպիսկոպոս Նոցին. Ասեբիոս Բորդելոյ՝ այլ Մոնձն, ասյ տեղեկութիւնս զՁինաց, զկղզիս Հնդկաց և զԻնկգպայ. զորոց և Մանաքվիլ Անգղացի յետ Նորա. Թէպետ և գտանին ինչ ինչ անՏաւասութիւք ի գերս Նոցա։ — Ի վերջ գարուն և ի սկիզբն ԺԵի, Երիկիս գ արքայ Կասգիոյ գնացեալ առաքեաց առ Լէնկիմուրս ի Թաւրաս. գալեվիոյ մի ի գեսպանացն որ ևեկաց ասուրս բազումս ի Սամարղանդ՝ նկարագրէ զտեղին և զգարս Թաթարաց։

Բայց մեծանշան գիւռք և Յանօթաւթիւնք աշխարհացն Ասիոյ սկսան ի վերջ ԺԵ և ի սկիզբն ԺԶ գարու. յորժամ Վասգոյ ան կամաց անց զՎրկով Բարբկուսոյ և եւ յաջուսնա Հնդկաց. գՏնա որդ Բորգոգալ Տատատասելին գաղթական ի Մալաբան Թերակղզոյ և յեզերս և ի կղզիս Հնդկաց և մինչև ի Ձինս. ուր յԱՆ գարու քարողեաք գաղղիացիք Տաս տատելին բնակութիւն ի Բեքին, և չքնեալ ի Ձինս Տատն տեղեկութեան տացէ և Նոր. զոր Տրատարուկեաց Տ՝Ռնվիլ. յայնժամ զՏարնին տուաւ տեղեկութիւն, այլ սակաւամատնեաց։

1741. Խոկ զՏիւսիսակոյսին Ասիոյ Յանօթացուցին

Ռուսք՝ յետ Թէթափելոյ ղուժ Թաթարաց ի ԻԵ դարու, և նուաճելոյ զնուաքաս, որոց օժանդակութեամբ գրաւեցին զԱխպերիա, և յամին 1639 ժամանեն ի Ծոց Ոխոտչայ. և ընդ հարաւ խաղացին ի սահմանս Ձինաց ցԱմուր գետ: Ճանապարհ համառօտագոյն ի Ձինս ինդրեր յայնժամ Ազգղացւոց և ի Հոլանտացւոց, որք նաւարկեալ ընդ Ծոլ ժամանեցին ցԾոցն Օպեայ. իսկ Ռուսք ի վերջ կոյս դարուն ժամանեցին ցարևելեան Ծայր Ասիոյ և գտին զՊՀՀրինկայ նեղուցն, ընդ որ Պհհրինկ գտող ուղղոյն և Ձիրկասի՝ անցին յԱմերիկա. զհետ որոց Գուք, Վռանկել, Պիչէյ, Տիզ, Սիմսըն յաճեալք ի նոյն կողմանս նաւարկութեամբ՝ տեղագրեցին զվայրսն, որպէս և զՀաբոն, Գուք և Լաբերուզ և Պրուհդըն և այլք. որովք ծանօթացան ամենայն եզերք Ասիոյ: Իսկ միջնաշխարհն նորին ի գարուս յայսմիկ սկսաւ ծանօթանալ խուզարկութեամբ Հարտար Հանապազ հօրդաց, որպեսիք են Դըրինըը և Մուրգրոֆդ ի Դիվէդ, Էլֆինդըն ի Գասպուէլ, Պըրնըս ի Պուխարա, Բալլաս և Հումպոլտ և գեսպանք Ռուսաց՝ ի Մոզոլս և ի Քոպկ և ի Թրձակայ կողմանս. Հիւք գաղթեալք ի Ձինս և ի Դիպէդ: Գոյ յուսալ Թէ յետ սակաւուց ծանօթասցի և Ճաբոն ի ձեռն Ամերիկացւոց հիւսիսոյ, և Ձինաստան աղատամուտ ևս լինի եւրոպէացւոց, ակն ածեալ ի Ռուսաց և յԱնգլիացւոց: — Ի մեր աւուրս Անգղիացի ուղևորք և այլք ոչ սակաւ ծանօթս ետուն և զԱֆղանաց, և զբիւրոսիատակ. այլ և զաւերակ քաղաքաց հնոյն Ասորեստանեայց և Բաբելացւոց, յորմէ և աշխարհագրութեան և պատմութեան գիտելիք յաւելին:

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ ԱՍԻՈՅ

Տարածութիւն 690,000 վերս. □. Բնակիչք 6,000,000:

1742. Ռուսաստանն Ասիա որ ուժի զհամբերէն հիւսիսակողմն աշխարհին և մասն ինչ յարևմտից կողմանէ, և երկրաբոլոր իսկ խառնի յեւրոպական Ռուսաստան, յերկուս աշխարհս բաժանեալ է և գրիւք և քաղաքական հանգամանօք, ի Սիպերիա, և ի Կով. կասեան. երկրորդս այս Թեպէտ յոյժ փոքր է առ բածութեամբ, այլ բարգաւաճանօք և դիպան գրիւքն գերազանցէ զառաջնոյն: Ըստ քաղաքական վարչութեանն ի հնգետասան գաւառս բաժանեալ են, ըստ կարգէ եւրոպական գաւառաց, բայց և յառաձգական նահանգս զառանին, որպէս տեսցի ստորև: Միահամուռ տարածութիւնն երկրի ասիական Ռուսաստանի է 690,000 վերս. □ պակաս կամ աւելի:

Ա. ՍԻՊԵՐԻԱ.

1743. Սիպերիա կամ Սիպիր աշխարհ լայնածաւալ, որ է ամենայն վընահկողմն Ասիոյ, անծանօթ առ հինս, և յայտնեալ Ռուսաց ի վերջ կոյս ԺԷ. դարու (1577 աս)՝ ընդարձակագոյն է քան զողջոյն Եւրոպա, ունելով երկն 675,000 վերս. քառ. և ձգի ի 68° արևել. երկայնութեան ց'162° արևմ. և ի 44°-78° լայնութեան: Սահմանք նորա ի Հ. ով կիանոսն սառնալաւս, յարևելից՝ Ծուխ պիհրինկայ, ովկիանոսն մեծ և Մխոդպայ Ծուխ. ի Հար. Նեղուցն Պուսոլայ ընդ Քուրիլեանս, Ձին և Թուրքաստան. ի Մ. Եւրոպական Ռուսաք: Ձգի ընդ երկայնն յարևելից ընդ մուտս 1,900 վերսախ, և ընդ լայն՝ ի հիւսիսոյ ընդ հարաւ 700 վերս:

1744. Բնակչն Նկարագիր. — Ցաղկամիչ կողմանէ Սիպերիոյ՝ Ուրալ լերինք անջրպետս կան ընդ Նա և ընդ Եւրոպական գաւառս, և տարածեալք ընդ հարաւ՝ յանդին ի Մոնկոձար լերինս. ի հարաւոյ՝ Ձինկիսան լերինք ձգին ընդ խոպանն Խըրղըզաց մինչև Լագայի լերինս. և սոքա անջրպետեն զսիպերիա ի քնաստան Թաթարաց. ի միջի կրկին պարսպ լերանցս՝ Ուրալեանց և Ալդայոյ՝ տարածանին խոպանքն Ոչէ, որք ի հար. արևմտեան եղերս Սիպերիոյ ձգին ցամուտս կացուին, և անդր ևս ցՊոնտաս: Ի հաստարակ հարթածաւալ է աշխարհն Սիպերիոյ, և են ի նմա լերինք աղի, այլ և քարիր լերինք մեծ՝ Պայքալ:

1745. Գետք. — Գետք Սիպերիոյ յորդաջուրք են և հոսեն ի Սառնալաւսն ծով. որպիսիք են Օպ կամ Օպի յոր խառնի Իրթիշ, և ի սա Իշիմ և Դոպոլ. — Ենիսէյ գետ Տղոր, յոր խառնին Դոնկոլոքքա վտակք վերին և ստորին. ալեբարկունք երկոցունց այսոցիկ գետոց են յաչխարհին Ձինաց. — Լենա, յոր մտանեն Վիթիմ, Օլեքմա, Վիլյուի և Ալտան. — Խաթանկա ի Սամոյեդք, Քոլիմա, Անադիր, Դայմուրա, և այլն: Իսկ ի հիւսիսային ովկիան Թափին Անատիր և գետակք Քամչադքայ և Օխոդպայ:

1746. Կլիմատ Բերք. — Ի հասարակի ցըրնին է կլիմայ Սիպերիոյ, և անըմբռնելի սահմանք բևեռին, վասն որոյ և անբնակք են, գուն ուրեք ի ձկնորսաց հետաքրքրասէր. ցրտագոյն են և այն գաւառք Սիպերիոյ որք մերձ լայնութիւն ունին ընդ բոպայնացն, վասն զի ընդ լերինք արձանացեալք ի հարատոյ խափանեն զընթացս ջերմաշունչ հողմոց. ի հարաւակողման ևեթ ներկին օդք զովագաբերութիւնն, եթէ ոչ երեղուտ էր երկիրն, որ արտաս ևեթ անասնոց բերէ. վասն որոյ յորոյ և ի ձկնորսութենէն պարբերաշրջիկ մարդիկն, և աղբերք շահու նոցա են բովք լերանց, և մուշտակ անասնոց: Ոսկեհանքք գոն և Ուրալեանս և Ալդայի, նոյնպէս և արծաթի. է զի 70 միլիոն ֆրանգաց ոսկի ելանէ ամ ամի: Առատ են և երկաթ, և պղինձ, և մեղեսիկ քար, յասպիս, գալք քար, պորփիւր, և այլն: Իսկ մուշտակք առաջերապես յարևելեան Սիպերիոյ հայթհայթին:

1747. Քաղաքական Նկարագիր. — Թիւ բնակեալ լայնածաւալն Սիպերիոյ ոչ ժամանէ ց'3 միլիոն. ժողովուրդք այլազգիք և այլատեսք սփռեալ են յամայի սահմանն. ի քաղաքս և յամրոցս Ռուսք և խառնիք միայն բնակին. իսկ այլք որոնդրեցեան կամ ձկնորսութեան աղագաւ չուիին կայան բնակութիւն, այլ Թափառական կեանս վարին. և են սոքա Սամոյեդք, Եաղուդք, Խըրղըզք, Ղամչադալք, Պուբիոդք, Դոնկոլոքք, Քորիաք, Քամչատալք, և այլն:

Ի դարէ հետէ արտաքսմանութեան վայր կարգեցաւ Սիպերիա ի Ռուսաց, և են արդ 100,000 տարբդրելոք անդ։

1748· Ցերկուս տրոհի Սիպերիա ի վարչութեան, յարևմտեան և յարևելեան. յառաջնումն են Դոմպոլը, Օմը, Դոմբը. յերկրորդումն՝ Իրքուցքը, Ենիսէյսք, Օխոցքը, Յակուցկը, Քամչատքա. որք և յոտըոյն կուսակալութեանն զատուցեալ են։

Յարևմտից Սիպերիոյ կան կուսակալութիւնք Օրենպուրկայ և Բերմայ, կիսով յերկրագործական մասին, զորոց և Ճառնցաք, կիսով յասիականիս, զորս Ուրալ լերինք անջրպետեն անտառախիտ բազկօք. և գլխաւոր քաղաք երկրին են,

1749· Ա· ԵՒՒԱՆԵՐԻՆ ԵՆՊՈՒՐԿ· Ամոռ վերակացուին բուսոց Ուրալայ, կառուցեալ յամին Եկատերինայ և Աննայ, բարգաւաճեալ վասն շահաբեր հաղորդացն իւրոց և երթևեկի վաճառականաց որք գընան ի ասիավաճառս Նիժինի Նովկորոտայ և Իրպիթայ. վայելուչ և բաւեչարգար են բնակարանք քաղքին, և քարաշէն հոյակապ պալատք ոչ սակաւք. գեղեցիկ է և արտաքին երևոյթ նորուն։ ԵՒս ընթեր քաղքին անցանէ խէդ գետակ, ուս որով կառուցեալ է գրամանց և հաղորդ, որոլիք յղկեալ քարանց պատուհանաց, մեծաքանդակ բուսոց, զորս նիստք և ի հանդիպոյ կողմանէ շուկայ մեծ, վաճառականոց, շտեմարանք զորեղագ և մենատան հանդերձ տանիք· փողոցք ուղղաձիգք են փայտաշէն տանկալեօք։ Բն· 12.000։

Անտառք երկնանց և նոճազաղ ի քաղաքէ ատ մի մինչև ի Կեւսինսքի· բերի մի սորկաց ինքեանց կամ ձորիկ և վաճառականաց պարապին ի բուս, այլ վայելեն և ի գիւղի Թոշակաւ տերանցն։ Յերի հատանին փայտ յանտառէ ի պէտս տանց չինութեան· ունին արջառս և գրաստս, և ամիս մի պարապուց հնձող վարակի։ — Ի բուսոց և ի գետոց կողմանց ոսկի և բլագին առատ ելանէ՝ քան յայլ մասանց հասարկին աշխարհին։

1750· Ներքին-Ուդդինսկ· 14 փարսախ հեռի ի Կեւսինսքեայ ընդ անտառամոլ ճանապարհ, ունի հալոցս պղնձոյ և երկաթի· անուանի են մասամբ ա նօթք զորս բանի կանայք և գեղեցիկ իւղագործ և նուրբ նկարուք զորգարեն ի զարմանս Եւրոպացւոց· ի Ձինաց Թուի ուսեալ նոցա զարուեստն։ Մինչ վերսին հեռի կայ ի քաղաքէն ապառաժ լեառն յորմէ հանեն զմետաս զարծնոցայց քաղաքին, զոր հանեն են և բովք պլանտայ լերին, զոր գործեն ի գործ չեմայ աւանի, ոչ ինչ կարի հեռի ի Դաղիլպայ։

Վերխնիթուրէ· ԵՒս ասի Դուռալ գետակի, առ որի քաղաք բնակուեցան Ռուսաց յայս կողմն Սիպերիոյ, զոր ի սկիզբն ոչ գարուս ամրացուցին յետոյ Վոդուլոյ բնակչաց երկրին· կան ևս ոմն ցարդ ամրակետիկն հանդերձ եկեղեցեաք· Ժողովուրդս այս Թափառական վարէ կեանս ի խրճիթս առօրեայս անջատ անջատ կառուցեալ· ամառանի պարապորդ ջերմն է ի գալ ձմեռան կազմին եղանել յորս· են նոցա հիւսիսային այծեամանք փոխանակ ոչխարաց· ընկալեալ զքրիստոնէական կրօնս՝ ընտելանան բարբոք։

Պոկռոնկսկ· Ալ քաղաք բովուց յամենեալ ի Ռուսաց և ի Վոկուլոյ։

Անտառին են և Ձերկոզոնձոնձոկ, ուր գործի պղղնձամոխի ընտիր· Պերեզով հոգալ յեքեաքերինեն պղտրկ, ուր են ոսկեհատք· ամի ամի 1 Միլիոն րուպլեայ ոսկի եղանէ ի Պերեզովայ· Յայգի պատրաստեան ականց որք ի բազում կողմանս Ուրալենից լեռնին և յեքաթերինենպղտրկ և ի սահմանս նորա յղկին ամենևին, տպաղեան, զմրուխտ, պլատ, յասպիս, պղտրիւր, այլոցն հանդերձ։— Գործատորք բովուցս են արտաքսմանեալ յանցաւորք ի գաւառաց գաւառաց Ռուսիոյ· ամ ըստ ամէ իբրև 5.000 վտարանդիք գան ի գլխաւոր քաղաք այսր։

1751· Բ· ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ԴՈՄՊՈԼՍԿ· Յայնկոյս Բիւրեղեմայ գետոյ, բնակեալ ի Թաշթարայ· — ԴՈՄՊՈԼՍԿ գլխաւոր քաղաք կայ ի գաղթն Դոմոլոյ առ եզր Իրթիշայ, յերկուս բաժանեալ ի սասրին և ի վերին· ունի Նաւահանգիստ ի վերայ գետոյն· ի ձախնի Նորա ամբառնան հասարակաց Ժողովարանն, շուկայն, ասպարէզք, և գեղալք խաղախորդաց· փայտաշէն տունք և խրճիթք սփռեալ յամենուս գետոյն զուարճալի ընծայեն տեսարան· ի մերձիկ ձմերայնոյ ամրացուցանեն պարսպ քոստ զենակարասս, ամբարեալ զկարևոր մեծս պարենից, առ ի չէնանելոյ պրաքս յաւուրս տագնաց· Որասաբեր բարս ունին Դոմոլոցեքք, և որս հատուց վայրենեաց ոչ պակասէ նոցա, բազք վայրենիք կարապետեալք ձմերայնոյ ընծայեն զկինս ասատատաքանութեան, վարժարան, մենատան և եկեղեցիք, Թատր, գործարանք սապոնի և գործեաց վիրաբուժութեան· Բն· 17.000։

Ի Դոմոլոքայ սկզբնաւորին սահմանք Ոմթեկայ, որք բնակին ի Սամսոնինք, ի Թեփոլովկ և ի Սամարովկ յակն Իրթիշայ· Խրճիթք նոցա ի փայտից Նոճազոյ մանունք են և մեծիք, զարդարեալ անօթովք և ուտեստիք։

Յափունս Օպայ բնակութիւնք Ռուսաց և այլոց ազինորսաց են պետերբուրգ, Եկատերինբուրգ, Քրեզնոյարսկ· Փայտաշէն են առ հասարակ չինուածք նոցին, զի անտառաշէն են վայրքն· ի սահմանս անդ խրճիթք ցիր ու ցան իբրև ծածկոյթ ինն Թուին բնակչաց, և իբրև ի գան իբրև ծածկոյթ ինն Թուին բնակչաց, և իբրև ընդ սոյ մտանին Ոմթեկաք ի նեղբ՝ ի նիստ կալ լով զկրակարանաս որ ի միջավայր խրճթին ծխան ի վերուստ գործեալ կաւակերտ· սոքա հատուցանեն Ռուսաց մորթս երեոց, և յորսոյ իւրեանց կեան անկաղաք· Ցանտառս սահմանացն լինին սկիւռ և նրշ· նաքաս, հիւսիսային այծեամն, արուես, էլան, այծաքեա, հիւսիսային այծեամն, արուես, էլան, այծաքեա, հիւսիսային այծեամն, արուես, էլան, այծաքեա

բեչէն քնակութիւն համարի Պերեզով՝ ի սահմանս սառնապատ երկրին. բազում ազգ անուանիք առ տասահմանեալք մեծան անգաթօր, յորս և Մոնղլիքով սիրելի Մոծին պետրոսի, որ ձեռամբ Իւրով գործեր վան հկեղեցւոյն, առ որդ գրան Թաղեալ կայ։ Նշանեալ է՝ի քաղաքին հինաւուրց Ծառ մի եզնոյ իսպառ ոստաքանց, որ յերկուս բաժանի ստուա. բաթուն չառաւելգս՝ի վեցոտնեայ բարձրութենէն ար. մին. ՝ի միջակի կրկին Թևոցն՝ի վաղուց Ժամանա կաց սովորեալ Ոսթեակք դնեն նուէրս, ուր գասն և արծաթի գրամք նահանեայ Իւրեանց։ Ա.ձառաս կանք և նաւադք որք ընդ Ծով բևեռին խաղան՝ Իջե. վանին ի Պերեզով, և բաձան անտի գմբրեա, զոր բնակացն հանգերձեալ էին։

ՕՑՏՈՐՈՑ. Ցամաքաս Բոլոսի գեաց, քնակութիւն խաղախաց և Ոսթեկաց. ունի հկեղեցի փայտաշէն և անկուռս սևացեալս՝ի Ծխոյ Ծխանիկ, որք զուարձա. լիք են՝ի տեսանել՝ի սպիտակութեան գաշատցն. զի գրեաթէ գամն ողջոյն ձիւնապատ և սառնորակ պահէալ է երկիրն, և՝ի վերայ հողոյն տարածեալ են խաք ձեան 6 և 10 ռանաչափ և առաւել, զորս ոչ զորեն Ձառագայթք արեգական լուծանել. ընդ բիւրելուծման սպայտասին Թափառական խաղան Ո. Թեակք այնէնամբք հիւսիսոյ, Լծեալ չունս ընդ մա կուկաձև զաղափարիս ինչ յենարանս. կերակուր նո. ցա և շնդն միջոինակ օրսոյ ձկանց հայթհայթեն, և այն Ձգելով. վասն որոյ գեպ լինի յաձախ ի գիշերի լսել աշաւոր ձայնս ոռնալոյ գշանց սովելոց։

ՅՕպտորպաց մինչև՝ի Ծուխ բևեռային միապաղաղ գաշտ սառամանեաց տարածեալ ձգի. և մինչև՝ի Ծո. վերէնան նշմարին ցիր խրձիկք Ոսթեկաց սակաւուց և Սամոյեանց, որք՝ի ղայրանալ ձմերայնոյ Թողուն գձանակութիւնս Իւրեանց և չուկալ պաձարովքն գան՝ի Ճահնային վայրս՝ ուր լինի լօռ բազում։

1753. ՎՏՂԿՏ կամ ՎՏՂԿՏՈ. Կղզի անձուկ Նեղ. ցով անջուտեալ՝ի ցամաքէ, ընդայէ քարուտ ափունս յարևելից և՝ի հարաւոյ կողմանէ, ուսօր՝ի լուծա. Նել սառուցից կամ՝ի հոդոյց ընդանել Թաւալգոյր սահեալ Տատորոց քարանց գնասձև իմն յղկին և Թա. փեալ՝ի գետակ մի կղզւոյն Լճացուցանէն զայն։ Ուռկաք ընակութիւնն Տասասահալ՝ի կղզւոջն յայս մէ. նան Թափառկոտ Սամոյեանց և այլոց բազբարոսաց՝ առնուալ՝ի Նոցանէ մորձս հիւսիսային այնէնամբց, ա. Նաստնս, արջ սպիտակ, գայլ, Ժանիս Ամ՜՜Ռ գա. զանի, փետուրս բազուց վայրենեաց, և այլս այսպի. սիս. և տալ Նոցա հաց, և գարգս ինչ Երկաթի կամ պղնձեայ և օղն։ Ոչ միայն յատիացւոց այլ և յԵւրո. պական գնգից և անգուստ ՍԼբնանկելոյ գան Սա. մոյեաք այոր՝ի Վայկաց և ՅՕպտորաք յորս սպիտակ արջոյց. բազում անգամ միայն ընդ միայնոյ ոգորին ընդ վիճելոյի գազանացն՝ի սառուցեալ ասպարէ. զին, վազակատրաս ևեթ վնասել զոր ագուցանէն՝ի ձով, և գնան հետացեալ զնայս փոխոյ, որոց և արջեան՝ի ինդիր Ելանէն կատեալ զձիւն որպէս պարիսպ, գա. րանին նոքա անուտաս և սոքա ատուտա. և երբև խը. Թեալ արտաքս ոստանի փոխ, արջոյց յանդգնացն՝ի վե. րայ յարձակեալ երբև յորս անձան, ինքնին անձնա. մատն լինին։ Ի խորտակել սառամանեաց՝ի ցամաք ելանէն արջք յորս միանց, և այլք՝ի բեկորս սառին ապատատնեալ գնան՝ի Ծուխս Ծովայն յորս Ծովային որձուց. բայց որք մինչև՝ի բևեռային սահմանս միմ. ցին անսուտալ կեան այնուհետև։ — Ի Ծովէ անտի վտառ վտառ խաղան ՕՕպ գեռ դէնլ՜ս գլխինք, ՚՚՚՚ՐՒՒ ձկունք՝ այլովք հանգերձ. որպես զի՝ի գե. տոյ անտի ամ ըստ ամէ իբրև 1,150,000 կենդանիս ձկանց որսոյ լինել։

1754. Գ. Կ Ո Ի Ս Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն Օ Մ Ա Ռ. Ցարևելից Դոպոլոբայ, անջրպետս ընդ նա ունելով գնասպան երկիր Նշմայ, որ ունի բլուրս և անտառս վայրի ուռևայ և ազգ ազգ եղջիւր ծառոյ, և գե. տակք անցանեն ընդ նա։

ՕՄԱՌ. Գվնասոր քաղաք, կայ՝ի բերան Օմայ որ Թափի յԻրդիշ. փայտաշէն և գծուծ են անդաք Նորա, որպէս և այլ չինուածք՝ի բերդին. են՝ի նմա գործարանք չուխայից՝ի պէտս խաղախաց։ Բնա. կիչք 8,000։

ՊԱՌՆԱՆՈՒԼ. Գաղաք բարեչէն՝ի Ճահմէ Օպայ Հուսկ՝ի գետահոսանս Նորա ընդ Պառնաուլքայ, յատաղտա գաշտի 366 ռանաչափ բարձր յերբևսայ Ծովուս. սաս նասի յաձախակի կուսականն և Հոգա. բարձու բովանդ Փոքր Ալբազայի լերանց. կայ՝ի Պառ. նաուլ գալոյ հանքաբանութեան, տուն բովուց, հանք գիսական ձեռագործոց և բնական պատճենեան և հնութենից միսկերից, և գրատուն։ Ի սահմանս քա. ղաքին և՝ի միջակայ տանս՝ հալոյք և գրամանոցք որձամբ բազում հայհհայնեն առաքել՝ի Բեկերս. պորվ։ Ի Պառնաուլ պալի անգիկ՝ի ձմերային, այլ յամարան գրեաթէ անչանդուրժելի լինի տաճ, և տաճէ ընդհեղինս և բանջարեղինս։

ՄՈՏՈՎԻ կամ ՄՈՏՈՎՈՒՐՈՒ. Ցտաս Ալբազայի լե. րանց պարսպակաղ բլրովք, ուր ստեպ լինին հիւսք ձեանց՝ և ծածկին գառնս սաորին քաղաքին. փար. սախաս հեռի կան հալոյք Նորա, և բովք յԱլբազայի՝ի վերս խորհիս 110 գրիչաչափ, ուր հոսանք սաորեր. կրեալ ջուրց հոլովելալ անիւս մեծամեծս՝ի վեր հա. նեին գմեռաղս։ Բն. 5,000։

Ռ. Ա. Ա. Ն. Ա. Պ. Ե. Ա. Ն. Ա. Ն. Ա. Ն

սաց ծովու առ բովուք արծաթոյ, զոր եգիտ Իսաակ· ունի բարեբեր պատկեր· Երկու գառք են գործա-ւորաց բովուցս· առաջին գառ վարձկան չինականաց որք փայտս հատանեն, ածուխս գործեն և կրեն գնտ-սին· երկրորդ գառ որոց ի բովն պատրոն, նուռս զուգք են և ըստ օրինի գնուորաց ընդունին Թոշակս· տեարք են բնակութեանց և վճռակաց իւրեանց, խա-չանց և գրատուց· 40 ամ վաստակին և ապա ազա-տանան, և քաջքն ամբառնան ի վերադասութիւն· Հուսկ ի Թիւտերսբ՝ յՈւրգինոյ լերանց ԼՀանեն սա-հանակարկաջ քարաձաք Կրամմատոքոյ գետոյ, որ գալարուս յարդարէ զսխուն իւր·

1756· Ցայն կոյս խոպան գաշտին Խըզըշտաց առ Խոխասեն գետակաք ամբառնայ լեառն համանուն 7,180 ոտնաչափ· և նշմարին հիւգք Ղալմուխայ ի Չարիշ Հովտի և անդր· որք մարդասէրք են բարձր և ե-բախտահասոյզք, այլ գործատեացք, Թափառականք· արբշիռք և ապուճղիք· կանդնեն հիւգս սրամեայս ձո-ղովք և Թաղեօք պատեալ պրատքուսս, և հուր լուս-ցանեն ի գեանի· զաւեշտրդ կամին զոր ոտան ար-կանեն ի տնկ մի բորբոսեալ և ի քացախէն զանեն անտի ձգի որով արբենան· են նոցա և Թեթափք ան-գեղեայք, որոց նուիրեն մորԹս և ժանիս երեց վայ-րենեաց· Խաշնադարման Ղալմուխք վաՀանեն Ռուս-սաց զանասունս իւրեանց և գնեն օղի· փարեմամս գոյիք իսկ ի սոսս ոչ առնուն յանձն բնակել ի լէնս, այլ ընդ վրանօք կեան՝ տեղի ի տեղւոջէ փոխոխեալ ընդ սահմանս զոր Հարք նոցա ցուցին·

1757· Ի պարս անդ Ագդայի լերանց մերձագոյն առան սահմանացն Ձինոց է Ֆիւ-ւս- գեօղ 4,000 ոտ-նաչափ բարձր ի ծովէ, ուր գան Ձինք ի տուրնառս վաճառուց և բարեկամութեամբ են ընդ բնակչաց· Ի կից սահմանաց կրկին ինքնակալութեանցն կան լճեք աղի, ուստի Ռուսք և Ձինք և բազարտոք Հա-նեն աղ առատ· գլխաւոր Լճացն Նուր-Սայան ի վիճակի Ձինոց, ընդունի զջուրս Իրտիշ գետոյ· վա-բազուց ապաւէնք են պուրակք ափանց նորին· Ցա-փտիս գետոյն կառուցեալ է Ուծ-ՈՒՄՈՆՈՎՈՐՍԿ քա-ղաք· և անդր քան զայն ի Հարաճարուս գաշտա-վայրս՝ ՍԵՄԻՊԱԼԱՏԻՆՍԿ փայտակերտ և բարեչէն, ուր բազ յազգաց բազբարոսաց բնակին և Ռուսք· Գերմանացիք և Հրեայք, և Թաղարք մահմետականք· Երբէք մի միլիոն բուսակաց տուրեառս լինի անդ ի տա-րւոջ· — Սահմանք քաղաքիս Հարհայմիոք և ալիք ա-ւարտին ի մեծ խոպան գաշտն, ուր խըրըզըք բը-նակեն զաւուցեալք ի գունդս գունդս հանգոյն Ա-րաքացւոց· յերկերս գաշտին ամբառնան լեռնակք ա-պառաժուտ, յորոց մի է և Ջմրխայ լեառն Ալըբըն-Թէփէ կոչեցեալ առ Ալբին-Սու վտակաւ· յորում գտանի կանաչագոյն զմրուխտ պատասական ի կապոյտ և կաւուտ վէմս· Խըզըզըք անձնակամ հպատակեալ Ռուսաց հասանեն զայն և առնուն փոխարէն գնա-բերս պարենս· են նոցա սուլտանք և խան գլուխ նո-ցա և ժողովք ոչ մասնակից են և Ռուսք· սոցա բը-նակութիւն է ի Քար-քարայըզ, 60 վերստս հեռի ի Սեմիպալատինայ ի ջրերի գաշտի·

1758· Դ· ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ԴՈՄՄՈՒ· Ձգի սա յայնկոյս Օպ գետոյն յարեւելից Օմպայ, որոյ գլխաւոր քաղաք ԴՈՄՄՈՒ կայ յայնմ Դոմայ գետոյ, փայտաշէն և աննշան· սակաւ ոգողեալ ի յորդութեան գետոյն·

ԽՈՒՆՏԻԿՈՍ· Լա Դոմայ, Նշանաւոր սակս վա-ճառու մորԹոց սամոյրից, զի ի կողմանն յայնոսիկ դաշտերն կենդանիքս, և Թեւերկուք ժողովուրդ Ալ դայեան գան որսալ և վաճառել Ռուսաց·

ԽՐԱՉՆՈՑՈՒՐՈՒՄ· Լա գեօսխառնումս Եֆիսկայայ և Բւեմբայայ, ընդ մէջ Ձանապարհին Դոմիայ և Խըզըզըքայ, վաճառաշահ և բարեբեր երկրի վճռա-կեալ· իբրև 32 վերստաչափ հեռի ի քաղաքէս ի գլուխ լերին մերոյ ի 1750 գոռաւ Յոյլ սպիտակ հան-քային երկաթոյ 40 փուտս կշռով, զոր Թաթարք յերկրին վայրաբերեալ համարեին· բերին զայն ի քաղաքն, և ապա առաքեալ պահն յարդ ի Բե-զերսյոբրկ·

1759· Ե· ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ԻՐ-ՒՆԴՈՒՄ· Ցայնկոյս Եֆիսկայայ, խան գետ ան-ջրպետ ընդ Դոմիա և ընդ Խըզըզըք· գլխաւոր քա-ղաք սորա Համանուն հուսկ յՀՀեկաթա բարեչէն և բազ մամբոք է, ունի եկեղեցիս քաղամ և վարժարան զինուորական 700 մանկանց, գործատուն յանցատ-բաց բարեկարգ յոյժ· շուկայ և հրապարակ վաճա-ռականաց և հանդիսարան խաղոյ· Բն· 15,000·

Սակաւ ոք ի բացեայ ի Խըզըզըքայ անուանի լճին Պպիքալ զոր կոչեն Ծով սուբբ· 140 վերս· Երկայնութիւն է նորա և 7–18 լայնութիւն, 450 ոտնաչափ խորութիւն· և 370 վերստս ուղղակի հեռի ի Սա-ղըքսայատ, և 370 վերստս ուղղակի հեռի ի Սա-ռուցեալ Ծովէ· քաղցր է ջուր նորա, այլ ի Ծովէ գան ի նա փոկք և ձկունք և սպունգք առձեռն· յաշ-նայն յաշխարհ ծփի ի բանուկ Թեւէն հոլմոց և Թանձր միգով մառախլապատ լինալ վասնզ մեծ հասուցանել նաւաց· Գլխաւոր կղզեայ լճին Օլխոն քարուտ ա-փաքիր, ունի անտառս և վտակս· Պարկու-Պուս-փաքիր, ազգաւ Մոնղոլք բնակեալ ի նմա պարապին իւրաց՝

փունա կասպար ի տարւոջ և 280 փունա արծաթեայ դահլէզ. գլխաւոր ղաբանացս Պոլվոյի–Ջալօս՝ 400 հիւղս գործաւորաց ունի, ընդ որս են և արուսասահմանեալք, որք ղամիս վեց յարաչար տաժանին, և զվեց ամիս անգործ կեան։ Բն. 3,500։

Ի սահմանս Խրթոգաբայ ձգին Տաուրի լերինք, ազատ ի բերս բուսոց, և անտառախիտք. յորս գտանին և կաղնիք և ընկուզենիք. բարձրագոյն կատար ի Տաուրեանս՝ Ձեքմոյ ունի 7,670 ոտս յերերասց ովկիանոս։

Ընդ ակի Խրթոգաբայ և Եաքուգաբայ բնակեն Դուն. կուզք որ Ա՛ղնիաբայ գետ յափունս Ծովուն սփռեալք են. երեք ցեղք են նոցա, խաչնաբածք. այսինքն այծեղջեաւորք Թախտաւանիք. Շնականք, այսինքն, որք շուտս լծեալ գնան մինչև յՕսդգաբ և ի Քամչեադաբ, և Ձիաւորք, որք պահապանք և գրաստուց տեարք են. ազգակից են սոքա Մանչուաց, և ունին ղեղն Շամամայ. սակաւուց սմանց քրիստոնեայ գոլով. հիւրասէրք և բարեմարդիկք են, մահճակալ ատեան զգուշութիւն, ժուժկալք և գործօք են, այլ և ցասկոտք յոյժ։ Կարճք են հասակաւ, բարեւեսվիք, մանր աչօք, թխահերք, լերկագլուխ, սղոտեվիք, սակաւապէսք, քաջք ի պիտուրութիւն. զիշ խսնս իբրեւանց Թոյտն անուանեն, և զայգն Պոյէ։

1761. Ջ. Կ Ո Ր Ն Ա Կ Ա Լ Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն Ե Ս. Ռ Ո Ւ Դ Ո Ւ Ֆ. Գլխաւոր քաղաք հայանուն փայտակերտ և աղքատին, բարգաւած է ի վաճառականութեան, զի ի հիւսիսային գաւառաց մեկրիլոյ այսր գան որսորդք անասնոց և վաճառականք ի քամչեադաբ և Ա՛ղերիկեան Ռուսաց, և հանապատ ի բազում քաղաքաց աշխարհին, ևս և ի Ձմիռց. վերի անդ ուսանողաց մեծ գեղոյն Լ՛էնայ, ընդ որ ի պատկէն սայլիւք անցանեն։ Բն. 4,000։

Պ Ա Տ Ր Ո Ն Ք. Գաղաք Եաքուգաբայ, որ սեփական իշխանաբ վարին, պարսպեալք յորսորդութիւն. գեօղք նոցա կամ ժողով հիւղից հեռի են յիրերաց իբրև 25 մղոնաւ. վերաստեաւէչ Եաքուգաբայ խալան իշխան նստի ի Դապալաք, ի սահմանս ձկնաբեր լճոյ։

Յափունս Բաքեդ–ուա–Մաղը գեաոյ ի քարաժայռից ուսանք հոսել հողաստան Դունիկոյ նիւթ, զոր քարակոփ կոչեն, և ուսան Դունկուզք յարեւս ցամաքեցուցեալ։

Ջ Ա Ե Խ Ե Ք Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն. Երկերիս յհսուն մղոն հեռի ի Դապալաքայ, աքսորելոց է բնակութիւն միշտ ի սահմանս Սառուցեալ Ծովու։

Ջ Ո Ւ Տ Ն Ե Ր–Ք Ո Ւ Լ Ի Մ Ո Ւ Ֆ. Ա՛ա ափն Քուվիայ միշտ ի Սառուցեալ Ծով, բնակեալ իբրև ի հարիւրից ոմանց կամ ի նուազունց առ ասասիկ ցրտութեան կլիմային, զի իջանէ ջերմաչափն յ՚35° աստիճան ընդ զրոյիս. անսի ցափունս սառնապատ Ծովուն գնան ի սայլս մորթեալսառս և ամրափակ արտաքոյ, Ընեալ ղաչս ղպս չանց, որք հազիւ բաւեն տակալ սառամանեանց։

Ն Ի Ժ Ն Ե Ր–Ք Ո Ւ Լ Ի Մ Ո Ւ Ֆ. Իբրև 60 մղոնաւ անգր քան զվերինն և հոսալ ի Ծովն, ի կղզւոջն Քոլիմայ, բնակութիւն 400 խաղաղաց. մինչև ի 40° իջանէ աստ ջերմաչափն. որսորդութիւն և ձկնորսութիւն է պարապուսն սոցա և հանդերձանք կոհուց և կաթասեաց. են նոցա երիվարք և արջառ սակաւ, զոր և մեծաւ զգուշութեամբ անօգտանեն՝ ի հեռուստ անեալ զարգելն նոցա։

1762. Ռնիկ Ժողովուրդ վայրացս համարին Էսքաքիք, ազգ պատերազմող և բարեկամ մարմնով, որք յեօ երկար գիմակալութեան Նուաձեցան՝ ի Ռուսաց. պարսպին ի ձկնորսութիւն և յորս սամուրից, ունին և այծեմուծս։

Ն Ե Ռ–Ո Ւ Ե Ր Խ. Ի կղզեկի Ա՛ծուի գետոյ, ամրոց Ռուսաց 200 բնակչաբ, որոց պաշար կերակրոյ է այծեամն հիւսիսոյ, արկալի, էլան և ձուկն սակաւ։ Չվայրաբս բնակեն Ջուքչիք հեթանոսք, որք տակաւ բնաւեանն ի հաւատս քրիստոնէութեան, և վտանգ նոցա զոր ի վերայ սառամանեանց հարկանեն ցից և ցից սփռեալ են մինչև ի սահմանս Ելից Սկեքերոյց մերձ ի նեղուցն Պէհրինկայ. ի յղտութեան անգ 40° աստիճանաց ընդ զրոյիս գիտեն քաշ պատպաբրել մոշտակաբք զյուծուն և զնոքերին նորանան, որպէս զի և առանց հրոյ ջերմանան։ Ամի ամի յափունս գետոյն առ ափիւն լինի ձմեռնաձառ ջրհաբրեայ, ուր Ջուքչիք ասն Ռուսաց ժամիս գաղանաց, մորթս աղբևսուց և կղզց և արջուց և ձիս այծեղջեան սառուցեալ, և առնուն ծխախոտ, ասես, դանակս, զէնս և զարդս։ Ոմանք ի Ջուքչեաց Թախտաւանի կեանս վարեն այծեղջեաց իբրեւանց զորս փոխան գրաստուց ունին, յափունս Սառուցեալ Ծովուն. այլք որսորդք և ձկնորդք են, բնակեալք յարեւելից հիւսիսի գլխոյն մինչև ի գոգն գըչեղին. և այլք վաճառականք, որք ունին հասս այծեմուծց, յԱրեւելեան գլխոյ մինչև ի գոգն Ս. Լաւրենտեայ գտաբք են նոցա. են և որք բնակեն մերձ ի Ա՛ղնատիր՝ քաղաքական իմն կենաց. Պահանուց իրրև բերս ի համարեալ է Թիւս նոցա։

Ցաւարս սահմանաց Եաքուգաբայ կայ բարեբեր և զուարճալի հովիտն Օ՛մքոնայ. յանտառս նորա հաւ փաբք բունեն, և յայտս հասք և անգէպք արածք կանք մոտացուցանեն զսիրտ Թիւրիս ըզնկայս վայրացն. և են սոքին տատգուտաբք Ջոխիք Եաքուգաբայ։

1763. Է. Կ Ո Ր Ն Ա Կ Ա Լ Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն Ե Ն Ի Ս Ե Ց Ո Ւ Ֆ. Ի հարաւոյ է յարեւելից Դունքայ, ուռ գեալ ի մեծ գետոյն Ենիսկի. որում յահեկէ կայ Ենիսկոյք քաղաք վաճառաշատ, զի ի բազում կողմանց գան անգր վաճառականք. Ա՛ա քաջաբերութեան սահմանաց երկրիս ի 1827 հաստատեցաւ առաքել անգր հասուած 6,000 գառաստպատելոց, որոց վասն 22 ուաբք կառուցան, առ ի գործել զերկիր, և հաւատաբ բաժանելոյ նոցա գեղեցիս և բազում ծախք ի պէտս նոցա արբունուսա վճարեցան։

1764. Ը. Կ Ո Ր Ն Ա Կ Ա Լ Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն Օ Խ Ո Ց Ո Ւ Ֆ. Ընդ ակի Եաքուգաբայ և Ծովուն, որ մանն է հիւսիսային ովկիանոս. Օխոցք քաղաք կայ ի ծովեզերին հուսկ ի բերանս Օխոցքայ և Գոսբ Թանի գետոց, 2,000 բնակչաբ. ունի մեզերանոցս փայտ ի պէտս նաւուց կառուցման. յոլովք ի բերնակացն նաւաբք և նաւակառոյցք են. իսկ արտասահմանեալցն յանձն է հանդերձել ազ ի ծովէ։ Նա-

ահանգիստ Օխոդսքայ ծանծաղուտ և հողմակոծ, ի յուլիս ամսոյ ցհոկտեմբեր ևեթ անվտանգ է։

1765։ Թ. ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՔԱՄՉԵԱԴԱՑ։ Ցամաքակղզի է յարևելս Օխոդսքայ, 14,000 փարսախ տարածութեամբ. պարբ լերանց ծայր ի ծայր անցեալ ընդ նա յանգին ի Լօքագքա հրուանդան ընդ հարաւ. հինգ հրաբուխք են ի նմա. գլխաւոր գետ Թերակղզւոյն Քամչեագքա Թափի յովկիանոս։ Բնակիչք Քամչեագքայ համարին իբրև 6,000 և կոչին Քօրիաք կամ Քամչատալք։

Գլխաւոր քաղաք Նորին ԲԵՐՏՈՒԲԱՒԼՈՍՔ, նահանգիստ է նաեւ եկելոց յՕխոդսքայ։

ՔՈՒԼԸ։ Լճան, ի կողս Համանուն հրաբուխ լերին, որ բարձր է յերեսաց ծովու իբրև 15,000 ոտս։

1766։ ԱԼԵՈՒԹԵԱՆ։ Կղզիք յարևելից Քամչեագքայ մերձ սահմանաց Ամերիկոյ՝ որոյ և մասն համարին յոմանց, իբրև 100 Թուով, բնակեալ ի Քամչատալց և ի նմանեաց նոցին, սակաւածանօթք են. Երեսին է ի կղզիսս ՊէՀՐՈՒՆՑ, ուր յամին 1741 նաւաբեկ եղև ծովագնաց Պէհրինկ։

ՔՈՒՐԻԼԵԱՆ կղզիք ի հարաւային ծագաց Քամչեագքայ ձգին մինչև ի Յապոն. են ի նոսա մեծաք մեծք Թուով առաւել քան զքսան, բնակիչք նոցա նոր ազգունք Թուով կեան իբրև զատուցեալք յաշխարհէ, քարակարկառ լերամբք և ալեք ոլխիանու։

Բ. ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԳԱՒԱՌՈՒ

1767. Կովկասեան գաւառք տարածեալ կան ընդ մէջ Սեաւ և Կասբից ծովուց, ի հարաւոյ սահման ունելով զգաւառս Տաշկաց և զՊարսից, ի հիւսիսոյ զՇուբօպալանն Ռուսաստան. իբրև 20,000 փարս. □։

1768. ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ։ — Ընդ ամենայն երկայնութիւն աշխարհին յարևելից ընդ արեւելս ձգին պարք Կովկաս կամ Կաւկաս լերանց, ց՝240 փարսախ ընդ երկայն և իբր 30 ընդ լայն. յանուն սոցա հաստրէն աշխարհն կոչի Կովկաս. Կ՚՚ կամ Ք՚՚Ս՚՚ լեռան նշանակէ, իսկ Կ՚՚ ոմանց Թուեցաւ ի Կասպից ածանցել, որպէս Թէ կազդից լերինք։ Հիւսիսայինն Կովկաս յերկուս զուգահեռական շարս լերանց որոհի, իսկ հարաւակողմին ի բազում առաջս, որք երթեալ խառնին ընդ Հայոց լերանց և ընդ այլոց պարսից։ Ի հիւսիսակողմանն են բարձրածայր կատարք լերանց. բնիկ կազդից լեառն կամ հրաբուխք, որ և յատուկ անուամբ Մքինվարի՝ բարձր է ոտս 15,464. և բարձրագոյն ամենայն լերանց արևմտեան Ասիոյ՝ Էլբուրզ կամ Էլպրուզ և Էլպորզ ըստ հնոց Պարսից, լեառն գիցանուէր, 17,384 ոտս. հիւսիսագոյնն յերկուց շարիցն՝ որ և Սեաւ լերինք կոչին ունի գագաթ կամ գլուխ-պարզմամբ (հինգկատարեան) լեառն, Ձխիան լեառն կոչեցեալ առ հինս։

Պարք լերանց Կովկասու պարսպատիւ միայար ապ, բաղնեաւք՝ երթս միայն անցս կամ պատկաս վարուձս ունին. յորոց երկուքն անուանիք յոյժ առ հինս և առէպ յիշատակեալք ի մերոց պատմչաց, Դրունքն Կազդից կամ Ալբանաց և Պահանի Ճորայ կամ Դարբանայ։ Առաջինն կայ ի միջնաւոյս պարոյ լերանց Կովկասու յոտս Քազպկեքայ, և ցմարախս 23 ձգի ընդ անձուկս կրձիղ ընդ մասյս և գժուարս. կոչի սա և գուռն Տարիալայ կամ Տարիալ, կամ անդք Դերբէքայ, յանուն գետոյն որ ի հովիտս անդ ըղեկ. իսկ ի Ռուսաց կոչի Վլատի-Քաւքաս, և նմանին առ նովաս պահակապանք Ռուսաց. հինգն կոչէին զսա և հասարակ անուամբ Դրունք Կովկասու, զի սա իսկ է գլխաւոր անցից ընդ Կովկաս. և վասն անձկութեան կրձին՝ մարթ է սակաւուք զրահեալ զդէմ ուղնել գնդից գերաց. ի միջնայոր պահակին կայ հին բերդն Տարիալայ կամ բուն պահակն, ուր համբաւելին երկաթի գրամբք փակել զմուտն. բարձրութիւն պահակիս է 7,500–9,000 ոտք. և տանի նա ի Մոզդոքայ ի Կորի։ — Երկրորդ պահակն, որ է Ալբունից գրունք, որ և Դարբանաս կամ Երկաթի գուռն, ի Դաւպասսարան լերին Տաղստանի, յեզերս Կազդից ծովու, երկարագոյն և անձկագոյն ևս քան զառաջինն. այլ անկասկածագոյն այժմ ի ձեռս Ռուսաց։ Իսկ երրորդ կամ միւս ևս պահակն կայ յարևմտակողմն Տուպ ի Գիմռոս, ի խաղացս Կերբէքայ, այլ անձաւնօք և արգելիալ կայ, զի կովկասայինն ժողովուրդք ունին զայն ընդդէմ Ռուսաց։

1769. ԳԵՏՔ չէզք ոչ լինեն ի Կովկաս լերանց, բայց միայն ի հիւսիսական գոտեացն, ուստի խաղալ Քուպան ընդ արևմուտս ի Սեաւ ծով, և երկու ևս առաջս հոսէ յԱզոփ, և երեքամբք միանգամայն վազրնալ գործեալ զԴաման կղզի. և Դէրէէ բղխեալ յսահց բնալ գործեալ զԻ

Լիպրոզ լեռան

և անտի՛ ի խոնարհ՝ անդաստանաց և արտորեից սահմանք։

1771· ԲԵՐՔ·— Բովք պատուականք ոչ գոն՛ ի Կովկաս, կամ չէ ևս են յայտնեալ. գոնի՛ անդ մեծաղ գեղին նման ոսկւոյ և համարեալ ոսկի, այլ չէ պիտանացու, և երկաթ սակաւ. գոն բովք ծծմբոյ, պաղնդի, աղբրակի, ապակեխառն հողոյ, և ծծմբային ջուրք։— Բուսականք ձոխ և հարուստ է Կովկաս, մինչև բնիկս նմա Թուխլ քաղաքն՛ ի բուսոց բարգաւաճելոյ՛ ի նմին. լերինք նորա ծածկեալք են անուառախիտ ծառուվք, որպիսիք են կաղնի, եղևնիք, նոճք, սոճի, բեւեղնի, վարդածառ (rhododendron), բազում ազգս պտղատու ծառոց ունի՝ յունապտ, մէթենի, ծիրանի, կեռասենի, տանձենի· այլ և Թուխ, նուռն, Թուզ և խաղող, և պատատուկ բոյս· և յընդգնացս՝ ցորեան և մանգ, կորեակ, որիզ, և բամբակ, դալարագ· այլ և մեղապտղ և մոմ։— Ընտասունք ևս ըստ բուսոյ բարգաւաճեալք են՛ ի Կովկաս. գոնանին անդ արջ, աղուես, լուսանուկք, գայլ, կատու վայրի, ազգ ազգ այծեմանց, կզոյ և ագռաւ։ Ընտա են և երեք վայրիք, և՛ ի վաղուց մինչև ցայսօր անուանի են և զբօսական որսք՛ ի Կովկաս· ընտա են և ընտանի անասունք։ Անուանի են և երիվարք կողմանցս։ Ի հաւս փասիան և կաքաւ և ամենայն ազգ ընտանի հաւուց և լեռնականաց։ Ի միջատս մեզու և որդ չերամ· և՛ ի ղեռունս՝ օձք։

1772· ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ·— Ջատոմա կամ զաղա մարգիան քնակեաց Կովկասու յիշեցաք՛ ի նկարագրի Եւրոպական Ռուսաց (1414)· սուղ ինչ և աստ զնի՛ ի տեղագրութենան ասացուք· իսկ աստ այսչափ, զի տան և ասելի ազգք համարին՛ ի նոսա· որպէս Վիրք՝ որոհէաք՛ ի տոհմս հինգ, Ոսք, Ակխազք· Չերքէզք (Եգերացիք), Քխուք՝ որոհեալք՛ ի բազում տոհմս, Քասպուք, Լէզկք (Լազիկացիք), Հայք, Թալիշք և Թուրքք· որոց միաձամուռ Թիւ համարի իբրև 2,800,000։

Յեօթն կուսակալութիւնս բաժանի Կովկասեան աշխարհ, որ են Ը· Կովկասեան գաւառք·— Բ· Չերքէզ·— Գ· Ազապա, Մինգրէլ, Խարեթի և Կուրիա·— Դ· Տաղստան և Լէզկք·— Ե· Վրաստան·— Զ· Ճիրուան·— Է· Հայկական գաւառ։

1773· Ա· ԳԱՒԱՌՔ ԿՈՎԿԱՍԱՑԻՆ կամ ՅԱՋՍԿՈՑ ԿՈՎԿԱՍՈՒ· Ի հիւսիսակողմն լերանցն·

ՍԹԱՒՐՈՊՈԼ· Գլխաւոր քաղաք ամուր և վայելուչ առ Դաչէայ· Բն· 7,000։

ՃԻՈՐՃԻՒՄՈՒԿ· Կանխի գլխաւոր քաղաք, ամուր և բարեչէն առ փոքր Քումա· Բն· 3,000։

ՔՈՍՔԵՆԴԿՈՒՐՈՒՄ· Քաղաք փոքրիկ, անուանի ընդ ամենայն Ռուսաստան վասն ծծմբային բաղնեացն, առ փոքր Քումա· Բն· 1,500։

ԽԱՐԱՍ· Ի սահմանս սորա ընդ միջ Քումայ և

Դերբէյ բնակէն գաղթական Գերմանացիք և Սկովտացիք գուաքերք քարոզիչք իւրեանց ազանդոյն։

ՔԸԶԼԵՐՏ· Ամբոր և գեղեցիկ քաղաք առ Դերբէյաս հատ ի կասպիական· բարգաւաճ վաճառատնականութեամբ ի ձեռն Ռարտաուրեմեան Հայոց, որք և կառուցին եկեղեցի հայկական ջնջուկ քան զամենայն եկեղեցիս Վրկիաստան մասին։ Բն· 12,000, յորոց կէսն մասամբ Հայազգիք։

ՄՈՋՈՒԻ· Ամբոր և զինուորանիստ քաղաք· Բնակիչք 6,000։— Ի Ռանապարհին Մոզդոքայ ընդ Ա՛ժերիան կան ահեղագիր Մ՚ՏՏ՚ի չահաստան քարուքի թանձրագոյ, ուր գտանին գրամբ նոցա հին կռիւք ի ՃՒ դարու, և գերեզմանք Հայոց· գոն և արգ ի Մոզդոք Հայք, և վաճառականք ի Կոր Նախիջևանայ գան այսր։

1774· Ռ· ՉէՐՔԷԶ և ԼԵՒՆԱՆԱՑՒՐՔ· Ի կուսակալութեան սոյն են գաւառք Չերքէզաց, Չեչնոյ, փոքր Ղազարայ, Ոսսեթաց կամ Ուզոյ, Ցուանայ, Մինգռէկաց, Տասին մերձ Լէզկեաց, և այլ ևս խուժադուժ ժողովրդոց· Ցաճախեսին ի սոսա անուանի են Չերքէզք որք կոչին ևս Ոսկիկ և Ճիւք կամ Ջիւք, և և Խաղրնք, և ըստ մերոց ասացողից Ե· գերացիք յանուն Եգրոսի եղբօր Հայկայ· ի ի գաղութս ընկալան զքրիստոնէութիւն և ի ՃՒՔ պայծառացան քաղաքական օրինօք· չեմ պնդորէի յաւասլիոն վայրենութիւն գործան· Բնակիչք գաւառին մասանց՝ հնազանդեալ Ռուսաց կեան խաղաղութեամբ· Իսկ Լեռնաբնակքն անգոյ մաքառին ընդ նոսա ամ անեղևկան կացուցանել զազատութիւն իւրեանց, և տակաւ տակաւին պատերազմքն· այլ կարծի տակաւին ունել նոցա իւրսր ինչ պատերազմոյց· ունին իշխանս զորս և Բէյ կոչեն և սեպուհս՝ զորք անուանեալս, այլ և սարտիս և ձերբազատս· բայց յերաշտին հայրենի ազատութեան ամենեքին հաւասարք համարին· Շինեն փայտեղէն տներս ընդ Ճամփաւորս և հիներուորց ծառոյք և յանտառամոյզս, բայց կաւով, զծիանն ի միջակին կառուցեալ· զինուք և կարերք կռնաց զարդարեն զորմանս, և շատերանեն զգոյեան և զկորեակ, զոր ինքեանք սերմանեն և հնամով ուռզեն· — Հասակաբերք և խրտիսք են Եգերացիք, սևակուք և Թխահերք, բայց գերծուն զգլուխս՝ ածեցուցեալ զնչացս և զմբուռս· ցգենուն տատասոիս հանգոյն նաճեի Գերմանացոց և վարսիս նեղ, սակր զմիշտ, վաղակաւոր առ ազդեր և հրացան կառնեալ սմոյ անմիկին կայ զուսով· կիրճք են ի հեծելութիւն և ի հեծ ընթացս, անվեհեր ի հարուածս, երագաշարժք, Թեթևաոուիք· զարուրագոյնս կարգեն իւրեանց զրահ վարս և գիւրանացք լինին· Ծառայք ապատաորին նոցա որպէս Թիւնապատիք· արիացելոցն ի մարտի և ապաքառուաց պատիւ մեծ ընծային· Համեստեալ է ընդհանուր անձինսն դիմակալութիւն նոցա զդէմ Ռուսաց ի քան և չաւելի չամաց հետ, առաջ Նորդութեամբ Ղազի Մոլլայի ուրումն և այժմ Շամիլ քաջի· Համեստեալ են կանայք նոցա գեղեցկութեամբ, վասն որոյ և ի կանանոցս Տաճկաց առաքին· Ի գաղտագինան գոն և մահմետականք և քրիստոնեայք· լեռնայնոցն չեն կրօնք յայտնիք· Ցերկուս բաժանի Չերքէզ, ի մեծ և ի փոքր Գասպարաս·

1775· Գլխաւոր տեղիք յերկրին եգերաց են, վաւխլոս որոց Ռուսաց ի վերայ Ճանապարհի կովկասեան գաւառին և գերեզմանական պահակին ձորայ, այն ինքն է Դարանի Ցարիել, առ որով նշմարի բերդ հին՝ կանգնեալ որպէս ասի ի Միհրդատայ արքայէ վրաց 140 ամաւ յառաջ քան զՔրիստոս·

ԿԱԶԻՄ կամ ՔԱԶԻՄ (1768)· Փոքրիկ քաղաք իշխանանիստ Ոսսեթաց, որ են Ճապղոդք Ալանաց·

ՍՈՏՃՈՒՆԴԱԼԷ· Ի սահմանի Ա՛ֆխազաց, կարի ամուր և բարգաւաճ· առ ստուար ի գոգ մի ծովուն երևելոն Ճապղոտածք մեծի քաղաքի, ուսանի Հանեն դրամս յանձնանս և Հռոմկայեցիս·

ԿԷԼՄՃԻԿ· Ի խորչ մի ծովուն, ուր Աքասեան գենուացի հրամանաւ Ազէքսանդրի Ա կանգնեաց տեղի վաճառականութեան ի հրաժանգս եգերացոց· յամին 1831 Ռուսք վերսին տիրացան տեղւոյն·— Ի սահմանս կէլինճիքայ են անուանք հետևեալք·

ԷՆՏԻՐ (Ընտրէյևա)· Գ· Ռ· Բազմաբնակ ունի տուներս մառան· Բն· 12,000·

Մարտկոցք և բերդք բազում կառուցեալ են ի Ռուսաց ի լերինս, բազումք ևս ասելոցք զի մի ամբոր ապատաոնի լինին լեռնականացն·

1776· Գ· ԱԳԱՉԱՆ կամ ԱՓԽԱԶ· Մենկրելի, ԻՄԵՐԻԹԻ· Կիսիրիա· Ցերկուս բաժանի Ալազան՝ ի մեծ և ի փոքր· փոքրն ընդ լեռնային գաւառան համարեալ է· մեծն կայ ընդ ՄՀ Եգերացւոց և Մինգրելայ և սահմանակից գաւառացն, բարուք և սովորութեամբ նման են Ա՛ֆխազք Եգերացւոց· գառնին յերկրի նոցա եկեղեցիք կանգնեալք ի միջին գործս, յորում ունէին Թագաւորական իշխանութիւն, և ցարգ պատուէն ընծաւորի անօթս և զգեստս եկեղեցւոյ· բայց կանխաւ քան զայս Ցուսմնիսանսն կանգնեցան անդ եկեղեցիք և վանորայք, որոց նշխարք կան մեծի ցայսօր· Բնակութիւնք Ա՛ֆխազաց են ի ծովակերս, յորս իրրև ի գիսի նաստին և երագ երագ յարձակին ի լեռս զակուռթիւն·

ԱՆԱՒԱ· Գ· Ռ· Ծովահայեաց ի հիւս քասին արուեստից եղեր պանասի՝ ոչ ինչ կարի հեռի ի Գուպանայ· Նաստին ի նմա պահապանք Ռուսաց որք ապ

ՍՈՒՊՏԸՀԸ. կայ ի վերայ սահմանին Ախիսաղաց։ ԱՐՏԼԷՐ, ուր կայ պահապան զոր Ռուսաց։

ՌԻՏՈՒՏԵՂ. գոյ և ի սմա ամրոց Ռուսաց. և ա. ձերակք մենաստանի Հոյ, և տաճար Տրաշէլի կձեայ սեպհեաք և սեամբք, առ Յուստինիանոսիւ կառուցեալ, զոր կամ է Ռուսաց նորոգել, և պաշտօն մատուցանել ի նմա։

Ցելս սահմանաց Ախիսաղաց ձգի Է՝-ուի ազաս երկիր։

1777. ՄՆԿՈՒԼ, կամ ՄԳՈՒԼ. Ձա երի կայ Ախիսաղաց, երկիր անառատական և անմշակ, ուր վայրի ձիք Թէնիք ազգն Թուփ առ Թուփ. յերկրի սոա ամբաստոյ Բասմաճ լեառն բարձր, յորմէ բղխեն գետքն Էնկուր, Ցխենիքաքէ և Ռիոն-փասիս. երեք գլխաւոր մատուռք են գասւոսիս, Օսիքի, Է՛ջմոսէ և Սուանի կամ Սուանեից. յեմինս բնակութիւնք է Ցաննց կամ Սանեաց որ Թուխն Ծանաոր ըստ մեզ, աղ գակցացն Լեղկաց և Վրաց, որ առ Յուստինիանոսիս պատերազմեցան ընդ Հոռոմոց և ընկալան զբերնոտնէութիւն. ի միջին գարս կէսք կային ընդ իշխա. Նուէթեամբ Ախիսաղաց և այլք ազատ մինչև ցամին 1833, յորում կամովին հնազանդեցան Ռուսաց։ Բնակիչն ազգա ի գեղս և յաւանս, ի տունս ցածունս կամ ստորերկրեայս, մի միայն բացաւած Թողով ի վերուստ լուսամուտս և ծխահան. խառն ընդ պահպաց խբրեանց օթագայեն, վասն որոյ և աղանձիք են, մերկասրտնդիք և մերկադուխք. գարմանեն այծս և վառեակս, սերմանեն գարի և կորեակ, սոխ և ծխմոռ։ Գրիատոնեայք են հաւատով, ունին եկեղեցիս և երիցուս, Թէպէտ և բազումք խոյանկեալ անգամ ոչ գիտեն։ — Բնիկ գաւառ Մենգելեաց որ է մասն Կողեաց՝ է Օսիքի, և են սոքա համագիտք և համալեզուք նահին Վրաց. ի ԺԻ գարէ և այսր առան. ձին էվանաս վարին որ Տատեան կոչի. այժմու Տատեանն Լեառն կամ Լևան ընդ պատպահանեմամբ Ռուսաց կայ ազատորէն, ըստ հայրենի սնորթակաց յաջ յորտրոգութիւն գեղեցելով։ Համարէն բնակիչք Մենգելաց համարին 70,000։

1778. ՋՈՒՈՑՏԻՒ կամ ՋՈՒՈՑՏԻՒ. Գաւառ ի հին ատան, աշռուս է Տատեանին։ — Ձա սովաս տարածանի Հովիտ գալարաղագաձ. և առ երկ՝ ատեղակաք քաղաքի հոյ և ամրոցացն Ռուսիայ զոր Ռուսաք կործանեցին, և և մենաստանաց. յորս նշանաւոր են Ցախքէ և Ղռոփ. յեմինս կայ ի վերայ բղխի ուրեք եկեղեցեաւն Հանգերձ։ Ցայլոյս բղխի կայ չէն և ձոխ մենաստան Մ՝-ռ՝Ն՝Ե՝Ի՝, եպիսկոպոսանիստ. եկեղեցին հին խաչաձև և գմբեթաւոր զարդարեալ է բազում գրուագաք. է անդ և ուսուցչարան կրեցաց. գեղագիտակ և համաստիւռ տեսարան ընծայէ մեհատանն ի վերայ լերանց և հովտաց կողմասաց։ — Գոն և այլ ատեղակ եկեղեցեաց և ամրոցաց, և Ա՝-ո՝-ո՝-ե՝-ի՝ քաղաքի, որ որպես կարծի է Ներսէս-Ջ՝-ն պատնեալ առ Յուստինիանոսիւ ի տեղւոյ նահանդի Էաց, որ յիշի յատասպելս Ցուձաց ի վերս կողքի. ասյ. եսկ գետնի մեծագանձ քաղաքին Փ՝-ո՝-ո՝ ունի փոքի ամրոց առ գետեղերբն։ Ձյոր ատեն եկաւ բնակ գնասոն ի բառնալ զոսկեկերն գեղին։

Ա՝-ո՝-ի՝-ո՝-. Ամրոց փոքրիկ է ոչինչ կարի հեռի ի Փոթիայ։

ՌԻՏՈՒՏԵՂԻ. Քաղաք ամուր և նաւահանգիստ վաոուն, ի բերան Խորի կամ Քռոիի գետոյ։

1779. ԻՄԻՐԻԱ. Ձգի գաւառս յանկոյս ձիալիսքալի գետոյ, ուր ծառք պտղաբերք փոխա. Նակին զանուառս Հանգերձ վիճակք մակղոյ և բամբակի և քաղաքեր այգեստանեօք, զորս ոռոգանէ Ռիոն գետ մատակարարեալ և Տուէն առատ։ Ի բազում մասունս բաժաներ Իմերեթի և էր Նորա Թագաւորութիւն կանգնեալ ի 1455 և բարձեալ ի 1810։ Բնակիչք երկրիս համարին 100,000։

ԽՈՒՐԱՁԻՒԻ կամ ՔՈՒՐԱԾԻՒ. Գ՝. Ք՝. ի ձախակ Ռիոնի, ուր համբաւին Հանգիսեալ իրք Մեգեայ և կիրկեայ. ատա Նոսի կուսակալ ջրից գաւառացս, յորս նախատպատիւ է Խաբեթի. Տանէկպ քաղաքին ի բլրի բարձու կան աւերակք հնոյն, բեւ. զանգաձև եկեղեցեայ աւերակաք և Թանձր պարսպաձք. զուարճալի է տեսիլ քաղաքին պարսիզազարդ ի ներքուստ և լերամբք պատկեալ պրտաքոյ. բայց օգք ջերմիկք են և խորշակագնաց։ Բն. 4,000, յորս 90 տունք Հայոց, երիս մասամբ հռոմէականք, որոց է և եկեղեցի մի, և առաքինոյն երէոց։

Օխ. Գաւառ ատան է երկրին Ռաճայ առ Ռիոնի, ուր ընդ առորշասուն օդոյք բազատատանէ բուսաբերութիւն. և բովք առատք են ի լերինս, այլ անշէնատոյք։ Էն և ոչ սակաս աւերակք ի գաւառի անդ, յորս գտանին գրամք Ցուձաց և Սասանեանց և անծանոթք։ — Ի սահմանս յայսոսիկ են աւերակք հոյակապ ապարանից Թամարայ դշնոյի Վրաց Թամարացիսկ կամ Յիխեաբարսոսի կոչեցեալ, ուր արդ կանգուն կայ եկեղեցի նորաշէն։

Ձէ՝-ո՝-ի՝. Ատան, յորում նշանաւոր է ջուկայն Հայոց (իբր 30 գերդաստանաց) երբեմն եկեղեցի և պիսկոպոսանիստ, և մեա եկեղեցին երկոսատանն գիւղի աշսարակաս զանգակաց։ Փարախաս և կիսով հետև ի Ս՝-ո՝-ո՝ գետ, որ ի Ախե՝-ո՝-ի՝ կանգնեալ ի մեծէն Ախիքսանգրէ, որպէս ասի, և անուանի վասն յատուկս Ցուստինիանոս և Խոսրովս։

Ս՝-Լ՝-Ե՝-Ր՝. Ատան բազմաթիւ մատղաքք և պարտիզք, բնակեալ ի Հայոց (30 տանց) և ի Վրաց և ի Հրեից. ի սահմանս սորին և ի հովիտս խնձորից որ ի փասի՝ սփռեալ են գիւղորեք և մենաստանք և ամրոցք լքեալք. անուանի էր վայրս յատուկ անտի Արգոնաւորդաց, զի ասի ի Մեսք կամ Մոսքեեան գաւառ։

Ա՝Ե՝Ի՝-ո՝-. Ատան ի լեռնավայրս և ի ստորոտս բարձու լերին, բնակեալ ի Վրաց, ի Հրեից և ի Հայոց 16 տանց։

Կ՝Ե՝Ր՝Ի՝ կամ Կ՝Ե՝Ո՝Ր՝. Մենաստան հռչակաւոր ի բլրի, կառուցեալ ի սկիզբն ԺԲ գարուս յԱ ի ԳԳ Դաւիթ Թագաւորաց Վրաց. երեք եկեղեցիք են ի նմա բիւզանդեան ոճով բազում միասինք. զսա. տուռս վանացն վանեն երկաթամբոյղ գրուճեք երկաթեայ հաստաբեստք մեն 13 ոտք յերկայնութիւն և 5 ի լայն. զորմե ասեն լինել զգրուճս պահակին Ալանաց (1768) յԱ Դաւիթ ածեալ անդր։ Բայց կոս-

ֆեան արաքաչի տառիւք գրեալ է ի նմա առ Ա պուռվարաւ կոմիսալ դգրուհեան, որ էր ամիրայ Դըբ-նայ ի վերջ ԹԱ դարու. վասն որոյ կարծեն խնամ-տուքը ԱՒՇՈյ կամ յայլմէ մեծէ քաղաքէ փոխագրեալ ընտիր։ նչանաւոր են Թանկագին սպառք և գանձք եկեղեցւոյն, և հին մատեանք։

1781. ԿՈՒՐԻԱ կամ ԿՈՒՐՈՒԷ. Ուխտ գեղ ան-ջըրպետ կայ ընդ Խրելեմ և ընդ սա, որ յամենց Սեաւ Ծովու ձգի մինչև ի բերանս Ձորոխայ, երկիր քաջա-բեր և ծառաւէտ և գեղեցիկ տեսարանք։ Իշխան երկրին հպատակ է Ռուսաց և ազատ օրինք էշէ։ Թիւ բնակչաց կոչեցիայ համարի իբր 40,000։

ԲՈՂԻ. Աւ բերանով Ուխտի, իշխանանիստ քա-ղաք փոքրիկ, ուր նստին և պահպանեալ Ռուսաց։ Ընտ. 1,000։

ՏԻՏՈՒԼԻՒ. Ցեղը Սեաւ Ծովու. նստի և աստ իշ-խան Կուրիայ։

ՕՉՈՒԷՒՒ. Աւան իշխանանիստ էր ցամն 1810 Թա-գաւորաց երկրին։ Մերձ ի սա ի գաշտի ուրեք ի խորս հինաւուրց կաղնեաց և կաղամախեաց երկին նշխարք պարսպաց և աշտարակաց զոր Ռուզինար կո-չեն այժմ, և կարծի լինել Պետրա քաղաք կառու-ցեալ առ Յուստինիանոսիւ և ընդ հոսով ասէրեալ ի Պարսից։ Իբր փարախաւ և հիսով հեռի կայ ի լե-րին ուրեք Ջամխոսի մինասան, որոյ եկեղեցիք տակաւին չէն են և վայելուչ, և են ի նոսա գերեզ-մանք Թագաւորացն Կուրիայոյ եղծեալք ի Տաճ-կաց։ — Ձիբդաւարի, յորիւք փարախաք ի բացեայ ամրոց և ամարաստան է ի վերայ բլրի։

1782. Ռ. ՏԱՂԱՏԱՆ և ԼԵՋԱՒԻՒ. Լեռ-նային է երկիրս որպէս վրիւս լեռնավայր գաւառն. գաշտք կասկականք, Ջրյուռ և Ալաշոի գետ պա-տին զնովաւ. Բնակիչք երկրին 300,000, յորմէդպոյն մասամբ Լազք կամ Լեզկիք են բաժանեալ ի ցեղս ցեղս. ապք արիւնարբուքք, ասազակոգք, կորովիք, կերմիք ի հեծելըմիւտ և ի հետ ընթացս, գերա-զանչեակք զամենայն կովկասայնովք և աչարհուք տաճ-մանակցան, մանաւանդ Վրաց, զորոց երկիր տուեալ յատարի առնուն։ Բազումք մահմետականք են, սա-կաւք ոմանք քրիստոնեայք, և չատք այն են որ ան-կրօնաբար կեան։ Լազք հարկին Ռուսաց չափ ինչ մեսրեալ։

Ի բնիկն Տաղասան գլխաւոր տեղիք բնակութեան են, Ռ-ոց- հին իշխանանիստ իւրեանց Ռուսպայ։ Ռուսք կաւոյցին զնոր Ռուպա 60 մղոնաւ ի բացեայ, և անդ նստի այժմ իւրեան։

ԵԱՐՍԻ կամ ԵՐՍԻ. Գլխաւոր քաղաք Թագաս-տարանայ որ է Թագաստարան, որ յարևմտից կայ Դարբանայ, և նստի ի նմա զօրի սպայ։

ԱՆՁՈՒՂ. Փոքրիկ քաղաք Համամուն Հասարակա-պետութեան, ի բարձունս Սամուրայ։

1783. ՏԵՐԳԵՆՑ կամ ԴԱՐԲԱՆՑ. Քաղաք հին և բազմահազարկ վասն ամրութեանն. Նշանաւոր են պա-տուարք նորա, մղկիթն մեծ և եկեղեցին Հայոց։ Բնա-կիչք իբր 28,000։ Աւ Երի Դարբանայ կայ լճիմ Ջառատունից անուանեալ Արաքսացոց անկեալց ի մար-տին ընդ քրիստոնեայս, և ոմանաւորք ի մահմետա-կանաց։ Կան Յետոյտաձք մեծի պարսպի զոր Նա-լիրվան կանգնեաց ընդդէմ հինից Խաղցաց։ — Իակ ի լերինս ուրեք գտանին և քանդակք պատկերաց քա-րեղէնք, և արձանագրութիւն սեպագիր։ Վիմանն Ջանապարհորդ ի սկիզբն անցելոց գարուս յիշատակէ զվայրերն և մատուռն քարաչէն պաշտեալ ի Հայոց, յորոյ յորմունս նոյն սեպագիր տառք գրոշմեալ կին, որպէս կարծէ՝ ի հրապարտիցն Պարսից՝ մինչ բազին էր նոցա մատուռն։ Մին յարձանագրութենացն որ ի սահմանս Թարքուի ունի զԱրշքի բառ Արշակունոյ նշանակիչ, և կարծիս ընծայէ Արշակունւոյ Թագա-ւորի արձանագրեալ զայն, որպէս մեծին Խոսրովու Տրդատայ, Թէպէտ և Ֆլանդեացի գրով ասէ Խո-րենացի գրեալ նորա զերս յիշատակարանն յաղթու-թեան ի վերայ Կովկասացոց։

Պ-ըշէ. Բնակութիւն խանին Քայդաքայ, որ առ-նու ռուռիկ ի Ռուսաց։

ԴԱՐԲԱՆ. Վաճառաշահ քաղաք յերդ Կասպից Ծո-վու, աճուռ է այլոց խանի, որ նոյնպես ընդունի Թո-շակ ի Ռուսաց։ Բն. 10,000։

Ռ-ոշ-ոփ և Ռ-ոշէ. Աւանք մեծամեծք. ի լեռնուռեն գործի Թաղեայ դգեստ։

1784. Լեզկեաց գլխաւոր բնակարանք են ԽՈՒՆ-ՁՈՒՆ կամ ԱՒԱՐ, ուր նստի խանն Աւարայ, որում ան Ռուբլ 40,000 ֆը. վասն պահ ունելոյ սահ-մանացն ընդդէմ Բարքարոսաց։ Բն. 6,000։

Շ-ոշ-ո. Աւան, ուր նստի այլ խան Թշնամի Ռուսաց։

ԱՒՈՒՐՉԱ. Գլխաւոր քաղաք Հասարակապետու-Թեան Երկիր, որոյ բնակիչք խաղաղակեացք են և խաշնագարմանք։ Բն. 5,000։

ՔՈՒԻՒՆԶԱ. Գլխաւոր քաղաք այլոց ընկերութեան, որոյ Ժողովուրդ Օվկբերան կոչի, զի չինեն զչէնս և հանգերձս ի չուխայե։

1785. Ե. ՎՐԱՍՏԱՆ, ԿԻՒՐՃԻՍՏԱՆ ըստ Տաճկաց, ԿՐՈՒՃԻԱ ըստ Ռուսաց, ՎԵՒԻԱ ըստ Նախ-նեաց. Սահմանք կուսակալութենանս են Կուրիա, Շօրսան, Հայաստան և ափունք Սեաւ և Կասպից Ծովուց, երկիր ստուարակ, զանհմանօքն միայն ու-նելով լերինս, ստորկեալ ի կուր գետոյ, որ կոյն աստ Մծխայր, և ՄՐաղուխայ և չերեփայ։ Վերք Քարձի կամ Քարձուի անուանեն զանձինս յանուն Քարձիոսի եղբօր Հայկայ և ազգակիցք են բազմաց ի կովկասայնոցս։ Է նոցա գիր և լեզու սեփական, բայց բազում ինչ ի հայկականէն առեալ և ոչ սա-կաւ ի յունէն։ Ի նախնումն ընդ պաշտպանութեամբ Հայոց կային Վրաց Թագաւորք և գերեալքը, ապա վտարանդեալ ինքնիշխան կարգեցին Թագաւորս, որոց փոխանակեցին Սասանեանք։ Ի սկիզբն Դ գարու կամ չեալ Գ գարձան ի քրիստոնէութիւն ի ձեռն քարոզութեան Ս. Նունէից և Ս. Լուսաւորչին և Յուսնաց։ Թագաւորութիւն նոցա տեւեաց և յատուրս Մարզպանացն Հայոց, և միանգամ նորոգեցաւ առ Բագրատունեօք, որ և բաւական ցեւս անցելոց գործոյ։ և կան յարգ արքայազուկք նոցա, որպէս և իշխանա-զունք Ուռպելեան միոյ ի հնագոյն և յաղնուագոյն առհվից աշխարհին գաղթելոյ ի ձենոց և բնակելոյ ի

Հայս և ի Վիրս · յետին Թագուհի Վրաց կին Գեորգեայ ԺԲ՛, մեռաւ ի Մոսկուա, (յամին 1850)։ Ի սկիզբն դարուս անկան Վիրք ընդ իշխանութեամբ Ռուսաց և ունին կուսակալ մեծ՝ ի վերայ 12 գաւառաց իւրեանց, յորս բնակին 500,000 անձինք, Վիրք, Հայք, Թաճարք, Պարսկեք և Ռուսք սակաւք։ Գեղապատշաճք և վայելուչք են Վիրք, սեւաչեայք, սիրամարելք և ամբարտաւանք. գինեսերք, զբօսասէրք. են և հիւրասէրք, այլ ոչ բարեմարդիկք, քաջակիրթք ի զինուորութիւն և ի հեծելութիւն, պարապին ի ձեռագործս և յերկրագործութիւն։

1786· ԹԻՖԼԻՋ կամ ԹԱՖԼԻՍՈՒՆ որ է Տ֊ԹԻՒ· Ցանուն ջերմաջրոցն այսպէս կոչեցեալ, և է վիճեալ ի վաթսունդպ յամին 455, երբեմն մայրաքաղաք Թագաւորութեան Վրաց, այժմ գլխաւոր քաղաք և աթոռ ընդհանուր կուսակալին Կովկասու. և նշանաւոր օրինաք և վայելչութեամբ Թերևս առաջին քաղաք Ասիոյ յետ հնդկական քաղաքաց։ Ընկեալ է ի ձեռն կրկին պարու լերանց յահուկս կուրայ, մեամբ ի բարձրաւանդակի, բարձր է յերեսաց ծովու 1,100 ոտն. յետ մեծի աւերածոյն ի Պարսից յամին 1795, տակաւ մերկանայ զերծիտասներկրպարանն, և հրապարակ դեղեցիկ գրաւէ տեղաջրոցն՝ ջուանցս ունելով հռասնաց կուր գետոյ ընդ քաղաքն. որ և յերկուս հատանէ զայն, ի հին վիճեալն ի վաթսունդպ մերին և ներքսագոյն և ապահով, և ի նոր որ Ավետարանի կոչի. սա ամենագոյն է, և են՝ի նմա ծծմբ բայնի բաղանիքն բղխեալ՝ի լերանց · ի ձախմէ ձգին նոր արուարձանք և գեղն Գէրմանացւոց և միջնաբերդն · կամուրջ ահռակառոյց խաբսխեալ յաւերակս հնոյ քաղաքին շաղկապ կայ կրկին մասանցն. զորս կցէ և այլ կամուրջ մի, և միւս ևս ղնացն Գերմանացւոց, և միւս այլ գնաւելոյն արուարձան։ Նշանաւորք ի վիճուածսն են ապարանք կուսակալին և այլոց ոստիկանաց, զորանիտք, անկիւնոցք, իջևանք կարաւանաց՝ յորս հոյակապ է կառուցեալն ի Կերբսիսէ կաթուղիկոսէ, և գոյոց Նորին, կարաւանատունն Արծրուհեայց, չուկայն Հայոց տախտակամած առաւստաղաւ ծայր ի ծայրէ · հրապարակք վաճառականաց Հայոց՝ Շահնազարեանց և Ղուլեանց. Թաղն Լեղեանեան փողոցք, պարտէզ հասարակաց, մարզատուն, կրճարան օրիորդաց, մետասան Հայոց ի բնի · քառանիւս չափ եկեղեցիք · հրապարակքն Դաւրիժու և Երևանայ · սեկեղեցիս նշանաւոր է Կաթուղիկէն Սիոն կառուցեալ ի վախճանի Ե, ի սկիզբն անցելոյ դարու · կայ և հին կաթուղիկէ ի բերդին, շինեալ յԱրեկայ հռնանէ յամին 1251, այն որ հիւրանձարեացն զՅովհ· Երզնկացի։ Են ի Տփխիս և ընկերութիւնք ամենայնիւք և լաւիւք բազմազանեան, ընդ որս և լաւիւք հայերէն։ վաճառականութիւն ևս քան զկս բարեբաստիճ՝ ի ձեռն Հայոց։ Բն։ 50,000, յորս 25,000 Հայք են։ Են ի Տփխիս և Խերսէք և Ասսեդք պարապեալ ի ծառայական սպասու։

1787· Մ֊ԽԻԹԱՐ։ Հին մայրաքաղաք Վրաց։ կայ 10 մղոնաւ ի հիւսիսոյ Թիֆլիզայ ի ձախմէ կուրայ, բնակեալ լերի ի 100 գերդաստանաց։ Նշանաւոր են յաւերական Նորա մայր եկեղեցին հին՝ Նորոգեալ ի յետին Թագաւորաց, եկեղեցին Սամդավոյ յորում յանկեան ուրեք ցուցանի հանգստարան Ս։ Կոստանեայ· և ի վերայ բերոյ միոյ Ստեփան֊Ցմինդա եկեղեցի, ի սեղանոյն ուր կործանեալ կուսին նշուցան։ կամք. Նեայ զնշանն սէրունի, որ եղև ախտաառելի մեծ Վրաց և Հայոց · Մշխիմեոս որդի Քարթլոսի կանգնեաց զքաղաքս՝ ըստ աւանդութեան, իսկ զեներալ-գործ քաղաքացն՝ Հայր Նորա, որք այժմ Արմասի կոչին, որպէս և որ առ նոքօք անցանէ գետանն։ Բնակիք 1,200։

ԿՈՐԻ կամ ԳՈՐԻ· Աւ աւին ՄՀՃոտասայ ի ստորոտս բերի միով, ուր կայ հին բերդն· գեղեցիկք են գիրք քաղաքին և բարգաւաճ վաճառականութեամբ Հայոց, որոց են 400 տունք ի սմա և 3 եկեղեցիք· գան և հռովմկական Հայք· Կորի շինեալ է ի Վրաց ի սկիզբն ԺԻ դարու։ Բն։ 5,000։ — Ի սահմանս Կորեայ բազում աւերակք են հնոց աւանաց և եկեղեցեաց· յորս նշանաւոր է Ո֊ԽՆԻՒԽ գեղ Հայաբնակ առ բերի միում, յորոյ յարտեան կայ քաղաքէ լեռնափոր հասեալ ի կակուղ վիմի, գործեալ որպէս կարծի, յաւուրս որդւոց Հայկայ ի նախահարց տոհմին Վրաց· և տայ գրիպոս նորանշան հարտաարասութեան այնց գարուց։

Ա֊ԲԱ Գ֊ՐԻ, որ է Նոր Կոր· Աւան Հայոց 100 տանց, տարկաց իշխանին Երիսգամայ։

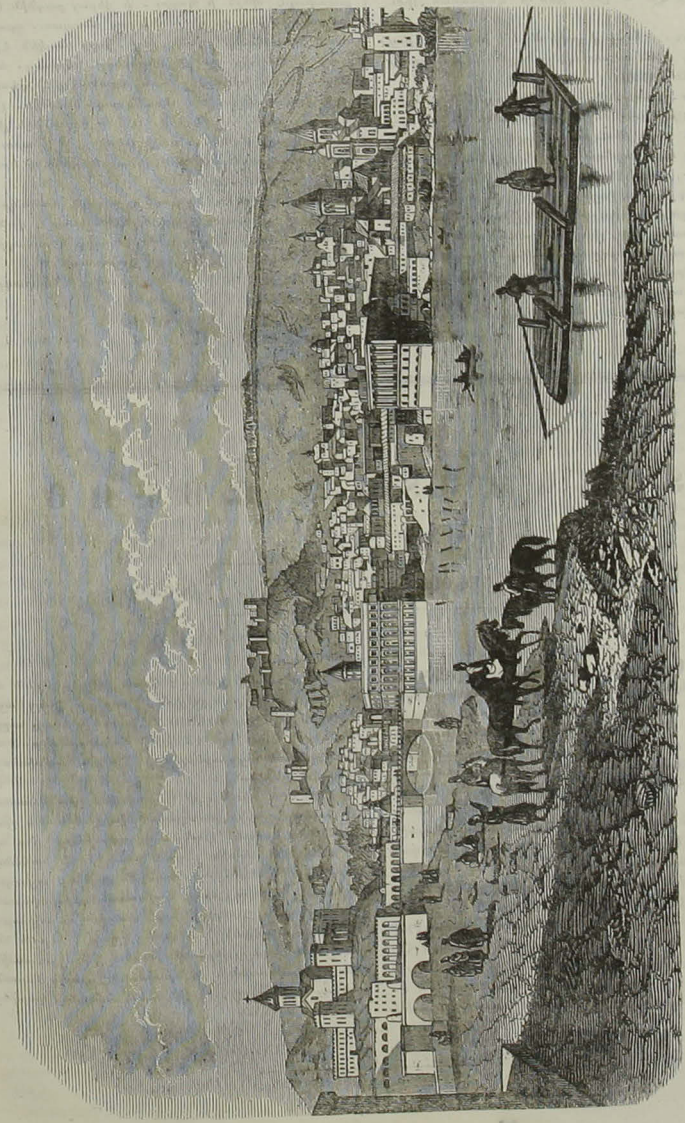
Մ֊ԱՐՏ֊Ի· Աւան և կալուած Մուրթոյ տան Բագրատունւոց, որոմ տարուկք են բնակիչքն 200 տունք Հայոց և 500 Վրաց։

1788· ԱՆԻ։ Աւան մեծ յամին թանայ վճակի, ուր են բաղում քարակերտ եկեղեցիք Հայոց և Վրաց· իբր մղոնաւ հեռի ի քարաբերդի 300 տանաւոր բարձու կայ հռակառոյց միհնասան և եկեղեցին Սիոն Հայկական Յարութեամբ Քրիստոսի ըստ ձևոյ Ս· Հռիփսիմեին Էջմիածնայ, որոյ վիճք կոմածոյ իւք· քառակուսի է եկեղեցին ի չորս թեաս և ի չորս աւանդատունս բաժանեալ, գերեզման խաչաձև կառուցեալ 68 տանաւոյ բարձր· են ի նմա արձանագրութիւնք Հայերէք յոլով, այլ քանդակք և նկարք խորհրդ· կարծ ի ՃՀ գարու կառուցեալ· այժմ էքեալ է յապստան Հովտաց և Տօսից։ — Քայլուժ բերի կայ եկեղեցի Ս· Գեորգեայ ամուր և կիսաւեր պարսպաւ, ուր պատարագ մատչի ի ամեն սրբոյն։

Ի Վրաստան գաւառի Համարեալ է և Ախալցխէ, այլ զի ի Տայոց գաւառի կայ ի Հայս, անդ յիշեսցուք զայն։

ՎԱՐՏՈՍԻ կամ ՎԱՐԴՈՒՃԻ որ է ՎԱՐԴԱՒԱՌԱՊԱՏ և ըստ Ցուցից ՐՈՏՈՊՈՒԼՈՍ որպէս յիշէ Պրոկոպիոս, աւերակ է այժմ· ասի Թամարայ Թագուհւոյ Նորոգեալ զնա։

1789· Ջ· ԵՐՈՒԱՆ· Կուսակալութիւնս այս ձգի զսահմանք կասպից և ի կղզիս Նորուն, կարի արգաւանդաւոր է, բերք ցորեան և Թեղենի առատ ի լերինս, բայց գնաւոյն գոլով ծուխանց յամենայն կղզեանն գաշտավայրք· բնակիչ ատ թիւրքմենք, պարսք և Հայք· Ռուսք առին ի պարսից զգաւառս զայս յամին 1812, և կոչեն կասպիական գաւառ։

Թիֆլիս։

Շահի հին ե նոր. ցես ի Հայաստան Ռուսական:

ՍԵԼԻՄՆ. Քաղաք փոքրիկ մերձ ի բերան Կուբայ. երևելի է վան առատ որայ սալմին և սահտար ձրկանց: Բն. 15,000:

ՊԱՔՈՒ. Նաւահանգիստ վաճառաշահ ի կասպիական ովկիանոս Թերսիզովջ. ունի որս փոկ ձրկանց, և բերս մեսաքի և քրքմոյ: — Ի սահմանս պաքուայ կան բաղմահազակ ջրհորքն Նաւթի հարիւրիւ չափ, խորք 10–70 ոռնաչափ, Նաւթն ամբարձեալ կայ մերթեսս ջրոյն: Զորիւք փարախաք հեռի է ի պաքուայ ասրուանցն ԱՀէչկեան, մեհեան կիզարաց հրակաշտից, շինուած քառակուսի, յորոյ միջի կայ բաղինն բարձր ասպիճանօք. ի քառակի անկիւնս նորա ամբառնան մէն մի աշտարակք 25 ոռնաչափ ի բարձրութիւն ի ձև ծխախի, ի ծագս նոցա կանգնեալ դիզանայ ջրգի Նաւթին, և ի դիւերի բոցափայլէ մինչև ի պաքու. ի վերայ բաղնին կայ սարուչանն ընդ որ վերածխի բոց անսպառ. զբաղնան են խցկունք քառիւ չափ, յորս ընակին հինտուք և փարսիք որ են սերունդք կիզարաց. և ի խցկունն են խողովակք ծրագարանաձևք ի գետնի՝ յորս հուր մերձեցուցեալ վառեն զդիզ Նաւթին. Արտակոգ անուն է մեհենին: Են ի կղզւոջն և լինիք աղի և գուբք Նաւթի և բովք ծծմբոյ, և հրաբուխք ինչ, յորոց բաղմամ անգամ և ասասուռելիսք երկրի լինին: Բն. 10.000:

ՆՈՒՀԻ և ՇՈՒՀԻ. Գլխաւոր քաղաքք մանուկք աւանձնակ գաւառաց. երկրորդն ծագկեալ է վաճառականութեամբ Հայոց, որոց է անդ և տպագրատան. զորոց տես ի Ռուսաց Հայաստան:

Ի. ՀԱՅՈՑ ԳԱՒԱՌ. Զոր տես ի նկարագրին Հայաստանի:

ՏԱՃԿԱՍՏԱՆ ԱՍԻՈՅ

Տարահոդիւն 556,000 մղոն □. Բնակիչք 17,000,000:

1790. Օսմանեան պետութիւն ունի հԱսիա աշխարհս ընդարձակս և անուանիս ի վաղմի դարս, զվիճակս հզօր ինքնակալութեանց Ասորեստանեայց (1694) և Բաբելացւոց (1696) և զթագաւորութիւնս Ասորւոց (1692), Հայոց (1688) և զՊարսից Ասիոյ (1674), հանդերձ Պաղեստինաւ և այլովք գաւառօք. որոց միահամուռ տարածութիւն երկրին է 556,000 մղոն □. և կան ընդ 24° և 27° արևել. երկայնութեան, և ընդ 20° և 42° լայն. սահմանս ունելով ի հիւսիսոյ կողմանէ զՎարդանեան նեղուց, զՄարմարա, զՍևաս ծով և զԻուսասաան. յԱրլ. զՌուսասաան Ասիոյ և զՊարսս. ի հար. զԱրաբիա, և յարեմտից զՄիջերկրական:

Ցընդարձակութեան երկրիս այսորիկ ընակիչք 17 միլիոն մարդիկ, աւելի կամ պակաս, սերունդք հնոց ազանց արևելից և գրոհք թուրքաց (1664 Դ) որ հնուաձեցին զառաջինն, և մեծագոյն մասն են Ժողովրդեանն, իբր 10 միլիոն. յետ նոցա՝ բազմաթիւ են Հայք, աւելի քան զ2 միլիոն, Յոյնք միլիոն մի, Քիւրդք աւելի քան զմիլիոն, Ասորիք և Քաղդէացիք 250,000, Հրեայք 100,000, Արաբացիք և այլ ազգք՝ միլիոն մի. Յորս իբրև 13 միլիոն մահմետականք. 3 միլիոն քրիստոնեայք արևելեայք, 600,000 արևմտեայք կամ հռովմէականք:

1791. Ի նկարագրի Եւրոպական Տաճկաստանի ծանուցաք զբէնս քաղաքական վարչութեան և զբաժանմանց համարին Օսմանեան աշխարհաց, ընդ որս և զասիական մասինս, որ ի քան և մի նահանգս սորունին (էջ 379). այլ համարէն ի հինգ աշխարհս գրաբին. ի Փոքր Ասիա, Հայաստան, Քիւրթիստան, Միջագետք և Ասորիք, որք և սեփական աշխարհք և պետութիւնք էին ի հնումն. զորոց և ուրոյն ձառել անկ է. բայց զերկուսին Թողեալ զիրի յառանձինն ձառ՝ զՀայաստան և զՔիւրթիստան, որպէս մասունս մերոց հայրենեաց, զերկրին միայն ասատնօր կարգեմք ղտեղագրութիւն:

Ա. ՓՈՓՐ ԱՍԻԱ

1792· Կայս աշխարհ պանծալի բազմապաճիկ պետութեամբք բարգաւաճեալ ի հնուսն (1687-1700), Աւգոստոս կոչեցեալ յՕսմանեանց· որ է Արևելք ըստ Ցուցից, յորմէ և Եւրոպացիք Նդուսդս կոչեն, յարևելից կողմանէ սահմանի Հայկական լերամբք և Եփրատ գետով, ի հիւս· Սեաւ Ծովու, յարևմտից արշիպելագոսիս, ի հար· Աւորւոց երկրաւ և Միջերկրականաս, որով և Թեքակղզի ձեռնայ· ունելով գոգս և խորշս ի հար· և յարևմտ· ափունսն, որպես, զԱթոսամիզ, Զմիւռնիա, Կով կամ Ռոս, Մարբի, Աստլիա, Աքէնաերսն· և տասրածուներն երկրին գրեաթէ հաւասար է Դաղվոյ·

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1793· Լեռինք· — Երկու պարք լերանց ի բարձ բաւանդակին Հայաստանի ձգին ի Փոքր Ասիա, Ընդհ տաւրոսն զնփրատաս և Բարիսարեան կամ Պարիսր լերինք՝ որ այժմ Զըլսըր կոչին կամ Քըլըզը Պոնտեան ափամբք, զորս ի մի կապէ Արգհոս լեառն որ է Էրզեխէզ տաղ ընդ մէջ Սեբաստիոյ, Թոքատոյ և Կեսարիոյ· գոլն սորա հաւասնեալ ընդ Անտի-Տաւրոսի ղեհսխսիս Կիլիկիոյ՝ կոչի Տաւրոս կամ Տորոս յատուկ և Սուլդան տաղը բան Տաճկաց· զկիլիկիա անջատեն յԱսորւոց Ամանոս լեառն, որ է Երկու տաղ, երկուս ևեթ անցս անձուկս Թոզոլվ, զմին առ Եփրատաս և զմիւսն առ Ծովկերբըն· այսոքիկ են Դրունք Ամանեայ և Ասորւոց· Երկու այլ գոգք յարևմտից կեգրոնի լերանցն ձգին, մին ընդ հար· արևմտից, այն է Պապս տաղ որ գնայ մինչև ի Կով և ի Սամս, և է Տմիրան և Մենագիս և Սիմիւզոս լեառն հնոց· և միս ընդ հիւս· արևմտից, յորոսէ են Իդա և Ոլիմպոս, և կոչեցեալքն յայժմեաս Քալըքը տաղ, Մուրաս և Մալթեփէ· իսկ ի Սեաւ Ծովուն կուսէ ձգին Քուսեֆ-Իւլ-Քաս կամ Ոլկասիս լերինք ընդ ՀՀ Ալիւսայ և Սանգարեայ·

1794· Գետք· Լիճք· — Գետք մանունք են Փոքուն Ասիոյ, այլ նշանաւորք ի վէպս· Ճիհոն որ է Պիւրամիս նահանգ՝ ընթանայ ի կիւլիկիա և հասէ ի Ծոց Աքէնաերսնայ· Սիհոն (Սարոս) ի Մի-ջերկրականն, իսկ Լեգեանն հոսեն Ծով Մեանդր հեղեղագործ գետ, Սարապատ (Հերմոս), Պակուլի (Պակտոլոս), Մեհաերէսոս (Սիմոյիս) յոր խառնի Կամանդրոս գերահռչակեալք ի Հոմերոսէ, Պագըր չայ (Կեհկ), Քիւչիւկ Մենտերէ (Կահգրոս)· և այլն· Ի Սեաւ Ծով հոսին կարի հզօր գետք, որպէս Սաքարիա (Սանգարիոս)՝ որոյ 100 փարսախ է ընթացից, Պարիճին (Պարիճինիոս), Ալիս կամ Դըզըլ Ըրմաք որ բղխէ ի լերանց Հայոց յարևմտից կարնոյ, և 220 փարսախք են ընթացից նորա· Եչէլի Ըրմաք (Խալիս) յոր խառնի գՔեզլըճ հիսար որ է Գալ գետ· — Գոն և լիճք անհոսանք· որպէս ալի լճէն Դուզլա (Դագգա) 14 փարսախ յերկայնութիւն և 2 ի լայնութիւն, Աք սերայ և Պեկ չէհիր, Սողլա, Չարսաք, և Եքինանի, նոյնպէս ալիք· և Իկիլքայ ձիհաքեր լճէն 7 փարսախ երկայն և լայն երեք փարսախ·

1795· Բերք· — Կլիմայ քաղցր և առողջասուն է· բայց տասվ զըմանայ ի հարաւակողմանս և խոնաւութիւն և ցուրտ զսփամբք պոնաոսի· Երկիրն արգասաւոր է յոյժ, և բերէ ծաաս պտղաբերս և անպտուղս, ձիթենի և նարինջենի, Թթենի, մրտենի, գաւիթ, ռեսին, որթ վազրի, արմաւք ներկոց և ալի բոյսք, այգիք, որիզ, կանեփ, վուշ, տորն, ծխախոտ, լեղակ, քրքում, բամբակ, բանջար առատ և արմտիք, և փայտք անոսաի· Ցանասնոց սեռէ ուղնի գոմէշ, զոր փոխան եզին վարեն, ոչխար ընտիր, այծ, երկվար երագընթաց, էշ և ջորի հզօր· և ի վայրենեաց՝ գայլ, շնագայլ, աղուէս, արջ, վարազ, ինձ, շնաձուկ, բորենի, լուսանուկք· Ի Թռչնոց կաքաւ շատ առ Եղևսպոնտաւս և կարապ, այլոցքն հանդերձ· ևս և մեղու· — Ի բոլո՝ յորոց շատք անհետանեմ Թռղեայք, նշանաւորք են սղոձահաւքն Թռքադայ, Քաագեմուհեայ, Կիւաիչվանեայ՝ ուր կայ և կապար արծաթահատն, և ալ բազում ի լեռաց·

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1796· Ի վեց գաւառս բաժանի այժմ Փոքրն Ասիա, որոց մնն վերակացու կան փաշայք յՕսմանեան գրանէ, և են Ընտաոլու որոյ գլխաւոր քաղաք Քիւթահեա· Առանա և գլխաւոր քաղաք Համանուան· Գարաման կամ Ղոնեա և գլխաւոր քաղաք Ղոնեա· Մարաշ, Սըվաշ և Դրասպիզոն համանուն գլխաւոր քաղաքօք· յորս բնակեալ են 6 կամ 7 միլիոն մարդկան, Օսմանեանք, Թիւրքմէնք, Հայք, Ցոյնք, Քիւրտք, Հրեայք, և այլն·

Ի նկարագրութեան քաղաքաց առաւել մերձաւորութեան և բնական կայնցն ուշ կացուցք քան քաղաքականին որոհմանյիւրաքանչիւր գաւառաս, ոչ ոնելով ի ձեռին գնանուրդն վիճակ որոշակի·

Տեղագրութիւն

1797· Պէնդեկի Նեղուցն Վոսփորոսի որ ընդ-արևելեան կողմն Յաթիանկէն բաժանէ, յաւարտման իւրում ունի զերկուսեալ որ Խրիստոլովս (Ոսկի քաղաք) առ հինն կոչէր, և այժմ Կոստանդնուպոլսոյ արուարձան համարի, վասն որոյ և ընդ նմին յիշելոցք (1239)։ Ի մուտս կրկին կան Տետմ. ՆՈՍԵՏՆ կամ ԻՇԽԱՆ կղզիք որ ի Տաճկաց Պասալար կոչին։ Ինն Թուով, Անթիգոնէ, Խալկի, Նէանդր, Ոքսէա, Պիտտա, Պրինկիպոս, Պրոտ, Պլատէա, և Ճաւարաց կղզի, և են ամարանոցք զուարճալիք բնակչաց մեծի մայրաքաղաքին։ Երեսէն է քան զսոսս Մարմարա, քարահատաւոր մարմարիներ։

Ի հարաւային ափունս Մարմարայ Ծովու (Պրոպոնտոս) նշմարին աւերակք հռչակեալ քաղաքացորպիսի է կիւզիկոն որոյ կայ ցարդ ամփիթէատրոնն և նաւահարսն ի, Թէաթրոն մի, Ծածկեալք ի ծառաստանս և յոսոքի մարմանդս, մեծամեծ միացուածք որմից նորա երևին առ Բեթամայ աւանաւ։

Ցարևմտից կիւզիկոնի կայ Լիխն Փուս կղզի։

ՋԾովիզերբքս ամբառնայր և Ակրիտն քաղաք, որոյ գերս այժմ ունի Էրէի Ըոսմոյել։

1798· Ցարևմտեան ափին Պոռնոբ գետ, հասմարի յերի կալ վայրացն, ուր ամբառնայր երբեմն Ի-զմիտական քաղաքն Տրոյ և գերհռչակն տիգեաս պատերազմն ի հասմարումն զնոյնորովհետեւ Ասիոյ և Եւրոպայ ընդհմմատից։ Դարձեալ Սամոթրա-կեցի կառոյց զքաղաքն իբր 1500 ամբ յառաջ քան զՔրիստոս, և հազար կամ 1200 ամբ յառաջ քան զնոյն Թուական՝ Ցոյնք ասանձամայ պատերազմս վասն յափշտակութեան Հելենեայ մաքառեալ ընդ նմա, եթէ արժան իցէ հաւատալ Հոմերոսի և որ ըստ նմանէ քերթողաց, առ եալ քանդելոյն զայն։ յետ որոյ Լիւգացիք և Դարէհ Պարս տիրեցին նմին, և Ալէքսանդր չայց եղեալ էլաց անդ զԱքիլլևս։ ըստ սոցանէ տիրեալ Ասորոց և ապա Հռոմայեցւոց՝ միանգամ չքեղացաւ վնասութեամբ, այլ վերստին աւերեցաւ ի Գոթաց և ի Տաճկաց։ Ոչ ինչ ոչ կայ յոտին ի պանծալի շինուածոցն, ոչ Աթենասայն տաճար և ոչ Պրիամեան ապարանք, այլ միայն ի քաթաժեան ուրեք երևի բազմանիւն վնասուածոյ հնագոյն։ և ոչ կարծի վնասել միջնաբերդն Պերգամա ձայնեալ և ի բլուրս ուրեք բարձունք գերեզմանաց գերեզմանցն անկեալ, յորոց սակի են Աքիլլևսայն և Պատրկլին ընդ տրոհանդհասն Սիգեոյ առ Ծովի եզերբն, Անթիղեքսն, Պենելեպն, Ենէհեսայ ծերբսն և Էասայն, ուստի քաջիկ տեսանին արևելք. ռուբա գաղտն Տրովեադայ և ափունք Ելեսպոնտեայ ուր յոմեռական հնաստորին կայր խրիամ. և բազում գերբուրեք անձանց վնասուածոց, յորոց միջև գեղերի գերեզմանն Սկամանդրոս գետոյ Քալլիմիդ կամ Պոռնոբ գետ ասեալ այժմ կոչեցեալ։ — Նորբսն Տրովադայ՝ զոր Ալէքսանդր վնասեալ և Սիւղլա կործանեալ և կեսար վերահաստնեալ՝ երևին նշմարք սեանց առ Ջեզլոթ աւանաւ. և անդր քան զայն՝ Տրէքտ Ալեքսանդրեայ՝ զոր Սեվկևանք կառուցին, ճոպուածք բաղանեալ և ջանցից, և ապարանք ընդարձակ զոր Պրիամոս վերընծայեն։

Հասուած Հայկազանց բնակեր զնայրքսս յԻԲ դարս, Թերևս և յառաջագոյն իսկ, և յառաման անդ կոստանդնուպոլսոյ՝ ի Լատինաց՝ զորափքն եղեն ասյա բազմաձեռն գնդաս, զի Թշնամութեամբ էին ընդ Ցոյնս. այլ ի վերջին բռնանալ Յունաց՝ յոլովք ի Հայկազնեացն խոյս եառուն։

1799· Ոչ ինչ նուազ քան զՋրովադայ՝ հռչակաւորն ի վէպս Ասիոյ՝ կայ աւերակ յեզերս Ելեսպոնտեայ, յանձկագոյն կիրճս նորա առ Կոպրոսոյ. Նա տեղեաւ, մերձ յԱբիդոս հնաս, որ է ամրոց 84 ոտքաձաքս. առ սովաս սաեն վիպասանք զեղերական մահ սիրելեացն Լէանդրու և Երոսիոյ։ Այլ մեծագոյնք ևս եղեն անդ գեղք Հաբրքսի Պարսից արքայի, որ յանցս բազմաթիւս բանակին Նաւահամոզ արկ ընդ Ելեսպոնտս յԱսիոսէ մինչև յԵնոս որ ի հանգիպակոյսն, և ի քակել կամրջին ի բռնուԹենէն մրրկի նորատեաց սահն գծոյլ գաւազանիւք և շղԹայիւք։ Դարձեալ անդ ի բլրի ուրեմն հանդէս սպարտաւրեիս բաւորացն՝ Տպալոսանայր ընդ բազմութիւնն և լայր զարագալանձան կեանս նոցա։ Պատերազմն յոտսս. Հասս մեղին Ասիատացիք ընդ փիլիպպեայ հօր Ալեքսանդրի, և գերեզման հարեանց պարսին գՀայրենան։ Սակաւ ինչ նշմարք Ասիատիկան մղոնաս տարանջատ ի Կալաղոյ սաբէ, մերձ ի սպառազսպուռ Ջնջուսին։ — Ի տասրսոս Կալաղոյ՝ կայ Մաիէոյ գեղ ի տեղւոջ Հնոյն Մաէէոսայ։

Մերձ ի սա և ի կէլիպոլի կայ Լէմնէս աւան, ի տեղւոջ Լամնոսի քաղաքի Միւսոյ, յորմէ էր Անաքսիմենես փիլիսոփայ՝ որ Ջարտարութեամբ հնդոյզ չիշոյ զբարկութիւն Ալէքսանդրի և զերծոյց զՀայրենիս իւր։ աւերակք Հնոյն Լամպսակոսի Թռուին առ Ջոռոս գետոյ։

1800· ՊՈՏԱՏ ԱՏԱՍԸ. Կղզի Հանգէպ Տրովայ ի մուտս Տարտանելլեայ կրճի, Դէնէռս կոչեցեալ ի Հնոց, երբ 80 մղոնաս հեռի ի Մէսիլինեայ, և մերվ ԱԷՁ մղոնաս տարակայ ի ցամաքէն. Ձգի ընդ երկայնութիւն մղոն ութ. քարուտ են եղեալքն, այլ բարեբեր Հոյն. ընծայէ գինի ազնիւ։ Ունի քաղաք Տամսոյն 6,000 բնակչօք, Ցոյն և Տաճիկ։ — Առ արուեսան մարմիս Նաւասարդին Ցունց ի Թիկանց կղզւոյս գարանեալ կայր յորժամ զմահապէն երկիսդն մտանին ի քաղաքն։ Վերրնս առ Հռովմէական պետութեամբ յասալի առ զմեծագոյն մեհեան գիւցն Դենեսեայ։ Սուլթան Օսման կալաւ զսա յամին 1302։ Ի նշմարս Հնութեանց ունի Դիմեռաոս զգեստ ըստան Հոյն Հերոսի Աստիկեցւոյ, և բերդ հին, ուր կան պահակապահք Օսմանեանց։

1801· ՄԻՏԻԼԻՆ (Մետելինոյ), Լեսպոս ի Տնուսն. կղզի մեծ և անուանի. Տպրեներք Մաքեդոնացի քերթողուհւոյ և Թեոփրաստեայ, Տերպանդեայ, Արիոնի, Երիննեայ, և այլոց. բազում Ծոցս և խորշս

գործեն ափունք նորա · այդեքօք ծածկեալ են դաշտքն և բարձունք, և ընծայեն գինի ամենէ, նոյնպես և Թուզ · ունի և ծառաստան բեհեզենաց, շատ յոյն և սօսի, զոր արբուցանեն ոչոչած վասկը : Բնակիչք կղզւոյն համարին 80,000 , և քաղաք գաղթոյ 8,000 բնակչօք : Ի հնումն քաղաքք էին նշանաւորք Էֆե՛ս սմա, Լեսպոս, Մետիլինէ, Մելիւնէ, և այլն : Իսկ ժողովուրդն քաղ երաժշտասէր համբաւի՛ր , և բարեգործ, այլ անառակ վարուք :

ՇԻՈՑ (Ֆխիոս) · կղզի քարուտ՛ի հարաւոյ Մետիլինեայ, այլ կաթի բարեբեր և գեղաղուարճ, զարգարեալ նարնջենեօք և կիտրոնիւք · յառաջ քան զաւերատմունքեիւն Ցունաց՝ յոյժ բարգաւաճ էր և ուղներ բնակիչս առաւել քան զասն բիւր , այլ յամին 1822 ՛ի պատերազմին ընդ Տաճկաց՝ կոտորեցաք և ցրուեցաք , մնացին այժմ իբր 15,000 ոգիք, որոց դիմաւոր քաղաք է համանուն կղզւոյն :

1802 · ՊԵՐԳԱՄԱ (Պէրգամն) · Ի հարաւոյ Մետիլինեայ, ՛ի ցամաքի , կան հոյակապ աւերակք մեծի քաղաքիս Միւսիոյ , ՛ի ըլլի ուրեմն ամբառնայ միջնաբերդն կամ ակրոպոլիս , և ՛ի ստորև կամարակապ շինուածք կրծանեաք , աւազանք և բանտիք հռովմէական , և արձանագրութիւնք : Մայրաքաղաք էր Պէրգամեան Թագաւորութեան , և ՛ի սմա հնութեաւ մագաղաթին կիրառութիւն ՛ի գիր , վասն որոյ և ցարդ Բերկամեն կոչի առ օտարազգիս : Հայրենիք է Գալենոսի բժշկապետի , և մի յեօթանից եկեղեցեացն Ասիոյ յիշելոց ՛ի Յայտնութեան Յով հաննու , զորոյ առաքելոյ ունի զնկեղեցի աւերակ , մեծագործ յոյժ , կամարիւեայ սեամբք : Ի նորում քաղաքին Պէրգամայ բնակին Յոյնք և Տաճկք , և Հայք իբր 60 տուն , ունելով եկեղեցի յանուն Տիրամօր , և գպրոց մի քաչ :

ՖՈՓՈՒԱ (Փովկիա) · Կայ ՛ի ստորև Պէրգամենի , ա նուանի քաղաք Ցունաց ՛ի Փ · Ասիա , ՚որք առաքեցին գաղթականս ՛ի Սպանիա և ՛ի Գաղղիա : Ոմն նաւահանգիստ բարի , որ անուանի էր ՛ի հնումն :

1803 · ՄԱՆԻՍԱ կամ ՄԱՆԻՍԱՍ (Մադնեսիա Սիպիլեան) : Ի ստորև Փովկիայ յարեւելից հարաւոյ նորա , իբր 3 վարսախաչ հեռի ՛ի Չմիւռնիոյ , անբնակեալ ՛ի նմանէ Սիպիլեան լերամբ · քաղաք էր Լիւդիոյ , ուր Սիպիլոն Ասիացին յաղթեաց մեծ տարաբ ՛ի վերայ Անթիոքոսի · անուանի է ցարգ վաճառականութեամբ և կաբի բազմամարգ , զի իբր 40,000 բնակիչս ասի ունել · յորս են և ՛ի մերում նեայ ոգիք 2,500 , երկու եկեղեցեօք Ս · Սիոն և Ս · Լուսաւորիչ և երկու գպրոցք · Նշանաւոր են ՛ի շինուածան մզկիթքն , յորոց ՛ի միոսն կայ չերիմ Մուրատայ Բ : Վիճակք նորա բերեն քրքում ընծոյր :

Ս·ԻՐՄԱՐ · Հովիտ գեղեցիկ ձգի ստորև սօսի , և գեղն համանուն խաղալ ՛ի նմա , այն ինքն է Հերմոն հին և Կէսիլ չայ արդեաց , որ հոսէ ՛ի խորշն Չմիւռնիոյ · — Մերձ ՛ի սա ձգի և գերաշխատ հովիտն Մէանդրեայ՝ ելբով գետով , զոր արդիքս Մենդեր առ Կոչեն , բղխեալ յոտից Կիւբիւք լերին , և հեռատեսալով լեալ ընդ հերկաս , վերստին վերերեալ բացագոյն առ Գուշար գաւիս , հոսի առմոյորդ ընդ հովտեաք բեհեզենաց և պարարտացուցանէ զհովիտն :

1804 · ԿԻՒՏԱՀԻ ՀԻՍԱՐ կամ ԱՁՏԵՆ ՀԻՍԱՐ · Թուի Մաղնեսիա Մէանդրեան կամ Տրալլա հին , բաբերոյս վիճակեք · ունի մեծամեծ կարաւանատուներս և մզկիթս, այլ քաղաքն ապեղի և գծծակերպ է : Բն · 30,000 , երիւք մզտամբ Տաճկի , և միոյն Յոյն · իսկ Հայք իբր 35 տուն՝ք , որոց է եկեղեցի Ս · Աստուածածնին , և գպրոց փոքրիկ :

ՍԱՐԴԻՍ (Սարդիկէ) · Կայ ընդ ակի Ալաշեայ և Չմիւռնիոյ , յերկոցունս ևս իբր 20 վարսախաչ տաբակաց · մայրաքաղաք էր Լիւիացւոց Թագաւորութեան , Հռոմայեցւոց և չքեղ ամենայն քաղաքաց փ · Ասիոյ , և աճեալ ամենավարեալ Թագաւորին կրեսոսի զոր կերբան կալաբ · անուանի եղև և առ իշխանութեամբք պարսից և Հռովմայեցւոց, և երկրորդ Հռովմ ձոյնեցաբ առ սոքօք · ի սկիզբն ԻՀ դարու՝ Լէնկիմիւր կործանեաց զքաղաքն զառ ՛ի Հռովմայեցւոց շնեալ · Ցետ ՛ի հին շինուածոցն մասունք տաճարի , Թատեր , տասպորիզի , և գամբանք բազում, ընդ որս և մահարձան Ալիաթեայ հօր Կրեսոսի : Ի սկիզբն քրիստոնէութեան՝ ընդ եօթն եկեղեցիս Ասիոյ համարեր և սա :

Ի Նմին Մէանդրեան գաշտի կան աւերակք և Ե·ՓԻՒՏ քաղաքի , որ այժմ Եֆէ՛ս Ֆաղի՛ , որ ըստ լեալ ազուիսոց :

ՓԱՄՊՈՒԿ ԳԱԼԷՏ (Յերազելիս) · Եւ սա յիւղերս նորին գաշտի , մերձ ՛ի ալաւգիկիս քաղաք հին · Ներշամարտ է ՛ի նմա բերդն ՛ի Ցայր Ջրաղաղ քարակարկաւի , ուսոի իջանեն Ջուրք վիճմամբ սահանաց , և պաղեալ կախին ուրեք ուրեք ՛ի կողն :

ԳՈՐՏ ԱՏԱՍ որ և ՍԻՌԱՆ ՆՈՒՇ · Ցեղք համանուն ծովածոցին , յԼիւ Մէանդրեան գաշտին , ունի ղեղի հնոյն Կեսալելեայ · բարգաւաճ է վաճառականեամբ ընդ Չմիւռնիոյ, Թեսաղոնիկիոյ և այլոց քաղաքաց : Բնակիչք 10.000 · ՛ի Հայոց՝ տուն՝ք 20 , որոց է եկեղեցի Ս · Յովհաննէս :

1805 · ՉՈՒՒՒՒՆԻԼ կամ ԽԱՅՈՒՐ · — Դչխոյ ծովանիստ քաղաքաց փ · Ասիոյ և գրեանէկ հանդերձ Տաճկաստանի · առաւել ևս ՛ի հնումն մեծապատճ Հռոմանոյր , իբր առաջին գոլ ՛ի քաղաքս փոքրուն Ասիոյ , և բարգաւաճ կացեալ յամենայն իսկ ՛ի ժամանակս : Ցեցեակ կայ ՛ի Պագոս լեառն , յորում բարձրանայ էքլերատաշար սար · ստորոտք լերինս տարաձեալ շրջապարսպի գոյեն զքեղեցիկ և զանուանի խորշն Չմիւռնիոյ , յոր կարկառին յարեւելից և յարեմտից հրուանդանք Փովկիոյ և Քարատուռանայ · առ անձկագոյն գրիւք խորշին կառուցեալ է Սանճակ կամ Եկէ՛ռլէ ՛ի հարաւոյ կուսէ , հանդէպ որոյ կայ նաւահանգիստն · Ի Տանտաղոսէ կարճի կառուցեալ Չմիւռնիա ՛ի վաղնջուց գաւս , և պարծի հայրենիք լինել Հոմերի՛ · որ յանուն Մերձեալ վեսակ զաղջքաւն ընծայելոյ՝ Մելիգենէս կոչեր զառաջինն · պանծալի գտաւ ՛ի Ցունական քաղաքս իմաստնասիրս որերով և պերձութեամբ · աւերեալ ՛ի Լիւդացւոց վերակառուցաւ յԱղեքսանդրէ · առ Տիբեր բեաս կայսերբ , բազում անգամ և յ՛ալեհ՛ կոչնա-

Զմիւռնիա

նեցաւ ի սասանուԹենէ, Ճարակեցաւ և սրածուԹեամբ, այլ միշտ վերականդնեալ պայծառացաւ։ Ի ծաւալելէ քրիստոնէուԹեան՝ դասեցաւ ընդ եօԹանեսին Ասիոյ, և վայելեաց քարոզուԹեամբ Ս. Պողիկարպոսի և գնիի Ս. Հիւողոսոսի։ Ի ԺԱ դարու զառաջինն Թուրքք ձեռն արկին ի սա, և ի ԺԴ միւսանգամ սիրեցին. կործանեալ ի Լենկ-Թիմուրէ՝ անկաւ ապա ի ձեռս ՍուլԹան Մուրատայ, և այնուհետև միացեալ ի ձեռս Օսմանեանց՝ բարգաւաճեաց վաճառականուԹեամբ։ Վասն գիտելոյ և նաւահանգստին՝ ասԹու մեծ է վաճառականաց, յոր յաճախեն հայք և հրեայք և ազգ ազգ յԵւրոպացւոց, որ և փոխահիւպատոս հաստատեցին անդ։ Հրդեհք մեծամեծք յամն 1841 և 1846 յաճախն գործուցին զմեծ մասն քաղաքին, այլ գործեալ կանգնուԹեան առնուս։ Ի հին չինուածոցն միայ ի Զմիւռնիա դղեակն ի գլուխ լերին Պագոսի՝ զոր Խոյաբէքի Աւետ կոչեն Տաճկիք, զոր նորոգեալ էր Յովհաննու Կոմնենոս կայսեր. կայ ի դղեկիս առ ատեամն գրասէր ջամբար աղուամեայս սեամբք, և մզկիԹ ևս եաւ, որ յառաջնումն ևկեղեցի էր. կայ և աշտարակ մի, այժմ զինուց տուն կարգեալ։ Հանդեպ գղեկիս են տակաւ միացուածք ամիԹԹատրոնին ուր վկայեաց Ս. Պողիկարպոս, որոյ գերեզման պատուի ի քրիստոնէից և ի Տաճկաց, գերեզմանատեղի գոլով նոցա անդ։ Կան և անդնդախոր գուբք պէղեալք ի հնոց և կամարք մեծամեծք առ լերամն. ուրեք և սիւնք յաղիւս քարէ. և ատրերկրեայ ուղիք, յորոց միւն յԱրաւակ Թաղէ տանի ի գղեակն. իսկ արտաքոյ քաղաքին կայ միակամար կամուրջ ի վերայ գետոյն Մելեայ։ — Բոլորանիստ է քաղաքն ի հարաւոյ, իսկ ընդ հիւսիսի երկայնեալ յանգի ի Տառաղաճ. յաջմէ՝ Եւրոպացւոց բնակուԹիւնք տարածեն ի ծովեզրն, այն է Փռանկաց Թաղն. ի ձախմէ կայ մեծ զբօսնիան, և ի միջի շուկայք և կըլպականին. և ի Թիկանց Թաղք այլ և այլ ազգաց. Յուդայն կից է Եւրոպացւոց Թաղին, Տաճկայն ընդ լեառնն ի վեր Թաւերջաձև ձգի. վայելուչ է Եւրոպացւոց Թաղն, զի ի նմա են ապարանք հիւպատից և ձմեռոց. յեա վերջին հրդեհին՝ բարեձև յարդարին և նորակերտ Թաղք։ Ի հասարակաց չինուածս նշանաւորք են վեզիր խան և պէղեստէն Թանգարան շուկայք, և բազանիքն՝ որոց քարինք առեալ են յաւերակաց հնոյն Զմիւռնիոյ, և մԹերաշունչք վաճառաց։ Նշանաւոր են ի գործարանին՝ ծաղկենկար կաուսեղն ի և ԹղԹարանն հաստատեալ ձեռն Տարաւրաց Հայոց։ Են Եւրոպացւոց պանդուխք բազում, և անկելանոցք նոցա և Հայոց և Յունաց։ Ի մզկիԹեան գեղեցկագոյն է հնաւր Ջամիի, որ երբեմն ևկեղեցի էր Լատինաց։ Ամենայն ազգաց քրիստոնէից բնակե-

ըց են անդ եկեղեցիք. ի Յունացն նշանաւոր են Ա-յի Տիմիտրի և Փոթինի. ունին սոքա արքեպիսկո-պոս առաջնորդ. և և Հայոց ազգասիկասպոս առաջ-նորդ, և կրկին եկեղեցիք են Նոցա, Ս. Ստեփա-նոս՝ և Ս. Լուսաւորիչ յանկեանցին, փոքր այլ վայելուչ. առ Ս. Ստեփանոսիս կայ գերեզմանա-տուն Հայոց, յորում են և գերեզմանք հաստատակաց տանց: Լասինացւոց երեք եկեղեցիք են յերեսին վանորայս Նոցա, փրանկիսկեանց է Ս. Աստուածա-ծին, որ է աճուռ եպիսկոպոսին, ընդ որով են և հռոմէական Հայք. ի ձեռն վերադարձ կրօնա-ւորաց է Ս. Պօղիկարպոս. իսկ Սիրա Ցիսուսի եկե-ղեցի՝ ի ձեռն Լազարեանց, որք պաշտպանութեամբ Գաղղիացւոց ուղղին գործոց մեծ, օժանդակ ունելով և զՔրօթս գիտութեան որք վերակացու են դաստիարա-կութեան աղքկանց իբր 400ոց. և և այլ գործոց եպիս-կոպոսարանին: և և Հայոց վարժարան յերի Ս. Ստե-փանոսի, այն է Մխսրովպետեան հաստատեալ և բար-գաւաճեալ անհոնջ ջանիւ Սիմէոնայ ընկերութեան, որ օրինակ և քաջալերի ընծայեցեալ բազմաց Նորահաս-տատ գործոցաց. մանկունք իբր 350 վարժին ի վար-ժարանիս, բնիկք քաղաքին և եկեք, յայգի ազգի ուս-մունս և ի լեզուս. ունի վարժարանս՝ գրաւոր փոքր և հաւաքումն ուսումնական գործեաց. մեծ սաստ-բիչք եղեն վարժարանիս՝ ազգասէր Հայազգիք Դրիեա-տոս: Ունին Հայք և զնուագարան գործոց օրիորդաց իբր 200ոց. և լսարան մի հաստատեալ ի Մխիթա-րեան Հարց Վիեննայ: Ուսումնական բարգաւաճա-նաց Հայոց օժանդակ և ապագիտաւոր Նոցա, յոր-մէ հրատարակի լսագիրն Արշալոյս Արարատեան հը-նագոյն այժմեան հայ չրջաբերականաց:

Բնակութիւնք քաղաքիս բարւոք է, այլ ամարանի նեղացուցիչ է ոմեի, վասն որոյ և ժողովուրդն խու-սէ ի գիւղորայս. լինի և պակասութիւն ջրոյ, թէ-պէտ և են Չիհուռհիոյ պատուական ջուրք, որպիսի և Գասուբիա-սուս ի Գրանկաց Թաղի: Ազատ են բերք երկրին, և ամենայնիւ վաճառք. կարաւանք ի ցամա-քէ և նաւք ի ծովէ բերեն զպատուական մթերս Ա-սիոյ և Եւրոպայ. առաւելապէս ընդունի Չիհուռ-նիա արտաքուստ զքաջիկ, զչաքար, զնշոյկ, և այլն. և առաքէ մետաքս, ասուիս, ափիոն, դեղորայս, գիտոր, սաթ, մրգազգիս, պնուստս, մարգարիտ, ա-դամանդ, և այլն: Ի բնիկ վաճառականս երկրին նա-խապատիւ են Հայք, և յօտարս Անգղիացիք: Ի սակս բազմութեան ազգաց բնակչաց և երեմեակի՝ ազգա-լեզուաց է քաղաքն, տատկականն, յունականն, իտալա-կան և գաղղիական իրրև հասարակաց բարբառ է ժո-ղովրդեան. ընդ լեզուագիտութեանն՝ ունին Չիհուռ-նացիք և այլազգութիւն և ճարտասրութիւն: Թիւ հա-մարեն բնակչացն հաշուի 130,000, յորս 12,000 Եւ-րոպականք, նոյնքան կամ առաւել Հրեայք. իսկ մե-րանելեալք 5,000. այլն ամենայն Ցոյն և Տաճիկ, և արևելեալք ոմանք:

1806. Ի գիւղորայս և ի չրջակայս Չիհուռհիոյ նը-շանաւորք են Պ-ռ-ն-վ-ն կամ Պ-ռ-ն-վ-ն, բազմաբնակ և վայելուչ, պարտիզագործ գեղ, յորում նշանաւոր է եկեղեցին Յունաց կձեալ սեամբք. է և Լատինաց եկեղեցի փոքր ի ձեռս Փրանկիսկեան Հարց. ունին և Հայք սակաւաթիւք ի սմա՝ եկեղեցի Ս. Խաչ անուն:

Մերձակայ գեօղք, Ն-ա-լ-ե-ն, Հ-ո-ն-լ-ա, Սկ-ե-ն-ե-ն, Պ-ո-ն-ա, Գ-ո-ւ-ն-ա, և այլն:

ՎՈՒՐԼԱ. Ուճի փարախաւ հեռի ի Չիհուռհիոյ ի խորչ մի ծովու, ունի նաւահանգիստ բարի և շա-հաւետ, 5,000 բնակչաք: Այս ամբառնայր ի հը-նումն կղզւոյն քաղաք անուանի, հայրենիք Անաք-սագորայ իմաստասիրի:

Ձեմ. Եւ սա ի խորչ մի ծովուն, նաւահանգիստ վարուն:

1807. Ա-ա-ս-ո-ւ. Ուան 13 ժամաւ հեռի ի Չիհուռհիոյ, որ ունի առքիթեր զաւերակս մեծի քա-ղաքին Եփեսոսի, առաջնոյն ի Յունիական քաղաքա և յեկեղեցիան Ասիոյ. յարևմից ծովիս և յերից կող-մանց պակիա, կալեսոս և կորինա լերինք չրջա-պատեն զնա, և կայիստրոս գետ ոռոգէ. ի բարձրա-լանգակի կայ Ա յասուլուքա, ունի բերդ կնաւեր և տկնիճ մեծ, և այլս մանուանս որք կանգուն կան չի-նեալ քարամբք հնոյն Եփեսոսի: Սխրալի աւերակք սորա կխաժամուս հեռի կան ի Ա յասուլուքայ յայս-կոյս Պրիոն լերանց. հնագոյն է Եփեսոս քան զՏրո-վա, կառուցեալ ի կարիացւոց և Ալովպա կոչեցեալ զառաջինն. ունին կառուցեալ ՝ԱԹենացւոց՝ նախա-պատիս եղև յերկրատապան քաղաքն Յունիոյ, մանա-ւանդ վասն գերագահական Արտեմեայ Աճէնին որ յիշի ի գործս առաքելոց, որ ախտաւորի էր ամենայն Յունաց և բազմաց Ասիացւոց. 425 ոտք էին երկայ-նութեան նորա, 200 լայնութեան, և սիւնք 427 60 ոտնաչափ բարձունք ամբառնային գմբեթ երկ-նանման, յամս 220 չինեցաս տաճարն, զոր երես-սրատ ոմն այրեաց ի գիշերի ծննդեան Ազեքսանդրի մեծի, որ և վերսին էս կանգնել զայն, և ընդ հետ պայծառացաւ բազում չօժարտիամ Նուէրիւք: և ընդ եօթն հրաշակերտն Թուէեցաւ: Եօթն ան-գամ աւերեալ և չինեալ քաղաքիս, ի վերջնումն քանգեալ ի Գոթաց՝ կործան ինաց. ի սմա եղև Գ Ժողովն սուրբ: Յաւերակս նորա կան այժմ ամենի. Թէատրոնն չեզեալ ի լեառն, 240 չափ չերկայնու-Թիւն, որոյ կամարակապ գրուանք նորաչէն Թուին քան զերեսն տապանին. անդ տատանեք գտանին ի Թատրն, որպ տակաւ ինչ կամարակապք Թեւոցն մը-նան. տատանեալ քարուղէր առաքեալն հեղեռնատաց, և Ժողովուրդն արկեալ ՝Ա յուժ ի պանծացուցա-չեր: Բազում ուրեք սիւնս ցրուեալ կան խարխիփ, խոյակք և քարինք անջատք, արձանագրութեամբք հանգերձ: Տեղի Աճէնին գերեկաւ լցեալ է, յորս երևին հսկայաձև տեսանք բեկորք հետացուելոյք տե-սողաց: Բազում և այլ չինուածոց մասունք են անդ և ՝ճանապարհ տատրերկրեայ:

Ընդ մէջ Ա յասուլուքայ և Եփեսոսի կայ քարա-բլուր, յորում է քարայն նինջման Եօթն մանկանց Ե-փեսոսի առ Դեկիոսիս, որ էս ակեղ ընտա և որ-մէ գնան. տակաւին, երևին հետզհետէ ազիւսգի-արտաքոյ կայ աւերակ եկեղեցի յանուն սրբոցն, ուր գան ՝ցոյնք ի տօնի սրբոցն կատարել ՝ղաչաւօնն: Ա-

Խաչակրքք յոտին կայր եկեղեցի և գերեզման Յով. Հաննու սիրելոյ աշակերտին Քրիստոսի, որ եկեաց Տիփեսոս ջամս ինչ. կարծեցաւ յոմանց լինել անդ և Տիրամարն ընակից։

1808· ՔԱՍԱՊԱ. Երկոտասան փարախաւ հեռի յաթևելից Չիլհանիոյ, ընդարձակ և վաճառաշահ քաղաք առ մերիս միով. մերձ է ի Նա և Տուրղուտ. յորում են ի մերձնեից իբր 400 ոդիք, ունին և կեղեցի Ս· Աստուածածնին և գպրոց։

ՊՈՒՏՐՈՒՆ (Ազիկառնաս)· Յափունս Ծովուն ի սոյն կողմանս կայ քաղաքս, ունելով ղդիր հնոյն Ազիկառնասեայ, յորմէ ընծայեցաւ հայրն վիպագրող Երոդոտոս։

ՄԻԼԵՏՈՍ· Ոչինչ հեռի յԱզիկառնասեայ, անուանի քաղաք կաթոլ, բարգաւաճեալ վաճառականութեամբ և խնամասիրութեամբ· կարծի լինել սորա առ փ-ւոլ կամ փ-ւոլ- գեօղիս, կամ գնգերբ Ուփաղաշի լճի, որ ծուխ լինել խորին Լազգաստ, առ որով ամբառնային Միլետոս ու Մեւս· ուր և ցարդ նշմարին աւերակք։ Ընտանի էր ի Միլետոս տաճարն Ապողոնի Դիդիմեայ, զոր հրձիգ արար Քսերքսէս, և Միլետացիք կառուցին վերստին այնպէս ընդարձակ, մինչև չկարել ամբառնալ նմին ձեղուն· Թուրքք աւերեցին զքաղաքս յ'ԱԻ դարու և վերըս տին շինեցին Օսմանեանք· նշանաւոր է յաւետական Թաղն ԱՏ ոաք յերկայնութիւն, և միացուածք կամարայ սգաւաքայից։

1809· ՄԵՆԱՏՈՈ (Կով)· Կղզի մերձ ի Պուարուն, յԵգեան Ծովս, Տպրներիք Հիւսիսկասեայ, Ալեզանդ և Պլինիոսի· անուանի էր ի հնումն տաճարն Աստղիկ և Եպկուլապեայ· ձգի 7 վարսախ ընդ երկայնութիւն, և լերինք հերձուած և կաւուտ ծայր ի ծայրէ երկայնեալ են ի նմա, արձակելով արքերս· Լեռնիկք բարգաւաճեալ զուարթացուցանեն զտեղիկղզւոյն, այլ և շինութեանց սմայցեալ է յետ պատերազմին Ցուհաց· Նոյնպես և քաղաքն Տամնուն, յորում յառաջ քան զպատերազմն 10,000 բնակիչք էին· Ոմանք մատնեալ լինչ մեծի տաճարին և ձիարձակարանին՝ որ այժմ գերեզմանատեղի է տաճկաց· Նշանաւոր է անդ և ասպի մի մեծ, որոյ 35 ոտն չքերնայատ է, հաղարամեայ հնութեամբ, և յոմանց կարծի լինել լիշեցեալն ի Պլինիոսէ, որով և ունել պատուէր քան զ2,000 ամ։

Ի հարաւոյ կուսէ կովոյ՝ կան մերք կղզիք, որպես Նէշոսի կամ Խէֆէրէ (Նիւսիրոս), Փ-ւոպէ որ է Տլոսն հին, Սէ-Ռ- կամ Սէ-Ռ քարբերը կղզի, Լիմնոս, Նոքսի, և այլն։

1810· ՍԱՄՈՍ կամ ՍՈՒՍԱՄ ԱՏԱՍԸ· կղզի ի Միջերկրականին, անդր քան զԼոսբն Սգալանովոյ, իբր 10 վարս· ընդ երկայնն և 3 ընդ լայնն· քարուտ է, այլ կաբի բարեբեր, բերէ ձէթ, գինի մշկահոտ, նարինջ, մեսպիլ, և այլն, և անշէտ մարմարիոն· ունի լեառն մեծ Կերկիի անուն· Գլխաւոր քաղաք կղզւոյն է ՄԵՂՈՒՆ Խորհ 4,000 բնակիչք· Նահանգիստ նորա Դիկալի չէ անբոյիթ· բայի է նահանգիստն Վաթհեայ, 2,000 բնակիչք· Յարևելեան ծայր կղզւոյն կան տակաւ մնացուածք հին քաղաքին Սամոսի, ամփիթեատրոն և տաճարն Հերայ, պարիսպք քաղաքին և քանդքն ծակեալ ի լերին, որոյ երկայնութիւնն էր 875 քայլ։

ՒՒՐՈՒՆ կամ ՆԻՒՐՈՒՆ· Լեռնային և փայտաւէտ կղզի մերձ ի Սամոս, բնակեալ ի սակաւուց Ցունաց վայրենաբարբարոսից։

ՊԱՏՄՈՍ· Գեղեցիկ կղզի ի հար· Սամոսի, որոյ դպիրսւոր ասան է Պատմէս կամ Ս· Յովհաննէս, 1,000 բնակչօք· ի միում ի քարայրից կղզւոյս ետես աւետարանչն Ս· զգալիս տեսիլսն զոր պատմէ յիւրումն Յայտնութեան· ի տեղւոջ որ զնոյնս նորա հաստատեալ է Ս·նացոյց, յորմէ ելին բազում իմաստուն Յոյնք։

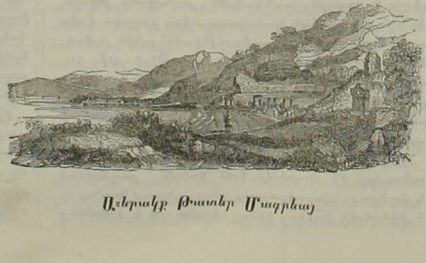
ԼԵՐՈՍ կամ ԼԵՐՈՒ· Կղզեակ՝ գեղեցիկ նաւահանգստաւ և 2,000 բնակչօք· — կան մերձ ի սոսա և Լիմնոս, Նոքսի կամ Աբիւնէ և Ազոնոնէ կղզիք։

1811· ԵՒս այսքիւքզկնեցուցաք զՀՈՌՈՆՈ որ կայ յեզր Ասիոյ ի հար· արևմտից, անուանի ի հին վկայս վասն խնամասիրք և արգաստկորով հնդաղացն, և ի միջին գարս՝ աճեռս գոլով սասկաւոց Երբեսաղեմի կամ Ս· Յովհաննու· Ձգի 17 վարսախ ընդ երկայն և 7 ի լայն· բերի մեղր և մոմ առվին, գինի և միրգս, օձառ և գորգս· Բնակիչք 20 կամ 25,000· գլխաւոր քաղաք է Հռոդոս ի կոզ լերի միում, գեղեցիկ և ընդարձակ և պարսպազարդ· Հեկեղեցիք նորա պայծառք փոխեալ են ի մզկիթս, և սպասիրք կարգաւ պեսի սասկաւոցն՝ յաճեռս փաշայի· գեղեցիկ և բարի է նահանգիստն, որոյ երկայնութիւն ամբառնայ կոյս Թուի սմբառնալ հռոդոսեան ազատակք ի միայն· անդր գան դնոսա ի քաղաքն կոյս Թուի սմբառնալ հռոդոսեան հսկայագործ անդրին պղնձեայ, որ ընդ Հօձին հրաշակերտն գասեալ եղև։

Հանդէպ կղզւոյս յամաքն վիճակ է Լիկիոյ, յորոյ ի քարուտ լերինս հռոդեայ են բազմազան գերեզմանք և անդրիք Ցունաց· Ասանիոյ տարածանի հրդեհասաւոր գաշն Քսանեթոսի, որ կոչի այժմ Էչէնէսայ· և առ սմբառնք գեղոյս կան աւերակք Տնոյն Պատարայ, տաճարիցաղ մեծ՝ զոր ասեն կառուցեալ Ադրիանոսի կայսեր։

ՄՈՂԱՆ կամ ՄՈՂԱՆ Ձէյ յամուտս Մերձերկրականին, որ է հին Ալմոնա։

ՄԱՏԻՐ· Սորոլ ի նոյն սմբառնս, ունի զանզի

Աւերակք Թատերի Մագրևայ

Տեղմեանց քաղաքի Լիակից, յորում գամբիք ի քարաքուրս և աւերակք Թաուերց։

ՏԱՂԱՍ· Քաղաք մերձ ի Պատարա, յորում բազում վեմք սրձանագրեալք · ունի զանգն Տիոյն Տղոսի։

ՄԵԼԵՍ, այս է հինն ՄԻԼԱՍԱՍ· Գեղեցիկ մեծ ցուցած հնութեանն։ Են ի սմա ի մերայնեացդ տունք 40, ունին և եկեղեցի յանուն Ս· Աստուածածնայ։

ՏԻՒՐԶԼԻ· Հուսկ վերոգրելոցդ, յամին 1715 կոչ. ծանեցաւ ի սասանութենէ։ Են և ի սմա Հայք իբր 350 ոգիք, և եկեղեցի Տիրամօր։

ԱԼԱՇԵՀԻՐ կամ ԱԼԱՇԱ ՔԵՀԻՐ (Ալիզածկերիա)· Ցաքսեցեալ Արքեպիսկոպոս, քաղաք մեծ, իբր 5,000 բնակչօք · ի յեօթանց եկեղեցեացն Ասիոյ էր և սա· կան ի նմա աւերակք հոյակապ եկեղեցւոյ Ս· Յովհաննու, և սիւն մի և կամար վանդըձոյ, այլոցն հանգերձ։ Կանգուն կան և 25 եկեղեցիք, այլ վեց միայն բաց է · գեղեցիկ է գլխաւորն ի նոսա, ուր նաեւ և եպիսկոպոս Ցոյն։

ԹԻՐԻ կամ ԹԻՒԱ· Բազմաբնակ քաղաք, յոսս Ջեստանէ լերանց։

ԱՒԵՀԷՐ կամ ԱՒԵՀԻՍԱՐ (Թեւատիր առ Փռիւգիս վտակաս)· Քաղաք հին և մի յեօթանց եկեղեցեաց, ի հնումն կոչէր Պէլտպիս· կործանեալ ի սասանու· Թենէ պահէ տակաւին միացուածս սիւսրիս· Ի մի բաղնիկից են ասա տունք 80, ունին եկեղեցի Ս· Աստուածածնին, և գալոց։

ՔԱՐԱՒԼԱՋ· Քաղաք փոքր մերձ յԱքշխիսար· են և ի սմա Հայք 700, ունին եկեղեցի Ս· Աստուածածնին, և գալոց։ — Մերայնեացք սփռեալ կան և զանձնեալք ասոցին ընդ Ջիվռնկոյ վիճակաս· և հաշուին ի ՔէլէՀ կամ Կէլէհ՝ ոգիք 420, եկեղեցի Ս· Աստուածածնին և գալոց մի։ — Մինչեւ 35 տուն· եկ· Ս· Սարգիս, և գալոց։ — Է՞օխիէ· Ոգիք 700· եկ· Ս· Հռիփսիմէ, և գալոց։ — Պ՞յէՀԷՐ, ոգիք 150· եկ· Ս· Աստուածածնին։ — Կ՞ոՒԼԻՀ, ոգիք 130· եկ· Ս· Հռիփսիմէ, և գալոց։

1812· Է՞ոխէ· Ի սահմանս Ջիվռնկոյ, ի հարաւ ասոյ Քաղհաուտալի ցամաքակղզւոյ, գիւղ գիւնէաս։ — Մերձ է ի սա և Հռ՞ոխէ գեօղ· և Պ՞ւՐԶ ամրոց աւերակ ի վերինս։

Պ՞ՈՒՐՉ՞ՈՒ· 4 ժամուք հեռի յԷրեսկոյ, ասան Ծո. վեզերեայ· Են ի սմա 350 տունք հայազգիք, ունին եկեղեցի և առաքելագործան։

Մ՞ՈՒԼՀ կամ ՄԻ՞ՈՒ՞Ո· Ընդ ակն պանաքրմայ և պրուսայ, մերձ յառաչինն, ասան մեծ, կառուցեալ ի բլուրս ցածունս, առ խառնուրդս Հռիւնասակայ և Նիկեսասայ· որ այժմ կոչին Քարասու և Սըզըրըքսու· յառաչնոյն ածեն ջուր յասանն յատաղաս քաղեայս որ շարեալ կան ի յուլեայն, և անտի ըմպէ ժողովուրդն· պէսպէսմամս հեռի ի քաղաքէն արկեալ է կամուրջ մեծ ի վերայ գետոյն· ի Հայոց տունք 180 են ի Մահմըտ՞ն։

Յայնկոյս գետոյն ձգի դաշտ ընդարձակ որ գնայ յոսս Ալիւմեկոյ, և իբր 2 ժամու հեռի ի Մահմըտ՞ն կայ Ուլուագաղ կամ Լօպադ մեծ բերդ կիսաւեր, և եկեղեցի Ցունաց շինեալ ի վերայ բերդին· կայ և ևս Ուլուագաղ անուն, և առ նովաւ կայ բանաւառուն մեծ քարաշէն աղբեւաղասան, այլ ըստ բարձր դիմելոյ քառասուն աստ։ Են ի նմին կղզեակք մանունք· ի միումն կայ Աղիլընդ կամ Ապուշնդագ ասան, այն է հինն Պապղոնիա կամ Հռիւնասիոն, երկայնակից վայտեայ կամրջաւ հաղորդեալ ընդ ցամաքի։ Հանդիպ նորին ի ցամաքի կայ Քարաղաճ գիւղաքաղ, բնակեալ ի Ցունաց, որոց են և այլ գիւղք ըղձալք զվերոգրեն, և այդիք և Թթենիք· գլխաւորք ի գեղոյն որ տակաւ մերձենան ի Պրուսա են Շ՞ՈՒՀԼԷ, Քարաճա ՕղՈ, Պապչէն։

1813· Ցեղբօր վերադիմեալ դաշտիդ հռոմ ի քաղաքն Պրուսա ի Թիկանց նորա ամառանայ բրդագործ լեառն ՈՒՀ՞ոՒ զոր ի թեսալոնկեն ՈրմՀոբայ, զան որոյ և կոչի ՈրմՀոբա Պրուսիայ, և ՀիՀոփսոս փայլէ գագաթամբ, քարուտ կողովք· Գեղչասարը կոչեցեալ ի Տաճկաց, (ՄՆակերի լեառն)· քանզի ասի երբեմն ՀԻՀոսարի առանձնացեալ ի կատաս նորին, և համարին ցուցանել զգերեզման նորա· Սիրալի և յաճշտակիչ ինն ընծայէ տեսարան կատաս լերինն ամենագիտակ, նկատելով զգեղածիծաղն Մարմար և զվշտայոր, զՈՒլուագագ և զքաղաքս ինչ Փ· Ասիոյ, զայլսն Թաքուցանելով չքնաղատ լերանցն· բայց կողքն քարուքաք երիվեստիրքք են և հեռք հրաղելի· սոսորզեն երկայնին ի կէսոցեէն ձոր, և ի հովիտս սրգատաքերս այգեօք և Թթենեօք՝ որք մտատկարդեն գինի և մեսաքս բազում· զոր և գործեն բնակիչք սահմանացն՝ Հայք և Ցոյնք, Օսմանեանք և Թիւրքմենք· սոքա յետինքս պարապակաք են ի խաշնագործութենէն։

1814· ՊՐՈՒՍԱ կամ ՊՈՒՐՍԱ· Անուանի քաղաք ԲիւԶանտացւոց ի հնումն, և ի Նորումն Ծագիկալ բազգաւաճանեալ քան զյորվին ի տատկասատնեաց քաղաց· Նատեալ կայ ի վառ ձեռ Ալիմպեայ ի հիւսիսոյ, ի գիպան և ի գեղազուարճ վայրի ընդ գեղեցիկ կիմայիւ, առագեալ ականակիտ վտակաք· Սուլթան Օրհան սերեալ ամին յամին 1326 արար ա· Թոռ իւր և յաջորդաց նորոց մինչև ցառուծն Աբդիս նուսղոյոյ և կոստանդնուպոլսի· Ազկիեք և լերինք Օսմանեանց իբր սա իբր սահմանեալ՝ զարմանալի ընծայեն և ի հեռուստ զտեսարան քաղաքին· լերինս բաժանի քաղաքն, ի Բուն քաղաք՝ որ կայն յանձն՝ ի Մուրատ Թաղ որ յահեկ, և ի Մինչեաբերդն որ ի միջակին· կրկին պարիսպք պատեն զքաղաքն՝ այլ հնապետք· միջնաբերդն կայ ի սեպտեալ ժայռի, որոյ արեմտեան գուռն կոչի Քաղիշճա քարու, ընդ որ գնան ի ջերմաջուր բաղանիս ժամու հեռի անտի· բայց յառաջ քան զամն ինչ հնութեան բաղանիք և ի քաղաքին ի ձեռն Հայոց ոմանց· Ան Քաֆիճա գրացին է տեղի ապաքանիկ հռհռալուացն Օսմանեանց, ի պարտէզս Թթենեաց փոխեալ, ասան մի միայն կանգուն կայ գեղեցիկաւոր սեներեք· յայլ մէ ապարանիցս կայ զինարան Թոփխանէ, որոյ բարձրաւանգակք պաշտելի տեսարան ընծայեն ընդ չորըք վայրըք, բայց և սորա մասն քայքայեալ է և ի պարտէզ փոխեալ· Օսմանեանք միայն բնակեն ի և պարտէզ փոխեալ· Օսմանեանք միայն բնակեն ի դղեկին· Ասա ի Տ՞ՀՀ՞ՈՒ՞ՈՒ՞ անուանեալ տե-

զւոջ կանգնելալ է մզկիթ և մահաբան սուլդան Օրխանայ որգաղ Օսմանայ, գումագրդն կձելիբ, բազմասենեակ, հիգասրճան խորանաբ. յարմանեան որմն եգեալ կայ արկղ, ունելով մազ մի ի մոհրուայ Մահմետի. ասա պահէր և աղեղն և Թմբուկն Օրխանայ՝ որ այրեցաւ ի յեղին հրդեհին: Ի մզկիթի ասա է մահաբանն Օրխանայ մեծաշէն և բարձրաձայր գլխակբ, և չուրջ զնովաբ 22 չիրիմք՝ կանայց և որգաղ և Թուռանց Նորա: Առ երի մզկիթին յոհրոյն մասրան կայ չիրիմ Օսմանայ հօր Օրխանայ ուհաքանչիւրի մահաբանն Նրբելն անամբք յընծայ քարանց՝ յորոց և որմունքն. են և զսովաս չիրիմբ սերդոց Նորա, և յոլովիկ առաջնոց Օսմանեան պայազատաց ի Պրուսա են գերեզմանք, ի ներքս կամ արտաքոյ քաղաքին ոչինչ կարի չեան: Բոլն քաղաքին անչուք է ներքին յորինուած, բայց գնական գրիւքն չքեղաբնայ. մզկիթք իբր 100՝ երկնամիւք և լուսնակիր աշտարակօք պսակեն զնա. նշանաւոր է գեղով եեչիլ ճամի (կամաչ մզկիթ) մեհեմմայայ Ա յարևելեան ծայր քաղաքին ի բարձու վայրի, որոյ գոհան մանր գրուագօք և քիւիի տաճիւք և նորոյք արձանագրուհեամբք ծածկեալ. փարեամ և ամենազարդ է և ներքին տաճարն, ոսկեգիծ գրուագօք և տաճիւք ի յահճապակեայս որմունդ. ի վերոյ մզկիթին կայ մահրամն Մեհեմմեայ բարձրագմբեթ ուհանկիւնի կանաչորակ յահճապակեօք, և զնովաբ չիրիմք կանանց Թագաւորին: Ի Մուրատ Թաղին է մզկիթ Բ Մուրատայ, հոյակապ յոյժ, և ընծանեայ Եւրոց գեղեզմանք. այսպէս հոյակապք են և մզկիթք Նելոբրոմ Պայեզիտայ արտաքոյ քաղաքին յարևելից ի բարձու, ուր կան և հին չինուածոց մնացորդք. հանդեպ մզկիթին ամբառնայ մահաբան Պայեզիտայ և արիւնակցայ Նորա: Նշանաւոր են և զարմանալին կամուրջքն ի վերայ Սկեդռէ ձորոյն և Կիւելիբ գետակաբ. ի վերայ Սկեդռէ ձորոյն և Կիւելիբ գետակաբ. Չոիբ Նշանաւոր չինուած ինչ լեկեղեցիս. երկու են Հայոցն, Ս. Աստուածածնին որ կիսով չափ ի ներքոյ յահճապակեայզարդ է, և առաքելոբք ունի զարձրագիտակ առաջնորդապանն. և Ս. Լուսաւորիչ վերը և Նորաչէն: Կից է առաջնորդարանին գըլսոյց մեծ իբր 400 մանկանց, բազում փոյթ է վարժապետացն ի զարգացումն Նորին. կայ և այլ գպրոց փոքր առ միւսով եկեղեցեաբ. և օրիորդաց գպրոց իբր 120ից: Հայազգեաց տունբ են 1350, կիսով չափ նուազ են Բոյիբ. իսկ Տաճկիբ 60 կամ 80,000: Մեծ պարապանցն և շահ Պրուսայ է Թեհենեացն ազնկագործութիւն և բերբ, Թեհենիբ զգաղաքատն ձգին տասպերէզս բազում. զմհաքսն պատուական առաքեն ի զանազան կողմանս Ասիոյ և Եւրոպայոյ.

1815. Բազում են գեղք Պրուսայ, յորս անուանի է Տեհիրջ-նուբբ մեսաքսին. Ջեչիրիճ հոյակապ մզկիթաբ Մուրատայ Ա, որոյ չինեալ է և վզկիռնան վան ընձեղոցողաց, ուռճիկ յարքունուսա կարգեալ նոցա. հանդեպ մզկիթին ամբառնայ մահաբանն, և առ նովաբ կառապ յորինուածբք, յորմէ առնուն պարզամբք ախռել յաթարապա խբեաց ի պղպեբուելիսն. են անդ և այլ ինչ հիւսք. անդ պահին և հանդերձք և զգեաց Մուրատայ և փայտեայ աթոռ: Ի գեղջ աստ և ի սահմանն են հռչակաւոր ախտահատք բաղնիք Պրուսայ, ջերմայուզբք և հանքաջուբք, Ռ-ԷչԶ- կոչեցեալք, և առանձինն՝ Պյ-ԿԷ-ՀԷ, ՀԷՒԲ- ԿԷ-ՀԷ, ՍեՀԷ Ն-Ը, ՀԷՒԲ-ԿԷ-ՀԷ, և այլն: Հեհադգոյն արտաքոյ ի վերայ Ճանապարհին կայ ԵԷՒԲ Ի-ԷչԶ- բազմագմբեթ յարկաբ. իակ հինն ի զառի վայրի կայ. վան որոյ համարս արկեալ ուշ, ղայատակ արաբին զտեղին. և ջուբ լուալեաց ընդ նովաբ հոսի:

1816. ԿԷՀԷՒԲԻ որ և ՔԷՒ. Աբան առ Մուտաֆնիա խորչիւ, վեց ժամաբ հեռի ի Պրուսայէ, ունի Նաբահանդիստ լերամբք պարսպեալ: Բնակիչք բազմաթիբք են ի յունականացն, որոց են եկեղեցիք 9. անուանի են տծնավաճառաբք սորա ձիերոյ և ձիեմազպղի. լինելին ասա և ի հնումն 2.000 ամբք յառաջ տծնավաճառաբք և ասկեր բազում ելեն չինուած ծոց աբեղակք, և որ յայսմ և և որ ընդ հողով ծածկեալ:

Պ-ՀՀԷՅԻ. Քաղաքաբան հայաբնակ ի վերձակին Պրուսայ, որք ունին եկեղեցի և գպրոց, և քան մեծ ի զարգացումն:

Ա-ՀԻԻԻ. Երեք ժամաբ հեռի ի վերնոյն, գիւղաքաղաք, 150 տամբք Հայոց, որք նահանձաւորք Պաղեզիքայայ կառուցին ի Նորումս եկեղեցի և գըպրոց:

Ընդ մեջ կԷՀԷՒԻԿԱՅ և ՆԻԿԻՈՅ բազում են գեղք զուարճաւոբք, պէսպէս ծնիբք լերանց և գաշտաց ծաղկաբերութեամբ և հեղասահ վտակօք զուարճացեալ. նշանաւոր է Պ-ԼԲ-ԻԻ գաշտ, առ որով ամբառնայ Ռ-ԻԻԸՐԼԷ ԼԷՀԱ-ի:

1817. Իբր հինգ ժամաբ հեռի ի կԷՀԷՒԻԿԱՅ ծաւալի գեղաձիծաղ լճձն ՆԻԿԻՈՅ, այն է Ասկանիոս. քաղցրաջուր և ձկնաբեր, պատեալ արգասաբեր վճակաբք, և որոյ հող շինկագոյն է, որպէս և Պրուսայն. յեզերս լճին կառուցեալ են գեղք մտ և հեռ, ժիր ընակչօք, յորս բազմաթիւ են Հայք: Շ.ԸՐ. Լազատուհիւն լճին ունի իբր 60-70 մըն, և կարի խորացաւոյ, բայց նաեակք մանուկք գնան ի նմա ձկնորսաց, հանել Հռվին առաս իբր 20 ազգ: Առ խաչակրաք նաեատորմաբ ծածկեցաբ լճձն և արիւն բազում չեղաբ ի նմա:

Ի ՍեՀԷՒԻ գեղք Հայոց են 300 տունք, որք ունին եկեղեցի յանուն հրեշտակապետաց և գպրոց. խաչտեան տոհմն Հայոց պատկառելի է ի սմա և ի մերձակայս Նորին: Նշանաւոր են և Պ-ԼԲ-ԻԻ, Ն-ը Գ-Ի-Ը, ՔԷՒ-ԻԻԲԷՒ-Ի, և այլն:

1818. ԻՀՆԻՒԻ (Ն-ԻԻԿԻՈՅ). Հռչակաւոյն քաղաք մերձ ի ծով յանմշակ գաշտի, կարի ընդարձակ է և ալ ամայի և անբնդրկ, պարսպեալ տարածեալ. խորշ մի ևեՒ Նորա ի հիւսիսոյ կողմանէ՝ ատանացեալ է տասիբ 150 կամ 200: Ընծաւանի եղև ի վեպս քրիստոնէութեան, նախ առ Կոստանդիանոսիւ, առ որով յամին 328 գումարեցան անդ 318 Հայրապետք սուրբք ի վերհագոյնն և յառաջինն տիեզերական ժողովն եկեղեցւոյ, ի ներքուստն ազանդոյն Արիոսի. ժողովատեղի սրբոցս արտաքոյ կայ պարսպացն ի ծովակողմն, փոխեալ ի պարտէզս: Պանծալի եղև և առ

Խաչակրօղքն առաջնովք · յամին 1096 Ճակատեցան առ նովաս իբր հազար հազարաց խաչազինաց, և առին զքաղաքն բուռն զօրութեամբ վանեալ զՍարա-կինոսս, որպես և քաջ վկայեալ մեր Մատթէոս ուռհայեցի Ժամանակագիր · նշանաւոր եղև և առաւել նորա յՕրհայ, յետ աղետական սովոյ և սրացուածոյ Թեան քաղաքին, Թէպէտ և բազում հինամ տարաւ Օրհան՝ այլ քաղաքն օր ըստ օրէ նուազեալ անչքեացաւ, և ԹՁղ պարիսպս հնացեալս կրնկուէ · ներքինին բարձր և աշտարակազարդ ազնւակերտ, գուն ուրեք և քարաշէն, երիւք գրամբք, ունի գեանփոր ուղիս կամարայարկս ի ծովակողմն կոյս, սիմնս և խարխոս գեղեցիկս ընդ տիղին եկեալս · և զեկիղեցին Ս · Գեւորգեայ զչինեալն յամին 332, որոյ գմբեթին և մասն մի միայն նորոգեալն է · յորում բազում սիւնք և գերեզմանք կան չքնաղ քարանց և գրուագք չատ։ Կայ և աւերակ եկեղեցի Ս · Սոփիա · և այլ եկ · Տէրեամբ, ուր կարծի յոմանց գումարեալ միոյ յերկուց Նիկիական Ժողովոց։ Քայժմեան չինուածն վայելուչ է ազնիւն եեչիլ քինաբէ։ Բնակիչք Նիկիոյ 5,000, են Տաճիկ և Ցոյն ։

1819 · Յարևելից Նիկիոյ իբր 6 ժամաչ հեռի կայ Թիրզիլ լճաձն, յորում գլորեալ կայ վէմ մի աշաձին կանաչորակ և Թուի տասանաթար հսկայաձև, զոր մահմետական առասպելէն Թըռլ սերկիչի ուբուձին կուտակեալ, և ուշուձս գործեն ի նմանէ ,յոմից լերինս մինչև ի քաղաքն՝ ձգին գերեզմանք անԹիւ · բոլոն անտի և վանակ յոլով, յորոց մանր ի լիճն Թաւիչի և ոմանք ընդ ագուցայս ի քաղաքն գան · Ձանապարհ լճանային և մացառուտ տանի ի գարամուսալ և ի Նիկոմիդիա · և գիւղօրյք սիրեալ են զՀամաւարհաձն Ցուձաց և Հայոց , ի յեանոցս բարգաւաձք են կրկին Նըոճ-քէնէ , մին յետ լճին 80 տասիճ և Լուսաւորչի եկեղեցեաւ · միսն իբր 4 ժամուձ հեռի 100 տասիճ և Հրեշտակապետ եկեղեցեաւ ։

Գեօմլեան։ Ասան մեծ առ խորչին Նիկոմիդեայ, բնակեալ ի Ցուձաց և ի Տաձկաց · աստ նաւարկեն ի Նիկոմիդեա , յորմէ հեռի է 6 կամ 8 ժամաչ · իսկ ի Նիկիոյ 10 ժամաչ ։

1820 · ԻՉՆԻՄՏԻՏ, որ է ՆԻԿՈՄԻԴԻԱ · Մայրաքաղաք հնոյն ԲիւԶանդիոյ , ի հիւսիսային ծոյլ Մարմարայ , առ իւրանուն խորչիւն (Ասանակոնեան ծոց ըստ Նահանեաց) , ի ցառ ի վայր լերին կառուցեալ · գեղեցիկ ծոցն Նիկոմիդիոյ ունի իբր 30 մղոն երկայնութեան , և տակաւ անձնանայ մերձեալ ի քաղաքն · ի վաղուց ժամանակաց և ի նորոցս իսկ մասաբերեալ է հուն հաղորդութեան գործիչ ընդ խորչս այս և ընդ լիճն Նիկիոյ · ի խորս խորչիս ծովահուր և բոցակեզ արար չարաճարճ Վաղիս · քահանայս 80։ Նիկոմեդէս որդի Բրուսիոյ կառոյց զքաղաքս 278 տասիճ յառաջ քան զքաղ Փրկչին , և անկեալ ընդ հռովմէական պետութեանց՝ Թեսարկեցաւ յՕգոստեայ կայսերէ , զի տասնար նուիրեալ էր սմա անդ · և մեծապանծ բարձրացաւ կայսերանիստ և եղեալ յետ Դիոկղետիանոս · իմաստասէն Պլինիոս քաղաքապետ էր Նիկոմիդիոյ ի սկիզբն Բ գարուս · ՍաստնուԹիւնք, հրգեհք և պատերազմունք՝ մերկացին զքաղաքն ի զարգուց , և անկումն վաձառականութեանն առ մեջք՝ խափան անչքեցոյց զնա։ Ի հնոց փառաց վկայս ունի միայն զաւերական արտաքոյ այժմեանս քաղաքի · և ի միջի ջրհեղ նահանգաւորութեան Երկրագործ բիւրուց , որ արդ մասամբ գերեզմանատեղի է Հայոց և մասամբ պարտէզս · Մերձ է ի նա վկայարան Ս · Պանդալէոնի ի ձեռս Ցուձաց , հուսկ ի Թաղն Հայոց ։ Ի ծովեզերին կան գործատունք չուխայի և կարմիր գործկ , և մաքսատուն ։ Թիւ բոլոր նահանգն Համարի 15.000 Տաճկաց , յորս 450 տունք Հայոց , և սակաւ Ցունաց ։ Հայոց նորաշէն եկեղեցին Ս · Աստուածածնի ի բարձրաւանդակի կայ , գեղեցիկ և Ձարսարագործ կձնայ սկզբատաձաւ · առ նովաս են առաջնորդարանն և վարժարան բարձրագոյն ընդարձակ · վանմակերպ է և գերեզմանատուն Հայոց մեծ և ընդարձակ , և հովանաւորեալ սաղարդաւոր Ցուձաց և Նոմեջք · կան անդ և գերեզմանք օտարաց , որպէս տարագիր իշխանացնին Թէքելեայ Ուձիպարացոյ մեռեալ ի 1705 · և հին տապան մի Հայկազնոյ ուրուն Եւսպաչայ՝ լատինացի արձանագրով։

Ձէդ-էլ կամ Կեդէլ (Լիսիասա) · Բլուր և ատան առ վերոյգրեալ ծովամոցով, ուր ժամաչ հեռի ի Նիկոմիդիոյ · Մերձ ի Հ-ոբ- գեղ ի բլուրի ուբուձին կան սիւնք կորնձանեալք և քարինք Թաւալեալք · այն է գերեզման հնաբնակին և Թշնամասիրի զօրավարին քաջին Անիբայեայ Կարթհագինացւոյ ։

1821 · Ընդ ՀԱ Նիկոմիդեայ մեծի ատանին Ատասպարայ կան գեօղք բազում ցրուեալք , յորս ապրին և նշանաւոր է Ըչմէ , վեց ժամաչ հեռի ի հիւսիսոյ Նիկոմիդեայ , փոքր տարածութեամբ , 150 տասիճ Հայոց · Հաձախ ի բարձրաձայոյց մինոսատանն ի գեղազուարձ բլրի պարտիզք չքնաղատեսք · երկայնութեան նորին 135 չափ գաղղ · և լայնութեան իբր 100 · երկու տասն է չինուածոյն , մի ուխտատրոյց ի՛լեան , որք խուռն գան այսր ի տօնի վերացման Քսալ , և միւս բուն մինասատանն որմով անջրպետեալ յատաչնոյն · Նկեղեցին Ձարխափան Ատաուածածնի կոչեցեալ՝ ընդարձակ է տարածութեամբ և պայծառ տեսիլամբ · Թէպէտ վերին մասն փայտակերտ է , այլ գեղեցիկ գրուագօք խաչազարդ և ոսկեզօծ չքնաղանց · երեք սեղանք են ի սմա · Հակ ի գաւԹի նորա կանգնեալ է տրաչագործ պատկեր Տիրամօր, որ բազում հաձատալ մերձեցելոց ըժչկութեան բաշխէ · ԵՒս ոմս պատկերին Թադեալ կայ Պօղոս կեսարացի արքեպիսկոպոս առաջնորդ Պրուսայ և չինոյ տաձարիս · Ցաջորդ նորա Սուեփանոս Ձպան չինեաց առ մեջ նորոգ զՀինասանն · միաքանչն են Թուով 10 կամ 15 , բարեմիջեալ և զարգացման ուսանց չնաչեալք , որք և չամին 1843 Տասուաստեցին անդ գալոյց մեծ , որպէս և մանուհս ի գիւղս բայս , որոց տեսուչ է առաջնորդ Մինասատեաս և հաստերէն Նիկոմիդեայ · կարգեցին և դաս գաղղիական լեզուի ։

Խոչիլ · Գեօղ ժամաչ հեռի յԱրմաչայ 80 հայաբնակ տամբք և նորաչէն Ս · Ցակոբ եկեղեցեաւ ։

1823 · Աբգուզար · 6 ՅԱՄԱՀ ՀԵՌ ԱԼԲՄԱՅՍ, Ի ԴԱՇԱՎԱՅՐԻ, ՔԱՂԱՔԱԱՆ ԸՆԴԱՐՁԱԿ ՍԱՐԻՆՁԱՎՈՐ և ԹԱՂԵՆԱՅԱՆ. ԲՆԱԿԻՉ ՄԱՏ ԲԱՂՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ԲԲՐ 1,300 ՄԱՆՑ, ՈՐՈՑ ԵՆ 4 ԵԿԵՂԵՑԻՔ · Ս · ՀՈՐԵՂ ՄԱՏԱՂԵՏ, ԱՌ. ՈՐՈՎ և ԵԿԵՂԵՑԱՒՈՒՆ, Ս · ԿԱՐԱՍՊԵՏ ՄԵԾ և ՓԱՌԱՒՈՐ, Ս · ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՉ և Ս · ՍՈՒԼՓԱՆՈՍ · ԵՐԵՔՆԱՆ ՅԻՇԵՒԵՔ ՆՈՐԱՏԻՊՔ ԵՆ, և ԱՌ. ԻՒ. ԲԱՔԱՆՉԻՒՐՈՒՆ ԿԱՅ ՄԷՆ ՄԻ ԳԱՒԱՌ · ՋՕՐՔ ԱՐԱՏ. ՔՈՒԱՆ ՐՆԿԱՒՐ Ի ՄԱՏԱՆՁԱՅ ՎԱՃԱՌ ՈՐ ԹՈՒՅԼ Ի ՄԱՔԱՐԻԱ ԳԵԱ (ԱՆԻԿԱՐ) · ԱՒԻԲ ՄԵԾ ԳՈՐԾԵԱԼ Է ՅԵՐԷ ՎԱՃԻՆ և ԳՈՒՅՆ ՀՈՒՆԻՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ, ՈՐՔ ՀՈՒՆԻՆ ՋԴԱՀԱՒ ՅԱԳՈՒԱՅՍ և Ի ՀՈՒՄՔՍԱՐԱ, և ԸՆԴ ՍՏՈՐԵՐԿԻՒՍ ՈՒՂԻ ՀՈՒՈՒՀԱՆԻՆ Ի ՔԱՂՔԷ · Ի ԿՐԸ-ԿԻՆ ԳԵՈՑՍ ԹԱՒՑԵԱԼ ՍԵՂՈՒՅՍ ԿՈՂՁԱԼ ԱՒՕ (ԿՂՁ) ·

ՇՈՒՐՋ ՁԱՌԱՍՊԱՂՍՐԱՒ ԵՒՆ ԲԲՐ 30 ԳԵՈՂՔ, ՈՐՔ ԳՈՐՄԱՆԵՒՆ ՀԵՐՄԱՆ, և ԱՄԻ ԱՄԻ ՀԱՅԼԵՀԱՅԼԵՒՆ ՄԱՍՔՍ ԲԲՐ 30,000 ՕՔՔԱ · ~

ԳՀԱՆ ՋԱՔԱՐԻԱ ԿԱՄ ՄԱՔԱՐԻԱ, ՈՐ 9 ԺԱՄԱՒ ՀԵՌԻ ԱՌԱՍՊԱՂՍՐՍՅ ԹԱՒԻ Ի ՊՇՏԱՍՏ, ՓՈՓՈԽԵԼ Է ԶԱՌԱՔԻՆ ԸՆԹԱՑՔՆ, և Ի ՅԱՄԱՔԻ ԹՈՂԱԼ ՁՆԱՀԱՒԱՐ ԿԱՄԱՒՈՐՔՆ ԴՈՒՔՐ ԿԱՄ ՄՈՒՀԱՄԵՒԵՆՔ ԵՂԵՔԵՒՈՒ, ՈՐՈՑ Է ԵՐԿԱՅՆՈՒԹԻՒՆ ԱՌԱՒԼ ՔԱՆ Ի 400 ՔԱՅԼ, ՀԱՄԱԿ ՔԱՐԱՔԷՆ, ԳԼՈՒԽՔ ՆՈՐԱ ԿԱՄԱՐԱՁՐԴՔ ԿԱՆ Ի ԲԼՈՐԱ ԸՆԴԴԻՄԱԿ, 14 ՈՒՆԻ ԿԱՄԱՐԱ ՍԱՌԱՒ ՈՐՍԱ-ՍԵԱՒՔ, և ԱՌԱՒՆ ԽԼՃԱՑ ԳՈՐԾԵԱԼ Է ՀԱՐԹԱՒԱՆ · ՈՒՐԵՔ ՈՒՐԵՔ ԴԱԿՆ ԸՆԴ ՍԻՀՈՒԱՆՔՆ ԲԱՑՎԵԼ Է Ի ԿԱՄՔՐՔՆ ; ՈՐՊԷՍ ԹԷ Ի ԴՈՂՈՒՆ ՔՈՒՐՔ ; ՀԱՐՍՏ ՄԱՌԱՒԵԼՈՒ ԲԱՔԱՆԻՆ ՁԼԱՑՔՆՔՆ Ի ՅԱՇԽԻՔ, և ՀԱՐԱԳՈՒՀՍՆ ՀԱՄԱՐԻՆ ԶԱՆՇԱՆԵԼՆ ԸՆԴ ԱՅՆ : ԱՌԱՒԱԿ ԴՈՒՂ ՆԱԳԵԱՅ ԱՆՑԱՒՆԷ ԱՅԺՄ ԸՆԴ ԺԱՄ. ԱՌԱՒԱԿ ՀԱՄԱՐԱՒ ՆՈՐԱ :

1823 · ԿԷՎԷ · ԱՀԱՆ ՄԱՀԱՓԱՅԻ, 7 ԺԱՄԱՒ ՀԵՌԻ ԱՌԱՍՊԱՂՍՐԻ :

ԼԷՎԵՏ · ԱՂԻ ԱՀԱՆ ՄԵԾ՝ ՅԱՃԱԿՍՅ, ԱՌ. ՍԱՔԱՐԻԱՅԻ :

ԴԱՐԱՁԱՂ · ՔԱՂԱՔԱԱՆ, ԱՌ. ՎԱՃԱՌ ԺԱՄ ՕՀԱՆ ԳԱՒԱՌ ՄԱՔԱՐԻԱՅ, ԱՅՍՊԷՍ ԿՈՂՆ ՍԱԿՆ ԳՈՐԾՍՈՒՆ· ՆԱՑ ՍԱՀԱՆՔ՝ ՈՐ Ի ՆՄԱ· ԱՂՈՏՔԻ Է և ԱՆՁՈՒԹ :

ՊՕԼՈՒՒ · ԿԱՅ ՅԵՐԷ ԳԵՂԵՑԻԿ ԱՒՏԱՃԱԽԻԱ ԴԱՇԻՆ, ՀՈՎԱՆԱՑԱԼ ԱՓՐԱԿԱՆՈՑ ԲԵՐԴԱԿ ԲԱՐՁԱ · ԲԱՐԳԱՒԱՃՔ ԵՐԻՒՆԿՈՒԹԻՒՆԸ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆԱՑ · ՈՒՆԻ ՄԸՂՔ ԿԼԻՍ ՅՈՂՈՎ, և ՀՈՒԿԱՅԱ և ՀԱՐՄ ԲԱՂՆԻԿ · ԲՆԱԿԻՉՔ ԲԲՐ 1,000 ՄԱՀ : ՀԱՅՈՑ Ի ՔԱՂՔԻՍ ԵՒՆ 2 ԵԿԵՂԵՑԻՔ · Ս · ԱՌԱՒԱՒԱՃԻՆ և Ս · ԿԱՐԱՊԵՏ · ՍԻՐԱԿԱՆ ԿԱՆ և Ի ԳԵՈՒՍ ՆՈՐԱ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՑՔ ԲԲՐ 3,000 ·

ԽՓՓԻՒԼ · ՀՈՒԱ Ի ՊՕԼԻ, ԱԼԲԱԿ Է ՀԻՆ ՔԱՂՔԻ ԱԳՐԻԱՆԱՑՍՂՈՑ ԿԱՄ ՌԻՒԹԻՆԵԱՆՑ :

ՔԻՒՐՏԻՒ (ԿԱՐՍՈ) · ՓԱՂԱՔ ՓՈՔՐ, ՍՂ ԲԱՂՈՒԹԻԱԿ և ԳԵՂԵՑԻԿ, ՎԱՃԱՌԱՍՏԱ · ԲՆԱԿԻՉՔ 15,000, ՅՈՐՍ 3,000 ՏՈՒՆ և ԳՅՈՒՂ :

1824 · ՊԻՒԼԱՒՈՒ · ՈՒՂ ՄԼՔ ՁԱՌԱՍՊԱՂՍՐՍՅ և ՔԻՒԹԱՀԵՍՅ ՅԼՔՔ ԴԱՇԻ ԽՈՒՈՐՏԵԱԼ Ի ՅՈՂՈՎՍՅՍ ԼԻՆՔՍՆ · ՆՇԱՆԱՒՈՐ Է Ի ՍՄԱ ՆՈՐԱՇԻՆ ՄԵԾ ԳՈՐԾԱՒԱՆՔՆ ՄԵԱՓԲԻ ՅՈՐ ՊԱՐԱՀԻՆ ՅՈՂՈՎՔ Ի ԲՆԱԿԱՒՆ · ՈՐՈՑ ԹԻՒ ՀԱՐՀԱՐ 800 ՄԱՀ, ԲԲՐԻ ՄԱՍԱՄԲ ՀԱՅՈՑ · ՈՐ-ՆԵՒ ՍՈՒԱ ԵԿԵՂԵՑԻԿ 2 և ԴԱՒՈՑՍ ԵՐԻՒՆ, ՄԻՆ Օ-ԲԻՈՐԴԱՑ :

ԻՐՔԻ 30 ԳԵՈՂՔ ԿԱՆ ՍԻՀԵՒՔՔ ՁՊԻԼԷՃԼԻՔԱՆ, ԲՔ-ՆԱԿԵՔՔ Ի ՏԱՃԿԱՑ և Ի ՅԱՀԱՑԱՑ, և Ի ՍԱԿԱՒՆՑ ՀԱՅՈՑ, և ԱՄԵՆԵՔԵՒՆ ՍՈՒԱ Ի ՄԵԱՓԱՅԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ ՊԱՐԱՊԻՆ :

ՅԱՌԱՒՍՈՒ Ի ՎԵՐՍ ՅԱՆԱՊԱՐՀԻՆ ՔԻՒԹԱՀԵՍՅ ԿԱՆ ՐՆԿԱՒՐ ԿԱՄ ԳՂԶԱՅ և ԵՒՅՆՔՆ ՔԼՐԻՆՔՐԵՔՔ և ԲԱՂԱՆՔ · ՈՐՈՑ ՅԵՐԻՒՆՔ ԵՐԿՈՒ և ԿՏՍ ԺԱՄԱՒ ԱԼԵՒ ՀԵՌԻ Է Ի ՔԱՂՔԵԻՑ :

1825 · ՔԻՒՏԱՒԱՀԵՒ (ԿՈՒԹԱՅՍ) · ՄԵԾ և ԱՆՈՒԱ-ՆԻ ՔԱՂՔ Է Փ · ԱՒԱՀ, Ի ՀԱՐԱՒԱՅ ՊԻԼԷՃԼԻՔԱՅ, ՅՈՍՈ ԱՅՆՄԱՆՔ ԼԻՐԻՆ, ՍՈՒՂ ԹԻՆ ՍԱՐԱԿԱՑ Ի ՏԼ-ՆՈՅ ՔԱՂՔԵԻՑ, ՈՐ ՍԱՍՆՈՒՐԵՒՄՏ ՍԱԿԱՒՍՆ ԱՆ-ԿԱԼ· ՍԱԿԱՒ ԱԼԵՐԱԿ ԹՈՂԱԼ Է ՅԵՐՍՈՒ ԵՐԻՐ· ՃԷԳԷՆՔ-ՈՒ , ԼՈՌԱՅ ՍԱՍԱՄԺՈՒՄ ԿՐԻ ՂԵՐԴ ՔԱ-ՂՔԵԻՑ ԲԱՄՍՆԹԻԵ ԲՈԼՈՐՁԻ ԱՀՍԱՐԱԿՔԵ, ՈՐՔ Ի ԳԱ-ԳԱՆԱԿԷ ԲՂՈՒՆ ՃԳԻՆ ՄԻՆՉ Ի ԽՈՒՈՐՏ ԳԱՀԱՎԱԿՆԻՆ, ՈՒՐ ՔԱՂՔԻՑ ԿՈՒՄԱՀՑԵԱԼ Է : ԲԼԵՐՆ ՍԱՐՍՂՔԵ ՁԱ-ՍՈՒՑԵԱԼ Է Ի ՔԱՂՔԷՆ, և ԵՆ Ի ՆՄԱ 100 ՄՈՒՆԷ ՏԱՃԿԱՑ · ԱՌ. ՓՔՐԵ ԳԻՍՔԻՆ ԿԱՆ ԳԼՈՒԽՓՈՐ ՄԵՂՔԷ, ՈՒՐ ԳԱՍՆ ՀՆ ՊԼՆՔ · ՔԱՂՔԻՑ ԳԺՈՒԴ Է ՄԵՒՔՄԱՐ, ՄԱՆՐ ԿԱՒԱԿԵՐՄ և ՀՆԱՑԵԱԼ ՄԱՀՔ · 18 ՄՂՆԻՔ ԵՆ Ի ՆՄԱ, ՅՈՐՍ ՆՇԱՆԱՒՈՐ Է ՈՒԼՈՒԶՄԱՆԻՆ ԿԱՒԱՐԱ-ՍՍԱ · 3 ԵԿԵՂԵՑՔ ԵՒ ՏԱՅՈՑ · Ս · ԱՌԱՒԱՒԱՃԻՆ, Ս · ԹԷՈՂՈՓՈՍ և Ս · ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՉ և ԴԱՒՈՑ ՆԱՀԱՏԱ-ԿԱՆ ՈՒԱՄԲ · ԳՂԱՒՈՐ ՀԱՐԱՒԱՐԱՒԹԻՒՆ ՔԱՂՔԻՑ և ԱՊԱՒԱՐԱՒՆ ԿԱՒԿԱԶԻՆ ԱՒՈՏԻՆ, ՍԱՂ և ՆՈՂԻՆ ԱՅԺՄ ՆՈՒԱՂԵԱՒՔ · Վ ՀՆԱՒՔ ԿՈՒՍԻՒՆՑ՝ ԲԼՐԻՆ ՅՈՐՔՍՆ ԱՌԱՒ և ՄԻՐԳ, և ՔՈՒՐՍ ՈՒՆԻ ԱՆՈՒ-ՀՈՒՆ և ՁՈՒԱՐԱՐՍ · ԲԱՅՑ ՕՁ ՅՐՍԱԳՈՅՔ ԵՒՆ ՀՄԲ-ԲՍՅՆ, և ԱՄՆՈՒՆ ԲԱՂՈՒՄ ԱՌԱՒ ԵՐՔԱՆ ԳՈՐԾԷ, և Ի ՁԳՀԱԿ ՔԱՐՈՒՆ ԼՐՍՆՑ ԻՉՔՈՒՆՑՆ ՍԱՐԱՓԱ ՄԱՆ-ԲԱՄԱՐ ՓՈՉՈՑ՝ ՈՐ ԱՀՑՍՒԱՒԵԹԻՒՆ ՊԱՏԱՃԱՌՔ ԼԻՆԻ : ԲԱՐՔ ԲՆԱԿՑԱՑ ՔԱՂԱՔԻՑ ԽՈՂՔՔ ԵՒ, և ՀՄՔՔ ՄԱՀՄԱՆԱՒՆ ՎԱՐԻՆ ԼԵՂՉԱԱՑ : ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՒՆՆ ՍՈՒՑ ԿԱԱՃՄԱԱՑ ՀՆԱՒ Ի ՔԱՂՔԷՆ, ՈՒՆԻ ԲԱՂՈՒՄ ՀԻՐԻՒՆ ՀՅՍԱԿԱՑ և ԱՁՔԻ ԱՁՔԻ ՔԱՆԳԱԿ և ԱՐՀԱՒԱՐՔՈՒՐ· ԹԻՒՆ ՅՈՇԱՒՆՆ, ԲԼԵՐՆ ՈՐՍՊԷՍ ԱՍԻ Ի ՉԱՒ ՍՐԱՑ· ՈՒՆԻՑ ՍՈՒԱ և ԴՈՒՀԱՍԱՒԵՂԻՆ Ս · ՄՒՆԱՑ· ԱՐ-ՍՈՒՑՔ ՔԱՂՔԻՑ Ի ՍԵՂԱՑՔ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԻԱՆ ՍՐՐ-ԲՔՆ : ԲՆԱԿԻՉՔ 50–70,000 , ՅՈՐՍ 600 ՄՈՒՆԷ ՀԱՅՈՑ :

ԱՂՐԵՒԱԿՈՒՆՔՆ ԲԱՐԼՔՐՔՐՔ ԿՈՂԻՆ Ա՛ՒՈ-ՆԱՑ, ԵՒՅԱՆՏՈՒԱՑ, ՁԱՒՔՐ ԼԻՆՔ, ՔԻՒՐՏԻՒՆ, ԿՈՒՏԱ-ՎԻՔԱՆ, և ՍՆՆ · ԻԱՆ ԳԼՈՒ ՄԻՑ ԱՌ. ՔԱՂԱՔԱԱՆ ԸՆ-ԹԱՑՍՂ ՓԱԼՔԱՔ ՈՐ Է ԹՒՓՐՐԼ ՔՍՍ ՀՆԳ ·

1826 · ՁԱՒՐՐ · ԻՒՆ ԺԱՄԱՒ ՀԵՌԻ Ի ԿԱՍՏԻՆՑԷ, ՅԱՐԱՒՄԻՑ ՆՈՐԱ, Ի ԳԱՂԱՒԱՅՐՔ, ԳԼՈՒ Է 70 ՄԱՆՐ ՄԱՏՂԱՑ, ՅՈՐՍՍ ԿԱՆ ՅՈՒՆՆ ՍԲՐԱԿՔ ԱԼԵՐԱԿՔ ՔԱ-ՂԱՔԵՒՆ ԱԽՂԱՒՔ ՔԱՂՔԻ, ՅՈՐՍ ՁԱՌԱՑՔՆ ՍԵՂՔՆ ՈՒ-ՆԻ ՄԱՏԱՐՆ ԱՐԱՒԱՂԱՅ · 36 ՀՄՔ Է ՏԱՃԱՏԱՍ ՆՈ-ՐԱ և 22 ԿՈՂՄՆԻՑ · 12 ՍԼԵԱԿ ԲՈԼՈՐՁՔ Է ՀԼԲԱՍ-ՍՐՔ ԿՆԴՈՒՏ ՅՈՒՆ Ի ՏԱՃԱՏԱՍՆ և 3 ԱՆԿԼԿ ԿԱՆ · ԱՆԴԱՍՍԱԿ ՆՈՒՐՔ ՊԱՍՔ ՊԼՈՒԼ, և ԳՈՒՆՈ ՄԻ ԻՉՈՒ-ՅԱՆՔ Ի ՄԱՏԱՂ ՍՈՍՐԵՐԿՐԻՍՍ · ՅԱՐՔ ՄԱՏԱՂՐԻՆ և ՈՐ-ՄՆՑՔՍ ԲՂՔՔ ԿՈՐՅՈՒՑԵԱԼՔ ԵՆ, և ՅՈՑՅԱՆՑՆ ԿՐԿԻՆ ԿԱՐԳԱ ՀԲՄՆԱ, ՅՈՐՅՔ ԳՈՀԱՀԼԻՔ ԳԱՂԼՈՂ ՊԼՈՒԼ ՍԱ-ՍՏԱԼ· ԿՀՆԱՑ Ի ԱՒԻՆՑՆ ԼԻՆԱՒԱՅՆ, և ՈՍԿԵՁՈՒՈՏ ԵՐ ԱՌԱՍՏԱՑՆ ՂՐՈ ՏՐՈՎ ՀԱԼԵՑԻՆ : ՍԱԿԱՒ ՄԻ ՀԵ-

ակ ի տաճարէն կայ Թէատրոն մեծ , համակ քարա-
շէն , այլ քակտեալ և ցրուեալ· յարևելից տաճարին
կան կամարք կրկին հոգակառնելք , և այլ կամարք
նոյնպես քարաշէն· ժամաւ հեռի , և ամբարտակեալ-
զբօս գետոյն :

Սեխէ-խու-զուխ · 14 փարսախաւ հեռի ի կոզ-
տինայ յարևելից նոցա , ուրանօր ի քարաժեռի տա-
տեալ է գերեզման արձանագրեալ յանուն Միհրասայ
հետագունի փախչացելոյ տլըսյն · տաճարօր կանգնեալ
Նախչաւան քաղաք , որոյ չերևին հետք : Ի տաճարնս
տան սքիւեալ են մանդրանք և գամբանք փախչա-
ցելոց նահատակ , որոց ձարտարապետական ձև սեփա-
կան է , անհման ցուռնացն և պարսից , և տարբ ար-
ձանացն նման նահանի յունականին , այլ լեզուն օտար:
Կան առ արքայ ոստիս և ի սահմանս Քուէհաձկոյ և
Գաղահիսարայ կոնաձև քարաքարևրք կանուղ հրապըղ-
խեալ քարանց , յորս մանր մանր սենեակս փորեալ
է Փախչացելոց , որ Թուրն ոչ ի գերեզմանս , այլ
և ի բնակութիւնս կենդանեաց ի գարս առաջնոս :

1827· Նոյն չէհիր (Տօրիէհէն)· Գաղղացւան Ցամ-
կաց ի քարերէր գաղղի , առ փուրաթ վտակաւ , ա-
նուանի է վանաձուզք ւէ-ւէքոչ քարի , յորմէ գործէն
զքամանս արևելեայք . և բրէն գքարն զոյն ի լե-
ռանց որ 6 ժամաւ կան անդրագոյն· կան և այլ
պէսպէս քարանց լերինք և կաւուտք : Տունք 600 են
ատանիս · և ի շրջակայս գիւղորէք շատ :

Սէ-ոխ-ոտ կամ Ս-ուղ-ոտ · Գիւղ, առ որով ի գաշտին
գերեզմանն էրզնդրուզայ Նահատակին Օամանեանց ,
երկնէզք շրջապատեալ· ի գաշտի ատա կոփրեատս
պոշլեան առաջնորդ խաչակրաց հէնր զնուբբ :

Պէդ-ուշ · Կան մեծ 1800 տաճկաբնակ տաներ,
ունի վիճակս քաղաքիս սեհենեաց · և վանձատս այ-
ծենի ատոս փափուկ յոյժ · զոր ընծայեն և այլ ա-
ւանք մերձակայք , տաճկանք գոլով Անկիւրիոյ :

1828 · Գ-ԵՐՄԱՀՈՍԵՐ կամ Ա-ՔԻՈՒ Գ-ԵՐՄԱՀՈՍԵՐ
(Սեաւ բերդ) , որ է ըստ ոմանց հինն Կլէնէի և ըստ
այլոց որ Հաւանականագոյն Թուրի Պալաձա , կա-
ռուցեալ յԱնուիգոնեայ Մաուրէ բերդա քաղաք մեծ
է և աշոռ կաւսակալի , և անցք կարաւանաց : Բնա-
կիչքն ասեն լինել 50.000 · Հայք 800 տուն , ունին
եկեղեցիս 2, և գարոյս մանկտիեան կրկին և սեաից :

Արտաքոյ քաղաքին մերձ ի Գ-ուլյճէ գեօղ ի քա-
րակիրինս կայ ուխտատեղի Աստուածածնին Հատեալ
ի քարէ : — Անուանի են քաջաքերութեամբ վիճակք
ասիոնի զասմնոքս · յորմէ և քաղաքն առ զանուն
անուն իւր : Ի գիւղորայսն բազմաթիւ են մերազ
նեայք :

Ա-ՒՐՀԻՒՀԻՒ · առ լայն ձորաձոտով, կարծի Անանդն
Պիսիգեայ կամ Տիւանեան · քաղաք չափաւոր մեծու-
թեամբ . այլ իբր 300 տաներ · յորոց 50 են Հայոց,
որոց և եկեղեցի Ս · Աստուածածնին և գարոյ մի :

Թ-ԱՀՆԼԸ · Գիւղաքաղաք , յորում հատուած Ա-
գուէնցոց Հայոց 20 տանց՝ բնակի , որոց բերելով է
նշխարս Ս· Մաեփանոսի և եգեալ յեկեղեցւոջ իւ-
րեանց · ունին և գարոյ մի : — Ո-ՒՀ· գիւղ, որոյ Հայ
բնակիչք տունք 60՝ ունին եկեղեցի և գարոյ փոքր :

Մ-ՒՀՒՒ գիւղ մեծ , բաղմաթիւ են ի սմա մերազ
նեայք , 400 տունք, ունին եկեղեցի և գարոյս ման-
կանց և աղբկանց :

Ա-ՒՀԼԸ · Ոչիւ և սա Հայաբնակ 600 տունս , և
կեղեցեաւ և գարոյքն նոցա , նոյնպէս և Թ-ԻՒՒՒԼ
(175 տուն Հայոց) Ջ-ԱՀՒ (550 տ·) Կ-ԻՒՀՒ (260
տուն) , Ն-ՒՒՒՒ (30 տ·) :

1829· ԷՆԿԻՐԻՒՐԻ կամ Անկիւրիոն (Գազատացւոց
քաղաք) · Հոսպ յանուն Ջաքարիայ , քաղաք մեծ
և հին կառուցեալ ի սկզբն Հռովմայական Թագաւո-
լութեան , յորում կանգնեալ տաճարն Օգոստեայ ·
Հատառաեալ է ի լերին ամբարձելոյ ի գաշտէ , բերդ
ի վերայ ունելով , յորմէ տակաւ ի խնդարձ ձգին
տունք · Եռասարիսպ է բերդն և Աք-քուլէ մանն
նորա բարձրագոյն ամբառնայ · մասն մի պարսպացն
Նորոգեալ է ի վերջին ժամանակս · Ի հնոցն կան
արձանագիրք յունականք և քանդակք ինչ : Գեա-
նահոր ոմն ինչոցանէ ընդ լերամբն միոյնէ ի Թա-
պաքհանէ գեա , այլ ինքեալ է այժմ ուռին · արտա-
քոյ բերդին կան ուրեք ուրեք կարկառակոյաք աւե-
րակաց , որպիսի է Տիքիլեճաշ և Եօղուն տաւար ·
այլ վէմգարձն ամենայն հին միացուածոյ է Տաճարն
Օգոստեայ· որոյ կամգունն կան որմունք ի սրբատաշ
վիմէ , և արձանագիր յիշատակի Օգոստեայ յուշարձն
և լսանիներէն հանդէպ Երկրաց · առ երի տաճարիս
կայ Հաճի պայրամ մղկիթ , յոր անուն և գրամարձն
կուշեն , Ի բերդի անդ է վկայարան Ս · Կղեմայ օրօրա-
ցառէս վիրմաս , պատարեալ ի Հայոց · կան անդ և
այլոց սրբոց և նահատակաց վկայարանք : Արտաքոյ
բերդին կայ Ալանչանէկ աւերակ տեղի, որ Թուրի ի
հնումն գազաձամարտի ասպարէզ լեալ , այժմ գետնի
մի նորին ի խրձիթս չինեալ է : Ձկը նշանաւոր ինչ
չինուած նոր ի քաղաքին , Թէպէտ և մղկիթք յորով
են , կարաւանատուն բնաւ չկայ , զի չկայ և երթևեկ
նոցա : Հայոց 8 եկեղեցիք են , յորոց մին Ս · Աս-
տուածածնին է ի ձեռս հռովմկական Հայոց , որոյ
կից է և եկեղեցասուն վարժարան · Հայկոց եկեղեցեայ
չսոք Տեացեալք և փակեալք են , ի Ս · Նշան և ի
Ս · Կարապետ յաՏոխէ ժողովուրդն : են Հայոց և
գարոյք մանկանց և օրիորդաց , նշանաւոր է Գ-ա-
ռանիցն գարոյ կղերաց , և լեզուաց գարոյն զոր
հաստատեաց Գաղթացին Եզեկիէլ ոտ Հայ ժամ
միանձն Լազարեան · Ցուռնաց 2 եկեղեցիք են · Սահք
Գէորգ և Ս · Երրորդութիւն : Արտաքոյ քաղաքին
ընդ հիւսիսի լեզր գաշտի մեծի կայ անուանի մենաս-
տանն Հայոց , որոյ եկեղեցի հին ասի ի Պողոսէ ա-
ռաքելոյ սրբէալ ի պարսն Աստուծոյ · ի մենաստանի
սոս նոսի հայկական առաջնորդ Անկիւրիոյ երկու
կամ երեք վարդապետունք , և յարելոյք ի նոսս և
եկեղեցական և աշխարհական արանք : Հանդերձ մե-
նաստանին կայ մեծ վիճուորանոց նորաշէն : Մեծ ա-
րուեստ և վաճառք քաղաքիս է այժմուն ասիոնէ և
հռչակեալ, յորմէ գործեն զգեստս պատուական · ամի
ամի իբր 500.000 զքաս այժմոյ ելանէ ի վիճակոյ
Անկիւրիոյ , և առաքի ի Տաճկաստան կամ Լեհս-
պան Ասնաւին են և Թաշտանք կատուն Անկիւրիոյ ,
այրեք նորա , և մեղն և մոմն և խեչք , և այլն · Ժո-
ղովուրդ քաղաքիս Ձարաքր և աչալուրջ է և շահա-

ինդիը, այլ պահաս ի կրճատելնէ. Հասարակաց բարքառ է տաճկական։ Բնակիչք 35,000 · իբր ԼՐ-բիր մասամբ Հայք, յորս միայն 100 տունք են արևե-լեայց, այլքն հռոմէականք են, և ունին առաջնորդ եպիսկոպոս հաստատեալ յամին 1851։

1830 · Ձղր-ո-ւ-ս-ս-ս-ս· Վտակ ի համանուն գաշ-տին, որ ի քաղաքն · աստանօր ասի մղեալ պա-տերազմին Լենկթիմուրայ ընդ Պայեզիտայ։

Հա-ս-ս-ս ջուր-ս· Սակաւ ժամուբ հեռի յԱնկիւրիոյ, ա-ւան Թիւրքմէնից, ուր կան միացուածք հնոտեթանց։

ԳՕԼՏՆՃՐԴԻ կամ ՔՕԼՏՆՃՐԴ (Բէյազ կամ Պէյազ)· Երկոտասան ժամու հեռի յԱնկիւրիոյ, կառուցեալ ի սորոսու լերին, ունելով ի նմա բերդ փոքրիկ · այգեաք և պարտիզք բարգաւաճէ · որք բերեն գրե-տոր չատ · բնակիչք 900 տունք, յորս 50 տուն Հայոց · որք ունին եկեղեցի նորաշէն Ս · Կարապետ, և դպրոց փոքր · ի սահմանս սորա կայ աւերակ հին մենաստանի։ Ցարշաւանս խպրահիմ փաշայի տանա-կոս եղեն վերակաք։

Սէի-ր-ւ-խ- համ Ս-ս-ր-ս-ս-· Ածան մեծ բնակեալ ի Տաճկաց և ի Հայոց, ընդ մէջ Անկիւրիոյ և Մար-սուանայ։

Զա-ր-ա-մ· (Տաւրոն)· Քաղաքաւան Տաճկաց 2,200 տանբք · ունի առաւտ վիճակս ցորենոյ և ձէի-թ· և գեղեցիկ բաղանիս գունագոյն քարաբեք յատակեալ։ Հանդէպ սորա կանգնեալ է դիւանատուն նոր։

1831 · ՄԲՐՈՒՈՒԱ կամ ՄԲՐԶՈՒՈՒԱ (Փաշնէզան)· Գիւղաքաղաք յեզր հացաէա դաշտի ի հիւսիսոյ ա-բևմից Ամասիոյ, բնակեալ 560 հայկազնեայ գեր-դաստանեաք, և 40 տաճիք Բոշայից · ունի ընդարձակ և փառաւոր եկեղեցի Ս · Աստուածածնին, շինեալ յա-մին 1835 յառաջնորդութեան Յակոբայ արքեպիսկո-պոսի և պատրիարքի, 30 չափ ընդ երկայնութիւն և 20 ի լայնութիւն, չքղնանկալ վերնատամբ ուր է-լանեն ի Թափոր · ունի և գաւիթս երեք խորանք հանդերձ · է առ նմին և դպրոց վարժասէր · Գեղե-ցիկ է ի հատարակաց շինուածս Թաշխան իշխան, մեծ չուկայն և տկրեմ մի։ Ունի վաճառս բամբակեայ հիւ-սուածոց և ցորենոյ։ — Կխաժամու հեռի ի Մար-սուանայ ի խշբշլուէ բերի՝ կայ գեղեցիկ, զոր պա-տուհէն ուխտաւորացուցեալ և Հայք և Մահմետա-կանք։

Ժամու հեռի է ի Մարսուանայ՝ Ջա-ր-խ-ա-ն մե-ծասան Հայոց, շինեալ յեզր անցելոյ գարու ի ԱՀո-ս-ե-ոյ։ Անգրիւն առաքելոյ ասեն անդ նախ շինեալ է-կեղեցի, և ապա Նորոգեալ։ Հանդէպ բնակարանի գտանձանց կայ ուխտաւորաց իջեան։ Ընտրեալ եկե-ղեցւոյն Թադեալ կան Յովհաննէս վարդապետ շինող եկեղեցւոյն և Աբրահամ Ուռւսլելեան պատրիարք, վախճանեալ ի 1819։

Ձորիւք ժամուբ հեռի է ի Մարսուանայ կ-ս-ոյ գեղ, ջերմաջուր ալբերբք, ուր ի հնումն կոչէին Փառնեզոնեանց բաղանիք։

1832 · Ջա-ն-ղ-ր-ր· Քաղաք տաճկաբնակ, ունի բերդ ի գահաւանդի ընդ մէջ կրկին գաշտաց, այլ աւերակ է · Նշանաւոր են ի քաղաքին գերեզմանք ինչ Տաճկաց քարակոփագործ, և կարաւանատունք · վաճառ քաղաքին է աղ զոր ի մերձակայ աղահանից հատանին · Են ասս և Հայք 20 տուն, եկեղեցեաք յար-դարեալ յիլխանատան ուրեմն · իսկ Ցայիք՝ իբր 30 տուն, ունին եկեղեցի · Այս է հին քաղաքն Գան-գրաց, որ առ Կղզոգեաս Գերմանուսալիս կոչեցաւ · առ մեծաս Աթոռոցսիս նստաւ ի սմա Դեռատարիս արքայ Պափղագոնաց · և յԴ· դարու գտամարեցաւ ասս Ժողով եկեղեցական։

Սա-ս-ս-ո-ղ· Քաղաք փոքրիկ յահին Ձերսուս վտակի, ունելով ի Թիւրից անձաւախիտ քարաքուրս · բնա-կեն ի սմա Հայք 400 տուն · ունին եկեղեցիս եր-կուս, Ս · Փրկիչ և Ս · Գաւառատուք, և դպրոցս եր-կուս · արուեստս տեղւոյս է հիւսուած ցխնաց · կան և 50 տունք Տաճկաց։

Ի կողմանս յայսոսիկ ամբառնայ կա-ս-ր տաւ, բարձրագոյն լերանց Անկիւրիոյ, և տուղ ինչ հեռի կայ Տի-ն-ե գիւղ, բովանդ արծաթոյ և մղկի, զոր Ցայիք գործեն։

1833 · Օ-ս-ն-ա (Որթեան)· Քաղաքաւան փոքր · առ պայեզիտաս ուներ բերդ ամուր, նորա է կառու-ցեալ և զնամուրսն ուխտակամբ ի վերայ վտակի ինոյ Ալիւսայ · բնակիչք 300 տուն Տաճկաց։

Սփռեալ են զնոյսոքա գիւղորայք Թիւրքմէնից · ո-րոց տիրեր Չամախ օղլու սպասաժիս փաշայ։

Ռ-ս-ղ-ա· Լեառն է ի սոյն սահմանս և բոլոր ջեր-մաջերս։

Հ-ն-ի-ս-կ-ա· Գեղատեան, 8 ժամուբ հեռի յՕսման-ճըքայ, իջևանատեղի զմանաստարհային կոստանդնու-պոլսոյ, 500 տաճիք։

Տի-ն-ե· Լեառն, ի գեղազուարճ դաշտի զոր սահ-գէ գեղակ համանուն, այն է Դորոս հին · յեզր քաղաքին անկեալ կան Ցայգուածք հին քաղաքաց · ի չինին կան և մերազնեայք, ունին եկեղեցի Ս · Աստուածածնին։

Ձի-ր-ե-ր· Քաղաք փոքր մերձ ի Տեփրեք, կարծի հինն Նէոտնուպոլիս։

Ընդ մէջ Օսմանճըքայ և Ձորումայ կան Ռ-ղ-ս-ե-լէ-ի քարաքուրք, հատեալ ի պէսպէս քարանձաւս և գերեզմանս, նման քարակոփ շինուածոցն Միհրը-դատայ Լաոմասիա, և Թերևս նորին ձեռագործք, զի և էր նորա վիճակս այս, որ գիմեցին Լուկուլլոս և Պոմպէոս։

1834 · Թո-ր-ի-ա (Դոլիկա)· Ի հարաւոյ գասգէմու-նեայ, քաղաք վայելուչ և բարգաւաճ, ունի ձեռա-գործս անկիւրական ցփոյ, ի դաշտին որ առբերեն կայ բլուր ձեռագործ, որ կրկին երբեմն ամրոց ի վերայ էր · Բն· 20,000 · յորս 3,000 Հայք։

Իի-ն-ի-ի-ի (Պլուկիոն)· Քաղաք տաճկաբնակ ի լեռն-ոտին որ ի խորաձորս Հայի · քրիստոնեայք վաճա-ռականութեան ազագաւ միայն գան այսր · իսկ Տաճ-կաց տունք են 1,500 · կան և ասս ձեռագործ ձեռա-փորք, և բերդ կիսաւեր։

Ջա-ր-ա-ն-գ-ո-լ-ո-ն (Գիւլեխուսալիս)· Ի լեռնակայրի, ի խառնուրդս երկուց վտակաց ի վերայ քարուտ բլր-ոյ · ունի կարաւանատունս և բաղանիս · իբր 3,000 տունք տաճկաց են ի սմա, և 250 տունք քրիստո-նէից, ցունոց և սակաւուց Հայոց · յեկեղեցւոջ

Ցուշաց պահի մասն մի նշխարաց Ս· Նախավկային։ Երկու փարախաւ հեռի ի Գաբռնոնոր տեղւոջ կան յոմնական չինուածոց նշխարք ի գերեզմանս Տաճկաց։ Մեծ վաՃառ քաղաքին և շրջակայ վայրացն է քրեբում, յորմէ և քաղաքն առ զնուքումիք, որ Քրքք-մաքաղաք Թարգմանի։ Ա՛ռ երի վայրացս անցանէ Սուրբ ---- վտակ (Սոխաջուր)։

1835· ԳԱՍՊԵՄՈՒՆԻ կամ ԳԱՍՊԱՄՈՂ· ի հիւսիսոյ արեւելից Ջաֆրանայ, կառուցեալ ի քարուտ բարձրաւանդակ դաշտի, յառաջին կոչեր Գասդրեհէնի (կոմնենակայ բերդ)։ Տաճկաց բնակութիւն է, իսկ Յոյնք և Հայք սակաւք են, ոտքա յիշելանի ուրեմն եկեղեցասուն յարգարեալ են։ ՎաՃառք քաղաքիս են այծամազ, բամբակեայք, կապարեայ գործածք· զի են կապարահանք ի սահմանն։ Ունի բերդ հին բեւրանդեան ոճով ի կատարս բարձրաւանդակին։ Բն· 40,000, յորս 100 տունք Հայոց։

ԹՈՇ ՓՈՓՈՒՒ· Մերձ ի Գառնէմունի, ի գեղեցիկ վայրի, կանաչագեղ բլրովք պարապեալ և անտառաք· ունի բազում հնացուածս հնութեան և արձանագիրս, յորոց մասն ինչ զի ա և Պոմպէուսփոլիս քաղաք չինեալ ի Պոմպէէ։ Բնակիչք՝ 1,500 տունք տաճկաց։ Ունի վաՃառս սեպհ։

ՔԸՐՔԷՀԷՐ (Դաղիանց կամ Անտարաս)· ի վայրենադարձ գեղատեսիլ վայրի, ընդ մէջ գետաղբեհից, Թիւրքմէնից բնակեալ ի Տաճկաց իբր 4,000 անձանց, որոց են մզկիթք և վանք տեղւոյց· ի մէջս քաղաքին ամբառնայ ձեռագործ բլուր, և սուղ ինչ հեռի հանքային ջուց աղբեղք կան ի բաղանիս գործեալ բրմասյս։

Հաճի դէմիրճ· Մերձ ի Քրքրչէհր, աւան անուանի վան գերեզմանին Հաճի Պէքթաշ տեղւոջի ի Քուռասխան տեղւոջ (Անախայր)· և սա տեղւոյց բնակութիւն։

1836· ԵԼԻՒՐԴԷՀԻ· ԲարգաւաՃ քաղաք ի բարձրաւանդակի առ քարուտ բլրովք, բնակեալ ի Ցուրնաց, ի Տաճկաց և ի 60 տանց Հայոց։

Դաւդէն (Աղի գետ)· Վտակ մեծաւակաչ ՀՀին ա-ղբիւր, որոյ 200 ոտք են խորութեան, յորմէ հանեն ամի ամի 3 կամ 400 բեռն ուտուռ· Կայ և այլ լճակ աղի մեծագոյն անդր քան զայս, Դուզլու կամ Դուզ կեղլու կոչեցեալ։

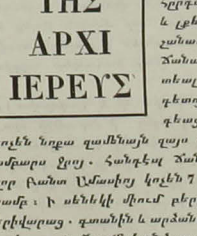
ԱՒՍԻՐՈՑ (Աղբերայիս կամ Կարսաւ)· Գեղեցկագիր քաղաք առ վտակաւ միով Ալիւսեայ, բնակեալ ի Մահմետականաց և ի քրիստոնէից։

ՍԻՒՐԻ ՀԻՍԱՐ· Ի գեղագիտակ բարձրաւանդակի, ունի և բերդ ի կոնաձև բլրի, և քարայրս ի լերկայ բլուրսն։ Բազմաթիւ է հայկազեայց բնակութիւն տեղւոյս, իբր 450 տանց, որք ունին եկեղեցի Ս· Աստուածածնի և գպրոցս մանկանց և աղջկանց։

Ա՛յսոքիկ վայրք սահմանք են հնոյն Կապպադովկիոյ, ուր որպէս առ հինն և այժմ բազմութիւն է ՀՀրազնեայ բնակչաց։

ՆԻԳԻՏ· Մի ի գլխաւոր քաղաքաց Գառամանու, ունի բերդ հին ի քարաժեռի· բնակեալ ի քրիստոնէից և ի մահմետականաց։

1837· ԱՄԱՍԻԱ· Քաղաք անուանի, և ի հնումն ընդ գլխաւոր քաղաքս Բ Հայոց կացեալ, ուր ժամս հեռի է ի Մարսուանայ, կառուցեալ ի ստորոտս կրկին լերանց առ խոխս գետով, այն է Եչէլի ըրմաք (Կանաչ վտակ)· Կառուցեալ զուարճալի գաղաքն։ Պանծալի եկաց Ա՛մասիա առ ՀՀրովք Տիգրանաւ ՀՀրովն և առ ՀՀիմնադրաւ, որ չինեաց ի նմա զարմանալի քարուհոտ չինուածս, զոր հինք Նմանեցուցանեն չինուածոց Շամիրամայ· կան ՀՀոտն քաղաքի ինչ ի փորուածոյն ի վերայ լերինն յորում կառուցեալ է բերդն· յերկուս նորին առ ի չէզ՝ հատեալ է անձաւս կամանակոփս, գառակուսի գրամբք, և փողոցս և սանդուխս· Կան այսպիսի չինուածք և արուագքայ քաղաքին, որպիսի է ի վերայ հասարակաց ՀՀնապատիկն քարայր մի պատկառելի ապահով ըզռեալ ի խորհուրս այց, վասն որոյ և ծխով ասի սեաղուցեալ զայն փաղայի ուրուն· այլ տակաւին զշտեպ զայս, և չայն սակս կոչի Ա՛սալ Խաչ, այն է Հայելի անձաւ· Նկարեալ են ի ձեղունսն պատկերք սրբոց ի ժամանակս քրիստոնէութեան, և ի հակառակ գրանն տակագրեալ է յունարէն՝ ԱՒԳՈՒՍՏՈՍ կամ ՀՐՈՄԱՊՏԻՏ, Թուի գանձատուն իմն վեալ Մեհրդատայ· Բերդն կիսաւեր և քանալ կայ, և չիք ինչ ՀՀրչանաւոր ի նմա· գեանապիոր ՀՀանապարհ տանդիսանեն հատեալ ի բերդէն մինչև յեղեգեայն իջանել և կոչի յարգեայս Ձմմաղուլա, որպես կոչեն նոքա զամենայն զայս օրինակ ՀՀանապարհս և տաքարս ջրոյ· Հանդեալ ՀՀանապարհին կայ գերեզման, զոր Բաճա Ա՛մասիոյ կոչեն ի չափ խոր, որպեսզ քարամբ· ի սեներկի միում բերդին պահին հին զրահք երիվարաց· գառանին և արձանագրութիւնք յոմնականք սակաւք· ի հնումն խանձարուրք եղև քաղաքս Սարսբոնի մեծի ազարչագքի, և յառաջին գարս քրիստոնէութեան ընծայեաց մեզ Ղ· Թէոդորոս։

Նշանաւոր է յայժմեան Ա՛մասիա՝ կէտ ՀՀրեւ-է մըզկիթ ՀՀինագմբէթ· այլ ՀՀեալ, պատուէն անդ մահմետականք մարմինս երեք անփուտս ի գաղտի· Նոյնպէս և ի Տաճկաց կայ մահարձանն Ղլնճասլանայ կռնեայ տապանաւ, և այլ չիրիմք առքինեաց· Հոյակապ շինուած է և ՀՀեալ Թիմարխանա յիմարանոցն՝ սարսկինան գրուագք և սիւնաշարիւ· յորում կան և այլոց չինուածոց մասունք արձանագրութեամբք հանգերձ· Վարուն չինք գլխաւորք են՝ մզկիթն Պայեզիտայ սեամբք կռնիւք, հոյակապ շուկայք և իջևան Հայոց երեք եկեղեցիք են, Ս· Նիկողայոս, Ս· Աստուածածին, և Ս· Յակոբ Նորաշէն և պայծառ, յորում գործեալ է վերնատուն շուրջանակաւ վասն Թաիփոյն· Ա՛ռասպոյ եկեղեցւոյն առ միրաթարեան Թաիփոյն· Ա՛ռասպոյ եկեղեցւոյն առ միրաթարեան կայ գերեզման խաչատոյ ուրուն հանգստակ· առ խարաքիւր եկեղեցեաս կան մի մի գարշտք· և եպիսկոպոսարան Հայոց տեղւոյս· Դպրոցարան Նոյնք ընդ ագուցայս գայ ջուր գետոյն ի քաղաքս ուտագումն պատրաստ· Յայն կոյս գետոյն առ ապակերուս այրեր կայ ոսխտատեղի Ս· Թաթիկոսի։

ան։ — Ժամաս հեռի՛ ի քաղաքէն կայ ազիւր վիմաբուխ, ուր ասի գետակ ղգուխս Ցոհ. Կարապետի. ասած ժամաս ևս ի բացակ կան ագուցագյե՛ի վիմի հատեալք յատուրս Մխիթարեան, զոր ֆէհլուտ եաֆուսու կոչէն Տաճկիք, և փաշա զոմն ասէն լինել զՁէհրաւագ։ Բնակիչք Ամասիոյ 20,000։ յորիր մասամբ Հայ։

1838։ Ջ.ԻՒԼԷ, Քաղաք հին ի Հարաւոյ Ամասիոյ և յարևմտից Թոքադայ, ի հնումն կոչէր Զեղ, հրաշակեալ վասն մեհենին և պաշտամանց Անահտական դից. բարգաւաճ է ձեռագործօքն, որ են սէպակես հիւսուածք և չուանք։ Բնակիչք իբր 4,000 տունք Տաճկաց և 250 Հայոց։ Ամի ամի ածուածոյս մեծ լինի ի տմս։ Ի Թիւնից քաղաքին ամբառնայ բլուր և բերդ հին ի նմա։

Խնկաղաղ կամ Ո-ղ-ղ-ղ-ղ։ Աւան տաճկաբնակ, վեց ժամաս հեռի յԱմասիոյ ի գեղաղուարձ վայրի, ունի մեծ կարաւանատուն շինեալ ի Մուրատ Մուրատայ յաղթուն Ճանապարհին։

Դ-Ր-Ե-Ա կամ Դ-Ր-Ե-Ա (Սերաստուպոլիս)։ Քաղաքաւան փոքր, վեց ժամաս հեռի յԱրնէպաղարայ և ի հիւսիսոյ արևելից Զիլեի. կոյն և Ե-Ի-Ե-Ն հնոյ կամ հ-ա-ի։ Բնակիչք, 800 տուն. վիճակս ունի յուսԹի սեհենեակ և այգեաց, զոր մշակեն Յոյնք և Հայք։ Կանիճի Յոյնք առաքալէն ի քաղաքէ ասի և լինալ ղԱրմենիոս ոմն և լեալ նահապետ ազգիս Հայոց։

1839։ Թ-Ո-Գ-Ա-Ն (Եւդոկիա որ է Եւդոքսիա)։ Ուր ժամաս հեռի ի Դրազայ, ի ձորակիկն պատեալ լերամբք. տունք գծծակերպակ կառուցեալ են ընդ զառ ի վայր լերին, ի հասարակի կառակերպք, բարկաթոքք գոլով ի ներքոյ։ Ցարևմտից կողմանէ ի քաղաքէրին ամբառնայ բերդ հին և կիսաւեր. յորում կայ մեծագործ գեղարուղի ջրամբար՝ ձ-ի-գ-ա-ս կոչեցեալ, այլ խանգարեալ են էջքն. գոյն արձաքարի յոտնակն ծայր առ գրաւոր բերդին։ Նշանաւոր շինուածք քաղաքին են երեքին թիմարխանէ կոչեցեալ շէնք, յորոց երկուքք ընդարձակք են և ամենազարդ տաճկական ոճով. մի յերկուցդ ի ջլնան է, և ի միւսումն կան գեղեզմանք ինչ. իսկ յերրորդումն ի պարտիզի կայ գերեզման որգուշ Լ-Ի-Ի-Ե-Ի-Ե-Ի, որպես ասացաք։ Ի մզկիթան գեղեցկի են Ա-Լ-Ի-Ա-Ե և Ս-Ե-Ա-Ն-Ե կամ Մեյոռ ճամի. Նշանաւոր է և մեծ գործարանն ալիճաճային Դ-Լ-Ա-Ն-Ե կոչեցեալ, եւ բոլոպական ոճով շինեալ. այսր առաքին ի հալս ամենայն ջուք պղծոյ սահմանացն Եւդոկիոյ։ — Ուր է. կհեղեցիք են Հայոց, յորս հնուչէիք Ս։ Աստուածածնին, Ս։ Լուսաւորիչ, Ս։ Մինաս, Ս։ Գէորգ, Ս։ Գայոզ և Գրասաւոն Մանուկ. իսկ Նորք Ս։ Աստուածածնին և Ա-ե-ա-ս-ա-ն։ Յոյնք ունին մորս եկեղեցի Ս։ Գէորգ. Զօտարացուն է բնակութիւն քաղաքին պարճաս պարտիզք և ջուրք որ դան ի պէկ. զան ազբերէ։ Բերք երկրին և վաճառականութեան են պտուղք, կաշ պղծեալք, նկարասիալ կտաւք, սեվ, ապակեքուռ, և այլն։ Բնակիչք 20,000, յորս լսելագոյն մասամբն Հայք, արեւելեալք և հռոմկլայիկք։ Ուռ քաղաքաւն անցանէ Թոռանը կամ Թոքադաը սուռ՝ վասն մի խռակայ, և գետ գործէ խառնուածեամբ Ջամլըպել և Ագիը տաղ վասկաց, յորս խառնի և Սկիւլաքա վտակ, յետ այսր խուիս ձուլի ընդ Գայլ գետայ։ — Ժամաս հեռի ի քաղաքէն ընդ հիւսիսոյ յոտս Եպլասէզ լերին կայ Ս։ Ա-ե-ա-ն մենաստան Հայոց, փայտաշէն և պարզունակ, Նորոգեալ գրեա թէ հիմնովին ի 1828 յաջորդութեան Գէորգեայ եպիսկոպոսի, որ և Հանգուցեալ կայ անդ. քանզի առաջնորդարան է Եւդոկիոյ։ Մեբձ ի սա յարեւելից կուսէ կայ վերափոխման մենաստան Ցուհաց ի Կէս անուն տեղւոջ, զոր կարծէ մեր Սարգսեան վարդապետ լինել ղկնի՛ն հին, տեղի պատասխանատուն Թեան ոսկերքարնի. լի կհեղեցուօն կան յորք սիրեք հինք և պատկեր մի Աստուածամօր. մասամբ նորաշէն է եկեղեցիս։

1840։ Կ-ի-ի-մ-ե-ն-ե, որ է Կ-ա-մ-ա դ-ա-ի-ա-ն։ Երկու ժամաս հեռի յԵւդոկիոյ, ի հնումն կից էր նմին, և հանգուսարան եղև մեծ Հայրապետին Կոստանդնուպոլսոյ. աւերակ է այժմ, և ունի քարեայ կամարերէ և բազմին, արձանագիրս յունականս. անուանի էր ի հնումն վանն մեծի պատգամաւորսն Բելլոնայ, վանն որոյ և Մ-ա-ի-ե-ն-ա կոչեցաս, յորմէ և Հայք Մ-ա-ի-ե-ի կամ Մ-ա-ի-ե-ի-ե կոչեցին։ — Մեբձ է ի սա Ս։ Թ-ե-ո-ն կոչեալ վէմ ապառաժ շքեղաստղաց հայն, զոր ասեն տրաշիւք ինն Ս։ Գրիգորի Աքան չէւսգործին զերծուցեալ ի քարալեռնէ Գրիգորեան գեղջ և այսր ընկեցեալ։ Սենեակս երկու և գերեզմանս երկու վորերալ է ի նմա։

Պ-ե-ա-ե-ի։ Գեղ, երկժամաս հեռի ի կոմանայ. ի սմա է Ոսկերքարնի մենաստան Հայոց, վերանորոգ չինեալ ի Յակոբոսէ առաքելոցդ յամին 1842. յաւանդատան միայ է մասունն և գերեզման սրբոյն և գորշագոյն կաղոյ, զոր ի կոմանայ փոխադրեալ են այսր։ Ի ձախմէ եկեղեցւոյն կայ մասունն վան ուսուսատրաց Ցուհաց։ Սակաւաթիւք են Հայք տեղւոյս, իսկ Տաճկիք 40 տուն։ Ի գերեզմանատան Հայոց կայ տապանագիր 21ե (1286) Թուականաւ։

Թ-ո-ք-ա-դ-ա-ի-ե։ Ի հիւսիսոյ Թոքադայ, աւ Թոքադայէ ջուղ. ի կաւտւս լերանցամէջս. ունի բերդ հին։

1841։ Ս-Ը-Վ-Ա-Զ. Այն է Սեբաստիա, քաղաք անուանի ի հնումն, և այժմ աճուռ փաշայի, կայ ի գաշտավայրի յոտս Մարգամ լերին. զառաջինն կոչէր Կասպիոս և էր վիճակեալ Պոնտոսի, ուր Մեհրդատայ բերդ ասեն կառուցեալ և մարտս ընդ Հռովմայեցիս տվեալ. Պոմպէոս կոչեալ զսա Տիտոպոլիս և յետ նորա Սեբաստ կոչեցաս։ Ցայնց ժամանակս Թուի լեալ ակիւզն բնակութեան Հայոց ի նմա. որոց Ք Հայոց մայրաքաղաք համարեցաս առ արեւելեայ կայսերօք։ Պատճառի գառաս քրիստոնէական կարգաց և եկեղեցասական աճուռով և մանաւանդ նահատակութեամբ Քառասնից։ Ընդ այս քաղաք ուղևորեալ Լուսաւորչին Մերոպ Հառ միանձնաւոր ընտրեաց՝ հաստատել ի ձեռն նոցա զվանական կարգս ի Հայս։ Ի սկիզբն ԺԱ դարուս Սենեքերիմ արքայ Վասպուրականի Հառ փոխանակաւ ի Ցուհոց կայսերէ զԱեբաստիա ուՀ քաղաքաք հանդերձ և իբր

4,000 գիւղերեւիք · անդր զկայ հառ և պետրոս գե-
տադարձն, որ և վահանենեցաս իակ ՚ի նմին, և կայ
Թաղէալ ՚ի Ս · Նշան · Լինկոնմուր ՚ի սկիզբն ձե
դարու առեալ զքաղաքն քահանց զղարխան և զգե-
ղեցիկ չինուածս Սենեքերիմանց, յորոց նշխարք ինչ
սակաւ ընդ ձեռն · ՚ի վերջ կոյս ձե դարու ընծայեաց
եկեղեցւոյ և հայ գաղութիան զմեծն Մխիթար · Կե-
ռեզմանս հեռի կայ քաղքէն յարեւմս Ալբանից,
յորոց վերայ արկեալ է կամարք բազմակամար գա-
րշէին, չինեալ որպէս ասի ՚ի գտեսէ Սենեքերիմից
արքայի · առնից և առ հասարակ չէիք՝ ոչ գործս են
տեսչաւոր, և փողոցք աղտեղիք · Կրկին ոռնի բերդս,
մի ՚ի գլուխ լեռնակի, եթեալ և աւերեալ, տեղի մա-
տաղարտաց · միւս ՚ի ստորև, որ ոռնի պարիսպ և
խրամ կրկնակի · ՚ի ամս կայ չինուած ինչ անյարկ,
ձարտարագործ և չքեղ նակաուառ և չիրիք ՚ի նմա,
զոր ասեն Սենեքերիմեանց լինել գերեզմանս · Կման
սմին հոյակապ չինուած է և ակբաժնեակ պատարագ
բերդին, նորին Սենեքերիմից կատեցեալ ապարանք ·
Կշռնաւորք են նորաչէն մեծ եկեղեցին Հայոց Ս ·
Աստուածածնի, քարակերտ և բազմագրեթ · Ս ·
Սարգիս փոքր եկեղեցի քարաշէն, յորում կայ գերեզ-
ման Կիպրեսի կաթողիկոսի Սաղ վահանեցւոյ ՚ի ՌՂ
(1641) · Ս · Վլաս քարաշէն փոքր եկեղեցի · այլ և և
մատուռն որբոյ հովուի քաղաքին ՚ի տեղւոջ նահա-
տակութեան նորա · կան և այլ երկու մատրունք ·
Ամենափրկիչ և Ս · Մինաս · ՚ի գերեզմանատան Տաճ-
կաց են գերեզմանք հնգեցուն փառաւոր վկայից
Եւստաւտիոսեանց · Կշռնաւոր է և սերական յիշա-
տակարան Հայոց դամբանարանն Սև հովէր ասացեալ,
վասն ան դ ոռնակոխ առնելոյ թիմուրայ զմանկունն
Սեբաստիոյ · իսկ գերահռչակ Լիմէն Սեբաստիոյ յոր
Քառասունքն նահատակեցան որ և Քառասուն մա-
նուկ կոչի ցամաքեալ է ՚ի սպառ և բազում անձա-
նօթ · որմով փակեալ է զնշաւորութիս ազգերէն · իսկ
գերեզմանք սրբոյն են ՚ի գերեզմանատան միասք, այլ
վեր ՚ի վայր յուղեալ · ՚ի Հաղբատ Թաղի որ այժմ
արտաքոյ կայ քաղաքին, ծնաւ Մխիթար սրբայ յա-
մին 1676 · Ձկիք այլ ինչ նշանաւոր ՚ի քաղաքին, ոչ
վաճառականութիւն և ոչ արուեստից բազմաւա-
ձանք · բայց միայն վաճառս ոռնի յորենոյ և գե-
նոյ · բայց վիճակք իւր անպատուղ են վասն սասոկ
ցրտութեանն · բնակիչք 16,000 · երբորդ մասամբ
Հայք ·

1842 · ՚ի սպառուած լերին արտաքոյ Սեբաստիոյ
կայ Աւազ վանդ մղկիթ և գերեզմանք Աւազրայ և
այլոց · զայս տեղի Հայք կոչեն Ս · Յովհաննէս ·

Ս · Նշան · Մենաստան Հայոց կիսաժամս հեռի
՚ի քաղաքէն, ՚ի բարձրադիր գաղտի, և է առաջնոր-
դարան Սեբաստիոյ · երեք եկեղեցիք են ՚ի նմա մա-
նուանք, Ս · Նշան, Ս · Աստուածածին, Ս · Կարա-
պետ · ՚ի յետնումս կայ գերեզման պետրոսի գետա-
գործ Տայրապետի, և Տամդէալ նորա թէոդորոսի
աթեղայի, և վէմ սեմոյն է՝ զարն լիմնի անուա-
նեալ բերեալ ՚ի լճէն Քառասնից · ՚ի մենաստանի
սուտ սրաբ Մխիթար սրբոյ ժամանակս ոչ սակաւ
յուսանել և յուսուցանել · Քառորդաւ ժամու հե-
ռի է Ընդապատ ձայնեալ մենաստան լճեալ, որոյ
պարիսպք և եկեղեցին միայն կանգուն կան ·

1843 · Շուրջ զԱբբատաւետ սրահեալ են գեղք
ըզր 300, յորս գիւղատը է

Բ—գիւղ · Ժամաս և կիսով հեռի ՚ի քաղաքէն ընդ
արեւելս · և կոչի այսպէս յանուն Բագրատունեաց,
որոց զառաջինն Թռուի ՚ի ԺԱ դարու Տատատաեալ
ատ ենթեն գերդատաստս և եկաց յարելով ՚ի նոսա
աձեղեալ և լինել այժմ 1,300 ոգիս, որք դաշանա-
Թեամբ հռովմկականք են · ունի մեծ եկեղեցի քա-
րեայ նորաշէն Ս · Սարգիս, յորում Թաղէալ է Մե-
քայէլ քահանայ Նահատակեալ յամին 1708 · յորմէ
եկեղեցւոյն ազգացեալ է խալչէմ ՚ի ՁԺԷ Թուական-
նաս (1267) · Ընդ Բագրատունեացն եկեալ էր և
ամանց ՚ի Խորհուրդնեաց առնմէ, և բնակութիւն կա-
լեալ զառաջինն ՚ի գաւառն Սեբաստիոյ 9 ժամաս հե-
ռի ՚ի նմանէ, և տեղւոյն անուն կոչի այժմ Խոշխոն ·
բայց սերունդք նոցա են ՚ի Բագինք ·

Գ—Խէ · կայ ՚ի հար · արեւելից Սեբաստիոյ և է
տեղի գիւղատեղի Սրբոյն Սեւերեանոսի · որոյ գերեզ-
ման կիսաժամս հեռագոյն է · — ՚ի նմին կողմն 3
ժամուջ հեռի կայ Ս—Խ՚ԷԷ քաղաքիք կրկին ձեռագործ
սեներկք, յորս բնակեալ ասի երկուց սոխակեր Ջնջ-
նաւորաց · առ մոխք միոյն կայ Թէբան արձանագիր
հայ՝ Սահականոյ ուրուցին առաջնորդի, որոյ ձե-
նեալ է անգ եկեղեցի ·

1844 · Են և ՚ի բազումս յայնոց գիւղորայից տունք
և եկեղեցիք Հայոց · յորոց ՀՀայանուանն միայն յի-
շեսցուք, Դ—ք, Շ—ոյ, Գ—ի, Խ—Ն՚Ի՚ առ
որով ուխատանին Ս · Թ—ոյ—ր · Գ—ք, Մ—ս, Պ—
ՒԷ—յանուն Բ—բ—ն—ց կողմանցն կարնոյ՝ ուսոյ
գաղթական են այսք յաւուրս պատերազմի Շահ
Խմայէլի · Խ—ք—Ն—ս, Բ—ր—ս, Թ—ր—ս, Խ—ր—ս,
կ—ն—ն, Կ—ք—ն, Խ—ն—ր կամ Պ—ր—ն, յորում
Դ—ոց Ն—ն յանուն Ս · Գ—ր—ն—ց, կ—ն, Խ—ն—ի,
Շ—ր—ր—ր, Ռ—ն—ք, Բ—ր—ն—ր, Թ—ր—ի · Շ—ո—
Ր—ն—ո, Ռ—ն—ի, Ո—ր—ո, Ա—ն · Ազգ կամ Տ—
ղ—ո—ր, ուր և մենաստան Ս · Հրեշտակապետ · Ց—
մենեսին միանգամայն են երբեք 900 տունք Հայոց ·

Կուսակրօնութիւն Աբրկաթոյ է և արքա-
սաքեր, Թէպէտ և օգն ցրտին, այլ և առողջասուն-
մերձաւորութիւն պահասի բարգաւաճ կացուցանէ
զնա · զրպէ ընդ հուսկ ճառելացոյց, յիշեալ նախ ըզ-
հարաւային և զարեւելեան կողմանս փ · Ասիոյ ·

1845 · ՂՈՆԻԱ (Խոնիոն) · Գիւղաւոր քաղաք Գա-
րամանայ, բարգաւաճ առ Հայաթացուվք և յատուկս
խաչակրաց, և այժմ սահոռ մեծի փաշայի, որ ինչ
խէ մեծի տասն Գարամանի, այսինքն է հին գաւա-
ռայն Պամֆիլիոյ, Պիսիդիոյ, Լիկիայոնիոյ և մասին
կապադովկիոյ · Կշռնաւոր է մղկիթն Սելիմայ ըստ
անոյ Ա յա Սոֆիայն և վանքն Տերվիշաց, և պալատ
կուսակալին · մասամբ հին ապարանից սուլթանացն
Խոնիոնի, որք մերթ Թշնամեք և մերթ բարեկամեք

եղեն մերոց Ռուբինեանց· կան և Հնուքիւնք մահ-ճակալք և յուշնակք, և աւերակք յոլով քան զըզ-չէնոն· Հայք ունին եկեղեցի Ս· Աստուածածին և դպրատուն· և են Թուով 2,000· իսկ Համբուն բը-նակիչք քաղաքին 25–30,000։

ԳԱՐՄԱՍ· Ցոյր անուն կոչեցաւ գաւառն խա-նակեա, կայ յարեւելից Ղարնոյ, առ վտակաւ միով Ա-լիասոյ· չիտեալ կարծի աւերակք Լարինոյ, որ ամբառնայր'ի սահմանս սոսո· Բնակիչք 12,000, յորս 100 տունք Հայոց, որք ունին եկեղեցի Ս· Աստուա-ծածին, և դպրոց· Պարտիզք պատեալ են տունք քաղաքին։

1846· ԻՐԻՒԱՆ (Արակլ)· Փոքրիկ քաղաք յոտս Սեաւ լերանց, անտառօք շրջապատեալ, 800 տամբք Տաճկաց և 80 Հայոց· Մերձ'ի սա կան լիճք հան-քային ջրոյ։

ԼԱՒՈՒԻՐ (Լաւոգիկ, Քաղաքէքաւմինէ՝ ըստ Ցու-նաց՝ որ է Ա լրէցեալ)· Քաղաք անուանի'ի Հնումն, այժմ նշխար Հնութեանց։

Իվան· Տան փարախաւ հեռի յարևմտից Լագի-քեայ, աւան Տաճկաց։

ԻՒՒԱՉՈՑՏ· Գլխաւոր քաղաք վիճակի միոյ և եր-բեմն աթոռ Շահան օղլուի, վասն որոյ և բարգա-ւաճ· ունի մզկիթ գեղեցիկ ըստ ձևոյ Ա յա սոփիայ կոստանդնուպոլսոյ· Կապարաչաղք են մերձ'ի նա· Ի բնակիչս 150 տունք Հայոց, որոց նստի'ի սմա և առաքնորդ, և ունի ընդ իւրև 50 գեղս, յորս գոն 1,150 տունք Հայոց։

Թաշ-ող կամ Թաշ-ոզ որ է հինն Տաշ-ոզ, աւան տաճ-կաբնակ։

Վէրճ ՚ն ՚ձոր· Աւերեալ քաղաք և բերդ աշտարա-կաւոր յոտս Անտիաւրոս լերանց, ի հարաւոյ Մա-լագիայ, զոր կարծեն լինել Զիւզիանոզ։

ՆԻՒՈՒՐ (Նիկնեաբիս)· Քաղաք հին կիսաւեր պարսպօք և աշտարակօք՝ առ Գայլ գետով, որ կոչի անդ Կերասոյն, աթոռ արքոյն Գրիգորի Աքաքնէա-գործի, որպէս և այժմ աթոռ է յոյն Եպիսկոպոսի· Բնակիչք իբր 10,000։

1847· ԿԻՒՐԻՒՆ· Որ կարծի յոմանց հինն Ակռա-պիսոս կամ Կառնակ· ունի բերդ աշտարակաւոր, այլ հնացեալ և քայքայեալ· առ ակամբք Թոքմա սու գետոյ (Մէլաս)՝ ի ձորաշղթայս հրայինս, 3,664 տոս բարձր յերեսաց ծովու· Բազմաթիւ են ի բնակիչ-սըն Հայք, իբր 330 տունք, յորս 60 հռովմկական Հայոց· իսկ Տաճկաց տունք են 850, և սպառապին ի տուրսարկի վաճառականութիւն· Սփռեալ են գնովաս գիւղորայք Հայոց և Քրդաց, որպիսի է Մ-ՏՀՀԼԼԵ աւանն Հայոց իբր 20 տամբք առ Պալքը սու վտակաւ, այն է Մելան հին· ունին եկեղեցի և աւերակ մենաստան Ս· Թորոսի'ի բարձունս ու-րեք· ձաղկովորդ գիւղացս երկրագործք է։

Թոփ-ա· Գեօղ, մերձ յակառնս Մելասոյ, որ առնու գանուն գեղջ· և'ի սահմանս անդ Տերենտոյ ան-ցանէ ընդ քարայր մի պազալտեան՝ Տելիք գաշ կոչե-ցեալ, զոր և Ձեռագործ մարգկան կարծեն, զի կայ'ի վերայ նորա և բերդ ցքեալ։

ՏԻՐԻՒՏՈ· Ըստ Աստրաց Դուբանտա, մերձ'ի կիւ-րիւն· Թուի լինել հինն Սինկա, ունի բերդ հնա-ցեալ'ի քարաբլուր· պարտեզք ընդարձակք շուրջ պատ-ուն զքաղաքատն, յորս խուռն ժողովուրդն'ի տօթ ամարայնոյ· Ոչ սակաւ Հայք են և'ի սմա· Ի սկիզբն ԺԱ դարու, եկաց'ի սմա առ վայր մի խա-չիկ կաթուղիկոս՝ առեալ'ի Տուհաց վանս երկուս։

Քոչ-ի-ր· Ի գաշտաւայրի պարբառաբոյտ վիճակեք և խաչաձեր· Ի միջ սորա և Մալաղիայ ամբառնայ Աւձ կամ Աւբ ԽՀ'ի պայս Տօրտանն լերանց, և շուրջ զսորոտոզն սփռեալ են գեօղք Քըր-դաց և Թիւրքմենից· յորս նշմարին և հին չինից ա-ւերակք։

1848· ՄԱԼԱԹԻԱ (Մելիտինէ)· Մեծ քաղաք կոստանդնուպոլսեան Պարաշտ· Թուի յանուն Մելաս գետոյ այսպէս կոչեցեալ, կամ ըստ այլոց յանուն Մելիտայ գիշատչոյ Ասորեստանեայց, յոր անուն կոչէր Շամիրամ, որ և չինող քաղաքիս կարծի· Սե-պագիր արձանն յԱրզնւոս մերձ'ի Մելիտինէ՝ նշան է հնութեան սորա· գլխաւոր քաղաք էր Մելիտինեայ վիճակին յԱ Հայս· ուր դադարեցին առ վայր մի աշակերտք Ս· Մեսրոպայ յերթել Նորա'ի Բիւզան-գիոն· Պատերազմ մեծ մղեաց առ սովաս Յուստի-նիանոս կայսր ընդ Խոսրովոս Պարսից արքայի յամին 572· Ի ԺԱ և'ի ԺԱ դարս մեծացաւ վաճառականու-թեամբ կարաւանաց Հնդկաց անցանելոյ ընդ այն և եղև շահաստան մեծ· 56 եկեղեցիք էին յայնժամ'ի նմա· Ի կէս ԺԱ դարու առեալ զայն սկիւճիական Պարսից կոստրած անհնարին գործեցին բազմամ-բոխ բնակչացն, մինչ զի ծփայր յարեւկ'ի ծայրէ'ի ծայր, ըստ ասելոյ ուրուսն'ի մերոց պատմչաց· և յղիների բազում անգամ բռնաբարեալ'ի Պարսից և յիշխանաց Ասորոյս՝ վտանգեցաւ յաշխարհ· Այժ-մեանն Մալաղիա կայ յերի ՃացուԱծոյ Հնոյն, սուղ և բացեայ յաճախ Մելիայ, պատեալ խարխուլ պարսպօք· ոչ սակաւ վտանգեցաւ և առ մեջ'ի պա-տերազմանս Հաճըղ փաշայի, որում և յետնեալ է'ի բարգաւաճանս· Բնակիչք 15–17,000, յորս իբր 4,000 Հայք· Վաստակողք են օգ քաղաքին, վասն որոյ յաշ-նայնի և յամառայնի խուռնե բնակիչն յԱ-ոց-ու սասն'ի գաշտաւայրի, առտղաստն օգով, և Թիթնենք և բազմազան նարդիք և ջրաղաքիւք զուարճացեալ։

Հաս-ան-ոբեյի· Գեօղ'ի հիւսիսոյ Մելիտինեայ, առ որով կամուրջ մեծ'ի վերայ Մելասոյ, Գէօյնէզ կոչեցեալ· (որ է Քառասնակամար կամ Քառաս-նեանն)։

Իչէլ-ի· Փոքր քաղաք Քրդաց, յարևելից հիւսի-սոյ Մելիտինեայ հուսկ Լեփերատ· առ որ Տպագնդն առ Բարշամ սու Վտակաւ և Գէ-ի-ր-ի-ն գեօղն'ի քարաժեռի ուրեմն կայ արձան սեպագիր, վեց ոտք բարձր և իբր 3 ոտք լայն, և'ի վերոյ նորա աւերակք բերդի։

Ռեչեմ-ի կամ Ռեչեմ-ոյ և ըստ Աստրաց Պէյ-հաճա· Քաղաք փոքր կառուցեալ'ի կոյս քարուտ լերին, յորուեալ տամբք, ուր կայ և Ճացուած հին բերդի, զոր յամին 1116 հառ Պալտուին Իչման Ե-գեսոյ· բնակեալ յ3,500 տաճիկ գերդաստանաց և'ի 150 կամ 250 հայկականաց։

1849. Աչխոնեմոն կամ Հիւսնեան Մաշտոցիր և ըստ Ռբդաց Հնոն Մոսես (Հասանմաուր). Մեբռ՚ի Ռե-Հեանի, յարևելից Նորա և՚ի հիւսիսոյ Սամուսատայ, քաղաք փոքր կառուցեալ՚ի Ձեռագործ բլրի, բնա-կեալ՚ի Տաճկաց 800 տանց, և 300 տանց Հայոց։ Ցամին 1066 Գամէշ տիկին ոմն ամիրայ Ալփասլանայ յաւեր գարձոյց զայս։ Յիշի սա տաէպ՚ի վէպս Ռոմ-բինեանց։

Աև. տօնաս ամբառնայր Օ.էն բերդ, որ Թռուի Ա-էն կոչիլ այժմ։

ՌԱՈՒՆ կամ ՌԱՈՒՆԻԵ, կ՝ուրի ըստ Աասրուց· ի կող լերին ամուր քաղաք առ համանուն վտակաւ, բնակեալ՚ի Ռբդաց։

ԿԵՐՈՒՆ կամ ԿԵՐՈՒՆ ԳԱԼԷՈՒՆ· Որ Թռուի կարկաչ ըստ Հայոց, զի Աասրիք կոչէին կարկաչ. և սա՚ի ձեռս Ռբդաց, քաղաք ամուր՚ի քարաչերին 7,156 ոտս բարձու. Թռուի Բ-ուչ-ուչ- կամ Ց-ւ-ի-ուչ- բերդ, 200 ամեաց, յորս են և Հայոց 30 տունք և եկեղե-ցի· բերդն զառաւելեալ է՚ի մերձակայ քառածեզից փայտեայ կամրջաւ. գեղեցիկ է գուռնն կամարա-կաս արաբացի ոճով և արձանագրութեամբ։ կայ և յունական ձեռին ճեացուած և արձանագիր։ — Ի դաշտին ակերկեայ ամբառնայ մեծ և կոնաձև լեառն Ա-ր։ Գիւղորայք կողմանցս բնակեալ են՚ի Ռբդաց, և՚ի Հայոց քրդաբարբոյից սրանց կորովեալ, ևս և Հա-սորուց, և են ոքա ընդ կուսակալութեամբ Մարա-շու. գլխաւորք՚ի նոսա՝ Օ.էխ, Հաբրոյ, Մ-որ-ոյ, Թ-ի-ր-ի-ե, և այլն։

1850. ԷՒՊԻՆ ԳԱՐԱՀԻՍԱՐ· Ռազաք փոքր, այլ գլխաւոր վիճակին Խերոյ, որ ընդ մէջ Եփրատիոյ և Աասմանոյ Դ Հայոց, առ սաորոտով քարալերին կայ, ունելով՚ի նմա բերդ· բարգաւաճ է՚ի տուր-կաաս, այլ չիք՚ի նմա չինուած դնամեաւոր։ Ի բնա-կիչս են 800 տունք Հայոց, որոց են երիք եկեղե-ցիք և առաքնորդարան. Ի հնումն գլխաւոր քաղաք էր՚ի Կոլոնիա, ուր Պոմպէի վանեալ զՄիհրդատ՝ կո-չեաց զսա Նիկոպօլիս։

1851· ՍԱՄՈՒՍԱՏ կամ ՍԷՄՕՏ կամ ՀԱՄՈՒՏ և ըստ մեզ Սամուսաւ կամ քաղաք Սամուսատացոց· մայրաքաղաք կամագենոյ կամ Գոմագենի գաւառի հնոյ, բազում անգամ նուաճեալ՚ի Հայոց· կայ յաջմէ Ֆռանգաբայ գետոյ, ուր բազում պատերազմունս մը-զեցին Հայք ընդ Հռոմայեցիս· Հայրենիք է Լուկիա-նոս խնամասիրի, Պողոսի Տիբեսիոմատացւոյ, և մեծ աՒՒեռ եպիսկոպոսական։ Ի վերջ ԺԱ դարու խա-չակիրք սատան զքաղաքս, և՚ի նոցանէ Յոյնք և ապա Թուրքք։ Աղաւաւել և աւերեալ՚ միայն բլուր մի ձեռագործ կիսակործան բերդիւ ոտի այժմ. 400 տունք են՚ի նմա Քրդաց և Թիւրքմենից, և սակա-ւուց Հայոց։ — Ի սահմանս Սամուսատայ գոն՚ի քա-րաբլուրս ուրեք՝ քարագիր եկեղեցեաց և տանց, և մենաստանաց աւերակք· զդվնաւորագործն՚ի նոցանէ՝ պղտզիք կոչեն Ի-ւ ֆ-ի-ե-ե (երիք եկեղեցիք)։

ՊԻՐԵՃԻԿ· Ռազաք հին առ Եփրատաւ, ՚ի Միջա-գետաց սահմանս, ունի բերդ՚ի բարձու, յորում կան ճեացուածք ինչ հնոտեմանց խաչակրաց· Տաճիկ-բնակ է տեղիս· այլ են և Հայք զսահմանաք նորին։

1852· ԱՐԱՐԱԾՈՑ· Մահկանաչ տարածեալ՚ի լեռ-նային վայրի՚ի սաորոտս Ընտիաւորոյ, միջե՚ի Դ Հայս, առ վտակաւ միով Եփրատայ՝ յորմէ հեռի է երկու ժամաչ, և 8 ժամաչ՚ի բոլոր կապանայ, և կայ յանձնակ ձորահովի, յորոյ եզերս ամբառնան կէս ոչ և Ռ-ո-ո-ո- պատրէպան լերինք· գեղե-ցիկ և առատ է պատաբերութեամբ, և քաղցր օգով· բնակեալ՚ի Հայոց երբ 6,000 ոգաց և երբ 2,000 Տաճկաց։ Ուրք գործուներաչք և պատրաստ են Ա-բարկերզիք, գնան՚ի ծառայութիւն յօտար գաւառս և գառնան ընդհատեաք· Ձարտար ոստայնանկք են բամբակի։

Մեբռ ՀԱրաթիկեր ամբառնայ Ս-որ ֆ-ւ- (Դևղնա-ծաղիկ) լեառն, և հեռագոյն Ե-ր-ի-ա լեառն յեզր դաշտին Տիվրկից։

ՏՈՒՐՈՒԿ կամ ՏՈՒՐՈՒ որ և ՏՈՐՈՒ (Տեփրիկ)· Կայ՚ի յիշատակեալ գաշտիս՝ ՚ի հիւսիսոյ Հ-ա-ա-ա-ր լերանց՝ ՚ի խորհրդոյն Երոսքսաս և Տուհպուզ և Ե-մուր լերանց և քարուտ վտակից· Պ-ո-ր-ի վտակ որ ոռոգանէ զգաշտն՝ զուարճալի գործէ և զգաղպերին պարտէզս· Բնակիչք 10,000, յորս Հայք 250 տունք երկու եկեղեցեաք· Ունի բերդ՚ի քարալերին, կանգ-նեալ՚ի Ցուսոփինեանոյ, զոր Սելճուկեանք ամբա-ցուցին և թաթարք առին յամին 1243։

Երիւք ժամուք հեռի է՚ի Տիվրկից Ո-ր-ի-, ուր մե-նաստան Ս· Գրիգորի Կարեկացոյ և առաջնորդա-րան Տիվրկից, ընդ Թեմիս Սոյ· Միւսք ամիրայ առ միջ մատուռն կառոյցս յոտիսկս՝ ի լիւսաւոյ մարմ-նէ հրէշտակի սրբոյն, զորոյ ասեն այսր փոխեալ գերեզ-խարս յատուրս Սելճեկերիմանոյ։ — Բեխկեն գեղ ընդ ՄԷ Տիվրկից և Ակնոյ, բնակեալ է՚ի Հայոց 80 տանց որոց է եկեղեցի մի և գարոց։ Մեբռ՚ի սա յարիւնս Եփրատայ կան Ս· Ա-ա-ա-ն-ն-ն-ն և Երէ-ո-ա-ն ուխատակերք· Ձիւն՚ի սահմանս Տիվրկից և Ռ-ոյն գեղ, ՚ի ՃՉ. գարու, կամ Ռ-ո-ո- — Լերինք կողմանցս Թէք են պարիսպեանց· յորս կան և ծացուածք բերգորելից Աբաթացւոց։

1853· Ա Կ Ն Ա Ե վիճակ սարածանի զնայրեաք յարևմուտս Եփրատայ, բնակեալ՚ի Հայոց, որոց գաղ-թական Թռուի եկեալ՚ի ԺՍ գարու առ Սնեկերքի-Թական Թռուի եկեալ՚ի ԺՍ գարու առ Սնեկերքի-մաս· յետ գարուց ինչ նեղեալ՚ի Ցուծաց և՚ի Տաճ-կաց՝ յորմէ հաստատութիւք լինալ կէսք Հայհոռոմք կոչին, որք յունականաչն վարին ծիսիս, գիայաս-կանն պահելով. գիայրենի լեզուս· իսկ տատիկա-ւատիցն փոխեալ է և գլեզուս, բայց ոչ խափան զա-նազանս և զսովորութիւնս, և տանց և անձանց նահ գլեզուն պահելով։

Ակն կամ Էկն· Կառուցեալ՚ի գաղթականէն Հայոց, առ ալբերակաւք մուռ, վասն որոյ և Ակն կո-չեցաչ քաղաքն, առ սաորոտով և՚ի կող լերին, ոռո-գեալ լերկոյց վտակաց, որք ապա միանգամ Թափին Եփրատ· քարաճեւոլութիւք շրջապատեալ աշաւորաշա-ւեաց է միանգամայն և սիրալի· և սահմանքն պատչեաք և բարերոյք, գլաւարձեալ այգեաք և Թթենեաք, ընդուզնենեաք և ասեաք· սակս այսոցիկ ամենայնի ընդ գեղեցկագոյնս՚ի քաղաքաց Փ· Ասիոյ համարի Ակն· Բնակիչք Ակնոյ կհսով մասամբ Տաճիկք են և կի-

սով Հայազգիք, որք Ճարտարք, որք ի Ծառայութիւն կամ ի տուրհասս գնացեալ դառնան մեծութեամբ. և լինին սեզանաւորք և Ճարտարապետք. ունին և կենդեանս Ս· Գէորգ, և Ս· Աստուածածին, և գըլուղսս մեծս և տունտս, և են սոքա 1,100 տունք։— Սուղ ինչ հեւսի են ի քաղաքէն ուխտաւորիք Ս· Լուսաւորչին և Թալէայ բժշկի ասերակ եկեղեցեք։— Եօթն Ժամս հեւսի է յԱկին՝ մենաստանն երևման խաչն, ուր նստեր երբեմն առաքինորդն Ակնայ։

1854· Շուրջ ղԱկնաս կան հայաբնակ գեօղք իբր 700 տանէք, որպես Վ·ղէն, Կ·ոմ, Ըէէլ, Մ·ղ·էր, Խ·ո·ւ, Հ·ոլի, Եղեղոլի, Աքէրէ, Ծ·ոփ, Ս·ղ Ա·ղ, և այլն։

ԱՂՈՒՀԵՒ· Հայաբնակ գեօղ մեծ, ունի եկեղեցի Ս· Նշան և գպրոց մի· կան առ սովաս ուխտաստեղիքն Ս· Մինաս և Ս· Աստուածածնին, որ և Ագաբակ կոչի, և աւերակ եկեղեցիք Ս· Սահակ· Ս· Յակոբ, Ս· Թորոս, և այլն· յորոց դուշակի հնոս. Թիւն Հայ գաղթականին և մեծութիւն նոցա· այժմ 300 տունք են Հայոց։

Ագ·ոլ և Զ·ղ·ղ· Գեօղք՝ Թաղք համարին Ագուղեհայ։

Կ·ոմ·ոլ·ղ· Գեօղ մեծ՝ Հայոց, ունի եկեղեցիս երկու զՍ· Գէորգ և զՍ· Աստուածածնին, և գպրոց մի· կան և առ սովաս ուխտաստեղիք և աւերակ եկեղեցեաց, տունք Հայոց 180։

Կ·ղ·ղ· Գեօղ Հայոց 70 տանց, ունի եկեղեցի Ս· Աստուածածնին և գպրոց փոքր։ ԵՒս սովաս ի գլուխ լերին քարափեղի կայ Ջ·ղ·ի մատուռն Ս· Կոզմայի և Դամիանոս. և ժամաս հեւսի այլ եկեղեցի աւերակ, որ ուխտաստեղ է Ներսիսի Շնորհալւոյ։

Լ·ծ· Գեօղ փոքր, ունի եկեղեցի Ս· Աստուածածնայ և գպրոց փոքր։— ԵՒս սովաս ի գլուխ լերին մերձ ի Ե·ղ·ղ· գեօղ տաճկաց, կայ Ս· Յ·ո·ի ուխտաստեղիք։

Խ·ի·ղ և Խ·ղ·ի· Գեօղք, երբեմն բարգաւաճք։

Ն·ի·ղ· Գեօղ, 25 տանէք Հայոց, եկեղեցեաւ Ս· Աստուածածնայ և փոքու գպրոցիս, և ուխտաստեղեաւ Ս· Աստուածածնայ։

1855· Հայհոտոմոց գեօք են, Վ·ոփ մերձ ԱԿՆ, եկեղեցեաւ Ս· Գէորգայ, առ որում կայ և մատուռն Ս· Սարգիս վան Հայոց ուխտաւորաց։— Մ·ո·ղ·ղ·ս· Ի սմա և յեկեղեցւոջն կայ մատուռն Յովհաննու Սակեբերանի, ուխտաստեղի Հայոց· Նոյնպէս և ի Զ·ղ·ի գեղջ։

Իսկ Ցամքայոց և Տամքահայոց գեօք բազումք են, որպես Բ·ղ·ի, Հ·ի·ղ·ոց, Վ·ղ·ի·ղ, Սե·ի·ղ·ի, Ս·ի·ղ·ո·ղ, Ը·ղ·ղ·ղ·ղ, և այլն· յորս գոանին մատուռիք լքեալք և ուխտաստեղիք։— Գորոց յամենեցուն յայտնապես երևի զի գաղթական մեծ և Ճոխ եկեալ այսր ԱԱՐԾ· ըստնեաց երկրէ ի կողմանց Վանայ, փոխաբնակեցաց ընդ իւր և զհայրենի սրբութիւնսն յեկեղեցիս և ի վանորայս, որ այժմ անապատացեալք կան. այլ Ճանապարհորդի ուշադրելի գոյծ է հետազոտեալ ի վայրըս, և ընծայել Ծանօթութիւնս պիտանիս գուցէ և աւանդս ցանկալիս։

1856· ԿԵՍԱՐԻԱ (Գայսերի)· Գլխաւոր քաղաք համանուն վիճակին, յոտս Էրջիէզ (Արջէաս) լերին ի հնումն մայրաքաղաք Ա· Հայոց կամ Կապադովկեցոց աշխարհին՝ որ և Դաժիրս կոչեն մերքն· Հայկազեան Ցամքայ Մասէ և բան մեզ ՄԱՒՍ հնչեցաւ, զոր ոմանք կարծեցին յանուն Մոսոքայ որբուոյ Ցաբեթի, և առ Տիբերեաւս կայսերք էառ զաւելի անուանդ կեսարիա ևս և զՀռուեբիա· Թագաւորք Կապադովկիոյ պերճեն նմա երկու կամ երեք գարուք յառաջ քան զՔրիստոս· իսկ յԴ գարուն Շապուհ էառ զայն, յորում ժամանակի էին ի նմա 40 բիւրք մարդկան· Ունայնի եղև առ քրիստոնէութեամբ, զի Թէոփիլէ աշակերտ Թագէի նաստ ի սմա, վասն որոյ և մեծ աթոռ եղև արքեպիսկոպոսի, և ի նմանէ առնուին զնեռադրութիւնն հայրապետք Հայոց մինչև յԻ· Սահակ· և այժմ նահն անդ առաջնորդք Ցուդեայ և Հայոց· Ունի կեսարիա փոքր բերդ ի միջի, շուկայս և կարաւանատունս, մզկիթս և բազմին յոլով. վաճառք նորա են կապուկք, և միս ապխտեալ· Գոն և աւերակք ինչ ի կեսարիա ի հին չհնուածոց՝ այլ ոչ մի կերպարանաւոր· Երկու եկեղեցիք են Ցուդեայ և 2 Հայոց, որ իբր ի 4,000 անաց հեռ բնակութիւն կալեալ ասի՝ բազմաթիւք են և այժմ քան ի յոգուտս յայնց քաղաքաց Ասիոյ· հաշուին 6–8,000, իսկ հայերէն բնակիչք քաղաքին 20,000։— Չհինն Մաժակ ասէն լինել ի հինգ բլուրն անուանեալ տեղւոջ· Մեծ սասանութիւն եղև ի կեսարիա յամին 1825 յամսեանն օգոստոսի, յորմէ կործանեցան բազում չինք բարձրագիրք, և ոգիք առաւել քան զ650 մեռան։— Ցարևելից քաղաքին ի բլուր ոբերն կայ Ս· Կ·ր·ղէ·ք մենաստան Հայոց, ուր նստի և առաջնորդ քաղաքին։

1857· Եղեղեկ և բարեբեր հովիտ ունի կեսարիա, շրջապատեալ լերամբքս Խ·ր·ենէ, Եզ·ենէ և Էրջինէ, որ ի հարաւոյ ամբառնայ բարձրագոյն քան զամենայն լերինս Փ· Ասիոյ, սեպաձև քարուտ և ձիւնաճաս, որոյ բարձրութիւնն է յերեսաց ծովու 13,000 ոտն։ ԵՒս սովաս անցանէն գարաւսս որ ե Մելաս, Սարմասաք վասն և այլ վասն մի Ալիւսեաց· Ան Եզ·ենէք լերամբք կայ շամն Ս·ղ·է· ի հարաւոյ Աբգեօղ ամբառնայ Աւետ Տ·ղ բարձր և գեսակ· առ որով յարևմտից կուսէ կայ Գ·ղ·ե·ի·ղ· փոքր 800 տանէք· Եւ յարևմտից սորա Ս·ղ·ղ գեղ ի տեղւոջ հնոյն Սոսնաեաց, ուր բլուրք քարափորք և աւերակք զարմանալիք։

Գեղարդաք բազում են վիճակին կեսարիոյ Հայոց և Ցունաց։

Թ·ղ· Գեղ մեծ կեսարիոյ հեւսի ի կեսարիոյ, բնակեալ ի յոլովից Ցունաց և ի Հայոց 470 տանց, որոց են երկու եկեղեցիք։

Զբաֆթչիէ· Գետ Ցուշաց, որոյ է անդ Մենաստան Ս· Յովհաննու Միկռոյի։

Տէրէնճէ· Փոքր գիւղ Հայոց, յեց ի լեառն քարտէս, յորում փորելով է Մենաստան Ս· Սարգիս, հանգերձ եկեղեցեաւ· գոյ և այլ մատուռն զՀանապարհորդն զոր առեն Ճգնարան լեալ սրբոյն։

ԿԱՐՄՐՈՑ կամ ԿԱՐՄԻՐ· Գիւղաւան, յորում ըզ-նակէն Ճոխք և կորովիք ի Հայոց ընդ Ցուշաց և Տաճկաց, ունելով եկեղեցի զՍ· Սահակեանս, և ուխտատեղի զՍ· Գէորգ։

1858· Պէնկիէ·· Գետ Հայոց, առ բարեբոյս ձորով, առ որով կայ ուխտատեղի Ս· Մինասայ· իսկ առաջ ինչ հեռի կայ լեառն, և ի նմա Մենաստան Ս· Դանիէլ, վերնալ ի Աննկաբերիայ կամ յՕշնէ։ — Մերձ ի սա կայ միւս ևս անուանի Մենաստան Ս· Կարապետ ի քարուտ լերին, քաղաքորմովք և երկաթի գրամբք պարսպեալ, զուարձացեալ պարտիզք և աղբերք։ Ասի մի Մենաստանին հասնել է ի վի-մի· Սա ասանդի Տանգուցեալ զդլուխ Ս· Կարապետի, յորմէ ասի ընկալաւ Լուսաւորիչ մեր· Կայ առընթեր խո-վ-ղ եկեղեցի ոսկատեղի։ — Կայ և այլ ուրեք Մենաստան Ս· Կարապետի յԱլիտաղ լերին, ընդ մէջ կեսարիոյ և Նրգէտոյ, կոչի Նա և յանուն Ս· Բարտղ, զի անդ ասի ձգնեալ Ս· Հայրապետին· կայ և այլ Մենաստան նորին սրբոյ Մեծարան լեալ երկրին։

Կայ և Մենաստան Սբոյն Գրիգորի Նարեկացոյ մերձ ի Տ-ր-ի-ւ գիւղ։

Կան և այլ բազում եկեղեցեաց և վանորէից ՅԱՅցուստք, քարոզք կրօնասիրութեան Ցուշաց և Հայոց ժամանակին, Հանգերձ այլովք չինուածովք։

Ցնէլ հովին Սարմռուսոյ կայ Հակ ագի, որ ցամաքեալ ամառանի ընձեռէ ալ բազում և Թռչի սա լճէն Պաղակայիս առ Նահնիս մեր։

Կէնէրէ· Գետ Հայոց և իջևանաց Հանգիստ· իբր 200 տունք Հայոց են ի սմա, որոնց կրօնքեաց և չաքազաց, և 70 տունք Տաճկաց։

Ի··ա·ե· Գետ Հայոց՝ մերձ ի վերոյգրեալք։

1859· Մ ԱՐ Ա Շ· Որ է գաւառ Գերմանիկոյ, վիճակ մեծ, իշխանանիստ, ընդ մէջ Մարաշոյ, Սեբաստիոյ, Կեսարիոյ և Կիւլիկիոյ, որ անկաւ երբեմն ընդ ձեռամբ Ռուբինեանց· ուր ամբառնայ Ամրըտաղը (Ամանոն) անուանի, և ձիհոնն գետ հոսէ, որ է Պիւռամոս, և Սկյհոնի կամ Ջագրա որ է Սարոս· քաղաքեր է գաւառն Մարաշոյ որքեք և մրգեք։

ՄԱՐԱՇ (Գերմանիկէ)· Ի գաւէնս լերին մերկ Ա-ռաջնոյն, մերձ ի ձիհոնն գետ· ունի բերդ հին ի գլուխ լերինն· Սակայնակ եղեալ քաղիս մերոյ Թագրոսի բանագաւ սմա, և զնին միւսանգամ Հեթում Ա Թաթեաց զայն ի Թուրքաց, այլ վերստին տիրացան յեսայինքեք· զուարճալի է քաղաքն առատութեամբ ջուրց և բուսաբերութեամբ և վաճառաւ ունի սկսպես կատաւց և անկուաճոց· Նշանաւոր են ի վերնոյնեան Ուշոլ Հանին և բաղանիք· Հայոց 600 տունք են ի սմա, ընդ Թեմիս Սսոյ, և առաջնորդ նոսի առ անգամին յատուրց Ռուբինեանց· ունին եկեղեցիս վեց առեալ ի Ցուշաց, որք ի Հնումն յոգնամիս էին· կային յայնժամ և Լատինացիք ի խաչակրաց անտի· Բն· 15-20,000։

1860· Ս ա ա կ ո ց ք հեռի ի քաղաքէն ի լեռնավայրի կայ Մենաստան Հայոց։

Գիւղորայք բազում են Մարաշոյ տատկաքնակք և հայազնակք, յորոց մի Պ-ղ-ջ-ճ, և առ նմին լճիմ, յորում ասի ի վերոյ լսասից տունս կառուցեալ Հայոց ոստոյնանկոց, և առանացուցեալ զերեսս ջերմ-ցին, և բազում ամամ ի սասիկ չնչէ Հողմոյն առ-բուբերել նոցին զմսանաքեն։

ԱՅՆԹԱՊ կամ Ա·ԹԷՊ (Ընտիրք Գոմաղայ կամ Դեբա կամ Գոլիկս ըստ Տնոց)· Ի հիւսիսոյ Հալ-սոյ առ Սամռոլ վտակաւ· բարդաւատչէ և սա Ջարտարեմամբ Հայոց և պտղաբերութեամբ երկրին· ի Թիկանց ամառանայ քարաքաղաւ բոլորչի կրելով բերդ քարաչէն· Բն· 20,000· յորս 1,500 տունք Հայոց։

1861· Զ Ի Ց Ա Ո Ի Ն· Վիճակ լեռնային ընդ մէջ Մարաշոյ և Ռ՚ոհայայ և Հալեպոյ, բնակեալ ի կորովեալ Հայոց, որք անձին քաջալերեմամբ և ըմբռնութեամբ գրեամբ ապաշարի կեան ազատարէն, յարակիրճք ի զէն և յընթացս, գնահատական խրոխտութեամբ Հայոց յանձինս բերելով· Գլխաւոր քաղաք կամ գիւղաքաղաք նոցա է Զ-ե-թ-ո-ն կամ Զ-ե-թ-ո-ն ի կոզս անջնաս և սեպ քարաչէրին, որ տրէակէ աղ-բերս յոտնդուածս տակաւ տեղատատաց նոցա· Պաբաղութեամբ Զէյթունցոց է գործ երկաթոյ, զոր հանեն ի տերմակայ երկաթահատաց, և գործեալ կամ անգործ ածին և առաքեն ի Գալաթան, ի Կիլիկիա և յայլ կողմանս· Ոչ ներեին օտարականաց յամախել ի չէնս իւրեանց· Ունին եկեղեցիս յանուն Ս· Սարգսի և սրբոց սրբոց, և գպրոցս· Ի միում են 150ից չափ ուսանողք։

Կիսաժամս հեռի է ի քաղաքէն Ա-ֆ-ս-ե-ն-ի, վանք ի քարաքրի, ուր նախ առաջնորդն Զէյթունեն· Կայ և այլ Մենաստան Ա-ն-դ-ր-ի-ա անուն, երկ-ժամս հեռի։

1862· Ո-ն-ի· Գետ հայաբնակ մերձաւոյ հեռի ի Զէյթունայ, հայրենիք Ս· Սահակեանց, որոյ Մենաստան և ուխտատեղի կայ աւազոյր Ճանապարհս հեռի առ Ֆ-ն-ե-զ գետոյ, ի լերին։

Շ··ղ· Ընդ մէջ Մարաշոյ և կիւլիկեան սահմանաց ի լեռնավայրի· անուանի էր անապատ նորա կամ Մենաստան առ Կիլիկեացւոց և Ցնայ ցարդ և կեղեցի նորա, ուր Թաղեցաւ Բարսեղ կաթողիկոս յամին 1113։

Ի կողմանս յայսոսիկ մերձ ի Մարաշ անկանի և Զ-ա-ն-դ-ի որ է Ծ-ո-ղ-ս-ս բերդ, զոր Եռոն Ցշիք վատարագիկ Թագաւորին մերոյ Գագիկ ՀերքՅոյ փոխանակ Անւոյ բանաքարելոյ· Անուանի էր տեղիս այս և առ ամիրապետօք, քանզ ամրացուցեալ

Այսքիկ ամենայն օր ընդ Մարաշոյ կուսակալու-թեամբ անկանին, էին երբեմն ժառանգութիւն Հայոց, և կոչէր երկիրն այն՝ Եփրատացոց աշխարհ։

1863· ԿԻՒՄԻՒՇԽԱՆԷ· Փաքր վիճակ յա-րակից Պոնտոսի և իբր ման Մաուէն էմիրի վիճա-կի, որոյ միւս ման անկանի ի Դ. Հայս· անուանի է և սա բովուք ոսկւոյ և արծաթոյ, Թէպէտ նուա-զեալ է այժմ։

ԿԻՒՄԻՒՇԽԱՆԷ· Քաղաք ի Տարաւոյ Քուղա-լբանց, վինեալ է ի գժուարակոիս լերանցամէջս քա-րուտս առ Սամանուս վեսակաս, զարմանալի ինն և աշաւոր գրիւք· ի կողս լերինն և յոյրս ի մէջ քա-ղաքին՝ են բովք կապարի և սակաս արծաթոյ· բը-նակիչք և գործաւորք առաւելագոյն մասամբ են Յոյնք· իսկ Հայք 250 տունք, ունին եկեղեցի· սո-քա համարին սերունդք խալիւապց կամ խաղտեաց Հայոց, որք ի վաղնջ դարուց հետէ հանդերձ աբ-ծամբ։

Ժամս հնգի ի քաղաքէս կայ Ս· Սուրբ մենաս-տան, ուր նստի առաջնորդն։ Ունի տասրտասի քաղա-քին անցանէ վտակն Կիւմիւշխանէ, որ ընդ երկրաս-տուգանի առ Եփրատ գետոյնս, և արտաքս ելանէ բացագոյն։ — Վտակք կոչմանս բերեն պտուղ ազ-նիւ, տանձ և խնձոր։

Գետոյք բազում սփռեալ են ընդ մէջ Կիւմիւշխա-նէի և Տրապիզնի, յորովագոյն մասամբ յուսնաբնակք, որպիսիք են· Սեխէբ, Սարու, Սուրմ, Մեխոխ, Խա-վա, Սարսուխ, Փոսլ, Տախ, Խամխրիս, Սախնոյ, Թեր-ջան, Բռնաւսալ, Զահե, Քղմա, Խորոյսէ Իրլին, Ալեար-ջան, Մեհրէմնա, Մեսոխոր, և այլն։

1864· ՊՈՆՏՈՍ· Կայ յԱրմ կարնոյ, ի հիւ-սիսոյ արևմտից Ճանիկոյ և Սեբաստիոյ, անուանի գաւառ հին, որ այժմ ունի ղկուսակալութիւն Տրա-պիզնի. ման ունի և ի խաղտեաց գաւառէ, յո-րում բազում դէպք նշանաւորք գործեցան ի վաղ ժամանակս. մերթ ընդ քաղաքավար թագաւորաց Հայոց և Պոնտոսի և Յունաց կացեալ, և մերթ ընդ խժական ազգաբք խաղտեաց և Լեզգիաց· ամորք լե-րանց Նորա ասպատանարան եղեն մեծ ազատ ժողո-վրդեան։

Տրապիզոն

ՏՐԱՊԻԶՈՆ կամ ԴՐԱԳՈՒԶԱՆ· Հռչակաւոն քա-ղաք հին և առաջին նաւահանգիստ շահատան Սեաւ ծովու, կառուցեալ ի գաղթականէ Սինոպացւոց, 800 ամաւ յառաջ քան զքրիստոս, հանգերձ սե-զանաձև բերդաւ, յորմէ Դրապեզան կոչեցաւ քա-ղաքն· բերդն այժմ կայ ի բերին որ յանդի ի Պօզ-Թէփէ լեառն· բազում չինուածիւնս ապար ի ման Յուսնիներնոս կայսր ի սկիզբն ի դարուս ԺԱՒ դա-րու աթոռ եղև Կոմնենեան կայսերաց Յունաց, որք նուաս ի սմա 260 ամ· Այժմեան բերդս կառու-ցեալ Հնդն Մեծագործք կայ մասամբ ի Տարեի և մա-սամբ յապառաժուս վայրի· կան ի նմա ի հին չի-նուածոց սենեակք անձուկք և խորանք· յերիս բա-ժանեալ է, ի վերին, ի միջին և ի ստորին· ի միջ-նումն կան պալատք և մզկիթք և վաճառատեղիք, յորս նշանաւոր է Օրթահիսար Ճամի մզկիթն, որ յա-ռաջագոյն էր տաճար Տիրամոր, համակ քարաշէն· Ի միջնաբերդին քաղաքիս նշանաւոր է Ձիփհան համամ բաղանիք, կիսով մասամբ ստորերկրեայ· զառաջնաս միջնաբերդին կայ Տապաք-քանէ, խաղաղարգաց դրո-ծարան, յորում ման հին եկեղեցւոյ· Ի բերդին ստորնում է ապարանք փաշային· Վտակք երկու Դ.-վտակն երէ և Իլէնէվոզ պատին զքաղաքաւան, յո-րոց վերայ արկեալ է քարաշէն կամուրջս· Ի հիւսի-սոյ կոմնմանէ բերդին կայ հին նաւահանգիստն՝ վի-նեալ առ Ագրիանոսիս՝ վերակացութեամբ Աբրիա-

նոսի զօրավարի և վիպագրի, ամբարտակաբ հիմնացուցեալ՝ ի Ծովս։ Բարուրաձոյնն են գլխաւոր քնաքուելիք և շինուածք, մկնիկք յոլով, և եկեղեցիք Հայոց և Յունաց. առաջինքն են 4 եկեղեցիք, Ս. Աստուածածնին, Ս. Սուենհաոս կամ Յարխաչին, Ս. Օքսկնա, Ս. Յովհաննէս, որք անգամին ի ծե դարու հինեալ կամ նորոգեալք են. Ս. Օքսկնա է առաջնորդական եկեղեցի. խակ Ս. Աստուածածնին հաւատացեալ Հայոց է. ունին Հայք երիս գաւազս, ի մինն իբր 150 ուսանողք, կայ և օրիորդաց դպրոց. Յունաց բազմաթիւ են եկեղեցիք, այլ շատ այն են որ լքեալք են. եպիսկոպոս նոցա նստի ի Ս. Գրիգոր. ասի յաւագնին ըստ Թոմոյ ասուրց տարւոյ լինել եկեղեցիս ի Տրապիզան։

1865. Ժամաւ հետէ ի քաղաքէն յարևելից կուսէ կայ Ալէքսէյէվ Մինասեան Հայոց և առաջնորդական, ի բլրի ուրեմն հինեալ ի ՊՀԳ. (1424), ի խոմայ Սաեփանոսէ Հէմհէլեան. ընդարձակ է և բազում մասամբ քարաշէն, և ձոխ եր յոյժ յառաջ նաւին. ի սմա ևս հաստատեալ է գաւոյց։ Հիւպատոք եւրոպական պետութեանց նստին ի Տրապիզան և վաճառականք արևմտեայք ոչ սակաս։ Կաւահանգիստ Տրապիզոնի կայ յարևելեան ծայր նորա առ Զէօմ-լէյէն Թաղիւ, ուր բնակին Յոյնք բրուտք արուեստիւ. անջոյգ է նաւահանգիստն այլ ծանծաղուտ. ունի և յայլ կողմանս մանր նաւակայս. նաւահանգիստ նորա համարին և Գ---ս ասեն, որ վեց մղոն. նաւ հետի կայ և Բ---ա կամ Բ---ի-խ-ի գեղ. վաճառք ի Հայոց և ի Պարսից գան այսր և առաքին։ Համարէն բնակիչք քաղաքին հաշուին 25,000 ոգիք, յորս հայք 2,500, որ գաղթականք են ս. Նոյ և ի Հաշենէ։

1866. Զէֆ---ս. Աւանդաքաղ յարևելս Տրապիզնի. ժամաւ հետէ ի նմանէ. ունի 20 տունս Հայոց, և Ս. Թէոդորոս եկեղեցի նորաշէն։

Ս---ա---ս. Գեղ, 3 ժամաւ հեռի. յորում 40 տունք Հայոց, և եկեղեցի Ս. Լուսաւորչի.

Վ---ն---է ե---. Գեղ, 7 ժամաւ հեռի. 100 տունք Հայոց. Ս. Սարգիս եկ.

Շ---ա գեղ. Ի գաւառակ վիճակի, որ բերէ կալին ընծոյ. ի սմա 60 տունք են Հայոց և եկեղեցի Ս. Գէորգ։

Կ---ե---ա. 6 ժամաւ հեռի ի Շանայ. Հայոց տունք 80. եկ. Ս. Մինաս։

Մ---ա. 10 ժամաւ հեռի յարևելից Տրապիզնի. բնակիչքն են հոգաւորիք հայադիք, տունք 130. եկեղեցի նոցա Ս. Մինաս։

Ա---ն---ե, Բ---ո---ս, Ա--- Ս---ք---ս, և այլն. Աւանք ծովեզերեայք. ունին նաւակայս և ծնգռուածս հնաոճեանց. ԱԱ,յս Սուքիայ կայ փառահեղ տաճար Ս. Աստուածածնայ ի քարանց կոփեից, քանդակազարդ, վինեալ ի Յունաստանեայց, և նորոգեալ ԱԱ. լքեալ կոմնինայ, որպէս կարծի։

1867. Սիւրմենէ. Իբր 24 մղոնաւ հեռի ի Տրապիզնէ, քաղաքաբերդ և նաւահանգիստ բարի. ի քարաբերդի կառուցեալ է բերդն, և տունք քարաշէնք են մանուկք. ժողովուրդն աւազակաբարոյ, և յոլովք ի Հայոց համշինց են դէնոմերոյքք։ Բն. 2,000, յորս իբր 80 տունք Հայոց հանգերձ գեղաշինակաբ։ Պառաւական վաճառք քաղաքիս են իւղ և գինի։

Գեղք բազում սփռեալ են գաւազսաւս, յորս գլխաւորին աւերակք յունական եկեղեցեաց։

1868. Դ---ր---ն. Որ Թռւի հինն խոկոպոլիս, հաւասար Սիւրմենեայ հեռի ի Տրապիզնէ, ունի նաւահանգիստ փոքր և գծաւարմատ. այլ տեսիլ քաղաքին բարւոք է. են ի նմա երեք բերդք և հին շինուածոց աւերակք։ Հայք 30 տունք են ի սմա, ունին եկ. զՍ. Աստուածածին։

Ի սահմանս քաղաքիս կան արծաթահանք փոքր, անուանի ի հնումն։

Ջ---ռ---ն (Կեռասան). 12 ժամաւ հեռի ի Դրիպոլեայ, քաղաք հին, զարդարեալ շինուածովք ի փառաւակաչ յորդեալ Միհրդատայ, զոմն որոյ կոչեցաւ և փառաւնակս. ունի կրկին բերդս ի քարաքերի, հին աւերակ, յորում կառուցեալ են և տունք. և նաւահանգիստս երկու, ոչ կարի անբոյժս. վաճառակից ի Տրապիզնի և կարի բարգաւաճ. Բն. 800 տուն, յորս 40 Հայոց, որոց է եկ. քարափոր Ս. Սարգիս։ Ի վիճակաց քաղաքիս ընծայեցաւ կեռաս պառուղ յոյժ տալիս։

1869. Օֆ կամ Օֆ-ն (Օֆաքաղաք). Գլխաւոր աւան ի սահմանս լեռնանալոյս և գծաւարմատոյցս. ունի և նաւահանգիստ անմատոյց. Շրջանակքն աւազակաբունք են, անգամին ի հնոց ժամանակաց ապատանաբարիք լեալ հինից խաղտեաց և կողքեանց, զոր փոխանակեալ է այժմ Լեզկեաց, վասն որոյ և Լազիստան կոչին սահմանքս։

Ր---զ (Րիզէն). 20 մղոնաւ հեռի յՕֆեայ, քաղաք փոքր շրջապատեալ ծառաստանաւ, ունի բերդ ի քարաշէնքին, և նաւահանգիստ. Բն. 4,000. յորս գոն և Հայք։

Ս---ո---ս---ո---ն. 30 մղոնաւ հեռի ի Րիզեայ, ունի և սա բերդ և նաւահանգիստ. հանդիպ սորա ի խորս ծովուն կայ Գ---ս---ւէ կղզեակ, և աշտարակ ի սմա։

Ա---ն. Աւան ծովեզերեայ, այսպէս կոչեցեալ յանուն Ա---ն---ոսի՝ որոյ մեհեան ամբառնայր անդ ի հնումն. այսր եկին Արգոնաւորդք։ Մերձ է ի սա հինն Տրապիզոն, անչէն տեղի։

Կ---ո---ն և Խ---ա. Բերդաւոր նաւահանգիստք, բնակեալք ի Լեզկեաց և ի Տաշոյ։ Ասալ և քար սահմանք են Տաշոյտանի ի Ռուսաց ինքնակալութեան։

1870. Ճ---ն ի կ. Գաւառ՝ ձախիս կամ Ճանէճ ըստ հնոց, որ մասն եր Պոնտոսի, և ի վաղնջ դարս կոչէր յանուն բնակչաց Սանի կամ Դանի, ազգակից Սուանաց կովկասեցոց, ձգի զարևմտից Տրապիզոնի դնովքերուն. յորում նշանաւոր քաղաքք։

Սինոպ. Ի հինն Պաֆլագոնիա, ի Պօ---թ---ի բազուկ մի ցամաքի, ունի նաւահանգիստ մեծ այլ ծանծաղուտ, որ անուանի էր ի հնումն, որպէս և քաղաքն. հայրենիք Դիոգենեայ Շինականի, և փոկաուս.

հայրապետի, յորում և նահատակեցան իսկ. ունի վաճառս որիզոյ, մրգոյ, փայտի, մոմեղէնոյ, և այլն: Բնակիչք Տաճկիք, Հոյիք և Հայք՝ որոց կայ և եկ: Ասա Թաղեցաւ մեծն Մխիթարա տիրամնաւ Պոմպէի:

Ցարևմտից Սինոպայ կան

1871. ՅԱՏՈՒՔ. Որ է Յունաստանեայց կամ Հելլադայ, իբր 30 մղոնաւ ի սաորև Կարամբեայ. ունի գոյն նաւահայս. բնակին ի սմա Յոյնք, որոց է և Մենաստան ի լերին. ի նաւահայից աստի հանեն ածուխ, պղինձ, կանեփ, և գոյլ վաճառս գնագէ. մտանեայ:

ՔԵՒՐՄԵՐԴ (կարամբիս). Սար անուանի ի վերայ վանիցն մերձ ի Սինոպ, արձանացեալ հանգէպ Ղրիմայ. բաղում նաւաբեկութիւնք եղեն առ սովաս:

ԱՄԱՍՍԵՐԻՈ (Ամասարիս). Ցայնկոյս սարին կայ բանաքեայ, ամենեւին աւերակ ձգուիլ. ղերդն, կրկին ունելով նաւահանգիստս ի ծայրն. Ցնացուածք հնութեան են ի նմա յոլովք: Բն. 1,000: Ջայս քաղաք վճնեաց Ամասարիս դուստր Թագաւորին Պարսից և կին Հերակլեան իշխանի ի կէս Դ դարու. նախ քան զՔրիստոս:

ԷՐԻԿԼԻ (Հերակլիա Պոնտոսի կամ Արակլիա). Քաղաք հին և անուանի առ գետակ տրուանդ. ունի բերդ հին և աւերակս. յորոց սակի են և ամբարտակք նաւահանգստին նորոգեալք ի Գենուացւոց. անբաղեալ է այժմ քաղաքս. ունի յոլ 800 երդ բնակիչս, յորս 50 են Հայոց:

1872. Ցարևելից Սինոպայ նշանաւոր է

ՍԱՄՍՈՒՆ (Ամիսոս). Մեծ և բարգաւաճ քաղաք ընդարձակ նաւահանգստաւ, հնալ ի բերան Ջերմակ--- կամ Նեչիլ-Իրմաղայ, յոր դան վաճառականք ի բազում կողմանց: Աւերակք հին քաղաքին՝ զոր Հառն Լուհրւըտ Ծածկեալ են ի ջուրս ծովուն: Բն. 4,000 Օսմանեանք. զի քրիստոնեայք բնակին ի գեղջն Գաւբէյ:

Մերձ ի Սամսոն ամբառնայ Տէլէքէ լեառն արծաթաթոյր:

Ջերմակ. Աւան, առ համանուն գետով որ է խոխ կամ Նևռնիս, գեղազարդ սահմանօք. բնակին ի սմա Համիտեցի Հայք քրիստոնեայք 130 տունք:

ԻՒՒՒԲ (ԵՒՈՒԲ). Քաղաք մեծ ի ծովեզերին առ Ֆագաս (Փասիսանէ) գոգով, լուսնաձև նաւահաւ, ունի բերդ ի քարաշէրին, չինեալ ի Գենուացւոց. ի հնումն գլխաւոր քաղաք էր սա պողնիանական Պոնտոսի, և վաղուց ևս մի ի քաղաքաց խալիւպաց-Հայոց բովանդացոց. ցարդ կան երկաթահանքն. Կարի վաղուն է նահանգիսան: Բնակիչք՝ Տաճկիք, Յոյնք, և Հայք 40 տուն:

Եռան. Աւան փոքր մերձ յԻՒՒԲ, որ կարծի յանուն Քաւորիկի հեղինակին Արգոնաւորդաց կոչեցեալ, կայ առ համանուն հրուանդանաւ:

Դերէնէ. Աւան ընդ մէջ Իւնեայ և Զարշամպայ, առ համանուն վտակաւ, որ է հինն Թերմոդոն. առ որով ասէին հինք բնակեալ Ղ Ամազոնս, կանայս մարտիկս:

1873. Ի հարաւային արևմտեան կողմանս Փ. Ասիոյ, զեղերք Ծոցոյն Սագալոյ և ի միջնագաւառին՝ նշանաւոր տեղիք են

ՍԱՒԱՆԼՈՒ կամ ԱՒԱՆԼՈՒ. Ցեղք Ծովու ի գեղազարդ գաւրի, բազգաւաճ յառնուտս վաճառականս Հելեան. բնակիչք 10,000. յորս են և Հայք, և ունին եկեղեցի զՍ. Յովհաննէս: Ցաւերական նշանաւոր է յայրեական կամարն Ագրիանոս.

Մերձ են ի սա աւերակք հնոյն Փասելիս, Թաղր մեծ հատեալ ի ժայռ, և գերեզմանք և սիւնաշարք. որպիսիք գտանին և ի Միւռ առ Ծովեզերսն:

ԻՍԿԻ ՔՈՒԼԱՒ կամ ՍԱՒԱՆԼՈՒՏՍՈՒ. 15 փարսախ հեռի ի Սագալոյ. և սա քաղաք անուանի ի Տրոհմին Սէլճ կոչեցեալ, որոյ աւերակք ծիան հոյակապ շինուածոց, զոր օրինակ Թէսպիոն մեծ կձեայ նստարանօք:

ԻՄԱԼԸ. Քաղաք փոքր ի միջերկրեայս, ի հինն Լիւկիա. Հայազգիք սորա ունին եկեղեցի Ս. Լուսաւորչի, և գպրոց փոքր:

ՍՊԱՐՏԱ կամ ԻՍՊԱՐՏԱ. Առ աւերակօք հնոյն Սպարտէայ, կարծի բնակեալ ի լակեդոմոնական Սպարտացւոց ի հնումն. կան ի նմա աւերակք հոյակապ շինուածոց. Ի և ի սմա հայոց եկեղեցի Ս. Աստուածածնին, և գպրոց փոքր:

1874. ԿԻԼԻԿԻԱ. Ի սահմանս Ծայր Փ. Ասիոյ պատեալ մասամբ ի Միջերկրական Ծովէ՝ կայ անուանի նահանգն Կիլիկիա, Ճոխութեամբ քաղաքացն հռչակեալ ի հնումն, և ի միջին դարս՝ հայկական պետութեամբ Ռուբինեանց՝ որ տիրեցին մեծի մասին նորա զամս 300. վասն որոյ և կոչեցաւ աշխարհն այն՝ Հայաստան կամ Փոքր Հայք, և Հայոց երկիր ըստ Ստրաբոնացւոց (Պիլատ-Իւլ-Արմէն), որպէս և երկիր Ռուբինեաց և Երկիր Թորոսի քաջին: Հինքն յերկուս զատանին զԿիլիկիա, զմին Տրաքեան կոչելով, որ է Քարուտ, և զմիւսն՝ Դաշտային (Campestris), որ կայ յարևելից առաջնոյն, և ի սմա հասատանին զնշանաւորին Ռուբինեանք, սակայն ընչ և յարեմտակողմն տարածեալ:

Տարուս լերինք որ խաղան ի Կիլիկիա՝ ամառս և կիրճս բազումս գործեն ի նմա, որպէս կՒԷՒ-Պօղազ, որ է Աստուածոյ Դուռնն, յորոց մի և կասպեան գերեզման Հայոց. բազում ամրացք և միաբանութիւնք Հայոց էին ի Կիլիկիա, ուր այժմ ամարանոց է քաղաքացն, ուք ի տապոյ ամարայնի խուսանեն սոյսր: Ի լերանց առաջի իջանեն գետք և վտակք ոռոգիչք բարեբոյս դաշտաց Կիլիկեայ, որոց գլխաւորք են Սիհոն և Ճիհոն. բերեն լերինքն և փայտս անտառի. լինին անդաստք անգէպք մեծամեծք քան զգանձարեն անգէպս Ալեպայ: Ամենաբեր են դաշտք Կիլիկիոյ մանաւանդ Առանայի, որ և զԶերմին գաւառաց պատուոյ ընծայէ, զոր օրինակ գնարզելիենիս, զարմանելի, զեղջն չաքարի, զբամբակ, և այլն:

Առանձինն կոչեսալութիւն է Կիլիկիա, յանուն գլխաւոր քաղաքին Իւրոյ Առանայ: Յողովրդ երբ-

կրին է մեծաւ մասամբ յօսմանեան տոհմից. գոն Թիւրքմենք և Գարամանք վճռաբեկաւք հանգոյն Քըր-դաց, որք զհնեան գան սրածէլ ի գաւառս Կիւլիկիոյ, և զամառն գագաթեն ի հովասուն կողմանս Լերանց, իսկ Հայք համարին լինել ի բերև 150,000. բայց են և տասնհազեալ Հայք ոչ սակաւ, պահելով ի խոստ և մանաւանդ ի սովորութիւնս զնախահարց իւրեանց բարս: Ցղիք սակաւաթիւք են:

1875. Յարևմտեան կամ ի Տրապեան Կիւլիկիա, որ և Հարաւայնագոյն մասն է փռքուն Ասիոյ, Նշանաւոր տեղիք են

ՍԵԼԵՒԿԻԱ. որ է ՍԵԼԵՒԿԻԱ. Քաղաք հին առ կէս-՝՝՝ (Կալիկագնոս) վտակաւ, այժմ գրեա Թէ խա-պառ աւերակ. ի վերայ գրանցն կայ արձանագիր Հայացի, Նշան չինուածեանն Նորին, Թուի ի Սմբատայ:

ԱՒՀՈՐ. Բերդ աւերակ առ Համամուն հրուան-դանին, այն է հինն Ալեմոսրիան, ի սպառուած Փ. Ասիոյ:

Յարևմտից Նորա կան աւերակք հնոյ քաղաքին Ա-ՏՏՈՒՐԱՑ Կրօտէոն. իսկ առ Գ՝՝՝ԼԵՒԷ գլխով աւե-րակք Աֆրոդիտոպոլ:

1876. ՏԱՐՍՈՆ կամ ՏԱՐՍՈՒՍ և ԴԱՐՍՈՒՍ. Կար-ծեալն յոմանց և Թարքիէն Ս. Գրոց, կառուցեալ ի Սարդանապալայ ի միում ասուր որպես ասի ընդ Ալքիաղեայ քաղաքի, պայծառացեալ դպրութեամբ ի Ցունաց գաղթականէն. Նախանձորդ եկաց Աթե-նայ, կոչեցաւ և Ցուլիոպոլիս յանուն Ցուլիայ Կե-սարու, որ զտեղի առ ի սմա իբրև գառնային յաջո-ւանաց Փառնակայ. ընծայեաց զմեծ առաքեալն Պօ-ղոս զիտոյն անուանեալ սարսռանեան, և զիտրին հո-գեկիր առ Ռուբինեանք ընկալաւ իւր գիտապետ զմիւս Ներսէս Լամբրոնացի, որ խոստացաւ անդ վերա-դալ առաքնաբանութիւն իւր ի սիւնհոդոսին Հայոց: Կառուցեալ է ի գաշտի ոչ շատ հեռի ի կիւզիոս արքայադաւա գետոյ, որ զՂալքացոյր մեծն մահու ջերմամբ սխոտացոյց, և զիրեաւերկու զմիմ կայսրն Գերմանացւոց և զԱլիաս իշխան Հայոց խեղդամահ տարաւ, և յատաջն ընդ մէջ քաղաքիս անցանէր, որ յոյժ ընդարձակ էր քան զայժմուս. ոևթ փարատ-խաս հեռի է յԱյասնոյ, վասն որոյ և Նասհանգիստ համարի Նորա. իսկ իւր Նասհանգիստս էր երեսին Գ՝՝՝ԼԵ գեղ. այժմ է Մէլէհ ն փարսախ տարա-կաց. ուսոի հանեն վաճառս բամբակ, ցորենոյ, չուշմայի, գիտորի. և այլ կարևոր Նիւթոց, և վա-ճառս անդր ածեն յԵգիպտոսէ: Ի շէնն նշանաւոր են կամուրջն ի վերայ Կիւզիոսի՝ շինեալ ի Հեղինեայ որպես ասանդեն. — Ս. Ատուածածնին՝ եկեղեցի Հայոց՝ շինեալ ի Պօղոսէ, որպես ասի. — Ուրբ Ղա-մի և Քրիսէ ձամի, երկոքին և երբեմն հոյակապ եկեղեցիք Հայոց, զորոց ոևնին և զարձանագիրս: Տէ՛՛՛-Բալ և կէօչէ-գ՝՝՝լ, մեացուածք յոմանց շինուածոց, և ապարանք հին. և Հայկական հնա-ցուածք գեղեցկաչէնք, որպիսիք են վաճառանոցն պեղէստեն ձայնեալ, մեարէսեն, գրուհք քաղաքին, բաղանիք, և այլն. Բնակիչք 5-8,000:

Հայք անգամին ի ժ գաւթ բնակութիւն կալեալ էին ի սմա. Թորոս Բ գերաբաց զսա ի Ցունաց, և որդի իւր Լևոն մեծ՝ ի սմա ծծաբ Թագաւոր Հայոց մեծաշուք վաղաք. զարգես են 150 գերդաստանք Հայոց:

Բ՝՝՝՝՝Վր. Գեղ ընդ մէջ Մէբռինայ և Տարսո-նի, կարծէ ոևնել զանէի Ալքիաղեայ քաղաքի Կառուց-ցեալ ի Սարդանապալոսէ:

Ալ՝՝. Ի հիւսիսոյ Սելեկիոյ, քաղաքատեղի խոպան աւերակ, ուր և գերեզմանք Ցունաց նահանգ բա-զում յոյժ:

Բ՝՝՝՝. այն է Կ՝՝՝՝՝՝. Ի հիւսիսոյ Ալեայ. ա-ւերակ բերդ. Հանգեալ նորա զատուցեալ ի ցամաքէ կայ հին բերդն լքեալ ի ծովու ուր Նասեին երբեմն քաջ Հայկազունք: Անուանի էր առ հինն Կոռիկեան քարայրն, որոյ այժմ չերեսի տեղի չ՝ՀՒ դարու:

Լ՝՝՝. Ալան ի հիւսիսոյ Բօրկոսի, և սա անչը-քացեալ որպէս զառաջինն: Սուղ ինչ հեռի ի հիւ-սիսոյ Լամասոյ կան աւերակք Սուլէ կամ Պ՝՝ղէ՝՝-դէլէ քաղաքի հնոյ. զՍոլի կործանեաց Աղրահամնին Տիգրան, և Պոմպէոս վերահասոյց և յիւր անուն կոչեաց:

ԼԱՐՐՈՒ. Ի սահմանս Տարսոնի, անառիկ գղեակ և ասան հռչակաւոր մեծաղոր իշխանաքն, որոց նա-հապետ Աւշին եկեալ ի կողմանց Գանձակոյ յամին 1073, սերեաց սերին. և բազում անգամ մարտ ընդ իմիանս յարգաբերին տեսրք սորա ընդ Թագաւորացն Ռուբինեանց. անուանի եղև ընծայելով մեզ զարքե-եպիսկոպոսն Տարսոնի զորովն Օշին մեծի իշխանին զաշխարհաբարոցն Ներսես Լամբրոնացի:

1877. ԱՏԱՆԱ. Գիւաւոր քաղաք գաշտայինն Կիւ-լիկիոյ և աՀոռ կոչմանցի, և անուանի առ Ռուբէք և Ցունաց պայծառութեամբ. աւերաբ հեռի ի ծովէ ի անկախիա զառ ի վայրի ոսրեին զահմամբ Սիհոնի՝ որ է Սարոս, յորոյ վերայ արկեալ է կամուրջ քարա-յէն հոյակապ ի Յուստինիանոս կայսերէ՝ որպես կար-ծի, առընթեր մեծի մզկիթի, որ յատաջն էր եկեղեցի Ս. Յակոբայ. անդ ամբառնան և ապարանք կոյմա-կան. առ երի կայ և փոքր բերդ կործանեալ ի յետ-նում մարտին Մէհմէտ Աչեայ, ամբարտաղաբ, մարտ-նոմ մարտին Մէհմէտ Աչեայ, ամբարտաղաբ, մարտ-կոցք և ջրանցիկ ագուագայիւք. բազմաթիւ են մզգ-կիթք, յորով ևս ելքելանք վասն հուսոն պարբ գալը չէն հոյակապ ի Ցունաստանս կայսրէ՝ որպես կար-ծի, առընթեր մեծի մզկիթի, որ յատաջն էր եկեղեցի Ս. Յակոբայ. անդ ամբառնան և ապարանք կոյմա-կան. առ երի կայ և փոքր բերդ կործանեալ ի յետ-նում մարտին Մէհմէտ Աչեայ, ամբարտաղաբ, մարտ-նոմ մարտին Մէհմէտ Աչեայ, ամբարտաղաբ, մարտ-կոցք և ջրանցիկ ագուագայիւք. բազմաթիւ են մզգ-կիթք, յորով ևս ելքելանք վասն հուսոն պարբ գալը ի վաճառականաց ի Գարամանայ, ի կէսարիոյ և ի վաճառականաց ի Գարամանայ, ի կէսարիոյ և ի փրէթաֆէյ. չինուածք առ Հասարակ ոգիւակերաք են, զուարճալի է տեսանելիւն քաղաքին պարտիզք են, զուարճալի է տեսանելիւն քաղաքին պարտիզք սլանկալ. Բնակիչք ըստ ոմանց 20,000. յորս Հայոց սլանկալ. Բնակիչք ըստ ոմանց 20,000. յորս Հայոց սուռիք 1,500. ոևնին եկեղեցիս ՀՍ. Ատուածածնին և ՀՍ. Սուրբ Սեփանոս. Բայց այլք 12,000 ևեթ բնակիչս ասեն Նմին, Թերևս վասն մեկնելոյ բնակչաց սմաս-նի ի սատակութենէ ժողովրդոց. Ատանս քաղաք հին է. զոր կործեն ոմանք կառուցեալ ԱՂահոսէ որ յատասպելս ասի Ցնունդ երկնից և երկրի. յոմանց կործէ վերէ Բագնէ վաճառաշահ քաղաք. ԱՀռո-եպիսկոպոսէ եղև յատաջին գարս քրիստոնէութեան. Նոյն և առ Ռուբինեաք, բազում անգամ առ նոքօք սուրբ առին զսա և Հայք Թափելցին ի սուլտանք Մուրայ առին զսա և Հայք Թափելցին ի նոցանէ, իսկ ի վերջ կայս ԳԵ գարու Թուրք տոհմն Ռամազան օղլու տիրեաց նմին ցամս 1515, յորում Սելիմ սուլտան Օսմանեան՝ նուաճեաց զքաղաքն և

զվիճակին. բայց կուսակալք կարգեցան անդ ՚ի Նզին Ռամազան կամ Ռամազան ասնէ և ցյետին գարս։

Աւուրք հետի է յԱլաձասյէ և ժամուք ՚ի Տարսոն. Նէ համաւասել կերձն կԻ-ւէ կամ կԻ-ւել-գէշ-ել կամ կԻ-ւել-գԷՆ՝ այն է գրուէք կիլիկիոյ (Pylae Ciliciae) անձուկ անցք քարալերանց իբր աւուր միոյ Ճանապարհ, և բերդաւ փոքուս (կիւլեկ քալէ) զգուշացեալ. ընդ այս մտանել եկէք ՚ի փոքուն Ասիոյ. կան և բազում հնոյ բերդորելից Ճացուածոք։ Ընդ առօրոտով լերանցն կայ կԻ-ւել գեղ 5,000 ոտս բարձր ՚ի ծովէ։

1878. ՄՕՒՍ որ և ՄՕՍԵՍՏԻԱ (Մոպսուեստիա). Քաղաք հին, ուսոի էր հերետիկոսապետն Թեոդորոս. հետի է յԱլաձասյ իբր 18 մղոնաւ յարեւելից նորա. ընդ ակի իւր անցանէ ձիհոն առ գետս (Պիւրամիս) ընդ քարերկեն կամրջաւ. ՚ի յետին յԱսորւոց մարտին խաղաս ազարտեալ անչքացաւ քաղաքս, և իբր 50 աուտիք Ճացին։ Քաղ Հրման մեր Թորոս Բ սերեալ Մամեստոյ՝ պաշարեցաւ ՚ի Ցուռնաց, և ՚ի գերելոի խրամատաւալ զպարսին եհար գնաւս։ Հնոյն Մոպսուեստիոյ՝ զոր Ձեհկին պաշարեաց և Կիլիկիոր աւերեաց՝ կան Ճացուածք սակաւք յաջնէ ձիհոնայ։

Սուղ ՚ի բացեայ ձգին ձԷղԷ-ել-Ն՝-ր այսինքն Լուսոյ լերինք Ծաղկաւետք և Եշլեն ֆալէ (Օձաբերդ), և առ սաորև նոցա Ջ-ո-ռ-ղլու (Խորաձովիա), և յելս նորա Ք-ր-ֆ-ս-լ-ե՝ ի՛ղևան ՚ի տեղւոջ Տ-ր-ե՝-ն-ե՝ քաղաքն։ Խոնարհագոյն քան զնա կայ քարալեր կամար անկԷԹԷՔ բազմանկիւն կործանեալ յերկիր, զոր Տ-ե՝-ր ֆ-ֆ-ս կամ Ք-ո-ր-ղ-ե՝ ֆ-ֆ-ս կոչեն, և համարին դուռն միոյ ՚ի կրճից կիլիկիոյ։

ԱՑՏՍ (Նգէս). Յարեւելից Մոխայ ՚ի ծովվելերին և յարեւմից ծոցոյն Աքէնտերունայ. աւերակ տեղի է. յառաջնումն նաւահանգիստ էր Ռոբինեան Թագաւորաց, և վաճառականք Վենետկից և Գենուացիք գային այսր յաձախ. յայնմ ժամանակի ծոցն խաքէտերունայ Հայոց ծոց կոչէր, և ծովիս որ ընդ մէջ կիլիկիան ափանց և կիպրոսի Հայոց ծով։

1879. ԱՆԱՐԶԱԲԱ կամ ԱՑՏՈՒՐԶԱ, ԱՑՏԶԱԲՈՒԲ. Քաղաք հին ՚ի Տարաւոս Սուղ, կառուցեալ ՚ի բարձրաւանդակի, չինեալ յԱսորեստանեայց. առ կայսերաք կոչեցաւ կԷսարիա և Ճուստինիանուպոլիս և պայծառացաւ ՚ի նախկին գարս քրիստոնէութեան, և յաւուրս Ռոբինեանց ընծայեաց մեզ Ներիգոր կաթողիկոս։ Այժմ խապտ լքեալ և աւերակ է օձառ. գոն Ճացուածք հին չինուածոց, այլ անծանօթ Ճացեալ սակս ոչ ուրուք գինելոյ։

ՍԻՍ. Աւուրք և կիսով հետի յԱնանայ, յաբեւելից կիւսխոյ նորա և ջրիւք վարսակաք ՚ի հիւսիսոյ Ա՝ասրզաբայ. ՚ի գառնէն լերին առ վանակք երկու, պատալ կեսարեայ պարսպաք. ՚ի գլուխ քաղաքերին ունի բերդ աշտարակապատ, զորոյ տիպս գրոշմեին Ռոբինեանք ՚ի գրամս իւրեանց՝ մանգրեալ “ Սսոյ բերդն է այս ,, . որ և Երիւք պարզապէզ ամրացեալ էր. քանզի և մարքաքաւաք եղև կիւլիկեան պայազատաց մերոց. անդքացեալ է ՚ի սպառ ՚ի պայծառ զարգուց և չինուածոց որ առ նոքօք։ Ունան երկու եկեղեցիք Ս. Սարգիս և Ս. Աստուածածնին, և կաթողիկոսարանն. որ յետ ԼՀԷիածնայ նախապատիւ է ՚ի հայրապետական աթոռս Հայոց. անգաստին յ՚ԱԳ գաւէ սԹոռ եղեալ ընդհանուր կաթողիկոսի, և ՚ի կիսոյ ձԼ գարս՝ միայն տասն ԿԷլեկոյ. և կայ սա ՚ի ծայր քաղաքին, Նորոգ յարգաբեալ ՚ի Ղուկաս կաթողիկոսէ յամին 1734. եկեղեցին Նուիրեալ է Ս. Լուսաւորչի՝ որոյ աՀ պահէր երեսին ՚ի սմա. կանգուն կայ և արքունական մայր եկեղեցին Ս. Սոփիայ՝ զոր չինեցին արքայք ՀԷԹեան և Ա և Թորոս Բ, արբասաց վիճակ մեծամեծաք, յորվ նորա անկեալ է ՚ի բազում ժամանակաց հետէ. երիս ունի գմբեԹաձոր խորանս, և քարաչէն զանգակատուն, վասն որոյ և Զ-ունէ ԿԷլեկ յայլազգեաց. արձանագրութիւնս յորվս ունի. աստ ծածանէին Թագաւորք։ Մերձ յեկեղեցին երևին ողորմի ոչխաք յերմին արքունեաց տասն Հայոց, բոլորաձև չինուած, կոմաձոց վիմօք. է անդ քարայր մի որմնափակ, և ընդ նովաս այլ նկուղք, որ Թուի վէՀ տասրեՀրեայ բանան՝ կըսեն Սսոյ անուանեալ, ուր Լևոն Բ սրկ ՚ի կալսնս զԲրինձն այսինքն ՚ի զիշանն Անտիոքայ։ Աստանօր Թուի չինեալ Լևոնի Մեծի զնկեղեցին՝ ուր և Թաղեցան։ Իցէ Թերևս Ճացուածք և այլոց շինուածոց զերծէնաք յաւերածոյ եգիպտական սուզտաղոց, որք բազում անդամ տարս եգեն ընդ Սսոյ, և աւերածս անդեն, այլ ՚ի Հայոց վերանորոգերս անդրեն։ Ճայսկոյս քարաբերին կան աւերակք բազում, որ Գ-որ Սիս կոչին։ Բնակիչք Սսոյ իբր 1,000 տունս։

ՎէՀճակք Սսոյ պարծելոք և մշտագալար Ծառոյք զարգարեալ ձգին Հարուստ ասպաբէզս ՚ի վերայ բզնոց և լերանց երևին աւերակք եկեղեցեաց և վանրիւից, և ուրեք ուրեք բերդից, յորս Նստէին ազատ իշխանք Հայոց։ Դրախտ մի ամենազան անկեալ էր ընդդին Լևոնի Մեծի ՚ի Սիս. զոր և Նոքին իսկ ժամանակաւք գերմանացի ոմն վարդապետ ուխտաւոր, և պատասխալ յարքայէն Հայոց, և գերազանց գՀ վկայէ գրասոր նկարագրութեանն։

Հանգէպ Սսոյ ժամուս և կիսով հետի ՚ի Նամանէ ՚ի լերին միում ամբառնայ կիւսատեր մենաստանն Հաչակաւոն Ա՛ւ-ա-ղ-ն, որ և խՀոր-ր կոչեցեալ. բազմաց ՚ի Թագաւորաց մերոց և զարմից Նոցա անդ ՚ի քնարան կեաին։ Լեառնն արքայական Ծառոք ցարդ հասուսէ զնոսն մենաստանին։

1880. ՊԱՑՍ կամ Լ-ԱՑՍ. Ժամբ յԱսորւոց ՚ի կիւլեկիա, յոսս Ասիանս լերանց, ՚ի հովիտ փոքուս յարեւելեան եզեր Ծոցոյն Աքէնտերունայ։ ԲարգաւաՀ քաղաք էր երբեմն, բնակեալ յԱսորւոց և ՚ի Տաճկաց, Սիւլէյման Բ եւս կառուցանել ՚ի սմա կարևոր շինուածս, որ կան ցարդ հանդերձ Ճացուածովք հին չինուածոց։ Ոչ յառաջ քան զգալոյ սմս Օսմանեան պետութիւն եւս աւերել զքաղաքս առ ըզբռամբք ածել զբանեացեալն ՚ի նմա Քրէչիք Ալի. և ՚ի արդ աւերս և անբնակ։ Սահմանք Պայասոյ առ Ռոբինեաք կոչէին ձԿԻր գաւառ։ Ընդ կողմն Ասորւոց տարածանին գեօք բազումք ՚ի սահմանսդ Ա՛յասոյ։ Ասնանս լերինք ձգին առ Նոքօք, յորս Նշանաւոր են Գ-ր-ֆ ֆ-ֆ-ս Դրունգք կամ Կապանն Ամանեան, առ Ի-ս-ք-ս հնով քաղաքաս, ընդ որ խաղայր Դարեհ ընդդեմ Ազեքսանդրի, և ՚ի պարտութիւն մատնեցաս

անդ առ Խոսիւ. (333 · ն · Քրիստոս) որպ աւետրակք հետաքրքրաց ծածկեալ կան ի հիւսիսոյ Պարսից։

1881 · Յոլվէք ի վանորայից ծաղկելոց առ Ռոբ. բրինսոնքք՝ հաստատեալ էին ի Սեաւ լերինս, որ ընդ մէջ կիւլիկիոյ և Եփրատացւոց։ Ընտանի էր քան զյոգունս Դուշարի, աւուրբ հեռի ի Սոդ յարևմտից կողմանէ, զոր չինեաց Թորոս Բ և պայծառացոյց Գէորգ Մեծքիկ աթոռակալ Գրիգորի Վկայասիրի, և ինքն անդ Թաղեցաւ, որպես և Բարսեղ վարդապետ ամե ի Լևոն Թագաւոր, և չհնձուտ կրծատ. ըեալ, Օձին, Ռուբէն Բ, Աքինաք, և այլ բազում Թագաւորազունք։ Այժմ աւերակ է տեղին, այլ Թուի Թէ ոչ եկեղեցին։ — Ընտանի էին ի կողմանս յայսոսիկ և Ընդարձակ Բազեբէնդոյ, Աւրիէի, Սիսոյ, Մամեհրոյ, Ադանեայ, Խորին, Մուհէյեր, և այլն։

1882 · Հնձան կամ Հնձոն · Քաղաք երկաւուբր հեռի ի Սոդ ի հիւսիսոյ նորա և յարևելից Տարսոնոյ ընդարձակ, կառուցեալ է ի կոզս բլրի միոջ. տունք փայտակերպ ի վիմի գերանաք հաստատեալ ի զառիէսն, և գարաւսաւոր երդիւք։ Բնակեալ է գրեեմէ ի Հայոց միայն, որոց են տունք աւելի քան զ1800, և Տաճկաց իբր 30 ևեթ։ Ի հանդիպոյ քաղաքին ի բարձու կայ Մինասան Ս · Ջակորայ։

Թէ Հնձոնոց կամ Թէ Հնձոնի · Յարևելս Տարսոնոյ Ծորզաքայ աւուրբ հեռի, պարսպատակ քաղաք, Թուի լքեալ· ունէր բերդ ամուր ի լերին, զոր պաշարեաց սուլտանն Իկոնիոյ առ ի զբամբ ածելոյ զաքն Թորոս ըստ գրգռութեան Ցունաց։

1883· Ռ·յէրէնէդ · Որ ապաւալ յորջորջմամբ Գէրսպէրճ կոչի · ի հիւսիսոյ Սոդ աւուրբ հեռի, ի բարձրագիր լերին անառիկ և լքեալ, ուր ամրացաբ քաքն Թորոս այն ինչ եկեալ ի Ցունաց, և յարձակեալ էհար զզօր Կիւռ Մանուէլի և զիշխանս Նորա կալաբ։ Ասի էր մեծ վարդապետն Վարդան ասա. կերտ Վանականի։ Ցառաջնոյնն Նոտերն ի սմա ազգոտ իշխանք հայազգիք, և յետոյ սերացան Ռուբինեան Թագաւորք։

Վ·էյ·։ Ի հիւսիսային կողմանս Ասանոյ, անառիկ առ Ռուբինեօք, սերացաբ սմա Թորոս յառաջ քան զալըդ քաղաքաց, և Նոտաբ Ժամանակս բազումս· կան ի Նմա եկեղեցիք չինք և աւերեալք, և Հայ բնակիչք։

1884· Ընդ մէջ կիւլիկիոյ, Մերձագետաց և Գ Հայոց, ի սահմանս Ըվսլին Գաղահիսարայ և Պեհեսնոյ, կան վարչք բազմագիւղաքաղք ի վէպս կիւ. ղեկեցւոց, այլ յարգեցաց անչիւղաքակ Ցեացեալ, որ պիսի է

Ջ Ա Հ Ա Ն, գաւառ, Թերևս յանուն Ձիհանի գետոյ, և մայրաքաղաք ի Նմա Ա Ղ Ե Ք Ս Ա Ն Դ Ր Ա կամ Ա Լ Ք Ա Ն Դ Ր Ա Ն որ և Ըշ-Պուգան, յոր անուն և սահմանքն կոչէին Ա ղ ւ ա ս ա ն Երկիր։ Սա է կոմսիա քաղաք կադաոնիոյ գաւառին կապադովկեցւոց։

Հոն։ Մի ի քաղաքաց Ջահանոյ, ուր առաջ Ցին կաթողիկոսք Նոտան Սարգիս և Թէոդորոս, և անդ Թաղեալք կան։

Թէ։ · ր · ն · Ասան, յորում Նոտեր Ա ա ֆ ա ծ իշխան Հայոց, առ որ գրեաց Թուղթ Կերոհս Ընորհալին։ Ասի էր և Ցովհաննէս կաթուղիկոս Սոդ երդիչ, Թլկուբանեցին վերածայնեալ։ — Ջայս տեղի ասէն աչխարհագիրքը մեր լինել զԱ · ն · է · ր կիւրմէ երա. Նելի համբերողն Ցոր։

Ռ · ղ · ն · · Դղեակ ամուր, ի սահմանս Մարաշու, աՇեռ էր քաջի իշխանին Հայոց Դ ո ղ Վասիլ։

Թ · ղ · ե · ր որ և Թէ · ն · է · ր · ։ Ի սահմանագլուխ Թեան Մերձագետաց, ի հարաւոյ Ա յ ն Թ ա պ ա յ, յորում Ներսէհն Հայ իշխանք առ Խաչակիրք· սուղ ինչ տոոր. կայ ի հարաւոյ Հռոմկլայ։

Ր է · · · ն կամ Ր է ն է ն · Ցարևելից հարաւոյ Պ ե հ է ս. Նոյ և յարևելից հիւսիսոյ Ռաոպանոյ։

1885 · Հ Ռ Ո Մ Կ Լ Ա Յ · Որ և Կլայն Հռոմոց այն է Ռոմպ ք ա լ է, երկաւուբր հեռի յարևմտից Եփհեսոյ, ի հիւսիսոյ արևելից Ա յ ն Թ ա պ ա յ, և ի հարաւոյ Սամոսատեայ· ամրոց յանտառիկ քարալերին, զորով պահն Մարզպան կամ Մարսիքան վասն Եփրատայ և ինքն Եփրատ յարևելից, առ որ ի գաղաքեանէ վիմն մինչ ի խոնարհ շաւիղ օձապտոյտ 200 ոտնաչափ խոր հատեալ է ի Հայոց առ ի հանել ջուր։ Ետ յԱՐ գարէ նոսան կաթողիկոսք մեր վասն տեղոյն ամրոցեհեան, և ասաի կլայեցէք յորջորջումն Կերբ. սիսի Շնորհալւոյ։ Հայկազնեն գողն վասիլ էառ զսա ի Տաճկաց, և ասպա մի ըստ միոջէ կալան Փանդգ. Հայք և Տաճիկք։ Գրիգոր Տղայ վիճեաց ի սմա տաՇաղ Հոյակապ և Նահապետ գիշխարս կաթողիկոսացն Պահլաւունեաց ազգակից Իւրոյ։ Ցեւս ԱԻ գարու (1293) սուլտանն Մուսլ էառ զկլայս, գերեալ զյոտեհսնոս կաթողիկոս և զայն Լ ո ւ ս ա ւ ո ր չ ի։ Լինի. Թիմուր յամին 1401 աւերեալ զՀռոմկլայ, և այժմ լքեալ և սակաւազնակ է բերգն · կայ ի կրային բլրի աչտարակաք և մարտկոցք և վեցիւք մէջ ընդ մէջ գրամբք· 40 տունք են ի Նմա· և աւերակք չորքջ գնոցք գերեզգիկ սեամբ և հռովմկական չինուածոց· զորս յետ ամենեցուն եղծ Խարտիմ փաշա ի պաշտպանէն ընդ Օսմանեանս· յորոց Նշխարաց Թուի տեսազնին Ըսկ Ս ա ն ե ա ն ս · յորոց Նշխարաց Թուի Թէ քաղաք հին էր սա յատուկ անուն Հռովմկայեցւոց· անդ պատուի չարդ կնաւոր փորերիկ քառակուսի եկեղեցին վասն գերեզմանի Շնորհալւոյն, Նոյնպես և կաթողիկոսարանն և այլ եկեղեցիք, յորոց կէսք ի մզկիթս փոխեալ են։

Ի սահմանս Հռոմկլայ են գիւղորայք հայաբնակք, այլ ի կէս ի Հայոց ոչրացելոց, գոանին և բազում վիմափոր եկեղեցիք և գերեզմանք։

Կ ե ր է ս · Ասան է յանուն Շնորհալւոյն 30 տաՇիք, երբեմն բազմամարդ գոյն Հայոց բնակութեամբ· ուրանոր կան ի քարաբլուր անձաւք մանուկք, բնակ կուԹիւն նախնեաց քրիստոնէից, որպէս Թուի։

1886 · Կ Ի Պ Ր Ո Ս · Կղզի մեծ որ կայ հանգէպ Ծովափանց կիւլիկիոյ, և մի ի մեծաց Մ ի ջ ե ր կ ր ե ա կ կղզեաց է, ունելով 320 փարս· քառ· տարածութեան· և է ընդ երկայնն 50 փարսախ և 15-20 ընդ լայն·

գօսի լերանց յերկուս տրոհէ զնա ընդ երկայնութիւն, յորոց միջի ամբառնայ բարձրն Ողիմպոս բիւր ոտնաչափ զոր Յոյնք կոչեն Օ։։։ Սթ։։։ (խաչի լեառն)։ Սահաստրար է կղզին, թեպէտ և երկիրն կարի բարեբեր և քաղաքաբոյս. օգք ջերմին և ախտահաւոք. ունի ձիթենիս և եղջիւրենիս, բամբակենիս, որթ քաղաքենիս, տորմս, բևեկնի, չերամ, ազգս ազգս մրգաց և արմտեաց։

Յոյժ բարգաւաճ էր ի հնումն, և իբրև թագաւորութիւնք էին ի նմա բազմամարդ քաղաքք, այսինքն են, Սալամիւս, Կիւտրիս, Կիտիոն, Կուրիոն, Պափոս, Արսինոէ, Սոզուս, Լապեթոս և Կերոնիս. անուանի յոյժ էր Սալական տաճարն ի Պափոս։ Այժմ ընդ բնաւ 110,000 բնակիչք են կղզւոյն, յորս 75,000 Յոյնք, 34,000 Օսմանեանք, 1,300 Մարոնիտք, 500 Եւրոպացիք, և 200 Հայք ի Նիկոսիա։ Ցուռնայ 4 եպիսկոպոսարանք են ի կղզւոջս, 1,200 քահանայք և 400 միաձուռնք։ Կիսարուս կաշտած է Օսմանեան փոխարքային, յերիս բաժանեալ վիճակս ի Պափս, ի Ձերինս (Կեռնիա) և ի Նիկոսիս. յառաջնումն ի ծացուածս Պափոսի նշմարին վիմափոր չերիմք ևեթ. նոյնպես և յերկրորդումն՝ որ է գեղ Նաւահանգիստ։ իսկ ի Նիկոսիա որ է Լեմոսիա, քաղաք հին և գեղեցիկ, յաճախագոյն են հին ծացուածք, և պարիսպն վէնետկեցւոց շինած է. ատ նաեի կուսակալն Օսմանեան, և եպիսկոպոս Յոյն, որոց է և վենասան և եկեղեցիք վեց. այլ յաւուրս իշխանութեան Լուսինեանց առաւել քան զ300 եկեղեցիս ասեն լինել ի սմա։ Բնակիչք նիկոսիոյ հասեալք են 18,000։

Հնոյն Սալամիսայ խուճ ինչ նշմարք երևին ի տեղոջ ուրեմն Գոսդանձայ կոչեցելոյ մերձ ի բերան Բեաֆոյ։

Մերձ ի Սալին կայ և վենասան Հայոց Ջինաւորաց, և եկեղեցի նոցա ի քաղաքին, ուր ելագ Մխիթար արքայ հիւանդագին ի սպրկաագութեան իւրում. յեկեղեցւոյ անդ կան տասպանք Հայոց և Լատինացւոց ոմանց իշխանացանց։

ՖԱՄԱԳՈՍՏԱ. Հասալ ի Ռիոյ Բեռնոյ (Պեգէոն) գետակ, ունի նաւահանգիստ, և ամրոցս հնացեալս, կառուցեալ ի Լուսինեան Թագաւորաց և ի վեր նետկեցւոց։

ԼԱՐՆԱՓԱ. Հասալ ի գոգ մի ծովուն, բարգաւաճ, վասն բնակութեան եւրոպացի հիւպատից։ — Առ սովաս կան աւերակք ընդ հողով Քեռմիոյ քաղաքի կարի քաղ հնոյ, ուր գտան ի հերուն արձանագրութիւնք փիւնիկեցիք և սեպատառք ասորեստանեայք. յանուն քաղաքին և կղզին ոզջոյն Քեռմիս կոչիւր առ հինս։

Ընդ բնաւ 610 գեօղք են ի կիպրոս։

Բ. Մ Ի Ջ Ա Գ Ե Տ Ք

1887. Մէջագետք կոչին ի հնումն գաւառք ընդ մէջ երկուց գետոցն հոզոյց Եփրատայ և Տիգրիսի, որոց խառնուրդ ի կոմմոն Բաբելոնի գոյծէ զՇաթ-ըլ-Արապ. բայց այժմ ընդարձակագոյն երկիր գրաւէ անուանս, զվէմահին Ասէպ, զոյն Միջագետս, զհինն Ասորեստան և զԲաբելոն, զԲաղդետացւոց երկիր և զՄսոպոտն. հինք կոչեին զաս Արամ Նահարիմ, այսինքն ե Արամ երկուց գետոց. այժմ յերկուս զանազանի մասունս, հիւսիսայինն ԷՂՃեզիրէ որ է Ասորեստան, և հարաւայինն Իրագ Արապի որ է Բաբելոն և Քաղդեացունն, և յայս կէսին անուն բոլորն ևս կոչի Միջագետք։ Որոյ սահմանք են ի հ. կողմանէ փ. և Մեծ Հայք, յԵրզրգացւոյն, ի հարաւոյ և յարևմտից՝ Ասորւոց կողմանք։

Երկիր դաշտային է Միջագետք. զնիմեր լերինս ունելով յԱսորեստանին. ի պաղտատայ մինչև ի Մոսլ տասպանեաց է և անբոյս. այլ սահմանք խուճասայ՝ կարի քաջ բարեբոյս են, առագետք ի ջրագործից Եփրատայ, պուբակք եղեգանց և արմաւենեաց զբաղեցեալ, և կղզեակք գեղեցիկք են ի գետն, որ նաւարկելի է մինչև ի խուճաս. անդր քան զՄոսլ ձգի անապատ անբոյս, և տիւզք սեզոյն և բնակեալ ազգ և նման են Արաբացւոց։

Յայսմ նահանգի բարգաւաճէին հնագոյն և անուանի ինքնակալութիւնք և քաղաքք աշխարհի, յորոց նշմարք միան այժմ։

1888. Գելս սահմանց կուսակալութեան Ամթայ առաջին քաղաք է ի Միջագետս, ՄԴՐԻՆ որ և ՆՍՒՊԻՆ կամ ՆԻՍԻՒ յոսս Գ-որ-ոթ-էն կամ Գ-որ-ճ-ա լերանց, այն է Մասիոն հին, և առ Ճ-ո-ճ-ա կամ Ճ-ի-ճ-ա գետով, որ է Միւգդոն, յորոց անուն և երկիրն այն Միւգդոնիա կոչիւր, նոյնպես և քաղաքն Անթիբիա Միւգդոնիոց. զոր նախ Նեբրովէ թայ սասն կառուցեալ, և որպէս երևի ի մերոց հայկազանց յարգարեալ և ընդ քաղաքս Նոտից գասեալ. Նորգեալ ի Սենեկիացւոց, մայրաքաղաք եղև մերոց Արշակունեաց ի սկզբանէ Թագաւորութեան Վաղարշակայ. Լուկուլլոս առ Տիգրանաս էառ զայն, այլ ընդ հուպ ևթող. և յառաջեամ դարու Քրիստոսի Սանատրուկ արքայ ի հիմանց նորոգեաց զքաղաքն, քանզի սասանութեամբ կործանեալ էր. ապա ի հռոմայեցից անկաս և ի վերջ Դ դարու ի Պարսկս. Պայծառացաւ ի Դ դարու աթոռ եղեալ Ջգնոն Քակոքայ քեզոզեաց Լուսաւորչին մերոյ. Յետ սակաւին ի հին պարսպացն մնան. բայց յոչ անբաւական է այժմ քաղաքն և ասանացեալ խապառ, յետ պատերազմին մղելոյ առ նուազ քան 1839.

յորում աւերեցաւ և գերեզիկ տաճարն Ս. Յակոբեայ, հռոմէական ոճով շինեալն, պէսպէս քարաքանդակ գրուածքք. որոյ սիւնք երկու և նշանաւոր մեան արդ։

ՄԵՐՏԻՆ։ Ի հիւսիսոյ արևմտից Մծբնայ և ի հարաւոյ Ամիդայ, քաղաք կառուցեալ ի կաւաքարոտ Ժայռս Գարամձա լերանց. ի հնումն Մարտ կամ Մերթին կոչեցեալ. ունի պարիսպ ամուր և բերդ ի բարձու. կարի բարգաւած է ի տուրառատ վաճառուց։ Աճեռ է հռոմէական արքեպիսկոպոսի Հայոց ընդ կաթողիկոսիս Լիբանանոյ, զի են ի Մերթին առաւել քան զ500 գերդաստանք Հայոց, ուրոց եկեղեցի հին և գոյոց։ Բն. 15–25,000։

1889. ՄՈՒՍՈՒԼ, կամ Մոսլ. Քաղաք մեծ և աճեռ կողմնակալի, առ ափն Տիգրիսի, յորոյ վերայ արկեալ է կամուրջ քարաչէն և նաւակամուրջ. անբաղի է շինուածիւն քաղաքին, մեծին և անձուկ ունէ լով փողոցս. այլ հոյակապ են մզկիթքն, և գործածրանք բամբակի յոլովք, յորմէ վաճառաշահ մեծ է քաղաքին. բամբակեայ կտաւքս կոչին Մուսլին և ի բազում կողմանս առաքին։ Ասա նաեւ պատրիարք Քաղդէացւոց։ Բն. իբր 50–70,000։

Մերձ ի Մուսուլ ձգին Նինուէ լերինք, ուրանօր կառուցեալ է և համանուն ամուր ասանն ի ստորոտս քարաբղի ուրեմն, կամարակալ քարակերտ տաճք. անդ է մենաստան Մատթէի առաքելոյ, աճեռ պատրաքին Քաղդէացւոց ուղղափառաց, ընդ որոյ իշխանութեամբ են իբր 300 գեօղք։

Մերձ ի սա Նինուէ գեօղ, յորում լերինք Նաւումայ մարգարէի ի սինակակայի ուրեմն, պատուեալ ի հրէից։

1890. Ի սահմանս Մուսլայ յահուանս Տիգրիսի կան աւերակք հնագունի ասիական մայրաքաղաքի ՆԻՆՈՒԷԻ մեծի. հանդէպ քաղաքին ի ձախակողմ Տիգրիսի կայ ՆՈՒՆԻԱ գեօղ անշուք, զանուն կրելով և զմերձաւորութիւն հնոյն կինուէհի. զոր Ասուրայ կամ Բելայ տան հիմնարկեալ և կինոսի աւարտեալ կամ նորոգեալ, վասն որոյ և յանուն իւր կինուէհ յորջորջեալ. վկայէ և Գիրն ընդարձակութեան և բազմաղութեան քաղաքին. Շամիրամ կառոյց ի սմա մահարձան մեծագործ ի յիշատակ կինոսի առն իւրոյ, և յաջորդք նորա լցեալ զքաղաքն անձնայն վայելչութեամբ և հռոմութեամբ, նշանաւոր պարսից զոյն և զեղեռութեամբ իւրեանց. վասն որոյ յաւուրս Սարգանաբաղայ, միաբանեալ իշխանացն Բաբելոնի, Մարաց, Հայոց և Պարսից՝ առին զքաղաքն, և Սարդանաբաղ Թագաւոր կնամարդի ի հուր արկ զանձն հանդերձ կանամբք և ամենայն պատուական մեծութեամբք. հրդեհ քաղաքին տեւեաց իբրև 15 աւուրս, այլ ոչ պրեաց զամենայն զքաղաքն, և յաջորդիս անդ Թագաւորին գտան գրաքս անթուս իբրև 625,000 միլիոն ֆրանգաց։ Այս քաղաք գերեալ նոտեին խոյսխոյտիք պանդխտութեամբ, ընդ որս և Տոբիթ. և առաքեցաւ Ջոնան մարգարէ քարոզել ապաշխարութիւն, քանզի վերստին ապականեցաւ քաղաքն ի յոյժ աւելի. և մեծանային Մարաց ընդ Բաբելացիս առին զայն և յաւեր գարձուցին. և յայնմ հետէ աւերակ եկաց քաղաքն։ Ունդ զնայրքն պատերազմ ահաւոր մեծաս յաւուրս Հերակլի, որ յաղթեաց զօրավարաց Խոսրովայ։ Ցետ ժամանակաց կառուցին առ նովաւ զՈւռհայ քաղաք։ — Ցաւերակս կինուէհ որք գտան ի Նաւնիա, ի Խորսաբադ և ի Նեբիւնի գեօղս, ի տարածութեան 20 և աւելի մղոնաց, ընշանաւորք են երկու որմաքարովք, առ որոք կայ գմբեթաւոր շինիմ Յոնանու մարգարէի, ուսուասէրի Հրէից. երկին անդ և միացուածք կամրջի և խրամուց և տուռաւարկուստ ոստից. յորս չեռ 2,500 ամաց առ մեջ անգոյնային Էկզոտ, Պոգոս և Բլաս Գաղղիացիք գոն բազում քանդակս և վիմագրեր արձանս մարդկան և ցուռց, հանդերձ սեպագիր տառիւք, տաճարս և գահընձս քանդակեալս, և այլն. յորոց է և պատկերս Թագաւորի Ասորեստանեայց՝ եգեալ աստ։

Թագաւոր Ասորեստանեայց

1891. Միւս ևս քաղաք անուանի Տաւասար կինուէհի է ԲԱԲԵԼՈՆ յահուանս Եփրատայ, և նման նմին աւերակ և անձանաձգոյն ևս, մերձ ի ՀԻԼԼԷ ասան վէգագունին այնմ քաղաքաց Բաբելի, զոր առաջին մարգիկն ի ցրուել անդ իւրեանց ընդ երեսս երկրի կառուցին առաջնորդութեամբ Բելայ, և աշտարակ յաւերժայիշատակ մինչ յերկինս ձգեցին տաճառնալ. և անտանօր վիմեր լուզուաց խառնումն։ Թա-

գաւօրք Աորէստանեայց ոչ լեա բազում ինչ ամաց մահուան Բելայ կառուցին զպարսանագործ չինուածս Բաբելոնի, որք ասեալ զդարս յոլովս ի զարմանս կարգեցան աշխարհի. Երոգոս որ քննեալ և նկատարգ մանր զանելի քաղաքիս, քառակողմն գնա ասէ լինել և զերկայնութիւն մերկ կողմանն 120 ասպարէզաց, և զպարիսպն բարձունս 200 կանգնոյ, լիսոնկանգնեան լայնութեամբ, և զքալիր խրամով պարզակեալ մեծիւղասաց. այլ ոչ անեղբայրելիք Թըլիին այս չափք. քանզի ոչ ինչ պակաս քան զ50 մետն ցուցանէ զերկնասաց քաղաքիս: Սմբատասակ դեղեցիկս կառուցեալ էր երկուասեք յահուձս Եփրատայ, ընդ որ ասպ արկին կամուրջ հոյակապ քարակերտ, 30 ոտք ի լայնութիւն և իրր մղտնաւ յերկայնութիւն. և քանզի ամարանի յորդեր գետն և զերկոյր որպէս զնեղոսս, հասոյն քրկին առնել զքուրն ի Տիգրիս, և Թուդմս բարձունս ապիւսով և կապով մածուցեալս երկուասեք. այլ մինչև զայս գործեալ սեղեցին լիճ 40 քառակուսի մղտնաց և 35 ոտս ի խորութիւն, և անդր շրջեցին զգետն, մինչև աւարտեալ ամբարակացն գաթձուցին զերկրաս ի հուն իւր. բազում ինչ ի չինուածոցս առ Շամիրամաս և առ Կաթոլիկոնոսորաս գործեցան: ի գլուխս կամրջին երկուասեք կային մի մի պալատք, որոց ընդ ստորեւ գետոյն հաղորդութիւն էր ընդ երեսաց, հանգոյն սատրերևելոյ անցից Դամիզոյ. և էին պալատքս մեծամեծք իբրև զքաղաքս. առ միանգս որ յարեւելից կողմանէ կայր սեղեցեալ հազալ մեհենին Բելայ և աշտարակն բարձր քան զբերդութիւն Եգիպտոսի, և ի կատար նորա գիտանոց աստեղաց. իսկ ի յարկս նորին պահէին սրբազան և Քանկագին ասաղիք և գանձք և նուէրք յոյժ յոյժ. էր անդ և անգրի ձոյլ 40 ոտնաչափ ի բարձրութիւն և կշռէր 100 տաղանդս բաբելացիս, որ ասէն իբր 4 բիւրքրամս գաղղիականս. զայս տաճար անուանի ընդ ամենայն տիեզերս և հիացոյն ամենայն մեհենից և աշտարակաց՝ քանզեայց Բաբելբէլս արքայ Պարսից. Աղեքսանդր մեռն սրկ կրկին կառուցանել, այլ կանխաժամն մահուն ի գերև եղեն ջանքն: Ոչ ինչ պահկաս զարմանագործք հին օդաձեւ կամ կախազանաւորը բուրաստանքն զոր Նաբուքոդոնոսոր կառոյց սակս հնոջ իւրոյ. ի վերոյ բարձրաբերձն և հասասկաձոյց սեանց արկեալ սալայատակ գարատս քառակուսի, և հողակոյտ արարեալ տնկեաց անտառս և պարտէզս. և հին քաղմակարգք դրախտքն մի զմիով և բարձրագոյն հասասոյ էր պարսպաց քաղքին: Զմեծս այս քաղաք ղցեցէն Ճոխութեամբ Աստղ և զթեաեան ամպարտութեանց՝ որոմ սպատնային մարգարէք ցաս 200, էառ կիբրոս հրամանաւ կիւրոսարայ և աշակերտեամբ Հայկազնոյն Տիգրանայ, ի գերէրին յորում Թաթ ձեռինն երեկեալ բաղտասարայ ի տաճարին Խրամութեան. և ՀՀրեայք յ70 ա. մայ հետէ բնակեալս ի Նմա՝ զերծոյց ի գերութենէ: Ա՛ս Դարեհիւ ընդվզեալ քաղաքս և միանգամայ անկաս ընդ պարսկական լծոյ. որք կործանեցին ըզքաղաքն մի պարսպին հանգերձ դրամքն հարեւորաց: Աղեքսանդրի բարձեալ զերերութիւն Պարսից՝ առաջնական ինն չքալ եմուտ ի Բաբելոն, և ի մեռանել Եվեւսանեին մտերմին իւրոյ՝ քանկաբ ասպարեզս վեց ի պարսպացն կանգնեալ նոքօք չիրիմ հրաշակապոյ. Ճարտարապետ գրուագք, և ի գլուխ նորա սրաք զիպատակոյա խարուկին, իբրև 200 ոտս ի բարձրութիւն, այրել զդիակն նորա: Զորիցս մայրաքաղաք Ասիոյ և ազգաց եղեալ Բաբելոնի, առ յաջորդութեամբ Աղեքսանդրի անչքեցաւ, և իրր յանդգնասիրց իանգարեր և անկերպարան լինէր առ ի զուտին մարգարէական սպառնալեացն. մինչև Թագաւորք Պարթևաց և Պարսից որսարան հերեց կարգեցին զպնեւ և չայնմ հետ առասել ևս զքեաչ և ապրկանեալ անհետ իմն և բնաբարձ եղև: իսկ զարգիս Հիւսե գեղ փորրիկ իբրև բոյն անկեալ է ի գաշտս Բաբելոնի, աղիւսաւք նորին պարսպակալ. և ոչինչ հշխոր պատասական զերծեալ հերևի ի ժամանակիս, բայց հողաթաւալ Թուդմն հերկայն 3,500 ոտս, աղիւսք և բեկորք կորոյ չտերջանակի. և միւս ևս քառակուսի որմն 2.100 ոտնաչափ, սեղն նշանաւոր ի Տիտմն: Դասալ ընդ հողոյնք Տասոյ վիճեմարի անգրնոյ առիբոջոյ ի սեաս կռանկաւե, ունելով պատասանդան ընդ իւրև: — ի մէջոյ նշխարեալ աւերակաց ամբառնայ Ծառ մշտադալար 20 ոտնաչափ ի բարձրութիւն և փասպարեալ ի ներքուստ, զոր ասեն ի կախազանս. որ պարտիզայն անացեալ: Պալատանին մեծի նշխարք մնան ի ժամանակիս յԻլիսոյ բլրի. բարձրագոյն մասն նորա ժամանեն ց140 ոտս. առ սովաս գտան հետք ինչ արձանագրութեանց և անօթք բրտի և սափորք գամանակագիք: Իսկ աշտարակին որ արգ յԱգրաքաղցոյց Պիր-Նեմրոդ կոչի, կան բրգաձև աւերք՝ երկուս փարսախաս հեռագոյն ի հիւսէ, յարևք կրկին կանգուն կան. ստորին ոտիք 60 ոտս բարձրութեան, և միամասնուս բարձրութիւն աշտարակին արգ ժամանակ յ220 ոտս և է կենդանագիւ: ի հիւսէ իբրև 6.000 Ա. բաբացւոց բնակին և սակաւուց յայլ տղոց, այսինքն Հայոց և Հրեից և Տաճկաց. իսկ հինն Բաբելոն Ծոփ Թէ բազմաճարք էր որպէս զլնտան, և կինուէ հասասար նմին: Ընդ կինուէի այժմ պեղեալ և զաւերակս Բաբելոնի՝ ընդ հողոյ գտանին նմանատիպ յիշատակարանս յանուանեալ տեղիսն Մ՚ՒՇԷԼԱԲ, Ա՛ՐՄ-ԽԱ՚-ԱԱԻ, և ԷԼ-ՀՕՖ, որք հողալորելք են վկայող: — Մերձ ի խառնուրդս Եփրատայ և Տիգրիսի, մասամբ աւերական Բաբելոնի կառոյց Սելեւկոս զՍԵԼԵՈՒԿԻԱ, այնուհետև Սելեւկիա կալաւ զփառս և զանուն իսկ Բաբելոնի. անուանի եղև յոյժ և հասասականոյց ամրութեամբն և յուսնական ձևոյն, և և բազմախուռն բնակութեամբ և վաճառաշունչութեամբ. Պարթևք և Հռոմայեցիք բազում անգամ յերեքաց կողմանէն զքաղաքս նախնիսկ մեծ գործեալ ի բնակիչս. յորում ժամանակի և վայելուչքիւն նորին նուազեալ և գեղեցկիկ չինուածքն յաւերք գարձան. իսկ այժմ խալաս հիմնայատակ եղեալ և ոչ տեղի նորա երևի. քանզի աւերակք նորա խառնեալ ընդ այլոց մեռակաց քաղաքացն՝ ոչ նշմարին յայտ նապես:

Պարթևաց տերեալ կողմանցս՝ քին վնկևկիա, և կառուցին առ նովաս յարեւելից Տիգրիս գետոյ ըզ-

ՏԻՋԻՈՆ քաղաք որ և կտեսնիմն լսի առ Ցոյնս, որ ցանկամ գեղոյ էր աննման, և ահեղագոյ Հաթելնի քաղաքացաւ և կապտեաց զնաւս Սելևկիոյ, որպէս նա զառաջնոյն. զայս քաղաք Տրայիանոս կայսր ի բուռն արկ և ահեղաց. յետ նորա Ցուլիանոս յանհնամանկանգնեաց առ նովաս ի վերայ Պարսից, այլ ոչ իչ. խեաց պատրաստիմբ սինդել զամուր քաղաքն, և մինչև վհատեալ պատերազմին զրաւեցաւ ի կենաց։ Խոսրով արքայ Պարսից կառոյց ի նմա զսլաստան որ ձոխութեամբ անցոյց զանցոյց զամենեցուն։ անգամին յաւուրս Արտաշրի Սասանեան միացեալ Տիզբոնի և Սելևկիոյ կոչեցան Էս-Մոսպեն, կըմնաքաղաք. Արտաշիւր Էչ գործս քանդեալ զսս յաւարի առին զգանձս նորին փարթամագոյս, եթէ արժան իցէ հաւատալ պատմեցող Աբաթացոց, քան ընդհանուին և վհաբելոնի։ Արդ ի տեղւոջ Տիզբոնի նշմարին գերբուհիք ահեղակաց և բազում ինչ ի չինուածոց ծածկեալ է ընդ հողով. տակաւին կանգուն կայ մասամբ պալատն խոսրովայ, զոր կոչեն Թախէ Խոսրա, և մեծագործ կամարն յաղեալ Թրծելոյ և մուտք գահլճին կամ տաճարին որ յետուստ կամարին։

1892. Ի գրե Տիզբոն էս տեղի ես Ժամանակին և բռնութեան Արաբացիք կանգնեցին առ նմին զմեծն ՊԱՂԱՏԱՏ և եգին ի նմա զաթոռ ամիրային Իրեանց, որ երեսել եղև քան զրաւոլ այլ քաղաքս ամիրայից. այլ և սորա անչգացեալ յետ Ժամանակաց յարեաս ընդ նորին նորն պալատս, որ անդուն եղև խալիֆային և անուանի ի միջին գարս մեծութեամբ և ձոխութեամբ և բազմաճարտութեամբ. որպէս և ցայժմ բարգաւաճէ եկեալ վաճառականաց և վաճառաց, գոր. ծարանեալ բանկաի և Թաւրէզ, և յաճախութեամբ կառաւանաց Տաճկաստանի, Աբաթիոյ, Պարսից և Հընդկաց, և իբր տասն բեւր քնկէզք։ Նշանաւոր են ի չինուածսն վերինք Զոսկէայ կնոջ Հարուն-Էլ-Րաչիտայ և Ապսիլ Քասէրայ չէխիի Կիլանու, գուռն մի Տէբ Ձայնեալ, աշտարակ մի չինեալ յամին 785, մեծ վարժարանն զոր խալիֆային Մոստաներ կառոյց յամին 1233, փոխեալ է արդ ի կարաւանատուն։ Ի նոր չինուածս յիշատակելի են պիմարանն, մզգեաւանեան, նաւահամարջն ի վերայ Տիգրիսի 600 ոտնաչափ ընդ երկայնութիւն, որով Իաճնի քաղաքն ընդ արուարձանս իւր ի հանդիպակողին։ Հուլաւուն խան Թաթարայ յԱԻ դարս էառ զՊաղտատ Աբուբացոց. և ապա անցեալ ընդ բազմաց ձեռս ի 1638 ամ և այսր կայ ի ձեռս Օսմանեանց։ Կարի բարգաւաճ է վաճառականութեամբ, ընկալեալ զազգամուխս Հընդկաց ի պասրայէ և ցրուեալ ընդ զանազան աշխարհս։ Բն. 70,000։

Անս. Քաղաք Եփրատայ ի վերնակին պատասայ. յոյժ գեղեցկագիր. այլ նուազեալ ի բնակութենէ յետ հրկիզութեանն ի վախսպեաց յամին 1807։ Զսա կարծեցին ոմանք լինել Հայրենիս երեսիայ մարգարէի որ ե Նեռեմիա։

1893. ՈՒՐՖԱ կամ ՕՐՅԱ, որ և ԵԴԵՍԱՑ. կոչեցեալ Եբբեսն և Անաֆգոնիա, ըստ ոմանց Ռաւաբ, և ի նահանգին ՈՒՐ Քալդեացւոց. Հայրենիք Նահապետին մեծի Աբրահամու, ի Կերրոմեթ հիմնարկեալ առ Ագիբանդրիս Նորոդեալ կոչեցաւ Եդեսիա Կաղմոհէ յանուն աղբեր միոյ. մայրաքաղաք եղև Ոսրոյենայ գաւառին որ և Եդեսացւոց գաւառ կոչի. և կայ յարեւելից Եփրատայ, ի Տարաղոյ Սամոսատայ, ի սահմանս բերոյ. կրկին վերանորոգեալ ի մերոյն Աբգարայ և յԱբգարէ եղև ազոռ Հայոց և Ասորւոց—արշակունի Թագաւորաց յաջորդաց Նոցա, յորոց շատք Աբգարք կոչեին. անդր հրաւիրեր Թագաւորն Հայոց զամենաձգատոցն Քրիստոս ի անձրեւնուէնեան հարսւ, և ընդուներ ի նմանէ զսուրբ գաւառական, որ գրոս բազումն պահեցաւ ի նմին քաղաքի։ Ձա խաչակրօք պայծառացեալ ազոռ եղև մեծի հչմանի. այլ ի Թուին ՍՀՀ Զանգի ամիրայ Քեբրոյ էառ զքաղաքն բազում արեանց հեղուԹեամբ ի նմա, զոր ողորց մերս Շնորհալի։ Պարսս պայսատ է քաղաքս ի խրամ գնովաս, ունի և միջնաբերդ, յորոյ ի սպառնացի ամբառնան սիւնք երկու 42 ոտնաչափ բարձրութեամբ, երկաքանչիւր ևս ի 25 հատորոց վհմաց կոտաւկեալ, կորնթացի խոյակք. են ի նոսս և քաղքեացի արձանագրութիւնք. ոմանիկն բաշխէ երկուց ևս այլոց սեանց հանդէպ նոցին լինել երբեմն, և ի վերայ նոցուն արկեալ զքահն Նէբրովհայ. զիմիաբերդացն կան քարափոր դամբանք, զորոնս սպասաւորեալք աղքատաց մարդկան։ Ձկը ի քաղաքին բաց ի ջրկիծայ, այլ նոր շինեալ նշանաւոր, բայց միայն գործարանաց կաուսզբայց տունկք քարաչէնք են և փողոցք սալայատակք, չըվակք շատ, վաճառականութիւն յաջող։ Ցառաջին գարս ոչխատանէի էր անուանի վանն սրբոյ Գրասուսականին, և 200 և աւելի ևս եկեղեցիք և վանորայք էին ի նմա. նշանաւոր էր եկեղեցի Ս. Ե. փրեմեայ, և ցարգ ախտաւորի է նորին և Ս. Թագէի. այժմ ուղղորք վանս ունին յեկեղեցւոցսոնց Հայոց։ Բն. 40,000։

Հովիս քաղաքին բերէ ձիերնին և նաբերնին, այգիս և նռնենիս, այլոցիք հանդէպ։

Ի հարաւոյ արեւելից Եդեսիոյ իբր 20 փարսախաս հեռի կայ քաղաքն Սաբեացւոց սխատրոմեայ Խաբուն, ուսուի էլ Հայոն հաւատացելոց ի Քրանան. Հռոմէացիքն Ռաբուն կոչեին զսա. սոս հարան խորակացան կրասոս և լեգէոնք իւր ի Պարթևաց և ի Հայոց։ Բաղում և առ խաչակրօք մարտք յուղեցան սասանոր։ Յարդ գտանին ի սոյն կողմանս Սաբեացիք Քրիստոնեայք Ցոհաննեանք կոչեցեալք, որպէս և Ըճմնի կամ Ցակոբեի քրիստոնէից արևատպաշտք առ Մերթինս։

1894. ՊԻՐ կամ ՊԻՐԵՅԻՒ կամ ՊԵԼԵՅԻՒ. Ցարևելեան սահն Եփրատայ, ի հարաւոյ արևմտից Ուռհայ, որ Թուի Օֆհմս պղտմեայ. երբեմն կարի վաճառաշատ, այժմ անշուք քաղաք. 3,000 բնակիչք. ունի և բերդ հին ի ձեռագործ բլրի, և աւերակս նշանաւորս։ Ասս գնդապետն Ձեզնիչ անգլիացի հատասատեաց ՀԻՏԴ Ռ-ԻԼԼԻՄ նաւահանգիստս, առ ի քննութիւն ընթացից Եփրատայ. և յամին 1836 շինեալ լոգենաւս յատաքեաց ընդ գնան։

ՈՒՍՈՒՍ. Ցահեկի Եփրատայ տեսլ ի խառնուրդս պիլքը վտակի, ի հնուէն Նիկեփորան կոչեցեալ. Թերթ. 72

և սա ինչ ինագաւան Մինչագետաց։ Երևին ի սմա Տեսցուանձք պալատան Հարուն Էլ Ռէշիտայ։

Յարևմտից Պիրայ յայնկոյս Եփրատայ կայ Նէ-ոէվ ատան, առ որով յամին 1839 (23 յունիս) խորտա-կեցաւ բանակն Օսմանեան յեգիպտական գնդէն։

Խոհմանոս Բաբելոնի ի հարաւոյ արևմտից Հիլլեայ կան Մ Ե Հ Ի Տ – Ա Լ Ի և Մ Ե Հ Ի Տ – Հ Ի Ռ Ի Ն Ջ Ի Ն քաղաքք, յա-նուն երկուց առաքելոցդ Շիի աղանդոյն Պարսից, որոց չերիմք են ի նոսին, և յոյժ մեծարեալ է Ա-լեայն ի հոյակապ մզկիթի, զորոյ մեծափաթեամ Ձո-խութիւնս յատարի առին վանդալիք։ Ի վիճակի Մե-հէտ Ալեայ կայ հին չերիմ բոլզրաձև, զոր ասեն լի-նել Եզեկիելի մարգարէի։

1895։ Ջ Ի Ի Ճ Ի կամ Ջ Ո Ի Ճ Ը։ Յարևելից Մեհէտ Ալեայ, քաղաք անուանի՝ վարժարանաւն մեծաւ յա-ռաջին դարս մահմետականութեան, ուր հնարեցան արաբացի տառքն յանուն Նորին ﷺ կոչեցեալք, որք և յարձանագիրս և ի դրամս տեսանին ցայսօր։ Ա-ւ ժ մ ա ւ ե ր ա կ ս ե ե ր ընդայլ քաղաքն։

Ճահիճք ընդարձակք և որիզաբեր մարգճակք ձգին ի կողմանց ասոի մինչև ի Խուզնա։

Խ Ո Ռ Ո Զ Ն։ կայ առ խառնարոզք Եփրատայ և Տի-գրիսի, ի տեղոջ հնոյն Ապամիոյ կամ Տիկպայ։ կա-րբ վաճառաշահ է և վայելուչ։ — Հանդէպ քաղաքին ի դետեղերն ամբառնայ մահարձան չիրմի՝ որպէս ասեն Եզրի մարգարէի։ Բն։ 6.000։

1896։ Պ Ա Ղ Տ Ա Դ։ 12 փարսախս ի տորև խառ-նըրդոց գետոցն երկոցուն։ Թուի սա Բասրն քաղաք հին, հայրենիք մերն Յովբայ համբերոյն։ յամի տեառն 636 Խալիֆայ՝ նոր կառոյց զսա, և կոչեցանեալ ի Պարսից դարձեալ վերականգնեցաւ Ա Ր աբացոց, այլ ոչ որպէս զառաջինն վայելուչ։ Ջրագարշ բազումք հասանեն զքաղաքն արուեստնեոք հովանացեալ, և բազում անգամ Շահ-ին-շահ-արաս ոդղանէ զնա, վասն այնորիկ և ոչ է առաղջասուն բնակուիչն քաղաքին։ բայց վաճառականութիւն քաղաքիս ծաղկեալ է յոյժ ի ձեռն Արաբացոց և եկաց կարաւանաց, որոնք հասարի Թանգարան Պաղ-ատայ և Նաւահանգիստ Պարսկային Ծոցոյ։ շիներ ընտիր վաճառք նորա են մարգարիտ, քաֆէ, երբ-վար, և բերք Հնդկաց։ Բն։ 60,000։ տուղ ինչ նուաղ բոլորն Արաբացիք, արք ազատք և ազնուա-կանք, որք սակաւիկ ինչ հարկս հարկանեն Օսմանեան տերութեան։ Ընդդէմացոյ հաստատեալ է ի սմա վաճառատունս։

Գ. Ա Մ Ո Ր Ի Թ

1897։ Ա Ս Ո Ր Ի Ո Ց աշխարհ որ և Սիւրիա, և ըստ հնոց երկիր Արամայ, ըստ այժմու բնակչացն Պար-էլ–շամ, այսինքն երկիր ահեկան, զի ի Յամէ կայ երջանկին Արաբիոյ, սահմանի նովաւ և Միջերկրա-կանաւն և Սամոնս լերամբք։ տարածեալ ընդ փար-սախս երկու Տ,500։ Ուստի զոսոս լերանց Տաւրոսի և զՍամոսոն որ կոչին Էշմս տաղը, և զԱսորւոց լե-րինս, որոց սկզբն է Կասիոս առ Անտիոքեաւ, և ի շարս նորին են Լիբանան և Հակալիբանան, յորս և Կարմելոնն և Թաբորն։ Իսկ գլխաւոր գետք Ասո-ւրոց են Որոնդէս և Յորդանան։

Լեռնավայրացն առատ են ձոր, այլ ծով, ափանցն ջերմիկք և չնաւակալք։ երկիրն արգասա-ւորեալ է, այլ բազում անգամ տապակածեալ յերե-սաց երաշտի, սաստկութենից և մարախոյ, ուստի և տրածուխիւնք տակաւ լինին անդ։ Դչխաւոր բերք Ասորւոց երկրի են ցորեան, մանր, որիզ, ﻫﻮﻣﺲ որ բերէ սերմն նման ոսպնի՝ յորմէ ալիւր աղան, կնձինի իւղաբեր, բամբակ, գինի, մեսաքս, դասպք, եղե-գէն շաքարի տակաւ, պտուղ և միրգ առատ։ Ուստի և երկիրք ընտիր, և ուշտ, արջառ և ոչխար, այ-ծառանի և վիճ, և գազանս, որպէս ինձ, շնագայլ, բո-րենս, և չար քան զամենեսեան մարթին առնիս-ծաս։ Եւ ի բովանդ՝ գերկաթ։

1898։ Ք Ա Ն Ա Ա Ն Ա Կ Ա Ն Ն Կ Ա Ր Ա Գ Ի Ր։ — Բազմա-ցեղ ազգք բնակեն յԱսորիս, այլ առ հասարակ յա-րաբացի և ի յունական սերմանց։ և հասարակաց բարբառ արաբականն է և առաձիկ։ Արաբացոյ բնիկ Արաբացոց և Ցուձաց՝ բնակեալ են յԱսորիս,

Ն ե ս ի կամ Ն ե ս ի ժողովուրդ ի սահմանս Լի-բանանու, ընդ միջ Որոնդէսի և Տրիպոլեայ, արք հե-թանոսք, որք պաշտեն զարեգակն և հաւատս ըն-ծայեն հոգւոյ փոխոուԹեան։ Կասայ ազանդապետ Նո-ցա Թուի կեցեալ չՓ դարու։ Թիւ ժողովրդեան Նո-ցա Տամարի 60,000, որք ի գումգա գումգա զա-ռուցեալ կեան խաղաղասէր կենօք։

Մ ա ր ո ն ի ա ։ Յոյնք են ազգաւ, ի Ձ դարու ար-տաքսմանութենէն անկեալք ի կողմանս Լիբանա-նու, և յանուն միանձին ուրոյն Մարունի՝ Մարո-նիաք կոչեցեալ։ քրիստոնէապէս են հաւատովք, և ո-մանք Տիալոնդք Հռովմէական եկեղեցւոյ։ յԱսորւոց լերանն ասեն զգառաքարն, այլ յարթայեցի ընթեռ-նան զաւետարանն։ ունին վանորայս յոլովս կարգաք Ս։ Անտոնի անապատականի։ Հոգևորքն ի ժողո-վուրդն ամենայն, մշակեն այգիս և բամբակ և ծխա-խոտ։ հիւրասէրք և բարեկեցիկք են, այլ հանապազ զինեալ չըլնեն առ աչի գրացեաց։ սակաւ ինչ հարկս հարկին Տաճկաց։ Ազա Թիւ ասի լինել տասն բեւր։

Տ ի ւ ր ի կամ Տ ի ւ ր ի ։ Մարդնիւսաց սահմանա-կիցք են և համակենցաղք, այլ օտարացեալք ի կրօնս յամենայն ազգաց, զի աւանդութիւնս ունին խառն ի քրիստոնէական և ի մահմետական օրինաց

և ի հեթանոսութենէն. սփռեալք են ի Լիբանան լերինս ընդ առաջնորդութենէ էջմիծին, որոց գլուխ կայ Խիր մի հաստատեալ յՕսմանեան գահն, ո. ըստ հարկին սակաւ ինչ հարկս և կեան ազատորէն. առաւել քան զ13 բիւրս ասեն լինել զոսս, և չորս բիւրս տարական կամ վնտելոց ի նոսին: Տիւրքի անուն էր միոյ յառաջնորդաց նոցա հալածելոյ Յեփպտոսէ որ յորդորելը պարտել իւրև խալիփայ ղՀաքեմ Խալիեայն որ ի ժԱ դարու:

Թէ-էԹԷ-ԽԷ· ՀԱսորւոց երկրի վանաքարակք՝ հաշուին 3 բիւրք, որք ի հիւսիսակողմանն բնակին, և ամարանի չուեն ալեսիս և հասիս ի լերինս Հայոց:

ԲԷ-ԼԳ-Ի· Վ քանաքարակք, հաւասար ԹիւրքԱՏենից բազմաթիւք են, զի ասի նոցա ունել 20,000 վտանս. և իւր 10,000 նետաւորական քրիստոնէից վտնել ի նոսա· այլք մահմետականք են Ալեպ ապանդով:

ՊԷ-ԽԷ-Ի Ասրեացւոց կրկին ցեղք են· Ֆելլահք հողագործք, և բուն Պէտուինք՝ որ յանապատի դաշտին ապրելս իւրեանց, և ջնամենայն սովորութիւնս և գոարարչ կենաց ցամենայն անփոխոյս պահեն· մահմետականք են այլ սՀ ընդհագոյն ի պաշտամանն, ազատորէն կեան ընդ առանձնակ չէնիւքք տանի տանի և էնիր իշանոք· սիրեն զատազանութիւն և տեսերիմ վրնժահաճք են, այլ գՀնդասարսուռս Թիւն պատուեն· սատուռածք նոցա են երեսիս և ուղս և գրասոք· և կերակուր՝ կաճն, քաՀԻ, սրմաս, տուռա, որիզ·

Կան և ԵԷ-ԽԷ-Ի իբրև 20 բիւրք, անհաշ թիւնամբ Տաճկաց· հեթանոսք են գիւապաշտք, և ի տաս ներորդ ատուրս լուսնական տանեան Ժողովին ի բերան վՀի միոյ ԱՀպտիէ—ազիզ լերին, որ 30 վարսաս մերձ է ի Մէրտին, և հոսեն անդր արշաս և ոչխար և արծաթ, և կատարեն կաքաս հեթանոսականս·

ՍԷ-ԽԷ-գԷ-ՀԷ (ՈւԹաքիսակ)· Չի ասՀեցուցանեն ուԹ գիսակս հերաց, երկու ի գլուխս, երկու յընջաղս, երկու առ ականջք և երկու ի կզակս· սոքա որպէս կարծի զեռնոց տանին պաշտան·

Բաց ի սոցունց են ԱՀասրիս և Մէրքիզ Ասորիք յոմնագասանք և կամոլիկք· Ցակոբիկ քրիստոնէայք ի բազում գարուց բնակեալք անդ· Հրէայք, Հայք, Նեստորականք, Գնչուք, և եկք Եւրոպացիք: Արդ ամենեցուն սոցա Թիւ բնակչաց Ասորւոց ժամանեն չերկու միլիոն·

1899· Ասրւոց երկիր ի հնումն բաժանէր ի գաւառս գաւառս, որպէս բնիկն Սիւրիս, կեչնսիւրիս կամ որպէս մեզ Թուի կզեսաւ, Եփրատացւոց աշխարհ, Կոմագենիս, Խալկիոց գաւառ, Փիւնիկիա, Պաղեստին, և այլն· այժմ ի չորս կուսակալութիւնս բաժանի ի Հալէպ, ի Դամասկոս, ի Տրիպոլիս և ԱՀքաքս, զորոց Տասնեցուցբ ընչանաւոր քաղաքս նշանի, փոքր մի երկայնագոյն արարեալ զանեղագրութիւն Պաղեստինոյ և զսահմանակցացն, զի աստուածային անառնաւեթենոց հանդիսարանք են և Քրիստի մերոյ գվարժին ՀՀմարանք, հռչակեաք ի Ս· Գիրս և յայլոս հաւատացելոց·

1900· Համարեն երկրին Ասորւոց մարդ է մոլորա-

քաղաք առել այժմ զմեծն ԲԵՐԻԱ որ է ՀԱԼԷՊ կամ ՀԱԼԱ-ԻՒ-ՀԱՊԱ, Հայեցեալ առ հիւսիս և Աքաղևսկն կամ Քալևպոն· քաղաք ընդարձակ կառուցեալ ի Հովտի յոտս բլրոց առ Քուվէյք վտակաւ· Նոյն ի Սելևկոսէ Նիկանովայ ասի կանգնեալ և յանուն մանեդոնական քաղաքին Բերիա կոչեցեալ· յորժ բարգաւաՀեալ առ տիրապետութենէն Արաբացւոց, և բազում անգամ անցին ընդ նա առ նոքօք և առ Հագաքաղդեայս, յատուկս խաչակրաց և ի Լենկեմուրայ· խաղաղացեալ ընդ Օսմանեան պետութեամբ գաՀեալ պարՀատացաւ քան զամենայն քաղաքս Ասիոյ և չորսհարան եղև վաՀատուց Հայերէն Ասորւոց, Մելքադեաց, Ագաբիոյ և Հայոց, յորոց գոյին կարաւանք բազումք ի սա· այլ յետ սասանութենան մեծի որ ի 1822 յորմէ ետան մեծ ի չնիցն կործանեցաւ, պակասեաց և վաՀատականութենէն քաղաքին, որպէս և Թէ բնակչացն կիսով չափ և աւելի· Նշանաւորք ի չնուռածան եին մեծ ըզանգք կառուցեալ յատակչին չնոյն քաղաքին, և մայր եկեղեցին պաՀանձեալ միաբան նկարուք· Գլխաւոր վաՀարք Բերիոյ են մետաքս, բամբակ, ասր, չալ, փատուղ· ցարգ յատակեն ի նմա կարաւանք· Բաղում ազգաց հիւսպաքնատն ի նմա· և յոգունց ազգաց քրիստոնէից եկեղեցիք են իւրաքանչիւր լսելոգոյսօք, որպէս Հայոց, Ցունաց, Ցակոբիկաց, Մարոնիտաց, և այլոց· Բնակիչք իբր 80,000, յորս 300 տունք Հայոց·

Իբր վեց փարսախաս Հեռի ի Հալպայ պատուէր մենաստան Ս· Սիմեոնի Սիւնակեցի·

ՃԵՐԱՑՈՒՈՑ ևՄԱՐԻՆԴ որ են ԵՒՐՈՊՈՍ ՁՑՐՔ ՓՈՂՈՍ կամ ՄԸՄԲԻՃ, քաղաքք անուանիք ի հնումն, այժմ աւերակք են ի հիւսկոյ արևելից Հալպայ·

1901· ՄՆՏԻՈՔ կամ ԱՆԹԻՈՒ· Աա Որոնգեա կամ Ազի գետով, մերձ ի Ծով· ի նախնումն կոչէր Հաեբլաե, զոր վերակաոյց Անտիգոնոս, և վերսին յարգաւանց Սելևկոս և յանուն որդւոյ իւրոյ կոչեաց Անտիոք մեծ· որ և ցետս վաղագսակի եկաք Ցունաց և Հռիմեացոց՝ բարգաւաՀեալ վաՀառականութենէ և Հռոմանեթամբ մինչև կոչել նմա ԹագաՀելի արևելից· սատ զառաջինն հաւատացեալքն ի Քրիստոս կոչեցան Քրիստոնեայք· և զի սատ նախ հաստատեաց Ս· Պետրոս զաՀոռ իւր՝ պատրիարքութենէն քաղաքին նախապատիս եղև, և առ Թէոդոսիս կոչեցաւ Թէոփոլիս, պատկեր է Աստուածածին քաղաք· Խորով արքայ Պարսից կործանեաց զքաղաքս, և վերսին կանգնեցաւ· անուանի եղև առաւել նորա ի խաչակրաց և արևմտեցի պատերազմունք զնովաւ տնեցաք· Աա անկեալ էր Սելևկեացոց Ցոա գաՀինգեալ ի պատիս Ազգային, որ եղև սեղի խնդնչութեան, և առ Ցուվհանուս չանԹասար կկոչաւ· Ի քաղաքապետս չինուածոցն որոյք պանծացր Անտիոք ընդ Հռովմայ կշռել աւերակք միայն մնան այժմ ջնացիցն և հասատատայ պարբսպոց· և յ70 բիւր բնակչացն բիւր մի աՀեղ, յորս 30 տունք Հայոց· Դաշնաքաղեայ է և վաՀատականութենէն· անուանի է ընդհանուր նորա·

ՔԷ-Ի· Գեղ, առ աւերակօք Սելևկիոյ Բիերեան, յորս երեսիս հայագործ չինուածք·

1902. ԽՈՀԵՆԵՐՈՒՄ կամ ԱՂԵՒՈՒԹԵՐՈՒԹ. Առ համաձուն ծովածորից, ի հիւսիսոյ Աֆիոնքարայ, առ նուռանի Նաւահանգիստ Միջերկրականի, ուստի հանին զվաճառս Հալէպայ և զայլոց քաղաքաց. վասն օգոյն ապահանութեան ի ձմեռնոյ՝ սակաւաբնակ է քաղաքն։

ՊԵՏԼԱՆ. Քաղաք փոքր ի հարաւոյ Խաքենտերուենայ, առ անուանեալ Դրամքեն Աւորւոց. ուր ոչ յառաջ քան զքառասն ամս՝ նստեին եկեք Եկրոսպացիք. բազմաթիւ են Հայազգիք տեղւոյս և յատակխոյք։

ՔՒԼԼԻՈ կամ ԷՒԼԻՈ, 12 փարսախաւ հեռի ի հիւս. Հալէպայ, ունի գործարանս բամբակի, և սապրիոյ երիվարաց։ Բն. 12,000։

ԼՈՒՈՒԻՈՒՆ կամ ԼՈՒՆԱՒԻՆ. Ի ծովիզեր երկրին Անատոլուոյ, կոչեցեալ յանուն մերն Սերևկոսի կառուցողի սորին, որ ի նահնուսին կոչէր Հռոմիդ, և ի Յունկաց Կեսարէ՝ Յուլոպոլիս, այլ և ծովիզերեայ ձայնեցաւ, վասն լինելոյ նորա յեզր ծովու. ի վաղեմի չինուածոցն միան ի նմա յաղթութեան համար, և մասն միջնաբերդին, այլոքն հանդերձ. զուարճալի են չքնաղավայրն, և բարգաւաճ է վաճառականութիւնն, քանզի ունի նաւահանգիստ յատակ ուրեմն հեռագոյն Աքալա կամ Մարինա կոչեցեալ։ Բնակիչք 6,000։

Մերձ ի Լաւոդիկիա ի ծովուն կայ Աբոսա կղզի, ուր ամբառնայր ի հնումն Աբոսա քաղաք, յորմէ ամրոցն Լեռն Սեայ ոչնչացեալ ի Տամերլայ։

ՖԱՄԻԱ, այն է Աղամիա. Ցայնմէ Աղի գետոյ, ի հիւսիսոյ Համայ քաղաք Սելեկևացւոց, որոց զկայսս երիվարաց և փղաց իւրեանց կազդեալ էր ի սմա. և այժմ ի հովիտս նորա Պէտէւիք արաձեն գՀօտս իւրեանց։

1903. ԿԵԼԵՍԻՐԻԱ (Խոր Ասորիք). Անուանեալ դաշտ առ հինան և Պետրոս գարգիս, ըստ միոջ Կէսար, (որ և Սուրաս-կեղևս գրեալ կայ). ձգի ոչ ինչ կարի հեռի ի Էլեւտիկևայ, երևելի է քարգաւաճ բուսաբերութեամբ որպէս և ի հնումն համ բաւեալ էր. յորոգաչուր ուղեաց ի Լիբանան լերանց ինչեալ ոռոգանեն զանձմանս նորա։ — Վերինք Լիբանոնա որ տարածեալ ձգին զծովեզերքն՝ 30 վարսախաւ հեռի ի ծովիզ նշմարին սպիտակափառ գագաճմամբք. բուն Լիբանան լեառն քարուտ և անբեր է, այլ պարսկիցք նորա կարի խոզ բարեբեր և դալարագեղս։ Ի լեռնագաղտակս ինչ Լիբանանու համբառնան վտներ մեղրն նեղբղխեալ ի սուրբ գիրս, տասամբ չափ ի նոցանէ բերին զՀռոմեին հաղթութեամբ ժամանակի, և են ի նոսա առուբարբունք 6 կամ 7 գրկաչափ չրջապատութեամբ. յորոց յատ ոտս հինգ կամ վեց գետանին իբրև ուրոյն ծառս արմատացեալս ի գլուխ արմին, և տարածանեն շուրջանակաւ զքարունակս։ Այի ամի ի ոտն այնկերպութեան ցեառն, ուստ Մարոնիտ եկեղեցւոյն հանդիսիս ելանեն ընդ մայրիսքն պատարագ մատուցանել. և նզովիւք սրբել գնեն զի ուստիք հատանել ի ծառոցն։ Տէրէդի տալը կոչին այժմ Լերինքս, և սրբիւ ռեալ են ի նմա վանք Մարոնիտաց. անդ հաստատեալ է և կրկին վանս Հայոց Հռովմկայանց, մին Ընտունեան միանձանց, և միւսն աթոռ է կաթողիկոսի։

Ի հովտէն պէքասյ կերշք լերանց դէին մինչև ի քարուտ հովիտս Որոնդեսի ակնաքիս գետոյ, առ որ լով կառուցեալ կայ ՀՈՄՈ կամ ՀԻՄՈ քաղաք (Եմեսա) ընդ մէջ Հալէպայ և Դամասկոսի, զոր պարսպեն կիսաւեր որմունք. ունի վաճառս ցորենոյ, ծխմոխոյ, կերպասուց։ Բն. 20,000։ Երևելի եր ի սմա ի հնումն տաճար արեգական։

1904. ՀԱՄԱ (Եպիփանիա). Ի հարաւակողմն, յարևելեան ափն Որոնդեսի, կառուցեալ ի վերայ բլրոց, զորս պտակեն կարգ ըստ կարգէ գալարաձուարձ ծառաստանք. բաղուկ մի գետոյն յառաջ խաղացեալ լերկուս հատանէ զքաղաքն, զոր ի մէ կոպեն կամուրջք չորք. Ջրմուքք հանեն ի գետոյ անտի ջուր ի քաղաքն ի վեր. անդադար հոլովմամբ անուռոց ջրադարձիցն, որոց մեծագոյն ունի 70 ոտն տրամագիծ, և սահանակարկաչ չառաւիւն ալեացն՝ դռնչեցուցանեն զքաղաքն ողջոյն, և բարձր բարձր ծառոցն գնորքք հովանաւորութեամբն յոյժ գեղեցիկ յարդարեն զտեսիլ քաղաքիս, զորոյ և զգիակեացն ասեն գերդողաքանս լինել, և թռչունս խանական՝ վասն բարձրաբնդակ բնակութեանցն ի զբօսանս հողմոց և ջրոց։ Կարի բարգաւաճ է և ի տուրևառս։ բազում իջեւանք կարաւանաց են ի նմա. և ուխտաւորք Մեքքայի ասա գնեն զքօղ գլխոց իւրեանց։ Բն. 40,000։

Ժամուք հեռի ի Համայ ի բլրի միում կայ Բաբան գեղ, ի կայս Աբեթռասայ քաղաքի, ուր նահատակեցաւ Մարկոս եպիսկոպոս քաղաքին։

ԴԱՐԴԵՂԱՒՈՒ (Տրիպոլիս). Ի ծովիզերին, որոյ թեպետ և ոչ է գիւղաքաղաք նաւահանգիստն, այլ ընդ առվոյնս ի վաճառաշուկ քաղաքաց Աւորւոց դասեալ է. բարեչէն է քաղաքս և վիճակք նորա բարւոք մշակեալք, դալարազարդիք և բարեբերք են. Նաեղ ասա գետս։ Բն. 16,000։

ՃԵԳԻՒ (Բիւբլոս) ի հնումն վաճառակից Տիւրոսի. ունի կամուրջ միակամար 80 ոտս լայն և բարձր 30 ի վերայ Նահր-իւլ-Քէլպ առուի։ Բն. 6,000։

ՀՅԷ և Պէյրութ. Անուանի գեօղք, ի աստուածաշնչական առնեն ի տես մայրիոյ Լիբանանու, և բազմաց ուղևորաց անուանեալ դրօշմեալ են ի նոսա։

1905. ԴԱՄԱՍԿՈՍ, ԸԱՍ ըստ Արաբացւոց, քաղաք անուանի կառուցեալ յոտս լերանց, մի ի հեռագոյն քաղաքաց աշխարհի, քանզի յատուրց անտի Աբրահամու լիչի որպէս քաղաք անուանեի, և միշտ բազգաձ եկաց սա 4,000 ամբք հնութեամբն, որով և գերազանց քան զշատս քաղաքս։ զուարճալի է լուսեամբ ջուրց որ ի լերանցն էինանեն, և զանհնութեամբ քաղաքին որպէս զգրեթս մի վայելուչ յարդարէն բարգաւաճանեք պտղատու ծառոց, և ապա երթեալ Հնդան յանապատի։ բազում ամարատունք են ի

Դամասկոս, մղկիթը՝ յորոց մին է հին եկեղեցին Ս· Յովհաննու, և չուկայք, իջեւանք կարաւանաց· Ի բազում կողմանց Եւրոպիոյ և Ասիոյ այսր հասաքին ուխտաւորք Մեքքայի, վասն որոյ և յոյժ վաճառաշահ է քաղաքս· Ցարդ անասունաւոր կայ փողոցն ուղիղ և առնին Յուդայի Հրեի, ուր ածին զառաջինն Պօղոս իբրև ի Ճանապարհին Դամասկոսի չքացու· Թեամբ հարեալ կայր· իսկ տուն Անանիայի որ 40 քայլիւ հեռի կայ՝ փոխեցաւ և ի մղիթ· և ի պատրիարքութենէ կայ քարայրն յոր Թաքաւալ ի փախուստն· Են ի Դամասկոս վանաւորունք Լատին կրօնաւորաց· Բնակիչք արուարձանեաք, 140,000·

1906· ՊԻՏՐՈՒԽԻ կամ Պետրոս (Պերթ(ռոս)· Ի Ծովեզերեայ գաւառի առ վտակաւ միով, ունի և նաւահանգիստ, յոր գան շոգենաւք· Բն· 12,000· Անուանի քաղաք էր փիւնիկեացոց, և յանցս խաչակրաց Նշանաւոր եղև·

Սահ (Սիոն, Շուցդան)· Մի ի կարի հնագոյն քաղաքաց աշխարհի, անուանի և յարուեստս ձեռնարկութեամբ և վաճառականութեամբ, մայր քաղաքացն փիւնիկեոյ· յառաջոյ անտի նահապետացն Հրեից և Սողոմոնի և Ազիբանդրի մինչև յաւգուստ երեսելի եկաց· և Թէպէտ ուրդ աւերակք եւեթ են վայելուչք Թիւրք Նորա, և աւազակոյսք ի նահանգապետին, և դամբանք ի մերձակայ Ժայռան, այլ վաճառականութիւն Նորա տակաւին ևս վարուի է, գոլով Լիոն համբարանոց դամասկեայ· Բն· 3,000·

Մերձ են ի Սայիտ աւերակք Կեսարիոյ Պաղեստինացւոց քաղաքի·

Սարեփթա· Աւան, որ յաւետարանին յիշի, կայ ի բզկի ձիթենեաք պատեալ·

Սուր կամ Տուր (Տիւրոս)· Թագուհի Ծովուց ի հնումն, որոյ նաւատորիզք ծածկեին Միջերկրեան զգաման մի Աշխարհակալին· Ձգեր քաղաքն ի կղզի մի ծովու ի ցամաքէն, զորոյ անջրպետս Ալէքսանդր ելից· Նաւահանգիստ Նորա այնպէս ծածկեալ է յաւազոյ· զի և մանկունք անդամ հետոտս անցանեն ընդ այն· զայս նաւահանգիստս Յարտարութիւն վաճառականացն յարդարեցաւ, և կրկին աշտարակօք երկուսեռք ամրացուցեալ, զնաւս Նորին ստուար շղթայիւք փակէին ի գիշերի· փորրիկ է և կարի վտանգ այժմեան նաւահանգիստն· և քաղցկի առ փորր փորր Թուի վերահանգնել յաւերակաց իւրոց· յորս երեսին զարմանալի ինչ շինուածք, զորոց ասեն ի Սողոմոնէ կառուցեալ և մասամբ Ազիբանդրի շինուածք են· Ասա Թագաւոր կայսեր Գերմանիացւոց Փրեսեբրկոս Շիլմսբուրն (Barbarossa) ի 1190·

1907· Ա Ր Ա Բ Ե Ա կամ Ս· Ց ո ւ հ ա ն ն է ս Ա ր ա ք ե ա ց (Պաղտմայիս)· Քաղաք անուանի և ի հնումն և ի միջին դար և ի նորումս· կայ ի հիւսիսոյ ծովեզերի մերձ ի հանդէպ կարմիրոյ լերինն· առաջին նահանգիստ Սիւրիոյ, որպէս երեսին առաջին քաղաք Նորին· կոփածոյ վիմօք և աշտարակօք ամրացեալ սէհ Խանութեան Լատինացւոց· անդր գիմին վաճառականք յամենայն կողմանց, և իշխանք մտակայ քաղաքաց· Բազում մարտս մղեցան առ նովաւ ի քրիստոնէից և ի Հագարացւոց, և առ Դահէր և ձէզդար փաշայիւք, անուանի է և պաշարումն Պոնապարդէի, և առ մեօք առաւին նորա ի մարտին ընդ Մեհմետ Ալէայ· ի յեսին պատերազմաց ազիւսիցն վանդակաւ նուազեցան բնակիչք Նորա·

Ի հարաւոյ Ծոցոյն Ակրեայ ամբառնայ 2,000 ոտից բարձրութեամբ հրաւանդանն Կարմէղոս, յորոյ կայ Մենաստան Եղիայի, և Տեղիք տպաւորեալք Տէրնաւոցաց·

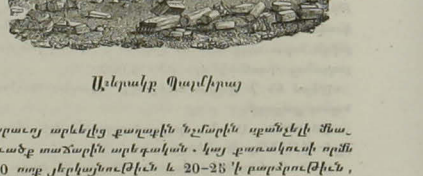
Անուանի են ի Սիւրիա աւերակք կրկին քաղաքացն Պաալպէքայ և Պալմիրայ·

1908· Ա Ք ե ր (Հէզիրատպէհ կամ Արեգ քաղաք)· Կայ յոյժ հակալիքեանս մերձ ի հոլիան Պեքայ, Ծառք կաղնոյ և այլք հեռուստ բոլորին զաւեր ըսակըն որպէս Թէ վարագուրել զպարանոցն Նշխարս Յարտարութեան· պարիսպ կիսաւեր յեսոյ Ծառաստանին ընդ առաջ լինի, և տնկունք առ նովաւ, յորս բնակեն իբրև 800 անձինք, Հյակոբեանք ամոյի երկրին պարենաւորեալք· Նշանաւորք յաւերական են երկրին տաճարք արեգական, յորս աւերած ժամանակի և Յարտարութեան արուեստին հակառակամարտ մըրոյեալ հաւասար գործեն ցաւ և զարմանս անչափս, զի յոյժ վայելուչ են չինուածք Պաալպէքայ, խիտ և հոծ պառնաձեռք գրուագաց· Մեծագոյն տաճարացն կայ ի յարևմտից կողմանէ, և ունի կամարակապ մուտս երկուսեռք անգաստանօք, յորս խարխիսք աեեի կան սեանցն կործանելոց· յառաջոյ մտից ձախ գաւիթ վեցանկիւնի 200 ոտնաչափ տարածեալ են· և շուրջ զնովաւ սենեակք կամ մատուռք սիւնաքարէ գմբեթաք, որք կործանեալ են· զառիվերակ մի տեղւոյն հանեն ասուի յերկորդ սրահ մեծ և քառակուսի· յորում չայքին և չահկէ եօթն մատուռք կամ սեղանք են գմբեթաւոր յարևմ. որմօրդիք, և մուտք նոցին են անջրպետք սեանցն որ բարձեալ ունին զդմբեզի յարկն· և յորմունս անդ փորեալ են խորք զոյն պատկերաց գիցն· յարեւելակողմն սրահիս անբառնայ բուն տաճարն արեգական, տասն սեամբ յառաջեալս և ինքնատասոյթ ի կողմանէ, յորոց 6 միայն կանգուն կան այժմ, ստուարութեան նոցին և 60 ոտնաչափ բարձրութեան և խոյակացն նոցին քանդակք յապշտեցեալ երկրին զարուեստագէտս և զշնաքանս, այլ հաւատեալ ոչ ծանեան զձարտարապետս և զչինող նոցան· ոմանց Թուեցաւ ընդ Պատրիոսիս Պիոսիւրա կառուցեալ, զի անուն նորա գտաւ գրոշմեալ ի վէմն, սակայն հնագոյն քան զնա կարծին չէիցն· Սողոմոնի չինուածին ասեն զնոսա Արաբացիք վայրացն, որպէս յոյժ խնամուածեալ, զի այնպիսւոյ Ճարտարապետ առն վայել էր հրաշակազոյ գործոյ, Թէպէտ և Ճշմարտութեամբ ոչ է· — Երկրորդ տաճարն կայ ի հարաւոյ կուսէ, և ի սմա գտանի ա նուն կարակալլայ կայսերոյ, այլ զառաջնոյն հնութիւն ունի, վասն որոյ և նորին աւերակքն Համարի չինեալ Թեոդոսիոպոլսեցեացն կարակալլայ· քառանկիւնի է ձև տաճարիս և մուտք Նորա յարևելից· սորա կանգուն կան շքեղապատ որմունքն վից ձոյլաշէն բարձրութեամբ, և ի ներքին երեսս նոցա գրուագք Ճարտարագործք ի վերոյ և ի ներքոյ գաղանիկ կամ

խորհից, զորս անջրպետն փորածոյ խորխոր. արտաքոյ զուգահեռական որմոյն ձգելն երբեմն չորք սեանց և կամարակապ, ուրանոր կանգնեալ էին արձանք գից. 17 սիւնք ևեթ կանգուն կան ոչ ի նոցանէ. ի ներքոյ տաճարիս կայ այլ գեղանփոր տաճար 30 ոտնաչափ բարձրութեամբ. որոյ ձեղունն որպէս զարտաքին տաճարին մեծամեծ վիմօք յարտրեալ է: Ի գարս քրիստոնէութեան առ մեծաւ թեզդոսիս յեկեղեցիս փոխեալ էին տաճարքս, որք ի տաճառնութենէն կործանեցան քաղաքաւն հանդերձ. ոճ Յարտարապետութեան չինուածոցս է կորնթացի: — Ի դաշտին Պէքայայ ոչ ինչ կարի հեռի ի Պաալպէքայ կայ սիւն մի մեկնակ 40 ոտնաչափ բարձրութեամբ, չէ յայտ առ ինչ սփոռ կառուցեալ:

1909 · ՊԵՏՐՈՒ · Կայ յանապատին Սիւբիոյ առ կաւուք հեռի ի Հոմս քաղաքէ. Հարիւր փարասախս հեռի ի Բաբելոնէ, 50 ի Տիւրոսէ և 30 ի Դամասկոսէ. զոր ես կառուցանեալ Սողոմոն թագաւոր որ և Թամար ասացաւ, որ է արմատեներաց քաղաք. Թուի թէ առ դիւրութիւն և յիշելոյս կարաւանաց հոգացաս զսա հիմնել ևմասնաւորացն Թագաւորացդ, և ինամով տնկեցան արմատներքն. այլ զարմանալի այս է զի յատուրց անտի Սողոմոնի մինչև ի ժամանակս Փրիստոսի ոչ ուրեք գըտանի յիշատակութիւն քաղաքիս ոչ ի սուրբ Գիրս և ոչ առ արտաքին պատմիչս. գՅաքուբդոնոսորայ ևեթ ասի կործանեալ զքաղաքս մինչդեռ դնայր ի վերայ Երուսաղէմ. և ոչ է յայտ ի փոխեալ զմոռն քաղաքին ի Պալմիր. Թերևս Հռոմայեցիք Թարգմանեալ զարմատներացն անուն եդին նմա: Ասի Մարկոսի Անտոնիոսի կայսեր յարուցանն ի Սիւբիա լուսեալ զի կայ յանապատին քաղաք բազմահոյս յոգոութեամբ վաճառականութեան, և առ ի չգոյէ պարենի ոչ զոյն հրամայել նոցա յատարի առնուլ ըզքաղաքն. զոր զգացեալ ընակչացն՝ տարին զգանձս իւրեանց յայնկոյս Եփրատայ և կալան զանց գետոյն. որպէս զի ձեռնհասին գործոյն Հռոմայեցիք: Յայնմհետէ Պալմիրացիք մերթ դաշնակից և երբեմն Պարթևաց զդէմ կային Հռոմայեցւոց, և մերթ ընդ սոցա գաշինս հաստութեան կռնէին. որպէս Ոսնդադ իշխան նոցա զվերժ անարգանացն ի Շապհոյ կամ. լով լուսնանել աւերեալ զՊարսկաստան մինչև ի Տիգրան քաղաք. և ընկալաւ ի Հռոմայեցւոց զիշխանութիւն արեւելից: Չէնոբիա կին սորին կամեցեալ Թագել զքաջ Հռոմայեցւոց վանեաց զնոսա յաշխարհէն հարեալ ի պատերազմի. այլ Աբդղնանոս կայսր հասեալ ի վերայ յաղթեաց դշխոյին, և պաշարեալ զՊալմիրա բազում ձգամբք էառ զայն, և աւարեալ գարձաւ. ապա լուսեալ զի Պալմիրացիք խորհուրդս զյաշեալսն քաղաքին զՀռոմայեցիս, ընդ կրունկն գարձաւ և կործանեաց ի հիմանց զքաղաքն: Ցետ գարուց Յուստինիանոս կայսր էա նորոգել զայն ի ձեռն Պարսից ուրուեն Հայոց զոր իշխան արևելից կարգեալ էր. այլ ևեթ որպէս միւսանգամ յաւեր և յանապատ գարձաւ, ոչ ուրեք դուռնեմք յիշատակել:

Ըստ ջ պատեալ ասլիաակ ատաղձ որպէս կղզեակ մի աւերածոյ երևի սրտ Պալմիրա, խիտ խիտ սեամբք, կամարօք, անդաստակօք, չիրմօք, գերեզմանօք, կիսակործան տաճարօք և ապարանիւք. աւերակքն իսկ կրկին ամայացեալ Թուին սեամնեվեաց, զորս գտլով անգամ և ի քուսոյ զոյացն. արեգական տօճաքգին ճառագայթիւքն որպէս հնոց տապազուցանէ զնոսին, և հրդեհութեանց ետեղ Թուի անդամոյ ի հատարակ ատուր. որմունք ապարանից մշտակեզք յարեալ՝ ոսկեգոյն վառին հանդապազ: ԵՒս Չէնոբիաս դշխոյիս հաւատի կարծէ կառուցանեն հոյակապ շինուածոցն. իսկ գեղեցկութիւն և ազնուութիւն գործոյն որում ոչ հաւասարին աւերակք գասպազեալ, ցուցանէ զգեղեցիկ հանճար դշխոյին, զաշակերտին Ղոնգինոսի: Ի փորսին և կէս երկրի ցրուեալ են նշխարք քաղաքին, և ի շնչել խորշակ, ասեն Արաբացիք ի վեր երևել յատազդ և այլոց անթաւ աւերակաց: Ջտեղի փարախին և կիսոյ պատ խանգարեալ պարիսպ, որ և չինուած Պարսկից Հայոց· ի

Աւերակք Պալմիրայ

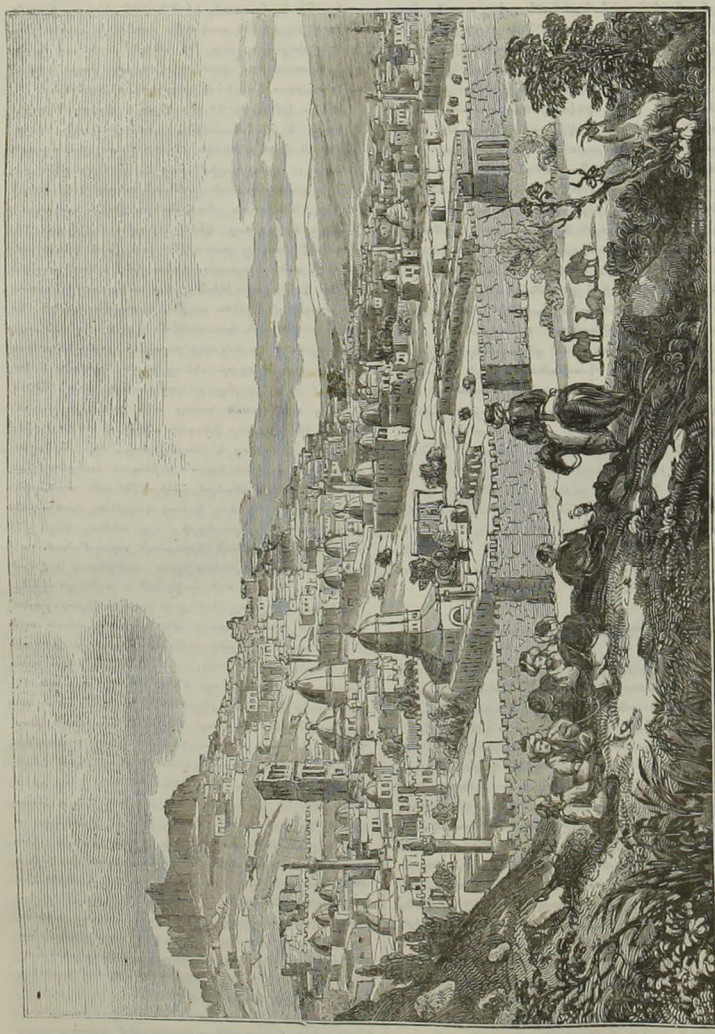
հարաւոյ արևելից քաղաքին նշմարին պանդխտի ճանապարհ տաճարին արեգական. կայ քառակուսի որմն 200 ոտք յերկայնութիւն և 20–25 ի բարձրութիւն, մայթս ունելով կորնթացիս գեղազանգակս, և դուռն որ հայի յարևմտեաս. գամենայն դիտելոյն չըջապատ նորին պատկեր չարք սեանց, յորոց 70 ցարդ կանգուն կան, 50 ոտք բարձրութեան են նոցա, և խոյակաք կորնթացի ոճով և փորագոյ գրուագօք հատապար են գեղոյ տաճարի ոյժմեկեանն Արամազդայ ԱՔԼԵՒՆ. չափ կշռասոյ տանի ի տաճար արեգականն, որոյ քառակուսի է ձև և 60 ոտք երկայնութեան կողմանցն. քանդակք ներքին մակ տաճարին բերեն զձեւս ոտանց արմատենեաց, զոլխուզաքեր որ. Թոց, զծաղկանց և զպաղոց և զպատակաց. ի մուտս գրանցն և ի միջակայս տաճարին պատեհեաց կառուցեալ են փայտակերտ շինուածս և տիկիճ՝ որ և այն աւերեալ է. ի հետին տաճարին կայ խորշ մի ներոք քանդակեք, ուր դեղին զպատկերս արեգական. զայն գլուխս Աբդղնանոս կայսր փոխեաց անտի հանդերձ սեամբք ինչ և կանգնեաց ի Խուիրնեան լերին Հռոմայ. յորմէ զրկեցան բարձալ Կոստանդիանոս մեծի կանգնեաց ի մեծի տաճարին Ս. Սոփիայ ի Բիւզանդիոն. յաքևելից տաճարին կան պատատակք նորա, և սեամբ ինն տակաւին կանգուն են, այլ կապտեալ ի զարդուց խոյականց որք էին յոսկեզօծ պղնձոյ. ձեղուն տաճարին կամարակապ մեծա-

տարը մարմարիոն արձանէք միաձոյլ կայ առանց կրոյ զոդելոյ։ Ի հիւսիսոյ տաճարէն 300 քայլ ի բացեայ կայ յաղթական կամար, երկուասէք ոտնէսղով գրուռնս, քանդակեալ զեղուածով։ և սիւնք կորընթեան ի գրանց տաճ ձգեն մինչև ի ծայր քաղաքին տասի և ութի, իբրև երկկարգ ծառաստան, 30-40 ոտնաչափ լայնութիւն ի միշտաշէնն։ ուրեք ուրեք կամարաձև մտէք են ի շարս սեանցն, յորոց ճօճանակներ չքայ ևս ևս յոտին կան։ Հանդէպ սեանցն խարբեխել են կոճռոյք հնդոտնեայ բարձրութեամբ, յորոց վերայ կային անդրիք անտառաւոր մարդկան պատկերք, զի անուանք նոցին և յիշատակք գրուածեալ են յոյն և պալմիրացի տառիւք ի կոճռոյն։ Յարեւելից կուսէ այսր սիւնադարձ դահլճի կան աւերակք չորից մանուից տաճարաց։ իսկ յարեւմտակողմն՝ ճշմարիտ ըստ տուապ որմոց։ այլ հետք թէատրոնից կամ կրկնսից ոչ բնաւ գտանին անտանօր։ Կիսով ժամաւ հեռի ի տաճարէն արեւմ կան դերեզմանք պալմիրայ ի հոլով միտմ որ և Դամասեան կոչի ԱԼԱբատացոց, պարզուհակ և հին է տարազ չինուածոյն քան զյունականն։ քառանկիւնի են ձև շիրմացն բարձր երբեմն զաշտապակ 40 ոտնաչափ, 15 ոտս ունելով տարածութեան, համակ քարաշէն։ գտանին ի նոսա կիսարձանք՝ ԱԼարաքացոց ծայրատեաք, և խորչք մեռելոց ուր կանգնեին զդիակունսն զմեռեալ որպէս Եգիպտացիքն առնէին։ Գտանին այլ ուր և մարմարեայ տապանք Հարաքան քանդակաք։ Մեռնաւորութիւն քարքերն, ցամաքութիւն օգոց և անփութութիւն պէտեւեաց անոգաւալ Հողուն զաւերական։

1910· ՊԱՂԵՍՏԻՆ, · Գաւառ յաւերժահալաւոակ վան հասատատութեան ի նմա Հմարատութեան կրօնից և անօրէնութեան մարգացելոյն Աստուծոյ, ունէր ի հնումն երկրագործէն 300 մարդիկ ի հիւսիսոյ ընդ հարաւ, և լայնութիւն 20-80· և է հարաւային մասն Սիբերոյ։ Յանուանէ Փղշացւոց օրք ի նահանգումն սիրելի յերկրի անդ, առ զանուանէ Պաղեստին։ կոչեցաւ և երկիր Քանանաց, վասն բնակելոյ ի նմա յաղգս սերելոց ի Քանանայ որդւոց Քամայ։ և ապա Աւետեաց երկիր և Հրեաստան և երկիր Ցուդայի և յետ Քրիստոսի՝ Երկիր սուրբ։ Սահմանս ի հիւսիսոյ ունի Պաղեստին զՀակալեբանան լերինս, յարեւելից զԱբարիա, ի հարաւոյ զՄերեանալ Ծով և զդեսաւին Աւռնոյին, յարեւմտից զՄիջերկրական։

Ի հնումն օրպէս Ս· Գիրք վկայէն, երբէ զդրախտ բարեբոյս զաւարշալի էր երկիրն, առաւակաք գեռոց արբուցանէին զնա և բաւսուցանէին զդորեան և զգաբի, զեղինեակ և զեղևնի և զնռնենի, այսպէս հանգերձ։ Իակ այժմ երկիրս նորա քարաճեռաք ապաերկրք երկնէ ի բազում կողմանս, գաշտք և հովիտք անապատացեալք, և ջրոց ծաւալմունք ամխոփեալ։ Արաբացիք և ազգակիցք նոցա յայսմ վարեն զամենայն գեղ և զարդ երկրին զընկանն և զեեւագործ· աւերակաք և յիշատակք աւեճ նամենի փառաց և սպանծանց յորդորեն տակաւին զամենայն ազինս յայց էլանել վայրացն, ուր մեծամեծքն գործեցան սքանչելիք Աստուծոյ· վասն որոյ և մեք փոքր ի շատէ մանրապատում տանելոյ զնկարագիրս կողմանցս։

1911· ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ· Ջոր և Քրիստոնեայք և Հրեայք և մահմետականք՝ քաղաք կոչեն սուրբ, ԻԵՐՈՒՏԱՂԵՄ կամ ԳՈՒՏՏՈՒՐ ՇԵՐԻՖ ըստ Արաբացւոց և Տաճկաց, Երուսաղէմ ըստ Հրեից· առաջին քաղաք և նշանաւոր քան զամենայն տեղիս Պաղեստինոյ, նշանաւոր յընդհանուր կայ ի տափարակի ի վերայ երից բլուրց, Սիոնի, Մորիայ և Ակռայ· Մէջ քաղաքիս կառոյց զառաջինն զայ իբրև 2,000 ամեք յառաջ քան զԳաղտեան Քրիստոսի, և կոչեցաւ Սալէմ որ է խաղաղութիւն· յետ սակաւուց ձերբասնոյ ձև յազգէ Քանանեա ազին, և օրպէս կարծէ, Նոքա կոչեցին զայն Երուսաղէմ· կրկին աւերեցին ազաք քաղաքին առ գաւառագրք Խորայելի, յորոց էաս Դաւիթ ազայ և ընդարձակեաց զնայն, նոյնպէս և Սղոմոն, որ և վայելուչ զարգարեալ զնա՝ մեծագործութեամբ զարգարեալ զնա՝ մեծագործութեամբ զարգարեալ զնա՝ մեծագործութեամբ

Երուսաղէմ

ցին սակի է Ցուճն Կայիափայ, յորոյ վերայ չինեալ է եկեղեցի և մենաստան Ցուճաց, երբեմն Հայոց, յանուն Ա֊Քե֊էլ֊ի֊ե֊ի֊ե֊ի֊ե

են Հրեշտակները կոչեցեալ. և մղկիթն ի վերայ Գեթրեմին Դաւթի. վերնատունն, յորոյ վերայ երկոցա եկեղեցիք կառուցան, և երկիցս մահմետականք փոխեցին ի մղկիթ. փոքր մի հեռի անտի կան աւերակք սանն ուր ասի ննջեալ զաստղը քոյն մահուն Տիրամօր կուսին. զարգիս Լատն Սիոն դամբանարան է քրիստոնէից:

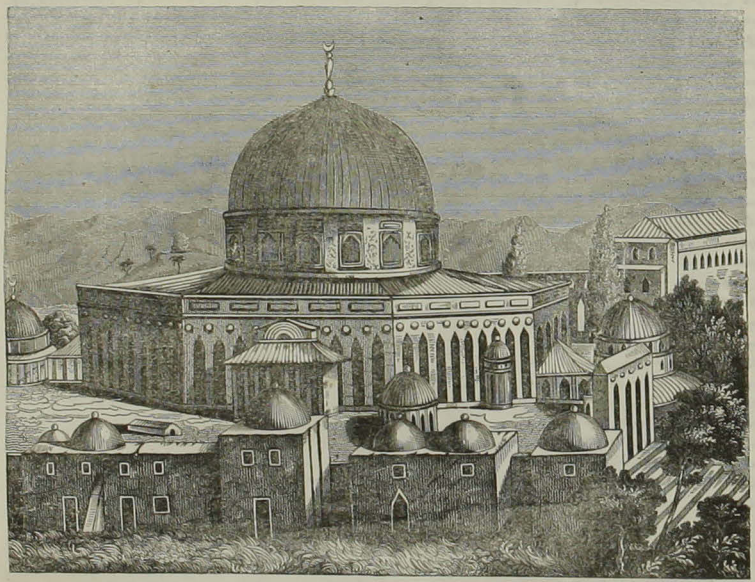
1914. Գլուխ պարծանաց քաղաքին և հատուցող մերոց՝ ԳԵՐՄԱՆՈՍ ՅԱՍՈՒՒՈՒ և բլուր մահու նորա Գողգոթա, կան լեկեղեցւօք անդ որ Սուրբ Գերեզմանն կոչի. կրկին գմբեթք են տաճարին և վիմագեհան ձև ոչ վայելուչ ինչ. Լսարհայեք, Հայք և Յոյնք ոմանք ի նմա զատուցեալ մասունս, և այլ ևս հինգ ազգք քրիստոնէից պյածէսք սեղանս ինչ ևւեթ. ի հերուն և նորաշունգք դարն անդ ոսնկաբեա, և այժմ վիճ է ի վերայ նորին. զի ամենայն ազգք պինդ ունին զյաղթանակն յարութեան, և մահմետականք անգամ պատկառանօք կան առ գրուանս. երեցուն նոցա նախապատիւ ազանց միայն առնուել է պատարագել ի վերայ կենտատու գերեզմանին, և երեցուն առ սեփական տրոլոներեաբն կան վանորայք, ուր բնակին քահանայք և միանձունք: — Ի մուտս եկեղեցւոյն կայ վէմ ճմա, յորոյ վերայ զմարին Ցեւան մերոյ օծին խնկոք և հալուեւիս, ջահք և ձրագունք միաւոյնք կան վառուս. ընդ սուսա սանն լինել զգերեզման նշխարաց Ադամայ եգեսպ ի Սեմայ: 12 քայլիս հեռի անտի յաքակողմն կոյս կայ ԳՈՂԳՈԹԱ՝ յոր 20 սասիճանօք անդրադոյ էլանեն. Կոստանդիանոս՝ Հայոց ընորհեալ եր զաւորք զայս տեղի. կրկին մատրունք են այժմ ի կատար նորին քարաշէնք, մին ի ձեռս Ցուհաց ի տեղւոջ անդ ուր խաչն կանդնեցաւ. և գեմին յոր բուն փայտին վարսեցաւ՝ փակեալ է ընդ սեղանով, լուսաւորեալ ջահից յորվուլթեամբ. բան աւանդութեան, Քրիստոս Հայեր յարեմտից ի խաչին և Եթովպացիք կայր ի ԹԷկանց կուսէ. վեմք սեղակաք կոթողեալ են ի տեղիս խաչից աւազակացն, և հանդէպ նոցին կայ վէմ մի որ հերձաւ յաւանդման հոգւոյն Քրիստոսի: Միւս մատուռն ընդ ձեռամբ Լատինացւոց ունի զտեղիս յոր բևեռեցին զՏէրն ի խաչ. կայ անդ և այլ մատուռն փոքրիկ ի տեղւոջ ուր ամենօրհնեալ կոյսն եկաց ի պրկման Ցիսուսի ընդ փայան. ՅՁՁԷ Գողգոթայ ի ստորև կայ այլ վիմքրիկ մատուռն, յորում պահի կէս սեանն յոր Տէրն կապեցին, կիմ գորշասյայտ. կէս նորին ի Հռոմ փոխեցաւ: — Մատուռն մի մեծ հեռի 30 քայլիս, ի ձեռս Հայոց, պարտճառիկ զաղջեմայոյր Հեղինեայ դշեայի, և սրբատուն մի փոքր, ի տեղւոջ անդ ուր գտաւ փայտն փրկութեան: — Տանն քայլիս հեռի կայ մատուռն, անդ ուր բաժանեցին զՀանդերձս Յիսուսի: Կայ և սեղան մի ի տեղւոջն ուր Ցիսուս ելեցաւ Մագդալենացւոյն: — Տաճար բոլորաձև 18 սուսար սեամբք, և քարակոփ ջերմի ամբաւեան ի վերայ տերունական գերեզմանին. ի միջի անդ տաճարին կայ վէմն յորոյ վերայ կանդնեալ հրեշտակին աւետարանէր, թէ Յարեաւ, ոչ է աստ. Հանդէպ

Տաճար սրբոյ Գերեզմանին

պատուանդանին նշմարի ընդ նշոյլս բազմութեան Յահից՝ առաջինն արձան յերկրի Գերեզմանն որ զանմահութիւն պատրաբերեաց ի մահեանէ. 6 ոտք են երկայնութեան նորին և 6 լայնութեան, և 8 բարձրութեան. և կախարիչ նորին առ նմին 12 ոտք յերկայնութեան և 9 ի լայնութեան, Համակ յանուագ որձաքար վիմէ. զորով պատեալ է ի յետնոց մարմարիոն, զի մի ոք խորասկալ բարձցէ ի բեկորցն. ի վերայ նորին պատարագք մատրին զոր ամենայն յերից ազգաց անտի, և խուճն ածեն ի ժամ. դեմ յանդիման վեհապոյր տաճարին կայ եկեղեցական Ցուհաց վայելուչ և Ձոխաշարուստ. նոյնպես գեղեցիկ է և Հայոցն առընթեր նմին: Ալի ամի խուռն գիմին անդր ուխտաւորք և առաւելուն ի մեծ պահս, զի անդ կատարեացին գյարութեան տնտս. Թէպէտ և ոչ որպես երբեմն մեծապետիլ բազմութիւն գնայր անդր, սակայն քԱսիացւոց անտի ոչ գադարի երթեւեկ, և ի յարութեան առաւել քան զքիւր մի ուխտաւորաց գտանին ամ ամի: Յամին 1811 հրկեզ եղև տաճարս, այլ անկեզ մնացին ամենայն մատրունքն, և ի միւսում ամին նորոգեցաւ:

Ոչ ինչ նուազ ի գեղոյ սուրբ տաճարին և առաւելեալ յոյժ Հարութապետական արուեստին՝ ամբառնայ յերուսաղէմ Հալիքն Եօթերայ ի Մարիամ լերին ի տեղւոջ տաճարին Սողոմոնի, առ որով են կամարք ինչ Հնագեղաք, զոր ի շինութենէ անտի Սո-

Մզկիթ Էմմերայ

ղմտնի ասեն ձեացեալ. ի բարձրաբանգակի կայ մզկիթն, և արտաքուստ զարմանալի ցուցանէ երևոյթ քարակերտ դմբեթիք զոր պսակ պատէ կամարակապք և սիմնազարդ գահնիք. զորս գարձեալ զարդարէն նոռիք և ալրևրք խիտ ընդ խիտ խառնեալ. զայս մզկիթ Էլ-Էքսէյ կոչեն մահմետականք որպէս և զմիհքբէին. և յերկուս բաժանի սա յԷլ Աաա և ի Սիոն. ի սմա կայ վէմ մի մեծաապոր ուրհանկիւնի ին ձևով, որոյ 60 ոտք են երկայնութեան կողմանցն. և ընդ գմբեթաւ մզկիթին ոսկեզօծ երկաթիւ պատեալ տեղի ուր կայ վէմն սուրբ, զոր Համարին զգին լինել, յորոյ վերայ հանգեաւ Յակոբ, և Մ.Հ.Ճ.Մ.Ա յաստիճա Բիւզանդիոնի.

Յիշատակարանք և գանուանեալ Ճանապարհն Ձ.Ր.Ա.Մ.Ա կամ գնՏ.Ն Քրիստոսի, զոր ի 14 կայանս բաժանեն հաւատացեալք. արդ առաջին կայանք են ի պարտիզին Գեթսեմանի, ուր գահաւոյ տագնապեան կրեաց Յիսուս. ե. կայանք են Տ.Ն Աաա քահանայապետի. և ի. Տ.Ն կաքաղաչ, զորմէ ի վերոյ բանք եղեն. ի. Ա.Ղ.Ր.Ն.Ե Պիղատոսի, որոյ աւերակք տակաւին կան առ գրան քաղաքին, և մարմարեայ անդաստանն, ուր Նաթ այժմ քաղաքապետան Երուսաղէմի. Ե. Պ.Ղ.Ա.Ն Հերովդէի, որոյ աւերակք սա-կաւք երևին, և Տաճիկք բնակին ի տեղւոջն յայնմիկ. է. Դարձեալ ապարանք Պիղատոսի, ուր անեղծ մընացեալ կան սանգուխքն՝ առ որով արկին զՅիսուսիս զքաշմիդն և պսակատն փշեայ պսակեցին: Ա.յս վեց կայանք տանի կոյք Ճանապարհին ըմբռնման. իսկ կայանք Ճանապարհի խաչին են 12 կամ 14, յորոց ինուանք ի Ճանապարհի անդ Յատոց վերակոչեալ, և այլք ի Գողգոթա. արդ ատա առաջին է կ.Ղ.Ա.Ր.Ա սալայատակն ուր վճիռ մահու Ընմանչին հատաւ. ե. կայանք երկու 20 քայլիս հեռի յառաջնոյն, է այն տեղն ուր գանակոծ և նախատալից արարին զՔրիստոս. է. կայանք են տեղի անկման փրկաստ, որ է առ երկի բաղանեաց Տ.Ա.Ր.Ա.Յ, և սիմն կարմիր կորձանեալ նշանակ ղանգին. է. ի մուտս ցաւոց Ճանապարհին, տեղին ուր Մայր Տէառն ընդ առաջ եկ նմա. Ը. կայանք են վայրն ուր պահակ կային զՔիբրենային Սիմոն բառնալ զխաչ Յիսուսի ուժգնաբ եղելոյ. 80 քայլիս հեռի կայ վեցերորդն առ աւերակօք ինչ, ուր ասի վինել տան բարեպաշտիկ կնոջն որ սրբեաց զքրտունս Յիսուսի. է. Տեղի կրկին անգամ անկման Յիսուսի իբր 200 քայլիս ի բացեայ յաւերակաց տանն. Ը. Իբր 30 ձողաչափ հեռի, առ ատաւար սեամբ միով, ուր ընդ գտաբար Երուսաղէմի խաչեցաւ Յիսուս. Թ. կայանք են ի

վերայ Տաճապատրէին Գողգոթայ՝ ուր այժմ տունք Տաճկաց չինեալ կան. Ժ–ԺԲ. Կայանք, են լեհեր. ցորղ սրբոյ Գերեզմանին, առ ստորոտավ և ի գլուխ Գողգոթայ։

Ձեք Հերուսաղէմ չինուած հասարակաց կամ ա ուանձնաւորի երեսին տեսանելով կամ Յարտարասուխ տուեցեալ։ առհասարակ ցածունք և անշուք են տունք, և փողոցք ստուերք, մթին և խոտորնակք. Հայոց նեղ Թաղն բարեշէն է ի քարոքին, և բնա կուիչնք Նոցին բարեյարդար. յիշատակաց արժանի են վանք Նոցա Ս. Յակոբ, մեծատոհմ և ընդարձակ յոյժ և ամուռ պարիսպօք. և Լաւնիացոցն հիւ րանոցքն հանդերձ։ Ձկնառուցումն Ս. Յակովբայ առեն լեալ առ Լուսաւորչաւ և Կոստանդիանոսիւ, և ի մեծին պարգեւեալ Հայոց, որք յայնմ ժամանակէ մինչև ցայդհետ չէն և պայծառ պահեն զտեղին. բա զում ազաւաղք ղերծուցին զայն ի ձեռաց Սալա հէտտինայ յաման Նրուսացեծայ ի 1187. բազում ապաս և նուէրս առաքեցին այսր Թագաւորք մեր Կիւլկիկեցիք, յորոց միան ինչ ինչ, և յիշատակարաքը Նոցա գրուածալ են ի սիւնս տաճարին. ի յետին դարս բաղում վէշք եղեն ընդ Ցուէնց վասն տէղւոյս և ընդ ծանր պարտուց գրաւելոյս. ա8ոուն Ս. Ցա կովբայ, յորմէ Թաժկաց զայն Կրիւոր պատրիարք ի սկիզբն ԺԻ. դարու. և առ նուազ ոչ սակաւ նորո գոմիւնք եղեն անդ վերակացուհեամն Յովհաննու Հաննեայ վարդապետի ա8ոռակալի, որ և գրեաց զՊատմութիւն Նրուսաղէմ։ Ես ի վանսատն և մա տուռն Ս. Թէոդորոսի չինեալ ի տերէն Լեհոյ վերջ նոյ ի յիշատակ Թորոսի վաղամեռիկ որդեկին իւ րոյ. կայ և այլ վանք Հայոց յարեւելից Ս. Ցակո բայ, այն է Հրեշտակապետն, որոյ պարիսպ չինեալ է Ծախիւք Լեհոին արքայի ի Թուրն Ձէք։ Բնակիչք քաղաքին իբր 15 կամ 20,000, ազգասք են ընչիք, և յոլովք ի քրիստոնէից պարապին ի չինել վարդա բանս կամ ազօ8ս տաս, պատկերս սուբբ եկեղեցոյ գերեզմանին, և այլս այսպիսիս. մահմետականք ա ռաւելուն քան զհայսմուռս. ազգս քրիստոնէից և Հրեից. սուտ մի միայն մոզուվարան գոյ Հերու սաղէմ։

Վասն յիշատակի և հնութեան նշանաւոր են ի քա քաքին աւերակք տան մեծատանն և տպատէն Ղա զարու ազգատին՝ ուր կայր նա, ըստ ասանգելը բե նակաց քաղաքին։ — Տուն Սիմոնի փարիսեցւոյ. Բանան՝ ուր կատարեաց արգելաւ առաքելատուն, աւերակք նորին կան մեան տպատէն. Տուն Մա բիամու մօր Յովհաննու Մարկոսի, ուր ազօ8ք լինէին վասն ազատութեան Պետրոսի, և այժմ եկեղեցի մի կայ անդ ի ձեռս Ասորւոց քահանայից. Աղկեղանոց զոր կանգնեաց Հելենէ, և բազում ինչ մասն հոյս կապ չինութեանն կանգուն կայ, և է ի ձեռս Տաճ կաց Պր8ոթեսթանտ ազգի Բէդէհէդոյ սրահին, որոյ կաց Պր8ոթեսթանտ ազգի Բէդէհէդոյ սրահին, որոյ 150 ոտնաչափ է երկայնութեան և 40 լայնութեան, այժմ ցամաքեալ և մասամբ հողով ծածկեալ փո խեալ է ի մարմնդ. սա հնագոյն հասարի քան զա մենայն չինուածս քաղաքին։

1915. Ձերուսաղէմ քաղաքաս բազմաթիւս ևս են նշանաւոր և երևելի վայրք. անուանի յամենեսին ի Նոսա ասելի է ՉՀԻԹՆԵՑՈՑ ԼԵՌՈՆ, որ սաբեներ քաղաքին կայ հանդէպ գրան Ս. Սեփհանոսի. ի բարձրաւ նորին գեղեցկի երևի քաղաքն գմբեթօք սրբոց տաճարաց և մզկիթաց. եկեղեցիք և վանորայք, գրունք ինչ քաղաքին և աշտարակ մի որ Դաւթի ա սի, Թագուհւոյնն զողորմիլի կերտեալոս տանց և ա ւերակաց. զատաքավի է յոյժ տեսարան լերինս, զի Ցորդանան և Մեռեալ Ծով, գալա Երիհովի, այլոցն հանդերձ մինչև ցկերինս Արաբիոյ միանգամայն ատա ջի աչաց նկարին։ Ի գլուխ անդ լեռնային կայ կիս ատեր մզկիթ, որ յառաջ ժամանակաւ եկեղեցի էր Տամբարձման Քրիստոսի կառուցեալ ի Հելենէից, և անկինք կայ ի նմին քան ատանգաւորեան ինչք ձա խու գաբշապարի տերունեան ոտից, զոր յետս եւ բուսի յերկինս եծող անդ, ի բաղում Համբուրից մա շեալ է երկրին. տերմիչ մի պահապան կայ վայրացն. և ի տան Համբարձման մաքրեալ զկայնի պատարագ մատուցանեն անասնոց քրիստոնէից։ Քայլիչք իրեն 80 հեռի ի մզկիթին կան Նշմարք մատան փորու ի տեղւոջ անդ, յորում ուսոյց Քրիստոս զաերուսա կան աղօ8ս աշակերտաց իւրոց. և փոքր մի ի բացե միացուածք ջրչոքի 12 կամաքք, ուր առաքեալք յորինեցին զՀամգատանն Տհաւատոյ։ Ոչ ինչ կարի հեռի ի գոյ ատի գան քարայրք, զորս Մարգարէից քնարան անուանեն. Տհայ ի Նոսին ի քարուս զառ էքս բերին կայ քարաշարս, յորմէ՝ ատեն, Տայելոյ Ցետն ի քաղաքն Երուսաղէմ լայր և ատէր, "Երու սաղէմ Երուսաղէմ, որ կոտորելիր զմարգարէս և քար կոծ առնելիր զառաքեալսն առ քեզ, ա8ա Թողեալ լիցի ձեզ տունդ ձեր աւերակ,,, և այլն։

Ընդ մէջ Ձիհոնեայց և Մարեան լերին Ինչանէ յ-է Ց-Հ-Ե-Ա-Ա-, տեսատեսիլ և տուռնեսամած Հովիտն գատաստանի, որ ի սուբբ գիրս կոչի և Յոր Լայայ և Մեգիտեգեկի, զի անդ ընդ առաջ Հերն Աբրահամու Թագաւորք Սադեմայ և արքայն Սողոմոյեց. ոչ լոկ յիշատակաւն այլ և տեսլեամբն արհաւիրս արկանէ մարդկան. զանձկավայր սահման նորին պարսպէն գորշախայտ քարինք և առաւելք քանգելոց որմոց քա քաքին Տ8ման ի նմա. խոստեալ Թուի անդ զատա ձոհիւն գալարեաց, և հեղեղատք տեսրոնեան աեհի գարձգանգած տան ի սահմանս Հերեանց ի միշոյ վհմոց. ի վաղիզոց ժամանակաց հետէ Թուի տեղին այն գա դար մահու եղեալ, զի գերեզմանք հնացեալք զա մենայն ազգի Տաստապստուհեամն զձև տերեին. մին չև ցայսօր որդիք Խարտիճի ի Տոգաց Կրկրի տարա գեմ չուէն գան այսր գքոն յետին նորին ընդ Տարս Հերեանց. գերեզմանք նոցա Տայր ի Տայրէ լցեալ գնոյն՝ Տգին մինչև ի սահմանս Ռեհաբնէից և ցատո րոտս լերանցն. և բովանգակ տեղին որ ընդ ակոյ անկանի ի Հովտէ անտի, միատարր ատպարէզ մահու երևի. և գերեզմանք նահատեալոց գեմ Յանգիման տաճարին Տոգոնէից Հանգոյն Տեղերացն որ ի Նոսա եղեն եալք և մաշեալք երևին. քնարանք Թագաւորաց Ցուգայ հատնեալ ընդ տապանս յետին ռամկին. ու րեք ուրեք տմբառնան և լերինք և մանգաստանք, որ սէս Աբեսողոմայն և Ս. Յակոբու և Ջաքարիային

քարակերտ կամաքոք և գարանաքոք. են ի նոսա և քարանձաւք մանուկք սիմնադրէ մարիք. վերիմ Աբեսաղոմայ է բրգաձեւ տապան, 24 դրացի սեամբք պարառեալ. գերեզման Յովսափատայ արքայի է քառակողմն պրպատակ փորեալ ի քարաժեռէ: Ուրեքաւք նաեղի վէնուածոց և գրամք գտանին անդ ոչ սակաւ եթէ ոք մանր հետաքննիցէ: — Ի քարտ կոզս հովտին կայ տեղին ուր Դահավկայն քարկոծեցաւ:

1916. Հեզեկեան Սէրգէյ անցանէ ընդ ձորն Յովվ սափատու առ երի Գէթսեմանեայ, յերբայրէ պատկաւ Ջուր ներա, և տանեք ագուցպիւք տանին ի Ջհհոթս ի հոսանաց ներին: — ԳՈԹՍԵՄԱՆԻ պարտեզ ցաւագին յոտս Ձիթհնեաց լերին՝ տարածանի իբրև 100 քայլ քառակուսի, ուր ութ ստուար և հնացեալ ձիթհնիք են յատուց անտի Քրիստոսի մը նացեալ, և պահպանիք մահմետականք ոչ ունիք Թոյլն հատանել յոստոց նոցուն. ի Ծառս պարտիզին Նշանակի տեղին ուր ի քուն ըմբռնեցան Պետրոսեանք ի տագնապել Տեառն ցաշատու տագնապս աքանչելի մահուն. փոքր մի հեռի անտի կայ անուանեալ Աբէ ջէհոթ, անձեռագործ կամաք ի վերպ երից ստուար սեանց ամբարձեալ, դուռն երկաթի փակէ գնուտս ներա, և բանալիքն պահին առ միանձունս Լատինաց. սեղան կանգնեալ է ի սրբոյ տեղոյն ուր անկեալ Քրիստոսի ի գուռնս զարհուրախառն քրտունեան հեղ. լով յարկաւորս մահուն՝ սաեր. Հայր, անցցէ բաժակս այս յինէն, և գԹացեալ ի մարգկութիւնս՝ կրկնէր Եղկային կամք քո: Հայոց Սեղանն չինալ է ի չէթմէյ Թագաւորէ և գոյ յհկեղեցւոջէն արեւ. նագիր յհշատակի Մարիերոսի եպիսկոպոսի Հայոց ի պՀ Թուի: — Սակաս ինչ հեռի կայ տեղին Համբերէն, զի այսպես կոչեցաւ վայրն, ուր Յուդաս զհամբոյր դատնուԹեան մատոյց տատուածային դիմացն, և կալանակապ մատնեցաւ Տէրն ի ձեռս անօրինաց:

Հանդեպ Գեթսեմանեայ կայ ձեռագործ անձաւ ընդարձակ և զարմանալի. 50 ասպհնանք մարմարեայք ի լուսանեն ի վայր. ի խորոջ անդ ընդ կամարաձև խորանաւ կայ տապան չիսի ամենօրհն. նեալ Կուսին միշտ լուսաւորեալ ջահիւք և լապտերք. առաՔեթեր նմին են և քնարանք Սրբոյն Յովսեփայ և ծնողաց Տիրամօր: Եկեղեցիս այս է ի ձեռս Հայոց և Յունաց:

Մերձ ի ձոր Յովսափատու կայ Աեղբոնաց ագարանին բրտի, երկայն և անձուկ, զոր ընդ գնոց մանուելեան Փրկչին գնեցին ի գերեզմանս տարաց և պանդխտից. Հայոց վիճակեալ է այժմ, և նոքա շնորհեն եկաց տապաց սահնալ անդ գերեզմանս. մինչև ցայժմ գտանին անդ բեկորք անօթոց բրտի անեկրայելի Տնուելեանք. ի գաշտի անդ համարին Թագեալ զնաշուեն Յուդասու: ի ձախմէ կողմանէ Ակեղդամայ ձգի խորաձորն Գեհենն-ի կամ Պենհենի ուր անօրէն Թագաւորք Իսրայելի կանգնեցին զարձանն յաստուածոցն Մողեքայ, և զոհէին նմա մանկունս. բազում հին և խրճիտաեսիլ դամբանք են ի հովտի տատ, և յանուն նորին ասի գհենն կոչիլ գժոխոց:

Հուսկ յԱկեղդամայ կայ ընհոր Նեհեմ, յորում դտաւ հուրն տուրբ Թաքուցեալ անդ յերեմիայ մարգարէէ. ի յորդանեան անձրևացց ղնդանի ջուրն, և պհատէի արաջացեք գիմեալ անդր լուանան զձորձանիս. փոքր մի հեռի անտի կայ յատակեին ծառ հինաւուրց, և ի տերևոջ անդ ասեն Մանասէի սղոցեալ ղՅեսայի: Իբրև 200 քայլիս ի բացեայ կայ — — դան Սնեվէհ՝ որոյ ագրիւր բղխէ ի միջոց որձաքարի վիմաց. ջրհորնիք ասաղանին քարակերտ են և Թռէի ի հնումն Ճարտարագործ քանդակաց լինել անդհն: Ազբեղբք վայրացն լուանան դաջս իբրեանց առ յհշատակէ աքանչելեաց Քրիստոսի ի կոյրն: Հանդէպ առաղանին կայ գեղ մի Աբաթացւոց, որք անտի հանեն ջրհոր:

1917. Երկու փարսախաք հեռի յերուսաղեմայ կայ գեղ փոքրիկ Ցէվհնա- կոչեցեալ, և անտանտ ի նմա ի ձեռս Տարց լսանիացւոց. տուն Ջաքարիայի պարունակեալ կայ յհկեղեցւոջէն, և սեպհն կանգնեալ ի տեղւոջ անդ Յնդեան կարապետին Յովհաննու, ուր կայ և սիւն ի կարիր կնոյ, այսու մակագրութեամբ. ‘‘Ասա կարապետ Փրկչին Յնաս,,: Հուսկ ի մնասատնն իջանէ յ-ն ԲՆԷՔՆ-ոյ, ուր Ճաշ կատեցան Տարչէլ հանդէպ Գողիադս. փոքր մի հեռի անտի ի կողս ըղյոյ մերց ցուցանի Այնէ-ՌԷ-ան կուսին վայր, ուր էր ամարատուն Ջաքարիայ. և արդ մատուռն մի փոքրիկ կայ անդ անօթ. հանդերձ աւերակք եկեղեցւոյն կատուելոյ ի հեղինեայ. ի յհշատակ բարեհնչան վայրացն խաբին Ճաճանպարհորդք բարեպաշտիկք ըսէ լին տակաւին յարձագանգաց անտի զըրհներգութենէն կուսին:

Փարսախաւ և կիսով հեռի է անտի Ցէվհնա- ի գոգս քառաժեռի, յանապատի անդ ուր մնացեալ գագարեր տատրակն ազքահոյ. գժուարին են յոյժ մուտք սրբին, որոյ 12 ոտք են երկայնութեան, և 8 լայնութեան և ագրիւր քաղցրահամ բղխէ. պատարագ մատչ անդ ի տանի սրբոյն: Սակաւ ինչ ի բացեայ կայ վայր գերեզմանին Եղիսաբեթայ:

Իբրև փարսախաւ հեռի ի լեռնէն Ձիթհնեաց կայ ԲՆԱՆԻԱ գեղ, և ի Ճանապարհին ցուցանի տեղի ցամաքելոյ Թզենւոյն. ի գեղ անդ ի տորերկրեայս կայ գերեզման Բարեկամին Քրիստոսի. 30 ասպհ. Ճանք իջանեն անդր յայր մի, որոյ 20 ոտք են երկայնութեան և 5 լայնութեան, ի Ճախմէ կողմանէ կայ տապան ուր էդաւ Ղազար. անդր որոտաց տիրա. կան հրամանն, ‘‘Ղազարէ, արի եկ արտաքս,,: Սակաւիկ մի հեռի անտի կան նշխարք հինգերց որմոց, որ յայս առանն զտուն Մարիայի և Մարթամու: Եւ այլ փոքր մի ի բացեայ վէմ կառնիտեայ, յորոյ վերայ ասեն նստեալ էր Քրիստոս, մինչ գեռ Մարթա փութացեալ եկն ընդ առաջ նորա:

Ոչ ինչ շատ հեռի ի ԲԷԹՃԱՒՂԻ կան ԲԷՒԷՔՆԻ անշուք տնակք. այս գեղ մատոյց Տեառն իւրոյ զյաւանային ի հետևլուԹիւն բան կանխասացութեանն Քաքարիայ: — Ասէ երկ կայ ԲԷԹՔԱՔԷի խաւարա կուլ տեղին ուր յուսապատն Ցուգաս խեղդ ընդ անձն էարկ:

1918 · ԵՐՒԱՆԻ. Իբրև վեց փարասախք հեռի կայ Յերեւանէն. քաղաք նշանաւոր՝ ի վեսս ասատա. ձեղէն գրոց, կառուցեալ ի Տիբերացւոց զառաջինն. հրաշալի ձաղիւ փողոյն և տասնապարին պարսպաց. Ծուխեամբ կրծանեցաւ առ Ձեռնաւ, ասյա առ Աքասթաւ վերսին կառուցեալ՝ ի Հերովդեայ Ա. կաղնեցացւոյ զարգարեցաւ։ Ներքուկ, գեղմաւոր տունք, եղէդնաշէն հիւղք, այսքիկ են վայելչու. Թիւք տեղի, և գաղան բոլոր բերէ զինեցից Ձեռնաւ։ Ժամու հեռի՝ ի քաղաքէն կայ բարեհամ աղբիւրն զոր քաղցրացոյց Եղիսէ, և մինչև յարգ հո. սէ պայծառ վտակք, ակունք Նորա են՝ ի մտաւոր լերինն, ուր Բրիստոս գառնանաձոյս աւուրքըք պա. հեալ յերուսեայց զհրապոյրս փոքռոյին։

Ի սահմանս լերանց մանուճց և ամպեաց և՝ ի գաշտս աւազոյ՝ ընձեանայ արքազանն գետոց ՅՈՐԴՈ. ՆԱՆ գեղեցկագ Ջրով։ լայնական ուռենիք խոնարհին զնովաւ. ի բաղում ինչ կողմանս, երթագասաց են ա. լիք Նորա. ՝ի Լիբանանէ ըզնեալ գնաց փարախս յիսուն, և ապա Թաթի՝ ի ծովը Մեռեալ. բազում ուրեք եղեգնուտ են ափունք գետոյն, ապաւէնք ա. պատակաւոր Արաբացւոց. տեղին ընդ որ անցին Խորայէլացիք անձեաց ոտիւք՝ նշանաւոր է Թաւ. ան. տառով ուռենաց։ Փոյթ մեծ ունին Ճանապարհորդք առնուել ամանով՝ ի Ջրոյ գետոյն՝ յոր մկրատցաւ Ցնուս։

Ծ. Ե. Հ. Ե. Ե. Ըստ անուանն հշմարտակաւ բերէ և զընտրութիւն և զտեսարան իւր. գանգատանաց և անշարժ տարածեալ կայ. կոչի և Ասփագիտեան լճակ, և ԱԲարացւոց Ծով Ղազալոյ. երկայնութեան Նորա՝ ի հիւսիսոյ ընդ հարաւ 23 փարսախք են, լայնու. թեան 6 կամ Նուազագոյն. ՝ի հիւսիսոյ կողմանէ պա. րսպեն զնա ամազակոյաք լեռնաձև և կարծրակուռ. ազ արարաւտակ տարածի զափազիք Նորա, գոն ու. րեք բուսակաք ինչ՝ ի վեր երկին. իւզպկին է համ ջրոյն և հաւն ընդ կարոյ, զնիչ և Թաթաւիւղ ոք ՝ի Նա՝ ընդ ցամաքէն Թոզու ազ բազում. և գոլորշի Թանձր վերածեալ ՝ի ջրոյն. գոտին խեցեմորթք սա. կաւ ուրեք զեղերք Նորա։ Ի Տարաւկողմն Ծո. վուն ամբառնային զազիր քաղաքաին զոր հուր և ծծումբ երկնից անդեղաւսոյ տարին ՝ի Ծոց Նորա. ասի ՝ի յատակութեան ալեաց Նորին երեսին երեւել աւերակաց յոգոնց։ Ի սահմանս Մեռեալ Ծովուն բուսանին պատուքն Սոգոմաքնձոր անուանեալ. զոր նշմար կամ պատեհս պտղոց լաւ իսկ կոչէ քան պտուղս, զի արտաքուստ բարի են տեսանելով և ՝ի ներքոյ՝ չկայ բաց յօդոյ։ — Ցայս Ծով ընդ Ջոր. դանանոս Թաթի և այլ հեղեղատք ի՛ներս ՝ի լե. բանց տարածելոյց յանապատս կոյս, յորս են և ջեր. մուկք։ Ցամին 1848 Ամերիկացիք նաւեցին ՝ի Ծովուս։

1919 · Երկուց փարսախաց Ճանապարհ է Յերու. սաղէմ ՝ի ԲԵԹԱՆԵԱՒ, ընդ մէջ քարուտ ըլցոց և ձորագաշտակաց. յորոց մի է և ձորն Ռաւիայնոց ուր Դաւիթ եհար զՂազարացին. անդ և Նէյայի Ղեսարան Ցուհաց, ուր չկը Նշանաւորը, բայց Ծուռ մի մեծ հովա. Նոցեալ ՝ի վերայ վիմի զոր ասեն առեալ Եղիայի ՝ի բարձ գլխոյն։ — յայնմ կողմանի մենաստանին կայ Գերեզմանն Ռաքելի, քառակուսի ձեւերեաւոր շի. Նուած փոքրիկ, որում պահպանն կան մահմետա. կանք։ Ի ղուարձալի և բարեբոյս վիճակի կայ Բեդ. ղահեմ (Տուն հացի Թարգմանեալ) Հայրենիք կամ քաղաք Դաւթի, կոչեցեալ և Եփրաթա (Բարերբեր) ՝ի Տնուն. բարենդան ՝ի քաղաքս աշխարհի Ծնդե. գեամբն ՝ի Նմա ՓՐԿՈՒԻՆ տիւղերաց. ՝ի սրբատուէր տեղուն կառուցեալ կայ Մենաստան բնակութեան Լա. տինացւոց, և Հայոց ընդ Ցուհաց, պատեալ ստուա. բակարկաս որմովք. ուր ընծեղակից գաւթի Մենաս. տանին կայ խոյատեղ եկեղեցին սրբոյ Ներսէս, վիճեալ յառաջին գարս և Նորոգեալ բազում անգամ։ 48 սիւնք կորնթացիք կանգուն կան ՝ի Նմա, երկու սան. գուխք պարագրաձև 15 աստիճանօք երկուստեք գա. սին ՝ի բնակարկեալ եկեղեցեակ Ծնդե. գեան քարայրին. վերին եկեղեցին բաժանեալ է ընդ Հայս և ընդ Ցոյս. սորինու այս Հատեալ է ՝ի քարաժեռի և կճռոյ քանդակեալ. 32 կանթեղք մեծագործք Նուէրք իշխանաց քրիստոնէից լուսա. ւորէն գտնի մարդոյ, և վէմ մի սպիտակ ընդելուզ. զեալ յասպիս քարամբ և արեգակնաձև Ճառագայ. թիւք արծաթոյ յարեւելից կուսէ կանգնեալ՝ ունի զայս վերագրութիւն լատինացի, HIC DE VIRGINE MARIA JESUS CHRISTUS NATUS EST.

ԼՍԵ Ի ԳՈՐԾԵՒ ՄԵՐՈՒԱՐԱՑ ՆՆԵՒՒ ՕՒՈՐՈՒ ՓՐԿՈՒՈՅՆ։ Սեղան մարմարիոնեայ որմոյեց գրաւէ գըուն տեղին ուր Ծնաւ Ցնոյն Տնուրդ, և կանթեղք երեք մշտա. վառեալ լոյսն ՝ի վերուստ։ Երկու ասուէձոքք ՝ի խո. Նարհ առ որմով Ժայռին կայ տեղի մորոյն, և ՝ի Տան. գիալոյ վայրն՝ ուր Մարիամ ասուտածորգուհին ՝ի գրկին Նստեալ կայր ՝ի գալ Մոգուցն յերկրպագու. Թիւն ասատգաւորի Թագաւորին. յանուն Տիրա. մոյն կոչի այս եկեղեցի. որոյ առընթեր կայ եկե. ղեցի սրբուհւոյն Պատարինեայ, առ որով և մատուռն յայրին Հերոնիմոսի, ուր վարդապետ եկեղեցոյն Լատինաց գրեաց զՆոգնչաչ մատենան և զորքազան Թարգմանութիւնս, ուր և խոնարհեալ ՝ի խորհուրդս կատարածի աշխարհիս Թուէր լսել զորոտումն գա. բրիէլեան փողոյն՝ և քարամբք կոծէր զՆուցեալ Հա. սանն. անդ կանգնեալ է Նմա սեղան, Նոյնպես և Պաւլայի և գաւեր Նորա Եւսեբիոսի սրբոյ։ Առ երկի սրբոյ այրին կայ և սաորերկրեայ սրբոյ։ Առ երկի սրբոյ այրին կայ և սաորերկրեայ մատուռն Անմեղ մանկանց, զի անդ ասի կուտեալ զմատաղբուսն Նշխարսն իրրև վկայութիւն բանաւոր պատարագ՝ ի վերայ կենաց կենատուին։ Ի վե. րայ գրան մատուռն Հայոց կայ արձանագիր յիշա. տակի հեթանոս արքայի «Ի Թվ. Հայոց ՈՀԶ. (1327) կազմեաց գռեւս Ս. Աստուածածնիս ձեռամբ Տէր Աբրահամի և Տէր Առաքելոյ. ՝ի Թագաւորութեան Հայոց հեթանոս որդւոյ կոստանդէի. Քրիստոս Աս. տուած ողորմի այնոսիկ,,։ — Բնակիչք Բեդղա. հեմի, 2,000 · յորս քրիստոնեայք պարսպին ՝ի վե. նել պահս և պատկերս և խաչախայտս վասն բարե. պաշտից ուխտաւորաց։

Արտաքոյ քաղաքին կայ անուանեալ Ջրհոր Դա. ՒԹ, ուսանի հանին երեքին քաղ զրաւորդն և մատու. ցին Նմա Ջուր ՝ի պատերազմին։ Հեռագոյն իբրև

փարախաւ կան Լուսնէն Սպանիի, կամ գլուսանք Լուսոյ, որպես նայն ասէր. և են երեք աւազանք մի զմիով. ի բարձունէ ժայռին խաղայ ազբիւր ի վերին աւազանն, անտի իջանէ յերկրորդն, յորմէ յերրորդն որ ի տորիւ կայ։ Ասի տանին Լուսոյ ագուագայիւք յերուսաղէմ յերեսին։

1920. Երկրիբար քաղիս ի բացեայ ի Ռեգդահնմի գոյ Ռ-ոյր Կ-ին, զի անդ ասի Կասին ի փախուստ տանն Հերոդիադեայ, տեղին՝ ուր պահէին հնվիզակի առաջին երկրպագուք մարմնացելոյն Աստուծոյ՝ գՀօտս խրեանց. և կայ անդ մատուռն և աղբեամբ ագին բաղուկք։

Ի սահմանս յայսոսիկ են աւերակք Թեկուայ, յորս երևին և նշխարք քարայրն եկեղեցւոյ կառուցելոյ ի Հեղինեայ. և Բաւիքն, որք են քարանձաւք Հոծք գիրերք ի գիշատարդնալի ժայռս և սկարկուս։

ՀՈՒՄՈՒ. Ուր Ռաքէլն մեռաւ կայ ի լեռնամէջս հռով ի Ռեգդհեմ. յորմէ փորու խորոյատ հեռի կայ ծործոր հեղեղատին կէրբոնի իրրև 350 ոտս խոբացեալ ի կիրճս լերանց. ուր յառաւոտիեան ելեն անձրևաց իջանէ ջուր և դնայ ի ծորն Մեռեալ. ի ծործորի անդ կառուցեալ է Սոլոյի վանն սրսուրա. կաղարդ, յորոյ ի բարձանց նշմարին սահմանք Հրեաստանի. ի ծերսս և յայրս կերդրոնի բնակիչն նահնի Հզնաւորք, վայելեալք ի բերս արմատնեաց, որ անդ երբեմն բուսանէին։

1921. ԳԱԼԻԼԻԱՆ. Ի հիւսիսոյ արևելից կայ Պաղեստինոյ. ի հնումն բազմամարդ և բարեբերկրեայ էր. զարդիս Թաբուր ի բնակուածենէ և ի շինուածենէ, ոտնակոխ եղեալ ի պատերազմունս եգիպտացւոց և Օսմանեանց. տերունական յիշատակք և եւ եղեն յաւերժական կենդանուածին ասի գաւառին. պրպտանդահող հովիտք Ջաբուղոնի Թաւին ձիձենոք և Թզենեօք և նոսրաշէտ գնանիի զուարթուածին ընձեռեալ կիսամասնեայ. Լեռն Գենեսարեթ, որ և Ծովի Գալիլեա կամ Տիբերեայ, յորում Նաւելով Քրիստոսի ի ծուխս ալեացն ննջէր անհառով և սաստեր սէրբաբար, յորոյ յահմից որացի զորսորգան ձկանց յորսորգա մարգկան յաշակերտութիւն աւետարանին. գոգացեալ կայ ի հովիտս բլոյոց, 5 փարսախիս են երկայնութեան նորա և երբեմն 3 լայնութեան, քաղցր է ջուր նորին յարբունին և ձկնաբեր յոյժ. Ի Թուբեան կրձիղ բղեալ Յորդանան գետ՝ անցանէ ընդ բռվանդակ ընդ այս լիճ և խաղայ ի գաշտս ուր Աբրահամ պանդխտեցաւ.

Ցահնուն Ծովակիս կառուցեալ էին քաղաքք ա-նունանիք, որք այժմ կամ խաղաս անհետ լեալ Թըլ-էին և կամ յաւանս ինչ մանուս ամիրութեալ նշա-նաւոր է ի սոսա ՏԻԲԵՐԻՈՒ կամ ՏԻԲԵՐԱՑԻՈՒ այժմ Դ-ոդ-ոյ-ն, զոր Ալեքսիպոս Հերովդիս կանգնեաց. տանաւ անշքացեալ ի 1837 սասանուածեամբ կործանեցաւ, և այժմ սակաւաթիւ ունի բնակիչս Հրեայս և Մահմետականս։ — Ի սասանուածեան անդ հինն ի վեր տապալեցաւ և ՍԱՔԵՒ որ է Ռեսիդ-ս, զոր Յուսեփոս ազատեաց. և կայ սա հեռի ի Հնէն փարսախս վեց։ Ասա կարծեն Հրեայք լինել զաւուն Յակոբայ։

Մերձ ի Տիբերիա ի հարաւոյ կողմանէ են հանքային աղբիւրք Երկաթախառն և Ծծմբահամ, զոր և Բաղնիս կոչեն։ Ա-ս սովաս կայր Ե-ս-ս-։

1922. Կ-ն-. Գեօղ փոքրիկ որ Քրիստոս սկիզբն արաւ գործոյ իւրոց, կայ ի կողս բլրակի միուտ ոչ լինչ հեռի ի Տիբերիայ, ի մէսաս գեղջն ընդ հովս. Նեաս եղջերիոն Ծաւոյ բլուխ ապրիւր, յորմէ ասան գեն հանեալ զջուրն որով Թակոյիկն լցան. ցուցանեն և գաւերակս մատանն զոր առ ասովն կանգնեալ էին առաջինքն. անդ և զինայուածս տան Նաթանայելի։

Ցեղերս անդ ծովակին երևին և նշխարք Կ-ֆ-ռ-ա-ոյ գոռոյ քաղաքի, Ռ-ր-ա-ն-ոյ, Ռեհոբոթիոյ, Գենեսարեթոյ, և այլոց։

Ժամուք հեռի ի լճէն ամբառնայ Թաբոր լեառն կանգնեալ պատկեալ, 290 ձողաչափ բարձր յերեսայ ծովուն. բոլորաձև և մեկնակ է լեռնակս, և կասարս նորա հնացեալ աւերակօք անապատացեալ ունի երբեմն կէս փարսախս տարածութեան. ի գլուխս լերինս այսորիկ միայնոյ Հաճելացաւ Տէրն Մեծութեամբ ի ցասմանաբանէ պանդխտութեան իւրում ցուցանել ընդ աղօս գաւառածախսան ղիտան. Հեղինէ մայր կոստանդիանոսի կանգնեաց ի գլուխս լերինն եկեղեցի Երիցն անուանեալ տաղաւարաց. և ղինի քրիստոնէից Հզնարան և միաձայնոց խիս առ խիս կառուցին ղօքարոյր ղնոսա. բայց այժմ ի տանի եւեն ալյակերպութեան ի պաղատնել գան Լատինացի միաձուլք մատուցանել զպատարագ և աղօթել հանդիսիս։

Ի պայծառանալ քրիստոնէութեան ի Դ և ի Ե դարս՝ համարեն վայրքս մենաստանաք և վանորայիք. չիացեալ էին. հարևրիս չամի վանս կանգնեցին այսր և անդր Հայք և Ազուանք, որոց չկան այժմ և յիշատակք տեղացոց. Հետ ընդ այս լեառն ասէ ինքեանք հրաշագան վարդապետն մեր Եղիշէ Երէց, և այ ղնկարագիր տեղւոյն ի գեղայարին նկարագրելին։

Երկու Ժամուց ճանապարհ է ընդ արևելս մինչև ի Հերմն լեառն. առ սոքօք տարածանին հովիտքն Ցեզրէելի և Մ-ոիհ-ոյ-ոյ որ արդ Եզրեան կոչի. առ սոս Հերմնի կառուցեալ էր Կոյին քաղաք, ուր մերն այրուց ընծրհեաց Քիստոս զերդին յաջիւսակեալ ի մահճակալէ։ — Ի վայրս յայսոսիկ Բարակ և Դեբորա խորտակեցին զզօրս Սիսարայի, և յերդս անդ մարգարէացոյն նկարին ներդողինիս վայրքն։ — Ցեզս գաշտին Ցեզրաելի կայ Գենեսարեթ լեառն, ուր անկան Սաւուղ և որդիք իւր։ ի նմին գաշտի խոց անկաւ և Ցովնաս բաղնարան Թագաւոր։ — Գանանացիք և Փղշտացիք, Հրեայք, Ասորիք, Հռովմայեցիք, Սա-

բակինոպ, խաչակիրք, Տաճկիք, և ապիք բաղումք արեամբ ոռոգելոյն զհոմոսիկ ընդ մէջ կրկին լերանցն Գելբուսայ և Հերմոնի, յորոց ի միոյն վերատնդի կամիր Մարգարէն զքոյ երկնից, և ի միւսումն առատապես զեղուլ ասէր. օրհնութիւն և անէծք Թուին ցորդ հակառակամարտ կռուել ի վերայ երկրին։

1923. Ի հովիտ անդ Ջաբուղոնի, որ ամենազուարճն էր ի հնումն, կայ մերձ ի բլուրս՝ ՆԱԶԱՐԵԹ քաղաք փոքրիկ. ուր կայան Մարիամ բնակէր. Հեղինէ դքոյոյ կառոյց եկեղեցի յանուն նորին ի վերոյ տանն փոքու, ուր Բանն Աստուած յղացաւ ի Կուսէն. անանի այն երկնչանդերն փոխեալ ի հրեշտակապ յայտնութիւն խաւսիոյ, եՒոյ զսրբալայր յատարին իւր, որպ երկայնութիւնն է 20 ոտնաչափ, լայնութիւն 10, և արդ կամարաձև պատեալ է զայն յերկեզեղջեալ անդ յեակուսէ աւազ բեմին, 7 ոտնաչափ ոռնելով բարձրութեան. սիւն կառնիս կանգնեալ ցուցանէ զտեղին յորում բազմեալ կայր Կոյսն երբեք ի մայրութիւն Աստուծոյ վերառաւ. և հանգէպ նմին քարվիս ի բացեայ այլ սիւնակ յոտքնկելիս հրեշտակին. կայ և տեղան փոքրիկ որմաքեզ, զոր 12 լատինեզ պատառեալ լուսաւորէն, և ի վիմ գրոշմեալ HIC VERBUM CARO FACTUM EST. “ԱՍՏ ԲԱՆՆ ՄԱՐՄՆԱ ՆԱՆԻՒ,,։ ԲՆ. 3,000։

ՅԵԼԵ ԵՂԵՒՆԻ գաղասցն՝ լերինք Սամարիոյ լերկան գան. ցուցանի անդ լեառն Սամարիա ուր Սամարիացին կառուցաւ ամոռ կառապատ Թագաւորաց Խորակելի. և ապարեալ ի Թագաւորացն Ասորեաստանի՝ կրկին կառուցաւ ի Հերովդեայ, որ Սեբաստէ մականուանաց զայն ի պատիւ Օգոստոսի. և այժմ աւերակք քաղաքին նշմարին առ գիւղիւ միով՝ որ յանուն նորին ՍԵԲԱՍՏԻԱ կոչի։ — Ըստ նոյնմ իմանի գեղեցկիկ հովիտն ՍԻՍԱՒԱՆ՝ յոր հայի Գաբրիէլ լեառն օրհնութեանց. և հանդիպոյ Գերեզ անիծից լեառն։

1924. Ի հովիտ անդ ի սուրբատ գալարագիւղ բլրոյ կայ ՆԱՊԱԼՈՍԻ քաղաք, որ է ՍԻՍԱՒ կամ ՍԻՍԱՐ քաղաք հին. յատաչ քան զԹարտ ՄԵՀԵՄԱԿԱ Աւետ և զսաանեաՀիմնն, ընդ բարձաւած քաղաքս Սիւրիոյ համարեր Նապլուսա. զարգիս 7,000 բնակիչք են ի նմա։ Քառորդաւ ժամու հեռի ի քաղաքէն առ ձիհնենաց անառակին կայ ԱՁԻՒԲ ՅԱԿՈԲԵ, առ որով ասաՀանեալ ի հասարակ աւազ, հանդիպ Քրիստոս և խօսել ընդ Սամարուհւոյն. 40 կանդնաչ է խորութիւն գերդն, և ցամաքեալ է արդ։ — Մերձ ի քարոյն կայ գերեզմանոց վիրակի, զոր ասեն գերեզման վինեչ Յովսեփայ նահապետի։

Յերի կայ վայրացս ՏԵՐ-ԽՈՒ-ՔՈՒՄ քաղաք, որ գլխաւոր քաղաք է Տիւրկաց, իբր 6,000 բնակչաք։ Մերձ ի նա ի պիՀՐԵՔԵՓՏ նահեր Խմիր Պէշիր քրիստոնեայ Հնդան լքանանեան կոչմանց։

ՔՈՐՈՄ. Քաղաք որ և ԿՈՐԻՆԹՈՍԻ (Նամակաց քաղաք) զոր ԷՒ-ԽՈՒԼԻ կոչեն Արաբացիք կայ յոտս լերանց. ի սմա բնակեցաւ աւուրս բազումս Աբրահամ. և ի սմա են գերեզմանք նորա և որդւոցն, ընդ մղիմաս Սիրեւէնոյ, որպէս կոչեն մահմետականք։ Բն. 3,000. տեղի տարագրութեան է այժմ այս քաղաք։

1925. ԳԱԶԱ. 15 վարսախաչ հեռի ի Քերբոնէ, քաղաք Դավիթեան, ի բարեբեր գաւտի. բարգաւաճէ ոչ փոքր վասն երեմեկի կարաւանաց յԵգիպտոս։ Աստանի էր քաղաքս այս ի հնումն յԱխանէթեան փղշտացոց. նոցինպես և որ առ ծովու քաղաքքն էին Ասկաղոն, Դէթ, և այլն։ Բնակիչք 3,000։ Կոյ ի գագա մենաստան Հայոց յանուն Ս. Հրեշտակապետաց։

ԵՒՅԱՆ որ է ՅՈՊՊԷ. Նշանաւոր է քան զԳազա և ի հիւսիսոյ նորին. Յաբեթեայ որդւոյ Նոյի Հաստիւն զան կառուցեալ. և անուանի էր քաղաքս ի ժամանակս Սողոմոնի և յդիներն. վաճառաւոր և գործարքն են մեծագոյն նաւաց եկելոյց ի բազում կողմանց. ի սոյն նաւեն ուխտաւորք որք ի Պաղեստին կամիցին գնալ. և անդր հասեալեն Համբաւք Երուսաղեմի. մենաստան Տարոյ Լատինացոց իշխանն է քրիստոնէից ուխտաւորաց։ Կայ և վանք Հայոց Նորոգեալ ի 1725։ Բաղերգոյս և զաւազանէ է վիճակն Ցոպպէի, կիսոյն և Նարինների Թուփ առ Թուփ բռնաւորին ընդ անձնայն գաշտաւարին։

Անուանի է քաղաքս նաեսին յիշատակօք, որպէս նաեւէն Ցովնանու և հիւր գնալ կիսին. ասաի Նաւել և Տիլոմոնի ընդ Ցովնանու սիրելոյ Յեփեսոս. և Անդրոմեդայ մասնիչ ի կուր Ծովային Ծըհանգին։

ԹԱՄԱՍԵ որ է ԱՐԻՄԱԹԵՍ. Ուչ ինչ կարի հեռի ի Ցոպպեայ, Նմին նման գտաղանքն սահմնոս ունի. Հայրենիք է Ցովսեփայ՝ որ ընծայեաց Յիսուսի զՒիմոր տուն յեղեր հանգստեանն։ Բնակիչք 3,000։ Մենաստան Հայոց կայ ի Նմա յանուն Սրբոյն Գէորգեայ։

1926. Ի սահմանայ քաղաքացս ձգի անապատ մինչև Յեգիպտոս. ի գաղջ մինչև ի գահիրէ 100 վիտասիք ձգնաւորեի են. ուղևորք ուղտաբ գնան ընդ այն, բարեհաւ ընդ իւրեանս զպաշար և զջուր կամեալ, զի անջուր է անապատն. յարեւելից կոյսէ սահմնանակից է անապատին Ասորւոց և Աբգարից, ի հարաւոյ Թեբայկղզւոյն Սինայի, յարեւմտից՝ ներքին Աֆրիկոյ, և ի հիւսիսոյ Ցովսեի. ի սահմանս Ցովսէփենի ուրեք գիւղ սակաւամարգք մինչ Թարեի զուգաւորս, այլ ընդ հուսկ անտես լինին և նոքա ի սրտից արշաւանս ուղտուց, և պէտ եղիք անգամ գուն ուրեք նստանել ընդ առաջ. սիրատուիլ անշունչ և անշէն է իւ Աբահէս քան զանապատն Սինայի. աւազ գեղեցկայ յատակալ է հարթհատաւար, և օգ տաղախառն պատէ շարչանակի. բայց ի գիշերի տեղայ ցօղ առատ և հով գործէ։ Ցաւորիւն սկիզբն լինի խորշակ հողմոյ և տևէ զաւուրս 50. յհրեսաց Ցովսէ տատանելով գայ փոՑորիկն և ի վայրկենի վեր ի վայր յուզէ զանապատն, մինչև լերինս և անգունդս խորինս երեւեցուցանել ի գաստանձև երկրին, և տեղատարափ աւազոյ. վասն այնորիկ և անապատս անկայուն աւազոյ կոչեն զսա. Արաբացիք ի յանկարծահաս վտանգին երևս ի խոնաբ անկանին, զի մի հասցէ չունչ մահաբեր հողմոյն, և

ուղղք մեզ զքեզ յաւուր խորշակաց։ և բա-
զում անգամ երկոքին ևս յեա այիր անկան ոչ ևս
կանգնին ի վեր։ Սիմոն կոչեն զՏոմն զայն Արա-
բացիք, որ Թոյն լսի առնոսա. և երագ քան զԶոյն
գործէ զմահունս իւր։ այս խորշակ տապաստ արկ
զշրջս կամբիւսեայ Պարսից արքայի յանցս իւրենց։
և ամի ամի նախերը ոչ սակաւ գործէ անդ, որպէս
մերկիկք յովկիանոս։ ողորմ նշմարելք դիակնացելոց և
ոսկերօրի ուղուց խրտուչցանեն զանասնելիս Ճանա-
պարհորդաց։ Սակայ պատահէ աստ և լուսաշարն
երևոյթ (mirage), ի տապանալ օդոց զերկուաք եր-
կրի և խառնել ընդ Ճառագայթս լուսոյն և ցնդել չո-
գիս նուբրս, որք ի հեռուստ ժողովք ջրոց բազ-
մաց երևին և երկիր ծառաւէտ. իբրև պանդէ-
լեաք ինն ամիսոքիւրով զամուսս Ծովուն ի Ծոցս անդ
անապատին անջրդուս, ի խաբեպատիր ակնկալու-
թիւն ուղևորաց։ Ի վաղուց ժամանակաց հետէ վա-
րուն էր անապատս այս վասն երթևեկի յԵգիպտոս
և ի Ծով անդր. ընդ այս Ճանապարհ Աբրահամ և
Յակովբ ամենայն տարին՝ իջին յԵգիպտոս. ընդ այն
և Ցհաուս փախստեայ ի Ֆահձարրոց ի Ծոցս մերոն
գնայր տարագիմ պանդխտիլ ի հանին գաւառս պան-
դխտութեան Խրայելի. զաւէտիս խաղաղութեան
զգեցուցանել վայրացն զոր Սեստորիոք և Կամբիւսք
և Ազիքքանդրոսք խռովեցին պատերազմական ամպե-
կօք։ Հագարացիք յետ Մահմէտի և Խալաիրըք դէմ
Նոցա ընծայեան ընդ նոյն Ճանապարհ. և յանա-
պատի անդ մեռաւ Բաղդովինոս արքայ Երուսաղէմի
որ ազատեաց զքաղաքն զայն յայրզդի ձեռաց։ Գնաց
անցեալ գարուն ընդայն Ճանապարհ հասին Գաղղիա-
ցիք առաջնորդութեամբ Կարոլէոնի։

Ի Ծովեզերին կայ Էլ Արիշ աննշան գեղ 600
տամբք. առ առաջինն քաղաք երևելի էր սա, և ի
հնումն կոչէր Բիւսիդուրա։ Գոն և այլ գեղք և ա-
լանք յատուկս Ծովուն և արմաւենեաց անտառք,
այլ Եգիպտոսի մասն համարին կողմանեաս, որով և
Ափրիկոյ։

Ա. Ր Ա. Բ Ի Ա.

Տարածութիւն 130,000 *մղոն* □. *Բնակիչք* 12,000,000։

1927. Ա ՐԱԲԻԱ նշանաւոր յատկական տիւրարհս և բնական հանգամանօքն, այսինքն է աւազուտ ա-
նապատաքն, և անփոխոխ բարուք քաղաքավարուքեան բնակչացն, Թէրակղղի մեծ է ի հարաւոյ սրտմտոյ Ա-
սիոյ. սահմանս ունելով յարևմտից կոյաւ զկարմիր Ծով, յարևելից զՊարսկային Ծոց, ի հարաւոյ զՀնդ-
կային Ովկիանոս, ի հիւսիսոյ զՍիւէզ և զՀաճա-
սատան Ասիոյ. և ձգի ընդ 32°–38° արև. երկ. և ընդ
12°–34° հիւս. լայն. որոյ տարածուքիւն է 150
կամ 153,000 փալատ քառակուսի. երկայնուքիւն
երկրին ի Սիւէզայ մինչև ի գարն Ռաս-իւլ-Հատ
ունի 1,500 մղոն. լայնուքիւն ի Պապ-իւլ-Մանոէ-
պայ ցափունս Եփրատայ՝ իբրև 1280։

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1928. Ի բնուստ լերինս լաժանի Արաբիա, ի
նէձդէ որ է Անապատ Արաբիա ի միջնաշարհին,
աւազուտ և սակաւածանօթ. ի ձէդդէն, որ է Լեռան
և փարի զանապատաւան, և ի ԿԱՐ կամ ԴԵՀԱՄՈ՝
որ է Երջանկին Արաբիա յեզերս Ծովուն. իսկ ա-
նապատն որ ձգի մինչև յԵփրատ, կոչի Ազաւաժ
Արաբիա։ Դեհամա աւազուտ է և խորշակաբեաց
է զի զամն ոզնոյն ոչ անձրևէ անդ, և վտակք ջուրց
ցամաքին. և պղտին յայնժամ զաւազն և բղխէ զա-
ղաջիւն ջուր աղի և ծծմբահամ, իսկ ջուր քաղցր ե-
լանէ ի 150 ոտնաչափ խորութենէ։ Ի ձէպկէ յո-
լով են գեաք և վտակք. ի կիսոյ յաշնիս ամոյ մինչև
ի սեպտեմբեր և երբեմն զգարուն ոզնոյն անձրևէ
անդանօր, և ուռճանան բերք երկրին յոյժ յոյժ։
Գվնաւոր գեաք են Մ...ոյ, Բ...ի, Մեյ...ոմ և Ջէ-
դէ որ ի բարձրաւանդակէն Եմէնայ իջեալ խաղան
Թաճին ի Ծոցն Հնդկաց։ Կէձէտ ոչ աւազուտ է և
ոչ լեռնային ի գլխովին, այլ բարձրաւանդակ եր-
կիր, որ ունի և գալարաւոյտս ջրաբերս, լերինս և
հովիտս, և ի հարաւակողմն անբերս աւազուտ։ Ու-
րեք տիրէ ցրտաքիւն զեղանակ ինչ ամին մինչև ջուրց
պաղել ի գիշերի։ Թուի Թէ ի միջնադաւառան
գուցեն լինքէ ի կէձէտ։ Յափանց Մեհեաբէ Ծովու-
ձգին ընդ Եմէն ոսոք Լիբանան լերանց. եակ ի հիւս-

արևմտեան ծայր աշխարհին կան Սինայի լերինք։ Բայց յանձնելոյ ցոլ առատ ինձանէ ԱՐաբիա։

Ի հասարակի անհետս է կլիմայ Արաբիոյ. տարափոխիկ ախոթ ոչ ձորակին անդ, բայց միայն սխտ բորոտութեան ի կողմանս ուրեք։

1929. ԲԵՐՔ. — Ցամաքայն ի բերս Արաբիոյ ընտիր և պատուական են երկնքորէն երգադունք առկունք և հանդոյքք. բազում ցեղք են ընտիր ձիոցս, լատագոյնքն ի Նէձեա, զորոց և զազգաբանութիւն ունին մինչև զ2,000 ամաց. բայց ուզտ անհնին ընկեր է անասպատակեաց Արաբացւոյն, և էջ հարսոյ քան զազգ իշոյ Եւրոպայ. բայց ի սոցունց կան առևուծ, բորենի, յոտազ, աղուէս և շնագայլ յերմէն, և կապիկ, և ջորեակ զոր և ուտեն խակ։ Սման ինչ Արաբիոյ խալաս սերմնասաքեր է, այլ ի Դևհամա և ի Նէձեա՝ մշակեն արտիս ինչ սակաւ, ընդ որս և զտուտա. լինդարձակ գաշտս չիք տեսա. Նէձ՚ի ծառոց քայլ զարմանելի ևեթ և գքոտոյ. բամբակ և լեղակ և եղեգն չաքարի գծանին ԱՀաբրահա, այլ անպէտք են. անուտելի է քաղիք կամ գոմա Արաբիոյ յաւէտ լեռնաավայրացն Եմենայ ընդ բարեխառն կլիմայիւ, որոյ կարևոր է ուռոգումն ջրոյց. խուխկ Արաբիոյ չէ ածիւռ որպէս զԵթովպիոյն, այլ բալասան ընտիր է հոսեալն ի ցեղեալ ծառոց. կայ և ամբոյս որ վարի ի խառնս գեղոյց։ Ի բովուց ունի Արաբիա երկաթ, ազ հանքայինն և ազ ծովու. և քարինս պատասար կապոյտ, պաղպաղ, վանանին. բայց հաւանութեամբ է թէ գտցեն ի լերինն և այլ բազումագոյք քարանց և պատուական հրաշալեղեաց, անաես միացեալք. քանզի ի հնումն համարեր աշխարհն Մոխոռեթեամբ ոսկւոյ և ականց պատուականաց և խնկոց։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1930. ԲԱՐՔ. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ. — Արաբացիք ի ծննդոց Սեմայ ի ցեկտանոյ և ԱՀաբրահամեան Խամայէլ սերեալք անգամին ի վաղ ժամանակաց բնակէին յանապատ, կեաք ի գետս և յաւանս, և կեաք ընդ վտանգ ժամանակս յապէ և այլ աշխարհս՝ զընակեալ նոցին ընկալան սովորութիւնս. երբեք ոչ կացին ընդ միով դիմով և առաքնորդաւ, այլ բաժանեալք ի բազում ցեղս և գունդս, որոց ԼուբաքանչիւրԷ ի իշխան ազատ. ոչ ոք յաշխարհակալ ԹագաւորայԺամանեակ նուաճել զնոսա. այլ նմին միշտ ազատ եկաց և ի Նէձեայ էին գունդք գունդք Արաբացւոց յաւուրս ամբարակաց և սիրելցին բազում գաւառաց։ Ցոլովք ի պէտս իւրեանց որ կային Հբրիճ կամ Սուէյձան՝ համարին սերեալք ի Մահմեայ, և պարծին ընդ առնմն իւրեանց. Հբրիճ կամ Խմիք էին որպէս Ալուէյձանս սերազլուխք. քանզի բանուածին կամ ինքնիշխան վարչութիւն առեալ է նոցա և յորինաց անտի Կուրանին և ի բուսոյ բարուց իւրեանց. Պետէրք ազատաթարոյք առին զԱրաբացիս շինականս։ Խորհրդով զորաժողով լինին հբրիճ և հասասանն զմեծ ինչ գործ. նոցա պարոք են ժողովել և ընծայել գՀբուս և զաղթատս. սակայն ինքեանք ոչ ուստեք առնուն հաս։

Որդիք կամ՚ի կարևոր ազգականացն որ համաչեւաք ի քաջութեան և ի վեհանձնութեան, մատչին ի յաջորդութիւն հբրիճ մեռելոյ կամ կապատելոյ յիշխանութենէ։ Ցոլովք ի ցեղից անհաշտ և ուխերիմ Թշնամիք են իրեանց։ — Բարեյոգք են մարմնով, միջահասակք. թխագոյնք, սևաչեայք. Թխահեղք. դիւրաշարժք, ԹեԹևընԹացք, եռանդունք, զայրացկոտք, խորագէտք, վրէժխնդիրք, նախանձոտք, հիւրասէրք և հանձարեղք. Ժուժկալք ի կերակուրս, սակաւ ինչ խիստով առեալի և ցորենոյ, և ձարպով կամ կաճամբ ուզտու շատանան. ըմպեն ջուր սոսկ. պրեն զքաՀի և զձուխ դասպաք կամ տեւելոց կանեփոյ։ — Օ՚էջք Արաբացւոց են գեղարդեն և նիշակ, վաղակաւոր և գաշոյն. են ոմանց և լանջապանակք և սաղաւարտ և վահան. Տոկունք վարեն և զպարս և անվրէպ են ի հարուած. են նոցա և որսական բաղէք, զի որսորդութիւն է նոցա հաճոյական և իբրև միակ պարապուն. զի սակաւք են առուեստաւորք, և սոքա գործեն տիկս, խոպան, և այլս այսպիսիս. շատք ևս վանականք են։ ԵՒս հանդամանագ երկրին չէ յաջողեալ ազ նոսա և երկրագործութիւն։ Ցեանեալ և ի վաՀանականութիւն. սակաւ ինչ բերք են Արաբացւոց առաքեալք յայլ աշխարՀս. բայց աշխարՀն այն գնկան գրիչքն ընդ ՀԷջ Երից մասանց Հնոյ աշխարհի և ծովուց շուրջ պատեալ ՃանապարՀ վաՀանականաց եղև ի Հնումն և ի նորումս խակ։

1931. ԿՐՕՆՔ. — Մահմետականք են Արաբացիք և յոլովք զՂննն Սիւռնի խոտաովանին, են ի նոսա և Շիիք. Վահապիք գնան ղՀնս ազանգոյն Ազոփուլ Վահապեայ։ Ի քաղաքս ուրեք բնակեն Հրեայք, և ի Հէձազ կան գունդք Հրեից իւրեանց ազատ Հէյխիս։ Ի վաՀապաՀոյ քաղաքս կան և Պահլ Հնդիկք կռապաշտք, որք Ձարտարութեան արուեստից մեծ գնեն, և արՀամարՀեն յայս Արաբացւոց որպէս զՀրեայս։

1932. ԼԵՋՈՒ. — Ցառաջ քան զմահմետ երկու բարբառք էին արաբացի լեզուի, այլ բարբառ էր հիւսիսականաց՝ և այլ Հարաւայնոց. Կուրանն գրեցաւ ի բարբառ հիւսիսականաց, վասնորոյ և յաՀախ՚ի վարս արեալ լեզուն այն առ մասնագիրս, մինչև անցեալ ընդ բազում փոփոխութիւնս նոր ՀմՀ լեզուս ամենական ծագեցաւ. և է Հոխ և ազգաս լեզուս աբարացի քան զբազումս ի լեզուաց։ Ի հնումն Թուի Թէ եՀովպացւոց Նշանագրովք վարէին Արաբացիք. փոքր մի յառաջ ժամանակաս քան զմահմետ մանաւանդ առ նոսա ի՝ֆՔի տուգք Աորուց. յորմէ կերպացաւ այժմեան գիր նոցա։

Թիւ ժողովրդեան Արաբիոյ Հաւարի 12,000,000. այլ Արաբացիք ծաւալեալ են յարևմտեան ափսից Եվրոպ գեայ մինչև յահուռնս Աղջանդական ովկիա-

Նու և ի կղզիս Նորա յԱսորիս, ի Միջագետս, ի Պարս, յԱիբիկէ, և այլն։

1933· ՏԵՂԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ· — Ըստ քաղաքական վարչութեան զատուցանել գաւառս յԱբաթիա՝ ոչ է մարթ· քանզի ըստ վերագոյն ասացեալցս գաւարեալ է աշխարհն ի մանր մանր ցեղասերս, որոց ոչ սահմանք և ոչ զօրութիք ծանօթք են· Ծանօթագոյն և հրամանգագոյն իշխանութիւն է Մաշկագայ խմային յԻօմէն· իսկ յօտար ազգաց՝ Օսմանեանք ունին ընդարձակ գաւառս յարևմտեան Աբաթիա և ի հիւսիսի Նորա։ Ըստ հասարակաց և ըստ նոցին իսկ Աբաթացւոց սովորութեան յեօթն նահանգս բաժանի աշխարհն, որք են· Թերակղզի կամ Աշապատն Սինայի, Հէճազ, Եմէն, Հատրամաւդ, Իօմէն, Լահսա, Կէձէտ։

Ա· ԹԵՐԱԿՂԶԻ ՍԻՆԱՅԻ

1934· Աբաթացիք կոչեն զսա Պ-ւ-ր-ւ-Թ-ւ-ր-Սէ-ն, այսինքն է, անապատ Սինայի, յանուն սրբազան Լերինն, և կայ ընդ մէջ Նոցոյ Սիւէզայ, Աքեապայ և երկրին հիւսիսակողմն Մեռեալ Ծովու· և է մասն Ապառաժ Աբաթիոյ, սահմանակից անապատին Սաորւոց, ընդ որ Խրայելացիք անցին աստի, որով և հռչակեալ է երկիրս այս ի Ս· Գիրս յոյժ յոյժ· ի ժամանական յայնոսիկ՝ պէտութիւնք և ազգք բազումք կային ի սմա, այժմ գրեամբ անմարդաբնակ է· Նշանաւոր վայրք անապատիս են

ՊՏՐԱ քաղաք աւերակ, յորոյ անուն և երկիրն Ռեգրա կոչեցաւ, այսինքն է Քար կամ ապառաժ· Թուի լեալ սորա մայրաքաղաք Եդոմացեացոյ ի վաղ ժամանակս, և ապա Նաբատեան տոհմին· վաճառականութեամբ բարգաւաճեր յաւուրս Սելևկեացոյց և Հռովմայեցւոց, որք և գրաւեցին զսա առ Տրայիանոսիւ· և առ խաչակրօք Բալդուինոս արքայ ընդ ձեռամբ արար զայն· և ապա լքաւ, և յաւեր յամայն գարձաւ, ոչ է յայտ յորում գարու և որպես· Աւերակք նորա յայտնեալք Եւրոպէացւոց զարմացուցին զնոսա· զի յունական ճարտարութեան երևի ի նոսա, մանաւանդ և կամարք և սիւնք և քանդակք առիւծոց, և թէատրոն հատեալ ի վիմի մանր գբրատաքար, տաճար մի՝ զոր Նաբաթացիք գանձարան Փարաւոնի կոչեն, և ասօրի արձանագրութիւնք· Ի հիւսիսոյ կողմանէ քաղաքին ամբառնայ Հէվէլեառն, և գերեզմանք ի նմա, զոր Ահարոնի տապան կարծեն։

1935· ՊԱՀՐԱՒԼ-ԱՔԱԲԱՊ· Ունի ամրոց և նաւահանգիստ յարևելեան ծագս ծովածոցի կարմիր ծովու, ուր ժողովին ուխտաւորք Եգիպտոսի, Բարբարոսաց աշխարհի և կողմանց կողմանց Սորւոց· սա ինքն է եկեղ առ որով էր Գ-ե-ն-ե-Ս-ի-ն ուսուի Սողոմոն և Թագաւորք Ցուդայ առաքին զնաւս իւրեանց ի Սովիր։

Թ-ր· Աբան, ուր յատճաւեն Ճանապարհորդ ուխտաւորք։

ՊԱՀՐԱՒԼ-ԱԻԻԶ· Կայ հանդիպոյ վերնոյն յարևմտից Նոցոյն· քաղաքն ԱԻԻԶ հուսկ ի հիւսիսային ծագ Նոցոյն խուռն երեքևկիս Նաւուց անուանի է յոյժ, զի կայ ընդ մէջ Եգիպտոսի և Աբաթիոյ և մասն առաջ Նոյն համարեալ է (1877)։

Իբրև չորիւք փարսախք հեռի ի քաղաքէն ի ծանծաղուտ ափունս Նոցոյն հաւասանն գոլ զսկիզբն անցից Ժողովրդեան Խրայելի յԵգիպտոսէ։ Յարևելեան ափունս Նուածոցին կան Մովսիսի անուանեալ աղբերք, Ո-ա-ի Մ-ո-ս, ուր Թուով և պատեալ պուրակք արմաւենեաց։

1936· Ձսինէզաս ձգին քարուտ լերինք և անդնդա-

Աւերակք Պետրայ

խոր հովիտ · բարձրագոյն է ի լերինն գերահաչակն ՍԻՒՆ ուր հրոյնք և ահագին փողով իջեալ Աստուծոյ դաշն գներ օրինաք ընդ Իսրայելի· Ճեդէլ Մ---- կոչի նա ԱՀարաթացւոց, և յերեսաց կարմիր ծովու բարձր է 7,000 ոտնաչափ· ապառաժոտ և գժուարագնալի են սահրոյք նորա· ի 5,000 ոտս բարձրութեան տա բանձանի հովիտ և ի նմա կայ նշանաւոր մինասան Ցուհաց յանուն Ալլահկերտութեան, ի ժամանակս ինքնակալութեան Ցուսահինեան կառուցեալ· զերբ· դի կերպարանս ընձայէ չորապարիսպ օրմանք, զորս և ամրացոյց Փէլեկեր զորավար Գաղղիացի առ Պոնապարդեալ· մի միայն դուռն է ծածկեալ վանացն, զոր բանան ի գալստեան Լեհ էսկոտսոյն Գահիրեայ, իսկ միանձունքն պարանոց կախեալ իջանեն և ելանեն ի վանն, առ ահի ասպատակութեան Արաբացւոց· նշանաւոր է ի մենաստանին եկեղեցին հազարապատկեալ հնութեամբ և Ճարտար արուեստիւ սյանծալի, սեամբք և քանդակօք ի սեաւ և ի սպիտակ կճղակ· անդ պահի մարմին Ս· կատարելեայ, յորոյ անուն եւ կոչի մենաստանն, զորոյ զհանգստարանն պատուէն Ցոյիք և Ռուսք առաքեալ կանթեղս արծաթիս· կայր և Հայոց մատուռն մի ի նմա· կից եկեղեցւոյն ամբառնայ մկիթէ· որ արդ ամուռ է ընդդէմ պեսէչեաց· կայ և պարսեղ մեծ, յորում աղբիւր քաղցրահամ, զոր ասեն լինել ջերմն ոստի արբոյց Մովսես գաւերացն Ցոմորայ· Ապառաժիք գործեն զերկիրն և վայելեն ի տուրս միանձանցն· անուանի էր և մանեղագործ վանացն վասն ջենալագիւտ հին մեռաքրոց, այլ բազում ինչ գողուածոյ կամ գիտութեամբ բարձեալ անտի տարան այլուր· Մատուռն մի փոքրիկ փակեալ ունի զանեղ մարինոյն որ վառեալ և ոչ այրեր· — Ճանապարհ ափափուչ հանէ ի մենաստանէն ընդ զառ ի վեր լերինն ի մատուռն Եղեայի, յորում կայ քարայրն անուանի վասն յայտնի Նուհեան Ցեառն առ նախահայրդ մարգարէն· անտ և ի վեր ձիավարսայ է Սինա մինչև յաստուածատունկ փառաբեր, ուր կան Ճաշտուածք հին եկեղեցեաց և մզկիթ, և վէմն որ վարագուրեր զփառս Աստուծոյ յայաց Մովսիսի յանցանելն Իսրայէլ·

Լ---ա Ս· Կ---բ---ե---· Բարձրածայրեալ քան զնմանայ, ուրմատեղի է վասն գերեզմանի սրբուհւոյն, ուր զբազում գարս մարմին Նորա պահեցաւ·— Ռ---ի ընծայէ հետաքրին Ճանապարհորդաց զարտասանս Մովսիսի, ուսոի եռանի ի հանգիստն գրոցատեղւոյն իբրև· — Ճեդէլ Նաբ---, որ է Ջանգակաց լեառն, զի իբրև հնչմունք բոժոժից լսելի լինին սահանք հողմավար աւազոյ ի խոռոչս լերինն· գոն ուրեք գըտանին աղբերք ջրոց ի լերինն և չիք պատուական իբրև զսուսս յանջրդի և ի տեղագիտն անապատին·

Ընդ մէջ լերանցս և անդր քան զնոսա ձգի անապատ լիշատակաց, ուր ժողովուրդն գանձացող ցամս քառասուն Թափառեալ, և ոսկերոտուրն սերմանեաց զաւազն մերկ և Թափուր, անջրդի և տմրագոյծ· ի 4,000 ամաց հետէ տարաշխարհիկ ուղևորաց մինչև ցայսօր յայտնի է լեռին հանգիստարան զքանդելեալ Աստուծոյ· ի գաշտին Ռ---ֆ---ի· ի տեղւոյն փորձաՔեհան եգեալ կայ անջատ վէմ կռանիտակայ 15 ոտից բարձրութեամբ, և 50 ոտք շրջաբերութեամբ· այն է վէմն զոր հրաւալն գաւազան Մովսիսի աղբերացոյց· ցուցանեն և յայլում արձանի ծակ, ուր ասեն ցոյց· ցուցանեն և յայլում արձանի ծակ, ուր ասեն կանգնեալ Ահարոնիի զորձն· ի վէմս լերանցն փորբրեալ կան ուրեք ուրեք նշանագիրք և անծանօթ տառք· որպէս և ի տաորուա Սինայ, զոր ոմանք կարծեն ի Քաղդեացւոց փորագրեալ և այլք յոմէ տաեղոյս Ջ դարու· գտանին ի նոսա և յոմանսն գրուածք սակաւ·

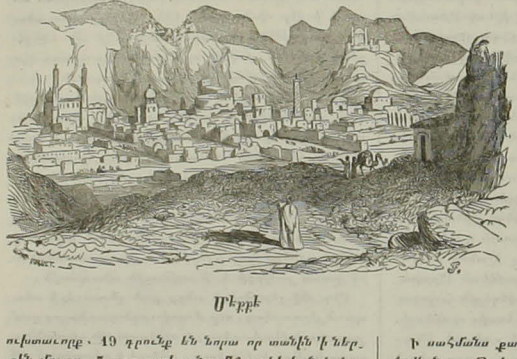
Ի սահմանս յայսոսիկ բնակին ցարգ հրեայք յորդւոց Հաբեբեայ·

Բ· ՀԻՃԱԶ

1937· Հիճազ կամ Էլ-Հեճազ, որ է Պանդղիսից Երկիր՝ ըստ Արաբացւոց, մասն է Ագաճաձին Արաբիոյ, և կայ ի հարաւոյ Թէրակղէոյն Սինայի, յարևմտից Նէձեայ, յարևելից կարմիր ծովու, և ի հիւսիսոյ Եմենայ· Հարաւային մասն երկրիս կոչի ՊԱԼԱՏ-ԻԼ-ՀԱՐԵՄ կամ ՀԱՐԻՄԵՏ սյսմիջն է Ծածկեալ կաւ կամ սրբազան քաղաքք Մահմետականաց, և ոչ Թողուն այլազգիից կոխել զսահմանս նոցա· Շէյխ Թողուն այլազգիից կոխել զսահմանս նոցա· Շէյխ Ռիճի Մէկքէի՝ իշխան և կոմսունց այլ նուռալեալ է հասեալ Նէձեայ և բռնակալութեան Մէհէմէտ Ալէայ· Սուլթանն Օսմանեան Ճանաչի պաշտպան քաղաքացս, որով և տէր երկրին· Աշաղուտ և տապագին է երկիրն և ծովեզերքք գժուարագնալի, վասն խարակաց բազոյ·

Ճոռոգ· Գ· Ռ· է ծովեզերեայ և վաճառաշահ, և համարի Նաւահանգիստ Մէքքէի· բայց օդն չէ առողջասուն· Նաւահանգիստն Ճանճաղուտ է և սահմանքն անապատ, բայց կարի բարգաւաճ է և յաճախեալ ի անապատ, վասն երթևեկի կարաւանաց ուխտաւորաց, և Նաւուցն Եգիպտոսի և Հնդկաց· Բն· 25,000·

1938· Մէքքէի· 8 փարսախաս հեռի յարեւելից Ճիտդէի յաստղուտ դաշտի չորքի փակեալ ի լերանց· Ջերմադին է տօթ ի Նմա և սահմանքն անբեր· Կարի բարելէն է քաղաքն և տունք քարակերտ· Հայրենիք համարի սա Մահմետ և անդ գնին Նորա· ամի ամի բազմութիւն ուխտաւորաց յամենայն կողմանց գան ի պատիւ տեղւոյն սրբութեան (Էլ Մէչիթ-է-լ- Հարեմ) կամ Պէյթ-Ուլ-Ահ (Տուն Աստուծոյ) որ է քառակուսի մզկիթ ցցապատեզ որմաձեւ, 250 քայլ երկայնութիւն 200 ի լայնութիւն, ի մէջ Թիւն· մոտաք նորա կոչի Պո-է-լ-Ս-ա, այսինքն է Դուռն փրկութեան· յանդաստակս նորին իջևանին

Մէքքէ

ի նշանակ չորից աղանդոց ուղղադաւան Մահմետականաց։ Ի մուտս արեգական լուսանկն ըզլապտերան և խոնին մահմետադէնք գան գան և ծուխը կրկնեն զաստՀարան առաջնորդ ունելով զնման։ Ի հարաւակողմն չէ նուռնոյս կայ աղբերւր ջնխէմ ընդ յարկաւ ծածկեալ՝ որոյ դառնահամ է ջուր, և համարի ջուրն այն զոր եցոյց Աբրահամ հրեշտակն Ցեառն յարբուն խմայելի։ Բն. 30,000։ Ի գալ ուխտաւորաց տնտալաՀան մեծ լինի ի Մէքքէ, ուր ընդ Մահմետականաց գնան տակաւք և ի Հայոց և Ցունաց։

ուխտաւորք. 19 գրուանք են նորա որ տանին ի ներքին մուտս, 7 աշտարակք ընդ մէջ արևելեան և հարաւակողմն որմոյն. ի միջնում վայրկ հրապարակին կայ Քեաղէ մատուռն քառակուսի 34 ոտք ի բարձր. 27 ի լայն. անսպառնալի չինուածի, զարգարեալ աշտարակօք. կարծի ի մահմետականաց ԱբրաՀամ սրբեալ զտեղին ի պատուն Աստուծոյ, զի անդ ասեն նախածնողք մարդկան ապաշաւեցին. դուռն Քեաղէի Հայի ընդ հարաւ և վայտևայ սանդեալ մանեն ընդ նա՝ զի բարձր է յերկրէ և ամբառնան ապա զանգուխան. սակաւք են որ մտանեն ի Քեաղէն, զի ամբոխն չատ Համարի Հեռուստ ակն. արևել ի նա և եօթն անգամ շուրջ գալ զնովաւ աղօթելով, և գրկածէլ սեաւ վիմի միոջ յարեւմտից կուսէ՝ զոր ի տիեզերական համարին բերեալ, և պատուէին զայն ի կարի վաղ ժամանակաց Հետէ. վերին կողմն Քեաղէին սքօղեալ է սեաւ կերպասաւ, յորում ոսկեգրոյին ասղնագործեալ կայ այս բան.

لا إله إلا الله محمد رسول الله

Ձոհ ոՀ ԱՍՏՈՒԱԾ՝ ԲԱՑ ԱՍՏՈՒՀՈՑ, ԵՒ ՄՈՒՀՄԻՏ ԱՌԱՔԵԱԼ ՆՈՐԱ. Նեղքին կողմն մատանին պատեալ է կարմիր կերպասաւ որ ամի ամի ի կոստանդնուպոլսոյ առաքի, որպէս և արաբիոյն Քեաղէն կոչեցեալ դիպակ սեաւ՝ ի գահլերայ. ղՔեաղեային կանգնեալ կան 32 սիւնձի սեաք և եօթն եօթն արձաթի կանթեղունք ի նոսա. արաբա քան զպարս սեանցն չորք աղօթասեղք կառուցեալ կան ընդ չորս հողմունս։

Ի սահմանս քաղաքին են Աբաքատ լեառն և Մինա հովիտն աղօթակայք ուխտաւորաց, և լեառն Հիրա, ուր յայրի միում առանձնացեալ մարգարէին ի խոկումնս երկնաւորս, և տեսեալ զհրաբրիել հրեշտակն։

1939. ՄԵՏԻՆԷ. 70 փարսախս Հեռի ի Մէքքէեայ և 30 ի Ծոմէ, յեղբ անապատին, ըստ մասին կառուցեալ ի բարձրաբերդական նեձեայ ի բարերբեր վիճակի և ըստ մասին ի խոր հովիտ, արմատնեալ պատեալ. փոքր է քան զՄէքքէ, յամրութեան անուանի յոյժ. պղեղեալ է քրիստոնէից մանել և ի սա. կայ ի սմա չինուած զարդարեալ անդաստանկօք, յորոյ ի Հարաւակողմն ի մզկեթի ընդ փոքուս յարկաս կայ գերեզման Մահմետի երկաթի վանդակօք պատեալ. ղեղերզմանսն արկեալ է գործ կանչ և ի նմա ոսկեհիւս գրութիւնք զոր նորոգէն ըստ եօթնեամեայ ժամանակի. ի մզկեթի անդ են և գերեզմանք երկուց առաջնոյ ամիրապետաց Իսլամ սկեբրայ և Իօսէբայ. Վահապիք յաւարի սոքին ըզդանձս որ պահէին ատ. ուխտաւորք ի Դամասկոսէ եւեթ գան ի Մէքինէ, քանզի հեռի է քաղաքն։ են ի սմա երեսունիւ չափ վարժարանք. Բն. 20,000։

Նահանգիստ Մէքինէի համարի Իոդ-Իւ-Պահր 45 փարսախս հեռի, ուր գան և նաւք մեծամեծք. այլ ժայռք ուրեք ուրեք խոչ և խութ լինին։ Ըմբռաստութիք բնակչաց քաղաքիս հեռի են իբրև եօթն փարսախս ի բարեբոյս հովտի։

Գ. ԵՄԷՆ

1940. Եմէն կամ Իմէն. Մասն է Եըջանէին Արաբիոյ, և գրաւէ զՀարաւային արեւմտեան մասն աշխարհին ընդ մէջ Իօմէնայ և Գաբմիր ծովու. յերկուս բաժանի մասունս ըստ հանգամանաց երկրին, ի Դեհտամ՝ որ է աւազուտ տափարակ երկիր ի Պապէ-Իւ-Մանդէպ տարածանգիկ ձգեալ մինչև ի Դահ. և ի ՃՀպէ որ է լեռնավայրք բարձունք յերեսաց ծովու իբրև 7,000 ոտնաչափս և բերեն միրգս և արմտիս և այգիս, բայց Ծառատան ոչ ուՀեն. ապառուտան գառիվեից լերանցն տասպահն է և անդ լինի քաՀի աշխէս. գեաղ ոչ գոն յԵմէն այլ Ո-ոտի ջուղ շտեմարանք։ Իշխեն երկրիս չէիք տանեք, յորս գվասւորք է խոտն Ծանայ։ Կնդրուզն Պապ-Իւ-Մանդէդ, որ է ասել Դրունք գիմագրաւելոյն ի մաՀ,

վան քարուտ կղզեացն, կայ ընդ 12° հիւս. լայն. և հաղորդէ գլխաւորականն ընդ Կարմիր ծովու։

1941. ՄՈՒՏՈՒ կամ ՄՈՒԽՈՒ. ի ծովեզերին սահման ինչ հնագի՛ ի հնոցէն, բարեշէն սիրասպասա-

Մոքքա

ամուր քաղաք, ունի նաւահանգիստ հնագոյն, յոր դան նաւք եւրոպացւոց առաւել զքաֆէ, զխունկ և զեղէց. վաճառաշահ է քան զամենայն քաղաքս Արաբիոյ, ամբարանոց գոլով ազգիս քաֆէին. սահմանք նորին ահագոյք են, բայց կան և անտառք արմաւենեաց և պարտէզք, և ջուր ըմպելի՛ ի Մ***** գեղջէ բերեալ լինի, որ 8 փարսախաս հեռի կայ ի քաղաքէն։ Բն. 5–10,000։

ՊԻՏԹ–ԻԼ–ՖԱՔԻ. ծաւազուտ և ի տասկեղց դաշտի, այսր ածէն ի վաճառս զմիթերս քաֆէի Եմէնոյ առաքելոց յայլ աշխարհս։

ՍՈՒԱԿ կամ ՏՈՒԱԿ. գեղեցիկ քաղաք և աթոռ խմայի. ունի բազում գարպասս և մզկիթս և բերդ մի, պարտէզս և ծառաստան մրգաբեր. և է նա կառուցեալ յոտս լերին միոյ։ Բն. 40,000։

Յաման

Դ ԱԱՍ. գաղաք ոչ աննշան յոտս Սէպպէր լերին ի հացահէտս և ի բարեբոյս վիճակի։

ԱՏԵՆ. ցափուն ծովեզեր Էմէնոյ, քաղաք նշանաւոր երբեմն ի վաճառականութեան ընդ Հնդկաց. աւերակք հոյակապ շինուածոց վկայեն նախնի փառաց նորին. յաճախեն ատաճար նաեւ վանք բառնալոյ զխաֆ և զքաֆէ։ Ցամին 1839 Անգղիացիք գնեցին և բարգաւաճեն զքաղաքս զայս, շտեմարան հանքածախոյ հաստատեալ անդ ի սէտս նաւարկութեան իւրեանց ի Հնդիկս։ Բն. 40,000։

Դ. ՀԱՏՐԱՄԱՒԴ

1942. Կ**ԱՒԱՈՒ այս ի հարաւային արեւելեան ափունս Աֆրիկոյ կայ յարեւելից կուսէ Եմէնոյ, և ի հիւսիսոյ Էմէնոյ, այլ հանգամանք նորին անծանօթ են մեզ. ի զառ ի վայր բարձրաւանդակին լինի զհատուա, խիճ, բալասան Մէքքէի տասգեալ։ ի հնումն կոչէր երկիր Սաբաթիգաց։ — ՏՈՒՏՈՐ և ՔՐՀԻՆ ծովեզերեայ քաղաքք են նորին։ — ՄՈՒՔԱԼԼԱ գլխաւոր քաղաք։

Ե. ԷՕՄԷՆ

1943. Ի՞ ՄՈՍԵՆՏՈՒ գլխոյ որ կայ ի մուտս Պարսկային ծոցոյն, ձգի Էօմէն զեզերք համանուն ծովուն յոր յանգին լերինք նոր, և գեւտակք հոսեն ի նա. լեռնալայր է և բերրի յոյժ, բերէ ցորեան և խաղող, արմաւ և պտուղս, և ձուխն առատ ի ծովս. բնակիչք երկրին ժուժկալք են բարուք, և քաջ վար. բնակիչք երկրին ժուժկալք են բարուք, և քաջ վար. Նաւատեղք. Թէեև նաւակոք նաւեն մինչև ի Հընդկաստան։

Գլխաւոր քաղաք Էօմէնոյ է ՄԱՍԿԱՒ ուր նստի իմամն իշխան ամենայն հարաւակողմեան և մասին մոյ արեւելից և Պարսկէն կղզւոյ և Սոհար. զքաղաքսն ածէալ է պարիսպ և ամրոցս. ունի նաւահանգիստ ակոյսի և ամուր, համարեալ կենդրոն վաճառականութեան ընդ Արեւելեան Հնդիկս և ընդ Պարսկային և Արաբիոյ ծոցս. շուրջ պատեն զքաղաքսն Մասկաթ վահուա ապառաժք։ Բն. 60.000։ Ի 1507 ամ. մինչև ի 1648 Պորտուգալացիք տիրէին քաղաքիս։ — Իմամն նստի ի ՌՈՍՈՒԱՌ ապառուռք հեռի ի Մասկաթոյ. դաշնակից է նա ընդ Անգղիացւոց ի վաճառականութեան. ընդ պատերազմութեամբ Պարսից տիրէ մասին մոյ կրմանայ, պահէրչին և Որմոս կղզեաց, և Զանզեպար կղզւոյն Աֆրիկիոյ։

ՍՈՀԱՐ կամ ԷՕՄԷՆ. ի հիւսիսոյ Մասկաթոյ, ունի նաւահանգիստ կարևոր։

ՊԵՐՄԻՍ. ի հիւսիսոյ Մասկաթոյ, ապառ կերկիր ապառաքարուն։

Զ. ԼԱՀՄԱ

1944. ԼԱՀՄԱ որ և ԻԼ-ՀԱՍՍԱ և ՀԱՃԱՐ՝ ունի զարևելակողմեան Արաբիոյ, զաւառան ի Շադ-ԻԼ-ԱՐԱԲայայ մինչև Յեմէն. երկիր աւազուտ, տասագնաց և անջրդի է. եղանակք տարւոյ հակառակք են աստ արևելակողմանն, զի երբ անձրև է աստանօր՝ անդ երաշտ լինի. սակաւ ինչ բերս ունի. ընտիր է ազգ իշոց գաւառին. ի բազում գարուց հետէ անուանի է գաւառն վասն որոյ մարդաբոյն. բնակիչք երկրին Արաբացիք են ազատք չիի աղանդով, ընդ որս կան և Սիւննի Պէտէվիք:

ԼԱՀՍԱ կամ ՀԱՍՍԱ. Հանդէպ Պահրէյն կղզւոյ, երից աւուրց ձանապարհ յարևմտեան ծովուն, ի սմա նստի շէյխ մի տզոր: ԲՆ. 6,000: — Ի հիւսիսի կայ

ԻԼ-ՔՈԹԻՖ քաղաք վաճառաշահ, որոյ կլիմայն չէ առողջաւուն:

ԱՔՓԱՆ գետակ ոռոգանէ զսահմանս վայրացս, և ի վերակս հասեալ կան լայնալիր ջրհորք:

ՌԱՍ-ԻԻԼ-ԽԻՄԱ. Նաւահանգիստ անուանի յԵլուզակաց, զորս Նուաձեցին ի 1825 Նաւատորմն Ե. կեալ ի Պոմպայեայ. Նոյնպէս և զՊելեատսէր ի ծովերին:

1945. ՊԱՀՐԷՅՆ (Պահրան առ Խորենացւոյ). կղզիք ընդ 26° և 27°, հուն ինչ հեռի ի ծովափանցն, դիմաւորք ի նոսա ՊԱՀՐԷՅՆ և ԱՐԱՏ, յորս քաղաք մի ևեթ կայ նշանաւոր ՄՆԱՄԱՆ անուն 5,000 բնակչօք, և 40 կամ 50 աւանք մանունք. բերք նոցին են արմատ: Բորդոտալացիք տիրէին երբեմն կղզեացս, և յեա նոցա Պարսք և Արաբացիք սկան կառչել ի վերայ նոցին. ի սկիզբն գարուս վահաբիք բռնացան ի նոսա, իսկ զարգիս են ընդ պաշտպանութեամբ Անգղիոյ: Ի սահմանս կղզեացս լինի մարգարիտ ա. ռատ որ բերէ տարեկան շահ 4,000,000 ֆրանգաց, ընտիր գտլովքան զմարգարիտ Սէյլանայ:

Է. ՆԷՃԷՏ

1946. Ի ՄԷՋՆԱՀԱՐԱԿ Արաբիոյ կայ այս գաւառ և է բարձրաւանդակ ի հիւսիսոյ կողմանէ տարածեալ յանապատն ընդ Մէջ Եփրատայ և Աորէոց, յարևելս Հէճազայ. զայս միայն գիտեմք զհանգամանս նոց նորին՝ զի ունի լերինս և հովիտս և դաշտս և անապատս, ամենեքին ևս անբերք. արմաւենի ևեթ լինի անդ և արմտիք սակաւ, հանդերձ արօտիւ խաշանց: Աջցանէ ընդ սա հեղեղատն ԱքՓԱՆ և Թաւին ի Պարսից ծոց: Բնակիչք յանապատի կեան և աստանդական չքնին ընդ սեփական հէյխիք ո. մանք. ի գաւառէ ասսի ելին աչխարհակալ Արաբացիք ի սկիզբն իշլամութեան ամիրապետաց. և զարգիս աճարկու են կարաւանաց և վաճառակա. նաց որ անցանեն ընդ սահմանս անապատին այնորիկ:

Մի միայն նշանաւոր քաղաք ի նէճէտ էր ՏԷՐՐԷՅԷՀ կամ ՏԷՐԻԵ յարևելս գաւառին ի գեղեցիկ և ջրաբեր հովտի, յորում կային պալատք բազմք, 30 գարոցք, 28 մզկիթք և 20,000 բնակիչք. զոր աւերեաց ի 1818 Իպրահիմ փաշա որդի Մէհէմէտ Ալեայ ի պատերազմին ընդ Վահապիս, զի սոցա մայրաքաղաք էր. ընդ նմա աւերեցան և մերձակայ աւանքն:

Ցաղատ ցերդ Արաբացւոց նշանաւորք են ՈՆԱԶԷ կամ ՆՈՆԶԷ իբր 300,000 մարդկան, ՇԱՐԱՐԱԹ, ՊԵՆԻ ՉՈՀԷՐ, և այլն:

ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ

Տարահոսքին 61,000 *փարս.* □. *Բնակիչք* 11,000,000:

1947. Արեւելքն ի վաղեմի պեռսուԹիւնս Ասիոյ՝ Պարսկաստան, ըստ հնոյ անուանն ցարդ Իրան կոչի առ բնակիչս աշխարհին, և կայ ընդ 26°–39° հիւս. լայն. 42°–61° արեւելեան երկ. սահմանք Նորա ի հիւսիսոյ Հայաստան, Կապրից ծով և Ազատ Թաթարք, ի հարաւոյ Պարսկային ծոց և Հնդկային Ովկիանոս, յարեւմից Տաճկաստան, յարեւելից Աֆղանստան և Պելուչիստան. տարածուԹիւն երկրին ի բրև 61,000 փարսախ քառակուսի:

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1948. Ընդարձակագոյն մասն Պարսկաստան աշխարհի բարձրաբանգակ է 2,500–3,500 ոտնաչափ բարձր յերիւսաց ծովու, փակեալ շղթայնակի ի լերանց յոստոց կովկասայ և յԻնդկէաց։ և ի լերանցն Հայոց, որ միայն պղտբերք և ջրաչէքն են. իսկ այլքն առ հասարակ խրթնաւոսիլ ապառաժք են. զորոց զգալարի՝ ամառնային խորշակք խամրեն խպառ։ Ոչ ինչ ընդհատ ի լերանց՝ հովիտք և գաշտք ընդոն տրամադրելոյ կերպարանս ընծայեն. յապրիլի և ի մայիսի ևեթ ծիծաղի անդ երկիր. ի գեռաժուխս ուրեք և ի գեղս երևին երկիր գալար, որպես գրասխ կամ ոսոխս աւազուտ անապատաց։ Այլ երկրին նահանգն կիլան, Ասրպէճան և Մազանդարան ունին ոչ սակաւ կանաչազեստ լերինս, յորս ջուրց և ծառս պղտբերս։ — Պարզ են երկինք աշխարհին և անամպ, վասն որոյ և երաշտ յաճախ. ղՀետ տապաղին ամառանոյ գայ վաղվազակի ցուրտ կարնձեռն. ի տուէ ջերմ լինի և ի գիշերի հով. ցօղ և մէգ և խոնաւութիւն ոչ երբեք ինչ նեն անդ. տասն մի երկիրն ամայի և կաւուտ է, և անձրևաբերք հոսանքք կակղացեալ ի ձմերայնի ամառնային տապին ցամաքի և Թողու խաս սպիս՝ նմանեալ անապատին մեծ յոր յարի յարևելից հարաւոյ անապատն կրմանայ՝ տարածի ընդ 60°–87° երկ. ուրեք ուրեք ձգի 40 փարսախ ի լայնութիւն։ Գոն և անապատք ազուտ զոր կոչեն Քւ–էյ, իսկ զաւազուտսն՝ Սահրա։ Աձմարի է մշակել և պղտբ զերկիրն մինչև ոտոդեալ ջուն, և ոտոգումն լինի կամ ջրադարձիւք կամ տորերկրեայ ագուագիւք, որ ընտ դգուբա իբրև 150 ոտնաչափ ի խորութիւն. բազումք յամառնային եղանակի իջանեն ի բերան գբոցն առ ի զովանալ. յոլովք ի տոցուց աւերեցան յաւուրս յեղին մարտից և խռովութեանց, այլ այս ամենայն ի բարձրանագոյն Պարսից կայ. հիւսիսակողմն խոնաւ է և բարեբեր. իսկ հարաւակողմն սահման Պարսկային ծոցոյն տապագնաց և գիշերն։ Ի սկսանել ջերմին աւուրց շնչէ ի հիւսիսոյ կողմանէ հողմն խորշակ՝ և յանապատից Արաբիոյ սմպա աւազոյ ամբարձեալ վարէ առաջի իւր մրրկաւետակ։ Ցաշնայնի լինի անդ տօթ անհնգուրժելի, ի ձմեռան և ի գարնան ևեթ առողջասուն են օդք։ Պատճառք անպարկեշտ պարզութեան օդոց աշխարհին են նուազութիւն անտառաց, որով օդն ազատ և անդրադիւ ջրէ. բայց միայն սահմանք կազդից և գաւառք ինչ հարաւոյ՝ ունին անտառախիտ լերինս։

1949. Գետք եւ լիճք. — Ցաշխարհին Պարսից չիք գետ նշանաւոր, բայց Զադ որ Թաւիր ի Տիգրիս, և Երասխ ի սահմանս Ռուսաց՝ որ խառնի ընդ Կուր գետ. — Գէշէզէէն որ ի լերանց Մարաց աշխարհին բղխէ, անցեալ և ընդ Էլպուրզ և ընդ գաւառս ինչ Պարսից 120 փարսախ ճանապարհի, Թաւիր ի կասպից ծով. ի նոյն լճանէ բղխէ և Քէզ-էօզ և խառնի ի Շադ-իւլ-Արապ. — ՀէրՀէնդ և Դէնձան ի Սաձանգարան. — Աբբէյ և Կ–ոյան ի Վէրկանս, Թաւիրն ի Կասպիականն. այլ ամենայն վտակք ցամաքին յամառայնի, կիսոց ընտլ զգուբս ջուրցն և կիսոց ընդ ասարիվս ծածկեալ։ Երբեք մեծք են ի Պարսկաստան, մի լիճն Որմայ կամ Դաւլիճ-ժոռ՝ի Հայոց բաժնին, ազի և գառնահամ, որոյ չորս-պատ վից աւուրց ճանապարհ է. յարևելեան ափունս նորա կան մծրուռք՝ յորս խոպացեալ ջրոյն տակաւ պղնձագոյ և լինի քար որ և վարի ի չինուածս և կոչի կիմ Դաւլիճ-ժոռ. երկրորդն է Պախչէկեան առ Շէհրազուր, կարի յոյժ աղի ջուրք. միւսն Ջէ–ոյ լիճ՝ի Սէհզտան։ իսկ որ այլ ինչ մեռեալ ջրշէղք են ի Պարսս յանձրևոյ հաւաքեալ՝ ցամաքին յամառայնի և տան աղ աւտար։ Ար՝ի ձգոյէ հաւարկելի ջրոյ՝ Պարպք ոչ կարեն առնել վաճառականուԹիւն ընդ հեռաւոր աշխարհս, և ամենայն ճանապարհորդուԹիւն նոցա կարաւանաք լինի. գարձեալ և նուազուԹիւն փայտի ոչ ներէ նոսաց կառուցման։

1950. ԲԵՐԴ. — Ի սեռս կենդանեաց անուանի են երկվաքը Պարսից՝ ընտիրք որպէս զԱրաբացւոցն. կան և ընտիր ուղտ, ոչնաւ պարբառատակ, այծ տուեալս. առիւծ և վագր և ընձառիւծ, գայլ, խշաւալբի, արկալի կամ առն, վիճ, բորենի, շնագայլ, աղուէս, ցուլ, կապիկ: Ի Պարսկաստան ծոցոյ ելանեն մարգարիտ ընտիր և ձուկն, զնաւասիար կենդանիքն՝ որ զեան մեծ հասուցանեն աշխարհին են մարախ, սարդն թոքոթուչ, կարիճ, մրջիւն ձերմակ: — Ի բուսս կանաց, գեանն փայտ անտառի՝ ի հիւսիսի ևեթ. Ջանիւ ինամով հասուննան ազգիազգի պտուղք և խաւարտ և մեկոն. արմաւ, ծաղկունք, վարդ քաղցրաբոյր, ծարիր, հալեռ կանեփ յորմէ գործեն օշրակ արբեցուցիչ, խաշխդեղ, ընդոյղ որձացուցիչ, մատուտակ, խեժ դառն, խունկ, սուտաճ, ծխախոտ, քեքուճ, տորոն, բամպակ, եղեգն շաքարի, խաղող և չամիչ: — Ի Բոլոնդ գոն՝ի Պարսս գոհար կապուտակ, կապարքաբար, նաւեթ, կուպր՝ի քարայրս ինչ հիւսիսակողման, աղ բազմատեսակ. երկաթ և կապար. իսկ բովք արծաթոյ և ոսկւոյ խցեալ միանդ:

ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1951. ԱԶԳԻՔ. — Թէև բնակչաց Պարսկաստանի համարի իբրև 9 միլիոն, բայց յոմանց նուազ և իբր 6 միլիոն և յոմանց աւելի՝ 9՝12 միլիոն. եօթներորդ մասն ժողովրդեանն վրանազնակ է. մեծատունք բնակեն՝ի քաղաքս և՝ի գեօղս, ազգաբոյր՝ի կաւակերտ տունս, և հասիկ տմբոխն յաղխակերտ յարկս. ըզդարպասս ատաղաց պարտեզք չուրջ պատեն և տղբերք զովացուցանեն. Ճարտարապետութիւն Պարսից վայելուչ է քան զՅաճախն. կահք և կարասիք տանց են կապերաք գեղեցիկք և գորգք և պատեհուռնք: Շատք՝ի Պարսից սերունդք են Նահին Արեաց, և Նշմարեցաց, որ՝ի Ս. Գիրս յիշին. իսկ Պարսք կոչին ըստ Յունաց՝ի Փարս գաւառէ. բայց և մեծ մասն մի նոցուն խառնուրդ են Տաճկի ազգաց, անձ՝ նեալք և գեղաւորք մարմնով. կրթութք մանկութական, աղաղնդով չին: Բարուք նրբամտութք են, քաջաբանութք, արուրագոյնք, բանասուներք. ասկոյն և գերեալ ախոյեաց ագահութեան, նախանձու, կեզծաւորութեան և սուտ, երդմնազանգք, չարանախանձք, պճնասէրք, ժուժկալ՝ի կերակուրս, այլ ոչ նոյնպես և չըմպելիս, բայ յօշարակէ ըմպելի գինի և ցգի՝ի խրախճանս ինջոյից անեն գուսանս և առևտրամարտիկս և քնարահարս և փերձդոս վիպասանիկս: Հանդերձք Պարսից են վարտիք լայն և պատմուճանն երկայն կամ բաճկոն, և վերարկու՝ի Թիկնոցս. պատեն ըզմէջս չալիս. գլխոյն նոցին է փակելն սեաս՝ի մորթոյ ոչնաւրի. գեղծուն զգուսխս իւրեանց գլխակս ինչ սակաւս Թողեալ: Կեղ կամ կեռ անուանեալ Պարսք սերունդք նահին կրանապաշտ Պարսից տալանեալ յԱրաբացւոց խուսեցին՝ի Լերինս և յաշխարհն Հնդկաց, ի Պարսկաստան կան իբրև 60,000, որ բարուք բարեմտին են և երկրագործութեան պարապին, մասեան օրինաց նոցա Զրկաւանդոպին գրեալ է՝ի Զրադաշտոյ. այս մասեան է որ ծանդրակեաց անվճար պահել ցարդ զպանդիկ և զպահակութիւն վանից լերուս: Իբրև 600,000 Թուրքք կան՝ի սահմանս Պարսից ասատնգական չրջագծ, և իբրև 140,000 Թափառականք՝ի Լոր ազգէ. Մարք կամ Քիւրդք 400,000. իսկ Ասրաբացիք բնակին յերկրս Պարսկաստան ծոցոյն, և յելուզակութեամբ կեան. կան՝ի Պարսս և Հայք և Հրեայք ոչ սակաս: — Ի հինգ դասս մարթ է տրոհել ժողովուրդն, առաջին՝ Ազնուասոհմք, յորոց կարգին կուսակալք և ասագ պաշտօնեայք. ե. Մոլլայք, որ են քահանայք և խնամատուք, և մեծ պատիւ ունին. է. Մերզայք որ են գրիչք և տարին պաշտօնեայք. ը. Մեծավաճք որ են գաղք զինուորութեան. ե. Բայայ, գործաւորք և մշակք.

Տարազ զգեստուց Պարսից

1952. ԼԵՋՈՒ. ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ. — Պարսից լեզու է նոր պարսկական լեզուն՝ որոյ բաղում բարբառք են, և առ հասարակ յամենայն արևելս ծաւալեալ է լեզուն և ունի բաղում ինչ արմատս՝ի սանսկրիտեան լեզուէ հնդկաց, որոյ և հոմանգէղ ձայնալի. քաղդէ և պարղ և դեր լեզու է. լսիւր սա անդստին առ հարատեւութեամբ Սասանեանց՝ փարսի անուանեալ. լսիւր յայնժամ և Տերի բարբառ, որ ոչ խոպան խաղեալ է: — Բայց գպրութիւն ոչ է բարգաւաճ առ Պարս. քերդողս ոմանս ևեթ ունին անուանիս, որպես Ֆիրդուսի հեղինակ ի գարու, և Իլեանոց Հաքիզ, Սաաթի, Ջամի, որոց երգք յաձին՝ի բերանս ժողովրդեան: Ըստ այսմ և ամենայն հրաշախոսք բարոյական կրթութեան՝ նուազելալ ի յոյժ զարդս. վարժութիւն հասարակաց սակաս ունին. տոհմիկք՝ի տան իւրեանց կրթեն զորդիս իւրեանց, մանկաձոյս կարգելալ, զորս Լալա կոչեն:

1953. ՁԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ. ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ. — Չկարի կարծրան ևեթ պետութիւն կենաց հնարին Պարսկաց. բայց միայն մեսոպատեայ կերպասս գործեն ազնիւս յԱսպահան, յԱսորապատ, ՝ի Քաշան և այլոցն. անուանի են և առաւելալ չալը Կրմանայ, Թեխլատ և չեն ազնիւք որպէս զՔաշմիրացիս. գեղեցիկք են կապերաք Հերաքայ և Թաւրեզ. ՝ի Շիրազ և ՝ի Մեշէտ ունին Ճարտարս զինագործս. և գանագանգրեա յԱսպահան և ՝ի Շիրազ.

Վաճառականութիւն կարի բարգաւաճ է ի Պարս, սակս բարեբեխտ գրիչն ընդ ՀԷ Հնդկաց, Տաճկաստանի և Ռուսաց. չեն ի Պարս Ճանապարհք դիւրք, այլ. կարաւանք բուռ վասն ծովու սովորութեան անցանեն ընդ այն։ Շահաբաճառ նաւահանգիստք Պարսից են Պուշիր, Պունտերաբաս և Գոմրուն ի Պարսկային Ծոցի. Պալիհռ և Խոզեստ և Աստերաբատ ի Կաղբիա կանն. Հնդիկք, Արաբացիք և Հայք նաւարկին յափունս Պարսկայնոյն. իսկ ի Կաղբից եղերս գան վաճառաբարձ նաւք յԱստրախանէ Ռուսաց։

Վաճառք տարաշխարհիկք ի Պարս մտծեալք՝ են լեզուակ, բամբակաքաւա, ոսկեթել և արծաթաթել գլխակք, գոհար ակունք, քարդիր շալ, երկաթ և կապար ի Հնդկաց. եւրոպական վաճառք ի Տաճկաստանէ, ի Ռուսաց՝ երկաթ, Ճամփաւոր դգեստք, չքնաղեալք ակամայք, փայտ, թէյ, ապակի, մորճ, մուշտակ, Թուղթ, էլրամ, և այլն։ Ի Պուհարայէ՝ սեաւ մուշտակք, շալ, գոհար, և գամենայնիւ. յԱրաբիոյ՝ քաֆէ, մարգարիտ, երկնաւոր։ Ըստաց հետէ հաստատեալ է Պարսից վաճառականութիւն և ընդ Ընդղուացոց, յորոց ընդունին առուեալ դգեստս, բամբակեայս, զարդս ոսկերջաց, զէնս, դանակ, սապակեղէնս, անագ, երկաթ, և այլն։ — Վաճառք ի Պարսից հանեալք՝ են, մետաքս, գիսեր, ասր սահկաւ, մարգարիտ, շալ, վարդաջուր, դեմակեաք ծխախոտ, եղեգն գրչի, քարքառ, ընկոյզ, որկ, գաւազան ծխամէիգ, կասկառ, ափիոն, շաքար, մրգաշերբք։

1954. ՎԱՐՁՈՒԹԻՒՆ.— Մեականան է վարչութիւն Պարսից, և Թագաւորն կոչի Շահ, և Աբեգամեանցիայք անուամբ պատուի՝ ըստ նահնեաց Պարսից, որոց մականիւր Թագաւորի էր Խոր կամ Խոսրէշ, որ Արեւ նշանակէ. զնոյն և անունն կնշբոս՝ որ նահապետ է Աքեմենեան Թագաւորաց Պարսից. վասն որոյ և նշանք Պարսից են արեգակն և աղաւնի, որպես և ի դրամս նոցա տեսանի։ Կրկին աւագ պաշտօնակալք և օգնականք են շահին, Ա-

զերն կամ փոխարքայն՝ որ զարտաքին իրաց պետութեանն ուշ ունի, և Հազարապետն՝ որ տեսուչ է առանին իրաց աշխարհին։ Գաւառաց և նահանգաց կուսակալք կան յարքայէն կարգեալք՝ ի տոհմիկ մարդկանէ, որք կոչին խանք կամ Սարտարք, և տեղակալք նոցա Հաքիմք, գիւղապետք՝ Քեդխոտայք, և Քալանթարք վիճակապետք, որք յիւրաքանչիւր վիճակս վարեն դատողական իշխանութիւն. բայց բազում անգամ զնոսիքն և անիրաւութեամբ. վասն այնորիկ և տեսչ ապստամբին գաւառք և խռովի խաղաղութիւն աշխարհին, և պետութիւնն տկարանայ։

Ջինուորութիւն առ Պարս, որպես և այլ ամենայն հրաշանգք յեսթեալ է յեւրոպական քաղաքակրթութենէ. Թէպէտ են Պարսից իբր 200.000 զրահ կանք, այլ ոչ բաւեն զդէմ ունել ապստամբաց որք անջատեն ի պետութենէն գաւառս մեծամեծս։ Եւ կամուտ շահին կամ պետութեանն համարի իբրև 60 միլիոն ֆրանգ։

1955. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ.— Ի 11 նահանգս բաժանի արդ Պարսկաստան, որք են, հանգերձ կարծեցեալ Թուով բնակչացն, այսոքիկ.

Նահանգ	Բնակիչք
Ատրպէճան	2,000,000
Կիլան	250,000
Մազանդարան	800,000
Դասպարստան	120,000
Խորասան	1,500,000
Քուհիստան	160,000
Կրման	600,000
Ֆարսիստան	1,500,000
Խուզիստան	800,000
Քիւրտիստան	400,000
Իրաք Աճէմի	2,400,000
	10,530,000

Ա. ԱՏՐՊԷՃԱՆ

1956. Կայ է Ատրպատական նահանգ հին և անուանի, յարեւմտեան հարաւային սահմանի Պարսից, Երասխ գետով զատուցեալ ի Ռուսական Հայաստանէ. և զի ի հնումն յաճախ մասն համարեր այսմ մերոյ աշխարհի՝ զնկարագիր քաղաքաց նորին անդէն առանձնացուսք։

Բ. ԿԻԼԱՆ

1957. Կիլան կոչեցեալ ի հնումն, անձուկ սահման ծովեզերեայ ընդ մէջ Ատրպէճանայ և Կասբից ծովու, Երկայ և Մազանդարանի, 680 փարսախ քառակուսի. Երկիրն բարեբեր է, այլ գիշին և մերուա, վասն որոյ և անառողջ օդոյ, մանաւանդ ամարանի. իսկ յաշնայնի տեղատարափք անձրևաց ոչ

ինչ ընդհատ տալոյուկ գործեն զբնակութիւն։ Ուստի գետակս կրկին ձկնկերբուա և զՔզըլ-ըզէն և մերս չատ, ուր պատիք և խորդք և հողմաղք և աղբ աղբ հատուց բոյնս արկանեն. և գիշակեր հասք յատեն զնոյսքեն, զի միջոյք և գետունք Ջարակք նոցա բազում են անդ. լինի և ձուկն։ Բերէ որիզ և

մեսաքս առատ է մրգեր։ — ՒՒՐԴ քաղաք մերձ ի կաղբիւ ծով ըղձալառեալ Ջախմախուտ մերիւք. ուր են հաղարս գործարանաց մետաքսի կերպասուց, ևս և զինուց։ Բն. 60 կամ 80,000, յորոց շատք վաճառին ի գործարանան։ Վաճառականք Հայոց բառնան աստի որիզ, բամբակ և մետաքս։ — Խղէչ նահանգիսա համարեալ է Ուրդայ, քանզի ընդ այն հանին զվաճառան ի ծով։

ՅՈՒՍԱՆ և ԼԻՀԱՅԱՆ. Գլխաւոր գաւառք նահանգիս մատակարարեն մետաքս ընտիր։

Գ. ՄԱԶԱՆԴԱՐԱՆ կամ ՏԱՂԻՍՏԱՆ

1958. ՀԻՒՐԿԱՆԻԱ կամ ՎՐԱՍՏ կոչէր առ Հոռոմս և առ մեզն՝ ի հնումն, և Գողգան առ յեռինս՝ գաւառս այս, յորմէնս կաղբիւ ծովու յարևմտից կիլանայ, իբր 1000 փարսախ քառակուսի, ի սահման Էլբուրզ լերանց, յորս գոն գեղեցիկ անտառք և գետք։ ի լերինն բարձր է Տէմաւենտ կամ Դըմբաւընդ լեառն անուանի յառասպելաբանութեան Պարսից և միշտ ապատ որպէս ղեառն Ալբուրատ, առ որով գտանի ծծումբ և պաղնիւ և այլ հանքային նիւթք և աղբիւրք ծծմբահոտք. գեղեցիկ է գաշն Տէմաւենդայ։ Կլիմայ ջերմին և խոնաւ, ընդ որով բարգաւաճեն միրգք հարաւային աշխարհաց, ևս և նարինջ և կիտրուն և եղէգն շաքարի։ Ի գաւառէ աստի երկին Պարթևք ի հնումն, և լեզու նոցա տակաւին ևս ասի լսիլ ի սակաւուց ոմանց։

ԱՍՏՐԱԳԱՆ. Քաղաք վաճառաշատ, ի գեղեցիկ և բերրի վիճակի, ուր կան աւերակք բաղումք։ Բնակիչք 40,000. յորոց շատք ի գաճար կամ գուճարը առհաւ են, յորմէ և այժմեան անուն պարսից։

ՊԱԼԵՏՈՒՐ զարգիս ի վաճառականութեան յաւագադիմ քան զամենայն քաղաքս Պարսից, յորում կարծեն 150,000 մարդկան բնակել ի ձմերան։

ՖԱՀՐԱԳԱՆ յառաջնումն հոյակապ և մեծաշէն, զի Շահաբաս կառոյց ի սմա պալատ հոյակապ որ աւերակ է արդ։

ԱՄՈԼ. ԵՒս աւին էերհոյզ վաճառ, ուրմէ բազում երկաթագործս, զի ի մերձակայ լերանցն հատանին զերկաթ. գալարագրեալք և զուարճալիք են սահմանք քաղաքին։ Բն. 20,000։

Դ. ԴԱՊՐԻԱՏԱՆ

1959. Ի հարաւոյ Մազանդարանայ լեռնային գաւառ անձուկ և երիզոտ, ՏԱՊԱՐԱՏԱՆ կոչեցեալ առ հինս. անձաւ ի մշակութիւն, բերէ արտս խաշանց։

Տէմաւենդ ևան յոտս համանուն լերինն է գլխաւոր բնակութիւն գաւառիս։

Տաճառ. կխաւեր ևան, 2,000 բնակչաք. ատ ծնաւ Ֆեթհ Ալի շահ։

Ե. ԽՈՐԱՍԱՆ

1960. Լայսկս կոչեցեալ ի խոր բառէ, որպէս Թէ Արիւասան, անուանի ի հին գաւառս. ձգի ի հիւսիսակողմն Պարսկաստանի ընդ հարաւ Էլբուրզ լերանց, որոյ բարեբեր են վիճակք, այլ ի հիւսիսի երիզօրէ և ամայի սահմանք տարածին մինչև յամասպան Թաճարաց. կլիմայ երկրին ջերմին և խոնաւ, և գնա՛ի նմա դէպ, որ է Ազսոս՝ ԱՀԱՔՈՆԱՏԱՆԻՑ եկեալ հառնի ընդ Մէչէա և ծածկի ընդ ասաղով, որ յառաջումն հոսէր ի կազբից ծով։ Բազում անգամ զատաւ գաւառս ի Պարսից պետութենէն վասն լինելոյ բացակայ յայլոց գաւառաց, և ոչ բազում ինչ ժամանակք են յորմէ հետէ յաւելեալ արևելեան մասն նորա ԱՀԱՔՈՆԱՏԱՆԻՑ։

1961. ՆԻՀԱՒԱՒԻՐ (Նիւշապուհ). Քաղաք հին, ի զուարճալի հովտի բարեբոյս վիճակի, նկուղս կոչեցեալ ի Ցուհաց և ի զանգիկ դիրս. նորոգեալ ի Շապհոյ, աւերեալ ի ՃՃկիղնամէ, առ որով ասեն կոտորեալ ի նմա միլեան մի մարդկան. ունի պարիսպ և բերդ. ի սահմանս նորա գտանի աղն կապուտակ. Բն. 8,000։

Մերձ ի նիւշափուր կայ աւերակ կարաւանատան Ռոսպադ Զաֆեռեանի կոչեցեալ, յորում էին 1,700 անասնակք։ — Ընտանի են ի սահմանս նիւշապհոյ և քարաշատք փիրոզակ (Փիրուզէ) ականք, համաբաւեալք ընդ ամենայն Ասիա։

ԱՒԱՇԱՒԱՒԱՏ. կառուցեալ ի Շահ-Աբասայ և հաստատեալ ի նմա գաղթական Հայոց 100 գերդաստանաց, առ ի բարգաւաճանս վաճառականութեան. այժմ անշքացեալ է. բնակիչք նուազեալք և մահմետականք։

ՄԷՀԷՏ· Մեծ և երևելի քան զնիւթափուբ, ունի գործարանս զինուց, հիւսուածս մուշտակի, վարժարանս, չերմս Ռիվա և Հարուն-էլ-Ռեշիտ ամիրապետաց, և խմամ Ալեայ հոյակապ յոյժ, առ որ դան ուխտաւորք բազումք, և յայն սակս քաղաքն կոչի Մէշէտ, որ է Գերեզման, քանզի յառաջումն կոչէր ՍՒՒՒՒ· վաճառականութիւն կարի բարգաւաճ է՝ բն· 40,000։

Ոչ ինչ կարի հեռի՛ Մէշէտայ կան աւերակք Դ[illegible]ՈՒՍ քաղաքի, որ էր մայրաքաղաք խորասանայ և աւերեցաւ՛ ի ՃՒՒՒՒՒՒՒՒՒ։ ՛ի նմա է գերեզման Ֆիրաուսեայ քերդողի։

Զ· ՔՈՒՀԻՍՏԱՆ

1962· Լռնային գաւառ որպէս և անունն նշանակէ, յարևմտից խորասանայ, և յարևելից Իրաք Ասէմի· գաւանին հոլիաք ամայիք ի բարձրաբերձ լերինս անդ· բնակիչք աւազակաբարոյք վաճառականք են· ունի քաղաք ՊԻՐՃՈՒՆ անուն 30,000 բնակչօք· չունիմք այլ ինչ հաւաստեաւ ասել զգաւառէս։

ՇԻՀԵՐԻՍՏԱՆ· Ա՛յլ քաղաք յաղուա անապատի։

Դ[illegible]ՈՒ կամ Դ[illegible] երբեմն գլխաւոր ամրոց աշխարհս բռնաւորաց· սահմանս ունի բարեբերս, ուր լինի և գապազ ծխատուր։

ԿՈՒՒՒՆՉԱՅԱՆ· Քաղաք մեծ 40,000 բնակչօք։

Է· ԿՐՄԱՆ

1963· Ի հարաւային եզերս Պարսկաստանի կայ այս գաւառս ընդ մէջ Քուհիստանի և Պարսկային ծոցոյն· հիւսիսային մասն նորին լեռնային և աւազուտ ամայի է· իսկ ի հարաւոյ՛ ի Մոկիստան յերկիզուտ վիճակի արմտանի ևեթ աձէ· ձիւն պատէ զքաղաքն Թաւնս երեքանց և տօթ ցամաքեցուցանէ զաշտս· անբեր է երկիրն և ջնաւիչ կլիմայիւ։ Բազում անգք անցին ընդ սա՛ ի քաղաքական պատերազմունս առ միմեանս ընդ ժամանակաք։ Ի հիւսիսակողմն գաւառին կայ

ԿՐՄԱՆ կամ ՍԻՐՃԱՆ· Գ[illegible]· Ռ· երբէ 30,000 բնակչաք, որ չամին 1794 աւերեցաւ· կան՛ ի նմա գործարանք շալի, կապերտի և տրալիճուց։ — Ուռաւեւլագոյն մասն երկրիս է ընդ ձեռամբ Մաշկադայ իսմայի որ գոյն ինչ հարկի Պարսից։

ՊԱՂՏԵՐ ԱՂԱՍԻ կամ ԿԱՄՐՈՒՆ· Նաւահանգիստ յԻՒի դարձ բարգաւաճեալ՛ի վաճառաշահութենան, ուր յամենայն ազգաց եւրոպայ գային· այժմ լքեալ է վասն անհանգուրժելի տապոյ ամարայնի։

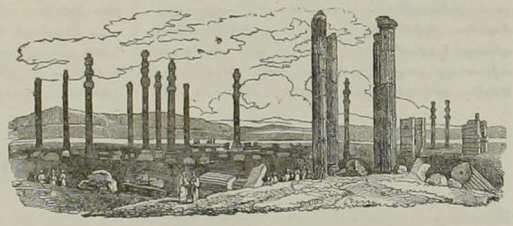
1964· ՈՐՄՈՒՍ կամ ՏԻՒՐՈՒՆԶ և ՓԻՐՄ· Կղզիք են ընդ իշխանութեամբ Արաբացւոց· Որմոս, որ է սպառաժուտ կղզեակ անջուր, յաւալ քան զքիւտ հրամանգանին բարեյաւսոյ և լիշխանութեան Բուրդաղայ՛ի Հնդիկս՝ բարգաւաճեր յոյժ վաճառականութեամբ, և Հորմութեամբ անուանի եղև իբրև զի՛ի մեծահարուստ քաղաքաց նահանդն Լարիոյ· Շահ Աբաս օգնականութեամբ Ընդղլեացւոց էառ զկղզին և յայնմ հետէ անչքեցան փառք նորա· իսմին Մաշկադայ զբաղանաս 200 կարգեալ ուձի անդ պահապանս։

Ը· ՖԱՐՍԻՍՏԱՆ ԵՒ ԼԱՐԻՍՏԱՆ

1965· Կայ գաւառս մեծ և կարևոր քան զայլս ձգի գշխատիս և զարհատակողմանէ Կրմանայ ընդ մէջ Պարսից ծոցոյն և գաշտին մեծի· 16,400 վարս քառակուսի· և է սա հայրենիք աշխարհն նահանդ Պարսից յաւտուկ անուամբ ՓԱՐՍ կամ ՊԱՐՍ, որոյ հիւսիսակ Սեբուդէր կոչի, այսինքն է Ցլային երկիր, հարաւակողմն կնդհէր որ է Ջէրմին, և աւազուտ է սա որպէս զԱրաբացւոցն Դէշտամս· իսկ վերին մասն լեռնավայր և հովտային, և են՛ի նմա վտակք յորոց՛ի ձեռն ջրագարձից և ագուգայից ածէն ջուր՛ի պէտս ոռոգման, վասն որոյ և ոչ մի չայեցնէ հասք՛ի ծով, այլ կամ ընդ աւազով ծածկին և կամ հնձանն ուրեք· Պէնգէդէ գլխաւորն՛ի նոսա որ և կոչի մասնէ՛ի պ[illegible]ՒՒՒ· Թէպէտ աւազուտ և անջուկ, սակայն ոչ խափան անբեր է երկիրն։

1966· ՇԻՐԱԶ՛ի զուարճալի հովտի չային գեւտաւի օրմնապատ բերդաքաղաք, ըստ մասին աւերեալ՛ի սասանեանէն չային 1824· բարգաւաներ տակաւին ունելով գործարանս կերպասուց և կապեւաց, զինուց, վարդևջոյ, և այլն· Ծաղկանոցս և այգիս գինեբերս և բն· 30,000· Բայց չայոմ ամի (1853, չասնան մասին) աչեղ սասանեւթեամբ գրեամբ հիմնապատակ եղև քաղաքն՝ ի սահմանս նորա նշանաւոր են գերեզմանք Սաասի և Հաֆիզ քերդողաց և պարտեզք Բերիմ խանի։

Ի ձորն Պէնաէմիրայ 16 փարսախաւ հեռի՛ ի Շի-

Ածուխի Պերսկօրևայ

բազայ կան վառելի աւելորակ. յորս նշանաւոր են ՍՏԱՀՐ կամ ՊԵՐՍԵՊՕԼԻՍ քաղաքի մնացորդք յընդարձակ դաշտին ի Հիւ Մէնար անուանեալ տեղւոջ, այսքիչն է գառասուն սիւնք. շինուած բազմայարկ կիսաւեր, որ կարծի լինել պալատն ղոր Աղեքսանդր հրկեզ արար. հանդէպ նորին կան երկու շիրմք կոփածոյ վիմք անմածուցիկք, բազմապատիկ նօրաքանդակօք և բևեռաձև նշանագրովք, և այլաբանական պատկերօք. ընթերցան ի նոսա անուանք Դարեհ և Քսերքսէս. երկու ևս փարսախաւ խոնարհ ի հիւսիսի ի ղառջև Տ՚՚ի լերին կան չորք շիրմք աբքայականք քանդակագործք փորեալք ի ժայռի, յորոց մին կարծի Դարեհի Վշտասպեայ գոլ. սոքա կոչին այժ Նաւէ Ռուստէմ. և ի սոսա քանդակք և արձանագրուածք ղնաանանց ունին վէպս, ղՀապհոյ և զայլոց։ Խոնարհագոյն ի հիւսիսի Դաքի Ռուստեմայ կայ միւս ևս գերեզման անհեգեդ՝ որ յարդի քննողաց ծանուցաւ լինել Կիւրոսին ի Պ՚՚ր՚՚ս՚՚ աւանի։

Յարևմտից Հարաւոյ Շիրազայ յաւերակս ՇԱՓՈՒՐ քաղաքի կան մնացորդք նոյնպիսի քանդակաց. ի քաղաքի անդ կառուցեալ էր և ապրուշան մեծ յաւուրս Սասանեանց։

1967. ԵՉՏ. Ի հիւսիսի Շիրազայ ի ճանապարհին Սպահանայ ի սահմանս անապատին, վաճառաշահ քաղաք 50.000 բնակչօք, յորս իբր 15,000 կեաւուրք կամ զանգիկք, որք և Սրբազան կոչին զքաղաքն և Տուն աղօթից (Տար-ուլ-նպատեդ). ունի գործարանս հրացինուց, կերպասու և շալի։

ՓԵՉԱՆ. Ի տեղւոջ հնոյ քաղաքին Պասարգատայ. առընթեր քաղաքիս գտան քանդակագործ վէմք առ

Շիրիմք Նաքշի Ռիւստեմայ

ի նահանգաց միացեալ։ Ասա ցուցանի նոճի հինաւուրց հաղարամեայ։

ՊՈՒՐՒՐ կամ ԱՊՈՒՐՒՐ (Բ.Ն.)։ Քաղաք ծովեզերեայ և առաջին վաճառաշահ նաւահանգիստ Պարսից. 20,000 բնակչօք, յորոց շատք հայազգի են. Անգղուացիք ունին ասո վաճառատունս. Ճանապարհն որ տանի ի քաղաքէ ասոի մինչ ի Շիրազ՝ վտանգաւոր է վասն բազմայոյս կրճից։

ԼԱՐ. Մայրաքաղաք է Լարիստանի ի գաշտի արմատենեաց յամրուճեան անուանի եր ի հնումն. կայ ի նմա շուկայ գեղեցիկ։ Բն. իբրև 12,000։

Թ. ԽՈՒԶԻՍՏԱՆ

1968. Բայ է ՇՕՇ. գաւառ, վասն որոյ և ՇՈՒՇՍՏԱՆ կոչի, և մասն է Խուժաստանի, առ Պարսկային ծոցով յարևմտից Ֆարսիստանայ. հիւսիսային մասն նորին ապալեր լեռնալայր է 3-4000 ոտնաչափ ի բարձրութենէն. կան ի նմա գեղք որ Թափին ի Տիգրիս և ի Շադ-իւլ-Արապ, որպիսի են Ջէրահ, Քարուն (Եւլէոս). հիւսիսյ երկրին տապագին է և վառեալ. բնակիչք պղերգք, խաշնագործանք աբրուեստիս, մշակին և որիզ և եղեգն շաքարի. Ա բաքացիք ի ծովափունս գեղերին ի ձիներսուբեիւն պարապեալք։

ՇՈՒՇԴԵՐ առ եզը Քերուձայ ի տեղւոջ անդ ուր կանգնեալ էր Շէյ ձմերանոց նահնի Թագաւորաց Պարսից, որոյ կան մնան աւերակք ինչ վիհուածոց, և գերեզմանն Դանիէլի մարգարէի։ Բն. 20,000։

ՏԻԶՈՒԼ ի սահմանս հնոյն Ելիմայիայ, ունի կամուրջ հոյակապ, շինեալ ի Շապհոյ Բ։ Բն. 18,000։

Ի լերինս կողմանեցս այսոցիկ բնակէ Լուր ժողովուրդ բարբարոս։

ԽՈՒԶԵՍՏԱՆ. Ա. համանուն գետով, աՅոռ խանի ֆեյլի ցեղի։ Բն. 6000։

Ժ. ՔԻՒՐՏԻՍՏԱՆ

1969. Ման է Մարաց աչխարհին, սահմանակից Պարսից և Տաճկաստանի, ընդ որ տարածին էլ վեհ լերինք 5000 ոտնաչափ առաւել կամ նուազ ի բարձրութենէն. Պէ...ք-ն լեառն մեհնակ 1800 ոտնաչափ բարձր, երից աւուրց գնաց ձմեռապարհի յաբեւելս կոյս Էրզէնեայ, ունի քարայրս երկու ձեռագործս գրուագեալ բեւեռագիր արձանագրութեամբ ի վաղ ժամանակաց, յաւուրց անտի Շամիրամայ ըստ ոմանց. ըստ այլոց Կիւրոսի, Դարեհի և Քսերքսեայ և Շապհոյ. կլիմայն ցրտագին է ի ձմերայնի, ջերմ և ցամաք յամարան։ բնակիչքն են Քիւրթք յորոց չատք ընդ պալատականութեամբ Օսմանեանց։

ԿՐՄԱՆՇԱՀ. Ի բարեբեր հովտի ի հարաւոյ Պիսոտունայ. յաւուրս մեր կառուցան ի ման. ամրոցք և ահեաց Թիւ. բնակչացն մինչև ի չորս բիւրս. կայ ի նմա պալատ կուսականի, ձուլարան հրանեթից, գործարան վառօդոյ և այլ գործարանք։ Բնակիչք 30,000։

ՍԷՆՆԷՑ. Աթոռ վալի խշանի Քիւրտիստանայ։ Քաղաք փոքրիկ, ուր յայանեցաւ յամսոյս մեհեան մի Աթահայ։

ԺԱ. Ի Ր Ա Գ

1970. Ար և իրաք Աջէմ, նահանգ Մարաց, գլխաւոր ամենայն գաւառացն Պարսից, որոյ 14,100 փարսախ է քառակուսի հանգերձ Նշ...ապուհ անաւ պատաւ. լերինք ամայիք և անապատք անջրդիք ձգին ի նմա սահաւս ունելով վտակս որ ի գաղնան հոսեն յառաւս գործնալս ի սէտս ոռոգման գաշտից և ամարանի ցամաքին. կլիմայ ջերմ և չոր, ի ձմեռան նեղ անձրեւ անդ ի յուն աւարէ մինչև յայսիբեայ ի գիշերի զով լինի և ի խորին ամարան. կաթիլ յոչ բաբեբերը են գաշտքն ոռոգելք, իսկ ուր ոչ գոյ Ջուր՝ անբեր է գլխովին։

ՀԱՄԱՏԱՆ (Եկբատան). Մերձ Ալվենտ լերինս, ի հնումն մայրաքաղաք Մարաց, որոյ վերջերոյդ ման հնոյն նեղ միացեալ է, այլն ամենայն աւերակ է քերդատն և պարսպեցն հանգերձ. Նշանաւոր է ի նմա սեպ հնոյ պալատանն ուր ամարանոց եր Պարսից Թագաւորաց, նոճենք և մայրիք շինեալ և ոսկւով և արծաթով պատեալ. գոհանին անդ հին գրոք և վէմք փորագրեալք։ — Ասա է և գամբանն Էսթեր Մեհեայ թագչին, և վերինն որ Եսթերայ և Մուրդքեի ասէ. ունի գործարանս սեպ և Թաղեալ կապերտ։ Բնակիչք իբրև 20,000, յորս գոն և հայք իբր 550 ոգիք։

Համատան և Լյվենտ (Որոնդես) լերինք

ՎՐՈՒՄ. կամ Խոմ. Անուանի՛ հնուածին, յոր գան այժմ յաւխտ ի տապան Փաթիհմայ գտեր Մահմէմի՛ ընդ ոսկի ձեղուն գմբէթաւ ի մզկիթի, ուր կան գերեզմանք բազում Թագաւորաց ի Սոֆեան ազգէ. իբրև 40 այլ մզկիթք կիսակործանք են ի քաղաքի սմա։

1971. ԴԻՒՑԱԶՆԱՑ յոտս Տէմաւէնտ լերին կրկնապարիսպ հողապատնէշ, աշտարակազարդ և ըղձալի թրամ, մպրըտչալաք Պարսկաստանի. նշանաւոր են ի նմա ապարանք շահին, պալատք, և 150 բազանիք. ամարանի անմարդահայ քաղքն վասն ոսոխին և ապականեալ օդոյն, ի ձմեռան գառնան անդրէն և լինին իբր 130,000 բնակիչք, յորս Հայք 850։ Ոչխի գործարանս կապերտի և երկաթեայ։

ՆԻՒԲՐՈՔ. գղեակ է սմարանոց արքունի ոչ ինչ հեռի ի քաղաքէն։ — Թէպէտ Խոշոր այլ գղեակ ի բլրի միում էլ պուրըզայ։ Շահապուլճի, աւան մեծ առ հնով քաղաքաւ Ռէյի, որ է Ռագաւն Մարաց յիշատակեալ ի սուրբ գիրս. և են ի նմա բազում հին վիհուածոց աւերակք։

ԻՍՊԱՀԱՆ. Ցընդարձակ գաւառ ընդ սր հոսէ Զընդէրուդ գետակ. գարնաք յատաջ երևելի և շէն էր քան զամենայն քաղաքս Պարսից, 700,000 բնա-

ԳԱՋԻՆ. Ի զուարճալիս դաշտի ի հիւսիսային կողմն. կան ի նմա հոյակապ գարպւսք, գործարանք զինու, սակեր, բամբակի, կերպասուց, որով բարգաւաճեալ է ի վաճառականութեան. ի սահմանս սորա լինի ընտիր խաղող և սեխ։ Բն. 60,000։

ՇԻՐ. Ասի հայրենիք գոլ Զրադաշտի, երկիր է անշէն. ուր կարծի լինել բովուց ոսկւոյ, արծաթոյ, անգիի, մինդիոլի։

ՍՈՒԼԹԱՆԻԵ. Վաղաք ամուր նորաշէն, ի սահմանս Սուլթանիկ հին քաղաքի որ այժմ կործանեալ կայ. Նշանաւոր ի է նմա չիրիմ Մոհամմեայ խուտավենտեայ։

Դէրբան

կիչք էին ի նմա և 137 մեծամասն պալատք, այժմ կիսաւեր է. և նշանաւոր մնայ ի նմա մզկիթն արքունի որ կառոյց մեծն Շահաբաս, զորմէ տան ճանապարհորդք գեղեցկութեամբ առաւելուլ քան զամենայն վիճուածս արեւելից, և կանգնեալ է նա

Իսպահան

յընդարձակ հրապարակին ուր են չքնաղակերտ պարանքն արքունի. Չուրջ զնմին երկայն 3200 ոտնաչափ ձգին զառաջեւս նորին երկուստեք հովանացեալ սոսի ծառովք. տպարանք գեսպանաց Սէֆէվեան, Մեչիտ ընդարձակագոյն ի հրապարակս աշխարհի, չուխայն Ագասայ, կամուրջք, և այլն: Ունի գործարանս մետաքսի, բամբակի, կերպասուց, զինուց, չուխայի, սեկի, ներկոց, շաքարի, ապակեաց, և այլն. և վաճառականութիւն բարւոք քան զայլոց քաղաքաց: Բն. 200,000, յորս ոչ սակաւ Հայք և Հրեայք, բնակեալ յառանձին Թաղս. Հայոց Թաղ է ՃՈՒԼՖԱ, այն է նոր ՋՈՒԼՖԱ յայնկոյս Զհէռեբռտայ, բնակեալ ի գաղթականին զոր ած Շահաբաս յայրարատեանն Ճուղայէ, և շնորհեալ աղատութիւնս՝ յաջողեաց նոցա լինել առաջին վաճառականս աշխարհի ի ժամանակին և ծառօթս ամենայն Եւրոպիոյ. բայց ի խռովութեանց աշխարհին Պարսից նեղեալ և նուազեալ կիսք սփռեցան յայլ կողմանս, և կիսք մնացին, այլ անշքացեալք. յառաջագոյն 24 եկեղեցիք էին ի նմա, և 4 վանորայք արանց և կանանց. այժմ 9 եկեղեցիք և երկու վանք և արքեպիսկոպոս մի, որ նստի յԱմենափրկի վանս. ուր և տպարան հաստատեալ է և վարժարան. և ունի բնակիչս 2,500:

ՔՈՉԱՆ. Ի հիւսիսի Սպահանայ յառաջագիմ ի Ճարտարութեան, ունի գործարանս մետաղից, և ասկեգիպակ և արծաթաթել կերպասուց. չուխայք և իլիւանք կարւածանց նորին բարեկարգք են յոյժ: Ջայս քաղաք վիճեաց կին Հարուն-էլ-Ռէշիտ խալիֆայի: Բն. 30,000:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՑՔ ՊԱՐՍԻՑ

1972. Պարաք Թուին յերկուց ցեղից սերեալ, ի Ցաբեթեանց և յԵլամայ որգւոյ Սեմայ. յորոյ առնուն կոչեցաւ և Ելիմայիս կամ երկիր Ելամայ, որ համարի այժմեան գառատն Լարիստան և մասն Իրաց ահէմի. ուր հանդերձ Փարսիստանաւ բնիկ աշխարհք են Պարսից. այլ ոչ է յայս ուսումն առին զանունդ Պարս, և ոչ սկիզբն պատմութեան նոցին, զոր առասպելք ազատեցին պատմիչք նոցա՝ ուր յԹկամ ի գարէ և այլոց. զի չունին հին պատմութիւնս: Կրկին հարուածութիւնս Թագաւորացն նահանեց յիչեն զինչատաեանս և զԲէլսամորեանս, այլ որ ինչ զնոցանէ պատմեն՝ անստոյգք են. բայց Թուի ակնարկել յանցս ինչ երից Մարաց Թագաւորութեան. քանզի Մարք կային ի վաղմի գարս զաշարհն Պարսից և հասատատեին զմարապարսացի Թագաւորութիւնն: Ազգ և ընդվզեալ յԱսորեստանեայց յԱՀ. գարու նախ քան զՔրիսաոս՝ առաջնորդութեամբ Դիովկայ մանի ի քաղաքական օրինս. նա չինեաց վիճեցատան քաղաք մեծ. բայց Թշնամութեամբ եղեալ ընդ Ասորեստանեայս՝ մերթ յաղթեալք և մերթ յաղթօղք. օգնութեամբ Բաբելացւոց և Հայոց բարձին զինքնակալութիւնն զայն մեծ՝ կործանելով և զնինուէ, առ Թագաւորութեամբ կիսքասպայ Թուին Դիովկեայ. Ազգահակ որդի կիսքասպայ վիճասպազոյ ի գուսար իւր Մանդահէ զկամուրս Թագաւոր Պարսից, որ հպատակ իւր էր. յորոյ ծնաւ կիւրոս՝ նահապետ Աքեմենեան կամ Աքեմենեան հարստութեան և հետինակ բուն և մեծի Թագաւորութեան Պարսից: Սա եբարձ զինք նահապետին Բաբելացւոց՝ առեալ զմեծ քաղաքն Բաբելոն, որպէս պատմի ի գիրս Դանիէլի. ապա ժառանգեալ և զգեաղ իւր կիսքասպար Բ, միապետեաց զԱսիա (837 ն. Քրիստոս). զորոյ զղէտութիւնն առաւել ընդարձակեցին Դարեհ որդի Վշտասպեայ և Քսերքսէս, ձգելով զսահմանս պետութեանն մինչև ի հնդկիս ընդ արեւելս և ընդ հարաւ, իսկ ընդ հիւսիս՝ ցկովկաս, և ընդ արեմտեան՝ մինչև ի Փ. Ասիա. ունէին և զեգիպտոս:

Բայց ընդ ձգտեաց ի պատերազմ և յասելութիւն գրգռելով զնկեքսանդր Մակեդոնացի յարուցին ի վերայ իւրեանց ոստս մեծ, որ յետ երկուց գարուց ի կիւրոսէ, առ ժա յաջորգաւ նորա Դարեհիւ Գ՝ երբեմն զթագաւորութիւնն Պարսից (330 ն. Քրիստոս), որոյ գահագլ վիճակեցան Թագաւորաց Սելեկեայցոց յետ մահուանն Ալեքսանդրի:

Բայց յետ 60 կամ 70 ամաց ապստամբեաց ի նոցանէ Արշակ ոմն ի Պարթեւաց ազգէ, և նուաճեաց զբազումս ի նախկին գաւառաց Պարսից և Հայոց. և յետ հարիւր ամաց՝ մի ոմն ի յաջորդաց նորին Արշակայ Մեծն կանգնեաց զմեծ Թագաւորութիւն Արշակունեաց ի Պարս և ի Հայս. տիրեաց և հակառիոյ՝ ուր ցան Թագաւոր կայր, և առ փոքր փոքր զբազեալ հզօրագոյն ասիական ազգաւթեանց եղեն Պարսք և անհնազն Թշնամիք Հռովմայեցւոց։ Իսկ Արաւաչիր ոմն ի տանէ Սասանայ Պարսկի գաւազանեալ եթարձ զիշխանութիւնն տոհմին Արշակայ (226 յետ Քրիստոսի) և տիրեաց Պարսից. յաջորդք նորա ընդարձակեցին զիշխանութիւնն իւրեանց ընդ արեւմուտս, և գաւս չորս զդէմ կալան Հռովմայեցւոց և կայսերաց Բիւզանդիոնի. մինչև Աւրաքացիք նուաճեցին զՊարսկաստան յամին 642 ընդ այլոց աշխարհս Արեայ։ Ամիրապետք Պաղտատայ ի ձեռն կալ ասկալաց յանձանձէին զաշխարհն զայն. յորում կանգնեցան և առանձին Թագաւորութիւնք կամ իշխանութիւնք տոհմից Դահերեան (820–72), Սոֆարեան)872-902), Սամանեան (902–999), Գուրեան և Ղազնեւեան. մինչև Տողրուլ բեկ Սելճուգեան կալաւ զաշխարհն յամին 1038, և որդիք նորա տիրեցին ցաւարս ժԲ դարու։ Որոց յաջորդեցին խարեզմեան Սուլտանք ցամն 1225, յորում Թաթարք առ ձին֊կիզ խանաւ տիրեցին Պարսից, մինչև ի Լենկթեմուր. յետ որոյ (1407) գարս Գայումըրս տոհմին Թրքաց կալաւ զՊարսկաստան ամս 90. և ապա տոհմն Սաֆեան, զոր երկարէ աշխարհակալն Կաթիր կամ Դահմաղ Ղուլի (1736), որոյ տոհմն իբրև ամս 60 տիրադ աշխարհին բազում խռովութեամբ. և ապա յաջորդաց Քաճար տոհմն, յորմէ եր Ֆէթհ Ալի շահ, որ թագաւորեաց ցամն 1834. և պատերազմեալ ընդ Ռուսաց՝ կորոյս ղՀայկական նահանգն, և կամաւորկան Հայոց անդ այնուհետև ի բաժին Ռուսաց։ Առ սովաւ և առ յաջորդսն՝ բազում խռովութիւնք եղեն յարևելեան գաւառս պետութեանն, ապստամբութիւնք և մարտք։ Զֆէթհ Ալի յաջորդեաց Թոռն նորա Մուհամմէտ շահ, և զնա՝ Նուրբետին շահ Նորահասակ յամին 1848։ — Յայսմ ամի (1853) բազում աղէտք բնականք անցին ընդ Պարսկաստան, սաստնութիւնք և սրածութիւն և մարախ։

Ա Ֆ Ղ Ա Ն Ս Տ Ա Ն

Տարածութիւն 50,000 *փարս.* □. *Բնակիչք* 6,000,000։

1973. Կոզի աշխարհս այս և ՔԱՂՈՒԼԻՍՏԱՆ և ՂԱՆԴԱՔԱՐ յանուն մեծամեծ նահանգացն, և առ հինս Բակտրիա և Արաքոսիա և Տրանկիանա գաւառք. բազում անգամ ընդ Պարսից կացեալ իշխանութեամբ, ի 1747 ամ և այսր Աֆղանք Թոթաքեցին խալաճ զուռ նոցա և զսահմանս իւրեանց ընդարձակեցին մինչև ի գաւառս Հնդկաստանի, ընդ 58°–70° կամ 74° արևել. երկ. և ընդ 28°–36° հիւս. լայն. իբրև 44–55,000 փարս. քառակուսի։ Սահմանք Աֆղանստանի են ի հիւսիսոյ՝ Պուխարա և Իրան, ի հարաւոյ՝ Պելուճիստան, յարևելից՝ Լահոռ, յարևմտից՝ Պարսկաստան։

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1974. Աֆղանստան մասն է մեծի բարձրաւանդակի երկրին Պարսից, ունի հովիտս խորինս և լերինս բարձունս, և անապատս մեծ յարևմտից հուսէ. ի հիւսիսոյ կողմանէ ձգին հիմնայոյս լերինք որ և հինդու-Քուշ յորս գագաթն պաղա 17,000 ոտնաչափ բարձր. և Սիւլէյման լերինք զուգահեռականք ընթացից Սինդու՝ որոյ գաշտք տարածին յարևելից լերանցս. կան և այլ լերինք ի խորս աշխարհին, որք ի հաւասարակի չեն տեղւոյք հանգոյն լերանցն Պարսից։

1975. ԳԵՏԻ. Գլխաւորք ի գետոցն են Սինդ կամ Ինդոս յոր խառնին Քաղու, Լոհոր, Եւսոմ, Շինաղ. ճիհան գետ որ և Ամուդրիա և ի հնոց Ոքսո

ասացեալ՝ հոսէ ԱՌաջ, արտաքոյ սահմանաց Աֆղանստանի. Մ-ուլթ բղնէ ի Պարոպամիզ և ընդ ասա-ղով ծածկի. Հիւրինդ կամ Հնդկինդ իջանէ ի Սիբ-ի Հէրհէց լեռ. ընդ հովիտ նորա Ճանապարհ հոծ գնէ ի Պարսից առ Հնդիկս ի նահանի գարուց հետէ, որպէս և ասէրակք քաղաքաց յհնդիս նորա վե-կայեն այժմ. Ֆ-ուրշ-ուրդ (Արիոս) Թաիի-ի Հեռէց։

ԿԼԻՄԱՅ. ԲԵՐԲ. — Կլիմայ երկրին ջերմին և չոր է յարմտեան կողմանս, ի հիւսիսի բարեխառն և զովաշունչ. յափունս Սիմաայ ջերմ և խոնաւ. առ երկ ձիւնախառն լերանց ձգին հովիտք տապա-գինք, և հուսկ ի հարթաձաւալ գաշտս՝ ափափայ բարձունք։ Բերք երկրին նոյն են որ ի Պարսս, բայց գտանին անդ և երկ շատ և միրգք ներքին աշխար-հացն Եւրոպիոյ։ Հանդք ոսկւոյ և երկաթոյ, ծարիր և ակն գոհազօ։

ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1976. Թիւ բնակչաց Աֆղանստանի համարի 5–7 միլիոն. յորս երեք են գլխաւոր ցեղք. ա. Աֆղան-ազգ հին և բնիկ երկրին, և ոչ գաղթական Ազուա-ձից կամ Հայոց, որպէս կարծեցին ոմանք. յիշա-տակին նոքա անգամին ԺԷ դարէ, կեցեալ միշտ ա-զատաբար. զի են իսկ քաջարիք, պատերազմասէրք, վանդարիակք, ազատատենչք. միոյ միոյ գնդի նոցա հնչէ շէյխ մի այլ ոչ պերճաբար. անուանի են ի զինուորութեան և յասպատակութեան. երկիցս տի-րեցին առաջ Հնդկաստանի, բազում անգամ սարսե-ցուցին զՊարսից պետութիւն. արևելեան Աֆղանք բնակին ընդ յարկաւ, այլքն անջատ անջատ ընդ խո-րանաք կեան և բրատգոյն են բարուք, աղանդով՝ սիւննի։ Թագաւոր նոցա ի ֆ-ուրնի տոհմէ՝ Շահ կոչի և չէ բացարձակ միապետ. ժառանգութիւն աթոռոյն անցանէ առ մի ոք յորդւոցն զոր ընտրեն իշխանք. Լեզուս Աֆղանաց կոչի Բուշդու որպէս և զինքեանս կոչեն, և ունի ինչ ինչ ի զանգիկ և ի սանսկրիտ լեզուաց. ունին և գարուածիւն, այլ ոչ յառաքեմէ. ը. Տ-ջիկ. բնակի են Տաճկաց Պարսից, այլ ոչ որպէս զնոսա արհամարհէ. ջ. Հինդ-ուս կամ Հնդիկք բնակեալք յարևելս և ի հիւ-սիսի ի հարերին գաւառս իւրեանց, անարգ են քան զՏաճիկս։ Կան և Խազկեք և Թիւրքմէնք։

1977. ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ. — Ի սկզբանէ գարուս մինչև ցայգ ի խառնուածս գո-լով աշխարհին՝ յար փոփոխին քաղաքական բաժան-մունք, զոր յերից սրտհին ոմանք, ի Քաղուլ, ի Քանտահար և ի Սէյստան. իսկ այլք ի վեց գա-ւառս, որ են Քաղուլ, Քանտահար, Փեշաւեր, Հերաթ, Սէյստան և Կօրաթ։

Ա. ԲԱՊՈՒԼ

1978. Վ-ԱՊՈՒԼ. Գլխաւոր քաղաք գաւառիս և համարէն Աֆղանստանի առ համանուն գետոյնի ի գե-զաղուարձ գաշտի, անուանի ի վաճառականութեան քան զդրունս ի քաղաքաց Ասիոյ. ունի զամուր գը-ղեակն Պալէհ-ուր ի ըլրի, ուր են արքունի ապա-րանք։ Լինի ի Քաղուլ մեծ վաճառ երկրագոյ։ Բն. 60,000, յորս գոն գերդաստանք ինչ Հայոց և Հրեից՝ որ բազմաթիւ էին յառաջ քան զնաժողովութիւնն։

ԴԱՋՈՒ կամ ԴԱՋՈՒ. Ի հարաւոյ Քաղուլոյ, իշխա-նանիստ էր Ղազնեւեան տոհմին՝ որ Պարսից և Հնդկաց տիրեցին. նշանաւոր է ի նմա չիրմն սուլթան Մահմու-սայ որ եկաց ի ԺԱ դարու և չինուածք ինչ նորա. և գերեզմանք արքայ սրանց մահմետականաց, վասն որոյ երկրորդ Մեքքէ կոչեր քաղաքն։ Բն. 1000։

ՊԱՄԻԱՆ քաղաք առ հնոյ համանուն քաղաքաս, ուր են ձեռագործ քարայրք ի լերինս և արձանք վիթխարիք յհաւնէականձեւս ի կ-ու-ռ ըլրի, որ չեղջատև ամբառնայ ի գաշտի, և պահակ լերանց։

Բ. ԲԱՆՏԱՀԱՄԻՐ

1979. Ի սահմանս անապատին մեծի է ՔԱՆՏԱՀԱՐ կամ Ղանդահար քաղաք երբեմն իշխանանիստ, կան ի նմա հոյակապ մզկիթք և բարձրաբարձր պալատք, շուկայ բազմապակ գեղեցկաւոր, մզկիթ մեծ յերիմ Շահ Աչմեայ, պարիսպ հանգերձ, որով գեղեցիկ է սա քան զամենայն քաղաքս աշխարհին։ Բն. 50,000, նուազագոյն ի տասն ամաց հետէ. քանզի Աֆղան-ցիք աւերեցին զպարիսպս նորա յամին 1842 ի մարտին ընդ Անգլիս։

Գ. ՓԻՇԱԻԻՐ

1980. **Փիշաւիր**. Քաղաք յեղը Քապուլայ՝ ի բերրի և ի բոլորաձև դաշտի, ունի գործարանս մեծաքանի և բամբակի և պալատ արքունի։ Բն. իբրև 60,000 յոր յոլովք Հնդիկ վաճառականք են։

Ճեզայէրս. Ամուր քաղաք 20,000 բն. մերձ է ի սա Քաւդէր կիրճ լերանց։ Այս գաւառ յամաց հեռի մանն համարի Փէշնճսպ նահանգի կամ Լահոռայ ընդ իշխանութեամբ Անգլիացւոց։

Դ. ՀԵՐԱԴ

1981. **Կոչի և առանձնակ Թագաւորութիւն**, և ունի սահմանս՝ ի հիւսիսոյ՝ զԹուրքաստան, յարևելից և ի հարաւոյ՝ զԷպապուլ, յարևմտից՝ զՊարսկաստան. ի զանգիկ գիրս՝ Հարոյու կոչի երկիրս այս, որ է վայր երիվարաց և ամեպի. գլխաւոր քաղաքն ՀԵՐԱԴ (Հերի, Արիա կամ Արտաճանան ըստ Յունաց) կառուցեալ է ի զուարճալի հովտի ուրեք. բնակիչք 50,000 յապգէ Մողոլաց են և գործեն ընտիր զէնս և վարդենջուր ազնիւ. անուանի է ի վաճառաշահութեան, վասն որոյ Պոռնէէ՝ չտեմարան կոչի։ Յաւագ քան զՀինկիզ խան, ոյր աւերեաց գաղաքս, համեմատ լինել ի սմա 600,000 բնակչաց, 12,000 կրպակաց, 6,000 բաղանեաց, կարաւանատանց և ջրաղացից, 350 գպրոցաց և վանաց, 144,000 տանց։ Թիմուր լենկ միւսանգամ աւերեաց զսա, այլ Շահ Ռուհ որդի Նորա՝ վերստին նորոգեաց։

Ե. ՍԷՃԵՍՏԱՆ

1982. **Կոչի և Սիստան, և է Սպեզստան առ հինս**, հայրենիք դիւցազնին Պարսից Ռիւսդեմայ, այն է Ռոստոմ Սագէնկ. կայ յարևմտից հարաւոյ աշխարհին. մասն մի նորա անապատ է, յորում կան գաւարուստ դաշտք. քաղաքք՝ ի նմա են Տուրճակ և Իւլումցար։ Բռնութիւն Պարսից՝ ի հնումն վարեաց զսոր զէպս։

Զ. ԿՕՐԱԴ

1983. **Քաղուկք** հնոյն Պարոպամիզոյ տարածեալ՝ ի գաւառս, որ կայ յարևելից Խորասանոյ, յորում բնակին Այմաք և Հեզարէի վրանաբնակ ազատ ժողովուրդք. յետնիքդ համարին կոչեցեալքն Հազարեղ՝ ի հին զանգիկ գիրս, որ նշանակէ Քաջամարտիկս։ Քաղաքն գաւառ Լահոռայ երբեմն մասն համարեր Աքիշանասան աշխարհի, իսկ զարդիս մասն է հնդկային աշխարհաց։

ՊԵԼՈՒՉԻՍՏԱՆ

Տարածութիւն 17–19,000 *փարս.* □. — *Բնակիչք* 1,000,000։

1987. **Լ**ՕՍ աշխարհ կայ ընդ մէջ 58°–67° արև. երկ. և 25°–30° լայն. սահմանիք նորա՝ ի հիւսիսոյ՝ Աֆղանսան, յարևելից՝ Լահոռ, յարևմտից Պարաք, ի հարաւոյ՝ ծոցն Իօմինոյ. տարածութիւն 17-19,000 փարսախ քառակուսի. երկիրն բարձրաւանդակ է, յսահանց Սինտայ և Ծովուն՝ տակաւ բարձրանայ լեռամբք մինչև 59,000 ոտս, և ի հիւսիսի իջանէ ի սահմանս Կրմանայ յաւազուտս. արևելակողմն դաշտային է առագեալ ի Սինտայ. Ծովափունք երիզուսս որպէս զարաբեխանին Դեհմամ։ Սակաւ են արտք Թափառական անդէնոյն և նուազագոյն ևս բուսաբերք վիճակք. լերինքն բաղուկք են Սէ-Լէյման և Պրահուի լերանց. բաց ի Սինտայ կան և այլ վտակք մանունք որ ցամաքեալ սպառին ամարանի. կլիմայ վերին բարձ-

բաանդակին ցրտագին է ի ձմեռան և ջրլ յամառան. իսկ ափանց Սինտայ ջերմին և խոնաւ. Բերքը նոյն որ ի Պարսս։

1985. Թիւ բնակչացն համարի երկու մի կամ երկու միլիոն. Պալուչք կամ Պելուչք, յոմանց ազգակից Աֆղանաց համարին և յայլոց՝ Հնդկաց. բնիկ Պելուչք բնակեն ընդ հիւսիսի և յարևմտեան, արեւմտից և երեքունէք են. Պրահուք որ ի Մողոլաց Թուրի ծագեալ բնակեալք յարևելս, խաշնարածք են. ամենեքին սոքա մահմետականք են կրօնիւք և արանդով սիւնին. և բարբառ նոցա ի հնդկաց լեզուաց։

Ցամին 1747 ընդ Աֆղանաց ապստամբեցին ի Պարսից, և ի 1795 ամ և այսր կան ազատ ընդ սեփական Էրտ-ը իշխանաք՝ որոց գլուխ համարի խանն Քելաթայ։ Ամ հանդամանք աշխարհիս սակաւածանօթք են մեզ. Ցեղեն գաւառս տրտհեն զայն. Քելաթ, Սարաւան, Քուչ Կանտաւա, Ճալաւան, Լոս, Մեքքան և Քոհիստան, հանդերձ մասամբ անապատին ի սահմանս Քաղուչայ։

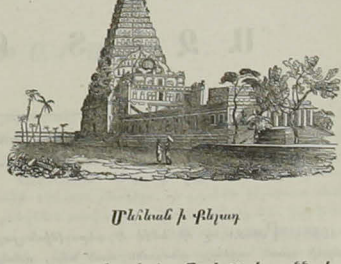
1986. ՔԵԼԱԹ. Գլխաւոր քաղաք ընդ 29° լայն. ի բլրի ուրեք, ունի բերդ և պատուարս, անդ են և ապարանք ասագորերոյն. խանն նստի ի քաղաքի աստ, յորում 20,000 բնակիչք են. Հինտուք քաղաքին մի դնեն վաճառականութեան, և ունին մեհեան մի հոյակապ։

ԿԱՆՏԱՒԱ կամ ԿՈՒՏԱՒԱ. Ի Քուչ Կանտաւա բաղեքեր գաւառի, ձմեռանդ խանին։ Բն. 20,000։

Ք-ՈՒՔԲ-. Ասան առ գժուարուս պահակին Պոլանն։ Ծովեզերեայ բնակիչք աշխարհս՝ առ նախին Ցոյնս կոչէին Զհնակերք։ Իսկ վերին կողմանք աշխարհին՝ կոչէին Կեդրոսիա, Որիսէա, Արաբիա, և այլն։

Խոոստ կամ Քոոստ. Գլ. Ք. Ճալալվանայ. 3,000 բնակչք։

Պելճ. Գլ. քաղաք Լուսայ կամ Լէչայ առ Բուրալի գետով, մերձ ի Ծով. Վան որոյ և քաջ բարգաւաճէ վաճառականութեամբ։ Բն. 16,000։

Մհնեան ի Քելաթ

Քեճէ. Ի Մէքքան (որ Թուի Մակուրանն լիշատակեալ առ նախնիս մեր), ամուր քաղաք։ Բն. 18,000։

Բոհչքն. Ի Քոհիստան, որ է գաւառ ի հիւսիսի արևմտից աշխարհին 6,000 բնակչք։ Ասա զնոյ էառ բանակն Աղչքանդրի մեծի յետ անցանելոյ ընդ անապատն Կեդրոսիոյ, որ է մասն գաւառիս։

Պունքբուր. Ցեղք անապատին, ի հարաւոյ Բուհրայ. աճառ ինքնիշխան սերտարի, որոյ է քարաբերդ ամրոց։

ԿԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՑՔ

ԱՖՂԱՆՍՏԱՆԱՑ ԵՒ ՊԵԼՈՒՉԻՍՏԱՆԱՑ

1987. Երկրիքն ևս աշխարհքս մասն էին Պարթեւական տերութեան Պարսից, և էին գաւառք կոչեցեալք Պարոպամիզ, Արիանա, Արաքոսիա, Տրանգիանա, Կեդրոսիա. և կրեցին զանցս Պարսից։ Ի ԺԱ գարս. ի Ղազնեւեայ քաղաքէ Աֆղանաց եկ Մահմետ՝ որ տերեաց Պարսից։ Ի սկիզբն ԺՀ. գարս Պապէր խան Հնդկային Մողոլաց տերեաց Աֆղանաց, և յաջորդք նորա, զամս 200. յամին 1710 ապստամբեցին Աֆղանք, և նուաճեալք ի Կասիբայ ընդ միով տէրտութեամբ Պարսից. յետ մահու նորա՝ զատան և կացուցին Թագաւոր ի Տուրանեան առնէ զԱհմէտ Ապտալտաչ, որ տերեաց ցամն 1773. որդի նորա Թիմուր՝ ցամն 1793. յետ մահու նորա խռովեցին զաշխարհն պղտալազաք նորին յարուցեալ ի վերայ միմեանց. վասն որոյ և Ռունճիթ Սինկ խան Լահորայ տերեաց մասին միոյ երկրին. Հերաթ՝ անկաւ ընդ Պարսից տերութեամբ. յամին 1839 Անգղիացիք Թագաւորեցուցին զԸշուա շահ զորդի Թիմուրայ. բայց Աֆղանք մերժեցին զնա. վասն որոյ և ընդ Անգղիացոյ մարտ եառուն. և աշխարհն զառաւ յինքնագլուխ իշխանս. Տոսդ Մահմետ տերեաց Քաբուլայ (1843), և այլք յայլ գաւառս։ — Իսկ Պելուչք յետ մահուան Կասիբայ նուաճեալք յԱֆղանաց, և ապա ընդվզեալք (1756) կացուցին Թագաւոր ի Քուհնպուրանի տոհմէ, որ տերէ ցարդ. յամին 1839 Անգղիացիք առին զՔելաթ, զի ի մարտ գրգռեբր ընդ նոսա Մեբրապ խան. բայց յաջորդ նորա և որդի Կուզիր խան՝ խոստեցաւ ի հաշտութիւն (1840)։

ԹՈՒՐՔԱՍՏԱՆ

ԿԱՄ

ԱԶԱՏ ԹԱԹԱՐՔ

Տարահոսքիւն 89,000 մղոն □. — Բնակիչք 6,000,000:

1988· Կառաջի ոչ մի աւելի է տերութիւն յաջ խարհի աստ, այլեայլ անուանս տան նմա, ոմանք Ճաղադա կոչելով, այլք Թուրքաստան կամ Թաթարստան և այլք Մեծ Պուխարա, և ոմանք Թուրան կամ Մավարաշահր· տարածութիւն նորա իբրև 88,900 փարսախ քառակուսի· ընդ 48°–80° արև· երկ· և ընդ 37°–51° հիւս· լայն· սահմանք նորա ի հիւսիսոյ՝ Ռուսաստան, յարևելից՝ Չին, ի հարաւոյ Պարսկաստան, յարևմտից՝ Կաղբից Ծով:

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1989· Արևմտակողմն Թուրքաստանի ի հասարակ դաշտային է, արևելակողմն և հարաւ լեռնային· գոն ղուարձալի հովիտք ի Պոլոր, ի Մուղոտ և ի Հինտուքուշ· իսկ այլ ամենայն վայրք աւազուտ ա նապատք՝ մինչև ի սահմանս կաղբից, բայց Ջուր ոչ և պէղիցի ելանէ յամենայն սահմանս նորին· գալարք վայրք միայն ի գետափունս ևեթ կան· Ծովն Կաղբից գործէ ծոցս ցամաքեալ յարևելից ծովուն կայ Արալ ծով կամ լիճ 3,377 փարսախ քառակուսի, յորոյ ի հարաւային կողմանս սփռեալ են կղզիք, և ի նա Թաքին երկրին գլխաւոր գետք աշխարհին Սիր-գետ (Սկհոն կամ Եաքսարտ) որ ի Մուղտաղայ ինքեալ յերկուս բաժանի առաքս· և Ամ-ոյ գետ կամ ՃիհՕուն (Ոքսոս) որ ելանէ ի Սիր-ի-Կէլ լճէ ի բարձու լերին Բամերայ, և ինքեալ անտի նաև ընդ բարեբեր դաշտս արևմտից ընթանայ, ապա ընդ հիւսիսի գործէ կղզիս և տեղս մեծ ի բերան իւր· իսկ գետք անապատին անհետ լինին յաւազի· կինին և ելեկն պսակէ զերկիրս նոցա· և են Ջերաֆշան կամ Սողդեանա որ և Բուխարէ, Քաթտուղ որ ի Խերզէզ ընթանայ և ի Դէրբենտ-ի Լիճ Թաւրի· Ջուր որ ընդ նոյն սահմանս ընթանայ և մտանէ ի Քաղ-ղան-ի Լիճ:

Կլիմայ գաշտորէից Թրքաց՝ տապագին է, իսկ այլ ուր բարեխառն, յաշնայնի և ի գարնան ևեթ անձրեւէ, վասն որոյ ի պտղաբերութիւն երկրին՝ ոռոգման կարօտին· ի ձմերանի սաստկանայ ցուրտ մինչև սառուցանել և զնձամէնս ի գետոց· Գլխաւոր քերք երկրին բուսականք և կենդանիք են· յաղգս սոցա՝ երկվոր ընձիր, ուղտ, արջառ, ոչխար պարարտադմակ, յովազ, շնագայլ, բորենի, արջ, աղուէս· ի բուսականաց՝ որիզ, ընդեղէն, բամբակ, վուշ, միրգ և պտուղ· և ի բովուց՝ գոհար, կապուտակ և այլ եա ականք պատուականք, ածուխ հանքային և աղքար· հանդերձ այսոքիւք և կաւ և կերպաս, մետաքս, մրտի, և այլն· Ի միջին գարուս յաշխարհին այսր վաճառականք տաւր աշխարհաց, որպէս և այժմ կառուանք Պուխարայ՝ որ գնան ի Պարս, ի Չինս, ի Հնդկաստան, և ի Ռուսաստան:

ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1990· Բնակիչք իբրև 5 կամ 6 միլիոն աղգաւ Թաթար, որք ի Թուրգոմաղանց կամ ի Կովկասեանց սերեալք են· և ջրոք աղգք են նոցա, Խոդէյէ կամ Խօղէնէ վաճառականք, փորը մարմնով և քաջուձեամբ անուանի, ամենեքին հեծեալք ի զինուորութեան· կերակուր նոցա ի միս ձիոյ· Թուրքէ, Նախահայրք Օսմանեանց հասակագնդք և քաջարիք, սոցա ազգական են Թխուրխին և Գաղաուզ որ բնակեալք սերձ կաղբից և Արալայ· Խըրղըզ՝ որ բաժանին ի մեծ, ի փոքր և ի միջակ տոհմս, որք աւազակաբարբոք, վայրագք, և վըտաքնակք· Պուխարէ որ և Տաճիկ բարեկիրթք և տկարք քան զայլս, ի քաղաքս բնակեալ՝ արուեստից և առևտրոյ պարապեալ, կրօնիւք մահմետական· Բաց ի ջրից աղագս թաթարացս՝ գոն և Քեաֆիր վայրենի ժողովուրդ· Ամենեցուն սոցա են սեփական խանք ազատք, այլ Պուխ-

խարայ խանին գահերեց Ճանայէլ, կրծնիւք մահմետականք էն, և աղանդով սիւննի։

Ի հնուն անծանօթ էր մեծ մասն աշխարհիս և համարեր ի Սկիւթիա. բայց գաւառն Բակարիոյ անգամին յաւուրց կնիոսի ուներ Թագաւոր. նուաճեալ յԱսորեստանեայց և ի պարսից զորին անցս կրեաց. և յԱրաբացւոց և ի Մողոլաց՝ զատուցաւ յաւանձնակ պետութիւնս։ Լէնկթեմուր հաստատեաց զաթոռ իւր ի Սմբրղանդ, և յետ նորա գարձեալ ինքնիշխան խանք տիրեցին ի զանազան կողմանս երկրին։

1991. ՌԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ. — Ի հինգ գաւառս կամ աշխարհս բաժանի Թուրքաստան ըստ քաղաքական կամ տեղական գրից, և են Պուխարա, Խոքանտ, Խիվա, Ռուսաստ և Խըրղըզք։

Ա. ՊՈՒԽԱՐԱ.

1992. Կոչի և Իւզպէքստան, և է մասն հնոյն Բակարիոյ և Սոգդիանիոյ, սահմանս ունելով ի Հ. զԽոքանտ. ՀԵ. զՌուսաստ. ի Հար. զԸռապօվ, և ի Մ. զԽիվա. մեծ մասն երկրին ասաղատ է, բայց հովիւք և ափունք Ամուրայ բարեբերք. վասն որոյ Արարացի աշխարհագիրք գրեալ կոչեն զերկիրն, այլ անճշակ կայ ի ձեռս Թափառական և վայրենի ժողովրդեան։

Ցիւն գաւառս բաժանի Պուխարա, որ են Պոխարա, Քարաքուլ, Ռեմինա, Միանքալ, Սըմբրղանա, Եուզղանք, Խուրչի, Տաշ-ի-ապ, Պալա։

ՍԱՄԱՐՂԱՆԴ կամ ՄԸԲՐՂԱՆԴ. Ձմերոյ է խաղնին, ի բարերեր հովոյն Օչհաֆչանայ. անուանի են գալրօք նորս և գերեզմանք հոյակապ արանց։ Լէնկթեմուր յամենայն քաղաքաց Աֆղ ղերս նուաճեաց՝ վարեալ գնաղտարս բնակեցոյց ի սմա, ընդ որս ասի տարեալ անդր և գնտիր ընտիր մատեանս ի Հայոց աշխարհէ և յայլոց կողմանց և ծածկեալ տաքսի, և որպէս ասի է ի նմա և Յուլարան հրաշալիք էն, և առագաստ ի Սիհոնայ։ Բնակիչքն Իւզպէքք և Տաճիկք և Խըրղըզք։

ԽՈՔԱՆԴ. Մայրաքաղաք, ունի ջրանցս ի հաղորդութիւն ընդ Սիհոնի, գործարանս բամբակի և մետաքսի։ Բն. 100,000. սահմանք նորին քաջ մշակեալք էն, բայց անփայտ։

ՄԱՐՂԱՆԴ և ԽՈՃԱՆԴ. Քաղաքք մեծաւեծք ի նմին նահանգի։

1993. Կոչի և ՖԵՐՂԱՆԱ և ՔՈՓԱՆԴ, ընդ մէջ անառատին Խըրղըզաց. Ձինաց Թուրքաստանի և Պուխարայ. լեռնային է և առագաստ ի Սիհոնայ։ Բնակիչքն Իւզպէքք և Տաճիկք և Խըրղըզք։

ԽՈՔԱՆԴ. Մայրաքաղաք, ունի ջրանցս ի հաղորդութիւն ընդ Սիհոնի, գործարանս բամբակի և մետաքսի։ Բն. 100,000. սահմանք նորին քաջ մշակեալք էն, բայց անփայտ։

ՄԱՐՂԱՆԴ և ԽՈՃԱՆԴ. Քաղաքք մեծաւեծք ի նմին նահանգի։

Գ. ԽԻՎԱ.

1994. Կոչի և ԽՈՐԵԶՄ (Դարալշիա) և ՕՐՂՈՒՃԱՀ. սահմանս ունի ի Հ. զԽըրղըզ և զԱրալ. ՀԵ. զԽաքաքիաք և զՊուխարա, ի Հար. զԱֆղանստան, ի Մ. զԱսկասպիականն. երկիրն առագաստ յԱքսոսէ՝ քաղ բարեբեր է. բնակիչքն՝ Իւզպէքք, Ուղուզք, Թիւրքմինք. գոյանին և Աֆղանք և Հրեայք և Տայք սակաւ, և Իուրաք գերեալք յԵլըզպկաբար ի կողմից սահմանաց. բայց զարգիս դաշինս խաղաղութեան եդեալ ասի խանին ընդ ինքնակալին Ռուսաց։

ԽԻՎԱ. Գլխաւոր քաղաք յայլ վտակի Ամուրայ. ունի պատուարս, դղեակ խանի, մզկիթս յոլովս, վաճառ գերեւակ, և 12,000 բնակիչք։

ՈՒՐՂԱՆՃ ՆՈՐ. վաճառաշատ և երեւելի քան զԽիվա ի հիւսիսոյ նորին։ Բն. 12,000։ — Ցարևմտակողմն յերկրին որ ընդ միջ Արալայ և կազթից Տոլօն՝ խոշորանգ բնակին ազատ թիւրքմինք։

Դ. ՔՈՒՆՏՈՒԶ

1995. Ի հարաւոյ արեւելից Պուխարայ, ի հովիտս Ոքսոսի և Քամայ ժամանդակի Քաւլուլ գետոյ, գաւառ և պետութիւն նոր. որոյ հան իշխէ և Պատախշան գաւառի, ուր բարձրաւանդակք են լերանց և Ամու գետ։ — Գլխաւոր քաղաք է ՔՈՒՆՏՈՒԶ, այլ փոքրիկ և սակաւամարդ։

ԽՈՒԼՈՒՄ, 10,000 բնակչօք։

ՊԱՏԱԽՇԱՆ կամ ՖԻԶԱԶԱՊԱՏ՝ այժմ կիսաւեր է։

Ե. ԽԸՐՂԸԶԻ

1996. Որ է անապատ խըրղըզ թաթարաց, սահմանս ունելով ի հ. Ալիսերիա. ՀԵ. վերդիվ և դշինս, ի հար. զնահանգս Պուխարայի, ի Մ. զկուրալ և զկասպիականն. որոյ տարածութիւն է առաւել քան զ60,000 վարսախ քառակուսի, երկայնութիւն իբրև 1,300 մղոն և լայնութիւն առաւել քան զհազար. Ուր նի զոսս Ազգայի լերանց և զՈրալոսաղոյ՝ որ է Թիան-շան Չինաց, և այլ բարձրաւանդակս և բըլուրս, յորս գտանին բուք, կապար, երկաթ, անագ և արծաթ սակաւ։ Բայ ի կաղիից և ՀԱրալայ ուր նի լիճս աղոս, զՊօտաշ, Խիւ, Ո-դաշան, Տէչէվէ, և այլն. և գետս զիւղիւ և զՍիր-դէրէա։ Կլիմայ աշխարհին ոչ է առողջաւուն, տապ և ցուրտ անհնարին լինին և երադ յաջորդեն զիրար. բոյսք պատուական ոսկաւք են ի խըրղըզ։ Բայց յանանոց ուղիղ ոչխար ընտիր և մեծ և շատ. զի իբրև միլիոն մի առաքեն ի վաճառս ամի ամի ի Ռուսք և ի Չին և ի Պուխարա. ընտիր են և այծք՝ նման Դիպեթեանց, և ուղտ կրնողունակ, և ձի մանր՝ այլ սակաւն։

Խըրղըզի Թուով առաւել քան զշ միլիոն, յերիս առնմն բաժանին, որպէս կանխաւ ասացաք, և ի 80 ժողովուրդս. այլ ամենեցուն մի բարբ և մի լեզու է, որ է Թուրքայ բարբառ։ Կոլովիք են մարմնով և բարեկազմք. շատք՝ խաշնարածք են և ջուաբնակք. կերակուր հասարակաց է միս և կաթն ոչխարի, և հաց կորեկեայ։ — Կրօնիւք մահմետականք են, և ոմանք կռապաշտք։

Վաչկատութիւն՝ առաջնորդական է նոցա, զի ընտրեն իւրեանց իշխանս առաջնորդս և ըստ կամի փոփոխեն։

ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ

Տարաճոգբիւն 350,000 փարս. □. — Բնակիչք 210,000,000։

1997. ՅԱՅՍ անուն կոչի հատուածն հարաւային Ասիա, յերկուս Թերակղզիս զատեալ, անջրպետս ունելով զմեծ գետն Գանգէս, և որ ընդքաջ շուրջ կըզզէ. աշխարհ մեծ և ընդարձակ, սակաւածանօթ առ հինսն. քանզի և Ալէքսանդր ինքն Մեծն ոչ մեծացաւ ի խորս նորա. Լուսիանոսացիք նախ առաջին յաւարտ ԺԵ դարուս Ճանապարհ բացին վաճառականութեան ընդ Նա և ընդ Եւրոպէ. և յետ դիւտի Ամերիկոյ՝ որ Արեմտեանն Հնդկաստան կոչեցաւ, զսա սովորութիւն եղև Արեւելեան Հնդիկս կոչել. զի ի նկարագրութեան աստ յերիս բաժանեմք մեք յաջորդս. այսոքիւն են բուն Հնդկաստան կամ Ա յս կողմն Գանգիսի, Հնդկաստան ՅԱյն կողմն Գանգիսի, և Հնդկայիկ կղզիք. Ցամաք մասն ձգի ընդ 68°—107° արեւել. երկայնութեան և ընդ 1°—35° լայնութեան. և տարածութիւն երկրին կղզեաքն հանդերձ իբրև 350,000 փարսախ քառակուսի, և բնակիչք ի նոսա իբրև 210 միլիոն։

Ա. ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ

ՅԱՅՍԿՈՅՍ ԳԱՆԳԻՍԻ

1998. Լ՚երևմտեան մասն Հնդկաց, որ և Ցայսկոյս Գանգիսի, կոչի բուն Հնդկաստան, և ձգի ընդ 65°–90° երկ. և ընդ 8°–33° լայն. չափ մեծի երկայնու. Թեան հիւսիսոյ ի հարաւ է 660 փարսախ, և լայնու. Թիւն յարևելից յարևմտեան 550. Համօրէն տարածու. Թիւն երկրի 180.000 փարսախ քառակուսի: Սահմանը նորա են ի հիւսիսոյ կողմանէ՝ Հիմաւլայա լերինք, յարևմտից՝ Պերսկաստան և Աֆղանստան, յարևելից՝ Այն կոչին Գանգիսի, ի հարաւոյ՝ Արաբիոյ ծով և Ովկիանոսն Հնդկաց:

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1999. Եզերք Հնդկաստանի չեն շատ ծերպերկինք և ծովամուտք. բայց միայն յարևմտակողմն ունի վեցորեն բաց և զգոդն գոգաւոր, իսկ յարևելակողմն զմեծ ծոցն պենկալա. ի գոմարին գվոյ յարևմտեան բերան գանգիսի՝ չիք բնաւ խորշ նաւակաց. չկան և կղզիք մերձ ափամերձն, բայց միայն յարևմտակողմն և այն ոչ մեծք ինչ. միայն Սէյլան կղզի կայ յերկար հարաւոյ:

Իսկ զամբք երկիր Հնդկաստանի յերկուս հատս. Նէ անասյաս մեծ, հիւսիսակողմն Հիմաւուտան ասի, հարաւակողմն Տէքան: Ցերկերս հիւսիսային մասին կան բարձրաբերդ լերինքն Հիմաւա որ ի հարաւ կոյս խոնարհին, և երկայնին անդ պարս զուգահեռականս լերանց, որ առ փոքր փոքր ի՚ներն ի գաշան մեծ, ուսուի գանգես ընթացեալ յարևելս կոյս՝ հոսէ ի ծոցն պենկալայ՝ ի Հնդկային Ովկիանոս. բարերեր են յոյժ ափունք գանգիսի. բայց հարաւակողմն ի Սինասայ ափունք գանգիսի. բայց հարաւակողմն ի Սինասայ մինչև ի ծոցն պենկալայ՝ աւազուտ է երկիր անբեր և անմարդի: Տէքան բարձրաւանդակ է անբեր. Կոտ և անմարդի: Տէքան բարձրաւանդակ է անբեր. Կոտ լերինք երկայնին զուգահեռական զաւազուտ ծովափամբք. ի զառիվայր լերանցդ յարևմտից կոսակ առնին անհատաբ, այլ գետ ոչ գոյ յորդաջուր. իսկ արևելեան կողմն բարձրաւանդակին հարթ է, և գոն ի նմա գետք մեծամեծք. ի հարաւոյ բարձրաւանդակին հովիտ գետնիկ և խորին և ճառագայթ ֆարսախ լայնութեամբ յերկուս հատանէ զՏէքան ծովէ ի ծով. և սպառուած հարաւակողմն մինչև ի սարն Գոմբէյն ձգին Դրամեներ լերինք. ծովափունք արևելեան Գորոմանդել ձայնեալ տափարակ են և գժուարամատոյց նաւաց. բայց յարևմտեան ծովվերս գոն բարի նաւահանգիստք:

2000. ԳԵՏՔ, ԼԻՃՔ. — Գվնաւոր գետք աշխարհին Հնդկաց են Ինդոս կամ Սինդ, որոյ երկու առաջք են Լոսոս և Շեոս. բաժանի յերկոտասան և յառաւել վտակս զանազանեալս անուամբ, և խաղացեալ ընդ բազում գաւառս Հնդկաց Թափի ի ծոցն Իօմբայ. անդր Թափին և Ներդոսբոս կամ Նարմադա և Դոբդի ոչ աննշան գետք. իսկ ի պենկալայ ծոցն մտանեն Գոդերի ի կազաց եկեալ, Բահմապուտրա ի Մայսորայ, Գրիշնա կամ Գրիբնա՝ ի նոյն յարևմտեան կազաց ուսոի և Կոսաների. Պրահմապուտրա ի սահմանաց Ասոսամայ. և վերագոյն բնաւելիցն Գանգես որոյ երկու բազուկք են Պահադրոի և Ալոհանոս, յորոց առաջինն բղխէ ի Հիմաւլայայ լերանց ի 14.000 ոտից բարձրութենէ. Հասանի ի բազում վտակս և առաջս, յորոց մի և է Բրահմապուտրա:

Ձկք ի Հնդկաստան լիճ մեծ, այլ մանուածք և ամկասք ի բարձր հովիտս Հիմաւլայայ. և լճէն Գոլբոր որ ընդունի զջուրս Գրուշնայ և կոտավերիայ: Ի հիւսիսոյ և յարևելից ծոցոյն Գուրայ կայ երկիր ընդարձակ երկու 6.000 մղոն քառ. ազգաւ կեղևով ի՚ն պատեալ, և շրջակք այլ շրջք են ի՚նմա, յորոց ափունս և ի կղզիս զեռան մեղուք և հաւք վայրենիք, լինին անդ և գրիվք և իշամեղուիք:

2001. ԿԼԻՄԱՅ. — Թէպէտ և ոչ մի կլիմայ է ամենայն կողմանց աշխարհիս, այլ ի հասարակի ջերմին է, մանաւանդ արևմտակողմն սահմանք սիներայ, և չիք եղանակաց փոփոխումն անդ, այլ զժամանակ մի ևեթ անդրիք իշխանեն որպէս ի ձմերայնի, և ամենայն ուրեք տաճիչ են օդք. բարձրաւանդակն Տէքան նոյն զովագին է և առեալ անդրևէ անդ. եղերքն կարի ջերմագին. ի հասարակ գիշերոյ մինչև ցառաւօտ հողին շնչէ ի ցամաքէ, յառաւօտէ մինչև յերեկոյ՝ ի հողին շնչէ ի ցամաքէ, յերեկոյէ մինչև ի հասարակ գիշեր՝ խոպան ծովէ, յերեկոյէ մինչև ի հասարակ գիշեր՝ խոպան ծովէ, յերեկոյէ մինչև ի հասարակ գիշեր՝ խոպան ծովէ. Տասն գաշնաւոր լուծ հողմունք և զայրանայ տասն. Տասն գաշնաւոր հողմունք զկես ամին յարևելից հիւսիսոյ շնչեն և ընդկան յարևմտից հիւսիսոյ. որ յարևելից գայ անդրևաքեր է՝ ի սեպտեմբեր ամսոյ մինչև ի նոյեմբեր, յորում ժամանակի փոխի հողին յարևմտեան և առաւելուք ի ծովայնոյն, մինչդեռ յարևմտեան ափունս մրրիկք և տարափք անդրևայց պատահեն. հետ զնաց հասանայ ի՚ներանց յարուցանեն զբեռս ի ղեզք հասանայ ի՚ներանց յարուցանեն զբեռս ի ղեզք հասանայ ի՚ներանց յարուցանեն զբեռս և ոզոպանեն զաշաոբեա, և եթէ յերկարեսցեն ուշնել զերեսս երկրին՝ խափանի մշակութիւն և ամ հասանէ. բայ ի կանոնաւոր հողմոց ասի մինին անդ և խորշակք:

2002 · ԲԵՐԻ · ԿԵՆԴԱՆԻ · — Չկը իբրև ըզ-Հնդկաստան ուխարչ բարեբեր և առատ՝ ի բոյս և՝ ի կենդանիս · ի գազանս գիւաւորք են վագր ազթայա-կան, որոյ լինի երկայնութիւն մինչև տասն ռանաչափ, որջանայ յանտառս Պենկալայ և ցզոլ՝ ի պրտուս գետ-ափանց, իսյանք ուխարհին փղօք ելանեն որսալ զնոսա · առիւծ՝ ի սահմանս Սինայայ եւեթ գտանի · ընձառիւծ չատ, գայլ, շնագայլ, եղջերու, վլեր, վա-րազ, կապիկ ազգիազգի, փիղ՝ որ անասց գասուխա-րակութեան և չպատահիկ՝ ի մարտի և՝ ի բնականու-թիւն · ռընգեղջերւոր այժմ սակաւ յոյժ գտանի · Ցընդ-առնի անասունս ձի և էշ բազմութիւ այլ ոչ ընտիր որպէս զՊարսից և զԱրաբացւոց · եղն զօր փոխան գրասուս վարեն, յուլ վարչի կամ պիտոն · բազում ազգք ոչխարաց, և ուղտ սակաւ · — Գվնաւորք յայ-գի Թաչնոց են վասիան, սկրամարգ, ալաւնի, վա-ռեակ վայրի, Թուրթակ · Ի ծովս լինի ձուկն ա-ռատ և կէտ և սղոցաձուկն և կրիայ, նոյնպես և՝ ի գետս, յորս գտանի և կոկորդիլոս · Գաբրէ օձ Հընդ-կաց գառնաջնոյն ընասեներայ՝ ի ձայն նուագարանաց, առնէ նա յերկայնութիւն մինչև 22 ռանաչափ · Իսկ պոա վիշապ սոսկալիներայր զվայրէ յուշս և զվնդերս անգամ ուժգնագոլիկ մանուածոյքն ջախջախեալ ոզբ ոզբ ջարձէ զվի յայնցանէ, այլ յորժամ ընուբ զորո-վայնն՝ լուծանի Թմբրել և ոչ կարէ խլտակել և գիւրին է յայնժամ լսախոս և բրջաջ հարկանել և առատակել զնա · առաւել՝ ի Սէյլան կղզւոջ գտանի պոա · Կան՝ ի Հնդկաստան և տատղակի մինաաք, որպէս ՃանՃ, ջորեակ, մլըւին, մրջիւն ձերմակ · կարիճ, պատնեաս-ւոր ձձիք, և Թրթռուր, մեղու և չերամ որդն որ բերէ մեապա պատուական յոյժ · որդան կարմիր, և այլն ·

2003 · Ի Բ---ալ գիւաւորք են՝ որիղ առատ, զոր երկիցս և երիցս և յորիցս եակ ժողովին՝ ի տարւոջ, յորեան, գարի, կորեկ, մաղէ, ընդեղինք և բանջար · եղեգն շաքարի, պղպէղ, դեղին ազ-ինչ պղպեղի յորմէ գործեն ըմպելի · մեկոն՝ որ առնէ՝ ի Հնդկաստան 40 ռանաչափ՝ ի բարձրութիւն, և կազմին անուի ափիոն ազնիւ · այգի սակաւ · բամ-բակ ընծիր՝ ի պենկալա և այլուր · Լեզակ՝ որոյ բոյս բանջարեղէն ուտիւն է յատապարս լերանց, և ներկին՝ ի տերևոց նորս քաղի · կան և այլ ներկութիւ տունկք՝ ի Հնդկաստան · Ի հիմնալայս և՝ ի Տէքան ազնիւ մե-ծամեծ ծառք, զոր օրինակ Ի-ի՝ ի կագ լերինս ընծիր քան զկաղնի՝ ի կառույս նաւաց, ոսկեկալ, արմաւենի, ծ---ի-ք, պ---ս- եղեգն որ առնէ յոյժ՝ ի բարձրու-թիւն և՝ ի տատարութիւն, մինչև վարել զայն՝ ի պէտս տանց չինութեան · պ---ն սրբազան ծառ Հնդկաց բարձրանայ մինչև յ30 ռանաչափ և ձգէ արմատս՝ ի խոր յորոց վերընձիւղին նոր պանաք, որպէս զի մի միայն ծառ՝ ի տուղ ժամանակի գործէ անատակ մի գիւրաքաս տերևախիտ յոյժ, բաւական՝ ի խափանել զձառագայթս արեգական · այլ կարևոր քան զայ-նան է գոգոյ ծառ որ առնէ մինչև 80 ռանաչափս՝ ի բարձրութիւն, և կեաց 100 ամ · Ի տերևոց նորս (15 ռանաչափ երկայն) գործեն բաշմոց և առատասս և Թուղթ · Ի տերևոցն փթթին ծաղիկունք որ բերեն ողկոյզս ընկուզից, և պատանեք նոցա վերին յորմա-նակ, և կանեք ի Թէյ · միջուկ պտղոյն ունի կա-րիք կակուղ և ցեխալ կաթնային ղովացուցիչ հիւ-Թով, որ՝ ի հասուննալալ պտղոյն Թանձրանայ, յայն-ժամ հանեն անաի իւղ վառելի · կակուղ մասիք տե-ղւոց մինչ Թարմն են՝ բարւոք են՝ ի կերակուր, և՝ ի հիւծոյ նոցին գործի օշարակ · փայտիւ ծառոյն մարթ է կազմել Թէյնև կառս · Պտուղք նչերտալոյ ոչ քաջ պտղաբերեն՝ ի Հնդկաստան բաց՝ ի կիսրունէ և՝ ի նարնջոյ · բայց գոն անդ և անուշահամ պտուղք որ ոչ գտանին այլուր · զոր օրինակ են բ---ն նման վարդի · ս---ք՝ որ՝ ի սարդևենս լինի, ռ---ս որ տայ նեղ կարմիր · բաց յայսցանէ՝ ի Հնդկաստան և յաւէս՝ ի Քաշմիր գոն աղինս և գեղեցիկ ծաղկունք, որպէս վարդ քաղցրահոտ, յորմէ ընծիր վարդեջուր կազմի, և ս---ծ ծաղիկ ջրային ·

Հ---ծ ծանօթք սակաւ են՝ ի Հնդկաստան · ոսկի գտանի յաւազ գետոց ինչ · արծաթ և պղինձ սակաւ · երկաթ առատ այլ կակուղ · անուանի է ազամանդ Հնդկաստանի, և պատուական քարինք, որպէս բիւ-րեղ, ամեթիստս, ակատ, տպազիոն, յակինթ, շա-փիրոս, գոմար և այլ ազգք ականց · ընծիր ազա-մանդ լինի՝ ի սահմանս Կոլքոնտայ և Որոլկոնտայ յայրս և՝ ի լիկագոյն հող և՝ ի գետս ուրիք · Ճո-խութիւն իշխանացն Հնդկաց յակաց ասամ մատա-կարարի · Ի քարինս ընծիր են կառնիտ, պորփիւր կիճ, սլապագոյր և ատազաքար · ադամար՝ ի սահմանս Սինայայ · Ի պենկալա կայ աղբյուրակ և ազ՝ ի ջուրցն ցամաքելոյ միացեալ, և ոսկեբորակ՝ ի լինս բարձրա-բերձ լերանց ·

2004 · ՎԱՃԱՒԻՐ · — Գվնաւոր վաճառք Հընդ-կաց են բամբակեայ կտաւք հարիւրատեսակ, կերպաս ասեաքսայ, շալ, սպիոն, բամբակ, որիզ, շաքար, պղպէղ, ամանգալ փայտ, խիժ առատագական, լեզակ, մեապա, կինամոն, ակռնիք, մորճ գաղանաց · Եկք վաճառաց պարագրաւոր են չուխա, Թաւիշ, պորյր, կապար, հրաղէնս, ցեխ, ասղնեգործք, բռնատ, Թուղթ, պաճուճանք, հայելի, քաֆէ, խունկ, Թէյ, ըն-դհոյզ մշկոյ, և այլն · Շահաստան քաղաքք՝ ի ցամա-քի՝ են Տաթթասպատ, Սկրատ, Տրլլի, Ալահաբատ, Պենարէս, Բագդատ, Տագքա, Խնտուր, Կակիմբր, Հայտերապատ, Ամբեզաբր, և այլն · Գովելիբնակք՝ Կալկատա, Թունկալի, Մատրաս, Սուրատ, Գամ-պայա, Մանկալօր, Կոա, Քալիքուտ, Քոչին, Նի-կաբաղնամ, Վիզակապատամ, և այլն · Վաճառակա-նուԹիւն՝ ի ցամաքի յաշղակալ է՝ ի ձեռս Պահա-նաց Հնդկաց և Հայոց և կէպրաց, իսկ ծովակինն յաւէս՝ ի ձեռն Անգղիացոց ·

ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

2005 · ԱԶԳԱՔ · — Ցարևմտեան Թերակղզւոջս 156 միլիոն բնակիչք, են յորս 103,500,000 ընդ Անգղիա-ցւոց իշխանութեամբ, 48 կամ 50 միլիոն ընդ պաշտ-պանութեամբ նոցին կամ հարկաւոր, և 5 միլիոն ա-զատք · Կալուածք Անգղիացւոց մարգաշտաք են քան

զայլ. Նահանգս • ամենայն ժողովուրդն Հնդկաց 'ի քաղաքս և 'ի գեղս բնակէ, վճռ 'ի Նոսա վաճառս բնակ և Թափառական • աղքատապ անկէք գործեալ են պատկառ եղեգամբ և կաւով։ Բնիկ ժողովուրդ երկրին Նեռոս կամ Հինառս կոչի, իսկ օտար բնակիչքն են Պարսիք, Աֆղանք, Պելուչք, Արաբացիք և ևիկ որ վասն վաճառականութեան գան, Հայք, Հրեայք, Դիւղեացիք. Պիրմանք, Ձինք և Եւրոպացիքան ազինք։

2006 • ԼԵՋՈՒՆ • ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ • — Նախին լեզու Հնդկաց «ՃՃ-ւիէ» այժմ առ ինքսառնս ևւեթ լսի • 52 տառք են ամուսիցիցն որ ֆէլեռնաւոր յորդորքն, և գրին որպէս 'ի մերում լեզուի յահեկէ ընդաձէ • Հինդ կամ Հինդուստան որ և «ուրդ» բարբառ ծաւալեալ է քան զայս և յաւելս լսի յԱպրա և 'ի Տրլի • և յետ նորա պինդալ, Դամոզ, Մալապարա, Դելհինկ, Մարադ • իակ Մողոլաց լեզուս խառն է 'ի Հնդկաց բարբառոյ, յարաբացոցն և 'ի պարսից • լսին և լուսիանացի բառք 'ի գաւառս որ երբեմն ընդ Նոցին ձեռամբ եին • Ընդհ մառնագրութիւնք Հընդկաց բովանդակեալ է 'ի ասնսկրիտ լեզուս, և ամենայն մառնագիք նոցա չափական բանիւ գրեալ են • և ունին մառնանս 2 և 3,000 ամաց • յորս գիւաւորք են կրկին վիպասանութիւնք, Մ-ՀՈՈՐ-ԲՈՐ, որ է վէպ պատերազմաց որդւոցն Պէնդուսայ, և Բ-ՈՅ-ՆԱ, որ է արկածք անցից Բամայ Թագաւորի Ուռայ, կամ գործք Վիշնու գից մարգացելոյ • որք կարի երկարաբանք են, այլ ունին և գեղեցիկ ասացուածս • Ցուսանութիւն միայն 'ի համարզպանն Հնոացեալ գաս Նին Հնդիկք, և զնուանութիւն 'ի Նոցանէ առին Արաբացիք, և 'ի սոցանէ՝ Եւրոպացիք • Ճարտարք վկային և յերկրաչափութիւն, Նա և հնարզք իակ գիտութիւն • պահանն և յաստեղագիտութիւն • ունէլ զնուութիւնս սուղ ինչ պակաս 5,000 ամաց • այլ ոչ են սայդք հաշիւք Նոցա • բարբաւաճեալ են առ Նոսա և բնաշխոյական և բարբական հրահանգք • իակ յայլ ամենայն ուսմունս յեռանեալ են • և չուենին նոր գտութիւն, և չաթք 'ի մառնիդ Նորոց լեզուաց Նոցա՝ մեկնութիւնք են հնոյ լեզուին • 'ի բարբական գրուածս Հնդկաց անուանի են Օրենք Մանուայ ոմք կամ լինն գարուք յառաջ քան զՔրիստոսի գրեալք, և վերայք մառնագք Իրաւտուց և օրէնութեանց՝ հնագոյնք ևս։

2007 • ԲԱՆԻՔ • — Հինառաք բնակեալք յայսկոյս Գանգիսի իրբև 130 միլիոն, երբեք ոչ Թողին զՀայրենիս իւրեանց • միջահասակք են և բարկազնք մարմնով, և գունով գեղնագոյն • 'ի հասարակի ազնուահասք սպիտակագոյն են քան զիսաժամուժն, Նրբաչէք, փայտկաք, փոքրաձեռք, այլ Ճարտարք և ժուժկալք բարուք յոյժ, անպաճոյճք, պարզունակք • յոգոնից զգեստ կրկնոց մի ևւեթ է կամ պատմուճան Նոյնբ, և փաթոյրն 'ի գլուխ • բայց 'ի հանդիսի աւուրս զարդարին պէսպէս զարդուք, ապարանջանս բազմաց և խալաքոյս պրնձից գնեն, գինս և անբանս ունգաց • Հիւրասէրք են և գիմածք առ մարդիկ և առ անաստուն, բազմակնութիւն չէ արգելեալ առ Նոսա, բայց ուսագնացն ևւեթ են կանանոցք • սակայն ամաւրիք անպատիւք են • Ախոք Հնդկաց են ագահոգութիւն, անփութութիւն և թուլամորթութիւն • որով 'ի վաղնջուց հետ տանին տարեպար օտար ծոյ, փախչին 'ի մարտ և 'ի ծանր ծառայութենէ, զնանգիսա միայն խնդրեն • յորսորդութիւն և յայլ կրթութիւնս նմանիս ոչ պարապին • այլ կան 'ի գնին խաղալոց և կայթից քրմաց իւրեանց՝ որք 'ի մեկնանս և 'ի ուսմունս պատիւ մեծ ընդունին 'ի ժողովգունէն • բայց սիրեն և զատարինչ խաղ որ 'ի Նոցանէ համարի հնարեալ • զոր ամենայն 'ի բազմինս գեգերին • զուկեզ ծաղեն և ըստկելեալ Նորբրն արբենան, ձգեն զծուխ ոչ միայն զպատպաքի այլ և զկանեփոյ իրեք որ ածէ ապշութիւն մտաց Նոցա • ունին Նուագարանս բազմազգիս, բայց երաժշտութիւն Նոցա չէ քաղցր եւրոպացի լսելեաց • Ըստքնկոնս մեծալոյզ են որ այրեն և են որ հնոյ տան •

Չվանդնոց ուսանգութիւնս ոգւով չափ անփոփոխ պահեն • առ 'ի Նահանգ անտի 'ի չորս տասնմն որոշին, ոչ որ կարէ խառնիլ յոտար տոհմ կամ ինքնութիւն չասատաեալ ընդ այլոմ • և որ պակասի ոք 'ի պատուիրանս օրինաց իւրոյ ազգատոհմին՝ մերժի յիւրոցն և զամենայն կեանս իւր անարգ համարի • յորոյն ուրոյն ցեղս բաժանին տոհմքն, և իւրաքանչիւր Նոցա գոն պյաղան ծէսք, այլ 'ի գիւաւոր իրս ամենեքին միով օրինօք վարին • զոր օրինակ 18 ցեղից արգելեալ է ուսուէ մսեղէն, 70 ցեղից Թոյլ տուեալ • առ ոմանս Նեբեալ է այրեալ կրկին ամուսնանալ, առ այլս անհրաժեշտ համարեալ է ընդ առն իւրում Թաղել կամ այրել, և պաշտանեալք անգութ գործոյս՝ անգրանիկ Նորին և այլ որդիք և մերձաւոր ազգականքն • այլ Անգրկացիք խափանեցին զամարդի սովորութիւն օրինացս այսոցիկ • Ւսասքին գասուցս կամ տոհմից՝ է պէտին որ ըստ ասասպելեաց Հնդկաց 'ի գլխոյ պրահմայ արտակիսաէ, վասն որոյ 'ի տոհմիս յայսմանէ կարգին քահանայք և մառնագիրք և վնասուրութեան ապաք և ամենայն գաստարոյք և ազգապետ • որքազան համարեալ է տոհմն և յայսմսեբեան մեծի վայելէ • մեք են սպանանել զՊրահմին յանցաւոր, այլ զայս Նորա բրեն կամ սպրաբերք առեն 'ի տոհմեն • ունին և կրնս խիտ հրաժարելոյ և մաղ և 'ի ձկանց և 'ի կնոջ, և բաղադրատարերք ձգնութեամբ ատագրութեան Հասանեն 'ի տոհմի իւրեանց • սոցա միայն է իշխանութիւն ընծեռնուելոյն • զուարբ գիրս իւրեանց՝ — ՚ի • ՎԻՇՆՈՒ-ՊՈՒՐԱՆ, տոհմ մարթիկ, այժմ վայրապատին լեալ • ՈՒՇՈՒՆ և Նոյնբ 'ի ՄՈՒՀՈՐ ժողովուրդք Համարին 'ի տոհմիկ ասաի վնեալ • — ՚ի • ՎԻՇՆՈՒ, վերջին տոհմ ազնուականացաց, ասքա երկրագործք և վաճառականք են • Տրամագեալ է և սոցա գնահատեալ ընծեռնուլ արքայան մառնանս • ՚ի • ՍՈՒՐՔՈՒ • Արուեստաւորք, ամենեքին գնացրնեի արուեստն ուսանին, և գործեն յօտար ինչ պարապել • — Բաց 'ի ջրկեցուց ասաի տոհմից կայ և հինգերորդն Բուիս ասացեալ՝ որ է ժողովուրդ խոտան և պիղծ համարեալ, և մահաս գատաւոսն է 'ի վերայ Նոցա եթէ յոք հպկիցին, և 'ի խաւէն անգամ ընդ Հնդկաց ձեաս 'ի վերայ շրջանց պնդեն, զի մի շուշէ Նոցա հասցէ ուսիք • իրբև զանասուն բացակեցին յա-

մայիս դեպերին տաղտկալի և զզվելը սպասս հարկաւ նեն. բայց Ընդվզոցիք ժողովին զնոսա և կրճեն ի զինուորութիւն:

Մ-ն-ոցք ցեղ են յերբորդ տոհմին, քանքի ի հեծեծելութիւն, մասամբ ազատք կեան յարևմտակողմն Հընդկաստանի բնակեալք. սոքա հաղորդին և ընդ մահմետականս և ընդ քրիստոնեայս և ոչ պահեն զամենայն օրէնս Հնդկաց: — Ռ-ն-ոցք յերկրորդ տոհմէ զատեալ ի նոցունց, ի զինուորութեան անուանի էին որպէս զՄահրատս: — Սիւ-ի պատերազմիկ ժողովուրդ բնակեալ յերկրին ընդ ամէն Սինասյ և կարթայ, ի ժե դարս զառաջ ի հաղորդութենէ կրօնից Հնդկաց, և աստուածականք են աղանդիս, որք ազատագրք և հեծեծեալք քանքի: — Ի խորս աշխարհին ի լերինս բնակին Ռ-ոյ, Մ-ոյ, Կ-ոյ, Բ-ոյ-ոյ, Պ-ոյ-ոյ, Կ-ոնկ և այլ ազգք, որոց սեփական բարբառք և կրօնք են: — Ի Մալապար կան 20-80,000 Թ-ո-ն-ոց. որ են սերեալք ի քրիստոնէից գարշոզուածեմբ առաքելոյն Թովմայի, հնազանդին պարբերաբար Մուսուլի. վերիս միայն ընդունին խորհուրդս, զպիրտութիւն, զկարգ և զհաղորդութիւն, և յեկեղեցիս իւրեանց զնային նշան միայն կանգնեն, և ոչ այլ ինչ պատկեր. ի ժամանակս տիրապետութեան Լուսիտանացւոց գաբան յոտղպահութիւն, այլ յետոյ կրկին զաղանդ իւրեանց ընկալեալ՝ այժմ ընդ պաշտպանութեամբ Անգղիացւոց կառավարեալ լինին ի քաղաքիդ և ի ծերոց իւրեանց: — Սոքա են բնիկ ժողովուրդք Հնդկաստանի:

2008. Օտար ժողովուրդք հաստատեալք ի Հընդկիս՝ են Մ-ոյ-ն, մահմետականք՝ յԱ և ի ժ դարս աշխարհակալութեամբ բնակեալ ի Հնդկաստան, ազգ խառնեալ ընդ Հնդկաց, օտարացեալք ի նմա. նուաճելնէ բնիկ Մողոլաց, այլ ի բաս նոցա տակաւին նշմարի քաջութիւն և ժրութիւն. անդուռք և ազատք են, և հեբասեբք. Թագաւորութիւն նոցա միապետական էր, և Թագաւորն կոչի մեծ Մողոլ, վզուսկին՝ Սուլտան, կուսակալք՝ Նապապք կամ Սնզամք, և Փաքիր՝ ճգնաւորք նոցա նահանջողք կրօնից: Ընդ սոսա համարին և Ա-ի-ղներ, յորոց և Ռ-ն-հիլան ցեղ: — Կ-ո-ոյ-ոյ կամ Փարսք Ս-ի դարու ե. կեալ ի Հնդկաստան բնակին յարևմտակողմն, են մեծաւոն վաճառականք ի նոսա և Հարստ արուեստաւորք: — Ա-ո-ն-ոյն եկեալք ընդ Մողոլոց կամ յետ նոցա՝ վաճառականութեան պատճառի, ի Մալապար միայն 100,000 Ազաբացւոց են: — Հայք վաճառականք են և բնակին ի Ծովեզերեայ քաղաքս. անուանք են և մեծագետնաձոխութեամբ յառաջ քան դալ Ազգիացւոց: — Հրեայք ունէին պետութիւն փոքր ի Մալապար. սոքա ասեն զինքեանց ի ցեղէն Մանասէի լինել, և առ գերութենէն գաղթել ի Հընդկաստան: — Ազգիացիք որ տեղք են աշխարհին գան Յեբրոպայ և միս գնեն զինուորութեան և ատաղ պաշտամանց, Թուով իբր 40,000: — Լուսիտանացիք յափուռնս ևս Հնդկաստանի այժմ կալուածս ինչ ունին. սերեալքն ի նոցանէ ընտանութեամբ Հնդկաց Թ-ո-ն-ո կոչին, որ է լուսիտանացի սեռ, Թուով 500,000: — Օտարազնեայ Եբրոպացիք 5,000:

Լուսիտանացիք ծաւալեցին զքրիստոնէութիւն իւրեանս բազի հարկաւ, վասն որոյ և ոչ յօժարութեամբ ընդունելի եղև ժողովրդեանն. Հալածացիքս որ յետ նոցա եկին անփոյթք եղեն զայնմանէ. ի սկիզբն ԺԸ. դարուս Նորազնդաց առաքելոցն քարոզիչս և ուսուցիչս և Թագաւորն Պահանայ ձեռնտու էր նոցա. բայց Ազգիացիք յաջողեցան առաւել քան զայլս որսալ զՀնդիկս յաշակերտութիւն իւրեանց կրնից կառուցեալ բազում դպրոցս, և հաստատեալ ընկերութիւնս քարոզչաց:

2009. ԿՐՕՆՔ. — Հնդիկք կառապետք են և բազում առասպելս բանքան ի քերդուածս իւրեանց. ասեն ունել դես 333 միլեոն, զորոց չգիտեն ի հարկէ զանուանս. բայց առաջին և գերագոյն եակ որոյ չիք պատկեր, կամ դրօշակ ի սահմանս ուրեք, Համարին զՊ-ո-ն-ն կամ Ղ-ե-ռ-ղ-ն-ա, մանկունս որ, անմեռազոր, անմեռասուրբ. ի նմանէ ծագէ Պ-ա-ն-ի բնութիւն. և Պ-ր-ա-ն, Վ-ի-ն-ու, Շ-իվ երբորդական անձինք, որպէս և կոչին իակ Դ-ե-ւ-ո-ք-ն. Պրահմա վասն հայրասէրութեան զսկեցաւ ի մէնկից, Թէպէտև հանդիսիս ասեն նմա. սա արարիչ համարի, Վիշնու խնամակալ, Շիվա եղծիչ և հրոյ հաշատակ, որպէս Վիշնու՝ ջրոյ, և Պրահմ՝ հողոյ. զսա կերպարանեն զբերգիչքն նասեալ ի կարապ գիշերք. Վիշնու որ յայտնեցաւ երկրի հինն կամ 21 կերպարանիք՝ ըստ ամենայն դիմաց աշտոցիկ ինչրի, բայց յաճախ ե. ևեւոցուածեն զնա մանուկ գեղեցիկ և յայնժամ կոչի Բրիշնա. Շիվա կամ Ռ-ո-ռ-ն եռաւելագ և ուսմբաղուկ ի փայլատակումն շանթից ինչրի. Պատանի համարի նոցա ի կին՝ Հոգիք սահմանեալք ի Պրահմայ մասամբ հեսանչին նմա և պատուհասակոծ եղեն, և Թախանձանօք բարի ոգւոցն անգրէն արժանի գան Բաղուէության. Պրահմա գործակցութեամբ Պատանեայ զգիսն ապատամբելոյ եգ յաշխարհն ասո ի գաղանս և ի տուհկս յորոց փոփոխին անգուել յայլս. այս ազանդ հոգեփոխութեան է առ նոսա: Բայց յերից սասն աստուածութենացդ և ի գերագոյն էակէն, պատանին Հնդիկք և բազմութիւն տարբերաց և գնդից չարս և բարիս: — Պ-ա-ռ-ա առ ոմանս երկրորդական աստուած, առ այլս՝ հնամապատիս է. պատանեան ազանդ արգելու առնել պատկերս աստուածական, քահանայից հրամայէ անարգիս լինել և մնակեացս. բազմութիւն են ազանդաւորքս ըստ ոմանց մինչև 300 միլեոն, որք հաւատանս կրեալ ի Հնդկաստան ծաւալեցան ի բազում ազաբերս Ասիոյ: — Պատանին Հնդիկք կամ պատուհան եօթն գետս մեծամեծս և առաւելապէս զԳանգէս, յոր լուանան և յոտիս եղանեն աղբերաց և ջրվիժից նորին: Ցանանսնաս սուրբ համարին զերն և գետ, գիծ, գապիկ, գարագաչ, զօձ և ի տուհկս զոգոս և զպանան: Սրբազան պատմութիւն նոցա գրեալ է ի նահին մատենս ի Վեսաս՝ յոլեքհանեալ Ճառից, և ի վերջնոցս նոցին, ուր Ճառք են և զոտանդ և զբարեպաշտական վարդապետութենէ: — Տաճարք նոցա Բ-ո-ի կոչին և պատուհասք նոցին կամ քահանայք պատմեք կամ պատանեք. տաճարք մեծամեծք և հոյակապք ի սահմանս Գորմանդելայ անցանեն զմեծութեամբ

ամենայն չինուածոց, չինեալք կճիւք և կամիսս քա-
րամբք և ալիւսով· ի հասարակ քառակուսի է ձև
տաճարացն և անկիւնք նորին ուղղեալք ի դէմս չո-

Պատկեր Պուտտայ

րից հողմոց· ի միջակայք չորից կողմանցն կայ մէն մի
աշտարակ բրգաձեւ 3 կամ 400 ռանաչափ ի բարձ-
րութիւն 8 կամ 11 յարկիք, և ոսքեք գործին չորք
մուտք տաճարին, որոյսիցն երեսք աշտարակացս
պատկերօք աստուածոց և անանոյց գրուագեալ են·
առ որմովքն են աղօթատեղիք ժողովրդեան և մատ-
րունք վանս քահանայից և ասագաց· ի միջակի չո-
րից որմոցն սմբաձեայ սրբատաշեն բրգաձև առաւե-
լագոյն և գրուագօք քանդակեալ· ընդ ծակս գրանցն
մտանէ լոյս ի ներքս, ուր կայ անգրի վիճակաւր միոյ
կամ յոլովից աստուածոց, և որմունքն ներքին քան-
դակօք զարգարեալ· է ուրեք ոչ և ի մուտս գրանցն
գնեն անգրի գից· և են կուռքն ի կճոյ կամ ի պղնձ-
ոյ և յոսկւոյ, պատուական պատճառանօք զգես-
տաւորեալ և գոհար ակամբք ընդելուզեալ· այլ քան
զծնողութիւն գինն զարգարանաց հրաշալի է տեսու-
թեան ան մեծահասոյց չինուած տաճարին հասակ
ի քարէ կոփածոյ· ի մէջինի միոյ ի Շալմոպարամ
կայր շղթայ կանխո 137 ռանաչափ յերկայնութիւն
չորից պատ առեալ, միոյ միոյ ի մանեկան 3 ոտ-
նաչափ էր պատգածի և թանձրութիւն 2 կամ 3
ոտք· Գլխաւորք ի մէջինիցս են ի վերինն Տէքան
և ի կագ Լերինս և ի կղզիս Սալսէդ և ի Փղի կղզ-
պիս, իսկ որ չորս կողմանս փոքունք են, պրաշմանիք
որ տաճարին պաշտօնեայք են· ազատ են չամենայն
հարկաց և վաճելեն ի բերս ընդարձակ կալուածոց
իւրեանց· սոքա լուանան և զգեստաւորեն զդիս,
մատուցանեն նոցա զնուէրս ժողովրդեանն, մինչդեռ
ինկանոցքն բաբւեն և լապտերք և ջրագունք լուսա-
ւորեն՝ և գուսանք պատեբէք պարս պարեն առաջի
նոցա· ի հանդիսի աւուրս և ի ծնս զոհեն անա-
սունս, Թուի Թէ յառաջնումն զոհէին և զմանկունս·
զկնաւոր ոճն նոցա չիւռանալ տևէ տասն
օր, ուխտաւորք ի հեռաւոր վայրաց գան ի տաճարն
ուր ոճն կատարիցի· բազում են պատուէրք պահոց
և մաքրութեանց և ազօթից և ընծայից առ ժողո-
վուրդն, որոյք քաւութիւն մեղանացն վճարի կամ
տաժանելի ուխտագնացութեամբ· են որ կամաւոր
ապաշխարութիւնս յանձն առնուն տարապայման խրա-
տութեամբ· — են հնդկաց գպրոցք և վարժարանք
ոչ սակաւ, այլ ի կրթութեան յետնեալք են·

2010 · ԱՐՈՒԵՍՏԻ· ՃԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ· — Ա-
նուանի են հնդիկք ի բարգաւաճանս երկրագոր-
ծութեան, ոսոսպնդութեան, և Տարտարապետու-
թեան· ի վաղնջուց ժամանակաց ածեալ է նոցա
լրութեանութիւն և ի ծառայութիւն զանազանս· և
ընտանի հատուց կրթութիւն՝ ի նոցանէ Թուի տա-
րածեալ յարեմուտս· Ճարտարք են յոյժ յերկրագոր-
ծութիւն, և մանաւանդ ի ջրաբաշխութիւն և յո-
ռոգումն անդաստանաց, որով զանազատ վայրս ի
դրախտ փոխարկեալ է· յոր սակս և պէղեալ է նո-
ցա գուբս և ջրհեղեղս ահագին մեծութեամբ և ջեր-
հորս 200–300 ռանաչափ խորս· ի կաթ վաղուց հե-
տէ մշակին ցորեան և որիզ, կորեակ, գարի, շա-
քարեղէգն, կնջիթ, մանանեխ, գոգոյ, արմաւենի,
պղպեղ, լեղակ, բամբակ, Թուէ, պանան, և այլն·
ի մանգուականաց ընկալան զնարոյզ, զձուզ, դեղձ,
ծիրան, տանձ, նուռն, նարինջ, սեխ, սոխ, սփիռն
մեկնի, և այլն· և յեւրոպացւոց զմանիլ, զբանա-
ինձոր, այլոցքն հանդերձ· Զատրազգործութիւն
բամբակի և զայնէից հնդիկք գնարեալ են, և գնէր-
պատգործութիւն մեռաքսի՝ հաւասար Ձնոց ի
վաղնջուց ի կիր ակեալ, Թէպէտ և յայսմ ստորև են
քան զձինս· Գերազանցեն Տարտարութեամբ և ի
հիւսուածս քաշվիրեան շալից և անկուածոյ կտա-
ւուց· Ճարտարապետութիւն հնդկաց երեի ի տա-
ճարս կոտոր ևեթ, և նշանաւոր է ընդարձակութեամբ
և հաստատուն կառուցմամբ չինուածոց և մանր
գրուագօքն, այլ ոչ և ընտիր ախորժակօք· իսկ պա-
լատք կամ տունք գեղեցիկք չկան ի հին քաղաքս նո-
ցա, քանզի ի քարայրս և ի ստորերկրեայս սովոր կէն
բնականալ· չկան նոցա և չիրմք և մահարձանք, քան-
զի զդիս մեռելոյ տրուվ ծախեին, և որ այժմ երևին
ի զդիս մեռելոյ տրուվ ծախեին, և որ այժմ երևին
ի քաղաքս նոցա հոյակապ չէնք՝ յետ մահմետականաց
գալստեան չինեալ են· Չկան նոցա և Ճանապարհք
արահետք և ոչ կամուրջք և կարաւանատուներ·

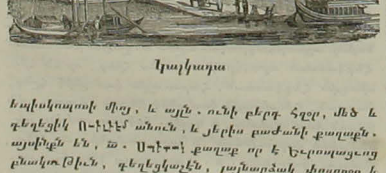
2011 · ՔՈՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ· — Քա-
նակի աշխարհագրական և ըստ տեղական բաժանման՝
հնդկաստան սրտհեր ի մասունս հինգ, որ են հիւ-
սիսային հնդկաստան, հարաւային կամ բնիկ հնդ-
կաստան, հիւսիսային կամ բնիկ Տէքան, հարաւային
Տէքան կամ Քրիշնա, և Կղզիք· իսկ ըստ այժմու քա-
ղաքական վարչութեան՝ ի չորս բաժանի, ա· Անգ-
լիացւոց կալուածք· բ· Հարկաւոր Անգղիացւոց·
ֆ· Ազատ պետութիւնք հնդկաց· դ· կալուածք Ե-
րոպկացւոց·

Ա. ԿԱԼՈՒԱԾՔ ԱՆԳԼԻԱՅԻՈՑ

2012։ Իրենք-Թիւն վաճառականաց Անգլոյ ի Հնդիկս Ճարտարութեամբ իւրաւարար և խաղաղարար կացեալ գիտելոց և անգլուխս ժողովրդոց Հնդկաստանի, ի տուղ ժամանակի զբաղումս յայցելէ երեսուս-պարս կացոյց, զալյս գաղնակից, զոմանս հարկատուս և զալյս հպատակս. որով կերպարանեցաւ պետութիւն ինն նոր ընդ անգլիական թագաւորութեամբ, և տա-կաւ աճեալ զբօրութեամբ և հարստութեամբ անուա-նի եղև քան զթագաւորութիւնս Հնդկաց։ Գլուխ ընկերութեանն որ և Կախագահ կոչի՝ ընթրի ի Թա-գաւորէն Անգլոյ տարեւոր ժամանակաւ։ Յերկուս վիճակին անգլիական գաւառք Հնդկաց, կէսք սեպ-հական կալուածք են նոցա և կէսք հարկատուք միայն կամ գաղնակից։ Բնիկ կալուածքն բաժանեալ են ի չորս հնգանգս կամ կուսակալութիւնս, և մի մի յայցնէ ի գաւառս և այնք ի վիճակս. և են նա-հանգքն կալկադա, Ալահապատ, Մատրաս և Պոմ-պայի։ Իբրև 200.000 զօրականք են ընկերութեանն ի պահպանութիւն երկրին։ Հասք 550 միլիոն ֆր. ծախք 480 միլ. պարտք 1,500,000,000։

2013։ Ա. ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՊԵՆ-ԿԱԼԱՑ, որ և ԿԱԼԿԱԴԱ. Որ է հիւսիսակողմն Հինդուստանայ և մասն մի Տէքանայ. սորա վիճակք են պենկալա, պահար, Օրիսսա, Ռաղնա, և այլն. յորս բնակիչք 38,000,000. քաղաքք նշանաւորք,

ԿԱԼԿԱԴԱ. Մայրաքաղաք Անգլիական Հնդկա-ստանի առ հնուկի վտակաւ Գանգեսի ի ճախակոյս դաշտի. աճուն նահանգաւին Ասիական ընկերութեան,

Կալկադա

նպիսկոպոսի միոյ, և այլն. ունի բերդ հզօր, մեծ և գեղեցիկ ո-ւէյնի անուն, և յերիս բաժանի քաղաքն. այսինքն են, ա. Սպէ-ն քաղաք որ է Եւրոպացոց բնակութիւն, գեղեցկաչէն, լայնարձակ փողոցք և քարայատակ. կան ի նմա հայկապ եկեղեցիք, մըզ-կիթք և մեհեանք, գեղեցիկ պալատ կողմնակալին, թէատրոն և պարտէզ անկաքանութեան. բ. Ք-ռ-ն-ե-ս. որ է հնդկաց բնակութիւն անյարգարս և մեծն. տունք կաւիղէն և եղեգնաչէն աւերածածուկ. գ. Աբուաբազար։ Գործարանք բազումք են ի կալկա-գա և վաճառականութիւն առաւելեալ քան զամենայն քաղաքաց Հնդկաստանի՝ զի նաւք մեծամեծք գան ընդ Հ-ուլ. բազմաթիւ են ի կալկագա և ուսում նական ընկերութիւնք և օրագիրք յիսնիւ չափ։ ընդ որս է և Հայոց Ազմարանն Մարգասիրական անուա-նեալ հանդերձ տպագրատառս և լրագրով. և ոչ սակաւ վաճառականք հայազգիք Անգլոյացւոց հա-ւասար քաղաքավարեալք։ Իսկ յԱնգլիական ընկե-րութիւնս երևելի է Ասիականն քան զամենս որ այ-լոցն։ Բն. 450,000։

2014. Զանազանութիւն. Քաղաք մեծ և գեղեցիկ, ի ձեռս Գաղղիացւոց, այլ ընդ անգլիական իշխանու-թեամբ. ունի գործարանս բամբակի, վաճառ մուշ-տակի, մշկոյ, ճակոյրոյ կերպասուց, խաշգեղոյ։ Բն. 40,000։

Սերամպուր. Գեղեցիկ քաղաք 15,000 բն. զոր յամին 1845 Անգլիացիք ձեռնկն ի Դանեմաց. ունի վանս քարոզից առ Հնդիկս։

Մոնրհեսեպաս. Վաճառաշահ քաղաք առ Գան-գեսիս. աճուն անկլեան նաւահան։ Բն. 160,000։

Տնարհիա. Երբեմն մայրաքաղաք Պենկալայ; առ վտակի Պրահմապուտրայ. ունի գործարանս նուրբ կը-տաւուց։ Բն. 200,000։

Մուրշեդ. Մերձ ի Մուրշիտապատ, վաճառաշահ քղ. 18,000 Բն։ Ցերի սորա կան աւերակք կ-ո-ր լայծաւալ քաղաքի, յորում բնակիչն երբեմն առա-ւել քան զ2,000,000 մարդկան. նշանաւոր է քա-ղաքս կոմիշղնորա, ոսկերչին անուանեալ մկնիկին, մեծագործ գրուիք քաղաքին և առաւել սրմանիչն։

2015. Ռանդա. Գլ. քաղ. Պահար գաւառի, որ ի հիւսիսոյ պենկալայ, առ Գանգեսիս, հնդիկ չինուա-ծովք, ունի գործարանս առուի, բամբակի, մետաքսի, ասիներն։ Բն. 200,000, և վաճառականք բազում։

Մանդա. Աս կոկոս վտակաս. ի սմա է վիճ-խարի Թղենին պանան, որոյ առուեր ի միջոցին ջը-ջաբերի 1116 անգլիական ոտիք։

Կանգ. Քաղաք մեծ յոր ամ չամի գան 100,000 ուխտաւորք, զի հպյրենիք համարի Պռամայ։

Մոնսիր. Պերմինկիւմ Հնդկայ կոչի վասն բազմա-պատիկ գործարանաց զինուց, պղղովակի, դանա-կի, և այլն։ Բն. 30,000։

Պենկարիս. Սրբազան կոչեալ քաղաք առ Հնդկս և Ամենք նոցա, աճուռ գլխաւոր Պռահմանց ի վա-ղուց ժամանակաց, որք ունին ի նմա վարժարան մե-ծահամբաւ. կայ անդ մկնիկ մեծ կառուցեալ յԱբ-բունկղեայ, և մեհեանք շատ յաճախեալ յուխտա-ւորաց. փողոցք և տունք մկնիկք և անձունկք են որ-պէս և այլոց հնդկային քաղաքաց բայց բազմայարկք.

ցուվք և կապկունք գիշանուէքք Թափառին ի հրա-պարակս. և եկք յամենայն գաւառաց Հնդկաց գան անդր և աղքատք անթիւ. անուանի են վաճառք չալի և ադամանդի և ազնիւ կաւաւոյ պէնարեայ: Բն. առաւել քան 600,000:

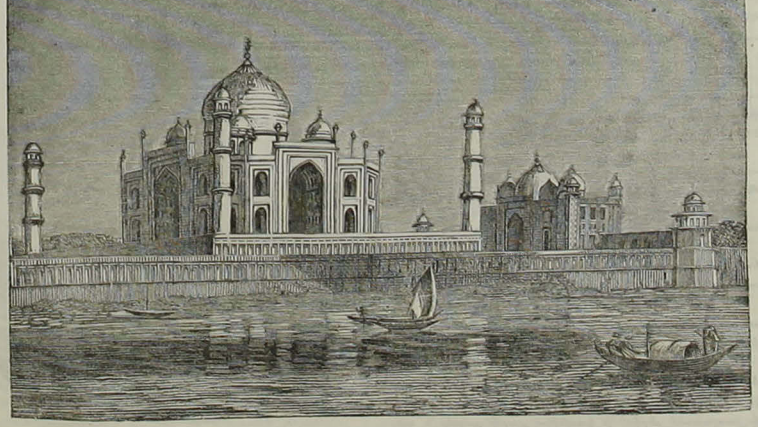
Պէնարես

2016· ԲԱՆ ՃԱՊ գաւառ, որ նշանակէ հընդ-գաղութք, ղի ոտգի հինգ վաճաք Թագոսի, կայ ի հիւս. արևմտից Հնդկաստանի, կոչէր և Լահոռ. յա-նուն մեծի քաղաքին. յորում իշխէին և մարտիկ ազգն Սիքաց կամ Շէյխից· Ազգնացիք նուաճեցին զնոսա յամին 1849 և մտոյ կացուցին զԲանձատ 3,000,000 բնակչօք. և մասին միոյ նոցին՝ յորում և Լահոռ քա-ղաք՝ կարգեցին իշխան հարկատու, վասն որոյ և յե-տոյ յիշեսցի այն. իսկ Բանձատ համարեցաւ մասն պէնկալայ կուսակալութեան, ընդ նմին և Բեշաւէր գաւառ Աֆղանաց: Գլխաւոր քաղաքք յետ Լահո-րոյ ի Բանձատ՝ են Ամրիդսիր և Մուլդան, զորոց զինի. Ընդ կուսակալութեամբ պէնկալայ են և գա-ւառք ինչ յայնկոյս Գանգիսի, զոր անգէն տեղա-գրեսցուք:

2017· Ռ· ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ԱԿՐԱ, կամ ԱԼԼԱՀԱԳԱՍ, որ ասէրակն մասն համարի ա-ռաջնոյ կուսակալութեանն, և են ի նմա 32,500,000 բնակիչք:

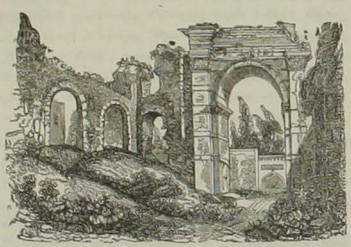
ԱԼԼԱՀԱԳԱՍ· Գլ· Ռ· համանուն գաւառին ի մէջ. պէնարեայ, և առաջին յամրութեան. առ գե-տաբանաձև Գանգիսի և Ճոմնայ: Բն. 70,000· ուխտաւորք ամի ամի գան այսր մինչև քան բիւրք, յուխտ գետաբանիցն:

ԱԿՐԱ· Առ Ճոմնայ, յանուն գաւառին որ ի մէ. և ի հիւսիսոյ վերնոյն, ամեռ էր Էքպերայ մե-ծի. աւերակքն վկայեն նախնի վայելչութեան քա-

Շիրիմն Թաճմահալ

ղաքին. կայ ի նմա նշանաւոր մզկիթն մարգարէ-ատացեալ համակ ի սպիտակ կռոյ, անգատատակ մի և կռեայ վերինն Թաճմահալ գեղեցկագոյն համարեալ ամենայն չինուած. քառակուսի տրամադիր, 194 անգ-ղայի կանգնաւ երկայն, գմբէթ ունելով ի վերոյ 70 ոտն տրամագծաւ. յորք մեքենայք սմբատեան յան-

Աներակը Ակրայ

կիսնա Նորա գեղեցիկ քանդակաք. զսա Շահ Ջիհան ամբարձ հինը Լուրջ սերելոյ: Բն. 96,000:

ՏԵԼԼԻ (Delhi)· Եւ սա գլխաւոր քաղաք գաւառին Տըլհայ ընդ մէջ Գանգիսի և Ջումնայ, անուանի էր որպէս զԱկրա, և աթոռ իշխանազուն Մողոլաց· 2 միլիոն բնակիչք էին ի նմա յայնժամ, այժմ իբրև 200,000· ի հոյակապ վէնուածոցն Յայլոց ընդարձակ պալատ Ինքնակալին, մզկիթք, կամուրջ մի, մատն Շալհնար գեղազարձ պարտիզաց, Քալէ Ինձհիա որ է սեաւ մզկիթ, և Ջէմա Մէ֊ճիդ գեղեցկագոյն քան զամենայն մզկիթս Հնդկաց, ի բարձրաւանդակի շրջապատեալ կամարակապ սիամբք· երկայնութիւն մզկիթին 260 ոտք անդր· ունի և ջրհոր հատեալ ի ժայռէ խոր յոյժ: Յբարեգործ մեծ որ ածէ ջուր ի Ջումնայ: Յարքունական պալատսանն կեայ արդ Էքպէր ի ռոճկաւ Ընդհանուցոց: Ի սահմանս քաղաքին կան աւերակք հնոյն Տըլհայ, յորս նշանաւոր է մեռտղայ սիւնն՝ գաւազան Պերսոյն անուանեալ, վերինն հիւսմայիւնայ, Քուգդուպ միևնոյն վերիմ՝ որ է աշտարակ 27 անկիւնի հեգայարկ, 244 ոտք բարձր, գեղեցկաչէն և ճարտարադործ:

2018· ՀՈՒՐՏՎԱՐ· Ցեզը Գանգիսի, ուր դան ուխտաւորք վկայել ի գետն, իբր միլիոն մի արանց ամսամէ, և վաճառականք յանուանի առնալաճառս նորին:

Ծէրհ֊ի֊ֆոր· Ուխտաւորաց հռչակաւոր առ Ալաքանանաս Կանկայ:

Կան֊ի֊դէյ· Ուխտաւորաց պատճառ յոտս Հիմալեյեան լերին, ուստի բղխէ Պաղերագս Կանկա յ'13,000 ոտնաչափ բարձր լեռնէ:

Պ֊ուդ֊ի֊ֆէթ· ի բարձրաւանդակ տեղւոջ, ունի հարուստ առեալ գժուարամատոյց, յոր ասի յոտանց մի-լիոն մի ուխտաւորաց գալ ամ ըստ ամէ:

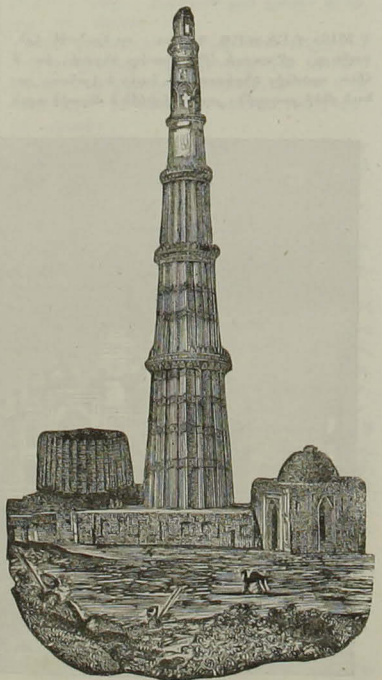
Ցափուռնա ծոցոյն պենկալայ յՕրիսա գաւառի կայ մեծահռչակ և եռասրբեան ուխտատեղին Ճ֊կ֊ռնաթ կամ Փ֊ուրի տաճար Վիշնու դից, վէնուած գարմանալի յապառաժ լերին՝ ի կառնիս քարէ բարձր և գըժուարամատոյց գրամբ որմնափակ· ի գալ այսր ուխտաւորաց յանհետգեղ կառս բարձեալ շրջելոցդանեն զդին, և կամաւոր մահուընք լինին ընդ անուամբն արկանելով զանձինս, բայց արդ նուազեալ է չար սովորութիւնն:

Պ֊ուրի֊ցկի· Գլխաւոր քաղաք Ուռիկքուհա գաւառի· Ճարտարարուհա ի գործածս կապերակից և ասղնագործաց: Բն· 70,000:

Ա֊ւտ֊որ֊ա· Գլխաւոր քաղաք Ջումանի լեռնական գաւառի· բարձր է 5,000 ոտս յերեսաց ծովու:

2019· Գ· ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՄԱՏՐԱՍ· Մասն Տէքանայ, յարեւելակողմն և մասամբ յարեւմուտս առաւել քան 22,000 փարսախ քառակուսի, բնակիչ ի 16.000,000 մարդկանէ· բաժանի ի բաղումգաւառս որք են Գառնագիք, Գոյմպատուր, Մայսուր, Մալապար, Գանարա, Պալակատ, Չիրքար:

ՄԱՏՐԱՍ· Գլխաւոր քաղաք Նահանգին և Գառնագիք գաւառի, որ որպէս զկալկաթա բաժանի ի Սպիտակ և ի Սեաւ· բնակութիւն Եւրոպացւոց բարեչէն է և ի նմա է Ս· Գէորգ առաջի բերդ· յորում են ապարանք կուսականին, Եպիսկոպոսական

Քուդդուպ Միևնար

եկեղեցին, գործատուն դրամուց, վէնուորանոցք· Նշանաւոր է վարժարանն հաստատեալ ի 1812, գիտանոյն, ասիական ընկերութիւն անկաթանութեան·

գործարանք բամբակի · վաճառականութիւն մասնաւորապէս յաւէտ ընդ Հինաց է, ընդ Պարսից և ընդ Մոքայ։ Բն · 430.000, յորս ոչ սակաւ Հայազգի վաճառականք։

ՄԱԼԻԱԲՈՒՐ կամ Ս · ԹՈՄԱՍ · Երկու փարասխաւ հեռի ի Մատրասայ զուարճալի քաղաք կառուցեալ ի Բորդոգալաց, անտի ուղղափառ եպիսկոպոսի։

ԱՐԿՈՒ · Առ Բալաւրայ 40.000 բնակչաք, ամուր քաղաք, ունի տիկին մի մեծ։

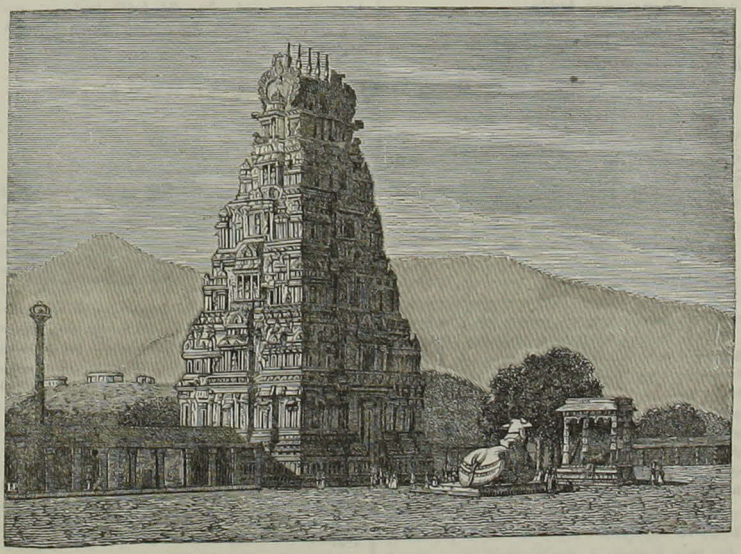
ՉԻԼԼԱՄԲՐԱՄ · Ունի բակոտս չորս · տաճարին մեծի 360 ձողաչափ է երկայնութիւն, 240 լայնութիւն, ըստ ընդարձակութեանն նշանաւոր է և գեղով արուեստին։

ԴՈՒՊՈՒՄԱԼԻ · Քաղաք մեծ, յորում կայ ընդարձակ և մեծագործ բակոտ 800 միաւտանի սեամբք պատեալ, որոց 20 ոտնաչափ է բարձրութեան և ճարտար գրուածագործ · մի ի չորից աշտարակացն երկոտասանայարկ բարձր է 222 ոտն · ի բուն տաճարին կայ Բուդդեն արձան վիթխարի և անդրի ցլոյ ի սեաւ կճոյ։

ՎԻԼԼՈՒՐ ամուր քաղաք առ Բալաւրայ, ուր նըստին սերունդք Դիվրու Սահիպայ ընդ պաշտպանութեամբ Անգլիացւոց։

Մ՚ՈՒՊՈՒԼԷՐԻ կամ ԵՒՆՈՒԼԻՊ · Գեղ նշանաւոր վասն վաղեմի աւերակաց իւրոց · առ ծովափին ի տեղւոյն ջուրց երկին 7 տաճարք, գամբանք և ժայռք հատեալք ի ձև մեհենից · և պատկերք մարդկան և գազանաց զարմանագործք։

2020 · Դաստիր առ գաւառիսայ աթոռ լատինական Դանձորայ · կայ ի նմա տուն քարաշէն, տաճարք բազումք յորս նշանաւոր է բակոտն հոյակապ բրգաձև, յորում ցուլ ի սեաւ կռանիոյ 16 ոտն երկայն և 12 և կէս բարձր · Բն · 30.000։

Բակոտ ի Դանձոր

Նեկապտամ · Շահաստան ծովափնեայ։

ԴՈՒՆԶԻՒԱՐԱՆ առ Գաւառիսայ, ունի բերդ մի և տուն քարաշէն · տաճար մի անուանի յապառաժի · Բն · 80.000։

Ի ՄԱՑՈՒՈՒՐ գաւառի, ՍԵՐՒՆԿԱՊԱՏԱՄ աթոռ Հայոցերայ և որդւոց Նորա Վիրքու Սահիպայ, ի կըլզուրջ ուրեք գաւառիսայ · երեք մասունք են քաղաքին, բերդն կիսաւեր, բուն քաղաքն, ասպարանք տաք գրուագք · մի ի չորից աշտարակացն երկոտասանայարկ բարձր է 222 ոտն · ի բուն տաճարին կայ Բուդդեն արձան վիթխարի և անդրի ցլոյ ի սեաւ կճոյ։

Վելլուր ամուր քաղաք առ Բալաւրայ, ուր նըստին սերունդք Դիվրու Սահիպայ ընդ պաշտպանութեամբ Անգլիացւոց։

Մ՚ՈՒՊՈՒԼԷՐԻ կամ ԵՒՆՈՒԼԻՊ · Գեղ նշանաւոր վասն վաղեմի աւերակաց իւրոց · առ ծովափին ի տեղւոյն ջուրց երկին 7 տաճարք, գամբանք և ժայռք հատեալք ի ձև մեհենից · և պատկերք մարդկան և գազանաց զարմանագործք։

2020 · Դաստիր առ գաւառիսայ աթոռ լատինական Դանձորայ · կայ ի նմա տուն քարաշէն, տաճարք բազումք յորս նշանաւոր է բակոտն հոյակապ բրգաձև, յորում ցուլ ի սեաւ կռանիոյ 16 ոտն երկայն և 12 և կէս բարձր · Բն · 30.000։

Հայաբեր Ալեայ, առ որով և գերեզման նորին յոր եդին Անգղիացիք և զդի որդւոյ նորին յամին 1799 · ունի տիկին մեծ, Սէբաստիա տաճար, Նազարեան · և այլն · Բն · 20.000։

2021 · Ի ՄԱԼԱՅԱՐ գաւառի ի ծովափունս աբեմանց կան քաղաքք ·

ԳԱԼԻՒՈՒՐ · Վաճառ կամս Լուսիանիայի · յամին 1498 եղ այսր, ուր սերբեր յայնժամ ջամբրին սին

այնիկն լհյան հղը. Հայաբը Ալի և որդի Նորա քանդեցին զան։ Բն 30,000։

Միրինկաբադաւ

ՏԻՄԲԻՒ. փաքրիկ քաղաք ի խոր գաւառին, ա-Նուանի վան սիւնհոդոսին որ Հռե յամին 1599, յո-րում հաստատեցաւ ամենայն քրիստոնէից անսալ Հռովմէական ուղղափառ կրօնից։

Ի ԳԱՆԱՐԱ գաւառի ՄԱԳՈՒԼՈՐ քաղաք վաճա-ռաշատ. Նաւահանգիստ Նորա չէ բարւոք, գլխաւոր վաճառք Նորին են ոլիղ։ Բն. 30,000։

Մանկալը

Ի ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ՉԻՐԻԱՒ գաւառի, ՄԱՍՈՒ-ԼԻՒՒԱՆ, ամուր քաղաք, ունի գործարանս լերկի, բամբակի, շաքարի և այլոց կաուռ որ չէ կոչի։

2022. Դ. ԿՈՒՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՊՈՄ-ՊԱՅԻ (Ի Buon Pahia Բորդոգալաց, որ է Բաղի Նաւահայաք). Ցարևմտակողմն Հնդկաստանի. ընդարձա-կեցաւ Նահանգս ի 1818 աշխարհակալութեամբ Ան-գլիացոց լերկրին Մարագաց և ի 1843 Նուաճեալով զերկիրը Սինտաց. և արդ տարածութիւն Նորա է 15,000 փարսախ քառակուսի, բնակիչք 10,000,000։ Գա-ւառք պոմպայեայ են Ալբուկերկապատ, Պէճապուր, Խանաէյշ, Կուճրատ։

ՊՈՄՊԱՅԻ. ՅԵզը հարաւակողմեան ափամուտ կըղ-զօղ. գլխաւոր քաղաք, ունի Նաւահանգիստ մեծ և

Պոմպայի

բարի բաւական մեծամեծ Նաւուց իսկ, յորում են և Նաւակայք տորմիղն Անգլիացւոց. ի բերդին կան ապարանք կողմնակալին, և Հընդկային ըն-կերութեանն, և մեծ բանտք ի պէտս կառուց-ման Նաւից. յետ տրդեհի 1803 ամին կրկին կառուցաւ քաղաքս բազմաթիւ եկեղեցիք և մեհենք, այլ չքք ի Նոսա գեղեցկաչէն և ոչ մի. վաճառականութիւն քաղաքիս է ընդ Ա-բաբիոյ և ընդ Պարսից. որոց վաճառուց համ-բարանդ է, որպէս և եղեմտիոյ, Մալեզիոյ և կողմանց կողմանց Հնդկաց. Հայք և ակնք Ժողովուրդ պարապին ի վաճառականութիւն։ Բն. 300,000։

2023. ՍԱԼՄԵՆ կղզի աւազակոյտ ամբարտա-կաւ կցեալ է ընդ Պոմպայեայ, ընդ 13° հիւս. լայն. 28 փարսախ քառակուսի, 50,000 բնակչք. բարե-բեր է երկիրն. կան ի Նմա Դաւնա քաղաք հին և տաղտկալեայ տաճարք, որպիսիք գտանին և ԵԼԵՖԱՆԹԱ գաւառի ընդ մէջ կրկին կղզեացս, ուր կայ վիճակաբեր արձան փղի, յորոյ անուն և կղզին կոչեցաւ։

Ասրեզ կղզի

Ի ՊՆՃԱՔՈՒՐ գաւառի ի ծովեզերին կայ Վ.Խո-րհ ամրոց և ՊԱՆԳՈՒՐ քաղաք փաքրիկ և աւերակաց ՊԵՆՃ-ՈՐ կամ Վ.Խ-ՈՐ մեծի քաղաքի, յորմէ ցարդ կանդուն կայ Մաշալաբա չերիմ Մուհամէտ շահի, ո-րոյ գերեզմ 10 ոտնաչափ ևերկ Նուաղ ունի զարա-մագիծ քան զվ. Պետրոսին, և տայ ձայնարձակ ար-ձագանգս որպէս գերեզմ Ս. Պօղոսի ի Լոնտոն։ Չորք միհրապք Նորա կանգնեալք յանկիւնան ունին 140 ոտն բարձրութեան. ոչ ինչ Նուազ հոյակապ է և չերիմ Խարահմայ Բ, տղիներն մեծ և պարիսպք քա-ղաքին։

2024. ԳՈՒՅՃԱՐԱՏ կամ ԿՈՒՋԱՐԱՏ. Գաւառ ի հիւսիսի հնդկաստանի. ընդ մէջ Գուրայ և Գամ-պայայ ծովածոցիդ՝ յորս Թափին վտակք և գետք ընդ որս և կերպասուստ, վասն որոյ յերկոսեան անդրևայ ջրհեղեղք լինին յափռնս Նոցա, այլ ամարաին ցա-մաքին յատպուստ վտակք նեղբին կողմանց. տարած-ծութիւն Նորին 1400 փարսախ, բերք՝ ընդակ, բամ-բակ, ծխախոտ, ափիոն։ Գլխաւոր քաղաք Սուրատ, ի բարեբեր գաշտի 6 փարսախաւ հեռի ի բերանոյ Գ-ՆԳ-Ի. միջնաբերդն ի Մողոլաց կառուցեալ է. վաճառականութիւն մեծ է Նորա ընդ Չինս և ընդ

Պարս. անուանի էր անկելանոցն կամ փարախն զոր Պրահմինեանք չինեցին վասն անասունեաց և ծեր անասնոց: Բն. իբրև 600,000:

ՊՈՐՈ կամ ՊՈՐՈՉ, ՊՈՐԻՒՆԱՉՈՒ կոչեցեալ ի Ցուցանց և ի Հռովմայեցւոց· ամուր քաղաք առ ներփոտամոյ 30,000 բնակչօք: — ՌՈՒՆՆ քաղաք մեծ 70,000 բնակչօք: Ի կղզեկի միում գեղոյն կայ հսկայաձև պատկեր Ծառ որպես ասի երեքհազարամեայ, չքնաքերնեայ Թիւն հասուսարած ոսոց նորա 2,000 ոտն անդղիացի, բաւական ի հովանաւոր 7,000 արանց: Կան ի Գուշքրադ իշխանութիւնէն մանուկք ընդ պալտապանութեամբ Ընդղնացոց: Գլխաւոր քաղաքք նոցա. ԱՀՄԵՏԱԲԱՏ, յորում բազում են շէնք մեծագործք, որպես մզկիթն մեծ, մզկիթն փղոսկրեայ, ղ զարգարեալ է փղոսկրեայ և արծաթեղէն քանդակօք: Բն. 100,000: — Մերձ է ի սա Ռ***ԼՀ գեղեցկեկ կղզեկաւ և պալատամբ:

2025. Ս ԻՆ Տ. Գաւառ տարածեալ զահմանք Ինդոսի, կայ յարևմից պետչէսատանայ և յարևելից անասպատին Հնդկաց, որ Թուր կոչի ի տահմանս սորա· իբրև 7,000 փարս. քառ. Էմիլք ի պետչէ ազգէ տիրեին երկրիս ցամն 1849, յորում մարտիւ նուաճեցան Ընդղնացոց: Երկիրն ընդ մէջ վտակաց Ինդոսի որ գործեն տեղաց՝ բարեբեր է. ընծիր է ո. ըստ երկրին, ունի և չաքար և գապաք և լեզակ.

ՀԱՑՑԵՐԲԱՑՆ. Գլխաւոր քաղաք, յարևելից Ինդոսի· 20,000 բնակչօք:

ՄՈՒՆՆ. Մերձ ի Հայոցերկայան, ուր յաղթեաց Թիւն մեծ գործեցին Ընդղնացիք:

ԴԱՒՒԴ. Ի ծայր սեւդ.սին, հին մայրաքաղաք երկրին: Բն. 18,000:

ՔՈՒՐԴԶԻ. Նաւահանգիստ Սինոյ յարևմտակողմն սեւդ.սին: Բն. 13,000:

ՍԻՀՈՒՆՆ. Համարի մայրաքաղաք Սիմպուտաց յիշատակելոց յարչաւանս Ալիքսանդրի:

Ի· մրջև անգղնական կալուածոց կան տասկաւին պետութիւնք Հնդկաց և գաւառք ընդարձակք հպատակեալք Ընդղնաց և հարկիք: Վարչութիւն քրիստոնէից Ընդղնաց կան

րեցաւ ոմն անգղիացի զբօսակիր Ուոխոյ Նահանգի Հայոց։

2029 · Ջ· Պ Ո Բ Ա Լ (Bhopaul)· Գաւառ փոքր, յաջմէ կերպուռատայ գետոյ ձգեալ՝ի վինխյա լերինս կոյս· Իշխան երկրին է բաձա ոմն տոհմային։ Ժո· ղովրդ 650,000։ Գլխաւոր քաղաք Պ Ո Բ Ա Լ՝ի սառ· րոտս վինխյայ։

Ե· Պ Ո Ի Ն Տ Լ Ի Ե Ր Ե Ո Ի Ն Տ Ն և Ո Ւ Ե Լ Վ Գա· ւառք, մասն հասարեին Ավստրիոյ, ՝ի սահմանս Սիմոյ· և ունին պետութիւնս մանուսս հարկատուս Անգղիացւոց։ — Քաղաքք նոցա Պ Ե Ռ Ե Ա, Հ Ա Ս Ա Ն, Գ Ա Ե Լ Հ Ե Ա Ր, Ռ Ե Լ Վ։ Բնակիչք գաւառացն Պոռնա· լեքռնեայ 650,000։

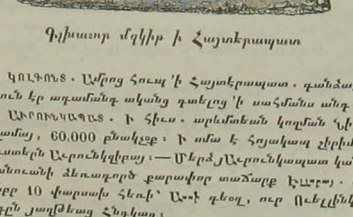
Ը· Ն Ա Կ Ե Ո Ի Ե Ր կամ Պ Ե Ր Ա Ր· Ընդարձակ նահանգ, սահմանակից Նիզամոյ՝ի հիւս· արեւելից, իբր 8,000 փարս· քառ· ՝ի բարձրաւանդակին Տե· քհանայ· առոգեալ՝ի Մահանուտսի գետոյ և յօժան· գակաց կոտաւերեայս· բերէ առատս ցորեան, որ և ընտիր համարի՝ի բովանդակ Հնդկաստան։

Ժողովրդք 5,600,000· գաւառք Պ Ե Ր Ա Ր, Օ Ր Ի Ս· Ս Ա, Կ Ո Ռ Ն Տ Ո Ւ Ե Լ Ն Ա Ն։

Գլխաւոր քաղաք Ն Ա Գ Ո Ւ Ր Ո Ւ Ր 80,000 բնակիչք։

2030· Թ· Ն Ի Զ Ա Մ· Ընդարձակ պետութիւն ՝ի միջնադարս Հնդկաստանի, ունելով գաւառս ըզ· Հայտերապատ, զՊիտեր, և զմասուս Ներուն կապա· տայ, Պերարայ, Խանդեէյայ, իբր 12,000 փարսախ քառ· և բնակիչք ՝ի նմա 9,500,000։

Տ Ա Ճ Ա Ր Ո Ւ Գ Ա Ս· Գլխաւոր քաղաք յետ վտակի միոյ Գրիշնայ, 80,000 բնակիչք։

Գլխաւոր մզկիթ ի Հայտերապատ

Կ Ո Լ Գ Ո Ն Տ Ա· Ամրոց հռչակ՝ի Հայտերապատ· գանձա· տուն էր ազատանաց անկոց գտելոյ՝ի սահմանս անգ·

Ա Ր Ո Ո Ն Ա Գ Ա Ս· Ի հիւս· արեւմտեան կողմն Նի· զամոյ, 60,000 բնակիչք։ Ի սմա է հոյակապ լերինք գտանին Ներունկղիզայ։ — Մերձ Ա Ն Ե Ր Ե Ն Ա կապատ կան անուանի ձեռագործ քարափոր տաճարք Էլլորայ· և իբր 10 փարսախ հեռի՝ Աւռ գետոյ, ուր Ո Ե Լ Լ Ի Ն Կ· դէն յայլմէնայ հնդկաց։

2031· Ժ· Մ Ա Հ Ր Ա Տ Ա Ց Ե Ր Կ Ի Ր· Ցարև· մտեալ հիւսիսոյ Տէքանայ· ուր առնին Մահրատաց իշխեր բուռն զրուէնեամբ, զոր ետեղ Աքմեա չահ Թագաւոր Քապուլայ յամին 1761, և յետ նորա Անգղիացիք նուաճեցին ՁՄահրատս· այժմ երեք պե· տութիւնք են հարկաւոր նոցա Ս Ա Ն Տ Ի Ա Ն Ա, Ջ Ո· Լ Ա Ք Ո Ւ Ր և Ս Ա Ո Ո Ի Ն Ն Ե Ր-Վ Ա Ր Ր Ի ՝ի Պ Ե Ն Ա Ռ Ո Ւ Ր· որոց տարածութիւն է 1500 փարս· քառ· և ժո· ղովրդ 2,400,000։

Ս Ա Ղ Դ Ա Ր Ա Ն· Ամրոց հռչակ յափունս Գրիշնայ։

Պ Ե Ն Ա Ռ Ո Ւ Ր· Անուանի առ Ա Ե Ր ո Ւ Ն կղիզաս, յորում միլիոն մի բնակեաց էր յայնժամ· այժմ կիսաւեր կայ, չերիմք, տաճարք, պալատք և մզկիթք յոլովք՝ի նմա· և կոչի Պալիբռա Տէքանայ։

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ո Ւ Ր· Եթ սա մասն ինքնակալու· թեանն Մահրատաց, տարածեալ զիիւնով մասամբ ներպուռատայ՝ի բարձրաւանդակին Պալուայ, ՝ի հիւսիսոյ վինխյայ լերանց· Ժողովրդք 1,550,000։ Գլխաւոր քաղաք Ի Ա Տ Ո Ր։

Ժ Ո Ղ· Շ Ի Ն Տ Ի Ա· Եթ սա ՝ի Մահրատաց պետու· թենէ հասեալ մեծ, որ՝ի գլխոյ ծոցոյն Գամպայայ ձգի ցափունս Ձուիայ, և ունի զմեծ մասն բարձ· րաւանդակին Մալուայ· ուր լինի ընտիր ափիոն և բամբակ և խաղող· Բն· 3,400,000։

Կ Ո Ռ Ե Լ Ի Ո Ր· Գլխաւոր քաղաք և ամրոց հզօր, ՝ի հարաւոյ Ագրայ, զոր նուաճեցին Անգղիացիք յամին 1842· Բն· 50,000։

Ո Ջ Ա Ն Ն (Oojein)· Ի Մալուա, քաղաք սրբազան, 150,000 բնակիչք։

2032· Ժ Ո· Մ Ա Ց Ո Ւ Մ Ն Ե Ր։ Ընդարձակ գաւառ ՝ի հարաւակողմն Հնդկաստանի, պատեալ կուսակա· լութեամբ Մահրատաց, երիվր բարձրաւանդակ և բարեբեր· ունի և խաղող և նռնոյս և միւռգս ընտիրս· Տարածութիւն երկրին իբր 3300 փարս· քառ· Ժո· ղովրդ, 2,350,000· որոց իշխէ բաձա հարկատուս։

Մ Ա Ճ Ո Ւ Ր Ո Ր· Գլխաւոր քաղաք ՝ի հարաւակողմն· Նշանաւոր է ՝ի նմա անգղի կամսի ցլու։ Բն· 50,000։

Ս Ե Ր Ե Կ Ն Ե Ր Ե Ա Մ· Ի կղզւոջ միում գետվերեայ, 30,000 բնակիչք· աճուռ էր սա Դերքուս Սահլսայ, և առաս յԱնգղիացւոց յամին 1799։

Պ Ա Ն Կ Ե Լ Ո Ր· Քաղաք մեծ և ճարտար ՝ի ձեռա· գործս կերպասուց և բամբակեվինայ· Բն· 60,000։

Ժ Ո· Գ Ո Ձ Ի Ն· Գաւառ փոքրիկ ՝ի հար· արև· մտեան ափսնս Հնդկաց, ՝ի հարաւոյ Մալուա· բայ· ունի բերս անուռատելիս· Իշխան երկրին է բաձա ոմն· բայց գլխաւոր քաղաքն Գ Ո Զ Ի Ն կայ ընդ ձեռամբ Անգղիացւոց։

2033· Ժ Ե· Դ Ր Ա Ի Ա Ն Գ Ո Ր· Գեղեցիկ գա· ւառ ՝ի հարաւոյ Գոզինայ ցգլուխն Գոմորին· ունի անտառս, յոր գոգաւորն փիղք, վագրեք, կապուտիք և գոմիշք· Ոմն նաւահանգիստս վաճառաշահս· Ժողովրդք իբր 1,470,000։ — Գլխաւոր քաղաք Դ Ր Ի Ա Ն Գ Ո Ր, ՝ի հիւսիսոյ արևմտից Գոմորին գլխոյ։

Ժ Ջ· Դ Ա Ճ Մ Ի Ր· Գաւառ գեղեցիկ ՝ի համա· նուն հովտին, ՝ի հիւսիսակողմն Հնդկաստանի ՝ի բան· ձայսպ· առոգեալ ՝ի ձիւրամ գետոյ, որ գոլոչէ ՝ի նմա Ա Լ Ե Ա Ձ լիճ, և պարսպեալ բարձրաբերձ լերամբ հիմայսպ· Ընտանի և հովանի հաշվիրայ գեղեցիկ բուսաբերութեամբ և ընտիր ընտիր պտղովք և ծաղ· կանիք, յորս վարդն գերագոյն· Համեստալ են և չուք գաշխիրեան ՝ի ստեղ այծուցն· Ժողովրդք իբր 3,000,000։

Ս Ե Ր Ե Ո Ի Ն Կ Ո Ր կամ Գ Ե Ա Ր Ե Ր· Գլխաւոր քաղաք· յափունս ձիւրամոյ· Բն· 40,000։

ԻՍԼԱՄԱԳԱՏ • Ա՛ս Նովին գետով։

ԺԻ • ԼԱՀՈՒ • Ջրմուխ կախեալ ասացաք ի տեղագրութեան Բանճապայ Նահանգին կուսակալութեան Կալկադայ։ Գլխաւոր քաղաք Նորին Լահոր Երբեմն աճեալ մեծի Մողոլի, այժմ անշքացեալ է. կառուցեալ է յիւր Ռասի գետոյ։ Բն • 70,000։

ԱՄՐԵՏՍԻՐ • Ամուր և բազմաւաճ քաղաք, և տեղի պաշտաման գլխոյն Նանեքայ։ Բն • 100,000։

ՄՈՒԼԹԱՆ • Եւ սա վաճառաշահ, անուանի վասն համալսարանին մահմետականաց • Բն • 60,000։

ԺԸ • ՍԻՈՒՆԻՄ • Գաւառ փոքր ընդ մէջ ազատ պետութեանց Նեպալայ և Պուռնայայ, ի սահմանի բարձրագունից լերանց Հիմալայայ։ Ժողովուրդ երկրին 170,000 • որոց իշխէ բաձա մի և նոսի ի քաղաքին ԴՈՒՄԼՈՒՆ։

Գ • ԱԶԱՏ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՔ

2034 • Մի ըստ միոջէ նուաճեալ պետութեանց Հնդկաց ընդ ձեռամբ Անգլիացւոց, նկեալ և պոռնան ունցին ցարգ ազատք յայս կողմն Գանգեսի, յաբեւելս և ի հիւսիսի արեւելից աշխարհին, ի լեռնային սահմանս, որոց բնակիչք արուրագործք են քան զայլ հինաւուս, և ճարտարք յառաւօրս։

Ա • ՊՈՒԴԱՆ • Ցարեւելից նկեալ և ի հիւսիսի Պրահմաբուգայ, անձուկ երկիր լեռնական • Ել 8,000 փարս • քառ • որում իշխէ բաձա ոմն՝ Տէվ մահանուանեալ, և նսոի ի Դասուխուդոն քաղաք յարեմտեան սահմանս երկրին • Ժողովուրդն 1,500,000 ի Մողոլեան ցեղէ Թուխ։

2035 • ՆԵՊԱԼ (Nepaul) • Ընդ մէջ Դիպկեգայ, Սիքքիմայ և անգլիացի կալուածոց, 7,000 փարսախ քառակուսի • 2,500,000 բնակիչք • ի հիւսիսոյ նորա ամբառնան հիմալայեան բարձրաբերձ լերինք, ի հարաւոյ այլ լերինք որ անջրպետեն զնա ի հինաւուսնայ, ի բարձունս լերանցն կան անասունք և վայրկք ջուրց, կլիմայ բարեխառն է և կենսատու • բնակիչք ազգաւ ի հնդկաց են, այլ խառն ընդ նոսա բնակին և ցեղք ինչ Դիպկեգայ և Մողոլից։

Գլխաւոր քաղաք ՔԱՏՄԱՆԴՈՒ, անուանի ի գիրս հնդկաց • — ԿՈՒՏԿՈՒՐԻ և ԲԱՏՈՒ կոչեցեալ, բարձր է լերինսայ ծովու 4,500 ոտն • յորում կան փայտաշէն տաճարք և ապիւսեայ տունք • Բն • 30,000 • — ԿՈՒՐՏՈՒ քաղաք հայրենիք է արքունի տոհմին։

Դ • ԿԱԼԻՈՒԱԾՔ ԵՒՐՈՊԱՑԻՈՑ

2036 • Ա • ԿԱԼԻՈՒԱԾՔ ԲՈՐԴՈՆԱԼԱՑ • ԿՈՒՆ • Գաւառ յահմտից արեւմտից, ի պետաբուր, առ Մանուսաւա գետով 90 փարսախ • 100,000 բնակչաք, յորոց չասք քրիստոնեայ հնդիկք են • կոչ կամ ԲԱՏՈՒՏ քաղաքս յայսոդ ի վաճառականութենէն, ա Թոռ է կողմնակալն կառուցեալ ի կղզեկի ի բերան Մանասաւ • աստ նսոի նախագահ Եպիսկոպոսն Հընդկաց • 200,000 բնակիչք էին ի նմա, այժմ 2,000 • քանզի առ ձեռնէզյ օգոյն չուեցին և չասք բնակեցան ի նոր քաղաքն որ ի ցամաքի • յեկեղեցւոջն Յիսուսեանց նշանաւոր է դամբան Ս • Փրանչիսկոսի Քաւաբերեան որ Ասաբեալ կոչեցաւ Հնդկաց • Նոր քաղաքն կոչ, բարեչէն ի բերան Մանասաւայ, աճող է փոխարքային և առագործոյն, ունի նաւահանգիստս կրկին անջրպետ • Բն • 20,000։

ՏԻՈՒ • Կղզի ի հարաւոյ կուզերագայ լեռնային, անջուր, անբեր • ՏԻՈՒ քաղաք ունի նաւահանգիստ բաբի • Բն • 4,000։ Ասա երկիցս Լուսիտանացիք քաջօրհնեալք տարան պաշարման։

ՏԱՄԱՆ • Գաղաք փոքր ի կուզերագ ունի նաւահանգիստ և 6,000 բնակիչս, որք նաւակառոյցք են արուեստիս։

2037 • Բ • ԿԱԼԻՈՒԱԾՔ ԳԱՂՂԻԱՑԻՈՑ • ԲՈՆՏԻՇԵՐԻ • Գաւառ յարեւմտեան հարսնամեջ լայ, 70,000 բնակչաք • ի համանուն քաղաքի նսոի Գաղղիացի կողմնակալն Ասիոյ • կայ ի նմա արքունի տաճար, վարժարանք, պարտէզ անկաթա և վերին տաճար, վարժարանք, պարտէզ անկաթա և վերին տաճար, վարժարանք, պարտէզ անկաթա և վերին

Բ· ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ

ՅԱՅՆԿՈՅՍ ԳԱՆԳԻՍԻ

2038· Հինդկաստան այս որ կոչի և Հնդկա-Երկիր, ընդարձակ և բարեբեր, ոչ է մէկ քաղաքանման որպէս պղնդկաստան· բայց միայն երկիրք նորա և քաղաքքն որ ի բերանս մեծաւն գետոյ· ձգի ի 27° մինչև ի 1° հիւս· լայն· և 88°–107° եր· երկ· Սահմանքն ի հիւսիսոյ՝ Երկ և Պուգան, յարևելից Երկ և Ծովք Երկնայ, ի հարաւոյ Ծովք Երկնայ և Պենկալայ, յարևմտից Ծոցն Պենկալայ և Պուգան Երկնայ· ունի զծոցս Հիամայ և զԻնդկքինկայ·

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

2039· Թուի յառաջնումն Մալակայ կղզւոյ հաղորդութիւն լեալ ընդ Սումադրայ և որս ընդ այլ կղզիս, և Ասիոյ կցեալ ընդ Աւստրալիոյ, որպէս հիւսիսայնոյն Ամերիկոյ ընդ հարաւայնումն ի ձեռն Բանամայ· Այսչափ ինչ ընդերքին գաւառացն յայտ է, զի գետք մեծամեծք ի հիւսիսոյ ընդ հարաւս ընթանան և հասանեն զաշարշն ի մեծամեծ դաշտս· յորմէ պարարտացեալքն զերկիրն· դիմաւորք ի գետոցս որք Թափին ի ծոցն Պենկալայ, են Պրահմբուտրա, Աբոտ, Խոսոպի գետ անարի, Ծիդդան և այլն· իսկ ի ծովն Երկնայ՝ Մենամ կամ Սիամայ գետ, Գոմագ կամ Մենամ-Բեռի, Սան կամ Տենոյի, Սան-գոի· Պարք երանց անտառախիտք ձգին ի ծոցն դիւս, և կարի պտղաբերք են· ածխ գագարիւն գազանք ամենից, փիղ և ռընգեզջիւր, վագր, յովազ, կապիկք մեծամեծք, և հաւք բազմատեսակ· ձուկն և գազտակուր առատ ի ծովս և ի գետս· ի վաճս նոցա գտանի ասաղ ոսկւոյ, և են հանքք արծաթոյ երկաթի կապարի, պղնձոյ, և ընտիր անագ ի Մալակա՝ ինչն ասացեալ· քարինք պատուականք, տպազիոն, շափիրազ, այլոյքն հանդերձ·

Ի բուսական սեռի նշանաւորք և յատուկք են աշխարհս՝ արձուկ կոչեցեալ ծառ, զորոյ փայտ Զինք ծախեն ի մեհենս փոխանակ խնկոյ· և այլ ազգ ազգ փայտից և խեժք պատուականք· այլ ամենայն բերք և կլիմայ նման է բնիկն Հնդկաստանի·

ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

2040· Թէև բնակչաց Հնդկա-Զին Թերակղզւոյս հասմարի 24 միլիոն· որք ի նմին ի Հնդկայ ազգէ են այլ բարուք խոտիք և յեսենեաք ի կրթութենէ· բնակք արևելեան կողմանց խառն են ի Զինայ և քաջակիրթք են քան զայլսն· ի հարաւակողմն բնակէ Մալայի տոհմն· կրօնք ժողովրդեանն ի հաւասարակի պատուսեան դնին է·

Ժողովրդարձն պարապի յերկրագործութիւն, և մշակէ առատ քան զամենայն զորիս, որով և մնան· մշակեն և բամբակ, Թթենին վասն չերամ որդոյ, լեզակ և գետաք· Ձեւագործս ունին միայն մեսաքեաց և բամբակեայ կերպասուց· չինեն և զանգակս մեծամեծս ի սեաս մեհենեաց· Գոչինչինացիք ճարտար նաւագործք են· և գոն ի նոսա վաճառականք, այլ յաւելս Զինք են որք բառնան զաղխամաղոն և տանին ի Զինս և յայնմանս Հնդկաց· և բերեն անտուսա՝ յախճապակ և Թէյ և ձեւագործս չինացիս·

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ· — Երիք մեծ ազատ պետութիւնք են Թերակղզւոյս, Շիամ, և Աննամ և Մալակա, և կալուածք Անգղիացւոց· ընդ որս գրելի է և Պիրման, զորոյ զգաւառս ինչ ի վաղուց հատեալ էր Անգղիացւոց, և ի հերուն (1852) բուռն պատերազմաւ նուաճեցին զերեքին զորոյն իսկ պետութիւնն· Միահեծան և բռնաւորական են վարչութիւնք ազատ պետութեանցն·

Ա· ԿԱԼՈՒԱԾՔ ԱՆԳԼԻԱՑԻՈՑ

2041· Անգլացւոց կալուածք գլխաւորք յայնկոյս Գանգեսի են գաւառք Պիրմանայ՝ որոց տէրացան ի 1825 ամէ և այսր· և են Ասսամ, Արաքան, Դեբ-նասերիմ, և արտաքոյ նոցին Բենանկ կղզի, մանն մի Մալակայ և Սինկաբորը կղզի· Ընդ կուսակալու-Թեամբ Պենկալայ են գաւառքս այսքիկ·

Ա· ԱՍՍԱՄ· — կայ յարեւմտից հիւսիսոյ Թեբակղզւոյն, ունի սահման ի հիւսիսոյ զՄուղան, յարեւմտից զՊենկալա, ի հարաւոյ և յարեւելից զՊիրման· 6–9.000 փարսախ քառակուսի, 620.000 բնակչաք· Հովսային է երկիրն ոռոգեալ ի Պրահմապուտրայ և պարփակեալ ի լերանց, բարեբեր է հողն, և կլիմայն որպէս զհիւսիսային Պենկալայ· անտառք բազումք են յԱսսամ, յորս գտանին միջատք որ գործեն զկարմիր խէժն, որպէս և չերմանց յոլովութիւն է անդ և մեռաքոյ· ի գետոց հանեն ոսկի ոչ սակաւ· Բնակիչք ազգաւ Հնդիկք են և քաջարիք քան զայլ ցեղս Հնդկաց· յառաջնգոյն պիրմանք սպրեցին նոցա, ի 1826 ամէ և այսր Անգլիացիք պաշտպան կացին, և զաշխարհն վարէ բաձա մի, որ նստի ի ՃՈ-ՐՈՑ քաղաքի յային Տ՚ԻԹ՚Ա· գետոյ·

Ասսամցիք ի հիւսից եղեգնաձեղունս բնակեն, և յանձրևային եղանակի ի մակոյկս եղեգնաձածուկս ծփան ի վերայ ծովամեռ գաշտաց ի յորդոմեծիճ անձրևի·

2042· Բ· ՃԻՆԴԱ և ԳԱԾԱՐ· Լեռնային գաւառք ի հարաւոյ Ասսամայ, 350.000 բնակչաք· անտառախիտ և երեսաւոր·

ԳՈՍՕՐՈՒՐ քաղաք է գաշարայ առ Պարաք գետով, որ ժամգակէ զՊրահմապուտրա·

Գ· ԱՐԱԳԱՆ· Անձաւուկ սահման ե երկրի, յարեւելից ծոցոյն Պենկալայ· և պարոյս լերանց անկըզպետի ի Պիրմանայ և յԻռաւաուտեայ· Ափունքն ՃՂՃղիկնք են և մանր մանր կղզիս ունին, Ճախնայիկք և վատասուն օգով· բայց ունի և բարեբեր վիճակս· Թիւ ժողովրդեան, 250.000·

ԱՐԱԳԱՆ Գ· Ք· առ Համանուն գետով, որ կոչի և Ք·-ԼՈՔՒ· Բն· 10.000·

ԱՔՒՏԻՊ· Վաճառաշահ քաղաք ի փոքու կղզեկի ի բերան գետոյն, նոր մայրաքաղաք Համարի·

Դ· ԴԵՆԱՍԵՐԻՄ· Ցայս անուն կոչին գաւառք ընդ երկայն ծոցոյն Մարդապանայ, և են ՄԱՐԴԱՊԱՆ, ԵԲ, ԴԱՎՈՑ, ՄԵՐՈՒԻ կամ ԴԵՆԱՍԵՐԻՄ· Ամենեքին լեռնայինք են բայ ի Մարդապանայ· և կղզիք մանունք ունիմք· Կլիմայ՝ ջերմին յոյժ, այլ ոչ վատառոյգ· Բերք երկրին լեղակ, ութք ընկոյզ, բամպակ, սեաւ պղպեղ, ժանիք փղոյ, մոմ, ծխանեղիք, և այլն, և գեանաձուխ· Բնակիչք 120.000·

ՄՈԼՄԵՆ ի Մարդապան, առ Սալուէն գետով, գլխաւոր և վաճառաշահ քաղաք, 35.000 բնակչաք, յորս գան և Հայք և Պարսք·

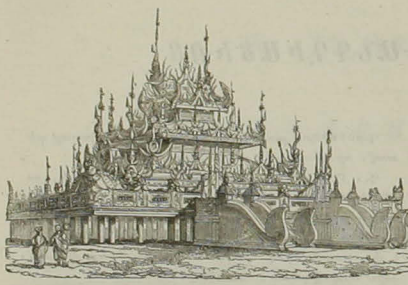
ՄԵՐՈՒԻ· Բարեշէն քաղաք ի բերան Դենասերիմայ·

ԴԱՎՈՑ· Ի բերան Իւրանուան գետոյ· Բն· 10.000·

Բ· ԱԶԱՏ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՔ

2043· Ա· ՊԻՐՄԱՆ· Երկիր ընդարձակ յաւրևմտակողմն Թեբակղզւոյն յայնկոյս Գանգիսի· Հեղուսն ի մարտի էր ընդ Անգլիացիս· Չոզբ պատուհասէն է· այլ ոչ են քաջածանօթք հանդամանք երկրին, ոըրոյ տարածութիւն համարի 30.000 փարսախ քառակուսի, և բնակիչք 4.500.000· Ցառաջ քան զամն 1756 երկիր Թագաւորութիւնք էին ի Պիրման, Արաքան, Աչա և Բենգու· Երկուստեք զսահմանք պիրմանայ ձգին պարբ լերանց՝ որով ի միջի գործի հովիտ ընդարձակ ոռոգեալ յհաւաւտի գետոյ· բերք նոցին են որ ի միջին հնդկաստան, այլ ընտրբք սեւասկաս·

Պիրմանք նախապատիւ քան զայլ ժողովուրդս երկրին պէտճան կոչեն զանձինս և Թուին ի Մողոլաց ազգէ· գեղապաշտք են անձամբ, ներկանեն զատամունս իւրեանց ի սեաւ, ոմանք և զերեսս· ժրաջանք, զուարթք, աշխոյժք, այլ ի մարտի անագորոյնք· աղբատք գրեմեթ մերկք և բոկք շրջին, և կերակուր նոցա է որիզ և ձուկն· կրեն հովսացուս արք և կանայք· — երկուս բարբառք են նոցա, սրբազան և ռամկական, էական և ֆոբեան, երկոցունս ևս որիշ ալիփաբեք են· սերեն զանասատզծուածին, և են նոցա քերդուածք և վիպասանութիւնք· Ձդիակունս աւագ մարդկան այրեն, զառակին թաղեն կամ ընկենուն ի գետ· Ընդհանականց նշան է թիւ շրթայիցն զոր կրեն յահեակ ուսի զանձինս փարեալ, մինչև 12 կարգս շրթայից ընծրհեալ է նոցա, ընթանականին 24 կարգք· սերեն ընծաս և ընծաւարանս, են նոցա աղէիազգի փողք և քնարք· և ի հասարակի կրթա-

Փռում Պիրմանաց

սէր բարս ունին քան զբազումս յասիական ժողովրդոց · առնեն և առաքառս ընդ Հինաց և ընդ Ասղիացւոց · կրօնք Պիրմանաց է պուտտեան աղանդ, Պոտ կոչեցեալ · բայ յայնմանէ պաշտեն 100,000 դիս և դիցուհիս, ընդ որս և զառասնայ յանուն Ռոտ · քահանայից կրկին գոյք են, կէսք Ռոհան կամ Ռահնի կոչին և կեան ամբոր ի միաւսանան որ Վոհ կոչին · և են նոքա խմաւսունք ազգին, պարապեալք ի դասատարակութիւն մանկտւոյն և ի կրթութիւն ժողովրդեան, և մարգասէրագոյն բարս ունել ասին, և յետին անանկք ուսանին ընթեռնուլ առ նոսա · և այլք Դաւթոհն կոչին և են միանձունք մերաբակեալք, նոյնպես ի հրահանգութիւն ժողովրդեանն պարապեալ · տաճարք նոցա նոքանշանք իմն են անչէրեզ սեամբք և զարդուզք քանդակաց խիտ առ խիտ : — Բազում անգամ մարտուցեալ ընդ Անգղիացիս և տուժեալ գաւառս մեծամեծս յամին 1826, կրկին բորբոքեցին մարտս սաստիկ յամին 1852, և չարաչար հարեալք ի ծովն և ի ցամաքէ՝ նուաճեցան առ վայր մի :

2044 · Ամարապուրա · Ցեզը հաւաստատեալ · վանս մեծի հրդեհին և սաստնութեանն լքաւ, ղի մայրաքաղաք էր ինքնակալին : Բն · իբր 30,000 : Նշանաւոր է ի սմա տաճարն Արագանայ 250 փայտեայ ոսկեզօծ սեամբք :

Աիա կամ Ռանգա-Բուրա · Բազում տաճարք են ի նմա փայտակերտք, որպիսիք են և տուքն : Ցամին 1834 այս քաղաք հաստատեցաւ լինել իշխանատեղի նիստ · և յետ ամաց հնգից ալարեալ ի սասանութենէ անչքեցաւ : Բն · 30,000 :

Մանգոյ · աւան, յոր նստեր ինքնակալն յետ աւերածոյն Ասայ :

Բեկոն · Մայրաքաղաք համանուն աւերութեանն · Պիրմանք քանդեցին զայն, և Թողին միայն գՇուէմաու (ոսկեմեհեան) տաճար մեծակառոյց բրգաձև աղիւսեայ ոլեմանկիւնի խարսխաւ բոլորշի կատարաւ, յորոյ ծայր ագուցեալ է հովանոց երկաթի ոսկեզօծ, 56 ոտն շրջաբերութեամբ, 331 անգղ · ոտք են բարձրութեան նորա · յատեղակս քաղաքին բնակէն իբրև 7,000 արք :

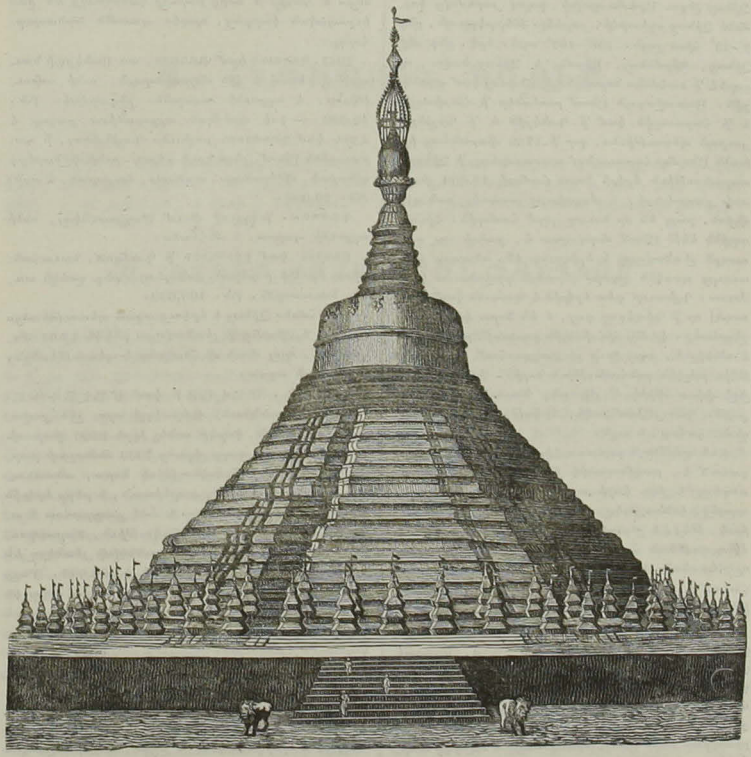
Ռանկոյն կամ Րանգոյն · Աւ հանուն վտակն Խաւսատեայ, անուանի նաւահանգիստ և բազաւոր վաճառականութեամբ, և մեծերանոց նաւաց կառուցման · 40,000 բնակիչք էին նորա, յորս և Հայք և Պարսք և մահմետականք · այլ յամին 1852 Անգղիացիք ռմբակոծ արարեալ գրեաթէ խեղան կղզին զքաղաքս զայս :

Մերմ ի Ռանկոն նշանաւոր է Շուէթաղն ուխտատեղի մեհեան բրգաձև, ունի հովանոց 29 ոտնաչափ շրջբնականաւ · բարձրութիւն տաճարին 338 ոտք, որով բարձրագոյն հանրի ամենայն ծանուցեալ շինուածոց Աւիոյ · ոչ ինչ հեռի անտի կայ պղնձաձոյլ զանգակ եօթն կանգուն ի բարձրութիւն և 6 ի շրջաբերութիւն, 12 բթաչափ Թանձր :

2045 · Բ · Սիամ կամ Շիամ · Կայ յարեւելից Պիրմանայ, ընդարձակ գաւառ և հզօր պետութիւն, ընդ 96°–104° արև · երկ · և ընդ 7°–20° հիւս · լայն · անյայտ է ներքին գաւառին, բայց պարբ լերանց երկոտանեք երկայնեալ գործեն ի միջի հովիտս մեծ ի մէնամ գետոյ ոռոգեալ, որ ի յուլիս ամսոյ մինչև ի դեկտեմբեր առատացեալ զեղուլ և պղպեքերս չարդարէ զսխումս իւր · կլիմայն տապադին է և չնաշակաւ · սահմանք Շիամայ ձգին և յեզերս Մալակայ մինչև ի Գամբոճ կղզի, նոյնպես և չարևելակողմն զծովածոցսն · Համարէն տարածութիւն 28,000 փարսախ քառակուսի, և ժողովրդոյն 5,000,000 մարդկան, Թէպէտ և ոմանք համար ին 3 միլիոն միայն, և այլք 6 կամ 8 միլիոն · Երկիրն բաց ի գետափանց անտառային և աւազուտ է · բերք նոյն են որ չայլ կողմանս Թերակղզւոյն, որով և եղէգն չաքարի միայն ընծիր են ի բուսականն : — Շիամացիք Թուխ կոչեն զանձին, զընտանութիւն Շինաց ունին · կարճիկք են, գլուխ նոցա քառակուսի ինն ճնշեալ, ճակատ տափակ, աչք մանուկք և շիկակաք, չքմուխք Թանձր, ականջք երկայն, հերք և մորուս նուազ · սիրեն զկնիս և զՀիւրս, չնՀեն աւազաց, հարեւաք են զաւգահրութեան և զվնկրութեան · կերակուր նոցա է ձուկն և որիզ, ծխեն զծխալ և զվնկեզէլ · մեծաւորք բնակեն զշշարակ արմատս · շրջին կիսամերկ · բնակութիւնք նոցա ի վերայ գերանաց կամ ցցից կառուցեալ են բարձրացեալ յերեսաց երկրի վասն ջուրցն

Պատուհ Նաւակ Շիամաց

Տաճարն Շուէմատու ի Բեկու

ողոլման . մեծատուներք բազում ծախս առնեն ի զարդ գ•ան հանդիսի նաւակաց որով չքնին : Կրօնիւք պուտտեականք են , պաշտեն զՍո•ժմնա Գ•ոդ• . աստուածամարդկան պաշտօն ընծայեն և ապիսակ փղի : Թագաւորին ամենեկին ինքնակամ է իշխանութիւն , ազատ և անազատ սորուկք համարին նըմա • բնաւ ոչ երեկ նա ժողովեան խորհուրդ , և պաշտօնեայք նորա գետնատող մատչին առ նա • երբեք մարն ընչից մեռելոց յայլբուխս գրասի • պաշտամունք տե-

Թագաւոր Շիամայ

րութեան ժառանգութեամբ անցանեն յորդիս :

ԱՑՈՒ ԹԻՒՆ զոր Եւրոպացիք ՍԻԱՄ կոչեն քեռայրաքաղաք է ի Մենամ կղզւոջ . հին ի նմա բերդ , գաղպաք , 200 տաճարք , յորոց չատք կանդուն կան ցարդ • նոյնպէս և արտաքոյ քաղաքին են ոչ սակաւ մեծագործ վիհուածք : Բն • 30,000 :

ՊԱՆԳՈՒՔ կամ ՊԱՆԳԱՍՕՔ ընդ 13° հիւս • լայն • չափ հասան նաւահանգիստ , արքայանիստ : Բն • 60,000 , կիսով չափ Ձինք : Երբ ի սմա Գաղղիացւոց կառուցեալ ամրոց մի զոր ի 1690 կործանեցին բնակիչք տեղւոյն : Թալ մի քաղաքիս կառուցեալ է ի վերայ լասոյ ի խաղս Մենամայ • բազում են մեհեանք Պուտդայ ի սմա :

2046 • Գ• Ան Ա Մ • Երբեմն գաւառ էր սա Ձինաց տէրութեան , վասն որոյ և Անամ կոչի , որ ի

Ձինաց լեզուն Արևմտաց լսի, գոլով յարևմտից կողմանէ Ձինաց աշխարհի, յարևելս Թեբակղզւոյն, ընդ 9°–23° հիւս լայն. 100°–107° արև. երկ. ընդ մէջ Ձինաց, Պիրմանայ, Սիամայ և Ձինաց ծովոյս, որ գործէ ի սահմանս նորա զծոյն Անամայ կամ զԴոնկքին: Գառաջագոյն Անամ բաժաներ ի հիւսիսային և ի հարաւային կամ ի Դոնկքին և ի Գոչինչին յոտրոյն պետութիւնս, զոր ի 1799 միաբանեաց իշխանն Անամայ հարաւայնոյ` ոտյտասմբեալ ի Ձինաց. տարածութիւն երկրի նորա համարի 18,000 փարսանգ քառակուսի, և ժողովրդք առաւել քան զ12 միլեոն, բայց են որ նուազ յոյժ համարին: Հիւսիսային մասն ևեթ Անամ մարդաշատ է, քանզի այլ գաւառքն լեռնավայրք և երկրոտքք են. անտառք հին, ատուրց պահին զսպաս լերանցն գազանաւտս և օձաւս: Գլխաւոր գետ երկրին է Գամդամ կամ Մայեռ՝ որ ի Դիպէդայ գայ, և են նորա կանոնաւորք զեղուածք. կլմայ հիւսիսային գաւառին բարեխառն և ապաիք է, բայց ջուր չէ քաղցրահամ, վասն որոյ Թէխ բժիշկն զանխմութիւն նորին. ի ծովափունս ընէ խիտ մրրիկ և չէք անդ նաւասնդիտ անքոյթ: Դուն յԱնամ ոսկի, երկաթ, պղինձ, տապալիոն, գոմար, և այլն:

Վասն ցամաքայն գաւառս հիւսիսային Անամ բարգաւաճ է, բազմապատիկ ջրագործիք երկրին ոռոգեալ է ըստ կարի արգասաբեր, բերէ շաքար, պղպէղ, կոճապղպեղ, բամբակ, լեղակ, մուշկ, մեխակ, Թէյ, և չերամ որ նիւթէ մետաքս ընծոյ: Ի ձկնորսութեան հռչակեալք են Ընհաղեայք, Թէպէտ ոչ հեռանան յափանց ծովոյս. առևտուր նոցա բարգաւաճ է, այլ ըստ տարաց չառնեն վաճառականութիւն, բայց միայն ընդ Ձինաց:

Անամք ի Մողղալ ցեղէ են և նմանք Ձինաց. զգենուն պատմուճանս երկայնս և լայնս, սպիտակ գոյն առ նոսա սգոյ տեսակ է. Թագաւորն և աւագանին գեղին զգենուն. փոխան պատառաքաղի ի սեղանի վարեն սրածայր կարճ բարսմունս զոր և զգօտւոյ կախեն ցանկ. բարուք մարդասէրս և ազնիւ բնոյս ասին լինել, միանդամայն և պղերգք և որկորեալք և Թեթևամիտք: Օգիս մեռելոց խրճանց ջեմանանակ մի գաւազան պահեն ի տան և ապա թաղեն: Ցուսման և ի հրաժանգս արուեստից յառաջադէմք են նաւասարդ Ձինաց, զորոց Թարգմանեալ ունին զմատեանս. են նոցա և աւագական քերդուածք զքաջազանց իւրեանց. բարբառ նոցա նման է Ձինաց լեզուի և նշանագիրք նոյնք են նոցա: — Ի հաւատս կրօնիչ՝ Թագաւորն և մեծամեծք կոնփուկեան են, ռամիկն Պուտտեան. ընդ որս և իրրև 300,000 քրիստոնեայք ուղղափառք. զի զքրիստոնէութիւն քարոզեցին առ նոսա Բորդոգալք և առաւել ևս Գաղղիացիք. տաճարք նոցա չեն գեղեցկաշէնք, քահանայք ոչ ս-- կոչին զաւերզրպապաշտութիւն սերմանեն ի ժողովրդեան:

Թագաւորին միապետութիւն զարգս ի վերին և ըստ հայրանիստ կերպարանի. աւագ պաշտօնակալք յազատաց միայն կարգին. զրնկալ զինուորութեան նոցա և հասից և մտից բարւոք կանոնեալք են ըստ եւրոպական կարգաց, որպէս պատմեն ճանապարհորդք:

2047. Պնդիճոկ կամ Բանգկոք, առ Սանկքոյի նաւարկելի գետով է հին մայրաքաղաք, ունի ամրոց Թիլեա, և արքունի տպարանս ընդարձակ: Բն. 40,000: — Իսկ այժմեան արքայանիստ քաղաք է Հուէ կամ Քիոճուճան յարմունս Գոչինչինայ, ի հարաւային Անամ, յեզր կուկ գետոյ. ունի միջնաբերդ պնդարան, մեթեռոցս, տաճարս, ձուլարան, և այլն: Բն. 50,000:

Գամդոճ. ի կղզեղ միում Մայքաուճկայ, ունի արքունի պալատ, և մեհեանս:

Սգճոկն կամ Լոիճոնոյ ի գամպոճ, նաւահանգիստ երեսելի ի բերան Տոնայեայ, անդ զտեղի առնու նաւատորմն. Բն. 100,000:

Ի սահմանս Ձինաց և երկուց ազատ պետութեանցս Սիամայ և Անամայ ի լեռնավայրս բնակէ Լաոս ժողովուրդ, որոյ մասն մի հնազանդ է պետութեանցն, և մասն մի ազատ:

2048. Դ. Մալագի կամ Մալագդա. (Արեւա-Բերդոնիսոն) Թերակղզի որոյ չէն քաջայայտ սահմանքն, կարծի ունել իբրև 8500 փարսախ տարածութեան. պարբ լերանց 7000 ոտնաչափ բարձունք ձգին ընդ երկայնութիւն նորա, անտառագեղք և ջրարբիք, կլմայ բարեխառն, և բերք երկրին ընծիւք, մանաւանդ ածաս և ֆոկ քաղցրահոտ և առնչահամ պտուղք. այլ մշակութիւն, ճարտարութիւն և վաճառականութիւն ամենևին յետնեալ են առ բնակիչն, որոց Թիւ համարի 1–800,000. Մաքք կամ Մալացիք մի ի հնդից ցեղից մարդկան՝ փոքր են մարմնով քան զԵրոպացիս այլ բարեյոգք, Թիակերք և գանգուրք, մեծաբերան, խայտակն, կարճաքիթ, երկայնադէմ, անմերձուս. բարուք անգութք, արիւնահեղք, հանապազ մերկք և զինեալ չորքին, և զէնք նոցա են ֆէյս սուր, և նետ գեղեալ. աբջ միայն ի մարտս, յաւազակութիւն և յորսորդութիւն պարապին, զորդն ամենայն ի կանայս Թողեալ. և սոքա զարդասէրք են յոյժ և պճնին ոսկւով և շքիւ, ապարիջանօք և ագամանդիւ. կերակուր նոցա է ձուկն և արմաւք, յրմպակելեաց միայն սփիոն յաճախեալ է առ նոսա. կրօնիւք մահմետականք են. բարբառ նոցա քաղցրալուր է:

Հիւսիսակողմն կղզւոյն զարգիս ի ձեռս Անգլիացւոց է, արևելակողմն Սիամաց. հարաւակողմն ևեթ ընդ ինքնիշխան տերութիւք կառավարի. այլ քաղաքս կանոնեաւն հնոյք չերևին ի նոսա. չէք նոցա քաղաք նշանաւոր. բայց Մալագդա քաղաք, 5,000 բնակչօք ընդ ձեռամբ Անգլիացւոց, ընդ որոց էր հանոնեաւմբ կան 36.000 ոգիք միայն:

Ազատ պետութիւնք են Մալացկոր, Բաճաճ, Ճոհոր, ի հարաւակողմն Թերակղզւոյն. իսկ ընդ ձեռամբ Սիամայ Լիկոր, Բաճեան և Բիեցկ կամ Գունեցկ:

Ի նեղքին Լերնոս գոն և տոհմք Բաթուճեաք, ամենևին բարբարոս:

Գ· ՀՆԴԿԱՅԻՆ ԿՂԶԻՔ

2049· Յերէս պարս գահին կղզիք Հնդկաց· եր-
կուք ի Հնդկային ովկիանոս, ոմն յայսկողմն գան-
գեսի, և ոմն յայնկողմն, և միան ի խաղազականն
ովկեան, կէսք ի սոցանէ կալուածք են եւրոպեա-
կան պետութեանց և կէսք ոմանի և բնիկ պետու-
թիւնս, յորս են միահամուռ 29,000,000 բնակիչք։

Ա· ԿՂԶԻՔ ՅԱՅՍԿՈՂՄՆ ԳԱՆԳԻՍԻ

2050· Ա· Ա Ի Ց Լ Ա Ն· Մեծ և կարևոր քան
զամենայն կղզիս բնիկ Հնդկաստանի, կոչի և Սիմու-
տի և առ հին Տապրոբաղա կամ Սելէկէ· նէզուզ
Բաւ և Ծոցն Մահաճ բաժանէ զսա ի հարաւոյ Հընդ-
կաստանի որ յայսկոյս Գանգեսի· տարածութիւն նո-
րա 3100 վարսախ քառակուսի· Անհարթութիւնն
հիւսիսակողմանն և կոյս կոյս ասաղձ որ ի տե՛ս-
տուածեան Ծովուն ի վեր երևին՝ կարծեցուցանեն
սահանուածութեամբ զսառուցեալ ի ցամաքէ· ի Ծովա-
կողմն կուսէ Սէյլան ունի լերինս յորս բարձրագոյնք
են Բէթրտալա-կա իբրև 7300 ոտք, և Կոմբ կամ
Սոր Ադամ 6680 ոտնաչափ· ի գլուխ նորա կայ
վէմ կառնիտևայ ընդ փոքու մարգաւազ, յորոյ վերայ
պաշտեն Պուտաեանք զվնիքս ոտից Պուտայ, և հին-
տուք զնիվայ· իսկ Մահմետականք ասեն, նախահօրն
Ադամայ անդ առանձնացեալ ի Ցգնուածին զամս
200, վասն որոյ Սոր Ադամայ կոչի վայրն· առ նո-
ւազ գնալ Սէրենիպ, ցուլտ վտակ, յորում մարգն
ոսխասաղք· Անտառք գեղեցիկք են ի լերինն, ա-
րևելակողմն նոցինպէս լեռնավայր է և նաւահանգիստս
ունի անբոյսթա, բայց արևմտեան ափունքն գնտագոյնք
են և նաւահանգիստ ոչ գոյ ի նոսա· կլիմայ երկրին
նման է Տէքանայ, մշակութիւն ոչ է բարգաւաճեալ·
գլխաւոր բերք նորին են կինամոն, քաջիկ, պղպէղ,
որիզ սակաւ, միրգք· Կայ ի Սէյլան և փիղ փոքր
հասակաւ· ի բովուզ անգիկ, շարիկ ևս և գոշար,
և մարգարիտ պատուական ի Մանաար Ծոցի· յատ-
կութիւն և ի փետրուարի իբրև 30,000 մարդկան գնան
ի գանուածի ափունս յորս մարգարտոյ։

Բնակիչք կղզւոյն Թուով 1,500,000 Սինհալէ կո-
չին և օրինս հաւանական կարծի՝ Հնդկաց ազգակիցք
են, որպէս և նման նոցա ի լոյս գասակարգս զա-
տուելեալ· Սինհալացիք գաղթ են բարուք այլ ի բար-
կութեան վրէժիւնդիրք յոյժ· զաղանգ պատուական
ունին· բայց և քրիստոնեայք յոլովք են ի նոսա,
և շատք հաւատկանք· ի լերինս և յանտառս բնա-
կեն պէ՛ս-կամ վէդդաք ժողովուրդ և կան յորոց
անասնոց· կան ի ժողովրդեանն և Դուբոյխ որ են
սերունդք Լուսխանացւոց յազգականութենէն բնա-
կաց երկրին։

Լուսխանացիք զառաջինն ի 1505 հաստատեցան
ի կղզւոջս վասն յաջողելոյ ի վաճառականութեան
արգասեաց կինամոնի, այլ սակս հարատաևարութեանցն
առելի լեալ իշխանի կղզւոյն գիւրամուտս արարին
զՀոլանտացիս ի կղզին և ինքեանք մերժեցան (1656),
այլ և զՀոլանտացիս վանեցին Անգլոացիք ի 1795, և
նուաճեցին զինամի զարթայանիան և զինագործն
գերի վարեցին ի Մատրաս։

2051· Ի հինգ գաւառս պրտհին զՍէյլան, յորս-
ելեան, հարաւային, արևմտեան, հիւս· և միջին։

Բնիկ գլխաւոր քաղաք կղզւոյն է Գալտի յեղ
Մահաճին գեաղ, 3,000 բնակիչք· պատեալ յան-
տառաց և ի լերանց· կան ի նմա մեզգոցածք վա-
զելի արքունեացն և որ ի նմա մեչետին, յորում
պահի ցարդ առասին մի Պուտայ· Հուսկ ի Տ՛ոմ-
ւա կան մեչետք հատեալք ի վիմի· — Ալիմմա մայ-
րաքաղաքն է Գալոմպոյ, ի ծովեզերին յարևմտա-
կողմն կարի վաճառաշատ, ունի ամրոց բաբէղէն, և
40,000 բնակիչս· ի սահմանս նորին են վիճակք հե-
նամոնի· — Աւրքէյ գեղ փոքրիկ ի ծովեզերին ուր
որսան գմարգարիտս· — Դիւհնդոմալէ ունի նաւահան-
գիստ մեծ և անբոյսթ քան զնաւսս որ յարևելեան
Հնդկիս· ամեայ է քաղաքն այլ անմարդի և սահմանք
նորա անապատս· — Պալիհուլոյ, և սա ունի նաւա-
հանգիստ վաճառաշատ· — Կալ կամ Նուա Կալօ
յարևմտակողմն Տարասային ծովեզերակ, ունի ամրոց
բերդ և նաւահանգիստ, անուանի առևրշաւոն օ-
գուտիւ, վաճառականութեամբ, և առատ բերմամբ
ձկան։

Կոնրանդրուս· Քաղաք է աւերակ կառուցեալ
յԱ դարու· կան անդ մեծագործ մնացորդք չինուա-
ձոց, կշռոյ սրմանք և բրգունք· և ի Դոնդուր յայ-
լեալ քաղաքի բոլորշի մեչետիք և մեծամեծ անդրիք։

2052· Բ· Լ Ա Ն Տ Ի Վ Ի Ա Ն կղզիք յարև-
մտեան Մալայապայ ընդ 70°–72° արև· երկ· և ընդ
10°–12° հիւս· երկ· քարուքար և անբերք· յորոց
միայն 17 բնակիչք, այլ գիժաւարամբերձնալիք առ
խորակաց բառոց· ի ծովեզերին ժողովեն զ՛ո՛ր-
խեցեմորթ, զոր վարեն Հնդիկք փոխան դրամու·
Բերք կղզեացն են գոգոյ նեթ· Բնակիչք խաձուղք

են Արաբացւոց և Հնդկաց մահմետական կրօնիք, իբր 7,000 ոգիք. են նոցա իշխանք ազգայինք. բայց կղզին կալուած համարի Անգղիացւոց։

2053. Գ. ՄԱԼՏԻՎԵԱՆ կղզիք, յարեւմտից հարաւոյ Տէքանայ, առ հասարակ մեծ և փոքր իբրև 12,000 կղզիք. շուրջ պատեալ ի խարակաց բայց որպէս զի գծուարին է նաւաց մերձենալ ի նոսա. 40 կամ 50 միայն բնակեալք են և բարերբեր քան զԱգաթիվեանս և առնեն առևտուր ընդ Հընդկաց որ յայսկոյս գանգիսի. խաղաղականք և համբոյրք են բնակիչքն մահմետական ազանդով, և իշխէ նոցա սուլթան ազատ բնակեալ ի ՄԱԼԷ տուրս և գեղեցիկ քաղաքի ի համանուն կղզւոյն. բայց և նա համարի ընդ պաշտպանութեամբ Անգղիացւոց։

Դ. ՉԱԿՈՍ կղզիք ի հարաւոյ Մալտիվեանց, խարակք են բայց և բերեն միայն գոգոյ. գլխաւոր կղզեացն է ՏԻԵԳՈ ԿԱՐՑԻԱ. սակաւամարդ են յոյժ կղզիքս։

Բ. ԿՂԶԻՔ ՅԱՅՆԿՈՅՍ ԳԱՆԳԻՍԻ

2054. Ա. ՔՆԱՄԱՆ կղզիք ի ծոցին Պենկալայ, յորս ջրիք գլխաւոր են և ուժգին փոքունք պատեալք յեւս մանուանց. կլիմայն անչափ տօթագին է Եւրոպացւոց. Անգղիացիք ի հիւսիսի մեծին Անամանայ յարգարեցին զԱ-ՆԱ-ՆՅԱ Նաւահանգիստ յոր ուղղին նաւք ալեկոծեալք. լեռնային են կղզիքս և անտառամոյք. բնակիչք իբրև 3,000 ի խաչկաց անտի, ամենևին զուրկ են ի կրթութենէ. Նայ տրաքուիս մի ի Պ-ՐՐԷՆ կղզւոջ։

2055. Բ. ՆԻԿՈՊԱՐ կղզիք ընդ 90°–92° աբևել. երկ. և 6°–9° հիւս. լայն. 10 կղզիք միջակք և մանուանք յոլով. բարերբեր են յոյժ, այլ ախտաբեր օդով, և կքեալք Եւրոպացւոց. Դանիք ի 1760 տիրացեալ կղզեացս կոչեցին յանուն Փրեսերիկոսի, այլ մեկնեցան ի 1768, և յառաջ քան զամս կաւ ամս՝ Թողին Անգղիացւոց։ Բնակիչք 10,000 ի Հնգկաց անտի որ յայնկոյս գանգիսի, աղաղք և անգլուխք գաղարեն ի գիշոյ մանուանս, և պարէն նոցա է ձուկն, բայց մարգասեղք են բարեք։

2056. Գ. ՄԵՐԿԻ. Անտառամոյ և լեռնային կղզիք յայնկոյս գանգիսի ընդ 94°–97° արևելեայն երկայնութեամբ և ընդ 6°–14° հիւսիսային լայն։ Գլխաւորն ի կղզիքս ՍԱՒԱԿՈՒ կամ ԵՈՒՖՈՒՏԵԱՆ անձուկ ջրանցիւք բաժանեալ ի ցամաքէ, երիվր տափարակ և անտառային. բնակիչք իբր 12,000 ի Նմա, Մալացիք և Հինդ. ուր նի վաճառ և բոյն Թուղնոց ուտելի, այլ ոչ յոյժ հաճելիք։

2057. Դ. ԲԵՆԱՆԿ կամ ՐՈՒԼՈՑ ԲԵՆԱՆԿ կամ ՈՒԵԼԶ ԻՍԼԱՆԴ կղզի. ի մուտս ջրանցիւ Մալակայ, 20 վաթսուն տարածութեամբ. ունի լերինս և անտառս և վտակս, պտղաբեր վճաճաս և վաճառականութիւն բարւոք, կլիմայ բարեխառն և կենսատու. Անգղիացիք ի 1785 տիրացեալ կղզւոյն սերմանեցին անդ եղէգն շաքարի և քաֆէ և պղպէղ. առնեն տուրսառ մեծ ընդ Հինս և ընդ Մալակայ։ Բնակիչք կղզւոյն 40,000։

ՃՈՐՏՈՐԱՑՆ. Ջալաք բարձրաճաճ և ամուր, ունի մատենադարան և լցագիր։

Հանդեպ կղզւոյն յեղեր Թերակղզւոյն կայ ՈՒՏԱԼԷՋԷԼԻ գաւառ 50,000 բնակչօք՝ ընդ վարչութեամբ իշխանի կղզւոյս։

Սիճկարայ

2058. Ե. ՍԻՆԿԱՓՈՒՐ. Սպառուած հաբատոյ Մալակայ, 34 վարսախ քառակուսի, 50,000 բնակչօք. երկիր բարերբեր ընդ բարի կլիմայիւ. վասն յաջողելոյ վաճառականութեան ընդ Հինայ՝ Անգղիացիք տիրացան նմին ի 1818, և այժմ երթայ և յաջողի կղզւոյն. կառուցին զՍԻՆԿԱՓՈՒՐ քաղաք վաճառաշատ, ուր նստին և վաճառականք Արաբացւոց և Հպայոց և եկք ի Հինաց. ունի վարժարան մասնայ, լցագիր մի, պարտէզ տնկաբանութեան. և բն. 20,000։

Գ. ԿՂԶԻՔ ԹԱՂԱՂԱԿԱՆ ՈՎԿԻԱՆՈՒ

2059. Բնդ 93°–130° արև. երկ. 19° հիւս. լայն. և 11° հար. լայն. սեռական կան կղզիք ի հարաւոյ Հնդկաստանի յայնկոյս Գանգիսի. Եզուսպրէ Պարպոզա զառաջինն ի 1519 ետ Յանուանէ զայնցանէ. Լուսնասնայիք և ըստ նոցանէ Հոլանտացիք կալան անդ զտեղի, և ապա Անգղիացիք փոխանակեցին և Յանուագին զՆանգամանս կղզեացն։ Ընդ երիս Ճանապարհս գան այսր Լեբրոպիոյ, մի ընդ անցս Մալակայ ընդ ԱՀը Սումատրայ և արեւելեան Թերակղզւոյն, երկրորդ ընդ Սունդա ընդ ԱՀը Սումատրայ և Ճաւայ և այս յաճախեալ է. երրորդ ընդ Պալի ընդ ԱՀը Ճաւայ և Պալեայ՝ ընդ որ ի հարկի ևեթ Նաւեն. բայց և յաճախինան անդ վաճառք պատահին ի յորձանաց։ Ի չորիս խուցիս վերածեալք զկղզիս զայսոսիկ, ի Սունդա, ի Մոլուկ, ի Փիլիպպեանս և ի Սուլուս։ Ոմանք յաշխարհագրաց Ովկիանիոյ ման համարիցան զկղզիքս զամենեսեան։

2060. Ա. ՍՈՒՆԴԱՅԻՆ Կղզիք. յանուն Սունդեան անցին. Ա. ՍՈՒՄԱՏՐԱ և զսա բնակացեայ նորին Նաեվնոց, ընդ 93°–104° արև. երկ. ընդ 6° լայն. հիւս. և ընդ 6° լայն. հար. 20 կամ 23,000 փարսախ քառակուսի. պարք անառագախիտ լերանց տարածեալ են ընդ հանուրս և բարձր է ի նոսա գագաթն 15,000 ոտս, են անդ և տիրաբոյիքք. գետք բեհեզաք ի սոյնէ հոսեն ընդ արեւելս կոյս. կլիմայն Թէպետև ուրեք ընդ հասարակածիւ այլ բաքեխառն է քան զԱրեւելեան ափունքն ևեթ վասն մերիցն անհանգուրժելի են Եւրոպացւոց։ Ի բերան բաց յայնցանէ որ հասարակք են և ցամաքի Հնդկաց, գիշատուորք են հանքք ոսկւոյ, պղնձոյ, անագի, ծը-ծմբոյ և զինկի. և պղպէղ շատիր. քաֆուր, և ծառնկի հակայ ---ֆիլէֆ- առատեալ որպ 3 ոտնաչափ է տարածուռնեան. ազգ ազգ կապկաց, որպէս օրանկ-ուտանկ և Ճիպոյոն, փիլ, վագր, վարազ, ցուռ, խոզ Հնդկաց. ---լօֆ- Թռչունն որ է ազգ ծիծառան, գնէ զբոյն իւր ի բարձրագոյն ի յանկոխիլն ծայռս, ի Սալանկա կղզւոջ յոլով են ծիծառունքս, վասն ուրոյ և զանուն տեղւոյն առին։ — Բնակիչք Սումատրայ իբր 2,500,000 են որ բնիկք են, որպէս Պոեղայ, Ռեֆֆլէ, Լաֆ---ն։ Պագայք ի լերինս բնակեալ վայրագք և անագրոյիք. իսկ յեմիցն բնակեալ ի հարաւակողմն կղզւոյն Զինաց ազգակից համարին. ազա ունին տարօրինակ սովորութիւն գրելոյ և գրելագասակ գլխոյ տափակս յարգարել և գրանշանս երկայնել. և եկք Մալացիք Թռուով և գանձանքն երկայնել. և եկք Մալացիք Թռուով և առևուտ քան զբնիկս. բայց ի սոցանէ բնակին ի Սումատրա և Ճինք և Ճաւացիք և Եւրոպացիք վաճառականք. Ընծանոթ են ցարդ ներքին ազաարշն և ափունք հիւսիսոյ՝ վասն վայրենի հինից որ անդ կեան. իսկ ի ծանոթ պետութիւնս ընքնիչանս գիւատուորք են.

2061. ԱՃԻՆ. Ի հիւսիսակողմն կղզւոյն, մարգասատ, բարեբեր, վաճառաշահ. ԱՃԻՆ մայրաքաղաք յառաջագոյնէ ի վաճառականութեան. Բն. 36,000։

ԲՈՏԻ և ՍԻՆԳԻԼ յափունս արևմտից՝ ընդ 2° հիւս. լայն. ունին նաւահանգիստս։

ՄԻՆԱՆԿԱԲԱՈՒ. Պարուրեալ ի խոր ազաարհին, քանզի յառաջն սահմանք նորա ձգէին մինչև ի Տոլափունս. այլ Թագաւորութիւնս այս ցարգ հակառակութիւն է ի կղզւոջն։ — ԲԱՆԿԱՐՏԱՆԻԿ գՂԶ. հաւոր քաղաք, ուր գան Մալացիք յոլով։

ՍԻՆԳ. Ցարևելակողմն, ուր յելևզակաք նեղեն զանցորդս ընդ Մալակա։

ԽՏՐԱՔՈՒՐԱ. Ցարևմտակողմն, իշխան երկրիս հարկառու է Հոլանտացւոց։

ՐԱՒԱՄՊԱՆԿ. Ցարևելից հարաւոյ, ի 1811 իշխան նորին ևս ընդ սուր հանել զամենայն այր հոլանտացի, վասն որոյ հալածեալ զնա Անգղիացւոցն առին զպահպա կղզի և զերկիրն գարձուցին ի հոլանտացիս։ Դիւաւոր քաղաք ՐԱՒԱՄՊԱՆԿ ի բերան հաւարկելի գետոյ, իբր 30,000 բնակչաք։

Բայ ի սոցանէ կան ի Սումատրա քաղաքք նշանաւորք ի ձեռս Հոլանտացւոց. ՊԵՆՈՒԼԷՆ ընդ 3° լայն. հար. ունի բերդ Մուրջոյ անուն և 6,000 բնակիչս։ — ԲԱՏԱՆԻ ընդ 1° հար. լայն։ — ԴՈՒՌՈՒ. ՆՈՒԼԻ խորշ ծովու կայսրան հաւատարմին, ունի բերդ ամուր։ — Ցարևելակողմն Սումատրայ նշանաւոր է ՊԱՆԴԱ կղզի 1,000 փարսախ քառակուսի, 30,000 բնակչաք, յորում կան րուք անագի, զոր հանեալ Ձինաց առաքեն յաշխարհ իւրեանց։ ԽՈՒՈՐ գիւաւոր քաղաք ունի բերդ կառուցեալ ՀՆԱՆգիացւոցեան։ — ՊԻԼԼԻՏՈՆ կղզեակ ունի երկաթահանս։ Մխահանուն ընդ ձեռաւք Հոլանտացւոց հանաձեալ կան 1,650,000 ոգիք ի Սումատրա։

Ցարևմտեան Տարաոյ Սումատրայ ընդ 12° հար. լայն. գտան ԳՒԼԻՒՆ կղզիք։

2062. Ռ. ՃԱՒԱ. Գիւաւոր ի կղզիս Արշիպելագոսն Հնդկաց և աճառ աերութեան Հոլանտացւոցն ի Հնդկիս. յարևմտից յարևելս ձգի ընդ 102°–112° արև. երկ. և ընդ 6°–9° հար. լայն. 6,000 փարսախ քառակուսի. Լերինք բարուք են ի ճաւա անասոս քառակուսի. յորս գան իբր 30 հրաբուխք, բարձրութիւնն նոցա 7–13,000 ոտնաչափ. տակ լինի անդ սաստկութիւն մեծ. Հարաւակողմն ափապոյ սպառաժուռ է և անմատոյց, հիւսիսակողմն տափարակ և մերձ որով և օդն ազահանելաչ, յորմէ և շատ ախտացաւոց մեռանին արագահաս. ասի Թէպետև և սաստիկ այլ ոչ առաւել քան զԲենկվղէնգան Հնդկաստանի. իսկ ներքին գաւառացն բարեաք է կլիմայ. Բովք ոչ գոան ի Նմա, այլ երկիրն բերրի է յոյժ. գիւաւորք ի բերս նորին են՝ քաֆէ, շաքար, լեզակ, պղպէղ, և բոյն Թռչնոց. Միրգ. անձր կամ պոռնոյ (Ծառ Թռչնաբեր) վասն մահաբեր հիւ-

Թոյն · ձկ ի ձաւա չորքոտանի վայրի բայց վագր, և եղջերու, և ի ջուրս կոկորդիլոս փորր · օձ յան տառս, մրջիւն ձերմակ չատ, որ ապականէն զկահ և զպատճառ ռանց ։

Բնիկք կղզւոյն ձաւացիք ինն միլիոն և աւելի եա՝ ազգակից կարծին Հնդկաց, բնաւորութեամբ յոյզք և վատասիրտք են տառապեալք ի բռնաւորաց · յառաջ քան զգալուստ Եւրոպացւոց մի թագաւորութիւն էր կղզւոյն և կարի բարեկարգ, որպէս երևի ի յիշատակարանացն գտելոց · ի Բռնգալա դաշխ կան աւերակք տաճարաց, արձանք և քանդակք ձարտարարուեստք, որ զառաստկս կրօնից հնոց կերպարանեն · դահճին այսպիսի աւերակք և ի Պորսպոլոյ և ի Սինկասարի · Բարբառ նոցա ի Հնդկաց լեզուէ ծագեալ է · Խոհ սրբազան լեզու նոցա միշտ ալ ռանգրիտ · ռուխ այլ բարբառ ։

Տարազ բաղարացւոց

Տարազ պարատականաց

Տարազ գիմոորաց

Ձաւացւոց

բաւ բնակեաց Ծովեզերեայց · Ցամին 1406 ընկալան սոքա զմահմետական կրօնս, ընդ որում ոնին և հեթանոսական աւանդս · և Թուական նոցա ի 73 ամին Վրիստոսի սկսանի · առ սոսա օրինաւոր համարի բազմակնութիւն, և սպասաւորք առաջաց կանայք են · սերն գնաղս ըստ բազդի և գնահ աքաղցից ։

Մալացիք տարականք համարին ի ձաւա · Ձինք ժիւք են և ագահք, վասն որոյ արհամարհեալ ի ձաւացւոց · Հոլանտացիք ռսկաւաթիւք են, և զբանկանք նոցա ազգաւ Գերմանացի · ընդ իշխանութեամբ Ընդհանուացւոց պատ բարգաւաճել Երկիրն · ի գալ զառաջինն Հոլանտացւոց ի 1594 յորք սերութիւնք եին ի ձաւա, Պանդամ, Եհոթերա, Ջերոպոն, և Պադարամ որ տակաւին ևս կանգուն կայ, իակ առաջինքն ի Հոլանտացւոց նուաճեցան ։

2063 · Բնիկ կալուածք Հոլանտացւոց ձգին ի հիւսիսի և յարևմտակողմն կղզւոյն բնակեալ չ՝3 միլիոն մարդկանէ · Պանդամ զոր նախ կատուցին Հոլանտացիք, այժմ աւերակ է · ի 1619 յարևելակողմն ափանցն չինեցին նոքա զՊԱԴԱՒԻԱ քաղաք ընդ 6° լայն · հար · ի խոր հովիտ, ընդ որ անցանէ Եաթարա և բազում վտակք, զորով անկեալ է ծառաց · այլ օդն ինսուիչ է յոյժ · վասն որոյ նուազեալ բնակչացն այժմ են ի բրև 118,000, յորս գոն և Հայք վաճառականք երկու 20 տունք ։

Կողմնակալն և ատաք պալատնեայք, Հոխք և վաճառականք բնակեն ի Իայարէ և Մալենէդէ աբուարձանս որոց բարի է օդ · պատճառ ապականութեան օդոյն է խանգարել ջրագործից և մերանալ յետ մեծի սատնութեանն ի 1699 · Գլխաւոր շինուածք քաղաքին են ապարանքն գաւառապետին, իակ նկեղեցիք և ջրանցք և տունք խարխլելով և կիսաւեր են · Նաւահանգիստն ունի բերդ մեծ և կայանս նաւուց՝ որ ատաղոյն կատակելով անգնալի լինի նաւաց · ի բնակիչսն են 15,000 Եւրոպացիք, Ձինք 25,000, այլք ձաւացիք ։

Պենթենտուրա · ի լեռնային վայրի 3,000 ռանաչափ բարձր յերկաց Ծովու · ունի պալատ կողմնակալի և պարսպեալ բուսաբանութեան ։

Ջերոպոն · Ունի նաւահանգիստ և 10,000 բնակիչս — ՍԱՄԱՐԱՆԳ, առ Համանուն գետոյն ընդ 108° երկ · արև · ընդ բարի կլիմայիւ · ունի ամրոցս և վաճառաշէն նաւահանգիստ · Բն · 40,000 · — ՍՈՒՐՈՒԱՑԱ, ընդ 110° երկ · արև · բարգաւաճագոյն քաղաքացն ձաւայ, ունի նաւահանգիստ անկասկած, նկեղեցիս և 50,000 բնակիչս ։

2064 · Թագաւորութիւն ՄԱԴՈՒԱՐԱՄայ ձգի ընդ արևելս և ընդ հարաւ կղզւոյն · Հոլանտացիք յերկուս բաժանեալ զայն՝ եւոուն երկուց ընդգիմամարտ իշխանաց, արևելեան իշխանն ռուխան կոչեցաւ, ա-

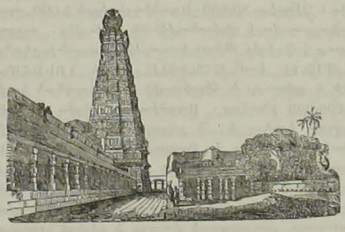

Պադաւիա

բևմասկողմանն ..... ապատ են նոքա յիշխանաց Թեան իւրեանց՝ այլ ոչ բոլորովին ներծ յօրինաց Հոլանտացւոց որք ունին ամուր քաղաքս յատկապէս։

ՍՈՒՐՈՒՏԱՐԱՏ. Ընդ 7° հար. լայնութեամբ իջնա նախատ է ՍՈՒՍՈՒՆԱՄԱՑ, յորին Ս.ս գետոյ, իբր 100,000 բնակչօք։ Սուրգանն նոտի ի ՉՈՒՏՉՈՒՐ ԳԱՂԱՒԱ ընդ 107° երկ. արև. 3 փարսախաւ հեռի ի հարաւային ծովեզերէն։ Բն. 90,000։

2063. Գ. ՄԱՏՈՒՐԱ. Ընտիկ ջրանցիւք ծովու բաժանեալ ի ձաւայ, 208 փարսախ քառակուսի է տարածութեան կղզւոյս, և 250,000 բնակիչք, անուանեալ ի նահանգութեան. մասն մի կղզւոյս ի Հոլանտացւոց ձեռս է, և միւսոյ մասին

Մահնաձ ի Մատուրա

երկու սուլդաք իշխեն։ ԲԱՏԱՒԻԱՅՈՒՄՆ, գլխաւոր քաղաք ի հարաւակողմն։

Ցարևելից կուսէ ձաւայ սահեալ են մանր կղզիք Սունդայ, յորս այսօրիկ են գլխաւոր.

Դ. ՊԱԼԻ որ և ՓՈՔՐ ՃԱՒԱ. 280 փարսախ քառակուսի, ի հրաբղխից սասանութենէ ի վեր երևեալ և բարերար. բնակիչք 900,000 ազգաս մալացի, քաջարիք են քան զնիբձաւորս իւրեանց. կէսք զպատուեան ազանդ գաւանին և կէսք Ջրիվէյի, և որպէս զՀնդկիս չորս գաւակարգս ունին. եօթն բաժանք տիրեն կղզւոյն։

Ե. ԼՈՄՊՈՔ. Ցարևելից կուսէ Պալեայ, 195 փարս. քառ. Եւրոպացիք դուն ուրեք գան ի կղզիս յայս, վասն զի գժուարաճասոյց է. հրկիզն լեռնային է և անուռաւթիս այլ բարերիս։ Բնակիչք Թուին 1,200,000, որոց իշխէ բռնապ մի։ Գլխաւոր քաղաքք ԼՈՄՊՈՔ և ՄՈՒՏՈՒՄ։ Հոլանտացւոց մատչ է կղզիս այս։

Զ. ՍՈՒՄՊԱՒԱ. Ցարևելս Լոմպոքայ, 1030 փարսախ քառակուսի. ունի զԻՆԴՈՒՀ հրաբուղխ, որ յետ մեծի պատահմանն ի 1815 փլուզեալ հարեմ տակաւ. կան ի նմա որպէս և ի մերձակայ կղզիսն հրաբուխք ոչ սակաւ. վից իշխանք են երկրին, որ սակ բարերաք գոլ և հաւատնգիսատ ունել։

Է. ՓԼՈՐ (Ծաղիկ) · 1100 փարսախ տարածութեամբ, անծանօթ ըստ հանգամանացն։

2066. Ը. ԴԻՄՈՐ. Ունի պարս լերանց որոց զրուս տարածեալ ի ծովս արգելուն զնուս։ Բնակիչք 1,500,000 Մալացիք բնակեն ի ծովեզերս. Ներքին գաւառացն են բնակիչք Բաթուացք, իսկ ի հիւսիսի Ժողովուրդն սերեալ է յայզկանութենէն Լուսիտանացւոց։ ԳՈՒԲԱՆԳ (Coepang), քաղաք է փորք առ գոգով միով ուր նաոի կուսակալ Հոլանտացի։ Դափրչիա ամրոց մերձ ի քաղաքն։ — ՏԻԼԻ գաւառ յարեւնս հիւսիսի, ուր կայուածս ունին Լուսիտանացիք, իսկ Մալաց բազում են բաձալք իշխողք։

2068. Թ. ՊՈՒՆԻՈՒՕ. Մեծագոյն կղզեաց. ընդ 107°-117° եր. և ընդ 4° լայն. հար. 7° լայն. հիւս. 27,000 փարսախ քառակուսի. որոյ ներքինք կողմանք չէ ևս են ծանուցեալ, բայց բարերք և անասնային գոլ կարծին. իսկ ափունքն ծանօթագիտ են և օգն ինասիչ. հրաբուխք երկրին չիջեալ են. Ինդոգոլէ լեառն բարձր է իբր 13,000 ոտս։ Բերք դիմաստրք և սեփականք, ոսկի, ադամանդ, քարեղր, պղպեղ։ Ժողովուրդ 3.000.000, աւելի կամ պակաս, յորոց Մալացիք բնակին յափունս ափերակեղեմուտ բաղում կողմանց, ի ներքին գաւառս Տայակ ժողովուրդ, վայրագ և քաջարի, յար ի կռիս մարտից պատային, զիւաւորիւնս Թշնամեաց պահեն ի բնակարանս իւրեանց, և զնոք նոցա գերեվարք են։ Բազմազոր և Նեղինիւքք բնակին ի լերինս և ի Թաւուտս անտառաց, բարձր են հասակաւ, անգեղեայ գիմք, խայտակն, տկարք զօրութեամբ։ Ի Պառնէոյ գան և Ձինք իբրև 200.000 որ գործեն ի բովս ոսկւոյ և մշակեն պղպեղ։

Գլխաւոր տերութիւնք Մալայ են, ՊԱՆՃԱՐՄԱՍԻՆ Համանուն քաղաքաւն ի հարաւային ափունս, առ որով կանգնեցին Հոլանտացիք ղԻՆԴԻՈ ամրոց։

ՍՈՒՐԱՏԱՆԱՆ և մայրաքաղաք իւր յարեմտից հարեայ, ունի ափիուն առատ։

ՍԱՄՊԱՍ · Ունի ոսկեհանք մեծ · անդ ամրոց մի է Հոլանտացւոց ԲՈՆԻՈՒԱՆ անուն։

ՊՈՆՆԻՈՒՕ և մայրաքաղաք իւր ջրաքարէիւք պատեալ, առանք նորա ի վերայ ցցոյ և ի վերայ լասակից չինեալ են. կոկորդիլոսք վերան ի ջրանցան. ունին ի նմա Ընգղկացիք վանս ինչ։ — Պատուհանացորդն ի նմա Ընգղկացիք բնիկական Սուլտան. բայց ի մասին Պառնէոյ իշխէ ինքնակալ բաձալք։

Ի բերան Պառնէոյ գետոյ հուսս ի ծովեզրն կայ ԼԱՊՈՒՆԱՆ կղզի փոքր. զոր սուլտանն Պառնէոյ՝ եռ Ընգղկացւոց յամին 1843. և նոքա հաստատեցին անդ բնակութիւն և ոստիկան մի, վասն գեսանձոյ զոր հանեն անտի։

2068. Ժ. ՁԻԼԵՊԵՍ. Կղզի մեծ յարեւելս կողմն Պառնէոյ զատուցեալ յայնմանէ Մաքասասար ջրանցիւք. տարածութիւն 7,000 փարսախ քառ. ընդ 117°-123° երկ արև. ընդ 2° լայն. հիւս. և ընդ 8° լայն. հար. Լերինք տարածեալ ի նմա չորս Թերակղզիս գործեն, յարելից կողմանէ երիս մեծամեծ ծովածոցս Թողով. գետունին հրաբուխք ի լերինս հիւսիսակողմն։ Բնակիչք 2,500,000 ազգաս Մալացի ի բաղում ցեղս բաժանեալ, որոց գլխաւոր են Մ.....ք Ժողովուրդ քաջարի և վճիռագործ, հաւատասիրութեամբ ծառայեն ի սպասու բաձալից և պահպանք են նոցին. Պ.ւ.ի. Ժողովուրդ ի հիւսիսի բնակ. ի ներքնագաւառս կան և այլ ցեղք։

Մալացկէ մահմետականքը են նախանձայոյզք յոյժ. ունին ազգային գպրոցներն, քերդուածս և վիպասանութիւնս: Բազում բանիւք են որ խնեն նոցա աշխատասիրական իին իշխանութեամբ. Հոլանտացիք ձեռնէրկ լինին ի վերայ սոցա, այլ սեփական կալուած նոցա անձուկ է: — Գլխաւոր քաղաք կղզւոյն է Մաքասսար յարևմտակողմն հարաւային թերակղզւոյն. Հոլանտացիք ի 1668 տիրացեալ կառուցին ի նմա ՁԻՒՈՒՆԴՍՏԱՍ՝ որ ունի նաւահանգիստ վաճառաշահ. բն. 10.000: — Պունի իշխանական քաղաք է Պուկասս: — ՄԱՆԱՏՈ՝ ի ծագ հիւսիսային թերակղզւոյն, կալուած Հոլանտացւոց, ուր կայ ոսկեհանք: — Ջմիջաս կղզեաս կան մանուկք սիրահարք յարևելից և ի հարաւոյ նորին:

2069· Բ· ՄՈԼՈՒԿԳԱ ԿՂԶԻՔ· յարևելակողմն Ձեվեպսի ընդ 125°–132° երկ· արև· 3° լայն· հիւս· և 8° լայն· հար· յերկու ժողովս կղզեաց բաժանին· Լուսիանացիք զառաջինն ի 1514 եկին ի կղզիսս յայսոսիկ, և Հոլանտացիք ի 1599 հալածեալ զնոսա կալան զամենայն կղզիս· Կլիմայ նոցին ինսաական է յոյժ, վասն որոյ յամենայն օրում արեւելեան կարգեցին զնոսա· գլխաւոր բերք երկրին է առնիկ մկկոյ զոր ինամալ մկանին անդ ի բազում գաւառ հեռ, և շատ մեծ է անոի· այլ կարևորաց ի պարէն կենաց կարօտին կղզիքս:

Ա· ՊԱՆՏԱՆ կամ ՆՈՒՈՒՄԵՆ կղզիք, յորս մեծագոյն են ՊԱՆՏԱ և ՆԵՒՐԱ երկոցունն ևս յոգի է կլիմայ՝ — ԿՈՒՈՒԿ-ԱՈՒ ուր մկանին ըստ որակաց պոլսեցի, ունի հրաբուխս՝ — ԱՅ բարգաւաճագոյն ի կղզիս յայսոսիկ՝ — ԴԻՈՐՈՒԱՒՈ և այլք գրեա թէ անծանօթք՝ — ԱՐՈՒ կղզիք երկկարգք զոր ոմանք յԱՒստրալիա գասն, բնակեալ ի Մալացկ և ի Տ-ՐՒՔ-ՈՒՐԻ· յորոց ընդ իշխանութեամբ Հոլանտացւոց են 160,000 ոգիք:

2070· Բ· ԱՄՊՈՒՆԱ, երկք մեծ կղզիք և ութ մանուկք· բնակիչք 300,000: ԱՄՊՈՒՆԱ գլխաւորն ի սոսա ունի աղբերս և առուս, և կլիմայ բարեխառնագոյ մի յերկուս հասանի զկղզիս զայս, զոր Լուսիսահանգիստքն 1511 գտին և Հոլանտացիք ի 1605 ժառանգեցին· գլխաւոր բերք երկրին է մխիակ, որոյ ծառ նման գտնի յամենայն ոտնաչարի ի բարձրութիւն, ծառիկ նորա և պտուղ ընծոյ են ի համեմունս՝ — ԱՄՊՈՒՆ քաղաք վիճակաւոր ամրոցաւ, բարեչէն այլ վաճառելով ի սասանութենէն· Բն· 7.000: — Բազումք ի բնակչաց Ամպոնայ քրիստոնեայ են:

2071· Գ· ՌՆԿ ՄՈԼՈՒԿԳԱ կղզիք, զոր Հոլանտացիք ժառանգեցին ընդ Նախորդսդ, սակաւաբեր. նակք են, յերկերս նոցա կան Մալացի մահմետականք:

ՁԻՒԼՈՆ, գլխաւոր ի Մոլուկգեանս բերէ վնաս. Նուքթիէն Ձեվեպսոյ և ունի իշխանս բազմաս· Հոլանտացի իշխանն նաեւ ի Դեսնան յարևմտեան Ձիլոնայ, յորմէ 100,000 ոգիք են ընդ ձեռամբ Հոլանտացւոց· Շատք ի սուլթանաց Մոլուկգեանց հարկատու են Հոլանտացւոց:

2072· Գ· ՓԻԼԻՊՊԻՆԱՆ կղզիք, ի հիւսիսակողմն կոյս քան զմինդոյն կղզիս Ասիոյ, 12 մեծ կղզիք և բազմութիւն մանուսց կղզեաց ընդ 117°–124° երկ· արև· և ընդ 4° և 20° լայն· հիւս· զոսա եգիս Մաքելլան յամին 1521, որ և մեռաւ ի Մաթան մարտնչելով ընդ բնակս կղզւոյն, Սպանիացիք ի 1571 տիրացան նոցին, Թէպէտ և ազատ է բնիկ ժողովուրդք կղզեացն: Հրաբուխք բազումք են ի փլուպեանս, որոց բարեբեր է երկիր· կլիմայ բարի, օդ գիշեր և անտանելի Եւրոպացւոց, վասն որոյ անթնամ է մշակութիւն երկրին և հանգաց գործ· Բնակիչք 4 միլիոն ըստ մասին Ռաբ------, բնակեալ ի լերինս և յանտառս, և ըստ մասին Դ-ի-ւ կամ Պ-ո-ր մնացեալ ազգաբ, որոց տեարք էին կղզւոյն և ընկալան զքրիստոնէական կրօնս: Բաց ի սոցանէ կան անդ և Ձինք իբր 80.000· Սպանիացիք իբրև 3.000, որոց փոխարքայ վարէ վերհանութիւնն զամս վեց· ուղղաւիճագ հանդիսիս մեծաս կատարէն զպատշաճ իւրեանց:

ՄԱՆԻԼ կամ ՄԱՆԻՒԱԼԱ որ և ԼՈՒՍԱՆՈՆ, մեծ և գլխաւոր ի հիւսիսային ի փիլիպպեան կղզիս 2,500,000 բնակչաց· Սպանիացւոց ձերբս կողմանս կղզւոյն կալեալ է, ի յորմզդումն և ի միջակին բնակեն Մալացկք և Բաթուաք· Սպանիացիք 15 գաւառս ունին· ՄԱՆԻԼԱ մայրաքաղաք ընդ 14° լայն· հիւս· առ գետով ծովու, ի բերան Բ-ա-ի գետոյ, ունի միջնաբերդ, 8 արուարձանս, եկեղեցիս, վանորայս, քարայատակ փողոցս ի գիշերի լուսաւորեալս, և 240,000 բնակիչս· վաճառականութիւնն չէ յոյժ բարգաւաճեալ· է նորա նաւահանգիստ անքոյթ·

ՊԻՍՍԱՆ կղզեաց յոլովից տեարք են Մալացկք քրիստոնեայք և մահմետականք, առաւելաբք ի յերկրակաց ՄԱՔԻՏՏԱՆԱՈՑ, որ և ՄԻՆԴԱՆԱՈՑ· և է սա ի հարաւակողմն Փիլիպպէնից, կղզի մեծ և գեղեցիկ և բարեբեր, ունի հրաբուխս բազումս· ի ծովամուտս բնակին Մալացի հինք որ առաջագոյնք Թեմբ կեան· քակ ի ներքին կղզւոյն վայրագագոյն են ժողովուրդք և որպէս կարծի մարդակերք, կրօնիւք յոլովք մահմետականք են: ԱՄԱՆԱԿԱՍ գլխաւոր քաղաք աճեալ հզօր սուզդանի, տունք նորին կառուցեալ են ի վերայ ցցից· Սպանիացւոց առաւել քան 4800,000 հոգւոյ են ի կղզոջս, և գլխաւոր քաղաք ԱՍՊՊԱՍԱՍ ամուր ըստ բաւականին 1,000 բնակչաք, յորոց շատք պատասխանեալ յանցաւորք են· հինք մեծաւորք ՀՈՅոցն ընտան յանդրուան:

2073· Գ· ՍՈՒԼՈՒ կղզիք երկու 60, ի հիւսիսոյ Պոռնէոյն ձգին ի հարաւ Մինահասոյ, ընդ 5° և 6° լայն· հիւս· ընդ 116°–120° երկ· արև· բարեբերք և բարեյ կլիմայի վիճակեալք· բերք սեփականք կղզեացս են բոյն Թռչնոյ և մարգարիտ: Բնակիչք 200,000 և աւելի ևս, որպէս Թէսլ, յազգէ Մալացի ի ցեղէ Պիսայոյց, մահմետական կրօնիւք, յերևելագիս անուանիք· Սուլթան կղզեացս նաեւ ի Ս-ո-ս- կղզւոյ ի Պոռնէ քաղաքի, իշխէ նա և մասին մեծ հիւսիսակողմն Պոռնէոյ, և կոչի ԲԱԼԱՒԱՆ կամ ԲԱԼԻԱՊՈՒԱՆ անծանօթ կղզւոյ, որ ձգի ընդ մէջ Պոռնէոյ և Մ-ո-ր-ս 75 վաթսուն յերկայնութիւն·

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՑՔ ՀՆԴԿԱՅ

2074. Հնդկաստան գարս յոլովս անձամբ ճաց յարևմտեան Ասիոյ և Եւրոպոյ, և Թէպէտ՝ ի վաղուց փիւնիկեցիք և Բաբելացիք վաճառականքն ընդ Հնդկաց, այլ չետուն կամ չէհաս առ մեզ՝ ի նոցանէ տեղեկանալիւն. և ոչ աչխարհակալուԹիւնք Շամիրամայ կամ Պարսից կամ Ալէքսանդրի՝ բարձին զնաւարն որ ծածկէր զաչխարհն լայնածաւալ. առ յեռնովս սուղ ինչ ծանուցաւ արևմտեանն Հնդկաստան, և գիասցաս՝ զի ոչ միանեծան ինքնակալուԹիւն՝ այլ մանր պետուԹիւնք բաժանեալ ունին զաչխարհն. ընդ որոց իշխանուԹեամբ եկաց և ց՛ԱՆ դար Քրիստոսի։ Յորում ժամանակի Մահմետ նաՀասեալ Ղազնեւեան տոհմին եմուտ՝ ի Հնդկաստան որ յայսկոյս Գանգիսի, ուր տիրէին երկոտասան Թագաւորք, և նուաճեալ զնոսին՝ եցոյց ճանապարհ մահմետականաց խաղալ յաչխարհն բազմանոթ, տիրել և վայելել յարգասիս երկրին. քանզի բնիկք նոքին բաժանեալք ի տոհմս և յազգս և ի պետուԹիւնս յոլովս, և տիրալք ի հրահանգս մարտի՝ ոչ կարէին զդէմ ունել աչխարհակալացն. ց՛ԱԺԲ դարուս գրեալ Թէ համօրէն բունն Հնդկաստան նուաճեալ էր ի մահմետականաց, և ի միւսում դարուս յառալ անցին և ի Տէգան։

Զկնի այնր գարուս Դիմիտրիենկ ասպատակեաց ի Հնդիկս՝ Մողոլ զորաց, յաւարի եհար զՁԳԱԼԻ՝ կոտորեալ ի Նմա տասն բիւր ի բնակացն. այլ ի մեկնել նորա՝ բնիկ իշխանք կալան զաչխարհն ց՛ԺԴ. դարուս յամին 1525 Պապէր խան Մողոլաց՝ եմուտ ի ՏԷԱԼԻ և հաստատեաց ի Նմա զաԹոռ իւր։ որդի նորա Հիւմայուն հալածեալ ի Հնդկաց՝ գործ արար յաղԹանակաւ և նուաճեալ զաչխարհն՝ հաստատեաց զինքնակալուԹիւն Մեծ Մողոլաց ի Նմին (1554)։ որդի նորա Էքպէր՝ Մեծն անուանեալ որ տիրեաց ամս 50 (1555–1605) ընդարձակեաց զսահմանս տէրուԹեանն նուաճեալ զամենայն Հնդկաստան զընկին. զոր և պահեցին որդի նորա Ճիհանկիր և Թուռն Ճիհանշահ. սորա որդի Աւրունկ Զէպ՝ տիրեաց և Մեծի մասին Տէգանայ, և գինքեաց գահն բազում, զի ունէր հաս առաւել քան զ1000 միլիոն փառգաց, Թող զգանձս ականց պատուականաց և ջըքնալ գոյից. սա կարգեաց ի վերայ աչխարհացն նըշանակս կուսակալս և իշխանս, որք կոչին Նաւապատ, Նաձէրք կուսակալս և իշխանս, որք կոչին Նաւապատ, Սուբա, Զէմինտար, և այլն։ Ցնա մահուան նորա (1707) քաղաքական պատերազմունք և խռովութիւնք՝ դիւրամուտս արարին զիշխանս ի ներքս։ յորոց Նաւոր Շահ՝ հինգերորդ յարձակեալ կողոպտեաց զգանձս ինքնակալաց և աւերեաց զքաղաքս կողմանս աչխարհին. յետ նորա Ափղանք և Մարաթք յարձակեցան ի վերայ աչխարհին և մայրաքաղաքին Տըլհեայ. որոյ ինքնակալք՝ ոչ բաւելով զդէմ ունել բարբարոսացն՝ ապաՀինեցան յօգնուԹիւն Անգղիացւոց, և առ փոքր փոքր մտոք կացուցին նոցա զաչխարհ իւրեանց, ընկալեալ առձիկս ի նոցանէ։

Ի վերջ կոյս ԺԵ դարուս (1498) Բորդուգալք բացեալ ընդ ծով ճանապարհ ի Հնդիկս՝ հաստատեցին վաճառատուն և գաղԹականս ի Ծովեզերեայ քաղաքս, և ապա տակաւ յառաջ խաղացեն ի մէջերկրեայս ուրեք և ի կղզիս։ Յոր ևկին զՀնա նոցա՝ հոլանտացիք յԼս ԺՀ. դարու և կալան զմիձանձ կղզիս Հնդկաց։ Իսկ Անգղիացիք ի սկիզբն ԺԷ դարուս հաստատեալ էին զընկերուԹիւն արևելեան Հնդկաց, որ առ սակաս սակաս տիրեաց մեծի մասին բունն Հնդկաստանի, և ընդ հարկաւ կացոյց զպատշաս ի Թագաւորաց երկրին. յորոց երկու կամ երիք միայն կան ցարդ ազատք. և զարգիս պատերազմ է նոցա ընդ Պիրմանաց. ընդ որս մարտուցեալ և յամին 1826 հաստեալ էին գաւառս ի պետուԹենէ նոցա։ Պիրմանիք անգամին ի ԺԲ. դարէ անուանիք եղեն քաջալԹեամբ՝ նուաճեալ զԱկկուանցիս և ահարկու լեալ ամենայն իշխանաց կողմանցն։

2075. Հնդկաստան յայնկոյսն Գանգիսի՝ ի միջին գարս՝ անկաս բոս մասին ընդ ձեռամբ Ձինաց և Մողոլաց՝ եկեալց ի Ձինաց աչխարհէ. բայց ի գալ որոյ Բորդուգալաց ի սկիզբն ԺԶ. գարուս՝ գոհն Թագաւորութիւնս ուժ, զԱչա, Բենգու, Արաքան, Շիամ, Լաոս, Գամպոձա, Անամ, Նասամ, յորոց Շիամ, Լաոս, Գամպոձա, Անամ, Նասամ, յորոց ոմանք կան ցարդ, այլք նուաճեցան Անգղիացւոց։ Թէբակղզի Մալագեայ ցամն 1160 ընդ ձեռամբ կայր Թագաւորին Շիամայ. յետ այնորիկ եկին Մալայեցիք և Սումատրայ կղզւոյ և հաստատեցին զիշխանութիւնս իւրեանց ի սմա. յինեցին զՄալագեա քաղաք յամին 1253. յորմէ և համօրէն Թէբակղզին էառ կոչումն։ և բարգաւաճաց յոյժ վաճառականութեամբ. նաեւ ի Ձինաց և ի Ճաւանաց, ի Պարսից և Աղաբիոյ և Աֆրիկեայ գային ի նաւահանգիստս նորուն յառաջ քան զգալ Բորդուգալաց. որք գաչնես վաճառականութեան հաստատեցին ընդ սուլտանին Մալագեայ, այլ ի հանդիպ չարժեալ զայլս յազգաց և առեցեալք ի բնակացն՝ զնոսա զօրութեամբ կալան զՄալագեա յամին 1519 ցամն 1641, յորում Հոլանտացիք հօրեղեցին զայն. այլ վաճառականութիւն և բարգաւաճանք նուաճեցին ի Թէբակղզւոյն ի սակս գժտութեան Եւրոպացւոց և բնակութեան բնիկ իշխանաց կողմանցն։

բում են ցարդ ազատ իշխանք ի սահմանն, իսկ վերնոյն իշխէ Թագաւորն Շիամայ. և Մալագա վճռակալ է Ընդհանուց ի 1824 ամէ հետէ։

Շիամ Թուի ի վաղուց բարգաւաճեալ քաղաքական կարգաց, քանզի աւերակք մեծամեծ քաղաքաց և հոյակապ շինուածոց գտանին ի նմա. ի կիսոյ ԺԲ դարու ցկէս ԺԷ, խռովեցաւ աշխարհն մերձ ընդ մերձ ի պիղմանաց և ի քաղաքական կռուոյ. յամին 1633 եկին այսր գաղթականք քարոզիչք և զբաղմն ընդունելութիւն մեծ. և առաքեցան գնապանք ի Լուգովիկոսէ ԺԴ. և առ առ ի Շիամացւոյն. այլ յամին 1689 բարձաւ առնմն արքունի և ընտանուն Թիւն ընդ Եւրոպացւոց. և յամին 1769 յաջորդեաց միւս ևս առնմն ի գահ Շիամայ զոր և ցարդ ունի։

Ընդհ որյառաջն Թագաւորութիւն Դոնքիրնոյ կոչէր՝ ընդ իշխանութեամբ Զինաց կայր, Թէպէտ և առանձնակ Թագաւորս ունէր անդստին յամին 1335. գաւառ էր Դոնքիրնոյ և Գոչինչին, այլ ի վերջ կոյս ԺԸ դարու ապստամբեաց, և անկաւ ընդ պէսպէս փոփոխութեամբ, մինչև հաստատեցաւ յազատութեան՝ հռաձեալ ընդ իւրեւ և զհամպոճա և զբնիին Ընդհ.

Կղզեաց Հնդկաց նախկին դէպք անյայտք են. մանաւանդ կրօնք ծաւալեցան ի սոսա անդստին յաւուրց սմիրպակեաց Ասրաթացւոց, քանզի վաճառականք սակս գային ի կղզիան. յորս ճաւս զբաւոր իշխանս ունէր և տիրէր ի վերայ այլոց տանց, հզօր էր և Սումադրա, յորմէ եկին Մալայեցիք և տիրեցին Մալաղքայ. իսկ ի Պռանէոյ հաստատեալ էր իշխանութիւն Զինաց. Մոլութիւնք ժամանակս բազում ի կռուի էին ընդ միմեանս, վաճառականութիւն բարգաւաճէր յամենայն ի հասս, և հաստատեալ էր նոցա վաճառակից ընկերութիւնս։ Ցեբրոպացոց՝ նախ Խորտուգալք ի սկիզբն ԺԶ դարու եկին և հաստատեցին բնակութիւնս ի կղզիս յայտնի։ և յետ գալոյ՝ Հոլանդացիք, որք և տիրացան բազմաց ի կղզեացն հալածեալ զԽորտուգալս, և ցարդ ունին զկալուածան։

Հնդիկք գրահատեալք

Ջ Ի Ն Ա Յ

Ի Ն Ֆ Ո Ն Ա Կ Ա Լ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Տարահոտիւն 700,000 *փարս.* □. — *Բնակիչք* 370,000,000:

2076. Ի ՀԱՐԱՒՄՏՐԴ և լայնածաւալ ինքնակալու-Թեամն Ձինաց սահմանք ի հիւսիսոյ կոչմանէ Ժամանէն ի Ռուսաստան Ասիոյ, յարևմտից՝ յԱզատ Թաղ Թարս, ի հարաւոյ՝ ի Հնդկաստան, յարևելից՝ յՈվհիանոս. միահամուռ տարածութիւն Ձինաց երկրին և հարկատու աշխարհացն՝ համարի 700.000 փարս. քառակուսի, աւելի կամ պակաս, որ է ասել երեք մասն Ասիոյ, և երրո մասամբ առաւել քան զԵւրոպ; կայ ընդ 69°–141° երկ. եր. և ընդ 18°–51° հիւս. լայն:

Ցերիս աշխարհս հատանելիք ջերմութիւնս զայս, ի Բուն Ձին, ի Մեծ Թաթարս, և ի գաւառս որ ընդ պաշտպանութեամբ Ձինաց:

Ա. Զ Ի Ն

Բ Ն Ա Կ Ա Ն Ն Կ Ա Ր Ա Գ Ի Ր

2077. ՀՈՒՆ ՁԻՆԱՑ ԱՀՈՒԱՐՀ տարածեալ ձգի ի հարաւակողմն ինքնակալութեանն ընդ 20°–41° լայն. հիւս. և ընդ 94°–124° երկ. եր. սահմանք նորա ի հիւսիսոյ՝ Մեծ Թաթարք կամ Մոնղոլք, յարևմտից Դիպեդ և Պիրման, ի հարաւոյ՝ Աննամ, յարևելից Ովվիանոս կամ Ձինաց ծով, որ գործէ զմեծ ծոցն Հ-ՈՒՆ-Հայ (Դեղին Ծով), ՀԻՆՈՒՔ, և ՀՈՒՆ կամ ՀՈՒՆԼԻՆ. Ձինաց ծոցն և Դեղինն գծուարանաւելիք են, մին վասն ջրասպուզակ փոթորկի որ խառնվէ ըստեպ զծոցն, միւսն վասն ըլլաձև կուտակեալ կաւոյ գետոցն: Տարածութիւն երկրին Թուի 170.000 փարս. քառ. բնակիչք համարին աւելի քան զ'300,000,000, ի հասարակի յափուշս ջրոց բնակելոք, քանզի բազում կողմանք նոքին աշխարհին ամայիք են. Ձինք զաշխարս իւրեանց ԶՈՒՈ կոչեն որ է ասել Մէջին, Մոլղէք՝ Խոջայի, Ալբաթայիք Սին կամ Ձի, որ ըստ մեզ Ձինք և Սինեացւոց աշխարհ:

Ի հարաւակողմն ընդարձակածաւալ բարձրաւանդակին Ասիոյ ձգեալ կայ աշխարհս այս. որոյ հիւսիսակողմն լեռնային է, արևելակողմն հարթածաւալ և բարեբեր, առուգեալ ի գետոց և ի ջրադարձից յոգունց, զորով սիրեալ է քաղաքաց և գեօղից: Երկու են գլխաւոր գետք Ձինաց, Հ-ՈՒՆ-Հայ (Դեղին գետ) վասն ոսկեգոյն կաւոյն, բղխէ ի Գուքոնոռ և Թաիի ի ծոյնս Արևելեան. և Կ-ՈՒ-Ե-ՈՒՆ, այսինքն է Մեծ գետ, որ յերից գետոց միացեալ հատանէ զմեծ մասն աշխարհին, և ի նոյն ծով անկանի. կան և այլ գետք, որպէս Փ-ՈՒ որ ի Դեղին ծով Թաիի, Դ-ՈՒ-ՍԻ-ԼԱՒ՝ Տիգրիս վերակոչեալ որ ի ծոցն Դանգոնայ: Լիճք մեծամեծք Դ-ՈՒՆԳԻՆ-Հ-ՈՈ 236 փարս. քառ. Բ-ՈՒՆ՝ 177, երկոքին ևս հոսք ի Կանկ-ցէ-քեանկ, բայ յայսցանէ են ի Ձինս և ընտ նման գետք որ ոչ Թաիին ի ծով:

2078. Ջարևմտեան Ձինաց պարսպին բարձրաւոր լերինք, իսկ ի հիւսիսոյ անպատասպար գոլով հանդակոտեցին գոին բարբարոսք ապստամբել յաշխարհն, վասն որոյ Ձինկուանկ ինքնակալ Ձինաց եօթ կանգնել զպարիսպն մեծ երկև 200 մեթր յառաջ քան զերիսասուն. գլուխ պարսպիս յարևմտից հիւսիսոյ ի Ս-ՈՒ-ՉՈՒ քաղաքէ սկսանի և յանդգն լեռերս Դեղին ծո-

վոլ. հասեալ 450 փարսախ. ի գժուարաբուս և ի վտանգաւոր վայրս կրնակի և երեքկին կառուցեալ է զայրիսան, բարձրութիւն նորին ամենայն ուրեք է 25 ոտնաչափ, սաստարութիւն խարխափն 24 ոտք, վերնակողմանն 15 ոտնաչափ և կէս, 5 ոտնաչափ բարձր վանդակեք. յամրութիւն պատուարին երկուսաւեք կառուցեալ է կնճռաձև աչտարակս 12–23 ոտնաչափ բարձրութեամբ, 300 ոտիւք հեռի յիրերաց. յամենայն գետոց պարիսպն կամարաձև գոգացեալ է. երևելի ման նորին է պատուար 20 ոտնաչափ բարձր և 11 ոտք լայն, որոյ երեսք որմիք են և փորամէջն լցեալ որձաքար վիմօք և աղևատով. յառաջագոյն դունդ պահապանաց կայր առ միով միով ի գրանց պարսպին, այժմ լքեալ է ոմիցն, եւ պարիսպն և բաղում ուրեք խարխլեալ։

Ջարմանալի է ի Ձինս և ջնադարձիցն յաճախութիւն, որով հաղորդեալ են ամենայն քաղաքք ընդ միմեանս և ճանապարհ վաճառականաց յաջողեալ ի գահոյնէ մինչև ի Ռեքին. զգվեաւոր ջրանցիցն յամին 1270 եա գործել Ղուալայի խան Մողոլաց, որ տիրեաց Ձինաց, այն է ջրանցն ոսկւոյ, որ ի հիւսիսոյ ձգի ընդ հարաւ, 500 փարսախ, գործեալ եաանկիւն հաւասար. բայց ոչ ըստ միձագործութեան ջրանցիցն են և կապարն կամ գրունքն, և ոչ ամենուրեք միօրինակ են ընթացք ջուրց, այլ ուրեք երթագասաց և ուրեք գահաւոյ։

2079· ԿԼԻՄԱՅ. — Ըստ տարածութեան երկրին՝ զանազանի և կլիմայն. արևմտակողմանքն ըստ տագիրն են վասն լեռնացունչ հողմոց. ծովվերքինն՝ բարեխառն, և ի հասարակի՝ բարի և անվնաս են օդք. ի սահմանս գահոյնայ լինի մրրիկ չըճայտոյտ, և աւերածս գործէ յաշխս. ամարանի տօթ սաստիկ լինի անդ և ձմերանի ցուրտ յոյժ. քաղցր է ամառնային եղանակ հիւսիսակողմանց, և հողմք չոր, բայց զի և առկս մանրամաղ աւազոյ անձին՝ յաւս ազգ առեին. Եռմենան և Ձէյհէյն գաւառք արևմտեայք վտասաւորք են, և տեղիք տարագրութեան յանցաւորաց. միշտոյ գաւառաց բարի են յոյժ օդք։

2080· ԲԵՐՔ. — Տակաւին ամենայն ազգ բերոյ երկրին չէն մեզ ծանօթք. և բաղում գաւառք ամայի և անբնակ դադարք են գազանաց, որպիսիք են վարք և ընձառիւծ. յընտանի անասունս բազմութիւն է խոշեանն. ի գետս և ի ծովս առատ է ձուկն. զնոյնամայ Թռչունն կրճեն ի ձնորսութիւն արկեալ ասնոսք ի պարտոցն զի մի կերիցէ զոր որսայ։ Ի բուսականս նշանաւոր են որիզ, ընդակ, պղտեղ, պեդեղ, ընդեղինք, արեք արմաւ, թէյ, որոյ ծառ մըչափաղաչոյ 5 կամ 6 ոտնաչափ ի բարձրութիւն սերմամբ բազմանայ. յետ երից ամաց ժողովին զտերև նորա մինչև ցեօթնեկորզ ատնորին, և ապա հասանեն զբուն նորա և արմակ նոր բարձանակս. պատուականագոյն է թէյ գեղափթիթ տերևոց քաղելոց յամենան փետրաւորէ, երկու ազգս թէյի գիանն վաճառականք, գեղին՝ որոյ տեսակ է ռանէյ, ֆանոյ, էեբէե, և այլն, և Սեամ՝ ֆանոյ, տոլան, բէեֆոյ, և այլն. ամի ամի երբէ 45–50 միլիոն լիարայ թէյի առաքի յԵւրոպ և յԱմերիկա։ Ցանուտաւս գոն կաղնի և եղևին ծառք, կայ և ծառ ձարտոյղ անուանեալ յորմէ ճրագու ին գործեն. Հալուկ և տալմպոտ ազգ հալուկի և հիւծ նորին. և այլ ինչ հոյզք ծառոց պաղատաք. Թմենի շատ յորմէ և մետաքս ածան. ի գետս գոանին ոսկի և արծաթ, և հանեք անդի և պատուական քարինք, ևս և առատ երկաթ. կապար, անագ, պղինձ. և կրկին ազգ հողոյ ֆուլլե և բէէ-նէէ՝ որով ներկին զյաճաճապսակս. ի Քինկդէ գեղջ 3,000 հնոցք են յաճաճապսակս. Ձինք ընկեն և Թուղթ ի տերևոց և ի կեղևոց պատոյտ ծառոյ և բամբակինոյ և Թմենոյ, Թևրեթա միծատարածս. բայց արուեստ ապագրութեան ի վաղուց հնարեալ առ նոսա տակաւին չեսեսեալ է ի բարգաւաճանաց։

ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

2081· ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ. — Բնիկ ժողովուրդ երկրին է Ձին կամ Ճինք ի Մողոլեան ցեղէ, որոց Թիւ ընդ երկրայրեթեամբ է առ աշխարհագիրս. ի ոմանք համարեն ընդնակալութեան Ձինաց համարին 170 կամ 200 միլիոն և եթ բնակիչս, այլք 300, և այլք ոչ սակաւք վճռ երթեալ պատմութեան նորոց ճանապարհորդաց և ազգային վիճակագրութեանց, զի առեկ տան աշխարհագիր առնել պետք աշխարհին, համարին աւելի քան 370,000,000, ըստ յետնոյ աշխարհահամարին. որով և քան Ձինաց երկրի հարկ է ունել, երբ 320,000,000 բնակիչս, որ թէպէտ և բազմաց տարապատման Թուի, այլ չէ ինչ անհաւատալի Թէ միա ոք դիցէ և ընդարձակութեան աշխարհին և օդոյն բարեխառնութեան, բազմասերմութեան մարդկանն և խաղաղական վարուց, վկայութեան աշխարհագրաց և մարդաթուի, և համեմատութեան հնդկաց աշխարհի, որ գրեթէ նոյնչափ բազմամարդ է։

ԲՆԻԿ ՁԻՆԻՔ

Եկամուտ ժողովուրդ երկրին Ձինաց են Մոնղոթաթարք և Մոնղոլ երբէ 3,000,000· Մի՞նչ ազգ բնակեալ ի լերինս հովիւք խաշանց· Լաւս ազգ Հնդկաց բնակեալ ի լերինս արևմտից ազատ իշխանաք. Բայն Ձինք կազմուածով մարմնոյ միջակահասակք են, դէղնագոյն, փոքր ոտիւք և ձեռաք, քիթ և շրթունք նման ափրի-

կեցուցն, ականջք երկայն, աչք մանր, հերք սակաւ, ի գա-գաթան գլխոյ երկայն ունելով զոր փետեն կոչեն և նա-խասինս համարին փոքրել զայն։ Նո-րածին աղջկանց ա-գուշանն կոշիկս սեղմ պահել զոտն ի մի ածելոյն, որով կայ ինոյ չափ նոցա ¼ կամ ⅓ բթաքան յերկայնութենէն։

Ոտք Չինացի կանանց

2082. Թագաւորին միայն հրաման է ունել բա-զում օրինաւոր կ անայս. Իշխանութենէն է հարց սպա-նանել զորդիս կամ վաճառել. իսկ զնեալսն յանօրէն ամուսնութենէ բացընկելիս մանուն ի մահ։ Ա-ռ հասարակ մեկիք են բարուք, ամբարշտաճաք, նախան-ձոտք, խորամանկք և կեղծաւորք. ագագանին պղերգ և բռնաւոր, բայց ռամկին գործասէր և ճարտար է. տպագրութենէն, կռմնացոյց, վառօդ և այլ ինչ ինչ կենցաղոգուտ գիւտք կանուխ քան յԵւրոպ հնարեալ էին առ նոսա, այլ ցարդ ևս թերակատար են ա-րուեստն. քանզի ոչ կամին Թողուլ զհայրենի հին ա-ւանդութենէնս և խոնարհել ուանկել յօտարազնեայց. վասն որոյ և արհամարհեն իսկ զգեղեցիկ հնարիւք նկարչաց և երաժշտաց Եւրոպայ, բայց զբացոյցն իւրեանց՝ նպաստիւք քարոզչաց Եւրոպացւոց ուղղեն։

2083. ԼԵԶՈՒ. — Ամենայն բառ լեզուի Չինաց միաւանկ է, և որպէս կարծի՝ արմատք բառից կամ սկզբնակաք չեն առաւել քան գ350, որք ըստ պէս-պէս հնչմանց և արտասանութեան նշանակին մինչև 40 և 50 այլազան իրս. չիք հոլովումն բառից և բայից, վասն որոյ և գժարարութիւն մեծ է խմանալոյ զբան նոցա. բան բարբառին և աթոռական նոցին նորա-ձեւք իմն են, իբր զի մեր մի տառ է միոյ միոյ յ'350 սեւզրայիցն, յորս յաւելուն զայլ նշանագիրս իբր 80,000, զոր հազիւ բաւէ մարդ ուսանել յամենայն ի կեանս իւրում, բայց ի բարբառ ռամկին բաւա-կան է 6,000 նշանագիր. բայց ի տոցունց ունին և այլ ինչ նշանս յարտայայտել զմայնս բառից իւրեանց և զնկամուտ բառից. և գրին նոքա յայնչէ կողմանէ լինին բառ ընդ բառիւ սիւնաձև տողեալ։

2084. ՁԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ. — Ի բնէ Ձարտարք են Չինք՝ի գիւտս հնարից, և զամենայն կարևոր պիտոյից բարեկեցութեան հնարեալ է նոցա. այլ զինն հնարն ոչ յարդարեալ. որով և մշակութեան իսկ արուեստ յետնեալ է՝ ի բարգաւաճանաց. Թէպէտ և չիք անմշակ վիճակ յերկրի նոցա, և բաղում երկիցս հնձեն՝ի տարւոջ։

Նշանաւորք են և ձեւագործքն նո-ցա, և բաղում ինչ անսխ սխուե-ցաս յԵւրոպ. որպէս կերպաս մե-տաքսեայ, նանքին կտաւ բամբա-կեայ, յախճապակ, ատաղձեայ և փղոսկրեայ զարդք, ագռ ագռներ-կոց և գեղոյ և Թուղթ։ Ձարտարութեամբ ուսանին և զհնարս նորոց գիւտից և նմանակս գործեն. որպէս զորուսական կապուտաին ուսեալ յԱնգղիացւոց՝ գոր-ծեն արդ և ինքեանք։ Գվնաւոր վաճառք Չինաց են Թէյ և մետաքս, այլ և նանքին, շաքար, ներկ, սա-տափ, փղոսկրեայ զարդք, և այլն։ Արտաքուստ ըն-դառնին բամբակ, ասր, ցիսի, փայտ, պղպեղ, փըղ-ղոսկր, երկաթ, պղինձ, և այլն։ Անգղիացիք և Ա-մերիկացիք առնեն ընդ նոսա առաւելս։

2085. ՎԱՐՁՈՒԹԻՒՆ. — Միահեծան ինքնա-կալութիւն է վարչութիւն Չինաց, և ինքնակալն կոչի վէհապն երկնից որդի, և աստուածական ինն ընդունի պատիւս. չանկանի նա ընդ օրինաք պարտաւորեալք նո-քա՝ որ Հնդկաստան կոչին լուսիսանայի ձայնիւ, ընտ-

Մահուտարիք և կանայք Չինաց

րանիք կարգին և ոչ ժառանգութեամբ։ Հաստատուն և հին օրինաք վարին գաւառքդ, զի և ինքնակալն իսկ ոչ հրամայել առնկամի. Ձգիւ և խստիւ սահմա-նեալ են օրինաք պատժոց, որով ժողովուրդն պատկառ կայ օրինաց, այլ սաորին պարտաճեալք զնդծանին և բազում անիրաւութիւնս առնեն։ Ինքնակալն զգե-նու գիւղակս գեղինս. վերնի բնաւ առ ժողովուրդն. և պարտաճեալք իսկ նորա երկրպագութեամբ մաղթն և գաղն ձայնիւ խօսին ընդ նմա. աւագանին զգենու կարմիր։ Աստան ինքնակալն չորս աւագ պարշա-նեայս ունի, երկոքա Թամբալք և երկու չինք. և վեց աստանս վարչիս կամ ատենական՝ որք են հանգեր-ձապետ աշխարհին, հաղարապետն, հարկապետն, ծխապետ, գաւառապետ և գործապետ։ Ամենայն գա-ւառաց և քաղաքաց կան տեսուչք. և ունին սեփական մասնաւոր օրինաց։

Չինաստրական հանդիսս Չինաց

Հասք ինքնակալին ի բաժից երկրի՝ կարծի 300 միլիոն ֆր. — Ջրոք Չինաց Թուով իբրև միլիոն մի, և նաւք պատերազմի ընդ մեծ և ընդ փոքր իբրև 1,000. այլ տգէտք եւրոպական կարգաց, որով յառաջ քան զամս ինչ ոչ կարացին ղգէմ ունել Անգլիացւոց, և խոնարհէցան առ հարկի և տուժիւ ի պայմանս նոցա։

Նաւ Չինաց

2086. ԿՐՕՆՔ. — Երէք աղանդք են կրօնից Չինաց. ա. Եա՛, կամ կոնփուկիոսի աղանդ, որ և Քոնֆիւշ, որ եկաց 500 ամաւ յառաջ քան զՔրիստոս, և հրահանգէր զժողովուրդն. վկայէ նա էութեան Աստուծոյ և անմահութեան հոգւոց, մերժէ զպաշիւ պատկերաց, այլ զնահին հրամայէ պատուել. են նորա գէղեցիկ առածք բարոյականք. ա-

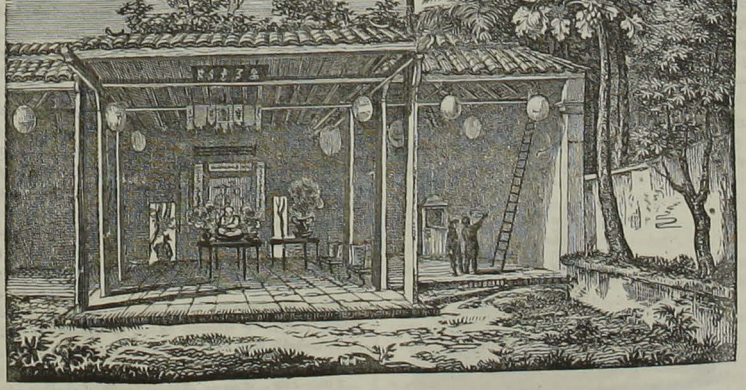

Կոտք Չինաց

ւագանին միայն երթան զՀետ աղանդոյս և խմաստունք. Աստուածոյն երկինք (թէէն) մի միայն առաքեալ է մերձ՝ի Թէքին՝յոր ինքնակալն ևէթ մատեչ. զարմին կոնփուկիոսի միայոյ և արքային պատիւ ժառանգութեամբ յորդիս իջանէ։ — ը. Ֆոյ, որ է պուտսեան աղանդ. Հնգկաց յատկութեամբ Հանգերձ, մնաց պաշտօնէութեամբ օծանգակալ ընդունելի է սա բազմաբեան ժողովրդեանն. սոյն այս աղանդ է և Լամայի կրօնից զոր խոստովանին Մողոլք և Մանչուք։ ֆ. Դ՛ա՛ կամ Դ՛ա՛ (որդի անմահութեան), աղանդ զոր հնարեաց Լաոքիւսն խմաստասէր, որ յամին ե-րէց գոլ ժամանակաւ կարծի քան զկոնփուկիոս. սա պատուիրէր զկիրս՝ի չափս կալեալ վայելել՝ի զբօսանս կենաց. աշակերտք սորա խոստանան գտանել զանմահութիւն ըմպելեաւ իւրեք. քուրմք նոցին որ Պա՛ կոչին յԵրօսպացւոց՝ ամուրիք են և միաբանակեացք։ — Տաճարք Չինաց չեն հոյակապք որպէս զՀնդկացն, այլ ընդարձակ գաւիթք են նոցա՝ յորոց ընդ գուռն ընդունին զլոյս, և կանդնեալ ուխին կըճեայ կամ փայտաշէն անճառնի և անհնդեգ կառս. յանկիւնս տաճարացն կառուցեալ է բազմայարկ աշտարակ մինչև 200 ոտնաչափ՝ի բարձրութիւն, և միոյ միոյ՝ի ձեղուանցն այլ և այլ է գոյն, կարմիր, կանաչ, դեղին, և այլն. և զանկեանց նոցին կախեալ բոժոժս և զանգակս՝ի դանչել ըստ ընչելոյ հողմոց, և՝ի կատար աշտարակացն յաճախ գնեն գունտ ոս-

հեծեալ։ — Մահմետական դէն որ դամ գտեալ էր ի Չինս՝ բարձաւ յԺԲ. դարու. իսկ քրիստոնէութիւն մուծեալ անդ ի Ժ.Չ. դարու, զառաջինն ընդունելի եղև վասն առողջաշխական դիտութեան քարոզ. չացն. այլ յետոյ հալածանս յարուցին և վտարե. ցին զանձնայն քրիստոնեայս ի տերութենէն. սակայն յետ պատերազմին Անգղիացւոց համարձակագոյնս մտանեն քրիստոնեայք ի Չինս։

2087. ՔԱՂԱՔԱՆԱՆ ԱՆՑՒ. — Չհնոց ժամանակաց տերութեան իւրեանց բազում ինչ անձահս առասպելաբանեն Չինք, անդր քան զքրիստոսական ժամանակ զսկիզբն պետութեան իւրեանց տարեալ. ո. րում հեղինակ ասեն զՔոհի զմեն, որ 3.000 ամեք երեչ գտանի քան զթուական Քրիստոսի. բայց հուն ինչ տուգադոյն թուի սկիզբն Հին հարստութեան նոցա 2207 ամեք նախ քան զՔրիստոս. որում յաջորդեաց Շանկ հարստութիւն յամին 1724 (Ն. Ք.) և սա Վուվանկ յամին 1122 (Ն. Ք.)։ յայսմ հարստութեան որ տեւեաց ցամն 250 (Ն. Ք.)՝ բարգաւաճեցին ի Չինս քաղաքական օրէնք և արուեստք և դպրութիւն. ի Չ. դարու նախ քան զՔրիստոս եկաց մեծ բարոյախօս իմաստասէրն Քոնկֆուց (Կոնֆուկիոս)։ Ցամին 246 յաջորդեաց հարստութիւնն Չին ի Չինկուանկայ ուժիմէ, առ որով կառուցաւ պարիսպն մեծ։ Սմա յաջորդեաց հարստութիւնն Հանայամ Տեառն 263, և առ սովաւ ընդարձակեցան սահմանք Չինաց և զօրութիւն. յետ այնորիկ խառնուածութիւնք և պատերազմունք գային երիս յերեսի կացուցին զպետութիւնն, մինչև սերեաց տոհմն Սուէ յամին 589, և սոյա Դանկ ի 618 ամեն ցամն 960, և յետոյ Սունկ ցամն 1279. յորում Ղուսլայի խան թաթարաց սերեաց աչխարհին և հաստատեաց զսեպուրութիւն Մողոլեան. զոր վոխանակեաց տոհմն Վինկ ի 1368. և ի 1644 Մանչու թաթարք նուաճեալ զաչխարհն կանգնեցին զՎաւ-Ցինկ տոհմ յիշեանուն նուութիւն. Քրիստոնկ որ մեռաւ ի 1799 անուանի եղև վասն զարգացուցանելոյ զդպրութիւն աչխարհին. զնա յաջորդեաց թոռոքանկ, առ որով ոչ սակաւ ազմուկք եղեն. և իբր տասն ամաւ յառաջ պատերազմ ընդ Անգղիացիս տուեալ՝ բեկաւ խրոխտութիւն նոցա, և ազատութիւն շնորհեցին Եւրոպացւոց յառաջել յաչխարհն իւրեանց վաճառականութեան պատգամ. իսկ յերկուց ամաց հետէ խառվեալ է աչխարհն, և մասն մի ժողովրդեանն յարուցեալ ընդդէմ նորոյ մանկահասակ ինքնակալին առաջնորդութեամբ նորահիրի ուրուման, որ քարոզէ նորոգել զկրօնս և զվարչութիւն, և բազում արեանց հեղութեամբ նուաճել զգաւառս։

Տաճար Չինաց

2088· ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ ՈՒ ՏԵՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ· — Յուխտատան գաւառս բաժանի բուն երկիր Ձինաց, յորս կարծի ոչ սակաւ մեծամեծ քաղաքաց լինել, այլ անձանոթք առ ի մեզ։ Ի ծանուցեալսն նշանաւորք են,

Բեջինն կամ Բէյ-Ինկ որ և Գնդպղնտ ըստ Հանապարհորդաց միջին դարուց, ի Բեզէնի գաւառի. մայրաքաղաք հանդերձ ինքնակալութեամն, յեզք վտակի որ ի ձեռն ջրանցից հաղորդի ընդ Բոյոյ. բուն քաղաքին 4 փարսախ է շրջապատ քառակուսի պարսպապատ, որոյ երկու մասունք են, Ջէյի հիւսիսային, արքայանիստ· Վայրենի կամ Լաու-Ջէյ հարաւային, որտեղի քաղաք· փողոցք լայնադակք են և ըստ մասին քարայատակ, երկուստեք կառուցեալ են կրպակք· Նշանաւոր է ծառազարդ Հանապարհն փարսախաւ յերկայնութիւն կամհիտայ յատակաւ որ յարևելից կողմանէ հանէ ի քաղաքն· տունք ցածունք են և չունին պատուհանս հայելիս ի փողոցս· 12 արուարձանք են քաղաքին, որոց իւրաքանչիւր փարսախ մի երկայնութեան է· Գիմաւոր չինուած Բէջինիայ է արքունի պալատն, ուր բնակէ ինքնակալն և ամենայն պաշտօնեայք նորա և Թիհնապահք, փարսախաւ և կիսով է շրջապատ նորին, կան ի նմա դարպասք և դահլիճք և պարտէզք և ապարանք բազում, որոց անպատմելի է գրաւորին երևոյթ, այլ մեծահարուստ նկարքին· կան և իբր 10.000 պալատք առադրելոյ զուրկ ի գեղեցիկ Հարտասպետութենէ· 33 տաճարք մեծք, զանգակք մեծամեծք 15 ոտնաչափ ի բարձրութիւն և 40 շրջապատաւ· 26 կրճեարանք և գպրոցք բազում, ապարան կայսերական, մատենադարանք, գիտարան· Ջայգ և զքերեկ պահապանք և զինուորք շրջին ի քաղաքին ի դշուխութիւն, և յանցաւորք պատուհասին անաչառ և խիստ գատաստանաւ· Համբար մայրաքաղաքիս յօտար գաւառաց գայ, քանզի Բեջէլի ոչ է բարեբեր· Բն. 2 միլիոն և առաւել ևս· Ի սահմանս մայրաքաղաքին նշանաւոր է Ե--ե-Ինի-Էհէն որ Թարգմանի Բոլոր բակ և պայծառ պարտէզ, յորում է մեծ ապարանք ինքնակալին և պարտէզք գեղեցիկ յոյժ և ընդարձակ ամենազան ծառիկք և բազմախուռն վտակք·

Թհնծհն· Քաղաք վաճառաշատ առ Բեյհոյ գետով, չտեմարան ազի· Բն. 200.000·

2089· Նանգրին կամ Քրնանգն· Ի Քրնանգոյո գաւառի մերձ ի հարաւային սփռնս Հանգքհանկայ· պատեալ Հռասպատիկ պարսպիք 40 ոտնաչափ ի բարձրութիւն, և 17 ի թարձրութիւն, 10 հոյակապ դրամբք· ատա նստէր Հրբեմն ինքնակալն· այժմ աՀռռ է կողմնակալի բազում գաւառաց· պալատն արքունի և ապարանք ուրախագ ահռելակ հղկեն և ընդիր տան քաղաքին փոխեցաւ ի պարտէզս· Նշանաւոր է ի նմա աշտարակն յանհնապատկելագ ոտնաչիկին իննսարկի 40 ոտնաչափ շրջապատութեամբ խարխիին, 200 ոտնաչափ բարձր և ի կատար նորա կայծի մի և դունտ ոսկեզօծ ի ծայր նորա, ի մէջ ի յարկացն են արձանք դից ոսկեզօծք, և ի մէջ անկիւնս յարկացն զանգակք կախեալք· են ի Նանքին մատենադարանք յոլով, ևատն որոյ իմաստնոց քաղաք կոչի· ունի գործարանս բամբակի և մետաքսի, և նաՀեն կերպասս· Բն· 600.000·

Գանդին կամ Քրնանգ-Ջէոն· Ի Քրճճանգ-Դոնգ գաւառի, մերձ ի Բեյէնի գետ· քաղաքին և արուարձանացն պարսպապատ պատելոց շրջապատ է 5 փարսախ, հինգ ամրոցք են ի նմա այլ փողոցք անձուկ· Երբև 100.000 մարդկան բնակէն ի բուն Գանգդն առ սակն ծովուն, որ Նաւաքաղաքք կոչի, քանզի բնակութիւնք հաստատեալ են ի վերոյ 40.000 նաւակաց· գործատունք Եբրոպացւոց են ի հարաւային արուարձանին յեզք գետոյն, ընդ որս առնեն առևրական 12 կամ 14 փարթամ վաճառականիք որ հՀոյ կոչին· Նաւք Եբրոպացոց զտեղի առնուն առ Վամբ- կղզեաւ, զի նաւազութիւն ջորոց գետոյն ոչ Ներէ յատակ անցանել· Երևելի վաճառականիք յօտարազգեայց են ասա Անգղացիք և Ամերիկացիք որ հրատարակեն և օրագիրս յանգղացի և ի չին բարբառ· Բն· 800.000, ըստ ոմանց 800.000·

2090· Սհոն· Առ Բէյհոյ գետով քաղաք մեծ, Նշանաւոր են յորելին մեծամեծ և բարձր գրունք նորա և հաւաքարան հնութեանցն· Բն· 300.000· — Ի սահմանս սորա գտան ի 1625 ընդ հողով կճեայ տախտակ չինացի տառիւք և ասորի լեզուաւ հանդերձ Նշանաւ խաչի, և համարեցաւ Նշանագիրք քրիստոնէութեան զոր մէջ գարու մուձին անգր Ասորիք եկեալ ի Պարսից·

Ֆունէհոն· Քաղաք մեծ ի Ֆոհոհանգ գաւառի, ունի կամարով հայակապ քարաչէն հարիւրկամարեան կրնկակ վտնգակաւ ի վերոյ Ձանկ գետոյ·

Աո հօ-ոհանգ քաղաքաւ կայ երկայնամիւք կամարով ի սեւագոյն քարէ անկամար ի վերոյ 300 և աՀելի սիմահարեսաց, և համարի երկարագոյն քարեղէն կամրջաց·

Հանգ-Ջհոն, այս է Քրնանգհօ մայրաքաղաք ըստ յիշէ Մարկոս-Պողոս, բարգաւաճեալ ի առևրական, և ունի աշտարակս չորս ինկարկեայս· Բն· 700.000·

Սոոնէհոն· Նշանաւոր գեղեցիկ կամրջաւք և տաճարօք և խաղեատղք, և ևս առաւել արքունի չքան ցիւքն որ ընդ նա անցանէ ձգեալ ի Բէջինկայ մինչև ի Կանքին 600 մղոն ընդ երկայնութիւն· Բնակ 600.000·

Ըհանգ-Հհո· Քաղաք մեծ առ աւին Վռանինկ գետոյ, ծաղկեալ վաճառականութեամբ և մեծարանոց հարուստ·

Յահձապահկան Աշտարակն Նանքինայ

Բէյհան գետ գործէ ծոց մեծ՝ զոր Եւրոպացիք Բերան վագր կոչեն. և ունի կղզիս. յարեւմուտս նորա կայ ՄԱԳԱԶՈՑ Թէրակղզի՝ որ տուաւ Բորգոպայց ի ՃՉ. դարու վասն վաճելոյ նոցա գՀենս յահեաց Չինաց. Ո փարսախ է տարածութեամբ կալուածոցն նոցա բնակեալ ի 45,000 մարդկանէ, յորս իբրև 3,000 միայն Լաւսիասնացիք. ի հիւսիսի նորին կառուցեալ է ՄԱՔՈՈ ամուր քաղաք զոր պահեն 3 կամ 400 զօրականք. Նշանաւոր ի նմա եկեղեցիքն են և պալատ կողմնակալին. Մասնաւորապէս Անգլիացւոց և պարսիկ առևտրականաց և տպագրարան. Բն. 30,000։ Ալ զնչեմուս քաղաքին քննէ մանարին մի Չինաց. ամրանի անհնդուրժելի լինի տօճին. Նաւակայք քաղաքիս անքոյնք են։ Ի պարտիզի միոմ հանդիպ Մագաղ կայ քարայն յոր Գամմենս գրեաց գնասն Լ---ն-ս քերդուածոցն։

2091. ՀԱՑՆԱՆ. Կղզի երիք փարսախաս հեռի ի ցամաքէ յարեւելից հարաւոյ գանգոն գաւառի, 130 կամ 140 փարսախ տարածութեամբ. յարեւմտս նորա բնակեն Չինք, այլ ի ներքին գաւառան ազատ ժողովուրդք, զորոց չունիմք տեղեկութիւն։

ԴԱԽ-ՎԱՆ կամ ՓՈՐՄՈԶԱ (Գեղեցիկ). Կղզի 33 փարսախաս հեռի ի ցամաքէ յարեւելս Չինաց 2935 փարսախ քառակուսի, ի ծէ գարու Չինք հաստատեցին բնակութիւն յարեւմտակողմն նորին. այլոց մասանց սակաւ ժողովուրդ անծանօթ։ Երկիր և Բորգոգալոց և Հոլանտացւոց բնակութիւն ի նմա, բայց ոմն յեղուզակ բռնացեալ անտանօղ վանեաց զնոսա, և զգիմ կալաս Չինաց մինչև ի 1683։

ՀՈՆԿ-ՀՈՆԿ. Կղզեակ ի բերան գանգոն գետոյ. ի 1841 ամէ և այսր կալուածք է Անգղիացւոց, 30,000 բնակչօք. Քաղաք ի նմա վԻՍՏՈՐԻԱ. Բն. 13,000։ Լեռնային է կղզին և չաոաչուբր։

Բ. ՄԵԾ ԹԱԹԱՐՍՏԱՆ

2092. Լայս աշխարհ կայ ի ներքին կողմն մեծի բարձրաւանդակին Ասիոյ, ընդ 90°–140° արև. և ընդ 33°–55° հիւս. լայն. Չինք ոչ Թողուն օտարականաց մտանել ի սա, որ յերիս նահանգս բաժանի ի Մանչուրիա, Մողոլք և փոքր Գուխարաս։

Ա. ՄԱՆՉՈՒՐԻԱ կամ ԴՈՒՆԿՈՒՈՉՔ որ և ՉԻՆԿԻՒՆԿ. Ընդ մէջ Մողոլաց, Ովկիանոս, Չինաց և Ռուսաստանի. բարձր է յերեսաց ծովու 3 կամ 5,000 ոտնաչափ, որ ընդարձակն մասն է բարձրաւանդակին. մերձ ի ծովեզրն ձգին սարք անտառագեղ լերանց. ծովն Ճաքոնայ գԺուսարանաւելի է վասն մտանելոյ որ պատ ընա, գործէ վաորէն Սէնտան յանուն Սկեսլիան կղզւոյ. ծովափունքն հիւսիսոյ երկայնին ցծովն Օխոծքայ. գլխաւոր գետ երկրին է Ամուր որ ի Սկոտերիոյ եկեալ Թաթի ի ներքուստ Սկեսլեան. կլիմայ ցրտագին է. ի ձմերայնի պաղն ամենայն վտակք. իսկ ամարանի սաստկանայ տապն յոյժ։ Բարեբեր է երկիրն այլ անգործ, ունի անտառս բնակեալս ի գաղանից և էրեհոց, և պարարտ արօտ մարմնոց։ Ժողովուրդ երկրին վայրաբնակ է, հովիս խաշանց և ձկնորս. ի լերանց հանեն ազ. քար սակաւ։ — Մանչու Ժողովուրդ ի Մողոլեան ցեղէ անտի է հասակագեղ և ուժգնոյ քան զՉինս, և այժմու ինքնակալն Չինաց յազգէ սասի սոցա է։ Սահմանք տունմ ի նոցա բնակեն ի հովիսս Ամուրայ, գործեն զերկիրս և խաշնարածք են։ Դասին-ս կամ Սլեն-ս պահեն զսահմանս Ռուսաստանի, և աբուորագոյնք են։ Եւ-էն-ս բնակեալք ի ծովեզերս տագնք և ամարիք, ձկամբ կերակրին։ Քէնէն-ս, Տումեն-ս և այլն բնակեալք զՄուրը գետով որսորդք և ձկնորք։ — Միակ ծանօթ քաղաք նահանգիս է ՄՈՒԿՏԵՆ կամ ՉԻՆԵՆՆ, որ ունի պալատ պերճանի և արուարձանս։ — Սէնտան Ո-ս ամրոց վաճառաշահ։

2093. Բ. ՄՈՂՈԼԻՔ կամ ՄՈՒՂԱԼԻՔ, որ և ՄՈՆԿՈԼԻՔ կամ ՄՈՆԿՈԼԻԱ, ՃգեալՄինչև յ°33° լայն. հիւսիսային երկրէ 25,000 փարսախ տարածութեամբ։ Ցաշխարհէ ասահ ելին ՃՀնկիզեանն որ յԱԳի գարու եհաս մինչև ի Շէլեզիա աշխարհակալութեամբ, և Լենկդիմուր որ ի ՃԻԴ ամրեաց ամենայն արևմտահայոցման Ասիոյ։ Մողոլասան բարձր է յերեսաց ծովու 8–9,000 ոտք, և անցանեն ընդ նա Ամգայի լերինքք։

Ընդսասն կողմ կամ գրաւոյ ձգի ընդ մէջ 100° և 120° երկ. աներէ և անջրդի, ուր 10 ամիս ուէ ձմեռն. իսկ ի կողմանս ուրեք կան գալարավայրք և բարեբոյս հովիտք։ Գլխաւոր գետք են Իրտիշ, Ենիսէյ, Սելենգա, որ ի Սառուցեալն Թաթին ովկիան, Ամուր՝ որ ընդ արեւելս հոսէ, Հուանհէ և Խանդեհէ ի Չինս. լերինք մեծամեծք պարզ 470 փարսախ քառակուսի, Սրսան ընդ որ անցանէ Իրտիշ, Քուռնոր որ և կապոյտ լիճ։ Կլիմայ երկրին ցուրտ է բայ ի սահմանս մեծի պարսպին, ուր ամարանոցք են ինքնակալին. ամառն երկու ամիս աւելի է։ Շատք լճանանի անասնոց առ մեզ վայրենի են առ նոսա, որպէս իշավարըն երագընթացս ՃՁեձկեր ասացեալ և ոչխարս ցիւս, ձի վայրի, արւոյ առն, ցոչ վայրենի. իսկ մարախ և ՃանՃ պատուհաս են նահանգին։ Ի բոյս սեփականք են ազգ ազգ պղպեղոյ։ Բնակիչք 3 միլիոն ոչք վրանաբնակք, ուսուն զմիս ուղտոյ և ձիոյ և զպարարտատկոյ ոչխարաց, և զկաթն, քաղ

որսորդք են. Մեծաւոնքք ըմկեն զքեզ, այլք զայլ ըմկելի գործեալ կաթամբ գրաստուց։ — Բնիկ Մողոլաց երկու ազգք են Խալխա և Շարրա, այլք ժուժկալք, հիւրասէրք, պղերգք, հառաւերք. բաժանին ի քահանայս, յաղուսականս և ի սորուկս, զկամայն ազնիւ. դաւանին և ունին ինքեանց տեարս աղքային խանս։ Ղալմըխ կամ Էնձէդ բնակին յարևմտահայոմին այլ քաջասիրեալք, խորամանկք, աւելըրգասլաշք, բիրթք և աղտեղիք։ Պուդէդէ և Պուրուդէ որ և Ղըրղըզ յաղգէ Ղալմուխաց, մասամբ ընդ Ռուսաց իշխանութեամբ են. կան Ղըրղըզք և ի թաթար ցեղէ։

Ընտանեալ քաղաքք նոցա են Ժողով վաճառց, որ դէպ կերպարանս ունի. այսպիսի է Զհնց, ուր կայ ամարանոց ինքնակալի. և Ճանապարհն անյարգար որ ընդ Ռեքին, ամ ըստ ամէ նորոգի ի չուէլ ինքնակալին. լիճ մի և լերինք և անտառք և իրրև 40 տունք կան ի սահմանս ապարանիցն։ — Գուրեն կամ Ուրդա գլխաւոր քաղաք խալխաց ունի 6,000 վառնս, տաճարս յոլովս և գոլորց մեծ։

Մուծմըձին, որ է երկայն վաղոց երկարը խորանաքար վաճառաւաշ ի հարաւային եղը Պայքալ լճոյ, հանդէպ Վերխդա քաղաքի Ռուսաց, ընդ որս առնեն առ և տուր։

2094. Գ. ՓՈՔՐ ՊՈՒԽԱՐԱ կամ ԴՈՒՐՓԱՆ կամ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՃԱՂԱՏԱՒ, յանուն որ-

դւոյ Ճինկիզ խանի, ընդ 89°–111° երկ. և 33°–46° լայն. սահմանք նորա ի հիւսիսոյ և արևելից՝ Մողոլք, ի հարաւոյ՝ Դիվկէդ, յարևմտից՝ ազատ թաթարք։ Լերինք բարձրաբերձք են ի նմա, և մանր մի ասաղոտ անասպատ. գլխաւոր գետ Էրթիշ, յոր խառնին Գուլբ և Աբոռ և Թարփ ի Լոդ լիճ. կլիմայ յամառան տապագին է, և ցրտին յոյժ ի ձմեռային. յարևմտակողին ևեթ կայ բարեբեր երկիր և մշակեալ։ Բնակիչք մահմետականք ի Պուխարայ ազգէ թաթարաց բնակին ի չէնս. իբրև 100 ամբ են յորմէ հետէ հարկատու եղեն Ճինայ խանիք ոտս։

Դուրքան. Քաղաք ի ղուարձալի գաշտի, իշխան կարաւանաց եկելոց ի Ճինաց, 30,000 բնակչաք։ Հոտ ի քաղաքս յայս յեզր Գաշկար գետոյ կայ հրաբուղխ ընդ 40° հիւս. լայն։

Եարքանդ. Ամուր քաղաք, Ճինք կարգեալ են պահապան ի քաղաքին, և ունին գործարանս մետաքսի, բամբակի, ասուի. բն. 80,000։ — Ի կողմանս յայսոսիկ լինի փոխհատիկ քաշիր շալի, պատուական ականց և մէկոյ, ընդ Թէյն և յախճապակւոյ և պաղպաղձեն կահոյք և այլն։

Հքմտ կամ Քոմոլ. Ի հիւսիսի նահանգին։

Լուդոր. Ցեղը վաղիկ միջ որ Թաղիկ Լեաքրքանտ։

Քոնգէ. Ցարևելս կոյս Ակքուէ։

Գաշկար. Վաճառաշահ քաղաք. բն. 40,000։

Գ. ՆԱՀԱՆԳՔ

ԸՆԴ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԵԱՄԲ ՉԻՆԱՑ

3095. Ա. Լիոնիէ կամ Թիոնիէ, որ և Փոխչէշ. ընդ 91°–118° երկ. և 28°–36° լայն. սահմանք նորա են Դուբչիան, Հնդկաստան, Թաթարստան, և Չին. տարածութիւն 75,000 վաթսուն քառակուսի. դաշտավայր երկրին 8 կամ 10,000 ոտս բարձր է ս. բնակաց ծովու. երկրածայր լերինք հիմնալայայ ձգին ասալ, և անտի լերինքն Քոնկլոն, և այլ լերինք ամայիք և ձիւնախառնագագ ի միջոցսահին։ Կան ի Դիվկէդ լճիք լայնածաւալք որպէս Պուխանոր, Դենչիւր 2770 վաթսուն, Եամըճի կամ Բուտէ, յորոմ կայ կղզի 10 վաթսուն տարածութեամբ. Ռոնոն կամ Ռուսուդու, յորմէ ելանէ Սէրեզ գետ։ Ջհնան կարի ցրտին և երկարաւոր է ի Դիվկէդ, ամառն անձրևային, բայց կլիմայ ի հասարակի կենսաւէտ է և երկինք պարզ։ Երկիրն ինամով մշակեալ, այլ տակաւարբեր, քանզի քարուտ է, ունի սրատս բաղումս խաշանց որոց կաթին և կոզի և պանիր՝ պարէից են բնակչացն. յընտանի ա. նասունս ընտիր են գոմիչք և ոչխ նոցա գեղեցիկ և թաւահեր, գառինք ասրագնգք, այծ Դիվկէդայ, ո. րոյ ստևով գործեն զգեստ քաշմիր։ Կայ ի Դիվկէդ և այծ մկնատոտս։ Ի բոլս գլխաւորն է Թիւխոլ ալ Լճից, անդիկ և ոսկի ի գետոց։

Բնակիչքն են ի Մողոլ ցեղէ, համբոյրք բարոյք այլ պղերգք և ազտեղիք։ Ճիք Դիվկէդաց քաղաք կամ գեղ կայուն, այլ վառնք կամ վանք. կրկին բարբառ է լեզուի նոցա, որբազան և ռամկական. միաձևկ են բառք նոցա և գրին յահեկէ սկսեալ։ Կրօնք սոցա է աղանդն Լամայի. Լամա որ և Բուդա Աստուած նոցա ասի յաւելրժ Թագաւորել ի վերոյ երկրի և ի մահուն իւրում յայտնել զնորդն զորոյ կամիցի գեներալ զմարմին. քահանայք որ ընտրին կրեն զանուն Լամայ՝ զայն կամ գլուխն յոր բնակեալ իցէ Աստուածն կոչեն Ցոլոյն Լամա. երկրորդ նորա է Պոլոյ կամ Թեչոս Լամա. կան և այլ լամայք աստուածադիցիկք նաև յայգս կանանց, բամմաճիւ յոյժ. գագաթն ոտքս ի վանս ամուրի կինաք հրաժարեալ ի մոդ և լըմնկ. լեաց, և մերձակայք են. ունին պահս և ձգնութիւնս, մկրտութիւնս ազայոց կամաբս և ջրով և

այլ բազմապատիկ ծէսս, յորս նշմարի աղօտ նմանու-
Թիւն քրիստոնէականացն։ Իշխանութիւն երկրին ի
ձեռս կրկին Լամայիցն է, որք քաղցրութեամբ քան
զՔինս հրամայեն և հարկս Հարկանեն ժողովրդեան։
Գոն և վանաբնակ ժողովուրդք ի Դիպէդ։

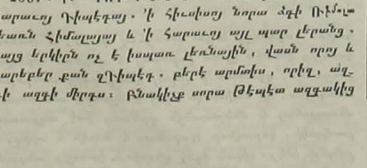
Մայրաքաղաք Տալայի Լամային է ՀԼԱՍԱ կամ
ԼԱՍՍԱ, յեզր Ս-ՀԷ- առուակի որ Թաբի ի 3-Ն-
-ՏԼ-, յորում կայ տաճար մեծ ուխտատեղի, եր-
կու վարժարանք, տպարան մի։ Տալայի Լամա ընա-
կէ ի Պ-ԹԼ- վանս, յորում է տաճար նորս ոսկե-
ձեղուն բարձր առասել քան զ300 ոտնաչափ, և
սենեակք կամ յարկք իբրև 10,000· անուանի է քա-
ղաքս և ի վաճառականութեան, զի գան ի նա կարա-

ւանք· ի սահմանս նորս
բազում աշտարակք, տա-
ճարք և մենաստանք են։
Բն· 30,000։

2096· ԼԱՏԱԽ կամ
ՓՈՒՔՐ ԴԻՊԷՊ· Ընդ
իշխանութեամբ Տալայի
Լամային։ Երկիր որ բերէ
միայն գարի, և որով ընա-
կիչք գարմանին խաշամբ
իւրեանց։ ԼՏՏԱ գիւա-
ղոր քաղաք· ունի 500
տուներս և վաճառականս։
Թիւն քաշմիր չալի։ Փոքր
Դիպէդայ մասն է և Բ-
Ջէ բարձրաբանդակ և
ԳԱՀԱՎՈՐ գաւառ ի հարաւոյ հիւսիսոյ։

ՇԻՒՄՅԷ· Մայրաքաղաք Պոկայ Լամայի, յորում
կայ ՃՇ-Ս ՍՈ-ՈՅ ընդարձակ տպարանք Լամային և
վանորայք, և չիրիմն զոր կառոյց Ինքնակալն Ձինաց
վասն վերջնոյ Պոկայ Լամայի, և կոթողն ոսկւով և
արծաթով պատեալ։ Բն· 200,000։

Աւպարակերն Ձայի-Լուսկոյ

2097· Բ· ՊՈՒԴԱՆ կամ ՏԱՆԴՈՒՍՏԱՆ· Ի
հարաւոյ Դիպէդայ· ի հիւսիսոյ նորա ձգի Ուխ-
լեառն Հիմալայայ և ի հարաւոյ այլ պարբ լերանց·
բայց Երկիրն ոչ է խոպան լեռնային, վասն որոյ և
բարեբեր քան զԴիպէդ· բերէ արմտիս, որիզ, ազ-
գի ազգի միրգս։ Բնակիչք սորա Թէպէտ ազգակից
են Դիպէդացոյ՝ այլ հզօրք և հասակաւորք քան զնոսա,
այլոյն ամենայնիւ նման նոցին· մեծ Լամա նոցա Տ-Ր-
Ա կոչի որ յիրս ինչ հնազանդի Դիպէդացոյ Տալային·
քահանայք ի ծագ խորի իւրեանց գնեն ծոպս մե-
տաքսեայ կարմիր, իսկ Դիպէդացին գեղձն է· են և
սոցա վանք և քաղաք բազում· Ձինք չուշին յաշխար-
հի ասա զրս և պահապանս։

ԴԱՍՍԻՍՈՒՏՈՆ· Գլխաւոր քաղաք ուր նստի Տար-
մա Լամա և իշխանն աշխարհական Տէսլ բահայ, ո-
րոյ ապարանք ունին բերդ և տաճար· բնակիչք նո-
րին ուշագ պաշտօնակալք և իբր 1,500 միանձունք։
Ցամրունս հարաւոյ ի գնկնկալ կոյս յանտառային
և ի տամուկ երկրի բնակեն վանաբնակ ժողո-
վուրդք։

2098· Գ· ԳՈՐԽ կամ ԳԱՕԼԻ· Ընդ 34°–
43° լայն· հիւս· Թէրակղզի 16–19,000 փարսախ □,
ընդ մէջ Մանչուրեայ, Դեղձն Ծովու և Ճարտայ Ծո-
վուն· Լերինք բարձունք ձգին ի խորս աշխարհին· ա-
րևելեան սահմանքն ապառաժք և գիշատարանոյց են,
արևմտայինքն անվտանգք, և ունին նաւահայս· կղզի
ինչ մանունք սփռեալ են զհիւսիսիս և զարևմտակող-
մանս· Լերինք հիւսիսոյ ձիւնապատք են, և կիմայ
երկրին ցրտագոյն· Ոչ ընդունին զայր օտարական
ի կղզիս յայս, և ևթէ նաւաբեկութեամբ ոք ի ներքս
անկանիցի՝ ոչ ևս Թոյլտուն մնալոյ անտի· Ձինք և Ճա-
պանք՝ տեսլք են կղզւոյս և առնեն տուրևառս ընդ
բնիկս նորին, որ ազգաւ Մանչուս· սովորութիւն և
հրահանգս զՁինաց ունին, և ազանդ զԲուդի· Թա-
գաւորք նոցա բռնատիրապոյն համարի քան զինքնա-
կալն Ձինաց և երկիր նորա բարւոք մշակեալ և բազ-
մամարդ· ի բազում ժամանակաց հետէ չիք ուրուք
Ճանապարհորդեալ և ոչ Ծանօթս զկղզւոյն տուեալ·
բայց միայն նաւ մի անգլիացի ի 1797 հաղիւ եգիտ
ընդ նոսա կալ զատուրս ինչ ի 20ՀԲ որ յարևելից հա-
րաւոյ։

ԿՒՒՍՈՒՆՈՒ կամ ՀԱՆԳՇՈՒՆ· Մայրաքաղաք
ի միջնաշարհին ի միջի երկուց գետոց։

2099· Գ· ԼԻՈՒՐԻՈՒ կամ ԼՈՒՐՈՒ· Կղզի
ընդ 121°–128° երկ· արև· և 24°–26° լայն· հիւս·
որոյ միաճառուտքն տարածութիւն 10,000 փարսախ
քառակուսի, յորմէ շուրջ պատեալ են ի ժայռից,
ի բաոյ և յաւազոյ կուտակեալ· Լերինք նոցա չեն
բարձունք, կիմայ երկրին բարեխառն է, հողն ար-
գասաւոր· բերէ որիզ, ցորեան, միրգ, Թէյ, շաքար,
պղպեղ, դապաք, բամբակ, և այլն· խաչն և մար-
մանդս արօտից· Բնակիչք բարեբարոյք և ոգեաք
յարուեստից ասլն վինէզ, ընդ Իշխանութեամբ Ձի-
նաց կամ Ճաբանաց· սոցա յեանոցս ազգակից է Լե-
զու նոցին, այլ մասեանս զՁինաց ընթեռնուն, և
կրօնս զԲուդի ունին· ԿԱՌԱՎԱՆԱՅ մայրաքաղաք ազգայա-
նիստ ի Լիոպհիոս մեծի կղզւոյ։

Ի հիւսիսոյ կղզւոյն կայ ԵՒՏՐՈՊ կղզի, զի յար
ծխել անտի ծուխ ծծմբատ։

Ձ Ա Բ Ո Ն

Տարահոդութիւն 35,000 փարս. □. — Բնակիչք 30,000,000:

2100· ՆԱԲՈՆ կամ ՁԱԲԱՆ կամ ՁԵԲՈՒՆ որ և ԵԱՆԿՈՒ (Արեւելեան Երկիր) որպէս կոչէն Չինք, և ՆԻՖՈՆ ըստ տեղացեաց, Ժողով է կղզեաց ի մեծին ովկիանոս հանդէպ Գորէայ և Մանչուրիոյ, ընդ 30°–48° լայն. հիւս. և 126°–148° երկ. արեւել. գլխաւոր մասունք նորին են ՆԻՖՈՆ, ՍԻՒՈՒ կամ ՍԻՒՈՒՖՒ, ՔՒՈՒՍԻՒՈՒ կղզիք, որոց տարածութիւն 19,440 փարսախ քառակուսի, յորս յաւելեալ և զայլոց կղզեացն լինին համօրէն 34,730 փարսախք: Ի ժ.Ջ. դարէ և այսր չունիմք տեղեկութիւն ի ճանապարհորդաց զաշխարհէն, քանզի խափեալ արգելուն ղնուազս օտարազգեաց:

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

2101· Լեառնային են երկիրն կղզեաց, և գոն հրաբուխք ի նիփոն և սասանութիւն յաճախ լինի անդ. և բաղում ջերմուկք են ի նմա. Ֆուճի լեառն բարձր է 12,000 ոտս ի նիփոն: Բազում են գետք սրընթացք որ հոսեն յարեւելս և յարեւմուտս կոյս, և ջրագործիւք հաղորդին ընդ երկար. գլխաւոր գետ ի նիփոն Եդոյ կոչ. որ ելանէ յՕՒշ կամ Պէօնոհ լճէ և թափի ի խորն Օշոյ: Արեւմտակողմն նիփոնայ պատուականագոյն է քան զայլ կողմանս, արեւելեանն ափափաչ. վանդակաւոր է նաւարկութիւն ծովուն քան զամենայն ծովուց, վասն յորձանաց և մրրկաց և մառախղոյ:

Երկիրն ի հասարակ քարուտ և աւազուտ է. բայց ձաբոնացիք մեծաջան փութով մշակութեամբ և ի բարձունս իսկ լերանց սերմն արկանեն, կխմայ չէ ջերմագին, այլ օդք անհաստատ, մրրկաբեր, և մառախլապատ:

Բնիկ անասունք ձաբոնայ են արջառ, երիվար, շուն և կատու, և ազգք ինչ հաւուց. ի ծովէ ձուկն առատ և ոսոխ և սպունգ և բուստ և կէտ. և ի բոյսս որիզ ընկեր որ կերակուր է ձաբոնաց, ցորեան, ծաղիկ շատ, պտուղ, թէյ, բամբակ, դալար, կանեփ, քաւուզ և չերամ որդն: Ի բոլոցն ունի ձաբոն ոսկի, արծաթ սակաւ, պղինձ ընտիր, անագ նուրբ, երկաթ աղիւս, անդիկ, ածուխ, ծբծռմբ, հող յախճապակւոյ, քար անկէզ (ասպեստ):

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

2102· ԲՆԱԿԻՉՔ· ԲԱՐՔ· — Ընտանդէ է ամենեին թիւ բնակչաց ձաբոնայ, աշխարհագիրք հասարակօրէն համարին 30,000,000, և ոմանք կարծեն աւելի ևս 50 կամ 60,000,000· ի ցեղէ Մողոլաց են. կարճ հասակաւ, բարեկազմք մարմնով, ուժգնք, ուսումնասէրք, ժիրք, ժուժկալք, երկայնամիտք, գիսակ ինչ սակաւ թոզեալ, գլխարկ յանձրևու ևեթ կրեն: Մխակիք են, այլ ազատք առնուն և

Տարազ զգեստուց ձաբոնաց

հարճս, սկիզբն նոցա մինաչեւ կեան, և առնականաց փեսեն զգնս խրենից և զերես ոտեզաց նուագանեն, զգենուն ի վերոյ հանդերձից հանդերձս սեագոյնս, զի սպիտակն սգոյ է նշանակ առ նոսա· մեռաքսեայ է մեծատանցն զգեստ, իսկ աղքատաց բամբակէ· կերակուր ձաբոնաց է ձուկն և որիզ, և ըմպելի թէյ· սերնն ձգէ զձուկն և կանաչ անգամ· Ցուռք նոցա միայարկք են, և ի ներքուստ բաժա-

Նեալ ի սենեակս շարժուն օրմնէք, փոխան ապահոյ Թուղթ իւղեալ դնեն պատուհանաց, և օրմունք Թղթով պատեալ են. փողոցք բարեշինք և դիրքաքայլ հետի գնացից և հեծելոց, ոչ չքվին անդ կառաք· լաւ քան զամենայն՝ կամրջացն է չինուած : — Բարբառ Հաբոնաց որոյն յարքունեան, ի ռամկական և ի գրոց լեզուս։

2103· ՀԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ. — Ի Հարտարութեան և յարուեստս Հաբոնք չեն կրնեք քան ղՀինս և ըզՀնդիկս. գերազանցեն ի ձեռագործս մեսալուցս. չինեն և գործիս մեքենականս, դիտակս և ժամացուցակս ընտիրս. և յահնձապակ ընտիր քան ղՀինաց ըզեն. դիպակս մետաքսեայս և բամբակեայս. և զարդս ոսկեզօծս և արծաթեզօծս. Հագուստք են և ի նա. հակառուցս և ի նաւարկութիւն։ Վաճառականութիւն մեջերկրեայ յոյժ բարգաւաճեալ է առ նոսա. շահասացք նոցա են Եգոյ, Միսքոյ և Կանկազքի, Օզաքա, Սիամնոցէքի, և այլն. բայց ընդ տասը տեսութեանց, մանաւանդ ընդ Եւրոպէացւոց խափանեալ է վաճառակցութիւն խիստ օրինօք յամէ 1637 և այսր. Հոլանտացիք միայն ունին չնորհս մասնչելոյ ի Կանկազքի և փոխանակի վաճառակցութեան. Ամերիկացիք փորձն արդ բանալ զնաւհանգիստս նոցա, որպես Անգղիացիք զՀինայն բացին։

2104· ԿՐՕՆՔ. — Երեք են կրօնք ընդունելիք ի Հաբոն. ա. Սինտօ., պաշտօն ոգւոց, որոյ առաջ նորգ կոչի «Քամի կամ թռչէ», և է սա հասարակ տեսութեանն. Հանապէտ զերաթիւն գերագոյն էի, զանմահականութիւն հոգւոյ և աստուածս բազումս. ոչ առնեն պատկերս Աստուածութեան, այլ զնոսն ի տաճարս հայելի մեծ մետղեայ ի ցոյց անսգիւտ գիտակցութեան. յառաջ Հաստնակաս տպրիի տէր երկրին Հաբոնաց, այլ յաւարս ի՛ջ գարուս աշխարհական ինքնակալն որ կոչի Քուբօյ՝ լինեն գրաւեաց զքաղաքական վարչութիւնն. Տպրիին կեաց ի միաքոյ քաղաքի, զոր գաւառաւն հանդերձ նուաճեալ ունի. է նորա անդ պալատ մեծ և 12 կանայք են նորա. իշխանութիւն նորին Հաստատեալ ի ժառանգութեամբ առ որդիսն անցանէ։ — բ. Սինտօ., որ է պատուական աստղանց, քուրմք աղանգոյս գոն կոչին, աւելորդաս պաշտք են յոյժ։ — գ. Կոնֆուչիոսի աղանգ որ որպես ի Չինս՝ խնամանոց է գան ունելի, այլ չեք սոցա տաճար։ Բաց ի սոցունց կան ի Հաբոն և սխտասմունք։

2105· ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱԾՑՔ. — Հանգոյն Չինաց առասպելաբանին և Հաբոնք գիս և գիւցազունս ունեն Նահապետս ազգի և պետութեան Հերեանց. որոց յաջորդեցին մարդիկ կամ Տիմմոս տոհմն 660 ամբ նախ քան զՔրիստոս, որ սերեաց Նիհոնայ և չինեաց ի Նմա կայսերն է ապատնս մեհենից, և Հաստատեաց զնիստս քահանայական իշխանութիւն, որ յարգ տեւէ. իսկ զաշխարհական իշխանութիւնն Հաստատեաց Եօրիտոմոյ ամի յԱՀ ի գարս. որոյ ցեղ զաւազան ի կէս ԺԹ, և յետ խռովութեանց ի սկիզբն ԺԹ գարուս՝ սերեաց տոհմն ՀէՀազ, և յարգ տիրէ։ Յետոյ տասնամեայ Փերնանտոս Մէնտէզ Բինդոյ լուսնանացի նախ հաւաքեկութեամբ անկեալ ի Հաբոն ի 1542 Դանիմա եւս զաշխարհէն։ Հայրենակիցք նորա առաքեցին անգր վաղվաղակի նաւ մի որ տասեր վերանկնի Փրանկիսկոս Քսաւերեան. չնորհեցաւ Լուսնամասցուց բնակել ի Քիւուսիս կըզ. զոյ. աստուածասէր քարոզիչք գարձուցին ի Հաւատս Յիսուսիս զամին և զիշխանս, այլ յաւարտ գարուն ի 1595 յարեաւ հալածումն մեծ և տեւեաց մինչև ցամն 1637, և զնի ի վախճան գարուն խ. պատ. չինեաւ Հրապ քրիստոնէութեան յաշխարհն անդ, և մերժեցան ասարացինեալք։

2106· ՎԱՃԱՌՈՒԹԻՒՆ. — Վաճուռնեին ինքնակալն Հաբոնաց բռնաւորական միապետութիւն է, ամենայն յանգանց տակ է պատուհաս, և որ չար և է՝ ընդ միոյ յանցաւորի յաՀաս և ընտանիքն տաՀնէն ի նոյն տանջանս. յառաջագոյն մինչ ապրիքք իշխան էին ազատ տոհմք ժառանգաւորք ասպետութեան, այլ ի 1585 այր ոմն անհնազն բռնացաւ ի վերայ ապրիցս և չինչն տարաբ զիշխանութիւն քաղաքական իրաց, և նուաճեցան ընդ նովաս ազատսին, և չարգ ազատորդիք որպես պատանս Հաճարեալ են քաւոյի։ ազատքս պատերիկ Քոչն կոչին, որոց է սեփական գունդ զինուորաց որպես և քաւոյին արքունի գունդ, զնոյք նոցա են ազգն և հրացան. հրանօթս տակաւս ունին։ Նաւք մարտիկք տակաւք և անպիտանք են նոցա։ Ջինուորս ի ցամսի ունին 100,000 հետեւակս և 2,000 հեծեալս. ի ժամանակս մարտի գումարեն 400,000 հետեւակս և 40,000 հեծելոց։

Տեղագրութիւն

2107· Ցուրք նահանգս բաժանի Հաբոն ըստ քաղաքական վարչութեան և ի 68 գաւառս, որք մանր բաժանին ի 600 վիճակս. յորս քաղաքք ծանուցեալք են։

ԵՏՈՑ և ըստ Չինաց ՔԻՆԿ-ՀՈՒՆ մայրաքաղաք առ Դ«ՆՀաբոն ի ձովածոցի միւսմ յահունս աբուսելից Հաւատոյ Նիհոն կղզւոյ, չքվայատ Նորա 7 վարսախ, անուանի ի վաճառականութեան. տունք ցածունք և փայտաշէնք են Նորա, վան պնորին Հրիքզուռնիքք յաՀաս կենին անդ. ապարանք ինքնակալին Թուփ քաղաք փորկին բերդիս և պատառաբառ և խրամք, զորանոցք, պարտիզք, և այլն. բնակուան Նորա ի ներքոյ վայելչապես զարգարեալ. արտաքուստ չէ ինչ ընդհատ ի հասարակաց տանց, նշանաւոր է քառակուսի աշտարակ Նորա և մեծ սրահն հարիւրսիսմնեայ կոչեցեալ. մասնեղագարանն մեծ իբր 150,000 մասնենից. անդ տպագրեցաւ Հանրագաման Չինաց 80 հատոր. գեղեցիկ է և կրնիցն կամ Հաբոն կառուրք ի մայր փայտից. Հոլանտացիք մի անգամ յետաւեալ ժամանակի առաքեն հրեշտակս և ընծայս ի մեծարանս քաւոյին։ Բն. 1,500,000 և աւելի ևս։

ՔՈՑՑ կամ ՄԻԱՔՈՑ. Հին մայրաքաղաք առ Կամոյ գետով, այժմ սՀոռ տապիրեալ, որոյ պալատ ունի ամրուրիւնս զիւրս, այլ քաղաքին չեք պա-

բիսպ. ի սմա է կաՃառ խմասանոց Ճաբռնաց, վար. Ժարանք և գալրոցք, մատենադարան մեծ, և տուն դրամոց, գործարանք վեռնիչի, ոսկերչին և արծաթեր. չին և երկաթի և պղնձոյ կահուց, և մետաքսեղինք, և տպագրարանք ուսում տրատարակի օրացոյցն. Նշանաւոր է մեհեանն Փ•••ի յորում հակայական անդրին Պուտայ զոր Տ•դ••• կոչեն, և է հսկայն բազմեալ ի վերայ Լոդոս Ծաղան, մեհեամուռս 80 ոտս բարձրութեան ունելով. անդ է և հսկայն զանգակաց 17 ոտնաչափ ի բարձրութիւն. իսկ ի մեհենին Ք••• չ••• ամբառնայ վիթխարի արձան նորա և առաջի նորա այլոց հակայից դիւցազանց մանուկ, և առաջի նոցա այլք փոքրագոյնք և այսպէս ցրագրամ չարս, զոր ոչ հաշտուռս զիթիս Ճաբռնացիք հանեն յ'333,333 : Բն. 600,000 :

2108. Օ Զ Ա Ռ Ա. Քաղաք մեծ և վաՃառաշահ ի բերան Ե•••ի գետոյ որ յՕզաբայ ծոց Թափի, ուր նի ամրոցս, պարսպեզ անկաքանուԹեան, Թռչնարան, զբօսանաց տեղիս, և այլն : Բն. 500,000 :

ՆԱՆԿԱԶԱՐԻ. Ի Ք Ի Ո Ի Ի կղզւոջ առ ծովա. ծոցի ուրեք ի միջի լերանց, նաւահանգիստ յոր գան Հոլանտացիք և Ձինք, ունի ամրութիւնս ի կողմանէ ծովուն և գործարանս ինչ : Բն. 30,000 :

2109. ՏԻՍԻՄԱ. Կղզի անմուկ անցիւք ծովու բաժանեալ ի Նանկազաքեայ, 600 ոտնաչափ երկայն է և 240 ոտք լայն, որ տուեալ է Հոլանտացւոց. կամարզ մի կցորդ զկղզիս ընդ քաղաքին, յորում զգուշանան Ճաբռնացիք. տունք և խանութք Հոլանտացւոց ծանր վարձուք տուեալ են նոցա. ի հասանել նաւուց նոցա Ճաբռնացիք իսկոյն բառնան ըզ. ղեակ նոցին և զբանսթա, ապա զվաՃառն հանեալ ի ցամաք՝ ըստ գնոյ նոցին փոխանակեն զերեւութից վաՃառս, լրտեսեն և խուզեն զանձնայն նաւն, և ապա արձակեն հուպ ընդ հուպ, ջան Թոյլ Հոլանտացւոց ելանել արտաքս և ոչ երեւեցուցանել նշան քրիստոնէուԹեան : Ի ծայր կղզւոյն կայ նաւահանգիստ Ձինաց, ընդ որս խստագոյն ևս վարին Ճաբռնացիք :

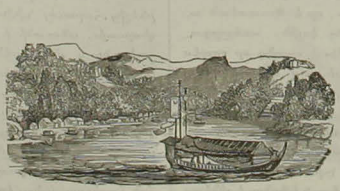
ՆԱՐԱ. Մեծ քաղաք և ուխտատեղի Ճաբռնաց, նշանաւոր է և ի սմա մեհենին Տ•յ•ղ•դ•յ և սոս կավիԹեայ պատկեր նորա :

Մ Ա Տ Մ Ա Տ. Ծովահայեաց քաղաք Լ•ասոյ կղզւոջ և գետոյ գնոլաս, 50,000 բնակչաք, որք պարապին ի ձկնորսուԹիւն, յառևտուրս, և ի փայտահարուԹիւն. Ժողովուրդն Ա•••ս կոչեցեալ ընտանի բարս ունի և յառաջագոյն որսով և ձկնորսուԹեամբ կեին, այժմ ի Ճաբռնացւոց ուսեալ զերկրագործուԹիւն՝ հարկատու են նոցին : Ի սոցանէ են և բնակիչք Ք••• րիչեան կղզեաց, որք լինի որս կէտ ձկան :

2110. Ս Ե Կ Ա Լ Ի Ա Ն կամ Դ Ի Ա Բ Ա Ր Ա Ա. Կղզի ի հիւսիսի Եասյ լերդերս Մանչուրիոյ, մասամբ լեռնային է, մասամբ ատաղտա, և մասամբ անտառամած. կլիմայ նորին կարի ցրտագին : Ա լինոսք կեան յորսոյ և ի ձկնորսուԹենէ. ի հիւսիսակողմն կղզւոյն բնակեն և Ժողովուրդ եկեալ ի Մանչուրիոյ, և Ճաբռնացիք սակաւք, ի սակս ձկնորսուԹեան. բայց Ա լինոսք ատգատ են յամենայն հարկէ :

2111. Պ Ա Ն Ի Ն. Կղզիք երբեմն 80 ի հարաւոյ Ճաբռնայ ընդ 23°–30° լայն. հիւս. անծանօթ էին մինչև ցաւարտ ԺԽ դարու, յորում Ճաբռնացիք կատն բնակուԹիւն ի մեծ կղզիս, փոքունքն ապառաժք են. երկիրն ընդ բարւոք կլմայիւ արգասաւոր է : Բնակիչքն ազատ են և առնեն առևտուր ընդ ազգաց կից հարեւանց որ ի Ճաբռն :

Գ Ե Ց Ի Ջ Ի Ո. Կղզի ի հարաւոյ կուսէ Եասյ, լապատ ափափաչ անկոխելի, տեղի է արտաստմանուԹեան քրէական յանցաւորաց :

Ա Մ Ե Ր Ի Կ Ա

2112. Համարեն արեւմտեան ցամաք երկրադասոյս ընդ մէջ Ասլանդական և խաղաղական ովկիանոսաց, Ամերիկոս կոչեցեալ յանուն Ամերիկոսի ուրուոյ ի ազատչին ընծայեաց ղանազանութիւն նորոյն, կոչի և ՆՈՐ ԱՇԽԱՐՀ, քանզի սուտակիս ի ծանօթութիւն եկն երկրագործաց ի վերջ ԺԵ դարուս և ի սկիզբն ԺԶ-ին. Թէպէտ և վաղ ուրեմն և առ հինսն գոյր կարծիս լինել մեծ ցամաք երկրի յարեւմտահիւսիսոյ աշխարհին, զոր և Ասլանդական կոչին ծանուցեալ աշխարհին, բայց Թէ երբ սկիզբն բնակութեան Ամերիկոյ, կամ յորում դարու նախ առաջին գտան զնոսա Ամերիկոյ չունիմք ասել հաստատեալ. այս ինչ ասոյգ է զի յառաջ քան զկոլոմպոս գտնեալ մասին մերոյ աշխարհին ծանօթացան Սկանդինաւեանք և Խաչակիրք ոմանք. և աւանդութիւն է առ խոսանտացիս զի առաջին գաղթականք յերկրիէ անտի անցին ի Կրէնլանտ՝ որ է ծայր Ամերիկոյ, ի Թուին 878 կամ 895, և կային զարմանակոյսն երկրին. և ի 1001 պիէռն ոմն եգիտ նոր երկիր և կոչեաց Գիւնոյ երկիր վասն վայրի որիոց յոլովութեան ի նմա. իսկ ի ԺԻ դարու խաչակիրք ոմանք սահեալ ալէկոծութեամբ պատահեցան նորոյ ափանց զոր և յարձացոյց պատկերի գծագրելոյ ի 1422 Անտիլիա անուամբ զյոշմին։

Բայց բուն և պայծառ գիւտ Ամերիկոյ ի Կոլոմպոսէ Քրիստոփորէ Գենուացոյ եղեւ. որ յետ ի զուր Թախանձանաց առ Գենուացիս, Լուսիտանացիս և Անգղիացիս, եգիտ ընդհանրեթէ զՀնդկաստան Սպանիոյ, և առեալ ի նմանէ նաւս երիս յամին 1492 յերկրորդում ամսոյն օգոստոսի մեկնեցաւ ի Բալոս նաւահանգստէ Անտալուսիոյ, և անցեալ ընդ բազում վտանգս և տառապանս չ'12 ամսեանն հոկտեմբերի եգիտ զկուանահանի կամ Սան Սալվատոր (Ս. Փրկիչ) կղզի ի սիւնուա պահամայ, դարձեալ և զՀուպա և զՀայիտի. յերկրորդում նաւագնացութեան իւրում եգիտ ծովափունս վնտեղոյ եգիտ զԴարայիպայ կղզիս ի 1495, և ի 1496 զՀորդոյ Ռիպոյ և զՀամայկապայ։ Գայլոդ վենետկեցի անգղիական նաւուք յամին 1497 հետապատեաց զարեւելակողմն Նորոյ Երկրին. իսկ Կոլոմպոս յերկրորդում նաւարկութեանն ի 1498 եգիտ զբերան Օրինոկայ և զամենակից երկիրն, որպես զի նա եղև գտիչ և ցամաքի Ամերիկոյ. բայց Ամերիգոս Վեսբուչցի Փլորենտացի ի 1499 եւ ի հետագայսն Ամերիկա և ի 1501 ի Պրեզիլ որ ամաւ յա-

ռաջ գտեալ էր ի Քապրալայ լուսնտանացոյց, և զառաջինն գրով աւանդեալ պնդրագիտ աչխարհէն՝ յանուն իւր Ամերիկա կոչեցաւ երկիրն, զոր եղէ է արդ կոչել Գողւանդիա (որպես և կոչի մի ի գաւառացն), և յամանց համարին հիւսիսային Թերակղզին՝ յանուն և ի փառս կոլումպոսի. որ ի չորրորդում նաւարկութենէն ի 1502 եգիտ զաժնուս Հնդեաց. բայց և զբանամոյ: Բայց որպէս կարծին կոլոմպոս և որ զհետ նորա ծովագնացքն՝ ոչ այնչափ ի գիւտ նորոյ ցամաքի նկրտեալ էին, որչափ ի ինդիր ճանապարհի ընդ հիւսիսի կամ ընդ հարաւ ի Հնդիկս Ասիոյ: Նմանեւս Պալպոա ի բարձունէ պարանոցին բանամոյ առաջին եռաւս զհարաւային ովկիանոս, և Մակելլան ի 1520 էանց ընդ նեղուցն որ յերր ա. նուն կոչի ընդ մէջ Հերոյ երկրին և հարաւային սալառուածի Ամերիկոյ, և եհաս ի փափագելին վայր՝ յԱրևելեան Հնդիկս. կոմէց և Ալըն Սպանիացիք անաւաստակ եղեն ի 1524 ինդրել զնոյն Ճանապարհ ի հիւսիսի Ամերիկոյ, այլ միայն Հուսոնն և Պաֆին ծովագնացք գտան ի նոցանէ. Գուք յԱՐ գարու ծագնոյց զի նեղուց ոչ ընդարձակ անջրպետէ ընդ Ասիա և ընդ Ամերիկա, այն է նեղուցն Պէհրինկայ. և ի մերում դարուս Անգղիացիք և Ամերիկացիք հաւաստեցին զի սառոյցք և ոչ ցամաք երկիր խափան կայ նաւարկութեանն զհիւսիսիս Ամերիկոյ. իսկ զհարաւային Ամերիկոյ Հումպոլտ եւս ծանօթ: Բազմապատիկ քննութեամբ Ճանապարհորդացս Ամերիկա ծանօթագոյն եղև մեզ ոչ միայն քան զԱֆրիկէ այլ և քան զԱսիա գլխովին:

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

2113. Երկայնաձև կղզի է Ամերիկա յերկուս բաժանեալ Թերակղզիւք ի հիւսիսային և ի հարաւային. ընդ մէջ 55° հար. լայնութեան և 71° հիւս. լայնութեան, և ընդ 36° և 170° երկ. արևմ. Համարէն Երկայնութեան Ամերիկոյ 3182 փարսախ է. 1530 հիւսիսայնոյն ի Լիվըրըն գլխոյ ի հիւս. Ովկիանոս՝ ցծայր Տիերրայ. և 1632 հարաւայնոյն՝ յափանց Լահաջայ յԱնտիլեանս ցգլուխն Փրաուբրա ի Բազկանիա. լայնութիւն հիւսիսային Ամերիկոյ 1170 փարս. հարաւայնոյն 1094. տարածութիւնն հաշուի 11,146,000 մղոն քառ. որ է երբ 2,000,000 փարսախ քառակուսի. և սահմանի ի հիւսիսոյ բեւեռային Սառուցեալ ովկիանոսիս, ի հարաւոյ Հարաւային, յարևելից Աղանդակահաւն, յարևմտից Մեծաս կամ Խաղաղական ովկիանոս:

2114. ԿԼԻՄԱՑ Ամերիկոյ որ բեւեռ ի բեւեռ ձգի՝ ոչ է միօրինակ, այլ ի հասարակի ցրտին քան զերկիրս որ ընդ նոսին տատիճանօք յայլ աշխարհս. օրինակ ինն ցորեան յԵրզրում բուսանի ընդ 60° լայն. հիւս. յԱմերիկա հազիւ Թէ ընդ 50°. իսկ գաւառացն որ ընդ մէջ 45° և 50° լայն. հիւս. տատիկ է ցրտութիւն ձմերան և տապ ամարանի. ցրտութեանս պատճառք են տառոյցք ովկիանոս և հողմք. արևմտակողմն պարսպեալ ի բարձրաբերձ լերանց ջերմագոյն է. և երկիրն ընդ այրեցածիս չէ տաճկաստն որպէս զԱմերիկէ, քանզի բարձր է յերեսաց ծովոս և չուրջ պատեալ ի նմանէ և անտառօք և ջրով հովացեալ: Ի հասարակի Ամերիկա ջրաբեր է և բուսաբեր քան զամենայն աչխարհս, չկայ ի նմա անապատ մեծ, և բնիկ չորքոտանիք երկրին տակաւք են, այլ հաւք և զեռունք և յատեա երկկենդանի՝ բազմագոյն:

2115. ԾՈՎՔ և ԾՈՑՔ. — Ձկը երբև զԱմերիկա աչխարհ պատեալ ի ջուրց ի նեղոյց և արտաքուստ, որք են, ՍԱՄՈԵԴԱՑ ՈՎԿԻՈՍ ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ, զոր հետազոտեաց Բաքըլ ի 1820 մինչև ի 120° արեմ. երկ. և Ֆրանկլին ի ցամաքի ց'68° լայն. հիւս: Խորշն Պաֆֆին որ և նեղուց Տէ-Ֆո լարևմտեան կրկնլանեալ. ի ծովս ասի Բաքըլ անկաս է չոչ ի նեղուցն Լանգաստրայ ընդ 74° լայն. հիւս. և հասեալ ի Մկլվիլ կղզի ընդ 75°, անդ ձմերեաց և անտուտան գարձաւ յետս ի 1820. Ռոս որ Ճանապարհորդեաց ի 1833 և այլք՝ ծանուցին զի հիւսիսային եզերք Ամերիկոյ ոչ ձգին անդր քան գ70°, Թոմ Թէ և երկիրն Պաֆինոյ կղզի հեգ որպէս զկրենլանտ. ի հիւսիսի ափանցն կան բերանք Մ-ֆէնզի գետոյ ընդ 68° հիւս. լայն. Պէյ-ֆոտ գետոյ և Հ-ոյ՝ ընդ 67°, նեղուցն Մ-ենզի և Թ--բ-կն գլուխ ընդ 68° լայն. և ընդ 112° երկ. Բևեռային ովկիան ունի յարևելս կողմն հիւսիսոյ զդոզն Պաֆֆինոյ ընդ մէջ Կրենլանտոյ և Պաֆֆինոյ. ի հարաւոյ արևմտից նորին ծոցն Պ--ֆ-. և ի նորին հարաւոյ մեծ ծոցն Հ--ո-ոյ,

Ծովածոցն Հուտսընայ

որ ունի և նեղուց յարևելից կողմանէ. ի հարաւային Ծայր Ծովածոցին կայ խորշն Ռեյնէ, և յարևմտից հիւսիսոյ՝ Ձեռքբիլիա։

ԱՏԼԱՆՏԱԿԱՆ ՈԱՓՈՒՆՈՒՄ պատէ զարևելակողմն Ամերիկայ և գործէ ի հիւսիսի դծոցն Ս. Լաւրէնթիոս՝ի բերան համանուն գետոյն. ի մուտս Ծոցոյն կայ Նոր կամ Նորֆոլկ երկիրը (New Foundland) կղզի, որով և երկուասեռք գործին մուտք անցից ի Ծոցն. ընդ մէջ կղզւոյն և Լաւրաւորայ կայ նեղուցն Գէզլէյիկ կղզւոյ (Belle Isle). ի հարաւոյ սորին կայ գոգն Քոնֆէթ ընդ մէջ Ն. Սկովտիա կղզւոյ և ցամաքին։ Խոնարհագոյն ընդլայնեալ կայ Ծովածոցն Մէնէֆէյ, և Ծոցիս Գաբոտոյ-յորս կղզիք մեծամեծք գործեն մեծ Ծոցս և խորշս, որպէս Ծոց Ափէլէնդ, Հոթոռոս խորշ, Տորէնի Ծոց, Մոռթէյրոյ և Բոռնս։ Ի հարաւային Ամերիկա Պահս Ծոց, Սոռէ Գեորգ, և Ս. Մաթիաս խորշ։ Նեղուցն Մաիլլան ընդ կղզիան և ընդ Բագակոնիա գործէ անցս ԱՄԱՆԱԳԱԿԱՆԷՆ ի հարաւային Ովկիան. ի սմա կան Ծոցք մանուածք Պրէնէքոփ, Բէլիռս, Չիլէ և ի խաղաղականին Կոռոթէ, Ծոցքն Բանամ, Նիւոյտ, Բռաճոյոյ, Փանէռա, Գալիֆոռնիա որ և Կալոյա կամ Գաղրէնի Ծուլ. նեղուցն Գոռլէզիա, Պրիոռէալ, Նորտն, և նեղուցն Պնէրիկ որ ՀԱՒԿԻԱՆոս մեծ հաղորդէ ընդ բևեռական Ծովուն, յորում կան Գրոդոն և Մոռնեկի խորշք։

2116. ԹԵՐԱԿԱՂԱՒԻԲ, ԿՂԱՒԻԲ. — Ծովք յընդլայատեալք հասանեն ՀԱՒԱՄԵՐԻԿԱ ի բազում Թերակղզիս, որպէս և ինքնին ամենայն յերկրաս որոնցեալ է մեծամեծ Թերակղզիս. ի հիւսիսային գլխաւորք են Պահոն ընդ մէջ խորշին Պուժիայ և Ծովուն Գուսվիլիայ, ԱՄԱՆԱԳԱԿԱՆԻՆ՝ Լաւրաւոր, Նոր Սէվ ֆոռ, Ֆիւրիքա, Ելուռոպան, ի խաղաղականին Գուլֆ-Քոռնիա, և այլն. ի հարաւայնումն՝ Բռաճոյա, Պրէնէմնէքե ի մեծն Ովկիան, և այլն։

Իսկ կղզիք ԱՄԱՆԱԳԱԿԱՆԻՆ են Նոր Երլիբ, Պերմոպէնէ, Ափէլէնթ մեծք և փոքունք, Պահոմ կամ Լաֆայէնէ, Մաւռիս կամ Ֆրանքո.—ի հարաւայնոսն և ի մեծին ովկիանոս՝ Մաիլլան կամ Հրոյ Երլիբ, Նոր Գեորգիա Սանոռիս, Ուլֆոքէնթ, Կրահամ, Բաթոնէնան կղզիք, Ջոռս, Ֆէլիճոպէլ, և այլն. այսոքիկ ամենայն հանդերձ բևեռականցիքն համօրէն պարք են կղզեաց։

Հրուանգանք յարևելակողմն Ամերիկոյ՝ են գլուխն Ռինոնէլ, Ֆէյրուէլ (Farewell), Ո-ուոլֆիյճ (Walsingham), Գոդ (God), Գաբոլ (Catoche). և խոնարհ ի հարաւակողմն՝ Կոլէմռս, Ս. Ռոմս, Պրոնթոյ, Ֆրէոյ, Գոռրնէպեք, և Հ-ան՝ ի սպառուած հարաւոյ Կորոյ երկրին. իսկ յարևմտակողմն՝ի հիւսիսի Գուլ Ո-ենուէ, Մէնդոսինոյ (Mendocino), Ս. Ղուռաս. և ի հարաւակոյս՝ Բռընս, Պլանթոյ, Սան Ֆրանսիսքոյ։

2117. ԼԵՐԻՆԴ. — Մի միայն երկայնաշաւ պարբերանց է ԱՄԵՐԻԿԱ որ ի հարաւային սահմանից Նորին առ սակաւ սակաւ բարձրացեալ ձգէ ընդ ամենայն հարաւակողմն Ամերիկոյ, մինչ են Ափէնտէ կամ Գոթոփէքէ լերինք. որոց ընդ 40°–50° հար. լայն. են միմիանցս դագաղունք և 20 հրաբուղիք. ի 20 աստիճանէ մինչև ի հասարակածն ձգին ընդ արևմտակողմն հիւսիսոյ և ծաւալեն զրաղուկս չուրքանակի, յորս են հանգուսաս լերինք Բերուի. բարձրագոյնքն կան ընդ 15°–16° հարաւային լայն. որպէս Նևադոյ (Զեանց լեռան) Մուռա, Նևադոյ Իլիմանի (18) ընդ մէջ հասարակածին և 2° հար. լայն. Ձիմոռոյ, Գոթոփէնէ հրաբուղիս, Ափէնտէռս, Բիլիռս., և այլն։ ի հասարակածէ և անդր յերիս բաղուկս հասանեն սոքա լերանցն, յորոց միւն ընդ արևմուտս հիւսիսի ընթացեալ հասանէ զաբարանցն Բանամայ 900–3000 ոանաչափ բարձրութեամբ. երկրորդն ի հիւսիսի ընդ մէջ գոտւոյս և Մագդաղինեան գետոց 15 կամ 16,000 ոտք. երրորդն յարևելս կայս բաժանեալ ի բազում առաջս, 12,000 ոանաչափ ի բարձրութիւն, բայց առաջին բազուկն անցեալ ընդ բանամս գործէ զարգերատանդան մեխիզոյն, ուր կան բարձրադասեալ գագաթունք ի հրաբուղիք, որպէս Բռոնգալ կամ Բռոմթոպէնէէլ (18), Օրիզոռ կամ Ձիլոպէնէէլ. սոր լերանցն յամանց անտի ի խորս խաղոյ աշխարհին. ընդ մէջ 42°–60° կան Ագռոռոքռ լերինք (Rocky կամ Rocciosi) յորս Ճիֆֆռնեյս (Shippeways) ժամանէ ի բարձրութիւն 15,000 ոտ. նաւասիից. իսկ ի բևեռական սահմանս իջանեն խառնարին լերինքն ի բլուրս։ Բայ ԱՅՆտեանց կան մեկնակ լերինք, որպէս Ափֆռուլ կամ Ապալաչեան (Appalache, Alleghani) որ յայրեբրանց Միսիսիբեայ ձգէ զուգահեռական արևելեան ափանց մինչև յակոնս Ս. Լաւրենտիոսի. ի բարձրութիւն 6,000 ոանաչափս։ Բարի կամ կոյաս լերինք ի հարաւային Ամերիկա ընդ մէջ Օրինոգ և Մագդաղինեան գետոց. ընդ որս և այն լերինք որ ընդ Պուեռվէ ձգին, իբր 6,000 ոտս ունեցով բարձրութիւն։

Հրաբուղիս լերինք յոլով և բարձունք են ԱՄԵՐԻԿԱ, մանաւանդ ի միջին կողմանս աշխարհին և ԱՆԴԷՍեանս կղզիս. Ափէնտա, Բիլիռս և Գոթոփէնէ ի հասարակատուիճեան հասարակածին. Ուրէնէ, Ֆէռս և Կոռոպոքսիի ի Բերու. Ափոփոռս, Նևոփոյ, Ձիլոս և Վիլլարիռ ի Չիլէ. Բոբոփոքէթէէլ կամ Բռոճոյս, Ձիլոպէնէէլ կամ Օրիզոռ, Գոլիմա, Խոռուէյոյ ի Մեխիքոյ. Իզոռս, Օմոպէքէն, Մոմոթոմբէյ ի Նիկարագուա. Իզոռս, Գոռնեյ, Ալռս, Գոռնեյ, ի Միջին Ամերիկա. իսկ ԱՆԴԷՍեանս՝ Ս. Եղիա, Իլիպէն, Ափոռս, Ոնիմոթ, Ոռոզոլա-Կոռէլի և այլն։ Իսկ ի Ցովկ. Մայրն կղզւոյ ի Ծայր հիւսիսոյ Ամերիկոյ. և Ս. Վիլենցիո ԱՄԱՀԻԼԵԱՆս։

Ըստ բարձրութեան նշանաւորք ի լերանցս՝ են

	Ոտնաչափ
Ագռոկոռա հրաբ. ի Ձիլէ	21,756
Բարինագռա, ի Պոլիվիա	20,664
Դուալդաֆիլէի ի Պոլիվիա	20,598
Բոմարաքէ, անդ	20,358
Սահամա, անդ	20,194
Ձիմկոբռասկոյ, ի հասարակածէ	20,102
Նևեռասոյ սի Սորրագա, ի Պոլիվիա	19,974
Նևեռասոյ ա՛Խլեհանեի. անդ	19,843
Ձիբիքամի հրաբ.	19,800
Գոյամպէ. ի հասարակ ածէ	18,420

Հորքեդա՝ ի Ն. Կրանադա	18,000
Ազգիսհանա հրաբ.՝ ի Հասարակածի	17,956
Գոդրաթի հրաբ. անդ.	17,712
Դոլիմա հրաբ.՝ ի Ն. Կրանադա	16,926
Բորդոգդեբեդ հրբ.՝ ի Մեխիկո	16,626
Օրիզաբա հրբ. անդ.	16,302
Ս. Հելենե՝ ի Գալիֆոռնիա	14,540
Լոնկ, լճալառածուա լերինս	14,340
Ռիոգադոյ՝ ի Վենեսուելա	14,010
Ավիլաս՝ ի Կոստադեմալա	12,348

2118· ԲԱՐՁՐԱՒԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ, ՀՈՎԻՏՆԵՐ, և այլն· Բարձրաւանդակք բազումք և ընդարձակք են Ամերիկոյ, որպէս Բեբուէ-Պոլիվիոյ· — Բլաձոյ՝ 3,600–8,400 ոտք· Գոլումպիոյ՝ 4,800–9,000· Մեխիկոյի յՕահաքայ մինչև ի Շիուաուա՝ 3,600–7,200· Մինսուբեան՝ ի միջնամասի հիւսիսային Ամերիկոյ, 2,200–3,900· Կոլոռատոյ 1,200–2,400· Պրեզկիոյ 960–1,680· Են և ընդարձակ հովիտք, որպէս՝ Փէրու և Գուատեմալա և Մեխուէյնա՝ ի նորն Կրանադայ և ի Վենեսուելա· Դոնխոթրիոս՝ ի Բեբուս, Մարիբէ՝ ի Պոլիվիա զնսատգոյն յոյժ· Ս· Փրանչիսկո՝ ի Պրեզիլ, և այլն·

Են Ամերիկոյ և գաշտք ընդարձակածաւալք, որպէս գաշտն որ՝ ի բերանոյ Մագդեղի գետոյ ձգէ ցերեկն Մեխուբեայ· սուղ ինչ սպասս իրրև ընդ հազար փարասխ, որոյ բարձրադոյն մասն չհամանէ 3'2,000 ոտս· Ջուրք որ հատան՝ ի նմա՝ հիւսիսայինքն յոլիվանն Թաքին, հարաւայինքն՝ ի ծոյն Մեխիկոյի· ի սմա են ընդարձակ մարմանդք սիզաւէտք և ծաղկաւէտք, անծառք· Ընդ միջ Ագաւէսեան լերանց և ծովափանցն, և ապանդ Մեխիկոյ, հարթածաւալ մարգագետինք են· այսպիսի է և մեծ մասն Քալրոնեայ Թեհուկղեայ· Մեծ մասն Պրեզիլայ գաշտային է, այսպէս և Բլաձոյ, յորում և բամբասս սիզալայզք, և լեանդք վենեսուելայ և Ն· Կրանադայ, որ ձգին ցերեկն Օրենոգայ՝· — Իակ անապատք փոքունք և անձռուք են յԱմերիկա, որպէս անապատն Ատաքամա՝ ի Բեբուս և ի Շիլէ, Սեխուրայ՝ ի Բեբուս, Բեբնոգոթափ՝ ի Պրազիլ, և մասն մի Բլաձոյ՝ Ոչ միայն անապատք այլ և խորք գաշտացն՝ ամայիք և անմարդաձայն միայնութիւնք են՝

2119· ԳԻՏՔ ՍԻ ԼԻՃՔ՝· — Երբեք զառիյք են երկիրն Ամերիկոյ ընդ որ հասնի գնաք և լճիք հաղորդեաք ի ծովս, հիւսիսային, արեւելեան և արեւմտեան՝ հիւսիսային զառիյք կան յայնկոյս 50° հիւսիսային լայնութեան· Երկիրն տափարակ է և լճիք հաղորդեալ ընդ իրեաց կամ ընդ ծովս· ընդ միջ 110° և 120° արեմտեան երկայնութեան կայ մեծ լճձն Սուփ՝ որ Աաքենդի գետով հասկ՝ ի բեւեռային ծով հիւսիսոյ· հաղորդութիւն ունի անուանակոչ գետոյն ընդ Լէյմն՝ ընդ որ և Ատապէսկոս (Atapeskou), յոր մտանէ խոզուր-ձուկն տասնեակ գետակ՝ Ընդ 50°–55° լայն· հիւս· կայ Ո-ինիբէկ կամ Պուրպան լճձ մեծ, որոյ հոսանք գործեն գնեսնըն և գնինեան գետս· յայս լճձ հասկ Սուփսքոսան գետ մեծ և կուր գէջ, որոյ ի հաղորդութիւն ընդ Միսիսիպեայ մեծի գետոյ՝ Ընդ 54° լայն· հիւս· յարեւելից կուսէ հասնի նոյնպէս կայ լճձն կոչեցեալ Գոյլ ծովային որ հաղորդի ընդ Ս· Լաւրենտեան գետոյ և ընդ Հուռոնի խորձ՝ — Յարեւելեան զառիյնի որ՝ ի հարաւոյ կայ վերնոյն, են մեծատաղած լճիք հիւսիսային Ամերիկոյ որոց հոսանք խառնին՝ ի Ս· Լաւրենտեան գետ· ընդ 46°–48° լայն· հիւս· կայ Լիճն Վերին 5,500 փարսքաս· որ յարեւելից կողմանէ Ս· Մարիայ անուն 20 ոանոյալի բարձր ջրվիժիւք հոսի՝ ի լճձն Հուրոն, որոյ 2,100 փարսախ է տարածութիւն՝ և աս անդեալ ընդ անցս և ընդ լճձն Սէնթքլէր՝ իջանէ ընդ հարաւ և մտանէ յԷրիէ լճձ· սորա 1,390 փարսախք են՝ և ի ձեռն ջրվիժիւ՝ սխալարայ հոսէ յՕնտարիոյ լճձ՝ 1,618 փարսախ տարածութեամբ՝ և՝ ի մանէ ելեալ Ս· Լաւրենտեան գետ խառնի ընդ առաջ մի Շամպլէն լճձին և Թաքի յԱտլանտեան՝

Մեխուբէի մեծագոյն է գետոց հիւսիսային Ամերիկոյ՝ աղբերակունք նորա են ընդ 47° ի լճակի միւսիսալեանմից խառնին՝ ի սա Ս· Պետրս և Մեխուէյն գետ և Իլինէնս· Մեխուբէ որոյ սկսք են ընդ 44° լայն· և 115° երկ· Ծաւալէ սա զնաւս իւր ընդ ամենայն կողմանս և ընդունի բազում գետս, որպէս Եաննէթէ, Փոռ Մուռէ, Բլեռ, Գրանտ, Օսաք (Osage)· Մեխսիքի խառնի ընդ Մխասուրեայ ընդ 38°, և աստա ընդունի զգետս Օշանէ՝ Սոգոյ՝ Կոմէր, Աբանոս և Օհիո գետ մեծ, և երեք վտակք Թաքի՝ ի ծոյն Մեխիկոյ· 660 փարսախ են ընդացոյց նորա մինչև խառնեալ ընդ Միսսուրեայ և ընդ ամենայն մինչև՝ ի բերան Թամիաման 1,080· որով Երկայնագոյն է ամենայն գետոց հիւս· Ամերիկոյ, այլ ոչ յորգաջուրս որպէս զՊարանեան և զՍ· Լաւրենտեան· Միս սուրեայ 1,000 փարսախք են ընդացոյց· Ռիոյ Նորդէ կամ Ռիո Պրոս՝ որ բղխի ի Սիերրա ած-լաս-Կրուս՝ լեան ընդ 42° լայն· հիւս· Հասանէ զՄեխիկոյ և ընդացեալ 600 փարսախ ընդունի գետակս յոլիվս և Թաքի՝ ի ծոյ Մեխիկոյ՝ — Նեբրոթոս լճձ՝ ի Միսբան Կանհոյա 460 փարսախ տարածութեամբ՝

Ի Հարաւային Ամերիկա լճիք գլխաւորք են Մրոթոնոյ զոր մարեն է խորչ մի Անսիլեանց գրեալ· Դիէրէթոս ընդ 15°–17° լայն· հար· 170 փարսախ քառակուսի, բարձր յերեսաց ծովու 12,700 ոտս· սա ոչ մտանէ՝ ի ծով· Խոբոյս՝ ի Բարաուայն, Հասնային է՝ գնաք երեկիք· Մոթոպէնես և Գուատա (Cauca) զուգահեռական ունին ընթացս· Օրենո՝ի Գոլումպիա, յոր խառնին Կուհէրե, Մեթա, Ապուրե, ընթացեալ 560 փարսախ հանդէպ Երրորդութեան կղզւոյն մտանէ՝ ի ծով 40 վաստիք· ի սորա հաղորդութիւն ընդ Ռիոյ Նեգրոյ վտակի Ամազոնեայ·— Մոթոնեն կամ Ալճանոյ գետ կղզի քան զամենայն գետս աշխարհի, խառնուրդ է Գուխոթոնոս և Ուգուալե (Ucayale) գետոց, յորոց առաջինն բղխէ ի Լաւրիդոա լճակի՝ ի Բեբուս և խառնեալ ընդ Հոռոնոյ և Դիլէն, ապա խառնի ընդ Ուգաեալէ, որոյ աղբերակունք են յոտս Ընտեայց՝ ի Պոլիվիա, և զառաջինն պեղի կամ Բաբոյ կոչի, ի Գոլումպիա մտեալ ընդ Գուռնկոբալոյայ· յետ միասնեանն խառնին՝ ի Մարանեան՝ ի ձախմէ Նոբոյ Բաբրամոյ կամ Խոռ, Եոբոռս, Ռիոյ Նեգրոյ (Սեաւ Վտակ), յաջմէ Եռ-

սբէ, Եւրոսա, Բաբոսա, Մաաբէթ, Դաբայոս կամ Դաբաիոս (Topayos, Tapajos), Զինգու (Xingu, Chingu)։ ըստ տեղեաց տեղեաց կոչի գետս այս մեծ Մարանեան, Ամազոնը և Մոլիմեան։ 1300 փարսախք են երկայնութեան ընթացից յակնոց Դուռնեւրակոսոյ մինչև ի բերան իւր։ բազում և այլ գետք են և լիճք որ հաղորդութիւն ունին ընդ Մարանեանի։ Նաև կրղզիք ոչ փոքրիք գոն ի նմա ուր ուրեք լճացեալ տարածեալ է։ Բաբոնիա ի Պրեզիլ։ — իսկ յարեւելեան և հարաւային ծովափունս կան բերանք գետոցն Գրանէ կամ Ս։ Փրանչիսկոս ընդ 11° լայն։ հար։ Պեմպէբ 16°։ Ռիոյոնէյ կամ Բէրոնիս 19°։ Բաբոնա 23°։ Գետ մեծ Ս։ Պեդրոս 32°, որ խառնուրդ է հոսանաց Բաբս և Մէխմ լճոյ։ Ռիոյ Բէրս գետ մեծ խառնուրդ Ռոբիոյն և Բաբոնայ որ ի Պրեզիլ բղխեն և խառնին ընդ Բաբոնայոյ, Ռիոյ Բէրոյ, Գուրէդոյ, և ապա ընդ Բաբոնայն որոյ ակունք ընդ 14° լայն։ հար։ ՁԱյանոտական Թափին և Մէնդոնս կամ Գուրդոյ, Նէնէյ, Գաուրեսէս, և Կանէյս։

Ցարևմտեան Ամերիկա, որ ընդ մէջ Ընտեան լերանց, սակաս և ոչ մեծամեծ են գետք։ Կուայաքիլ (Guayaquil), Էսմէրալտա ի Գոլումպիա։ Սան Եոյ կամ Գուլորնտան, Գետ մեծ այն է Ռիոյ Կոռնեթ, Մուդեխոյոյ գետ, Աբնմոնան կարծէ գետ ի Մեխիկոյ։ Ս։ Փէդրոս և Գուլոդոս կամ Օրէնճ յոր խառնի Լիւիս (Lewis), հոսին ի մեծ ովկիանոս ընդ 45° լայ. ՆուԹեան հեւսոյոյ։

2120. ԲԵՐԳ։ — Ընտանի անասունք և պիտանի տուներկ Եւրոպիոյ և պղուսա ածան յԱմերիկա. իսկ յատուկ նմին ազգք կենդանեաց են արջ, շնիկ, կուղբ, գայլ, ազուեն, ոզնի, Նապաստակ, ժանգ և քուկար վագերք, և կատու վայրենի, կուանակոյ, գաճիր։ բէն այծեամն, լաման, վիգոն ընտանի և նաստունք են երկրին։ պիզոն ցուլ վայրենի, ազգ ազգ եղջերուաց, սկիւռ, էլան, օրինեալ, կապիկք, սարիկ որ ունի պարկ ընդ պորտով ուր ժողովէ ըզկորիւնս իւր, և այլն։ Ի հաւուց՝ գունառ, կաչաղակ, Թուխթակ, բազէ, Նանտու Քայլանի Ամերիկոյ, գոլնպրի, և այլն։ Սողունք բազմատեսակ են են, մողես, գորտ, ոստանգորտ, լէյտ մողես՝ բազուք ի կերակուր։ պոռ օձ, քսանան կամ պլնիսաոր կոկորդիլոս, կրիա։ միջատք և սղնաղկ ձՀիք տաղտկացուցիչք, Թրթռուր և ԹիՀեղնիկ, որդան, և այլն։

Ի բուսականս՝ նոճ, կաղին, եղևին, կիպարիս, մայր, դաճնի, սօս, կաղամախ, ուռի, ընկուզենի, կասենի, հիմեղ, և այլն։ պղտեղ, ակասիա, կակաչ, ազգաժուռ, փայտ Պրեզիլեայ և քամբէչ և բժշկական փայտք, գեռանիներոր, մանրք, մանիրք, քաՀէ, շաքար, գագաղ, գաղալք, Թէյ, վանիլ, և այլն։

Ի բոլոցդ՝ ագամանդ և ագաղոն ի Պրեզիլ։ — ոսկի՝ ի Գոլումպիա, ի Պրեզիլ, ի Միաբան Նահանգս, Մեխիկոյ, Բերու, և այլն։ — արծաԹ՝ ի Մեխիկոյ, Բերու, Շիլէ, Բոգտա, և այլն։ — պղինձ՝ ի Շիլէ Բերու, Միաբան Նահանգս։ — անագ՝ ի Բերու, Մեխիկոյ։ — անդիմ՝ ի Բերու, Մեխիկոյ։ — կապար՝ ի Միաբան Նահանգս, Մեխիկոյ։ — երկաԹ՝ ի Միաբան Նահանգս։ գետանագուխ՝ յԱնգղիական Ամերիկա, ի Միաբան Նահանգս։ աղ՝ ի Ռիոյ Բէյգա, Պրեզիլ, Միաբան Նահանգ, Բերու, Գոլումպիա, և այլն։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

2121. ԲՆԱԿԻՉՔ։ — Թիւ համբրէն բնակեալց Ամերիկոյ ըստ նորագոյն աշխարհահամարուց գումարի ի 57 միլիոն մարդկան։ բնիկ Ամերիկացիք Թուին ազգակից ասիական ազգաց ընդ Մողոլեան ցեղին, իսկ էսգիմացիք՝ ընդ Սամոյետաց, համեմատաբար՝ Հնդիկք աւելն Ամերիկացիք։ Բարեկազմք են մարմնով և ուժգնք։ չառագոյն մորթով, երեսք անկիւնաւոր, այտք ուռուցեալ, քիթ կարճ, Նախանին, ըզԹուխ Թանձրս, աչք առ ի շեղ, հեղք Թուխ, մերուսք սակաս։ հանճարեղք և արիասիրտք են և բարուք ազատասեռք և վեհմիտիք։ Երիք ժողովուրդք էին յաւուրս գիւտին Ամերիկոյ յորս քաղաքականութիւն բարգաւաճէր, Մեխիկացիք, Բերուացիք և Ապաչգան ժողովուրդ ի Շիլէ։ իսկ այլք որիշ որիշ կային ձկնորսութեամբ և որսով և ի բերոյ երկրի պարբերաբերալ։ որք Հալածեալ յԵրոպացւոյ խուսէրալ խուսեցին ի խոր աշխարհին և նուազեցան յոյժ յոյժ։ ամենայն գնդի և ազգի էր սեփական բարբառ, որպես զի 438 լեզուս Հաշուին յԱմերիկա և 2,000 բարբառս։ հեռանդոյն միացեալք նահապետք ազգի քրիստոնէից պատկերն զՔՀԾ ոմն Հակ կամ զՀագի մեծ։ Մեխիկացւոց և Բերուաց էին և պաշտամունք կռտից։ Ի բնիկ ժողովրդենէն Ամերիկոյ արդ ասեն իբր 10 միլիոն, յորոց իբր 2 միլիոն տակաւին վայրենաբար և ազատաբերն կեան։ Նշանաւորք ի միացորդս ազգին են Շիլէացիք, Բերուացիք, Գարիպք կամ Գարաիպք, կուասիոնոք Թափառականք առ Օրինոկոս, Արաւականք ազատք ի Շիլէ, Մոխոսք ազատք ի Պոլիվիա, Գաւերով կամ Գաուիրք ի սահմանս Օրինոկոյ։ Մեխիկացիք կամ Ացտէք։ Նեհամք կամ Դեհամք ազատք ի Ն։ Մեխիկոյ։ Դոնշերաք, Շոշոնք և Ապաչականք ի Գոլումպիա։ Սիոսք, Օջաճք, և այլն, ի Հիւսիսային Ամերիկա։ Նաչէզք, Գուլք, Ձերոգք, Ձիաքդայք, և այլն, ի Միաբան Նահանգս։ Խոռոցիկք, Ակինոզվինք կամ Լէնապք ի հիւսիսային Ամերիկա, Էսգիմացիք բազմատոհմք, Բէչերք և Դինուէլեզք ի հարաւային ծայր Ամերիկոյ։

Եւրոպական ազինք լցին զպահասութիւն ամերիկացի ազգաց։ Սպանիացիք, Բորտուգալք, Անգղիացիք, Հոլանտացիք, Գերմանացիք, Գաղղիացիք։ յԵրկուս վերածին արդ ամենայն բնակիչք Ամերիկոյ ի Սպանիս և յԱլբիոնէն։ Սպիտակք ծնեալք յԵւրոպա՝ շէրքն կոչին ի Հարաւային Ամերիկա, և Գէլս ծնեալքն յԱմերիկա. ծնեալք ի խառնութենէ Եւրոպացւոց և Հնդկաց Գէնէս կամ Գենեզս և Մուլաթս. սերունդ Եւրոպացւոյ և խաչկի Գուարէ

ասի, և սերունդք զանազան ցեղից խառնվելոց՝ այլազգանուանութիւն։ Խափչիկք կամ սեաւ սորուկք բամասթիւք են Թե և ոչ որչափ յատկին. սորա գործոնն ղերկիր և ծառայեն ի տունս. հեթանոս հիդիկք ըզնախնեացս իւրեանց ունին զասելով կենաց, իսկ քրիստոնէացքն գրեաթէ ամենեքին հաղագորձք են։

2122· ԿՐՕՆՔ· — Սպանիացւոց և Բորդոգալոց նախ սիրելոյ Ամերիկոյ՝ ծաւալչին ի նմա ղքրիստոնէական կրօնս, և ցարդ աշխարհքն որ երբեմն ընդ իշխանութեամբ նոցին էին՝ ունին զհաւատական ուղղափառս հաւատս. և մեծ կէս ժողովրդեանն Ամերիկոյ զայս կրօնս գաւանի։ իսկ ուր Անգլիացիք սիրեին և սիրէն՝ նորաղանգ կրօնք են անդ, որպէս ի Մխաբան Կահանգս և յԱնգղիական կալուածս։ Թիւ նորադարձից համարի 24 միլիոն, հեթանոսաց կամ սարբարաչարից՝ որպիսիք են աղտս բնիկ Ամերիկոյ՝ 1,500,000· յոլնադատանք սակաւք ի մասին Ռուսաց, սակաւագոյն ևս Հրեայք· այլն ամենայն հաւատական ուղղափառք։ Սակայն և տմարք ի քրիստոնէից հաւատով ունին տակաւին զվանդըզնոյ զհայրենական հեթանոսութեան սովորութիւնս ինչ, զոր և գալո կասարեն։ Հեթանոսքն ամենեքին հաւատան յէն գերագոյն կամ ի Մեծն Հոգի, սակայն տոհմի տոհմի նա և առն առն են ասանձին Թերութիք կամ յատուկ գիք ինչ կամ պաշտելիք տարրականք, զոր Ֆէթիշ- կոչեն, է որ չնչական և է որ անշունչ. չառք և լուսաւորյոց պաշտօն ասանին։

2023· ՀԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ· — Բազում դարուք յառաջ քան զգիւտ Ամերիկոյ ի Կոլոմբոսէ, էին անդ տէրութիւնք բարգաւաճեալք քաղաքական հրաշան. գոք և արուեստից հեթեթութեաք, մանաւանդ Մեխիկացիք և Բերուացիք· որոց և ասերական քաղաքացն յարդ վկայք արձանանան Հարտարութեան նոցին։ Եւ են յարդ ոչ սակաւ ազատ տոհմք ի սերնդոց նախին ազանց, որք զկարելին Հարտարութիւնն անկորուստ ունին, մանաւանդ ի գործածս նկարելն ա նօթից, և ի հիւսուածս խոշոր կաւատց, և խալաթորգութեան և նմանեաց։ Իսկ յետ մտից եւրոպացիքն հրաձեռնաց և մանաւանդ յետ ազատութեան պետութեանցն ի լծոյ նոցա, թէևսկիսեն ի քաղաքական կարգս և յարուեստս հաւասար նոցին եւրոպացւոց, զորոյք գէն իսկ յերս իրս գաղնակիցքն հիւսիսային Ամերիկոյ, երբեմն հպատակք և սերունդք Անգլիացւոց և ևիբքյագրաց ազգաց Եւրոպիոյ։ Վաճառականութեան ձերբ Ամերիկացիք հիւսիսոյ գերազանցեն արդ զնմանորբք յետ Անգլիացւոց, և յաջորդն յայսմ յոլովութեամբ բաթեյարգար Ճանապարհաց և երկաթուղեաց ի ցամաքի, և ջրանցից և չոգեմուղ նաւարկութեան ի գետս և ի լիճս, և ընդ ովկիանոս գիմելով ևՅերասյա· իսկ զարգիս Միացեալքն փորձ փորձեն բանալ և վերջիս Ճաքոնայ ի մուտս նաւուց եւրեանց և յառևտուր։

2024· ՀԱՆԱՊԱՐՀԻ երկայնաձիգք և գեղցիկք յոլով են ի Միացեալ Նահանգս և յանգղիական Ամերիկս, յԱմերիկան կղզիս, և սակաւք ի Սպանիական աշխարհս. ուր կան ճանապարհք նաեւ ի Մեխիկա մեծ պետից Մեխիկոյն, յորոց ոմանք ձգին 1,500 մղոն ընդ երկայն, է որ ընդ գաշս, և է որ անցանելով և ընդ լերինս· իսկ երկաթուղիք յաճախագոյն են յԱմերիկա ի Միացեալ Նահանգս՝ քան յեւրոպական պետութիւնս. գրեաթէ ընդ համարէն երկաթուղիս Աջանդական գաշտաւոյ ընթանան չոգեկառք անցանելով ընդ երեւելի քաղաքս, որպէս Բորդզիա, Բորդամշոհ, Պատըն, Նիւ Եօռք. Փիլատելֆիա, Պալտոր, Վորճեռ, Չարլսդըն, Բհնաս գոլա· յորոց քաղաքաց ձգին այլ երկաթուղիք ի մէջ երկեցայս ՕՀիոյ և ի Միսսուրի գետափունս, ի նը չանաւոր քաղաքս որ յայնկոյս Ալլեհանի· գաղձեալ և եզերք մեծամեծ գետոց չջնապատեալ են երկաթուղեօք· նոյնպէս և ամենայն ճանապարհք բոլորց և չհաւասան քաղաքաց· — Անգղիացիք ունին երկաթուղի ի կանադա· Բերուացիք ընդ մէջ Լիմայ և Գալլաո· ի Պրեզիլ, ևս ձեռն արկեալ է գործել երկաթուղիս· Ի կղզիս Գուբա ճոխագոյն է երկաթուղեօք·

ՀՐԱՆԳԻՔ գիսաւորք Ամերիկա են ի Միսսուրի Կանգնգա, որք հաղորդութեամբ մեծամեծ գետոց և ընդ գետ գիսրին մեծագոյն զճանապարհորդութիւն ի զանգնական Ամերիկա· ի Նոր Նօռքայ ցՆոր Օռլէան՝ մարթ է գնալ նաւարկութեամբ ընդ 2,300 մղոնս, յորոց մասամբ ընդ ջրանցս, և երբեք ընդ լիճս և ընդ գետս· Երեկլի ջրանցք են Էրիանն՝ յԱլպա. նեաց ցՀրիէ լիճ· Բհնսիլվանեան՝ որ ի Միսսուրեթա. ռընայ ձգի ցԱլեկսանի լերինս և ի վոակս ՕՀիոյ· — Ձիլաբեք և ՕՀիոյ ընդ Զորճեթաւըն և Բիդգասբրկ· Մեծ ջրանցք ՕՀիոյ, որ ձգի ի լճէ անսի ցՀրիէ, 263 մղոն ընդ երկայն· — Մորրիս ի Ն· Ճըրզէյ, որ երթայ ի Բհնսիլվանիա· — Ջրանցք Շամբլէյնայ՝ ընդ մէջ Ս· Լաւրենտեայ և Հուսոնի· և այլն· Ցանգղիական Ամերիկա կան ջրանցք ի վերին կապադա, ընդ մէջ Էրիէ, Օնդարիոյ և Օդդաւայ լճաց· Ի Մեխիկոյ՝ մեծագործ ջրանցքն Տէսակէ ու Հաւէհուէդոա ի պաշտպանութիւն մայրաքաղաքին ի յորդել ջրոյ լճաց·

Նոր և մեծագործ ևս Ճանապարհ գործի արդ ի միջոցի Ամերիկոյ ի կրճէն կցորդութեան երկուց մասանց նորին, ի Բանամա, առ ի Կաղորդութիւն երկուց ովկիանոսաց՝ Աջանդականին և Խաղաղականին, ծախուք Միսաան Կահանգաց, գաշնագրութեամբ ընդ պետութեան Կորոն պրանդայ, յորոյ վիճակի կայ Բանամա· և գործն արդ երկաթուղի սկսեալ ի Մանցանիլլա կղզւոյ Աջանդականն սկիզբ և հասեալ ի Կորիոնա, յորմէ ձգեցի ցայն խաղաղականին, բովանդակ ընդ 46 մղոն ճանապարհ, որ և աւարտեցաւ՝ որպէս կարծեմք յաւուրիկս սարւոյս (ի 1854)· և հակիրճն այն անցք երից կամ չորից ժամուց համառօտեսցե զհաղորդ փարախս նաւարկութեանց, Ճանապարհ Կաղոյն բացեալ առ կղզիս ովկիանոսոյ և Հնդկաց· որով և Ճանապարհ մեծանուն լեզի Բանամա, և գնալ երեքեքիք ի պատուհասեան բացուն անցից նորուն·

2025· ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ· — Գրեաթէ ամենայն պետութիւնք Ամերիկոյ՝ արդ ընկերակցութիւնք են և գաշնակցութիւնք· յորս զառաջին տեղին ունին

ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ
ԱՄԵՐԻԿԱՆ
ԱՍԻԱ
ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ

Միաբան Նահանգք հիւսիսային Ամերիկոյ, և ըստ օրինակի նոցա յԵրկիրն և այլք, բայց տակաւին ի յեղափոխութեան և ի յոյզս են շատք ի նոցանէ։ Միայն Պրազիլ Թագաւորութիւն է պայմանաւոր, կրկին խորհրդարանաւք կամ Ժողովք առնոկալաց, սակայն և նորա օրինք հաստատականականք են ըստ զանազան գաւառաց։ Ի Հայիդի կանգնեաց Սուլթանն ոմն ինքնակալութիւն նոր, իսկ կալուածք Եւրոպիա ցոց զբնիկ տերանցն վարչութիւնս ունին։

ԲՆԱԿԱՐԱՆԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ։— Ըստ բնական դրից Ամերիկա զատանի յերկուս Թերակղզիս մեծամեծս, որպէս և կանխաւ ասացաք, և ի կղզիս մեծամեծս յԱթլանդականին, որք արևմտեան Հնդկաստան կոչին. վասն որոյ և սովորութիւն է աշխարհագրաց զպետութիւնս Ամերիկոյ զատուցանել ի հիւսիսայինս և ի հարաւայինս, և ի միջինս՝ զԻշխանութիւնս կրկին մասանցն այսպէս կոչելով։ Իսկ ըստ քաղաքական վարչութեան 27 պետութիւնք են յԱմերիկա, եօթն Եւրոպականք, որք են Ռուսք, Դանիք, Անգղիացիք, Գաղղիացիք, Սպանիացիք, Հոլանտացիք և Սուէտք, առաջին Երեքն զհիւսիսականսն աշխարհին ունին, իսկ այլքն կալուածս ի կղզիս, յորս և Անգղիացիք 20 բնիկ պետութիւնք, յորոց երկուքք միայն ի Հայիդի կղզւոջ, այլք ի ցամաքի. և արտաքոյ սոցին՝ բարբարոս կամ ազատ Ժողովուրդք ի հարաւային ծագ աշխարհին և ուրեք ուրեք ի վերին կողմանս։ Մեք ըստ կարի պատկառ կալով բնական դրից և հին բաժանմանց, միանգամայն և զնոր պետութիւնսն անշրթոհ ունելով՝ որոշեմք զԱմերիկա ի 16 աշխարհս ի տեղագրութեանս մերում, այսպէս.

ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿՈՍ.	ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿՈՍ
Ա. Բեւեռային Գաւառք	Ի. Գոլոմպիա
Բ. Անգղիական Ամերիկա	Վենեցուէլա
Գ. Միաբան Նահանգք	Նոր Կրանադա
Դ. Մեքսիկոյ	Գիգոյ կամ Հասարակած
Ե. Մինչին Ամերիկա	Ը. Բերու
Կոստադեմալա	Թ. Պոլիվիա
Սան Սալվատոր	Ժ. Չիլէ
Նիկարագուա	ԺԱ. Լանգանա
Գոստարիկա	ԺԲ. Պրեզիլ
Հոնտուրաս	ԺԳ. Բաթագոնայի
Մոսգիտոս	ԺԴ. Ոբրոկայի
Զ. Կղզիք	ԺԵ. Լա-Բլատա
	ԺԶ. Բագանիա և Կղզիք

ԱՄԵՐԻԿԱ ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ

ԲԵԽԵՌԱՑԻՆ ԳԱԻԱՌՔ

2126. Յաղ անուն կոչին գաւառք ձգեալք յայնկոյս 66° հիւս. լայն. զորոց սակաւամասնակոյ ունիք ծանօթութիւն. քանզի ձմեռն յաւելուածական ժամագործ ի սահմանս անդ սառամանեայց, ուր և մնդիկ պաղի. է ղ բլուրք սառին 5–600 ոտնաչափ բարձրութեամբ երեին լուղկանք յերկուս ծովսն. գիշերք ամորեայ պաղ զաղարին, գեղ գալար և շունչ կենդանի արտաքսմանեալ է ի գաւառաց անտի. այլ իզձ շահախնդիր վաճառականաց և որսորդաց կան ձկան՝ համարձակեցուցին զաղբեսերան յատաք խաղալ մինչև յ85° հիւս. լայն. ի սառնապատ ծովս վասն. Երկք ճանապարհք են որ տանին ի ծագս անդր աշարհի, առաջին ընդ միջ կրճկլանապ և Սբերկրիայ, երկրորդ պեհրինի ընդ Բսիա և ընդ Ամերիկա, երբորդ պաֆին ի հիւսիսի Ամերիկոյ։

Ի տերամանդ աշխարհիս բնակին Էսքիմոյիք ազգ մարդ և տակտ տեսակաւ, այլ բարեբորդք բնութեամբ. սեր հայրենեաց ոչ ներէ նոցա մեկնել անտի կամ տալել ընդ երկար յօտար երկիր. բերք գաւառացն են լոգք և վայրի ուռենի. և յընտանի անասնոց շուն միայն ընկեր ճշտասնականացն. կերակուր նոցա ծովային գեռուինք։ Ի ծայր երկրին էսգիմոցւոց կայ հրուռանդան Ս—Ք, յոր վայր ժամանեալ գոսք մեծ ծովացուս։

2127. ՍԻԲԻՊԻՐԿ կղզիք են երիք մեծք և մանունք յոլովք ապառաժոտութ ընդ 76°–80° լայն. հիւս. և ընդ 6°–20° երկ. արևել. երեքին գլխաւորքն կոչին ՍԻԲԻՊԻՐԿ, ԿՂԶԻ ԱՐԻՒԵԼԻՑ ՀԻՒՍԻՍՈՑ և ԿՂԶԻ ՍԻԲԻՊԻՐԿԻ ՀԱՐԱՒՈՑ. վայրերնի է երևայի նոցին և ամայի, սառոյգք լերանցն մինչև 4,000 ոտնաչափս ի բարձրութեան, և հովիք ձիւնապատք ի տասագնին ամարանի բերեն Թուփս արագախառնուրս Ճարակ հիւսիսային այծեմանց. յերանակին յայնմիկ գան որսորգք կիակց յափունս անդ. բայց մեք Թանձր պատէ պնդագոք պղպէմանցն ժամանակս տալոյն։ Ռուսք յարևմտեան ափունս Սբերկրիայ հաստատեցին բնակարան որսորդաց ՍՊԻՐԵՆԳԵՐԿ անուն, և զկղզիան գրաւեցին ընդ իշխանութեամբ իւրեանց յամին 1764. Ազբերկրի կղզիս եգիս Ուէլտիպի անգղացի, յամին 1553։

Ընդ 70°–71° լայն. հիւս. և 10° երկ. արևմ. կայ ամայի կղզին ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԱՅԵՆ, յանուն Հոլանտացւոյն որ եգիան ջայն յամին 1611. է՛ի նմա հրաբուխ մի և լերինք 6.000 ոտնաչափ բարձրութեամբ։

2128. ԿՐԻՆԼԱՆԴՏ (Groenland). Ուր և կանաչով երկիր. յԼԻ թ կամ ի. գարուն գաւա յԵՆԵՐԿԻԿՈՒԼ Ռաւտայ որոյ հանդիպելով անդ անտառաց և մարգանդից՛ի զարմացման լեալ կանաչ երկիր կոչեաց. անյայտ են ասհմանք նորին՛ի հիւսիսոյ կողմանէ, ՚ի հարաւոյ յանկի՛ի ՓԷՐ-ԷԼ գլուխ ընդ 59° լայն. հիւս. երկայնութիւն նորին ձգի ընդ 20° և 80° արևմ. լերինք սառամանեաց գրաւեն զնորս կղզւոյն զոր և ժողով կղզեաց մարդ է կարծել՛ի ձեռն սառուցից հաղորդելոյս. ձմեռն երկարատև է անդ, ամառն վաղանցուկ և կարի տապագին, որ ածէ մառախուղս և փոթորիկս կամ հողմն ահագին. ՚ի վերջս հարաւային կողմանց երկրիս գիշեր տեւէ 18 ½ ժամ, ի հիւսիսակողմն մինչև ութ ևօթնեակս, բայց հիւսիսային ասացեալ լոյս կամ արշալոյս և ցոյք ձեանց փարատեն ըստ մասին գնալոյ գիշերացն։ Ի կրկնեալ կան բէն՝ հիւսիսային այծեամն, արջ սպիտակ, ագռաւս, կաքաւ վայրենի, ձիւնահաւս, որսական և ջրային հաւք. ՚ի ծովս կէտ և փոկ. իսկ չուն փոխան գրասառս լեի կառաց։ Ի բուսականոց վայրի ուռենիք և մամուռք և լօա. գետնախնձոր և բողկ և արմտիք ինչ պտուղ երկնից մշակին քան Թէ երկրին, որ գնալոյ յաձախ և զգալի և զվարսակ. Եւբոպացիք ածին անդր և ընտանի անասունս, զոր յոյժ գըժուարին է գարմանել։ Բնակիչք Կրէնլանտայ են Էսքիմոացիք որ բերեն գմանուածիսն Մողոլան ցեղին, գձմեռն ժողովել երեսուն երեսուն կամ ևս աւելի բնակին՛ի սորերկրեայ անձուկ այրս կամ նկուղս, զոր չուրջանակի պատէ ձիւն, և կանթեղ մեծ լիւղոյ կիսի լուսաւորէ և ջեռուցանէ. զմանուն բնակին ընդ վանիք՝ գործեալ՛ի մորեղոյ ծովայնոյ հորքուց։ ՀԷՔԱՆոպէն հաւատան՝ի գերագոյն Ոգի և զանմահութիւն հոգւոյ խոստովանին. գարձեալքն՝ի քրիստոնէութիւն գիւրահաւանս ցուցանեն զանձինս. ձեռ առ նոսա իշխանական սերութիւն կամ քաղաքականութեան օրէնք, այլ ատհմ ընդ ատհմի բնակեն մերձ յանկզգալ խաղաղութեան, զոր երբեք երբեք խռովին Եւրոպացիք ցուցեալ նոցա զոյն՝ յոր մոլեան են։ Դանիք տիրեն Կրէնլանտայ, որոյ բնակիչք համարին 20.000 և երիր մասն նոցա քրիստոնեայք են։ — Ձեռ գիւտի երկրիս՛ի Նորմանացւոց խալանայ, յամին 893 կամ 982, յարեւելեան ափունս նորա հաստատեցան գաղթականք յամին 1121, ո. րոց 190 գեօղք և 12 Թէմք էին ընդ միով եպիսկոպոսաւ, և հաղորդութիւն առնէին ընդ խալանացւոց, բայց ոչին 1408 ամին, որպէս ասի, սառամանեաց կուտակութիւն եղից զձմեռապարհս նոցա, և կորեաւ ժողովուրդն սովու կամ որատութեամբ. որով բարձաս և չքացաւ երկրիս մինչև ցամին 1822 յորում Սգորզովի անգլիացի գեւգերեալ գնովաւ և գիտ ցարևելեան ափունսն մերկացեալ՛ի մառախուղ, և հետացեալ վերկրէն գառաջին բնակութիւնս վանիս և բնակիչս ոմանս, որ ոչ համբրէն Էսքիմոացւոց նմանեին. բայց են որք ասեն ոչ յարեւելս այլ՛ի հարաւակողմն արևմտից լեալ զբնակութիւն գաղթականացն քրիստոնէից։ Յամին 1721 Եգեդեոս Ցավհանեան քարոզիչ յայգէն Դանեաց գնացեալ անդր գարձոյց զազգացս՛ի քրիստոնէութիւն, և յետ այնորիկ 18 գաղթականս հաստատելին քարոզիչք, ընդ որս և Մորաւեանք որ 1.000 աշակերտս ունին. գաղթականքս այսօրիկ սրոհնի՛ի հարաւային տեսչութիւնս, մինչև՛ի 68° լայն. և՛ի հիւսիսային մինչև ց՝73°։ Յաւաքնուսն գլխաւոր տեղի է ընդ 64° լայն. ԵՒՒԼԻՒՍՍՈՒՍՍԱԳ 1.800 բնակչաք, և են նորա բուսարեր վիճակք՝ ԿՕՏՏՈՒՍԱԳ, ընդ 94°, առաջին տեղի գաղթելոց, անդ նասի տեսուչն։ — ԼԻՒԹԼՏՈՒՆ և ՆՈՐ ՀԵՒՒՀՈՒՈՒ գաղթականք Մորաւեան Եղբարց հիմնեալք՝ի 1758։ Ի հիւսիսական ԷՊՏՏՒՈՒՍ, ընդ 68°, կաուցեալ՝ի 1759, և ՈՒՐՈՒՍՈՒՆՈՒՍ։ Դանիք գան՝ի կողմանս յայսոսիկ վասն որսոյ կիսից և փոկոց, և այլոց ձըկանց, վասն ձարպոյ ծովային շանց և փետրոյ բագից։

2129. Յարևմտակողմն կրէնլանտոյ Բարրի Նաւամատոյ եգիա պարս կղզեաց. յորս են ՏԻՒԸՆՆ ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ (North Devon) և ԳԱԼԼԱՐԻՆՆ հրոմանդան ընդ 76° լայն. որ Թերևս կրէնլանտոյ իցէ մասն։ ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԳԵՒՈՐԳԻԱ, ՊԱԱՏՏԸՐՍՏ (Bathurst) ՄԵԼՎԻԼ, կղզիք սառամապատք անբերք, անբնակք, այլ գան՝ի նոսա արջք, բէն եղջերու, որ ձարակին զանկաւ ինչ Թուփս և սուճկա՝ զոր բերէ երկիրն։ Յայնկղզեացս՛ի հարաւոյ լինդասդոյս նեղուցն ՅՈՐՔՍՏՐՍԼՒՒ ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ կոչի երկիրն ամայի. սահմանակից է նմին ՊԱՆԸՐՍ երկիր, և՛ի հիւսիսակողմն կայ ՍԱՐՒՆ կղզի. — Յարևմտեան Պաֆֆինայ և ընդ հիւսիսի Գրմպրըլէնայ ձգի երկիր զոհ գահեղական կրէնլանտայ, զոր կոչեն ԵՐԻՏՐ ԳՈՐ, ԼԻՒԼՓՈՍՒ ԻՇԽՈՒՆ կամ ՊՈՅՈՆ կամ ՆՈՐ ԿՈԼՈՒՆՑ, և գնալոյ աւելցին նորին՛ի մանուածրի ԳՈՒՏՈՒ ԳԸՄՊՐԼԷՆՏՍ։ Թուի Թէ և սա կղզի իցէ. յարեւելեան ափունս նորին գտան նշմարանք բնակութեան, քանզի և չէ գիտելի ասայն որպէս զարևմտակողմն։

2130. Յարևմտեան հիւսիսոյ Ամերիկայ կայ Ռուսաց երկիր ընդ 133°–170° երկ. Ս. և ընդ 55°–71° լայն. Հ. 100.000 փարսախ քառակուսի, 60.000 բնակչաք. ԿԱՅՏԱՒՔ (Kaidjak), գլխաւոր կղզի յարեւմտից Ասիւոտիչ՝ կամ Ս. Պաւլ անան և նասա. հանգիստ. ՆՈՐ ԱՐԽԱՆԳԷԼ՝ի ՍԻՒՏՔԱ կղզւոջ, է և ասրա նաւահանգիստ և է ամեն կաւահակի Ամերիկեան Ռուսիոյ, ունի զբանիսա, մեծարանդա, փայտակերտ և վայելուչ ապարանս կաւահակի. ընկերութիւնն Ամերիկեան Ռուսայ բառնայ՝ի կղզեացս յայսոսիկ մուշտակս. բնիկ ժողովուրդ երկրին են Էսքիմոացիք. Չուքչիք, Քալիուչք, որոց չիք բնակութիւն կայուն։ Ի չարաշոյ կուսէ ձգին սահմանք Ընդգնայեաց։

Գլխաւորք պարք կղզեաց Ամերիկեան Ռուսիոյ են ԿԱԼՈՒՇԵՒՍՔ, ՈՒՒՑԼՉ, ԵՕՈՔ, ՕՒՈՒԱՑՈՒՏՍ կղզիք, կղզիք ԳՒՈՐԳԵԱ Գ կամ ՊՈՐՈՆՈՖ, ՔԱՏՔԱՔ, և այլն։ Իսկ ի ցամաքի են գաւառք Լոպիմացւոց, Ռիւթինեաց, Չուքչեաց, Քոնեկաց, Քոլուչաց, և այլն։

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ԱՄԵՐԻԿԱ

2131. Անգլիական Ամերիկայ սահմանք են ի հիւսիսոյ կողմանէ՝ Բևեռային ովկիան և Կրճնլանտ, յարևմտից՝ Ռուսաց երկիր և Ովկիանոս մեծ, ի հարաւոյ՝ Միաբան Նահանգք, յարևելից՝ Ատլանտական. տարածութիւն նորին համարի գոլ իբր 380.000 փարսախ քառակուսի, այլ սակաւ ինչ մասն նորա ևեթ բնակեալ է, վասն ցրտութեան երկրին: Կոչի աշխարհս այս և ՆՈՐ ԲՐԻՏԱՆԻԱ, և են նորա ութ գլխաւոր գաւառք որք են հանդերձ Թուով բնակչաւն.

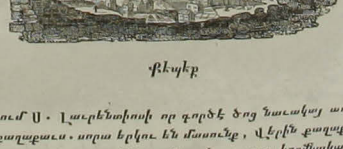
Կանատա Ստորին	769.000
Կանատա Վերին	724.000
Նոր Պրունզուիք	256.000
Նոր Սկովտիա / Պրէդոն Գլուխ	200.000
Կղզի Եդուարդայ	63.000
Նոր Երկիր	97.000
Հուսոյն և կողմանք Բևեռին	100.000
	2,002.000

2132. Ա. Բ. ԳԱՆԱՏԱ կամ ԿԱՆԱԴԱ. որոյ տարածութիւն է 30.500 փարս. քառ. զոր Եգիա Ցովհաննէս Գաբոտ Վենետկեցի յամին 1497. Գաթիէ Գաղղիացի ետ ծանօթս զնմանէ, և յամին 1600 Գաղղիացիք հաստատեալ անդ գաղթականս բարգաւաճեցին զվաճառականութիւն. այլ ի 1763 գաշնագրութեամբն եղելով ի Բարիզ Կանագա տուաւ Անգղիացոց: Լայնածաւալ հովիտ գետոյն Ս. Լաւրենտիոսի ձգի ընդ մէջ լերանց որ ի հիւսիսոյ և հարաւոյ ամբառնան, գոն լերինք և ի հովիտ. ափունք ևեթ գետոյն բերրիք են, արմտակրթի և հիւսիսի երկրին անաւասրմոյ է. կլիմայ Կանագայ ցրտագին է, յարևելակողմն զամիս հինգ ամէն, յարևմտեան երեք ամիս, և սառամանիք ունին զերեսս երկրին. ամառն վաղվազակի յաջորդէ մրպէս և սա ամառան. բուսաբեր սահմանք ձգին մինչև ի 50° լայն. Օդագնաց գետ անջրպետէ ընդ երկուս մասունս Կանագայ:

Ա. ՍՏՈՐԻՆ ԿԱՆԱԴԱ կամ ԲԷՊԻԼԻ. Տարածեալ է ի բարեբեր ափունս Ս. Լաւրենտիոսի (S. Lawrence). բնակիչք երկրին ի նահանի գաղթականաց գաղղիացւոց սերեալք են և զնոցուն զբարս և զկրօնս ունին և ազգաւ. գոն և Գերմանացիք նոքեալք. և Հնդիկք սակաւք, կէսք ուղղափառ կրօնիւք, և կէսք ազատ օրինօք յանտառս բնակեալ. սքաս են ի ցեղէ Ալգոնգվինց որ և Շիբաուայի և ի Մոհավքեանց, ընդ որս են և սերունդք խառնոց և հուրոնաց Նուռզուէնք Թուով: Երկիրն բերէ ցորեան և ծառ մի շաբարաբեր. անասունն բազում, ձուկն առատ, աղ սակաւ: Կանագացիք սիրեն զորարդութիւն, և զմորթ երեց առաքեն ի վաճառ ընկերութեան մին Անգղիացւոց յարևմտակողմն Վերին Լճին, ուր գան նոքա ամ ամի իբրև 3,000 արք բարձեալ պատրաստ վասն հնդկաց, ցգի և հրազէն, ծխախոտ և ուտելիս, նաւեն ի Մոնրէալայ ընդ Օդագաս, ապա ընդ ցամաք խաղացուցանեն զմնկոյկան մինչև ի հուրոն լիճ, և անտի ի համբարանոց Վերին Լճին. ոմանք ի գործակալացն առեալ զմուշտակս գառանն ի Մոնրէալ, այլք Ճանապարհ հարթեալ ընդ գետս և ընդ գաւառս գնան ի սահմանս Բևեռային ովկիանոս հայթայթել այլ ևս մորթս. յայս վաճառականութիւն պարապին և առանձնակաք ոմանք և ընկերութիւնն Հուսոյնի, և մորթքն զոր առնուն են չնչերմ, արջառ, կղերմ, կղնաքեսի, ալուճասուս, էլանայ, վարսի ցլուց, լուսանցց, և այլն: — Կուսակալ գաւառիս իշխէ ամենայն Անգլիական Ամերիկայ. է նորա տասան օրէնսդիր խորհրդականաց՝ զոր կարգէ Թագաւորն Անգլիոյ, և նուիրակք ժողովրդեան որպես տասնին Բրիտանիոյ:

Երևելի քաղաքք, ՄՈՆՐԻԱԼ. Աւ համանուն գեղադեակ լեռնակաս ի կղզւոջ միում Ս. Լաւրենտիոսի, կարի բարեչէն. ի մեծ հրապարակի կանգնեալ է արձան Նելսընի ի սեան բարձր. ունի կրթարանս, մատենադարան, գեղեցկաչէն նոր եկեղեցի մեծ ուղղափառաց. բն. 44.000. յոլովք գաղղիացի ազգաս և բարբառով. որք պարապին ի վաճառականութիւն և յառաւուր ընդ բնակչաց Վերին կանագայ և Միաբան Նահանգաց. — Ցեղերս գետոյն Սորելայ կայ ՖՕՐԹ ՈՒԻԼԻԱՄ ՀԵՆՐԻ քաղաք Անգղիացւոց: — Յարևմտակողմն կղզւոյն կայ ՉԻՆ քաղաք յորոյ նաւահանգիստ գումարին նաւք որ գնալ ունին ի Վերին կանագա. — ի բերան Ս. Մօրիս վասկի կայ ԵՐՈՒ-ԳՏՏ (Three Rivers) անուն քաղաք: Բն. 7.800:

ՔԻՊԻՔ կամ ՔՈՒԻԲԵՔ. Մայրաքաղաք, յահե-

Քիպիք

կում Ս. Լաւրենտիոսի որ գործէ ծոց նաւակայ առքաղաքաւս. սորա երկու են մասունք, Վերին քաղաք՝ յորում Ս. Լ-ո-ր-է-ն-ս ամրոց և պալատ կողմնակա-

լին. Սաորին քաղաք, ոչ որպես զվերին բարելքեն և վայելուչ. ի Քեվեք նսեին նպիակսպոսք անգլիական և հռոմէական. նշանաւոր են բերդն և ամրոցք հզօր, եկեղեցիքն և վարժարանքն, զինուորանոցք, մատենագարան, զինարան մեծ, ուսումնական ընկերութիւնք, և այլն: Բն. 40,000, ի վաճառականութեան սաորև է քան զՊոռթըսէյ: ԶՔեվեկք ի 1608 կառոյց Սամուէլ Շամպլէն գաղղիացի, Անգլիացիք առին ի 1759: — Լուիսաւ աւան խոռոգաց աշակերտաց ուղղափառ քարոզչաց:

Գ-ՓՀ աւան, յորում են ճարտարարուեստ ջնարդերք փայտի իննսնիւ չափ, և առ երկ ջրվէժին Մոնմորանսայ. կայ և այլ ջրվէժ գեղեցիկ առ Բաւ-Լէյ գետովը:

Օ-Լէանս աւան ի կղզւոջ յորում մեծերանոցք նահատուցից:

2133. Բ. Վ Ե Ր Ն կամ Ա Ր Ե Ի Մ Տ Ե Ն Կ Ա Ն Ա Դ Ա, զի կայ յարևմս. Սաորնի, և ի հիւսիսայ լճացն և Ս. Լաւրենտեան. կլիմայ սորին ջերմիկ է, վասն որոյ և հերկերն բերբ մեծ. գետնախնձոր, պտուղ և ընդեղէնս, և անասս մեծ յարևմտակողմն գտանսին. բարեբեր են լճափունքն Հուրոնայ, Էրեայ և Օնդարիոյ: Բնակիչք առաւելագոյն մասամբ Ամերիկացիք, եսկ Խռանսացիք և Գերմանացիք սահման յատնուին. սակաւաթիւք Հնդիոնք և Ընթացվայիք ի մշակութիւն և ի հովուութիւն խաչանց պատրասին, քան յարուեստս և ի հնարս ճարտարութեան. բայց ջանիք երկու հասան առ մեջ ի գիտութիւն վաճառականութեան, այս է Ուէսլ 53 փարսախ որ ի Քինկսթըն (Kingston) սկզբնաւորի առ Օնդարիոյ լճաւ. և Վ ֆ ւ ւ ֆ 12 փարսախ յերկայնութիւն որ զՕնդարիոյ հայոցդէ ընդ Էրեայ, գործեալ առ ի խուսել ի վտանգաց Նիագարայ ջրվէժիցն մեծի, զոր գործէ գետն հասնանուն բռնեալ յԷրեայ հոսելով յՕնդարիոյ, և երկայնութիւն նոր 12 փարսախ. ի կես ընթացիցն ուր 4,000 ոտք են լայնութեան նորին հոսի ի գետոյ քարակարկառ ժայռէ 160 ոտնաչափ բարձու, սահմանք ջրոյն յերկուս բաժանին հոսանամբ՝ անջրպետ ի միմեանց կղզի մի, և բերեն այնու զձև պայտի. արևմտեան ջրվիժին 1800 ոտք են լայնութեան, սիւն ցնդոյացն ծխամածիւ անսպառ վերանայ անոտառ, և ձայն սահանցն ի գիշերի ձգի ցչարուսս փարսախս: Ի սասակութենէ սահանաց ջուրցն առ փոքր փոքր մաշեալ քարաժեռիցն յորս գետն Թամփ, երբև 150 ոտնաչափս յեսս ընդգեմ գալեալ էր ջրվիժին յընթացս 40 ամաց, իսկ յառաջ քան զամս ինչ կործանեալ տասպելացաւ ոչ փոքր մասն ի քարաժեռէն.

Դ Ո Ր Ո Ն Դ Ո Ց, որ և Ե օ Ռ Ք. Գնլասւոր քաղաք գասւոյն յամն Օնդարիոյ, ունի ամրութիւնս և նահանգիստս: Բն. 20,000: — Ք Ե Ն Ա Դ Ե Ց, յերկր Ս. Լաւրենտեոսի մերձ յակոնս նորա. 8,000 բնակչաց, ունի նաւահան լաւ. — Կ Ե Ն Ե Ա Ր Ե Ա, հոսս ի հրաշակասւոր ջրվիժն:

2134. Գ. Ն Ո Ր Պ Ր Ո Ւ Ն Զ Ո Ւ Ի Ք. Ընդ միջ կանգասւ, Ս. Լաւրենտեոսի, Նոր Սկովսիոյ և Միսաան հանդիպաց, 3,800 փարս. քառ. ունի անտառախիտ լերինս, և ՀՍ. Ց-Լ Ա Ն Է. գետ որ հոսէ ի գոդն Ֆընֆ (Fundy). ափունք նորա միայն մշակեալ են, ներքին կողմունքն անծանօթ, արևելակողմն անապատ. կլիմայ որպես զՍաորին Կանադայ. ունի ձուկն առատ ի ծովի, և ի բուրաց երկաթ և ածուխ և քարինս պատուականս: Բնակիչք անգլիացիք են ազգաւ, գոն և Հնդիկք սակաւք Ազկոնգինք, որ յատանս բնակին:

Գլխաւոր քաղաք Ֆ Ր Ե Տ Ե Ր Ի Դ Ր Ն Ը, առ Ս. Ցովհաննէս գետով, ունի գպրոց մի և ընկերութիւն մշակութեան և լսգիր. Բն. 3,000: — Ս. Ց Ո Հ Ա Ն Ն Ե Ս, առ Համանուն գետակին ուր Թամփ նա ի Ֆընսի գործեալ նաւահանգիստ վաճառաշատ: Բն. 8,000: — Ս. Ա Ն Տ Ր Ե Ա Ս և Ն Ե Ո Ք Ա Ս Լ, վաճառաշատ քաղաքք, (St. Andrews, Newcastle):

2135. Դ. Ն Ո Ր Ս Կ Ո Վ Տ Ի Ա. Թերակղզի մեծ զոր Ֆընսի գոգ բաժանէ ի Նոր Պրունզուիքսյ. Սկովսիացիք զառաջինն անդ բնակեցան ի 1623, գաղթականիք բազում անգամ սերեցին նմին, այլ ի 1713 ամ. և այսր ետուց ի ձեռս Անգլիացւոց. անասնային և լեռնալայր է. ներքին գաւառին, ծովափունքն և բերդատ. Հաներկն սարաձոռեին Թերակղզւոյն է 1,860 փարսախս քառ. Կլիմայ ցրտագոյն քան զՆոր Պրունզուիքսյ: Ունի բոլս երկաթոյ, ածս, գաճ, կռանիս, գետնամոխս, և այլն. Անգլիացիք և Ամերիկեան անգղիացիք և Հնդիկք երկրագործութիւն ի ձեռն բուելոյ սպասին առած:

Ջարափազ ջրվիժք Նիագարայ

Հ Ե Լ Ի Փ Ք Ս. Գլխաւոր քաղաք ի Տարաւային ծովեղերին,

ունի միջնաբերդ, նահանգիստ, հասարակաց վարժարան, մանուկադարան մի, օրագիրս, ընկերություն, հոյակապ վիճակ, աճող անգլիական եւ սիկոտոսի։ Բն. 15,000։

ԱՆՏՈՒԱՆ։ Ունի նահանգիստ և 1,800 բնակիչ։ — ԼԻՒՆԵՊԵՐԳ։ Է և սորա նահանգիստ և 1,200 բնակիչ, յորս շատք գերմանացիք։ — ՇԵՆ-ՏԵՐՒ, ԲՐԻՏՈՒՆ, ՈՒԻՆՏՋԸՐ, քաղաքք մանուկք։ — Դուրս գնալ, առ որով ամբոխանի ալիք Ծովու ի մակընթացութեան սուս 60-70։

2136. Ե. Գ Ր Ե Դ Ը Ն Գ Լ Ո Ի Խ (Cape Breton). Կղզի 340 վարսախ սարածութեամբ առ Ս. Լաւրէնս. սիտի, հիւսիսային մեծ ընդ անդ. կլիմայն ցրտին է և երկիրն անբեր, արեւմտակողմն սպառածուտ և անմատոյց. ունի բովս ածխոյ։ Քաղաքներն ի հնդն. հրուանգին պատուի։

Սեռնեն գլխաւոր սուն է 1,000 բնակիչք. — Լ. Ի. Պ. ունի նահանգիստ։

2137. Ջ. Կ Ղ Զ Ի Ե Գ Ո Ի Ա Ր Դ Ա Ց Ի Ց. Խ Ա Ն Ի (Prince Edward). Կայ ի ծովը Ս. Լաւրէնսեան 280 վարսախ սարածութեամբ, բարեսուն օդով, հարթածաւալ և անասուածու։ Բնակիչքն Գաղղացիք և Անգլացիք։

ՇԱՐԼՈՏԳՈՐԾԱՆ (Charlotte Town). Գլխաւոր քաղաք, ունի նահանգիստ և 2,000 բնակիչս։

ՅՈՐՔԳՈՐԾԱՆ. Նահանգիստ առ Գոդոլիան գոգովն

2138. Ի. Ն Ո Ր Ե Ր Կ Ի Ր կամ Ն Ո Ր Ը Ն Դ Ի Ս Կ Ղ Զ Ի (Newfoundland). Ընդ 46°-51° լայն. հիւս. և 55°-62° երկ. արեմ. յամենայնս Ս. Լաւրէնսեայ Ծոցոյն և Ալանդեանին, հնդուցն Պելլ-Իլ (Belle Isle) բաժանել զսա ի Լապրատորայ, 4,600 վարսախ է սարածութեամբ նորին. Գայտգ եգիս զսա ի 1497 և Անգղիացիք սիրացան Թաղիալ ի ձեռաց Գաղղացւոց. Ներքին գաւառն լեռնային է և անմատոյց և ուրեք անսաստին, ձմերային ցրտութիւն, մեգ և հողմանք խափանեն զքաշաբերութիւն երկրին, և չիք անգ բոյս սիսանի, բայց գեսնասիճար և սրմիկք ինչ. ունի անսպառ բովս ածխոյ, և երկաթ և պղինձ։ Գարմանեն անգ ընանեն անասունս և երկրավոր ընսիր. անասնի է յոյժ ազգ շանց կոյս երկրի Թաւսմամբ և հարսի, որ մինչ վայրենին է ջնասկ հողից, այլ ընանելացեալ քաջ պահապան լինի և տանց։ Բնակիչք անգղիացիք ազգասէ ոչ ունին հասատատուն օրինս վարչութեան, քանզի ցերբ և ցան ծաւալեալ են ընդ ամենայն կողմանս և պատրպանին ի հիւսիսարեւելից, զի գաղնի ձուկն առատ յեպերս նորուն յատեա յարեւելս հարաւոյ, ևս և ի գեսս։

Ամի ամի հազարաւոր նաւք գան Անգլերայայ և ի Մեսպան գաղնագոց Ամերիկոյ յարեւելեան և ի հաբատային ծովափունսն ի սահմանս կուսակալաց ատաղ, և ջոյն հարուածին է անգ 40-60 ձողաչափ. ի կէս սեմեանն յունիսի սկսանի հիւսիսարեւելեան, ընդ առաւսու սրձակին գիսակոյս լորիւք սրասիք և 16 կարճիւք, և ի ընաւ հատան ձկամբ գաղնան ի ծովիք, ուր հանեալ գձկունս ընդ հովանեաւ յարկայ կառուցելոց յայս պետս՝ հանին գիսորասեան, յարկն և գնեն ի ցամաքել զատուրս 15 կամ 20 գբուշացուցեալ յանձրևոյ։ Անգղիացիք իբր 1,500 նաւս առաքեն 15,000 նաւորդաք ի հիւսորսութիւն և որսան իբր 50 միլիոն ձկանց. Ամերիկացիք 2,000 նաւս և 24,000 նաւորդս. գաղղիացիք յամին 1826 առաքեցին 350 նաւս 10,000 սրամբք և որսացին որս 7,500,000 ֆրանգաց. ի հասարակի 2,000,000 կենդանիս ձկան ապատ ի սարասք երեսն ի ծով երկրէ։ Գարձեալ լինի անգ և որս փոխոց զոր ի մարսի որսան, և է պետանի մերթ նորին և ձարս։

Սէյնթ Ջոնս (S. Johns). Ամեր քաղաք ԱՆԳԼԻՈՅ Թեսկղզւոյնէն 11,000 բնակչաք, յորս յոլովք Հիմորք են։ — ՓԼԱՍՏՈՒԻՒ, ունի նահանգիստ և 5,000 բն։ ՀԱՐՊԳԵՐՍՐԵՑՈՒ (4000), Դ Ի Ս Խ Ո Ի Ե - Հ Ա Ր Պ Գ Ը Ր, երկոցուն են և նահանգիստք։ — Հանգիստ բերանոյ Ս. Լաւրենտիոսի կայ ԱՒՏՈՒՈՈՒՏ անասատանիչ և սակաւ մարդ կղզի 330 վարս. սարածուածեամբ. յապատաժ նորա չորիւն երեվելոցիբ։

2139. Ը. Կատակալ Նորոյ Երկրի իշխէ և Թեղատ կղզւոյն Լ Ա Պ Ր Ա Տ Ո Ր Ա Ց որ ի ծագ արև. հիւս. Ամերիկոյ ընդ 50°-63° հիւս. լայն. և ընդ 88°-82° երկ. արեմ. երբէ 60,000 վարսախ քառակուսի. յարևմտից և ի հիւսիսոյ՝ սահմանի Հուսուպնաս, յարեւելից՝ Ալանդագանաս, ի հարաւոյ՝ Ս. Լաւրէնսեայ ծոցով և Սաորին կանագոյնս. ոչ զբ իշխեաց մինչ ի Ներքին գաւառն, որ լեռնային գոլ կարծի, ցերմուածեան կարձեան կալեալ է զերկիրն, ի 56° և անգր չիք երկիր բուսաբեր. ընդ հարաւ և ընդ արեմսեան գետին անասաբ սակաւք, զայլ կողմանս պատեն սառամանիք. չուրք ծովայինք գան ի հարաւային ծովէզերս. և գաղանք ինչ ի գետասուբեր, որոց մերձ պատանան է ի մէջասակ։ Բնանելիք կողմանցն են Հնդկիկք ձկնորսք և որսորդք ոզք և սանձն տուբեսաւ ընդ Հուսուպնի ընկերութեան. ի հիւսիսային գաւառս բնակեն Լապիացիք որեցիմ Թշնամիք Հնդկաց. Նւրոպացի վաճառականք և ձերնորսք ունին բնակարանս ի կողմանս ինչ սփռանցն. և Մորաւեան Երբայք գաղիանս, Դնսէն, Օոհոռ, Հեբեբոս և Հեբրոն (Nain, Okkak, Hopedale, Hebron)։

2140. Ցարևմտակոյսն Կանագոյ՝ ընդ անասաբ սերուածեան Անգղիացւոց ձկնի Ն Ո Ր Բ Ր Ի Տ Ա Ն Ի Ա Ց և Ն Ո Ր Կ Ա Լ Ե Դ Ո Ն, անծանօթ մեծաց գաւասք, Լ Ա Վ Ա Դ ուածոս լերանց մինչև յ'80° երկ. և ի ծագաց բանասային Ովկիանոս մինչև ի սահմանս Միասն Կանադա գաց ընդ 49° լայն. սարածուածեան երկրին զանցանէ զ280,000 վարսախաբ, յորում ամրոյք և գործատունք ինչ անեն գասանին Ընկերութեան Հուսուպնի սակս վաճառաց սերնոց. սակայն Անգղիացիք և Ամերիկացիք և Ռուսք վիճին ի վերայ ամայուածեանցն այնոցիկ. ցուրս սասակասածոյ է յաշխարհն անդ, մանաւանդ ի սահմանս Հուսուպնի ուր բուսաբերութիւն ոչ երևի անգր քան 58°, եսկ յարևմտակոյսն ձգին անասաբ երևին ծագաց մինչև ի 60° լայն. Երկիրն մեծաւ մասամբ բարձրաւանգակ է խոնարհեալ ի հիւսիս, մասամբ բարձրացեալ է խոնարհեալ ի վասկեր. և բնակիչն անգ գազանք և անասունք սակաւորք, արջ Ձերմակ և Թուխ, Գ-ւ եղջերու մեծու-

թեամբ հաւասար ձիոյ, գոմէշ վայրի սահագէա, եղն վայրի սապատ ոզամբ, էլան, բէն, բեչկ մկնոյ, ա-ղուէս, գայլ, կզնաքիս, լուսանունք, Ճագար, նա-պատակ, և այլն, զամենեցուն սոցա զմորթ և զմուշտակ Հնդիկք երկրին տան վաճառականաց, և զմիս նոցա ուտեն որպէս զձուխն, զի չէք նոցա այլ Ճարակ, բայց խոտ՝ զոր երկիրն ինքեան բերէ և վայ-րի հաւք, որպէս կաքաւ։

Հնդիկք բնակիչք նոքին գաւառաց վրանօք չրջին և հիւղս կառուցանեն ուր յոլովութիւն ի-ցէ որոյ և սպա չուէն չամբք իւրեանց։ Բազմանկուածին օրի-նաւոր է առ նոսա, այլ զնանայս իւրեանց ի գԺըն-դակ սպասաւորութեան տառապեցուցանեն, վասն որոյ բազում մարք հեղձուցանեն զդաւեր իւրեանց. Ծնաբարբ երկայնաձիգ նշան է բարեկամութեան առ սոսա, և ի սկիզբն ժողովոյ և ի հաշտութեան նշա-նակ ձգեն զձուխ ի յայղոյութիւն և ի հաստատու-թիւն գաշնից. ի գադարման որոյ պարապին ի պատերազմին, այլ գաւով և գարաճոք յաձախ վճա-րեն զայն քան Ճակատու մարտիւ. զերկնամիս կըտ-ասամբ կորուանանն ևթէ բերցեն ի ձեռս, և զան-կելոցն ի կուռն զմորթ երեսաց կարձնովին ընդ գլուխն ածեն. սակայն ծանօթութեամբ Եւրոպացւոց տակաւ հրաժարին ի խժական սովորութենից աս-տի. անհնարինս մնլեալ են զհետ ցքէոյ՝ որ պատու-հաս նոցա է որպէս և ախտ ծաղկի և պատերազ-մունք և սով, որ սակայ սպրդին առ նոսա։

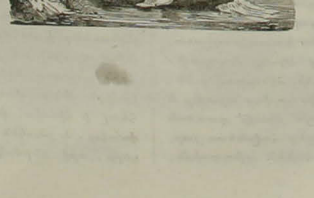
Էգիմացիք նուազունք թուով և հալածեալք ի Հնդկաց՝ ապաստանեալ են յանմարդաբնակ ափունն ուր որսով ձկամբ կեցին, և ընտանի անասուն նոցա է չուն, քանզի զերն չյաջողեցան գարմանել։ Բայց զնոքին գաւառացն չունինք ինչ ծանօթս ի վաճառականաց, և բնակութիւնք սոցա են յափունս ծովեք վայրաչէն տունք ցցապատնէշ ամրութեամբ և հրանօթովք, ուր գան հնդիկք բերել զմորթս. Իբրև 4 կամ 500 ոք են վաճառականքն զորոց ա-սացաք, և չուն իւրեանց տեղի ի տեղւոջէ փո-փոխեն։ Ընկերութեանն Հուսոնի գվաւոր բնակ-ման է Եօ-ի ամրոց ընդ 57° լայն. 95° երկ։ Չըր-չիլ (Churchill) ընդ 59° լայն. երկրին ևս առ Հուս-սոն գոգով։ Ընկերութեանն արևմտից հիւսիսոյ՝ Շիբբիվիան ընդ 58° լայն։

Յնդկաց ձեռս է և ԱՐԵՒՄՏԵՑՈՑ ԳԱԼԵՏՈՒԹ ասացեալ երկիր որ ի 48 աստիճանէ լայն. ձգի մինչև ի 58°, յարևմտեան Ապառաժ լերանց (Rocky mountains), յերիս բաժանին ափունք նորա ի Նոր Գոռնուէլ, Նոր Հանովր և Նոր Գեորգիա. կլիմայ երկրին չէ յոյժ ցրտին, վասն որոյ առնին անդ ան-տառք գեղեցիկք և երեվայրի բազում ի նոսա։ Հընդ-կիք բազմաթիւ են յերկրի աստ և բաբառոսք, զա-մենայն գերիս զոր վարեն ի մարտ՝ սպանանեն և ուտեն, բնակարանք նոցա են միջամէջ նաւակք, յոր նստին իբրև 800 անձին միադունդ։ Յափն Ֆրէնչ գետոյ որ ի ներքին գաւառն՝ կայ գործա-տուն ընկերութեան Մոնրէալայ Ո-ե-ք Գ-ե-ֆ-ո ա-նուն, ուր կան 150 անձինք, որոց են ընտանի ա-նասունք և վիճակք գեանաձնոյդ։

Ի հարաւային արևմտեան ծայր Գալետոնիոյ կայ Վանքուվըր կղզի ի խաղաղական ովկիանոս, զոր արդ ընկերութիւնն Հուսոնի մարգարեական առնէ։

Յնդկանգական ովկիանոս ունին Անգղիացիք և ՊՐՏՐՈՈՒՑ կղզիս ընդ 32° լայն. հիւս. և ընդ 63°–64° երկ արևմ. զորս եգիտ Յոհաննէս Պերմուդէ ի 1527, և Անգղիացիք գրաւեցին ի 1672. ընդ ամ-նայն միջ և փոքր իբր 400 կղզեկք են, յորս 8 ևթ բնակչալք 11,000 անձամբք. ամենեքին քարոտք և անբերք և անջրդիք. այլ դոյզն ինչ բերք յարգահանդ-ինչ վիճակս գտանին մալեցոյ, կանեփոյ, ծխախոտի, բամբակի և արմաւենց, և մայր փայտ կարճր պիտանի ի կառոյց նաւաց, յոր պարապին բնակիչքն իբրև 13,000 արանց։ — Պերմուդ մեծագոյն է ի կղզեան և Ս. Գեորգ գվաւոր ի նոսա, զի ի նմին է համա-նուն քաղաքն 3,000 բնակչօք։

Ի ձեռս Անգղիացւոց կան յԱմերիկա և կղզիք բա-զումք գաւառք ինչ ի Կոլյան և ի Հնդուստան, յորս միահամուռ 950,000 ոգիք են հպատակք Անգղլոյ։ զորոց տեսցի զնին։

ՄԻԱԲԱՆ ՆԱՀԱՆԳՔ

ԿԱՄ

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿՈՅ

Տարաձոքիւն 2,458,000 *մղոն*. □. — *Բնակիչք* 24,000,000:

2141. ՕՐՈՒՆ աշխարհ լայնածաւալ և յառաջադէմ պետութեան Միացեալ Նահանգաց, զառաջինն հրամանաւ Եղիսաբեթի դշխոյի Անգղիացւոց վրդր Իակէյ չոգաւ լաւեսել յամին 1584, և զցամաքյոր եզ ի Նահէ կոչեաց Վիրձինիա. բայց նախկին գաղթակատնացն ոչ կարացեալ ընդ երկար դիմել հնդկաց՝ խոյս եառուն յաշխարհէն երկիցս և երիցս, մինչև յամին 1625 հաստատեցան անտանօր. և ածեալ ժողովուրդն գաղթականաբ եկելովք յաւուրս վերջին Ստուարգեան Թագաւորին Անգղիացւոց, և արտահամանելովքն։ Յամին 1713 Անգղիացիք տիրեցին Ագաստիոյ, ասպա և զկանադա Նուաձեալ՝ կալան զամենայն հիւսիսայինն Ամերիկա. բայց Ժողովուրդն երթայր և առաւելոյր և բազում իշխանք եին ազատք կերդեալք արքունուստ, որք յամին 1763 հաստատեցին 13 Նահանգս դաշնակից. այլ երբէք անգղիական պետութիւն կամեցաւ կարճել զազատութիւնս նոցա և խափան լինել վաճառականութեան, արկաբ նեղով մաքս վասն Թէի մուծելոյ Անգղիա, ջերմեցեալքն Ամերիկացիք և ձայն ապստամբութեան հընչեաց ի Պոսդըն յամին 1773, և ի խստանալ առեներն Լոնտոնի՝ միաբանեցին ամենայն նահանգքն (1774) և Ժողով արարեալ ի Փիլադելփիա՝ հաստատեցին զանանիվ ի Բրիտանիոյ. և երբև Անգղիացիք բռնութեամբ զինուց յղուեցին զժողովեալսն ի գումար Մասսաչուսէթսայ, ձայն եառն մարտի ի 1775, և բազում անդամ հարեալ զզօրս Անգղիացւոց հրատապակեցին 13 նահանգքն զաղատութիւն իւրեանց ի 1776 ի յոր ամենեան յուլիսի. ի նմին ամ ձերբակալ արարին զզօրավարն Պուրկոյնիոյ 6,000 զօրականաք, որով զինչաս Անգղիա խոնարհել ի պայմանս խաղաղութեան, չնորհելով Ամերիկացւոց առաքել հրեշտակս յաստեանն Անգղիոյ. այլ զուր ջան, զի գաղղիացիք դաշնադիր եղեն ի 1778 ընդ նորոյ հաստատակատութեան, և ի միասում ամին Սպանիա ցնծ. Լաֆայէդ և Քոշիուսքոյ կարգեալ հրամանատար գաղղիացի ոհզակացաց գերի վարեցին 6,000 արամբք զԿոռնուոլիս զօրավար անգղիացի. յետ այնորիկ հարկեցաւ Անգղիա հաւանել ազատութեանն Ամերիկացւոց ի 1782, ի Նոյեմբերի 30. և վճարեցան պայմանք բանիցս ի գաշնադրութեան Բարիզու (1783):

Երեքտասան նախ գաշնակցեալ նահանգք էին Նիւ Հեմփշըր, Մասսաչուսէթս, Ռոտ Այլենտ, Կոննեկտիքուտ, Նիւ Եորք, Նիւ Ջըրզի, Բենսիլվանիա, Մերիլենտ, Տելաուեր, Վիրձինիա, Հիւս. Կառոլինա, Հար. Կառոլինա և Ջերձիա. յերկուց առաջնոց նահանգաց զատան յամին 1820 երկու ևս նահանգք Մէն և Վերմընդ. յաւելան ի Նոսին մի ըստ միոջէ և այլք, Լուիզիանա գնեալ ի Գաղղիացւոց (1803). Փլորիտա հատեալ ի Սպանիացւոց (1819) և ընդ պետութիւնս համարեալ յամին 1844, հանգերձ այլովք. յորս յաւելան յամին 1845 ցամն 1850 բազում գաւառք հատեալք ի Մեխիքացւոց, որպէս Գալիֆոռնիա, Դէքսաս, Ն. Մեխիքոյ, և այլն. որովք միահամուռ այժմ երեսուն և մի Նահանգք են գաշնակցք և չորք գաւառք կամ կալուածք չև ևս համարեալք ընդ պետութիւնս կամ ընդ նահանգս:

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

2142. Աշխարհ Միացեալ Նահանգաց տարածեալ կայ ընդ 68°–134° արևմտ. երկայն. և ընդ 20°–52° հիւս. լայնութեան. սահմանս ունելով ի հիւսիսոյ կողմանէ զանգղիական Ամերիկա, յարևելից զԱտլանտեան ովկիանոս ի հարաւոյ զՄեխիքոյ և զծոց նորուն, յարևմտից զխաղաղականն: Շափ տարածութեան համարի 2,458,000 մղոն քառ. երկայնութեան երկրին ձգի յարևելից յարևմուտս ընդ բոլո-

գակ լայնութիւնն հիւս. Ամերիկոյ մղոնս կըրկ. 2,500, իսկ լայնութիւնն ի հիւսիսոյ ընդ հարաւ՝ աւելի քան 1,000 մղոն։ Բայց արեմտեան կողմանք երկիրն՝ բաց ի Գալիֆոռնիոյ՝ չէ ևս են ընակեալ։

ԼԵՐԻՆԵՐ։ — Երկու պարբ լերանց են որ յերիս մասունս տառանեն զԱշնակից Նահանգս հիւսիսային Ամերիկոյ. անձկագոյն է արևելակողմն զոր պարսպեն Աւելի՛ կամ Աբ֊ալ֊ա֊չեր֊իք. ընդ սուս և ընդ ա֊պա֊ա֊լերինս ձգի երկիրն միսուրեայ և Միսիսիպեայ կարի բարեբեր, դաշտք նորա սիրաւէտք ա֊ա֊ռ֊ա֊ռ կամ մարմանդք կոչին. բայց անտառք սակաւ են ի նմա. իսկ զարևմտակողմն հասանէ ի Ծովէ պարս լերանց որ ի Գալիֆոռնիոյ երկայնի ընդ հիւսիս. ընդ մէջ սոցա և ապառաժոտա լերանց կայ լայնածաւալ հովիտն Գուղտպիա. բարեբեր քան զամենայն կողմանս աշխարհին։

2143. ԼիմՋ ՈՒ ԳԵՏ։ — Մի֊Լի֊սի֊ՊիՓի լճք լիւ֊ըսվ֊սպրիսկեալ է ի տահմանս Միաբան Նահանգաց, իսկ պալք ի լճաց բան մասին աեթ, բաց ի Շ֊ո֊ւ֊Նոյ֊. Ջրանցք բազումք յարդարեցան ի մտ ժամանակս ի գիւրութիւն վաճառականութեան, որպես Էրիոյ ջրանցք ի հարկրդութիւն այնր լճի ընդ Հուսպեն գետոյ 118 փարսախ յերկայնութիւն ի Ծով Ծոռք նահանգի. Մ֊ո֊ւ֊ 32 փարսախ ընդ Հուսպեն և Ցըլառար. Մ֊ի֊ա֊ա֊ 10 փարսախ ընդ Պոսդն և Մերրիմաք. Չ֊ա֊ր֊լ֊ս֊ր֊ն ար ի Սահգինայ առանի ի նահանգիսան Չարլզդնայ 36 փարսախ ընդ երկայնութիւն. Ո֊ա֊ի֊ն֊ի֊ս֊ր կամ Չ֊ե֊ս֊ա֊փ֊ի֊ք և Օհիոյ ի բնն. սիլանիս 124 փարսախ, որ զհոգմանք միացուցեալ ընդ Օհիոյ գործէ հաղորդութիւն ընդ Ոստընկդն և Բիլգսպուրի քաղաքս. Բ֊ե֊ն֊ի֊ս֊լ֊վ֊ն֊ի֊ա ընդ Տրըսառար և Օհիոյ, 220 փարսախ ընդ երկայնութիւն, այլ ոչ ուղղաձիգ. Շ֊ա֊ն֊ի֊ք֊ն ար ընդրեի ընդ Շանդրնայ կղեալ գործէ ճանապարհ հաղորդութեան ընդ Գէլվեք և ընդ Կոր Ծոռք. Օհիոյ 100 փարսախ ընդ կանագայ և Միսիսիպի լիճն, և այլք։ իսկ զգետոց աշխարհս ասանդեցաք ի կանխագոյն նոութեան Ամերիկոյ։

2144. ԿԼԻՄԱՅ ՈՒ ԲԵՐՔ։ — Կլիմայ Միաբան Նահանգաց ի հասարակի բարեխառն է. արևելակողմն ցուտագին քան զարևմտեայ, և հարաւակողմն և մանաւանդ ի Ֆլորիտա առաւելուն ջերմութիւն, բայց ձմերան և ամարան փոփոխմունք վաղ յաջորդին, և ի միում իսկ աւուր տապ և ցրտութիւն փոխիփոխ. անձրև և ցօղ առատ իջանէ ի գետառատ յայնոսիկ. տապ և մեռեալ ջրեղէնք հարաւակողման բազում անգամ ածէն զներին գետնոյս։

2145. Բնիկ բերք երկրի Դաշնակից Նահանգաց են գետնանեխնոր, դապաք, և փայտ անտառի. այլ բարձրաձին և բոլոր յԱրևոսիոյ ածելագք անդր, սակայն ջք նոցա անուշահամ որակութիւն պտղոց, զորս ի չտրեկաց, և բանջարեղէնք յետ սուղ ժամանակի այլափոխ լինին, և չարկ լինի բերել յԱրևոպայ սերմին նոր, և արտք խաղոց չեն անդարաքը. ի հարաւային գետառատ մշակին և որիզ, բամբակ, լեզակ, շաքար, և ի հիւսիսի վուշ։ Բոլք առատ են, աղ և ծծումբ և գետնածուխ, երկաթ, կապար, սլզինձ, զինկ, և ոսկի յատաղի ի Գալոլին. գոն և հանքային ջուրք և ջերմուկք չատ. մանաւանդ ի Վիրգինիա, յԱբթալաչեան լեռնակս. են ի նմին նահանգի և աղի աղբերք։

ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

2146. ՐՆԱԻՃՔ. Արագ արագ աճումն Թուոյ բնակչաց Միաբան Նահանգաց ի զարմանս կարգեալ է քաղաքագիտաց. ի հաստատել հասարակապետութեան 3 միլեան աեթ էր Ժողովրդոց երկրին. ի սկիզբն գարուս՝ 5,300,000. յետ տասն ամի (1810) 7,223,000. և ի 1820՝ 9,643,000. ի 1830՝ 12,867,000. ի 1840՝ 17,064,000. իսկ ի յետին մարդահամուի 1850 ամին գտան 23,351,000. և առաւելուս Ժողովրդոց բազմութեամբ նկաց յԱրևոպիոյ, և նորաստր աշխարհակալութեամբ, և ի սակս գիւրագին հետեւութեանց պարենի կենաց։ Յերկիս վերածին բնակչքն, յԱրևոպացիս, ի Հնդկիս և ի Խաչիկիս կամ Սեաւս։ Էւրոպացիք բազմութիւք են իբր $^{9}/_{7}$ մասն Ժողովրդեանն. և յոլովագոյն մասամբ են Անգղիացիք և Խալտասացիք, ապա Գերմանացիք, Հոլանտացիք Գաղղիացիք, և Սպանիացիք։ Լեզուս հասարակաց է անգղիական, թէպետև գերմանական ևս լսի ի բազում գաւառս. զղնդան ազգաց յորոց զնդագումն ունին՝ բերն և զբարուց նմանութիւն. այլ ի հասարակի հիւսիսային Ամերիկացիք շահասէրք համարեալ են, հարաւայինք հեղգք և անձնասպարք, և բնակիչք միջերկրային մասերուն, գործունեայք, բարեկրթք. Անգղիացիքն վաճառականք և ճարտար արուեստաւորք են, Գերմանացիք երկրագործք, գաղղիացիք զարգուց և կոհուց ձեռագործք և գըրուագրութեան պարագրիչք։ Խաչիկիք 3,200,000 բնակեն ի հարաւային գաւառս և ի տղաքգործութեան պարապին. զգերեաց վաճառ արդելին օրէնք, վասն որոյ սերմգեաց միայն յաբելու յայտնեալ թիւս սևոցն։ Իսկ Հնդիկք որ են բնիկ և ամերիկացիք համարին սուղ ինչ աւելի քան 400,000. որք ընկալեալ են զկրօնս քրիստոնէութեան և երկրագործք են արուեստից և կրթին ի քաղաքական կրթութիւն. իսկ յարեմտեան Միսիսիպեայ կան տակաւին և բարբարոսք։ Բազումք ի նահանգաց բարձին զգերես սարսուռեան, այլ կէսք տակաւին պահեն զայն, և են ի նոսին սարսուռք իբրև 3,060,000. Թէպետ և քան ի արդ եսպառ կարձել զտմարդի օրէնսն։

2147. ԿՐՕՆՔ։ — Կրօնից ազատութիւն մեծ է յԱմերիկա, ամենայն որ ըստ մարմնոյ ելոյ քմայն ընարէ իւր կրօնս, չառաջ դատաղնդք են և անգղիականք զանազանեալ ի բազմատպուի ազանդս. Գերմանացիք լուտերականք են, ուղղափառք Հռոմայականք ի Լուսիանն և ի Մերիլենդ բնակեն. հրեայք Թուով 12,000. Եկեղեցւոյն պաշտօնեից աեթ յանձն են ինամք կրօնից, որ առ նուազութեան կրթասուն նոց ոչ բաւարք ընծայեան. Հաւմականք արդ հա-

շուին աւելի քան 1,800,000, որոց են 27 եպիսկոպոսունք, եկեղեցիք 1,030, քահանայք սուղ աւելի քան ղեհիւ եկեղեցեայ։ Ի նոցաղանդս բազմաթիւ են Եպիսկոպոսականք կամ կարգաւորականք և Միլոտականք։

2148· ՃԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ։ — Երբագ երագ և ամենազան բարգաւաճանօք արուեստից և կենցաղոգուտ գիւրութեանց՝ յառաջագէմ քան զամենայն պետութիւնս աշխարհի գտանին արդ Միաբան Նահանգք. և յարգասիս արուեստից քան զբազումս առաւելեալք, ի վաճառականութեան՝ երկրորդք, Անգղիոյ գաղղ առաջին. այլ յերկրագործութեան, և ի գիւրութեան տեղափոխութեան անձանց և առխամաղից, նմս ձանս պարտեայ, երկաթուղեայ և ջրանցից, և շոգեվար նաւաց և կառաց՝ գերազանցեն զամենեքումբեք. փոքր միս ևս՝ և շոգեշարժ մեքենայիւքն։ Ի վեր քան զամենայն՝ միս եգեալ է անդ երկրագործական արուեստին յառաջադիմութեան, որում և մեծ օժանդակեալ են՝ ճանապարհացն գիւրութիւն, և երկրին ընդարձակութիւն և արգասաբերութիւն. և ի վերոյ ասացեալ՝ խրախոյս և վարձատրութիւն ընկերութեանց և գիւտք պետանի գործեալ և խրատք իմաստնոյ և հրատարակութիւն գիտութեան արուեստին. Ֆարմինկդըն քաղաք փոքր ի Գոննեկդիկըդ Նահանգի, 2,000 բնակչօք՝ ընդունի 150 աշխարեցիս. կան օրագիրս երկրագործութեան։ Յայտ ուրեմն առ է, զի մշակութիւն երկրի ակնագրեալ է Ճոխութեան Միաբան Նահանգաց. և գիւաւորս վառեալ նոքին են բամբակ, դասպաք, որիզ, մանդ, ցորեան և ընդեղինք, չաքար, մոմ, կանեփ, և այլ ինչ անգործ նիւթեք. զոր առաքեն յօտար աշխարհս, առաւել ըզբամբակն՝ Անգղիա։

2149· ՁԵՌԱԳՈՐԾՔ չեւ եւս հասասարեալք անգղիականաց և այլոց ինչ պետութեանց Եւրոպիոյ, սակայն կարի բարգաւանք և բազմազանք են, և յար ի յառաջադիմութեան, որով դոյ յուսալ Թէ յետ ոչ բազում զանցուցեն զայլսն և յայսմ մասին. քանզի և ունին ղօր օժանդակս բարգաւանացն՝ հանքածուղ և երկաթ առատ, և ջուգարձս և մեքենայս և ձանապարհս գիւրս, որովք վաղվաղ հայհոյելոն զանհարթ նիւթս ձեռագործացն։ Գըլխաւոր ձեռագործք նոցա են բամբակեայք եւ առաւելք և ազգ ազգ կտաւուց. Թուղթ, ապակի, և այլ նոյնք և կահք տան։

2150· Ի ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ զառաջին տեղին ունին Ամերիկացիք յետ Անգղիացոց, և հատասար նոցա յածին յամենայն ափունս և կրեն զաղխամուղն ծագաց երկրի. ի նաւարկութեան հարստացք են յոյժ, մանաւանդ բնակիչք ափանց Լաւանդականին. հիւսիսային արեւելեան հանգիպ, մեծամեծ գետոց նաւարկութիւն և ովկիանոս ափանց գիպան գիրք՝ մեծապես տատասր լինին յաջողութեան նոցա. Մասնաւորեսկս նահանգ յառաջագէմ է յոյժ ի մասինս, և զբերորդ ման համարին վաճառուց գաղղ նահանգեանն՝ նա բառնայ ի նաւ։ Զորք ազգք են վաճառուց զոր առաքեն յօտար աշխարհս, ա. արգասիք երկրի, որպիսի են բամբակ, մանդ, դասպաք, որիզ՝ միս կենդանեայ, և սպառ առաւել քան զերբր ման համարին վաճառուցն արժէն. ե. փայտք անտառի. է. ապուր ձկան և ձկնաիւղ. է. ձեռագործք, յորս կարգեալ վերնշանակելոցդ՝ գրեալ են և մերթեք և մուշտակք, և պէսպէս զարդք և գրեանք, իսկ եկամուտ վաճառք զոր ընդունին՝ են ըստ բերս ձեռագործիք Անգղիացոց և այլոց ազգաց, լուխայ, հրացինք, և շաքար, քաքեր, թէյ, գինի, ջեղ, մրգաչիրք, սեղ, ժամացոյցք և գիրք, և այլն։ Ցամին 1850 գին եկամուտ վաճառուց համարիցաս առաւել քան զ1,000 միլիոն ֆրանգաց, իսկ տատածոյցն՝ աւելի քան զ900 միլիոն. Յամին 1851՝ բերաձքն՝ էրին 1,290 միլիոն, տարածքն 1,300 միլիոն։

Հայասան նահանգիկսք Դաշնակցացն են Ն. Եօրք, Փիլադելֆիա, Պոստըն, Ն. Օռլեան, Բորդըլնտ, և այլն. և քաղաքք ի ցամաքի Ալպանի, Դրոյ, Ռոչեսդըր, Լէնքսդըր, Զինչինդաթ, և այլն։

2151· ԿԵՌՈՒԹԻՒՆ հասարակաց քաջիկ քան յայլ աշխարհս ծաւալեալ է ի Միաբան Նահանգս, և գեղեցիկ կարգեք յարդարեալ ի հասարակաց զբօրցս, որց և բաղում ինամով միս դնեն և աատատեղենն ի բարգաւաճանս նոցին. են նահանգք որ հասատատեալ ունին գրամագրութիւ ի պետս վարժարանացն, և են որ հանգանակեն սակարկութեամբ, և ժողով ման վաճառեալ գեմոց հասարակաց՝ նուէրի ի հասս վարժարանաց. միոյ միոյ ի վճռականն և քաղաքաց են ազատ կամ մըի գպրոցք ընդ տեսչութեամբ 12 հոգաբարձուց ընտրելոց ի ժողովրդենէն. միայն գնահատ գրենդն վճարեն համբակք. և ուսանին զսկզբունս ուսանց և զսեփական լեզուին. իսկ ի մեծամեծ քաղաքս՝ նաև զլատին և զյոյն լեզուս. ինամ մեծ ունին բարձրական կրթութեան և անկէտց ի միտս մանկանց զբերնս արգարութեան և իրաւանց։ Գոն և բարձրագոյն ուսմանց վարժարանք և ձեմարանք յամենայն գիւաւոր քաղաքս, նոյնպես ձրի և ազատ դասախրատութեամբ. և ի վերոյ սոցա 120 համալսարանք կամ մեծամեծ ուսուցմարանք ի զանազան գաւառս պետութեան, յորս նշանակոր է Հարվարսոյ համալսարանն ի Մասաչուսէտս, Եալ վարժարան ի Գոննեկդիկդ. ընկերութիւնն Տարդմըտցոյ, Ռըդհեդոյ վարժարանն, և այլն. 40 վարժարանք են ատատատեղութեան, 35 բժշկապատրաստութեան, 13 օրէնսդրատութեան։ Ցամին 1841 ի Միաբան Նահանգս համարէին ընդ մեծ և ընդ փոքր 50,615 վարժարանք, և 2,009,400 ուսանողք, օրագիրք աւելի քան զ800. այժմ քաղաքական օրագիրք աւելի են քան զհազար. իսկ երկրագործականք և կրթականք, որպէս և վարժարանք առաւելեալ յոյժ յոյժ։ Սակայն ի բանասիրականս և ի գեղեցիկ գպրութիւնս և յարուեստս՝ չեն յառաջագէմ Ամերիկացիք. Թէպէտ և ընծայեցին օշ սակաւ պիտանի մատենս, այլ ոչ հեղինակս անհատս, բայց սակաւս ոմանս, որպէս Ֆրանգլին, Ուաշինկդըն, Ըրվին և Ֆենինմոր Գուբըր (Washington, Irving, Fennimore, Cooper)։ Թարգմանեն փութով զընտիր ընտիր երբայական մատենս, և գիւրիմացս յարգարեն զկարևոր գիտելիս ի պետս համ-

կին։ Հաստատեալ ունին ընկերութիւնս ուսումնա-
կանս և մարգասիրականս և հաւատարմոյցս ոչ սա-
կաւ, և անկէ ետքս բաղումս վասն պէսպէս տա-
րութեանց։

2152. ՎԱՐՁՈՒԻԹԻՒՆ միաբան նահանգաց ըստ
օրինացն կարգելոց յամին 1787 ռամկապետութիւն
է դաշնակից կամ միաբան նահանգաց. օրէնսգիրք ի-
խանութիւնն յանձն է ի ժողովէ՝ որոյ երկուս ա-
ւեանք են՝ Ներկայից և Նուիրակաց. Ներկայիցն
ընտրի ի գաւառատոց պետութեանցն՝ երկուս եր-
կու վասն միոյ միոյ ի պետութեանցն կամ նահան-
գաց, և ոչ այժմ 31 նահանգք են դաշնակիցք՝ 62
Ներուխիք են, որք վեց ամ միայն վարեն զիշխանու-
թիւնն, և ընտրին բնիկքն նահանգի յորոյ անուն
ընծային, և անցեալք չ'30 ամենիւքք, որոյ գէթ յիւն
ամաց հետ լեալ իցէ քաղաքացի պետութեանն. սո-
քա գործակիցք են յընտրութիւն պաշտօնակալաց և ի
հաստատութիւն վճռոց. ամ ամի երիր մասն նոցա
փոխի. Նուիրակքն են Թուով 333 և երկու ամ ևեթ
վարեն զիշխանութիւնն, և ընտրին ի ժողովրդենէն,
մի յ'70,680 ոգւոց. ընտրելիքն ընդ բնաւ ազաւքն
համարին իբրև 94,000 ոգիք՝ մի յ'233ից. Նուիրա-
կացն հարկ է չ'25 ամենիւք ուրեմն լինել և յ'7 ա-
մաց հետէ քաղաքացիս գոլ. սոքա առաջարկին օ-
րէնս։ Գէթ միանգամ ի տարւոջ խմբի ժողովն յա-
ռաջնում երկուշաբաթի դեկտեմբերի ի Վաշինկ-
ղըն, և երկրորդն տասանք ընծրեն իւրեանց առնեա-
խաս և պաշտօնեայս։ Նախագահ Ներկայուն տեղա-
կալ է Նախագահի համարին դաշնակցութեանն. զա-
ընծրեն սեփական ժողովք միոյ միոյ ի նահանգաց
յօրէքաժամեայ իշխանութեամբ. որոյ հարկ է անցեալ
գոլ չ'35 ամենիւք, և ծնեալ քաղաքացի և բնակեալ
յաշխարհին գէթ 14 ամ. Նախագահն մանաւանդ
Թէ Նախարարն ունի գործադիր իշխանութիւն և
զառաջնորդութիւնն ի պատերազմի ընդ ցամաք և ընդ
ծով, և խորհրդակցութեամբ ևեթ դաշինս և հաս-
տատել պաշտօնեայս. կարէ տալ վճիռ հակակամ
մեր ևեթ ակամ տեղի, այլ ևեթ նոքա կրկին զնոյն
հաստատեցեն՝ յորհնս համարի նոցայն մեր։ Ցա-
րեր Թոշակ նախագահին է 25,000 տոլար (իբր
150,000 ֆր.) ունի պաշտօնեայս վեց, դպրապետ
պետութեանն, և զբարեուսոյս հանդերձապետի,
պատերազմ և նաւարկութեան, զոստիկան ճանա-
պարհաց և զոստիկան գաւառատանց, որոց հասք են
միոյ միոյ 6,000 տոլար. իսկ ատենաիալոցն յաւուրս
ատենից ատուր ուրաք ուրաք տոլարք են Թոշակ,
ատենաբանէն՝ 16։ Մինչ միոյ ի նահանգաց են ա-
ռանձնակ իշխանք և ատեանք Ներով և Նուիրակաց
և օրէնք սեփականք. բայց ոչ և մի ոչ կարէ ինքնուրոյն
դաշինս գնել ընդ օտար պետութեան, կամ գրամ
հատանել, կամ շնորհել շնորհ ազնուականեան, և այլն։
Ստեպ ստեպ փոփոխութիւն առնեն կալաց ի ըն-
տրութիւն, յոր ի քաղաքական տեսութիւնս և ի
հոգս գրաւէ զինուս ժողովրդենէն. վասն այնորիկ և
յաճախութիւն քաղաքագիտական լրագրաց և վիճա-
բանութիւնք և կողմնակցութիւնք ի նոսա. Թէպէտ
և ընտրեալքն միշտ քուէիւք բազմութեանն ընծրին։
Դատաղական վարչութեան գերագոյն ատեան է ի
Վաշինկդըն և 43 տեառնք ի զանազան նահանգս.
գերագոյն ատենին դատողապետ մի է և ուրք ընծե-
րակալք. գործեալ բովանդակ պետութիւնն կիրն գա-
տողական շրջանակս սրտի, յորս երկիցս ի տարւոջ
շրջին դատաւորք վերին ատենին։

2153. ԴՐԱՄՔ միաբան նահանգաց ունին միաս-
թիւն ղՏ-ուբ, որ բաժանի ի հարիւրեակ. յամին
1846 վճռեցաւ զդաղրնական ֆրանգ համարիչ $18^{9}/_{10}$
հարիւրեակ. որով և տոլարն արժէ իբրև 5 ֆր. և
կէս, և աւելի եւս. Ոսկի գրամ է ութ-ի-ն որ արժէ 10
տոլար։

ՀԱՒՔ դաշնակցութեանն հաւաքին ի մեքսէ և ի
վաճառոյ կալւոյածոց կամ դեռնոյ հասարակաց և
ուստեք ուստեք. հասք 1851 ամին գուաթրեցան 39 մի-
լիոն տոլար. յերկրորդում ամին 62,800,000։ Ծախք
1851 ամին 48 միլիոն, իսկ 1852 ամին 50,953,000։
Պարտք հասարակաց ի վերջ կոյս 1850 ամին՝ գու-
մարեին ի 64,228,238 տոլ։ Բայց և միոյ միոյ ի նա-
հանգացն են առանձինն հասք ի բաժիկ և հարկաց,
և ծախք քաղաքականք, և պարտք։

2154. ՋԻՆՈՒՈՐՈՒԹԻՒՆ. — Միաբան կա-
հանգք ի 11 վիճակս զինուորականս տրհեալ են,
միոյ միոյ ունելով մի կամ երկու կամ առաւել նա-
հանգս. և մեծաւանքն գաթձալ լերինս գնչս վերա-
ծին, յարևելեան, յարևմտեան և ի գնչ ովկիանոս
մեծի որ ի խաղաղականն. զօրաժողի համաչարհա-
կան բանակին է Վաշինկդըն։ Ամենայն ամերիկացի
բնիկ և կարող՝ պարտաւորեալ է ի զինուորութիւն
ի վեշտասանամենից ց'45 ամն, և են այժմ ընդ զի-
նուորութեամբ 1,930,000 ոգիք. այլ զօրականք կազմք
են ինչ աւելի քան չ'12,000։ Ի ծովային զինուո-
րութեան՝ ի խաղաղութեան ժամանակս 7,800 զօրա-
կանք են, իսկ նաւք պատերազմիկք ընդ մեծ և ընդ
փոքր հանդերձ չորեքհարիւր են 80։ Ի ծովային զինուո-
րութեան անձնակամ նուիրին Ամերիկացիք, և Թո-
շակս առատապես ընծրունին. կրկնք և ճարտարք են
յարուեստին ոչ ինչ ընդհատ յԱնգլիացւոց, և նաւք
նոցա և կազմածք ճարտարագիտիք և վայելուչք. Եօթն
նաւարանք և հանգրուանք են տոլորին, Բորդսմըտ
ի Ն. Հէմփըր, Չարլըզդըն, Ն. Եօռք, Ֆիլատել-
ֆիա, Վաշինկդըն, Բենսաքսլա և Բորդսմըտ ի
Վիրճինիա։

2155. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ. — Ըստ
քաղաքական օրինի դաշնակցութեան հիւս. Ամերի-
կոյ, որպէս և յառաջ ասացաք՝ բաժանի յ'31 Նա-
հանգս կամ դաշնակից հասարակապետութիւնս, և
ի գաւառ մի դաշնակցայ, որ է Գոլոմպիա, և ի
ըորս վիճակս կամ երկիրս, որոց չեւ և է ի կարգս
նահանգաց համարեալ. մի մի ի նահանգացն որո-
հեալ են յառանձնակ գաւառս մանուն՝ որ կոմսու-
թիւնք կոչին. ի տեղագրութեան աշխարհին ակա-
նիմք յարևելեան նահանգաց և իջեալ ի հարաւ,
անցեալ ընդ միջնաշարսն՝ ասարտեմք յարևմուտս.
Նահակարգեալ ասանաւոր ղինիս բնակեալ միոյ միոյ
նոցին և զնոսանէ, զնուիրակացն և զամ գաշ-
նակցութեան նոցա։

	ՆԱՀԱՆԳՔ	ՏԱՐԱԾՈՒԹԻՒՆ ԱՆԳ. ՄԱՐ. ՔԱՌ.	ԲՆԱԿԻՉՔ ԹՎԱՒՆ 1850	ԿԱՌԱՎԱՐԻՉՔ	ՆԱՒԱՐՏՈՒԹԻՒՆ ԴԱՐՁԱՑՈՒՑԻՉ	ՆԱՒԱՐՏՈՒԹԻՒՆ ՍԿԱՅԱՐԱՆ	ՀԻՒԱՆԴՈՑ ՍԿԱՅԱՐԱՆ	ԱՄՔ ԴԱՏԱՒ. ԿՈՒՐԹԵԱՆ
Ա·	Մէն	32,628	583,018	13	6	151	31	1820
Բ·	Նիւ Հէմփշըր	9,411	317,999	10	3	286	12	1776
Գ·	Վերմընդ	10,212	314,322	14	3	230	30	1791
Դ·	Մասսաչուսէթս	7,500	994,663	14	11	356	40	1776
Ե·	Ռոտ Այլենտ	1,740	147,543	5	2	69	31	1776
Զ·	Գոննեկտիքըտ	4,764	371,947	8	4	215	21	1776
Է·	Նիւ Եօրք	46,085	3,098,818	58	33	128	32	1776
Ը·	Նիւ Ճըրզէյ	8,320	489,381	18	5	58	18	1776
Թ·	Բէնսիլվանիա	44,000	2,314,897	55	25	100	23	1776
Ժ·	Տելաուէր	2,120	90,407	3	1	21	9	1776
ԺԱ·	Մերիլընտ	13,959	575,150	20	6	74	22	1776
	Գաւառ. Կոլոմպիոյ	63	51,670	1				
ԺԲ·	Վիրճինիա	64,000	1,424,863	124	13	152	50	1776
ԺԳ·	Կարոլինա Հիւսիս.	43,800	868,870	68	8	120	50	1776
ԺԴ·	Կարոլինա Հարաւ.	28,200	668,247	29	5	124	45	1776
ԺԵ·	Ճիորճիա	62,000	888,726	93	8	130	47	1776
ԺԶ·	Փլորիտա	58,786	89,459	20	1	40	19	1845
ԺԷ·	Ալապամա	50,722	779,001	49	7	100	33	1819
ԺԸ·	Միսիսիբի	47,151	605,488	56	5	92	32	1817
ԺԹ·	Դիւնըսի	45,322	1,006,213	72	10	75	25	1796
Ի·	Քենթըքի	40,560	993,344	90	10	100	38	1799
ԻԱ·	Օհիոյ	39,964	1,981,940	79	21	100	35	1802
ԻԲ·	Ինտիանա	33,809	990,258	87	11	100	50	1816
ԻԳ·	Միշիկան	56,243	402,041	32	4	66	22	1836
ԻԴ·	Իլլինուա	56,405	855,384	87	9	75	25	1818
ԻԵ·	Ուիսկոնսին	53,924	305,538		3	54	18	1848
ԻԶ·	Այոուա	50,914	192,247	18	2	39	19	1846
ԻԷ·	Միսսուրի	67,380	682,907	62	7	49	18	1820
ԻԸ·	Արքանսաս	52,198	198,796	40	2	75	25	1836
ԻԹ·	Լուիզիանա	46,431	523,094	38	4	97	32	1812
Լ·	Դելքաուա	223,000	230,000	36	2	66	21	1845
ԼԱ·	Գալիֆոռնիա	83,000	6,077		1	18	9	
ԱՆԱՆՑ·	Մինեզոտա	188,000	214,000		2	36	16	1850
	Նոր Մեխիկո	210,744	61,574		1	26	13	
	Ութա	187,923	20,000		1	26	13	
	Օրեկան	341,463	13,323		1	18	9	
		2,312,741	25,377,207	1,299	237	3,466	953	

Տեղագրութիւն

2156· Ա· ՆԱՀԱՆԳ ՄԷՆ (Maine)· Սահմանք սորա են՝ ի հիւսիսոյ՝ կանադա, յարևելից՝ Նոր Պրընզուիք, ի հարաւոյ՝ ծովն, յարևմտից՝ Նոր Հէմփշըր· տարածութիւն 5,004 փարսախ· Ունի Մէն լիբրիւս 1,500 ոսք ի բարձրութիւն, զԱՆ–ՏՒՆ գետս և զ···ՀԻ լիճ· Երկիրն անտառային և բարեբեր է ի հնդկին գաւառս, ախտնէն ոչ նոյնպէս, այլ ձուկն առատ է անդ· կլիմայ տօտագին յամառային և ցրտին ի ձմեռան·

ԲՈՐԴԼԷՆՏ· Գլխաւոր քաղաք վաճառաշահ առ գ···ֆ·ղ գետով, 16,000 բնակչօք·

ԱՒԿՈՒՏԱ· Մայրաքաղաք կարգեալ ի 1841, քաղաք փոքր· ԲՆ· 5,000·

ԵՕՒՐ· Նաւահանգիստ, 4,000· — ԻՍՏԻՊՈՐԴ (Eastport), 2,500· — ՎԱՈՒԼՏԵՆՊՈՐՕ (Waldonborough) 3,000· — ԳԱՍՊԷԼ, ամուր նաւահանգիստ, 4,000· ՊՐՈՒՆՍՈՒԻՔԻ, 3,700· — ԿԱՐՏԻՒՆԵՐ 3,700· — ԹՈՄԱՍՏՈՆ 6,200· ամինքերն վաճառաշունչք·

Բ· ՆԱՀԱՆԳ ՆԻՒ ՀԷՄՓՇԸՐ· (New-Hampshire)· Ընդ միջ Մէնայ և Վերմընդայ, կանադայ և Մասսաչուսէդայ· տարածութիւն 1,204 փարսախ քառակուսի· ունի լերինս Սպիտակ անուն, յորս բարձր է Վ···ՆԻԹԷՆ իբր 2,000 ոսս· ի նէրքին գա-

ահաս կան լինչ և անտառք. բարեբեր է երկիրն. այլ հարաւակողմն ևւեթ մշակեալ. կլիմայ նման Մէնայ։

ԲՈՐԴՈՄԵՏՀ. ունի նաւահանգիստ բարի և անքոյթ և վաճառաշէն։ բն. 8,500։

ԳՈՆԳՈՐԴ (որ Թագդմանի Միաբռութիւն). Մայրաքաղաք ոստ Մերրիմաքայ 5,000 բնակչօք։

ՏՈՎԸՐ. Բարգաւաճեալ ի Հարաւային Թեան առեւտրէ, 6,600 բնակչօք։

ԼՒՏՈՒԵՐ. ունի գպրոց և հալոցս. բն. 2,800։

ՀՆՈՎՐ, ուր կայ գպրոցն Տարմըհայ (Darmouth-College). բն. 3,000։ — ՓՐԱՆԳՖՈՐԴ, ունի երկաթահատս. — ՍԸՄԸՐՎԱՐՏՀ, ՊԱՐՐՈՒՆԳՏՈՆ, և այլն։

Գ. ՆԱՀԱՆԳ ՎԷՐՄՈՆԻ (Vermont). կայ ընդ միշ Հիմերըքայ, Նիւ Եօրքայ, Կանադայ, Մասաչուսէթսայ. յառաջ քան զ80 ամ անտառամոլ երկիր էր խոպան, այժմ մշակուելոմբ ծաղիկ. ունի ՂՀանըլէն լինչ որով հաղորդութիւն լինի ընդ Նիւ Եօրք և ընդ Կանադայ. տարածութիւն 1,282 փարսախ քառակուսի,

ՄՈՆՊԵԼԻԷ (Montpellier). Մայրաքաղաք, 3,800 բնակչօք։ — ՄԻՏԼՊԸՐԻ (Middlebary). ունի գպրոց և քարահատս և գործարանս. բն. 3,500։ — ՊԸՐԼԻՆԳՏՈՆ (Burlington). ունի գպրոց և նաւահանգիստ ի Շանըլէն. բն. 4,500։ — ՈՒԻՆՏՀԱՔԸՐ, ՊԵՆՆԻԴՏՆ, ՎՈՒՏՍԲՈՒՐՀ, քաղաքք մանուկք։

2157. Դ. ՆԱՀԱՆԳ ՄԱՍՍԱՉԸՍԻԴՈՒ (Massachusets). Սահմանք սորա են Նիւ Հեմփըր, Նիւ Եօրք, Վերմընթ, Ռոտ Այլենտ, Գոննեկդիքըդ. տարածութիւն 1,144 փարսախ. սեփական օրէնք վարչութեան նահանգիս եղան ի 1643. ի քաղաքական և առեւտրական յառաջադէմ է քան զբազում նահանգս. յարևելեան ծովափին որ յոյժ անհարթ է՝ կայ Գէյ-Գոդ (Cape-Cod) խորշ ծովու. Երկիրն տափարակ ի ծովակունս և բարձրաւանդակ ի խորս նահանգին, չէ քաղաքակ ի մշակութիւն, այլ բերէ արօտս խաշանց, և են ի նմա բոլք երկաթոյ, կապարի և ծծմբոյ. 8,000 խափչիկք են ի ժողովրդեանն և 700 հեղինէք։

ՊՈՍԴՆ (Boston). Մայրաքաղաք ի գոգն Մասսաչուսէթսայ ունի հոյակապ վէրուածս, 30 եկեղեցիս, դիւանոց, թէատրոն, նաւահանգիստ մի, գործատունս, ընկերութիւն իմաստնոց և կրթաւորաց, մատենադարան, մուսէոն, վարժարանս ուսմանց, ժողովեալ վաճառականաց. վաճառականութիւն նորս բարգաւաճ է, և ձանապարհք դիւրինք. ջրանցք 10 փարսախ յերկայնութիւն՝ հաղորդութիւն գործոն ընդ սա և ընդ Մերրիմաք գետ, և կամուրջք ընդ ՉարլէզՈՒՈՆԱՑ և ընդ ԳԷՄՊՐԻՋ քաղաքս, և երկաթի շաւիղք յանդին ի նմա։ Աստ ծնաւ Փրանգլին. և աստ սկիզբն եղև ապստամբութեան Նահանգացն։ Բն. 140,000։

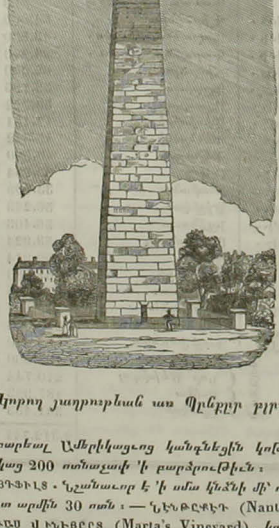
ՍԱԼԷՄ. Բարգաւաճ և վաճառաշէն քաղաք, ունի աթենէում, ընկերութիւնս, գրատուն։ Բն. 18,000։

ՆԻՒԲՐԻ-ՊՈՐԴ (Newbury-Port) 8,000. ԳԼՈՒՍԹԸՐ (Gloucester) 8,000. ՆԻՒ ՊԻՏՖՈՐԴ 16,000։ — ԹԱՈՒՆԹՆ (Taunton) 8,000, ունի գործարանս բամբակի և գաղտնոցս։

ԼԻՆ (Lynn). Ունի նաւահանգիստ, գործարան ջողպադի, և մուճակաց. բն. 16,000։

ԼՈՒԻԼ (Lowell). Յառաջադէմ ի Հարաւային Թեան. բն. 43,000։ — ՈՒՈՐՑԵՍԹ ԴՈՒՂԱՆ և ՔՆՈՐՐՈՒՔԸՐ, ուր նին վարժարանս աստուածաբանութեան. — ՎՈՒՈՒՍԹԸՐ (Worcester). ունի գաղթնոցս. — ՊԱՐՆՏԱԲԼ (Barnstaple), ունի աղնաս. բն. 5,000։

Ա՛ռ երկի ՉԱՐԼՏՈՒՂԱՆ քաղաքի (բն. 12,000) կայ պատերազմն Ամերիկացւոց ընդ Անգղիացիս, և յաղթա-

Կորող յաղթութեան առ Պունքըր բլուր

նակ տարեալ Ամերիկացւոց կանգնելոյն կոթող յիշատակաց 200 ոտնաչափ ի բարձրութիւն։

ՀԷՅԹՖԻԼԴ. Նշանաւոր է ի սմա կինձի մի որոյ շքեղ-քաղաս արմին 30 ոտն։ — ՆԱՆԱՔԷՏ (Nantucket) և ՄԱՐԹԱՅ ՎԻՆԵՅԱՐԴ (Marta's Vineyard), կղզիք ուր կազմին զղջնս ձկնորսութեան կիսոյ։

Ե. ՆԱՀԱՆԳ ՌՈՒՏԱՑԼԷՆՑ (Rhode-Island). Երկիր ծովեզերեայ և ժողով կղզեաց մանուկց յորս երեք են մնեք. տարածութիւն 170 փարսախ. բնակիչքն վաճառականք են և ճարտար ձեռագործք, երկիրն բարւոք է ի գարման անասնոց քան ի մշակութիւն։

ԲՐՈՎՏԵՆՍ (որ է նախախնամութիւն). Ի ցամաքի, 41,000 բնակչօք։ — ՆԻՒ-ՐՈՐԴ ի ՌՈՏ կղզւոջ գեղեցկագիր և վաճառաշէն. Բն. 9,000. — ՍԷՏՀ ՔԼՈՒՍԹԸՐ և ՆՈՐՏ ՔԼՈՒՍԹԸՐ, միմ միմ 5,000 Բն. ՈՒՈՐՈՒԻՔ, 6,500. ՍՄԻԹՖԻԼՏ, 11,000 (Smithfield)։

2158. Զ. ՆԱՀԱՆԳ ԳՈՆՆԵԳՏԻԿՈՒԹ (Connecticut). ընդ մէջ Մասսաչուսեթս, նիւ Եօրք և Ռոտ Այլէնտ նահանգաց, 667 փարսախ քառ. հիմամբ բարեխառն, երկիր բարեբեր. բնակիչք գոր. ծունեայք և ժիրք յուժեր մասամբ յայլ նահանգս ի վաստակ գործոյ:

ՆԻՒՀԷՒՆ (Newhaven). ունի նաւահանգիստ ի նիւհէյք, և 22,000 բնակիչս: — ՀԱՐԹՖՈՐԴ (Hartford). ունի կրթարան խրից և հասելոց և 18,000 բն. երկրին սորա քաղաքք փոխոխակի համարին ի մայրաքաղաք: — ՆԻՒԼՈՆՏՈՆ. ունի նաւահանգիստ և 9,000 բն: — ՆՈՐՈՒԻՉ (Norwich). նաւահանգիստ, 8,000. ՄԻՏԼԼԹՈՆ 10,000. ՊՈՐԼԻՆ, ԼԻՏ, 8,000, յորս կեանքեղ անուանի են ի ճարտարուեստս արուեստից:

Վեցկէսին նահանգաս որ կան ի հիւսիսոյ այլոց նահանգաց նոր Ափէլո կոչին միով անուամբ, և բնակիչք նոցին լուրջ բարուք զանազանին յայլոցն:

2159. Ի. ՆԱՀԱՆԳ ՆԻՒ ԵՕՐՔ (New-York). Սահմանք սորա երկիր և Օնդարիոյ լճիք ի հիւսիսոյ, Վերմոնդ և Մասսաչուսեթս նահանգք յարեւելից. տարածութիւն 6,410 փարսախ քառակուսի. ունի գետս զՍ. Լաուրենտիոս, Հուդսըն, Մոհաուկ, Սուսկուհաննա (Susquehonna). զՇէնէկտէն և զԱլպանոյ եմ. Ջանցս ընդ երկիրէ և ընդ Շաուքէն:

ԱՓՓալաչ լերինք ձգին ի միջնագաւառս, բարձր է ի նոսա Ռաունտ-Տոփ (Round-Top) 3,500 ոտ. Նահան. հիմայ բարեխառն է յաւէտ ի լճափունս, երկիրն արուաւնդաւոգ. Յամնայնի բարգաւաճ է յաւաքագէտ և բազմամարդ է նահանգս այս, մանաւանդ Ծաղկեալ վաճառականութեամբ և բովանդ վաստակով. բնակչաց գրեա թէ հինգերորդ մասն Գերմանացիք և Հոլանտացիք են, գոն և խափչիկք 6,000, և 4,000 հնդիկք, ամենքին քրիստոնէացք և քինարնակք, ազատք ի հարկաց:

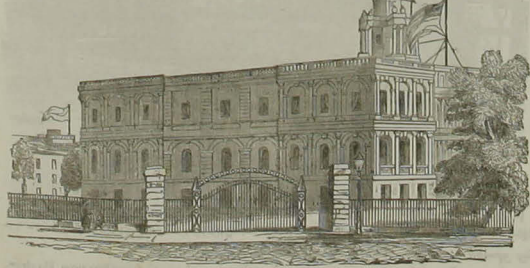
2160. ՆԻՒ ԵՕՒՐՔ. Մեծագոյն և վաճառաշատ ամենայն քաղաքաց Դաշնակցութեանն ի Մանհէթտըն (Manhatt) կղզւոջ Հուասունայ. զոր Հոլանտացւոց կառուցեալ ի 1633 կոչեցին Նոր Ամստերդամ. բարեչէն և բարեյարդար և քաղ լուսաւորեալ ի դիւբերի. երեկիի է լոյս անուանեալ փողոցն 3 մղոն երկ. և 80 ոտք ի լայն. հոյակապ է հասարակաց ժողովարան Նոր քարաշէն, 172 եկեղեցիք և մատուռք են ի քաղաքիս, 3 սինակոկաք, բազում անկէանոցք և մարդասիրաբեան տուիք, ձեմարանք, գպրոցք, վարժարան բժշկութեան, լսարան աստեղաբաշխութեան, կրթարան խրից հասելոց և համալսարանն Կոլումբ-գ-լէճ ասացեալ. անուանի է վաճառականութիւն նորա և վաճառք գրենոյ. զնաւահանգիստն մեծ և անկասկած պաշտպանեն կղզիք և մարտկոցք: Բայց օդ քաղաքիս չէ կենսաւէտ և յամառ ջերմն գեղխոտ կոտորէ զբնակիչս նորա, որ այժմ համարին 520,000: Յայսմ ամի (1853) կարեցաւ ի Ն. Եօրք հանդիսարան մեծ ճարտարուեստից արուեստից, որպէս երկեմեայ յառաջ ի Լոնտն:

ԱԼՊԱՆԻ կամ ՕԼԲԱՆԻ (Albany). Մայրաքաղաք առ հուասունայ հուսկ ի բերան Մոհաուքայ քաղաք բարեչէն, աճեալ իշխանաց որ գուռարին ի կալեատլինն հոյակապ օձարան, յորում կայ հասարակաց մատենադարանն. ունի և մատեան, Թէատր, Նաւամբան, ընկերութիւնս և գրանոց տեղափոխիկ ի մեծ նաւս որ գնայ ընդ ջանցն երկիր: Բն. 50,000: ՀՈՒՏՍՈՆ կամ ՀԷՏՍՈՆ, 7,000. — ՅՈՒՏԻՏԱ (Utica) 17,000: — ՖԻՇՔԻԼ (Fishkill). 10,000. — ԴՐՈԹ 28,000, ունի գործարանս զինուց և վաճառականութիւն:

ՈՒԵՍԹՓՈՒՆԹ (Westpoint, այն է՝ Արեւմտեան կէտ). Ունի զինուորական դպրոց:

ՍԱՐԱՏՈԳԱ. Ունի ջերմուկս. Բն. 3,000. աստ զղուավորն Պուրկոյնայ ի 1777 անձնատուր եղև յԱմերիկացիս: — ՀՈՒՈՍ, առ Մոհաքայ, 5,000. — ԹՐՈՒՔ, 8,000. — ԻՒՏՈՒՏ, ՎԱՐՈՂԵՐԼՈՒ, ՌՈՉԵՍԹԷՐ, վաճառաշատ քաղաքք, 36,000 Բն. — ՄԵՆՋԵՍԹԵՐ. մերձ ի սահմանս Կիանատայ: — ՊՈՒՇՈՒԼՈՒ. առ երի Տաղոց-գուլեան ջանցիդ երկիր ընդ լճին. Բն. 40,000:

Լոնգ Աձլէնտ (Long-Island). կղզի 100,000 Բն. և ի նմա հետեւեալքս (Hampstead) քաղաք, 8,000:

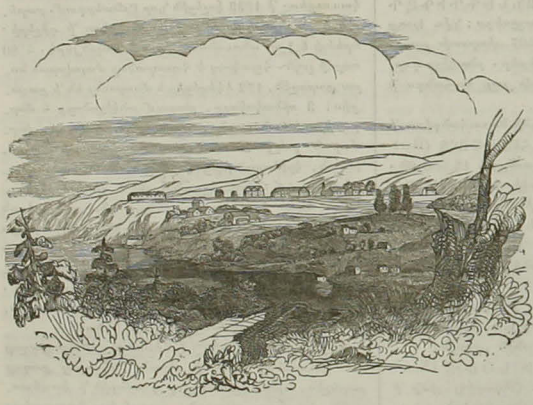

Ժողովարան հասարակաց ի Նիւ Եօրք

Ը. ՆԱՀԱՆԳ ՆԻՒ-ՃԸՐՍԷՅ. Թերակղզի ընդ մէջ Ովկիանոս, Տէլաուէրայ, Նիւ Եօրքայ և Բենսիլվանիոյ, 981 փարսախ քառակուսի: Ի բնա. կիչսն կան երբ երկու բիւր ազատ խաչիչայ. հիմայ բարեխառն, օդք անշաատաք, ամառն տեւէ ի մարտէ մինչև ի հոկտեմբեր, սակայն երբեմն և ի յունիսի պաղ ջուր: Բնակիչք պարապին յերկրագործութիւն, ի գարման անասնոց, ի գործել զմեսաքս:

ԴՐՈՆԴԷՆ. Ցեղք Տէլաուէրայ գեղեցիկ և ճարտար: Բնակիչք 6,000:

ԲԸՐՏՀ-ԷՄԲՈՅ (Perth-Amboy). Նաւահանգիստ. 2,000:

Ջինուորական դպրոց ի Ռիտդրուճդ

բիւրք, յանտառս՝ Էլան գաղան։ Ցետ Նիւ Եօռքայ բնակիչք բազմանիւք են ի սմա, Գերմանացիք, Հելուետիացիք և Անգլիացիք, որք երկրագործուԹեան, հովուուԹեան և վաճառականուԹեան պարապին. ընդ որս և 30,000 ազատ խափչիկք։

ՀԵՐՐԻՍԲՐԿ. Մայրաքաղաք փոքրիկ 6,000 բնակչօք։

2162. ՓԻԼԱԴԵԼՓԻԱ կամ ՓԻԼՈՍԵԼՓԻԱ. ի խառնուրդս Աքուէքիլայ (Schuylkill) և Տելաուէրայ, կառոյց Բէն ի 1683, երկրորդ ի մեծուԹեան և ի բազմամարդուԹեան և առաջին ի վայելչուԹեան ի քաղաքս Միաբան Կահանդաց. են ի նմա փողոցք լայնարձակք. ի վերնոցածն գլխաւորքք են դրամատեղի ԴաշնակցուԹեանն, ապաքանք ազերուԹեան, տուն դրամուց, մատենադարան, Թատրոն, 178 եկեղեցիք և աղօԹատեղիք, համալսարան, մուԶէոն, պարտէզ բուսաբանուԹեան, դիտանոց, ընկերուԹիւնք կրթասէրական և ուսումնական, անդրի ՎուշինկԹընի ի հրապարակին որ յանուն իւր կոչի, աԹոռք արքեպիսկոպոսի Հոռոմեաց կաԹուղիկեաց, գործարանք, 100 տպագրարանք, և գրավաճառանոցք, վաճառականուԹիւն կարի բարգաւաճ։ Բնակիչք 410,000 արուարձանեօքն հանդերձ։ Ֆեբրուարի ջրանցք մեծագործ ի սահմանս Փիլադելփիոյ։

ՆԻՒԱՐՔ (Newark). Ճարտարարուեստ քաղաք։ Բն. 38,000։ — ՊԱՏԵՐՍՈՆ (Patterson). ունի գործարան բամբակի, երկաԹի անԹոց և պղղովանակի. Բն. 21,000։

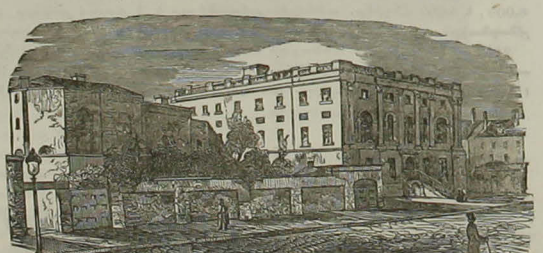
ՆԻՒ ՓՐՈՎԻՆՍ. Ունի վարժարան և լսարան աստուածաբանուԹեան նորաղանդ Հոլանտացւոց։ Բն. 7,000։

ՇՐՈՒՍԲՈՒՐԻ. Բն. 6,000։ — ԳԵՄՏԷՆ (Camden). 10,000. և այլն։

2161. Թ. ՆԱՀԱՆԳ ԲԵՆՄԻԼՎԱՆԻԱ. Սահմինքն է Ընտառ Բէննայ, զի կարծես Բ արքայ Ընդլոյ ետ զսա Գուլիելմոսի Բէննայ ընդ գրամունն զոր պարտէր հօր նորա։ Բէն գնեաց ի Հնդկաց և ընդարձակեաց զկալուածս իւր և հիմնեաց գաղԹականս գուաքերից, և ինքն մեռաւ ի 1718. յետ նորա առաւել ևս ընդարձակեցաւ Բենսիլվանիա, և զարգիս սահմանք նորա են Նիւ Եօռք, Նիւ Ճըրզէյ, Տելաուէր, Մերիլենա, Վիրգինիա, Օհիոյ. տարածուԹիւն 6,214 փարսախ քառակուսի. ունի զանազանախիս Ալեկանի լերինս, որոց խոպան է արևմտակողմն և քարուտ արևելեան սահմանք։ ի գետս երկրին գլխաւորքն են Տելաուէր, Սըսքուհաննա, յոր խառնի Եօհիոքս, և ակունք Օհիոյ. կլիմայ ցրտին և փոփոխական ի ձմերայնի. ջերմին և ջրասակար ամարանի. գոհանի ի Բենսիլվանիա հանքային ածուխ շատ, երկաԹ, կապար, պղինձ, կԹՀ, գայլահազ, աղի աղբիւրք, յանտառս՝ Էլան գաղան։ Ցետ Նիւ Եօռքայ բնակիչք բազմանիւք են ի սմա, Գերմանացիք, Հելուետիացիք և Անգլիացիք, որք երկրագործուԹեան, հովուուԹեան և վաճառականուԹեան պարապին. ընդ որս և 30,000 ազատ խափչիկք։

ՀԵՐՐԻՍԲՐԿ. Մայրաքաղաք փոքրիկ 6,000 բնակչօք։

2162. ՓԻԼԱԴԵԼՓԻԱ կամ ՓԻԼՈՍԵԼՓԻԱ. ի խառնուրդս Աքուէքիլայ (Schuylkill) և Տելաուէրայ, կառոյց Բէն ի 1683, երկրորդ ի մեծուԹեան և ի բազմամարդուԹեան և առաջին ի վայելչուԹեան ի քաղաքս Միաբան Կահանդաց. են ի նմա փողոցք լայնարձակք. ի վերնոցածն գլխաւորքք են դրամատեղի ԴաշնակցուԹեանն, ապաքանք ազերուԹեան, տուն դրամուց, մատենադարան, Թատրոն, 178 եկեղեցիք և աղօԹատեղիք, համալսարան, մուԶէոն, պարտէզ բուսաբանուԹեան, դիտանոց, ընկերուԹիւնք կրթասէրական և ուսումնական, անդրի ՎուշինկԹընի ի հրապարակին որ յանուն իւր կոչի, աԹոռք արքեպիսկոպոսի Հոռոմեաց կաԹուղիկեաց, գործարանք, 100 տպագրարանք, և գրավաճառանոցք, վաճառականուԹիւն կարի բարգաւաճ։ Բնակիչք 410,000 արուարձանեօքն հանդերձ։ Ֆեբրուարի ջրանցք մեծագործ ի սահմանս Փիլադելփիոյ։

Համալսարան ի Փիլադելփիա

Բէննն. Ունի տուն բռնադատ գործաւորաց։

ՃԵՐՄԵՆԴՈՒՆ. 9,000. — ՊԵԹԼԷՄ և ՆԱԶԱՐԷԹ զոր Մորաւեանք չիմեցին։

ԲԻՒՏՍԲՈՒՐԳ (Pittsburgh). ի խառնուրդս Ալլեղհէնէայ և Մոնոնկահելայ որք միացեալ գործեն զՕհիոյ գետ, որ և հաղորդի ջրանցիւք ընդ Միսիսիբեայ.

անուանի՝ ի վաճառականութեան, ի ճարտարութեան արուեստից երևելի քան զամենայն քաղաքս Դաշնակցութեան. ունի ձուլարան հրանօթոց, գործարան մեծ չուգեշարժ գործեաց, ապակեայ և թղթեայ և սեկի և բամբակի: Բն. 96,000: — Գոն հանքք ածխոյ՝ ի սահմանս նորա. Պէրինկէմ աւան յառաջադէմ՝ ի ճարտարութեան արուեստից:

2163. ԺԱ. ՆԱՀԱՆԳ ՏԵԼԱՈՒԷՐ (Delaware). Թերակղզի ընդ մէջ անուանակիր գետոյն և գոգոյն, Բենսիլվանիա և Մէրիլընտ պատին զնոսա. տարածութիւն 247 փարսախ քառակուսի. ջրեղէնից յոյս վաճառեն ապականէ զդոն, ի մերս կէս-գիշերս կան պարք խամճուռաց. երկիրն մասամբ քարուտ է և մասամբ արգաւանդ և բարւոք մշակելի:

ՏՈՎԼԸՐ. Մայրաքաղաք. Բն. 6.000. — ՈՒԻԼՄԻՆԳՏՈՆ. 14,000. վաճառաշատ և բարգաւաճ. — ԼԻՒԻՍՏՈՆԱՐԱՆ (Lewistown) 1,500. ՆԻՒԱՐՔԱՍԼ (3000). ՉՄԻՒՈՒՆԳ:

ԺԲ. ՆԱՀԱՆԳ ՄԷՐԻԼԸՆՏ (Maryland). Ցածրունս Չեսէյէյ գոգոյ (Chesapeake) ընդ մէջ ցեղատեսից, բենսիլվանիոյ, Վիրճինիոյ և Ովհիանոյ. 1458 փարսախս քառակուսի. կլիմայ բարեխառն, բայց յամառան սաստ լինի՝ ի հովիտս, ձմերանի պարզ բոլորած. և ջրեղէք յարևելակողմն գոգոյն ճեռակալ գործեն զդոն. դիմաւորք բերք երկրին են դալար և բամբակ, և ածուխ և երկաթ. վաճառականութիւն և երկրագործութիւն բարգաւաճեալ են յոյժ՝ ի նահանգիս:

ԱՆՆԱՊՈԼԻՍ. Մայրաքաղաք 4,000 բնակչաք, ուր ի Թաստ և գրամատուն:

2164. ՊԱԼԻՌԻՄՈՐ (Baltimore). Ա. քաղաք խորշիւ յորում կայ նաւահանգիստ մեծ այլ ծանծաղ, ի վաճառականութեան երկրորդ, ի բամբակագործութեան երրորդ քաղաք Դաշնակցութեանն. գերազանցեալ քան զընաւս բարեշինութեամբ և զուարճութեամբ. նշանաւոր է ի շինուածոյն կամուղիկն ուղղահասաց, եկեղեցին ունիդորաց, մաքսատունն, ժողովարանք վաճառականաց, թէատրոն, վարժարան բժշկութեան, կոթող յիշատակարան Վաշինկդընի՝ ի սպիտակ կռոյ, 180 ոտն՝ ի բարձրութեան՝ յորոյ ի կատար կանգնեալ է անդրի քաջին. և այլ արձան կանգնեալ անկերտոյն յամին 1814՝ ի պաշտպանութեան քաղաքին ընդդէմ Անգղիացւոց. աստ նստի արքեպիսկոպոսն ուղղափառաց. կայ ի նմա մատենադարան, դպրոցք, վարժարանք, եկեղեցիք առաւել քան զքնաւն, գործարանք, և վաճառականութիւն յաջողեալ: Բն. 170,000:

ՖՐԵՏԵՐԻԿՏՈՒՆ. Ա. Բոդոմաքայ, վաճառաշահ և բարգաւաճ: Բն. 6,000:

ՔԷՄՊԸԼԼՏՈՆ, ՎՈՒՇԻՆԳՏՈՆ, ԻՈՒՆԻՈՆ, ՍՆՈՒՀԻԼ (Snowhill), ՉԷՍԱՊԻՐՈՒՆԻ. Քաղաքք մանուանք:

2165. ԺԳ. ՆԱՀԱՆԳ ՎԻՐՃԻՆԻԱՆ. Ա. ոմանցն կալուած Անգղիացւոց ի հիւսիսային Ամերիկա. ունի սահման՝ ի հիւսիսոյ զԲենսիլվանիա, յարևելից զՄէրիլընտ և զՊովհիան, ի հարաւոյ զՔարոլինա և զԿենտըքի, յարևմտից զԿենտըքի և զՕհիոյ, 8716 փարսախս քառակուսի. անհարթ են ծովս փուռքն, երկիրն ասպարակ, տակաւ բարձրանայ՝ ի սահմանս լերանցն յարևմտեան կոյս, և բարեբեր է՝ ի բնական Բոդոմաքայ, Ճէյմս, Ռաբբահաննոյ (Rappahannock) և Ռոանոկ (Roanoke) կան նաւահանգիսաք. Օհիոյ յարևմտից ընթանայ. կլիմայ բարեխառն է, ձիւն եւթէ իջցէ՝ արագ հալի, բայց յաբևելակողմն ճեռակալ է օդն և անհաստատ. տաճարորդ ման ևեթ երկրին մշակել է, և բերէ գալաք, բամբակ, մանիլ, ևս և որիզ, Թուզ, Նուշ, գեղձ, Նուռն. և երկաթ բազում դարմանին անդ. ունի և ածուխ հանքայինն, երկաթ, պղինձ, կապար, աղբորակ, ազ, և աւազ ոսկեբեր յոտս Ալլեկանեայ: Ի բնակչին են իբրև 80,000 ազատ խառնիկաք, որ հիւրընկալ բարս ունին, այլ պղերգաք և արբշիռք են, պարապին ի անկագործութիւն. իսկ վաճառականութիւն և արուեստից ճարտարութիւն յետնեալ է աստ. հնդիկք երկրիս թիագործք են:

ՌԻՉՄՐՆ (Richmond). Գլ. ր. յերդ ճէյմսայ, ունի գործարան զինուց և ձուլարան հրանօթոց. և ի հրապարակի միւոյ հանդիպ կայ պատուհան կճեայ անդրի Վաշինկդընի, որ ծնաւ ի սոն գեղջ ի Պուէհ Վրէյ, և մեռաւ ի Մէծ Վէռնըն: 227,000 բնակչաք են Ռիչմընայ:

ՈՒԻԼԻՄՍԲՈՐԳ. Հին մայրաքաղաք, յորում կայ վարժարան անուանի: Բն. 2,500:

ԲՈՍԹՈՆԳԵՐԳ. 14,500. — ՆՈՐՖՈՒՕՔ. Ընդի նաւահանգիստ ի գոգն ճէյմսայ, և 14,000 բն: Ի սահմանս քաղաքիս կան Հնդիքեբն նաւակայք, Մոնրոյ (Monroe) և Նիւ-Ֆրէդ-նըս-ուրդք:

ՀՈՒՒԼԻՆԳ (Wheeling). 9,000 բնակչաք. երկաթի շաւիղն Պալթիմորայ այսր յանգի:

ՉԱՐԼՈՏՏՎԻԼ. Ընդի համալսա-

Դիերեկտան վաշինկդընայ ի Մրնոյ վառերն

Կապիտոլիևն Վաշինկդրևայ

րան նորաչէն. բն. 3,300։ — ԵՕՈՒՐՈՂՆ. Յորում կիզեաց Գոռնուոլիս յամին 1781 զդաշ նագրութիւնն, ունի նաւահանգիստ։ — ՈՒՒՆԶԷՍՏԵՐ, պետ, և այլ մանր քաղաքք։

2166. ԸՆԴ ՄԷՋ ՄԷՐԼԻԼԷՆԱՅ և ՎԻՐՋԻՒՒՅ ՅԱՓԷ ԳՈՒԼՄԻՊԻՆ վիճակ, 13 փարս. քառ. զոր ևրկոքին սերուն Թիւնգէ կարգեցին ի կառուցա նել անդ քաղաք Դաշնակցու Թեան։ Քաղաքն ՎԱՇԻՆԳՏՈՆ կառուցեալ է յաչեկամ ճոգմաքայ, փոքու վաղին Տի բերեալ ընդ մէջ անցանելով. փողոցք նորա լայնաքանակ հան. գերձ ՃԱՄԼԷՔ զերեաց հատա նեն և Թաղքն յանուն նահանգաց Դաշնակցու Թեանն կոչին, և յանկիւնս նոցա հրապարակք և ան գրիք քաղաք։ Ի վաշինկդրն նստի նահանգապէտ և պաշտօնեայք պետութեանն և գեսպանք օտար ազգաց. ի վերուստին նշանաւոր է կապիտոլիոն զոր ՈՒՇ գինգտէն կործանեցին ի 1814, և ԱՄԲՐԻԿացիք վայե լուչ ևս յարգարեցին կոփածոյ քարամբք և եռագմ բեմ, ուր լինին ժողովք ասեներական գահկնեան. ունի և մատենադարան մեծ. ապարանք նախագահին և գործակալացն, զինաւորանոց, զինա բան, հրաձիրուց տուն, Թղթատարաց իջեւանք, հա սարակաց ժողովարան, Թատր, դիւանոց և 20 եկե ղեցիք, ուսուցմարան գոլմպիոյ, ընկերութիւնք բը ժշկութեան, անկաքանութեան։ Բն. 40,000։

ՃՕՐՃԱՏՈՒՆ. Բն. 8,000։ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻԱ. 9,000, վաճառաշունչ են քան զԱլեքսիկդրն։

2167. ԺԻ. ՆԱՀԱՆԳ ԳԱՐՈԼԻՆԱ (ըստ անգլ. Գերմանի) ՀԻՒՍԻՍԱՁԻՒՆ. Որոյ սահման յարևմտից Դիէնդսի, ի հարաւոյ Գաղղիոյ հարաւային, յարևե լից Ովկիան, ի հիւսիսոյ Վիրձինիա. տարածութիւն 6302 փարսախ քառակուսի. Ծովեփոնքն ասաղատ և ձախնային են, չկայ անդ նաւահանգիստ անբոյձ, և օդն հնասակար. արևմտակողմն լեռնային է և ձա ռաւէտ և բարեբեր, և մշակութիւն քարգաւաճ, սքան կագործութիւն յարևելս միայն. կլիմայ ևրկրին ցուրտ է, այլ դուն ուրեք ձիւնէ. բերէ՝ ոսիզ, մանէ, ցո րեան, բամբակ, գռսպք, և պտուղք հարաւային աշխարհաց. հոս խաշնից գարմանի յարևմտեան գա ւառս. բայց Թրեռուր և մարմն ապրանքն ղրկեսս երկրին. ունի բոլս երկաթի և պղնձոյ և ոսկւոյ. ի բնակիչն իբրև 250.000 խախչիկք են. անկագործքն ցիր և ցիր բնակարանս ունին։

ՌԱԼԻՈՒԻ (Raleigh). Մայրաքաղաք փոքրիկ 3,000 բնակիչք, յԼոր Նէսայ (Neuse). ունի Թատր մի։

ՆԻՒՊԷՐՆ. Ի բերան գետոյն ունի ՃԱՄարան մի, և 5,000 բնակիչս։ — ՈՒՒԼՄԻՆԳՏՆ. Նաւահանգիստ ի Ֆ-ր, 12,000 բնակիչք։ — ՖԱՅԷԹՎԻԼ (Fayetteville). վաճառաշունչ, 8,000։ — ՉԷՓԷԼ-ՀԻԼ (Chapel-hill). Գէօղ նուր կայ Համալսարան. — ՍԱԼԷՄ, ԲԷԹԱՆԻԱ, գաղ Թակաք Մորաւեանց. — ԳՈՐԼԷՔ, առ որով ոսկե հանքք են։

2168. ԺԳ. ՆԱՀԱՆԳ ԳԱՐՈԼԻՆԱ ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ. Ընդ մէջ հիւսիսային, Ովկիանոս և ձիւրձինիայ, 4,153 փարս. քառ. կլիմայիւ և ևրկրին հան գամանիւ նման են յառաջասացելոյ պետութեանն, բայց սոցայս ապրանք ջերմինք են և ցնաւսակաբ օդով. են և ի ևրկնս սորա հանքք ոսկւոյ։ Ի բնակիչն 300.000 խախչիկք են. գործատեաց է ժողովրդ նահան գիս, մանեալ գնէտ խաղաց և ըմպելեաց։

ԳՈԼՈՊԱԳՈՒ առ ԳՈՒՅՆԷՅ (Kongari). Բարեբէն, ունի վարժարան և անկելանոց յիմարաց։ Բն. 6.000։

ՉԱՐԼՈՒՐՆ (Charleston). Երևելի և վաճառա չահ քաղաք 42,000 բն. որ կիսով չափ խախչիկք են. նշանաւոր է հասարակաց ժողովարանն, ապա րանք սերուցեալ, և հասարակաց մատենադարան. մաքսատուն, Թէատրոն, վարժարանք, ընկերութիւնք, աճուռ ուղղափառ և նորաղանդ եպիսկոպոսաց։

ՊՈՏՈՐԻ. Նաւահանգիստ. Բն. 2,500։ — ՀԱՄ ՊՈՐԻ, առ Սաւաննայ 4,000։ — ՓԻԼՄԻՆԳՏՈՆ. Յորում կայ գպրատուն մի։

ԺԴ. ՆԱՀԱՆԳ ՃԻՈՐՃԻՆԱ, իբրու ԳԷՈՐԳԻԱ, որոյ սահմանք են Գաղղիոյ, Դիէնդսի, Ա լաբամա, Փլորիտա և Ովկիան. յամին 1733 ընակեալ ի գաղթականաց, յետ 30 ամաց միացաւ ընդ Կա հանդա. տարածութիւն նորա է 3,046 փարսախ քա ռակուսի. Ծովափունքն ասաղատ, ազատատուկ և անբեր են և օդք հնասակար, ի հիւսիսակողմն ձգին լերինք. բերք ևրկրին բամբակ, ոսիզ, լերակ, գա սպք, մանէ, փամաթ, Թէյ, և հանքք ոսկւոյ։ Ի բնակիչն, 300.000 խախչիկք և իբր 17.000 Ձէր ֆ հնդիկք քրիստոնեայք հողագործք, սեփական օրինօք քաղաքամերձիւք և հրաշնդեալք ի գաղրցս եւրոպացի տարազոյ. բնակիչք նահանգիս սկսրք են մարմնով և գինք գալհաչար, պղերգ բարեաք և հիւ բասէրք. գեղեցիկ յաճախ Ճարակի ի նոսա։

ՄԻԼԼԷՋՎԻԼ (Milledgeville). Մայրաքաղաք վա ճառաշահ առ Ալատամահայ. Բն. 7.000։

ՍԱՒԱՆՆԱ (Savannah). Ագաւել վաճառաշահ, ունի

մասնեղագարան, գիտանոց, Ձեմարան, ընկերութիւն բժշկութեան. բն. 27,000։

ԱԿՈՒՈԳԻ. 8,000 ։ — ԱԹՆԻ. Ցորեամ կայ հա. մալսարան գարոց Փրանգլինայ։

ՏԻՐԻՆ (Darien) 5,000 ։ — ՊՐԵՍՔՕՒԻՐ, ԱԼՈՒ. ՀԻՆԳՆԵՐ, ԳՈԼՈՄԻՒԻ, ՄԷՔՕՆ (Macon) 6,000 ։

ՆԻՒ ԷՔՈՒԻԱ (New – Echota) ։ Քրաշաք Հիրոքի հնգկաց ։

ԻՀ. ՆԱՀԱՆԳ ԳԱԼՈՐԻՏԱ. Թերահղկի է ի հարաւոյ Ճիորձիոյ և Ալապամայ, պատեալ Ասլան. գահանաւն և Միսիսիպեան Ծոցով, 7284 փարս. քառ. երկիր հարթաձաւալ և ուրէք Ճահնայնի, և ասա. զուտ ալիսիք. գետք Սէն-Ճոն, Աբբալաչիգօլա և Բեռիաոյ գետն ընդ նա ։ կլիմայն ջերմին է և օդք հիասահար ։ երկիրն բերէ լեղակ, բամբակ և պատուղս ։ ի բնակիչն գոն Սեմինոլ հնգկաց ։ ցամն 1821 Սպա. նիացիք ունէին գՀլորիտա և վաճառեցին գաշնա. կցացն ։

ԴԱՒԱՆԱՍՍԻ ։ Գիւաւոր քաղաք յարևելեան մա. սին Ֆլորիտայ, 3,000 բնակչաք ։

Ս ։ ՕՒՈՍՏՈՆՈՒ ։ Բարգաւած Նաւահանգիստ, քա. ջասուն օգով։ բն ։ 4,000 ։

ԱՄԵԼԻՈՒ ։ Կղզի է ի հիւսիսոյ Ս ։ Օգոստինեայ, և ունի զամուցն Ֆէլբրիսաէռա, 8,000 բնակչաք ։

ԲՆՆՕՒԱՌԼԱ ։ Յարևմտեան Ֆլորիտա, առ Միսիսի. գեան Ծոցով։ բն ։ 5,000 ։

2169 ։ ՀԻ ։ ՆԱՀԱՆԳ ԱԼԱՊԱՄԱ ։ Ունի սահ. ման գՀլորիտա, գՀիսորձիս, գԻնտիանի, գՄիսիսիպի, գնոց Միսիսիպի, յորում Ալ-ոսմ գեա գործէ զգոն Մ-ոթիւ։ տարածութիւն 5358 փարսախ ։ բարձրաւան. գահկն կլիմայ լաւագոյն է քան զամանդն և երկիրն արգաւանդաձոյ, բերէ բամբակ, որիզ, մաիզ ։ ի բնակիչն գոն հնգկաց ։ ի Հիքասաւ և ի Հոքթաւ ցեղից ։

ԴՈՒՍԿԱԼՈՒՍԱ (Tuscaloosa) ։ Առ համանուն գետով մայրաքաղաք ։ բն ։ 6,000 ։

ՄՈԳԻԼ (Mobile) ։ Շահասաան նաւահանգիստ և բարեչէն քաղաք ։ բն ։ 20,000 ։

ՊԼԵՔՏԷՒ ։ 2,500 ։ — ԳԱՀԱՄԳԻ. Հին մայրաքա. ղաք ։ բն ։ 1,200 ։ — ՀԷՆԴՈՒԼ և Ս ։ ՍՏԵՓՆ ։

ԻՀ ։ ՆԱՀԱՆԳ ՄԻՍԻՍԻՊԻՒ ։ Սահմանք սորա են Ալապամայ, Դհինդսի, Աբբահասա, Լուի. զիանա, Ծոցն Միսիսիպի. տարածութիւն 6238 փար. սախ քառակուսի. հանգամանաք նման Ալապամայ, այլ ամուռք Միսիսիպեայ աղտաղուռկք են և օգք հիասահար ։ ի հիւսիսի արտք են խաշանց, այլուր վհանակք առկագործուհեան ։

ՄՈՒՏՈՆԵՒԼՈՒ ։ Նախկին մայրաքաղաք ։

ՔԻՍՔՏՆ (Jackson) ։ Այժմեան գլխաւոր քաղաք բն ։ 2,500 ։ — ՆԱՀԷՋ (Natchez) ։ Երևելի և վաճա. ռաշահ քաղաք ի ձախմէ Միսիսիպեայ, ունի մասեր Նահապան հասարակաց և Ձեմարան ։ բն ։ 6,000 ։

ԳՈԼՈՄԻՒՈՒՍ ։ 9,000 բնակչաք ։ — ՎԼՈՐՆՏՆԻՆԳՏՕՆ. և ի սմա կայ հռչակեալ գպրոցն Ձէֆֆէրսընն-Գո. լէճ ։

2170 ։ ՀԻ ։ ՆԱՀԱՆԳ ԼՈՒԻԶԻԱՆԱ ։ Սահմանք սորա յարևմտից Միսիսիպի, ի հիւսիսոյ Արքանսաս, յարևելից Միսիսիպի, ի հարաւոյ Ծոցն Մէխիգոյի. 6,450 փարսախ ։ Գաղղիացիք նախ տիրա. ցեալ Նահանգիս յամին 1762 Թողին Սպանիացւոց, և ապա անգրէն ի 1800, յետ երից ամաց վաճա. ռելոյն Դաշնակցացն, և ի 1811 գրեցաւ ընդ Նա. հանգս Նոցին ։ Դաշտային է երկիրն, բարեբեր և առատալ ի Միսիսիպեայ. որոյ հառնուզդ է կար. միր գետ որ գայ ի Միսիսիպէ՝ վարեալ զնոմիզ սառաւոր ծառոյ յորգահոս սահանք, որով հաւար. կումեան խափան լինի. Ադիք վաակ հաղորդէ ընդ Միսիսիպեայ զրՀնա պ-ոնիոյ, Բանբրբենայ (Pont-chartrain) և Մ-ոբիբ-ոայ ։ կլիմայ տապագին է և օդ ապականաւալ ի բազում ջուրցն ոլորելոյ ։ գիւաւոր բերք՝ մանէ, շաքար, բամբակ, լեղակ, գապաք զոր առրուկքն մշակեն ։ գոն և գիներեր այդիք, և շե. բամ որդ յհասարացոց գաւրանեալ ։ ի բնակիչն ի բրև 50,000 խառնիկք, 3,000 հնգկաք ։ Նախին բնակիչք Նահանգիս գաղղացի են ազգաւ ։

2171 ։ ՆԻՈ ՕՒԼԻԱՆ ։ Մայրաքաղաք յահեկում Միսիսիպեայ վաճառաշահ և երևելի քան զյոգունս ի քաղաքաց Դաշնակցութեանն, և կենդրոն վաճառա. կանութեան, ամբարտակօք պատապարեալ ի ջուրց ո. ղողմանէ ։ քանզի երեսք Միսիսիպեայ բարձր են քան զյատակ քաղաքին ։ Ձահիձք նորա ապականին զոգն և ածին զգեղձսիան ։ բարիչէն է քաղաքն և առուր յոյժ, ունի եկեղեցիս և մեծագործ չինուածս, գրա. տուն, գգրոց, գհանոց, նաւարան, մաքսատուն, չուխոյ մեծ, Թատերս, լճագիրս, և այլն ։ Բնակիչք 120,000 ։

ՄԷՔՏՈՆԷՏ (Macdonough) ։ Դեմ յանգիման նոր Օռլէանայ յայն կողմն գետոյն ։ Բն ։ 4,000 ։

ՖԻԼԻՆԳԼԻՈ ։ Նորաշէն քաղաք և Նաւահանգիստ ։

ՊԱՏՈՒ, կոչէր մականուանեալ. ունի զինարան և 4,000 բնակիչս ։

ՏՕՆԱԼԴՍՈՆՎԻԼ (Donaldsonville) ։ Յաշտ Միսիսի. բեայ, մայրաքաղաք կարգեալ ի 1819–1831 ։ Բն ։ 1,000 ։

Ի ։ ՆԱՀԱՆԳ ԴԻՆՆԷՍՍԻ (Tennessee) ։ Ի հիւսիսոյ սահման ունի զբՀնդգբքի, յարևելից զԴա. րոլին, ի Տարաոյ զՀիսորձիա, յարևմտից զԱլբաման. սա ։ 5,260 փարսախ քառակուսի ։ որ Համարեցաւ ընդ Դաշնակցութեանն ի 1796 ։ յարևմտից նահան. գիս գերկիր Դինէսէ գետ և Համեմ ընդ Միսիսի. բեայ, Հանգերձ Գըհեբլէնի գետով։ ընդ միջ կրկին գետոցս ձգին Գըհեբլէնի լերինք, և ի Համարակի բլրագեղ է երկիրն և ծառաւէտ, ունի որիզ, բամ. բակ, գապաք, լեղակ, և կապար, երկաթ. աղբու. բակ, ածուխ ։

ՆԱՇՎԻԼ (Nashville) ։ Մայրաքաղաք առ Գըմպեր. լէնեայ, վաճառաշահ և բարգաւած յարուեսաս ։ Բն ։ 17,000 ։

ՄՈՐՓՐԻՍԲՐՕ (Murfreesborough) ։ Առ Դհինըս. սեայ գին մայրաքաղաք ։ Բն ։ 3,000 ։ — ՆՈՆՈՎԻԼ. (Knoxville) ։ ունի գպրոց և 6,000 բնակիչս ։

ԿՈՒՆՎԻԼ, ՖԻԼԻՆԳԼԻՈ, ԳԼՈՒՆԵՍՊՈՐԹ, ԳԱԼՈՄՈՒՈՒՆ, ԿԱՐԹԵՐՏՈՆ ։ Փոքր քաղաքք ։

2172 ։ ԻՒ ։ ՆԱՀԱՆԳ ՔԻՆԴՐՔԻ (Ken-

tucky)։ Կայ ընդ մէջ դէնոմեայ, Միսսուրեայ, Ինդիանայ, Վիրձինիոյ։ Կուլտանուն գետոյ միոյ որ Թամի յՕհիոյ։ ընկալեալ եղեւ ի Դաշնակցութիւնն յամին 1792։ տարածութիւն նորա 5,298 փարս։ Արևելեան կողմն երկրին լեռնավայր և անտառային է։ են անդ գրաբոյթ երկու լայնարձակք, ուսանի հանեն աղբորակ բաղում։ կլիմայ բարեխառն է և կենսառիթ, ձմեռն սեւ ցամաս երկու կամ երեք։ մշակութիւն կարի քարգաւաճեալ է, և բերէ երիվեղ ցորեան, կանեփ, գաւազք։ այգիս անկեալ ի հէրուեսիայեց, և յուսաթիւ մարմանդս յարատ խաչանց։ Ի բնակիչսն իրը 160.000 հոգւոյ։

ՓԻԼՆՒՓՓՈՐԴ։ Մայրաքաղաք առ Ռիվերքրեայ 4,000 բնակչաք։

ԼԻՏՈՒԱԿՈՒՆ։ Քաղաք բարեչէն, ունի մասնաւորաբան, մուզէոն, գպրոց երաւագիտութեան, բժշկութեան, Թատրոն և գործարան ձեւարուեսից։ Բնակիչք 10.000։

ԼՈՒԻՋՎԻԼ։ Վաճառաշահ և բարգաւաճ քան զայլ քաղաքս, 43.000 բնակիչք։ — Մէյզվիլ (Maysville)։ վաճառաշահ։ Բն։ 4.000։

ՊԻՐՏՈՒՆ։ Աձեռն ուղղաձիա եալկաղապոլ։ կայ ի նմա լաբան կղերկոսաց անուանի։ ԲԱՐԻՋ, ՎԷՐՍԱՅԼ, քաղաքք փոքրկունք։

ԻՒ։ Ն Ա Հ Ա Ն Գ Օ Հ Ի Օ (Ohio)։ Ի հիւսիսոյ ունի սահման վիրձինեան, յարևելից զԲենսիլվանիա, ի հարաւոյ զԲենդքրի, յարևմտից զՄոնտանա։ եմուտ ի Դաշնակցութիւնն յամին 1802։ 52.000 փարսախ է տարածութեան երկրին, և է նա լեռնային և արգաւանդաղով։ ի հարաւոյ հոսէ Օհիոյ գետ յոր խառնի Շէրոդ և Գոլումպիա որ Թաւիի ևիլիէ լճէ. մշակութիւն և հողուտութիւն զարգացեալ են ի նա հանդիպ։ երեսեվ բերք նորա են ցորեան, մայիզ, բամբակ, և այլք։ բնակիչք աձեցին յոյժ գաղթմամբ, կանքն ի Գերմանիոյ և ի Հէրուեսից, յորս սակաւ են խառնիւնք և հնդիկք։

ԳՈԼՈՒՄՊՈՒՍ։ Առ Շիոդոյ, մայրաքաղաք։ Բն։ 17.000։

1273։ ՍԻՆՍԻՆՆԱԻ կամ ՉԻՆՉԻՆՆԱԻ (Cincinnati)։ Կառուցեալ ի 1799 յԵզր Օհիոյ, յառաջնադեմ ի վաճառականութեան, բազմաթիւ հոգեհանգիստ են նորա յՕհիոյ, և հողեշարժ գործարանք բազմազիզք՝ բամբակի, չուխայի, Թղթոյ, սապոնի, շաքարի, տապիզ տպագրութեան, և այլն։ ունի աձեռն ուղղաձիա աբբեպիսկոպոսի, գրատուն, մուզէոն, Թատր, գպրոց բժշկութեան, ասպարիզք վաճառականութեան։ Բն։ 116.000։

ՆՈՒՔԱՍ։ Գաղթական Մորաւեան։ — ԿԱԼԼԻՊՈԼԻՍ, գաղթական գաղղիացի։ — ՄՈՐԻՏԱՆԻԱ։ առ Օհիոյ, 5.000։ — ՍՏԵՅՆԻՆՎԻԼ (Steubenville), 6.000։ ՏՈՆԵՏՈՎԻԼ, 10.000։ — ՉԻԼԼԻԿՈԹԱ, ԱՔԵՆԻ, ԳԱՅՈՒՍ։ ՆԻՒ ԼԻՆԿՈՒՆԸՐ, ՏՈՒՐՏՈՆ։ մանր քաղաքք։

Յափանց էրեսի մինչև ի Միսիսիպի, գոհանին միայորդք հնուԹեանց, որմունք, ամրուԹիւնք, դերեզմանք, անօթք, նշանագիր արձանք և մուռայք։ միայորդք ժողովրդեան սպառելոյ յառաջ քան զքալուստս Եւրոպացւոց յԱմերիկա։

ԻՒ։ Ն Ա Հ Ա Ն Գ Ի Ն Տ Ի Ա Ն Ա։ Ընդ մէջ Միչիգանայ, Օհիոյ, Քենդքեայ և Իլլինուայ, յամին ի 1816 համարեցաւ ընդ Դաշնակցութեանն։ 4775 փարսախ քառակուսի է տարածութեան երկրին, զոր ոռոգանեն գետք Վաբաշ, Օհիո, Վէյն, Էվէնզէլ։ տափարակ և գիրեն է երկիրն, կլիմայ բարեխառն այլ ոչ յոյժ առողջարար. բերք և այգիս և արօտ խաչանց։ ունի ածուխ հանքային և աղ։

ԻՆԴԻԱՆԱՏՈՊՈԼԻՍ։ Մայրաքաղաք յեզր ՎայԹայ, 8.000 բնակչաք։

ԳՈՐՏՈՆ, 2.000։ — ՎԷՍԻՏ, գաղԹական հէրուեսիացւոց։ — ԳԱԼՔՐԻՒԻԼ, ՆԻՒ-ՕԼԻԱՆ։ Բն։ 9.000։ ՃԵՖՖԷՐՍՎԻԼ, ՄԻՏՇՈՒԷԼ, 8.000։ ՊԼՈՄՄՈՒԿԵՆ։ ունի գպրատուն։ — ՎԻՆՍԵՆ կամ ՎԻՆՍԱՆ։ գաղԹական գաղղիացի, 3.000։ — ՆԻՒ-ՀԱՐՄՈՆԻ։ գաղԹական հասատաւոյ Ովէնի (Owen) սկզբնաւորչ։

ԻՒ։ Ն Ա Հ Ա Ն Գ Ի Լ Ի Ն Ո Ի Ս (Illinois)։ Ընդ մէջ գեռոյն Միսիսիբի, Օհիոյ, Վապաշ և Իլլինուա։ սահմանակից Միսսուրեայ, Ինդիանայ, Քենդքեայ։ 7.575 փարսախ քառակուսի։ եմուտ ի Դաշնակցութիւնն յամին 1818։ գետափունքն բարեբեր են, կլիմայ բարեխառն, այլ զիսուածոյն վայրացն օդ՝ վնասակար։ կայ ի հանդիպ ասո նորագիւտ հանք կապարի, երկաԹի, ածուխ, աղ։ բամբակ և շաքար լինին ի հարաւակողմն։ վաճառք նորին են գոլազ, մանվ, մորԹ, աղ, և այլ։

ՎԱՆՍԵՆՆԻ առ Ռաւտէյ։ Մայրաքաղաք բարեչէն, բնակիչք 4,000։ — ՇԻՔԱԳՈ (Chicago), որ յառաջն կոչեր Փորտ-Տիրոռն (Dearborn)։ բարգաւաճ քաղաք, առ Միչիկան լճաձ։ Բն։ 28.000։ ՔԱՀՈՒՔԻԱ։ առ Միսիսիբեայ, 2.000։ — ՔԱՍՔԱՍԿԻԱՍ կոչեցոյց։ ունի բոլո կապարի։

2174։ ԻԹ։ Ն Ա Հ Ա Ն Գ Մ Ի Ս Ո Ւ Ր Ի։ Գերաձ ընդ կայահանգ Դաշնակցութեանն յամին 1820, և կայ յայնկոյս Միսիսիբեայ՝ սահմանք նորա Միսսուրի, Իլլինուա, Քենդքեի, Արքանսաս։ 8.569 փարսախ քառակուսի։ Օշոչ լերինք ձգին ի հարաւակողմն կոյս, հիւսիսակողմն խոնարհագոյն է և բերբեր, որպէս և ամենայն գետաց։ ամառնին սաստիկ է սաձն, այլ ի ձմերայնի է զի պակի և Միսիսիբի։ կան հանքք կապարի և երկաԹոյ ի լերինն, և գազանք վայրիք։ Նահնի գաղԹականք նահանգիս եղեն գաղղիացիք։

ՃԵՖՖԷՐՍՈՆ։ Մայրաքաղաք յեզր Միսսուրեայ։ 4.000։ բնակչաք։

ՍԷՆ Լ ՈՒԻՍ (Ս։ Լուսաովիկոս)։ Հուսկ ի գեաձառնունս Միսիսիբեայ ընդ Միսսուրեայ, կենդրոն վաճառականութեան, ունի գպրոց, մասեհնագարան, մուզէոն, Թատր և աձեռն ուղղաձիա եալկաղապոլ։ Բն։ 82.000։

ՍԷՆ-ՅԱՆՎԱՐԻԷ։ առ Միսիսիբեայ, 3.000։ ԲՈԴՈՒՆ, յորում են կառարքանները։ — ՓԻԵՏՐԻՔՈՒԼՈՍ։ Ս։ ԿԵՐՈՒԼՈՍ, ՄԵՏՈՒՇԷՆ, ՓՐԻՆՔԻԼԻՈ, վաճառաշահ։ 1.500։

ՒՋ։ Ն Ա Հ Ա Ն Գ Ո Ւ Ի Ջ Ո Ն Ս Ի Ն (Wisconsin)։ Համարեալ ի Դաշնակցութեանն յամին 1848։ որոյ սահմանք են պետութիւնն և լիճն Մի-

չիկան, Պրիէլ գետ և լիճ, Վերին լիճ, Միսիսիպի գետ և Իլլինոյս նահանգ։ Ցերկրի ատ դեղ բոլոր անտի-մոնի, սպիռնդ և կապարի։

ՄԻՏԻՍԸՆ (Madison)։ Գլխաւոր քաղաք 2,000 բնակչօք։

ՄԻԼՎԱՔՈՒԻ (Milwaukie)։ Ցափն լճին Միչիկա-նայ, բարգաւաճեալ վաճառականութեամբ։ Բն։ 20,000։

ԻՒ։ ՆԱՀԱՆԳ ՅՈՈՒԱ (Iowa)։ Մտեալ ի Դաշնակցութիւն յամին 1846։ սահմանս ունի ի հիւսիսոյ զՄինեզոդա վիճակ, յարևել։ Ուիսկոն-սին և Միսիսիպի գետ, ի հարաւոյ և ի Մ։ Միսս-սուրի գետ։ Երկիր գաշտային է, բարձրաւանդակս միայն ունի, որք անջրդևտեան ջօրանդակս Միսիսի-բեայ և Միսսուրեայ։ բերէ փայտս անտառս և մար-մնոյ յոտանեի։ ունի և բոլս երկոքին, կապարոյ և զինկ։ կլիմայն բարեխառն է, և մշակութիւն բար-գաւանեալ ի սմա։

ՅՈՈՒԱ։ Գլխաւոր քաղաք, 2,000, բնակչօք։

ՊՐԱԼԽԱԳԸՍ, 5,000 բնակչօք։ — ՏԵՊՏՔ (Dubu-que), 4,000 բնակչօք։

ԻՂ։ ՆԱՀԱՆԳ ԴԷՔՍԱՍ (Texas)։ Ընդարձա-կագոյն քան զամենայն նահանգս գաշնակցեալս։ ա-զատ հասարակապետութիւն էր ցամս 1845, յորում յօդեցաւ ընդ Դաշնակցութեանն։ սահմանք գրեցան նմին ի հար։ արևել, ծոցն Մեխիքոյ, յե։ Լուի-զիանա։ ի Մ։ Ռուոյ կրանտ գետ։ Երկիրն ի հասարակի հարթածաւալ է, Լերինք ձգին ի սահ-մանս Մեխիքոյ։ գետս ունի գԻՐՔՔԱԲՈՒ, Պրազոս (Brazos), Գ։ԼԵՐԵՈՑ, Նեչէս (Neches) և Ն։-ՆԷՍ (Nueces), որք թափին ի ծոցն Մեխիքոյ կամ ի ձահձիս։ Երկիրն կարի քաջ պտղաբեր է, և ունի ազգս ազգս պտղոց և փայտից և արօտս և ծաղկունս գեղեցիկս և բամբակ շատ։ Բայց կլիմայն ոչ է յոյժ բարւոք։ ամառն տօթագին է, և ձմեռն անձրևա-շատ։

ԱՒՍԹԻՆ (Austin)։ Գլխաւոր քաղաք առ Գոլո-րատոյ գետով։

ԿԱԼՎԷՍՏՈՆ (Galveston)։ Ի համանուն կղզւոջ, բարգաւաճ նաւահանգիստ։ Բն։ 6,000։

ՀՈՒՍՏՈՆ (Houston)։ Ցառաջագէմ ի ճարտա-րութեան ձեռագործոց։ Բն։ 6,000։

ՎԱՇԻՆԳՏՈՆ։ Առ Պոտաս գետով, յոր շոգե-նաւք երթեւեկեն։ Բն։ 2,000։

ԻԹ։ ՆԱՀԱՆԳ ԱՐՔԱՆՍԱՍ (Arkansas)։ Որոյ սահմանք ի հիւ։ Միսսուրի, յարևել։ Դէննեսէ, յարևմտից և ի հարաւոյ՝ Լուիզիանա և Մեխիքոյ։ 7940 փարսախ։ քառ։ Մեխիքոյ գետ որ յարևելից կուսէ հոսէ՝ ընդունի զվտակս Ազատասաց, զԱրքէթ-նէյ։, Իւլքնսաս, Գոնաթան, Վ։։։

տոյն Ռիո-յ Ս-ֆրա-Ն-ցիս-քո՝ որ և Ամերիկացւոց գետ (Rio de los Americanos), ուր յաձախեն չոգենաւք. յամին 1849, ժողովեցաւ 40,000,000 տոլար ոսկւոյ։

Ս. ԳՐԱՆՉԻՈՑՈՑ. Գլխաւոր քաղաք ի բերան Ռիո-Սագրամենդոյ ի գոգ մի ծովու. յառաջ քան զամն 1848 խրճիթք ևեթ աղքատիկք էին ի նմա. զարդիս իբրև 25,000 բնակիչք են, եկք յամենայն ազգաց։

ՍԱԳՐԱՄԵՆԴՈՑ. Այլ քաղաք բարգաւաճ, 15,000 բնակչաք։

ՄՈՆԳՈՐԵՑ. Եւ սա յառաջագէմ ի բարգաւաճանս բն. 1,500։

Չորեքին գաւառք կամ վիճակք Դաշնակցութեանն, զի ևս համարեալք ընդ պետութիւնս, են.

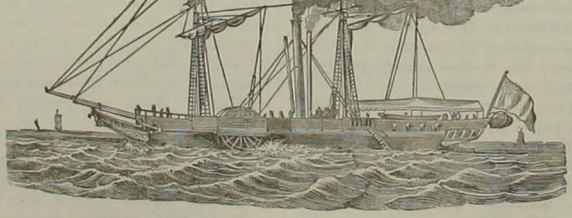
2177. Ա. ՕՐԵԿՈՆ կամ Օրեկոն. Որ ի հիւսիսոյ սահման ունի զկալուածս Անգլիացւոց, յարևելից զԱպառաժուտս լերինս, ի հարաւոյ՝ զմիխիգոյ, յարեւմտից՝ զծնդն Ովկիան. տարածութիւն նորին 39, 176 փարսախ քառակուսի։ Ընդ մէջ Ապառաժուտ և Ջ-ֆ-ռ-ի-ն լերանց ձգի հովիտ գեղեցիկ, ընդ որ գնայ Օրեկոն և վտակք իւր, և Թամպը անուանք. վերայ երկրին բարւոք է, և հող արգաւանդ։ Բնակիչք նորին են Հնդիկք, որոյ և ձկնորսութեան պարապեալք. ընտանի անասունք նոցա են երիվար և ջուն. երկու ազգք են նոցա, մին Տ-ֆ-ի-ւ-խ ասի, զի զգլուխ գեղացին տղայոց սեղմեն սինգեալ ընդ մէջ տախտակաց երկուց, և միւս՝ Օյ Հէդ-ի-ֆ, որ ի հարաւակողմն գաւառիս բնակեն։

ԱՂՈՐԻՈՆ. Ցեզր Գոլումպիայ Ս. Գ-ե-ր-ի ամրոցաւ, բնակութիւն է Ամերիկացւոց։ — Օրեկոն. Քաղաք, 700 բնակչաք։

Բ. ՄԻՆԵՋՈՏԱ վիճակ սահման ունի ի Հ. զՆդգլիական Ամերիկա, ևե. զվերին լիճ և զնահանգն Ովկդանոսին, ի Հար. զՀռուսա, ի Մ. զերկիր Հնդկաց։ Ցերկրի սոա են սկունք մեծի գետոյն Միսիսիպեայ և կարմիր գետոյ՝ որ Թամիի ի լճէն Ովինիպեգ. գետք և լիճք շատ են ի վիճակի սոա քան յայլ նահանգս Դաշնակցութեանն. երկիրն Թ-ա-պէտ ուրեք Ճանապայն, այլ և բազում մասամբ արգաւանդաղող և բարեբեր. բայց չէ ևս է սկսեալ ի նմա բնակեցաց, և ոչ քաջ հետազոտեալ ամենայն սահմանք վիճակին։ Գլխաւոր քաղաք է նորա Ս. Պօղ. 1,100 բնակչաք. — Ս. Ա-ն-տ-ո (S. Antony). Բն. 700։

Գ. ՈՒԹԱ (Utha) վիճակ ունի սահմանս ի Հ. զՕրեկոն, ևե. զԱպառաժ լերինս, ի Մ. զԱ-լ-ֆ-ռ-ո-ն-ա։ Լեռնայինք է երկիրն, գոն ի նմա և անտառք և բարեբեր վայրք, մանաւանդ՝ յափունս Գ-ո-լ-ո-տաոյ. Նշանաւոր է Ո-ի-ա լիճն աղւ, առ որով քաղաք բնակութեան (Salt Lake City) կառուցին Մորմոնք՝ աղանգաւորք նորատմանք հալածեալք յայլոց նահանգաց Դաշնակցութեանն, և են ի նմա 12,000 բնակիչք։ Ջայոր վիճակի գեռ ևս հետազոտեալ (յԼյս 1852 ամին) ի Սգենասլերեայ գնդապետէ, տակաւին չունինք տոյգ ծանութիւն։

Դ. ՆՈՐ ՄԵԽԻԿՈՑ. Մասն է հասարակապետութեանն Մեխիկոյ, զոր հասին Ամերիկացիք պատերազմաւ. (յամս 1847-8) կայ ի հիւսիսոյ աշխարհն այնորիկ և յարեւմտից Դէքսասայ. ընդարձակադոյն ի գաւառս պետութեան յետ Օրեկոնի և Դէքսասայ. բայց հանգամանք նորին չև ևս են մեզ քաջածանօթ։ — Գլխաւոր քաղաք երկրին է Սանդ Ֆէ, 7,000 բնակչաք։

ՄԵԽԻԳՈՅ

ԿԱՄ

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ՄԵԽԻԳԱՅԻՈՅ

Տարաճոքիւն 200,000 *փարս.* □. — *Բնակիլք* 8,000,000:

2178. Մեխիգո կամ Մեհէիկո ըստ ասպանիացի արտասանութեան, և ըստ օտարաց Մեքսիկա, վերին մասն միջոյն Ամերիկայ, ի վաղուց աշխարհ էր բարգաւաճեալ. յորում նախ բնակեալ Թոլթեկք, եկաց յԱպատաճուա լերանց, իբր յ'Ել դարուս, և կալեալ վերկրկն զամս 400, և ապա հնուաձեալ ի Հիւէյմագաս բարբարոս ազգէ. զորս հնաձեալ այլ տասիմ հզոր Ազտեք կամ Ատեկ (Aztek) կոչէցեալ, յամին 1160, և յառաջադէմ գտաս ի քաղաքավարութեան. որպէս միացուածք հոյակապ շինուածոցն յաշխարհին անդ վկայեն ցայսօր ժամանակի: Սոքա բռնացեալ ի վերայ գաւչ իշխանաց ժողովրդեանն նեղէին անհնարին տառապանաք, վասն որոյ ի գալ Սպանիացւոց յԱմերիկա յոլովք ձեռն հասուն ի նոսա. յամին 1519 փերնանտոս Գորդէս, 508 հեծեալ զօրականաք, 16 հնծելովք և 14 հրանօթովք, նաւեաց և եղ 11 նաւուք յեզր Մեխիգոյի, յայն տեղի որ արդ Ս. Ճոհան Ուլուաց կոչի. յաղթեալ պատերազմաւ Դլատալայ եմուտ ի Մեխիգոյ քաղաք փառաք և զՄոնթեսումա ինքնակալ երկրին եւ ի բանս արկանել. գունդք զօրաց նորա տառապեալ նեղակացութեամբ ժողովրդոց երկրին՝ խրախուսեցին զնա ի մարտ, Թէպէտ ոչ յաջողեցաւ նմա զառաջինն զդէմ ունել բռնութեան Մեխիգացւոց և եղ ի քաղաքէն յամին 1520, կորուսեալ անդ յիւրոցն ոգիս 450. այլ միւսանգամ զօրացեալ գտաւ արար պատերազմ զքաղաքն զաւուրս 75 և էառ զայն. և զկուռ դիմօնին ինքնակալ մատուցեալ ի խնամ տանջանս զի ցուցցէ նմա զգանձս իւր և ապա սպան զնա տարաձեալ ի հուր. յայնմհետէ Սպանիացիք կալան զամենայն աշխարհն և զամս բազումս տառապեցուցին զՄեխիգացիս. քանզի բաժանեցին զաշխարհն ընդ այնոսիկ որ եկեալ էին ընդ Գորդէսի, և կոչեցին զայն նոր Սպանիա, կացուցեալ ի նմա փոխարքայ ի դիմաց Թագաւորին Սպանիոյ. յաւարտ ԺԸ. դարուն Թուլացուցին փոքր մի ժողովրդեանն որ ի բարբարոսութենէն սպառեալ լինէր, բարձին զբռնս պայազատութեան Եւրոպացւոց ի նմա. աձեաց ժողովուրդն և ընդգէմ դարձաւ տերանցն՝ չկամելով իշխանս ունել բնիկ Սպանիացիս. յամին 1810 ծագեցաւ ապստամբութիւն, և ընդ հնուս զնացաւ. բայց ի 1821 յարեաւ ազատութեան Մեխիգայեցւոց. և իգուբսիտէ զօրավար եկաց գլուխ տերութեանն մինչև ցամն 1823, այլ և զնա վանեցին և յանապատել նորա ի մահ վարեալ, ի Միւսուր ամին (1824) հաստատեցին իբրեւ հաստատակապետական դաշնակցութիւն ըստ օրինաց Միաբան Նահանգաց հիւսիսային Ամերիկոյ, և բաժանեցին զաշխարհն յ'19 նահանգս կամ պետութիւնս դաշնակից. բայց յար ի խռովութեան և ի քաղաքական պատերազմս յուզեցաւ և ցարդ իսկ յուզի աշխարհն. քանզի կէսք կամէին գործել ձեռն տալ ի նախնի տէր իւրեանց ի Թագաւորն Սպանիոյ և կէսք հաստատել զհաստատակապետութիւն. յաղթեցին յետինքն, բայց և նոքա յերկուս փեղկեալ են, ոմանց կամելով միաձեռն պետութիւն կանգնել, և այլոց հաստատուն պահել զարդուսն առանձնակ պետութեանց դաշնակցաց. Ջխռովս նոցա պատեհ առեալ Միաբան Նահանգաց հաւին զնան երկրի սոցա:

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

2179. Սահմանք Մեխիգոյն են ի հիւս. Միաբան Նահանգք, յարևմտից և ի հարաւոյ կրկին Ովկիանոսք, յարևելից ծոցն Մեխիգոյ, յորում Դաճէն գոգ. կայ ընդ 16°–42° լայն. հիւս. և ընդ 80°–120° երկ. աբեմ. Տարածութիւն երկրին իբրև 200,000 փարսախ քառ. բայց գրեանք կէսն ի ձեռս Աղտա հընդկաց է:

2180. ՀԱՆԳԱՄԱՆԲ ԵՐԿԻՒՂ. — Յափունս ծոցոյն Մէխիգոյի կան ձառիճք և կոյաք առաջոյ, և չիք անդ նաւահանգիստ գիւրամատոյց և ոչ յարմար տակոցին. բայցայ են լիճք ի Մէխիգոյ, որպէս ի կանհաքանին Ամերիկոյ տեսաւ (2119), յորոց մի և գլխաւորը է Չաթալա 158 վարստաց քառ.: Միջնաջրային Մէխիգոյ Աւազակ կոչեցեալ բարձրաւանդակ է 6–8,000 ոտնաչափ, և ի սահմանս մոյրաքարաքերին կան բարձրաբերձ լերինք հրաբուխք, մինչև ի 16,000 ոտնաչափս, որ գուն ուրեք բորբոքին, այլ ի 1759 դղրդեալ Տանին լճաձև մի 4,000 ոտն բարձրութեամբ. արեւելեան կողին պարու լերանցս վախուտ է, արեւմտեանն տարածի մինչև ցեղը Ովկիանոս: Հովքաք տատապնացք և երկրուաք են, լերինք և բլուրք ոտն կախիս. յայս սակս յերին տրտնէն զկնքմանն, ի ջերմն երկիր, ի բարեխառն և ի ցուրտ:

ԳԵՏԻ. — Գլխաւոր գետք Մէխիգոյ են. Միսիսիպի, Սաքենա, Ռիւո տէլ Նորդ, Դամբիդոյ կամ Բանուգտ, որք Թափին ի ծոցն Մէխիգոյ: Իսկ Գոլոմպիա, Սակրամենդոյ, Գոլորատոյ արևմտեան, Համբոլձման գետ, Ռիւոյ Դոլոլոդման կամ Մեծ, ի ծոցն Գալիֆոռնիոյ և ի մեծն ովկիան.

ՌԵՒՒ. — Ի բաղմազգի բերս Մէխիգոյ երևելի են յանտառնս՝ կասկիք, պատենտատուն արմաֆէլ, կոկորդիլոս, կրեայ, օձ, միջատք, ընդ որս և որդան կարմիր, զորոյ սերմն արկանեն ի տունկս և երկոյս յամի ժողովին զբերան:

Ի Բուսականս, վանիլիա տունկ պատատուկ, գաղաղ, ազգ ազգ ծառոց անտառի և բժշկական արմատոց: Մէխիգոյցիք յատաջ քան զգալուստ Եւրոպացւոց մշակէին զհարկ և զբնակութիւնսդոր, զպանան, զմանիոկ. այժմ մշակեն և զեղէգն շաքարի, բամբակ, որթ, ցորեան, միրգս, կանեփ, վուշ, յիեղէն: — Ի բերս բովանդակ Հոխահարուստ է Մէխիգոյ, 500 արծաթամեանք են Նորա յայտնիք, շատք ի կուանահուսագոյ հնահանգիտ. ոսկի, պղինձ, անագ, կապար, երկաթ, և անդէմ սակաւ: Ի 1733 ամէ յամին 1825 ի գրամանոցի Մէխիգոյ քաղաքի հատան իբրև 4,000 միլիոն ֆրանգաց արծաթեայ դահեկանք, որ է երկոյսաթիկ առաւել քան զդին հատեցոյն ի Լոնտոն՝ ի նմին ժամանակի:

ԲԱՂԱՒԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

2181. ԲՆԱԿԻՉՔ. — Ոչ է ստուգիւ ծանօթ Թիւ բնակչաց Նահանգաց Մէխիգոյ, բայց համարի 7–9 միլիոն. յորս իբրև 30,000 Հնդիանք ի Սպանիա, Գէտ 1,500,000, որ են սպիտակք ծնեալք ի Մէխիգոյ. Խափչիկք, և խառնք, որպես վերոյ, ասին են 2 միլիոն. Հնդիկք՝ որք են բուն Մէխիգանցիք 4 միլիոն: Յատաջ քան զսպանատիրութիւնն իշխանութիւնն և տարատութիւն և երկիրն բաժանեալ ընդ սպիտակս ժողովրդեանն, և այնչափ մեծարան համար էր սպիտակ ոք որչափ անհատն էր ազգիս նորա ի բնիկ ժողովրդենէն Մէխիգոյ. Հնդիկք, յոլովադոյն մասամբ քրիստոնեայք են և ընդ յարիկք կեան, գտանին ի նոսա սերունդք նահին գաղիք Իշխանաց իւրեանց. բայց ի սպանիացի լեզուէ խոսին և զսպանական բարբառս իւրեանց. յայնկոյս Հիւսիսային գետոյն բնակին 300,000 ազատ հնդիկք զորս կոչեն Խոփնոս պրէս, որ տեսիրիմ Թշնամի են սպիտակաց, այլ և ընդ իրենս մարդկին անդուլ և կեան յորոյ. Խափչիկք ընդ ամենայն իրրև 8,000 են ազատեալք ի ծոյ սարկութեան:

ԼԵԶՈՒՆ. ԿՐՕՆՔ. — Ցառաջ քան զնշմարել Մէխիգոյի ի Սպանիոյ՝ հասարակաց լեզուն սպանիացոյն էր և զուղղաձառ կրօնս դաւանեին. ուստ եկեղեցւոյն մեծապատիւ և մեծազօր էր և յոգիոնթիւ, եկեղեցիք նոցին զարգարեալ փարթամութեամբ որպէս ոչ այլ ուրեք. իսկ այժմ մոռացան և հեթանոսք ի Մէխիգոյ, բայց տակաւին հռոմէական ուղղափառ կրօնք միայն ճանաչին ի պետութենէն ոչիսական կրօնք, և եկեղեցւոյն առաջնորդեն արքեպիսկոպոս մի և 9 եպիսկոպոսունք, իրր 3,700 քահանայիւք և կղերիկոսք և 2,000 միանձամբք, որոց 150 միաստանին են. աստղուածք ոսկի եկեղեցւոյն ազատ են ի հարկէ: Բայց Հնդիկք Թոյլ են ի կրօնս և շատք միանալք ի հեթանոսութիւն.

ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ. ՀԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ. — Ի պատճառս քաղաքական վերադմանց աշխարհին որ յերկրսն մանց հետէ, յորմէ յեանեալ է կրթութիւն և բանական արուեստք ի Մէխիգոյ. քահանայիք յանձին է դասախարակութիւն մանկանցն, այլ չեւ եւս ուղղեալ ենթամոլ: Բայ այսմ օրինակի և ձեռագործք և արուեստք գրեանք խոպան լեզուէ են. վասն որոյ և յոլովի Մէխիգոյ տարատարութեան առաքելք արտաքս, բայց զբերս ինչ երկրին, որպիսիք են հանգք բովանդ, որդան կարմիր, անասունք, բժշկական արմատք, և մորթ: Գլխաւոր քաղաքք վաճառականութեան են վէրս Գրուսկ և Դամբիդոյ յԱրևելեան ափունս, Ափաբուլգոյ առ խաղաղականին: Զբկան ճանապարհք վարունք և ոչ գնալք կառաց և սայլից, այլ ջրոյս վարեն յանդրուկոր և ի բեռնաբարձ:

2182. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ ՈՒ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ. — Նորն Սպանիա մինչև ցամն 1821 յերից նահանգս բաժանէր և յ'12 կուսակալութիւնս, իսկ յետ 1823 ամին հատատեցաւ նոր սահմանագրութիւնն զոր յիշեցաք (2178), և բաժանեցաւ Մէխիգոյ յ'19 նահանգս կամ յաստ տերութիւնս որ են նահին կուսակալութիւնքն և նոր գաւառք յաւելեալ ի նոսին, կուչելով ի վաղեմի անուանս Հընդկաց: Տասարակաց իրք սահմանին ի Դաշնակցութեանն Ժողովն որոյ երկու ատեանք են՝ Ներկայացոյ և Երեսփոխանք. գործադիր իշխանութիւնն ատեանք ենպահանչին որ վարե գիշխանութիւն գամս ջրոս. յամենայն տերութիւնանց երկու երկու ծերք գան ի ժողովն, և նուերքարք մի ի 80,000ացոց. այլ չև ևս է քաջ ուղղեալ օրինաց հասարակապետութեանն: Հաւք պե-

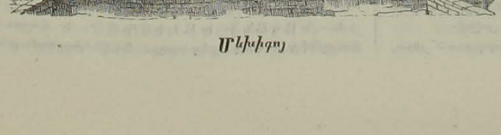
տուԹեան համարին 12 միլեան տոլլար։ Նախք՝ առաւել քան զայն. իսկ պարտք՝ են այժմ 400 միլեան ֆրանգք։ Ջօրանալք Թուին 30,000 · Նաւք մարտիկք երկու 20։

2183· Մի յինուածան նահանգացն Եուգատան՝ ապատամբեալ յառաջ քան զամս ինչ առանձին հաստակատուԹիւն եկաց · այլ զի չէ եւս է ուրոյն պետուԹիւն ծանուցեալ յօտարաց՝ կարգեմք և զայն ընդ Մեխիգացիս, որիշ յետ այլոցն նահանգաց, որք են,

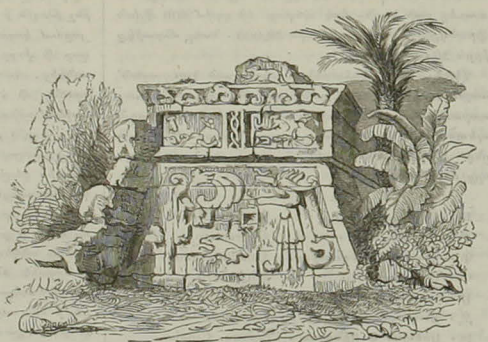
Ա· Մէխիգոյ ·	Mexico, Mejico.
Բ· Քէրրէտարոյ ·	Querretaro.
Գ· Կուատանախուատոյ ·	Guadanaxuato.
Դ· Միչոագան ·	Michoacan.
Ե· Խալիսկոյ ·	Xalisco.
Զ· Սագադեգաս ·	Zacatecas.
Է· Սոնորա և Սինալոա ·	Sonora. Cinaloa.
Ը· Չիուաուա ·	Chihuahua.
Թ· Տուրանկոյ ·	Durango.
Ժ· Գոահուիլա ·	Cohahuila.
ԺԱ· Նոր Լէոն ·	Nuevo Leon.
ԺԲ· Դամաուլիպաս ·	Tamaulipas.
ԺԳ· Ս · Լուիս Բոդոսի ·	S. Luis de Potosi.
ԺԴ· Վէրա–Գրուսէ ·	Vera–Cruz.
ԺԵ· Բուէպլա ·	Puebla.
ԺԶ· Ուահաքա ·	Oaxaca.
ԺԷ· Չիապա ·	Chiapa.
ԺԸ· Դապասգոյ ·	Tabasco.

2184· Ա· ՆԱՀԱՆԳ ՄԵԽԻԳՈՑ կամ ՄԵԿՍԻԿՈՆ, երկիր բարձր 7 կամ 8,000 ոտնաչափ յերեսաց ծովու, ունի հովիտս զԻւչոփ, Դէնոփէփէչն և Խալա · տարածուԹիւն 3,960 փարսախ քառակուսի, բնակիչք 1,200,000։ Դուշփ դէտ ոտգոմն Նէ զերկիրն։

ՄԵԽԻԳՈՑ· Մայրաքաղաք նահանգին և ԴաշնակցուԹեանն, զուգաչափ հեռաւորուԹեամբ տարակոյս ի կրկին նաւահանգստացին Վերագրուսէ և Ագաքուլգոյ, ի Դենոգդիգան հովիտ բարձր 7,000 յերեսաց ծովու, յորոյ սահմանս կան հրաբուղիքն Բոֆոպոփէէէլ (2117) և Իսիսիուատ, և հինգ լիճք, յորս մեծագոյն Դեսքուսքոյ (Tezcuco) 10 փարսախս առաջադրեալ։ Մեխիկոյ կառուցեալ է ի սեղանի Դենոգդիգան մայրաքաղաքին Աստեկաց, զոր կործանեաց Գորդէս · ընդարձակագոյն էր նա քան զնոր քաղաքն, Թուրքն կառուցեալ ընդդէմ հռոմանց լճին արդ պղտոտ են նորքն · բայց Սպանիացիք սակաւ ինչ Թողին ի նահին հոյակապ շինուածոց քաղաքին, յորում կայր պալատ մեծ ինքնակալին որպէս զքաղաք մի փոքր ապարանք կանանց և ծառայից և պահեստիից, համաբարձոցք, որաբանիք և պարտիզք · տաճար մի հոյակապ, ուր զմարգկան զոհելոց զքերայերմ սիրտս նուիրեին մեծի գիշի Աստեկաց · փողջք նորին լայնք և բարեյարդարք էին որպէս զնեապէլ քաղաքաց Եւրոպայ · այլ և Մեխիկոյ ինքեանն զարգիս գեղեցկագոյն է ամենայն քաղաքաց Ամերիկոյ, կառուցեալ քառակուսի ձեւով, չորք պատեալ պարսպիք · բազում ջրագործք են ի նմա և ջրանցք որ ածէ ի քաղաքն ջուր քաղցր · ի տանիս բնակարանաց տնկեալ է պարտէզս և ծաղկոցս, և յոլովից ի նոցանէ ճաշակք նկարուք և սրբազան արձանագրուԹեամբ զարգարեալք են · հրապարակք բազում են ի նմա ազարեցք պՀՆեալ և ՀՆեվիք, յորս գեղեցիկ է Ալամեսա · ի շինուածսն նշանաւոր են պալատ նահին փոխարքային Սպանիոյ մեծ և հոյակապ, ուր նախ արդ նախագահ դաշնակցուԹեանն · տունդրամից, մատենադարան, պարտէզ անկաթանուԹեան, տպագրարան տերուԹեան, գոլոց հանքաբանուԹեան · գոլոց բազմարուեստից, որ յառաջն էր տուն արքայնուԹեան մատենից, համալսարան, ՀՆարարան գեղարուեստից · ի տեղւոջ պալատին Մաքսուհոյ կառուցեալ է ամարանոց չքնաղ ապարանք ի ՄՒեծի հրապարակին, ուր կայ և մայր եկեղեցին, որ մեծուԹեամբ առաւելեալ է քան զամենայն քաղաքսն Ամերիկոյ, ՀռոմուԹեամբ զարգուցն զանցանէ զամենայն եկեղեցեաց աշխարհի · 200 եկեղեցիք են ի Մեխիկոյ, 50 մենաստանք, անկեալոցք բազում, յորոց մի է և Ե··· ֆ Լ·· Նոտ··ուԼԼ·, յորում հանգուցեալ է ի մասրանն մարմին Գորգեսի, որ կառոյց զայն շինուած · կան բաց ի յիշատակիցն բազում և այլ ուսումնարանք և կրԹարանք, և գործարանք մետաղեայ գործեաց, կայ և Թատր և կրկէս ցամարտուԹեան · ՎաՀագք ամենուստ գան ի քաղաքս վասն գրիցն պատՀուԹեան ընդ մէջ կրկին նաւահանգստիցն, և աւուր աւուր 30 կամ 40,000 վաՀագարարք ջրիցք մտանեն կամ ելանեն ընդ նա · ի չորեքսան Մեխիկոյ զբօսանոց վայրք են ձեռագործ և անկայուն գոլովք և ծաղկագեղիք ի վերոյ լասից յերեսս ընդ · ի հիւսիսի քաղաքին հուսկ ի քաղաքն Օհումպա կան աւերակք երկուց բրգաց առ Աստեկաք կառուցեալք · մեծագունին բարձրուԹիւն է 171 ոտնաչափ, և լայնուԹիւն խարխին 645 · նըՀերեալ էին բրգունքս արեգական և լուսնի · գործեալ է ի հոռոմ աստիճանս վերեւից, և ի կատար նոցին կան աւերակք բագինաց, երեսիք նոցա հայեին ուղղակի ընդ չորիս կողմանս աշխարհի, և այլ բրգունք մանուկք չուրջ կան զնորաք · գաւառ յամին յայսոսիկ ընդ հողով վիԹն մեծ յորդ վերայ գենուին զմարդիկ, և զղարհուրելի գազանագեմ արձանս գիցուհւոյն որում նուիրեին զսիրտս

Մէխիգոյ

Աւերակք բանակատեղի ի Խոչիմիլկոյ

զինեալսն, և կազանդացոյցն կամ օբացոյց քարեղէն 12 ոտն տրամագծաւ։ Բնակիչք 150,000, ըստ ոմանց աւելի քան զ200,000։

ՉԱԼՃՈ։ Աս համանուն լճաւն, յորոյ վերայ կարգեալ են շոգի ի լուզական պարտիզացն։ — Չոբու-լեբէ դղեակ, ամաքանոց կիսաքարձան պատեալ հազարամեան նշանաց անառաւաս։ — ԴԱԼԱՔԱՆ, գիւղաւոր քաղաք Մեխիկոյի 6,000 բն։ — ԴԵՍԴՈՒՈՑ. յորոյ սահմանս կան աւերակք քաղաքի մեծի. բն. 5,000։ — ի սահմանս Դեսդուէսդոնկանն կան իբր 200 բերդունք. և հուսկ ի Դ-ուէրտաս-փ՝ ցցապատնէշ բանակեալ Խոչիմիլքո (Xochimilco) բլուր 358 ոտնաչափ ի բարձրութիւն, ի ձև ծայրատեալ բրգան։ — Դ-ոքս-ոդ-, գեղ Չեղկաց յորում կան տունք ղբօսանս նոց Մեխիքացւոց։ — ԴՈՒԼՈՒՔԱՆ. ունի գեղեցիկ մայր եկեղեցի և 16,000 բնակիչս. ի Լերին՝ որ յանուն իւր կոչի տկնեցաւ առաջին պատերազմին ընդդեմ Սպանիացւոց։ — ԴՒԱՑՈՒՈ և ԲԱՑԴՈՒՑՈՒՈ, ուռկին բուլս արծաթոյ։ — ԱՔԵՔՈՒԼՃՈՒՈ. վաճառաւան նահանգիս յեղ Ովկհանոս. տապգին և ինաւիչ է կխմոյ Նորին. բնակիչք 4,000։ ԿՈՒՍՏԱԼՈՒՈՒԵ. յորում գերահանգ ուխտաւորի Տէրամբոն. 2,000 բնակիչք։ — ՍԱՆ ՔՐԻՍՏՈՓՈԼ, յորում աճապարանն Ա մղոն երկայնութեամբ ընդ մէջ համանուն լճին և Դեսդուէդոյ։ — ՈՒԻՒՈՒԵՑՈՒՈ. առ սովաւ ձգի խորին և լայն խրամ ջրանցից ի լերանցմանէն 20,500 չափ երկայնութեամբ, հասեալ ի Մեխիքացւոց առ ի պաշտպանութիւն մայրաքաղաքին ի Ջուրց. ընդ հրաշակերտս մարդկան գասի խրամս։

2185. Ր. ՆԱՀԱՆԳ ՔԻՐԻԴԱՐՈՑ. ի հիւսիսակողմն հին կաւաթկուղեաննն Մեխիքոյի, յարեւելս Միշոագանայ, 4,978 փարսախ, երկիրք բերրիք։

ՔԻՐԻԴԱՐՈՑ կամ ԳԵՐԴԱՐՈՑ. Մայրաքաղաք Մեծաշարուստ և վաճառաշահ, բնակեալ չ'300,000 մարդկանէ, ի զուարճալի դաշտի միւոմ. ունի գոլ. ծարաւս բաճկի, աստեղիներ, և բոլս. Անտառան միանձուհեաց Ս. Գլարայ Նշանաւոր մեծուքեամբն իբրև փոքրիկ քաղաք մի։

ՁԱԻՄԱՐՈՆ (Zimapan), Ջոր պար լերանց 9,000 ոտնաչափ ի բարձրութիւն անջրպետեալ ի Մեխիքոյէ. 9,000 բնակիչք. ի սահմանս սորա կան արծաթահանք ուր վաստակին գերմանացիք ոմանք, որպէս և ի բոլոն Սան Եուէ ոեւ Օյոյ և ի Մ-ուրեզ-Ռիւ-ս ասացեալ բոլս որ գտաւ յամին 1825։

Գ. ՆԱՀԱՆԳ ԿՈՒԱՏԱՆԱԽՈՒԱԴՈՑ. Բարեբեր և մարդաշատ, 1,110 փարսախ քառակուսի. ունի արծաթոյ հանքս յոլով։

ԿՈՒԱՏԱՆԱԽՈՒԱԴՈՑ. կարի բարգաւաճ յուսման մասին, և անուանի վասն բուլոյ ոսկւոյ, կապար և սղնձոյ, և արծաթահանկեցն մեծի քան զամենայն երկրի. բն. իբրև 40,000։

ՍՀԵԼԱՑԱ. վաճառաշահ, տեղի գաւառապետ ապետի. բն. 14,000։ — Ընդ այս քաղաք և ընդ Քերբերգարոյ ձգի բարեբոյս հովիտ պատիղ ղոր ոռոգանէն գետ ձէ, Դուլուքան և Ս. Յուլիս։ — ՄԱԼԱՔԱ, յորում նշանաւոր է հոյակապ եկեղեցին Օգոստինեանց։ բն. 15,000։ — ԻՐԱՊՈՒԱՏՈ. ունի առանս ձեռագործս բամբակի. բն. 16,000։ — ՎԻԼԼԱ ՏԻ ԼՅՕՆ. բարեշէն քաղաք ի գեղեցիկ հովտի. բն. 3,000։ — ՀԻՐԱԼԳՈ, ի սմա ծագեաց ապստամբութիւնն Մեխիքոյի։

2186. Դ. ՆԱՀԱՆԳ ՄԻՉՈԱԳԱՆ. ի հարաւոյ Քերբերգարոյ, 3,400 փարսախ քառակուսի, ոռոգեալ ի Լերմա գետոյ որ անցեալ ընդ Չ-ուլուլիհան ի գետս մեծ. բաղում են ի նահանգիս լճեք, ջրվէժք և անտառք, և լերինք որոց զառիթք բարեբեր են. բայց օդ ախտոյն ոչ է բարեւոնտունդ։

ՎԱՅԼԱՏՈԼԻՏ. Մայրաքաղաք, յարևմտեան վայրէսն բարձրաւանդակին, ունի մայր եկեղեցի հոյակապ և ագուցպ մեծ. բն. 25,000։ — Ո-ուէտ հովիտ, յորում կան ջերմաղբիւրք։ — ԲԱՑԱԳՈՒԱՐՈՑ, ի զուարճալի վիճակի, 6,000։ — ՇԻՒՑՈՒՈՒՇԱՆ կամ ՍԻՒՑՈՒՈՒՇԱՆ որ և ՀՈՒՐՑՈՒՐԻԼՇԱՆ (Zintzuntzan, Huilzitzillan). Լերեանն մայրաքաղաք, յեղը Բ-ուէ-ոքոյ Լճին։ Ազգ, հովիտ բարեբեր, ուր մշակեն զեղեգն շաքարի և զխաուզ։ — Դէրէէդէոյ, աւան ուր կառուցաւ համալսարան ի 1540։ — ԱՒԼՈՑ, հուսկ ի Ք-ուր-ուէտ հրաբուղխ ընդ 18° լայն։

ՉԱՔՄՈՐ. վաճառաշահ քաղաք. բն. 6,500։ — ՄԱՆՉՔՆԻՒԼՈՑ. Նաւահանգիստ. — ԴԱԼԱՔՈՒՆՈՒՈՑ. ունի բուլս. բն. 9,000։

Ե. ՆԱՀԱՆԳ ԽԱԼԻՍԿՈՑ. ի հարաւոյ Տուրանկոյ և Սագագեգասայ, 9,610 փարսախ քա-

ռակուսի, ունի զ.երմա գետ որ կ.ենե՛ւ ի Չաթալչ.ճէ. ի ներքին գաւառս կան հանքք և անտառք. Գ.եղ.ճ հյուրանոց ի հարաւակողմն։

ԿՈՒԱՏԱԼԱՒԱՐԱ· Մայրաքաղաք գեղեցկաշէն, աթոռ եպիսկոպոսի և գաւառական տաճարի. Նշանաւոր է ջնաղակերտ մայր եկեղեցին, համալսարանն, լսարան կղերաց, գպրոց. հանքք արծաթոյ ի սահմանս նորս. Բն. 60.000։ Ջ.ուքս, գեղ.ի յեղ.ճ Լճին՝ յորում Մ.ե.ի.ս կղզի ։— ՍԱՆՊԱՍ (San-Blas). Նաւահանգիստ.— ՆԱՒԱՀԱՏԱՍ (Նաւուհդ) և ԿՈՒԱՏԱԼԱՒ, Նաւահանգիստ քաղաքք փոքունք։

2187· Զ· ՆԱՀԱՆԳ ՍԱԳԱԴԵԳԱՍ· Ի հարաւոյ կ.ողմ Լ.ճ.ոյ, 2,360 փարսախ քառ. բարձրաւանդակ երկիր. ունի լճս և բազ. արծաթ.ոյ.— ՍԱԳԱԴԵԳԱՍ, ընդ 23° լայն. ունի հարաւա.ս արծաթահանս։ Բն. 35.000։— ՍԻՄՊԻՐԻԴԻՏ· ունի արծաթահանք.— ԱՂՈՒԱՍ-ԳԱԼԼԻՆԱՒՈ (Ջ.երմաղուր), ունի ջ.երմուկս, գործարան չուխայի, վաճառականութ.իւն յաչ.ոյ։ Բն. 20.000։

Ե· ՆԱՀԱՆԳ ՍՈՆՈՐԱ և ՍԻՆԱԼՈՍ· Ցաւ.ի.ս գ.ետ.ի.ն.ոյ ծ.ոց.ո՛ւն և յարմ.ա.ւս Տ.ուրանկ.ոյ, 19,166 փարսախ, կ.ի.մ.ոյ կ.ողմն բարեխառն. բերք՝ ցորեան, գինի, չաթար. ի Բ.ե.ր.ի.ր.ո.ւ.ն վ.ի.ճ.ա.կի Ազատ Հ.ն.դ.կ.ոց կ.ոյ ոսկի յաւ.ա.լ.ի. Հ.ե.տ.է.է գետ որ հոսի ի ծոց գալ.ի.ֆ.ո.ռ.ն.ի.ոյ։

ՎԱԼԼԵՍ ՏԻՒ ՖԻՒԵՐՆԻ· Մայրաքաղաք եպիսկոպոսանիստ։ Բն· 2,000։

ԳՈՒԱՆԱ և ԼԱՐՈՁՈՐՈՑ· Ուխտ արծաթահանս։ ՄԱՆԱՏԱՆ, Նաւահանգիստ.— ԳՈՒԱՆԱՏԱՆ, Մեծաւ գոյն քաղաքաց Նահանգիս. Բն· 11,000· — ՍԻՒԱՆ, 10,000· ԱՐՈՒԲԻ, 3.000։— ԿՈՒԲԱՏԱՍ· ունի Նաւահանգիստ ի Գալ.ի.ֆ.ո.ռ.ն.ի.ա· կ.ի.մ.ոյ տ.ա.ս.ա.գ.ի.ն այլ ոչ մեծ.ի.ս։ Բն· 3.000։— Ի լերինս կ.ո.ղ.մ.ն.ո.յ.ս կան զ.ո.ւ.ա.ր.ճ.ա.լ.ի հ.ո.վ.ի.ւ.ք և գ.ե.տ.ա.կ.ք որ վ.ա.ր.ե.ն.ե.ն ա.ս.ա.ղ ո.ս.կ.ո.ւ.ց, այ.ս.ա.կ.ի.ւ.ք է.ն Ս.ա.ն.ո.ւ.ց, Տ.ո.ւ.ր.է.ւ, Օ.ք.ո.ւ.ս.ո.ւ, Պ.ո.ռ.է.ւ.ե.ւ· և քաղաքք Ո.ւ.ր.ի.ւ.ս, Պ.Ա.Տ.Ա.Ր.Ի.Ո.Ր.Ա, Ս.Ա.Ն.Ո.Ր.Ա, Գ.Ո.Ն.Ե.Ի.Ս, և ՍԱՆԴԱԳՐՈՒՍՏ գ.լ.ի.ւ.ա.ո.ր քաղաք Մայոց Հ.ն.դ.կ.ոց։

Ը· ՆԱՀԱՆԳ ՉՈՒԱՈՒԱ· Ի հարաւոյ նոր Մ.ե.խ.ի.կ.ո.յ.ի և Հ.ն.դ.կ.ոց.ոյ ե.ր.կ.ր.ի.ն, 9,360 փարսախ քառակուսի· երկրին անբեր ունի հանքս արծաթոյ։

ՉՈՒՈՒԱՈՒԱ· Մայրաքաղաք· ունի ձ.ե.մ.ա.ր.ան զ.ե.ղ.ե.ց.ի.կ նո.ւ.ա.ռ.ո.յ.ս, ե.կ.ե.ղ.ե.ց.ի.ս հ.ո.յ.ա.կ.ա.պ· Բն· իբր 35,000· կան հանքք արծաթոյ ի մս և ի Ս.ա.ն.ո.ւ.ց Ո.ւ.ո.յ.ձ տ.է. Գ.Ո.Ս.Ի.Ք.Ի.Ր.Ո.Ւ.Ա.Ք.Ի Cosiquiraqui) և ի Ս.ա.ն. Ե.ո.ձ.է. Տ.Է.Ւ. Բ.Ա.Ր.Ո.Ւ.Լ։

Թ· ՆԱՀԱՆԳ ՏՈՒՐԱՆԿՈՑ· Ցաւ.ի.ս գ.ետ.ի.ն.ոյ և յարմ.ա.ւս Գ.ո.ւ.ա.ռ.ե.ա.ց.ոյ, 7,035 փարսախ քառակուսի։

ՏՈՒՐԱՆԿՈՑ· 6,600 ոտք բարձր յ.ե.ր.ե.ւ.ա.ց Ծ.ո.վ.ու· ունի գ.ո.ւ.մ.ա.ն.ո.ւ.ց ա.ն.ո.ւ.ա.ն.ի.ս· Բն· 25.000։— ՉԻՒՈՒՈ Ս.Ե.Ն.Ո.Ր.Է.Ո.Ւ Տ.Է. Ն.Ա.Ա.Ս.Ա.Ս· ունի վ.ի.ճ.ա.կ.ս բ.ա.մ.ր.ա.կ.ի.ւ· և.ս.կ լ.ե.ր.ա.կ և ք.ա.ք.է.է վ.ա.ր.ի.ւ բ.ա.ւ.ա.ն.ի.ն ի հ.ո.վ.ի.ւ.ս.ս լ.ե.ր.ա.ն.ց Մ.ա.ա.ր.ա.յ։— Ն.Ո.Մ.Գ.Ո.Ր.Ո.Ւ Տ.Է. Տ.Ի.Ո.Ս, 7,000։— Ա.Ն.Ն Խ.Ո.Ի.Ռ.Ո.Ց Տ.Է.Ւ Ո.Ւ.Ի.Ո.Ց (Ս· Ց.ո.հ.ա.ն.ն.է.ս Գ.ե.տ.ո.յ)· 10.000։

2188· Ժ· ՆԱՀԱՆԳ ԳՈՒԱՆՈՒԼՈ· Ի սահմանս Մ.ի.ա.բ.ա.ն Ն.ա.հ.ա.ն.գ.ա.ց, որոյ մ.ա.ն.ի.ն է.ր և Դ.ե.կ.ք.ա.ս.ա.ս գ.ա.ւ.ա.ռ.ա.ց որ յ.ա.ռ.ա.ջ ք.ա.ն զ.ա.մ.ս ի.ն.չ.ք առ.ա.ւ.ե.լ ի Ց.ո.ղ.ա.ն.է· Ս.Ա.Ի.Ն.Ս և Հ.Է.Ո.Ի.Ս.Ի.Ն գ.է.ք պ.ա.տ.ե.ե.ն զ.ս.ո.վ.ա.ւ· բ.ե.ր.ք՝ ո.ր.ի.զ, ց.ո.ր.ե.ա.ն, չ.ա.ք.ա.ր, բ.ա.մ.բ.ա.կ, գ.ա.ւ.ա.զ.ա.ն։

ՄՈՆԳՈԼԱՒԱ· Մայրաքաղաք· Բն· 8,000։

ՍԱԼԻՏԻԼՈՑ 6,000։

ԿԱԼԱՏՈՆ· Կ.ղզի է, յորում կայ աշտարակ կանթեղակիր։

ԺԱ· ՆԱՀԱՆԳ ՆՈՒԵՎՈՑ ԼԻՈՆ, այս է՝ Նոր Լ.ե.ո.ն· Ընդ մէջ Տ.ո.ւ.բ.ա.ն.կ.ի և Դ.ա.մ.ա.ո.ւ.ն.է.ք բ.ա.ս.ա.յ, լ.ե.ռ.ն.ա.յ.ի.ն ե.ր.կ.ի.ր· 2,585 փարսախ քառ։

ՄՈՆԴՐԻՃ· Մայրաքաղաք վ.ա.ճ.ա.ռ.ա.ւ.ա.ճ.ա.ռ, ունի հանքս, աթոռ եպիսկոպոսի և տաճարի դ.ա.ւ.ա.ռ.ա.ց.ոյ։ Բն· 15,060։

ԺԲ· ՆԱՀԱՆԳ Դ.ԵՄ.ՈՒ.Լ.Ի.Բ.Ա.Ս· Ընդ մէջ Նախ.ա.ս.տ.ե.ղ.ու.ն.ի և Գ.ա.ւ.ա.ռ.ի.ս.ոյ, 5.194 փարսախ քառակուսի, ի Տ.ո.ւ.ե.ք.ե.ր.ի.ն ունի զ.ա.ւ.ա.ռ.ս Հ.ի.ւ.ա.ծ.ա.ս.ի.ն գ.ե.տ.ո.յ.ն որ Թ.ա.ի.ֆ ի Ծ.ո.ց.ո.ւ Մ.ե.խ.ի.կ.ո.յ.ի։

ԱԳՈՒՅՈՑՈՑ (Aguayo)· Մայրաքաղաք, 6.000։

ԴՈՒՐՏԻՈՑ Տ.Է Դ.Ա.Մ.Ա.Ո.Ւ.Ն.Է.Ք· Կ.ա.ս.ա.ւ.ե.ա.լ ի 1824 ի Ա.ն.ա.հ.ո.ւ.ա.ց.ի.ն վ.ա.ր.ի.ւ, ունի Ն.ա.ւ.ա.հ.ա.ն.գ.ի.ա.ս վ.ա.ճ.ա.ռ.ա.ս.ա.ւ.ճ.ա.ռ.ս։— ՍԱՆՏԱՍՏԵՐ, հին մ.ա.յ.ր.ա.ք.ա.ղ.ա.ք.ս.— ՍՈՂՈՒՈՑ-ԼՈ-ՄԱՐՆԱ, Նաւահանգիստ ուր Նաւ.ե.ա.լ ել Իջ.ա.ւ.ո.ւ.ք.ս զ.ո.ր.ա.վ.ա.ր և ս.ա.պ.ա.ն.ա.ւ.ս ի Բ.ա.ֆ.ի.ն.։— Է.Լ ՌԻՕ-ՖՈՒՆՏԱՏՈՑ, Նաւահանգիստ։

ԺԳ· ՆԱՀԱՆԳ Ս· ԼՈՒԻՍ ԲՈՏՈՍԻ· Ի հարաւոյ Ս.ա.գ.ա.գ.է.գ.ա.ս.ա.յ, ի բ.ա.ր.ձ.ր.ա.ւ.ա.ն.ա.գ.ա.կ.ի.ն Ա.ն.ա.ւ.ա.ղ.ա.յ, 2,220 փարսախ քառակուսի։

ՍԱՆ ԼՈՒԻՍ ԲՈՏՈՍԻ· Մայրաքաղաք բարեշէն· բարձր է յ.ե.ր.ե.ւ.ա.ց Ծ.ո.վ.ու· 7,800 ոտք, ունի գ.ե.ղ.ե.ց.ի.կ ե.կ.ե.ղ.ե.ց.ի.ս, և ջ.ր.ա.ն.ց.ս, և ոսկեհանք ե.ր.ե.ւ.ե.լ։ Բն.ա.կ.ի.չ 50.000։

2189· ԺԴ· ՆԱՀԱՆԳ Վ.Ե.Ր.Ա-Ց.Ր.Ո.Ի.Ս.Ց· (որ Թարգմանի Ճշմարիտ խաչ)· Ի հարաւոյ Դ.ա.մ.ա.ո.ւ.ն.է.ք.ս.ոյ, 2,790 փարսախ քառ· ա.ր.ե.ւ.ե.լ.ե.ա.ն ա.փ.ո.ն.ք.ս ս.ա.փ.ա.ր.ա.կ և ջ.ե.ր.ի.ն.ե.ն, ա.ր.ե.ւ.մ.տ.ա.կ.ո.ղ.մ.ե.ն բ.ա.ր.ձ.ր և ց.ր.ա.ս.ա.ռ.ի.ն։

Վ.Ե.Ր.Ա-Ց.Ր.Ո.Ի.Ս.Ց· Մ.ա.յ.ր.ա.ք.ա.ղ.ա.ք.ս և Ն.ա.ւ.ա.հ.ա.ն.գ.ի.ս.տ ի Ծ.ո.ց.ո.ւ Մ.ե.խ.ի.կ.ո.յ.ի, ի ս.ե.ր.ո.ւ.ս գ.ա.շ.ի, վ.ա.ն.ո.ր.ս ել և օ.գ.ն ի.ն.ա.ս.ա.կ.ա.ր գ.ե.ղ.ի.ն ջ.ե.ր.մ.ա.ն.ի ս.ա.ո.ւ.ն.ի.ք· վ.ա.ճ.ա.ռ.ա.կ.ա.ս.ա.ւ.ճ.ա.ռ Ն.ա.ւ.ե.լ.ե.մ.ք ա.ն.ո.ւ.ա.ն.ի.ի է քան զ.ա.մ.ե.ն.ա.յն ք.ա.ղ.ա.ք.ա.ւ Դ.ա.ւ.ա.ն.ա.գ.ի.ա.ն.ե.ն և ունի ա.ռ.ե.ւ.ո.ւ.ր ընդ Ե.ր.ու.ս.ա.ղ.ի.մ· բն· 10.000։— Ի կղզւոջ միւսմ մեր.ձ ի ք.ա.ղ.ա.ք.ի կայ ա.մ.ր.ո.ց Ն.ո.ր.ի.ն Ս.ա.ն Խ.ո.ւ.ա.ն է.ն Ո.ւ.ե.ւ.ա (San Iuan de Ulloa)· որ վ.ե.ր.ի.ն կ.ա.ւ.ճ.ա.ռ.ե.ա.ց.ոյ.ց ի Մ.ե.խ.ի.կ.ո.յ· զոր ի 1825 յ.ե.տ ընդ ե.ր.կ.ա.ր պ.ա.ս.ա.պ.ա.ր.ա.ն.ե.ն.ե.ր ե.ւ.ո.ւ.ն ի Գ.ա.ղ.ե.ա.մ.ի.ա.ց.ի.ս· վ.ա.ն.ո.ր ա.մ.ր.ո.ւ.մ.ե.ն.ե.ն և գ.ր.ի.ց.ի.ն պ.ա.տ.ե.ն Հ.ո.ւ.մ.ե.ն.ե.ն կ.ո.ւ.ե.ց.ա.ս Ա.ն.ե.ր.կ.ի.ր.ոյ· ի 1838 Գ.ա.ղ.ղ.ի.ա.ց.ի.ք ա.ւ.ո.ւ.ր զ.ա.յ.ն և ք.ա.ն.դ.ա.կ.ե.ց.ի.ն· և ի կ.ր.կ.ի.ն կ.ա.ո.ւ.ց.ա.ւ.ս.ի.ն Ն.ո.ր.ի.ն Ս.պ.ա.ն.ի.ա.ց.ի.ք Ծ.ա.ի.ն.ե.ց.ի.ն 2 մ.ի.լ.ի.ո.ն ֆ.ի.ր.ա.ք.ա.ւ· զ.ո.ր ռ.ա.ւ.ի.ն.ի.ն ա.ս.է 200 մ.ի.լ.ի.ո.ն· վ.ե.ր.ա-Գ.ր.ու.ս կ.ա.ո.ւ.ց.ա.ն.ե.լ է ի տ.ե.ղ.ւ.ո.ջ.ն ո.ւ.ր ել Գ.ո.ր.դ.ե.ա Յ.ա.մ.ի.ն 1519։

Խ.Ա.Ն.Ա.Ր· Ի զ.ո.ւ.ա.ր.ճ.ա.ն.ի է բ.ա.ր.ե.խ.ե.ր ի վ.ի.ճ.ա.կի, ո.ւ.ր բ.ա.ւ.ա.ն.ի ա.պ.ր.ա.ն.ո.ւ.մ ո.ր յ.ա.ն.ո.ւ.ն.ի ք.ա.ղ.ա.ք.ա.ւ.ի Խ.ա.ւ.է կ.ո.չ.ե.ց.յ.ա.ւ· Ի տ.ա.ճ.ա.ռ.ի.ս ա.ո.ր.ա.ս է ք.ա.ր.ա.վ.ա.ճ.ա.ռ բ.ա.ր.ձ.ր յ.ո.ր.չ· Բն· 13,000։— Դ.Ա.Մ.Ա.Ո.Ւ.Ն.Է.Ք.Ո.Ց· Ի խ.ո.ր.ո.ւ.ն ո.ւ.ր.ե.ք Ծ.ո.վ.ու, վ.ա.ճ.ա.ռ.ա.շ.ա.ւ.ճ.։ — Բ.Ե.Ր.Ո.Ւ.Ո.Ց, 7.500 ոտք բարձր

յերեսաց ծովու, ունի վճառան և վարժարան զնուագրութեան, սահմանք նորա ուրեք արդաւանդակող են և ուրեք երիզուած. բն. 10,000։ — ՕՒՆ-ԶԱԳԱ և ԳՈՐՏՈՊԱ. որ ունի վիճակ ծխախոտի. ԴՈՒՈՒՔԱ. առ որով կայ հրաբուղիս փոքրիկ։ — ԱՒՔՈՒՏՈ. նահանգիստ. բն. 3,000։

Բոխոթլ, գետ Հնդկաց, յորում նշանաւոր է բուրդն ի կոփածոյ պղոքիւրոյ, 25 չափ յերկայնութեան ի 15–20 ի բարձրութեան։

ԿՈՒԱՏԱՔՈՒԱԼԿՈՒ (Guazacualco). Նահանգիստ ի բերան համանուն գետոյն։

2190. ԺԴ. ՆԱՀԱՆԳ ԲՈՒԷՊԼԱ. Ի հարաւակողմն վերագրուեսայ, յափունս ովկիանոս, 2,695 փարսախ քառ. ունի աղ և մարմարիոն, և արգիլեսն երկիր։

ԲՈՒԷՊԼԱ. Մականուանեալ տէր Լոս Անճելէս (Puebla de los Angeles), որ Թարգմանի Բնակարան հրեշտակաց. Քաղաք մեծ և երևելի 6,700 սահաչափ բարձր յերեսաց ծովու. փողոցք նորա ընդարձակք և վայելուչք, և եկեղեցիք պերճաշուք որպես ըմբխիչն. աթոռ եպիսկոպոսի և դատողական ատենի. վաճառականութեամբ և արուեստիւ ճարտարութեամբ բարգաւաճ։ բն. 80,000։

ԱՌԼԻՈՒՈՒՈ. Ցանուցեալ երկիր, ուր առէ նոաճի մի հսկայ 73 ոտն չըքաբերութեամբ արմին։ — ԴԵՒՈՒՈՒՔԱ, 10,000։ — ԴԱԼՈՒՈՒԱԼԼ երբեմն մայրաքաղաք էր տզրուկ տերութեան։ բն. 3,000։ — ԳՈԼՈՒԱ. ի սահմանս սորա գտանին բազում հնութիւնք նահանի Մեխիկացւոց, յորս նշանաւոր է բուրդն 172 ոտ. նաւուի ի բարձրութեան, և 1355 լայնութեան երեսաց խարխանչն, կաւով և չաղախով կառուցեալ։ Բնակիչք 16,000։ — ԴԵՐԲԵՒՏ. և սա մայրաքաղաք էր տերութեան միոյ՝ որ գտանէ ընդդէմ Աստեակաց։

ԺԶ. ՆԱՀԱՆԳ ՈՒԱԽԱԳԱ. Ի հարաւակողմն ամենայն նահանգացն յերդ Մեխին ովկիանոս, 4,445 փարսախ քառակուսի. կլիմայն բարեխառն է և տզրագանդ. ունի լերդակ և նօթալ ի գարնան որդան կարմրոյ և շերամ, և հանքս բիւրղի և արծաթոյ և ոսկւոյ։

ՈՒԱՀԱԳԱ. Մայրաքաղաք ի զուարճալի հովտի յամին կանաչ գետոյ, աթոռ եպիսկոպոսի, 40,000 բնակիչք։ — ԴԵՒՈՒՈՒԵՐԻՒ. Նահանգիստ, ունի աղաջանս, և լերդակ. բն. 7,000։

ԺԵ. ՆԱՀԱՆԳ ՉԻԱՊԱ. Ի հարաւոյ Դաւագդոյ և Իւրգադանայ, 5,000 փարսախ քառակուսի, լեռնային է մասամբ։

ՑԻՏԱՏ ՌԻԱԼ. Մայրաքաղաք, եպիսկոպոսանիստ, ունի վիճակս որ բերեն շաքար, լերդակ, գազան և պղպեղ. ունի համալսարան մի։ Ի քաղաքի աստ է գերեզման Լաս Գասաս մեծանուն եպիսկոպոսի Նորուն. բն. 4,000։

Ս. Դոմինիկոս Բալենքսէ (San Dominigo de Palenque). Լաւն հնդկաց, առ որով ի Թաս անտառի միւմ գտան ի 1787 աւերակք գ...ափան մեծի քաղաքի, պարսպաւք և որոք տաճարաց, աշտարակք, դամբանք, կամարք, ջրանցք, բրգունք, ևս և անոնթք, արձանք, նշանագիրք նման եգիպտականացն, և այլ բազում իրք զարմանալի. աւանդ ազգի քաղքինէ եղելոյ նախ քան զքաղուտս Սպանիացւոց։

Աչերակք Փալուագանայ

ԺԶ. ՆԱՀԱՆԳ ԴԱԳԱՍԿՈՑ. Որ է հարաւային մասն վերագրուեսյ կուսակալութեան Նոր-Նոյ, 1355 փարսախ քառակուսի։

ՍԱՆԴՈՒԱՂՈՑ տէր ԴԱՂԱՍԿՈՑ. Մայրաքաղաք, և հերմոզ. 8,000 բնակիչք առ Դաղաւգոյ գետով։

ԿԱԼՈՒԱԾՔ ՄԵԽԻԳԱՑԻՈՑ

2191. Ա. Փուլիմա. Երկիր բարեբեր, 150,000 բնակիչք. ունի հրաբուղիս համանուն, և գլխաւոր քաղաք ԳՈՒԱՄՈ։

Բ. Դուռանգոյ. Չորրորդ քաղաքէ աւանդեցաւ ի նկարագրին Բուէնոսայ (2190)։

Գ. Ընդ իշխանութեամբ Մեխիկացւոց են մինչ կիանոս Ովկիանոս Հիւսիսոյ (Revilla Gigedo), ընդ 18°–20° լայն. հիւս. երիք ապառաժուտ կղզեակք, կարելոր ի ձկնորսութեան։

Դ. Երկիր Ալտա Կալիֆոռնիա, 60 կամ 80,000 փարսախ քառակուսի, 300,000 բնակիչք. անուամբ ևեթ համարի ընդ պաշտպանութեամբ Մեխիկացւոց։

ԵՈՒԳԱԴԱՆ

2192. Եուգադան թերակղզի՝ Մեխիքեան ծոցի ընդ մէջ գտնուն գաղեչայ և Հնդառերասայ. որոյ արեւել. ափունքն ի Քոնէչ դնուց մինչև ի Կուա-դեմալա անառափն են հոծ և խուռն գանրեչ կամ գամբէչ և ածան ծառք. տարածութիւն 6,266 փարսախ քառակուսի. բնակիչք 600,000։ Յամին 1841 զատաւ Եուգադան ի դաշնակցութենէն Մեխիքոյ և հաստատեցաւ ինքնիշխան հասարակապետութիւն։

Մերիտա. Մայրաքաղաք՝ բն. 36,000։

Գամբէչ (Campeche կամ San Francisco de Campeche). Ունի բերդ և հնաւանդիստ. բնակիչք 20,000։ Զբաղեալ սփռեալ են ասանք հնդկաց։ — Ի թերակղզւոջ սոս Անգղիացիք ունին զՀնդառերաս գաղթական փայտահար ագաժուս և գամբէչ ծառաց. յայս գործ պարապին Խափչիք, և բնակութիւն նոցա է Պելիզ (Belize) քաղաք. բն. 4,000։

ՄԻՋԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱ

2193. Յամս անուն կոչին հնդկերին հասարակապետութիւնքն Կուադեմալա, Սան-Սալվատոր, Նիկարագուա, Գոստա-Րիգա, Հնդառերաս, և երկիր Մոսքիտոց Ազատ հնդկաց. որք յամին 1821 ապստամբեցին ի Սպանիացւոց, և յետ երկուց ամաց զատան ի Դաշնակցութենէն Մեխիքոյ, և յերկար մնացին առ անձն, մինչեւ ընդ յամին 1842 ի մի դաշնակցութիւն. Գոստա-Րիգա միայ առանձնակ պետութիւն. բայց յամին 1847 Կուադեմալա զատաւ ի Դաշնակցութենէ, և այլքն ևս միայն առանձինն պետութիւնք, թէպէտ և տակաւին կոչին միանգամայն Դաշնակիցք Միջին Ամերիկոյ. բայց իւրաքանչիւր ունի առանձինն նախագահ և պատգամեաց և օրինս նման դաշնակցաց հիւսիսային Ամերիկոյ և Մեխիքացւոց։

Միջինն Ամերիկա կայ ընդ 8°–17° լայն. հիւս. և ընդ 85°–97° երկ. արևմ. սահմանք նորա ի հիւսիսոյ Մեխիքոյ և Անգլիան ծոլ յորում Հնդառերաս և Կոստպէլա ծոցք. յարևելից Գոլուֆոմ, ի հարաւոյ Ովկիան մեծ, յարևմտից Ովկիանոս և Մեխիքոյ. 25,000 փարսախ քառակուսի։

Նիքերին գաւառք Կուադեմալայ բարձրաւանդակք են 4,000 ոտք. ի հիւսիսոյ նորին ձգին Գոլոֆինէր լերինք, որոց են գագաթունք ստանձոր 10,000 ոտք ի բարձրութիւն. և բազուկք նոցա տարածին յամենայն կողմանս. ի ծովափունն կան նահակաչք և խորշք ի լերանցն գոգս. են և հրաբուխք, որպես Պոքոս, Բոքոյ, Մեքոյ, Մոմբոդոյ և Բաֆայ և այլ ևս ի Հնդառերաս Նիքարագուայ, յորում կայ Մոմբոյ հրաբուխն, և լերինք 8–10,000 ոտնաչափ բարձրութեամբ պարապեն գնա, և տարածութիւն նորա 460 փարսախ, ի սա հոսին ջուրք Լեռն կամ Մոքոյ լճէ. եւկ Նիքարագուա խառնեալ ի Սան Խուան գետ հոսէ ի խորչն Կուադեմալայ։ — Կլիմայ բարձրաւանդակին բարեխառն է, ափանցն օդք տապկանեալ. երկու յեղանակք են երկրիս, անձրևային հանգերձ բքասաստ մրրկօք և տաստնութեամբք, և ամառնային կամ չերմին՝ որ ի նոյեմբերէ սկսեալ մեւք մինչև ի մայիս։ — Բերք երկրին հասարակ են Մեխիքոյն և գաւառացն որ ընդ հասարակածիւ. մշակութիւն ի բարձրաւանդակս բարգաւաճէ, անկագործութիւն ի հովիս լերանց. գլխաւորք ի բերան են բամբակ, չաքար, գագաց, դապագ, լերակ ընտիր, գաճերէչ և ագաժուս. ոսկի և արծաթ. և առատուն ընտանի։ — Թիւ բնակչաց Միջնոյն Ամերիկոյ համարի 2 միլիոն, յորս 550,000 Եւրոպացիք և Գրեօլք. հնդկիք աշխարհիս մարդասէրք են և ճարտարք, գոն ի նոսա տակաւին հեթանոսք։

Ա. ԿՈՒԱԴԵՄԱԼԱ

2194. Կուադեմալա ընդարձակագոյն է ի պետու-Թիւնս Միջնոյն Ամերիկոյ և կայ յարևմտակողմն Նո-րուն, ի սահմանադ Մեխիկոյի և Եուկադանայ ցեմորշն Հնդուսբասայ։ Բն. 600,000 են Նորա. և բաժանի ի գաւառս եօթն, որք են Կուադեմալա, Սաքագե-բեկէս, Ոտոնոիգարան, Վերապզբենանիկ, Սոլոլա, Վերա-Բաս, Չիքիմուլա. յորս գլխաւոր քաղաքք։

ԿՈՒԱԴԵՄԱԼԱ-ՆՈՐ (Guatemala la Nueva)։ Մայ-րաքաղաք. ի գեղեցիկ հովտի բարձր յերեսաց Ծո-վու 1800 ոտք։ Ե փարախաս հեռի յովկիանոսէն մե-ծէ, կառուցեալ բարեչարգոյ յամին 1774։ Հրապա-րանն մեծ հոյակապ չինուԹեամբք և ազեբրբ մեծաս գեղեցիկ յոյժ զարդարեալ է. փողոցքն լայնք և ուղ-ղաձիգք են, տունք միայարկ վասն ահի սասանու-Թեանց. կայ ի քաղաքիս համալսարան, մուսէոն, Թանգարան բնական պատմուԹեան, մասնագարան, եկեղեցիք վայելչազարդք, գործարանք յախճապակի և բամբակի. աճոռ արքեպիսկոպոսի. վաճառականու-Թեամբ երևելի է յոյժ, Թէպէտ և չիք նորա նաւա-հանգիստ կամ ջրանցք, գրաստուք ածեն զվաճառսն։ ի սահմանս քաղաքիս բուծանեն զորդան կարմիր։ Բն. 40 կամ 50,000։

ԿՈՒԱԴԵՄԱԼԱ ՀԻՆ (Guatemala la Vieja)։ Որ ի դպղեալ Ա--- հրաբղխի կործանեցաւ յամին 1541։ Նոյնպես և միւս Կուադեմալա Հին ԱՆՏԻՈՒԱ ասա-ցեալ (Guatemala la Antiqua) յամին 1774 տապալե-ցաւ. և վասն քաղաքական պղտից անչքացեալ՝ զար-գմս միւսանգամ բարգաւաճել սկսաւ. մայր եկեղե-ցին միայն մնաց ի նախնի չինուածոյն։ Բն. 18,000։

ԻՆԴԻՈ կամ ԻՆՏԻՈՆՏՍԻՈ և ԼԻՊՏՐՈՆՏ։ Նա-ահանգիստք.— ԻՐԶԷ. ի սահմանս աւերակաց Ո-ՏՏՈՒՔ քաղաքի, որ մայրաքաղաք էր մեծի Թագա-ւորուԹեան, և էր ի Նմա գալոց կամ գլուանատուն 6,000 հաճախաց 70 վարժապետաք։

Բ. ՍԱՆ ՍԱԼՎԱՏՈՐ

2195. Կաց յարևելս կուադեմալայ յեզր Ովկիա-նոս մեծի. 1390 փարս. քառ. 300 կամ 350,000 բնա-կիչք. և բաժանի ի գաւառս չորս, Սան Միկէլ, Սան Վիսենտէ, Սան Սալվատոր և Սանդա Անա։

ՍԱՆ ՍԱԼՎԱՏՈՐ. Մայրաքաղաք, առ որով կայ հրաբուղխ։ Բն. 25,000։— ՄԻԿԷԼ, առ խաղաղա-կան ովկիանոս։ Բն. 6,000։— ՍԱՆՏՈՒԱՆԷ, ԼԷՊՈՒՈՐ-ԴԱ. վաճառաշահ քաղաքք առ Ովկիանոս մեծի։

Գ. ՆԻԿԱՐԱԿՈՒԱ

2196. Նիկարագուա, ի միջի կրկին ծովուց տարածի, 6,100 փարս. քառ. առ լճին Նիքարաս-կուայ կայ Մ---ա հրաբուղխ՝ որդ բերան փար-սախաս լայն է, և խորութիւնն վճին 1,500 ոտք. Սա-ն Խ---ն կամ Ս. Յովհաննէս գետ ընթանայ ընդ 30 փարսախ։ Բնակիչք 250,000։ Գաւառք հինգ. Լէոն, Մանագուա, Կրանատա, Նիքարագուա, Սեկովիա։

ԼԷՈՆ. Մայրաքաղաք գեղեցիկ և բարեչէն, ունի համալսարան։ Բն. 30 կամ 40,000։

ԿՐԱՆԱՏԱ. Գեղը լճին Նիքարագուայ. 8,000։

ՆԻՔԱՐԱԳՈՒԱՆ. Ի կրճին որ անջրպետէ ընդ լիճն և ընդ Ովկիանոս, 14,000։

ՆԻՈՈՑ. Հունդ ի խորն Ս---ա, ունի մեծերանոցս նաւահանգստից.— ՌԷԱԼԷՈՈ (Realejo). յամին ով-կիանոս, ունի նաւահանգիստ բարի։ Բն. 5,000.— ՍԱՆ ԽՈՒԱՆ, նաւահանգիստ.— ՄԱՆԱԳՈՒԱ. առ հա-մանուն լճին։

Դ. ԳՈՍՏԱ ՐԻԳԱ

2197. Կոստա Րիգա, որ Թալքամներ Հարուստ ափունք, կայ ի սահմանս երկուց ծովուցն ի հա-րաւակողմն աշխարհին. 1,944 փարսախ քառակու-սի, ունի անառաս և ոսկեհանք. բնակիչք 220,000։ Բաժանի յեօթն գաւառս, Գոմայակէ, Սանդա Պար-պարա (Ս. Վառվառէ), Կրայհաս (Ընորհք), Նո-ըդ, Ջոլոգէգա, Դեկեսկալբա, Եուգիգալբա։

ԳԱՐԴԱՊՈՑ. Մայրաքաղաք, ունի ջերմուկս, և Մ---ա նաւահանգիստ։ Բն. 20,000։— ՍԱՆ ԵՕ-ՉԷ ՏԷ ԳՈՍՏԱ ՐԻԳԱ. 20,000։— ԼԱՊԼԱՅԷ. Վ. ԼԻՄՈՒ. Վ. ԻՈՒՆ. 6,600։

Ե. ՀՈՆՏՈՒՐԱՍ

2198. Հոնտուրաս կայ ի հիւսիսի արեւելեան ծով. ափանց, 14,720 փարսախ քառակուսի, 350,000 բնակ. ջք, յորոց շատք են Պրամաս Հնդիկք, և երկիր նոցա ընդ մէջ երից գլխոցն Հոնդուրաս, Կրացիես-ա-Տիոս և Ս. Ել-Վէտ. կլիմայ բարեխառնդ, երկիր բազ. մերեբեր, անտառային և ջրալիր, ունի մայր փայտ, և դանրեզ և պաշտօն, բոլս արծաթոյ, ոսկւոյ, երկաթոյ և պղնձի. և բաժանի ի գաւառս եօթն։

ԳՈՄԱՑԱԿՈՒԱ կամ ՆՈՐ ՎԱՃԱՆՈՒԹԻՒՆ. Ա. ՀՈՆՏՈՒՐԱՍ գետով ի միջերկրեայս երկրին, եւսկս կոզմանէսա քաղաք. Բն. 20,000։ — ԴՈՒՆԻԹԵԼՈՑ, Նաւահանգիստ մերձ ի Հոնտուրաս գլուխ. յորոյ ի ահմանս Պաք Գեորգ սկոտացի բնակեցոյց գաղ. թական։

Զ. ԵՐԿԻՐ ՄՈՍՔԻՏԱՑ

2199. Կաց ի հարաւոյ Գոսթա-Ռիքայ և Մ. Նիկարագուայ և Հոնտուրասոյ։ Բնակիչքն Մոսքոս կամ Մոսքիտոս՝ բնիկք են երկրին, Թուով իբրև 250,000 կամ աւելի. ոչք միշտ ազատք կեցին, և են Ճարտարք ի զէնս և ի նաւարկութիւն, և ազք գործունեայք. վաճգնեցին համարին իւրեանց պատասխան, այլ ունին Թագաւոր վարիչ։ Եկրոպացիք հաստատեալ են հիւսիսոտ յերկրի սոտ, և յամին 1846 գաղ. թական ի Բրուտաց եկն բնակեցաւ յամերնա նոցա։

ՁԻԳԻՄՈՒԼԱ. Մայրաքաղաք Մոսքիտոսաց. 30,000։

ԱԼՈՒՐԻԳԻ, ունի արծաթահանս. — ԿՐԱՏԱՒՈՍ-Ա-ՏԻՈՍ (Աստուծոյ գոհութիւն), Նաւահանգիստ։ ՕՄՈՒ, ամուր և վաճառաշատ քաղաք և նաւահանգիստ. — ՈՒՏԻԹԱ, ՌՈՍԱՐԱՑ, ԿՈՄԱՑԱՑ, Կղզիք, մերձ յամերնա հիւսիսակողմն։

ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ

ԿԱՄ

ԿՂԶԻՔ ՄԻՋԻՆ ԱՄԵՐԻԿՈՑ

2200. Յամս անուն կոչին կղզիք Ասլանգական ովկիանոս որ ընդ մէջ Ֆլորիտայ և բերանոյն Օրենոգայ, ընդ 10°–27° լայն. հիւս. և ընդ 62°–87° երկ. ա. րեմ. որ է ասել ընդ Հասարակածիս. սոքա բաժանեն յովկիանոսէ զծոյն Մէքսիկոյն, որ տարածի ընդ մէջ արեւմտեան Ֆլորիտայ, Գուսպայ և Նուգադանայ. և Տով Անդիլեան կամ Գարպիպեպց ծով կոչի ման որ ընդ Մեծ Անդիլեանս և ընդ Հարաւային Ամերիկա։ — Ամենեցուն կղզեացս պատկիկ լեռնաշղայր է երկիր, բաց ի Դասպակոյ և ի Դրինիտատայ, և են ապառաժոտ հատուածք պարու լերանց, յորս գտանին հրաբուղիք. անտառախիտ էին ամենեքին նոքա յատուկս գիտի Ամերիկոյ, այժմ ի մեծամեծ կղզիսն միայն ձեռնին անտառք և ջուրք. բարձրադոյնք լերանց չանցանեն վ8,000 ոտիք. Լուգայեան կղզիք և այք ոմանք Թուին կերպացեալ ի խարակաց բասոյ. և Տուին առ կղզեաքս պայծառ և յստակ է, այլ հողիք և մրիկ գետաբրամասոյս գործեն վնաս. կլիմայ գրեա Թէ միջերկրական յամենայն կղզեացս տապագին, այլ ոչ անհանդուրժելի օրպես Ավրիկեայ. զամիս հին արեւելեան հողին ընդ մեծ մասն առնջեան մինչ ցերեկոյ. ի գիշերի հովմանիք ի լերանց ընդեալ զովացուցանեն զքնութիւն օդոյն, և զուարճալի գործեն զժամն առաւօտուն և ցերեկոյն. բայց վերջալոյս ոչ լինի ընդ մէջ առնջեան և գիշերոյ, այլ փոխանակ նորին լուսապայծառ աստեղացն փայլմունք. բայց յորդութիւն ցօղոյն տաղտկալի է. երկու յեղանակք են ամին, ամառն կամ ձմերն յեղանակ, և ձմեռն կամ անձրեւային, և սոքա երկու ժամանակք են, մի ի մայիսէ, և միւս ի սեպտեմ-

բերի և հոկտեմբերի, և յերկրորդիս յայսմիկ յորդածդն են ասրաւիք, յորժամ հողին փոխի յարևելից յարևմուտս կամ ի հարաւ, և յայնժամ լինին մրըրկանին փոթորիկք ՚ասացեալ զարհուրա-գին չնչմամբ, որ զծառս արմատաւքի խլեն, զնաւս անդիմադրող կործանեն և զքաղաքս ոչնչի կործան արկանեն. յամախ յաւելուն ի չորիցս և սասանու-Թիւնք երկրի. այլ և ի խանաւարենէն օդոյն հարեալ ապականին զինւիք և համրաք, խանգաթրին կաՀք և գորձք և Թուլանան մեռանք. Հնդիկք և խափչիկք ոչ ինչ կրեն չնաս յարկանից տաստ, այլ Եկրոպա-ցւոց զառաչինն յոյժ անառանելի են և գժդագիք. նոյնպես և խայթ պիծակացն և մեղ:

Բնիկ անասունք արևմտեան Հնդկաց են ազգ ազգ կապկաց, ՚ոչխարաց, ՚ոչխի, ջըրասուն՝ ծղլ ջրբրտոտնի, ջրվիկանք մեծամեծք, գուռնագէղ Հաւք, Թութակ, ծովասևաւ և ձայնգող Թռչունն գէլԹէր, և այլն. կոկորդիւս Ամերիկոյ կամ ՚ոչխան. կրիայ, ձուկն ա-զատ. ի կղզիս մեծամեծս ոճ Թռչնատոր, մղգէզ և-Ֆ-ՀՀ որ որպէս զրրջմնաթիւծն փոխէ զգոյն իւր, ա-ՀՀ ցվից ոսնաչափ յերկայնութիւն, զազիր է կեր-պարանեք այլ բարւոք ի կերակուր. ևս և սարդ, կա-րիճ, մրջիւն, Թիթեղն, Թրթռուքք և փոսոռակայք: Ի բուսականս՝ փայտ պրազիլոյ, գանբէչ, աքաժու, արմաւենիք, գորգոյ, ՚ամիլէ և ՚ոՀ-որ երազա-գոյնս յոյժ ազէ. ՚ՀՀ-ՈՒ, ՚ՈՀՈՀ, Թուզ, ՀՀՒՀ-Փ, ՀՒ-ՀՀՒ, մախ, մրգ, լիմակ, քաՀՒ, կոՀՀակղպեղ, բամբակ, գազաղ, չաքար: Հանիք սակաւք են արև-մտեան Հնդկաց, զորմն ոսկի ի գետս կղզեաց մե-ծաց, արծաթ, մոդիկ, պղինձ, անագ, կապար, երկաթ, աղ ծովու և լճաց:

2201· Թիւ միաչամուռս բնակչաց կղզեացս Ամերի կոյ 3,400,000 · ի գլխաւոր կղզիս ի Ժամանակին յորում գտաւ Ամերիկա բնակիչն խաղաղական ժո-ղովրդոց ընդ Քաջիք անուն իշխանաց և չէին հեռի ի քաղաքական օրինաց· այլ բռնութիւն և հալածանք և գառն վասանակ յոր արկին զնոսա Սպանիացիք Որ-ազգին յոյժ զնոսա, որպես զի յընթացս 15 ամաց՝ 60,000 միայ բնակչաց Հայիդեայ ի 1,500,000 մարդ-կանէ: Արևելեան և Հարաւային կղզեացն բնակիչք Գաղափարք՝ քաջութեամբ ընդդիմացան Սպանիա-ցւոց, որք և մարդակերք էին, այլ ի բազմանալ Եւ-րոպացւոց Հալածական լեալ՝ արդ բնակիչք երևի ոտՀ նոցա: Ի խափչիկս և ի Կարիբու բաժանէին զՀնդկիս այսր աշխարՀի, յեսիներք բնիկք են երկրին. բայց այժմ անհետքին Սպիտակք և խափչիկք կոչին-են և Եկրոպացիք իբրև 500,000, յորս Սպանիացիք յօրինագոյն են իբրու 350,000 արանց· Անգղիացիք 60,000, Գաղղիացիք 30,000, Հոլանտացիք և Սուէտք նուազուքք· բազմաթիւ քան զսոսա ամենեքին են խափչիկքն գրեալք և սարուկք· ի ԺՀ դարէ, յորում սկիզբն եղև ածելոյ գերիս Աֆրիկոյ ի լուսն մարդ-կանն կոտրելոյ՝ ցայժմ Համարին 40 միլիոն սորկաց ածեալ այսր: Ընդ իշխանութեամբ Գաղղիացւոց և Սպանիացւոց ոչ յոյժ նեղէին նոքա, այլ Անգղիացիք և Հոլանտացիք ոչ որպէս զգերիս այլ և չար քան զանասնս տառապեցուցանէին զնոսա ի Ծածր Ծածր վաստակս· ի սկիզբն դարուս Թուլացաւ խստութիւն տերանցն, և ի 1834 ՀՀնչեցին զբերնս սարկութեան գաղթականիք Անգղիացւոց: Գոանին և ազատ խափ-չիկք կամ ձերբազատք կամ գնոյ զազատութիւն ըս-ատացեալք· իսկ սարտուցեալքն ի տերանց խուսան ի լերինս և յանտառս և անդ գումիք կազմեալ ինաս հա-սուցանելն նոցա· սոքա են որ Մ-ԸՐՐՈ կոչին· իսկ խափչիկք Հայիդեայ ի սպառ ԹեՀափեալ զնոսե Եկրոպացւոց հաստատեցին հասարակապետութիւն· են և բանտածինք ազգաց· Սոքա ամենեքին բնա-կեն ի վաճառաշատ քաղաքս կամ ի գերդաստանս անջատք ի միմեանց, որպէս յառաջին ասեմս, առաքը ընդ սորկաց Խրտեանց:

Երեք սիւեռք են կղզեացս, Պահեմա, Անգիլ-լեանք Մեծ, և Փոքրունք, որոց խլեան Եկրոպական ա-զինք· որպէս Անգղիացիք՝ որք ունին իբրև միլիոն մի հպատակս, Սպանիացիք 1,200,000, Գաղղիացիք 260,000, Հոլանտացիք 30,000, Դանիք 40,000, Սուէտք 9,000· Հայիդի կղզի ազատ է ընդ ձեռամբ բնիկ ժողովրդեան:

Ա. Պ Ա Հ Ա Մ Ա կամ Լ Ո Ւ Կ Ա Յ Ե Ա Ն Ք

2202· Պահեմա կղզիք որ և Լուկայեանք (Lucayos) սփռեալ կան յարևմուտս հիւսիսոյ սյնոյ կղզեացց, երկայնձգիք և անճոռնիք գոլով յոգուցից· ըզ-ոսոա նախ քան զայնն եգիա Կոլոմբոս ի Նոր աշ-խարՀին, և եղ զառաչինն ի Կուանահանի կամ ի Սան Սալվատոր կղզի յ՚12 Հոկտեմբեր ամսոյ ի 1492· Սպանիացիք Թողին զնոսին առանց գաղթականի և արգելին Անգղիացւոց բնակել անդր· Հենց անուա-նիք գ-ոՀ-ՈՒՒԸ անուանեալք Հաստատուցին անդ բնա-կութիւն և Թագաւորութիւն· բայց Անգղիացիք յա-ջողեցան ի 1718 ամրել կղզեացն և զարգ պահեն ընդ իւրեանց իշխանութեամբ: Տարածութիւն կղզեացս միաՀամուռ 720 փարս· քառ· և Թուով իբրև 500, ա-պառաժուռք են գլխովին, քան ևս ի Նոցունց բնա-կեալ է· Հարթածաւալք են և կարծին կուսակեալ բաովք· չքոյ ի նոսա գետ և լիճ և ոչ Հող խոր, այլ են իակ բարերքերք· գոն և լիճք ապի ուր գան վաս-տակել յօդնութիւն բնակչաց երկրին գործարքք յա-ստր գաւառաց, որպէս ի Պերմուտեայ և այլոսա· չաՀ մեծ է և յորում կլայեց, որոց մին կերակուր է և գեղ-ՀԸՐՈՒ ասի· Բնակիչք կղզեացս իբր 30,000 կիսով չափ բնակեալ են ի կղզւոջն ՆՈՐ ՆԱՍՍԱՒ. ՄՈՒԹՔԻՒ անուանեալ, որոյ տարածութիւն է 14 փար-սախ, և ոչ քաՀ մշակեալ· տարալ վարչութեան նո-

բին որպէս զհիւսիսային Ամերիկոյ։ ՆԱՍՍԱՒ, մայրաքաղաքն նորա և նաւահանգիստ վաճառաշատ, 8,000 բնակչաք։ ԼԷՏԷՐՏԱՆ, Աստրոն, և Մէնդ պատմական անձինն է, թէպէտ և մեծ քան զամենայն կղզին Լուգայեանց։ — ԿՈՒՆՆԱՒԱՂԱՆ կամ Սան Սալվատոր, յորում կայ Հաւ- նահանգիստ. ուր ասի կոլոմբոս պատ նախ էջանել ի նաւէ։ — Ալյէ ի գնաւոր կղզեաց կոչին Մէնդ և Փոթր Ազագոս, Մէնդ Էհոսմա, Երկնաց կղզի (Long Island), Մարիկոյնա, Գուադիլոս կղզիք, Թոնիրի, Էրէլիս (Acklin), Ինագուա։

Բ. ՄԵԾ ԱՆԴԻԼԻԱՆՔ

2203. Ա. Կ ՈՒՊԱ. Մեծագոյն Անդիլեանց (Antilles), արեւմտեայ քան զայլսն աւելիայն. երկայն 266 փարսախ, և լայն 40–50. ընդ 20°–23° լայն. հիւս. և ընդ 76°–87° երկ. արեմ. ի մուտս Ծոցոյն Մէխիկոյ, ընդ մէջ Եուգագատայ և Պահամեայ. 5,600 փարսախ քառակուսի. Կոլոմբոս եգիտ զսա ի 1493 և Սպանիացւոց տիրեալ նմին ի 1511 կոտորելոյն զբնակիչս նորին. այժմ լքրև միւնոյ մի բնակիչք են ի նմա, կէս սպիտակ և կէս սորուիք և ազատեալք։ Յարևմտից կղզւոյն ընդ արևելս ձգի պար անուսա- խիտ լերանց, յորս Բէնհինչ և Ռիթ-թէ-Դուբ-ինոյ բարձր են 7,700 ոտնաչափ, և Բան-թէ-կոյոդն ի հիւսիսակողմն 1,900 ոտք. Ծովափունքն տափարակք են և նաւակայք բազումք ի նոսա. վտակք մանունք յամենայն կողմանց Թափին ի ծովն. կլիմայն ջերմին է և բարի քան զայլսն կղզեաց. ի նոսա անասունք գոան և առատագոյք. բերէ փայտ բազում և շաքար, քաֆէ, գաւազ, բամբակ, դաղայ, լեզակ, ունի և երէ, և ի 20 ամաց հետէ երկրագործութեան և վաճառականութեան բարգաւաճեալն ի նմա յոյժ յոյժ։ Յերթս բաժանեալ է գաւառս։

2204. Ծ. ԳԱՒԱՌ ԱՐԻՄՏԵԱՆ, յորում գղեաւոր քաղաքք,

ԱԻԱՆԱ կամ ՀԱՒԱՆԱ. Ընդարձակ քաղաք ի հարաւ. մեծ հիւսիսակողման ծովելերին, կառուցեալ ի զառաձալի հովտի և գեղեցիկ է յոյժ արտաքին երևոյթ նորա. Նշանաւոր ի լինան եկեղեցիք ևեթ են, ի մայր եկեղեցւոջն՝ ի բրգաձև տապանի Հանդուցեալ է մարմին Քրիստոսիսոյ Կոլոմբոյ. կան ի քաղաքին ամրոցք, և նաւահանգիստ ամուր և անկասկած, որ ունի գղեակ և մեծարուցս ի պէտս կառուցից նաւաց. Համալսարան յորում են վարժարանք ազգի ազգի ուսմանց և պարտէզ անկաքանոց. Թեան և այլ ուսուցիչարանք, գործարանք չիոգւոյ. և փաթիլեալ ծխատերեզ. աթոռ է եպիսկոպոսի և քաղաքական ոստիկանի. բնակիչք նորա ա- րուարձանեօքն հանդերձ 200,000։

Ռ՚իլ և կ՚ահագոս, ատանք մեծամեծք. 12,000։

Մատնագոս. վաճառատուն և բարգաւաճ և զուարճալի. 20,000։ — Փինոս. Կղզի, յորում սարն Ք-ոբ Ափոնիս, նշանաւոր վասն յերկրագիտացոց և Ամերիկացւոց որք յառաջ քան զամն ինչ գտան- նէին նաւաց։ Աստ հաստատեցաւ և գաղթական Բէնա Ամալիա։

Ռ. ՄԻՋԻՆ ԳԱՒԱՌ. — ԲՈՒԵՐՏՈ ԲՐՈՆՉԻՒՆ քաղաք մեծ, այլ ի խորս կղզւոյն։ Բն. 30,000։

Սան Գերմանոս տէ Նոուէնդան, վիլեոս տէ Իսաբէլ Սագոս, 11,000. Սան Խուան տէ Լոս Ռեմեդիոս. 18,000, ունի սա նաւահանգիստ գեղեցիկ։

Գ. ԱՐԻԻԵԼԵԱՆ ԳԱՒԱՌ. — Սանդագոս տէ Գուիպա. ի հարաւային ծովելերն աթոռ արքեպիսկոպոսի և ոսկիական գաւառին. յառաջնումն մայրաքաղաք եր կղզւոյն կառուցեալ ի 1514, ունի նաւահանգիստ ամուր։ Բն. 26,000։

2205. Ռ. ՔՈՐԴՈՑ-ՐԻԳՈՑ կամ ՔՈՒԵՐԴՈՑ-ՌԻԳՈՑ. Ցարևելս Հայիգեայ, փոքրագոյն ի Մեծ Անդիլեանս, գաւառ ի 1493 և ցարդ ևևայ մնաց ընդ իշխանութեամբ Ընդակացոց՝ ունի լերինս և անտառս, գետս և առուս. Հող արգասաբեր, բայց ոչ բազուք մշակեալ. Հիմայ ջերմին և անձնաս. բերէ՝ քաֆէ, գաւազ, շաքար, բամբակ, և արջառ և ե- րիվար. տարածութեան կղզւոյն 805 փարսախ քառակուսի. բնակիչք իբրև 500.000 սորուիք։

Ս. ԳՈՒԱՆ ՔՈՐԴՈՑ-ՐԻԳՈՑ (S. Juan de Puerto Rico). Մայրաքաղաք եպիսկոպոսանիստ, յերկից կոմանց զատուցեալ ի կղզւոյն, ունի ամրութիւնս և բարգաւաճէ վաճառականութեամբ։ Բն. 30.000։ — Ա- կոնագիւնա Գուամոց. Յօրում կան ջերմուիք։ — Կոմերսոմ, Մագելոնէզ, Սան Հերման (S. Ierman), Քաղաքք մանուք, բայց յետնոս ունի 32,000 բնակ։

Պիւեք (Bieque). Կղզի անբնակ, ժողովարան ձըկնորսաց, մերձ ի Սանդա Գրուզ կղզի Դանիոց։

2206. Գ. ՁԱՄԱՒԴԱ կամ ՁԱՄԵՆԴԱ. Ի հարաւոյ Գուատալ, կողմանէ Ընդակացոց՝ որք առին զսա ի ձեռաց Սպանիացւոց. գտեալ ի Կոլոմբոսէ յամին 1494. տարածութեան նորին ի 750 փարսախ քառակուսի. Երկիր լեռնային, յորում կան ոսկի լերինք ամբառնան մինչև 9՝7500 ոտնաչափ ի բարձրութիւն, իբրև 100 գետք և վտակք են ի կղզւոյս՝ յորս Պլեթ-րիէռ (Black River) ևեթ նաւարկելի. անկախիս են անտառքն և ափունք գետոց բարեբեր. Հիմայ ջերմին ի տուէ և ցամ ի գիշերի. գնաւոր բերք՝ շաքար, քաֆէ, բուամ, գաւիտ՝ որ է շաքարոզի, արջառ, և այլն։ Բնակիչք 400,000, յորս 30,000 ևեթ են սպիտակք. ի գառն ծառայութենէն փախուցեալ սորից՝ ապաստանէին ի լերինս և անդ բնակութիւն հաստատեալ մասնեցին ընդ սպիտակս մինչև ի խաղանել օրինաց գերութեան. վարչութիւն կղզւոյն է որպէս յայլ անգղեացի կալուածս, և յերթս բաժանի կոմսութիւնս։

ՍԻՄՍԻՐՈՒՆԱՑ կամ ՍԻՄՍ ԻՐՈՆՍՈՆ ՏԻՒԼԻ ՎԷՅՆ. Միացեալ Նահանգներ հնձանդիման կարի բարեչէն և գեղեցիկ, յեղր Գ-ոյր (Cobre) գեաղ։ Բն. 5,000։

ՔՈՆՈՒՏԸՍ. Երեվելի քաղաք գեղեցկաշէն, ունի նաւահանգիստ մեծ կրկին ամրոցքը, այլ ոչ անբերի. չուեմարան է վաճառուց համարէն կղզւոյն։ Բն. 30,000։

ԲՈՐԻ ԻՒՈՒՑԱՒ. Ունի նաւահանգիստ առ Նոյնս. Նուն գաղութին, 8,000 բնակչաք։ — ՄՈՆՏԻՎԻՈՒ-ՊԻՑ, ի հիւսիսակողման ափունս. Բն. 4,000։

ՔԱՅՄԱՆ, կղզիք Երկոս, ուր կայ կրիայ շատ։

2207. Դ. Հ Ա Ի Դ Ի կամ Հ Է Յ Ց Ի Դ (Haïti, Hayti) որ և Ս. Դ Ո Մ Ի Ն Կ Ո Ս. Ցարևելից կուսէ Գուատայ և Ճամայգայ, 3,830 վերստ քառ. Քրիստոփոր Կոլոմպոս գտեալ զսա ի 1492 կոչեաց Փոքր Սպանիա, և ապա յանուն մայրաքաղաքին կառուցելոյ Ս. Դոմինիկոս կոչեցաւ. Սպանիացիք կոտորմամբ բնակչացն սերացան կղզւոյն, այլ ի 1630 ազգ ինքնապլուխք և յոլովք ազգաւ Գաղղիացիք գնացեալ ի Տորտուգա կամ ի Կրիայի կղզի որ ի հիւսիսոյ Հայիդեայ՝ մերս եգեալ ընդ Սպանիացիս, կալան զհիւսիսայկոյսն կղզւոյն. յորմէ պատճառս առնեալ Գաղղիացւոց գրաւելոյ հաստատութեամբ Սպանիացւոց զղջոյն իակ զարևմտեայն կղզւոյն, ի 1791 շնորհելոյն ազատութիւն սարկաց, յորմէ խռովութիւն մեծ ծագեցաւ. ազատելոցն սուր ի վերայ եգեալ կոտորելոյն զամենայն այր ասպետակ, և առաջնորդ եկաց նոցին Տուսէն Լուվերտիւր, որ և ի 1802 ածաւ ի Գաղղիա և պատուհասեալն սպանաւ. յարեաւ ընդ նորա Ջրալին զըարաւոր որ մարտ եգ ընդ Գաղղիացիս և ինքնակալութեան չուէք տարեալ անձին կոչեցաւ Ցակոբ Ա. և սպանաւ ի 1806. Քրիստափոր փոխանակ նորին հիմնեաց Թագաւորութիւն ի հարաւակողմն արևմտեան կղզւոյն և Թագաւորաց Ներիկոս անուանեցաւն 1820, յորում վանն անդթութեանց եւրոց պատահարեալ չորաւ զերծոլի. Թագաւորութիւն նորա միացաւ ընդ հասարակապետութեանն զոր հաստատեալ էր Բեզիոնի ուրուն ի խառնձնոց, յոր յաւելաւ ապա և արևելեան կղզին, որում համարէն Հայիդի եղև ընկերհաշտութիւն մի. զոր յետ Բեզիոնի մեռանելոյ ի 1813, կառավարեաց Պռւայէր. Կոման և Ռիկոս կանգնեալ էին և նոքա պետութիւնս զոր նոյնպես միացան ընդ Հայիդեայ. բայց միայն հիմնիկք Մարդոնը ազատութեան օրինաք կեցին ի խորս ազարչին։ Չարգիս երկու տերութիւնք են ի Հայիդի. յարևմտեան մասին ինքնակալութիւն Հայիդեայ, յարևելեան մասին հասարակապետութիւն Ս. Դոմինիկոյ։

Օրինք հասարակապետութեանն նման են Միաբան Նահանգաց, բայց իշխանապետ սոցա կեայ ի պաշտաման իւրում ցմահ. իշխանութեանց հոգ և պաշտամունք ի ձեռս խառնածնաց են։ Խոփվիկք պատային յարուեստս և ի մշակութիւն և ի պահեստութիւն. ունին դպրոցս բազում, և տասիւ բարձաւաձեն ի վաճառականութեան. կրօնիք ուղղափառ են բազումք և լեզուս զգաղղիացի խոսին, որպես և զօրինս նոցա ունին ի քաղաքական վարչութեան։ Ջինք նակալութեանն հաստատեաց Սուլուք ոմն յամին 1849, կոչեալ զանձն Փաստասինոս Ա. Թիւ բնակչաց կըղզւոյս համարի 700,000։

Պարք լերանց ձգին ընդ հարկի, յարևելից՝ Սիեռա ոսկի հարաւ ոսանաւոյի ի բարձրութիւն, որ ունի և բազս ոսկւոյ. գլխաւոր գետք նեղոս կամ նեղլ, Եոնե, Եռն կամ Եռքէ, Օշմա, Ակէդոնէկ և լինք հենրիե-նելոյ, Սոմա. գլխաւոր բերքն հասարակ են Ամերկեանց մեծաց։

2208. Գլխաւոր քաղաքք ինքնակալութեան հանդեայ են՝ ԲՈՐԴՕ-Օ-ՐՐԻՆՍ (իշխանի նահանգիստ). ի ծոցն կոնոս (Gonave) ի Ճահիճս մերձակելոյ. կայ ի սմա վարժարան բժշկութեան, լինկեան, գըպրոտունք։ Բն. 16,000։

Լէ Քէյ կամ Օ Քէյ (Les Cayes, Aux Cayes). Քաղաք ծովեզերեայ։ Բն. 3,000։

ԳՈՐՈՒ ՀԱՒԱՏԱՑՈՑ (Գլուխ Հայդեայ). Ցառաջնումն մայրաքաղաք էր Թագաւորութեան կղզւոյն, կոչեր ևս ԳԱՆՈՒ ԳԱՆԴՈՈ, յոսս Մօրէս հրամանդակի, ի գեղեցիկ դաշտի ընդ բարեաս կլինային, ունի նաւահանգիստ. էին ի նմա գեղեցիկ շինուածք և ֆէրիեր բերդ զոր քրիստափոր կառոյց յաստաւածի բարեաս 2,500 ոտնաչափ. և 10,000 բնակիչք. այլ յամին 1842 ի մեծ սասանութենէ կործանեցան չէնքն և նըշանաց բնակութենն։ Ս. Կնիկոլաս ամբարտակ յաբեմտից հիւսիսոյ՝ քաջ ամրացեալ էր յառաջնումն։ Ի սահմանս քաղաքիս ի լերինս են ամրոցք զորս քրիստափոր կառոյց յաստաւածն անձին և ի պահեստ գանձուցն։ Մերձ է յափունքս կղզին Կրիայից (Tortuga)։

2209. Գլխաւոր քաղաք հասարակապետութեանն է, Ս. Դոմինիկոյ կամ Սան Տոմինգոս. ի հարաւային ծովակին, հուսկ ի բերան Օշմայ. Նըշանաւոր է նաւարան նորին ընդարձակ և մայր եկեղեցին. մարմին Կոլոմպոսի ասի փոխեցաւ ի հաստատ յաւուրս պատերազմին. ունի նաւահանգիստ մարկոցք. և աճուռ է արքեպիսկոպոսի. Բնակիչք 10,000։ Խանգարեցաւ և սա ի սասանութենէն։

Ս. ՔՐԻՍՏՕՓՈՐ. Մերձ ի Ս. Դոմինիկոս։

ՍԱՄՍՈՆ. Աղ համանուն գոգով։

ՍԱՄՈՆ. Կղզի բնակեալ ի ձկնորսաց, յարևելից հարաւոյ հայիդեայ։

Գ. ՓՈՔՐ ԱՆԴԻԼԵԱՆՔ

2210. Սոսկ են սփիւռք կղզեաց որ ի Բորդոյ Բիգոյէ Ձգին մինչև ի ցամաք Հարաւային Ամերիկոյ, զոր ոմանք յերիս Ժողովս գլխաւորեալ կոչեն Կուսաց Նաց կղզիք, Գարայխաց կամ Հողմոյ կղզիք, և Արևմտեան կղզիք։

Ա. ԿՈՒՍԱՑՒԱՑ ԿՂԶԻՔ (Virgins Islands). Թուով 40–60, են ընդ ձեռամբ Սպանիացւոց, Դանեաց, և երկք միայն՝ Անգղիացւոց, և սոցա ևւեթ բաժին առաւել մարդաբնակ է։ ՎԸՐՁԻՆ ԿՈՐՏԱ, Դուրնուա ունին իբր 10,000 բնակիչս, իսկ Ածեռտա անբնակ։ Իսկ ի կղզիս Սպանիացւոց 4,000 ևւեթ բնակիչք են։

Դանիք ունին կղզիս երիս ի պարուն Կուսանաց, որք են, Ս. Խաչ, զոր Գաղղիացիք վաճառեցին Նոցա. 14 փարսախ է տարածութեան նորին, և բերէ շաքար առատ. Բն. 34,000, յորս 30,000 սորոկք քրիստոնեայք։ — ՓՐՈՍՏԻՈՆԵՐԱՏ, փոքր և բարեչէն քաղաք իշխանանիստ, և նաւահանգիստ. Բն. 5,000։ Ս. ԹՈՓԱՍ կղզի ի հիւսիսոյ Ս. Խաչին լերանային և անբեր. գլխաւոր քաղաք նորին Համանուն՝ վաճառականութեամբ և յաւէտ շահաւէտ մաքսանենգ վաճառուց բարեաւաճէ. Բն. 3,000։ — Ս. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ կղզի ընդ մէջ երկոցուն վերնոյն, 5 փարսախ, 5,000 բնակիչք։

Ս. ՄԱՐԻՈՒՈՅ, Ս. ԵՒՍՏԱՓԻՈՒՍ և ՍԱԲԱ կղզիք՝ են Հոլանտացւոց, իբր 5,000 բնակիչք։

Ս. ԲԱՐԹՈՂԻՄԵՈՍ. Կալուած Սուէտաց, 7 փարսախ քառակուսի, բերէ շաքար և բամբակ. — ԿՈՒՊԴԱՓԻ, աձռ. կողմնակալին, Քաֆէֆ անուն նաւահանգստիւ. Բն. 9,000։

2211. Բ. Ս. ՔՐԻՍՏՈՓՈՐ կամ ՔՐԻՒՈ (Kitts). Ընդ 17° լայն. հիւս. առաջին կալուած Անգղիացւոց յաւելմտեան Հնդկիս, 8 փարսախ. լերանային և բարեբեր. ունի հրաբուղս մի, ջերմուկս և շաքար մեծաշահ բերք է նորա. բնակիչք 25,000. գլխաւոր քաղաք Պաս-Դեր (Basse-Terre). 6,000 բնակիչք։

Գ. ԱՆՏԻԿՈՒԱ. Ընդ 17° լայն. 14 փարսախ տարածութեամբ, մշակութեամբ Անգղիացւոց բերէ շաքար, բայց նուազութիւն է ջրոյ և երաշտ ասեպ լինի. բնակիչք 36,000. գլխաւոր քաղաք ամուր և նաւահանգիստ Սէնթ Ճոն, 16,000 բնակիչք։

2212. Դ. ԿՈՒԱԴԱԼՈՒՊԻ (Guadalupe). Ընդ 15°–16° լայն. հիւս. 100 փարս. տարածութեամբ. զոս Կոլոմպոս եգիտ ի 1493, այլ Եւրոպացիք անփոյթ եղեն զնմանէ մինչև ի 1635, յորում Գաղղիացիք ոմանք առաքեալք յամերիկեան ընկերութենէն՝ բնակութեան հաստատեցին և ևւս կղզին ի կուսած Գաղղիոյ մինչև ցայսօր. բաղուկ մի ծովու չերկուսս բաժանէ զկղզին, ի մէծ երկիր և ի Մաորին երկիր որ և կուսաստլօբ, և սա է բարեբեր և արգասաւոր. գետք բազումք ոռոգանեն զերկիրն. Սոճիք հրաբուղս, 5,000 ոտնաչափ բարձրութեամբ ծուխ և բոց արձակէ ի գիշերի. գլխաւոր բերք, շաքար, քաֆէ, բամբակ, ագաճուռ, խէժ, գանձէլ, գաղայ, մեխակ, գասպագ, մանիոգ, անասուն, հանրինջ, փաթաթէ, պլուկք հանդերձ։ Բնակիչք իբրև 130,000, յորս չորրորդ մասն ևւեթ ազատ է, և սպիտակք ի նոսա 12,000։ — Գլխաւոր քաղաք Պաս Դեր (Մաորին երկիր) բարեչէն, ոչ յոյժ վաճառաշահ, 10,500 բնակչօք։ — ՌՈՒՆ–ԱՆ–ՊԻԹՐԸ (Point-a-Pitre) գեղեցկաչէն. Բն. 15,000. ունի նաւահանգիստ և վաճառականութիւն բարգաւաճ յոյժ։ Ի մեծի սանմանեան 1843 կործանեցաւ մեծ մասն քաղաքին։

Ձգելըրք կուսաստլօբայ ընդ իշխանութեամբ գաղղիացւոց կան կղզիկք, ՏէզԱՒՐԱՏ, ընդ 16° լայն. 4 փարս. քառ. ատան մի է ի նմա և բնակիչք 2,500։

ՄԱՐԻԱՍ ԳԱԼԱՆՏ. Չոր կոլմպոս այսպէս կոչեցաւ յանուն նաւուն իւրոյ, ընդ 16° լայն. հիւս. և 63° երկ. արևմ. 14 փարս. քառ. տարածութեամբ, ղեժուռամասոյց են ափունքն առ յորձանաց և հոսանս ջուրց. — ՍՈՒՐԲԱՔ կամ ԼՈՒ ՍԱՆՏՈՒ, ընդ 15° լայն. և ընդ 64° երկ. արևմ. կայ անդ խորշ մի անքոյթ նաւակաց ծովալուացս։ Բն. 1,200. բերք՝ քաֆէ։

Ս. ՄԱՐՏԻՆ. Ունի լեառն 1800 ոտք բարձր, և բերս քաֆէ. Մուխ նաւակայք ի մասին գաղղիացւոց. քանզի մասն մի կղզոյն Հոլանտացւոց է կալուած. բնակիչք իբր 4,000։

2213. Ե. ՏՈՄԻՆԻԿԱՆ. Ընդ 16° լայն. ընդ մէջ կուսաստլօբայ և Մարգինիգայ. գտաւ ի 1493, և վճակեցաւ Անգղիացւոց ի 1763, տարածութիւն նորին ե 39 փարսախ քառակուսի, երկիր լեռնային, ջրաբեր, ունի և հրաբուղս և ջերմուկս. կլիմայ կենսաւէտ, հող արգասաւէտ։ Բն. 20,000։ — ՌՈԶՈ (Roseau). ամուր քաղաք 4,000 բնակչօք։ — ՊՈՐԾՈՒՄՏՏԱ, քաղաք փոքր։

Զ. ՄԱՐԳԱՐԻՏԻ կամ ՄԱՐԳԱՐԻՏՈՒ. Ընդ 14°–15° լայն. 47 փարսախ քառակուսի. են ի նմա քարտ և ամայի լերինք ի տրաքիսեալք արտակիսեալք, բարձր 7,000 ոտս. ի ծովափունն ի գոգս ժայռից կան բազում նաւահանգիստք. երկիրն բարեբեր և քաղհռոգ բերէ շաքար, ցաքֆէ, քաֆէ, բամբակ, գաղայ, կինամոն, գասպագ, մեխակ, մանիոգ, և այլն. կլիմայ խոնաւ և ջերմին, մոթորիկք և սաստկութիւնք զեան մեծ հասուցանեն կղզւոյն։ Բնակիչք 122,000, յորս 40,000 ևւեթ ազատք։ — ՓՈՐՏՈՒՌՈՅԱԼ (Fort Royal), փոքրիկ քաղաք բարեչէն. 8,000 բնակչօք։ — Ս. ՊԻԵՐՈՒ, մեծ և վաճառաշահ. 20,000. — ԵՒՐՈՊԱՍՊԱՆ աւան, ունի նաւահանգիստ վաճառաշահ, 4,000. — Մուքե, Լամանէն, Ռիվիէր Սալ (Աղի գետ), աւանք, յորս ծանավաճառք լինին։

Է. Ս. ԼՈՒՃԻԱ. Ընդ 14°. լայն. 28 փարսախ

քառակուսի, կալուած Անգղիացւոց, երկիր հրաբղխիւ կերպացեալ, բերէ քաֆէ, բամբակ. կլիման ոչ է բարւոք. բնակիչք 21,000. գլխաւոր քաղաք, ՔԷՍԹՐԻՍ (Castries). բն. 5,000։

2214. Ը. ՊԱՐԲԱՏՈՍ (Barbadoes). Ընդ 13°–14°, յարեւելեայսմն, 28 փարսախ քառակուսի. կլիմայ անհնաս, այլ մրկածին. ի լերանց մանուկց որ են ի նմա ծնէ կուլր. Պարպատոս քաղ. մշակեալ է քան զայլ կղզիս Արեմտեան Հնդկաց. բն. 122,000։ Գլխաւոր քաղաք ՊՐԻՏԺԹՈՒՆ, բարեչէն և վաճառաշէն յոյժ վասն գալոյ անդր ամենայն նաւաց որ յարեմտեան Հնդկաստան գնան. ունի նաւահանգիստ ամուր և անվտանգ, զոր փոթորիկ մեծ յամին 1780 եղծ ի սպառ, և ի 1831 գործեալ խանգարեցաւ ի մրրկէ. աճառ է անգղիացի եպիսկոպոսի. բն. 35,000։ — ՍՊԵՅԶՈՒՆ (Speigstown), վաճառաշէն քաղաք փոքրիկ, 5,000։

Թ. Ս. ՎԻՆՉԵՆԻ. 22 փարսախ տարածութեամբ, կալուած Անգղիացւոց ի 1763 ամ. հետէ. ունի լերինս և հրաբուղխս, յորոց բորբոքեալ միայն ի 1812 ցանեաց ցմոխրն մինչև ի Պարպատոս և ի Տոմինիկա կղզիս. կլիմայ ծովափանայն ջերմին և ախտասէր է. հողիք ջերբերք և պղտալերք։ բնակիչք 27,000։

ՔԻՆԳՍԹՈՒՆ. Գլխաւոր քաղաք. բնակիչք 7,000։ Ջժամանակ մի բնակեցան ի կղզւոջս գաղթականք խափչիկք և կարմիր. և խափչիկքն հալածեցան անտի ի 1797։

Ժ. ԿՐՆԵԴԻ. Ընդ 12°–13° լայն. հիւս. ամայի և անջուր կղզեակք, զգեալք ի խարակաց բստոյ. Անգղիացիք տիրացան նոցին ի 1763. բնակիչք իբր 2,000 որ մշակեն զքամբակ. ՔՈՐՈՒԱՓՈՒ, գլխաւոր ի խոնքս կղզեացս և ՀԻԼՍԳԸՐՈ քաղաք ի նմա։

ԺԱ. ԿՐՆԵԴԻ. Ընդ 12° լայնութեան 24 փարս. ի 1650 գաղղիացիք գաղթեալ ի սա կոտորեցին զբազարչիսս և ի 1762 Թոպին զկղզին Անգղիացիս. բարեբեր է երկրին, լեռնային և ջրարբի. գլխաւոր բերք շաքար, քաֆէ, բամբակ։ Բնակիչք 30,000։

Գլխաւոր քաղաք ՍԷՆԹ ՃՈՐՃ, յանհարթ երկրի յարեմտակողմն, ունի նաւահանգիստ և 4,000 բնակիչս։

ԺԲ. ԴՈՂԱՆՈՑ. Ընդ 11°–12° լայն, և 63° երկ. արեմ. 16 փարսախ քառակուսի. յառաջնումն հողանտացիք տիրէին կղզւոյս. ապա Սպանիացիք և Գաղղիացիք, և հուսկ յետոյ Անգղիացիք. ի սմա ոչ որպէս յայլս յԱնդիլեանց գարուտ և հրաբուղխ լերինք են, այլ դալարագեղ բլուրք և հովիտք. կլիմայ բարեխառն, բերք՝ շաքար և քաֆէ։ Բնակիչք 13,000։ ՍԿԱՐԲՈՐՈՒ (Scarborough). գլխաւոր քաղաք, նաւահանգիստ։ Բն. 3,000։

2215. ԺԳ. ԴՐԻՆԻՏԱՏ, որ է ԵՐՐՈՐԴՈՒԹԵԱՆ. Ընդ 10°–11° լայն, մեծագոյն ի Փոքր Անդիլեանս, 225 փարսախ քառակուսի, դէմ յանգիման և հուպ ի բերան Օրինոգայ, անջրպետ ընդ նա ունելով յարեմտից ջրոյն Բարբա, ի հարաւոյ զԲէրբեա էի առնուանեալ ջրանցս. ունի առուս և վտակս, կուսալը լայն և խանձր. զայս կղզի եդիս Կոլոմպոս ի 1498. Սպանիացիք անմնայ Թողեալ էին զկղզին մինչև ի 1797 յորում Անգղիացիք տիրեալք տակաւ բարգաւաճեն զերկրագործութիւն. գլխաւոր բերք բամբակ, շաքար, լերակ, գաջայ, դապաղ։ Բն. 60,000։ Գլխաւոր քաղաք ՍՊԱՆԻՏՈՒՆ կամ ԲՈՒՆԻՈՒՍ ՏԻ ԼՈՐԵՆՏ, բարեչէն և ամուր, ի ձախակողմն երկրի, 12,000 բնակչաց։ — Ս. ՅՈՎԱՆՆԷՍ ՕՐՈՒՆԵՑԻ, նաւահանգիստ։ Բն. 2,000։

2216. ԺԴ. Ընդ սահիւռս Անդիլեանց հասարակ կղզիքն որ ի հիւսիսոյ հարաւային Ամերիկոյ, որպէս է և ԳՈՒՐԱՍՈՒՆՈ, և այլ կղզեակք մանուկք զնա վաս, կալուած Հոլանտացւոց ընդ 12° լայն. հիւս. և ընդ 71°–72° երկ. արեմ. 24 փարսախ քառակուսի. քարուտ է երկիրն, բերէ շաքար առատ, դապաղ, գաջայ, բամբակ. բայց մի միայն գետակ է կղզւոյն, վասն որոյ բազում անգամ երաշտ լինի։ Բն. 26,000. յորս 16,000 խափչիկք, և հրեայք ոչ սակաւ։ — ՈՒՐԼԻՒՏԵՐՈՒՄ, գլխաւոր քաղաք բարեչէն և երևելի և ամուր։ Բն. 8,000։

Հայաստան

ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱ

2217. Օ՛ՀԱՅՕՏԱՑԱԾՔՆ Ամերիկա կիրճէն բռնատ. յարեւմտից հիւսիսայ ընդ հիւսիսային հասրդէ. և է բռնա՛ թերակղզի եռանկիւնի ին ձեւով 12 փարսախ յերկայնութիւն. Ագղեացիք, հոլանտացիք և Սպանիացիք գաւառս ընդարձակս ունէին ի մասին աստ Ամերիկոյ, այլ ապաստամբեալ ազգացն նուաճեալ. ց հասին զգաւառսն ի նոցանէ, և կան արդ ազատաբար բաժանեալ ի զանազան պետութիւնս:

ԳՈԼՈՒՄՊԻԱ

Տարահոդիւն 230,000 *փարս.* □. — *Բնակիչք* 4,200,000:

2218. Ո՛ՀՕՏ աշխարհ ի հիւսիսակողմն Հարաւային Ամերիկոյ կայ ընդ 8° լայն. հար. 12° լայն. հիւս. և ընդ 61°–85° երկ. արեմտ: Ի հիւսիսոյ կողմանէ սահման ունի զծոյն Մէխիքոյ և գլխաւոգականն, յարեւելից՝ զԻւնաս, ի հարաւոյ՝ զՊրազիլ և զԲերու, յարեւմտից՝ զՊվկիան մեծ և զՎուատեմալա. տարածուԹիւն երկրին կարծի լինել 230,000 փարս. քառակուսի. բնակիչք 4,200,000:

Սպանիացիք սիրեալ աշխարհս՝ յԱյն դարու յԵրիս բաժանեցին Նահանգս, զոր և կոչեցին փոխարքայուԹիւն Նոր Կրանադայ, ոստիկանուԹիւն Գուատեմալա և Վենեցհուէլայ, ոստիկանուԹիւն Պրիդոյ. բայց յետին յիշխանուԹեան Բերուայ համարեալ էր: Յաւուրս Նաբուլէոնի՝ յորժամ փերճենատոս ի արքայ Սպանիացոց արեաւ յանԹոռայ, ազմուկք յԱմերիկ եղեն ի Գոլումբիա, գառաջինն ի նպաստ արքային, և ապա յաղատաուԹիւն իւրեանց. զոր և հռչակեցին յամին 1810 յորգորելոք ընդ ընդ Ազգղացւոց, և ոչ կարացին Սպանիացիք նուաճել զապստամբ Թեան, և կոչեցաւ հրամանատան և ազատաբար հայրենեաց. այլ ի 1829 ի՛որլ գաւառն վ Վենեցհուէլա ան. ջատաւ ի հաւաքակապետուԹենէն Ելիքեան զիշխանուԹիւն իւր, և յերկրորդում ամին պետուԹիւնն յերիս բաժանեցաւ հաւաքակապետուԹիւնս, ի նոր կրանադա, ի վենեցհուէլա և ի Բրիդոյ կամ ի հաւաքական:

2219. ՀԱՆԳԱՄՈՒՆՔ ԵՐԿՐԻՒ. — Կլիմայ և բուսաբերուԹիւն Գոլումպիոյ զանազանեալ են յոյժ ըստ մասանց աշխարհին. յարեւմտից հարաւոյ յերկրին Բրիդոյ ընդ 1°–2° լայն. հար. ձգին Անտեան լերինք. պարզակեալ զբարձրաւանդակ երկիր 8 կամ 9,000 ոտնաչափ բարձր ի ծովէ. ի լերինն բարձրագոյնք են Չիմպրասոյ (2117), Ափէսոնա (2117), Գուրնէ (2117) ընդ 2° լայն. հիւս. Անտեանք ի բազում գոսիս գոսիս բաժանեալ տարածին ընդ հիւսիսի. ի կիրճն Բանամայ երկայնին կառնիտայ բլուրք 3–800 ոտք ի բարձրուԹիւն. իսկ լերանցն որ ձգին ի հիւսիսի ընդ խորհորդոյ և ընդ դէտս Գուատ և Մոկոլէնա, ժամանէ բարձրուԹիւն յ'12–17,000 ոտնաչափ. Գուատ լերինք լերինք ծոյոյն Մէխիքոյ ամբառնան յ'4,000 ոտնաչափ: — Բարձրաւանդիցն որ Բոգոտա կոչին կլիմայ խոնաւ և ցրտին է և երկինք ամպամած. իսկ խոնարհագոյն բարձրաւանդակք են ընդ բարեխառն կլիմայիւ, այլ պակասեալ ի քաղաքերուԹենէ բուսոց. յոսս լերանց և ի հովիտս ջնասակս է օդ. լեռներ երիզուկս անապատքն որ տարածեալ զահիքն Օրենոգայ և Մարանեանի, ղեղանակ ծանին զահիքն Օրենոգայ և Մարանեանի, ղեղանակ մի տարւոյն գալարագիտս վայելչանան. երկու ևեթ են եղանակք անդ ըստ ջերմին և ցրտին, որք հաւասարեալ ընդ հաւասարեալ ժամանակին:

Բնիկ երկիրն զամենայն ազգ պտղոց այլ ոչ յամենայն տեղիս. ունի բոլոր ոսկւոյ, արծաթոյ և բլագինայ առատապէս. բայց ցարդ չև է քաջ ուղղեալ գործ հանքից և մշակուԹեան. իսկ վաճառականուԹիւն երկրին ի ձեռս Անգղիացւոց է:

ԲՆԱԿԻՉՔ համարեն Գոլումպիոյ որպէս և ամենայն աշխարհաց Ամերիկոյ ըստ մասին Սպիտակք են և ըստ մասին Հնդիկք և խառնիկք. Հնդիկք ոչ գոսային արդ ի հիւսիսային գաւառս աշխարհին. այլ լերինքնաս բնակին Պլասվոս և Յամպոս Հնդիկք, ազգ զորաւոր. իսկ որ ի հնաբնակուԹենէ կան Հնդիկք և ի հէնս բնակիչ կոչին Ըէսոսիքոս, Բուհիմոս, Յիմիսոս, որ ե ասէ՝ քաղաքավարք և բարեկիրթք. Խառնիկք համագունդ կան ի ծովեզերս. Հնդիկք աշխարհին որ ի գաշտս բնակին արուորագոյնք են որպէս զՊեռեւիւ Աբոթացիս, իսկ լեռնականքն բարեմտեալք են և վատասիրտք:

Ա. ՆՈՐ ԿՐԱՆԱԴԱ.

2220. Նյուր Կրանադա (Nueva-Granada). Ա-բեմհաման մասն է Վ. Երկին Գոլումբոյոյ, յարձանց Գաու-գայ և Մակսաւելնայ ձգի մինչև յՕրինոգ. բաղում բովք հանքայց են ի սմա, այլ առ տեղացին գժգա-բուածեան ամայի Թոդիալ. գոտանի սնդ և ագամանդ և զմրուխտ. Մ. Ե. Հնդկից քաղաքավարք ցուցան առ գիւտիւ աշխարհին. բակ ի լերինս հիւսիսոյ բնակէ ցարդ Ժողովուրդ վայրագասուն յեղերս անդ Գաու-գայ և Մակսաւելնայ։ — Հինգ նահանգք են պետու-թեանս և թիւ բնակչաց նոցին 2,138,000 էր յամին 1850. ըստ նոր կարգաց՝ սրոշեցաւ Երկիրն ի 20 գաւառս և ի 114 վիճակս։

Ա. Գոհ ՆՏԻՆ ԱՄԵՐԳԱ. Ցորում գըտանին գաւառք լերք, պոյոդոս, Ասէնտոֆոս, Մու-ռոդոս, Նեցպզ կամ Նէրոզ, և հովիտն գաւազայ մասամբ հանգերձ Մակսաւելնայ, և Մէբ և Կո-ձէ վտակք Օրինոգայ. Ընտեան լերինք ձգեալ յա-մենայն կողմանս գետաւին խորաձոր բաղուստ ունին ի միջավայրս. Երկիրն ի հասարակի բաբերբ է, այլ անմշակ. ունի և բովս և ածուխս և զմրուխտ, այլ զոսկի միայն ժողովին։

Պոյոդոս կամ Պայոզ ֆե տե Պոյոդոս. Մայրա-քաղաք աթոռ Նախագահին և արքեպիսկոպոսի, ա-ւագանւոյն և ժողովոյ, ի բարձրաւանդակ միուռ որոյ 80 փարսախս ի երկայնութեան և 30 լայնութեան, 8,000 ոտնաչափ բարձր լերինսոյ ծովու, վասն որոյ և ցրտին է կլիմայն և ցամաս վեց անձրևային։ Պո-կոդա կառուցաւ յամին 1538. բաղում էն ի նմա ճեմասանք և եկեղեցիք, յորս մայր եկեղեցին նշա-նաւոր է վայելչութեամբ, տուն դրամոյ, Թեատրոն, վարժարանք ուսանող. փողոցք բաբերապոք և հրա-պարակք ազարեղք զարգարեալ։ Բն. իբրև 40,000։ Ի սահմանս քաղաքիս գետն Պոխդա գորձէ զբաղնը սահմանս ջրվիժին Դէբէնգամայ որ հոսէ երբ ի 600 ոտնաչափ բարձրութենէ ժայռից. և առ բանի գեօ-ղիս կան անձեռագործ կամուրջքն Ինգանդայ, ընդ ո-րոնք անցանէ Սոմմ բաւ հնդեզամ. միոյն ի կա-մըրջաց 298 ոտնաչափ է բարձրութեան և միաս-տանի վէմ է կամուրջն 44 ոտք երկայն և 36 ոտք լայն. միւսն 60 ոտնաչափ խոպոչգագոյն ունի կամար յերից ժայռից կցեալ յերաս. ի հիւսիսի գետոյն կայ Կոռոդոխ վէմ փոքր, յոր կարծեն Սպանիացիք Թէ հնդկաց ամացեալ էին զկաս և զինչս իւրեանց յար-կանել իւրեանց ձեռն ի վերայ ասխարհէն։

Սաս խոյան տե Լոս Լնդաոս. Քաղաք փոքր ի մուտս մեծի Լնանաս գաշտաց։

Մոնեկոս. Գվնաւոր քաղաք Ընտիքթա գաւառի, ի զուարճալի գաշտի, 9,000 բնակչաք։ — Ասէնտոֆոս, յոսկերեր գաշտի յարին Գաուգայ, 4,000 բնակչաք։ Իհոռ տե Նեսրոռ, 6,000. Հոնցզ, Նեցզ։ — Ապատա-ժուտք և ափափայք են կողմանք գաւառիս, և բեռ-նակիրք ոմանք գործ։ — կոչեցեալք փոխանակ գրաս-տու բառիսն զմարդիկ յանձռոսա ի վերայ ուսոց, նոյնպես և գրնեռնիս, և բաղում տատանմամբ մաս-գիւր վաստակին։

2221. Ռ. Գանոյդա. Ցորում գաւառք լերք, Բոռնեցն, Գոդոռ, Բեզդոռ, Պոռնենգնդոռոռ, և վերին հովտի գաւազայ և Ազրեդոռ երկիր. ի վե-րինս տորս գտանի բլագին, և ի հիւսիսի նահանգիս բնակեն վայրիկ Հնդկիք. հանգամանք երկրին նման են նախաշխարհալ նահանգին։

Բոռնեցն. Մայրաքաղաք մեծ յահռնս Գաու-գայ, ի զուարճալի վիճակի, յոստ հիւսեալատ տրա-բզնկին Սէբէզ. յաւերս ապստամբութեանն խան-գարեցաւ քաղաքս, այլ վաղ բարգաւաճեաց վասն յաջողելոյ վաճառականութեան և հանքացն ոսկւոյ որ ի սահմանս նորին. աթոռ է եպիսկոպոսի և հա-մալսարանի։ Բն. 8,000։

Գուլի. Ունի բլագին առատ. — Քիպոռ (Quibo), գլխաւոր քաղաք Գոգոյի. — Գնդրեցռոռ, վաճառաշատ քաղաք, 2,000. — Բեզդոռ, ի բարձրաւանդակի յոստ հրաբղխի մեծի ի միջի ձորձոյ և անտառաց. սահ-մանք նորա բարձա են, բերեն բաճառ լեռ։ — Իսթիռնեցզ, գլխաւոր քաղաք Պուէնավենդուրայ, յա-նուն նաւահանգստի որ ի գոգ մի Ովկիանոս մեծի։

2222. Գ. Իսթմոռց, Որ է կիրճն, և գաւառք ի նմա Բեզդոռ և Վերռնոռ որ երբեմն հասարա-կակառավարեանն կուսակալութեան մասունք էին։ 7 փար-սախ է լայնութեան կրճին ընդ մէջ գոգոյն Մախն-ի և Բանամոյ. յարևելից կրճին կայ ծոյն Տուէն։ Ովկիանոս ի մակընթացութեան ջուրց 13 ոտնաչափ բարձրանայ քան զԱտլանդականն, ի տեղատուեան 6 և կէս, բայց առ քարուտ գոլոյ երկրին անմարթ է հատանել ջրանց ի հաղորդութիւն երկոցուն ծո-ցա. կլիմայ միասակաւ է, երկիրն արգասաւորազ։

Բեզդոռ. Մայրաքաղաք ի գոգ մի Ովկիանոս, 10,000 բնակչաք. բաղում են ի նմա նշանաւոր շէնք. և ունի հաղորդութիւն ընդ Մելխիզ ծոցոյն ի ձեռն Չ-ուբ գետոյ, առ որով համանուն քաղաքն Չագրեն (Chagres). ընդ մէջ սորա և բանամոյ գործի սորգ երկաթուղի (2024)։

Բոռրոռ-Պեցլոռ (Porto-Bello). Ի ծոցն Մելխի-գոյ, առ յոյժ վատնաքաթը լինելոյ կլիմային կոչե-ցաս գերեզման Եւրոպացւոց։ — Սաս Ֆրենսիսկոյան, նաւահանգիստ փոքր ի գոգն Մաճոնիկոյ. — Վե-ռնոռոն, նաւահանգիստ և գլխաւոր քաղաք համանուն գաւառին։ — Մռռգռռոս կղզիք, յորս Գոլումբոս գլխաւորը, որ յառաջն կոչեր Ռե։

2223. Դ. Մակ Տալենս. Ցորում կան գա-ւառք Գնդրեցռոռն, Սանդա Մարռա, Մոմբռոս, Իհոռ տե Լոս Հեզաս. Մ. Ե. հասնէին գետ խառնեալ ընդ Գաուգայ Թաքի յԱնդիկեան ծով. Սհոբոգռոս (Շռ-

patoza) լիճ կայ յարևելակողմն կոյս. բաղուկք ընտեայց ծաւալին ընդ բաղում կողմանս նահանգին, հովիտս բարեբերս և Թաւուտ անտառս գործելով ատ և անդ. ոսկի և արծաթ կ՚ելնէ ի հարաւային գաւառաց, մարգարիտ ի հիւսիսի։

ԳՈՐԴԱՃԵՆԱՆ· Մայրաքաղաք ամուր և նահանգիստ, վանեցեալ ի պարսման Սպանիացւոց ի 1816· կ՚ելնայ Նորին ջերմին և ջհաստկար է, վասն որոյ ընդարձակեն զսահմանս տանց, անյարկ գալիքիս զնոքօք գործել առ ի տածելոյ զզովութիւն, բայց առաւոտին շատք ի բնակչաց խուսեն ի Դուրգաց գեօղ, առ որով կան վշտանչէրս կաւուտ բլրակք 20 կամ 25 ոտնաչափ ի բարձրութիւն, որ ծիւեն կազ ածէ և բոլեն զոհիւն։ Բն· 16,000։ Սահմ Մուրթ, գլխաւոր քաղաք գաւառին, ունի նահանգիստ, 6,000։ — Յիոեսն տելն Հնդն, նահանգիստ, առ որով որս մարգարտոյ լինի։ Մոմ. բոյս, առ Մահաալենայ կարի վաճառաշատ, ունի գնպարոյց· 10,000։ — Օհնենն (Ocaña), քաղաք փոքրիկ ի ներքին գաւառին։

Ե· ՊՈՑԱԴԱ· Յորում կան գաւառք Դոնդ, Սոգոբրոց, Բեմբլոնա և Գեգեզներ· ի հիւսիսի նորա ձգին Աբե՚ր՚է (Apure) լերինք որ են արևելեան Անտեայք, և ակունք գետոց որ խառնին ընդ Մեգայ· յերիզուտ երկրին հոսէ կ՚երթայ գետ և վտակք Օրինոքայ· Ուխ՚ն նեխոյ գնայ ի հարաւոյ և ի ձեռն Գասիկիարէյ (Casiquiare) հաղորդի ընդ Օրինոքայ· լոքք առաքք են սորա Սե՚ղ՚ո՚ր կոչեցեալ վասն թեռոյն ջրոյն։

Դոնիխա (Tunja)· Մայրաքաղաք յարևմտեան ընտեայց, ունի համալսարան։ Բն· 7,000։ Ի գալ Սպանիացւոց՝ նստեր ատ Շ՚ որ է թագաւորը Միւսքա աղին· գտաւ անդ յեր անցեալ դարու օրագոյց լուսնական փորագրեալ ի վիմի։

Սեզնե Ռոզն· Մարգաշատ քաղաք· — Բոլոր, Գեզներ· Բեմբլոնա, որ ունի հանք ոսկւոյ և պղնձոյ· Սոգոբրոց շահասատն, 12,000· Պոպոյան գեղ, ուր Գողումպոսցիք յաղթեցին Սպանիացւոց ի 1819։ Սոգեռոզոն, քաղաք փոքր, ուր Միւսքաքաք յամենայն ընդհանրութիւն գնհէին մեծաւ հանդիսիւ մանուկ մի չաստուծոյն արեգական պղտիքայ։

Բ· ՎԵՆԵՑՀՈՒԵԼԱ.

2224· Բ՚ոմ հասարակապետութիւն կայ ի հիւս· և յարև· Կոր կրանադայ, և յորք նահանգք են Նոբա, որ այժմ բաժանին յ՚13 գաւառս։ Պար լերանց յերկուս բաժանէ զսա մասունս ի հարաւային և ի հիւսիսային· յառաջնումն տարածանին գաշարն ապաղնագք որք զմսի մի տարւոյն ողողեալ մնան ի գետոց յորդութենէ· երկրորդին բարի է կլիմայ ի բարձրաւանդս, այլ յամենս ջերմ է կլիման, մանաւանդ ափունք Մ՚ըռպոյոյ լճի որոյ 80 փարսախ է երկայնութեան և 30 լայնութեան· պղինձ միայն հանեն ի բովսլ Թեպետ և գտեալ իսկ են ոսկւոյ հանք· բերք երկրին են գաւառյ, լեզան, գապագ, բամբակ, և փայտ անտառի· Թիւ բնակչացն յամին 1851 գտաւ 1,356,000, յորս 300,000 սպիտակագ, 600,000 խառնածնիք, 300,000 Հնդիկք, 60,000 խաչիչիկք, և այլն։

2225· Ա· վ՚ենեցհուելա· Յորում գտաւառք գեղեցկաց և գեղապոյոց· ունի ի հարաւոյ սահման զՕրինոք՝ յոր Թափին Մեբա, Աբ՚ե՚ր՚է, Արաուա (Arauca) և յարևմտեան հիւսիսոյ կայ վ՚ենեզ՚ուելա լիճ 12 փարսախ յերկայնութիւն։

Գարդաս· Մայրաքաղաք յոյս Սիւբե հրուանդանի ի զուարճալի և ի յուսալի գաշտի, ընդ բարեաւ կլիմայիւ, 8 փարսախաւ հեռի ի ծովէ· գեղեցիկ շինուածք նորա և բազմութիւն բնակչացն նուաղեցան ի մեծի սասանութենէն յամին 1812 և ի քաղաքական մարտս· ունի համալսարան, գլխաւորս, աթոռ արքեպիսկոպոսի և վաճառական կղեռսց, այլոյք հանդերձ· Բն· 50,000։

Նահանգիստ կոչեցեալ փոքու քաղաքի (4,000) Ռե, Սոգոբրոց, Բեմբլոնա և Գեգեզներ· ի հիւսիսի նորա ձգին Աբե՚ր՚է (Apure) լերինք որ են արևելեան Անտեայք, և ակունք գետոց որ խառնին ընդ Մեգայ· յերիզուտ երկրին հոսէ կ՚երթայ գետ և վտակք Օրինոքայ· Ուխ՚ն նեխոյ գնայ ի հարաւոյ և ի ձեռն Գասիկիարէյ (Casiquiare) հաղորդի ընդ Օրինոքայ· լոքք առաքք են սորա Սե՚ղ՚ո՚ր կոչեցեալ վասն թեռոյն ջրոյն։

Դոնիխա (Tunja)· Մայրաքաղաք յարևմտեան ընտեայց, ունի համալսարան։ Բն· 7,000։ Ի գալ Սպանիացւոց՝ նստեր ատ Շ՚ որ է թագաւորը Միւսքա աղին· գտաւ անդ յեր անցեալ դարու օրագոյց լուսնական փորագրեալ ի վիմի։

Սեզնե Ռոզն· Մարգաշատ քաղաք· — Բոլոր, Գեզներ· Բեմբլոնա, որ ունի հանք ոսկւոյ և պղնձոյ· Սոգոբրոց շահասատն, 12,000· Պոպոյան գեղ, ուր Գողումպոսցիք յաղթեցին Սպանիացւոց ի 1819։ Սոգեռոզոն, քաղաք փոքր, ուր Միւսքաքաք յամենայն ընդհանրութիւն գնհէին մեծաւ հանդիսիւ մանուկ մի չաստուծոյն արեգական պղտիքայ։

Բ· ՎԵՆԵՑՀՈՒԵԼԱ.

2224· Բ՚ոմ հասարակապետութիւն կայ ի հիւս· և յարև· Կոր կրանադայ, և յորք նահանգք են Նոբա, որ այժմ բաժանին յ՚13 գաւառս։ Պար լերանց յերկուս բաժանէ զսա մասունս ի հարաւային և ի հիւսիսային· յառաջնումն տարածանին գաշարն ապաղնագք որք զմսի մի տարւոյն ողողեալ մնան ի գետոց յորդութենէ· երկրորդին բարի է կլիմայ ի բարձրաւանդս, այլ յամենս ջերմ է կլիման, մանաւանդ ափունք Մ՚ըռպոյոյ լճի որոյ 80 փարսախ է երկայնութեան և 30 լայնութեան· պղինձ միայն հանեն ի բովսլ Թեպետ և գտեալ իսկ են ոսկւոյ հանք· բերք երկրին են գաւառյ, լեզան, գապագ, բամբակ, և փայտ անտառի· Թիւ բնակչացն յամին 1851 գտաւ 1,356,000, յորս 300,000 սպիտակագ, 600,000 խառնածնիք, 300,000 Հնդիկք, 60,000 խաչիչիկք, և այլն։

2225· Ա· վ՚ենեցհուելա· Յորում գտաւառք գեղեցկաց և գեղապոյոց· ունի ի հարաւոյ սահման զՕրինոք՝ յոր Թափին Մեբա, Աբ՚ե՚ր՚է, Արաուա (Arauca) և յարևմտեան հիւսիսոյ կայ վ՚ենեզ՚ուելա լիճ 12 փարսախ յերկայնութիւն։

Գարդաս· Մայրաքաղաք յոյս Սիւբե հրուանդանի ի զուարճալի և ի յուսալի գաշտի, ընդ բարեաւ կլիմայիւ, 8 փարսախաւ հեռի ի ծովէ· գեղեցիկ շինուածք նորա և բազմութիւն բնակչացն նուաղեցան ի մեծի սասանութենէն յամին 1812 և ի քաղաքական մարտս· ունի համալսարան, գլխաւորս, աթոռ արքեպիսկոպոսի և վաճառական կղեռսց, այլոյք հանդերձ· Բն· 50,000։

Նահանգիստ կոչեցեալ փոքու քաղաքի (4,000) Ռե, Սոգոբրոց, Բեմբլոնա և Գեգեզներ· ի հիւսիսի նորա ձգին Աբե՚ր՚է (Apure) լերինք որ են արևելեան Անտեայք, և ակունք գետոց որ խառնին ընդ Մեգայ· յերիզուտ երկրին հոսէ կ՚երթայ գետ և վտակք Օրինոքայ· Ուխ՚ն նեխոյ գնայ ի հարաւոյ և ի ձեռն Գասիկիարէյ (Casiquiare) հաղորդի ընդ Օրինոքայ· լոքք առաքք են սորա Սե՚ղ՚ո՚ր կոչեցեալ վասն թեռոյն ջրոյն։

Դոնիխա (Tunja)· Մայրաքաղաք յարևմտեան ընտեայց, ունի համալսարան։ Բն· 7,000։ Ի գալ Սպանիացւոց՝ նստեր ատ Շ՚ որ է թագաւորը Միւսքա աղին· գտաւ անդ յեր անցեալ դարու օրագոյց լուսնական փորագրեալ ի վիմի։

Սեզնե Ռոզն· Մարգաշատ քաղաք· — Բոլոր, Գեզներ· Բեմբլոնա, որ ունի հանք ոսկւոյ և պղնձոյ· Սոգոբրոց շահասատն, 12,000· Պոպոյան գեղ, ուր Գողումպոսցիք յաղթեցին Սպանիացւոց ի 1819։ Սոգեռոզոն, քաղաք փոքր, ուր Միւսքաքաք յամենայն ընդհանրութիւն գնհէին մեծաւ հանդիսիւ մանուկ մի չաստուծոյն արեգական պղտիքայ։

զոր ուռոգանէ Օրինոգ որ բխեալ ի նմին տարածանի շուրջանակի և բաժանեալ ի բազում առաջս Թափի ի ծով։ Տարաւակողման վերինք կան ընդ մէջ երկրի գեռոյս և ընդ մէջ Մոբոնենս և Խոնէիդոյ (Essequibo), հովիտք խորադոյզ և անուռազ ծառախիտք կալեալ են վերեսս երկրին ի հարաւոյ կուսէ, ուր ձագարին խաչինք և անդեայք և ձիք վայրի։ Ազատ հնդկիք բնակին ի սահմանս անդ։ Ընդ մէջ Ռիոյ Նեկրոյ և Օրինոգոյ գոտւոյն միացուածք վաղեմի չինուհեանց, պատկերք արեգական և լուսնի, և կմախք գազանաց, որք յայս առնեն, զի ի հնումն բնակեր անդ ժողովուրդ կերճի ի քաղաքական օրինս։ Սակաւիկք տերին միայն գետափանց նահանգիս, և դարմանեցին զարհուռ և զգրաստ. ի նահանգի աստ կեղծեցին վերէ ընտրեալք ղերկրին ոսկւոյ, ուր բազում անապատակ ուղևորութիւնք եղեն։

ՎԲՈՒԱՆ. Քաղաք փոքր և բարգաւաճ, ունի գաղափ ընակիչ։ Բն. 4,000։

ՍԱՆ ՖԵՐՆԱՆԴՈ ՏԷ ԱՊՈՒՐԼ, 6,000. — Ա՛ՔԱ. ԿՈՒՄԱՆ, գլխաւոր քաղաք Ազուերայ. Վիճակ (հին) ԿՈՒՄԱՑԱՆԱ, Նահանգախառ. — ԼԻՄԵՐՔԱՆԱՏ, ի Վերինն Օրինոգ, հանդրանան քարողից։

Դ. ՄԱԹԻՐԻՆ. Գաւառք սորա են ԳՈՒՄԱՆԱ, ՊՈՐՏՈՖԵԼՈՆԱ, ՄԱՐԿՈՐԻՏԱ և ԿՈՒՄԱՑԱՆԱ. արևելեան բաղուկ Անտեայց ատ յանգի առ Բարխ ծոցով։

ԳՈՒՄԱՆԱ. Մայրաքաղաք յաւագուտ ամայիս առ Գարիպոյ ծոցով, ամուր և վաճառաշատ. Բն. 10,000։ — ԱՐՈՒԱՑ, ԳԱՐՈՒԳՈՑ և ԳԱՐՈՒՐԱՑՈՑ, ի Թէրակղզւոջ միում ի ծովածոցի անդ. — ԴԱՄԱՑԱՍՈՑ, ի վայելչանիստ հովիտ Անտեայց, ունի դասագ ընակիչ. — ՊՈՐՏՈՖԵԼՈՆԱ, գլխաւոր քաղաք ամուր գաւառի իւրում. Բն. 15,000. — ԱՆԿՈՂՈՒՐԻՈՒ կամ ՆՈՐ ԿՈՒՄԱՑԱՆԱ, փոքրիկ քաղաք հուսկ ի գետն Օրինոգ. Բն. 8,000։

Գ. ՔԻԴՈՑ

2227. ՔԻԴՈՑ կոչի և ՀԱՍԱՐԱԿԱՑԵՏՈՒԹԻՒՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱՑՒ, զի կայ երկիրն ընդ գծուն Հասարակածի ի հարաւային Գոլտմպիա. և էր սա յառաջ քան զգալուստ Սպանիացւոց ընդ իշխանութեամբ Ինգասաց Բերուէ. ընդ սա ձգին բարքս երերիկք Անտեայց, և ի հարաւոյ ընդ հիւսիս խաղացեալ և ի ծովակողին խոնարհեալ. յարևելից լերանցս կան լայնածաւալ դաշտք բնակեալք ի հընդկաց, և ոռոգեալ ի նոքա և ելից գետց որ ի Մարանեոն հոսին այլոցք հանգերձ. զարձրաւանդսն Անտեան երկուասեք պատեն բարձրածայր լերինքն Զիմպորասոյ, Գոլբէնի և Բիլիլա (2117) հրաբուղիք. կան ի նմա հանրք ոսկւոյ և բլագինի և անգիկ. ՖՒՈՒՆԻ աձձ ի սահմանս 6–8,000 ոտնաչափ բարձանց։ Երեք նահանգք են ի փիդոյ որ արտաքսին յուրեմ գաւառս. յորս բնակիչք 670,000։

2228. Ա. ՆԱՀԱՆԳ ՀԱՍԱՐԱԿԱՑՒ (Equador). Յորում գաւառք ԲԻՉՈՑԱ, ՉԻՄՊՈՐԱՍՈՑՈՒ, ԻՄԲԱԳՈՒՐԱ. ի սմա են Անտեան հրաբուղիքն Գոլբէնի, Սանկ, Ախինչա (2117) բարձրագոյնն հրաբուղիս լերանց. Գոյանդ լեառն որ կայ ընդ գծիս Հասարակածին, Դուպլոբոլա, Բիլիլա յորում խաչ կայ կանգնեալ ի գաղղիացի ազգացուցից զարհուրելի է գոգհուն Գոգոպախայ. յամին 1738 ձգեաց չափեալ բոցոյ յ'3,000 ոտնաչափ ի բարձրութիւն, և ի 1744 ձայն որոտմանց նորին լսելի եղև յ'50 փարսաս և ի 1768 Համպոլդոյ քաղաք որ 24 փարսախաս հեռի է ի նմանէ՝ սոսկեցուցաս ի մեծոյ նոքին. Մարանեոն անցանէ ի հարաւոյ նահանգիս, գոտնի անդ ազազ ոսկերիզ. բնակիչքն սերունդք նախնի Ինկրուացւոց կերճիք են ի քաղաքավարութեան, և կան յերկրի նոցա միացորդք վաղեմի չինուհեանց նոցին։

ՔԻԴՈՑ (Quito). Մայրաքաղաք յարևելս Բիլիլայ 8886 ոտնաչափ բարձր է յերեսաց ծովու. յամին 1739 մեծաւ սասանութեամբ տապալեցաւ ամենայն հովիտն փիդոյ, և յայնմհետէ յաճախեն անդ սասանութիւնք, և կիլմայն գժգոհ ևս է. փողոցք քաղաքին նրբաշաւիղք և բազմապտոյզք են անդնալի կառաց, այլ հոյակապ չինք բազում ի նմա, սեամբք և անգրեօք և պատկերօք զարգարեալ, որպես զի ընդ գեղեցիկ քաղաքս Ամերիկոյ գասի. այսպիսիք են պալատն հին, մայր եկեղեցին, եկեղեցիքն Ցիսուսեանց, Ս. Գլարայ, և այլն. կայ ի նմա մատենադարան հասարակաց, համալսարան, վարժարանք, ուսուցմեան կղերիկոսաց, անկիւնաց մեծ, մենաստանք, գործատանք ձեռագործուածոց և վաճառականութեան յայլոց. բն. 70,000։

ՀԱՄՊԱՆՈՑ. Քաղաք մերձ ի Զիմպորասոյ, յորում բանձանին գներամ որդ. Բն. 9,000։

ՒՒՈՊԱՅԱՆ. Գլխաւոր քաղաք Զիմպորասոյ, որ ի 1797 կործանեցաւ, և նորն կառուցաւ խոնարհագոյն քան զառաջինն. նշանաւոր է ի նմա պալատ և ամբարտակն կառուցեալ Ինգասաց։ Բն. 20,000։

ԻՄԲԱԲՈՒՐԱ. Գլխաւոր քաղաք խմպաբուրայ, ունի ձեռագործս ասուի, բամբակի, և վիճակս չաքարի և ցորենոյ, 10,000. — ՕՏԱՒԱԼՈ, և սա ունի գործարանս որպէս զիպաբրա, 15,000. — ԴԱԳՈՒՆԿԱ, ի սահմանս սորա կան աւերակք ամրութեանց և պալատան Ինգասաց։ Բն. 3,000։

Ի դաշտս արևելից կան բնակարանք ինչ քարոզից, յորս գլխաւորին անուն է Ս. Յովհան ԴԵ ՕՄՈՏՈ.

2229. Բ. ԿՈՒԱՔԱՔԻԼ (Guayaquil). Յորում գաւառք ԿՈՒՆԴԻՆԱՄԱՐԿԱ և ՄՈՒՆԴԻ, ի հիւսիսի կուսայքին ծոցոյ. բերք՝ դասագ, գազաց, փայտ, աղ, մեղր, մոմ։

ԿՈՒԱՅԱՔԻԼ. Մայրաքաղաք, ունի նահանգիստ երևելի՝ համանուն ծոցին ի մեծն Ովկիան. են նորա վիճակք բարերջյալ և անուռնախիտք, ուստի հատանեն փայտ ի սէտս նաւաց կառուցման. վաճառականութիւն յաջող է նորա ընդ Բերուի և ընդ Մեխիկոյ. ունի վարժարան նաւարկութեան: Բն. 24,000:

ԲՈՒՆՔ կղզի, բնակութիւն ձկնորսաց:

ԲՈՒՆԵՐԴՈՈ ՎԻՏՈՈ, ի Մանասի:

Ընդ Հասարակածիւ 180 վարսախ հեռի ի ծովէ՝ զերկին կան կանաչօձոյս կղզիք 22. արևելեայնքն հրաբուղխա ունին, իսկ որ յարևմտեան են՝ բուսաբեր զաշտս. յափունս նոցին գան կրունք մեծամեծք: Ալկիսեարլ անուն է մեծագունին կղզեացս:

Գ. ԱՍՍՈՒԱ. Եւ ի սմա գաւառք Գուենքոս (Cuenca), Լոյոս (Loja) և Խոյոս ՝ի Պրագամորոս. սման մի հնձանիգիս գաշտային է ի Մարանեոնէ ոռոգեալ և միւս սման լեռնաւէտ ոստովք Անտեայց, յորս երևելի է Բաբմոյ Աստուած:

ԳՈՒԵՆԳԱ. Մայրաքաղաք բարեչէն 12 վարսախաւ հեռի ի Բարամոյ լեռնէ, 7,670 ոտնաչափ բարձր ի ծովէ. ունի համալսարան: Բն. 20,000:

ԴՈՒՄԲԵՍ (Tumbez). Լաւ կայմաթիլ խորշիւ, կան ի սմա աւերակք տաճարի միոյ և պալատան ինգաասց, հանգերձ պըղպէք. — Լոյոս, յորոյ սահմանս լինի ընծայ քինաքինա: Բն. 10,000. — Սան Խոյոս տէ Պրագամորոս, յեղջ Մարանեոնի՝ որ Դուկկորա կոչի ի գաւառի աստ:

ԲԵՐՈՒ

Տարածութիւն 65,000 *վարս.* □. — *Բնակիչք* 1,800,000:

2230. Ի մտանել Սպանիացւոց յայս աշխարհս յամին 1525, սահմանք Թագաւորութեանս ձգէին և ի Քիտոյ և մինչև ի Ռիոյ Բլատայ. այժմեան հասարակապետութիւնն ձգի յարիւնս Ովկիանոս ընդ 3–21° լայն. հար. և երկայնութիւն նորա ժամանէ մինչև ի 68° և 94° երկ. արևմ. տարածութիւն երկրին 65,000 վարսախ քառակուսի: Ի հիւսիսոյ սահման ունի Բերու զԳոյազմպիա, յարևելից՝ զՊարաչէ, ի հարաւոյ զՊոլիվիա, յարևմտից՝ զՈվկիան մեծ:

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. — Մեծ գօթի Անտեան լերանց ձգի ի միջնաշարհին և կոչի Վէրէն Բերուկամ Սիէրա, որոյ կիմայ բարեխառն է և հող արգասաւոր և լերինք հանքաբեր. Սոուրէն Բերու կոչին ծովեզերքն, անապատ ասացուածս որ յոտից լերանցն խոնարհին ի ծովս. սման մի նորին ոռոգեալ ի գետոց բուսաբեր է և մարգաւէտ, բայց անապատն ձգի մինչև ի կռայպաքիլ ծոց, և ի հարաւոյ մինչև ի Գոքիմպոյ որ ի Չիլէ. կիմայ երկրին այնորիկ տապագին և չնասիչ, օդք միշտ ամպամած, այլ ոչ բնաւ անձրևեն կամ որոտան. զարևելեան գաւառս լերանցն արբուցանեն Մարանեոն, Հուալկա, Ուգայալէ (Ucayale) գետք, և կոչի երկիրն Մոնթանե Ուեու: — Երբև յառակս եղև հարստութիւն հանքայց Բերուի, Թէպեա ճոխագոյն ևս են բոլք Պոլիվիոյ. ոսկի առատ է ի Բերու, այլ չատք ի բոլոցդ ի ցայսգիտն և յան. բնակ գաւառն են, բազում է և արծաթեին. հանքն զմիխայ՝ ուսում գանձ մեծաշարուսու հայիթհայիէին ինգաաք՝ այժմ անյայտք են. իսկ որ այլ բերք են յաշխարհիս՝ հասարակ են Ամերիկոյ, բայ ի քինաքինայէ որ բուսանի յանտառս Մոնդանեայ Ռեալայ, և յընթերս ասուէ՝ զոր տայ վիդոնն հիւսիսային գաւառաց. այլ հնակութիւն յոյժ յեանեալ է յաշխարհս վասն ի բոլս միայն պարապելոյ:

2231. ԲՆԱԿԻՉՔ. Վերին և Տորին Բերուի Թըւով իբր 1,800,000 են՝ Գրեթէ սպանիացիք. Մեկիք, խառնածինք, ևս և Ժողովուրդ Հնդիկ Թուշտարեան. պարտաւորեալ զամենայն արուս նոցա յուշնամենի մինչ մինչև ի յիսնամեայս ի ծառայութիւն մեսազաց. առ այս ի յորս գումգտ բաժանեցին զնոսա. մի գումդն վատասկեր զվեց ամս և ապա երկրորդն փոխանակեր զնա. սոքա Բէռու կոչին, և լեզու նոցա քաղքիալուզը է, վասն որոյ շատք ի Սպանիացւոց խօսին ի նոցին բարբառ յերկրի անդ. բայց Հնդիկք արևելեան կողմանց՝ հասակագոյք և պատեղամեսաբերք են և գումով ոչ Թեսագոյն որպէս զոսոսն՝ զորոց ձառնեցաք. զերիք նոցա և նևաք գեղեցիկ են, և չար ի պատեղազմունս, յորս և ի ձիաորսութեան անցուցանեն զառուցս. ցեղի ցեղի է սեփական իշխան զոր Քաշիք կոչեն, և չատուկ բարբառ. ի ԺԴ. գարէ և այսր նահապետացաւ Ժողովուրդն երիր մասամբ, պատնեշեամբ ծառիկ ախտ և այլոց հիւանդութեանց, և չարքերութենէ ցգերդ: Աւերակք բազմապատիկ վինուէթեանց նահին Բերուացւոց վկայեն բարգաւա-

Ճանաց Նոցին ի քաղաքականութեան իրուն երիւք դարուք կանուխ քան զգալուստս Սպանիացւոց. զի յառաջ քան զայն անշրահանգ և բիրս էր ժողովուրդն, անգլուխ և անիշխան. և ի դարուն յայնմիկ սակն յաստուածոհուստ առաքեցաւ Մահդի Գաբաք ոմն, զորոյ չգիտասց ոք զծագումն, ածեալ ընդ իւր զՕհկլոյ զքոյր իւր և զկին, և ուսոյց վերկրաքրիստոնէութիւն. և որպէս կարծի նա ինքն հիմնեաց զսկետութիւն Ինգասաց. յայնժամ կառուցան քաղաքք, և տաճարք նահապետական, հասան ջրանցք, և ճանապարհք յարդարեցան ի լերինս, որպէս այն որ ի Քիզոյե տանի ի Գուսգոյ, 500 վարպետս յերկրէն Եգիպտոսի, Ցամին 1524 եկեալ Սպանիացւոց խառնեցան ի նոսա, և զրկեցան անդորրութենէն. բայց սերտութիւն Սպանիոյ գոն եդ քաղցրութեամբ որսալ և հանգարտեցուցանել զժողովուրդն. Յաղստաձորութեան Զիլեայ և Պուէնոս Այրէսի ի 1820 Յան Մարդին զբաւար (Ծիեալ ի Շիլէ) էին ի Բերու 5,000 արդէք անգլիացի հաստատուսք, և յաղթող գտեալ ի պատերազմունս ինչ՝ եմուտ ի Լիմա. ի Նմին ամ հաստատեցաւ ազատամարտութեանն, և ի միւսում ժողով ազարեալ բռնագատեցին զՅան Մարդին թողուլ զիշխանութիւն իւր և մեկնել ի հայրենիս. ի 1823 Սպանիացիք կրկին սերեցին Լիմայ և ձեռն արկանէին Նուաճել զպատասխան, բայց Պոլիվար որ ազատեաց զԿոլումպիա յօտար լծոյ՝ եհաս ի Թիկունս Բերուայ. և յետ ընդ երկար մարտից, Սիւքր տեղական Նոքին յաղթանակ մեծ տարեալ ՀԱյացուցայ ի վերայ Սպանիացւոց՝ փախստական տարաւ զնոսա առաջի իւր, և ի 1826 եղեն մեկնեցան Սպանիացիք յաշխարհէ անտի. Պոլիվար իշխանապետ կացեալ մինչև ի 1827, հրաժարեցաւ յիշխանութենէ. և կարգեցաւ ընդ նորա առեան վարիչ. յառաջադիսա իշխանաւ որոյ յանձն է գործադիր իշխանութիւն. գերութեան օրէնք ջնջեցան, և ամենայն ոք հաւասար է յազատութեան երաւունս. վարչութիւնն ռամկապետական է՝ առենիւ Նուէրելաց, որք ընտրեն զինքեանք և զպատգամեսայս. Հաւք պետութեան են իբր 56,000,000 ֆր. ծախք 47,000,000. պարտք աւելի քան զ50,000,000 Օջրակաւք 3,000.

Հասարակաց կրօն է Հռոմէական ուղղափառ հաւատք. բայց գոն և ազատ հնդիկք, յորս Թուէ Թէ և հեթանոսք. ի կրթութեան յեռանեալ են բնակուսիք:

2232. ՔԱՂԱՔԱՒԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ. Ըստ հին կարգաց յեօթն նահանգս բաժանի աշխարհն, ըստ նորոյն՝ ի 11 նահանգս և ի 65 գաւառս, մեք ըստ ասոյնոյն կարգեաք զսեղագրութենես:

2233. Ա. ՆԱՀԱՆԳ ԼԻՄԱ. Ձգեալ զծովեզերն, յարևմուտս Պարմայ:

ԼԻՄԱ. Մայրաքաղաք յեզր Րխ-ե (Rimac) գետոց ի ղուսաձալի գաշտի, պարսպապատ և բերդապատ. փողոցք նորա լայնաձակք և ուղղանկիւք են, ունեք ցածունք և փորկիւք առ ի պաշտպանութիւն սաստկութեանց երկրի. Անասունք և հնդկեցիք բազում են ի նմա ոսկերչին և արծաթի զարդուք պըճնեալ. ի մեծի հրապարակին կայ աղբիւր պղնձեայ մեծաչէն ոսեմբ և անգրնաւ. Համբաւոյ ի հնոմն հնութեայ, որոյ փող ի ձեռին փչէ ջուր. մայր եկեղեցին և պալատ արքեպիսկոպոսին և ապարանք քաղաքապետին. Նշանաւոր է դրամանոցն, Թեատրոնն, համալսարանն հիմնեալ ի 1551, վարժարանք, գրատունք, Ճեմիվք զբօսանեաց. կրկէս մեծ ցլամարտի որ տանի 20,000 արս. ի մեծի սաստնութենէն եղեալ ի 1746 յորդրդ ժամն ևեթ քաղաքին զերծաւ. բազում աւերածք եղեն և ի 1828, հանգեալ մահուամբ յոգուսց: Բնակիչք 70,000:

Լիմա

Կամայք Լիմայ

ԳԱԼԼԱՕ (Callao). Քաղաք երիւք փարսախաք հեռի ի Լիմայ, նաւահանգիստ նաւին և առուսերին, 4,000 բնակիչք. աւերակք նորա որ եղեն ի սաստ նուաթեան յամին 1746 երկին ի տեղի տալ ծովեզեր. երկրաշարժութեան անդ անվսաւաալ ի ցամաքէ քաղուսս կղզին Լ ՐՈՆՏԱՂՈՒ:

ԽՈՒ. Ունի գործարանս ապակւոյ և ջգեայ, այգիս և ձիթաստանս: — ԿՈՒՔԻՐԱՍ. ունի ազի զուսբանս. Բն. 3,000. — ԲԱՏԱՏԱՍԱՐ. առ սովաալ կան աւերակք հին տաճարի Բերուացոց:

Բ. ՆԱՀԱՆԳ ՌՈՒՆՈՑ. Ընդ մէջ Լիմայ և Արեքեբայ. — ԽՈՒՆՈՑ, մայրաքաղաք առ Դէսէֆափ, 12,000 բնակչօք. — ԼԱՄԲԱՍ, ԳԱՃԼՈՄԱՍ, ԳՈՒՈՒՐԴՈՑ, յորոց ի սահմանս կան բոլք արծաթի:

2234. Գ. ՆԱՀԱՆԳ ԱՐԵՔԻՓԱ (Arequipa). Ի ծովեզերին ընդ մէջ Ակայուրայ և Գուսգոյ յարևելից կուսէ և ի հարաւոյ Պոլիվոյ:

ԱՐԵՔԻՓԱ. 7,300 ոտնաչափ բարձր յերկուսց ծովոյ և 25 փարսախ հեռի ի Նմանէ, յարևմտեան զառիթս Ալտեայց յայնկոյս ագբերական ԱՀ-ոբիմ-ե-ց, ի բարեբեր գաշտ, ուր սակաւ լինի սաստ նուաթիւն. ունի վարժարանս, գործարանս և վաճառականութեան յաջողակ: Բն. 36,000: — Ոչ ինչ կարի հեռի ի քաղաքիս ամբառնայ բոլորշի հրաբուսիին Կ-ո-ի-ա Բ-ա-ի-ա, իսկ Ո-վԼ-ա հրաբուսիս չնչեալ է, որ ի ժ. դարուս մինչոլ ծածկեալ գաղաղեն:

ԱՐՈՒԱ · Ի հրաւակոյմանս Բերուի, ունի նաւահանգիստ բարի, այլ հիմայ երկրին յոռի է։ — Ի սահմանս նորա կան հանքք արծաթոյ և պղնձոյ, այդիք և ձիթենիք · յամին 1833 սասանութեամբ հին միապատակ տապալեցաւ քաղաքս։

Հարաւակողմն նահանգիս միջև ի սահման հարաւակատեանութեան Պոլիվիոյ անապատ է։

Դ · ՆԱՀԱՆԳ ԳՈՒՍԳՈՅ (Cuzco) · Ընդ միջ Պոլիվիոյ, Արեքիպայ և Ափագուդոյ · ընդ միջ սահմանաց Բերուի և Պոլիվիոյ, ի հարաւոյ նահանգիս կայ պարփակեալ ի լերանց Դէքէտա լիճ աղի ջրոյ խորապատակ։

2235· ԳՈՒՍԳՈՅ · Մայրաքաղաք յամին վտակի միոյ Ափուրիմագայ · ունի համալսարան, վարժարանս, գործարանս, և ի ձեռագործան նշանաւորս են սուզ, նեգործք, քանդակք և նկարք։ Գուսգոյ իշխանանիստ մայրաքաղաք էր Ինգասաց, և յաւերակս չինուածոց նոցին երևելի է հակագործ ամրոցն մեծամեծ վիմօք կառուցեալ, և գեղեցկաշէն տաճարն արեգական պահեալ համակ ոսկւով։ Ի ներքուստ, յորում կայր պատկեր արեգական ճառագայթարձակ ոսկի թիթեղամբ, և պատկերք լուսատորաց ի նմին նիւթոյ · այժմ եւ կեղեցի և մենաստան է Դոմինիկեանց · Բն · 40,000։

Զուխոնոց, լեզու Դիքիգագայ, բարձր լերինսց ծովու 12,000 ոտնաչափ · — Լագունաց, ունի զտարանս հաքարի, 5,000 բնակչօք · — Ոռուրոպամպա, 4,000։

Ե · ՆԱՀԱՆԳ ԱՑԱԿՈՒՆՈՅ · Ընդ միջ Գուսգոյ, Արեքիպայ և Բոլիոյ։

ՀՈՒԱՄԱՆԿԱ կամ ԿՈՒԱՄԱՆԿԱ · Մայրաքաղաք կառուցեալ ի բարձու ընդ ցրտին կլիմայիւ, վաճառաշահ և բարգաւաճ, ունի համալսարան անուանի · Բն · 26,000։

Ի վիճակին ԳԱԼԼԱՍ ԻԼԴՐԷՍ կան անդաստանք շաքարաբեր եղեգան · Ապա-քոյ գեղ, ուր Սիմոն Ղոլիվար յամին 1824 յաղթեաց Սպանիացոց։

ԿՈՒՆՆԱԳԱ ՎԼԼԳԱ, 11,500 ոտնաչափ բարձր լերեսաց ծովու, ունի հանքս ոսկւոյ և արծաթոյ և սառառ մեղկ։

Զ · ՆԱՀԱՆԳ ԽՈՒՆԻՆ (Iunin) · Որոյ սահմանք են Լիմա, Դրուխիլլոյ և Ովկիան։

ՀՈՒԱՆՈՒԿՈՒՈՑ · Մայրաքաղաք · ի հնումն երեւելի էր, և կան ի նմա աւերակք պալատաց և տաճարի արեգական · ընդ սա անցանէր հղոլաքուրն արահետ որ ընդ միջ Քիգոյ և Գուսգոյ, 500 փարսախ երկայնութեամբ։ — ԴԱՐՈՄԱ, գլխաւոր քաղաք համանուն ոսկեկաուղեաց · 5,500 · Խոնին ուսան ուր ապստամբեալքն յաղթեցին Սպանիացւոց · — ԲԱՑԿՈՅ, յանմարգի և ի ցրտին գաւառս Պասկոյ · յորոյ ի սահմանս են արծաթահանքն Լորիքա · — Պանեղեղոյ, յորում կան բաղնիք։

2236· Ի · ՆԱՀԱՆԳ ԼԻՎԵՐԴԱՑ կամ ԴՐՈՒԽԻՅԼՈՑ (Truxillo) · Ի հիւսիսոյ սահման ունի զԳուլուսմայա, յարևելից զգաւառս Ազատ Հընդկաց · ի սմա են հրաւանդանքն Պանիոյ և Ազոյ և ընդ միջ սոցա Սէքոյ (Աքրոյթ) նաւակայք։

ԴՐՈՒԽԻՅԼՈՑ · Մայրաքաղաք · զոր կառոյց Բիզոյ յամին 1533 և կոչեաց յանուն հայրենի քաղաքին իւրոյ, կարի բարեչէն · ի սահմանս նորին կան աւերակք Բերուացի չինուածոց · Բն · 10,000 · — Ի հիւսիսակողմն քաղաքիս կառուցեալ է Կոնիքա, գեղ, յորում են նաւակայք իւր · Բիուրոմ, հնագոյն քաղաքաց աշխարհին, զոր կառոյց Ինկացոյ յամին 1531 · դարմանեն անդ ջուր և այծ բազում · Բն · 9,000 · Բացոմ, նաւահանգիստ է · — Գաղամարգա · ընդ միջ կրկին բազկաց Գորտիլեանց լեզու Գոխամարքա գեղ, 8,700 ոտնաչափ բարձր լերեսաց ծովու · սաս սպանաս Ագաուալբա իշխան Ինգայց, և ցուցանի անդ տեղին ուսոի վաղվիրա յորգորեր զՍպանիացիս կոտորել զՀնդիկս · Նշանաւոր է և պալատն Ինգայց և բաղնիք, և եկեղեցիքն · Բն · 7,000։

Լոխա, գեղ, ուր որով կան աւերակք քաղաքի Բերուացւոց, բարձրայարկ տաճիք մեծամեծ վիմօք կառուցեալ · — Զագարոցաս, բերէ գասագ բազում · 10,000 · — Մոյոպամպա, յարևելեան լերինս · 5,000 · — Բագեմեցոց, նաւահանգիստ Լամպեյեքե (Lambayeque) քաղաքի · 8,000։

Ըմբոստական գաշտս յարևելս Մեսեայց, որ Բաբելոն-երկրագործոյ մականուանին, բնակեն Ազատ Հնդիկք · յժէ գարու հաստատեալ էր անդ քարոզչաց ընակարանս բազումս, որ տակաւ անմարքացեալ քանդեցան · կիմայ երկրին խոնաւ է, և տաճիչ մրկասաց և ցեխոյ ի Թաւուսս անասուս։

ՊՈԼԻՎԻԱ

Տարահոտիւն 54,000 փարս. □. — Բնակիչք 1,330,000։

2237. ՀԱՍԱՐԱԿԱԳՈՏՈՒԹԻՒՆ Պոլիվիոյ ձգի ընդ 11°–24° լայնութիւն հար. և 60°–73° երկ. արեմ. ի հիւսիսոյ սահմանք են նորա Բերու և Պրազիլ, յաբեւելից՝ Ոխոյ Բլուգայ, ի հարաւոյ՝ Բարակուա և Ձիլէ, յարեւմտից՝ Ովկիան և Բերու. իբրև 54,000 փարսախ քառակուսի։ Մինչեւ ևր եկեալ Սպանիացւոց՝ ինքգաթ տիրէին աշխարհիս, և ապա առեալ արկին զայն ընդ իշխանութեամբ փոխարքային Բլուգայ՝ Չալքաս կոչէր։ Բաղում ձգանց քաջութեամբ տարան Պոլիվիացիք առ ի ձեռս բերել զազատութիւն իւրեանց, զոր և հաստատեցին յամին 1825, զայնարշն յանուն ազատողին Պոլիվարայ ՊՈԼԻՒԱՆ կոչելով և զնա պաշտպան և նախնեան անուամբ պատուեալ, ապա կարգեցին այլ օրէնս վարչութեան նման Բերուայ։

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳՐԻՐ. — Երկիր Պոլիվիոյ բարձրագոյն է քան զամենայն գաւառս հարաւային Ամերիկայ, երկին պարբ Անտեայց զուգահեռական անցեալ ընդ նա՝ Թողուն ի միջի հովիտ ընդ. արձակ 12,000 ոտնաչափ բարձր յերեսաց ծովոյ. յարեւելեան պարսն կան բարձրաբերձ լերինքն Նեռ. Սուբա և Նեռ. Ինէնի (2117), ծովելզերքն անապատ են. յարեւելից Անտեայց տամուկ և անտառախիտ բարձրաւանդակ ձգին մինչեւ ի Պրազիլ, զնա կեալ ի հնդկաց։ Գլխաւոր գետք Պոլիվիոյ են Տեռիոռեբէյ, որ հասեալ անցեալ ընդ հովիտն Թամիի ի Դիզիգագա լիճ. պէտ կամ բարձ որ է առաջի Մարանեոնի և բղխէ առ աղբերակաւքեր Ինէմանէ (Illimani) ի հիւսիսի Լաբասճ քաղաքի ընդ 16° լայն. հար. որ և ընթացեալ ընդ հիւսիսի մտանի ի սահմանս Բերուի և խառնեալ ընդ Աբուրնիապայ կամ Ուկայալէ (Ucayale)։ Մուռէյն՝ որպ ակունք են ի Գոյապամա նահանգի և կուգ նա ըստ զանազան տեղեաց ընդ որ անցանէ այլ և այլ անուամբք. ընդ սա խառնի Բարէիէն. Բիլկէմայոյ՝ որ բղխէ ի Ռոդոսի և Վէրհեռ հռուն ի Բանիակայ, ի զեղանել գետոյս այսորիկ և ի յորդել վասկաց ևորին լճանայ Տէ Խորէյէ (Xarayes) Հասէնճ ընդարձակ 6,000 փարսախս քառակուսի։ Հանդամանք երկրին և կլիմային նման են Բերուայ, բայց հանքք առատ են ի Պոլիվիա. գահանին մեծագոյ մինչեւ ի 16,000 ոտնաչափ բարձրութեան յերեսաց ծովոյ, որպէս և երկիր մշեալ ց՝13,000 ոտնաչափ բարձրութեան։

2238. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳՐԻՐ. — Թիւ բնակչաց Պոլիվիոյ ի նոր աշխարհագրին գաւառ 1,330,000, յորս հազիւ քորքորդ մասն սպիտակք են, այլքն ամենայն Հնդիկք և խառնածինք։ Ի հրահանգս կրթութեան յետնեալք են որպէս զբերուացիս։ — Վարչութիւն Պոլիվիոյ հասարակապետական է, բայց նախագահն ընտրի ցկեանս, և կարէ ընտրել պաշտօնեայս և զյաջորդ իւր. երիւք տասնեակք են ազգ յանձնաձեռն զիրս տերութեանն։ Հաւք պետութեանն են 15 միլիոն ֆր. ծախք սուղ ինչ պակաս։

Վաճառականութիւն և արուեստից ծաղումն ցարդ չէ են բարգաւաճեալ։ Ի վեց նահանգս բաժանի հասարակապետութիւնն Պոլիվիոյ։

* 2239. Ս. ՀՈՒԱՔԻՍԱԳԱ (Chuquisaca). Ի հիւսիսի Բ-ից-յա գետոյ։

ՀՈՒԱՔԻՍԱԳԱ. Որ երբեմն Լ-ի-ա և Չ-ր-ց-ս կոչէր, մայրաքաղաք, մերձ յակունս Գաչիմայոյ գետոյ, ի զուարճալի և յարգասիրդ գաշտի 8,750 ոտնաչափ բարձր ի ծովէ, աճեռս արքեպիսկոպոսի և իշխանի. ունի համալսարան, վարժարան։ Բնակիչք 13,000։

Բ. ԲՈՂՈՍԻ. Ի հարաւակողմն Չուքիսագոյ։

ԲՈՂՈՍԻ. Անտառի է վան մեծի արծաթահանոյն. 12,500 ոտնաչափ բարձր է քաղքն ի ծովէ, և հանքք իւր 15,000 ոտնաչափ, ի սոցուձոյա մէն 1545 մինչև ցայժմ՝ հանին արծաթ աւելի քան զ6,000 միլիոն ֆրանգաց, ունի դրամատուն և վարժարան մի. կան չերմաղուխքք ի սահմանս անդ։ Բնակիչք 12,000։

Ա-ո-ֆ-ա անապատ ծովելզերեայ, յորում Ս. ՓՐԱՆՑԻՍԿՈՑ քաղաք, և Գ-գ-ն կամ Լ- Մ-ր գեղ նահանգիս. — ԲՈՂՈՍ, ունի հանքս արծաթոյ։

Գ. ՕՐՈՒՐՈՑ, ի հիւսիսի Չուքիսագոյ։

ՕՐՈՒՐՈՑ. Մայրաքաղաք չեզր Տէսակուասեորոյ. գահանի ի սահմանս նորա հարուստ արծաթահանէք։ Բն. 5,000։ — ԲՈՐՈՒ, քաղաք փոքր։

Դ. ԼԱԲԱՍ Ս. Ունի ի հիւսիսոյ ՀՕրուրոյ, Ղ-ի-գ-գ-ա լիճ և Ղ-ի-ա գետ, և վասկս որ բերեն ոսկի։

ԼԱԲԱՍ. Ցոտս Լ-ի-ա-ն-ե-ա, ի բարձրաւանդակ 11,400 ոտնաչափ. Բն. 40,000։

Դ-ի-ա-ն-ֆ-ս. Գ-ե-զ չեզր Դիզիգագոյ, առ որով կան նշանաւոր աւերակք չինուածոց որ կարծին կառուցեալ յառաջ քան զիշխանութիւն Ինգայից, որմունք նոցա որձաքար վիմօք կառուցեալ են, նոյնպէս և հիմունք ձեռագործ բլրի բարձու և հսկայաձև որ-

մոց։ Ս-ր-ա-ա, գեղ հուսկ ի Նեւատոյ տէ Սորտա։

2240· Ե· Գ Ո Շ Ա Պ Ա Մ Գ Ա· Ռուգեալ ի կուսաբոյ գետոյ, բերէ ցորեան առատ։

ԳՈՇԱՊԱՄԳԱ· Ի զուարճալի և յարդաւանդ վիճակի, քաղաք երևելի, որոյ բնակիչք նշանաւոր գործ ի պատերազմի ազատութեան Պոլիվիոյ։ Բնակիչք 25,000։ — Օ Ր Օ Ր Ե Զ Ո, ունի գործարանս անուանիս։

Զ. Ս Ա Ն Դ Ա Գ Ր Օ Ն Ս Ց Տ Ե Լ Ա Ս Ի Ե Ր Ա· Արևելեան դաշտ ընդարձակ, բնակեալ ի բարբարոս հնդկաց որ ի Մոխոս և Ձիգիդոս ցեղէ· բնակութիւնս ինչ հաստատեալ էր Ցիսուսեանց ի սահմանս անդ երկրին։

ՍԱՆ ԼՈՐԵՆՑՀՈՑ ՏԻ ԼԱ ՓՐՈՆԴԵՐԱ· Ա-ա-ա-ի գետով, գեղաւոր քաղաք եպիսկոպոսանիստ, 5,000 բնակչաք· մշակեն առատ մաիզ, որիզ և շաքար, և գարմանեն անասուն բազում։ — Ոչ ինչ հեռի ի քաղաքէս կառուցեալ էր հին քաղաքն Ս-ր-ա Գ-ր-ա-ե-ա Ս Ի Ե Ր Ր։

Ի Նահանգի աստ հաստատեալ էր Ցիսուսեանց միաբանական ինն պետութիւն եօթնեւտասն այլազգս ազանց, որոնեալ ի տան աւանս, որք խաղաղաւէտ կենաք քաղաքավարելին, և ցարդ հետք կրծոտ թեանն երևին ի նոսա։

Չ Ի Լ Ի

Տարածութիւն 22,400 փարս. □. — Բնակիչք 1,300,000։

2241· **Չ Ի Լ Ի** կամ Չ Ի Լ Ի ձգի վեզերք Ովկիանոս ընդ 24°–42° լայն· հար· և ընդ 72°–77° երկ· սահման ունի ի հիւսիսոյ՝ զՊոլիվիա, յարևմտից՝ զՊկիա-նոս մեծ, ի հարաւոյ՝ զՊկիան և զՌագանիա, յարևելից՝ զԱրգենտինա, տարածութիւն երկրին հանդերձ կղզեաքն 22,400 փարսախ քառակուսի։ Դ-ր-ի-Ա-Ե լերինք ի հարաւոյ ձգին ընդ հիւսիս 30 փարսախաւ հեռի ի ծովեզերէն, կան ի նոսա տրաւուքք բազումք, վասն որոյ սասանութիւն սակաւ լինի անդ· հիւսիսակողմն անապատ է որպէս զԲոլ-ր-ա, բայց գետ ափունք որ ի նմա կարի բարեբերք· իսկ հարաւային կողմն անասահմանք է մինչև ի Պ-ե-ի-ե-ա գետ, և անդ խաղան վանկք Ո-ո-ի-ա կամ Հ-ո-ո-ի-ա, Մ-ո-Բ-ա, Մ-ե, Զ-ե-ն-ե, և այլն· և Ա-ի-ա-Լ-ե-ա լիճ· կլիմայ բարեխառն է և կենսահիմ· բերէ երկիրն ազգս ազգս պտղոց և ընդեղինաց, գարմանի անդ արջառ և ոչխար և գրաստ բազում։ ունի և ոսկի սակաւ, արծաթ և պղինձ բազում։

2242· Ժողովուրդ Չիլեայ Թուով 1,300,000· բաղկացեալ են մասնիով, գեղապատշաճ, ուժաւոր, ընդարթաթարոյ, խաղասէր· Թ-ե-ա-ե-ա-լ ազգս զուարճ տեսանցն Սպանիացոց, անդամին ի 1810 ամ, կարգեցին օրէնս հաստատակատարելեան որպէս զնոցդ տերութեանց Հարաւային Ամերիկոյ, և որպէս զնոսին յետնեալք ի քաղաքավարութեան։ Ի հարաւակողմն Չիլեայ բնակեն Արաւքան ազգս հնդկիք, որք ի ծՁ դարու քաջութեամբ զդէմ կալան Սպանիացոց և ոչ մանն ընդ լծով նոցա· զայս նահատակութիւն նոցա երգեաց Տ-ն Ա-ն-ն-ց-ն Է-ր-ի-լ-ե-ա քերթող որ ն-ի-զ-ա-կ-ա-կ-ե-ց էր նոցին· սոքա պատպոկն ի դարման անասնոց·յամին 1821 յորդորեալ ի Պ-ն-ա-վ-ա-ե-ա-յ ե-կ-ե-ն յօգնութիւն Սպանիացւոց ընդդէմ Չիլեայ և կործանեցին զքաղաքս ինչ զնոցա։

2243· Ի-Ա-Ղ-Ա-Ռ-Ա-Կ-Ա-Ն Բ-Ա-Ժ-Ա-Ն-Ո-Ւ-Մ-Ն· — Ո-ւ-Թ նահանգք են Չիլեայ։

Ա· Ս Ա Ն Թ Ի Ա Կ Ո Ց (Santiago)· — Գ-ր-ա-ւ-մ մայրաքաղաքն Հարմանեն առ Մ-ա-յ-ը-ո-ւ-ց, ընդ բարեխառն կլիմայիւ, բարեչէն գեղեցկայարմար· նշանաւոր են ի շինուածսն՝ պալատն իշխանին, տաճն գրամուց, մաքսատուն, մայր եկեղեցի, համալսարան, վարժարան, գրատուն· Բն· 66,000, համաւաչաք ի տիւրաքրութեան և ի բարեմարդութեան։

Վ-ա-լ-ո-ր-ա-ի-զ-ո, զոր Տղայբլոր ամբարտակ զատանէ ի Սանդիակոյ, հանարի սա նաւահանգիստ մայրաքաղաքին, ամրութեամբք պատապարեալ· կիսաբոլոր ինն է ձև քաղաքի լերամբք պատեալ· Բն· 20,000։

Ռ· Ա Գ Ո Ն Գ Ա Կ Ո Ի Ա· Ի հիւսիսի նահատակեցեալն ։

ՍԱՆ ՓԵԼԻՓ· Գեղաւոր քաղաք· Բն· 5,000։

Ռ-ե-ո-ր-ի-գ-ա· Ի ս-ա-հ-մ-ա-ն-ս սորա յամայն Լերինս կան հանքք ոսկւոյ· — Լ-ի-ա-ո-ռ-ա, որ ունի ոսկեհանք։

Ք-ո-ի-լ-ո-ա (Quillota), պղնձահանք։

Գ· Գ Ո Ռ Ե Ր Մ Պ Ո Յ· Ի հիւսիսի սահմանաց Չիլեայ· գեղաւոր քաղաք նորին համանուն որ կոչի և ՅԻՈՒՏԱՏ ՏԻ ՍԵՐԵՆԱ, երկու փարսախաւ հեռի ի ծովէ, 12,000 բնակչաք, ունի բովս պղնձոյ։

Հ-ո-ւ-ա-ն-ի-գ-ո· Ե-ր-ի սմա են արծաթահանքք, որպէս և ի Ս-ա-ն Ֆ-ր-ա-ն-ց-ի-ս-կ-ո-ո և Գ-ո-ր-ո-ե-ո-ո։

2244. Դ. Գ Ո Լ Ջ Ա Կ Ո Ւ Ա. Ի հարաւոյ Սան-Գիակոյ. ՍԱՆ ՓԵՐՆԱՆՏՈՑ, գլխաւոր քաղաք։ Գ Ո Ւ Ր Ո Ւ Գ Ո Ց. Ունի ոսկեհանոյս։

Ե. Մ Ա Ռ Ի Լ Ի. Բերէ գինի, ցորեան, դա-սպագ։ Գ Ո Գ Ե Ն Ա Ս, գլխաւոր քաղաք. — Բ Ո Ւ Ե Ր Տ Ո Գ Ո Ց Տէ Գ Ո Ն Ս Տ Ր Ո Ւ Ո Ւ Մ Ն, Նահանգապետ, յատաջնուն Ն-ԷԼ- Պիլդոյ կոչեցեալ։

Զ. Գ Ո Ն Ս Ե Ր Ս Ի Ո Ն (Ցղոլթիւն). Ի հարաւոյ Մառելեայ Գ Ո Ն Ս Ե Ր Ս Ի Ո Ն Ն Ո Ր մականուանեալ, քանզի կայր համանուն քաղաք յեզր Ծովուն որ կոր-ծանեցաւ սասանութեամբ յամին 1751 և Ծածկեցան փլատակք նորա ընդ ալիօք. և ընդ քաղաքն Արաբ-գանք յատար առին ի 1823. Բն. 10,000։ — Նա-հանգիստ քաղաքիս է ի գեղջն Դ-ԼՓ-ՈՒ-Ն։

Ի. Վ Ա Լ Տ Ի Վ Ի Ա. Լերագանիա. — Վ Ա Լ Տ Ի-Վ Ի Ն, գլխաւոր քաղաք ամուր և նաւահանգիստ. Բն. 5,000. — Ա՛ր-ֆ-Ո, բերդ ամուր։

Ը. Չ Ի Լ Ի Ի. Կղզի ի հարաւակողմն Ձիլեայ, Թուով 47, յորոց 25 ևեթ են բնակեալք. Չիլոէ գլխաւորն ի նոսա 550 փարասխ տարածութեամբ, ունի 15,000 բնակիչս. կլիմայ նոցին ցրտին և անձ-բևային, այլ անշնաս. բերէ վուշ և ցորեան, և փայտ անտառաց ուր գտանին վարագք։ — Ց Ի Ո Ւ Ի Տ Ա Տ Տէ-Գ Ա Ս Դ Ր Ո Ց, գլխաւոր քաղաք. — Դ Ա Գ Ա Ո Ց և Ս Ա Ն Գ Ա Ր Ո Ց, Նահանգիստք. — Զ Ո Ն Ո Ս, անբնակ կղզիք։

Ընդ 33° լայն. հար. 150 փարասխաւ հեռի ի Ծով-ափանց՝ կան երկու կղզիք Ս Ա Ն Խ Ո Ւ Ա Ն Ֆ Ե Ր Ն Ա Ն-Տ Ե Զ, բարեբերք և անտառախիտք, բնակութիւն Հար-տար յետզետից. Մեծն կոչի Մ Ա Ն Ա Վ Ա Ի Ե Ր Ո Ւ Ա, որ է ա-սել Մերձ ի ցամաք, և անուանի է վասն պանդխ-տութեան Սէգքիրք Ազէքսանդրու ակռոպացւոյ Նա-ւապետ, զոր ևեթող ի կղզւոջ անդ Նաւապետն վասն անհնազանդութեան նորին, և եդեալ զնա յամին 1709 Վ ո ւ տ Նաւուպլոյ. և ասաի իմաստասիրեալ Դանիել Ֆեֆէ ևին ի գրել զԱրկածս Ռոպէհոնեայ Գրիւզոէ։ Այս առաքելին յաջորդս Ձիլեցիք զանցաւորս իւ-րեանց. բայց այժմ խապառ անբնակ կարծի։

Կ Ի Ւ Յ Ա Ն Ա

Տարածութիւն 12,000 փարս. □. — Բնակիչք 250,000։

2245. Կ Ի Ւ Ա Ն Ա կամ Կ Ա Ո Ւ Ա Ն Ա (Guyana, Guayana, Guiana). Կայ ընդ 4°–8° լայն. հիւս. սահման ունելով ի հիւսիսոյ՝ զԱմազոնեանն, յարև-մտից՝ զՕրոնոկոպա, ի հարաւոյ և յարևելից՝ զՊրազիլ. տարածութիւն հասարի 12,000 փարսախ քառա-կուսի. Ծովախուզքն կարի յոյժ հարթածաւալք են և ծով ծածկէ զնոսա ալիօք խորովք. վասն որոյ նա-ւարգք ոչ կարեն ճանապարհ զբերան գետոյն յոր հա-սեալ իցեն, և ովկիանոս գործէ հոսանս ընդ հիւ-սիսոյ, յեաս նշանակմամբ ջուրց Մարանեոնի, որ յեր-կուս բաժանեալ գնան ընդ հարաւ և ընդ հիւսիսէ. Ծովախուզքն տակաւ ածէն կուսակութեամբ ասա-ղոյ և ալոյ. յայնկոյս ափանցս ձգին անհարթ դաշտք ճահճախուռնք հնձնաւէտք. իսկ ի ներքին գաւառս ամբառնան ծառաստանք և լերինք, ուր գտանին ուրեք անձրևէ անդադար, վասն որոյ կլիմայ երկրին վնասէ բնակչաց. բայց հող արգաւանդ է և բերէ զամենայն ազգ բերոց Արևելեան Հնդկաց՝ եթէ ջուրքն նուա-զեացեն յերբեսաց նորին. գետքն Օ-ՓՈ-Ո, Մ-ՈՐՆ, Ս-ՈՐՆԱ, Տ-ԷՐԻԲ, Ի-ՆԷՆԳԱ, ունին ջրվէժս յա-լտս, որպես վերջնոյս 39 սահանք են յ'34 փարսախ տարածութեան. Են հաղորդութիւնք ընդ գետսս այսոսիկ որպես ընդ վտակս Մարանեոնի։ Ի խորս աշխարհին բնակին և Ազատ Հնդիկք որ ոչ երբեք մտին ընդ օրինաք քաղաքակրթութեան, և յիմարտն իսկ օ-տարաց մեկ ի սահմանս իւրեանց. բազմաթիւ են որք կալչելով տոհմի որ ազգակից գաղթեալց կաթ-ծի։ Կուչանա կալուած է երից պետութեանց, Հնդ-կացւոց, Հոլանտացւոց և Գաղղիացւոց։

Ա. ԿԻՒՑԱՆԱ ԱՆԳԼԻԱՑԻՈՑ

2246. Կալուած Անգլիացւոց է յարևմտակողմն կուպայանայ. Տէմերարի, Էսեքսիոյ և Պերտիչէ նահանի գաւառը Հոլանտացւոց, որոց միահամուռ տարածումն է 1,200 փարս. քառակուսի, և բնակիչք 150,000. գեաք որ անցանեն ընդ նա՝ Է-ւէ-էդ-ոյ, Տէ-ըր-էյ, Պէրդիչէ և Դ-ուէ-էդ-ն. բնակիչք ազգաւ Հոլանտացի են և նոքազանդ գաղղիացիք, և խափչիկք, ընդ որս քաղցրութեամբ դնային տեառքն ի ժամանակի անդ տարաբաժանեալ նոցին զի մի սարառնեցեալ միաբանեսցին ընդ Մարդոն Հնդիկս, յորոց են իբր 10,000 արանց բնակեալ ի Ճամնային և յանտառամոլ գաւառս, ահ արկանելով այլոց բնակչաց աշխարհին:

Երկու կուսակալութիւնք են երկրիս. ԻՍՍԷՔՒՊՈՑ ընդ ՏԻՄԻՐԱՐԵԱՅ և ՊԷՐԳԻՉԷՅ. յառաջնումն գլխաւոր քաղաք ՃՈՐՃԱՈՐՂՆ կամ ՍԹՈՒԳՐՈՒ (Stabrock) վաճառաշատ, 20,000 բնակչօք. յերկրորդումն ՆՈՐ ԱՄՍԴԵՐԴԱՄ առ Պերպիչէ գետով: Ն-ըո-ռ ամրոց:

Բ. ԿԻՒՑԱՆԱ ՀՈԼԱՆՏԱՑԻՈՑ

2247. Ընդ մէջ սահմանացն Անգլիացւոց և Գաղղիացւոց, որոյ գլխաւոր գեաք են Մ-ուէ և Ս-ուէ-նամ, տարածումն է 1,400 փարսախ քառակուսի. երկիր տափարակ և հողալցեալ պատսպարեալ յողանելոյ ջուրց, և կարի պաղարեր ժրաջան մշակութեամբ Հոլանտացւոց. բնակիչք 70,000. յորս 6,000 միայն Եւրոպացիք. ի ներքին գաւառս կան և խափչիկք ազատք որ առնեն առևտուր ընդ Հոլանտացւոց:

ԲԱՐԱՄԱՐԻՊՈՑ. Գլխաւոր քաղաք բարեշէնեալ Սուրինամոյ. փողոցք ուղղաձիգք և լայնարձակք զարգարեալ են կրկին և չորեքկին կարգաք նարնջենեաց և կիտրոնի, որով դրախտ մի մեծ թուի քաղաքն. գէղեցկաշէն են բնակարանք նորա և ամարատունք որ գնովաս. յափն Սուրինամոյ կառուցեալ կան ամրոցքն Ա-ֆ-էրտ-ամ և Ջ-ելէ-նէ-ֆ-ս ի պաշտպանութիւն քաղաքին: Բն. 20,000:

Ս-ուա-ն. Դ-ուզ հրեից որք կեան ազատութեամբ. ունին ժողովրդանոց և վարժարան:

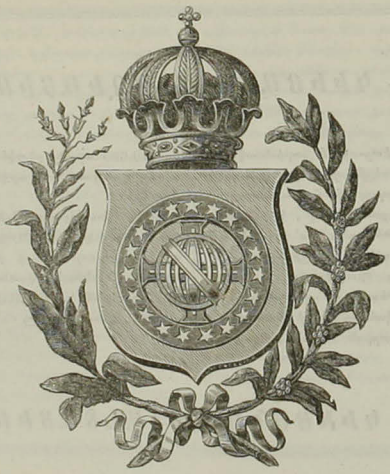
Գ. ԿԻՒՑԱՆԱ ԳԱՂՂԻԱՑԻՈՑ

2248. Սահմանք մասինս՝ են Մ-ուէ և Օ-յ-ա-ո գետք. բաց ի սոցանէ գոն և այլ գետք, որպէս Սէն-ո-ռ, Մ-ո-ւր, Աբ-ո-ա. հանգամանք երկրին հաւասար են երկուցն այլոց մասանց, բայց ոչ բարգաւաճեալ որպէս զնոսա, 3 կամ 6,000 փարսախ է տարածութեան նորին, և գոյն ևեթ սահման է մշակեալ ի նմա, թէպէտ և ոչ փոքր շահ է ի յողութենէ իբր 260 ազգ փայոց անուանացն: Բնակիչք 30,000:

ԳԱՅԵՆ (Cayenne). Գլխաւոր քաղաք յանտառային և ի մերում կղզւոջ, ի բերան համանուն գետոյն, օդն ջերմակար է յոյժ, թէպէտ ոչ շատ ջերմին. բնակիչք 5,000. այսր արտասահմանեցան առ խառնուածեամն գաղղիացիք բազումք:

Գ-ո-ր-ո և Սէն-ո-ռ, և սոքա վայրք աքսորանաց գժոնգակք:

Լ-ո Մ-ա-ռ. Գաղթական երկրագործութեան, զոր ծաղկեցուցանեն արդ կատարք անուանեալք Գողք Ս. Յովսեփայ:

ՊՐԱԶԻԼ

ԿԱՄ

ԿԱՅՍՐՈՒԹԻՒՆ

ՊՐԵԶԻԼԱՅ

Տարածութիւն 370,000 *փարս* · □ · — *Բնակիչք* 6,500,000 :

2249· Պրեզիլ կամ Պրեզիլ երբեմն կոչուած Բորդոգալոց, արդ աղատ ինքնակալութիւն է լայնաձաւալ, ձգի ընդ Ա° լայն· հիւս· և 33° լայն· հար· ընդ 37°–75° երկ· արեմ· ի հիւսիսոյ սահման ունի զԿոլոմպիա, զԱլանդականն և զԼուսիանա, յարևելից զԱլանդականն, ի հարաւոյ՝ զԲարակուայ և զՈւրուկուայ, յարևմտից՝ զԻսիոյ Բլաթայ, զՊոլիվիա և զԲերու· Են ի նմա խորք մեծամեծք Պահիա և Ռիո-Ժանէյրոյ, հրուանդանք Գոթ-Օրանթ ի հիւսիսային կողմն Ծովեզերին, Ս· Ռոք· ընդ 5° լայն· հար· Օլինդա ընդ 8°, Ֆրէոյ ընդ 23°: Սահմանք Պրազիլայ յարևմտից և ի հիւսիսոյ ոչ են ճշգրիտ հաստատեալ, վասն որոյ տարածութիւն աշխարհին համարի իբրև 340–390,000 փարս· քառ· և խորք աշխարհին տակաւին ևս անճանաչելք են :

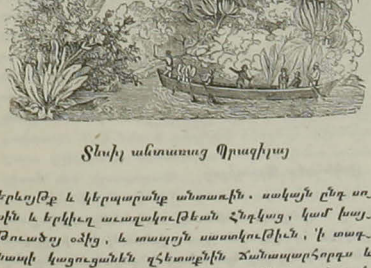
ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

2250· Ընդ լայնաձաւալ դաշտաց գոն և լերինք բազումք ի Պրազիլ, գործելով բարձրաւանդակ մեծ, որոյ միջին չափ բարձրութեան է 2,500 ոտնաչափ· Լերինք որ ընդ ծովակողմն ձգին՝ ամառնան ի 4,000 և մինչև ց՝8,000 ոտս բարձրութեան· բարձրագոյնք ի Մանդիթ-նէր լերինն են Բէթ· Օրիոս, 7,300 ոտք, Մորրոյ Ռոբերտոյ 7,000, Պոթաթէս 7,000, Խոթոլոն և Խոմպէ 6,700· պարք լերանցս անջրպետս կան ընդ անտառս արևելից և ընդ բարձրակուռ անտառային դաշտս արևմտից· Ծովեզրն ձգեալ ընդ արևելս կոյս ընդարձակ դաշտ է, նոյնպէս և ի հիւսիսի երկայնի դաշտ մեծ մինչև Ամազոնաց և բաժա-

նէ զներին Բերուայ՝ի լերանցն Գոլումպիոյ և Կուայանայ։

2251. ԳԵՏՔ. — Գլխաւոր գետ Պրազիլայ է Մարանեան որ հոսէ՝ի հիւսիսոյ կուսէ, և՝ ի նա խառնին Եաուրէ, Բուրուա, Մաթէրա, Դոբայա կամ Դոբուա, Չինու (Xingu), Դափնդի՝ խկ Ո-րու-կա և Բուրնա, որոց ակունք են՝ի Պրազիլ, ՝ի մի խառնեալ գործեն զգեան Ռիո Բլանքոյ՝ յոր խառնին վտակք ոչ սակաւ. ընդհանուր գետոցն բովանդակ ընդ 15°—19° լայն. Հար. յայս առնեն ԼԵՒ՝ի ներքին աշխարհին կան և այլ գօտիք լերանց. բայ յորոց չիշատակեցաքն՝ են և Բրնակիպա, Սա Ֆրանչիսքոյ, Ռիո Կրնդէ ԹԷ Պեմնէնէ, Ռիո Տուէ, Բուրնէրայ, Սա՝ Բեռոյ՝ որ գործէ զլիճն մեծ Լաս Բուրս։

ԱՆՏԱՌՈՒԴ. ԴԱՇՏՔ. — Ծովեզերեայ Պրազիլայ տափարակք և աւազուտք են, և՝ ի նոցունց անտի մինչև յառաջին պարս լերանց ընդ 40—50 փարս. Լայնութեամբ՝ տարածին հարաւատոր հիւսուածք անտառաց Պրազիլայ, որք հրաշալի ինն ընծայեն տեսիլ երկնածայր և սուսերաբուն ծառուցն, մացառախիտ Թփովք և ազգի ազգի ծաղկամբք, ուր և երամք գեղեցիկ հաւուց, կռնչ և աղաղակ Թութակաց, ջուլիր զեռնոց, կապկաց, երկեակից անանց, և բազմազիմի

Ցնսիկ անտառաց Պրազիլայ

երևոյթք և կերպարանք անտառին. սակայն ընդ սմա սին և երկիւղ աւազակութեան հնդկաց, կամ խայթոտածոյ օձից, և տապոյն սաստկութեան, ՝ի տագնապ կացուցանեն զէնուաքնին ճանապարհորդս և խուզարկուս։ Յեզս անտառացն ծառայքն գաշտքն Գամբա, մանուկս ունելով բերս և անտառակս, մերկ՝ի գալարուտ, բայց կլմայ նոցին բարեխառն է և անձկաս. հիւսիսակողմն Պրազիլայ գաշտ է լայնածաւալ և ուրբք անտառախիտ։ Եւրոպացիք բնակարանս ինչ սահման ունին յափրունս Մարանեանի. իսկ հնդիկք կողմանցն բարբարոսք և անագորոնք են քան զամենայն մարդիկ. ՝ի ծովեզերին չկան այլ չէնք բայց «ՃԵԱ և ՔՎԷՆԱ օթևանք։

2252. ԲԵՐՔ. — Կլմայ Պրազիլայ՝ի ծովեզերս ջերմին և խոնաւ է և անձրևային, հարաւակողմն բարեխառն. այլ՝ի ներքին գաւառան ոչ գոն Թաւուտ անտառք, և է երբէք ղի գաս ոչնոյն երաշտ լինի, բայց սաստնութիւնք և մըրկաբեր հողմունք, փոթորիկք և հրաբուխք ոչ լինին՝ի Պրազիլ։ Երկիրն արգաւանդաղոյղ է այլ ոչ բարւոք մշակեալ, հասապակ բերք նորա են շաքար, քաֆէ, գագաոյ, գաւազան, բամբակ, փայտ Պրազիլոյ հրաշէկ, վանի որոյ և գործ առացաւ, անաի և աշխարհին յորջորջուին Պրազիլ. գրասս և արջառ բազում է՝ի Պրազիլ, այլ յամեմ մահ ձարակի՝ի նոսա յերաշտի ժամանակս, զվամառս փոխան նաւուց և սայլից՝ի գրաստս բառնան, և կարասան նոցին կոչի դրէք։ Անուանի են աղաքն Պրազիլայ և մեծագոյն և ակունք. ագամանդ պատուական գոհար՝ի կաւուտ երկրի և՝ի գետս, զորոց գարձուցեալ զձնացս տան խախշկաց պեղել զնիզն յատակին և հանել զակունն. ՝ի լերինս Սերբոյ Ֆրէյ կան ընծիր ագամանդի հանք։ Ոսկի առատ ելանէ՝ի գետոց և՝ի կաւուտ երկրէ փոշեաթափ և մանր. բայ յատամանդէ և յոսկւոյ կան քարինք պատուականք, տպազիոն, ամեթիստ, և այլն. երկաթ և այլ մետաղք։ Ալմայ և հանգամանք երկրին քաջ նպաստեն՝ի բազմաբերութիւն տնկոց և անասնոց. բայց գազանք ամենէք չգոն՝ի Պրազիլ որպէս յայլ աշխարհս ընդ նոսին կլմայիւք։

ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

2253. Թիւ բնակչաց Պրազիլայ յամին նուազ համարի զ՝5,000,000, բայց՝ի հաստագոյն աւելի քան զ՝6,000,000 և ցետին իսկ. յորս սակաւաթիւ են Սպէտակք, իմս Եւրոպացիք և Գրէոլք. սեաւք բաժանին՝ի խաչկիս և՝ի Հնդիկս. իսկ որ՝ի սոցին խառնուածեանէ ծնունդք ազգի ազգի անուամբք կոչին. որպէս սերունդք Հնդկի և Սպիտակի՝ Մամելուքս, Հնդկի և խաչկի՝ Ֆաֆուքս։ Քրիստոնեայ Հնդիկք պարապին յերկրագործութիւն և բնակին յօրեքս չէնս իւրեանց, վասն այնորիկ Խրէս Մանաս (անապնակք) կոչին. Դոբայս ասին ազատք Հնդիկք, որ գունդ գունդ բնակին յանտառս և յանմատոյց ափունս, որսով և ձկնորսութեամբ կեան, մշակեալ և սակաւ ինչ մանիոգ. զնոսա ոչ ասելն և փքին երկայն, ոչ բուռք և ընդ եւրոպացիս մարտնչին և ընդ ազգակիցս իւրեանց. են և մարդակերք ոմանք՝ի հասարակի մարքրահասակք են և ուժաւորք, ձեռք և ոտք նոցա մանրնոյք քան զնորոցունց, քաղցր ժուժկալեն յերկար, այլ անյագք են յուտելն. ծովեզերեայք՝ի ցեղս կաք, այլ անյագք են յուտելն. ծովեզերեայք՝ի ցեղս նոցին կոչին Բուրս, Բոքոֆս, Գամֆան և Պոթֆուքս։ Ի հրահանգս բանական կրթութեան և՝ի ձեռագործ Քարտարութեան չեն ճեալ են Պրազիլացիք, միայն՝ի վանականութեան յաջողք սակս Հոգևոր Թեան արգասեաց երկրին, ընդ Անգղիացւոց և ընդ Միաբան Կանանց վանականացն և վանքերն են արգասիք բերոց երկրին։

2254. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՑՔ. — ՀՊրազիլ է գետ Ալվարէզ Գաբրալ յամին 1500՝ Նահանգութեամբ անկեան՝ի տեղին որ արդ կոչի Բորդոյ Սէկուրոյ (Աքորյճ Նաւահանգիստ)։ և՝ի յայտնել ձո-

Ֆոնտենեան գանձուց նորա եկին բաղումք ի գաղթականացն Լսորեանց և ուսանէք ուստէք· բայց զառաջինն յամին 1840 բնակեցան յաշխարհի անդ· և մայրաքաղաք նորին ընտրեցաւ լինել Պահիա մինչև յամին 1773· Բորդոպալացիք առ նախանձու և ագահութեան՝ ղգուշացան չառալ մուտս օտարազնեայց ի Պրազիլ՝ զոր ջանային ի սպառ նուաճել· վասն այնորիկ արգելին գաղթականացն զմշակութիւն այգեաց և ձիթենեաց, և զաղ հրամայեցին ի Լիզբոնայ առնել նոցունէս և զաւր և զկնաւ և զաղիս ծխախոտն Պրազիլոյ տարեալ ի Լիզբոնա՝ անդ պատրաստեալ դարձուցանէին ի Պրազիլ և վաճառէին թանկագնով· գործարանք և մթերանոցք ոչ հաստատեցան յաշխարհի անդ, և ձիներսութիւն խակ կիսից յամուն և յօգուտ արքային լիներ· ամենայն գործ արքունի պաշտէր ի Բորդոգալաց և զոր նոցա անթոյլ՝ զհակառակութեամբ եւ ենթ հայիհայիէին վարեսր պարէնս պիտոյից ևրեանց· զայսորինակ կառավարեցաւ Պրազիլ մինչև յամին 1807, յորում Յովհաննէս Ջ արքայ Բորդոգալաց վախուցեալ յերեսաց Գաղղիացւոց չգաւ անդր և գիւրացոյց աշխարհին· և ի 1821 ելոյս դարձ առնէր ի Լիզբոնա, զոր ի ւբ Տն Բեթրոյ կարգեաց ի Թագաւոր երկրին· բայց Պրազիլացիք յորգորեալ յապստամբութենէ ժողովդոց որ ի կալուածս Սպանիացոց՝ ընդդէմ դարձան ընդ նորին, և մի առ մի ազատամիջեցին քաղաքէն, և տալեկեցուցին զպահապան գունդս Բորդոգալաց մեկնել ի նոցունց, և յամին 1822 հրատարակեցաւ ազատութիւն Պրազիլոյ, և Տն Բեթրոյ կարգեցաւ ինքնակալ նմին· բայց Բորդոգալացիք ոչ գադարէին ի նեղելոյ զնոսա մինչև յամին 1825· յայնմ հետէ Տն Բեթրոյ կարգեաց երկուս առեւտս տերութեան, զԵրակոտնին և զպատգամաւորաց, նոցա զբինաքիչ իշխանութիւն առեւտրական զբօնաշունչ ազգաց՝ զոր ի Պրազիլ և ի Պորտուգալ՝ ի Լիզբոն և ի Բորդոգալ՝ ի Պորտ՝ ի Պորտուգալ՝ ի Պորտ՝ ի Պորտուգալ՝ ի Պորտ՝ ի Պորտու

Ա. ԾՈՎԵԶԵՐԵԱՑ ԳԱԻԱՌԻ

2254. Ա. ՌԻՈՅԻ ԺԱՆԵՅՐՈՅ կամ ՃԱՆԵՅՐՈՅ (Rio Janejro). 1,660 փարսախ քառակուսի, պատեալ ի Բարիհդա գետոյ աստի և անտի. կալի մշակեալ։

ՌԻՈՅԻ ԺԱՆԵՅՐՈՅ. Մայրաքաղաք ի ցամաքի երկայնելոյ ի Ծով ի դոգ մի ընդ մէջ կրկին կառնիտեալ բերոյ որոյ բարձրութիւն է 6–700 ոտնաչափ. կղզիք զուարճալիք սփռեալ են զնովաւ, և լերինք ի նոսա, որպէս Գործվոյ անտառախիտ լեառն ի պարուն Էսդրելաս լերանց և ի հիւսիսի Օրկոս լե-

Ռիոյ Ժանեյրոյ

րինք։ Գեղեցիկ և հարուստ է Ռիոյ Ժանեյրոյ քան զամենայն քաղաքս Հարաւային Ամերիկայ. գաշն Ս. Ասնս յերկուս բաժանի զայն. յառաջնումն որ է բուն և հին քաղաքն ի հիւսիսակողմն ցամաքին ի վերայ բերոյ, կան գլխաւոր շէնք, վարժարան Ցիւսուեանց, մայր եկեղեցին, պալատ նախկնոցին. շինեցաւ և նոր Թաղ որ ձգի մինչև ի հովիտս Գորգովատոյ, և ի նմա է գեղեցիկ եկեղեցի Տիրամօրն Նոսա Սնեղբա ա Գանելբերա. միւսէ է ի Նաւահանգիստն՝ մեծ հրապարակն, յորում կանգնեալ է պալատ ինքնակալին. ի միջի հրապարակին կայ աղբիւր մեծ յոր գոհութ ջրանոց ածեն զջուր ի Գործոգովատոյ լեռնէ. հասարակաց ձեմելիք զնովղեզբօն ծառաստան է գեղեցիկ յոյժ. բաթեյարդար են փողոցքն, այլ ոչ լուսաւորք. ի կրճարանս ժանեյրոյ նշանաւոր են գործոցք բժշկութեան, վիրաբուժութեան, գեղարուեստից, իրաւագիտութեան, նաւագնութեան, զինուորութեան, և այլն, մասնաւորապէս, ի պարտէզ բուսաբանութեան պրասարդ քաղաքին. բաց յայսցանէ ժողովեալ վաճառանոցք, թէատրան, զինարան, պալատ գեղարուեստից, առանձ գրատուն. եկեղեցիք յոգնաթիւ. ձմեռ վաճառականք նուիրեն ժանեյրոյ երթայ և բարգաւանձէ. երկու ամրոցք են ի մուտս խորշին ուր կայ նաւահանգիստն, կղզի մի ժամբ և մարտկոցք կանգնեալք առ և անդ, ի բարձրանալ ջուրց ծովուն բաղում անգամ ծածկին ջրհակայ կողմանք ինչ քաղաքին, ուր կան ամարաստանք և գրասէրք գեղեցիկք. Պանէվոտ պալատ է ինքնակալին առ երի քաղաքին, նոյնպէս և Սան Քրիստոֆորոյ, իսկ Սանթա Գրուզ ամրոց ուրի փարսախաւ հեռի է ի քաղաքէն յամայի տեղւոջ. Սան Լորենցոյ գեղ ընակեալ ի բրուտ հնգկաց։ Բն. 200,000։

2256. Բ. ՍԱՆ ԲԱՒԼՈՅ կամ Ս. ՊՕԼՈՅ. Ի հարաւոյ սահման ունի զԻՒսանդա գետ, ի հիւսիսոյ զԲարբաճ՝ որ գործէ զԿասկա գետ ջրվէժ, յայս գետս խառնին և Լոխ, Դիլէդէ և Բանհարինհ. տարածութիւն գաւառիս 28,000 փարսախ քառակուսի, կլիմայ բարեխառն, հովիւք բարեբոյսք և տածիչք անանց։ Ցիւսուեանք զառաջինն հաստատեցին սոյն գաղթականս. բնակիչք գաւառիս որ Բաւլիսք կամ Պօղոսեանք ասին՝ նշանաւորք են ի քաջութեան և ի Ճարտարութեան, սոքա գային զյաս ի հանգաց որ ի խորս, և սոքա խորհուրդ եւտուն Ցոն Բեսորցի կալ ի գլուխ ազատ ինքնակալութեան։

ՍԱՆ ԲԱՒԼՈՅ. Մայրաքաղաք ի բերի միւսմ որ ընդ մէջ բարեքեր և ջրաբեր դաշտի, բարեչէն և բարեկարգաբար, բարգաւանձեալ ի վաճառականութեան և ի Ճարտարութեան արուեստից. ունի գործարան հրազինուց, երկաթի գայ ի բովուց Իբանեմս որ 20 փարսախաւ հեռի է ի քաղաքէն. եպիսկոպոսարան, համալսարան, մատենադարան, վարժարան կղերաց։ Բն. 40,000։

ՍԱՆԴՈՍ. 20 փարսախաւ հեռի ի Սան Բաւլոյ անջրապետեալ լերամբ, հանարի նաւահանգիստ նորին. առ նովաս կայ Ս. ՎԻՆՅԵՆ կղզի ուր նախկին գաղթական Լուսիտանացւոց բնակեաց։ — Ս. ՍԵԲԱՍՏԻԱՆՈՍ, կղզի և քաղաք. Բն. 5,000։ — Ս. ՓՐՈՆԿՈՍՈՍ, նաւահանգիստ և մեթերանոց կառուցման նաւաց։ — ԻԿՈՒԱՔԱ, նաւահանգիստ ուսոտ հանեն որիվ բաղտոմ. 6,500։

Գ. Ս. ԿԱՏԱՐԻՆԷ. կղզի ընդ 27°–28° լայնութեամբ անձուկ կրճաս բաժանեալ ի ցամաքէ, երկիրն քաջաբոյս է և կլիմայ բարի։ — ՏԻՍԻՔԻՐՈՅ, մայրաքաղաք և նաւահանգիստ, 7,000 բնակչաց։ — Ս. ՓՐԱՆՑԻՍԿՈՍ, ունի մեթերանոց։ Այս երի սորա Ս. ՓՐԱՆՑԻՍԿՈՍ, ունի մեթերանոց։ Այս երի սորա հաստատեալ է գաղթական Գաղղիացւոց մուշտակագործաց։

2257. Դ. ՄԱՆ ԲԵՏՐՈՅ կամ ՌԻՈՅ ԿՐԱՆԴԷ ՏՈՒ ՍՈՒԼ. Ի հարաւակողմն Պրազիլայ, 14,000 փարսախ քառակուսի, ալաքուտ է երկիրն, այլ են ի նմա բաբերբոյս հովիւք. կլիմայ բարի և գիւղատար ներթոպացւոց։

ԲՈՐԴԱԼԵԳՐՈՅ. Մայրաքաղաք միւսէ ի Լոխ. ունի նաւահանգիստ։ Բն. 12,000։

ՍԱՆ ԲԵՏՐՈՅ ՏՈՒ ՍՈՒԼ. Վաճառաշահ քաղաք և նաւահանգիստ ի մուտս լճին, որ յառաջն գլխաւոր քաղաքն էր. Բն. 2,000։ — ՌԻՈՅ ԲԱՏՏՈՅ, ի վերայ Ե[illegible]յ. Բն. 10,000։

Ե. Ս. ՀՈԳԻ. Ի հիւսիսի ժանեյրոյ, առաջեալ ի Ռիոսաչէ գետոյ։

ՎԻՍՏՈՐԻԱ. Վաճառաշահ քաղաք և նաւահանգիստ ի գետ Ս. Տ-ոյն։ Բն. 12,000։

Ս. ՀՈՒԻ (Էսիրիտու Սանտու). Քաղաք փոքր ա- նուանի վան ձկնորսութեան որ անդ լինի։

ԲՈՒԵՐՏՈՒՈ ՍԵԿՈՒՐՈՍ (Ազբոյճ նաւահանգիստ), 2,600 բնակիչք, որ ի ձկնորսութիւն պարապին։

2258. Զ. ՊԱՀԱԻԱ, այր ի Տարաւոյ սահման է Ս. Ֆրանչիսկոս։

ՊԱՀԱԻԱ կամ Ս. ՓՐԿԻՉ ՊԱՏՐԻՈՑ (Սան Սալվատոր). Ի մասս Ազեա-ուչեաց գաւառի ուր կայ նաւահանգիստ բարի. մինչև ի 1771 մայրաքաղաք էր սա Պրազիլոյ, կառուցեալ յոտս լերանց. վերին քաղաքն բարձր 600 ոտնաչափ ի ծովէ կարի բարեչէն է, ոչ նոյնպէս սաղարին. բազում եկեղեցիք և մենաստանք գեղեցկաշէնք գոն ի նմա որպէս ցիսու- սեանց և Բենեդիկտեանց և Փրանչիսկեանց, և մատրուճք ի Սաղրին քաղաքին. զնուարն, հասարակաց ժողովրդեան, ապարանք իշխանին, ժողովեալ վաճառականաց. հանդաստարան, գրատուն, վանք արքեպիս- կոպոսի, Թատր մեծ, Ամֆիլիք, կոթող կանգնեալ ի տեղւոջ զոր նախ կոխեաց Ցովհաննէս Զ. ի պահիս, առաջին գտօղ ի թագաւորս Եւրոպայ որ գնացս Ամերիկա. Մեծարանց մեծ փայտի վնասութեան. զգոն պատուարեն ամրոցք, և Դ-ուբ-ի-ա կղզի յերկուս ջրանցս բաժանէ զայն. կարի յոյժ բարգաւաճեալ է վաճառականութիւն պահպ։ Բնակիչք 80,000։

ԳԱՔՈՒԵՑՈՒ (Caxoeira). Վաճառաշահ քաղաք։ Բն. 15,000։ — ԳԱՐԱՒՈՒԼԱՍ, նաւահանգիստ։ Բնակիչք 9,000։

Ե. Սէրճիբէ (Sergipe). Ի հիւսիսի պահպ. Ս-ի Ֆր-ան-չ-ո-յ գետ անցեալ ընդ նա Թագի ի ծով։

ՍԻՏԱ տէ ՍԱՆ ՓՐՈՒՏՈՒԱՆՈ. Քաղաք փոքր և նաւահանգիստ։ — Է-պ-ո-ի-ա, գետ բազմամարդ։

Ը. ԱԼԱԿՈԱՍ. Ի հիւսիսոյ վերնոյն. ԱԼԱԳՈՍ, ծով արգելամբք մշակութեան երկրին։ Բն. 14,000։

ԲՈՐԴՈՑ ԳԱԼՎՈՑ, յորմէ առաքեն ի վաճառ զիսայն պրազիլոյ։

2259. Թ. ԲԵՐՆԱՄՊՈՒԿՈՑ. Ի հիւսիսի Ա- լագոասոյ։

ԲԵՐՆԱՄՊՈՒԿՈՑ կամ ՍԻՏԱ տէ ՏՈՑ ՌԷՍԻՖԷ. Քաղաք երեսելի, որոյ երեք մասունք են, Ռ-է-ս-ի-ֆ-է- Ս-ա Ա-ն-տ-ո-ն-ի-ո և Ո-ո-ս-ա Ա-ն-ք-ո-ն-ի-ո, գեղեցկաշէն կամրջովք ընդ երեսք յարեալ. ունի նաւահանգիստ և ամրոցս, վաճառս փայտի և բամբակի, մաքսատուն, շուկայ մեծ, Թէատրոն։ Բն. 60,000։ — ՕԼԻՆԴԱ, 7,000։

ԳԱՄՊՈՒՈ յորում հանքք պղնձոյ և գեղեցիկ քրվիճ Ռ-ու-ս Ա-ֆ-ֆ-ո-ն-ս։

Ա. ԲԱՐԱՀ ԻՊԱ. ԲԱՐԱՒՈՒՊԱ վաճառաշահ քաղաք և նաւահանգիստ ի բերան համանուն գե- տոյն։ Բն. 6,000։ — ԿՕՇՈՒԱՐ, քաղաք փոքր 4,000։

ԱԼ. ՈՒՒՈՑ ԿՐԱՆՏԷ ՏՈՑ ՆՈՐԴ (Գետ մեծ հիւսիսային) յորում Ս. Ո-ո-ս-ս հրուանդան։ — ՆԱ- ԴԱԼ, վաճառաշահ քաղաք և նաւահանգիստ։ Բն. 4,000։ — ԼԻՒԼՈՒՈՒԱ ՏԱՐՈՒՆԵՍՏԱ, յորում են աղահանք։ — ՖԵՐՆԱՆՏՈՑ ՏԷ ՆՈՐՈՆԱ, կղզի ապա- ռած և տեղի արգելանաց։

Ա-Ր. ՍԻԱՐԱ (Ceara), յորում գլխաւոր քաղաք փոքրիկ ՍԻԱՐԱ կամ ՍԻՏԱՏԷ ՏՈ ՖՈՐԵԱԼԷՍՍԱ, ի բերան համանուն գետոյն։ — ԱՐԱԳՈՒՏ, վաճառա- շահ քաղաք և նաւահանգիստ։ Բն. 10,000։

Ա-Գ-Ո-Ի-Ա-Ի-Ս. Ցարևելս Բարահիպպ գետոյ. անասունս բազում սնուցանեն ի գաւառի սոտ։

ՈՒԵՑՐԱՍ (Oeiras). Գլխաւոր քաղաք։ Բն. 1,700։ ԲԱՐԱՒՈՒՊԱ 8,000. ՌԻՈՐՈՒՈՒՊԱ, ԲՈՒՐ., և այլն։

2260. Ա-Գ-Ո-Ի-Ա-ՄԱՐԱՆԵԱՈՆ (Maranhaon). Ցարև. մասկոզին Բիւաշհայ, անջրպետ զԲարանահիպա ու- նելով։

ԱՆՆ ԼՈՒԻՍ ՏԷ ՄԱՐԱՆԵԱՈՆ. Ի կղզւոջ միում մերձ ի ծովեզր, վաճառաշահ քաղաք և նաւահան- գիստ. ունի վարժարանս և վայելուչ չինուածս։ Բնակիչք 28,000։

Ա-Ե-Ր. ԲԱՐԱ. Ցարևմտակոզին Մարանեաոնայ, ի սմա է երկիր Մարանեոնի. և լերինք ձգին ընդ հիւ- սիսի և ընդ հարաւ, ուրեք անասյատ է և ուրեք արդասանաղոյզ, բայց ոչ բարւոք մշակեալ։

ԲԱՐԱ կամ ՊԱԼԷՏ. Մայրաքաղաքք, 25 փարա- խաւ հեռի ի բերանոյն Բ-ա-յ, բարեչէն է յոյժ, և նշանաւոր են ի նմա մայր եկեղեցին, պալատ գա- տաւորին, հսկակոզսարանն, զնուարան, Մեծերա- նոցք. ունի նաւահանգիստ բարի, ուստի հանեն վա- ճառս շաքարի, Ծխախոտոյ, բամբակի, առատգական խիճի, և այլն, և ի սահմանս քաղաքին մշակեն հա- մեմունս արմատից հնդկաց։ Բնակիչք 25,000։

ՎԻՒԼԱ ՎՈՌՈՉԱ. Վաճառաշահ, 12,000։

ՄԱՏԵՈՍ. Ամուր և վաճառաշահ քաղաք և նաւա- հանգիստ ի Մարանեան, 12,000։ — ՕԼԻՆԴԱ որ և ԲԱՐԻՏՈ, յահկիկ Մարանեոնի։ — ՍԱՆԴՈՒՏ, կարի վաճառաշահ մերձ ի Դ-ո-ե-ս-ս որ հառնի ի Մարա- նեոն. 2,000։ — ՊՐՈՒՆՍՈՒՍ և ՍԻՆԴՈՒՍ ի բերան Մա- րանեոնի։

ՄԱՐԱՑՈՑ կամ ՑՈՀՈՒՆՍՈՒ կղզի ի բերան Մա- րանեոնի և Բարայ, ձկնաճախուտ երկիր. բնակիչք 10,000։ — ՎԻԼԼ Ե-ո-ՆՆ-ս կամ Մ-Ն-Փ-ո-է և Գ-ո-ս- գլխաւոր չինք։

Բ. ՄԻՋԵՐԿՐԵԱՅ ԳԱՒԱՌՆԵՐ

2261. ԺՂ. ՈՒՐՈՑ ՆԵԿՐՈՑ. Ի հիւսիսէ ա-մենայն գաւառացն Պրազիլայ, մասն կազմանայ Լոռ-սիտանացւոց, յարևելակողմն Բարայ, սակաւաբնակ:

ՊԱՐՐԱ ՏՈՑ ՈՒՐՈՑ ՆԵԿՐՈՑ. Նաւահանգիստ առ համանուն գետոյն, 3,000 բնակիչք:

ՊԱՐՆԵԼԼՈՍ. Հին մայրաքաղաք: — ՍԻԼՎԷՍ, առ Գոբօ՝ ՀՀաւ:

ԺԽ. ՄԱԴԴՈՑ ԿՐՈՍՍՈՑ. Գաւառ ընդարձակ յարևմուտս կոյս, ընդ մէջ Պոլիվիայ և Բարա-կուայի. ունի լերինս, անապատս տափարակս Գոբէ-Բաբէնէ ասացեալ, և զակուռնս Բարուսայի և զայլ-ոց գետոց որ հոսանին ի Մարանեոն կամ ի Ռիոյ Բլագայ. երկիրն անմշակ, այլ բարեբեր է, ունի և բուն ոսկւոյ և ադամանդի, անառատ վայրի գա-գաղ. մարգաշատ է բնակութեամբ:

ՎԻԼԼԱ ՊԵԼԼԱ կամ ՄԱԴԴՈՑ ԿՐՈՍՍՈՑ. Ի սահ-մանս Գոյազուիոյ. 6,000 բնակչօք:

ՏՈՄԱՍԻՒՍՈՑ, ՍԱՆ ԼՈՏՈՑ ՏԷՐ ԸԲՑ, ՎԻԼԼԱ ՏԷՐ ՕՐՈՑ, յորս կան ոսկեհանք և գնդակ ակունք:

ԺԸ. ԿՈՑԱՉ. Ցարևելից վերնոյն, բնակեալ ի հնդկաց և յԵւրոպացւոց որ գան ի խնդիր ոս-կւոյ և ականց. լեռնային և անառատիւտ և ջուր-բեր, այլ անմշակ. ի նմա են աղբերակունք Գոփան-դինոյ և Աբաէտոյի:

ՎԻԼԼԱ ՊՈՆԱ կամ ԿՈՑԱՉ. Գլխաւոր քաղաք, 8,000: — Բէլէ գետոյ, յորոյ ի սահմանս կան հանքք ոսկւոյ և ադամանդի: — Ո-ւրՓԻՆոյ և Սէնթուրիոն, ոսկեբերք: Ի գաւառի սոսկ է ԱՒԳՈՒՍՏՈՒ անուա-նեալ վիճակն:

ԺԹ. ՄԻՆԱՍ ԺԷՐԻՍ (Geraes). Ընդ մէջ կոյ-ազայ, Պահէայ և Ռիոյ Ժանէյրոյ. կան ի սմա ան-տառք, հանք ոսկւոյ և ադամանդի և բլագինայ. բնա-կիչք պարապեալ ի գործ մետաղաց՝ անխնամ թո-ղեալ են զշահեկան հող երկրին. բուծանեն ձիս և գրաստս և արջառս: Հնդկիք խուռնաւք յերեսաց Լուսիտանացւոց բնակին ի Թաւամորը մայրիս. սա-կաւք ոմանք բնակին յալտեսայս:

ՍԻՏԱՏ ՏԷ ՈՒՐՈՑ ԲՐԵԴՈՑ (Քաղաք սեաւ ոսկւոյ) որ ՎԻԼԼԱՐՐՏԻՆ կոչէր մինչև յամն 1823, կառուցեալ յոտս Իթաբէրաի բարձու լերին, յորմէ իջանէ ջուր քաղցրահամ յարբունս քաղաքին. ա-նուանի և վաճառականութեամբ և գեղեցիկ շինուա-ծովք. բայց ոսկեհանքք նորա նուազեալ են: Բն. 9,000:

ՄԱՐԻՆԱ, 7,000. — ՍԱՆ ԼՕՍՈՑ ՏԷՐ ԸԲՑ, 6,000:

Գաւառքն որ ընդ մէջ Ռիոյ Սա՛ Ֆրանչիսքոյ գետոյ և Մինաս-Նուէս անառատաց, բերեն ոսկի առատ և ականս պատուականս: ԴԻՏՈՒՄՈՑ գլխաւոր քաղաք է սահմանացն ադամանդիւ: — ՓՈՆԱՆՏՈՑ, ԲԱՐԲԱՔԱՏՈՒ, ՎԻԼԼԱ ՆՈՎԱ ՏՈՑ ԲՈՒՄՍՈՒՔՒ, ընդ սուտ խաղան ջուրք յորս գտանի բերք ոսկւոյ:

Դիմ՛ յանգիտան Ս. Ուսո-ս հրուանգանի կայ ՓԵՐ-ՆԱՆՏՈՑ ՏՈՑ ՆՈՐՈՆԵՆ կղզի ընդ 30° լայն. հար. համ-բարանոց վաճառուց: — ԴՐՈՒՄՏՈՑ կղզի ընդ 20° լայն. հար. 250 փարսախ հեռի ի ցամաքէ, երկիր քարուտ որպէս զի. Հեղինէ, որում զգուշանան ի յերևոյթսդակաց: Այս երկու կղզիք համարին մասն Բեր-նամպուքոյ գաւառի:

ՈՒՐՈՒԿՈՒԱՅ

Տարածութիւն 10,000 *փարս.* □. — *Բնակիչք* 250,000:

2262. Կոզի սա և Հասպրանգոցեստանին Արեւե-լեան ՈՒՐՈՒԿՈՒԱՑի, որոյ սահմանք են ի մի. Ու-րուկուայ գետ, ի հար. Ռիոյ Բլագայ և Աչալնդա-կանն, ի հիւս. և յել. Պրազիլ. և կայ ընդ 55°-61° երկ-մի. և 30°-35° լայն. հր: Կազմած էր Սպանիա-ցւոց զոր Լուսիտանացիք Քանային հանել ի ձեռաց Նոցա, և պատեհ առեալ զաստուածբնութիւն գազ-Թամանաց Նոցին՝ առին զՄոնդեվիտէոյ զմայր քա-ղաքաց աշխարհին. ասոի ծագէցաւ պատերազմն ընդ Պրազիլ և ընդ Ռիոյ Բլագայ, և ոչ մի ոք ժառան-գեալ զՈրուկուայ. այլ յամին 1828 սահմանեցաւ լինել ազատ պետութիւն մանանուանեալ Հասպար-կոպետութիւն Արևելեան Ուրուկուայի: Տարածու-թիւն երկրին է 10,000 փարսախ քառակուսի, ընդ որ ձգին պարզ լերանց, և խաղան գետք բազումք, որպէս Ռիոյ Բլագայ և Ռիոյ Նեգրոյ և Ուրուկուայ.

երկիրն բարեբեր՝ առ անխոնթութեան մշակաց ոչ ինչ այլ արդիւնս ընծայէ բայց արտս խաչանց։

Թիւ բնակչաց երկրիս համարի 250,000, Թէպէտ և ոմանք նուազագոյն ևս գրեն։ Ինն գաւառք են Ուրուկուայի, և առաջնորդ պետութեանն է նախ. իշխանն, և գործակիցք նմին առեալք ծերակուտն և պատգամաւորացն։

ՄՈՆԴԵՎԻՏԷՈՅ. Մայրաքաղաք ամառ ի հիւսիսային դետեզերը Ռիոյ Բլատայ. ունի նաւահանգիստ յարմարեալ յերթևեկէ նաւաց։ Բն. 10,000։ Հողմն արևմտեան բժիշկս կոչեցեալ շնչէ ուժգին ի քաղաքս յայս։

ՄԱԼՏՈՆԱՏՈՅ. Ամուր քաղաք և նաւահանգիստ ի բերան Ռիոյ Բլատայ, 2,000։ — ԳՈԼՈՆԴ ՏԷՒ ՍԱ-ԳՐԱՄԵՆԴՈՅ, հանդէպ Պուէնոս Այրէս քաղաքի։

ՖԼՈՐԻԴԱ. Ասա նահանգն նահիւանդին պատերազմին ընդ Պրազիլայ։ — Սան Գաբրիել. ունի արծաթահանք։ — Բ...ՖԻՏՅԻՒ դէմ աքաղաքն, ուր նշանաւոր Արդիկա զբաղաքը որ յաղագս վարեաց զսահմանս երկրին այնորիկ։

ԲԱՐԱԿՈՒԱ

Տարահոսքիւն 12,000 փարս. □. — Բնակիչք 300,000։

2263. Բարակուդա կայ ընդ մէջ Բարանայ գետոյ յարևելից կուսէ, և Բարակուայի յարմտից. ունի սահմանս՝ զՊրազիլ յարևելից, զՊոլիվիա ի հիւսիսոյ, զԻնիոյ Բլատայ յարևմտից և ի հարաւոյ. ընդ մէջ 20°–28° լայն. հար. և 56°–61° երկ. արևմ. ի բրև 12,000 փարսախ տարածութեամբ. յառաջագոյն եր ընդ իշխանութեամբ փոխարքային Բլատայ։ Անդուստի է աշխարհս վասն քարոզութեանն Ցիսուս սեանց ի կողմանս յայսոսիկ, ուր 150,000 կուսրա. նի հնդիկք դարձան յօրինս քրիստոնէութեան և ընակէին յատանս. քարոզիչքն ուսուցին նոցա գործել զերկիրս և զկարևոր արուեստս, և զամենայն ինչ վայելուչ կարգեք գործէին ի սահմանեալ ժամս աւուր, ամենայն վաստակ և արդիւնք հասարակաց էին առ նոսա. առ աներկիւղ անդորրութիւն ժողովրդեանն ոչ ներելին Ցիսուսեանցք տարաղմելոյ մնանել յաշխարհ անդր. այլ վասնզան եղև հայրախնամ տեսչութեան նոցա բարձմամբ կրօնին Իւրեանց յամին 1767. յայնմհետէ նուազեաց թիւ բնակչացն, զի յառաջն 600,000 ոգիք էին. այժմ իբր 300,000, ըստ ոմանց՝ աւելի ևս, այլ և ըստ այլոց 200,000 ևեթ. յայսըստսմբել Ամերիկացւոց ի Սպանիացւոց ընդվզեաց և Բարակուայ յամին 1811, և Փրանցիա ոմն գիւտատոր կամ նախիչևան կարգեցաւ աշխարհին, որ բարգաւաճեցոյց զարուեստս և զիշխանութիւն և զքաղաքականութիւն։ — Լեռնային է հիւսիսակողմն բարակուայ. իսկ այլ կողմանք դաշտային և արգաւանդ. կլիմայ ջերմին. բնակիչք պարապին յերկրագործութիւն և ի գարման անասնոց. դիւաւոր և սեփական բերք Բարակուայի է մաթէ ասացեալ Թէյ, որ է տերև ծառոյ, զոր ցամաքեցուցեալ լոսեն, և որպէս զԹէյ ի կիր առնուն ի Հարաւային Ամերիկա։

ԱՍՈՒՆՑԻՈՆ կամ ՎԵՐԱԲԱՒՈՒՄՆ. Յափն Բարակուայի, մայրաքաղաք է իշխանանիստ, բարեշէն, յորում է պալատն կառուցեալ ի Ցիսուսեանց, զբանիստ և ուսուցիարան։ Բն 12,000։ — ՎԻԼԼԱ ՐԻԳԱ, Սան ԵԱՎՈ, և այլն, աննշան քաղաքք։

Լ Ա Բ Լ Ա Դ Ա

Կ Ա Մ

Դ Ա Շ Ն Ա Կ Ց Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

Ա Ր Հ Ե Ն Դ Ի Ն Ա Յ

Տարածութիւն 210,000 վարս · □ · — Բնակիչք 1,500,000 :

2264 · Լ Ա Բ Լ Ա Դ *որ և* Դ Ա Շ Ն Ա Կ Ց Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն Ո Ւ Ր Ո Ւ Ց Ե Ր Լ Ա Բ Լ Ա Դ Ա Ց *կամ* Հ Ա Յ Ա Ս Ր Ա Կ Ն Ա Տ Ա Ր Ա Ծ Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն Ն Ե Ր Ո Ւ Ց (Ա Ր Ձ Ա Կ Ն Ա Գ Ի Ր Ն) , *ման սպանիական փոխարքայու-Թեան Բլագայ · սահմանք նորա են ի հիւսիսոյ Պո-լիվիա , յարևելից՝ Բարակուայ և Պրազիլ , ի հարա-ւայ՝ Լաքանդաիանն և Բագակոնիա , յարեմտից՝ Չի-լէ · կայ ընդ ամէն 20°–41° լայն · հար · և 59°–72° երկ · արեմ · երկու 120,000 վաթսնից տարածուԹեան ունելով ·*

ԲՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ · — Մեծ և գլխաւոր գետ երկրին է Ռի-ո Բլաթ-ս որ է հատնուրդ գետոց և վտակաց · արևելակողմն երկրին տակաւ ամբառնայ անտառացեալ կատարօք · արևմտակողմն լայնածա-ւալ դաշտ է աւազոյ , յոր հետահոսաղալ ծածկին չսուք ի գետոց իջելոյց յԱնտեսայն՝ ոչ ժամանելալ մինչև ի գետն Բարակուայ · ասի և ի յորգելոյց գետոց լճին ծանծաղ լճակ և ազատատուփք , որպիսի է Իդէա 60 վաթս · տարածուԹեամբ ընդ մէջ Բարանայ և Ուրու-կուայի , որք և յամեսան նուազելալ ի ջուրց՝ փոխին ի ծով · իսկ ի հարաւակողմն Բլաթայ ձգին Ռոֆաս դաշտք քաջաբոյք · ամենայն ջուրք երկրիս բերեն և ցաղ ·

Կլիմայ աշխարհիս խոնաւ է այլ անհնաս և բարե-խառն , ձիւն գուն ուրեք իջանէ ի Պուէնոս Այրէս , երկինք միշտ սուրբ են յամենց , այլ մրրիկք յամեսան պատահէն , մանաւանդ ի հարաւային գաւառս : — Ցառաջառն հիւսիսոյ և արևմտից կան խաթարեք և ըն-տիր փայտք , ընդ որս և Մահկնի ծառ , յորմէ լինի խէժն առաջահան · պարք վայրի մեզրւոց բուսին յամեսան առաջ , և մեզք նոցա պատուական է · բնա-կիչն անդ և գազանք և երէ վայրի , և աւերածու բա-նակք մարախոյ և մրջեան , և վայրի մանց որ՝ ի հա-րաւոյ գան · Հանդք թէպէտև և ոչ սակաւ իցեն , այլ չեն հետահոսեղալ · Բոյսք յԵւրոպիոյ ածեալ անտի ի հարաւային գաւառս լեռն , և ընդ հասլ այլափո-խին , վասն որոյ հարկ է բաղում անգամ սերմանել անդ · մանիոգ , գալագ , չաքար , բամբակ բուսանին մինչև ի սահմանս 39° · մահ ամենայն ուրեք պղաս-բերէ · Հիմնէն ընտիր է ի սահմանս Պուէնոս Այրէ-սի , և պտուղք հարաւոյ քաջագեր են · բայց ոչ այն-չափ բնաւմս տարեալ է երկրագործուԹեան որպէս դարմանոյ անասնոց , զի ձի և արջառ ածեալ յԵւ-րոպայ՝ ի սակաւ ժամանակի ածեալ սփռեցան ըն-դարձակուԹեան դաշտացն , որպէս զի չաքաջ՝ ի հընդ-կաց հեծելալք են և կերակրին մսով վայրի եզանց · Նաև հօտք խաշանց նոցա վայրենի բարս ունին · հո-վիւք նոցա խոշորակեաց և անկիրթք կ—ո-ց կոլե-ցեալ ընտանեաք և ընդոծնեալ իւրեանց բնակեն յան-ջատ խրձիթս և հանգրուանս · կերակուր նոցա է միս ոչխարաց , և անգրուար՝ երիվարք իւրեանց , նոքաք ոչխարաց , և անգրուար՝ երիվարք իւրեանց , նոքաք գնան և ի ձիւնորատուԹիւն և ի հանել ջուր և ի լսել զպատարագ ի գրանս եկեղեցեաց · զվայրի կենդա-նեաց կամ փոկաք , յորոց ի ծայր կապալալ գունս մի նիս որան փոկաք , յորոց ի ծայր կապալալ գունս մի կամ երիս գունս՝ արկանեն և վարակեալ զոտս ա-նասնոյն ունին · կամ ձիանգայք լարի արկեալ ի պա-րանոց կամ զեղջերոյք կամ յոտս անասնոյն կապկան-գեն · զկենդանեացս այսոցիկ առնուն զմորթ և զեղ-ջիւր և զձարպ և զոսկերս · բայց վայրի չուենք ոչ սա-կաւ ծառոյ հասուցանեն հօտիցն ·

2265 · Ք Ա Ղ Ա Ք Ա Կ Ն Ա Կ Ա Ն Ն Կ Ա Ր Ա Գ Ի Ր · — Բնա-կիչք Բլաթայ այժմ իբրև 1,500,000 և ըստ ամանոյ սա-կիչք Բլաթայ այժմ իբրև 1,500,000 և ըստ ամանոյ սա-կաւագոյն ևս , նուազելալ են յոյժ յառաջին բազ-մուԹենէն ի սակս անգոյ պատերազմոյ ցեղի ընդ ցեղի , և արբեցուԹեան ցգուոյ և ծաղկ ախտ , և կամաւոր հեղձուցման մանկանց · Բ-յ-ո-ս , Մ-և կամաւոր հեղձուցման մանկանց · Բ-յ-ո-ս , Մ-և էմ-ս և այլ ազգք Հնդկաց բարեկամք են մաքմով և քաջարիք , և երկարակեացք լինին առանց ախտից և հիւանդուԹեանց · ամենայն ցեղի է սեփական բար-բառ · Բայակասք կեան ձիւնորատուԹեամբ ի սահ-մանս վերոյհիման , ազատք են և բարեկամ սպի-տակաց · Խամեսք բնակին ի Բ-ս-ո-ս գաշտս , քաջ ձիաւորք են և Թշնամի սպիտակաց , կեան որսով և-

բէոց և գազանաց. Ջ---+ որ այժմ յարևելեան ափունս Ուրուկուայի բնակէն՝ ոմեբիմ Թշնամիք ե-ղեն միշտ Սպիտակաց, ամենեքին հեծեալք են և մերկք շրջին, և կերակրին մեռ վայրի եղանց. Հնդկիկ Դա-գայի ընդ 20°–30° լայն. բազմաթիւ են քան զայլս. Կ---+ իբր բիւր մի խաղաղասէրք, գործեն ղեր-կիր և գարմանեն զանասունս. սոցա իշխեն Մ-ց--- ազգ քաջամարտիկ. Նոյնպէս և Մ-գ-դ+ և Ա-ք-ն+ բնակեն յարևելից Բարանայ. Չ-ք-ն+ ի հիւսիսի, և այլք։ — Կրթեք պետութեանն է ուղղափառ հաւա-մական հաւատք. ազատութիւն առեալ է այլոց կրօնից։

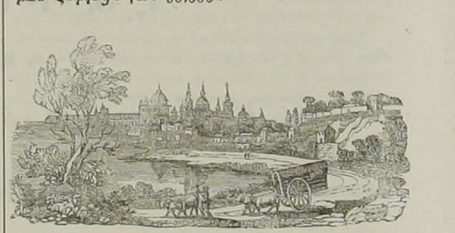
2266. Ջբերան Բլագայ զառաջինն Հգիա Տիաղ Սոլիս յամին 1515 և սպանաւ անդ ի ջան Նուա-ձէլայ զերկիրն. Գասպոդ կառոյց անդ բերդ ի 1526 և հարկեցաւ Թողուլ զայն. յայնժամ Սպանիացիք կալան բնակութիւն ի Վերափոխումն, և ի 1581 գաղանի անդրէն ի բերան գետոյն և կանգնեցին զՊուէնոս Այրէս, և առ փոքր փոքր նուաճեալ զսահմանակից գաւառս տասառւեցուցին և Նուաղեցին զժողովուրդն, վասն որոյ և առեալ եղեն նոցին. և ի սկիզբն գարուս ի տիրել Սպանիոյ Պանաթարդեանց՝ բնակիչք Պուէնոս Այրէսի զինեցան ի պաշտպանու-թիւն փեթրինեանսի էր, և ապա ընդդէմ նորին ղբէնան գործոցին. և ի 1816 Դուգուման հսմար-ձակեցաւ հրատարակել զազատութիւն գաւառաց հարաւային գաղնակցութեանն, յոր մի ըստ միոջէ յաւելան և այլ գաւառք. և ոմանք անջատեալք ու-րոյն պետութիւնք եղեն, որպէս վերին ԲԵրու՝ որ կոչեցաւ Պոլիվիա, Պանաս արևելեանք՝ որ է Ու-րուկուայ, և Բարակուայ. եղեն ամենեք և ի Պուէ-նոս Այրէս. իսկ Դաշնակցութենէն Արձակեցին հաս-տատեալ յամին 1827 ըստ օրինակի Մեռնեթեան Կա-հանգաց Հիւսիսային Ամերիկոյ. բայց գործեալ խոո-վեցաւ աշխարհն ի ձեռն Ռոզասայ իշխանաւորի յամին 1835 ցայժմ. ի վերուն (1852) մերժեցաւ Ռոզաս և հաստատեցաւ առժամանակեայ իշխան վա-րիչ։

Չազք պետութեանն են իբր 23 միլիոն ֆրանգ. Ծախք նոյնչափ. պարտք 2,500,000,000։

Ի 14 Նահանգս բաժանի Բլագա։

2267. Ա. ՆԱՀԱՆԳ ՊՈՒԷՆՈՍ ԱԻ-ՐԷՍ. Ընդ մէջ Բլագա և Նեկոյ գետոց.

ՊՈՒԷՆՈՍ ԱՒՐԷՍ (Buenos Ayres). Մայրաքա-ղաք յարևմտեան գետափն Բլագայ, 58 վարսախաս հեռի ի բերանոյ նորին, յաւազուտ դաշտի, բարի է յոյժ կլիմայն, վասն որոյ և Պ---ն Այրէ՝ ասա-ցաւ. որ է Բարի օդք. Աձուռ է նախագահին, ժո-ղովուրդ, և եպիսկոպոսի. փողոցք նորին լայնարձակք և ուղիք բաղեչէք միայարկք. կայ ի քաղաքին բերդ. եկեղեցիք բազումք, դիտանոց, մատենադարան, վար-ժարանք և դպրոցք և համալսարան հիմնեալ ի 1821. եկեղեցի Նոքասանդից՝ միակ ի Հարաւային Ամերիկա; Ա՛ա կուտակելոյ աւազոյն չկարեն Նաւք ժամանել ի Պուէնոս Այրէս, այլ գան ի խորշ Պ-ն-ն-ն քաղաքէն փոքու. կենդրոն վաճառականութեան է քաղաքս քաղաքաց Հարաւային Ամերիկոյ վասն գրիցն պատ-շաճութեան. ի հարաւակողման սահմանս նորին կա-ռուցաւ բերդեան ի պաշտպանութիւն յերեսաց Բամ-բաս Հնդկաց։ Բն. 90,000։

Պուէնոս Այրէս

Ի-ն-ե-ն-ե-ն-ե-ն-ե-ն, գաղթական նոր. — Պ-ե-ր-ն Պ-ե-ն-գ-ե և Պ-ր-ո-ր-ո-ն, Նաւահանգիստք։

Բ. ՆԱՀԱՆԳ ՍԱՆԴԱ ՓԷ. Ցարևմուտս Բարանայ։

ՍԱՆԴԱ ՓԷ. Մայրաքաղաք ի գետաբառնուն Սալատոյ և Բարանայ. Բն. 6,000։

Գ. ՆԱՀԱՆԳ ԷՆԴԻՔ ՐԻՈՒ ՈՐ Է ՄԻ-ՋԱԳԵՏԻ. Ընդ մէջ Բարանայ և Ուրուկուայի գետոց։

ԲԱՐԱՆԱ կամ ՊԱՏՈՑ ՏԷ ՍԱՆԴԱ ՓԷ. Ա՛ա Բա-րանայ, 700. ԿՈՒԱՆԿՈՒՈՑ, Նաւահանգիստ յեղը Ուրուկուայի։

2268. Դ. ՆԱՀԱՆԳ ԳՈՐԴԻՆԴԷՍ. Ի հիւսիսի Մէնթաֆասցն, ունի գիւղս լճէ, և մայ-րաքաղաք համանուն սերտ ի խառնուրդս Բարակուայի և Բարանայ, կարի վաճառաշատ։ Բն. 15,000։

ՍԱՆԴԱ Լ-Ո-Ճ-Ե-Ս. Ա՛ա Բարանայ, 20,000։

Ե. ՆԱՀԱՆԳ ՍԱԼՏԱ. Լեռնային և սահ-մանակից Պոլիվիոյ, ունի հանքս պղնձոյ, պապղէզի և ծծմբոյ. Ջորի բազում գարմանէն ասա։

ՍԱԼՏԱ. Մայրաքաղաք, է նորա առևտուր արջա-ռոց ընդ Չիլէ և Պոլիվիա. Բն. 9,000։

ՍԱՆ ՍԱԼՎԱԴՈՐ ՏԷ ԲՈՒԿՈՒԱ. Ա՛ա համանուն գե-տով. 3,000 բնակիչք. կայ առ քաղաքաւս հրաբուղիս որ Ժայռէք փուլ և կաղ։

Զ. ՆԱՀԱՆԳ ԴՈՒԿՈՒՄԱՆ. Լեռ-նային և բարձրաւանդակ, 40,000 բնակիչք։

ԴՈՒԿՈՒՄԱՆ. Մանանաւանեալ Ս. Մ-ճ-ց-ե-ն, յամին Ռ-ի-ս Տ-ո-է գետոյ, ունի վաճառս արջառոց և գործարան Թղթոյ խաղու, ղի Կաւգոյք սերին յոյժ զնաւս. Ժողովարան եղև քաղաքս գլխաւորաց ապըս-տամբութեանն, և կառուցաւ բերդ ի տեւողս մաք-սին որ ի 1812 մղեցաւ։ Բնակիչք 10–12,000։

Է. ՆԱՀԱՆԳ ՍԱՆԴՈՒՍԱՑ ՏԷՐ, ԷՍՊԵՐՈՑ. Լեռնային երկիր ի հարաւոյ Դուգումանայ։ Մայ-րաքաղաք համանուն առ Ռիոյ Տոցէ գետով. կայ ի սմա անուանի վարժարան կանգնեալ ի Ճիւսուեանց, գործարան կապերոյ. Բն. 2,500։

ՍԻՄԻՄԱՐԿ. Ի սահմանս երկրին Ասիբռնաց. կայ մատուռն մի ի նմա վասն Հնդկաց գործելոյց յօրէնս քրիստոնէութեան։

Ը· ՆԱՀԱՆԳ ԳՈՐՏՈՎԱ· Ցարևելը Սանգա Ֆեխ, երկիր դաշտային։

ԳՈՐՏՈՎԱ· Ի սար լերանց հիւսիսոյ առ Բրիմերոյ և Բուգուրա գետովք, ունի համալսարան· 5,500 բնակիչք։

Թ· ՆԱՀԱՆԳ ՍԱՆ ԼՈՒԻՍ ՐԼԱԴԱՑ· Մայրաքաղաք հոմանուն· Բն· 2,000։

2269· ՆԱՀԱՆԳ ՄԵՆՏՈՍԱ· Ցարևելը Անտեսաց ձգի մինչև ի գետն Ադամանգի, երկիր լեռնային։

ՄԵՆՏՈՍԱ· 4,490 ոտնաչափ բարձր յԼերնեսաց ծովու՝ ի բարեբեր գագաթունս Գորտիլեանց, բարեչէն, 8,000 բնակիչք· կարի յոյժ բարգաւաճէ վաճառաշահութեամբ, զի ընդ նա անցանեն վաճառքն որ առաքին ի Զիլէ ի Պուէնոս Այրէսաց։ — ՈՒԻՍԱԼՆԳԱ, որոյ է հովիտ համանուն և ճանապարհ մեծ գործեալ ի նմա ի նաւսին բնակեաց երկրին։

ԺԱ· ՆԱՀԱՆԳ ՍԱՆ ԽՈՒԱՆ ՏԷԼ ՖՐՈՆԳԵՐԱ· Լեռնային երկիր, մայրաքաղաք նոյնանուն, ունի վաճառս գինւոյ, գործարանս բամբակի Թելոյ· Բն· 8,000։ — ՀԱԳԱ (Iaca), առ որով ոսկեհանքք են։

ԺԲ· ՆԱՀԱՆԳ ՐԻՈԽԱ· Լեռնային և բարձրանդակ· Բն· 25,000։

ՐԻՈԽԱ (Rioja)· Մայրաքաղաք, 3,000 բնակիչք· Ֆաբրիկաս· Ունի հանքս ոսկւոյ։

ԺԳ· ՆԱՀԱՆԳ ԳԱՌԱՄԱՐԳԱ· Ընդ միջ Բիլոխայ և Դուգուամանայ, լեռնային երկիր, ունի անասուն բազում և բամբակ շատ։

ԳԱՌԱՄԱՐԳԱ· Մայրաքաղաք, 4,500 բնակիչք։

ԺԴ· ՆԱՀԱՆԳ ԴԱՐԻԽԱ· Երբեմն մասն էր Պալիվոյ· ԴԱՐԻԽԱ, մայրաքաղաք մանուածագեալ Պէրնամբուց ի բարեբեր երկրի յեզր վտակի միջոց, բնակիչք 2,000, սերունդ հռոմայեցի գաղթականին զոր ցիւսուսեանք բնակեցուցին անդր։

Ցարևելս Ուրուկուայի և ի հիւսիսի Խաղոյայ կայ ՏԱՐՕՁՈՒԻԱՆ երկրին անձանօթ, ուր կանգնեալ էր երբեմն քաղաքաց և գիւղից զարգիս կործանելոց· սատ մեծանուն բնակչին ճանապարհորդն պոռնկան ընկեր հուսմոլորչայ հրամանաւ գիկասորին Քրանցիսչ՝ արգելաւ ի գիսաչոջ սմս բաղումս ի գեօղն Սուրբ Լուս, վասն ազատաբար մտանելոյ ի սահմանս իւր։

ԲԱԴԱԿՈՆԻԱ ԵՒ ԿՂԶԻՔ

2270· ԲԱԴԱԿՈՆԻԱ որ և ՄԱԿԵԶԼԱՆ կամ ՄԱՀԵԶԼԱՆ (Magellan) կայ ի ծայր Հարաւային Ամերիկոյ, ընդ 36°–54° լայն· հար· երկն 55 կամ 60,000 փարս· քառ· ի հիւսիսոյ նորին ընթանայ Ո-----ի (Koussie) գետ· ցրտուներն երկրին սասին է· յարեւմտեան ափունս նորին չգոն կղզիք և ծոցք, այլ յարևելակողմն բազում են խորշք և կղզիք, որպես ՄԱՐ ԱՍՏՈՒՈՒՈՑ կոչեցեալ կղզի և ԳԱՄՐԱՆ, և Թեքսկղզի ԵՐՈՒ ԼՈՒՌՈՆ անուանեալ· ի ծոցն զԸնքաւոր է Բէյա· ի գետս՝ Ռիոյ Գուլոթոյ, Ռիոյ Նեգրոյ, Գուզդէս, Կուկիս· Անտեսն լերինք անտառախիտ և միմեանցոյ գագաթունս ունին յերկրի ատ և հրաբուղխս սակաւս, որպես Լա- Ճիլոտէս ընդ 52° լայն· իսկ ի գաշտին մեծի որ ծաւալի յարևելակողմն՝ չիք այլ ինչ տեսանել բայց խոպան և ձախճախուտս երկիր անբեր· Նոյնպես և Բոլբոս հարաւոյ բնակեալ ի Բուէլչայ (Puelches)· իսկ Գոլբէս Տեհէէրս, որ է անապատ ի հարաւակողմն նմա՝ հայրենիք են Դուհնէլհեղայ կամ Բագահոնայ· Յանապատի անդ գեղեցիկ արօտք են խաշանց և այծեմանց, աղուհասց, նապաստակաց, և այլն· Բագահոնայց կոնացիք ի հաճոյ ճանապարհորդաց հսկայ անուանեցան, և են իսկ արք բարձրահասակք և Թիկնաւոք, ուժգնագոյնք զրուելեամբ, քան միւսազգք՝ և որազգք, կիսամերկ չըրկին ընդ ցրտին կիմայիսն, և հիւրասէր բարս ունին· իսկ Աշխարք և Մոլորեք որ յարեմտեան Աշտեայ՝ են ի ցեղէ Ասրաեգանաց Չիլեայ· Սպառնասէ Հարաւային Ամերիկոյ գաւառ է ցրտաւԹեան տաղտուկ և տխրալի, երկայնեալ մինչև ի նեղուցն Մագելլան և անդր ևս· անդ ահաւոյն մայրերկիր կոչի Տիէռա տել Ֆուեգոյ· բնակիչք երկրին բիք գիւհայ յոր ի ծովս մրրկաց· բնակիչք երկրին Ալաքալուֆ փոքրագասակք և անդոր մարդիկ, որ կոչին Բէչէռէս· Ալաքալուֆ մանուին, են նոցա մակդիրք, ագահարեն յաստս մանուին, և նոցա մակդիրք, ագահարեն և նենգ որով որան ղեկաս և այնու պարենաղեղն և նենգ որով որան ղեկաս և այնու պարենաղեղն և նենգ որով որան ղեկաս և այնու պարենաղեղ

տեալ է ի կղզեակս յոլովս. երկիր և լերինք որ ի նմա քարուտ և ապառաժ են գրեթէ և վախիւք. Սոբ. Ֆէնդ. լեառն բարձր է ոտս 5,000, բարձրագոյն լերանցն (Mont Maire) բաժանէ յերկրէն Հրոյ զկղզին ԵՐՈՒՍ ՊԵՏՐՈՍԱՑ. ի հարաւոյ Հրոյ երկրին կան ՀԵՐՄԻՈՒ կղզիք, և գլխաւորն ի նոսա ի հարաւոյ սահմանակից է Գոբ-Հոռնոյ, զորով պատուն նաւք որ գնան կամ գան Մաջանգէան ովկիանոս. առնային կըղզիքս այսքիկ ձիւնապատք և քարուտք են, և Թուխք ինչ խամրեալը ուրեք երևեցուցանեն. ցրտաթիւն կողմանցն սաստիկ է յոյժ, այնչափ զի երկուք տարիք յաղեկացս Գուաքայ երկալ հետաքննել զնի ի կըղզեացն ընդ 54° լայն. կորեան ի ցրտոյ. գաղթականն զոր յեզերս Մակելլանեան նեղուցին հաստատեցին Սպանիացիք յամին 1581 ի սովոյ և ի սրածուէթենէ ջնջեցաւ. Բնչերթ ժողովուրդ արդ բնակէ անդ, ուր ոչ գոյանի այլ կենդանիք, բայց փոկք և ջրային հաւք։

ՏԻՏԿՈՒՆ ԲԱՏՈՒՐՔՍ. Ամայի կղզիք և ևս ի հարաւակողմն ընդ 56° լայն։ — Մերձ ի գաբ-Հոռն յայտին 1804 գոյն ՕՒԼՈՂ կղզիք. յարևելս Երկրին Պետրոսեւթենայ կայ Ս. Պետրոս կղզեակ գտեալ ի 1675։ Ընդ 51°–52° լայն. հար. և 60°–64° երկ. արևմ. 100 փարախաւոր հեռի յարևելեան ափանց Բագաքոնիոյ կան ՖՈՒՔԼԱՆԴ (Falkland) կամ ՄԱԼՈՒԻՆ կղզիք, ժողով 90 կղզեկաց և երկուց կղզեաց, որք են ՖՈՒՔԼԱՆԴ ԱՐԵՒՄՏԵՍՆ և ՖՈՒՔԼԱՆԴ ԱՐԵՒԵԼԵՍՆ զոր բաժանէ Ս. Կաբլոս նեղուց. զոսա Հոլանտացիք գտին յամին 1593, Անգղիացիք նուաճեցին մինչև ի 1774 ամ, կանգնեալ և բնակարան Ֆէյնիըդ գոգ յարևմտեան Ֆոքլենտ, զոր աւերեաց գոնդ սպանիոյեան եկեալ ի Պուէնոս Այրէսէ։ Գաղղիացիքս յամին 1764 հաստատեցին զքաղքենական Բոբ-Լուի (Port Louis) յարևելեան կղզւոյն և յետ ամաց Թողին Սպանիացւոց, և սոքա անվտանգ եղեն զայնմանէ. իսկ ի 1820 հաստատակատուածութիւնն Բլուդայ խնամ կալաւ կառուցանել անդ բնակութիւն, վասն որոյ վտակոց և բրածոյ վառելի հողոյ։ Կլիմայ երկրին ցրտաձին է, բայց գեհին բերէ բոյս, և ի ծառոյ ուռենի և սոս. բաց ի փոկոյ գոանին անդ աղուէս և հաւք ջրայինք. եղինք զոր Եւրոպացիք ածին ի 1780՝ բաղմացան ի սուղ ժամանակի. այժմ 500 բնակիչք են կղզեացն, որոց սերունդ Անգղիացիք։

Ընդ կղզիս Ամերիկոյ գասին և Նորագիւտքն ՀԱՐՁՈՒԹԻՒՆ ՈՐՈՇԱԾՔՆԻՆ ընդ 60°–61° լայն. և ՀՆԴԿԱՆՑ ՀԱՐԱՒԱՑԻՆ ընդ 62°–63° լայն. հար. և ընդ 63° երկ. արևմ. այլոլք հանգերձ. որք անբերք և անբնակք են. այլ ըստ ժամանակի ժամանակի գան ի նոսա օրսորդք կենդանեաց ծովայնոց։ Ոմանք ովկիանիոյ ասան հասմարին զկղզիքս։

ЛЮБЕЗОВА

ՄԵԾ ՈՎԿԻԱՆՈՍ
ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ
ՄԵԾ ՈՎԿԻԱՆՈՍ
ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ

Ո Վ Կ Ի Ա Ն Ի Ա

2272. **Սփիւռք** կղզեաց մեծին կամ Խաղաղականն Ովկիանոս ցամաքային մեծաց կղզեաց Հնդկաստանի, հանգերձ դիւաւորաւ նորը Հոլանտա կղզեաւ, միահամուռ հինգերորդ մասն աշխարհի համարին, և կոչին Ովկիանիա։ Աշխարհագիրք զանազան անուանս և բաժին եդին կղզեացս՝ հակառակս իրերաց, այլ զարգիս բազմաց ընդունելի է յերկուս տրոհել աշխարհս՝ յարեւմտեան և յարեւելեան. զառաջինն կոչել Ասիատիս՝ որ նշանակի՝ Հարաւային, և է սա նորը Հոլանտա և նորը Կաւինէա և կղզիք ինչ մանուիք. իսկ զերկրորդն՝ Բոլինեզիա, որ է նորը Զելանտա և սփիւռք մանուց կղզեաց։ Որոց մարթ է սահմանս ասել յարեւմտից զԱսիա և յարեւելից զԱմերիկա։

Ոչ համանգամայն ի միում ժամանակի գտան կըղզիքս և ոչ ի միոյ միայոյ նաւորդէ. Բորդոգալք որք յամին 1511 երթևեկիկն ի Մալուկեանս, ունէին ծանօթս ինչ զկղզեաց Բոլինեզիոյ, և յայս անուն կոչեաց զնոսա զառաջինն Ցովհաննէս Գաւրոս վիսագերը նոցա. Հոլանտացիք գտեալ էին զսահմանս մեծի կղզւոյն զորս Հոլանտայ. այլ Գուք Անգղիացի ստուգագոյնս ծանեաւ և ծանոյց զնոսին։ Ֆերտինանտոս Մագելլան լուսոտանացի յամին 1519 եդիս զանցս ընդ միջ Հարաւային Ամերիկոյ և երկրին Հրոյ՝ որ յերբ անուն յորջորջեցաւ, և նաւեալ բազում ասպարէզս յընդարձակութեան ովկիանոս եգիտ նախ զԼաւրան կղզիս և ապա զՎիլկպսկեանս, ուր և անկաւ ի մարտի ընդ բնակեաց կղզւոյն կառուելով. բայց ոչինչ կիցք նորին յառաջ վարեալ զնաւարկութիւն պատճառին անգամ զերկիրաս, և ի 1532 հասին ի Սպանիս միով ևերթ նաւաս անձինք ուրեմնոյն, քանզի չորք նաւք և արք 320 կորեան ի մեծի ծովախուռս Թեանն։ Ցետ այնորիկ Տրէք Անգղիացի ի 1578 ձմերոյն նաւասդեաց ընդ Հոն հարաւային ծագ Երկրին Հրոյ։ Ժողովք կղզեաց ովկիանոս մեծին մի ըստ միոջէ գտան ի Սպանիացւոց և ի Հոլանտացւոց։ Տեմբէր գտան ի Սպանիացւոց և ի Հոլանտացւոց։ Տեմբէրն Անգղիացի ի վախճան ԺԷ դարու ևս ծանօթս զտին նորը Հոլանտայ և զնոր Կաւինէոյ. իսկ Գուք յատաւնում ճանապարհորդութեան իւրում տատուգացաւ զնոսա։

Ազգացն Հոլանտա և եգիտ զնոր Զելանտա. յերկրորդումն եգիտ զՏերբերտեանս և զնոր Գալետոնիա. յերրորդումն յամին 1777 եգիտ զՍանտուիչ և անդ մեռաւ։ Ցետ գործոյ բազումք նաւեցին ի գիւտ և ի քնին կղզեաց Ովկիանու, որպէս Լաբերուզ որ յամին 1788 ամենայն նաւատեսեան հանգերձ կորեաւ։ Անդրեզասդոյ, Վանքուվէր, Պոտէն, Պէս, Քրիւսէնշդեռն, Քոցպիւ, Տիւրվիլ, Ռոս, Ֆրէնգլին՝ որ և սա անհետ եղև, և ցարդ խըզդրի յԱնգղիացւոց։

Ա. ԱՒՍՏՐԱԼԻՍ.

2273. Աւստրալիա կայ ընդ 140°–181° Լ. երկ. և ընդ 1° հիւս., և 55° հար. լայն։ Են ի սմա ԹԲՁ տասն պարք կղզեաց, յորս զառաջինն տեղին ունի,

2274. Ա. Նոր Հոլանդա կղզի մեծագոյն քան զընաւսն զոր մարթ եր կոչել և ցամաքք երկիր որպես զի ի չորից մասանց աշխարհի, զի 388,888 փարսանս է տարածութեան նորին, և չբոլոքակաս կղզեաքն ոչ ինչ կրեր քան զնոցունց, ձեռ նման Ափրիկեայ։ Ի հիւսիսոյ Նեղուցն Դարբեայ բաժանէ զնա ի Նոր Կուինէոյ, ի հարաւոյ Պա՜ ի Տիէմէն կղզւոյ, ուր կայ հրատևգանն Ո-Իւ-Ըն, իսկ ի հիւսիսի սարն Եօ՛, և յարևելս Սէ՛ոֆ։ ԳԲև խաւոր ծովածոցքն են Գարբենթարիա ի հիւսիսային կողմն, Գեվոդրէ, Նուվոլոֆի ծոց, Շուչ խորշ յարևմտակողմն, ի հարաւակողմն Մէթ ծովածոցն և Սիթնըը ծոց։ Արևելեան ափունքն զորոց միայն սուռ գաղտնս ինչ գիտեմք կոչին Նոր Ուէլզզ հարաւային և Վիկտորիա. 36 փարսախաւ հեռի ի ծովեզերէն ամրառնան կոտոր լերինք մինչև չվէց հազար ոտնաչափ, անդր քան զնոսա կան բարձրաւանդակք որ տակաւ խոնարհին ընդ հիւսիսի. գլխաւոր ի գետս է Տուրէյ որ հոսէ ի խորշն Ինփոռնէզը ի հարաւ. Մըռէյ որ ի կասկած լերանց գայ և ի նոյն խորշ Թաիվի՝ խառնեալ ընդ Տարլինկայ. Մաքվորի (Macquorie) որ ի կասկոյս լերանց ելանէ և ընթացեալ ընդ հիւսիսի արևմտից Ճապաղի ի ՀԲՁԸկրկեայս և ոչ ժամանէ ի ծով, այսպէս և այլք ոմանք։ Յարևելեան ծովափունս հոսեն գետակք Շուլհեվըն (Shoalhaven), Հաուքսբուրի (Hawksbury), Հընթըր և այլն, իսկ յարևմտակողմն և ի հիւսիսի՝ Սուէն (Swan), Գինդըս, Վիկտորիա, Աբեստիթ, Ռոբըր, Մրևել, և այլն։ Գոյ և լիճ ծանուցեալ Ամբուռիա կամ Վիկտորիա անուն, ընդ որ Թամ անցանէ Մըրրեյ գետ։

Բուսաբերութիւն երկրին ոչ է բարգաւաճ, այլ սահմանեալ և ապառաժ ի ծովափունք։ Կլիմայ ցրտին է, ի մերում ամարայնի անդ ձմեռն է. բայց ի Նոր Ուէլզզ լինի երբեմն տօթագին մինչև կոտորել զկինդանիս և ցամաքեցուցանել զտունկս, և չեն երաշխին լինին մերկեք և այսք և սասանութիւնք երկրի, և եզանակաց արագարագ փոփոխութիւնք, գեռոց զեղանիլ և վտակաց առատանալ։ Ի լերինս գտան ածուխ, ադաթ և երկաթ, և յառաջ քան զսակաւ ամն՝ յայտնեցաւ ոսկի բաղում յարևմտակողմն կասպյտ լերանց։ Անասունք և բոյսք երկրին աննմանք են այլոց մասանց աշխարհի, և ոչ պտղաբերքն ծառք օտար աշխարհաց անդ փոխատնկեալք յանասունս երկրին նշանակորք են ֆոխ՜ոս՜ որոյ աքեացք երկայնք են. օռնիթորինք որոյ ցառուկ նման է կաղապ բադի և ընկերաց բերէ նմանութիւն և ձու ածէ. ֆէնիկ կամ շուն Նոր Հոլանդայ պատառիւ հօտից. և ի հաւս արծուի լեռնային կապուտակ բարձր երեք ոտնաչափ, ֆոսոսոր ազգ ջայլամի երագընթաց յոյժ, որոյ թևք են բլթակք ճկելոյք և փետուրք՝ սանագէս, կարապ սեաւ սպիտակածայր թևք. իսկ ի ծովս լինին զկին, կէտ, շուն ծովային, խեցեմորթք, ոսպորե, կրայ որ կերակուր լինի բնակչաց, և բուսոց բազում՝ ի ծովեզերս։

2275. Ժողովուրդ Նոր Հոլանդայ որպէս և համարէն բնակիչք հարաւային կղզեաց Ովկիանոսոս են՝ ի ցեղէ Բոհոոս անուանեալ Խափչաց որ բնակեն՝ ի կղզիս ինչ Հնդկաստանի. գոյն մարմնոյ նոցա է որ

Նաւակ Նոր Հոլանդացոց

Թուխ և է որ սեւագոյն, կամ գեղին. հերք Թաւ և գանգուր, բեղուն մեծ, չըԹուխք Թանձր, արնագունք լայն, աչք՝ ի խորոչ, բաղուկք և սրունք նուրբ. կրեն անուր ոսկրեղէն ի քիթս. զամառն և զձմեռն մերկ չըզին, և օձանեն զդէմս և զերանս. զմանկանց չաբբուռնս հասելոց հանեն զնի կամ զերկուս յատամանց զվերին Ծամելեացն։ Կերակուր նոցա է ձուկն և ոսոխ, մրգ վայրի և արմատք. Նաւակք նոցա որպէս և հեւք ի կեղևոյ Ծառոց կերտեալ զոլոր՝ ի կահագ և կարասեաց։ Ի կրԹուԹենէն անհաս են ի գիտալին. են որ յանասուս գազարեն, և յաջողուԹեամբ մագլցի վերելակին ընդ Ծառս գնեալ սինդեալ զվայրի մանց և զսկիւռ կենդանեաց. ուժիւք են և վրիժագործք, երագք ի ԹշնամուԹիւն ընդ բարեկամս և վաղվաղոյք՝ հաշտուԹիւն. դունդ դունդ կեան և չորին և բնակին. ամենայն առ՝ի մոց նոցա է լեզու սեփական. զանազան սարկաւագ վարեն և զմանկունս գեղեցիկս կենդանեաց Թաղեն ի մահու մարցն։ Հաւատան հանդերձեալ կենաց և ոգւոց լաբաց, ֆոխոթ կոչեն զքահանայս իւրեանց և զբժիշկս. զենք են նոցա վահան փայտեայ ի սեգ 10 կամ 12 ոտնաչափ երկայն զոր ձգեն ց՝100 ոտնաչափ, ի ծագ նոցին ագուցեալ նետիս կամ քար սրածայր. ունին և բերս և վտակաւորս քարեայ. լուցանեն զՀուր զբխմամբ փայտից երկուց։ ՉԹիւ նոցա ոչ է գիտել, քանզի ոչ ոբերք տեսան առաւել քան զերկերիսր ի միում տեղւոջ.

2276. Ցերրորդացող գրեաթէ Անգղայցիք միայն

բնակչն յարևելեան հարաւակողմն ափունս իբր 400,000 մարդկան, որոց Թիւ առ յերկուց ամաց հետէ յետ գիւտի ոսկեհանիցն չորք գաղթականք են նոցա, Նոր Ուէլզ, Վիկտորիա, Հարաւային Աւստրալիա և Արևմտեան Աւստրալիա. հիւսիսակողմն և ամենայն միջնաշարհն անծանօթ և անյայտ է։

2277. Ա. ՀԱՐԱՒԱԿՈՂՄՆ ՆՈՐ ՈՒԷԼԶ. Երկիր, ձգի ջարևելակողմանէ կողպէն ի հարաւ կոյս և ուր նի զկապոյտ լերինս և երկիր երկրազուտ, և աւազուտ, և գնորագիւտ բոլս ոսկւոյ և գեանձուխս, և մարմանդս արօտից հասից օգնատաց բազմաց, յորոց յաջին 1850 բարձաւ աւր 40 միլիոն լիրայից։ — Երկիր գաղթականին բաժանեալ է արդ ի 46 կոմսուԹիւնս կամ վիճակս. գլխաւոր քաղաք է ՍԻՏՆԷՅ առ գետովն Բ-ր-ր Ճէ-ք-ըն (Jackson), բարեչէն և բարգաւաճ, կառուցեալ յամին 1788, և ընդարձակեալ ի յետին ամս, և ածեցեալ բնակչք իբրև 55,000 անձանց։ — ԲԱՐԱԹԱՐՍՏ. փոքրիկ քաղաք ի ծայր Ճէքսըն գոգոյ։ Բն. 3,000։

ՆԻՒՔԱՍԼ. Քաղաք ի հիւսիսոյ Սիտնէյայ, բարգաւաճեալ սակս բրածոյից ածխոյ։

ԹԱՏՀԸՐՍԹ (Bathurst). Քաղաք փոքր ի մէջերկրեայս յամին Մագքուորեայ, առ որով գետն ոսկէհանքն, և խուզն երթայ այժմ անդր գաղթական ԱՒՆգլիոյ։

Բ. ՎԻԿՏՈՐԻԱ որ է ԲՈՐ ՓԻԼԻՓ. Գաղթական ի հարաւոյ Ուէլզայ, յորմէ զատաւ յամին 1850. երկիրն բարերայց է քան զՈէլզ, ունի և սա ոսկեհանս, վասն որոյ դան և այլոք գաղթք ԱՒՆգլիոյ. բաժանի ի 24 կոմսուԹիւնս. գլխաւոր քաղաք է Նոբա ՄԷԼԲՐՈՒՆ, յամենայն Ե-ր-ր-ե-ր-ր գետոյ, կառուցեալ յամին 1837 ի Ճանճային վայրի, և ունի այժմ իբրև 25,000 բնակիչս։

ՃԷԼՈՆԿ (Geelong). Քաղաք 7,000 բնակչք, ի հարաւոյ արևմտից Մէլպուռնոյ։

ՔՈՐՆԷԼԻՍ, յարևմտակողմն։

Գ. ՀԱՐԱՒԱԿՈՂՄՆ ԱՒՍՏՐԱԼԻԱ. Կայ յարևմտակողմն Ուէլզլեյ և Վիկտորիայ. լեռնային երկիր, այլ և անուռազուտ, մացառուտ և սիլաձէտ. ընդ սա հոսէ Մըրըռիյ գետ. ունի բոլս պղնձոյ և կապարի առատս, և փայտ բազում։ — Բնակեալ կոյսն գաղԹականիս բաժանեալ է ի 11 կոմսուԹիւնս. գլխաւոր քաղաք է ԱՏԵԼԱՑԻՏԷ. 15,000 բնակչք, հոսեալ յամէնայն Ս. Վ-ի-ն-ք ծոցոյ։ — ՔՈՒՐՈՒՄԿՈՒ առ Պ-ր-ր-ե-Պ-ր-ր-ե պղնձահանիցք, 5,000 Բն։ — ՔԱՆՆՈՒՐ, կղզի ձկնորսաց ի ծոց Ս. Վ-ի-կ-ն-ճ-ա-յ։

Դ. ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԱՒՍՏՐԱԼԻԱ. Ցարևմտեան եզերս կղզւոյն, որոյ խորագոյն կողմանս անծանօթք եղեն, և անապատք և յոյժ գաղԹական, և գլխաւոր բնակուԹիւնն է ԲՍՐՏՀ յամին Ս-ո-ն գետոյ։

ՕԼԲԱՆ (Albany). Գլխաւոր բնակուԹիւն գաղԹականիք։

2278. Բ. ՎԱՆ ԴԻԵՄԷՆ. կոչի կղզին և ԴԱՍՄԱՆԻԱ, ի հար. Ն. Հոլանդայ և բաժանի Պ-ս ՆեղուԹ-ցով, ունի լերինս և գաւտս բարեբերս քան զՆ. Հոլանդայ, գլխաւոր գետքն են Տը-ր-ն-ի-ի (Deruent) և Դաւ-ր. կլինայ երկրին ցրտին է քան զՍիանեյայ այլ տաճելի Եւրոպացւոց ի բնակուԹիւն. բերէ երկիրն և գեռնախնձոր և ազգս ինչ պտղոց Եւրոպայ. յանտառս կան գեղեցիկ ծառք սեպհականք կղզւոյն, գոնդին ի նոսա յոմանք և այլ գազանք, առատ է և ի բոլս ազգ ազգ հրաշալիչեաց։ Բնիկք կղզւոյն համարեալք ընդ Հոլանտացոց այլ խիզախագոյն քան զնոսա, նուազեալք պատերազմաւ ի գաղԹականացն՝ մինչեւցան ի ՓԼԱՏՏԻՒՈՒ կղզի. իսկ գաղԹականքն են իբրև 60,000 Անգղիացիք։

ՀՈՊԱՐԴ-ԴՈՒԲԼԻՆ. Գլխաւոր քաղաք 3 փարսախս հեռի ի բերանոյն Տըրուէնեայ, կառուցեալ ի 1804, ունի նաւահանգիստ, և 15,000 բնակիչս։

ԼԱՈՒՆՍԷՍԹՈՒՆ (Launceston). Ցամին Դամարայ, 6,000 բնակչք։

Ընդ վարչութեամբ Դասմանիոյ է և ՆՈՐՖՈՒԻՔ կղզի փոքր, բացագոյն յարևելեան ափանց Նոր Հոլանտայ 800 մղոնաւ և աւելի ևս. արտաքսհանելոց վայր, այլ Թուի յետ սակաւուց անբնակ մնալ։

2279. Գ. ՆՈՐ ԿԱԼԻՆԻԱ կամ ԲԱՐՈՒՆ. կղզի մեծ ի հիւսիսոյ Նոր Հոլանտայ անջրպետ ընդ նա ունելով գի-ր-ր-ե նեղուց, ընդ 128°-148° երկ. արև. և 0°-9° լայն. հար։ Լուսնտանալիք ի սկիզբն ԺԹ. դարուն հանդիպեալ էին կղզւոյս, զոր ի կես ԺԸ. դարուն հանդիպեալ կոչեցին Նոր Կ-ա-ն-ե-վան զոյգ կղզւս հակակաց գոլոյ ափրիկեան Կաղ-ն-ե-յ. բազումք յետ այնորիկ Ճանապարհորդեալ և տուն ծանօթս գնտեալ վեր ի վերոյ, քանզի զմիջին գաւառան և զեղերսն իսկ ոչ ոք ած մտաքիւր քընն-ե-ա։ Թուի տարածութեանն լինել իբր 4,000 փարսախս քառակուսի։ Լեռնային է երկիրն և անառատ, գոն և հրաբուխք ի մերձակայ կղզիս. մի ի խոտ, գոն և հրաբուխք ի մերձակայ կղզիս. մի ի լերանցն Ա-ս-ը Սէ-ն-ի բարձր է իբր 12,500։ կլիմայ բարեխառն է. բուսականք կարծին նման լինել Մոլուկեանցն. գրասատաման ոսկեվառ գունով և երկրահաճեաւոր տատիք կարծի բնիկ գոլ նոր կուէ-ն-ե-յ, ուր կան և վարազ, և շուն որսական ազուես-ագէմ. ի ծովէ ձուկն, կրիայ, մարգարտաբեր գաղտակուղ, ծ-ր-ե-ն-ի համեղ խխունջն։ Բնակեալ կղզւոյն կրկին ցեղք են, յորոց բնիկն Բաթուայք քաջագիրք քան զայլս յազգակցացն. ունին տունս կանգ-ն-ե-ալս ի վերայ ջրոյ ի ծովափունս, նաւակս, ա-զէն և փքին, և քաջամարտիկք են, բայց վիրաւոր և զօրնոյ նոցա չուշինք ինչ ասել. ի միջնաշարհին և յանտառս բնակին բաբառոյք ի Հարաւիոյս ցեղէ։ Յանտառս բնակին բաբառոյք ի Հարաւիոյս ցեղէ։ Թիւ Ծանուցեալ բնակչաց համարի 200,000, որոց իշխեն Հոլանտացիք։ Ընդ ձեռամբ ասցս են և

ԱՐՐՈՒ կղզիք ի հար. արևմտից Նոր Կուինէայ, 60,000 բնակիչք։

2280. Դ. ԼՈՒԻՋԻԱՆ կղզիք յարևելից հարաւոյ Նոր Կուինէայ, յորոց 80ն չափ մարդաբնակք են, անառատք և երկիր նոցա, և ափունք ունին խարսխ բազում։

2281. Ե. ՆՈՐ ԲՐԻՏԱՆԻԱ և ՆՈՐ ԻՈՒԼԱՆԴ. Լեռնաշատ կղզիք մեծամեծք յարևելից հիւսիսոյ Ն. Կուինէայ. ունին ապրելս և անառատս, ազգս ազգս արմատներաց, պանան, հացի ծառ, Ն-ի-ա-ծառ. վարազ, շուն, կոկորդիլոս, կրիայ. բնակիչքն

քաջ և խորագէտ խաւիղիկք են, գործեն զերկիր, ունին գեղեցիկ տուներ և նաւակս, և կարասիս. զենք նոցա են պարս, նիզակ, լախտ։ — Բնակիչք Նոր Իռլանտայ ունին տաճարս մարգամէտ գից և անասնոց։ Յարմատս կղզեացս կան Ծովապետն (Admiralty), կղզիք, Հերմոդ, և այլն։

Զ. ՄՈՂՄՈՆԵԱՆ ԿՂԶԻՔ. Յայս անուն կոչին ժողով եօթանց մեծաց կղզեաց և բազմութիւն մանուց. զսոսա նախ եգիտ Մէնտանա ի 1567 և յետ նորա այլք ճանապարհորդեցին ընդ զանազան կողմանս նոցին. կան ի նոսա լերինք բարձունք և անտառք և բարեբեր վայրեր։ Բնակիչք կղզեացս շատագոյն են մարթով. ծնանեն զմարմին, մերկ շրջին, զգիխ և զականջս անրակիք և մանեկօք զարդարեն. հիւանդ նոցա խիտ ընդ խիտ յարեալ զգիւղից ատն կերպարանս. քարեայ և խեցեղէն գործօք չինեն նաւակս երագասահս, նետ, նիզակ, տուերն և լախտ. խոշտանգիչք են բարւոք և անեղկիւրք, զմարմինս թշնամեաց առնուն յոտեր. պեռք նոցա ինքնիշխան են. զսոսա և զոր առ սոքօք կղզիս Աջուդանի կոչեցին Եւրոպացիք վասն վայրենի բարուց բնակացն։

2282. Ի. ՉԱՐԼՈԴ (Queen Charlotte) կամ **ԼԱՒԵՐՈՒԶ.** կղզիք յարեւելս Սողոմոնեանց 13 Թռուով. յորս զառաջին տեղն ունի մեծութեամբ ՍԱՆԴ-ԳՐՈՒԶ, ունի լերինս և անտառս և գեղեցիկ բոյս։ Բնակիչք յայգիք Մալայ մերկք շրջին, ճարտարութեամբ կառուցանեն զտիւղս և զնաւակս իւրեանց և զչէնս։ Լաբերուզ Ծովասուս գաղղիացի կոչեաւ առ երի մոյ ի կղզեացս որ ՄԱՂԼԻՈՒՈՆ կոչի։

2283. Ը. Թ. ՆՈՐ ՀԵԲՐԻԴԻ և ՆՈՐ ԳԱԼԵՍՏՈՆԻ. Զառաջինն գտաւ նոյն եգիպտացին 1606 և կոչեաց Եռիխ Հոթ-ոյն Սուէյ, կղզեցաւ և յԼուր առնուն, իսկ Պահլիվիլ Մէնթ կէ-լեդոյ-ս անուն եդ նոցա. բնակիչք Նորին գործասէրք ասին լինել և կենսակերպն արմտեաք։ Չերկրորդն եգիտ Գուզ ի 1774. սակս չէ բարեբեր որպէս զՀերրեաանս, այլ ամսոյն բնակիչ ի նմա ժողովուրդ վայրենի, արիւնախում և մարտիկ, որք երջք և նիզակաք կռուին. ուսեն միս մարդկէզեն և զեռունս զազրս։

Բ. ԲՈԼԻՆԵԶԻԱ.

2284. Բոլինեզիա որ և Աբեթելեան Ովկիան կայ ընդ 128° արեւել. 105° արեւմս. երկ. և ընդ 56° հար. 38° հիւս. լայն։ Ունի զմեծ կղզին Նոր Զելանտա և սփիւռս մանուց. որոց միաձամուռ տարածութիւն նուազագոյն է քան զԱւստրալիա։

2285. Ա. Ն Ո Ր Զ Ե Լ Ա Ն Տ Ա, երեք կղզիք են, երկոքեան մեծք զորս բաժանէ ի միմեանց նեղուցն Գուտ-հիւսիսային ԻՐԱՆԱՊԵԱՆ, 5,000 փարս. տարածութիւն ունի. միջինն ԴԱՒԱՍՏ ԲՈՒՆԱՊՈՐՏ առաւել քան զ6,660 փարսաս, զոր եգիտ Դասման հո-

Բնակիչք Նոր Զելանտայ

լանտայի. իսկ հարաւային որ է Երրորդն Ֆրանց նեղուցով անջատեալ ի միջնոյն, փոքրկէ է. պար չիշխախազաց լերանց անցանէ ընդ կղզիան. Երկայնք բարձր է 8,000 ոտնաչափ. գետք և վտակք լինեալ ի լերանց անտի զուարճալի գործեն զբերս երկրին. կլիմայ ցրտին է, և օդ հողմաբեր և մառախլապատ։ Կան ի Նոր Զելանտա նոգատեսիլ բոյսք և կենդանիք և հաւք։ Յոլովք ի բնակչաց են յայգիք Մալայ բնակելոյ ի կղզիս արեւելից, և նուազագունք ի բարձրս ցեղէ. հասակաւորք և ուժգնք են և գեղապատշաճք, թխամորթք խեցապորտիք. վիրհատուք տիբիով, յերազարձուսն ժամու հասանեն կոտորեն զնոր բոսպոս զինամիս իւրեանց և ուսեն զմարմինս նոցին. բազմակիրք են և տառապեցուցանեն նեղութեամբ զանազս իւրեանց. չուշին զգեստս, բայց կապեր զանձրևէ և զիջէք, ծնանեն զգէմս և զմարմինս իւրեանց արուեստիւս, պճնին ապարանջանօք և մանեկօք և անրակօք, է որ յոսկերէ և է որ ի փերոյ հատուց. բնակեն ի հիւղս հիւսեալս ի կեղեւոյ ծառոց շուրջ ցցապատեալ գործելով զնոքօք, և ֆահ կոչեն զգեօղս իւրեանց. բնակիչք միջին կղզւոյն իրը 4,000 ոգիք, ընակչագոյն կեանս վարեն, հիւսիսայինքն իրը 80,000, գումարք գումարք բնակեն ընդ սեփական իշխանօք. կերակուր նոցա է գետնախնձոր, արմտիք, ըստյք ինչ և վայրի պտուղք, և ձուկն զոր ուռկանաւ որսան. գիտեն չինել և նաւս, մինչև յ'60 ոտնաչափ չերկայնութիւն՝ զնեալն քանդակօք պճնեալ. ձգեն առագաստս և վարեն Թիակս, և սքօք մարդակեր ի Տոնս. զենք նոցա են լախտ և նիզակ և տապար, և հրապզնիք զոր ածանեն չերբոպացւոց ընդ բերոյ երկրին փոխանակեալ. Օրէնք և կրօնք նոցա հասարակ են բնակչաց Ընկերութեան կղզեացն. օձ խորչին

Իշխան Նոր Զելանտայ

յանձնասպանութենէ, Թագէն զմեռեալս իբրեւ անդուլ մաքառին ընդ միմեանս։ Ի հիւսիսային կղզւոջն կարծի լինել 400,000 բնակչաց, ուր և յամին 1840 ծանուցան կղզեաց կաղնեայ Ածգիայց։ Ի 1815 Մերզոեն քարոզիչ հաստատեալ էր անդ գաղթականս և հիմնեալ գպրոց, ուր այժմ ուսանին բազ մութիւն աշակերտաց և քրիստոնէութիւն ծաւալի ի հեթանոսս։ Վեց գաղթականք են Ընդղնացւոց, եբեք ի հիւսիսային կղզւոջն և երեք ի միջնումն, և 24,000 բնակիչք։ ԱՒՔԼԷՆԴ և ՈՒԵԼԼԻՆԳՏՈՆ և ԲԼԻՄՈՒԹ ի հիւսիսային կղզւոջ։ ՆԵՒՍՈՆ, ԼՈՒՔԼԻՆՍՈՆ և Օ՜ԱԿՈՑ՝ ի միջնումն։

2286· Բ· ԱՒՔԼԷՆՏ (Auckland)· կղզիք ստուգիք ի հարաւոյ կողմանէ Նոր Զելանտայ, ուր գան ձկնորսք հիւսից, և կալուածք են վաճառականաց հրամանաւ անգղիական պետութեան։

Գ· ՉԷԹԻՄ (Chatham)· կղզիք երեք, 100 վարսախաւ և աւելի հեռի յարեւելից Նոր Զելանտայ. գտան յամին 1791· բնակիչք նոցա գրեաթէ սպառեալք են ի հարաւահարութենէ Նոր Զելանտայցոց· գուն ուրիք նաւորդք գան այսր։

2287· Դ· ԲԱՐԿԱՄԱՅ կամ ԴՈՆԿԱ ԿՂԶԻՔ ցածունք, Թուով 150 և աւելի· կան հրաւրուիք ի նոսա, և սահմանութիւն սահել լինի անդ· գլխաւոր բնիք, գոգոյ, պանան, գեանանձոր ա նուշահամ, ազգ ազգ Թզոյ, չաքարի եղէգն, ըմպ որ է ծառ հացի· և յանահոդ գտանի խոզ, շուն, մուկն վայրի և վամպիր չղջիկան· Մարդիկ երկրին հասակաւորք են, ուժգնորք, Թաւահերք, մեծա կազմք, համրոյր բարոյք, կեղծաւորք, հարեալք ղդ ղուեթեամբ, և զհետ գոչ աբբեցուցիչ ըմպելոյ ղոր հանեն յարմատոյ պղպեղի· Ձարտար ձկնորսք և հո զագործք են· արք մերկք չորքին, իսկ կանայք ո նին սփածանեալս· ծանեն զմարմինս իբրեւ ձար պով ձկան ի գոյն սպիտակ և կամ կարմիր· Թագա ւորն ևեթ և աւագանին միայն ազատ են յիւղելոյ ըզ

մարմինս. բնակեն ի ցածուն խրձիթս՝ բարեչարդար կազմեալ ձեռբովն տանն. բազմահնութիւն ոչ է արգելեալ առ նոսա, և նախահնձու զգուշանան առնաւ կանանց, ինամով մնուցանեն զմանկունս, զներս պատուեն, զթագաւոր իբրեւց աստուածասպէս պաշտեն և յիշխանաց ներին յարաչարս. ճարտարք և յաջողակք են, գործեն սիրիգս, և կերպաս ի տեղւոյ Թեմենոյ. նաւակք նոցա երագունք են և առագաստաւորք. զձիք՝ նիւակ և լաստ. սիրեն զբաժշտութիւն և զկայենս, ունին եղեգնաշար սրինգ և փող զոր ընդվզ ածրագոյ հնչեցուցանեն. ի հանդիպել միմեանց ողջունին հպեալ ի քիթս իրերաց. ամենայն տեղւոյ և բնութեան հրաշալեաց մէն մի աստուածս կարգեալ ի նոցա, որոց զոհեն և զմարդ.

Բնիկք Դոնկա կղզեաց

ի մեռանել թագաւորին կոծ մեծ դնեն զնովաւ. և գիշատեն զմարմին նորա յոշ յոշ. կանգնեն և արձանս և դամբանս մեռելոց, ևս և կոփածոյս վիմեք և բրգաձեւս 165 ոտնաչափ ի բարձրութիւն և 150 ի լայնութիւն. — Անգղիացիք ի 1826 հաստատեցին բնակութիւն ի Դոնկադոյի որ մեծագոյն է կղզեացն 18,000 բնակչօք, և «բ-ջան կոչի. զան Դասման Ամբէրսթ անուանեաց:

2288· Ե· Ն Ա Վ Ի Ո Ր Տ Ա Ց (Navigator) որ և Սամոա կղզեաւքն 11, ի հիւսիսոյ կողմանէ Բարեկամոց կղզեացն, զորս եգիս Պուկինվիլ յամին 1768 և Լաբերուզ ի 1787 տոհմագրդոյս աւանդեաց զայնցանէ. լեռնային են և անտառախիտ, բարեբեր, ջրաշատ, զուարճալի. բնակիչքն հասակաւորք և ուժգունք, ճարտարք յամենայնի, մանաւանդ ի նաւակառոյցս, յոյր սակս ասի կղզեացն Նաւորդաց անուանակոչուիլն ընծայիլ. ենթադրեմք մերձենան առ հիւսիս և դաւանանին յանդգնասիրս, որպէս արարքին և ընդ ընկերս Լաբերուզայ: Գլխաւորք կղզեացս են Սաթուան կամ Բոլաբ, Օրուբ, Դուդուբա կամ Մաուա, ի գագ մի· առ սովաւ ընկերք Լաբերուզայ կոտորեցան ի բնակչացն, վասն որոյ Ս-ոֆնկ գագ ասի:

Զ· Օ Ղ Ա Տ Ի Դ Ի կամ Դ Ա Տ Ի Թ Ի որ և Ընկերութեան կղզիք 13, ընդ 16°–17° լայն. հաւ. Գուբերոս զառաջինն եգիս զտուս յամին 1606, և հուսկ ամենեցուն Ուիլսըն ի 1797 ած անգղ քաղչէս. ամենեքին որպէս զպարբերս բարձրանան ի ծովէ, չուրջ պատեալ ի ժայռից բաղց որ խափան լինին համարձակ նաւարկութեան. Թոհէն ի հրաբղխից կերպացեալք. կլիմայ նոցին զնարձակի է յոյժ. գիւաւոր բերք երկրին են ծառ հացի, գոգոյ, պանան, պանդուռ, շաքար, Թեմենի Թեմոյ, ներկք, և այլն· խոզ, շուն, հաւ ընտանի, ձուկն առատ ի ծովէ· բնակիչք հասակաւորք և գեղապատշաճք հզաւրեցան յոյժ սրացածութեամբ սխալ զոր Եւրոպացիք մտածին անդր, և արբեցութեամբ ցգեղ, որպէս զի զարգիս հազիւ 20,000 բնակիչք են ի նոսա: Զուարթք են բարուք, աննախանձք, հեշտասէրք, խրախնկք, համակիչք· չինեն նաւրբ կերպասս ի Թեմենոյ և ծածկեն զկէս մարմնոց, դնեն և գլխարկս պատճաճեալս, սակս լուանան զդէմս խրեանց զի մաքրասէրք են· հիւղս միայն առ ի գաղար քնոյ կառուցանեն· ազգս ազգս նաւուց ունին, յորս և պատերազմակիք ց'70 ոտնաչափ յերկայնութիւն· զէնք են նոցա պարս և տէգ· Ցառաջ ժամանակաւ Թագաւոր երկոցա միապետ և նշանակ թագաւորութեան կամաց կարմիր զինւով, և իշխանք բռնաւորք, իսկ զարգիս Դահճիքն ընդ իշխանութեամբ. Գաղղիացոց է· լեզու նոցա քաղցրալուր է և լսի ի բազումս յովկիանոս կղզեաց: Անգղիացի և Ամերիկացի քարոզիչք արգելին զնարգացոյց, զկռապաշտութիւն և զանաւրէն խաղս յաճախեալս առ նոսա· կառուցին եկեղեցիս և մատուռս, և զկիւրակէս սրբեն զգուշութեամբ ինամով. և բազումք ի ժողովրդենէն գիտեն արդ ընթերնալ և գրել, ունին և գիրս տպագրեալ ի հայրենի բարբառ:

Է· Ի Տարաւոյ և յարևելից Ընկերութեան կղզեաց սիրելք են մանուց կղզեաց, որպէս Յոծնոյ կղզիք, Հարբանցոյ կղզիք Աւսարալիոյ, Վանդեմիր կղզիք· ի հասարակի հարեք են, և ծուխ խոյ զնոքա պարեխս բաղց· Հանգամանիք նոցին նման են յառաջագոյնք կղզեացն:

2289· Ը· Մ Ե Ն Տ Ա Ն կամ Մարքիզեան կղզիք, զորս եգիս Մենդանա սպանիացի յամին 1595, և Ռոսկերզա կոչեաց Ո-ոկիզե· Նման են հանգամանօք ընկերութեան կղզեաց այլ ոչ նոյնպես բուսաբերք· բնակիչքն Թոհով 20,000, գեղապատշաճք են, ծանուն զդէմս և զմարմին· կանայք նոցա որպէս և այլոց կղզեաց վերջագեալ են ի վայելուչս համաառաքինէն և ի ժուժկալութենէ· Գնորհ-հիմք անուն ի մեծին ի բազմամարդոյն ի կղզիս· ամենայն դաշտաց նորա է մէն մի իշխանի, և ժողովուրդ նոցա անդուլ կռուին կոտորին և ուտեն զերկաբ:

Թ· Ս Պ Ո Ր Ա Դ Ք, Կղզիք ցրուեալք յովկիանոս ծովս, ի հիւսիսոյ և ի հարաւ· յառաջինն Մօր և Գրեսբոռն հպատարագիչք են հիւսիսական ծագաց· ի հարաւային որ յայն կողմն Հասպարակ ծնն անուանի են Վաշտոր, ի ծագս արեւելեայնոյն· և Մաւք, յեզս սահմանաց Ովկիանիոյ· Կամպոյէ կղզիք որոց ժողովուրդք ընկալաւ զուղղափառ կրօնս, և ե. պիսկոպոս նոսի յԱպոեան:

2290· Ժ· Մ Ա Ն Տ Ի Զ· Ընդ 20 լայնութեան հիւս. և ընդ 132° երկ· արևել. կոչին և Հանոյի կղզիք· երբ 550 փար· Տեսիլ յափանց Գալիֆոռնիոյ·

եգիա զսոսա Գուք յամին 1778 և անդ սպանաւ յամին 1779. Երևելի են սոքա վան վաճառականութեան և նաւաց երթևեկի. ի ՀԱՒԱՑԻ կամ ՅՕՒՀԷ մեծագոյն կղզւոջ կան Մ՚Ջ՚ լերինք երեք, ուր՝ Բ՚ և Վ՚ բարձր 13,000 և աւելի ոտնաչափ ի բարձրութիւն. Ոտա հրաբուխ է և բաժակ նորա լայն 2 փարսախ և կէս, ծով լաւայի ի խորս նորին անգուլ է. ձայ: Ալիմայն բարեխառն է, ջուրք առատ, երկիրն բարւոք մշակեալ և արգաստաբեր. արքատս ի վաճքուվերայ ածեն. խազ բնիկ է երկրին: Բնակիչքն ուշիմք են քան զայլ ժողովուրդս Բոլինեզիոյ և գան ի կրթութիւն ի ձեռն քարոզչաց, համբոյրք են բարուք և ղառարիք, չինեն յայղուղութեամբ զկերպասն զոր զգենուն, զնաւակս և զգէնս. ուսեալ մեբրոպացւոց նաւարկեն արդ յԱմերիկա և ի Չինս. քաջ լուղորդք են և նաւորդք: Դամամա Թագաւոր նոցա աբար բարեկամութիւն ընդ Անգղիացիս, կառոյց նաւատորմ և նուաճեաց զկղզիսն շուրջանակի. 80 թիկնապահս էին նորա հրազինեալք, 60 մարտիկք եւ. բոպացի և ամերիկացի. յայղորդ նորին և կին նորա եկեալ ի Լոնտոն անդ մեռան. իսկ այժմ ամենեքին ընկալեալ են զքրիստոնէութիւն. և թուով համարին 82,000. ՅՕԱՀՈՒ գլխաւոր կղզեացս բնակեն 20,000 անձինք, և անդ նստին փոխադեսպանք Անգղիացւոց և Ամերիկացւոց ի ՀՈՒՈՒԼՈՒՒ քաղաքի:

ԱՒ. Մ՚Ի՚Լ՚Կ՚Ո՚Ւ Կ՚Ղ՚Զ՚Ի՚Ր ընդ 170° երկ. արևել. ընդ 10° լայն. հիւս. լեռնային և ապառաժուտ. գլխաւոր բերք ոսպ են գոգոյ, արմաւենի, նարինջ, և բոյսք ինչ:

ԱՒ. ՈՒԱՏԱՒ կամ ԻՒԱՒԻ Կ՚Ղ՚Զ՚Ի՚Ր ընդ 8°–10° լայն. հիւս. և 167°-169° երկ. արևել. զորս եգիա յամին 1816 Ռոցպիւ. կղզիքս տակաւին նորոգ կերպացեալք են, և ունին լճակ աղտաղտուկս ի միջա. վայրս իւրեանց, բազագրեալք ի ժայռից բազոյ: Ի հարաւոյ ոտս կան ԱՒԻԼՈՒԻ կղզիք:

2291. ԱՒ. ԳՈՐՈՒՆԵԱՆՑ կամ ՆՈՐ ՓԻԼԻՊՊՈՍԻ զուգահեռական Հասարակածին ձգին, 600 վաթսուն ընդ երկայնութիւն. Երթոպացիք ծանօթ առին զսոցանէ յամին 1697 ՆաւաքեհուԼեամբ անկելոցն ի Մարիանեան կղզիս. և այլ նաւ անգղիացի ալէկոծուԼեամբ անկեալ ի ՌԵԼՈՒ կղզիս՝ մարգասիբուԼեամբ ժողովեցաւ ի բնակչացն, վասն որոյ Անգղիացիք յամին 1790 առաքեցին անդր գաղթականս ընտանի անասնովք: Բնակիչքն նման են այլոց կղզեբնակաց, այլ քաջ հոգածրձք. չինեն ԹԷԹԷ և գիւբասահ նաւակս խաղալ զմիանամբք ջուրց. հիւրասէրք են և քաղցրաբարոյք:

ԱՒ. ՄԱՐԻԱՆԵԱՆՑ կամ ԱԻԱՁԱԿԱՑ Կ՚Ղ՚Զ՚Ի՚Ր (Los Ladrones). ընդ 13°-21° լայն. հիւս. յանուն Մարիամայ Սպանիոյ դշխոյի կոչեցան Մարիամիք, իսկ Մակէլլան որ եգիան զնոսին յամին 1521 կոչեաց Աւազակաց կղզիս. կլիմայ ջերմին է նոցա, բռնաբերութիւն որպէս զկղզեացն որ ի հիւսիսի Հասարակածին. ընտանի անասունք ածեալք ի Սպանիացւոց վայրենացեալ չքնին յանմարդի գաւառս: Բնակիչքն նուաղեալ են յոյժ և աղքակից Թուին փիլիպպինեցւոց. յառաջադէսք կարծին ի քաղաքակրթութեան վասն քարակարկառ արձանաց ինչ գտեալոց ի կղզիսն. կՈՒՈՀԱՆ, Մծծագոյնն յորոմ է ԱՒՈՆԱ քաղաք: — ԴԻՒՐԱՆ և ՈՒՈՂՈՒ ևեթ բնակեալք են, իսկ ՍԱՏԱՒԱՆ գեղեցիկ կղզի, և այլք անմարդիք:

Արտաքոյ այսց ամենայն կղզեաց գոն և այլք ըղբևեռային կողմանէք, վասն որոյ և ԲԼԷՏՏՏՀան Երէ՚ կոչին, վեցերորդ ինն մանն երկրի համարեալ. ծածկեալք մշանջենաւոր ոստանաձեօք և ամօրեայ գիշերօք, ձկնորսաց և որսորդաց միայն լինին ասպնջականք և հետաքննին ծովալուսաց. այսպիսիք են ԼՆՏԵՐՈՒ, ԳՒԵՐ և ՎԻԿՏՈՐԻԱ՝ յորում ընդ 77° լայն. կայ Երէբ՚՚ հրացայտ լեռան, բարձր քան զդիներքիւ. Երկար Լուսնվկոսս – փիլիպպոս, Բանտեր, Երրորդութեան, կոմբէատ, Աղեթմանդր:

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

ԵՒ

ԱՂԻՍԱԿՔ

ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ

ԵՒ

ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

Թիւ 1. Մօրթակաց Թիւ արեգակամբ հանգերձ և լուսնիւ այժմ՝ ի 43 գումարի, քանզի յայտնեցան յերեսին յեռին աճք և այլ 19 մանր մասրակք:

Թիւ 15. Երասխայ քարավաղին անկումն՝ ի գահից չէ կարի ինչ բարձր՝ եղեալ չափ 1300 ոտից՝ բարձրութեան գետնոյն է յերեսաց Ծովու: Տես վերասխայ՝ ի ազգագրութեան Հայաստան աշխարհի:

Թիւ 18. Քինքինձիքա լեառն նորոգ չափեալ գտաւ 26417՝ Ես Վարդից Լեառն Լիսաւիա՝ չափեալ յամին 1852 ի Շանկինգուպդայ Բրուսիացւոյ գտաւ 14284՝

24. Կլիմք, որ են բաժինք երկրի ըստ յոռնական ձայնի, վերին յուսուցական աշխարհագրութեան ի նըշանակել զերկրս քաղաքաց՝ ի վերայ երկրի, քան 90 առաջնական լայնութեան՝ որ ի հասարակածէն ցբերեալ ընդ հիւսիս և ընդ հարաւ, և 180 ասաիճանս նաց երկայնութեան՝ յարեւմտից առաջնոյ կամ հասատանոյ ուրուցն միջօրէի: Ցայտ իսկ է պատրաստից յուսուցական և՝ ի բնական աշխարհագրութիւն, զի ըստ բարձրանալ ասաիճանաց կամ կլիմաց՝ ի բեւեռան կոյս՝ ցրատանալ և բարեխառնութիւնն տեղւոյն, օրով և բնական կլիմայքն զանազանին. ընդ նմին երկայնին և ժամք կամ միջոցք տատնջեան և գիշերոյ: զի որ առ հասարակածիւ 12 ևեթ ժամք են ևոցին հաւասարք, ընդ 90° բեւեռաց վեց ամիսք լինին միասորի գիշերոյ, նոյնքան և տատնջեան, կամ լուսոյ և խաւարի. քանզի՝ ի հասարակածէն ց՝66° 30՝ համարին 24 կլիմք, կիսով կիսով ժամու երկարութեամբ ատուր զանազանեալք, անտի ցբեւեռս 6 կլիմք են իւրաքանչիւր ամսով ասելի քան զիւրար, վասն որոյ և Ամսականք կոչին, իսկ առաջինքն՝ փամսականք: Առ անաչխատ գիտ կլմայնեցդ կարդեալ է Ազիւսանին Ջ, յորում երկորդ սիւնակն յահեկէ ցուցանէ զերկարութեան տատնջեան, երրորդն զսկիզբն իւրաքանչիւր կլմայի յանփոփոխ Թուոյ ոտաքը 90 ասաիճանացն. քանի ասաիճան կամ երկրի Թէ ընդ միասին ասաիճանս կամ զորքան ասաիճանս պարագրիցէ: — Իսկ յԱզիւսանին Ը կարգեալ եմք զուշարհագրութիւն գերս կարի նշանաւոր քաղաքաց և տեղեաց ոմանց. ուր առ ասաիճանօքն լայնութեան եղեալ իցէ: նշանակէ զհարաւային լայնութիւն, և ուր այլ կայ՝ հիւսիսայինն է. իսկ երկայնութիւնքն ի միջօրէէն Բարիզու հաշուեալ են, Մ. ցուցանէ զարեւմտեան կողմն այր միջօրէի, իսկ Եւ. և ուր վայ ինչ նշանակ ցուցանէ զարեւելեան երկայնութիւն, այսինքն է յարեւելակողմն լինել միջօրէին Բարիզու, ուր կանիսէ միջօրէն քան զսորայն: — Մեւս ևս զանազանութիւն բնական կլմայից ըստ բարձրութեան տեղեացն է յերեսս երկրի, կամ ըստ վերանալոյ երեսաց նորուն՝ ի մակերեւոյթէ Ծովուն. և ուր տեղիքն բարձունք են և կլմք հեռիք ի հասարակածէն՝ հարկ է նոցին և ցրտագինս լինել: Ցաղեւսանն Ը կարգեալ են բարձրութիւնք յերեսաց Ծովու նշանաւոր քաղաքաց ոմանց և բնակարանաց և մարգակրիս լերանց, ընդ որս անդք ձնահալարշիւ իցեն: Զհետ նոցին կարգին և ոմանց բարձրաբերս և նշանաւոր լճիւռեացդ հասակք ըստ գաղղիական չափուց (մետրի) յԱզիւսանին Թ:

Համացոյց և համառօտ և ճշդրտագոյն պատկեր 60-3 · քաղաքական վիճակի գետաւոր և ծանօթ պետութեանց երկրի կարգեալ է յԱզիւսանին Ա:

Թիւ. բնակչաց Ազգիսյ կողմն եգեալն 20 միլ: ի 183 · վերնագրին, ուզղեալ է ըստ նշանակէզին՝ ի կարգին, 18 միլիոն:

Ի չորրորդ տողի Բբե-ե-եթ ընթերցցի Լբե-ե-եթ, այս- 184 · ինքն կրասին Տողով:

Գիրանկան ընթերցիր Գ-ան-կան: 185 ·

Գմ-ե-ըբ-ե և Գմբե-ե-եմ· ընթերցիր Մ-ե-ք-ե-ք· 187· 189·

Գշ-ե-ըբ ընթերցիր Հբ-ե-ը· ... Ընդ Բբե- ան, ուզ- 193· զեան ըբ Բբե- ան:

Լբե- 500,000 Գ-ե- ընթերցիր Լբե- Գ-ե- 500,000· 227 ·

Ա-ե-ե-ե Ա-ե-ե-ե-ն, ընթերցիր Ա-ե-ե-ե յԱ-ե-ե- 285 · ը-ը·

Ի 77· երկրորդի սիւնակին Լ-ե Գ-ը 800,000 311 · և այլն. ընթերցիր ընդ Գ-ը· և այլն:

Յառաջնում սիւնակին գՀին անուն Հերոյ գեաղն 319 · ընթերցիր Ա-ե-ե- կամ Ա-ե-ե-ե-ն, զի Արաբիա Սառնայ է սեփհական:

Ոչ զեամոն փարսախ 20 առ ասաիճան՝ այլ ըշ 329 · փոքրն զՅՏ առ 1՝ վարելիք ի չափս գրոցս, որպէս և՝ ի յառաջաբանին ասանգեցաք (ԱԼ Ը): Զհամեմատութեան այսր չափոյ և զոլշոց երևելի և վարուն

չափուց ազգաց՝ կորգեցաք Աղիւսական Բ–Ե, զուգելով ընդ տասնական չափուց։ Նդիմակս կարգեցաք և զնշանս և զդիրամուց ազգաց, նորոցս և հնոց ոմանց Աղիւսական ի, ԻԱ, ԻԲ, ԻԳ։

361. Աքենը, ընթերցիր Աքինը։

365. Լ–ն քաղաք, ուղղեա Լ–նս։

368. Աղէվիւ, ընթերցիր Աղէվէ։

378. Պ–ւէյէր կոչեցեալ Ձեմիլիք Խարիզու զոր ըստ բազմին գոյս Թարգմանեցաք, Ծառազարդ փողոց են ընդարձակք, կէսք ի ներքին կողմն քաղաքին և այլք արտաքին, մարդ է Ծառափողոց կամ Վարազափողոց կոչել զսոսին։

382. Սէն–ժէրմէն–ա–Լէյ, ընթերցիր Սէն–ժէրմէն–ա–Լէ. նոյն և ի թիւն 502։

391. Ռէնս ընթերցիր զReims։

432. Լ–Հ–յ, ուղղեա Լ–հէ։

442. Պլէյ, ընթերցիր Պլէ (Blaye)։

480. և այլոցս զՄ–ն ընթերցիր Սէն։

493. Մ–պէ անուն ուղեցեալ Մ–պէ։

494. Ջ–ջ–ր–ռ ընթերցիր Շ–ր–ռ–ն–ս։ Մինչասանս այս մայրաքաղաք են կարթուսեան ձեռնադպեաց միանձից, անուանի ընդ ամենայն գաղղիս՝ ախտով և սերտի դրիւք յանապատ միայնութեան լեռնաձորոց Ալ պեայց, պատեալ անտառաւք եղելիս ծառոյ, և հոյակապ կերտուածովիք. են ի նմա աւելի քան զՀարիւր միաբանք։ Ցառնէն մինասանին կոչի ոման. և ամենայն վանորայք նոցա Շարդրեան անուանին, Chartreuse ի գաղղիա, Certosa յիտալիա։

513. Ջբերս վար գառաւի գէնէվ–ո–ի, Բաս, ազգս, ընթերցիր գէնէվ–ո–ի, լոիս Բաս, ազգս։

542. Ցայսմ ամի (1854) կրկին դաշնագրութեամբք ընդ Գաղղիացիս խափանեցին Պէշհիայիք զդրանէնդուրեան վաճառս։

900. Թագս Ռընգարիոյ Ծածկեալն ի Քոլոնեայ, դառ յամին 1853 Թաղեալ ի հին Հաշովա քաղաքի, և դարձուցաս բազում հանդիսիւ ի Պռաս։

1083. Խռովութիւն մեծ յարեաւ յայսմ ամի (1854) ի փոքր պետութեանս, ժողովրդեանն ընդդէմ իշխանին գրգռեալ և ի բանդ իսկ արկեալ՝ կամելով զԲիւմտեզ ունել իւրեանց պաշտպան, իսկ իշխանին ԱՄերիկացիս լինել ապաստան։

1227. Թիւ բնակչաց Եւրոպեան ՑամՀայաստանի՝ ուղղադրելի է այսպէս, Թէպետ և սեղգն ոչ է յայս.

Թրպիա (Գաղալի Էրպա)	1,800,000
Բուլղարք	3,000,000
Մաղեդոնիա	700,000
Ալբանիա	1,200,000
Րումելի, Թեսալոնիկ	2,700,000
Պոսնիա	1,100,000
Սերվիա	1,000,000
Վլահք	2,600,000
Մոլտաւէ	1,400,000
Կղզիք	700,000
	16,200,000

1228. Ակ–ր–ս, ուղղեա Ակ–ս–ս։

1235 եւ 390. Լ–ռ–ա դրէ. ընթերցիր Լէռզե–դրէ։

Սկիւտարէ յերկար պաշարեալ ի Ռուսաց յայսմ ամի (1854) անաձիկ Ճնաց ի Հեռս Օսմանեանց. բազում մարթք մեռեան և ի սահմանս նորին առ Դանուբաս։

Ի սկիզբն տարւոյս ապստամբեցին Ալպանիացիք և դրաւեցին զքաւառն Ուրգայ (1255), և ձայն եառն ամենայն Ճնաց, մինչեւ Հելլենաց սահամ, այսինքն է բնակ պետութեան Ճուհասանի, ձեռն տալ նոցա. այլ սակայնակս ի գաղղիացւոց և Անգլիացւոց՝ տրամարելին սոքա յօգնութենէ, և Ալպանիացիք և թեսալոնիկք յետ ոչ սակաս քաջնամութեանց՝ նուաճեցան անդրէն։

Մ–ն–ա Վերին, ուղղեա Մ–ն–ա Վերին։ 1268.

Ծանոթք են նորագոյն դէպք երկոցուն ազաար- 1273.
հացս, որք ԴԱՆՈՒԲԵԱՆ ԴԱՒԱՆԻՆ կոչին, Ռուսաց վը- 1278.
տարել այսր քան զԴանուբ, նուաճել զսոսա և տալ մարտ ընդ Օսմանեանց մերձ յաջողութեամբ և մերձ ձախող, և ապա Թողուլ ելանել, և Լատրիացւոց մըտանել ի Նոսին հաւանութեամբ Օսմանեանց և Նոցին գաղնակցաց։

Թէպէ քաղաք Ցուհասանի կրկին սասանութեամբք 1298.
երկրի յ'18 օգոստ. և ի 29 սեպտ. յամին 1853 կործանեցաւ հիմովին։

Տնեցիք վերկամիս Բորիւռդեն գրեալ է առ, զի 1398.
յայս անուն կոչի Տիեբեր (109)։

Ջայս քաղաք կալան Գաղղիացիք ընդ Օսմանեանց 1471.
յայսմ ամի, և հաստատեցին իւրեանց բանակատեղի մեռք մինչ պաշարեալ մարտնչին ընդ Մեւաստորզի (1470), և բազում նահատիր և ահել ռմբակոծութենէք լինին առ Նոքօք։

Ցամենեան սպրիլի տարւոյս (1854) Նաւատորմն 1478.
Գաղղիացւոց և Անգլիացւոց ռմբակոծութեամբ ոչ սակաս հնաւ Հասոյց քաղաքին։

Ի սկիզբն տարւոյս յաւելան կալուածք Գաղղիա- 1542.
ցւոց յԱկերիկ, նուաճեալ նոցա և զԼՈՒՆՈՒՐ երկիր ի Հարաւոյ Ալճերեայ։

Խորհուրդ առեալ է Գաղղիացւոց յայժմուս բանալ 1818.
գարեալ զնին և զնաւահանգիստ Ջանոց Հաղորդութեան կրկին ծովուցն Մինջերկրականի և Ատլանտեան, կամ նոր հաստատել հուն նաւուց երթալոյ ի Հնդիկս։

Փոխան Պահլէն Ջ–ր–ս ընթերցիր Դրան Ալեաց։ 1776.

Ընդվզեալք ազգացն ամերիս յայսմ ամի յամենեան 1778.
Մայիսի։

Ջ–Ք–ս–ա–յէ և զԻարրանայ գտցես Ճոխագոյնս ի 1782.
Տեղագրին Հայոց։ 1783.

Վրացւոցն ըստ այժմու սովորութեան ի չորս աշ- 1785.
խարհս կամ Նահանգս բաժանի. ա. Քարթլի կամ բուն Վիրք, զորմէ Ճառեալ է Համառօտիս ի բնագրիս (1785–7). — բ. Սաքխէթ (Ախալցիխէ). — գ. Սոխեթ (Գուգարք). — դ. Կողմանք Գանձակայ, զորոց Ճառեալն ի տեղագրին Հայոց Մեծաց. միաՀամուռ 500,000 բնակիչք են ի սոսա։ Ռուսն Վրաց աշխարհ յերիս արուեստ չբաժանակս կամ փոքր Նահանգս, որ են Գաֆիթս և Կորի, զորս յիշեալ է մեր, և կանէթ՝ որ մոռացեալ է ի բնագրիս։ Նահանգս այս յերից հիւսիսոյ կայ սկզբ մասանց աշխարհին Վրաց և մեծի գետոյն Կուրոյ մինչ ի սահմանս ոսնայարին կովկասու, գրաւելով զբեւեռեայն Եօ-

ռայ և Ալազանի, ի հիւսիսոյ ունի սահման զՅոռ-
ղեթ գաւառ Տփխուոյ և ի հարաւոյ ղԸրգի։ Եր-
կոքին գետք միշտ բղխեն ի Գոգպոյոյ լեռնէ
բարձուէ կովկասու, ի հիւսիսոյ կողմանէ, և գրեա-
թէ զուգահեռականք իւրեանց ընթացեալ ընդ հարաւ՝
յետս նահանգիս անկանին ի կուր։ ի հարաւակողմն
գետաձիգաց սոցա և կուրոյ տարածանին խոպան
գաշտք ընդարձակք՝ Գուրջոյ և Ո-ի-ջոյ։ կոչեցեալք.
անթնակք և անբնակք յամարան, տպուէիք հաստատ.
Ծից Ձմերանի. Ջերմիքրս զայս զառաջինն ժամանակեալ
էր երից եղբարց Հայկայ՝ կամաւոն զհիւսիսակողմն,
յորմէ և երկրին կոչումն. Հերասի զմիջակողմն, յորմէ
Հերեթք կոչումն, և Մոսխանայ զհարաւակողմն, յոր-
մէ Մոզոքեանք. յետոյ Ազուանք և Բալասիկք կամ
Բալասականք և Կասբեհիկք ազգակիցք Նոցա՝ տիրա-
ցան երկրիս, և շարդ ման մի խոպանին կոյն Քա-
ֆելէնէն, և ի լեռնականսն գտանին ներշնորհ Ա-
զուանից։ ի տիարանալ սերունդեանն Ազուանից՝ ոմն
յիշխանաց Նոցա յելս Ը դարու նուաճեալ ընդ իւրև
զնախեմ և սիրեաց ազգաւ ց՝ժի գաւ, յորում գրա-
ւեցաւ երկիրն ի վրաց առ Դաւիթ ազբարիւ. յետ
գարուց ինչ գարձեալ ընդվզեցին կասք և կարգեցին
իւրեանց առանձին Թագաւոր, որ յետս կոյս ժի գա-
րու զբազեալ կալաւ և զպահարն ն վրաց և միասե-
ռեաց մինչև ի նուաճել աշխարհին ընդ Ձեռամբ Ռու-
սաց ի սկիզբն գարուս։ — Ա՛ժմ կախեմ յերկուս
մասունս բաժանի, յարևմտեան և յարևելեան. առա-
ջինն ի Բասն կախեմ որ և ԹԵԼԱՒ յանուն գլխաւոր
քաղաքին, և յերկու արտի գաւառս, յորոց արև-
մտեանն ընդ Տփխուոց չքնաղական է. հիւսիսային
է ԹԵԼԱՒ համանուն քաղաքաւ գլխաւորաւ, յորում
նստի նահանգապետն. հարաւային է ՍՂՆԱՒ գա-
ւառ, համանուն քաղաքաւ զոր կառոյց Հերակլ Բ
արքայ Վրաց, և բերդ մեծ ի Թիկանց նորին յատա-
կեն Հայոց. զի գրեաթէ բովանդակ բնակիչք Հայք
են երբէմն 3000 տղից։ Հիւսիսակողմն Սղնաղայ կոյսն
ՈՒՈՒՆԱՄԱՆ գաւառակ, և ի նմա են ասէիցակք
Խոշանի քաղաքի, որ է Հեբեղեն չինեալ ի Հերասէ,
իսկ Հարաւակողմն ՇԻՐՎԱՆ կոչի, և ի նմա է կոմսեաց
երկիրք, յորոմ և համանուն քաղաք ի հնումն. յա-
րևմտեանսդին սոցին առ Գետաւ էր Դուքան Բալասական.
— Արևելեանն կախեմ ԿԱՍԱԿ-ԼՈՒՌ կոչի ի վրաց,
որ է Ցայնկոյս գետոյն (Ալազանի), այլ Տասարակա-
րեն կոչի ՃՈՐՈՑ-ՓԵԼՈՒԱՆ, յորում բնակեն ազատա-
բարոյ ժողովուրդք, երբեմն գաղնակից պետաւթիւնք,
այժմ նուաճեալք ի Ռուսաց, այլ ոչ խպատա. յերկու
արտի և սա գտնաւս, յառաջնումն ի բուն ՓԵԼՈ-
ՑԱՆ՝ Ռուսաց կառուցեալ է զՀ-ա-ֆ-ի գլխաւոր
ՑՈՒՆ՝ Ռուսաց կառուցեալ է զՀ-ա-ֆ-ի գլխաւոր
ամրոց. միւսքն են ԽՆՈՒՈՒԼ և ԽԼԻՈՒՈՒՆ, որոյ խնման
Սաւետն կոչէր, և յետին իշխանն Սաւետն Դաւիթէ
վաստրնջեալ ի Ռուսաց ձեռն կա ի Շեամիլ և նո-
ղակակից է Նորա։ — Երկիրն կախեմ ամենեին է
յոյժ սառա բերովք ընտր գինւոց, զի ամի ամի այ-
գիք նորա ընծայեն 50,000,000 առումն գինւոյ (pin-
tes), օրով գարնանի վ.րասան և չորի վաճառուք։

1789. Ցնս ի տեղագրի Հայաստան աշխարհի զՀիսրա-
նայ և զՊագրատ. և զԵրուսղ ընթերցիր Նոյնէ։

Ընթերցիր Դ Հայոց փոխանակ Դ Հայոց։ 1850.

Ընկ՜ան., ուղղեա Ընկ՜ան.։ 1866.

Ցետ անցելոյ ամին (1853) Ռուսք ամրակոծա- 1870.
Թեամբ ասերելցին զկէս քաղաքին, ընդ նմին և զաղօ-
միզ նաւահանգիստն Օսմանեանց որ ի նաւահանգստին։

Կրկին քաղաքք են ի Պաղեստին կեսարիա անուանբ 1906.
մին կեսարիա փիլիպպեան կամ Պանեան (Caesarea
Philippi, Paneas), որոյ ասերակք են ի հարաւոյ ա-
րեւելից Սայառոյ և ի հիւսիսոյ արեւելից Սարոյ, առ
աղբերբք Յորդանան գետոյ և Պանեաս գիւղիս. ի սո-
րա սահմանս ելեալ Փրկչին մերոյ և Առաքելոյ Հար-
ցաներ, «Ջո՞ք ասեն զինէն ժողովուրդքն Թէ ինեմ»,
Միւսն կեսարիա Պաղեստինեան կամ Փլաւիան
(Caesarea Palestina, Flavia), առ Ծովեզերբք Միջեր-
կրականին, ընդ ակը Աքբեայ և Յոպպէի, որ կոչի
այժմ Կայսրիէն և է խոպան ասերակ. ի սմա Կոռն.
Նեղիոս հարիւրապետ ասչակերտեցաւ ի Քրիստոս, և
սոս բնակեր Փիլիպպոս առաքեալ, և սոս արդելաս
Պօղոս ի Փիլիպէ։

Քաղաքս Ալազանի ի հերուն (1853) յամենեան 1971.
յուլիսի գրեաթէ հասաս կործանեցաս ի սահմանու-
Թենէ և յողողելոյ Ջուրց։ Ջնկարագիր և զպատկերս
Նշանաւոր չինուածոց քաղաքին և զի,որ Ջուրցոյ ըն-
ծայեալ յայտ ասի ի լոյս Ց՝ Հ՝ Վ՝ րՔեանէս Վարդ՝
Երիվրգեանն ԱՒետիքեան Հարց՝, ի կոստանդնու-
պոլիս։

Ջոր ի Ծանօթութեան աշխարհացՄխոյ (1741) յԲ- 2093-4.
ւեցաք ՀՀիւքայ գաղղիացւոյ նոր Ճանապարհորդու-
Թիւն և տեղեկութիւն զՀինոյ՝ զդիպուկագոյ և զՈրմ
Թարաց, գտաք զնոյն և տրատարակեալ. Հետինակն
և շնկեր իւր Կապէդ Լազարեան քարոզիչք միան-
ձնեաք երկար և ասճառելի ուղեւորութեամբ հա-
տեալ անցեալ ընդ լերինս և ընդ անապատս լայնա-
ծաւալ աշխարհին Թաթարաց մինչև ի մայրն քաղա-
քաց Դիպուկագոյ ի ԼՀասա, ոչ սակաս Նորանորս և
զարմանալիս պատանիս ծանուցանեն, զոր ապացից աշ-
խարհագրաց գերբ լիցի ընթերլ՝ի կարգս նկարագրու-
Թեան իւրեանց, մեք սակաւուք նշանակեցուցք զոր
զԹաթարացն ՃԱՆԻՆ, ՔերկուսնաԽ բաժանել՝ի գետ
ասեն զաշարհն, յարևելեան կամ՝ի Մանջուրիա, որ
և ԴՈՈՒՆԳ-ՈՒ-ՏԻ, և յարևմտեան որ են Մողոլք, կամ
ՍԻ-ՈՒ-ՏԻ. և տարածեալ զսս ընդ ՀՀ 35-50° Հ՝
լայն. և 78°-118° ԵՀ՝ երկ՝ Բարերաս՝ Հիք բաժա-
նումն աշխարհին զսս նահանգս յոր ցարդ աշխար-
հագիրք զասուցանէին, այլ ըստ ազգս և լեզուաս և
կրօնս, որք զանազան անուամբք կոչին. գլխաւորք ազգ
Հայոց են Մողոլք, որ ունին հզօր և բազմաւոյժ և կոչեցեալք Խալխալ
զամենայն հիւսիսակողմն Մողոլոյ, ընդ 500 փոր-
սաս յելից՝ի մուտս և 200՝ի հիւսիսոյ ընդ հարաւ.
բաժանի՝ի չորս նահանգս մեծամեծս և՝ի գաւառս
կամ՝ի գրօշս 84. որք առաւել քան ցեղապետին իւ-
րեանց՝ Նշանագին կոչեն-Դամոպոյի, որ է մեծ Լա-
մա այսինքն աստուածապատիս քրմապետս, որ նոսի
՝ի Գ-ուբեն լամայարանի մեծին։ Հարաւային Մողո-
լասան չունի առանձնակ անուն, այլ արտչեալ է՝ի
նահանգս կամ յասխարհս 25, և մեծ մի՝ի նոցանէ
՝ի գրօշս գրօշս, զոր գուխս կոչեն, և գլխաւորք՝ի

նոսա են Օրդու, Դուսմէք, Սուլիուգ, Զաքար, Բաբրայն, Ուսկիւդ, Ձէլէքէն, Պարին, Նաման և Իլճնդէ։ Յարևելս հարաւոյ բնակեն ՔՈՒՒՈՒՆՈՒՐ Թամղաթը այսպես կոչեցեալք յանուն մեծի Ճինի որ կապուտակ կոչի (Յինկ-Հան ըստ Ձինաց) (2093)։ Ի մէջ Քուքունուբայ բնակեն ՇԱՏԱՔ Թամղաթը առ Համանուն գետակիս։ Հին ատենն ԹՈՒԿՈՒՐ Թամղաթայ ոչք առ Ճէնկիզ Խանիս բնակէին մերձ ի մայրաքաղաք Նորին՝ յամին 1672 Ժողովեալ զինուս և զամենայն ազև իւրեանց չուեցին գնացին ի սահմանս Ռուսաց և բանակեցան յանապատին ընդ մէջ Տոնայ և Վոլգայ, այլ ոչ կարացեալ հանդարտել ՕՐՆԱՅ հիւսիսական ինքեանցին, յետ դարու մերմ յամին 1770 դարձեալ չուեցին առգումիս և եկին ի կողմն Ձինաց, բնակեցան առ Իլի գետով։ Ի մէջ հարաւոյ ոսցա բնակեն ՆՈՂԱՅԻՔ մահմետականք, ոչ Հէ–հէ կոչին ի Ձինաց և ի Թամղաթայ ։— Ամենայն պէսք և նախաբոլբք Թամղաթայ հպատակեք ձնա նչին ինքեանցին Ձինաց, այլ առաւել ագարկոքք են նոցա քան ահաբեկք։ վասն որոյ Ձինք ընդ այնք և կաշառաբք զբրմավետս նոցա ջանան յանկուցանել յինքեանս, և ի ձեռն նոցա ՆուՀԱՀՆ զՀողովուրդն, որ ոչ անցանէ զքանիս քրմացն։ և բազումք ի պետսն ենամոբեմամբ ընդ ատ ինքեանցին հատատոն ի մտերմութիւն, և ատ նմա տարկս դոյլն ինչ, և շատք ի նմանէ ընդունին հաստիք։ Մեծապատիւք ի նոսա կոչին Ձին–Վանկ և Քիւճ–Վանկ, որ են արքայք, և կրսերք քան զնոսա Փէչլի, Պէչսկ, Քուռնկ, Նեռաք կամ Ճաուսք և այլն։ տարեկան հասոյթ Վանկ կից ի 20,000 ֆր։ ըստ այսմ և բազում քրմաքոյք զարմանին ռոճկոք ինքեանք պետութեանն։ Իսկ ինքեանք պէսք ի հպատակաց իւրեանց առնուն հարկս՝ անասունս և կամ ի վաճառ, որ ունկին 20 ոչխար՝ զմին հարկի տերութեան, և որ 40՝ երկուս։ բայց որ աւելի ևս ունկին՝ չտայ ինչ աւելի։ Բայց խոսնաչք ազատաբար կեան և արհամարհեն պինքեանցն, և միայն առ ակնածութեան կիզոն–Ղամպայի հանդարտեալ կան։ յերկրի սոցա գոն գնդեցիկ մարմանդք և անասանիսա լերինք, որք ձեռնս պատին յերկրին ձմերուընս։ Իսկ այլ ամենայն երկիր Մողոլաց՝ տափարակ խոպան և խոռոչեա հարթածաւալ, գուն ուրեք երևին բլուրք ապառաժք, և խորաձորք կամ վիհք։ Մեծագոյն ևս մասն երկրին անապատ է աւազուտ և անջրդի։ զամիս ինն ձմեռն տիրէ ի վերայ երկրին՝ սակս բարձրութեան նորին յերեսաց ծովու, և որպէս Թուխ և վասն բարակութեան հողոյն և անպատապար արձակութեանն, որում վկայ և փորձն է։ զի ուր Ձինաց ձեռնարկեալ է ի մշակութիւն և ի տունկս, անդ տակաւ մեղմանայ խստութիւն ցրտոյ։ այսպիսի վայրք առ սահմանեք մեծի պարսպին (2078) են, ուր յերկու ամիս ամարայնոյ հասունանան արդիւնք։ Աճասունք և հասք վայրիք սփռեալ են ընդ ամենայն տարածութիւն անապատացն, վասն որոյ և Թամղաթք հանապազ վինակիրք շրջին, զի և գայլք առաւել ի վերայ մարդկան յարձակին քան ի խաշինս նոցա ։ Ի խաշնարածութիւն և ի գարման անասնոց, ուղտոց և անդէոց պարապեալք և յար ի նոյն Թափառեալք, չգիտեն Թաթարք այլ արուեստս, բայց միայն վանս և կապերտս գործել և խաղալս յարգարել և ագանելս ինչ խոշորս։ վասն որոյ և ժամս ձիւս անդորձ և վայրապար գեգերին։ ոչ փորը պարապուսն ի նոցա և հաւաքել զգայոց անասնոց զոր ՈՐԼ կոչեն։ զի չէք իրրև զայն պետանացու նոցա ի պէտս կրակի, վասն անիւայս լինելոյ երկրին։

Բազում ինչ և ղՂիսլեգաց Ճաձեն վերոյիշեալ 2095-6-ուղևորքդ։ և նաև զանազն ատաուածախատն իշխանապետին տոհմէն ոչ Տ–ոլ–Լ–մ այլ Թ–ւէ–Լ–մ, որ ե Դաղի–Լամա, իբրու Թէ իմաստութեան լինել Ծով, զի համարեալ է նա տեսանելի Աստուած ժողովրդեանն, կամ կենդանի Պուտդա։ յետ մահուան նորա՝ զոր նոքա հոգեփոխել ասեն, ընտրի մանուկ մի յաշխոյժ ի գասակարգէ հոգևորականաց քրմաց որ ազնուագոյնք համարին քան զանձնայն քուրմս։ Թալէ Լամա ընտրէ վերկիսորդ պետն որ Ն–ռ–Հ–ա կոչի յազգէ Չապկերն քրմաց, և սա համարի Հոգեւոր տէր, և կենաք չափ իշխէ և վարէ գաշխարհն ի ձեռն չորից ատաք պաշտօնէից որ Բ–ւէն կոչին յաշխարհական կարգէ, և նոքա ընտրին զկրսեր պաշտօնեայս։ Պետք դասատաց ընտրին ի Հոգևորականաց քրմաց հատուածք Թեամբ Թաւէ–Լամայի։ գլխաւոր ի նոսա է Պանճեն–Ըհ–ղ–ւէ որ նստի ի Ձաշլ Լումպոյ (2096), որ Թագաժանի Լեռան պատգանաց, և գրեանցն հատասար համարի Պատճաչայ ուր նստի Թալէ–Լամային ի Լհասս։ ամի ամի գան և այլոր կարաւանք ուխտատուից ծանրագին պատարագաք ուսկոյ և արծաթոյ, և փոխարէն ընդունին ծուձնս ի հնոտեաց Պանճանայ և Թղթեական օրգասն տատիպ և այլ ընչիս նիւթս իբր հմայեակս անտարբերս, և գրին յընկերութիւն իւրեանց կոչեցեալ ի Պանճանայ։ ընկերութիւն սոցա ամ ըստ ամէ ուճեցեալ ահասոր լինի համարէն պետութեանն Ձինաց, և Թուի առ փոքր փոքր կազմել զնախերկրութիւն Թալէ Լամայի։ Որոա ապարանքն կամ մեհեան ի հիւսիսոյ քաղաքին կայ ի բլրի ուրեմն որ կոչի Պ–ոտ–Լ– (լեառն Պուտհայ), և մեհենեաք և քրմարանաք ծածկեալ է։ ի մէջ նոցին ամբառնայ քառասրակ օրթասրան Թալէի ոսկեձեղուն գմբեթաւ և ոսկեպատ անդաստակաւ, ի բարձու անդ նստի Թալէ Լամա։ և հայի ի վերայ պատասեալ և երկոսքառասոյ Լերոյ որք պատին ըզբլրոյնէ ի գաշտին մեծի։ Դառնալարգ Ճեմելիք կրկին տանին անտի ի քաղաքն Լհա–Ասա (Հոգւոց քաղաք), յորում իսկ ատ խոտ ամբառնան մեհենեաք և քրմարանաք մեծամեծք և ճոխահարուստք։ անդաբնակ է քաղաքն և իբր երկու վարսախատ չրջապատս նորա։ փողոցք լայնք և բարեյարդարք, տունք բարձունք և ընդարձակք քարաշէնք կամ աղիւսեայք, և սակաւք հողակերտք, այլ յղկեալք և կոկեալք, և ի Թաղի միւսմ գոն տունք յերջերայոց եզանց և ոչխարաց կազմեալ։ Ի բազմութենէ ուխատատոցդ վարուն և յոյժ առևտուր քաղաքին։ և գլխաւոր վաճառք նորին են բարամունք ծխահնչիւնք զոր Ձինք Յա–Հ–Հ կոչեն, Բ–ւ– կոսս ընտիր, աղիներ անօթք բրտի, և անօթք փայտեայ։ Աղգիւնք մշակութեան սակաւ և Թան-

կագին են յոյժ ի քաղաքիս և յամենայն Դիպեդ. քանզի երկիրն համարին լեռնախիտ է և սակաւ հող, այլ հարուստ ի բոլս ոսկւոյ և արծաթոյ, զոր և հովիւք անգամ հատաքին և զանեն, վասն որոյ և չեն ի յարդի. գրամնոցա արծաթի է լաւ կոչեցեալ և ի նմա ուրճ գրոշմք ծաղկանց, յորոց զմին մի բեկեալ վարեն ի մանուն իրաց գինս: Յեկն բնակիչք Լչասայ յոքնաթիւք են Բեպուն հնդիկք ի սահմանաց Պուգանայ, որք և գործաւորք են քաղաքին. յետ նոցա Քաչիք՝ որ են մահմետականք վաճառականք Քաչմիրայ, որոց կառուցեալ է և մզկիթ ի Լչասա. իսկ Զինք սակաւք են և պաշտօնեայք են պետութեան. ինքնակալն նոցա տածէ բարեկամութիւն ընդ թագաւոր-Լամայի, և երբեք երբեք առաքին դեսպանք: Նորանշան իմն և անհնգեղ սովորոյթ է կանանց Լչասայ՝ յեբանելն ի տանէ օծանել զերեսս սեաւ խժային նիւթով, ապեղել և ապեղել, զոր ոմանք վասն պարկեշտութեան ասեն, և այլք ի հին սովորութենէ որ առ ի զերծանելոյ ի ձեռաց Նոմեհանայ ուրուն բռնաւորի 200 ամաք յառաջ կացելոյ: — Ի բնական երեւոյթս աչխարհիս յիշեցաք Շիւրչան-Պուբ լեառն բարձր և գժուարակոխ ի հիւսիսոյ Դիպեդայ, ընդ որ անցանէ Ճանապարհ կարաւանին. զի ծիսէ յերեսաց ելբրնս ածխային չոգի ժանապահու և նուազեցուցանէ զանցորդսն զղուանաք և կիզուցմամբ, և չարչ է անցանել ընդ այն դաշտելով որպես աբբեալս և բանգագուշեալս:

Ցամաց հետէ փորձեն Ամերիկացիք, որպէս յիշէ 2100-109. ցաքս (ի Թիւն 1741 - 2103) բանալ ընաւաշանգիստս ճեաբտնի, առաքելով նաւատորմս անդր, և յաջողեցան հաստատել ընդ նոսա գաղթս վաճառականութեան և բացին նաւաշանգիստս զանուանեալսն Եբբո փորբ, Քաւթբբբ, Սիւբա. և այլն:

Ի 16 ապրիլի տարւոյս (1854) հիմնայատակ կոր- 2195. ծանեցաւ քաղաքն Ս. Սալվատոր ի սաստանութենէ վերաշէման հրաբղխին:

Գուամանա քաղաք Մաթուրին գաւառի Վենեցուէ- 2226. լայ, սաստիկ սաստանութեամբ երկրի ի հերուն (1853) ի 14 յունիսի՝ մեծաւ մասամբ կործանեալ ամայացաւ:

Ցետ մեկնելոյ Ռոզասայ՝ Ուրքիզա զօրապետն կար- 2266. գեցաւ հրամանաւան պետութենէն, այլ զօրավարն Պուէնոս-Այրէս անհնազան լեալ զատոյց զգաւառն Պուէնոս-Այրէս յինքնուրոյն վարչութիւն:

Քաղաքական վիճակ նշանաւոր Պետութեանց երկրի, յամին 1854

ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՔ	ՏԱՐԱԾ. ԵՐԿԻՐ ԵՒ ԿԱՐՄ. ԿԱՑՔ.	ԲՆԱԿԻՉՔ	ԿԱՌՈՒՑՔ	ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ	ՉՈՐՔԻՒՐՈՒԹԻՒՆՔ ՅԱՐՄԱՏԻՒ	ԾՈՎԱՑ ԽՆԴԻՐ.	ՀԱՒԱՔ. ՓՐ.	ՊԱՇԱՐ. ՓՐ.	ԳԱՆՁ. ՓՐ.	ՄԱՆՐԱԿԱՐԳՈՒԱԾՔ	ԹՒԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ՏԵՐ ԻՇԽԱՆԱԿԱՑՏԻՒ
ՈՍՏԳԱԼ	₰Ե՛ր. 15.800	27.700.000	Կրօնապետ Ի՛շխանք Յիսուսեան.	Միապետութիւն Դասաւոր	150.000	50.000 ՚ն. 480	1.340.000.000	1.300.000.000	30.000.000	Լիսաբոն	Վ. Լիսաբոնա Ս. Ծն. 1819. Ֆեբ. 1837
ԱՍՏՐԻԱ	34.000	38.000.000	Ռուսերէն 30 մլղ. Կր. բազ. 31/2 մլ. Կոռն. 3 մլ.	Ինքնակալութիւն	700.000	5.000 ՚ն. 104	600.000.000	750.000.000	4.000.000	Վիէննա	Գրամվիճառ Ռուսենք Ս. Ծն. 1820. Ֆեբ. 1848
ԲԱՎԱՌԻԱ	12.000	260.000	Ռուսերէն	Հաւասարակաշռական						Կոպրոն. Ծն. Նոյեմբ. Ֆեբ. 1844	
ԲԵԼԳԻԱ	250	510.000	Ռուսերէն	Դաշտաքին Միապետ.	3.000		9.000.000	9.000.000	16.000.000	Բրիւքսել	Նոյեմբ. Լուսն. Բոպիրդ Ս. Ծն. 1848. Ֆեբ. 1844
ԲԵՐԻՒՆ	65.000	1.800.000	Ռուսերէն	Հաւասարակաշռական	3.000		33.000.000	47.000.000	100.000.000	Լիւոէ	Ռուսերէն Ծն. Ֆեբ. 1848
ԲԼՈՒՆՍ	210.000	1.000.000	Ռուսերէն	Դաշնակից Հաւասարակաշռ.			24.000.000	24.000.000	70.000.000	Գրունսվիկ Ռուսենք. Ս. Ծն. 1814. Ֆեբ. 1824	
ԲՈՐՆՕՒՆԼ	5.250	4.000.000	Ռուսերէն	Միապետութիւն Դասաւոր	38.000	2.500 ՚ն. 46	82.000.000	80.000.000	450.000.000	Լիզպոնա	Ս. Բարթոլ (1853)
ԲՐՈՒՆՍՎԻԿ	14.164	17.000.000	Լուհարապահան Ռուսերէն.	Միապետութիւն Դասաւոր	410.000	1.300 ՚ն. 54	400.000.000	400.000.000	800.000.000	Գրունսվիկ	Ֆր. Գրունսվիկ Ս. Ծն. 1735. Ֆեբ. 1840
ԳԵՂՋԱԻԱ	26.720	35.800.000	Ռուսերէն	Ինքնակալութիւն	700.000	40.000? ՚ն. 400	1.556.000.000	1.562.000.000	6.050.000.000	Բոստօն	Նորդեան Ս. Ծն. 1808. Ֆեբ. 1852
ԳՅՈՒՆԱԿԻ	37.000	46.000.000	Կրօնապետ Ռուսերէն.	Դաշնակցական 26 պետ. Քեանց	303.000		5.000.000			Ֆրանկֆուրտ	Կառավարչ սահմանադրեալ
ԳՐԱՆԱՏԱ-ՐԻՏԱ	1.944	320.000	Ռուսերէն	Հաւասարակաշռական Դաշ. հանգ Միջին Ընդհանուր	5.000		700.000			Գրունսվիկ	Ց՛ն. Ռուսերէն Մրտ
ԴԱՆԻԻ	2.900	2.200.000	Լուհերական	Միապետական Դասաւոր	25.000	2.300 ՚ն. 120	52.000.000	50.000.000	200.000.000	Կոպենհագէն	Կ. Ֆրեդերիկ Ս. Ծն. 1808. Ֆեբ. 1848
ԴՈՄԻՆԻԿԱՆ	1.115	1.816.000	Ռուսերէն	Մեծ-Դքսական Միապ.	15.300		20.000.000	31.000.000	1.450.000	Տոմինգոյ	Ց՛ն. Ծ. Լիդոդան Ս. Ծն. 1757. Ֆեբ. 1824
ՋՈՒՅՑԵՐԻ	1.933	2.400.000	Կրօնապետ Ռուսերէն.	Դաշնակցական 27 պետ. Քեանց	168.000		16.000.000	15.500.000		Պոռնն	Կառավարչ Տուպա. (1854)
ԿՈՒՆԵՆԴԻԱՆ	10.400	900.000	Ռուսերէն	Հաւասարակաշռական	15.000		4.350.000	4.200.000	6.500.000	Նոր Կոնեդերա	Ռուսի. Գաղթական (1854)
ԿՐԵՆԱԿԱՆ-ՆՈՐ	50.000	2.370.000	Ռուսերէն	Հաւասարակաշռական Դաշ. հանգ Դաշնակից	7.800		10.000.000	14.000.000	2.960.000	Գրունոբ	Նոյեմ Նոյեմբ (1853)
ՀՆԴԱԿԱՉԻ	1.930	1.820.000	Լուհերական	Միապետական	24.000		31.000.000	30.000.000	150.000.000	Հնդուստ	Գնդոյ Ս. Ծն. 1849. Ֆեբ. 1851
ՀՈՂԱՆՏ	1.730	3.400.000	Կրօնապետ Ռուսերէն.	Միապետական Դաշնաւոր	58.000	9.000 ՚ն. 437	153.000.000	151.000.000	2.600.000.000	Ամստերդամ	Գրունվիկ Ս. Ծն. 1817. Ֆեբ. 1849
ՀՈՆՏՈՒՐԱՍ	14.720	350.000	Ռուսերէն	Հաւասարակաշռական Դաշ. հանգ Միջին Ընդհանուր						Գ.ՈՒՏԵՏԱԼ	Գրեմիսաս Գաղանիս Կառավարչ (1852)
ՀՈՒՆԳԱՐ	2.225	3.100.000	Ռուսերէն	Միապետական	17.400		62.000.000	70.000.000	50.000.000	Հոռակ	Գիտ. Ի. Գնդ. Ս. Ծն. 1792. Ֆեբ. 1846
ՀՏԱՀԻ	35.000	30.000.000?	Հոգևորաց. Գիտ. աման. Գաղացար	Ինքնակալ	100.000?					Եսոմ	Կամնան գիտ Գիտ-Ընդ վերագրական Ընդ.
ՄԵՔԻԳՈՅ	200.000	8.000.000	Ռուսերէն	Հաւասարակաշռական	27.000		40.000.000	50.000.000	400.000.000	Մեխիկո	Լուսէ Ընդ Ընդ Ընդ Կառավարչ (1852)
ՄԻՆԱՍՆ ՆԱՀԱՆԴ.	302.000	24.000.000	Եպիսկոպան Կրօնապետ	Դաշնակցական 31 Առաջ. բանակատեղեաց	86.000	1.300 ՚ն. 74	400.000.000	300.000.000	260.000.000	Վ.ՏՈՒՀԱՆԴ	Գրեմիսաս Բիւրոյ Կառավարչ (1852)
ՄՈՑՆԵՆ	300	600.000	Ռուսերէն	Դքսական Միապետական	3.500		8.500.000	9.000.000		Մոնտե	Գրամիվիճառ Ս. Ծն. 1819. Ֆեբ. 1846
ՈՒՐՆԵՄԲԵՑ	2.430	1.030.000	Ռուսերէն	Միապետական Դաշնաւոր	16.000		30.000.000	20.000.000	75.000.000	Ստուտ	Ընդ Ընդ Ս. Ծն. 1815. Ֆեբ. 1832
ՆԵՒՇԱՏԵԼ	5.510	9.000.000	Ռուսերէն	Միապետական Դաշնաւոր	56.000	7.000 ՚ն. 40	120.000.000	120.000.000	500.000.000?	Նեշտեյն	Գիտ Ընդ Ս. Ծն. 1810. Ֆեբ. 1830
ՆԻՒՔԱՍՏԵԱՒՐԼ	0.400	250.000	Ռուսերէն	Հաւասարակաշռական Դաշ. հանգ Միջին Ընդհանուր Հաւասարակաշռական						Լիմ	Գրուպ Ընդ Կառավարչ (1852)
ՈՒՐՈՒԿԱՈՒԱ	10.000	250.000	Ռուսերէն						55.000.000	Մոնտեվիդեո	Վիճակագիր Գրուպ Կառավարչ (1854)
ՉԻԼԻ	22.400	1.125.000	Ռուսերէն	Հաւասարակաշռական	2.700 ₰ե՛ր. 54.000	180 ՚ն. 7	32.000.000	30.000.000	50.000.000	Պուէնոսայրես	Մահուիլ Մահ Կառավարչ (1851)
ՉԻԼՏԱՅԱՆ	700.000	370.000.000?	Պատասան Վենիսկիների, Հ ազգի	Ինքնակալ	1.000.000?	՚ն. 1.000?	300.000.000?			Բէյեոն	Ռուսիկ Ընդ Ս. Ծն. 1850
ՊՐՅՆ	765	1.370.000	Ռուսերէն Լուհաղանական	Մեծ Դքսական Միապ.	15.000		60.000.000	65.000.000	180.000.000	Գ.ԵՈՒՐՈՒՔ	Լուսաբեր Ս. Ծն. 1824. Ֆեբ. 1852
ՊՈՐՏՈՒԳԱԼԻԱ	61.000	11.000.000	Մահմեդական	Ինքնակալ	200.000?		45.000.000			Գ.ԵՂՐՄ.	Կառավարչ Ս. Ծն. 1820. Ֆեբ. 1848
ՊՐԱՒՍԻԱ	3.860	4.560.000	Ռուսերէն. Կրօնապետ	Միապետական	172.000		112.000.000	120.000.000	275.000.000	Ս.ՊԵՏԵՐ	Միապետական Ս. Ծն. 1811. Ֆեբ. 1848
ՊՆԵՏԻԻ	1.520	4.400.000	Ռուսերէն	Միապետական Դաշնաւոր	83.000		126.000.000	120.000.000	1.340.000.000	Պ.ՐՅՈՒՆԵԼ	Լեգիոյր Ս. Ծն. 1750. Ֆեբ. 1824
ՊՈԼԻՎԻԱ	54.000	1.330.000	Ռուսերէն	Հաւասարակաշռական			11.000.000	10.000.000	20.000.000	Ջուռուբերա	Խմբագր Պետ Կառավարչ
ՊՐՏՂԱԼ	370.000	6.500.000	Ռուսերէն	Ինքնակալ	23.000	՚ն. 34	204.000.000	194.000.000	350.000.000	Ք.ՈՐ-ԼԱՍԵՏՈՒ	Ընդ Ընդ Ս. Ծն. 1823. Ֆեբ. 1834
ՌՈՒՍԱՍՆ	1.036.000	70.000.000	Ռուսական Եկեղեցի	Ինքնակալ	900.000	22.000 ՚ն. 207	600.000.000?		3.200.000.000	Բ.ՈՒՏԵՐԴԱՄ	Վիճակագիր Ս. Ծն. 1796. Ֆեբ. 1825
Ս- ՄԱԼՎԱԴՈՐ	1.230	400.000	Ռուսերէն	Հաւասարակաշռական Դաշ. հանգ Միջին Ընդհանուր					2.000.000	ՍԱՆ-ՄԱԼՎԱԴՈՐ	Ռուս. Ընդ Կառավարչ (1854)
ՍԱՐԴԵՆԻԱ	3.500	5.000.000	Ռուսերէն	Միապետական Դաշնաւոր	55.000	3.000 ՚ն. 49	126.000.000	123.000.000	600.000.000	Գ.ԱՅՈՒ.	Վիճագրական Ս. Ծն. 1820. Ֆեբ. 1849
ՍԱՆԴՈՒԻՉ	975	2.000.000	Լուհերական	Միապետական	36.600		32.000.000	22.000.000	150.000.000	Տ.ՈՒՏԻՆ	Ռուս. Կիսամեկնեան Ս. Ծն. 1804. Ֆեբ. 1854
ՍՈՒԻՏՏ-ՆԱՐՈՒԻԵՒ	38.690	4.800.000	Լուհերական	Միապետական Դաշնաւոր	168.000	՚ն. 380	100.000.000	100.000.000		Ս.ՊԵՏԵՐԱԼՒ	Լուծոյր Ս. Ծն. 1799. Ֆեբ. 1844
ՍՊԱՆԻԱ	24.000	14.500.000	Ռուսերէն	Միապետական Դաշնաւոր	112.000	15.000 ՚ն. 302	400.000.000	400.000.000	4.000.000.000	Մ.ԱԴՐԻԴ	Իշխանական Ս. Ծն. 1830. Ֆեբ. 1833
ՎԱՆԴԵՑԿՈՒԱՆ	54.600	4.300.000	Ռուսերէն	Հաւասարակաշռական Դաշ. հանգ Դաշնակցական			15.000.000	20.000.000		Գ.ՈՒՏԵՏԱ	Գրեմ. Գիտ. Ընդհանուր Կառավարչ
ՎԻՒՐՏԵՄԲԵՐԿ	1.600	1.810.000	Լուհերական	Միապետական Դաշնաւոր	8.300		30.000.000	30.000.000	140.000.000	Ս.ՏՈՒՏԳԱՐԴ	Գիտ. Ռուսերէնա Ս. Ծն. 1781. Ֆեբ. 1816
ՏԱՀՏԱՍՏԱՆ	250.000	35.000.000	Մահմեդական Եկեղեցական Եպիսկ.	Ինքնակալ	350.000	5.000 ՚ն. 70	170.000.000	200.000.000		Ք.ՈՒՏԱՍՏԱՆ	Ընդհանուր Կառավարչ (1853)
ՓՐՈՒՍԻԱ	28.000	800.000	Ռուսերէն	Հաւասարակաշռական Դաշ. հանգ Միջին Ընդհանուր						Բերլին	Գրեմ. Ս. Ռուսիա Կառավարչ

ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹԻՒՆ ՄՂՈՆԱՑ ԵՐԿԱՑՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՓԱՌԱԿՈՒՍՈՒՑ

Ըստ աշխարհագրական աստիճանի, ըստ հասարակ փարսախի Գադղիոյ և տասնական չափուց.

ՄԵԾ ԱՍՏԻՃ.	ՓԱՐՍԱԽ ԳԱԴՂ. 15 ԱՍՏ ԱՍՏ.	ՀԱՅԱՐՀԱՑԻ (Kilomètres)	ԱՆՈՒՆՔ ԵՒ ՉԱՓ	ՓԱՐՍԱԽ ՓԱՌԱԿ. 15 ԱՍՏ ԱՍՏ.	ՓԱՐՍԱԽ ՓԱՌԱԿ. 25 ԱՍՏ ԱՍՏ.	ՀԱՅԱՐՀԱՑԻ ՓԱՌԱԿ.
69 1/8	0,3616	1,6094	Անգլիա. Մղոն հասարակ (Mile)	0,0471	0,13075	2,5889
73	0,3425	1,5240	——— Մղոն Լոնտոնի	0,0422	0,1173	2,32257
60	0,4167	1,852	——— Մղոն ծովային կամ աշխարհագրական	0,0625	0,17363	3,4373
20	1 1/4	5,5556	——— Փարսախ ծովային (League)	0,5625	1,5625	30,9414
17 1/3	1,4423	6,4183	Աստղագետական փարսախ	0,7489	2,0790	41,2000
57 1/8	0,4371	1,9649	Արաբիա. Փարսախ	0,0687	0,1910	3,7800
14,65	1,7068	7,586	Աւստրիա. Մղոն սուրհանդակի	1,0487	2,91416	57,547
48	0,5208	2,3177	Ֆրանսա. Փարսախ (Lega)	0,09766	0,27123	5,3730
18	1,3889	6,1805	Բորդոգալ. Փարսախ (Legua)	0,6944	1,9293	38,1990
14,37	1,7328	7,7488	Բրունսուիք. Մղոն (Meile)	1,0890	3,0030	60,0450
25	1,0000	4,4444	Գադղիա. Փարսախ հասարակ կամ աշխարհ.	0,3600	1,0000	19,8025
28,54	0,8759	3,898	——— Փարս. սուրհանդակի (Lieue de Poste)	0,2762	0,7672	15,1944
20	1 1/4	5,5556	——— Փարսախ ծովային	0,5625	1,5625	30,9414
11 1/8	2,2472	10,000	——— Բիւրաչափ (Myriamètre)	1,8180	5,0490	100,0000
111 1/4	0,2247	1,000	——— Հազարչափ (Kilom.) Նոր փոքր փարս.	0,01818	0,05049	1,0000
12	2,0833 1/3	9,2708 1/3	Գերմանիա. Մեծ Մղոն (Meile)	1,5625	4,3389	85,9510
15	8 2/3	7,4166 2/3	——— Մղոն աշխարհագր. կամ հասարակ	1,0000	2 7/9	56,0040
17 3/4	1,4084	6,2676	——— Մղոն փոքր	0,7140	1,9870	39,2783
68 1/4	0,3663	1,6296	Դանիամարք. Փարսախ (Lega)	0,0483	0,1342	2,6558
40	0,625	2,7812	Իռլանդա. Մղոն	0,1416 1/4	0,3907	7,7350
3	8 2/3	37,0833	Իռլանդա. Մեծ չափն (Tingmannaleid)	25,0000	69 4/9	1375,1736
12	2,0833	9,2708	——— Մղոն հասարակ (Mil)	1,5625	4,3389	85,9600
9	2 7/9	12,3612	——— Մղոն ծովային	2,778	7,7160	152,7970
20	1 1/4	5,5625	Լեհաստան. Փարսախ	0,5625	1,5625	30,9414
42 3/4	0,5448	2,6023	Հնդկաստան Մղոն գոտ կամ գորու.	0,1231	0,3420	6,7718
10	2 1/2	11 1/8	——— Պալապայ չափ կաւ կամ կրաս	1 1/4	6 1/4	123,7656 1/4
26 6/6	0,9315	4,1452	——— Սուրհանդակ փարսախ	0,3124	0,8677	17,1810
19	1,3158	5,855	Հոլանդա. Մղոն	0,6232	1,7319	34,2810
74,7	0,3347	1,4719	Հունգար. Փարսախ (Lega)	0,0403	0,1121	2,1667
105,6	0,2367	1,0535	Ճապան. Փարսախ (Ֆազ Pfose)	0,02018	0,005602	1,1090
16 8/10	1,5340	6,9155	——— Փարսախ հասարակ	0,8694	2,4149	47,8230
26 2/5	0,9471	4,2145	——— Ժամուչափ	0,3229	0,8970	17,7590
67 1/4	0,3718	1,6542	Մէքլենպուրգ Փարսախ (Lega)	0,0497	0,1383	2,7366
57,71	0,4332	1,9277	Նեապոլի. Փարսախ	0,0675	0,1877	3,7160
10	2 1/2	11 1/8	Նորուեգիա. Մղոն	2 1/4	6 1/4	123,7656
13 1/3	1,875	8,3437	Ինկլանդիա. Մղոն	1,2660	3,5159	69,6220
192,4	0,1299	0,5782	Չինաս. Լի	0,006078	0,01687	0,3343
12 1/2	2,0000	8,9000	Պաղտադ. Փարսախ (Ֆէրսէնկ)	1,4400	4,0000	79,2100
58 4/9	0,4275	1,9024	Պոլոնիա. Քաղ. Փարսախ (Lega)	0,0658	0,1828	5,619
16	1,5625	6,9530	Պոռտուգալ. Մղոն	0,8789	2,4400	48,3440
17	1,4706	6,5441	Պրուսիա. Փարսախ	0,7785	2,1638	42,8239
104 1/4	0,2396	1,0671	Ռուսաստան. Վերստ (500 սաժէն)	0,0207	0,05741	1,1385
17 9/20	1,4324	6,3744	——— Մղոն աշխարհագրական (6 Վերստ)	0,7387	2,0500	40,6300
12,29	2,0342	9,0521	Սաքսոնիա. Մղոն սուրհանդակի	1,4900	4,1371	81,9390
12 1/3	2,027	9,0020	——— Մղոն Տրեզտայ	1,4790	4,1087	81,0360
50	1/2	2,2250	Սպանիա. Մղոն	0,0900	1/4	4,9506 1/4
10 2/5	2,4038	10,6971	Սուեդեա. Փարսախ	2,0800	5,7792	114,4500
16 2/3	1 1/2	6,6750	Սպանիա. Փարսախ Նոր (Legua nueva)	0,8117	2 1/4	44,5556 1/4
20	1 1/4	5,5556	——— Ժամական (Horaria) կամ Ծովային	0,5625	1,5625	30,9414
60,62	0,4124	1,8362	Վենետիկ Փարսախ (Lega) կամ Մղոն	0,0612	0,17009	3,3680
10	2 1/2	11 1/8	Վեսթֆալիա. Մղոն	2 1/4	6 1/4	123,7656
66 2/3	0,375	1,6687	Տատարստան. Պէրի	0,0506	0,1406	2,7860

Յուցակ հաւասարատրեալ Օտնաչափուց ընդ գետնաչափուց և տասնորդապատիկ

ԱՇԽԱՐՀԻ ԵՒ ՔԱՂԱՔԻ	ԳԾԱՉ.	0,1 ԶԱՓ Decimètre
Ամստերդամ · Ոտք (Voet)	125 1/2	2,83
Անտվերպիոյ · Ոտք	131,3	2,96
Բաստիա · Թիզ (Palmo)	189,9	4,28
Բերլին · Ոտք ալբուռնի	144	3,25
Բրեսլաւ · Ոտք	131,2	2,96
Գաղղիա · Ոտք ալբուռնի	144	3,25
——— Մեդրական ոտք	147,765	3,24
——— Չափ մի (Mètre)	443,30	10,
——— Տասնորդապատիկ (Decimètre)	44,33	1,00
——— Հազարապատիկ 6 ոտք ալբուռնի	864	19,50
Գեներուզ · Ոտք	123,3	2,83
Գոթինգէնի · Ոտք (Fod)	139 1/8	3,14
Գրեցովիա · Ոտք	158	3,56
Դանիա · Ոտք	227,7	5,13
Զուրիխ · Ոտք	133	3,00
Լեպցիկ · Ոտք	125,3	2,82
Լիւբ · Ոտք	128	2,88
Լիզպոն · Թիզ (Palmo)	96,9	2,18
——— Ոտք	145	3,28
Լիվոռնօ · Ոտք	129	2,87
Լոնտոն · Ոտք (Foot)	135	3,05
——— Կանգուն (Եարտ Yard)	405	9,14
Հաւլէպ · Կանգուն	300 1/2	6,78
Համպուրկ · Ոտք	127	2,86
Հոնկոնկ · Ոտք գերմանական	139,1	3,14
Հռոդոս · Թիզ	130,6	2,94
——— Ոտք	132	2,98
Ճնովա · Թիզ	111,3	2,47
Ճմիւռնիա · Ոտք	213	4,88
Մալթա · Ոտք	139,1	3,14
Մատրիտ · Ոտք	125,3	2,83
——— Թիզ մեծ (Palmo)	93,97	2,11

ԱՇԽԱՐՀԻ ԵՒ ՔԱՂԱՔԻ	ԳԾԱՉ.	0,1 ԶԱՓ Decimètre
Մատրիտ · Կանգուն (Codo)	187,9	4,23
Մեսսինէ · Թիզ	107,3	2,42
Միլան · Թիզ	176	3,97
Մինսկ · Ոտք	128 1/8	2,89
Նեապոլի · Թիզ	116 1/2	2,63
Նիւրէնպէրգ · Ոտք	139 1/8	3,18
Նիւրեմտոյրկ · Ոտք	134,7	3,03
Չինաց Ոտք չափաբերական	147,7	3,33
Պաշիւլեա · Ոտք (Feldt-Schu)	132 1/8	2,98
Պերտեստան · Կէզ կանգուն	279	6,30
——— Շահի կէզ	419	9,45
——— Էրիշ	431	9,74
——— Շահի էրիշ	354	8,
Պաւիերա · Ոտք	129	2,91
Պոմպէյ · Ոտք	137,3	3,14
Պրեսպուրկ · Ոտք	126,6	2,86
Պրոմսել · Ոտք	122	2,76
Ռհին · Ոտք	124 1/2	2,74
Ռուսիա · Ոտք	135	3,05
——— Կանգուն Արշին	300	7,11
——— Ջոզ (Սաժէն)	945	21,33
Սարդենիա · Թիզ	110,1	2,48
Սուրատ · Ոտք	131,6	2,97
Վարսաւիա · Ոտք	158	3,56
Վենետիկ · Ոտք	153,7	3,46
Վիեննա · Ոտք	143	3,16
Տեռապատան · Կանգուն երկրաչափ ·	336	7,58
——— ——— Էմառալէ	288	6,65
——— ——— Արշին	296	6,67
Տանցիկ · Ոտք	127	2,86
Տրեզդէն · Ոտք	125,8	2,83
Փրուսիական Մայնայ · Ոտք	127	2,86

Աղիւսակ Դ.

ՅՈՒՑԱԿ ՀԻՆ ԶԱՓՈՒՑ

Ա. Զափ ձանապարհի	ՀԱԶԱՐ ԶԱՓ. Kilom.	ԶԱՓ. Mètres
Աբեն Մէլլին Եգիպտոսի	20	
— Թեբայիդայ	10	
— Տէյդայ	6 2/3	
Հրապարակ (7200 քայլ)	5	
Կոս Հնդկաց (3600 քայլ)	2 1/2	
Մղոն Եգիպտոսի	2	
— Պարս · Հայոց կամ Ասիական ·	1 2/3	
— Բերսական	1 1/6	
— Հռոմէից (Milliarium)	2	
Վաստան կամ Ասպարէզ Հայոց, Պարսից		238,33
Ասպարէզ ոմնէականի		185,37
— Մեծ կամ Եգիպտոսի		222 2/9
— Մէլլին · Դասակ · Պարս ·		166 2/3
— Փոքր կամ Աբրիսաոս ·		99,8
Վաստան կամ Պղեակ		30,82
Լարաչալի Ասիացւոց		16,68

Բ. Գծաչափ	ԶԱՓՈՒ Mètres	ՀԱԶԱՐ ԲԱԺԻՆ Millim.
Կանգուն Բաբելացւոյ		468
— Մէլլակ		416 2/3
— Ողիւմպեան		463
Դիրկ յոսնակ ·	1	840
Ջոզ յոսն. (Գալատաս)	3	080
— Հռոմ ·	2	950
Քայլ յոսնակ ·		770
— Հռոմէական ·	1	380
— Հայկական	1	668
— ասիական		690
Ոտք աշխարհագր ·		277 7/9
— Դէլտական		246,9
— Հռոմէակ ·		296
— ողիւմպեան		308,6
— Հայկական		278
Վէցասնեակ ողիւմ ·	1	851
— Հռոմէակ ·	1	796
Հարիւրասնեակ ողիւմ ·	30	864
Թիզ մեծ (Palmus)		86,8
— Տասարակ ·		69 4/9
Այլ Թիզ		77
Ռնիկ		23 4/27
Մատն		19
Բութ կամ երկնամատն		38

Գ. Քառակուսի	ԿԱՂԱՔԱՉԱՓ Ares	ՏԱՍՆՈՐԴ.
Պղեատն (100' □ ոտիմ.	9	526
Վէցասնեակ (36' □)	3	429
Լծուխ 800 վէցասն ·	2528	395
Հեքտա (Երկնաչէվար)	5056	79
Հարիւր-Հեքտա	505679	
Սաղդաս, 400 Հեքտա	2022716	

Յուցակ համեմատական ազգաբակային չափուց ընդ քաւականս ոտից Գաղղիոյ և կալաչափուց.

ԱՀԽԱՐՀԻՒ ՈՒ ՏԵՂԻՒՔ	□ ՈՏԻ ԲԱՐԻՋ.	ԿԱՀԱՆԱՑԻ Ares.
Ալմանիա. Օրավար (Morgen)	190,45	20,09
Անգղիա. Արտաւար (Acre)	383,76	40,49
Աւստրիա. Լծավար (Iochart)	545,71	57,58
Բիեմոնտ. Օրավար (Giornata)	360,05	37,99
Բրոնսուիկ. Արտաւարի մեծ (Hufe)	16131,30	1702,18
——— Օրավար (Morgen)	537,71	56,74
Գաղղիա. Արտաւարի Բարիզ (Arpent)	324,00	34,18
——— Հասարակ Արտաւարի	400,00	42,20
——— Նոր արտաւարի կ^{m} կալ (Are)	748,00	1,00
Դանիա. Արտաւարի	2105,14	222,13
Դիւրոլ. Լծավար (Jauchart)	409,99	43,26
Դիմոսպանա. Արտաւարի (Stioro)	55,46	5,85
Զուիցերիա. Լծավար Պեռնայ	325,92	34,39
——— Լծ. Ցուրիխայ (Juchart)	347,20	36,00
Լուբեկա. Օրավար (Journal)	403,28	42,55

ԱՀԽԱՐՀԻՒ ՈՒ ՏԵՂԻՒՔ	□ ՈՏԻ ԲԱՐԻՋ.	ԿԱՀԱՆԱՑԻ Ares.
Հանովր. Օրավար (Morgen)	246,53	26,01
Հուլանդա. Օրավար (Morgen)	770,16	81,26
Հռոմայ. Արտաւարի (Rubbio)	1751,38	184,80
——— Բնչցա	250,20	26,39
Մանկա. Զոպատաւարի (Pertica)	71,27	7,52
Նեապոլի. Մոգատաւարի (Moggia)	316,79	33,42
Պուռնբուրգ. Լծավար (Juchart)	317,00	33,45
Ռուսաստան. Արտաւարի	1097,82	115,84
Սաքսոնիա. Արտաւարի (Acker)	522,47	55,13
Սուէտա. Արտաւարի (Tunna-Land)	467,73	49,35
Պոռնիա. Լծավար (Yugada)	1,3450,32	1419,28
——— Ֆանեկա (Fanega)	325,21	34,31
——— Արտուցհատաս	107,81	11,37
Վենետիկ. Հազար-քայլ	284,56	30,02
Տանդանսաստ. Արտաւար (Էճեռիւմ)	100,00	10,65

Գլխաւոր Զ. ՅՈՒՑԱԿ ԿԼԻՄԱՅԻՑ

ԿԼԻՄԱՑԻՑ ԿԱՄ ԱՇԽԱՐՀԱՑԻՑ	ԵՐԿԱՑՆԵԼԱՑՈՒՑՆ ՏԻՒ		ԼՈՒՑՆ ՈՒՂՂՈՒԹԻՒՆ ԵՐԿԱՐՀԱԳԻՐԱՑՆ		ՏԱՐԱԾՈՒԹԻՒՆ ԿԼԻՄԱՑԻՑ	
	Ժամ	Վայրկ.	Աստ.	Վայրկ.	Աստ.	Վայրկ.
0	12	0	0	0	0	0
1	12	30	8	34	8	34
2	13	0	16	43	8	9
3	13	30	24	10	7	27
4	14	0	30	46	6	46
5	14	30	36	28	5	42
6	15	0	41	21	4	53
7	15	30	45	29	4	8
8	16	0	48	59	3	30
9	16	30	51	57	2	58
10	17	0	54	28	2	31
11	17	30	56	36	2	8
12	18	0	58	25	1	49
13	18	30	59	57	1	32
14	19	0	61	16	1	19
15	19	30	62	24	1	8
16	20	0	63	20	0	56
17	20	30	64	8	0	48
18	21	0	64	48	0	40
19	21	30	65	20	0	32
20	22	0	65	46	0	26
21	22	30	66	6	0	20
22	23	0	66	20	0	14
23	23	30	66	28	0	8
24	24	0	66	32	0	4

ԿԼԻՄԻ ԱՄՍԱԿԱՆՑՆ	ԵՐԿԱՑՆԵԼԱՑՈՒՑՆ ՏԻՒ	ԼՑՆ. ԱՀԽԱՐՀ.	ՏԱՐԱԾՈՒԹԻՒՆ
	Ամիս		
1	1	67 23	0 51
2	2	69 10	2 27
3	3	73 39	3 49
4	4	78 31	4 52
5	5	84 5	5 34
6	6	90 0	5 55

ԱՆՈՒԱՆՔ ՏԵՂԵԱՑ	ԼԱՅՆՈՒԹԻՒՆ ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ	ԵՐԿԱՅՆՈՒԹԻՒՆ ԸՍՏ ՄԱՐԴԱՐԱՆԱՑ	ԸՍՏ ԺԱՄԱՑՈՒՑ.
		ԱՐԵՒԱԼԱՅՆ	
Ագրիանուպոլիս	41° 41′ 26″	24° 15′ 19″	1ʰ 37′ 1ˢ
Ալեքէք	37 58 8	21 23 30	1 25 34
Ալեքսիան	46 21 12	45 45 0	3 3 0
Ալեքսնա	53 32 45	7 36 8	0 30 25
Ալմէր	36 47 20	0 44 10	0 2 57
Ալպեռանդրիա	31 12 53	27 32 35	1 50 10
Ալուան	49 53 43	Մ. 0 2 4	0 0 8
Ամասիա	52 22 30	2 32 54	0 10 12
Ամայրիոյ	41 55 1	6 24 18	0 25 37
Ընկերսան	51 13 14	2 3 55	0 8 16
Ամբերգն	57 8 58	4 26 6	0 17 44
Ամոռեբիր	31 19 44	27 44 6	1 50 56
Արագած լեառն	40 31 35	41 50 59	2 47 24
Արիներ	43 57 13	2 28 15	0 9 53
Արկադուրկ	48 21 24	28 1 28	1 52 6
Արքերման	46 11 51	8 33 53	0 34 16
Արքէա	32 57 0	32 44 2	2 10 56
Արաբէտն	32 31 0	41 51 0	2 47 24
Արագած	38 14 32	19 24 25	1 17 38
Արկեռմոյ	38 8 15	11 2 41	0 44 11
Արդասար	33 19 50	42 2 15	2 48 9
Բասռա	45 24 3	9 31 44	0 38 7
Բարկյոսայ գլուխ	Հր. 33 56 3	16 8 21	1 4 33
Բարիզ	48 50 13	0 0 0	0 0 0
Բարմա	44 48 15	7 59 44	0 31 59
Բաւիա	45 11 6	6 49 2	0 27 16
Բեռգրապօրկ	59 46 20	27 59 16	1 51 57
Ս. Բեռնարդոս լ.	45 50 16	4 44 18	0 18 57
Բեքին	39 54 13	114 8 30	7 36 34
Բիաչենցա	45 2 44	7 21 24	0 29 26
Բիրա	43 43 28	8 3 34	0 32 14
Բլիմըտհ	50 22 10	6 31 9	0 26 5
Բոքոգագէքեզլ.	18 59 47	Մ. 100 53 15	6 43 33
Բոլցաւա	49 35 4	32 16 22	2 9 5
Բոնոկէքրի	11 55 41	77 29 7	5 9 56
Բորդոյ	41 8 54	Մ. 10 53 33	0 43 50
Բորդմըտհ	50 48 3	3 26 36	0 13 46
Բոցոտմ	52 24 45	10 44 46	0 42 59
Բրակա	50 5 19	12 4 58	0 48 20
Գազպին	36 11 0	47 13 0	3 8 52
Գալէ	47 55 19	Մ. 1 35 28	0 6 22
Գասիրէ	30 20 4	28 55 12	1 55 41
Գաղղոյ կղզի	Հր. 20 9 45	55 12 0	3 40 48
Գանդոն	23 8 9	110 56 30	7 23 46
Գոբէնհակէ	55 40 53	10 14 20	0 40 57
Գոլոնեա	50 56 29	4 37 28	0 18 30
Գոռաֆու	39 38 20	17 35 45	1 10 23
Գորտուա	37 52 15	Մ. 7 10 0	0 28 40
Գոթլէ կղզի	Հր. 17 29 21	Մ. 151 49 19	10 7 17
Գանսպերգ	47 12 21	36 36 18	2 26 25
Գաման	45 12 58	34 23 46	2 17 35
Գանձեր	35 47 13	Մ. 8 8 25	0 32 34
Գաբասպիա	41 8 31	26 43 20	1 46 53
Դենեբրինֆա	28 16 24	Մ. 18 58 59	1 15 56
Դողնայ	39 52 24	Մ. 6 19 30	0 25 18
Դոմիք	56 29 26	82 37 33	5 30 30
Դոպոլզք	58 12 39	66 56 15	4 23 45
Դոռնէա	65 30 50	21 53 30	1 27 34
Դուբն	43 7 28	3 35 37	0 14 22
Դուբուզ	43 36 47	Մ. 0 52 29	0 3 30
Դունիզ	36 46 48	7 50 52	0 31 23
Դուպինկէն	48 31 10	6 42 51	0 26 51
Դուռին	45 4 8	5 21 12	0 21 25
Դրաբ	47 23 47	Մ. 1 38 35	0 6 34
Դրաֆալար	36 9 10	Մ. 8 21 42	0 33 27
Դրենդոյ	46 3 59	8 44 37	0 34 58
Դրեւիզ	45 39 41	9 54 24	0 39 38
Դրիոյն Լաոր.	34 26 22	33 29 11	2 13 57

ԱՆՈՒԱՆՔ ՏԵՂԵԱՑ	ԼԱՅՆՈՒԹԻՒՆ ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ	ԵՐԿԱՅՆՈՒԹԻՒՆ ԸՍՏ ՄԱՐԴԱՐԱՆԱՑ	ԸՍՏ ԺԱՄԱՑՈՒՑ.
		ԱՐԵՒԱԼԱՅՆ	
Դրիսոյն Ափր.	32° 53′ 40″	10° 51′ 18″	0ʰ 43′ 25ˢ
Դրիսոյնցա	37 30 31	20 2 18	1 20 9
Դրիւեդ	45 38 50	11 26 27	0 45 45
Եաշ	47 10 24	25 14 21	1 40 57
Եաֆա	32 3 25	32 23 53	2 9 36
Եհա	50 56 29	9 17 5	0 37 8
Եսան լեառն	37 43 31	12 40 45	0 50 43
Երասխայ ակունք	39 47	38 48 36	2 35 14
Երկամայ կղզի	27 45 0	Մ. 20 30 0	1 22 0
Երուսաղէմ	31 47 47	32 51 15	2 11 25
Լոր Եօրք	40 42 45	Մ. 76 20 27	5 5 22
Զանգա	37 47 17	18 34 27	1 14 18
Զմիւռնիա	38 25 38	24 48 6	1 39 12
Էշ-Սբիհ	31 5 30	31 25 15	2 5 41
Էլզդուզ լեառն	43 21 30	40 5 14	2 4 21
Էագռբիալ	40 35 50	Մ. 6 28 5	0 25 52
Էա-Լա-Շաբէլ	50 46 34	3 47 17	0 14 57
Էսեմպըրկ	55 57 23	Մ. 5 31 18	0 22 5
Էզղոռում	39 59 16	38 58 8	2 35 53
Էքսհէրինոպլաս	48 27 50	32 45 29	2 11 2
Էզզմնա	56 11 50	14 4 28	0 56 18
Թէբէ Եգիպտոսի	25 41 57	30 15 7	2 1 0
—— Գուձաց	38 19 16	20 58 58	1 23 56
Թեսաղոնիկէ	40 38 47	20 36 58	1 22 28
Թիֆլիզ	41 41 4	42 30 16	2 50 1
Ինսբրուգ	47 16 10	9 3 41	0 36 15
Իամայիլ	45 20 30	26 27 26	1 45 50
Իապահան	32 39 34	49 24 22	3 17 37
Իզքուդզք	52 17 2	101 55 57	6 47 44
Լագաքիէ	35 30 30	33 25 38	2 13 43
Լայբցկ	51 20 20	10 2 25	0 40 10
Լէյտա	52 9 23	2 9 23	0 8 38
Լիւքեսդրը	54 3 8	Մ. 5 8 39	0 20 35
Լիւբրան	38 43 50	46 27 15	3 5 49
Լիզպոնա	38 42 24	Մ. 11 28 45	0 45 55
Լիւ	50 38 44	0 43 37	0 2 54
Լիմա	Հր. 12 2 34	Մ. 79 27 45	5 17 51
Լիմերիք	52 40 4	Մ. 10 57 47	0 43 51
Լինց	48 18 19	11 57 3	0 47 48
Լիոն	45 45 44	2 29 10	0 9 57
Լիվերբուլ	53 24 37	Մ. 5 19 51	0 21 19
Լիվոռնոյ	43 32 41	Մ. 7 57 25	0 31 50
Լիւպէք	53 52 6	8 20 48	0 33 23
Լոնտոն	50 30 49	Մ. 2 26 12	0 9 45
Լօրեատն	43 26 40	11 16 47	0 45 7
Լուգդա	43 50 49	8 10 26	0 31 42
Լուլեաեա	47 3 22	5 58 42	0 23 55
Լուվէն	50 53 26	2 21 31	0 9 26
Խաղան	55 47 30	46 46 10	3 7 5
Կալայ	45 26 12	25 42 34	1 42 50
Կալկագա	22 33 11	86 0 3	5 44 0
Կաֆա	45 1 37	33 3 1	2 12 13
Կերչ	45 21 6	34 9 30	2 16 38
Կլաուզ	55 52 0	Մ. 6 36 19	0 26 29
Կոա	15 29 30	71 30 6	4 46 0
Կոճա	50 56 6	8 23 43	0 33 35
Կոստանդնուպոլիս	41 0 16	26 38 50	1 46 35
Կորնեոս	37 54 15	20 32 45	1 22 11
Կրավեսենակ	52 0 18	Մ. 1 49 31	0 7 18
Կրաց	47 4 20	13 6 26	0 52 26
Կրընոպլ	45 15 12	3 23 36	0 13 34
Կրնիէ	51 28 38	Մ. 2 20 24	0 9 22
Հալէպ	36 11 25	34 45 0	2 19 0
Հալլէ	51 29 38	9 37 30	0 38 30
Համպուրկ	53 33 0	7 37 59	0 30 32
Լա-Հայ	52 4 20	1 58 16	0 7 53
Հանովր	52 22 20	7 24 9	0 29 37
Ս. Հելենէ կղզի	Հր. 15 55 0	Մ. 8 3 13	0 32 13

ԱՆՈՒԱՆՆ ՏԵՂԵԱՑ	ԼԱՅՆՈՒԹԻՒՆ ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ	ԲԵՐՄԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱՀՏՆՃԱԿԻ ԲՐԻՒՆԼԱՆԱ	ԸՍՏ ԺԱՄՈՒՆ.
Հերակլէա	41° 17′ 8″	29° 4′ 32″	1ʰ 56ʹ 18ʺ
Հոռմմ	41 54 6	10 6 50	0 40 27
Ղարս	40 37 2	40 48 39	2 43 15
Ձէնովա	44 24 18	6 34 0	0 26 16
Ձիներուա	46 11 59	3 48 59	0 15 16
Ձիպրացաբր	36 6 42	Մ· 7 41 2	0 30 44
Մագադոյ	22 11 25	111 13 53	7 24 56
Մալակա	36 42 18	Մ· 6 48 26	0 27 14
Մալգա	35 53 50	12 11 6	0 48 44
Մաղրըպ	31 37 20	Մ· 9 56 24	0 39 46
Մայենցա	49 59 44	5 56 8	0 23 45
Մանդուա	45 9 34	8 27 37	0 33 50
Մանհայմ	49 29 13	6 7 30	0 24 30
Մարչիա	23 38 0	56 20 36	3 45 22
Մասիս	39 42 24	41 57 29	2 47 50
—— Փոքր	39 39 10	42 4 11	2 47 56
Մատեռա	32 37 46	Մ· 19 15 38	1 17 3
Մատթա	13 4 9	77 53 55	5 11 36
Մաարիա	40 24 57	Մ· 6 2 15	0 24 9
Մարսիլիա	43 17 52	3 1 48	0 12 7
Մեխիգոյ	19 25 45	Մ· 101 25 30	6 45 42
Մեսսենէ	38 11 3	13 14 30	0 52 58
Մենջուդը	53 29 0	Մ· 4 35 13	0 18 21
Միլան	45 28 1	6 50 56	0 27 24
Միտիք	50 21 5	12 8 20	0 48 33
Մոզոզ	43 43 58	42 19 5	2 49 16
Մոնբելիէ	43 36 44	1 32 34	0 6 10
Մոնգէվիատչ	Հր· 34 54 8	Մ· 58 33 25	3 54 14
Մոն-Պլան լեառն	45 49 59	4 31 45	0 18 7
Մօսկուա	55 45 21	35 13 44	2 20 55
Մոտենա	44 38 50	8 35 18	0 34 21
Մոքա	13 19 1	40 59 36	2 43 58
Նաբոլի	40 51 47	11 54 57	0 47 40
Նանգ	47 13 8	Մ· 3 53 18	0 15 33
Նանքին	32 4 40	116 27 0	7 45 29
Նաւարքին	36 54 34	19 21 21	1 17 25
Նեկրոմոնգ	38 27 45	21 14 53	1 25 0
Նէօֆշաթել	46 59 33	4 35 32	0 18 22
Նիմէի Դավիգորտ	56 19 43	41 40 34	2 46 42
Նիցցա	43 41 58	4 56 32	0 19 46
Նովկորտ	58 31 23	28 56 13	1 55 45
Նուրնպերկ	49 27 30	8 44 26	0 34 58
Շամպերի	45 34 8	3 34 47	0 14 19
Շէրպուրկ	49 38 34	Մ· 3 57 39	0 15 51
Ոլթաալա	59 51 50	15 18 19	1 1 13
Ոհներդ	51 29 0	Մ· 2 55 59	0 11 44
Ոլմ	48 23 50	7 39 15	0 30 37
Ոռոմնկոզն	38 59 20	Մ· 79 20 36	5 17 22
Ոսրմա	49 37 48	6 1 43	0 24 7
Ոսոհնէ	46 3 36	10 53 55	0 43 36
Զիմմրըսահմդ Լ·	Հր· 1 29 0	Մ· 81 22 30	5 25 30
Պազիլեա	47 33 25	5 15 23	0 21 2
Պաթա	30 29 30	45 19 36	3 1 18
Պաքու	40 21 20	47 30 43	3 10 3
Պելլրատ	44 47 57	18 7 50	1 12 31
Պեռլին	52 30 16	11 3 34	0 44 14
Պեռնա	46 57 6	5 6 11	0 20 25
Պերուժ	33 49 45	33 5 43	2 12 23
Պոլդհոր	39 17 23	Մ· 78 57 54	5 15 52
Պոլոնիա	44 29 54	9 0 36	0 39 11
Պոմպայ	18 56 7	70 34 19	4 42 17
Պոռդօ	42 21 23	Մ· 73 24 33	4 53 38
Պորտոյ	44 50 19	Մ· 2 54 56	0 11 40
Պուհնոս Այրէս	Հր· 34 36 18	Մ· 60 44 12	4 2 57
Պուլոնեը	50 43 33	Մ· 0 43 25	0 2 54
Պուշհա	29 0 0	48 30 36	3 14 2
Պուռաա	47 29 12	16 42 46	1 6 51
Պուքրեշ	44 25 39	23 45 0	1 35 0

ԱՆՈՒԱՆՆ ՏԵՂԵԱՑ	ԼԱՅՆՈՒԹԻՒՆ ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ	ԲԵՐՄԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱՀՏՆՃԱԿԻ ԲՐԻՒՆԼԱՆԱ	ԸՍՏ ԺԱՄՈՒՆ.
Պրեսգ	48° 23′ 32″	Մ· 6° 49′ 49″	0ʰ 27ʹ 19ʺ
Պրիսդրէ	51 27 6	Մ· 4 56 24	0 19 46
Պրիւսսել	50 50 56	2 1 23	0 8 6
Պրուժ	51 12 30	0 53 20	0 3 33
Պրուշոզուիք	52 16 6	8 11 16	0 32 45
Ռատիսպոն	44 24 50	9 51 39	0 39 27
Ռէնս	49 15 15	1 41 49	0 6 47
Ռիմկ	56 57 10	21 45 31	1 27 2
Ռոմ-Յանէլեայ	Հր· 22 54 23	Մ· 45 30 0	3 2 0
Սալամանդա Ամեր.	20 40 0	Մ· 103 16 0	6 53 4
Սալցպուրկ	47 47 45	10 42 44	0 42 51
Սանթիակոյ Ձիլ·	Հր· 33 26 22	Մ· 72 55 7	4 51 41
Սանտիչ կղզի	Հր· 3 3 0	148 28 20	9 53 53
Սդուգկարտ	48 46 36	6 50 28	0 27 22
Սդոքհոլմ	59 20 34	15 43 20	1 2 53
Սդրազպուրկ	48 34 57	5 24 54	0 21 40
Սդրազսուռնա	54 18 20	10 45 2	0 43 0
Սիենա	43 19 16	8 59 56	0 36 0
Սեւաստոպոլ	44 36 51	31 11 9	2 4 45
Սեւիլիա	37 22 44	Մ· 8 21 23	0 33 26
Սինոպ	42 2 30	32 49 30	2 11 18
Սիրակուսա	37 2 58	12 57 35	0 15 50
Սիւէդ	29 58 37	30 11 4	2 0 44
Սուր	33 17 0	32 52 18	2 11 29
Աքէնաէրուն	36 35 27	33 55 0	2 15 40
Վայլաուոլիա	41 39 14	Մ· 7 2 49	0 28 11
Վայմար	50 59 12	8 59 41	0 35 59
Վան	38 29 0	40 50 11	2 43 21
Վառնա	43 12 3	25 37 10	1 42 29
Վարդից լեառն	45 56 1	5 32 8	0 22 9
Վարշաւ	52 13 5	18 41 45	1 14 47
Վենետիկ	45 25 55	9 59 54	0 40 0
Վեսուվ լեառն	40 49 14	12 5 20	0 48 21
Վերոնա	45 26 8	8 38 50	0 34 35
Վերսայլ	48 47 56	Մ· 0 12 44	0 0 51
Վիեննա	48 12 33	14 2 22	0 56 9
Վիլնեայա	45 32 46	9 13 9	0 36 53
Տանգիկ	54 21 4	16 19 10	1 5 17
Տարատանեզլի Ասիոյ	40 8 58	24 2 52	1 36 11
Տեռեբեզը	51 20 12	0 2 23	0 0 10
Տրովին	53 20 28	Մ· 8 29 21	20 33 57
Տիաբպեքիր	37 55 30	37 33 30	0 30 14
Տիժոն	47 19 19	2 41 54	0 10 48
Տորթագ	58 22 47	24 23 13	1 37 33
Տուլօզ	51 7 46	Մ· 1 1 1	0 4 4
Տրապիզոն	41 1 0	37 24 37	2 29 38
Տրէզտոս	51 3 39	11 23 47	0 45 35
Յունաիկ	47 22 31	6 12 47	0 24 51
Փերսան	46 37 46	30 17 32	2 1 50
Փէնսիկոպէրի	54 42 50	18 9 42	1 12 39
Փիզդ	Հր· 0 14 0	Մ· 81 5 30	5 24 22
Քրիսդիանիա	59 54 44	8 23 7	0 33 32
Քրոնշդատ	59 59 46	27 25 36	1 49 42
Սանգա-Քրուզ	Հր· 50 5 30	Մ· 70 23 24	4 41 34
Օլոնեցսկոյ	53 8 19	5 52 59	0 23 32
Օխոցսք	59 20 10	140 53 30	9 23 34
Օռլեան	47 54 9	Մ· 0 25 35	0 1 42
Օսեսսա	46 28 55	23 23 50	1 33 35
Օրան	35 42 40	Մ· 2 59 39	0 11 59
Օրէնպուրկ	51 45 28	52 46 14	3 32 5
Օքսֆըրտ	51 45 38	Մ· 3 36 8	0 14 25
Ֆերրարա	44 50 18	9 16 29	0 37 6
Ֆես	34 6 3	Մ· 7 21 34	0 29 26
Ֆինհագբրա	42 54 0	Մ· 11 40 6	0 46 40
Ֆլորենցա	43 46 36	8 55 6	0 35 40
Ֆրանգֆորդ Մայն. —— Օսերայ	50 6 43	6 21 0	0 25 24
Ֆրիպուրկ	52 22 8	12 13 0	0 48 52
	46 48 9	4 47 52	0 19 11

Բարձրութիւնք ձանապարհաց ընդ լերինս, և նշանաւոր բնակարանաց ոտանց.

ՏԵՂԻՔ	ՁԱՓ. ԳԱՂ.
Անդամաբգա, տաճն սուրհանդակ կի յԱմերիկա	4792
Բադանի, լեռնանցք յԱնատոլա	4641
Կուալղլաս, անդ.	4520
Վ. լիգանդա կիրճ յԱմեր. Հար.	4425
Աբոյ, Տուն սուրհանդակի	4376
Դագորա գիւղ յԱմեր. Հար.	4344
Դոլաբալգա, լեռնանցք յԱնտ.	4290
Բոդոսի (Բոսք), յԱմերիկա	4166
Գալամարգա քաղ. յԱմեր.	4141
Ազգոս ան լոս Հուեսսոս, լեռնանցք	4137
Անգիսհանայ լերին հանգրուան	4101
Բունոյ քաղ.	3911
Օրոբրդ քաղ.	3792
Լա Բաւդ քաղ.	3717
Մեդուիբամբա քաղ. Բերուի	3618
Գուադդդ քաղ.	3468
Սբրվէն լեռնանցք Ալպեայց	3410
Դուբլաա քաղ. Պոլիվ.	3049
Քէվլերին Սկոպրան ի Պարսկաստան	3020
Օդ լեռնանցք Պիւրենեայց	3002
Քիդդդ քաղ.	2908
Գալամարգա քաղ. Բերուի	2860
Լա Բլագա քաղ.	2844
Սորագա քաղ.	2697
Սանգա Ֆէ ան Պոլոգայ	2661
Գուենսա քաղ. Քիդդդ	2633
Գոշապատմա քաղ.	2575
Եսդաւալ լեռնանցք Պիւրենեայց	2561
Սօպանլու լեռնանցք ի Հայս	2534
Բիենա, անդ.	2499
Ս. Բեռնարդոս վանք յԱլպ.	2491
Սէնեայ լեռնանցք Ալպ.	2461
Գոբրդա լեռնանցք Ալպ.	2439
Ազաւսկ յԱմեր. Հար.	2433
Աբէքբիա քաղ.	2377
Պէզպլաալ լեռնանցք ի Հայս	2389
Կաւառնեայ լեռնանցք Պիւրենէ.	2333
Ֆերրեդայ անցք յԱլպ.	2321
Մեհիդդդ քաղ.	2277
Գաւաբեր լեռնանցք Պիւրենի.	2241
Փոքր Ս. Բեռնարդոս Ալպ.	2192
Դուբմալե լեռնանցք Պիւրենի.	2177
Ս. Կոդդպալ վանք յԱլպ.	2075
Սբեի (Կենիսոս) լեռնանցք Ալպ.	2066
Սէն Վէրան գեօղ Գաղղ.	2040
Բամբակի լեռնանցք ի Հայս	2038
Պրեոլ գեօղ ի Սբրվէն է.	2007
Սէնբլոն լեռնանցք Ալպ.	2005
Վայրատղլա քաղ. Ամեր.	1952
Սևան լիճ և կղզի	1950
Գերեգաբդ Ամեր.	1940
Ճիրեեաայ լերին անցք Ալպ.	1937
Շբլիւկէն լեռնանցք Զուից.	1925
Էբզիռում	1864

ՏԵՂԻՔ	ՁԱՓ. ԳԱՂ.
Սալամանդա քաղ. յԱմեր.	1767
Ղարս	1690
Հասանղալէ	1672
Վան	1666
Բաղէշ	1571
Դավթէժ	1528
Խաչաբբա Ամեր.	1461
Ալի	1422
Պրիանսոն քաղ.	1306
Պորմիդ յԻտալիա	1262
Ս. Իլեեֆոնս ապարանք Սպան.	1155
Երբէւան	1076
Բադանիք Մոն-Տօր լերին Գաղղ.	1040
Էչմիածին	923
Կախրմ	851
Ակոսկա	842
Վերէնգոք	805
Բաւիա	712
Վոլղսկա	706
Կոստանդինա Ափր.	664
Տրիբոլիցա Յուն.	663
Մասրիա	608
Տիաղսկքիր	600
Պեռնա	571
Ինսբրուք	566
Մրէնիք	538
Լօզաննա	528
Ցուվ	487
Ակիպսուրկ	475
Շաֆֆուզէն	473
Ցուռիխ	459
Սաղպուրկ	452
Մաղդդ	442
Պէլլուն	442
Նէօֆչադել	438
Բրնսպրէք	421
Գլեհամն Ֆէրբան	411
Ճինեւռա	404
Գիսաէննա	373
Քրայսկերկ	372
Ուլմ	369
Պրդանսոն	368
Ֆեդդդբ	366
Սոմբրոյ	363
Ռադեզկոնա	362
Պէպինդնա	303
Լաբիսա (Արգոս)	289
Կոմա	285
Տէօ–բոն	274
Պաղիէա	265
Սմրլնագ	260
Էա–Լա–Շաբէլ	253
Սբեցիա	247
Սպարտայ աւերակք	244
Դուռնի	230
Սասսարի	220
Տիժոն	217
Քալամա	184

ՏԵՂԻՔ	ՁԱՓ. ԳԱՂ.
Բրակա	179
Ամինդ	178
Մայինցա	176
Վասիմիր	168
Շաշդատ	165
Լիոն	163
Պասսանդ	163
Նօտլաա	159
Շարդրը	158
Գասսէլ	158
Լիմա	156
Սբէր	153
Ձենիկով	153
Ռոմրմ	151
Մոսկուա	142
Վիեննպք	140
Բաւիա	139
Վոլղսկա	136
Կոդդինկէ	134
Վիեննա	133
Դուլուզ	132
Միլան	128
Կոբքեդոն յԱփրիկէ	127
Վիլնա	122
Պոլոնիա	121
Դասլենդ	117
Օռլէան	116
Բոլշաւա	114
Ձենովա	114
Տիւսսէլտորֆ	99
Մանհայմ	98
Դրիւեդ	94
Բարմա	93
Տրեզդա	90
Գրեմմնա	78
Գալէ	69
Դրեսդդ	69
Պրեսդ	66
Բարիզ	65
Ազգեր	65
Դրոսխլաս	63
Վերոնա	59
Խալան	58
Ագրիա	57
Դոլոնիա	55
Նիցցա	54
Պրիւսսէլ	52
Հառոմ	46
Գրեմմնա	45
Պեռլին	40
Ռոյա	38
Ամիան	36
Մոռնէա	34
Լիվ	24
Մանդուա	16
Բատուա	14
Պորտոյ	7
Վենետիկ	1

ԲԱՐՁՐՈՒԹԻՒՆՔ ՇԻՆՈՒԱԾՈՑ ՈՄԱՆՑ

	Չափ. Գ.Ձ.		Չափ. Գ.Ձ.
Բուրգն Կէոպսայ Յեգիպ.	146	Ուէստմինսթր Լնտնոյն	73½
Չանգ–աշտարակ Սգրազպուրկայ	142	Կայմ մեծագոյն մարտիկ նաւու	73
Չանգ–աշտարակ Ս. Մարկոսեան Վենետկ	138	Ս. Պօղ և Լուբ եկեղեցի Բարիզու	70
Գմբէթ Ս. Պետրոսի Հռոմայ	132	Ս. Սուլպիկիոս եկեղեցի Բարիզու	69
Կաթուղիկէն Ամիանայ	130	Կաթուղիկէ Եռաքայ	67
Չանգ–աշտ. Ս. Միքայէլի ի Համպուրկ	130	Աշտարակ Տիրամօր եկեղեցւոյն Բարիզու	66
Բուրգն Կեոփրենայ	126	Սիւն յիշատակի Լնտնոյն	65
Չանգ–աշտարակ Շարդայ Նոր	122	Այա Սոֆիա	58
——— հին	111	Բիզայի կոր աշտարակն	57
Չանգ–աշտարակ Մէասյ	121	Բուրգն Միւկերինայ	53
Սլաք եկեղեցւոյն Ալէքսայ	120	Սուրբ Բարիզու	50
Չանգ–աշտար. Ս. Պետրոսի ի Համպուրկ	119	Կոլոսէոն (ամփիթէատր) Հռոմայ	49
Չանգ–աշտարակ Ս. Մարկոսի ի Վենետիկ	113	Պղտնիզ կոր աշտարակն	47
Գմբէթ Ս. Պօղոսի ի Լնտնոն	110	Դատարան Բարիզու	47
Կաթուղիկէն Միլանու	109	Ագուշայն Կարայ (Ագրիպպինայ) ի Գաղղ.	47
Կաթուղիկէն Օռլէանայ	108½	Աստեղ Կամար Բարիզու	44
Յոդովարան Պրուքսելայ	108	Պանթէոն Հռոմայ	43
Ազնիւլի աշտարակ Պոլոնիայ	107	Վանտոմայ Սիւն ի Բարիզ	43
Սլաք Հինաւուրեան անկեանցին Բարիզ.	105	Կոթող Տրայիանու ի Հռոմ	43
Չանգ–աշտարակ Թան քաղաքի Հռենեան	98	Մարզարան Բարիզու	42
Չանգ–աշտարակ Պրուժայ	87	Սիւն Պոմպէի ՅԱղէքսանդրիա	29
Կաթուղիկէն Ռէնայ	81	Կոթող Լուքսորայ ի Բարիզ	27
Ս. Գերմրուտէ եկեղեցի Պազիլէայ	81	Դիտարան Բարիզու	27
Պանթէոն Բարիզու	79	Սֆինքս Եգիպտական (գլուխ արձանի)	9
Քուդդուլա Մինար չըրխմ	78½	Մեծ զանգակն Մոսկուայ	6

Ադիւսակ Ժ.

ԿՇԻՌ ՆԱԽՆԻ ԱԶԳԱՑ

ԱԶԳՔ	ԹԱՆԶԱՐԱՁԱՔԻՔ	ԳՐԱՄ.	ՀԵՂՈՒԿԱՁԱՔԻՔ	ԼԻՏՐ	ՀԱՏԱՁԱՔԻՔ	ԼԻՏՐ
ՑՈՒԽԱՑ	Բնիոն (Ղէբդոն)	0,12	Շաշակ	02	Վսեաս	0,53
	Լուսա (Ոպղոս)	0,72	Գաւաթ (Կիւաթոս)	04	Կապիճ (Խինիքս)	1,07
	Տրամ (Դրաքմէ)	4,363	Ուսկ (Քոճկլեմբոս)	004	Ընդու (Արդաւի)	38,46
	Դիդրաքմէ (Զորեքդրամ)	8,72	Վսեաս	1,53	Մեդիմնոս	51,79
	Մինաս	436,31	Կոնք (Լեգանի, Գոնխի)	3,24	Եռակ (Մեդիմնեայ ½)	17,26
	Տաղանդ ատտիկեան	26178,00	Մեսորեսէս (Գրիւ)	38,84	Վեցեակ (Մեդիմ. եքեդէս)	8,63
	Տաղանդ Եգինեան	436300,14	. . . . .	. .	Կոտիւղ (Շաշակ)	27
ՀՈՒԱՏԱՑԱԾ ՍԻՒՈՒ	Նաբարահիա (Սիկղոա)	0,18	Յատման (Ամֆորեաս)	25,89	Լիկուէ	01
	Ունկի	27,16	Սափոր (Ուռնա)	12,04	Մոդ (Մոսիուս)	8,63
	Լիտր (Լիպրա)	327,18	Թակոյկ (Գուլէուս)	517,90		
ԸՄՊԱՐՈՑ, ՀՈՒԼԻՑ	Նաբարահիա (Սիկաբրեն)	0,06	Վսեաս	43		
	Փաղ (Ոպղոս)	0,58	Կամփսակ	1,25		
	Տրամ	1,16	Պար	1,33	Մոդ (Գրիւ)	10,51
	Երկարամեան	2,32	. . . . .	. .	Վռոս	315,43
	Ունկի	18,62	. . . . .	. .	Մինինգ (Մոդ)	2420,58
	Լիտր	243,87				
	Մնաս Ս. Գրոց	334,74				
	Քանքար. կենդինար	22352,28				
	Տաղանդ Ս. Գրոց	27940,35				
	Տաղանդ Բաբելոնի	33528,42				

ՏԵՂԻՔ	ԹԱՆԶՐԱՁԱՓՔ	ԿՐԵՄ.	ՀԵՂՈՒԿԱՁԱՓՔ	ԼԻՏՐ.	ՀԱՏՈՒԱՁԱՓՔ	ԼԻՏՐ.
Ադէքսանդրիա	Լօտրա (Բօտոլը) {Ֆէրթալ / Ջօյաճ}	423,869 / 605,481	. . . . .	. .	Բէպէպէկ (?)	157,092
Ամստերտամ	Լիպր	494,090	Սառման գինւոյ (Սգէքան)	19,403	Մօդ (Mudde)	111,256
Անգլիա	Լիպրա (Լիվը)	453,558	Կալլըն (Gallon)	4,543	Պըշըլ(Bushel) 8 Կալլըն	36,348
Անդրնա	Լիպրա	330,043	Ցամա (Մար)	8,917	Բուպպիոդ	286,100
Ափսպուրկ	Լիպրա {Խոշոր / Նուրբ}	491,112 / 472,637	Մասս (Ձաֆ)	1,479	Շաֆ (Ռոռ)	439,341
Աւստրիա	Լիպրա	560,012	Ալմըր (Դոյլ)	56,564	Մէյճ (Մոդ)	61,500
Բադրաս	Լիպրա	399,637				
Բատուա	Լիպրա {Խոշոր grosso / Նուրբ sottile}	478,715 / 340,158				
Բարմա	Լիպրա	326,422	. . . . .	. .	Սգայօ (Ռոռ)	51,370
Բէյմինգէ	Լիպրա	368,875				
Բօրդոգալ	Արրաձէլ	458,921				
Բրակա	Լիպրա	514,448	Ալմըր (Դոյլ)	64,167	Սգրիք	106,771
Բրուսիա	Լիպրա	467,702	Ալմըր (Դոյլ)	68,690	Շէֆֆէկ (Ռոռ)	54,952
Գալապրիա	. . . . .	. . .	. . . . .	. .	Դոմըլըզ	51,108
Գահիրէ	Լօտրա կի՛ Բէգիլ (Լիվր)	430,866				
Գաղիա	Հաշար-կրամ (Քիլօկրամ)	1000,000	Լիտր	1,000	Լիտր	1,000
Գոլոնիա	Լիպրա	467,539	Ֆիրգէլ (Ռառէակ)	5,980	Մալգէր (Մոդ)	162,073
Գորֆիու	. . . . .	. . .	Պարիլ (Տակառ)	68,133		
Դանիւհակէ	Լիպրա	500,194	Ագեր (Սափոր)	37,665	Դէճամէ (Toende)	139,084
			Ֆիրգէլ (Ռառէակ)	7,726		
Դրագովիա	Լիպրա	404,950				
Դամասկոս	Լօտրա (Լիտր)	1785,829				
Դարապլուս Ասորւոց	Օգդա	211,127				
Դարապլ. Ամերիկ.	Լօտրա (Լիտր)	507,969				
Դոսկանա	Լիպրա	339,581				
Դունուզ	Լօտրա կի՛ Բէգիլ (Լիտր)	503,660	Մէլէրոլէ?	64,330		
			Մըգթար ձէիթոյ	19,397		
Երիեսա	Լիպրա	560,012	Օռնա (Սափոր գինւոյ)	56,564	Մէյճէն (Մոդ)	60,733
					Սգայօ (Ռոռ)	82,611
					Բոլոնիկը	30,367
Զանդա	. . . . .	. . .	Պարիլ (Տակառ)	66,707	Ձափ Գորֆիուի	21,062
Զիբէնիա	Օգդա	1284,825	. . . . .	. .	Քիլէ (Ռոռ)	51,321
Թագանտա	. . . . .	. . .	Կալլըն	3,565		
Լէհաստան	. . . . .	. . .	Կառնիգ	1,590	Հորցէկ	51,137
Լիքիա	Լիպրա	466,891	Ալմըր (Դոյլ)	76,099	Շէֆֆէկ (Ռոռ)	138,969
Լիզպոնա	. . . . .	. . .	Ալմուսէ (Մոդ)	16,541	Ալգէերէ	13,315
Լիվոռնոյ	Լիպրա	339,510	Պարիլ {Գինւոյ / Ձէթոյ} (Տակառ)	45,584 / 33,428	Սագդոյ (Պարկ)	72,672
Լուգգա	Լիպրա {Խոշոր / Նուրբ}	373,448 / 337,770	Գոբբոյ (Սրուակ) ձէիթոյ	99,839	Սգայօ (Ռոռ)	24,120
Լուպէք	Լիպրա	484,709	Ֆիրգէլ (Ռառէակ)	7,241	Շէֆֆէկ {Ցորենոյ / Վշտրասկի} (Ռոռ)	33,444 / 39,244
Կիւպրոս	Լօտրա (Լիտր)	2378,384	Գաս	4,731	Մէսխիմոս (Կեղէ)	75,097
Կոստանդնուպոլիս	{Պադման (Ղօպա) / Օգդա / Քանդար (Քանքար) (44 օք)}	8988,775 / 1284,825 / 56437,	Ալմուտ (Մոդ)	5,227	Քիլէ (Ռոռ)	33,148
Կրետէ	Լօտրա (Լիտր)	527,601	Մխգադ ձէիթոյ (կամխակ)	11,464	Քարկա (Բեռն)	152,193
Հալէպ	Օգդա	1266,683				
Հանգաուրկ	Լիպրա	484,384	Ամ (Ahm) (Մոդ)	144,786	Շէֆֆէկ (Ռոռ)	105,296
Հանովը	Լիպրա	486,652	Ամ (Մոդ)	155,552	Հիդրէն	31,100
Հապէշ	Լօտրա (Բոտոլը)	311,001	Դուպա	1,016		
Հռոմ	Լիպրա	339,121	Պարիլ {Գինւոյ / Ձէթոյ} (Տակառ)	58,341 / 57,480	Բուպպիոդ	294,465
Ձէնովա	Լիպրա {Խոշոր / Նուրբ}	348,645 / 316,962	Պարիլ {Գինւոյ / Ձէթոյ} (Տակառ)	74,225 / 64,657	Մինա (Մոդ)	120,716
Ձէպպիր	Լօտրա (Բոտոլը)	539,717	. . . . .	. .	Թարի (?)	19,974
Ձիներէա	Լիպրա {Խոշոր / Նուրբ}	550,602 / 458,831				77,653
Մալակա	. . . . .	. . .	Սեթիէ (Setier) վէցեակ	45,224		
Մալթա	Լօտրա (Բոտոլը)	691,499	Արրոսպա	15,850	Ֆանէկա	56,351
Մալէօրգա	Ծրար (Բոտոլը)	400,026	Գաֆֆիզոյ ձէիթոյ (կամֆիս.)	20,810	Սայմա (Բեռն)	289,672
			Գարգին (Ռառէակ)	27,131	Գուարդեբա	70,476

ՏԵՂԻՔ	ԹԱՆԶՐԱՉԱՓՔ	ԿՐԱՄ.	ՀԵՂԻՒԿԱՉԱՓՔ	ԼԻՏՐ.	ՀԱՏԱՉԱՓՔ	ԼԻՏՐ.
Մաղրըպ	Լօտրա (լիտր)	539,717				
Մայենցա	. . . . .	. . .	Մաս (Չափ)	1,868	Մալդէր (Մոդ)	91.073
Մանդուա	Լիտրա	315,602	Մոձձիոյ (Մոդ) Չիթայ	111,489	Մգայօ (Քոռ)	35,164
Մասեբա Կղզի	Լիտրա	458,921	. . . . .	. .	Մարդ	229,250
Մելան	Լիտրա {Խոշոր / Նուրբ}	763,123 / 327,012	Պրէնգա	71,403	Մգայօ (Քոռ)	18,270
Մինէք	(Տ· Պաւիերաս)		Ալմէր Գինւոյ (Դոլլ)	37,020	Ըէֆֆէլ (Քոռ)	362,622
Մոտենա	Լիտրա	319,521	. . . . .	. .	Մգայօ (Քոռ)	70,476
Նաբոլի քաղ·	Ծրար (Րոգդոլդ)	890,632	Պարիլ {Գինւոյ / Չիթայ}	41,685 / 161,939	Դոմոլդ	51,157
Շուէտը	Լիտրա	425,082	Քաննն	2,615		
Ոնգարիա	. . . . .	. . .	{Ալմէր (Դոլլ) / Դոքայի անձամբ (սափոր) / Ալմէր (Վերին Ոնգար·)}	56,892 / 50,534 / 73,316		
Պաղնէա	Լիտրա	489,503	Օմ (Ohm) Մոդ	50,026	Սաք (Պարկ)	128,957
Պասրա	Վաքեա	538,583				
Պարսկաստան	Պադման {Դաճխան (Քաքաւ) / Հիսարու·}	2295,894 / 4591,788	. . . . .	. .	Խարտէպ (Արդու·)	65,757
Պաւիերա	Լիտրա	560,000				
Պէյճին	Հազար-Կրամ	1000,000	Հարիւր-Լիտր	100,000	Հարիւր-Լիտր	100,000
Պեռլին	(Տ· Բրուսիա)		Աֆքէր (Սափոր)	72,761	Ըէֆֆէլ (Քոռ)	52,107
Պեռնա	Լիտրա	522,223	Մաս (Չափ)	1.671	Մուգ (Մոդ)	168,122
Պերկամոյ	Լիտրա {Խոշոր / Նուրբ}	815,653 / 326,227	Պրէնգա	72,761	Սոմա (Բեռն)	164,187
Պոլոնիա	Լիտրա	361,957	Դորպա	73,782	Գորպա (Սահաման)	73,786
Պրազիլ (Ռիոյ Ժանեյ·)	. . . . .	. . .	Մեսիտա	2,651		
Պրեզաւ	Լիտրա	405.273	Ալմէր (Դոլլ)	55,532	Ըէֆֆէլ (Քոռ)	69,903
Պրեմա	Լիտրա	498,578	Ըգիւսպէն (Թակոյկ)	3,187	Ըէֆֆէլ (Քոռ)	71,098
Պրիւսել	Լիտրա հին	467,700				
Ռակուզա	Լիտրա	374,064	Պարիլ (Տակառ)	77,075	Մգայօ (Քոռ)	148,653
Ռիվա	Լիտրա	418,038	Աֆքէր (Սափոր)	39,097	Լուֆ	68,269
Ռուսաստան	Լիտրա	409,512	{Վեդրոյ (Սուոման) / Գրուչքա (Դորպակ)}	12,299 / 1,230	{Չեգվէրթ / Չեգվէրթկ / Կասնէից}	209,817 / 26,227 / 3,278
Սարտենիա	Լիտրա	396,851	. . . . .	. .	Մգարէլլոյ (Քոռ)	48,961
Սաքսոնիա	Լիտրա	467,141				
Սգրալուռնա	Լիտրա հին	483,348	Ըգիւսպէն (Թակոյկ)	3,883	Ըէֆֆէլ (Քոռ)	38,966
Սիկիլիա	Լիտրա / Ծրար մեծ (rottolo grosso)	319,052 / 877,392	. . . . .	. .	{Սալմա հասարակ / Սալմա մեծ (Բեռն)}	276.69 / 344,33
Սկոտիա	Լիտրա	492,419	Բինդ (Սուոման)	1,694	Ֆըրլոդ {Ցուցից / Դաբչ}	36,005 / 52,525
Սպանիա	Լիտրա	460,500	Արրոպա {Գինւոյ / Չիթայ}	16,137 / 12,564	Ֆանեկա	54,800
Սելանիկ	(Տ· Կոստանդինուպոլիս)		. . . . .	. .	Քիլէ (Քոռ)	194,010
Վալենցա	Լիտրա {Խոշոր / Նուրբ}	532,978 / 355,350	Արրոպա	11,786		
Վարսաւիա	Լիտրա	377,866				
Վենետիկ	Լիտրա {Խոշոր / Նուրբ}	477,109 / 301,282	{Սէգգիոյ (Դոլլ) {Գինւոյ / Չիթայ} / Մէլրոյ}	10,800 / 15,238		
Վերոնա	Լիտրա {Խոշոր / Նուրբ}	497,343 / 332,642	{Պրէնգա / Պասսա, չափ Չիթայ}	72,377 / 4,522		
Վուրդեմպէրկ	Լիտրա	467,738	. . . . .	. .	Շէֆֆէլ (Քոռ)	178,440
Տանցիկ	Լիտրա	468,510	Օմ (Մոդ)	149,756	Շէֆֆէլ (Քոռ)	54,680
Տրեզտա	Լիտրա	467,141	Ալմէր (Դոլլ)	67,639	Շէֆֆէլ (Քոռ)	105,788
Ցուռիխ	Լիտրա {Խոշոր / Նուրբ}	527,277 / 468,640	Չափ {Դաշտային / Քաղաքային / Չիթայ}	1,823 / 1,642 / 1,376		
Քէօնիգսպէրկ	Լիտրա	468,510	Շգոճի	1,433	Շէֆֆէլ (Քոռ)	51,648
Օբան	Լօտրա (Րոգդոլդ) վար	507,758				
Փերթպաա	Լիտրա	345,859	Մասդէլլոյ	55,378	Մգայօ (Քոռ)	31,281
Փիորենցա	Լիտրա	339,510	Պարիլ {Գինւոյ (Տակառ) / Չիթայ}	45,584 / 33,428	Մգայօ (Քոռ)	24,369
Փիռմէ	Ֆունդ	558.701	Օանա (Սափոր)	53,303	Մէյճ (Մոդ)	62,470
Փրանգֆորդ Մայնայ	Լիտրա	467,150	Ֆիրթէլ (Քառեակ)	7,373	Մալդէր (Մոդ)	107,984

Յուցակ վարուն դրամոց համեմատական ընդ

ԱՇԽԱՐՀ.	ԴՐԱՄՔ*	ՌՆԱԿԱՆ ԱՆՈՒԱՆՔ	ԲՐԹԻՒ. Ֆր.	ԲՐԹԻՒ. Հարը.
ԱՄԵՐԻԿԱ (Միաց. Նահ.)	Դալար արծաթի	Տոլլար (Dollar) Եուենդա.	5	30
	Դալար ոսկի	—— ոսկի	5	15
	50-Դալար ո.	50 Տոլլար	258	
	Արծուեւդրամ. ո.	Իկլ (Aigle) 10 տոլլար	51	65
	Հարիւրեակ. սպինձ	Սենդ (Cent)		05
	Տասնեակ ա.	Տիմ (Dime)		53
ԱՄԵՐԻԿԱՆ ՀԱՐԱՒԱՆԱԿԱՆ	Դահեկան. ա.	Բէզոյ տուբրոյ (Peso duro կամ fuerte)	5	30
	ա.	Բառական Պրեզիլայ	1	75
	Վաճառագրոյ. ո.	Էսքուտոս ա՛օրոյ (Escudos d'oros	8	12
	— Քառակրկնակ. ո.		81	
	ո.	Բորդուվիզ Պրեզիլայ	45	
ԱՆԳԼԻԱ	Կուինեակ. ո.	Կինի (Guinea)	26	45
	Պետագրոյմ ինչ Սուեւերէն ո.	Սուվրէյն, սպեւրէն (Sovereign) (Pound Sterling)	25	
	Պատագրոյմ. ա.	Գրաուն (Crown)	5	70
	Դրամ Շիլին	Շիլին (Shilling)	1	10
	Ծաւկագրոյմ. ա.	Ֆլորին (one florin) 2 շիլ.	2	25
	Բենին. պ.	Բենինի (Penny)		10
	Նուկկեան. ո.	Սկէքին Մաքսայի	48	
ԱՒՍՏՐԻԱ	Պետագրոյմ. ո.	Սուվրան	35	10
	Դրքսագրոյմ. ո.	Տուքատ. (Մաճառ. Պաճաղէ. Գրեմնիից)	11	80
	— Քառակ		47	20
	Պետագալայի	Բայխսթալէր (Reichsthaler)	3	70
	Ծաղկագրոյմ. ա.	Կուլդեն (Gulden 60 Kreutzer)	2	50
	Քսանեակ. ա.	Ցուանցիկկէր (Zwanziger Kreutzer)		80
	Փող	Գրույցէր (Kreutzer)		04
ԲԱՐՄԱ	Պիատյագրամ ո.	Բիգոլ	21	10
	4-Պիատյագրամ ո.	4 Բիգոլ	85	
	Դքսագրոյմ. ա.	Տուգատն	5	20
	Դահեկան. ա.	Լիբա	1	
	Հինգ-Դահեկ. ա.	Մարթա Լուիճիա	5	
	40-Դահեկ. ո.	Մարթա Լուիճիա ոսկի	40	
ԲՈՐԴՈՒԳԱԼ	Կրկնագրամ ո.	Տոպրուն (Dobrao, 20,000 reis)	169	60
	Պահակրոյմ. ո.	Գորուա (Coroa, 5,000 reis)	30	
	—— արծաթի	—— 1,000 րէի	6	
	ա.	Դէսքուն (100 րէի)		60
	Խաչագրոյմ. ո.	Գրուզատա (Cruzado) 480 րէի	3	35
	—— արծաթի		2	90
	պ.	Վինգէնն (20 րէի)		10
ԲՐՈՒՍԻԱ	Փրեսբրիկ ո.	Փրեսբրիկ	20	80
	Դքսագրոյմ. ո.	Տուգատ	11	75
	Վաճառագրոյմ. ա.	Թալէր (30 արծ. կրոշ.)	3	70
	Ծաղկագրոյմ. ա.	Ֆլորին	2	10
	Դահեկան. ա.	Կրոշ. Մարիէն-կրոշէն		10

ԱՇԽԱՐՀ.	ԴՐԱՄՔ	ՌՆԱԿԱՆ ԱՆՈՒԱՆՔ	ԲՐԹԻՒ. Ֆր.	ԲՐԹԻՒ. Հարը.
ԳԱՆԴԱՒԱ	Դահեկան. փաանկ	Ֆրանգ	1	
	20-Փաանկեան ո.	20 Ֆրանգ-Նաբոլէոն ոսկի	20	
	Լուսովիկեան ո.	Լուի (Louis) 24 լիրա	23	55
	5-Փաանկեան ա.	5 Ֆրանգ. Կաբոլ. արծ.	5	
	Լիտր	Լիտրա հին		98
	Վաճանագրոյմ. ա.	Եքիւ (Ecu)	6	01
	Փող. պ.	Սոլ. Սու (Sol. Sous)		05
	Հաբիւրեակ	Սանդիմ (Centime)		1
ԳԵՐՄԱՆԻԱ	Դքսագրոյմ. ո.	Տուգաթ	11	80
	Ծաղկագրոյմ. ա.	Ֆլորին. Կուլդէն.	2	40
	Վաճանագրոյմ. ա.	Թալէր. Րիքսսալ.	5	15
	Փող. պ.	Գրույցէր		04
	Նշանաւիսկ ա.	Մարգ Համպուրկայ	1	50
				85
ԴԱՆԻԱՅԻՆ	Վարագագրոյմ. ո.	Րոզինա	21	50
	Պիատյագրամ. ո.	Բիգոլ. Տոբբիա.	21	10
	Նէկկեան ո.		11	80
	Եռաճեկկեան ո.	Րուսբոնէ	35	50
	Վարագագրոյմ ա.	Րոզինա. Թալէր	5	30
	Փրանկիսկեան. Վարագագրոյմ. ա.	Ֆրանչիսկոն. Դալարոյ	5	60
	Վաճանագրոյմ	Սգուտոյ.		80
	Լիտր ա.	Լիբա		
	Պաւղոսեան ա.	Դէսքոն	2	
		Բաուլոյ		56
ԼՈՒՅՍԱՆԲՈՒՐԳ	Թաշխագրոյմ. ո.	Օղիւա Վէնեակ.	47	60
	Նէկկեան ո.	Նէգգինոյ	11	80
	Դքսագրոյմ. ո.	Տուգաթոյ ա՛օրոյ Վէն.	7	45
	Պիատյագրամ ո.	Բիգոլ. Տոբբիա	19	75
	Պետագրոյմ. ո.	Սուվրանոյ	35	10
	Վաճանագրոյմ. ա.	Տուգատն Վէն.	5	80
	—— Միլան.	Սգուտոյ	5	10
	Լիտր ա.	Լիբա		80
	Լիտր ա.	Լիբա Վէնեակեան		40
	Փող պ.	Սոլոյ Վէնետ.		04
ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ	Քառաբագին ո.	Մոհուր, 4 Բակոտ	36	70
	Բագնագրամ ո.	Բակոտ	9	25
	ո.	Րուբի	36	40
	ա.	Րուբի արծ.	2	30
	Վաճանագրոյմ. ա.	Տուգատ Հղանատ.	11	60
ՀՈԼԱՆԴԱ	Դքսագրոյմ. ո.	Տուգատ	11	80
	ո.	Բքսեբր (Ryder)	31	
	Ծաղկագրոյմ. ո.	Կուլդէն. Ֆլորին	20	85
	Դքսագրոյմ ա.	Տուգատ. Րիքսսալ	5	45
	Ծաղկագրոյմ ա.	Կուլդէն	2	10
	5-Հնդկակ ա.			10
ՀՈՒՆԳԱՐ	Պիատյագրամ ո.	Բիգոլ. Տոբբիա	17	20
	Նէկկեան ո.	Նէգգինոյ	11	70
	—— Քառարդ	Գուարդինոյ.	2	90
	Վաճանագրոյմ. ա.	Սգուտոյ, 100 պայոգ	5	30
	Գրքագրոյմ ա.	Դէսգոն, 5 բաուլոյ	2	60
	Պատագրամ ա.	Բաբեզգոյ, 20 պայոգ	1	05
	Պաւղոսագրոյմ ա.	Բաուլոյ 10 պայոգ		53
	Փող պ.	Պայոգոյ		05

գաղղ. ֆրանգի, ըստ այժմեական ընթացից (1854)

ԱՇԽԱՐՀ.	ԴՐԱՄՔ		ՌՆԱԿԱՆ ԱՆՈՒԱՆՔ	ԹՂԹԻՔ. ֆր.	ԹՂԹԻՔ. հար.
ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ	Դրամ	ա.	Տրաքմի		88
	Ֆիլինկ	ա.			85
	Քառասնադրամեան	ո.	Դէսաարա գռնգա տրաքմի	35	65
	Քառնդրամեան	ո.	Ի գռնգա-տրաքմի	17	80
	Հինգդրամեան	ա.	Ինգնատրաքմի	4	45
	Դանգ	պ.	Լիբգա		$0\frac{8}{10}$
ՆԵՂԵՐԷՆ ԵՒ ՄԻՒԼԻՒՍ	Դեսագրոշմ	ո.	Տուգագոյ (15 ա. տուգ.)	64	70
	—— կրկնակ	ո.	(30 տուգ. արժ.)	129	90
	Ուհնկի	ո.	Օնցա	13	30
	Դեսագրոշմ	ա.	Տուգագոյ (515 աչինոյ)	4	25
		ա.	Բագագա, կէս տուգ.	2	10
	Կարոլեան	ա.	Գաուլինոյ		40
	Վաճառագրոշմ	ա.	Սգուտոյ, 12 Գաուլինոյ	5	10
ՇՈՒՏԱՓ	Դեսագրոշմ	ո.	Տուգագ	11	65
	Ոսկոր	ո.		11	60
	Պետադալակ	ա.	Բիքսաալ (48 սքիլլինկ)	5	50
		ա.	Բէղդ	1	85
	Նշանաթուփ	ա.	Մարգ (24 սքիլլ.)՝նորուեկ	1	10
ՊԱՏԻՐ	Դեսագրոշմ.	ո.	Տուգագ	11	80
	Կարոլեան	ո.	Գաուլին (3 ֆիորին)	25	50
	Մաքսիմիլեան	ո.	2 ֆիորին	17	15
	Վաճառագրոշմ	ա.		5	15
	Պահակագրոշմ	ա.	Քրոնէն-Թալէր	5	70
	Դաղկագրոշմ	ա.	Կուլտէն. ֆլորին	2	10
	Դլխագրոշմ	ա.	Քուֆշտիւք (20 քրայց)		80
ՓՇՆԱՄ	Պետագրոշմ	ո.	Մուվէն (Double-Souv.)	35	25
	Ազիւծ	ո.	Լիոն (Lion d'or)	112	25
	Ալպերտեան	ո.	Ալպէրդ	40	
	Ազիւծ	ա.		6	35
	Վաճառագրոշմ	ա.	Գրուաղոն. Դուբոն	5	70
	խաչագրոշմ	ա.	Գրոչիոն.		
	Պահակագրոշմ	ա.			
	Փռանկ		Ֆրանգ դաղղ.	1	
ԻՄԱՍՏԱՍԷՐ	Կայսերական	ո.	Խբէրիալ (10 րուպլ)	41	10
	—— կէս	ո.	—— 5 րուպլ.	20	50
	Դեսագրոշմ	ո.		11	80
	Կէս-կէս.	ա.	Րուպլ (100 քոփէք)	4	
		ա.	Բոլշինիք, կէս րուպլ	2	
		ա.	Բոլշոյդինիք $^1/_4$ րուպլ.	1	
		պ.	Քոփէք		04
	Արծաթ	ա.	Չլուդ Լէհայ (15 քոփ.)		60
ՄԱՐՏԱՆՑ ԵՒ ԳՆԴՈՒԱ	Կարոլեան	ո.	Գաուլինոյ (5 Բիքգոլ)	150	
	—— նոր	ո.		142	25
	100-Լիրա		100-Լիրա	100	
	Ձենուեան	ո.	Ձենովա (100 լիրա Ձէն.)	88	39
	—— այլ		96-Լիրայ	79	
	Պիաստրագրամ	ո.	Բիաղոլ (24 լիրա)	28	30
	—— նոր	ո.	Բիաղոլ նոր	20	
	—— կրկնակ	ո.	Բիաղոլ տուպլ (կրկնակ)	40	
	Մարենկեան	ո.	Մարենկոյ, 20-ֆրանգ	20	
	Քառամարենկեան	ո.	(Ութսուն լիրա)	80	
	Վաճառագրոշմ	ա.	5-Լիրա	5	
	Լիրա	ա.	Լիրա	1	

ԱՇԽԱՐՀ.	ԴՐԱՄՔ		ՌՆԱԿԱՆ ԱՆՈՒԱՆՔ	ԹՂԹԻՔ. ֆր.	ԹՂԹԻՔ. հար.
ՍՊԱՆԻԱ	Ալֆոնսեան	ո.	Ալֆոնսդա (5 Թալէր)	20	65
	Երկաւդոսեան	ո.	—— 10 Թալէր	41	30
	Դբաթրոշմ.	ո.	Տուգագ	11	80
	Պետադալակ	ա.	Բիստալ	5	15
	Վաճառագրոշմ	ա.	Թալէր (24 կրօշ)	3	80
	Վեցեակ (Թալէրի)				54
ՍԱՄՈՒԻ	Պիաստրագրամ	ո.	Բիաղոլ. Տուպլոն	20	20
	Ունկի	ո.	Օնաչա. 24 բիստոլ	81	
	Կրկնակ	ո.	Տուպլոն, 50 բիստոլ	101	50
	Վաճառագրոշմ	ո.	Խուտուտոյ. $^1/_2$ բիստոլ	10	10
	Պահակագրոշմ	ո.	Գոլոնիլեա	5	40
	Դահեկան	ա.	Բէղդ տուբդ. բէցցա	5	30
	—— կէս	ա.	Տուբդ (20 բէսալ)	2	65
	Դրամ (կոտոր)	ո.	Վինգէին	5	05
		ա.	Բէսէնգա	1	06
		ա.	Ռեալ նոր ($^1/_2$ բէսոն.)		66
		ա.	—— հին		33
ՎԱՌԵՆՍԻՈՒ	Կարոլեան	ո.	Ֆլորին, Գարոլին.	25	50
	Դեսագրոշմ	ո.	Տուգագ	11	80
	Պետադալակ	ա.	Բիստալ	5	15
	Պահակագրոշմ	ա.	Քրոնէն-Թալէր	5	70
	Վաճառագրոշմ	ա.	2-Թալէր	7	40
		ա.	6-Քրայցեր		19
ՄՔՆԻԹԵԱՆ ԵՒ ԷԳԻՊՏՈՍ	Մէքնիթեան	ո.	(Մէքնիթէ (100 գուրուշ) Ջէբմահմուտ	22	30
	—— կէսակ	ո.	—— 50 գուրուշ	11	20
		ա.	Բուալիէ	2	80
	Դահեկան	ա.	Գուրուշ (40 բարա)		22
	20-Դահեկան	ա.	Եիրմի-գուրուշլուկ	4	45
	10-Դահեկան	ա.	Օն-գուրուշլուկ	2	22
	5-Դահեկան	ա.	Պէշլիկ	1	11
	3-Դահեկան	ա.	Իւշլիկ		65
	Վաճռնեակ հին.	ա.	Ազմըշլըկ. Ջօլագա	3	30
	Փող	պ.	Բարա		$0\frac{12}{30}$
ՏՈՒՐՔԻԱ ԵՒ ԵԳԻՊՏՈՍ	Տրեհկեան Եգիպտ.	ո.		6	70
	Դահեկան Եգիպտ.	ա.	Գուրուշ		30
ՏՈՒԱՐՏԱՅԻՔ	Բրնտասեան	ո.		20	50
	Երկ-Բրնտասեան	ո.		41	
	Ֆրեսբրկ	ո.	Ֆրեսեռբրկ	20	30
	Դբաթրոշմ	ո.		11	80
	Պետադալակ	ա.	Բիստալ. 2 Տուպլ	5	50
	Դալակ	ա.	Տուպլ	2	80
	Նշանաթուփ	ա.	Մարգ		75
ՇՒՅԱՅԻՐ			Պուձոու	1	80
			Ջուսի-Պուձոու	3	60
			Բագաքա-չիքա		54
			Բագաքա-կուրտ	1	62
			Բուալիէ		40
			Դոմին		22
			Մաշունահ		$06\frac{4}{8}$
ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ	Թիւրեակ	ո.	Թիւմէն	15	
		ա.	(Բէսլ)	1	75
		ա.	Մահիպ ղրան	1	50
	Աբասադրամ	ա.	Աղպասի		75
	Փանադրամ	ա.	Փէնապատ Շուչէայ		8
	Ազբադրամ	պ.	Շահի		

ՀԻՆ ԴՐԱՄԱՔԱՐՈՒԹԻՒՆ

	ԴՐԱՄՔ	ԲՐԱՔԻԻ. Գր.	ԲՐԱՔԻԻ. Հար.
ԳՈՒՄԱՐ	Բնիոն, Ղեբդոն . . . . . պ.		0½
	Պլինձ, Խալգոս . . . . . պ.		2
	Դանդ, Ոպոյոս . . . . . ա.		15
	Դրամ, Դրաքմէ . . . . . ա.		92⅔
	—— Նոր (սկսեալ Ք դարուէ նախ քան զՔրիստոս ծնունդն)		87
	Դրամ, Սատեր (4 դրամ)	3	71
	Սատեր կամ Սատեր . . . . . ո.	18	54
	Դրամով Դրամով Մինաս, 100 դրամ	92	68
	—— Նոր	87	
	Տաղանդ Աթտիկեան (60 մնաս)	5560	90
	—— Նոր	5222	
	—— Եգիպտեան	9268	16
	Տաղանդ ոսկի	55609	
ՀԻՒԱՆՔԱՊԷՏ. ՕՒՈՒ	Սիմպէլա, Դանդ . . . . . պ.		4
	Աս, Ասար . . . . . պ.		8
	Սեսաեբա . . . . . ա.		20
	Դինար . . . . . ա.		81
	Ոսկի, Սոլիտուս	20	38

	ԴՐԱՄՔ	ԲՐԱՔԻԻ. Գր.	ԲՐԱՔԻԻ. Հար.
ՀԱՐԿԱՒՈՐ, ՀԱՐԿԱՏՈՒՐԻՔ	Դանկ, Տանագոսի		0½
	Նաքարակիա (Գուտարաս)		0½
	Ասար . . . . . պ.		2
	Փող (ակորա)		10
	Դրամ, Դրաքմէ . . . . . ա.		52
	Դահեկան. Տիդրաքմի (Երկ. դրամ.) . . . . . ա.	1	3
	Սիկղ. Սատեր. Դեդրաքմէ. Դրամ.	2	6
	Ռնկի. Զորեքդրամեան . . . . . ա.	4	12
	Դարեհեան Ոսկի (Տարիգոս)	24	69
	Ռնկի . . . . . ո.	49	38
	Ասար . . . . . ա.		
	Մինաս Ս. Գրոց	123	46
	Քանքար կամ Կենդինար	4938	30
	Տաղանդ Ս. Գրոց	6172	82
	Տաղանդ Բաբելոնի (3600 Դրամ, 300 Դարեհեան, 14,000 դեկան) :	7407	38

* Ծան. Հայ անուանք գրամագր Թարգմանութիւնք են աղգայնոցն իւրաքանչիւր, զորոց պատճառս սա. կատուք ծանուցանել, որչափ տատչել կարացաք . և նախ զայս յիշեցուցեալ զի դրամ և դահեկան կոչեսք զմիութիւնն գրամոց կամ զդուն հաշուեդրամ իւրաքանչիւր աղգաց. զի և առ Նախնիս մեր Դրամ նշա. նակեր (Ի գրածի յայն ձայնէ) զարծաթեայ հաշուեդրամն վարուն, և դահեկան կամ դեկան՝ զոսկին, (և նշանակեր Տանուտէ, զի Տան գրամ արժէր, վասն որոյ և Տանդրամիան), և ըստ դումնոյն և նիւթոյ՝ առաջինն կոչեր Ազծաթ կամ Սպիտակ, երկրորդն Ոսկի կամ Կարմիր. իսկ զմնացն և զպղինձեայ գրամս կոչէին ըստ հայումս Փող և Բնիոն, յորոց սակի են արգեացս Սոլոյոց, ասլ կամ սու, քրայց կամ քրայչէր, բենկի կամ բէնս, հարիւրեակ (սանդիմ), և այլն. և զմանրագոյնն Դանկ, որպէս Լեգէա Ճուճաց: Կրկնակ և Քառակ, Հնգակ, Տասնակ, և այլն, կոչին ոմք քանակաւ երկիր կամ յորիր կամ աւելի կըշռեն զհաշուեդրամ, կամ զոր և է վաճառն գրամ. այսպէս և Նուագքն քանակաւ քան զայն՝ կիսակ կամ կէս, քառեակ, վեցեակ, քսանեակ, հարիւրեակ, և այլն: իսկ այլ անուանք գրամից է. դան ըստ զանազան լեզուանաց. չառք ըստ պատկերի կամ գրոշի երեսացն, որպէս Աբեր-Հերոյ Ամբրիկացոց յարձուց գրոշելոյ ի գրամին. Աթէնի Պեղեզևացոց. Փէնկին Ճուճաց. Վարդարոյ (գրոշնա) վասն վարդի գրոշին. Դուվարոյ (Փիրրին կամ Փլորին) վասն Ծաղկանց գրոշանծոյ. Պուվարոյ (գռնոնա, գրաուն) վասն պատկին, Վահանարոյ (սգուաց, եգիս), վասն վահանին յորում նշանք պետուն. Լեհանց կամ Թագաւորաց. Խալարոյ (գրոշնուէ, գրուաղոն), խաչի գրոշմանոյ. Գևարոյ (գեդոն, քրիշքիւք) զի նախ գլուխ Թագաւորի միոյ գաղղիոյ գրոշեցաւ յայն գրամ. Թաշարոյ (օգնեա) Վեհեանկեցաց, զի սովորութիւն էր ասացաց ընծայել Թագաւորացն սակաւագիւտս, և ապա առ ի չգոյէ նոցին փոխանակելոյն զգրամին և կոչելոյն յայն անուն. Բաքարոյ (բակոս) Հնգակաց, զի պատկեր բագինի կամ կուռց գրոշեալ է ի նմին: — Ոմանք կոչին ըստ կըռաց և չափուց, որպէս Լիտր կամ Լիրա, յոր անուն կոչի և հաշուեգրամն առ Իտալացիս, և առ Գաղղիացիս յառաջ քան զյեղափոխական օրէնս չափուց. Ռունի (ձեցա). ըստ այսմ և կշռաչափն (մարդ) հինգ եր հունվկանան և գրոշմեալ ի նմա նշան ինչ: — Ասլք ըստ տեղեաց կամ աշխարհաց, որպէս. Փառնի (Փրանգ) յանուն Փառնկասանի. Կոռնէնէ (կինէ) յանուն ոսկւոյ կուռնէայ, որով նախ կոփեցաւ դրամս. Գինոէան (Ճենովա) յանուն Գենուացւոց ազգի և քաղաքի. Դուկ (դաւէռ, տուկս, գալարոյ) յանուն Դալ քաղաքի միոյ Պոհեմիոյ, ուր նախ կոփեցաւ այն գրամ. և գնամարժեայս նորին զանազան ազգաց ի նոյն անուն Թեքեալ կոչեցին, ընդ որս և Ամերիկացիք ի Տուբ. ասալ և Բիս-ասալ կամ Բայլիսթաքէր կոչումն, որ նշանակէ Պետրոսեան. Նէնէէան, յանուն Նէգգա կամ Նէգգիա սպարանից վէնեկոյ, ուր հաստատեցաւ գրամարան նոցա և հաստատ գրամն այս, վասն այնորիկ և Նէգգա կոչեն զդրամանոցն. Մարքիէան յանուն Մարքինոյ գաշտի Բիեմինդի (1039) և մեծի յաղթականին Կաթոլիկոն. Պիեռոպերտ, յանուն Բիսդոյս քաղաքի (1099) ուր հնարեցաւ հրացանային Բիստոլ կամ ֆիւճիլ, և ի սմա անուն կոչեցաւ ոսկին Բիսդոլ, ի նշան փոքրկութեան քան զոսկին Գաղղիոյ: — Ասլք յանուանս պատուոյ և իշխանութեանց. որպէս Պեռպերտ (սովրանոյ, սուվերէն). Դուսդերտ, (տուքագ) զի Դուքդք Խոալնդնախ հասին զայն գրամ. Պոռդերտ (քաբեդդոյ) զի յիշխանութեան պապին վարէ գրամճ. Կայսերտ (իմբերիալ) զի ինքնակալք կամ հայսերք Ռուսաց հասանեն: — Եւ այլք յանուն նախ գրամակոփեացն, որպէս Նաբէոն, Լուդովիկոս (Լուի, Լուիզ), Կառլոս (գառլինոյ) յանուն կարոլոսի աքսորի Նեապօլոյ. Աբսբուրգ յանուն Օգոստոսի աքսորի Սաքսոնիոյ. Քրիսթինէան յանուն Թագաւորին Դանեաց. այսպէս և այլքն Մաքսիմիլեան, Ֆրանկիսկեան, Ֆրեդերիկեան, Ալպերդեան, Պաղտասեան (Պալի), Ոսկար, Մէքմիտեան. և այլն:

ՅԱՆԿ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԱՆՈՒԱՆՑ

ՀԱՄԱՌՕՏՈՒԹՅՈՒՆՔ. — ան=անապատ. աւ=աւան. բ=բերդ. գ=գետ. գղ=գիւղ. գւ=գաւառ. դ=դաշտ. երկ=երկիր. լ=լեառն. լճ=լիճ. կ. կղ=կղզի. հրբ=հրաբուխ. նհ. նահ=նահանգ. ք=քաղաք. խչ=խչանուքիւն. տ=տէր: Իսկ ց ակնարկէ ի ցուցիչս նշանակեալ թուոյն. թուանշանքն յուշանէն ղեկնամարս:

Ա.

Աա գ. Գաղղիոյ. 366.
—— Հոլանտա. 585.
—— Ջուիցեր. 641.
Աախէն տ. Լո-լա-Շաբէլ.
Աար գ. 609.
Աարաւ ք. 626.
Աարիաւ կամ Աբրևվիա գւ. 626.
Աարհոուն լ. 18.
Աարոն կղ. 418.
Աբ ք. 804.
Աբալոն տ. Աւալոն.
Աբարիմ լ. 1722.
Աբբաւայ տ. Ալեկանի.
Աբբալաչիգոլա գ. 2168.
Աբբէնոցել գ. և ք. 632.
Աբգեբա (Հոլիսդիլը) ք. 127.
Աբեզա ք. 141.
Աբելեան գւ. 1701.
Աբիւա տ. Սեւգա սար.
Աբոս տ. Հրմայր.
Աբուբէ գւ. 2226.
—— գետ. 2119.
—— լերինք. 2223.
Աբուբիմաք գ. 2234.
Աբսէրտիէան կղ. 119.
Աբբոսաք գ. 2248.
Աբբինկատ (Ավանէ) ք. 116.
Աբգարուկա ք. 2184.
Աբգբա սիրոց. 1611.
Աբենակկոն (Ատն) ք. 116.
Աբմելիտ ք. տ. Սիմքերբոլ.
Աբունգահուա հրբ. 2117.
—— նահ. 2243.
Աբուհ Դարտվելիէլ տ. Տաս.
Աբուխ տ. Սատահելեան Ջուբք.
Աբուխլա ք. 1156.
Աբուխլէա կամ Ակլար (Ակուխլէա) գետ. 865.
Աբուխլուտտա գ. 1506.
Աբուխլուտտա լճ. տ. Աւխլուտտա.
Աբուլէոյ լճ. 2241.
Աբրակ գետ. 1854.
Աբրիպպինոյ գերեզման. 1147.
Աբսաբեքոու տ. Լերանց լճ.
Աբագամա ան. 2118. 2239.
Աբալիա տ. Սադալիա.
Աբամայ կատար, 2050.
Աբամանդի դ. 2269.
Աբամանդի վէճակ. 2261.
Աբաքս տ. Օա գ.
Աբդեր լճ. 637.
Աբդերսէկ լճ. 859.
Աբդոք տ. Տաքսիա.
Աբդրուք գ. 1949.
Աբենոյ տ. Աբհիա.
Աբլիոգոյ ք. 2190.
Աբուլիա ք. տ. Աբքեքոյ.
Աբրադոյ երկ. 2221.
Աբրեքատ տ. Աբա.
Աբրի տ. Սորիա.
Աբրիական ծով. 76. 1073.
—— կղզիք. 79.
Աբրիանուպոլիս տ. Իմրէնէ.
Աբրումետան ք. 1524.
Աբսխու ծոց կամ ծովակ. 9. 76.
Աբատասատան տ. Լիսկերիա.
Աբատասց երկ. տ. Լիսկերիա.
Աբգ տ. Տուբատար.
Աբենգոբ գետ. 366.
Աբլ տ. Որոնգէս.
Աբնուաձոր գւ. 1701.
Աբոլոյ ք. 1078.
Աբովոտս ք. 1725.
Աբորգ գւ. 1701.
Աբտի (Տանայիս) ք. 1467. 1685.
Աբենոյ սար (Գաբանելլա). 132.
Աբենոսաց մեհեան. 1566.
Աբենէ աւան. 1788.
Աբեսիս տ. Աստէճ.
Աբենք որ և Աբենա ք. 1292.
Աբենք ծոց տ. Եգինէ ծոց.
—— ք. (Մ. Ն՛.). 2173.
—— ք. (այլ Մ. Ն՛.). 2168.
Աբենա աւ. 1869.
Աբեշի գւ. 1701.
Աբոլենա լ. 1315.
Աբոս տ. Այիոռոզ.
Աբուրիա տ. Ասորեստան.
Աբալարա դ. 1507.
Աբրա ք. 1706.
Աժան (Ակենոն) ք. 444.
Աժրնուա (Նահ.) տ. Լոյ և կառոն գւ.
Աժոլ հովիտ. 521.
Աժաեբեան կամ Ասորեաստան ք. 1461.
—— Թագաւորութիւն և կուսակալութիւն. 1461.
Ալեզանի ք. հին. 1826.
Ալադամահա գ. 2168.
Ալազանի գ. 1782.
Ալա-Թաա լերինք. 1670.
Ալակաա գւ. և ք. 2258.
Ալամանք տ. Ցեռոնք.
—— Սորին վերգիալեա. 90.
Ալամեա հրբ. 2184.
Ալայա գւ. 1216.
Ալանոս լերինք տ. Վալտայի.
Ալանոն (Ալերտոն) ք. 413.
Ալանա կղ. 1435.
Ալանք. 99. 1003. 1685.
Ալանաց գրոհք (Գաբրանդ) 1768.
Ալաչէհր, Ալաչէհր Ալաչ-էհրի (Փիլադելփիա). 1811.
Ալասպատա գ. Նհ. 2169.
Ալաւա գւ. 1001.
Ալաքանեանաց կանկա. կամ Ալաքանեանա. 2000. 2018.
Ալբա-Պոմպեա ք. 135.
Ալբա-Փուկինտեան ք. 142.
Ալբիա (Ալպի) ք. 117.
Ալբիկա տ. Ալպի.
Ալբիկեանք. 118.

Ալբուխարրաս լերինք · 963 ·
Ալգալա տէ Հէնարէս ք · 976 ·
Ալգամէլ ք · 1177 ·
Ալգանդալա ք · 984 ·
Ալգէլ ք · 998 ·
Ալգամուրա ք · 1160 ·
Ալգայի լերինք · Մէծ և Փոքր · 1670 ·
Ալգէնա ք · 714 ·
Ալգէնաւ ք · 746 ·
Ալգէնպէրկ գղ · 770 ·
Ալգէնպուրկ գբսուԹիւն տ. Սաքս–Ալգէնպուրկ գբսուԹիւն ·
Ալգէնպուրկ կամ Ալպէնպուրկ ք · 772 ·
Ալգէնդասի ամրոց · 771 ·
Ալգէնպէրկ ք · 718 ·
Ալգիւ լՃ · 1397 ·
Ալգ–Հալպէնպէրկէն գղ · 703 ·
Ալգմարք գւ · 696 ·
Ալգմիւզ գ · 658 · 823 ·
Ալգշտատ ք · 682 ·
Ալգոնա ք · 1340 ·
Ալգորքի ք · 643 ·
Ալգէիրս ք · 518 ·
Ալեասքա լ · հրք · 2117 ·
Ալեկանի կամ Աբբասլա լ · 2117 · 2142 ·
Ալեմանիա տ. Գերմանիա ·
Ալեսիա ք · 525 ·
Ալերիա ք · 144 ·
Ալերսիոն տ. Աւանսոն ·
Ալեան գւ · 1701 ·
Ալէ ք · 506 ·
Ալեմիէյոյ կամ Ալէնդէյոյ գւ · 957 ·
Ալեուդեան կղ · 1766 ·
Ալեսոն · 322 ·
Ալեքե–Թեւիէ կամ Օրխոսդ լ · 1757 ·
Ալեքե–Սու գ · 1757 ·
Ալեսանդ տ. Ինձէ–Գարասու ·
Ալեպգադա ք · 1178 ·
Ալեպանդէ գւ · ք · 972 · 998 ·
Ալեպ ք · 526 ·
Ալեճ գւ · 460 ·
Ալեճ (Էպաւեր) գ · 319 ·
Ալեճր գ · 496 ·
Ալեկուռնաս տ. Լ Լիվռնոյ ·
Ալենաս ք · 1696 ·
Ալեպէյ–քէօյիւ սոչյոս գ · 1238 ·
Ալը տաղ լեառն · 1858 ·
Ալեա տ. Գըզըլ Ըրմադ ·
Ալեր (Ս ·) աղբիւր · 464 ·
Ալաչհապատ տ. Ակրա ·
Ալահ չէհրի տ. Ալաչէհր ·
Ալահ տաղ · 1857 ·
Ալեկանի գ · 2162 ·
Ալեր գ · 658 · 735 ·
Ալաբրոդք · 118 ·
Ալաս ք · 269 ·
Ալեսեհիրաս ք · 988 ·
Ալանդարա ի Լիզպոնա · 951 ·
Ալարվա գւ · 958 ·
Ալհամպրա կամ Ալհամրա բլուր և դղեակ · 990 ·
Ալհէր, Ալհզայիր, Խէհզայիր · գւ · և ք · 1539 · 1541 ·
Ալմանոս · ք · 992 ·
Ալմասէն ք · 963 ·
Ալմերիա գւ · 972 ·
Ալպերիա (Պուրգիա) ք · 991 ·
Ալպիասս (Թաղինոն) ք · 123 ·
Ալմրա ք · 2018 ·
Ալգէր գետակ · 804 ·
Ալգէրկէք ք · 2199 ·
Ալոսգ գէօղ · 549 ·
Ալուդա կամ Օլդ գ · 909 · 1202 ·
Ալուահեմաս ամրոց · 1545 ·
Ալպա երկայն (Բալացուօղլը) · 140 ·
Ալպալէցրա լ · 82 ·
Ալպանի կամ Օլպըրի ք · 2166 ·
Ալպանիա (Լիւրիկէ և Եպիւռոս) 1254 · Ց ·
Ալպանոյ գ · 1033 ·
Ալպանոյ գղ · 1115 ·
Ալպա–Բէալէ տ. Շգուլ–Վայսէն պուրկ ·
Ալպացհէգէ գւ · 972 ·
Ալպէսան լերինք · 82 · 109 · 1016 ·
Ալպեացք Ակաւայ · 823 ·
—— Արևելեանք · 82 ·
—— Աստրիականք · 841 ·
—— Բարձր գւ · 500 ·
—— Գոգդինեանք · 1016 ·
—— Դժուարութք · 823 ·
—— Դիրոյայ · 656 · 816 ·
—— Ջուխտերեայ · 82 · 656 ·
—— Լէպոնտեանք · 1025 ·
—— Լիգուրեանք · 1025 ·
—— Լիւրիկեանք · 841 ·
—— Ծովամերեայք · 82 · 318 · 1016 ·
—— Կարինթիոյ · 656 ·
—— Կրէեանք · 1016 ·
—— Հռեդիկեանք · 82 · 867 ·
—— Ցուլեանք · 656 ·
—— Ցուռնականք · 82 ·
—— Նոռիկեանք · 82 · 851 ·
—— Պենինեանք · 82 · 1025 ·
—— Սալցպուրկայ · 656 ·
—— Տգերնոյ · 892 ·
—— Տնաւք · 1025 ·
—— Տաորին գւ · 601 ·
—— Տիրոլեանք · 1203 ·
Ալպեմարլ կղ · 2229 ·
Ալպի (Ալբիա Ալբիկա) ք · 470 ·
Ալպինոպլ (ագգ) · 42 ·
Ալպիս տ. Էշյա ·
Ալպիսոյ տ. Ասիճարոս ·
Ալպիսատն տ. Ալպասատն ·
Ալսա գ · 319 ·
Ալսակիա կամ Ալսաս · Նչ · 341 ·
Ալսէն կղ · 1338 ·
Ալտարտաղ ք · 2189 ·
Ալտան գ · 1745 ·
Ալտան ի Տգամոնդի լերինք · 1670 ·
Ալցանոյ–Պատճիորեի ք · 1059 ·
Ալցէդ կամ Էլդ գ · 595 ·
Ալփէ կամ Ալփէոս գ · 1302 · տ. և Ռուֆիա ·
Ալքանդարա (Սիկիլիա) տ. Տաւրոմենիոս ·
Ալքմար ք · 575 ·
Ալքիտնիա (Օրեկոն) ք · 143 ·
Ալքիոր գղ · 380 ·
Ալխալ–Դոզի կամ Նոր Գոզի ասան 1787 · Ց · 1785 ·
Ալխալցեհէ կամ Ալիցեհա (Հարմոզկա) ք · 1702 · 1788 ·
Ալխէոր գղ · 1470 ·
Ալխերոնէ տ. Մակղոբոդամաս ·
Ալխէ Ջուէյէ · 15 ·
Ալսրա–տատի (Ամանոս) լ · 1859 ·
Ալծգէք տ. Միխիթարեան ·
Ալտգոզու–Եամնոյ կամ Դանուի–Ալ վուա ք · 1609 ·
Ալանա ք · 2292 ·
Ալանթէն տ. Երիսոս ·
Ալառնանիա գւ · 149 · 1301 ·
Ալառնանիա գետաբաղաք · 1294 ·
Ալաս ք · 1551 ·
Ալասիր կամ Սանգա–Գրուզ · 1548 ·
Ալերբա ք · 141 ·
Ալէ գւ · 1701 ·
Ալինկամ (Պուտաս) · 122 ·
Ալինոն տ. Աժան ·
Ալյար տ. Ագուիլէա ·
Ալկարոն ք · 1725 ·
Ալկերտուա պայրութիւն · 1379 ·
Ալն կամ Էլին վէ. և ք · 1853 ·
Ալներ վանք · 1881 ·
Ալոա գոգ տ. Լալոա ·
Ալոսգա · ք · 1180 ·
Ալովք ագգ · 1514 ·
Ալորտոյ Հանքք · 1079 ·
Ալու գ · 470 ·
Ալուա հրք · 2117 · 2194 ·
Ալուայոյ ք · 2188 ·
Ալուասիկա Գոյամոյ ք · 2205 ·
Ալուիկա տ. Ագուիլէա ·
Ալուիրնիա տ. Լայնտոնիա ·
Ալուինոն ք · 140 ·
Ալուխարաիոն տ. Ք–Լա–Շաբել ·
Ալուխանիա (Ղահ·) · 116 · տ. և կէյէ և կապան ·
Ալուխանեան կամ Կանաբրիոյ Ծոց տ. կապադոկիոյ Ծոց ·
Ալուէաս (Աղաղնց սար) · 1800 · 1615 ·
Ալուչա հրուանդան · 2236 ·
Ալուսկիրաէնան լերինք · 1284 ·
Ալսիոպոլիս (Հռոմա) ք · 126 ·
Ալսիոս (Ալարտար) գ · 126 ·
Ալսան ք · 1588 ·
Ալսիոն հրուանդան · 1258 ·
Ալսիոն ք · տ · Ացիոյ ·
Ալրա կամ Ալաճապատ գւ · և ք · 2017 ·
Ալրա լ · 1911 ·
Ալրականդ ք · 144 · 1078 ·
Ալրամ վէ. 850 ·
Ալրամ կամ Ջակրապ ք · 907 ·
Ալհիր ք · 1551 ·
Ալհէռասպատ ք · 1024 ·
Ալզաբանտ տ. Ալրապ–Հիսար ·
Ալսհէնք գւ · 1701 ·
Ալբակ Մէծ գւ · 1701 ·
—— Փոքր գւ · 1701 ·
Ալբանոս տ. Դարբանդ ·
Ալբանիա կամ Ալբուանք · 1703 ·
Ալգիգոս լ · 132 ·
Ալեքսանդրաշատ ք · 1721 ·
Ալեքսանդրիա որ և Ալհնտրէի քաղաք · 1526 · 1565 ·
—— Խոսան ք · 1705 ·
—— (յԱլբադոսիա հին) · 1719 ·
Ալեքսանդրիա Տրոադ, որ և Սիկիա և Ալտիգոնիա · 1688 ·
Ալեքսանդրիա Տէլլա Բալիա · քաղաք · 1039 ·

Աղէքսանդրիա տ. Հերադ.
Աղէքսանդրիա տ. Մէկէս Ալի.
Աղէքսանդրիա տ. Գանաահար.
Աղէքսանդրիա (Մ. Կահ.). 2166.
Աղէքսանդրիա տ. Աքահտա.
Աղէքսանդրիա կամ Ս. Պօղոս տաան. 2130.
Աղէքսանդրիա կամ Վ.իկտորիա լճ. 2274.
Աղէքսանդրիոյ Ծոց. 1664.
Աղիամար կղ. 1701.
Աղիարտես կամ Աղիարտոս ք. 153. 1297.
Աղիկառնաս տ. Պուսրուն.
Աղիովիա գ. 1701.
Աղմինք Նչ. 1701.
Աղովիա գ. 1701.
Աղուանդռոտ գ. 1701.
Աղուանք աշխ. 1703. 8. 1785.
Աղուանից գրերը տ. Դարբանդ.
Աձէմ տաղ լ. 1825.
Աձէմի անապատ. 1672.
Աձրուն գ. 1226.
Աձմիր անապատ. 1672.
Ամազոնք կամ Ամազոնաց գետ. տ. Մարանեան.
Ամաթոնտա ք. 1700.
Ամալիք ք. 1154.
Ամակեր կամ Ամաք կղ. 1332.
Ամայե կղ. 960.
Ամանոս. 1687. տ. և Էմա տաղ.
Ամանոս տ. Ախրտ տաղը.
—— Դրունք. 1793.
Ամասիա. 1691. 1837.
Ամասեբա.
Ամաստրա կամ Ամասգրիս. 1690. 1871.
Ամարաբուրս ք. 2044.
Ամարաս ք. 1701.
Ամարիոն ք. 1694.
Ամաք տ. Ամակեր.
Ամբարացիք. 116.
Ամբահան տ. Ամհան.
Ամբրակիա տ. Ագդա ք.
Ամբրակիոս տ. Ագդա Ծոց.
Ամբիա կղ. 2168.
Ամբիա (Ամբրիա) ք. 138.
Ամբլանոս Ջրանցք. 563.
Ամենասբրոց գոդ. 2258.
Ամերիա տ. Ամբլիա.
Ամերիկա կամ Նոր–Աշխարհ. 2112.
—— Հարաւային. 2217.
—— Հիւսիսային. 2126.
—— Մերկին. 2193.
Ամերիկա Անգլիական կամ Նոր Բրիտանիա. 2131.
Ամերիկացւոց գ. տ. Ռիոյ–Սագրամենդոյ.
Ամէատ կղ. 592.
Ամէր լճ. 657.
Ամիան (Ամբիանոն, Սամարոբրիա) ք. 367.
Ամիդ գ. 1888.
Ամիդ գ. 2117.
Ամիկլա լ. 2117.
Ամիսա տ. Խմ.
Ամիսոս տ. Սամսոն.
Ամիրանդ կղ. 1651.
Ամիւկլէա տ. Աբլավէսորիոյ.
Ամիւկլէա (յԱթաղ.) տ. Աքերլընկա.
Ամհարա կամ Կոնտար. Թագաւորութիւն և ք. 1589.
Ամմերսիդորդ ք. 587.
Ամման ք. 1525.
Ամմանիք ք. 1726.
Ամոն գ. 1130.
Ամորգոս
Ամորկոյ կղ. 1314.
Ամու գ. 1995.
Ամուխ ք. 244.
Ամուր կամ Սահալեան գ. 1668. 2093.
Ամուրա–Երեա կամ Ձիհոուն (Ըգսոս) 1989.
Ամպագ լ. 17.
Ամպարա գ. 1745.
Ամպելագիա գղ. 1293.
Ամպերկ ք. 832.
Ամպոյնա կղ. 2070.
Ամպոն ք. 2070.
Ամպոնեա լեզու. 1513.
Ամպուրկ տ. Համպուրկ.
Ամպրա գղեակ. 870.
Ամպրեդգէն վիճակ. 850.
Ամպրոսիոս. Ամբրոսեան. Ամբրոզիսեան. ք. 571.
Ամպրոսիոս ամրոց. 2247.
Ամպրոսիոս կամ Դոնկագաստու. 2287.
Ամպրոսիոս. կղ. 1651.
Ամպրոզիսեան տ. Ամպրոսիոս.
Ամրեգսբր ք. 2033.
Ամրիսոլիս տ. Խմրվլի.
Ամրիսա տ. Սալոնա.
Ամրլ ք. 1938.
Ամրի ք. 1681.
Ամֆիսսա տ. Սալոնա.
Ամ կղ. 2069.
Ամ Ջրանցք տ. Թամբուայ Ջրանցք.
Ամ ք. 390.
Ամագուգդ Նչ. գետ. 2235.
Ամսանդզ Սպան. 962.
Աման աշխ. 1634.
Ամշ (աւերակ). 1876.
Ամշխոյ (Ուրկինոն) ք. Ծոց. 523.
Ամսա (Եգէա) 1699. 1878.
Ամսուդզաք տաան. 1807.
Ամգամգ գ. 1701.
Ամգին տ. Եւգին.
Ամեսոյ լ. 1321.
Ամղան կամ Ամղաք. գ. 870.
Ամղենան մեծ գետ. Սաքսոնիոյ մեծ գետ. Վայմար–Ամղենան մեծ գետ.
Ամղենան ք. 769.
Ամղենեզդ կամ Ինսնէնպերկ ք. 861.
Ամղենպերկ գղ. 772.
—— Պալատ. 758.
Ամղէպէն ք. 705.
Ամեռլենա տ. Խամանա.
Ամերլանա (Երկիր Ձուոց). 576.
Ամը տաղը լ. 1471.
Ամլիսթ ք. 1727.
Ամիոս Անտրեաս (Թիւրքեա) ք. 135.
Ամիոս–Մամաս (Ոդիւնեոս) ք. 146.
Ամիոս Տէկա ք. 1265.
Ամլեկացա կղ. 1637.
Ամլէ վէ. 850.
Ամլի կամ Կուռիմնան գ. 1701.
Ամնալը–գաւազ 1238.
Ամնապաթդը կամ Լեքանտոս (Նաւապահոս) ք. 1301.
Ամնազբա տ. Անարզաբա.
Ամթակ, Ագդէպ (Անտիոք Գոմագոյ, կամ Դեպա կամ Դոլիկա) ք. 1216. 1860.
Ամնոսոզդ, Մոնդէ–Սանգոյ (Ամոս) 148. 1253.
Ամնահէլն աւ. 645.
Ամոնա կամ Ամբրիքէլ կղ. 271.
Ամոս թիա կամ Սիամ ք. 2045.
Ամսէլ գ. 577.
Ամսգաշ լ. 892.
Ամսիա տ. Դամիզ.
Ամվալբք գ. 1226.
Ամտէր գ. 1325.
Ամլոն–Հիաբ տ. Կիւզէր–Հիաբ.
—— Կուսակալութիւն. 1226.
Ամտուանք գ. 1701.
Ամրարատ կամ Ամրարատեան վրիպ տ. Արատ.
Ամրարատ Նչ. 1701.
Ամֆիէլ լ. 670. 721.
Ամտ ք. 1892.
Ամարա ք. 1776.
Ամարդ կամ Ամատոս ք. 132.
Ամագի կղ. տ. Սիլիան Աբզիպեզագոս.
Ամնեմովի ք. 1725. տ. և Ամա.
Ամակտորիոն ք. 149.
Ամահդայ կատար. 1642.
Ամամ պետ. 2046.
—— Հարաւ. (Գոչինչին). 2046.
—— Հիւսիս. (Դոնկլքին). 2046.
—— Ծոց կամ Դոնկլքին Ծոց. 2046.
Ամանի ագգ. 136.
Ամամպուէ ամր. 1611.
Ամատաւք երկ. 2180.
Ամագոս տ. Ամարդ.
Ամատ գ. տ. Կուսաթիանա գ.
Ամատիր գ. 1745.
Ամատոլոս տ. Ասիա Փոքր.
Ամատոլոս հիսար. ամր. 1799.
Ամարդաբա կամ Ամատարդա, և կամ Ամդաբրա. ք. 1879.
Ամատարդա տ. Ամարդաբա.
Ամափիա տ. Ամափի.
Ամափի կամ Կամիֆոյ (Ամափիա) կղ. 1314.
Ամգեղ լեառն (Վուլգատը) լ. 132.
Ամգատ գ. 692.
Ամգդիա. 157.
—— Թագաւորութիւն. 183.
—— Նոր Նչ. 2158.
Ամգդիացւոց ափունք. 1611.
Ամգոնա (Ամկոնա) գ. և ք. 1126.
Ամգովա բարձրաւանդակ. 1804.
Ամգ գ. 406.
Ամգաղդ տ. Անչադքասպ.
Ամգանտրոս ք. 1688.
Ամգամփ երկիր. 1646.
Ամգաբիա տ. Ամտիք.
Ամգեկաբա տ. Ամժէր.
Ամգեքեոա գ. և ք. 991.
Ամգերաքաղդ կղ. 1319.
Ամգիգոսգի կղ. 2138.
Ամգիլեան Ծով տ. Գաղդիպաց Ծով.
Ամգիլեան կղզիք (Մ.Ծ). 2203.

Անգլեան կղզիք Մինջին. 2204.
—— —— (Փոքր). 2210.
Անգլիա կղ. 2211.
Անգլիա-կուաղեմալա տ. Կուա-դեմալա-հին.
Անգիպ (Անգիպոլիս) ք. 513.
Անգիպարոս կղ. 1314.
Անգիպոլիս տ. Անգիպ.
Անգիսանա հրգ. 18. 2117.
Անգոնժիլ խորշ. 1646.
Անգուերքեր տ. Անկերա.
Անգրեւ դաշտ. 1035.
Անգրեա (Ս.) ք. (ՅԱմերիկա). 2134.
Անգրեա (Ս.) (Յեւրոպ.) տ. Սեմմն-սբիա.
Անեանոյ լՃ. 1146.
Անեկաւա կղ. 2210.
Անեմուր (Անեմուրիոն) բերդ. 1875.
Անեմոնէ ք. 1158.
Անեուան տ. Ցոլհաննա կղ.
Աներն Լիբանանու լ. 18.
Անէին ք. 363.
Անէ գեղ. 412.
Անթաւսպաց գետ. 1646.
Անժէր (Անգևկաբա) ք. 429.
Անժուն. 353.
Անի ամրոց. 1701.
Անի ք. 1701.
Անիլ գ. 414.
Անիոս (Իգա) լ. 145.
Անյատ անապատ. 1505.
Անկարա տ. Դուռնուզգա վերին.
Անկլոյ-Գասգրան լՃ. 1301.
Անկերման կամ Անկերմանոա-Եէնի գ. 80. 1349.
Անկեպտորկ տ. Մաւեր.
Անկիէն գեղ. 384.
Անկերբիա տ. Էնկիբիբ.
Անկրնա (Պանդոսա) ք. 143.
Անկրա պետութիւն. 1607. 1609.
Անկիտա տ. Անդռնա.
Անկոռնու ք. 1598.
Անկոսգուբար կամ Կոր կուայանա ք. 2226.
Անկուլէմ (Խուլիսմս) ք. 437.
Անկուռուա նշ. 351.
Անկրա ք. 959.
Անհալդ գթսութիւն. 779.
—— Գեօթինգ. 782.
—— Դեբրպղդ տ. Դեբրպղդ.
—— Պէռնպուրկ. 781.
—— Տեսսաւ. 780.
Անձամեանց գբ. 1701.
Անձիտ տ. Հանձէթ.
Անձևացեաց գբ. 1901.
Անմատոյց կղ. 1643.
Աննա (Ս.) գաշտ. 2255.
Աննա (Ս.) ք. 250.
Աննաբոլիս ք. 2135.
Աննապոլիս ք. 2163.
Աննըսի ք. 1034.
Աննո-Գոն կղ. 1501.
Աննոնէ ք. 498.
Անուի գ. 1762.
Անուի-Լոգրոն ամր. 1762.
Անչագքաւ կամ Անգալոյ. 1588.
Անչիանաք լՃ. 1506.
Անպոտաշ ք. 432.
Անսարեան (Եբրոդոն) ք. 118.
Անսարեան (Խմբրատուհոն) ք. 500.
Անջըդի գետ. 1854.
Անսաոր կամ Նսաարի Ժողովուրդ. 1898.
Անսաս. 730.
Անգնի ք. 428.
Անվերսա գբ. 558.
Անվերսա (Անգուերքերսա) ք. 558.
Անտաղուսիա կուսակ. 972.
—— Բնիկ. 985.
Անտաղկիսեան (Ագանդեան) ծով. 109.
Անտաման կղ. 2054.
Անտեայք կամ Անտեանք որ և Գորմիրեր լերինք. 18. 2117.
Անտերյ տ. Սուժասրա.
Անտեմիէ ք. 139.
Անտեվազդեր ք. 1646.
Անտէյ սւան. 451.
Անտեհնաիս (Անտուհնակոն) ք. 723.
Անտէս տ. Բիեգոլա.
Անոլի ք. 410.
Անտիգոնէ ք. 1797.
Անտիգոնիա տ. Ագէքսանդրիա-Տրոասյ.
Անտիգոնիա տ. Եգիպտա.
Անտիլեան ծով և այլն. տ. Ագիլեան ծով, և այլն.
Անտիկիա երկիր. 2112.
Անտիկիտա (Ի թեւսալիա) ք. 148.
Անտիկիտա (Ի փոկիա) ք. 151.
Անտիոն (Ազգիպ) ք. 140.
Անտիոք կամ Ագդաքիա. 1705. 1901.
Անտիոք Գոմագոյ տ. Անթէպ.
Անտիոք Կրաքեան ք. 1875.
Անտիոք Մարգեան ք. 1721.
Անտիոք Պիսիդեայ տ. Աքչէհիր.
Անտիոքիա գբ. և ք. 2220.
Անտիոքիա Միւգդոնիոյ տ. Մծբին.
Անտիպատրիս ք. 1724.
Անտիա տ. Սիկրի.
Անտիտաւրոսի կամ Օսեր.
Անտիտաւրոս լ. 1670. տ. Տաւրոս.
Անտոգոյ լ. 2117.
Անտոնեսպոլիս տ. Ձերբեչ.
Անտորրա հասարակապետութիւն և ք. 1012.
Անտռիսար ք. 988.
Անտունեանց տ. Անտէհնաիս.
Անտրաքի գ. 1697.
Անտրեասպերկ ք. 746.
Անտրիխաս կամ Անտրիխով. ք. 884.
Անտրոս կղ. և ք. (Ի Յոան.). 1312.
Անտրոս կղ. (ՅԱմերիկ.) 2202.
Անցկոյ տ. Անտոն.
Անցոյ գՀ. 77.
Անցօսք ք. 1782.
Անքարագրա լ. 1502.
Անքիտրա ք. 127.
Անքսոսր տ. Տարրագինա.
Անշանդի պետութիւն. 1604. 1605.
Անշաֆհէնպուրկ տ. Ֆրանգոնիա Սառբին և Անշաֆհէնպուրկ.
Անշաֆհէնպուրկ ք. 837.
Անշարտ Ծովային տ. Ովկիանիա.
Անշիտնիք գբ. 1701.
Անշնակոր տ. Մասակ. 1728.
Անշոգք գբ. 1701.
Անշոտ լ. 1849.
Անշրիայա ք. 1701.
Անոպա (Օգոստա-Պրետորեան). ք. 1035.
Անսկա տ. Վլոյտա.
Անսրն Սաճէնվի լ. 2279.
Անտին երկիր և ք. 2061.
Անտ-Ռհեալէ ք. 1181.
Անպաղոյ Մեծ կղ. 2202.
—— Փոքր կղ. 2202.
Անպազա Փոքր. 1774.
Անպան գ. Պաղր-Խէլ-Անպէգ.
Անպահունիք գբ. 1701.
Անպանէա տ. Ափիոն-Գարահիսար.
Անպանէա (այլ) տ. Խոտանա.
Անպանէա-Կիվոտոս տ. Փամիէ.
Անպանիէ տ. Բամիէ.
Անպանդայ ք. 2235.
Անպանոյ գեղ. 1072.
Անպատաժ լ. 2117. 2142.
Անպատէս ցեղ. 1583.
Անպենեան կամ Անպենին լերինք. 82. 1107. 1137.
Անպերպռատահոլք, տ. Արպրոտահ.
Անրովկոյ ք. 368.
Անրեթնաց երկ. 2268.
Անրիա (Սէւդա). 1522. 1705.
—— Հրուանդան. 1521.
Անրիտնդ կամ Անդուլիոնդ (Անգոլոնիա կամ Հռիւնտահիոն) ք. 1812.
Անրնաբ գբ. 1728.
Անրտաս հրգ. 1503.
Անրտաս ք. 1593.
Անրտաս ք. 1228.
Անրտաս ք. 1688. 1779.
Անրտասան կամ Անրպիտան և կամ Եէ-Գոտան. ք. 1884.
Անրտագք. 1685.
Անրէհան Թէրակէ. 1789.
Անրտոնիա ամրոց. 1611.
—— (Սիցիլոյին) ք. 127.
Անրտոնիա (Սաուսա) ք. 1525.
Անրտոնիա կամ Հռիւնտահիոն տ. Անրիտնդ.
Անրտոնիա տ. Փռլենա.
Անրտոնիատ ք. 1724.
Անրտոնտուպոլիս ք. 1575.
Անրտոմ ք. 1605.
Անրտ լ. 1670.
Անրտա (Աբա Բանդրեմոպոլի) 135.
Անրտան ազգ. 135.
Անրտիա գբ. 143.
Անրտէիր տ. Պուէիր.
Անրտէին գղ. 1854.
Անրտոքիր (Կանոպոս ք.) գղ. 1526. 1565.
Անպա-Հաքէդ. 1502.
Անպասատպատ ք. 1961.
Անպեռնբուրգա ք. 1605.
Անպոէ-Անիշ լ. 1898.
Անրոսքք նշ. 1155.
—— Արտաքին Ա. գբ. 1155.
—— Արտաքին Բ. գբ. 1156.
—— Ներքին. 1157.
Անտա (Ագբերատա, Անրետատոն կամ Նեմեսատոն) ք. 364.
Անտաան կղ. 1667.

Աանձռոտ գէ. 1701.
Աաբէրանի գէ. 1701.
Աագէոս (Երշխիկ) Լ. 18.
Աախէժ գէ. 475.
Աախէժ գ. 475.
Աախէծ գէ. 1701.
Աախէծու Լ. տ. Լիոն.
Աալը ք. 512.
Աալուն ք. 560.
Աանաւուտ–քէօխ. գղ. 1243.
Աանչայմ կամ Աանչէմ ք. 588.
Աանչդատ կոմս. և ք. 777.
Աանոյ գ. 80. 1017. 1094.
Աանոյոտն գէ. 1701.
Աանոնէ գէտակ. 1722. 1910.
Աառասպիճան գէ. 1701.
Աառնենից ձոր. գէ. 1701.
Աառէն անտառ. 339.
Աառէն գէ. 393.
—— Լերինք 318. 540.
Աապ ք. 712.
Աարլըբի գղ. 1828.
Աարրոզոդամոս (Աբեզդյոս կամ Աբեզդոս) գ. 145. 1202. 1286.
Աագոլի (Աակուլան) գէ. և ք. 138. 1125.
Աագոլի (Նէապ.) (Աակուլան–Ապոլեան). ք. 142.
Աագապոս վտակ. 1821.
Աագի դբսուհիներն և ք. 1040.
Աագոբիկա ք. 979.
Աագորիա ք. 2177.
Աագրունի հովիտ. 1146.
Աահացփոր գէ. 1701.
Աահրայ վՀ. 1723.
Աախա աշխարհ. 1663.
—— Փոքր, Նաոտոլիա. 1792.
Աահնարոս տ. Աղուիոյ.
Աալան–բեկ աւ. 1816.
Աալանց սար տ. Ակուլեան.
Աակաղն ք. 1725. 1925.
Աականիս տ. Նիկիոյ ԼՀ.
Աակերտրիխոն ք. 720.
Աակուլան տ. Աագոլի.
Աակուլան–Ապուլեան տ. Աագոլի (Նէապ.)
Աասպոս գ. 145.
Աասր Աբևելեան վՀ. 950.
—— Արևմտեան վՀ. 950.
—— Մէջքին վՀ. 950.
Աասրեան կղ. 959.
—— աղբերք գալտխաղի. 11.
Աասրեստան կամ Աղուաստան, կամ Աշուրիա. 1707.
Աասրիք կամ Աասրոց աշխարհ կամ Սիւրիա. 1897.
—— Խոր տ. Կելէսիւրիա.
Աասրոց անապատ. 1934.
—— բարձրաւանդակ. 1671.
—— գրունք. 1874.
—— լերինք. 1897.
Աատնցհնոն կամ Վերաֆոխումն. ք. 2263.
Աատտա. 1551.
Աապահունիք գէ. 1701.
Աապահան ք. 1711. 1971. Ց.
Աապենտոս ք. 1698.
Աապիք գէ. 1728.
Աապուղի աւ. 1848.
Աասա Տօրունա գ. 1588.
Աասալ վՀ. 1506.
Աասամ գէ. 2041.
Աասէն ք. 591.
Աասի գղ. 2030.
Աասիղի ք. 1124.
Աասուա Նչ. 2229.
Աասուան (Սիւն) ք. 1576.
Աասա ք. 135.
Աասականեան ծոց. 1820.
Աասաբոլա ք. 1726.
Աասիպալէա կղ. 1314.
Աասիպալէա տ. Սգամալի.
Աասուրեան Նչ. (Աստուրիա). 981.
—— Լերինք. 82.
Աասուրիկա ք. 129.
Աասուրք ազգ. 129.
Աասրխան տ. Աչտերխան.
Աասրապատ ք. 1958.
Աասիադիտէ կամ Աասիադիտեան ԼՀ. տ. Մեհեկալ ծով.
Աաբէնա կղ. 2289.
Ավաւա ք. 1765.
Ավաթաց ազգ. 100.
Ավենը ք. 361.
Ավենաիոն տ. Աւանչ.
Ավէյրզ վՀ. 950.
Ավուրզեն գղ. 1863.
Ավանչ (Աբերնկան) ք. 407.
Աառալանդ կղզեակ. 1811.
Աառանա ք. 1377.
—— գ. 1226.
—— տեղապահ. 1216.
Աառապազար աւ. 1822.
Աառէպիտէ գ. 2274.
—— ք. 2277.
Աառէպսէրկ վՀ. 850.
Աառէն ք. 1941.
—— Ծոց. 1499.
Աառնոն (Բեռգաթա) ք. 142.
Աառեաման կամ Հիւանիւ–Մանսուր. 1849.
Աառնեգդդ գ. 1073.
Աառոհ կամ Էչ (Աթեսիս) գ. 80. 659. 1017.
Աառնա (Ադիոզ) ք. 140.
Աառս գղ. 1844.
Աոլամդական երկ. 2112.
—— Լերինք տ. Աալաս Լերինք.
—— Ովկիանոս. 6. 1664.
Աոլաս կամ Աալամդեան Լերինք. 1502. 1503–6.
—— Լեառն (քնիկ). 18.
—— Փոքր. Լ. 1541.
Աառվա ք. 1588.
Աառուէ գ. 1830.
Աառւէ ք. 1591.
Աառւը (Աառւրիս) գ. 319.
Աառա գ. 80. 1017.
Աառաղնա ք. 1698.
Աառիկէ վՀ. 1291.
Աարամիդաց երկ. տ. Հատրամաւդ.
Աարամիդեան ծոց. 1700.
Աարամիգէ ք. 1688.
Աարէպատոն տ. Նէմեսական.
Աարիա կամ Աբրիա (Աբրի) ք. 134. 1073.
—— այլ ք. 138.
Աարպատական կամ Աարպէձան տ. Փայտակարան.
Աարպատունիք գէ. 1701.
Աարպէձան տ. Փայտակարան.
Աարաբիա. 1927.
—— Ընապատ տ. Նէձեհ.
—— Ապառաժ. 1928.
—— Երջանիկ տ. Կաւր.
Աարաբոյ լերինք. 1670.
—— Ծոց (Կարմիրծով). 1499. 1664.
Աարակեր կամ Արապկեր. ք. 1852.
Աարագաղի ք. 2259.
Աարագած Լ. 18.
Աարագածոտն գէ. 1701.
Աարագան գէ. և ք. 2042.
Աարագան կամ Քուլասեղի գ. 2042.
Աարագոնա կամ Արահնիա Թգ. 993.
Աարագոսկա գէ. 1719.
Աարալ (Աքսեան ԼՀ.). 12. 1669. 1684.
Աարախա ք. 1719.
Աարակա. գղ. 1852.
Աարակոնիա տ. Աարագոնա.
Աարակոնայ կճ կայսրական ջր. 940.
Աարակոս գ. 1785.
Աարակսա գ. 2261.
Աարամ–Նահարիմ տ. Միջագետք.
Աարամայ երկիր. տ. Ասորիք.
Աարայա ք. 2226.
Աարան ձոր. 319.
Աարաւգա գ. 2225.
Աարապիտոս տ. Կիւրեան.
Աարապկեր տ. Աարաբկեր.
Աարապ–հիսար (Աղա բանար) ք. 1696.
Աարատ (Արատոս) կղ. 1705. 1945.
Աարատ (հին) ք. 905.
—— (Նոր) ք. 905.
Արատոս տ. Արատ կղ.
Արատոս ք. 1902.
Աարբիս տ. Սառն.
Աարբոս (Սէրեդ) գ. 124.
Արաւգան ժողովուրդ. 2121.
Արաւգանիս. երկիր. 2244.
Արաւգոդ բ. 2244.
Արաւսուլի Լ. 2027.
Արաւսիոն (Օրանժ) ք. 118.
Արաքոսիա տ. Աբահոսիա.
Արաֆատ Լ. 1928.
Արբայա ք. 1154.
Արբելք տ. Երուսէլ.
Արբինոյ ք. 1182.
Արգ գ. 511.
Արգաշան ծովակ. 442.
Արգասովիա գէ. 1701.
Արգէոս տ. Երշխիկ.
Արգինուսաոան տ. Սգրազպուրկ.
Արգոր ք. 1726.
Արգոդ ք. 2019.
Արգոլի գնդ. 1075.
Արգոյ հովիտ. 2186.
Արգոնա ս. 695.
Արգոս ք. (Յունն). 1303.
Արգոս Ամֆիլոքեան ք. 149.
Արգոսա գնդ. 1072.
Արգա (Ամերակիոս) ծոց. 145. 1255.
—— (Ամերակիա) ք. 147. 1250. Ց.
Արգէա ք. 140.

Արքեպոնիգէ գ. 2207.
Արքուա նհ. 335.
Արքուսպա (Ուբա) 123.
Արեգ ք. ս. Հեղուսալէա.
Արեթուսա ք. 1904.
Արեցցոյ (Արետիոն) գե. և ք. 137. 1910.
Արևակեանք. 129.
Արևելեան ափունք Ափրիկոյ. 1629.
—— Եգիպտոս. 1577.
—— Ինսայ նհ. ս. Ասաորիա Սառբին.
—— Ծով. ս. Պալեսիկ Ծով.
—— Թունկեայի Ծով. 1664.
—— կղ. Ափրիկոյ. 1644.
—— Սար. 1666.
Արևիք գ. 1701.
Արևմտեան ափունք Ափրիկոյ. 1607.
Արևմտեան–Ինսայ նհ. ս. Ասորիա Բարձր.
Արևմտեան կղ. Ափրիկոյ. 1636.
—— կղ. Փ. Ափրիկ. 2210.
Արևմտեան գե. գաղթականաց Գըլխոյ. 1621.
Արևմտեան Հնդկաստան. ս. Հընդկաստան արևմտեան.
Արևմտեան Ովկիան ս. Ատլանդեան.
Արեք ք. ս. Օն.
Արեքբիա Լ. 2117.
Արեքբիա նհ. և ք. 2234.
Արզեւ գեղ. 1542.
Արզն գե. և ք. 1701.
Արենգպէրի գե. և ք. 714.
Արժանդան ք. 413.
Արժանդոն կամ Արժանդ գ. 435.
Արժըէ ք. 448.
Արիանս գե. 1987.
Արիանոյ ք. 1154.
Արիասպ ք. 1718.
Արիբա ք. 2234.
Արիկեոն ք. 1728.
Արիմաթեմ որ և Բամլեա ք. 1925.
Արիմասպք ազգ. 1686.
Արիմինոն ս. Բիմինի.
Արիոզա (Պաշկեոն). 142.
Արիոս ս. Ֆաւրարհրուտա.
Արիսթէ ք. 2187.
Արիք գ. 1714.
Արիք ս. Փուչէնկ.
Արլըզ ք. 2186.
Արմանկէլ կամ Արմանկելաք. կաւս. և ք. 1443.
Արմանկել (Նոր) ք. 2130.
—— Նոյ ս. Տուհնայ Ծոց.
Արծաթի գե. 1728.
Արծն ք. 1701.
Արկա գ. 1000.
Արկադիա (Պելոպոնէս) վիճ. և ք. 1308. 1310.
Արկալ գե. 271.
Արկես գե. 1274.
Արկինուսա կղ. 1700.
Արկիրոյ–Դասպրոյ ք. 1255.
Արկոլիա (Արկոդիա) գե. 1302.
Արկոպոլիս կամ Լիդըմոք ք. 2174.
Արկոսոզոլ ք. 1322.
Արկովիս ս. Նարկաս.
Արկոս գ. 1668.
Արձենդիբը կղ. 1313.
Արձիլ գա. 1271.
—— Գուբդէյա ք. 1276.
Արձիլակոմս գե. 1701.
Արմա գե. և ք. 294.
Արմանդիբը ք. 361.
Արմանեագ երկ. 447.
Արմանոն գ. 477.
Արմաշ գղ. 1821.
Արմաւենեաց գե. ս. Պիլեա–Իւլ–Ճէբիա.
Արմաւիբ ք. 1701.
Արմինիէնզատ ս. Ծամոս–Ուժվար.
Արշարունիք գե. 1701.
Արշիպելագոս կամ Արշիպելագեան (Եգեան) Ծով. 76. 109.
Արշիպելագեան կղ. 79.
Արոլսէն քղ. 758.
Արոտաստան ս. Ասորեստան.
Արոտաս կղ. 1902.
Արոպ կղ. 917.
Արպիմէք գե. 1728.
Արպինոն ք. 140.
Արպոտա ք. 483.
Արպրուտ կամ Ագրերպրուտհովիք ք. 273.
Արբլուշ կղ. 1667.
Արսին Լ. 318.
Արսինոյէ որ և Կղեոպատրէ կամ Կղեոպատրիս ս. Սիւէզ.
Արսինոյէ որ և Կոկոդրիլոպաց կամ Տիտանոնց ք. 1526. 1572.
Արսինոյէ ք. 1856.
Արսի–Սիւռ–Օպ ք. 515.
Արվեռնեանք. 117.
Արվեռնը (Գլեռմոն) ք. 117.
Արտագերս ամրոց. 1701.
Արտազ գե. 1701.
Արտահաւան ս. փուչէնկ.
Արտահան գե. 1701.
Արտամիտ ք. 1701.
Արտաշէղեան գե. 1701.
Արտաւենեան գե. 1701.
Արտեմիան սար. 109.
Արտեմիտա ք. 1707.
Արտեշ գե. 498.
Արտեքը ք. 1776.
Արտեքը ս–սիզ բլ. 258.
Արրեսոն ս. Արեցցոյ.
Արրեօքէ կղ. 1338.
Արրիբոյ գեօղ. 2051.
Արրուճ կղ. 2279.
Արցախ նհ. 1701.
Արք ք. 402.
Արքակաղնի Լ. 1880.
Արքայիկ գե. 1701.
Արքանասա գե. և ք. 2194.
Արքանասա գ. 2119.
Արքեպատիա ս. Աքսերայ.
Արքեբոյ (Ագուլիս) ք. 1528.
Արքեզը ք. 288.
Արքունի ջուրց բռնանոտա. 165.
—— Ի Լոնտոն. 165.
—— Ի Շինս. ս. Եռ–Հոյ.
Արքոյ (Աչոն) ք. 149.
Արտաբրս գե. 1701.
Աւա կամ Ռագնա–Բուրա. ք. 2044.
Աւագրաս Լ. 1670.
Աւազուտ երկիր ս. Լանտ գե.
Աւալիս ս. Ջելիս.
Աւալոն (Աբալոն) ք. 476.
Աւանս կամ Հասանոն ք. 2204.
Աւանդ (Աւենտիկոն) ք. 621.
Աւար կամ Խոշնչամ ք. 1784.
Աւարա ս. Խոռ.
Աւարայր գաշտ. 1701.
Աւարելլա սար. 1666.
Աւարիկոն կամ Բիտուրիգ (Պուրժ) ք. 117.
Աւարք ժղ. (հին). 897.
Աւարք ժղ. (Նոր) 1784.
Աւգիլա ք. 1525.
Աւգոստոդունոն ս. Օգեան.
Աւգոստոս–Նեմետոն. ս. Գլեռմոն.
Աւգոստոս–Պաւրակաց (Օկըսէ). 115.
Աւգոստոպա ս. Աքսուս.
Աւեգինոյ ք. 1154.
Աւեչյոն գե. 468.
Աւենիոն ս. Աւինեան.
Աւենիկոն ս. Աւանդ.
Աւեռնեան կամ Աւեռնոս Լճ. 132. 1146.
Աւենտիան բլ. 1113.
Աւետեաց երկիր. ս. Պաղեստին.
Աւերսա ք. 1152.
Աւիլա գե. 972.
Աւիլոնիտա կամ Ագուիլոնիտա գ. 1506.
—— —— լիճ. 1507.
Աւինեան կամ Աւինեան ք. 503.
Աւլա ս. Ագուսա.
Աւլերկանք. 116.
Աւլիգ ս. Միգրոյ–Վաթի.
Աւլոն ք. 146.
Աւկամի ք. 1701.
Աւկան ք. 1528.
Աւկուստա ք. 2168. Ի ձիորճ Մ. Ն.
—— 2156 Ի Մէն. Մ. Ն.
—— ս. Աւկոպուրկ.
Աւկուստոպոնա ս. Գաուա.
Աւկուստոպոլ կաւս. 1490.
Աւկոպուրկ (Օգոստե Վինդելիկաց). 833.
Աւռնկահ գալարավայր. 1552.
Աւշուհեց (Օպհիմ) գգս. և ք. 884.
Աւսթիլ վճ. 850.
Աւսգին ք. 2174.
Աւսոնոք աղգ. 1524.
Աւսոպ ս. Թվլուբան.
Աւսկի ս. Օշ.
Աւսոնա ք. 140.
Աւսոնիա (Խաչիա հին). 132.
Աւսոնիոյ Ծոց. ս. Տարենտայ Ծոց.
Աւսոպկ վճ. 850.
Աւտեղիդ գղ. 881.
Աւտրալիա աշխարհ. 2273.
—— Հարաւային և արևմտ. 2277.
Աւտրիա կայսր. 840.
—— Սաորեն կամ Արևել. Էնսայ նհ. 851.
—— Վերին կամ Արևմտ. Էնսայ նհ. 858.
Աւտւ–Ինէյն (Հին–Հաենոս) գտ. 570.
Աւբերկոն (Շաղգրը) ք. 116.
Աւբելիա Ագուենսիս. ս. Պատէն ք.
Աւբելիանոն ս. Օրկյալք.

Աբրեշիանոն որ և Աբրեշիոն տ. Օձ-լեան.
Աբրիխ գ. և ք. 745.
Աբրոնցոյ աւ. 1079.
Աբրունկապատ գ. 2022.
—— ք. 2030.
Աբրունկեան ազգ. 140.
Աբքէնդէ ք. 1295.
Ափխազք ազգ. 1677.
Ափունք արեւելեան տ. Արեւելեան ափունք.
Ափունք Հիւսիսոյ գ. 420.
Ափունք—Ոսկւոյ տ. Ոսկւոյ Ափունք.
Ափրիկէ կամ Ափրիկա (Լիբիա). 1493.
—— առաւտեան (աշխ. հին). 1524.
—— Խորին. 1635.
—— Հարաւային. 1586. 1615.
—— միջին (Նիկրիտիա). 1519.
Ափրոդիսիաս ք. 1875.
Աքահուռլա ք. 2195.
Աքակուսա ք. 2226.
Աքայիա վճռ. 1306.
Աքաուա տ. Սկովտիա (Նոր).
Աքեաչա Ծոց. 1934.
Աքեզդոս կամ Աքեզդա տ. Սարդր դոգամա.
Աքեմեան ք. 1479.
Աքերոնէն գ. 1146.
Աքերուսիա Թեւակղ. 1689.
Աքիլ կղ. 299.
Աքիւպ ք. 2042.
Աքլը—տաղ վտակ. 1839.
Աք-հիսար տ. Պերէնիա.
Աքմէ կամ Աչքս տաղ. 1847.
Աքմէ—քալէ գղ. 1866.
Աքմիր ք. 1573.
Աքմունէկին տ. Հերմոպոլիս մեծ.
Աքչէհիր (Անտիոք-Պիսիդեայ) ք. 1828.
Աքչէհր կամ Աքչհսար (Թիւաստիր). 1811.
Աքոնգակուա տ. Ագոնգակուա.
Աքուէ-Սէքսհիւէ (Սէքսեան Ջուրք) տ. Էս.
Աքուշա ք. 1784.
Աքսայի գ. 1398.
Աքսէլ կղ. 584.
Աք—սէրայ լճ. 1794.
—— կամ Գրայա ք. 1255.
—— (Ագքէսարիս, Կարասարա) ք. 1695. 1836.
Աքս ք. 475.
Աքսիմ ամրոց. 1613.
Աքսոս լ. 1315.
Աքսու (Ագքսատիս) ք. 1686.
Աքսուս գ. ք. 2094.
Աքսուսք. 1591.
Աքքեա կամ Ս. Ջովհաննէս Ակրեայ. (Աքքովէ կամ Պտղոմայիս) ք. 1723. 1907.
Աքքովէ տ. Աքքեա.
Աֆղան գ. 1946.
Աֆիոն-Կարահիսար տ. Գարահիսար.
Աֆիոնտան կամ Քասաւելտան. 1973.
Բաթակայոյ Ծոց. 2115.
Բաթակայոյ հրաբ. 2193.
Բաթանգլա ք. 2189.
Բաթէլոն կամ Բաբիլոն. 1709. 1891.
Բաթէնպուրգ ք. 745.
Բաթէնվասէթ կամ Հաֆ լճ. 658.
Բաթում տ. Նոր Կումբեհա.
Բագադամաք ք. 2239.
Բագայ հրաբ. 2193.
Բագամոյոյ ք. 2236.
Բագարան գ. և ք. 1701.
Բագուան գաւ. 1701.
Բագուդոյ ք. 2184.
Բագրդադաս տ. Մէգիերտա. 1536.
Բագրևանդ գ. 1701.
Բագակոնեան կղ. 2116.
Բագակոնիա որ և Մակեդոնական կամ Մահէլոն երկ. 2270.
Բագան տ. Կումնկուի.
Բագանի սէտ. 2048.
Բագասգոյ խորշ. 2164.
Բագերսոն ք. 2160.
Բագնա ք. և գ. 2013. 2015.
Բագոս լճ. 2119.
Բագրևա (Լիտեեանոն) ք. 141.
Բալագինա գ. 828.
Բալահովիտ գ. 1701.
Բալամպանկ կղ. և երկ. 2061.
Բալասակիք
Բալասիկք
Բալասանան Դաշտ. Ց. 1785.
Բալացուղոյ տ. Ալպա երկայն.
Բալանան կամ Բաթալեա կղ. 2073.
Բալաւրա գտ. 2019.
Բալգէ տ. Եամնունկ.
Բալենդգհա գ. 972.
Բալէսգրին տ. Պրէնիա.
Բալէրմոյ (Պանորմոն) ք. 1175.
Բալէսթան կղ. 109. 128.
Բալէորոլիս (Եղիս) ք. 155.
Բալէոյ-Գադրոյ (Երեսրիա) ք. 156.
Բալիա գ. 1108.
Բալիսուգդա տ. Պալիդդրա.
Բալիէն գղ. 726.
Բալինուբոյ (Պաղինովը) սար 132.
Բալիոն Ջուր. 1044.
Բալիս (Բակարիա) քղ. 1721.
Բալմա գղ. 1500.
Բալմա ք. 999.
Բալմա (Ցուանոնիա) ք. 1639.
Բալմաս տ. Արմաւենեաց գլուխ.
Բալմարիա կղ. 1046.
Բալմոգա կղ. 1763.
Բալոմպարդ տ. Կոռնիկուլոն.
Բալոս ք. 2112.
Բալք Նեղուց. 2050.
Բալկեր գղ. 1855.
Բալոյ կղ. և ք. 917.
Բալսորա աշխարհ. 1990. տ. և Ափղանիստան.
—— ք. տ. Պալս.
Բահանի պետուհիւն. 2048.
Բահլ տ. Պալխ.
Բահանուռտ գտ. 1701.
Բահարլ գետ. 1844.
Բահք գտ. Հայ. 1701.
Բահաքասանկ ք. 2065.
Բահաս գաշտք. 2264. տ. և Պամպայ գաշտք.
Բահաս-սեէ—սագքամինդոյ, գաշտ. 2236.
Բահանէլոնա (Պոմպելոն կամ Պոմպելեւսոլիս ք. 129. 1000.
Բահրկ տ. Եէրսալսլիս.
Բահրլմուա ք. 1650.
Բահրլոնա կամ Նաւարրա գտ. 972.
Բահրլոնա գտ. և ք. (Գոլոմսիա). 2223.
Բահրուայ Ջրանցք. 570.
Բահեր բարձրաւանդակ. 2096.
Բահիկ (Ապահիկ) ք. 475.
Բահոպոգ-քալէսի տ. Փամպոգ-քալէսի.
Բայա ք. 141.
Բայանա լճ. 81. 1397.
Բայդա ք. 2236.
Բայոկկա տ. Պէչկո.
Բանաբաքեմա գ. 2256.
Բանակուայ գ. 2237.
Բանամա կերտ կամ պարանոց 9. 2217.
—— Թեւակղի. 2217.
—— գոգ, գտ. և ք. 2222.
Բանաբոյ գ. 1086.
Բանգելլաբիա կղ. 1183.
Բանկաթաշտանի ք. 2061.
Բանկոյ գտ. 1608.
Բանձաալ կամ Լահոռ. 2016.
Բանձոի տ. Կոա ք.
Բանձոր գ. 2000.
Բանդզա կղզեակ. 1106.
Բանուգդոյ տ. Դամբեդդոյ.
Բանչուվա ք. 913.
Բանպրան խորշ. 428.
Բան—սէ—Կուռայապան լ. 2203.
Բանսի գղ. 2220.
Բասաթուիկ (Մաքդամ) ք. 126.
Բասպայա գ. 2239.
Բասգդ ք. 2235.
Բասգուապրդ ք. և լճ. 2186.
Բասգդ գտ. և ք. 2221.
Բասեան գտ. 1701.
Բասի աւ. 380.
Բասկք գ. 2072.
Բասսիթա լ. 1777.
Բասսուկի գ. 1398.
Բասսարի գտ. 679.
Բասսարդ հր. 77. 1168.
Բասսեվակք ք. 692.
Բասսուլի. 130.
Բաստանկ ք. 2061.
Բասերպոռն իշխ. 711.
—— ք. 713.
Բասէր գ. 713.
Բասիկյա ք. 2188.
Բասսուա (Պասսաւիոն) ք. 1071.
Բարա գ. 2260.
Բարա գտ. 2260.
—— կամ Պէչէմ ք. 2260.
Բարարէդի գ. 2237.
Բարաբտհա (Լևկաբա) ք. 153.
Բարագասոտ ք. 2261.
Բարակուա գ. տ. Բալաւան գ.
Բարակուա հարկպ. 2263.
—— գ. 2119. 2261.
Բարակուանա Թեւակղի. 2225.
Բարաչկպա գ. 2255.
—— գտ. և գղ. 2259.
—— այլ ք. ի Բիւաչի գտ. 2255.
Բարամագգա ք. 2277.

Բաթամարիպոյ ք · 2247 ·
Բաթամոյ–Աստուած լ· 2229 ·
Բաթանա գ · 2251 ·
Բաթանա կամ Պատոյա–տէ–Սանդա–Ֆէ ք · 2267 ·
Բաթանեպա կամ Բաթանհիպա գ · 2119 · 2260 ·
Բաթբարոսաց աշխ· (Պաղտդպ) · 1529·
Բաթբաղդ կղ· տ· Յուսադրա ·
Բաթի կամաց կամ Դանիա կղ· 2287 ·
Բաղդալու տ· Կերկէն ·
Բաթիթնէյ ք · 435 ·
Բաթիռուիմեաս (Ս·) կղ· 1376 ·
Բաթի տ· Բաթիզ·
Բաթի գլուխ · 1536 ·
Բաթիա ք· 2239·
—— ծոց· 2215·
Բաթիասուեան տ· Պաթխոր Լերինք ·
Բաթիզ կամ Բաթի ք · 372 ·
Բաթիզ (Լի Մ·Ն·Տ·Կու–Նօքք Ամերիկ·) ք · 2160 ·
—— (Լի Մ·Ն·Տ·Քէնդըքի Ամերիկ·) ք · 2172 ·
Բաթիմ կամ Կուչան լ· 2117 ·
Բաթի յուսոյ Երկիր տ· Ամերիկէ հաբաւչին ·
—— գլուխ որ և Գլուխ · 1615 ·
Բաթինա սար · 2116 ·
Բաթինադդա լ· 2117 ·
Բաթիա ք · (Հին) · 1525 ·
—— կամ Պարդա (Կիւրինէ) ք· 1534·
Բաթիկնեան (Պարդցկէղնա) ք· 129 ·
Բաթմր Ալպեայք տ· յԱլպեայս ·
—— Լուսաւ տ· Լուսաւ·
—— Հաեննոս տ· Հաեննոս ·
—— Մաեռնը տ· Մաեռնը ·
Բաթմրբերդ որ և Բերսպերթ գեօղ· 1883 ·
Բաթմր Հայք· Նհ · 1701 ·
Բաթմս ք· 1084·
—— դքսուհիեն · 1081 ·
—— գետ · 1081 ·
Բաթոյ տ· Պէնի ·
Բաթոս գլուխ · 77 ·
Բաթշահ–սու վտ · 1848 ·
Բաթշիմ ք· 733·
Բաթսեղեանց անապատ · 1884 ·
Բաթտ գ· 794·
Բաթտուպից գէ· 850 ·
Բաւխա գէ· և ք· 1062·
Բաւլոյ Ագիթոնոյ Ջրվ· 2259 ·
Բաւլոմոյ–Սկեյ աւ· 1449 ·
Բաւշգեր–Վ–ին ծոց · 679 ·
Բաւշիա տ· Օվիատս ·
Բագայա լ· 2117 ·
Բաքան գէ· 1701 ·
Բաքսոյ կղ· 1319 ·
Բեգդաւ վՀ· 850 ·
Բեգերզակերի կամ Լէաուն Ս· Պե–սրոսի · 594 ·
Բեգերսպուրկի կամ Ինկերմանլանտ կուսակալ· 1426 ·
—— կամ Բեգրոզուրկ ք· 1426 ·
Բեգեվլարաքին կամ Բեգեվլարտայն · ք· 913 ·
Բեգիկ կամ Բեգիկա կողմնակալ· 1003·
Բեգղհէմ կամ Բեգղահէմ· ք· 1919·
Բեգորգա ք· 2243·
Բեգրա Երկ· 1934 ·
Բեգրիական ք· 133·
Բեգրոքաւլոսք ք· 1765·
Բեգրոզավտոսք ք· 1442·
Բեգրովիչ ք· 1252·
Բեղաբոյ (Պիսարոն) գէ· և ք· 1128·
Բեղեկ ք· 1725·
Բեղեհա ք· 809·
Բեզոյ–ռա–Ռեհոյ աւ· 956·
Բեթանիա գղ· 1917·
Բեթանիա (Ալեր·) 2167·
Բեթթագէ գղ· 1917·
Բեթթէլ ք· 1725·
Բեթթեհեմ տ· Բեգղեհեմ·
Բեթորոն ք· 1724·
Բեթսամիւս ք· 1725·
Բեթսաթա ք· 1723· 1922·
Բեթսան ք· 1723·
Բեյրլին աւ· 686·
Բեկդիա (Պելջիա) · 539·
Բեկերկրնոյ լ· 1175·
Բելեզգրնիա Նաւասհան · 1070·
Բելինոյ (Կոզսիլինոն) ք· 142·
Բելլսվակաց ազգ· 115·
Բելլսվակէ տ· Պովէ·
Բելլայ գղ· 1378·
Բելլոն (Պօլոնիա) ի Սպան · 131·
Բելոս ք· 2044·
Բելհեանի կամ Բեհեստին որ և Պեյթ–Հաանա ք· 1848·
Բեմիա գէ· և կղ· 1608· 1501·
Բենակոս լՀ· 109·
Բենակ կամ Բուզդ–Բենանկ կամ Ո–Հ–ՅԶ Իշխանի կղ· 2057·
Բենաս ծոց · 2270·
Բենեդիկոս (Ս·) աւ· 1065·
Բենեբենտան տ· Պենեբենդոյ·
Բենզա ք· 1459·
Բենկեան գղ· 1852·
Բենոն–տէ–Վ Էլէս մՀ· 1545·
Բենսագոյա ք· 2168·
Բենսիվանեա Քւանցք· 2143·
—— նՀ · 2161·
Բեչա կամ Համար լ· 18·
Բեչելի գէ· 2088·
Բեչորա գ· 80· 1398·
Բեպլուան Հնդիկք Ց · 2096·
Բեռնարդոս (Ս·) լ· 1016·
Բեռոն ք· 368·
Բեսգարա գ· 1134·
Բեսեանք· 127·
Բեսսոր Հելիոյ· 1722·
Բեսթոդէա տ· Սաֆեգ·
Բեսթս գ· 109·
Բեսթր ք· 2061·
Բեսրկոյտ լ· 2203·
Բեսրոդալլակալլա լ· 2050·
Բեբա արուարաման· 1230· 1237·
Բեբան–վագէր ծոց· 2090·
Բեբան–օձի Ջր· 2215·
Բեբերնեան (Պերպիճիական) ք· 474·
Բերգաձոր գէ· 1701·
Բերգացիոր գէ· 1701·
Բերկերր կամ Օրգաբու (Տափրէ) ք· 113· 1474·
—— կերՀ· 1474·
—— ծոց· 76·
Բերնէա ք· 145·
Բերթա, Հալէպ, Հալդ–Իւ–Շապա ք· 1900·
Բերկինհէօ (Ալ Խսուէննա) ք· 443·
Բերկոր Երկ· 443·
Բերնինկէ տ· Գասխոնգաբեր·
Բերնինկէ (Պենկաղի) ք· 1525·
Բերնինկէ (այլ և Եգիպ·) · 1526·
Բերիայ գ· 2168·
Բերկրի գէ· 1701·
Բերմ կուսակ· և ք· 1460· 1748·
Բերմարկը ազգ· 90·
Բերնամպուգայ ան· 2118·
Բերնանպուգայ կամ Սիսատէ տոյ Ոհսինէ· գէ· և ք· 2259·
Բերոդ ք· 2189·
Բերոս Հասարակապետ· 2230·
—— տոտրին· 2230·
—— վերին որ և Սիներոս· 2230·
Բերոս վերին աշխարհ տ· Պալիվիա·
Բերոսէայս գէ· և ք· 1124·
—— (Տրասխմինէ) վՀ· 1017· 1108·
Բերսաբէ ք· 1725·
Բերտհ ք· 2277·
Բերքա գ· 914·
—— Ջր· 916·
Բեւեհինեաց ձոր· 1917·
Բեւեռային գէ· յԱմերիկա· 2126·
—— Լերինք· 82·
—— ծով· 7·
—— ովկիանոս· 76·
Բեքին կամ Բեքինկ կամ Գամպալոս ք· 2088·
Բղնունկը գէ· 1701·
Բղնունեանց ծով կմ Վանայ լՀ· 1684·
Բեզարոյ տ· Բեզարոյ·
Բեկէ լՀ· 863·
Բեկէն գ· 730·
Բեկլոնաք լ· 318·
Բեմպրոք գէ· և ք· 246·
Բեյրութ լՀ· 81· 1397·
Բեյլզեկ ք· 267·
Բեկհոյ գ· 2088·
Բեհղլնա կիրՀ· 280·
Բեհղէնս ք· 241·
Բեհկհկենգ լ· 193·
Բեհոմոր ս· 318·
Բեհն ք· 2162·
Բեռոլոսք կամ Բեռոլոսք վՀ· 1291·
Բեհոպերի ք· 428·
Բեշի ք· 901·
Բեչիլի տ· Բրհայ·
Բեռնը ք· 504·
Բեռոսինկդն Ջր· 165·
Բերշան վՀ· 850·
Բերսն սար· 336·
Բերսանգ գ· 691·
Բեքքանկ գ· 2090·
Բեղզհէն (Ս·) վՀ· 850·
Բրլսվեք Թեքկղ· 236·
Բրլսհ գէ· և ք· 272·
Բրլսհ–Էմպոյ ք· 2160·
Բիալլ (Տեգեա) ք· 153·
Բիանոզա (Պլանասիա) ք· 144·
Բիաչենցա գէ· 1083·
—— ք· 1085·
Բիալլ կամ Բիաւէ (Պլաւիա) գ· 843· 1017·
Բիաւհլ գէ· 2259·

Բիբլեռնոյ (Պրիվլեռնոն) ք· 140·
Բիբլերի (Պեպլարեթոս) կղ· 136·
Բիբլոս ա· Ձեվզեղ·
Բիբլոսկաե ա· Օդեծն·
Բիգադդ լ· 2117·
Բիգդոյ լ· 1502·
Բիդդու ք· 2135·
Բիդոյ տոս Օրկատս լ· 2250·
Բիդ–տէ–Դադգուինոյ լ· 2203·
Բիդգասըրդ ք· 2162·
Բիդէա կուտակ· 1360·
Բիդէա–ԷվՀի գ· 1349·
Բիդէդոլսըրդ ք· 2165·
Բիդէդմասըրցպէրդ· ք 1628·
Բիդըրհէա ք· 274·
Բիդըրպէրը ք· 208·
Բիդհուսեան կղ· 999·
Բիեգոլա (Ալաէս) գղ· 1065·
Բիեմմնդ կամ Բիեմնդէ· 1025·
Բիզա գ·, և ք· 1103·
Բիզադելլոյ (Ռուբիկոն) գ· 132·
Բիզանեի (Հաեմեսգոս) ք· 127·
Բիզէք վՀ· 850·
Բիէա–սիւա–Օգը լ· 318·
Բիլաուհի լՀ· 283·
Բիլար գղ· 2261·
Բիլէագուս ա· Պիզատոս լ·
Բիլիգոմայոյ գ· 2237·
Բիլիքա գ· 1396·
Բիլլաա ք· 683·
Բիլլրամ վՀ· 850·
Բիլլոից· 928·
Բիլսէն ք· 878·
Բիծծոյ ք· 1165·
Բիկարաիա ՆՀ· 336·
Բիհայազի գ· 1398·
Բիմերիա վՀ· 2187·
Բինդատ կղ· 1643·
Բինեէերոլ ք· 1042·
Բիննեկաա գ· 1998·
Բինոյ ք· 2233·
Բիշմիջաւէ (Ականլէա) ք· 1693·
Բիոմպինոյ (Պոպուլոնիոնէ) սար· 132·
Բիռնու կամ Չէբլիս լ· 1277·
Բիռլեիա ա· Բէռլեիա·
Բիուգերլաք քաղաՀատք· 1433·
Բիուբա ք· 2236·
Բիչենյա (Պիկինոիա)· 141·
Բիչինգա լ· Տրբ· 22· 2117·
Բիչինոյ վՀ· 850·
Բիչինյա գ·, լ· 2228·
Բիոլլը գ·, և ք· 262·
Բիռնա ք· 763·
Բիսգոյա (Պիսգորիա) գ·, և ք· 1099·
Բիսուերլիա գ· 980·
Բիսսա գ· 684·
Բիսսէկեան Ջգ· 15·
Բիտուրիգ կամ Աաբրիկոն (Պուրժ) ք· 117·
Բիքանկա ա· Ռիոյատէլ·
Բիքարուգա ք· 2259·
Բիքմասէնա ք· 838·
Բիքմնդ (Վալտէք)· 758·
—— ք· 758·
Բիցուծտա ք· 1776·
Բիւբլոս (Բիւբլոս) ք· 1526·
Բիւզանդիոն ա· Կոստանդնուպոլիս·
Բիւզակերնիա գ·, 1524·
Բիւզակիոն ա· Պէգին·
ԲիւԹանիա ք· 1689·
—— լեբինք· 1228·
Բիւիէլմ գ· 1751·
Բիւյ–սը–սանսի լ· 82· 318·
Բիւյ–սը–տոմ կամ Բիւյ–սը–տոմ· լ· 17· 318·
—— գ·, 464·
Բիւյեբրըա անցք· 996·
Բիվը լ· 158·
Բիվոյ կղ· 959·
Բլաղ գ· 2119·
Բլադա ա· Ռիոյ–Բլադա·
Բլադանա կամ Բուլգադիանէ գղ· 1865·
Բլադանի (Կամիկոս) քղ· 132·
Բլագդէնէէ կամ Պալադոն լՀ· 892·
Բլան վՀ· 850·
Բլայա գ· 759·
Բլայանէպոլսըկ գղ· 764·
Բլաանեղցիա ք· 984·
Բլաանէն լՀ· 731·
—— Հովիա· 763·
—— ջը· 701·
—— ք· 766·
Բլէգգենպէրդ խորշ· 1499· 1615·
Բլէսքով կամ Բաքով· կուս·, և ք· 1439·
Բլէչպերկ ժայռ· 623·
Բլէսի–լէ–Դուբ ք· 432·
Բլիմբոյ ա· Փլիմբոյ·
—— գղՀ· 2285·
Բլիս ք· 710·
Բլոեբմէլ ք· 426·
Բլոնպլեր ք· 521·
—— աղաղբիր· 11·
Բլոյգ ք· 1491·
Բլուվիալա կղ· ա· Երկաթի կղ·
Բլուր Աբիսի ա· Գոշմար·
Բոբայան գ·, և ք· 2221·
Բոբբէլատորի· գղ· 718·
Բոբդադաբերգ կամ Բուէլալա· 2117·
Բոգդոյ ք· 2239·
Բոգդենսորի ք· 857·
Բոգդենցա ք· 1163·
Բոգիլ ք· 1781·
Բոգիլ (Ի Պրալիլ)· 2259·
Բոգոմազ գ· 2183·
Բոգոսի ք· (Ի Մ· Նչ·) 2174·
Բոգոսի Նչ·, և ք· (Ի Պոլիվիա)· 2239·
Բոգոսորիա (Խոսիալըրկ) ծոց· 111·
Բոգէն կամ Բոգնանա Նչ· 688·
Բոգէն կամ Բոգնան գ·, և ք· 689·
Բոգիսիբըդ լ· 1146·
Բոգնի ա· Բրեսպուրկ·
Բոեննա–Բիդրը ք· 2212·
Բոիմ գ· 1928·
Բոիսորի վՀ· 850·
Բոլա ք· 866·
Բոլա կղ· ա· Մաւայի կղ·
Բոլբհանէե ա· Ռոզեդգա·
Բոլգաւա կուս·, և ք· 1456·
Բոլէնցա (Պոզէնսիա)·
Բոլիգասորդ կղ· 1314·
Բոլիգասորդ ծոց· 1138·
Բոլիգասորդ (Բոսբաէնորան)ք· 143·
Բոլնենգիա կամ Աբևելեան Ովկիա նիա աշ· 2284·
Բոլնենի ք· 483·
Բոլնգիլոյ (Աբգերա) ք· 127·
Բոլոլի գ· 1752·
Բոռոլաք ցեղ սլաւեան· 880·
Բոռոպաբե լ· 18· 2117·
Բոռքեի (Պոմպելոնիոս) ք· 1148·
Բոռքրանիա (Պոմպելոնիա) դքսու Թիւն· 691·
Բոյ (Պագոս կամ ԵրկԹանոս) ք· 109· 1017·
Բոյանկ լՀ· 2077·
Բոյաքիք· 121·
Բոյաց ք· (Ինգաա)· 1121·
Բոնդա–Մոտսոն ք· 398·
Բոնդա–Տելկատա ք· 959·
Բոնդարլիե ք· 481·
Բոնդելպա գ· 1013·
Բոնդէ–Գորվոյ ք· 1117·
Բոնդելվարա գ·, 972·
Բոնդէ–ա–Լակոյ–Օգռուրոյ· գղ· 1132·
Բոնդիանա· ամր· 2067·
Բոնդիվի կամ Քալաքէ–Կաթոլիհոն· 426·
Բոնդուագ ք· 384·
Բոնդ–Բեմոլի ք· 1085·
Բոնդ–Օաբմեր ք· 410·
Բոն–Լէւէ գղ· 2132·
Բոնչարդեն լՀ· 2170·
Բոնոնիա ա· Պալոնեը·
Բոն–Սէնդ–Էարրի ք· 506·
Բոն–սը–Պոլօռաղէն ք· 494·
Բոնտիչերի գ·, 2037·
Բոնցա կղ· 1167·
Բոսանեոյ գղ· 1078·
Բոսոր ք· 1726·
Բոսոյն ա· Պասրա·
Բոսուրա գ· 2187·
Բոլեանը· 117·
Բոլիանոն ա· Պոյանոյ·
Բոռիպլասա վՀ· 850·
Բոտալաքա ա· Վիլնա·
Բոտալաքա կուսկ· 1491·
Բոտոլա կա· 1482·
Բոտործա գ· 840·
Բոր–Լուսի գղՀ· 2271·
Բոր–Լուսի ք· 1649·
Բոր–Պոբրոյն ք· 1649·
Բոր–Վանդրը ք· 474·
Բորգաալկրսե վՀ· 950·
Բորգաալեկրոյ ք· 2257·
Բորդ–Բագրիք ք· 265·
Բորդ–Էվիլաուեի ք· 1624·
Բորդենալք ք· 1612·
Բորդ–Կլասկոյ ք· 267·
Բորդ–Հէքսըն գոգ· 2277·
Բորդ–Մահն ք· 999·
Բորդ–Ոլիվիէմ Նչ· 1894·
Բորդ–Ռուսայալ ք· 2206·
Բորդ–Փիլիբ ա· Վիկտորիա Եղկ·
Բորդնէլ գղ· 1147·
Բորդլենա ք· (Ի Մ· Նչ·)· 2156·
—— ք· (Ա Աստալալա)· 2277·
—— կամ Բորդզնա Թեղկղ· 236·
Բորդոգալլա ա· Լուսիտանիա·
Բորդոգալաց ամրուՀք· 1614·
—— պետ· 106·
Բորդոյ վՀ· 950·
Բորդոյ կամ Օբորդոյ (Կալլէ) ք· 955·
Բորդոյ–Բրայա կղ· 1640·
Բորդոյ–Գալլա ք· 2256·

Բորդոյ–Լէռնէ նշ. 1292.
Բորդոյ–Մաւրիկոյ ք. 1046.
Բորդոյ–Պէլլը ք. 2222.
Բորդոյ–Սանդոյ կղ. 960.
Բորդոյ–Վէգդիոյ (Ողիւմպոս) ք. 1697.
Բորդոյ–Բիգոյ կամ Բուէբորդոյ–Ռիգոյ կղ. 2205.
Բորդոյ–Ֆաբրիա ք. 1524. 1537.
Բորդոյ–Ֆէրբոյայ ք. 1106.
Բորդուհալէզ նշ. 1001.
Բորդուքոյ ք. (յԱնգղ) 233.
Բորդուքոյ ք. (Ի Մ. նշ.) 2156.
Բորդուքոյ ք. (Ի փ. Անգիէ). 2213.
Բորդոյ ք. 275.
Բորդոլ ա. 278.
Բորդ–օ–Բրէնս ք. 2208.
Բորէ ք. 2223.
Բորէնգրիւյ (Պրուն̃գրուդ) ք. 624.
Բորի լ. 1168.
Բորիւօթէն տ. Տնեբեր.
Բոր–Պահէ ք. 1649.
Բոցոսատ գ. 637.
—— ք. 699.
Բուադիէ (Ա լիկաւբոն) ք. 433.
Բուադու նշ. 351.
Բուասսէ ք. 382.
Բուբասա տ. Թէլ–Պաստա.
Բուբասսէ ք. 1568.
Բուգդուբա գ. 2268.
Բուգինաց ազգ. 113.
Բուդուէնիք գ. 1701.
Բուէպլա տ. Բորդոգաբէդէլ.
—— գ. 2183. 2190.
Բուէպլա–ան̃–լու–Ընճէկէս ք. 2190.
Բուէբդոյ Բրինչիբէ ք. 2204.
Բուէբդոյ Գասպէյոյ ք. 2225.
Բուէբդոյ տէ Գոնսդիդուսիոն կամ Նուէվա Պիլպաոյ ք. 2244.
Բուէբդոյ Սէկուրոյ ք. 2257.
Բուէբդոյ Վիճկոյ ք. 2229.
Բուէբդոյ–տէ–Էսքանիա. տ. Սբա–Նիշդոլեան.
Բուէբդոյ տէ լա Լուզ նշ. 1638.
Բուէբդոյ տէ Սանդա Մարիա գղ. 986.
Բուժմունիք գ. 1701.
Բուլ ազգ և լզ. 1519.
Բուլ ք. 236.
Բուլա կղ. 2288.
Բուլիա նշ. 1143. 1158.
Բուլղարք տ. Պուլկարիա աշխարհ. 1227. 1240. 1248.
Բուլղանդ լ. 1094.
Բուխա գ. 1701.
Բուհ–Պարի ազգ. 2007.
Բուհբա ք. 1986.
Բուչլի 324.
Բուչնա գ. 1279.
Բուչնա ք. 2024.
—— կղ. 2229.
Բուչնար տաղը լ. 82. 109.
Բուչնգուէս. 986.
Բուչնգա–Սարաչինա (Գարգանոյնի) ս. 132.
Բուչնդ նշ. 2233.
Բուսիս տ. Քուսմ–Չալաթ.
Բուտա տ. Ֆորեկ.
Բուրաքի գ. 1986.
Բուրգոնիա չրչ. 529. 668. 923.
Բուրգոնտիա տ. Պուրգոնեք.
Բուրեկկա տ. Պորտոյ.
Բուրեանց ազգ. 112.
Բուրֆիգացհոն գղ. 2262.
Բուրմերքնա գղ. 575.
Բուրուս գ. 2119. 2251.
Բուշցոլ (Պուտէոլիա) ք. 141. 1146. 1147.
Բուքսեհտոն տ. Բոլիգաստրոյ ք.
Բուդնիք գղ. 1843.
Բսարա կղ. 1311.
Բստոց Ծով. 5.
—— կղ. 1667.
Բպրով տ. Բլեսքով.
Բրաբերդ գղ. 1844.
Բրագովա գ. 1274.
Բրագովենոյ ք. 1098.
Բրադոյ ք. 1098.
Բրաթիքա տ. Լաւինիոն.
Բրախագից վճ. 850.
Բրակա, Բրաշա կամ Բրակ ք. 876.
—— գ. 850.
Բրայսիշ–Ալլաա ք. 683.
Բրայսիշ–Հոլնտա. ք. 683.
Բրանդպանամ գ. 2062.
Բրաուն ք. 474.
Բրեգաուհոն ք. 122.
Բրեգդոն ք. 705.
Բրեկեզ գ. 671.
Բրեհցլով ք. 699.
Բրեսպուրգ կամ Բռոլի ք. 899.
Բրետոնիա տ. Պրըգանեը.
—— Սաորին. 424.
—— Վերին. 427.
—— Ջր. 420.
Բրետոնք կամ Բրետոնաց ազգ. 111. 242. 305. 417.
—— կամ Աւոմբրիկեանք. 527.
Բրետոնեան կամ կիմբրեան լզ. 423.
Բրեսգոն ք. 189.
Բրեսգոն–Բէհնս ք. 259.
Բրեվէզա ք. 1255.
—— վերգիա (Նիկոպոլիս) ք. 147.
Բրիբեեգ գ. 1398.
Բրիգանտեանք. 120.
Բրիգանտիա (Պրեկէնց) ք. 120.
Բրիգանտիոն (Պրիանտն) ք. 118.
Բրիմիոյդ գ. 2268.
Բրինտիա տ. Պրինեօլ.
Բրիոզէ գլ. 962.
Բրիվատէա–պօրտուս (Պրէսդ). 1116.
Բրիտանացիան կամ Բրիտանեան կղ. 79. 111. տ. և Անգղիա.
Բրիտանեան կամ Կալետոնեան լեռնիք. 82.
Բրիտանեան Ծով. տ. Մանշ.
Բրիտանիա (Բնիկ) կղ. որ և Մեծն Բրիտանիա կղ. 79. 109.
Բրիտանիոյ Մեծին Թագաւորութիւն տ. Անգղիա.
Բրիտանիա Ա. և Բ. գ. 308.
—— կղզեակ. 244.
—— Նոր. երկ. 2140.
—— Նոր տ. Ամերիկ. Անգղիական.
—— Սաորին տ. Ֆինիսգէբ.
Բրիվա (Պրիատոն) ք. 498.
Բրիքսեէլոն տ. Պրեչելլոյ.
Բրոդհեսգան (Նորպաղնդ). 924.
Բրոսչիտա կղ. 1150. 1167.
Բրոսցիա գ. 688.
Բրովանա կամ Բրովինչիա (Պրովինկիա) նշ. 346.
—— Սաորին. 513.
Բրովէն ք. 386.
Բրովինչիա տ. Բրովանս.
Բրովիսէս ք. 2157.
Բրոդբուտա գ. 1398.
Բրուճ գ. 886. 1202. 1277. 1398.
Բրուկտերաց ազգ. 112.
Բրուն գղ. 1075.
Բրունշտուսիոն տ. Պրինսիպլ.
Բրուսացիք տ. Բրուսք.
Բրուսիա աշխարհ կամ Բրուսաց Թագաւորութիւն. 104. 105. 669.
—— արևել. գ. 682.
—— արևմտ. գ. 685.
—— յատուկ նշ. 679.
—— դքսութիւն. 730.
Բրուսք կամ Պրուսք. 533. 673.
Բրուսիոն կրկ. 1166.
Բրցեսգոյց վճ. 850.
Բրցեսպրատ վճ. 850.
Բս հնդեցաս. 451.
Բս (Պալոն) ք. 449.
Բսճայ կամ Բեչելի ծոց. 2077.
Բսնբաատուր գղ. 463.
Բսն–Լ Նվիք ք. 406
Գաբաւոն ք. 1725.
Գաբելոնք ք. 1701.
Գաբելոնք գ. 1701.
Գաբիս ք. 140.
Գաբ–Հոնն գլ. 2271.
Գաբ–Նորատ որ և Գաբ Հիւսիսոյ հր. 77.
Գաբոյ–Գորսոյ կամ Գաբ–Գոսգ–Գասել քղ. 1611.
Գաբոյ–Հաճիանոյ կամ Գաբ. Գազ. պոյ ք. 2208.
Գաբոյ–Պիանգոյ ք. 1318.
Գաբոյ–տ Խգրիա վճ. 850.
—— քղ. 866.
—— տե Ֆարոյ պարեիս (Կարիպսիս). 132.
Գաբռոնեայ մեծաւոք. 680.
Գաբսալի ք. 1322.
Գաբրայա կղ. 1046.
Գաբրաւոս (Գեբրոնէս) ք. 153.
Գաբրէա կղ. 1150.
Գաբրի կղ. 1167.
Գաբրոսենոսն տ. Նիւքսալ.
Գաբ–Օրանժ ս. 2249.
Գագոյ երկ. 2265.
Գագովալիտոք ժողովուրդ. 1309.
Գագամարդա նշ. և ք. 2269.
Գագայոյ գղ. 1072.
Գագանիա ք. 1170. 1181. 1186.
Գագանիա գ. 1181.
Գագանցայոյ ք. 1165.
Գագգաբոյ կամ Բեբանք Գագգաբոյի ք. 917.
Գագեան նղ. տ. Ճիսպրալգար.
Գագոյ սար. 2116.
Գագա ք. 1725. 1925.
Գագա կամ Գագայ որ և Գանձակ ք. 1708.

Գազալէ ք· 1040·
Գազայի Էրպա վՃ· 1227·
Գազանաթ գ·ւ· և ք· 2223·
Գազերգա ք· 1151·
Գազերգա–Վ.Գդգիա (Սատիկոլա) ք· 141·
Գազելմպեայ Թադաւորութիւն· 1635·
Գազպին ք· 1971·
Գազպինկան գ·ւ· 1701·
Գալադա ք· 1236·
Գալաշորթա (Կալագուբիա) ք· 129·
Գալաձիրոյ հրաք· 1170·1171·
Գալատաս (Թիւատիրա) գ· 145·
Գալայձիրկ գղ· 1827·
Գալայձիրկ կամ Գալէձիրկ (Բէհռամ, Պէյոն)· 1830·
Գալատաւր հին, ք· 1606·
Գալդագի (Ոըբոմնին) ք· 155·
Գալգաս–Խարբե վՃ· 2235·
Գալգամիրոն ք· 1181·
Գալգամիսեգդա գ·ւ· և ք· 1179·
Գալեայոյ կամ Գալայոյ ք· 2233·
Գալեարի ոստիկ· 1031·
—— (Կալըրիս) ք· 144·1048·
Գալեոտն ք· 1626·
Գալեոտն–Արևմտեան երկ· 2140·
Գալեոտնիա Նոր· կղ· 2289·
Գալէ ք· 366·
Գալեայ որ և Գազղիական անցք, նեղ· 76·109·364·
—— գ·ւ· 364·
Գալի ք· 2221·
Գալիգուզդ ք· 2021·
Գալիլիա գ·ւ· 1723·1921·
—— ստորին· 1723·
—— վերին կամ Հեթանոսաց· 1723·
—— Ծովակ ս· Գէննեսարէթայ Ծովակ·
Գալիֆոռնիա Թերկղ· 2116·
—— Նոր–Գալիֆ Նշ· 2176·
—— Կապոյտ(Գորգեսկ) Ծց·2115·
Գալլայոյ ս· Գալլասդ·
Գալլիբէրեան լ· 82·
Գալլիկեան լ· 82·
Գալլիկեր ք· 2029·
Գալլոս (Ս·) ք· 631·
Գալմար կուսկղ· 1360·
—— ք· 1368·
Գալմէս հր· 1500·
Գալունկա–Գուֆիֆուա լՃ· 1506·
Գալոֆարոյ Ժռ· 1168·
Գալոպէ ք· 703·
Գալվասաոս գ·ւ· 405·
Գալվի (Կալէս) ք· 523·
Գալվուա–Մոնս ս· Ըամոն·
Գալտաս տա Խայինեա, բաղ· 951·
Գախամաթգա գ·ւ· և ք· 2236·
Գահաճայա ք· 2169·
Գահիրէ ս· Գայիր·
Գահոր ք· 467·
Գաղաագ լ· 1722·
Գաղաաթա ս· Գաղղիա·
Գաղաաթա ք· ս· կուսյացեայ·
Գաղաաթա գ·ւ· (Իւ փ· Աթա)· 1694·
Գաղաաացիք կամ կէլտք· 1694·
Գաղգաղա ք· 1725·
Գաղղիա որ և Գալաաթա, Փռանկաց տան կամ Ֆրանգիա (Կալ, Կալլիա) աշխարհ և պետ· 114·317·
—— Ա յսօրալսեան որ և Գաղղ·Ի տալեոյ գ·ւ· 114·133·526·
—— Ընդարալսեան· 114·526·
—— Ալաարանջանեւոր(գ·ւ·ս·)·526·
—— Գիսաւոր (գ·ւ· հին)· 526·
—— Յայնկոյս Պագոսի (Տրանսպա դան) գ·ւ· 133·
—— Յայսկոյս Պագոսի գ·ւ· 136·
—— Ղարբոնեան կուս· 526·
Գաղղիական անցք կամ Նեղ· ս· Գալեայ անցք·
—— լերինք· 82·
Գաղղիացիք որ և Կալ կամ Կալէ·90·325·525·
Գաղղիացւոց ափունք գ·ւ· 1612·
Գաղղիոյ Ծց· ս· Լիոնի Ծց·
—— կամ Փռանկաց, որ և Մօրիկ և կամ Սուրբ Մաւրիտիոս կղ· 1649·
Գամանոսա ք· 2226·
Գամարան կղ· 1667·
Գամարէ ք· 531·
Գամարկ կղ· 346·512·
Գամբանա կղ· 2270·
Գամբանելլա (Ա.Թէնայ սար·) գ·77·132·1145·1167·
Գամբէչ որ և Գամբէչէ գղ· 2179·
—— ք· 2192·
Գամբոյ–Գորսոյ ք· 1611·
Գամբոյ–Պասոյ ք· 1158·
Գամբոյ–Ֆորմիոյ գղ· 1080·
Գամբոս գաւազ· 2251·
Գամբոս–Բարբէյս անապ· 2261·
Գամդուս գտ· 1507·
Գամէրինոյ (Կամէրինոն) գ·ւ· և ք· 1112·1125·
Գամերոնես գտ· 2119·2270·
Գամերուն լ· 1502·
Գամերունս ք· 1606·
Գամինա եպիսկոպոսութիւն· 730·
Գամիրք գ·ւ· 1856·
Գամպալոս ս· Բէքեն·
Գամպայա գղ· 1999·
—— ք· 2027·
Գամպոձ կամ Գամպոճա գ·ւ· 2047·2075·
—— Մէհամ–Քունկ որ և Մաքաս ուհկ գ·ւ· 1663·2039·2046·
Գամպոս ք· 2259·
Գայախալի գ·ւ· 1226·
Գայահոկա գ· 2172·
Գայամախ լ· 18·2228·
Գայէն գ·ւ· և ք· 2248·
Գայեգոս կղ· 2202·
Գայիր· Գահիրէ (Փոսգադ) ք· 1569·1656·
Գայլ ք· 1839·
—— Ծովային լՃ· 2119·
Գայլոմաս ք· 2233·
Գայսերիէ (Կեսարիա) ք· 1856·
—— գ·ւ· 1216·1226·
Գան ք· 405·
Գանաշ–Պիանգդղ գ· 1054·
Գանաաա տ· Կանագա·
Գանաոիան գ· 2174·
Գանաբաա գ·ւ· 2021·
Գանաբեան (Եբեանկլեաց) կղ· 1501·1521·1637·
Գանաբիա կղ· 1638·
Գանբան ք· 448·
Գանգալ ք· 419·
Գանգես գ· 14·1668·1728·2000·
—— Բնիկին գ· 2000·
Գանգիսի ջուվԺ· 15·
Գանգհեան (Պէհկալայ) Ծղ· 1728·
Գանգոպէլա բարձրաւ· 1504·
Գանգրա տ· Չանկըրը·
Գանդալ լ· 318·
Գանդալամ կղ· 2075·
Գանդոն գ·ւ· 2091·
—— գ· 2091·
—— որ և Գուանկ–Չէոս ք· 2089·
Գանդոն ք· (Իւ Մ·Նշ·) 2173·
Գանէ գ·ւ· 1226·
—— (Կիւգոնիա) ք· 156·1265·
Գանձակ տ· Գազա·
Գանձակ գ·ւ· 1701·
Գանն ք· 513·
Գանոսա գղ· 1092·
Գանոսահար (Ազէքսանդրիա) ք· 1715·
Գանպրէ (Կամարակոն) ք· 362·
Գանտի ք· 2051·
Գանտիա կամ Գանտիէ (Կրեաէ) կ·109·156·
—— (Հէքալկէոն) ք· 156·
—— Տէղասպէ·և·ս·1216·1226·
Գանտիւլի գղ· 1244·
Գանտոմ ք· 447·
Գաշաոյ կամ Գաշէոյ ամր· 1614·
Գաշար գ·ւ· 2042·
Գաշէոյ տ· Գաշաոյ·
—— գ·ւ· 2096·
Գաշկար գ·ւ· և ք· 2094·
Գաշկիր գ·ւ· 2033·
—— կամ Սէրինիկկուր ք· 2033·
—— Հովիս· 2033·
Գաշտէյրա ք· 2258·
Գաուգաս Նշ·և Հով· 2118·2221·
—— գտ· 2117·2119·
Գաուէլրի գ· 2020·
Գաչիմայոյ գ· 2239·
Գապագք· 117·
Գապկնաա ք· 1608·
Գապկս Ծց· 1499·
—— կամ Փոքր Սիրաա Ծց· 1498·
—— (Տակաթ) ք· 1524·
—— ք· 1524·1538·
Գապրեբա (Կապրաբիա) կ· 999·
Գապուլ աշխարհ 1741· տ·և Քապուլիստան·
Գապլինկիքլու ք· 292·
Գապլոդգա աւ· 988·
—— Նեղ· 2125·
Գապպգրոնա կուս· 1360·
—— ք· 1369·
Գապպգաա կուսկ· 1360·
Գապպսկաա Ջմկ· 11·660·
—— վՃկ· 850·
—— ք· 877·
Գառնագ ք· 426·
Գառնագեք գ·ւ· 1670·2019·
Գառնեոյ (Փլանտիկոս) Ծց· 76·
Գառնի ս·ւ· 1701·
Գառնիոլա գ·ւ· 850·862·
Գասգոյ գղգ· 2156·

Գաղտամոլ տ. Գաղտէմուճի.
Գաղտէլեան–աէ–լա Բլանա գէ. 972.
—— ք. 998.
Գաղտէլեան ք. 502.
Գաղտելլոյ–Պլանգոյ վճ. 950.
Գաղտելլոյտ–Գանինուտ տ. Շագոյ–Շ.ինան.
Գաղտէձձինոյ (Կլաստիդիան).
Գաղտելլամարէ (Մասքէա) ք. 1149.
—— տի Կոլշիոյ ք. 144.
—— տի Պրուգա (Ելէա) ք. 143.
Գաղտէռուլ վճ. 1087.
Գաղտէլ–Կանտոլիոյ դղ. 1115.
Գաղտէլնոտարէ կամ Գաղտէլնոտա.ըի. 473. 532.
Գաղտէլ–Պարագէն կամ Սիւբ–Ագէն ք. 469.
Գաղտէլ–Վ.եգրանոյ ք. 1177.
Գաղտել–Ֆրանքոյ ք. 1078.
Գաղտէմուճի, կամ Գաղտամոլ ք. 1835. 1216. Գաղտէմուճին.
Գաղտելմոնի լճ. 1094.
Գաղտելմոնտ–Պգիվիերոյ աւ. 1065.
Գաղտին ք. 2156.
Գաղտրա–կոմենեին տ. Գաղտէմուճի.
Գաղտրը ք. 470.
Գաղտրի (Գէնգիխ) գղ. 151. 1300.
Գաղտրոյ (Մէտրիմնէ) ք. 1262. 1700. 1801.
Գաղտրոյ–Ձիովաննի ք. 1179.
Գաղտրոյ–Ռոէալէ ք. 1182.
Գաեէլ ք. 363.
Գաեէրէա գէ. 972.
Գաեղրէդի ք. 248.
Գաեսի–Գաշա արձ. 1230. 1238.
Գաեսիոքարէր (Թէրմինիկէ) ք. 1727. 1925.
Գաեղիքար գ. 2223.
Գալղկար ք. 299.
Գաուսմայա լ. 2060.
Գաւասանչի պէտ. և ք. 1609.
Գասսէլ ք. 785.
—— բերդաքաղաք. 792.
Գաւէչլըն ք. 504.
—— կուսակ. և գէ. 1226.
Գաւոքեոյ. 1872.
Գաոնինա տ. Նիկոսէ.
Գաոնիչէ կամ Գաոսիոն գէ. 972.
—— (Կագէս) ք. 986.
Գաուհերլա տ. Գարլոյ գէ.
Գարաբուհնար գղ. 1834.
Գարագա լճ. 2261.
Գարագաս գէ. և ք. 2225.
—— լ. 2219.
—— ասպիկ. 2218.
Գարա–Գաբրէ (Կապան–Ամանեան) գղ. 1880.
Գարա–Խան լ. 1271.
Գարայիճէ ազգ. Հրէից. 52.
Գարաիսկ տ. Գարայիսկ.
Գարահիսար կամ Աչիխան Գարահիսար (Սեաւ Քերդ, Պերգա) ք. 1688. 1828. 1857.
—— Շաբքի տէղ. և գէ. 1246. 1226.
—— Սահիպ տէղ. և գէ. 1246. 1226.
Գարաճա տ. Գարատաէրէ.
Գարաճա անապ. Ց. 1788.
Գարաման գէ. և կռուիլ. 1226. 1684. 1845.
Գարամուռատ աէ. 1819.
Գարայիսկ կիճ Գարաիսկ ազգ. 2201.
—— Ծով տ. Ազնիկեան Ծով.
—— Ց. 2218.
—— կամ Հոդմոց կղ. 2210.
Գարապապոյ գէ. 2225.
Գարասի աէղգ. 1216.
Գարա–Սիա աէբակէ 1879.
Գարասու կամ Ագրուսա (Սարիսմեն) գ. 1202. 1251.
—— գէ. 1226.
Գարասու (Մէլաս) գ. 1857.
Գարասու–Պաղար ք. 1471.
Գարասաղ տ. Մոնգհնէկլոյ. 1227.
Գարասաէրէ կամ Գարաճա լ. 1888.
Գարաւելլա ք. 2258.
Գարաքա կղ. 986.
Գարաքաչիսք գէ. 1994.
Գարաքարսմ ք. 1740.
Գարբ (Կապրէա) ք. 144.
Գարբաճգրա (Կարսպատորակէ) ք. 504.
Գարբէնգարիա Ծց. 2274.
Գարգանոս լ. 132.
Գարգանոլիս (Թուռգա–Սարաչինա) ս. 132.
Գարգասոն ք. 472.
Գարգարոս լ. 1687.
Գարգսախէնա (Կարքեգոն–Կոր) ք. 992.
Գարգա–վէնխա (Կարքեգոն–Հ.ին) ք. 129.
Գարգակոյ ք. Լի Մրիք Ամերկ). 2197.
—— ք. (Լի Հար. Ամերկ.). 2221.
Գարգաճէնա գէ. և ք. 2223.
Գարգման գէ. 1701.
Գարլ տեղապահութի.ին. 1216.
Գարհագոյ Ծց. և ք. 2226.
Գարհլէն լ. 1923.
Գարհնեթիա գ. 850. տ. և Կարհնեթիա.
Գարհոքա Ջր. 2255.
Գարհուդոյ (Մհերդոս) կղ. 156.
Գարլոգ ք. 2167.
Գարլգեա ք. 1372.
Գարլոյ կիճ Գաոսհերլա գէ. և ք. 289.
Գարլոսհամ ք. 1369.
Գարլսրուհէ ք. 810.
Գարմինա ք. 988.
Գարոզոյ (Կարհեսաոս) ք. 135.
Գարոլինա աւ. 988.
Գարոլինա (քսան անգղ. Գէորգեան) Տաւաւարին, ՆՏ. 2168.
—— հիւսիսային, ՆՏ. 2167.
Գարոլինեանք կամ Կոր–Փիլիպեանք.
Գարուբանոյ ք. 2226.
Գարուճիա տ. Կատոն.
Գարվադի գղ. 1302.
Գարտիկան գոգ. 2137.
Գարտիճ ք. 247.
Գարտանա ք. 996.
Գարքարտա ք. 1091.
Գաւագա աւ. 1865.
Գաւալեզի վճ. 850.
Գաւալիերի գէ. 1878.
Գաւանեալա Ծովեզը. 659.
Գաւլոս տ. Կոզցոյ.
Գաւկեանց ազգ. 112.
Գաւվերի գտ. 2032.
Գեբաղ լ. 1923.
Գեթաեմանի պարտէզ. 1916.
Գելան տ. Պիլան.
Գելայիք. 1173.
Գելմոյ (Երիմանդոս) լ. 145.
Գելընաց ազգ. 113.
Գեհենոնէնկիճ Գեհենոնէնձոր. 1916.
Գեհոն գ. 1684.
Գելոս ք. 144.
Գելպգունի գէ. 1701.
Գելգաուէ լ. 1922.
Գելդեկիկ կղ. Նեղ. 2115.
Գենարոն տ. Օագէան.
Գենաէնեանք. 120.
Գեննարիոսի (Ս.). Խորոիք. 1146.
Գեննեսարեթ ք. 1322.
—— լճ. (Գալիլեա կամ Տիբերեայ Ծովակ. 1921.
Գենոուա կիճ Ձենովա գէ. և ք. 135. 1045.
—— ասպիկ. 1031.
—— կամ Լիգուրիոյ որ և Լիգուրեան Ծց. 76. 109. 1026.
—— Հայասրակասփառեթի. 1051. 1189. 1191.
Գեոս մեծ տ. Բիոյ–Կրանեէ.
Գեսս մեծ որ և Ս. Պետրոսի գ. 2119.
Գեսուլեան ազգ. 1523.
Գեթասա տ. Ձերաշ.
Գեթրասա ք. 1725.
Գերեաց Ախուձք. 1611.
Գերմանական կամ Գերմանիոյ Ծովտ. Հիւսիսային Ծով.
Գերմանական–Գաշնակցութի.ան տ. Գերմանիա.
Գերմանացիք որ և Գերմանականգեղ.
—— կամ Գերմանք, (Ա.ևը–ման) Տեսութ, Տայլք, Աշմանիք ազգ. 90. 919.
Գերմանիա, Ալեմանիա, Տայլսանա այն է Գերմ. — Գաշնակցութի.ն 105. 634.
—— հար. որ և վերին. 655.
—— հիւսիսային որ և Սաորին. 655.
Գերմանիկիա տ. Լարաշ.
Գերմանիուպոլիս տ. Գաստէմունի.
Գերմանիք տ. Գերմանացիք և այլն.
Գերուձգաս (Խերոնա) ք. 129.
Գեօթէն ք. 782.
Գեօթէն գրա.տ. Ազնէպգ — Գեօթէն.
Գէեղ գէ. 1701.
Գէերգասդ–Գասլ տ. Գաթոյ–Գաթոյ.
Գէր–Գասա խշ. 2157.
Գէբբլ–Գէբլի հվ. 242.
Գէթ ք. 1925.
Գէթհէս գէ. 279.
Գէթրոս հվ. 207.
Գէլայ գ. 195.
Գէմպլուզէն ք. 271.
Գէմպրիճ գէ. և ք. 218.
—— ք. Ամերկ. 2168.
Գէմսէն ք. 2160.
Գէղիւս ք. 469.
Գէյգէն գէ. և ք. 297.

Գէնդըր (Կօրխսոպհաս) ք· 421·
Գէնեբէլէ ք· 423·
Գէնդըրսըրի (Կանդուաբիա կամ Կանգաբրիկէ) ք· 229·
Գէջէլ ք· 306·
Գէորգ (Ս·) կղ· և ք· 2140·
—— ջանգք· 243·
Գէորգեան Գ. կաթողիկոսի կը· 2130·
Գէորգիա–Կոր գ· 2140 ու և վրաստան–Կոր·
Գէորգիա հիւսիսային կղ· 2129·
Գէորգեան ու· Գէորգեարց ք· 2185·
Գէրըն ք· 279·
—— գ· 269·
Գէրըն–Ուրըքը ք· 269·
Գէրիք–օն–Շէրն ք· 298·
Գէրիք–ատ–Սէհարայ ք· 306·
Գէօվէօրտէն բ· 591·
Գըզէլ–Ըրմագ (Ալիս) գ· 1687·
Գըզ–սէրայէնա ձորաքր· 1250·
Գըզել–Էօզէն գ· 1949· 1957·
Գըզգռուլէ կղ· 1869·
Գըլլայի Սուլգանիէ տեղապահ· 1216·
Գըմպէրլէնտ, Գըմպէրլէնտ գ· և լ· 2171·
—— գաւ· (յԱյնգլիա)· 186·
—— գաւ· և ք· (յԱմերիկա)· 2129·
Գըյումէ գաւ· 1226·
Գըպրըզ ու· կիպրոս (գաւ· 1226)·
Գըրմաթաւէրն գաւ· և ք· 246·
Գըրնեպրըն գաւ· և ք· 243·
Գըրք–Գիլիսէ ք· 1246·
Գէհաց կամ Գոգաց ազգ· 100· 1003·
Գիանա գ· 1094· 1100·
Գիաթավալէ ու· Գլբվրդ·
Գիարի ք· գղ· 1061·
Գիգթաս (կիպրոս, Պիգնա) ք· 145·
Գիէգի ու· Տէատ·
Գիլերի ք· 1042·
Գիմնեսիա կղ· 999·
Գիմնէէ լճ· 823·
Գիոճ–Հիսար (Կղաւդեան–Փոսք) ք· 1070·
Գիռնիա (Սգիւմիալ) ք· 155·
Գիուբըր ք· 268·
Գիուբըր–Հէնըր ք· 272·
Գիուզլի (Կլուսիոն) ք· 1100·
—— լճ· 1094·
Գիպրոն Թէրկղ· և ք· 426·
Գիսաւորաց գաւ· 626·
Գիւարոս ու· Էուբա·
Գիւլ–Օվա գղ· 1473·
Գիւագրին ք· 700·
Գլակէնթուրգ վհ· 850·
Գլամըսի ք· 459·
Գլայա–Ջըբասչ որ և Ֆորաչ· 165· 269·
—— գ· 252·
—— ծգ· 257·
Գլարա կղ· 1637·
Գլարէնա ս· 2129·
Գլաւըվիվ ք· 2173·
Գլաւչէաչ կամ Ոսականուէիան լեռնային գաւ· և ք· 746·
Գլեղվդ կամ Գիաթավալէ աւ· 513·
Գլէն գ· 433·
Գլէնամն կամ Գվէռամն–Ֆէռրան (Աբգոսաս–Կլէմոսն) ք· 464·
—— հրային ապրիւր· 11·
—— այլք· 370·
Գլէս վհ· 850·
Գլէր գաւ· 301·
Գլէս դքս· 715·
—— ք· 720·
Գլին լճ· 298·
Գլուգիա ու· Կվինի·
Գլուխի ք· 484·
Գլխիգեն ք· 212·
Գլխտեղ գղ· 1843·
Գլըբենպուրգ գաւ· 752·
Գլընգարի աւ· 287·
Գլոնմէլ ք· 306·
Գլոշեճայպուրկ վհ· 850·
Գլուզոնէ ք· 1059·
Գլուժ ու· Գլաւգենպուրկ·
Գլուխ վհ· պետ· և ք· 1621· ու և Բարի յաւսոյ գլուխ·
—— Թէրկղ· 1615· 1620·
Գլուխ արմաւենեաց որ և Բալմաս· 1604·
Գլուխ բարւոյ յոյսոյ ու· Բարի յուսոյ ակոյ Գլուխ·
Գլուխ Գաղղիոյ ա.Գարոյ Հռիգիանոյ·
Գլուխ վտաց, այն է՝ Բարի յոյսոյ· 1005·
Գղաւկաս ու· Մաքրի ծոց·
ԳնդապետաւԹեան գաւ· 1159·
Գնչուաք· 90· 894· 1206·
Գոաւիյա գաւ· 2183· 2188·
Գոբբեդ ք· 621·
Գոբենչակ ու· Քոբչինչակէն·
Գոթիարոյ ք· 2243·
Գոգարլէն գաւ· 1279·
Գոգենաս ք· 2244·
Գոգլա ք· 153·
Գոգոյ գաւ· 2221·
Գոգոկինկան Ալպեայք ու· Ալպեայք·
Գոգիպործ վհ· 850·
Գոգոռաթի հրգ· 18· 2219·
Գոգ–ա՛ որ լ· 82·
Գոգա գ· 1117·
Գոզլեղա (Կոնսեղոսիա) ք· 143· 1163·
Գոմք կամ Գոմթաց ազգ· ու· Գըմթաց ազգ·
Գոլան գ· 497·
Գոլէր լճ· 200·
Գոլբէն ք· 296·
Գոլիա լ· 2117·
—— երկ· և ք· 2191·
Գոլինեի գղ· 691·
Գոլիուբ ք· 474·
Գոլմար (Կոլուամպարիան և Բլուր Ալբիսի) ք· 518·
Գոմն ք· 235·
Գոլգոթիաս (ԿիւԹիան) ք· 155·
Գոլգոթիաս (Լակոնեան) ծգ· 145·
Գոլղոթիա որ և Գոլգոմպիա (Է՛ Մ՛ Նչ·) վհ· 2166·
—— հով· 2142·
—— կամ Օրեկան գ· 2149·
—— ք· 2168·
Գոլմոզդ ք· 2051·
Գոլղոնը կամ Գէնզն (Կողզոնիա Ագգրիպեան) գաւ· և ք· 717·
Գոլղոնիա տէր Սագրամենդոյ ք· 2262·
Գոլղոնիէ (Լակինիոնիա) սր· 132·
Գոլղոնիէ (Է՛ Ցուն·) գլ· 77· 109·
—— (Է՛ Սիկիլ·)· 77·
Գոլղոթաոյ գ· (Է՛ Մ՛ Նչ·)· 2174·
—— արեւմ· գ· (Է՛ Մէխ·)· 2180·
Գոլղոթաոյ (Է՛ հար· Ամերիկ·)· ու· Մէնտոզոյա·
Գոլղուա ք· 2190·
Գոլղումախա ազխարչ· 2218·
—— վերին· 2220·
—— գ· 2180·
—— կամ Ռէյ կղ· 2222·
—— ք· 2171·
Գոլղումպուա (Է՛ Մխոխոբէ) ք· 2169·
—— (յՕհիոյ)· 2172·
Գոլչակուա Նչ· 2244·
Գոլչէաքըր ք· 221·
Գոլչկերկ ք· 693·
Գոլտագրիմ ք· 261·
Գոդդոթմա լ· 1914·
Գոլժն գ· 1701·
Գոմաթգիոյ լճ· 1132·
Գոմաղէնի ու· Կոմակէն·
Գոմայակէ գաւ· 2197·
—— կամ Գոմայակաս որ և Կոր Վալէաստլիա ք· 2198·
Գոմարգա Տէվլեթգաս ան· 2270·
Գոմարի (Կորոնեա) ք· 153·
Գոմիրսի ք· 395·
Գոմին ք· 361·
Գոմինոյ կամ Կոմինի կղ· 1186·
Գոմոյ գաւ· և ք· 1058·
—— լճ· 81· 109· 1017·
Գոմոր կղ· 1647·
—— ք· հին 1725·
Գոմորեան· կղզիք· 1501·
Գոմորին գլ· 1670· 1999·
Գոմփի ք· 148·
Գոյամպէ լ· 2117·
Գոյխմագուր գաւ· 2019·
Գոյխմոր վհ· 980·
—— (Կոնխորթիա) ք· 952·
Գոնթրէնեը ք· 371·
Գոնդաուդոյ աւ· 423·
Գոնգոլա ք· 2156·
Գոնգոլսոյա ամր· 2066·
Գոնգէսսոյ ծգ· 76·
Գոնեա տեղապահ· 1216·
Գոնեագ ք· 437·
Գոնիկ ք· 687·
Գոնծակա աւ· 1065·
Գոնկոյ որ և Ջայիրոյ կամ Պարպիլա գ· 1507·
—— պետ· 1608·
Գոննեգգիքըր Նչ· 2158·
Գոննոգ Նչ· 298·
Գոննոս ու· Կոնիկա·
Գոնսուր ք· 419·
Գոնսգանդիսնոկորաք Ջերմ· 1403·
Գոնսեբսիոն Նչ· և ք· 2244·
Գոնսուրա ք· 153·
Գոնցա (Կոնսպաս)· ք· 142·
Գոչատատցա Նչ· և ք· 2240·
Գոչին գ· և ք· 2032·
Գոչինչին գ· 2047·
—— պետ· 2046·
Գոպա ք· 1522·
Գոպիա կամ Լա Մար գլ· 2239·
Գոպլենոց կամ Գոպլանս գ· և ք· 722·

Գոպուրի պետ. և ք. 770.
—— Կոմա գլխ. 767.
Գոպպե ք. 1599.
Գոպր գ. 2206.
Գոռեզ գլ. 463.
Գոռնեգոյ (Կոռնելս) ք. 144.
Գոռնեկյա ժայռ. 496.
Գոռնոռեկյզ Նա. 2054.
Գոռնոպըզ գ. 241.
—— Նոր. գլ. (Ս Ա Մ Ք Ի.). 2140.
Գոս գՀ. 497.
Գոսալա ք. 2187.
Գոսաս ք. 469.
Գոսգանգանիէ տ. Կ. պոլիս.
Գոսգանցա կամ Կոստանդեայ, որ և Պոռեֆնեէ ՀՀ. 606. 630.
Գոսգա-Բիւգա պես. 2193. 2197.
Գոսգնեց կամ Կոստանգ. ք. 813.
Գոսիգիրաքի տ. Սանգա—Իոզա—տէ—Գոսիքիրաքի.
Գոսսիբոսը ք. 2042.
Գով ք. 304.
Գովգ և Մագովգ. 1739.
Գոտ ս. 2116.
Գորաղին ք. 1726.
Գորաղվիա տ. Խիվա.
Գորգան տ. Մազանդարան.
Գորգոլոտոյ լ. 2285.
Գորդէ ք. 523.
Գորդէսի Ծց. տ. Գալիֆոռնիա Ծց.
Գորդիւն ք. 1265.
Գորդոնա ք. 1100.
Գորելյեա ք. 1000.
Գորեա կամ Գ.ասլի Նվ. 2098.
Գորեգիպա ք. 2119.
Գորիլիանոյ ք. 1064.
Գորիոռն ք. 2173.
Գորլէոռնէ ք. 1176.
Գորլ կապակցութիւն հս. 633.
Գորոյ Մերիուա գլ. 2225.
Գորոյ կամ Վ.ինեցհուեյա ք. 2225.
Գորոն (Մեսոնա) Ծց. 145.
Գորոնա հրբ. 1503.
Գորոնեա գլ. 972.
—— ք. 983.
Գորպէլլ ք. 383.
Գորս գլ. 77.
Գորսեննա բաղաձիք. 1104.
Գորսիլեան կամ Գորսիլեր լ. տ. Ալտաձիք. 2117. 2241.
Գորտոռն ք. 1694.
Գորտիւնա ք. 156.
Գորտոս ք. 1304.
Գորտոպա ք. 2189.
Գորտոպա Նվ. և ք. (Հ Բ լ.). 2268.
Գորտոպա (Գորդուբա) գլ. 972.
—— ք. 988.
Գորտուան ք. 442.
Գորրեզէ (Գոռբ) ք. 139.
Գորբենդես գլ. և ք. 2268.
—— ս. 2116.
—— հրբ. (Ս Ա Մ Ք Ր.). 1500.
Գորցոլա կ. 917.
Գորբը գլ. և ք. 304.
Գորբիու (Գորգիւբա) կղ. 79. 109. 1318.
—— ք. 1318.
Գուամա գ. տ. Ջամպեզէ. (1507).
Գուայս գ. 823.
Գուանդա գ. 1507.
Գուանոն գ. 430.
Գուապա կՀ Գուբր (Գուբրա) ք. 633.
Գուբանկ ք. 2066.
Գուգալբը Նվ. 1701.
Գուգդարոյ դղ. 1040.
Գուգանս (Գոսանդրիա) ք. 408.
Գուենդա որ և Գուենդա գլ. 972.
—— (Ս Ա Մ Ք Ի.) գլ. և ք. 2229.
Գուեբնաւագա ք. 2184.
Գուզգունձոռվկ կամ Գուզկունձոռք գղ. 1243—44.
Գուեբվոյ կ. 959.
Գուեձք. 1142.
Գուէնն Գաւառնգէ գլ. 291.
Գուերոս տ. Հերբիոք Կոր.
Գուլիապան ք. 2187.
Գուլիելմոսի Իշխանի երկիր, որ և Պաքին կՀ Կոր Կոլուսէյ երկ. 2129.
—— Ծով. 2116.
Գուլմ ք. 687.
Գուլոմիկը ք. 385.
Գուլուագան ք. 2190.
Գուկան գլ. 1701.
Գուհշրագ կամ Գուզրագ գլ. 2024.
Գումայիագա լ. 1286.
Գումանա գլ. և ք. 2226. 3.
Գումէոյ գլ. 1043.
—— ոսոիկ. 1031.
—— կամ Գոնի ք. 1043.
Գունսիկամարգա Նվ. 2220.
Գուշ ասասպ. 1804.
Գուսորրա գ. 1604.
—— գաշտ. 1504.
Գուսպա բերդ. 1175.
—— կղ. 2203.
Գուսգոյ Նվ. 2234.
—— ք. 2235.
Գուսի անտ. 389.
Գուսսի Էհրիֆ գլ. 1226.
—— գաւառօրոտիմեան. 1216.
Գուբրասաոյ կղ. 2216.
Գուբդէյա ք. 1276.
Գուբդրէ կամ Քորդրէք ք. 551.
Գուբեն կամ Ուբկա ք. 2093.
Գուբդոյ ք. 2244.
Գուբէզ—Հաֆի Ծց. 679.
Գուբլանսիա կուս. 1431.
Գուբլանսացիք, Գուբք (Լ Ե գ ք). 1407—9.
Գուլու դղ. 2248.
Գուբու—Չէչմ գղ. 1243.
Գուբդոլա կղ. 79.
Գուք Նվ. 2285.
Գուքիգոյ ք. 2333.
Գուքսհաֆէն Նա. 804.
Գոքհիմոյ Նվ. 2243.
—— կամ Ցիտատսա տէ Սիերենա ք. 2243.
Գռեչլ գ. 370.
Գռեսի գղ. 531.
Գռեչք գլ. տ. Գրեօզ գ.
Գռուա—Ռուսս գղ. 488.
Գրաքովիա տ. Գրաքովիա.
Գրադի վտ. 1164.
Գրանոս լ. 1687.
Գրանիկոս գ. 1687.
Գրատխանուպօլիա տ. Կրընօպլը.
Գրաքովիա, Գրաքովիա որ և Գրաքաա նվ. և ք. 891.
—— կուսկ. 1490. (Ի ր Ռուսիա).
Գրաքովեան հասարակապ. 107.
Գրեմոնա գլ. և ք. 1064.
Գրեսպոյ կ. 2289.
Գրեսպէն աա. 700.
Գրեոլ ցեղ. 42.
Գրեսի աա. 368.
Գրեօզ կամ Գռեօզ գլ. 461.
Գրեօզ գլ. 77.
—— գ. 455.
Գրէօզոյ ք. 485.
Գրէֆէէլ ք. 720.
Գրլմիբրըտ ք. 200.
Գրինէն ջր. 165.
Գրիֆ ք. 272.
Գրոդոնէ ք. 1165.
Գրոմիսդրի գլ. և ք. 279.
Գրոյա ք. 1255.
Գրոյդըն ք. 232.
Գրոսգոլոյ գ. 1086.
Գրուապղ ք. 428.
Գրուսոիմ վՀ. 850.
Գւաէյե կամ Հվալճօե այս է՝ Կիսկիզ կղ. 1385.
Գօգրեէգ ք. 448.
Դ.աաս ք. 1921.
Դաբաֆաոս տ. Դ.ոբայոս.
Դաբգի գ. 2000.
Դաբոլիաս լՀ. 1286.
Դաբոլիկա կղ. 2258.
Դագաոյ Նվ. 2244.
Դագաբկոլա լՀ. 2225.
Դագունկա ք. 2228.
Դագուսպա գղ. 2184.
Դագուզգ գլ. 1279.
Դագալիա (Տագիատէս) ք. 126.
Դագասատաա ք. 1694.
Դագգա ք. 2025.
Դագիս բ. 2067.
Դագոյի դղ. 1294.
Դագրա տ. Դուզլա լՀ.
Դաե—Վ.ան կղ. 2091.
Դալաշասոի ք. 2168.
Դալաիտա ք. 152.
Դալաո գլ. 1701.
Դալաբլի Գլուխ սար. 961. 1500.
—— Թեբակղ. 1501.
—— կղվէք. 1501. 1640.
Դալքոսխատուատա բակք. 2186.
Դալգուանոյ գղ. 2244.
Դալէնգ ք. 1546.
Դալիամենդոյ (Տիլաւենաոս) գ. 842. 1017.
Դախաս գլ. 850.
Դականերոյ ք. 1467.
Դակիա. 124. 1271.
Դակկ
Դակոյ գ. (Դակոյոյ). 80. 109.
Դահ Յ Ե մ Ե ն. 1940.
Դահիճի տ. Ընկերութեան կղ.
Դաղմատիա. 90. 850—914.
Դաղմատացիք
Դաղմինոն (Ա.լմիաա) ք. 123.
Դաղկաք ք. 1750.
Դամնագաէ ք. 1646.

Դամաո կղ. 1769 · 1685 ·
—— գղ. 1476 ·
Դամասկիւթաս գէ. 2188 ·
Դամասկոս ք. 1705 · 1905 ·
Դամար գ. 2278 ·
Դամբիկոյ կամ Բանուգոյ գ. 2180 ·
—— ք. 2189 ·
Դամբիկոյ ակ Դամալիքաս ք. 2188 ·
Դամիր գ. 80 · 159 · 222 ·
Դամիր հեզնացա 631 ·
Դամճանկ–պուրու սար. 1666 ·
Դամուլ լեզ. 2006 ·
Դամպոճ ք. 2047 ·
Դամպոճ գէ. ք. 1450 ·
Դայխոյ գ. (Դակոյ). 940 ·
Դայմուր լՀ. 1669 ·
Դայմուրա գ. 1745 ·
Դայն գ. 184 · 261 ·
Դայնմքան ք. 185 ·
Դան ք. 1723 ·
Դանա գ. 80 · 1348 ·
Դանաբրիա ա. Տիեբերք ·
Դանայիս գ. ա. Տան ·
Դանանարիվոյ ք. 1646 ·
Դանարոյ գ. 1017 · 1039 ·
Դանդըը բ. 533 ·
Դանգըն ք. 2157 ·
Դանիս լՀ. 1557 ·
Դանիք. 90 · 101 · 1323–44 · 1386 ·
Դանկէօմիւնէ աւ. 703 ·
Դանկնու ա. Ագռայի լ.
Դանձեր (Դանձերի) ք. 1522 · 1545 ·
Դանձոր ք. 2020 ·
Դաննա ք. 2023 ·
Դանուբ գ. 14 · 658 · 892 · 1398 ·
—— գաւառք. 819 · 823 ·
—— ստորին. 828 · 831 ·
—— վերին. 828 · 833 ·
—— սեղուլթիւնք. 1273 · 8 ·
Դանուի–Ովուաս ք. 1609 ·
Դաշը գղ. 1772 ·
Դաշնակիցք (Միջ. Ամր.). 2193 ·
Դաշնակցութիւն կղ. 451 ·
—— գերմանիոյ. 1339 ·
Դաորմինա ք. 1182 ·
Դապալաք ք. 1761 ·
Դապարդա կղ. 1501 ·
Դապարեկ ք. 1921 ·
Դապէրիսաան գէ. 1959 ·
Դապոր լ. 903 ·
—— գէ. 850 ·
Դապս բ. 1962 ·
Դապսոս ք. 1524 ·
Դառն գ. 109 · 319 ·
—— գէ. 470 ·
—— եւ կառն գէ. 469 ·
Դառնի գէ. Հայ. 1701 ·
Դառնոն գ. 497 ·
Դառնոպլից ք. 710 ·
Դապգոյ ք. 2184 ·
Դասըլոյ լ. 318 ·
Դա–Սիլեանկ գէ. 2077 ·
Դասմանիա ա. վան–Տիւմեն ·
Դասնաւորք գէ. 1701 ·
Դասսխաուտոն ք. 2097 · 2034 ·
Դավայի–Բունամոու կղ. 2285 ·
Դավգա գղ. 1844 ·
Դավոյ գէ. գ. ք. 2042 ·
Դավրէժ (Նրմիա). 1949 ·
Դաոեր (Ալեկուրա) գ. 128 ·
Դարաճաղի գէ. 1701 ·
Դարաճոյր ք. 1162 ·
Դարաստուլուս աշխ. 1530–5 ·
—— քաղ. 1534 ·
—— (Տրիպոլիս). 1904 ·
Դարաագան ք. 512 ·
Դարաթ լ. 318 ·
—— ք. 489 ·
Դարաքայի ծով. 1664 ·
—— կղ. 1667 ·
Դարաքլը աւ. 1828 ·
Դարբանդ ք. 1703 ·
—— կամ Ալանաց գրունք. 1768 ·
Դարգինոյ տ. Տարկուինիա ·
Դարգանեխ
Դարգանեխաք. 96 · (Կրէտացիք) ·
Դարգանեխան ամրոցք. 1247 ·
—— Նեղուց. 1228 · 1663 ·
Դարգանոս ք. 1228 · 1688 ·
Դարիխա գէ. ք. 2269 ·
Դարհիկանկ լ. 18 ·
Դարմա գէ. ք. 2233 · 2335 ·
Դարոյ գ. 1081 ·
Դարոպ ք. 448 ·
Դարպակագայի լ. 1670 ·
Դարսիս ա. Տարսոն ·
Դարբրակոնա ք. 996 ·
Դարքոս ք. 1783 ·
Դաւազագէհուս գէ. 1432 ·
Դաւարիա գ. 523 ·
Դաւիթի քաղաք ա. Սիոն ·
Դաւիթիանոյ գ. 523 ·
Դաւիրա ք. 958 ·
Դաւիտա ք. 151 ·
Դաւնոս լ. 656 · 788 ·
Դաւս գէ. 850 ·
Դաքազղէ գ. 1507 · 1586 ·
Դաքոր ա. Սաքքարա ·
Դաֆնէլպերկ լ. 1622 ·
Դգմաճ գղ. 1844 ·
Դեբա ք. ա. Ընթեպ ·
Դեբէագա ք. 2190 ·
Դեգ գ. 474 ·
Դեգերով գ. 1398 ·
Դեյլեսկոյ լՀ. 1989 ·
Դելիկ լեզ. 2006 ·
Դելոս կղ. 1319 ·
—— փոքր. կղ. 1312 ·
Դելուկք ազգ. 1413 ·
Դեկել աւ. 699 ·
Դեկիսկալբա գէ. 2197 ·
Դեհամա (Կաւբ.) 1928 · 1940 ·
Դեղ գ. 474 ·
Դեղին գ. ա. Կիւին կարիբք ·
—— ծով. տ. 1664 ·
Դեզիմիս ք. 1300 ·
Դեմոսթդրդու աշխ. 1594 · 1608 ·
Դեն ք. 498 ·
Դենասսերիմ գէ. գ. 2042 ·
Դենեռոս կղ. ա. Պոզձա աւազը ·
Դեներիֆ կղ. 1638 ·
—— լ. հրաբ. 18 · 22 · 1503 ·
Դենկրենուր լՀ. 2095 ·
Դենոգդիզեան հով. ք. 2184 ·
Դենոս կղ. 1312 ·
Դենտա աշխ. 1602 ·
Դեռնոխոմա ա. Դիդիմոս ·
Դեռուպան ք. 2190 ·
Դեռնի Ջուվէմ. 15 ·
Դեռնի Նուհան. 1525 ·
Դեռնոտուրան ա. Դոմիէդ ·
Դեզդուդոյ ք. 2184 ·
Դեհրի գէ. ք. 634 ·
Դեվերան գ. 1108 · 1115 ·
Դեյա գ. 996 ·
Դեյրմոյ ք. 1155 ·
Դեյրիքոր Նէզ. 1468 ·
Դեյրէք գ. 1398 · 1763 ·
—— կիրճ. 1763 ա. Տարիալ ·
Դեյրկա ա. Դաւաս ·
Դեյրկու լ. 656 · 862 ·
Դեյրման ք. 127 ·
Դեյրմիվագա ք. 1276 ·
Դեյրմին ք. 1176 · (Հիմիրա) ·
Դեյրնագ ք. 2071 ·
Դեյրսէկ գէ. 972 ·
Դեյրսէկյա կղ. 959 · 1009 ·
Դեյրշան գէ. 1701 ·
Դեյրրա–Կուռզա ք. 1179 ·
Դեյրրաշինա ք. 1116 ·
Դեւաղ–վանք գղ. 1844 ·
Դեքեհաամ Ջուվէմ. 2220 ·
Դեքլէհաուտահ. 711 ·
Դեքասաս գէ. 2188 ·
Դեքքսէկ կղ. 576 ·
—— Ջրանցք. 563 ·
Դեքդէարք ագգ. 1410 ·
Դեքզլոց կամ Դեքզլոց գէ. 850 ·
—— քաղ. 870 ·
Դեգիք գէ. Հայ. 1701 ·
Դեգոյ ցեղ. 42 ·
Դեգգէ հինհամպանէ բ. 1630 ·
Դեգչէն գէ. 850 ·
Դեգ–ար–Պիւշ ք. 442 ·
Դեէ ժայռ. 643 ·
Դելեզէ ա. Տէլեսիա ·
Դելէքտուլ լՀ. 1669 ·
Դելէ–Օրման գէ. 1274 ·
Դեհրան ք. 1971 ·
Դեգէն գ. 1949 · 1960 ·
Դեհրուբ ա. Դաման ·
Դեյ գ. 252 ·
Դեյրպոլր ք. 440 ·
Դեյոյ ա. Դայխոյ ·
Դէն ք. 279 ·
Դէնինքսի գէ. 2171 ·
Դէնսիքիգ գ. 1530 ·
Դեչէն գէ. 850 · 883 ·
—— ք. 883 ·
Դեհոհէ գ. 1662 ·
Դեհուանգեքեք ք. 2190 ·
Դեհանեոզ Ջրանցք. 541 ·
Դեսգուգոյ լՀ. 2184 ·
Դեսդիհուալգանա ք. 2184 ·
Դեսէն (Դիչինոյ) գ. 609 ·
Դեվիագղ ք. 240 ·
Դերմէ աւ. 1872 ·
Դերչէյան ա. Դերբէյրա ·
Դեքսաա նահ. 2174 ·
Դըլմէրք ք. 291 ·
Դըսմբաւընդ լ. ա. Տէմաւէնա ·
Դըսմիշ գէ. 850 ·
—— գետ. 906 ·
Դըսմըշլաղ (Տիբիսկաս) ք. 906 ·

—— այլ (Տոմիս)· 126·
Դբևին ք· 1701·
Դեմոնիոն (Տներիա) ք· 129·
Դիսաուանագոս դղ· 2239·
Դիոքրիսի գլ· ք· 306·
Դիոգենի լհ· 1543·
—— գլ· 1541· 1543·
Դիդիգագա լհ· 2119· 2234·
Դիդիմոսիկ ք· 127·
Դիդիմոս լ· 1689·
Դիդլիս լ· 641·
Դիեգե գ· 2256·
Դիզաֆայա լ· 1701·
Դիֆիգա լ· 2117·
Դիլորդի բ· 230·
Դիլս գ· ք· 684·
Դիլսիդ ք· 534·
Դիկրե աշխ· 1588·
—— դէս· 2119·
Դիմոր կղ· 2066·
Դիմորլաւգ կ· 2069·
Դիմոք գ· 1268·
Դիմոլս ք· 1602·
Դիմոլսգոցս ա· 1661·
Դիլլ գ· 478·
Դիլոսգոյ ք· 2261·
Դինիա
Դինիէ կղ· 156· 1312·
Դինէ բ· 1568·
Դինդրան գղ· 204·
Դինոյ գ· 940·
Դինսարա ա· Տիւնսարիա·
Դիոկիսարիա ա· Սէֆովա·
Դիոնէսիոս (Ս·) ա· Սէն–Տընի·
Դիոնէ գէս· 850·
Դիոնիսոսպոլիա ա· Նագար·
Դիոսկուրեան կղ· 1521·
Դիոսկուրիա ք· 1704·
Դիքինոյ գ· 109· 642· 1017· 1054·
Դիպեդ աշխ· 2095 Ց·
—— Փռքր ա· Լատախ·
—— բարձրաւանդ· 1671·
Դիպպոպոլ· 1535·
Դիռնաւ ք· 904·
Դիվերդրն ք· 740·
Դիվոլն Ջրվէժ· 15·
—— գաւ· 1113·
—— քաղ· 1115·
Դիվոսարան ա· Մէնս·
Դիրքեպոլի ք· 1868·
Դիրքիքեզիոյ աւ· 2181·
Դիրոլս 850· 867·
Դիրոն գէս· 297·
Դիրսոյ գ· 1026·
Դիւէ ք· 463·
Դիւկլոքե
Դիւլլոքե ԴԿ· 373·
Դիւռլի (Դիվռլի)·
Դիւպինկէն ք· 821·
Դիցաքաղաք· 1526·
Դիքվին Ջը· 1399·
Դիքինոնոյ (Տիքինոնոս) գա· 132·
Դլաղբան ք· 2184·
Դլաագալաբ ք· 2190· 2191·
Դլաագալք 2178·
Դլեմանէն ք· 1542·
Դմոռգաբաքան ա· Դաման·
Դնեպրի քաղաք ա· Մէքերսէքը·
Դոբահաոս
Դոբայաս գ· 2119· 2231·
Դոբարի ք· 2051·
Դոբինոյ գ· 1124·
Դոբշամ ք· 239·
Դոգանդին գ· 2251·
Դոգոն ի Ցուհաստա· 1255·
Դոլա–Սիկուանա տ· Տոլ·
Դոլդէքք ազգ· 2178·
Դոլհոոյ գէս· 972·
—— լէր· 82·
—— (Տոլհսան) ք· 976·
Դոլհմ լ· 2117·
Դոլմայն գէս· 850·
Դոլոլոդան գ· 2185·
Դոլոնգա գ· ք· Հով· 2184·
Դոլսիհան ա· Ցիւլբիս·
Դոհկա տ· Թոսիա·
Դոպոսր ա· Սաքքագոյ·
Դոմ գ· 1757·
Դոմինիկոյ (Ս·) աշխ· 2027·
—— Բալէնգեսոյ դղ· 2190·
Դոմոպրոյ Հրաք· 2065·
Դոմոյոգգոյ ա· Դիւմոյոգգոյ·
Դոմոք գէս· ք· 1157·
Դոնէաք գ· 2107·
Դոնէս ք· 477·
Դոնկա (Բարեկամաց) կղ· 2287·
Դոնկաագապու կղ· 2287·
Դոնկիեան ք· 557·
Դոնկլքինկ
Դոնքրին աշխ· 1678· 2046·
—— ծոց· 2077·
Դոպակոյ կղ· 2214·
Դոպքոմբոյ ք· 271·
Դոպսի գ· 1202·
Դոպսոլ գ· 1745·
—— դաշտ· 1751·
Դոպսոլաք ք· գէս· 1751·
Դոռանէա գ· 80· 1398·
—— գիւղ· 1375·
—— եկեղ· 1375·
Դոսականա աշխ· 93· 1093· 1191·
—— ծով· 76·
Դոսմէայիմ ք· 1723·
Դոքաայնք· 1696·
Դոքրիս
Դոքրդոլա ք· 996·
—— կղ· 2210·
Դոքրդուկա կղ· 2208·
Դոքրնդ գ· 198·
Դոքրնդին գ· 2246·
Դոքրլք գէս· 1701·
Դոքրնեան ծոց· 1696·
Դոքրսաւ ք· 705·
Դոքրմա գ· 979·
Դոքրտք ք· 1440·
Դոքրոթեա Ջմռուզ· 746·
Դոքրոնգոյ ք· 2133·
Դոքրոնթաւ գէս· 850·
Դոքրսնոյ ք· 1068·
Դոքրսն Պրոտեսնագոյ տ· Սիեբոքթս·
—— սի Ռնդեռնեայ Լաբրնեան·
—— սի Թոլսուէնէ տ· Սեպինոս·
—— տեղ Կաեդոյ ք· 1149·
—— Վնեգգեա տ· Վնսոլգնեա·
—— Վնեհոյ ք· 998·
Դոքրսի գ· 1064·
Դոքրսէս ք· 2274·
—— Նեղ· 2279·
Դոքրսհասլա գ· 1381·
Դոնաարնք ազգ· 1535· 1551·
Դոնգոսան գէս· ք· 2268·
Դնեգոյա գէս· 1279·
Դոնգոսլա կղ· 2228·
Դոնդնլա ալսնդ· 52·
Դոներ գէս· ք· 1440·
Դոներցա գ· 1398·
Դոնզա ք· 1267·
—— (Դագրա) լհ· 1794· 1836·
Դոնզոսա գ· 1466·
Դոնգքեոյ գ· 1836·
Դոնհոգէ Լնյն· 758·
Դոնհա գ· 184· 252·
Դոնէ ք· 398· 531·
Դոնսա գէս· ք· 1451·
Դոնսոն ք· 514·
Դոնսոնսեան տոհմ· 1657·
Դոնսոզ ք· 471·
Դոնսոսոլ բաթդրաա· 1504·
Դոնգնհա բոլք· 1119·
Դոնսնհ Թաթնարք· Ց· 2094·
Դոնսնդոնկ ք· 2033·
Դոնսնգնհսճ ք· 2229·
Դոնհնզն (Դոնհոնզ)· ք· 101· 1537·
Դոնհնա գէս· ք· 2223·
Դոնհնկ–Դոաջ Թաթնարք· 2094 Ց·
Դոնհոգնինկ–Հոս լհ· 2077·
Դոնհոսոզք (Մանչուրիա)· 1412·
Դոնհոկոզքա 1761·
—— Սաօրին· 1745·
—— վնբրին գ· 1668· 1745·
Դոնհոսոսրսհսաա Հով· 2118·
—— գէս· 2119·
—— լնսաձն· 2228·
Դոնհոսզ (Դոնհնկ) աշխ· 1532·
—— ծոց· 1536·
—— քաղ· 1524· 1537·
Դոնհնձա գ· 1228· 1245·
Դոնսա ա· 1750·
Դոնսնին գէս· 354·
Դոնսնին գէս· 1031· 1041·
—— քաղ· 1041·
Դոնսնաա գէս· 850·
Դոնսնհէ ք· 533·
Դոնսնհան (Տոնսնհոս) ք· 498·
Դոսս ք· 1961·
Դոնսգաոսզա գ· 2169·
—— քաղ· 2169·
Դոնսգքա ք· 2189·
Դոնսնեա ք· 1000·
Դոնր ք· 431·
—— սեւ Խէն ք· 494·
Դոնքանոյ գ· 1108·
Դոնքանհոս տ· Տոքանհեա·
Դոնքանաոս տ· Տէքնհեաս·
Դոնքհանան գ· 109·
Դոնքսգոյ գս· 2223·
Դոնքքոնէն ք· 361·
Դոնքքոնհոքհոյ ք· 151·
Դոնքհան ք· 2094·
—— Փռքր Գոսնհոքա·
Դոնք գ· 406·
Դոնքնհոսաան Ջրվէժ· 15·
Դոփոլեա լհ· 109·
Դոքայ ք· 903·

Դռռուա ք· 515·
Դրաթաճի գ· 1174· 1177·
—— սար· 1168· 1183·
—— (Դրէպանոն) քաղ· 1177·
Դրաքանուլի ք· 2061·
Դրազարկ վ· 1881·
Դրայեգդոյ տ· Մինասուրեան·
Դրանի ք· 1160·
Դրանսֆիկանիա աչխ· 850· 909·
—— Ջինուօրական· 913·
Դրասդուգան տ· Տրատիզեն·
Դրաս–Լոս–Մոնդէս գ· 950· 956·
Դրաւանգոր գ· 2033·
Դրաւանգոր
—— լեառն· 1999·
Դրաւ գ· 807· 840·
—— քղ· 123·
Դրաւգենաւ գ· 850·
Դրաւէ գ· 1325·
Դրաւ–Մրւնաէ Նչ· 807·
Դրաւն գ· 842· 851·
—— լճ· 657· 851·
Դրաւնիք ք· 1267·
Դրեզմանգէա կղ· 2116·
Դրեմանէն ք· 1542·
—— Դրեմիգեան կղ· 1167·
Դրինդ ք· 871·
Դրինգոյ
Դրենդըլ ք· 2160·
Դրեպպիա գ· 1017· 1081·
Դրեսգէգդոյ գ· 1087·
Դրեւէ գ· 1017·
Դրեւիլ գ· ք· 1078·
Դրեփֆէն գ· 850·
Դրէլի ք· 303·
Դրէկիկէ ք· 420·
Դրէսպանոն տ· Դրաքանի ք·
Դրէպինիոյ ք· 1267·
Դրէվոս ք· 487·
Դրէս գ· ք· 726·
Դրիասկյա ք· 1249·
Դրիքոլի (Դրաթպուլուս) աշ· 1533·
—— քաղ· 1315· 1534·
Դրիներգ գ· 850·
—— գետ· 159·
Դրիւնա գ· 850· 862·
—— ք· 864· 1067·
—— ծոց· 76·
Դրիզկնաքալի ք· 2020·
Դրիսմ ք· 292·
Դրիներատա կղ· 2215· 2261·
—— ծոց 2115·
—— Հաքսըր ք· 2138·
—— գետ· 2174·
Դրիհգոմալի ք· 2019· 2051·
Դրիսգան կղ· 1643·
Դրիմանդրամ ք· 2033·
Դրիքարա (Դռռհարա) ք· 148· 1259·
Դրիսարա 1838·
Դրոբրաւ ք· 850· 883·
Դրոնիգըլի ք· 1437·
Դրոլչեգդան ջրանցք· 1349·
Դրոմգելքինկէն ք· 728·
Դրոմանէօ կ· 1384·
Դրոյէն ք· 638·
Դրոնդոյ (Տրուենոան) գ· 132·
Դրոնգնոյ գ· 1134· 1155·
Դրոնտհեմ հչխ· 1379·
—— քաղ· 1383·
Դրոռուպրնէ ք· 235·
Դրռռսոյ (Տրռսոլ)·
Դրռուա (Տրիկաստ) ք· 116·
Դրռուիդ ք· 186· 411·
Դրռուիկլոյ գ· 2236· 2225·
—— քաղ· 2198· 2236·
Դրռոլ գ· 552·
Դրռոնիք Ավանաց, Հռոնոց Լայրն· 1685·
Դրուապաս գ· 850·
Դրուսկլոյ ք· 2225·
Դրռոբոյ գղ· 2135·
Դրոյ ք· 2160·
Էաթռուբա գ· 2119· 2227·
Էագի գ· 2207·
Էագուլթան գ· 2183·
Էագուզգ գ· 1411·
Էազկիկ· 894·
Էազլուի գ· 1279·
Էաին գ· 2207·
Էաիք տ· Ուրալ գ·
Էալովկյա գ· 1274·
—— գետ· 1271·
Էալուգեանդ գ· 1668·
Էալոնիք (կիսլոնիք)· 1601·
Էաշտ գ· 754·
Էաղուալոս գղ· 1854·
Էամսուր լ· 1852·
Էամչունկ լճ· 2095·
Էալլամը լ· 1839·
Էանեա գ· 1226· 1258·
Էանինա (Էանինա) ք· 1255·
—— լիճ· 1255·
Էանկոյ ք· 1609·
Էանկոս տ· Ջաթոն·
Էան–չէ–քեանկ տ· Քեանկ·
Էանկ–չէ–քեանկ գ· 2077·
Էանցեանկ·
Էանքոսէ գ· 14·
Էաշ գ· 1226· 1279·
—— քաղ· 1280·
Էաուբի աչխ· 1594·
Էասլոնոյ–Խբրեպսկեթ լ· 1670·
Էասոռնեա Թեսրկդ· 695·
Էասոն սա· 1872·
Էասսի տ· Էաշ·
Էասք սար· 1684·
Էար գ· 219·
Էարլսպերկ լիճ· 1379·
Էարմշոչ ք· 219·
Էարոպատ գ· ք· 1446·
Էարրա–Էարրա գ· 2277·
Էարբիպա աչխ· 1605·
Էարքաեա ք· 1681· 2094·
—— գետ· 2094·
Էաւարի գ· 2219· 2251·
Էաքագարա աչխ· 2062·
—— գետ· 2063·
Էաքոպշդաա· 1431·
Էաքոպսպերկ լ· 713·
Էաքռուգգ ք· 1666· 1761·
Էաքոյա գ· 2257·
Էաքսարա գ· 1686· 1738·
Էաքսդ գ· 819·
Էաչխա (Էոպսկ)· ք· 1725· 1925·
Էբրրա (Լէսրա) ք· 130·
Էբուսայիք· 1918·
Էբուբական (Էոսք)· 111·
Էբռուշնէք· 115·
Էբրայեցիք· 1730· տ· Հրեայք·
Էբրոդոն (Ընդլեօն) ք· 118·
Էբրոս գ· 109· 1202·
Էգասեեան կղ· 144·
Էգեան ծով· 109· 1285· 1684·
Էգեական
—— կղ· 156·
Էգէս տ· Էգեասս քղ·
Էգէրայեք տ· Մինկաէլ·
Էգէա տ· Ա՛յաս·
Էգինէ ծոց, կղ· 76· 109· 1298·
—— քաղ· 156·
Էգիոն տ· Վ՛ոսգիա·
Էգիպտոս· 1521· 1554–27· 1652·
Էգիպտացիք
—— մկին· 1564·
—— տասրին 1556· 1564·
—— վերին· 1564·
Էգղոն ք· 1725·
Էգոս գ· 124·
Էգեսիա ք· տ· Ուռհաս·
—— Կալիւնիկէ ք· 1893·
Էգեսաս կամ Էգես որ և Վռոմիաս
ք· 1253·
Էգիոն ք· 1306·
Էգոմայեցիք· 1738· 1934·
Էգռուադ իշխանի կղ· 2137·
Էգռուենեք· 116·
Էգրուբիա գղ· 205·
Էգլոիք· 1897·
Էգա ք· 1967·
Էգլէյն տ· Մակէգդով·
Էե գ· 2042·
Էէկէռնասոսֆ գ· 850· 883·
Էէնա ք· 767· 769·
Էէնի–գաէ ք· կիրճ· 76· 109· 1474·
—— գաիւրշա ջրափ· 1815·
—— Մահալէ գղ· 1243·
—— Շէհր գ· 1216·
—— —— քաղ· 1259· 1836·
—— Վէյ գղ· 1243·
—— Շէհր սար· 1684·
—— Պազար գ· 1226·
Էէհիսէյ ծոց· 7· 1664·
—— գետ· 14· 1668· 1745· 2093·
—— ք· 1763·
Էէլիվ ըռամագ (Խաթ)· 1687· 1794·
—— տ· Ջաբշամսյա–Ս՛ոս·
Էէսիեր գ· ք· 753·
Էէրքէօսիրիս գ· 1863·
Էըլանգաքէ լ· 1878·
Էըլանլը լ· 1857·
Էթռաղիա կամ Էվլա տ· Էլպա կղ·
Էթռովսիա· 1519· 1586·
—— Էթռովպացիք· 1590· 1652·
—— Ընդսյաս· 98·
—— Լիբիկը· 1502·
—— Էգիպտական գ· 1528·
—— վերին· 1528·
Էթռովպական ովկիան· 6·
Էթռովպացի ցեղ· 40·
Էլամ տ· Պահր–Խը–Ա՛յասպա·
Էլամիա (Կիւմերիան)· լ· 145·
Էլամացիք· 1951·
Էլամիա տ· Գաւբրիսորիոյ·
Էլդոն լիճ· 1403·
Էլէմերան կղ· 2202·

Եղեսիա ք. 1293.
Եղեա ու Գաստելլամարէ սկ Պրուգա.
Եղիա Կապուտինա ու. Երուսաղէմ.
Եղերբիս (Էգլիր) ք. 131.
Եղիզապէթգյան գէ. 850.
Եղիկոն գ. 145. ու. և Զակարա.
—— լեռան. 1297.
Եղիմայիս աչխ. 1972.
—— քաղ. 1968.
Եղիվէա (Արեղնոյ) ք. 146.
Եղլաթա. 95. 98. 1311.
—— գետ. 1286.
Եղնեսպոնաս Նեղ. 109. 1688.
Եղուսգէն գ. 2119.
Եղոս ու. Սիկի.
Եղուզա (Օզ) ք. 117.
Եղում գ. 1975.
Եղպա ու. Եղպա.
Եղսէնէօր ք. 1334.
Եկատոմբէուդոս (Տամղան). 1713.
Եկաոք 1168. 1183.
Եկատեան կողք.
Եկատէնէս կղ. 1700.
Եկբատան ք. 1708. 1723. 1711.
Եկեղեաց գէ. 1701.
Եկուսացիք. 140.
Եշնեցիկ գղ. 1854.
Եղսաբնեէսոս ու. Մարմարա.
Եղեփանեան գէ. 2023.
—— լիմ. 1556.
—— կղ. 1576.
Եղէա ք. 1688.
—— ք. (հին). 127.
Եղիս (Ս.) լ. 2117.
Եղիմայիգ ք. 1716.
Եղնոն ու. Տղովագա.
Եղիդէս գէ. 155. 1306.
Եղիաէ
Եղիս ու. Բալէօղուիս.
Եղիսաքեթէսպօլիս ք. 910.
Եղիւսեան դաշ. 1147.
Եմաթ ու. Համա.
Եմաուն լ. 18.
Եմիրսէ (Մեհրիսա) ք. 130.
Եմին բարձրաւանդ. 1928. (Խոմին)
Եմնա ու. Հեմս.
Եմիլաճոն ք. 468.
Եմաուս ք. 1725. 1921.
Եմոնա ք. 134.
Եմիս լ. 109.
Եմաոեան լ. 1684.
Ենգադգի դաշ. 633.
—— քաղ. 1725.
Ենգադգին լ. 867.
Ենոս ք. 127.
Ենիպէոս (Սադաշէր) գ. 145.
Ենիսէյ ու. Ենիսեյ.
Ենիսիեւս գ. 1259.
Եննոսէ ք. 1724.
Ենոէ (Խնիէ) ք. 1872.
Ենոսս գէ. 1525.
Ենոոր ք. 1723.
Ենգէօբինկ գէ. 1360.
—— քաղ. 1368.
Ենվոլ ք. 304.
Ենուան-մինկ-եուէն արուաբձ. 2088.
Երազգան Թերակղ. 2116. 2192. 2203.
Երազակիրք աղգ. 1762.
Երազիգա ք. 2160.
Երազիգալքա գէ. 2197.
Երազանտ կամ Իւլլանա. 78.
—— հարաւ. 1331. 1338.
—— հիւսիս. 1331. 1337.
Երազգաք գէ. 1992.
Երալիանսկասով ք. 2128.
Երակ գ. 1398.
Երակոյ գ. ու. Ս. Սալվատոր.
Երհնոյ ջրանցք. 1669.
Երհնա գ. 2207.
Երհնիգագ գ. 2161.
Երհնիրն ք. 2173.
Երհնիրն-դրնեէ ջր. 258.
Երհնկոզնեցյաւ գէ. 850.
Երհնիան գէ. 2079.
Երհնքաէլյան ու. Սալանկա.
Երուշատաղ լ. 1228. 1244.
Երուժնպուրկ գէ. 850.
Երեր գ. 194.
Երբրա (Ծիրբրա) լ. 82. 109.
Երբրա կղ. 156
Երբրուա գ. 2119.
Երքարգան. ու. Երոգագան.
Երպակրիս կղ. 1312.
Երիսկոպոսական եկեղ.ա. Անգղիակ.
Երիգաւբրս ք. 123.
Երիտաւբրս աչխ. 1302.
—— քաղ. 155. 917.
—— լիմմերան. 155. 1309.
Երպէուռս. 1254. 1301.
Երպէուռացիք
Երպիմանիա ու. Համա.
Երպուդեան կղ. 111.
Երպուսոս (Խվիա) կղ. 128.
Երէք ու. Էբս լեզու.
Երեան ու. Իրեանտա.
Երեան ք. 1726.
[Երեթոնիա. 90. 1410. 1428.
[Երեթոնացիք.
Երիա գ. 109.
Երպերքիա կղ. 1527.
—— լեր. սար. 82. 1521.
—— փոքր (Խոալիա հին). 132.
Երաոյ կղ. 1667. 2109.
Երաովա գ. 1270.
Երաեան աղգ. 113.
Երաոնեա. 1388.
Երվէպորվ գ. 1360.
Երեիպբմով. 232.
Երան լ. Տրբ. 18. 22. 1016. 1168.
Երաողիա գէ. 150. 1301.
Երոյ ք. 2107.
—— փոքր. Ց 2100.
Երոյ-կաւա գ. 2101.
Երաու Ճանապարհ ի Պալքան. 1203.
Երաոլուբ. 137. 1095.
Երաոլուբացիք.
Երաղգաւորք աւ. 1701.
Երակլեան արձանք (Հերակլեան). 1500.
Երանեվլեաց կղ. 1521. 1637.
Երաոիոս գ. 1302.
Երաոխ գ. 13. 98. 1668. 1684.
—— քարաւազ. 15. Ց.
Երէսոս ք. 1700.
Երէոարիա ու. Բալէոյ Գաագրոյ.
Երբեան ք. 1701.
Երեւաղք գէ. 1701.
Երէքք-Գէս ք. 2132.
Երէք-Լեառն Թերակղ. 2270.
Երիգոն (Ա.խաղիցա) գ. 145.
Երիգանոս գ. ու. Բոյ.
Երիյա աւ. 1701.
Երիմեռնիք գէ. 1701.
Երիվերէս ք. 1692.
Երիմանաոս գ. լ. 1307 ու. և Գելմոյ.
Երիսոս (Ականթէս) ք. 146.
Երիաոբեան ծ. 7. 9. 1684.
Երիքով ք. 1725. 1918.
Երիքս լ. 1168.
Երկաթոյ կղ. 1637.
Երկայն կղ. 2202.
Երկիր Ազատաց ու. Լիսէերիա.
—— Արմաւոյ. 1538.
—— Գլեայ. 1615.
—— Գործոյ. 1117. 1143. 1167.
—— Հոգւոյն Ս. ու. Կոր Հերրիաք.
—— Հրոյ կղ. 2271.
—— Զուռոց ու. Ալֆերլաեան.
—— Մոաբիտաց. 2193. 2199.
—— Ոսկեայ որև Էաոորաոյ. 2226.
—— Պետու Թեանց կղ. 2271.
—— Սուրբ ու. Պաղեաոին.
—— Քանանու. ու. Պաղեաոին.
Երինջակ գէ. 1701.
[Երուշալայիմ. 101. 1725. 1911.
[Երուսաղէմ
Երջանիկ Արաբիա. 1928.
Երրոյ կղ. (Երկաթէ). 1639.
Երրորդութիւն աւ. 2213.
—— կողմ ու. Դրինիտաս.
Եւասալէս գ. 1728.
Եւբիա կղ. 109. 1311.
Եւգանեանք. 120.
Եւգեան ծ. 1292.
Եւգին ք. 751. 753.
Եւենոս ու. Գիասրի գ. 145.
Եւգեոս ու. Քարուն.
Եւնոսոս նաւահանգիստ. 1565.
Եւոդեան կղ. 109. 1168. 1688.
Եւոդիգէ գէ. 1688.
Եւորա գէ. 950.
—— քաղ. 957.
Եւս գ. 456.
Եւսեբիս ու. Կեսարիա.
Եւսաոքիոս (Ս.) կղ. 2210.
Եւբիմեդոն գ. 1698.
[Եւբիսեան նեղ. 76. 153. 1311.
[Եւբիսոս
Եւրոդաս (Իրի) գ. 1286. 1302.
Եւրոպա 4. 73. 75. 91–99. 109. եւ.
Եւրոպացւոց Ագիանք. 1349. 1610. 14.
Եւրոպոս ու. Ձկրաոպոս.
Եվիլմէայ (Ս.) ծոց. 1138. 1165.
Եւքսինեան Պոնտոս. 96. 1258. 1684.
Եփս ք. 1723.
Եփեսոս ք. 1692.
—— (Ակոսկա). 1807.
Եփիւա ու. Կորնեթոս
Եփրատ գ. Բնեզիչ Հէմ.
Եփրատ գ. 13. 14. 98. 1668. 1684.
Եփրատացիք. 1672. 1899.
Եքամեթրինեպուրկ. 1749. 1759.
Եքամեթրինպուրկ ք. 1460.

Եքսաթեւրինոսաւս գէ. ք· 1467·
Եքսաթեւրինոսաւր ք· 1475·
Եքսոպրեկ ք· 1694·
Եօսեքիմեծաղ գէ· 850·
Եօզեքիչգասա բ· 878·
Եօզղատ գէ· 1216·
—— քաղ· 1846·
Եօձիանահանգ գէ· 1526·
Եօձնփորտական բագինք գէ· 1701·
Եօզափք· 1502· 1513·
Եօզօփք
Եզ գ· 1506·
Եօն գէ· 476·
—— գեա· 319·
Եօնձաղը քերմ· 1824·
Եօռ գ· ճ 1785·
Եօռք գէ· և ք· Ա՛ք· 111· 193·
Եօզք·
—— ք· յԱմիր· 2156·
—— բերդ· 2140·
—— կղզիք· 2130·
—— սար· 2274·
Եօռգդորնէն ք· 2165·
Եօտղ գ· 2108·
Եօզքառնաս նեղ· 1324·
Եօզղ գէ· 2197·
Եօզուլղղ հրաբ· ս· Քսորուլղղ·
Զաանրեւտաս գղ· 372·
Զաքուղոնի հովիտ· 1923·
Զագօզ խչն· 884·
Զախր գ· 1607·
Զախկիվերաք· 1761·
Զակայեան տոհմ· 1658·
Զակարա (Եղկոն լ· 145·
Զակիւնեոս կղ· 109· 156· 1322·
Զակրապ ս· Ակրամ·
Զամա ք· 1524·
Զամանդի (Ծամիգաւ) ք· 1862·
Զամոպ ք· 1491·
—— բերդ· 1422·
Զամորա ք· 2186·
Զամպէզէ գ· 1629· 1507·
Զամպի լ· հրբ· 18· 1503·
Զամպոյ ցեղ· 42·
Զամպրե լճէ· 1506·
Զայիրդ գ· 1507· ս· և Գոնկոյ·
Զանդա կղ· 109· 1316· 1322·
Զանեա ս· Քաճին ք·
Զանզիպար կ· 1501· 1633·
Զանկէպար աշխ· 1630·
Զանկէա ք· 1182·
Զանօ գղ· 1863·
Զապ գ· 1949·
Զառիս ս· Զեռէհ·
Զաորակերտ (Սարի) ք· 1712·
Զարագա (Սգիւմմիալոս) լճ· 145·
Զարասպ ք· 1721·
Զարաւանդ գէ· 1701·
Զարեհաւան գէ· 1701·
Զարիս ք· 1597·
Զարմիզեկերուսա ք· 910·
Զարիւտոս ս· Հիպպոն·
Զարքա ս· Ռամովի Գաղաադու·
Զաքաթալի բ· ճ 1785·
Զաքարիա (Մանկաբ) դ· 1687·
Զաֆրանպօլու գէ· 1216·
—— քաղ· 1834·
Զէլա ք· 1691·
Զէլանա (Սէբաստիա) կղ· գէ· 1331·
—— Նոր կղզի 2285·
Զէլանախա բ· 2247·
Զէլիա ք· 1528·
Զէնգիեա-Նոր կղ· 79· 1664·
Զէոմզին ք· 913·
Զէսախա գ· 1928·
Զէսպրու լ· 1016·
Զէռէհ լճէ· 1669· 1684·
Զէռռնէա ք· 125·
Զէրհա ս· Ինաքոս·
Զէրպի կղ· 1501· 1524·
Զէւհիտաղիա գէ· 1524·
Զէւհկա ք· 1705·
—— Պուլղարայ ս· Պիրճիկ·
Զէա կղ· 156· 1313·
—— լճառձ· 1536·
Զէլ աւ· 549·
Զէկ-զլէկ ազգ· 1597·
Զէկդուզ ք· 148· 1300·
Զէկիոձն
—— (Մալխական) ծոց· 1290· 1315·
Զէնկ ք· 913·
Զէնաերուա գ· 1971·
Զէռաաչ լճէ· 1949· 1975·
Զէռէչ
Զէրաշչան գ· 1989·
Զէքիոնոզ աւ· 1866·
Զընձասեռէրի գղ· 1857·
Զիլէ ք· 1838·
Զիլղղ գէ· 850·
Զիմկասոէ ք· 1631·
Զիմպեպա անապ· 1505·
Զինուորական Սահմանք գէ· 850·912·
Զիրիա ս· Կիւլենէ·
Զիւռնէկ ք· 2163·
Զիւռնիա ք· 1692·
—— ծոց· 1664·
Զմիւռղղ լ· ս· Ալեքսն-Թեփէ·
Զնայմ վճ· 850·
Զոհղլ ք· 2093·
Զուռանիեց ք· 1481·
Զուռանչա
Զուռպգաւերկ լ· 1615·
Զուգաչեռական լ· 2177·
Զուխաերզէչ 9·76· ս· Սէբհաեերսէչ·
Զուխցերի 93· 114· 606· 645·
Զուլիա գէ· 2225·
Զուլուչ (Ծուլսա) 1512· 1626·
Զուլղղ
Զուվա գ· 1506·
Զուվախոխ աւ· 1778·
Զուղախոխ
Զվռնիեք գէ· 1226·
—— քաղ· 1267·
Զրեանի Քոլիմք· 1761·
Զրոնա ք· 1037·
Էա ք· 1524·
Էամա-Իւլ-Պահր ք· 1939·
Էասպրովէք· 687·
Էբերիեն ք· 903·
Էբզռնէ ք· 390·
Էբինալ ք· 520·
Էբինուզլ· 82·
Է՛բոլմ ք· 232·
Էգամէք ք· 384·
Էդան ջանդք· 508·
Էդերզա գ· 403·
Էզն գէ· 387·
Էմիլ ք· 288·
Էնթիլ գ· 1685·
Էնիլ
Էշ-Արայիշ ք· 1526· 1568· 1926·
Էլաւեր ս· Ալիճ·
Էշ-Գահիրէ ք· 1569 ս· և Գայիր·
Էլդվիւէ խչն· 796·
Էլչեդ թաճարզք· ճ 2094·
Էլչն լճէ· 283·
Է՛լբոլիրը ք· 202·
Էլիասւի գէ· ճ 1785·
Էլմա ս· Քիլմա·
Էշ-Խալիլ ս· Քեբրոն·
Էշ-Խասր բլ· 1891·
Էլմոր գղ· 1888·
Էլկին ք· 275·
Էշ-Հաձար ս· Լահսա·
Էշ-Հասսա
Էշ-Հէձազ ս· Հէձազ·
Էշ-Հէյճ կ· 1576·
Էշ-Ձեկայիր (Ալձեր)· 1541·
Էլմալը գղ· 1873·
Էլմա-տաաղլ· 1793·
Էշ-Մինա բ· 1613·
Էշ-Մոտայն ք· 1891·
Էշ-Ոահ (Ոասխա)· 1552· 1553·
Էլչե ք· 998·
Էլպա (Ալպիս)՝դ· 14· 80· 658· 873·
—— լճէ· 657·
—— կղ· 79· 109· 1015·
—— կղ· կուս· 1106·
Էլպարդ բ· 1537·
Էշ-Պեհրութուն ք· 1525·
Էլպերքեսա ք· 719·
Էլպեօք ք· 401·
Էլպին կ· 686·
Էշ-Պոսդան ս· Ապլոստան·
Էլպուրզ· 18·1396·1670·1768·1958·
Էլպուրզ Նաւհան· 587·
Էշ-Ռեֆուձայիյ ք· 2188·
Էշ-Սաչ կղ· 1576·
Էլսդեր գ· 759· 764·
—— Սպիտակ գ· 767· 773·
Էլվաս ք· 957·
Էլվէնտ լ· 1948· 1971·
Էլվիր (Ելբերիրա) ք· 131·
Էլտորատոյ (Ոսկեղ երկիր)· 2226·
Էշ-Բազա ս· Ռապաթ Մոմաբու·
Էշ-Բոզպրիյ ք· 2187·
Էշ-Քաթիֆ ք· 1944·
Էզց գ· ս· Ալցեգ·
Էշ-Քապպ գղ· 1575·
Էշ-Քարձէ ազգ· 1853·
Էշ-Քոշ լ· 1888·
Էշ-Քուտա ս· Երուսաղէմ·
Էշ-Օպեխա ք· 1600·
Էշ-Ֆաշար գղ· 1599·
Էկալէոս լ· 1294·
Էկէաեմինա ք· 2128·
Էկեր գէ· 850·
—— գեա· 658· 873·
—— գաշտ· 877·
—— լճէ· 646·
—— քաղ· 877·
—— ս· (Երլաս)·
Էկբեբոս ք· 465·
Էկը-մորգ ք· 506·

Էհմն ք· 1853·
Էհլը ք· 413·
Էհկա ք· 1662·
Էհմմեդ գոգ· 2271·
—— լեառն· 2286·
Էհուէնն աղբիւր· 462·
Էհլանկ ք· 726·
Էհրենպարդէյան ք· 722·
Էհարկ ք· 506·
Էհբրոտունեան տ· Ա՝ապրեան·
Էհմն (Էհմն)· 1940·
Էհմիլեանեան (Միւհէդ) տ· Էհմիլեանն·
Էհմինէք սար· 1203·
Էհմ գ· 623·
—— գաշտ· 624·
Էհմմեր գ· 758·
Էհմպաք գ· 1430·
Էհս գ· 563· 659· 671·
—— Քհրմ· 660· 698·
Էհմէն ք· 745·
Էհմպոլի (Ամիլիպոլիս) ք· 146·
Էհլիպ արուարձան· 1216· 1230·
Էյվէն գ· 159·
Էյրիպոզ կ· ք· 1311·
Էյրիսու տաղ լ· 82·
Էն գ· և գտ· 486·
Էնաբա լիճ· 1398·
Էնգուհդբը գոգ· 2274·
Էնգրէ-Բիոս գ· 2267·
Էնգրիմ գ· ք· 295·
Էնհսէ գ· 3 1785·
Էնկիլգսէրկ աւ· 641·
Էնկրս գ· 273·
Էնկիւրն ծծմբաղբ· 11·
Էնկիւրիս ք· 1829·
Էնկըսկ կղ· 111·
—— գ· 244·
Էնկուր գ· 1776·
—— գետ· 1777·
Էննէ (Գասգրոյ ճիւղաւորի) ք· 144·
Էննհս ք· 301·
Էննհսգրաֆի ք· 289·
Էննհսքէլէն ք· 297·
Էնոս ք· 1247·
Էնս գ· 658· 842· 851·
Էնտէրի ք· 1775·
Էնտրը գ· 431· 435·
—— գաւ· 455·
—— նշ լ՝ուառ գ· 431·
Էնտրոսըն ք· 266·
Էնրըրվէր ք· 2157·
Էնֆերսաորֆ ք· 2157·
Էնքշուիզէն ք· 575·
Էշըմն ք· 201·
Էոն ք· 146·
ԷՀ տ· Աաիճ՝
Էշէն-չայ գ· 1811·
Էպաշպալոյ ք· տ· Եզիսաբեթուպոլ·
Էպէբհագուհոյ ք· 245·
Էպըրսին գ· ք· 271· 274·
Էպտատիպոլ ք· 1581·
Էպտ գ· 80· 529· 919· 940·
Էպտոյ·
—— վտակ· 1243·
Էջմիածին· 1241· 1701·
Էս գ· 1033·
—— քաղ· 1033·
—— ք· (Ա՝քուէ Սէքսդիմիէ)· 511·
Էսբերիդոյ Սանգոյ տ· Ս· Հոգի·
Էսգիմացէք· 2121· 2126·
Էսկիմացէք·
Էսկիմացւոց ծոց· 6·
Էագոյ (Էճլաս) ք· 80· 109· 319· 540·
Էագասիա գղ· 2258·
Էագէ տոհմ· 1132· 1191·
—— քաղ· 1072·
Էագրէբէա լ· 82· 2255·
Էագրէյհա·
Էագրէմատուբա գ· 950· 972· 984·
Էաճէբլինի ազգ· 1386·
Էա-Լա՝-Շաբէլ գ· ք· 724·
—— Ջերմուկ· 11· 660·
Էալինկէն գղ· 856·
Էալինկ գղ· 534·
Էակի Աղաքիա ք· 1873·
—— Խրըմ ք· 1470·
—— Հիսար ք· 1696· 1823·
—— Ճէհր ք· 1693·
—— —— աւ· 1827·
—— Սաղտա ք· 1246·
—— Սատմպոլ ք· 1797·
Էակուէրնի բլ· 1113·
Էամերալտաա գ· 2119·
—— քաղ· 2226·
Էանէ ք· 1575·
Էառն գ· 383·
Էասէք գ· 850· 908·
Էագկկ ք· տ· Մուրադա·
Էասէքիպղոյ գ· 2246·
—— գետ· 2226· 2245·
Էասէքա գ· 221·
Էագք գ· 257·
—— լեառն· 2117·
Էագպրաղք ք· 467·
Էվըն Ջրանգք· 212·
Էվգան գաշտ· 417·
Էվլէօ ք· 409·
Էատմ ք· 575·
Էաէն գղ· 1904·
Էաէնպուրկ ք· 903·
Էաէր գ· 783·
—— նշխ· 758·
Էախմիպըրը·
Էախմիպըրկ գ· ք· 258·
Էախմիպուրկ·
—— ծոց· 111· 257·
—— գղեակ· 258·
Էախինէ տ· Էարէնէ·
Էաճլէն ք· 291·
Էասխագէն խշխ· 240·
Էարէնէ գ· 1216· 1226·
—— քաղ· 1245·
Էարքու լիճ· 1557·
Էափու աւ· 1575·
Էը գ· 159· 395·
—— գաւ· 266·
—— քաղ· 266· 446·
Էրեան Ջրանգք· 2124·
Էրզիրում գ· ք· 1216·
Էրեկլի ք· 1846· 1871·
Էրիէ լիճ· 2119· 2133·
—— Ջրանգք· 2143· 2160·
Էրին տ· Խալանտա·
Էրլանկէն ք· 834·
Էրլաա ք· 903·
Էրծնկէպրիկէ լ· 656· 873·
Էրկ գ· 509·
Էրկրի գ· 1216·
Էրզինէզ լ· 1670· 1687· 1793· 1856·
Էրզինեէք ք· 1699·
Էրզնեռավիէ գ· ամառաս· 370·
Էրզիգաժ բլ· 498·
Էրոն գ· 459·
Էրուբատա լ· 1852·
Էրուհեռել ք· 231·
Էրզախ գ· 790·
Էրզիլ ք· 1707·
Էրս լեզ· 248· 254·
Էրտէկ գ· 1216·
—— քաղ· 1812·
Է՝րըզն կղ· 270·
Էրզ լ· 82·
Էրզիգ գ· 716·
Էրզիսւրդ գ· ք· 706·
Էզցէկիա ք· 988·
Էւբէն տ· Նշ՝·
Էւորա (Եւորա) ք· 130·
Էվբըլսկի ք· 187·
Էգլին կ· 2202·
Էքմիւլ ք· 534·
Էքսըգրըր· 239· 2156·
Էքսէգէր·
Էքսրն ք· 2169·
Էքսմրահ ք· 240·
Էքսուհա կղ· 2202·
Էօ ք· 402·
Էօլահա գ· 1369·
Էօլս խշխ· 749·
Էօմէն աշխ· 1943·
—— ծոց՝ ծով՝ 7· 1664· 1943· 2000·
—— տ· Սոհար·
Էօն գ· 458·
Էօռ գ· 409·
—— և լուառ գ· 411·
—— գետ· 319· 409·
Էօպէրտուհա գ· 1360·
Էօսեմիշ ք· 1811·
Էօրնպրոյ գ· 1360·
—— քաղ՝ 1366·
Էօրմ գ· 430·
Էօրտէլե-Օրթայ տ· Դրանսիլվանիա·
Էօքհագ-Լիմանը արուարձ· 1239·
Էֆա գ· 1590·
Էֆլաք աշխ· 1226· 1271·
Էֆինանի լիճ՝· 1794·
Էֆթալէն· 1351·
Էլբրուզ ք· 279·
Էլբշամ Քհրմ՝· 1824·
Էլդէրը գ· 293·
Էլհոռթա գ· 1216· 1226·
Էռաապատ գղ՝ 1858·
Էռն լիճ՝· 297·
Էսամիքհոյ գ· 1216· 1226·
Էսթրանտոյնա կամՔսարանճաք· 1228·
Էրուէկ գ· 159·
Էրուէն ք· 266·
Էվինկէնէ ք· 207·
Թ՝ասրը լ· 1922·
Թագաւոր (Ս·) վ· 1844·
Թագովքայա ծոց՝ 1664·
Թաթարք· 90· 1206· 1411· 1677· 1989· 2092· 2094 ե·
—— կիրճ՝· 1665·
Թաթարկա գղ· 1237·

Թալաս գղ. 1857.
Թալէ աւ. 703.
Թահդի-Խաճար գղ. 1971.
Թաղմաթաար ք. 1724.
Թայմուրլքայա գոգ. 1664.
—— սար. 1666.
Թայս գ. 892.
Թան գ. 1788.
—— քար. 519.
Թանահաճ վ. 1701.
Թանթահ ք. 1568.
Թաշ-քէօղրիւ ք. 1835.
Թաղասասրան աշխ. 1782.
Թաղաքհանէ գ. 1829.
Թաղասս ք. 1654.
Թաւսս կղ. 109. 1261.
Թաւշանկը աւ. 1828.
Թաւտոր տ. Պալմիւքա.
Թաւրասլիա գղ. 1243.
Թաւրասլուլուս տ. Դաւրասլուլուս.
Թաւրմէնպէտի ք. 165.
Թաւրուտան ք. 1548.
Թաւս գ. 1616.
Թաւսասպարան աշխ. 1782.
Թաքէկ դաշտ. 1883.
Թեան-Շան լ. 1670.
Թեքայիճ գ. 1564.
Թեքէ ք. Եգիպտ. 1526.
—— ք. Ցուն. 1298. 6.
Թեքէս ք. Պաղեստ. 1724.
Թեքթուան ք. 1548.
Թելաւ գւ. 6 1785.
Թելենկուղք. 1758.
Թեկուզա ք. 1920.
Թեմիսկիւրա ք. 1691.
Թենեսաոս կղ. տ. Դենեսաոս.
Թեսաղոնիկէ (Սելանիկ). 1203. 1252.
—— Ծոց. 109. 1253.
Թեսպիա ք. 1299.
Թեսալիա գւ. 148.
Թեսսալիա. 1203. 1227. 1258.
Թեքա կ. տ. Սանգորին.
—— Կալխաթա կղ. 1314.
Թեքելքէնշդաստ ք. 878.
—— քաղ. 904.
Թեքեւոն ք. 1709.
Թեքմայիկ Ծոց. 109.
Թեքմէսոս ք. 1698.
Թեքմիա կ. 156. 1313.
Թեքմդոն գ. 1691. 1687.
Թեքմոն ք. 150.
Թեքմոպիւլէ կերդ. 1299.
Թեքպարմա տ. Ուբմիա.
Թեփսլոլզ ք. 1751.
Թեփրիկ տ. Տիվրիկ.
Թեպաքի կղ. 109. 156. 1321.
Թեպլե–Համաուն տ. Թիլ Համունց.
— Պաւսաս կի Պաոթամոչ ք. 1526. 1568.
Թէկիդէհ ք. 1638.
Թէմզ տ. Դամիղ.
Թէյ գ. 111.
Թէնսիճի գ. 1544.
Թէոդոսիա ք. (Կաֆա). 113.
Թէոդոսոսլոպլիս տ. Երզնքումի.
Թէոս տ. Պուսորուն.
Թէոսլոպլիս տ. Անտիոք.
Թէբէն գ. 369.
Թէրէնք գ. 80.
Թէբսուս տ. Դէբսուս, Տարսոն.
Թէրիան գղ. 1243.
Թէրցա գղ. 1863.
Թէրքոզ գս. 1216.
—— լճ. 1243.
Թէքէ գս. 1216.
Թէքիրտաղ գս. 1216. 1226.
—— լեառն. 1228.
Թէզ գ. 435.
Թըրչալա գս. 1246. (Դըրչալա).
Թրքոսց ք. 279.
Թիան–Շան լ. 1996.
Թիէ գ. 609.
Թիէհ Հովիտ. 1577.
Թիէր ք. 465.
Թիէր–Կարգէն անտ. 698.
Թիր ——
Թիլն աւ. 1701.
Թիլ–Աճեանց տ. Թլպաշար.
Թիլ–Համանց ք. 1882.
Թիմրէ ք. 693.
Թինա ք. 1738.
Թինէ ք. 1526.
Թիննիս ք. 1545.
Թիոցին ք. 2088.
Թիռնվիլ ք. 396.
Թիվա ք. 153. 1298. (Թեքէ Ցուն.).
Թիտաեւրոք ք. 1785.
Թիրէ ք. 1811.
Թիւամիս (Դալամաս) ծց. գտ. 145.
Թիւասիր տ. Աք–Հիսար.
Թիւնացիք. 1689.
Թիւրքա տ. Ս. յիոս Աթարէաս.
Թիւրքմէնք. 90. 1677. 1828.
Թիփլիզ ք. 1786.
Թվկուրսան աւ. 1884.
Թվկպաշլ ք. 1884.
Թոլէն կղ. ք. 584.
—— Ջրանց ք. 563.
Թոմասպէն ք. 290.
—— ք. Մխաք–Ղահ. 2156.
Թոնկհայի տ. Ալևելեան Նով.
Թոնկքինկ ծոց. 1664.
Թոռն ք. 687. 730.
Թոռնատան գւ. 1701.
Թոսանլը կի Թոքաթլը սուս գ. 1839.
Թոտրակ գղ. 1844.
Թոսիա ք. 1834.
Թոփխա (Ս.) կղ. 1501.
—— քաղ. 2210.
—— Երկ. յԱԹր. 961.
Թոր աւ. 1935.
Թորգան. 1701.
Թորգուտայ Ջրվէժ. 15.
Թորկոդ Թաթարք. 6 2094.
Թորոսլոս գղ. 1844.
Թորտաս գւ. 850.
Թուաբ ք. 435.
Թուէրկ Ճշխ. 468.
Թուէ գ. 435.
Թուլիս կղ. 111.
Թուլյա գւ. 1226.
Թուխարիք ք. 1686.
Թուպյա գւ. 1226.
Թուն լճ. 609.
—— քաղ. 624.
Թունեուզ տ. Դունեուզ. 1846.
Թուբ գ. 609.
Թուբան տ. Թուբքաստան.
Թուբինկոն (Ցուբինկ). 628.
Թուբինկա կի Թուբինկա գւ. 760.
—— Աստատ, լ. 656. 670. 701.
Թուբկաս գւ. 630.
Թուբկովա
Թուբնակէն սար. 2115.
Թուբք կղ. 2202.
Թուբքաստան. 1735. 1988.
Թուբք ք. 90. 1206. 1531. 1996. հս.
Թափրաքգալէ. 1840.
Թաքսագ ք. 1837.
Թաքսագը սուս. 1839.
Թռեզք գւ. Հայ. 1701.
Թրսակցիք. 110. 1228. 1688.
Թրսիա.
—— Նեղուց. 1228.
Թրսիկնք գւ. 1226.
Թրսփի գ. 1701.
Թրոնին ք. 152.
Թս լճ. 508.
Թափհանէ արուարձ. 1238.
Թաքսա գղ. 1847.
—— սուս գ. 1847.
Ժամանաց Ախուզք. 1604. 1606.
Ժամնաք. 553.
Ժառնագ ք. 437.
Ժէք գւ. գ. 447.
Ժէրաբմիր ք. 521.
Ժէրպիէ–սը–ժոն լ. 318.
Ժէս գ. 487.
Ժընեւա լ. 318.
Ժընեւ տ. Ժընեւա.
Ժիգամիր ք. 1482.
Ժիկն գ. 452.
Ժիրկէ ք. 394.
Ժիլոր ք. 489.
Ժիրոնտ գւ. 533.
—— գետ. 319. 441.
Ժիւն գ. 384.
Ժիւլիէ ք. 725.
Ժիւլիւր Ճշխ. 716.
Ժիւրա լ. 318. 482. 639. 645.
Ժոնզագ ք. 439.
Ժոռնատ գ. 466.
Ժուանվիլ ք. 517.
Ժուէ ք. 382.
Իրանեմոս բուկ. 2256.
Իբնէ Ռանիա (Խալտաս). 109. 111.
—— Ծով տ. Խալտիոյ ծ.
Իբերիա. 95. 938. 1003.
Իբերացիք.
Իբարաս կղ. 131. 1263.
Իբսուհէ ք. 220.
Իգնոնեցոյ կամուրջ. 2220.
Իգա (Աքինոս) լ. 145. 1258.
—— այլ և փ. Ասիա. 1687. 1793.
Իգաշղուտի լ. 2250. 2261.
Իգակէ ք. 2160.
Իգամակ լ. 2250.
Իգաս լ. 156. 1265.
Իգար գ. 658.
Իգըն ք. 214.
Իգոմ լ. 145. 1308. տ. և վանքանոյ.
Իգոն գ. 409.
Իգուքգեան (Սերբա ս'օգա) լ. 128.
Իգրիա երկ. 660.
Իզապել ք. 2197.

Խաղ գ. 828.
—— գիտ. 823.
Խերան լ. 1025.
Խէեռ գ. 493. 658. 873. 1017.
Խէր.
Խզիա գ. 1216.
Խզիր գ. 1216.
—— քաղ. ս. Ջմիւռնիա.
Խնիմիտ ս. Նիկոմիդիա.
Խնիձ ս. Նիկիա.
Խոլա Մաարէ կ. 1038.
—— Պէլա կ. 1038.
Խոնցոյ (Սոնտոս) գ. 862.
Խշլուռնիք գ. 1216.
Խշղուռ ք. 1848.
Խճակէ կղ. 109. 1316. 1321.
Խճուիթիաան ազգ. 1586.
Խճուրեան կիրճք. 1921.
Խ գ. 399. 416. 867.
Խ—և-Վիլէն գ. 416.
—— և Ռանս ջր. 324.
—— սը Ռէ կղ. 439.
—— սը Ֆրանս Նահ. 338.
Խանց աւ. 633.
Խէամանի լ. 2237.
Խեաս-Վերասս կղ. ս. Դալարի.
Խէհինեան գ. 2119.
Խէմճի լ. 2117.
Խէք գ. 1398.
Խի ք. 218.
Խիձա ջերմ. 11.
Խլպուռլա (Խիւռլա) ք. 131.
Խլէփինք. 112.
Խլեր գ. 658. 816.
Խլեերիս կամ Հելինէ (Էլլը) քաղ. 118.
Խլինուա գ. 2173.
—— գետ. 2173. 2174.
Խլուտաար ք. 193.
Խլսուրան ս. Օլոռան.
Խկան աւ. 1846.
Խմ գ. 767.
Խմէն լճակ. 1397.
Խմհնաւ գ. 735.
Խոր կիս (Լորգա) ք. 129.
Խովա (Էլպա) կղ. 109. 144.
Խովով ս. Լեմերկ.
Խտեփոնս (Ս.) գղ. 974.
Խշիովնս գէ. 1274.
Խկարիա Ծով. կղ. 1700.
Խկաձոա ս. Եօն.
Խկէլ գղ. 726.
Խկէլի գէ. 1216.
Խկսա գէ. 850.
—— գետ և ք. 882.
Խկոնհոն ք. 1693.
Խկոպ ք. 2256.
Խկոպսպաա ք. 996.
Խկոսանցա գ. 2256.
Խկոլիսա (Անկուլէմ) ք. 117.
Խն գ. 739.
Խլոն ք. 1688.
Խլսոս գ. 1292.
Խմագրաֆալ Ջուվեժ. 1433.
Խսաուս լ. 1684.
Խթեռնհս ս. Իբբռնէ.
Խբբոս կղ. 109.
Խներէթ. 1414. 1766.
Խմա ք. 1705.
Խմպապուրա ք. 2228.
Խպրոյ կղ. 1261.
Խմգ գէ. 850.
Խինէպաղար աէ. 1838.
Խինէպոլի ք. 1690.
Խնախուա կղ. 2202.
Խնաքոս (Ջէրթա) գ. 1302.
Խգապաք. 2228.
Խգաֆիֆի գղ. 1075.
Խնգէրլահէն ք. 623.
Խնդոս գ. 14. 1668. 1684. 2000.
Խնգոք ք. 2061.
Խնգէլի ք. 1957.
Խնէպոլի ք. 1871.
Խնկէրմանդատա ս. Բհռեբապուրկ գէ.
Խնկըլտերը լ. 193.
Խնկոլդատա ք. 832.
Խնկուլ գ. 1477.
Խնկուչք. 1414.
Խնձէ սար. 1666.
—— Գարասուս (Ալիակմոն) գ. 145.
Խնն գ. 609. 658. 823.
Խննահնեան տեգիք. 1701.
Խննիֆելն կ. 303.
Խննսպրուք գէ. 850.
—— քաղ. 870.
Խնչդատ (Բոյաց քաղաք). 121.
Խնովգրլաս ք. 690.
Խնասկոր գղ. 1858.
Խնգէրպուրգի ք. 684.
Խնսուբրեան ազգ. 133.
Խնվռնհես գ. ք. 277.
Խնվգրերի ք. 271.
Խնասլս գ. 80.
Խնսեթաաիա ք. 138.
Խնսհանա գէ. 2173.
Խնսհանտոպօլիս ք. 2173.
Խնսիբնհանհնպա (Խգաթէ) ք.
Խնաէբհնհնցհա 2267.
Խնսոր ք. 2031.
Խնսուսք (Հիհտուսք). 2005.
Խնտրաբուրս գէ. 2061.
Իշ գ. ք. 1459.
Իշայր գէ. 1701.
Իշոց գաւառ. 1701.
Իշդաս ք. 1370.
Իշիմ անապ. 1672.
—— Երկիր. 1754.
—— գետ. 1745.
Իշկան կղ. 1501.
Իշհանիկ գղ. 1844.
Իշկէչէմպօղ գ. 1864.
Իպպրրա ք. 2228.
Իպերա լճակ. 2264.
Իպիգու գ. 2269.
Իպրայիկ գէ. 1274.
—— քաղ. 1276.
Իռաւատտի գ. 1668. 2039.
Իռիս գ. ս. Եհէլզեռմագ.
Իռշանաս կղ. 79. 111. 282.
—— Ծով. 6. 76. 109.
—— Նոր կղ. 2281.
Իռշանատցիք. 284.
Իսա գ. ս. Կաթող.
—— քաղ. 2233.
Իսանժօ ք. 496.
Իսաւրիա գէ. 1698.
Իսաւրա լճակ. 1698.
Իսաքրայ երկիր. 1723.
Իագէր գ. 1249.
Իագուանդա ք. 2221.
Իագուրիա աէ. 1776.
Իադ-Լոահնէն ս. Հէմինկզըն գէ.
Իադաբէ ք. 2194.
Իադաբալի կղ. 1314.
Իադբորգ ք. 2186.
Իադնհկլ գ. 1312.
Իադնհկլիա աշխ. 218.
Իադըն ք. 2164.
Իագլա Հովիտ. 2184.
Իագ-Միահ գէ. 292.
Իագրիա աշխ. 850.
Իաէգ գ. 1460. 1749.
Իաթանքէոյ կղ. 1263.
Ի Թմոյ կիրճ. 2222.
Իախոգորսն ս. Խոտաբ.
Իախս ս. Դամմիզ.
Իախք լճակ. 1996.
Իալա-աէ-Լէոն ք. 986.
Իալամապատ ք. 2033.
Իալամպօլ (Սուամպօլ) ք. 1229.
Իալանտա. 1323. 1343.
Իալիմիէ գէ. 1216. 1226.
Իալէմհէ ք. 1246.
Իակէնաէրիէ ք. 1226.
Իակոպօլիս ք. 1867.
Իամոյնէլացիք. 1727.
Իամպէլ ք. 1479.
Իաոս ք. 1699. 1880.
Իաուար ք. 465.
Իաուգուն ք. 1721.
Իաուէսէն ք. 455.
Իապահան (Ասպահան) ք. 1971.
Իապարթա գէ. 1216.
Իասեաոնք ս. Յոգիք.
Իասոս գ. 1705.
Իատամպօլ. 1229. 1283.
Իահինիօլի
Իատնենայ գոգ. 1263.
Իատեր գ. 109.
Իահնէ ք. 1300.
Իարթան ազգ. 134.
Իաքէնաէրուն ք. 1902.
Իաքէր գ. 1202.
Իաքիա կղ. 1150. 1167. ս. Պիթէ-կուսա.
—— քաղ. 1167.
Իվայաւալ գ. 1001.
Իվէրտեան ք. 621.
Իվըդդ ք. 404.
Իվկիա հ. 109. 999.
Իվկյհա ս. Եպոլսոս.
Իվաէ գէ. 1031.
Իվօի աէ. 410.
Իտալիա. 96–110. 1013. 1023. 1187. 1194.
—— Ստահնձնակ. 137.
—— Սուորին. 1023. 1170. 1187.
—— Վերին. 1023.
Իտալացիք. 100. 845. 1192.
Իտալիկա ք. 987.
Իտէլ գ. ս. Վոլկա.
Իտըն գ. 187.
Իտշգայն էչխ. 796.
Իտոնհա Ծոց. 111.

Խորիա ք· 863·
Խրաբուադոյ ք· 2185·
Խրագ ԱՀէմի· 1970·
Խրաք·
—— Ագապի· 1709·
Խրան տ· Պարսկաստան·
Խրատու լ· 2117·
Խրդիլ գ· 1464· 1745·
Խրթիլ· 1996· 2093·
Խրի (Եւբրատաս) գտ· 145·
Խրտնիկ գւ· 850·
Խրբուդաք գւ· ք· 1759· 1760·
Խցաչուադ Տիր· 2184·
Խւբուն ք· 551·
Խւբր·
Իւդասպ գ· 1728·
Իւդրեհիդ գւ· ք· 587·
Իւզէ ք· 506·
Իւզակէբք· 1677· 1990·
Իւլլանո տ· Եռուլլանո·
Իւնիէ (Ենոռ) ք· 1872·
Իւսէլ ք· 463·
Իսակիւսար ք· 1228· 1230· 1689·
Իսակիւպ գւ· 1216· 1226·
Իսաքիւպ քաղ· 1252· 1834·
Իփսիգա Տիվ· 1180·
Իքանամասւվե կղ· 2285·
Իքարիա կղ· 1810·
Իքի–քարտաշար սար· 1805·
Իքի կղ· բ· 810·
Իքիֆէրդէն տ· Իվէրտեան·
Լա կամ Լու–Բասախէս գ· 1001·
Լաբասչ գէ· ք· 2239·
Լաբերտուզ Նեղ· 1666·
—— կղ· տ· Չարլզ·
Լաբիկան ք· 440·
Լա–Բվագա աչխ· 2264· 2266· 8·
—— գ· 14·
—— քաղ· տ· Չաւքիսագա·
Լաբոնիա· 1360· 1375· 1410·
Լաբոնիացիք·
—— լերինք· 1396·
Լագանա տ· Լաշն·
Լագեռվիւան կղ· 1667· 2052·
Լադագիա ք· 1846·
Լադիք·
Լադք 1677· 1703·
Լագիսատն·
Լաթոպօլիա ք· 1569· 1575·
Լախս ք· տ· Դան·
Լալանտ կղ· 79·
Լախաս ք· 1944·
Լածծաբալդդոյ վէգգիոյ կղ· 1070·
Լածխինցի դղ· 1489·
Լական գ· 295·
Լակեգեման· 1162· 1294· 1308·
Լակեգեանք· 129·
Լակինիոնէ (Գոլգոնէ) ս· 132·
Լակոս ծոց· 1499·
Լակորբիգա (Լակոս) ք· 130·
Լականիա· 155· 1309·
—— ծոց· 155·
Լակոս (Լակորբիգա) ք· 958·
Լակուադ Երկիր· 1542 8·
Լակռնիա ք· 1638·
Լակռնիկիա դղ· 2236·
Լա–Հայ ք· 578·
— Հասակ·
—— առան· 432·
Լահէն գ· 658·
Լահնա գ· 725· 787·
Լահոյմ ք· 1371·
Լահոռ աչխ· 1983· 2033·
—— քաղ· 2016· 2033·
Լահոռ ք· 1605·
—— Մեծ· 1606·
Լահսա տ· Լհսաս·
Լահր ք· 811·
Լա Մանա Երկ· 2248·
Լամանդէն աւ· 2213·
Լամաս աւ· 1876·
Լա–Մար տ· Գոպես·
Լամբա ք· 2233·
Լամբակի ք· 1688·
Լամբրոն աւ· 1876·
Լամիկոյ ք· 953·
Լամիա տ· Օէդրոան·
Լամպայ ք· 420·
Լամպակէքէ ք· 2236·
Լամպախ գւ· 851·
Լամպասկոն տ· Լամբասկի·
Լայաս տ· Պայաս·
Լայթսիկ գւ· 761· 764·
Լայթցկ·
—— քաղ· 764·
Լայդունիցկ գւ· 850·
Լայդոմիչ գւ· 850·
Լայերտ ք· 1699·
Լայթէն ք· 927·
Լայն գ· 739· 770·
Լայպախ գւ· 850·
—— քաղ· 863·
Լայպինց գւ· 850·
Լայրա ք· 1345·
Լան գ· 498·
—— քաղ· 387·
Լանգասդր Նեղ· 2115·
Լանէլլի ք· 246·
Լանիայոս ք· 245·
Լանկլանտ կ· 1336·
Լանկհեդուալպախ Էրվ· 796·
Լանկրատ Նահ· 347·
Լանկտոզ·
—— գաւ· 469·
—— Ջրանցք· 532·
Լանկոզ գղ· 517·
—— Լ· 318· 319·
—— (Լինգոն) ք· 500·
Լանկիվլա լ· 82·
Լանձինն ք· 420·
Լանս ք· 365·
Լանսէպղն ք· 241·
Լանտ գւ· 446·
Լանտ–Փան–Փռուանձէ կղ· 582·
Լանտաւս բ· 838·
—— քաղ· 667·
Լանտէռնոյ աւ· 423·
Լանտէք գւ· 850·
Լանտկրաւք Թուբինկեոյ· 769· 787·
Լանտոռոգ աւ· 709·
Լանտոզ լ· 318·
Լանտոտ Նաւահայք· 875·
Լանտաքրոն գւ· 850·
—— քաղ· 1370·
Լանտրըսի ք· 361·
Լանցկրոդա կղ· 1638·
Լաոլանտ կղ· 1326· 1336·
Լաոս Երկիր· 2047· 2075·
Լաուչկարդն ք· 2278·
Լաուտչ գւ· 292·
Լաչէռանիա տ· Ակռիլընա·
Լապկեթոս ք· 1856·
Լապտնա կ· 2067·
Լապտրդոն (Պայոն)· ք· 117·
Լապրատոյ Թէրակղ· 2115· 2139·
Լառն ք· 295·
Լառնագա ք· 1856·
Լապգա գւ· 1591·
Լապթենկա գագ· 1243·
Լապա կղ· 1312·
Լապիդ ք· 156·
Լաս Կուռաքաս Հով· 1638·
Լասսա տ· Հլասսա·
Լասսիդի տ· Տիբոյս·
Լավալ ք· 415·
Լավըր ք· 470·
Լաւտան ք· 2096·
—— (Փոքր Դիպկէդ)· 2096·
Լաւուք ք· 2000·
Լաոինք· 91· 663·
Լաոիան աչխ· 140· 1107· 1187·
Լաոմիկեան ծոց· լ· 1696·
Լաոմոս լ· 1687·
Լաոոկա լճէ· 12· 81· 1397·
—— Ջրանցք· 1399·
Լար աչխ· 1951· 1965·
Լարիստան·
—— քաղ· 1967·
Լարա տ· Ձոր Ցուլասի·
Լարանտա ք· 1693·
Լարաշ ք· 1522·
Լարեոս լճէ· 109·
Լարճադիկէր ք· 498·
Լարիաս ք· 148· 1259·
Լարոն կ· 2272·
Լարպա լ· 318·
Լաւալէգ ք· 1185·
Լաւգեր ք· 400·
Լաւգերպրուն գաւտ· 623·
Լաւեմպուրգ գւ· 1391·
—— քաղ· 1341·
Լաւենպուրգի տ· Ցպաբ–Լաւենպ·
Լաւինոն ք· 140·
Լաւխ տ· Լուհպոդ ք·
Լաւխշդաս ք· 705·
Լաւոդիկէ ք· 1705·
Լաւոդիկիա
—— Ալրեցեալ· 1693·
—— (Խակի Հիսար)· 1804· 1902·
—— ծոց· 593·
Լաւպան աւ· 709·
Լաւսոնա (Լոզաննա) ք· 621·
Լաւս–Պոմպէա (Լոտի)· 133·
Լաւրենտիոս (Ս·) գւ· 14· 2015·
—— լճաւն· 876·
—— ծոց· 1762· 2115·
—— կղ· 1667·
—— Հովիտ· 2132·
Լաւրենտիոն ք· 140·
Լաւրէակոն ք· 121·
Լաւրիդոգաս քովք· 2235·
—— լճէ· 2119·
Լաւրիոն լ· 145·

Լաւֆլէն դղ. 628.
Լաքիա ք. 1725.
Լաֆէր ք. 336.
—— քաղ. 389.
Լաֆէրդէ-Մէլէն աւ. 388.
—— սու. ժողով. ք. 386.
Լաֆլէշ ք. 414.
Լեառնս գաղաք. 2220.
Լեանցա ծովեզր Կաշալոն. 962.
Լեբանդոս ք. 152. 1301. (Լեպանդ).
Լեգէ 90. (Գոյքահաւոյք).
Լեզա գաշտ. 1038.
Լեզլնա կղ. 79. 917.
Լեզլիք. 1414. 1782.
Լեզլիկեան կամ Կուրնաք ազգ. 145.
Լեկտոն սար. 1684.
Լեկք տ. Լեկլիք.
Լեհէ. 1488.
Լեհաստան.
Լեմանոս (Ձկնեւուայ) լիճ. 609.
Լեմնոյ ք. 1261.
Լեմնոս կղ. 109. 1261.
Լենա գ. 1668. 1745. 1761.
Լեդրլին տ. Լէոնտիոն.
Լեռնակոյ ք. 1075.
Լերքորան ք. 1770.
Լեպա լիճ. 671.
Լեպադէա ք. 1297.
Լեպաոէա.
Լեպանդեայ ծոց. 109.
Լեպէտոս ք. 1692.
Լեպիճնակք. 148.
Լեպիտա ք. 1524.
Լեպոնաեանք. 120.
Լեպտիս ք. 1564.
—— Մեծ. 1524.
—— Փոքր. 1654.
Լեռնեան ճահիճ (Մուզլին) 145. 1302.
Լեսբրիգնք. 1471.
Լեսպոս կղ. 1262.
Լեվա կ. 378.
Լեվլէկ (Լեվկ) աւ. 1823.
Լեռոյ-Սոլնաարիուս տ. Լանլը Սոլնէկ.
Լեռք (Լեգք). 681.
Լեր գ. 475.
Լերանց լիճ. 2119.
Լերին գ. 1616.
Լերիտա ք. 996.
Լերլէք ք. 281.
Լերմա գ. 2486.
Լերոյ կղ. 1810.
Լերիա.
Լեվկագիա կ. 109. 1320.
Լեվկեան սար. 1137. 1320.
Լեվկագեան.
Լեվկէ ք. 1727.
Լեվկի ազգ. 398.
Լեվկիմա ք. 1318.
Լեվկոսիա տ. Կիկոսիա.
Լեփսիա ք. 1293.
Լեքսովկանք. 116.
Լեռանգրու աշտարակ. (Գերզ-Գուլէ-սի). 1239.
Լեգգուր ք. 447.
Լեկր ք. 745.
Լեմ գ. 658. 823. 925.
Լեհիճան գւ. 1957.
Լեմպերկ ք. 888.
Լեմնգըր ք. 203.
Լեմռեք աւ. 1799.
Լեյդրիմ գւ. 298.
Լեկ(թա գ. 892.
Լեկն գ. 735.
Լեկնագըր Նահ. 286.
Լեկյա ք. 580.
Լեկտեն (Լուգդոն Պատաւաց).
Լեկրիա գւ. 850.
Լենաքք գւ. ք. 263.
Լենքքս տ. Ջրմպարդըն.
Լենկ Ջռանգք. 452.
Լենկերուա գ. 1957.
Լենկեք ք. 720.
Լենաւկնա սար. 77. 241.
Լենքեպգըր գւ. ք. 189.
Լեշքիրսկն գւ. 850.
Լեոբրնսպերկ լ. 851.
Լեոն Նահ. 979.
—— գաւ. 972.
—— քաղ. 979.
—— կղ. 986.
—— լիճ. 2193.
—— երկիր Մրք. Ամր. 2196.
Լեոնարա (Ս-) ք. (Նորբէա). 121.
Լեոնիպացիք. 1173.
Լեոնիոն (Լեհդիոն) ք. 144.
Լեչյէ ք. 1161.
Լէ Ռիսէյա աւ. 515.
Լեպդըր գւ. ք. 206.
Լեռէչ գւ. 850.
Լերիտա գւ. 972.
Լեւգա (Սալէնեան) սր. 77. 109.
Լեք գւ. 577.
Լէ-Քէյ կամ Օ-Քէյ ք. 2208.
Լեքսինկդըն ք. 2172.
Լեօուսրսեն ք. 592.
Լեօպէն գ. 850.
—— քաղ. 861.
Լեօպէնհէդ ք. 682.
Լեօվէն ք. 548.
Լեօրսն ք. 812.
Լեջք աւ. 637.
Լեօ-Քոգա գղ. 1863.
Լը-Ռիլ ք. 496.
Լը-Հաւր ք. 403.
Լը-Ման ք. 414.
Լմկր Նեղ. 2271.
Լընտն տ. Լոնտրա.
Լընպնսեբրի գւ. ք. 296.
Լը-Շանպոն ք. 492.
Լրաէն կ. 513.
Լի գ. 304.
Լիագուբա (Պառնտաոս) լ. 145. 1286.
Լիբանան լ. 18. 1670. 1897.
Լիբալի կ. 1183.
Լիբր, Լիբրէ. գ. 658. 711. 716.
Լիբրէ աշխ. Գերմ. 755.
—— Շաւեմպուրկ. 93.
—— Տեդմլտ. 93. 755.
Լիբեջգայ բաղան. 1403.
Լիբիա (Աֆրիկէ). 4. 1498. 1521.
—— Արաապիոն. 1525.
—— Խորին 1521. 1527.
Լիբիական ծով 1524.
Լիբիկեան ազգ. 133.
Լիբիսա տ. Ճէպիզէ.
Լիբիւգոն գւ. 1525.
Լիմրգաա ք. 756.
Լիբռւռնացիք. 132.
Լիբռւռնիա աշխ. 913.
Լիսիա տ. Լայսկի ք.
Լիսայ կղ. 1810.
Լիգեր գ. (Լուաւռ). 109.
Լիգուրիան ծով. 132.
Լիգուրիա աշխ. 135. 1051.
—— ծոց. 109 տ. Գենուայ ծոց.
Լիդդաս գւ. 850.
Լիդդաքու ք. 1626.
Լիդլէրը գաղթ. 2285.
Լիդ-Ուրք տ. Արկոպոլիս.
Լիզբոն սար. 241.
Լիզնէս ք. 406.
Լիսեր ք. 305.
Լիզպոան ք. 295.
—— սար. 2113.
Լիզպոնա (Լիսպոնա) ք. 950.
Լիէժ ք. 855.
Լիէուբիէու կ. 1667. տ. Լիուբիու.
Լիճոուանիա 90. 1407. 1480.
Լիճոուանացիք.
Լիմֆիքոբա գոգ. 1325.
Լիչ ք. 360.
Լիչպոն ք. 404.
Լիսբոնոն (Պոռթ) սար. 132. 1177.
—— քղ. տ. Մարապա.
Լիսյ ք. 559.
Լիտերնդաչն խրս. 93. 721. 839.
—— աւան. 839.
Լիտշտալ աւ. 625.
Լիկկա աշխ. 1811.
Լիկնիդ գւ. ք. 709.
Լիկոնիա աշխ. 1693.
Լիկոպոնիա.
Լիկոր աշխ. 2048.
Լիկոբիա տ. Լիգուրիա.
Լիկոսս գ. ք. 1522. 1544.
Լիկոսլիոն տ. Լիզնէս.
Լիհ ք. 1681.
Լիճ գւ. 810.
—— Մեծ. 109. 1017.
—— Զորից Նահանգաց տ. Լուսնեան.
—— վերին. 2119. 2174.
Լիշք գղ. 1854.
Լիմ ք. 2158.
Լիմա գւ. ք. 2233.
—— գետ. 943.
Լիման-Փասան կղ. 1797.
Լիմերիք գւ. ք. 302.
Լիմինգըն ք. 233.
Լիմերնիա գւ. 1728.
Լիմնոմ գ. 609. 644.
Լիմին գւ. 1216. 1226.
Լիմոյ կ. 1261.
Լիմոճ կամ Լիմովկկ ք. 117. 462.
Լիմոս ք. 473.
Լիմռուզին Նահ. 355. 462.
Լիմպուրկ գւ. 557. 594.
—— Ընտ. 730. 796.
Լիմ-Ռեհիա Նահ. 236.
Լին ք. 2187.
Լին-Ռոհնիա ք. 217.
Լինգըն գւ. ք. 198.
Լինգոն կամ Լինգոնեան ազգ. 116. 136. 517.

Լինգոն (Լանկերը) ք · 116 ·
Լինեի գղ · 553 ·
Լինեոս գ · 496 ·
Լինկահովզ գբ · ք · 260 ·
Լինկէն աբ · 711 ·
Լինկուա ք · 2243 ·
Լինկէյ Ծով · 277 ·
Լինտաբ ք · 833 ·
Լինտեռնոն (Բադրիա) ք · 141 ·
Լինտոս կ · 1700 ·
Լինց գբ · 850 ·
—— քաղ · 858 ·
Լինքեօրնին գբ · 1360 ·
—— քաղ · 1367 ·
Լիոն լ · 1622 ·
—— Ծոց · 76 · 109 ·
—— (Լուգդոն) ք · 488 ·
Լիոնէ Նահ · 344 ·
Լիոպիոս Կիմ Լուքաս կ · 2099 ·
Լիչինիլա ք · 205 ·
Լիպարա կղ · 144 ·
Լիպարեան կղ · 109 · 1168 · 1183 ·
Լիպաս ք · 1431 ·
Լիպերիա աշխ · 1519 · 1603 ·
Լիպէնշդայն ք · 771 ·
Լիպուռնը ք · 442 ·
Լիսիս գ · տ · Լուսաս ·
Լիս գ · 540 ·
Լիսպոս ք · 950 ·
Լիվերդատ գբ · 2236 ·
Լիվերբրուլ ք · 190 ·
Լիվոնիա 1383 · 1429 ·
—— Ծոց · 76 ·
Լիվոնոյ գբ · 1096 · 1105 ·
—— քաղ · 1105 ·
Լիվոսա գ · 1507 · 1629 ·
Լիսեան Ջանգը ք · 197 ·
Լիսոյ ք · 259 ·
Լիսոյ Ծովեզը Վ Լճեա · 1068 ·
Լիսս ք · 197 ·
Լիրիս գ · 132 · 1138 ·
Լիցէն գբ · 850 ·
Լիւասիա գբ · ք · 1289 · 1290 ·
Լիւգնիտոս (Օգրիդա) լճ · 145 ·
Լիւգոս գ · 1229 ·
Լիւգա ք · 1725 ·
Լիւգդին տ · Լիճժ ·
Լիւգիա գբ · 1692 ·
Լիւդցէն ք · 705 · 925 · 1389 ·
Լիւին գ · 2119 ·
Լիւնգրոզին ք · 2163 ·
Լիւկեանք · 112 ·
Լիւկիա աշխ · 1697 ·
Լիւկոպոլիս ք · 1573 ·
Լիւկոս գ · 1687 ·
Լիւկոսոս (Լասիդ) · 156 ·
Լիւյք տ · Լիճժ ·
Լիւնեպուրկ գբ · ք · գաշտ · 742 ·
Լիւնեվ ք · 508 ·
Լիւնէնպէրկ ք · 2135 ·
Լիւնեվիլ ք · 398 ·
Լիւսէք ազան քաղ · 93 · 799 · 807 ·
—— Իշխան · 750 · 752 ·
Լիւպսէն գղ · 700 ·
Լիւսիմաքիա ք · 127 ·
Լիւսիասանացիք տ · Լուսիասանացիք ·
Լիւսոն ք · 436 ·
Լիւ–տրա ք · 1698 ·
Լիւր ք · 480 ·
Լիւրիկէ 91 · 110 · 850 · 912 · 1206 ·
Լիւրիկեցիք 1254 ·
Լիւրիկիա
Լիք ք · 684 ·
Լիքթենֆելը ք · 1228 ·
Լիքէյ գ · 283 ·
Լիֆիի
Լճասա ք · 1944 · 2096 Ց ·
Լման Ջանգք · 452 ·
Լմանկոյ աշխ · ք · 1607 · 1608 ·
Լոանաա ք · 1609 ·
Լոբ–Նուբր տ · Ի Լոպ ·
Լոբադիա սար · 1765 ·
Լոբաս գ · 850 ·
Լոբէս սար · 1500 · 1608 ·
Լոգաանոյ լ · 609 ·
Լոգանիա ք · 621 ·
Լոգէա լ · 318 · 321 ·
—— գաւառ · 497 ·
Լոէն Ջանգք · 324 ·
Լոիա գբ · ք · 2229 ·
Լոլինի լճ · 283 ·
Լոլորի ք · 300 ·
Լոկար գ · 1978 ·
Լոկկուն աշխ · 1594 · 1662
Լոկոս գբ · 152 · 1299 ·
—— (Պուրգայոյ) ք · 1142 · 1166 ·
Լոկրոնեոյ գբ · 972 ·
Լոմագարտիա · 108 · 1189–1193 ·
Լոմագարտացիք
Լոմբարտիա
—— և Վ Լճեան, տե՛ր · 850 · 1054 ·
Լոմոնէ ք · 447 ·
Լոմպոք կղ · ք · 2065 ·
Լոյ գ · (Լ՚ը) · 189 · 444 · 499 ·
—— գբ · 467 ·
—— և Կառոն գբ · 444 ·
Լոն–լը–Սոլնիէ ք · 482 ·
Լոնգոբարտացիկ · 99–102 · 919 ·
Լոնկոպարտք
Լոնգինոն ք · 111 · (Լոնգոն) ·
Լոնկ լ · 2117 ·
Լոնկ–Ա լ Էհան կ · 2160 ·
Լոնկոյ–Սարայ (Տիբուլա) · 144 ·
Լոնկուէ ք · 396 ·
Լոնկվուա Ի Ս · Հենրիհ · 1642 ·
Լոնկիքըրտ գբ · ք · 292 ·
Լոնսոն ք · 111 · 222 ·
Լոնտրա
Լոշ ք · 432 ·
Լոուսդոֆ ք · 220 ·
Լոպ լճ · 2094 ·
Լոպ–Նուբր լճ · 1669 · 2094 ·
Լոպան բ · 341 ·
Լոպաս կ · 856 ·
Լոպէնշդայն ք · 775 ·
Լոռենա Նահ · 532 ·
Լոռէն Նահ · 340 ·
Լոռի ք · 1701 ·
Լոս կղ · 1661 ·
Լոս Բադոս լճ · 2251 · 2257 ·
Լոս Ճիկանգեա լ · 2270 ·
Լովիէ կղ · 1643 ·
Լոսէս ք · 509 ·
Լոսի գբ · ք · 1063 ·
Լոտհիեն արևել · տ · Հենրիկգըն ·
—— արևմտ · տ · Լինկահովզ ·
Լոտոմերիա գբ · 850 · 885 ·
Լոզդա (Խոզրկիս) ք · 992 ·
Լոզինցկոյ կ · 2233 ·
Լոբեսոն գբ · 1112 ·
Լոբեդոյ
—— քաղ · 1127 ·
—— սառն Ամբր · 2132 ·
Լոբինա գբ · 919 ·
Լոբիան ք · 425 ·
Լոբկս (Լաբրեակոն) ք · 121 ·
Լոբ գղ · 589 ·
Լուաա (Լուհա) ք · 80 · 109 · 319 · 490 ·
—— Ջանգք · 324 ·
—— գաւառ · 490 ·
—— Բարձր գբ · 496 ·
—— Սոտրին գբ · 427 ·
—— և Շէր գբ · 453 ·
Լուաաէ գ · և գբ · 452 ·
Լուբատեան լ · 1502 ·
Լուբս սար · 301 ·
Լուգայեան կղ · 2200 ·
Լուգանոյ ք · 634 ·
Լուգդա գբսուԹիւն · 1096 · 1191 ·
Լուկկա
—— քաղ · 1104 ·
—— գիւղ · 772 ·
Լուգգոս ք · 1530 ·
Լուգդոն տ · Լիոն ·
Լուգդոն Պատաւաց (Լէյտ) ք · 115 ·
Լուգդէնպէրկ գբ · 850 ·
Լուգովիկոս · տ · Լուտովիկոս ·
Լուէլ ք · 2157 ·
Լուի բ · 341 ·
Լուիզիանա Նահ · 2170 ·
—— սառն · 988 ·
Լուիզիատ կ · 2280 ·
Լուիզպուրկ աբ · 2136 ·
Լուիզվիլ ք · 2172 ·
Լուիչու Թերակ · 1667 ·
Լուիս գ · 2256 ·
Լուիս–Բոգոսէ գ · (Ս·) 2183 · 2188 ·
—— քաղ · 2188 ·
Լուլէա գ · 80 · 1349 ·
— Ջովէժ · 15 ·
Լուկա ք · 137 ·
Լուկանիա գբ · 1163 ·
Լուկանոյ ք · 534 ·
—— լճ · 604 · 1017 ·
Լուկերիա ք · 143 ·
Լուկարուա տ · Լուգաոնոյ ·
Լուկոյ գբ · 972 ·
Լուկոս ք · 129 ·
Լուկրետեան Լերինք · 132 ·
Լուկրին կամ Լուկրինոս լճ · 1146 ·
Լուշան ք · 485 ·
Լում գբ · 1226 ·
Լունդհիան գբ · 1083 · 1089 ·
Լուոա ք · 1353 · 1370 ·
Լուչեռնա գ · 640 ·
—— լճ · 609 · 640 ·
—— քաղ · 640 ·
Լուպտանա տ · Լայպսիկ ·
Լուպլին գբ · ք · 1461 ·
Լուպլինից աբ · 749 ·
Լուս (Լէյ) գբ · 1985 ·
Լուսատիա գբ · 766 ·
Լուսիասանիա · 102 · 941 · 1003 · 1011 ·
Լուսիասանացիք

Լուսկոն տ. Մանիլ.
Լուսնոյ լ. 1502. 1521.
—— կղ. տ. Մատեգաս.
Լուսոն գ. 850.
Լուվէն տ. Լէովէն.
Լուվիեր ք. 410.
Լուվրը դղ. 373.
Լուսաստակերը. 1524.
Լուսեւոտա տ. Բարիզ.
Լուսեօն ք. 434.
Լուսից գ. 850.
Լուսովիկոս (Ս.) գ. 540.
—— բերդ. 2132.
Լուսով. Փիլիպպոս երկիր. 2291.
Լուսովիկոս-Լուսագ ք. 733.
Լուսովիկոս-Պուրի ք. 830.
Լուր ազգ. 1968.
Լուցիա (Ս.) գոգ. 1646.
Լուքաս ա. 700.
Լուքրս տ. Լուկրետս.
Լուքնով ք. 2028.
Լուքսեմպուրկ գ. 560. 595.
—— քաղ. 595.
Լուքսոր գղ. 1574.
Լուփիճ տ. Լոփիփհ.
Լուփիա գ. 1507.
Լոյր-Լոմրնա լիճ. 252.
Լոքէրէն գղ. 549.
Լոքլ ք. 622.
Լոփոտէն կղ. 79. 82. 1384.
Լոփիփհ գ. 1507. 1629.
Լ տ. Լշ գ. 319.
Խաղանկա գոգ. 1664.
Խազախք. 1408. 1741. 1747.
Խազանեանք. 1727.
Խազանքա գ. 1459.
Խաէն գ. 972.
—— քաղ. 988.
Խալաբա ք. 2189.
Խալճալ գղ. 1239.
Խալճագոյ գ. 2183. 2186.
Խալթա թաղարք ց. 2094.
Խալկիդաց աշխ. 1899.
Խալկիս ք. 136. 1311.
Խալիւազք. 1872.
Խաքքի կ. 1241.
Խաղաղութեան գ. 2119.
Խաղնաղ ք. 1701.
Խաղոքք. 96. 1704.
Խայոէնէ-գալէսի բ. 1805.
Խան գ. 1759.
Խանկալաուզոյի կ. 1667.
Խանոյ ք. տ. Կանաս.
Խանաեիշ գ. 2022. 2030.
Խանաեիշ.
Խաչկար թաղարք ց. 2094.
Խաչ (Ս.) կղ. 1346.
Խաոան գ. 1893.
Խաոէս ք. 1706.
Խասկալ գղ. 1821. 1854.
Խաս-քէշ գղ. 1230. 1238.
Խավա գղ. 1863.
Խաւյաէս լիճ. 2119. 2237.
Խաւաս ք. 1773.
Խարսան լ. 1470.
Խարբուրդ գ. 1216.
Խարբերդ.
—— քաղ. 1701.
Խարէզմ անապ. 1672.
Խարքով գ. ք. 1457.
Խաչիկք. 1512. 1593. 1629. 2146.
—— տ. Եվթովպիա.
Խեհիկ գ. 940. 988.
Խերհէթա գ. 1701.
Խերոնա ք. գ. 972. 996.
Խշնուա ցեղ. 1880.
Խշտրըք ք. 1831.
Խըրխըզ ազգ. 1672. 1747. 1990.
—— անապատ. 1464. 1744. 1996.
Խիգանոսք տ. Գնչուազք.
Խիմ լիճ. 657.
Խիպրաղդար տ. Ճիպրաղդար.
Խիվա աշխ. քաղ. 1994.
Խիւտավէնտիեար գ. 1226.
Խլաճ ք. 1701.
Խնկոց սար. 1521.
Խորի գ. 1769.
Խոզագրակ գղ. 1854.
Խոխան գ. 1756.
Խոճասար վ. 1844.
Խոճենա ք. 1993.
Խոմ տ. Գումհ.
Խոյճ գ. 1701.
Խոյնվիլդոյ բլոր. 2184.
Խոռհմապատ գ. 1968.
Խոռխոն գղ. 1843.
Խոռխոռաունկք գ. 1701.
Խոռոչ գղ. 1854.
Խոսսար ք. 1986.
Խորագմեանք. 1721.
Խորանա գղ. 1844.
Խորաճէթա ք. Ց 1785.
Խորասան աշխ. 1670. 1960.
Խորին վ. 1881.
Խորխան ք. 1712.
Խորձէն գ. 1701.
Խորուվէոյ լ. 2117.
Խորսապատ գղ. 1889.
Խորտկոփ գղ. 1863.
Խուան տէ Պրագամրասս գ. 2229.
Խուղնատան նահ. 1968.
Խուլդամ ք. 1995.
Խումհա գ. 80.
Խունին գ. աւ. 2235.
Խունջախ ազգ. 1784.
Խուռնա ք. 1709. 1895.
Խուրշի գ. 1992.
Խուցիեդգոք ք. 1757.
Խովա ք. 1869.
Խոջանա աշ. ք. 1993.
Խռուազք. 90. 907. 1206.
Խսկրէա տէ լա Փրոնդերա ք. 987.
Խսրեվէզ լ. 1857.
Խրաշնոյապոք ք. 1757.
Խրճնի գղ. 1844.
Խրխսէ կղ. 1739.
Խրխսոպոլիս ք. 1230. 1239.
Խօշաճնք վ. 1844.
Ծագ գղ. 1854.
Ծակոշի կղ. 1662.
Ծաղկոան գ. 1701.
Ծամնեաւ (Ջամանդի) ք. 1862.
Ծամոս գ. 909.
Ծամոս-Ուժվոր ք. 910.
Ծայգան տ. Սահա.
Ծայանկ լիճ. 1670.
Ծայց ք. 705.
Ծանէսվիլ ք. 2173.
Ծանի տ. Ճանիկ.
Ծարա (Ցաառբա) ք. 916.
Ծեզ գ. 850.
Ծելոպշդ դաս. ք. 780.
Ծէհրինկեն գղ. 812.
Ծէնաեբոյ աշխ. 1590.
Ծէքլի ազգ. 909.
Ծիգդանկ գ. 2039.
Ծիմ գ. 782.
Ծինկանք տ. Գնչուազք.
Ծինցունծան ք. 2186.
Ծիսա բ. 1175.
Ծոմբոյ կղ. 2099.
Ծղակ գ. 1701.
Ծոբգէն լ. 708.
Ծոբսփոր գ. 1701.
Ծոմպոր ք. 904.
Ծոնկոյ ք. 1059.
Ծովակալի կղ. 2130. 2281.
Ծովակեան
—— ծոց. 2274.
Ծուխգաաւ գ. 881.
Ծուխաւ գ. ք. 761. 765.
Ծուշահ ազգ տ. Ջուշահ.
Ծուչա գեղ. 1591.
Ծուկա գ. 1626.
Ծուկաւ կիր. 1665.
Ծուռնի քղ. 689.
Ծուր տ. Սուր.
Ծուքք նահ. 1701.
Կաբ ք. 500.
Կաբալկեոն (Շալոն-Սաառնայ) ք. 116.
Կագ լ. 1999.
Կագ յԱֆր. 1551.
Կագք արևել. 1670.
—— արևմտ. 1670.
Կադա լ. 82.
Կադա սար. 77. 962.
Կադալաւնեան ազգ. 115.
Կադալոնիա նահ. 972. 995. 997.
Կադանա գ. 1174. 1181.
—— ք. 1181. 1186.
Կադենէ նահ. 452.
Կադա նեղուց. 1522.
—— (Գասիահ) քաղ. 1723.
Կադուս ազգ. 784.
Կազքք տ. Կասպք.
Կահգա ծոց. 1138.
—— քաղ. 1152.
Կաեքք տ. Կէտք.
Կաեվք տ. Իբր.
Կալ գլ. 2051.
Կալաբրիա. 1143. 1163.
—— Արտաքին Ա. 1143. 1166.
—— Արտաքին Բ. 1143. 1165.
—— Ներքին 1143. 1164.
Կալագուրիս (Գալահորա) ք. 129.
Կալագա կոլոյոյ 1230. 1236.
Կալըկիկ ազգ. 1003.
Կալարիս (Գալեարի) կղ. 144.
Կալաց ք. 1281.
Կալաֆկա գղ. 1866.
Կալեգոնիա աշխ. 111.
—— ծով. 76.
—— Ջրանցք. 165.
Կալեսոս լ. 1807.

Կալէօքակօս կղ. 2229.
Կալէֆնաս սար. 2116.
Կալիկոս գ. 2119. 2270.
Կալիոպէ ա. Կէլիոպօլոս. ք.
Կալիպսեան կղ. 144.
Կալիտի ք. 1301.
Կալիֆիա Աւետ. 850. 885.
Կալիֆիա Սպան. 884. 972. 982.
Կալիֆիպացիք. 993.
Կալիւդոն ք. 150.
Կալիւկադնոս ա. Կէօքսաս.
Կալիֆոռնիա ա. Գալիֆոռնիա.
Կալլայիկք կամ Կելտք. 129.
Կալլաս ազգ. 1512. 1587. 1590. 1629.
Կալլէ (Բորդոյ) ք. 129.
Կալլէս ա. Ուհէդ.
Կալլէս (Նոր). 2140.
Կալլէս ա. Գաղղեա.
Կալլիբոլի ք. 1162.
Կալլիոպէս ք. 2173.
Կալլագաս Նահ. ք. 2013.
Կալոյէրիս կղ. 1305.
Կալուզէ ա. Հիպոլիտոս.
Կալվինոն կղ. 2188.
Կալվօռզին կղ. և ք. 2174.
Կալք ա. Կելտք.
Կաթէթ Ց 1785.
Կամմա—Մխաց գ. Ց 1785.
Կամամախաց կղ. 370.
Կամիւբանք. 1691.
Կամճար ա. Թեան—Շան.
Կամալդունի ք. 111.
Կամանա (Կիլիկիա) գ. 1507.
Կամարաղոն (Քասպից) ք. 115.
Կամարինա ք. 144.
Կամարկաղ գղ. 1854.
Կամէէ. Ց 1785.
Կամճիկք
Կամենից ա. Քամինէց.
Կամերինոն ա. Գամերինոյ.
Կամիկոս (Ընկադոյի) գ. 132.
Կամիս գղ. 1844.
Կամպանիա ա. Շամբաններ.
Կամպանիա Նէապ. 141. 1143. 1144.
Կամպոս գ. 14. 1507. 1601.
—— գաշտ. 1504.
Կամպիկ կղ. 2289.
Կամրոյ գաղթական. 1611.
Կամրուն ա. Պէնաէր—Ագաթ.
Կայա գէ. 850.
Կայա ք. 2015.
Կայեաս ք. Կէեայ. 140.
Կայլնաւայ Քուբք. 798.
Կայսէրհայմ գղ. 798.
Կանա գղ. 1922.
—— քղ. 1723.
—— կամ Խանոյ ք. 1661.
Կանագա (Գանեասս) աշխ. 2133. 2141.
—— լճէ. 12. 2143. 2159.
—— քղ. 1726.
—— Սաորին (Քէպէք) գէ. 2132.
Կանաչ սար (Դալարի գէ.) 1500.
Կանգարք գէ. 1701.
Կանդ կամ Կէնգ ք. 549.
Կանդաբբեացիք. 129. 1001. 1003.
Կանդաբբեանք
Կանդաբբիկէ ա. Գէնգբըպըրի.
Կանդաբբոյ ծոց. ս. Կաաքոնոյ ծոց.
—— լեր. 82.
Կանդիա կղ. ք. (Գանեաիա). 1265.
Կանդուսբիա ա. Գէնգբըպըրի.
Կանկուդրի Հնդ. 2018.
Կաննէ ք. 143.
Կանոպոս ք. (Ապուգիր). 1526. 1565.
Կանսաւա ք. 1986.
Կանտերշայմ գէ. 747.
Կապա Հեղինաս. 451.
Կապակցուե—Ածատան Ջուխց. 633.
—— Տանդաատան Ջուխց. 633.
Կապան ք. 1852.
Կապէլ գէ. 850.
Կապիլոնիոն ա. Շալօն.
Կապիտոլիոն բլ. 1113.
Կապիրա ա. Մէքասոիա.
Կապիւէ (Մէլինոյ) ք. 127.
Կապոյտ գետ. 1586.
—— ծով. 3. 2115.
—— լեր. 2274.
Կապուա ք. 141. 1151.
Կապուն ք. 1606.
Կապուտակ գ. (Պահր—իւլ—Ազթէք). 1507.
Կապուտաճ ծ. ա. Ութիա.
Կապուտակեցիք.
Կապպադովկիա աշխ. 1695.
Կապպարիա (Կոմպրիա). 1639.
Կապրէա (Գապրը) ք. 144.
Կառ. գ. ք. (Կառատան). 505.
Կառիկ լ. 82.
Կառնակ ա. Կիւրիոն.
Կառնոյզի ազգ. 134.
Կառնուտեան ք. 121.
Կառնուբրան ա. Շոպրէզ.
Կառնուպք. 116.
Կառտ գէ. Ռոպէր. 471.
—— գետ. 80. 109. 318. 444. 469.
Կառտէրիա ա. Գասիգնա.
Կառտիա լ. 1681.
Կառտն ա. Գիլֆէդ.
Կառտիկնա Սպան. 973.
—— Նահ. Հին. 972. 977.
—— Նոր. 972. 973.
Կառտիկացիք. 995.
Կառտուզի գտ. 145.
Կասիոս լ. 1897.
Կասպիական
Կասպք (Կազբք). 1685. 1744. 1948.
—— գէ. 1789.
—— գրուագք. 1768.
—— լճատն. 1396. 1768.
—— ծով. 8. 12. 1397. 1684. 1738.
Կասօֆերիեան կղ. (Սորբնակ). 109. 111.
Կասբան (Գասկոնիա) նահ. 350.
—— ծոց. 6. 76. 109. 438.
Կատալուանն ա. Շալոն Մառնայ.
Կատարինէ (Ս.) կղ. 2256.
Կատաց ազգ. 112.
Կատուրիքեանք. 118.
Կարաճունիք գէ. 1701.
Կարամա ք. 1527.
Կարամերիս սար. 1684. 1871.
Կարգանք գ. 434. 461.
Կարգնոս ք. 1522.
Կարգիա ք. 127.
Կարճագինէ ք. (Կարքեգոն). 1537.
Կարճա աշխ. 1696.
Կարճաճարակ ա. Քէբբան.
Կարճաճարիմ ք. 1725.
Կարիէ ք. 155.
Կարիերք գ. (Օրանժ). 1507.
Կարիկանոյ գ. 1134. 1138. 1144.
Կարին գէ. 1701.
Կարինեանոյ ք. 1057.
Կարինեթիա աշխ. 656. 850. 862. 863.
Կարիոքա Ջուկէ. 15.
Կարիպանս (Կարոյ ան Փարոյ). 132.
Կարիւատոս ք. (Կարոզոյ). 135.
Կարկանոյ լ. 1137. 1159.
Կարկառ ա. Կէրկէն.
Կարմերոս լ. 1722. 1897. 1907.
Կարմերտ ք. 275.
Կարմիր գ. 2119. 2170. 2174.
—— ծով. 1499. 1663. 1738.
—— սար. 1500.
Կարմիր Ռուսք. 888.
Կարմրակ աւ. 1857.
Կարնոյ քաղաք ա. Էրզինճան.
Կարոլոս (Ս.) ք. 2174.
Կարոնգոն ա. Շարանգ.
Կարոս ա. Քէբէնէ.
Կարսվ ազգ Հնդկաց. 2007.
Կարուշա աւ. 1854.
Կարպաթեան լ. 82. 109. 656. 855. 1203. 1396.
—— լ. Վլահաց. 1271.
Կարպագեօրգեակ ա. Գաբրանդրա.
Կարպատոս կղ. 1264. 1700.
Կարպէզա ա. Շեաք.
Կարպէսեանք. 129.
Կարս ք. 1701.
Կարսակալ ա. Աքաէրայ.
Կարտաս լճէ. 81. 109. 1017.
Կարտաքենի սար. 1500. 1521. 1634. 1651.
Կարտէա ք. 131.
Կարտինէր ք. 2156.
Կարրա Հնդիկք. 2007.
Կարքեգոն (Նոր) ք. 1524. 1654. 1656.
—— (Հին). 129.
—— ք. Ամերիկ. 2171.
Կարքեգոնացիք 97. 964. 992. 1003.
Կարքինեանա գէ. 1089.
Կաւառնիա Ջուկէ. 15.
Կաւարեանք. 118.
Կադինեան Կախազանք. 1154.
Կաւդրոն ա. Ուրիոլա.
Կաւկաս ա. Կովկաս.
Կաւկոնք. 1689.
Կաւսա ք. 582.
Կաւր (Գէհամ). 1928.
Կաւրկ գ. 1507. 1616.
Կաֆառնաուա՛ք. 1723. 1922.
Կաֆոր գաւ. 1701.
Կաֆտա ք. 1524.
Կաֆթա ք. 113. 1472.
Կաֆթաա ա. Կաֆտա.
Կեավուրք (Փարաք). 2007.
Կեգալ ք. 1726.
Կեգայ անապատ. 125.
Կեգրոն հեղինք. 1722. 1916. 1920.
Կեգրոսիա աշխ. 1720. 1986.
Կեղք. 125.
Կեհէթա—Էկճի գ. 1349.

Կէէթայ ջրանցք · 1349 ·
Կէէթլանտ · 1367 ·
—— արևելեան · 1367 ·
—— արևմտեան · 1371 ·
Կէէթպորկ · 1360 ·
—— քաղ · 1371 ·
Կէթիկ գէ · 1701 ·
Կէնեսարեթ · 1899 · 1903 ·
Կէնիոս լ · 1113 ·
Կէնմա ք · 1543 ·
Կէոլք · 90· 95· 111· 114· 525· 964·
Կէոտիա (Լիմն) · 114 ·
Կէոտիքեւմանք · 1003 ·
Կէդնէէս ք · 1693 ·
Կէդնեաւբրիա տ · Քէվէնարի ·
Կէդնսիւբրիա աշխ · 1705 ·
Կէոտք տ · Կէոտք ·
Կէմիս լիճ (Պուբլիս) · 1557 ·
Կէմիխ ք · 1573 ·
Կէնդուբրիպէ (Շէնդուրպէ) ք · 144 ·
Կէնիսոս լ · (Սըրի) · 608· 1016· 1021·
Կէնոմանի տ · Լը–Ման ·
Կէնի տ · Ճհինեւռա ·
Կեպէդք · 897 ·
Կէռնէէ կղ · 1527 ·
Կեսարիա ք · 1856 ·
—— գաւ · 308 ·
—— Ցուլ · յԱթր · 1522 ·
—— Պալեստին · 1724· 1906· Ց·
—— Փիլիպպեան տ · Պանեաս · Ց 1906 ·
Կեսար–Օգոստէ տ · Սալդուպա ·
Կեվէ ք · 1374 ·
Կերամիկեան Ծոց · 1696 ·
Կերանա ք · 428 ·
Կերասունտ տ · Քէրասունէ ·
Կերաւնոս լ · տ · Պօպպաղը ·
Կերբ ք · 137 ·
Կերբա ք · 910 ·
Կերբինա (Քէրքենէ) · 1524 ·
Կերմայլէ գ · տ · Գայլ ·
Կերմերը (Ցարթասան) · 1965 ·
Կերոռնիա ք · 1856 ·
Կերուսաան աղբ · 112 ·
Կերշ ք · 113 · 1473 ·
Կեփաղոնիա կղ · 79· 109· 156· 1316· 1322 ·
Կեփիսոս գ · 1286· 1292 1296 ·
Կէէդ աղբ Ափր · 1512 ·
Կէլիճէմիկ ք · 1775 ·
Կէլիպոլոս ք · 1216· 1247 ·
—— գաւ · 1226· 1247 ·
—— նեղուց · 1228 ·
Կէնիհաւզէն ք · 787 ·
Կէլոր, Կէլոէրն գէ · 588· 715· 730·
Կէլշիկս ք · 262 ·
Կէմէչիկ (Քէիշ) աւ · 1816 ·
Կէյդահէտ արուարձ · 184 ·
Կէյզէր ջերմուկք · 11 · 1343 ·
Կէյլաք ք · 470 ·
Կէյլոն գէպակ · 377 ·
Կէյվէ աւ · 1823 ·
Կէնդ տ · Կանդ ·
Կէնկան աւ · 420 ·
Կէոս կղ · (Ջէս) · 1313 ·
Կէորգիաբայտէնակերկ · 886 ·
Կէպուհիլէր ք · 519 ·
Կէպր (Կէապրը) · 1514· 1951· 2004·
Կէռանէ գղ · 1844 ·
Կէսարքիկաան · 1374 ·
Կէսարքիւադ տ · Պրեսդ ·
Կէսիկ–լայ գ · 1803 ·
Կէր գ · 706 ·
Կէրա քղ · 775 ·
Կէրա և Սաալպուրկ իշխ · 775 ·
Կէրէ ք · 461 ·
Կէրկէն քալէսէ ք · 1849 ·
Կէրվալ դաշտ · 1672 ·
Կէքա (Կօկիսոն) ք · 1839 ·
Կէօքբինկէն ք · 821 ·
Կէօդդինկէն տ · Կոդդինկա ·
Կէօլէն Նեղուց · 694 ·
Կէօլտալ գղ · 1828 · 1852 ·
Կէօս ք · 584 ·
Կէօրլից ք · 709 ·
Կէօրկէնը · 850 ·
Կէօրճ գէ · 850 ·
Կէօքլի–տաղ լ · 1832 ·
Կէօքսու գ · (Կալիւկադնոս) · 1699 · 1875 ·
Կէօքսուդու գէ · 1244 ·
Կէօքտէրէ ձոր · 1813 ·
Կըռանդն կղ · 79 ·
—— գաւ · 250 ·
Կխանեան կղ · 1243 ·
Կխրուսգոտ գէ · 1001 ·
Կիգովար աշխ · Հնգ · 2027 ·
Կիզ բ · 336 ·
Կիզ լեզուէ · 1587 ·
Կիլէն (Քէհասի) Նահ · 467 ·
Կիլ լիճ · 298 ·
Կիլան (Գելան) · 1957 ·
Կիլիկ գ · 679 ·
Կիլիքիա ք · 232 ·
Կիկիա ք · 1602 ·
Կիմքսաղիք · 98· 112· 114· 647· 919· 1386 ·
Կիմրեան Քէրսոնեան · 1323 ·
Կիմմիկոս (Ֆիլիանոյ) լ · 132 ·
—— Լերինք տ · Ակոակերաաձեանք · 1254 ·
Կիմմերք (Գադաղ) · 90 · 241 ·
Կիմոզիս կղ · 1313 ·
Կիչէն Նահ · 350 ·
Կիչլդիկէր գղ · 488 ·
Կինհա տ · Ճհինհ ·
Կինոա
Կիոս ք · 1689 ·
Կիչիկ գէ · 850 ·
Կիսիքրա ք · 1693 ·
Կիսպրոս կղ · 1667 · 1700 · 1886 ·
Կիսփաղա ք · 1723 ·
Կիսան Հնդկ · 1722 ·
Կիսսէն ք · 793 ·
Կիվէյնա գ · (Պատանա) · 1507 ·
Կխոան կղ · 1700 ·
Կխորան ք · 145 ·
Կիր սար · 1548 ·
Կիրիա (Կրետէ) կղ · 1226 ·
—— քաղաք · 1265 ·
Կիւդոնիա ք · (Գանէ) · 1265 ·
Կիւդնոս գ · (Գաթասու) · 1876 ·
Կիւզէլ–հիսար գէ · և ք · 1216· 1804·
Կիւզհկոն ք · 1688 · 1797 ·
Կիւմէթբէա կ· (Ձերիկոյ) · 109· 1322·
Կիւմէրբէոն լ · (Եչմէձէս) · 1297 ·
Կիւմիթոն տ · Գոլդմիթիա ·
Կիւմիշոս տ · Թեբմիա ·
Կիւլէնէ (Հիրիա) լ · 145 ·
Կիւլէկ գղ · 1877 ·
Կիւլէկ–պօղազ կիրճ · 1874 · 1877 ·
Կիւլհիկա · 1699 · 1874 ·
—— գաշտային · 1699 ·
—— լեռնային · 1699 · 1874 ·
Կիւլհիքցիք Հայք · 1066· 1272· 1735· 1914 ·
Կիւլհանէ · 1209 · 1284 ·
Կիւհկտգա կղ · 109 · 156 · 1312 ·
—— հիւս · 1289 ·
—— հար · 1289 ·
—— միջին · 1289 ·
—— Մեծ տ · Նոր Հերթիդք ·
Կիւհտաացիք · 127 ·
Կիւմիհկ (Կոմանա) ք · 1840 ·
Կիւմիւշհանէ գէ · 1216 ·
—— քաղ · 1863 ·
Կիւյահա (Կոմանա) կղ · 524· 2245 ·
—— Ընգդիաց · 2246 ·
—— Գաղղ · 2248 ·
—— Հոլանտա · 2247 ·
Կիւնդոս կղ · 1313 ·
Կիւնհէ ք · 1869 ·
Կիւնհմիւլտէն աւ · 590 ·
Կիւսպրեայ մոլք · 2163 ·
Կիւտա քղ · 151 ·
Կիւտգրոմ գէ · և ք · 733 ·
Կիւտպիա ք · 1886 ·
Կիւտպհէ տ · Սոնգակա գ ·
Կիւրնհնական
Կիւրնհնէ գէ · (Քէրբէն) · 1525· 1533· 1534 ·
—— Թագաւորութիւն · 1656 ·
Կիւրիոն (Կառնակ) · 1847 ·
Կիւրիւհ լ · 1803 ·
Կիւրոպոլիս ք · 1721 ·
Կլայվից ք · 710 ·
Կլանհէք լիճ · 734 ·
Կլանա գ · 794 ·
Կլասիս գ · 854 ·
Կլասկոյ ք · Սկոտ · 263 ·
Կլասնիկեն գղ · 287 ·
Կլասսիդեոն (Գաագհէնճիոյ) ք · 135·
Կլասսովա ք · 1270 ·
Կլաւիս գէ · ք · Ջուխց · 644 ·
Կլայ ք · 708 ·
Կլենդոյ Հովիտ · 271 ·
Կլեմհնկեան գէ · 247 ·
Կլեմհերիս կամ Աւակէ · տ · Օշ ·
Կլիսա ի Ջուխց · 636 ·
Կլիսփէա (Քաղհիոս) ք · 1524 ·
Կլիսքշդաա ք · 1340 ·
Կլիքի (Գլհգհա) ք · 147 ·
Կլոկաւ ք · 709 ·
Կլոմէն գ · 80 · 1349 ·
Կլոսգերը գէ · ք · 212 ·
Կլուսպգին լ · 82 ·
Կլուսգերը ք · 2157 ·
Կլուսիոն (Գիուցի) ք · 137 ·
Կլասլոմեն գէ · 1692 · 1700 ·
—— քաղ · 1692 · 1806 ·
Կղարքէք գէ · Հայ · 1701 ·
Կղնսուր տ · Կէլհարիա ·
Կղղէք · 9 ·
—— Ամերիկայ · 2116 ·

—— Ասիոյ · 1667 ·
—— Ափրիկիոյ · 1501 ·
—— Եւրոպայ · 79 ·
—— արեւել. Հարաւոյ · 2127 ·
—— արեւել. Հիւսիս(Սբիկոյ)·2127·
—— Բաթիզոս · 372 ·
—— Գաւ·1247·1261·1289·1311·
—— Միջին Ամերիկ · 2200 ·
Ղէոպատարէ ք· (Սիւէզ) ·1526·1577·
Կամիաէն գ· · 850 ·
—— քաղաք · 858 ·
Կնասէնթալ գաղթ · 1623 ·
Կնէզէն ք · 690 ·
Կնոսոս ք · 1265 ·
Կնոմս ք · 156 ·
Կոա գ· · 2036 ·
—— քղ· (Բանձի) · 2036 ·
Կոանա ազգ· 2007 ·
Կոաքսհաւզէն գ· · 796 ·
Կոգովիա գ· · 1701 ·
Կոգնանոս Ծոց (Սուէվց) · 109 ·
Կոգգարտոս(Ս·)Լ·18·636·642·1016·
Կոգգէլվէ գ· · 80 ·
Կոգգինկա ք · 741 ·
Կոգգանա կղ· 79 · 1369 ·
Կոգգորը ք · 1392 ·
Կոգզէնէ գ· · 850 ·
Կոթնա գքսուհիւն և ք· Գերմ· 770 ·
—— քաղ· 770 ·
Կոթէմպուրկ ք · 1359 · 1371 ·
Կոթին գ· · 1358 ·
Կոթնիա գ· · 1360 · 1367 ·
Կոլգոնա գ· · 2003 ·
—— բերդ · 2030 ·
Կոլեգգա Նաւասհանգ · 1537 ·
Կոլղիմ լ· 1577 ·
Կոլէս (Գալլի) ք · 141 ·
Կոլլէնպէրկ լ· 693 ·
Կոլնով ք· 692 ·
Կոլոնիա գ· · 1850 ·
—— Ագրիպեան (Գոլոնը) ք·115·
Կոլումպարիոն ա· Գոլմար ·
Կոլումպարիա կամ Ոսիւաս (Փոր-
մինգերա) կղ· 128 ·
Կոլումէյ գ· · և ք · 300 ·
Կոլոսաբ աւ· 684 ·
Կոլքի (Ս՝անաար) · 1728 ·
Կոկիսոն ս· Կէքս ·
Կոկիւտոն գ · 1146 ·
—— պլ· 148 ·
Կոկորդիլոսաց ք· (Աբսինոյէ)·1572·
Կոկրա գ· 2015 ·
Կոզ գ· · 1701 ·
Կոզը աւ· 1701 ·
Կոզդորփոր գ· · 1701 ·
Կոզլճ գ· · 1701 ·
Կոզոնիա (Գոլոնիա) ք · 715 ·
Կոզոսիա քղ· 1693 ·
Կոզոփան ք · 1692 ·
Կոգքիս աչս· 96 · 1116 · 1704 ·
Կոմագէնի (Եփրատացիք) · 1705 ·
1839 · 1851 ·
Կոմանա ս· Կիւմէնէկ ·
—— Կադաոնիոյ · 1884 ·
Կոմարիա ս· Քոմարին ·
Կոմերիա (Կապադովկիա) կղ· 1639 ·
Կոմպսա ս· Գոնգա ·
Կոյազ գ· · և ք · 2261 ·
Կոնաւ Ծոց · 2208 ·
Կոնգաա ս· Ռէնէ ք ·
Կոնիկա (Գոնիոս) քղ· 148 ·
Կոնիմբրիկա (Գոյիմպրա) ք · 130 ·
Կոնսենտիա ս· Գոզնեգա ·
Կոնտաը (Ամհարա) Ափր·1504·1589·
Կոնտուկեան աղանդ · 52 ·
Կոպապիա լիճ· 109· 153· 1286· 1298·
Կոպի (Քամոյ) անապատ · 2093 ·
Կոպտոս ք· (Քոպիդ) Եգիպ· 1526 ·
1573 ·
Կոռիկոս ք · 1699 ·
Կոռնիկուլոն (Բալշմպարոյ) ք· 139·
Կոռնոս (Գոռնէգոյ) կղ· 144 ·
Կոսէն–Թան լ· 1670 ·
Կոպլար ք · 741 ·
Կոստանդ ք · (Գոստնից) · 813 ·
Կոստանդա լիճ· 81 · 657 · 808· 823·
Կոստանդիա գղ· 1622 ·
Կոստանդիա ս· Գոռգանս ·
Կոստանդինոս ք· 1541 · 1543 ·
—— քղ· (Սիրգա) · 1523 · 1543 ·
Կոստանդնուպոլիս · 99 · 102 · 1209 ·
1229–1244 ·
—— Նկարագ (Վ՝ոսֆոր) · 76 · 109 ·
1228 · 1243 ·
Կոտ կղ· 1263 · 1700 ·
Կոփկայն (Քասցոնի) լռ· 125 ·
Կոփկաս լ· 1396 · 1670 · 1768 ·
—— գաշտ · 1672 ·
—— գրուհք · 1768 ·
Կոփկասային ցեղ· 37 ·
Կոփոուն գղ· 1844 ·
Կոտապք գ· · 1701 ·
Կոտան Ծոց · 1324 ·
Կոտավերի գ· · 1670 · 2000 ·
Կոտիլոն լ· 1307 ·
Կոտիոր ք · 1691 ·
Կոտիւէան ս· Քիւթահիէ ·
Կոտիւրա լ· 1687 ·
Կոտլին կղ· 1427 ·
Կորա ս· Հիւսպանիա գ·
Կորդուբա (Գորտովա) ք· 131 ·
Կորդուբ· 1701 · 1738 ·
Կորդրիք գաւառք · 1701 ·
Կորէա կղ· 524 · 1501 · 1612 ·
Կորի ք· 1701 · 1787 ·
Կորի (Նամանհաքոր) կղ· 1728 ·
Կորինպոն ս· Շէքսպուրկ ·
Կորինա լ· 1807 ·
Կորիոպանոն ք· 1164 ·
Կորիսոպոս ս· Գեմբըր ·
Կորիցիա աչս· 850 · 865 ·
Կորկիւրա (Գորֆու) · 109 · 1348 ·
Կորկոնա կղ· 1106 · 2124 ·
Կորկուրա ք· 1707 ·
Կորձայք նահ· 1701 ·
Կորձի գ· · 1274 ·
Կորնեթոս (Եփիւռա) ք· 158· 1304·
—— գաւ· 1302 ·
—— Ծոց, կիրճ, պարանոց · 9 · 78 ·
109 · 155 · 1302 ·
Կորնէթացիք · 96 · 1318 ·
Կորոնոնաամա ք· 1685 ·
Կորոն ք· Յունն· 155 · 1308 ·
Կորոնեա ս· Գոմարի ·
Կորուսեալ լ· 318 · 939 ·
Կորսիկա կ· 79· 144· 357· 522· 1015·
Կորսոնա ք· 137 ·
Կորքոմ ք· 582 ·
Կորփինոն (Բէզինոյ) ք· 142 ·
Կոցոյ դղ· 1836 ·
Կոցոյ կամ Կոծծոյ · 1184 · 1186 ·
Կուաբա գ· 2240 ·
Կուագաւփա լիճ· 2220 ·
Կուագաճանց ազգ· 112 ·
Կուագեմնա աչս· 2193· 2218· 2222·
—— գաւառ· 2194 ·
—— Ծոց · 2193 ·
—— քաղ· Նոր և Հին · 2194 ·
Կուագտան ք· 2186 ·
Կուաղտիերի լ· 18 · 2117 ·
Կուալեկուա ք· 2267 ·
Կուալիլի ք· 1522 ·
Կուալիոր ք· 2031 ·
Կուախաա ք· 2223 ·
Կուակուա–Բուգինա հրաբ· 2234 ·
Կուամանկա ս· Հումանկա ·
Կուայանա Ամեր· 2226 ·
—— քղ· ս· Անկոսդորա ·
Կուալրա գ· 2256 ·
—— քաղ· 2225 ·
Կուայագիլ գ· · 2229 ·
—— գետ · 2119 ·
—— Ծոց · 2115 · 2229 ·
—— քաղ· 2229 ·
Կուանահանի (Ս· Սալվատոր) կղ·
Ամեր· 1006 · 2202 ·
Կուանայա կղ· 2199 ·
Կուանապատա գղ· 2204 ·
Կուանաքա ք· 1709 ·
Կուանգագդ գղ· 2236 ·
Կուանգա–Վ ելիքա ք · 2235 ·
Կուանչք ազգ· 1637 ·
Կուաչ աւան· 1701 ·
Կուասգալլա գ· · 1087 · 1089 ·
—— քաղ· 1092 ·
Կուասկգոտալգդ գ· և ք · 2189 ·
Կուավկար գ· 2119 · 2220 ·
Կուատատկաբա գ· · 972 ·
—— քաղ· 976 · 2186 ·
Կուատատալվկար գ· 997 ·
Կուատատալվկր ·
Կուատատլմեանկա գ· 991 ·
Կուատատլուքա կղ· 2212 ·
—— լերինք · 82 ·
—— քաղաք · 2184 ·
Կուատատգերկկր գ· Սպան· 80 · 940 ·
Կուատատյա գ· 991 ·
Կուատատնախոտագդ գ· և ք· 2183·
2185 ·
Կուատատրամմա լ· 82 · 973 ·
Կուատխանա գ· 80 · 109 · 940 ·
Կուատպաքկդ ք· 1638 ·
Կուատրատ գ· · 950 ·
Կուատրատ ք· 2233 ·
Կուդնեգակ · 749 ·
Կուեսատատ ք· 2187 ·
Կուզերագ հնդ· 1664· 2027· 2036·
Կուէ գ· 2047 ·
—— Նաւասհանգ · 420 ·
Կուհանա ս· Կիչէն ·
Կուհնեա · 961 · 1519 ·
—— ստորին և վերին · 1604 ·
—— Ծոց · 6 · 1499 ·
—— Նոր (Բաթռաա) կղ· 2279 ·

Կուիբրիաև լ· 1113·
Կուիբրինոյ ք· 139·
Կուլ ք· 195·
Կուլուսէյ Նորա. Գուլ. Իշխանի Երկ.
Կուպլոս ք· 1523·
Կուպկուպա լ· 1978·
Կուշանովիա գ.ս· 1701·
Կուշճերաղ գ.ս· 1678·
Կումա ք· 141· 1146· 1688·
Կումանա ք· 1691· 1695·
Կումանագիք· 894·
Կումիլ գղ· 2028·
Կումին կղ· 1186·
Կումպինինէն գ.ս և ք· 684·
Կուսյամա ք· 2205·
Կուչան (Կուսյանա)· 2117· 2118· 2140·
Կուչնաշապատ ք· 1962·
Կուշնկուի (Բագան) ք· 2035·
Կուշունկաթի կղ· 2069·
Կուշտունեան գ.ս· 2029·
Կուսպէն ք· 700·
Կուսպպիոց ք· 1128·
Կուսրիձան գ.ս· 1701·
Կուսուական գ.ս. Հայ· 1701·
Կուսանաց կղ· 2210·
Կուսդախիա ք· 2210·
Կուսէն գ· 1325·
Կուսինա ա. Փիլիմաֆիլ·
Կուր գ· 13· 1398· 1668· 1701· 1949·
—— քաղ· 2014·
—— (Գորգէզ)· 139·
Կուրնաք· 145·
Կուրիա աշխ· 1776· 1781·
Կուրիա տ· Գուսարա·
Կուրիանոյ լ· 1533·
Կուրիկէ ա· Կուրիա աշխ·
Կուրիկէք
Կուրիոն ք· 1856·
Կուրիք գ.ս· 1728·
Կուրկան ք· 1949·
Կուրսան ք· 469·
Կուանի գղ· 1854·
Կաեսարիոն ա· Տիգրան·
Կրադէ գ· 1134·
Կրաչամ կղ· 2116·
Կրամմադուգէ գղ· 1755·
Կրայն գս· 850·
Կրայց ք· 774·
Կրայֆաքսյան ք· 694·
Կրան գ· 892· 903·
—— քաղ· 903·
Կրան–Կաասոյ լ· 1016· 1137·
Կրանագա Սպան· 972· 990·
—— Ամերիկոյ· 2196· 2220·
—— Փոխագքայուքիւն· 2218·
—— քաղաք· 990·
Կրանէա տ· Ս· Խրեսթոնա·
Կրանկէս լճ· 428·
Կրանսեկէ լճ· 624·
Կրանսան·
Կրանսոն բ· 650·
Կրանսվիլ ք· 407·
Կրանտա–Հաքի Նաւահանգ· 657·
Կրանտա–Շարդրէզ վ· 494· 8·
Կրաս ք· 513·
Կրասլից գ.ս· 850·
Կրատեր (Ընէապոլսոյ) ծց· 132·
Կրատիկոն տ· Կրէյ·
Կրատոպա գ.ս· 850·
Կրատոյ ք· 865·
Կրաց գ.ս· 850·
Կրաց տ· Կրեց·
Կրացհիաս գ.ս· 2197·
Կրացհիաս–ա–Տիոս ք· 2198·
Կրացհիոզա կղ· 1637·
Ս՝Կրաւեէնչատակ տ· Լա–Հայ·
Կրաս–Պիէնտէն տ· Կրիզոն·
Կրատեէնց ք· 687·
Կրեմմնա ք· 133·
Կրենատա կղ· 2214·
Կրենատիւ կղ· 2214·
Կրենեհ ք· Կիւրենէ·
Կրենքուլ աս· 1623·
Կրեսան գղ· 1035·
Կրեսնոյ (Եղևմա)· ք· 146·
Կրետ կղ· 79· 109· 1261· 1265· 1688·
Կրեմբեսէ լ· 82· 252· 272·
Կրեյզվենա· 230·
Կրենդանա կղ· 6· 1346· 2128·
Կրեց (Կրաց)· ք· 861·
—— (Կրսաֆկոն)· ք· 480·
Կրեֆոնինկէն գ.ս և ք· 593·
Կրընիէ ք· 230·
Կրընոսվ ք· 493·
Կրեայ կղ· տ· Դորդուգա·
Կրիզոն (Կրաս–Պիէնտէն) գ.ս. 608. 633·
Կրիէնտան
Կրմմդէլ լ· 623·
Կրինեան ք· 382·
Կրինոք ք· 267·
Կրինոյ ք· 261·
Կրինվիլ ք· 2171·
Կրինտեէլեայա վիճ· 623·
Կրիսա ք· 151·
Կրիւգլի գղ· 643·
Կրիւկէր ք· 638·
Կրիւնպրրկ աս· 709·
Կրիւհան Հաչէճ· 473·
Կրման աշխ· 1717· 1943· 1963·
—— անապ· 1672·
—— ք· (Սիրհման)· 1963·
Կրմանշահ ք· 1969·
Կրոբհեանոք· 126·
Կրոնինկի (Կրէֆինկէն) գս· 593·
Կրոնիոս լ· 1307·
Կրոշէք գս· 850·
Կրոս–Լինաէն գղ· 793·
Կրոս–Կլոկաս տ· Կլոկաս·
Կրոս–Կլոքներ լ· 636· 841· 851·
Կրոսասպա աս· 703·
Կրոսսեգդոյ գս· և ք· 1102·
Կրոսսէլֆինկէն գղ· 728·
Կրոսվարտաֆն ք· 905·
Կրոտոն ք· 1142· 1165·
Կրոտոյ գս· և ք· Ռուս· 1483·
Կրուֆվիս գ· (Մեծ Զուէն)· 1616·
Կզ տ· Գազդիս·
Կզյանա ք· 2259·
Կտագատապ ք· 2128·
Կօրատ գս· 1983·
Հասակ տ· Լա–Հայ·
Հասրլէմ տ· Հարլէմ·
Հասրպտուրկ ք· 743·
Հաստոգ գս· և ք· 1701·
Հաքեզնոց գղ· 1855·
Հագատ ք· 2269·
Հաքէնմահ լ· 639·
Հաքզարուզք քղ· 363·
Հաքլի գաշտ· 623·
Հաճիկ կղ· (Ս· Դոմինիկոս)· 2207·
Հաճ (Սուսպահան) ք· 820·
—— ք· Դիմրղ· 870·
Հայգակոլը գղ· 1238·
Հայէպ գս· 1216·
—— քաղաք տ· Ռեբրիա·
Հայլոյն աղաշանք· 660·
—— քաղ· 859·
Հայլանա գս· 1371·
Հայլէ ք· 704·
Հայլիշգատ գս· 1360·
—— քաղ· 1371·
Հայլգատա վիճ· 851·
—— քաղ· 859·
Հայկէրքշատա ք· 703· 730· 925·
Հայլ–Իսլ–Շապա տ· Ռեբրիա·
Հայլինէ գս· 1584·
Հախնենգսրկ գս· 796·
Հակալքեանան լ· 1839·
Հակէն գղ· 714·
Հակնոյ ք· 400·
Հաճի–Համզա գղ· 1833·
Հաճի–Պէկ գղ· 1478·
Հաճի–Պէկիճաշ գղ· 1835·
Հաճիլեր գղ· 1806·
Հաճին (Հէճին)· քղ· 1882·
Համ քղ· 368·
Համա (Եմամ)· ք· 1705·
Համա (Նպիփանիա)· ք· 1904·
Համամ–Իսլ–Մաքլեմի· Քեմմ· 11·
Համամլը գղ· 1812·
Համաստան (Նիկատաան)· ք· 1970·
Համաթամեան կղ· 1501· 1641·
—— գեա· 2180·
Համին ք· 739·
Համմերքեսգ կղ· 1385·
Համի (Ջոմոտե)· ք· 2094·
Համիա գս· 1226·
Համիս գս· 1216·
Համպադոյ ք· 2228·
Համպուրկ· 93· 799· 803· 804·
—— ք· (Ի Ս· Նհ·)· 2168·
Հայանժ աս· 396·
Հայա–Պաթրկի լ· 1671·
Հայասատան· 1701· 1282·
Հայիգի կղ· 2201·
Հայլէնա լ· Ոկով· 252·
—— տ· Հիւսիս· Ոկովսիա·
Հայլէպերկ ք· 683·
Հայլպոն ք· 820·
Հայկական գաշտ· 1672·
Հայկաշէն ք· 1701·
Հայկերլրքիս ք· 728·
Հայինի գղ· 1854·
Հայ–Հոռոմք· 1853·
Հայնան կղ· 1667· 2091·
—— Նեգուց· 1665·
Հայոց լ· 1670·
—— ծոց (Աքէնաեւրան)· 1878·
—— ծով· 1878·
—— Ձոր· 1701·
Հայսաէն ք· 586·
Հայաէլպերկ ք· 815·
Հայաէրսատատ գս. և ք· 2025· 2030·

Հայոտեաք · 915 ·
Հայք · 90 · 764 · 887 · 910 · 1105 · 1126 · 1206 · 1560 · 1701 · եւ. —— Ա· Բ· Գ· 1695 ·
—— Փոքր · 1695 ·
Հանաւ գ· · ք · 783 · 784 · 787 ·
Հանաք տոհմ սլաւ · 880 ·
Հանգստեան կղ· 1643 ·
Հանեւս գ· · 1216 ·
Հանի գ· · 1701 ·
Հանկեհեան (Ա·ինկեհ) ք · 2090 ·
Հանկեանկեհկ ա· Քննիկեհեայ ·
Հանձեհի գ· · 1701 ·
Հանոյթ աչս· · 93 · 735 · 739 ·
—— քաղ· 739 · 780 ·
—— Նոր · 2140 · 2156 ·
Հաշտեանք գ· · 1701 ·
Հաւս նաւասհան · 2202 ·
Հաւագքն ա· Սիւգրն ·
Հաւագապերի գ· 2274 ·
Հապեհ (Եհեռնվսիա) · 1586 ·
Հասան–Մասուր ա· Աֆեհաման ·
Հասան–ապաղ լ· 1852 ·
Հասան–Օղլան գղ· 1830 ·
Հասան–պապարիկ գղ · 1848 ·
Հասապահած տեր· Ա՛ստ· 2117 · 2228 ·
Հասսս ա· Լահհաս ·
Հասսէլ քղ· 557 ·
Հատամար գ· · 796 ·
Հափպա լճ՛ · 1506 ·
Հարամատ Ա՛րաբ · 1942 ·
Հարոյ սար · 1849 ·
Հարակէ գղ· 1296 ·
Հարաւային Լհաստ· 993 ·
—— կղ· Ա՛ստրալ· 2288 ·
—— Ովկհանոս· 6· 7 ·
Հարգ լ· 721 ·
Հարգպերկ գ· · 850 ·
Հարգ Փըլար ք · 215 ·
—— ք · Մ՛հաբ · Նահ · 2158 ·
Հարիւր ք · 221 ·
Հարլէմ՛ · 574 ·
—— լճ՛ · 563 ·
—— Ծով· 570 ·
Հարլէք Ծոց · 245 ·
Հարձրանք գ· · 1701 ·
Հարմոնիկա ա· Ախաբյեհեկ ·
Հարսպերկերկյա ք · 2138 ·
Հարսքերուհք բ · 389 ·
Հարց լ· 670 · 701 · 735 · 749 · 656 ·
Հարք գ· · 1701 ·
Հացեաց գրախտ · 1701 ·
Հացեկ գ· · 850 ·
Հաւասձէ աւ· 1701 ·
Հաւայէ ա· Օվհե կղ·
Հաւաննա ա· Նահաս ·
Հաւաշ գ · 1586 ·
Հաւէձ գ · 688 ·
Հաւէյպերկ ք · 729 ·
Հաւէյսպերկ ք · 929 ·
Հաւէք ք · 262 ·
Հաւլահա գ · 2230 ·
Հաւսպէն ք · 2174 ·
Հաքարա գղ· 1820 ·
Հաֆ ա· Բաբէնվասեր ·
Հեբբեհնէպտ ք · 790 ·
Հեբր կամ Հեբրոս գեօ· 127 ·
Հեբբհա կղ· 111 · 1387 ·
Հեբրոն գղ · 2139 ·
Հեգեա լ· Հրբ · 22 · 1343 ·
Հեգվեհդ անգք · 576 ·
Հեյա ք · 686 ·
Հելենական Ծով· 1285 ·
—— Լերինք · 1286 ·
Հելենապոնտոս Նեղ· 1228 · 1247 ·
Հելենք · 1285 ·
Հելիոպոլսոս ա· Հելիոպոլսոս ·
Հելմհգհա ք · ե գ· · 747 · 749 ·
Հելուեհսիա (Ջուրից)· 606 ·
Հելուեհսպհեր· 102 · 115 · 525 · 647 ·
Հելուեհսեան Ալպեսք · 82 ·
Հելվինկսոսի գ· · 1374 ·
Հելվինկսորկ ք · 1370 ·
Հելվինկփորս բ · 1422 ·
—— քաղ· 1434 ·
Հելսպերը ք · 2214 ·
Հելտեր գղ· 575 ·
Հեմինկէն տեր· Գ՛եր՛ · 728 ·
—— քաղ· 728 ·
Հեմոգ գ· · 796 ·
Հեղինէ (Ս·)գոգ · Ծոց · 1499 · 1615 ·
—— լճաոն · 2117 ·
—— կղզի · 1501 · 1642 ·
Հեղինէ ա· Եվ՛ըը ·
Հեղոռապոլիս ք · 1568 ·
—— ա· Պասպսիք ·
—— (Օն, Մ՛հեթարիէ)· 1526 ·
Հեմոս լ· (Պալքան)· 1203 ·
Հեմս (Եմեսա) ք · 1705 ·
Հենրիգուէլդ լճ՛ · 2207 ·
Հեռնիկեան ազգ · 140 ·
Հեռնհնուգ ք · 766 ·
Հեր գ· · 1701 ·
Հերաց ք · 1714 ·
Հերակէա գղ· 1296 ·
—— կամ Պերինթոս ք · 127 ·
—— Պռնտոսի · 1689 ·
—— ք · (Հին) · 143 ·
—— Լիւնկեստեան ք · 146 ·
Հերակեան Արձանք · 109 · 1147 · 1521 ·
—— Նեղուց · 109 · (Հիպպալտոր)·
Հերակլեոզեանք · 1470 ·
Հերակլեան ք· ա· Գանախա ·
Հերատ կամ Հերի (Ա՛րիա) · 1981 ·
Հերաւղ գ· 1949 ·
Հերգհնեան գ · 1298 ·
Հերգոնէա (Ա՛ռատնա) ք · 143 ·
Հերմագ ք · 556 ·
Հերմէի գ·· ք · Ճ 1785 ·
Հերմկնեան լ· (Հարց) · 82 ·
Հերմահոր գ· · 850 ·
Հերմանդչատ դ·· 850 ·
—— քաղ· 911 ·
Հերմաս (Մ՛իկաոնիա) գ · 1706 ·
Հերմեան սար· (Պտն)· 1521 ·
Հերմիդ կղ· 2271 · 2281 ·
Հերմիոն գ· · 1302 ·
—— քաղ· 155 ·
Հերմոզա ք · 2190 ·
Հերմոն լ· 1722 · 1922 ·
Հերմոպոլիս ք · 1313 · 1526 ·
Հերմոս գ· 1687 ·
Հերմոսի խորշ· 1692 ·
Հերմոտնդուբք ազգ · 112 ·
Հերոյ (Ա՛րաբիա) գ · 319 ·
Հերուէք ազգ · 99 · 112 · 919 · 1188 ·
Հերպոտն տեր· 796 ·
Հերսգալ տ· Հերիսգալ ·
Հերսէկ գ· · 1266 · 1267 ·
Հերցեկովինա ·
Հերցոկէնպուրգ տ· Տ՛էնպոլդ·
Հերքուլանում (Ր՛եքիոս) ք · 141 · 1145 · 1148 · 1150 ·
Հեւնհութ Նոր ք · 2128 ·
Հեփեթագք , ազգ · 1628 ·
Հեքսամիլի կիրճ· 1286 ·
Հեքերնուէն ք· 592 ·
Հելիբէր (Ս·) ք · 250 ·
Հելիկոլնա կղ· 307 ·
Հելիվեքս ք· Ա՛նգ · 195 ·
—— Ամերիկ · 2135 ·
Հելլեվհգոլայս ք· 582 ·
Հելիոպատ կղ· 805 ·
Հելմհեա տ· Հերմհեա ·
Հելոպոն ք · 241 ·
Հելմինկէօպ ք· 1334 ·
Հեռագ գ· · 1937 ·
Հեռին տ· Հաճին ·
Հեմս գ· · 1216 ·
Հեմրգոն նաւաց · 2165 ·
Հեմրշըը գ· · 233 ·
Հեմսգհա ք · 2160 ·
Հեմիշըն ք · 263 ·
Հեմս տ· Հոմս ·
Հեմպորկ ք · 857 ·
Հեյդհիլտ ք· 2157 ·
Հեն գ · 552 ·
Հենպսոն ք · 425 ·
Հենոյ (Հենհաս) գ· · 552 ·
Հենոյ գ· · 334 ·
Հեսե աչս· Գ՛եր՛ · 93 ·
—— Գասսէլ · 93 · 783 · 794 ·
—— Համպուրկ · 93 ·
—— Շաւմպուրկ · 784 ·
—— Տարմշտատ · 93 · 784 · 788 · 793 ·
Հեվ հր · 403 ·
Հեվբրհորտաուէսդ ք · 246 ·
Հեռհմարքեն տեր· 1379 ·
Հեռինկդն գ· · և ք · 261 ·
Հեբեհսալէն գ· · 1374 ·
Հերհհիքբսա գ· · և ք · 203 ·
Հերհսաս ք · 632 ·
Հերհտագ գ · 1958 ·
Հերոյ գ · 507 ·
Հերոհսաան գ· · 1360 ·
Հերսեք գ· · 1226 ·
Հերրհսպերկ ք · 2161 ·
Հերրուհվեդ ք · 195 ·
Հերրս ք · 228 ·
Հեքնէյ գղ · 228 ·
Հեքքհաբրն գ· · 1216 ·
Հեօրսհ գղ· 714 ·
Հեր ք · 194 ·
Հեսրը գ · 193 ·
Հեսրը (Ա՛թոս) գ · 80 · 111 · 159 ·
Հեսդրը գ · 2274 ·
Հեսգհնկաբն գ· · և ք · 217 ·
Հեսգամվ՛ք · 2169 ·
Հեսբրսթիկս ք · 195 ·
Հեագհ գ · 2187 ·
Հեէլմար լճ՛ · 1366 ·
Հեէրա (Վ՛ուլգաթայ) կղ· 144 ·
Հեկը (Ա՛սեկագ) կղ· 109 ·
—— քղ· 514 ·

Հիլէ աւան · 1791 ·
Հիլտեշայմ գլ · և ք · 740 ·
Հիլտեշայմ-Հաղէն գաւ · և ք · 771 ·
Հիմալայա լ · 18· 1670· 1686· 1974· 2018 ·
Հիմիրա (Դերմինի) ք · 132 ·
—— (այլ) ք · 144 ·
Հինամանան աչխ · 1999 ·
Հինաուք · 1789 ·
Հինաուքուհ լ · 18 · 670 ·
Հինաուքուհ լ · 1670 · 1684 · 1989 ·
Հիպպոնա քղ · 1523 · 1524 ·
Հիռն գ · 2115 ·
Հիսպալիս (Սեւիլիա) ք · 131 ·
Հիսրա կղ · 1305 ·
Հիքա տ · Մեչէտ Ալի ·
—— լեառն · 1938 ·
Հիրայկոյ ք · 2185 ·
Հիրմինա (Հելմինա) գ · 1975 ·
Հիրշպերկ ք · 709 ·
Հիշնիկ գլ · 850 ·
Հիւթեպոլրեան լ · (Ուրալ) · 109 · 1396 ·
Հիւթլա մեծն · ք · 144 ·
Հիւթիզը գ · Գաղ · 412 ·
Հիւմեդ լ · 1291 · 1296 ·
Հիւնէնկ ք · 519 ·
Հիւսայնիա գ · (Կորա) · 1726 · տ · Քուսպան ·
Հիւսպոնա · տ · Հիսպոնա ·
Հիւսիսային գետ · 2181 · 2188 ·
—— ծով · ովկեան · 5 · 7 · 76 · 109 ·
—— ջրանցք · 541 · 940 ·
—— Սար տ · Վերխոյանթիռնէի ·
Հիւդրոնտոն (Ոգրանդ) ք · 143 ·
Հիւրնանիա (Մազանդարան) տ · Խոր խան ·
—— քաղ · 1692 ·
Հիւրմիզ (Որմոս) · 1667 ·
Հլաստա (Լահսա) ք · 2095 ·
Հնդիկք · 95 · 102 · 427 · 798 · 1728 ·
Հնդկաստան · 1737 · 1740 · 2146 · 2219 ·
—— անգղիական · 2073 ·
—— արեւելեան · 1927 · 1943 · 2112 ·
—— արեւմտեան · 2111 · 2125 · 2200 ·
—— Խորին · 1737 ·
—— յայնկոյս Գանգեսի · 2038 ·
—— յայսկոյս Գանգեսի · 1998 ·
Հնդկաց անապատ (Թուր) · 2025 ·
—— արշաւելագոտ · 2062 ·
—— ընկերութիւն · 1577 ·
—— լերինք (Կապ) · 1670 ·
—— ծով · 1664 · 1684 ·
—— կղզիք · 2272 ·
—— Ովկիանոս · 5 · 7 · 1999 ·
Հնանկհոյ գ · 14 ·
Հոբեսալ գղ · 2130 ·
Հոգի (Ս) · ք · գ · ծոց · 2257 ·
Հոգվիլեան տոհմ · 1190 ·
Հոլանտա · 103 · 105 · 107 · 114 ·
—— Հարաւ · 577 ·
—— Հիւսիս · 570 ·
—— Նոր տ · Ովկիանիա ·
Հոլանտացիք · 91 · 103 · 532 · 663 · 1512 ·
Հոլանտացւոց Ափունք · 1610 · 1613 ·
Հոլենվէլ ք · 243 ·
Հոլիհեա կ · 244 ·
Հոլչեաւ գւ · 850 ·
Հոլչպրուն գւ · 850 ·
Հոլշտային աշխ · Գերմ · 108 · 751 · 1326 · 1330 · 1391 ·
—— Ակսգէնպուրկ · 1390 ·
—— Լաւենպուրկ · 1331 · 1339 ·
—— Օլտենպուրկ · 1389 ·
Հոլցմինաէն գւ · Գերմ · 747 ·
Հոլքար գւ · 2031 ·
Հոխհայմ ահր · Գերմ · 796 ·
Հոկ սար · 77 · 318 ·
Հոհէնէլպէ գւ · 850 ·
Հոհէնլինաէն · 929 ·
Հոհէնհայմ ծառք · 819 ·
Հոհէնմաւեի գւ · 850 ·
Հոհէնշտաւ գ · 850 ·
Հոհէնշտաւ-Քէն գղեակ · 821 ·
—— լ · 17 ·
—— տոհմ · 932 · 1173 · 1190 ·
Հոհէնցոլլէռն իշխ · 727 ·
—— Հէխինկէն · 728 ·
—— Սիկմարինկէն · 728 ·
—— գղեակ · 728 ·
Հողհաար Թոպ Սերասա · 1841 ·
Հոմոց կղ · (Գալապոսք) · 2210 ·
Հոմպուրկ ք · և իշխ · 794 ·
Հոմս ք · 1903 ·
Հոյա ք · 735 ·
Հոնդ ք · 563 ·
Հոնկ-քոնկ կղ · 2091 ·
—— քաղ · 1681 ·
Հոնպերկ լ · 82 ·
Հոնս լ · 318 ·
Հոնտուրաս Ամր · 2192 · 2193 · 2140 ·
—— ծոց · 215 · 2193 ·
—— սար · 2198 ·
—— քաղ · 2220 ·
Հոնք · 98 · 99 · 909 · 1066 · 527 · 1188 · 1685 ·
Հոնվիլէօր ք · 406 ·
Հոպպուր–Հոլըն ք · 2278 ·
Հոռն գւ · 552 ·
—— սար · 2116 · 2272 ·
—— քաղ · 575 ·
Հոռնիւ դղ · 552 ·
Հոռոմք տ · Ցոյնք ·
Հոլաչ ազգ · 1645 · 1646 ·
Հոլիա սիրոյ , դաշտ · 483 ·
Հոլը լ · 1934 ·
Հորձից կամ Հորձովից գւ · 850 ·
Հորքեգա լ · 2117 ·
Հուալտկա գ · 2119 ·
Հուամանկա (Կուամանկա) ք · 2235 ·
Հուանկ–Հայ ծով և ծոց · 2077 ·
Հուանկհոյ գ · Ձին · 1668 · 2093 ·
Հուանուգոյ ք · 2235 ·
Հուասգոյ գ · 2241 · 2243 ·
—— քաղ · 2243 ·
Հուէլվա գւ · 972 ·
Հուէսգա (Ոսկա) ք · 129 · 994 · 972 ·
Հուէ (Ֆոլքսխան) ք · 2047 ·
Հուիգոլի ք · 194 ·
Հուիլին ք · 2165 ·
Հուիցիլիեան տ · Ծինցունծան ·
Հունդ գ · 658 · 750 ·
Հունս գ · 563 · 593 ·
Հունտխայսերկ աւ · 703 ·
Հունտարիւք լ · 82 · 656 · 721 ·
Հուշ ք · 1281 ·
Հուպէթթսպուրկ ք · 927 ·
Հուպլի գ · 2013 ·
Հուսաս գւ · 1597 · 1662 ·
Հուսոսը գ · Ամր · 2143 ·
—— ծոց · 2115 · 2119 ·
—— քաղ · 2160 ·
Հուրոն գւ · 2175 ·
—— լիճ · 2119 · 2175 ·
Հուրսխաս ք · 2018 ·
Հուրրուր աչխ · Եթովպ · 1530 ·
Հոքհայմ գղ · 798 ·
Հոփ ք · 836 ·
Հոտգիւս ք · Մարաց · 1708 ·
Հոտամ ք · Պաղ · 1725 · 1920 ·
Հոտմիսեայ պալատ · 1574 ·
Հոտմիգ տ · Լաւոգիկիա ·
Հոտմիոս ք · 1295 ·
Հոտսեննաս (Ռաւեննա) · 99 · 100 · 136 ·
Հոտգիոլիս (Ռնէձիոյ) ք · 143 · 1166 ·
—— Լիսիդեայ (Րէձիոյ) · 136 ·
Հոտգիկեան լ · 82 · 633 ·
Հոտգոնէա տ · Ռէն ·
Հոտլսեան ազգ · 115 ·
Հոտմի ք · 115 · տ · և Ռէնս ·
Հոտնոս գ · 14 · 80 · 98 · 319 · 565 · 629 · 658 ·
—— գւ · 715 · 808 · 823 · 828 · 838 ·
—— գաշնակցութ · 105 · 635 · 791 ·
—— Բարձր · 518 ·
—— Բրուսիոյ · 660 ·
—— Հին , տ · Աւտէ–Ռէյն ·
—— Մէյնի · 810 ·
—— Սաորին · 399 · 668 · 721 · 810 ·
—— Վերին · 668 · 810 ·
—— Ջրվէժ · 15 ·
Հոտսեան երկիր · 869 ·
Հոտսգոս կամ Բիլպանի ք · 127 ·
Հոտսին ք · 1706 ·
Հոտինակոս տ · Վոլկա ·
Հոփմեսակ գ · 1812 ·
Հոչոմա (Ակսիոպոլիս) ք · 126 · Ց ·
Հոտդոպէ լ · 109 · 1228 ·
Հոտգոս կ · 1264 · 1283 · 1667 · 1684 · 1700 · 1811 ·
—— քաղ · 1264 · 1700 ·
Հոտգոլնան ազգ · 140 ·
Հոտմկայ բ · 1885 ·
Հոտմոլկա (Պիզացիա) ք · 142 ·
Հոտն գ · 319 · 488 · 510 · 637 ·
Հոտմ ք · 97 · 140 · 1110 · 1112 · 1187 · 1193 ·
—— գաս · 1112 ·
—— գաշտ · 1114 · 1115 ·
—— իշխան · 98 · 101 · 1107 · 1110 · 1115 · 1187 · 1192 ·
—— ք · Ամերիկ · 2160 ·
—— Հայրապետք · 1109 · 1191 ·
Հոմմայեցիք · 90 · 525 · 797 · 1114 · 1206 · 1732 ·
Հոռգէնան ազգ · 112 ·
Հոռգոլնք · 117 ·
Հսկայի լ · 1228 ·
Վալէսէ ք · 1385 ·
Հրահատար հրբ · 1503 ·
Հրատիւ գւ · 850 ·
Հրաքոս Պերոժ գւ · 1701 ·
Հրեայք · 52 · 90 · 92 · 1240 · 1540 · 1560 · 1587 · 1731 ·

Հրեշտակ (Ս.) սար· 1286·
Հրեշտակապետ (Ս.) վ· 1844·
Հրեշտաւան (Պաղեստին)· 1725·
Հրոյ Երկիր (Մահկլան)· 2112·
Հրուանդան ս· Բաղեշոտայ գլ·
—— Հիւսիսոյ· 1385·
Հօ–Եանկ ք· 2090·
Հօչեօ լ· 1671·
Հօֆուվլ գլ· 624·
Ձաձա լիճ· Ախր· 1586· 1589·
Ձառա գղ· 1844·
Ձարնիեքով ք· 690·
Ձեան լ· 1502· 1648·
Ձեանց կատար լ· 1502·
Ձեկէ գլ· 850·
Ձիական լ· 1768·
Ձիմենեանց լ· Պաղ· 1915·
Ձկնորսաց կղ· 1038·
Ձուկն Մեծ ս· Կրուվիա·
Ձորակ գղ· 1855·
Ձորափոր գլ· 1701·
Ձորք գլ· 1701·
Ղազախ (խազախ)· 1475·
—— Տծեայ· 1466·
Ղազան աշխ· 1458· 1459·
—— քաղ· 1459·
Ղազար (Ս·) կղ· Վ.Հինա·1069· 1308·
Ղազնա (Ղիլճէ) ք· 1978·
Ղալադա (Կալաթա)· 1216· 1236·
Ղալմուկ թաղ· 1412· 1747·
Ղալտին գղ· 1844·
Ղայսերի (Կեսարիա) ք· 1695·
Ղանտահար ս· Քանտահար·
Ղարպ (Դարապալուզա)· 1533·
Ղէնտէա ս· Քասմիէ·
Ղրզնա ք· 1725·
Ղոմայ Դօվ ս· Մեհեաղ Ծ·
Ղուգկունեաւերէ գ· 1864·
Ղրիմ աշխ· 1283· 1468·
Ղփտիք· 1512· 1560· 1569·
Ղրնիա (Խղճիոն)· 1693· 1845·
Ճաբոն· 1677· 2100· 2102· 2109· Ց·
Ճաբոնացիք·
Ճագարասց կղ· 1797·
Ճալալան գլ· 1985·
Ճալլոյ աշխ· 1602·
Ճակատք գլ· 1701·
Ճակկա աշխ· 1635·
Ճախճախ գ· 1888·
Ճաճուկ գլ· 1701·
Ճաղարա ս· Պուռխարա·
Ճամախա կամ Ճամեզա կղ· 2206·
Ճանիկ Պօնտոսի· 1870·
Ճանիւս·
Ճանուկ ք· 2029·
Ճաչի–Լումայ մեհեան· 2096· Ց·
Ճավախիվ լ· 18·
Ճաւա կղ· 2062·
—— Փոքր ս· Պալի·
Ճարոյ–Պերդգան աշխ· Ց 1785·
Ճեպրա–Հաֆուն (Կարթագինէն)1500
Ճելալաբատ ք· 1718·
Ճելանիա սար· 77·
Ճելրամ գ· 2033·
Ճենաստան (Մինեացիք)· 1729·
Ճենարանեզա լ· 82·
Ճէննէ (կինէա) ք· 1661·
Ճենք ս· Ձինք·
Ճերաչէ ք· 1166·
Ճերապոլիս ք· 1900·
Ճեզայիբ աշխ·1532–1539–1541–1658·
—— քաղ· 1541· (Ալճէր)·
Ճեզայրի Պահրի–Սէֆիա գլ· 1226·
Ճեղիրէ գլ· 1226·
Ճեղիրեգ–Իւլ–Պիրպէ ք· 1530·
Ճեյլանպատ ք· 1980·
Ճեմ գ· ս· Ցոմանեա·
Ճեմիի լ· 637·
Ճեմիա գ· 1670·
Ճեյրուր աշխ· և ք· 2027·
Ճեյմն գ· 2165·
—— ծոց· 2115·
Ճեյմս–Դոջէն ք· 1642·
Ճեյմս–Ֆորդ բ· 1611·
Ճեյսալմիր աշխ· Հնդ· 2027·
Ճէնպա գ· ս· Ճոլպ·
Ճէչէքէն թաղարք· Ց 2094·
Ճէպէլ աշխ· 1928· 1940·
—— կղ· 1667·
—— քաղ· (Բիւբլոս)· 1904·
Ճէպէլ–Էլ–Նուր լ· 1878·
Ճէպէլ–Հիւսէյ լ· 1825·
Ճէպէլի–Ղարպիճի գլ· 1226·
Ճէպէլ–Մուսա լ· (Սինա)· 1936·
Ճէպէլ–Նաքուս լ· 1936·
Ճէպէլէլ–Քոմր լ· (Լուանդի)· 1502·
Ճէպիջէ (Լիբիսա) ք· 1689·
Ճէպոս (Տիպպէ) լիճ· 1506·
Ճէսապէրը ք· 262·
Ճէրաշ ք· ս· Դերասա·
Ճէրմենդոլին ք· 2162·
Ճէրպի կղ· 1538·
Ճէֆֆիէրսըն ք· 2174·
Ճէֆֆիէրսընվիլ ք· 2173·
Ճըռաղի կ· 79· 250·
—— Նոր կղ· 2124·
Ճիաբեդդա գ· 1134· 1168·
Ճիզէ ք· 1570·
Ճիլիոյ կղ· 1106·
Ճիլոյա կղ· 2071·
Ճիլոյն ք· (Քիլոյն)· 1602·
Ճիլոնկ ք· 2277·
Ճիհան–պէկլի–աւրեզեմի գլ· 1226·
Ճիհուն գ· (Ոքսոս)· 1669· 1975·
—— (Պիւրամիս)· 1793· 1859· 1874· 1878·
Ճինգա գլ· 2042·
Ճինիւտա գլ· 618·
—— լիճ· 81· 609· 619· 1026·
—— քաղ· 619·
Ճինձերոյ աշխ· Ախր· ս· Ցուհաերոյ·
Ճիորձիա Կաչ· Մխոբ· 2168·
Ճիպոսն (Լիպիասա) ք· 1820·
Ճիպրուդար Նէդ· 109· 989· 1004· 1152·
Ճիսաւե ք· 1937·
Ճիրձէ ք· 1573·
Ճիրճինդի գլ· և ք· 1174· 1178·
Ճիրճիւսոյ ք· 1276·
Ճկեր գլ· 1880·
Ճոլիպա գ· Ախր· 1506·
Ճոհոր աշխ· 2048·
Ճոուա ք· 2174·
Ճոսթուր աշխ· Հնդ· 2027·
Ճոբոյ Պահակ· 1768·
Ճորձ–Դոջէն ք· Չամբրձ· կղ· 1641·
—— քղ· Ի Բէնանկ· 2057·
—— Յեգուարդայ կղ· 2137·
—— (Մգասրուք)· 2246·
—— Մխոբ· Նահ· 2166·
Ճորդ ք· 2041·
Ճուաղ ք· 1701·
Ճուլֆա ս· Նոր Ջուղա·
Ճուռնիա գ· 2017·
Ճուտ (Ճէպա) գ· 1507·
Ճուռնմով ք· 910·
Մ՝սաս գ· (Մէսզ)· 563·
Մաթիրի հովիտ· 2118·
Մաթուռգա գ· 1616·
Մագաթա ք· 2260·
Մագաղ կղ· ք· 1011· 2090·
Մագդալուպա հրբ· 11· 70·
Մագդաղենեան գ· 2117·
Մագենզի գ· 2115·
Մագնեսիա Մէանդրեան ք· 1692·
—— Սիպիւլեան ս· Մանիքա·
Մագոն ք· 484·
Մագուճոիա (Մայանս) ք· 115·
Մագոսի ազգ· 1524·
Մագրի ծոց· 1664· 1881·
Մագքունտրի գ· 2274·
Մագռաան սար· 77· 109· 1309·
Մագան կղ· 2072·
Մագանզա ք· 2204·
Մագարամ գլ· և ք· 2064· 2065·
Մագարդ ք· 936·
Մագդդ Կրոսոյ գլ· 2261·
Մագիամ ք· 1727·
Մագիամպիք·
Մագինա Նահանգ· 2197·
Մագիֆու սար· 1500·
Մագոգ գլ· 1701·
Մագալրան ք· 1542·
Մագանդարան (Հիւբրկաինիա) ս· Տաղասան·
Մագդուրեթք· 1685·
Մագովիա գլ· 1489·
Մաթարիէ գղ· 1526· 1568·
Մաթիաս (Ս·) ծոց· 2115·
Մաթուրնին գաւ· 2226· Ց·
Մաժան ս· Կեսարիա·
Մաճինա գլ· և ք· 1309·
—— լ· 145· ս· և Տալիկեաէս·
Մալա գղ· 1866·
Մալաքան գ· 710·
Մալագիա գլ· և ք· 1216· 1848·
Մալակա (Մալագդա) աշխ· 972·
—— ծով· 1664·
—— կերձկիճքանդաք·9·1665·2057·
—— քաղաք· 991· 2048·
Մալակա (Ռեբռոնեա Ոսկեակ)·1739·
Մալամոգդդ ք· 1070·
Մալայի (Մալագդա)· 2048·
Մալայեան ցեղ· 41·1512·4676·1740·
Մալապար աշխ· Հնդ· 2006· 2021·
Մալաահագդա ս· Նէնեռս լ·
Մալդա կղ· 76· 109· 1015· 1184·
Մալեմայա ք· 1608·
Մալեորգա (Մայորկա) կղ· 999·
Մալէ կղ· և ք· 2053·
Մալէսգրումմ յորձաքը· 1384·
Մալթեկիվ լ· 1793·
Մալիաուր քղ· Հնդ· 2019·
Մալիահոն ս· Ջէյլոնուն ծց·

Մալին (Մէհէլէն) · 559 ·
Մալիոյ (Ս · Հրեշտակ) · 77 ·
Մալիվանկոնկա գ · 2051 ·
Մալիդոյզ կղ · 2282 ·
Մալմգրեն դպեան · 382 ·
Մալմ-Լէն գլ · 1360 ·
Մալմէյ ք · 725 ·
Մալմոյ ք · 1370 ·
Մալուրին (Փոքրէիա) կ · 2116 ·
Մալուռնա գ · 1544 ·
Մալուլա գ · 1522 ·
Մալուլա ·
Մալոնաքի ք · 155 ·
Մալտաշ ք · 2014 ·
Մալտիվ կ · 1667 · 2053 ·
Մալտոնատոյ ք · 2262 ·
Մալք (Մալալեան ցեղ) · 2282 ·
Մածծարա ք · 1177 ·
Մակարաչ ք · 1470 ·
Մակեդոնիա գաւ · 1203 · 1227 · 1251 · 1297 ·
Մակեդով ք · 1724 ·
Մակեդոն աշխ · 2116 · 2270 ·
—— հնդուց · 2115 · 2271 ·
Մակեստոս գ · 1687 ·
Մակերեաչ կղ · 79 · 1385 ·
Մակլովա տ · Ալէն-Մալոյ ·
Մակկեդովա (Եղբայրն) ք · 1922 ·
Մակորաք (Մէքքէն) · 1721 ·
Մակուբան տ · Մէքրան ·
Մակսալենա գաւ · գ · 2223 ·
—— գտ · 2219 ·
—— հովիտ · 2113 ·
Մակսեպուրկ գաւ · 702 · 730 ·
—— քաղ · 702 · 764 ·
Մակրա գ · 132 · 1026 ·
Մակրոնք · 1691 ·
Մահալքէ գղ · 1812 ·
Մահանուտոի գղ · 2029 ·
Մահապալիրութեամբ գ · 2019 ·
Մահէ կղ · 1651 ·
—— քաղ · 2037 ·
Մահմետականք · 53 · 58 · 92 · 530 · 1206 ·
Մահմուտիէ ջրանցք · 1565 ·
Մահուբի գ · 2248 ·
Մահրագք · 2031 ·
Մահիխա գլ · 1216 ·
Մաղբով (Մարոգ) · 1519 · 1529 · 1547 ·
Մաճառք · 90 · 897 · 907 · 1410 ·
Մաճառի ք · 1773 ·
Մաճենտանայ կղ · 2072 ·
Մաքարը (Ն/կամի) լճ · 1506 ·
Մամեսթիա տ · Մամ ·
Մամերթիա տ · Մամէր ·
Մամիսթոն (Ոփփիայ) ք · 143 ·
Մամելեագք · 1283 ·
Մամէր ք · 414 ·
Մամպիճա · Մմբէճ ·
Մայակովէզ ք · 2205 ·
Մայանս (Մադուանիա) ք · 115 ·
Մայբարդ գ · 2243 ·
Մայենցա (Մահանցա) ք · 667 ·
Մայէն (Մէդուանա) գ · 319 ·
Մայմային ք · 1681 · 1759 · 2093 ·
Մայն գ · 828 · 836 · 837 ·
— գ · (Մէն) · 783 ·
Մայնայ լէրնին ք · 1286 ·
Մայնացիք · 1286 ·
Մայնինկէն գ · Սաքս · 93 ·
—— քաղ · 771 ·
Մայնոսք (Մանինացիք · 1309 · 1315 ·
Մայոդդա կ · 1647 ·
Մայորէատն տ · Մաորիա ·
Մայսէն ք · 763 ·
Մայսէնհայմ տէր · և ք · 794 ·
Մայսոր աշխ · Հնդ · 2020 · 2032 ·
—— քաղ · 2032 ·
Մայր Աստուծոյ կղ · 2270 ·
Մայրագամ լ · 1841 ·
Մայքայուն տ · Գամպոնա ·
Մայքաստնկ գ · 1668 ·
Ման կղ · 111 · 1387 ·
Մանասը կիրճ և ծոց · 1665 · 2050 ·
Մանագկիրա ք · 1701 ·
Մանակուա գ · ք · լճ · 2196 ·
Մանանաղի գ · 1701 ·
Մանասի գ · 2229 ·
Մանասսէը գ · 1216 ·
Մանասոյ ք · 2068 ·
Մանդ ք · 384 ·
Մանդիդուէյրա լ · 2250 ·
Մանդուա գ · 1065 · 1191 ·
—— քաղ · 1065 · 1192 ·
—— Կարպեանացւոց տ · Պարբիա ·
Մանդուէսեատն տ · Մէնջքաղէր ·
Մանիկա (Մանշ) 9 ·
Մանիկ ·
Մանիկա ք · 2072 ·
Մանիսլեան կ · 1728 ·
Մանիսալիա ք · 1697 ·
Մանիշ գ · 1398 ·
Մանիսա (Մաղնիսա) · ք · 1803 ·
Մանիցա գ · 80 ·
Մանկաբ գ · և գ · 1631 ·
—— Մաքնեսիա Սիբիւլ · 1692 ·
Մանկայոր ք · 2021 ·
Մանհայմ ք · 814 ·
Մանհեդդէն կղ · 2160 ·
Մանճիլքի գղ · 1847 ·
Մանճի ք · 2015 ·
Մանշ գ · 407 · 461 ·
—— ծով և ծոց (Մանիկա) · 76 · 109 · 231 · 418 ·
Մանչուրիա · 2092 ·
Մանչուբ · 1412 ·
—— լեր · 1670 ·
Մանսէլաբ լ · 82 ·
Մանսհանաբէա գ · 973 ·
Մանսհանէլլոյ ք · 2186 ·
Մանսուբա ք · 1567 ·
Մանսփելա ք · 705 ·
Մանսֆիլա ք · Ալեզ · 199 ·
Մանտա (Մխմադէս) ք · 497 ·
Մանտալ Էրլս · 1379 ·
Մանտանէս գ · 2175 ·
Մանտաբա տէր · 1594 ·
Մանտաւա գ · 2036 ·
Մանտէպ (Պապ-իւլ-Մանտէպ) · 1499 ·
Մանտիկա ք · 155 · 1310 ·
Մանտինէոն (Մանտիկեան) · 1840 ·
Մանտինկոս ապտ · 1512 · 1517 · 1601 ·
—— ծոց · 2222 ·
Մանտիվի ք · 2026 ·
Մանտուա ք · (Մանդուա) · 133 ·
Մանրերգա ք · 996 ·
Մանցանիլեա կղ · 2124 ·
Մանրուբ բ · 1471 ·
Մանհիրտոնիա ք · 1459 ·
—— ծոց · 132 ·
Մաչկաթ ք · և տէր · 1943 ·
Մաչկեւոր վ · Կիլիկ · 1887 ·
Մաչկէր գղ · 1854 ·
Մաչով ք · 1626 ·
Մաչէն ք · 1725 ·
Մաուլէ գ · 2244 ·
Մաուհա տ · Գուգուլա ·
Մաուհդ ք · 291 ·
Մաուհդրաահ ք · 291 ·
Մաչերգաա գ · ք · 1112 · 1125 ·
Մաձան ք · 439 ·
Մաձէն (Մահրնէա) ք · 439 ·
Մաալի ջր · 381 ·
Մաամաձական գ · 1525 ·
Մաձեր գ · 390 ·
—— Բաթէր գ · 516 ·
—— գետ (Մաթրնա) · 109 · 319 · 385 · 516 ·
Մաբրնէա տ · Մաձէն ·
Մաաագիեթս կղ · 2244 ·
Մաաագչան ք · 2187 ·
Մաասկ (Աչնակար) ք · 1728 ·
Մաասյա տ · Մէհայա ·
Մագարա ք · 1542 ·
Մագարիտա կղ · (Պօրպան) · 1503 ·
Մագարիեան կղ · 1648 ·
Մագրիիդ ք · 594 ·
Մաանաց—ոան գլ · 1701 ·
Մաանէթեի ք · 1725 ·
Մաանկիա տ · Մաբանէլ ·
Մահտա լ · տ · Գաբաանէրէ ·
Մահա լ · 18 · 1396 · 1670 ·
Մահոն (Մաահական) ք · 116 ·
Մաասլբագամ ք · 1739 · 2021 ·
Մասսա գբուէթիէն · 1092 ·
Մասսա—Գարբարա գ · 1089 ·
Մասսաքսէգա գ · գոգ · 2157 ·
Մասարոյ գ · 1928 ·
Մալզոմաթի գղ · 1308 ·
Մաաակասգար կղ · 1501 · 1644 ·
Մաաակաք · 1645 ·
Մաաեգասկ (Մաասկասգար) · 1512 ·
Մաաեյրա ·
Մաաեբիա կղ · 941 · 960 · 1501 ·
Մաաեբեան 2119 · 1636 ·
—— գետ · 2251 · 2237 ·
Մաաեյրա և Բորգոյ Սահդոյ գ · 950 ·
Մահէն գ · 1863 ·
Մահիսկոն (Մասոն) ք · 116 ·
Մահիւ լճ · 691 ·
Մահուբա կղ · 2065 ·
Մահցուք ազգ · 1386 ·
Մահցաա գ · ք · 2019 ·
Մահրիա ք · 972 ·
Մահրիտա գ · 109 ·
Մրագաչիայ ծոց · 2115 ·
—— գաւ · 2225 ·
—— լճ · 2119 · 2224 ·
—— քաղ · 2225 ·
Մրագ ք · 2007 ·
Մրաթեոնեան գաշտ · 1296 ·
Մրագաեան տ · Մմբղգաեա ·
Մրայոյ կղ · 2260 ·
Մրանդ գ · 1701 ·
Մրաուեաան գ · 2260 ·

Մարանեան գ· 2119· 2226·
Մարաշ գաւ· 1216· 1699·
—— քղ· (Գերմանիկէ)· 1859·
Մարաք դաշտ· 1672·
Մարաքա ք· 1582·
Մարգարիտ (Ս·) կղ· 513· 2222·
Մարգէզեան կղ· 1200·
Մարգոմ (Բասարովից) ք· 126·
Մարգոս (Մորաւա) գտ· 124·
Մարգսաղի գաւ· 1701·
Մարգսպան գաւ· Ծոց· 1664· 2042·
Մարգսատան գաւ· 1701·
Մարգելոյճեցեան կղ· 2185·
Մարգինիկա կղ· 2213·
Մարգոս ք· 988·
Մարեաձձիա գ· 1123· 1129·
Մարենկոյ գղ· 533· 1039·
Մարզպան գ· 1885·
Մարքեն գղ· 2213·
Մարեռվոխս լիճ· Եգիպտ· 1857·
Մարիամ Վ·Հիւրբար կղ· 2157·
Մարի գաւ· 1701·
Մարիա Ջանդգ· 1399·
Մարիամ (Ս·) կ· 249·
—— կ·ի Մաասկաս· 524· 1646·
—— Կամսկոյ· 1611·
Մարիամ-Կալանդ կ· 2212·
Մարիանա ք· 2261·
Մարիանեան կք· 2291·
Մարիանիք լ· 82·
Մարիանոս (Մարկիոն) լր· 128·
Մարիանտիասցիք· 1689·
Մարիա–Ցեկ դղ· 861·
Մարիգիգա գաւ· 2220·
Մարիէդգա ք· 2173·
Մարիէնպատ ալբիւր· 877·
Մարիէնպուրգի ք· 686·
Մարիէնվէրտերը գաւ· ք· 687·
Մարիեզգատ գաւ· 1360·
Մարիկոյ ՆահՀ· 2212·
Մարիկուանա կղ· 2202·
Մարինա գղ· 1902·
Մարինեան գղ· 531·
Մարինկէն գղ· 796·
Մարինոս (Ս·) տեր· և ք· 1133·
Մարինպուրգի տեր· 796·
Մարիուհ լճ·· (Մարէնովոխս)· 1557·
Մարիցա գ· 109· 1202· 1245·
Մարկը (Հերեֆէս) ազգ· 90·
Մարկս (Մորաւա) գ· 658·
Մարկերիգա գաւ· 2226·
Մարկէգ ք· 229·
Մարկիանէս տ· Որմիա·
Մարկոմանը ազգ· 112·
Մարզալա ք· 1993·
Մարմանո ք· 445·
Մարմարա ծով· 76· 109· 1228· 1797·
Մարմարեան
—— կղ· 1228· 1700· 1779·
Մարմեռգիէ ք· 432·
Մարշ գաւ· 355· 462·
Մարշ–ան–Ֆամին ք· 556·
Մարոմ գղ· 401·
Մարոյ–Օշի գ· 1507·
Մարոն լճ·· 1722·
Մարոնեա (Մարոնէա) ք· 127·
Մարոնիկ գ· 2245·
Մարոնիտք· 1897·
Մարուսի գղ· 1296·
Մարոք (Մաղրով)· 1504· 1529· 1544·
Մարոպուրկ գաւ· 750·
—— քաղ· 787·
Մարսալա (Լիլիբէոն) ք· 1177·
Մարսելիա ք· 510·
Մարսելիա
Մարսեխաս գ· 1693·
Մարսիկ ք· 112·
Մարսինեան ազգ· 112·
Մարսիֆան գ· 1885·
Մարսուան ք· 1691· 1831·
Մարսուիէ նեղ· 575·
Մարվժոլ ք· 497·
Մարտ տ· Մէրտին·
Մարտիա–Ցուլիա ք· 916·
Մարտին (Ս·) կղ· 524· 2210·
—— սար· 77·
Մարտիրոսաց գ· 2119·
Մարրոն ազգ· 2201·
Մարք (Մէրգք)· 1708· 1711· 1730· 1972·
—— գետ· 882·
—— տ· Մորաւ·
Մարքէսպրեան գղ· 1792·
Մարքիզեան կղ· 2289·
Մացառոյ Հով· 1174·
Մացմայի ք· 1681· 1209·
Մաւէր լճ·· 671· 679·
Մաւրա (Ս·) կղ· 109· 156·
—— Սար· 109· 863·
Մաւրեբան լճ·· 2170·
Մաւրիկ կղ· Փառնկաց· 1503·
Մաւրիկ ազգ (Մորք)· 1512· 1529·
Մաւրիկ (Ս·) գղ· 633·
Մաւրինեան լ· 318·
Մաւրիսանեան աշխ· 1003·
Մաւրիսանիա· 1522· 1529· 1544·
—— Կեսարեան· 1522· 1539·
—— Տիենտասանիա· 1522·
Մաւրիսանացիք· 937· 1522· 1549·
Մաւրիսիոս (Ս·) կղ· տ· Մաւրիկ·
Մաւրոթոդամոս (Ափերտիէ)գտ· 145·
Մաւրոյ–Նէրոյ գ· 1286·
Մաւրովոլնի լ· 1286·
Մաւրուսեանք (Մաւրիկք)· 1522·
Մաքալլա ք· 1942·
Մաքան ազգ Նէր· 1632·
Մաքասսար Ջանդգ· 2068·
—— քաղ· 2068·
Մաքենզի գ· խորշ· 2115· 2118·
Մաքսիմես ք· 1449·
Մաքրի (Գաբակոս) տ· Մագդի· 1697·
Մաքրական նորադարձք· 57·
Մաքքարթի ք· 1641·
Մաքֆրա աւ· 951·
Մեգաղուպոլիս տ· Սինանոյ·
Մեգապա գաւ· 155·
Մեգաբոյ գ· 1017·
Մեգիդոյան գաւ· 1055·
—— քաղ· (Մելան)· 99· 133· 1056·
Մեգիդոյանոն Եբրոիկեան տ· Էվկէօ·
Մեգոտկոս (Պագգիլիոն) գտ· 132·
—— մեծն (Պրինգա) գտ· 132·
Մեգուանա տ· Մայէն·
Մեգք տ· Մարք·
Մեզէն գ· և լ· 80· 318·
Մեթիւեա տ· Մոլիկոյ·
Մեթոն ք· Ցուն· 155· 1308·
—— ք· Մակեդ· 146·
Մելաս գ· 1695·
Մելոմ (Մոյ) քղ· 116·
Մելէս (Մելաւաս)· 1811·
Մելիբէ ք· 148·
Մելիլեա ք· բ· 1522· 1545·
Մելինաս աշխ· և ք· 1633·
Մելինդոն որ և Մելինէ (Մալգա) կղ· 109· 1185· 1695·
Մելոտոնեան (Մելէեան)· 385·
Մելոլիա կղ· 1105·
Մելվիլ կղ· 2115· 2129·
Մելքիսեդեկի Ձոր տ· Ցովսափատ·
Մելխիգոյ Աթոր· 2178· 2183·
—— բաշտրաւանդ· 2118·
—— Ծոց 6· 2115· 2168· 2180·
—— Կոր· 2177·
—— քաղաք· 2184·
Մելխիգացիք· 2121· 2178·
Մեծ–Դալարուա Աբիր· 1526·
Մեծ–Երիվեր Կոտաւալուր· 2212·
Մեծ–լիճ· 81· 609· 1038·
Մեծ–Ծոց· 1728· 2274·
Մեծ–Ջանդգ· 291·
Մեծ–Ցուլ լ· 318·
Մեծիպոր սեր· 749·
Մեծիրաքք գաւ· 1701·
Մեծկուանք գաւ· 1701·
Մեծնունիք·
Մեկնա տ· Պահակաբուբա·
Մեկսիկոն տ· Մէխիգոյ·
Մելզալուսոլիս· 1310·
Մելեայ գ· 1805·
Մելեացիք· 1685·
Մելէս գ· 1692·
Մելոս կղ· 156· 1314·
Մելգոի գղ· Հայ· 1701·
Մենանիոն Եգիպտ· 1574·
Մենիքիս· 1526· 1570· 1653·
Մենոսաքս լ· 1302·
Մենոմ գ· և կղ· 2039· 2045·
Մենուսիա ք· 1945·
Մենդանա տ· Կումնաոն·
Մենդոնի գաւ· ք· 1053·
Մենեմէն գղ· 1811·
Մենզալէք լճ·· 1557·
Մենորգա կղ· (Փաղէար)· 999·
Մենտանա կղ· տ· Մաքքիզեան·
Մենտոսա գաւ· ք· 2269·
Մեռելայ ծով· 12· 1147· 1507· 1684· 1722· 1918·
Մեսալիա (Մարսիլիա)· 97·
Մեսայա հրբ· 2193· 2196·
Մեսգալա կղ· 2186·
Մեսգրէ աւան· վ·Հեռ· 1070·
Մեսիա աշխ· 126· 1268·
Մեսիացիք· 124·
Մեսինա Ծց· 145·
Մեսկա տ· Մակորաբ ք·
Մեսսինէ
Մեսսինէ գաւ· 155· 1174· 1308·
Մեսսենացիք
—— Նեղուց· 76· 109· 1014· 1134·
—— քաղ· 155· 1182· 1308·
Մեստոյ (Ղեստոս) գտ· 145·
Մեստրայիմ Եգիպտ· 1554·
Մետարիս Ծոց· 111·

Մեսրոպ ք. 1262. 2220.
—— կղ. (Լեսպոս). 1700.
Մեսրոպ ք. 1727.
Մեսրոպ (Մէշ) ք. 1115.
Մեսրոպ (Մեսրոպ) ք. 123.
Մերան գ. 850.
Մերսեան Հ. 1506. 1526. 1557.
Մերսիա ք. 984. 2192. 2225.
Մերսիկ գ. ք. 2042.
—— կղզի. 2056.
Մերսյան աշխ. 1580. 1653.
—— քաղ. 1528. 1583.
Մերուժ (Մեսրոպ). 77.
Մերսիա Թագաւոր. Ընդդ. 198.
Մերիմաք գ. 2143. 2156.
Մեւանիա ք. 138.
Մեւար գ. 2027.
Մեքենէ ք. 1546.
Մեքքան գ. 1985.
Մեքքէ (Մահմեթ) ք. 1398.
—— գաւ. 1216.
Մեհանդր (Մեհմեթ) գ. 1794.
—— դաշն. 1803.
Մեգդն. ք. 2168.
Մեգտոնիշ ք. 2171.
Մեգա գ. 2119.
Մեգեայ ծոց. 76.
Մեգիկր ք. 393.
Մեգիերաա գ. 1536.
Մեղուբատոյ սար. 1500.
Մեղուբիլ գղ. 1632.
Մեկ ք. 435.
Մելասի ք. 1572.
Մելէա Հ. 81. 1349. 1361.
Մելիք ք. 291.
Մելինէք գ. 850.
Մելսպան ք. 2277.
Մելք գ. 641.
Մելքթալ դաշտ. 641.
Մեծծոմոյ ք. 1260.
Մեհասիա գղ. 913.
Մեհմէնէն (Մալին). 559.
Մեհմոնի գաւ. 1274.
Մեղալի–խորա ք. 1810.
Մեհտերաան գ. 1507. 1530.
Մեմի գ. 683.
Մեմիւգիք (Մամիւճիք). 1560.
Մեյլովիլ ք. 2172.
Մեքյէն գաւ. 415.
—— գետ. 415. 429.
—— քաղ. 415.
Մեյլոնա (Շէյդլոնա) կղ. 281.
Մեյոյ գաւ. 299.
Մեքյուսմ գ. 1928.
Մեյրեմանա գղ. 1863.
Մէն գ. 658.
—— լեր. 2156.
—— կղզի. 248.
—— նահանգ. 353.
Մէն–եւ–Լուարա գաւ. 429.
Մենանիգապտոյ աշխ. 2061.
Մենգբեան ք. 412.
Մենթէյէ գաւ. 1216.
Մենտերդրէս լ. 303.
Մենուտաղ ք. 288.
Մենչբարդը ք. 191.
—— գղ. Միաբ. Նահ. 2160.
Մենսորբ գաւ. 1226.
Մենաեր սոս գ. 1803.
Մենաեբէ (Սիմոնիս) գ. 1687. 1794.
Մենաոսինոյ սար. 2116.
Մենաոցհա գ. 2119.
Մեչէա (Սինապատ) ք. 1960. 1961.
Մեչէա–Ալի ք. 1709. 1894.
Մեչէա–Հիւսէյին. 1709. 1894.
Մեանեան հրվիր. 1692.
Մովսէսա (Ազգի) լեռ. 1684.
Մովսեան
Մեովսեանք. 1685.
Մեքվերբեայ ծով (Միջերկրական). 109.
Մես ք. 396.
Մեսդիցիոյ ս. խառնածինք Ամերիկ.
Մեսերից ք. 689.
Մեսօսթոր գղ. 1863.
Մեսէա ք. 1541.
Մեսկյա
Մեսէլբաա գաւ. 1374.
Մեսէոպայ ժայռք. 1260.
Մեսիաշ գաւ. 850.
Մեսիյա ս. Մեսիաք ք.
Մեսինա–ոսէլ–Ռիոյ Սեգդոյ ք. 980.
Մեսինէ գաւ. 1216.
—— քաղ. 1939.
Մեսինեգ–իւլ–Փայամ. 1572.
Մեսիսըն ք. 2173. 2174.
Մեսուէյ գ. 229.
Մեսադըն ք. 229.
Մեսվիսիցա գ. 1398.
Մերսաբէյ (Մաղրեպ). 1547.
Մերիւնդզըր գաւ. Անգ. 245.
Մերիւնա Նահ. 2163.
Մերիճ գ. 1228. 1245.
Մերիսպրը ք. 291.
Մերկի կղ. ս. Մերկիւ.
Մերու գ. 577.
Մերսեպտուրկ գաւ. ք. 704. 705.
Մերսին գղ. 1876.
Մերս–իւլ–Քեպիր Նաւահ. 1542.
Մերսին գաւ. 1216.
—— քաղ. 1888.
Մեքբըսիվիլ ք. 201.
Մեքինաա կղ. 2175.
Մեքինիկ ս. Մեքինեգ.
Մեքլենմուրկ Գերմ. 93. 731.
—— Շուէրին. 93.
—— Սգրելից. 93.
Մեքսիա գղ. 1863.
Մեքքեք ս. Մեքինեգ.
Մէօ գ. 417.
Մեօնն կղ. 1336.
Մեօգ գ. 80. 109. 319. 563.
—— գաւ. 395.
Մեօտոն աւ. 383.
Մեօրթ գաւ. 397.
—— գետ. 319. 397. 521.
Մեօրս ք. 720.
Մըլեօն ք. Գաղ. 385.
Մըլև կղ. 271.
Մըլե–օֆ–Գենգեր սար. 251.
Մըլե–օֆ–Կէլուէյ սար. 251.
Մըլեհկար ք. 291.
Մըհրան անապ. 1672.
Մընեյ ծոց. 244.
Մընգ–վէձանըն գղ. 2165.
Մընկոնէք ս. Մենկոնէք.
Մընձուր գաւ. Հայ. 1701.
Մընսպըր գաւ. 301.
Մընքլենա ջրանցք. 263.
Մըսպըպըրը ք. 260.
Մըսիր աշխ. 1554.
Մըսր Եգիպտա. 1216. 1652.
Մըսր–եը–Գահիրէ ս. Գահիր.
Մըրպէյ գ. 159.
Մըրի գաւ. 275.
Մըրտահըր–Դիտուիլ. 164. 247.
Մըրէյ գ. 2274.
—— ծոց. 111. 275.
Մըրքեմ ս. Մորգեմ.
Մխաբան–Կահանգ Ամեր. 1603. 2141.
Մխակեցիր վ. 1881.
Մխանի ք. 2025.
Մխանձաղ գ. 2119.
Մխանքալ գաւ. 1992.
Մխաքոյ (Գիոյ). 2107.
Մխգըլան կ. 524.
Մխդանի կղ. 1312.
Մխդգաա. ք. 1431.
Մխդանկ ազգ. 1774.
Մխզնկա սար. 1145.
Մխըրն (Գիւղ՝ատն) գաւ. 274.
Մխոյ ք. 1523.
Մխան գաւ. 1056. 1189. 1191.
—— քաղ. 1056. 1192.
Մխգոն լ. 1502.
Մխնեաու աւ. 1808.
Մխնեսա ք. 1523.
Մխըձվիլ ք. 2168.
Մխլզնմոյ աւ. 533.
Մխհոյ ք. 468.
Մխոյ կղ. 1314.
Մխոս ք. 1314.
Մխլաուքի կղ. 2174.
Մխքիբրա խորշ կ ք. 246.
Մխքիբրաեէվիլ
Մկկոնէ ք. 1302.
Մկկնացիք. 1303.
Մկկերինէ ք. 1570.
Մկկէլ ք. 2195.
Մկկանիացիք. 1689.
Մկկանիոս ս. Հերմաս.
Մկհրգաաեան բլուր. 1473.
Մղզնացիք. 1472. 1697.
Մղնաոս ք. 1696.
Մմահգնա ս. Սահան.
Մմհաս լ. 1687.
Մյա ք. 1687.
Մննա հովիտ. 1938.
Մննայ (Ս.) ոսթա (Գիւթահ.). 1825.
Մննաս–ժերբե գաւ. 2261.
Մննաս–Նովա անապատք. 2261.
Մննեգզոգա գաւ. 2177.
Մննիկ ք. 1572.
Մննիոս գաւ. 129.
Մննոյ գ. 80. 128. 940.
Մրհնեօ ս. Մրհնոս.
—— գաւ. 950. 954.
Մննիոյ գ. 1017. 1054.
—— լեռ. 1065.
Մննոգ գաւ. 1482.
—— քաղ. 1482.
Մննաեն գաւ. ք. 713. 730.
Մննաորոյ կղ. ծով. 5. 2073.
Մննաուանեա (Գրայեդոյ) ք. 140.

Մխիթանկ գ· 1668·
Մխիթի–Մեքենաւոր տ· Մեքենաւոր·
Մխիթկան գս· 2175·
—— լիճ· 2143· 2173·
Մխքոլոց աւ· 903·
Միոզէն լճ· 1349·
Միռնգեա ք· 1692·
Միսեթեան Ջուանցք Լանա· 165·
Միսէլ գ· 2274·
Միսէլպէն ք· 304·
Միւռադան գս· 2183· 2186·
Միքա գս· Հայ· 1701·
Միքայէլ Սպան· (Էնգրէ–Բիտս)· Միքէրկրկան Դաւէ· 68· 76· 102· 109· 1014·
Միռանա ք· 447·
Միսգէք գս· 850·
Միսդրա ք· 1309·
Միսեռնոն ս· 132·
—— քաղ· 141·
Միսխորի գ· 14· 2119· 2142·
—— լիճ· 2143·
Միանիա երկ· 665· 760·
Միսսէլ (Մոնսոլ)· ք· 1608·
Միսսոլոնկի ք· 1301· 1608·
Միսսուրի բարձրաս· 2112·
—— գետ· 2119· 2142· 2174·
—— գ· Փորթ· 2119·
Միսեա (Սաղմիւգեասս)· ք· 127·
Միսոլսկէա գս· 222·
—— ջրանցք· 2143·
Միսիկի գս· կղ· 1216· 1226· 1262·
Միսիրնէ տ· Գասպրոյ·
Միոլգեզի ք· 2158·
Միոլսպերի ք· 2156·
Միս–Լսահ'էնի տ· Էսխմպերկ·
Միսուէզ գ· 446·
Միսուեէպուրկ ք· 583·
Միսուլթասւզն ք· 2124·
Միբա ք· 1697·
Միբանտա–սէ–Տօմբոյ ք· 956·
Միբանտոլա գս· 1086·
—— քաղ· 1092·
Միբրբուա ք· 475·
Միրրքուր ք· 520·
Միրիմ լճ· 2119·
Միրիա տ· Մեքսին·
Միրսկդ ազգ· 1255·
Միւգդոն գ· 1888·
Միւգդոնիա
Միւլեայմ ք· 720·
Միւլհաւզէն ք· 706·
Միւլհոզէն գս· 518·
Միւլհուզ ք· 519·
Միւլսպան գս· 850·
Միւլրոզ աւ· 700·
Միւլհաղես լ· 1687· 1692·
Միւկնէ ք· 155·
Միւկոն կղ· 136· 1312·
Միւհլսէերկ աւ· 760·
Միւլասա ք· 1696·
Միւլսքասւ ազգ· 2223·
Միւլսէն գղ· 573·
Միւհիկեան Նահաց· 1292·
Միւհնք (Մոնագոյ)· 829· 830·
Միհնագեր գս· ք· 712·
—— հովիտ· 518·
Միհնագերպերկ աս· 708·
Միհնաէ աս· 686·
Միհնաէն (Կմիհնաէն)· ք· 741·
Միհռենան ք· 1261·
Միսախա աշխ· 1248· 1688·
Միսասէն գ· 714·
Միսրգոս տ· Գասրնգոյ·
Միսրոտվեան ծովակ· 145·
Միքայէլ (Ս·) գս· 1432·
—— կղ· վ Լեհեաս· 1068·
—— (Դուգուման)· ք·
Միքէլ գղ· 725·
Միքայիլեան գղ· 1243·
Մծբին (Նսիպին)· 1706· 1888·
Մծխիթա ք· 1702· 1787·
Մմլեձ տ· Ցերասպոլիս·
Մնկհաէլ ազգ· 1677· 1776·
Մոգք (Կեպը)· 51· 1514·
Մոգալա գ· 1349·
Մոգուբա (Մատուբա)· ք· 1728·
Մոգրիէ ք· 991·
Մոզա (Մէօզ)· գ· 109·
Մոզամպիք աշխ· 1630·
—— Ջրանցք· քաղ· 9· 1632· 1499·
Մոզելա գ· 109· 560· 658·
Մոզել
—— գաս· 396·
Մոմոդանք գս· 1701·
Մոժանպի գղ· 1437·
Մոլա տ· Փորթաս·
Մոլիա գս· 1143· 1158·
Մոլիվդ (Մէմիաեա)· քղ· 1700·
Մոլլա գղ· 644·
Մոլլեն ք· 2042·
Մոլոկաա գ· 1398·
Մոլոշ գղ· 1844·
Մոլուա աշխ· 1607· 1609·
Մոլուազք· 1516·
Մոլուգգա կղ· 2069· 2071·
Մոլուհաճ գ· 1830·
Մոլոգեան ծով· 5·
Մոլսաս գ· 658· 842· 873·
Մոլսաս
Մոլաաբա· 1277·
Մոլաաիայեք· 1206· 1407·
Մոլվից գղ· 927·
Մոկաատը սար· 1666· 1670·
—— քաղ· 1548·
Մոկլա (Ակինատ)· ք· 1811·
Մոկք Նահ· Հայ· 1701·
Մոհայ գղ· 897·
Մոհաւք գ· 2159·
Մոհիբ գս· ք· 1481·
Մոհիլա կղ· 1647·
Մոլոք· 90· 102· 895· 1412· 1735· 1741· 2094· 6·
—— բարձրաւանդակ· 1671·
—— ցեղ մարդկան· 38·
Մոլօա գս· ք· 2223·
Մոնդոմպոլ հրաք· 2193·
Մոմպագոյ լ· հրաք· 2117· 2193·
Մոմպաղա աշխ· և ք· 1633·
Մոպկա տ· Լիհկե ք·
Մոյսպամպա ք· 2236·
Մոն–Սկերտագ լ· 995·
Մոն–Սէն–Միշել ք· 407·
Մոն–սը–Մարսան ք· 446·
Մոնա կղ· 111·
Մոնագոյ Ինչ· և ք· 1053· 6·
Մոնագոյ տ· Մոլնկք·
Մոնքեկնկ ք· 2156·
Մոնգայոյ լ· 82·
Մոնգլաւա ք· 2188·
Մոնգոպոյ գղ· 2044·
Մոնգոնգոր ք· 434·
Մոնգանա գս· 850·
Մոնգանեա–Ռեաղ· 2230·
Մոնգապոր Ինչ· 796·
Մոնգարժի ք· 452·
Մոնգերեյ ք· 2176·
Մոնգե–Բոալլեանոյ ք· 1100·
—— Բելօտոյ լ· 1025·
—— Գալվոյ· 1138·
—— Գասսեհոյ լ· 1152·
—— Գավալոյ լ· 1114·
—— Լէհնէ ք· 1165·
—— Պայոր (Ռուիա)· ք· 131·
—— Տնկրոյ· 914· 1227·
—— Նոգգէ· 533·
—— Պիանդոյ· 82·
—— Ռոգոնսոյ· 357·
—— Սանգոյ· 865·
—— Րոզա· 82·
—— Ֆիասգոնէ ք· 1120·
Մոնգելիա լ· 318·
Մոնգկնոյ–Պկյ ք· 2206·
Մոնգելիսեոյ ք· 2262·
Մոնգը–սը–Վ Լսուէլ լ· 480·
Մոնգիլլոյ ք· 2169·
Մոնգոման ք· 469·
Մոնգոն գ· 1108· 1130·
Մոնգրոյ ք· 386· 2188·
Մոնգրէոլ ք· 366·
Մոնեմպոպլա ք· 1309·
Մոնկկն գս· ք· 297·
Մոնժոա ք· 725·
Մոնկերի ք· 383·
Մոնկոլ ք· 474·
Մոնկիր ք· 2015·
Մոնկոլիա տ· Մողոք·
Մոնկոնհոր լ· 1744·
Մոնկոմկի գս· ք· 245·
Մոնձկպելոյ հրաք· 1170·
Մոնմորդրը ք· 380·
Մոնմկի ք· 395·
Մոնմոհ գս· ք· 204·
Մոնմիրալ գղ· 392·
Մոնմորկլոն ք· 434·
Մոնմորանսի գաշտ· 384· 532·
—— Ջրվէժ· 15· 2132·
Մոնոմոգաբա աշխ· 1630·
Մոնոմոզի աշխ· 1631·
Մոնոմկահհէ գս· 2162·
Մոնպար ք· 479·
Մոնպիժոս գղեակ· 697·
Մոնպրիզոն ք· 491·
Մոնս (Պերկէն)· ք· 552·
Մոնս–Բոասոլաոուս տ· Մոնբելլիե·
Մոնսըմի ք· 485·
Մոնսոլ ք· (Միսսէլ)· 1608·
Մոնտկոյ (Մոնդգեա)· գ· 127· 940· 942·
Մոնտհոկ ք· 368·
Մոնտոբոլի ք· 1160·
Մոնտովի ք· 1043·
Մոն–Տոփէն ք· 800·

Մովս–ա՛օր–լե–պէն ք· 465·
Մովրէաշ լ· և ք· 2132·
Մովրոյ բ· 2165·
Մովրովիա ք· 1603·
Մովցա ք· 1057·
Մովֆայլու ք· 1572·
Մովֆերրատ աւ· 1192·
Մովֆիա կղ· 1501· 1633·
Մովֆոր ք· 417·
Մովֆրէատոնիա ծոց· 1138·
Մոպէօճ ք· 361·
Մոպիլ ք· ծոց· 2169·
Մոպսուէստիա (Մսիս) ք· 1699·
Մոռէա Թէրսակ· 9· 155·1069·1289·
Մոռլագք· 915· 1206·
Մոսամպիք տ· Մոզամպիք·
Մոսգոսկոեմ ք· 1522· 1542·
Մոսգար ք· 1267·
Մոսեներան սար· 1943·
Մոսթաար գլ· 1216·
Մոսիէօ Ջանդք· 324·
Մոսլեմիկք ազգ· 1691·
Մոսկուա գլ· 1436·
—— գէտ· 1398·
—— քաղ· 1493·
Մոսսէլ–Ալիսա ծոց· 1615·
Մոսսուսաց Երկիր· 1608·
Մոսքա (Մաշկամ) ք· 1727·
Մոսքիդոս ազգ· 2199·
Մոսքուա տ· Մոսկուա·
Մովաքացիք· 1727·
Մովդիմ ք· 1725·
Մովկանէթ գլ· ց 1785·
Մովնա–Իուա լ· 18·
Մոտակոր (Մուէյրա) ք· 1548·
Մոտնա գէսսէթէ· 93· 1086· 1191·
—— քաղ· 1090·
—— տ· Մուգնա·
Մոտիգա ք· 1180·
Մոտլին (Նովզ Հիորձեւս) ք· 1491·
Մոտոն ք· 1308·
Մորագգա գ· 1202·
Մորագ լճ· 609· 638·
—— քաղ· 638·
Մորանգին գ· 454·
Մորաւ գ· 879· 892· 1202· 1268·
Մորաւա (Մարգոս) գտ·
Մորաւիա (Մէհրէն)· 656· 839· 850· 879·
Մորաւեան լ· 873· 879·
—— Եղեալք· 57· 766· 935·
Մորգանէք ք· 413·
Մորգէն ք· 408·
Մորէնա (Մարթանոս) լ· 128·
Մորէննան լ· 963· 965·
Մորիա լ· 1911· 1914·
Մորիկամբ ծոց· 111·
Մորիս Ջանդք· 2143·
Մորիսբուք· 990·
Մորլէ ք· 423·
Մորկարդէն լ· 646·
Մորոքքոսա աչխ· 1635·
Մորոշ գ· 905· 909·
Մորպէյա գ· 1530· 1544·
Մորպիհան գէտ· և Ջանդք· 424·
Մորվան գէտ· 459·
Մորտուէիք· 1410·
Մորրիս Ջանդք· 2124·
Մորրոյ տոյ Բորոկայոյ լ· 2250·
Մորֆիրխալրը ք· 2171·
Մոզզանոյ կղ· 1104·
Մուասադ ք· 469·
Մուբդակամա բարձրաբ· 1504·
Մուբդիա (Մոսէնա) ք· 136·
Մուբայա կիրճ· 1541·
Մուբդն գ· 1108·
Մուզտաղ (Թիսինան) լ· 1989·1996·
Մուլաղ ցեղ· 42·
Մուլացյա գէտ· 1087·
Մուլաքա գղ· 1863·
Մուլդան ք· 2016· 2033·
Մուլէն ք· 460·
Մուլին (Լէոնեան լիճ)· 145·
Մուհաւղին գէտ· 850·
Մուլվիա գ· 1507· 1544·
Մուրտա գ· 759·
Մուհա տ· Մոքքա·
Մուհանիք գէտ· Հայ· 1701·
Մուհտէն (Զինեանկ) ք· 2092·
Մուհրան աւտ· 1787·
Մուհ ազգ· 2007·
Մուհամմէտ–Ալիպոլի ք· 1585·
Մուղրիք· 540· 1529· 1531· 1533·
Մուն լ· 308·
Մունդա (Մոնտեկոյ) գ· 128·
Մուշ ք· գէտ· Հայ· 1701·
Մուշեղկայ գղ· 1855·
Մուշինկի բարձրաբ· 1504·
Մուսանկայէ ք· 1646·
Մուսա գղ· 1941·
Մուսա ք· 1727·
Մուսխանն տ· Մուսասպ·
Մուսհմա լճէ· 2156·
Մուսուլ գէտ· 1216·
—— քաղ· 1707·
Մուսչէլաբ գէտ· 1274·
Մուսպաբ աւտ· 709·
Մուտտահիա ծոց· 1816·
Մուտիկ ք· 144·
Մուտուհա (Մոնդելէոնէ) ք· 139·
Մուր գ· 860·
—— կղ· 2289·
Մուրադղ կղ· 1068·
Մուրաթ լ· 1793·
Մուրաթսաբ գղ· 1828·
Մուրացցի ամրարտակ ծով· 1067·
Մուրաբ գէտ· 850·
Մուրգին (Աշմիրհա) ք· 131·
Մուրդատ–ատասար· կղ· 1313·
Մուրից լճ· 731·
Մուրզուք ք· 1535·
Մուրկ գ· 630· 808·
Մուրզպատ գ· 1975·
Մուրչհատպատ ք· 2014·
Մուրսա (Նսդէկ) ք· 122·
Մուրսհա աչխ· 992· 972·
Մուրցհա·
—— քաղ· 992·
Մուրվիճաբդ ք· 998·
Մուրատաէմ լ· 1555· 1569·
Մուրբրդ լճ· 1506·
Մուքքա (Մոհա) ք· 1941·
Մուֆիէդ ք· 264·
Մուհս ք· 1878·
Մքինվարի լ· (Կաղքը)· 1398· 1768·
Մօ կամ Մոյ (Մէլսի) ք· 386·
Մօլ գ· 2241·
Մօքան ք· 451·
Մօնաստիր ք· 1538·
Մօնդրոզ ք· Սկով· 273·
Մօնչիք լ· 958·
Մօնպելիար ք· 481·
Մօն–ա՛Օր լ· 318·
Մօռնը սար· 2208·
Մօսլ տ· Մուսուլ·
Մօրգէմմ ծոց· 187· 189·
Մօրիաք ք· 466·
Մօրիկ ազգ· 1529· (Մաւրիկ)·
Մօրք
Մօրիկ կղ· տ· Գաղղիոյ կղ·
Մօրիկ (Ս·) գ· 2132·
Հաբեթեական տոհմ· 95·
Յաբիս ք· 1726·
Յաբոնայ (Ճաբոն) ծվ· 5·
Յագրիպպա (Մէտինէ)· 1727·
Յաղեր քղ· 1726·
Յաղիկ ազգ· 113·
Յակոբ (Ս·) գ· 2185·
Յակորիկք· 56·
Յամին (Ջամնա) ք· 1725·
Յաստեր տ· Դամաս·
Յէզդայիէ Հովիա· 1922·
—— լեառն և ք· 1723·
Յերասլոլիա տ· Հերասլոլտա·
—— (Բամղուզ Գալէսի)·
—— (Մրեէ)· 1705·
Յոզ (Կեսարէա)· 1522·
Յոհ կղ· 1667·
Յոյնք· 90· 100· 110· 106· 1153· 1282· 1315· 1525· կս·
Յոնիա ծով· 6· 76· 1014· 1202· 1286·
Յոնիական
—— կղզիք· 79· 156·
—— հասարակապետ· 1316·
Յոնիացիք· 1692·
Յոնտալոլիա տ· Խրէզոլի·
Յոպպէ ք· 1723· 1725·
Յով կղ· 1314·
Յովհան (Ս·) Թորդոմ Ռիմդոյ ք· 2205·
Յովհաննա (Ս·) (Աներտան)· կ· 1647·
Յովհաննէս (Ս·)(Ամխուտան)· գ· 2134·
—— գիւղ· 547·
—— այլ գիւղ· 1917·
—— կղզի· 1346· 2210·
—— քաղ· 2134·
—— Ակռայ տ· Ակքեաս·
—— Պալէն կղ· 2127·
—— Ռոնսըվոյ· 939·
—— սէ Լոյայ լ· 939·
Յովհաննիսպէրի գղ· 798·
Յովսափատ ձոր· 1915·
Յովսէփայ Ջրհոր· 1556· 1570·
Յովսէփոս որդւոց գ· 1724·
Յովսոպատ ք· 1723·
Յորդանան գ· 1722· 1897· 1918·
Յուգայի Երկիր· տ· Պաղեստին·
Յուլեանեան Ալպեայք· 1266·
Յուլիանոս (Ս·) լ· 1103· 1168·
Յուլիոպոլիս տ· Կէսրիէն·
Յուլտպոլիս տ· Լաւոդիկիա·
Յունիական Ալպեայք· 82·
Յունաստան· 78· 97· 110· 1284· 1299· 1315·
—— Մեծ գէ· 143·

Յունոնիա (Բալմա) · 1639 ·
Յունոպօլիա տ· Ինէպոլի ·
Յուվաբիա (Պալցպուրկ) ք· 121 ·
Ցաբատաստիք · 1727 ·
Ցաբաքինկ ք· 2099 ·
Ցաբոլէռնե–Վանտէ տ· Պուբպոն–Վանտէ ·
—— քաղ· տ· Բոնդիվի ·
Ցաբոյ (Խան) գ· 2119· 2227 ·
Ցագատ ք· 1728 ·
Ցագալ աչխ· և ք· 1620 · 2259 ·
Ցագիվիատատ ք· 2186 ·
Ցազարէթ ք· 1127 · 1723 · 1923 ·
—— Մխաբ· Կաշ· 2162 ·
Ցալխանդ տ· Քըրշէհր ք·
Ցաղնի գղ· 1811 ·
Ցաէս ք· 288 ·
Ցաէֆէկա գ· 644 · 648 ·
Ցաթիրուն (Կաւեթի) լճակ· 12 ·
Ցաին գաղթ· Ի Լապրատոր· 2139·
Ցաիր ազգ· 2007·
Ցաիրքնան գէս· 1701 ·
—— Կոր ք· 1467 ·
Ցակբուր աչխ· և ք· 1681 · 2029 ·
Ցակուբա (Փիշիհ Գալէ) ք· 1826 ·
Ցակրի կղ· 1810 ·
Ցաշէ գ· 658 ·
Ցաղարա–պուռնուռ սար· 1799 ·
Ցամագք· 1628 ·
Ցամբար–քէօփրիս կամուրջ· 1822 ·
Ցամինեանն Նաւահան տ· Կանգ·
Ցամուր գէ· ք· 854 ·
Ցամցոյ լիճ· 1669 ·
Ցայդիդպան գէ· 850 ·
Ցայ–Էվ[ինէսպորի ք· 1359 ·
Ցայենպուրկ գէ· 752 ·
Ցայիմ ք· 1723 ·
Ցային ք· 1922 ·
Ցայիս (Կիսաս) ք· 126 ·
Ցայհաւս գէ· 850 ·
—— քաղ· 857 ·
Ցայմակէն ք· 726 ·
Ցայման Թաճարք· 2094 ·
Ցայնքիրխեն գէ· 850 ·
Ցայշգաա գէ· 850 ·
—— քաղ· 699 · 857 ·
Ցայպխաշով գէ· 850 ·
Ցայպուրկ տ· Ումայ և Ցայպուրկ ·
Ցայս գէ· 658 ·
—— գետ· 709 · 759 ·
—— քաղ· 710 ·
Ցայսաց ք· 904 ·
Ցայտհէլ լճակ· 81 · 892 · 903 ·
Ցայսոլ ք· 902 ·
Ցայվիս ք· 723 ·
Ցայֆնահրվասեր ջրանցք· 686 ·
Ցանգ ք· 427 ·
Ցանգիւա ք· 487 ·
Ցանգուատոիս
Ցանկատաքի ք· 2108 ·
Ցանսի ք· 397 ·
Ցանտուատաքիք· 118 ·
Ցանքին (Քիանկինն) ք· 2089 ·
Ցանքիոյ կղ· 1314 ·
Ցաշվիլ ք· 2171 ·
Ցաուս Նաւահանի· 1638 ·
Ցաչէզ ազգ· 2121 ·
—— քաղ· 2169 ·
Ցապ գ· 658 · 823 ·
Ցապլուսա (Սիւքէմ) ք· 1924 ·
Ցապլքէօյ գղ· 1806 ·
Ցապոմոք ազգ· 1524 ·
Ցապդէդդէն իշխ· 796 ·
Ցասոս կղ· 1314 ·
Ցասուսա աչխ· 93 · 795 · 796 ·
—— բէրդ· 2246 ·
—— քաղաք· 2202 ·
Ցավաս ք· 409 ·
Ցասրոն Ձահիձք· 1526 ·
Ցասրա ք· 2109 ·
Ցարեկ վ· 1701 ·
Ցարենգա գ· 1202 ·
Ցարէա աչխ· 1590 ·
Ցարիակեան ազգ· 112 ·
Ցարիս գ· 1398 ·
Ցարուա գ· (Ցարփա)· 1398 ·
—— քաղ· 1427 ·
Ցարպոն (Ցարբոնա) գէ· 114 ·
—— քաղ· 473 · 526 ·
Ցարվէր գղ· 1854 ·
Ցարտաս գէ· 1216 ·
Ցաւարին աւ· 1315 ·
Ցաւարբա աչխ· 972 · 1000 ·
Ցաւբլիա ծոց· 76 ·
—— քաղ· 155 · 1303 · 1315 ·
Ցաւկաթ տ· Սէպզ ք·
Ցաւկրասիս ք· Նահան· 1526 · 1568 ·
Ցաւ–Ումբք ք· 911 ·
Ցաւմայուրկ ք· 703 ·
Ցաւորգաց կղ· (Ցամոս)· 2288 ·
Ցաւպանաոս ք· 1301 ·
Ցաւպէնան անապ· 1970 · 1948 ·
Ցափոլի տ· Կեռապօլիս ·
—— Մալուաքիոյ ք· 1309 ·
Ցաքաշ գղ· 1244 ·
Ցաքսիա կղ· 1314 ·
Ցաքսոս կղ· 136 ·
Ց'Եաոսի (Պահր–Իւբ–Էպէտաս) լճ· 1506 ·
Ցերալ աչխ· 2035 ·
—— գաշտ· 1672 ·
Ցէէմէց գէ· 1279 ·
Ցէժին ք· 1456 ·
Ցէլոն գաղթական· 2285 ·
—— գետ· 2119 ·
Ցէկրօրոնգ (Նբօբիա) կղ· 109 · 1289 · 1311 ·
Ցէկրոյ գ· 2119 ·
—— սար· 1500 ·
Ցէհպտա ք· 1706 ·
Ցէղոս տ· Նիւղոս ·
Ցէմասոս տ· Կիմ·
Ցէմեա ազգ· 115 ·
Ցէմեական տ· Ասա ·
Ցէմէա ք· 153 ·
Ցէմինին գ· 679 ·
Ցէյմա (Ցէնայա) գէ· 2220 ·
Ցէսէէ գ· 731 ·
Ցէսարոսի լ· 1168 ·
Ցէսակիոն ք· 134 ·
Ցէսս գ· 769 ·
Ցէսվէյա լ· 1502 ·
Ցէստոս (Մէնդոյ) գտ· 145 ·
Ցէստոս (Գարատաւ) գտ· 124 ·
Ցէրա գ· 1108 ·
—— քաղ· 445 ·
Ցերեան սար· 109 ·
Ցերիկոն աչխ· (Ցորուեկ)· 112 · 1387 ·
Ցերնինք լեր· 1396 ·
—— քաղ· 1760 ·
Ցերպուտտա գ· 2024 ·
Ցերսէս գղ· 1885 ·
Ցերվիացոց ազգ· 115 ·
Ցեւա գ· 80 · 1398 ·
Ցեւատի լ· 1615 ·
—— տ'Կէտամոի· 18 · 2117 · 2237 ·
—— տի Մարտա· 18 · 2113 · 2287 ·
Ցեւթանաքի աւ· 1749 ·
Ցեւասրիա տ· Ցորմանախա ·
Ցեւփեռաիմոյ վիճակ· 1723 ·
Ցեւպոլին աչխ· 96 · 1134 · 1142 ·
—— ծոց (Կրատեր)· 138 ·
—— քաղ· 1145 ·
—— Ռոմանիոյ· 1303 ·
Ցեէր գ· 557 ·
Ցեէրլանտք· 90 ·
Ցեէթուս (Մալատեդա) լ· 318 · 939 ·
Ցեէպա (Ցեյվա) գ· 2207 ·
Ցեկաքադամ ք· 2020 ·
Ցեռէա Արթր· 1939 · 1928 ·
Ցեյրա կղ· 2069 ·
Ցենդուբէ ք· 201 ·
Ցենիքրքեզ կղ· 2157 ·
Ցեոգաստրոսմ (Ցեօֆչադոյ)· 520 ·
Ցեչէս գ· 2174 ·
Ցեպա ք· 2220 ·
Ցեռն գ· 275 ·
Ցես գ· 277 ·
Ցեսալ գղ· 311 ·
Ցեվեն ք· 292 ·
Ցեվչէհր գ· 1226 ·
Ցերպուտրա գ· 2000 ·
Ցէց գ· 688 · 730 ·
[Ցէքար գէ· 819 ·
[Ցէքերը
—— գետ· 658 · 727 ·
Ցէոյլ ք· 380 ·
Ցէօրքե գէ· 1366 ·
Ցէօրալիճկէն ք· 925 ·
Ց'Էօֆչադեէ գէ· 622 ·
—— լիճ· 609 · 622 ·
—— քաղ· 404 · 622 ·
Ցէօֆչադոյ ք· 320 ·
Ցմուբք ք· 386 ·
Ցնակարա գ· 2133 ·
—— ջրվէժ· 15 · 2199 · 2133 ·
—— քաղ· 2133 ·
Ցնգ գէ· 1701 ·
Ցոգարակուա աչխ· 2193 · 2196 ·
—— լիճ· 2193 ·
Ցնգերա ք· 1527 ·
Ցնգոլոսի գղ· 1170 ·
Ցնգոլոսուրկ գէ· 850 ·
Ցնգոյա ք· 2196 ·
Ցնգոպար կղ· 2055 ·
Ցնիմն (Մէմն) գ· 13 · 80 · 1398 · 1488 ·
Ցնեպա ք· 131 ·
Ցնեվա գէ· գ· 458 ·
Ցնեօվնեք գ· 571 ·
—— Նաւահ· 575 ·
Ցնզամ աչխ· 2030 ·
Ցնղաբի (Ցեմէրլի) կղ· 1809 ·
Ցնղեա տ· Սեչտոյէ ·

Նիկեր գ · 551 ·
Նիժնի–Դաղլնք ք · 1750 ·
Նիժնի Նովկորոտ գբ · և ք · 1449 ·
Նիլանա գբ · 1432 ·
Նիլկեռի լ · 1670 ·
Նիկաբրատան դղ · 1971 ·
Նիկեփորոն ս · Բաբքա · Պելիք ·
Նիկեա ք · 144 ·
Նիկեր (Սեաւ) դ · 1507· 1521· 1662 ·
Նիկիա ք · 1689 · 1818 ·
—— լիճ· 1817 · 1820 ·
Նիկոզոյոս (Ս·) ամբարտ · 2208 ·
Նիկոմիդիա գբ · 1239 ·
—— ծոց · 1820 ·
—— քաղ· 1689 ·
Նիկոպօլիս Բուլղ· 1249 ·
—— Ալպան · 1255 ·
—— (Հէպիոն գաբաֆիաթր)· 1850·
—— ս· Տիմիրկի ·
Նիկոսիա ք · 1856 ·
Նիկոտ ք · 1836 ·
—— (Գաամինա) ք · 1695 ·
Նիկրիսիա · 1519 · 1592 ·
—— Դովեզերեայ · 1604 ·
—— Սաորին · 1607 ·
ՆիհՃիր գ · 1527 ·
Նիմ (Նեմասոս) ք · 505 ·
Նիմկ (Նովիոմակոն) ք · 589 ·
Նիմուէկկեն
Նիմպուրկ գբ · 850 ·
Նիմֆէա ք · 113 ·
Նիմֆիդեպուրկ ք · 830 ·
Նինկ–Բոյ ք · 1681 ·
Նինուէ ք · 1707 · 1681 · 1889 ·
Նիշ գբ · 1216 · 1226 ·
Նիշապուր ք · 1961 ·
Նիշնեկորոտ ս · Նիժնի–Նովկորոտ ·
Նիոկեսարիա ս · Նիքհեսար ·
Նիոյ կղ· 1314 ·
Նիոն ք · (Նովիոսունեն)· 621 ·
Նիոր ք · 435 ·
Նիորդոն ս · Նիոր ·
Նիսա ք · 1692 ·
Նիսեէա ք · 1713 ·
Նիսիր ք · 155 ·
Նիսիպ ս· Մծբին ·
Նիսիպ աւան · 1894 ·
Նիսսա (Կայիս) ք · 126 ·
Նիսսաւա–Կորա լ· 82 ·
Նիվռ ս · Նիվեհնեն ·
Նիվեհնէ գբ · 354 · 458 ·
Նիվեհնէ Ջանդք · 458 ·
Նիվեհնեն ս· Նիեվռ ·
Նիսէ գբ · 1216 ·
Նիսէրպրոն ք · 400 ·
Նիսոյ ք · 247 ·
Նիսվալսէն գբ · 641 ·
Նիսորիա ք · 1526 ·
Նիշցա գբ · 1031 · 1044 ·
—— քաղ· 1044 ·
Նիւ գ · 450 ·
Նիւ–Եօրք գբ · 2159 ·
—— քաղ· 2160 ·
—— Բորդ ք · 2157 ·
—— Էալբանին ք · 274 ·
—— Էքթոգա ք · 2168 ·
—— Լէնկէսդըր · 2173 ·
—— Հէմփշըր · 2156 ·
—— Հարմընի ք · 2173 ·
—— Հըռաչէյ գբ · 2160 ·
—— Պէտֆըրտ ք · 2157 ·
—— Պրունզուիք ք · 2160 ·
—— Ռէտֆըրտ ք · 245 ·
—— Ռօս ք · 289 ·
—— Օլսպնի ք · 2173 ·
Նիւարքա ք · 2160 ·
Նիւբորդ ք· Անգ · 233 ·
—— ք· Պէլճ· 551 ·
—— Նիւս ք· 2165 ·
Նիւի այդիք Գասդ· 479 ·
Նիւին–Կարիէր(Դենին գեա)գ·1615·
Նիւդըն (Համուդըն) ք · 249 ·
Նիւլընտրն ք · 2158 ·
Նիւնիքարթ գ · 1814 ·
Նիւկեստ գ · 1812 ·
Նիւհեվըն ք · 231 ·
—— ք· Մխթ·նահ· 2158 ·
Նիւղոս (Նէ ղոս)· 13 · 1506 · 1521 ·
—— Ջուկեֆ · 15 ·
—— Վրաուվաքք · 1507 ·
Նիւմարքեդ ք · 218 ·
Նիւպեռն ք · 2167 ·
Նիւպըրի–Բորդ ք · 2157 ·
Նիւսա ք · 1695 ·
Նիւսորիա ս · Նորմանոիա ·
Նիւբեմպկերի իչխ · ք · 835 ·
Նիւբի ք · 293 ·
Նիւքասլ ք · Անգղ· 184 ·
—— ք· Կանադայ · 2134 ·
—— քաղ· Մ· նահ· 2163 ·
—— ք· Աւսթրալ· 2277 ·
Նիքաթակոա լիճ· 2119 ·
Նիքէօքինի գբ · 1360 ·
—— քաղ· 1366 ·
Նիքիդա ք · 1470 ·
Նիքհասը ք · 1846 ·
Նիքոլաեւ ք · 1477 ·
Նիքոյա ծոց · 2115 ·
Նիքոպոլ կղ· 1667 ·
Նիքիլ աչխ · 1594 · 1598 ·
Նիքիոն կղ· 1667 · 2100 ·
Նկամմ լիճ· 1506 · 1626 · 1662 ·
Նշան (Ս·) վ· 1842 ·
Նոգինսկ գբ · ք · 199 ·
Նոգոյ հովիտ գբ · 1774 · 1180 ·
Նոժան–լը–Ռոտա ք · 516 ·
—— լը–Ռոդոտու ք · 412 ·
—— սիւռ–Մառն ք · 515 ·
Նոլա ք · 141 ·
Նոլագ գ · 679 ·
Նոլալ գ · 1507 · 1629 ·
Նոհճիեվան իչխ · 752 ·
Նոպալի անապ · 1468 ·
Նոպալիսքի ք · 1474 ·
Նոսմնոան ք · 139 ·
Նոսպրե տէ Տիու ք · 2187 ·
Նոյ (Նուբէն) ք · 725 ·
Նոնդոն ք· 443 ·
Նոպատեան ազգ· 1528 ·
Նոռաիկեան Ալպեայք · 82 ·
Նովայա–Օլեմլա կղ· 1444 ·
Նովագա գբ · 1031 · 1036 ·
—— քաղ· 1036 ·
Նովկոդոն ս· Սուասոն ·
Նովկոմագոն ս· Կլմեկ ·
Նովկոտունեն ս· Նիոն· Սուասոն ·
Նովկորոտ գբ · 1441 ·
—— քաղ· 1441 · 1492 ·
Նովոյ–Ձիորձեւոք (Մոսկվն)· 1491 ·
—— Չերքաոք ք · 1466 ·
Նոր–Ամստերտամ ք· 2246·
—— Աչխարհ (Ամերիկա)· 4 ·
—— Արմաւիր գղ· 1774 ·
—— Բրիսաոնիա կղ· 2281 ·
—— Գետ ջր· 215 ·
—— Գէորգիա կղ· 2116 ·
—— Երկիր կղ· 2115 · 2138 ·
—— Ջերմնտա կղ· 2285 ·
—— Լեռան· 1486 ·
—— Լէոն գբ · 2183 · 2188 ·
—— Հերբիա կ· 2283 ·
—— Հիւսիս գբ· 359 ·
—— Հոլանտա կղ· 4 · 2274 ·
—— Նախանձաժուժիւն կ· 2202·
—— Շգրելից ս· Սգրելից ք ·
—— Վայսաոլիս ս·Գոմայակոա·
—— Տոնկոլա ք · 1582 ·
—— Քուպա · 1782 ·
Նորա ք · 1695 ·
Նորագիւղ գղ· 1849 ·
Նորգիւղ դղ· 1828 ·
Նորգոն ծոց· 2115 ·
Նորկա (Ս· Լէոնարա) · 121 ·
Նորմոռեզերնիա ս·Նորաոհնեպըրլընա·
Նորկոն աչխ · 121 ·
Նորմանդերի ս· Նիւրնմպերկ ·
Նորմէջ ք · 219 ·
Նորմանոիա · 337 · 529 ·
—— կղ· 250 ·
Նորմանոիացիք· 100· 309· 529· 1142·
1173 ·
Նորուեկիա · 90 · 93 · 1348 · 1357 ·
1377 · 1387 ·
Նորուեկիացիք · 90 · 93 · 1352 ·
Նորուէջ ք · 2158 ·
Նորպա–Կեսարիա (Ազգանգարա) ք·
130 ·
Նորպէն ք · 745 ·
Նորպլանտ գբ · 1360 · 1373 ·
—— իչխ · 1379 · 1384 ·
Նորտհամպէն ք · 706 ·
Նորտհումպըրլընտ գբ · ք · 208 ·
Նորտհընպըրլընտ գբ · 184 ·
Նորտհֆիլտա ք · 185 ·
Նորտհուիչ ք · 201 ·
Նորտմէն (Նորմանոացիք) · 337 ·
Նորտոուպք ք · 580 ·
Նորա–Սգրէնա կղ· 1338 ·
Նորա–Վէսգ կղ· 278 ·
Նորա–Քրինկոզըն ք · 2157 ·
Նորա–Քիւն սար· 77 · 1385 ·
Նորքէօքինկ գ · 1367 ·
Նորվիք գբ · 219 ·
—— ք· Ամեր· 2165 ·
—— կղ· 2278 ·
Նոռայոն ք · 371 ·
Նոռաոմոգիկ կ· 436 ·
Նոռեվա Պիլպայոյ ս· Բուէրգոյ Գոնզագուսիոն ·
Նոռեվոյ–Լէոն ս· Նոր Լէոն ·
Նոռէսէա գ · 2174 ·
Նոռխի գբ · ք · 1789 · 8 ·
Նոռկիրիա ք · 138 ·
Նոռմադք · 1336 ·

Նումանախա ք. 129.
Նումիդիա. 1521. 1523.
—— ծոց. 1523.
Նումիդիացիք. 1523. 1540. 1656.
Նուն ք. 1548.
—— սար. 1500.
Նունիա գղ. 1889.
Նուսյոց գաւ. 1031.
—— քաղ. 1048.
Նուսպա ազգ. 1580. 1584.
Նուսպիա. 1519. 1563. 1578. 1581.
—— սահմին. 1581.
Նուսպիացիք. 1528. 1580. 1585.
Նուսասարի ք. 857.
Նուբաճաքուբա ք. 2051.
Նուբեեմպերկ ք. 730. 835.
Նուբիա ք. 139.
Նուբո-Սայսան լճ. 1757.
Նուբա կղ. 79.
Նուքա-Հիվա կղ. 2289.
Նպատ լ. 1684.
Նիբկերտ գաւ. 1701.
Նօասարի ա. Նիսարի.
Շաբլըքըռոլ ք. 434.
Շագ-Իւլ-Ադասպ. 1887. 1968. 1944.
Շագոլէն ք. 423.
Շադոյ լ. 318.
Շադոյ-Թիէրի ք. 388.
Շադոյ-Կոնգիճ ք. 415.
Շադոյ-Ջինան ք. 459.
Շադոյ-Սալէն ք. 398.
Շադոպրիան ք. 428.
Շադոռեան ք. 412.
Շադրը ք. 455.
Շագօրու ք. 455.
Շահիճ Աբաք. 1582.
Շալամ լ. 318.
Շալեմպուրամ ք. 2009.
Շալոն Մառնայ ք. 390.
Շալոն Սոնայ ք. 485.
Շալպախայ Ջուրք. 798.
Շահպոպուլշահ աւան. 1971.
Շահսուռ աւան. 1784.
Շամ գաւ. 1216.
—— քղ. 1905.
Շամամբրի լ. 18.
Շամախի ք. 1789. 1703.
Շամբլէն լճ. 2119.
—— ջրանցք. 2124. 2143.
Շամիրամակերտ ա. Վան.
Շամհար լ. 1670.
Շամչատ ք. 1851.
Շամչուլաք ք. 1701. 1702.
Շամունի գղ. 1034.
Շամպերի գաւ. 1031.
Շապպա գաւ. 850.
Շան քարայր. 1146.
Շանա գղ. 1866.
Շանբանիա 339. 476. 929.
Շանբանիը
Շանբլիգ-ը-Իրլոյ ք. 480.
Շանբլէն լճ. 2143.
Շանբ-Օպէր դ. 392.
Շանդէլլի անտ. և գ. 370.
Շանդլլան-Սիւռ-Սէն. 479.
Շանիճանիգ լ. 656.
Շանկալա ազգ. 1590.
Շանկենպասայ Ջուրք. 798.
Շանկ-Հաի ք. 2090.
Շանպըրգէն պագիք գաղ. 479.
Շանպոր բ. 454.
Շառանդ գաւ. 437. 438.
—— գետ. 437. 319.
Շադանդոն գ. 410. 380.
Շառոն գ. 380.
Շասուէն կղ. 584.
Շատգոմ գաւ. Հայ. 1701.
Շարգերը ք. 411.
Շարգրեան վանք. 494. Ց.
Շարի գ. 1506.
Շարիգե Սիւռ-Լուաւռ ք. 459.
Շարլեվիլ ք. 394.
Շարլըրուա ք. 553.
—— Ջրանցք. 541.
Շարլոդդովճն ք. 2137.
Շարոլ ք. 485.
Շարուր գաւ. 1701.
Շարք խորշ. 2274.
Շարքիէ գաւ. 1226.
Շաւարշան ք. 1701.
Շաւեմպուրկ (Լիբբէ). 755. 757.
Շափուր ք. 1966.
Շաֆիհաւզէն գաւ. և ք. 629.
Շաֆիճուզ
Շբրէ գ. 696. 759.
Շբերտինկ լճակ. 679.
Շգայէր ք. 858.
Շգայն գաւ. 850.
Շգայնախ գ. 631.
Շգայնֆուրդ գղ. 712.
Շգասֆուրդ. 703.
Շգաա գաւ. ք. 743.
Շգաւապախ Ջուկեժ. 15. 623.
Շգեդգին ա. Սգեդգին.
Շգեդգինէր-Հաճի լճակ. 671.
Շգուգկարտ ք. 819.
Շգուլ-Վայսէնպուրկ ք. 904.
Շգուպկեն-Գամհար սար. 695.
Շգրպաչաւ աւ. 699.
Շգրպաքնկ գաւ. 850.
Շգրեվնց ա. Սգրեվնց.
Շգրեօպոկ աւ. 703.
Շեվնի գ. 1507. 1530.
Շեվսէք ազգ. 1544. 1548.
Շեվտ գ. (Խագոյ). 546.
Շեվտա
Շեփիկ գղ. 1834.
Շեբեէյ կղ. 229.
Շեզլէնա կղ. Ախգ. 111. 281.
—— Հարաւսյին. 2271.
—— ա. Մեչինընա.
Շէկպուրկ գաւ. 850.
Շէկէշդաա ք. 400.
Շէլքենպերկ գղ. 839.
Շէկպըռն ք. 2135.
Շէհերիսատ ք. 1962.
Շէհրիզուր գաւ. 1226.
Շէմնից ք. 765. 902.
Շէյլոն գ. 417.
Շէյտինկ գաւ. 850.
Շէնգն գ. 111. 283.
Շէնոն աշխ. 1653.
—— գաշտ. և ք. 1583.
Շէպկեն-Գարահիսար. 1850.
Շէսի գղ. 489.
Շէվնիհինկէն գղ. 579.
Շէր գաւ. 456.
—— գետ. 457.
Շէրշէլ ք. 1542.
Շէրպուրկ ք. 337. 408.
Շէքթաա գ. 1398.
Շէքոնէպէք աղահ. 660.
—— քաղ. 702.
Շէքոյանք ք. 690.
Շէքոհաւզէն աւ. 699.
Շէքնպերկ գաւ. 850.
Շէքնպուրտն (Շէհպարուն) գղ. 856.
Շէֆֆիլտ ք. 196.
Շիադգա ք. 1171. 1178.
—— Ախտանք. 1183.
Շիամ աշխ. (Սիամ). 2075.
Շիանկ-Հաի ք. 1681.
Շիբբիհիան բ. 2140.
Շիբբուհէյս լ. 2117.
Շիգակոյ ք. 2173.
Շիէտամ ք. 582.
Շիէր գ. 395.
Շիլամ Մարգք. 1518.
Շիլաչէ ա. Սկիւլահան.
Շիշքա գ. 1668.
Շիկաշէն գաւ. 1701.
Շինապ գ. 1975.
Շինան ք. 432.
Շինսհա գաւ. 2031.
Շինցնախ գղ. 626.
Շիոդոյ ք. 2172.
Շիոյ կղ. 1262. 1801.
—— քաղ. 1262.
Շիոսք գ. 2000.
Շիռնէա ք. 229.
Շիվնլոսէ լ. 1670.
Շիր ք. 1971.
Շիրա կղ. ք. 1313.
Շիրազ ք. 1949. 1966.
Շիրախ գաւ. Ց 1785.
Շիրակ գաւ. Հայ. 1701.
Շիրմանդիքօղկ կղ. 592.
Շիրուան (Շիրուան). 11.
Շիւգ կղ. 892. 905.
Շիքսգէ ք. 2098.
Շիֆ գ. 196.
Շլաղց խչխ. 755.
Շլայսհայմ գղ. 830.
Շլան գաւ. 850.
Շլեզիա. 707. 850.
—— Ստորն. 839. 850.
—— Միջին, Վերին. 707.
Շլեզուվիկ գաւստէֆէն. 805. 1326. 1330. 1386. 1392.
—— քաղ. 1338.
Շլէյ ծոց. 1338.
Շլեւսեսվիգուրկ ք. 1427.
Շլոպբենաւ գաւ. 850.
Շկլաուն (Սլաւեան) լճղաւ. 1416.
Շմալքալտեն ք. 787.
Շմեղլա (Շմեղն) գղ. 772.
Շնայտեմիւլ ք. 690.
Շնեէպերկ լ. 656.
Շնեէքորքե լ. 656. 658.
Շնեպերկ ք. 766.
Շնքոլաան գղ. 1844.
Շոլհեվեն գ. 2274.
Շոմշդեն ք. 683.
Շոման ք. 516.

Շահէն (Շէհէն) գ. 1351. 1370.
Շայթ-Փոնտ վիճ. 622.
Շաւաթոլ Նաւասդ. 1646.
Շաւալի-լը-Ռուա գ. 379.
Շաւայ տ. Ջուխտերի.
—— գաւ. 645.
—— քաղ. 645.
Շաւասպան ք. 834.
Շաւարդ գ. 881.
Շաւարշդռնագնչեց գ. 850.
Շաւարշպուրգ աշխ. 776.
—— Ռուսուլշդառ. 93. 778.
—— Սանտերսահագնէն. 93. 777.
—— Սաորին. 776.
—— Վէբրին. 776.
Շաւայ գաւ. 850.
Շաւդդէնհօֆնէն գաւ. 850.
Շաւելմ ք. 714.
Շաւնա լճակ. 663.
Շաւնախա տ. Սուհախա.
Շաւնէրն (Մէքլենպ.). 733.
—— լճակ. 731.
—— քաղ. 689. 733.
Շաւհշնիկէն գղ. 815.
Շուղի գղ. 1862.
Շուամ ք. 1205. 1250.
Շուամու գաւ. 1226.
Շուշի ք. գաւ. 1789.
Շուսգէր ք. 1968.
Շուսիսաան տ. Խուզիսաան.
Շվայցերկոշաւ գղ. 709.
Շրողպերի ք. 202.
Շրսուան գաւ. 1787.
Շրսուպերի Ջրանցք. 165.
Շրսուպերի գաւ. 1789.
Շրջանակք Դանուբայ. 898.
—— Թայսայ. 898.
Շրջասիւռն կղ. գաւ. 1312.
Շրօֆչէր գաւ. (Մայոփ). 202.
Շօա գաւ. 1590.
Շոգէ ք. 430.
Շշ ք. (Սուսխան). 1708. 1716.
Շշ տ. Խուզիսաան.
Շօտ-Էկ գղ. 466.
Ոգդնիդայնէք. 1504.
Ոգեսու (Վ առնա) ք. 113. 126.
Ոգրանդ (Ոգրանայ) ք. 143. 1161.
—— Ջրանցք. 1014. 1161.
Ոգրեւս լ. 1286.
Ոգրիւսեաներ. 127.
Ոլբիս (Միլետուսպոլիս) ք. 113.
Ոլմպիպոսս (Լիզպոնա) ք. 130.
Ոլնմպոս լ. 18. 82. 109. 148. 155.
—— Թեսսաղնիդ. 1228.
—— Պրուսայ. 1813.
Ոլկասիս լ. 1687. 1793.
Ոլղնեդ լ. 82.
Ոլոիս տ. Լշդ.
Ոլփեւս ք. 149.
Ոնոգոք ծով. ծոց. 1670. 1741.
Ոկելշն (Ուշ). 133.
Ողլարոս կղ. 1314.
Ողնւմպոս տ. Ոլնմպոս.
—— տ. Բոզդդ վ Ելգդնդ.
Ողնւմպեան հովիտ. 1307.
Ողնւնթոս (Ախոս-Մոամս) ք. 146.
Ողնաղուա գղ. 1844.
Ոմբրիա գաւ. 138.
Ոմնուգա տ. Էրմինեկ.
Ոմբրոն գտ. 132.
Ոնիոն ք. 1526.
Ոնոգալա տ. Տաբռոմնիոս ք.
Ոպոս ք. 152.
Ոպրովացցդ գղ. 916.
Ոպէնտա Ջրանցք. 541.
—— քաղաք. 551.
Ոպէր Սբոս ք. 1362.
Ոպրովա–Կորնելի լ. 2117.
Ոպվասակէօճ կղ. 79.
Ոռթեակք. 1751.
Ոսխմանտեսոյ չերքէմ. 1574.
Ոսրիսիայ տաճար. 1576.
Ոսկա տ. Հուենգա.
Ոսկի լ. Գաղ. 343.
—— լ. Գրիմ. 1473.
Ոսկեափունք Գաղ. 478.
Ոսկեջերեր Նաւասդն. 1229.
Ոսկւոյ Ափունք Սկր. 1508. 1604.
—— գաւ. 1728.
Ոսսեգք. 1414. 1374.
Ոսսան գւ. 1701.
Ոսախա ք. 140. 1115.
Ոսորգոնեք. 99. 826. 1129.
Ոպք. 1730.
Ովասխս (Օաղնս). 1505.
—— Փոքր (Էչմսահ). 1553.
Ովգիւգիա կղ. 144.
Ովեռնիա տ. Խուզիսաա.
Ովեռոյ գւ. 972.
Ովկեանիա. 4. 73. 2272.
Ովկեանոս ծով. 4. 1684.
—— Աթլանդ. 6. 2115.
—— Արեմտ. 6.
—— Խաղաղակ. 5. 1664.
—— Հիւսիսի Սառուց. 7. 1348. 2115.
Ովպես ք. 1707.
Ովռս լ. 1258.
Ովսա լ. 148. 1202.
Ովբերգոս լռ. 126.
Ովդոճ տ. Սամսաա.
Ովդոմին տ. Գալբայի. Սբրիռս.
Ովդիկեան կղ. 1180.
Ովենոք (Ովենոք) գ. 13. 14.
Ովենսէ գւ. 972.
Ովեսաոք. 129.
Ովեսոյն (Ովեդոյ) ք. 129.
Ովիսէ գւ. 1986.
Ովկագեան կղ. 111. 280. 2166.
Ովկոմն ք. 1297.
Ովմդդպերմժ գւ. 1701.
Ովմի տ. Ովմիա ք.
—— լճ. 12. 1684. 1949.
Ովմս կիրճ (Հիւսիսիդ). 1665.
—— կղզի. 1964.
Ովոբեան ազգ. 133.
Ովոզսա գղ. 1844.
Ովոնգէս գ. 1705. 1897. 1901.
—— լ. տ. Էվլենտ.
Ովպէզոս լ. 1203.
Ովպէք գ. 406.
Ովոգաւա ք. 1638.
Ովսթաքք գւ. 1701.
Ովտոնս տ. Հէրգոնէա.
Ովփնոյ ծոց. 76.
Ոեսաւ գ. Հղ. 563.
Ոեագեռլու գղ. 105. 547. 534.
—— գաշտ. 573.
Ոեաղ գւ. 369.
—— գետ. 109. 369.
Ոեալեսէրն կղ. 79. 583.
—— Ջրանցք. 563.
Ոեախագա գւ. 2183. 2190.
Ոեայ գ. 159.
Ոեայթ կղ. 111. 233. 186.
Ոեայսէնշդայն լ. 639.
Ոեասգոյ (Հուասգոյ) գ. 2241.
Ոեաուէնաշուխ աան. 628.
Ոեասի Ջուրք 1940.
Ոեասի–խւ–Խրնօւս. 1581.
Ոեասի Կուսպա գւ. 1581.
Ոեբա գ. 1451.
Ոեաձնա գ. 1398.
Ոեբեռնաակք ք. 2128.
Ոելշանա գւ. 1358.
Ոելասլս գւ. 1360. 1362.
—— քաղ. 1353. 1362.
—— Կամշ ք. 1363.
Ոելաւեագա հով. 2269.
—— քաղ. 2269.
Ոեգայալե գ. 2119. 2230.
Ոեգրէք (Խեգրեխդ). 532.
Ոեէլլինկդն գաղթ. 2285.
—— քաղ. 202.
Ոեէյրաս ք. 2259.
Ոեէսգռնէնգ ք. 2160.
Ոեէսդ–Լստհիէն տ. Լինկհահհով.
Ոեէսգ–Մխահ գւ. 291.
Ոեէսնոսն (Կուսն) ք. 1548.
Ոեգ գ. 159. 458.
Ոեգեսոմ կղ. 658.
Ոելհնկէն խշխ. 796.
Ոեզոնսոլոալ տ. Խյնեպալալր.
Ոեէլլէնէյ գւ. 2057.
Ոեէլշբոէշ ք. 245.
Ոեէլս ք. 219. 238.
Ոեէյլշ (Կալլէս) խշխ. 242.
—— սար. 2116.
—— կղ. 2130.
—— Նոր Հար. 2277.
Ոեէյհէլ ք. 233.
Ոեէյմյահ ք. 236.
Ոեէյքֆիլս ք. 195.
Ոեէնգոբրսհշ–Հաուէղ գղ. 196.
Ոեէռեէդոգա ք. 2184.
Ոեէսան ք. 423.
Ոեէպգլրլշնա գւ. 187.
Ոեէսէքս աշխ. 233.
Ոեէսրլէն ք. 519.
Ոեէր ք. 215.
—— գետ. 188.
Ոեէրմյաք ք. 188.
Ոեէքսֆքրա գւ. ք. 289.
Ոեէթա գւ. 2177.
Ոեէղգռնսին երկ. Սմբր. 2174.
Ոեէլշրն–Հաուէղ գղ. 235.
Ոեէլշէրր գւ. 238.
Ոեէլեմս–գոբլեն ք. 2157.
Ոեէլեէնշաա ք. 2116.
Ոեէլեմսալբրկ ք. 2165.
Ոեէլշնդէն ք. 2163. 2167.
Ոեէլշգն սար. 2274.
Ոեէկգէն գւ. ք. 225.
Ոեէնգերձոուբ ք. 628.
Ոեէնբլ գ. 242.

Ռևիննկբեկ լիճ· 2119· 2177·
Ռևինչեսդըը ք· 233·
—— Ամբրկ· 2165·
Ռևինոզըը ք· 234·
—— Ամբր· 2135· 2156·
Ռևինոըմիը լճ· 187·
Ռևսսենպուրկ ք· 400·
Ռևվըը գ· 159· 201·
Ռևտաճ ազգ· 1514· 1516·
Ռևը ք· 259·
Ռևքըէնիք աղանդաւոր· 923·
Ռևքըլց գ· ք· 288·
Ռևչախ աշխ· 1271·
Ռևչա գ· 1398·
Ռևչևայորկ գ· 1432·
Ռևչա (Մռանկ Մայոր) ք· 131·
Ռևլիգա կղ· 2199·
Ռևլմ ք· 816· 821·
Ռևլնի գղ· 1862·
Ռևլուպադ բ· 1812·
Ռևլուքեմ գ· 1668·
Ռևչպա Տրայանոս ք· 125· 910·
Ռևվըրհեմրդը ք· 205·
Ռևթեթաց ք· 1701·
Ռևհաաւորաց լիճ· 1568·
Ռևկևսա տ· Խոզէ·
Ռևհհար աւ· 714·
Ռևհեն գ· 2031·
Ռևմբրնա աշխ· 1107·
Ռևմա գւ· 1360·
—— գ.ետ· 80·
Ռեյդոսբը· 1994·
Ռենգաբրնա·102·850·894·1189·1266·
Ռենկոբրնա
—— Բարձր· 898·
—— Ջ.ինուորական· 913·
Ռենգերսեհեն ք· 623·
Ռենգերվաշտեն գւ· 641·
Ռենէա–Նչի գ· 1349·
Ռենիմա լ· 2117·
Ռենիոդ Թաթեոք· ց 2094·
Ռենկարիչ–Պրաս գւ· 850·
Ռեննա գւ· 1266·
Ռենշդրսուդ գ· 705·
Ռեչաք գղ· 1828·
Ռոգերվիքըրտ գւ· ք· 305·
Ռոլզենա ք· 185·
Ռոլևն կղ· 658·
Ռոլսինկևմ սար· 2116·
Ռոլսոլ ք· 205·
Ռոլվևբ ծոց· 1499·
Ռոնդեյճ ք· 234·
Ռոշ ծոց· 111· 198·
Ռոշինկդեն կղ· տ· Մարքվեսան·
—— Ջրանցք· 2143·
Ռոռն Ջրանցք· 563·
Ռոռնսայտ լ· 193·
Ռոօրևք գւ· 209·
—— Ջրանցք· 165·
—— քաղ· 209·
—— քաղ· Ամբր· 2157·
Ռոորմ ք· 115·
Ռոորմոբրենկա ք· 2174·
Ռոզգոլը ք· 199·
Ռոուպրն ք· 216·
Ռեպաղան լիճ· 1996·
Ռոպեռաա ք· 988·
Ռոռհա (Եգիպտոս) ք· 1706·
Ռոռպինդ ք· 138· 1128·
Ռոռա գւ· 1398·
Ռոռքեն աւ· 225·
Ռոռհա գւ· 850·
Ռոռդը գւ· ք· 211·
Ռոռհոսկ–Վևլևքեի ք· 1445·
Ռոռդեքա կղ· 1168· 1183·
Ռոռզան հով· 2186·
Ռոսիպեոք ազգ· 112·
Ռոսկիւրամա ք· 127· 1245·
Ռովեզ գ· 498·
Ռովինաս հրբ· 2234·
Ռոտ աշխ· 2028·
Ռոտա գւ· 1760·
Ռոտեյթուբ աշխ· ք· 2027·
Ռոսե Նահ· 1701·
—— Ռոանճնակ գւ· 1701·
Ռոսե աշխ· 2028·
Ռոսիկե ք· 1524· 1537· 1654·
Ռոսինե գւ· ք· 1080·
Ռոսոն գ· 430·
Ռոսվըրհէյ գւ· 850·
Ռը տ· Ռոռհա·
Ռուրալ ազգ, լեզու· 91·
—— գետ· 80· 1398·
—— Լ· 1396· 1670·
Ռուալզըրյն գ· ք· 1461·
Ռուակուա գ· 2119·
Ռըբրինոս տ· Ռուպինոյ·
Ռուէս ք· 2187·
Ռըլթ գ· 540·
Ռըլի գւ· 642·
Ռըրնաս (Մանիքրեստոնիա) ծց· 132·
Ռուրիք ք· 957·
Ռուրսեէ ք· 996·
Ռուրա տ· Գուբրէն·
Ռուկինոն տ· Ա.յաչչէոյ·
Ռուրլենչ ք· 1994·
Ռուրմա լիճ· 1669·
—— ք· 1708·
Ռուռևհոռա աշխ· 2262·
—— գ· 2251· 2262·
Ռուռպամպա ք· 2235·
Ռուռևթա (Եւրոպա)· 95·
Ռուռինոյ գղ· 2261·
Ռուպինոյ գւ· 112· 1128· 1191·
—— քաղ· 1128·
Ռութա (Ադրուպա) ք· 123·
Ռութաու լճ· տ· Հէյնսի·
Ռուք Ջրանցք· 324· 376·
Ռուքա (Ռոռհա) գւ· 1216·
Ռուքամինեկորպ ք· 1751·
Ռփաաուրա անապ· ց 1785·
Ռփլուսգինսկ գղ· 1787·
Ռքանամասր գւ· ց 1785·
Ռքեր գ· 658·
Ռքրանիա գւ· 1455·
—— Սլուպտա տ· Խոքքով·
Ռչա ք· 1464·
Ռչխապաշխ լիճ· 1808·
Ռփիռւս տ· Փորմինգերա·
Ռփիռոս (Օխանգոյ) գ· 132·
Ռփփիոոյ տ· Մամերգիոն·
Ռքա գ· 80·
Ռքաղէ գւ· 1701·
Ռքսեան լիճ· տ· Ասրալ·
Ռքսիբրիւնկոս ք·1526·1572·տ.պհչ. նէսէ·
Ռքսոս գ· 1737· (Ամոթ տերեա)·
—— տ· Դէչճէն· Ճիհոն·
Չաբալա լիճ· 2180· 2186·
—— գետ· 2186·
Չաբուլգերեք գղ· 2184·
Չագաթայս ք· 2236·
Չագըռ տ· Սէյհուն·
Չամիաշա գւ· 1216·
Չայդոյ ք· և լիճ· 2184·
Չայլաթա գղ· 1828·
Չակոս կղ· 2053·
Չակրէս ք· գ· 2222·
Չամալուգոն գ· 2198·
Չամըսպէլ գ· 1839·
Չամոխմամի վ· 1781·
Չայսամ Թաթեոք· ց 2094·
Չանագ գալէ Նեղ· 76· 109· 1228·
Չանի լիճ· 1397·
Չանկ գ· 2090·
Չանկըրը (Գանգրա) քաղ· 1832· 1694·
Չանուեռնակոր ք· 2014· 2037·
Չավոլը գղ· 1826·
Չաո լիճ· 1506·
Չաուաա գ· 1507·
Չարաղ գղ· 1854·
Չարիչ Հովիտ· 1756·
Չարշամպա–ուու գ· 1872·
Չարլզդ (Լաքերուզ) կղ· 2282·
Չարլզվիլ ք· 2165·
Չարլսդըն Ջրանցք· 2143·
—— քաղ· 2168·
Չարլսդոլին ք· 2157·
Չարխասկան վ· 1831·
Չարշամպա աւ· 1872·
Չարօւել գ· 213·
Չար–տաղը լ· 109·
Չարտակ գղ· 1799·
Չարքաա տ· Չոպքաագա քղ·
Չարքուրդ գղ· 1844·
Չաքար Թաթեոք· ց 2094·
Չեգդենա ք· 1257·
Չեզնեա ք· 1129·
Չելանոյ լիճ· 1017· 1138· 1156·
Չեհ ազգ· 874·
Չենգոլսի տ· կենգուրուիկ·
Չենեաա ք· 1078·
Չեչնեք ազգ· 1774·
Չեչնա գ· 1013·
Չեռնակորա ք· 1257·
Չեռնիկով գւ· ք· 1456·
Չերկկոգդոյ կղ· 1322·
Չերկկոյ կղ· 109· 156· 1316· 1322·
Չերնա (Ակռաինա)· 1854·
Չերնոյխոչինաք ք· 1750·
Չերսարոյ գ· 1159·
Չեքոնաոյ լ· 1760·
Չերըլ–հիլ գղ· 2167·
Չերըսգռուս ք· 204·
Չեդըմ ք· 229·
Չեգսուբրտոն բ· 200·
Չելեմ կղ· 2286·
Չելգոնեմ ք· 212·
Չելեպ ծով· 5·
—— կղ· 2068·
Չելիս լ· 1277·
Չելսինըրտ ք· 221·
Չելսի աւ· 228·

Զենեխ (Կենեխսոս) լ· 1025·
Զենիթիոյ
Զենկել–քէյ դ· 1244·
Զեղմ խորշ· 806·
Զեռնեց (Զեռնես) ք· 125·
Զեռնովից ք· 890·
Զեսաթիք տ· Ուռքինկեան·
Զեսգայայ ծոց· 76·
Զեսդէրդոյնիկ ք· 2164·
Զեսդէր գ· ք· 201·
Զեսդերֆիլա խորշ· 2115·
—— քաղ· 200·
Զեսբերք գոգ· 2163·
Զերգոզա գղ· 1062·
Զերեմիաք· 1410·
Զերէք գ· 1398·
Զերեպոն երկ· 2062·
—— քաղ· 2063·
Զերնեէմալէ գ· 850·
Զերսոս գ· 1832·
Զէր–տաղը լ· 82·
Զերրոյ–Միւլհայեէն լ· 82·
Զէրքաղք ք· 1466·
Նոմոյ–Զէրքաղք·
Զէրքէզք· 90· 1414· 1417· 1774·
Զէրքեէշ ք· 1833·
Զէրքիրկէ գղ· 1815·
Զէքմէճէի–Պաղիր գ· 1216·
—— Փէպիր գ· 1216·
Զէֆալոնիա կղ· 1322·
Զէլլոր գ· լեր· 1793·
Զրհարի աւ· 1779·
Զրպոյք–սու գ· 1830·
Զրրմէս աւ· 1701·
Զրրմէլ ք· 2140·
Զրրք· 202·
Զհաբա գաւ· 2183· 2190·
Զհամպէլի (Շամպելի)· 1033·
Զիբիգանի լ· 2117·
Զիգմունդա ք· 2199·
Զիդդա Վեդդիա գղ· 1185·
Զիդլադէբէդլ տ· Օրիպազա·
Զիզաբիք ջր· 2124·
Զիզնք գղ· 228·
Զիլէ կամ Զիլի· 2241· 2244·
Զիլամպարամ ք· 2019·
Զիլի գ· 850·
Զիլիդոդ ք· 2173·
Զիլ–Մինար (Պերսեպոլիս)· 1966·
Զիլոխ ծոց· 2115·
—— կղ· 2244·
Զիմոնե լ· 1016·
Զիմպոլասկոյ գաւ· 2228·
—— լ· 18· 1016· 2117·
Զիյլան լ· 2117·
Զին· 1730· 1740· 2076· 2081·
Զինք
—— Բուն· 2077·
—— Լեզու· 1677· 2083·
—— Ծով· 5· 2077· 1664·
—— քաղ· 2132·
Զինասան տ· Զին· 1739·
Զինդոյ–Սինորեա ք· 2187·
Զինդրա գղ· 951·
—— լ· 82· 951·
Զինեանկ տ· Մուհանէն·
Զինկեանէք տ· Գնչուաք·
Զինկիասան լ· 1744·
Զինկու գ· 2119· 2251·
Զինչինադի տ· Սինսինադի·
Զինքինկ տ· Մանչուբիա·
Զինչէմէգաս ագգ· 2178·
Զիուսաուա գաւ· ք· 2183· 2187·
Զիչքագրը ք· 231·
Զիսբասանաս գաւ· 1107·
Զիվիդա–Վեդդիա գաւ· 1112·
—— քաղ· 1119·
Զիվիդա տ· Տէանոն–Ապուլէան·
Զիվիզդ լ· 82· 252·
Զիվիսալէ ք· 1080·
Զիրմէն գաւ· 1226·
Զիրքար հիւս· գաւ· 2021·
Զիրքինկ լիճ· 862·
Զիրքինկեր լ· 657·
Զիքիդոյ ք· 2235·
Զիքսգաւրի բ· 1781·
Զիքսէրէնսոր գաւ· 850·
Զոբաւ ք· 766·
Զոլոգեդա գաւ· 2197·
Զոնոս կղ· 2116· 2244·
Զորում աւ· 1830·
Զորրորդ Հայք· 1701·
Զուաաաց աղբերք ԱԽբր· 11·
Զուխ գ· 1989·
Զուչք ցամաք կղ· 1669·
Զուվաշք· 1410·
Զուտք (Ֆինայիք)· 90· 1401·
Զուչք գէ· 1413·
Զուքիսագա գաւ· ք· 2239·
Զուբուր–օվա գղ· 1878·
Զուչքիք· 1762·
Զուչշուա–Գարգա ք· 2064·
Զօշան ք· 2098·
Պաասլպէք ք· 1705· 1907·
—— Նոր· 1908·
Պագասկս ք· 148·
Պագարաս ք· 398·
Պագդիլոն (Մեգոռակոս) գ· 1071·
Պագէոս գէ· 1279·
Պագրըր–Շայ գ· 1994·
Պագլուրի գ· 1280·
Պագոդա գղ· 1147·
Պագոս լ· 1805·
Պագո–Պոտրոկ գէ· 850·
Պագալիա գղ· 1072·
Պագաւեան ագգ· 91· 115·
Պագաւիա ք· 2063·
Պագդա գէ· 1608·
Պագդի ագգ· 2007·
Պագդեալղ ք· 2054·
Պագոն Կարմիր ք· 2171·
Պագոս (Բոդ) գ· 109·
—— արևել· տ· Գանալ–Պիանգոյ·
Պագար գղ· 1816·
Պագարձկի աւ· 1860·
Պագէլ (Պալ) գէ· 625·
Պագնկեա
—— քաղաք· 625·
Պագնկեդա գղ· 1306·
Պագնկեդաղ գէ· 1143· 1163·
Պաէահա ք· 988·
Պաճթայ աղբիւր· 11·
Պալ (Պագնկեա) ք· 625·
Պալա ք· 245·
Պալադոն լիճ· 81·
Պալակաղ գէ· 1670· 2019·
Պալահիսար բ· 1978·
Պալամիդեա բլ· 1303·
Պալասին խչն· գէ·մ· 792·
Պալասինոն բլ· 1113·
Պալարիէք աւ· 508·
Պալգալման գղ· 1243· 1278·
Պալդիկ Ծով· 6· 8· 76· 1324· 1349·
—— գէ· 1426·
Պալէատոլեան գէ· 972·
—— քաղ· 980·
Պալենահիա գէ· 972·
Պալենդհիա
—— քաղ· 997·
Պալէարեան գէ· 972·
—— կղ· 79· 999·
—— Ջրանցք· 76·
Պալըգվատ ք· 1471· 8·
Պալըգ–սու գ· 1847·
Պալն (Փոքր Ճաւա)· 2065·
Պալիտուգրա (Բալիքեսդրա) ք· 1738·
Պալիդ ք· 2192·
Պալիրա գ· 1012·
Պալակոսկ գ· 1709·
Պալանգեան տէր· 1187·
Պալենդհեան ք· 781·
Պալենիա ք· 299·
Պալիս (Բահլ)· գէ· ք· 1681· 1992·
Պալիսաղ լիճ· 1670·
Պալիմրա գէ· ք· 1705· 1909·
Պայլոտըր գղ· 1811·
Պայթէն գղ· 709·
Պայտն ք· 446· 450·
Պայրայթ խչն· 730· 834·
—— քաղ· 836·
Պայքալ լիճ· 1397· 1669· 1744· 1759·
Պայքենպախ ջրվէժ· 15·
Պանագ տ· Ուշկարիա Չինուոր·
Պանգա կղ· 2061·
Պանգեոս լ· 109·
Պանգամ աչն· 2062·
—— քաղ· 2063·
Պանգաատրիա (Գանտոլենա)· 144·
Պանդոսիա տ· Ակլոնա·
Պանեաղուգա ք· 1267·
Պանեէգա–տը–Պիկոտ ք· 448·
Պանեսս գղ· 2235·
Պանեաս (Կես· Փիլիպպէան) քաղ· 1723· 8·
Պանծա–Գոնկոյ ք· 1686·
Պանծկանք գէ· 1701·
Պանկալոր ք· 2032·
Պանճարմախն աչն· քղ· 2067·
Պանեոնիա (Ուշգարիա)· 1266·
Պանորմոն (Բալերմոյ)· 1175·
Պանուպոլիս (Կեմիա)· 1873·
Պանտա կղ· 2069·
—— արևել· 2266·
—— քաղ· 2029·
Պանտագղոյ ք· 1182·
Պանտրոմա աւ· 1812·
Պանհիկապէս (Կերչ) ք· 113· 1473·
Պանհիա գ· 443·
Պանքոզդ ք· 2023·
Պանքոք ք· 2045·
Պանքս երկ· 2129·
Պապա աար· 1666·
Պապա–պուռնու սար· 1684· 1871·
Պապա–տաղ ք· 1250·

Պապա տաղ լ· 1793·
Պապէնպէրկ իշխ· 852·
Պապիադոպա ք· 2187·
Պապ–իւլ–Մանսէպ Նեղ· 1499·1927·
Պառէժ· 448·
Պառէն վիհ· 475·
Պառլեդդա ք· 1160·
Պառամէն ք· 720·
Պառնաուռլ ք· 1754·
Պառնաս կամ Պառնասոս լ· 82· 1286· 1300·
Պառնսդէբլ ք· 240· 2157·
Պառնսլէյ ք· 196·
Պառսպրզիէ ք· 437·
Պաս Նէղուզ· 2274·
Պասարգաւտ ք· 1966·
Պասգան Հովիտ· 1000·
Պաս–դէր ք· 2211·
Պասդիա ք· 523·
Պասդիլ բ· 375· 533·
Պասդոնէը ք· 561·
Պասխէր ցեղ· 42·
Պասխնէն գէ· 516·
Պասիլենդոյ գ· 1163·
Պասսամ ք· 1606·
Պասսանոյ ք· 1077·
Պասրա գէ· 1216·
—— քաղ· 1709· 1896·
Պասք ազգ· 91· 95· 325·
—— գէ· ս· Վ֊խոգայա·
Պատախշան ք· 1995·
Պատախսոհ գէ· 972·
—— քէրդ· 987·
—— քաղ· 984·
Պատակրէ ք· 1606·
Պատաղա ք· 1728·
Պատայա տէ Սանգա Ֆէ ս· Բարանա.
Պատապա ք· 1697· 1811·
Պատէն աշխ· 93· 808·
—— քաղ· 811·
—— ք· Աւատ· 856·
—— ք· Ջուխց· 626·
—— Ջէրմուկք· 660·
Պատհ ք· 237·
Պատհերսդ կղ· 2129·
—— ք· 1611· 2277·
Պատմոս կղ· 1263· 1700· 1810·
Պատապագարանէք գէ· 1701·
Պատրաս ծոց· 76·
—— քաղ· 155· 1306·
Պատրինագ գղ· 2018·
Պար գէ· 395·
Պար–էէ–Շամ անապ· 1672·
Պար–լը–տիւք ք· 395·
Պար–սիւռ–Սէն ք· 515·
Պառ–սիւռ–Օպ ք· 515·
Պարակոն ք· 2267·
Պարանոցի ս· Գէորգեայ կղ·
Պարապատ ազգ· 1580·
Պարագ ք· 2042·
Պարգա աշխ· 1525· 1530·
—— լը· 1502·
Պարգոյ գղ· 1078·
Պարգէնշդայն աւ· 683·
Պարգոնեոն ք· 1525·
Պարէզլի ք· 2018·
Պարիճ ք· 2165·
Պարիճենթա գ· 1687·
—— ս· Յակոբ·
Պանթենոպէ ք· 1145·
—— Հասարակաց· 1142· 1192·
Պարթեւք· 98·1677·1708·1713·1732·
Պարթին գ· 1794·
Պարի գէ· 1143· 1160·
—— քաղ· 1160·
Պարիս տ· Բարիզ·
Պարիզեցիք· 116·
Պարիկացցոյ գղ· 1018·
Պարին Թաթարք· 8· 2094·
Պարիոն ք· 1688·
Պարիսբէս գ· 2187·
Պարիւհալաք ծոց· 1684·
Պարիսար լ· 1793·
Պարկու–Պուբլագք· 1759·
Պարմա ք· 136·
Պարզլի աւ· 1783·
Պարոպամիս գէ· 1715· 1987·
—— լեր· բարձր· 1671· 1983·
Պարոս կղ· 156· 1314· 1565·
—— գաւ· 1136·
Պարոտա գէ· 2027·
Պարուա հրթ· 2193·
Պարպ կղ· 489·
Պարպատոս կղ· 2214·
Պարպարըշ աշխ· 1529·
Պարպի աւ· 703·
Պարպիկ գ· 1507·
Պարս տ· Փարսիսաան·
Պարսելլոս ք· 2261·
Պարսլլանէդ ք· 501·
Պարսիկք· 97· 99· 1730· 1571· 1951·
Պարսք
Պարսից լեր· 1670·
—— ծոց· 7· 9· 1684· 1948·
Պարսկահայք նահ· 1701·
Պարսկաստան· 1710· 1740· 1947·
Պարսկնլոնեգա գղ· 995·
Պարտաւ ք· 1701·
Պարտիզպետիսը գէ· 1701·
Պարրա ծոց· 1301·
Պարրա տոյ–նեհերոյ ք· 2261·
Պարրալա ք· 1761·
Պարրէն լ· 1671·
—— կղ· 2054·
Պարրինգոլն ք· 2156·
Պարցհելոնա գէ· 972· 2226·
—— քաղ· 129· 995· 2226·
Պարքուլ երկ· 1670·
Պարքիէօր սար· 318·
Պաւարք
Պաւարիա· 90· 93· 787· 822· 1287·
Պաւիերա
—— հերքանակ· 668·
—— Սաորին, վերին· 828·
Պաւլի գղ· 1147·
Պաւսիւլիսպ լ· 1146·
Պաւջէն ք· 766·
Պափլագանիա գէ· 1690·
Պափոս ք· 1700· 1856·
Պաքէլ ը· 1612·
Պաքոնեայ անառաքա. Ալպ֊Սեբերեայ·
Պաքու ք· 1789·
Պաքին (Գու֊լիս֊երկիր)· 2116·
Պաքիքինոյ Նեղ· երկ· 2115·
Պեգոնայք ազգ· 1512·
Պեգուեհա տ· Պեգուեր·
Պեգիկեան գէ· 1003·
Պեգք ազգ· 985·
Պեկա ք· 1986·
Պեկայ գ· 1754·
Պեկասգեանք տ· Պեզասգեանք·
Պեկաստեր ք· 1943·
Պեկդ Նեղ· 76· 1324·
Պեկեստինա ք· 1260·
Պեկիկա տ· Պրլէյ·
Պեկիոն լ· 145· 1286·
Պեկինգոնա ք· 634·
Պեկիցա ք· 1270·
Պեկա ք· 1252·
Պեկիք գ· 1894·
Պեկեց տ· Պեկինգոնա·
Պեկուան գէ· ք· 1079· 1080·
Պեկրատա ք· 1202· 1205· 1268· 1270·
—— Ազպանիոյ· 1255·
Պեկշիա (Բելգիա)· 107· 114·
Պեկոմը (Ֆարոյ) սար· 132·
Պելուէյք· 1677· 1984·
Պելուէյեսան
Պեկազի ք· 1525·
Պեհրինկ (Պեհրինկ)· 2126·
Պեզագեան ազգ· 145· 1048· 1142· 1187·
—— ծոց· 145· տ· և Վրաց·
Պեզագիա տ· Աբկազիա·
Պեզեան լ· 1258·
Պեզոպանենս· 78· 1283· 1302· 1563·
Պեզուսիոն ք· 1526· 1568·
Պեզհաուր ք· գէ· 2023· 2031·
Պեհնանք ազգ· 1625·
Պեհեան գ· 1258·
Պեհեւենդ գէ· 1112· 1118·
—— քաղ· 1118·
Պեհեռոս գ· 148·
— Թեսաղեան (Սալամպրիա) 145·
Պեհես (Դասդուռնի)· գ· 1307·
Պեհին ծոց· 1499·
—— լեռնիք· 82·
Պեհինք ազգ· 1514·
Պեհնալա աշխ· 2013·
—— ծոց· 7· 1664· 1999·
—— լեռնս· 1677·
Պեհնիկդէն ք· 2156·
Պեհսեկիկ լ· 1296·
Պեհսեհնսոս ք· 1705·
Պեհբուէն ք· 2061·
Պեչուանան ազգ· 1626·
Պեպալեդոս տ· Բիբերք·
Պեպին ք· 697· 764·
—— Մխաք· Նահ· 2158·
Պեռնա գէ· 623·
—— քաղ· 624·
Պեռնիա լ· 633·
Պեսաբապիա գէ· 1479·
Պեսինոնա ք· 1694·
Պեսեան (Պալեռնոյ) ծց· 132·
Պեսան կամ Պոսիբոնիա ք· 143·
Պեսիկա (Սբրունկալ)ք· 143·
Պետեա (Պեզիկեր) ք· 118·
Պեսրա ք· 1727· 1934·
—— (Ռոշֆոր)· 1781·
Պեսրոս (Ս֊) կղ· 524· 2271·
—— գէս· 2119·
—— քաղ· 250·
—— վանք· 1844·

Պերսը աշխ. 2029.
—— լեր. 1670.
Պերսանա գ. 878.
Պերգա տ. Գարահիսար.
Պերգամա. 133. 1688. 1802.
Պերգամոն
Պերեզվեն գ. 1398.
Պերեզովկ ք. 1750. 1752.
Պերէա գաւ. 1726.
Պերիթուա տ. Պուրկտօրֆ.
Պերժըռա ք. 443.
Պերիմոս տ. Պէյրութ.
Պերինթոս (Հերակլէա) ք. 127.
Պերիսա ք. 991.
Պերնաւա Ջրանցք. 892.
Պերկամոյ գաւ. ք. 1059.
Պերկոնք լ. 318.
Պերմաձն ք. 1962.
Պերմուտ կղ. 2116. 2140.
Պերուզի տ. Պէյրութ ք.
Պերուսիա ք. 137.
Պերպինիական տ. Բէրբերեան.
Պերսիւնէա գ. 1482.
Պերսեպոլիս (Սատհր). 711. 1966.
Պեւան ք. 2073.
Պեւանիա տ. Մեւանիա.
Պեւեթենցորկ ք. 2063.
Պեքաա տ. Կելեսիւրիա.
Պեսուն Նահ. 349.
Պեգոսիւս բարձրաւ. 1504.
Պէզ գ. 445. 447.
Պեզիեր (Պեռերա) ք. 508.
Պեթեմսարսա աշխ. 1646.
Պեթիւն գ. 404.
—— քաղ. 365.
Պեթլեմ ք. 2162.
Պեւայ Նեղ. 2138.
Պեչէմ տ. Բաթա ք.
Պեչեկէսի գղ. 1858.
Պեչէնկ տ. Պիր.
Պեչովկ ք. 380.
Պէշ–կվ ք. 426.
Պեչնըլսատ գաւ. 1216. 1222.
—— գղ. 1237. 1243.
Պեչնըռըլս ք. 300.
Պեչի–Ճէնգե ք. 297.
Պեչներոպ ք. 300.
Պեչմենգե գ. 2119.
Պեչսեխա ք. 1526.
Պեչոզ ամբարտ. 273.
Պեչքիաձ ծոց. ք. 295.
Պեչքիոս ք. 518.
Պեկա Ջրանցք. 896. 906.
Պեկին ք. 1524.
Պեհէանի գաւ. (Բեհէանի). 1216.
Պեհեսէ (Ախալքալաքս) ք. 1526.
Պեհրինկ ծոց, ծով. 5. 1664. 1743.
—— կղզի. 1766.
—— Նեղուց. 1665. 1741. 2115.
Պեհքէ գաւ. 1226.
Պեյ–Քէմ գ. 1668.
Պեյա գաւ. 950.
Պեյգոզ գղ. 1244.
Պեյեօ (Բայոկէա) ք. 405.
Պեյթ–խալ–քաթրա ք. 1941.
Պեյթ Հաանա տ. Բեհէանի.
Պեյնան ք. 1902.
Պեյլերպեկի գղ. 1244.
Պեյսյալաղր գղ. 1827.
Պեյրա գաւ. 950.
Պեյրութ (Պերսւթ). 1705. 1906.
Պեյքուէել ք. 200.
Պեյոլլու կ. Պոլա. 1230. 1237.
Պեն ք. 520.
Պենաբէա ք. 2015.
Պենեգասպրիճ գղ. 290.
Պենեկկըր ք. 165. 291.
Պենեշաւ գաւ. 850.
Պենի–Բարդ գ. 2237.
—— Թամար տ. Սալա գ.
Պենին աշխ. 1604.
—— քաղ. 1605.
Պենխուէնի գղ. 1572.
Պենկուելա աշխ. 1607.
Պենհենոնին տ. Գենհենոնին.
Պենա–Կուէիս լ. 82. 252.
Պենեմիր գ. 1965.
Պեներ ք. 1479. 1963.
Պենոմն ք. 304.
Պենի ք. 275.
Պեշաբայի գղ. 1904.
Պեշեքթաշ գղ. 1216. 1243.
Պեշտաւլ լ. 1768.
Պեպէր գ. 777.
Պեպկէ գղ. 1243.
Պեռռի Ջրանցք. 324.
—— գաւ. 354.
—— Սէնգ–Էտմընտա ք. 220.
Պեռնէյ ք. 410.
Պեռնպուրկ դքուժըթիւն տ. Ալնհալդ.
—— քաղ. 781.
Պեռռու գ. 283.
Պեսսաղդասեր գղ. 1345.
Պեվէլանա կղ. 584.
—— Ջրանցք. 563.
Պետեւէք. 1533. 1551. 1569. 1897. 1930.
Պետքըրտ գաւ. և ք. 216.
Պերազ գաւ. 1216. 1226.
—— ք. 1255.
Պերէն կղ. 79.
Պերի ք. 192.
Պերիք գաւ. 261.
—— քաղ. 185. 261.
Պերիպոլսիաական ք. 830.
Պերիպոլսականն
Պերի գղ. 903.
—— դքուժըթիւն. 715.
—— Ջրանցք. 363.
—— Որ–Սոոմ ք. 586.
Պերկէն Թեմ. 1379. 1382.
—— ծոց. 76.
—— Ջրվէժ. 15.
—— քաղ. 695. 1382.
—— ս. Մոռնս.
Պերկենհոլա գաւ. 1379.
Պերկոտրի գաւ. 804. 806.
Պերպեր աշխ. ապգ. 1513. 1529. 1544. 1583. եւն.
Պերպերա ք. 1634.
Պերպիրա գաւ. 2246.
—— գետ. 2246.
Պերսի գղ. 380.
Պերսպերիե տ. Բարսիդերդ.
Պերվիլ ք. 274.
Պերտոզըլիս ք. 2172.
Պէքաա գաղտ. 1908.
—— կիրճ. 1903.
Պեօճմիշ–Լալա գաւ. 850.
Պեօյնեք–Լիման գղ. 1243.
—— Մէհմետ ք. 1687.
—— Տէյիրմենճիկ կ. 1314.
—— տեբէ գղ. 1243.
Պեօվռան գ. 459.
Պըզանտոն ք. 115. 481.
Պըլագ ք. 462.
Պըլէկ (Պելիկա). 487.
Պըլիքըր բլ. 2157.
Պըրլինկդըն ք. 2156. 2174.
Պըրմինկեմ աւ. 2162.
—— Ջրանցք. 165.
—— քաղ. 210.
Պըրսլեմ ք. 205.
Պըրթեդ–Եէլ–Քերուն. 1506.
Պըրթ–ըըր գաւ. 234.
Պըքնինկեմ գաւ. ք. 214.
Պըքսդըն ք. 200.
Պիալի (Սիւլը) ք. 710.
Պիալիպազար ք. 1484.
Պիալօլիցա անտառ. 1480.
Պիանք գաւ. 1701.
Պիաբից գղ. 451.
Պիաքիրա ծոց. 1499.
Պիգոզլիա ք. 1252.
Պիգոռոզոյ ք. 1160.
Պիելուխա լ. 1670.
Պիեռոս լ. 145.
Պիզա գաւ. 102.
—— քաղ. 137.
Պիզաչչիա տ. Հաամուէլա.
Պիզեռի գղ. 1840.
Պիէլ (Պիէն) ք. 624.
Պիէլսյա գ. 1398.
Պիէլսկ կղ. 1667.
Պիէն լեռ. 609. 639.
—— քաղ. տ. Պիէլ
Պիէսպոլ ծոց. 586.
Պիէվզը գ. 374.
Պիէքե կղ. 2205.
Պիթեկուսա կամ Էնարիա՝ (Խաքիա) կղ. 144.
Պիլէձիկ գաւ. 1216.
—— քաղ. 1824.
Պիլէս–խալ–Ադրէն տ. Կիլիկիա.
Պիլէս–խալ–Հաբէմ. 1937.
Պիլէս–խալ–Ձէբիտ. 1502. 1536.
Պիլէֆելսլ ք. 713.
Պիլից գաւ. 850.
Պիլլէրմն կղ. 2061.
Պիլսդըն ք. 205.
Պիմուկա (Պիսսակոս). 1501.
Պինկենոն գաւ. 138. 1107.
Պինկենսիա (Վինչենցա). ք. 141.
Պինսաւեանք. 117.
Պինսաւիա (Բուսպիճէ) ք. 117.
Պինտոք (Պկոտիս). 111.
Պինճ բարձրաւ. 1504.
Պիոզաոս լ. 640.
Պիչ ք. 390.
Պիսիդիա տ. Օսմանճըկ.
Պինոս. 109. 148. 1202. 1258. 1286.
Պինէոս գ. 109. 1202.
Պինիոք տ. 420.
Պինկեն ք. 722. 792.

Պինկէր լ. 792.
Պինկէր–Լոմ կիրճ. 792.
Պինկէոլ լ. 1844.
Պինոթա (Վալենսուելա) ք. 129.
Պիշուիլքէր ք. 400.
Պիշոֆիգայինից գ. 850.
Պիտալոյ գ. 2241.
Պիուռ գ. լ. 270.
Պիպէրիխ ք. 798.
Պիսա ք. 155.
Պիսարոն (Բիզարոյ) ք. 138.
Պիտգայայ ծոց. 76. 938.
Պիտրիկ գ. 850.
Պիտերթ ք. 1524.
Պիտէդը գղ. 379.
Պիտկիռնա աչք. 1698.
Պիսուգուռն լ. 1969.
Պիսսա կղ. 2072.
Պիսսակոս ազգ. 1514.
—— կղ. 1501.
Պիսատրիա (Բիտգոյա). 137.
Պիսսասայ գ. 451. 1001.
Պիտէնգոնի ք. 793.
Պիտէր ք. 2030.
Պիտոնա ք. 1704.
Պիտոուսեան կղ. 109. 128.
Պիտսա ք. 1797.
Պիտըվերսա ք. 240.
Պիր (Պիրդա) ք. 1706.
—— (ՊիրէՃիկ). 1897.
Պիրդա ս. Պիր.
Պիրէնիս ապրիբր. 1304.
ՊիրէՃիկ (Պիր) ք. 1851.
Պիրէան Նաւահ. 1292.
Պիրման աչխ. 1674. 2043.
Պիրնպաւամ ք. 689.
Պիրս գ. 649.
Պիրքէնֆէլտ գ. 750. 752.
Պիրքէդ–Իւլ–Ֆաթուն լիճ. 1572.
Պիրֆիլեդ ք. 584.
Պիւսաձուուսմի ս. Ա.Պ.
Պիւգնա կամ պիսորն (Գիդրոս) ք. 146.
Պիւէդ լ. 1034.
Պիւլէ բ. 1294.
Պիւլոս ք. 155. 1308.
Պիւռամոս գ. 1859.
Պիւսան ք. 521.
Պիւտինկէն ք. 793.
Պիւբրամիս ս. Ճիհունն–սու.
Պիւբրամոս գ. 1699.
Պիւբրինեան լ. 82. 109. 939.
—— գետ. Բարձր. 448.
—— Սուորին. 449.
—— Արևելեան. 474.
Պիւրկլէն գղ. 643.
Պիւքէնպուրկ ք. 757.
Պիւքեման ցեղ. 1616.
Պիւֆիթել գ. 1616.
Պիքարիս ցեղ. 1583.
Պլագէա ք. 1297.
Պլակէնհիս ք. 136.
Պլակոտա լ. 1750.
Պլան ք. 455.
Պլանասիա (Բիանոզա) կղ. 144.
Պլանդոյ սար. 1510. 2116.
Պլանքէնպուրկ գէ. 747.
—— քաղ. 749.
Պլանոնկասալ գղ. 304.
Պլասեա կղ. 1797.
Պլատեդ գ. 425.
Պլատիս (Բիտաէ) գտ. 132.
Պլէքինկ գէ. 1351. 1369.
Պլէդ գ. 412. 517.
Պլէյ ք. 442.
Պլէքէլի ք. 192.
Պլէքրիվէր գ. 2206.
Պլէան հեղեղ. 501.
Պլիներ բ. 720.
Պլիսա ք. 1541.
Պլուա ք. 453.
Պլուկինն ս. Խակիւպ.
Պլուսինկդըն ք. 2173.
Պլուտէնց գէ. 850.
Պլոքսպերկ լ. 900.
—— ս. Պլոքէն.
Պծուրա գ. 1398.
ՊշաձիրսաԼի գ. 2000.
Պպատէա ք. 1233.
Պընձահանք գ. 2115.
Պոբալ գէ. ք. 2029.
Պոգէր ք. 506. 512.
Պոգյա (Դենեատոս) կղ. 1700. 1800.
Պոգճըբք հանք. 241.
Պոդոշանի գտ. 1279.
—— քաղ. 1281.
Պոդգէն ք. 871.
Պոէոյ սար. 1177.
Պոթինէոյ ծոց. 76. 1348.
Պոժէ ք. 430.
Պոժէօ ք. 489.
Պլան պահակ. 1986.
Պոլաչքվոյ գէ. 850.
Պոլգըմ ք. 192.
Պոլգիմոր ք. 2164.
Պոլմանեան պահտ. 1691. 1872.
Պոլվիա աչխ. 2237.
Պոլոնիա Խոալ. գէ. 1112. 1131.
—— քաղ. 1131. 1195.
—— (Լէհաստան). 885.
—— ս. Պուլոնէր.
—— ի Սպան (Բելգի) ք. 131.
Պոլոնիացիք (Լէհք). 887.
Պոլոր. 1670. 1989.
Պոլպկէք ք. 404.
Պոլսէնա աէ. 1108. 1120.
—— լիճ. 109.
Պոխատոր սար. 1500.
Պոխոլդ գղ. 712.
Պոխյա–ատասը կղ. 1262.
Պոխատուէլա լ. 1670.
Պոկ գ. 80. 1398.
Պոկոդա գէ. 2220.
—— քաղ. 2220.
Պոկոսըվէք ք. 1750.
Պոհէմիա. 826. 850. 873.
—— անտառ լ. 656. 823.
—— բաղանիք. 762.
Պոհեմք. 90. 873. 875.
Պոհոսպուռնա գէ. 1372.
Պոլենեաիա (Բոլենյա). 135.
Պոլերեան սար. 109.
Պոմերանիա ս. Բոմերանիա.
Պոմինա (Մէհլընա) կղ. 280.
Պոմորիս ք. 244.
Պոմպայի գէ. 2022. 1607.
—— քաղ. 2022.
Պոմպեդոք ք. 1646.
Պոմպէա ք. 141.
Պոմպէուպոլիս ք. 1148.
—— ս. Սոլէ և Բամբլոնա.
Պոմպոնա գաշտ. 2235.
Պոյագա գէ. գղ. 2223.
Պոյանա գ. 1202.
Պոյանոյ ք. 142.
Պոյանով ք. 689.
Պոյեան ազգ. 826. 875.
Պոյի
Պոյլ լիճ. 298.
Պոյլ ք. 299.
Պոյն գ. 283.
Պոյոռարիա ս. Պաւարիա.
Պոն ք. 718. 1543.
Պոնի ք. 2068.
Պոնչն կղ. 2111.
Պոնիֆաչիոյ Նեղ. 109. 357. 523.
—— քաղ. 523.
Պոնճ (Չերմէան) սար. 1521.
Պոնտաջաքք. 1732.
Պոնտիա (Փոնցա) կղ. 144.
Պոնտինեան մարք. 1018. 1107. 1116.
Պոնտոս ծով. 6. 1677. 1690.
—— աչխ. 1691. 1704. 1738. 1864.
—— գաղաւեան գէ. 1691.
—— կապպադովկ գէ. 1691.
Պոչ անտառ. 579.
Պոպեր գ. 658.
Պոպուլոնիոյ (Բիոմպինոյ) ս. 132.
Պոպպիոյ ք. 1046.
Պոռկոս աչխ. 1594. 1596.
Պոռնէոյ կղ. 2067.
—— գ. 2067.
—— լիճ. 2170.
Պոռնչոլմ կղ. 79. 1326.
Պոռնու աչխ. ք. 1594. 1598.
Պոռոմման կղ. 1038.
Պոռոտին գղ. 534.
Պոս գէ. 353.
Պոպդենկ լիճ. 1669.
Պոտգըն ք. 198.
—— Մինաբ. Կնահ. 2157.
Պոպգիմենի լ. 1645.
Պոպիդոնիա ք. 143. 1142. ս. և Պեսոոն.
Պոսան աչխ. 1216. 1226.
Պոսոիա.
—— գետ. 1266.
—— Սկերայ. 1226. 1267.
Պոսնայգիք. 1206. 1267.
Պոպքովիշ գէ. 850.
Պոպչանեան ծոց. 240.
Պոսէնոսէն լ. ս. Գոսգանեան.
Պոսիդէա որ և Կասանդրիա ք. 146.
Պոսլին բ. 1422.
Պորիսովեն (Տիխեսգէր). 1398.
Պորկոյ գէ. 850.
—— Սան Ցոհնոյ գէ. 1083.
Պորմիոյ ք. 1060.
Պորմիտա գ. 1039.
Պորոսկան ք. 2267.
Պորոշ գ. 850.
Պորոպոտոյ. 2062.
Պորոսգընս ք. 260.
Պորոսինոյ գղ. 1437.
Պորպեոտամոկոս (Ուսորմս) ք. 115.

Պօղոսեան կղ. 1501. 1503.
Պօղոսեան տոհմ. 106.
Պօղոսագ. 1693.
Պօղոսեգ տ. Պուռնայտ.
Պօղոսոյ ք. 441.
Պօղոսուտեվ ք. 186.
Պօղոփուրեան սար, տ. Եփա ք.
Պոյճեն գլ. 850.
Պուալիա ք. 1608.
Պուալըտիւք տ. Տճնպոլ.
Պուաւերը գ. 433.
Պուգուդերա լ. 2250.
Պուգուրեչ ք. գլ. 1226. 1275.
Պուգան աչխ. 2034. 2097.
—— գաշտ. 1672.
Պուգոն գ. 440.
Պուգրինդոյ տ. Պուլթոտոն.
Պուղ–տաղ լ. 1687.
Պուզեհոյ գլ. 1274.
Պուէնավենդոսբա գլ. 2221.
Պուէնոս–Այրես գլ. 2266–7. 8.
—— քաղ. 2267.
Պուլթիա գ. 2116.
—— ծով. 2115.
Պուլթրոտոն (Պուգրինդոյ) ք. 147.
Պուլխարիա. 1204. 1409.
Պուլղարք.
Պուլոնեը ք. 365.
Պուխարա աչխ. 1671. 1741.
—— փաքը. 2094.
—— քաղ. 1992.
Պուխարը ազգ. 1411. 1544. 1990.
Պուկ դ. 1398.
Պուկարոնի սար. 1500.
Պուղտան աչխ. 1277. 1226.
Պուձ ք. 2026.
Պուձիա դղ. 1806.
—— ք. 1543.
Պումբուկ ք. 1980.
Պուլլոն գլսուԹիւն. 561.
—— քաղ. 561.
Պունարպասը գղ. 1798. 1803.
Պունտեկլաւնա գլ. 2029.
Պուշլը ք. 1967.
Պուշմենը ազգ. 1625.
Պուռնովա գղ. 1806.
Պուսսա ք. 1596.
Պուսսոլոյ նեղ. 1743.
Պուաքերուա խչխ. 1379.
Պուտա (Պուտին տ. Օֆեն.
Պուտեղլիս (Բուդայ) քաղ. 141. 1146.
Պուտխանին (Պաշչեն) գլ. 761. 766.
Պուտհա–լամհեան. 2096. 8.
Պուտվայս գլ. 850.
—— քաղ. 878.
Պուտաեան ազանդ. 52.
Պուտրուան (Ալիկառն). 1696. 1808.
—— (Թեսս). 1692.
Պուգրանկ լիճ. 563.
Պուրեսք. 1412.
Պուրժ ք. 456.
Պուրժեդ լիճ. 1033.
Պուրիագ Երկ. 1760.
Պուրյս լիճ. 1557.
Պուրկ ք. 486.
Պուրկանէօվ ք. 461.
Պուրկինեանք. 1050.
Պուրկոնեը. 343. 476. 1189.
Պուրկոնիա
—— ջրանցք. 324.
Պուրկոս գլ. 972.
—— քաղ. 977.
Պուրկոտրվի աւ. 624.
Պուրհան–պոդա լ. 8 2096.
Պուրշյոտ ք. 725.
Պուրպոն դղ. 460.
—— լիճ տ. Ուհինրբեկ.
—— կղզի. 524. 1648.
—— Լանսի ք. 485.
—— Լ'Արշանպոլ ք. 460.
—— Լ–Պեն ք. 517.
—— Վանտէ ք. 436.
Պուրպուրնայ ջր. 363.
Պուրպոնէ նահ. 354.
Պուրրա–պուրրա պղնձ. 2277.
Պուրքա ք. 2035.
Պուրքանուր լիճ. 2095.
Պուրք ծոց. 76.
Պուրոլին աչխ. 885. 890.
Պուֆալոյ ք. 2160.
Պուֆոր աւ. 2132.
Պուֆորդ դղ. 2168.
Պսխուեան ազգ. 1525.
Պաղոմայիս ք. 1525. (Ալքքեա).
Պրագուէ աչխ. 2249. 2255.
Պրեզուլ.
Պրաղոս գ. 2174.
Պրակա գլ. ք. 954.
Պրականաա գլ. 950.
—— քաղ. 956.
—— ք. Պրագուէ. 2260.
Պրահ գ. 672.
Պրահմաբուդրա գ. 14. 1668. 2000.
Պրահմանք. 52. 2007.
Պրահոսք. 1985.
Պրամպերի ջրանցք տ. Պրոմպերի.
Պրայդհնպաա ք. 777.
Պրայդըն ք. 231.
Պրայդաա ք. 812.
Պրայլով ք. 1276.
Պրանդոյ սար. 2116.
Պրանդանոյ գ. 1134. 1163.
Պրաննիպոլը գլ. 696.
Պրանտեպուրի
—— քաղ. 699. 729. 734.
Պրաչչհանոյ լիճ. 1108.
Պրասպան գլ. 546.
—— հիւսիս. 585.
Պրատապկրի խչխ. 1379.
Պրաք ջր. 452.
Պրացցա կղ. 79. 917.
Պրաւնաա գլ. 850.
—— քաղ. 878.
Պրաունզպերկ աւ. 683.
Պրաունշուայկ տ. Պրունզուիք.
Պրաքնաա տոհմ. 1551.
Պրեզլաւիա գ. 708.
—— Շլեզվոյ. 749.
—— քաղ. 708.
Պրեզելլայ տ. Բրիքսելյոն.
Պրեզիլ տ. Պրաչիլ.
Պրեմ դեպսուԹիւն. 743.
Պրեմա ք. 93. 799. 801.
Պրեմպոյ գ. 1059.
Պրենդա գ. 842. 1017.
Պրենեսա ք. (Բալէսգրին). 140.
Պրեչիա գլ. ք. 1061.
Պրեսդ խորշ. ք. 422.
Պրեսաա ք. 586.
Պրեկկենց գլ. 850.
—— քաղ. 872.
Պրեչ գ. 414.
Պրենդիքըտա ք. 228.
Պրեշ գ. 370.
Պրեա գ. 1616.
Պրեաիքըտա աւ. 195.
—— քաղ. 235.
Պրեքենոք գլ. ք. 246.
Պրըդաեեը նահ. 352.
—— ջրանցք. 324.
Պրըդըն գլուխ կղ. 2136.
Պրընըդուիք ք. 2156. 2168.
Պրըսիւիր ք. 435.
Պրի գ. 339.
Պրի–Գոնդ–Ռոպէր ք. 385.
Պրիանան ք. 500.
Պրիանսոն (Բրիգանսոն) ք. 118.
Պրիատոն տ. Բրիվա.
Պրիաը ջրանցք. 324.
—— քաղ. 452.
Պրիեն տ. Այանոն.
Պրիեվ ք. 582.
Պրիեկ. 636.
Պրիեն–լը–Շատոյ ք. 515.
Պրիեկոյ լիճ. 609.
Պրիկ ք. 308.
Պրիկնատոն լիճ տ. Գոսգանցա.
Պրիճդրոլն ք. 2214.
Պրիճուտրը ջր. 165.
Պրիճ–Գրիը դղ. 2165.
Պրինսոլ ք. 813.
Պրինկիպատս կղ. 1797.
Պրինսես ք. 1021.
Պրինսիզ (Բրունգուտոն) քղ. 143. 1161.
Պրիոն լ. 1807.
Պրիոսիբա տ. Սէն–Լոյ.
Պրիոտա ք. 496.
Պրիսդոլ ազգութիւ. 11.
—— ծոց. 111.
—— Նեղուց. 2115.
—— ջրանցք. 238.
—— քաղ. 238.
Պրիսկաա խչխ. 809.
Պրիվ ք. 463.
Պրիվէճանն ք. 140.
Պրիւէր գղ. 457.
Պրիւժ ք. 550.
Պրիւկ
Պրիւլ գ. լիճ. 2174.
Պրիւհլ (Պրիւլ) գղ. 856.
Պրիւն ք. 881.
Պրիսասկլ ք. 546.
Պրիքսէն գլ. ք. 850. 870.
Պրիքսիա ք. 133.
Պրոնեցիդ գլ. 850.
Պրոկիտաա տ. Բրոչյոտա կղ.
Պրոկոնեսոս տ. Մարմարա կղ.
Պրոմպերի գլ. ք. 690.
Պրոչ ք. 2024.
Պրոպոնտոս (Մարմարա) ծով. 1684. 1228.
Պրովինկիա (Բրովանս). 525.

Պրոտի ք· 888·
—— կղ· 1797·
Պրուխաալ ք· 811·
Պրուն գ· 850·
Պրունգրուգ տ· Բորենգրիեչ·
Պրունդուխք գբսուլիուն· 747·
—— քաղ· 748·
—— կայսրնատր· 335·
—— չրջանակ· 747·
—— Լաւեւմոյ· 1341·
—— Նոր գ· 2134·
Պրունեկէն գ· 850·
Պրունտուսիոն տ· Բրունտուսիոն·
Պրուսա գ· 1216·
—— քաղ· 1689· 1814·
Պրուցցանոյ տ· Լակրիա ք·
Պրուք գ· 850·
—— գղ· 573·
—— Լայթայ գ· 850·
Պրուքա գ· 850·
Պրուքիճասիա տ· Ձելալատատա·
Պրոքէն լ· 656· 703·
Պօքքէօ ք· 430·
Պօղ–Թէպէ լ· 1864·
Պօղուք գ· 1226·
Պօղիս (Կաստանդնուպօլիս)· 1241. 1ւհ·
Պօղու գ· 1216·
—— քաղ· 1823·
Պօխարա գ· 1992·
Պօղ (Ս·) Լէռնայ աւ· 423·
Պօղալ լիճ· 1537·
Պօղձա (Պոդձա, Դէնիւռուս)· 1226·
Պօղոս (Ս·) կղ· 1651·
—— տ· Ակղբանագրիա աւ·
—— Լուսնատյ ք· 1609·
Պօճ–լէ–Տամ ք· 481·
Պօյռա–Կիւղէլ Քերմ· 1816·
Պօն ք· 479·
Պօշնիա ք· 889·
Պօտ գաղաք· 411·
Պօսէսանէնք տ· Պիւքեսման·
Պօվլէ ք· 369·
Ջահան գ· 1884·
Ջաւախ գ· 1701·
Ջերմանոր գ· 1701·
Ջերմաղբիւր Ջերմ· 555·
Ջիլիք լիճ· 734·
Ջուխտակ մատուռն· 1854·
Ջուղա Նոր ք· 1971·
Ջրաքնջք Աղբունի Բաբիղ· 324·
—— Մինչին 324·
—— Զինաց 2078·
—— Հիւսիսոյ· 282·
Ռաաալ գ· 658· 860· 842·
—— քաղ· 903·
Ռաբբահանոը գ· 2165·
Ռագաւ տ· Եդեսիա·
—— Մարաց ք· 1971·
Ռագիպպոն ք· 832·
—— գաւ· 828·
Ռագիպոր աւ· 658· 710·
Ռագնա–Բուբա տ· Աբա·
Ռագչդատ· 832·
Ռազ սար· 318·
Ռազնիք ազգ· 1187·
Ռակուզա ք· 917· 1180·
Ռամձրուգանա գ· 2027·
Ռամանաքորը կ· տ· Կորի·
Ռամովթ Գաղաադու ք· 1726·
Ռայ ք· 231·
Ռայգլինկէն ք· 821·
Ռայխենչայմ Իչխ· 796·
Ռայխենաւ գ· 850·
—— դղեակ· 633·
Ռայխենհալ աղաշ· 660·
—— քաղ· 830·
Ռայխենշտայն ք· 708·
Ռայխէն–պահ Ջրվէժ· 623·
Ռայխենպէրկ գ· 850·
—— քաղ· 878·
Ռայնթալ գաշտ· 631·
Ռայնկաւ Հովիտ· 792·
Ռայս գ· 609· 640·
—— գաշտ· 642·
—— գաւ· Գէրմ· 93· 767–775·
—— Լոպէնշտայն· 775·
—— Կրայց· 93· 774·
—— Շէյց· 93· 775·
Ռայսմարք գ· 850·
Ռայշդ· 862·
Ռայքեաւիք ք· 1345·
Ռան գ· 850·
Ռանգուն ք· և գ· 2044·
Ռանկուն
Ռանդուսիլէնչ ք· 384·
Ռաշդատ ք· 811· 926·
Ռաշիտ գ· 1507·
—— քաղ· 1566·
Ռաուլգոնա աշխ· 2003·
Ռաուսլի ք· 2167·
Ռաունա–Դոբ լ· 2159·
Ռապատ ք· 1545· (Ասալէ Նոր)·
Ռապաթի Մոսկաբու ք· 1727·
Ռապան գղ· 1884·
Ռապատագրյ գ· 2183·
—— գետ· 2190·
Ռապպա ք· 1598· 1662·
Ռաստուգ ք· 2007·
Ռաս–իւլ–Էյնէատ տ· Սպիտակ Սար·
—— Խումս ք· 1944·
—— Կապ սար· 1666·
—— Հատ սար· 1927·
—— Փէպիր սար· 1523·
Ռաս–պաղ սար· 1666·
Ռաս–պատ սար· 1663·
Ռասսէյն լիճ· 1250·
Ռատաք կամ Ռատիք կղ·
Ռատամանատրճի գ· 850·
Ռատամ ք· 1490·
Ռատքէրսպուրկ գ· 850·
Ռարնեդա գ· 842·
Ռատճպուրկ ք· 1341·
Ռաց· 1268· 1409·
Ռաւան լիճ· 2095·
Ռաւեննա գ· 1112· 1130·
—— քաղ· 1130·
Ռաւենպէրկ գ· 711·
Ռաւի գ· 2033·
Ռաւրակք ազգ· 115·
Ռափայ ք· 1725·
Ռափչոյոց ձոր· 1919·
Ռափիգիմ գ· 1936·
Ռաքքոնից գ· 850·
Ռաքքա ք· 1894·
Ռեազան գ· ք· 1450·
Ռեգիոյս լիճ· 132·
Ռեզինա աւան· 1148· 1150·
Ռեձճէնոյ գբս· 1086· 1089·
—— քաղ· 1091· 1166·
Ռեմա ժայռ· 1168·
Ռեսիա տ· Կրիզոն·
Ռեսոս գ· 1216· 1226·
Ռե կղ· 79·
Ռե (Ռագաւ) ք· 1971·
Ռեալեհոյ ք· 2196·
Ռեատես (Ռեզի) ք· 139·
Ռեբա գ· 850·
Ռեգոաբեայ գղ· 1077·
Ռեգգէկ գ· 850·
Ռեզագ գ· 234· 828·
Ռեհեչ ք· 394·
Ռեկա գ· 691·
Ռեկէն գ· 828· 832·
—— գետ· 658· 823·
Ռեկենսպուրկ տ· Ռագիպպոն·
Ռեկինեդ գ· 823·
Ռեչ տ· Գոլօսիպա·
Ռեչտգատ ք· 720·
Ռեչտ տ· Ռէնս·
Ռեչտ դղեակ· 712·
Ռէն ք· 416·
Ռէննել սար· 2116·
Ռէննէբրտ լիչխ· 796·
Ռէնս ք· 391·
Ռէնոխիգ գ· 1530·
Ռէնսպուրկ ք· 1340·
Ռէնքիրու գ· ք· 267·
Ռէշդ ք· 1957·
Ռէոս ք· 996·
Ռէվա գ· ք· 2029·
Ռէվկլեա Հիչհեոյ կղ· 2191·
Ռէսինկ ք· 234·
Ռէսոլին կղ· 295·
Ռէտուգ–քալէ ք· 1778· 3·
Ռէքորտ ք· 241·
Ռէհէչ ք· 1428·
Ռէքան սար· 1670·
Ռէքիկէչ լ· 318·
Ռէքսեմ–Ռէհիա ք· 243·
Ռէօն լ· 823·
Ռէօսքիլա ք· 1333·
Ռէօզոս ք· 1351·
Ռըզկէնտ գ· 207·
Ռըմիրըմսն գ· 521·
Ռըշտունկէ գ· 1701·
Ռըտան ք· 417·
Ռի գ· և լիճ· 283·
Ռիդենկէպերկ լ· 658· 873·
Ռիդենքորբէ լ· 658·
Ռիդուկք· 532·
Ռիեզի գ· 1112· 1122·
Ռիկա ք· 1430·
Ռիկի լ· 645·
Ռիկոմագոս տ· Ռիոմ·
Ռիմի լ· տ· Ռիկի·
Ռիմոյա լ· 2097·
Ռիչլ գ· 409· 413·
Ռիչքկէօ գղ· 432·
Ռիոմ (Ռիկոմագոն)· 465·
Ռիոյ Բաթայ գ· 2119·
—— քաղ· 2257·
—— Բեւեռոյ· 1856·
Ռիոյ Բլագայ աշխ· 2230·
—— գետ· 2119· 2251· 2264·

Ռիոյ Գոլորաայ գ · 2270 ·
— Դոլըրդևան գ · 2180 ·
— Ֆանէլըրայ գ · 2255 ·
— Կրանտ գ · 2174 ·
— —— տոյ Նորգ գ · 2259 ·
— —— տէ Պէլմոնդէ գ · 2251 ·
— —— տոյ Սուլ տ. Յան Բևտրոյ.
— տէ լա Հայա գ · 2223 ·
— Ֆանէլըրայ տ · Ֆանէլյաայ.
— Նէնկրոյ գ · 2261 ·
— —— գ·տ · 2223·2261·2270·
— —— քաղ· 2220 ·
— Նորգէ գ · 2119 · 2180 ·
— Պրաւոյ տ · Նորգէ ·
— Սակրամենդոյ գ · 2176 ·
— Վանակրոյ Քրվ · 13 ·
— Տոչէ (Բիրանկա) գ · 2119·2251·
Տոցէ · 2268 ·
— Սան Ֆրանչիսկոյ գ · 2261 ·
Ռիմն գ · 1398 · 1704 · 1777 ·
Ռիոսպամպա ք · 2228 ·
Ռիչմըն ք · 2165 ·
Ռիչմընտ ք · 232 ·
Ռիպերտ կղ · 1640 ·
Ռիպլոռա ք · 443 ·
Ռիպինոք ք · 1446 ·
Ռիպպոռոք · 1551 ·
Ռիվիեր–Սալէ աւ · 2213 ·
Ռիվըրսայդ ք · 474 ·
Ռիվը–սը–Ժիեր ք · 492 ·
Ռիվոլի գղ · 533 · 1075 ·
Ռիվոռա Մորանդիուա տ · Իտմորան–գէն ·
Ռիոայ ջր · 2133 ·
Ռիչէպիւգեվ ք · 658 ·
Ռիւբկ գ · 540 ·
Ռիւհկեն կղ · 695 ·
Ռիւսէլ տ · Լիլ·
Ռիւսէսհայմ գղ · 798 ·
Ռիւսէրսթրփ գղ · 699 ·
Ռիւփեան լ · 109 ·
Ռիւքէն–Ֆոսսէն ջրվէժ · 15 ·
Ռիք գ · 694 ·
Ռոազան կղ · 2199 ·
Ռոան ք · 491 ·
Ռոլըր գ · 2274 ·
Ռոգգայրոնա գ·գղ · 1053 ·
Ռոգրուա ք · 394 ·
Ռոգդեր գ · 577 ·
Ռոգդերսամ ք · 577 · 2068 ·
Ռոդոմակոս տ · Ռուան ·
Ռոդոնտոյ լ · 82 · 318 ·
—— լճ· 12 ·
Ռոզա (Վարդից) լ · 1016 ·
Ռոզաս ք · 996 ·
Ռոզենգռա գ · 1507 ·
—— քաղ· 1366 ·
Ռոզենշտայն Ծառ · 819 ·
Ռոզենպուրգ ք · 687 ·
Ռոզլին ք · 384 ·
Ռոզոր ք · 2213 ·
Ռոզպախ աւ · 532 ·
Ռոզեր գ · 557 · 721 ·
Ռոհկիլդուհա գ · 2018 ·
Ռոման գ · 1279 ·
—— քաղ· 499 ·
Ռոմանէ այգիք · 479 ·
Ռոմանէչ բոլք · 322 ·
Ռոմէօ կղ · 1338 ·
Ռոմորանտէն ք · 454 ·
Ռոմ ք · 364 ·
Ռոմն գ · 80 ·
Ռոնգոյ գ · 1129 ·
Ռոննէպուրգ գ · 772 ·
Ռոնոք գ · 2165 ·
Ռոնսվոլզ հովիտ · 990 · 1000 ·
Ռոնտա ք · 991 ·
Ռոշդոք գ·ք · 733 ·
Ռոշէլ ք · 438 ·
Ռոչըֆորդ ք · 440 · 554 ·
Ռոչէսթըր ք · 229 ·
—— Միաբ · Նահ· 2160 ·
Ռոշդէլ ք · Ջուանջք · 165 · 192 ·
Ռոսվին Ջրմ· 473 ·
Ռոս լ · 82 ·
—— գ·տ · 279 ·
Ռոսգոմոն գ·տ · ք · 299 ·
Ռոսջաք ք · 1943 ·
Ռոսդով ք · 1446 ·
Ռոսպոպ ք · 705 · 927 ·
Ռովիկոյ գ·տ · ք · 1073 ·
Ռովումա գ · տ · Լիվումա ·
Ռոտ կղ · 2157 ·
Ռոտայլհեռ գ·տ · 2157 ·
Ռոտեվ ք · 468 ·
Ռոտըրհայթ աւ · 225 ·
Ռոտերդամ գ·տ · 1701 ·
Ռոտկրոնհունկք գ·տ · 1701 ·
Ռոտոսի ք · 270 ·
Ռոտոմակոս տ · Ռուան ·
Ռոտոսդոյ ք · 1247 ·
Ռոտպացեան գ·տ · 1701 ·
Ռուան (Ռոտոմակոս) ք · 401 ·
Ռուբբին Ջրանցք · 696 ·
Ռուբինոն (Բելզադևսյ) գ · 132 ·
Ռուբրմոնտ ք · 594 ·
Ռուվար լ · 695 ·
Ռուսիվ գ · 1507 · 1543 ·
Ռուսմայուրկ գ·տ · 850 ·
Ռուսոն գ·տ · 2026 ·
Ռուպպէլտ տ · Ռուպէլ·
Ռուսպ Ջր · ն · ք · 361 ·
Ռուս գ · 679 ·
Ռուսաստան · 100 · 1395 ·
—— Ամերկոյ · 2130 ·
—— Ասիոյ · 1742 ·
—— Արևելեան տ · Ղազան ·
—— Արևմտեան տ · Լիթուանիա ·
—— Եւրոպիոյ · 1425 ·
—— Հարաւային · 1465 ·
—— Սեաւ տ · Կրոսնոյ ·
—— Փոքր տ · Ուքրանիա ·
Ռուսկինոն գաւ · 348 · 474 ·
Ռուսմոուհգ ք · 1249 ·
Ռուսսկագա ք · 1543 ·
Ռուսք · 90 · 102–108 · 1192 · 1283 · 1436 · 1492 · Լեռ ·
Ռուսեէհ կղ · 1570 ·
Ռուսեէսոյմ Իշխ · 796 ·
Ռուսոյզգատ Իշխ · ք · 778 ·
Ռուսուս տ · Իրմոն ·
Ռուֆիա ք · 109 · 1286 ·
Ռուքա սար · 77 ·
Ռուքիշան գ·տ · 850 ·
Ռուքոս (Ս·) սար · 2249 ·
Ռուքսպերը գ·տ · 262 ·
Ռուղուբրդ · 310 ·
Ռուշրտուտա ք · 462 ·
Սասալ գ · 658 · 701 · 729 ·
Սասլիքէլտ ք · 771 ·
Սասմամ տ · Ջասնրետասմ · Սասրդամ
Սասր գ · 319 ·
Սասր–Լուի ք · 726 ·
—— Պրիքեն ք · 726 ·
—— Պրուք · 715 ·
Սասց գ·տ · 850 ·
Սաբա (Սանա) ք · 1729 ·
Սաբարիա (Սաբվար) ք · 122 ·
Սաբեացիք · 52 ·
Սաբին կղ · 2129 ·
Սաբինա գ·տ · 139 ·
—— գ · 2180 · 2188 ·
Սաբոն ք · 135 ·
Սաբրատա ք · 1524 ·
Սաբրինոս գ · և Ծոց · 111 ·
Սագագեգա գ·տ · ք · 2183 · 2187 ·
Սագալեսա ք · 1873 ·
Սագաստան տ · Սէձեստան ·
Սագեթաց ք · տ · Սէգ ·
Սագըդ կղ · գ·տ · 1216 ·
Սագոնտոն ք · 998 ·
Սագրամենդոյ ք · 2176 ·
Սագրուա–Չերեզի տ · Սանսեր ·
Սագալա Ծոց · 1664 ·
—— (Ագալա) ք · 1873 ·
Սագալասան (Նոսկի Ագալա) · 1873 ·
Սագաշէ ք · 148 · 1259 ·
Սագալը գղ · 135 ·
Սագդաթա բ · գ·տ · 2031 ·
Սագլըգ չամը · 1857 ·
Սահմա լճ· 81 ·
Սահա (Սիգոն) ք · 1705 · 1906 ·
Սա–իւլ–Հաճար · 1526 ·
Սալ (Սալէհ) ք · 1545 ·
—— գ·տ · 528 ·
Սալա գ · 1522 ·
—— քաղ· 1364 · (Սալալեռկ) ·
—— քղ· Սիր · 1522 ·
—— կղզի · 2289 ·
Սալակօրա ք · 1255 ·
Սալամանգա գ·տ · 972 ·
—— (Սալմանտիկա) ք · 979 · 2185 ·
Սալամպրիա գ · 1202 · 1258 ·
Սալանկա կղ · 2056 · 2060 ·
Սալանկամ ք · 2072 ·
Սալանկոր աչխ · 2048 ·
Սալասիա (Սալքի) ք · 143 ·
Սալասեան ազգ · 133 ·
Սալատոյ գ · 2267 ·
Սալբի տ · Սալասիա ·
Սալգա գ·տ · ք · 2268 ·
Սալգիլյոյ ք · 2188 ·
Սալգուպա տ · Սարակոսա · 528 · 1008 ·
Սալեմպրիա գ · 10 ·
—— Սար · 109 ·
Սալեռնիտն սար · 1137 ·
Սալեռնա ք · 141 ·
Սալեռնոյ Ծոց · 1138 · 1153 ·
—— քաղ· 1153 ·
Սալզպերկ ք · 235 ·
Սալէ ք · 1545 ·
Սալեմ ք · 2157 · 2167 ·

Սալէն ք · 483 ·
Սալի ք · 451 ·
Սալիան ք · 1789 ·
Սալիկէ տ · Սէլլան ·
Սալինաս ծոց · 2196 ·
Սալինէ (Աննաաման) կղ · 1728 ·
Սալմանաթկա տ · Սալամանդա ·
Սալոդրոն ք · 115 ·
Սալոն գղ · 916 ·
Սալոնա ք · 152 · 1300 ·
Սալոտուրոն ք · տ · Սալէօր ·
Սալուճն գ · 1668 · 2042 ·
Սալուցցոյ ք · 1043 ·
Սալպերկ ք · 1365 ·
Սալսէդ կղ · 2023 ·
Սալսոյ գ · 1134 · 1168 ·
Սալվատօր լ · 832 ·
Սալվատոր (Ս·) ք · Ամէր · 2195 · 8 ·
—— քաղ · Ամէր · 1608 ·
—— Եուկոսյ գ · 2268 ·
Սալտանհա ծոց · 1499 · 1615 ·
Սալցախ գ · 851 ·
Սալցհէմհնտորֆ ք · 739 ·
Սալցուռկէն ք · 771 ·
Սալցպուրկ գ · 850 ·
—— քաղ · 859 ·
Սալց-Վամմերկուռնդ գ · 859 ·
Սալօֆ գ · տ · Հ.ոֆէլէր ·
Սալփըրտ աւան · 191 ·
Սախալհան գ · տ · Ամուր ·
Սակա իշխ · 1607 ·
Սական ք · 709 ·
Սակալաուս ք · 1698 ·
Սակք · 1686 ·
Սահալ անապ · 1505 · 1551 ·
Սահամա լ · 18 · 2117 ·
Սահարա անապ · 1550 · 1519 ·
Սահկրա
—— Պէլամա · 1551 ·
—— Էլ-Ֆալադ · 1505 ·
Սաղամաս ք · 1701 ·
Սաղամիա տաճ · 191 ·
Սաղամիա կղ · 109 ·
—— քաղ · 1700 ·
Սաղրիկայ գղ · 1854 ·
Սաղրիգեսաս ք · 127 ·
Սաճուր գ · 1860 ·
Սամագով գ · 1216 · 1226 ·
Սամանա ծոց · ք · 2209 ·
Սամանսու գ · 1863 ·
Սամարա գ · 1425 ·
—— տ · Սամ՛.
Սամարանկ գ · ք · 2063 ·
—— ք · 1724 · 1923 ·
Սամարիա գ · 1724 ·
Սամարղանա (Սմերղանտ) · 1992 ·
—— գետ, տ · Չէրաֆշան ·
Սամարոբրիւա տ · Ամիան ·
Սամարովկ ք · 1751 ·
Սամարուքսա գէօղ · 1866 ·
Սամաւա (Որգոռ) ք · 1709 ·
Սամէն գ · 1588 ·
Սամիք (Լաբոնք) · 90 ·
Սամխարա գ · 1591 ·
Սամխիացիք · 142 ·
Սամխոն գ · 142 · 1154 ·
Սամոս (Չաւորդաց) կղ · 1336 ·
Սամոթրակէ կղ · 109 · 1261 ·
Սամոյեաք · 90 · 1413 · 1667 ·
Սամոս կղ · 1263 · 1700 · 1810 ·
Սամոսատիա · 1705 · 1851 ·
Սամոսատ
Սամսոր գ · 1769 ·
Սամսուբ գ · 1398 ·
Սամսաս երկ · 2067 ·
Սամսպոնկամբ ք · 2072 ·
Սամսոլը գ · 540 ·
Սամսոն գլ · 1216 ·
—— քաղ · 1691 · 1872 ·
—— (Պրիէն) · 1692 ·
Սամցխէ գլ · 8 1785 ·
Սայան լ · 1396 ·
Սայիա ք · 1526 · 1556 ·
Սայիա գլ · Եգիպտ · 1564 · 1573 ·
Սայկոն լիճ · 2047 ·
Սայմա լիճ · 1397 ·
Սայսան լիճ · 2093 ·
Սայսդ գղ · 587 ·
Սայսա գլ · 1226 ·
Սան գ · 609 · 638 · 886 ·
—— քաղ · 477 ·
— ք · Եգիպ · (Տանիս) · 1526 ·
Սան (Սուրբ) Բաւէղ գլ · ք · 2250 ·
—— Բէատրդ · 2251 ·
—— — տէէ Ր.էյ ք · 2261 ·
—— — տոյ Սուէ գլ · ք · 2257 ·
—— Գալլոս ք · 2262 ·
—— — Նէհ · 2244 ·
—— Եակոբ ք · 2263 ·
—— — տէ Գոմբոսդելեա · 982 ·
—— — Դոմբոնդգան · 2119 ·
—— Եօզէ տէ Գոսգաբիգա · 2197 ·
—— — տէէ Օրոյ · 2185 ·
—— Եօանոյ տէէ Ր.էյ ·
—— Թիակոյ ք · 1640 ·
—— — գաւ · 2243 ·
—— — տ · Սբոնինդոբլէ ·
—— Լուիս Բլազայ գլ · ք · 2268 ·
—— — տէ Մարտնեան ք · 2260 ·
—— Լորենցոյ գղ · 2255 ·
—— — տէ լա Ֆրոնգերսք · 2240 ·
—— Լուգար ք · 988 ·
—— Խուան գ · ք · 2193 · 2196 ·
—— — տէ լոս Լեանոս ք · 2220 ·
—— — տէ Ոլուզս բ · 2189 ·
—— — տէ Պրագատորոս ք · 2229 ·
—— — տէէ Ռիոյ ք · 2187 ·
—— — տէ լոսԼէմհոս ք · 2204 ·
—— — Ֆէլոնանտէզ կղ · 2244 ·
—— — տէ լա Ֆրոնգերա · 2269 ·
—— Հերման ք · 2205 ·
—— Մարկոյ ք · 1133 ·
—— Միկէլ գլ · 2195 ·
—— — կղզի · 959 ·
—— Պլաս ք · 2186 ·
—— Ռեմոյ ք · 1044 ·
—— Սալվատոր տէր · 2193 ·
—— — գաւ · 2195 ·
—— — կղզի · 2202 ·
—— — քաղ · 2195 ·
—— Սերվերոյ կղ · 1070 ·
—— վ Խաենեէ գլ · 2135 ·
—— Տոմինկոյ կ · (Ս·) Դոմինիկոս ·
—— Տոնինոյ ք · 1085 ·
—— Փերնաղովալ լիճ · ք · 2184 · 2222 ·
—— Ֆելիսի ք · 998 ·
—— — տէ Պենկուէլա ք · 1609 · 2243 ·
—— Ֆերնանտոյ ք · 2244 ·
—— — տէ Աբուրէ ք · 2226 ·
—— — տէ Նուեվիդաս ք · 2204 ·
—— Ֆրանչիսդոյ գ · 2251 ·
—— — սար · 2116 ·
—— — քաղ · 2243 ·
Սանա ք · (Ցանա) · 1941 ·
Սանգու գ · 2095 ·
Սանգար գ · 1694 ·
Սանդ-Աննեյոյ սար · 1286 ·
Սանդ-Էւ-Ֆիսիա ծց · 132 ·
Սանդա Ալնա գլ · 2195 ·
—— Ալնա գղ · 2269 ·
—— Գրուսճ ք · 2255 ·
—— — գլօղ · 2261 ·
—— — կղզի · 2205 · 2282 ·
—— — քաղ · 1548 · 1638 · 2187 ·
—— — տէ լաՄերսրս գ · ք · 2240 ·
—— Լուչիա ք · 2268 ·
—— Մարթա ք · 2223 ·
—— Մարիա գ · 2223 ·
—— — Մաձդորէ ք · 1151 ·
—— — Պէդդէնքուրթա ք · 1636 ·
—— Մարտա կղ · ք · 1316 · 1320 ·
—— Պարպարա գ · 2197 ·
—— Ռոզա ք · 2223 ·
—— — տէ Գոսկիրաքի · 2187 ·
—— Ֆէ գ · 2267 ·
—— — քաղ · 2177 · 2267 ·
Սանդանտեր գ · 972 ·
—— քաղ · 978 ·
—— քաղ · Մէնիգոյ · 2188 ·
Սանդարէմ գ · 950 ·
—— քաղ · 2260 ·
Սանդէն տ · Քսանդէն ·
Սանդի-Բոնդէ գղ · 987 ·
Սանդիակոյ ք · 2243 ·
—— տէ Գուսպա ք · 2204 ·
—— տէ Դագասգոյ · 2190 ·
—— տէլ Խոէրոյ գ · ք · 2268 ·
Սանդիլեանա գ · 981 ·
Սանգոս ք · 2256 ·
Սանդոս (Լաս) կղ · 2212 ·
Սանդորին կղ · 156 · 1314 ·
Սանգուխ սար · 1855 ·
Սանի տ · Ճանիկ ·
Սանչի ք · 370 ·
Սանկա ք · 1681 ·
—— Լ· 2228 ·
Սանկարիս գ · տ · Չաքարիա ·
Սանկրոյ գ · 1157 ·
Սանկ-քոլ գ · 2039 · 2047 ·
Սանհագ բ · 1805 ·
Սանսէ չր · 360 ·
Սանսեր ք · 437 ·
Սանտոնագէ ք · 2195 ·
Սան-Սուսի գղ · 699 ·
Սանտիչ (Հաւայկ) կղ · 2290 ·
Սանտոմիր գ · 1490 ·
Սանտոն (Սէնգ) ք · 117 ·
Սանտոնը · 440 ·
Սանն տ · Սան ·
Սաուտհէմբրգեն ք · 233 ·
Սաուտհ-վէսդ կղ · 278 ·
Սաքինեն գլ · 1274 ·
Սաչխերէեմ աւ · 1779 ·

Յապա կղ. 2210.
Յապաձձա գ. 1822.
Յապաքի գ. 1507. 1629.
Յապէր լ. 1670.
Յապիա գ. 1507. 1646.
Յապը–տ'Օլըն ք. 436.
Յապու հր. 1503.
Յառըքմին ք. 396.
Յառին սար. 2126.
Յառլա ք. 443.
Յառնա կղ. 2209.
Յառնապատ Ոսկ. 5.
Յառնէն լճ. և ք. 641.
Յառուցեալ Ծով. 1664.
Յասանեանք. 1734.
Յառջանչուան գ. 2119.
Յասընաճ աւ. 494.
Յասնձոր գ. 1701.
Յասուկք գ. 1701.
Յասսարի գ. 1031.
—— քաղ. 1048.
Յասսէնսորքի աւ. 714.
Յաս–Ֆան–կէնգ ք. 584.
Յավէձիը ք. 400.
Յավընէկ ք. 428.
Յավոսկնաք աւ. 1751.
Յավրվկցցա գ. 1315.
Յաւասկան գոգ. 2288.
Յաւասնայի լ. 1622.
Յաւասոյ գ. 940. 951.
Յաստկոլա (Գաղերգա–Վ.Գգիա) ք. 141.
Յատուռնիա (Խոալիա հին). 132.
Յար գ. 726.
Յար Հարաւոյ լ. 318. 939.
—— Ռաիեզէն. 318.
Յարագոկա ք. 2160.
Յարագով գ. ք. 1462.
Յարակինոպք. 101. 529. 1147. 1238. 1727.
Յարակոսհա գ. 972.
—— (Սալգուպա) քաղ. 994.
Յարայ–պուռնձոս սար. 1231.
Յարայկաոյ ք. 1267.
Յարաւագ գ. 1794.
—— հովիտ. 1803.
Յարաման գ. 1985.
Յարաղոս գ. ս. Սաար.
Յարը գ. 1462.
Յարբէն–ֆալ Ջուվ. 1349.
Յարգենիա կղ. 79. 103. ս. Յարաենիա.
Յարգէն ք. 523.
Յարգի (Յարգիկէ). 1804.
Յարգիա ք. 1692.
Յարգիկէ (Սոֆիա) ք. 1249.
Յարգոն կղ. 357.
Յարգոնեան Ծով. 132.
Յարեգա ք. 1462.
—— աւ. 1907.
Յարը–եար գղ. 1243.
Յարը–տաղլ. 1203.
Յարմ գ. 414.
—— գետ. 319. 413.
Յարմ ք. 1712.
Յարմ–Զէյնէկ լ. 1852.
Յարմն ս. Սան.
Յարմսախա. 110. 113. 729. 1686.
Յարմսաք. 1702.
Յարմիննդդ լ. 2271.
Յարմռաւադ գ. 1857.
Յարոնիկայ Ծոց (Եգիպտա). 109.
Յարոս գ. 1699. տ. և Սկյհուան.
—— Ծոց. 76.
Յարվար (Սաբայիա) ք. 122.
Յարվկդ գ. Ջրանցք. 892.
Յարտեռնա կղ. աչս. 532. 1015. ևս. 1192.
Յարը գ. 750.
Յարք (Սկրկէ) կղ. 250.
Յարքենա (Յարեբզա) ք. 1705.
Յաս գ. 658. 842. 860. 892.
Յասա գ. 863. 907. 1202. 1266.
Յասալան լ. 5. 18.
Յասախ կղ. 2288.
Յասանա աւ. 2247.
—— քաղ. 2168.
Յասանձա գ. 2168.
Յասէնա գ. 1131.
Յասէրպրուն տ. Լիպէնչգայն.
Յասիլհանդ ք. 1043.
Յասիոց գ. 1108. 1129.
Յասոյա աչխ. 114. 1031. 1191.
Յասոնա գ. 1031.
—— քաղ. 1046.
Յասուձոգ–Վ.արրի աչխ. 2031.
Յասակիկլատա ք. 185.
Յաքարիա գ. (Յանկար). 1794. 1802.
Յաքըզ–տատար կղ. 1262.
Յաքմարա գ. 1398.
Յաքսա աչխ. 90. 112. 309. 701. 751.
Յաքսանիա. Յաքսանք. 663. 919.
—— Ալքենդարի. 93. 763.
—— Բրուսաց. 760. 794.
—— Դէչէն. 852.
—— Թագաւորութիւն. 93.
—— Լաւենդարի. 1331. 1341.
—— Կայսրութիւն. 760.
—— Սոսկովեաց. 729.
—— Սարբին. 668.
—— Վայմար. 93. 769.
—— Վէրբին. 668.
Յաքս–Ալեզանդրիք. 242.
Յաքսոնեան լեր. 759. 763.
Յաքքաղաք ք. գ. 1597. 1661.
Յաշեզ գ. 1921.
Յբա գղ. 555.
Յբալաքդոյ ք. 916.
Յբայագորքին ք. 2214.
Յբանեսգորքին ք. 2205.
—— Բաւերդոյ ամէ Էսբան. 2215.
Յբանոաս ք. 699.
Յբաղդիշ սար. 1500.
Յբաղդվենդոյ սար. 77. 109. 1137.
Յբարկերոյ լ. 1168.
Յբեղին ք. 1046.
Յբէյ. գ. 252.
Յբենաքը Ծոց. 2274.
Յբեսաոդգ լ. 823.
Յբիգալ գ. 850.
Յբիլտերկ ք. 881.
Յբինաչեան տ. Էբինալ.
Յբինացդերոյ տ. Սպինա.
Յբիսհէնա Ծոց. 233.
Յբիր ք. 838. 822.
Յբիքանին լճեր. 671.
Յբիչ լ. 841.
Յբիցպէրկ լ. 82.
—— կղ. 79. 2127.
Յբլուկէն լ. 608. 633. 1021.
Յբոլեզոյ գ. ք. 1112. 1123.
Յբրկ գ. 672.
Յգալա–Կոլա կղ. 1804. 1810.
Յգալէ Ձեռքր. 1033.
Յգարը գ. 362.
Յգերպլբրը ք. 2214.
Յգոբա ք. 1252.
Յգոմալ գ. 1202.
Յգոսրա ք. 1256.
Յգուգարի
Յգուլլաք (Սկուլլակ) Ծոց. 1138. 1165.
—— քաղ. 1165.
Յգամբալա կղ. 156. 1314.
Յգայակեղվլ ք. 2173.
Յգանգոյ կղ. 1263. 1809.
Յգանիմաք ք. 127.
Յգանովոյի լ. 1396.
Յգանց գ. 641.
Յգապկա ք. 1149.
Յգապալոյ ք. 856.
Յգավզոյ
Յգապրուք տ. Ձորձգրզին.
Յգալանկկր տեր. 1379.
Յգարայ ազգիւր. 1403.
Յգարբեքա ք. 1246.
Յգարկարա ք. 686.
Յգարոյի Ձէյբքաք ք. 1466.
Յգաքքենդարի գ. 788. 790.
Յգաւբորլ ք. 1773.
Յգաւրու ք. 146.
Յգալֆա ք. 271.
Յգեդդին գ. ք. 691. 692.
Յգելլենպոչ ք. 1623.
Յգելվերոյ լ. 1060.
Յգենաալ աւ. 703.
Յգեյկր գ. 850.
Յգենց գ. 850.
Յգեձնպկրի գ. 850.
Յգեքենկ գ. 652. 1325.
Յգեֆբրսոհ գ. ք. 205.
Յգերլին գ. ք. 269. 308.
Յգիւզըն գղ. 217.
Յգիրլա աչխ. 860.
Յգիւմիալու (Ջարագա) լճ. 145.
Յգոլր գ. 691.
Յգոլպկրի ք. 725.
Յգոնհվձն ք. 274.
Յգոռձաւերդ ք. 278.
Յգորա ք. 1523.
Յգուբեանք ք. 1389.
Յգքբորդ ք. 201.
Յգոքնոլ գ. 1360.
—— քաղ. 1359. 1361. 1389.
Յգրաղպուրի ք. 399. 791.
Յգրալաձնա ք. 925.
—— գաւ. 694.
—— քաղ. 694.
Յգրանաոսա լ. 1203. 1246.
Յգրբկից Մ'Էբլեմ. 734.
—— քաղ. 734.
Յգրեաքքբրա–ձն–Էյվեն ք. 209.
Յգրեսահոյմ Ջրանցք. 1349.
Յգրեսմես կղ. 1342.
Յգրիվալի կղ. 156.

Սգրոմեէս կղ. 280.
Սգրոնկոլի տ. Պետելիա.
Սգրոմպոլի կղ. 144.
—— Տբբ. 22. 83.
Սգրոսմա գ. 1251.
Սգրոսմիկա ք. 1252.
Սեաւ Աշտառ լ. 645. 656.
—— Գեա տ. Քիկարիէք.
—— Էլադէր գ. 766.
—— լեառն տ. Մանգէնեկոյ.
—— Լերինք Գերմ. 82.
—— — տ. Ջուարդպերկ.
—— — Գաղ. 318.
—— — կիլիկ. 1881.
—— — Ռուս. 1768.
—— լեռնցիք Ալպան. 1206. 1254. 1284.
—— լիճ. 695.
—— Ծով. 76. 98. 109. 1202. 1228. 1664.
—— Հողեր գղ. 1841.
—— Ջուր ք. 292.
—— — գ. Ամերիկ. 2223.
Սեաւք (Խափչիկք). 1593. 1604.
Սեքաստիա (Սըվաղ) ք. 1695. 1841.
—— գեօղ. 1923.
—— լիճ. 1841.
—— տ. Սամարիա ք.
Սեքաստիանոս (Ս.) 2256.
—— քաղ. Ակր. 1639.
—— քաղ. Սպան. 1001.
—— Ծոց. 1499.
Սեքաստոբոլիս ք. 1699.
—— տ. Դրիաւա.
Սեգարունեանք. 118.
Սեգգիա գ. 1086.
Սեգեստա ք. 144. 1177.
Սեգովը ք. 1727.
Սեգուենոիա ք. 129.
Սեգուիսեանք. 133.
Սեգուպիա ք. 129.
Սեգուրա անապ. 2118.
—— Դաւկայք. 2236.
Սեգուսպէ ք. 951.
Սեզիա գաշտ. 1038.
Սեզիֆի ք. 1522.
Սել տ. Ցեւլէ.
Սելա գ. 1144.
Սելանիկ ք. 1282.
—— գաւ. 1216. 1226.
Սելասիա ք. 155.
Սելգերա ափր. 796.
Սելենկինաք ք. 1759.
Սելևկիա գ. ք. 1705.
—— ք. Բաբել. 1709. 1891.
—— ք. Տրայեան. 1699.
Սելևկիացիք. 1934.
Սելէ գ. 1134.
Սելիմիա ք. 127. 1246.
Սելիմիոյ
Սելինով գ. 2093.
Սելինոնդ ք. 1177.
Սելինոացիք. 1172.
Սելշուգանիք. 1282.
Սելսուկիք
Սելովմ ք. 1724.
Սեկալեան Ծոց. 2092.
—— կղզիք. 2110. 2092.
—— բերդ. 2092.
Սեկոյ ք. 1595.
Սեկովիա գ. 972. 2196.
—— Նոր, սար. 2198.
—— քաղ. 940. 978.
Սեկուանա գ. 109.
Սեկուանիք. 115.
Սեկուսեանիք. 116.
Սեկուրա Հովիտ. 992.
Սեկրա գ. 128. 1012.
Սեհան (Սեհուան) գ. (Սիր—տէրեան).
Սեղանոյ գոգ. 1615.
—— Լեառն տ. Դաֆելպերկ.
Սեղենոս (Դորրէ տի Թուլուզէ) ք. 144.
Սեմբախ սե. 640.
—— լիճ. 640.
Սեմբրոն
Սեմբլոն լ. 1025.
—— քաղ. 636.
Սեմեն բարձրաւ. 1504.
Սեմենարիա ք. 1270.
Սեմենտոլա ք. 1281.
Սեմիքալֆինք ք. 1757.
Սեմիլ գ. 850.
Սեմինոիք. 112.
Սեն գ. 319. 540.
—— գաւ. 372.
—— եւ-Ուազ գ. 381.
—— եւ Մառնը գ. 385.
—— Ստորին գ. 401.
Սենա գ. 80. 109.
—— քաղ. 137. (Սենեկալիա).
—— Սէնէ) ք. 1630.
Սենաարիա ցկղ. 1580.
Սենլոն (Սեմբլոն) լ. 638.
Սեննայ ափուիք աչխ. 1630.
Սեննեկալ. 14. 1601.
Սեննեկալիա
—— Հովիտք. 1504.
—— գետ. 1507.
Սեննեկամպիա. 1519. 1601.
Սեննսար գ. ք. 1584.
Սենոն կամ Սենոնիոն ք. Սան.
Սենոնիք. 116.
Սենոս գ. 111.
Սեպեգդյ գ. 1145.
Սեպենիգդյ գ. 916.
Սեպուէ գ. 1530.
Սեսգդյ Գալենտե. 840.
Սեսսանա գւ. 850.
Սեստոս ք. 1797.
—— բերդ. 1228.
Սետիա (Սէզյա). 140.
Սերա ք. 1721. 1739.
Սերանիուր ք. 2014.
Սերապեայ տաճար. 1565.
Սերեզ գ. 1202. 1271.
Սերենաա ք. 1728.
Սերիկ (Ձերիք). 1721. 1743.
Սերինկաբագամ ք. 2020. 2032.
Սերինուկիուր տ. Գաշմիր.
Սերիփոս կղ. 156. 1313.
Սերկեկէ գղ. 1855.
Սերուխա աչխ. 850. 1227. 1268.
Սերուխացիք. 91. 206. 1268. 1407.
Սերրա-Էագրելեա լ.
—— կէրես լ. 939. 955.
—— Ձինդրա.
—— Սոմոյ լ. 939. 955.
—— Մօճկիք տ. Մորենա.
—— ա՛Օգա լ. 128.
Սերրատոյ Գիրիոյ լ. 2252.
Սերքիոյ գ. 1104.
Սերֆիոյ կղ. 1313.
Սեզգա տ. Սեատա.
Սեան լիճ. 1669.
Սեաստոքոլ ք. 1470. 3.
Սեգա սար. 1500.
—— քաղ. 1545.
ՍեւերովսԹոյնեի սար. 1666.
Սեւերուպոլիա ք. տ. Սէն—Սեվր.
Սեվիլեա գւ. 972.
—— (Հիսպալիս) ք. 987.
—— հին (Իսպալիս) ք. 131. 981.
Սեւռ սե. 665.
Սեֆովա ք. 1723.
Սեքալաք աչխ. 1646.
Սեքստեան Ջուրք (Ք.) ք. 118.
Սեզ ք. 508.
Սեզ ք. 413.
Սէէլանտ կղ. 79. 583. 1326. 1370.
Սեալանտ կամ Զէլանտ.
—— Ծով. 76.
Սէէպերկ լ. 770.
Սէթպաչը Ձոր. 1814.
Սէկպօզպա գ. 1530.
Սէկպուս ք. 1523.
Սէլանիկ տ. Սելանիկ.
Սէլդերսայ Ջուրք. 798.
ՍէլէՔեկ (Սելլեկիա). 1875.
Սէլլի—Ղազ Ջերմ. 1815.
Սէլցեր (Թեոուալբ. 11.
Սէքբրիք գւ. ք. 262.
Սէկևեսին ք. 905.
Սէկուսդերոն տ. Սիսգրոն.
Սէձէստան. 1949. 1982.
ՍէմՌոտերկ կղ. 1261.
Սէմեէտ ք. 1851. (Սամոսատիա).
Սէյիտ—Ի՛ը—Ղազի գղ. 1826.
Սէյիւի գւ. 1226.
Սէյլ գ. 485.
Սէյլան կղ. 1385. 1697. 1728. 2050.
Սէյլանա կղ. 1385.
Սէյհան գ. 1859.
Սէյն կղ. 423.
Սէյհէլ կղ. 1503. 1651.
Սէն գ. տ. Սէն.
Սէն (Պատրք) Բերէյ ք. 498.
—— Բոլ ք. 366.
—— Բոն ք. 509.
—— Գալէ ք. 414.
—— Գվէր. 2175.
—— Գլոս գղ. 383.
—— Գլօտ քաղ. 483.
—— Դրոքէ ք. 513.
—— Դրոն ք. 557.
—— Դրիւչէն
—— ժան ա՛Ձածըլի ք. 440.
—— — Բիկ—սը—Բոր ք. 451.
—— — սը—Լիւգ ք. 451.
—— ժերմեն—ան—Լէր ք. 382.
—— ժըպվիեւ ք. 2174.
—— ժիրոն ք. 475.
—— Լէռնաբ ք. 462.
—— Լզյ ք. 407.
—— Լուի ք. 1612. 2174.

—— — կղ. 372.
—— — նաւահ. 425.
—— կաղ գ. ք. 631.
—— կոպեկ ք. 389.
—— կոտան ք. 471.
—— հիւպէր ք. 556.
—— ձոն գ. 2156. 2168.
—— մալտ ք. 418.
—— մարմրելէն ք. 494.
—— մաւրիկ ք. 637.
—— մէքսան ք. 435.
—— մխիթէլ ք. 395.
—— մխչէլ ք. 443.
—— շամոն ք. 492.
—— պրիւօ ծոց ք. 420.
—— սերկան ք. 419.
—— սեվէր ք. 446.
—— սեվքր դղ. 401.
—— սին ք. 382.
—— վալերի ք. 368.
—— տըրի ք. 380.
—— — ք. այլ. 1648.
—— տիգիտ ք. 517.
—— տիւ ք. 521.
—— փանդէն ք. 388.
—— ֆերթօզ լիճ. 324.
—— ֆիլտեր ք. 428.
—— ֆլտուր գ. ք. 466.
Սէնթլոն տ. Սեմբլոն. 608.
Սէնգէլէա լիճ. 119.
Սէնդ (Սանտոն ք. 440.
Սէնդ (Սուրբ) Ամն ք. 457. 553.
—— Ալբերկ ք. 468.
—— Գոլտմ, Հալըցք. 479.
—— Էդրէն ք. 491.
—— Էնթրիուս ք. 268. 1606.
—— Էսթրի ք. 446.
—— Խրիս ք. 462.
—— Ճըսդ ք. 241.
—— Ճոն ք. 2211.
—— Ճոնս ք. 2138.
—— Ճօրճ ք. 2214.
—— Մարի-օ-Մին ք. 519.
—— Մընդօռուլ ք. 392.
—— Ոան գ. 380.
—— Քիլտա կղ. 278.
—— Օլպենս ք. 215.
—— Օմեր ք. 366.
—— Օպլէ ք. 241.
Սէնգոնէժ տ. Օնի.
Սէնէ տ. Սենա. ք.
Սէննէյ ք. 1969.
Սէնոի սար. 2274.
Սէնֆգէնպէրկ գ. 850.
Սէչէլ տ. Սէյչել.
Սէպզ ք. 1721.
Սէպու գ. 1544.
Սէպպեր լ. 1941.
Սէս ջուրզ ք. 324.
Սէսերա գղ. 1863.
Սէվէն լ. 82. 318.
Սէվըռն գ. 202. 111. 159.
Սէվռը աւ. 382.
Սէվռը-վանդէվ գ. 435.
—— Նիորգէվ գ. 319. 435.
Սէվռ կրկնակ գ. 435.
Սէվտի-քէօյ գղ. 1806.
Սէտղեց աղաղքիւր. 11.
Սէրէ ք. 474.
Սէրէվ ք. 1252.
Սէրժիբէ գէ. 2258.
Սէրոսէր աչխ. 1965.
Սէչէպա ք. 1522.
Սէքիզ-պըզէգ ազգ. 1897.
Սէքլեքաց գաւ. 911.
Սէքռուէյշ ջրվ. 15.
Սէքսայ պարանոց լ. 318.
Սէօխտեբսէկ (Ջուխտեբզէ). 570.
Սէօխտա-Պէվէչանտ. կղ. 79.
Սէօխւր-Ռ.իվէչ-Ռասապ ջր. 563.
Սէօչեոզ գղ. 1817.
Սէօնէր գ. 439.
Սէօտերգէվլէ ջրանցք. 1349.
Սէօտերմանչանտ գէ. 1366.
Սըզլէճ գ. 2095. 2027.
Սըլէէ գ. 467.
Սըկոէ ք. 430.
Սըմըրղանտ գէ. ք. 1992.
Սըմըրսէզ գէ. 237.
—— Հիւսիս. երկ. 2129.
Սըմիւր ք. 479.
Սըմմըրվորգէ ք. 2156.
Սընի լ. տ. Կէնհաուս.
Սընաբրլէն տ. 188.
Սըռոնէչ ք. 519.
Սըռփ գէ. 1226. 1268.
Սըսպուռէ Հէննա գ. 2159.
Սըսէքս գէ. 231.
Սըվալ ք. 1841.
Սրման ք. 394.
Սրսոհըզրլէնտ գէ. 279.
Սրսո-Վ.իվկոդեն ք. 2157.
Սըրրէյ գէ. 232.
Սքվիֆրք գէ. 220.
Սթրէնթաուէր ք. 265.
Սյաչ աչխ. 2061.
Սյամ (Շ.իամ) աչխ. 2045.
—— գետ. տ. Մէնամ.
—— ծոց. 1664.
—— տ. Ա.յութէթաս.
Սյան ք. 2090.
Սյարտ գէ. գ. ք. 2259.
Սյքարիս ք. Սիւբարիս.
Սյգա ք. 1522.
Սյգէան սար. 1684.
Սյգէ ք. 1236.
Սյգա ք. 1698.
Սյգականկա գ. 2050.
Սյ-Դա-Ցէ թաֆարք. 2094. 8.
Սյդդէն տ. Սյհոն.
Սյգոն տ. Սաթա.
Սյգրիա ծոց. 1533.
Սյգքա կղ. 2130.
Սյեն ք. 1576.
Սյէնա գէ. 1096. 1101.
—— քաղ. 1090. 1101.
Սյեսլէց ք. 1491.
Սյերրա Արացենա լ. 82.
—— Լրիա լ. 82.
—— Կատրաչ լ. 991.
—— Մորենա լ. 82.
—— Ն.ևեատալ 82. 2176.
—— Լէոնէ լ. 1611.
Սյեժան Ճահիճ. 473.
Սյլ գ. 1271.
Սյլա անտառ. 1137.
Սյկէա սար. 2225.
Սյկէնտր լ. 318.
Սյկլ ք. 155.
Սյկլմերիա (Սյկլմէր) ք. 127.
Սյկլտարէ գէ. 1216. 1226.
—— քաղ. 1250. 8.
Սյկլվէր գէ. 1216.
Սյկլեան արշխ. 249.
Սյկլէրվէրկ աւ. 708.
Սյկվէա ք. 2261.
Սյկ գ. 658. 716.
Սյկամբրացիք. 112.
Սյկանիա կղ. 1168.
Սյկէլակ ք. 1725.
Սյկիա տ. Ազէքսանդրիա Տրովայ.
Սյկիլիա կղ. 79. 99. 101. 109. 1013. 1168. 1174. ևս.
—— Թագաւորութիւն. 1168.
—— Կրկնակ. 1136.
—— Նէղոյց. 109.
Սյկինոս կղ. 1314.
Սյկլոն ք. 155. 1306. տ. Վազելվգա.
Սյկամբինկէն գէ. ք. 728.
Սյկուլեան ծով. 132.
Սյկուլք. 132.
Սյկրլ ք. 1700.
Սյհոուան ք. 2025.
Սյհուն գ. 1794. 1874. 1877.
Սյմոլսյան ք. 1471.
Սյմյոյհ գ. տ. Մէնաէրէ.
Սյմոնեդդա գղ. 1057.
Սյմինդշատ ք. 1622.
Սյմոնսդորֆ.
Սյմոնոպ տ. Սէլլան.
Սյմոտատ ք. (Ճաթ). 8 2109.
Սյմպերսք գէ. ք. 1459.
Սյմգուսք. 2025.
Սյմքերորթ (Ադմէջիա) ք. 1469.
Սինա լ. 18. 1928. 1936.
—— Թերակղզի. 1934.
Սինալոա գէ. ք. 2187.
Սինանոյ ք. 155. 1310.
Սինապատ տ. Մէչէա.
Սինգար ք. 1706.
Սինդիդոյֆ (Պէլկրատ) ք. 126.
Սինդրա ք. 2260.
Սինեանք կղ. 1728.
Սինէ ք. 1729.
Սինէացիք տ. Ճինք, Չինք.
Սինիկալիա ք. 1128.
Սինկա տ. Տէրէնտա.
Սինկաբար կիրճ. 1665.
—— կղզի և ք. 2058.
Սինկասարի աւ. 2062.
Սինճար լ. 1887.
Սիննամարի գ. 2248.
Սինոպ գէ. 1216.
—— գետ. 1690.
—— քաղ. 1690. 1870. 8.
Սինոհինագի ք. 2173.
Սինտ աչխ. 1685. 2025.
—— ազանգ. 52.
—— գետ. 1975.
—— գրուհք. 1685.
Սինգուշյան տ. Ծինգուշծան.
Սինքէլք. 2061.
Սիսյէն ք. 1526.
Սիռն լ. 1911. 1913.

—— վանք · 1788 ·
—— քաղ. 637 ·
Սիուդ ք · 1373 ·
Սիուր գ · 305 ·
Սիուք գւ · 2175 ·
Սիչեա ք · 1236 ·
Սիպաղ լ · 2207 ·
Սիպեբիա · 103 · 1743 ·
Սիպիր
—— կոր կղ. 1667 ·
Սիպեբիոյ Ծով. 7 ·
Սիպիւղեան լ · 1803 ·
Սիպոնտան ք · 143 ·
Սիպուր ք · 451 ·
Սիս ք · 1241 · 1699 · 1879 ·
Սիսասպոնը (Ազմաւէն) ք · 129 ·
Սիսգովա ք · 1249 ·
Սիսգրոն ք · 502 ·
Սիսսէք (Սիսկիա) ք · 122 ·
Սիվէկ ք · 434 ·
Սիվրի–Հիսար ք · 1836 ·
Սիսաս տէ Սան Քրիսգովալ ք · 2238 ·
Սիսատէ տէ Ուբոյ Բրիդոյ ք · 2261 ·
— տոյ Ռէսիֆէ տ. Բեբրանպուգոյ ·
— տա Ֆոյրեաչէսա տ. Սիպրա ·
Սիսի–Ւչֆիրուճ գոգ · 1542 ·
—— Հէչամ գւ · 1532 · 1549 ·
Սիսիփ ք · 1522 ·
Սիսնէյ ք · 2277 ·
—— աւան. 2132 ·
Սիսրայ Ծոց · 1498 ·
Սիր–ի–կէօլ լիճ. 1988 ·
Սիր–ուէրեա · 1989 ·
Սիրակուսա գւ · 96 · 1173 · 1180 ·
—— քաղ. 1180 ·
Սիրգա ք · 1523 ·
—— տ. կոստանդինա և Գապէս ·
Սիրինակուր աւ · 2018 ·
Սիրկաբէէ ք · 584 ·
Սիրհոհի աշխ · 2037 ·
Սիրճան տ. Կրսան ·
Սիրմիոն ք · 122 ·
Սիրոզ գւ · 1226 ·
Սիրոս կղ · 1313 ·
Սիցեպոլի (Ապոլոնիա) ք · 127 ·
Սիւաշ · Սիւյաշ ոսպս · 1525 ·
—— քաղ. 1552 ·
Սիւբարիա կամ Սիբարիս (Սիպար · Դարրէ Պրոտոնիադոյ) ք · 1164 ·
Սիւբիլլեան լ · 1107 ·
Սիւգիճէն ք · 589 ·
Սիւզան գ · 478 ·
Սիւէզ Ծոց, կիրճ. 1499 · 1934–6 ·
Սիւէյշ 1568 · 6 ·
—— քաղ. 1526 · 1577 ·
Սիւէյան լ · 1670 ·
Սիւէռն գ · 2119 ·
Սիւլգէօ կ · 1338 ·
Սիւլէյմանի լ · 1974 ·
Սիւլէյմանիէ գւ · 1226 ·
Սիւմա Ժայռ. 1168 ·
Սիւզ աւ. 710 · 733 ·
Սիւմէ կղ · 1809 ·
Սիւմիա
Սիւնիք նահ. 1701 ·
Սիւնիւիւլիւ գղ · 1830 ·
Սիւռիա ք · 1729 ·
Սիւռեգ լ · 636 · 670 · 707 · 841 · 873 ·
Սիւռէրմանլանտ գւ · 1358 ·
Սիւռիւռէ գղ · 1243 ·
Սիւրդա տ. Սիտրայ ծ ·
Սիւրիա · 1695 · 1924 · (Ասորիք) ·
Սիւրինկ տ. Խորհան ·
Սիւրմինէ ք · 1867 ·
Սիւքսար ք · 1724 ·
Սիւքեմ ք · 1724 · (Նապղուսա) ·
—— Հովիտ · 1923 ·
Սիէքիւդ գղ · 1827 ·
Սիփանտոս կղ · 1313 ·
Սիք ազգ · 2207 ·
Սիքար տ. Նապղուսա ·
Սիքիմ գւ · 2033 ·
Սիքոքի կղ · 1667 ·
Սիքիոյ կղ · 1313 ·
Սլայկոյ գւ · 298 ·
Սլայս Նաուհն · 584 ·
Սլանիցա աւան · 1267 ·
Սլաու գղ · 214 ·
Սլաւեան ցեղ · 93 · 100 · 707 · 894 ·
Սլաւք · 1206 ·
—— լերինք · 82 ·
Սլաւոնիա Ջ.ինուորական · 913 ·
Սլեզուիկ (Շլեզուիկ) · 1338 ·
Սլեհայա ք · 2185 ·
Սլովաք ազգ · 880 ·
Սկալդիա գ · 109 ·
Սկամանդրոս գ · 1687 · 1794 ·
Սկամանիւսիա · 78 · 118 · 1347 ·
Սկամանիւսեան · 1351 · 1386 ·
—— Թագաւորութիւն · 1323 ·
—— լերինք · 82 · 1348 · 1432 ·
—— Ծով. 76 ·
—— կղզի · 109 ·
Սկարդոն ք · 123 ·
Սկարդոս լ · 109 · 1203 ·
Սկեպսիս ք · 1688 ·
Սկեւռայ վ. 1881 ·
Սկիամիոս տ. Աքիաքոյ ·
Սկիլլոս գղ · 1307 ·
Սկինոյ կղ · 1314 ·
Սկիւթիա · 95 · 98 · 113 · 1686 · 1730 ·
Սկիւթեք կամ Սկիւթացիք
Սկիւլակոն (Շիլլաչէ) ք · 143 ·
Սկիւլլօս գ · 1691 · 1839 ·
Սկիւլլէ պարեխ · 132 ·
Սկիւլլոս գղ · 155 ·
Սկիւռոս կղ · 109 ·
Սկլաւոնիա · 91 · 850 · 907 ·
Սկլաւոնիա
Սկոտիա · 111 · 251 · 254 ·
Սկովպք
—— Հարաւ. 257 ·
—— Հիւսիս · 276 ·
—— Միջին · 268 ·
—— Ներ. 2116 · 2135 · 2141 ·
—— Սաղրին · 256 ·
—— Վերին · 206 ·
Սկուաս–Գալլիենդէս ք · 2187 ·
Սկաթադոսա լիճ. 2223 ·
Սկամրա գւ · 972 ·
Սկիուտաան Իտալիկոյ ք · 980 ·
—— Բէալ ք · 972 ·
Սղնագ գւ · 6 1785 ·
Սմալէնիւնսէա իչխ · 1379 ·
Սմրատաան · 1701 ·
Սմբրղաան ք · 1721 ·
Սմիյով ք · 1754 ·
Սմիռնակորպք
Սմիդֆիլտ ք · 2157 ·
Սմիխով գւ · 850 ·
Սմիրնայէսկի ք · 2127 ·
Սմոլաան գւ · 1368 ·
Սմոլենագք գւ · ք · 1438 ·
Սնէէք ք · 592 ·
Սնիք
Սնէհէդդան լ · 1348 ·
Սնուհիլք · 2164 ·
Սոանէ անտառ · 547 ·
Սոանկը գղ · 1857 ·
Սոգդիանք աշխ · 1721 ·
Սոգոդորա կ · 1501 · 1521 · 1651 ·
Սոգորրա գւ · ք · 2223 ·
Սոգարա լ · 2221 ·
Սոգդոյ–լա Մարինա ք · 2188 ·
Սոդիք ազգ · 1686 ·
Սոգոմ ք · 1725 ·
Սոեսգ աւ · 714 ·
Սոլեգդա գւ · ք · 639 ·
Սոլէօր
Սոլէ ք · 1699 ·
Սոլի ք · 1876 ·
Սոլիմանէնս տ. Փարաձեան ·
Սոլինկէն աւ · 720 ·
Սոլիքամիք աղբիւր · 1403 ·
Սոլիսագ տ. Էսկի–Գըրըմ ·
Սոլոմոնաձոր տ. Սոլէօր ·
Սոլոտուրոն
Սոլտ գ · 2064 ·
Սոլոնեէ գւ · 454 ·
Սոլուէյ Ծոց · 111 · 186 · 351 ·
Սոլոաւ աւ · 683 ·
Սոլայ գղ · 1863 ·
Սոլար գ · 454 ·
Սոչիաղարա հրբ · 1146 ·
Սոխակաց կղ · 1643 ·
Սոխկեր գղ · 1843 ·
Սոխում–Գալէ ք · 1776 ·
Սոկամուղ ք · 2223 ·
Սոկզով ք · 1725 ·
Սոհար (Խամէն) ք · 1943 ·
Սոհոյ գղ · 210 ·
Սողնա ք · 1700 ·
Սողոմնեան կ · 2281 ·
Սոգով ք · 1856 ·
Սոմ գ · 319 · 367 ·
Սոմաշ լիճ. 2207 ·
Սոմաւալի ազգ · 1512 · 1629 · 1634 ·
Սոմոլի
Սոմմա գղ · 1057 ·
Սոմմի գղ · 1064 ·
Սոմոյ Սիերրա լ · 82 ·
Սոմորոն լ · 1923 ·
Սոմպերեդգէ ք · 2187 ·
Սոնգակա գ · 1616 ·
Սոնկ գ · 2039 ·
Սոննենգդայն բ · 763 ·
Սոռորա գւ · գ · 2183 · 2187 ·
Սոտերսհաւգէն իչխ · ք · 777 ·
Սոտիոս (Խղնցոյ) գտ · 132 ·
Սոտորիոյ գւ · ք · 1060 ·
Սոսոտա ք · 1225 ·
Սոստոմակոս տ. Գապգէլեոսարի ·
Սովկեր (Սոֆալա) · 1935 ·
Սոսիասք · 117 ·

Սոտք գետ. 1701.
Սօրա ք. 140.
Սորադա գղ. 2239.
Սորակոէս լ. 132.
Սորէլ գ. 2132.
Սորեկ հեղ. 1722.
Սորէզ ք. 470.
Սորիա գետ. 972.
Սորլինկ կղ. 109.
Սորկա հովիտ. 504.
Սորպկրէն աւ. 232.
Սորպէք. 760.
Սորտեհդոյ ք. 1149.
Սոտանք. 1774.
Սոտաս ազգ, աչխ. 90. 929.
—— դքսուհիք. 817. 828.
—— լէրինք. 816.
Սոտասան ք. 389.
Սոտասանք. 115.
Սոտացիմ ք. 1583.
Սոտբոր գ. 1522.
Սոտրրի տ. Սոտրիոն.
Սոտեվք. 90. 99. 103. 919. 1003.
Սոտեաք. 1352. 1387. ևս.
—— Բոսն գետ. 1360.
—— Թագաւորութիւն. 1348. 1387.
—— տ. Դսվ. Կոդանոս.
Սոտէլանտ գետ. 1361.
Սոտէյրի ք. 1599.
Սոտէյրա (Սոտակոր). 1548.
Սոտէն գ. 2274.
Սոտին գ. 658.
Սոտինեմիանա աւ. 692.
Սոտիսանք. 112.
Սոտիր գ. 1398.
Սոտլաք գ. 1398.
Սոտքան Սէբաչը տ. Սիմֆերոպոլ.
—— տաղը լ. 1793.
Սոտքանապատ ք. 1971.
Սոտքանիէ ք. 1971.
Սոտլի ք. 1257.
Սոտմնա (Սոտմն) ք. 142.
Սոտղոգ. 1257.
Սոտղու կ. 2067. 2073.
Սոտղու-Ֆէրպէնա. 1250.
Սոտղուձա կղ. ք. 1305.
Սոտք-Սու-Ֆորէ ք. 400.
Սոտխոնա գ. 1398.
ՍոտՀուգալէ ք. 1775.
Սոտմա-Բասչ գ. 2220.
Սոտմագրա կղ. 1728. 2060.
Սոտմաքա ք. 2268.
Սոտմիհոն գ. 1296.
Սոտպանա կ. 2065.
Սոտլ գ. 408.
Սոտնիան սար. 109.
Սոտնիուգ Թաթարք. ց 2094.
Սոտնկար տ. Դսուկար.
Սոտնձա գ. 1398.
Սոտնա Ծով. 5.
—— Նեղուց. 76. 1391. 2062.
—— կղ. 2060.
Սոտնաք գետ. 1608.
Սոտղ ք. 590.
Սոտան գ. 2277.
Սոտռնղի ք. 247.
Սոտչէոս ք. 2090.
Սոտչնաւա գետ. 1279.
Սոտչու ք. 2078.
Սոտպաչը աւ. 1776.
Սոտպլագայ գետ. 1113.
Սոտպ-ի-ապպ գետ. 1992.
Սոտս գետ. 1549.
—— գետ. 1544.
—— քաղ. 1714.
Սոտաա ք. 1524. 1538.
Սոտաամ գետ. 1226.
—— կղ. 1263.
Սոտսխան տ. Շօշ.
Սոտսոտնամ գետ. 2064.
Սոտսուք ագգ. 1317.
Սոտվաքէ ք. 1491.
Սոտվիհեի ք. 460.
Սոտտ գոգ. 1429. 1615.
Սոտտա ք. 1265.
Սոտտան աչխ. 1536. 1592.
—— քաղ. 1544. 1551.
—— գաւտ. 1504.
Սոտտաքա ք. 1470.
Սոտտէդ լ. 82.
Սոտտա Հնդկիք. 894.
Սոտտրեան ք. 137.
Սոտր ք. 560.
Սոտր ք. (Դսուբ). 1907.
Սոտրա գ. 1398. 1459.
Սոտրադ ք. 2024.
Սոտրաս-կէղէս տ. Կէլեսխրիա.
Սոտրբ Նչան ք. 2177.
—— Բեռնարդոս լ. 1025.
—— Գէորգ ք. 2177.
—— — Ծոց. 2115.
—— — կղզի. 959.
—— — սար. 109.
—— Դոմինիկոս ք. 2209.
—— — կղ. տ. Հաղիզ.
—— Թոմաս կղ. 2210.
—— Լաբրենտիոս գ. 2119.
—— լճակ. 1086.
—— Լուցիա կ. 2213.
—— Խաչ կ. 2210.
—— Կատարինէ լ. 1936.
—— Ղազկաս սար. 2116.
—— Մարիամ կ. 959.
—— Մարտին կ. 2212.
—— Յովակիմ ոէ Օմհուա. 2228.
—— Յովսէփ Արիմեայ ք. 2215.
—— Ուպէս տ. Սեգուպալ.
—— Պետրոս ք. 2213.
—— Պօղ ք. 2177.
—— Պօղոս տ. Սան Բաւլոյ.
—— Սար. 1684.
—— Սերաստիանոս գետ. 972.
—— — Ծոց. 1615.
—— — քաղ. 2256.
—— Վիճենդ կ. 2214.
—— Փրանչիսկոս տ. Ֆրանչիա.
—— Քրիստափոր կղ. 2211.
—— — քաղ. 2209.
Սոտրրք տ. Լոս Սանդոս.
Սոտրենոն ք. 141.
Սոտրհնամ գ. 2245.
Սոտրուպայա ք. 2063.
Սոտրուքարդա ք. 2064.
Սոտքատանա ք. 2067.
Սոտֆիմար գ. 1543.
Սոտֆրիկը լ. 2212.
Սոքնա ք. 1535.
Սոքոդոր տ. Սոգոդորա.
Սոֆխալա աչխ. 1630.
—— (Սովխէր). 1660.
—— աւան. 1630.
Սոֆխա գետ. 1216. 1226.
—— (Սարդիկէ) ք. 1249.
Սպահան (Խոպահան). 1971.
Սպանդարապէրտ գետ. 1701.
Սպանիա աչխ. 99–106. 938. 962. 1010. ևս.
—— Թեբակղզի. 78.
—— Նօր տ. Մեխիքօյ.
—— Փոքր տ. Հաիգի.
Սպանիացիք. 90. 102. 964. 1191. 1512.
Սպանիոլա կ. 1106.
Սպարդա (Խոպարդա). 1873.
Սպարտա. 96. 1294.
Սպարտացիք.
—— քաղ. 155. 1309.
Սպատտա լճակ. 1708.
Սպէր գետ. 1701.
Սպինա ք. 136.
Սպիսակ գ. Եգիպտ. 1507.
—— գ. Ամերիկ. 2119.
—— Երիվար Հով. 234.
—— Լէռնաձ Խոպչ. 18. 876. 1016. 1025.
—— լերինք. 2156.
—— Նօվ. 7. 76. 1228.
—— տ. Մարմարա.
—— Սար. 1498. 1500.
Սպոլետոն ք. 138.
Սպորադք կք. 1684. 1700. 2289.
Սպորադեան
—— Եւրոպական. 156.
—— արևմտ. 1289.
—— հիւսիս. 1289. 1311.
Սվեսպորկ ք. 1422.
—— քաղ. 1434.
Սվեաթոյ սար. 1666.
Ստաբէա (Գասգելլամարկ) ք. 141.
Ստագիրա տ. Սգաւրոս.
Ստալիմէն կ. 1261.
Ստահր տ. Պերսեպոլիս.
Ստամպուլ տ. Եգտաք.
Ստամպոլ. 1229–1239.
Ստանդզ ք. 1832.
Ստատիլեան ազգ. Ջուլք. 135.
Ստաւրոզ դղ. 1244.
Ստեյաւկոն (Սոլիէօ) ք. 479.
Ստեկագ տ. Հիերկ.
Ստեֆրեկպորտ տ. Կիսէ.
Ս. Ստեփան ք. 2169.
Ստիլ (Դելոս) կ. 156. 1312.
Ստիկագ կղ. 109.
Ստիրիա (Սպրիա). 850.
Ստիւրիալ լճակ. 155.
Ստիւքս գ. 1146.
Ստորին Երկիր (Կասաստալբը). 2212.
Ստորին Կամհոյզ (Հոլանտա) 562. 838. ևս.
—— —— Գաղղիայ տ. Ֆլանտր.
Ստրատոնիկէ տ. Իսկի Հիսար.
Ստրատոս ք. 1301.
Ստրիւմոն գ. 1202.
Ստրկաց Ախուռք. 1604.
—— լճակ. 2119.

Սորոփագ տ. Սգեիվալէ.
Սրբազան լ. 132.
Սփահիա ք. 1265.
Սփերա-ութ-լաս-Կրուչեաս գ. 2119.
Սփերիա կղ. 1305.
Սփերլունկա տ. Սփհվկէս.
Սփեցիա կղ. ք. 1305.
Սփինգս. 1570.
Սփիւռք կղ. 319.
Քաալա ք. 1300.
Քաալինա աւ. 1902.
Քաալիպոն տ. Բեերիա.
Քահագօզա-Դվինո լ. 1348.
Քահկերը-Բաք ծոց. 76. 1349.
Քահկեն սար. 77.
—— քաղ. 1337.
Քաչի կղ. 278.
Քաքահա գ. 1370.
Քաքհեն
Քաքհոտա գղ. 1779.
Քաբրաձոգոյ կ. 1264.
Քաբպզրը ք. 194.
Քէհնեերիե ք. 1565.
—— տ. Սոկբահանգրիա.
Քէհնեբուն ծոց. 1796.
Քէհագոյ կղ. 156. 1314.
Քէիրոյ կղ. 109. 156. 1311.
Քէլավնորիոյ ք. 155.
Քէորքուլօա կղ. 1311.
Քէուէքէլ գ. 2162.
Քէուսեերի լ. 1168.
Քէրիբու ք. 153.
Օ ք. 379.
Օազէօր ք. 115.
Օալիէօ ք. 479.
Օահիւր ք. 430.
Օահնէթ գ. ծ 1785.
Օան գ. 324. 479.
—— գաւ. 480.
—— և Լուսաւ գաւ. 484.
Օսուք-Սու գ. 1869.
Սֆաքս ք. 1538.
Վաակ գ. 392. 905.
Վաակֆորա ծոց. 1382.
Վաաս տ. Վօա գ.
Վաբինկան տ. Կար.
Վագինեան ազգ. 135.
Վազա գաւ. 1432.
—— տոհմ. 1389.
Վազելիգա ք. (Սկիհան). 155.
Վաթի ք. 1321.
Վալ տի Դարոյ գաւ. 1083.
Վալա գ. 471.
Վալանս (Վալենսիա) ք. 499.
Վալանսէյ ք. 485.
Վալանսիէն ք. 363.
Վալեզիա. 91. 1206. 1271. 1283.
Վալեզիա (Վալհյ).
Վալերաահղոյ ք. 2243.
Վալեհուզա տ. Վոդլեզ.
Վալեվլենա գաշտ. 1060.
Վալեատոլա տ. Պալեատոլհան.
Վալենսիա ք. 303.
Վալենսիա լիճ, քղ. 2225.
Վալենսիա գաւ. 308.
Վալենցա Նոյ. 997. 972.
Վալէ գ. 608.
Վալինգոյ ծոց. 523.
Վալիպոդրա ք. 1728.
Վալլ-Մէսերիչ գաւ. 850.
Վալլենդգաա լիճ. 609. 649.
Վալլիս (Վալ) գաւ. 635.
Վալլոյ Նորուեկ. 1351.
Վալլոնք. 325. 543. 702.
Վալմերոս իշխ. 796.
Վալոնեը ք. 408.
Վալսայի լ. 82. 1396.
Վալսէք ալեհ. 93. 758.
Վալտիվիա ք. 2244.
Վակկա ք. 1524.
Վակկեանք. 129.
Վակուէնք գաւ. 1701.
Վակրամ գղ. 856.
Վահագնիք. 1563. 1931.
Վահեւուհիք գաւ. 1701.
Վահէդաատ գ. 709.
Վահկա բ. 1524. 1883.
Վալաբշապատ ք. 1241.
Վալաբշաւան. 1701.
Վալենեան (Վալանս) ք. 118.
Վալենեանէան ք. 363.
Վալէն գղ. 1854.
Վամբոյ կղ. 2089.
Վայզենպուրգի ջերմաղբ. 11.
Վայծ ք. 2173.
Վայլատոլիա ք. 2186.
Վայլպախ ջուրք. 798.
Վայկոսրկի իշխ. 796.
Վայնախէ ք. 884.
Վայնայ Եղբոյց. 76. 79.
Վայկագա
—— կղզի. 1444. 1753.
Վայհոս կղ. 2289.
Վայմար Սաքս. 768.
—— քաղ. 768.
Վայնահենիքէլս աւ. 705.
Վայոց-Ձոր գաւ. 1701.
Վայոլինկէր տունմ. 920. 932.
Վայսենպուրգի տ. Գառլսպուրգի.
Վայպէլրիքէն գաւ. 850.
Վայտհոմիէն գաւ. 850.
Վայց գաւ. 850.
Վայչէն ք. 905.
Վայքսէէ գ. 80.
Վան լիճ. 12. 1669.
—— գաւ. ք. 1216. 1701.
—— ք. և ծոց. Գաղղ. 424.
Վան Տիւմէն կղ. 2278.
Վանա ք. 1661.
Վանանդ գաւ. 1701.
Վանգեղ գ. 1855.
Վանդք. 99. 112. 527. 691. 760. 1188.
Վանդալք
Վանդալիկոս լիճ տ. Թուն.
Վանգէա գաւ. գ. 436.
Վանգուս լ. 504.
Վանի քէզոյ գղ. 1244. 1855.
Վանիէ ք. 116.
Վանսաալիա ք. 2173.
Վանսոյնէա (Պանգաասրիա) կ. 144.
Վանսամ ք. 454.
Վանքուվէր կղ. 2140.
Վաշտրհէյ գաւ. 850.
Վապալ գ. 2173.
Վառայան ք. 1685.
Վառեկաց ազգ. 100.
Վառհնեան ազգ. 112. 1386.
Վառհնեանք
Վառնա գաւ. 1216. 1226.
—— քաղ. 1250. 1282.
Վառնէպհնեանէն Նաւաղ. 733.
Վառնով գ. ծոց. 731. 733.
Վառվառէ (Ս.) գաւ տ. Սանգա Պարապար.
Վասգոյ ք. 135.
Վասի ք. 517.
Վասիլեգոյ գղ. 1306.
Վասկոնք. 129. 1003.
Վասպուրական Նահ. 1701.
Վասի աշխ. 1594. 1596.
Վաս-ի-Մարաքէշ գ. 1530.
Վասի Տար-Սալէյ. 1598.
Վասուց տ. Լիխենշդայն.
Վար գաւ. 513.
—— գեա. 319. 513. 1017.
Վարագոյն գաւ. 850.
Վարաժնունիք գաւ. 1701.
Վարանհոտունիք գաւ. 1701.
Վարդանակերտ-Փերոզ ծոց. 76.
Վարդանաձոր գաւ. 1701.
Վարդից լ. (Ռոզա). 18. 6 607.
Վարդպուրկ գղ. 769.
Վարէզ (Ֆարէզ) կրկ. 734.
Վարէն գ. 413.
—— քաղ. 733. 895.
Վարճ գ. 658. 688.
Վարինաս գաւ. ք. 2226.
Վարմարտն գ. 709.
Վարոյ գ. 1026.
Վարպերկ ք. 1371.
Վարսաւեա ք. 531. 1489.
Վարշաւ
Վարտար գաւ. 80. 1202. 1251.
—— Եզնիձէ ք. 1252.
Վարսէօհաուս ք. 1385.
Վարտսի ք. 1788.
Վարր գ. 771.
Վարրա գ. 1598.
Վացման լ. 823.
Վեադա գաւ. ք. 1459.
Վեգգելաբա. 788.
Վեգգերշտայն լ. 823.
Վեգդին աւ. 705.
Վեդինոն (Ուլմինէ) ք. 134.
Վեզելէյ ք. 476.
Վեզլը գ. 391.
Վելենգինա ք. 148.
Վելիգոյ լ. 1137.
Վելինոյ գ. 1122.
Վելիոկաւք. 116.
Վելգերի գաւ. 1112. 1116.
—— քաղ. 1116.
Վելեյա ք. 1085.
Վելտր գաւ. 2019.
Վելս գաւ. 850.
Վեհագա գաւ. ք. 752. 753.
Վեհէն իշխ. 796.
Վեյա ք. 137.
Վենաիքոյ (Պենավփրն) ք. 141.
Վենգե ազգ. 90–95.
Վենետա գաւ. 134.
Վենետիկ հասարակա. 102. 1190. 918.
—— կուսակալ. 1055. 1066.
—— գաւ. 1066. 1193.
—— ք. 99. 1066–9. 1193.

—— ծոց · 9 · 76 ·
Վ.Էհնեաք · 99 · 101 · 113 · 1690 ·
—— Նորք · 108 · 1265 · 1282 · 1315 ·
Վ.Էհեցհուելա աշխ · 2224 · 2225 ·
—— գաւ · 2218 ·
Վ.Էննա (Վ.Էննա) ք · 839 · 852–6 ·
—— Ընտաւ Լ · 656 ·
Վ.Էննոպք · 120 ·
Վ.Էնոզա · 1137 ·
Վ.Էնուսիա ք · 143 ·
Վ.Էնսոն գ · 462 ·
Վ.Եակա (Վ.Իրք) · 1702 ·
Վ.Եադէննա աւ · 1075 ·
Վ.Եադէրվալա անտառ · 783 ·
—— լեր · 656 · 670 · 711 · 788 ·
Վ.Եադհանեանք · 142 ·
Վ.Եադմանանա գաւ · 1364 ·
Վ.Եադֆալիա աշխ · 103 · 668 · 711 · 749 ·
—— պատկ · 713 ·
Վ.Եագ–Ֆիորաէնէ ծոց · 76 ·
Վ.Եառնտոն ք · 115 ·
Վ.Եսուհնա ս. Բերիկէաօ ·
Վ.Եսուպ հրբ · 22 · 83 · 1016 · 1137 ·
Վ.Եսուվ 1140 · Եւս ·
Վ.Եսոխա կղ · 111 ·
Վ.Եսխա գ · 1202 ·
Վ.Եսոյնհեա ք · 137 ·
Վ.Եսաոնք · 130 ·
Վ.Էրա–Գրուսչ գաւ · 2183 · 2189 ·
—— քաղ · 2189 ·
Վ.Էրակուա գաւ · ք · 2222 ·
Վ.Էրսափոսնճն կ · ք · 2226 ·
Վ.Էրբանոս լճՀ · 109 ·
Վ.Էրգախ գ · 658 · 833 ·
Վ.Էրհաչէք (Վ.Իրք) · 1003 ·
Վ.Էրլ աւ · 714 ·
Վ.Էրհնէ–Ուահնաք ք · 1759 ·
Վ.Էրհոհոուրի Ուբալ Լ · 1670 ·
Վ.Էրհոհոուրիէ ք · 1750 ·
Վ.Էրկա սար · 1500 ·
Վ.Էրկևա ք · 133 ·
Վ.Էրմեխոյ գ · 2237 ·
Վ.Էրմընդ գաւ · 2156 ·
Վ.Էրմիկէրն գ · 2173 ·
Վ.Էրմչանա գաւ · 1372 ·
Վ.Էրնիկէրոտ ք · 703 ·
Վ.Էրոգոմոն · 115 · ս · Վ.Էրգէան ·
Վ.Էրոնա գաւ · 1074 · 1077 ·
—— քաղ · 134 ·
Վ.Էրշէլի գաւ · 1031 · 1036 ·
Վ.Էրսայլ ք · 381 · 786 ·
—— Ամր · 2172 ·
Վ.Էրվիկեր ք · 556 ·
Վ.Էրսէան ք · 919 ·
Վ.Էրտիկրիս գ · 2174 ·
Վ.Էրրա գ · 658 · 735 · 767 · 783 ·
Վ.ԷրՀիճէն գաւ · 850 ·
Վ.Էդդեռ լճՀ · 81 · 1349 ·
Վ.Էդէլ ք · 620 ·
Վ.Էդեր գ · 80 · 463 · 636 · 671 · 711 ·
—— լեր · 711 ·
Վ.Էթէլէրէն գղ · 549 ·
Վ.Էլան ք · 681 ·
Վ.Էլեցհ–Մաալաա ք · 991 ·
Վ.Էլքնա Յր · 2133 ·
Վ.Էնեռ լճՀ · 81 · 1349 ·
Վ.Էնէբասրկի գաւ · 1360 ·
Վ.Էնսան ք · 380 ·
Վ.Էպէ գ · 1507 ·
Վ.Էպէրաա գաւ · 1360 ·
—— քաղ · 1364 ·
Վ.Էվէչ ք · 2173 ·
Վ.Էտ–Իւ–Ռէպէր գ · 1543 ·
Վ.Էրանէ–քէյ գղ · 1866 ·
Վ.Էրպաս գ · 1266 ·
Վ.Էրսէի ք · 395 ·
Վ.Էրքէ Իչխ · 758 ·
Վ.Էցլար ք · 725 ·
Վ.Էւայ ք · 621 ·
Վ.Էօրլեց ք · 780 ·
Վ.Էօրն ք · 551 ·
Վ.Էընէսէն գաւ · 356 · 503 ·
—— Իչխ · 1109 ·
Վ.Էռավէն ք · 389 ·
Վ.Էսուվ ք · 480 ·
Վ.Էքրձին կորաա կղ · 2210 ·
Վ.Իագրոս ս · Օտէր ·
Վ.Իագեա (Վ.Եագեա) գ · 1398 ·
Վ.Իանա գաւ · 950 ·
Վ.Իարեձձէոյ ք · 1104 ·
Վ.Իբբանս գաւ · 850 ·
Վ.Իբբեր գ · 716 · 719 · 777 ·
Վ.Իգ ք · 398 ·
Վ.Իգուսս–Եօւլիուս ս · Էր ·
Վ.Իդդենպերկ ք · 705 ·
Վ.Իդդէքինա ցեղ · 751 ·
Վ.Իդդէքինասպերկ Լ · 713 ·
Վ.Իդդով Թերակղ · 695 ·
Վ.Իդդորիա աւ · 2225 ·
—— (Վ.Իկտորիա Յուլիոպ.) ք · 1001 ·
Վ.Իդեպպ գաւ · ք · 1481 ·
Վ.Իդերպոյ գաւ · ք · 1112 · 1120 ·
Վ.Իդորիա (Ն.Լանա) գաւ · 972 ·
Վ.Իզրէ ք · 419 ·
Վ.Իզրի–լը–Ֆուանեսէ ք · 392 ·
Վ.Իերրոյ գ · 1398 ·
Վ.Իէլանա Ջանդք · 563 ·
Վ.Իէն գաւ · 443 · 462 · 852 ·
—— Բարձր գաւ · 462 ·
—— Կայշդատ գաւ · 850 ·
Վ.Իլաբուէր ս · Պէշաքուր ք ·
Վ.Իլմար Իչխ · 733 ·
—— քաղ · 733 ·
Վ.Իղղ Լ · 318 · 1016 ·
Վ.Իղպատէն Իչխ · 796 ·
—— քաղ · 797 ·
—— Էկրմուկք · 660 ·
Վ.Իղպէ գաւ · 1360 ·
—— քաղ · 1369 ·
Վ.Իեխա Կուայանա ք · 2226 ·
Վ.Իէն ք · 495 ·
Վ.Իթիմ գ · 1745 ·
Վ.Իժոյ–Վլօյտք ք · 1440 ·
Վ.Իլնա տէ Էսբերիգու Սանդոյ ք · 2204 ·
—— տէ Լէօն ք · 2185 ·
—— Վ.Լեխա ք · 2197 ·
—— տէլ Ֆուէրգէ ք · 2187 ·
Վ.Իլէն գ · 416 ·
Վ.Իլենգա գ · 1484 ·
Վ.Իլիա գ · 1398 ·
Վ.Իմչաա ք · 889 ·
Վ.Իլա–Եօաննէս ք · 2260 ·
—— Մանրէալէ ք · 1176 ·
—— Նովա ղղ · 1489 ·
—— — տա Բրինսէսա ք · 2259 ·
—— — տոյ Բրինսէթ · 2261 ·
—— Պէլա ք · 2261 ·
—— Պոնա ք · 2261 ·
—— Վ.Իսողա ք · 2260 ·
—— Րեալ գաւ · 950 ·
—— Րիգգա ք · 2263 ·
—— տէլ Օրոյ · 2261 ·
—— Ֆրանգա գաւ · ք · 1087 · 1044 ·
Վ.Իլսախ ք · 863 ·
Վ.Իչէնէդ–ձայն բ · 757 ·
Վ.Իչէնէմահէոէ գղ · 786 ·
Վ.Իչնա գաւ · ք · 1483 · 1484 ·
Վ.Իչնէօվ ս՝Ա՛ձան ք · 445 ·
Վ.Իլուսի գ · 1745 ·
Վ.Իլպաոյ գղ · 1001 ·
Վ.Իլպաա գաւ · 821 ·
Վ.Իլվաոյ գաւ · 972 ·
Վ.Իլսեհսաւզէն ք · 753 ·
Վ.ԻլՀքրանէշ ք · 471 · 474 · 489 ·
Վ.Իկկոզա Լ · 1645 ·
Վ.Իկան ք · 506 ·
Վ.Իկոյ ք · 983 ·
Վ.Իկսաւհոն տ · Բուսագիէ ·
Վ.Իկտորիա բ · Հնդ · 2023 ·
—— բ · ՎԱկտոյնա · 2070 ·
—— Բորգ Ֆիլիբ երկ · 2277 ·
—— գեա · 2274 ·
—— քաղ · Պրեզիլ · 2257 ·
—— ք · Ի Հայնան · 2091 ·
—— լճՀ՝Ա՛ստրալ · 2274 ·
Վ.Իձէւանոյ ք · 1036 ·
Վ.Իմքէն ք · 790 ·
Վ.Իմչաալ Լ · 1113 ·
Վ.Իյա Ռիգա Լ · 2117 ·
Վ.Իհաոհոյ ք · 1043 ·
Վ.Ինդէրպկերկ գաւ · 850 ·
Վ.Ինդոսպնա (Վ.Էննա) ք · 121 ·
Վ.Ինէվալա · 851 · 855 ·
Վ.Ինկէնկ լճՀ · 2175 ·
Վ.Ինկէնա (Ս·) ծոց · 2277 ·
—— սար · 77 · 958 ·
Վ.Ինկէնոպա ս · Վ.Իէնեցա ·
Վ.Իէնեցհոս (Ս·) սար · 109 ·
Վ.Ինսէնա ք · 2173 ·
Վ.Ինտա Լ · 1670 · 2029 ·
Վ.Ինտյա
Վ.Ինտէզ գղ · 1626 ·
Վ.Ինտէլ–Կրեց գաւ · 850 ·
Վ.Ինսաոհիսա գղ · 624 ·
Վ.Ինաք · 862 ·
Վ.Ինձնցհու (Ս·) Լ · 2117 ·
Վ.Ինցեկուբ հրբ · 1503 ·
Վ.Իշաւ գաւ · 850 ·
Վ.Իշնէ–Վլօյտք Յր · 1399 ·
Վ.Իոպնը գ · 384 ·
Վ.Իչէկաա գ · 1398 ·
Վ.Իչէն (Ս·) կղ · 2256 ·
Վ.Իչէնցա գաւ · ք · 1076 · 1077 ·
Վ.Իպորկ գաւ · ք · 1337 · 1432 · 1433 ·
Վ.Իպագայա գաւ · 1001 ·
Վ.Իագուէ գ · 80 · 679 · 879 ·
Վ.Իագրեցա գաւ · 145 ·
Վ.Իսէոս ք · 953 ·
Վ.Իսիգոմեք · 99 · 112 · 527 · 1003 · 1188 ·
Վ.Իսուէգրիա ս · Վ.Էդեր ·
Վ.Իապաճհոռոն Լ · 851 ·
Վ.Իվաբէ Լ · 82 ·
Վ.Իվեսկոն ս · Վ.Էվէչ ·

Վ.իտ գ. 721.
Վ.իտն գէ. 1216. 1226.
—— քաղ. 1249.
Վ.իր գ. ք. 406.
Վ.իրանչէհր գէ. ք. 1216. 1846.
Վ.իրճինիա գէ. 2165.
Վ.իրուման տ. Քլակհնփուրդ.
Վ.իրք. 1003. 1414. 1677. 1785. Ց.
Վ.իչէ աւ. 700.
Վ.իչէոյ գէ. 950.
Վ.իւրդէմպերկ. 816.
Վ.իւրցպուրկ ք. 837.
Վ.իւքսէ գէ. 1360.
Վ.իք աւ. 797.
Վ.լաթրինկէն Նաւաշ. 582.
Վ.լահ.ք. 90. 894. 1271. 1409.
Վ.լասգա գէ. 1274.
Վ.լատիկաճկա բ. 1774. 1768.
Վ.լատիմիր գէ. ք. 1448.
Վ.ոգհսեան լ. տ. Վ.ոժ.
Վ.ոգվիզ աղբիւր. 503.
Վ.ոգեակք. 1410.
Վ.ոգհց գէ. 850.
Վ.ոժ լ. 82. 318. 520. 656. 721.
—— գաւ. 520.
Վ.ոժիքար աւան. 379.
Վ.ոլագերրա ք. 137.
Վ.ոլգանցչիդաս լ. 2223.
Վ.ոլգեանք. 118.
Վ.ոլգերրա ք. 1099.
Վ.ոլդուանոյ գ. 1017. 1134. 1144.
Վ.ոլենիա գ. 1482.
Վ.ոլկն գէ. 692.
Վ.ոլկա գ. 14. 80. 1248. 1398. 1684.
Վ.ոլկայեան լէզ. 91.
Վ.ոլոկաա ք. գէ. 1445.
Վ.ոլոց ծոց. 1290.
Վ.ոլովկաա գէ. 850.
Վ.ոլուբերկին ք. 1522.
Վ.ոլոկեան ազգ. 140. 1116.
Վ.ոլվիգ ք. 465.
Վ.ոքեռնպրի անասագլ. 1396. 1398.
Վ.ոքովվ գ. 1441.
Վ.ոքսով վ. 1398.
Վ.ոշինպիւդգէ գէ. 737. 747.
—— քաղ. 749.
Վ.ոշխպերկ գէ. 850.
Վ.ոկոնաէանք. 118.
Վ.ոկուէք. 90. 1410. 1750.
Վ.ոզոգէս տ. Մկնչէա Հիւսկիին.
Վ.ոյկդէանա գէ. 766.
Վ.ոյուսա գ. 1202.
Վ.ոնիկեան կերդ. 522. 1019.
Վ.ոսկէն կղ. 1384.
Վ.ոսգիցա ք. 155. 1306.
Վ.ոսիսը Թրակ. 9. 1228. 1689.
—— կիմերեան (Եղնիգաչէ). 109. 1685.
Վ.ոտիա ք. 145.
Վ.ոշհէյ գղ. 910.
Վ.ոմա ք. 792.
Վ.ոռոնկա գէ. 1398.
Վ.ոռոնէժ գէ. ք. 1454.
Վ.ոսպքա գ. 1398.
Վ.ուայ գ. 2174.
Վ.ուզիեր ք. 394.
Վ.ուժոյ այգի. 479.
Վ.ուիլէե ք. 434.
Վ.ուլգանեվսյ հրբ. 22. 83.
Վ.ուլգանոյ հրբ. 22. 83.
—— կղ. ս. Հիերա.
—— Խդոմ լ. 145.
Վ.ուզվի գ. 386.
Վ.ուլեր լճ. 2033.
Վ.ուվիչ ք. 230.
Վ.ուլսինիա լճ. 109. 1017.
—— քաղ. 137.
Վ.ուլտուռանոս գ. 132.
Վ.ուլտուր. 132.
Վ.ուվա գ. 942.
Վ.ուոդեվլու ք. 2160.
Վ.ուոլտրնպըրը ք. 2156.
Վ.ուոլինկդն լ. 2156.
—— քաղ. Միաբ. Ն.ահ. 2166.
—— այլ. 2164.
—— այլ. 2168.
—— այլ. 2169.
—— այլ. 2174.
Վ.ուորվի գ. 139.
Վ.ուուվլի աչխ. 1602.
Վ.ուզա. 1806.
Վ.ուսգանիէ գէ. ք. 1564. 1565.
Վ.ուսգերր ք. 2157.
Վ.ուսինկ գ. 2090.
Վ.ուստգոք ք. 213.
—— քղ. Ումբր. 2156.
Վ.ուրդէմպերկ տ. Վ.իւրդէմպերկ. 93.
Վ.ուրմ լճ. 657.
Վ.ուրմ-սէէ լճ. 823.
Վ.ջգաա գ. 1398.
Վ.ջգաէն գ. 1433.
Վ.ռեա տար. 77.
Վ.սեռոմ կ. 692.
Վ.ռանգաւոր կղ. 2288.
Վ.րագորլի լճ. ք. 1301.
Վ.րաստան (Վ.իրք). 1284. 1785.
Վ.րահեաչախա տ. Պլեզգաէ.
Վ.րկանք աչխ. 1712. 1949. 1958.
—— ծով. տ. կասպից ծով.
Վ.օա (Վ.աաա) գէ. 620.
Վ.օտացիք. 923. 1022. 1042.
Վ.օտի բոլք. 462.
Տաբատպանա կ. (Սկիլան). 1684.
Տագատեա ք. 1523.
Տագհց գէ. 850.
Տագգիե գէ. 1216.
Տաիկէգէս լ. 1286. 1309.
Տալա գ. 80.
Տալատնա գէ. 1349. 1351.
Տալէքատալի գէ. 1365. 1389.
Տալ-Էչի գ. 1349.
Տակաբ ք. 1524.
Տակատա ք. 1602.
Տակոյ կղ. 79.
Տակոս գ. 109.
Տակուռկաա ք. 1514.
Տաղնատէա (Դագալիա) ք. 126.
Տահոմէյ աչխ. 1604. 1605.
Տաղսատն գէ. 1782.
Տաճիկք. 1206. 1551.
Տաճկաստան. 1503.
—— Աթիյ. 1262.
—— Եւրոպիոյ. 1227. 8.
Տամալա ք. 155.
Տամազան աւ. 1959.
Տաման ք. 2036.
Տամասյաք. 1512.
Տամբերս գէ. 1701.
Տամեսիա գ. 111.
Տամեր ք. 1583.
Տամիագ գ. 1507. 1567.
Տամգան ք. 1713.
Տամիր լճ. 658.
Տամկուլու գղ. 2051.
Տայդըն ք. 2173.
Տայլ տ. Տեւսոնկք. Գերմանիա.
Տայլանտ
Տայլպուռտ գէ. 850.
Տայց ք. 717.
Տայք Նահ. 1701.
Տանայիս (Տան) գ. 109. 1684.
—— քաղ. տ. Ադոքի.
Տանաքիլ աղգ. 1591.
Տանիմարքա. 1323.
—— ծով. 6.
Տանիս ք. 1526.
Տանդուտան տ. Պուգան.
Տաննեմորա ք. 1363.
Տանաք (Տանցիկ). 686.
Տանաար ք. 1704.
Տանցիկ գէ. 686.
—— ծոց. 76.
—— քաղ. 730.
Տանքալի աղգ. 1591.
Տաչիրք գէ. 1701.
Տաուն գէ. ք. 293.
Տաուրի լ. 1760.
Տապաբտան տ. Դապէրիտան.
Տապակ ք. 1706.
Տառնդաչ աւ. 401.
Տառնիս գ. 109.
Տաս ք. 446.
Տասիկոնտ ք. 1689.
Տավա գ. 111.
Տավաս ք. 1811.
Տավալակիրի լ. 18. 1670.
Տարա ք. 1713.
Տարահ գ. 1530.
Տարբելլ ք. տ. Դարպ.
Տարբերկանք. 117.
Տարդիրահ գ. 239.
Տարդմար անտառ. 240.
Տարենտայ ծոց. 76. 109. 1134. 1161.
Տարենտոն ք. 143. 1142. 1162.
Տարիէն ծոց. 109. 2115. 2222.
Տարիտրիկ (Վաննէ) ք. 116.
Տարլինկ գ. 2274.
Տարկուհիխա ք. 137.
Տարսնչաա ք. 790.
—— տ. Հէսսէ Տարմշտատ.
Տար-Նաչէյ աչխ. 1598.
Տարսխալ գղ. 1858.
Տարսոն ք. 1699. 1876.
Տարտանելլի բ. 1247.
Տարտեկուհա ք. 1878.
—— կերդ. 1228.
Տարրագոն ք. 129.
Տարրոյ գ. 990.
Տարօն գէ. 1701.
Տարֆիսր. 1594. 1599.
Տաւհոն ք. (Ջորւոմ). 1694.
Տաւռս աւ. 633.
Տաւպա գէ. 850.
Տաւրոսխա ք. 133.

Տաւրիա տ. Ղրիմ.
Տաւրիդեան լ. 1396.
Տաւրինեան ազգ. 133.
Տաւրիսկեանք. 121.
Տաւրոմենիոս ք. 132.
Տաւրոս լ. 18. 1670. 1687.
Տափարակ լ. 1502.
Տափրաս նեղ. 109.
Տափրէ ք. 1567.
Տաքինապատ գաւ. 1728.
Տաքսիլա ք. 1728.
Տաքսիղ
Տաքքա ք. 1681. 2014.
Տաճար ք. 1942.
Տեալանկաճ տ. Կողոթաքի.
Տեգէա տ. Բիալի.
Տեգմոլտ ք. 756.
Տեղենացան ք. 1061.
Տելաուհեր Երկ. 2163.
—— գեա. 2161.
—— գոգ. 2163.
Տելաս գ. 1707.
Տելաքա լ. 1286.
Տելդա դաշտ. 1566.
—— գւ. 1556.
Տելեսխա (Դելեղէզ) ք. 141.
Տելիսատոյ սար. 1500. 1630.
Տելքինհորսագ գւ. 752.
Տելմիսոս ք. 1697.
Տեկելէա բ. 1294.
Տեղմեսիս ք. 1811.
Տեմիին ք. 692.
Տեմմնա նահ. 1174. 1181.
Տեմպէ հովիտ. 1258.
Տեմպէա լիճ. 1506. 1586.
Տենարեան սար. 109.
Տեռիա կիր. 1541.
—— ք. (Դիաքիոն). 129.
Տեռկաեբեան ազգ. 112.
Տեռոս կղ. տ. Դինա.
Տեռտիւրիս ք. 1526.
Տեսբոդ տաղ լ. 82. 109. 1228.
Տեսնա գ. 1398.
Տեվոլ գ. 1202.
Տերգեսա ք. 134.
Տերթենէոս (Մանգ՝ Եւֆիմիա) Ծց. 132.
Տեւա գւ. 850.
Տեւերիա տ. Տրովագա.
Տեւտոնք. 91. 112. 656. 756. 919. 1386.
Տէքան-քաղդեաններ. 1671.
—— երկիր. 1999.
Տէանոն-Ապուլեան (Ձիւիդա) ք. 143.
Տէգրուա գ. ք. 2175.
Տէգ-Քերա աւ. 230.
Տէղերաս կ. 2212.
Տէկժ գւ. 850.
Տէլգա տ. Տելգա. 1507.
Տէլքէդ ք. 581.
Տէմաւէնա աւ. 1959.
—— լեառն. 1958. 1971.
Տէմենֆալա գղ. 904.
Տէմերաթի գւ. 2246.
—— գեա. 2245.
Տէմիր-Գափու պահակ. 1246. 1878.
Տէմիր-գաշ գղ. 1815.
Տէյ գ. 201.
Տէյր-Իւլ-Քամար գղ. 1924.
Տէհնէ գղ. 1832.
Տէհրզէ գւ. ք. 1216. 1811.
Տէհղէզ լիճ. 1996.
Տէհղի գւ. ք. 243.
Տէհպոշ ք. 585.
Տէհտեր գ. 540.
Տէհտերաշ ք. 1526.
Տէչէմ լ. 1502.
Տէպրեգին ք. 902.
Տէսակուատերոյ գ. 2237.
Տէպեբրոյ ք. 2256.
Տէսիմա կղ. 2109.
Տէսսաւ գւ. տ. Ընհալգ.
—— քաղ. 780.
Տէվրն գւ. 239.
—— Հիւսիսային. 2129.
Տէվրէկ աւ. 1839.
Տէր աւ. 1581.
Տէրէհաա ք. 1847.
Տէրեվանք գղ. 1857.
Տէրի ազգ. 1952.
Տէրիէն ք. 2168.
Տէրհէհ ք. 1534.
Տէրուբնդ գ. 159.
Տէրպէհան ք. 1783.
Տէրրէ ք. 1946.
Տէւիս տ. Պաֆիֆիե.
Տէքան տ. Տէքան.
Տէօ-Բան գւ. 822.
—— քաղ. 838. 660.
Տէօլ գ. 360.
Տէօֆեկրք ք. 363.
Տէֆդ տ. Տէլֆդ.
Տէֆթասհաւէն Նաւասհանգ. 581.
Տէֆէհդէր ք. 590.
Տէֆսայ ք. 593.
Տըլահաա Ծոց. տ. Լահաա.
Տըլսուար գ. 2143.
Տըլէմեն ք. 624.
Տըլլի գւ. ք. 2017.
Տըհկըա ք. 248.
Տըմայարգեն գւ. ք. 270.
Տըմֆիպոլին ք. 268.
Տըմֆրիս ք. գւ. 264.
Տըռնկրի գղ. 287.
Տըռնկէնդն ք. 297.
Տըռնոր քարայր. 290.
Տըռպաթ ք. 261.
Տըռս ք. 261.
Տըռսաաք ք. 292.
Տըռսի ք. 273.
Տըռքենզպի սար. 251.
Տըռվըք ք. 2174.
Տըռվին գւ. 286.
—— գոգ. 287.
—— քաղ. 286.
Տըսիղ ք. 459.
Տըվ գ. 159.
Տըռլէյ ք. 211.
Տըրըմ գւ. ք. 188.
Տըրկ լիճ. 283.
Տըրուհգ գ. 2278.
Տըրպի գւ. ք. 200.
Տի գ. 274.
—— քաղ. 499.
Տիամանգինոյ ք. 2261.
Տիամբէր ք. 2021.
Տիանէ տ. Դիվանէ-Հիսար ք.
Տիաոպհքեր գւ. 1216.
Տիբեբսայիս
Տիբերիա Ծովակ. տ. Դասպարիէ.
—— քաղ. 1723.
Տիբերիս գ. 80. 109. 1108. 1114. 1094.
—— Ափեր. 2166.
Տիբիսկոս (Դամըշտար) ք. 126.
Տիբուլա տ. Լամկոյ-Սարատ.
Տիբսեր ք. 1115. 1140.
Տիգգոյ գ. 2041.
Տիգրանակերտ աւ. ք. 1701.
Տիգրիս գ. 13. 1668. 1949. 1684.
Տիեկոյ-Կարգիսա կղ. 2053.
—— Բամիրեա կ. 2271.
Տիզրան ք. 1709. 1891.
Տիզոս լ. 1968.
Տիեբ ք. 402.
Տիեմեն կ. 2274.
Տիեսեհնդիեն տ. Թեոնվիլ.
Տիթմարսեն ազգ. 1339.
Տիժան ք. 478.
Տիլ գ. 540.
Տիլաւենտոս (Պալիսամենդոյ) գտ. 132.
Տիլենոպտրի Իշխ. 796.
Տիլսի գւ. 2066.
Տիկպա տ. Խուռնաա.
Տիմբրիս տ. Պորսագ.
Տիմիդոգա ք. 1246.
Տիմիլ Իշխ. 758.
Տիյ գ. 242.
Տինան ք. 420.
Տինարեան լ. 82.
Տինդիտահիա գւ. 1522.
Տինեանոյ գւ. 850.
Տինոբ ք. 501.
Տինկ ք. գոգ. 303.
Տիոսպօլիս ք. 1526. 1574.
—— տ. Թեբէ և Ափվաղ.
Տիոս կղ. ք. 2036.
Տիուհնոփ գ. 658.
Տիպարհնոս կղ. 1305.
Տիպսիկ լիճ. 1506.
Տիպհոն տ. Տիճոն.
Տիվիրկի գւ. ք. 1216. 1695. 1852.
Տիվրիկի
Տիվնաբոտոն տ. Դրիվնս.
Տիտան լ. 1133.
Տիտղեհիկ ք. 1781.
Տիտանոց քղ. 1526.
Տիրնֆուրդ աւ. 708.
Տիրպոռն տ. Հիգանոյ.
Տից Իշխ. 796.
Տիս գ. 434.
Տիւգիս ք. 1522.
Տիւգիս ք. 129.
Տիւնպոլսրկ ք. 1422.
Տիւնսարիս (Դինսարոյ) ք. 144.
Տիւսկեն աւ. 705.
Տիւսանս գ. 500.
Տիւսհնհեան Ծով. 109. 1014.
Տիւսէլսորքի գւ. ք. 719.
Տիւսահկոն (Տուրացցոյ) ք. 146.
Տիւրաս գ. 109.
Տիւրացիք. 1731.
Տիւրհնհի ք. 155.
Տիւրզի տաղը տ. Լիքանան.
Տիւրզիք. 1897.
Տրիւզիք.
Տիւրէն ք. 725.

Տիւրժոն գ · 480 ·
Տիւրոս ք · 97 · 1705 ·
Տիւրքահոն (Տուրքացոյց) ք · 1256 ·
Տիւրքէնպէկիկ ա· 705 ·
Տիփէռնոս (Դիֆֆերենոյ) գտ · 132 ·
Տիքինոս գ · 109 ·
Տիքտաուվ բ · 1611 ·
Տիքտա (Լասոսիկի) լ · 145 ·
Տհալագ կ · 1501 ·
Տհըրլըս ք · 306 ·
Տղմոց լ · 725 ·
Տմոդոս լ · 1687 ·
Տնիւեքը գ · 13· 99· 109· 886· 1398·
Տնիւագէբ գ · 14· 80· 109· 1398· 6·
Տոլեռոն տ, Դոլեռոյ ·
Տոլլար ծոց, նհ· 76· 593· 657· 745·
Տոլկելի ք · 245 ·
ՏոլՏի գւ · 1274 ·
Տոլովաս ք · տ · Դուլուզ·
Տոլորէս գ · 2187 ·
ՏոմԼ գ · 585 ·
Տոմինիգա կղ· 2213 ·
Տոմիս (Դումըշվար) ք · 126 ·
Տոմոյ տ'Օասոյա գղ· 636 ·
Տոմպոս բարձրաւ · 1504 ·
Տոմրըմի գղ· 521 ·
Տոն գ· 14· 80· 109· 196· 1398· 1685·
Տանապիս
Տոնայի գ · 2047 ·
Տոնաւ տ· Դանուբ·
—— Եչխնկըլ ք · գւ · 812 ·
Տոնէկըլ ք · գւ · 297 ·
Տոնըկլոսի ք · 293 ·
Տոնկոլա գւ · 1563 · 1579 ·
—— քաղ· տ· Մարալա·
Տոնէց գ · 1398 · 1457 ·
Տոննէբսպէկիկ լ · տ· ՇանԹաձիփ·
Տոննոն լ · 318 ·
Տոնսոս (Դունձա) գտ · 124 ·
Տոնքէագըր ք · 196 ·
ՏոնՇիռան ք · 413 ·
Տոպպէբան Նաւչան· 733 ·
Տոբտովա ք · 129 ·
Տոց–Ովալ կ · 1640 ·
Տոսբ գւ · 1701 ·
Տոսկանա տ· Դոսկանա·
Տոռնոք ք · 279 ·
Տոռնպիռն աւ· 872 ·
Տոռվը ք · 229 ·
—— ք· Ամբր· 2156· 2163·
Տովոյ գւ· 950· 955·
—— գԹա· 942·
Տորբադ ք · 1430·
Տորդ տ· Տորտրէխդ·
Տորդմունա ք· 714·
Տորիւէռն ք· տ· Խոկի–ՇէՀիր·
Տորիւէռն
Տորոհոյի գւ· 1279·
Տորոն ք · 146·
Տորքըպըր ք · 236·
Տորսէգ գւ· 236·
Տորտոնը գւ· 443·
—— գԹա· 319· 443· 463·
Տորտրէխդ ք · 581·
ՏորՇէկլա լ· 82·
Տոտար գ· 1041·
Տուաթածատաի գւ· 1701·
Տուգագոյ սար· 1320·
Տուգա լ· 1966·
Տուգվայէբ բովք· 726·
Տուեսխս ծոց· 111·
Տուերոյ գ· 80· 109· 940·
Տուէրոյ
Տուզասար գղ· 1844·
Տուէ ք· 362· 430·
Տուինա գ· 13· 80· 1398·
—— ծոց· 76·
Տուլան ք· 368·
Տուլիոն տ· Դուլ·
Տումպոլիցա գ· գւ· 1271· 1274·
Տումպուղ լ· 1852·
Տունա գ· 80· 1398·
Տուինա·
Տունէա ք· 1524· 1654·
Տունպան աղբիւր· 11·
Տուչաչ ք· 1982·
ՏուչԹի գւ· 6 1785·
Տուչքատաչ գւ· 1701·
Տուտ գ· 623·
—— քաղ· 481·
Տուտրոշնիկ տ· Ռակուզա·
Տուսկեանք գւ· 1095·
Տուսկիա
Տուսկուան գղ· 140· 1115·
Տուսկուզն
Տուտեւա տ· Դիւլ·
Տուր գղ· 552·
Տուրահոտորն տ· Ռէյնս·
Տուրանկոյ գւ· ք· 2183· 2187·
Տուրացցոյ ք· 1256·
Տուրիա տ· Կուտաուվար·
Տուրլախ ք· 810·
Տուրղուա գղ· 1808·
Տուրնհան տ· Դուլանէի·
Տուրնիք
Տուրշդէտ ք· 797·
Տուրոնք· 116·
Տուրոռն տ· Դուր·
Տուրսուբէբան նհ· 1701·
Տուրպան ք· 1628·
Տոֆիէն կղ· տ· Մատակասգար·
—— Նաւհանգ· 1646·
Տոֆիէնէ նհ· 345·
Տպրիկ տ· Տիվրիկի·
Տռի գւ· 1701·
Տրալլա ք· 1804·
Տրալէս ք· 1192·
Տրակուբիոն (Դրաւ) ք· 123·
Տրամա գւ· 1216· 1226·
Տրապանոպոլիս ք· 127·
Տրապիզան գւ· 1718· 1987·
Տրանհկիանա
Տրանկինեան ք· 513·
Տրանսպագան տ· Գաղղ· յայսկ· Պագ·
Տրապիզոն գւ· 1216·
—— քաղ· 1283· 1691· 1864·
Տրասիմեն լիմ· 109· 1108·
Տրաւ գ· 638· 860· 908·
Տրաւզէն լիմ· 679·
Տրաւսակաք· 127·
Տրաքենպերկ լ· 1627·
Տրաքիա աչխ· 129·
Տրաքոնիա գւ· 1003·
Տրեզէն գւ· 1302·
Տրեզոտա գւ· 761·
—— քաղ· 762–4·
Տրեւ գւ· 715·
Տրեւիրք· 115·
Տեւա ք· 526·
ՏրէնԹ գւ· 591·
Տրէօ ք· 412·
Տրիբաչք· 126·
Տրիբոլի տ· Դրիբոլի·
Տրիբոլիցա ք· 155·
Տրիէնաք ագգ· 1691·
Տրիկաէս (Դրուա) ք· 116·
Տրին գ· 1202· 1266·
Տրինա
Տրինակրիա կղ· 1168·
Տրիպոլիս գւ· 1524·
—— քաղ· Ասիոյ· 1705·
—— քաղ· Աֆր· 1524·
—— տ· Էա, Դարպալօւա·
Տրիպտարի ք· 713·
Տրիտենդոն ք· 120·
Տրիտոլոյ խորհուրք· 1146·
Տրիւոլիք (Տիւրոլիք)· 1924·
Տրիքքա ք· 1259·
Տրոգլոդիտաք· 1528·
Տրոկիաղն ք· 392·
Տրոմ գ· 245· 499·
Տրոմի կղ· 1311·
Տրոյաա գւ· 1688·
Տրոյդոսիչ ք· 211·
Տրոն գ· 443·
Տրոնդհայմ գւ· ք· 1379· 1983·
Տրոսոլ ք· 137·
Տրոփա գղ· 1798·
Տրոփագա· 96· 1228· 1688·
—— Ազիքսանգրիոյ· 1798·
Տրուենոսոն (Դրունդոյ) գտ· 132·
Տֆիսխ ք· 1702·
Տզ ք· 483·
Տօլուշ–մանաագըր ք· 1252·
Տօնըլսաքնիվիլ ք· 2171·
Բաղատ սար· 1524·
Բամբէա տ· Աբրամաֆեմ·
Բայավիք գղ· 579·
Բաստան գղ· 1904·
Բաոհ սար· 251·
Բաքքան ք· 1706·
Բէգան կամ Կոնգատ տ· Ռէն ք·
Բեկինա–Կասարա (Ռադիզպոն) քաղ· 120·
Բելգնա (Հէրքուլանում) ք· 141·
Բելկա աւ· 2204·
Բենճկոյ տ· Հենգիոլէ·
Բեմի տ· Ռէյնս·
Բեսիա կամ Հռեսիա· 120·
Բէհինա Ամալա գաղԹ· 2204·
Բէհմէ գ· 1226·
Բեկելից գւ· 1226·
Բեկնից գ· 835·
Բեվանսըզ գւ· 1226·
Բեսնից գ· 731·
Բեսնոյ գւ· 245·
ԲէՇմոյի տ, Նեսակահոն·
Բիբըլ ք· 194·
Բիզէ ք· 1889·
Բիկա ծոց· 76·
Բիսնագ գ· 2233·
Բիսնիէ ք· 1129·
Բիսնոկորսւա ք· 1526· 1568·
Բիոյ կրանտէ գ· 2119·

Բիսխա գէ. ք. 2269.
Բիպլ ք. 189.
Բիս գէ. 850.
Բիցուգդոյ սար. 1013.
Բիւգլի տ. Կրիւգլի.
Բոզեգդա ք. 1526.
Բոման ք. 1281.
Բոմանի ք. 152.
Բոմանդի գէ. 1274.
Բոմանա լճ. 653.
Բոմիկք գէ. 1274.
Բոմսասալ իշխ. 1379.
Բովիբեսոյ գէ. 850.
—— քաղ. 871.
Բովիհեոյ գէ. 850.
—— քաղ. 866.
Բոթպախ գէ. 850.
Բուբրիկագոս գ. 1523.
Բուռվիլ. 1226–8.
Բուռվիք. 1206.
Բուռվիք–Աթրաք գէ. 1274.
Բուհնցէլ իշխ. 796.
Բուսադիր ք. 1522.
Բուսիգագ ք. 1523.
Բուսմռուգ գէ. ք. 1216. 1226.
Բուսուքուբրու ք. 1522.
Բուր գ. 711.
Բուրրդ ք. 720.
Ցաճուն կղ. 2288.
Ցանա լճ. 1506.
—— տ. Սանա, Տէմպկա.
Ցանիք (Սանիք). 1777.
Ցանկսոշու գ. 2095.
Ցասլաւ դղ. 927.
Ցիւլքիմ աւ. 718.
Ցիւլմ ք. 742.
Ցիւլմիսաս գղ. 700.
Ցիւտասո տէ լաս Բալմաս ք. 1638.
Ցիւտասաս
—— տէ գասգրոյ ք. 2244.
—— տէ լա Հաշա ք. 2223.
—— Ռէալ ք. 2190.
—— տէ Ալբուհա (Գոքմիպոյ).
Ցիւրքիս տ. Ցոռքիկ.
Ցնեհիքալէ գ. 1777.
Ցհիմասան ք. 2185.
Ցոաս–Պրիւքէն տ. Տէս–Բոն.
Ցոուհգ գէ. 850.
Ցոուկ լճ. 609. 646.
—— գէ. ք. 646.
Ցոուքքից լ. 823.
Ցոունգ–լինկ լ. 1670. 1684.
Ցոսրիկ ք. գէ. լճ. 127. 128.
Ցոսրցան ք. 626.
Փաղնմոն տ. Մարտլեան.
Փալագիա լ. 1687.
Փալաւա գղ. 1808.
Փալտքիա
Փալտս սար. 77.
Փաղնվիս տ. Ֆիռնաս.
Փաղրեան Նաւասհան. 1292.
Փաղբիս ք. 137.
Փամնոգ գալէ ք. 1804.
Փայ գ. 2077.
Փայտակարան Նահ. 1701.
Փանակրիա ք. 1685.
Փանհէլ ք. 1726.
Փառան սար. 1684.
Փառանէս լ. 1291.
Փառնեզան տ. Մարսուան.
Փառնեսիս տ. Մակրոբաք.
Փասելիա ք. 1873.
Փասիս տ. Ռիոն.
Փատարան սար. 1666.
Փատիանէ Ծոց տ. Փագասս.
Փարոս Հրուանդան. 1168.
Փարսատլիա ք. 1258.
Փարսաղեան գաշտ. 98.
Փարսք. 1677. 1789.
Փարսի
Փաւնեռիա տ. Փայնիցա.
Փերարա գէ. 1191.
Փերինաճն (Փորինցա) ք. 143.
Փերէ ք. 1260.
Փերիա տ. Վերէսգինա.
Փերիմ կղ. 1667.
Փէնէ գ. 658.
Փէնալուքա գէ. 1226.
Փէնհմալ Նահ. 1980.
Փէշան լ. 1670. 1671.
Փէշաւեր գէ. ք. 1980.
Փթիա ք. 148.
Փիզէն գէ. 1216. 1226.
Փիլադելփիա ք. 2162.
Փիլէ ք. 1528.
Փիլի
Փիլիէ կղ. 1576.
Փիլիպպոս ք. 1543.
Փիլիպպոսի կղ. 2072. 2272.
—— տ. Նոր Գարթիենեաք.
Փիլիպպէ ք. 1283.
Փիլիպպոս (Ս.) գ. 2119.
—— քաղ. 1609.
Փիլիպպոսապոլիս ք. 127. 1246.
—— ք. (Պելէհոյ). 554.
Փիղադելփիա տ. Ալշէչհիր.
Փինեանք. 112.
Փինհալ բլ. 271.
Փինու կղ. 2204.
Փիսբոպէ կ. (Տլոս). 1809.
Փիրիշտինէ գէ. 1216. 1226.
Փիրմիոն ք. 138.
Փիւհոս սար. 1521.
Փիւնիկ լ. 1687.
Փիւնիկէ. 110. 964. 1705. 1185. 1899.
Փիւնիկեցիք
Փլանիանոս ք. 2138.
Փլանատիկոս Ծոց. 119.
Փլանոնա տ. Ֆիանոնա.
Փլաս կէսարէան գէ. 308.
Փլեւեան լճ. տ. Ակօհաւերսէկ.
Փլիմնոհ ք. 240.
Փլիոս ք. 155.
Փլորէնտինա տ. Ֆիորէնցա.
Փլն գ. 1616.
—— կղ. 2023.
Փղշատցիք. 1922.
Փոթի (Փոսիս) ք. 1704.
Փոմպէի կղ. 1667.
Փոլինա (Նպոլոնինա) ք. 146.
Փոհինոս լճ. 1138.
Փռնցա տ. Պոնտիա կղ.
Փռվկիա ք. 1688.
—— սար. 1805.
Փռվկիացիք. 97. 513. 1300.
Փռվկիս Նահ. 151.
Փոբմիա (Մոզա) ք. 140.
Փորոլիս Յուլիայ ք. 134.
—— Սեմպրոնեան տ. Գոսատմպոն.
Փորոս կղ. 1305.
Փուկուռն տ. Ցուա.
Փուհնան տ. Ֆռնոֆ.
Փուչէնկ ք. 1714.
Փուքեչէմ տ. Դիսիէգ.
Փքբը Նահ. 98. 1563.
—— Դասարուա. 1526.
—— լճ. 81.
Փռանկք. 99. 101. 324. 527. 919.
Փռանկիա 1050.
—— Գետաքինեայ. 528.
—— կղ. 1501. 1503.
Փռիւթիա. 1244. 1693.
Փսիլոբրիգէ լ. 1265.
Փրանկկոնիա (Ֆրանչ–Գոնդէ) Նահ.
Փրանկկոնիա. 480.
Փրանկաստան տ. Գաղղիա.
Փրանկիսկոս (Ս.) ք. 2256.
—— տ. Փրանչիսքոյ.
Փրինսան ագգ. 135.
Փրկիչ քղ. 1608.
—— (Պահիա) ք.
Փրոչիսա (Պրոկիւսա) կղ. 144.
Քաասէն գէ. 850.
Քաարսա իշխ. 1602.
Քար'Ալդանիոյ սար. 2204.
Քարլից գ. 850.
Քադդեկադ Ծոց. 1324. 1349.
Քադդիաքար Թերակղ. 2027.
Քադմեոսոս ք. 2035.
Քադուսյք գղ. 580.
Քաղանըք աւ. 1783.
Քաղպէք լ. 1768.
Քաթրըք լ. 1816.
Քաթօշ սար. 2192.
Քաիրուան ք. 1538.
Քալա ք. 1543.
Քալասիչ գղ. 1581.
Քալիչ գէ. ք. 1490.
Քալիպիա ք. 1524.
Քալիւսյոն տ. Բէբիա.
Քալկուէգայ ծով. 7.
Քալկուլես կղ. 79. 1444.
Քալուհա գէ. 1452.
Քալվերթոսօք անտառ. 589.
Քալաբր տապք լ. 1793.
Քամպա ք. 1849.
Քանձանա կ. 563.
Քակոգք. 42.
Քահչէնպէրկ կ. 853.
Քահչոքիա ք. 2173.
Քապաք–Սուրբ տ. Երուսաղէմ.
Քադրեանք. 1709.
Քալկեգոն ք. 1230. 1239.
—— ցամաքակղ. 1253.
Քահնաք կղ. 2130.
Քամա գ. 1398. 1995.
Քամբէջոլանի. 8. 1785.
Քամդուս գ. 1616.
Քամիքիա տ. Ըամանի.
Քամնոյ տա Մաոլոյ գ. 1761.
Քամինէց (Պամինից). 1482.
Քամնոց
Քամոյ գ. 2107.
Քամշատացք. 1413. 1747. 1765.

Քամչեադքա աշխ. 1765. 1670.
—— գետ. 1765.
—— լեռներք. 1396. 1670.
Քամպայ ծոց. 1664.
Քամպրե ք. 115.
Քայլեբոսաագեան ք. 838.
Քայլեվան ք. 1637.
Քայման կ. 2206.
Քայոր աշխ. 1601. 1602.
Քայպեր կիրճ. 1980.
Քալցպան գ. 709.
Քանանացիք. 1922.
Քանանացի երկիր. տ. Պաղեստին.
Քանդալ գլ. 466.
—— լեռան. 318. 355. 466.
Քանդար գ. 1851.
Քանիկու լ. 318.
Քանկալ գղ. 1847.
Քանկարու կղ. 2277.
Քանկերը գլ. 1226.
Քաննդաան ք. 816. 820.
Քանոյ ք. 1898.
—— երկ. 1594. 1598.
Քանսաս գ. 2119.
Քանսաղաքայայ ծոց. 76.
Քանսասֆար գլ. ք. 1979.
Քանքռպասա ք. 6. 2109.
Քաշան ք. 1953. 1971.
Քաշու ք. 902.
Քաշմիր ք. 1983.
Քաշնա աշխ. ք. 1598.
Քաոս գղ. 1573.
Քապաս տ. Պակքինկ.
Քապլեք Քալմիրացիք. 6 2096.
Քապարտա աշխ. 1774.
Քապիլք. 1512. 1518. 1531.
Քապուզ տ. Աքիզանսան.
—— գաւ. ք. 1978.
—— գետ. 1978-1975.
Քառէս տ. Խառէն.
Քառլոգգէնպուրկ ք. 698.
Քառլսպուրկ գլ. 850.
—— քաղ. 910.
Քառնաժ Նաւասկան. 2210.
Քառնաք գղ. 1574.
Քառապա բ. 1837.
—— քաղ. 1808.
Քասըլ-Գոմբը ք. 290.
Քասմիկ գ. 1722.
Քասցոնի (Կովկասյան) լբ. 125.
Քասքասքի գ. 2173.
Քասքասցիաս-Կալէնա ք. 2173.
Քավկերի գ. 2000.
Քասը-քեոյ. 1230. 1689.
Քարա գ. 80. 1425.
Քարայի
—— ծով. 7.
—— ծոց. 1664.
—— Թերակղզի. 1667.
—— Նեղուց. 76.
—— սար. 1670.
Քարա, տես և Գարա.
Քարա-սալամ գղ. 1812.
—— Մուրեն տ. Հռանկհոյ գ.
—— Պապա լ. 1852.
—— Պուռունն սար. 1805.
—— Պուտագ աւ. 1783.
—— Սու գ. 1689. 1999.
—— Տուվար գղ. 1876.
—— Քամուք գղ. 1835.
—— Քուլ գլ. 1992.
—— Քում անապ. 1672.
Քարաժեռևից Երկիր. 419.
Քարանդըկ-գավուկա. Տես Մոր-Գաֆուս.
Քարգուսֆ ք. 1584.
Քարիսաքոն կղ. 2214.
Քարիքգիա Ժայռ. 1168.
Քարիքալ աշխ. ք. 2037.
Քարլսպլ ք. 186.
Քարձին գղ. 1852.
Քարշաս լ. 1833.
Քարոզուչների երկիր. 2269.
Քարսըլնենիթալ գլ. 850.
Քարուն գ. 1968.
Քարուս անապ. 1505. 1615.
Քարրուս
Քարսդ լ. 862.
Քարտիկոն գլ. ք. 245.
Քարտիկ ք. 164.
Քարքարտալը աւ. 1757.
Քացպախ գ. 638.
Քասրոս կղ. 1312.
Քախլըձա Լբեր. 1814.
Քախուտաղը Թերակղ. 1812.
Քասլն տ. Գորբա.
Քաֆիր. Քաֆիրիք. 1504. 1512. 1590.
Քաֆիրստան. 1616. 1620.
Քաֆխա գլ. 1590.
Քեանդ (Քանգա) ք. 1757. 1759.
Քեանդէ. 2093.
Քեանկ գ. 1668.
Քեասպէլ (Քապիք) ազգ. 1540.
Քեբրոն ք. 1924. 1725.
Քեզըլհիք ք. 186.
Քելադ գլ. ք. 1985. 1986.
Քելիսանիա սար. 1666.
Քելսս ք. 262.
Քեղկիկ գղ. 1844.
Քեմբեն ք. 720.
Քեմի գ. 1398.
Քենդ գլ. 229.
Քենտալ ք. 187.
Քեռասի տ. Կիեն.
Քերան գ. 1968.
Քերատուն ք. 1691. 1868.
Քերմինա գլ. 1992.
Քերոնեա ք. 1297. (Գաբրաեոս).
Քերսոն Թերակղզի. 9. 1477.
—— Աբրա տ. Մաալայի.
—— Թրակիոյ. 1228.
—— Կիմբրեան. 112.
—— Ոսկեակ տ. Մալակա.
—— քաղ. 1471. 1477.
Քեռքեհի կղ. 1524.
Քեոթքեզ գղ. 1244.
Քեզնոյ ք. 361.
Քեէլ-Գիաս Ջրվէժ. 1348.
Քելենտրի ք. 1699.
Քելսւթ գ. 951.
Քելս ք. 292.
Քեհատհանէ գղ. 1238.
Քեհլ գ. 399.
Քեհռ ք. 1986.
Քեմբեն ք. 689.
Քեյ տ. Լ-Քեյ.
Քեղկեյ ք. 195.
Քեյմպրիջ տ. Գեմպրիճ.
Քենդրքի գլ. գ. 2172.
Քենթեկ լ. 1670.
Քենիա լ. 1502.
Քենտոր գոգ. 303.
Քեոսինկերն աւ. 228.
Քէշան-հիսար (Դրիասլա) ք. 1838.
Քէշեն ք. 1942.
Քէշիշ տաղ. 1813.
Քէսկէք տ. Սաորին Կանագա.
—— քաղ. 2132.
Քէսկի գլ. 1216.
Քէսան կ. 423.
Քէսգրկիա ք. 2213.
Քէսուն ք. 1884.
Քէսքրեք գլ. 1226.
Քէստակ աշխ. 2048.
Քէստիմ ք. 1856.
Քէրքեմբե սար. 1666. 1871.
Քէրքեսէ ք. 1823.
Քէրի գլ. 303.
Քէրուն լիճ. 1506.
Քէրրեդարոյ գլ. 2183.
Քէրքա գ. 842.
Քէրքան գ. 1949.
Քէրքինա գլ. 1216.
Քէֆա գղ. 1901.
Քէօրնեք ք. 699.
Քէօզլին գլ. ք. 693.
Քէօզէն լ. 82.
Քէօլն
—— քաղ. տ. Գոլոնեը.
Քէօլիս-Հիսար գ. 1794.
Քէօնիկ-սէէ լիճ. 657. 823.
Քէօնիկկին-Հոզի գլ. 850.
Քէօնիկ-Սրեց գլ. 850.
—— բերգ. 878.
Քէօնիկսհեգդէ ք. 746.
Քէօնիկսհալա գ. 710.
Քէօնիկշդայն բ. 763.
—— Հյնե. 796.
Քէօնիկսպերկ գլ. ք. 682.
Քէօնիկսպռոն աղճատք. 714.
Քէօնիկսվալտ լ. 867.
Քէօպհենհագ գլ. 1216. 1226.
Քէօպռուից ք. 775.
Քէօրնէօպանեոյ գլ. 850.
Քըրքեքթում անապատ. 1672.
Քըրլնեար ք. 1773.
Քըլբք գղ. (Կըրքըն). 1811.
Քըլնաղն բ. 275.
Քըլնեսդը ք. 111.
Քըմպըրլնեա ք. 2164.
Քըրք-Քիլիսե գլ. 1216.
Քըսհուլենսոզլնա ք. 1728.
Քըրլհէր ք. 1835.
Քըրոս-Կասլ բ. 242.
Քըրք-պղատ ք. 1811.
Քըրքհէտի ք. 268.
Քըրքուսպերդ գլ. ք. 265.
Քըրքռուեքլիկ քարաձգ. 1833.
Քհանհին տ. Կանքին.
Քհանկոսւ գլ. 2089.
Քիգոյ աշխ. 2227.
—— հովիտ. 2118. 2128.
—— քաղ. 2228.
Քիգա տ. Ս. Քրիսոսթոը.
Քիդրիա Նաւհանգ. 1309.

Քեհյա ք· 1157·
Քհիլ ք· 1339·
Քհլ
Քհլեյ ք· 1490·
Քհլերի (Ջադա)· 1322·
Քհլէ գլ· ք· 1455· 1492·
Քհլուառի ք· 303·
Քհլքադրիք ք· 270·
Քհլքհօդա ք· 2243·
Քհլէ ծոց· 1243·
Քհլիա ք· 1479·
Քհլիմանէ Նաւհե· 1630·
Քհլիմանճաթոյ լ· 18· 1502· 1635·
Քհլինկ կ· 2061·
Քհլիս գլ· 1226·
Քհլիսէ–հիսար ք· 1695·
Քհլիտոնիա սար· 1684·
Քհլպա ք· 299·
Քհլպս ք· (Եպս)· 1902·
Քհլմանդրք ք· 266·
Քհլոա կ· ք· 1501· 1633·
Քհլոյն ք· 1602·
Քհլպար Թէոուպդր· 11·
Քհլպրիճ ք· 270·
Քհլսեր գլ· ք· 288·
Քհլսըշ ք· 301·
Քհլքէնի գլ· ք· 290·
Քհկարիբ գ· 1615· 1616·
Քհմէն գ· 1398·
Քունմենէ
Քհմերիա կ· 1476·
Քհնաալալով լ· 2067·
Քհնգարան տ· Մերձն·
Քհնկոյնն գ· 2080·
Քհնկ–Հու տ· Եաոյ·
Քհնկ–Ճօրճ գաղթ· 2277·
—— Ո՞ւքհնկմոդրնէ· 1626·
Քհնկ'ս Գաուդնդի գլ· 291·
Քհնկոպրն ք· 232·
—— ք· Ամերիկ· 2133· 2206·
Քհնկագրնէ ք· 2214·
Քհնկդէս տ· Հանկ–էհու·
Քհնկերա սար· 251·
Քհնչաքեանդ գ· 1668·
Քհնչինճհնկա լ· 18· 3 1670·
Քհնսէլ ք· 304·
Քհնցոս գլ· ք· 269,
Քհնցկի գ· 787·
Քհնքկիդաոյ ք· 2098·
Քհչէնկուբ իշխ· 2027·
Քհչմ կ· 1667· 1964·
Քհչնեէ ք· 1479·
Քհոլէն լ· 1348· 1384·
Քհոյ (Մխագոյ) ք· 2107·
Քհոս կ· 1262· 1700·
Քհու ք· 232·
Քհուսհու կ· 1667· 2100·
Քհչէ ք· 2194·
Քհոլոյ ք· 2221·
Քհսավէնհաբն ք· 1332·
Քհսանա (Քրիշնա)· ք· 2000·
Քհվճէն գղ· 552·
Քհրհատրնի գլ· 850·
Քհրքոուէլ ք· 280·
Քհցոսհաէլ գլ· 850·
Քհւճահհէե գլ· 1216· 1688·
—— քաղ· 1693· 1824·
Քհմիւրհան գղ· 1848·
Քհուշ ծոց· 1664·
Քհուհլուկ–Մէհտերէ գ· 1794·
—— Տէկրմէնճկի կղ· 1313·
Քհսադհնաթլ ք· 1252·
Քհսադրին ք· 925·
Քհսանախ գղ· 645·
Քհւրսխատան· 1216· 1741· 1897·
Քհւրսք 1969·
Քհւճի ք· 1895·
Քուճա
Քհքուա լճգ· 2231·
Քշադաա գլ· 850·
Քշակէնճիւրդ ք· 863·
Քշաշէնի գղ· 1762·
Քշաւզհնպուրդ գլ· 850·
—— քաղ· 910·
Քշաքմէնդն գլ· ք· 269·
Քշիազմա գ· 1398·
Քշիուչհւ աւ· 1765·
Քշուչհւաքթոյլ լ· 1670·
Քշիր սար· 77·
Քշշդէր–Նայպտերդ ք· 857·
Քնաչքոճ կղ· 682·
Քնիքշաւզէն գլ· գղ· 574·
Քնոսվիլ ք· 2171·
Քոքնհչակէն ք· 1332· 1337·
Քոգեր գ· 1398·
Քոգաճ ֆչխ· 2027·
Քոգէնդոյն կղ· 1667·
Քոդն (Քոդեմ)· ք· 1479·
Քոզաքք տ· Խազնիք·
Քողէլ աւ· 710·
Քոլա գ· 1398·
Քոլաբուր իշխ· 2031·
Քոլադ (Խուլադ)· լ· 1863·
Քոլիմ գ· 1745· 1761·
Քոլիմա
Քոլիմա կղ· 1761·
Քոլիման աւ· 1754·
Քոլչն գլ· 850·
Քոլոմնա ք· 1437·
Քոլոմսիե լ· 318·
Քոլոշվար գլ· 850·
Քոլուչհան կղ· 2130·
Քոլուբի կղ· 109· 156· 1298·
Քոլքիս լճ· 1397·
Քոհհաան գլ· 1985·
Քոհրաան գղ· 1844·
Քոմի տ· Համի·
Քոմիք ազգ· 90·
Քոմոռն ք· 905·
Քոմորին սար· 1684·
Քոյսոս գ· 1398· 1769·
Քոնեթոփորհա կիրճ· 1303·
Քոնկ լ· 1502·
Քոնկարի գ· 2168·
Քոնկոպերկ ք· 1380·
Քոնչհ ք· 2094·
Քոնսթանդինկորսք ք· 1773·
Քոնքոմար ք· 1969·
Քոպհնչհն աշխ· 1666·
Քոպսճ ք· 1703·
Քոպի անապ· 1670· 1672· 1741·
Քոռնայպուրդ գլ· 850·
Քոսգրոմա գ· ք· 1447·
Քոսսեյր ք· հով· 1577·
Քովբոր գ· 1706·
Քոփլնդրի ք· 209·
Քոռնոյ գլ· ք· 1485·
Քորպաշն ք· 1922·
Քորսաաս ազգ· 1625·
Քորդրիք տ· Գաւրդրե·
Քորեր լ· 18· 1936·
Քորքա (Գորքա)· 1664·
—— լերինք· 1670·
—— կղ· 1667·
—— Նեղուց· 1665·
Քորկաք ք· 1765·
Քորհինդ սար· 1630·
Քորկոս տաւ· 1876·
Քորոսա գ· 905·
Քորոճիան աշխ· 1585· 1600·
Քոցպնւ գղգ· 2115·
Քուանկչհու տ· Գանդոն·
Քուաուներդոյ ծոց· 908·
Քուդդա տաւ· 1986·
Քուդդհնպերկ գլ· 850·
Քուզու–քուլա լճտ· 1670·
Քուհնկուան լ· 1670· 2095·
Քուհպալինպուրդ ք· 703·
Քուհայիա ք· 1704·
Քուլպատի գ· տ· Արագած·
Քուհմեան գ· 1764·
Քուհհ–Պաղա լ· 1974·
Քուհհիստան աշխ· 1962·
Քուհ ք· 1970·
—— Ջալաճ ք· 1526·
—— Օմպոս ք· 1575·
Քուհա գ· 1398·
Քուհանոն գլ· 2018·
Քուհոյ գ· 1398·
Քունաքալ գղ· 1863·
Քունհառւդ գլ· ք· 1995·
Քուչէվա աւ· 1750·
Քուտոիոյ գլ· 1432·
Քուտորրա գ· 1506·
Քուչ աշխ· 2026·
—— ծոց· 1999·
—— Կանդաւա գլ· 1985·
Քուպա կ· 1782·
Քուպան գ· 1398· 1685· 1769·
Քուպպակիչ տոհմ· 1580·
Քուպիչա ք· 1784·
Քուսեգ–Իւլ–Կաա լ· 1793·
Քուսսի գ· Աքր· 1616·
—— գ· Բագակ· 2270·
Քուստիվառնէա գլ· 1701·
Քուվէչգ գ· 1900·
Քուտսի–չէրիճի տ· Երուսաղէմ·
Քուր տ· Գուաքա·
Քուրսոճ ք· 1526· 1568·
Քուրսալ ք· 1682·
Քուրնն տ· Կլուբենէ·
Քուրիլեան կղ· 1413· 1667· 1743· 1766· 2109·
Քուրինկա ք· 2277·
Քուրիչ–Հաճի լճտ· 671·
Քուրիոս լճտ· 1583·
Քուրպք գլ· ք· 1453·
Քուրրա (Քուրրա)· գ· 1507·
Քուրրիեան ք· 1626·
Քուբա ք· 1598·
Քուքի ազգ· 2007·
Քուքլուձա գղ· 1806·
Քուքոս Կաւր լճտ· 1669· 2093· 3·
—— Թաճարք· 3 2093·

Քուշիա տ. Քիւշիի.
Քուշիչեան գէ. 850.
Քոփանկ-Դուձնի գէ. 2089.
Քոփդ գղ. 1573.
Քոքարիա լիճ. 2024.
Քոքուրա ք. 1681.
Քոշիդ ք. 1526.
Քաբդէնք Վալտայ. 42.
Քաճդէն ք. 720.
Քաճդոս ք. 1697.
Քաորուկլայ (Եօրուկլայ) հրբ. 2186.
Քվիրիլի գ. 1398.
Քրասալ գղ. 1618.
Քրալովից գէ. 850.
Քրակոչքեվաց ք. 1276.
Քրայնապորի գէ. 850.
Քրայց գէ. 850.
Քրայցպակերկ. 698.
Քրասսոյ գէ. 850.
Քրաւ գաշտ. 346.
Քրեմինչուզք ք. 1456.
Քրեմիա ք. 1698.
Քրեմամինագէր ք. 858.
Քրեմիից ք. 902.
Քրեմիներ գէ. 850.
—— քաղ. 882.
Քրեմո գէ. 850.
Քրեկ Ջուկէ. 15.
Քրիչեա տ. Քիւաճա.
Քրիսալովից գ. 708.
Քրիստոմանոսլերկ բ. 1611.
Քրիստոնա գէ. 1379.
—— Ծոց. 76.
—— քաղ. 1353. 1380.
Քրիստոնէզգաւա գէ. 1369.
—— քաղ. 1359. 1370.
—— ք. Ածիվլ. 2210.
Քրիստոնեսանա գէ. 1379. 1381.
—— քաղ. 1381.
Քրիստոնոսիերա Ծոց. 1380.
Քրիվան լ. 892.
Քրոզոչին իչխ. 689.
Քրոմ-Իչայն գ. 587.
Քրոմմա գէ. 850.
Քրոնշգաա գ. 850.
—— ք. 1427.
Քրոնպորկ գղ. 1334.
Քրովաք ցեղ. 880.
Քրուձա գէ. 850.
Քրոնշգաա ք. 911.
Քօգմա գղ. 1863.
Քօձաեեէլի գէ. 1226.
Օաազաք ք. 1681.
Օաղիս (Ովասիս). 1505. 1553.
Օասիս
Օահու կղ. 2290.
Օբբա գ. 883.
Օբբեէլի գէ. ք. 710. 749.
Օբոզգոյ տ. Խորգոյ.
Օգանեա ք. 2223.
Օգգա լ. 82.
Օգնա ք. 1281.
Օգոսաէ Պրետոյեան ք. 133.
—— Սուեսիոնաց տ. Սուասոն.
—— Վագիենաց ք. 135.
—— Տաւրինաց տ. Տաւրասիա.
—— Տրեւիրաց տ. Դրէե.
—— Բաւրակաց ք. 647.
Օգոստինոս (Ս.) ք. 2167.
Օգոստոմակոս (Սանկի) ք. 115.
Օգրիդա (Լիւգնիտոս) լճ. 145.
Օգակոյ գաղթ. 2285.
Օգահիգի կ. (Դահիգի). 2288.
Օգաւալլոյ ք. 2228.
Օգգաւա լիճ. 2124. 2132.
Օգգինդաշիք. 1505. 1512. 1618.
Օգեսոս ք. 1250.
Օգէտն ք. 343. 485. 526.
Օգումլար ք. 2184.
Օգրանտա գ. 1202.
Օզ (Եզուզա) ք. 117.
Օզաժ գ. 2119.
Օզամա գ. 2207.
Օզանա գ. 434.
Օզալք գ. լ. 2174.
Օզաքա Ծոց. 2101.
—— քաղ. 2108.
Օզէլ կ. 79.
Օզնապրնէք գէ. ք. 744.
Օզուրդէթի աւ. 1781.
Օզվեագրի ք. 202.
Օլեէտն ք. տ. Օգէտն.
Օմաժ գէ. 2174.
Օլախ աշխ. 1271.
Օլան լ. 318.
Օլանա կ. 79.
Օլգ գ. 1202.
Օլգու գէ. 1274.
Օլէնէի սար. 1666.
Օլէգմա գ. 1745.
Օլգան կ. 79. 440.
Օլէգան
Օլինաա սար. 2249.
Օլինաա ք. 2259.
Օլիոյ գ. 80. 1054.
Օլիից գէ. 850.
—— քաղ. 882.
Օլնը գ. 423.
Օլոգ ք. 996.
Օլոնա գ. 1054.
Օլոնէց գէ. 1442.
Օլոռան ք. 451.
Օլպընի (Ալպանի) ք. 2277.
Օլտենպորկ գքս. 93. 750. 1389.
—— քաղ. 753.
Օլտեպոհէ ազկանք. 1326.
Օլտրմ ք. 192. 201.
Օլտրանի կղ. 250.
Օլտ-Էպլերսին ք. 274.
Օլտիչ գղ. 1849.
Օլտ-Սընթլէհնա գէ. 263.
Օլգան ք. 1759.
Օխոդոք գ. 1764.
—— Ծով. 5. 2092.
—— լէր. 1396.
—— քաղ. 1764.
Օխսէքոտի լ. 656.
Օխրի գէ. 1216. 1226.
Օհիոյ գէ. 2172.
—— գէտ. 1273. 2119.
—— Ջրանցք. 2124.
Օհլաա գ. 658. 708.
Օհրա 686.
Օմ գ. 1754.
Օմա ք. 297.
Օմադեբէ լ. 2117.
Օմալ ք. 404.
Օման տ. Էօմէն.
Օմանեանք. 1727.
Օմքոնա հովիտ. 1762.
Օմմ Իւ-Ըհալիէ գ. 1530.
Օմոա ք. 2199.
Օմուլ լ. 1271.
Օմպոս աւերակք. 1575.
Օմպրոն գ. 1017. 1094.
Օմպրոս տ. Երիկաթի կղ.
Օմք գէ. ք. 1754.
Օյարդք գ. 2245.
Օյզ լիճ. 2101.
Օն ք. 1526. 1568.
Օնգարիոյ լիճ. 2119. 2159.
Օնեկա գ. 80. 1442.
—— լիճ. 12. 81. 1397.
—— Ծոց. 76.
Օնէոլեա լ. 1670.
Օնի և Սէնգոնիժ նահ. 351.
Օշ ք. 447.
Օշական աւ. 1701.
Օշին բ. 1849.
Օոլպորկ ք. 1337.
Օոյ Նաւհան. 318.
Օորհուս ք. 1337.
Օպ գէ. 515.
—— գ. 515. 319. 1668. 1781.
Օպեիա ք. 1585.
Օպերլանա վիճակ. 624.
Օպերշգան իչխ. 752.
Օպի գ. 14.
—— Ծոց, Ծով. 7. 1664. 1741.
Օպիսոն ք. 461.
Օպոյ գէ. ք. 1432. 1433.
Օպվաստէն գէ. 641.
Օպտոբաք աւ. 1752.
Օռանիժ ք. 504.
Օռչան ք. 452.
—— Ղար ք. 2171.
—— Ջրանցք. 452.
—— տոհմ. 107.
Օռչանեի նահ. 353.
Օռչանա աւան. 2132.
Օռլով ք. 2271.
Օռնէն գ. 395.
Օռնէս գղ. 1365.
Օռնը գէ. 413.
—— գետ. 405. 413.
Օսգամ գ. 1249.
Օսգեակք. 1413.
Օսգենտ ք. տ. Ոսգենտա.
Օսգերտա ք. 741.
Օսգեր գ. 1456.
Օսեր ք. 476.
Օսմանեաստան. 106. 1207–30. 1563.
Օսմանեեանք. 1736.
Օսմանեզիկ աւ. 1833.
—— ք. (Պեմոլիա). 1691.
Օսմանչգէտ գղ. 763.
Օսսուշա ք. 988.
Օվա ազգ. 1515.
Օվար ք. 953.
Օվելչկեննեի գէ. 752.
Օվեռնեը լէր. 82. 318.
—— նահ. 335.
—— գաւ. 466.
Օվէր-Այսսել գէ. 590.

Օվհեէ տ. Հաւասի.
Օվհեսոյ Նահ. 981.
—— քաղ. 981.
Օվհոսա ք. 2260.
Օտ գ. 472.
—— գ. լիմ. 319.
Օաճնվալտ լ. 788. 656.
Օաճսսա ք. 1478. 8.
—— ծոց. 76.
Օաճ գ. 421.
Օաճնսէէ ք. 1335.
Օաճր գ. 80. 658. 671.
Օաչքի գ. 1777.
Օրան աշխ. ք. 1541. 1542.
Օրանժ գ. 1616.
—— էշխ. 356.
Օրանչիա գ. 2119.
Օրգաթու տ. Բէրէգբք.
Օրգնէչ կղ. 280.
Օրգա ք. 959.
Օրգլեր լ. 636. 841. 867. 1016.
Օրդուս թաթարք. 8 2094.
Օրէշ գ. ք. 1453.
Օրեկոն գ. ք. 2177.
Օրենոգ գ. 2219.
—— Նահ. 2226.
Օրենպուրկ գ. ք. 1463.
—— Սիպեր. 1748.
Օրեսոյ ք. 129.
Օրէկ ք. 1454.
Օրըկըն (Օրեկոն) գաւ. 2177.
Օրթաքէօյ գղ. 1243.
Օրթէկ ք. 451.
Օրիեգոյ գ. 1112.
Օրիզապա ք. 2189.
Օրիհլաք ք. 466.
Օրինեի տ. Օ'լորնեի.
Օրիպազա լ. 2117.
Օրիսգանոյ գ. 1047.
Օրիսսա գաւ. 2013. 2018. 2029.
Օրկաոս լ. 2255.
Օրլուճէ տ. Խիվա.
Օրոբէզա ք. 2240.
Օրոյ լ. 82. 318.
—— գ. 456.
Օրոսըոյ գ. ք. 2239.
Օրպ գ. 508. 609.
Օրսիեգոյ գ. 1112. 1121.
—— քաղ. 1121.
Օրտոս գ. 1226.
Օրխդէն ք. 142.
Օրքնէչ կղ. 1387.
Օրփա տ. Եգէսթա.
Օրփանոյ ծոց. 1253.
Օրփոսի սար. 1500.
Օֆաճքա սար. 1666.
Օքա գ. 1398.
Օքէր գ. 748.
Օքըմ ք. 207.
Օքսոն ք. 479.
Օքսֆըրտ գ. ք. 213.
Օքքալ աւ. 2139.
Օֆի ք. 1869.
Օֆխս
Օֆանդէ գ. 1134.
Օֆանդոյ գ. 1017. 1159.
Օֆէն ք. (Պուտա). 900.
Օֆֆենպախ ք. 790.
Ֆադյա գոգ. 1872.
Ֆաղքէլ գէ. 1585.
Ֆաէնցա ք. 1130.
Ֆաթիմեան տոհմ. 1657.
Ֆալէզ ք. 406.
Ֆալուն գէ. 1360.
—— քաղ. 1351. 1365.
Ֆալպգեր կղ. 79. 1336.
Ֆալսլիի գէ. 1279.
Ֆալպպուրկ ք. 398.
Ֆալքէնաւ գէ. 850.
Ֆահլվրապէն խրամք. 797.
Ֆահրապատ ք. 1958.
Ֆամադիաա ք. 2269.
Ֆամախոգա ք. 1886.
Ֆամիա ք. 1902.
Ֆամիէ ք. 1693. 1705.
Ֆայալ կղ. 959.
Ֆայէնցա ք. 137. 1130.
Ֆայում գէ. ք. 1572. 1526.
Ֆայֆ (Ս.) գէ. 850.
Ֆայֆ գէ. 268.
Ֆան գղ. 1075.
Ֆանակորիա կղ. ք. 1476.
Ֆանանտոյ ք. 2261.
Ֆանդալի հրգ. 1503.
Ֆանժ լ. 721.
Ֆաշինկէն ջուրք. 798.
Ֆաչքէնհոֆ գղ. 589.
Ֆառնեղեան տոհմ. 1084. 1192.
Ֆար գ. 2167.
Ֆարէլ տ. Վարէլ.
Ֆարեօեր կղ. 79. 1323. 1331. 1342.
Ֆարթաք սար. 1666.
Ֆարինաա սար. 1537.
Ֆարմինկըն ք. 2148.
Ֆարոյ գէ. 950.
—— քաղ. 958.
—— (Պելտը) ս. 132.
Ֆարպանա ք. 1602.
Ֆարս. 1951. 1055.
Ֆարսիսաան
Ֆարսաս ք. 1259.
Ֆայֆզհանոյ կղ. 2111.
Ֆաուէեր տ. Ֆէֆֆէեր.
Ֆելզգրե ք. 1079.
Ֆելլահգաք. 1512. 1593. 1598.
Ֆելլահ. 1512. 1560.
Ֆելլիա սար. 1634.
Ֆելհդա տ. Վէխտա.
Ֆերիէեր ք. 2208.
Ֆերղանա տ. Խոգանա.
Ֆերմոյ գէ. 1112. 1125.
—— քաղ. տ. Փերմոն.
Ֆերնանաէզ կղ. 2116.
Ֆերնանտոյ-Բոյ կ. 1501.
—— տէ Նորոնեա կ. 2259. 2261.
Ֆերոլինանտա ք. 2168.
Ֆերտինանտեա կղ. 1183.
Ֆերրարա գէ. 1112. 1132.
—— քաղ. 918. 1132.
Ֆերրոլ ք. 983.
Ֆերրոյ կղ. 1639.
Ֆերզա ք. 1967.
Ֆերզան աշխ. 1517. 1535.
Ֆերզելէյ ջր. 165.
Ֆերլահ տ. Ֆերլահ.
Ֆերլեդէն ք. 461.
Ֆերլըտահ ք. 241.
Ֆերլոպախ գէ. 850.
Ֆերլոպէրկ լ. 656. 808.
Ֆերլոքիրխ գէ. 850.
Ֆերխդ ք. 570. 577.
Ֆերմարա կ. 1338.
Ֆերմոնտա լիմ. 1349.
Ֆերդապատ ք. 2028.
Ֆերէրգվիլ ք. 2167. 2171.
Ֆերէէռ պահանէսի գղ. 1239.
Ֆերչէօ ամրոց. 594.
Ֆերսոսիա տ. Կաֆիա.
Ֆերռնէյ գղ. 487.
Ֆէս աշխ. 1544. 1657.
—— քաղ. 1546.
Ֆէր կղ. 281.
Ֆերհդա լիմ. 518.
Ֆերէօ կամ Ֆերէօեր տ. Ֆարէօեր.
Ֆերէօդ տ. Խսէք.
Ֆերմիոս գէ. 297.
Ֆերմիդ ջր. 2162.
Ֆերմոյի ք. 304.
Ֆերուէլ սար. 2116. 2118.
Ֆէքան ք. 403.
Ֆէօքէրմարքգ գէ. 850.
Ֆէօքէլպարուք գէ. 850.
Ֆէֆիայ տ. Վէվայ.
Ֆէֆդ գղ. 1573.
Ֆէֆֆէեր ջերմուկ. 11.
—— քաղ. 631.
Ֆըմոի գոգ. 2134.
Ֆըռանըզ գղ. 1862.
Ֆրըսոյ (Ֆրօսոյ) ջնաքք. 258.
—— ծոց. 259.
Ֆսանոնա ք. 123.
Ֆսանարա տ. Ֆրանարա.
Ֆիդդրէ լիմ. 1506.
Ֆիկզրէ ք. 1098.
Ֆիէն կղ. 1335.
Ֆիժաք ք. 467.
Ֆիլատելֆիա տ. Փիլատելֆիա.
Ֆիլիբէվիլ տ. Փիլիպպոպոլ. Պլովտիվ.
Ֆիլիբսվիլ ք. 1543.
Ֆիլիբսպուրկ ք. 815.
Ֆիլիպէ գէ. 1216. 1226.
—— քաղ. 1246.
Ֆիլիփագոյն ք. 291.
Ֆիլոսոֆ գէ. 850.
Ֆիկերաա ք. 996.
Ֆինդլէյկէսերկէ լ. 656. 823.
Ֆինեան ազգ. 91. 1417. 1375.
Ֆինք 1384. 1386.
—— լերինք. 1486.
Ֆինսգեր սար. Ա.Գ. տ. Լէնոսէնա.
—— սար Բրնատ. 421. 318.
—— Պպանիոյ. 77. 109.
—— Նարչոռն լ. 607.
Ֆինլանտա. 895. 1410. 1432.
Ֆինլանտացիք.
—— ծոց. 76.
Ֆինկաա գղ. 287.
Ֆինմարքէն էշխ. 1379.
Ֆինոլ ջր. 696.
Ֆիշքիլ ք. 2160.
Ֆլանիա կ. 79. 1326. 1331. 1335.
Ֆլանտա ք. 1697.
Ֆլորէնցա գէ. 1096. 1097.
—— քաղ. 1095. 1097.

Ֆիւռմէ գ. 850.
Ֆիւռմինդոզը գ. 1047.
—— քաղ. 908.
Ֆիվինցանոյ գ. 1087.
Ֆիտաբի գ. 145.
Ֆիրենցուօլա ք. 1085.
Ֆիրմինի գղ. 492.
Ֆիցրոյ գ. 2274.
Ֆիւնէն կ. 1335.
Ֆիւնմէի ազգ. 1584.
Ֆիւռան գ. 491.
Ֆիւռն տ. վ. Լօռն.
—— ջրանցք. 363.
Ֆիւրմ ք. 834.
Ֆիքալիա գղ. 1757.
Ֆլամանք. 543.
Ֆլանտրա (Ֆլանտրա) Գաղ. 334.
—— արևել. 549.
—— արևմտ. 550.
Ֆլեմհոա լճ. 1325.
Ֆլէնսպորկ ք. 1338.
Ֆլէսսինկ ք. 584.
Ֆլէօրիա գղ. 553.
Ֆլինգ գ. ք. 243.
Ֆլինտերս կղ. 2278.
Ֆլոր կղ. 2065.
Ֆլորա ք. 497.
Ֆլորինաս գ. 2168.
—— գետ. 2116.
—— կղ. 959.
Ֆոգջան ք. 1276.
Ֆոինիցա աս. 1267.
Ֆոլի գ. 1128.
Ֆոլնանոյ (Սխմինեան) ս. 132.
Ֆոլինիոյ ք. 1124.
Ֆոքլենտ կղ. 2271.
Ֆոկէլսպէրկ լ. 788.
Ֆոկոյ հրաբ. 1503.
Ֆոկոսրոշ գէտ. 850.
Ֆոռմֆիա ք. 1159.
Ֆոռմոն գէտ. 1957.
Ֆոնդարապիա ք. 1001.
Ֆոնդէնըպուրգ ք. 386. 534.
—— անտառ. 385.
Ֆոնդզդորպ ազբիւր. 475.
Ֆոնդընեյ ք. 477.
—— լը Գոնդ ք. 436.
Ֆոնդունաա ք. 532.
Ֆոնսէքա ծոց. 2115.
Ֆոնտի ք. 140.
Ֆոսկոէ կղ. 1384.
Ֆոսգադ ք. 1567. 1569.
Ֆոս–Եօն ազբիւր. 477.
Ֆոսսանոյ ք. 1043.
Ֆոսսոմպրոն ք. 138.
Ֆորալպէրկ գէտ. 850. 872.
Ֆոր–Գալքին ք. 502.
Ֆորում–Գալլիորում
Ֆորցա աւ. 705.
Ֆորդ–Լուի գղ. 400.
—— Ճէյմս ք. 1611.
—— Տիրպոռն տ. Ըհեֆակոյ.
—— Օռլեան ք. 1543.
Ֆորդէվինդուբա կղ. 1638.
Ֆորդորէ գ. 1134.
Ֆորեկ ք. 1720.
Ֆորնեցա տ. Ֆերրենտոն.
Ֆորէ լ. 488.
Ֆորժ ք. 404.
Ֆորինկ Ջուլեժ. 15. 1382.
Ֆորինկա–Ֆոս.
Ֆորլի գէտ. 1117. 1129.
—— քաղ. 1129.
Ֆորմինդեբա կղ. 128. 999.
Ֆորմոզա կղ. 1667.
—— Նեղուց. 1665.
Ֆորմոզոյ սար. 1500.
Ֆորում–Եուլիի տ. Ֆրեժիւս.
Ֆորտ Ջրանցք. 165.
Ֆորտհերրինկէյ գղ. 208.
Ֆոր–Լոսայալ ք. 2213.
Ֆորցհայմ ք. 811.
Ֆուա Նահ. 349.
—— քաղ. 475.
Ֆուգա–Դորոյ աշխ. 1602.
Ֆուգա–Կիալոյ կամ Ճալոյ. 1602.
Ֆուեկոյ լ. 2119.
Ֆուզարոյ լճ. 1146.
Ֆուզի լ. 2101.
Ֆուզինա գղ. 1070.
Ֆուժէր ք. 417.
Ֆուլաֆ. 1512. 1593. 1602.
Ֆուլ–Բոռն ք. 1646.
Ֆուլհու ք. 2090.
Ֆուլտա գէտ. 784.
Ֆուլտա
—— գետ. 658. 735. 783.
—— քաղ. 787.
Ֆունախ գոգ. 2115.
Ֆունեալ ք. 960.
Ֆուչէօ ք. 1681.
Ֆուչինոյ տ. Ճելանոյ.
Ֆուրբիանը Ափրիկեցիք. 1517.
Ֆուրրահերնա գ. 1975.
Ֆուչքիանկ գէտ. 2090.
Ֆուքինա ք. 1802.
Ֆուքլենտ կղ. 2116.
—— արևել. 2271.
—— արևմտ. 2271.
Ֆուքոյ հնդ. 2285.
Ֆրամըրի գէտ. 552.
Ֆրայբուգաա գէտ. 850.
Ֆրայպէրկ ք. 765.
Ֆրայվալտաա գէտ. 850.
Ֆրայաէնթալ գէտ. 850.
Ֆրանէբերը ք. 592.
Ֆրանչ–Գոնգե Նահ. 342.
Ֆրանչիա (Գաղղիա). 527.
Ֆրանչիա գ. 2119.
Ֆրանչիսքոյ (Ս.) ք. 2176.
—— ք. Պոլիվ. 2239.
Ֆրանչիսկոս (Ս.) գ. 2258.
—— Հովիտ. 2118.
—— քաղ. 2256.
Ֆրանցէնսպրուգ ազգիւր. 877.
Ֆրանցէօզիշ–պուխհոյց աւ. 699.
Ֆրանցիա լ. 82.
Ֆրանքէնթալ ք. 838.
Ֆրանքէնհաուզեն գէտ. ք. 778.
Ֆրանքէնդոյան ք. 708.
Ֆրանքոնիա աշխ. 730. 825. 920.
Ֆրանքոնիա
—— անտառ. 656.
—— գաւ. 668. 784.
—— Սուորին. 828.
—— Վերին. 828.
—— քաղ. 2116.
Ֆրանքֆորդ գէտ. 700.
—— ք. Ագատ. 93. 799. 800.
—— քաղ. Օտերայ. 700.
—— քաղ. Ամերկ. 2172.
Ֆրասուբրա սար. 2113.
Ֆրասագաֆի գղ. 1115.
Ֆրաւէնշտատ ք. 689.
Ֆրաւէնպուրկ ք. 683.
Ֆրաւէնֆէլա ք. 630.
Ֆրեաերբկասպէրկ գղ. 1333.
Ֆրեաերբերգըն ք. 2134.
Ֆրեաերբերգոզիա ք. 2164.
—— ք. պլ. 2174.
Ֆրեգըզը գ. 2140.
Ֆրեժիւս ք. ծոց. 513.
Ֆրէնգֆիա ք. 2171. 2174.
Ֆրիգոզիա ք. 1611.
Ֆրիզ աշխ. 90. 112. 528. 592.
Ֆրիզլանտ 662. 735. 745. 805.
Ֆրիզոնք. 1327.
Ֆրիհեատոյ գէտ. 1089.
Ֆրիչ–Հափ ծոց. 679.
—— լճ. 671.
Ֆրիոյ սար. 1500. 2116. 2249.
Ֆրիուլ. 845. 862. 865. 1080.
Ֆրիուլացիք.
Ֆրիպուրկ գէտ. 638.
—— քաղ. 638.
—— կմ Ֆրայպուրկ ք. 812.
Ֆրիաէրկէշտայն ք. 1380. 1390.
Ֆրիսէք գէտ. 850.
Ֆրիսերկէսամբ ք. 1422.
Ֆրիսլանտա գէտ. 850.
—— քաղ. 734.
Ֆրիահ օֆ–Գլայտ հնդ. 257.
—— օֆ–Ֆրրահ հնդ. 257.
Ֆրիսոթհոսհաւէն ք. 821.
Ֆրոզինոնէ գէտ. 1112. 1117.
—— քաղ. 1117.
Ֆրոմ ք. 238.
Ֆրոնդհիեան ք. 508.
Ֆրոնդոզ գ. 1108.
Ֆրոպրըք ք. 269.
Ֆոսիլ լ. 82.
Ֆոքեզ լ. 82.
Ֆոլդ Ուէլքեմ–Հէրբի ք. 2132.
Ֆոլքըր տ. Ըհնկոս.
Ֆոլքըքոս լճ. 273.
—— քաղ. 273.